BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ
TOT BEVORDERING DER
BOUWKUNST.

T. H. S.
BIBLIOTHEEK
DELFT.

30E JAARGANG
1910.

'S-GRAVENHAGE
MOUTON & Co.

OFFICIEEL GEDEELTE.

MEDEDEELINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ.

	Blz.
Het afgeloopen jaar	1
Honorarium-regeling Architecten	3
Herziening Statuten en Alg. Huish. Reglement	3
Rijkssubsidie examens der Maatschappij	13
Verslag Vergadering Hoofdbestuur 4 Jan. 1910	14
Studieboekje beroepsziekten en eerste hulp bij ongelukken	25
Band Tijdschrift „Bouwkunst" en Bouwkundig Weekblad	61
Verslag Vergadering Hoofdbestuur 8 Febr. 1910	73
„ Algemeene Vergadering 8 Februari 1910	74
Examen Bouwkundig Opzichter en Teekenaar 1910	85
Adres Reventer	85
Het Burgerwoonhuis	85
Verslag vergadering Hoofdbestuur 8 Maart 1910	121
Verkiezing Hoofdbestuur	133
Voorstellen Alg. Meivergadering	133
Tentoonstelling Reisschetsen	146
Brief W. J. de Groot	156
Verkiezing-Hoofdbestuur Candidaten	169
Verslag Vergadering Hoofdbestuur 5 April 1910	170
Verslag betreffende de Examens in 1910 voor het Diploma voor Bouwkundig-Opzichter en voor Bouwkundig-Teekenaar	181
Agenda Algemeene Meivergadering 24-25 Mei 1910	217
Adres in zake Ziekenhuis Kampen	218
Verslag-Hoofdbestuursvergadering 3 Mei 1910	218
Verslag Vergadering Hoofdbestuur met Raad der Afd. 3 Mei 1910	219
Jaarverslag van de Mij. tot Bev. der Bouwkunst 1909—1910	231
Concept-Begrooting over het jaar 1910	235
Nieuwe Leden	241
Kort Verslag van de Permanente Commissie van Arbitrage over 1901—1910	247
Jaarverslag van de Commissie voor de Vakbelangen van den Architect	247
Adres in zake Schoonheidscommissie Utrecht	253
Kort verslag van de Algemeene Meivergadering op 24—25 Mei 1910	253
Adres Arsenaal	265
Verslag Algemeene Meivergadering op 24-25 Mei 1910	266
Vergadering van het Hoofdbestuur op 7 Juni 1910	277
„ „ „ „ met de Vakbelangen Commissie op 7 Juni 1910	278
Verslag Hoofdbestuursvergadering 5 Juli 1910	325
„ Vergadering Hoofdbestuur met de Vakbelangen Commissie op 5 Juli 1910	326
Adres Prijsvraag nieuw Raadhuis Rotterdam	349
Ontvangen Boek en Plaatwerken	361
Statuten-wijziging	373
Adres in zake Schoonheids-commissie te Arnhem	373
Verslag Hoofdbestuursvergadering 1 Aug. 1910	374
September-Vergadering-Excursie	421
Adres aan den Raad der Gemeente 's-Gravenhage inzake nieuwe Schouwburg	457
Verslag der Algem. Sept. Verg.-Excursie 20—21 September 1910	457
Verslag Hoofdbestuursvergadering 20 Sept. 1910	461
Adres aan den Raad der Gemeente Gorinchem inzake Bethlehem	469
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter	474
Wijziging van art. 14 van het Programma van eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter	481
Examen-Onderbaas	481
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter	483
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter	494
Prijsvraag Rochdale	505
Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar	505
Adres aan hare Majesteit de Koningin inzake Auteursrecht	517
Concept Model Arbeidsovereenkomst	529
Verslag Vergadering Hoofdbestuur 1 November 1910	530
Brief Schouwburg-Commissie te 's Gravenhage	553
Adres in zake Berckepoort te Doordrecht	554
Programma van eischen voor het Examen tot het verkrijgen van Diploma B van Bouwkundig-Opzichter	554
Nieuwe Leden	565
Uitloting 4 Aandeelen 3 % Obligatieleening	591
Contributie Buitenlandsche Leden	591
Heimatschutz en Bouwkunst	592
Examens der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst	625

AFDEELINGEN.

AMSTERDAM.

Verslag Vergadering 26 Jan. 1910	61
„ „ 23 Febr. 1910	109
Tentoonstelling Prijsvraag	134
Verslag Vergadering 31 Maart 1910	182, 194, 206, 219, 229, 242, 254
Jaarverslag 1909—1910	243
Rapport inzake Rijksproefstation voor Bouwmaterialen	256
Verslag Vergadering 6 Oct. 1910	493
„ „ 24 Nov. 1910	577

ARNHEM.

Verslag Vergadering 22 Dec. 1909	4
Rapport der Commissie inzake partieele Aanbesteding	14

Blz.

Verslag Vergadering 26 Jan. 1910 62
" " 14 April 1910 195
Jaarverslag 1909—1910 244
Verslag Excursie 15 Aug. 1910 461
" Vergadering 2 Nov. 1910 565

's GRAVENHAGE.

Nieuw Bestuur 13
Verslag Vergadering 14 Jan. 1910 37
" " 11 Febr. 1910 86
" " 14 Maart 1910 134
Partieele aanbesteding Rapport 146
Verslag Vergadering 8 April 1910 182
Excursie 27 Mei 1910 243
Jaarverslag 1909—1910 245
Adres aan den Gemeenteraad te 's-Gravenhage in zake Schouwburg 469
Adres aan den Gemeenteraad te 's-Gravenhage in zake huisjes om de Groote Kerk 470
Verslag Vergadering 4 Nov. 1910 541
" " 2 Dec. 1910 591

GRONINGEN.

Verslag Vergadering 19 Jan. 1910 62
Jaarverslag 1909—1910 246

UTRECHT.

Verslag Vergadering 14 Dec. 1909 25
" " 28 Dec. 1909 37
" " 22 Maart 1910 219
Jaarverslag 1909—1910 246
Verslag Vergadering 5 April 1910 279

HAARLEM.

Jaarverslag 1909—1910 246

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BOUWKUNDE.

UITGEVOERDE BOUWWERKEN EN ONTWERPEN.

Uitbreiding eener vleeschhouwerij met ondergrondsche koelinrichting te 's-Gravenhage, arch. W. de Vrind 74
Het Lidmatenhuis der Ned. Herv. Gemeente te Rotterdam, arch. J. v. Wijngaarden, door H. v. d. Kl. M. 89
Het Leidsche Studenten-feestpaleis in 1910, arch. Jesse en Fontein 103
Ontwerp voor een Rijks Akademie van Beeldende kunsten, arch. Jos. Herman 139
Het ontwerp-Frowein voor aan- en verbouw v/h. Haagsche Raadhuis, door J. Gratama 158
Sanatorium Den Oldenhof te Gorssel, arch. J. G. Wattjes 171
De Coöperatieve Bouwvereeniging „De Goede Woning" te Delft arch. De Roos en Overeijnder, door J. H. Schaad. 184
De Rembrandtzaal in het Rijksmuseum door J. Gratama 196

Blz.

Berg- en werkplaatsen voor het vervaardigen van Drinkwaterinstallatie met bijbehoorende werkmanswoningen op een terrein aan de Kleverlaan te Bloemendaal, arch. J. J. v. Noppen . . 197
A. History of the Singer Building Construction door S. de Clercq 257, 280
Landhuis te Hattem, arch. S. de Clercq . . . 270
Winkelpui te Bloemendaal, arch. Mulder en van Asdonk 284
Maatschappij voor volkswoningen te Rotterdam, arch. C. N. v. Goor, door H. v. d. Kl. M. . . . 339
Het Ontwerp van Alfred Messel voor een nieuw Museum op het Museumeiland te Berlijn, door D. F. Slothouwer 352
Nationale tentoonstelling van Huisvlijt te Scheveningen, arch. Joh. D. Looyen 362
Ontwerp van eene school voor jongens uit de R. K. Middestand, arch. J. J. L. Moolenschot . . 389
Woonhuizen der Amsterdamsche Coöperatieve Onderwijzers Bouwvereeniging, arch. J. v. Epen door J. Gratama 409
Weeshuis te Delft, arch. A. v. d. Lee 463
Het slachthuis te Arnhem 471
Winkelpui te Zierikzee. 523
Dubbel woonhuis te Haarlem, arch. J. J. v. Noppen 629

TECHNIEK, BOUWMATERIALEN.

Rust's Vitreous Mosaic (glasmozaïek) 22
Het opslaan van licht ontvlambare vloeistoffen . 33
Geteerde wegen, door F. G. Rothuizen. . . . 64, 77
The Crittall Manufacturing Co. Limited (IJzerraamconstructies). 71
Keramiek, door J. H. Schaad 122, 137, 198
Stuc-ornament 166
Waterdichte kelder 204, 219
Klinkerbestrating in Noord-Amerika 216
Het maken van stofvrije wegen en de aanleg van de steenslagverharding in de Avenue Louise te Brussel, door B. J. Kerkhof 223
Portland cement en IJzer-Portl. cement. . . . 283
De verplaatsing van den Kerktoren te Bocholt . 408
Kunstmatig kleuren van amarant- of purperhout. 432
De aanleg van stofvrije deklagen op de Boulevards te Arnhem, door B. J. Kerkhof 535

HYGIËNE, VERLICHTING, VERWARMING, VENTILATIE, ENZ.

Ventilatie van zalen, door F. G. Unger . . . 66, 79
Het tijdig op temperatuur brengen van te verwarmen vertrekken, door F. G. Unger. . . . 93
Gebreken en storingen bij centrale verwarmingsinrichtingen, door F. G. Unger 173, 201
Het verwarmen en ventileeren van fabrieksgebouwen en het „Stanlock" systeem. 584
De invloed van de verflaag op de warmteafgifte van verwarmingstoestellen, door F. G. Unger. 620

STEDENBOUW, VERKEERSWEGEN, ENZ.

Het Damplan van B. en W. 42

Blz.

Adres onteigening perceelen bij de Hofstraat, den Haag 47
Het uitbreidingsplan van 's Gravenhage. . . . 48
Het Haagsche uitbreidingsplan 60
Indeeling Damplein en omgeving, door A. H. . . 60
Uitbreidingsplan 's Gravenhage 84
Schets Damplan met behoud van het Commandantshuis, door J. Wolbers 92
Een optimistiese beschouwing over het Damvraagstuk, door H. T. Karsten 97
Dam-vraagstuk, door K. de Bazel 104
Amsterdam. Dam en stadhuis 107
Meer Lucht, door J. F. van Hoytema 111
Amsterdam. De onteigening op Uilenburg . . . 132
" " voor den Dam . . . 132
Uitbreiding van het Gebouw der Volksvertegenwoordiging, benevens verruiming van de Kapelsbrug te 's Gravenhage 211
Stedenbouw. Dichtheid van Bebouwing, door J. G. Wattjes . . . 343, 353, 366, 375, 387, 397, 413
Raadhuis te 's Gravenhage, adres Verfraaiings-Commissie 468
Volkspark aan de overzijde van het Y 480
Alexanderkazerne en veld te 's Gravenhage . . 480
De St. Jacobskerk en het v. Bylandt weiland te 's Gravenhage 516
Nieuwe arbeiderswijken te 's Gravenhage . . . 527
Stadsverruiming te 's Gravenhage 576

KUNST IN HET ALGEMEEN.

GESCHIEDENIS DER BOUWKUNST, DECORATIEVE KUNST, KUNSTNIJVERHEID.

Museum van Kunstnijverheid, Haarlem 119, 287, 335, 575
Kunstnijverheidsschool te Haarlem 143
De woning, voordracht H. J. M. Walenkamp . . 144
Het Aesthetische karakter van ingenieurs bouwwerken 151
Monumenten in onze koloniën 156
Keramiek van „De Porceleyne Fles" te Delft, door J. Gratama 248
Brieven uit den Haag, Princesse aardewerk, door J. F. van Hoytema 390
Hek van den Hollandschen tuin op de Wereldtentoonstelling te Brussel, door Alb. Otten . . . 518
De Tentoonstelling van Noorsche Huisvlijt in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem . . 539
De verheffing van de Inlandsche Kunstnijverheid in Ned. Indië 563, 623
Gezelschaps-spoorrijtuig 612

BERICHTEN OUDE EN NIEUWE GEBOUWEN, MONNUMENTEN, ENZ.

Oirschot en Breda 12
Een verworpeling in eere hersteld 23

Blz.

De restauratie van den Zuidertoren en het Waaggebouw te Enkhuizen 23
Doorwerth behouden 47
Nijmegen. Steenlegging kazerne Koloniale Reserve. 47
De kerk St. Gertrudes te Geertruidenberg, door van Nieukerken 48
Valkhof Nijmegen 59
Nieuw standhuis op den Dam 72
Gerestaureerde Gevel te Dordrecht, door B. v. B. 100
Gedenkraam St. Laurenskerk te Rotterdam . . 119
De St. Eusebius of groote kerk te Arnhem 126, 153, 164, 175
Grootste Gebouw in gewapend Beton 143
Opening v/h. blok woningen der Amsterdamsche Coöp. Onderw. Bouwvereeniging 180
De Gasthuistoren te Zaltbommel 222
Het Arsenaal gebouw te Amsterdam 228
Schoorsteen Lodewijk XV te koop. 276
Nieuw Raadhuis te 's-Gravenhage 287
Het Arsenaal gered 287
Het Reventer te Zwolle 311
De Toren St. Walburgskerk te Zutphen 312
Doorwerth 323, 324, 488, 499
De Hunenborg. 324
Opera-bouw te Berlijn 324
Openluchttooneel te Kopenhagen 324
Onthulling gedenkteeken de Génestet te Delft . . 335
Het Rijksmuseum-Park. 345
Het Raadhuis van Amsterdam 347
Het Vredespaleis 348
Het Gebroeders Bakker's Weeshuis te Zutphen door J. Gimberg 363
Het Nieuwe Raadhuis te 's-Gravenhage 372
Een gift van ƒ 100.000 voor bouw Gem. Bibliotheek te Rotterdam 372
Het Reventer te Zwolle 895
Het verdwijnend oud-Amsterdam 396
Bouw van een nieuwe Hervormde Kerk te Stavenisse 407
Gedenkraam Rotterdam 408
De Nieuwe Kerk te Amsterdam 420
Opgraving te Belmonte 420
De Groote Kerk te 's-Gravenhage 420
Het nieuwe slachthuis te Dresden 420
Oude muurschilderingen 420
Oud Zaansch Binnenhuis, door S. Franco . . . 427
Gedenkraam in de Groote Kerk te Rotterdam . 443
De schouwburg te 's-Gravenhage 456
Fresco ontdekt te Parijs 468
De Nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage . . . 479
De huisjes aan de Groote Kerk te 's Gravenhage 479
Slot Wilhelmsthal nabij Kassel 504
De Nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage . . . 516
Opening Landsdrukkerij 538
Standbeeld Peter de Groote te Zaandam . . . 539
Subsidies voor restauratie van Monumenten . . 539
Schouwburg in Den Haag 552

Blz.

De Nederduitsche Hervormde Kerk te Midwolde, door H. Faber 557
Nieuwe Bibliotheek Techn. Hoogeschool te Delft 564
Landsgebouwen te 's-Gravenhage 564
Gewelfschildering Groote Kerk Enkhuizen . . 564
De Romeinsche Katacomben te Valkenburg, door G. Versteeg 570
Raadhuis Graft 576
Het grafmonument te Midwolde, door H. J. Jesse 583
Het nieuwe Hoofdbureau van Politie te Amsterdam 611
Uniegebouwen te Pretoria 623
Aula en Bibliotheek Technische Hoogeschool te Delft 636
Voordrachten Academie van B. K. en T. W. te Rotterdam 636
Wagner-Theater te Scheveningen 636

ONDERWERPEN VAN ADMINISTRATIEVEN VAN SOCIALEN AARD.

Herziening Algemeene Voorwaarden 12
Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. Een praatje over zindelijkheid 19
" " " " Volkstuinen . . . 57
" " " " Steenhouwersarbeid, steenhouwersziekte. 78
" " " " De Volkshuisvesting te Arnhem . . 163, 307
" " " " Eigen beheer of aanbesteding 331
" " " " Herziening der Woningwet en nog wat . 379
" " " " De vrees voor de Prison 400
" " " " Ontwerp-Arbeiders-Ziekteverzekering 415, 442
" " " " Nog eens Loodwitverbod 510
" " " " „LaborOmniaVincit" 524
" " " " De Ziekteverzekeringswet 608
Uitkeering van Loon aan den Werkman bij verhindering om te werken. 116
Rapport over de Volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam 125, 141
Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte . . 127
Van de Nieuwe Duitsche Rijkswet tot het waarborgen van vorderingen voor leverantiën ten behoeve van Bouwwerken. 161
De invloed van de wet op het Bedrijf van den Architect, door K. Goldsmidt. 161, 225
Voordracht over Octrooi wetgeving, door G. H. E. Bergsma 168
Voordracht Herziening der Bouwverordeningen door W. F. C. Schaap 260, 271

Blz.

Alg. Ned. Opz.-Teek. Bond 311
Vacantie Opzichter en Teekenaars 348
Jaarverslag van de Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven. 358
Wijziging der Woningwet 380, 391
De beteekenis van betonbouw voor bouwvakarbeiders 408
Bevoegdheid van den Architect, door Mr. Eg. Goseling 423, 439
De Juridische positie van den Architect, door Mr. T. H. Fokker 497, 558
De bevoegdheid van den Architect, door Mr. E. Rosenboom 519, 574
Vakbelangen, door G. Versteeg . . . . . 566—578
De Overheid en de Schoonheid, door A. W. Weissman . . . . . 582—595 601
Nieuwe bepalingen voor bouwwerken der Badensche Staatsspoorwegen. 607

ONDERWIJS.

Midd. Techn. Onderwijs 156
Vakopleiding 168
De actie voor eene Middelbaar Technische school te Arnhem 250
Adres van het Genootschap Kunstoefening „in zake subsidie voor haar Technisch Onderwijs" 273
Decoratieve Beeldhouwkunst aan de Kunstnijverheidsschool „Quellinus" 348
Cursus Voortgezet- en Hooger Bouwkunst-onderricht van het Gen. Arch. et Amic. 394
Cursus „Waterstaats" diploma 396
Opening Middelbaar Techn. school te Utrecht . 456
Middelbaar Technische school te Dordrecht . . 539
Nieuwe Academie voor beeldende kunsten . . . 540
Middelbaar Technische school te 's Gravenhage . 600
School voor Kunstnijverheid te Haarlem . . . 624

PRIJSVRAGEN EN PRIJSVRAAGREGELEN.

Prijsvraag Binnenl. Exploitatie-Maatschappij v. Onroerende Goederen te Haarlem 45, 69, 132, 202, 301, 315
Prijsvraag Nederl. Kiosken-Maatschappij . . . 70
Bouwkunst en Vriendschap. Prijsvraag Braat . . 70
Prijsvraag v. d. Afd. Amsterdam, bewaarplaats van Zuigelingen enz. 95, 103
Algemeene regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen 134, 227, 402
Jury-Rapport betreffende de Prijsvraag voor een „Hoofd" voor het Weekbl. „De Middenstander" 167
Prijsvraag uitgeschreven door de Coöp. Bouwvereeniging „Rochdale" te Amsterdam . . . 190
Prijsvraag Stedelijk Ziekenhuis te Kampen 192, 360
Wedstrijd voor het benuttigen der beschikbare gronden ten gevolge de slechting der versterkte omheining van Antwerpen 227, 239

Blz.

Prijsvraag „Rochdale" 215, 239, 276, 286, 335, 382, 490, 504, 509, 515, 527, 562, 599
Eereprijsvraag 1910 van het Genootschap, Architectura et Amicitia" 298, 562
Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam, prijsvraag Aanplakbiljet . . 310, 478
Prijsvraag Melkhuis Utrecht 323
Prijsvraag Ontwerp wandkalender 359
Prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam uitgeschreven in 1910 . . . . . 406, 599
Prijsvraag Ziekenhuis Dordrecht 407
" Kalender Palthe 430
Concours international pour l'érection d'un monument Commémoratif de la fondation de l'union télégraphique à Bern 468, 609
Vergadering in zake Nationale prijsvraagregelen. 514
Gevelwedstrijd te Leiden 516
PrijsvraagGevelontwerpTuinbouwschool te Lisse 539
Studie Comm. tot Inrichting der Antwerpsche Agglomeratie 550
Nederl. Vereeniging voor Amb. en Nijverheidskunst Amsterdam, Prijsvraag Reclamebiljet . 562
Rapport der Jury voor de prijsvragen der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap, uitgeschreven in het Jaar 1910 633

TENTOONSTELLINGEN, WEDSTRIJDEN, CONGRESSEN, VERGADERINGEN.

De Intern. Tentoonstelling van schoone kunsten te Rome 17
Intern. Verband f. d. Materialprüfungen der Technik 23
Algem. Intern. Tentoonstelling in Brussel 1910 35, 38, 64
Verslag Vergadering Ver. tot Bev. v. d. Vakopleiding van Handwerkslieden in Nederland, 28 Dec. 1909 46
Verslag Vergadering Bouwkunst en Vriendschap, 18 Jan. 1910 46
Gedenkdag der Techn. Hoogeschool 32
Intern. Wedstrijd voor Bouwkunst te Rome in 1911 49
Negende Intern. Woningcongres te Weenen in 1910 58, 71
„Iets over de ontginning van steengroeven", verg. Practische Studie 82
Mooi Nederland 84
Dam en Raadhuis, openb. Verg. Architectura et Amicitia 86
Verslag Verg. Bond van Nederl. Architecten 96, 117, 203, 347, 538
Feestvergadering Antwerpen 20 Febr. 1910 . . 107
Lezing „Bouwkunst en Vriendschap" door Dr. J. Berlage te Gorinchem 107
Verslag Vergadering Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond 4 Maart 1910 129
Tentoonstelling in Brussel 1910 155
Tweede Jaarverg. v. d. Bond v. Ned. Architecten 13 April 1910 177

Blz.

Verslag Verg. Doorwerth 1 April 1910 177
" " Vereeniging tot bev. v. h. Middelb. Techn. Onderwijs te Den Haag 30 Maart 1910 . 178
Verslag Verg. Bouwkunst en Vriendschap 1 Apr. 1910 179
De Tentoonstelling in Brussel in 1910 180
Tentoonstelling Brussel Afdeeling Architectuur . 180
Brieven uit België. Tentoonstelling te Brussel . . 210, 313, 328, 341
Verslag Verg. Nederl. Oudheidkundige Bond 22 April 1910 213
Town planning Conference Londen. 11—16 Juli 1910 214
Opening tentoonstelling „Kring voor Bouwkunde" te Antwerpen 5 Mei 1910 238
Brusselsche Tentoonstelling 240
Voordracht Berlage voor „Kring voor Bouwkunde" te Antwerpen 276
Vergadering „Mooi Nederland" 281
Het restaureeren van oude kunstwerken, door A. W. Weissman, Verg. Oudheidk. Gen. . . . 287
Tentoonstelling van reisschetsen in het gebouw der Maatschappij, door J. Gratama 289
Tentoonstelling te Dusseldorf 324
Algemeene stedenbouwtentoonstelling te Berlijn, door D. F. Slothouwer 326
Het restaureeren van oude bouwwerken, Verg. Ned. Oudh. Bond 335
Brieven uit België Wereldtentoonstelling te Brussel 356
" " " Tentoonstelling i h. Palais du Cinquantenaire te Brussel 368, 377
Verslag Verg. Vereeniging voor vakopleiding van handwerkslieden 16 Juli 1910 . . 370
" " Afd. Arnhem—Nijmegen van de Algem. Ned. Opz. en Teekenaarsbond 8 Aug. 1910 394
" " Bouwkunst en Vriendschap 29 Juli 1910 394
De bekroningen op de Brusselsche tentoonstelling 395
Tentoonstelling Architectuurschetsen Haagsche Kunstkring 419, 456
De Townplanning Conference te Londen 10—15 October 1910 421
De opening der Middelbaar Techn. school v. d. Bouwkunde te Utrecht 466
Het zesde congres der Belg. Arch. te Brussel met excursie, door J. Gratama 489, 501
Het IVe congrès de l'art public door S. . . 502, 511
Tentoonstelling v. d. IJzerindustrie te Budapest in 1911 504
Architectuur-tentoonst. v. h. Gen. „Architectura et Amicitia" ter eere v. h. 50-jarig bestaan . . 516
25-jarig jubileum v. d. Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam 528, 536
Tentoonstelling te Rome 1911 . . . 528, 532, 596
Tentoonstelling van schoone kunsten te Florence 539

Blz.

Een nationale Kunstnijverheidtentoonstelling in 1913 te Amsterdam 551
Het XIe Lustrum v. h. Genootschap Architectura et Amicitia 560
De Architectuur-tentoonstelling van A. et A. van 12 Nov.—12 Dec. door J. Gratama . . . 569, 580
Verslag verg. Afd. Delft der Maatschappij van Nijverheid 587
Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, tentoonstelling Stedelijk Museum Amsterdam Januari—Februari 1911 600
Schimmelspel A. et A. 600
Verslag verg. Civ. en Bouwk. gezelsch. „Practische studie" Delft 8 Dec. 610
„ „ „Bouwkunst en Vriendschap" voordracht Walenkamp 13 Dec. 1910. . 621
Tentoonst. van smaakmisleiding op 24 Dec. 1910 624
Voordracht over Oost-Friesche oudheden door C. Esslinger. 624
De elfde „Denkmalplege tag" te Dantzig . . . 630

BOEKWERKEN.

Beknopte Perspectiefleer, door Herman Hana . 20
Verslag der Commissie voor de Post- en Telegraafkantoren ten platten lande. 21
De Heraldiek in Bouwkunst en aanverwante vakken, door J. Kuyper 21
Windows, A Book about stained and painted Glass, door Lewis F. Day 45
Das Deutsche Miethaus 67
The grown of the English House, A. short History of its architectural Development from 1100 to 1800, door J. Alfred 82
Het Restaureeren van Oude Kunstwerken, door A. W. Weissman 321
Monumentenbescherming. 324
Beroepshygiëne en eerste hulp bij ongelukken voor de bouwvakken 370
Oud-Nederlandsche steden, tweede deel door Dr. H. Brugmans en C. H. Peters 383
Premie v. d. Vereeniging tot Bev. van Beeldende Kunsten 395
Dordrecht. De Vereeniging tot instandh. van oude gebouwen te Dordrecht. 395
De Architectuur in hare Hoofdtijdperken, door Henri Evers. 404
Oude gevels te Dordrecht 405
L'Art public 416
Het jaarboekje van „Die Haghe" 1910 430
Houtconstructies, door L. Zwiers 455
Plaatwerk de Architect 588
Oud-Nederlandsche Tuinkunst, door Jhr. C. M. C. A. van Sypesteyn 618

INGEZONDEN STUKKEN.

De verlichting der Portugeesche Kerk te Amsterdam 59, 84
Heimatschutz. Eene ontboezeming. 70, 106

Blz.

Het ontwerp-Frowein voor aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis. 188
Waarom niet het Vredespaleis? 190
Geweigerd op de Holl. Afd. Bouwk. der Intern. tentoonstelling te Brussel 276
Iets over teekenen naar de natuur 285
Het Romaansche gebouw van de Leidsche feesten 321
Een Prijsvraag 360
Oplossing Dambebouwing, door J. Wolbers, architect. 371
Stuk in zake Algem. Regelen voor Bouwk. Prijsvragen, door v. Nieukerken 419
Antwoord der Redactie 419
Brusselsche Tentoonstelling, Nederl. Afd., door L. A. Springer 430
Stuk J. E. v. d. Pek 507
Raam Vrijmetselaars-loge Zierikzee 563

ONDERWERPEN VAN VERSCHILLENDEN AARD.

Excursie v. bouwk. Studenten der T. H. School enz. met afb. door A. H. v. Rood. 5
De verkoop van het Arsenaal te Amsterdam, door H. T. K. 9
De Nederlandsche Ingenieur in Chili 10
Quo Vadis? door S. 16
Varia. 24
De Ontsiering van Stad en Land, met afb. door J. H. W. Leliman. B. I. 26, 38, 50
Evolutie van den Kunstvorm, door C. Ovaa 31, 43, 55
Huldiging Prijswinnaar Prix de Rome 36
Adres onteigening perceelen bij de Hofstraat, den Haag 47
Brieven uit België, door X. Y. Z. 54
Het streven naar eene gezonde landelijke bouwkunst 90, 101, 115
Raadhuis-Paleiscommissie 119
De Venus van Willemsdorf 143
De ontgraving van het keizerlijk Paleis te Ingelheim 144
Wettelijke Monumenten bescherming 187, 200, 262, 324
Het Royal Inst. of Brit. Architects, door W. . . . 221
De verkoop van het Arsenaal te Amsterdam . . 236
Het Amsterdamsche Arsenaal en de Diamanthandel 251
Geweigerd op de Holl. Afd. Bouwkunst der Int. Tent. te Brussel 252
Raadhuisplannen te R'dam 264
Rapport Raadhuis — Dam Commissie . 287, 292, 316
De Etische ontwikkeling van het Ingenieursberoep 324
De Futuristen in Venetië 324
Syndicaten. 332
Kroniek, het Rijksmuseum; de Restauratiekwestie, door J. G. 337
Kroniek, Wettelijke Monumenten bescherming, door J. G. 352
Uitbreidingsplan Oegstgeest 384

Blz.

Kroniek, het Rembrandthuis gerestaureerd, door J. Gratama 385
Paalwoning het prototype van den Griekschen Tempel 395
Brieven uit Goes, door R. 399
Brand tentoonstelling Brussel 407
Verfraaiing Amsterdam 407
Onderzoek bij het Udelermeer 408
Een tuinstad voor arbeiders 431
Leiden, door H. J. Jesse 434
Photographische sculptuur 444
Gouda, door L. Koole Wzn. 446
Oudewater, door A. W. Weissman. 452
Kroniek, het huis van Arminius te Oudewater, door J. G. 455
De Dam te Amsterdam. 456
Een praatje over den Modedriehoek 458
De Haagsche Schouwburg, door v. H. . . . 487, 532
Ons Brusselsch Paviljoen, door R. P. J. Tutein Nolthenius 518
De Bouwkunst als gewaagde constructie, door W. R. Lethaby 593, 521, 533
Iets over de Moderne Duitsche Architectuur en de Brusselsche Tentoonstelling, door H. P. Berlage 592
Excursie van Bouwkundige Studenten naar Dresden en Berlijn, door H. H. van Rood 557, 555, 604, 615
Arnhemsch Genootschap van Oudheidkunde . . 552
De Zuid Brevelandsche Waterleiding. 564
Kunstenaars zijn minderwaardigen? 575
De Schouwburg te 's Gravenhage . . . 600, 611, 636
Het Restauratie-vraagstuk in den Ned. Oudh. Bond 612
Kroniek. De oude Haagsche Schouwburg en de nieuwe, door J. Gratama 613
Het afgeloopen jaar, door J. Gratama 626

LEVENSBERICHTEN EN BENOEMINGEN.

L. J. Rijnink † 12
G. W. C. Oosterbaan † 24
W. J. van Dooren. 24
H. Stoker 24
T. J. de Roog 143
F. H. van Malsen. 204
Jhr. J. P. E. Hoeufft van Velzen † 228
J. v. Lenzen. 228
A. v. Dorth 228
Mr. C. Fock † 252
Ant. Begeer † 252
Schoonheidscommissie Den Haag 312
Ed. Cuypers 336
J. N. Landré † 360
A. C. Burgdorffer. 372
W. P. H. Bijlard 396
Jury-leden Tentoonstelling, Brussel 396
N. C. van der Kloot Meijburg † 468
Bekroningen Int. Tent. Brussel 504

Blz.

J. G. van Niftrik † 590
J. H. Leliman † 588, 589

AFBEELDINGEN IN DEN TEXT.

Kerk te Stedum 6
Poortje Kerk te Middelstum 7
Ribrosetten 7
Profielen, kerk Zuidwolde, poortje Middelstum, kerk Zeerijp 8
Alg. Plattegrond v. d. Int. Tentoonst. v. Schoone Kunsten en terreinen, Intern. wedstrijd van Bouwk., Rome 18
Interieur van de Groote Kerk te Dordrecht . . 25
Vestibule van het Gemeentehuis te Naarden . . 26
Straatgezicht te Krommenie 27
Straatgezicht te Zandvoort 27
Brouwershaven. Aanbouw aan de kerk 28
Zandvoort. Aanbouw aan de kerk 28
Haarlem. Gasthuiswoningen aan het Groot Heiligland 29
Haarlem. Coöperatieve bouw in het Kleverkwartier 29
Landelijk bruggetje 30
„Ruinebrug" aan den Boulevard te Baarn . . . 30
Illustraties artikel: Opslaan licht ontvlambare vloeistoffen 33, 34
Spiltrap in het Gemeenlandshuis te Vlaardingen 37
Koepel te Bloemendaal 38
Koepel te Blaricum 38
Kerk en Pastorie te Erichem. 39
Kerk en Pastorie te Halfweg. 39
Nieuwe Uitleg te 's-Gravenhage 40
Gedempte Paviljoensgracht te 's-Gravenhage . . 40
Raadhuis te Sneek 41
Raadhuis te Laren (N.H.) 41
Zaansche Watermolen 42
Het gemaal, dat den molen verving 42
Het Damplan, door B. & W. bij den Raad ingediend 43
Drie Damgezichten te Amsterdam 50
Maasbrug te Maastricht 51
Maasbruggen te Rotterdam 51
Oude Volksbuurt te Amsterdam 52
Moderne volksbuurt te Amsterdam 52
Voorbeeld v. d. werking der Saksische Heimatschutz-wet 52, 54
Ingediend en verbeterd ontwerp eener villa . . 52
Maastricht 53
Ingediend en verbeterd ontwerp eener Dorpssmederij 54
Uit: „Das Duetsche Miethaus" van Alb. Gessner . 68
Plattegronden „Niebuhrstrasse 2, Charlottenburg 68
Toepassing Fenestraramen 70, 71
Fenestra-constructie 71
Vleeschhouwerij van J. C. Kok. Fluweelen Burgwal, den Haag. Arch. W. de Vrind Jr. . . . 75
Uitbreiding eener Vleeschhouwerij met ondergr. koelinrichting te 's-Gravenhage. 76

Blz.

Gevel van den nieuwen vleugel van het Lidmatenhuis der N. H. Gem. R'dam. Arch. J. v. Wijngaarden 89
Plattegrond v. d. nieuwen vleugel v. h. Lidmatenhuis der Ned. Herv. Gem. Rotterdam 90
Damplan met behoud Commandantshuis . . . 93
Ontwerp bekroond 3e prijs in de Damprijsvraag. Motto „Gysbrecht van Amstel". Arch. Ed. Cuypers 98
Ontwerp bekroond 4e prijs in de Damprijsvraag Motto „Place Royal". Arch. W. v. Boven . 99
Huis „Den Coninck van Engelant" te Dordrecht (gerestaureerd) 101
Het Leidsche Studenten-feestpaleis in 1910. Arch. Jesse en Fontein 103
Schets Damoplossing door K. de Bazel 105
Afbeeldingen van bouwblokken te 's-Gravenhage 110, 111, 112, 113 en 114
Teekening voor het gedenkraam in de St. Laurenskerk te Rotterdam 120
Werkman aan de Pottenbakkersschijf 122
Vaas van verglaasd aardewerk. 123
Handpers (voor dakpannen) 124
Meng- en verdeelmachine voor landbedrijf . . . 124
2 plattegronden v. d. volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam 125
Juliana-bord vervaardigd door de firma Joost 't Hooft en Labouchère te Delft 127
Uit de hand glazuren 137
2 plattegronden v. d. volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam 141
3 platte gronden v. d. volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam 142
Tegeltableau in sectiel 148
Huis te Lübeck met gevelversiering van terra-cotta 148
Tuinvaas van terra-cotta hoog 0.80 M. 149
„ „ „ „ 0.90 „ 149
Gevelbekroning van terra-cotta hoogte 2.40 M. . 150
Grafsteen in Grès hoogte 0.80 M. 150
Arnhem in ± 1470. Teekening van Guicciardini . 152
Brand in de Groote Kerk te Arnhem in 1633 . . 153
Het Haagsche Raadhuis in 1741, naar eene gravure 159
Eerste ontwerp van aan- en verb. v. h. Haagsche Raadhuis door J. F. L. Frowein, Architect . . 160
Plafondversiering in stuc A. L. v. d. Lee, beeldhouwer 166
Schoorsteenstuk in stuc A. L. v. d. Lee, beeldhouwer 166, 167
Friesversiering in stuc A. L. v. d. Lee, beeldhouwer 167
Sanatorium, den Oldenhof te Gorssel. Arch. J. G. Wattjes, B.-I. 172, 173, 174
Teekening behoorende bij Gebreken en Storingen bij Centrale Verwarmingsinrichtingen . . . 175
Afbeelding van de St. Eusebiuskerk uit ± 1577 . 176
Situatieteekening. Ontwerp v. d. bouw van 32 woonhuizen in 6 blokken voor de Coöp. bouwvereeniging „de Goede Woning" te Delft . . . 185
Ontwerp voor idem 186
Teekening behoorende bij de prijsvraag „Rochdale" te Amsterdam 191
Berg- en Werkplaatsen van den Heer A. J. Stoel Jr. Arch. J. J. v. Noppen 197, 198
Werkmanswoningen aan de Delft te Bloemendaal. Arch. J. J. v. Noppen. 199
De Nachtwacht van Rembrandt. 209
Uitbreiding van het Gebouw der Volksvertegenwoordiging te 's Gravenhage 211, 212
De Gasthnistoren te Zalt-Bommel 222
Het Oude-Zijds-Huiszittenhuis 236
Het Arsenaal in de Korte Amstelstraat 237
Tegeltableau, ontw. Th. Hermsen. 248
Fragment versiering Straussenhaus te Hamburg. Ontw. A. le Comte 249
Beganegrond van het Singergebouw 257
Type plan van de verdiepingen van het Singergebouw 258
Type verdiepingsplan van den Singertoren. . . 259
De top van den Singertoren 260
Landhuis te Hattem. Arch. S. de Clercq . 270, 271, 272
Doorsnede Singergebouw en Toren 281
Ontwerp voor een winkelpui. Arch. J. Mulder Azn. en J. A. v. Asdonk. 284
Winkelpui te Bloemendaal. Arch. J. Mulder Azn. en J. A. van Asdonk 284
Kolomversiering in het Palazzo Vecchio, Florence, teek. W. Kromhout Czn. 290
Detail-Kerk te Xanten, teek. J. H. W. Leliman. . 291
Sienna, teek. W. Kromhout Czn. 292
Teekeningen behoorende bij art. Examenvragen. Mij. t. Expl. v. Staatsspoorwegen 294
Teekeningen Examenvragen. Asp. Opz. 1909—10, Opzichter W.W. 2 en 3 en Opz. Teekenaar W.W. 2 en 3 1909 296
Teekening behoorende bij de Eereprijsvraag 1910 van het Genootschap „Architectura et Amicitia" 299
Eerste prijs prijsvraag van de N.V. Binnenl. Expl. Mij. v. Onr. Goederen te Haarlem. Ontw. E. Hogendijk Kzn. en P. Schmidt 302, 303
Tweede prijs idem. Ontw. P. Verhagen Lzn. 304, 305
Woningtypen Bouvereeniging „Openbaar Belang" te Arnhem 308, 309
Hoofdgebouw van de Wereldtentoonstelling te Brussel met Terras 314
Colonnade, Hoofdfacade van het Hoofdgebouw Wereldtentoonstelling te Brussel 315
Derde prijs prijsvraag v. d. N. V. Binnenl. Expl. Mij. van Onroerende Goederen te Haarlem. Ontw. J. F. v. Hoytema 316, 317
Ontwerp indeeling van het paleis te Amsterdam als Raadhuis 318
Schetsontwerp uitbreiding en verbouwing van het Raadhuis (Prinsenhof) te Amsterdam 319

Blz.

Prijsvraag Winkelgebouw Bouwkunst en Vriendschap 1909. 1e prijs J. C. Meischke . . . 322, 323
Band van het Tijdschrift Bouwkunst 325
Wereldtentoonstelling Brussel. Tuin van de stad Parijs 328
Idem. Het Hollandsch Paviljoen 329
Idem. Het Duitsche Paviljoen 330
Idem. Het Deutsche Weinhaus Kaiserhof . . . 331
Band „Bouwkunst" 337
Woningen der Mij. voor Volkswoningen te R'dam 340
Het nieuwe Museum op het Museumeiland te Berlijn. Arch. Alfr. Messel 352, 353
Plattegrond Nat. Tentoonstelling van Huisvlijt te Scheveningen. Arch. Joh. D. Looyen 362
Het gebouw der idem 363
Koepel (tuinzijde) aan het 's Gravenhof te Zutphen 364, 365
Hek van den koepel aan het 's Gravenhof . . . 365
Hek vóór het huis der dames v. d. Kasteele aan het 's Gravenhof te Zutphen 366
Oplossing Dambebouwing, door J. Wolbers, arch. 371
Het Congo-museum in het park van Tervueren . 378
Het slot te Montfoort 383
Vischmarkt en A-kerk te Groningen 384
Het Rembrandt-huis in de Joden-Breestraat te Amsterdam, gerest. door K. P. C. de Bazel . . 386
Ontwerp van eene school voor jongens uit den R.K. middenstand, arch. J. J. L. Moolenschot . . 389, 390
Illustraties uit: H. Evers. De architectuur in hare hoofdtijdperken 404, 405
Woningen der Amsterd. Coöp. Onderwijzersbouwvereeniging in de Boerhaavestraat, architect J. C. van Epen 410, 411
Woningen der Amsterd. Coöp. Onderwijzersbouwvereeniging in de Brederodestraat, arch. J. C. van Epen. 412, 413
Oud Zaansch Binnenhuis 428, 429
Illustraties uit Jaarboekje „die Haghe" 1010 . 430, 431
Leiden. Plattegrond van de St. Pieterskerk. . . 435
„ Rijnlandshuis. Schouw in de Dijkgraafskamer. 436
„ Het H. Geest of arme wees- en kinderhuis 437
„ Lakenhal. 438
„ Academie 438
„ Het schip der St. Pieterskerk. 439
Gouda. Plattegronden en doorsnede v. h. Raadhuis 447
„ Gerestaureerde voorgevel „ „ . 448
„ Plattegrond van de St. Janskerk 449
„ De St. Janskerk van de Markt gezien . . 450
„ 5de glas in de St. Janskerk 451
Architectuur te Oudewater 453
Gevelfragment stadstimmerwerf Leiden. . . . 459
Stadhuis te Haastrecht, vóór de restauratie . . 459
Stadhuis te Haastrecht, na de restauratie . . . 460
Leeuwen van de trap te Haastrecht 460
Het nieuwe weeshuis te Delft, arch. A. v. d. Lee 463—466
Situatie openbaar slachthuis te Arnhem. . . . 472

Blz.

Examenvragen Opz.-Teekenaar 475—477, 483—485, 495, 496, 507—509
Gezicht van het Z.O. uit op het kasteel Doorwerth op 21 Juli 1744. 488
Gezicht van het W. uit op het kasteel Doorwerth op 31 Juli 1744. 500
Yperen De hallen 512
„ Kerk St. Martin 513
„ Houten huis 513
Winkelpui te Zierikzee, oude en nieuwe toestand 523
Prijsvr. reclameplaat tentoonstelling Bouwkunst en Vriendschap, 1e prijs ontwerp W. Bogtman 537
Dresden. Operagebouw 547
„ Frauenkirche 548
„ Détail van het middenpaviljoen op den Zuringerhof 549
De Romeinsche Katacomben te Valkenburg 571—573
Het verwarmen en ventileeren van fabrieksgebouwen en het „Stanlock" Systeem . . . 585, 586
Portret J. H. Leliman. 589
Nieuwbouw aan het Märkische Provinzial-Museum te Berlin, Arch. Ludw. Hoffmann . 605, 606
Het nieuwe hoofdbureau van politie aan den O.Z.-Achterburgwal te Amsterdam. 612
Voorgevel van den schouwburg te 's Gravenhage 614
De invloed van de verflaag op de warmteafgifte van verwarmingstoestellen 620
Dubbel woonhuis te Haarlem, Arch. J. J. van Noppen 629, 630

LOSSE PLATEN.

Charlottenburg. Niebuhrstrasse 2. Uit: „Das Deutsche Miethaus 67
Ontwerp voor een Rijksacademie van Beeldende Kunsten. Ontw. en get. door Joseph Herman . . 139
Perspectief en zijgevel van het verbeterd ontwerp, aan- en verbouw van het Haagsch Raadhuis. Arch. J. F. L. Frowein 158
Sectieltableau, ontwerp Jan Toorop; Sectiel in krachtig relief; Straussenhaus te Hamburg en sectiel-paneel, ontwerp A. le Comte; alle uitgevoerd door „de Porceleyne Fles" 248
De Singertoren, gezien van uit de Liberty en Williamstreets en De Singertoren op 13 Sept. 1907 . 257
Landhuis te Hattem voor den Heer en Mevr. A. de Goegen—von Stettin. Arch. S. de Clercq . . . 270
De Hall in het Singergebouw te New-York . . . 280
Binnenplaats Palazzo, Vecchio, Florence. Teekening van W. Kromhout Czn. 289
Fontein op de Piazza della Bacco, Rome. Teekening van H. P. Berlage Nzn. 289
Eerste prijs prijsvraag v. d. N. V. Binnenl. Expl. Mij. v. Onroerende Goederen te Haarlem. Ontw. C. Hoogendijk Kzn. en P. Schmidt 301
Tweede prijs idem. Ontw. P. Verhagen Lzn. B. I. 301
Derde prijs idem. Ontw. J. F. v. Hoytema B. I. . 315

	Blz.
Het Romaansch gebouw voor de Leidsche Studentenfeesten. Arch. H. J. Jesse	315
Het stadhuis te Sluis	383
Kooromgang in O. L. Vrouwekerk te Breda	383
Middelbouw v. h. Raadhuis te Leiden	402
Trevifontein te Rome	403
Leiden, Stadhuis, Voormalige Weeskamer in het Stadhuis, Stadhuistoren, Marekerk, voormalige Latijnsche school, Westfront en portaal der St. Pieterskerk, Academiegebouw, het Schip der St. Pieterskerk en het St. Annahofje, het Gemeenlandshuis van Rijnland, Morschpoort, de Burg, de preekstoel in de St. Pieterskerk, Stadstimmerwerf, Zijlpoort, Waag, Gerecht, Gezicht in het Koor der Hooglandsche kerk	438
Gouda. Het Raadhuis, St. Janskerk	447
Oudewater. Diverse gevels, St. Michaelskerk, Gezicht op het Amsterdamsche veer, detail Kaaspakhuis	454
Hek v. d. Holl. tuin op de Wereldtentoonstelling te Brussel	522
Het Warenhuis A. Wertheim te Berlijn arch. Alf. Messel.	556
Kerk te Midwolde	557
Gevels van den ouden Haagschen Schouwburg	613
Het Virchow-Ziekenhuis te Berlijn, arch. L. Hoffmann.	615
Weeshuis aan de Alte Jacobstrasse te Berlijn, arch. L. Hoffmann	615

30ste JAARG. – 1 JAN. 1910. – No. 1.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Het afgeloopen jaar. — Honorariumregeling voor Architecten. — Herziening Statuten en Alg. Huish. Reglement. — Reis- en verblijfkosten. — Vergadering van de Afdeeling Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Excursie van Bouwk. Studenten der T. H. S., slot. — Kroniek. De verkoop van het Arsenaal te Amsterdam. — Populaire voordrachten over Bouwkunst. — De Nederl. Ingenieur in Chili. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia.

OFFICIËEL GEDEELTE.

HET AFGELOOPEN JAAR.

Men kan zeggen, dat het afgeloopen jaar niet tot de minder belangrijke gerekend moet worden, zoowel wat betreft de bouwvakken in het algemeen als ook het vereenigingsleven. Na de drukkende malaise, die in 1907 en 1908 zoowel de architecten, aannemers, opzichters en werklieden deed klagen en wier nawerking ook in 1909 zich nog deed gevoelen, is in het afgeloopen jaar een kleine herleving van de bouwbedrijvigheid te bespeuren. Dit is een heuglijk verschijnsel; de groote depressie op de finantieele markt, de algemeene lusteloosheid op economisch gebied herstellen zich geleidelijk aan, een meer normale toestand ontstaat, en het ligt voor de hand dat ook de architect wederom zijn plaats volledig in het maatschappelijk bedrijf zal innemen.

Bedriegen de teekenen des tijds niet, dan zal deze plaats belangrijker en grooter zijn dan vroeger. Een gezonde zin en belangstelling voor bouwkunst ontwaakt meer en meer, niet alleen bij het publiek, maar ook bij de overheid, waarvan de activiteit van de Amsterdamsche Schoonheidscommissie, die in 1909 ernstige pogingen heeft gedaan haar beteekenis en macht te verhoogen, welke pogingen in 1910, naar wij hopen, met succes mogen worden bekroond, en het voornemen van B. en W. van 's Gravenhage om een Haagsche Schoonheidscommissie in het leven te roepen, duidelijke voorbeelden zijn.

Voor onze Maatschappij was 1909 van beteekenis. En schreven we verleden jaar, dat 1908 in hoofdzaak een jaar van voorbereiding is geweest, van reorganisatie, ook in 1909 werd een belangrijk stuk van het vereenigingsleven in beslag genomen door de innerlijke samenstelling. Belangrijk was de verkiezing van het nieuwe Hoofdbestuur; de verschillende stroomingen in de Maatschappij, duidelijker dan vroeger geaccentueerd door de reorganisatie, kwamen hier voor het eerst in botsing. De minder belangrijke quaestie van de al of niet noodzakelijkheid van het vergewissen of een candidaat de candidatuur aanvaardt was oorzaak, dat twee partijen vrij scherp op de gedenkwaardige Algem. Vergadering van 10 Februari tegenover elkaar stonden. De strijd werd beslist ten gunste van het Hoofdbestuur; maar ondanks de nederlaag, door de zwakkere partij, waarin vele der jongeren zaten, geleden, heeft deze zich niet van de Maatschappij afgekeerd, maar integendeel getoond met kracht te willen medewerken tot den bloei van ons vereenigingsleven. Dit geeft hoop voor de toekomst; immers er blijkt hieruit, dat de Maatschappij nog gezond en krachtig is, dat hare leden een goed begrip hebben, van wat vereenigen is, d. w. z. dat zij, indien noodig met terzijdestelling van enkele hunner eigen inzichten, mede blijven werken om vereend te bereiken, wat individueel niet bereikt kan worden, en niet wegloopen, omdat zij niet gelijk krijgen, om van af het eenzame eiland der oppositie min of meer nutteloos hun krachten te verspillen.

Na de ingrijpende daad van de splitsing der leden, de strijd op 10 Februari; zal nog meerdere wrijving van gedachten komen; maar de Maatschappij toont niet alleen

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

hiertegen bestand te zijn, maar op zuiverder en juister basis er uit te voorschijn te komen. Laten wij dit bedenken bij de beoordeeling van soms scherpe en hartstochtelijke debatten.

Wat het Maatschappelijk huishouden verder betreft, moet genoemd worden, hoe de verschillende commissies gekozen, en hare reglementen in hoofdzaak vastgesteld werden; de nieuwe toestand door de reorganisatie geschapen, trad hiermede in werking; deze hervorming heeft tot geen moeilijkheden aanleiding gegeven.

Het contract met de uitgevers onzer periodieken werd vastgesteld: de Perman. Tentoonstelling van Bouwmaterialen omgewerkt en verbeterd en een tentoonstelling van architectuur-teekeningen in dezelfde zalen georganiseerd; het samenstellen van eenen nieuwen catalogus onzer bibliotheek dat veel arbeid vereischt, werd ter hand genomen.

De Afdeelingen mochten zich in een opgewekt leven verheugen, getuige hare vergadering-verslagen in het Weekblad, terwijl hare herzieningsreglementen op een enkele na, werden vastgesteld.

Het opzichter-teekenaars examen nam in begin van het jaar weer een geruimen tijd de krachten van de examinatoren in het gebouw der Maatschappij in beslag. Neemt dit examen voortdurend in omvang toe, getuige het steeds grooter aantal candidaten, met het examen voor onderbaas dat ingesteld is en een Rijkssubsidie, die naar wij hopen, gegeven zal worden, wordt een duidelijk bewijs gegeven van de uitbreiding van deze zoo nuttige werkzaamheid onzer Maatschappij.

De belangstelling voor het M. T. O. is getoond door het zenden van een adres aan den Minister van Binn. Zaken.

Wat tentoonstellingen betreft, wordt o. a. gedacht aan de bemoeiingen voor de Christelijke Kunsttentoonstelling in Dusseldorf en voor de Int. Exhibition in Shepherd's Bush, Londen.

De Damprijsvraag nam een feestelijk einde bij de uitreiking der prijzen op onze vergaderzaal, terwijl als practisch gevolg van de Eengezins werkmanswoningprijsvraag genoemd moet worden het verschijnen van het desbetreffend album.

De Maatschappij was o. a. vertegenwoordigd op het Congres für Materialprüfungen der Technik te Kopenhagen.

Het afgeloopen jaar was voor onze Maatschappij vruchtbaar wat aesthetische en historische bouwkundige bemoeiingen betreft. Adressen werden gesteund in zake behoud Accijnshuisjes te Leiden, behoud Oude Raadhuis te Rotterdam, behoud Spinhuis en Arsenaal te Amsterdam, behoud Reventer te Zwolle, terwijl in het Weekblad de actueele quaesties als: Haagsche Hofvijver, Heimatschutz enz. besproken werden.

Lofwaardig was de actie der Gemeente Zutphen inzake het uitloven van een prijs voor den fraaisten gevel aan den Jacob Damsingel; het werd zeer op prijs gesteld, dat de Maatschappij verzocht werd de Jury uit haar midden aan te wijzen.

Behalve deze moeten nog genoemd worden de officieele bemoeiingen van de Maatschappij in de Schoonheids-commissie te Amsterdam en te 's Gravenhage.

Een der belangrijkste onderdeelen van het Maatschappelijk leven in de behartiging van de vakbelangen van den architect. Ook hierin was 1909 rijk. De jonge Commissie, een reusachtig terrein voor zich vindend, heeft met kracht zich op de studie van de belangrijkste vraagstukken geworpen, we noemen: architectenkamers; bouwkundig onderwijs in Nederland; arbeidsovereenkomst met Opzichter-Teekenaars; eenvormigheid bouwverordeningen enz. Naast dezen arbeid memoreeren we: adres aan den Raad van Bloemendaal in zake de positie van den Gemeente-Architect aldaar; de studie over Rijksproefstations van de Afdeelingen, die ook het onderwerp Particele Aanbesteding in studie nemen of genomen hebben; een commissie van de Maatschappij heeft rapport uitgebracht over het ontwerp Algemeene Voorschriften voor ijzer van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs; tevens was de Maatschappij vertegenwoordigd in den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven, was zij vertegenwoordigd in de Commissie voor Onderzoek Steenhouwersziekte en maakt zij deel uit van de Commissie tot vaststelling van Algemeene Voorschriften voor hout.

Het vraagstuk Prijsvragen heeft levendige belangstelling gevonden. Behalve de Internationale Prijsvraagregelen, werden vooral de nationale uitvoerig besproken, die op initiatief van Arch. et Amic. opgesteld, in 1910 den, door de vier bouwkundige vereenigingen goedgekeurde, definitieven vorm wel zullen verkrijgen. Een belangrijk en vruchtdragend werk zal dan zijn volbracht, en verwikkelingen, als bij de slachthuisprijsvraag zijn voorgekomen, zullen dan, naar wij hopen, tot het verleden behooren.

De voor- en nadeelen eener publieke prijsvraag moeten ernstig onder de oogen gezien. Drong de Maatschappij in een adres aan den Raad van Rotterdam op een publieke prijsvraag aan voor het nieuw te bouwen Raadhuis aldaar, een polemiek in het Weekblad toonde aan, dat verschillend over de waarde dezer prijsvragen gedacht wordt. Herhaaldelijk werden verschillende onderwerpen de vakbelangen van den architect rakende, in het Weekblad besproken.

Ontbrak het dus niet aan stof voor de Maatschappij, ook hare periodieken hadden niet te klagen over gebrek aan medewerking en belangstelling. In 1909 voor het eerst in nieuw formaat uitgekomen, werden in het Weekblad geleidelijk aan, vaste rubrieken geschapen; de reeds bestaande en zeer gewaardeerde Brieven uit België, den Haag en Rotterdam werden uitgebreid met die uit Groningen; een rubriek Sociale Hygiëne en Techniek werd goed verzorgd; de artikelen over Verwarming en Ventilatie van den heer Unger werden geregeld geplaatst; de kroniekschrijver leverde bijdragen, terwijl de rubrieken Techniek en Uit onzen Showroom geregeld van artikelen waren voorzien en de Vragenbus en Ingezonden stukken veel belangstelling hadden.

Een keuze te doen uit de vele geleverde artikelen zou te ver voeren.

Al is het weekblad dus op den goeden weg, toch ontveinst de Redactie zich niet, dat het blad nog verbetering behoeft. Te veel belangrijke onderwerpen blijven nog onbesproken, te veel bouwwerken onvermeld of niet gereproduceerd. De groote moeilijkheid is de juiste keus en ..... plaatsgebrek! Veel stukken moeten blijven liggen. Ook is het moeilijk, zoo niet onmogelijk, alle lezers te believen. Oordeelt de een, dat het Weekblad genoeg, ja te veel geeft, een ander acht het te weinig, of van een bepaalde rubriek te weinig. Aan beiden kunnen we de verzekering geven, dat de Redactie er ernstig naar streeft het blad actueel en compleet te maken, tot een goed en leidinggevend vakblad in alle opzichten.

Ook het tijdschrift „Bouwkunst" mocht zich in veler sympathie verheugen; van de 6 afleveringen mag wel bijzonder gememoreerd worden het dubbel nummer, behandelend het uitbreidingsplan van 's Gravenhage door H. P. Berlage Nzn.

Voor den jaargang 1910 zijn verscheiden belangrijke bijdragen in bezit der Redactie, zoodat met vertrouwen de toekomst tegemoet gegaan wordt.

Hoewel in het eind van 1909 een uitvoerige propaganda voor Weekblad en Tijdschrift heeft plaats gehad roept de Redactie ook de welwillendheid van den lezer in om de aandacht van kennissen op de periodieken te vestigen. Het publiek moet meer en meer in contact met de bouwkunst gebracht worden.

Aan allen, die medewerkten, den hartelijken dank van de Redactie.

Vragen wij ten slotte: heeft de Maatschappij in 1909 haar doel voor oogen gehad, zoo antwoorden wij bevestigend. Zij heeft de beoefening en kennis van en het onderwijs in de bouwkunst bevorderd, en de algemeene belangen harer beoefenaars benevens de vakbelangen van den architect voorgestaan.

En waar de geest onder de leden uitstekend, de animo tot samenwerking groot is, waar het ledenaantal voortdurend stijgt, een gezonde wisseling van gedachten plaats vindt, daar toont de Maatschappij volop in het leven te staan en rustig de toekomst te kunnen afwachten.

Wat deze brengen zal? Wij willen, met dit nieuwe jaar, onzen wensch bij dien van velen voegen, de wensch, dat de tijd niet ver meer mag zijn, waarop de bouwkundige vereenigingen tot één vereeniging vereenigd zijn, dat de vakbelangen van den architect in een vereeniging behartigd worden, waardoor zij die waarde verkrijgen, die zij noodig hebben en waardoor de architect de plaats zal innemen in de samenleving, die hem en zijne kunst toekomt.

HONORARIUM REGELING ARCHITECTEN.

Het komt gelukkig niet veel, doch nog wel enkele malen voor, dat bouwheeren het niet eens zijn met den architect wanneer deze zijn honorarium in rekening brengt, berekend volgens de Honorarium Regelen zooals die zijn vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Niettegenstaande uit de vele gepubliceerde quaesties in het Bouwkundig Weekblad blijkt, dat de rechtscolleges daar wel degelijk rekening mede houden, komt het zelfs voor, dat bij een geschil de bouwheer dreigt om dit voor den rechter te brengen (waarmede hij trouwens zijn architect niet anders dan een dienst kan bewijzen). Wat is de oorzaak van die geschillen?

Tot ons leedwezen moet verklaard, dat de architecten of zij, die zich daarvoor uitgeven, voor een deel *zelf* de schuld daarvan zijn.

Zoo kwam ons dezer dagen ter oore een quaestie over den bouw van een school met onderwijzerswoning, bouwsom ± *f* 10000.— en door den architect zeer terecht gerangschikt in de IIe klasse. Het honorarium bedraagt dan 6.6 %.

Neen zegt de bouwheer, 5 % is ruim voldoende, inclusief alle kosten, ook die van de besteding en reis- en verblijfkosten (het bouwterrein is n.l. niet in de plaats der inwoning van den architect), *want*, nu komen de argumenten (t. w. de gevolgen van de „onder de markt werkende" architecten, die zich niet houden aan de *vastgestelde* honorariumregeling): Een *bekend architect (?(*))* uit één der provinciesteden had voor een der bestuurderen voor een werk buiten zijn woonplaats slechts 3% opgegeven en meer dan 5 % werd nooit betaald door andere bestuurderen aan hunne architecten.

Vele bouwheeren schijnen absoluut geen denkbeeld te hebben wat eigenlijk een architect is, en welke onkosten en verschotten een architect heeft te maken wanneer hij wordt terzijde gestaan door geschikte werkkrachten, en welke eischen deze medewerkers stellen — adres aan het concept arbeidsovereenkomst opgesteld door den Ned. Bond van Opzichters en Teekenaars!

Was dit wel het geval, dan zouden zij toch begrijpen, dat bouwkundigen die een honorarium berekenen dat ontoereikend is om hun onkosten te bestrijden, zich op andere wijze schadeloos stellen door provisie bij de verschillende leveranciers te bedingen, enz.!

Van deze gelegenheid maken wij gebruik om nog eens te herinneren:

1e. dat een Permanente Commissie bestaat van Arbitrage, juist om bij geschil te adviseeren en die in kort recht uitspraak kan doen. (Zie de Hon. Regelen Art. 13 tot en met 19).

2e. dat aanbevolen wordt om een Contract te sluiten tusschen Bouwheer en Architect.

3e. dat de Honorarium Regelen uitsluitend te verkrijgen zijn aan den zetel der Maatschappij: Marnixstraat 402 te Amsterdam tegen 25 ct. per stuk of bij 10 of meer exemplaren tegen 20 ct. per stuk. inclusief een model-contract als boven bedoeld.

4e. dat het auteursrecht van de Honorarium Regelen voorbehouden is, volgens de wet van 28 Juni 1881 (Staatsblad No. 124) en dat degeen die overdrukken verspreidt zich aan vervolging blootstelt.

HERZIENING STATUTEN EN ALG. HUISH. REGLEMENT.

Hieronder volgen de voorgestelde wijzigingen in Statuten en Alg. Huish. Reglement, overgenomen door het Hoofdbestuur. Nog kwam in een voorstel van de Commissie van Onderzoek om de candidaat A. L. in het bezit van een diploma van architect of van bouwkundig ingenieur, als A. L. aan te nemen. Het Hoofdbestuur wenscht zich evenwel te houden aan de bij de Statuten bepaalde leeftijdsgrens en de 3 jaren praktijk. De Alg. Vergadering zal daaromtrent moeten beslissen.

STATUTEN.

Art. 1 2de al. het bouwvak in den uitgebreidsten, zoowel technischen als artistieken, zin des woords, enz.

Art. 2 sub 2 staat bouwkun*stig*, en in

Art. 20, 2 regel bouwkund*ig*. Hierin moet gelijkheid gebracht.

Art. 22. Vervalt: in de 3de al., „welke nader is geregeld bij A.H.R. en eveneens te Amsterdam wordt gehouden."

Art. 29 invoegen na minstens 10 A.L. „óf door de commissies tot herziening van St. en H. R."

(*) Het vraagteeken is van de Red.

ALGEMEEN HUISHOUDELIJK REGLEMENT.

Art. 1. 3de al. *„voor"* veranderen in *„vóór"* en invoegen de *„Algemeene"* Mei-vergadering.

Art. 2 de contributie bedraagt per jaar:
voor de A.L. en G.L. minstens *f* 15.—;
voor de Buitengewone leden minstens *f* 7.50;
invoegen: na de Commissie van Financiën *„door het Gedelegeerd Lid"* onderteekende quitantie. Even daarvoor plaatsen van een komma na *„door"*, of namens de C. v. F. door het Gedel. L. zoodat gelezen wordt: *„op eene door, of namens de Commissie van Financiën, door het Gedelegeerd lid onderteekende quitantie."*
Aan dit artikel toevoegen: De leden buitenlandsch gevestigd betalen de contributie van een geheel jaar vooruit.

Art. 4. De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens zes weken voor de verkiezing, in het Orgaan der Maatschappij, door minstens 10 Architect-leden, of door eene wettige vergadering van de Architect-leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden vóór het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het Orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaatgestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn, voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie, niet schriftelijk aan den Secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het Orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen. Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking. Zijn er niet meer candidaten, dan er open plaatsen zijn, dan zijn zij gekozen. Is dit geval niet aanwezig, dan wordt enz., *minstens* 14 dagen enz.
Zij leveren dit in behoorlijk gesloten omslag in bij den Algemeenen Secretaris enz.
Deze omslag behoeft niet verzegeld te worden, maar mag niet van een naam, firmastempels of initialen voorzien zijn.

De Voorzitter wordt benoemd door de A. V. uit het voltallig Hoofdbestuur. Hij bekleedt die functie tot de eerstvolgende algemeene Meivergadering.

Art. 6 binnen *een* maand, wijzigen in „binnen *2* maanden".

Art. 8. Het H. B. regelt en verdeelt zijne werkzaamheden onderling, volgens een reglement, door het Hoofdbestuur vastgesteld.

Art. 13. De Commissies aan te duiden door letters *a. b. c.* enz.
De Commissie van *Financiën bestaat uit 4 leden*, waarvan tenminste 2 Hoofd-bestuursleden, terwijl de overige leden A. L. of G. L. kunnen zijn. Verlies van het Hoofdbestuurslidmaatschap brengt niet mede, dat men ophoudt lid der Commissie te zijn. De Commissie van Financiën adviseert, enz. Een der leden van de Commissie is meer in het bijzonder belast met de organisatie van de Permanente Expositie in het Gebouw der Maatschappij.
Laatste gedeelte dezer alinea, „na de daarvoor in aanmerking komende Meivergadering." vervalt.
De Commissie van *Redactie* enz., terwijl het derde lid *òf* A. L., *òf* G. L. moet zijn.
Aan het einde dezer alinea *„uiterlijk"* een maand, veranderen in *„minstens"*.

Art. 26. De derde alinea vervalt.

Art. 28. Door de Maatschappij worden ieder jaar minstens 2 algemeene vergaderingen gehouden, waarvan een in Mei en een in September. Aan de laatste wordt zoo mogelijk eene excursie verbonden. Een bepaalde plaats is voor de algem. vergad. niet voorgeschreven, behalve voor de Algem. Meivergad. welke te Amsterdam moet worden gehouden.

Art. 34. Invoegen:
sub 4. Verkiezing Voorzitter Hoofdbestuur.
4 wordt *5* — *5* wordt *6* — *6* wordt *7* — *7* wordt *9* — *8* blijft *8* — *9* wordt *10*, enz.

REIS- EN VERBLIJFKOSTEN.

Met het oog op de administratie worden heeren leden, die reis- en verblijfkosten te declareeren hebben, verzocht hun nota in te zenden, vóór 15 Januari a.s. aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

AFDEELING ARNHEM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Gewone vergadering op Woensdag 22 Dec. 1909.
De Voorzitter opent de vergadering, waarvan de notulen der beide laatste vergaderingen worden voorgelezen en goedgekeurd.
Naar aanleiding van een ingekomen brief van het lid A. Tooneman, waarin hij vraagt, wanneer hij in het bezit zal komen van het diploma der afdeeling, dat hem den 23 April 1908 reeds werd toegezegd, als zijnde bekroond met den 2en prijs in de Prijsvraag van een *„Wachthuis"*, brengt de Voorzitter in herinnering, dat voor zulk een diploma door de Afdeeling een prijsvraag werd uitgeschreven, met het gevolg, dat de leden *Hooijerink* en *Stoffels* respectievelijk met den 1en en 2en prijs werden bekroond, maar deze ontwerpen niet geschikt werden geacht voor een officieel diploma der Afdeeling. Dientengevolge werden beide heeren uitgenoodigd te zamen zulk een diploma te ontwerpen. De Heer *Stoffels*, ter vergadering aanwezig, deelde mede, dat zij hadden besloten ieder voor zich een nieuw ontwerp in te leveren.
Na ballotage werd als nieuw lid aangenomen de Heer H. de Jong.
Vervolgens werd het woord verleend aan den Heer *Leignes Bakhoven*, C. I., Ingenieur bij de Mij. t. Expl. v. Staatsspoorwegen, tot het houden van een voordracht *over den bouw van de Zijpendaalsche poort te Arnhem*.
Spreker begon in het licht te stellen, hoe men, bij den aanleg onzer spoorwegen, ook te Arnhem niet heeft voorzien de groote uitbreiding van het spoorwegverkeer, noch die der steden. De spoorweg, oorspronkelijk langs den rand der stad aangelegd, is een hinderpaal geworden voor het verkeer tusschen de oude stad en het belangrijke stadsdeel, dat in de laatste jaren ten noorden van den spoorweg is verrezen.
De oude Zijpendaalsche poort was veel te smal voor de drukke passage geworden, terwijl de electrische tram, zonder grooten hinder voor het verkeer, wel niet door de poort te leiden zou zijn geweest.
Daar de poort in den rijksweg naar Utrecht en Amsterdam is gelegen is ook het Rijk belanghebbende, terwijl ook de Mij. t. Expl. v. S. S. tot verbreeding der poort medewerkte op grond van de voorzieningen, welke de oude poort, met het oog op de inwatering, behoefde.
Aan de hand van een voordracht van Prof. van der Kloes te Delft, te Kopenhagen gehouden voor het *„International Verband für die Materialprüfungen der Technik,"*, toonde spreker aan welken nadeeligen invloed de te kalkrijke specie van die inwatering ondervond.
Komende tot de uitvoering der poortverbreeding, gaf spreker eerst een beschrijving der baanomleggingen waarbij, aan de hand van teekeningen, de constructie der hulpbruggen werd verklaard.
Toen de hulpbruggen op 14 Juni 1909 in dienst waren gesteld, werd met het ontgraven van den spoordijk en het afbreken van de oude poort begonnen.
Voor de uitvoering van het werk der nieuwe poort, werd aan verschillende firma's op het gebied van gewapend betonwerk in ons land, inschrijving gevraagd. *Zeven* inschrijvingen kwamen in, waarvan die der Amsterdamsche Cement-ijzerfabriek Wittenburg te Amsterdam werd gekozen, daar in het project vooral het systeem landhoofd groote waarde had.
Op 3 Aug. 1909 werd begonnen met den bouw der nieuwe poort.

Ook hiervan werden verschillende teekeningen en foto's vertoond.
De poort, wijd 20 M., bestaat uit landhoofden van beton, bestaande uit 1 deel cement, 3 deelen zand en 5 deelen grind, waartegen de boog, samengesteld uit 1 deel cement 1½ deel zand en 2 deelen grind en gewapend volgens het systeem Melan, steunt. De ijzeren spanten in den boog zijn hier op afstanden van 0.90 M. van elkaar geplaatst.
De boog, in den top 0.54 M. en bij de geboorten 1.20 M. dik, is een korfboog waarbij de hoogte in het midden tamelijk gelijk blijft en eerst naar de geboorten sneller afneemt, terwijl de zijdelingsche druk geringer is dan b.v. bij den parabool, een factor, hier van gewicht, met het oog op de diepe ligging van den aanleg der landhoofden.
De gronddruk is hier vrij groot, n.l. 4½ K.G. per c.M², wat echter voor den zeer vasten bodem geen bezwaar is.
Een belangrijk punt bij een bouwwerk als dit, is eene goede afwatering. Het minst hellende gedeelte is voorzien van eene afdekking van asphaltviltplaten. Tusschen de naden hiervan is asphalt gelegd, dat met een heet strijkijzer werd aangestreken. Daarover werd, ter voorkoming van beschadiging door spoorwegarbeiders een laagje beton gelegd. Ter plaatse waar het water achter de landhoofden wordt afgevoerd, is eene steenbestorting aangebracht vanwaar het in het gemeenteriool wordt afgeleid.
De vleugels der landhoofden en de keermuren op den boog, beide van magere beton, zijn van de landhoofden gescheiden door *een voeg*. De vleugels en keermuren toch ondervinden een anderen druk dan door den boog op de landhoofden wordt uitgeoefend, waardoor de omstandigheden voor landhoofden en keermuren niet dezelfde zijn en scheuren kunnen veroorzaken.
De uitvoering van het werk was betrekkelijk eenvoudig. De achtereenvolgende phasen werden door spreker uiteengezet, waarbij er o. a. op gewezen werd, hoe het formeel, voor het voltooien van den boog, vooraf voor het grootste gedeelte werd belast met zakken grind, welke geleidelijk door beton werden vervangen. Bij wegneming van het formeel, bleek de doorbuiging slechts 5 m.M. te bedragen.
Ten slotte volgde eene korte bespreking van het uiterlijk aanzien, waarbij spreker wees op de artikelen in het Bouwkundig Weekblad over *„Ingenieurswerken en Aesthetica"*, in welke artikelen de wenschelijkheid wordt betoogd van samenwerking tusschen architekt en ingenieur.
De aesthetische eischen werden door de heeren *Schaap* en *Versteeg*, directeur en adj. directeur der Gem.werken verzorgd.
Het karakter van het kunstwerk ontledende, wees spreker op den boog, welke het spoorwegverkeer draagt en waarvan de vorm samenhangt met de constructieve functiën; op de landhoofden, waartegen de boog steunt en die in het uiterlijk weinig op den voorgrond treden en op de vleugels, welke den spoordijk, die ter plaatse door de poort wordt onderbroken, aansluiten aan het kunstwerk.
Voor de vleugels werden gekozen haaksche vleugels op de landhoofden met taludkegels, welke vleugels aan de poort een rustig aanzien geven en de massa verzwaren, waartegen de boog steunt.
Een van de grootste moeielijkheden vormde de bekleeding van het betonlichaam. Daarvoor werden gekozen Saksisch graniet en zoogenaamde bekleedingsbeton van cement met witte en zwarte steenstukjes, in verhouding van 1 tot 4, dat, ter dikte van 10 c.M., tegelijk met de beton werd aangebracht, een soort kunstgraniet vormt, waarvan de ervaring te Duisburg en Neurenberg zeer gunstig is. Daarentegen laat een baksteenbekleeding wel eens los tengevolge van ongelijke krimping.
Ter plaatse van de zoogenaamde sluitsteen in den boog aan de Noordzijde, is tijdens de bewerking van het beton eene afbeelding van de oude Zijpendaalsche poort afgedrukt.
Het bekleedingsbeton is voorzien van voegen, waarin strooken zink zijn gelegd met het oog op mogelijke ongelijke krimping van beton en bekleedingsbeton.
Deze voordracht, welke met groote aandacht door de talrijke vergadering werd gevolgd en door een aantal zeer duidelijke teekeningen werd toegelicht, gaf den Voorzitter aanleiding hiervoor, namens de afdeeling, zijn hartelijken dank te betuigen, onder opmerking, dat het niet vragen van inlichtingen den spreker het beste bewijs moge zijn van zijne zeer bevattelijke, onderhoudende en leerzame mededeeling van den bouw van dit voor onze gemeente zoo belangrijke bouwwerk, waarmede de Vergadering, door een krachtig applaus, instemde.
De Spreker bood, ten slotte, de leden der afdeeling aan, het werk onder zijne leiding, te komen bezichtigen, waarvan op een nader te bepalen dag een dankbaar gebruik zal worden gemaakt.
Vervolgens werd door de H. H.: W. F. C. Schaap, P. J. W. J. v. d. Burgh en H. Portheine Jr. rapport uitgebracht betrekkelijk de wenschelijkheid van *„Partieele aanbesteding"*.
Dit rapport gaf tot eene uitvoerige gedachtenwisseling aanleiding. Het vraagstuk zelf zal nader worden behandeld in eene gecombineerde vergadering met afgevaardigden der *afdeeling Arnhem v. d. Ned. Aannemersbond* en van de vereeniging *„Handwerksbloei"*.

H. PORTHEINE Jr.
Secretaris.

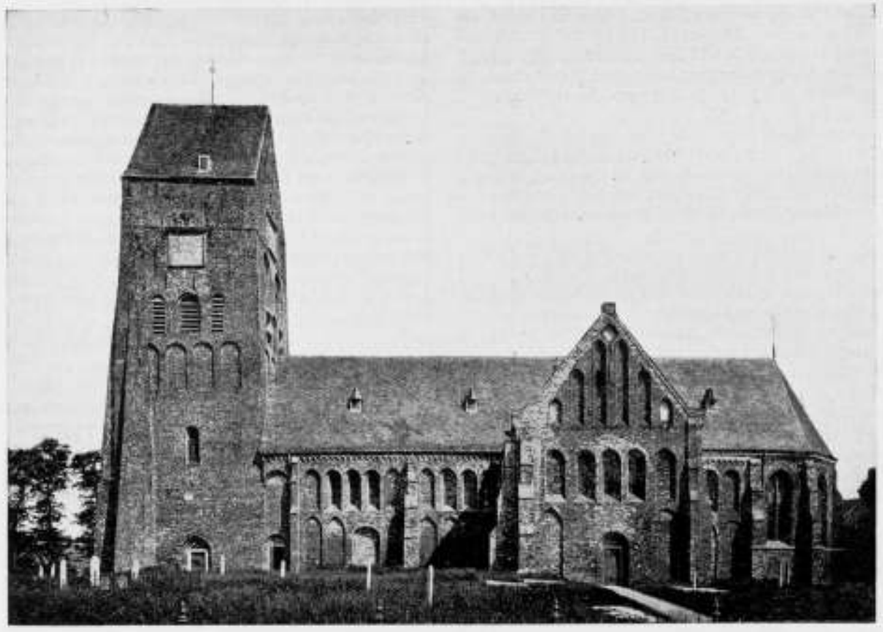
REDACTIONEEL GEDEELTE.

EXCURSIE VAN BOUWKUNDIGE STUDENTEN DER T. H. S. ONDER LEIDING VAN DEN HOOGLEERAAR H. EVERS.[1]

(Vervolg van blz. 600, slot).

En zoo hebben we er heel wat gezien. Ik herinner me Westeremden, heel hoog gelegen op een wierd die ze tot mijn spijt aan het afgraven gingen; de kerk was niet zoo merkwaardig, kleur weer heel warm, weer koepelgewelven met aangeplakte ronde ribben eindigend in een heel rijk rozet.
Het mooist was de pastorie, dicht begroeid en gebouwd om een afgesloten intiemen bloementuin, waardoor een weggetje liep van vuurroode Groningsche baksteenen op hun plat, in de schaduw van een reusachtigen notenboom. Onder in het vredige huis waren nog een paar kelderkamers met lage, flauw-gebogen gewelven en getraliede venstertjes uitziend op een slotgrachtje; daar zijn volgens de legende lang geleden een paar edelen verhongerd. Nu scheen de zon zoo vroolijk en kwaakten de eenden zoo blij in de sloot dat we het maar niet zoo direct gelooven konden.
En zoo zagen we Zeerijp, tronend als een burcht boven het lage dorp, gebouwd van reusachtige moppen (33 bij 16 bij 9½), fel van kleur en vol afwisseling. De bouwtijd is iets later dan van de vorige kerken, waarschijnlijk wel de veertiende eeuw blijkens de raamprofielen en afmetingen der spitsboogopeningen. De toren staat in plan scheef ten opzichte van de kerk, tegenover het koor; waarschijnlijk om zoover als mogelijk is op het gegeven terrein van de kerk af te staan met het oog op brandgevaar bij blikseminslaan in den hoogen toren; of misschien als symbool van de Johanniskerk: Johannis

[1]) Door plaatsgebrek was de Redactie verhinderd het slot eerder te publiceeren.

KERK TE STEDUM.

met het afgeslagen hoofd. Dit laatste zou niet met de gewoonte kloppen om het koor te beschouwen als het hoofd van de kerk; er zijn immers archeologen die veronderstellen dat de as van het koor in de meeste Gothische kerken niet in het verlengde valt met de as van het schip, maar er een hoek mee maakt, in overeenstemming met het opzijvallen van Christus' hoofd aan het kruis.

En het heel oude kerkje op 't Zandt, weer met een lossen toren die evenals de kerk van dikke miskleurige moppen is gebouwd: 30 bij 15 bij $10^1/_2$ cM.

Behalve het Gothische koor met dragende ribben vinden we weer over de schiptraveeën koepels met ronde ribben en rozet er tegen aan.

Een strenge, uiterst beschaafde preekstoel van mahoniehout, die haast Empire is te noemen, staat in wonderlijke tegenstelling met het zeer grove metselwerk van ribben en pilasters dat niettegenstaande een dikke laag witsel nog te zien is.

In Godlinze is de kerk grauw gepleisterd dus verknoeid; waarover onze voorvaderen het niet met ons eens waren want op een gevelsteen staat het merkwaardige opschrift:

„Verbeterd en grootendeels vernieuwd in het jaar
„1865; toen kerkvoogden waren:

en dan volgen de namen dezer Vandalen.

De toren werd zeker niet de moeite waard geoordeeld „verbeterd" te worden; zijn kleur is nog mooi van baksteen. Maar groote scheuren, uitzakkingen en zelfs een lichtgroen berkje hoog bovenaan uit het muurwerk ontspringend doen vreezen dat over een vijftig jaar geen sterke vierkante toren met oud zadeldak meer boven de boomen van Godlinze zal uitsteken.

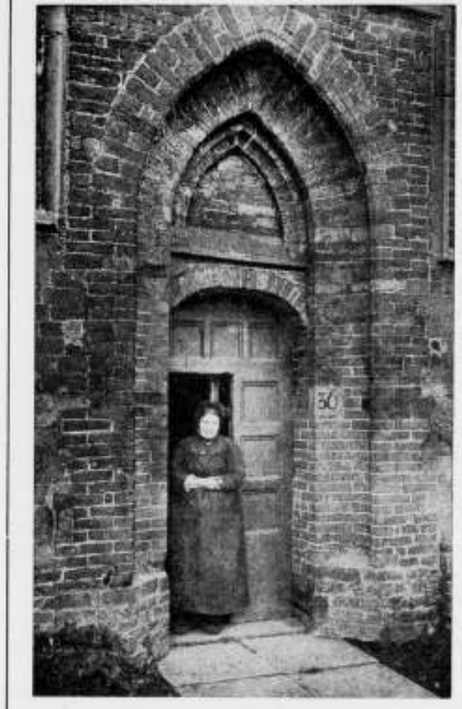
In Holwierde staat een kerk zonder topgevels, die daardoor veel minder stemmend is dan de vorigen; ook hier is erg geknoeid, gewelven zijn weggebroken en plafonds er voor in de plaats gekomen; een monsterlijk-groen gekleurd houten torentje van 1854 (O, negentiende eeuw, wat heb jij een massa op je geweten!) vloekt al uit de verte.

Een ribbenrozet van zeer rijke teekening in het kruistraveegewelf en de kleurige reuzenmoppen herinneren aan de dertiende eeuw; een later aangebouwd veelhoekig koor is weer vol-Gothiek.

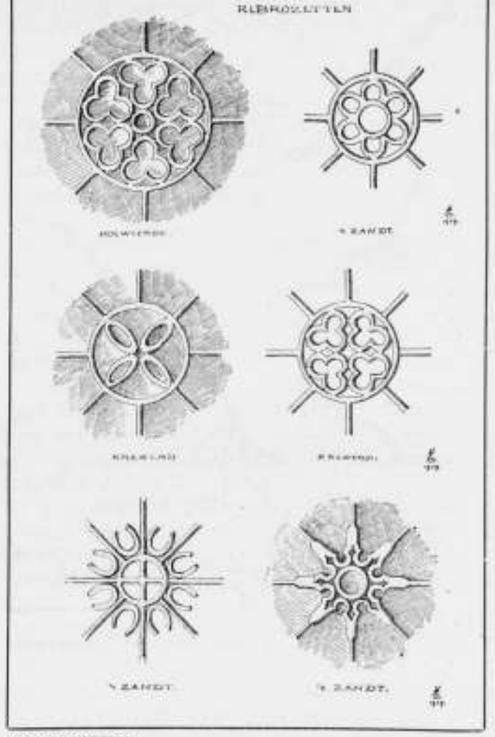
De middag ging in den avond over, de schaduwen werden langer; een groote stilte spreidde zich over de felgroene weiden. Dit was wel het goede uur om naar Krewerd te gaan, waar het kleine kerkje prachtig ligt op een heel hooge steile wierde, trouw wakend over de lage boerderijen aan haar voet; een diep grachtje met stil water werd rood gekleurd door het avondlicht.

Oosterwijtwerd heeft een heel klein kerkje, waarschijnlijk wel uit de twaalfde eeuw, met een rond echt-romaansch koor, dat wat gebrekkig is afgedekt met een veelvlakkig pannendak.

In den Noorderzijmuur is nog eene vroegere poort-

POORTJE KERK TE MIDDELSTUM.

RIBROSETTEN.

opening te zien, waarvan wel verteld wordt dat de Noormannen het zoo laag maakten; bij het kerk-uitgaan joegen ze de bewoners er doorheen om ze te laten bukken voor het hooge Noorden.

Misschien is hier iets van waar geweest, een enkelen keer in een enkel kerkje; de meest waarschijnlijke verklaring van den lagen ingang, die we bij de meeste kerken terugvonden, is wel dat bij het begraven rondom het gebouw heen en bij het uitdiepen van de sloot om de wierde het terrein verhoogd werd door den vrij gekomen grond.

Loppersum zagen we toen het begon te donkeren; deze wonderlijke kerk met een dubbelen transeptgevel, een veelhoekig koor, onregelmatige aanbouwen, geweldige steunbeeren van later tijd, Engelsch stergewelf uit de vijftiende eeuw over het schip en laat-Gotische flamboyantvormen in het achterste transept, maakten een sterk-fantastischen indruk bij het licht van onze acetyleen-fietslantarens. Alleen de achtveldige koepeltjes over het eerste transept en de baksteen herinneren aan de pas geziene kerkjes.

Den volgenden dag zagen we Zuidbroek; het was weer een prachtige morgen; deze kerk steeg zoo statig en rijzig boven het groene kerkhof omhoog tegen de ijle zonnige lucht, dat we lang bleven kijken naar den warmen baksteentoon, het prachtige dak van oude zwartverglaasde pannen die door het weer en den tijd kleurig waren geworden, de fijne spitsboogfriesjes boven aan de muren, de vullingen in blindbogen van baksteenen op hun plat in voortdurende variatie.

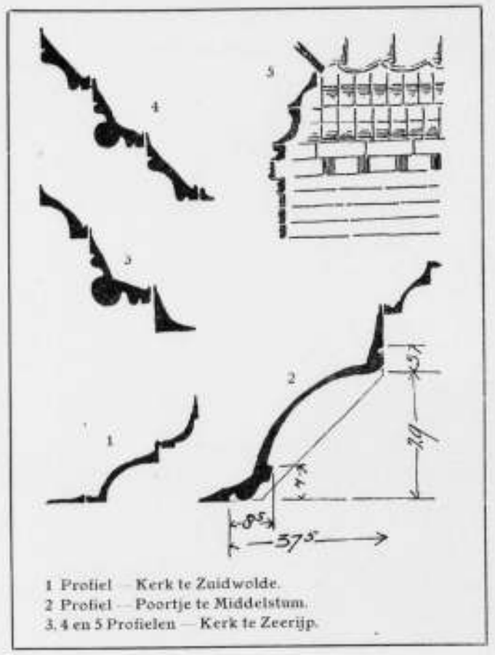
Het ruim was hooger, statiger dan we tot nu toe gezien hadden; de fijn-besneden sierlijke barok preekstoel van 1736 en banken van 1709 waren van mooi eikenhout.

In Winschoten staat op het marktplein, dat nu vervuld was van kermislawaai en kermisgeuren, een kerkje uit denzelfden tijd dat gerestaureerd is door den Rijksbouwmeester Peters. Het zijn vier traveeën achter elkaar en een even breed recht-afgesloten koor dat door een rij ronde ramen even boven manshoogte aardig als het hoofdmoment wordt bepaald. De gewelfvelden en muurvlakken zijn gewit, het overige is in schoon metselwerk opgetrokken; het geheel heeft een prettigen toon.

Zuidwolde is minder belangrijk; schendende handen hebben in de vorige eeuw de kerk bepleisterd en er voegen in getrokken, min of meer alsof ze van natuursteen ware gebouwd.

De toren is van onderen uit tufsteen in den Romaanschen tijd en van boven uit baksteen opgetrokken in de vijftiende eeuw, blijkens de raamprofielen.

De dorpsbewoners zijn toch nog trotsch op het gebouwtje

1 Profiel — Kerk te Zuidwolde.
2 Profiel — Poortje te Middelstum.
3, 4 en 5 Profielen — Kerk te Zeerijp.

blijkens het versje dat ik op den toren geschreven vond:

„Onze kerk heeft dikke muren,
Ons geloof blijft eeuwig duren.
Onze toren draagd een zwaan,
Ons geloof blijft eeuwig staan."

Noordwolde heeft, bij uitzondering, een houten tongewelf met houten ankers. Het eiken meubilair is zeer rijk maar grof gesneden. Tegenover den preekstoel staat een heel hooge zetel, door een trapje bereikbaar, voor den Heer van het dorp.

De ramen die er later zijn ingebroken geven een overvloed van licht; de religieuse stemming is dan ook wel verdwenen uit dit ruim.

Bedums kerk is absoluut verknoeid door ettelijke verbouwingen in Gothischen tijd en in de negentiende eeuw; zoodat de eerste toestand niet heel gemakkelijk meer is terug te vinden. Alleen de toren is nog oorspronkelijk, met twee wijde rondbogige bommelgaten waartusschen een zware pijler met afgeronde hoeken.

Middelstum is een volledige kruiskerk met een onderbouw van tufsteen en baksteen; van boven alleen baksteen die vooral in het veelhoekige koorgedeelte prachtig van kleur is. De bouwtijd is in het midden van de vijftiende eeuw.

Aan de Noordzijde vlak naast den toren is een laat-Gothisch poortje van prachtig-slanken hoofdvorm en met uitstekend-verzorgde kloeke profielen, ongeveer geheel in baksteen uitgevoerd.

In den Zuidgevel is een absoluut eender poortje gebouwd, maar hier is een laag pleister overgetrokken, zoodat het fijne van de profielen is verdwenen en er zijn kermisnoga-kleuren op geverfd, waardoor alle kracht en heerlijkheid is vergaan.

Het meubilair van magnifiek wagenschot dagteekent van 1709, is heel fijn van ontwerp èn uitvoering.

Zandeweer heeft het type van Oosterwijtwerd: een heel klein kerkje van een meter of zes, zeven spanning, met een halfrond koor waarin blindbogen tusschen vlakke Romaansche lisenen.

De toren staat gescheiden van de kerk.

De afdekking is weer door koepels met aangeplakte ribben, behalve de laatste travee waar alle ribben met peervormig-profiel wijzen op Gothischen bouwtijd.

Het meubilair is heel donker; de banken bij het koor hebben rijkgesneden ruggen met een enkel wapentje uitgevoerd in kleuren en goud; een blank-gepoetste koperen doopvont hangt bij den preekstoel.

Het eind van onzen tocht was Oldenzijl met weer zoo'n klein heel vroeg kerkje: halfrondkoor, halfrondarcaden op fijn-gevormde kraagsteentjes en smalle ramen. De ronde schalkzuiltjes buiten tegen het koor waren niet geheel tegen den muur geplakt maar om en om waren losse steenen en steenen die in den muur waren gewerkt. Van binnen, in de abcis, werden blindbogen gedragen door dubbelzuiltjes. Gedeeltelijk was het kerkje gedekt met een houten plafond dat van een mooi-donkerblauwe kleur was, misschien wel zoo geworden door den tijd.

Zoo hebben we een twintigtal kerken gezien, vanaf de twaalfde eeuwsche kleine Romaansche kapel met halfrond koor, zooals in Oldenzijl, tot de volledige kruiskerk met toren en veelhoekig laat-Gothisch koor. En met stijgende bewondering voor de ontwerpers hebben we ze bekeken; allen zijn ze gebouwd in prachtige aansluiting met het omringende land, uit de materialen vlak in de buurt, van eenvoudigen vorm en detailleering zoodat ook ongeschoolden konden meewerken.

Ze zijn gezet op de juiste plaats, verheven boven de andere huizen; ze hebben een warme kleur die het oog verblijdt; ze zijn van baksteen gemaakt die zelfs nu, na zeven of acht eeuwen, nog voor het grootste deel vast en gaaf is.

Haar uitdrukking is ernstig, vertrouwen-wekkend, onwankelbaar. Met groote toewijding is uit het materiaal gehaald wat eruit te halen viel; in voortdurende afwisseling zijn de topgevels, de blindboogvullingen, de ribrozetten tegen de koepelgewelfjes ontworpen.

Kijk, hier zijn geen ambtenaren bezig geweest die zoo gauw mogelijk een stuk of zeventig kerkjes in de dorpen om Groningen heen moesten bouwen; maar hier zijn menschen aan het werk geweest die architect waren ter wille van het doel zelf, niet ter wille van hun eigen naam of voordeel; ze waren gelukkig door het werken voor hun werk, niet door het klaar hebben van hun werk.

Zoo klein en eenvoudig als deze gebouwtjes voor het meerendeel zijn, zonder twijfel spreekt die ware nobele geest eruit die zich zoo direct richt tot het gemoed van den aanschouwer. Wel heerlijk is de tijd waarin één groot levensideaal alle menschen doordringt en de kunst in zich opneemt.

Zijn wij er nog heel ver vanaf?

A.

KRONIEK.

DE VERKOOP VAN HET ARSENAAL TE AMSTERDAM.

Het wetsontwerp behelzende het voorstel van den Minister van Oorlog tot den verkoop van het Arsenaal aan het Waterloo-plein te Amsterdam aan de Vereniging „Beurs voor den Diamanthandel" heeft tot heel wat protesten aanleiding gegeven.

Zowel de artistieke als de historiese waarde van deze groep gebouwen, eertijds het Oude-Zijds-Huiszittenhuis c. a., lijken den eis, dat het Rijk ze niet nodeloos, zij het dan middelik, aan den sloper prijs geeft, te rechtvaardigen; en het is voor wie dien eis stellen dan ook te betreuren, dat aan het bod van een handelsfirma, die het complex blijkbaar intakt wilde laten, niet den voorrang is kunnen worden geschonken. [1])

Het zou evenwel kortzichtig zijn te ontkennen dat tegen het stellen van genoemden eis ook meer steekhoudende dan enkel pecuniaire argumenten kunnen worden aangevoerd: zou een levende stad als Amsterdam niet tot een dood museum gemaakt worden door een stelselmatig maar prakties doelloos behoud harer oude monumenten op archeologiese of enkel artistieke gronden?

Hoe het zij, men mag aannemen, dat, gezien de geringe belangstelling in zaken als deze bij vele zelfs zeer ontwikkelde leken — hoeveel moeite kost niet, en zal wellicht niet kosten, het behoud van het Hoofdbureau van Politie aan de Spinhuissteeg te Amsterdam, dat zo veel waardevoller is en met zo geringe opofferingen te verkrijgen! [2]) — dat de kans op sloping een grote is; maar daarbij zal toch ieder moeten erkennen dat het bezit van een zo dominerend architektuur-komplex aan het Rijk de plicht oplegt in elk geval alle pogingen te doen ten minste het karakter van het stadsdeel tegen ruwe schending te beschermen. De voorwaarde te stellen dat een nieuw te stichten gebouw in een bepaalde stijl opgetrokken worde, is volmaakt onnodig: hinderden elkaar, op den Dam, Nieuwe Kerk, Raadhuis, Kommandantshuis en Oude Beurs? elk serieus werkend architect zal, naast de eenvoudige maar onderwets-waardige Mozes- en Aäron-kerk aan het Waterloo-plein, naast de ernstige Synagogen aan het Meijerplein, bij de kleine, typies Oud-Amsterdamse woonhuizen in die buurt, zoeken naar een rustig en passend uitwendig, zo goed als hij zal rekening houden met de verschillende funkties van de beide delen des gevels aan het Waterlooplein: het voormalige Huiszitten-Huis vormt de afsluiting van een lang-gerekte stadsruimte, de pakhuizen daarnaast behoren tot den langswand van het andere deel van het L-vormig plein.

Neen: het gevaar schuilt hier in de hoogte-afmeting van den nieuwen bouw. De ligging der hoofdgevels aan pleinen veroorlooft op grond der bouwverordening een aanzienlike, de maximale hoogte. Werd tot deze grens de verkregen grond door de nieuwe bezitster uitgebuit — *het stadsgezicht zou op de meest grove en onartistieke wijze nodeloos geschonden worden.* De Mozes- en Aäronkerk werd belachelik door haar kleine, nu toch zo zuiver sprekende monumentaliteit; het typiese, joods-drukke leven op het marktplein, maar dat klein van schaal is, verloor de evenredige omlijsting. Het gevoeligst ontwerp zou hier nog, bij onjuiste grootte, misstaan: het opleggen van een blijvende verplichting aan de koopster een bepaalde hoogte niet te overschrijden is noodzakelik.

Er kan hier tevens op worden gewezen dat ook door de gemeente wellicht zonder moeite voorwaarden zijn te bedingen. De verbinding tussen Waterloo- en Meijerplein is breder dan zowel nodig als fraai is; tot voor kort stond hier een houten hulpschool, zonder dat het verkeer er eenigen hinder van had. Een blijvende bebouwing op deze plaats, dan natuurlik in aansluiting met die op het terrein van het tegenwoordig Arsenaal, zou het Meyer-plein een zeer gewenste afsluiting naar die zijde geven, en ook aan het Waterlooplein eerder ten goede komen.

Kunnen alzo wellicht de inderdaad fraaie oude gebouwen niet behouden worden — geen moeite blijve ongedaan om zo goed mogelik te verzekeren de harmonie van het te verwachten stadsbeeld.

H. T. K.

[1]) Zie o. a. Alg. Handelsblad, Vrijdag 3 Dec. '09, 1e Avondbl.

[2]) Wij kunnen gelukkig mededeelen, dat het behoud van dit gebouw zoo goed als verzekerd is. RED.

POPULAIRE VOORDRACHTEN OVER BOUWKUNST.

Naar aanleiding van het succes, dat deze populaire voordrachten met lichtbeelden, in vorige winters door het Genootschap „Architectura et Amicitia" georganiseerd, mochten verwerven, besloot het Genootschap (als reeds gemeld), wederom een dergelijke serie voordrachten te houden.

Dezen winter zal bij genoegzame deelname een onderwerp van bijzonder gewicht voor het maatschappelijk leven behandeld worden, namelijk de woning. In wederom zeven avonden zal dit onderwerp uiteengezet en van verschillende kanten bekeken worden, verduidelijkt door een groot aantal lichtbeelden.

De voordachten zullen des Zaterdags avonds gehouden worden, en wel:

29 Januari a.s. J. E. van der Pek, Architect: Historisch overzicht.
5 Februari. H. P. Berlage, Nzn., idem, : De moderne woning.
26 Februari. H. J. M. Walenkamp Czn., idem, : De versierende elementen.
12 Maart. C. W. Nijhoff, idem: Het Meubel.
26 Maart. Willem C. Brouwer, Keramist: De toepassingen van keramischen aard: servies, bekleeding, versierende voorwerpen, terra-cotta, enz.
9 April. J. H. Kremer C. I., technisch leider der Hengelosche Trijpweverij: de toepassingen van textielen aard: stoffeering, drapeering, vloer-, wand-, raam- en andere bekleeding.
23 April. A. J. Th. Kok, Architect der Gemeentewerken te Rotterdam: de Hygiëne, verwarming, verlichting, luchtverversching, watervoorziening, enz.

Ter bestrijding der kosten zullen kaarten verkrijgbaar worden gesteld ad *f* 3.50 per persoon voor de geheele serie voordrachten. Groepkaarten bij minstens 10 stuks *f* 2.— per persoon.

In verband met de voorbereidende werkzaamheden is het noodzakelijk, dat belangstellenden zich vóór of op 3 Januari a.s. opgeven aan het adres van den heer H. A. J. Baanders, Architect, Heerengracht 495 Amsterdam, die de regeling op zich genomen heeft. Toegangskaarten zullen dan later toegezonden worden.

DE NEDERLANDSCHE INGENIEUR IN CHILI.

Dit was de titel van eene voordracht, gehouden door den Heer *A. W. C. Dwars c. b. i.* in het *civiel en bouwk. Gezelschap „Practische Studie" te Delft*, waarvan hieronder de inhoud wordt weergegeven.

Vooraf gaf spreker eenige gegevens omtrent het land en zijne bewoners.

Chili, dat met de Zuidpunt grenst aan Patagonië, reikt met het Noordelijk deel in de tropen tusschen 17° 47 en 55° 59 Z. B. en heeft dus allerlei klimaat.

In het Zuidelijk gedeelte *Punta Arenas* op ongeveer evenveel onder den aequator als Holland er boven ligt, wonen geen eigenlijke Chileenen; de bevolking, vreemdelingen, leven daar van vischvangst en schapenteelt. Naar beweert wordt zit er daar ook goud in den bodem; exploitatie heeft er niet plaats. Naar het Nd. gaande wordt het klimaat wel wat milder, doch veel bijzonders is 't nog niet. Hier ligt *Valdivia* een volmaakte Duitsche stad (voorn. na 1848 uitgeweken Duitsche revolutionairen). Spaansch wordt hier, als uitzondering voor Zuid Amerika, niet gesproken en van hieruit verbreidt zich de Duitsche invloed over Chili. Het beste voedsel wat daar te krijgen is, bestaat uit zuurkool worst en bier, onafscheidelijk verbonden met de vestiging van Duitschers. Hier is 't klimaat geschikt voor landbouw en veeteelt, de streek is bekend om zijn zware regens.

Verder stoomend treffen wij *Concepcion*, de Chileensche oorlogshaven en bereiken nu verder *Valparaiso*, met een zeldzaam heerlijk klimaat en tropische gewassen.

Spoort men echter van Valparaiso landwaarts, dan bereikt men in 5 uren *Santiago* de hoofdstad, gelegen 500 M. boven de zee, op een plateau van de Cordilleras, met een zeer bijzonder bergklimaat, temperaturen van 120° in de schaduw komen voor terwijl men dikwijls 's morgens een pinkdikte ijs op 't water aantreft. In 't algemeen is het 's morgens om 8 uur heerlijk, om 10 uur warm, om 11 uur zit men in de hondsdagen, voor 1—2 uur hebben wij geen woord, 3 uur weer hondsdagen, 4 uur warm, dan wordt men weer mensch, 5 uur lekker, 6 uur wat koeler, 7 uur frisch, enz. tot men om 10 uur een 10 paar wollen dekens noodig heeft om ten bedde te gaan.

Longziekten en rheumatiek zijn de gevolgen van dit klimaat.

Langs de kust liggen hier overigens de beste en vruchtbaarste provinciën van Chili.

Meer Noordelijk komt men al spoedig in de regenarme Salpeterstreek, zonder eenige vegetatie, met de havens *Iquique*, *Antofagasta*. Het drinkwater is daar kostbaarder dan wijn, bij wijze van spreken.

De bevolking van Chili bedraagt tusschen 3 à 4 millioen. Nauwkeuriger is dit getal, wegens gemis aan gegevens, niet op te geven. Een burgerlijke stand bestaat wel, maar niemand trekt er zich iets van aan. Alleen weet men precies hoeveel Chileenen er „geweest zijn, d. w. z. het overlijden staat geboekt, daar dit noodig is om grafruimte te bekomen.

Wel worden er „volkstellingen" gehouden, doch de volkstellers doen dat meer schattenderwijs.

Toen de ingenieur Broekman — voor de waterleiding — weten moest hoeveel inwoners Santiago telde, kreeg hij officieele gegevens, die varieerden van 3 tot 5 maal honderduizend. Het zal dus gemiddeld een 400.000 zijn geweest.

De bevolking is te verdeelen in 2 gedeelten.

1. Chileenen, van Spaansche afkomst, doch sterk gemengd door kruisingen, in de goede standen met Europeanen, in de mindere klasse met Indianen.

Zij beheerschen het land, of liever een 10 pCt. tot eenige groote aanzienlijke families behoorend, want de Chileensche republiek in een ware olegarchie. De overige 90 pCt. zijn paupers, die niets bezitten en ook niet de minste moeite doen om wat te verkrijgen.

De rijke familiën bezitten landgoederen, waarbij een provincie Gelderland slechts eene kleine bezitting zou vertegenwoordigen. Hiermede gepaard gaat een uiterst slappe cultiveering van den bodem. Doch de Chileen, die langs dien weg bijv. een 5 ton uit zijne bezitting trekt, vindt die genoeg en zal geen pogingen in 't werk stellen om dit b.v. tot 1 mil. op te voeren.

Deze 10 pCt. deelen de lakens uit, en hebben alle slechte eigenschappen der Spanjaarden, doch in versterkte mate; ze zijn zeer ijdel, en verwaand, en presteeren iets negatiefs.

2. Vreemdelingen, van alle denkbare nationaliteiten, niet alleen alle Europeanen tot Turken toe, maar ook Aziaten.

De groote zaken zijn in handen van Engelschen, en meest van Duitschers. De Duitsche vlag heeft het leeuwendeel in de handels beweging langs de Chileensche kust.

De Franschen zijn meest kok en kappers, de Italianen kleine winkeliers.

De Duitschers vooral leveren wetenschappelijke krachten, die zich daar wel vestigen, doch hun kinderen naar Duitschland zenden voor de opvoeding.

In Chili bestaat alles, wat een modern volk noodig heeft, in den meest volmaakten vorm, maar op papier, en overigens zijn alle 1e klas spullen, in handen van een 3e klas volk, dat er niet mede kan omgaan, en er ook in 't minst niet mede wil omgaan.

Het lager onderwijs is voor zoover het bestaat slecht; hoe kan een Chileen zich nu iets aantrekken van *lager* onderwijs! De Duitschers stichten alle hun eigen Duitsche scholen, die goed zijn.

Het middelbaar onderwijs is wat meer aan de orde, doch het meest zoogen, bijzonder onderwijs. Elk richt zijn eigen schooltje op.

Het hooger onderwijs echter verheugt zich in de volle aandacht der regeering, maar hoe!

Wel heeft de Universiteit van Santiago alle faculteiten, maar professoren zonder hulpmiddelen of laboratoria.

De hoogleeraren moeten de presentielijst teekenen, anders komen ze mogelijk niet.

De afdeeling Bouwkunde was gedurende eenigen tijd gehuisvest op een particulier bovenhuis, een collegezaal van 4 × 5 M.

De best verlichte ruimte was bestemd voor tentoonstellingen, in stede voor teekenzaal.

Nu, geteekend wordt er dan ook niet, daar heb je vreemdelingen voor denken de Chileenen.

In de benedenruimte woonde een Chileensche familie, met allerlei gevogelte, die hun gekrijsch mengde met het gekijf van dienstboden, en college geven onmogelijk maakte. Een Duitsch medisch prof: kon met geen mogelijkheid aan een laboratorium komen, laat staan aan lijken. Astronomen zonder behoorlijke teleskoop, enz.

Op papier heeft men voor alle vakken gecontracteerde hoogleeraren, en daarmede is aan de eer van Chili voldaan.

Geld is ook daar het kardinale punt in de staatshuishouding.

Goud bestaat als standaard bijna niet. In omloop is papier 1 papier peseta van 90 à 80 ct., somwijlen gedeprecieerd tot 40, ja tot 37½ ct. Een waar beletsel tot het vestigen van eenige behoorlijke zaak of b.v. tot het aannemen van werken.

Overigens is de beschaafde Chileen van huis uit zeer intelligent en handig in het opsteken van kennis, maar zijne intelligentie dient hem slechts om zoo gemakkelijk mogelijk door de wereld te komen. Veel praten en discussieeren is zijn lust. Hij heeft den mond vol van studeeren, doch de eene studie verdringt de andere.

Ze stapelen plannen op elkaar, critiseeren, breken af en beginnen opnieuw plannen te maken. Daarbij hebben ze hekel aan vreemdelingen, en beoefenen ze intrigeeren als een soort sport. De Chileen zegt dan ook, dat de vreemdelingen er komen om te werken, terwijl zij leven.

De Chileensche Ingenieur, mist alle gevoel voor constructie, toch richten ze constructiewerkplaatsen op, en werken met gewapend beton.

Een voorbeeld van slecht constructief werk is de koepel op het opera gebouw (copie naar Parijs 1 à 2) ontworpen door een Fransch architekt en die na eenigen tijd verzakte. Later bleek, dat men het te veel moeite had geacht de hoekijzers in de verbindingen tusschen gordingen en spanten te zetten naar het beloop der elkaar snijdende vlakken.

Men had eenvoudig haaksche hoeken genomen en de driehoekige ruimten, op die wijze ontstaan, opgevuld met een klos, soms een bout er door als dit kon, en anders maar niet, dan was er wel ijzerdraad om te woelen.

De betrokken architect was zoo leep een kabeltelegram te doen afzenden, meldend van een koepelverzakking in Duitschland, waarna men zakken van een koepel als eene specifieke eigenschap daarvan aanmerkte.

De Chileensche Ingenieur of Architect teekent in enkele lijnen, doch houdt daarbij gaarne beschouwingen.

Vreemdelingen, die voor hun plannen hebben te maken, moeten letten op de volgende punten:

a. onberispelijk uitgevoerde teekeningen en toelichtingen als drukwerk, vooral uiterlijk goed verzorgd, in keurige portefeuilles. Doet men dit niet, dan weet men niet hoe een plan gepresenteert moet worden.

b. Zorgen voor een behoorlijken omvang en zwaarte.

c. Zich streng houden aan de theoretische stroomingen, op 't oogenblik in de Chileensche ingenieurswereld aan de orde, en geen oogenblik zich voorstellen dat 't wordt uitgevoerd.

Over deze punten nog enkele opmerkingen:

a. De Heer Dwars was op een goeden dag benoemd tot lid der Jury ter beoordeeling van een prijsvraag voor de Intendenzia (stadhuis) van Valparaiso. Hoe hij dat wist, wel 't stond in de courant, wat hem door zijn collegeanten werd medegedeeld.

Er waren dan ingekomen 9 plannen, waarvan 3 op de wijze als hier gebruikelijk is — deze werden door de Chileensche juryleden direct ter zijde gezet, als zijnde dat geen vorm om een behoorlijk plan te presenteeren.

De overige waren geplakt op karton, met gouden randen en zelfs lijsten.

De 1e prijs werd toegekend aan het mooiste plan, een getrouwe copie van een Fransch stadhuis en de leden waren daar niet meer af te brengen.

Bij aankomst te Chili werd de Heer Dwars door zijn collega Broekman met vreugde ontvangen, deze was juist gereed met zijn plan voor een waterleiding voor Iquique, en moest nu mooie bandjes ontworpen hebben, dat sloeg in, wist deze.

Als een voorbeeld met welke moeilijkheden men te kampen heeft, haalde spreker nog aan het plan voor de haven van San Antonio; een teekenaar was niet te verkrijgen, zoodat een lithograaf werd aangenomen om te inkten, wat in potlood stond. Deze, er geen kijk op hebbend, deed dit angstvallig nauwkeurig, d.w.z. hij trok alle lijnen over, hulplijnen, doorgetrokken gedeelten voorbij snijpunten, enz.

Het drukken van dit plan (een groote atlas met toelichting) in 500 ex. heeft niet minder dan f 20.000 gekost.

b. Vooral moet het werk lijvig en zwaar zijn; hoe meer staten hoe liever. Beter is desnoods alle details er maar bij te voegen, dan te weinig papier in te zenden. De Chileenen willen gewicht voor hun geld. Men make dus maar peilingen, regenwaarnemingen, windwaarnemingen, enz. enz.

c. De Chileensche ingenieur is een wanhopig theoreticus. Cijferen is hem een genot, hij rekent alles na. Men wachtte zich dus voor uitgewerkte berekeningen, doch vermelde alleen den opzet en de uitkomst, waarmede kritiek wordt voorkomen.

Zoo is het rioleeringsplan voor Santiago van den Heer Broekman eigenlijk ingeslagen door een bijzonder mooi uitgewerkte regentheorie, met een wanhopige reeks integralen.

De Heer Dwars, 't plan bekijkend, gaf den maker als zijne meening te kennen, dat 't wel mooi maar wanhopig duur zou zijn. Bovendien was liefst in 't minst geene rekening gehouden met de inrichting der 40—50 M. diepe Chileensche huizen. Het plan zou kosten 18 mil. pes. goud. De veranderingen aan de particuliere huizen, die het na zich zou slepen, zou echter nog eens op 20 mil. komen.

Zaak is bij een plan alle theoretische beschouwingen, die gangbaar zijn, er maar bij te halen. Zoo moet een goed havenplan minstens Caissons bevatten en een duikerklok is een onmisbaar hulpmiddel voor alles.

d. Wat het niet uitvoeren van gemaakte plannen betreft, hebben de H.H. Dwars en Broekman nagegaan, hoeveel er wel gemaakt waren, voor een werk werd uitgevoerd en kwamen daarbij op het cijfer 40.

Zoolang dat niet bereikt is, is op uitvoering nog geen kans. Een droogdok, dat werd uitgevoerd, was het 48e ontwerp. Het plan van Kraus voor de haven van Valparaiso was no. 18. Thans is zoowat plan 25 opgeborgen. In dien tusschentijd was er bv. nog een plan van een Deen, die de schepen door een tunnel wou voeren. Ook een Fransche Mij. stuurde er een ingenieur heen, welke daar kwam met een mooie jas, mooie hoed, krantenberichten vooruit, met portretten er bij. Deze ontwierp b.v. een golfbreker op een plaats waar 80 M. water stond en nog al tot 10 M. onder peil van zand onder 1 : 1½. Ook dit plan is nog in de Chileensche Kamer gekomen.

Toch hebben al deze plannen verdienste, n.l. zij voeren naar het getal 40.

Om nu het havenplan van San Antonio nog even te memoreeren. Dit werd aan den ingenieur Broekman opgedragen, toen de president toevalligerwijze eens had gezien, wat een mooie baai dat er voor was, hij trof juist een dag, zooals er maar twee of drie in een jaar zijn, met de wind niet op de kust.

De plaats lag 6 uur rijdens met wagens van het naaste station. Verder bestond er niets. Het begin was dus een kaart maken; hiermede was in den beginne een Chileen belast, die er dan ook een vervaardigde, die keurig er uitzag, maar alle afstanden geschat. Eindelijk vond men een Hollander (via Australie uit Zuid-Afrika gekomen) die veel spoorwegtracés had opgenomen en hier dus zeer bruikbaar was.

Voor peilingen was b.v. geen Chileen te bewegen op zee te gaan. Het plan is er echter gekomen. Behalve de haven, bevat het een stadsplan, met waterleiding, rioleering, enz. enz. Zelfs is gerekend op huisvesting van aangevoerde werkkrachten en zijn arbeiderswoningen geteekend, want op de inrichting daarvan bestaan in Chili voorschriften. Vooral het maken eener begrooting is een groote toer. Men moet b.v. trachten een cantera (steengroef) op te sporen, daar vandaan moet dan een spoor worden aangelegd, en dan schat men de scheepsvrachten en de arbeidsloonen.

Eene handigheid van dit plan is nog, dat een invloedrijk Chileensch ingenieur heeft medegewerkt, d.w.z. zoo staat in de voorrede, waarmede een Chileensche vlag op het Hollandsche werk is geplant.

Is het nu ten slotte voor den Hollandschen ingenieur aan te raden naar Chili te gaan? In 't algemeen vindt spreker van niet. Men moet aan de na te noemen eischen voldoen, zonder dat is 't beslist af te raden. Bovendien heerscht op heden in Chili een crisis, die nog wel eenige jaren zal duren, maar, waar 't wel weder van boven opkomt. Toch verwacht men na een jaar of 20 een hevige debacle, waarvan het eind niet te overzien is.

Het land is echter enorm rijk, maar wacht overal op ontginning. De beste toekomst zou te wachten zijn als het de Duitschers gelukt, de Chileenen te overvleugelen.

De ingenieur dan die naar Chili wil moet:

1e behoorlijk Spaansch kennen. Dit echter is gemakkelijk te leeren, men kan haast zeggen een mathematische taal. De hoofdregels gaan altijd op. De Duitschers spreken het al vrij goed na ½ jaar verblijf. Bovendien voor wie gevoel er voor heeft, is Spaansch een mooie taal om te hooren.

2e. behoorlijk geoefend zijn in opnemen van terreinen. Vooral handigheid en grooten terreinblik en het maken van hoogte kaarten. Het best zou zijn eenige oefening in Zuid-Limburg.

3e. geoefend zijn in hydrografische opnamen, (sextant) stroomwaarnemingen langs de kust, afvoer van beken en stroomen met 't oog op krachtinstallaties, watervoorziening, irrigatie. (Er is een wet op de irrigaties, die als alle Chileensche wetten echter slechts de wenschelijkheid er van uitspreekt.)

4e. kennis bezitten van hydraulica, vooral ook met 't oog op krachtinstallaties, waarbij groote concurrentie van de Duitschers, die meest specialist op een enkel gebied zijn. De meer algemeen ontwikkelde Holl. Ingr. zal er echter beter slagen, dan de Duitsche specialist.

5e. er steeds op rekenen, dat alles speculatief wordt aangepakt. Men heeft geen geld voor een plan beschikbaar, doch belooft 30

à 40% van den inbreng der concessie in een vennootschap. Als het plan klaar is wordt 't aan een Strooman verkocht, de 30 à 40% eerlijk uitbetaalt, doch 't plan weder direct voor 10 maal zooveel opnieuw overgedaan aan anderen.

6e. op de hoogte zijn van watervoorzieningen: opsporen van water (soms weken te paard), qualitatief en quantitatief onderzoek, kostenberekening, waterleidingnetten. Watertorens worden niet gemaakt, wel reservoir op hooge punten. De netten zijn zeer kostbaar, door de uitgebreidheid der steden. Santiago heeft eene oppervlakte grooter dan Parijs. De geringste besparing in materiaal wordt dus altijd aanzienlijk. Voor kleinere plaatsen heeft men altijd meer voedingspunten noodig. De buizen moeten uit Europa komen, overgeladen in lichters, weder gelost op den wal, vervoerd per spoor, daarna soms per kar, er komt dus een vervoerkosten op, die enorm zijn.

7e. Kennis bezitten van rioleeringen, die er thans ook sterk aan de orde zijn.

8e. Havenplannen kunnen maken. Men kan zeggen, dat er elk jaar een plan aan de orde is. Dit vereischt grondige studie, ook van details, en hulpwerken. Het toepassen van de materialen, die daar te krijgen zijn en de werkwijzen, die er kunnen worden toegepast. Hout is er b.v. heel duur en zou uit Californië of Oregon moeten worden aangevoerd. Chili zelf heeft wel bosschen, maar geen aanvoerwegen. Volgens een dictaat kan er dus nooit worden gewerkt. Wat hier goed zou gaan, mislukt daar dikwijls geheel.

9e. tot in zijn merg en nieren ingenieur zijn, alles weten op te merken, overal met zijn neus bij zijn, alles willen en kunnen toepassen en snel werktuigen weten op te sporen. Vooral moet hij kunnen werken met 't werkvolk, dat daar te krijgen is. Het verplaatsen van zware lasten moet hij goed kennen. Men kan in één woord zeggen hij moet zijn ingenieur, opzichter, onderbaas en werkman. Hij moet niet er tegen opzien om zelf een machine te smeren, in eene stelling te klauteren, enz. want behoorlijk werkvolk is er niet.

10e. Kijk hebben op werk- en opslagterreinen en volgorde van uitvoering kunnen regelen, vooral op beperkte uitgestrektheid. Zonder behoorlijke praktijk is vestiging aldaar dus beslist af te raden, en overigens geldt de regel, dat men er moet kunnen aanpakken.

CORRESPONDENT.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 52. Bijna het geheele nummer is gevuld met de jaarverslagen van het Genootschap; in het technisch gedeelte: Heden en toekomst der cementsteen, door J. Augustine Smith, en IJzeraarden buizen, overgenomen uit „Klei".

De Bouwwereld no. 51. *Het architecten-honorarium bij woningbouw in het groot.* De Heer J. H. W. Leliman bespreekt het antwoord van het Hoofdbestuur der „Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst" op een schrijven van den Amsterdamschen Woningraad, en handhaaft zijn opvatting, dat voor werkzaamheden welke, onafhankelijk van het aantal woningen, slechts ééns hebben te geschieden, ook slechts ééns honorarium verschuldigd is.

De heraldiek in bouwkunst en aanverwante vakken, boekbespreking.

De Opmerker no. 52. *Het Damplan.* De schrijver onderwerpt het door B. en W. ingediende Damplan aan een vernietigende critiek. Is dit nu, vraagt hij, het resultaat van verscheidene, neen vele jaren arbeids. Van den trots der vaderen, die millioenen over hadden voor het stedenschoon, is geen spoor overgebleven en zonder blikken of blozen, durft men tegenover Van Campen's schepping en Amsterdamsch hoofdkerk een plan te traceeren, waarvoor een bouwgrondexploitatie-maatschappij zich misschien nog schamen zou er mede voor den dag te komen.

Verslag van een voordracht van S. Koldijk over de voormalige bouwwerken der kloosterbroeders op het platteland van Friesland, gehouden voor den Frieschen bouwkring.

BERICHTEN

Herziening Algemeene Voorwaarden. Naar wij vernemen is de Commissie ter Herziening der administratieve Voorschriften bestaande uit de H.H. A. Deking Dura, J. van Hasselt, A. Salm G.Bzn., G. W. van Heukelom, J. N. Hendrix en W. de Vlugt, 28 December gereed gekomen met haar arbeid behoudens de redactie van een paar artikelen, waarvoor nog juridisch advies moet worden ingewonnen.

Letteren en Kunst. Ook Bouwkunst en Vriendschap alhier heeft in een adres aan de Tweede Kamer adhaesie betuigt met het adres van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam, in zake het wetsontwerp tot goedkeuring van den verkoop aan de Vereeniging „Beurs voor den Diamanthandel" te Amsterdam van het aan den Staat behoorend gebouw, het Arsenaal aan het Waterlooplein aldaar. *N. R. C.*

Oirschot en Breda. Prov. Staten van Noord-Brabant hebben f 5000 toegestaan voor verdere restauratie van den toren van Oirschot en gedurende twaalf achtereenvolgende jaren telkens f 4000 voor dien der Lieve Vrouwekerk te Breda. *N. R. C.*

PERSONALIA

L. J. RIJNINK. †

Wij ontvingen bericht, dat te Zeist op 55-jarigen leeftijd overleden is het oud-lid der Mij. t. B. d. B., de heer L. J. Rijnink.

De heer Rijnink, bekend als een uitstekend opzichter en deskundige vooral op waterbouwkundig gebied, kreeg daarom destijds een eervolle aanstelling als Ingenieur te Ensenada in Argentinië bij de uitvoering der havenwerken van de La Plata rivier.

Bij zijn terugkeer te Amsterdam werd hij door de Gemeente tot Hoofdopzichter van de 1ste Sectie der Afd. Publieke Werken benoemd, en werden onder zijn hoofdtoezicht belangrijke werken uitgevoerd o. a. de Handelskade, Blauwbrug en vele andere bruggen en sluiswerken. Dat zijn kennis en ondervinding zeer op prijs werden gesteld, blijkt o. a. wel daaruit, dat hij tijdelijk door de Gemeente Amsterdam werd afgestaan tot het maken van de sluiswerken tot watervrijmaking van de Gemeente 's Hertogenbosch.

Na de Gemeente 30 jaren gediend te hebben zag hij zich genoodzaakt wegens gezondheidsredenen ontslag te vragen, dat hem eervol verleend werd met toekenning van pensioen.

15 jaar lang verleende de heer Rijnink belangloos zijn zeer gewaardeerde hulp bij het afnemen van de examens voor Bouwk. Opzichter en was dan meest belast met waterpassen enz. en de kennis der instrumenten daarbij benoodigd, doch vooral onderzocht hij de materialenkennis der candidaten, waartoe hij elk jaar een uitgebreide verzameling bijeenbracht, o. a. interessante voorbeelden van materialen met gebreken, waarvan de jongelui misschien wel enkele bij name kenden, doch in werkelijkheid misschien nimmer gezien hadden.

Tot herstel van gezondheid vertrok hij naar Zeist, doch heeft slechts kort van zijn rust kunnen genieten, daar zijn verblijf aldaar slechts een langdurig lijden was.

De Leden der Maatschappij, die den overledene gekend hebben, zullen zeker allen een vriendelijk aandenken aan zijn persoonlijkheid bewaren.

30ste JAARG. – 8 JAN. 1910. – No. 2.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Algemeene Vergadering. — Rijkssubsidie examens der Maatschappij. — Rapport Bouwbedrijven. — Reis- en verblijfkosten. — Steun Periodieken. — Afdeeling 's Gravenhage. — Vergadering Hoofdbestuur. — Rapport Commissie Afd. Arnhem inzake Partiëele Aanbesteding. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Quo Vadis, door S. — De Internationale Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Rome. — Sociale Hygiëne en Techniek, XII, door J. L. B. Keurschot. — Boek- en Plaatwerken. — Inhoud van Tijdschriften. — Uit onze Perm. Tentoonstelling. — Berichten. — Personalia.

OFFICIËEL GEDEELTE.

Algemeene Vergadering op **Dinsdag 8 Februari** a. s. des n.m. *ten 2 ure*, in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, ter herziening en vaststelling van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement.

RIJKSSUBSIDIE EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ.

In den laten avond van 20 December jl. werd een voor onze Maatschappij belangrijke beslissing genomen. Zonder discussie passeerde art. 160 van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting voor 1910 onder den hamer van den Voorzitter der Tweede Kamer en daarmede werd een post van f 5000 toegestaan voor een subsidie aan de Maatschappij van Bouwkunst ten behoeve van de examens voor Opzichters en Teekenaars. Na de krachtige verdediging door den Minister bij de schriftelijke gedachtenwisseling waren blijkbaar de enkele geopperde bezwaren verdwenen — het groote nut dezer examens werd algemeen erkend.

Met erkentelijkheid, doch tevens met voldoening, mag onze Maatschappij deze beslissing boekstaven.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

RAPPORT BOUWBEDRIJVEN.

Daar het Rapport Bouwbedrijven, door de Maatschappij in het begin van 1910 aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel moet uitgebracht worden en verschillende correspondenten nog geen antwoord gestuurd hebben op de hun toegezonden vragen, verzoekt het Hoofdbestuur hen, alsnog de lijst te willen beantwoorden, of bericht te sturen, dat het gevraagde niet tegemoet kan worden gezien.

REIS- EN VERBLIJFKOSTEN.

Met het oog op de administratie worden heeren leden, die reis- en verblijfkosten te declareeren hebben, verzocht hun nota in te zenden vóór 15 Januari a. s. aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

STEUN PERIODIEKEN.

De Commissie van Redactie maakt bekend, dat tot heden een totaal bedrag van ± f 700 is ingekomen aan bijdragen voor steun der periodieken.

De Commissie betuigt haren dank voor deze zeer gewaardeerde medewerking.

AFDEELING 's GRAVENHAGE.

Het nieuwe bestuur dezer Afdeeling is als volgt samengesteld:

D. E. C. KNUTTEL, B. I. President.
J. F. VAN HOYTEMA, B. I. Secretaris.
J. J. L. BOURDREZ, C. en B. I. Penningmeester.
J. A. G. VAN DER STEUR, B. I. Vice-president.
W. G. EBERSON, Vice-secretaris.
JOH. D. LOOYEN, Bibliothecaris.
G. C. BREMER, B. I. Commissaris.

In de lijst van nieuwe Leden, gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 51, 1909, blz. 605 is verzuimd op te nemen als Architect-Lid, de heer LEON A. SPRINGER, tuinarchitect te Haarlem.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 4 JANUARI 1910.

De Voorzitter opent de vergadering met een hartelijk woord te wijden aan de samenwerking der leden in het afgeloopen jaar en spreekt de hoop uit dat ook in 1910 de opkomst ter vergadering trouw zal plaats hebben.
Van den heer W. J. de Groot is een schrijven ontvangen, waarin hij bedankt voor zijne bestuursfuncties van de Maatschappij.
Met groot leedwezen wordt van dit besluit kennis genomen; daar de door den heer de Groot aangevoerde redenen alleszins te billijken zijn, meent het Hoofdbestuur in dit besluit te moeten berusten, overtuigd dat de heer de Groot ook buiten het bestuur belangstelling voor de Maatschappij zal blijven behouden en gaarne zal medewerken.
In betrekking tot de voorgestelde wijzigingen in Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement, gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad no. 1 1910 blz. 3, wordt in herinnering gebracht, dat deze wijzigingen urgent waren, maar wegens onvoldoende voorbereiding niet op de Algemeene September-Vergadering van 23 September j.l. (zie verslag in Bouwkundig Weekblad 39 1909 blz. 463) beslist konden worden. Hoewel het Hoofdbestuur zoo spoedig mogelijk een Algemeene Vergadering bijeen wenschte te roepen ter vaststelling dezer kwestie, is het door omstandigheden hierin verhinderd.
De Algemeene Vergadering is nu uitgeschreven op Dinsdag 8 Februari a. s. des n. m. ten 2 ure in het gebouw der Maatschappij.
(Abusievelijk is in vroegere berichten vermeld de maand Maart).

In aansluiting aan het bepaalde in art. 19 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement zal aan de Afdeeling Haarlem en omstreken op haar verzoek worden uitgekeerd een toelage van *f* 1.— per lid.
Ingekomen is een programma van de Internationale Tentoonstelling van Schoone kunsten, welke in 1911 te Rome ter gelegenheid van het 50 jarig jubileum van de Eenheid van Italië zal worden gehouden. Aan deze tentoonstelling is een internationale architectonische prijsvraag voor moderne woonhuizen verbonden (zie bericht Bouwkundig Weekblad no. 51 1909 blz. 616 en het in dit no. geplaatste artikel).
Daar vóór 15 December j.l. door de Staten, die aan deze prijsvraag zullen deelnemen, kennis hiervan aan den voorzitter van het comité gezonden moest worden en de verdeeling der terreinen op 31 December j.l. heeft plaats gehad, kan het Hoofdbestuur geen gevolg meer geven aan het verzoek tot deelname aan deze prijsvraag op te wekken.

De overige behandelde punten zijn niet voor publicatie geschikt.

RAPPORT DER COMMISSIE

benoemd in de vergadering der Afdeeling Arnhem der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gehouden op 16 Dec. '09, tot het instellen van een onderzoek in zake de wenschelijkheid van partiëele aanbesteding.

Het vraagstuk der partiëele aanbesteding werd, zooals bekend zal zijn aan de lezers der vakbladen op bouwkundig gebied, in het jaar 1908 aan de orde gesteld door de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven te Groningen. Het door genoemd lichaam uitgebrachte rapport, luidende ten gunste der partiëele aanbesteding, werd van andere zijden weder aangevochten; men wierp verschillende bezwaren op die in een negental punten samengevat, wel onder ieders oog zullen zijn gekomen en die wij dus als bekend zullen onderstellen. Evenwel bleek der Commissie bij beschouwing der ingebrachte bezwaren, dat deze niet van onoverkomelijken aard waren, en zal men in het door onze commissie uitgebrachte rapport deze bezwaren behandeld en weerlegd vinden.

De ingebrachte bezwaren waren de volgende:
1. Collectieve leiding is bij de uitvoering van een bouwwerk niet mogelijk. 2. Het zal de aannemers in het gedrang brengen. 3. Het zal een jammerlijke wanorde brengen in het bedrijf van den bouwmeester. 4. Jarenlange relaties tusschen aannemer en onderaannemers zullen worden verbroken. 5. De qualiteit van het werk vermindert. 6. Het is niet uit te maken of de laagste inschrijver aan redelijke eischen voldoet. 7. De verschillende aannemers der onderdeelen zullen met elkander in botsing komen. 8. Het bedreigt den aannemersstand, welks verheffing in hun eigen belang het doel moet zijn der onderaannemers. 9. De zekerheid van richtige betaling wordt voor den onderaannemer niet grooter daar ook de aanbesteder kan failleeren.

Echter werd het wenschelijker geoordeeld bij het onderzoek niet de lijst der ingebrachte bezwaren op den voet te volgen, doch te trachten door het opsporen van dieper liggende oorzaken dan eigenbelang der betrokken partijen het vraagstuk der partiëele aanbesteding breeder te behandelen, en op deze wijze te komen tot beter inzicht en zuiverder oordeel. Het moge uit de volgende regelen blijken dat geenszins willekeurig dit vraagstuk aan de orde is gesteld doch in zekeren zin noodgedrongen: de ontwikkeling onzer maatschappelijke verhoudingen dwingt tot herzien der tot dusver geldende regels, telkens en telkens weer. Wat zien wij gebeuren? Onverbiddelijk voortschrijdende ontwikkeling der techniek, onafscheidelijk gevolgd door intensiever verdeeling van den arbeid over een grooter aantal groepen van bedrijven, elk bedrijf gespecialiseerd en in zichzelf volkomen georganiseerd — ook de personen in dat bedrijf werkzaam, weder elk hunne bizondere onderdeelen van het vak uitoefenend en beheerschend — ziedaar het beeld onzer huidige samenleving, gezien van het standpunt van den technicus. Wij leven te midden der evolutie van de technische wetenschappen. Zelfs de handel wordt beheerscht door de techniek — en de techniek ondervindt den invloed van den handel. Deze wordt wetenschappelijker, technischer gedreven, de techniek wordt commerciëeler beoefend. Geen wonder dus dat op beider gebied analoge verschijnselen zich voordien, en het is duidelijk dat personen, die met beiden te maken hebben, doordat hun beroep hen dwingt kennis te nemen van het nieuwe dat dagelijks zich voordoet — omdat zij dagelijks moeten combineeren wat reeds lang bestond en het allernieuwste, tot nieuwe scheppingen — het is duidelijk dat deze personen ook dagelijks hunne taak zien verzwaren en in omvang en diepte toenemen. Vandaar specialiseering in beroepen en bedrijven. Een overzicht der bij een gegeven werk zich voordoende speciale onderwerpen stelt steeds uitgebreide eischen aan de kennis van den beroepscombinator — hetzij dan de bedoelde persoon is *ontwerper* of *uitvoerder*. Onder uitvoerder moet men in dat geval verstaan de aannemer — het gebruikelijke woord zal velen duidelijker zijn omdat het huidige begrip van dit woord zoowel de betrekkingen tot den handel als tot de verschillende bedrijven omvat. Immers de aannemer is zoowel technicus als koopman, hij leidt het uitvoeren van het werk, en koopt alle benoodigde materialen kortom hij zorgt voor alles wat het werk behoeft en levert het op. gereed voor gebruik.
Indien nu de verschillende bedrijven alle waren gebleven zooals zij van oudsher waren: uitoefening van ambachten in de gebruikelijke combinatiën, bv. timmerman-metselaar, loodgieter-koperslager enz., geene moeilijkheden zouden zich hebben voorgedaan. Een werk immers dat tot stand kan komen door eenvoudige samenwerking van eenige ambachtslieden onder een leider, eischt van dien leider niet meer dan de gewone vakkennis. Het ligt voor de hand dat onder deze rubriek de allereenvoudigste bouw- en waterwerken moeten worden gebracht, hiervoor is de gebruikelijke wijze van aanbesteding-in-zijn-geheel voldoende om de verdeeling van den arbeid naar behooren te doen geschieden. De eenheden waarmede gewerkt wordt zijn de personen der ambachtslieden zelf — de baas-timmerman, baas-metselaar, baasloodgieter enz. werken zelf mede desnoods met een knecht ieder, en meestal treedt daarbij de baas-timmerman op als bedrijfsleider, hetzij hij zich aannemer of architect betitelt (o, veel misbruikte titel). Hoog georganiseerde groepen komen hierbij dus niet voor, het blijven samenwerkende eenheden.
Bij grootere werken wordt dit gansch anders. Vele moderne constructies vereischen bijzonder geoefende ambachtslieden, staande onder leiding van bijzonder geschoolde vaklieden — laten wij hen verder aanduiden met den algemeenen term *specialisten*. Hier nu treedt in de plaats van den ambachtsman een organisatie, een groep; in plaats van de eenvoudige cel een samenstel van cellen, een organisme, dat voor zich een zekere vrijheid van beweging eischt.
In dezen eisch vooral ligt de oorzaak van het op den voorgrond treden van een aandrang tot splitsing van het werk en als logisch gevolg dier splitsing ook van het in gedeelten aanbesteden van het werk — alzoo de partiëele aanbesteding. Drie partijen teekenen zich duidelijk af en staan in zekeren zin met hunne belangen tegenover elkander — elke heeft hare bizondere eischen. De aanbesteders of bouwheeren met hunne technici wenschen het ontworpen werk zoo goed mogelijk te doen uitvoeren en schrijven daarom in het bestek alles voor wat hun daartoe dienstig is gebleken — de bestekken worden steeds uitvoeriger, steeds meer worden bepaalde materialen beschreven met opgave der te gebruiken fabrikaten. Evenzeer bestaat er aan deze zijde neiging om de geheele leiding van het werk aan zich te houden — getuige o. a. de Rijkswaterstaat die dit sedert jaren doet — getuige een ministeriëele aanschrijving die bepaalt dat verschillende met name genoemde werken buiten bestek gehouden moeten worden. [1])
De tweede partij. — De specialisten, fabrikanten van velerlei materialen, of ondernemers van bepaalde werkmethoden, patroons van groote bedrijven, of hoe zij zich verder mogen noemen — zij gevoelen zich in zekere mate onafhankelijk van het deel van het werk dat *niet* door hen wordt verricht, ja, waar het gaat over werken door hen zelf berekend en ontworpen — dit komt wel voor bij werken in gewapend beton — hebben zij uitteraard nà de hoofddirectie de leiding van hun werk en wordt de aannemer — derde partij — geheel uitgeschakeld. Alleen kan het voorkomen dat de aannemer hulpmaterieel en hulparbeiders aan hen leveren moet, doch ook dit is in vele gevallen overbodig geworden, doordat de specialist ook hierin zelf voorziet.
En de derde partij — de aannemer — de man die alles combineeren moet, materialen en personen, hoe zal hij zich gevoelen als het belangrijkste deel van het werk feitelijk buiten hem om wordt tot stand gebracht? Er kunnen zich gevallen voordoen waarbij een aannemer — in den gewonen zin van het woord — gemist worden kan nl. wanneer bouwwerken worden uitgevoerd van zoo specialen aard, dat feitelijk *alle* zelfstandig werkende ambachtslieden vervangen zijn door een paar groepen speciale arbeiders, werkende onder hun eigen bedrijfsleiders. Een voorbeeld hiervoor is gemakkelijk te vinden, men denke aan den bouw van een spoorbrug b.v. waarbij de ijzeren bovenbouw door een fabriek, de pneumatische fundeering met pijlers en landhoofden door een — (liefst buitenlandsch!) — specialist worden vervaardigd, gesteld en afgewerkt. Men zou hierbij kunnen opmerken dat een dezer specialisten de functie van aannemer zou kunnen vervullen — dit gebeurt dan ook wel, doch waarschijnlijker is het dat de hoofddirectie in een dergelijk geval de te verrichten werken partiëel zal aanbesteden en zelf de opperleiding ter hand zal nemen. Men kan hieruit reeds concludeeren dat de partiëele aanbesteding zeer zeker goede reden van bestaan heeft, ja dat er zich omstandigheden kunnen voordoen, waarbij partiëele aanbesteding logisch voortvloeit uit den aard van het werk zelf dat zal ondernomen worden — als 't ware de eenige weg is om het werk uitgevoerd te krijgen op de meest practische wijze — 't geen veelal samen gaat met de minst kostbare wijze tevens. Wanneer een bouwwerk zoo omvangrijk wordt, dat alleen groepen personen, — dus afzonderlijke organismen — gelijktijdig of na elkander aan dat werk moeten arbeiden, is partiëele aanbesteding om verschillende redenen te verkiezen boven algeheele aanbesteding in eens, en dit zoowel voor de directie als voor de betrokken specialisten. Voor de directie, omdat zonder tusschenpersoon onmiddellijk de in elkander grijpende werkzaamheden kunnen worden geregeld en de leiding daardoor krachtiger en direct wordt, 't geen de deugdelijkheid van het werk zeer zeker ten goede komt. Voor den specialist om analoge redenen en bovenal nog om de geheel andere positie welke hij, thans zelf aannemer wordend, inneemt. Ook zal elke patroon of specialist — omdat als afzonderlijk contractant zijn naam min of meer bekend en aan het werk verbonden wordt — belang hebben bij het leveren van goed werk, dus meer reden hebben om zijn best te doen dan bij de thans gevolgde wijze van aanbesteden. Immers wordt thans het uiterste gehaald uit de onderaannemers, wordt door den *aannemer* meer gelet op goedkoopte van het werk, en brengt dit den onderaannemer in botsing met de *directie*, die alleen let op goed werk — vandaar allerlei gekoei en onaangenaamheden. Bij partiëele aanbesteding wordt de rechtspositie van de betrokken patroons enz. regelmatiger, hun crediet zal daardoor tevens winnen. Te weinig wordt veelal gelet op die rechtspositie der onderaannemers. Omtrent deze kwestie werd op het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid, gehouden te Amsterdam in de maand September 1907, uitvoerig gerapporteerd door den Amsterdamschen advocaat mr. Goseling. In hoofdzaak werd door hem betoogd dat tusschen den aanbesteder (directie) van het werk en de onderaannemers geen rechtsbetrekking bestaat, zelfs niet wanneer de onderaannemers bij het door hen met den hoofdaannemer gesloten contract alle in het bestek genoemde voorwaarden hebben aanvaard, en voor het onderdeel van dat werk geheel hebben overgenomen. Immer blijft de hoofdaannemer tusschen onderaannemer en directie de eenige band — verhaal in rechten bijvoorbeeld, op de aannemingssom, is bij in gebreke blijven van den hoofdaannemer voor den onderaannemer uitgesloten. Evenmin kan de directie den onderaannemer, indien noodig, rechtstreeks verplichten aan de besteksvoorwaarden te voldoen, steeds moet daartoe de hoofdaannemer zijne mede werking verleenen. In de praktijk geeft deze verhouding dikwijls aanleiding tot onaangenaamheden. Waar nu bij partiëele aanbesteding alle contractanten in gelijke rechtsbetrekking tot de directie staan — elk als aannemer van een onderdeel van het werk, onder speciaal voor dat onderdeel geldend bestek — zal de toestand van beide partijen eenvoudiger zijn dan nu. Wel moge de algemeene leiding voor de directie zwaarder zijn geworden, onmogelijk is deze geenszins.
Een voordeel voor het werk zelf blijft zooals gezegd, de rechtstreeksche leiding der directie zelf — daarvoor moet men wat willen opofferen. Nu beschouwe men deze uitspraak niet als te zijn bedoeld in dien zin dat een aannemer bij een werk een slechten invloed zou hebben op de qualiteit van het werk. Verre van dien: er kunnen zich gevallen voordoen waarbij een kundig aannemer, met jarenlange ervaring voor de directie een niet te versmaden steun is. Wanneer die aannemer nu echter vervangen is door eenige personen, even ervaren in hun speciaal bedrijf, samenwerkend met de directie, dan blijft de toestand voor de directie vrij gelijk — niet alzoo voor den aannemer die in dat geval geëlimineerd is.
Dat door invoering der partiëele aanbesteding de aannemers geheel zouden verdrongen worden, volgt geenszins uit het voorafgaande: immers blijkt uit de gehouden beschouwing dat slechts groote werken, en dan nog werken van *ingewikkelden* aard, vanzelf voor partiëele aanbesteding zijn aangewezen. En zelfs dat behoeft geenszins regel te zijn: groote aannemersfirma's, in het bezit van volledig materieel en geoefend personeel, zullen, evenals voorheen, voortgaan groote werken aan te nemen: — spoorwegen, waterwerken enz. Partiëele aanbesteding zal voor een deel kunnen worden toegepast op kleinere werken, ter andere zijde zullen er vele werken zijn waarbij men zich blijft houden aan de „entreprise générale." Tusschen groote werken en den huisbouw liggen andere categorieën van werk, waarop partiëele aanbesteding dan van toepassing zal kunnen zijn wanneer speci-

[1]) Min. aanschrijving van 12 Jan. '09 No. 1072 afd. K.W.

aalconstructies hoofdzaak, en de gebruikelijke werkwijzen van ondergeschikte beteekenis zijn.
Gesteld echter dat men ook bij den gewonen huisbouw partiëel zou willen aanbesteden — zou dit dan feitelijk de zaak niet ingewikkelder maken? Van partiëele aanbesteding tot werken van eigen beheer is dan slechts één schrede en het zal zeer te bezien staan of het niet nuttiger is die schrede maar dadelijk te doen en geheel af te stappen van aanbesteding in gedeelten. Want wat is het geval bij een partiëele aanbesteding voor een eenvoudig bouwwerk? De directie besteedt afzonderlijk uit: metselwerk, grondwerk, timmerwerk, stucadoorswerk, loodgieterswerk, en verfwerk. Aangenomen dat één bestek hiervoor dienen kan — wat te betwijfelen is daar men elk onderdeel veel uitvoeriger dan gewoonlijk zal moeten omschrijven wil men niet in moeielijkheden geraken — dan is reeds dadelijk de leiding van het werk in vollen omvang in handen der directie. Alle persoonlijke diensten die anders de aannemer bewijst door het combineeren der verschillende bedrijven tot goede samenwerkende factoren — het valt der directie ten deel zich zelf die diensten te bewijzen, en dit kan wel eens verre van aangenaam zijn. Al hetgeen de directie verricht wil hebben in verband met den goeden gang van het werk, moet zij den betrokken aannemers der onderdeelen opdragen — uit zichzelf zullen deze daarvoor niet in beweging komen. Immers zij missen wat men in de staathuishoudkunde zoo treffend noemt —: den prikkel van het eigenbelang — een prikkel die een hoofdaannemer wèl drijft — en drijft ten bate van het werk zoowel als van hem zelf.
De partiëele aannemers hebben onderling geen band, hun eigen contract met de directie is hoofdzaak, het gaat hun niet aan wat hun medecontractanten doen of laten mits deze zich slechts wachten voor het aanbrengen van vertraging of hinder aan het werk van elken contractant. Ieder voor zich én de directie voor ons allen! kunnen deze contractanten terecht uitroepen. Bij onderling overleg en goeden wil is natuurlijk alles goed te regelen en kan men deze klip ontzeilen doch een gevaar voor het werk en een struikelblok voor de directie blijft het, dat bedenke men steeds.
Werkt men in eigen beheer, dan wordt alles eenvoudiger, men heeft dan vooraf de zekerheid *alles* te moeten regelen, de leiding is centraal, de afzonderlijke patroons en bazen zijn uitgeschakeld, (grootendeels althans) en men heeft vrijwel alleen met de werklieden zelf direct te maken. Echter doet zich hier een opmerkelijk verschijnsel voor dat licht werpt op de geheele zaak der partiëele aanbesteding. Immers wat blijkt, wanneer men de partiëele aanbesteding bij den huisbouw vergelijkt met het werken in eigen beheer? Dat niet alle patroons worden uitgeschakeld, ja dat feitelijk alleen grond-, timmer- en metselwerk bij eigen beheer *niet* worden uitbesteed, het overige werk wel, en dat *partiëel*. Het feit is er en bewijst wat in den aanvang werd gezegd omtrent de verdeeling van den arbeid over *groepen* personen. Immers het loodgieter-, stucadoors- en schildersvak teekenen zich nu af als groepsbedrijf en zijn te beschouwen als speciaalbedrijf en de patroons als specialisten. Hier treedt, zelfs *bij werken in eigen beheer*, het groepbedrijf op als ondeelbare factor in de voortbrenging — blijkbaar is dus het groepbedrijf te beschouwen als de meest oconomische wijze waarop in de behoefte aan zeker soort werk kan worden voorzien. De voortbrenging zelf blijkt hier mettertijd en metterdaad zichzelf te regelen, teekenend is hiervoor het stucadoorsbedrijf dat nu zoo in verval is gaan geraken — eensdeels door wijziging der opvattingen, anderdeels door de vorderingen der techniek, die nieuwe materialen ter beschikking stelde, die — en daarop komt het aan — ook door andere werklieden kunnen worden aangebracht. Het werk van den stucadoor kan zoo noodig door anderen worden gedaan en daarmede is de onnoodig geworden factor in de voortbrenging uit de arbeidsverdeeling verwijderd.
Ligt in bovenstaande beschouwingen niet het antwoord op de gestelde vraag besloten: is partiëele aanbesteding wenschelijk? Wij vermeenen van wel. Door bij elk werk vooraf de vraag te stellen: welke, en hoevele, speciale bedrijven zullen moeten samenwerken, is hun aantal overwegend, tegenover het gewone werk door eenvoudige ambachtslieden te verrichten, bestaat het werk in hoofdzaak uit bijzondere materialen of constructies, moeten bijzondere werkwijzen in hoofdzaak worden toegepast? door deze vragen te stellen vindt men voor elk geval het juiste antwoord.
Wij komen tot de slotsom dat partiëele aanbesteding alléén dan wenschelijk is wanneer de aard van het werk overwegend speciaal arbeid vergt, noodzakelijk door speciale constructies of toepassing van bizondere materialen.

Namens de Commissie voornoemd.
De architect-leden,
W. F. C. Schaap, C. B. I.
H. Portheine. Jr.
de Secretaris-Rapporteur,
P. J. W. J. v. d. Burgh, B. I.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

QUO VADIS?

Een onbevredigd gevoel is mij sedert de laatste weken bijgebleven, bij de gedachte hoe jammerlijk, de behandeling van een zoo belangwekkend onderwerp als even werd aangeroerd in de gedachtenwisseling van Hoytema—Gort van eenige nummers her — is gedérailleerd. Op gevaar af, Mijnheer de Redacteur, dat er onder uw publiek lezers zullen zijn, die het wederopnemen van het vraagpunt zullen betreuren, zou ik persoonlijk toch gaarne eene voortzetting wenschen, en het is daartoe dat ik deze bescheiden opwekking in uwe kolommen geplaatst zou willen zien.
Ik zou dan de, haast internationale, kwestie waarom het gaat, niet alleen van personen, doch zelfs van den Haag willen losmaken en in 't algemeen deze vraag willen stellen: Waarom treedt naast de, voorloopig met zoo goeden uitslag bekroonde, poging tot een eigen stijlbevordering, met vernieuwde kracht de toepassing en moderniseering van de historisch geworden stijlen weer op? [1])
Is de oorzaak dat we een top van de golflijn waarlangs onze beschaving zich beweegt, weer bereikt hebben, en nu weer dalende zijn (of volgens anderen: omgekeerd)? Is het de mode die, in steeds korter periode wisselend, weer nieuwe variatie komt eischen? Is het omdat de poging tot eigen kunst van onzen tijd, onvoldragen alweer is afgestorven, meer heeft beloofd dan bereikt?
Ziedaar enkele vragen die ik *stel*, die ik zeker zelf niet volledig zal beantwoorden, doch die tot een zuivere uitwisseling van denkbeelden aanleiding mogen geven!

Na de neo-klassieke, decoratieve stijlen van begin en midden der 19de eeuw, ontstond de constructieve stijl van Viollet-le-Duc als tegenstelling, een bouwwijze die, hoewel Gothiseerend, dit heeft gedaan op eigen manier, en gebouwen heeft geleverd die, hoewel lang niet in allen deele mooi, toch zeker aan hunne moderne eischen beantwoorden. Nog beter dan toen, treedt heden ten dage aan 't licht hoe met deze beweging de eerste schrede werd gedaan op den weg van het rationalisme, een schrede die als noodwendig gevolg het voortgaan in die richting met zich heeft gevoerd.
Dit rationalisme, overeenkomende met even zooveel stroomingen bij de zusterkunsten, had tot beginsel: uitgaande van de enkele, opnieuw zoo zuiver mogelijk vastgestelde axioma's in bouwkunst, een stijluiting te vinden, niet afgeleid uit vorige perioden, doch wortelende in den kultuurbodem van eigen tijd. Voor de architectuur werd dus het bouwen zelf, leidend beginsel. Niet alleen zonder ontleende hoofdzaken of détails, niet alleen met zichtbare materialen en bouwstoffen van eigen bodem, — doch bouwen vooral met de juiste oerbegrippen van stapelen, overkluizen, overkappen, ruimtebegrenzen. Op ontnuchterende wijze werd in dit beginsel de naakte waarheid van materiaal en constructie blootgelegd.
Het ligt ons allen nog na in 't geheugen met hoeveel scherpte zoowel door architecten als door publiek vóór en tegen deze richting is partij gekozen, hetgeen als groot resultaat de zekerheid heeft gebracht, dat over-'t-rationalisme-heen, de opvolgende mijlpaal in de kunsthistorie slechts bereikt kan worden.
En hiermede komen wij tot het heden, dat zich de vraag stelt: „Goed, — maar hòe?"
Uitgaande nu, van dit denkbeeld dat de bouwkunst rationeel, waar, moet zijn, zijn er die langzamerhand hoogere beginselen gaan verwerken in hun gebouwen, die niet alleen het ware, doch ook het goede tot het schoone willen brengen. En zijn er ook, die van den eenling alles verwachten, die zich uitputten te zijn origineel, persoonlijk, uit-stekend, — óf die juist op sociale basis alles gronden, en op willen gaan in de massa, onpersoonlijk, co-opereerend. Anderen zijn er die snakken naar het versieren, om 's versierings wille; b. v. de wand niet als zichtbare steen-constructie of in vlakke gestrengheid, maar de wand als versieringsvlak zooals zij bij de primitiefste volken steeds was en is. Weer anderen grijpen naar vormen die, niet doorwerkt, doorleefd, doorstreden zijn en zoo geworden van onzen tijd; doch vormen die, onder den ban van groote kennis van het verleden, nog blijken te zijn van vroeger. Ook zijn er enkelen die cosmopolitisch constateeren, dat alle wereldstijlen zich van elders naar hier hebben overgeplant en vervormd tot min of meer eigen cachet, en die dus de Messias reeds zien komen van ver over de grenzen.
Wat al verschillende wegen, bij deze losse greep uit hun niet te noemen aantal!

Nemen wij aan dat allen, werkers zijn, oprecht zijn en hooggestemd — wie zal dan hun beoordeelaar durven zijn? Beoordeelaar in den zin van iemand die eigen persoonlijke sympathie kan laten varen, beoordeelaar in den zin van iemand van wien een critiek hoogere beteekenis heeft, dan een causerie: doordat zij voorziet, bewust, op welke richting zal worden voortgebouwd en welke dus later nog als die van onzen tijd zal worden erkend?

Zoo naderen wij de beide opinies, [1]) die den ondertoon vormen van de stukjes Gort—van Hoytema, en vragen wij ons het volgende af:
Is de wezenlijk-moderne bouwmeester, een vaste figuur, een man die weet wat hij wil? Of is hij en zijn maaksel zwak (als de bouw van de tegenwoordige maatschappij) een tasten en zoeken, óók vol van niet-hedendaagsche en niet-inheemsche elementen; is bij diepere analyse hun werk niet slechts modern dan in zijn onzekerheid? Is niet [2]) b. v. de wijziging die Berlage aan zijn Levensverzekering-Prinsestraat aanbracht te verklaren (behalve als hoog te schatten onvoldaanheid met reeds bestaand eigen werk) als in wezen: een schoone dwaasheid? Als de daad van een dichter die, zich ergerend aan sommige bekend fraaie verzen uit zijn verleden, in een herdruk daarvan belangrijke wijzigingen aanbrengt? En dwingt ons dus in laatste instantie van die modernen eigenlijk niet alléén eerbied af, niet hun werk, doch hun strijd?
Maar dan is het zien van deze gladiatoren en hunne zwakke resultaten voor het publiek eer een pervers genoegen, dan een gezonde belangstelling; en — zeker niet schoon! En ten tweede vragen wij, kan de bouwmeester die meer dan de vorigen erkent een spiegel te zijn van 't verleden, die zich een periode kiest ter „moderniseering" (uitdrukking v. H.) — die b. v. een fronton kiest om dezelfde onlogische reden als waarom de 18de eeuw (die wel geacht wordt historie-stijl te hebben gegeven) frontons koos, — die zich pylasters kiest om dezelfde decoratieve reden waarom aan 't fraaie Mauritshuis pylasters voorkomen — kan zulk een bouwmeester, die toegeeft zwak te zijn, doch ons (maar niet zichzelve) zijn strijd spaart, niet beter als specimen van onzen tijd gelden? Maar dan is hij en zijn werk, hoewel geenszins schooner dan de vorige categorie, in diepere beteekenis voor de omstanders ook niet minder te achten!

Deze overdenkingen, doen mij, Mijnheer de Redacteur, aan de lezers van Uw blad ter beknopte beantwoording de vraag stellen, die als oproep aan het hoofd van dit opstel is geplaatst: Quo Vadis?

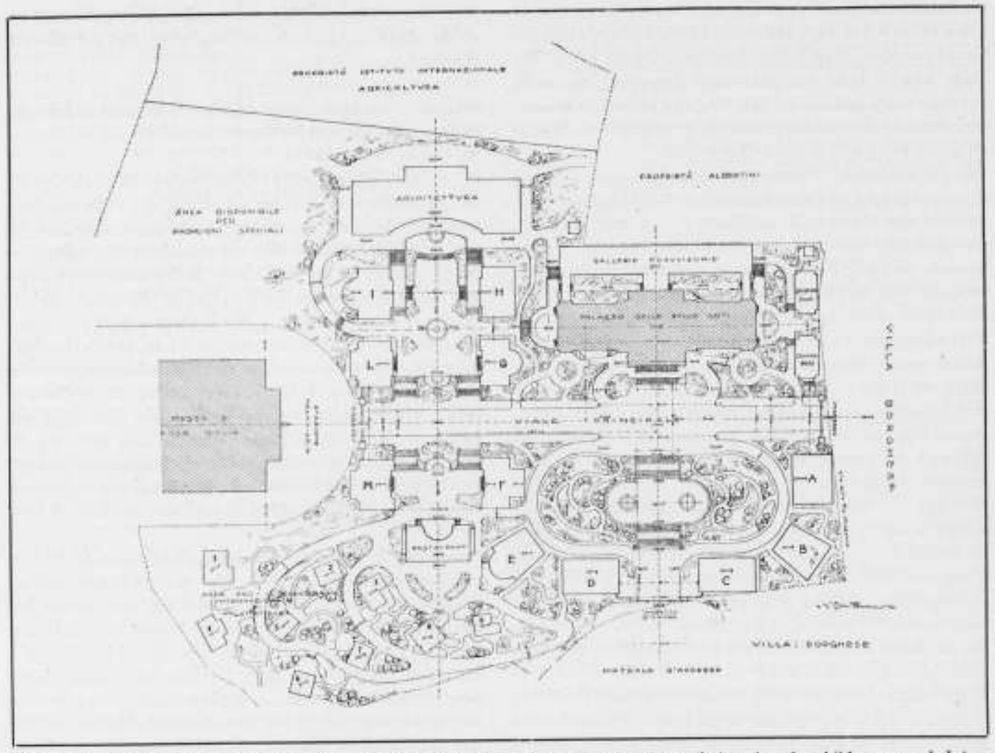
S.

DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN SCHOONE KUNSTEN TE ROME.

Het is te betreuren, dat wij te laat bericht hebben ontvangen van de belangrijke tentoonstelling welke te Rome ter gelegenheid van het 50-jarig jubileum van de Eenheid van Italië in 1911 gehouden zal worden.

[1]) Tentoonstellingsgebouw 1910 van Holland te Brussel; Prix-de-Rome Bouwkunst 1909; Landhuizen 18de eeuw en Biedermeyer; stijlmeubelen ook bij vroeger in den waren zin „moderne" firma's, enz. enz.

[1]) Ik beweer niet dat de inleiders zich hebben uitgesproken in een of ander zin, zij constateerden slechts. Dit opstel wil echter een vaststelling uitlokken.
[2]) Met aarzeling neem ik personen en hunne werken als voorbeeld; ik denk ze me natuurlijk volmaakt geabstraheerd en passieloos beschouwd.

Algemeene Plattegrond van de Internationale Tentoonstelling van Schoone Kunsten en van de terreinen beschikbaar voor de Internationale Wedstrijd van Bouwkunst, welke te Rome in 1911 gehouden zal worden.

Aan deze tentoonstelling is verbonden een merkwaardige internationale prijsvraag, ter verkrijging van de beste oplossing voor den bouw van moderne woonhuizen.

In aansluiting aan het bericht, voorkomend in het Bouwkundig Weekblad van 18 December 1909 blz. 616, brengen wij in herinnering dat vóór 15 December 1909 de officieele verklaring van deelname aan deze prijsvraag moest zijn ingezonden bij den voorzitter van het tentoonstellingscomité, terwijl op 31 December 1909 door het lot de verdeeling der beschikbare terreinen heeft plaats gehad. De tijd om liefhebbers aan te sporen aan dit belangrijk vraagstuk hunne krachten te wijden is dus voorbij.

Toch is de opzet van deze prijsvraag te belangrijk om niet nader bekeken te worden.

Bijgaande plattegrond, ontleend aan het officieele programma, geeft een denkbeeld van het geheel.

In de as van het groote Palazzo delle Belle Arti (Paleis voor schoone kunsten) waarachter tijdelijke galerijen, bevindt zich de Pizzale d'Accesso, een groot ingangsplein; door de Ingresso d'Onore, de eene ingang, komt men in een park, waar, door middel van statige trappen de weg naar het Paleis van schoone kunsten vervolgd kan worden. Men kruist hierbij de Viale Principale, de hoofdweg, welke een eigen Ingresso of entree heeft. In de as van dezen weg ligt het tramstation en daarachter het Museum Villa Giulia terwijl in de as, loodrecht op den weg gelegen is aan den eenen kant het gebouw voor de tentoonstelling van architectuur aan den anderen kant een restaurant en in een park de terreinen 1—9, welke bestemd zijn voor den internationalen wedstrijd van Bouwkunst.

De terreinen A. tot M. zijn bestemd voor de buitenlandsche paviljoens.

Ten slotte rechts een terrein voor de Comitato (comité) en Stampa (pers).

De tusschen haakjes geplaatste cijfers geven de hoogte maten van de terreinen aan.

Uit het programma van de prijsvraag melden wij het volgende:

De prijsvraag omvat den bouw van huizen, geheel ingericht, zoodat het ensemble een nauwkeurig en compleet denkbeeld kan geven van al hetgeen gedurende de laatste dertig jaren in de verschillende landen en door de verschillende volkeren geprobeerd is om op artistieke en moderne wijze woonhuizen te bouwen, die aan aesthetische en praktische eischen voldoen.

Deze prijsvraag is uitsluitend voor niet Italiaansche Staten.

Prijzen worden uitgeloofd van 150.000, 100.000 en 25.000 lire. De keuze der architecten en het type van gebouw wordt geheel overgelaten aan de Staten, die aan de prijsvraag meedoen.

Het terrein, beschikbaar voor deze prijsvraag is ± 60,000 M².

Het gebouw mag ongeveer een derde bestaan van het terrein, afgestaan aan iederen Staat groot ± 800 M².; het overblijvende moet als tuin ingericht worden, waarbij rekening gehouden moet worden met de flora van ieder land. Het terrein wordt kosteloos aan iederen Staat afgestaan en het gebouw mag niet meer dan twee hoofdverdiepingen hebben.

Het gebouw, geheel provisorisch opgericht, moet geschilderd en ingericht worden door den deelnemenden Staat, zoodat direct en duidelijk de bestemming der verschillende onderdeelen en hun gebruik spreekt.

In sommige gevallen zal het Comité zich kunnen belasten met den opbouw van de woning, naar de plannen door den deelnemenden Staat verstrekt en onder toezicht van een door hen afgevaardigden architect.

De internationale Jury zal benoemd worden door gekozenen van de deelnemende Staten en door 2, gekozen door het Comité.

De bedoeling is, dat het meubileeren der vertrekken slechts in zooverre gevraagd wordt, dat de bestemming der kamers en ruimten spreekt.

Het gevraagde type is villa of klein heerenhuis.

De mededingers hebben het recht de verlichtings- en verwarmingsinrichtingen te laten werken of niet.

Alle mededinging moet geschieden door middel van den deelnemenden Staat. Een architecten vereeniging of een architect alleen kan deelnemen als hij officieel door den Staat wordt voorgesteld.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XII.

EEN PRAATJE OVER ZINDELIJKHEID. In de polemiek, naar aanleiding van de bespreking der Rochdale-woningen, is geheel terloops een element in het woningvraagstuk in debat geweest, dat om zijn belangrijkheid verdient wat nader onder de oogen te worden gezien. Wij bedoelen met dat element: *de zindelijkheid.*

Volgens onze meening is dat element een zeer gewichtig in dat vraagstuk en toch — bij voortduring ziet men het grovelijk verwaarloozen, geheel buiten beschouwing blijven. Het is vooral om het o. i. vaststaande feit, dat men bij de verbetering der volkshuisvesting nog steeds veel te weinig rekening houdt met de zeer wonderlijke begrippen omtrent zindelijke bewoning, die de bewoners der volkswoningen er niet zelden op na houden, dat wij over dit onderwerp eens het een en ander willen zeggen.

Ook uit het ingezonden stukje van het Rochdale-bestuur in No. 49 van dit blad, bleek zonneklaar, dat men geen rekening houdt met die begrippen; in dat bestuur kon onze bezorgheid voor het teloor gaan van „een onzer beste nationale karakter-eigenschappen" — van onze Hollandsche zindelijkheid — slechts hilariteit verwekken. En toch — het zij in alle bescheidenheid gezegd — verraadt het spotten met en het over het hoofd zien van een zoo belangrijken factor — als de zindelijkheid en de *goede* verbetering der volkshuisvesting is — nu niet bepaald veel terreinkennis. Maar daarbij is het een bedenkelijk verschijnsel, omdat vooral van woningvereenigingen, zulk een grooten invloed ten gunste kan uitgaan; woningvereenigingen en gemeentelijk of staatswoningtoezicht, ziedaar de wachters voor de poorten der zindelijkheid. En die moeten daar op hun post niet slapen, integendeel! Want wij zetten het den meest knappen en ervaren woninghygiënisten te doen, om daar, waar de bewoning onzindelijk is, een goeden woningtoestand te scheppen. Treffend juist zegt Mr. de Jong van Beek en Donk het in zijn „Practijk der Woningwet":

„Bij het streven naar een goede volkshuisvesting moet „men niet alleen nagaan, of de woningen zelf goed of „slecht zijn, maar is het ook van het grootste belang „er voor te zorgen, dat de woning op goede wijze „wordt bewoond."

Woord voor woord kunnen wij dit onderschrijven; ook wij hebben ervaren, dat, evenzeer als slecht onderhoud, slechte bewoning den woningtoestand ondragelijk, onhoudbaar kan maken. Wanneer men slechts ziet het verschil — hetgeen woningtoezichtambtenaren en alle andere woninghygiënisten bij voortduring kunnen opmerken — tusschen b.v. twee woningen van denzelfden eigenaar, van dezelfde grootte, indeeling en huurprijs en die op precies dezelfde wijze worden onderhouden, doch waarvan de een zindelijk, de andere onzindelijk wordt bewoond, dan zal men inzien, dat de wijze van bewoning maar niet als quantité-négligeable kan worden ter zijde gesteld; niet iets is, dat kalm kan buiten beschouwing blijven.

Wanneer men onzindelijke gezinnen, goede, nieuwe woningen heeft zien betrekken en hen daar van tijd tot tijd heeft bezocht; wanneer men zulk een goede, nieuwe woning heeft gezien, als een dier gezinnen haar weder voor het een of ander krot had verwisseld; wanneer men tientallen malen de „voldoening?" heeft gesmaakt, goede, afdoende verbeteringen, krachtens art. 14 der Woningwet aangebracht, door onzindelijke bewoning in korten tijd weder tot nul te hebben zien reduceeren — zoo zoetjes aan, zóó, dat bij ieder volgend bezoek minder van de verbeteringen meer viel te bespeuren — werkelijk dan komt men er wel toe, de zindelijkheid als een belangrijke factor in het woning-vraagstuk te beschouwen. Dan komt men er wel toe, op middelen te zinnen, om daar, waar zij is, haar te behouden en daar, waar zij niet is, haar aan te kweeken.

En nu weten wij wel, dat men ons zal toevoegen, dat de verbetering der woningtoestanden zulk een moreelen en beschavenden invloed op de menschen heeft, dat zindelijkheid daaruit vanzelf voortkomt. Zeker — ook wij zijn daarvan overtuigd, maar, hier is naar onze meening zoo'n cirkelgang aanwezig, zooals wij die in de maatschappelijke vraagstukken telkens ontmoeten en die in dit geval is: eerst goede volkshuisvesting en dan goede bewoning of eerst goede bewoning en dan goede volkshuisvesting. En daarom is het maar het zekerste om alle krachten samen te trekken om tegelijk met de *woning*toestanden, de *bewoning*stoestanden te verbeteren.

En dat kan! Het woningtoezicht vooral kan een reusachtig aandeel in die evolutie nemen. Steeds moet bij het behandelen van klachten over slechte woningtoestanden den bewoners worden voorgehouden, dat zij zich door hunne onzindelijkheid in nog veel ellendiger positie brengen; moet hen worden aangetoond, dat door de wijze waarop zij hun woning gebruiken, het opruimen van misstanden en het aanbrengen van verbeteringen haast geen nuttig effect heeft; moet desnoods een houding worden aangenomen — althans beproefd — alsof bemoeiingen onzerzijds van een „grooten schoonmaak" afhankelijk zijn.

Maar ook moeten de woningen, die door ons toedoen zijn verbeterd — en waar de wijze van bewoning zulks noodzakelijk maakt — daarna nog aan een geregeld toezicht blijven onderworpen. En wanneer het daar dan,

ook na de metamorphose, weder den verkeerden weg opgaat, dan moet dien onverbeterlijken asschepoesters eens worden voorgehouden, dat het wel zeer gemakkelijk voor hen is, om door middel van het woningtoezicht en ten koste der huiseigenaren verbeteringen in of aan hunne woningen te doen aanbrengen, maar dat dan toch én dat toezicht én die eigenaren wel eenige voldoening van hun werk mogen kunnen verwachten.

Maar ook de woningvereenigingen kunnen — althans als zij iets voor het werken in die richting voelen — zoo enorm veel goeds doen.

Zij kunnen beginnen met de door hen te bouwen woningen zoodanig in te richten, dat de hoogste waarborgen voor een eindelijke bewoning worden verkregen; in ons artikeltje „Het salon" hebben wij dit punt breeder uitgewerkt. Verder kunnen zij — waar zulks noodig is — het voldoen aan de wenschen der hoorders afhankelijk stellen van meerdere zindelijkheid. Ook dat heeft — evenals het optreden van het woningtoezicht in dien geest — zeer goede resultaten. Wij hebben dat persoonlijk bij ervaring. De gemeente Arnhem bezit ruim 250 arbeiderswoningen, welke door haar op de gewone wijze worden verhuurd. Behalve het gemeentelijk woningtoezicht is ondergeteekende ook het beheer vàn en het toezicht òp die gemeentewoningen opgedragen en daarop passen wij steeds een dergelijke werkwijze toe; als onzindelijke huurders komen om een „behangetje" of een „verfje" of wat ook, steeds is het bescheid: „eerst schoonmaken!"

Dat kunnen woningvereenigingen óók doen. Verder kunnen zij — evenals in het goed onderhouden van tuinen — wedstrijden houden in het zindelijk bewonen.

Wanneer zóó het streven naar goede woningen hand in hand gaat met dat naar goede bewoning, kan er van een afdoende verbetering der volkshuisvesting sprake zijn. Anders niet — want al sticht men ook woningen, die aan de hoogste eischen der hygiëne voldoen — zonder alcoven, zonder bedsteden, zonder sousterrains en met goede drinkwatervoorziening, stankvrije water- en faecaliën afvoer en met een zee van lucht en licht — en zij worden *onzindelijk* bewoond, werkelijk, volgens onze vaste overtuiging heeft men dan slechts de helft bereikt.

Arnhem, December 1909. J. L. B. KEURSCHOT.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Bijzonder nummer van „Onze Kunst" Jan Steen en zijn Kunst op de Tentoonstelling te London, door *Prof. Dr. W. Martin*, Nov. '09.

In het bekende formaat en de aloude verzorging brengt ons dit nummer over Jan Steen afbeeldingen en tekst van een aantal schilderijen die op die tentoonstelling door de firma Dowdeswell georganiseerd voorkwamen. Het is dus een aflevering die zoowel voor het grootere publiek, als voor hen die hetzij afbeeldingen verzamelen of nadere documenteering van de Holl. Schilderschool wenschen, een welkome aanwinst.

Stappen wij van de afbeeldingen af die voor zich zelve spreken, dan vinden wij in den tekst behalve nadere omschrijvingen der schilderijen, een zakelijke levensbeschouwing van den schilder, doch daarbij ook een karakteristiek van hem en zijn werk, samengevat in de slotwoorden van Prof. Martin: „dat datgene „waarom wij van Jan Steens kunst genieten en waarom wij haar „vereeren en vereerd wenschen te zien, niet in de eerste plaats „kan zijn de wijze waarop hij, als zeventiende eeuwer, vaak grof „grappig en flauw is, maar dat de kern van zijn grootheid, waar„door hij na Rembrandt onze grootste schilder is, ligt in zijn „enorme gaven als schilder en karakterteekenaar, die zich, ver„bonden met een hartstochtelijke liefde voor het metier en groote „menschenkennis, bij hem hebben geuit in een veelzijdigheid, „die weinigen schilders eigen is geweest."

Het nummer is dus alleszins belangrijk!

Geheel gescheiden van speciaal deze uitgave, dus meer naar aanleiding daarvan en in verband met vroegere en komende populaire-artistiek-wetenschappelijke geschriften van deze beteekenis, dringt zich wel eens de gedachte op, of men met deze broksgewijze behandeling van onze zeventiende-eeuwsche schilderschool, wel een doel nastreeft van voldoende importantie. Men vraagt niet af of dit wel de wijze is om die gansche schilderschool, — in verband met de toenmalige ontwikkeling van individu en maatschappij, en in aansluiting met hetgeen terzelfder tijd elders werd tot stand gebracht, — ten volle recht te doen wedervaren. Die schilderschool heeft behoefte aan een wijdsche algeheele — zij het ook slechts globale, — moderne behandeling; niet in den geest van het respectabele critisch-documenteerende werk van Dr. C. Hofstede de Groot — maar, als men het zoo zou willen uitdrukken, van meer philosophische strekking. Men bewere niet dat indien deze klein-hollandsche broksgewijze behandeling eenmaal voltooid is, dit hoogere doel toch bereikt zal zijn. Geenszins! Men zal dan missen de diepte en de eenheid die één machtige persoon in zulk een levenswerk zou brengen, men zal dan missen het eigen cachet ook van onzen tijd, immers hoe snel veranderen niet de inzichten en appreciaties. Wel hem die in staat zal zijn boven het klein gesnuffel, boven den lichten toon der causerie, boven het anecdotische uit, de geheele 17e eeuwsche schilderschool zulk een grootsch monument te stichten!

d. C.

Beknopte Perspectiefleer. Perspectief- en schaduwbepaling voor eigen studie door *Herman Hana*. Uitgegeven bij de Wed. J. Ahrend en Zoon.

In dit werk, dat volgens de „Algemeene toelichting" bestemd is om zonder leiding te worden bestudeerd door bouwkundigen, teekenaars, schilders, onderwijzers, enz. zet de Heer Hana, die als leeraar aan de avondteekenschool voor jongens (Industrieschool) Maatschappij van den Werkenden Stand te Amsterdam onder meer de taak heeft, den meer gevorderden leerlingen in ± 20 lessen van 1 uur een behoorlijke kennis der perspectief te verschaffen, zijn methode uiteen die door hem bij dat onderricht wordt gevolgd. Een 25 tal flink geteekende platen, met een korte verklarende tekst, geven een beknopt overzicht van deze, voor velen zoo moeielijke wetenschap.

Zeer systematisch worden eerst de grondbeginselen der perspectief, door middel van Cavalier-perspectivische voorstellingen behandeld, waaraan eenige toepassingen, ontleend aan het kwadraat, zijn toegevoegd. Hierop volgt het gebruik der verdwijnpunten, eerst eenvoudig, daarna meer samengesteld als de verdwijnpunten buiten het veld van teekening vallen; ook het gebruik van de hoogteschaal wordt hierbij verklaard; een en ander wordt door welgekozen voorbeelden, waaronder ook kruisgewelven, gevolgd. Na een korte behandeling van de perspectief van den kegel en bol, worden eenige beknopte werkwijzen aangegeven die in de praktijk veel gemak opleveren; misschien ware hier eenige meerdere uitvoerigheid niet ongewenscht geweest. Ten slotte wordt de schaduw-constructie behandeld, zoowel bij kunst- als bij zonlicht en eveneens door eenige aardige voorbeelden verduidelijkt.

Door de eenvoudige en overzichtelijke wijze, waarop het onderwerp behandeld is zal dit wel verzorgde werk van veel nut blijken te zijn voor hen die zich met de studie van de perspectief wenschen bezig te houden, terwijl ook onderwijzers er waarschijnlijk wel een en ander in zullen aantreffen waarmede zij bij hun onderricht hun voordeel kunnen doen.

Verslag der Commissie voor de Post- en Telegraafkantoren ten platten lande. Bij beschikking van Zijn Excellentie den Minister van Waterstaat, d.d. 17 Januari 1908, werd een Commissie ingesteld met de opdracht: een onderzoek in te stellen naar de eischen en, in verband daarmede, naar de indeeling en afmetingen van post- en telegraafgebouwen ten platten lande. De aanleiding tot de instelling dezer Commissie was gelegen in de herhaaldelijk en met klem in de Staten-Generaal geopperde bedenkingen tegen de groote toeneming van de jaarlijks voor den aankoop, de stichting en den verbouw van post- en telegraafkantoren ten platten lande op de Staatsbegrooting uitgetrokken bedragen. Allereerst wordt in het Rapport de oorzaak van deze toeneming der jaarlijksche uitgaven nagegaan, waarbij aan de hand van eenige cijfers, de toeneming van het post- en telegraafverkeer wordt aangetoond waarmede de toeneming van de behoefte aan ruimte en aantal kantoren verband houdt. Uitvoerig wordt uiteengezet, waarbij tot 1870 wordt terug gegaan, op welke wijze in de behoefte aan post- en telegraafkantoren werd voorzien, en wel eendeels doordat het Rijk zelf gebouwen stichtte, anderdeels doordat het Rijk gebouwen huurde van Gemeenten en van particulieren. Bij de begrooting van het jaar 1902 werd in de Tweede Kamer voor het eerst de toeneming van de uitgaven voor den post- en telegraafdienst ter sprake gebracht; en van dat jaar af is de aandacht op dit punt gevestigd gebleven. Ieder jaar werd op bezuiniging aangedrongen daar de bouwkosten, voornamelijk voor de kleine kantoren veel te hoog werden geacht, waar toch vroeger een bedrag van f 20,000 voor den bouw van een post- en telegraafkantoor op een kleine plaats voldoende was, wordt thans voor een dergelijk gebouw f 27,000 uitgetrokken. Naar aanleiding van deze klachten werd in 1908, door den Minister Kraus de bovengenoemde commissie ingesteld die dezer dagen met haar Rapport gereed kwam.

Voor de beantwoording van de vraag tot welke kantoren het onderzoek zich moest uitstrekken, met andere woorden wat onder de gebezigde uitdrukking: „post- en telegraafgebouwen ten platten lande" moest worden verstaan, heeft de Commissie in de door de Administratie der Posterijen- en Telegrafie gevolgde indeeling van de post- en telegraafkantoren in verschillende klassen een maatstaf gezocht. Volgens die indeeling werden de kantoren gerangschikt in *acht* klassen. Uit verschillende verslagen bleek al spoedig dat de kantoren der 6e, 7e en 8e klasse in het algemeen in plaatsen gelegen zijn, waarop het begrip „platteland" van toepassing mag geacht worden, zoodat het onderzoek zich dus tot die kantoren heeft bepaald. Voor de beoordeeling van de geuite klachten over de stijging der bouwkosten van post- en telegraafkantoren werden zoo nauwkeurig mogelijk gegevens verzameld omtrent de kosten, de grootte en de inrichting van alle sinds het jaar 1898 tot en met het jaar 1907 van Rijkswege gestichte of verbouwde kantoren der 6e, 7e en 8e klasse.

Uit deze gegevens, die bijeengebracht zijn in twee staten, als bijlagen aan het Verslag toegevoegd, blijkt dat de bouw van kantoren, gesticht in plaatsen die als van gelijken aard en van gelijke beteekenis kunnen worden geacht, niet onbelangrijk zijn toegenomen, wat voor een groot deel is toe te schrijven aan de toeneming van de oppervlakten die door die gebouwen worden ingenomen. Het is de Commissie gebleken dat omtrent de afmeting der lokaliteiten, geen vaste maatstaf bestaat. Daarom heeft zij overwogen aan welke *noodzakelijke* eischen elk der dienstlokalen behoort te voldoen en verbond daarmede eenige typen van plattegronden ontwerpen die bij den bouw van post- en telegraafkantoren ten platten lande, gevolgd kunnen worden. Deze teekeningen zijn als bijlage bij het rapport gevoegd. Uit een rationeel en oeconomisch oogpunt is de woning van den directeur steeds boven de dienstlokalen geprojecteerd. Door vergelijking van de cijfers van de bebouwde oppervlakte van de kantoren der 6e, 7e en 8e klasse met de bebouwde oppervlakten van deze ontwerp-kantoren blijkt dat in het algemeen met een aanmerkelijk kleiner oppervlakte voor den bouw der kantoren kan worden volstaan, dan thans door de meeste post- en telegraafkantoren ten platten lande, die in de laatste tien jaren zijn gebouwd, wordt ingenomen. Wordt dus in de toekomst streng de hand gehouden aan de, in het verslag aanbevolen normen, dan zal een belangrijke besparing in kosten worden verkregen. Verder acht de Commissie nog bezuiniging mogelijk door bij het stellen van eischen voor nieuwe gebouwen, een oordeelkundige matiging te betrachten, terwijl ook niet te veel waarde moet worden gehecht aan de volkomen brand- en inbraak vrijheid van het gebouw.

V. D. K. M.

De Heraldiek in Bouwkunst en aanverwante vakken. De Heraldiek in Bouwkunst en aanverwante vakken, door J. Kuyper hoofdleeraar aan de Ac. v. Beeld. Kunsten, den Haag. L. J. Veen, Amsterdam.

Een present exemplaar van bovengenoemd werk voor onze boekerij is inderdaad een welkome aanwinst. Met recht zegt de Heer W. Kromhout Czn. in zijn voorrede dat het boek blijken geeft te zijn samengesteld door iemand die „een omvangrijke theoretische kennis van dat onderwerp paart aan een veeljarige practische uitoefening der heraldiek;" en met evenveel recht constateert de samensteller dat het „in onze taal tot nog toe ontbrak aan een handleiding der heraldiek in betrekking tot de bouwkunst en decoratieve kunsten." Men behoeft slechts den inhoud op te slaan en de hier en daar zeer fraaie afbeeldingen te zien en den tekst te bestudeeren om overtuigd te worden dat hier omvangrijk veld op afdoende wijze is bewerkt, zoodat daarvan goede vruchten te wachten zijn.

Een opmerking zou bij een eventueelen herdruk den schrijver na aan 't hart zijn te leggen, te weten: om op meer systematische wijze van bekende moderne heraldici de werken te reproduceeren. Eenigszins wekt het verbazing slechts voorbeelden van den heer Kuyper zelf, en van Berlage (resp. Zijl) en 't Haagsche Gemeentebureau te ontmoeten, — waar toch zoowel in 't Binnen- als Buitenland, op glas, munt, enz., of in almanakken, ex libri, enz., zooveel moderns wordt gegeven dat, zonder ook maar eenigszins af te doen op het raison-d'être van de opgenomen afbeeldingen, — toch zeker daarnaast een plaatsje eischt. Het zal wel de verhooging in prijs van het werk zijn, bij een nog overvloediger gebruik van clichés, of de moeilijkheid om bij verscheidenheid van grepen de eenheid van het werk niet te schaden, die den samensteller heeft gedwongen zich tot de opgenomen moderne specima van dit aanbevelenswaardige boekwerk te beperken, maar daardoor wordt voelbaar gemist, al was 't alleen maar voor komende generaties, een overzicht van de houding der wapenkunst in onze dagen.

d. C.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 53. *Het eerelid Kromhout.* Eenige hartelijke en waardeerende woorden worden gewijd aan den afgetreden voorzitter van A. et A.

Verslag ledenvergadering 22 December.

L. J. Rijnink, waardeerende woorden aan den overledene gewijd.

Prijsvraag van den Raad van Beheer der N. V. Binn. Expl. Mij. van onroerende goederen te Haarlem, uitgeschreven door de afd. Haarlem van de Mij. t. b. d. bouwk.

Een nieuw en praktisch kozijnanker.

Koepels van gewapend beton, met afb.

De Bouwwereld no. 52. *De Engelsche Woningwet*, vermelding van de hoofdpunten uit de Housing and Townplanning Bill, onlangs door het Parlement aangenomen.
L. Heijermans. Volksgezondheid en woningen; bespreking van de gevolgen der overbevolkte woning: degeneratie, kindersterfte.
Eene hoofdstad voor Australië, door Reg. Rat. Wernekke. Uit „Der Städtebau". Mededeelingen omtrent de voorgenomen stichting der geheel nieuwe hoofdstad, een hoogst belangrijke gebeurtenis op bouwkundig gebied. Was de keuze van het terrein moeilijk, zoodat deze eerst na 8 jaar heeft plaats gehad, niet minder belangrijk was de vraag, welk systeem ten grondslag moest liggen aan de nieuwe stad.

De Opmerker no. 53. 1909—1910. Pessimistisch jaaroverzicht.
Friesche Bouwkring te Leeuwarden, kort verslag vergadering 22 December.
Mededeelingen inzake prijsvraag Afd. Haarlem van de Mij. t. b. d. Bouwk.
Idem prijsvraag Afd. Amsterdam.
Juryrapport prijsvragen Bouwk. en Vriendschap.

Klei no. 1. De redactie van „Klei" gaat zich op werktuigkundig gebied begeven, en raakt o. i. wel eens wat te ver buiten de klei. Nu wordt het materiaal van smalspoorbanen besproken.
Is de „Klei" stof uitgeput? Ook de andere opstellen hebben, op een enkele na, slechts zeer verwijderd verband met klei.

Deutsche Bauzeitung no. 94. Litteratuur. *Het Duitsche Huurhuis.* Een bijdrage voor tegenwoordige stadsontwikkeling door Albert Gessner.
In dit werkje wordt opgewekt om bij de huurwoningcomplexen ook te letten op de gevels aan de binnenplaatsen, zich dus niet te bepalen tot de voorgevels. In het algemeen moeten deze complexen architectonisch verzorgd worden, wat nu niet het geval is. Wel meenen sommigen dat dit niet wel mogelijk is omdat de grond te duur is en de bouwkosten toch reeds hoog zijn en dat men, wil men goede fraaie woningen hebben, op zekeren afstand van de stad moet gaan, toch zal de architect zich met het vraagstuk der groote huurwoningen moeten bezighouden; en hij doet daarbij beter dan zijn krachten te vermorsen aan onvruchtbare projecten van monumentalen bouw. De schrijver klaagt er ook over dat het aanzicht der straat in onze groote steden vrij troosteloos is en hij wijst de plannen van uitbreiding mede aan als voorname oorzaken van het totaal gemis van artistiek effect, terwijl ook de gebreken der bouwverordeningen de phantasie der architecten breidelen. Niet minder moet de geringe ontwikkeling der huurders als oorzaak beschouwd worden, daar zij allerlei slechte eischen stellen en niet het goede verlangen wat in de eerste plaats noodig zou zijn.
Belasting der bouwconstructies door sneeuw. Onderzoekingen en studies over het specifieke gewicht van sneeuw en over sneeuwbelasting, door Fr. E. Schrijver wijst er op dat voor sneeuwbelasting vaste cijfers worden aangenomen, waarbij niet gelet wordt op den aard der landstreek en stelt hij tevens een formule op waarin de sneeuwbelasting een lineaire functie is van de hoogte der straat.

Deutsche Bauzeitung no. 95. *Schillerschool met woonhuis voor den rector te Feckenheim am Main.* Architect Frans Thyriot, te Frankfort. Uit de beschrijving en de afbeeldingen blijkt weer de groote zorg, waarmede in Duitschland gestreefd wordt om aan de schoolgebouwen goede vormen te geven.
De positie der technici in de Beijersche stadsbesturen. Ook hier wordt weer geklaagd over de achterstelling der technici.
Het tooneel in de open lucht. Beschouwingen over het probleem van den volksschouwburg door Fritz Eckardt, die meent dat in Duitschland evenals bij de Grieken openluchtvoorstellingen inheemsch zouden kunnen worden.

Deutsche Bauzeitung no. 96. *Stadaanleg te Karlsruhe.* Interessant voorbeeld van een gesloten bebouwing aan een halfcirkelvormig plein, waarop verschillende straten uitmonden.

Nieuwe brandvrije deurconstructies, door den Bauinspector V. Wendt te Berlijn, welke schrijver dezer dagen ook een boekje „Brandvrije bouwconstructies" zal uitgeven. Daar ijzeren deuren door trekken bij brand minder geschikt gebleken zijn, is men tot andere materialen en combinaties overgegaan. Thans worden meestal gebezigd plaatijzer waartusschen asbest, kurksteen al of niet met luchtisolatie.

Deutsche Bauzeitung no. 97. *Mededeelingen over de 10e bijeenkomst van „Denkmalpflege" te Trier.* Door dr. Hartmann werd de nieuwe Saksische wet tegen ontsiering van stad en land, waarvan het eerste deel aan Heimatschütz is gewijd behandeld. Daarbij wordt de politie gemachtigd reclamebiljetten en andere opschriften, welke tot ontsiering van straten, pleinen of afzonderlijke bouwwerken leiden, te verbieden evenals ook goedkeuring aan bouwwerken en bebouwingsplannen op dien grond weigeren.
In die wet wordt medezeggenschap aan deskundigen verzekerd, de uitvoeringsverordening wijst de besturen er op van de adviezen van verschillende betrekkelijke vereenigingen gebruik te maken.
Het bouwtoezicht dat voor alles er naar moeten streven den schoonheidszin bij het bouwend publiek te ontwikkelen.
Eveneens sprak de Oberbaurat Schmidt uit Dresden over de werkzaamheid van den Saksischen bond voor Heimatschütz, welke een jaarlijksche Staatssubsidie van f 15000 Mark geniet en daarvoor verschillende plannen beoordeelt.

Gesundheitsingenieur no. 48. *Amsterdam.* Het Amstelhotel zal worden afgebroken en een nieuw groot monumentaal gebouw gesticht worden.
Trier. Voor den bouw van een ambachts- en kunstnijverheidschool werd door het gemeentebestuur 270.000 gulden toegestaan.

Berliner Architectenwelt, 12e Jaargang, 9e deel. *Architectuur en Architecten* door Bruno Fischer. Schrijver geeft een andere verklaring dan Zacharawicz van de onverschilligheid welke bestaat bij de groote massa omtrent architectuur en architecten. Hij acht haar zeer verklaarbaar. De voorbeelden van goede architectuur vindt het publiek tusschen bouwwerken van allerlei aard terwijl goede schilderijen in musea bij elkander gebracht worden, wat zeker het inprenten van beroemde namen in de hand werkt. Toch is de onverschilligheid voor bouwkunst niet zoo erg, getuige het groot aantal bezoekers aan kerken en openbare gebouwen, welke voor den rustigen beschouwer dikwerf hinderlijk zijn.
Maar desniettemin acht schrijver de mindere belangstelling verklaarbaar, daar architectuur niet vermag iets uit te beelden, zij stelt den architect slechts in staat een idee uit te werken.
Bovendien ziet het publiek een gebouw groeien, en is het dus bij het gereed komen er reeds aan gewend, terwijl bij een standbeeld een onthulling gebruikelijk is, wat een verrassend moment geeft.
In zijn lezenswaardig artikel blijkt de schrijver niet zoo pessimistisch gestemd te zijn.
Verder geeft het nummer o. m. afbeeldingen van een ontwerp voor den *bouw der Technische Hoogeschool te Buenos Aires*, architecten Ernst Rentsch en W. Brurein te Berlijn.
Het ministerie- en landdaggebouw in Oldenburg, architect Ernst Rentsch. *De Röntgenbrug te Charlottenburg*, ingenieur A. Brettschneider, architect Chr. Heinrich Seeling te Charlottenburg en de *Charlottenburgerbrug*, ingenieur A. Brettschneider, architect B. Schoede Charlottenburg.

UIT ONZE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

Wij vestigen de aandacht van H.H. architecten op een nieuw artikel in onze Permanente Expositie, genaamd: Rust's Vitreous Mosaïc, eenvoudig vertaald door Glasmozaïek.
Onwillekeurig denkt men direct, dat het heel wat anders is dan het materiaal van de gewelven der St. Marco e. d., het zal

wel een of ander surrogaat zijn en, als massa artikel door een Maatschappij in den handel gebracht, zeer waarschijnlijk zonder eenige artistieke waarde zijn.
Een dergelijke gevolgtrekking zou wat het bedoeld materiaal betreft geheel onjuist zijn. Integendeel werkt het zeer decoratief en zal menig architect er de voorkeur aan geven boven het bekende tegelmozaïek, dat min of meer zonder leven is en wegens de mechanisch zuivere afwerking als alle machinaal werk de aantrekkelijkheid van handwerk mist.
Dit nieuwe mozaïek is niet glad doch eerder ruw van oppervlak, met kristallen, gelijkend op gezaagde en glad geschaafde broodsuikerklontjes, is daarbij harder dan marmer omdat het *gegoten glas* is, terwijl het in tal van mooie kleuren verkrijgbaar is, die standhoudend zijn, niet verbleeken en niet opgebracht zijn.
Evenals bij het sectiel zijn de voegen flink sprekend.
De Maatschappij die dit, in Holland nog niet toegepast, materiaal in den handel brengt (de Rust's Mosaïc & Tile Co.) bestaat reeds sedert 1856, hetgeen een goede introductie genoemd mag worden, doch betere aanbeveling is de groote referentielijst met adressen van gebouwen en architecten, die het materiaal toepasten, en waar de firma „meê voor den dag kan komen".
O.a. noemen wij South Kensington Museum, Westminster Cathedral, Imperial Institute, Buckingham Palace en Sandringham House, voor den Koning van Engeland, verschillende kantoren, schouwburgen, hôtels, kerken enz.
De „Architectural Review" van het vorig jaar wijdt aan dit materiaal een zeer waardeerend artikel, er komt daar o.a. in voor de afbeelding van de „Entrance Hall" van de London, Edinburgh and Glasgow Assurance Company, uitgevoerd volgens het ontwerp van Professor Beresford Pite, F.R.I.B.A.
Een album ter inzage gelegd toont, dat zoowel eenvoudig als zeer samengesteld werk geleverd wordt, en dat het toegepast kan worden zoowel voor vloeren als wanden en plafonds, terwijl architecten hun eigen teekeningen kunnen geven, die met de meeste zorgvuldigheid worden uitgevoerd.
Het Sanitair Technisch Bureau Th. van Heemstede Obelt, (de Ruyterkade 104—108 te Amsterdam filiaal te 's-Gravenhage, Mauritskade 35) heeft de vertegenwoordiging verkregen voor Nederland en Koloniën en zal gaarne met offerten dienen.
Vloeren worden door hen geleverd en gelegd en de tegels en tegeltjes los geleverd of geplaatst.
De firma houdt eene groote hoeveelheid materiaal in voorraad in hunne magazijnen aan de Ruijterkade te Amsterdam, doch bovendien kan alles vlug uit Londen geleverd worden, omdat men daar grooteren voorraad heeft.

BERICHTEN

Internationaler Verband für die Materialprüfungen der Technik. Het is ons aangenaam te kunnen mededeelen, dat H.H. Architecten, Ingenieurs en Technici, welke *geen* lid waren van het te Kopenhagen gehouden Congres en belang stellen in de uitgekomen Congresberichten, alsnog in de gelegenheid worden gesteld de hieronder vermelde „Mitteilungen" van het Verband te verkrijgen, tegen de daarbij vermelde prijzen.
Het Lid van het Bestuur voor Nederland, de Heer L. Bienfait W. I. *(Adres: 104 da Costakade te Amsterdam)* zendt deze toe tegen overmaking van het bedrag per postwissel.
Mitteilung No. 5, bevattende berichten over Metallografie. Speciaalstaal; Weerstand van staal tegen wisselende belasting; Beproeving van cement door prisma's, *f* 0,72.
No. 6. Hardheidsproeven; Proeven met ingekeepte staven; Ferromagnetisme; Beproevingsmethoden hydraulische bindmiddelen; Houtonderzoek. *f* 0.90.
No. 7. Slagproeven; Proeven met koperdraad; Vonkenproef met staal; Inwendige wrijving; Bepaling van fijn meel in cement; Invloed van zwavelzuur op mortels. *f* 0.90.
No. 9. Hardheidsproeven; Internationale leveringsvoorwaarden voor staal; Spanningsstoringen in elastische lichamen; Haftfestigkeit van beton aan ijzer; Volumebestendigheid van cement; Warmwater-proeven met cement; Roestproeven op ijzer en staal, *f* 0.90.
No. 10. Slakken in ijzer; Slag- en buigproeven op ingekeepte staven, slagtrekproeven; Eenheid in de benaming van ijzer en staal; Taaiheid en plasticiteit; Betonijzer-commissie; Betonijzerconstructie; Roestwerende middelen, *f* 0.90.
No. 11. Bepaling van elastische en critische materiaalspanning; Dwarsverstijving van gewapend beton; Beproeving van gips in puzzolanen; Betonijzer in zeewater; Weersbestendigheid van gesteenten; Inwerking van vorst op steen; Tras en tras-cementmortels; Leveringsvoorwaarden van oliën; Mechanische beproeving van caoutchouc, *f* 0.90.
No. 12. Invloed van hooge temperatuur op metalen: Internationale leveringsvoorwaarden voor staal; Uniformbeproeving van stoom-, gas- en waterbuizen; Bindtijdbepaling van cement, met kogel; De verharding van Roman- en Portlandcement in mortel en beton; beproeving van caoutchouc en papier; Bericht over de periode van het IVde tot het Vde Congres, *f* 0.90.
Bouw- en Ingenieursbureau. Te Amsterdam is een Nederlandsch Bouw- en Ingenieursbureau opgericht dat zich toelegt op het ontwerpen of narekenen van door anderen ontworpen gewapend-beton-constructies, het maken van statische berekeningen, enz.
Directeur is de heer L. Zwiers, Architect, en Ingenieur de heer J. R. Altink, C. en E. I.
Een verworpeling in eere hersteld. Eindelijk is, bij de restauratie van de St. Catharinakerk te Brielle, een verworpeling in eere hersteld. Onder de grafzerken bevond zich een kolossale hardsteen in den vorm van een liggend kruis. Daar deze grafzerk zich een heel eind boven den beganen grond verheft, lag zij overal in den weg. In vroegere eeuwen moet zij aan den ingang der kerk gelegen hebben: bij grooten toeloop struikelden de menschen er over. Toen plaatste men haar achter den preekstoel, maar daar konden de voeten der kerkgangers ook al geen vrede met haar vinden. Ook moet zij in de Calvinistische tijden wel eenige ergernis gegeven hebben, omdat men haar algemeen aanwees als de grafzerk van een priester. Ten slotte versjouwde men haar onder den toren bij een der geweldige steunbeeren. Daar lag zij uit den weg en meer in het duister.
Dat was werkelijk zonde van deze inderdaad zeldzaam mooie zerk, waarop men allerlei emblemen zag, en rond het kruis in Gothische letters de woorden: „Hier leit begraven Mathijs Witte, die starff int jaar ons heern 1482, 23 dage, Bid voir die siele".
Uit het stedelijk archief bleek, dat Mathijs Witte geen geestelijke was geweest, maar in 1471 en 1478 burgemeester was van Den Briel.
De grafzerk bleef evenwel in haar onwaardigen staat, tot mannen als Victor de Stuers en de Cuypers vader en zoon haar opmerkten en hun verontwaardiging over de verwaarloozing van dit monument uitsprak. Dezer dagen nu is aan hun wensch gevolg gegeven. De zerk is overgebracht naar een der kapellen in de Noorder-zijbeuk, dicht bij het praalgraf van den admiraal Philippus van Almonde.
Al dadelijk trekt nu de twee meter lange en naar evenredigheid breede en hooge steen het oog tot zich. Er spreekt iets sombers en statigs uit en het is alsof de indrukwekkende kerk een herinnering uit de middeleeuwen rijker is geworden, *N. R. C.*
De restauratie van den Zuidertoren en het Waaggebouw te Enkhuizen. — Het aangevraagde subsidie van *f* 500, voor de restauratie van den Zuidertoren te Enkhuizen, dat Gedeputeerde Staten zouden wenschen toe te staan, nu de Rijksregeering over 1911 en 1912 telkens *f* 2100 per jaar in uitzicht heeft gesteld, heeft in de commissie uit de Prov. Staten van Noord-Holland groote aanvechting gevonden.
Een in uitzicht gesteld rijkssubsidie aan te nemen als bewijs, dat dit subsidie ook werkelijk zal worden gegeven, acht de commissie het scheppen van een zeer gevaarlijk precedent.
Vroeger werd als voorwaarde gesteld, dat het Rijk minstens evenveel zou geven en thans wenscht men die voorwaarde te laten

vervallen. Geen der commissieleden twijfelt er aan, of de minister van Binnenlandsche Zaken zou zijn woord, aan Enkhuizen gegeven, gestand doen, maar er is niemand die kan zeggen, of in 1911 en 1912 de tegenwoordige minister nog wel in functie zal zijn en of de Staten-Generaal dan met hem zullen meegaan. Het kon zijn, meenden eenige leden, dat de Staten-Generaal dit te eerder zouden doen, als de Provincie met subsidieeren was voorgegaan, maar verscheidene andere leden beweerden juist het tegendeel en meenden, dat, was het Provinciaal subsidie onvoorwaardelijk toegestaan en verbruikt, de Kamerleden wel eens van oordeel konden zijn, dat een rijkssubsidie niet meer zoo absoluut noodig was. De Kamers moeten bij een eventueele discussie over het rijkssubsidie beslist weten, dat het Provinciaal subsidie indirect van haar votum afhangt.

Op een vraag van enkele leden, deelde het lid van Gedeputeerde Staten Jhr. G. S. Boreel mede, dat het meest dringende herstellingswerk, dat geen uitstel kon velen, reeds met behulp van vroegere subsidies was voltooid en het overige nog wel kon wachten. Enkhuizen was volkomen verantwoord met de werken te beginnen, waar haar reeds in 1908, zoowel het Provinciaal als het Rijkssubsidie in uitzicht was gesteld.

De 5000, waarover het loopt, worden niet enkel besteed voor het carillon, maar ook voor andere herstellingswerken en deze kunnen niet altijd halverwege worden opgevat, zooals een lid van de commissie meende, dat bij de restauratie van de St. Bavo te Haarlem was geschied.

Bovendien was het de meening van het lid van Gedeputeerde Staten, dat de Staten-Generaal, die vroeger reeds een flink subsidie hadden verleend, dit ook nu zouden toestaan als de voltooiing van het werk er van afhing, dat die voltooiing dan ook voldoende verzekerd was, dat de wenschelijkheid der restauratie in het algemeen reeds vroeger bij de behandeling der eerste credieten was beslist en dat de Provincie, zoo zij haar subsidie thans niet dadelijk wilde uitkeeren, doch wenschte te wachten tot het rijkssubsidie zou verzekerd zijn, dat geld in ieder geval ten bate van Enkhuizen rentegevend moest deponeeren, opdat die gemeente geen renteverlies zou lijden.

Vier verschillende meeningen werden door de leden der commissie aangehangen; eenige leden wilden de voordracht onveranderd aannemen, maar daarbij uitdrukkelijk laten uitkomen, dat het hier een uitzondering gold op den gewonen regel; anderen wilden haar wel aannemen, doch met de wijziging, dat het uitzicht op 's rijks subsidie moest worden gegeven voor de jaren 1911 en 1912 en niet later. Weer anderen wilden de voordracht terugzenden met het verzoek om nadere inlichtingen over de vraag, of het werk aan het carillon reeds aangevangen of voltooid was of niet, en of het in het laatste geval niet nog uitstel kon lijden. Zij wilden tevens van Gedeputeerde Staten weten of de gemeente reeds om het geld had gevraagd. Ten slotte was er een fractie, die de geheele voordracht wenschte te verwerpen en bij stemming werd met 7 tegen 5 stemmen daartoe besloten.

Ook het voorgestelde subsidie: dat voor de restauratie van het Waaggebouw te Enkhuizen, heeft uitvoerige besprekingen in de commissie uitgelokt. Men wenschte te weten wat de gemeente zelf bijdroeg, dan of het wel wenschelijk was, het Waaggebouw in stand te houden. Er waren leden, bevreesd voor een sprong in het duister, en in geen geval wenschten deze nieuwe bijdragen te geven, ja zelfs wilden zij reeds nu de voorwaarde maken, dat de provincie in geen geval opnieuw voor hetzelfde doel geld zou geven.

Er waren er, die het gevraagde bedrag niet voldoende gemotiveerd achten, en de raming veel te laag en die de zekerheid wenschten, dat het werk nu ook werkelijk tot stand zou komen, als het subsidie verleend werd.

Hun werd tegemoet gevoerd, dat Enkhuizen zelf reeds krachtig heeft bijgedragen, dat restauratiewerk altijd tegenvalt en nooit precies vooruit te ramen is, dat Enkhuizen financieel zeer zwak staat (de hoofdelijke omslag is er 7 %) en dat dus, ook als de gemeente niet meer gaf dan zij reeds deed, het provinciaal subsidie toch volkomen gemotiveerd zou zijn.

Nieuwe subsidie-aanvragen voor eenzelfde doel nu reeds aan banden te leggen, ging, meende men, niet aan. Nieuwe groote tegenvallers waren niet te wachten, en wanneer het niet wenschelijk werd geacht het monumentale Waaggebouw te behouden, zou de restauratie zeker niet zijn ter hand genomen. Na dit antwoord werd door de commissie besloten te adviseeren de voordracht goed te keuren, maar werd tevens het vertrouwen uitgesproken, dat geen nieuwe aanvragen om subsidie voor hetzelfde doel tot de Staten zullen worden gericht en dat met de verleening van het gevraagde subsidie de voltooiing van het werk behoorlijk verzekerd zou zijn. *N. R. Ct.*

Varia. In een kantoorgebouw waarin ook een W. C. was geplaatst ten gerieve van het publiek, werd daarvan veel gebruik gemaakt, doch steeds verzuimd om te voldoen aan de uitnoodiging om vóór het verlaten van het privaat het waterreservoirtje door te trekken.

De concierge, belast met het reinigen van den closetpot begon dit te vervelen, nam de uitnoodiging weg en verving deze (poëtisch aangelegd zijnde) door onderstaand gedicht, geplakt tegen den achterkant van de deur ter hoogte ongeveer van het oog van dengeen die het closet gebruikte. Dit heeft geholpen!

Gij die dit privaat verlaat,
Ach, brengt het in den zelfden staat
Waarin ge 't hebt gevonden;
Gunt anderen het voorrecht (?) niet
Te zien wat gij hier achterliet.

PERSONALIA

G. W. C. OOSTERBAAN. †

Te Amsterdam is op 48 jarigen leeftijd overleden ons Gewoon Lid, de heer G. W. C. Oosterbaan, een der bekendste en meest bekwame schilder-decorateurs van de hoofdstad.

Behalve zijn erkende kundigheden zal ook zijn bescheiden en aangename persoonlijkheid in de herinnering van allen blijven.

Nijmegen. Tot Opzichter bij de Gemeentewerken is benoemd de Heer W. J. van Dooren te Scheveningen. 200 Candidaten hadden zich voor deze betrekking opgegeven.

Winschoten. Uit de 156 sollicitanten voor de betrekking van gemeenschappelijk woningopzichter voor de Gemeenten Loppersum, Stedum, 't Zandt en Nieuwwolda is benoemd de Heer H. Stoker te Ter-Apel.

De alphabetische voordracht bestond uit:
J. A. Bril te Deventer, E. J. Jeltes en J. A. Kramer te Groningen, J. van der Linde te Witmarsum, H. Stoker te Ter-Apel en H. A. Zondag te Kollum.

30ste JAARG. – 15 JAN. 1910. – No. 3.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1–5 regels ƒ 1. –, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Studieboekje Beroepsziekten en eerste hulp bij ongelukken. — Vergadering van de Afd. Utrecht. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De ontsiering van Stad en Land. — Evolutie van den Kunstvorm, door O. — Gedenkdag der Techn. Hoogeschool. — Het opslaan van licht ontvlambare vloeistoffen. — Algemeene en Intern. Tentoonstelling te Brussel 1910. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

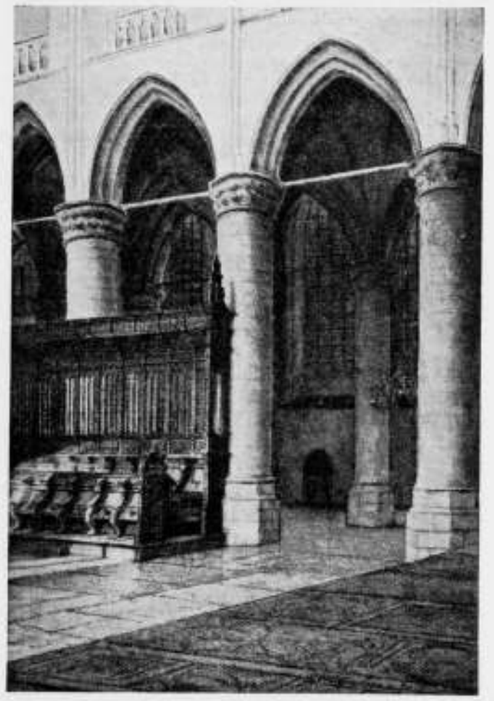
OFFICIEEL GEDEELTE.

STUDIEBOEKJE BEROEPSZIEKTEN EN EERSTE HULP BIJ ONGELUKKEN.

Op verzoek van het Hoofdbestuur hebben de heeren L. Heyermans arts en dr. C. J. Mijnlieff zich bereid verklaard een studieboekje te schrijven over de onderwerpen: maatregelen tot voorkoming van beroepsziekten en kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken, welke onderwerpen een punt van het Programma van eischen voor het examen tot het verkrijgen van het diploma van Bouwkundig Opzichter uitmaken. Bij de uitgevers W. L. en J. Brusse te Rotterdam zal dit boekje deze maand verschijnen. De titel is:
„Beroepshygiëne en Eerste Hulp bij Ongelukken voor de Bouwvakken" door L. Heyermans, arts en Dr. C. J. Mijnlieff.
De prijs is f 1.10 ingenaaid en f 1.50 in versierden linnen stempelband.

AFDEELING UTRECHT, DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Dinsdag 14 Dec. jl. gaf de afdeeling voor leden en introducés eene kunstbeschouwing van werk van den heer J. P. C. Grolman, kunstschilder te Utrecht, dat voor verreweg het grootste deel bestond uit aquarellen van interieurs van oude kerken, raadhuizen, woonhuizen enz. Ook eenige fraaie stadsgezichten waren in de verzameling opgenomen, o.a. een gezicht op Zierikzee, dat bij sommige leden aangename herinneringen wakker riep aan de September-excursie van de Maatschappij in 1908.

INTERIEUR VAN DE GROOTE KERK TE DORDRECHT.
Naar een aquarel van J. P. C. GROLMAN.
Photo firma E. A. BLITZ & ZN., Utrecht.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VESTIBULE VAN HET GEMEENTEHUIS VAN NAARDEN.
Photo firma E. A. Blitz & Zn., Utrecht.

Naar een aquarel van J. P. C. Grolman (*)

De heer Grolman geniet voor zijn werk eene welverdiende reputatie en door de bijzondere kenze van het tentoongestelde was deze kunstbeschouwing juist voor bouwkundigen dubbel aantrekkelijk.
Een groot aantal belangstellenden was dan ook opgekomen en genoot van zijn werk.
Sommigen mogen het te geacheveerd vinden, doch dan zal men dit evengoed moeten zeggen van het sobere binnenhuisje als van het weidsche kerkinterieur. En uit dit feit spreekt een groote liefde voor elk stukje goede oude architectuur, die ook het kleinste brokstuk niet heeft versmaad. Wanneer men Grolmans werk beschouwt, dan dient men dit steeds in het oog te houden en men voelt er te meer respect voor, wanneer men weet, dat hij zich eerst op rijperen leeftijd geheel aan de kunst kon wijden.
Mogen eenige afbeeldingen, die de Redactie zoo welwillend is op te nemen, eene aanleiding zijn voor zusterafdeelingen om ook eene expositie van dit werk te houden.
Afgaande op Grolmans groote liefde voor onze oude bouwkunst in het bijzonder, geloof ik dat dit niet moeilijk zal vallen.

De Verslaggever.

(*) Op eene schilderij voorstellende de brand van Naarden, in dit voorhuis hangende, komt het volgende vers voor:

Ik Naarden, die de grens van Holland trouw behoedde,
Werd al te droef verwoest door Spanjes dolle Woede.
Ik zag mijn huisgoôn in de Vlammen ondergaan,
Als weerloos slagtvee zijn mijn burgers, overlâen
Met Wonden, wreed vermoord, bij 't gruwzaamst Vrouwenschenden
Maar Nassau's eedle Graaf, begaan met mijn ellenden,
Rigt uit mijn val mij op, herstelt mijn poort en wal,
Waardoor nog 't laatst geslacht zijn roem verheffen zal
Soo heeft de Castieljoen eens Naarden wreed Verstoort.
En sChandLICK nae Verdragh de burgers VaLaCh VerMoort
1572 1 December

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE ONTSIERING VAN STAD EN LAND.[1]

De bestrijding der ontsiering van stad en land — beknopt en volledig saamgevat in het woord Heimatschutz dat, onvertaalbaar, in onze spraak burgerrecht erlangde — zij is ook voor ons eene aangelegenheid van ernstigen en daarbij van urgenten aard.
Aesthetisch wanbegrip, minderwaardige bouwkunst, leelijke reclame en nog meerdere invloeden van dien aard beknabbelen het schoonheidskapitaal van ons land. Een streven naar misbegrepen moderniteit, plat industrialisme richten een ware slachting aan in de schoonheid van ons landschap. De voor onze oude stadsgezichten zoo karakteristieke vereeniging van

[1]) De inhoud dezer bijdrage heeft mij tot grondslag en kern gediend bij de voordrachten die ik dezen winter over de ontsiering van stad en land herhaaldelijk heb gehouden.
Ik steunde daarbij op een groot aantal, ongeveer 100, lichtbeelden. Zij waren gekozen naar de methode van voorbeeld en tegenvoorbeeld, waarbij om een zuiver oordeel uit te lokken er voor was zorg gedragen dat steeds vergelijkbare gevallen, gebouwen of stadsgedeelten van gelijke waarde, tegenover elkander waren geplaatst. Een aantal dergelijke afbeeldingen, van kort bijschrift voorzien, vergezelt dit artikel.
De lichtbeelden gaven soms aanleiding tot toelichting en uitweiding die ik hier achterwege moest laten, ten einde niet te veel plaatsruimte in beslag te nemen.

Voorbeeld.

STRAATGEZICHT TE KROMMENIE.

Kleine burgerhuizen 18e eeuw. Speelsche vormen en frissche kleuren tot een boeiende eenheid gebracht. Schilderachtig en teekenend.

Tegenvoorbeeld.

STRAATGEZICHT TE ZANDVOORT.

Juist het tegendeel.
O gruwel!

schilderachtigheid met voornaamheid, wordt wreed verstoord door schreeuwende leelijkheid. Geen piëteit beschermt hen tegen de ruwe hand, die de rust, de harmonie van hun beeld plots verstoort.
Daartegenover past geene onverschilligheid, geen laksheid noch berusting. Wij, staan tegenover een onafgebroken procédé en men kan zich eigenlijk slechts er over verwonderen dat nog zooveel schoonheid en eigenaard binnen onze landpalen is overgebleven. Maar hoe standvastig dit zich ook vaak moge betoonen tegen den staag opdringenden vijand, hulp is noodig, opdat niet op den duur het toch, en voor altijd, verdwijnt.
De tijd dringt en niet misplaatst is eene herinnering aan de oude waarschuwende les dat Saguntum viel tijdens de beraadslagingen van den Romeinschen Senaat „A thing of beauty is a joy for ever" jubelde Shelley. Die versregel klinkt nu vaak als een bespotting. Geen oogenblik immers is de schoonheid van onze steden veilig, noch de schoonheid van ons land of zijne dorpen. Zij zijn à la merci van den eersten den besten pudding- of zeepfabrikant, die ruimte zoekt voor opzichtige reklame. En het ligt in den aard dat hij daartoe juist de meest opvallende punten, waar dus de ontsiering ook het meest zal treffen, uitkiest. Wie ons land bereist staat telkens en telkens weer voor de pijnlijkste verrassingen. Hier mist hij een gebouw, ginds is een oud stadsgezicht hopeloos bedorven, een prachtig landschapsbeeld mishandeld en geschonden.
Buitenplaatsen worden versnipperd en haar geboomte gekapt. Villaparken spreiden zich uit over de fraaiste streken van ons vaderland en ik heb niet te schetsen welk schrikbeeld het begrip „villapark", doorgaans te recht, voor ons doet oprijzen. Onze dorpen worden met nieuwe bouwwerken van valsch effect ontsierd, bouwwerken èn leelijk èn misplaatst. Bij den dag verliest ons vaderland meer van zijn artistieken eigenaard zonder dat — en hierop leg ik aanstonds den nadruk ten einde direkt de voorstelling uit te sluiten als zouden hier slechts oudheidkundige belangen gelden — zonder dat in gelijke mate nieuwe schoonheid de oude vervangt of zich aankondigt.
Met deze klachten wil nog niet gezegd zijn, dat men bij ons heeft stil gezeten. Geenszins. Het heeft niet ontbroken aan ernstige pogingen om ontsiering van kunst- of natuurschoon te beletten. Maar aan die pogingen ontbrak eenheid en leiding. Er was geen systeem aan ten grondslag gelegd. Er waren losse pogingen, onafhankelijk van elkander, maar er was geene beweging waarin zij zich tot een samenhangend geheel vereenigden. Zoo hangt het van omstandigheden af of in een gegeven geval iets geschiedt, en zoo ja, wat. Gemist wordt eene organisatie met alle daaruit voortspruitende voordeelen. Onze Heimatschutz verkeert nog in een stadium, dat elders, en met name in Duitschland, reeds overwonnen is.
In zekeren zin zou dat verschijnsel voor den optimist mogelijk een betrekkelijken gelukwensch waard zijn. Immers, misschien zou het naar zijn inzicht er op wijzen dat elders het euvel zich in nog sterker mate deed gevoelen en het aldus tot heftiger afweer prikkelde dan ten onzent. Laat ons dit met hem aannemen, ten einde niet in grooter onverschilligheid en laksheid eene minder vleiende verklaring te moeten zoeken. Laat ons liever denken dat de schoonheid van ons land en van onze steden, hoezeer ook beproefd, nog niet leerde kennen de ergste mishandelingen, gelijk die voorkomen in industriestaten of b.v. in een land als Duitschland, waar zij de keerzijde vormen van den geweldigen materiëelen „Aufschwung"

Voorbeeld.

BROUWERSHAVEN. AANBOUW AAN DE KERK.

Bouwkunst. De aanbouw draagt bij tot verrijking en aanvulling van het beeld. Hij sluit zich harmonisch bij de kerk aan.

Tegenvoorbeeld.

ZANDVOORT. AANBOUW AAN DE KERK.

De foto spreekt nog niet duidelijk genoeg van de banaliteit, van de leelijkheid, kortom van de absentie van elk atoom bouwkundig gevoel. Men zie de kale werkelijkheid.

der laatste decenniën. Wij zien datzelfde in Engeland, de oudste groote industriestaat. Op dezelfde wijze als nu ook in Duitschland valt waar te nemen, in Westfalen b.v., in bepaalde nijverheidscentra van België, van Frankrijk, zijn geheele provincies aan de industrie ten offer gevallen.

Te treffend heeft ten aanzien van Westfalen, in de „Revue des deux Mondes" van 1 Nov. 1905, Vicomte Eugène Melchior de Vogué dien troosteloozen toestand geteekend, dan dat ik den drang zou willen weerstaan zijne woorden hier in te lasschen. Hij herinnert zich Westfalen en schrijft:

„Ces campagnes furent belles et riantes, avant que la rapace industrie ne les contraignit à suer par tous les pores le fer et le charbon, avant qu'elle n'en eût fait un cadavre de paysage, grouillant d'innombrables vers, roulé dans un suaire de fumée. Admirons avec les économistes le triomphe du génie humain et de la civilisation, les multitudes qui peinent savamment sun un sol défiguré. Mais pourquoi? Où fabrique-t-on du bonheur dans les usines haletantes? L'historien du commerce à travers les âges, mon érudit confrère Georges d'Avenel, me dit qu'on n'en a jamais fabriqué: ce produit n'est mentionné dans aucun des inventaires qu'il a compulsés. Alors à quoi bon tout le reste! La terre ne se mettra-t-elle jamais en grève pour revendiquer son droit à la beauté, à la douce paix qu'elle répand sur ses enfans, lorsqu'ils se contentent de ceuillir ses fruits et ses moissons? Questions de songecreux. Il fut un autre temps où l'on enseignait aux pauvres diables qu'ils devaient se mortifier, se renoncer, bâtir une haute cathédrale au-dessus de leurs chaumières, vivre à son ombre dans la méditation et la prière, avant d'aller chercher leur récompense dans le cimetière voisin, seul but du voyage terrestre et commencement de la vraie vie. Ce temps paraît stupide aux hommes d'aujourdhui. Le nôtre enseigne à ces ouvriers qu'ils sont ici-bas pour créer de la richesse, toujours plus, au profit d'un patron qui se ronge de soucis; et pour gagner eux-mêmes de quoi boire copieusement au cabaret, ou de quoi acheter, s'ils sont sages, un livret à la caisse d'épargne, et un morceau de pain pour leur vieillesse, avant d'aller s'anéantir dans le même cimetière, ou tout finit. Ce sont les dogmes d'un siècle raisonnable. Ne contredisons jamais aux dogmes de notre temps; il y avait autrefois un Saint-Office, il y a maintenant une presse éclairée pour corriger les fous qui donnent dans ce travers".

Het is ongetwijfeld een uiterste waarvan deze zinsneden eene voorstelling ontwerpen en bovendien is die voorstelling wellicht te zwart gekleurd. Maar toch houden zij ook voor ons eene waarschuwing in.

Het is nu zaak om, met overwinning der particularistische neigingen die van oudsher onzen landgenooten — tuk op zelfstandigheid — zoo dierbaar zijn, alle verspreide krachten saam te trekken tot gemeenschappelijke actie. Dat te hebben beproefd — en er in te zijn geslaagd — is ook de verdienste en de groote beteekenis van den duitschen Heimatschutzbond.

Deze is eene samenvatting en uitbreiding van verschillende, deels oudere, programma's. Hij dankt aan de volledigheid en veelzijdigheid van zijn programma zijn bijzonder karakter, dat hem stempelt tot een kultuurfaktor. Dat spreekt reeds uit § 1 der statuten, volgens welke het arbeidsveld van den Bond de volgende bemoeiïngen omvat.

a. Monumentenzorg.

b. Zorg voor de overgeleverde landelijke en burgerlijke bouwwijzen; behoud van het bestaande.

c. Bescherming der natuur met inbegrip der bouwvallen.

Voorbeeld.

HAARLEM. GASTHUISWONINGEN AAN HET GROOT HEILIGLAND.

Logisch ontwikkelde vormen, strekken ten sieraad tevens. Eenvoudig, pittig en karakteristiek voor de kleine burgerwoning uit onze gouden eeuw.

Tegenvoorbeeld.

HAARLEM. COÖPERATIEVE BOUW IN HET KLEVER-KWARTIER.

Ongemotiveerde en met den schijn genoegen nemende pretentie (topgevels!) opschik, wansmaak en volslagen karakterloosheid. Treurig. En dan te denken, dat à deux pas de schoonste voorbeelden te kust en te keur voor het grijpen waren!

d. Redding der inheemsche dier- en planten wereld evenals der geologische eigenaardigheden.

e. Volkskunst toegepast op roerende goederen.

f. Zeden, gebruiken, feesten en kleederdrachten.

Welke veelzijdige sfeer van werkzaamheid wordt in dit programma ontvouwd! Zij omvat alle die uitingen die den eigenaard der Heimat bepalen.

Het oudste is wel de zorg voor de monumenten. Velen zijn, ouder gewoonte, geneigd zich daartoe de werkzaamheid der Heimatschutz beperkt te denken. De stelselmatige monumentenzorg is in hoofdzaak uitvloeisel van de romantische beweging uit het begin der XIXe eeuw. Zij bepaalde zich aanvankelijk tot werken van groote kunsthistorische waarde, die dan veelal, ondanks de beste bedoelingen door overmaat van averrechtsche zorg verloren ging onder de handen van den restaurator. Merkwaardig verschijnsel dat wij thans waarnemen hoe juist de Heimatschutz zich tegen het restaureeren en vrijleggen verzet, waarin eertijds de zorg voor de monumenten culmineerde!

Men is bij de monumenten in engeren zin niet blijven staan. Ook kunstwerken van minder monumentalen aard werden binnen het terrein getrokken. De eenvoudige en bescheiden architektuur van burger- en boerenhuis, belangrijk vooral doordien zij in hun onderling verband de karakteristieke stadsgezichten doen ontstaan, werd in den kring der bemoeiïngen getrokken. Dit geschiedde ook met de kunstnijverheid. Aan volksfeesten en kleederdrachten die zoo typisch zijn voor den aard van land en volk werd de aandacht geschonken. Ook zeden en gewoonten, kortom alles wat karakteristiek is, van kunstzin getuigt en kunstzin wekt, wordt beschermd tegen het opdringen van, onder valschen schijn zich voordoende nivelleerende invloeden des tijds. Ook de schoonheid der natuur, bedreigd door 't industrialisme met zijne fabrieken en schreeuwende reclame, is — om een bekenden term te gebruiken — een voorwerp van aanhoudende zorg voor hen die Heimatschutz voorstaan.

Voor al die bemoeiïngen dient nu de Bond als „Zentral stelle." Hij doet alle pogingen in elkander grijpen, elkander ondersteunen op de juiste plaats en het juiste oogenblik. In den Heimatschutzbond werden alle krachten samengebracht die te voren een eigen, maar enger, gebied onafhankelijk van elkander bewerkten, die vaak van elkanders belangen onkundig waren doordien elk zijn veld beschouwde van zijn speciaal standpunt. Daarbij is door de organisatie met gewestelijke of plaatselijke afdeelingen en met aangesloten vereenigingen van verwante strekking, toch eene te ver gedreven centralisatie voorkomen en wordt eenzijdigheid vermeden.

Heimatschutz is de resultante van vele krachten. Die resultante wijkt echter iets af van elk harer komponenten. Dat weten wij vooruit. Iedere groep die zich bij haar aansluit moet geneigd zijn desnoods iets op te geven van hare speciale inzichten, opdat de quintessence, die allen gemeen is, des te beter tot haar recht kan komen. Heimatschutz immers is niet een zaak van uitsluitend oudheidkundigen aard, zooals velen ten onrechte meenen. Ging zij loopen aan den leiband van

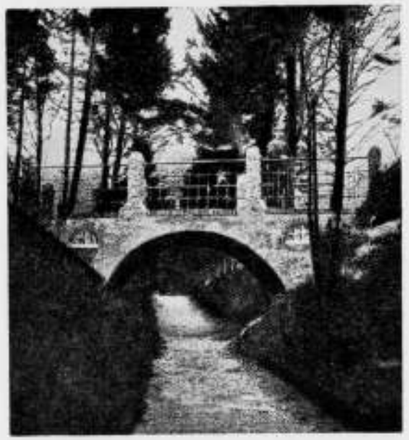
Voorbeeld.

LANDELIJK BRUGGETJE.

De simpele verwezenlijking der behoefte. Niets te veel, niets te weinig. De meest strikte eenvoud. En toch hoe typisch en hoe fraai sluit het zich aan bij het landschap.

Tegenvoorbeeld.

„RUÏNEBRUG" AAN DEN BOULEVARD TE BAARN.

Naar denkbeeld en uitvoering de ten top gedreven dwaasheid en belachelijkheid. Men lette op de, N.B. geschilderde, tralievensters! Dit paskwil vraagt geen nader commentaar.

eenige eenzijdig artistieke of archeologische opvatting, gaf zij zich over aan konservatisme, dat, zich plaatsend buiten den eigen tijd, kortweg elke verandering tot „vandalisme" zou willen stempelen, dan zou zij weinig toekomst hebben. Te ver gedreven Heimatschutz zou — de ervaring trouwens wijst het uit — dompend en onsympathiek worden.

Goethe vraagt:

Was wäre das Haus, was wäre die Stadt, wenn nicht immer
Jeder gedächte mit Lust zu erhalten und zu erneuern,
Und zu verbessern auch, wie die Zeit uns lehrt und das Ausland.

Het is slechts zaak die vervorming opnieuw te leiden in de gewenschte richting en hare uitwassen te beletten, zoodat vervorming niet als nu identiek pleegt te zijn met ontsiering en zij aldus behoudzucht aanmoedigt.

Door haar aandeel in die opvoedende taak is de Heimatschutz een der belangrijkste uitingen van die groote geestesstrooming die de verheffing van het peil onzer kultuur-periode beoogt. Door het overwegen van wetenschappelijke, technische en economische belangen was hare aesthetische en idiëele zijde te zeer verwaarloosd. Maar omgekeerd zou het een dwaas en ijdel streven blijken om onder de leuze Heimatschutz de economische ontwikkeling van stad of land te willen belemmeren of in strijd te handelen met vitale belangen. Eene dergelijke handelwijze trouwens zou ook niet in den geest zijn van die vroegere tijdperken, welke wij thans om hun schoonheidsgevoel en kunstinzicht benijden.

Om een enkel, maar sprekend, voorbeeld te noemen, Amsterdam zou niet die grootsche eenheid van aanleg vertoonen zoo omstreeks het midden der 17e eeuw het stadsbestuur zich had gestoord aan de heftige protesten tegen de vernietiging der schilderachtige toenmalige buitenbuurten met hare tuinen, lanen en buitenhuizen. Met zelfbewustzijn en vertrouwen ook in de aesthetische toekomst, werd tabula rasa gemaakt. Het bleek dan alras hoe afbreken de eerste stap tot fraaier herbouw kan zijn.

In een essay van Prof. Henrici over „Denkmalpflege auf dem Lande" (uitgegeven als 22ste Vlugschrift van den Dürerbund) wordt een wenk gegeven die niet uit het oog mag worden verloren.

„Een gevaar voor de „Denkmalpflege" schuilt erin dat zij niet zelden met hare eischen te ver gaat, waardoor zij zich meer na- dan voordeel toevoegt. Zij moet zich steeds bewust blijven dat naast haar nog andere belangen bestaan, zij moet bedenken dat de oude gebouwen met hun inhoud, waaraan zij hare zorgen wijdt, geene museums- maar gebruiks-voorwerpen zijn, waarop de gebruiker, de levende in het algemeen, recht heeft en wel een grooter recht dan de „Denkmalpflege".

Het is nu een zaak van takt en geduld om den weg te vinden waarlangs allen willen volgen.

En in den oproep tot de stichting van een Heimatschutz Bond zelf heette het reeds:

„Wij hebben niet het dwaze voornemen om den buitengewonen vooruitgang der tijden op praktisch gebied te willen terugdringen. Wel echter mogen wij streven naar een compromis tusschen die hartelooze uitbuiting van de Heimat-boden en de eischen van het gemoed, welks wortels geen voeding meer zullen vinden, wanneer wij in gelijke mate doorgaan de schoonheid van het duitsche land zonder aandacht te vernietigen. Wanneer wij dat compromis niet vinden, zou dat gelijk staan met de vernietiging van het beste is meest beteekenende deel onzer kultuur."

Een compromis als hier bedoeld, blijkt veelal zelfs voordeelig. Als wij de hedendaagsche ontsierigingen eens met aandacht ontleden, dan stijgt onze ontstemming. Want dan voegt zich bij het besef hunner leelijkheid nog een ander spijtig gevoel. En wel dit: dat het met beter inzicht gepaard aan goeden wil, steeds zoo gemakkelijk zou zijn geweest om met minder middelen een harmonisch samengaan van het nuttige en noodzakelijke met het schoone te waarborgen. De kombinatie van die faktoren verleent aan de werken van menige vroegere periode hare groote waarde. Een dergelijke periode wil de Heimatschutz nu helpen voorbereiden. Dat te bereiken is een werk van langen adem, een taak die geen einde neemt, want gelijk op met het succes zal ook het ideaal rijzen.

Algemeene samenwerking is daarvoor noodig. Niemands beschouwing kan met een artistiek gebaar ter zijde worden geschoven. Alle belangen dienen in de Heimatschutzbeweging te worden gekend, wil zij praktisch nut kunnen afwerpen en niet bepaald blijven tot platonische bespiegelingen en wijsgeerige overpeinzingen, tot onvervulde en onbegrepen wenschen, die slechts bittere stemming wekken. Zoowel bij dengeen die ze uitte, als bij hem tot wien zij tevergeefs gericht waren.

(Wordt vervolgd.)

EVOLUTIE VAN DEN KUNSTVORM.

In enkele der laatst verschenen nummers van dit weekblad komen artikelen voor, die voor een groot deel van hun inhoud bijzondere aandacht verdienen en waarin behandeld werd het verdwijnen der moderne kunst en de meer en meer in gebruik komende vormen der Hollandsche Renaissance.

De meeningen der schrijvers zijn over deze onderwerpen verdeeld; de ééne leeft uitsluitend in de moderne kunst en wil die behouden, de andere blijkbaar wat meer in de 18e eeuwsche vormen.

Ook de meeningen der lezers van dit blad zullen desbetreffend wel uiteénloopen en tot de ééne of andere richting overhellen. Indien eenigszins mogelijk, is het nuttig om uit te maken welke meeningen de juiste zijn [1]); of men dus uitsluitend van de moderne kunst *moet* gebruik maken dan wel of men ook in den geest der Renaissance *mag* werken, de door velen verachte maar toch gebezigde stijlen.

Enkele schrijvers bezondigen zich wel wat door hunne gedachten maar neer te schrijven, zonder nadere uitlegging of bewijs; ook kan men niet aannemen dat hun beweringen gemeen goed zijn of algemeen erkend worden. Om dit aan te toonen zijn we genoodzaakt enkele hunner stellingen hier te laten volgen, den belangstellenden lezer tevens verzoekend die artikelen in zijn geheel te herlezen.

Bij velen der lezers zullen dan wel dezelfde vragen rijzen die hier gesteld zijn, welker bedoeling niet is om critiek te oefenen, doch wel om de wenschelijkheid der beantwoording meer te doen uitkomen en welke beantwoording wij zullen trachten te geven.

In het B. W. no. 46 begint de heer Van Hoytema zijn „Brieven uit den Haag" met te zeggen dat er in Den Haag een beslist anti-moderne geest begint te heerschen.

Heeft de schrijver ook nagegaan of dat *alléén* in Den Haag zóó is.

Verder lezen we:

„.... of deze terugkeer tot de oude stijlen als een teeken des tijds moet beschouwd worden enz. is niet zoo dadelijk uit te maken".

Waarom is dit niet zoo dadelijk uit te maken? Daar gaat het juist om.

En verder:

„Deze (gedachtengang van Den Haag) kenmerkt zich door een aanvankelijk oprechte maar oppervlakkige belangstelling in de moderne kunst" ...

Waarom is die belangstelling „aanvankelijk oprecht maar oppervlakkig"?

Verder:

„Hoewel zonder te beseffen op welken historischen bodem de jonge plant wortel schiet, door welke kanalen haar voedsel en kracht worden toegevoerd ...."

Welke is die historische bodem, welke toevoerkanalen en welk voedsel met kracht?

Waarom behoort bij een zekere ontwikkeling en beschaving een waardeering van het nieuwe?

En dan die schakel in den keten der eeuwen, waarom moet die in 't begin noodwendig *altijd* te groot of te klein zijn.

En verder:

„De roes van nieuwheid en oorspronkelijkheid gaat voorbij en slechts weinigen gelukt het deze eerste beweging, die zoo weinig beantwoordt aan de gekoesterde verwachtingen, de hand boven 't hoofd te houden" ....

Waarom gaat die roes van nieuwheid (en oorspronkelijkheid?) voorbij?

Is die moderne kunst, zooals die zich tot heden geuit heeft, nog een eerste beweging?

En waarom moet dan zulk een beweging, als ze tot heden zoo weinig aan de gestelde eischen voldaan heeft, nog langer de hand boven 't hoofd gehouden worden?

Waarom is Den Haag niet modern in hart en nieren? Zijn niet alle stijlen er vertegenwoordigd, of heeft ze niet behoorlijk aan ieder nieuwtje mee gedaan?

En verder:

„.... elke kunst moet een wachtenden bodem vinden om tot volle wasdom te komen ...."

Best, maar waarom is of was die bodem nu juist in Den Haag niet aanwezig?

Hoe ontstaat zoo'n bodem?

En ten slotte:

„Het is treurig dat het Haagsche publiek zoo denkt, want het blijkt daaruit hoe weinig het beseft, dat een jonge kunst zichzelf moet corrigeeren".

Waarom moet een kunst *zichzelf* corrigeeren? en die treurigheid over het doen van het Haagsche publiek, is die wel redelijk?

Op dezen Haagschen brief volgde in no. 48 van het B.W. een schrijven van den heer J. J. Gort, waaraan we het volgende ontleenen:

Hij zet voorop, dat het in den laatsten tijd meer en meer gebruikelijk schijnt te worden, dat kunstbroeders, die niet zoo direct in de gelegenheid komen proeven van hunne bekwaamheid te toonen op het gebied van architectuur, de teekenstift verwisselen met de pen en dan door middel van couranten of bouwkundige bladen onverholen voor hunne principes uitkomen .... en verder. —

„Ja, het is een treurig maar waar verschijnsel, dat vele jeugdigen zich op een manier uiten, die bij de ouderen een belachelijken indruk moet maken".

Waarom mogen die jonge kunstbroeders, waarvan de meesten zelfs plaatselijke correspondenten van dit blad zijn, niet voor hunne meening uitkomen?

Is het zoo erg noodig, dat deze jeugdigen zoovele jaren daarmee moeten wachten?

En als ze zich belachelijk bij de anderen willen maken, moeten ze dat dan niet voor zichzelf weten?

[1]) Dit artikel werd in December van het jaar geschreven, doch om redenen als door den heer S. in zijn stuk geïteld Quo Vadis (no. 2) genoemd, niet geschreven.
Nu de kwestie opnieuw aangevoerd en zuiverder omlijnd is dan vroeger besloot ik het ter publiceering in ons weekblad aan te bieden, terwijl ik in de meening, dat de oplossing dezer kwestie nuttig kan zijn, door het stuk van den heer S. zeer versterkt werd. Moge mijn geschrijf daartoe kunnen bijdragen.

Verder lezen we:
„Wat mij persoonlijk betreft voel ik veel voor moderne kunst, ofschoon menig modern gebouw of voorwerp mij na eenige jaren vervelend aandeed."
Zóó zijn er meer en heel *wat* ook! Laten we vragen: „Waarom vinden we thans vele moderne werken vervelend?
En ten slotte:
„Ik vind het een verblijdend verschijnsel, dat Den Haag nog wat vasthoudend is."
Zou het niet mogelijk zijn, dat Den Haag de meest voornitstrevende stad thans is?
De heer Gort verwijst in zijn artikel naar een schrijven van den heer G. Knuttel, zie B. W. no. 30, getiteld: „Brieven uit Groningen", bevattende een critiek op het nieuwe Academiegebouw te Groningen en waaraan we het volgende ontleenen:
„Zooals gezegd, de heer V. heeft zich voorgesteld een gebouw te leveren, in den stijl der Noord-Nederlandsche Renaissance uit de 17e eeuw. Of dit een gelukkige gedachte mag genoemd worden?

(Wordt vervolgd.)

GEDENKDAG DER TECHN. HOOGESCHOOL OP ZATERDAG 8 JANUARI.

Wederom heeft de T. H. te Delft haren gedenkdag gehouden ter eere van den stichtingsdag van Hoogeschool uit Polytechnische School, waarbij de rector magnificus, prof. S. G. Evers, C. I. verslag heeft uitgebracht van de lotgevallen dezer onderwijsinstelling in den cursus 1908—09.
Gebruik makende van de zeer gewaardeerde uitnoodiging aan de Redactie van het Bouwk. Weekblad, zijn wij in staat van de uitvoerige mededeelingen het volgende te melden.
Beginnende met de herdenking van de heuglijke geboorte van Prinses Juliana, en wijzende op het feit, dat de bloei van den Nederlandschen Staat in het algemeen van directen invloed is op dien der T. H., gaf spreker uiting aan het leedgevoel van den Senaat over het vertrek van den curator Mr. L. W. H. Regout, die door zijne groote belangstelling in de techniek en zijne positie als groot-industrieel zoo goed bekend is met het arbeidsveld, waarvoor de krachten aan de T. H. gekweekt worden.
Het vertrouwen uitsprekende, dat de heer Regout als Minister van Waterstaat, waar mogelijk in het belang der T. H. werkzaam zal zijn, hield de Senaat zich overtuigd, dat dr. W. H. Nolens, de nieuwe curator als dienaar der wetenschap con amore zal mede werken om ook de technische wetenschap tot volle ontwikkeling te brengen.
De heer R. A. J. Snethlage, secretaris van het curatorium, die om gezondheidsredenen met 1 Jan. j.l. ontslag had aangevraagd, werd met dankbare waardeering herdacht.
Na de verschillende professoren, die tijdelijk verhinderd waren geweest onderwijs te geven en de wijze van voorziening hierin vermeld te hebben, stond spreker uitvoerig stil bij de bezetting van den leerstoel voor de Bedrijfsleer en het Boekhouden door den heer J. G. V. Volmer, die zijn ambt had aanvaard met de rede: Iets over zakenwijsheid.
De bedrijfsleer, welke van meer administratieven aard is, werd niet aan de voormalige Pol. School onderwezen.
Naar aanleiding hiervan zeide spreker:
„De gediplomeerde ingenieur moest eerst in de praktijk en dan dikwijls te laat ondervinden, dat er voor het regelen van het in elkander grijpend raderwerk van menschelijke werkzaamheid en menschelijk vernuft en het beheer van een groot bedrijf nog iets anders gevergd wordt dan technische kennis.
Nu aan de T. H. de regelen en de wetenschappelijke gronden gelegd kunnen worden, waarop deze leiding berust, zal het den student reeds duidelijk worden, hoe deze hem den weg zullen openen tot het bereiken van de hoogste sport op de maatschappelijke ladder en dat het gemis daarvan hem belemmeren zal die sport te betreden, welke wordt ingenomen door dengene, die zich de noodige kennis langs anderen weg heeft eigen gemaakt. Hij, die zich aan deze studie wijdt, zal spoedig inzien, dat zij eene althans even groote geestesinspanning vordert als de beoefening van andere technische wetenschappen en ook hier zal zijn belangstelling toenemen, naarmate hij haar beter doorgrondt."
Ware de wensch van den Senaat vervuld geworden, dan zou ook in het afgeloopen jaar een leerstoel zijn bezet voor ventilatie en verwarming met daaraan verwante vakken, zooals de koeltechniek.
De staatsbegrooting wijst aan, dat ook voor 1910 deze wensch onbevredigd zal blijven. En toch, nu deze vakken niet meer het uitsluitend eigendom zijn van de zuivere wetenschap, nu de industrie zich van haar heeft meester gemaakt en de op dit gebied aan de techniek voorgelegde vraagstukken meer en meer tot oplossing worden gebracht, is het zoo noodig, dat er in verband met de ontwikkeling der industrie in Nederland, aan de T. H. gelegenheid worde gegeven zich daarin te bekwamen.
De voordrachten over sociale en technische hygiëne, gehouden door den heer L. Heyermans, arts te Amsterdam, vanwege de sociaal-technische vereeniging van democratische ingenieurs en architecten, worden dit jaar niet gehouden, maar spr. kon mededeelen, dat zijn opvolger het volgend jaar zal kunnen vermelden, dat de leerstoel voor technische hygiëne is bezet.
Het verschijnsel, dat in Delft 74 repetitoren zijn, achtte de rector bedenkelijk. Hij wijst op een te veelvuldig voorkomende verkeerde richting in de studie, welke haar het wetenschappelijk karakter ontneemt en haar verlaagt tot een haastige voorbereiding tot de examens; welke examens nog niet kunnen worden gemist, alvorens diploma's kunnen worden uitgereikt.
De verschillende takken van wetenschap behooren om hun zelfswil beoefend te worden. Men bedenke toch, dat het examen geen doel, maar middel is, dat den weg opent tot een winstgevend, onafhankelijk bestaan. En hoe zal later de ingenieur, eenmaal zelfstandig, de bezwaren overwinnen, welke zich zullen voordoen, wanneer hij als student niet zelf-studie, zelf-onderzoek zich tot taak stelde. Spr. bedoelt met te zeggen: dat de fout algemeen is.
De lijst der repetitoren wijst er reeds op, dat deze voornamelijk optreden voor de propaedeutische en theoretische vakken, speciaal voor die, waaraan geen practische oefeningen verbonden zijn; in het algemeen voor vakken, waarbij het contact tusschen hoogleeraar en student zwak is, als het niet ook door den laatste wordt gezocht. Wellicht dat de fout meer moet worden toegeschreven aan den grooten toevloed van studenten, dan wel aan gebrek aan ijver of lust in de studie, maar juist daarom voelt spr. zich gedrongen op haar bestaan te wijzen en op te wekken, haar te ontgaan.
Verbetering is te verwachten van de splitsing in de colleges over zuivere en toegepaste wiskunde en over mechanica, mogelijk geworden door de vermeerdering van het aantal hoogleeraren.
Uitvoerig schetste spreker wat onder zelfstudie is te verstaan; de eigen studie van den self-made man wordt voor den student vervangen door de leiding van de hoogleeraar, die zijn vak practisch en theoretisch meester is en zich de moeite geeft zijn kennis tot die der studenten te maken.
Over het werken op de teekenzaal zeide spreker o.a.
„Op de teekenzaal worden slechts hulpmiddelen gevorderd, welke ook elders kunnen worden gebezigd, vandaar het groote voordeel, dat practische oefening ook mogelijk is buiten de gebouwen der T. H., in eigen studeervertrek, voortreffelijke gelegenheid om door te werken op verkregen inlichtingen en om na deze bestudeerd te hebben, stof te verzamelen voor nieuwe vragen en nieuwe besprekingen op de teekenzalen.
Deze besprekingen zijn te vergelijken met, ja moeten in de plaats treden van de practijk van den selfmade man, zij moeten strekken om den student te binden aan het concrete geval, dat hij zich heeft voorgenomen te bestudeeren, gelijk hij ook later in de practijk in den regel aan een juist omschreven geval zal zijn gebonden. Maar minder juist is het, voor de jongere studiejaren, om zich na eene opgave te hebben ontvangen, in de studeerkamer terug te trekken en met een nagenoeg voltooid of vermeend voltooid ontwerp op de teekenzaal te komen en dit te onderwerpen aan de

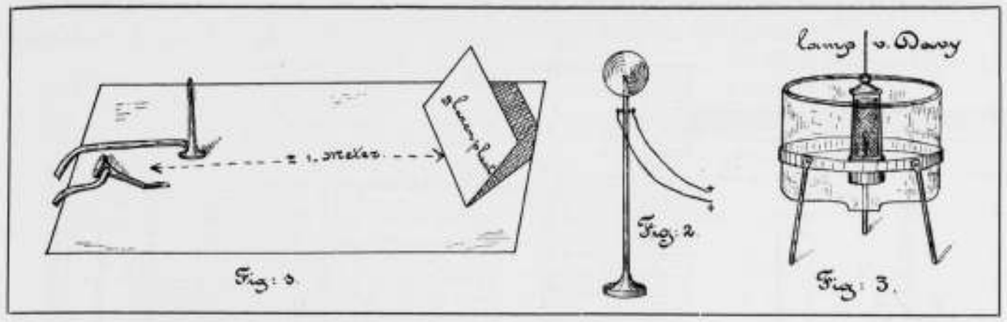

Fig: 1. Fig: 2. Fig: 3.

beoordeeling van den hoogleeraar. Op die wijze gaat de groote ontwikkelende factor van samenwerken met den docent verloren: bij mistasting in den algemeenen opzet van het onderwerp kan een schat van tijd verloren gaan, de docent kan niet zijn ingewijd in den gedachtengang van den ontwerper en het is hem schier onmogelijk om na te vorschen, waar en waardoor hij eventueel van den rechten is afgedwaald. De bespreking zal een langen tijd vorderen, die op een gegeven oogenblik niet kan worden geschonken, omdat ook anderen op hulp wachten."
Het aantal ingeschrevenen aan de T. H. bedroeg resp. voor den cursus 1907/8 en 1908/9: civ. ing. 349—362; bouwk. 44—51; werktuigk. 346—288; scheepsbouwk. 38—35; electro-technisch 160—159; technol. 162—173; mijnen 62—54; ijk 2—0; enkele lessen 62—48; alle lessen 18/34 of totaal 1243—1204. Het aantal vrouwelijke studenten neemt toe; het bedroeg resp. in 1905/6 45; in 1906/7 39; in 1907/8 44; in 1908/9 56; Sedert de stichting der T. H. werden zeven vrouwelijke technologen gediplomeerd, nog geen voor Civiel-Ingenieur of voor architecte. Spoedig zal dit niet meer gezegd kunnen worden. Zestien ingeschrevenen genoten een rijksbeurs van f 450; 3 genoten uit het Baehr-fonds een beurs van f 650; een genoot f 1000 uit het 's Jacob-fonds en drie eene toelage van f 120 uit het Lipkens-fonds; drie genoten te zamen f 700 uit het fonds van de Vereeniging van Delftsche ingenieurs; twee genoten te zamen f 1050 uit het Vrouwe Janssens-Ariëns-fonds, terwijl het reis-stipendium van den heer A. E. Kluwer, te Deventer, werd toegewezen aan den technoloog D. van der Want.
Op de prijsvragen, in 1908 door de afdeeling der bouwkunde uitgeschreven, kwamen geen antwoorden in, wat niet behoeft te verwonderen, aangezien feitelijk slechts de bouwkundige studenten der T. H. en dan nog van de laatste studiejaren kunnen mededingen.
In 1909 werd het ingenieurs-diploma uitgereikt aan 42 civiel, 6 bouwk., 45 werktuigk., 5 scheepsbouwk., 18 electrotechnische, 16 scheik. en 14 mijnbouwk. studenten.
Een eere- en drie gewone promotiën in de technische wetenschap vonden plaats.
Ten slotte werden de gebouwen en inrichtingen besproken, het zwakke punt der T. H., daar niet alle afdeelingen beschikken over voldoende ruimte.
De Afdeeling Bouwkunde, bij welke voor den cursus 1905—06 31 leerlingen waren ingeschreven en die in den afgeloopen cursus 51 leerlingen had, wacht met het doen van voorstellen tot vermeerdering harer leerkrachten totdat zij over de ruimte zal beschikken, noodig om het meer uitgebreide onderwijs te kunnen geven.
De bibliotheek breidt zich steeds uit, maar het bezoek blijft ongeveer constant, waarschijnlijk omdat de gelegenheid tot rustig werken ontbreekt.
Op de begrooting 1910 is gelukkig een eerste termijn uitgetrokken voor het stichten van een nieuw gebouw en aankoop terrein. Al kan in het algemeen van den afgeloopen cursus niet gezegd worden, dat zij een van bijzonderen voornitgang was, toch mag wel de gevolgtrekking gemaakt worden, dat voortdurend gewerkt werd om de T. H. te maken, tot wat zij wezen moet.

Na afloop dezer vergadering bestond de gelegenheid in een der zalen van de Afdeeling Architectuur der T. H. de tentoonstelling te zien van het ontwerp Rijksacademie voor Beeldende Kunsten van den prijswinnaar Prix de Rome, den heer D. F. Slothouwer en van reisschetsen, gemaakt door den heer J. M. van der Mey, die in 1906 prijswinnaar was.

HET OPSLAAN VAN LICHT ONTVLAMBARE VLOEISTOFFEN.

Het is niet te verwonderen, dat na het zoo uitgebreide gebruik van benzine, tengevolge van de vlucht der automobielindustrie, pogingen zijn aangewend om de gevaren van ontploffing en brand op de opslagplaatsen van benzine en andere vluchtige en licht ontbrandbare vloeistoffen tot een minimum te reduceeren, zoo niet geheel op te heffen. Als gevolg hiervan kwam tot stand de N. V. Maatschappij tot Installatie van Onontplofbare Tanks te Amsterdam.
Vele lezers van dit blad zullen al wel een prospectus van die N.V.

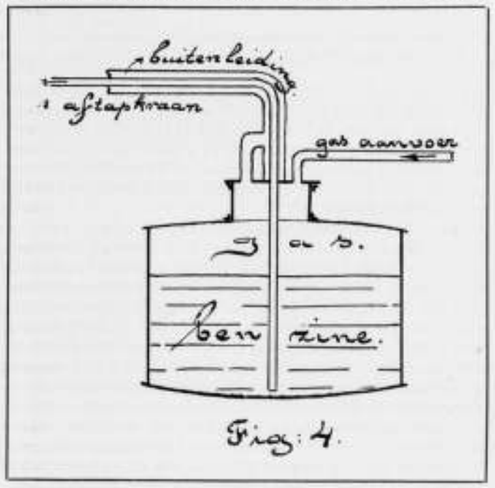
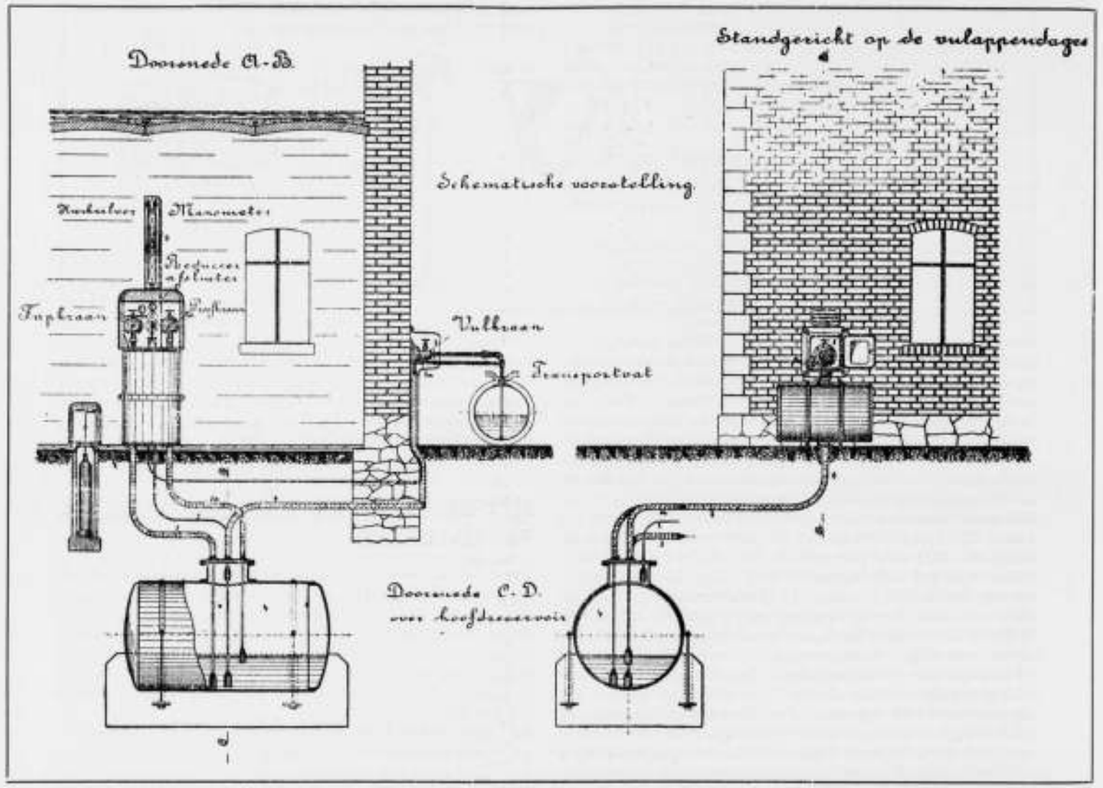

Fig: 4.

hebben ontvangen en mogelijk, als hebbende voor hun geen belang, weder ter zijde gelegd. Doch het is wel degelijk van waarde, dat de door genoemde Maatschappij te leveren installaties algemeen bekend worden.
Zaterdag 8 Januari j.l. heeft genoemde Maatschappij daartoe eene gelegenheid geboden, waarover hier één en ander wordt medegedeeld.
In een der lokalen van het Gebouw voor Kunsten en Weten-

INSTALLATIE MARTINI EN HÜNEKE VAN DE MIJ. TOT INST. VAN ONONTPLOFB. TANKS. Fig. 5.

schappen te 's-Gravenhage werd door den Heer Dr. Alph. Steger Privaat-docent voor Explosiefstoffen aan de T. H. te Delft gehouden eene voordracht, toegelicht met lichtbeelden en proeven over *„de gevaren, verbonden aan het gebruik van licht ontvlambare vluchtige vloeistoffen en de middelen om deze te voorkomen"* gevolgd door eene serie grootere proefnemingen op een terrein nabij de West-duinen.

Er waren nog al op ruime schaal uitnoodigingen tot het bijwonen van één en ander verzonden, zoodat eenige honderden personen bij de voordracht tegenwoordig waren, w. o. de Directeur der Gemeente Werken, de Commandant der Brandweer, de Directeur van het Gemeente Bouw- en Woningtoezicht uit Den Haag, officieren der Artillerie-inrichting, enz. Ook Z. K. H. de Prins der Nederlanden woonde de demonstratieve voordracht bij. Heel onhandig in het maken van reclame is de M. I. O. T. dus niet.

De inleider wees er op, dat het gevaar gelegen was in de omstandigheid, dat de vloeistoffen: benzine, petroleum, ether, alcohol, bij gewone temperaturen merkbare hoeveelheden damp afstaan. Deze damp verbindt zich met de zuurstof der omringende dampkringslucht tot licht ontplofbare mengsels, en verkeert zoo in gunstige conditie tot ontbranding.

De vloeistoffen zijn te gevaarlijker naarmate het kookpunt lager ligt.

Hoe gemakkelijk benzinedamp wordt ontstoken bleek uit de volgende proef (fig. 1).

Op een tafelblad waren opgesteld een liggende gasbrander een staande brander en een schuin gestelde glazen plaat ongeveer 1 M. van de branders verwijderd. Nadat op de plaat een weinig benzine was gestort, ontwikkelde deze zeer snel eene hoeveelheid damp, die zich langs het tafelvlak voortbewoog van den staanden brander geen invloed ondervond, doch tot den liggenden gekomen, plotseling over de geheele lengte ontvlamde; hiertoe was slechts noodig een tijd van 12 seconden.

Ook bij de groote ontbrandingen van tanks, gelijk hier en daar voorkwam, had de benzinedamp zich langs den grond voortbewogen totdat hij een vlam vond, waaraan hij zich ontstak.

Een volgende proef toonde aan de ontplofbaarheid van een mengsel van damp en zuurstof en wel eerstens door de uitzetting door temperatuursverhooging en vervolgens door de ontploffing van het mengsel.

Hiertoe werd een electrische vonk gebracht in een elastieken balonnetje met zuurstof en benzinedamp gevuld, dat eerst onder de spanningstoename uitzette, doch daarna uiteenbarstte. (fig. 2.)

In werkelijkheid komt bij de vaten, met vluchtige vloeistoffen, zoodra zij niet meer geheel gevuld zijn, boven de vloeistof een mengsel voor als boven. Het gevaar voor ontbranding is dus eigenlijk daarbij voortdurend aanwezig.

Ook zonder dat zuurstof uit de lucht tot de vloeistof toetreedt, kan de stijging van temperatuur, toename van de dampspanning tengevolge hebben, en daardoor eene gewone ketelontploffing optreden.

De middelen, welke tegen deze onheilen worden aangewend kunnen bestaan in het afsluiten van de openingen, waardoor de opslagruimten met de buitenlucht in verbinding staan met zoogenaamde Davy-gaas, dat is het kopergaas met $\angle$ 100 mazen per cM^2. uit de veiligheidslamp van Davy, bij de mijnwerkers in gebruik. De proeven met de gasvlam onder en boven het gaas zijn te bekend om ze hier nader te beschrijven.

Meer succes had het plaatsen van de brandende mijnwerkerslamp in een glazen klok gevuld met etherdamp (fig. 3), waarbij de lamp steeds uitging, terwijl eene andere vlam er in gebracht, plotseling den geheelen inhoud deed explodeeren.

De praktijk toont aan, dat deze beveiliging niet opgaat; als 't gaas warm wordt, slaat de vlam door en ook eene geringe beschadiging er van heft de werking plaatselijk op. Ter voorkoming van ontploffing door uitzetting van de dampen bij verhooging van temperatuur kan men veelal een gemakkelijke smeltbaren prop in de vaten aanbrengen, dit beveiligt wel tegen ontploffing doch niet tegen brand.

Bij tanks maakt men de kapconstrutie lichter dan de wanden; toename van spanning doet dan wel de kap er afvliegen, doch spaart de wanden.

Het systeem Martini en Hüneke, door M.I.O.T. in den handel gebracht wil het gevaar opheffen langs den volgende weg. (fig. 4 en 5).

In het reservoir bevindt zich boven de vloeistof een indifferent gas — koolzuur of stikstof b.v. — zoodat verbinding met zuurstofdamp niet kan plaats hebben; dit gas staat onder hoogere spanning dan de buitenlucht en drukt daardoor de vloeistof door eene buisleiding naar de aftapplaats; deze leiding is omgeven door een mantel, in verbinding met de bovenruimte van het vat dus is ook met het indifferente gas gevuld.

Het reservoir neemt de hoogste plaatsing van de geheele installatie in.

Raakt de binnenleiding stuk, dan treedt gas in die leiding; het drukverschil op het vloeistofniveau in het vat wordt opgeheven en de vloeistof zakt in het reservoir terug.

Raakt de buitenleiding defect, dan treedt het gas in de buitenlucht, de spanning wordt daarmede gelijk, de overdruk in het vat wordt opgeheven en de vloeistof zakt in het reservoir terug.

Worden beide leidingen beschadigd, dan gebeurt al weder hetzelfde.

Bij elk optredend defect, kan dus geen benzine worden afgetapt.

Werkt de inrichting, dan is dit tevens een bewijs, dat zij in orde is.

Tot demonstratie was opgesteld een kleine proefinstallatie waarbij de leidingen van glas en de vloeistof rood gekleurd was. Achtereenvolgens werd alleen de buitenbuis, en werden beide verbrijzeld, in beide gevallen hield de uitstrooming der vloeistof uit de aftapkraan onmiddellijk op.

De inrichting is dus in dit opzicht wel zeer veilig.

Verdere voordeelen zijn: 1e. dat een 2de leiding waarschuwt als het vat leeg raakt, 2e. dat vulling automatisch kan geschieden en 3e. dat de installatie ook voor meerdere vloeistoffen kan worden ingericht.

Tot heden werden aan de vergunningen volgens de Hinderwet tot het opslaan van benzine, door de overheid verschillende voorwaarden verbonden. Het voorschrijven van een bepaald systeem gaat natuurlijk niet, doch als de gemeentebesturen voorschriften gaven, waardoor de principes van het systeem Martini en Hüneke moesten worden gevolgd, dan zou zeker het opslaan niet duurder worden dan thans en het gevaar zoo goed als afwezig.

De proeven op het terrein lieten zien: 1. het groote gevaar zelfs van kleine hoeveelheden benzine, het ontbranden van 2 vaten, elk met $^1/_4$ L. inhoud, eenige meters hooge vlammen uitslaand;

2. het gevaar van het bewaren van benzine in glazen vaten, zoowel in kleinere hoeveelheden als in eenigszins grootere 4—8 L. zooals bij drogisten voorkomt.

3. het gevaar van ledige benzine vaten, voor ontbranding der achtergebleven benzinedamp, waartoe in 20 L. flesschen een electrische vonk werd gebracht, die onmiddelijk uiteenvlogen.

4. het gevaar bij gebruik van z.g. onontplofbare kannen, gelijk in den handel zijn, en die door plaatselijke verhitting wel degelijk ontploffen en

5. de zekerheid van eene installatie Martini en Hüneke, die aan de inwerking van vuur werd blootgesteld, totdat de binnenbuis der aanvoerleiding gesmolten was, waarna er niets gebeurde als dat het indifferente gas werd afgeblazen.

Correspondent.

ALGEMEENE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1910.

NEDERLANDSCHE AFDEELING VAN SCHOONE KUNSTEN.

GROEP II, KLASSE 7, 8, 9 EN 10.

In aansluiting met de circulaire den Nederlandschen Kunstenaars in Juli j.l. gezonden heeft de Bijzondere Commissie voor Groep II, klasse 7, 8, 9 en 10, in overleg met den commissaris-generaal, de hierender volgende bepalingen voor de inzending in deze groep vastgesteld.

Het ligt in de bedoeling der Commissie afzonderlijke zalen voor aquarellen, grafische kunst en werken van bouwkunst in te richten, terwijl door de zorgen van de Belgisch-Nederlandsche Vereeniging „Les Amis de la Médaille", de inzendingen op het gebied der medaillekunst, in twee zalen vereenigd, zullen worden tentoongesteld.

BEPALINGEN.

TENTOONGESTELDE WERKEN.

Art. 1. De Nederlandsche afdeeling van Schoone Kunsten zal bestaan uit 4 klassen:

Klasse 7. Schilderijen, Aquarellen, Zwart- en Wit-Teekeningen.
Klasse 8. Werken van Grafische Kunst.
Klasse 9. Beeldhouwwerken en Medailles.
Klasse 10. Werken van Bouwkunst.

(Bij voorkeur teekeningen en modellen, zoowel van uitgevoerde als van niet uitgevoerde bouwwerken, restauraties, intérieurs, enz. en slechts bij uitzondering foto's.

Met het oog op de beperkte plaatsruimte de plattegronden op kleine schaal).

Art. 2. De werken der Klasse 7 en 8 moeten van lijsten zijn voorzien waarvan de buitenkant een rechthoekigen vorm moet hebben; aquarellen, zwart- en wit-teekeningen en werken van grafische kunst bovendien achter glas zijn geplaatst. De teekeningen van Klasse 10 evenzoo in lijst en naar verkiezing al of niet achter glas.

Art. 3. De inzending voor elk kunstenaar is beperkt tot *twee* werken voor Klasse 7, 8 en 9 en tot *drie* onderwerpen voor Klasse 10.

TIJD VAN INZENDING.

Art. 4. De werken moeten ter beoordeeling worden ingezonden van *21 Maart* tot *26 Maart* aan het adres van de Commissie, *gebouw „Pulchri Studio" Hooge Nieuwstraat 16, 's-Gravenhage.*

Omtrent de toelating van beeldhouwwerken, waarvan de grootste afmeting meer dan 1 M. bedraagt, zal door de jury ten huize des vervaardigers worden beslist.

INZENDINGSBILJETTEN.

Art. 5. De inzendingsbiljetten moeten behoorlijk leesbaar ingevuld en door de vervaardigers der Kunstwerken onderteekend *vóór of op 21 Maart*, aan het adres van den *Secretaris-Penningmeester der Commissie, den Heer* A. F. Reicher, *Maatschappij „Arti et Amicitiae" Spui, hoek Rokin, Amsterdam*, worden ingezonden. Voor beeldhouwwerken van afmetingen grooter dan 1 M. moeten de afmetingen op het inzendingsbiljet worden vermeld.

TRANSPORT.

Art. 6. De werken moeten *vrachtvrij* worden ingezonden; ongefrankeerde inzendingen worden niet aangenomen. Na terugkomst te 's-Gravenhage zullen zij zoo spoedig mogelijk *niet vrachtvrij* aan de opgegeven adressen worden teruggezonden. Verdere transportkosten zijn niet voor rekening der inzenders.

De niet toegelaten werken worden — onmiddellijk na de beslissing der Jury — *voor rekening der inzenders*, onder geheimhouding teruggezonden.

VERPAKKING.

Art. 7. Elk kunstwerk moet zijn verpakt in solide kist, waarvan deksel met schroeven is dichtgemaakt.

INZENDINGEN UIT 'S-GRAVENHAGE AFKOMSTIG.

Werken van inzenders te 's-Gravenhage woonachtig, moeten zonder kist worden ingezonden, indien de terugzending daar ter plaatse moet geschieden.

FORMULIEREN.
De bijgaande papieren moeten op de daarvoor aangewezen plaatsen behoorlijk worden geplakt.

TOELATINGS-COMMISSIE.
Art. 8. De Toelatings-Commissie zal bestaan voor Klasse 7, uit de H.H. Wilm Steelink, *Voorzitter*, G. H. Breitner, A. M. Gorter, H. J. Haverman, Willem Maris, F. P. ter Meulen en A. F. Reicher, *Secretaris*.
Voor Klasse 8, uit de H.H. Prof. P. Dupont en H. J. Haverman.
Voor Klasse 9, uit de H.H. Prof. Bart van Hove, Ch. van Wijk en J. C. Wienecke.
Voor Klasse 10, uit de H.H. H. P. Berglage Nzn., Prof. H. Evers, W. Kromhout Czn., J. Limburg en A. Salm G.Bzn.

ASSURANTIE.
Art. 9. De Commissie zal behoorlijk zorg dragen voor de ingezonden werken.
Het Tentoonstellingsbestuur, de Centrale Commissie, noch de Bijzondere Commissie zullen evenwel aansprakelijk zijn voor schade van welken aard ook, evenmin als voor gemis of voor vertraging in de expeditie. *)
De Commissie belast zich niet met het sluiten van assurantie.

TOEGANG TOT DE TENTOONSTELLING.
Art. 10. Een persoonlijke toeganskaart, geldig voor het bezoeken van de afdeeling „Schoone Kunsten", wordt ter beschikking van iederen tentoonsteller gesteld. Op vertoon van deze kaart zal een vermindering van 50% op den entréeprijs voor de andere afdeelingen der Tentoonstelling kunnen worden verkregen. *(Art. 19 van het Belgisch Algemeen Reglement voor de afdeeling Schoone Kunsten)*. Verdere gegevens hieromtrent zullen te zijner tijd worden verstrekt.

BEKRONINGEN.
Art. 11. De beoordeeling der tentoongestelde werken zal geschieden door een internationale jury uit de vertegenwoordigde landen.
Ter beschikking van deze jury zullen worden gesteld 5 groote gouden medailles ter waarde van 2000 francs ieder.
Behalve deze kunnen diploma's of medailles in zilver en brons den inzenders worden toegekend.

BEZWAREN.
Art. 12. Alle bezwaren moeten schriftelijke worden gericht tot de *Bijzondere Commissie, adres: Maatschappij „Arti et Amicitia", Spui, hoek Rokin te Amsterdam.*
Bezwaren, later dan 2 weken na terugzending der kunstwerken ontvangen, worden niet meer overwogen.

SLOTBEPALINGEN.
Art. 13. De Commissie behoudt zich het recht voor, om, indien de belangrijkheid der Nederlandsche afdeeling h. i. er door zal worden verhoogd, af te wijken van het bij art. 3 bepaalde, en in het algemeen die maatregelen te nemen, welke zij nuttig oordeelt tot het verkrijgen van een waardige vertegenwoordiging der Nederlandsche Kunst op de Tentoonstelling.
Art. 14. Door het feit der inzending onderwerpt ieder inzender zich aan bovenstaande bepalingen.

De Commissaris-Generaal: E. R. H. REGOUT.

De Bijzondere Commissie voor Groep II, Klasse 7, 8 9, en 10
WILM STEELINK, Kunstschilder, *Voorzitter.*
A. M. GORTER, Kunstschilder, *2de Voorzitter.*
H. J. HAVERMAN, Kunstschilder.
Prof. BART VAN HOVEN, Beeldhouwer.
W. KROMHOUT, Czn., Architect.
A. SALM G.Bzn., Architect.
A. F. REICHER, Kunstschilder, *Secretaris-Penningmeester.*

*) In verband hiermede verwijst de Commissie naar art. 1 van de *Voorwaarden voor deelneming in de Nederlandsche afdeelingen.* (Vastgesteld in de vergadering van de Centrale Commissie van 30 Juni 1909, naar art. 8 van het *Reglement tot regeling der werkzaamheden der Centrale Commissie en der Bijzondere Commissiën* en naar art. 24 van het *Belgisch Algemeen Reglement voor de afdeeling Schoone Kunsten.*

Daar in het officieele stuk in art. 8 bij de toelatings commissie voor klasse 10 abusievelijk niet vermeld zijn de leden der bijzondere Commissie, de heeren W. Kromhout Czn. en A. Salm G.Bzn. worden andere bouwkundige bladen verzocht deze rectificatie te willen opnemen.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 1. Het blad is met den nieuwen jaargang in een kleiner formaat gestoken; de letter is grooter en duidelijker. Toch is hier alle verandering geen verbetering. Het hoofd met „Architectura" boven den tekst is te zwaar en te zwart tegenover het zetwerk, staat daardoor los, wat niet beter wordt door den minder geslaagden vierkanten uitwas onderaan. De kloekheid van het opschrift op den omslag is bij de vet gedrukte advertenties beter op zijn plaats.
Was bij het vroegere hoofd de verhouding met den aard van het zetwerk beter, gevoeliger en meer eenheid, ook de lijnen om den tekst deden daar beter dan hier.
De inhoud geeft, behalve huishoudelijke zaken, een Juryrapport over twee niet bekroonde ontwerpen voor de prijsvraag kalenderomslag met afb.
Verder bespreking Woonhuis, Heerengracht 141—145 met afb., in 1906 afgebroken.

BERICHTEN

Door plaatsgebrek zijn verschillende berichten blijven liggen.

Huldiging Prijswinnaar „Prix de Rome" te Delft. 5 Jan. j.l. werd in zaal 41 van de Technische Hoogeschool de tentoonstelling geopend van de ontwerpen voor het gebouw eener Academie van Beeldende kunsten, waarmede de heer Dirk Frederik Slothouwer, oud-leerling der „P. S." en oud-lid van Practische Studie", den Prix de Rome verworven heeft.
Tegenwoordig waren verscheidene hoogleeraren, het bestuur van „Practische Studie" en een vrij groot aantal belangstellenden. De expositie werd geopend door den rector magnificus, prof. S. G. Everts, die op verzoek van de hoogleeraren van de afdeeling der Bouwknnde en van het Bestuur van het Civiel- en Bouwkundig gezelschap „Practische Studie", een toespraak hield, waarin hij het karakter der „Prix de Rome" uiteenzette, waaraan een winnaar moet voldoen. Den heer Slothouwer van harte geluk wenschend met zijne hooge onderscheiding, zeide de rector:
Hadt Gij Uwe studie in meer Zuidelijke streken, onder onze meer enthousiaste Belgische buren volbracht, Uwe kameraden en kunstbroeders zouden U met muziek en fanfares hebben binnengehaald en heel de stad ware samengestroomd om den gelauwerden kunstenaar te huldigen en te vereeren.
Uwe Hollandsche kameraden, koeler van aard, maar met den hun aangeboren kunstzin, waardeerende wat Gij hebt gewrocht, beseffende dat ook wellicht voor één hunner bij nauwgezette studie de prijs zal te veroveren zijn, zij huldigen U op hunne wijze.
Zij hebben hier in de U bekende zalen genood U en Uwe werken, zij wenschen van U, als hun meerdere op kunstgebied, te hooren hoe Gij gewerkt en gezocht hebt, en welke de gedachten waren, die in Uwen geest gewoeld hebben, bij het maken van Uwe ontwerpen.
Deze uiting van bewondering en vriendschap is minder luidruchtig, maar niet minder hartelijk gemeend."

30ste JAARG. – 22 JAN. 1910. – No. 4.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1. —, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering van de Afd. Utrecht. — Vergadering van de Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Wereldtentoonstelling Brussel 1910. — De ontsiering van Stad en Land, vervolg, door J. H. W. Leliman B.I. Het Damplan van B. en W., door A. H. — Evolutie van den Kunstvorm, vervolg, door O. — Boek- en Plaatwerken. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING UTRECHT, DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag van de Vergadering op 28 December 1909. Aan de orde was 1o. rekening en verantwoording van den Penningmeester; na commissoriaal onderzoek, werd deze met algemeene stemmen goedgekeurd; het batig saldo bedraagt *f* 20.475.
2o. De begrooting voor 1910, deze werd zonder discussie goedgekeurd.
3o. Verkiezing van 2 leden van het bestuur wegens periodieke aftreding; de aftredende leden de HH. v. Veen en v. Hilten werden herkozen.
Tot voorzitter, penningmeester en secretaris werden herbenoemd de HH. v. Veen, Kok en Van Hilten.
4o. Kunstbeschouwing, waarvoor het lid, de heer de Graaf de uitgave van Vredespaleis antwoorden ter beschikking had gesteld.

De Secretaris.

In aansluiting bij verslag van de vergadering der Afdeeling Utrecht op 14 December, zie Bouwkundig Weekblad no. 3, geeft de Redactie hierbij nog een afbeelding naar een aquarel van J. P. C. Grolman, welke wegens plaatsgebrek in het vorig nummer niet opgenomen kon worden.
De Redactie maakt van deze gelegenheid gebruik hare erkentelijkheid te betuigen, dat de verslaggever eenige illustraties bij zijn stuk heeft gevoegd en spreekt de hoop uit, dat andere afdeelingen bij voorkomende gevallen dit loffelijke voorbeeld zullen volgen.

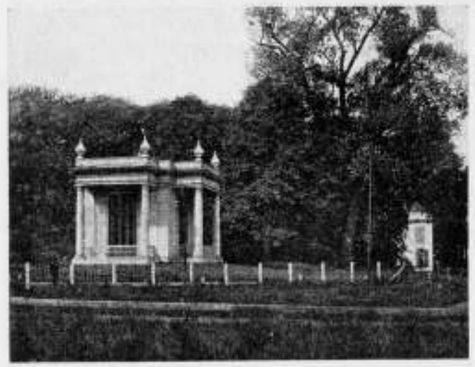
SPILTRAP IN HET GEMEENLANDSHUIS TE VLAARDINGEN.
Naar een aquarel van J. P. C. GROLMAN.
Photo firma E. A. BLITZ & ZN., Utrecht.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE, DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering der Afdeeling 's-Gravenhage van Vrijdag 14 Januari 1910. Deze eerste vergadering van het nieuwe vereenigingsjaar

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Voorbeeld. Tegenvoorbeeld.

KOEPEL TE BLOEMENDAAL.

De fraaie Lodewijk-XVI Theekoepel van Wildhoef te Bloemendaal vereenigt zich met hare omgeving tot een harmonieus beeld.

KOEPEL TE BLARICUM.

Menige koepel of uitzichtstoren is daarentegen een misstand in de natuur, gelijk deze met hare schrale vormen, haar weinig fraai silhouet, hare wanverhouding.

werd met een kort woord van vertrouwen in de toekomst, van waardeering van het oude bestuur en van opwekking aan de leden door den voorzitter geopend. Na lezing en goedkeuring der notulen verkreeg de heer J. H. W. Leliman. Bouwkundig Ingenieur uit Amsterdam het woord om de vergadering deelgenoot te maken van zijn gegronde vrees voor de hand over hand toenemende ontsiering van stad en land, en om de maatregelen te bespreken die in andere landen reeds met uitstekende resultaten daartegen werden aangewend. De inhoud van deze voordracht wordt in dit blad nagenoeg in zijn geheel opgenomen en het zal dus onnoodig zijn dezen in 't kort weer te geven, nog minder om de belangrijkheid en urgentie van dit onderwerp aan te toonen. De talrijke goedgekozen lichtbeelden deden duidelijk zien tegen welke verwoestende machten, de „Heimatschutz" te velde zal moeten trekken, en werden met afgrijzen door de toehoorders bekeken. De voorzitter dankte den spreker voor zijn lezing en uitte den wensch, dat deze er toe moge bijdragen de „Heimatschutz" beweging, (wie geeft hiervoor een Hollandsch woord?) een schrede nader tot het doel te brengen. *De Secretaris.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WERELD-TENTOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1910.

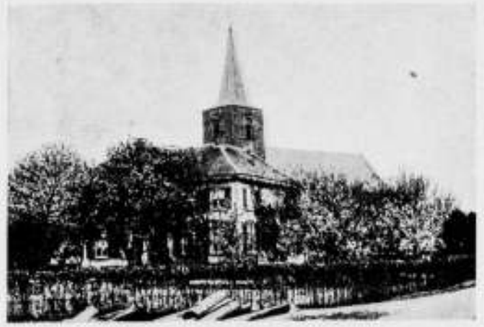
Het verheugt ons te kunnen mededeelen, dat aan de uitnoodiging tot deelname, gezonden door de bijzondere Commissie voor Groep II klasse 10 (bouwkunst) door velen gehoor is gegeven, met opgaaf van het aantal M².. dat verlangd werd.
Zij, die bericht hebben gestuurd *in principe* genegen te zijn te exposeeren, worden verzocht zoo spoedig mogelijk het door hen gewenschte aantal M². expositievlakte op te geven aan den heer A. Salm G.Bzn. Weesperzijde 26 Amsterdam of aan den heer W. Kromhout C.zn. Nieuwe Haven 13 Rotterdam.
Ter herinnering diene nader, dat de werken moeten ingezonden worden van 21—26 Maart 1910 aan het adres van de Commissie, gebouw Pulchri Studio, Hooge Nieuwstraat 16, 's Gravenhage.

DE ONTSIERING VAN STAD EN LAND

(Vervolg van blz. 31).

Zoodra klachten rijzen over den voortgang die de ontsiering van stad en land maakt, dan pleegt aldra veler wensch uit te gaan naar wet en verordening.
Men overschatte den invloed die deze kunnen hebben, niet; indirekt is die grooter dan direkt. In ieder geval mogen zij niet doel, maar slechts middel zijn. Het tot stand komen van wettelijke maatregelen in het belang van het Heimatschutz-streven geeft hieraan een officieel cachet dat zijn nut kan hebben, eene officieele sanctie; stempelt het tot een nationaal belang en introduceert het in kringen waarin het anders niet zou doordringen. Intusschen, als hoe belangrijk men deze steun van wet en verordening ook mocht wenschen te beschouwen, wij zullen het er toch waarschijnlijk wel over eens zijn dat het einddoel moet wezen om con-amore medewerking uit te lokken, zelfkritiek te ontwikkelen en het aesthetisch inzicht te verruimen.
Het kan immers niet de bedoeling zijn om met een strafbepaling in de eene hand en eene subsidie in de andere, nu en dan eene concessie als 't ware af te dwingen. Daarmede zou wèl beschouwd weinig bereikt wezen.
Het geldt daarentegen om in breeden kring, bij de bouw-

Voorbeeld. Tegenvoorbeeld.

KERK EN PASTORIE TE ERICHEM.

Eenvoud, harmonie, waardigheid zijn de trekken die wij in onze voorstelling verbinden aan de combinatiën van dorpskerk, pastorie en kerkhof. Een schilderachtige groep, vol poëzie.

KERK EN PASTORIE TE HALFWEG.

Helaas, waar is de poëzie? En waar de eenvoud, de harmonie, de waardigheid? Hoe dor en banaal.
„Die het schricklyckst hiervan swyght, etc."!

lieden zoowel als bij het publiek, de grondslagen te leggen voor eene kultuur van grooter aesthetisch karakter dan die, welke dezen tijd kenmerkt. Dat is het hoogere doel der Heimatschutz-beweging. Verloren gevoelens wil zij tot nieuw leven aanblazen, opdat men opnieuw leert als van ouds vrijwillig, en mogelijk onbewust, onwilkeurig althans, schoonheid te leggen in zijn werk.
Die oude hoekjes welke wij thans naïverig bewonderen, zijn geene scheppingen van „kunstenaars" naar den huidigen zin des woords. Daar spreekt een aangeboren schoonheidsgevoel — men zou het mogen noemen een schoonheidsinstinkt — dat eertijds niet enkele uitverkorenen, maar ons volk in zijn geheel kenmerkte en dat den stempel drukte op al wat het voortbracht. Ook het alledaagsche werd, misschien zonder dat men het zich opzettelijk voornam, door de kunst geadeld.
De onverschilligheid en ongevoeligheid op artistiek gebied die onze dagen kenmerken, die onze tijdgenooten er toe willen brengen dat zij met een „'t went wel", zich ook verzoenen met het leelijke, waren vroeger niet te vreezen. Pieter Cornelisz. Hooft mocht van zijne tijdgenooten naar waarheid getuigen:

Zegt iemand dat een mensch is tot het schoon genegen,
Het oog, door 't schoon verheugd, door 't leelijk wordt gekweld,
't Is klare waarheid dat. Ik heb er gansch niet tegen.

Ware dat, anders dan bij eene kleine minderheid, inderdaad nog zoo „klare waarheid", de drang naar Heimatschutz zou geen reden van bestaan hebben. Maar eilacie, een Hooft onzer dagen zou maar al te vele voorbeelden vinden om tot een tegengestelde slotsom te moeten komen!
Laat ons echter onder al die klachten niet uit het oog verliezen, dat vele zonden in deze niet begaan worden uit onwil, maar in onwetendheid, volkomen te goedertrouw. De bedrijvers hebben geen vermoeden van 't geen de Heimatschutz beoogt en bij hunne ontwikkeling heeft de kunst als faktor geen rol gespeeld, is hun artistiek onderscheidingsvermogen niet gescherpt. Het is bovendien juist een merkwaardig en daarbij ook bedroevend verschijnsel dat op dit stuk juist de dragers onzer conventioneele beschaving en opvoeding, zooveel correctie vragen.
Wanneer wij nu nagaan met welke middelen in de richting van Heimatschutz kan worden gewerkt, dan doen wij het beste onze aandacht te wijden aan Duitschland. Daar immers heeft de beweging het diepst wortel geschoten en kan zij ook op de meeste resultaten bogen. De middelen waarmede dat bereikt werd, zijn vele en velerlei. Ik stel mij voor er een zeer beknopt overzicht van te doen volgen.
Welk een wel voorzien arsenaal van wapens in den strijd tegen de ontsiering ter beschikking staat, kan blijken uit het referaat dat door Oberbaurat F. L. K. Schmidt (Dresden) uitgebracht werd over de vraag: „Met welke middelen kan invloed worden verkregen op het artistieke karakter van partikuliere bouwwerken in stad en land?", welke vraag door het „Verband Deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine" in 1908 op zijne vergadering te Danzig aan de orde was gesteld. Oberbaurat Schmidt trok de volgende slotsom uit de rapporten die door 39 bij het Verband aangesloten vereenigingen waren ingezonden: „Worden de bovenstaande opmerkingen (d. w. z. die der zooeven bedoelde vereenigingen. L.) overzichtelijk en kort samengevat, dan blijkt als voorwaarde van eene succesvolle artistieke beïnvloeding van partikuliere gebouwen in stad en land allereerst de noodzakelijkheid de bevolking in te lichten over de ethische, opvoedkundige en artistieke waarde van oude gebouwen, van fraaie en eigenaardige kultuurbeelden, gepaard met aanmoediging tot opname, zorg, behoud en gebruikmaking van voorbeeldige oude gebouwen en met voorlichting over

Voorbeeld. Tegenvoorbeeld.

NIEUWE UITLEG TE 'S GRAVENHAGE. *)

Een typisch stadsgezicht. Een uit de vele, die onze 17de eeuwsche stedenbouw en architectuur deed ontstaan. Schilderachtigheid gaat gepaard aan voornaamheid.

*) Opname Jhr. Rendorp.

GEDEMPTE PAVILJOENSGRACHT TE 'S GRAVENHAGE.

Hoe verandert het beeld wanneer zulk een gracht gedempt is, nemen wij aan ter wille van volkomen te billijken redenen. Maar waarom haar dan als een kale keienvlakte te laten liggen?

de aesthetische, technische en economische voordeelen, welke de inheemsche bouwwijzen bezitten in vergelijk tot de schematische en geïmporteerde opvattingen, die in den laatsten tijd in zwang komen. Voorts: het houden van voordrachten en openbare besprekingen, evenals het tentoonstellen van ontwerpen en modellen voor goede gebouwen, aangevuld door leerrijke vergelijking met ontwerpen van foutieven opzet, onder gebruikmaking van de methode van voorbeeld en tegenvoorbeeld.

„Het is doeltreffend dat zulke algemeene lessen en toelichtingen hand in hand gaan met de bemoeiingen van die vereenigingen welke zich — als de vereenigingen voor geschiedenis en oudheidkunde, monumentenzorg, volkskunst en volkskunde — tot taak stellen de studie der grondslagen van het volksleven, zoowel als van het geestelijk en artistiek streven der bevolking.

„Ook zullen zulke algemeene lessen des te vruchtdragender zijn, naar gelang de autoriteiten en met name ook de spoor-, post- en militaire-administraties het voorbeeld geven. Als zij er voor waken dat de gebouwen ten behoeve hunner diensten zich harmonisch bij de omgeving aansluiten, dan vatten zij in den besten zin de taak der Heimatschutz praktisch op.

„Hieruit zijn de volgende middelen af te leiden:

1. Invloed op de opleiding aan de inrichtingen van technisch en industrieel onderwijs, volgens de door het „Verband" dienaangaande vastgestelde grondslagen; benoeming van degelijke, in eenvoudige vormgeving door en door ervaren leeraren; verzameling, publicatie en verspreiding van goede, ook in economischen en technischen zin aanbevelenswaardige voorbeelden in ontwerp of model. In verband daarmede:
2. Het houden van meester-cursussen voor de vakpatroons ten platten lande en in kleine steden, benevens het organiseeren van nuttige voordrachten in het bijzonder voor de vaklieden, die in steden van kleinen of middelbaren omvang of op het platteland als deskundigen worden toegevoegd aan de bouwpolitie. Hier zou subsidie voor de reiskosten dienen te worden toegekend.
3. Inwerking in artistieken zin op de bouwverordeningen en bebouwings- onderscheidelijk rooilijnplannen; ruime medewerking van artistieke krachten bij het opstellen dier plannen, welke van het grootst en beslissendst belang zijn voor de aesthetische ontwikkeling eener plaats, en, daaruit voortvloeiend, beperking der gemeentelijke bevoegdheden. Uitnoodiging aan alle hoogere technische en administratieve ambtenaren tot deelname, ambtshalve, aan een reeks voordrachten over stedenbouw, teneinde het begrip van de belangrijkste beginselen der hedendaagsche opgaven op dit gebied, te bevorderen. Te vergelijken de te dezer zake in Beieren en Hessen uitgevaardigde besluiten.
4. Beïnvloeding der gemeentebesturen bij het ontwerpen harer eigen werken, in het bijzonder scholen, pastorieën en „Gemeindehäuser", uitzichttorens en gedenkteekens; beperking harer bevoegdheid ten gunste eener contrôle op de artistieke hoedanigheden van bouwplannen en wel, zooveel mogelijk ook dàn, wanneer geen rijkssubsidie ter sprake komt.
5. Het uitlokken van bouwverordeningen, die zich aanpassen bij de huidige opvatting omtrent monumentenzorg en van artistieke behandeling van bouwwerken, alsmede uitvaardiging van wettelijke bepalingen in den

Voorbeeld. Tegenvoorbeeld.

RAADHUIS TE SNEEK.

RAADHUIS TE LAREN (N.H.)

zin der in Beieren, Hessen en Pruisen reeds bestaande voorschriften. (N.B. Sedert hebben nog verschillende staten dergelijke bepalingen uitgevaardigd. L.)
6. Toevoeging aan de bouwpolitie van geschikte deskundigen ter behandeling van ingediende bouwplannen ook in aesthetisch opzicht.
7. Aandrang op de gemeentebesturen tot het volgen van eene verstandige grondpolitiek, teneinde zooveel mogelijk eene ongezonde en met de aestetische ontwikkeling strijdende terreinspeculatie te weren, influenceering der geldschietende banken, verzekeringsmaatschappijen, spaarbanken enz., met de opmerking dat fraai en praktisch bouwen ook in het belang van den geldschieter is.
8. Beschikbaarstelling van rijksgeld voor het oprichten van openbare advies-bureaux in bouwzaken en opdracht aan de bouwpolitie, in het bijzonder in kleine steden en op het platte land, om alle belangrijke of twijfelachtige ontwerpen ter artistieke keuring en eventueele verbetering aan het advies-bureau op te zenden.
9. Het uitlokken van wedijver bij het stichten van aantrekkelijke, goed in het stadsbeeld passende gebouwen door subsidies, eereprijzen en openbare loftuigingen.
10. Inventariseering van oude, voorbeeldige gebouwen in stad en land en overhandiging der resultaten aan de bouwpolitie ter behartiging bij eventueelen nieuwbouw of verbouw, ook van de omgeving dier gebouwen."

De hier aanbevolen maatregelen zijn in twee hoofdgroepen te onderscheiden. Aan den eenen kant staan de wetten en verordeningen, aan den anderen kant de maatregelen die beoogen het uitlokken van vrijwillige medewerking. In beide richtingen is in Duitschland reeds veel gedaan en beproefd. Een der meest sprekende bewijzen dat de vroegere onverschilligheid vervangen is door warme belangstelling en zij plaats maakte voor het levendige besef dat het hier inderdaad een zaak betreft van diepgaand belang, en daarbij ook van algemeen belang, zijn de wetten die in verschillende der Duitsche bondsstaten tegen de ontsiering van stad en land zijn tot stand gekomen. Zij wijzen op eene kentering in de opinie. Heimatschutz is niet door een Rijkswet geregeld. Elke bondsstaat moet voor zich zelf beslissen wat zij in deze geraden acht te doen.

Herinneren wij in hoofdzaak slechts aan de Pruisische wet van 15 Juli 1907. Zij vond eene voorgangster in de wet van 1902 tegen de ontsiering door reclame, welke wet uitgelokt was door de reuzenreclames die aangebracht waren op de wijnbergmuren langs den Rijn. De eerstbedoelde wet is van zeer vergaanden aard en kent aan de overheid groote bevoegdheden toe. § 1 der wet luidt kortweg: „Die Baupolizeiliche Genehmigung zur Ausführung von Bauten und baulichen Aenderungen ist zu versagen, wenn dadurch Strassen oder Plätze der Ortschaft oder das Ortsbild gröblich verunstaltet werden würden". De nadere regeling is overgelaten aan de plaatselijke autoriteiten. In de wet is aangegeven hoe deze bij plaatselijke verordering bepaalde wijken of bouwen van historische of artistieke waarde in bescherming kunnen nemen. Dit, wat gebouwen betreft, niet alleen tegen wijzigen aan het gebouw zelf, maar ook tegen zoodanige wijzigingen in de omgeving die het totaal aspekt zouden schaden. Bovendien slaat de wet niet alleen op bijzonder fraaie gebouwen, maar ook op interessante hoekjes, die meer door hun totaal aspekt merkwaardig

Voorbeeld.

ZAANSCHE WATERMOLEN.

Kloeke molens, karakteristiek voor onze oude landelijke bouwkunst met hunne stoere, monumentale vormen, sieren den ons landschap. De nijverheid droeg door hare gebouwen bij tot verrijking van het beeld. Het noodzakelijke en praktische deed zich in schoonen vorm voor. Ook utiliteitsbouw was een kunstwerk.

Tegenvoorbeeld.

HET GEMAAL, DAT NEVENSTAANDEN MOLEN VERVING.

Die molen viel — als zoo menige andere — ten offer aan den vooruitgang der tijden. De windkracht werd door een motor vervangen. Uitstekend. Edoch was het noodig die motor op te stellen in zulk wangedrocht, dat een storende vlek is in het landschap?

zijn dan door de schoonheid der afzonderlijke elementen. Verder geeft de wet aan hoe reclameborden, opschriften, uitstalkasten aan de goedkeuring van de bouwpolitie zijn onderworpen; hoe voor bepaalde stadsgedeelten voorschriften mogen worden gegeven die de overigens geldende eischen overtreffen; hoe deskundigen daarbij door de bouwpolitie moeten worden gehoord.

Ten slotte wordt den „Regierungspräsident" de bevoegdheid toegekend om met goedvinden van het „Bezirks-Ausschuss", deskundigen en gemeentebesturen gehoord, in streken van bijzondere landschappelijke schoonheid, bebouwing in het algemeen te verbieden wanneer die tot grove ontsiering zou leiden, welke door een ander terrein andere vormen of andere materialen, kon worden vermeden.

Deze wet staat niet alleen. In de meeste bondsstaten zijn wetten tot stand gekomen van overeenkomstige strekking en in hoofdzaak ook van overeenkomstigen inhoud. Vermelden wij nog slechts zeer in het kort de recente Saksische wet, in 1909 tot stand gekomen. Terwijl deze eenerzijds niet het imperatieve voorschrift der Pruisische wet kent en zij het mogelijk maakt om, rekening houdend met de omstandigheden, de wet zoo zacht mogelijk te kunnen toepassen, is zij anderzijds weer veel omvattender. Immers, niet als de Pruisische wet bepaalt zij zich tot de „landschaftlich hervorragende Gegenden" maar zij strekt hare bescherming ook uit over het eenvoudige landschapsbeeld. Evenmin kent zij de vaak epinieuze vraag of eene ontsiering al dan niet zou zijn te beschouwen als eene van groven aard (gröbliche Verunstaltung), welke vraag de Pruisische autoriteiten zich telkens te stellen hebben. Als een ander voordeel dezer Saksische wet wordt verder aangevoerd dat zij uniform voor het geheele Koninkrijk de ontsierende reklame weert, en niet, als in Pruisen, plaatselijke verordeningen of tusscheninstanties noodig zijn.

J. H. W. LELIMAN B. I.

(Slot volgt.)

KRONIEK.

HET DAMPLAN VAN B. EN W. [1])

Ieder, die de bekende Damprijsvraag en de Damquaestie met aandacht gevolgd heeft, zal zich afgevraagd hebben, toen de bekroonde ontwerpen en het aangekochte plan v. d. Mey in handen van de Gemeente werden gesteld: Wat nu?

In het Gemeenteblad is gedeeltelijk antwoord op deze vraag gegeven.

Daarin is opgenomen het plan, zooals dit door den dienst der Publieke Werken is ontworpen, en door B. en W. overgenomen; daarbij heeft deze dienst, volgens het gemeenteblad, „overneemende eenige hoofddenkbeelden, welke in enkele der bekroonde ontwerpen worden aangetroffen, er naar gestreefd naast de aesthetische eischen zoowel de belangen van het verkeer als de financieele belangen der Gemeente tot hun recht te doen komen".

In het Gemeenteblad deelen B. en W. verder mede:

„Volgens het plan zal de Dam aan de oostzijde over de geheele breedte worden afgesloten, ten einde aan het Damplein een intiem karakter te geven, dat thans ten eenen male ontbreekt.

Ook voor het verkeer is deze oplossing gewenscht. Zij brengt dit voordeel, dat het verkeer langs den grootverkeersweg Damrak-Rokin op het Damrak zal kunnen worden geleid langs beide zijden van de trambaan en aan de zuidzijde van het Damplein zal worden opgenomen in een weg, die op dat punt eene breedte zal verkrijgen van 25 meter. En moge het minder rationeel schijnen den Vijgendam te doen uitmonden tegenover het perceel HAJENIUS, in plaats van op den Dam tegenover de Paleisstraat, men verlieze niet uit het oog, dat bij de bedoelde oplossing de stopplaats van de tram geheel zal komen te liggen tusschen de straat, ontworpen in het verlengde van de Vischsteeg en den Vijgendam, waardoor de uitmondingen dier straten niet door stilstaande tramwagens zullen worden versperd en de Dam niet belast zal worden met het verkeer, dat naar het Rokin en het Damrak afbuigt.

In het plan is voorts eene straat ontworpen, ter verbinding van de Beursstraat met de stille zijde van het Rokin, die, voor zoover het gedeelte betreft, gelegen tusschen den Vijgendam en de stille zijde van het Rokin, als passage is gedacht.

Naar onze meening mag verwacht worden, dat deze weg een niet onbelangrijk deel van het verkeer noord-zuid zal opnemen en derhalve mede het verkeer op het Damplein langs de oostelijke afsluiting zal ontlasten.

Wij vertrouwen, dat door een en ander de beoogde verkeersverbetering in alle opzichten zal worden bereikt.

In het plan is de breedte van den Vijgendam bepaald op 15 meter. Met het oog op de omstandigheid, dat de Damstraat en de Hoogstraat eene mindere breedte hebben en, zooals boven reeds werd te kennen gegeven, verwacht mag worden, dat een groot deel van het verkeer noordzuid zal worden opgenomen door den aanleg van eene straat tusschen de Beursstraat en de stille zijde van het Rokin, komt ons de genoemde breedte voldoende voor.

Ook aan de straat, ontworpen in het verlengde der Vischsteeg is eene breedte gegeven van ruim 15 meter, eensdeels in het belang van de op het zuidelijk gedeelte van het z.g. Beursterrein te stichten bebouwing, anderdeels, omdat ook deze straat eene uitmonding zal worden van den nieuwen verkeersweg tusschen Rokin en Beursstraat.

Het Beursplein zal volgens het plan eene lengte verkrijgen van 78 meter, bij welke lengte het gezicht op den zuidelijken beursgevel niet wordt geschaad, terwijl voor het verkeer ter plaatse voldoende ruimte zal overblijven.

Aan het vorenstaande kan nog worden toegevoegd, dat het plan eene met het oog op de exploitatie gewenschte bebouwing toelaat.

Bij vaststelling van het plan zal de onteigening van de perceelen, gelegen in het blok tusschen den Vijgendam en de Vischsteeg, achterwege kunnen blijven en derhalve belangrijke uitgaven kunnen worden bespaard.

Echter zal het vaststellen van nieuwe voorgevelrooilijnen voor de bebouwing in dit blok te eeniger tijd moeten plaats hebben, ten einde bij herbouw eene regelmatige bebouwing te verzekeren. Voor het oogenblik achten wij zulks niet urgent. De vaststelling zal kunnen geschieden tegelijk met de beslissing over de verbreeding der Vischsteeg; de voor de verbreeding dezer steeg benoodigde perceelen zijn, zooals bekend is, bereids door de Gemeente aangekocht. Onderzocht wordt welke wijze van verbreeding de meeste aanbeveling verdient.

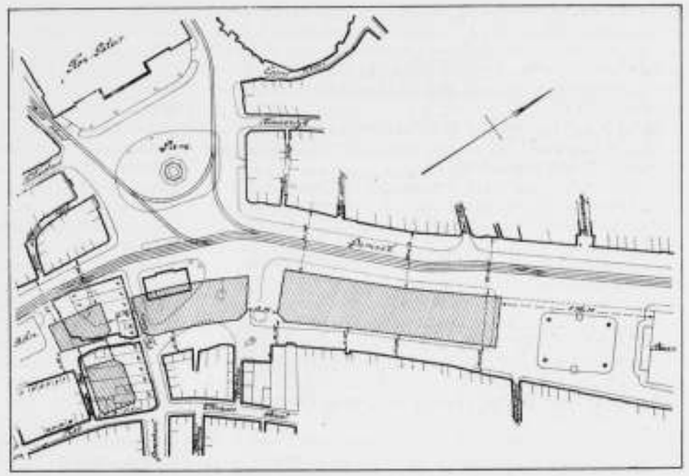
Op grond van het vorenstaande achten wij het gewenscht, dat een plan van indeeling van het Damplein en omgeving wordt vastgesteld, als op de meergenoemde teekening is aangegeven.

De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat bij het ontwerpen van bouwplannen kleine wijzigingen in het plan gewenscht zullen blijken. Meer in het bijzonder zal zulks het geval kunnen zijn ten aanzien van de aan de oostzijde van het Damplein tegenover het Koninklijk paleis ontworpen rooilijn. Men houde echter wel in het oog, dat volgens art. 69, 2e lid, der Bouwverordening, een terugsprong toelaatbaar is van 10 meter.

Het kan niet ontkend worden dat, al zijn in het plan van B. en W. vele gegevens van het ontwerp v. d. Mey terug te vinden, en toch aanmerkelijk verschillen, waarbij vooral ook aesthetische zijn op te merken; zoo het idee van gesloten wand aan de Oostzijde van den Dam, de voorgestelde 15 M. breedte van Vijgendam en verlengde Vischsteeg, de rooilijn van het bouwblok tegenover het Paleis, enz.

Plaatsgebrek (een kwaal van het Weekblad) noodzaakt ons echter te zijner tijd hierop terug te komen.

A. H.

Het Damplan, door B. en W. bij den Raad ingediend.

EVOLUTIE VAN DEN KUNSTVORM. [1])

Vervolg van blz. 32.

Een architect kan trachten naar iets eigens, een harmonisch geheel te doen groeien uit de gestelde opgave met zijn eigenaardige eischen, gebruik makende van de materialen en constructies die deze tijd hem biedt, zich voelende een mensch die in 't begin der 20e eeuw leeft en wil trachten naar krachten mee te werken om uit den tegenwoordigen chaos van bouwkundig pogen iets goeds te doen geboren worden. Hij zal daarin al of niet slagen, het werk zal schoon of gebrekkig zijn, toch zal men er belangstelling voor ondervinden en den medebouwkundige zal het opwekken het werk zelf weer met nieuwe kracht voort te zetten.

Dit juist mist het academiegebouw geheel. De weg, dien de bouwmeester gekozen heeft moest wel doodloopen". . . .

Waarom is de moderne stijl een chaos van bouwkundig pogen?

Waarmede kan dat bewezen?

Hoe kan een medebouwkundige een aansporing vinden in niet geslaagd of gebrekkig werk van anderen om daarvan nog meer ter wereld te willen brengen?

Wie moet ten slotte meer belangstellen in het werk van den architect, zijn medebouwkundige of het publiek?

Waarom moet die weg, (hier bedoeld als het toepassen van vroegere stijlvormen) doodloopen? Daar is tot heden niets van gebleken, wel het tegendeel.

Waarmede is bewezen, dat, zooals de schrijver verder zegt, dit academiegebouw in zijn schepping een namaak is, een samenstel van geleverde vormen?

Verder lezen we:

„Ook in vorige eeuwen werden dikwijls stijlvormen uit vroeger

[1]) Door plaatsgebrek kon dit artikel niet eerder opgenomen worden. Red.

[1]) Dit artikel werd in December van het vorig jaar geschreven, doch om redenen als door den Heer S. in zijn stuk, getiteld Quo Vadis (N°. 2) medegedeeld, niet gepubliceerd.

tijdperken weder gebruikt en toch was dan het resultaat veelal van levende kracht. Waar is het verschil? In die gevallen wendde zich het geheele kunstinzicht der gemeenschap naar die vorige periode, vond daarin zijn uitgangspunt en werkte er op voort. Een bouwmeester die vormen kiezende leefde mee met het streven van zijn tijd".

Ja, waar is nu het verschil? Richt het kunstinzicht der gemeenschap zich dan thans niet naar de vormen der Hollandsche Renaissance? Daarna lezen we nog:

„Er ware geen bezwaar tegen te maken geweest zoo de architect gebruik had gemaakt van de vormen eener vroegere stijlperiode en deze had verwerkt tot iets eigens, tot iets van onzen eigenen zóó levenden tijd."

Hoe kan de chaos van bouwkundig pogen tegelijk den naam verdienen van onzen eigen zoo levenden tijd?

Wanneer is het gebeurd, dat een architect zich van vormen bediende die hij *niet* verkregen had door het verwerken eener vorige stijl? Dit geschiedt altijd, er zal dus wel geen bezwaar tegen te maken zijn en behoeft dus niet als voorbeeld gesteld te worden. Ook wordt het door dezen schrijver in den aanvang van zijn artikel betreurd dat het vorige academiegebouw in vlammen is opgegaan.

Laten we vragen: waren die vormen van het vorige gebouw dan zóó verwerkt tot iets eigens, iets levends van den architect?

Was dat gegroeid werk, het gebruiken van zoo zuiver mogelijk gecopiëerde klassieke tempelfrontons, was dat rationeel werk, méér dan dit?

In het Bouwkundig Weekblad No. 49 komt een schrijven voor van den heer A. H., getiteld monumentenzorg en nieuwe bouwkunst, waarin zijdelings de artikelen van de heeren van Hoytema en Gort nader worden besproken naar aanleiding van het verhandelde op een buitenlandsch congres.

We vonden daarin zeer belangrijk materiaal ook in de meeningen van dat congres, en wel het volgende:

„Negentig van de honderd (gerestaureerde) gebouwen kan men steeds met leedwezen beschouwen omdat de navolging naast het oude werk den indruk maakt van een dissonant."

Wat heeft de maatschappij dan toch vroeger bezield, om met bijna algemeen goedvinden die gebouwen zoodanig te verknoeien?

Waarom bemerkt men nu pas, nu het te laat is, het verkeerde er van?

Verder constateert de redenaar op dat congres met een zeker genoegen, dat men in onzen tijd toch werkelijk van een *eigen stijl* mag spreken.

Is er dan van af bekende tijden wel eens een tijd geweest, die geen eigen stijl had?

Immers neen?

Verder schrijft de heer A. H.

„Op dit congres te Trier heeft de nieuwe jonge kunst groote overwinningen behaald; en in dezen zin is de moderne opvatting van de oudheidkundigen van veel belang voor de vrije ontwikkeling der architectuur, waarbij den architecten meer en meer de gelegenheid geboden wordt niet vóór alles kunsthistorici, maar modern levende kunstenaars, geesten van hun tijd te zijn."

Zouden die groote overwinningen der moderne kunst niet gelijk staan met het afbakenen van een reuzenschrede, gezet in de richting van haar graf?

Mag men zeggen dat de architecten die thans de Renaissance richting volgen vóór alles kunsthistorici zijn?

Ten slotte lezen we nog:

„Wie heeft er uit het oogpunt der *levende* kunst gelijk: de archeologen, die den bloei der moderne kunst willen bevorderen of de architect, die opgaat in oude tijden en oude schoonheden en deze wil weergeven?"

Zeker een hoofdzaak is het, uit te maken wat de waarheid omtrent deze zienswijzen is, doch wat moet men thans onder *levende* kunst verstaan?

Betreffende dit artikel dient opgemerkt te worden dat de moderne kunst in Duitschland niet in hetzelfde stadium verkeert als in ons land.

De Heer W. C. Brouwer bevestigt dit ook in zijn artikel „wie schrijft er," zie B. W. no. 31 waarin hij behandelt het critiek oefenen vooral door de jeugdige en onervaren personen, waarvan hij o. m. zegt:

„Vooral kan dit euvel „zwaar" zijn wanneer het een interview betreft, genomen door personen, die amper iets van het moderne streven hebben geroken, niets ervan hebben zelf doorgemaakt, doch het nu als een bereid vischje voor zich vinden staan, en er nu zwaar over doorboomen, vasthoudend aan het onbegrepen, opgedrongen dogma van Einfach (het overdreven uiterste, hetgeen nog heden ten dage in Duitschland wordt geadoreerd) ...."

Niet onaardig is het nu nog even het artikel van onzen Redacteur betreffende het Regence-tuinhuisje nader te beschouwen, zie B. W. no. 36. Genoemd artikel bevat in hoofdzaak een zeer waardeerend schrijven over de schoonheden van dit gebouwtje, waarmee wel ieder zal instemmen en waaruit we aanstippen:

„De tijd dat men den pruikentijd minachtte is voorbij, het zwijgen van de kunstgeschiedenisboeken over hem houdt op; de bouwkundige smaak richt zich in vele opzichten tegenwoordig bij voorkeur tot de 18e eeuw; de schoonheid der oude heerenhuizen aan Amsterdam's grachten wordt meer en meer erkend en nagevolgd".

Waarom werd de stijl uit dien tijd tot heden geminacht en wanneer houdt die minachting nu op?

Waarom richt de bouwkundige smaak zich thans tot de vormen der 18e eeuw en waarom bijv. niet naar de Gothiek?

Van enkele der hierboven gestelde vragen is het antwoord reeds gegeven, van andere kan het geacht worden algemeen bekend te zijn, en op de overige is voor zoover wij weten nooit een duidelijk antwoord gegeven; en juist die zijn noodig om vast te kunnen stellen welke der bewuste meeningen de juiste is.

Zouden ze niet te geven zijn? Laten we het probeeren; misschien zal die beantwoording er toe bij kunnen dragen om iets van den diepen sleier, die de oorzaken van de wisseling der kunstvormen dekt, te kunnen oplichten om daardoor van haar gang in de toekomst een beter beeld te krijgen.

Den loop der stijlen volgende zien we, dat een stijl geen zuiver begrensd geheel is; integendeel, alle stijlen grijpen in elkander en hun verwisseling geschiedde langzamerhand, wel zijn er gedeelten in dien weg in sneller tempo afgelegd, doch daardoor is een regelmatige verwisseling niet uitgesloten, ja zelfs tot diep in den praehistorischen tijd te volgen.

Hoe minder ontwikkeling de mensch bezat, hoe minder snel die vormevolutie voortschreed totdat ze in handen van meer ontwikkelde volken een veel grooteren weg in den zelfden tijd aflegde en haar snelheid tot heden toe vrijwel regelmatig vergrootte.

Dàt leert ons de geschiedenis.

„Evolutie", woord, méér gebezigd tot benaming der vormverandering van al het levende; aanduidend een immer voortschrijdend proces, zijn werking beginnend en eindigend met het leven, nimmer terugkeerend op zijn weg, ook beheerschend alle vormen van levensuiting.

Dit leert ons de natuurlijke historie.

Indien dus alle uitingen van het leven door haar worden beheerscht is ook de kunstgeschiedenis haar werk en mogen we spreken van de evolutie van den kunstvorm.

De krachten of werkingen, welke oorzaak zijn van het optreden der evolutie in het levende, doen hier weinig ter zake, wel die, welke oorzaak zijn van de verandering van den kunstvorm; zij vormen met de te bewerken grondstof als eerste factor en de tijd waarin de bewerking geschiedt als tweede factor, de drie factoren, die het vormevolutieproces daarstellen.

Wat zal nu die derde factor zijn?

Hij vindt zijn oorsprong in den steeds naar verandering strevenden geest der menschen en ontleent zijn kracht aan hun onbedwingbaren lust naar mooier, naar méér.

Met enkel verandering zijn we dus niet tevreden, het nieuwe dat het oude vervangen zal, moet *in ons oog* mooier zijn, het moet hooger staan. Is dit doel bereikt en dat mooie algemeen eigendom der samenleving geworden, dan daalt hare waarde snel en zijn er

weer nieuwe vormen noodig om „*t gemeen*" gewordene te vervangen.

De nieuwe vormen waren eerst frisch en mooi, 't was niet voldoende want men werd er aan gewoon; 't moest mooier worden, het werd mooier, men werd er weer aan gewoon; 't moest nog mooier worden, want 't was algemeen, en zóó werd op den weg van één stel vormen voortgegaan tot het einde bereikt was, d. w. z. dat *die* samenleving niet meer in staat was, aan de klimmende zucht naar mooier met *die* vormen te voldoen.

Van 't heele stelsel, dat nu gemeen geworden was, kreeg men genoeg en de voorwerpen, die den stempel dier vormen droegen, werden niet meer algemeen bewonderd en verwekten zelfs bij de massa tegenzin.

Zóó'n stel vormen is ons bekend als „een stijl", in de voortschrijdende verandering als „de ontwikkeling van den stijl", welke men verdeeld heeft in de perioden van opkomst, van bloei en van verval.

De veranderingen die de vormen eener stijl ondergaan, werden dus veroorzaakt door de zucht naar mooier, die op haar beurt weer ontstaat doordat het bestaande in schoonheid, bij zijn bezitter, daalt naarmate hij er méér aan gewoon raakt en hij het evenwicht tracht te herstellen.

Voor de kustwerken bij massa gemaakt (zooals gebouwen enz.) en voor de massa der samenleving moet dus de volgende wet gelden: Na den eersten aanblik, na het voor de eerste maal goed in zich opnemen en kennen der vormen van een kunstproduct, begint hare schoonheid te dalen, ook al is het een werk uit den schoonsten bloeitijd.

Hier werken dus twee tegengestelde krachten; zoodra de ééne in werking treedt, begint ook de andere, wat de ééne opbouwt zal de andere afbreken.

Omdat die andere steeds werkt, werkt ook voortdurend de eerste; samen vormen zij in den mensch de eeuwigdurende zucht naar opwaartsche verandering.

Het resultaat van „het streven naar mooier" zullen we verder gemakshalve „vormactie" noemen en dat van „het minder mooi worden" „vormreactie"; de ontwikkeling van den stijl wordt dus door deze twee krachten geheel beheerscht.

De kracht waarmede de actie, en ook die waarmee de reactie werkt, is niet altijd even groot; bij het theoretisch begin van een stijl is de actie volkomen en de reactie gelijk nul. Zoodra de actie haar eerste werk gemaakt heeft, treedt de reactie in werking, elk volgend werk vergroot de kracht der reactie, terwijl die der actie in de gemaakte werken deels wordt vastgelegd.

De reactie is de drijfkracht, in 't begin van den stijl dus klein en van weinig invloed; daardoor vordert de evolutie slechts langzaam op haar weg; naarmate de actie onder drang der reactie produceert, vergroot dus de kracht der laatste, die op haar beurt weer de actie tot sneller productie noodzaakt, en de evolutie gaat sneller; praktisch gezegd, hoe meer de stijlontwikkeling dus vordert, hoe sneller de verwisseling der vormen zal plaats hebben: de voortschrijding van het evolutieproces bij een stijl gelijkt dus theoretisch op een eenparig versnelde beweging.

Met zulk een beweging zien we de stijlvormen van „zwaar en onversierd" wisselen tot „te licht en overversierd", waaruit dus blijkt, dat het vroegtijdperk het langst, het vervaltijdperk het kortst zal duren en dat de juiste grenzen voor iedere periode evenmin als die van den stijl zelf met juisthèid te trekken zijn.

Tijdens den vervaltijd is de actie sterk afgenomen, de vormen die ze voortbrengt zijn weinig frisch meer en de groeiende reactie gunt ze steeds minder bewondering der samenleving; in den geest der bezitters en scheppers van dien stijl is nu een algemeene ontevredenheid met zijn vormen ontstaan, die evenals de reactie nog steeds aangroeit en zich tenslotte openbaart als een reactie tegen den geheelen stijl; en die ontevredenheid of stijlreactie is de voedingsbodem, waarop een nieuwe stijl, een ander vormenstelsel kan leven.

Die stijlreactie is de som van alle vormreacties, waaruit blijkt, dat de eerste kiemen van den voedingsbodem van een volgenden stijl ontstaan, zoodra het eerste kunstwerk van den voorgaanden stijl is geschapen.

De actie is nu gelijk nul geworden en de vormreactie volkomen, waardoor deze van werking verandert en zich gedraagt als vormactie van den nieuwen stijl; een nieuwe vormreactie zal straks tegen haar optreden.

Niet op alle personen eener samenleving werken deze krachten sterk; karakter, meer of mindere liefde voor die vormen, levenservaring enz. kunnen daar oorzaak van zijn, en zóó kan het voorkomen dat een begaafd schepper, sterker onderhevig aan den invloed der reactie, de baanbreker wordt der nieuwe richting, door de oude zelf voorbereid.

Ook bij alle volken vertoonen die krachten geen gelijke resultaten, wat hier veroorzaakt wordt door den volksaard, de natuur waarin ze leven en de kunstvoortbrengselen die ze bezitten.

(Slot volgt.)

BOEK-EN PLAATWERKEN

Windows. A book about stained and painted Glass. Lewis. F. Day. Bij Batsford in Londen kwam de derde, vergroote editie uit van dit werk, dat een volledige studie geeft over het glas. De verdeeling is in 3 afdeelingen: over de techniek, over teekening ervan, en ten slotte losse opmerkingen over stijltypeering, modern glas, middelen om glas te waardeeren, de plaatsen waar zich beroemde vensters bevinden, enz.

De afbeeldingen zijn zeer geslaagd, en de aard van 't werk wordt het best getypeerd door de opdracht:

Aan hen die niets van glasschilderkunst kennen, aan hen die er weinig van weten doch meer ervan wenschen te vernemen, aan hen aan wie alles ervan bekend is, doch die wenschen te lezen wat een ander over dit onderwerp te zeggen heeft, wordt dit boek opgedragen.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

De volgende vragen zijn gesteld:

Vraag I. *Diepte van den te bebouwen grond?*

Antwoord: Indien met deze vraag bedoeld wordt te weten de diepte der bouwblokken, dan is het antwoord, dat de ontwerper die diepte zelf bepalen moet in verband met de eischen van het programma.

Vraag II. *Hoe gelegen aan straat, laan of gracht?*

Antwoord: Moet de ontwerper zelf uitmaken. De medewerkers aan de Prijsvraag worden aangeraden na te lezen wat omtrent deze prijsvraag in het Bouwkundig Weekblad van 25 December l.l. nader is medegedeeld. [1])

Zoo ook gebruik te maken van de aangeboden gelegenheid om den juisten toestand der bestaande bouwterreinen met de daarop staande gebouwen te leeren kennen, om „onder leiding" de terreinen te bezichtigen; daarbij kan door hem worden waargenomen wat hij verder verlangt te weten. Ter herinnering diene, dat deze gelegenheid geboden wordt op elken Dinsdag en Vrijdag, doch slechts tot 1 Februari. Zie verder het toevoegsel aan het programma.

[1]) Bouwkundige Weekbladen aan te vragen bij de H.H. Mouton & Co. Herderstraat 5 te 's-Gravenhage, die deze franco toezenden na ontvangst van een postwissel, groot 16 cents.

Vraag III. *Moet er geheid worden?*
Antwoord: Op paalfundeering behoeft niet gerekend te worden.
Vraag IV. *Waar en wanneer moeten de stukken worden ingezonden?*
Antwoord: De beantwoording van deze vraag wordt in het programma gevonden.
Vraag V. *Wat is de juiste bedoeling van het in art. 4 sub a. omschrevene?*
a. dat enkel het door getrokken lijnen omgeven gedeelte, te weten: de bouwblokken ingesloten door Kleverparkweg, Kleverlaan, Velzerstraat, en de hartlijn der bouwblokken gelegen aan de Aelbertsbergstraat, in bouwterreinen moet worden verdeeld.
b. of moet op alle der op deze teekening aangegeven bouwblokken de verdeeling in bouwterreinen worden aangegeven en moeten ook tevens de reeds gedeeltelijk ingedeelde bouwblokken worden aangevuld, zoo ja, kunt U mij dan ook nader inlichten omtrent den juisten toestand der bestaande bouwterreinen met daarop staande gebouwen?
Antwoord: De bedoeling van art. 4 sub a. van het programma is, dat alle bouwblokken gelegen binnen het eigendom der Maatschappij onder Haarlem en op de situatieteekening met een roode stippellijn omhaald, ingedeeld moeten worden in bouwterreinen. Bouwblokken waarop reeds gedeeltelijk een bebouwing aanwezig is, hetgeen op de teekening bij het programma behoorende, duidelijk is aangegeven, moeten, voor zoover niet bebouwd, verder ingedeeld worden in bouwterreinen. (Zie verder antwoord op vraag II.)
Vraag VI. *Is het wenschelijk, of geoorloofd, bepaalde terreinen voor winkelbouw en openbare gebouwen aan te wijzen?*
Antwoord: Het is geoorloofd terreinen voor winkelbouw en openbare gebouwen aan te wijzen, de beantwoording van de vraag of het wenschelijk is moet aan den ontwerper worden overgelaten.
Vraag VII. *Zijn de op de teekening „gronden Haarlem" aangegeven schuine en ronde hoeken in de rooilijnen bindend en voldoende nauwkeurig aangegeven? Of moet de Gemeente geraadpleegd worden?*
Antwoord: De aangegeven ronde en schuine hoeken behoeven niet angstvallig gevolgd te worden. Hieruit volgt, dat het meer nauwkeurig aangeven als overbodig is te beschouwen en dat de Gemeente niet geraadpleegd behoeft te worden.
Vraag VIII. *Is de bedoeling van art. 3 dat in een perceel twee woningen kunnen worden gedacht en dan toch de huurprijs van dat perceel f 400,— bedragen mag, zoodat dan woningen van f 200,— worden toegelaten?*
Antwoord: De aangeven lezing is juist.

Namens de Jury:
J. VERHEUL Dzn.

In het Bouwkundig Weekblad van 25 Dec. 1909 is een toevoegsel aan het programma der prijsvraag opgenomen. Door de B. E. Maatschappij is aan ieder die het programma heeft aangevraagd (voor zoover zijn adres bekend was) een exemplaar van dat toevoegsel toegezonden.

VERGADERINGEN

De „Vereeniging tot bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland" heeft 28 Dec. j.l. haar Algem. Vergadering gehouden te Utrecht, waarbij de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd was door de heeren Houtzagers en W. van Veen.
Na behandeling van huishoudelijke zaken hield de heer A. J. Dingemans een voordracht over: „De techniek van het smeden in verband met de opleiding tot kunstsmid." waarbij hij wees op de oorzaken, waarom veel smidsjongens van de Ambachtsschool niet in de smederij terecht komen, en die te zoeken zijn in de gebrekkige inrichtingen der smederijen en in de weinige vooruitzichten.
Het gros der smeden is aangewezen op werkplaatsvakopleiding. Uitvoerig werden de verschillende bewerkingen van het ijzer besproken en met voorbeelden en lichtbeelden verduidelijkt.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

18 Jan. heeft Bouwkunst en Vriendschap voor het eerst in dit jaar vergaderd, onder leiding van den heer P. A. Weeldenburg, die de bijeenkomst met de gebruikelijke heilwenschen opende. Daarna werden de onderscheidingen uitgereikt aan de bekroonden in de in 1909 door de Vereeniging uitgeschreven prijsvragen, waaraan eene beschouwing werd vastgeknoopt over het groote nut van prijsvragen voor de studeerenden en het buitengewone succes, dat jaar op jaar aan die door B. en V. uitgeschreven, ten deel valt.
Daarna vestigde de voorzitter de aandacht op de aan den wand geëxposeerde teekeningen van een Rijksacademie voor beeldende kunsten, waarmede de heer D. F. Slothouwer, ter vergadering aanwezig, den Prix de Rome heeft behaald. Hij wenschte hem met die onderscheiding geluk en voegde daaraan toe dat alleen de koele aard van het Hollandsche karakter oorzaak is dat dergelijke onderscheidingen zoo weinig algemeene geestdrift bij vakgenooten veroorzaken, in onderscheid met het buitenland, waar de lauréat's van den Prix de Rome het middelpunt zijn van luidruchtige ovaties. Toch wordt, niettegenstaande dit gebrek aan enthousiasme ook hier de groote waarde van deze onderscheiding ingezien en begrepen dat zij alleen ten deel kan vallen aan hen wier werk groote beloften voor de toekomst inhoudt.
Hierna verkreeg de heer Slothouwer het woord om zijn plan toe te lichten. Alvorens hiertoe over te gaan en na den voorzitter voor zijne gelukwenschen dank gezegd te hebben, gaf hij eene beschouwing over den Prix de Rome, waarbij hij releveerde dat door hen, die in aanmerking komen daarnaar te dingen, eenerzijds te groote vrees voor de moeilijkheden daaraan verbonden wordt gekoesterd en anderzijds gebrek aan appreciatie van de waarde van den Prix de Rome aan den dag wordt gelegd.
Hij wees er op dat wel is waar de omstandigheden, waaronder de Nederlandsche Prix de Rome op zijn studiereizen werkt, minder schitterend zijn dan die zijner buitenlandsche lotgenooten, doch dat niettemin de faciliteiten en de hulp die hem bij zijn studiën door de Nederlandsche gezanten en consuls in het buitenland worden bewezen, het hem mogelijk maken, veel meer nut van zijn reizen te trekken dan oppervlakkig gemeend wordt. Hij spoorde dus allen die daarvoor in aanmerking konden komen aan, om, wanneer over drie jaar opnieuw de Prix de Rome voor bouwkunst wordt uitgeloofd, daarnaar te dingen, opdat niet, zooals dezen keer het geval was, slechts één candidaat zich daarvoor aanmelden zal. Ook in 't belang van het instituut zelf, dat anders bij gebrek aan belangstelling wel eens opgeheven zou kunnen worden.
Spreker schetste vervolgens op onderhoudende wijze den gang van zaken, van het oogenblik dat hij de academie betrad, het programma voor zijn ontwerp ontving, „en loge" ging, tot het tijdstip waarop hij de voldoening mocht smaken zijn arbeid beloond te zien met het behalen van den prijs. Vervolgens gaf spr. een overzicht van zijn plan en van den gedachtengang die hem bij de samenstelling daarvan had geleid, de moeilijkheden die daarbij te overwinnen waren geweest, de weifelingen en overwegingen, bij de keuze van de plaats en ligging der gevraagde lokalen, in verband met hunne bestemming, belichting en de architectonische vormenspraak met de voor het gebouw te kiezen materialen.

N. R. Ct

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 2. *Afd. voortgezet en hooger bouwkunstonderricht.* Inleiding cursus meubelkunst, door K. v. Leeuwen, met afb.

Dies Natalis der T. H. S. Verslag.
Jaarverslagen betreffende bibliotheek en plaatwerk „De Architect".
Proefneming met hydraulische mengsels.

De Bouwwereld no. 2. *Wanneer „Heimatschutz".* Gevraagd wordt wat de commissie, op de vergadering van belangstellenden van 27 April 1909 benoemd, toch uitvoert. Dringend wordt op wenschelijkheid van het beginnen der actie gewezen.
Dr. J. Berlage. Een Grieksch bestek; beschrijving van het marine-arsenaal van de Piraeus.
De Nederl. Bouwkunst der XIXe eeuw, naar prof. Dr. D. Joseph, of hoe geschiedenis wordt geschreven, door A. W. W. Kritiek op de vele onjuistheden, die in dit boek voorkomen.

De Opmerker no. 3. *Beursvreugde en Beursmusère,* naar aanleiding van het openstellen van de uitbreiding van het beursgebouw te R'dam en de wandschilderingen in de vergaderzaal van de Kamer van Koophandel te A'dam.
Het uitbreidingsplan van 's Gravenhage; de voorgestelde wijzigingen in het plan van Berlage.
Een Engelsch huis. Vaszsey bouwt te Hampstead een huis, waarbij vloeren van gewapend beton; ramen van ijzer en vast in de natuursteenomlijsting; alleen één ruit beweegbaar voor ventilatie, benevens afvoerkanaal onder de zoldering. Geen lijstwerken, architraven, enz. Verfwerk alleen aan duimen, hengsels en afvoerbuizen. Meerdere bijzonderheden worden gegeven over deze uiterst sobere, goedkoope bouwerij.

Deutsche Bauzeitung no. 100. *De nieuwe bouw van het Grootshertogelijk Badensch Generaal Landsarchief van de hoofdrekenkamer en het administratief gerechtshof te Karlsruhe* Architecten Adolf Hauser en Freidrich Batzel. Met verschillende platen.
Nieuwere brandvrije deurconstructies, door V. Wendt, vervolg. Ook hier zijn weer in hoofdzaak dun plaatijzer en asbest de voornaamste materialen. Daar het dikwerf wenschelijk en noodig is doorzichtige paneelen te hebben, worden ook daarvoor glassoorten opgegeven als het Siemens draadglas, dat niet mooi is, het Electroglas en Mechanoglas van de Duitsche Idealprisma-maatschappij. Het glas wordt gevat in koperen roeden, die niet aan elkaar gesoldeerd doch geklonken worden. Het mechanoglas heeft boven het electroglas het voordeel dat door stooten gebroken ruitjes (welke 10 × 10 cM. zijn) gemakkelijk kunnen worden vervangen, terwijl bij electroglas het geheele raam naar de fabriek moet worden gestuurd.

BERICHTEN

Doorwerth behouden. Het bekende kasteel Doorwerth is met ingang van 1 Februari a. s. door de verleden jaar opgerichte vereeniging Doorwerth, van den heer Scheffer van den Duno, gekocht en zal door genoemde vereeniging gerestaureerd worden. Een heuglijk bericht. De vereeniging mag geluk gewenscht worden met haar succes, waardoor een belangrijk monument voor ondergang behoed blijft.
Nijmegen. Gisteren, 18 Januari, heeft Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden, den eersten steen gelegd voor een kazerne van de Koloniale Reserve, alhier.
Deze kazerne zal worden gebouwd naar de plannen van de Heeren F. C. Proper, gep: Luit.-kolonel der Genie van het Ned.-Indisch leger en J. Limburg bouwkundig-ingenieur, beiden te 's Gravenhage.
De Prins nam met belangstelling kennis van de fraaie ontwerpen die in de versierde Directiekeet ware tentoongesteld en welke hem door de beide ontwerpers nader werden toegelicht.
Op het terrein waren vele Autoriteiten aanwezig, w.o. de Minister van Koloniën, de Minister van Oorlog, de Commissaris der koningin in Gelderland, de Burgemeester van Nijmegen, enz. enz.
Nadat door den Prins de eerste steen was gelegd werden door Z. K. H. twee keurig gecalligrafeerde oorkonden onderteekend, hetgeen daarna ook door de andere Autoriteiten geschiedde.
Een van de oorkonden werd gesloten in een looden bus, bestemd om even daarna bij den gedenksteen te worden ingemetseld.
Deze oorkonde luidde als volgt:
OORKONDE.
„Op heden den XVIIIden Januari MDCCCCX werd door Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins der Nederlanden, de eerste steen gelegd van dit kazernement voor de Koloniale Reserve."
De tweede oorkonde werd in een prachtig étui den Prins aangeboden, evenals de zilveren truffel, waarop het volgende gegraveerd stond:
„Door Z. K. H. den Prins der Nederlanden, Hertog van Mecklenburg, gebruikt voor het leggen van den eersten steen van het kazernement voor de Koloniale Reserve te Nijmegen op 18 Januari 1910."

H. J. KOLK.
Correspondent.

Adres Onteigening perceelen bij de Hofstraat, Den Haag.
Door de Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen te 's-Gravenhage is door een adres, onderteekend door de heeren A. M. van Embden, voorz. en S. de Clercq, secr., het volgende onder de aandacht gebracht van den Minister van Waterstaat.
Waar voor het stichten van een nieuw gebouw voor de vergaderingen der Tweede Kamer der Staten-Generaal een aanvang is gemaakt met het koopen en onteigenen van gebouwen en het overnemen van den eigendom van den Hofsingel, een straat van de gemeente 's-Gravenhage, blijkbaar de belangen dezer gemeente met het oog op den aanleg van een nieuwen verkeersweg Spui—Buitenhof evenwijdig loopen met die van het Rijk.
Beweerd mag worden, dat dit laatste bij eene verdere onteigening van perceelen tusschen genoemden geprojecteerden verkeersweg en de Hofstraat in niet mindere mate het geval is.
Wanneer die verdere onteigening omvatte het kleine complex van perceelen thans, na de indiening der onteigeningsbescheiden voor Rijk en Gemeente nog aan particulieren blijvende in het blok tusschen nieuwen verkeersweg Spui, Hofstraat en Hofsingel, zou het nieuwe gebouw der Tweede Kamer vooreerst over belangrijk meer oppervlakte kunnen beschikken, verder zich geheel vrij bij de bestaande Regeeringsgebouwen kunnen aansluiten en ten slotte een eigen front kunnen verkrijgen op een daartoe bij uitstek gunstig gelegen punt van een zeer belangrijken verkeersweg (Gedempte Spui).
Na bedoelde onteigening door het Rijk, zou de Gemeente in de gelegenheid kunnen gesteld worden een gedeelte dezer terreinen over te nemen teneinde te geraken tot de zoo noodzakelijke verruiming van den toegang tot de Lange Poten van de zijde van het Spui.
Naar ruwe schatting, zou het oppervlak dat nog zou moeten worden onteigend ongeveer 1400 M² bedragen voor een gezamenlijke kostenberekening van ƒ 424.000, waarin de vergoeding voor verplaatsing van bedrijf inbegrepen, terwijl mag worden ondersteld dat de gemeente 's Gravenhage bereid gevonden zal worden zeker ƒ 100.000 en wellicht meer beschikbaar te stellen om den geprojecteerden verkeersweg Spui—Buitenhof op waardige wijze bij de omringende verkeerswegen te doen aansluiten.
Met nadruk wordt er op gewezen, dat het oogenblik thans zoo gunstig is om in te grijpen als nooit later meer het geval kan zijn, wanneer, gebleken zijnde dat de partieele verbetering geen doel getroffen heeft, een volledige regeling van den toestand onoverkomelijke offers zou eischen.
Waar tot nu toe het gebouw der Volksvertegenwoordiging een monumentalen ingang mist, kan de gelegenheid thans geschapen worden om met betrekkelijk geringe offers de inwendige beteekenis van een zoo belangrijk gebouw ook naar buiten op waardige wijze te doen spreken (goed gelegen aan een plein aan het eind van het Gedempte Spui, en dus van daar uit goed te zien, tevens liggend aan den nieuwen verkeersweg, zooals een bijgevoegd kaartje duidelijk maakt) terwijl het hoofdmotief van het gebouwen-complex (gelegen in den as van Ged. Spui) een buitengewoon dankbare gelegenheid kan aanbieden voor bekwame

hand om het bedoelde gebouw in verband met zijn historische en moderne omgeving tot zijn recht te laten komen.
Sterk dringt de Verfraaiingscommissie daarom er op aan, dat het Rijk de gebouwen tusschen Hofstraat, Kapelsbrug en nieuwen verkeersweg Spui—Buitenhof, welke nog niet opgenomen zijn in de onteigeningsvoorstellen, voor zijne rekening onteigene, gedeeltelijk ten behoeve van het gebouw der Tweede Kamer, gedeeltelijk om tegen vergoeding over te dragen aan de gemeente 's-Gravenhage voor openbare straat.
Een analoog adres is gericht aan B. en W. van 's-Gravenhage.
Het Uitbreidingsplan van 's Gravenhage. B. en W. stellen den Raad voor goed te keuren, dat bij het opmaken van het ter visie te leggen ontwerp-Uitbreidingsplan voor deze gemeente en van de daarbij behoorende kaarten enz. tot grondslag worde genomen het door den heer H. P. Berlage in overleg met den directeur der Gemeentewerken opgemaakte ontwerp-Uitbreidingsplan — doch alleen voorzoover dat gelegen is binnen de tegenwoordige grenzen der Gemeente —, behoudens de wijzigingen, die plaatselijke toestanden daarin noodig maken, en met dien verstande, dat
1. daaruit vervallen:
a. de Stichting voor Internationalisme;
b. het groote sportterrein met baan voor automobielen aan den Pompstationsweg (dat vervangen wordt door een sportterrein op het driehoekig gedeelte grond, omsloten door de spoorbaan der Zuid-Hollandsche Electrische Spoorweg-maatschappij en de ten noordoosten van die baan gelegen gedeelten van den Harstenhoekweg en den Pompstationsweg);
c. de tentoonstellingsterreinen en — gebouwen op — en de verdere verdeeling van de Gemeentegronden tusschen den Badhuisweg en het Kanaal naar Scheveningen;
d. de kazernes in de Westduinen;
e. de terreinen, bestemd voor goederen-emplacement (die in hun tegenwoordigen toestand op de kaarten worden opgenomen);
f. de straten-aanleg op het tegenwoordige stations-emplacement der Maatschappij tot exploitatie van Staatsspoorwegen.
g. het nieuwe Centraalstation;
h. het villa-terrein ter plaatse van de stapelplaats der Duinwaterleiding aan de Sprank;
j. de verschillende meer of minder monumentale gebouwen — ook in de binnenstad — behalve die voor een nieuw ziekenhuis;
k. verkeersverbeteringen in de binnenstad en in de kom van Scheveningen;
l. de bebouwing van het Gevers-Deynootplein;
2. de breedten van sommige wegen eenigszins worden gewijzigd;
3. de onderverdeeling van het groote park aan de Zuidzijde der Gemeente achterwege blijft en daarin ten hoogste worden opgenomen de wegen, die bestemd zijn voor hoofdverbindingen tusschen aangrenzende gedeelten van het Uitbreidingsplan.
4. In de voor villa-park te bestemmen terreinen enkel worden opgenomen de op de door den heer Berlage ingezonden teekening wit geklenrde hoofdwegen.
5. het Moesland bij den Klattenweg tusschen de spoorbaan der Zuid-Hollandsche Electrische Spoorweg-Maatschappij en den Kweekerijweg in zijn tegenwoordigen toestand worde aangewezen als park;
6. aanwijzing van het gedetailleerd profiel der wegen achterwege blijve;
7. het park „Zorgvliet" in zijn geheel als „villa-park" wordt aangewezen;
8. de stratenaanleg op de terreinen aan den Raamweg wordt gewijzigd in dier voege, dat hij niet langer wordt beheerscht door het vroeger gedachte Schouwburggebouw;
9. in de eigendommen der gemeente in de Westduinen, behalve het sportterrein en de speelplaats, enkel de hoofdwegen met de daarbij behoorende plantsoenen zullen voorkomen.
Een toelichting is er bijgevoegd.
De kerk St. Gertrudis te Geertruidenberg. Wanneer onze oude monumenten te gronde gaan, zal dat zijn, als waren de authentieke bladzijden uit het boek onzer geschiedenis uitgescheurd. Elk monument, dat verdwijnt, neemt een stuk geschrift mee, waarvan het verlies niet is te vervangen of aan te vullen.
Die gedachte rees bij mij op, toen ik een maand geleden de St. Gertrudis Kerk te Geertruidenberg weer zag, na 5 jaren aldaar niet geweest te zijn.
Wat stichting betreft, behoort zij tot een der oudste kerken van ons land en zelfs bestaat er grond voor het vermoeden, dat boven den thans nog aanwezigen kelder, grenzende aan de Noordzijde van het tegenwoordige koor, waar het lijk van St. Gertrudis dochter van Pepijn van Landen, Hofmeir van den Frankischen Koning, na 664 is bijgezet geweest, de oude kapel heeft gestaan, die te harer nagedachtenis en vereering is gesticht door Amandus, Bisschop van Maastricht.
De kapel is verdwenen. De bijzetkelder is bewaard gebleven en daaraan grenst de oude St. Gertrudis kerk.
Zij is als monument, stichting uit de 13e eeuw, een grootsch bouwwerk en vertelt nog wat beteekenende stad Geertruidenberg moet geweest zijn.
Erger dan het stadje zelf, welke protestantsche inwoners zij 'sZondags nog altijd binnen een omheind gedeelte van hare muren verzamelt schijnt zij voorbeschikt, om geheel onder te gaan en in haren val, het oude en eertijds krachtige Geertruidenberg zelfs te berooven van het eenige monument, dat aan haar verloren grootheid herinnert.
De reeds in 1261, blijkens een giftbrief van den abdis Van Thorn, bestaande kerk met koor, waaronder krypt of krocht, en kapel boven het graf van St. Gertrudis, werd in 1420 door heer Dirk van de Merive, Baljuw van Zuid-Holland, in brand geschoten en ging gedeeltelijk te gronde. Vermoedelijk is ook toen de kapel van St. Gertrudis vergaan en niet weder opgebouwd. Van de kerk met koor is echter zooveel blijven staan, dat in 1421 Hertog Jan van Beieren daarin aanleiding vond een ieder aan te manen „de hand te willen leenen tot wederopbouw".
En de daarop weder herstelde kerk wordt thans weder met ondergang bedreigd, niet door „het vuur, dat in de stede geschoten werd", maar door een veel sterkeren vijand, n.l. gebrek aan middelen om het monument zoodanig te onderhouden, dat het niet te gronde gaat.
Het prachtige koor met zijn omhoogstijgende kolommen, de vroeger beschilderde muren, waarvan een stukje in 1904 werd blootgemaakt en dat de onafwijsbare kenteekenen reeds droeg van onherstelbaren achteruitgang, de transeptarmen, heerlijke overblijfselen der 13e eeuwsche kerkelijke kunst, dit alles zal ondergaan en den weg volgen van kapel en krypt, indien niet ten spoedigste de handen worden ineengeslagen, om van het monument nog te redden, wat te redden is.
In 1904 werden door een commissie pogingen aangewend, om voor de noodige herstellingen van het monument een fonds bijeen te brengen, opdat, wanneer de Synode, de burgelijke gemeente en de provincie ieder het hare bijdroegen en het Rijk het overblijvende aanvulde, met het uitvoeren der hoogst noodige herstellingen een aanvang zou kunnen gemaakt worden.
Werd ook van sommigen met dank en flinke bijdrage aanvaard, het bedrag was zoo onvoldoende, dat er nog geen kans bestond dat de hooge Regeering genegen zou zijn het ontbrekende aan te vullen.
En ook thans, nu de kerk na 5 jaren weder meer is achteruit gegaan en de beschikbare som onvoldoende is gebleven, laat het zich aanzien, dat, indien de Nederd. Hervormde Gemeente van Geertruidenberg voor de herstelling van haar St. Gertrudiskerk geen meerdere bijdrage ontvangt, dit monument zal ten ondergaan en de protestantsche gemeente, die geen middelen bezit, van haar kerkgebouw zal beroofd worden.
Den Haag, Januari 1910.

VAN NIEUKERKEN, Architect B. N. A.

30ste JAARG. — 29 JAN. 1910. — No. 5.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Internationale Wedstrijd voor Bouwkunst te Rome in 1911. — De ontsiering van Stad en Land, slot, door J. H. W. Leliman B.I. — Brieven uit België, XXIV, door X. Y. Z. — Evolutie van den Kunstvorm, slot, door C. Ovaa. — Sociale Hygiëne en Techniek, XIII, door J. L. B. Keurschot. — Negende Int. Woningcongres te Weenen. — Ingezonden. — Berichten. — Laatste berichten. — Rectificatie.

OFFICIËEL GEDEELTE.

MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Op Maandag 28 Februari 1910 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering op 28 Mei 1891 en herzien op de Algemeene Vergadering van 27 September 1907 en van 23 September 1909.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG TEEKENAAR. [1])

Op Maandag 4 April 1910 en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907.

Zij, die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven vóór 4 Februari 1910 aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Indien zich wederom zoo vele candidaten aanmelden als in vorige jaren, dan zullen zij in ploegen verdeeld worden.
Aan hen, die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.
In herinnering wordt gebracht dat bij mogelijke niet uitreiking van het diploma geen teruggave van f 5.— meer zal plaats hebben.

[1]) In afwijking van het Programma van Eischen begint, in verband met de Paaschdagen, het examen voor teekenaar niet in Maart, maar op 4 April a. s.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

INTERNATIONALE WEDSTRIJD VOOR BOUWKUNST TE ROME IN 1911.

Zooals den lezer bekend is, zal ter gelegenheid van het 50jarig jubileum van de eenheid van Italië in 1911 een Internationale Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Rome gehouden worden, waaraan verbonden is een Internationale Prijsvraag, voor het moderne huis. (Zie Bouwkundig Weekblad 18 Dec. 1909, blz. 616 en 8 Jan. 1910 blz. 17).
Naar aanleiding van een ontvangen mededeeling, dat de termijn voor officieele verklaring van deelname aan deze prijsvraag verlengd is van 15 December 1909 tot 15 Februari 1910, zijn door den voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst tot een conferentie uitgenoodigd de voorzitters van den Bond van

Afb. 1.

Afb. 2.

Afb. 3.

Afb. 1. 1e Stadium.
Afb. 2. 2e Stadium.
Afb. 3. 3e Stadium.

DRIE DAMGEZICHTEN TE AMSTERDAM of: HOE DE MODERNE RECLAME DE STAD IN BEZIT NEEMT.

Ned. Architecten, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap, Arti et Industriae en de Afdeeling Bouwkunst en Kunstnijverheid van den Haagschen Kunstkring; op deze conferentie, die Donderdag 20 Jan. j.l. heeft plaats gehad, hebben genoemde voorzitters of hun plaatsvervangers zich tot een commissie geconstitueerd, waaraan als secretaris is toegevoegd de heer J. Gratama.

Door deze commissie zijn stappen gedaan, opdat de Nederlandsche architecten nog mede kunnen doen aan dezen wedstrijd der naties, waaraan Holland zich niet mag onttrekken.

Zoodra de plannen der Commissie nader vastgesteld zijn, zullen meer uitvoerige mededeelingen gedaan worden.

DE ONTSIERING VAN STAD EN LAND.

(Slot.)

Het succes der Heimatschutz-beweging is echter in hoofdzaak het resultaat, niet van wetten, maar van eene ingespannen en bovendien goed geleide, systematische werkzaamheid ten einde ruime kringen der natie te doordringen van de ethische en artistieke waarde van oude bouwwerken — daarbij niet alleen denkende aan die van kunsthistorisch belang, maar vooral ook aan werken van meer bescheiden aard — van fraaie en eigenaardige kultuuruitingen op welk gebied ook, van schoone natuurtafereelen of stadsgezichten. Deze getuigen niet alleen van de stemming die het verleden kenmerkte, zij wekken ook de toekomstige stemming op.

De omgeving, immers waarin wij leven, is eenerzijds de weerspiegeling van ons gemoedsleven, maar omgekeerd beheerscht zij dit evenzeer. De gedachte hieraan heeft in zeker even sterke mate als overwegingen van artistieken aard, te gelden bij de waardeering van het Heimatschutz-streven.

Dit heeft naast zijn artistieken kant, een ethische zijde die van niet minder belang moet geacht worden.

Werden reeds met enkele woorden de legislatieve maatregelen aangeroerd, thans zullen nog, eveneens zeer beknopt, de voornaamste middelen worden samengevat, welke con-amore medewerking willen uitlokken en voorbereiden.

Als één voorbeeld uit vele, van 't geen in Duitschland ook in die richting van staatswege geschiedt, kan dienen het belangstellende optreden van den Landraad Rogge in het district Tondern, een noordelijk hoekje van Pruisen.

Deze liet opnamen maken van oude bouwwerken in zijn ambtsgebied en, daarover eene publicatie uitgeven welke gratis werd gezonden aan de leden van het Kreis-Verein. Hij belegde voorts bijeenkomsten van de vakpatroons, liet voordrachten houden, waarbij, ambtshalve, ook tegenwoordig moesten zijn de burgemeesters, hoofden van bouwpolitie en andere ambtenaren. Dit zijn uitingen van daadwerkelijke belangstelling, die in ons land niet binnen den kring van het waarschijnlijke worden gerekend.

Men stelle zich in patria een ambtenaar voor in den hoogen rang van een „Oberpräsident der Rheinprovinz", die als deze, conferenties belegt ten einde de schoonheids-belangen van zijn ressort te bespreken! Men trachte zich ministers voor te stellen, die adviezen geven over de beginselen die aan karakteristiek-landelijke bouwkunst ten grondslag behooren te worden gelegd! Het een is al even ondenkbaar als het andere.

Dat in de eerste plaats opnieuw de aandacht werd gevestigd op de oude bouwkunst, is niet zoozeer uit archaeologische redenen, als wel omdat in deze zoo duidelijk de kwaliteiten zijn aan te treffen, die het Heimatschutzstreven weer zou willen doen ingang vinden.

Voorbeeldige specimen dier inheemsche bouwwijzen werden met zorg opgemeten, door reproductie verspreid en populair gemaakt. Voor het laatste werd ook op ruime schaal gebruik gemaakt van artistiek uitgevoerde prentbriefkaarten, die, systematisch verzameld en in voortreffelijke opnamen vanwege de Heimatschutzvereenigingen, in Saksen zelfs vanwege het Ministerie van Binnenlandsche zaken, werden uitgegeven.

Niet alleen de bouwlieden maar ook het publiek werd gewezen op de groote aesthetische, zoowel als praktische en economische voordeelen, die te bereiken zijn door acht te geven op den bouwtrant van vroeger tijden, gepaard aan toepassing van moderne vindingen.

Ook voordrachten, meestercursussen en openbare besprekingen werden georganiseerd, evenals tentoonstellingen van ontwerpen en modellen, 't zij eveneens met staatssubsidie, 't zij op onmiddellijk initiatief der autoriteiten. Deze cursussen, waarvan getuigd wordt dat zij zeer bevredigend werken, hebben het voordeel dat zij aldra tot tastbare resultaten leiden, daar men hier niet leerlingen, maar vaklieden met praktijk, bereikt.

Een verwante strekking hebben de openbare adviesbureaux. Dergelijke bureaux, van regeeringswege gesubsidiëerd, bestaan te Stuttgart, Dresden en Darmstadt, resp. voor Wurtenberg, Saksen en Hessen. De bezwaren

Voorbeeld.

MAASBRUG TE MAASTRICHT.

De simpele verwezenlijking van het begrip „brug", zonder omhaal noch pretentie. Kloek en stevig. De konstrukteur toonde zich echter mede in en door zelfbeperking tevens een kunstenaar.

Tegenvoorbeeld.

MAASBRUGGEN TE ROTTERDAM.

Ongetwijfeld vernuftig van bouw, doch zonder waardigheid of aesthetische beteekenis. De hard en scherp omlijnde vormen dragen niet bij tot verfraaiing en verrijking van het stadsbeeld, en het geheel wordt niet gered door de ornamentiek.

Voorbeeld.

OUDE VOLKSBUURT TE AMSTERDAM.

Karakteristieke geveltjes. Schilderachtig van groepeering. Ware eenvoud van architectuur.

Tegenvoorbeeld.

MODERNE VOLKSBUURT TE AMSTERDAM.

Saaie banaliteit en karakterloosheid, gepaard aan misplaatste zucht naar opschik.

die aanvankelijk tegen deze „Beratungsstellen für das Baugewerbe" door architekten werden geopperd, schijnen in de praktijk overwonnen te zijn. Zij stichten vooral ten platten lande en in kleine steden veel goed door zoowel autoriteiten als particulieren voor te lichten en bijv. ook, wanneer ontwerpen zijn afgekeurd, verbetering aan de hand te doen. Het is merkwaardig na te gaan hoe dan veelal zulk een ontwerp zonder meerdere kosten een geheel ander aanzien verkrijgt.

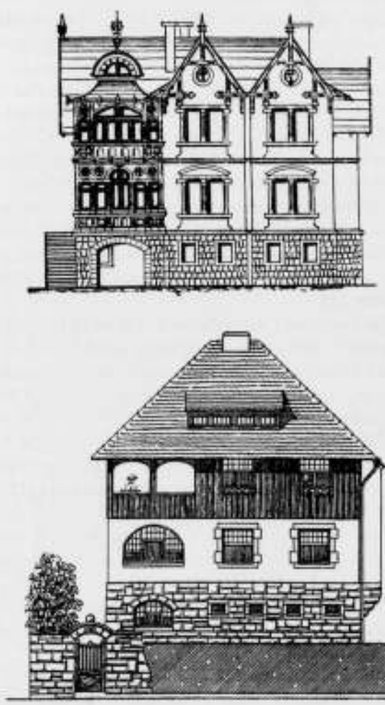
Een krachtig en overtuigend middel in die richting waren prijsvragen, die, vaak direkt van regeeringswege, doch in allen gevalle met rijkssubsidies, provinciegewijs werden uitgeschreven, onder bepaling dat de deelnemers zich moesten spiegelen aan de inheemsche bouwwijzen, opdat, als deze, ook hunne ontwerpen zich harmonisch in het landschap zouden invoegen.

Praktische toepassing op groote schaal konden de verkondigde denkbeelden vinden allereerst in de dorpen die de „Königliche Aussiedlungs-Kommission" in de provincies Posen en West-Pruisen heeft laten bouwen, o. a. het dorp Golencewo bij Posen. Eene andere gelegenheid, die te oordeelen naar de afbeeldingen, niet ongebruikt voorbijging, ontstond na groote branden, als die welke bijv. het Tiroolsche dorp Zirl of het Wurtembergsche Ilsfeld teisterden.

Ook in hare eigen bouwwerken zijn verschillende duitsche staten en hare groote administraties, als die der posterijen en der spoorwegen, op vaak voorbeeldige wijze voorgegaan en hebben zij aldus aangetoond dat ook aan gewone utiliteitswerken met eenvoudige middelen een artistiek cachet kon worden verleend.

Voor de stemming in Pruisen is in dit verband merkwaardig eene van de ministers van Binnenl. Zaken en Openbare Werken uitgaande aanschrijving, welke zich aansluit bij de Heimatschutz-wet. Dit stuk is een leiddraad voor de bouwkundige ambtenaren. Duidelijk

VOORBEELD VAN DE WERKING DER SAKSISCHE HEIMATSCHUTZ-WET.

INGEDIEND EN VERBETERD ONTWERP EENER VILLA.

MAASTRICHT.

La belle et la bête. In de schaduw van St. Servaas en St. Jan, ter zijde van een waardig 18e eeuwsch paleisje, verrijst sinds kort een monster. Ongelooflijk dat dit toonbeeld van ten top gedreven wansmaak de zetel is eener artistieke vereeniging „De Maastrichter Staar".

worden vele wonde plekken in de landelijke bouwkunst er in aangewezen. Er wordt in uiteengezet hoe wel het bedenkelijkste verschijnsel is het ten platten lande onverstandig naäpen van onbegrepene architektuur-vormen, onder de leuze „modern" te willen zijn. Het zijn dan veelal juist de meest opvallende, de meest poenige dier vormen welke worden nagevolgd. Er wordt in de aanschrijving voorts op gewezen hoe verbetering alleen dan te wachten is, als het gevoel voor het natuurlijke, het zakelijk-doelmatige en het eenvoudig-schoone opnieuw de overhand verkrijgt.

Aangespoord wordt tot vermijding van alles wat schijn is en tot beperking van ornament. Wie bouwt, zoo heet het, dient er zich rekenschap van te geven dat hij ook algemeene schoonheidseischen moet bevredigen en dat hij de ingevingen van zijn persoonlijken smaak in overeenstemming heeft te brengen met de omgeving, opdat de harmonie en het karakter van het stadsbeeld bewaard blijven. Er wordt nadruk gelegd op de stelling dat eenheid van stijl niet vereischt is, wel handhaving van een plaatselijk type, eene stelling die ingaat tegen de bureaucratisch-eenvormige bouwtypen. Van meer belang dan een bouwstijl is dat ook bij de eenvoudigste werken gelet wordt op een logisch uit de plattegronden ontwikkelden opbouw, op juist gevoelde verhoudingen, op kloeken dakvorm en weloverwogen kleur-effekt. De ministeriëele aanschrijving besluit met de opsomming van eenige middelen, om het publiek meerder besef voor het belang dezer vragen bij te brengen. De hier bedoelde wenken zijn door andere maatregelen aangevuld. Zoo werden bijv. de „Regierungs-Präsidenten", een ambt dat te vergelijken is met dat onzer Kommissarissen der Koningin, aangewezen om na te gaan welke bepalingen in de bouwverordeningen de ontwikkeling eener landelijke bouwkunst mochten belemmeren.

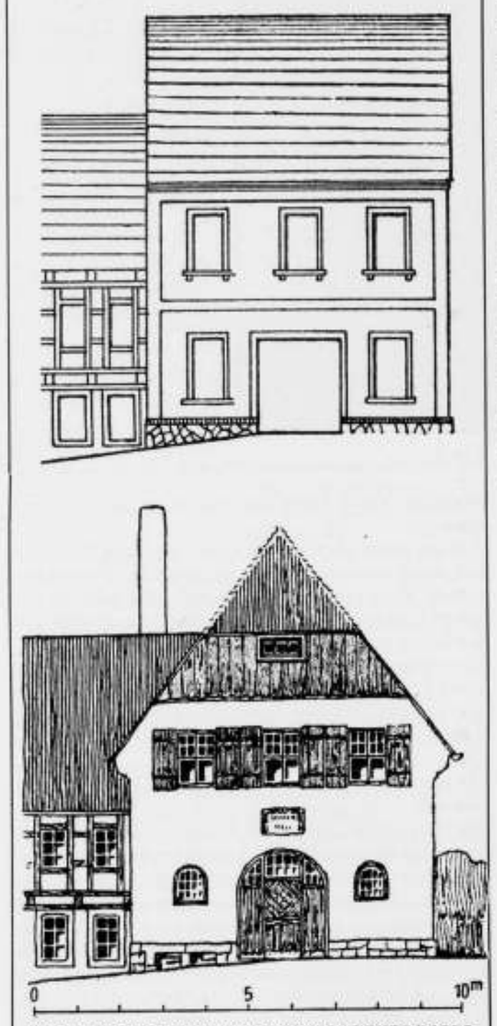
Ook het onderwijs werd dienstbaar gemaakt. Met name het middelbaar-technisch onderwijs, de „Baugewerk schule". Deze werd gereorganiseerd opdat in den zin der Heimatschutz beweging, zij de verspreiding van juistere kunstbegrippen zou in de hand werken. Het waren immers voornamelijk de leerlingen dezer scholen, die naderhand, als bouwkundigen op kleine plaatsen en ten platten lande, in de schoonheid van het land de honderd en duizend speldeprikken toebrachten, welke gezamenlijk meer deren dan ééne zware wonde.

De Heimatschutz-Bond bleef niet zonder steun in haar streven.

Paralel met den bond gaat de „Dürerbund", de zeer krachtige vereeniging, die, in vraag en antwoord, hare algemeene strekking aldus omschrijft: „Was will der Dürerbund? Eine gesunde Kultur deren Erscheinung wahr, klar und erfreulich ausdrücke, was ist, die dadurch erkennen lasse, ob er auch gut sei, eine Kultur also, die unser Leben zugleich erfreulich, gesund, sittlich und würdig gestalte." Deze Dürerbund werkt o. a. door de uitgave eener reeks populaire geschriften, „Flugschriften zur ästhetischen Kultur", waarin autoriteiten op elk gebied hoogst belangrijke bijdragen leverden.

Verschillende dezer brochures raken ook het gebied der Heimatschutz als: No. 16, Prof. K. Henrici, Über die Pflege des Heimatlichen im ländlichen und städtischen Bauwesen"; No. 20, O. Schwindrazheim, Die Dorfkunst und die Gebildeten auf dem Lande; No. 28, van den zelfden schrijver, Wie einer die Schönheit der Kleinstadt fand; No. 22, Hossfeld, Denkmalpflege auf dem Lande; No. 38, Carl Rehorst, Alte Städtebilder, moderner Ver-

VOORBEELD VAN DE WERKING DER SAKSISCHE HEIMATSCHUTZ-WET.

INGEDIEND EN VERBETERD ONTWERP EENER DORPSSMEDERIJ.

kehr; No. 39, Schultze-Naumburg, Aufgaben des Heimat schutzes.

Ook tal van andere kringen hebben de zaak der Heimatschutz ter hand genomen, o. a. het invloedrijke „Verein für ländliche Wohlfahrts- und Heimatpflege" en de „Deutscher Dorfbund", de vele vereenigingen van kunstenaars of oudheidkundigen, het „Verband Deutscher Architekten und Ingenieur-Vereine", terwijl steeds met grooten lof herdacht wordt, hoe, van den aanvang af, de Duitsche pers de beweging heeft gesteund en haar in alle kringen der samenleving deed doordringen.

Wij gaven hier nog slechts een zeer onvolledig aperçu. Vele middelen en wegen zouden, behalve de reeds genoemden, nog vermeld kunnen worden. Maar het overzicht volstaat om een denkbeeld ervan te geven hoe levendig de aktie is die thans in Duitschland wordt gevoerd en die ook in ons land zou moeten worden gevoerd, wil men in zake Heimatschutz op resultaten kunnen wijzen. Over de middelen zelf kan daarbij nog van gedachten worden gewisseld. Wat hier inslaat, zal ginds falen en wat den een goed dunkt, zal den ander juist minder doeltreffend voorkomen. Elke bodem moet in verband met zijn geaardheid bewerkt worden.

Maar dat de hand aan den ploeg moet worden geslagen, dàt met kracht getracht moet worden paal en perk te stellen aan de voortschrijdende ontsiering van stad en land, daarover heerscht geen twijfel meer. Het komt er nu slechts op aan dat algemeene besef om te zetten in daden en de gekwetste schoonheidsgevoelens te prikkelen tot eene aktie in den zin van „Heimatschutz".

Daartoe iets bij te dragen was de snoode bedoeling van dit betoog.

J. H. W. LELIMAN. B. I.

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXIV.

„GREATER ANTWERP". In de zitting van den gemeenteraad van 24 dezer is het plan van het dagelijksch bestuur betreffende den aankoop van circa 300 H.A. terrein voor den aanleg van een park ten zuiden van de stad en waarvan de kosten circa twintig millioen francs bedragen, als ware het de eenvoudigste zaak van de wereld, met „algemeene" stemmen goedgekeurd. Er zijn voor dat doel aangekocht een drietal buitenplaatsen in den omtrek van het plaine des Manoeuvres, wel bekend door den daar een paar maanden geleden plaats gehad hebbenden vliegmachinewedstrijd welke „vliegweek" „semaine d'aviation" de stad slechts vijf en twintig duizend francs heeft gekost en zoo bizonder is geslaagd en door zoo heel veel Hollanders is bezocht. Van deze campagnes zal ongeveer 90 H.A. gereserveerd worden enkel voor park in den aard als het Bois de la Cambre, dat 110 H.A. groot is, te Brussel, terwijl de overige terreinen bestemd zijn voor een villapark met rondomgaanden breeden boulevard in verbinding met de boulevard ceinture en den breeden verkeersweg langs de Pépinaire, boulevard Leopold etc. zoodat er een rechtstreeksche verbinding met het noorder gedeelte der stad ook langs deze zijde zal bestaan. Het is verder de bedoeling ook in het noordergedeelte twee parken aan te leggen en het bestaande Peerdsbosch als zoodanig te behouden met een toegangsweg tot de stad, waarschijnlijk in den aard van de Avenue Louise te Brussel.

Daar van dit laatste project de plannen nog niet zijn ingeleverd, durf ik met zekerheid de juiste som hiervoor benoodigd niet te noemen, doch uit wel vertrouwbare bron werd mij meegedeeld dat „enkel" deze verschillende parken en boulevards de stad op 50 millioen francs komen te staan. Maar dan ook zal Antwerpen op kunst- en handelsgebied reeds zoo voornaam, met haar breeden scheldestroom, haar tunnels en dan ook boschrijke omgeving hierdoor een parel te meer in haar kroon voeren.

Zooals U ook vermoedelijk wel bekend zal zijn is er met het slechten der vestingen reeds een aanvang gemaakt terwijl met de uitvoering van de „eerste" tunnel en de transbordeur weldra wordt begonnen.

De stad is ook voor ruim een half millioen eigenares geworden van een hôtel naast het koninklijk paleis waardoor de eerste hand schijnt gelegd voor een boulevard vanaf de Place de Meir tot aan het bestaande park, waarover ik U reeds vroeger heb geschreven en dat van zoo groote beteekenis is ook ten opzichte voor de exploitatie van het terrein van het arsenaal dat aan dezen boulevard gelegen is.

Het zal u evenzoo bekend zijn dat het Z.W. gedeelte der stadsuitbreiding bestemd is voor werkmanswoningen terwijl de linkeroever der Schelde, nu door die verbinding der tunnels, meer voor fabriekstad is aangewezen en dat ook hier het ontwerp arbeiderswoningen, met aanmoediging van Staat en Provincie, groote belangstelling wekt en prijsvragen met dat doel zijn uitgeschreven.

Aan de versiering der stad door het menigvuldig aanbrengen van bloemen waarmee gepasseerd jaar, op initiatief van den Wethouder van Schoone Kunsten, een proef is genomen, die zoo volkomen is geslaagd, zullen dit jaar ook eenige duizenden francs meer ten koste worden gelegd.

Het is mij altijd een genoegen te kunnen constateeren op hoe breede schaal hier alles steeds wordt aangepakt en hoe iedereen hier is vervuld van de begeerte om naast de uitbreiding van den handel, het schoone en aantrekkelijke van Antwerpen te verhoogen en te vermeerderen. — Moge het tot navolging opwekken!

Brussel. Het is thans niet mijne bedoeling U over de verschillende werken van Brussel te schrijven daar ik vermeen hierover reeds veel te hebben medegedeeld, doch ik wensch er wel even op te wijzen dat het er met de verschillende werkzaamheden in verband met de aanstaande tentoonstelling, die geen enkele Nederlander mag verzuimen te bezoeken, naar wensch vordert en het ganschelijk niet onmogelijk is dat bij de opening, einde April, „alles zal gereed zijn."

Voor de Amsterdammers is het misschien niet onbelangrijk te vernemen, dat een der cloux dezer tentoonstelling zal wezen de inzending van den Antwerpschen diamanthandel, waarvoor een afzonderlijk pavilloen wordt opgericht, waarvan alleen de inwendige decoratie de som van honderdduizend francs zal kosten en wat naar verluide niet minder dan een merveille wezen zal.

Een niet onbelangrijke gebeurtenis op bouwkundig gebied te Brussel is de tentoonstelling van de Société centrale d'Architecture.

Het succes hiermee ook bij het publiek verworven, geeft velen aanleiding de vraag te stellen of het niet mogelijk zou zijn, gelijk dit thans bij schilders en beeldhouwers plaats vindt, om een driejaarlijksch „Salon" in te richten waarop dan alle architecten uit den lande tegelijk zouden kunnen exposeeren zoodat er dan een duidelijk beeld kan gegeven worden van den stand der architectuur in België.

Voorwaar een gigantesque plan waarvan het nut en de beteekenis stellig niet valt te ontkennen en daar het Belgisch publiek over 't algemeen zich voor de architectuur zeer interesseert, is de hoop op een gunstig resultaat wel gewettigd. — Trouwens nu het de bedoeling is om bouwkundige teekeningen een plaats in de museums in te ruimen onder dezelfde voorwaarde als schilderijen en beeldhouwwerken, kan zulk eene tentoonstelling, waar dan het beste is bijeen gebracht, aan dit goede besluit zeer bevorderlijk zijn.

In afwachting hiervan zou het aanbeveling verdienen om nu reeds een expositie te organiseeren van de werken onzer pas overleden architecten de la Censerie en Maquet, gelijk dit destijds is gedaan met die van Beyaert om zoodoende het publiek nog meer bekend te maken met de schoonheden der Bouwkunst.

Door den „Kring voor Bouwkunde", ons vaillant medelid, zijn in samenwerking met den studiekring voor landmeters voordrachtavonden georganiseerd, welke een hoogst instructief karakter dragen en waarop successievelijk behandeld worden, door daarvoor aangezochte competente personen, de verschillende rechtskwesties in verband met de uitoefening van het bouwvak, terwijl ook de Kon. Mij. der Bouwmeesters van Antwerpen haar werkkring belangrijk heeft uitgebreid en met haar „Bouwmeestersplichten" een voornaam werk heeft tot stand gebracht.

Een onderneming die stellig ook den Kring voor Bouwkunde tot groote eer verstrekt, is de organisatie in vereeniging met de aannemers, van een scheidsgerecht waaraan alle kwesties tusschen aannemers en eigenaars of architecten zullen kunnen onderworpen worden.

Het valt niet te ontkennen dat hier in de bouwkundige kringen een ernstig streven valt waar te nemen om het aanzien en de welvaart van onzen stand steeds meer te verhoogen.

X. Y. Z.

EVOLUTIE VAN DEN KUNSTVORM.

Slot.

Nu kan men de vraag stellen: gegeven de afgeleefde stijlvormen, hoe zullen de nieuwe nu moeten zijn? Hier opent zich een gebied van zeer omvangrijke en diepgaande studie; wel kunnen we direct aan de hand der geschiedenis vaststellen, dat de nieuwe vormen in de hoedanigheid der verhoudingen en de mate van versiering tegenstelling zullen vormen met de oude en ook, dat de stijlreactie speciaal gericht zal zijn tegen zulke eigenschappen van den stijl, die op de met hem levenden den grootsten indruk maakten, dus de voor hem typische kenmerken waren, doch vast

te stellen, welke vormen ten opzichte van elkander als 't ware complimentair zijn, behoort thans nog tot de onopgeloste vraagstukken.

Leeft men echter in den vroegtijd van een stijl, dan kan men met de gegevens die men dan bezit met minder moeite dan bij de reactie, haar verder verloop in groote trekken bepalen; alle stijlverloop toch was van eenvoudig, naar gecompliceerd, het karakter der vormen zal zich dus verder ontwikkelen.

Die reactie is dus de steunkracht der vormevolutie, haar werking veroorzaakt een verstoord evenwicht in den smaak der menschen en beweegt die van het ééne uiterste in het andere, waardoor onze oogen eenzijdig geopend worden en ons de objectieve waren kijk ontnomen wordt.

Alleen dié personen, die zich volkomen aan den invloed der reactie zouden kunnen onttrekken, zijn tot oordeelen over de waarde van een kunstwerk bevoegd — immers een kunstwerk wordt niet in alle tijden gelijk beoordeeld! — Niemand kan zich echter aan dien invloed onttrekken en moet lid der samenleving blijven, en zoo heeft ook niemand het recht een stijl, van het verleden of het heden te veroordeelen, zooals bijv. door de moderne kunstenaars bijna alle uitingen der 18e en 19e eeuw veroordeeld werden.

Ook mag de geschiedschrijver zekere richtingen niet doodzwijgen, want de tijd kan verkeeren, hij kan den banvloek door de reactie over die stijlen uitgesproken, opheffen. Ze kunnen verder voortleven en opnieuw tot vreugde eener eeuwen latere, geheel andere samenleving worden, wat door alle Renaissance's bewezen wordt. Geen „wedergeboorte" dus, maar na meer of minder lange rust, „voortgezet leven" dient men onder „Renaissance" te verstaan, want de evolutie keert nimmer terug op haar weg en kent alleen vooruitgang.

Het nieuwe leven van den stijl, nu voor verdere ontwikkeling vatbaar, zal zich vasthechten aan het oude en de werken, die uit dat aanknoopingspunt ontstaan, zullen, 't kan wel niet anders, groote overeenkomst hebben met die uit zijn verleden; dit is het, wat velen thans onder „oude-stijlen-moderniseering" verstaan.

Het critiek oefenen op werken, die dien stempel dragen, staat gelijk met het zich verzetten tegen den gang van het leven. Ze is ongezond en onwaar en dient voortaan zorgvuldig uit ons weekblad te worden geweerd, niet omdat ze eenigen invloed zal kunnen uitoefenen op den gang der evolutie, maar wel omdat architecten, wier werken op die wijze beoordeeld worden, daardoor persoonlijk schade kunnen ondervinden.

Hoe meer vormen van één soort men gezien of gemaakt heeft, des te grooter zal, in normale omstandigheden, de reactie zijn en zoo is het te begrijpen, dat iemand, die den geheelen modernen stijl heeft meegemaakt, er een genoeg van zal hebben dan een ander, die, er wel is waar in opgevoed zijnde, toch slechts een gedeelte van beleefde; 't is dan ook niet aardig van die moderne kunst om, als men haar grondig bestudeerd heeft, juist te vertrekken, als men ze in de praktijk zal gaan toepassen; temeer onaardig wordt dat, als men weet de studie der klassieken verwaarloosd te hebben. En ligt dan hierin niet een vingerwijzing voor het vormgevend onderwijs om nog sterker dan vroeger het onderwijs in de geschiedenis der kunststijlen te handhaven?

De kennis der vormen uit het verleden is onontbeerlijk voor het juiste begrip der heerschende, want over al deze nam de evolutie haren weg.

Hoe is het nu met onzen modernen stijl, in den geest van het bovenstaande beschouwd?

Velen zullen zeggen „hij is er nog en laat zich zoo maar niet wegredeneeren: och, dat behoeft ook niet, want hij zal vanzelf, na zijn weg doorloopen te hebben, evenals zijn voorgangers verdwijnen. Maar zijn voornaamsten factor dan, de rationeele constructie en versiering, wat zal daarmeê geschieden? Om deze vraag te kunnen beantwoorden, dienen we eerst zijn ontstaan te kennen. Het den bouwmeesters bewuste begrip „rationeele kunst" heeft niet altijd bestaan, wél is het bij alle stijlen méér of minder gehuldigd, maar de prediking harer begrensde leerstellingen ontstond eerst in de laatste helft der 19e eeuw als een herleving van het Gothische beginsel.

Een geweldige reactie bracht dat beginsel weer op den voorgrond. Ze was opgewekt door het toepassen van Grieksche tempelfronten, overal, waar dat maar eenigszins mogelijk was, en de tegenzin tegen die elementen was zóó sterk, dat het begin der moderne kunst de zuil niet meer kende, het relief der gevels nihil werd en de acanthusblaadjes onder geen enkelen vorm zich meer durfden vertoonen, alle lijstwerken verdwenen en men duldde ternauwernood nog een neuslijst aan een goot, het fronton was totaal zoek en eerst thans komen de eerstelingen daarvan weer te voorschijn.

Vrij snel veroverde het rationalisme het geheele terrein, in zijn uitingen even overdreven ver gaande, als de toepassing der tempelfronten was geweest, het schiep onze kale gevels en in zijn hoogsten triomf stoelen, zóó geconstrueerd dat de pennen achter de stijlen met een wig afgesloten waren; toch was één en ander behoorlijk gelijmd.

Dergelijke uitingen zijn teekenend voor het rationeele leven, want verder zal men toch wel niet willen gaan; ook bewijst de steeds groeiende vraag van het publiek, voor de inrichting van het interieur, naar vormen in den geest van Sheraton en Hepplewhite, dat zijn grootste kracht gebroken is, en zelfs het mooie uit den pruikentijd ontglipt niet langer onze aandacht.

Hoe goed en eerlijk dit beginsel, zonder overdrijving toegepast, ook is, toch zal niemand onzer durven beweren, dat dit de grondstelling aller volgende eeuwen zal zijn, zoomin als het die van alle vorige geweest is; eéns komt de tijd, dat men van 't rationalisme genoeg krijgt en men behoeft er niet aan te twijfelen, of de reactie zal haar in de naaste toekomst een beperkter terrein aanwijzen.

Zooals gezegd, de reactie die den modernen stijl deed ontstaan, was zeer groot, en zoo is het niet te verwonderen, dat hare werking geweldig in 't maatschappelijk leven ingreep en zelfs enkele vakken met totalen ondergang bedreigde; de houtdraaiers en beeldsnijders waren overbodig geworden en de meubelmaker kon zijn twee eeuwen oude lijmreputatie overboord gooien, de rationeele gedachte had immers met dat fineertjesgeplak niets gemeen! Weg er mee; en het jongere geslacht der werklieden leerde zelfs de twee hoofdbewerkingen, het belijmen en politoeren niet meer aan. Ruim tien jaren regeerde er de beredeneerde constructie, met het gevolg dat thans, nu het gewone meubelwerk weer terugkeert, alleen de oudere werklieden blijken geven hun vak te verstaan.

Het modernisme werd een papieren eeuwig leven verzekerd, waardoor ook het onderwijs in dit vak, ten onrechte meestal in handen van bouwkundigen, door haar geheel werd beheerscht, zoodat de jongeren zich thans diep bedrogen zien, en het hun verstrekte onderwijs niet de gewenschte vruchten draagt waar het den kunstvorm betreft. Dit als een voorbeeld van de macht der vorm-evolutie.

Een tweede schepping van dezelfde reactie, die den modernen stijl deed ontstaan, is het restaureeren. Vroeger was alleen het begrip „herstellen" bekend, hoogstens in denzelfden vorm en alle aan- en verbouwingen werden uitgevoerd in den stijl van den tijd. Verdwenen deelen van den bouw opnieuw en in den oorspronkelijken stijl in 't leven te roepen, daaraan dacht niemand.

De opgewekte zucht naar rationeele bouwkunst deed ons terugzien naar de stijlen van het verleden en in enkele dier stijlen een zekere bevrediging vinden. De meest rationeele werden 't eerst ontdekt, besproken, gewaardeerd en opgeknapt, men kreeg algemeen óóg voor het schoone dier stijlen, men *kón* het schoone er in zien en genieten en kreeg ze daardoor lief.

Gemakkelijk is het te begrijpen, dat het bij opknappen alléén niet bleef, de liefde tot het rationeele, grooter dan tot den vorm, drong ons die werken van aanbouwsels in andere stijlen enz te zuiveren, om daardoor aan de aanwezige rationeele gedachte nog duidelijker uiting te geven; veel gefantaseer was daarvoor noodig. En wat werd er gescholden op die brave 18e eeuwers, die met hun stijllooze irrationeele aanbouwsels de oude kern ontheiligd hadden en die toen reeds onbewust den weg volgden, thans door het bovenaan genoemde congres van oudheidkundigen aangewezen.

Hoeveel tonnen gouds zijn er intusschen aan dat restaureeren besteed, en hoe zullen wij straks handelen, als de richting door dat congres bepaald, algemeen erkend zal worden? Zullen wij dan ons eigen werk moeten vervloeken, zooals daár reeds geschiedde, en weer tonnen gouds moeten besteden om alle monumenten terug te brengen in den toestand vóór hun restauratie?

Of de wetten op het congres vastgesteld, in hoofdzaak voor alle tijden zullen gelden, kan niemand zeggen, al gelijken ze de waarheid zeer nabij te komen, doch dit is ons duidelijk geworden en dient als hoofdwet te gelden, n.l. „Sla uwe hand niet aan 't verleden, noch voor het eéne noch voor 't andere doel; bedenk, dat er een tijd kan zijn, dat uwe oogen voor het schoone van een kunstwerk gesloten zijn, en óók, dat gij het overdreven kunt liefhebben en in die overmaat het voorwerp uwer liefde kunt verminken. Sla uwe hand niet aan 't erfdeel der vaderen, niet uw geestelijk eigendom, want indien uw geweten u nog ruimte daarvoor laat, het nageslacht zal u zeker veroordeelen."

Ook past het ons niet dat erfdeel te vernielen of te verwaarloozen, zooals in vroeger dagen meermalen geschiedde, doch het te onderhouden zoolang dit noodig en nuttig is. Is verbouwing om gebruiksredenen noodzakelijk, dan zullen nieuwe gedeelten met rede aangebracht in den stijl van den tijd, minder misstaan dan het fonkelnieuwe restauratiewerk in vormen uit lang vervlogen tijden, zooals men dit in de Abdij enz. te Middelburg, maar al te duidelijk gewaar wordt.

Immers méér leven en länger frischheid der vormen ontstaat door gepaste tegenstelling van twee of meer stijlen in elkanders nabijheid; de reactie, opgewekt door de eéne soort vormen, wordt omgezet in waardeering voor een andere soort, en omgekeerd houden de andere de eerste weer frisch. Dit beginsel vindt vaak toepassing bij de inrichting van huizen, waar men diverse kamers in verschillende stijlen afwerkt, met het doel eentonigheid te vermijden. Ook kan het vóórkomen, dat twee stijlen bij een nieuwen bouw als 't ware gemengd worden, er ontstaat dan een geheel waar de reactie eveneens minder vat op heeft; zóó'n werk blijft daarom langer frisch en kan ons in elke periode, waarin we zelf verkeeren, bevredigen; men noemt dit kunstwerken, ontstaan op de grens van twee culturen. Alleen bij geringe grootte der stijlreactie kan zoo'n vermenging plaats hebben.

Rationalisme en restaureeren hebben dus een zelfden vader; de reactie die den voedingsbodem der moderne kunst schiep, bracht ook de constructieve werken dier zelfde soort uit vroegere eeuwen meer op den voorgrond. Aanvankelijk, dus in hare periode van opkomst, werden alleen de meest rationeele stijlen, die der 16e eeuw, gerestaureerd en die der 18e eeuw verwaarloosd en afgebroken. Slechts langzamerhand kregen ook de latere stijlen een beurt, vooral nadat het begrip restaureeren was omgezet in dát van „behoud van 's lands monumenten", en eerst in den laatsten tijd gaan er méér stemmen op, die zich geheel tegen deze kunstbewerking verzetten. Dit teekent het naderend einde van den restauratiestijl, en dat is ook maar gelukkig, want ging hij zoo stééds voort, de beschaafde wereld werd een museum van verminkte oudheidkundige werken.

Zal hier dan het einde zijn van den veelbewogen modernen stijl in al zijn uitingen? Neen, het is 't einde van zijn eerste ontwikkelingsperiode, die zich kenmerkt door sterk overdreven rationaliame. Als moderne stijl leeft hij verder voort, zijn weg nemend en zijn aanknoopingspunten zoekend dóór en in ons schoonste verleden, waarvan de vormen nog voldoende levenskracht zullen blijken te bezitten, om aan de eischen der evolutie die hen riep, te kunnen voldoen.

De soortvormen der 18e, 17e en 16e eeuw zullen zich verder ophoopen in onze samenleving, de vormreactie zal ze weer aangrijpen en allereerst het restauratieproces in die stijlen stopzetten, want door die ophooping zal de behoefte steeds meer bevredigd worden.

Terugblikkende op de artikelen der schrijvers, die boven besproken werden, mogen we constateeren, dat het ongetwijfeld juist was, wat de Heer Gratama, nu eenige maanden geleden, schreef n. l. dat de smaak van het publiek zich richt naar de vormen der 18e eeuw; ook is dit niet plaatselijk, maar over ons geheele land in meerdere of mindere mate het geval, een neiging, die nu ongeveer drie jaren oud is.

Eenigszins vreemd is het dan ook, dat er nog jouge architecten zijn, die daarvan niets bemerkt hebben of er niets van willen weten en al het mogelijke doen om hun moderne kunst, die ze bijzonder levende eigenschappen toedenken, in het leven te behouden, tóch haar noemend een „chaos van bouwkundig pogen."

Teekent dit niet ook hunne ontevredenheid met die richting, de werking der reactie bij hen?

Ook is de wrijving over het toepassen der oudere stijlvormen of die van den modernen stijl geheel overbodig, trouwens de architecten maken de stijlvormen lang niet alleen: dat doet de heele samenleving, die zich regelt en richt naar den onverbiddelijken gang der evolutie; persoonlijke meeningen of neigingen van een kleinen kring worden door haar niet geteld en zelfs de invloed van vorsten is niet voldoende om haar richting te wijzigen of haar samenstellende factoren machteloos te maken. Dit getuigt de Maximiliaanstijl in de vorige eeuw te Dresden.

De Heer v. H. heeft in zijn artikel nog gesproken over het luiden der doodsklok voor den z. g. n. modernen stijl en hem ten grave gebracht onder gejammer en geween; dan past hem ook de naam van „moderne kunst" niet meer en vraag ik U lezers: „Onder welken naam zullen we zijn grafschrift stellen?"

Amsterdam, December '09. C. OVAA.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK

XIII.

VOLKSTUINEN. Er wordt op dit oogenblik in de kringen der Amsterdamsche woninghygiënisten een strijd gevoerd over een in ons land nog nieuw vraagstuk, nauw verwant aan het vraagstuk van de verbetering der volkshuisvesting; er is namelijk een polemische strijd ontbrand tusschen de voor- en tegenstanders van de zoogenaamde „volkstuinen."

Wat toch is het geval? In het *Weekblad* van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond kwam onlangs een stukje voor van een „Comité voor Volkstuinen", in welk stukje medewerking werd gevraagd voor de uitvoering van een plan, om in de onmiddellijke nabijheid van Amsterdam 4 H. A. weiland aan te koopen voor de stichting van enkele honderden tuintjes. De bedoeling is die 4 H. A. weiland tot vruchtbaar bouwland te maken, daarna te verdeelen in tuinen van 100 à 200 M², welke tuinen dan tegen zeer lagen prijs, b. v. enkele guldens per 100 M², per jaar, aan Amsterdammers zullen worden verhuurd.

Ieder huurder krijgt de vrije beschikking over het door hem gehuurde; hij mag naar eigen goeddunken zijn tuintje tot bloemen- of moestuin inrichten.

Amsterdamsche arbeiders — slachtoffers van den vroegeren stedenbouw, waardoor in de volkswijken de huizen voor, achter, naast en op elkaar zijn gebouwd; waardoor geen open ruimte is gelaten voor toevoer van licht en lucht, laat staan voor het aanleggen van tuintjes, en verder de bewoners der bovenwoningen zullen door de verwezenlijking van de plannen van het Comité voor Volkstuinen in de gelegenheid worden gesteld, althans in hun vrijen tijd en in gezonde en aangename bezigheid

te genieten van de bekoringen van de vrije natuur, van groen, bloemen en frissche lucht.
Het zal dan ook wellicht weinigen verwonderen, dat de redacteur van het *Weekblad* van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond de heer Henri Polak de plannen van het Comité toejuicht en in het volgende onderschriftje onder het in den aanvang genoemde artikeltje van het Volkstuinen-Comité, zijn medewerking toezegt:

„In verband met het bovenstaande zij medegedeeld, „dat degenen onder onze vakgenooten, die genegen „mochten zijn een tuin te kiezen, zich schriftelijk „kunnen opgeven bij den bondsvoorzitter."

Wij zeiden, dat het weinigen zou verwonderen, dat de plannen van het Comité bij den voorzitter-redacteur van den Algemeenen Nederlandschen Diamantbewerkersbond warme instemming vonden; ook ons verwondert dat niet. Al erkennen wij gaarne, dat wel eenige bezwaren tegen die plannen zijn aan te voeren, toch zit er zeer veel goeds in en aangezien wij het volmaakt eens zijn met een vroegere uitspraak van den heer Henri Polak, dat „bezwaren er niet zijn, om over te vallen, maar om ze te overwinnen", zouden wij een proef met de volkstuinen zeer toejuichen. Het bezwaar tegen de tegenwoordige voortuinen — dat het daarin niet zelden een wanordelijke rommel, een ontsierende woestenij is, eenerzijds door gebrek aan middelen bij de bewoners om hun tuintje behoorlijk te onderhouden, anderzijds ook door gebrek aan ambitie — dat bezwaar zou wellicht ook tegen volkstuinen kunnen worden geopperd. Echter naar het ons voorkomt met minder recht, omdat de voortuin in het tijdelijk bezit van menschen kan komen, die haar niet begeeren, doch eenvoudig haar krijgen omdat zij behoort bij het huis hunner keuze. De door het Comité te stichten volkstuinen evenwel moeten expresselijk worden gehuurd, kosten dus nog een luttel bedrag per jaar, hetgeen vrijwel waarborgen zijn, dat die tuinen alleen in tijdelijk bezit komen van hen, die ze gaarne hebben, waarin de ambitie tot het bewerken er van leeft, waardoor van zelf orde en netheid in de tuintjes zal heerschen.
Ook zijn er nog wel andere bezwaartjes op te diepen, als vermoedelijke twisten tusschen de verschillende „tuinders" over futiliteiten van velerlei aard; naijver; onoordeelkundige bewerking van den grond, waardoor deze haar productievermogen verliest; enz.
Maar dat alles mag naar onze meening een proefneming toch niet verhinderen.
Toch vinden de plannen van het Volkstuinen-comité heftige bestrijding. De ingenieur van het Amsterdamsche Bouw- en Woningtoezicht, de Heer A. Keppler, onderwerpt in *Het Volk* van 18 Januari j.l. de plannen aan critiek, waaraan het volgende, als de quintessence dier critiek, is ontleend:

„'t Is wel naïef te denken, dat de étage-bewoners de „lapjes grond gaan gebruiken op de wijze zooals eertijds „de gegoede burgerij hare thee-koepels aan de boorden „van den Amstel, Drecht of Vliet. De goudsche lange „zullen opgeld gaan doen!

„Het comité ziet er niets in, dat de arbeider, na zijn nog „altoos langen arbeidsdag volbracht te hebben, zich „spoedt naar zijn erfje, om daar louter uit liefhebberij „te gaan tuindertje spelen.
„Wil men étagebewoners iets meer lucht laten happen „dan op hun waranda, laten zij dan strijden voor groote, „ruime parken en plantsoenen. Laten zij strijden voor „een andere bouworde, zoodat tusschen de achterzijden „der in een bouwblok tegenover elkaar gelegen huizen „zooveel ruimte over blijft om gemeenschappelijke tuinen aan te leggen, waar kinderen kunnen spelen in het „zonlicht en na „afloop van de dagwerkzaamheden" ook „eens met vrouw en kind kan verpoosd worden. Wil „men stadskinderen liefde bijbrengen voor planten en „bloemen, dan kan dat toch op duizend andere wijzen „dan door ieder gezin een afgerasterd plekje grond met „miniatuur-theekoepel te verschaffen. Bijv. zou men de „kinderen te zamen een bloementuin onder toezicht kunnen laten verzorgen. Het resultaat, dat zij dan ten slotte „zullen aanschouwen, laat hen zien, wat ze gemeenschappelijk bereiken kunnen".

De verdere beschouwingen van den Heer Keppler zijn van partij-politieken aard en blijven van zelf hier buiten bespreking; de vraag moet echter worden gesteld, hoe men kan vreezen, dat de arbeiders hun werkdag te zeer zullen verlengen door het bewerken van een tuintje van 100 à 200 M². Kan men zich dan niet voorstellen, dat voor de liefhebbers van tuinarbeid, die arbeid en in die mate, een zeer gewenschte ontspanning is?
„Wil men étagebewoners iets meer lucht laten happen" aldus vervolgt dan de Heer Keppler, „laten zij dan strijden voor groote, ruime parken en plantsoenen" en „voor een andere bouworde", waardoor „ruimte overblijft om gemeenschappelijke tuinen aan te leggen". Zeker, heel prachtig, maar het Volkstuinen-comité bekijkt het geval blijkbaar iets meer van den nuchteren en practischen kant en overweegt natuurlijk, dat de overwinning op dien strijd vermoedelijk nog wat op zich zal laten wachten, terwijl het tevens zint op middelen om, in afwachting van die overwinning, de étagebewoners toch al „iets meer lucht (te) laten happen".
Is de overwinning straks behaald — aldus zeer vermoedelijk het Comité — dan kunnen de volkstuinen worden afgeschaft.
Maar als die overwinning nu een feit is en de gemeenschappelijke tuinen zijn werkelijkheid geworden, zou het bewerken dier gemeenschappelijke tuinen dan niet den arbeidsdag verlengen? Toch immers evenzeer?
Werkelijk, men moet met andere argumenten komen, om pogingen als van het Volkstuinen-comité, belachelijk te willen maken.

Arnhem, Januari 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

NEGENDE INTERNATIONAAL WONINGCONGRES TE WEENEN IN 1910.

Van 30 Mei—2 Juni 1910 zal te Weenen het 9de Internationale Woningcongres gehouden worden.
De belangrijkste vragen, die het woningvraagstuk stelt, komen in alle cultuurlanden voor, evenals de woningnood zelf. De congressen zijn in het leven geroepen om middelen tot vermindering van dezen woningnood te vinden en om de wegen aan te wijzen, die de staat, de gemeente en de particuliere hulp van de desbetreffende klassen moeten inslaan om gezonde, betere en goedkoopere woningen te stichten.
De enkele dagen, welke voor de congresvergaderingen beschikbaar zijn, maken het onmogelijk het geheele groote gebied van het woningvraagstuk, waarbij alle vragen van het maatschappelijk leven als in een brandpunt samen komen, te vermelden en te behandelen. Daarom zijn door het Internationale Permanente Comité te Brussel, dat ter voorbereiding van de congressen dient en waarin alle cultuurstaten vertegenwoordigd zijn, 4 vragen uitgezocht en op de agenda van het Weener congres geplaatst. Deze zijn
1. Welke gevolgtrekkingen kunnen gemaakt worden uit de tot heden verkregen ondervindingen voor de ontwikkeling der Gemeentelijke Woningpolitiek en op welke wijze kunnen hare vraagstukken opgelost worden?
2. Hoe is het krediet voor bouwen ten algemeenen nutte?
3. Enkele-woning (cottage) of huurhuis (bloc)?
4. Welke maatregelen kunnen aanbevolen worden om het bouwen van enkele-woningen goedkooper te maken?
Door de bekendste deskundigen in de verschillende cultuurlanden zijn schriftelijke verhandelingen over deze vraagstukken gezonden. Verder wordt door iederen Staat een verslag gegeven van de vorderingen der woninghervorming gedurende de laatste 5 jaar. Vóór de opening van het congres krijgen de deelnemers deze stukken in druk toegezonden.
Het voornemen bestaat aan het congres te verbinden een tentoonstelling van plannen en modellen van goede enkele-woningen in binnen- en buitenland.
Hierdoor zal een uitstekend contact zijn tusschen de theoretische behandeling der vraagstukken en de praktische oplossing.
De stad Weenen heeft als congresplaats hare groote aantrekkelijkheden.
Het deelnemen aan het congres kost f 10 (20 kr.). Familieleden betalen f 5 (10 kr.).
Vertegenwoordigers van coöp. bouwver. en arbeidersvereen. betalen de helft dezer bedragen.
De deelnemers hebben geen recht op het congres-verslag.
Zij, die het congres niet bijwonen, kunnen voor *f* 6.— (12 kr.) al de verhandelingen, besluiten enz. van het congres verkrijgen.
Alle mededeelingen te zenden Wien-Statenring 8—10.
President van het congres-comité is Exz. Dr. Franz Klein; algem. secretaris Dr. Emil Ritter von Fürth.
In het permanente comité voor de intern. woningcongressen hebben voor Nederland zitting, de heeren: J. H. Faber, Insp. Volksgezondheid, Zwolle, W. de Man, lid Centrale Gezondheidsraad te Amsterdam en J. W. C. Tellegen, dir. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

INGEZONDEN STUKKEN

DE VERLICHTING DER PORTUGEESCHE KERK TE AMSTERDAM.

Het bestuur der Portugeesche kerk te Amsterdam zal eerstdaags een beslissing nemen of deze kerk al dan niet haar kaarsverlichting zal behouden.

Dezer dagen bezochten we bovengenoemd kerkgebouw. Binnenkomend, trof ons de zuivere stemming, die van dit interieur uitgaat, en waarvoor als oorzaak op te geven is, dat het geheel zich hier sinds den bouw nog in ongerepten staat bevindt; men gevoelt onmiddelijk dat hier nooit een schennende hand aan 't werk geweest is. Moge nu de architectuur geen volmaakte zijn, van te meer smaak getuigt de meubileering; hier vinden we nog de kaarskronen, die niet tot karikatuur geworden zijn. Op deze branden 's avonds de witte kaarsen, met warm gelen lichtgloed, dooreenvlechtend haar cirkelkransen tot één levend licht, de lucht brengend in zachte trilling. En lager, op de leuningen der fijne zitbankjes, boven sierlijk geprofileerde balusters, in koperen kandelaars, daar stralen dezelfde lichtjes, één aan één in diagonaal gelijn, lichtglimpen brengend op 't warm-donker der eikenhout-betimmeringen. Het koperwerk reflecteert honderdvoudig al die lichtjes, maar heel bescheiden, in sterkte gelijk aan den weerschijn van goud. 't Is, alsof we ons tusschen de sterren bevinden, een recht-kerkelijke sfeer waart om ons.
Zal men deze weelde gaan verstoren met de kaarsen te vervangen door koud-nuchter electrisch licht?
Dat mag niet gebeuren!
Het geldt hier één der laatste kerken wier inrichting nog stijlzuiver is, hier kan er nog op gewezen worden, dat iedere gedeeltelijke verandering afbreuk doet aan de schoonheid.
Immers wat zou er gaan gebeuren? De kronen blijven natuurlijk hangen! Zoo ligt 't voor de hand, dat men komt tot 't bedrog van electrisch licht op porceleinen „kaars". Daartegen willen we waarschuwen, in een kerk ten eerste waarheid, in alles!
Bovendien mag uit de kerk, waar iedere zuil, raam en kandelaar een symbolische beteekenis heeft, het symbool van de zelfopofferende liefde, (de kaars), verdwijnen?
Tenslotte willen we nog zeggen, dat, zoo het electrisch licht *hier* aangebracht wordt, de stemming niet in harmonie zal zijn met de religieuse gevoelens der geloovigen.
Dat ook het kerkbestuur dit inzie en niet tot de verlichtings-wijziging overga!

ANNA SPIER.
Haarlem, Jan. 1910. J. DE LUGT.

BERICHTEN

Valkhof Nijmegen. In de Raadsvergadering d.d. 22 Januari l. l. werd besloten een gedeelte van het Valkhof rond de Barbarossaruine af te graven.
Reeds in 1895, toen een commissie was benoemd om te adviseeren omtrent de herstellingswerken, die op het Valkhof, aan de oude Paleis-overblijfselen zouden kunnen noodig blijken, is de wensch uitgesproken dat de z. g. „Ruine", het overblijfsel van een door Barbarossa in 1155 aangebrachte vergrooting van het paleis, mocht worden ontgraven, ten einde dit bouwwerk een grootscher voorkomen te geven en zijn behoud beter te verzekeren.
In den loop der vorige eeuw is het niveau van het Valkhof niet onaanzienlijk verhoogd en zijn de gebouwen, die aldaar waren overgebleven, gedeeltelijk in den grond verzonken geraakt.
Blijkens het door bovengenoemde Commissie ingesteld onderzoek was de omgeving van de ruïne destijds 1.10 M. lager gelegen dan de oppervlakte van het grasveld dat tegenwoordig door de ommuring wordt ingesloten. De vloer der benedenruimte — het gebouw had twee verdiepingen, die door een gewelfde zoldering waren gescheiden — lag 1.45 M. beneden genoemd grasveld.
Door de ontgraving zal de omgeving onder zachte glooiing naar het monument toe komen af te dalen. *Correspondent.*
Delft. De Verfraaiings-Vereeniging Delfia, te Delft, heeft, een veel-omvattend plan ter hand genomen en daaraan reeds een begin van uitvoering gegeven.
Delfia zal tot de eigenaars van huizen met oude gevels of gevelfragmenten een schrijven richten, waarin gewezen wordt op het belang van de instandhouding dezer monumenten van historisch-bouwkundig karakter, met verzoek bij verbouw of overdracht van het huis aan een anderen eigenaar, daarvan aan „Delfia" kennis te geven, opdat bedoelde gevels of fragmenten behouden blijven. Indien gewenscht, verklaart de Vereeniging zich bereid kosteloos advies te verstrekken. De Vereeniging wist zich de

voorlichting te verzekeren van de heeren A. le Compte, prof. Henri Evers en M. A. C. Hartman, gemeente-architect van Delft. De in 1909 opgeheven plaatselijke afdeeling van de Maatschappij voor Bouwkunst had in 1898 bovenomschreven plan opgevat, dat echter niet tot uitvoering kwam.

Het Haagsche Uitbreidingsplan. In de Haagsche Gemeenteraadszitting van 24 Januari is besproken of het ontwerp Berlage-Lindo tot grondslag zal dienen voor het vast te stellen uitbreidingsplan. Hoewel de vergadering in het algemeen sympathiek tegenover het plan stond, werden toch ingrijpende veranderingen voorgesteld, waardoor de artistieke waarde van de verschillende deelen bedreigd wordt. Hardhandig is er ingegrepen. Ten eerste is het plan Gevers Deynootplein uitgeschakeld; verder zijn voorloopig vervallen verklaard uit het Uitbreidingsplan, de stichting voor Internationalisme (Musschenberg) de verplaatsing van het groote sportterrein van den Pompstationsweg naar den Harstenhoekweg; de beslissing van het tentoonstellingsterrein, tusschen de nieuwe Parklaan en het Kanaal; het kazerneplan in de Westduinen; de voorstellen omtrent de verbetering van de Spoorweg toestanden in en om de gemeente. Het einde der beraadslaging hebben wij nog niet vernomen, maar het laat zich aanzien, dat er van het specifiek-goede, het karaktervolle van Berlage's voorgestelde wijzigingen en ontwerpen niet veel overblijft. Wij hopen er spoedig op terug te komen.

LAATSTE BERICHTEN.

INDEELING DAMPLEIN EN OMGEVING.

In de Amsterdamsche Gemeenteraadszitting van 26 Januari j. l. is de voordracht van B. en W. betreffende de bebouwing van den Dam in behandeling genomen. Gelijk te verwachten was heeft het niet aan felle kritiek ontbroken, vooral op de aesthetische waarde van het door B. en W. voorgestelde plan (zie B. Weekblad No. 4, 1910, blz. 42).

Het is een verblijdend verschijnsel, dat door vele leden van den Raad de groote beteekenis van den Dam hoog wordt gehouden en de eisch gesteld wordt dat de oplossing, na zooveel voorbereiding, voorlichting en na de breed opgezette prijsvraag, nu ook inderdaad eene van beteekenis zal zijn, met een goede en artistieke gedachte en uitwerking, en niet verkregen moet zijn door schippering en samenvoeging van allerlei uit verschillende plannen overgenomen elementen. De heer Simons, die te oordeelen naar het verslag in het Alg. Handelsblad, het verst gegaan is in zijn kritiek, heeft inderdaad het wezen van het plan van B. en W. vrij goed gekarakteriseerd, door het verhaal van een standbeeld in een klein Duitsch stadje; hiervoor waren vele ontwerpen, 't een nog duurder dan het andere. Maar hier mankeerde iets aan den neus, daar aan den mond, ginds aan de houding, tot besloten werd den eerzamen stadssteenhouwer op te dragen een beeld te houwen met als voorbeeld het beste uit al de onderdeelen van de verschillende plaatsen. Dat kwam tot stand, het kostte maar een prijsje.

Hoewel hier overdrijving in zit en P. W. moeilijk bij den eerzamen beeldhouwer zijn te vergelijken, heeft de heer Simons toch vaak weergegeven, dat een kunstwerk alleen door den maker zelf gewijzigd of eventueel geheel omgewerkt mag worden, maar niet door een ander.

B. en W. schijnen dit niet geheel ingezien te hebben. Immers, ze schrijven een prijsvraag uit ter verkrijging van aesthetische ontwerpen voor de Dambebouwing, vragen dus kunstwerken, om er later zelf in te veranderen, te combineeren, enz.

Het ontwerp van Van der Mey heeft artistieke verdienste, maar is niet, zooals B. en W. zich dat blijkbaar voorstellen, min of meer elastisch, zoodat er wel wat af of bij kan, zonder dat dit het karakter schaadt.

Een goede pleinaanleg is even gevoelig als ieder ander kunstwerk; en even dwaas zou het zijn in een schilderij, buiten den schilder om, de kleuren lichtelijk te wijzigen: het rood wat roder, de toon hier en daar wat donkerden, enz. zoodat het voor zeer grove oogen wel zoowat hetzelfde blijft als het oorspronkelijk was.

Hetzelfde zou men van litteratuur kunnen zeggen, waarbij iemand zinswendingen enz. ging wijzigen in een anders werk.

Uit alles blijkt, dat het fijne kunstwezen der architectuur nog slechts door heel enkelen begrepen wordt, en dat het, wil men inderdaad een *kunstvolle* oplossing hebben, het beter is zoo het resultaat te duur is, door den ontwerper of door een ander artiest een geheel nieuw ontwerp te laten maken.

Maken allerlei beknibbelingen de vrije en ruime ontplooiing van architectuur moeilijk, zeer zeker is het de doodsteek voor bouwkunst, als anderen gaan omwerken in een ontwerp van een kunstenaar.

Lof verdient het dan ook, dat de heer Simons steun vond bij andere leden, o.a. bij den heer Scheltema en bij den heer Wibaut, welke laatste kan begrijpen, dat over financieele bezwaren architecten en jury's niet worden gehoord, maar als die hier niet bedoeld werden, zooals spreker tot zijn genoegen hoorde, verbaasde het hem toch te meer dat architect en jury niet in dit ontwerp gekend zijn.

Teekenend is het antwoord van den wethouder van den Bergh, die na allerlei veranderingen opgenoemd te hebben, zegt, dat *wel* de hoofdgedachte maar *niet* de lijn van Van der Mey in het ontwerp van B. en W. zit.

En aangezien het om de hoofdgedachte te doen was, was het niet noodig architect en jury nog eens te raadplegen.

De wethouder zal echter ervaren moeten, dat hoofdgedachte en lijn onafscheidelijk in een kunstwerk verbonden zijn, zoodat, bij wijziging van de lijn ook de hoofdgedachte op andere (dus ook op andere kunstvolle) wijze vertolkt wordt en dus zelf ook verandert.

Het zij nogmaals gezegd: kunst en dus ook bouwkunst is, als kunst, een zeer subtiele en preciese zaak.

Gelukkig dat de heeren Wibaut, Sterck, Scheltema, De Man en Boissevain zich niet met den wethouder Van den Bergh vereenigd hebben en de volgende motie voorstelden:

De Raad, van meening dat de door B. en W. gegeven oplossing onaannemelijk is, noodigt B. en W. uit tot de Jury het verzoek te richten om met den architect Van der Mey in overleg te treden over mogelijke wijzigingen.

De discussie werd geschorst, opdat B. en W. zich over de motie konden beraden.

De Jury heeft een welverdiend succes hiermede met haar protestadres tegen het plan van B. en W. (Zie Bouwkundig Weekblad 1909 blz. 256) en alle hoop is dus nog niet vervlogen, dat de bebouwing van den Dam een fraai karakter krijgt en wij met het meest historische plein van Nederland geen belachelijk figuur maken tegenover ons zelf en de vreemdelingen.

A. H.

RECTIFICATIE.

De M. d. Ö. T. maakt ons er op attent, dat in het artikel: „Het opslaan van licht ontvlambare vloeistoffen", Bouwkundig Weekblad no. 3 blz. 35 1ste kolom 5de alinea een drukfout is geslopen. Er staat: Het reservoir neemt de *hoogste* plaatsing van de geheele installatie in. Dit moet zijn: „de *laagste* plaatsing", en wel opdat de vloeistof bij een eventueel defect aan een der onderdeelen der installatie door haar eigen gewicht naar het onder den grond gelegen reservoir moet terugstroomen, gelijk ook uit het verdere van ons verslag bleek.

Wij hadden ook zelf de fout wel ontdekt, doch meenden, dat de lezers uit zich zelf wel zouden corrigeeren, begrijpend dat — mocht ook in figuurlijken zin wel aldus gesproken worden — in de werkelijkheid naar boven „zakken" nog niet voorkomt.

Intusschen voldoen wij hiermede aan het tot ons gerichte verzoek.

Correspondent.

30ste JAARG. — 5 FEBR. 1910. — No. 6.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Algemeene Vergadering. — Vergadering Hoofdbestuur. — Opzichters-Examen. — Banden Tijdschrift en Weekblad. — Vergadering Afd. 's Gravenhage. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam. — Verslag vergadering Afd. Groningen. — Verslag vergadering Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Wereldtentoonstelling Brussel. — Geteerde Wegen, door F. G. C. Rothuizen. — Ventilatie van Zalen, door F. G. Unger. — Das Deutsche Miethaus. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Negende Intern. Woningcongres. — Uit onze Permanente Tentoonstelling. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIËEL GEDEELTE.

ALGEMEENE VERGADERING OP DINSDAG 8 FEBRUARI a.s. des n.m. ten *2 ure*, in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, ter herziening en vaststelling van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 8 FEBRUARI a.s. des v.m. ten $10\frac{1}{2}$ ure.

Van de Agenda kan medegedeeld worden:
Mededeelingen Internationaal Concours Moderne Huis te Rome.
Benoeming Eereleden.
Hulp samenstelling finantieel jaaroverzicht.
Rapport Bouwbedrijven.
Honorarium tabel voor bouwblokken met ongeveer gelijke indeeling en gevels.
Mededeelingen Examen Bouwkundig Opzichter en Teekenaar.

EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER 1910.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst maakt bekend, dat punt 17 van het Programma van Eischen, luidende: *Kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en van de maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten*, op het examen, aanvangende 28 Februari 1910 **niet** zal worden geëxamineerd.

De reden van dit besluit is, dat het studieboekje over beroepsziekten, op verzoek van de Maatschappij door de heeren L. Heijermans arts en Dr. C. J. Mijnlieff geschreven, te laat zal verschijnen om nog gebruikt te kunnen worden door de candidaten voor het examen, te houden in 1910, waarmede ook het aansluitende onderwerp: Eerste hulp enz., voor 1910 van het programma is afgevoerd.

BAND TIJDSCHRIFT „BOUWKUNST" EN „BOUWKUNDIG WEELBLAD".

Met het oog op het laten binden van de periodieken onzer Maatschappij wordt medegedeeld, dat op verzoek van velen, spoedig banden verkrijgbaar gesteld zullen worden voor het tweemaandelijksch tijdschrift „Bouwkunst" 1909; overwogen wordt ook banden voor het Bouwkundig Weekblad 1909 verkrijgbaar te stellen. De prijs der banden zal nader medegedeeld worden.

VERGADERING VAN DE AFDEELING 'S-GRAVENHAGE, DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Lezing van den Heer W. van Boven, Inspecteur der Volksgezondheid te 's-Gravenhage op Vrijdag 11 Februari a. s. in het Zuid-Hollandsch koffiehuis (zaal 4) des avonds te 8 uur.
Onderwerp: *Uitbreidingsplan en Bouwverordening.*
Terwille van de actualiteit van dit onderwerp wordt de introductie zoo ruim mogelijk opengesteld. Kaarten schriftelijk aan te vragen bij den secretaris der Afdeeling, den Heer J. F. van Hoytema h. i. Malakkastraat 200.

AFDEELING AMSTERDAM, DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

622ste Algemeene Vergadering op 26 Januari 1910.
De Voorzitter, de Heer F. W. M. Poggenbeek opent de vergade-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ring met een woord van welkom bij de eerste vergadering in 't jaar 1910 en spreekt den wensch uit, dat de leden in het nieuwe jaar eenige meerdere blijk van belangstelling zullen geven door betere opkomst bij de vergaderingen.
Na lezing der notulen wordt door den Voorzitter mededeeling gedaan van 't overlijden van den heer G. W. C. Oosterbaan, waardoor de Afdeeling een belangstellend en trouw lid verliest. Hierna heeft ballotage plaats van de heeren L. A. Beausar en J. A. Oosterbaan, welke beide heeren met algemeene stemmen als lid worden aangenomen.
Het jaarverslag wordt gelezen en goedgekeurd, waarna de rekening en verantwoording over de geldmiddelen over 't jaar 1909 en de begrooting over 1910 door den penningmeester worden behandeld. De finantieele commissie, bestaande uit de Heeren B. J. Ouëndag, Ferd. Engers en Mr. S. H. P. Rosenboom, brengt hierover een gunstig verslag uit, waarna de begrooting wordt goedgekeurd.
Vervolgens is de verkiezing van een Voorzitter aan de orde. De Heer F. W. M. Poggenbeek wordt bij acclamatie als zoodanig herkozen.
Na deze huishoudelijke aangelegenheid wordt 't woord gegeven aan den Heer Theo Reuter uit Blaricum tot het houden van zijn voordracht over „Landhuizen".
Na een kort woord te hebben gewijd aan het ontstaan en de ontwikkeling der steden, stelde spreker de nadeelen van het nauwopeenbouwen tegenover de vrijheid buiten en hield hij vervolgens een warm pleidooi voor het eenvoudige, met zijn omgeving in harmonie zijnde landhuis.
Het door Engeland geboden voorbeeld der tuinsteden zou spreker gaarne in ons land nagevolgd zien.
De tegenwoordige woningen achtte spreker in strijd met ons individueele leven.
Ieder huis op zichzelf, zelfs het kleinste moest kunstwaarde bezitten en juist in het huidige systeem van arbeiden wordt de vroegere uiting van het gevoel gemist.
Bij villa's en villaparken is nog te veel navolging van het type stadshuizen.
Hij gaf een beeld van hetgeen hij zich als een ideaal dacht voor de toekomst, een ommekeer in de thans gevolgde bouwkunst; spreker pleitte voor het behouden van de eenvoudigste en strengste vormen, daarbij evenwicht in details, kleur en afmetingen, soberheid in afwerking, harmonie met de omgeving.
Met een dank aan den inleider die van het klein aantal aanwezigen een warm applaus ontving, werd door den Voorzitter de vergadering gesloten.

De Secretaris,
A. D. N. van Gendt.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Woensdag 19 Januari vond een buitengewone vergadering der Afdeeling plaats in combinatie met het genootschap „Pictura". Als spreker trad op de heer H. van der Kloot Meyburg met het onderwerp: „Landelijke Bouwkunst, voorheen en thans." Het was een groot genot voor de aanwezigen de prachtige serie penteekeningen te bezien, die de wanden versierden. Vóór de pauze gaf spreker een kort overzicht der verschillende typen boerenwoning, in de tweede helft der lezing toonde hij aan hoeveel in Duitschland wordt gedaan tot behoud eener goede landelijke architectuur, hoe weinig bij ons. Waar wij in Groningen ook telkens moeten aanzien hoe fraaie oude boerderijen plaats maken voor een pronkerige stadsarchitectuur, wenschen wij van harte dat het streven van den heer Meyburg naar verbetering der toestanden succes moge hebben.

De Secretaris,
G. Knuttel.

AFDEELING ARNHEM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Gewone vergadering op Woensdag 26 Januari 1910.
Bij de opening sprak de Voorzitter den wensch uit, dat het de Maatschappij en de Afdeeling in 1910 goed zal gaan. Hij wees hierbij op de bijzondere gebeurtenissen voor de Maatschappij in 1909, tengevolge van eene renaissance, welke noodig en gewenscht werd en reeds voor een deel haar beslag verkreeg. Hij hoopte, dat 1910 zich zal kenmerken door verdere uitwerking der bij de reorganisatie voorgestelde denkbeelden, waardoor niet alleen de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst zal gebaat worden, maar ook de Ned. bouwkunst en bouwkunde daarvan voordeel zullen trekken. Dit kan, volgens zijne meening, alleen bereikt worden door groote werkzaamheid van de zijde der Maatschappij, waardoor ook door anderen het groote nut van haar bestaan erkend moet worden. De Voorzitter gaf daarna een schets van hetgeen de Maatschappij reeds deed, o. a. ook door de uitgifte der periodieken, wees daarbij op de verbeteringen, welke zij ondergingen, op de hierin voorkomende belangrijke artikelen en het nut hiervan om, ten slotte, op te wekken deze te lezen, lid te worden van de Maatschappij en in 1910 eene groote werkzaamheid in de Afdeeling te ontwikkelen.
Mededeeling werd gedaan, dat de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam in het laatst van Februari de antwoorden op hare prijsvraag ter expositie zal afstaan.
Besloten werd lid te worden der Ver. tot behoud van het kasteel Doorwerth. De heer Versteeg werd tot afgevaardigde benoemd om bij het samenstellen der Statuten, namens de Afdeeling, op te treden.

Vervolgens werd het woord verleend aan den heer J. L. B. Keurschot, Inspecteur van het Bouw- en Woningtoezicht alhier tot het houden van een voordracht over „Woningonderzoek en Woningtoezicht".
Spr. ving aan met een woord van dank te richten tot het bestuur der Afdeeling, omdat het hem in de gelegenheid heeft gesteld hier eens het een en ander van den dienst van het woningtoezicht te kunnen vertellen en het aanbieden dier gelegenheid is hem daarom aangenaam, omdat slechts het bekend-zijn van dien dienst goede resultaten waarborgt. Spr. zal het hebben over woningonderzoek en woningtoezicht; men voelt het, dat dat slechts een paar kleine onderdeelen van het groote woningvraagstuk, van het groote vraagstuk der volkshuisvesting zijn; hij heeft echter opzettelijk die beide onderwerpen als onderwerp zijner bespreking gekozen en wel:
1e. omdat de dienst van woningonderzoek en woningtoezicht in deze gemeente nog zeer jong is en daarom publiciteit zijn ontwikkeling kan bevorderen;
2e omdat het in één avond ondoenlijk zou zijn, het vraagstuk der volkshuisvesting in zijn geheelen omvang en ietwat nauwkeurig en uitvoerig te behandelen; daar zijn minstens drie avonden voor noodig.
Als men immers maar even een blik slaat in de Woningwet en leest daarin de hoofdjes boven de verschillende hoofdstukken, als „Voorschriften betreffende aan woningen te stellen eischen", paragraaf 1; „Verbetering van woningen; overbevolking," paragraaf 3; „Onbewoonbaarverklaring, sluiting en afbraak", paragraaf 4; dan 5 en 6 „onteigening en uitbreiding bebouwde kommen"; 7 en 8 „Geldelijke steun van Gemeente- en van Rijkswege", wel men heeft dan zulk een enorme hoeveelheid stof tot discussie, dat men al het andere wel weg kan denken en toch eenige avonden bezet heeft.
Ook heeft spr. juist de onderdeelen „woningonderzoek en woningtoezicht" als onderwerpen tot bespreking gekozen, omdat die twee onderdeelen zoo nauw verband met elkander houden; omdat een goed georganiseerd woningtoezicht slechts kan worden opgebouwd op een deugdelijk stelselmatig onderzoek. Bij de toelichtingen op het aanwezige materiaal van het onderzoek, die spr. straks hoopt te geven, zal dat zeer duidelijk in het oog springen.
Omgekeerd is er echter ook zeer veel voor te zeggen, dat slechts een goed georganiseerd woningtoezicht een onderzoek met vrucht zal kunnen instellen. Op bladzijde 174 van Mr. de Jong van Beek en Donk's „Practijk der Woningwet" leest men: „Zal een beter Bouw- en Woningtoezicht in de toekomst een voldongen feit zijn geworden, zoo spreekt wel van zelf, dat in de eerste plaats de woningstatistieken meer tot haar recht zullen komen. Papieren vol cijfers, waaruit de toestanden in een bepaalde gemeente zijn af te leiden, kunnen alleen dan van eenig belang zijn, indien aan die stukken nauwkeurig de aandacht wordt geschonken."
Dat is dus een pleidooi voor eerst een woningtoezicht en dan een woningonderzoek en spr. zal de eerste zijn om ook in dat standpunt zeer veel goeds te zien, maar toch geeft hij de voorkeur aan het eerst ontwikkelde denkbeeld. En dan in dier voege, dat de ambtenaren die het woningonderzoek instellen ook met het toezicht worden belast, waardoor vanzelf en van den beginne af, den statistieken recht zal wedervaren.
Wat is nu het eigenlijke doel van een woningonderzoek? Vele meenen, dat de bedoeling van zoo'n onderzoek is het leeren kennen van de allerslechtste woningen; de wetenschap, waar die slechte woningen, in welke stadsgedeelte, zich bevinden. Doch naar spr. meening zou een dergelijk doel nooit de enorme kosten van een woningonderzoek kunnen rechtvaardigen. Een woning toezichtambtenaar met eenige ambitie voor zijn werk en eenige practijk weet zeer goed — en gemakkelijk zonder onderzoek waar de slechtste woningen in zijn gemeente zich bevinden.
Neen, volgens spr. meening moet een onderzoek worden ingesteld, opdat het publiek van de resultaten ervan voordeel en gemak kan hebben; opdat vele harde maatregelen — die in het belang van de verbetering der volkshuisvesting moeten worden genomen — kunnen worden voorkomen. En ook om te kunnen dienen als basis voor het op te bouwen woningtoezicht; om daarin systeem te kunnen krijgen; om te voorkomen, dat men in dien dienst maar in den blinde voortwerkt.
Ook dit zal volkomen duidelijk worden, als spr. straks de administratie van het woningonderzoek te dezer stede, welke administratie in haar geheel hier aanwezig is, zal hebben verklaard.
Toen de Raad van deze gemeente een bedrag voor het instellen van een woningonderzoek beschikbaar had gesteld, was een der eerste vragen, die naar den voorgrond trad wel deze: welke woningen in het onderzoek zouden worden betrokken? Of b.v. als in andere gemeenten alleen de woningen van drie en minder dan drie kamers zouden worden onderzocht of alle, zoo wel groote als kleine.
Er is uit een kosten-oogpunt wat vóór te zeggen, om de groote huizen niet te onderzoeken, doch een onderscheiding, een grens te trekken is zoo uiterst moeilijk, dat men vanzelf er toe komt, alle huizen in het onderzoek te betrekken. Een onderscheiding naar het kameraantal, zooals in sommige gemeenten is geschiedt, vindt spr. in elk geval niet juist; hij zal dat met een enkel voorbeeld duidelijk maken. Stelt u voor een blok drie-kamer-woningen, die — aangezien de drie-kamerwoningen in het onderzoek vallen — zullen worden onderzocht. De onderzoeker vindt echter in een woning in dat blok de alcoof door een muurtje in twee kleine alcoven verdeeld; de bewoner heeft dat zelf laten doen. In het onderzoek mag deze woning nu niet worden betrokken: het is een vier-kamerwoning. Zoo ondervindt men bij elke onderscheiding moeilijkheden; men wil door een woning-onderzoek een continueele contrôle op de woning toestanden kunnen uitoefenen, welnu, dan is de beste oplossing *alle* woningen aan die contrôle te onderwerpen. In dien zin werd de vraag hier ook opgelost, doch in de groote woningen worden alleen de vertrekken voor dienstpersoneel onderzocht, alsmede de inrichtingen, door het verwaarloozen waarvan de hygiëne in 't gedrang zou kunnen komen.
Nadat die vraag was opgelost, moest een plan en het materiaal voor het onderzoek worden ontworpen. Spr. legt nu uit de verdeeling in blokken op een plattegrond van de stad, welke voor het onderzoek is vervaardigd. De kaart was verdeeld in tien gedeelten, elk met een andere kleur aangeduid. Die verdeeling was gemaakt, om onderzoek overzichtelijk te kunnen uitvoeren; om de uitkomsten van verschillende stadsgedeelten tegenover elkaar te kunnen plaatsen en om niet genoodzaakt te zijn tot wachten, tot het geheele onderzoek is voltooid, om cijfers te kunnen geven.
Hierna liet spr. eenige boekjes onder de aanwezigen circuleeren, zooals de woningopzichters die tijdens het onderzoek en in iedere woning invullen; in die boekjes wordt letterlijk alles wat er in een woning maar op te merken valt ingevuld, benevens een schetsje gemaakt van den plattegrond dier woning.
Daags voor het onderzoek wordt den bewoners door middel van een gedrukte kaart verwittigd, dat de woningopzichter den volgenden dag komt opnemen.
Toen alles tot zoover geregeld was, kwam de moeilijkheid op welke wijze het verkregen materiaal moet worden verwerkt en verzameld. Tweeërlei administratie is in deze mogelijk, n.l. registersysteem en kaartsysteem.
De ervaringen met een registersysteen opgedaan in een andere gemeente waar spr. aan een woningonderzoek werkzaam was, waren niet onverdeeld gunstig. Door de zeer vele mutaties worden de registers ontoonbaar, terwijl bovendien het zoo gewenschte overzichtelijke daarin niet kan worden verkregen. De beslissing viel hier dan ook ten gunste van een kaartsysteen uit, hetwelk werd ingericht en uitgevoerd door de firma Esbuis en Co. te Dalfsen.
Spr. zal alsnu overgaan tot het geven van een toelichting op de geheele kaartadministratie, waarvoor hij van elke soort een paar exemplaren onder de aanwezigen laat circuleeren. Iedere woning wordt uitgewerkt op een kaart welke bestaat uit een buiten en een binnenkaart; op de buitenkaart staan alle gegevens betreffende bewoning en gezin, op de binnenkaart alles inzake de woning. Ieder dossier bevat tot de meest kleine bijzonderheden alles omtrent woning en bewoning; er is daar niets, of op het bureau Woningtoezicht weet men het. En dat niet alleen op het tijdstip van het onderzoek, neen, steeds is de momenteelen toestand bekend. De bureaux Bevolking en Burgelijke Stand verschaffen aan het bureau Woningtoezicht wekelijks alle veranderingen in de bevolking; via de Bouwpolitie krijgen wij kennis van de Verbouwingen; van de Waterleiding maatschappij alle aanshuitingen en afsnijdingen aan haar buizennet; van de Gezondheidscommissie de voorgekomen besmettelijke ziekten, enz. enz. Dat alles wordt wekelijks in de kaarten van het woningonderzoek bijgewerkt en door middel van gekleurde ruitertjes op de kaarten geplaatst aangeduid.
Hierna geeft spr. een nauwkeurige uiteenzetting van de beteekenis van de 12 verschillende ruiters thans reeds op zijn kaarten voorkomende. Om enkele te noemen: op een overbevolkte woning staat zoo lang de overbevolking duurt een grijze ruiter met roode stip — op een onbewoonde woning staat — totdat zij weder wordt betrokken — een roze ruitertje; op een gemeentewoning een wit-blauwe, op een verbeterde een wit-roze ruiter; op eene, waarin een besmettelijke ziekte voorkwam een oranje-zwart; op eene met een weekhuur van *f* 1.50 en minder een oranje, op een onbewoonbaar verklaarde een zwarte ruiter.
Verder kunnen de kaarten der woningen, waarin geen privaat, geen middel tot waterwoorziening en waterafvoer aanwezig is op deze wijze worden aangeduid.
Spr. brengt nu in herinnering, wat hij straks zeide over het voorkomen van harde maatregelen op grond van de Woningwet tegenover het publiek. Het zal nu duidelijk zijn, dat in een gemeente met een bureau woningtoezicht als hier, de menschen woningen betrekken, die in het algemeen of voor hen in het bijzonder ongeschikt zijn ter bewoning. Op ons bureau kunnen zij alle inlichtingen omtrent woningen krijgen, en als zij dat niet doen, is het hun eigen schuld als zij wegens overbevolking of onbewoonbaarheid hun woning weer moeten ontruimen. Inlichtingen inwinnen voor men woningen huurt, dat is het parool.
Het woningonderzoek heeft tenslotte ook nog — spreker noemde dat een theoretische waarde, n.l. dat men daardoor den woningtoestand in cijfers en statistieken kan laten zien.
Nu nog een enkel woord over woningtoezicht. Het zal u duidelijk zijn geworden, welk een solieden grondslag een woningonderzoek onder het toezicht legt; immers onze kaartotheek wijst den ambtenaren precies den weg; van af het bureau kan men als 't ware elke woning beoordeelen. Ook kan men altijd zien, wat er verbeterd is en op welke wijze; de kaartotheek wijst hen als 't ware hun arbeidsveld aan.

De taak der woningtoezicht-ambtenaren is een sociale taak bij uitnemendheid; een taak van toewijding; zij mogen geen *ambtenaar* zijn, doch hun woningtoezicht beschouwen als een eigen zaak, waaruit door grooter werkzaamheid meer winst komt. Zij zijn daags woningtoezichtmenschen, maar 's avonds en 's nachts als 't ware zijn zij het ook; en dát zij het zijn moet nooit uit hun gedachte zijn; eerst dan zijn er resultaten van hun werk te wachten.
Iemand zonder eenig sociaal gevoel zal onzen dienst ontzettend taai vinden: altijd krotten, altijd sloppen, altijd ellende, altijd verdierlijking, spr. kan zich levendig voorstellen dat hij, wiens levensroeping het niet is ook voor anderen werkzaam te zijn, dien dienst niet zou kunnen doen.
Maar daartegenover staat, dat wanneer die woningtoezicht-ambtenaren onze maatschappij-inrichting nu niet meer zoo toejuichen, dat niet hun schuld is, maar gewoon een gevolg is van hun ambt. Zij zien op dikwijls verschrikkelijke wijze het verschil tusschen menschen en menschen; zij leeren de schrille tegenstellingen in onze maatschappij opmerken.
Om te besluiten laat spr. nu nog uitkomen, hoe het combineeren van den dienst van het woningtoezicht met gemeentewerken, voor de ambtenaren van het woningtoezicht slechts heilzaam kan zijn. Zij zijn dan in de gelegenheid, om ook als bouwkundige wat op de hoogte van hun tijd te blijven.

Van de gelegenheid tot het vragen van inlichtingen werd door enkele leden gebruik gemaakt, die welwillend werden beantwoord.
Daarna bracht de Voorzitter een woord van dank aan den heer Keurschot voor zijne duidelijke en leerzame uiteenzetting van dit zeer moeilijk en niet algemeen bekend vraagstuk, waarmede de vergadering hare groote instemming betoonde.

De Secretaris,
H. PORTHEINE Jr.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WERELD-TENTOONSTELLING TE BRUSSEL IN 1910.

In herinnering wordt gebracht dat zij, die genegen zijn op deze tentoonstelling te exposeeren in Groep II klasse 10 (bouwkunst), **zoo spoedig mogelijk** het door hen **gewenschte aantal Meter expositieoppervlakte** moeten opgeven aan den heer A. Salm G.B.zn., Weesperzijde 26, Amsterdam of aan den heer W. Kromhout C.zn., Nieuwe Haven 13, Rotterdam.
De werken moeten ingezonden worden van 21—26 Maart 1910 aan het adres van de Commissie, gebouw Pulchri Studio, Hooge Nieuwstraat 16, 's-Gravenhage.

TECHNIEK.

GETEERDE WEGEN.

Het is van algemeene bekendheid, dat de A. N. W. B., Toeristen-bond voor Nederland, zeer veel doet in het belang onzer wegen. Gaf deze bond in 1907 een zeer belangrijke brochure uit over de stofbestrijding op onze wegen en straten, nu weder verscheen een zeer duidelijke en practische verhandeling over het aanleggen en onderhouden van wegen.
Het in 't licht geven en verspreiden dezer brochure kan m. i. niet anders dan goede gevolgen voor onze wegen hebben, mits door hen, die met het onderhoud daarvan belast zijn en te maken hebben, de in deze brochure gegeven wenken en voorschriften worden ter harte genomen.
Over het algemeen toch wordt nog steeds veel te weinig zorg aan de wegen besteed, wat het onderhoud betreft. Wat de provinciale wegen betreft, gaat dit misschien nog al, maar de plattelands gemeente- en polderwegen geven dikwijls maar al te veel blijk van onvoldoende en soms ook geheel verkeerd onderhoud. Vooral in het najaar kan een ieder, die rondom ziet, zich daarvan genoegzaam overtuigen. Hier in Zeeland vooral zijn tal van grintwegen, die er zomers werkelijk nog al behoorlijk uitzien, in dezen tijd in onkenbare moeraswegen herschapen. Nu is hier in het najaar (begin October tot 't laatst van November) een zeer druk bietenvervoer, waaraan die slechte toestand te wijten is, doch het is ook een feit, dat de meeste wegen niet goed zijn aangelegd en niet goed worden onderhouden. Verreweg de meeste wegen worden onderhouden met grint, een materiaal, dat (vooral als aanleg of ondergrond van den weg niet goed is) tegen zwaar vervoer niet bestand is. Veel beter is basalt- of quenastslag, en al is dit materiaal in aanschaffing veel duurder dan grint, de ervaring leert dat 't op den duur èn om het mindere materiaal, dat men noodig heeft, èn om de veel betere wegen, die men verkrijgt, voordeeliger is dan grint. Verder is een hoofdvoorwaarde om een weg goed te houden zeker ook, dat ontstane sporen en oneffenheden steeds gedicht worden en het wegoppervlak behoorlijk rond gehouden wordt, terwijl steeds langs de zijkanten alles verwijderd en afgestoken moet worden, wat een goeden wateraf-voer zou kunnen belemmeren. Dit laatste nu laat gewoonlijk maar veel te wenschen over.
't Is echter niet hierover, dat ik iets wil schrijven; dit alles toch staat veel duidelijker en uitvoeriger beschreven in de reeds genoemde brochure.
Op bladzijde 18 en 19 dezer brochure wordt iets medegedeeld over het teren van wegen en verder wordt voor een meer uitvoerige behandeling van dit procédé verwezen naar de eveneens reeds genoemde brochure over „stofbestrijding."
In laatstgenoemde brochure nu kan men over het teren van wegen op bladz. 20—25 heel wat belangrijks lezen omtrent toepassingen in het buitenland en op bladz. 35—39 omtrent toepassingen in ons land, terwijl vervolgens nog beschreven wordt het gereedschap voor deze werkzaamheden en de kosten van een en ander.
Het leek mij niet ondienstig eens iets mede te deelen uit eigen ervaring omtrent dit teren van wegen. Nog maar al te weinig wordt dit procédé op wegen in ons land toegepast, terwijl toch hiermede een veel hardere, stofvrije weg verkregen kan worden en de kosten zoo bizonder gering zijn. En niet alleen dat de kosten van het

teren klein zijn, maar in veel grootere maten worden de onderhoudskosten van een geteerden weg minder dan van een ongeteerden weg. Ik hoop u een en ander met het volgende aan te toonen.
In onze gemeente worden grintwegen aangetroffen tot een totale lengte van plm. 4 kilometers. Deze alle zijn verkeerswegen met een tamelijk, en op sommige plaatsen zeer druk vervoer. Het onderhoud dezer wegen geschiedt tamelijk goed en waar deze wegen zich allen onmiddellijk om en buiten de stad bevinden, wordt er steeds gezorgd dat de wegen zoo goed mogelijk in orde blijven. Toch hebben enkele gedeelten het in 't najaar — vooral in den tijd van het bietenvervoer — zeer hard te verantwoorden en wordt dan ook het bovendek nog al stuk gereden.
In 't bijzonder was dit tot dusver het geval met een gedeelte grintweg, even buiten de stad en langs de haven gelegen. Over een lengte van ongeveer 180 meter grenst onmiddellijk langs dezen weg de los- en laadplaats voor bieten en pulp. En over heel deze lengte was tot dusver elk najaar tijdens den bietenaanvoer, dit weggedeelte geheel stuk gereden. Gewoonlijk had dan een stads-werkman last om den weg nog zoo goed mogelijk in orde te houden, elken dag sporen dicht te maken, steeds met grint aan te vullen, enz. en altoos werd na afloop van de grootste vervoerdrukte de weg opnieuw onder beloop gebracht en van een nieuwe grintlaag voorzien, terwijl eenige weken later dan nog een tweede grintlaag noodig bleek en in 't voorjaar gewoonlijk een derde. De weg kon het dan gedurende den zomer goed uithouden, doch in 't daarna komende najaar begon de ellende opnieuw.
In het vroege voorjaar nu van 1909 heb ik dit weggedeelte eerst weder zoo zuiver mogelijk onder een goed beloop laten brengen, en vervolgens in plaats van 2 grintlagen, 2 deklagen van basaltslag 3—4 op den weg laten brengen. Beide deklagen (met een tusschenruimte van plm. 6 weken aangebracht) werden met behulp van een gewone paardenwals vastgelegd, over een breedte van ongeveer $3\frac{1}{2}$ meter.
Na het aanbrengen van de laatste laag (April 1909) is er niets meer aan den weg gedaan, dan het gewone schoonhouden, zooals dit door den Reinigingsdienst geschiedt. Mijn plan was nu in Juni d. a. v. dit weggedeelte te teren, doch door aanhoudend nat weer kon aan dat plan eerst uitvoering gegeven worden in de eerste week van Augustus. Dit teren had onder gunstige omstandigheden plaats. Ongeveer 4 weken later is hetzelfde weggedeelte overgeteerd. Na dien tijd is er aan den weg niets meer gedaan, en thans, nu het bietenvervoer is afgeloopen en we een zeer natten zomer en niet minder nat najaar achter den rug hebben, is het wegoppervlak ter plaatse nog zeer goed in orde. Sporen zijn er bijna niet in te bespeuren, en het opbrengen van verhardingsmateriaal is absoluut onnoodig.
Het teren van dit weggedeelte bleek dus een zeer groote verbetering te zijn.
De kosten van dit teren hebben bedragen voor de eerste teerlaag plm. 5 cent per M^2, en voor de tweede teerlaag plm. $3\frac{1}{2}$ cent per M^2. Vermoedelijk is een volgend jaar één keer teren voldoende, hoewel hieromtrent nog geen zekerheid bestaat. Nu waren deze kosten (vergelijk de kosten van teren in de brochure „stofbestrijding") hier bizonder gering, wat voor een groot deel wel hierin zijn oorzaak vindt, dat de benoodigde koolteer werd betrokken van de Gemeente-gasfabriek alhier en het behandelde weggedeelte in de onmiddellijke omgeving der Gasfabriek is gelegen, waardoor van vervoerkosten van materialen geen sprake was.
Als we nu dus zien, dat dit weggedeelte sinds het voorjaar van 1909, toen de basaltslag opgebracht werd, door het waterdicht maken van het bovendek door middel van koolteer, zoo goed als geen onderhoud verder vereischte; dat in het a. s. voorjaar van 1910 hoogstens een paar M^3. fijne basaltslag (2—3) noodig zullen zijn om de kleine oneffenheden gelijk te werken (welke basaltslag natuurlijk weer dient ingewalst te worden) en dan één of hoogstens 2 teerlagen weder voldoende zullen zijn om den weg het geheele jaar in goeden toestand te houden, dan blijkt daaruit, dat door het teren van het bovendek niet alleen een goede weg verkregen wordt, maar ook de onderhoudskosten belangrijk verminderen.
Voor het omschreven weggedeelte, dat — zooals reeds werd opgemerkt — voorheen bizonder veel onderhoud noodig had, zullen de onderhoudskosten zeker tot $\frac{1}{2}$ der vroegere uitgaven teruggebracht kunnen worden.
Met opzet was door mij het meest ongunstige weggedeelte voor een teerproef uitgekozen en waar hier nog bijkomt, dat na het teren een zeer nat najaar is gevolgd; dat de verkeersdrukte tijdens het bietenvervoer nog haast grooter was dan andere jaren; dat bovendien de bietenwagens (ook al door de natte weersgesteldheid) zeer veel modder en slijk van het land op den weg brachten, wat aan het behoud van een weg zeker ook niet bevorderlijk is; — waar derhalve alle omstandigheden voor het goed blijven van het wegoppervlak ongunstig waren, daar kan zeker gezegd worden, dat het teren van dezen weg zeer goede resultaten heeft opgeleverd. Het is dan ook mijn voornemen een volgend jaar met het teren van wegen, op meer uitgebreide schaal voort te gaan. Op de daartoe bestemde wegen heb ik reeds in dit najaar eens of tweemaal een laagje basaltslag laten brengen. In het a. s. voorjaar gaat er dan nog een flinke laag overheen, die weder behoorlijk ingewalst moet worden.
Door mij is afgeloopen zomer ook een proef genomen met het teren van een in zeer goeden toestand zijnden grintweg. Dit gedeelte weg is tot ongeveer half November l. l. zeer goed gebleven doch daarna is de teerbedekking stuk gereden. We hebben daarmede alleen het resultaat bereikt, dat het geteerde weggedeelte gedurende den zomer stofvrij en zeer mooi was, doch tegen nat weer en zwaar verkeer is een geteerde grintweg niet bestand. Het bovendek zit daartoe niet vast genoeg in elkander.

(Wordt vervolgd).

VENTILATIE VAN ZALEN.

Onder dezen titel is op het congres voor verwarming en ventilatie te Frankfort a.d. M. door C. Schiele een voordracht gehouden over het vraagstuk der luchtverversching, welke uitmunt door zakelijkheid en helder inzicht, zoodat het mij zeer nuttig voorkomt in dit weekblad een en ander er van weer te geven.

De voordracht is als 't ware een vervolg op die gehouden door Prof. Pfützner in 1905 op het congres te Hamburg over de „ventilatie van schouwburgen".

Spreker begint dan ook met te wijzen op het karakteristieke onderscheid tusschen een eigenlijke zaal (vergaderzaal, restauratiezaal enz.) en de ruimte voor de toeschouwers van een schouwburg, hetwelk hoofdzakelijk te bespeuren is door vergelijking van de langs- en dwarsdoorsneden van zulke ruimten.

Voorts is er verschil wat betreft het in direkte aanraking zijn van de wanden met de buitenlucht. Terwijl bij zalen zich allerlei omstandigheden voordoen en deze geheel vrij en open liggend tot geheel ingesloten voorkomen, zoodat o.a. het daglicht meestal direct in ruime mate binnen kan treden, vormt de ruimte voor de toeschouwers van een schouwburg in den regel een geheel ingebouwd, duister geheel met als bijzonder kenmerk de open verbinding met het tooneel.

De warmte afgifte door de wanden van een zaal aan de buitenomgeving zal dus voor verschillende zalen ook zeer verschillend zijn hetgeen, in verband met de verschillende doeleinden waarvoor zalen worden gebruikt en waardoor de bouw en de inwendige indeeling zeer verschillend is, een reeks van op te lossen vraagstukken biedt, die de kwestie der ventilatie van zalen dikwijls heel moeilijk en ingewikkeld maakt.

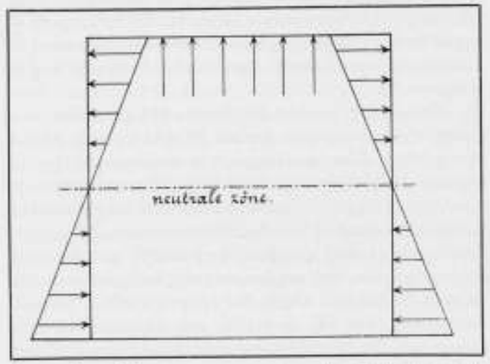
Ook wat betreft de plaatsing der personen kan men in een zaal de meest verschillende toestanden aantreffen, terwijl in een schouwburg in hoofdzaak dezelfde verdeeling is waar te nemen.

Voorts dient men nog te bedenken dat doorgaans de verlichting in een zaal zeer rijkelijk en voortdurend in gebruik is, geen pauzen voorkomen waarbij het publiek zich tijdelijk verwijdert, dat soms sterke warmteontwikkeling door de aanwezigen zelf plaats vindt, bijv. in danszalen, waarbij dan bovendien nog veel stof opwarrelt, terwijl ook reuk van spijzen of tabaksrook de lucht verontreinigen.

Uit een en ander blijkt, dat men in de allereerste plaats rekening moet houden met het doel waarvoor een zaal zal worden gebruikt om in beginsel een zoo juist mogelijke keuze van ventilatie systeem te kunnen doen.

In ieder geval bedenke men, dat het hoofdzakelijk de temperatuur, vochtigheidstoestand en beweging en niet de scheikundige samenstellingen der lucht zijn, welke invloed uitoefenen op het gevoel van behagelijkheid hetwelk wij in een goed geventileerde ruimte ondervinden en in met veel publiek bezette zalen is het in de eerste plaats noodig, door toevoer van een ruime hoeveelheid lucht voor goeden afvoer van de warmte, ontwikkeld door de aanwezige personen, zorg te dragen.

Van groot belang voor de goede werking van een ventilatie-inrichting is het vermijden van hinderlijke luchtstroomen, waartoe men dient te zorgen voor een juiste temperatuur en snelheid der lucht. Een voorname factor daarbij vormt de hoogteligging der zgn. neutrale zône in het vertrek. Reeds vroeger werd hierover door mij een en ander in dit Weekblad *) medegedeeld. Zooals nevenstaande figuur aangeeft zal in de ruimte, waarvan

de wanden uit homogeen, poreus materiaal bestaan, de warme lucht in de bovenste helft van het vertrek door de wanden naar buiten dringen en de koude buitenlucht in de onderste helft naar binnen treden. Op de halve hoogte is een grens, waar geen lucht in- of uittreedt, waar zich dus de neutrale zône bevindt. Boven de neutrale zône heerscht in het vertrek overdruk, onder deze zône een depressie. Op deze manier kan men zich een voorstelling maken van de wijze waarop de zoogenaamde natuurlijke ventilatie werkt. In den regel zullen de kieren en spleten, welke altijd in deuren en vensters aanwezig zijn een aanzienlijke bijdrage leveren tot het aantal toe- en uitgangen waardoor de luchtcirculatie plaats vindt en ontwaart men de bekende tochtverschijnselen wanneer daardoor de luchttoevoer te krachtig en te plaatselijk is.

Geschiedt de luchtafvoer boven gemakkelijker dan de aanvoer beneden, dan verheft zich de neutrale zône boven het midden, en er ontstaat een depressie in het groote gedeelte van het vertrek dat daaronder gelegen is, terwijl wanneer de aanvoer beneden minder belemmering ondervindt dan de afvoer boven, de neutrale zône daalt, zoodat slechts in het kleinere gedeelte daaronder depressie heerscht.

Wil men den luchttoevoer door de ondichtheden van wanden, vensters, deuren enz. geheel tegengaan, d. w. z. alle tochtverschijnselen verhinderen dan dient men te zorgen dat in het geheele vertrek overdruk heerscht, d. w. z. dat de neutrale zône geheel tot de hoogte van den vloer wordt neergedrukt, hetgeen alleen kan geschieden door kunstmatigen luchttoevoer van buiten.

*) Zie Bouwkundig Weekblad, Jaargang 1908 n°. 26 blz. 485.

Voor een goedwerkende zaalventilatie is het noodzakelijk alle deelen der inrichting zooveel mogelijk te centraliseeren. De toevoerlucht moet van af één plaats worden verdeeld en aldaar wat betreft hoeveelheid en temperatuur kunnen worden geregeld, evenzoo moet de afvoerlucht op één plaats verzameld en geregeld worden. Teneinde het mogelijk te maken de ventilatie in overeenstemming te doen zijn met de behoefte, dient men over de noodige meetinstrumenten te beschikken, welke het bedienend personeel aanwijzigingen geven omtrent luchthoeveelheid, temperatuur, druk, snelheid enz. Bij de electrotechniek zijn toch ook altijd tal van meetinstrumenten in gebruik.

Om de noodige versche lucht in een zaal te brengen zijn een luchtoevoer ventilator en kanalen noodig. Een ventilator voor het afvoeren der lucht is in den regel onnoodig, dikwijls zelfs ongewenscht, terwijl ook luchtafvoerkanalen veelal kunnen worden gemist.

Doorgaans zijn de ondichtheden in de wanden en zolderingen meer dan voldoende om de toegevoerde lucht af te voeren en moeten zelfs bijzondere maatregelen worden genomen om den afvoer te beperken. Vooral geldt zulks ten opzichte van de zolderingen, waar de overdruk het grootst is en waarvoor het beslist noodzakelijk is, goede dichte constructies toe te passen.

Ook dient men zooveel mogelijk deuren en vensters in de wanden boven in een zaal te vermijden.

In den stadsschouwburg te Neurenberg heeft men geconstateerd dat bij —14 C° buitentemperatuur in de zaalruimte van 26000 M^3, een hoeveelheid lucht van 47000 M^3, per uur moest worden binnengevoerd om de neutrale zône tot aan den vloer omlaag te drukken.

Deze hoeveelheid lucht ontweek door de ondichtheden der wanden.

In de tentoonstellingshal te Frankfort a. M. groot 160.000 M^3, moest bij 14 C° buiten en 20 C° binnen slechts 80.000 M^3, per uur worden binnengevoerd om ter hoogte van den vloer een overdruk van 0.48 mM. te bereiken. De wanden hebben een totaal oppervlak van 19500 M^2, en wordt dus het doorlatingsvermogen per M^2, ongeveer 4 M^3, per uur.

In den schouwburg te Lübeck groot 14000 M^3 bij 3950 M^2 wandoppervlak bedroeg de toegevoerde hoeveelheid lucht per uur 27000 M^3 bij 16 C° binnen en buiten en 0,5 mM. waterkolom overdruk op vloerhoogte en was dus het doorlatingsvermogen ongeveer 7 M^3 per M^2 en per uur.

De praktijk heeft geleerd, dat de ondichtheden der wanden bij overdrukventilatie zich langzamerhand sluiten, waarschijnlijk tengevolge van de stofdeeltjes, die, in de lucht zwevende, bij het naar buiten dringen der lucht de ondichtheden verstoppen. Men pleegt dit wel eens een nadeel van het overdruksysteem te noemen, daar op deze wijze de onreinheden, die de lucht bevat, zich op de binnenzijde der wanden afzetten. Men bedenke daarbij echter, dat steeds boven de neutrale zône overdruk heerscht en dat dus ook in normale gevallen, waarbij de neutrale zône ongeveer op halve hoogte ligt, de wanden aan de binnenzijde besmet worden.

Met het oog op het allengs verminderen der ondichtheden van de wanden is het raadzaam, voor ieder geval het aanbrengen van luchtafvoerkanalen te overwegen.

Het overdruksysteem biedt ook voordeelen bij brand. De verspreiding van rook en vuur wordt moeilijker en daardoor tijd gewonnen, terwijl het publiek zich spoedig kan verwijderen, daar alle bijzondere inrichtingen bij de uitgangen om tocht te vermijden, afwezig zijn.

De plaats, vanwaar de buitenlucht wordt ontnomen, is natuurlijk zoodanig te kiezen, dat de zuiverheid der lucht zooveel mogelijk gewaarborgd is, en kan men daartoe zoo noodig een gelegenheid op het dak maken.

Het toevoerkanaal make men zooveel mogelijk toegankelijk en goed reinigbaar. De warmelucht-kanalen kunnen doorgaans slechts betrekkelijk klein uitvallen, wegens plaatsgebrek en men is dus genoodzaakt groote luchtsnelheden te kiezen. In den regel bieden de zolderruimten plaats voor flinke kanalen, welke van isoleerend materiaal zijn te maken, teneinde den invloed van de hooge temperatuur in den zomer en van de lage temperatuur in den winter tegen te gaan, dit laatste o.a. met het oog op de vorming van condensatiewater, hetwelk zich uit de warme lucht tegen de koude wanden afscheidt.

Om van een goeden, regelbaren luchttoevoer verzekerd te zijn, bedient men zich van mechanische beweegkracht en wel van centrifugaal- en schroefventilatoren. De eerste zijn het meest geschikt om groote weerstanden te overwinnen.

Voor de verwarming der lucht wordt stoom of warm water gebruikt. Elk heeft zijn bijzondere voor- en nadeelen welke voor ieder geval afzonderlijk zijn te beoordeelen. Voor ontleding van de stofdeeltjes, die de lucht meevoert, bij aanraking met de heete oppervlakken van een stoomverwarmingsinrichting behoeft men wegens de groote snelheid, waarmede de lucht langs die oppervlakken stroomt, weinig te vreezen.

Luchtfilters zijn zooveel mogelijk te vermijden, tenzij men behoorlijk zekerheid heeft, dat ze op geregelde tijden gereinigd worden.

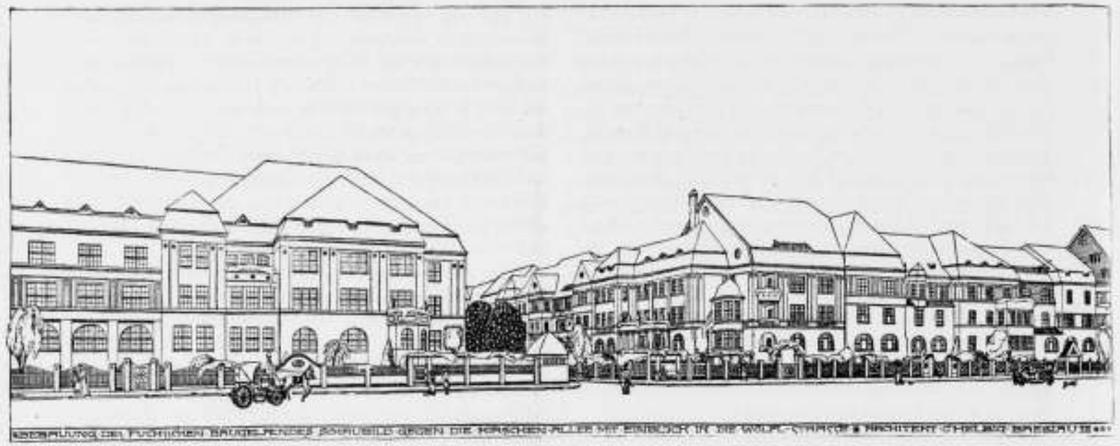
Inrichtingen om de lucht te bevochtigen zijn doorgaans geheel overbodig. Zij werken in den regel zeer gebrekkig, daar de lucht moeilijk op den juisten vochtigheidsgraad is te brengen en in goed bezette zalen is er geen behoefte aan.

(Wordt vervolgd.)

DAS DEUTSCHE MIETHAUS.

Door F. Bruckmann te München is een boek uitgegeven, getiteld: Das Deutsche Miethaus, ein Beitrag zur Städtekultur der Gegenwart, von Albert Gessner. Mit 220 Abbildungen, Grundrissen und Bebauungsplänen.

Dit werk is de aandacht van den modernen bouwmeester ten volle waard; maar niet alleen van hem, ook van grondbezitters, makelaars, directeuren van hypotheekbanken, huisbezitters en van alle leeken, die in een huurhuis willen of moeten wonen. In dit keurig uitge-

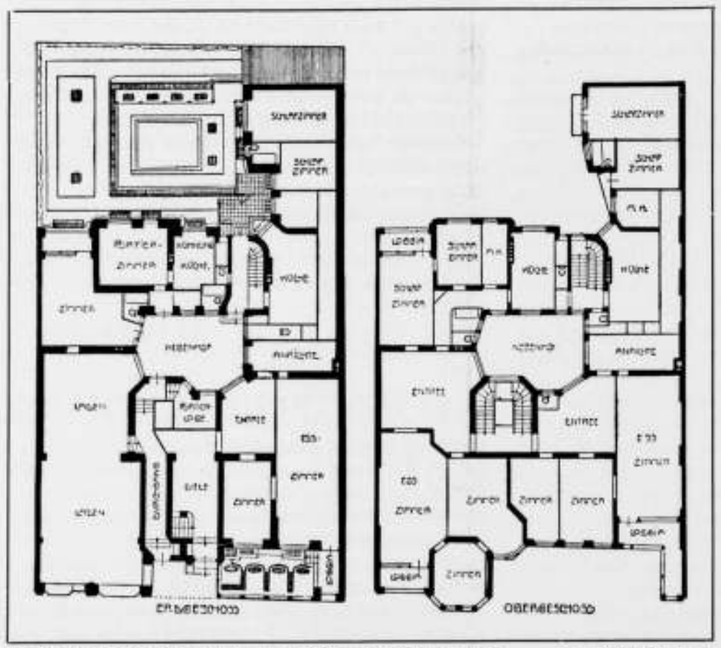
UIT: DAS DEUTSCHE MIETHAUS" VAN ALB. GESSNER. Verlag F. BRUCKMANN, München.

voerde boek wordt een ernstige poging gedaan om te laten zien, dat „ook hier (in de verzameling voorbeelden) kiemen voorhanden zijn, zij het dan ook dat deze veel spaarzamer zijn dan ergens anders in het uitgestrekte rijk der bouwkunst — die doen hopen, dat zich uit hen bloesem en vruchten zullen ontwikkelen", zooals Gessner wel wat te bescheiden in zijn voorwoord zegt. Want bij het doorbladeren van het boek treft men meer dan eens uitgevoerde huizen aan, die iets meer dan een belofte in zich bergen, die al een zekere rijpheid, een zekere voldragen vrucht van architectuurschoonheid zijn.

Gelijk ook op ander gebied der bouwkunst is Duitschland in den bouw van huurhuizen van beteekenis ons land vooruit; ten minste te oordeelen naar deze afbeeldingen. De groote Schwung, het Duitsche volk op dit oogenblik eigen, vertoont zich ook hierin. Toch kan lang niet al het afgebeelde den toets eener harmonische kunstkritiek doorstaan en zijn romantische, schilderachtige of gewild lompe elementen aanwezig, die wel typeerend zijn voor een zekeren kant van het Duitsche karakter maar voor ons van mindere waarde zijn.

De geheele opzet van het boek is aardig en nuttig. Zonder een standaardwerk te zijn, wordt het huurhuis in zijn begrip, noodzakelijkheid, voordeelen, en de meewerkende factoren als bouwverordeningen, eischen van den huurder, rentabiliteit enz. in dit boek besproken, hier en daar op een wijze, die grenst aan het oppervlakkige, maar welke toon het voorrecht heeft door een groote schare ook van niet-deskundigen begrepen te worden.

Dergelijke boeken moesten ook in Holland meer verschijnen. Wij zijn steeds te zeer geneigd, als we iets dergelijks ondernemen, het dan zóó be-

PLATTEGRONDEN NIEBUHRSTRASSE 2, CHARLOTTENBURG. Arch. ALB. GESSNER.

CHARLOTTENBURG. NIEBUHRSTRASZE 2. Arch. ALB. GESSNER.

Uit: „Das Deutsche Miethaus" von ALB. GESSNER.
Verlag F. BRUCKMANN A. G. München.

GROEP WOONHUIZEN STEGLITZ II BERLIJN. Arch. PAUL MEBES.

HUISDEUR, WOONHUISGROEP CHARLOTTENBURG II.
Arch. PAUL MEBES.

Illustraties uit: „Das Deutsche Miethaus" von ALB. GESSNER.
Verlag F. BRUCKMANN A.G. München.

langwekkend, zóó interessant en diepgaand te beschouwen, met alle mogelijke voor en nastudies en getheoretiseer, dat het misschien wel wetenschappelijker maar minder populair wordt en daardoor zijn invloed tot de studeerkamer van enkelen ziet beperkt.

Het is juist dringend noodig, dat het groote publiek, de middenstand, die voor het grootste gedeelte in huurhuizen woont, zich betere voorstellingen maakt wat een huurhuis kan en moet zijn en welke eischen te stellen zijn; dat een huurhuis een speciale uiting is van onzen tijd, nu we wederom een soort nomadenleven leiden en van het eene huis in het andere trekken.

Beheerscht door geldspeculatie, ontstaan in een tijd toen de bouwkunst op zeer lagen trap stond, is het huurhuis eigenlijk nooit als architectuur-uiting beschouwd en stond het geheel buiten het arbeidsveld der bouwkunstenaars. Onze hopeloos eentonige en dorre nieuwe straten geven hiervoor de bewijzen. Geleidelijk verandert het standpunt in onzen tijd; en in enkele plaatsen, bijv. in Amsterdam, worden tegenwoordig wel enkele blokken huurhuizen gezet, die een zekere goede architectuur vertoonen en een eigen karakter van huurhuis bezitten.

De schrijver geeft in het hoofdstuk over de fouten van de bebouwingsplannen goede opmerkingen over de oorzaken hiervan, zoo bijv. dat de ongehoord snelle uitbreiding van de groote steden niet te voorzien was geweest, zoodat het toenmalige geslacht, daarenboven geheel zonder kennis van stadsaanleg, niet van te voren de kunstvolle vertolking kon vinden van iets, wat het niet van te voren kende.

Gelijk ook hier in Holland is Gessner niet in alle opzichten tevreden met de werking van de bouwverordeningen, die hij heilzaam voor de constructieve zekerheid, voor brandvrijheid en voor de bevordering der hygiene acht, maar die door een al te schablone-achtige behandeling te veel de fantazie van den kunstenaar beëngen. Gessner, die uit zijn ontwerpen blijkt romantisch aangelegd te zijn, heeft vooral bezwaar tegen de vastgestelde rooilijnen, die geen schilderachtige oplossingen toelaten, gelijk de oude steden hebben. Verder haalt hij aan, dat volgens de Berlijnsche verordening de huizen niet hooger gebouwd mogen worden dan de straat breed is en moet het dak onder 45° hellen. Dit beteekent, dat het dak zelfs van het uiterste punt der overzijde niet te zien is. Deze daklooze indruk is natuurlijk voor Gessner storend; hij toont hiermede de nationale voorliefde voor hooge beschuttende, ja haast te beschuttende daken te koesteren.

De huurders, aan wien ook een groot gedeelte van de erbarmelijke architectuur der huurhuizen te wijten is, worden door Gessner duchtig onder handen genomen.

De huurder moet eerst leeren „dat het een schande is, zijn goede burgerlijkheid te verloochenen; hij moet eerst leeren, dat het onnoodig is, steeds den stand te copieeren, dien hij niet toebehoort." Daarom moet het salon verdwijnen. „Hij moet leeren zich niet door den meubelhandelaar en decorateur te laten inrichten, maar moet dit zelf doen; dan zullen hem het pronkbuffet en andere dingen belachelijk voorkomen."

De invloed van Engeland, waar de burgerlijke negentiende eeuw het sterkst tot architectuur uiting is gekomen in zijn landhuizen, is hier duidelijk te bespeuren.

Terecht vraagt Gessner waarom de architecten altijd opgeleid moeten worden voor monumentale opgaven, terwijl de eisch in stad en land een geheel andere is. Een enorm uitgebreide werkkring wacht hier nog op een juiste behandeling.

Het zou te ver voeren de vele rake zetten en nuttige wenken uit het boek te vermelden.

Medegedeeld zij nog, dat van de bekendste Duitsche architecten werk vertegenwoordigd is, o.a. van Billing, Dülfer, Gessner, Kolbe, Tscharmann en ook van Paul Mebes, de bekende schrijver van „Um 1800", die hier zeker niet de minste der broederen is en in wiens architectuur iets van het goede van 1800 terug te vinden is.

Bijgaande afbeelding van de woonhuisgroep Steglitz II kan dit nader aantoonen. Deze woonhuisgroep, zooals meerdere in het werk afgebeeld, zijn van enormen omvang en geven een kijkje op de groote schaal, waarop in Duitschland dergelijke onderwerpen worden uitgevoerd.

De overige hierbij gevoegde afbeeldingen doen tevens zien, op welke voortreffelijke wijze het boek geïllustreerd is en zullen misschien den lezer een aansporing zijn het boek nader te bestudeeren, wat het in alle opzichten waard is.

J. G.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

Na die welke reeds zijn opgenomen in het Bouwk. Weekblad van 22 Jan. 1910 zijn de volgende vragen gesteld.

Vraag IX. *Zouden ook nadere gegevens kunnen worden verstrekt omtrent de juiste afbakeningen van verschillende op teekening A. aangegeven reeds bebouwde terreinen, b.v. die op den hoek van Kleverpark en Santpoortstraat? Van deze perceelen zijn de achtertuinen niet aangegeven.*

Antwoord: Waar op de teekening van de gronden in Haarlem gelegen bebouwing is aangegeven, zonder juiste opgave van de grenzen van het tot elk perceel behoorend terrein, kan worden aangenomen, dat de achtergrenslijnen liggen in het midden van het bouwblok (zie het Westelijk deel der Tetterodestraat Zuidzijde).

Vraag X. *Kunnen ook worden opgegeven prijzen van reeds aan particulieren verkochte perceelen of terreinen?*

Antwoord: Beantwoording van deze vraag is, na gepleegd overleg met de Ged. leden v/d Raad van Beheer der B. E. Mij. te Haarlem, niet voor inwilliging vatbaar. In art. 3 is deze vraag ondervangen.

Vraag XI. *Wordt een memorie van toelichting toegelaten of verlangt?*

Antwoord. Zie art. 4 van het programma.

Vraag XII. *Werden bij de bezichtiging onder leiding belangrijke inlichtingen gegeven, die ook voor hen, die geen gelegenheid hadden hiervan gebruik te maken, wetenswaardig zijn?*

TOEPASSING FENESTRARAMEN.

Antwoord: Het geven van inlichtingen heeft zich bepaald tot het aangeven van de begrenzing en het aanwijzen van de bestaande bebouwing.

Namens de Jury
J. VERHEUL DZN.

PRIJSVRAAG NEDERL. KIOSKEN-MAATSCHAPPIJ.

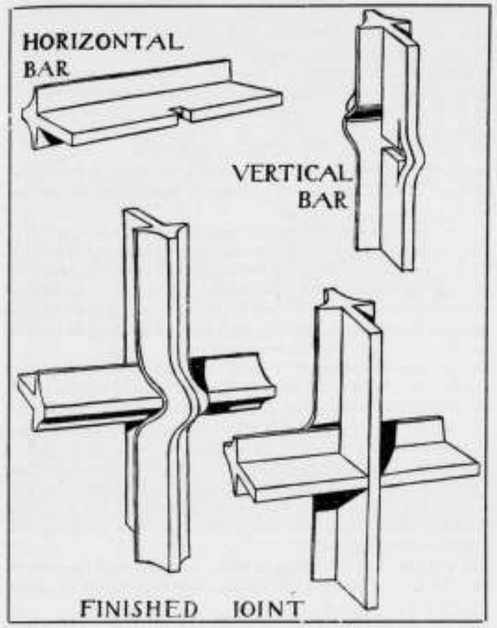
Naar aanleiding dezer prijsvraag, voor het leveren van een ontwerp voor een nieuw hoofd van „De Middenstander", en waarvoor als Juryleden zullen optreden de Heeren:
K. de Bazel, Architect te Bussum;
A. le Comte, Directeur van het Museum „Huis Lambert van Meerten" te Delft;
Jac. van Gils, Architect te Rotterdam;
J. H. Henkes, Directeur der Rott. Boek- en Kunstdrukkerij te Rotterdam;
Corns. Immig Jr., Eigenaar der Kon. Boek- en Steendrukkerij, Rotterdam,
wordt medegedeeld dat op den dag van sluiting waren ingekomen 107 ontwerpen.

INGEZONDEN STUKKEN

HEIMATSCHUTZ.
EENE ONTBOEZEMING.

Wie onzer kent niet het vermaarde stadsgezicht, het Europeesch vermaarde — of wist men niet dat wij in Holland een stadsgezicht bezitten, dat door geen ander op het vasteland geëvenaard wordt?
Het is dat wat zich aan ons oog voordoet, gaande langs den Korten Vijverberg te 's Hage tot aan het Gemeente-museum. Deze historische plek, naar het Zd. zichtbaar: de vijver omzoomd met de gouvernementsgebouwen, zich steeds weerspiegelend in het water, door de Beek aangevoerd, ter anderer zijde het heerlijk groen van een wandeldreef, zoo waardig als toegang naar het Bosch dienend; het eilandje, en daarachter het bewuste gebouwen-complex — ternauwernood aan het noodlot eener sloopingontsnapt — waarboven de lijnen van topgevels en dak van de Gevangenpoort nog juist zichtbaar zijn, beheerscht door de St. Jacobstoren, als een oude grijze wachter over dit Stedenschoon wakend.
Wat werd er verwoed gevochten, om het behoud van dit klassieke beeld, toen het toenemend verkeer dreigde misschien eene kleine verminking er aan toe te brengen.
Misschien nog maar, want de geleerden waren 't daarover niet eens.
Voorloopig schijnt dat gevaar thans afgewend en verheugen wij ons in het ongestoord bezit van dit benijde plekje.
Maar wat is dat, was de oude Jacobstoren niet mans genoeg alleen dit plekje te beheerschen, en moet hij thans als wijlen Job zijn vroeger lot beweenen, toen slechts de aandacht werd getrokken door zijn grauwen spits.
Daar staat een tweede wachter thans. Een roode scherpe klomp. Reclame sierde die met een klok, nog wel verlicht des avonds. Hij wijst de plek, waar bankbedrijf zijn dividenden kweekt.
Wie kon er ooit passeeren, zonder in zich op te nemen het schoon, door Holland's diepe luchten daar omspannen.
Langzamerhand was die nieuwe steenmassa zich komen verheffen boven de omgeving en niemand riep halt.
Een troost is het, dat 't mogelijk ligt aan mij, het stadsbeeld niet meer harmonieus te vinden, en hapert 't mij aan juist gevoel voor aesthetica, want wie hier bouwde, was de man, wien 't stadsbestuur de zorg voor hare schoonheid nog wel had opgedragen.

DJACHSA.

FENESTRA-CONSTRUCTIE.

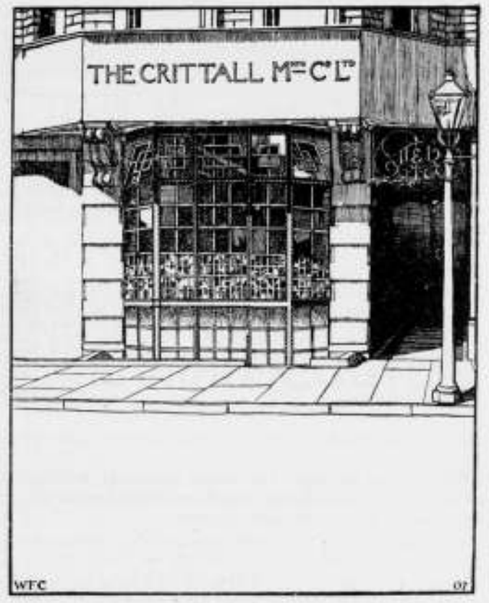
EENE RECTIFICATIE.

Als bijlage tot het *Bouwkundig Tijdschrift, Deel XVII 1899* is uitgegeven een Rapport eener Commissie, benoemd krachtens besluit van de Vergadering der toenmalige Afdeeling Delft van de Mij. tot bev. der Bouwkunst van 28 Febr. 1899, die in opdracht had een zooveel mogelijk volledige lijst samen te stellen vaa alle gebouwen (te Delft) die uit vroegere eeuwen dagteekenen.
In het daarbij behoorend Register B. wordt genoemd belangrijk aan het perceel Voorstraat 12, brokstukken uit de XVIIe eeuw: tuitgevel, 3 togen, 5 ankers, fronton met een gaaf en een beschadigd console stuk.
Het fronton is in 1909 vernieuwd. Hierbij bleek, dat het *gave* stuk *onecht* n.l. in hout uitgevoerd was, en het beschadigde echt. Dit als bewijs hoe voorzichtig men met zulke beschrijvingen moet zijn.
Thans zijn beide stukken in zandsteen vernieuwd.

CORRESPONDENT.

NEGENDE INTERNATIONALE WONINGCONGRES.

In de mededeeling betreffende dit congres voorkomend in Bouwkundig Weekblad no. 5 blz. *59* komt een onduidelijkheid voor. Daarin staat „de *deelnemers*" hebben geen recht op het congresverslag. Hiervoor te lezen „De *familieleden*" hebben geen recht op het congresverslag.
Tevens kunnen wij mededeelen, dat rapporteurs voor ons land zijn:
voor vraagstuk 1 de heer Mr. D. Hudig.
" " 2 de heer J. H. Faber.
" " 3 Mej. Johanna ter Meulen.
" " 4 de heer J. M. A. Zoetmulder.
terwijl de heer A. Keppler het 5-jaarlijksch overzicht schrijft.

TOEPASSING FENESTRARAMEN.

UIT ONZE PERMANENTE TENTOONSTELLING.

THE CRITTALL MANUFACTURING Co. LIMITED.

IJZEREN RAAMCONSTRUCTIES.

Vertegenwoordiger W. Schlusen & Co Stadhouderslaan 8 's Gravenhage.

Zooals wel bekend zal zijn, leent de Fenestra constructie zich niet alleen voor ramen in utiliteitsgebouwen, maar ook voor ruitindeeling voor ramen in woonhuizen, voorts voor legramen en glazen deur-paneelen; ook voor krankzinnigen gestichten vindt deze constructie veel toepassing, waarbij in den regel het eigenlijke raam van hout genomen wordt en de roeden van Fenestra constructie 1¼" profiel en de uiteinden met pennen in het hout bevestigd worden.
De profielstalen ramen kunnen in iederen vorm en in de grootste afmetingen vervaardigd worden, met willekeurige ruit-indeeling, voorts geven zij een maximum licht-toevoer, zijn brand-, in- en uitbraakvrij, breken niet door weer-invloeden of zetting in de gebouwen, zijn geheel sneeuw-, tocht- en waterdicht, volkomen hecht en daardoor gemakkelijk tegen steen- of ijzerconstructie te verwerken, terwijl gegoten ijzeren ramen nooit geheel recht zijn en daardoor spanning op het glas ontstaat, waardoor dit veelal stuk springt.
Ook uit een hygiënisch oogpunt zijn geconstrueerd ijzeren ramen boven die van hout te verkiezen, vooral bij ziekenhuizen, daar geen krimpnaden kunnen ontstaan, waarin zich anders bacteriën vestigen en de vertrekken niet volkomen steriel gemaakt kunnen worden.
Voorts geven ijzeren ramen het aanzien van lichtheid van constructie aan een gebouw, terwijl voor woonhuizen door aparten vorm en fraaie uitvoering der montures, zij ook uit een artistiek oogpunt de voorkeur verdienen.

De hierbij gevoegde clichés geven een denkbeeld hoe deze ramen en constructies reeds toegepast zijn geworden, terwijl tevens de constructie voor het z.g.n. tuimelen der roeden aangegeven is. Dergelijke ramen worden ook uit profiel brons vervaardigd, welke vooral in de Engelsche openbare gebouwen en voorname landhuizen veel toepassing vinden.
Het is ons gebleken dat niet algemeen bekend is, dat het aanbeveling verdient om bij ijzeren ramen het glas eerst in dunne menie-stopverf te plaatsen en daarna aan te vullen met voor de helft menie- en gewone stopverf. Hierdoor wordt een hechte verbinding van het glas met het ijzer verkregen en ontstaan geen naden, waardoor inwatering kan ontstaan.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 3. *Verslag der Gewone Ledenvergadering van 10 Jan. j.l.*
Afd. voortgezet en hooger bouwkundig onderricht. Vervolg van het artikel over meubelkunst, door K. van Leeuwen, met afb.
Proefnemingen met hydraulische mortels.

Architectura No. 4. *Populaire voordrachten. De Woning.* Voordracht van den heer J. E. van der Pek, met lichtbeelden. Na historisch overzicht van den aanleg van de woning werden interieurs uit de verschillende stijlperioden vertoond.
Prijsvraag voor den kalenderomslag, met afb.
Ontwerp voor eene R.-C. Kerk te Diemen, met afb. Arch. M. J. E. Lippets en N. H. W. Scholte.
Proefnemingen met hydraulische mortels. Vervolg.

De Bouwwereld no. 3. *Oostermeer, een 18de eeuwsch buiten aan den Amstel*, door L. met afb. Bespreking van het huis naar aanleiding van het boek van dit buiten, door J. C. van der Loos.
Lips fabrieken, Dordrecht met afb.

De Bouwwereld no. 4. *J. v. d. Breggen, C.-I. Eenige beschouwingen over de Woningwet.* Gewezen wordt op het groote nut der Woningwet en de noodzakelijkheid van waarborgen, dat de handhaving niets te wenschen overlaat.
De Verbouwing der Rotterdamsche Beurs, met afb.

BERICHTEN

Nieuw Stadhuis op den Dam. Bij de behandeling van het Damvoorstel in de j. l. gehouden vergadering van den Amsterdamschen Gemeenteraad heeft de heer Lambrechtsen van Rithem het plan opgeworpen het gebouw ter afsluiting van de O.zijde van den Dam voor stadhuis te bestemmen. Dit denkbeeld heeft veler instemming gevonden, in de dagbladen is van verschillende zijden dat plan met warmte verdedigd.
Het volgend adres heeft aan de Beurs ter teekening gelegen, waarop druk geteekend is:

Aan den Gemeenteraad van Amsterdam.

De ondergeteekenden, allen bij den handel en den bloei van Amsterdam betrokken, van meening zijnde, dat de waardigheid der stad niet langer gedoogt het voortduren van den tegenwoordigen toestand, waarin het gemeentebestuur in onooglijke en in ongeschikte localiteiten gehuisvest is en een gelegenheid voor plechtige ontvangsten van gemeentewege zelfs geheel ontbreekt, veroorloven zich uw college uit te noodigen, het erheen te leiden, dat naar de uitvoerbaarheid van het denkbeeld, om in het bestaande gebrek door den bouw van een Raadhuis op den Dam te voorzien, een ernstig onderzoek ingesteld wordt, en geen verkoop van terrein van den Dam goed te keuren, tenzij onverhoopt de onuitvoerbaarheid van het plan mocht blijken.

Doorwerth. Woensdag 2 Februari werd in de trouwzaal gemeentehuis te Arnhem een algemeene vergadering gehouden van de Vereeniging „de Doorwerth" belegd ter vaststelling der statuten.
De voorzitter, de heer F. A. Hoefer uit Hattem riep in zijn opeeningsrede de aanwezigen het welkom toe speciaal den Commissaris der Koningin in de Provincie Gelderland jhr. S. van Citters.
Daarna deed de voorzitter mededeelingen omtrent den aankoop van het kasteel Doorwerth, een aankoop, die als een donderslag bij heldere hemel was. Door den korten tijd welken voor de beslissing omtrent den aankoop was gelaten, kon geen vergadering gehouden worden om daarover te beslissen en werd het kasteel aangekocht op naam van den voorzitter om later op den naam der Vereeniging te worden overgeschreven.
Bij de beantwoording der vraag, wie den aankoop mogelijk maakten bracht de voorzitter vooreerst in herinnering hoe H. M. de Koningin van haar hooge ingenomenheid met het plan blijken gaf, terwijl voorts werd herdacht de medewerking van H. M. de Koningin-Moeder en Z. K. H. Prins Hendrik.
Dank bracht spr. voorts aan jhr. mr. Victor de Stuers, aan allen verder die door giften groot en klein steun verleenden. In het bijzonder bracht spr. dank aan de „Kampioen" en den Alg. Ned. Wielrijdersbond, waarvan het optreden in deze tot zoo groot succes leidde. (Applaus).
Nog werd dank gebracht aan de leden van het Comité Doorwerth en aan notaris Ladenius voor zijn medewerking bij de overdracht van het kasteel.
Een gift van het Ned. Oudheidkundig genootschap van f 250 kon niet worden aanvaard, omdat de voorwaarde werd gesteld, dat een lid van het genootschap in het bestuur zitting zou moeten hebben en de plannen in overleg met het genootschap moesten worden vastgesteld.
Daarna werd overgegaan tot vaststelling der statuten.
Bij de omschrijving van het doel der Vereeniging werd voorgesteld onder sub 2 te vermelden dat het zou worden bestemd tot museum van Nederlandsche ethnografie, volkskunst en openlucht museum. Daartegen werd aangevoerd dat het gewenscht is op den voorgrond te stellen, dat het een historisch museum zou worden.
Na eenige discussie werd besloten de oorspronkelijke redactie van art. 2 te handhaven en als doel der vereeniging te noemen: het in eigendom verkrijgen en instandhouden van kasteel Doorwerth;
2o. het bestemmen en inrichten van dit kasteel tot een museum;
en 3o. het aanleggen en beheeren van zoodanig museum.
Vervolgens werd door den voorzitter gevraagd het Bestuur te machtigen, de noodige stappen te doen tot het verkrijgen van subsidies; het werkplan ontvouwend deelde de Voorzitter mede dat voorloopig een begin gemaakt zal worden met het glas en waterdicht maken van het gebouw, dat hoe eer hoe beter dient te geschieden, terwijl ook de vloeren en bintlagen zullen hersteld worden. Verder strekt de volmacht aan het Bestuur niet; daarna zal een project opgemaakt worden van de werkzaamheden die noodig zijn om het gebouw geschikt te maken voor zijn nieuwe bestemming. De architect die hiermede belast wordt, zal terzijde worden gestaan door eene adviseerende Commissie waarvan de samenstelling een waarborg zal geven tegen het uitvoeren van restauratieplannen die het doel voorbij schieten, zoodat het kasteel Doorwerth geen gevaar loopt in een pikspliternieuw jasje te worden gestoken met allerlei modern Gothische, renaissance of 17e eeuwsche versierselen. Duidelijk is in deze vergadering gebleken dat de lijdensgeschiedenis van de Heidelberger slotrestauratie en van andere Duitsche monumenten voor ons land niet zonder leering is geweest.

De correspondent,
C. VERSTEEG.

30ste JAARG. – 12 FEBR. 1910. – No. 7.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA. • Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.–, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Examen Bouwk. Opzichter. — Vergadering Hoofdbestuur. — Algemeene Vergadering. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Uitbreiding eener Vleeschhouwerij, enz., door W. de Vrind, B. I. — Geteerde Wegen, door F. G. C. Rothuizen, slot. — Sociale Hygiëne en Techniek, XIV, door J. L. B. Keurschot. — Ventilatie van Zalen, door F. G. Unger, slot. — Boek- en Plaatwerken. — Vergaderingen. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIËEL GEDEELTE.

EXAMEN VOOR BOUWKUNDIG OPZICHTER 1910.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst maakt bekend, dat punt 17 van het Programma van Eischen, luidende: *Kennis van het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en van de maatregelen ter voorkoming van beroepsziekten*, op het examen, aanvangende 28 Februari 1910 **niet** zal worden geëxamineerd.

De reden van dit besluit is, dat het studieboekje over beroepsziekten, op verzoek van de Maatschappij door de heeren L. Heijermans arts en Dr. C. J. Mijnlieff geschreven, te laat zal verschijnen om nog gebruikt te kunnen worden door de candidaten voor het examen, te houden in 1910, waarmede ook het aansluitende onderwerp: Eerste hulp enz., voor 1910 van het programma is afgevoerd.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 8 FEBRUARI 1910.

Wij zijn gemachtigd van het verhandelde het volgende te vermelden.
Naar aanleiding van het advies, uitgebracht door de Commissie tot Onderzoek, zijn aangenomen, als *Architect Lid*, de heeren:
H. J. Hoelen, architect te Rotterdam.
W. A. ter Horst, architect te Heidelberg (Transvaal).

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Ch. Steffens, architect te 's Gravenhage.
J. van Teefelen, architect te Rotterdam.
Als *Gewoon Lid*, de heeren:
P. Dalmulder, opzichter S. S., te Stadskanaal.
K. Gelder, opzichter 1ste kl. P. W. Amsterdam te Amsterdam.
A. Hoyinck van Papendrecht, Beheerder v h. Museum van Oudheden te Rotterdam.
A. J. Jansen, Bouwkundige te Eefde.
J. C. H. Jansen, Gemeente opzichter te Eindhoven.
J. van Leusen, Leeraar aan de Ambachtsschool te Deventer.
M. J. F. Lindenhovius, Bouwkundige te Deventer.
A. Mulder, Bouwkundige te 's Gravenhage.
J. C. Schotel, aannemer te Dordrecht.
M. E. v. de Wall, stud. T. H. te 's Gravenhage.

Het Rapport der bouwbedrijvigheid gedurende 1909 in Nederland, uit te brengen aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel werd vastgesteld. Dankbaar werd de medewerking dier correspondenten onzer Maatschappij herdacht, die door beantwoording der hun overgelegde vragen, het mogelijk hebben gemaakt dat Rapport nog tijdig te kunnen opstellen.
Bijzonder werd de arbeid van de Commissie door de Afd. 'sGravenhage in deze benoemd, bestaande uit de heeren S. de Clercq en J. F. van Hoytema op prijs gesteld, die door een zorgvuldige en uitgebreide enquête onder de Haagsche architecten, een goed en compleet rapport heeft uitgebracht betreffende Den Haag.
Het Hoofdbestuur was van meening, dat de gevolgde wijze van voorbereiding niet het meest doeltreffend blijkt. Beter is het de door den Minister gezonden vragen over te leggen aan de Afdeelingen, en deze verzoeken het onderwerp in studie te nemen.
Daar het wenschelijk is, hiermede niet tot het eind van het jaar te wachten, maar reeds van het begin van het jaar af de gegevens betreffende de bouwbedrijvigheid te verzamelen, heeft het Hoofdbestuur besloten het desbetreffende verzoek tot de Afdeelingen te richten.
Vernomen hebbende van den heer F. A. Hoefer, den bekenden strijder voor behoud van belangrijke oude monumenten van geschiedenis en kunst, dat de beslissing van het behoud van het bekende Reventer te Zwolle afhankelijk is van den Minister van Binnenlandsche Zaken, heeft het Hoofdbestuur besloten een adres aan Zijne Excellentie te zenden, waarbij aangedrongen wordt op instandhouding van dit merkwaardig bouwwerk.

Met voldoening werd vernomen, dat een ijverig lid van de Maat-

schappij in het Noorden van Groningen pogingen wil aanwenden in zijn woonplaats een Afdeeling van de Maatschappij te stichten. Deze architect werd op hoogen prijs gesteld en de hoop uitgesproken, dat dit voorbeeld door meerdere gevolgd zal worden. Zou het mogelijk zijn, dat ook in het Zuiden van ons land eene Afdeeling opgericht werd?

Naar aanleiding van een ingekomen verzoek van een architectlid, de Regelen voor Berekening en Uitbetaling van het Honorarium van Architecten te mogen overdrukken en te verbinden aan de in te dienen nota, besloot het Hoofdbestuur dit verzoek niet toe te staan, om het auteursrecht streng te handhaven.
Overwogen werd in hoeverre bij herdruk der Regelen de Maatschappij in de gevoelde behoefte zal voorzien.

Door den voorzitter werd mededeeling gedaan van de werkzaamheid der Commissie, welke zal trachten het mogelijk te maken, dat Holland mee kan doen aan het Internationaal Concours voor Bouwkunde, betreffende het moderne huis, te Rome in 1911 (zie Bouwkundig Weekblad no 5, blz. 49.) Nadere bijzonderheden hieromtrent kunnen nog niet medegedeeld worden.

Goedgekeurd werd om aan de Afdeeling Groningen een bijdrage te geven van *f* 2 per lid.

Ter verkrijging van het finantieel jaaroverzicht 1909 werd besloten, op voorstel van de Commissie van Financiën, een accountant aan te stellen, welke tevens over het jaar 1910 toezicht zal uitoefenen op de dagelijksche administratie der Maatschappij, tot hulp van de Commissie van Financiën.

Mededeeling werd gedaan dat het voorstel van het H. Bestuur der Mij. aan het Genootschap A. et A. om nogmaals eene vergadering te beleggen met H.H. opstellers der Nationale Prijsvraagregelen en afgevaardigden der verschillende Bouwkundige Vereenigingen ten einde een definitief concept vast te stellen, aangenomen is en deze bijeenkomst den 15 Februari e.k. zal plaats vinden.

ALGEMEENE VERGADERING OP DINSDAG 8 FEBRUARI 1910.

Zooals bekend verondersteld mag worden had de vergadering tot doel bespreking en vaststelling van de door de desbetreffende commissie voorgestelde wijzigingen in Statuten en Algem. Huish. Reglement, overgenomen door het Hoofdbestuur.
Tot voldoening der Commissie kan gemeld worden, dat alle door haar voorgestelde wijzigingen zijn aangenomen, behalve een tweetal; zoodat wij verwijzen naar de toelichting der Commissie voorkomende in B. Weekblad no. 37 1909 blz. 438 en de voorgestelde wijzigingen in B. Weekblad no. 1 1910, blz. 3.

Betreffende Statuten art. 1, 2de alinea, werd besloten deze als volgt aan te vullen: onder bouwkunst wordt in deze Statuten verstaan het bouwvak in den uitgebreidsten, *zoowel artistieken als technischen* zin des woords, en alle aanverwante vakken.
De vergadering wenschte het woord artistiek aan het woord technisch te laten voorafgaan.
In aansluiting hiermede zal het woord bouwkundig, voorkomend in art. 20 veranderd worden in bouwkunstig.
Het voorstel van de Commissie om te bepalen, dat de contributie voor A. L. en G. L. *minstens* f 15 en voor B. L. *minstens* f 7.50 per jaar bedraagt, vond weinig aanhang. Gemeend werd, dat het resultaat van daardoor verwachte vrijwillige bijdragen gering zou zijn, terwijl de voorgestelde toevoeging van het woord „minstens" niet geheel overeenkomt met de waardigheid van een lichaam als onze Maatschappij. Wel werd de behoefte gevoeld door meerderen, de contributie te verhoogen, van f 15 op f 20, maar het werd niet wenschelijk geacht op deze vergadering hierover te beslissen, maar op de a.s. Mei-vergadering.
Bij Algem. Huish. Reglement art. 4 werd bij de alinea: „Zij leveren dit (het stembiljet) behoorlijk gesloten in bij den Algemeenen Secretaris, enz" de quaestie van zegelen of niet besproken. Door de vergadering werd wenschelijk geacht, het zegelen *niet* verplichtend te stellen, zoodat behoorlijk gesloten voldoende is. De voorgestelde toevoeging van de Commissie: dat het omslag-stembiljet niet voorzien mag zijn van een naam, firmastempels of initialen, werd overgenomen.
Het voorstel van een der leden, omslag-stembiljet en stembiljet zelf uit één stuk te laten maken, zoodat het biljet slechts gevouwen moet worden, bij wijze van postblad, om in een tweede enveloppe verzonden te worden, welke laatste voorzien is van de handteekening van den stemmer, ter controle, werd algemeen goedgekeurd.
Aan het einde der vergadering werd onder applaus het voorstel van het Hoofdbestuur aangenomen, om den 1sten secretaris van het achtste Internationaal Architecten-Congres te Weenen, Franz Freiherr von Krausz tot Eerelid onzer Maatschappij te benoemen. De voorzitter, Otto Wagner, is reeds Eerelid.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

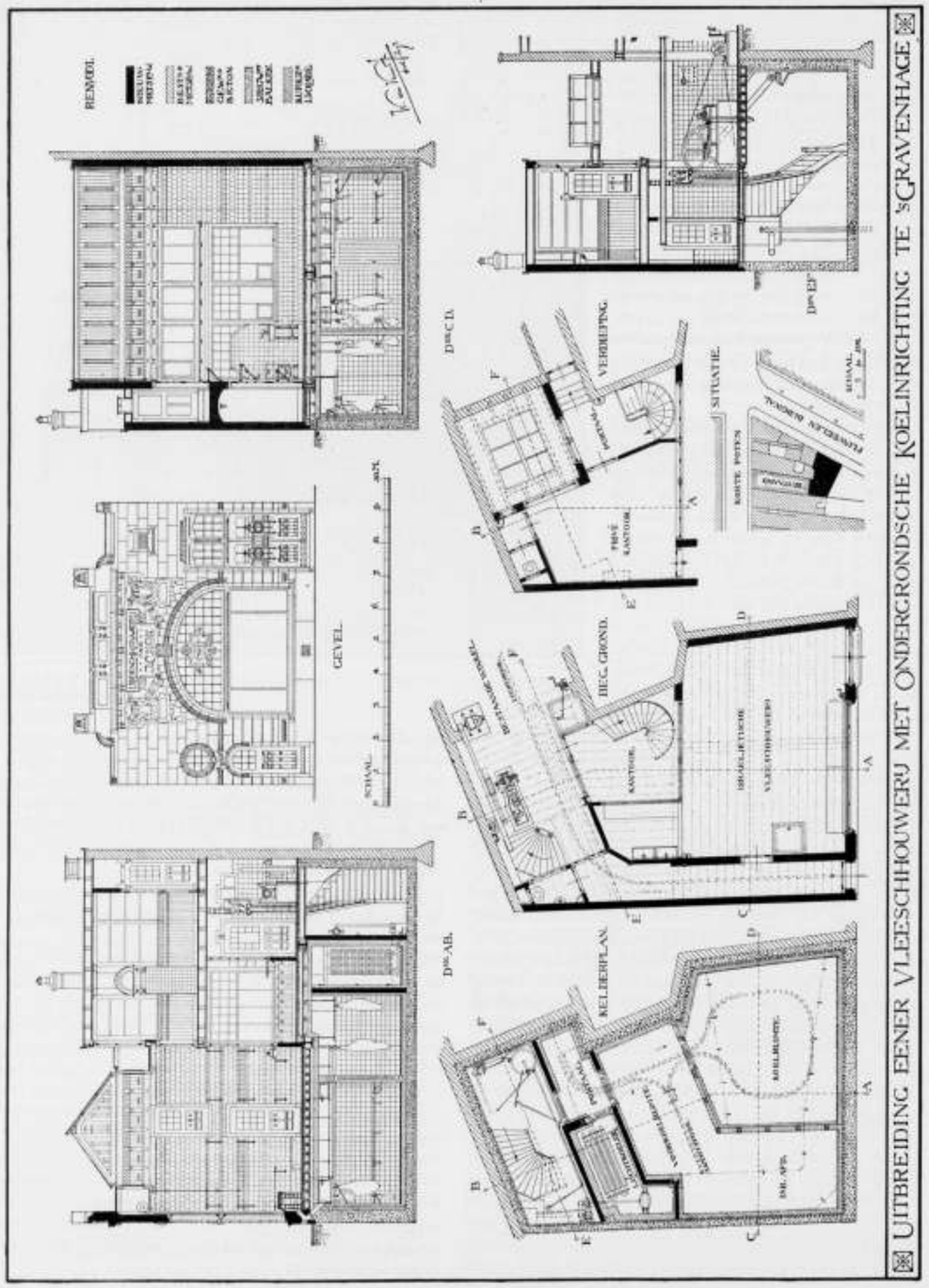
UITBREIDING EENER VLEESCHHOUWERIJ MET ONDERGRONDSCHE KOELINRICHTING TE 'S-GRAVENHAGE.

De wenschelijkheid van een eigen koelinrichting te bezitten, bij of in de onmiddellijke nabijheid van hunne zaken, heeft verschillende eigenaren der groote vleeschhouwerijen in ons land doen besluiten een dergelijke inrichting te doen bouwen, ten einde minder afhankelijk te zijn van de exploitatie der Gemeentelijke abattoirs, en de schade te ontgaan welke het dikwijls langdurige en tijdroovende transport op gloeiendheete zomerdagen aan het reeds gekoelde vleesch toebrengt.
De eerste firma te 's-Gravenhage, welke besloot zich een kunstmatig afgekoelde bewaarplaats van geslacht vleesch aan te schaffen, is de Naaml. Venn. „Vleeschhouwerij van J. C. Kok", gevestigd Korte Poten, welke haar bestaande zaak liet uitbreiden met het eenigszins eigenaardige gebouwtje, waarvan in nevenstaande teekening door platte gronden en doorsneden een afbeelding is gegeven. De omstandigheid dat door bedoelde firma naast haar bedrijf mede een z. g. Israëlietische vleeschhouwerij wordt geëxploiteerd, d. w. z. een inrichting, waarin onder contrôle volgens ritueele voorschriften geslacht en behandeld vleesch wordt verkocht, in verband met den voorgenomen bouw eener koelinrichting, deed haar besluiten de oppervlakte van haar bestaand perceel uit te breiden door aankoop van een terreintje van bijna 70 M². dat zoowel onmiddellijk aan dat perceel, als aan den Fluweelen Burgwal grenst. Hierdoor was 't mogelijk de administratie der beide zaken, welke tot nu toe in verschillende straten waren gelegen, tot één centrum terug te brengen, terwijl er toch een volledige scheiding der winkels, d. w. z. van de in beide verkochte artikelen mogelijk bleef, zooals een besliste eisch der Israëlietische voorschriften is. Ondergronds moest de ruimte worden gevonden voor de gekoelde bergplaatsen der voorradige artikelen; aldaar was de zooeven genoemde scheiding wederom geëischt. De zeer onregelmatige vorm van het toch reeds kleine doch kostbare terreintje was oorzaak, dat de indeeling zoowel van het bovengrondsche als van het ondergrondsche plan er althans op teekening onregelmatig zou uitzien. Intusschen was 't mogelijk, doordat geen bovenbebouwing was vereischt, een doorzichtig en helder verlicht geheel te verkrijgen en de Israëlietische vleeschhouwerij een hoogte en afdekking met bovenverlichting te geven, welke onder gewone omstandigheden bij bovenbebouwing niet uitvoerbaar is en aan de ruimtewerking eenigszins kon ten goede komen.
Een variant van de „opkamer" uit de hier en daar nog bestaande ouderwetsche winkels vormt hier de insteekverdieping met kantoor, van waaruit met een enkel oogopslag beide zaken te overzien zijn, en waarvan de hoogte zoodanig bepaald is, dat men zoowel tot in de Korte Poten als op den Fluweelen Burgwal kan zien. De indeeling van het gebouwtje berust nu in hoofdzaak op de plaatsing der Israëlitische vleeschhouwerij met daarbij behoorende waschruimte, welke geheel afgesloten kan worden van het overblijvende deel der zaak, op het gemakkelijk transport van het versch geslachte vleesch naar de koelruimten en de dagelijks over de stad te bezorgen bestellingen.

VLEESCHHOUWERIJ VAN J. C. KOK, FLUWEELEN BURGWAL, 's GRAVENHAGE.
Arch. W. DE VRIND JR., B. I.

Het zeer drukke verkeer in de Korte Poten brengt mede, dat het inbrengen van het geslacht vleesch en het laden der bestellingen gemakkelijker op den Fluweelen Burgwal kan geschieden. Langs een luchtspoor en speciaal vervaardigde loopkatjes worden de groote stukken gereden naar den toegang tot den kelder, bestaande uit een luik in den vloer bij het einde van den ouden winkel, alwaar ze door een lier met wandkraantje in den kelder worden neergelaten, en langs een ter plaatse aanwezig luchtspoor in de koelruimten worden gereden tot bij de vaste rekken, aan wanden en zoldering bevestigd. Door een in de voorkoelruimte in dit luchtspoor aangebrachten wissel is een rondrijden tot aan de plaats van inkomst mogelijk gemaakt. Ten einde in den kelder ruimte te winnen en om de electrisch gedreven koelmachine geregeld in 't oog te kunnen houden is deze op den beganen grond geplaatst, terwijl de beknopte en sierlijke bouw dezer machine mede aanleiding waren haar niet in den kelder te verstoppen, zooals met de overige onderdeelen van de koelinstallatie is geschied. De vullingen der leidingen met de koelvloeistof, zwaveligzuuranhydrid (SO_2), dat in zeer zware stalen cylinders in den handel is, kan door deze indeeling ook bovengronds geschieden. Het systeem der afkoeling berust, in afwijking van de tot nog toe gevolgde methoden, op het doen circuleeren van drooge, koude, geregeld ververschte lucht door houten kanalen, welke de lucht aan- en afvoeren van den z.g. luchtkoeler, deze voeren in de voorkoelruimte (minimum temp. + 5° C.) en daarna in de koelruimte (minimum temp. + 2° C.)
In beide ruimten zijn de vleeschrekken zoodanig aangebracht, dat er plaats is voor vijf en twintig stuks geslacht rundvee.
Wat nu de samenstelling van het gebouwtje betreft, is de waterdichte kelder vervaardigd van gewapend beton en zijn de kelderwanden tevens fundeering der muren, waar deze noodig waren. De vloer van den beganen grond, die zoowel aan de boven- als aan de onderzijde zwaar belast wordt en bovendien enkele honderden bevestingsbouten bevat en ten slotte eenigermate isoleerend moet werken, is vervaardigd van Siegwart balken met een draagvermogen van 1000 Kg. per M²., hetgeen voor dit materiaal een aanzienlijk bedrag is. De bescherming tegen koudeverlies in de koelruimten langs wanden, vloer en plafond geschiedt met kurkplaten. Deze wanden, evenals die in de meeste ruimten in het gebouwtje zijn zindelijkshalve met eenvoudige doch solide tegels bezet.
De voorgevel is vervaardigd van Pouillenay, een

Fransche kalksteensoort, welke in samenstelling gelijkt op Euville, doch veel geslotener en harder en eenigszins rose van kleur is. Het plint is van dezelfde steensoort en gepolijst. Boven het winkelraam is een tegeltableau in gekristallizeerd glazuur uit de Delftsche plateelbakkerij de „Porceleine Fles" geplaatst. Het hoogteverschil tusschen Korte Poten en Fluweelen Burgwal, ten bedrage van 55 c.M., was oorzaak dat er drie treden moesten worden aangebracht, één binnenshuis ter plaatse van een scheidingswand en de overige in den gevel. Dit gaf bij den ingang der winkel moeilijkheden, aangezien krachtens de bouwverordening het aanbrengen van eenig uitsteeksel buiten den rooilijn, behalve kozijndorpels, niet is toegelaten. Aangezien het samenvallen van voorkant trede met voorkant deur zeer storend voor 't oog zou zijn, zijn aan de betreffende treden welprofielen aangebracht, waarvan dat der onderste trede buiten de rooilijn uitsteekt.
Voor de uitvoering is de wijze van partiëele aanbesteding van den beginne af consequent doorgevoerd, zijnde dit de eenig mogelijke voor werken van een dergelijken samengestelden aard.

W. DE VRIND JR., *Bouwk. Ing.*

TECHNIEK.

GETEERDE WEGEN.

Vervolg van blz. 65. (Slot).

Het kan misschien zijn nut hebben, nu we zagen dat geteerde wegen stofvrij zijn, in veel beteren toestand blijven dan ongeteerde wegen en bovendien minder onderhoudskosten vereischen, ook nog iets mede te deelen omtrent de uitvoering van het werk (het teren) en de omstandigheden, waaronder dit dient te geschieden.
Zooals ik reeds mededeelde was de weg onder een behoorlijk beloop gebracht en waren de lagen basaltslag goed ingewalst. Toen de weg geteerd zou worden, was er geruime tijd (ongeveer $3^1/_2$ maand) verloopen, sinds de laatste verharding was opgebracht, en waar het bovendien veel nat weer geweest was, zat het verhardingsmateriaal er zeer goed in.
Onmiddellijk voor het teren (begin Augustus, op een zeer warmen dag) werd de weg met stevige bezems door enkele werklieden goed schoon geveegd. De afkomende stof werd van het grove vuil ontdaan en op een „ruggetje" aan weerszijden van den weg geveegd.
Het benoodigde aantal vaten met koolteer was langs den weg gebracht; een gewoon veevoederkookstel van 300 Liter inhoud was mede aanwezig en was geplaatst op een plat wagentje, om het gemakkelijk te kunnen verplaatsen.
Eén werkman zorgde verder voor het aftappen der teer uit de vaten en bracht deze in het kooktoestel; één man zorgde voor het bedienen van het kooktoestel en het warm maken der teer; één man tapte de verwarmde teer af in emmers en bracht deze op den weg en drie arbeiders zorgden voor het uitstrijken van de teer. Met zes werklieden werd dus het werk uitgevoerd onder mijn persoonlijk toezicht.
De teer moet m. i. behoorlijk warm zijn, maar mag niet bepaald hard koken, opdat daardoor de vloeideelen, die juist voor het bindingsvermogen zoo noodig zijn, niet vervliegen. Intusschen schijnt dit warm teren niet beslist noodzakelijk te zijn, wel is het wenschelijk om, indien men de teer niet verwarmt, de afgetapte teer eenigen tijd in emmers aan de zonnehitte bloot te stellen.
Een door en door droge weg en een flink heete zomerdag zijn echter wel noodzakelijk, om goede resultaten te bereiken. Persoonlijk geef ik ook de voorkeur aan „warm" teren. Het uitstrijken van de teer op den weg (met stevige bezems) moet eveneens met zorg geschieden. Er mag geen plekje onbedekt blijven en er mogen ook geen plassen op den weg blijven staan. Eén der drie werklieden, die met het uitvegen belast waren, liet ik dan ook eenige meters lengte achterblijven, om het werk der beide anderen na te vegen.
Onmiddellijk nadat de geheele weg (plm. 180 meter en bijna $3^1/_2$ meter breedte) geteerd was, liet ik het langs den weg verzamelde stof over de teerlaag verspreiden, zoodanig dat de teer geheel bedekt was; voor zoover ik daarvoor stof te kort kwam, gebruikte ik grintzand. Na de tweede keer teren heb ik hiervoor alleen grintzand gebruikt, daar van den reeds eenmaal geteerden weg hoegenaamd geen stof te vegen was. De eerste dagen na het teren liet ik telkens, als de teer nog eens door de stof of het grintzand heenkwam, dergelijke plaatsen dadelijk weer met grintzand dekken.
Na den eersten keer teren heb ik den weg een paar dagen voor rijverkeer afgesloten; na den tweeden keer teren slechts gedurende den opvolgenden nacht. Dit afsluiten kon hier plaats hebben, omdat naast den te teren weg, een behoorlijk breed voetpad aanwezig was, welk pad zonder bezwaar gedurende enkele dagen voor rijwielen kon opengesteld worden.
Afsluiten is echter niet beslist noodzakelijk. Wel tijdens de uitvoering van het werk, doch zoodra de teer behoorlijk gedekt is met zand, kan de weg zonder bezwaar worden opengesteld voor het verkeer.
Nog zij opgemerkt, dat men altijd eenigszins voorzichtig moet zijn met de teer, die men gebruikt. Men kan onder de meest gunstige omstandigheden de omschreven werkzaamheden uitvoeren en de resultaten kunnen toch onvoldoende zijn, alleen door minder goede hoedanigheden van de teer. Hierover kan men ook een en ander lezen op bladz. 20 der genoemde brochure „onze wegen." En het moeilijke hierbij is, dat we voorloopig nog de noodige gegevens missen om vooruit met zekerheid te kunnen vaststellen of de teer werkelijk voor het beoogde doel geschikt is of niet.
Voor de door mij genomen teerproef werd de teer betrokken van de Gemeente-gasfabriek alhier en deze bleek, blijkens de resultaten, goed te zijn. Bovendien werd met teer van dezelfde gasfabriek in 1908 door de Gemeente Rilland (Zuid-Beveland) de geheele weg van het station Rilland naar Bath (1 uur gaans) geteerd en ook hier zijn zeer goede resultaten verkregen. Het teren

van dezen weg werd uitgevoerd op initiatief en onder toezicht van een wethouder der gemeente Rilland, nadat in 1906 en 1907 reeds proeven genomen waren, en het resultaat is ook daar geweest, dat een veel hardere weg is verkregen, die ook in 't najaar en den winter goed blijft, terwijl de onderhoudskosten belangrijk zijn gedaald.

Het leek mij niet ongewenscht eens de aandacht te vestigen op genoemde brochures van den Algemeenen Nederlandschen Wielrijdersbond en tevens iets uit eigen ervaring mede te deelen. Aan onze wegen is nog zoo ontzettend veel te verbeteren en het kan m. i. geen kwaad, daarop telkens belanghebbenden nog weer eens te wijzen. En in 't bijzonder meende ik, dat eenige mededeelingen omtrent het teren van wegen nut kunnen afwerpen, omdat deze werkzaamheden zonder bezwaar door elke kleine plattelandsgemeente kunnen uitgevoerd worden, mits de eenvoudige — hierboven aangegeven — voorzorgen en maatregelen slechts in acht genomen worden.

Goes, December 1909. F. G. C. ROTHUIZEN.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XIV.

STEENHOUWERSARBEID EN STEENHOUWERSZIEKTE.

In den loop van het jaar 1906 wendde het Bestuur van de Sociaal-Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten zich tot de vereenigingen Architectura et Amicitia; Vereeniging van Delftsche Ingenieurs; Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en Koninklijk Instituut van Ingenieurs om tezamen een commissie te benoemen, welke een onderzoek zou hebben in te stellen naar de mogelijkheid, maatregelen te nemen tegen de gebleken schadelijke gevolgen van den steenhouwersarbeid. Dat voorstel viel in goede aarde en als leden der commissie werden aangewezen de heeren Jos. Th. J. Cuijpers (A. et A.); H. A. van IJsselsteijn (V. v. D. I.); D. A. N. Margadant (M. t. B. d. B.); F. M. L. Kerkhoff (K. I. v. I.) en P. Bakker Schut (S. T. V.); in verband met de benoeming van den heer van IJsselstein tot Directeur-Generaal werd de heer J. H. W. Leliman in diens plaats aangewezen, terwijl de heer Kerkhoff overleed, kort voor de samenstelling van het rapport.

Een zeer uitvoerig rapport van de bevindingen der commissie is thans in druk verschenen, in welks voorbericht wij vermeld vinden, dat de bewerking van het hoofdstuk, inhoudende de resultaten van medische onderzoekingen, is verricht door den heer L. Heijermans, arts en privaat-docent in de beroepsziekten en de bedrijfs-hygiëne te Amsterdam.

Vóór alles maakt het rapport den indruk van degelijken en consciëntieusen arbeid.

De vragen, die het bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging had geformuleerd en waarin als het ware het programma der commissie was neergelegd, luiden als volgt:

1e. Op welke wijze en in hoeverre is het mogelijk door verbetering der arbeidsvoorwaarden der steenhouwers (inrichting der werkplaatsen, hygiënische maatregelen, enz.) de voor de gezondheid der steenhouwers schadelijke invloeden van het beroep te bestrijden?

2e. Is het mogelijk de voor de gezondheid meest schadelijke soorten gehouwen steen te weren en zoo ja, welke soorten en op welke wijze.

Reeds dadelijk bleek der commissie, dat het niet als haar taak kon worden beschouwd, slechts een categorisch antwoord op bovenbedoelde vragen te geven, doch dat zij een uitvoerig overzicht van het steenhouwersbedrijf in zijn geheelen omvang en een nauwkeurig beeld van den gezondheidstoestand der steenhouwers en den aard der schadelijk werkende factoren moest geven.

Aan deze overwegingen — aan deze gelukkige gedachten — danken wij het zoo uitnemende werk der commissie, waarvan het eerste hoofdstuk is gewijd aan het medisch onderzoek van ruim 350 steenhouwers, hetgeen de commissie heeft doen instellen en verricht werd door de heeren Dr. J. H. W. Scheltema, arts, te 's Gravenhage; L. Heijermans, arts, te Amsterdam; Dr. P. W. Meihuizen, arts, te Arnhem; Dr. Th. Stoop, arts, te Dordrecht; Dr. H. G. Gooszen, arts, te Deventer; W. H. Stants arts, te Utrecht en J. G. F. van Gils, arts, te Roermond, terwijl de steenhouwers, werkzaam aan het nieuwe Academiegebouw te Groningen werden onderzocht door Dr. E. Wintgens, medisch adviseur bij de Arbeidsinspectie.

Het tweede hoofdstuk behandelt de geschiedenis der steenhouwersziekte; al dadelijk in den aanvang van dat hoofdstuk trof ons ten zeerste, dat reeds in het jaar 1664 de steenhouwersziekte bekend was, terwijl nu — in 1910 — nog geen enkele maatregel getroffen is, om die ziekte krachtdadig te bestrijden. Voorzeker komt ook hier de Sociaal-Technische Vereeniging een woord van warme hulde toe voor het ook in deze weder genomen initiatief.

De strijd tegen de loodwitvergiftiging en de steenhouwersziekte door de S. T. V. geopend, en gevoerd met geestelijke wapenen van superieure hoedanigheid — die strijd moet de overwinning brengen.

De commissie verhaalt verder in dit hoofdstuk uit een werkje van het jaar 1744 in het Hollandsch en door een anonymus geschreven: „Seer curieus is het, dat Diemerbroek verhaalt van verscheidene steenhouwers van Aamborstigheijt gestorven, welker Lighamen hij segt geopent te hebben, en dat hij in hare Longen hele Hoopen Zant had gevonden, sodat hij in de Long-Blaasjens met een fijn Mes van een sneed, hij zich scheen in een sandagtig Lighaam te snijden."

In 1721 reeds wijdde een geneeskundige een dissertatie aan de steenhouwersziekte en kwam daarin tot de conclusie, dat de oorzaak der ziekte in de stofinademing ware te zoeken.

Verder bevat dit hoofdstuk een rijke verzameling cita

ten uit medische werken, uit binnen- zoowel als uit het buitenland afkomstig, terwijl het slot gewijd is aan de uitkomsten van vroegere onderzoekingen, o. a. van de enquête der Staatscommissie van 1910.

Het derde hoofdstuk vangt aan met een schets van het eigenlijke steenhouwersbedrijf, zooals het in ons land wordt uitgeoefend. Daarin zien we b. v. dat volgens de beroepstelling van 1899 in ons land werkzaam waren in het steenhouwersbedrijf:

als patroon, voor eigen rekening . . .	292	personen
„ „ „ rekening van anderen.	6	„
„ meesterknecht, enz.	30	„
„ gewoon arbeider	1988	„
„ kantoorpersoneel	14	„
„ hulppersoneel	2	„
Totaal	2332	personen

Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de steensoorten, waarin wij lezen, dat de commissie getracht heeft nauwkeurige cijfers van het verbruik der verschillende steensoorten te krijgen, hetgeen echter niet gelukt is; wel werd door een drietal groote firma's medegedeeld, dat door hen in het jaar 1906 zijn geïmporteerd aan:

hardsteen . . .	5175 M³,	waarvan bewerkt	3350 M³,
diverse kalksteenen	370 „	„ „	25 „
„ zandsteenen	660 „	„ „	175 „
graniet	600 „	„ „	600 „
marmer.	416 „	„ „	65 „

Daarna wordt uitvoerig de aard van den steenhouwersarbeid besproken, verduidelijkt door afbeeldingen van de verschillende gereedschappen en door enkele scherpe kiekjes van steenhouwers in verschillende houdingen aan den arbeid.

Hoofdstuk IV geeft schatten van feiten en cijfers omtrent de arbeidsvoorwaarden der steenhouwers, aan welk hoofdstuk wij een volgend artikel hopen te wijden.

Het vijfde hoofdstuk omvat de werkplaatsen; daarin treffen we weer een scherp kiekje van den medicus, bezig zijnde door middel van een toestel het stofgehalte van de, een aan den arbeid zijnde steenhouwer, omgevende lucht.

Het zesde en zevende hoofdstuk geven tientallen tabellen statistieken en grafische voorstellingen van den gezondheidstoestand van en de sterfte onder de steenhouwers, terwijl in het achtste deel een achttal maatregelen, ter bestrijding van de steenhouwersziekte, wordt aangegeven en in het negende een krachtig pleidooi wordt geleverd voor een verbod van het gebruik der voor de gezondheid der bewerkers gevaarlijkste steensoorten.

Ook op deze vier laatste hoofdstukken hopen wij nog nader en uitvoeriger terug te komen; het rapport der commissie bevat zulk een rijken schat van wetenswaardigheden, dat de verdienste van het werk der commissie al zeer slecht op haar waarde zou zijn geschat, als wij zouden volstaan met dit oppervlakkig overzicht.

De commissie komt dan ten slotte tot de volgende:

CONCLUSIES.

I. De gezondheidstoestand der steenhouwers in Nederland is zeer ongunstig, de sterfte onder hen abnormaal groot in verhouding tot die onder andere arbeidersgroepen. De ziekte der ademhalingsorganen, in het bijzonder de tuberculose, maken de meeste slachtoffers onder hen.

II. Aangezien deze slechtere gezondheidstoestand niet te verklaren is uit de sociale omstandigheden, waaronder de steenhouwer leeft, noch uit abnormaal groot drankmisbruik, moet worden aangenomen dat de nadeelig werkende factoren schuilen in het beroep, zoodat de tuberculose hier is te beschouwen als „beroepsziekte".

III. Als meest waarschijnlijke primaire oorzaak van deze abnormale morbiditeit en moraliteit is te beschouwen de aan het beroep inhaerente inademing van steenstof. Andere factoren, nl. de algemeen te lange arbeidstijd, de meestal slecht ingerichte werkplaatsen, enz. bevorderen de ontwikkeling en het snel verloop der steenhouwersziekte.

IV. Tal van gegevens wijzen er op, dat het bewerken van vele zandsteensoorten in meerdere mate nadeelig voor de gezondheid is dan de bewerking van hardsteen, marmer en andere kalksteensoorten. Aan een verbod van de bewerking van bedoelde zandsteensoorten staan geen overwegende bezwaren van technischen of economischen aard in den weg.

V. Het tot stand komen van een wet tot bestrijding en voorkoming der steenhouwersziekte is urgent.

VI. Als maatregelen tot bescherming komen in de eerste plaats in aanmerking:

a. Toelating tot het beroep niet vóór den 16-jarigen leeftijd en niet dan na voorafgaande medische keuring. Verbetering der vakopleiding.

b. Periodieke herkeuring; verwijdering van de steenhouwers met beginnende tuberculose uit het beroep, mits met gelijktijdige gelijkstelling van deze beroepsziekte met een bedrijfsongeval.

c. Beperking van den arbeidsdag op 8 uur; nauwkeurige regeling en rusttijden.

d. Kunstmatige ventilatie van de werkplaatsen, in welke over een krachtwerktuig wordt beschikt of gemakkelijk aansluiting aan een electrische centrale kan worden verkregen. Verplichting tot het nat doen bewerken van de steensoorten, welke daarvoor in aanmerking komen.

e. Strenge voorschriften betreffende de inrichting en het gebruik der werkplaatsen.

f. Verbod van het gebruik van den grendel.

g. Verbod van de bewerking van de bij algemeenen maatregel van bestuur aan te wijzen zandsteensoorten, gepaard met een verbod van het invoeren dier steenen.

Arnhem, Febr. 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

VENTILATIE VAN ZALEN.

Vervolg van blz. 67. (Slot).

Hoewel het zeer wenschelijk is de zalen zooveel mogelijk met de toevoerlucht te verwarmen, zal men toch niet altijd buiten plaatselijke verwarmingstoestellen kunnen daar sterk afgekoelde wandoppervlakken aanleiding geven tot het ontstaan van hinderlijke luchtstroomen welke men door aldaar opgestelde verwarmingstoestellen moet tegengaan. Ook het tijdig op temperatuur brengen moet dikwijls door in de zalen aanwezige verwarmingstoestellen worden ondersteund.

Met het oog op dit laatste en wegens de besparing op de bedrijfskosten verdient het menigmaal aanbeveling de inrichting zoo te maken, dat de lucht, die uit de zaal verwijderd wordt, ten deele of geheel weder kan worden toegevoerd na opnieuw verwarmd te zijn.

Wanneer de zaal nog niet bezet is, kan men door de

lucht te doen circuleeren de ruimte spoedig op temperatuur brengen en doet dus de ventilatie ook dienst voor verwarming. Bij aanwezigheid van weinig publiek of op zeer koude dagen kan op gelijke wijze gewerkt worden, voor zoover noodig onder bijvoeging van versche lucht.
Men hoort tegen een dergelijke inrichting wel eens bezwaar maken uit een hygiënisch oogpunt, aangezien de lucht door de afvoerkanalen gevoerd, zich daarin kan verontreinigen en dus bij circulatie niet voldoende zuiver weder in de te ventileeren ruimte komt. In vele gevallen zal zulk een bezwaar, vooral bij goed ingerichte kanalen, wel denkbeeldig zijn.
Kunstmatige afkoeling der lucht vormt dikwijls een punt van overweging. Deze kan direkt of indirekt geschieden. Direkt door de lucht in onmiddellijke aanraking te brengen met ijs, kunstmatige regen, koud muurwerk enz., indirekt door de lucht te voeren langs ijzeren toestellen, waardoor water of een of ander koud mengsel stroomt.
Directe aanraking met ijs of water maakt de lucht altijd onaangenaam en hinderlijk vochtig en is uit dien hoofde af te keuren, beter is het de lucht te voeren langs koel muurwerk, waartoe o.m. de fundeeringen dikwijls een geschikte gelegenheid bieden. Door de kanalen zoo in te richten, dat gedurende den nacht daarin een natuurlijke ventilatie is te onderhouden, kan men het muurwerk weer afkoelen.
Indirekte afkoeling vereischt een kostbare installatie, terwijl de bedrijfskosten evenals bij direkte koeling door water en ijs te hoog zijn om gerechtvaardigd te worden door het weinige gebruik dat men in ons klimaat met zijn gering aantal werkelijk heete dagen daarvan kan maken.
Men houde vooral bij iedere ventilatieinrichting in het oog dat eenvoud en centralisatie van bediening een hoofdvereischte is. Door middel van eenvoudige, betrouwbaar werkende toestellen moet alles kunnen worden geregeld en de inrichting is zoo noodig in verschillende groepen te verdeelen.

Aan iedere ventilatieinrichting zijn twee hoofdeischen te stellen, zij moet n. l. een voldoende hoeveelheid versche lucht leveren en daarbij geen tocht veroorzaken. Aan dezen laatsten eisch is wel het moeilijkste te voldoen en menige ventilatieinrichting is door tekortkomingen in dit opzicht in discrediet geraakt.
Tocht wordt veroorzaakt door de bewegende lucht, wanneer deze het lichaam met te groote snelheid of met te lage temperatuur of onder beide omstandigheden treft. De aanleiding tot het optreden van tochtverschijnselen kan zeer verschillend zijn.
Zoo werd in een schouwburg over tocht geklaagd, terwijl de ventilatieinrichting geheel buiten werking was. De tochtverschijnselen waren het gevolg van onvoorziene afkoeling der lucht aan besloten wanden der zaal waardoor koude luchtstroomen binnen het bereik der bezoekers kwamen.
In een groote concertzaal was het in de nabijheid van de in het midden staande pilaren niet uit te houden van den tocht. Het bleek dat deze pilaren bestonden uit een ijzerconstructie bekleed met pleister, waarbij de holle binnenruime in open gemeenschap stond met de zoldering, waar temperaturen onder het vriespunt voorkwamen.
Ook hier koelde zich de lucht uit de zaal sterk aan deze zuilen af.
Bij kerken ondervindt men ook zeer dikwijls last van tocht tengevolge van de groote afkoelende oppervlakken, die onvoldoende verwarmd worden.
Het is van groot belang, dat de architect zich in deze aangelegenheden tijdig tot deskundigen wendt, opdat reeds bij het ontwerpen van het gebouw de noodige maatregelen kunnen worden genomen en onjuiste constructie worden vermeden.
Vooral de verwarming en ventilatie van zalen biedt dikwijls groote moeilijkheden, daar al naar den aard van het gebruik en het doel van de zaal, zich daarin menschen van verschillenden leeftijd of op verschillende wijze gekleed en van verschillende gevoeligheid voor temperatuur en luchtverversching ophouden. Het is natuurlijk onmogelijk met alle eischen rekening te houden, doch wel dient men te trachten een toestand te scheppen, die zooveel mogelijk voldoet.

Over de wijze waarop het beste de versche lucht in de te ventileeren ruimte is te voeren, bestaan zeer uiteenloopende meeningen. Alle bezwaren, die daarbij te overwinnen zijn, zijn in den tegenwoordigen tijd vrij algemeen met één verminderd n.l. met het bezwaar dat vroeger de verlichting bood. Sinds de groote verspreiding van het electrisch licht behoeft men geen rekening meer te houden met de warmte en de verbrandingsproducten der verlichting en is ook in verschillende andere opzichten de techniek der luchtverversching een groote schrede tot de goede oplossingen nader getreden.
Een hoofdvereischte bij iedere ventilatie is het zich innig kunnen mengen van de uitademingsproducten met de lucht. De gasvormige geaardheid dezer producten en de warmte, die het lichaam afgeeft bevorderen de menging. Zelfs als de mensch in rust is ontstaat er door den warmen luchtstroom die langs zijn lichaam opstijgt een min of meer innige vermenging van de uitademingsproducten met de hem omgevende lucht. Hoe beter deze menging, hoe minder spoedig men de verontreiniging der lucht zal bespeuren, vandaar dat dikwijls de in een zaal aangebrachte waaier- en schroefventilatoren een verbetering van de atmosfeer bewerken, hoewel er toch van feitelijke luchtverversching geen sprake is.

Bij ventilatie heeft men twee hoofdsystemen van luchtverplaatsing te onderscheiden, n.l. die waarbij de luchtstrooming geschiedt van onderen naar boven en die waarbij zij plaats vindt van boven naar beneden.
Men was vroeger van meening, dat de lucht bij strooming van de voeten naar het hoofd zich aanmerkelijk verwarmde en daardoor de luchtbeweging van beneden naar boven de voorkeur verdiende. Door metingen is

echter gebleken dat dergelijke temperatuurverschillen zoo goed als niet bestaan, dat de lucht zeer gelijkmatig van temperatuur is en dus uit dit oogpunt geen voordeelen aan ventilatie van beneden naar boven zijn verbonden.
Voorts is gebleken, dat de snelheid van den luchtstroom, die de mensch door zijn eigen warmte opwekt, ongeveer 0,25 M. per seconde is. In den schouwburg te Neurenberg heerscht bij de ventilatie van boven naar beneden een snelheid van 0,07 M. zoodat tochtverschijnselen uit dien hoofde uitgesloten zijn.
Van bijzonder belang is de centralisatie van de toevoerlucht, zoowel wat betreft den kanaalaanleg als het binnenvoeren in de ruimte, waardoor goede regeling en gelijkmatige temperatuur der lucht bij de intrede der zaal gewaarborgd wordt.
Bij ventilatie van beneden naar boven dient men bij het binnenvoeren der lucht in de nabijheid der zitplaatsen te rekenen met een zoo groot mogelijke verdeeling der invoeropeningen, teneinde geringe intreesnelheden te verkrijgen.
Bovendien zijn op de galerijen en overige gedeelten van de zaal verschillende toevoerkanalen onder de zitplaatsen noodig. Nog uitgebreider moet het net van toevoerkanalen zijn voor een zaal, waarin de zitplaatsen verplaatsbaar zijn en hoe talrijker de toevoeropeningen, des te onzekerder is men omtrent de richting, snelheid en temperatuur der luchtstroomen.
Anders is het gesteld bij een ventilatie-inrichting met luchttoevoer van boven naar beneden, waarbij de lucht centraal, op grooten afstand van de menschen in de zoldering van de zaal binnentreedt, en verschil van instroomingstemperatuur en onzekerheid omtrent de snelheid en geaardheid der luchtstroomen niet voorkomen kan.
Een natuurlijk gevolg van de opwaarts gerichte ventilatie vormt het stijgen van de temperatuur van den vloer naar de zoldering. In vergaderzalen is dit verschijnsel niet altijd hinderlijk, daar deze zalen in de hoogere gedeelten niet zoo bezet zijn. Bij neerwaarts gerichte ventilatie is de temperatuur zeer gelijkmatig over de geheele ruimte verdeeld.
Tegen opwaartsche ventilatie wordt wel het bezwaar te berde gebracht, dat de lucht, die bij den vloer binnentreedt, stof doet opwarrelen. Door juiste keuze van plaats en hoogte der toevoeropeningen zal zich dit gebrek niet voordoen, doch het is moeilijk dezen eisch der ventilatietechniek aan de indeeling van het gebouw en de constructie aan te passen, vooral als de zaal zich op een der verdiepingen bevindt.
Het op temperatuur brengen van opwaarts geventileerde zalen geschiedt zeer gemakkelijk, zoonoodig laat men daarin de lucht circuleeren. Bij strenge koude en hooge temperatuur der verwarmde lucht, kunnen de krachtige luchtstroomingen wel aanleiding geven tot opwarrelen van stof.
Bij neerwaartsche ventilatie geschiedt het op temperatuur brengen langzamer, doch zeer rustig en zonder dat de lucht door opwarrelend stof verontreinigd wordt, daar de warme luchtlagen zich over de koudere verspreiden en geleidelijk zich naar onderen bewegen.
Voor afkoeling werkt de opwaartsche ventilatie met toevoeropeningen in de nabijheid der zitplaatsen ongunstig, daar men spoedig hinder van de koude lucht ondervindt.
Geschiedt de luchttoevoer door openingen in de zoldering, dan zal men, natuurlijk bij goed geregelde temperatuur, geen last van de gekoelde lucht ondervinden, daar de openingen zich op te grooten afstand van de menschen bevinden.
Bij opwaartsche ventilatie bestaat de mogelijkheid te ventileeren zonder mechanische beweegkracht. Hoewel dit voordeelig in het bedrijf kan zijn, verdient toch mechanische ventilatie de voorkeur, daar men daarbij gedwongen is de toestellen in werking te houden en men dus veel eerder voor een goede bediening zal zorg dragen.
Een groote moeilijkheid doet zich voor bij het voortplanten van het geluid veroorzaakt door de in werking zijnde ventilatoren enz. Door keuze van de juiste toestellen, het aanleggen van lange luchtkanalen en het nemen van goede voorzorgsmaatregelen kan men er veel toe bijdragen het geluid te beperken en niet hinderlijk te maken.
Opwaartsche en neerwaartsche ventilatie eischen beide, en dit geldt in het algemeen voor iedere ventilatie-inrichting, een zorgvuldig uitgewerkt projekt en goede uitvoering, doch bij neerwaartsche ventilatie zijn de moeilijkheden beter te overwinnen.
Professor Fischer zegt in zijn „Handbuch der Architectur" over neerwaartsche ventilatie.
„Zeer zeker is, met het oog op de goede werking, een geschikte plaatsing van de luchtaanvoer-opening en gelijkmatigen afvoer door den vloer noodig. Is aan deze voorwaarden voldaan, dan biedt dit ventilatiesysteem echter een aangenamer verblijf in een lokaal dan de opwaartsche luchtverversching.
Beide systemen geven bevredigende uitkomsten, mits door toepassing van bijzondere hulpmiddelen er zorg voor wordt gedragen, dat sterk afkoelende wanden geen tocht kunnen veroorzaken. De techniek weet echter in dergelijke moeilijkheden afdoende te voorzien.
Een schouwburgzaal met haar groote, vrije middenruimte biedt een der mooiste gelegenheden om de lucht van boven af binnen te voeren. Het is een luchttoevoerkanaal bij uitnemendheid, waarin men de luchtsnelheid bijna tot nul kan laten worden en toch iedereen toeschouwer de noodige versche lucht toevoeren. Men kan de lucht met vrij groote snelheden laten binnenstroomen en heeft gelegenheid, door de stroomingen elkander te laten treffen, de snelheden tot nul te reduceeren.
Er zijn verschillende combinaties en variaties te bedenken, zoowel bij opwaartsche als neerwaartsche ventilatie. Zoo kan men ventilatie van beneden naar boven in het onderste gedeelte van een zaal, van boven naar boven in het bovengedeelte aanbrengen en daardoor zoowel een geschikte luchttemperatuur als lucht van goede hoedanigheid verkrijgen.

Past men neerwaartsche ventilatie toe met circulatie van boven naar boven dan kan men in bepaalde gevallen ook zeer goede resultaten verkrijgen.
Bij neerwaartsche ventilatie van boven naar boven en naar omlaag is het goed mogelijk alle spoedig opstijgende verontreinigende bestanddeelen der lucht, zooals tabaksrook enz., te verwijderen terwijl dit systeem tevens voor zalen met sterk wisselende bezetting voordeelen biedt.
Zalen, waarin zeer sterk gerookt wordt of waarin rijkelijk gasverlichting wordt aangetroffen en die niet zeer ruim zijn, kunnen in de meeste gevallen het beste opwaarts worden geventileerd. In ieder geval dienen in het boven gedeelte afvoer openingen aanwezig te zijn. Daarbij moet men echter bedenken, dat het zeer ongewenscht is, de ruimte onder de vaste zitplaatsen voor een geschikte gelegenheid tot invoeren der lucht te bestemmen, daar dergelijke toevoeropeningen en kanalen door het publiek zeer verontreinigd worden. Zelden worden de kanalen enz. gereinigd en zoo dit geschiedt, hoe gebeurt dit dan meestal nog!
In het voorgaande is in algemeene trekken een en ander over de beginselen van ventilatie-systeem medegedeeld, een nauwkeurige bestudeering van het ventilatie vraagstuk kan het ons verder slechts mogelijk maken, inrichtingen tot stand te brengen, die voldoen aan de strenge eischen, die aan goede luchtverversching moeten worden gesteld.
De behoefte aan goede luchtverversching is groot, zij houdt als 't ware gelijken tred met onze beschaving, het is dus wel noodig dat alles in het werk worde gesteld om de moeilijkheden, welke zich voordoen, te overwinnen.

's-Gravenhage. F. G. UNGER.

BOEK-EN PLAATWERKEN

The Grow of the English House, A short History of its architectural Development from 1100 to 1800. J. Alfred Gotch. Een boekwerk van aardigen inhoud, en voorzien van de goede afbeeldingen, die Engelsche uitgaven kenmerken, en die we uit Studio e. a. tijdschriften kennen. Keurig genomen foto's van façades, interieurs en details, dikwijls ook goede handschetsen, — en behandelend van af de burchttorens, en de uitwerking daarvan, de Italiaansche invloeden van Renaissance, de Elisabeth en Jacobus-stijlen, de klassieke behandeling en de invloed van amateur-architecten, de nawerking van Palladio, en ten slotte de zeventiende en achttiende eeuw. Alles voorzien van een chronologische lijst van gebouwen, en andere handige klappers bij 't raadplegen ervan.
Voor een eenigszins degelijke kennismaking met Engelands bouwkunst een aanbevelenswaardig boek. d. C.

Onze Centrale. In een alleraardigste brochure getiteld „Onze Centrale" geeft de directeur der Nijmeegsche gemeentelijke electriciteitswerken, de heer Lohr een overzicht van zijn bedrijf, daarbij op eenvoudige wijze verklarend de werking van het geheel en de onderdeelen afzonderlijk. Ook uit een bouwkundig oogpunt is dit werkje van belang, wijl verschillende illustraties van het gebouw als gevels en binnenaanzichten hier voorkomen. De architectonische verzorging was toevertrouwd aan de heeren Weve en Kolk, die er zeer wel in geslaagd zijn aan deze utiliteitsbouw goede architectonische vormen te geven. S.

VERGADERINGEN

„Iets over de ontginning van Steengroeven" was het onderwerp, dat de Heer M. E. H. Tjaden c. i., op Donderdag 27 Januari voordroeg voor het Civiel en Bouwkundig gezelschap „Practische Studie" te Delft.
Spreker gaf aan de hand eener kaart een overzicht van de voornaamste groeven, voornamelijk gelegen in de Belgische Ardennen, Luxemburg en het aangrenzend deel van de Rijnstreek, en wees op het verschil in ontginning bij bouwsteenen — speciaal zandsteen — en de steenen, welke moeten dienen voor bestrating.
In de eerste — meer kostbare steensoorten — neemt men weinig zijn toevlucht tot springmiddelen om de groote steenbrokken los te maken. Langs natuurlijke gleuven en gaten worden wiggen gedreven en met lange ijzeren hefboomen tracht men reuzenstukken los te wringen.
In de hardere steensoorten wordt daarentegen een ruim gebruik gemaakt van buskruit. Het explodeeren geschiedt dan in de schafttijden; het tijdstip wordt door een waarschuwend klokgelui aangekondigd.
De meeste steengroeven zijn niet het geheele jaar door in exploitatie, doch staan gedurende den winter stil.
Bij sommige soorten b.v. *Wezersandsteen*, geschiedt dit, omdat het mijnwater, dat anders in de atmosfeer verdampt, oorzaak is dat de steen bros wordt; bij andere b.v. *La Rochette*, omdat het loshakken dan veel moeielijker en dus kostbaarder is.
Speciaal behandelde spreker verschillende groeven en het materiaal van onze keien, en de bewerking, die de steenstukken ondergaan, eer ze van *pavé brute* of *ordinaire* zijn omgezet in *pavé retaillié*, zooals ze in den handel komen, welke bewerkingen door onderscheidene werklieden buiten de groeven worden verricht.
Deze bewerking geschiedt uitsluitend met hamers, waarbij opvalt, dat de Belgische werklieden hamers gebruiken met een uitholling aan den kop, wat bij de Duitsche hamers niet het geval is. Veelvuldig gebruikte keien levert de Grauwacks (*Ben-Ahin*, en *Ath.* keien); de kleur is verschillend, de hardste lagen zijn blauw en liggen het laagst; de vastheid kan tot 4000 KG. per cM². bedragen.
Om eenig denkbeeld te krijgen van den omvang van een bedrijf noemde spreker een oppervlakte in ontginning van 60 H.A. Het werken geschiedt over eene lengte van 1500 M. en in 2 etages van 100 en 300 M. diepte, waarover door 250 man wordt gewerkt. De diorytporfieren leveren ook goede keien (*Quenast* en *Lossines*, van welke de laatste harder, en de 1e dus beter te bewerken is). In dit gesteente wordt een ruim gebruik gemaakt van buskruit, terwijl ook voor het maken van de eerste gaten machines, *perforatrices*, worden gebruikt.
Spreker wees op het gebruik en de bewerking van den afval, die hetzij met de hand, hetzij met breekmachines, tot stukken van verschillende grootte worden bewerkt en naar gelang die grootte verschillende bestemmingen krijgen.
De geheel ongesorteerde afval is zeer goedkoop en geldt te Ben-Ahin maar 8 frs. de 10 ton, terwijl het door den Belgischen Staatsspoorweg gratis wordt afgevoerd, met de bedoeling, daarmede het onderhoud van de steenslagwegen in het vaderland van dienst te zijn.
Vervolgens werden besproken de *metaflerkeien*, b.v. van *Lauterecken* bij Trier om over te gaan tot basalt en basaltlava.
Eene serie lichtbeelden, naar door spreker genomen foto's, verduidelijkte een en ander.
Als geschiedkundige bijzonderheid werd getoond, de laatst overgebleven groef nabij *Vilvoorden*, waar de bekende, vroeger veelvuldig toegepaste steen voor oeververdediging wordt gedolven. Het buiten gebruik raken dezer steen heeft het aantal groeven, eertijds meer dan honderd bedragend, tot deze laatste, waarvan de eigenaar tevens exploitant is, doen dalen.
Nog eene geschiedkundige bijzonderheid was de laatste stapel *Fanconval*-keien. De groeven daarvan zijn uitgeput. Wel zijn in de nabijheid nieuwe lagen ontdekt, welke van gelijke kwaliteit blijken, doch de grootere diepte, waarop ze voorkomen, maakt het twijfelachtig of ontginning loonend is en deze ondernomen zal worden.
Zeer interessant was een zandsteengroef, doch nog meer die, waarop duidelijk te zien was de structuur van de basalt, welke de benamingen zuilenbasalt, tafelbasalt en schrootbasalt deed ontstaan.
De verandering in richting der zuilen, van loodrecht tot onder eene aanmerkelijke helling was even eigenaardig, als het loshakken der zuilen, waarbij de werklieden op een kopvlak staan, aan een lijn bevestigd en zoo de stukken naast zich loswringen.
De groote stukken worden per stuk verkocht (schamp- en grenspalen), de andere per ton. Men onderscheidt: met 1 en 2 rechte koppen en met natuurkop, naar gelang de stand der eindvlakken t.o van de ribben. Van het gruis wordt alles gebruikt — het basaltstof naar men beweert door cementfabrikanten.
De basaltlava *(Niedermendig, Andernach)* komt zoo diep onder de oppervlakte voor, dat gemetselde toegangsschachten (± 5 M. diep) noodig zijn. Evenals alle vulcanische gesteenten is de basaltlava — al is de kleur voor bouwwerken niet fraai — bijzonder bestendig aan de buitenlucht.
De exploitatie geschiedt veelal nog primitief, een van behakte balken vervaardigde kaapstander, met een paard als motor, haalt de losgehakte stukken naar boven.
In 't bijzonder wees spreker op een gebrek „zonnebrand" eene verweering, waarbij het materiaal uiteenvalt, in betrekkelijk ruwe, hoekige stukken met een pokdaligen breuk. Het eerste verschijnsel vertoont zich als witte, stervormige vlekjes, die zich uitbreiden en scheuren doen ontstaan, waarlangs de splijting geschiedt.
De oorzaak ligt in het duister en niet alle witte sterretjes zijn een teeken van zonnebrand. Enkele aangetaste steenstukken lagen ter bezichtiging.
De temperatuur in de zaal was zoodanig, dat veel van het genotder belangrijke voordracht, die door verschillende H.H. professoren werd bijgewoond, en ook het slot, verloren ging voor uwen

CORRESPONDENT.

PRYSVRAGEN

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP

Het bestuur der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", belastte zich met de regeling eener door de firma N. V. Bouwstoffen voorheen A. E. Braat te Rotterdam en Amsterdam uitgeschreven prijsvraag voor „een schoorsteenmantel in verglaasde steen met ingebouwden open haard. Op deze prijsvraag kwamen in 25 antwoorden onder de motto's „Labor", „Verglaasd", „Verwarming", „Eenvoud", „Arbeid", „R. R", A, B, C, D, E, F, H, „Baksteen", „Crème", Vierkant (geteekend), „Paris", „D", „Glazuur", „T", „Matblauw", „In dit Jaar", „Only Bricks", „Open Haard" en „Vesta". De Jury bestaande uit de Heeren A. Spoon Jzn., leeraar voor kunstnijverheid aan de Academie, H. van der Kloot Meyburg en W. F. Overeijnder architecten allen te Rotterdam kende den eersten prijs f 50 toe aan het ontwerp motto „Open Haard" ingezonden door de Heer J. J. Gort architect te 's Gravenhage, den tweeden prijs f 25 aan het ontwerp motto T, ingezonden door den Heer G. Albers te Rotterdam, en beval tot aankoop aan de ontwerpen motto's, In dit Jaar en Only Bricks" respectievelijk ingezonden door de Heeren J. F. van Hoytema te 's Gravenhage en Paul J. Biesta architect te Rotterdam.

De tentoonstelling der antwoorden zal plaats hebben gedurende de maand Februari in de monsterzalen van de firma Braat, van Ordenbarneveldtstraat 3 te Rotterdam.
N.B. bij motto *arbeid* ontbreekt een correspondentieadres. De inzender wordt verzocht een zoodanig adres op te geven.

JURY RAPPORT PRIJSVRAAG SCHOORSTEENMANTEL BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

Aan het Bestuur der Vereeniging
Bouwkunst en Vriendschap
Rotterdam

WelEd. Heeren,
Ondergeteekenden als Jury aangewezen ter beoordeeling van de ingekomen 25 ontwerpen voor een schoorsteenmantel hebben de eer U in onderstaand hunne beoordeeling aan te bieden.
De Jury, bijeengekomen op Zaterdag 23 Januari en Vrijdag 28 Januari was van meening, dat in antwoord op de uitgeschreven prijsvraag serieus werk is geleverd, doch dat slechts weinig inzenders voldoende rekening hebben gehouden met den aard van het materiaal, n.l. de baksteen, welke toch in hoofdzaak volgens het program moest worden gebezigd. Verscheidene ontwerpen toch waren om hun vorm gemakkelijker uit te voeren in marmer, dan in het gevraagde materiaal. Na bestudeering van de antwoorden werd besloten drie schiftingen te doen plaats hebben, zoodat het eerst die ontwerpen werden ter zijde gelegd, welke zoowel wat ontwerp als constructie betreft bij de andere antwoorden ten achter stonden.
Dit waren de ontwerpen, ingezonden onder de motto's *H. Labor, verglaasd, verwarming, eenvoud, arbeid, R.K.*
Bij de 2e schifting werden terzijde gelegd de antwoorden met de motto's *A. B. C. D. E. F., baksteen, creme, ▭ paris, D.*,
zoodat in de laatste groep overbleven de ontwerpen met de motto's *glazuur, T. matblauw, in dit jaar, only bricks, open haard. vesta.*
Hieronder volgen eenige opmerkingen, welke de Jury bij hare bestudeering der ontwerpen noteerde.
Motto Creme is een goed geteekend ontwerp, is fijn van kleur en maakt een aangenamen indruk. De toepassing van het materiaal is echter niet gunstig. De rijke bronsversiering op de baksteen zal niet tot zijn recht komen. Het ontwerp eenigszins empire, is beter in marmer dan in baksteen uit te voeren.
Motto D. Hier heeft de ontwerper meer werk gemaakt van de entourage, dan van den schoorsteen zelf. De betimmering enz. is ook te zwaar voor een kamerinterieur. Alhoewel de toepassing van het materiaal bij den schoorsteen goed is, zijn toch daarbij geen belangrijke details aan te wijzen.
Motto Baksteen. Beter was dit ontwerp geschikt voor een groote zaal, alhoewel de architectuur zeer droog is.
Motto ▭ en motto Paris. Deze ontwerpen zijn handig geteekend en smakelijk voorgesteld, doch niet voldoende constructief.
Motto's A. B. C. D. E. F. H. Al deze ontwerpen zijn waarschijnlijk van dezelfde hand. Jammer dat de qualiteit van het werk niet evenredig is aan de geleverde quantiteit. Bij deze ontwerpen wordt meer de aandacht gevestigd op het koperwerk, dan op den schoorsteen zelf; het met *B.* gemerkte ontwerp is echter het meestgeslaagde te noemen, ook zijn enkele teekeningen handig gekleurd.
Motto Glazuur. Goed geteekend ontwerp; het karakter van den gewonen schoorsteenmantel is hier niet onverdienstelijk in baksteen weergegeven.
Motto Matblauw maakt wel een aangenamen indruk en knap geteekend, de verhouding is echter niet mooi het ontwerp past ook beter in een hal of kantoor.
Motto Vesta. De schoorsteen is wel goed in baksteen uit te voeren, ook de betimmering sluit goed aan. Het ontwerp is echter nuchter, klaarblijkelijk maakte de ontwerper nog weinig studie van interieurs.
Motto Only Bricks, maakt een goeden indruk en is juist van verhouding. Ook de omlijsting boven den vuurhaard zal aardig doen. De dunne baksteen kolommen zijn niet logisch en doen afbreuk aan het ontwerp.

Motto In dit Jaar. Ook dit ontwerp is te groot voor een woonkamer of salon. De constructies zijn echter goed bestudeerd, de bijgevoegde perspectiefteekening geeft niet denzelfden indruk als de projectieteekening. Het teekenwerk is artistiek.

Motto T. Betimmeringen en schoorsteen vormen een goed geheel, de schoorsteen is zeer goed in baksteen uit te voeren. In zijaanzicht had de schoorsteen beter vlak kunnen zijn. Het teekenwerk is correct.

Motto Open Haard. Een zeer beschaafd en aantrekkelijk ontwerp, dat goed in een woonkamer zal voldoen. Ook in zijaanzicht is dit ontwerp goed bestudeerd. De lambriseering sluit echter niet mooi aan. Het geheel is frisch en krachtig geteekend.

Eenparig was de Jury van oordeel, dat aan het ontwerp, ingezonden onder het motto „*Open Haard*" de eerste prijs moest worden toegekend en aan het ontwerp, ingezonden onder het motto *T* de tweede prijs, terwijl de Jury in overweging geeft in verband met de bepaling van het program, de ontwerpen met de motto's *In dit jaar* en *Only Bricks* aan te koopen.

R'dam. Januari 1910. *De Jury*

A. SPOON J.ZN.
HERM. V. D. KLOOT MEIJBURG.
W. OVEREINDER.

INGEZONDEN STUKKEN

VERLICHTING PORTUGEESCHE KERK TE AMSTERDAM.

Geachte Redactie.

In de aflevering van Uw blad dd. 29 Januari komt een ingezonden stuk voor, geteekend Anna Spier en J. de Lugt, over de verlichting der Portugeesche kerk te Amsterdam; vergun mij s.v.p. een paar op- resp. aanmerkingen daarover.

Om bij 't begin te beginnen: uit het bovenschriftje blijkt, dat de inzenders niet „au courant" zijn.

Er is n.l. geen sprake van het al of niet behouden der kaarsverlichting; integendeel staat als 'n paal boven water de eisch, dat de kaarsverlichting ongeschonden behouden moet worden.

En nu wat de stemming betreft. Zeker, zeker, zonde en jammer zou 't zijn die noodeloos te bederven. Maar laat men toch niet eenzijdig worden en de zaak uitsluitend uit artistiek oogpunt beschouwen; immers „chaque médaille a son revers"; aan den eenen kant stemming in 't gebouw, aan den anderen stemming in den kerkganger! En deze verkeert in gevaar als de verlichting zoo slecht is dat het gebruik van z'n kerkboek den kerk bezoeker onmogelijk is of althans moeilijk.

Laat men nu niet de huisbakken tegenwerping maken dat 't altijd zoo geweest is en dus nu ook nog wel kan. Schrijven de inzenders nog met 'n ganzepen bij 'n vetkaars?

Was 't alleen om 't geval „Portugeesche kerk" te doen, dan zou ik misschien dit schrijven niet verzonden hebben. Doch bij de verlichting van deze kerk komt eene kwestie van groot belang ook voor andere oude gebouwen ter sprake: de evenwichts voorwaarde tusschen laat ons zeggen artistieke waarde en gebruikswaarde.

De kwestie is trouwens eenvoudig genoeg.

Oude gebouwen waren voor ons oog, slecht verlicht; geen twijfel mogelijk: onze oogen behoeven sterker licht dan die onzer groot- en overgrootouders.

Ziehier dus het alternatief:

Stelt men voorop als eisch voor stijl het half of meer dan half duister, men sluite dan 't gebouw en zette 't te kijk als antiquiteit. Wenscht men het echter voor het gebruik te behouden, dan zal men verplicht zijn 'n concessie te doen aan de moderne behoeften.

Er is jammer genoeg geen tertium quid.

Oude gebouwen waren voor ons niet voldoende verlicht, goede verlichting valt dus in dien zin noodzakelijk hors style.

Wat daarom nog niet wil zeggen dat men verplicht is van 'n oud gebouw 'n soort van caricatuur te maken met de bekende onwijze „electrische kaarsjes" aan oude koperen prachtstukken zooals de kronen der Portugeesche kerk. De moderne techniek heeft waarlijk veel andere hulpmiddelen en de commissie van advies, door 't kerkbestuur wijselijk saamgesteld deels uit technici, deels uit kunstenaars van de meest onverdachte reputatie, zal zeker niet de banale oplossing aanbevelen, die volgens de inzenders zoo voor de hand ligt.

Als er een modus te vinden is, zal de commissie dien ook stellig vinden.

Zoo niet, dan — nu, dan zal het kerkbestuur, dat de kerk met groote liefde beheert, wel even stellig waken tegen vandalenwerk.

De inzenders kunnen hunne loffelijke bezorgdheid rustig van zich afschudden, meen ik.

Dankend voor de plaatsruimte. J.

HEIMATSCHUTZ? (Zie vorig Bouwk. Weekbl., bldz. 70.)

Wie onzer kent niet het vermaarde geleuter, het Europeesch vermaarde, — of wist men niet dat wij in Holland een leuterkracht bezitten, die door geen ander op 't vaste land geëvenaard wordt?

Het is dat wat zich hier weer aan ons oog en oor opdringt betreffende het gezicht gaande langs den Korten Vijverberg te 's Hage.

. . . . . .

. . . . . .

Een troost is het, dat 't mogelijk ligt aan mij, het ingezonden stukje niet zeer belangrijk te vinden, en hapert 't mij aan een juist gevoel voor onthoezemingen, want wie hier schreef, was zeker een man wien met recht als 3e wachter, door 't stadsbestuur de zorg voor hare schoonheid ware op te dragen geweest.

ASHCAJD.

BERICHTEN

Mooi Nederland. In een in het Muntgebouw te Amsterdam onder leiding van den heer A. W. Weissman gehouden vergadering van belangstellenden in het behoud van datgene, wat het typisch Nederlandsche schoon uitmaakt, is opgericht eene vereeniging genaamd Mooi Nederland. Haar doel zal zijn het tegengaan van al wat tot ontsiering van Stedenmooi en landschapsschoon leidt en te beschermen al wat het typisch schoon van mooi Nederland uitmaakt.

Het voorloopig bestuur bestaat uit de heeren, K. P. C. de Bazel te Bussum, mr. P. G. van Tienhoven te Haarlem, dr. J. T. Oudemans, mr. G. A. P. J. van der Aa en A. W. Weissman, de laatsten te Amsterdam.

Uitbreidingsplan 's Gravenhage. In de Gemeenteraadszitting van Maandag 31 Jan. j.l. is aangenomen om het uitbreidingsplan Berlage tot leiddraad te nemen voor het definitief op te maken nieuwe plan.

Behalve de punten in het bericht in het vorig no. van het Bouwkundig Weekblad reeds genoemd, werd nog vastgesteld, dat het groote volkspark in het Zuiden zal komen. Park Zorgvliet zal in zijn geheel voor villaterrein bestemd worden.

In de eigendommen der Gemeente in de Westduinen zullen behalve het sportterrein en de speelplaats alleen de hoofdwegen worden aangewezen.

Wij hopen spoedig hierop terug te komen.

30ste JAARG. — 19 FEBR. 1910. — No. 8.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15, Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Examinatoren Opz. en Teek. Examen 1910. — Adres aan den Minister inzake Reventer. — Het Burgerwoonhuis. — Vergad. van de Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek. Dam en Raadhuis, door J. G. — Brieven uit Rotterdam, XII, door H. v. d. Kl. M. — Het streven naar een gezonde landelijke bouwkunst. — Schets Damplan met behoud Commandantshuis. — Het tijdig op temperatuur brengen van te verwarmen vertrekken, door F. G. Unger. — Inhoud van Tijdschriften. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMEN BOUWKUNDIG OPZICHTER EN TEEKENAAR 1910.

Door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zijn benoemd, onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken, tot leden van de Commissie belast met het afnemen van de in Februari en April a. s. te houden examens voor Bouwkundig-Opzichter en voor Bouwkundig-Teekenaar, de Heeren:

B. J. OUËNDAG, Architect te Amsterdam, *Voorzitter.*
H. VAN DAM, Consul van Italië te Amsterdam.
JOSEPH HERMAN, Architect te Amsterdam.
J. MOLENSCHOT, „ „ „
Mr. E. H. P. ROSENBOOM, „ „ „
J. A. VAN DER SLUYS VEER, „ „ „
P. A. TIMMERS, „ „ „
L. ZWIERS, „ „ „
G. VERSTEEG, Adjunct-Directeur der Gemeente Werken te Arnhem.
J. D. GANTVOORT, Architect te Deventer.
W. DE VRIND JR. Bouwkundig-Ingenieur te 's-Gravenhage.
J. J. VAN NOPPEN, Architect te Haarlem.
P. A. WEELDENBURG, „ „ Rotterdam.
HERM. V. D. KLOOT MEYBURG, „ „ „
W. F. OVEREYNDER, Architect te Rotterdam.
J. VAN WIJNGAARDEN, „ „ „
W. DE JONG, Architect te Utrecht,
H. BLETZ, „ „ Weesp, en
J. GRATAMA, Bouwkundig-Ingenieur te Amsterdam.
Secretaris.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Door het Hoofdbestuur is het volgend adres verzonden.

11 Febr. 1910

Aan zijn Excellentie, den Minister van Binnenlandsche Zaken.

Excellentie,

Vernomen hebbende, dat het behoud van het Reventer te Zwolle in Uwe handen berust, richt het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het dringend verzoek tot U, de noodige stappen te willen doen tot behoud van dit belangrijke monument. Het Reventer, het oude refectorium der geestelijken van het klooster Belhem, vertegenwoordigt niet alleen een stuk geschiedenis van Zwolle, maar bezit daarenboven een dusdanige architectonische waarde, dat het verdwijnen van dit gebouw ten zeerste zou worden betreurd.

Het Hoofdbestuur neemt deze gelegenheid te baat U te wijzen op het heuglijke feit, dat meer en meer de oude kunst wordt gewaardeerd en het onherstelbaar verlies wordt betreurd, dat met name onze bouwkunst door het meermalen ongemotiveerd afbreken van oude monumenten heeft geleden.

Het Hoofdbestuur twijfelt dan ook niet, of U zult krachtig medewerken om het Reventer te behouden, zoodat Zwolle in het bezit blijft van een zijner meest interessante monumenten van geschiedenis en kunst.

't Welk doende enz.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

(w. g.) A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

HET BURGERWOONHUIS.

De Commissie van Redactie heeft de zeer gewaardeerde toezegging ontvangen van den Heer J. H. W. Leliman, dat deze genegen is eene studie over „het Burgerwoon-

huis in Nederland van af zijn ontstaan tot 1800" te publiceeren in „Bouwkunst".
Vertrouwende, dat deze mededeeling door den lezer met ingenomenheid wordt begroet, hoopt de Redactie op zijne medewerking te mogen rekenen en verzoekt zij hem *mededeeling te willen doen van, of nadere inlichtingen te willen verschaffen over gebouwen, interieurs of details, die hij meent dat voor bedoelde studie van belang kunnen zijn.*
Gaarne worden deze gegevens ingewacht bij den Redacteur van „Bouwkunst" J. Gratama, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Ter verduidelijking zij gezegd, dat niet bedoeld wordt de boerenwoning en ook niet het grootere heerenhuis, maar de woning van den middenstand.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Algemeene Vergadering op Vrijdag 11 Februari 1910. Na opening der Vergadering en lezing der Notulen werd het woord gegeven aan den heer W. van Boven tot het houden van zijn voordracht over Uitbreidingsplan en Bouwverordening.
Spreker behandelde de quaestie uit een oogpunt van hygiëne en toonde aan dat de gemeentebesturen in de Woningwet en bouwverordening veel meer de verbetering der woningtoestanden in de hand hebben dan wel verondersteld wordt. Kon men er toe besluiten niet slechts een bebouwingsplan voor uitbreiding te ontwerpen zooals de Woningwet aan gemeenten van een bepaalde grootte voorschrijft, maar tevens van de bevoegdheid gebruik te maken, de wijze van bebouwing vast te stellen, er ware reeds veel gewonnen.
De grootste macht echter berust bij de bouwverordening die echter vooral in Den Haag veel te wenschen overlaat.
Wat toch zijn de practische resultaten van de voorschriften?
De speculatiebouw die onzen stedenbouw grootendeels beheerscht gaat tot de uiterste toegelaten grenzen en het is vooral met dit feit dat de verordening rekening te houden heeft.
Spreker stond lang stil bij de artikelen, die de grootte der binnenterreinen bepaalden, en bewees hoe treurig de resultaten zijn van de hierop betrekking hebbende paragraaf van de Haagsche Bouwverordening. Hoewel de bepaling toe te juichen was dat $^{2}/_{10}$ van het terrein onbebouwd moest blijven, werd deze gunstige invloed geheel te niet gedaan door de bepaling dat geen bouwwerk de afscheiding mag naderen dan op 3 M, terwijl alle punten moeten blijven binnen een lijn van 60° uit deze afscheiding.
Welke woningtoestanden men onder de vigueur van deze wet krijgt, bewezen de met zorg gekozen, uiterst leerzame lichtbeelden die het slot van den avond vormden. Geen woorden hadden duidelijker kunnen zeggen, hoezeer de praktijk met alle wetten der hygiëne spot, dan juist deze beelden het deden en de geheele vergadering moest deze taal verstaan. Het was dan ook zonder twijfel namens alle aanwezigen dat de President den spreker dankte voor zijn zeer belangrijke lezing en de hoop uitsprak dat deze in ruimeren kring moge bekend worden dan alleen in deze vergadering.
De Secretaris.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

DAM EN RAADHUIS.

Men kan niet zeggen, dat de Damkwestie in den laatsten tijd helderder is geworden en zijne oplossing nadert. Oorzaak hiervan is dat het vraagstuk, uit zijn aard al ingewikkeld door de ligging van een klassiek gebouw, aan een middeleeuwsch plein en wel zoo dat het enorme paleis zijn volle beteekenis laat gelden en een rechthoekig of in elk geval regelmatig plein eischt, terwijl de Dam uit zijn aard en door zijne verkeerswegen, door zijn natuurlijken groei, het mooist blijft in zijn onregelmatigheid — oorzaak van de meerdere verwarring is dat twee hoogst belangrijke kwesties er bij getrokken zijn.
Oorspronkelijk was het de bedoeling van B. en W. de Oostzijde van den Dam af te sluiten met een gebouw of gebouwengroep, waarvan de bestemming niet bepaald vast stond, maar waarbij gedacht werd aan een café, een hotel, magazijnen, kantoren; in elk geval was niet vastgesteld, dat een openbaar gemeentelijk of Rijksgebouw daar gezet moest worden.
De prijsvraag, op voorstel van B. en W. uitgeschreven, bevatte dan ook deze laatste voorwaarde niet, en zoo zien wij, dat het ontwerp ter vaststelling van de rooilijn aan den Dam, door B. en W. bij den Raad ingediend, en waarbij gebruik was gemaakt van gegevens, verkregen uit de prijsvraag, zich over de bestemming van het gebouw aan de Oostzijde van den Dam niet uitlaat.
Dit plan mocht geen goedkeuring verwerven; de raadsleden Wibout c.s. dienden eene motie in, waarbij B. en W. verzocht werden tot de jury in zake de Damprijsvraag het verzoek te richten met den architect van der Meij in nader overleg te treden over mogelijke wijzigingen van het door B. en W. ingediende plan.
Het is begrijpelijk, dat al spoedig bij dit hoofdpunt een tweede gevoegd werd, en wel naar aanleiding van de vraag: wat moet op deze zoo belangrijke plaats, tegenover het Paleis, verrijzen? Het raadslid Boissevain diende het voorstel in, om een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid, om het terrein te bestemmen voor een nieuw Raadhuis. B. en W. konden zich met deze gedachten vereenigen.
Op hun uitnoodiging heeft de commissie van bijstand voor de Publieke Werken over het plan vergaderd en van het gezamenlijk overleg met deze commissie is het gevolg geweest een voordracht, waarin B. en W. verklaren in verband ook met het feit, dat zelfs na de vergrooting van het Prinsenhof, waartoe onlangs besloten werd, het bestaande Raadhuis nog te klein zal zijn, het voorstel-Boissevain over te nemen. Zij stelden daarom den Raad voor, zoo spoedig mogelijk, d. w. z. binnen enkele maanden, daar anders het recht tot onteigening van de voor het Damplan aangewezen gebouwen verloren zal zijn, een onderzoek in te stellen naar de wijze, waarop — in 't bijzonder op den Dam, tegenover het Koninklijk Paleis — een nieuw Raadhuis zal kunnen tot stand komen.
Met het oog op de eischen van techniek en aesthetica wenschte B. en W. dit onderzoek op te dragen aan eene commissie van vijf leden, bestaande uit den Directeur van Publieke Werken, drie architecten en een archeoloog.
Zij stelden voor ten behoeve van het onderzoek een crediet van f 5000 beschikbaar te stellen.
Na dit 2de hoofdpunt kwam als van zelf n°. 3, namelijk de vraag, of het oude Raadhuis-Paleis niet wederom als Raadhuis in gebruik genomen kon worden, hoofdzakelijk dan voor representatie en een enkel onderdeel van den gemeentelijken dienst.
De verwarring ontstaat nu, doordat in die vele vergaderingen en besprekingen van deze voor Amsterdam zoo hoogst belangrijke kwestie de drie punten door elkaar gehaald worden; de gemoederen zijn warm. Vond de gedachte: nieuw stadhuis tegenover het Paleis veel instemming, in den laatsten tijd is overal de wensch kenbaar gemaakt: het oude Stadhuis zijne ware bestemming terug te geven; beide opvattingen deden wederom de voorstanders van den regelmatigen Damaanleg naar pen of potlood grijpen; de kwestie Damaanleg, uit den treuren bekend door de prijsvraag, herleefde, nu de niet-bekroonde ontwerpers met hun min of meer regelmatig plan een betere kans werd geboden.
Het was dan ook een uitmuntende gedachte van het Genootschap „Architectura et Amicitia" om een openbare vergadering uit te schrijven ter bespreking van de Damkwestie in haar geheel. De architect, waarmede deze plaatselijke vereeniging de bouwkundige kwesties te Amsterdam ter hand neemt, verdient allen lof, en is voor enkele Afdeelingen onzer Maatschappij een nog niet bereikt voorbeeld.
De gedachte van A. et A. was goed, maar de uitwerking er van liet te wenschen over. Wie gemeend had een helderder begrip te krijgen op deze vergadering van niet meer of minder dan „de Damkwestie in haar geheel", kwam bedrogen uit. Nieuwe gezichtspunten werden niet geopend, en, wat vooral gemist werd, een grondige, de zaak in al zijne verscheidenheid volkomen beheerschende inleider.
Uit de groote belangstelling viel op te maken, dat de kwestie Dam — Raadhuis — Paleis het hart der Amsterdammers heeft getroffen.
Onder de aanwezigen merkten wij op den wethouder van Publieken Werken, mr. Z. v. d. Bergh, den wethouder van Armwezen enz. Dr. N. M. Josephus Jitta, den directeur van P. W., den heer A. W. Bos, den onderdirecteur den heer W. J. de Groot, tevens vice-voorzitter onzer Maatschappij, bijna alle leden van den Gemeenteraad, prof. G. A. v. Hamel, voorzitter der Gezondheidscommissie, baron Baud, procureur-generaal, jhr. Van Riemsdijk, directeur van het Rijksmuseum, vele architecten e. a.
De heer H. A. J. Baanders, voorzitter van „A. et A." riep den talrijken aanwezigen een welkom toe, wees op de traditie van „A. et A." om zich met de Dam-quaestie te bemoeien, verheugde zich over deze bijeenkomst. Spreker meende, dat, ondanks de voorlichting der dagbladen, de burgerij slecht op de hoogte is van de quaestie, die in haar geheel hier aan de orde komen zou.
Aangekondigd was, dat de volgende onderwerpen ter sprake zouden worden gebracht:
1o. Paleis-Raadhuis.
2o. Monumentale bebouwing van de oostzijde van het Damplein, dus met een Raadhuis of met een ander monumentaal gebouw.
3o. De toekomstige vorm van het Damplein.
Na opening van de vergadering door den voorzitter, den heer H. A. J. Baanders met een woord van welkom, kenschetsend dit samenzijn in zoo grooten getale als een gelukkig verschijnsel van herlevenden burgerzin, kreeg prof. Mr. D. Josephus Jitta het woord. Sprekers rede was niet bedoeld als inleiding maar om de aandacht op de kwestie te vestigen.
De volgende 4 punten werden door hem behandeld:
1e. de geschiedenis van de Paleis-stadhuisvraag;
2e. de redenen, die pleiten voor herstel van den ouden toestand;
3e. de bezwaren verbonden aan het in gebruik nemen van het oude Raadhuis als zoodanig, en
4e. de uitvoerbaarheid van den bouw van een nieuw Koninklijk verblijf.
De geschiedenis stelde spreker op den voorgrond, omdat er z. i. niet eene rechtskundige vraag is. Amsterdam is de grondwettige hoofdstad en het reduit van de defensie. En Amsterdam ziet het hoofd en de leden van het doorluchtige Vorstenhuis te gaarne in zijn midden om een stap te doen, die niet van liefde voor dat Vorstenhuis zou getuigen. De voorloopige toestand, door de ingebruik-neming van het Raadhuis als paleis ontstaan, moet daarom voortduren, totdat de reden van dien toestand, het gemis van een behoorlijk vorstelijk verblijf, heeft opgehouden te bestaan. Dat men hier te doen heeft met een voorloopigen toestand, dat bewijst de geschiedenis, vooral die welke met den terugkeer van den Prins van Oranje als souverein Vorst begint.
Voor het herstel van den ouden toestand nu pleiten de volgende redenen. Ten eerste de historische lijn. Niet voorloopig, maar voor goed, zoo God wil, is de Nederlandsche Staat gevestigd. De sporen van de vreemde overheersching, gevolg van het gemis van eendracht, behooren hoe eer hoe liever te verdwijnen.
Ten tweede: de ongeschiktheid van het oude Raadhuis als vorstelijk verblijf. Het mist huiselijkheid en het biedt geen gelegenheid om de vorstelijke gasten met hun gevolg te ontvangen, geen tuin, geen stallen.
Ten derde: het belang der kunst. Het Raadhuis, als paleis ongeschikt, is als Raadhuis het achtste wereldwonder. Het doet voor geen Dogenpaleis, voor geen middeleeuwsch stadhuis onder. Zooals het thans aan den burger en den vreemdeling vertoond wordt, komt het niet tot zijn recht.
Ten vierde: de noodzakelijkheid, welke voor Amsterdam, als hoofdstad, bestaat om aanzienlijke bezoekers behoorlijk te ontvangen. Ons land neemt meer en meer in het internationale leven, een aanzienlijke plaats in. Het werkt in de richting van vrede door recht. Terwijl nu het oude Raadhuis, als receptiehuis van de hoofdstad, getuigenis kon afleggen van de grootheid van ons land op het gebied der bouwkunst, moet het tegenwoordige Raadhuis bijna belachelijk schijnen.
Spreker erkent, dat er, afgescheiden van de uitvoerbaarheid van een nieuw Vorstelijk verblijf, bezwaren bestaan tegen het herstel van den ouden toestand, maar zij zijn geenszins overwegend. Misschien zal men zeggen, dat Amsterdam thans niet meer dan de schaduw van zijn vroegere grootheid is.
Amsterdam heeft te kampen met het feit, dat het de lasten eener hoofdstad ten volle draagt, en maar weinig deelt in de lusten. Maar de hoofdstad voert een krachtigen strijd. Eene doode stad aan de Zuiderzee is zij niet en wil zij niet worden.
Een ander argument, vervolgt spreker, is, dat niet het geheele gemeentebestuur in het Paleis onderdak kan vinden. Ongetwijfeld. De groote administratiën en bedrijven, met haren staf van hoofd- en andere ambtenaren, kende men vroeger niet. Het oude Raadhuis kan er nauwelijks enkele bergen. Maar de centralisatie is ook niet noodig en bestaat thans evenmin. De groote bedrijven, politie, brandweer, bevolkingsregister, hebben afzonderlijke gebouwen of zullen die krijgen. De telephoon en andere middelen van verkeer maken centralisatie onnoodig, bijna ongewenscht.
Intusschen, dat de uitvoering van het Paleis-Raadhuisplan inderdaad een moeilijk vraagstuk is, geeft spreker toe. Zij vereischt medewerking van de hooge Overheid, en in dit verband hangt veel af van een terrein en van de financiën. Het zou onverstandig zijn, die bezwaren niet te willen zien maar niet minder onverstandig, zich zonder nader onderzoek daarop blind te staren.
Twee zaken maken dat onderzoek gewenscht. In de eerste plaats het denkbeeld om een nieuw Raadhuis te bouwen aan den Dam. Daarbij gelden toch eveneens de bezwaren van terrein en financiën, terwijl van medewerking van de zijde der Hooge Overheid nauwelijks sprake kan zijn. Daarentegen mag redelijkerwijze voor een nieuw vorstelijk verblijf, een landsbelang, op die medewerking gerekend worden. En even goed als een nieuw Raadhuis, kan een nieuw Paleis aan den Dam verrijzen. Dat het aan den Dam gebouwd wordt is wel gewenscht, maar niet absoluut noodig, meende spreker. In andere buurten vindt men betere gelegenheid een tuin aan te leggen en stallen te maken. Waar onze Vorstin zetelt, daar is, met ons hart, het middenpunt van het verkeer.
Ten opzichte van de voorgenomen onteigening in verband met de oplossing der Damquaestie is in elk geval wenschelijk, dat de gemeente de beschikking verkrijge over het vrijkomende terrein, tegenover het achtste wereldwonder. Het kan dienen, zoo niet voor een Paleis, dan toch voor elk ander openbaar gebouw. Wil men de Paleis-Raadhuisvraag nog voorloopig laten rusten, dan kan het dienen voor een ambtswoning van den burgemeester, met receptielokalen. Londen heeft ook zijn Mansionhouse.
De conclusie van zijne rede was dat het gewenscht is, alvorens over de Damplannen definitief te beslissen, een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om het oude Raadhuis van Amsterdam weder als zoodanig in gebruik te nemen.
Hierna verkreeg de heer A. W. Weissman het woord om eene toelichting te geven bij een reeks van lichtbeelden betreffende het oude Raadhuis; na een historisch overzicht vanaf het begin der 17e eeuw tot aan de stichting van het achtste wereldwonder. (deze term werd op de vergadering zoo vaak gebruikt, dat men hem bijna voor waar zou gaan houden; een der sprekers ging nóg verder en sprak zelfs meermalen van het achtste wonder van Van Campen).
Hierna werd het gebouw uit- en inwendig vertoond. De verklaring hiervan deed zien, dat de spreker geheel op de hoogte van de geschiedenis van het gebouw en zijn bestemming was; te te betreuren viel, dat de keuze der lantaarnplaatjes beter had kunnen zijn, daar meerdere van de schoonheid van het bouw-

werk weinig getuigenis aflegden. Enkele perspectieven van het uitwendige, naar oude gravures genomen, waren al heel ongelukkig; zij deden zien, dat vanaf een grooten afstand het gebouw overhoeks gezien, het geheel weinig interessant wordt, blokkerig is, terwijl de veel te zwaar geteekende pilasters de gevels op de gravures onrustig maakten. Ook was het jammer, dat van het prachtige beeldhouwwerk geen groote en duidelijk kiekjes gegeven werden.

Van veel belang was de beschrijving van het gebruik van het Raadhuis in zijn goeden tijd; men heeft zich de overheid uit die dagen voor te stellen als notabelen, heeren die hunne deftige vertrekken en zalen hadden, monumentaal behandeld met schouwen, groote decoraties, berekend op statigheid en voornaamheid. Hen terzijde stonden boden en schrijvers, maar de geheele stoet van tusschenambtenaren van onzen tijd ontbrak toen. Van belang is te weten, de groote plaats die de rechtspraak, een der belangrijkste voorrechten van Amsterdam, in het Raadhuis inneemt; men denke slechts aan de beroemde vierschaar met het voortreffelijke beeldhouwwerk van Quellinius. Spreker hoopte ook, dat het Paleis wederom raadhuis zou worden; mocht het echter paleis blijven, dan stelt de hedendaagsche techniéke en smaakvol bouwmeester in staat het gebouw geriefelijker te maken dan het thans is.

Hierna vertoonde de heer A. Hes lichtbeelden van de verschillende, in den loop der laatste jaren gemaakte Damplannen, waarna het debat geopend werd. Hiervan zij vermeld, dat de heer K. P. C. de Bazel te kennen gaf, dat door den verkoop van het Beursterrein aan „De Bijenkorf" de gelegenheid om tegenover het Kon. Paleis een monumentaal gebouw te stichten onmogelijk was geworden.

Een symmetrisch plein tegenover het Paleis zal niet meer te verkrijgen zijn. Men doe dus geen verdere stappen aleer vaststaat wat er verder gebouwd zal worden. De bebouwing van het tegenover het Paleis liggende blok moet organisch verbonden zijn aan de omgeving. Op de gevels die er verrijzen zullen komt 't aan. 't Is niet voldoende eenvoudig een vierkant plein tegenover het Paleis te projecteeren, maar er moet eene monumentaliteit ontstaan, die zich aan den organischen groei der stad aanpast.

Men vergete niet, dat het Paleis indertijd ook een soort van vreemde eend was in deze omgeving. Zoo min als dit gebouw de omgeving domineeren mag zoo min mag men hier eene toevallige particuliere bebouwing laten tot stand komen. Een min of meer officieel gebouw is dus een vereischte, aangezien dit het middel voor de stad is om de bebouwing zooveel mogelijk in de hand te hebben. Als dus het Paleis niet zal zijn terug te krijgen, dan zal de bouw van een stadhuis op den voorgrond dienen te staan.

De heer Berlage sloot zich hierbij aan.

Op den voorgrond moest staan, dat hier met beleid en voorzichtigheid te werk wordt gegaan. En bestaat nu al gevaar, dat de quaestie, die al verward genoeg gemaakt is, nog meer verwaterd zal worden en dan kon 't wel eens gebeuren, dat de geheele mooie beweging geen ander resultaat zal hebben dan dat blijkt dat de berg een muis gebaard heeft.

De heer E. W. Moes meende, dat men toch niet altijd schermen moest met uitdrukkingen als: het Paleis zijn vroegere bestemming hergeven! Wat was die vroegere bestemming? voor zevenachtste gedeelte heeft het oude Stadhuis niet gediend voor doeleinden waarvoor men tegenwoordig een Raadhuis bezigt: in hoofdzaak werd het gebruikt voor de rechtspleging, dus als men spreekt van vroegere bestemming, dan moet men het eerder tot Paleis van Justitie inrichten. Laat men zich eens indenken wat er van het mooie gebouw zou zijn terechtgekomen, als men het bij den aanvang van de 19e eeuw weer als stadhuis was gaan gebruiken en er zoo gaandeweg gas, telefoon, electrisch licht en liften in waren aangebracht. Jacob van Campen's meesterwerk zou nu al een ruïne zijn en dat het in hoofdzaak nog zoo goed is bewaard, dat het met weinig moeite weder geheel in zijn ouden toestand is terug te brengen, hebben wij te danken aan de omstandigheid, dat het tot Paleis is gebezigd.

Richt men het thans tot stadhuis in, dan zal 't geheel verbouwd moeten worden. Het breekijzer zal niet gespaard kunnen blijven — spreeker heeft al hooren zeggen dat men om een Raadzaal te verkrijgen de Schepenzaal door wegbreking van muren maar moest verbinden met een paar aangrenzende vertrekken! — en zoo zal het geheele gebouw verknoeid worden.

De heer Berlage antwoordde hierop, dat er te Brussel toch ook een oud-stadhuis is, een nog wel dat uit de middeleeuwen dateert. Daarin zullen toch ook wel liften en dergelijke moderne dingen zijn aangebracht. En zoo behoort 't ook. Een gebouw is als een levend wezen dat groeit en zich aanpast, maar dat alles moet met voorzichtigheid gebeuren. Het Paleis leeft niet en de ergste behandeling die men het kan aandoen is juist de piëteit waarvan de heer Moes spreekt.

Na repliek van Prof. Jitta, stelt de voorzitter de verklaring, dat men, voor men overga tot de vaststelling van eenig Damplan, een onderzoek worde ingesteld naar de mogelijkheid om het Kon. Paleis weder tot Raadhuis in te richten, welke verklaring bij acclamatie wordt aangenomen. De voorzitter wenschte, dat nu ook besproken zou worden de vorm van den Dam met het oog op de a.s. oplossing der Damkwestie en riep daartoe in het bijzonder de architecten in de vergadering op.

Terecht werd door de heeren Walenkamp en De Bazel gemeend, dat dit belangrijke punt niet op deze vergadering behandeld kan worden.

De heer W. J. de Groot, onder-directeur van P. W. vraagt of 't de bedoeling van den heer De Bazel is, dat er opnieuw een prijsvraag voor een Damplan zal worden uitgeschreven en merkt op dat 't bij de eerste prijsvraag wel degelijk de bedoeling was dat er aan den Dam op de van stadswege aan te geven rooilijnen door particulieren zou gebouwd worden.

De heer De Bazel antwoordde dat hij zoo weinig een vriend is van prijsvragen, dat hij niet naar eene herhaling verlangt. Inderdaad zal 't er om zijn te doen, wil men een aesthetische bebouwing van den Dam, om tegenover het Paleis een officieel gebouw te plaatsen. Dat dit het eenige middel is wordt door zeer velen thans gevoeld.

De beweging van den laatsten tijd bewijst 't. Het Paleis is geboren uit de gedachte, te hebben een representatief gebouw voor de groeiende stad. Daarvoor was de 17e eeuw bereid offers te brengen. Dat was een gevoelen, dat parallel gaat aan dat van thans. Een dergelijk bewustzijn leeft ook nu weer op en dat vindt spr. het mooie in deze beweging, zoodat hij voorstelt de vergadering onder den indruk daarvan te doen uiteengaan.

De heer Jos. Ingenohl kwam op tegen de voorstelling, alsof door den verkoop van het beursterrein aan „De Bijenkorf" iets gepraejudicieerd zou zijn. Alles hangt af van den gevel van dat gebouw aan de Damzijde en dien kent men nog niet.

Spr. stelt daarna voor nog iets verder te gaan dan de motie en een reuzen-petitie tot de Koningin te richten met het verzoek het Paleis aan de Stad terug te geven. Zoo iets is nog nimmer rechtstreeks aan H. M. gevraagd.

De voorzitter deelde mede dat het bestuur dit denkbeeld zou overwegen, en sloot de vergadering.

Wij hopen in een volgend artikel over het voeren der Dam-Raadhuis-Paleis-kwestie terug te komen.

J. G.

BRIEVEN UIT ROTTERDAM.

XII

Het lidmatenhuis der Ned. Herv. Gemeente.

Het lidmatenhuis der Ned. Herv. Gemeente aan de Gedempte Botersloot, alhier, werd langzamerhand te klein om alle verpleegden naar behooren te kunnen huisvesten. Regenten besloten daarom tot uitbreiding van het gesticht over te gaan, en wel door het bouwen van een nieuwen vlengel voor mannen, op een terrein aan de

Lange Pannekoekstraat achter het oude gesticht gelegen, en reeds gedeeltelijk in het gesticht gelegen, gedeeltelijk daarvoor aangekocht. Er hebben ook plannen bestaan het gesticht naar een der buitenwijken der stad te verplaatsen, waaraan ontegenzeggelijk groote voordeelen verbonden zouden zijn, doch men is hierop teruggekomen en besloten tot den bouw van een nieuw gesticht op de tegenwoordige plaats. De vleugel, bestemd voor mannelijke verpleegden, die thans is tot stand gekomen, is het eerste gedeelte van dat aanbouwingsplan. Later zal deze vleugel verbonden worden met een nieuw gebouw aan de zijde van de Botersloot waar thans, op tamelijk primitieve wijze, de vrouwenafdeeling, Regentenkamers, keukens en dienstvertrekken zijn ondergebracht.

Het nieuwe gebouw werd uitgevoerd onder leiding van den Architekt J. van Wijngaarden, die, ondanks het feit dat in alles groote soberheid moest worden betracht, toch in staat was het gebouw een aantrekkelijk karakter te verleenen, zoodat het een vergelijk met andere gebouwen van dien aard glansrijk kan doorstaan.

Zooals uit de plattegronden is te zien bevat het gebouw verschillende slaap- en verplegingszalen en dienstvertrekken, alsmede een groote zaal voor dagelijksch verblijf, die met haar groote ramen, gedeeltelijk bezet met gekleurd glas in lood, hooge lambriseering en sierlijke schouwen een vriendelijken gezelligen indruk maakt. In de kelderverdieping bevindt zich, onder de wasscherij en het waschlokaal met aangrenzende gang, de ruimte voor de centrale verwarming, met kolen bergplaatsen, groot genoeg om later, als ook de verdere ombouw zal zijn tot stand gekomen, nog een tweede ketel te kunnen bevatten. In den kelder bevindt zich voorts nog een ruimte voor den liftmotor enz. en bergplaatsen ter gezamelijk oppervlak van ± 125 M².

De gevel aan de Pannekoekstraat is opgetrokken van grijs-kleurige klinkers, afgewisseld met banden en versieringen van Udelfangersteen, terwijl voor plinten, treden, dorpels en afdekkingen hardsteen werd gebruikt. Het dak is gedekt met paarse leien.

Bij dezen bouw moest de straat, die slechts 3.80 M. breed was, tot op 5 M. uit het hart worden verbreed. Daar echter aan de overzijde de oude rooilijn nog geheel ongewijzigd bestaat, is de straat, ondanks deze plaatselijke verbreeding, toch nog te smal om het gebouw in zijn geheel te kunnen overzien. Hoewel deze toestand in de toekomst wel zal verbeteren, zal nooit anders dan een verkort beeld van dezen breeden gevel, die overigens zeer goede qualiteiten bezit en op juiste wijze het karakter van het gebouw vertolkt, te verkrijgen zijn. 't Komt mij voor dat de ontwerper daarmede niet voldoende rekening gehouden heeft en dat het, bij deze situatie, wenschelijker geweest ware, den gevel wat vlakker te behandelen en de vele sprongen, die nu iets verwarrend werken, door enkele meer sprekende lijnen of partijen te vervangen.

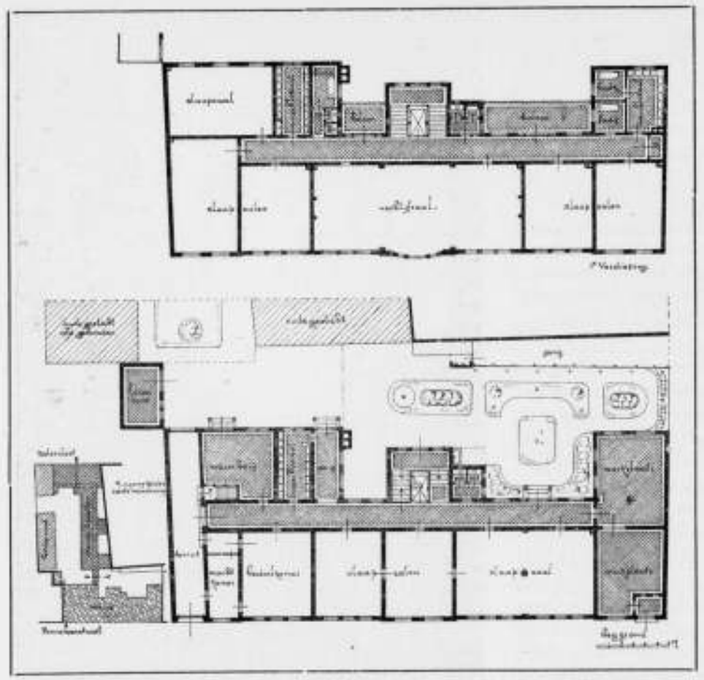
Om deze beschrijving te besluiten zij hieraan nog toegevoegd, dat het gebouw is voorzien van een electrische lichtinstallatie, geleverd door de firma H. Croon & Co.,

GEVEL VAN DEN NIEUWEN VLEUGEL VAN HET LIDMATENHUIS DER NED. HERV. GEMEENTE, ROTTERDAM. Arch. J. VAN WIJNGAARDEN.

te Rotterdam, een Electrische, direct werkende lift met drukknop stuurinrichting, geleverd door de firma Jan Hamer & Co. te Amsterdam en van een centrale lagedrukstroom verwarming en warmwater verzorging, geleverd door de firma Arendt, Mildner Evers te Hannover, vertegenwoordiger de Heer B. Landheer Jr. te Rotterdam. Met 't oog op brandgevaar zijn alle gangen en de hoofdtrap van steen en ijzer geconstrueerd, terwijl door het gebouw een brandleiding is aangelegd. De bouw, uitgenomen bovengenoemde werken, werd aangenomen door de firma R. en P. Overveel alhier, voor de som van *f* 71.475.— en in één jaar tijd geheel voltooid en opgeleverd.

M.

PLATTEGRONDEN VAN DEN NIEUWEN VLEUGEL VAN HET LIDMATENHUIS DER NED. HERV. GEMEENTE TE ROTTERDAM. Arch. J. VAN WIJNGAARDEN.

HET STREVEN NAAR EEN GEZONDE LANDELIJKE BOUWKUNST.

DOOR PETER GEORGE SAXEN, ARCHITECT B.D.A.

(Vertaald uit het „Zeitschrift für Agrarpolitik").

I.

In den regel weet een zieke, gedurende een langdurig lijden, zelf het minst hoe slecht hij er aan toe is. Hij wil zijn werkelijken toestand niet inzien en zij die hem het naast staan, spreken er niet luid over, om den patiënt en zichzelf niet te schokken en gelooven maar al te gaarne zijne verzekeringen, dat het niets te beteekenen heeft en dat hij van zelf zeker weer geheel zal herstellen.

Hierop wilde ik de aandacht vestigen, vooral van den lezer, welke deze regelen dadelijk weer terzijde wil leggen, omdat hij meent, dat men de tegenwoordige wijze van bouwen op het land niet direct ongezond mag noemen; hij zou ook tegen mij kunnen aanvoeren, dat de stedelingen op hun excursies opgetogen zijn bij het zien van een schilderachtige, half vervallen woning, terwijl zij een degelijk, naar de tegenwoordige eischen, gebouwd huis, onverschillig voorbij gaan.

Wanneer hij hier nog aan toe wilde voegen, dat de buitenlieden vrij zijn in hun wijze van bouwen, zou hij ongelijk hebben, want evenzeer als de tegenwoordige platteland-bewoners zich naar het voorbeeld van den stedeling kleeden, evenzeer zijn zij ook in elk ander opzicht van de steden afhankelijk geworden. Onze eeuwenoude boerencultuur is ten onder gegaan door de eeuw van het verkeer en van de techniek die de boeren plotseling heeft overvallen. Ze werden genoodzaakt na te volgen datgene, waarin de steden voorgingen, hoewel dit slechts een zeer eenzijdige vooruitgang was, die nog tientallen van jaren noodig zou hebben om tot een werkelijke cultuur te geraken.

De boer werd ook in zijn bedrijf meer van de stedelingen afhankelijk, sterker dan ooit hiervoor het geval was; hij kocht wat men hem aanbood, alles scheen hem immers zoo goedkoop, hoewel hij den fabrieksarbeid reeds daarom veel duurder betalen moest, omdat het bare geld op het land veel meer waarde heeft dan in de stad. Ook voor een deel alle mogelijke bouwmaterialen, die hij vroeger zelf vervaardigde, zooals de in veldovens gebakken steenen en het timmerhout werden hem van de fabrieken in groote hoeveelheden en onmiddellijk leverbaar aangeboden, zoodat hij zijn voorgenomen bouwplannen zeer kon bespoedigen; hij behoefde nu niet meer zooals vroeger, toen er langzaam gebouwd werd, 1 of 2 jaar te wachten, als hij zijn veestapel wilde vergrooten.

Met vele van de hem aangeboden materialen wist hij natuurlijk niets te beginnen; men maakte hem echter wijs, dat hoewel hij ze nog niet kende ze inderdaad toch veel beter voor zijn doel waren dan zijn ouderwetsche materialen. Zoo gewende hij er zich aan gedachteloos de stedelingen te volgen, en leert nu, hoe hij met hun zaken, op hun wijze, waarvoor hij veel respect heeft, moet bouwen. Zoo wordt de bouwwijze der steden, zelf slechts de vrucht van bouwspeculatie en gemis aan cultuur, met al haar hedendaagsche smakeloosheid en onzinnigheden, naar het land overgebracht, in werkelijkheid den boer in zijn bedrijf schade berokkenend in plaats van nut en daarbij de vriendelijke en aangenaam aandoende dorpen en met hun het geheele landschap misvormend.

Doordat de boer is gaan weifelen en wantrouwen is gaan koesteren tegen de nieuwigheden, is reeds veel gewonnen. Verder verbood men hem zijn warm, beproefd stroodak, zoodat hij op een ander dekmateriaal aangewezen werd, waarvan hij de eigenschappen niet uit ervaring kende. De verzekeringsmaatschappijen verboden hem zelfs ten deele door hoogere premiën

den houtbouw. Zoo maakte men hem geheel los van zijn beproefde overlevering, zonder dat men zich misschien zelf er van bewust was; in ieder geval echter zonder ook maar bij benadering iets, dat tegen het oude opwoog, daarvoor in de plaats te kunnen aanbieden.

In de steden gaan in de laatste jaren veel stemmen op voor de bescherming en verzorging van onze landelijke bouwkunst. Groote, over geheel Duitschland verbreide, bonden als de bond „Heimatschutz" trachten krachtig met raad en daad de gedachtelooze, zich niet om de gevolgen bekommerende, misvorming van onze dorpen en landschappen tegen te gaan, door het bouwen zonder karakter en los van eigen traditie ontstaan.

Men heeft bij dit steven nu ingezien hoe bitter de geringschatting van de overgeleverde inheemsche bouwwijze zich gewroken heeft. Men had er niet tegen opgezien, aan de klassieke oudheid en de Renaissance ontleende vormen, die een Schinkel bij de schepping van zijn geniale werken beheerschte, op zinlooze wijze aan alle, ook aan de kleinste gebouwen, toe te passen. De toenemende welstand schiep een nieuwen burgerstand, voor een groot deel uit parvenus gevormd; hun welgevulde beurs stelde hen in staat te trachten hun gebruiken naar aristocratisch voorbeeld in te richten. Het resultaat was dan ook het tegendeel van ware voornaamheid en van goeden smaak. Wat men namaken kon, waren natuurlijk slechts de uiterlijke vormen en bij gebrek aan werkelijk verstand verliep de burgelijke bouwkunst in een zin op ledige „Protzerei".

Wie geld had, wilde het ook toonen, en hoe meer hij had, des te onzinniger overlaadde hij zijn huis met vensteromlijstingen en kroonlijsten, met zuilen, pilaren, consoles en topgeveltjes, die er zoo tegen aangeplakt leken dat men vreesde dat ze op straat zouden vallen. Niet uit drang naar het schoone, maar uit pronkzucht kwamen de overladene gebouwen van dien tijd voort. De ontzettende inzinking van het gevoel voor kunst grijpt nog heden in de laagste volksklasse — en voor alles op het land — verder om zich heen. Voor de groote meerderheid van het volk is „kunst" hetzelfde als „luxe"! Hoe diep de ware kunst in den schoot der natuur wortelt, wordt door hen niet bevroed. De menigte moet eerst weder leeren, kunstvol, dat is natuurlijk te zien met onbevangen critisch oog. Het moet leeren onderscheiden, dat, wat met de natuur overeenstemt en dat, wat ze misvormt, in plaats van zich door aangeleerde vooroordeelen en door wisselende modegrillen te doen beïnvloeden.

De allereerste voorwaarde voor ieder gebouw, dat in een of andere streek wordt gezet, om door het onbevangen critisch oog mooi gevonden te kunnen worden is wel, dat het in zijn omgeving past. Dit beteekent, dat het huis op de plaats, die het inneemt naar den aard van zijn wezen en door zijn karakter, zijn burgerrecht kan aantoonen. Dit is wel de meest natuurlijke en van zelf sprekende eisch die men mag stellen. Houdt men toch slechts op zakelijke wijze rekening met de eischen van het klimaat der streek, en zorgt men er voor, slechts die materialen te gebruiken, die de natuur zelf aan de streek toebedeeld heeft, dan is volle harmonie met de omgeving te verkrijgen. De materialen die de streek oplevert, deugdelijk en met kennis van zaken bewerkt, en de bestemming van het gebouw en zijn onderdeelen in het oog houdend, verkrijgt men van zelf goede bouwkundige vormen. En wat niet tot de noodzakelijke behoeften gerekend kan worden, is te verwerpen, het maakt den bouw duurder en het verstoort de harmonische werking van rustig gehouden vlakken, het breekt de groote lijnen en de eenvoudige kleurtegenstellingen. Dit toch zijn de eenvoudige, overal in stad en land onder alle omstandigheden gemakkelijk na te leven principes voor een artistieke conceptie, waarvan de toepassing menigeen tegenwoordig daarom zoo moeilijk schijnt — omdat zij zoo eenvoudig zijn!

In de steden heeft men middelerwijl ingezien tot welk een lage trap de geheele moderne cultuur is gedaald, en hoe men in het algemeen en ook op bouwkunstig gebied een tegenzin kreeg in het eclectisch van de laatste decennien der vorige eeuw en zich anderzijds keerde tegen de gewetenlooze bouwondernemers zonder eenig ideaal. Men was niet van zins zich langer den parvenusmaak ook van deze heeren, wier broddelwerk men bewonen moest, te laten opdringen. Die geheele zinlooze vormenkraam samengeraapt uit de niet begrepen bouwvormen van eene niet inheemsche, reeds lang verwelkte en aan ons volk geheel vreemde kunst ging ons vervelen. Men begon critiek uit te oefenen op de academische vorming van onze architecten, men eischte in de plaats van antieke zuilenordonnanties, het Duitsche boerenhuis tot grondslag van de bouwkundige opleiding te maken en zoo den grond te leggen tot een nieuwe nationale kunstperiode. De vruchten van deze gezonde kunstvolle ontwikkeling kunnen wij thans reeds opmerken, in gevoelvolle scheppingen; voornamelijk zijn het één-familiehuizen die van eene aantrekkelijke eenvoudigheid zijn. De steden hebben de eeuwenoude boerenkunst, waaruit het huis ontstaan is, in haar beschavende en nationale beteekenis erkend en nadat met de traditie op het land, ingevolge steedsche invloeden, gebroken is, begint men in de stad het beschavende erfdeel te aanvaarden, dat de Duitsche boerenkunst tot nu toe onbenut heeft achtergelaten, en de boer, vroeger nauwelijks geacht, wordt spoedig het ideaal van den bijna romantisch voelenden tijd. Het is dan ook geen wonder, dat bij de jeugd de lust opgewekt wordt om uitstapjes te maken naar buiten, maar wat men tegenwoordig in plaats van het meerendeel der vroeger zoo gemoedelijke dorpjes vindt is zeer treurig! Te midden van de oude gemoedelijke huizen, de copie van een stadskerk, die in Gothischen stijl heet te zijn gebouwd, met een leiendak, de toren sprieterig en met een achthoekig dak, zoo spits als een potlood, en overal in het dorp, als vuistslagen voor een open, onverdorven oog, de uitermate bespottelijke karikaturen van een op zichzelf reeds ontaarde steedsche bouwwijze. En door de van cement en gips gemaakte vensteromramingen à la Italiaansche Renaissance ziet men de bosschen stroo liggen! Die schijnen tenminste nog steeds echt te zijn. Ter wille van de goed-

koopte is het gebouw met een, hoogstens twee lagen dik, houtcement dak gedekt, terwijl de bouwondernemer aan den halven wagonvracht architectuur, waarvan de boer de „waarde" niet weet te schatten, het noodige verdiend heeft.

Wat wij dus heden op het land als „in overeenstemming met den geest des tijds" gebouwd vinden, geeft droevige ervaringen. Het toont maar al te duidelijk dat de ontzettende wansmaak, die sedert meer dan 30 jaren onze steden, de woonplaatsen van een beschaafd volk letterlijk gedegradeerd en ontwijd heeft, nu, waar men in de steden tot beterschap begint te komen, zich als een voortwoekerende ziekte over het gansche land, in stadjes en dorpen verbreidt.

Sinds de vorige eeuw is men in de steden bezig er op te wijzen, dat men met het bouwen op het land den verkeerden weg is ingeslagen, door het spoor te volgen van een op zich zelf onverstandige en bovendien slecht begrepen steedsche bouwwijze; tot eer van onze autoriteiten en tot eer van onze plattelands bewoners zij het gezegd, heeft men hiernaar wel ooren.

Het waren vooral de kunstenaars, die hun waarschuwende stem verhieven, waaronder wel die van Prof. Schultze Naumburg het verst is doorgedrongen.

Deze kunstenaar heeft in zijn „Kulturarbeiten" door middel van voor- en tegenvoorbeeld — oplossingen van gelijke opgaven, namelijk, hoe deze 2 geslachten geleden, opgelost werden en hoe ze heden opgelost worden, — ons geslacht men mag wel zeggen Gode zij dank, nog ter rechter tijd, een spiegel voorgehouden waarin het beschaamd zijn karakterloosheid gezien heeft. Het gaat begrijpen, dat bij de eenvoudige jacht naar den Mammon, de heiligste goederen van het volk verloren gaan! Wie in Schulze-Naumburg zoo iets als een moraalprediker ziet, heeft niet geheel ongelijk wanneer hij hem als zoodanig dan ook maar goed verstaat. Wie hem antwoorden wil: wij kunnen toch heden met den besten wil in onzen vooruitgaanden tijd niet meer precies zoo doen, als onze overgrootvaders het voor 60 à 80 jaar geleden gedaan hebben, — die verstaat Schultze-Naumburg en het geheele streven, dat hij naast vele andere ver vooruitziende mannen van verschillenden stand voorstaat, verkeerd! Hij wil slechts aantoonen, dat de zelfoverschatting van onzen tijd niet gerechtvaardigd is. Trots de verkregen uitkomsten op technisch en economisch gebied, meent onze tijd het recht te hebben, op alle vroegere cultuurtijden met stillen hoogmoed neer te zien, omdat onze tijd natuurwetenschappelijk, technisch en economisch de menschheid heeft vooruit gebracht! Dat zijn en blijven echter altijd maar de werken van practisch nut op deze aarde! In ons menschzijn brengen zij ons geen stap verder, integendeel hebben zij ons in den strijd tegen de nieuwe stroomen zelfs nu en dan ver terug geworpen! Er zou geen ontwikkelings- en geen cultuurgeschiedenis der menschheid zijn, wanneer zij niet in elke steeds, zooals de ervaring eerst, meer of minder eenzijdige ontwikkelingsphase het verworvene van het voorgeslacht trachtte te behouden.

De eeuw van het verkeer en van de techniek echter, omdat die nu eenmaal alles door den bril van het materialisme ziet, spotte met de cultuur der vaderen vanwege hunne kleine zwakheden en verloor voor de ware artistieke cultuur elk juist begrip. Een cultuurperiode, die zich, wars van uiterlijken praal, door degelijkheid, zakelijkheid en voornaamheid in haar tot ons gekomen werken kenmerkt, moest zich den spotnaam „Biedermeiertijd" laten welgevallen!

En juist op deze „Biedermeiertijd", is het, dat ook Schultze-Naumburg, nadrukkelijk heenwijst. Met zijn, meest aan dat tijdvak ontleende voorbeelden wil hij niet zeggen: „als men het zoo doet zal men het goed doen," maar dat wij trachten moeten deze van onze vaderen geërfde cultuur door beschouwing en oefening ons eigen te maken, ze tot ons werkelijk bezit te maken.

Het helpt ook niets te zeggen, dat men er liever persoonlijk afstand van doet, omdat men geen tijd heeft, zich doelbewust te wijden aan de bevordering van den kunstzin. Wie zoo denkt, wordt er zelf grootelijks door benadeeld. De vraagstukken van onze moderne cultuur, waarvan wel een van de voornaamste is het voor onzen tijd passende boerenhuis, zullen niet direct, doch slechts langs groote omwegen hun oplossing tegemoet kunnen gaan, wanneer wij ze niet op de meest voor de hand liggende wijze oplossen, nl. door aansluiting aan de overlevering. Dit is de draad van Ariadne die uit dit labyrinth naar buiten kan voeren. Zonder dezen draad draaien wij altijd weer in een kring rond, slechts op de schouders van onze voorouders staand, kunnen wij cultuurwerken uitvoeren, die ons geslacht waardig zijn en ons den dank van onze nakomelingen verzekeren. Werken, niet alleen uit zakelijke overwegingen ontstaan, maar vormend de door ons zelf ontworpen waardige en degelijke omlijsting van een harmonisch ontwikkeld menschdom.

Zoo wilde ik dat Schultze-Naumburg en vele anderen verstaan werden, die openlijk en in stilte voor de groote zaak naar de mate hunner krachten werken!

(Wordt vervolgd.)

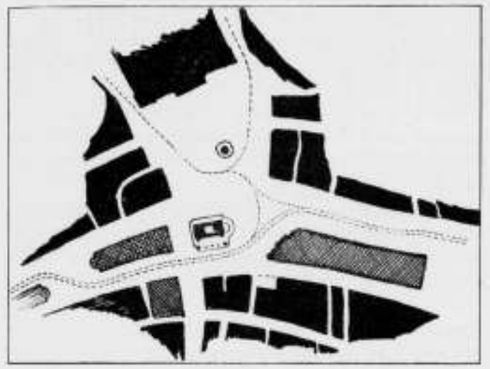
SCHETS DAMPLAN MET BEHOUD VAN HET COMMANDANTSHUIS.

Het wegbreken van het Commandantshuis en het maken van een breeden verkeersweg, Damrak-Rokin, is volgens mijne meening eene groote fout.

Niet alleen dat een mooi gebouw, met historische herinneringen zal vervallen, maar „misschien is het wat kras gezegd" men ziet geheel over 't hoofd welk eene belangrijke rol juist *dit* ondergebouw tegenover het paleis speelt.

De afstand van den verkeersweg tot het paleis is te gering tegenover de gevelhoogte van dat gebouw, om de onevenwijdigheid niet sterk in het oog te doen springen. Om dit *nu* reeds waar te nemen, rijde men met de tram, van af het station langs den Dam en zie dan hoe scheefstaand het paleis zich aan het oog voordoet.

Dit wordt nog sterker wanneer weg- en tramlijnen den aanschouwer van het paleis met zijne gedachten in eene bepaalde richting meevoeren. Brengt men nu den hoofdverkeersweg met de tramlijnen over den Vijgendam achter het Commendantshuis dan wordt die scheefheid weggenomen en de Damtoegang komt meer tusschen het Commandantshuis en „de Bisschop" recht tegenover het paleis.

DAMPLAN MET BEHOUD COMMANDANTSHUIS.

De bebouwing van het Damrak-terrein moest m.i. dan niet rechthoekig, maar zoodanig worden opgelost dat men vis à vis het paleis een gevel krijgt. De oplossing wordt voor den architect wel moeilijker, doch zij kan gevonden worden.

Natuurlijk zal men zich weinig aan mijne beschouwingen storen, maar de tijd zal een rechtvaardig oordeel vellen en beslissen of ik misgezien heb.

Bloemendaal, 23 Januari 1910.

J. WOLBERS,
Architect.

HET TIJDIG OP TEMPERATUUR BRENGEN VAN TE VERWARMEN VERTREKKEN

F. G. UNGER, w. i. 'S GRAVENHAGE.

In het Bouwkundig Weekblad n°. 17 van 24 April 1909 besprak ik een methode om door middel van eenvoudige temperatuurmetingen meerdere gegevens te verkrijgen omtrent de afkoelingsverliezen van gebouwen gedurende de perioden, dat de verwarmingsinrichting is afgesteld (rusttijden enz.).

Het vraagstuk van het tijdig op temperatuur brengen van vertrekken kan slechts op afdoende wijze worden opgelost, wanneer men over de noodige gegevens omtrent bovenbedoelde afkoelingsverliezen beschikt. Onbekendheid daarmede wordt nog te zeer in de verwarmingstechniek gevoeld, en menigmaal kan daardoor niet aan de eischen van tijdig op temperatuur brengen der vertrekken worden voldaan.

Onvoldoende kennis van de techniek der verwarmingsinrichtingen, doet den architekt in den regel deze zeer belangrijke kwestie over het hoofd zien en als later de inrichting niet voldoet op koude dagen, is er weinig meer aan te verhelpen. Het eenige middel is dan: 's avonds zoo lang mogelijk doorstoken en 's morgens heel vroeg beginnen met verwarmen; dat kost wel extra brandstof, doch het moet maar. De onkostenrekening van scholen, kantoren en verdere gebouwen, waarin een tamelijk lange rusttijd gebruikelijk is, is daar echter slecht mede gebaat.

Bij het beoordeelen van aanbiedingen voor centrale verwarmingsinrichtingen dient met de noodzakelijkheid om de lokalen tijdig op temperatuur te kunnen brengen behoorlijk rekening gehouden te worden en men is er ook ten aanzien van deze kwestie volstrekt niet mede af, door den leverancier de temperatuur te laten garandeeren. Is de inrichting eenmaal geïnstalleerd, dan valt er weinig meer aan te veranderen zoo zij te klein is en geen garantie van temperatuur kan dan meer baten.

Zooals ik ook reeds in mijn artikel over het aanbesteden van centrale verwarmingsinrichtingen betoogde *), moet de architekt over die gegevens omtrent de grondslagen der verwarmingstechniek beschikken, welke noodig zijn om het verkrijgen van de gewenschte temperatuur te waarborgen, omdat het nagenoeg onmogelijk is later in een te kort aan warmteafgevend vermogen te voorzien. Hij mag daarbij niet uitsluitend afgaan op de garantie, evenmin als hij garantie mag vragen voor de sterkte van balken en vloeren zonder deze zelve op sterkte te kunnen beoordeelen of doen beoordeelen. Proefnemingen bij het beëindigen van het werk gedaan, mogen alleen dienen om mogelijke materiaal- of constructiefouten aan te toonen, maar niet om te bewijzen, dat men ten slotte er toch nog met succes met de muts naar heeft gegooid.

Het is dus noodig meerdere kennis te bezitten omtrent de afkoelingsverliezen en ik wil dit duidelijkheidshalve door een voorbeeld aantoonen.

In het B. W. n°. 17 deelde ik mede hoe de tijd U, gedurende welke een vertrek afkoelt tot op de helft van het verschil met de buitentemperatuur, is te berekenen uit de formule

$$U = u \frac{0{,}693}{\ln \frac{V}{v}}$$

waarbij V het temperatuurverschil is tusschen binnen en buiten bij den aanvang en v bij het verschil bij het einde van een zeker aantal uren u.

U noemt men de afkoelingscoëfficient van het vertrek. Voor een schoollokaal te Neurenberg is deze coefficient berekend en bedraagt ongeveer 20. Na 20 uur is dus voor dit lokaal het temperatuurverschil tusschen binnen en buiten tot op de helft verminderd.

*) Bouwkundig Weekblad no. 30 van 24 Juli.

Verder is de hoeveelheid warmte, wier toe- of afvoer noodig is om het vertrek van een temperatuurverschil V te doen stijgen of dalen tot een temperatuurverschil v, m. a. w. de hoeveelheid warmte, die het materieel in zich opneemt

$$w = 1{,}442\ W\ U\ (V - v)$$

waarbij W de hoeveelheid warmte is, die door transmissie per uur en per graad temperatuurverschil wordt afgegeven.

We kunnen nu met behulp van deze formules de daling in temperatuur en het warmteverlies berekenen, die genoemd schoollokaal ondergaat gedurende den tijd, dat de verwarming is afgesteld en, wat van belang is voor het tijdig op temperatuur brengen, de hoeveelheid warmte, die de wanden in zich opnemen als de verwarming weer aanvangt.

De afkoeling van het vertrek en het op temperatuur komen zijn namelijk analoge gevallen.

Bij de afkoeling verliezen de wanden enz. de daarin opgehoopte warmte doordien deze aan de buitenlucht wordt afgegeven, bij het op temperatuur brengen nemen zij weer warmte in zich op, doordien de lucht in het vertrek door de verwarmingstoestellen op kamertemperatuur wordt gebracht en deze lucht haar warmte aan de wanden enz. afstaat. Heeft de verwarmingsinrichting voldoende capaciteit dan moet zij bij het op temperatuur brengen de lucht in het vertrek spoedig de gewenschte temperatuur kunnen geven en voorts voorzien in de hoeveelheid warmte, welke de wanden in zich opnemen en die welke door transmissie naar buiten afgegeven wordt.

Voor onze berekening nemen we nu aan een buiten temperatuur van — 10 C° en een binnen temperatuur van + 20 C°, terwijl de transmissiewarmte van het schoollokaal 126 W. E. per uur en per graad temperatuurverschil bedraagt.

De uitkomsten, die hier zullen worden gegeven, zijn globaal, zij dienen om ons eenigen indruk te doen krijgen van de hoeveelheden warmte, die ongeveer zullen moeten worden geleverd. Door vele proefnemingen zullen we eerst meer betrouwbare cijfers kunnen krijgen.

Nemen we aan dat de verwarming 's morgens om 7 uur begint en 's middags om 5 uur eindigt, dan bedraagt de rusttijd 14 uur en we hebben dus:

U (afkoelingscoëfficient) = 20; u = 14 en V = 30°

waardoor uit de formule

$$U = u\,\frac{0{,}693}{\ln \frac{V}{v}}$$

$$\text{of } \ln \frac{V}{v} = \frac{u}{U}\,0{,}693 \text{ volgt}$$

$$v = 18{,}5°.$$

Het temperatuurverschil met buiten bedraagt dus na 14 uur 18,5° dus is het dan in het lokaal 8,5° terwijl we met behulp der formule $w = 1{,}412\ W.\ U\ (V - v)$, waarbij W = 126, berekenen, dat het warmteverlies in die 14 uur bedraagt 41860 W.E.

Om de warmte, benoodigd voor het op temperatuur brengen, te berekenen, kunnen we ons nu voorstellen, dat de verwarming in twee tempo's geschiedt, nl., dat eerst de lucht op kamertemperatuur wordt gebracht (20°) en dat daarna de wanden enz. de warmte in zich opnemen.

De temperatuur in het vertrek was bij het eindigen van den rusttijd 8,5°, een verschil dus met de luchttemperatuur van V = 20° − 8,5° = 11,5° Berekenen we wat het verschil v na 1 uur is met behulp der formule

$$\ln \frac{V}{v} = \frac{u}{U}\,0.693, \text{ waarbij } u = 1$$

dan vinden we

$$v = 11{,}11$$

en hebben de wanden dan in zich opgenomen

$w = 1{,}442\ W.U.(V - v) = 1{,}442.126.20(11{,}5 - 11{,}11) = 1420$ W. E.

Behalve de warmte, noodig voor het verwarmen der lucht en voor de transmissie, heeft dus de installatie in het eerste uur nog 1420 W.E. te leveren voor de warmteopname der wanden enz.

Wel is waar is de warmtetransmissie aanvankelijk niet zoo groot als wanneer het vertrek een tijdlang verwarmd is, aangezien de temperatuur der muren aan de binnenzijde slechts 8,5° is, doch zij zal niet zoo heel veel beneden de normale zijn, aangezien vensters en deuren wegens hun geringe dikte wel spoedig der normale hoeveelheid warmte naar buiten zullen afgeven.

Laten we nu alle gegevens dezelfde en nemen we alleen aan een andere afkoelingscoëfficient, bijv. van de dubbele grootte, stellen we dus U = 40, d.w.z. hebben we te doen met een lokaal met dikkere muren, doch met dezelfde warmtetransmissie, blijft dus W = 126, bijv. bij een grooter lokaal, dan vinden we dat de binnentemperatuur na 14 uur is 13,56° en vinden we voor de warmteopname der wanden gedurende het eerste uur van het op temperatuur brengen 800 W.E.

Nemen we ten slotte de afkoelingscoëfficient de helft van de eerste, zij dus U = 10, en behouden we W = 126, hebben we dus te doen met een kleiner lokaal en met dunnere wanden, dan vinden we, dat de binnentemperatuur na 14 uur is 1,4° en dat gedurende het eerste uur worden opgenomen 2290 W.E.

Bedenken we nu, dat de verwarmingsinrichting bij een buitentemperatuur van — 10° met het oog op het warmteverlies door transmissie in staat moet zijn om per uur 126.30 = 3780 W. E. te leveren, dan blijkt dat de warmteopname door de wanden bedraagt, uitgedrukt in procenten van deze warmtetransmissie

$$\text{Voor } U = 40 \qquad w = \frac{800}{3780}\,100 = 21\ \%$$

$$U = 20 \qquad w = \frac{1420}{3780}\,100 = 38\ \%$$

$$U = 10 \qquad w = \frac{2290}{3780}\,100 = 60\ \%.$$

Zooals reeds werd opgemerkt, behoeven we het vermogen der verwarmingsinrichting, berekend met het oog op de warmtetransmissie, niet ten volle met bovenstaande percentages te vermeerderen om in de warmteopname der wanden te kunnen voorzien, aangezien de

wanden aanvankelijk niet de normale hoeveelheid warmte door transmissie afgeven, daar hare temperatuur nog te laag is, doch wel blijkt dat dit percentage na langer rusttijd en bij kleine temperatuurcoëfficient belangrijk moet zijn.

Het verrichten van de noodige metingen en onderzoekingen zal op dit gebied de verwarmingstechniek nog veel belangrijke diensten bewijzen.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 6. *Een raadhuis op een regelmatig Damplein*, door W. Kromhout Czn. Naar aanleiding van de beweging in Amsterdam ter verkrijging van een nieuw Raadhuis op den Dam wordt hier een nieuw ontwerp gegeven, aansluitend bij het ontwerp „Fancy". De grondgedachte is, trachten naar regelmatigheid; deze is reeds nu aan 3 zijden te bereiken, de 4de zijde (Bisschop-rooilijn) moet in finantieel gunstiger tijden terug gezet worden.

Het Stadhuis aan den Dam, door A. W. Weissman, historische bijzonderheden.

De Raadhuisplannen, door A. van Baalen. Gewaarschuwd wordt tegen het in gebruik nemen van het oude Raadhuis, dat onvermijdelijk grootere en kleinere wijzigingen met zich meebrengt. De moderne bouwkunst moet zich in een nieuw raadhuis uitspreken.

Afd. voortgezet en hooger bouwkundig onderricht. Slot voordracht meubelontwerpen, door K. van Leeuwen, met afb.

De Bouwwereld no 6. *Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte*, bespreking Rapport der desbetreffende commissie.

Het Huis de Roodenburg te 's Hertogenbosch.

Het Zwitsersche Burgerhuis. Bespreking van: Das Burgerhaus in der Schweiz I Band. Das Burgerhaus in Uri, met afb.

De Opmerker no. 7. *Tunis*, met afb., beschrijving.

Amsterdamsch Raadhuis. Overzicht van de behandeling dezer kwestie in den Gemeenteraad: bespreking van den Paleis-Raadhuisquestie.

Drentsche Hunnebedden en Gricksche Rotsgraven. Bespreking van de mededeelingen van het Rijksmuseum van Oudheden, waarin Dr. J. H. Holwerda de overeenkomst nagaat van de Drentsche hunnebedden en de Mykeensche rotsgraven.

Deutsche Bauzeitung 1910 no. 1 — 2. *Neuwere schoolgebouwen in München*, architect Hans Grössel te Munchen.

Opwekking tot deelneming aan den Algemeenen Stedenbouw, tentoonstelling te Berlijn in 1910 en de mededeeling, dat, om het uitgebreide programma zooveel mogelijk te beperken, in 't belang harer uitvoerbaarheid alleen datgene zal worden aangenomen wat direct met stedenbouw verband houdt.

Constructies van zolderingen bovenzalen in etagehuizen in 't bijzonder voor hotels, zeer interessante voorbeelden van doorzakkingen bij houten constructies.

Deutsche Bauzeitung 1910 no. 3. *Vervolg Nieuwere schoolgebouwen in Munchen. Vakschool aan de Liebhern-strasse* in een volksschool in de Ridler-strasse.

Deutsche Bauzeitung 1910 no. 4. *Vervolg Nieuwere schoolgebouwen in München.* Uit de beschrijving en de afbeeldingen blijken de ruime opvattingen welke omtrent schoolbouw in Duitschland bestaan.

De *Prijsvraag* ter verkrijging van ontwerpen voor een *Bismarck gedenkteeken* op den Eisenhöhe bij Burgerhuch.

Mededeelingen over cement, beton- en cementijzerbouw.

Perronoverkappingen uit cementijzer door Francke in Altena.

Deutsche Bauzeitung 1910 no. 5. *Brug in stampbeton in Fairmont-Park* te Philadelphia, waarin een groote overspanning van 71.03 M. voorkomt, met afbeeldingen.

Uit de Saksische staatsbegrooting 1910—11. Aan de commissie voor verzorging „Heimatlicher Kunst und Bauweise" zal een subsidie van 15000 Mark per jaar verstrekt worden.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG VAN DE AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

BEWAARPLAATS VAN ZUIGELINGEN EN KINDEREN ONDER DRIE JAAR (CRÈCHE) BENEVENS EETKAMER TEN BEHOEVE VAN SCHOOLGAANDE KLEINE KINDEREN.

Ingekomen zijn 35 ontwerpen onder de volgende motto's. (Het cijfer vermeldt het aantal teekeningen.)

1. Rust Roest (2); 2. Melk is de bron des levens (3); 3. Prille Jeugd (4); 4. „S. M. Eenvoud" (5); 5. Avond arbeid (3); 6. Philantrophie (2); 7. Verzorging (3); 8. Kind (5); 9. Kinderzorg (3); 10. Studie (1); 11. „Wimcor" (2); 12 Beter laat dan nooit (2); 13. Jong Holland (1); 14. Immer Strevend (3); 15. Voor het kind v h volk (2); 16. „Nil sine labore" (2); 17. „Time is up" (6); 18 A. (ärgere dich nicht) (4); 19. Geteekende Uil (4); 20. Kringloop (2); 21. Quot hominus tot Sententia (3); 22. Kinderhuis (2); 23. B — B (4); 24. Fortes fortuna adjuvat (4); 25. Rust Roest (3); 26. Loon naar werken (2); 27. Nooit voor niets (2); 28. Tweeling (2); 29. Eenvoud (2); 30. Rust en Verzorging (4); 31. Kinderland (3); 32. Baby (2); 33. Remi (2); 34. Jeugd (4) en 35. Geteekend motto (2).

In de prijsvraag uitgeschreven door de Nederlandsche Kioskenmij. voor het leveren van een ontwerp voor een nieuw hoofd voor „De Middenstander" officiëel orgaan van de Handelsvereeniging „Rotterdam", is de eerste prijs ad f 100.— toegewezen aan den Heer Matthieu Wiegran, teekenaar, Amsterdam, die had ingezonden onder motto „Dood";

de tweede prijs ad f 50.— aan den Heer A. C. A. Rotgans, Bouwkundig Opzichter-teekenaar te Zandvoort, onder motto „Eenvoud";

de derde prijs ad f 30.— aan den Heer H. van den Oever te Amsterdam, onder motto „Mercurius".

BERICHTEN

Bouwkunst en Vriendschap. Wij ontvangen bericht, dat het bestuur van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam in zijn geheel is afgetreden en dat het nieuwe bestuur is samengesteld uit de heeren:

ALB. OTTEN, Voorzitter.
J. H. DE ROOS, Secretaris.
W. KROMHOUT CZN.
A. J. TH. KOK.
J. P. STOK WZN.
P. G. BUSKENS.
W. F. OVEREIJNDER.

Bond van Nederlandsche architecten. Vergadering te 's Gravenhage, in de bovenzaal van café „Hollandais", op Zaterdag den 26sten Februari, des voormiddags elf ure.

AGENDA:

I. Notulen der vorige vergadering.
II. Mededeeling van het Bestuur.
1°. Arbeidscontract van Technici. 2°. Paleis-Stadhuis aan den Dam.
III. Praeadvies omtrent de Administratieve Afdeeling van de nieuwe A. V. opgesteld door professor Van der Kloes.
IV. Benoeming eener commissie tot het nazien der Rekening van den Penningmeester (Art. 7 der Statuten).
V. Voorstellen door een der leden tot wijziging in de Contributieheffing.
VI. Bespreking eener motie van de navolgende strekking: De architecten, leden van den Bond, verbinden zich, om geen schetsontwerpen in te dienen, aan patroons die daartoe geen opdracht hebben gedaan, en dus geen verplichtingen tot salarieering erkennen.
VII. Bespreking eener motie strekkende om het deelnemen aan prijsvragen waarbij geen technische beoordeelaars worden toegezegd, als niet toelaatbaar te verklaren.
VIII. Motie van den Heer Jac. van Gils:
De Leden van den Bond verbinden zich gezamenlijk geen teekeningen of ontwerpen op verzoek in te leveren, zonder daarbij vooraf te bepalen dat men slechts aan een dergelijk verzoek kan voldoen, als:
1°. geen andere collega's zullen worden uitgenoodigd, of
2°. indien men dat laatste wenscht, alsdan niet anders mede te dingen dan met toepassing van de regeling van nationale prijsvragen.

Indien de tijd zulks toelaat zal een bezoek gebracht worden aan het vroegere Paleis von Wied, onder leiding van het lid van Nieukerken Sr.

Het lid Frowein zal eene tentoonstelling van zijn bouwkundigen arbeid inrichten en daarbij eenige bespreking houden en uitlegging geven.

Uitnoodiging van Mevrouw van Nieukerken om te $4^1/_2$ uur thee te komen gebruiken van Speykstraat 38.

Het Bestuur hoopt veel leden aan den gemeenschappelijken maaltijd te 6 uur te ontmoeten.

De moderne woning. De tweede der populaire voordrachten, georganiseerd door het genootschap „Architectura et Amicitia", is gehouden door den heer H. P. Berlage Nzn., en handelde over de moderne woning.

Spr. herinnerde aan hetgeen hij in de Slotvoordracht der vorige serie lezingen gezegd heeft omtrent de architectuur der 19de eeuw.

De toestand was in het algemeen zóó, dat de woning, zoowel in de stad als op het land, was, óf de bestaande met de overgeleverde vormen van rococo of empire, óf de nieuwe, welke dan werd gebouwd 't zij in stijlvormen, eveneens uit dien tijd of wel in die van Griekenland, en later in vormen welke waren ontleend aan de middeleeuwsche bouwkunst en aan de vaderlandsche bouwkunst van de 17e eeuw.

Dit voor het geval, dat nog architecten met den bouw der woningen waren belast, want ten slotte kwam de woningbouw in handen der bouwondernemers.

Het meubilair hield hiermede gelijken tred. En dit kan niet goed zijn. Het inrichten van zijn woonvertrek in vreemden of verouderden stijl is een maskerade die in geen enkel opzicht bevredigt. Want zoo iets is in tegenspraak met den levenden stijl waarin wij geplaatst zijn. En toch is zelfs nu nog dat inzicht niet algemeen; ja zelfs is er achteruitgang bij den uitvoerenden architect en meubelkunstenaar te bespeuren. Nu een geleidelijke ontwikkeling van de nieuwe denkbeelden had mogen verwacht worden, valt integendeel een terugvallen tot de oude stijlen waar te nemen.

Had de woning der 19e eeuw dan geene kwaliteiten? vraagt spr., en hij antwoordt: Het zou onbillijk zijn niet te erkennen dat die woning uitmuntte door een zekere mate van koele deftigheid en burgelijke degelijkheid, en dat de kwaliteit der meubelen met die degelijkheid wedijverde. Vraagt men echter naar het kunstvolle van dergelijke vertrekken, dan komt men tot een minder bemoedigende erkenning, omdat er geen eenheid was, noch tusschen vertrek en meubels, noch tusschen de meubels onderling.

Wil men het karakter der moderne woning verklaren, de eigenschappen opsporen waaraan een modern huis zal moeten voldoen, dan zal men — naar spreker's meening — deze niet moeten zoeken in oppervlakkige uiterlijkheden, maar te raden moeten gaan met de geestelijke beweging van dezen tijd, met de eischen welke thans worden gesteld, en met de constructie-wijzen welke men thans toepast.

En welke is die geestelijke beweging? vraagt spreker en vervolgt dan: Op de algeheele verwarring van den voorafgaanden tijd volgde in het laatst der vorige eeuw meerdere vastheid in de denkbeelden, zich kenmerkende door een algemeen streven naar orde. Meerdere kennis door oeconomische verschijnselen en de ontwikkeling der hygiëne zijn hieraan niet vreemd. De klaarheid waarnaar wordt gestreefd uit zich tevens in constructieve zuiverheid in de samenstelling der verschillende bouwdeelen, welke in dien verwarden tijd geheel waren verloren gegaan. Er wordt weer gezocht naar den oorspronkelijken constructievorm om weer te komen tot het zuivere voorwerp, dat door onnoodige ornamentiek niet meer waar te nemen was. Dit werd nu stijl bepalend omdat de geestelijke kern ontbrak: zoodat men dan ook werkelijk meende dat de kunst van bouwen schuilde in de kennis van dien bepaalden bouwvorm. En aangezien men ook daardoor alle onderscheidingsvermogen had verloren, achtte men die bouwmeesters het hoogststaande welke het kwistigst waren in de toepassing van dezen uiterlijken vorm, maar om het wezen der kunst. Gevolg hiervan is datgene wat men noemde de reactie tegen de waanzinnige versieringswoede, inderdaad de erkenning van den modernen geest. Die moderne geest doet zich dus kennen aan een streven naar doeltreffendheid, constructieve juistheid, eenvoud en klaarheid. En daar deze eigenschappen principieel natuurlijk niet nieuw zijn komt het slechts aan op de wijze waarop de moderne geest zich uit. In verband hiermee weidde spreker uit over eenige materialen van den nieuwen tijd welke den modernen bouwmeester ten dienste staan.

Daarna kwam spr. tot de eigenlijke inrichting der moderne woning. Hij behandelde achtereenvolgens de toetreding van licht, den wand, den zolder, den vloer, den haard, het verlichtingsvoorwerp en het meubilair.

Spr. eindigde met te zeggen: „de groote vraag blijft of wat den kunstvorm betreft, steeds in den modernen geest zal worden voortgewerkt; want die geest eischt een modernen vorm; of zal men weer, dezen geest miskennend, terugvallen tot een dood formalisme, tot vormen dus van vroeger tijden?" Spr. voor zich heeft het volste vertrouwen in de moderne cultuur-beweging, omdat deze slechts voor ontwikkeling vatbare, blijvende waarde heeft.

30ste JAARG. – 26 FEBR. 1910. – No. 9.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Afd. Amsterdam. — Het Burgerwoonhuis. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Een optimistiese beschouwing over het Damvraagstuk, door H. T. Karsten. — Gerestaureerde gevel te Dordrecht, door B. v. B. — Het streven naar een gezonde landelijke bouwkunst, II. — Het Leidsche Studentenfeestpaleis, arch. Jesse en Fontein. — Damvraagstuk, door K. de Bazel. — Sociale Hygiëne en Techniek, XV, door J. L. B. Keurschot. — Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte. — Ingezonden. — Berichten. — Rectificatie.

OFFICIËEL GEDEELTE.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Algemeene vergadering, te houden op Maandag 28 Febr. 1910, des avonds ten acht ure, in het gebouw der maatschappij tot bevordering der bouwkunst, Marnixstr. 402.

Agenda.

1. Notulen, ingekomen stukken, mededeelingen van het Bestuur.
2. Bestuursverkiezing. Aan de beurt van aftreding is de Heer J. Bakker, die herkiesbaar is.
3. Voordracht van den Heer L. A. Sanders te Amsterdam „over beton-ijzer-constructies".

Expositie van een ontwerp voor een Rijksacademie van Beeldende Kunsten, architect Joseph Herman. *De Secretaris,*
A. D. N. VAN GENDT.

N.B. De introductie is zoo ruim mogelijk opengesteld.

HET BURGERWOONHUIS.

De Commissie van Redactie heeft de zeer gewaardeerde toezegging ontvangen van den Heer J. H. W. Leliman, dat deze genegen is eene studie over „het Burgerwoonhuis in Nederland van af zijn ontstaan tot 1800" te publiceeren in „Bouwkunst".

Vertrouwende, dat deze mededeeling door den lezer met ingenomenheid wordt begroet, hoopt de Redactie op zijne medewerking te mogen rekenen en verzoekt zij hem *mededeeling te willen doen van, of nadere inlichtingen te willen verschaffen over gebouwen, interieurs of details, die hij meent dat voor bedoelde studie van belang kunnen zijn.*

Gaarne worden deze gegevens ingewacht bij den Redacteur van „Bouwkunst" J. Gratama, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Ter verduidelijking zij gezegd, dat niet bedoeld wordt de boerenwoning en ook niet het grootere heerenhuis, maar de woning van den middenstand.

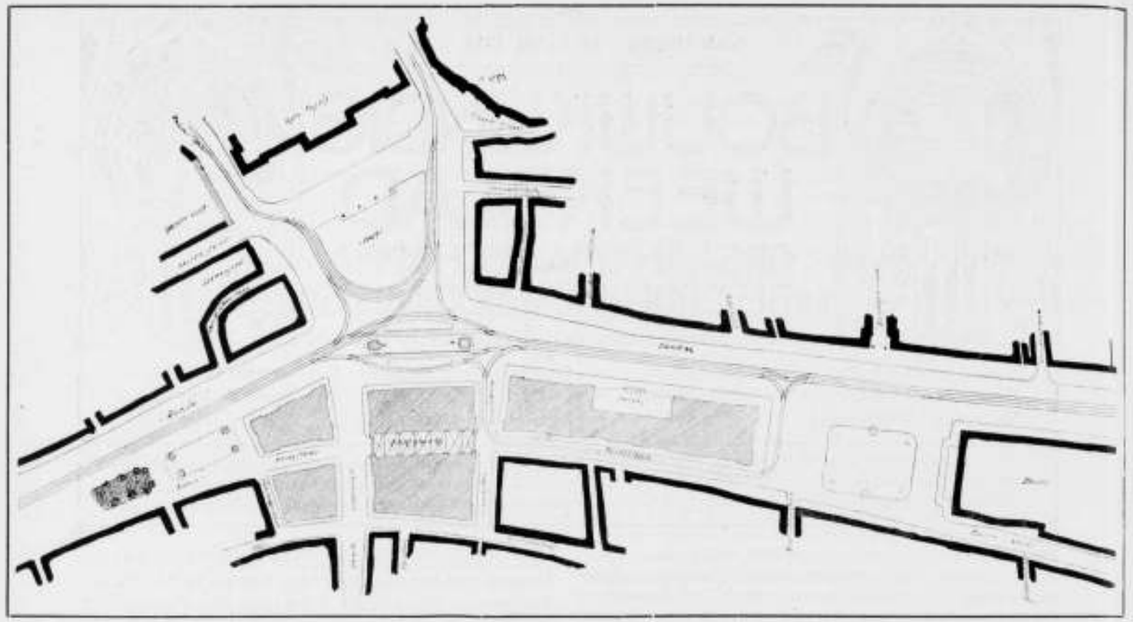
In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EEN OPTIMISTIESE BESCHOUWING OVER HET DAM-VRAAGSTUK.

De Paleis-Raadhuis-kwestie, die voor het publiek belangwekkender is dan het Dam-vraagstuk in breder zin, waarvan zij tot op zekere hoogte slechts een onderdeel uitmaakt, — de Paleis-Raadhuiskwestie heeft de zuiver stedebouwkundige vragen die zich in de huidige, uiterst belangrijke fase der Dam geschiedenis voordoen, eenigszins op den achtergrond gebracht. Het kan daarom nuttig zijn, daarop in dit Weekblad in het biezonder de aandacht te vestigen.

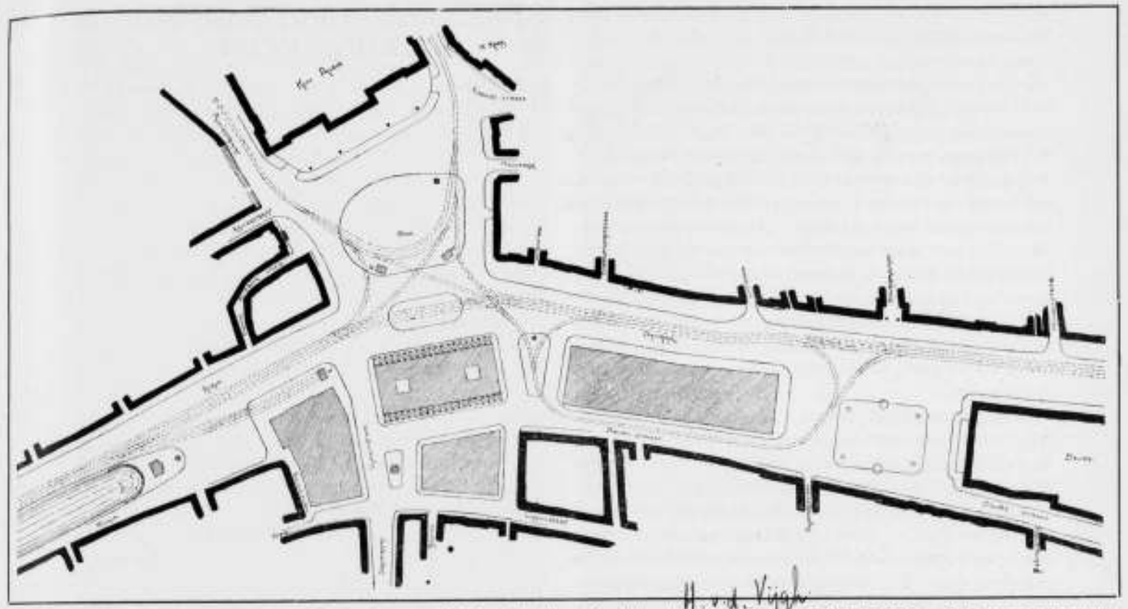
Van verschillende gezaghebbende zijden is gewezen op de toenemende verwarring in den gehelen toestand. Het wil mij voorkomen, dat dit niet ten volle geldend mag worden geacht ten aanzien van vaststelling der rooilijnen aan de oostzijde van den Dam, het onderwerp van de bekende prijsvraag. In dit geval kan — het is gelukkig niet de énige uitzondering — van den loop der praktiese zaken worden getuigd dat hij op dien der esthetiese, zij het onbedoeld, een zeer gunstigen invloed heeft uitgeoefend: de verkoop van het „Bijenkorf"-ter-

Ontwerp bekroond met den 3en prijs in de Damprijsvraag 1907/8. Motto „Gijsbrecht van Aemstel", Arch. Ed. Cuypers. In hoofdtrekken vertoont dit plan veel overeenkomst met het plan-De Bazel, gepubliceerd in het „Alg. Handelsblad" van 22 Febr. l.l., Ochtendblad; o.a. is daar echter aan den gevel van het middenblok aan den Dam een sterker koncentreerend karakter gegeven door de middenpartij te doen terugspringen.

rein, door den Raad weinige weken geleden goedgekeurd, heeft inderdaad enige zeer principiëel foutieve elementen van het eerst bekroonde projekt voorgoed van verwezenliking uitgesloten. De bewering dan ook, dat het plan van Publieke Werken, waar deze verkoop geheel in paste, slechts in onbelangrijke onderdeelen van dat van den heer van der Mey zou verschillen kan door een deskundige slechts pour le besoin de la cause geuit zijn: inderdaad vertonen zij *essentiëel* onderscheid, wat allereerst zal worden besproken.

Zooals in de kritieken op de prijsvraag-projekten destijds meermalen is betoogd, waren deze naar het beginsel hunner plans in drie groepen te onderscheiden. Ten eerste waren er de ideaal-plannen — wij zullen er, gezien de te verwaarlozen kleine kans op verwezenliking, niet verder op ingaan. . . . . In de ontwerpen ener tweede groep was aan den Dam ter O.-zijde een min of meer monumentaal, in elk geval opzichzelf staand gebouw ter afsluiting gegeven; Rokin en Damrak waren hier duidelik behandeld als straten, elk voor zich, zij het tegen over elkaar, in den Dam uitlopende, welke zich duidelik tot aan bedoeld gebouw uitstrekte. In de plans der laatste kategorie, evenwel, waren Damrak en Rokin feitelik verbonden, doordat hun oostelike wanden tot één doorgaand geheel waren gemaakt, zij 't met een accentuëring van de Dam-as: het plein lag hier als het ware aan, nàást den verkeersweg.
De jury heeft door hare beslissing, waar toch beide hoogste prijzen ten deel vielen aan projekten der laatste groep, (ontwerpen v. d. Mey en v. Gendt), en slechts de drie overige prijzen werden toegewezen aan die der tweede (de ideaal-plannen waren op grond van het programma buiten gesloten), de jury heeft — onbegrijpelikerwijze — ten duidelikste als hare opinie doen kennen: dat Rokin- en Damrak-bebouwing, aan de oostzijde, in elkaar moesten overgaan, dat Damstraat en Vischsteeg, natuurlike konsekwentie van het beginsel, overbouwd moesten worden. Onbegrijpelikerwijze —, immers, wat kan meer schade doen aan het vóór alles te handhaven karakter van dit plein als dominerend centrum, als *in-zich-volledig geheel*, dan het belangrijker maken van de toch reeds deszelfs superioriteit bedreigenden verkeerswegen Damrak en Rokin, dan het verénigen van die beide gevaarlike elementen? Hoezeer had de Dam zijn kenmerk van hoofdplein, waar geen straten lángs lopen, slechts wegen óp uit komen, moeten verliezen voor den beschouwer, die, staande vóór het Paleis, de architektuur van den oosteliken Damwand zich in die straten zonder scherpe scheiding had zien voortzetten: die verkeersweg ware daardoor in het stadsbeeld als voornaamste element gemarkeerd — de Dam ware slechts een annex daarvan geworden, allerminst meer van hoger orde dan álle omringende ruimten. Het plan van P. W. nu, blijkt bij den eersten oogopslag er een te zijn, dat niet behoort tot de door de jury aangewezen groep, doch tot de andere. Immers, het mist hét essentiële element: de in-elkaar-vloeiïng van Oost-

Ontwerp bekroond met een 4en prijs in de Damprijsvraag 1907/8; motto „Place Royal"; arch. ~~W. van Horen~~ H. v. d. Vlugt. — De beide kleine pleintjes, aan de samenkomst van Damstraat, Warmoesstraat en Nes, en voor wat nu de „Bijenkorf" wordt, lijken zeer gelukkige vondsten.

wanden van Rokin en Damrak, verkregen door overpoorting van Damstraat en Vischsteeg, en doorvoering ener zelfde architektuur. Dat dit gebeuren zou, was enigszins te voorzien: bij de vóóronderstelde partikuliere bebouwing had het plan-v. d. Mey slechts kunnen zijn uitgevoerd, indien er een aannemelik bod ware gedaan voor álle beschikbare grond te zamen, en daarbij de nodige waarborg ener behoorlike architektuur ware gegeven — een mogelikheid waar B. en W. in hun plan niet op mochten rekenen. En de verkoop van het „Bijenkorf"-terrein heeft deze goede eigenschap van het te veel gesmade P. W.-plan voorgoed vastgelegd: *overpoorting van Vischsteeg, dus ook van Damstraat, en doorvoering van één architektuur van Beursplein tot Rokin zijn voorgoed uitgesloten!*

Naast deze is er nog een faktor, die den verderen loop van zaken in hoofdtrekken mede zal bepalen: het denkbeeld, aan den Dam tegenover het Paleis een monumentaal gebouw te stichten, zal nu het, hoezeer toevalliglik opgeworpen — immers slechts in verband met het onvoldoende stadhuis van heden — nu het zo algemeen weerklank vond, ongetwijfeld worden vastgehouden, er moge dan komen hetzij een Raadhuis, hetzij een Paleis, hetzij een burgemeesterlike ambtswoning of wat ook.
In het licht van de bovengenoemde beschouwing over de prijsvraag-projekten zal nu echter onmiddelik opvallen hoe ook deze omstandigheid een verwijdering van het v. d. Mey-principe moet na zich slepen, en van zelve leidt tot een oplossing in den zin der prijsvraagprojekten, met de derde en vierde prijzen bekroond.

Op welke punten dus ook de verwarring moge zijn toegenomen, in déze kwestie lijken mij de moeilikheden zéér veel nader tot een goede en logiese oplossing te zijn gekomen.
Het dient echter gezegd, dat, hoezeer het plan-P. W. principiëel staat aan de zijde van hen die den Dam ter O.zijde willen afsluiten met een koncentrerend, monumentaal gebouw, het de sporen draagt uit een andere gedachte te zijn voortgekomen. De bolle rooilijn en de slechts geringe terugsprong van het middenblok naar de Damzijde, het zuidelik afbuigen van de Damstraat, — dit zijn duidelik overblijfselen van het plan-v. d. Mey, die er een tweeslachtig karakter aan geven. De bolle rooilijn — nu, laat ons veronderstellen dat er bij toeval fout getekend is, om niet te moeten zeggen dat er met opzet te goed gerekend is . . . . De geringe terugsprong hangt vermoedelik, behalve met te goed rekenen . . . , samen met het behoud van het blok-van Eyck (tussen Vijgendam en Warmoesstraat), dat als er een monumentaal openbaar gebouw aan den Dam komt, welstandshalve wel zal moeten verdwijnen. De afbuiging van de Damstraat, ten slotte, lijkt werkelik gene voordelen te hebben dan dit, het plan enige gelijkenis met het ontwerp-v. d. Mey te geven; en daartegenover staan verschillende nadelen: de wijze waarop het Dambeeld zich ontwikkelt voor den beschouwer die uit de Damstraat komt mist alle fijnheid, lijkt nauwel.ks overwogen; de werking van de Damstraat-opening als tegenwicht tot de ál te belangrijke Rokin- en Damrak-toegangen — de blik wordt er door getrokken, de koncentratie van de O.-Damafsluiting wordt er door versterkt — die

werking wordt voor een belangrijk deel opgeheven. De verschuiving naar het N. van de verlengde Vischsteeg, daarentegen, — ook door P. W. van den heer van der Mey overgenomen — opent de gelukkige mogelijkheid tussen „Bijenkorf" en midden-blok, door dit laatste wat kleiner te maken, een klein pleintje te maken, voor het opnemen van standplaatsen voor auto's, files van rijtuigen, grotere kiosken enz. bij uitstek geschikt — en bij een herleving van den Dam als gezelligheidscentrum, bij het zetten daar van een officieel gebouw, is voor deze en dergelike zeer zeker meer ruimte dan op het hoofdplein beschikbaar gewenst. Bovendien zou een pleintje hier, door den kijk te geven op den volledigen smallen „Bijenkorf"gevel, den blik meer gebonden houden, waardoor ook weer de voor de superioriteit van den Dam gevaarlike Damrak-perspektief betrekkelik minder belangrijk zou worden.

Men zou kunnen tegenwerpen, dat op deze wijze van het middenblok niet veel meer zou overblijven. Voor een koninklik of burgemeesterlik verblijf evenwel is niet zo'n heel groot terrein nodig; en mocht, bleve het Paleis paleis, hier een nieuw Raadhuis geprojekteert moeten worden, — door bijtrekking van het blok-van Eyck ware voldoende bouwgrond te verkrijgen: de 3e prijs (ontwerp — Ed. Cuypers) geeft voor dit geval, met zijn galerij in het verlengde der Beursstraat, een oplossing [1]). Maar — hoewel ik op dit punt niet verder wil ingaan, kan ik niet nalaten het op te merken — tegenover het machtige oude Raadhuis zal een niet groot, doch zeer voornaam en waardig gebouw het best zijn waarde kunnen ophouden.

Deze beschouwingen samenvattende, zou ik willen konkluderen:

dat, wórdt de Paleis-Raadhuis-kwestie beslist in den geest van de groote meerderheid der Amsterdammers, of zelfs, wordt slechts doorgezet de bouw van een monument tegenover het Paleis, — dat het plan-P.W. een goeden grondslag is;

dat de overblijfselen van het plan-v. d. Mey er definitief uit moeten worden geëlimineerd, en ronduit het, nu door de omstandigheden geboden en op zich zelf juiste beginsel aanvaard, den O. Damwand te koncentreren in dit monument;

dat ter breking van de doorzichten naar Rokin en Damrak de door het boven gegeven beginsel geboden wijzigingen zeer gunstig zullen werken;

dat alzo op voor de hand liggende wijze een zeer bevredigende oplossing van de kwestie der bouwblok-indeling kan worden verkregen.

20-II-'10. H. T. KARSTEN.

[1]) Het is te verwonderen dat een zeer gelukkige vondst van dit plan niet meer is opgemerkt geworden, t. w. de naar het Damrak open V.vorm van de bebouwing op het oude-beurs-terrein; zowel om den blik het afdwalen naar de Damrak-perspektief te beletten, als om de aardige tegenstelling tot den vlakken Beursgevel, ware dit motief waard verwezenlikt te worden.

GERESTAUREERDE GEVEL TE DORDRECHT.

Van de steeds schaarscher wordende voortbrengselen der 17e eeuwsche architectuur is door initiatief der vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht in samenwerking met het Rijk en met steun van de Zuidhollandsche archeologische Commissie, de vereeniging tot bevordering van het vreemdelingenverkeer en enkele particulieren weder een behouden n.l. de voorgevel van het huis aan de Voorstraat no. 146, van outs genaempt „den Coninck van Engelant".

Lag het oorspronkelijk in de bedoeling den ouden gevel slechts te restaureeren en door een ijzeren raamwerk, tegen de binnenzijde aangebracht, de noodige stevigte te hergeven, al spoedig bleek, dat het geheel zoo bouwvallig was, dat aan herstellen niet viel te denken en is men er toe overgegaan den gevel geheel af te breken en weder op te bouwen, met gebruikmaking, voor zoover mogelijk, van de oude materialen alsook van die van een ander gesloopt pand hier ter stede. Tegelijk werd daarbij de bestaande onderpui veranderd in een van meer Oud-Hollandsch cachet, werden de later aangebrachte kozijnen van de eerste en tweede verdieping door nieuwe kruiskozijnen vervangen en werd tot bekroning van den gevel de eveneens later aangebrachte kroonlijst vervangen door een balustrade van baksteen en zandsteen.

In hoeverre een zoo ingrijpende restauratie nog gewenscht is willen we hier in 't midden laten. Ons komt 't echter voor, dat het beter ware, indien bovengenoemde vereeniging maar voorbehoedend optrad en bij Gemeente en betrokken eigenaren voortdurend aandrong op het voldoende onderhouden van de aan hun zorg toevertrouwde voortbrengselen van oude Vaderlandsche bouwkunst, dan zooals nu, eerst in te grijpen, wanneer er sprake is van verbouwing, of vrees bestaat voor algeheele verdwijning of verminking.

Zoolang nog geen wetten op het gebied van Heimatschütz bestaan, zal een dusdanig herhaald aandringen, bij toch dikwijls welgestelde eigenaren, een gevoel van zedelijke verplichting tot bewaring van het hun toevertrouwde kunnen wakker roepen.

Zooals reeds boven vermeld, was de oude gevel niet meer compleet. De trapgevel was sinds jaren verdwenen en door een vlakke lijst vervangen, de oorspronkelijke kruiskozijnen ontbraken en ook de onderpui was meermalen van uiterlijk veranderd.

Helaas was van den oorspronkelijken toestand niets in teekening bewaard gebleven.

Het weder daar stellen van den topgevel stuitte af op het bezwaar, dat de eigenaar de bekapping had doen wegnemen en door een plat dak had laten vervangen. Daarom is naar een andere oplossing voor de bekroning van den gevel gezocht. De nu aangebrachte is blijkbaar ontleend aan het uit denzelfden tijd dateerende, nu verdwenen Bagijnhof. Deze bekroning sluit echter den gevel niet gunstig af en bevredigt door haar uitsluitend

HUIS „DEN CONINCK VAN ENGELANT", TE DORDRECHT, GERESTAUREERD.

decoratief karakter en minder rijke en subtiele behandeling maar matig. Bij het oude Bagijnhof was deze balustrade van geheel andere werking, maar zij was aangebracht op een langen en slechts een verdieping hoogen, sober behandelden gevel, met tot achtergrond een hoog opgaand dak.

Bij de onderpui is de bestaande indeeling van ramen en deuren hetzelfde gebleven, het bovenlicht is gewijzigd, van glas in lood voorzien en daarboven een met steenwerk versierde kroonlijst aangebracht. Op het kalf de traditioneele luifel, op eigenaardige consoles.

Bij de eerste en tweede verdieping zijn de weinig voorspringende pilasters versierd met zandsteenen banden, waarop diamantkoppen en ringen en met weinig sprekende basementen en kapiteelen. De kozijnen der eerste verdieping zijn afgedekt door rechte strekken, voorzien van versierde sluitsteenen, waarover een fijn geprofileerde cordonband, op de tweede verdieping zijn korfbogen toegepast met vlakke zandsteenen sluitstukken, terwijl in de boogvullingen de gebruikelijke gevleugelde engelenkopjes zijn aangebracht.

Onder de kozijnen der tweede verdieping een geornamenteerde cordonlijst, rustende op overgemetselde strekken, welke weder steunen tusschen de pilasters. Hieronder in de borstwering, in de lijn der pilasters, zandsteenen blokken, terzijde versierd met cartouches in het midden met satyrkop. Boven de cartouches op de aanzetsteenen der bovenbedoelde strekken in reliefletters „Anno" en „1626" In de borstweringpaneelen, ingesloten tusschen een doorloopenden band, gebeeldhouwde cartouches, waarop in ingesneden letters de spreuk „Niet-Sonder-Gods-Hulp".

Alle zandsteenen banden, sluitsteenen, waarvan nog eenige met fijn gehakte maskertjes versierd, cartouches, enz. zijn van de oude verflagen ontdaan en waren alle gaaf genoeg om weder te worden aangebracht. Ook de oude helroode baksteenen konden weder worden gebruikt. Bij deze natuurkleuren doet het eikenhoutverfwerk der onderpui wel wat vreemd. 't Geheel heeft nog een te nieuw effect. Eerst wanneer na eenige jaren alles wat rustiger van toon zal zijn geworden, zal deze gevel den indruk der oude gevels wat meer nabij komen.

De restauratie is geschied volgens ontwerp en onder toezicht van het bureau van den Rijksarchitect voor de monumenten en met zorg uitgevoerd door de firma Gebr. van Wel.

Hierbij nog deze opmerking. Is het wel noodzakelijk, dat zooals nu steeds geschiedt, het Rijk aan het toekennen van een dikwijls geringe subsidie (in casu f 300.—) de de voorwaarden verbindt, dat de restauratie geschieden moet volgens ontwerp en onder leiding van bovengenoemd bureau? Is 't niet voldoende, bij het verleenen van een subsidie, te eischen, dat de plannen door bedoelden Rijksarchitect moeten zijn goedgekeurd? Zooals het nu steeds geschiedt leidt het, behalve allicht tot eenzijdige opvattingen omtrent restaureeren, tot terzijde stelling van den particulieren architect, ten gerieve van den eigenaar. B. V. B.

HET STREVEN NAAR EEN GEZONDE LANDELIJKE BOUWKUNST.

DOOR PETER GEORGE SAXEN, ARCHITECT B.D.A.

(Vertaald uit het „Zeitschrift für Agrarpolitik").

(Vervolg van pag. 92.)

II.

Het gaat er dus niet om, afstand te doen van wat onze tijd als noodzakelijk en practisch heeft erkend als gezonde vooruitgang, maar om deze resultaten met de heden vergeten en toch onmiskenbare kwaliteiten der oude bouwwijze te vereenigen. Dat dit niet alleen zeer goed mogelijk, maar in het belang van een economische, technisch waardevolle en doelmatige bouwwijze — ge-

heel afgezien van de karakteristieke verschijning — noodzakelijk is, wordt bewezen door in de eerste plaats een beschouwing van het Nedersaksische huis. Hoewel wij niet zeker weten, dat het de oudste vorm van het Duitsche boerenhuis is, zoo is het toch een zoo oeroud type, dat in den loop der jaren wel menige verandering heeft ondergaan, maar toch zijn oorspronkelijk gesloten vorm zoo streng heeft bewaard, dat het de duidelijkste tegenstelling biedt met de steedsche bouwwijze, en daarom juist is het bijzonder geschikt om ons van het wezen van het boerenhuis een begrip te geven. Zijn grondvorm toont een lang gestrekten rechthoek onder een machtig stroodak, dat niet alleen flink reikt over de lage zijwanden van eiken vakwerkbouw, maar ook den gevel met een steil, forsch, dakschild overdekt en beschut. In den voorgevel de ruime poortdeuren, groot genoeg om den hoog beladen korenwagen in te laten.

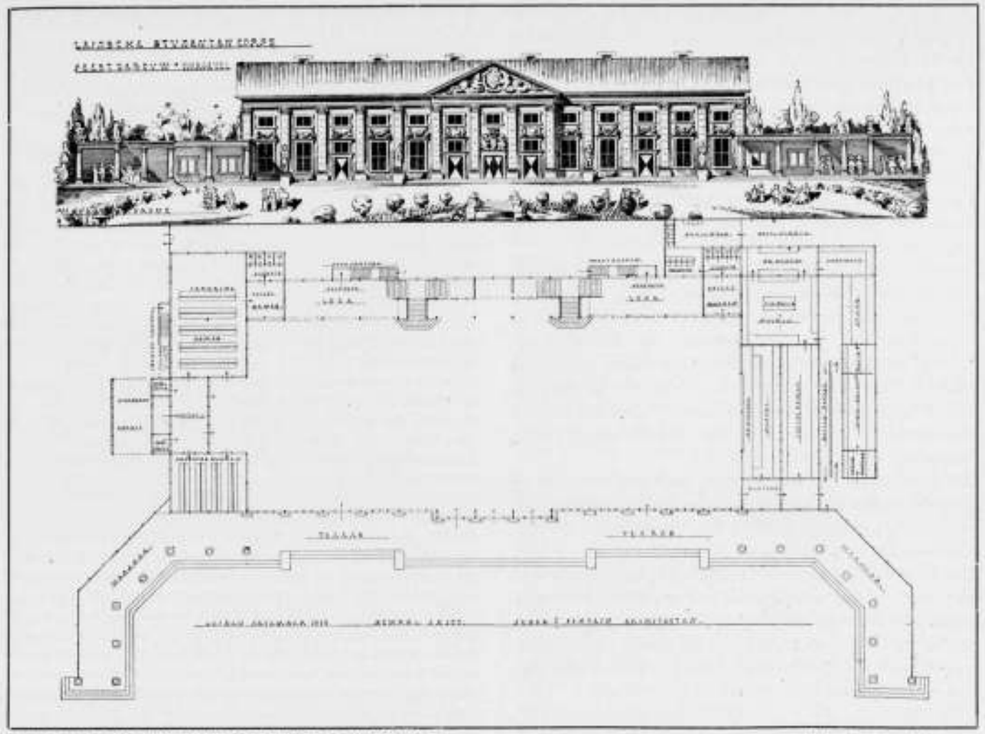
Zoo eenvoudig zulk een bouw van buiten schijnt „schrijft de Deensche onderzoeker" Meijborg in zijn degelijk werk over het boerenhuis in Sleeswijk (Sleeswijk 1896, Julius Bergas) „zoo afwisselend is de aanblik van binnen. Bij den eersten blik in de geopende staldeur krijgt men den indruk van een groote donkere, ruimte, waarin slechts even een paar onzekere lijnen zijn te onderscheiden. Maar spoedig ontwaart men op den achtergrond een turfvuur in den open haard, terwijl gedempt daglicht heldere lichtstrepen schuin over den vloer werpt, en langzamerhand komt de ruimte in zijn hoofdtrekken uit het donker te voorschijn. Komt men in de hal (deel), die zich van gevel tot gevel uitstrekt, dan duiken aan beide zijden uit het donker de koppen der runderen, de een na den andere op, en de vreemdeling ziet zich door vele oogenparen gadegeslagen. Voor op de deel houden de mannen zich op, meer naar achteren de vrouwen; achter schotten aan beide zijden kijken de koppen van de paarden en koeien naar buiten. Wij gaan verder naar het achterste gedeelte van de deel. Hier glimt al het houtwerk van het roet, en vrij op de vloer staat de gemetselde lage, open haard, niet ongelijk aan een heidensche offertafel".

De rook moet in deze oude huizen zijn weg naar de buitenlucht zelf zoeken. In het opstijgen rookt hij de aan zware balken hangende worsten en hammen, doordringt drogend het hoog tot de daksparren opgepakte hooi en stroo en komt eerst door een kleine opening boven in het dak, het zoogenaamde „uilengat" of ook wel onder door de groote inrijpoort in de vrije lucht.

De voordeelen van dezen Nedersaksischen aanleg heeft Justus Moeser reeds sinds langen tijd erkend en in zijn patriottische phantasiën in de volgende klassieke woorden geschilderd: „De vraag of de bewoners (in de buurt van Osnabrück) hunne woningen niet beter kunnen inrichten, is dikwijls gesteld. Degenen, die zulks te beslissen hebben, mogen de navolgende voordeelen van deze bouworde niet uit het oog verliezen. De haard is niet verplaatsbaar en in het midden van het huis zoo aangelegd, dat de vrouw, die er bij zit, tegelijkertijd alles overzien kan. Een zoo groot en goed gezichtspunt vindt men bij geen andere bouwwijze. Zonder van haar stoel op te staan, overziet de huisvrouw tegelijkertijd drie deuren, groet hen die binnen komen, noodigt hen uit zich bij haar neder te zetten, houdt de kinderen en de dienstboden, haar paarden en koeien in het oog, bewaakt den kelder, zolder en kamers, spint altijd door en kookt daarbij. Haar slaapplaats is achter dit vuur, en zij heeft van hieruit eveneens een ruim uitzicht, ziet haar dienstboden voor den arbeid opstaan en zich ter ruste leggen, het vuur aanleggen en uitdooven, en alle deuren open en toegaan, hoort of haar vee eet, en bewaakt weer kelder, vloer en kamer. Wanneer zij in het kraambed ligt, kan zij nog een deel van deze huiselijke plichten waarnemen. Zoodra het vee gevoederd en de dorschvloer geveegd is, kan zij achter haar spinnenwiel uitrusten, terwijl in andere plaatsen, waar de menschen in kamers zitten, zoo dikwijls de huisdeur opengaat, iemand uit de kamer den vreemdeling tegemoet moet gaan en hem weder uitlaten moet en zijn werk zoo lang moet laten liggen. De plaats bij de haard is de mooiste van alle. En wie de haard, uit vrees voor brand, van het uitzicht op de deel berooft, doet dit ten koste van groote voordeelen. Wie bovendien zijn paarden in een afzonderlijke stal, zijn koeien in een anderen en zijn varkens in een derden heeft, en in een afzonderlijk gebouw dorscht, die heeft die wanden en daken te onderhouden en moet den geheelen dag uitkijken en opletten. Een laag stroodak om het geheele huis beschut de wanden, houdt de leem van het muurwerk droog, verwarmt huis en vee en wordt met een kleine moeite door den boer zelf hersteld. Een groot afdak beschut het huis naar het Westen en dekt tegelijkertijd het varkenshok. Geen Vitruvius is in staat meer voordeelen te vereenigen. Uit dit grondtype van het Nedersaksische huis hebben zich naar dat het noodig was, voor de verschillende streken vele gevarieerde typen gevormd, die, hoe ook ten koste van het door Moeser zoozeer geprezen overzichtigheid, meer waarborgen bieden tegen brandgevaar en meer voldoen aan de gewijzigde levenswijze van de bewoners. Hoofdzakelijk onderscheiden de nieuwere opvattingen zich door dat de haard uit den deel naar den wand verplaatst is, en dat de scheiding in de verschillende afdeelingen van het huis meer of minder scherp doorgevoerd is.

Tot een bijzonder kenmerkend type ontwikkelde zich het Friesche boerenhuis in het ruwe klimaat van de Noordzeekust met boschrijke streken zonder natuursteen. Het is verspreid over Noord-Holland, het Hollandsche West-Friesland, het Hannoveraansche en Oldenburgsche Oost-Friesland en over de Elbe in verschillende variaties over de lage kustkleilanden en de geheele Westkust tot aan Denemarken. „In de Friesche broeklanden" zegt Otto Lasius, die 2 menschenleeftijden lang het huis van deze streken bestudeerde, (het Friesche boerenhuis, Straatsburg 1885) aan de kusten van de Noordzee hebben andere oorzaken een van het Saksische huis geheel verschillende inrichting gevormd.

De streek levert geheel geen natuurschoon en maar weinig hout; zelfs de in de Westfaalsche hoogten rijkelijk voorhanden turf wordt maar op sommige plaatsen en dan nog slechts door zwaren arbeid gewonnen, daarom

HET LEIDSCHE STUDENTEN-FEESTPALEIS IN 1910. Arch. JESSE en FONTEIN.

wordt het vuur in den haard zooveel mogelijk beperkt en moeten ook woonhuis en stallen tegen de indringende koude zorgvuldig worden behoed. Het van de Oostzee betrokken hout en het uitsluitende gebruik van baksteen vorderen groote beperking in het materiaalverbruik; in overeenstemming met de Hollandsche gewoonte als zeevarend volk zijn de verblijven van menschen en vee, strikt gescheiden; ook krijgen de paarden, runderen, varkens enz. gescheiden ruimten. Toch blijft alles onder één dak vereenigd.

Schuren en stallen zijn hier van het woonhuis gescheiden; deze scheiding is ook in constructieven zin doorgevoerd. Deze liggen in een smaller deel van het gebouw, dat zich onmiddellijk aan de breedere ruimte voor stallen en schuren aansluit. De ruimten van het woongedeelte zijn in vele vertrekken verdeeld. Het hooi wordt echter niet, zooals in het Neder-Saksische huis op den zolder boven de deel opgeborgen, maar tusschen vier stevige, op de hoeken geplaatste, houten stijlen, die een dak dragen, dat de ruimte vanwege deze samenstelling vierkant genoemd, naar boven afsluit. Naast dit vierkant liggen aan den eenen kant de deel, aan den anderen kant de koestal, terwijl aan den derden kant, aan den eindgevel, de paardenstal is aangebracht. Aan de vierde zijde is een dwarsgang, waaraan het voor bewoning bestemde gedeelte aansluit.

Dit huistype kan dus vrijwel aan de tegenwoordige eischen bevredigen. Het is ontstaan in streken zonder eigen bouwmateriaal, en kan daarom voor de heden, met duur aangevoerd hout en steenmateriaal te maken bouwwerken, als voorbeeld dienen. En zijn grondplan zou het mogelijk maken, aan het kleinste zoowel als het grootste bouwwerk met weinig kosten de schoone vormen van een in de lengterichting ontwikkelden bouw onder een dak te geven, zonder de scheiding van woonhuis en stallen te moeten missen.

HET LEIDSCHE STUDENTEN FEESTPALEIS IN 1910.

In 1907 werd aan ondergeteekenden door het Collegium van het Leidsche Studenten Corps gevraagd een onderzoek in te stellen, of een weiland, toebehoorende aan de Gemeente Leiden en gelegen tegenover het Plantsoen, geschikt te maken zou zijn om in 1910 als Feestterrein te dienen.

De daarvoor gemaakte schetsplannen konden de goedkeuring van het Collegium wegdragen, waarna bij 't Gemeentebestuur werd aangevraagd het terrein te mogen gebruiken nadat 't door de stad opgehoogd, een vijver gegraven en gerioleerd zou zijn, omdat 't toch te

eeniger tijd door de Gemeente zou moeten worden opgehoogd. Daarop werd goedgunstig beschikt zoo mede op de aanvragen van het tijdelijk gebruik van het prachtig gedeelte Plantsoen vlak over het terrein gelegen en met een brug, ongeveer over 't midden van het terrein gelegen, verbonden. Deze ophooging enz. is dezer dagen aanbesteed door de Gemeente.

De bedoeling is over 't Singelwater een tweede (tijdelijke) brug te bouwen, in verband met een te geven waterspel en tevens voor regelmatige circulatie van feestterrein naar Plantsoen.

Toen in 1909 de plannen voor den te houden Intocht vasten vorm hadden aangenomen, waarin Frederik Hendrik hoofdpersoon zou zijn, wenschte de Maskerade-Commissie dat het Feestgebouw een karakter zou hebben van een gebouw uit 't midden van de 17de eeuw. Hoewel de eerste schetsen het karakter hadden van een tijdelijk gebouw, drongen zoowel 't Collegium als de Maskerade-Commissie er op aan een teekening te maken van een gevel in historischen stijl.

Als gevolg daarvan werden door ondergeteekenden bijgaande teekening ontworpen, die in de Corpsvergadering met algemeene stemmen werd goedgekeurd.

De aanbesteding heeft dezer dagen plaats.

De kroonlijst, pilasters, guirlandes, beeldhouwwerk enz. enz. in een woord alles wat zandsteen voor moet stellen, wordt op zandsteen in gips afgegoten, het metselwerk tusschen pilasters en ramen op bestaand metselwerk afgegoten, waarna alles in natuurlijke kleuren wordt geschilderd, gerand en gepenseeld.

„De Keet" OEGSTGEEST, Januari 1910.

JESSE & FONTEIN, *Architecten.*

DAM-VRAAGSTUK.

Onder deze titel geeft de heer K. P. C. den Bazel in het Algem. Hand. Blad de volgende toelichting op het door hem gesprokene ter j.l. gehouden openbare vergadering, uitgeschreven door A. et A. (zie B. Weekblad nº. 8, blz. 86); waar hier een gelukkige poging gedaan wordt de tegenstrijdigheid. Dam-Paleis tot harmonie te brengen en het plein v. d. Mey in hoofdzaak aan te houden, nemen wij het stuk gaarne in zijn geheel over:

Ter praesideering van hetgeen ik in de „Architectura"-vergadering omtrent het Damvraagstuk zeide, ter voorkoming van misverstand omtrent mijne meening, die in enkele (bouwkundige) bladen verschillend werd weergegeven en om zoo mogelijk eenige orde te stellen in de denkbeelden, die naar men zegt, verward zijn, diene het volgende: Ik zeide: te meenen dat de z.g. „ideaalplannen", welke beoogen een regelmatig symetrisch plein te snijden in het willekeurig verloop der straten, niet meer verwezenlijkt kunnen worden; en dat m. i. de verwezenlijking ook niet gewenscht is, omdat dan — terwijl men een harmonie met het Raadhuis (Paleis) beoogt, — weder een disharmonie wordt geschapen in en met het stadsbeeld; en omdat de naar het plein gekeerde bebouwing, hoe ook opgelost, voor een groot gedeelte slechts gevel-architectuur zal worden, pogende het daarachter gelegen willekeurig plan te bedekken. Daarom dacht ik aan tooneeldécor en sprak van coulissen-architectuur; terwijl een werkelijk ideaal plan rekening houden moet met beide elementen — stadsaanleg en paleis.

De taak van den architect is m. i. hier bij uitstek: *het verbinden van tegengestelden tot een schoon en harmonisch geheel.* (Uit dit beginsel volgt ook dat ik eene opvatting, als zou eene bebouwing in overeenstemmende of overgenomen vormenspraak gewenscht zijn, verwerpelijk acht.)

In bovengenoemd verband meende ik, dat de uitvoering van sommige plannen door verkoop van het oude Beursterrein niet meer mogelijk is. Voor zoover dat z.g. symetrische plannen betreft, acht ik dat dus, zooals uit bovenstaande blijkt, geen bezwaar.

Voor zoover het de stichtingsmogelijkheid van een omvangrijk gebouw beinvloedt, kan het te betreuren zijn.

Door dit verloop wordt duidelijk geïllustreerd dat planverdeeling en bebouwing aan zulk een belangrijk plein (in tegenstelling met eenig ander neutraal bebouwingsplan) als een onscheidbaar geheel behoort te worden behandeld. Wijl dus het door B. en W. voorgestelde plan slechts een vage onzekere greep kan zijn en het de deugden van het plan van der Mey in ondeugden deed verkeeren, behoort het te worden verworpen. De opnieuw uitgesproken wenschen naar voor een gedeelte officieele en monnumentale bebouwing van het Damplan, zijn daartoe eene gelukkige aanleiding.

Ik zeide verder dat men het bereikbare wenschen moet; natuurlijk zonder de gezichtsgrens daarbij al te zeer te bekrimpen.

Ik meen, dat inderdaad nog een ideaal plan te verwezelijken is; dit „ideaal" dan stellende als: eene situatie die zoowel met het Raadhuis (Paleis) als met stadsaanleg en verkeer rekening houdt. Met minder wijziging van het plan-v. d. Mey als B. en W. in hun plan voorstellen, ware dit te bereiken.

1e. Door (wat al reeds geschiedde) de poortoverbouwing van de straten te doen vervallen. Het is m.i. in deze een verkeerd aestetisch inzicht, dat eene gesloten bebouwing in het karakter van dit stadsdeel past, en aan eene zijde naast de groote openingen van Damrak en Rokin een bevredigend stadsbeeld geven zal. Het zal slechts een onklaren indruk wekken en het zedelijke doel zal den beschouwer ontgaan; terwijl vanuit de achterliggende straten het vrije uitzicht op Dam en Paleis wordt gemist en het karakter van het Paleis er volstrekt niet om vraagt als plotseling verrassend effect te werken, waardoor sommige middeneeuwsche hoogopgaande monumenten hun grootsch monumentale werking erlangen.

2e. Door de Damstraat iets minder te doen afbuigen, slechts zooveel dat de bestaande Vijgendamrooilijn aan de Rokinzijde ongeveer evenwijdig wordt teruggezet; de tegenoverliggende rooilijn blijft dan ongeveer ter plaatse, waar ze nu is, en de *richting* van den Vijgendam (die zeer goed is) blijft onveranderd.

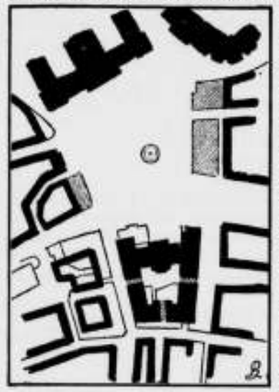
3e. Door den vorm van het bouwblok Dam-Warmoesstraat afhankelijk te stellen van de soort bebouwing. De vleugelvormige bouw aan den Dam in elk geval te behouden, omdat daardoor reeds terstond eene behoorlijke aansluiting — levend-rustige vorm — en in tegenstelling met het gemeenteplan meer ruimte bereikt wordt.

Of direct het blok Vijgendam—Vischsteeg moet worden geamoveerd hangt geheel van de beslissing omtrent „soort van bebouwing" af; voor een burgemeesterlijke ambtswoning is het niet noodzakelijk, voor een stadhuis zal het noodig zijn, terwijl het voor Koninklijk verblijf wellicht niet de geschikte plaats is. Overgaan tot onteigening van dit blok is in elk geval gewenscht, teneinde de verkeersverbetering in de omgeving en de toekomstig noodzakelijke naar het Oostelijk stadsdeel in de hand hebben.

Hierdoor wordt het bereikbare aanvaard zonder nochtans het verder strekkende uit te sluiten en al te zeer aan banden te leggen. Dit „verder strekkende" zou moeten zijn het plan te voltooien en in de toekomst de andere Dam-aanzichten af te werken.

Door ter verruiming van het plein in de breedte (voor het Raadhuis-Paleis) zoo noodig het z.g. Bisschop-blok tot de Valkensteeg en doorgetrokken tot het koor van de Nieuwe Kerk te amoveeren, zou in den hiervoren genoemden zin een wezenlijk ideaal plein kunnen ontstaan, (onregelmatig vijfzijdig), dat zich aanpast aan de eischen door stadsplan, verkeer en aesthetiek gesteld.

Het eerste door de voeging der rooilijnen naar het bestaande stratenverloop; het tweede omdat het zich geheel aansluit bij de daaromtrent gekoesterde wenschen en opgemaakte plannen; het derde omdat dan de Nieuwe Kerk meerdan tot nu toe aan het plein komt te liggen en dus twee waardige oude monumenten en, naar wij hopen, één nieuw het geheel zullen beheerschen.

Ter toelichting van een en ander plaats ik hierbij een schets, waarop de bestaande toestand, benevens de hier beschouwde, zijn weergegeven.

Het komt mij voor dat een korte spanne tijds van kalm en wijs beraad een vruchtdragend en bevredigend einde brengen kan, en dat de volgorde van de handeling zal moeten zijn:

1e. onteigening van de daarvoor aangewezen perceelen;

2e. een besluit in beginsel, om te trachten naar stichting van een officieel gebouw op het middenblok;

3e. een poging om weder de beschikking over het oude Raadhuis te krijgen;

4e. wanneer omtrent 2 en 3 een beslissing zal zijn genomen, de aangrenzende blokken voor bebouwing uit te geven.

K. DE BAZEL.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XV.

STEENHOUWERSARBEID EN STEENHOUWERSZIEKTE.

Zooals wij in ons eerste opstel over het zeer belangrijke rapport van het onderzoek naar de mogelijkheid, maatregelen te nemen tegen de gebleken schadelijke gevolgen van den Steenhouwersarbeid, schreven, komen wij thans nader op dit eminente geschrift terug. Wij zullen daartoe beginnen met het vierde hoofdstuk, waarin een schat van cijfermateriaal is gerangschikt, die ten duidelijkste de arbeidsvoorwaarde, waaronder in ons land de steenhouwers arbeiden, weergeeft.

Allereerst wordt gegeven een tabel, waaruit blijkt, op welken leeftijd de steenhouwer tot het vak wordt toegelaten:

Aanvangsleeftijd.	Aantal.	Per 100 onderzochte steenhouwers.
10 jaar	4	4.8
11 „	13	
12 „	89	25.—
13 „	117	32.8
14 „	68	19.1
15 „	34	9.6
16 „	15	4.2
17 „	8	4.5
20 „	1	
Ouder dan 20 jaar	7	
Totaal . .	356	100.—

Hieruit blijkt, dat het aantal steenhouwers, dat boven den 14-jarigen leeftijd bij het vak komt, zeer gering is, een feit, dat het steenhouwersberoep — uit een sociaal oogpunt bekeken — niet siert, vooral niet, als men den zeer slechten gezondheidstoestand der beroepsgenooten daarbij in aanmerking neemt.

De lengte van den arbeidsdag is in de plaatsen, waarin het onderzoek werd ingesteld, zeer verschillend. In Amsterdam en 's Gravenhage was zij 10 uren (met enkele uitzonderingen van $9^1/_2$ en $10^1/_2$ uur); te Arnhem $10^1/_2$ en 11 uur; te Breda 11—12 uur; te Delft en Deventer 11 uur; Dordrecht en Utrecht $10^1/_2$—11 uur; Gouda, Leiden, Rotterdam 11 uur; Groningen $10^1/_2$ uur; Haarlem 10 uur; 's Hertogenbosch 11—13 uur; Schiedam 11—$11^1/_2$ uur; Tilburg 12—13 uur; Venlo 12 uur; Zutphen $11^1/_4$ uur.

De kortste werkdag is dus 10 uren; voor een in zoo hooge mate ongezonden arbeid ongetwijfeld veel te lang.

Een opmerkelijk verschijnsel is ook hier weer, dat in de plaatsen waar de arbeidsdag het langst is, het loon het laagst is. Zoo verdient een steenhouwer te Venlo met een arbeidsdag van 12 uur een uurloon van 18 cent, terwijl het uurloon te Amsterdam en te 's Gravenhage 28 cent bedraagt, en de arbeidsdag daar slechts 10 uren is.

Het uurloon bedraagt verder te Amersfoort, Dordrecht en Arnhem 22 cent (in de laatste plaats is dat alleen geldend voor het bewerken van hardsteen; voor Udelfanger zandsteen is het 23 cent, voor de overige zandsteensoorten 24 cent); te Leiden 23 cent; te Groningen 24 cent voor hardsteen, 28 cent voor zandsteen; te Haarlem 25 cent; te Hilversum en Utrecht 26 cent; te Amsterdam, 's Gravenhage en Rotterdam 28 cent (in de laatste plaats is dat alleen geldend voor het bewerken van hardsteen; voor zandsteen is het 29 cent).

In de kleinere plaatsen is het uurloon nog aanmerkelijk lager. In Tilburg b. v. is het 15—18 cent, in Breda 16—18 cent, Bergen op Zoom en Tiel 17 cent, Venlo 18 cent, 's Hertogenbosch 19 cent, Deventer 21 cent, enz.

Het standaardloon (in centen) in de verschillende bouwvakken bedraagt:

BEROEP:	Amsterdam.	Rotterdam.	's Gravenhage.	Utrecht.	Arnhem.	Groningen.
Timmerman	28	26—27	27—29	23	22	22
Metselaar	25—28	26—28	28—30	24	22	18—30
Opperman	25	21—23	22—23	19	18	17—20
Stucadoor	28	23	30	22—23	20—21	24
Schilder	24	23	23—25	20	20	20
Grondwerker	25	23	22	22	—	17—20
Steenhouwer	28	28—29	28	25—26	24	24—28

De commissie ontdekte echter, dat door den korteren arbeidsdag des winters en door de veelvuldig heerschende werkeloosheid in dit vak, het *gemiddeld* weekloon van den steenhouwer minder is, dan men op grond van bovenstaande cijfers zou meenen. In de groote steden bedraagt het in den regel van *f* 13—*f* 15 perweek.

Het geneeskundig onderzoek van de steenhouwers te Amsterdam en 's Gravenhage toonde niet aan, dat het groot aantal tuberculose-gevallen uit den minderen welstand viel af te leiden. Wel bleek, dat onder de laagst betaalden de tuberculose in eenigszins meerdere mate voorkwam dan bij de hooger bezoldigden, doch het verschil was niet belangrijk genoeg, om daaruit vaststaande conclusiën te trekken.
Ook werd nauwkeurig nagegaan, of er verband aanwezig was tusschen het groot aantal tuberculose-gevallen en de woningtoestanden der steenhouwers; ook dit verband bleek niet tastbaar aanwezig te zijn.
De conclusie, die hieruit te trekken valt is deze, dat de zeer slechte gezondheidstoestand der steenhouwers *geheel komt voor rekening van het beroep zelf*, hetgeen uit het hier volgende over het drankmisbruik onder die arbeiders, nog duidelijker blijkt. De neiging bestaat, om die slechte gezondheidstoestand aan allerlei bijomstandigheden te wijten, doch door dit rapport zal die legende ongetwijfeld ophouden voort te bestaan.
De werkeloosheid onder de steenhouwers heeft een zeer ernstigen omvang. In den winter 1906 1907 was te Amsterdam werkeloos 55% van alle steenhouwers; in 's Gravenhage 32% en in Dordrecht 29%.
Aan het einde van het hoofdstuk, hierboven behandeld, maakt de commissie melding van haar onderzoek naar het drankmisbruik en zegt daarvan:
„Herhaaldelijk is de meening uitgesproken, dat de „slechte gezondheidstoestand der steenhouwers het „gevolg zou zijn van schromelijk drankmisbruik en on„geregeld leven. Deze meening werd o. a. nog uitgespro„ken door verscheidene patroons in eene conferentie, „welke onze Commissie in 1907 had met het hoofd„bestuur van den „Bond van Steenhouwerspatroons."
„Wel werd erkend, dat daarnevens andere schadelijk „werkende factoren bestonden, doch de drank was naar „hunne meening allesbeheerschend.
„Wij hebben bij ons onderzoek niet den indruk gekre„gen, dat deze bewering juist is. Wel zijn er natuurlijk „steenhouwers, die misbruik maken van sterken drank „en dezen zullen ongetwijfeld hun gezondheid spoediger „ondermijnen, dan matige collega's.
„Maar dat onder steenhouwers naar verhouding meer „drankmisbruik zou voorkomen dan in andere kringen „(meer dan onder andere bouwvakarbeiders b. v.) is niet „juist."
Ten slotte volgen nog — deze materie rakende — eenige aanhalingen uit de verslagen van de Inspecteurs van den Arbeid, waarvan die uit het verslag van den Rotterdamschen Inspecteur zeer belangrijk mag worden genoemd.
Deze aanhaling luidt:
„Afgaande op de verschillende verklaringen komt het „mij voor, dat het gebruik van sterken drank, hetwelk „in vroegere tijden in vele gevallen in misbruik overging, „onder de steenhouwers sterk is afgenomen en tamelijk „algemeen ziet men hierin een van de goede vruchten „van het vereenigingsleven."
Het rapport der commissie zal dan ook niet nalaten een van de smetten, die op den steenhouwer in vroegere tijden zijn geworpen — en wellicht niet ten onrechte — te verwijderen, terwijl de gunstige werking der vakorganisatie — ook op het moreele leven harer leden — ridderlijk wordt erkend.

Arnhem, Februari 1910.

J. L. B. KEURSCHOT.

STEENHOUWERSARBEID EN STEENHOUWERS-ZIEKTE.

Waar de inhoud van het rapport betreffende steenhouwersarbeid en steenhouwers-ziekte den lezer van ons blad bekend is, dank zij de beide opstellen van onzen zeer gewaardeerden medewerker in de rubriek Sociale Hygiëne en Techniek, achten wij het van waarde ook te vermelden, wat van andere zijde over dit onderwerp gezegd wordt.
In „De Steengroeve", orgaan gewijd aan de belangen van verbruikers en leveranciers van natuursteen worden verschillende opmerkingen betreffende deze zaak gemaakt.
De redactie schrijft in een kort artikeltje:

„Het streven der commissie om door algemeene Hygiënische maatregelen de gezondheid der steenhouwers te beschermen, heeft natuurlijk onze algeheele sympathie; wij kunnen echter niet anders dan met verbazing gewagen van de conclusies, strekkende tot een verbod van de bewerking van enkele zandsteensoorten. Weliswaar beweert de commissie (op blz. 123) dat door alle tegenwoordige deskundigen als vaststaande wordt aangemerkt, dat alle steensoorten gevaar opleveren, doch zandsteen het meest. Om echter alleen maar bij haar eigen aanhalingen te blijven staat de bevinding van Dr. Elias, Rotterdam, en van T. Migerka, Weenen, met deze zinsnede in tegenspraak. Laatstgenoemde acht juist het stof van zandsteen het minst schadelijk. (blz.86.) Wij zouden meenen, dat een zoo gewichtige gevolgtrekking ook had moeten worden gestaafd door aanhalingen van het oordeel van tal onzer bekende deskundige practici (o.m. Rijksbouwmeesters), en van bekende hoogleeraars, die tengevolge van hunne rijke ondervinding bevoegd zijn tot oordeelen. Wij zullen intusschen nog gelegenheid hebben, bovenstaande bewering betreffende „alle tegenwoordige deskundigen" (bedoeld zijn hier natuurlijk hygiënisten) aan de feiten te toetsen.
Waar bovendien de commissie zelve (dit kan door verschillende aanhalingen worden aangetoond) erkent, geen zeker resultaat te hebben verkregen, komt het ons gezocht en willekeurig voor, een dergelijken radicalen maatregel voortestellen.
Die indruk wordt nog versterkt door de aanhaling zonder commentaar van de publikatie van Dombaumeister Hertel te Keulen, die er zelf met nadruk voor gewaarschuwd heeft, aan zijne waarnemingen betreffende het verweeren van steen andere dan lokale waarde toe te kennen terwijl het bovendien der commissie niet onbekend kan geweest zijn, dat Hertels mededeelingen reeds op vele punten door anderen ontzenuwd zijn".

Plaatsgebrek noodzaakt ons een langer artikel betreffende dit onderwerp, ook uit „De Steengroeve", te laten liggen tot een volgend nummer van ons blad.

INGEZONDEN STUKKEN

HEIMATSCHUTZ.

De goedkoope spot van Ashcajd in het Bouwk. Weekblad van 12 Febr., op mijn artikeltje getiteld „Heimatschütz" in het voorafgaand nummer, laat in het algemeen niet toe, daarop nader in te gaan.

Klaarblijkelijk was de toon mijner ontboezeming hem niet sympathiek. Laat ik daarom afstand doen van de lyriek en overgaan tot een zakelijk betoog, echter niet dan na er op te wijzen, dat door het belachelijk maken van den vorm, niet den inhoud, waarom het dan toch gaat, verdonkeremaand mag worden, wat blijkbaar in de bedoeling lag van mijne antipode.
Hij dan had minstens moeten betoogen, dat, óf de torenbouw op het kantoor der brandassurantie-maatschappij „de Nederlanden" aan de Groenmarkt, het stadsbeeld „de Vijverberg" speciaal gezien van af het Gemeente-Museum niet heeft geschaad, óf dat dit wel het geval is, door behoud van stadsschoon ondergeschikt is aan weet ik welke reclame-eischen van de eerste de beste firma, die hebben wil, dat haar gebouw in 't oog loopt, zoo het kan op aesthetisch bevredigende wijze, zoo dit niet mogelijk is, dan maar ten koste eener wanbevrediging.
De gelegenheid mij geboden om nog eens op de zaak terug te komen, grijp ik met genoegen aan, om hen, die het behoud van een bepaald stadsbeeld van belang achten, zakelijk te zeggen waar het om gaat.
Terwijl de geheele Haagsche kunstzinnige wereld, in twee partijen verdeeld, strijdt om het behoud van het klassieke, Europeesch vermaarde stadsbeeld, toen dit *misschien* ter wille van verkeerseischen eene verminking dreigde te ondergaan, komt van geheel onverwachte zijde een veel ernstiger benadeeling, zonder eenig teeken van protest, tot stand.
Of wil men liever aan mijne apprecieering geen meerdere waarde toekennen, dan die eener persoonlijke meening, laat mij dan zeggen, dat eene veel ernstiger benadeeling had kunnen en nog steeds kan tot stand komen.
Het verkeer eischte slechts wijziging van de lijnen langs den grond, de torenbouw schendt de daklijnen.
Nogmaals, mijn tegenstander had — teneinde, zooals hij deed, alle waarde aan mijn artikel te kunnen ontzeggen — moeten betoogen, dat het te pas of te onpas, louter met reclame-doeleinden, oprichten van torengevaarten zonder zin of beteekenis, geen gevaar opleveren voor het stedenschoon en het tegengaan daarvan niet ligt op den weg van Heimatschütz. Juist zijn vraagteeken achter dat woord, geeft aan, dat hij zich nooit een goed denkbeeld heeft gevormd, omtrent het begrip, daarin opgesloten.
Gaarne neem ik aan, dat niemand — ook niet de ontwerper van het gebouw — er een oogenblik aan gedacht heeft na te gaan of de te stichten toren van elders gezien geene ontsiering zou blijken. (Hiermeee wordt geenszins bedoeld eene beoordeeling van het „Ding ansich", waartoe ik mij niet bevoegd acht.)
Laat men ten slotte over de mate van ontsiering van meening verschillen, doch er dezen les in zien, dat de gemeentebesturen de eischen ten opzichte van maximalen hoogtebouw in hunne verordeningen zoo strak moeten houden als met commercieele en andere belangen is overeen te brengen en daarvan geene vrijstelling verleenen, wanneer daardoor een bepaald stadsbeeld eene ontsiering of verminking zal ondergaan — waaromtrent natuurlijk advies van vereenigingen van kunstbeoefenaren, of hunne vertegenwoordigers ware in te winnen.

DJACHSA.

BERICHTEN

Wegens plaatsgebrek moet de bespreking van het belangrijke „Rapport over de volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam" uitgebracht door den Amsterdamschen Woningraad, blijven liggen tot een volgend No.

Amsterdam. Dam en Stadhuis. In de Gemeenteraadszitting van Woensdag 23 Febr. is de ingewikkelde Dam-raadhuiskwestie een stap nader tot zijne oplossing gekomen, en heeft de raad, na op twee voorafgaande vergaderingen de kwestie besproken, maar niet afgehandeld te hebben, nu een besluit genomen.

Bij de voordracht van B. en W. betreffende de indeeling van Damplein en omgeving, d.d. 10 Dec. 1909 (zie B. Weekblad no. 4, 1910) kwamen in behandeling:
Voorstel van het raadslid Boissevain, om een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid, om het terrein aan de Oostzijde van het nieuwe Damplein te bestemmen voor een nieuw Raadhuis.
Voordracht van B. en W. om te doen onderzoeken, op welke wijze een voor den zetel van het stadsbestuur waardig en geschikt gebouw kan worden verkregen, en of op het aan den Dam vrijkomende terrein een nieuw stadhuis kan worden gesticht.
Motie van het raadslid Wibaut c. s. om B. en W. uit te noodigen, een voordracht tot onteigening van het blok Vijgendam—Vischsteeg in te dienen; door architecten een nader plan van indeeling en bebouwing te doen ontwerpen, en intusschen niet te onderhandelen over verkoop van een bij de Damplannen betrokken terrein.
Motie van het raadslid Vliegen om B. en W. uit te noodigen, de medewerking van de Regeering te vragen, om het Paleis weder ter beschikking van Amsterdam te doen komen.
Motie van het raadslid Ter Haar, om geen beslissing over de indeeling te nemen vóór de mogelijkheid onderzocht is, om aan het Koninklijk Paleis zijn oorspronkelijke bestemming terug te geven.
De vergadering had een gemoedelijk verloop; een voor een werden de moties ingetrokken; de heer Boissevain deed ten slotte evenzoo met zijn motie en voegde hierbij, dat hij dat deed, omdat de wethouder nu alle moties heeft ingelikt, die de raadsleden hem hadden toegediend. Spreker hoopte echter, dat er geen indigestie op zou volgen.
De voordracht van B. en W. werd zonder stemming aangenomen.
Er zal dus een zoo omvangrijk mogelijk onderzoek worden ingesteld door een commissie van drie architecten, een archaeoloog en den Directeur van P. W. 1o. naar de mogelijkheid om op den Dam een nieuw stadhuis te stichten; 2o. hoe in verband daarmede het bestaande Raadhuis in het Prinsenhof moet verbouwd worden; 3o. of het Kon. Paleis weder in het bezit der stad zal kunnen komen en dan tot stadhuis kan worden ingericht.

Antwerpen. In het gebouw van de cercle artistique waarin den 11 dezer de architect Berlage, in tegenwoordigheid van den Minister van Openbare Werken, Burgemeester en Schepenen van Antwerpen, de oud-Burgemeester van Brussel Ch. Buls, raadsleden, députés en vele andere belangstellenden zijn interessante lezing hield over stedenbouw, had den 20 Febr. onder presidium van den architect Gerard de Ridder, de feestvergadering en den raout plaats van den Kring van Bouwkunst, ter gelegenheid van de aanstelling der Eere-leden en het tienjarig bestaan van deze wakkere vereeniging.
Van de vele uitnoodigingen, ter bijwoning van deze feestelijke bijeenkomst, door het bestuur verzonden, was een ruim gebruik gemaakt. Nadat het officieel gedeelte van het goed verzorgde program was afgehandeld, waarbij o. m. een zaakrijk overzicht van de werkzaamheden van den Kring voor Bouwkunde gedurende dit tijdvak was gegeven, vereenigde men zich aan een feestmaal waarbij een recht confraterneele geest voortdurend heerschte.
Waarlijk toonde ook hier deze Kring, het nuttige aan het aangename voortreffelijk te kunnen paren.
Velen zullen dan ook met ons instemmen om aan deze jeugdige en actieve vereeniging, in het belang der Bouwkunst en hare beoefenaars, nog vele jaren van bloei en welvaart toe te wenschen.

X. Y. Z.

Bouwkunst en Vriendschap, Voor de vereeniging Bouwkunst heeft Dr. J. Berlage Gymnasii Conrector te Gorinchem, een lezing gehouden over Pompeji waarvan wij lezen in de N. R. Ct.
Spreker, herinnerde er aan dat Pompeji, met Herculaneum en Stabiae in 79 na Christus door een uitbarsting van de Vesuvius, geheel is verwoest en begraven.
In Herculaneum, dat veel dieper dan Pompeji onder den regen van puin en asch werd begraven, (op sommige plaatsen onder een laag van 20 M. dikte) is voor het eerst in 1709 naar oudheden gegraven; hiertoe was het noodig een soort van shacchten te

maken, met smalle tunnels en kleine zijgangen daarnaast. Behalve de enorme kosten, die deze methode medebracht, was zij ook niet gevaarloos voor de huizen die inmiddels boven op de ondergegane stad waren gesticht; echter werden op deze wijze toch een theater, een villa en tallooze bronzen en marmeren standbeelden aan het licht gebracht.

Toch kunnen bij systematische opgravingen in Herculaneum, de opgravingen veel belangrijker zijn dan in Pompeji, omdat door de dikkere laag waaronder het heeft begraven gelegen, alles véél minder geschonden voor den dag zal kunnen worden gebracht.

In Pompeji, waar hier en daar de daken zelfs niet onder de puimsteen en asch zijn bedolven geweest, heeft niet alleen de na de ramp grootendeels teruggekeerde bevolking uitgegraven en weggehaald wat eenige waarde had, maar hebben de invloed van het licht en lucht nog veel bedorven.

De eerste opgravingen in Pompeji begonnen in 1748, werden onder Jozef Bonaparte, 1806—1815, geregelder voortgezet, om eindelijk sinds 1860 systematisch geregeld te worden met instandhouding van het gevondene.

De transportabele goederen en kleinere beelden worden thans naar het bekende museum in Napels overgebracht. De muurschilderingen, die men vroeger in zijn geheel van den muur afzaagde, blijven thans op hun plaats, waar zij door afdakjes en schermen zooveel mogelijk tegen den invloed van het weder worden beschermd.

Als oudste bewoners van Pompeji, omstreeks 600 voor Chr., zijn de Osciërs bekend, een met de Romeinen verwante stam, terwijl in 90—80 v. C. een Romeinsche kolonie er heen werd gezonden om Pompeji te romaniseeren, waardoor het tot een bloeiend handelstadje werd verheven.

Van de geschiedenis van dien tijd spreken de meer dan 6000 opschriften, die nu reeds zijn blootgelegd. Zij zijn te verdeelen in opschriften op steen, die officieel gebeurtenissen, stichting van monumentale- en openbare gebouwen, of de restauratie daarvan, boekstaven; van deze is een voorbeeld: „Popidius Numerius' zoon Celsinus, heeft den Tempel van Isis, door eene aardbeving ingestort, van de fundamenten af op zijne kosten laten herstellen; de gemeenteraad heeft hem om zijne vrijgevigheid, hoewel hij pas 6 jaar oud is, vrij van onkosten in zijn midden opgenomen."

Dan de opschriften het gewone leven betreffende, meestal met groote roode letters op de muren geschilderd en het best te vergelijken met onze tegenwoordige aanplakbiljetten. Zij bevatten aankondigingen van verkoopingen, aanbevelingen voor verkiezingen, enz. enz.

Ook de opschriften, blijkbaar door kinderen aangebracht, zijn eigenaardig; zoo bijvoorbeeld het alphabet, eerst in gewone volgorde, daarna van achteren naar voren, en ten slotte eerst de eerste letter, dan de laatste, dan de tweede, dan op een na de laatste, en zoo vervolgens.

Ook die, zooals wij ze tegenwoordig op belvedère's, schuttingen, enz. aantreffen, zijn in grooten getale op de muren in Pompeji te vinden.

Van de bespreking der opschriften, waaruit de leefwijze der verdwenen bewoners blijkt, overgaande naar de resten van gebouwen, die zijn overgebleven, zegt spreker, dat daarin in hoofdzaak 6 perioden zijn te onderscheiden, n.l.

beginnende in de 6e eeuw v. C. met de eerst volgende eeuwen, waarin, in groote blokken, kalksteen en grijze tufsteen als materiaal werden gebezigd,

de volgende periode omstreeks 200 v. C., waarin de voorgevels van kwadersteenen werden gebouwd aan de achterzijde aangevuld met vakwerk van kalksteen, die in onregelmatige brokken, eenvoudig in leem als bindmiddel werden gelegd; daarom werden dan ook in de muren afwisselende horizontaal en verticaal staande kwadersteenen ingewerkt.

In de derde- of tufperiode, van 200—80 v. Chr., bestaat het gewone metselwerk uit onregelmatige stukken lava in mortel gelegd; voor façades van kwadersteenen gebruikte men echter grijze tufsteen met witte pleisterlaag overtrokken.

De voornaamste openbare gebouwen, tempels, basilica, het groote theater en vele particuliere gebouwen zijn in deze periode opgetrokken.

In de vierde periode, den eersten tijd der Romeinsche kolonie, van 80 tot ongeveer 40 v. C., is het materiaal nog lava maar ook tuf- en kalksteen, dikwijls in een vorm van metselwerk die het midden houdt tusschen den onregelmatigen vorm der vorige periode, en de later gebruikte methode om de steen op haar kant te metselen en aldus een soort netwerk te vormen (opus reticulatum). Hoeken en deurposten werden van baksteen of tegelvormige tuf- of kalksteen gemetseld.

Uit deze periode, die wel eene van verval en van armoede na den oorlog mag genoemd worden, dateeren het kleine theater en amphitheater, een der badhuizen doch géén particuliere huizen.

De 5e periode van pl.m. 40 v. C. tot 63 n. C. kenmerkt zich door het gebruik van de bovengenoemde methode om de steen in een netwerk verband te metselen; de hoeken en deurposten nog van tegelvormige tuf- of baksteen. In dezen tijd komt voor het eerst marmer als bouwmateriaal voor.

De 6e periode van 63 n. C. tot den ondergang der stad in 79 n. C. is de periode na de groote aardbeving in 63, die reeds een groot deel der stad verwoestte. Een nieuwe bouwwijze is in dezen tijd niet ontstaan; vele gebouwen zien er dan ook nieuw of onvoltooid uit.

Het ligt voor de hand dat evenals er verschillende perioden zijn aan te wijzen in de manier van bouwen, ook verschillende perioden in het versieren vallen op te merken.

De belangrijkste wijze van versieren voor alle gebouwen is het beschilderen van de muren. Pompeji is voor ons van het hoogste belang voor de kennis van de schilderkunst bij Grieken en Romeinen. Wel moeten we steeds in aanmerking nemen dat deze schilderkunst afkomstig is uit een provinciestadje en uit een periode waarin het verval reeds was ingetreden.

Van de oude Grieksche kunst zijn alleen vazen over, en enkele beschilderde sarkofagen, reliefs en beelden. Van de vrije schilderkunst is uit den aard niets overgebleven.

Hierna gaf spreker een beschrijving van de twee soorten muurschilderingen, n.l. die op de droge stuck, in verf met gomlijn, was of hars als bindstof, of z. g. n. „al fresco", met waterverf in de natte stuck en behandelde hij de verschillende stijlen van wandversiering.

Zeer eigenaardig zijn de tafereelen uit het dagelijksch leven, als fries versiering aangebracht, en waarin alle handelende personen als cupido's zijn voorgesteld.

De voordracht werd met vele lichtbeelden verduidelijkt.

RECTIFICATIE.

In het artikel Dam en Raadhuis, zie B. Weekblad n°. 8, blz. 86 e.v. zijn enkele storende fouten binnengeslopen.

Blz. 86, 2de kolom, laatste alinea staat: De *architect*, waarmede deze plaatselijke vereeniging de bouwkundige kwesties ter hand neemt, enz.

Dit moet zijn: De *activiteit*, waarmede enz.

Blz. 88, 2de kolom, laatste alinea staat: Wij hopen in een volgend artikel over het *voeren* der Dam-Raadhuis-Paleiskwestie terug te komen.

Dit moet zijn: . . . . over het *wezen* der Dam-Raadhuis-Paleiskwestie enz.

30ste JAARG. — 5 MAART 1910. — No. 10

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering van de Afd. 's Gravenhage. — Vergadering van de Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Rectificatie. — Meer lucht! door v. H. — Het streven naar een gezonde landelijke bouwkunst, slot. — Uitkeering van loon aan den werkman bij verhindering om te werken. — Vergaderingen. — Ingezonden. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR

op Dinsdag 8 Maart des v.m. ten *10½ ure* in het gebouw der Maatschappij.

Op de Agenda komt o. a. voor:
Ingekomen stukken.
Mededeelingen in zake Concours Moderne Huis te Rome.
Uitschrijving verkiezing Hoofdbestuur.
Opmaken dubbeltallen voor lid Commissie van onderzoek, zie Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13.
Opmaken dubbeltallen voor 3 leden Commissie van redactie, Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13.
Benoeming 4e lid Commissie van Financiën.
Ontslag Adjunct-Secretaris en eventueel benoeming van den nieuwen.
Nationale prijsvraagregelen.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met dames op Vrijdag 11 Maart 1910 des avonds te 8 uur, in zaal 4 van het Zuid-Hollandsch koffiehuis.

Agenda.
1. Mededeelingen van het bestuur.
2. Voordracht met lichtbeelden van den heer F. A. Hoefer uit Hattem.

Onderwerp: Overijssel in woord en beeld.

J. F. VAN HOYTEMA, 1e Secr.
200 Malakkastraat.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op 28 Februari 1910, in het Maatschappelijk gebouw Marnixstraat N°. 402 te Amsterdam.

De voorzitter, de Heer F. W. M. Poggenbeek, opent de vergadering; de notulen worden gelezen en goedgekeurd; de Heer Joseph Herman, voorgesteld door de Heeren Poggenbeek en Ouëndag, wordt als lid aangenomen; de Heer J. Bakker wordt bij acclamatie als bestuurslid herkozen. — Door den Heer E. M. Rood wordt een beroep gedaan op de leden om door toetreding als lid het bestaan van den leescirkel te helpen bevorderen, waarna één der leden direct als zoodanig zich aanmeldt.

De spreker van den avond, de Heer L. A. Sanders te Amsterdam, heeft als onderwerp gekozen het „Gewapend Beton."

Spreker begint zijn onderwerp met te wijzen op het feit, dat bij het tegenwoordig veelvuldig toepassen van het gewapend beton blijkt, dat de opzichters op de werken niet voldoende op de hoogte zijn om naar eisch de werken in gewapend beton te kunnen beoordeelen en te controleeren tot schade van bouwpatroon, architect en fabrikant. Waar deze werken uitgevoerd worden in plaatsen als Amsterdam, Rotterdam of 's Gravenhage met een goed georganiseerd bouwtoezicht is dit bezwaar nog niet zoo groot als in de provincie-plaatsen, waar geen voldoende contrôle daarop is.

De wensch van spreker is dat op ieder werk de noodige voorschriften aanwezig zijn waardoor het den opzichter mogelijk is de in uitvoering zijnde werken voldoende te kunnen beoordeelen.

In verband daarmede wenscht spreker een overzicht te geven van den inhoud van het concept „Betonijzer-voorschriften", samengesteld door een commissie, daartoe benoemd op 17 Maart 1906 door de Afdeeling voor Bouw- en Waterbouwkunde van het Koninklijk Instituut van Ingenieurs.

Deze Commissie is samengesteld uit de Heeren J. W. C. Tellegen, M. B. N. Bolderman, A. W. C. Dwars, W. Hanegraaff, A. C. C. G. van Hemert, H. van Oordt, S. J. Rutgers, L. A. Sanders en F. C. J. van den Steen van Ommeren.

In dit concept wordt als officieele naam voor deze constructie gebruikt „betonijzer".

Als definitie van „betonijzer" geldt het volgende:

Onder „betonijzer" wordt verstaan een oordeelkundige samenvoeging van cementbeton en ijzer, zoodanig, dat beide materialen innig verbonden zijn en gemeenschappelijk weerstand bieden aan de daarop werkende krachten.

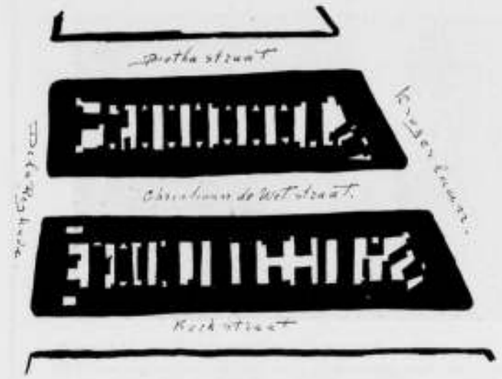

Deze foto van een bestaand blok te 's Gravenhage geeft aan hoe weinig ruimte tusschen de woningen blijft, wanneer de verordening gehandhaafd wordt. Het ziet er uit of het terrein een verdieping hooger ligt en de beganegrond een kelderverdieping is.
Afb. 1.

Deze toont aan hoe bedroefd weinig licht en lucht uit de achterterreinen te krijgen is. De onderverdiepingen komen nooit uit het halfduister.
Afb. 2.

De voorschriften zijn verdeeld in 4 afdeelingen:
Afdeeling 1 Materialen.
„ 2 Uitvoering.
„ 3 Berekening.
„ 4 Omwikkeld beton.
Afdeeling 1 geeft de voorwaarden aan, waaraan moeten voldoen de materialen: cement, zand, grind en ijzer.
Afdeeling 2 geeft in artikel 7 aan: de leiding der uitvoering van werken in betonijzer moet berusten bij personen, die hiermede volkomen bekend zijn.
De uitvoering moet zooveel mogelijk door goed geschoolde arbeiders geschieden, die onder voortdurend toezicht staan van betrouwbare, in den betonijzerbouw ervaren, opzichters of onderbazen.
Art. 8 geeft aan welke voorwaarden gesteld moeten worden ten opzichte van de stutten en formeelen en over den termijn, waarna deze mogen worden verwijderd bij constructies van groote spanning, van die van minder dan 3 M. en voor het geval dat vriezend weer tijdens de storting is ingetreden.
In de volgende artikelen wordt behandeld op welke wijze het ijzer behandeld moet worden; dat met het stampen geen aanvang genomen mag worden voordat door de Directie alles is nagezien en gecontroleerd; dat alles overeenkomstig de constructie teekeningen uitgevoerd is; hoe de storting in lagen moet geschieden; welke maatregelen genomen moeten worden bij aansluiting van oud en nieuw werk; voorts hoelang de blokken van beton vochtig gehouden moeten worden en over de afdekking daarvan; welke bepalingen gelden bij intreding van vriezend weer en ten slotte wordt in artikel 15 gesproken over de minimum hoeveelheid ijzer welke aanwezig moet zijn in betonijzer kolommen; over de verbinding van de hoofdstaven, en over den onderlingen afstand van naast elkander gelegen staven en hoe bij balken en kolommen de buitenkant van het ijzer ten minste 15 mM. en bij andere drogende constructiedeelen ten minste 10 mM. van den buitenkant van het beton verwijderd moeten liggen. Deze laatste bepaling is ook gesteld in verband met het brandvrij zijn van deze constructie.
Afdeeling 3 geeft in het eerste artikel aan:
Onder gelijkmatig verdeelde belasting op een constructie-deel wordt verstaan de grootste belasting, welke daarop kan voorkomen, vermeerderd met het eigen gewicht van het constructiedeel; geeft verder de definitie wat verstaan moet worden onder lengte van een ligger, plaat en veld.
Voorts wordt als hoofdbepaling vermeld, dat de berekening moet geschieden overeenkomstig de statica en de elasticiteitstheorie en zij niet uitgevoerd mag worden volgens empirische regels. Deze afdeeling geeft verder aan welke formules gelden bij de berekening van het betonijzer.
Afdeeling 4 geeft als definitie van „omwikkeld beton": onder omwikkeld beton wordt verstaan betonijzer, waarin een gedeelde der wapening in den vorm van eene doorloopende schroefwinding is aangebracht.
De toepassing van omwikkeld beton is niet veelvuldig en bepaalt zich in hoofdzaak voor die gevallen waar met een minimumdikte gewerkt moet worden.
Hierna wordt door spreker een korte pauze gehouden en gelegenheid gegeven om tal van afbeeldingen van betonijzerconstructies in oogenschouw te nemen.
De pauze ten einde zijnde neemt spreker andermaal 't woord om toelichting te geven bij eenige van zijn uitgevoerde constructies.
Een ingrijpende verandering door betonijzer constructie ontstaat vooral bij fundeering van gebouwen waarvan spreker als 1e voorbeeld te Amsterdam noemt de fundatie van het Bankgebouw van de firma Labouchère Oyens en Co. Hierbij is direct op de paalkoppen een plaat gebracht van betonijzer waardoor geen inknijping plaats heeft zoodat hierdoor geene zetting en ook geene scheuren kunnen ontstaan, welke bij de constructie van houten kespen op paalkoppen zoo veelvuldig voorkomen.
Dergelijke voorbeelden in en buiten Amsterdam worden door spreker duidelijk gemaakt; voorts behandelt spreker het puttensysteem, dat dikwijls tot een zeer goede oplossing aanleiding geeft.
Palen van gewapend beton zijn volgens spreker zeer onvertrouwbaar, hetgeen de praktijk reeds bewezen heeft.
Spreker eindigt zijn rede met het verlangen uit te spreken dat zijne woorden er toe mogen bijdragen om bij de uitvoering der Betonijzer constructies op de werken betere cóntrole van Directiewege te krijgen.
Een luid applaus en hartelijke woorden van dank bij monde van den Voorzitter beloonen spreker voor zijn buitengewoon belangrijke causerie.
De voorzitter wenscht als direct gevolg van de woorden van spreker een voorstel ter tafel te brengen, nam. om een commissie uit de leden der Afdeeling te benoemen en deze te belasten met het samenstellen van voorschriften uitsluitend voor de opzichters bestemd. Na eenige discussie wordt aldus besloten en het Bestuur gemachtigd hiertoe de noodige stappen te doen.

De toestanden, zooals zij zijn in twee bouwblokken in de nieuwe wijken te 's Gravenhage.
Afb. 3.

Men denke zich het open terrein van deze woningen bebouwd, zooals het hier reeds aanwezige, dan heeft men een juist beeld van den toestand, zooals de Haagsche Bouwverordening thans toelaat. De reusachtige uitbouwen raken op elk punt precies aan de lijn onder 60°.
Afb. 4.

Hierna wordt door den Heer Joseph Herman nog een vraag gesteld aan spreker over rookkanalen van betonijzer. De Heer Sanders keurt buiten rookkanalen van dit materiaal beslist af en kan zich met rookkanalen binnen hiervan gemaakt vereenigen, mits zeer speciaal daarvoor geconstrueerd. Op een vraag van den Heer A. D. N. van Gendt over de opinie van den Heer Sanders over zoogenaamde holle balken, luidt het antwoord dat spreker in 't algemeen over vervoerbare balken geen gunstige opinie heeft, al was 't slechts omdat deze steeds gemaakt moeten worden buiten controle der Directie en deze bij het vervoer zeer gemakkelijk te lijden hebben.
Niets meer aan de orde zijnde wordt de goed bezochte vergadering gesloten.
Aan de wanden bevondt zich een belangrijke serie teekeningen van de hand van den Heer Joseph Herman, betreffende een Academie-gebouw, waarvoor hem door den Voorzitter de dank der vergadering gebracht werd.

De Secretaris:
A. D. N. VAN GENDT.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

RECTIFICATIE.

In het vorig No. van het Bouwkundig Weekblad is bij het artikel van den heer H. T. Karsten afgedrukt het *Ontwerp bekroond met een 4den prijs in de Damprijsvraag 1907-08; motto „Place Royal" arch. W. van Boven.* Dit is onjuist en moet zijn arch. **H. van der Vijgh.** Wij stellen er prijs op dit abuis duidelijk te vermelden, daar den heer van der Vijgh rechtmatig de lof toekomt hem in het artikel over zijn plan gegeven.

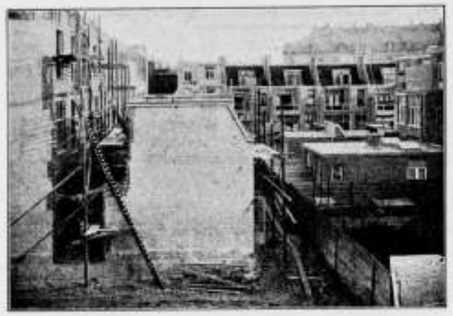
MEER LUCHT!

Meer licht — meer lucht, dat is het doel waar naar in den modernen tijd ieder streeft, die belangstelt in het vraagstuk van de volkshuisvesting uit een oogpunt van hygiëne, het is de leus onder welke de strijd tegen de treurige gevolgen der bouwspeculatie gevoerd wordt. (1)
Met machteloozen spijt zien wij toe hoeveel wijken worden volgebouwd met troostelooze woonkazernen met hoeveel succes de pogingen bekroond worden om alle licht en lucht verwijderd te houden van onze woningen. Breede, winderige straten levert de nieuwe stad in voldoende mate op maar achterom en in de huizen heerscht de macht der duisternis.
Aan wie de schuld? Van de bouw- en grondspeculatie, die zich niet bemoeit met schoonheidseischen, met soliede constructies en nog veel minder met volksgezondheid?, die alleen de eene vraag stelt: hoe maak ik mijn grond productief zonder mij te stooten aan wetten en verordeningen? die tot de uiterste grens gaat waartoe de verordening vrijheid laat en dan alle verantwoordelijkheid van zich afschuift? Of aan de wetten en verordeningen zelf, die de minima zoo laag stellen dat de ongezonde toestand feitelijk door hen gesanctioneerd wordt, dat het wettelijk stempel op dezen woningbouw gedrukt wordt?, of bij de gemeentebesturen, die de gelegenheid krachtdadig integrijpen, ongebruikt laten voorbij gaan?
Het kwaad heeft langzamerhand zulke onrustbarende afmetingen aangenomen, dat aan herstel reeds lang niet meer te denken valt, geheele wijken zouden daartoe moeten worden afgebroken. Doch moet dit alles maar rustig blijven doorgaan of wordt het eindelijk eens tijd dezen steeds erger wordende kwalen een „tot hiertoe en niet verder!" toe te roepen?
Van de zijde van het wonend publiek is slechts heel weinig heil te verwachten, het gevoel van ruimte, voor licht schijnt afgestompt, en het publiek kàn het ook niet veranderen omdat het steeds moeilijker wordt een goed huis voor weinig geld te vinden.

(1) Deze beschouwingen zijn gebaseerd op de voordracht van den heer W. van Boven op 11 Febr. 1910 gehouden in de Afdeeling 's-Gravenhage.

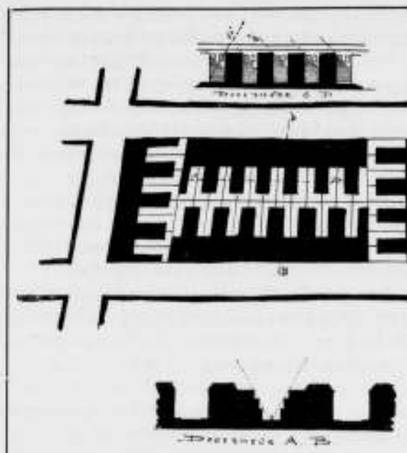
Evenals de voorgaande afb. geeft deze enkele uitbouwen, die met het hoofdgebouw concurreeren en nagenoeg alle licht onderscheppen. Afb. 5.

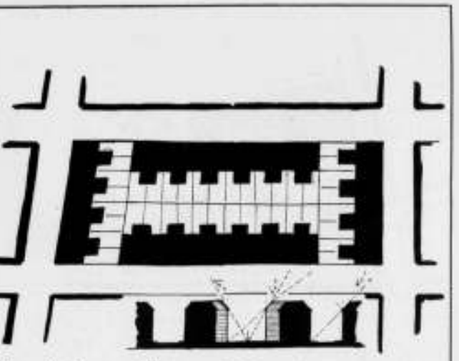
Dit blok schijnt nog betrekkelijk gunstig, maar hoe zal het er uitzien als het huis voltooid is, waaraan juist begonnen wordt op den voorgrond. De ruimte tusschen huis en uitbouw is in nachtelijk duister gehuld. Afb. 6.

De gemeente dat is het eenige lichaam dat in staat is verandering te brengen; op hare bemiddeling is ons oog hoopvol gevestigd.
Twee middelen staan de gemeente ten dienste n.l.
1e. De wetten en verordeningen,
2e. De gemeentelijke grondpolitiek.

Wanneer wij ons eerst bepalen tot het eerste middel dan vragen wij ons af: wat hebben de verorderingen op het gebied der Volkshuisvesting bereikt en wat kunnen zij bereiken?
Wij wenden ons tot de woningwet, de moeder der beide kinderen Bouwverordening en Uitbreidingsplan. Niet alleen dat zij dezen kinderen het leven schonk, zij rustte hen toe met zulke uitnemende gegevens, dat het onbegrijpelijk schijnt dat zij deze zoo weinig gebruiken.
In hoofdzaak zijn hier van belang de art. 2 en 3a en b, en art. 28 van de bouwverordening. Deze artikelen onderling in verband gebracht, geven den gemeentebesturen de bevoegdheid de wijze van bebouwing voor de toekomstige stad in alle opzichten vast te stellen. Ingevolge art. 2 kunnen „de verschillende bepalingen betreffende open te laten ruimte, hoogte der gebouwen enz., verschillend zijn naar gelang van den aard en de bestemming der woningen, alsmede van hare ligging". Uit een oogpunt van volksgezondheid beschouwd ligt in deze bepalingen een vrijheid van handelen die, goed toegepast, inderdaad van heilzamen invloed zijn kan.
Gaan wij na op welke wijze Den Haag van deze vrijgevigheid gebruik gemaakt heeft, dan krijgt men bij de beschouwing der bereikte resultaten den verbijsterenden indruk dat, wat de wijze van bebouwing betreft, de toestanden onder de vigueur der verordening eer slechter dan beter geworden zijn. Vooral wat betreft de ruimte achter de gebouwen is dit het geval. Het is zonder verder betoog duidelijk, dat de terreinen tusschen de achtergevels der huizen van het grootste belang zijn voor de hygiëne. Deze ruimten toch zijn de reservoirs vanwaar de grootste helft der vertrekken licht en lucht ontvangt. Men heeft de pleinen en parken de longen eener stad genoemd, maar in nog grootere mate mogen de achterterreinen dien naam dragen.
Ten opzichte van deze achterterreinen nu bepaalt de Haagsche verordening, dat van elk terrein $^{3}/_{10}$ gedeelte onbebouwd moet blijven. Dit schijnt voldoende. Maar helaas verder wordt bepaald, dat geen punt der bebouwing de erfscheiding mag naderen dan op 3 M., terwijl de verlangde open ruimte verdeeld mag worden zooals men wil. Het blijkt nu al dadelijk dat in de praktijk deze aanvulling den toestand beheerscht. De bouwspeculatie toch beschouwt het als een onvergeefelijke zonde een gegeven minimum niet ten volle te benutten en zoo ontstaat onder de sanctie van deze verordening het stelsel van achteruitbouwen, zooals bijgaande afbeeldingen het doen zien. Ware nu nog de hoogte van deze uitbouwen beperkt tot 1 verdieping, zooals Rotterdam voorschrijft, dan is de toestand dragelijk, maar in Den Haag mag men deze zoo hoog optrekken als men wil, mits geen punt der bebouwing uitsteekt buiten een lijn onder 60° uit de erfscheiding. In de praktijk beteekent dit dat (zie bijgaande foto) het geheele terrein met onoogelijke bijgebouwen ter volle hoogte van het huis zelf wordt bezet, zoodat een reeks nauwelijks met elkaar in verbinding staande luchtkokers ontstaat, waarop alle kamers uitkomen. Van licht kan in deze huizen nauwelijks meer sprake zijn.
Het is moeilijk aan te nemen dat de wetgever zich oorspronkelijk bewust is geweest welk een toestand het gevolg zou zijn van zijn voorschriften. De concessie die hij uit een oogpunt van billijkheid, aan de bouwers meende te moeten doen, blijkt in de praktijk een wantoestand in het leven te roepen, die te verderfelijker is omdat deze zich op de verordening zelf kan beroepen.
Een vergelijking met de oude stad valt inderdaad beschamend uit. Welke prachtige achterterreinen men in vele blokken van de oude stad nog heeft, ziet men helaas slechts vanuit particuliere huizen of waar men er anders toevallig een blik in kan slaan.

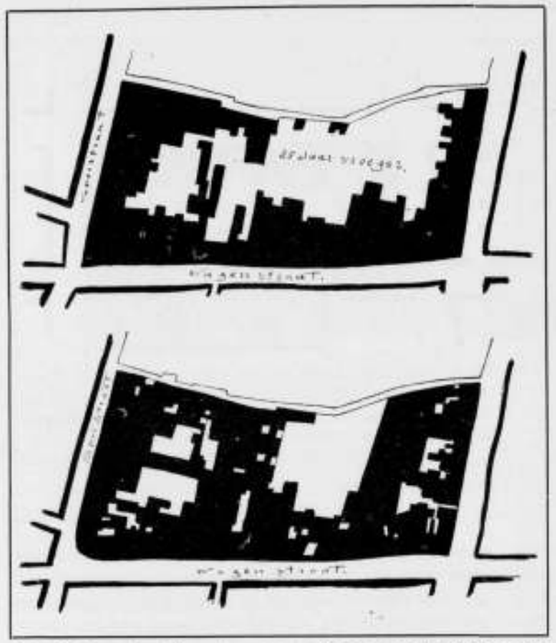

Schematische voorstelling van een maximaal bebouwd bouwblok volgens art. 28 der Haagsche B. V. Afb. 7.

Schematische voorstelling van de bebouwing, wanneer alleen het eerste lid van art. 28 den toestand beheerschte en er tevens bepaald was, dat de bedoelde ruimte van $^{3}/_{10}$ gevonden moest worden tusschen de meest achterwaarts gelegen muren. Men ziet dat de bebouwing veel gunstiger werd. Afb. 8.

Uit alles blijkt dat hier nog niet het eenig doel geweest is eruit te halen wat eruit te halen is; dit beginsel komt eerst dan volop in werking wanneer de verordening grenzen stelt. Dat ook in oude tijden het behoud der achterterreinen van groot belang werd geacht blijkt bijv. uit de Amsterdamsche verordening van 1663, waarbij voor de Heeren- en Keizersgracht bepaald werd, dat de terreinen niet dieper dan 100 Amst. voeten of 28,30 M. mochten worden bebouwd terwijl dan een open ruimte bleef van 160 voeten of 45 M. tusschen de meest achterwaarts gelegen muren.
Hoe zal met deze open terreinen in de oude stad worden gehandeld. Onze moderne tijd is over 't algemeen niet genegen uit eigen beweging een plekje grond onbebouwd te laten. Maar van de gemeentebesturen mag worden verwacht dat het algemeen welzijn een streepje voor heeft boven het geldelijk voordeel der bouwers. Nu echter bijv. het bouwen van een schouwburg op het terrein achter de Parkstraat niet wordt tegengegaan, maar integendeel door het geven van vrijstellingen wordt in de hand gewerkt, moet men voorzichtig zijn deze verwachting uit te spreken. Er is misschien geen ongeschikter gebouw voor dit terrein te bedenken dan juist een schouwburg. Wanneer men op dien weg voortgaat blijft er spoedig zelfs van de lucht- en lichtruimte in de *oude* stad weinig meer over.
Het is met het oog op deze bestaande en te verwachten toestanden dat de volksgezondheid met steeds meer aandrang vraagt om „meer licht". We zullen nu dienen na te gaan of de Woningwet werkelijk in staat is meer licht en meer lucht te brengen, m. a. w. wat zou er te bereiken zijn wanneer uitbreidingsplan en bouwverordeningen de gaven gebruikten die de woningwet hen in kiem gegeven heeft.
Het valt niet te ontkennen dat de uitbreidingsplannen in den laatsten tijd hun taak geheel anders en schooner opvatten dan vroeger. Dank zij de heilzame neiging deze plannen op te dragen aan bekwame bouwmeesters, die een dieptastende studie aan het ontwerpen doen voorafgaan, komen wij langzamerhand wat los van de troostelooze bouwplannen die de eerste voortbrengselen der wet waren. En werkelijk de Woningwet laat genoeg ruimte van beweging. Art. 28 zegt dat de Raad aanwijst welke grond voor straten en pleinen zal worden bestemd, deze ruimte mag volgens art. 27 één derde gedeelte van den grond bedragen. Van de achterterreinen, de diepten der bouwblokken zegt de wet niets en de ontwerper van het plan heeft dus nog de volle vrijheid van handelen. Hij heeft het in de hand de volgende ruimten te scheppen.
Ruimte vóór de woningen. Tot het maken van vóórtuinen kan worden verplicht door de aanwijzing van rooilijnen. Het uitbreidingsplan kan deze ruimte dus reeds geheel naar goedvinden regelen. Art. 2 geeft het recht dit voor bepaalde gedeelten voor te schrijven.
Ruimte tusschen de gebouwen. Ook deze kan volgens art. 2 voor enkele terreinen worden vastgesteld, de onderscheiding van villabouw, blokkenbouw, dit laatste met grooter of kleiner aantal woningen per blok is daardoor mogelijk en kan tot een zeer afwisselende bebouwing aanleiding geven. Amsterdam is de eerste gemeente die een stap in deze richting gedaan heeft en heeft de verordening gesplitst in bepalingen die voor de kern der oude stad, het overige deel der oude stad, de nieuwe stad en het landelijk gedeelte geldig zijn.
Ruimte achter de gebouwen. Uit het feit dat het de Haagsche verordening niet is mogen gelukken een dergelijken toestand in het leven te roepen, moet niet worden afgeleid, dat dit practisch onmogelijk zou zijn. Wanneer b.v. art. 28 der Haagsche bouwverordening bepaalde dat het voorgeschreven $^{3}/_{10}$ van het terrein dat open moet blijven gemeten wordt van den meest achter-

Hetzelfde terrein met tusschenpoos van 25 jaar, waaruit blijkt hoe zelfs de oude achterterreinen tot den ondergang zijn gedoemd. Afb. 9 en 10.

waarts gelegen muur dan zou de licht- en luchtoevoer reeds aanmerkelijk gunstiger worden, zelfs zou men achter uitbouwen kunnen toelaten mits onder geen voorwaarde hooger dan 1 verdieping. Hiermee staat in nauw verband *de hoogte der gebouwen*. Ook deze kan voor elk gedeelte verschillend bepaald worden in verband met de soort van bebouwing. Bij lage woningen zal met minder open ruimte kunnen volstaan worden, de hoofdzaak is dat men het profiel der bebouwing

Een uitmuntende oplossing van recenten datum. Het is de gemeenschappelijke tuin achter nieuw gebouwde arbeiderswoningen te 's Gravenhage. Afb. 11.

regelt naar de soort van woningen die men in bepaalde gedeelten der stad wil doen ontstaan. In Utrecht heeft deze beschouwing het aanzien gegeven aan de kleine woning wijken verordening waarover onlangs een belangwekkende brochure verscheen.*) Men houde hierbij echter wel in 't oog dat deze eischen niet of moeilijk meer te stellen zijn voor terreinen die reeds door voortdurende transacties tot een speculatieve grondwaarde zijn opgevoerd. Deed men dit, zooals door sommigen wel wordt aanbevolen, dan zou men den bouwondernemers een financieele knak toebrengen die zelfs met een beroep op de volksgezondheid ternauwernood zou zijn te billijken.

We komen nu tot het tweede middel om de stadsbebouwing op een hooger peil te brengen, namelijk de gemeentelijke grondpolitiek.

De bezwaren van de gemeentebesturen tegen het gebruik maken van hunne bevoegdheden, als in het voorgaande besproken, zijn hoofdzakelijk van finantieelen aard. De grond wordt te duur wordt gezegd, er zal niet meer worden gebouwd wanneer de verordeningen en het uitbreidingsplan een voldoende exploitatie onmogelijk maken.

Deze beschouwing is echter geenszins juist wanneer men tot in de kern van de quaestie doordringt. Het spreekt van zelf dat de bouwgrond waarde verkrijgt wanneer de stad zich naar die zijde uitbreidt of zelfs in de verre toekomst zal kunnen uitbreiden. Van af het oogenblik dat dit met eenige reden kan worden verwacht, begint de waarde van dezen grond te stijgen, langzaam misschien, maar zeker. De speculatie maakt er zich meester van, koopt het stuk, verkoopt het met winst, het gaat van de eene hand in de andere tot eindelijk het oogenblik is gekomen dat voor bouwen gunstig is. De grond heeft dan een zoodanige waarde verkregen dat er met de bebouwing alles uitgehaald dient te worden wat er met mogelijkheid uit te halen is, ten einde er nog eenige rente van te trekken. Dan voorzeker zouden strenge bepalingen van de Gemeente den bouwondernemer dwingen met groot verlies te werken.

Maar geheel anders ziet het er uit wanneer reeds tijdig de plannen van de Gemeente bekend zijn. Wanneer het b.v. vaststaat dat bepaalde terreinen slechts met arbeiderswoningen mogen worden bebouwd, is het niet te verwachten dat de speculatie den prijs van den grond zal kunnen opdrijven tot de fabelachtige hoogte die in het eerste geval bereikt wordt. Men weet vooruit wat men er mee winnen kan. Het verschil laat zich als volgt uitdrukken. In het eerste geval wordt de bebouwing door den grondprijs bepaald, in het tweede geval schrijft de bebouwing den grondprijs voor. Het behoeft geen betoog dat het laatste een gezonde toestand beteekent, hieruit blijkt ten volle de macht van het uitbreidingsplan.

*) D. E. Wentink. — Iets over de kleine-woning wijk verordening te Utrecht, Februari 1910.

Nog gunstiger echter wordt de toestand wanneer de Gemeente zelf land in handen tracht te verkrijgen, wanneer een deel der gemeente-finantiën in bebouwbare gronden worden vastgelegd. Eerst dan is de gemeente heer en meester en kan zij door het uitgeven van den grond onder de bepalingen die zij wenschelijk acht, in de behoefte aan goede gezonde kleine woningen zonder eenig geldelijk verlies, ja zelfs met voldoende rente voorzien. Elke gunstige gelegenheid die de Gemeente laat voorbijgaan om gronden in of in de nabijheid der stad in haar bezit te krijgen beteekent een verlies voor de volksgezondheid.

De bedoeling van dit artikel is een antwoord te geven op de vraag „hoe kunnen onze woningtoestanden uit een hygiënisch oogpunt een betere toekomst tegemoet gaan, in wiens handen berust het wel en wee der nieuwe stadsbebouwing. De wetgever heeft het zijne gedaan, alle hoop is nu gevestigd op de Gemeente-besturen; zij en zij alleen kunnen ons voeren tot een volkshuisvesting die beantwoordt aan den modernen eisch van meer licht — meer lucht.

V. H.

HET STREVEN NAAR EEN GEZONDE LANDELIJKE BOUWKUNST.

DOOR PETER GEORGE SAXEN, ARCHITECT B.D.A.

(Vertaald uit het „Zeitschrift für Agrarpolitik").

(Slot van pag. 103.)

III.

Oberburat Schmidt te Dresden vindt het noodzakelijk, dat bij het bouwkundig vakonderwijs duidelijk gewezen wordt op het principieele onderscheid dat bestaat tusschen het bouwen in de steden en het bouwen op het land; dit is tot nog toe te veel nagelaten. Men kan daarom onze plattelandsbouwkundigen er geen persoonlijk verwijt van maken, dat zij de wenschen van de boeren naar iets nieuws tegemoet komen en de eerste voorwaarden voor een goede landelijke bouwkunst niet meer naleven, meenend zich te kunnen beroepen op hetgeen zij geleerd hebben. Ook vormen de bouwverordeningen een bezwaar tegen het toepassen van de goede, oude en beproefde vormen. Beveiliging tegen brandgevaar is met veel goedkoopere middelen te verkrijgen dan de tegenwoordige plattelandsbouwverordeningen in den regel voorschrijven. Ook moet er naar gestreefd worden bij de plattelandsgebouwen zooveel doenlijk de constructieve eischen te verminderen. Aan dit rechtmatig verlangen komt ook de nieuwe Saksische bouwverordening reeds tegemoet, daar het bij het ontwerpen en bij de uitvoering van plattelandsbouwwerken ten opzichte van de sterkte der samenstelling en de keuze der bouwmaterialen de grootste vrijheid laat, indien slechts de vereischte voorzorgen voor de veiligheid en gezondheid voldoende worden in acht genomen (§ 92 van de algemeene bouwverordening van 1 Juli 1900). Deze uitzonderingen worden toegelaten voor de districten, waarin voorhet meerendeel de landbouw beoefend wordt, alsook voor plaatsen met een armelijke bevolking.

Dat overigens in Hessen, de Staat voor de inheemsche bouwwijze op bijzonder gelukkige en verzienende wijze zorgt, is algemeen bekend. Maar ook het Beiersche Ministerie heeft dezer dagen — naar Saksisch voorbeeld — een besluit uitgevaardigd, dat het streven van den Duitschen Heimatbond direct steunt en niets minder voorschrijft, dan dat de bouwambtenaren bij het onderzoek van bouwaanvragen aan het uiterlijk karakter van de te stichten gebouwen behoorlijk hun aandacht moeten schenken. Op het streven van den bond te wijzen en zoo noodig zelf nieuwe ontwerpen te maken, welke zich beter aanpassen aan de omgeving, kunnen Beieren, Hessen en Saksen als voorbeeld gesteld worden. Onlangs is ook in Pruisen den goeden weg ingeslagen: in de daarvoor toonaangevende kringen is de noodzakelijkheid van in te grijpen in den vollen omvang erkend. Zoo schrijft b. v. de Wirkl. Geh. Rat Ministrial Direktor Dr. K. Thiel in zijn inleiding van Sohnren's „Kunst op het land": „In verdere ontwikkeling, niet in onnadenkend copiëeren van oude landelijke voorbeelden moet de oplossing gezocht worden. Nog onverstandiger is het natuurlijk, wanneer men de oplossing wil zoeken, door naar stadsche voorbeelden op het land te bouwen. In dit opzicht is veel gezondigd en men kan onze autoriteiten en de onderwijsinrichtingen in deze niet van schuld vrijpleiten. Niet uit boos opzet maar uit gemis aan verstand en belangstelling in hetgeen het land behoeft, heeft men lange jaren zich niet om deze dingen bekommerd, ja, veelvuldig nog door bouw en aanverwante verordeningen de natuurlijke landelijke ontwikkeling gestoord en op steedschen leest geschoeid. Zoolang de boer nog zijn bouwwerken alleen met behulp van bouwhandwerkslieden uitvoerde zonder schoolsche opleiding, bleef nog veel van het landelijk karakter behouden. Naarmate echter iedere metselaar of timmermansbaas een bouwvakschool ging bezoeken, waar naar steedsche voorbeelden onderwezen werd, wordt het gevaar grooter. Een van de hoofdeigenschappen van den boer is, dat hij maar al te gaarne zijn buurman wil overtreffen, en niets kan hem beter als daartoe geschikt voorgesteld worden dan een geheel nieuwe bouw naar steedsch voorbeeld, zooals men in het dorp nog niet aantreft. Hier wordt geeischt de vergeeflijke ijdelheid van den bouwheer te bevredigen en toch de bijzondere eischen van den landelijken bouw recht te doen wedervaren . . . ."

Dat zijn, uit zulk een mond, zeer treffende woorden, die in een paar zinnen de geheele diagnose stellen en tegenlijk duidelijke vingerwijzingen voor de genezing geven. Zoo moeten dan inderdaad hand aan hand gaan: de bouwverordeningen door zich aan te passen aan de inheemsche bouwconstructies en de voorlichting van de belanghebbenden — door het bouwkundig onderwijs, door de Landbouwkamers en door den steun der autoriteiten — door goede voorbeelden en krachtigen bijstand. Bij het groote respect dat de boer voor het

ambtelijke heeft, is het initiatief van de bevoegde autoriteiten wel een van de beste middelen om op den smaak van den landman invloed uit te oefenen. Technische en artistiek gevormde architecten kunnen ook van hunne belangstelling doen blijken door als adviseur op te treden voor degenen, die bouwen in plattelands districten In ieder geval zal door een krachtig samenwerken van autoriteiten en architecten bevorderd kunnen worden dat niet, zooals tot nu toe, alleen bij architecten het streven voorzit om smaakvolle en in de landstreek passende gebouwen te ontwerpen, maar dat dit streven meer en meer in de breedere lagen der bevolking doordringt. Om dit doel te bereiken kan de invloed van de op het platteland gevestigde dokters, predikanten en onderwijzers gunstige gevolgen hebben. Evenzeer als daarvoor de vatbaarheid voor een onbevangen vergelijkend oordeel wordt gewekt, moeten ook meer en meer goede voorbeelden van nieuwere landelijke bouwkunst tot uitvoering komen, opdat het publiek het verschil tusschen goed en slecht bouwen zelf kan leeren inzien.

Van zeer veel belang is ook de oplossing van het vraagstuk der volkshuisvesting op het platteland. De voordeelen van de groote stad en hare genietingen, veelal te hoog geschat, zullen voor de boerenarbeiders veel van hun bekoring verliezen als op het land goede arbeiderswoningen gebouwd worden. De bouw van gezonde, goedkoope en smaakvolle arbeiderswoningen, die door hun bewoners na verloop van den tijd ook in eigendom verkregen kunnen worden, is het meest voor de hand liggende en natuurlijke middel, om dit gebrek aan werkkrachten op het land te bestrijden.

Dat ook in dit opzicht, door vast te houden aan het steedsche voorbeeld, het tegendeel bereikt zou worden, ligt voor de hand. Voor alleenstaande huizen gelden heden nog dezelfde regels, die de landelijke overlevering ook uit zuiver practisch oogpunt biedt.

Dit bevestigen op schitterende wijze de practische ervaringen, in het bijzonder op de Saksische kroongoederen en bij het Saksische boschbeheer opgedaan, terwijl zij tevens bewijzen, dat de bouwuitvoering in den geest van de inheemsche bouwwijze niet alleen doelmatiger, maar ook goedkooper is dan de z.g. moderne.

Hierna volgt nog een hoofdstuk over de Kamers voor den Landbouw, waaraan Bouwkundige Bureaux verbonden zijn; de schrijver is over de werking van deze instellingen niet tevreden. Opgericht met het doel de landbouwers, die bouwplannen hadden, van advies te dienen, ontaarden deze inrichtingen in architectenbureaux, die onder officieele vlag zich, en nog wel tegen te lage tarieven, gaarne belast zien met opdrachten tot het maken van projecten voor ziekenhuizen, kerken enz. Het is verklaarbaar dat de architecten zich hierdoor zeer in hunne belangen geschaad zien.

Het artikel, verschenen in een orgaan voor landbouwers, is wegens zijn uitgebreidheid hier en daar bij de vertaling voor een weekblad van bouwkundigen wat bekort; intusschen blijkt dat dit Duitsche orgaan der landbouwers zijn lezers voor onderwerpen tracht te interesseeren, inderdaad van het hoogste belang voor dezen, maar desniettemin van minder direct practisch nut.

Waar in ons land de beweging voor Heimatschütz meer en meer belangstelling gaat ondervinden, is het de wensch van den vertaler dat zijn werk, zij het ook maar voor een zeer gering deel, mede tot verhooging van die belangstelling mag bijdragen.

G. V.

UITKEERING VAN LOON AAN DEN WERKMAN BIJ VERHINDERING OM TE WERKEN.

Onze Deventer correspondent meldt ons:

Het vorig jaar werd door den Raad der Gemeente Deventer besloten in de bestekken voor de nieuw te stichten gasfabriek op te nemen de bepaling, dat de artikels 1638 *c* en *d* van het Burgerlijk Wetboek niet uitgeschakeld mochten worden.

Een gevolg hiervan was, dat door den aannemersbond een verzoek aan het Gemeentebestuur gericht werd om deze bepaling uit de bestekken weg te laten. Naar aanleiding hiervan stelden Burgemeester en Wethouders den Raad voor het verzoek van den Aannemersbond in te willigen, doch de Raad kon zich met dit voorstel niet vereenigen en bovengenoemde bepaling bleef opgenomen in de bestekken.

Het gevolg hiervan was, dat leden van den Aannemersbond, een enkele van buiten uitgezonderd, het vorig jaar niet mede ingeschreven hebben.

Eenige maanden daarna ging van het Hoofdbestuur van den Aannemersbond opnieuw een adres aan het Gemeentebestuur van Deventer met verzoek om alsnog op het genomen besluit terug te komen en voor het vervolg dus deze bepaling niet in de bestekken op te nemen.

In eene vergadering van den Gemeenteraad werd op dit adres afwijzend beschikt. Echter kwamen na de besprekingen hierover voorstellen ter tafel om de art. 1638 *c* en *d* van het B. W. te doen vervangen door andere bepalingen.

In het kort is het resultaat geweest, dat de Raad onlangs besloten heeft de genoemde art. van het B. W. niet meer in de bestekken voor de Gemeentewerken op te nemen en deze te doen vervangen door nieuwe bepalingen, welke als volgt luiden:

Bepalingen omtrent uitkeering van loon aan den werkman, bij verhindering om te werken.

A. De aannemer is verplicht aan den werkman, die in zijn dienst ten behoeve van het aanbestede werk werkzaam is gesteld, wanneer deze tengevolge van ziekte verhinderd is geweest arbeid te verrichten en voor zoover tot staving van genoemde reden van verhindering eene verklaring van een bevoegd geneeskundige wordt overgelegd, het naar tijdsruimte vastgesteld loon uit te betalen voor den tijd, dat de verhindering langer dan drie dagen duurt, doch voor ten hoogste twaalf dagen of zooveel korter als de dienstbetrekking duurt.

De in de voorgaande alinea genoemde verplichting van den aannemer bestaat niet, wanneer de ziekte door opzet of onzedelijkheid van de zijde van den werkman veroorzaakt is of het gevolg is van een lichaamsgebrek, waaromtrent hij bij het aangaan der arbeidsovereenkomst den aannemer opzettelijk valsche inlichtingen heeft gegeven.

B. De aannemer is verplicht aan den werkman, in den aanhef van punt A bedoeld, het naar tijdruimte bepaalde loon uit te betalen:

a. voor den tijd van verhindering, doch voor ten hoogste één dag, wanneer hij verhinderd is geweest arbeid te verrichten wegens bevalling, overlijden of begrafenis zijner echtgenoote, overlijden of begrafenis van een zijner huisgenooten of van een zijner bloed- en aanverwanten in de rechte linie onbepaald en in den tweeden graad der zijdlinie, alles slechts onder voorwaarde, dat de aannemer ten minste 24 uren te voren (bevalling of sterfgeval uitgezonderd) met de reden van verhindering in kennis is gesteld en dat bij bevalling en sterfgeval van het feit blijkt uit eene verklaring van een bevoegd persoon;

b. gedurende den tijd, dat van zijn arbeid geen gebruik wordt gemaakt, doch voor ten hoogste zes dagen of zooveel korter als de dienstbetrekking duurt, wanneer hij bereid was arbeid te verrichten, doch de aannemer daarvan geen gebruik gemaakt heeft, hetzij door eigen schuld of tengevolge van verhindering, niet door overmacht veroorzaakt.

Onder de gevallen, dat de onder *b* van de vorige alinea vermelde verplichting voor den aannemer niet geldt, behooren o. a.:

weersgesteldheid, die naar het oordeel der directie het werken onmogelijk of in het belang van het werk ongewenscht maakt;

gebrek aan materiaal tengevolge van vertraging in de levering, ten genoege van B. en W. bewezen;

staking of uitsluiting onder de werklieden van den aannemer.

c. Komt in de onder A en B bedoelde gevallen, dat den werkman loon moet worden uitbetaald, hem krachtens eenige wettelijke voorgeschreven ziekteverzekering of krachtens eenige verzekering of uit eenig fonds, waarin de deelneming is bedongen bij of voortvloeit uit de arbeidsovereenkomst, eene geldelijke vergoeding of uitkeering toe, dan wordt het loon verminderd met het bedrag dier vergoeding of uitkeering, voor zoover die genoten is voor den tijd, waarover de aannemer loon heeft moeten betalen.

Is het loon in geld op andere wijze dan naar tijdruimte vastgesteld, dan zijn de vorengenoemde bepalingen eveneens van toepassing met dien verstande, dat als loon wordt aangenomen het gemiddeld loon, dat de werkman, wanneer hij niet verhinderd ware geweest, gedurende den tijd van loonsuitkeering, volgens de onder A en B genoemde bepalingen, had kunnen verdienen.

Het in genoemde gevallen te betalen loon wordt echter verminderd met het bedrag der onkosten, welke de werkman zich door het niet verrichten van den arbeid heeft bespaard.

D. Bij de toepassing van de bepalingen, genoemd onder A — C, gelden de volgende regelen:

„Ten behoeve van het aanbesteede werk werkzaam gesteld" is de werkman, die tenminste twee aan de verhindering onmiddellijk voorafgaande werkdagen ten behoeve van het bedoelde werk arbeid heeft verricht, met dien verstande, dat een gedeelte van een dag voor een dag wordt gerekend en dat dagen, waarvoor loon wegens verhindering is betaald als werkdagen worden beschouwd.

De verhindering wordt geacht te zijn opgehouden, zoodra de werkzaambeden bij het aanbestede werk, die het vak van den werkman betreffen, zijn afgeloopen.

De werkman wordt geacht op de dagen van verhindering tien uren te hebben kunnen werken, terwijl verder ter berekening van het krachtens de onder A C genoemde bepalingen te betalen loon de dag wordt gesteld op 10 uren, de week op 6 dagen, de maand op 25 dagen en het jaar op 300 dagen.

Onder werklieden worden ook verstaan de opzichters en werkbazen.

E. De onder A—D genoemde bepalingen omtrent aanspraak op loon bij verhindering om te werken alsmede de in dit bestek gegeven bepalingen omtrent maximumarbeidsduur en minimumloon, gelden ook voor de werklieden in dienst van onderaannemers, in dier voege dat de aannemer zelve tegenover de gemeente aansprakelijk blijft voor de stipte naleving der bepalingen.

Aan de vergunning tot onderaanneming worden, indien volgens het bestek die vergunning wordt verleend, de voorwaarden verbonden, dat de aannemer eene verklaring van den onderaannemer overlegt, dat deze met de bepalingen bekend is.

Onder „onderaannemers" worden niet verstaan zij, aan wie door den aannemer de levering van materialen en onderdeelen is opgedragen, welke naar het oordeel der directie in den regel geheel gereed worden aangekocht.

F. Wanneer omtrent de bepalingen van dit bestek betreffende uitkeering van loon aan den werkman bij verhindering om te werken of omtrent die betreffende maximumarbeidsduur en minimumloon, alsmede omtrent de toepassing van al de bepalingen, verschil ontstaat, verblijft de uitlegging in afwijking van andere besteksbepalingen betreffende geschillen aan Burgemeester en Wethouders, naar wier uitspraak de aannemer en werkman zich zonder eenige reserve of beroep moeten gedragen.

G. Onverminderd de toepassing der bepalingen van het bestek omtrent boete bij overtreding van de zijde van den aannemer, wordt zonder eenig recht van beroep of reclame ten bate van den werkman op de aannemingspenningen het bedrag gekort dat volgens Burgemeester en Wethouders aan den werkman op grond van de onder A—F genoemde bepalingen omtrent maximumarbeidsduur en minimumloon te weinig is uitbetaald, indien op eerste aanzegging door of vanwege Burgemeester en Wethouders die uitbetaling door den aannemer niet is geschied.

VERGADERINGEN

BOND VAN NED. ARCHITECTEN.

Zaterdag 26 Febr. heeft de Bond vergaderd onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel.

Na mededeeling van het adres van den Bond in zake Paleis-Stadhuis aan den Dam van den Gemeenteraad van Amsterdam, gaf de voorzitter een overzicht van den stand van de besprekingen gevoerd met den Bond van Ned. Opzichters en Technici; den Bond van Technici en de architectenafdeeling van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, in zake het sluiten van een collectief arbeidscontract voor technici.

Die besprekingen hebben tot resultaat gehad dat dit Bestuur zich kan vereenigen met een ontwerp collectief Arbeidscontract, geformuleerd en ingezonden door den Bond van Technici, waarvan de secretaris de heer Joseph Th. J. Cuypers, voorlezing deed.

Op het ontwerp-contract werd eenige critiek geoefend. O.a. werd het bezwaar gemaakt, dat de mogelijkheid van een proeftijd is uitgesloten. Om hieraan tegemoet te komen wordt voorgesteld eerst een contract op te maken voor één maand, om daarna eventueel over te gaan tot een contract voor langer termijn. Zijnerzijds meende de voorzitter dat als inleiding tot het contract eene omschrijving zou kunnen worden opgenomen omtrent de verplichtingen van teekenaars, opzichters en opzichter-teekenaars tegenover de patroons. Na discussie maakte de voorzitter er opmerkzaam op dat 't hier een contract geldt gesloten tusschen twee Bonden, dat algemeene beginselen en minimaloonen inhoudt. De bedoeling is dat de leden, overeenkomsten aangaande, daarin geen bepalingen opnemen, die in strijd zijn met de algemeene beginselen, bepalingen en minima van het ontwerp-collectief contract.

Intusschen werd twijfel geopperd aan de mogelijkheid om de voorgestelde minima-salarissen voor het *geheele* land te doen gelden daar in kleine plaatsen de loonstandaard lager is dan in groote. Anderzijds werd gevreesd dat, sluiten andere corporaties dit ontwerp-collectiefcontract niet, verwarring zal ontstaan en de leden van den Bond in ongunstige verhouding tegenover andere architecten zullen komen te staan.

De voorzitter merkte op dat de Bond van Technici geen bindend contract met andere lichamen kan sluiten. De Bond van Nederlandsche architecten is de eenige vakvereeniging waarmede de Bond van Technici in relatie kon treden.

Eene opmerking dat de grens tusschen leerlingen en volleerde krachten niet voldoende in de overeenkomst werd omschreven, werd weerlegd met de bewering dat deze zaak zich in de practijk wel zou regelen. Men wilde niettemin uitdrukkelijk gestipuleerd zien dat de bepalingen van de overeenkomst niet zouden gelden voor de leerlingen.

Werd daartegen het bezwaar geopperd dat daardoor de zaak op losse schroeven zou worden gezet, anderzijds achtte men dit beter dan gebonden te zijn aan vaste bepalingen, welke aanleiding zouden geven tot verwikkelingen en verdrietelijkheden.

De voorzitter herhaalde, en anderen sloten zich daarbij aan, dat

met dit contract niet anders wordt bedoeld dan het vaststellen van algemeene bepalingen, om te komen tot gelijke arbeidsvoorwaarden. De architecten kunnen zeer wel bijzondere contracten aangaan, mits de bepalingen daarvan maar niet strijden met de vastgestelde algemeene bepalingen van de collectieve overeenkomst.
In beginsel werd besloten dat in het eventueele collectieve contract zal worden opgenomen een algemeene instructie omtrent de verplichtingen van het personeel.
De definitieve beslissing over de geheele collectieve overeenkomst zal in een volgende vergadering worden genomen.
De voorzitter deelde nog mede, dat de Minister van Binnenlandsche Zaken aan de commissie uit verschillende bouwkundige vereenigingen heeft bericht, dat hij voor een deelneming van Nederland aan een in 1911 te Rome te houden concours voor bouwkunst (moderne woning) niet meer dan f 5000 op de begrooting zou kunnen uittrekken. Waar een veel grooter bedrag werd noodig geacht, werd van de deelneming afgezien.
Daarna werden besprekingen gevoerd over de Paleis-Stadhuiskwestie, te Amsterdam. De voorzitter herinnerde aan de jongste beslissing van den Amsterdamschen raad om eene commissie te benoemen ter onderzoek van het vraagstuk in zijn vollen omvang. De vraag was nu, of de Bond verdere stappen zou doen.
Bij de discussie over deze vraag werd de wenschelijkheid betoogd door den heer Ingenohl, dat, afgescheiden van stappen door anderen te doen, de vereenigingen van architecten, schilders, letterkundigen enz. zich rechtstreeks zouden richten tot H. M. de Koningin met de vraag of H. M. bereid zou zijn toe te stemmen in een bestemming van het tegenwoordige Paleis tot Raadhuis.
Men meende dat bij een toestemmend antwoord alleen sprake zou kunnen zijn van een raadhuis met representatief karakter. Immers ook te Amsterdam is reeds als vaststaande aangenomen, dat bij bestemming van het Paleis tot Raadhuis, centralisatie van alle gemeentelijke bureaux in dat gebouw niet mogelijk is.
Het geopperde denkbeeld, een petitie tot de Koningin te richten, vond ondersteuning, in dien zin dat de Bond het initiatief zou nemen tot een volkspetitionnement. Van andere zijde werd het eenigszins vreemd geacht dat men eene dergelijke petitie tot de Koningin zou richten, zonder voor het Paleis iets anders aan te bieden. Intusschen werd opgemerkt dat de Regeering voor de paleizen der Koningin zorg heeft te dragen. De consequentie, zoo werd betoogd, van een teruggave van het Paleis voor Raadhuis komt voor rekening van de regeering.
De voorzitter meende, dat een petitie aan de Koningin bedoelt het verkrijgen van een uiting der Koningin dat zij het paleis de bestemming van raadhuis wil geven.
Een dergelijke petitie zou tevens een daad der regeering ten gevolge kunnen hebben.
Ten slotte werd in stemming gebracht en met algemeene stemmen aangenomen een voorstel van den heer Ingenohl om in beginsel te besluiten dat de Bond het initiatief zal nemen tot een adresbeweging van het volk aan H. M. de Koningin, om te verzoeken het Paleis op den Dam weer de bestemming van raadhuis te geven. De vorm van dit adres werd aan het bestuur overgelaten.
Bij de behandeling van het Praeadvies, uitgebracht door het bestuur omtrent de Administratieve Afdeeling van de nieuwe A.V., opgesteld door professor Van der Kloes, werd algemeen het gevoelen geuit, dat deze te zeer voor de administratie bij den Waterstaat berekend waren en niet geschikt voor particuliere architecten. Het voorstel, deze bepalingen door amendeeren voor het verlangde doel geschikt te maken, werd dan ook verworpen, waarop de vergadering de wenschelijkheid uitsprak dat een commissie uit den Bond zal ontwerpen: Algem. admin. bepalingen voor particuliere architecten, vastgesteld door den B. N. A. Het bestuur zal deze commissie uitmaken.
In bespreking kwam vervolgens eene motie van de navolgende strekking: De architecten, leden van den Bond, verbinden zich, om ongevraagd geen schetsontwerpen in te dienen aan patroons die daartoe geen opdracht hebben gedaan en dus geen verplichtingen tot salarieering erkennen.

Tegelijkertijd kwam in behandeling een motie van den heer Jac. van Gils: „De leden van den Bond verbinden zich gezamenlijk geen teekeningen of ontwerpen op verzoek in te leveren, zonder daarbij vooraf te bepalen dat men slechts aan een dergelijk verzoek kan voldoen, als: 1o. geen andere collega's zullen worden uitgenoodigd, of 2o. indien men dat laatste wenscht, alsdan niet anders mede te dingen dan met toepassing van de regeling van nationale prijsvragen."
Beide moties werden verdedigd in het belang van de verheffing van het architectenvak. Men wenschte er intusschen algemeen de strekking aan te zien toegekend, dat geoorloofd zal blijven het ongevraagd inleveren van schetsontwerpen enz., wanneer het geldt bouwkundige werken van *publiek belang*. Als doel van deze moties werd aangegeven: bestrijding van deloyale concurrentie.
Ten slotte werd de volgende motie — ter vervanging van de eerste motie — aangenomen: „De Bond spreekt als zijn meening uit, dat het den architect niet geoorloofd is ongevraagd schetsen of ontwerpen in te dienen, tenzij het in het openbaar geschiedt en een algemeen belang betreft."
De tweede motie werd, aldus gewijzigd, aangenomen:
De Bond spreekt als zijn meening uit, dat het den architect niet veroorloofd is teekeningen of ontwerpen in te leveren, indien andere collega's worden uitgenoodigd, of zoo men dat laatste wenscht, alsdan niet anders mede te dingen dan met honoreering van elk plan volgens den geldenden honorariumtabel.
En eindelijk werd aangenomen een motie strekkende om het deelnemen aan prijsvragen, waarbij geen technische beoordeelaars worden toegezegd, of de deelnemers gehonoreerd worden volgens den honorariumtabel, als niet toelaatbaar te verklaren.

Geëxposeerd waren teekeningen van den heer J. F. L. Frowein, waarvan vooral de restauratie van Heringastate en het ontwerp voor aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis de aandacht trokken.
Tevens was gelegenheid fraaie specimen van modern en echt leer en geweven stoffen van den heer Mensing te Amsterdam te bewonderen.
Aan het slot der vergadering gaf de heer Frowein een uitvoerige toelichting bij zijn ontwerp-aanbouw Haagsch Raadhuis, waarbij hij o. a. betoogde, dat hij zich bij zijn ontwerpen heeft laten leiden door de overweging dat de aanbouw van het Raadhuis moet geschieden in den stijl van de oorspronkelijke architectuur van het Raadhuis van 1565. Naar zijn meening was dit juist het tijdperk der architectuur, dat door haar beredeneerende constructieve beginselen, alsmede door hare hoogst schilderachtige groepeering en silhouetten, meer dan eenig ander tijdperk onzer Hollandsche bouwkunst zich leent, om door den hedendaagschen Nederlandschen architect op te worden voortgebouwd. Bovendien eigent de plooibaarheid die zij toelaat in vorm en groepeering zich uitstekend om aan de meest veelzijdige eischen van onzen tijd te kunnen beantwoorden.
Het zij den verslaggever vergund hier een kleine kantteekening te maken. Spreker wenscht voort te bouwen op de Hollandsche Renaissance. Deze wensch zal ieder deelen, als maar goed begrepen wordt, wat onder voortbouwen, moet worden verstaan. Het overnemen van die *beginselen*, welke ook in den tegenwoordigen tijd van waarde zijn, is allezins logisch en kan niet anders dan een gezonde architectuur bevorderen.
Maar zoodra *speciale vormen en details* van het tijdperk van ± 1560 worden overgenomen, ik zou bijna zeggen gecopieerd, wordt voortbouwen in dezen zin bedenkelijk. En op meerdere plaatsen was dit in het ontwerp Frowein geschied. Zoo was de fraaie topgevel-loggia van het origineele raadhuis in den vorm van topgevels-dakkapellen overgenomen op den 23 M. lange gevel, die in de richting Groenmarkt daarbij aansluit.
Ten slotte heeft het ontwerp Frowein de groote fout, dat de nieuwe en hoofdpartij aan de Groenmarkt veel te veel het betrekkelijk bescheiden oude Raadhuis dooddrukt, te meer *daar men noodzakelijk tot vergelijking komt juist door het overnemen van denzelfden stijl.*

Nieuwe eischen brengen mede nieuwe architectuur door een nieuw geslacht vertolkt.
Het blijkt echter dat meerdere architecten heden ten dage nog niet tot een nieuw geslacht behooren. J. G.

INGEZONDEN STUKKEN

WEDERWOORD: HEIMATSCHUTZ.

Aan Djachsa blijf ik een verklaring schuldig, die ik niet na wil laten hier te geven.
Hij is begonnen een on-gemotiveerd oordeel neer te schrijven over het silhouet van den Vijverberg, daarbij den ouden toren en het oude stadsgezicht zonder meer in de hoogte stekend, — om daartegenover te stellen een „roode scherpe klomp, met verlichte klok waar bankbedrijf zijn dividenden kweekt." Bovendien liet de opmerking aan 't einde, de zachte bescheidenheid: „dat het zeker een persoonlijke sentimentskwestie zou zijn, niet toe er in 't algemeen nader op in te gaan."
Toch was het mij wat kras, dat er geen enkele tegenstem zou worden gehoord, m.i. dan liefst een, waarop óók niet nader ware in te gaan.
Merkwaardig is het n.l. dat Dj. zelve, geen bewijsvoering van eenige beteekenis in zijn stukken hield, over het geval dat hem aanleiding was tot zijn zeer juiste *algemeene* opmerking in opstel 2. Immers het eerste stukje was gesteld in het teeken van eigen sentiment en is als zoodanig onaanvechtbaar, — en in het tweede wordt de kwestie van een feitelijke tot een algemeene gemaakt, en kan het Ding an sich waaruit Dj. zijn tegenstelling putte, niet nader worden besproken: daar Dj. een leek is.
Gevoegelijk zou dus hiermede dit vraagpunt beëindigd kunnen zijn, daar ik speciaal verontwaardigd was over de behandeling van het Ding an sich, terwijl nu blijkt dat Dj. juist geen oogenblik daarmede iets scherps gemeend heeft. En wat de opmerking in 't algemeen aangaat, volmaakt ben ik het met Dj. eens dat *evenals dit hier en daar in 't buitenland geschiedt, het ook voor Holland gewenscht ware niet alléén op zich zelf staande monumenten, stadsgezichten e.d. doch ook de beïnvloedende omgeving te behoeden voor ontsiering.*
Ik stel er dan ook prijs op de betichting ver van mij af te werpen als zou ik deze laatste opmerking (die mij eerst duidelijker spreekt na Dj.'s 2e stuk) wenschen te verdonkeremanen: het tegendeel is waar! Mocht het ooit tot een wettelijke bescherming van monumenten in Holland geraken, zéér hoop ik met hem, dat de entourages voor zoover deze met die monumenten verband houden, mogen worden inbegrepen.

Op gevaar af van zelf aan 't leuteren te raken, zou ik gaarne de volgende zakelijke notities aan deze, naar ik hoop, afdoende opheldering willen toevoegen.

A. Over het bestaande stadsgezicht:
1.) De St. Jacobstoren is, bouwkundig gesproken, een van de leelijkste Gothische torens. De gepleisterde verdieping, op den nog fraaien baksteenen voet, de gietijzeren (nu pas weer opgeschilderde) neogotische traceeringen van den top; de algemeene verhouding tusschen romp en spits; — zouden, indien voor een 50-60 tal jaren, Heimatschutz bestaan zou hebben, bij den opbouw een rechtmatig onderwerp van afkeurende kritiek zijn geweest.
2.) Het gebouwen-complex, aan de korte zijde van den vijver is niet van 't fraaiste; vooral niet, vergeleken bij de prachtfaçades aan den Vijverberg- en Ministerie-zijde. Voor zoover het niet zijn echte achter-uitjes, die in andere buurten van den Haag of andere stadjes thuis behooren, zijn het eer leelijke, dan bovenmiddelmatige scheppingen (Plaats Royaal) en het is desondanks, dus om andere kwaliteiten, dat het stadsgezicht terecht vermaard is.
3.) Wordt dus de Vereeniging „Mooi Nederland", die staat geboren te worden geen uitsluitend behoudende, archeologische instelling, (wat naar men verneemt gelukkig niet het plan is) — dan zal het op haar weg liggen, bij eventueele wijzigingen van die, en wellicht andere, onderdeelen van dit stadsgezicht, — naar verbetering van het aspect te streven.
B. Over den toren van de Nederlanden in 't algemeen:
1) Uit een oogpunt van architectuur is weinig tegen dezen toren in te brengen op zichzelf een bouw van zuivere constructie, en van vaste bedoeling vormt hij met het gebouw een goed-modern geheel.
2) Als silhouet doet deze toren over den vijver (natuurlijk even ongewoon) niet onaangenaam: de daklijnen worden even gebroken, de torenhoogte domineert weinig, en geeft eerder aan den Jacobstoren, een, door hoogteverschil, versterkt accent. Het is mij toevallig van den bouwmeester persoonlijk bekend, dat hij zich juist met deze kwesties van schaal en silhouet bij dit ontwerp ernstig heeft bezig gehouden.
3) Bij het zien van een klok, desnoods een verlichte, denkt men dan zoo vlug mogelijk aan dividenden? Op vele gebouwen van meerdere of mindere architectonische waarde (munttorens, stations, raadhuizen, koninklijke stallen, koffiehuizen e.a.) treft men klokken aan, zonder dat het verband tusschen de beteekenis van 't gebouw, dikwijls een zuiver maatschappelijke of commercieele, en het uurwerk zelf getrokken wordt. Ware dit wèl zoo ik zou mij kunnen voorstellen dat voor vele heel-geloovigen of heel-ongeloovigen een klok op een kerktoren zelfs hinderlijk zou zijn. En ten slotte is, in dit geval, het begrip levensverzekering, misschien een van de besten waarmede onze samenleving werd verrijkt.

ASHCAJD.

BERICHTEN

Raadhuis Paleiscommissie. De commissie, welke tot taak heeft te onderzoeken:
1°. de mogelijkheid om op den Dam een nieuw Stadhuis te stichten;
2°. hoe in verband daarmede het bestaande Raadhuis in het Prinsenhof verbouwd moet worden;
3°. of het Kon. Paleis weder in het bezit der stad zal kunnen komen en dan tot Stadhuis kan worden ingericht,
bestaat uit de Heeren:
C. Muysken, Voorzitter Jury Dam-prijsvraag, oud-voorzitter van de Maatschappij t. B. d. Bouwkunst; Dr. P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nzn., en den Directeur van P. W. den heer A. W. Bos, terwijl als archeoloog in de commissie zitting heeft Prof. Dr. H. Brugmans.

Museum van Kunstnijverheid, Haarlem. In de Rotonde van het Museum van Kunstnijverheid is de Tentoonstelling van Indische Krissen met het prachtige pamor smeedwerk, die door den Heer L. P. Bédier de Prairie ter expositie werden afgestaan, geopend, terwijl in een der zalen eene kleine verzameling emailwerken, vervaardigd door Mejuffrouw Pregetza Ingerslev uit Kopenhagen, leerares in het emailleeren aan de aan het Museum verbonden school, te bezichtigen is.

Gedenkraam St. Laurenskerk. Zooals uit de dagbladen bekend is, is door de vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer besloten tot de stichting van een gedenkraam in de Groote- of St. Laurenskerk te Rotterdam, ter herinnering aan de geboorte van H. K. H. Prinses Juliana.

De vervaardiging van het Raam werd opgedragen aan het Atelier van Gebrand Glas „'t Prinsenhof" van J. L. Schouten, te Delft, naar de cartons van H. Veldhuis.
Door de welwillendheid van de „Wereldkronick" zijn wij in staat gesteld bijgaand cliché af te drukken.
Het Raam is hoog 8.80 M.; breed 3.40 M.
De voorstelling welke op het Glas zal worden in beeld gebracht bestaat uit een onder- en een boventafereel.
In het boventafereel zijn afgebeeld:
H. M. de Koningin, Z. K. H. Prins Hendrik en H. K. H. Prinses Juliana.
H. M. de Koningin is gezeten op een troon onder een baldakijn, en ontvangt de gelukwenschen van de Rotterdamsche burgerij, zinnebeeldig voorgesteld door de Stedemaagd met, als gevolg, een groep figuren die het bedrijf der Stad symboliseeren, zijnde:
Zee- en Binnenvaart, Koophandel en Industrie.
Een jonge page, als beeld van het jonge krachtige Rotterdam, houdt het Stedewapen.
Fortuna, de knielende figuur, legt hare gaven voor den troon.
Op den achtergrond, de Stad met hare drukke beweging op de rivier.
De architectuur is opgevat in renaissance stijl boven in de wolken Engelenfiguurtjes, de Oranjezon breekt door en schiet hare stralen op den jonggeborene.
Tusschen de wolken door slingert zich een lint waarop staat: „Wilhelmus van Nassauwe ben ick van Duytschen bloedt".
In het onderste tafereel:
De faam verkondigt aan de Nederlandsche Maagd de heuglijke gebeurtenis.
Deze houdt den Rijksappel in haar hand; het zwaard hangt naast haar en aan hare voeten de Leeuw, houdende een bundel pijlen. De faam wijst op het wapen van H. K. H. Prinses Juliana.
Ter rechterzijde bevinden zich de wapens van het Oranjehuis van af Prins Willem I tot en met Koningin Wilhelmina, elf in getal.
Ter linkerzijde de wapens der elf Provinciën.
Verder bevat het Glas de opdracht alsmede de datum van onthulling.
De opdracht luidt:
Ter herdenking aan de geboorte van H.K.H. Juliana, Louise, Emma, Marie, Wilhelmina, Prinses van Oranje Nassau, Hertogin van Mecklenburg enz.; enz.:
De vereeniging wekt de ingezetenen van Rotterdam op, het doel te steunen, daar het benoodigd bedrag nog niet geheel door de inschrijvingen verkregen is.

TEEKENING VOOR HET GEDENKRAAM IN DE ST. LAURENSKERK TE ROTTERDAM, VERVAARDIGD DOOR HET ATELIER VAN GEBRAND GLAS „'T PRINSENHOF" VAN J. L. SCHOUTEN TE DELFT.

30ste JAARG. – 12 MAART 1910. – No. 11.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Jaarverslag Afdeelingen. — Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering van de Afd. Amsterdam. — Vergadering van de Afd. Arnhem. — Vergadering van de Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Keramiek, door J. H. Schaad. — Rapport volkshuisvesting Amsterdam, door H. T. Karsten. — De St. Eusebius of Groote Kerk te Arnhem door H. Portheine Jr. — Julianabord. — Steenhouwersarbeid en steenhouwersziekte. — Vergaderingen. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

Den besturen der Afdeelingen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt in herinnering gebracht, dat art. 16 van de Statuten der Maatschappij bepaalt: Iedere Afdeeling zendt jaarlijks *vóór den 1sten April* aan het Hoofdbestuur een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling.
Gaarne ziet het Hoofdbestuur genoemde verslagen vóór den vastgestelden datum tegemoet, gezonden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 8 MAART 1910.

Van het behandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen:
Op voorstel van de Commissie van Onderzoek zijn aangenomen:
als Architect-Lid de heeren:
R. MAUVE, Architect te Blaricum,
D. C. TIEMENS, Gemeente-Architect te Harderwijk,
en als Gewoon Lid de heeren:
D. R. C. BORN, Opzichter Teekenaar Gem. Werken, Rotterdam,
O. KOETS, Hoofdopz. Spooraanleg Deventer—Ommen—Raalte,
J. VAN LEUNING, Architect-Aannemer te Winschoten,
J. C. PLUS, Architect-Aannemer te Winschoten,
H. RIJVERS, Opzichter-Teekenaar te Tilburg,
J. TIMMER, Aannemer te Winschoten,
TH. C. VAN VROONHOVEN, Aannemer te Strijp bij Eindhoven.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Daar in art. 3 van de Statuten 3e alinea niet voldoende duidelijk uitgedrukt wordt of een bouwkundig ingenieur, om als Architect-Lid te worden toegelaten, 3 jaar het beroep van architect als zijne hoofdbezigheid moet hebben uitgeoefend, heeft de Commissie van Onderzoek een desbetreffende redactiewijziging voorgesteld, welke nader op de Algemeene Meivergadering besproken zal worden.

Naar aanleiding van het verzoek van den Amsterdamschen Woningraad om een nader onderhoud te mogen hebben betreffende de uitlegging van de Regelen voor het berekenen en uitbetalen van het honorarium van architecten, voor het geval blokken van gelijke of nagenoeg gelijke perceelen gebouwd worden (zie B. Weekblad No. 52, 1909 blz. 617) wordt besloten deze kwestie te stellen in handen van de Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect.

De Algemeene Mei-Vergadering is vastgesteld op **18 Mei a. s.** De aankondiging voor de verkiezing van vier Hoofdbestuursleden zal in het Bouwk. Weekblad van Zaterdag 19 Maart geschieden, tegelijk met de publicatie van de dubbeltallen, opgemaakt door het Hoofdbestuur, voor de verkiezing van één lid in de Commissie van Onderzoek en van 3 leden voor de Commissie van Redactie.

Aan den heer C. J. Ströer, adjunct Secretaris van de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst, is op zijn verzoek eervol ontslag verleend.

De Voorzitter doet mededeeling van den stand van zaken, in zake Hollandsche mededinging in het Internationaal concours, Modern huis te Rome in 1911. Op het verzoek, gericht tot den Minister van Binnenl. Zaken, te willen bevorderen dat een Rijkssubsidie verleend zou worden tot een bedrag van f 50000, werd door zijne Excellentie bericht, dat hij voor eene eventueele deelneming van Nederland aan het in 1911 te Rome te houden Internationaal Concours voor Bouwk. geen Rijkssubsidie van eenige beteekenis in uitzicht kon stellen. Ter tegemoetkoming in de kosten zoude door hem hoogstens een bedrag van f 5000 kunnen worden aangevraagd. Daar er geen kans bestaat op andere wijze het benoodigde geld bijeen te brengen, en van industrieele zijde in deze niets te verwachten is, daar tegelijkertijd te Turijn een tentoonstelling gehouden zal worden, waar uitsluitend de Kunstnijverheid vertegenwoordigd zal zijn, geeft het Hoofdbestuur de Commissie in overweging van het Hollandsche huis te Rome af te zien.

Als gevolg van de j.l. gehouden vergadering (helaas slecht bezocht) van afgevaardigden der deelnemende vereenigingen terbespreking van de Nationale Prijsvraagregelen, is een nieuw concept door de Commissie van Architectura et Amicitiae opgemaakt. Wegens plaatsgebrek zijn wij verhinderd dit nieuwe concept af te drukken, maar zal het, zoo mogelijk, in het a.s. nummer van het B. Weekblad opgenomen worden, waarbij tegelijkertijd het concept, zooals het vastgesteld is in de vergadering der Architect-Leden op 20 Oct. 1909, afgedrukt zal worden.
Het nieuwe concept zal wederom aan het oordeel der Architect-Leden onderworpen worden.

Door het Royal Inst. of Brit. Arch. zijn inlichtingen gevraagd omtrent de eventueele gewoonte in Nederland, of architecten hun naam gedurende of na den bouw op omheiningen of op het gebouw kenbaar maken. Deze inlichtingen zullen verstrekt worden.

Het overige, dat behandeld en van huishoudelijken aard is, is niet voor publicatie geschikt.

De Secretaris.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Algemeene Vergadering op Donderdag 31 Maart a.s. ten 8 ure in het gebouw der Maatschappij.
Als spreker zal optreden de heer J. N. Hendrix, voorzitter van den Ned. Aann. Bond ter inleiding van het onderwerp: Partiëele Aanbesteding, waarna gelegenheid tot debat zal zijn.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Gewone Vergadering op Donderdag 3 Maart.
Bij de opening herdacht de Voorzitter in gevoelvolle woorden het overleden medelid der Afdeeling, den heer C. O. Knoops, aan wiens betrekkingen het Bestuur een brief van rouwbeklag zond.
De Secretaris bracht zijn jaarverslag uit, waarnit o. m. bleek, dat de Afdeeling thans 3 eere-, 10 architekt-, 4 gewone- en 3 kunstlievende leden der Maatschappij telt, benevens 58 afdeelingsleden.
De Penningmeester, zijn Rekening en Verantwoording doende, deelde o. m. mede, dat er een voordeelig saldo is van *f* 24.96. De door hem ter tafel gebrachte begrooting voor 1910 werd vervolgens, na eenige bespreking, in ontvangst en uitgaaf vastgesteld op *f* 407.50.
De aan de beurt van aftreding zijnde Bestuursleden W. A. Lensink en J. Persijn werden met groote meerderheid van stemmen herkozen.
Ter vergadering waren de teekeningen aanwezig, welke op de prijsvraag van „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam voor eene tentoonstelling waren afgestaan, welke met belangstelling in oogenschouw werden genomen.
Daarna had de aangekondigde voordracht plaats van het lid H. Portheine Jr. over de Geschiedenis van den bouw der St. Eusebius- of Groote Kerk te Arnhem. (*)
Deze voordracht gaf den heer Lensink aanleiding te vragen of de afdeeling niet het initiatief zou kunnen nemen tot het vormen van een comité, dat zich ten doel stelt tot eene restauratie van het beneden gedeelte van den toren te komen. Dit denkbeeld vond instemming, waarin de Voorzitter aanleiding vond toe te zeggen, dat dit in de Bestuursvergadering zal worden ter tafel gebracht.
Na een woord van dank aan den spreker van dien avond en de gebruikelijke plichtplegingen werd de vergadering door den voorzitter gesloten.

H. PORTHEINE Jr., Secretaris.

(*) Door de welwillendheid van den spreker, een der leden van de Commissie voor de restauratie, zijn wij in staat gesteld deze belangrijke voordracht in zijn geheel te kunnen geven; zie het desbetreffend artikel in dit weekblad. DE RED.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De vergadering van 11 Maart is uitgesteld en zal nu worden gehouden op Maandag 14 Maart des avonds ten 8 ure in zaal 4 van het Zuid-Hollandsch koffiehuis.

De Secretaris.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KERAMIEK.

Naar aanleiding eener voordracht van den Heer WILLEM C. BROUWER, Directeur van Brouwer's Aardewerkfabriek, in het Civiel en bouwkundig gezelschap „Practische Studie" te Delft op 10 Februari 1910.

Ongetwijfeld beginnen de voortbrengselen der Keramische industrie een grootere plaats in te nemen in de belangstelling van de bouwmeesters.
Daar men een vak niet naar waarde kan schatten als

WERKMAN AAN DE POTTENBAKKERSSCHIJF. Afb. 1.

men het niet kent en niet weet, welke moeilijkheden er in overwonnen moeten worden, aleer behoorlijke resultaten verkregen worden, verheugde het den spreker, dat hij eens een en ander van zijn vak mocht vertellen in eene vergadering van jonge mannen, bestemd om later een taak in de bouwkunst te vervullen.
Reeds eenigen tijd bestond het voornemen bij de Redactie van de periodieken der Maatschappij, over keramiek een artikel op te nemen in het Tijdschrift „Bouwkunst". Om dat voornemen niet den pas af te snijden wordt in het navolgende in hoofdzaak de technische kant bekeken en zijn de schoonheidsoverwegingen tot later bewaard. Bij een vak waar de techniek zoo samenhangt met de schoonheid van de vormen, was eene geheele zuivere scheiding niet te verkrijgen, en moest somwijlen van de aangenomen richting worden afgeweken.

De kunstnijverheid heeft zich tegenwoordig niet te beklagen over gebrek aan belangstelling van de buitenstaanders. Integendeel kan men zeggen, die belangstelling wordt mode, en even oppervlakkig daardoor als de tijdgeest.
Als maar niet de levensduur van die belangstelling voorbode is van den levensduur onzer tegenwoordige kunstnijverheid. Dit te voorkomen stelt hooge eischen aan de beoefenaars dier nijverheid, en hiertoe is het noodig, dat smaak en kennis behooren bij denzelfden persoon. Ontbreekt vakkennis dan bereikt men met artistieke opwellingen niets.
Wat ons vroegere geslachten hebben nagelaten getuigt van eene versiering, die slechts voortsproot uit het spelenderwijs dikwijls hanteeren van het gereedschap, gelijk uit houtsnijwerk kan blijken.
De Heer Brouwer was zoo welwillend, de meeste der bijgevoegde foto's ter reproductie af te staan en mij verdere inlichtingen te verstrekken voor zoover die nader noodig bleken.

Wat verstaat men nu onder Keramiek?
Dat is elke uiting van werkzaamheid in klei, die gebakken is. Behalve de eigenlijke bouwsteenen en verdere deelen van gebouwen eene eindelooze verscheidenheid van voorwerpen.
Het is voor een goed overzicht noodig, daarin eenige orde te brengen.
De Keramiek kan worden verdeeld in twee groepen n.l. die waarvan de scherf poreus is, en die waarvan deze gesloten is en in elk dier groepen laten zich weer soorten onderscheiden, als hieronder worden aangegeven.

I. KERAMIEK MET POREUZE SCHERF.

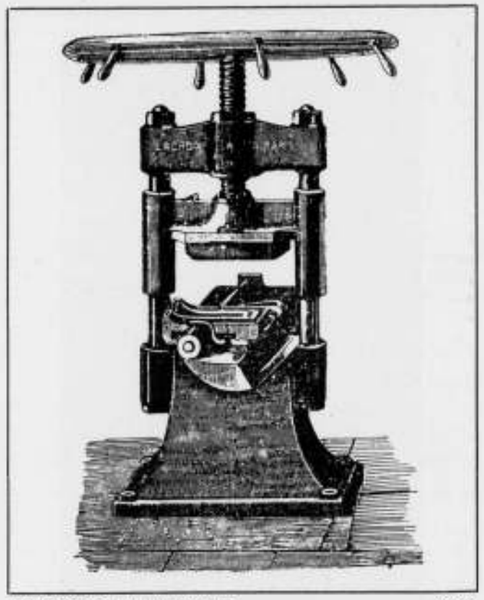
De klei tot hare vervaardiging gebezigd is niet vuurvast.
1°. De eerste soort hieronder vormt het ONVERGLAASDE AARDEWERK, dat wij aantreffen als *bloempotten, plavuizen, dakpannen*, enz. De pate is geelachtig of rood gekleurd, wat wijst op ijzerbestanddeelen in de klei.
Bij hoog opgevoerde hitte zakt het voorwerp in elkaar, het deformeert geheel, en gaat over tot smelten. Van de meer of mindere mate, waarin ijzer en ook kalk voorhanden zijn, hangt het af of dit smelten meer of minder vlug zal geschieden.
2°. Eene tweede afdeeling is die, waarbij de gebakken aarde overdekt wordt met een gesmolten glaslaag om haar poreusheid te verminderen. Hieronder komen voor de volgende soorten:
a. Grof-verglaasd aardewerk, in het dagelijksch leven eenvoudig GROF AARDEWERK genaamd, van een ruwe, meestal bijzonder ijzerhoudende pate, geel tot donker oranje gekleurd. Het wordt met een ordinair-, meestal een loodglazuur overdekt. Als voorbeelden kunnen dienen: *Goudsche melkkannen, vergieten* en dergelijken.
b. Goedkoop WIT AARDEWERK, b.v. de bordjes van REGOUT van 3 à 4 cent per stuk. De pate is meestal van dezelfde samenstelling als van de vorige soort, doch

VAAS VAN VERGLAASD AARDEWERK, hoogte 0.75 M. Afb. 2.

wordt bedekt met een loodglazuur, dat door bijvoeging van tinoxyde eene ondoorzichtige witte tint verkrijgt.
c. FIJNERE FAYENCE. De pate is nog al hard en bestaat uit wit of bijna witbakkende klei, waaraan verbeteringsmiddelen worden toegevoegd, als b.v. kwartszand of veldspaath.
Deze fayence wordt meestal bedekt met een kleurlooze boor-loodglazuur.

II. KERAMIEK MET GESLOTEN SCHERF, bestaande uit grès en porceleinsoorten.
1°. De grès wordt weder onderscheiden in:
a. ORDINAIRE GRÈS of wel NATUURLIJKE GRÈS genaamd, welke vervaardigd wordt van een glasachtig bakkende klei; de passende glazuren zijn in het algemeen alkali-glazuren. Tot deze soort behooren de bekende *Keulsche inmaakpotten, zout* en *boterpotjes*.
b. FIJNE of SAMENGESTELDE GRÈS die de glasachtigheid van de massa te danken heeft aan het invoeren van smeltmiddelen in de pate. Meestal wordt deze soort met loodhoudende glazuren bedekt.
2°. Porcelein, zijnde eene uiting van pôterie, welke herkenbaar is aan een doorschijnende scherf en een glasachtige breuk. Hierin onderscheidt men:
a. HARD PORCELEIN, waarvan het plastische materiaal de *kaolin* is. De smeltbaarheid wordt meegebracht door

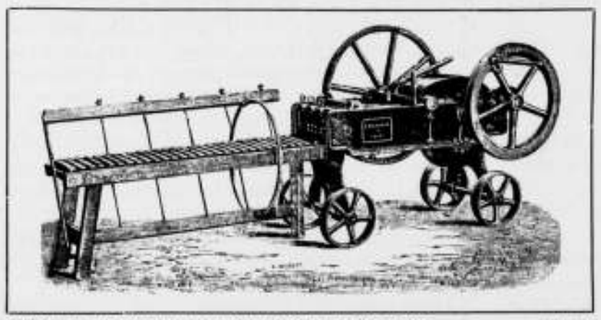
HANDPERS (voor dakpannen). Afb. 3.

de aanwezigheid van veldspaath, het passende glazuur is eveneens veldspathiek.

b. FRITTE PORCELEIN, KUNSTMATIGE of ook wel FRANSCHE PORCELEIN genaamd, bestaande uit eene zuivere kleisoort als plastisch materiaal, waaraan eene alkalische fritte als *smeltmiddel* wordt toegevoegd. (Onder fritte moet worden verstaan een fijn gemalen glaspoeder).

3°. ZACHTE, ENGELSCHE PORCELEIN, dat zijne glasachtigheid dankt aan de invoering van kalkfosfaat (beendermeel) in de kleipate. De scherf doet denken aan hardporcelein; het glazuur is eenzelfde soort als voor de fijne fayence is beschreven.

De klei zelf moet natuurlijk in de eerste plaats zuiver zijn van verontreinigende en voor het bedrijf schadelijke stoffen en verder goed plastisch.

MENG- EN VERDEELMACHINE VOOR HANDBEDRIJF. Afb. 4.

Naar gelang van het doel worden vervolgens ook meer stoffen aan de klei toegevoegd en alles goed dooreengemengd en gekneed. Dit kan geschieden in molens, ongeveer ingericht als staande mortelmolens; alleen is meer kracht noodig om zoo'n kleimolen in beweging te brengen. Het vervaardigen van de voorwerpen is weder mogelijk op verschillende manieren, afhankelijk van den aard van de pate, welke bewerkt moet worden.

Die verschillende manieren zijn terug te brengen tot de volgende bewerkingen: draaien, persen in vormen, gieten in vormen en vormen uit de vrije hand.

1e. HET DRAAIEN. Voor de behandeling op de draaischijf bedingt dit een zuiver ronden grondvorm. Menig een heeft zeker wel eens in een pottenbakkerij dit overoude vak zien beoefenen (afb. 1). In Indië, Egypte, Mesopotamië, in de grijze oudheid werd de klei al verwerkt op het pottenbakkerswiel.

Op de muurschilderingen van Beni-Hassan vindt men afbeeldingen van de schijf. Deze wijzen heen naar een tijd van 1900 jaren v. Chr.; het vak kan dus al op een geschiedenis van 4000 jaren terugzien.

Es ist eine alte Geschichte, doch bleibt sie immer neu. Telkens en telkens, op 't wiel, komt een andere vorm zich aanmelden. Door het zuiver beweeg der handen, door meerderen of minderen druk van linker- of rechterhand, door samenbindenden druk van de twee handen om de klei, ontstaan die gezonde heerlijke vormen, die zooveel te vertellen hebben, en die zoo altijd jong zijn, nooit versuffen of vervelen, en nooit buitenissig zijn kunnen, omdat . . . . het materiaal eenmaal niet verkiest, andere buigingen aan te nemen, dan die van zijnen aard zijn.

Juist doordat de klei zoo soepel, zoo meegaande is, juist daardoor kan men haar niet dwingen tot buitensporigheden. Het is de kleitechniek bij uitnemendheid.

Wordt de vaas te hoog, zooals die op afb. 2, dan kan de man die vormt, niet meer gelijktijdig de schijf bewegen. Door behulp van een wiel met een snaar wordt dit werk dan door een ander overgenomen. Deze werkman moet weten of hij langzamer of sneller moet draaien, naar gelang het werk dit vereischt.

Brengt men op de spil van de schijf een kegel aan, dan kan met de hoogte, waarop de snaar er omloopt, de middellijn van dat rondsel gewijzigd worden en daarmede ook de snelheid vergroot of verkleind.

2°. Wanneer commercieele belangen meer op den voorgrond staan, kan men de voorwerpen vervaardigen door PERSEN in vormen. Een van tevoren op dikte gebrachte kleikoek, wordt in twee- of meerdeelige mallen geperst, welke aan dien koek een zekeren vorm geven, b.v. een kom, theepot, enz. Dit is de aangewezen wijze van werken bij massa-fabrikage.

Afb. 3 stelt b.v. voor een handpers voor het vormen van dakpannen; in vorm en constructie komen de persen neer op hetzelfde grondbeginsel.

Het beschreven op dikte brengen van den kleikoek geschiedt evenals in het machinale steenbedrijf door machines.

Afb. 4 geeft eene d.g. machine te zien.

Toelichting is hierbij overbodig. De soort harp snijdt. door overgooien, den koek in bepaalde deelen. De metaaldraden van die harp zijn op willekeurige afstanden te stellen.

3°. HET GIETEN in vormen. In een gipsen mal van tamelijke dikte wordt eene breiachtige kleipap gegoten. Men laat deze er een geruimen tijd in staan, totdat het water uit die brij voldoende in de gips is gezogen, waardoor tegen den wand van den mal een droge koek wordt gevormd, welke er later zonder breken of misvormen kan worden uitgenomen.

Aan de teekentafel loopt men licht gevaar vormen te ontwerpen, die niet te gieten zijn, omdat ze niet uit de gietkast zijn te krijgen.

Vormen met zoogen. knieën moeten in mallen van meerdere deelen worden gegoten, terwijl de helft van den mal reeds is weggenomen, kan de andere helft van het voorwerp nog binden.

4°. HET VORMEN UIT DE VRIJE HAND is de meest primitieve wijze van werken. Men maakt rollen klei, buigt een rol om tot een ring, knijpt de klei bovenaan wat uit, hecht opnieuw een dergelijke kleirol aan en voltooit zoo maar door, zoo hoog men wil en de klei het uithoudt. Daarna wat gladstrijken met een plankje en water en dan bakken. In het Museum van Oudheden te Leiden vindt men wel van dergelijke dingen, die ook met het bakken eene eigenaardigheid vertoonen, die alweer bewijst, dat er werkelijk niets nieuws onder de zon is. Men ziet hierbij n.l. hetzelfde, wat minder primitief geschiedt in dakpanovens, het zwart stoken. Ook hierbij heeft men gezonnen op het sluiten van de scherf en dit gevonden, door, nadat de klei tot steen gebakken was, plotseling alle luchttoevoer af te sluiten, en zoo te zorgen, dat er een enorme hoeveelheid rook in den oven ontstond. Daardoor raakte veel teer in de scherf, die er in bleef tijdens het afkoelen en zoodoende de poriën sloot.

(Wordt vervolgd.)

RAPPORT OVER DE VOLKSHUISVESTING IN DE NIEUWE STAD TE AMSTERDAM, UITGEGEVEN DOOR DEN „AMSTERDAMSCHEN WONINGRAAD".

Het gaat met de aktie voor de verbetering der Volkshuisvesting in ons land nog slechts een trage gang. Wel komen er telkens blijken, dat haar in ruimer kring iets meer dan platoniese belangstelling gewijd wordt, wel kan het, met name, als een gunstig teeken beschouwd worden, dat de bouwkundigen, die minder vaak tot haar komen uit zuiver sociale overtuiging dan door zin voor artistieke en techniese kultuur, dat de bouwkundigen haar in stijgenden getale sympathiek tegemoet treden, — daartoe mede te werken is ongetwijfeld vóór alles de bedoeling geweest van de Redaktie, toen zij deze bespreking uitlokte. — maar toch, hoe zeer lijkt nog de schare van strijders, al heeft zij veler zegen, onevenredig klein bij de zware en omvangrijke taak die haar wacht . . . . . .

Nooit sterker wordt men zich dit bewust, dan wanneer een nieuwe publikatie weder een geheel komplex minderwaardige toestanden bloot legt. En het laatste Rapport van den „Amsterdamschen Woningraad" [1]) zal zekerlik menigeen tot een verzuchting als de boven geslaakte hebben gebracht: deze onderzoekingen over de volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam — naar wij menen inderdaad de eerste van dien aard in ons land ondernomen, — geven weer een beeld van treurige toestanden —, deze nog maar betrekkelik kort geleden ontstaan; zij leiden tot de slotsom dat ook hier reeds, voor zover het de woningen der minder-bemiddelden geldt, al te veel te laken en slechts weinig te prijzen valt, dat ook hier van node is ingrijpende verbetering, die ongetwijfeld weer niet dan met veel moeite en strijd zal kunnen worden verkregen.

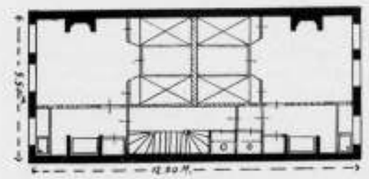

Fig. 1. Voorgevel.

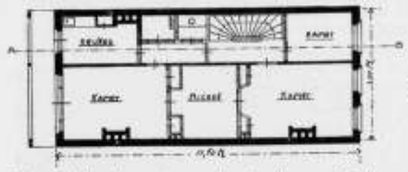

Fig. 2. Voorgevel.

Deze beide zijn ongeveer de uiterste van de 7 typen in het Rapport van den Woningraad gereproduceerd: fig. 1 het meest ongunstige (twee een-kamerwoningen per verdieping), fig. 2 het minst verkeerde (3-kamerwoning met eigen portaal en slechts één alkoof).

Het kan overigens bij enig nadenken niet verwonderen, dat de bouwerij van de voorlaatste decenniën geen goede woningen tot resultaat heeft gehad: dat was in het geheel haar doel niet . . . Er moest met grond- en bouwspeculatie grof geld verdiend; doch de korrigerende faktoren op deze winzucht, ontwikkelde burgerzin, en scherp toeziende overheid, zich van het belang harer taak ten deze bewust, die samen de 17de eeuwse uitbreidingen van Amsterdam, niettegenstaande dergelike manipulatieën als de genoemde, tot blijvende vreugd en voorbeeld hebben gemaakt, — burgerzin en waakzame overheid ontbraken. Er zijn in dien tijd enkele mannen geweest, die, ruimer van blik dan hunne tijdgenoten, hebben begrepen dat Amsterdam, wilde het zich haar schoon verleden waardig tonen, juist in haar stadsuitbreiding vóór alles een sociale, een breed-opgezette en vérvooruitziende politiek moest voeren: de meerderheid in regering, en, zekerlik ook, publiek is hun te sterk geweest, en hun plannen

[1]) Rapport over de volkshuisvesting in de nieuwe stad te Amsterdam, uitgebracht door een Commissie uit den Amsterdamschen Woningraad, bestaande uit Mej. Joh. ter Meulen en de Heeren D. Hudig Jr., A. Keppler, J. E. van der Pek, H. H. Woltring. Uitgave van den „Amsterdamschen Woningraad", December 1909.—44 blz. 7 bijlagen; prijs *f* 0.60.

De Vereeniging „Amsterdamsche Woningraad" (goedg. bij K. B. van 31 Mei '02, No. 42), stelt zich ten doel de verbetering der volkshuisvesting te A'dam, en in den naasten omtrek daarvan, te bevorderen; zij tracht dit doel te bereiken o.m. door aksie en voorlichting te verschaffen aan hen die tot verbetering der woningtoestanden willen werken, door samenwerking met openbare besturen, door publikatie enz. Lid kunnen worden personen of rechtspersoonlikheid bezittende verenigingen; de kontributie bedraagt voor leden van werkliedenvereenigingen ten minste *f* 1.20, voor anderen ten minste *f* 5.— per jaar. Sekretaris-Penningmeester is Mr. D. Hudig Jr., Vossiusstraat 37, Amsterdam.

bleven onuitgevoerd, — liggen zij voor ons, en bejammeren wij dubbel de kortzichtigheid dier vroede vaderen van vroeger, laat ons daar ten minste dan een lering uittrekken voor het heden . . ,
Het Rapport brengt ons het uitbreidingsplan van den stadsingenieur van Niftrik, bij B. en W. ingediend in 1867, gemaakt in de veronderstelling der onteigening van alle te bebouwen grond; het werd, natuurlik, breed opgezet en niet onmiddelik lukratief als het was, verworpen — wat zouden wij anders een veel en véél beter, een gezonder en vroliker, een schóner nieuwe stad gehad hebben dan de huidige![1]) Het plan is allerminst, naar het oordeel van onzen tijd, onaanvechtbaar: het aantal karakteristieke motieven is al te klein; den vorm der blokken, de ligging der openbare gebouwen, — wij zouden ze beter overdacht wensen; belangrijke kruispunten zijn geheel onontwikkeld gelaten. Maar met dat al, hoeveel breder van opvatting is het toch dan het later gevolgde, met hoeveel meer zin voor monumentaliteit opgezet, met hoeveel meer begrip voor de behoeften der zich uitbreidende stad! Vinden wij er niet behalve een Westerpark, heel wat ruimer dan het huidige, een Oosterpark met renbaan en grote waterpartijen, een volkspark buiten de Raampoort, flinke villa-wijken? De uitgevoerde werkelikheid, zoals wij die uit het Rapport leren kennen, is wel anders. Een snel toestromende arbeidersbevolking kon in de bevrediging harer woonbehoefte niet kieskeurig zijn: en waar eigen belang voor grondbezitter, bouwer en eigenaar drijfveer was, geen strenge regeling werd gehandhaafd, moest de kwaliteit der woning in het gedrang komen.
Eén ding evenwel, lichtpunt in de duisternis, kon de kommissie met genoegen konstateren: aan het oude *smalle* huistype is vastgehouden, en daarmede zijn de, in vele buitenlandse steden zo ellendig ontwikkelde nauwe binnenplaatsen, geweerd, en is een betrekkelik open en ruim binnenterrein in elk blok behouden, dat tenminste een zekere doorstrooming van frisse lucht waarborgt. Doch hiermede is ook alle goeds gezegd. De huistypen, die de kommissie als de kenmerkende bespreekt, vertonen in meerdere of mindere mate de meest afkeurenswaardige eigenschappen. Het ergste zijn, zoals vanzelf spreekt, de één-kamerwoningen, of kortweg kamerwoningen, bestaande uit kamer, alkoof en keukentje; hiervan liggen er twee op een verdieping, en gemeenlik zes „op één trap"; daarbij komen dus twee alkoven ruggelings tegen elkaar, zonder mogelikheid van doorspuiing. Iets beter zijn de étagewoningen, met voor- en achterkamer, een of twee kleine kamertjes (keukentje) en een of twee alkoven — doorspuibaar. Maar overal vinden wij hier de dunne houten afscheidingen, gehorig en uiterst brandgevaarlik, de te kleine woonkamers, de steile trappen en de nauwe portalen, voor ieder open en steeds duister — die zindelik te houden is méér dan normaal deugdzaam! — de eveneens donkere privaten, allesbehalve reukeloos, soms op de portalen nog een slaapplaats; en, last not least, — vooral niet! — de alkoven: de grote meerderheid der bewoners van de nieuwe stad slaapt in die alkoven, alzo in die slecht verlichte en geventileerde, in die meest onhygiëniese ruimten.
Maar, niet alleen zijn de woningen zelve slecht, ook bij de tracering van het stratennet is een ongelukkige fout gemaakt — nu het al te grote gebrek aan plantsoenen en de te geringe diepte van meerdere bouwblokken nog daargelaten. In bijna alle buurten nl. is de lengterichting der blokken ongeveer Oost-West; en daardoor ligt een kleine helft der gevels op het noorden, zodat er nóóit zon in de kamers daarachter dringt, waarvan er vele de énige zijn voor een gezin!
Het Rapport bespreekt min of meer uitvoerig de verschillende kwaden, die aan deze woningen verbonden zijn. Het ernstig *brandgevaar*, het gevaar dat een geringe brand snel zich uitbreidt en slachtoffers kost, is herhaaldelik *gebleken*: de branden in Marnixstraat, in F. Bolstraat, en in J. v. Campenstraat, alle in de laatste jaren — zij waren indirekt de aanleiding tot het samenstellen van het Rapport — hebben het telkens, zij 't helaas voor kort, in de publieke belangstelling teruggeroepen. Toch eist dit brandgevaar niet de meeste slachtoffers, al treft hun lot ons pijnliker: de *slechte hygiëniese toestanden*, het gebrek aan frisse lucht, aan helder, vrolik zonlicht, aan groen, buiten, die slopen jaarliks een ontelbaar aantal mensen, die hebben het verkwijnen van menig kind, de zwakte van menig volwassene op hun rekening. Het is vooral de tuberculose die daardoor kan voortwoekeren: zijn niet licht en lucht daartegen onmisbare verweermiddelen? en hoe zijn die in de alkoof met smalle toegang, in de éénkamerwoning op het Noorden te krijgen? Ook op de *ethiese bezwaren*, aan de woningen verbonden, laat de kommissie gelukkig niet na te wijzen. Daar is vóór alles het absolute gebrek aan huiselikheid, aan intimiteit: het gezins-leven ligt open voor steeds wisselende buren, het grove huishoudelik werk dient half in het woonvertrek verricht; de zieke, de nachtarbeider, die 's daags slapen moet, de man, die dorst naar weten, en na den langen arbeidsdag wil lezen en leren, de jonge lieden, die hunne tederheden willen overdenken, de vermoeide huisvrouw — vinden zij in zo'n woning ooit de rust die zij zoeken, die zij nódig hebben? De aankweking van de fijnere gedachten en gevoelens in de kamer zóveel-hoog-achter, schreeuwerige buren, stinkend privaat, nauwe vertrekjes, een bende kinders, uitzicht op gore tuin... Een slechte woning is een domper op het gehele leven.

Maar, het onderzoek en de beoordeeling van den bestaanden toestand was niet de enige taak der kommissie. Het Rapport behandelt ook de mogelikheid van verbetering daarin, en bovendien, in verband met de resultaten der onderzoekingen, de bouwwijze onder de vigerende verordening, de voor- en de nadelen daarvan, en de richting waarin verder gegaan behoort te worden. Dit behandele een volgend artikel.

[1]) Zie hier over ook: Rapport over de Amsterdamsche Parken en Plantsoenen, uitgegeven door den Woningraad in Maart 1909; prijs f 0.60.

DE ST. EUSEBIUS OF GROOTE KERK TE ARNHEM.

GESCHIEDENIS VAN DEN BOUW.

De St.-Eusebiuskerk is gebouwd ter vervanging van de St. Martinuskerk, welke ten noorden van de tegenwoordige kerk heeft gestaan. (Zie de Bijdragen en Mededeelingen van „Gelre" deel VI, waarin ondergeteekende een en ander over de Martinuskerk heeft vermeld.)
Tot de vervanging werd zeer waarschijnlijk in 1450 besloten, toen het kerkhof ten zuiden der oude St. Martinuskerk, tot aan de markt werd uitgebreid, en op St. Jacobsdag door den bisschop van Utrecht werd gewijd.
Het jaar 1450 viel bovendien samen met een kerkelijk jubeljaar, waarbij dan aflaat van zonden kon worden bekomen. Het was daarbij ook gebruikelijk om aan hen, die tot het bouwen van kerken bijdroegen, aflaat te verleenen. Zij, die geen gelden konden geven, konden den aflaat verwerven door aan den bouw, zonder loon, mede te werken.
Bij gelegenheid van dit jubeljaar 1450 werd door Paus Nicolaas V de beroemde kardinaal Nicolaas da Cusa naar de Nederlanden gezonden om aflaatbrieven te schenken en kerken te bezoeken, met de opdracht, om die kerken, zoo noodig, te hervormen. In plechtigen optocht en van een groot gevolg vergezeld, trok hij van de eene stad naar de andere en kwam zoo ook in 1451 te Arnhem waar hij bij den burgemeester Gelis ingen Nyewelant, die aan 't Walburgsplein woonde, zijn intrek nam. De kardinaal, ook de legaat genoemd, was hiertoe te voren uitgenoodigd door de beide burgemeesters Gelisingen Nyewelant en Willem van Doornick die zich hiertoe aan het hoofd van vele ingezetenen per schip naar Utrecht hadden begeven, welk verzoek later door de twee burgemeesters nog eens werd herhaald, toen de legaat te ter Horst vertoefde.
Zijne Eminentie werd door den Magistraat kostelijk onthaald, waarvan van Hasselt in zijne Arn. Oudh. eene nauwkeurige opgaaf doet en waaruit blijkt, dat aan hoenders, wild, visch, gebak, bier, wijn, enz. ruim 128 R. g. werd betaald.
Daar de in de jubeljaren verzamelde aflaatgelden ook tot het bouwen van kerken werden besteed, ging Vrijdag na Kerstdag 1451 meister Roloff Bitter naar den legaat, die inmiddels naar Keulen was vertrokken, om te trachten deze gelden tot den bouw der kerk te bekomen. Deze zending schijnt met een goeden uitslag bekroond te zijn geworden; althans Slichtenhorst deelt in zijne Geldersche Geschiedenis mede, „dat door toe-latinge van den Pauselijken lasthebber in 1452 de eerste steen werd gelegd."
Intusschen was men reeds vroeg in het voorjaar van 1452 met het bouwen der kerk aangevangen. Wij vinden toch vermeld, dat, toen hertog Arnold, die zich bij gelegenheid van het jubeljaar naar Rome had begeven, in Februari van zijne reis was teruggekeerd, hij dadelijk last heeft gegeven onder den eersten steen vijf Postulaat guldens te leggen. Hieruit leiden enkele schrijvers af, dat hertog Arnold den eersten steen voor deze kerk heeft gelegd. Een gedenksteen, die hierop betrekking heeft of eenige aanwijzing omtrent eersten steen en steenlegging is evenwel tot heden nog niet gevonden.
Tot de voortzetting van den bouw schonk de stad in 1453 eene bijdrage van 200 R. gulden. Verder werd „Maendag post Martini „die buerspraeck gedaen onser burgeren van onser moederkerck „te tymmeren", waardoor de burgerij tot den bouw kon bijdragen. De burgemeesters, schepenen en vier kerkmeesters gaven bij gelegenheid, dat die kerkmeesters mededeelden wat zij voor den bouw hadden bestemd, te zamen hiertoe LIIII vl., de twee regeerende burgemeesters Gelis ingen Nyewelant en Jan van Broeckhuisen schonken bovendien, toen zij hun traktement en vergoeding van hooigeld van een te houden paard ontvingen, ieder 14 oude schilden, terwijl de schepen Willem van Doornick, die in dit jaar heemraad in de Betuwe was geweest, bovendien 4 oude schilden tot den bouw der kerk gaf. De magistraat had bovendien opbrengst van boeten wegens vechten hiertoe afgestaan, welke in dit jaar 8 oude schilden bedroegen.
Intusschen had men bij den hertog van Kleef pogingen aangewend om de steenen, welke van den Bovenrijn zouden worden aangevoerd — waarschijnlijk de Drakenfelder- en de tufsteen — tolvrij te krijgen. Helmich Bentinck had zich daarbij verdienstelijk gemaakt, want toen die vrijdom van tol voor deze materialen verkregen was, schonk de magistraat hem „tot Rypkens Wilden huys VII quart Malvesiën (een Spaanschen wijn Marvisia).
Ook de zusters van het St. Agnietenklooster aan de beek droegen tot den bouw bij door in 1454 voor de timmering en „den harden pylaeren in der kercken, die tot Coln verdingt waren te houwen", 100 Overl. Churf. gulden te schenken waarvoor zij wederkeerig van de burgemeesters ontvingen, „die Stege gelegen langs heuren clooster aan de noortsyde van den eenen eynde tot den anderen, streckende metten eenen eynde aen den gemeynen wech langs der stadt muyr ende met den anderen eynde opter beken, also breet als die stege daer leyt," dus waarschijnlijk de tegenwoordige Gasthuisstraat.
Nauwelijks was men tot den geregelden bouw gevorderd of het begon reeds aan geld te ontbreken. Reeds in 1455 toch „ontbrack het die schepenen ende raed aan een manyer te vinden, hoe men die Kirck voert mocht tymmeren." Zelfs in 1457 was men nog zoo weinig gevorderd, dat toen het bouwen der pijlers nog niet was voltooid. De hiervoor benoodigde steen kwam, evenals in 1454, van den Bovenrijn, want des „Wonsdags, post Assumptionis beate Marie reed Jan van Brienen tot Cleve, om tolvrijheid te verwerven voor die pylarden van onser Kercke, die men van baven solde brengen."
Tengevolge van dit geldgebrek kon het voortbouwen slechts zeer langzaam geschieden. De kerkmeesters vonden in 1461 evenwel een middel om hierin te voorzien. Zij kwamen toen met Evert Mes overeen, dat hij munt zou vervaardigen waarvan een gedeelte der winst aan de kerk zou komen. Dit munten geschiedde met goedkeuring van den hertog want toen men in 1477 een dergelijk voornemen had en daartoe vergunning vroeg aan den aarts-hertog van Oostenrijk, zeide de magistraat, dat „zelige hertoich Arnolt van Gelre bi synen tyden heeft consentiert dat die parochiale kercke te Arnhem te vollest — d.i. tegemoetkoming — mucht doen munten een derden deel van eenen stuver ende daironder cleyn gelt." Deze had n.l. den „sleeschat" tot het bouwen van de kerk afgestaan, waaronder verstaan moet worden het heerlijk recht, dat door de muntmeesters van elke munt aan den souverein of de landvorstelijke hoogheid moest worden betaald.
In verband met die geldmiddelen schijnt men er zich maar toe bepaald te hebben alleen het gedeelte tusschen het dwarsschip van de kerk en den toren met den toren te voltooien; deze gedeelten toch werden plm. 1470 voltooid. Kort daarna werd dit kerkgedeelte in gebruik genomen, want in 1478 werd het uurwerk van den ouden op den nieuwen toren overgebracht. In de Stadsrekeningen toch leest men: „Item op Paesavont betaelt Henric Tegger ende sijn gesellen van dat sij noch gearbeit hebben; item in den iersten soe men dat uyrwerck versat van den olden Toern op den nyen toern", enz. Bij die gelegenheid werd „de hamer op dat uyrwerck met XXV pond geswaert". Dat er toen reeds een uurwerk in den St. Martinustoren was, blijkt ook hieruit, dat in 1458 aan Bernt Slaetmaker XXIII kr. werd betaald, omdat „hi dat uyrwerck vermaket heeft an die onrust ende anders."
In verband met deze ingebruikneming werd de instructie van den koster in 1480 herzien. Daar hierin reeds gesproken wordt van St. Eusebius hoogtijd leiden wij hieruit af, dat deze instructie voor de kosters der Eusebiuskerk werd gemaakt en deze dus reeds in 1480 in gebruik was.
In 1481 vinden wij dan ook uitsluitend van de St. Eusebiuskerk gesproken, toen de kerkmeester Deric Schoenswaen bij testament aan den koster dezer kerk een oud schild vermaakte om ten eenwige dage, alle dagen, des middags 12 uur, met een der klokken te luiden „in gedachtenisse der passioen ende des doits onss Hern Gaitz almechtich."

(Wordt vervolgd.)

JULIANA-BORD, vervaardigd door de firma JOOST 'T HOOFT en LABOUCHÈRE. Plateelbakkerij „De Porceleyne Flesch" te Delft. Kleur blauw.

STEENHOUWERSARBEID EN STEENHOUWERS-ZIEKTE.

In „De Steengroeve" onderwerpt de heer J. J. Pelt te Rotterdam het Rapport der Commissie voor onderzoek van bovenstaand onderwerp aan kritiek en schrijft:

De conclusie van dit rapport heeft mij bij lezing en herlezing van het belangwekkende geschrift weer eens te meer aangetoond,

dat verbetering van vele werkplaatsen hoog noodig is, vakscholen moeten worden opgericht, steen bij de bewerking moet worden nat gehouden enz. enz., doch dat zandsteenstof gevaarlijker zou zijn voor de gezondheid dan elke andere natuursteenstof, men houdt het mij ten goede, dat vond ik nergens bewezen en om een zoo'n ingrijpende maatregel voor te stellen, als het verbieden van invoer van zandsteensoorten, moet er dat bewijs toch zijn.

Ware aan de commissie de vraag voorgelegd geworden: zoek aan te toonen dat zandsteenstof gevaarlijker is dan andere natuursteenstof, werkelijk met meer ijver had niet gezocht kunnen worden naar schijnbewijzen. Doch waar dit niet zal gevraagd zijn is het mij onverklaarbaar hoe men na opstelling van dit uitgebreide rapport tot die slotsom is gekomen.

Vergen mij aan te halen, van het begin af, de beweringen waarop het bewijs der commissie schijnt gegrond.

Hoofdstuk II vangt dan aan met de mededeeling, dat reeds lang geleden gewag werd gemaakt van den slechten gezondheidstoestand der steenhouwers; reeds in 1664 noemt Joan van Beverwijk steenstof ongezond (deze noemde niet speciaal zandsteenstof); in 1700 deelt de Italiaansche professor Ramazzini mede, dat door het inademen van steenstof bloedspuwing en tering ontstaat. (Waar Italië veel marmer (kalksteen) levert, zal dit slaan op kalksteen, althans niet speciaal op zandsteen).

Een Hollandsche verhandeling over beroepsziekten, anoniem, waarvan in 1774 een derde druk is verschenen, vermeldt dat steenhouwers door inademing van het steenstof aamborstig en teringachtig werden (zandsteenstof wordt niet speciaal genoemd.)

Joannes Bubbe wijdde in 1721 een dissertatie aan de ziekte der steenhouwers te Seeberg (ook hier niet bepaald over zandsteen).

Wepfer constateerde in 1727 dat te Waldshut (Baden) alle arbeiders in de groeven aan tering stierven. (Op bladz 118 vindt men de mededeeling, dat dit zandsteengroeven waren.)

Leblanc geeft in 1795 soortgelijke ervaringen omtrent de steenhouwers in een groeve te St. Roche bij Etampes. (Dit schijnt een zandsteengroeve te zijn, hij noemde dit althans maladie de grés.)

In 1843 publiceerde Petrenz, arts te Schandau een studie, waarin hij verklaarde dat de steenstof oorzaak was der steenhouwersziekte (vermoedelijk werd hier van granietstof gesproken).

Peacock onderzocht in 1860 te Londen arbeiders die uit Frankrijk geïmporteerde molensteenen bewerkten en welke veelvuldig op zeer jongen leeftijd stierven. (Op blz. 118 wordt medegedeeld dat dit Fransche zandsteen was (French Buhrstone) misschien uit St. Roche bij Etampes?)

Soortgelijke onderzoekingen deden Beltz (1862) Feltz (1865) Porcher (1866) allen te Straatsburg. De eerste onderzocht steenhouwers te Osenbach (Vogesen) (vermoedelijk granietarbeiders, dat dit zandsteen zou geweest zijn, wordt althans niet vermeld).

Dr. Eulenburg geeft sterftecijfers der jaren 1845 – 61. Van de 3199 steenhouwers stierven allen op 8 na aan tering (zonder vermelding door welke steenstof.)

In 1869 publiceert Meinel zijn proefschrift en toont eveneens pathologische veranderingen der longen door steenstof-inademing aan.

Ook deze, evenals Dr. Ludwig Hirt in 1871 geeft niet bepaald zandsteen aan.

A. Layet (1876) deelt mede dat de meeste steenhouwers aan chronische aandoening der longen lijden. (Layet bedoelt als Franschman waarschijnlijk kalksteen- of graniet-arbeiders, als zijnde de meest voorkomende steensoorten in Frankrijk. Zandsteenstof althans bespreekt hij niet.) Dr. Th. Sommerfeld (1892, 1896, 1906) bespreekt de ongezonde werkkring der steenhouwers zonder speciaal op zandsteen te wijzen. De inspecteur te Leignitz bespreekt in zijn verslag over 1897 de ziekte en sterfte van de arbeiders eener steengroeve te Brunzlau (zandsteen).

De inspecteur te Baden geeft over 1899 een statistisch onderzoek door hem ingesteld naar de sterfte in een drietal plaatsjes met vele steengroeven. Het resultaat was in die drie plaatsen dat aan longziekte waren overleden van de steenhouwers 90 % – 84 % en 68 % (waar dit verschil hoogste met laagste 22 % is, is aan te nemen dat de plaatselijke gesteldheid ook schuld heeft aan deze groote sterfte.)

Dr. Haeseler (1908) spreekt ook niet over zandsteen, doch over steenstof in het algemeen.

Frederich L. Hoffman in het officieele Amerikaansche Bulletin of the Bureau of Labor (1899) spreekt over de groote sterfte der marmer- (Kalksteen) en steen- (graniet?) bewerkers.

Dr. Thomas Oliver heeft het over steenhouwers en marmer- (Kalksteen) hakkers dus al evenmin over zandsteen als Dr. G. Lovell Gulland welke, als geneesheer in een hospitaal te Edinburg, waarschijnlijk granietbewerkers bedoelt omdat het granietdistrict Aberdeen in de onmiddellijke nabijheid ligt.

Uit al dit voorgaande is door den lezer niet op te maken dat zandsteenstof schadelijker is dan andere steenstof.

Maar zegt de rapporteur op blz. 118:

„De arbeidsinspecteur van het Regierungsbezirk Merseburg zegt „in zijn verslag over 1899:

„De arbeiders der zandsteengroeven voorzoover zij met de be„werking der steen belast zijn hebben door de stof ganz ausser„ordentlich" te lijden.

„In de kalksteen-, porfier- en gipsgroeven zijn de verhoudingen veel gunstiger."

Dat het branden van gips, het maken van keien, misschien, uit porfier, of van machinaal gedraaide walsjes voor cacao en suikerfabrieken, en wat ook zeer waarschijnlijk bedoeld wordt het branden van kalksteen tot hydraulische kalk minder ongezond is wie zal dit tegenspreken. Maar dat „deze uitspraak niets aan duidelijkheid te wenschen overlaat" zooals de rapporteur dan vervolgt moet ik betwisten.

Het gaat er hier om of het behouwen van zandsteen ongezonder is dan het behouwen van kalksteen, graniet en hardsteen.

Hoe ik ook zoek, mijnheer de redacteur, ik vind dit bewijs in het rapport niet tenzij men de uiting der werklieden voetstoots aanneemt. Maar ook deze zijn het niet met elkander eens. Op bladzijde 62 schrijft de rapporteur, 25e regel, sprekende over de steenhouwers die verschillende soorten zandsteen hadden bewerkt ook Bollendorfer en La Rochette (Luxemburgsche steen) „Het stof der *Fransche kalksteen* werd algemeen gelijk gesteld met dat van hardsteen *of zelfs nog minder hinderlijk geoordeeld* en op blz. 119 van boven af 23e regel zeggen hunne Belgische collega's (vertaald) „De gezondheidstoestand is gunstig in België voor „de steenhouwers omdat deze laatste in de vrije lucht werken en „omdat de Belgische steen niet gevaarlijk is. *Dit is niet hetzelfde „voor de arbeiders die de Fransche en de Luxemburgsche steen „bewerken, deze steensoorten benadeelen door opsnuiving de gezondheid".*

Deze Fransche kalksteen (want die wordt hier bedoeld) wordt in België gelijk gesteld met de Luxemburgsche steen, en veel schadelijker geoordeeld dan de hardsteen terwijl de Nederlandsche werkman de kalksteen gezonder acht dan de hardsteen!

Zeker door het klimaat!

Van Fransche officieele statistieken wordt men niets in het rapport gewaar van Belgische evenmin van Noordsche noch Zweedsche of Schotsche, *alléén* uit Duitschland, het zandsteenland, waaruit blijkt dat zandsteen meer offers eischt dan graniet, hardsteen en marmer.

En wat is daarvan volgens mijne meening de rede? *Dat zoowel hier te lande als elders graniet, hardsteen en marmer grootendeels machinaal bewerkt komt bij den arbeider.*

Wanneer b.v. een steenhouwer hier of elders een dorpel moet maken van hardsteen laat ons zeggen 10 × 16 × 100 c.M. dan gaat hij naar de werf neemt een aan vier kanten bezaagde zuil 10:16, klooft hem een meter lengte af en maakt daaraan zijn profiel; hierdoor wordt zeer weinig stof gemaakt in tegenstelling van den man, die dit zelfde uit zandsteen moet maken. Deze moet eerst uit een groot blok het stuk 10 × 16 × 100 c.M. kloven, moet dan alle kanten, die in het zicht komen, met de beitel bewerken dus maakt, en zuigt zoodoende, meer stof in.

De werkman, die den hardsteenen dorpel maakte, gaat wanneer deze gereed is een tweede stuk kloven op de werf in de buitenlucht, ademt versche lucht in, „klassioneert" een beetje en werkt verder.

Wanneer men nu nog weet dat zandsteen gewoonlijk sterker geprofileerd wordt, dan volgt daaruit dat de stofmassa van zandsteen veel grooter wordt dan van andere steensoorten dus de zandsteenwerker aanhoudend en meer stof inademt.

Als men op de statistieken afgaat vindt men ook geen bewijs; tabel 25 blz. 82. Groep 2 „*meer hardsteen* dan zandsteen" geeft aan percentgewijze vrij van tuberculose 67.5 % groep 3: *evenveel hardsteen* als zandsteen, dus werklieden die meer zandsteen hebben verwerkt dan in de vorige groep was 69.4 % vrij. Hieruit zou op te maken zijn dat zandsteen minder gevaarlijk was dan hardsteen.

Op blz. 100 wordt vermeld dat tijdens of kort na den bouw van het postkantoor te Amsterdam 20 werklieden stierven welke in zandsteen gewerkt hadden. Dit is werkelijk een groot aantal doch dit bewijst nog niet dat wanneer het zelfde werk uit ruwe hardsteen of kalksteen zou zijn gemaakt niet het zelfde aantal ware overleden!

Ook uit hetgeen hierop volgt over de restauratie der St. Janskerk en Hooglandsche kerk blijkt niet wat men wil bewijzen. St. Joire immers kan gezaagd worden ingevoerd of met een gewone tandzaag ter plaatse worden gezaagd. Daar bij het zagen water gebruikt wordt, wordt minder stof opgevoerd.

Wat op blz. 123 wordt aangevoerd spreekt elkaar weder tegen. Paraf noemt zandsteen en graniet al even gevaarlijk, hij noemt deze n.l. in één adem.

Sommerfeld vindt graniet wel wat gevaarlijker dan marmer, doch zandsteen nog slechter voor de gezondheid terwijl Lovell Gulland zegt: De granietarbeiders van Aberdeen b.v. zijn niet meer zoo talrijk aangedaan (door tering) als de mannen die in hardsteen (freestone) werken, deze vindt dus hardsteen gevaarlijker dan graniet.

De rapporteur vervolgt dat deskundigen als Roth, Haeseler Parry en Heyermans geheel in den zelfden zin oordeelen. „Wij „steunen derhalve niet alleen op zeer duidelijke cijfers doch „hebben tevens nagenoeg alle deskundigen aan onze zijde wan„neer wij concludeeren tot een groot verschil in schadelijkheid „tusschen verschillende steensoorten."

Zeer zeker, dat wordt geregeld verklaard doch niet wordt bewezen welke steensoort het gevaarlijkst is, zóó gevaarlijk zelfs om dat soort in Nederland te verbieden.

Nog wil ik wijzen op hetgeen de rapporteur zegt op blz. 86 12e regel en verder: „Ofschoon wij dus niet *tot zekere resultaten* „kunnen komen, kregen wij desniettemin den indruk dat graniet „en zandsteen door den samenhang van de stofdeeltjes, den „fijnen bouw van stof, tot de nadeeligste steensoorten behooren „uit een hygiënisch oogpunt.

„Deze aanwijzing gevoegd bij de statistische gegevens en de „resultaten van ons onderzoek doen ons besluiten tot de in „hoofdstuk VIII besproken conclusie."

Dus zonder *tot zekere resultaten te zijn gekomen* bij het microscopisch onderzoek, afgaande op Duitsche statistieken, waarin als boven aangetoond, de vergelijking met ander materiaal mank gaat, met tabel 25 waar als boven aangehaald de groepen 2 – 3 elkaar tegenspreken, als leiddraad verder de mededeelingen van Nederlandsche werklieden en Belgische werklieden, die elkaar eveneens tegenspreken, daaruit wordt geconcludeerd dat zandsteenstof zoo veel nadeeliger is dan andere natuursteenstof, dat het in ons land moet geweerd worden, zelfs wanneer het bewerkt wordt ingevoerd!

Waarom om die zelfde reden dan graniet niet wordt geweerd blijft een open vraag.

Laat mij thans eindigen mijnheer de redacteur om, na medegedeeld te hebben dat mijn firma geen belang bij de zandsteen import in Nederland heeft, de commissie hulde te brengen voor haar uitvoerig rapport, waarbij weer eens te meer wordt gewezen op het feit dat de regeering niet genoeg kan doen em de werkplaatsen verbeterd te krijgen, vakscholen te steunen of op te richten maatregelen te beramen opdat het den steenhouwer verplicht wordt zijn steen nat te verwerken enz. enz., doch waarin mijns inziens niet bewezen is dat zandsteenstof ongezonder is dan andere natuursteenstof.

VERGADERINGEN

ALGEM. NED. OPZICHTERS- EN TEEKENAARSBOND.

ARNHEM, 4 Maart.

In het restaurant Noble werd hedenavond eene vergadering gehouden, uitgeschreven door de plaatselijke afdeeling van den Alg. Ned. Opzichters- en teekenaarsbond.

Uitgenoodigd waren de architecten, industrieelen en andere technische werkgevers te Arnhem en omstreken.

Door het Bestuur van genoemden Bond werd het navolgende voorstel ter tafel gebracht:

„De vergadering van Technische Werkgevers en het Bestuur van de afdeeling Arnhem van bovengenoemden Bond, als vertegenwoordiger der Opzichters en Teekenaars, besluit eene commissie te benoemen bestaande uit een gelijk aantal Werkgevers en Bestuurders van bovengenoemde afdeeling met een door dezen te kiezen Voorzitter, aan welke commissie wordt verzocht een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid van invoering eener Salaris- en Arbeidsregeling voor Opzichters en Teekenaars, van welk onderzoek de commissie rapport uitbrengt aan de vergadering die daarna weder zal worden bijeengeroepen."

De voorzitter gaf ter gelegenheid van deze eerste ontmoeting met de werkgevers eene uiteenzetting van doel en streven van den Bond, in hoofdzaak beoogend verbetering van de vaktoestanden van de opzichters en teekenaars.

In de eerste jaren van zijn bestaan is de Bond vol jeugdig vuur, genoodzaakt geweest te wijzen op vele misstanden en moest daarbij de dingen wel eens bij haar waren naam noemen. Het kan niet ontkend worden dat dit niet altijd met evenveel tact is geschied, zoodat vele werkgevers terecht of ten onrechte de Bond aan zagen voor een lichaam met weinig ernstige bedoelingen dat alleen ten doel had zooveel mogelijk op de groote trom te slaan, veel geschreeuw en weinig wol.

Hoe dit ook zij, het kan niet ontkend worden dat vele misstanden in het vak der opzichters en teekenaars bestaan en de Bond is met de ernstigste voornemens bezield om met de hulp van de goedwillende werkgevers hierin verbetering te brengen.

Door middel van grafische tabellen werd aangetoond hoe weinig rooskleurig vooral de geldelijke toestanden van de opzichters- en teekenaars zijn.

In een brochure is het resultaat van eene uitvoerige enquête neergelegd en zijn hierin 4 grafische tabellen opgenomen. Met dit werk is men ook bezig in de andere Bonds-afdeelingen, zoodat binnenkort over uitvoerige gegevens kan worden beschikt;

Het kan hierbij geen kwaad even in herinnering te brengen de uiterst schrale oogst, die de enquête heeft opgeleverd toen in het Bouwkundig Weekblad door de Commissie v. d. vakbelangen van den architect om gegevens omtrent loon en arbeidsvoorwaarden van opzichters en teekenaars verzocht werd.

De voorzitter memoreerde vervolgens wat de resultaten waren van de op initiatief van den bond ingestelde Commissie voor de bekwaamheidsnormen, en deed voorlezing van het artikel opgenomen in de Bondsstem van 26 Februari, getiteld *de examens van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.*

In dit artikel wordt betoogd dat de bond over eenige jaren zijn deuren zal moeten sluiten voor allen, die niet in het bezit zijn eener bekwaamheidsacte, omdat het duidelijk is dat alleen hierdoor mogelijk zal zijn goede arbeidsvoorwaarden te bedingen en tevens de werkeloosheid in de kringen der opzichters en teekenaars te bestrijden.

Dit artikel eindigt met de volgende conclusiën.

a. van onzen bond behoort een voortdurende actie uit te gaan, een

voortdurenden drang te worden geoefend op de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om hare examen-eischen steeds meer te doen beantwoorden aan de beginselen, die onze bond ten opzichte van de technische opleiding huldigt: de opzichter en teekenaar moeten behalve tot bekwame technikers, ook tot goede, ontwikkelde staatsburgers worden opgeleid, op de wijze als uitvoerig is uitgewerkt in onze Haarlemsche congres-motie en in ons bekende M. T. O. rapport;

b. wanneer ons streven naar verbetering der exameneischen in de door ons gewenschte richting met succes wordt bekroond, zullen de door de Maatschappij uit te reiken diploma's door onzen bond als de *bekwaamheidsacten* worden beschouwd, in afwachting van het oogenblik, dat het M. T. O. deze zaak afdoende regelt;

c. aangezien het bezit van een dezer diploma's dus voor onze bouwkundige vakgenooten over een nader vast te stellen aantal jaren verplichtend zal zijn, om tot onzen bond te kunnen toetreden, moet onze bond vanaf heden bij alle jonge vakgenooten — die een derMaatschappij-diploma's nog niet hebben verworven — *er ten sterkste op aandringen* zich aan die examens te onderwerpen.

d. met de onder *a* genoemde actie zal gepaard moeten gaan die voor invoering eener leerling-regeling, waarbij onze bouwkundige werkgevers zich verbinden na een overeen te komen datum geen opzichter of teekenaar van 23 jaren of jonger in hun dienst te nemen, die niet in het bezit eener bekwaamheidsacte is.

De voorzitter eindigde zijne inleiding, met het uitspreken van het vaste vertrouwen dat de werkgevers, overtuigd van de goede voornemens van den Bond, geneigd zullen zijn samen te willen werken tot het aanbrengen van de hoognoodige verbeteringen, in de eerste plaats door reglementeering van de arbeidsvoorwaarden.

Alvorens het voorstel tot het benoemen van eene Commissie in bespreking te brengen, werd verzocht alleen het voorstel als zoodanig te behandelen, los van allerlei detailbeschouwingen, alleen werkgevers zouden zich hebben uit te spreken omtrent het al of niet instellen van eene commissie.

Door eenige architecten werd de wenschelijkheid van het instellen van eene commissie wel ingezien, maar men vond het beter, nu alleen architecten-werkgevers aan de uitnoodiging gevolg gaven dat de plaatselijke afdeeling van Bouwkunst — d. w. z. de architect-leden daarvan — de leden werkgevers zouden aanwijzen.

Een ander architect vroeg of, nu in bewerking is een contract, in samenwerking van Architectenbond, Commissie van Architectleden v. d. Maatschappij en den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, het niet beter was eerst dat contract af te wachten.

De voorzitter was tegen uitstel omdat hij niet geloofde dat dit arbeidscontract spoedig tot stand zal komen; ook de Bond van Technici heeft een Concept-Contract samengesteld zoodat nog veel tijd zal verloopen voordat een en ander geregeld zal zijn. Bovendien wees hij er op, dat de Mij. t. B. d. Bouwkunst ook na haar reorganisatie, niet een lichaam is waarmede een collectief contract kon worden afgesloten.

Hij had hier nog niet zoo over nagedacht maar in het verslag van de laatste vergadering van den Ned. Architectenbond wordt het positief gezegd; dit is b.v. weer een onvoorziene hinderpaal, men zou daarom goeddoen de plaatselijke commissie in te stellen.

Besloten werd een verzoek tot het benoemen van 2 leden werkgevers in de commissie te richten tot de Architect-leden van de Afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bev. der Bouwkunst.

De Arnhemsche Correspondent.

PRYSVRAGEN

RRIJSVRAAG DOOR DE AFD. AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST UITGESCHREVEN IN 1909.

ONTWERP VOOR EENE BEWAARPLAATS VOOR ZUIGELINGEN EN KINDEREN ONDER DRIE JAAR (CRÈCHE) BENEVENS EETKAMER TEN BEHOEVE VAN SCHOOLGAANDE KLEINE KINDEREN.

Rapport der Jury.

In handen der Jury werden gesteld 35 ontwerpen onder de navolgende motto's:

1 Rust Roest; 2 Melk is de bron des levens; 3 Prille jeugd 4; S. M. Eenvoud; 5 Avond arbeid; 6 Philantrophie; 7 Verzorging; 8 Kind: 9 Kinderzorg; 10 Studie; 11 Winscor; 12 Beter later dan nooit: 13 Jong Holland; 14 Immer strevend; 15 Voor het kind van het volk; 16 Nil sine labore; 17 Time is up; 18 Argere dich nicht; 19 Geteekende uil; 20 Kringloop; 21 Quo hominis tot scutentiae; 22 Kinderhuis; 23 B B; 24 Forter fortuna adjuvat; 25 Rust roest; 26 Loon naar werken; 27 Nooit voor niets; 28 Tweeling; 29 Eenvoud; 30 Rust en verzorging; 31 Kinderland; 32 Baby; 33 Remi; 34 Jeugd; 35 Geen motto.

De Jury wenscht, voor over het resultaat harer besprekingen te rapporteeren te konstateeren, dat deze prijsvraag aanleiding heeft gegeven tot eene zeer serieuse mededinging, blijkend niet alleen uit de hoeveelheid, maar niet minder uit de hoedanigheid der ingeleverde ontwerpen. Deze getuigen ervan, dat de deelnemers zich met ijver en toewijding, hebben toegelegd op de beantwoording der prijsvraag. Hun komt daarvoor zonder uitzondering een woord van hulde toe, ook aan hen, die naar het oordeel der Jury, in de oplossing te kort schoten.

Onbegrijpelijk is het den Jury, dat bij verschillende inzendingen een veel te groote opzet is gehuldigd, zoowel in de architectuur, als in de plan-oplossing van inrichting en woningen. De vervaardigers dier ontwerpen hebben zich niet voldoende rekenschap gegeven van den aard van het vraagstuk.

De eenvoudigste, rationeelste plannen, met onpretentieuze architektuur verdienen de voorkeur. Praktische verdeeling is hoofdzaak, ook opdat het bedrijf op de meest economische wijze kan worden uitgeoefend met weinig personeel, dat zoo ergens in eene inrichting van dezen aard de ruime toetreding van licht en lucht eerste vereischten zijn, schijnt meerderen mededingers ontgaan te zijn. Zij verspilden vaak op onnoodige wijze ruimte, zoodat te weinig oppervlak beschikbaar bleef, of wel zij versnipperden dit in kleine binnenplaatsjes.

Bij de aandachtige bestudeering van het programma zal den mededinger blijken dat er twee groepen van lokalen te onderscheiden zijn. De eerste omvat het gedeelte waarmede ook het publiek, de moeders te doen hebben, het tweede is de inrichting in engeren zin. Dit laatste moet, zoowel in het belang der zindelijkheid, als voor den dienst en ter voorkoming van besmettingsgevaren zooveel mogelijk geïsoleerd zijn van het eerste.

Dit eerstbedoelde gedeelte omvat de bergplaats voor de kinderwagens, de wachtkamer, het kantoor, de dokterskamers e.a. Ook de eetkamer voor de schoolgaande kinderen moet, het ligt voor de hand, bereikbaar zijn, zonder dat de crèche gepasseerd wordt. Dezelfde opmerking geldt het vertrek voor de uitgifte der melk.

Voor in detail de ontwerpen te toetsen aan de eischen neergelegd in het prijsvraagprogramma, zooals het aangevuld werd door de, in de bouwkundige vakbladen gepubliceerde antwoorden op dertig ingekomen vragen, wenscht de Jury aan te geven eenige punten, waarop zij bij de beoordeeling meer in het bijzonder heeft gelet.

I. Wenschelijk met het oog op het gebruik is, dat dicht bij den hoofdingang zich bevinden: bergplaats voor kinderwagens, wachtkamer, kantoor, kleerenkamer, voedingkamer. Immers dan wordt eene scheiding bereikt tusschen de eigenlijke inrichting en het meer algemeen toegankelijke gedeelte.

II. Evenzeer is het wenschelijk, dat het lokaal voor de uitgifte van melk en de eetkamer voor schoolgaande kinderen dicht bij een ingang zijn gelegen, opdat de personen, die melk afhalen en de van de straat komende kinderen zoo min mogelijk in aanraking komen met de inrichting. Wenschelijk is dan ook, dat bij de eetkamer zich een afzonderlijke waschplaats met privaten bevindt.

III. Voorts is gewenscht, dat kort bij den ingang zich bevindt de dokterskamer, de onderzoekkamer en mede de isoleerkamer, opdat het besmettingsgevaar door zieke kinderen zoo gering mogelijk zij.

IV. Althans de groote zalen dienen zooveel mogelijk lucht en direct zonlicht te hebben. De ligging in verband met de hemelstreken moet dus wel met zorg zijn nagegaan.

V. Het is als een eisch te beschouwen, dat de gebouwen zoo laag mogelijk worden gehouden, opdat aan de sub IV genoemde eischen kan worden voldaan. Wanneer gebouwen met verdiepingen zijn ontworpen dienen deze in verband met de ligging ten opzichte der hemelstreken zóó te zijn gesitueerd, dat zij den licht-inval niet schaden.

VI. De woningen van het personeel, zoowel directrice als helpsters moeten geheel gescheiden zijn, 't geen duidelijk volgt uit de antwoorden op vraag 4 en 24.

De beoordeeling der ontwerpen leidt tot de volgende opmerkingen.

Ontwerp 1 komt te kort in I, II, IV, VI.
Teekenwerk is matig, architectuur slap.

Ontwerp 2 komt te kort in I, II, IV, VI.
De compositie heeft verdienste, maar de architectuur is niet evenwichtig en het teekenwerk niet verzorgd.

Ontwerp 3 komt te kort in I, II en V.
Goede architectuur, vaardig teekenwerk, doch het landelijke karakter past niet in een dicht bevolkt stadsgedeelte, als in het programma genoemd.

Ontwerp 4 komt te kort in I, II, VI.
De plattegrond is versnipperd. Het karakter architectuur is goed begrepen.

Ontwerp 5 komt te kort in I, II, IV, V, VI.
Het streven naar regelmaat van den plattegrond is te loven. Het architectonisch type is — hoewel op zich zelf beschouwt niet zonder verdienste — toch niet gepast.

Ontwerp 6 komt te kort in I, II, IV, V, VI.
De plattegrond is onpractisch van indeeling. De architectuur vertoont een slecht begrepen „oud-Hollandsch".

Ontwerp 7 komt te kort in I, II, IV, VI.
Het plan is versnipperd. De gevels toonen geen samenhang. Het teekenwerk is netjes.

Ontwerp 8 komt te kort fn I, II, IV, VI.
Het plan is te nauw en verward. Het geheel is droog; maar correct.

Ontwerp 9 komt te kort in I, II, III, IV; VI.
De plattegrond-indeeling is onpractisch. De architectuur is pittig, het teekenwerk goed.

Ontwerp 10 komt te kort in I, II, VI.
Verschillende lokalen zijn te klein. Het plan is slecht van groepeering. Het teekenwerk en de architectuur zijn zeer zwak.

Ontwerp 11 komt te kort in I, II, IV, VI.
Is het plan evenwichtelijk, de gevels zijn te zwaarwichtig en is te groot van opzet.

Ontwerp 12 komt te kort in I, II, IV.
De plattegrond vertoont groote fouten, de architectuur is zeer middelmatig.

Ontwerp 13 komt te kort in I, II, III, IV, V, VI,
Het geheel verraadt onmiskenbaar, dat den ontwerper deze taak te machtig was.

Ontwerp 14 komt te kort in II, IV, V, VI.
Dit ontwerp onderscheidt zich door een karakteristieke architektuur. Meerdere kardinale fouten in het plan maken het voor de praktijk onbruikbaar.

Ontwerp 15 komt te kort in I, VI.
De verbinding der zalen is af te keuren. Het teekenwerk is niet mooi. De gevels hebben weinig pretentie; maar ook weinig karakter.

Ontwerp 16 komt te kort in I, III, VI.
De gevels hebben verdienste; maar zijn ongepast van karakter en het plan is aardig opgebouwd, maar te veel verbrokkeld.

Ontwerp 17 komt te kort in VI.
Het plan is zeer verbrokkeld en verward, zoodat te weinig aaneengesloten open ruimte overblijft en het architectonisch karakter is niet gepast.

Ontwerp 18 komt te kort in I, II, IV, VI.
De geïsoleerde ligging der overdekte speelplaats is verkeerd. De verdeeling is onpractisch. De gevel-architectuur is in zijn eenvoud niet onaardig. Hetteekenwerk is kloek.

Ontwerp 19 komt te kort in I, II, IV, V.
Het plan is versnipperd. De architektuur niet geëigend voor de bestemming en plaats.

Ontwerp 20 komt te kort in I, II, IV, V, VI.
Het plan is zeer ingewikkeld en onoverzichtelijk. De gevels vertoonen een slecht begrepen „Oud-Hollandsch". Het teekenwerk is netjes.

Ontwerp 21 komt te kort in I, II, IV.
Het plan is versnipperd, de gevels zijn niet kwaad; maar zonder verband.

Ontwerp 22 komt te kort in II, IV, VI.
Het plan is niet kompakt, de gevels zijn goed van karakter.

Ontwerp 23 komt te kort in I, II, VI.
Het plan is niet zonder verdienste, de gevels zijn middelmatig.

Ontwerp 24 komt te kort in I, II.
Het geheel is te grootsch opgevat.

Ontwerp 25 komt te kort in I, II, IV, VI.
De gevels vertoonen geen gepast karakter.

Ontwerp 26 komt te kort in VI.
Het plan is met zorg bestudeerd en vertoont eene groepeering, die in vele opzichten alleszins praktisch is. De architectuur is van gepaste soberheid, maar staat niet op gelijke hoogte als het plan.

Ontwerp 27 komt te kort in IV, V (gedeeltelijk).
Een overigens goed doordacht plan. De gevels zeer eenvoudig, een weinig dor.

Ontwerp 28 komt te kort in II, IV, VI.
Het plan is veel te ingebouwd. De gevels niet slecht, maar niet geheel in karakter.

Ontwerp 29 komt te kort in I, II, IV, VI.
Het plan is slecht verdeeld en de architektuur geheel niet in 't karakter en matig.

Ontwerp 30 komt te kort in I, II, IV, VI.
Het plan is slecht van verdeeling. De monumentaliteit der architectuur is absoluut misplaatst. Het teekenwerk verdient allen lof.

Ontwerp 31 komt te kort in I, III, IV, V, VI.
Het beschikbare terrein is te volbouwd. De gevels zijn niet geslaagd en te pretentieus.

Ontwerp 32 komt te kort in I, III, IV, V, VI.
Het teekenwerk is vlot. De gevels zijn te weids. De te grootsche opzet van het plan doet het gemis eener vestibule te meer uitkomen.

Ontwerp 33 komt te kort in I, II, IV.
De architektuur is zeer matig.

Ontwerp 34 komt te kort in I, II, V, VI.
Ook de overdekte speelplaats is niet gelukkig gesitueerd. Zeer slecht is de keuken. De gevels zijn niet kwaad. Het teekenwerk is keurig.

Ontwerp 35.
Doordien de bestemming der vertrekken niet is ingeschreven is beoordeeling niet mogelijk.

De Jury heeft bij hare beoordeeling mitsdien niet één ontwerp mogen ontmoeten, dat in allen deele geacht kan worden aan de te stellen eischen en wenschen te beantwoorden. Wanneer zij

niettemin in waardeering voor den geleverden arbeid voorstelt de uitgeloofde bedragen ten volle uit te keeren en bovendien ook prijzen en geen premies te geven, dan knoopt zij daaraan toch uitdrukkelijk vast de opmerking, dat een ideaal plan geenszins is bereikt.

Na ernstige overweging van den aard der in de plannen aangetoonde tekortkomingen, is de Jury tot de konklusie gekomen de eerste prijs *f* 75.— toe te kennen aan het ontwerp Nr. 26, motto „Loon naar Werken", dat nog de meeste praktische bruikbaarheid vertoont.

Bij de overige ontwerpen vond der Jury niet één, dat zóó boven de andere uitstak, dat het voor den 2den prijs in aanmerking kwam. Er waren echter eenige ontwerpen van gelijke waarde. De Jury besloot derhalve aan de ontwerpen Nr. 3, motto „Prille Jeugd", Nr. 4, motto „S. M. Eenvoud" en Nr. 27, motto „Nooit voor niets" elk een 2de prijs met *f* 25.— toe te kennen.

Bij opening der naambrieven bleken ontwerpers:

van motto „Loon naar Werken" (1e prijs) gebroeders Wijker (Amsterdam);

van motto „Prille jeugd" (2e prijs) J. G. van Essen (Amsterdam);

van motto „S. M. Eenvoud" (2e prijs) A. Baart ('s Hage);

van motto „Nooit voor niets" (2e prijs) G. P. Wijker (Amsterdam).

Een woord van oprechten dank wordt hierbij gebracht aan den heer Dr. Simons, die op verzoek welwillend zijne medewerking heeft verleend.

Amsterdam 24 Februari 1910.

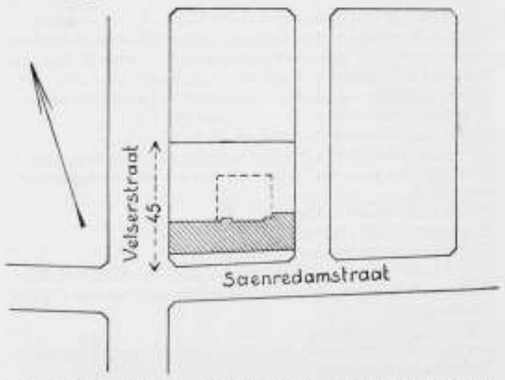
De Jury:
J. H. W. Leliman.
E. M. Rood.
Jan Stuijt.

PRIJSVRAAG BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE-MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

Na de vragen welke reeds zijn opgenomen in het Bouwkundig Weekblad van 5 Februari 1910, No. 6, is nog de volgende vraag gesteld:

VRAAG XIII. *Het is steller der vraag bekend, dat een schoolgebouw staat op den hoek Saenredamstraat en Velserstraat, dat niet op teekening is aangegeven, kunnen daarvan ook maten worden medegedeeld?*

Antwoord: Op de teekening van de gronden in Haarlem, behoorende bij het programma der prijsvraag, is de bestaande school, gelegen op den hoek van de Velserstraat en Saenredamstraat, niet aangegeven.

Die school beslaat aan de Saenredamstraat de geheele breedte van het bouwblok, terwijl vorm en diepte af te leiden zijn uit het hierbij gevoegde situatieteekeningetje. Het terrein voor de school aangekocht is aan de Velserstraat 45 M. diep. Tot nu toe is slechts een klein gedeelte bebouwd, terwijl het niet gearceerde deel voor uitbreiding is bestemd.

Namens de Jury,
J. Verheul Dzn.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

De Opmerker no. 10. *Brieven van Piet van Diever*; flauwe aardigheden over het carrière maken van architecten.
De toren te Sprang, met afb.
Vergadering B. N. A.
Voordracht Architectura et Amicitia.
Idem Oudheidkundig Genootschap.

BERICHTEN

Amsterdam. De onteigening op Uilenburg. Thans is ten Stadhuize ter inzage neergelegd het plan tot onteigening van gronden en gebouwen gelegen tusschen de Oudeschans, den Rapenburgwal, de Uilenburgergracht en den Houtkoopersburgwal, meer onder den naam van Uilenburg bekend.

De uitvoering van dit onteigeningsplan zal de eerste flinke verbetering brengen in den treurigen toestand der volkshuisvesting, zooals deze in de Jodenbuurt bestaat. Nimmer te voren werd op zulk een radicale wijze ingegrepen. De onteigening toch omvat niet minder dan 333 perceelen, toebehoorende aan 175 eigenaren, zijnde alle perceelen op het Uilenburgsche, behalve enkele particuliere en gemeente-gebouwen, zooals de groote diamantslijperij van Boas, de Isr. kerk, de openbare school e. a. Men kan dus zeggen, dat vrijwel de geheele bebouwing van het Uilenburgsche eiland, dat ten noorden door de Oudeschans, ten oosten door den Rapenburgwal, ten zuiden door de Uilenburgergracht en ten westen door den Houtkoopersburgwal begrensd wordt, tegen den grond gelegd zal worden om voor een ruime frissche bebouwing met moderne perceelen plaats te maken.

Uit het bij de onteigeningsplannen overgelegde rapport der Gezondheidscommissie blijkt, dat hij het plaatselijk onderzoek op Uilenburg 908 woningen in de te onteigenen 333 perceelen aangetroffen werden. Het aantal der ter bewoning ongeschikte en niet voor verbetering vatbare woningen bedraagt 381. In sommige perceelen zijn alle woningen onbewoonbaar, in andere soms een enkele woning. En dan zijn er nog zeer vele gebreken geconstateerd. Zoo ontbraken afvoerleidingen, of waren ze veelal onvoldoende; plafonds waren zelden aanwezig en moeten toch noodig geacht worden met het oog op het doorstuiven van stof door de vloeren, ongedierte, brandgevaar en gehoorigheid; de afscheidingen tusschen de woningen bestonden bijna overal eenvoudig uit houten schotten.

Onder de voor bewoning wel geschikte woningen zijn er zeer vele, die tegen pakhuizen of tegen andere perceelen aangebouwd, lijden aan onvoldoende daglicht, terwijl de bewoners last hebben van ratten en van stank. Op een en ander, adviseert de Gezondheidscommissie, zal zeker bij eventueele schatting van de perceelen de aandacht moeten zijn gevestigd.

Wij vernemen, dat de Gezondheidscommissie spoedig met een voordracht tot onbewoonbaarverklaring bij den Raad zal komen van die perceelen op Uilenburg, welke daartoe in aanmerking komen. *Alg. H.Bl.*

Amsterdam. De onteigening voor den Dam. Bij Koninklijk besluit van 1 Maart is het recht tot onteigening van de beide huizenblokken op den Dam, welk recht ingevolge de wet 4 Mei zou vervallen, met den termijn van zes maanden verlengd. Tot 4 Nov. van dit jaar heeft de Gemeenteraad dus nog den tijd om te beslissen, of behalve het blok tusschen Nes en Rokin, ook dat tusschen den Vijgendam en de Vischsteeg onteigend zal worden.

30ste JAARG. — 19 MAART 1910. — No. 12.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meijburg, A. Salm G.B.zn., Redacteur: J. Gratama.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: Mouton & Co. Den Haag.

Abonnementsprijs: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — Advertentien: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Officieel Gedeelte: Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Mei-vergadering. — Vergadering van de Afd. Amsterdam. — Tentoonstelling Prijsvraag Afd. Amsterdam. — Vergadering van de Afd. Den Haag. — Vergadering van de Afd. Groningen. — Nationale Prijsvraagregelen. — Redactioneel Gedeelte: Keramiek, vervolg, door J. H. Schaad. — Ontwerp Academie voor Beeldende Kunsten, door J. Herman, Architect. — Rapport volkshuisvesting Amsterdam, slot, door H. T. Karsten. — Ingezonden. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Meivergadering is verzet van Woensdag 18 Mei op **Woensdag 25 Mei**.

Art. 4 van het Alg. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.

Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.

De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.

Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering, vastgesteld op Woensdag 25 Mei, 4 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het aftreden der heeren: W. J. de Groot, G. W. van Heukelom, D. E. C. Knuttel en A. Salm G.Bzn.,

De heer De Groot legt zijne functie neer; de overige heeren treden volgens rooster af en zijn herkiesbaar.

Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel, worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 6 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VOORSTELLEN ALG. MEIVERGADERING.

Statuten Art. 31 bepaalt:

Geen voorstel wordt ter Algemeene Meivergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er vóór zijn een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergadering zullen worden behandeld, met de toelichting en zoo noodig een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Donderdag 31 Maart.
Agenda.
1o. Notulen Ingekomen stukken. Mededeelingen Bestuur.
2o. Prijsuitreiking der bekroningen inzake de prijsvraag voor eene Bewaarplaats van Zuigelingen en kinderen onder 3 jaar (crèche).
3o. Ballotage van den Heer D. van Oort Hzn. te Amsterdam, voorgesteld door de Heeren F. W. M. Poggenbeek en A. D. N. van Gendt.
4o. Inleiding over het onderwerp. Particeele Aanbesteding door den Heer J. N. Hendrix, Voorzitter van den Ned. Aannemersbond, waarna gelegenheid tot debat zal zijn.

A. D. N. VAN GENDT, *Secretaris.*

TENTOONSTELLING PRIJSVRAAG AFD. AMSTERDAM.

De ontwerpen, ingekomen op deze prijsvraag voor eene bewaarplaats voor zuigelingen en kinderen onder 3 jaar (crèche) benevens eetkamer ten behoeve van schoolgaande kinderen, zullen van 19 Maart tot en met 2 April geëxposeerd worden in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.
De tentoonstelling is geopend van 10—5 uur. Toegang vrij.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met dames-introductie op Maandag 14 Maart 1910. Onder leiding van den vice-voorzitter werd de vergadering geopend, en na voorlezing der notulen het woord gegeven aan den Heer F. A. Hoefer uit Hattem.
De titel van diens lezing „Overijssel in woord en beeld" is niet veelzeggend, maar deze bleek een welsprekende voordracht te verbergen. De Heer Hoefer heeft zich van de zeer zware taak, in één avond geheel Overijssel aan onze ooren en oogen voor te tooveren, uitstekend gekweten. Op onderhoudende wijze voerde spreker na een korte geschiedkundige inleiding ons door de vele merkwaardige steden van deze provincie, door Deventer, met de bekende en belangwekkende Waag, dan Kampen, het Neurenberg van Nederland met een der fraaiste stadhuizen. Zwolle waar de Sassenpoort en de ternauwernood aan den dood ontsnapte Raadzaal besproken werden, Steenwijk waarbij sprekers krijgsmanshart hem enkele bewijzen van heldenmoed bij de belegeringen deed verhalen.
Dan weer op vreedzamer gebied verhaalde hij van fijn gedreven magistraatszilver, van gildebekers en stiftsjufferen, van klokken en van Overijsselsche boerenwoningen, waar mensch en dier eendrachtiglijk te zamen leefden.
Maar niet alleen wat Overijssel te zien gaf werd ons voorgezet, spreker verhaalde ook wat het gedaan heeft. Hij herinnerde aan de Boekdrukkers met de wiegedrukken, van Hasselt, aan de schilders als Terborg en Averkamp, aan musici als Sweelinck, aan denkers als Thomas à Kempis, aan staatslieden als Rutger Jan Schimmelpenninck en eindelijk aan wiskunstenaars als de groote Bartjes.
Gedurende de vergadering was een zeldzame verzameling fotografiën van Nederlandsche gebouwen geëxposeerd, die de Heer Hoefer bijeengebracht heeft. Een dergelijk complete en keurige collectie zal men zelden vinden.
Met een hartelijk woord van dank aan den spreker voor zijn boeiende causerie en aan de aanwezigen voor hunne tegenwoordigheid sloot de voorzitter de vergadering.

De Secretaris.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Door de afdeeling „Groningen" werd op 12 Maart een vergadering gehouden, waarin als spreker optrad de heer G. Knuttel Jr., secretaris der afdeeling.
Het door hem gekozen onderwerp droeg tot titel: „Driehoeksystemen toegepast bij het ontwerpen van middeleeuwsche en moderne gebouwen".
Spreker begon met de vraag te stellen: hoe komt het, dat, terwijl scheppingen van modernen aard ons zoo dikwijls koud laten, de werken uit het verleden altijd tot het gemoed spreken? Een goed kunstwerk moet den indruk geven van rust. Deze verkrijgt men alleen door goede verhoudingen. De onderdeelen moeten bij elkaar passen en bij het geheel. Om nu die goede verhoudingen te verkrijgen kan men gebruik maken van geometrische constructies.
Het is bekend van beroemde schilders dat zij het noodig geoordeeld hebben, om tot een goede indeeling te komen hunner schilderijen, een geometrisch net daarvoor te ontwerpen.
Al wat we van oude bouwwerken weten, wijst er op dat men in die tijden zorgde voor zeer bepaalde en doorgaans zeer eenvoudige verhoudingen tusschen de verschillende onderdeelen. Dat valt o.a. op te maken uit de bijbelsche beschrijving van den tempel van Salomo.
Opmetingen van oude Persische bouwwerken hebben mede geleerd hoe deze geheel door een bepaald verhoudingssysteem waren gebouwd. Spreker gaat nu aan de hand van eenige teekeningen na hoe men met behulp van eenvoudige constructies tot zeer rationeele indeeling en tot goede verhoudingen komen kan. Zoo komt hij tot de driehoeksystemen. Daarbij worden genoemd de verschillende driehoeken welke in toepassing gebracht werden, te weten: de gelijkzijdige driehoek, de driehoek met zijden 3—4—5, de Egyptische.
De bouwmeesters der Middeleeuwen zijn meesters in de constructie. In hunne kathedralen zijn de moeilijkste vraagstukken der statica op geniale wijze opgelost. Maar in hun bouwwerken ook speelt de triangulatuur en de kwadratuur een groote rol. In dien tijd is de bouwkunst de hoogste kunst; beeldhouwkunst en schilderkunst zijn aan haar ondergeschikt. Later daalt de bouwkunst in beteekenis. Zij begint zich zelf te richten naar de andere kunsten. Zoo is langzamerhand de systematische indeeling voor gevels, wanden en details in onbruik geraakt.
Tegenwoordig wordt er echter weer meer de aandacht op gevestigd. Het eerst heeft men de meetkundige constructie weer te hulp geroepen ten behoeve van het ornament.
Maar daarna heeft men ook beproefd daarvan partij te trekken bij het ontwerpen van bouwwerken.
In ons land hebben bouwmeesters van naam de oude driehoekstelsels weder volledig recht doen wedervaren.
Zoo heeft Berlage zijne gevels der Amsterdamsche beurs aangepast in een driehoeksnet.
Een dergelijk streven eischt waardeering. In onzen tegenwoordigen tijd wordt van de bouwkunst verlangd een rationeele grondslag. Cuypers is voorgegaan met het doen beseffen welke waarde er verscholen lag voor onzen tijd in de kunstbegrippen uit den zoogenaamd romantischen tijd. Wij moeten thans trachten met gebruikmaking van hetgeen is verkregen, de bouwkunst een hooger vlucht te doen nemen. Daartoe kan de geometrische constructie het hare bijbrengen.
Deze voordracht werd door de vrij talrijk opgekomenen ter vergadering met belangstelling aangehoord en het woord van dank door den voorzitter tenslotte tot den heer Knuttel gericht, vond warme instemming.

ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN.

Hieronder laten wij volgen het concept Alg. Regelen voor Nat. Bouwk. Prijsvragen, zooals het is vastgesteld in de vergadering der Architect-Leden onzer Maatschappij gehouden 20 Oct. 1909. Bij de verschillende artikelen worden tusschen haakjes en *cursief* de wijzigingen of toevoegingen vermeld, welke het nieuwe Concept, opgemaakt door de Commissie van Architectura et Amicitia, tengevolge van de j.l. gehouden besprekingen der afgevaardigden der 4 bouwkundige lichamen, bevat en welk concept, hier aangednid door N. C., wederom in een vergadering der Architectleden besproken zal worden.

HOOFDSTUK 1. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Art. 1. De prijsvragen kunnen zijn met:
a. ALGEMEENE MEDEDINGING.
b. BESLOTEN MEDEDINGING OP UITNOODIGING.
Combinaties van beide stelsels bij dezelfde prijsvraag zijn uitgesloten. *(N. C.: Combinatie van beide stelsels is derhalve uitgesloten).*
Art. 2 Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden:
a. VOORWEDSTRIJD, waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoonoodig, globale ramingen worden gevraagd;
b. EINDWEDSTRIJD, waartoe uitsluitend worden toegelaten de best gekeurde inzenders van den vóór wedstrijd. *(N. C.: waartoe uitsluitend zij worden toegelaten, die bij den vóórwedstrijd daartoe worden aangewezen.)*
Art. 3. Van den dag van ontvang af tot den dag van terugzending, zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsvraaguitschrijver tegen alle risico worden verzekerd.

HOOFDSTUK 2. DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

Art. 4. De permanente prijsvraag-commissie bestaat uit drie architecten, benoemd door de gezamenlijke besturen van de bouwkundige corporaties *(N. C.: benoemd door de bouwkundige corporaties)* die zich verbonden hebben de toepassing dezer regelen voor te staan.
Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regeling worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraaguitschrijver, en deze adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de Jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan de uitgeschreven prijsvraag. *(N. C. toevoegen: aan de corporaties, die de verplichting dragen tot openbaarmaking van het advies.)*
De werkzaamheden der Commissie, benevens de wijze van verkiezing harer leden, worden geregeld bij huisboudelijk reglement. *(N. C. toevoegen: door de corporaties goed te keuren. Geen lid mag langer dan drie jaren achtereen in de Commissie zitting hebben.)*
De leden der Commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag, waarin op eenigerlei wijze door hen is geadviseerd en nemen geen zitting in de Jury. *(N. C.: Niet meer dan twee hunner kunnen in een Jury zitting nemen.)*

HOOFDSTUK 3. DE JURY.

Art. 5. De Jury wordt benoemd door den prijsvraaguitschrijver, welke een adviseerende stem heeft, *(N. C. toevoegen: bij voorkeur)* in overleg met de permanente commissie.
De Jury zal in oneven getal en in den regel uit architecten zijn samengesteld; wanneer een gemengde Jury wordt gewenscht zullen de architecten in elk geval daarin de meerderheid vormen.
Art. 6. Door het aannemen der benoeming verklaren de Juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het direct gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.
Alle leden van de Jury ontvangen van den prijsvraaguitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De Jury heeft het recht in overleg met en voor rekening van den prijsvraaguitschrijver, zich hulpkrachten te assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft. *(N. C.: De Jury zal zich in overleg met enz. . . . . hulpkrachten kunnen assumeeren, enz.)*
Art. 7. De Jury zal met betrekking tot den prijsvraaguitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.
Art. 8. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zichzelf voldoende artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen toegekend worden. *(N. C. toevoegen: Alleen wanneer de Jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking komen, kan zij de voor de prijzen beschikbare gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen of bij te gering gehalte geheel inhouden.)*
Mocht de Jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.
Art. 9. De Jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren. *(N.C. toevoegen: en zooveel mogelijk over alle doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedetailleerde beschouwingen leveren.)*
Het Juryrapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de Jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eind-conclusie zal de Jury voltallig moeten aanwezig zijn.
Bij ontstentenis van langen duur van een lid der Jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door prijsvraag-uitschrijver worden benoemd in overleg met de Permanente Commissie. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone Juryleden.
De Jury neemt al hare besluiten met *(N.C. toevoegen: gewone)* meerderheid van stemmen.
Na de uitspraak zal de verzegelde naambrief, behoorende bij het eerst-bekroond ontwerp door den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de Jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt. *(N.C. toevoegen: De ontwerpen die het eigendom van den prijsvraaguitschrijver blijven, worden met de ongeopende naambrieven en verklaringen, vrachtvrij aan de correspondentie adressen teruggezonden.*

HOOFDSTUK 4. HET PROGRAMMA.

Art. 10. Het programma moet in gemeen overleg tusschen den prijsvraaguitschrijver en de Jury worden vastgesteld. *(N.C. Het programma moet door den prijsvraaguitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door deze zijn goedgekeurd, alvorens tot publicatie zal worden overgegaan).*
Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.
Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven. *(N.C. toevoegen: waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden).*
Alle bepalingen welke tot verschillende opvattingen aanleiding kunnen geven moeten vermeden worden.
Indien de voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt voorgeschreven, of een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld.
Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften, enz.:
De namen der Juryleden moeten in het programma zijn opgenomen.
Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Details op grooter schaal dan die der ontwerpteekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van het ontwerp van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd moet, indien de situatie dit meebrengt,

(*N.C.: indien de omstandigheden dit meebrengen, het enz.*) het standpunt de mededingers worden aangegeven.
De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen buiten beschouwing blijven, en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft een uniforme wijze van bewerking der inzendingen voor.
Art. 13. In het programma wordt duidelijk verklaard of ten aanzien van het aanhouden eener bepaalde bouwsom beslissende beteekenis gehecht wordt, zoodat alle plannen die, volgens het oordeel van de Jury, deze som overschrijden, uitgesloten zijn, of wel, dat die bouwsom als een niet vaststaande grens is bedoeld, maar slechts als een aanduiding moet worden beschouwd.
Uitvoerige kostenberekeningen zullen in den regel niet worden verlangd en de begrootingen zooveel mogelijk worden opgemaakt volgens in het programma te stellen prijs-eenheden per M^2. of M^3. Wordt echter de bouwsom *bindend* gesteld en tevens een gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme berekening, en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd. *(N.C.: Art. 13. Indien in het programma een bouwsom wordt bepaald, al of niet met aan te geven speling, zal daaraan een beslissende beteekenis worden gehecht. Wordt echter een gedetailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking, en een staat van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd).*
Art. 14. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.
Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag in het programma vastgesteld, is verzonden, zal *buiten beschouwing* blijven, en vóór de uitspraak der Jury aan het correspondentie-adres teruggezonden worden. *(N. C: zal buiten beschouwing blijven, en onmiddellijk aan het correspondentie adres worden teruggezonden. Binnen drie dagen na den datum van inlevering worden de motto's gepubliceerd.)*
Art. 15. Het programma zal de bepalingen bevatten, dat de ontwerpen anoniem moeten zijn, en worden ingezonden onder een kenteeken of motto. Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anonimiteit vóór de uitspraak van de Jury te verbreken.
Bij elke inzending zal in afzonderlijke behoorlijk gesloten enveloppe moeten worden gevoegd:
a. een naambrief van den ontwerper.
b. een verklaring luidende:
„ondergeteekende inzender van het motto: . . . . verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is."
c. een correspondentie-adres.
Het onder c. genoemde omslag zal vóór de uitspraak der Jury door haar mogen worden geopend wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.
Het schrift op de teekeningen en bijbehoorende stukken mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.
Art. 16. Het totaal bedrag der uit te loven prijzen is minstens gelijk aan eenmaal het volledig honorarium dat bij opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn. *(N. C.: Art. 16. Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen wordt aangenomen een som gelijkstaande met tweemaal het honorarium, dat bij vrije opdracht aan den architect voor den geleverden arbeid zou verschuldigd zijn).* Als beginsel moet worden aangenomen, dat de uitvoering van het ontwerp *(N. C. toevoegen: (of van den bouw?))* wordt opgedragen aan den eerst-bekroonde, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorariumregeling voor architecten. Het bedrag voor den eersten prijs zal niet in mindering komen van het verschuldigde honorarium, wanneer tot de uitvoering van het ontwerp wordt besloten. *(N. C. vervallen: wanneer tot de uitvoering van het ontwerp besloten wordt. — Toevoegen:*
Voor het geval de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden den eerstbekroonde het werk niet op te dragen, moet het programma de voorwaarden voor schadeloosstelling bevatten. Als doel voor de prijsvraag echter moet worden vooropgesteld, dat het door de Jury bekroond ontwerp worde uitgevoerd en wel onder persoonlijke leiding van den ontwerper; uitzondering op dezen regel kan worden toegelaten indien op goede gronden aan de ervarenheid van den ontwerper mag worden getwijfeld, in welk geval deze in de uitvoering van zijn ontwerp door een van wege den prijvraaguitschrijver toe te voegen medewerker, op nader te stellen voorwaarden, zal kunnen worden bijgestaan.)
Bij een prijsvraag in twee gedeelten zal ieder mededinger, welke tot den eindwedstrijd wordt toegelaten een vooraf bepaalde schadeloosstelling ontvangen voor allen gelijk *(N.C. een vooraf bepaald gelijk bedrag als belooning worden toegekend, onafhankelijk, enz.)* onafhankelijk van de uitgeloofde prijzen voor den eindwedstrijd.
Voor den eindwedstrijd gelden dan de verder hierboven genoemde bepalingen. *(N.C.: Deze zin laten vervallen.)*
De uitreiking der prijzen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der Jury. *(N.C.: Het totaal bedrag van beloonningen en prijzen voor den eindwedstrijd wordt vastgesteld overeenkomstig het in het begin van art. 16 bepaalde.*
Uitreiking der prijzen en aankoopsommen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der Jury. Behalve de eerstbekroonde, is geen inzender verplicht, indien hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ontwerp af te staan).
Bij besloten prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal in overleg met de Permanente Commissie worden vastgesteld. *(N.C.: dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan $\frac{1}{2}$ van de som, welke bij vrije opdracht den architect als honorarium zou verschuldigd zijn voor den geleverden arbeid.)*
In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerstbekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.
Elk prijsvraag-ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, zonder wiens toestemming de prijsvraaguitschrijver, respectievelijk de bouwheer, *(N. C. vervallen: respectievelijk de bouwheer)* van het ontwerp geen gebruik mag maken, dit publiceeren of reproduceeren.
Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken, worden in daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.
Bij prijsvragen in twee gedeelten (vóór- en eindwedstrijd) zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst *na* de eind-uitspraak van de Jury, en tegelijk met de ontwerpen van den eind-wedstrijd worden tentoongesteld, waarbij het Jury-rapport ter inzage zal liggen.
Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent, zijn schetsontwerp, door de Jury en den prijsvraaguitschrijver gewaarmerkt, en heeft de inzender het recht daarvan een calque te nemen of te doen nemen, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd.
Voorts wordt hen toegezonden de algemeene beschouwingen van de Jury en datgene wat van zijn ontwerp in 't bijzonder is opgemerkt. (*N.C.: Aan ieder der uitgenoodigden voor den eindwedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de Jury en den prijsvraaguitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, andere verplichtingen van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft. De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd).*
Art. 18. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de Jury; alleen de schriftelijke gevraagde inlichtingen worden door haar in overleg met den prijsuitschrijver, op zoodanige wijze gepubliceerd dat zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; (*N.C. Art. 18: Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de Jury. Inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en door het bureau in overleg met den prijsvraaguitschrijver, op zoodanige wijze behandeld en gepubliceerd, dat zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden);* uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd vóór den datum van inlevering, gesloten (N.C. volgt: *Aldus vastgesteld den 15en Februari 1910, in een bijeenkomst van vertegenwoordigers uit de Besturen van: de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam; het Genootschap „Architectura et Amicitia", Amsterdam; de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" Rotterdam; den Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam.*
In dezelfde bijeenkomst is bepaald:
1o. dat de ontwerp-regeling in bovenstaanden vorm aan de goedkeuring der ledenvergadering van de hiervoren genoemde corporaties zal worden onderworpen:
2o. dat bij afkondiging van de aldus vastgestelde regeling de verwachting zal worden uitgesproken, dat geen der leden van de aangesloten corporaties zich, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen.
3o. dat wanneer een der aangesloten corporaties wordt aangezocht om te dienen van advies in eene uit te schrijven prijsvraag, zij dergelijke aanvragen bij voorkeur zal stellen in handen van de Permanente Commissie onder hoofdstuk 2 genoemd, of in bijzondere gevallen in overleg met haar zal behandelen.
Februari 1910.

De Commissie van A. et A.
H. A. J. BAANDERS.
J. H. W. LELIMAN.
PAUL J. DE JONGH.

UIT DE HAND GLAZUREN. Afb. 5.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KERAMIEK.

Vervolg van blz. 125.

Intusschen uit de wijzen van bewerken onder 2e en 3e beschreven blijkt, dat de mensch, die de machine uitvond . . . . zich zelf tot machine heeft gemaakt en dat in de keramiek als kunstnijverheid niets gaat boven de pottenbakkersschijf.
Het handdraaiwerk staat zeer zeker verre boven de andere wijzen van vervaardiging, omdat het zoo zuiver menschelijk werk geeft, dat absoluut niets machineachtigs van den werkman maakt. Het is een geheel zich over geven aan een stuk klei en daarvan scheppen wat men zich scheppen wil, waarbij de techniek juist zulk een grooten rol speelt in het verkrijgen van vormschoonheid. Vormschoonheid en techniek groeien hier samen tot één geheel.
En wanneer men zich de techniek van het draaien heeft eigen gemaakt, dan behoeft het geen betoog, dat het grove onzin is, wat er beweerd wordt, dat n.m. de werkelijk schoone vormen met passer en driehoek worden uitgedacht. Vooral toch niet te vergeten die ruitjessystemen. Dat is eene theorie, die onder de armzaligen aan fantasie . . . steeds meer veld wint, en als het ware evangelie wordt aangeboden. Een inventie van onzen tijd. Doch een inventie, waartegen spreker met nadruk en klem wil waarschuwen. Niets is treuriger en onzinniger dan zooiets te beweren, en spruit dan ook voort uit een papieren geest, en niet uit dien van een werkelijk vakman. Daar wordt veel te veel geteekend, en veel te weinig gedaan. Veel te veel vergaderingen gehouden met hooge doelen. Veel te veel geleuterd over kunst, gevoel, passie en meer dergelijke dweepzieke ongezonde theorietjes, die maar aldoor meer een keurslijf om den waarachtigen kern heen vormen. Er is een Friesch spreekwoord, dat zegt: Praten is niets, maar *doen* is een ding. En . . . wanneer er wat meer werd gedaan, zou men vanzelf wel geraken tot sprekers overtuiging, dat het theorietje van die systemenvoorvechters, feitelijk het schuilmasker is, voor spiritueele uitingen, die voor zijn part *vol* incorrectheden mogen zijn, maar die tenminste menschenwerk geven.
Zoo begint een beeldhouwer niet eerst zijn fantasie, die nog in de lucht hangt, die alleen door hem gezien wordt, vast te sjorren in een systeem, dat hem alle mogelijke buiging, verandering enz. verhindert. Hij begint zijn fantasie niet eerst te projecteeren, en in een keurslijf van 60° te knellen. Als hij werkelijk spirit heeft, als werkelijk zijn handen jeuken om aan te pakken, dan *begint* hij, zooals de *drang* daartoe hem oproept aan het werk te gaan. En, eenmaal zoo ver dat hij zich van zijn denken, zijn voelen, een plastisch geheel heeft geschapen, dan . . . rust hij eerst eens uit. Loopt een paar dagen rond, en gaat daarna weer eens zien, wat hij heeft achtergelaten daar in zijn werkplaats. Zeer zeker zal hij er weer zéér veel aan veranderen, totdat het geheel hem voldoet. *Dan* . . . zou hij zich bij wijze van proef wel eens de aardigheid mogen permit-

teeren, ook eens aan de ruiterij te doen, en zal dan ook zijn werk wel systeem toonen te bezitten.
De werkelijk goede dingen, gemaakt door van-God-gebenedijde menschen (tegenwoordig heet men dan artist), zullen allen een zekere systematische orde wel verraden. Maar .... draai daarom in hemelsnaam deze bewering niet om. De eerste jongen de beste, van een of andere kunstnijverheid- of ambachtsschool, zal u binnen een paar uur een ontwerp voordraaien, dat op systeem staat.
Het is volgens sprekers begrip, daaraan te wijten, dat onze zoogenaamde moderne kunstnijverheid zoo allertreurigst arm is. Zoo droog, zoo zonder zenuw. Zoo heelemaal een berekend geval. Zoo ook acht spr. het te zijn met de pottenbakkerij. Onmiddellijk herkent men die droge, berekende dingen, die *potloodvazen*, uit de gezonde, voor-zich-opgedraaide-dingen. Daar zit leven in, misschien wel juist, omdat het *niet volmaakt* is, wat het andere wel pretendeert te zijn. Neen, de kwestie *kunst* niet zoo wetenschappelijk, en de kwestie *vak, techniek, kunde* wat meer wetenschappelijk. In dien goeden ouden tijd, die dingen nagelaten heeft, waarvan wij nu nog smullen, bij het aanschouwen er van, in dien tijd, die *Delft* deed geboren worden, die Palissy aan het werk zette ... in dien tijd had men nog geen last van systemennachtmerrie.

Hoewel ik mij tot doel had gesteld alleen het technische van het vak weer te geven, kon ik niet laten het vorenstaande „woordelijk" weer te geven.
Een applausje dat sprekers rede verbrak, toonde de instemming, welke hij daarmede oogstte.

Het op de vorenomschreven wijze vervaardigde aardewerk moet worden gedroogd, voordat het in den oven kan worden geplaatst.
Op groote fabrieken met soms geforceerd bedrijf heeft men daarvoor speciale droogkamers ingericht.
Doch ook gebeurt het soms dat er geen gelegenheid is vooraf gedroogd werk in den oven te brengen. Dan moet het er maar in zoodra het handelbaar is.
Het spreekt van zelf dat hieraan verschillende gevaren zijn verbonden. De vuren moeten gedurende een geruimen tijd matig worden aangehouden, want al het (niet chemisch gebonden) water moet er eerst uit. In den oven kunnen dan allerlei ongerechtigheden gebeuren, die men pas ontdekt, wanneer de oven is afgestookt en leeg gehaald.
Niemand kan echter tevreden zijn met glazuurloos werk, daarom volge hier eerst iets over het glazuur.
Het glazuur wordt in de meeste gevallen *nat* opgebracht. De meest ordinaire, alsook de fijnste fayence, moet eerst tot steen worden gebakken, alvorens het glazuur er op kan worden aangebracht.
Was de klei slechts gedroogd, dan zou zij plotseling willen uitzetten, door de hoeveelheid vocht, die zij uit het glazuur opneemt en dus scheuren, of wel er zouden in de scherf luchtblazen ontstaan, die uitwendig zichtbaar worden.

Alleen het allerordinairste werk — kattebakjes, testen, — glazuurt men onmiddellijk op de klei.
Het glazuur heeft zoowel ten doel het aardewerk met eene uitwendige dichte huid te bedekken tegen spoedig vuil worden, en tot het wegnemen der poreusheid, dus een zuiver utiliteitsdoel, alsook een decoratief doel. Zijn bij de verschillende aardewerksoorten al eenige glazuren opgenoemd, hier volge een meer uitgebreid overzicht van deze stoffen en hunne bewerking.
Men gebruikt dan:
1°. *Doorzichtige glazuur*, meestal LOOD- of BORAX-glazuur, met een gering weerstandsvermogen.
2°. *Doorzichtige glazuur;* ALKALIE-glazuur, dat zwaar smeltbaar is en een zéér groot weerstandsvermogen bezit. Het wordt gebruikt bij het zoogenaamde Steinzeug en bij porcelein.
3°. *Ondoorzichtig glazuur* of *emaille*, meestal zwaar smeltbaar loodglazuur, dat door tinoxyde, antimoonoxyde of beendermeel ondoorzichtig (WIT) wordt gemaakt en door toevoeging van kleurgevende oxyden in elke gewenschte tint is te bereiden.
In 't algemeen is men geneigd te meenen dat de 2e soort het beste in het gebruik zal zijn, zoowel omdat deze het grootste weerstandsvermogen bezit als het beste bestand is tegen inwerking van chemicaliën; aldus redeneerende en toepassende loopt men nochtans gevaar groote teleurstelling te ondervinden.
Niet alle glazuur past n.l. op elke klei; het is juist andersom voor elke kleisoort moet een daarop passende glazuur worden gezocht. Dit is een werkje, dat niet altijd zoo heel gemakkelijk gaat, het is een uitprobeeren en een analyseeren van geweld, dat soms spoedig tot succes leidt, doch waarvan de goede uitkomst ook lang op zich kan laten wachten.
Licht is men na deze verzuchting geneigd te zeggen: nu, ja, alles goed en wel, doch als dat zoo moeielijk was, waar komen dan wel al die kunstaardewerkfabrieken vandaan, die men tegenwoordig aantreft. Al voor dat zij beginnen te werken, doen ze de wereld kond, dat hun glazuur absoluut barstloos zal zijn.
Niets is ook weer eenvoudiger dan dat. Men heeft n.l. tegenwoordig groote keramische fabrieken, die niets anders doen dan leveren klei met passende glazuren op overeengekomen temperaturen.
Men vergete hierbij echter niet, dat all over the world, dezelfde receptjes opgeld doen, waardoor van een zuiver persoonlijk cachet al allertreurigst weinig overblijft. En dat cachet is ook niet te verkrijgen met handige teekenaars, want alle uitwendige versiering betreft niet het materiaal zelf.
In vergelijking met het werk door vroeger eeuwen b.v. van Delft nagelaten, zal veel werk van tegenwoordig blijken van voorbijgaanden aard geweest te zijn.

De ruwe glazuurmaterialen moeten worden fijngemalen, wat geschieden kan door verpletting of door kogelrolling. Het eerste geschiedt door twee op elkaar passende steenen. Het andere door de te malen massa te doen in een trommel, verder gevuld met granieten kogels. Wordt

de trommel zoo snel rondgedraaid, dat de kogels steeds tijd hebben, telkens neer te vallen en te verpletteren, wat tusschen hen inkwam, dan verkrijgt men ook daarmede de grondstof gemalen. De uiterste fijne deeltjes blijken in dit geval microskopische kogeltjes te zijn. Op het oog zijn beide maalsels even fijn, al blijken zij wat de vluggere of langzamere smelting betreft niet gelijk te wezen.
Vaak wordt het glazuur, alvorens dit op het aardewerk aan te brengen, tot glas gesmolten, z.gen. *fritte* er van gemaakt. Alle onderdeelen worden in een vuurvasten pan verhit, tot ze gloeiend worden en het aanzien van stroop verkrijgen. Hebben de samenstellende deelen eene innige verbinding met elkaar aangegaan, dan trekt men een stop, welke zich onder den bodem van de pan bevindt, open, waardoor de gloeiende massa er uitloopt en opgevangen wordt in water. Deze schrikt als het ware uit elkaar en wordt daardoor wat men noemt spröde, zij laat zich dan gemakkelijk tot poeder malen. Zooals reeds is beschreven eischt elke kleisoort een daarbij passende glazuur. De elasticiteiten moeten gelijk wegen. Verschillen deze, dan kan het zijn, dat de glazuurlaag te ruim wordt voor het voorwerp, plooien krijgt en er afspringt. Of de glazuur wordt te nauw, gaat om het voorwerp knijpen en doet dit met een plotselingen harden slag springen.
De beschreven meest ordinaire glazuur, bestaat uit looderts, dat, omdat het zeer zwaar is, wordt aangeroerd met kleipap. Op deze moleculair fijne baggerdeeltjes drijft de looderts en moet men dus de mengsels gereed houden onder geregeld oproeren.
Bij eene hitte van 850—900° is het bakproces afgeloopen. Op groote soliditeit kan dit glazuur niet bogen, doch de klei van de voorwerpen al evenmin.
Een geheel ander figuur maakt de kiezel-veldspaathglazuur, die b.v. op Eng. rioolbuizen wordt gebruikt. De hitte heeft hierbij ongeveer 1300° bedragen, ook de klei dier voorwerpen is tegen dien temperatuur bestand. Het glazuren geschiedt meestal langs den *natten* weg. Men overgiet de vaas met een hoeveelheid. (afb. 5).
Van binnen moet men haar heel vlug omkeeren onder het draaien door, anders komt er een te groote hoeveelheid in, die voorloopig onopgemerkt blijft, doch na het bakken, zich vertoont als een glazuurkwal. Door dit handglazuren heeft men het in zijn macht, de smakelijke verschillen te krijgen, juist door het geven van een accent b.v. onder aan den buik eener vaas, die zoo heerlijk kan meedoen met den vorm.
Ook hierin is het künstlerische van den mensch niet te vervangen door eene machine, want — ook hier heeft men getracht eene opstuifmachine te construeeren, die er voor moet zorgen vooral een effen glazuur te verkrijgen, waar alle mogelijke menschelijkheid buiten blijft. Een veel eigenaardiger wijze van glazuren is het zoutglazuren. Men vult daartoe de oven met klei-aardewerk. Wanneer de gewenschte hitte bereikt is, wordt er door verschillende openingen zout uitgestort. De natron uit het zout verbindt zich in hetzelfde moment, dat het ontstaat, met het kiezelzuur (uit de klei) tot kiezelzure natron, en versmelt zich met de andere kiezelzure zouten, welke zich in de klei bevinden, terwijl de chloorwaterstofdampen met de vuurgassen uit den oven trekken. Deze wijze van werken wordt gevolgd bij de Keulsche potten. Deze potten worden met cobalt opgeschilderd (in de bekende sappige techniek, die de penseel toont) en de cobaltoxyden nemen die fraai blauwe kleur aan. Had men met een koperoxyde geschilderd dan werd de tint groen.
Dit zoutglazuur is de meest gezonde techniek, die men bedenken kan en wel doordat ze ontstaat door de uitdamping van de klei zelf. De natrondampen hechten een zeer dunne huid op het voorwerp. De chloordampen (zoutzuur) die uit den oven wegtrekken, zijn voor de omgeving zeer schadelijk. Men laat ze daarom loopen door een trechter van natte klei, waartegen het zoutzuur condenseert.
Het spreekt van zelf, dat eene verfijning is uitgedacht van de zoutinwerpmethode.
Men zet het voorwerp in eene cassette, en doet er de noodige hoeveelheid zout bij, op deze wijze blijft het fijnste modelé gespaard.

(Wordt vervolgd.)

ONTWERP VOOR EEN RIJKS-AKADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.

Uitsluitend de studie heeft er mij toe gebracht dit ontwerp te bestudeeren. Steeds heb ik in eene dergelijke compositie veel belang gesteld, te meer daar, als men ons tegenwoordig Academiegebouw aan de Stadhouderskade binnentreedt, men onmiddellijk den indruk krijgt dat „kunst" in eene dergelijke omgeving niet past, nog minder zich naar behooren ontwikkelen kan, daargelaten de gebrekkige indeeling der verschillende lokalen.
In de brochure uitgedeeld bij gelegenheid van de tentoonstelling van het Academisch ontwerp van den heer Slothouwer (concours de Rome 1909) heeft Prof. Derkinderen in zijn voorwoord zeer verdienstelijk uitgelegd wat eigenlijk een „academie" wezen moet. (*)
Deze brochure bevat ook het programma waarop mijne geheele compositie gebaseerd is.
De situatie van het terrein is niet opgegeven. Alleen de beschikbare oppervlakte van 2.25 H.A.
In dit ontwerp is de voorgevel naar het Noorden gericht.
De mogelijkheid bestaat om geheel volgens bedoeld programma den voorgevel naar het Zuiden te richten, wat gelegenheid zou geven meer silhouet te verkrijgen. Omdat het nu toch de „Question brûlante" is en binnen afzienbaren tijd het Rijk ten dienste van de kunst beoefenaars een behoorlijk gebouw zal moeten stichten,

(*) De hoofdinhoud dezer brochure is besproken in Bouwkundig Weekblad 1909 no. 51, blz. 609 e. v.

waar ze trouwens recht op hebben, is het te wenschen dat onze erkende bouwkundige lichamen tezamen een prijsvraag regelen, uitschrijven en subsidieeren. Dat samenwerken zou voor de regeering meer gewicht in de schaal zetten, en eene uiting zijn van de geheele kunstwereld.

„Le pays qui protège les arts s'honorifie."

Het programma voor de Akademie van Beeldende kunsten behelsde het volgende:

PROGRAMMA.

Het gebouw is gedacht op een geheel vrij terrein, minsten 2.25 H.A. groot, waarvan voor de ligging der verschillende lokalen kan worden partij getrokken.
Het niet bebouwd gedeelte moet als tuin aangelegd.

***

Het gebouw zal de volgende lokalen moeten bevatten:

A.

a. Ingang met vestibule
met Loge voor den portier en wachtkamertje.
b. Een beeldenzaal . . . . . ± 350 M².
met gaanderij en bovenlicht.
c. Een hoofdtrap naar de eerste verdieping
d. Een aula met orgel . . . . . ± 200 „
e. Een tentoonstellingszaal met bovenlicht . . . ± 250 „
f. en twee cabinetten met zijlicht
g. Een raadzaal . . . . . ± 50 „
h. Vertrek voor den Directeur . . . . . ± 40 „
**i.* Atelier voor den Directeur . . . . . ± 50 „
k. In de nabijheid daarvan één of twee lokalen voor administratie

B.

**l.* 4 Zalen voor het teekenen naar gips en naar het leven, elk . . . . . ± 75 M².
**m.* 2 Ateliers voor de bij dit onderricht betrokken professoren, elk . . . . . ± 50 „
n. Daarbij twee ontvang- of spreekkamertjes.
o. Twee zalen voor avondteekenen.
Met amphitheater, elk . . . . . ± 120 „
p. Een zaal voor het teekenen naar dieren met hoofdtoegang aan de tuinzijde, gedeeltelijk van zijlicht, gedeeltelijk van bovenlicht voorzien . . ± 200 „

C.

**q.* Voor schilderen 4 zalen van . . . . . ± 75 M².
**r.* 2 Ateliers voor professoren . . . . . ± 50 „
s. waarbij twee spreekkamertjes.
**t.* 2 Zalen voor het onderricht in de techniek van het schilderen, te zamen . . . . . ± 150 „
u. Een werkplaats voor de bewerking van gebrandschilderd glas met oven . . . . . ± 60 „
Deze werkplaats geheel vrij in den tuin.

D.

**v.* 4 Zalen voor het modelleeren naar antiek en naar het leven, elk . . . . . ± 75 M².
**w.* 2 Ateliers voor de betrokken professoren, elk . . ± 50 „
x. Daarbij twee ontvangkamertjes.
ij. Een werkplaats voor gipsgieten . . . . . ± 30 „
z. Een werkplaats voor steenbewerking . . . . . ± 50 „
a^1. Een werkplaats voor houtbewerking. . . . . ± 50 „
Deze beide lokalen moeten een uitgang hebben naar den tuin.

E.

b^1. 4 Zalen, waarvan 3 voor architectuurteekenen, en 1 voor modellen, elk . . . . . ± 75 M².
c^1. Twee ateliers voor professoren, elk . . . . . ± 50 „
d^1. Daarbij twee ontvangkamertjes.

F.

*e^1. 4 Zalen voor etsen en graveeren, elk . . . . . ± 40 M².
*f^1. Een zaal voor drukkerij . . . . . ± 60 „
*g^1. Een zaal voor stempelsnijden en metaalbewerking . . . . . ± 40 „
h^1. Een prentenkabinet . . . . . ± 40 „
*i^1. Twee ateliers voor professoren, elk . . . . . ± 50 „
k^1. Daarbij behoorende twee ontvangkamertjes.

G.

*l^1. 8 Loges voor schilders . . . . . 22 à 25 M².
*m^1. 4 Loges voor beeldhouwers . . . . . 22 à 25 „
*n^1. 6 Loges voor architecten . . . . . 22 à 25 „
*o^1. 2 Loges voor graveurs . . . . . 22 à 25 „
**p.* Fotographisch atelier.
q^1. Een paar donkere kamers.
r^1. Twee koffiekamers (voor dames en heeren).

H.

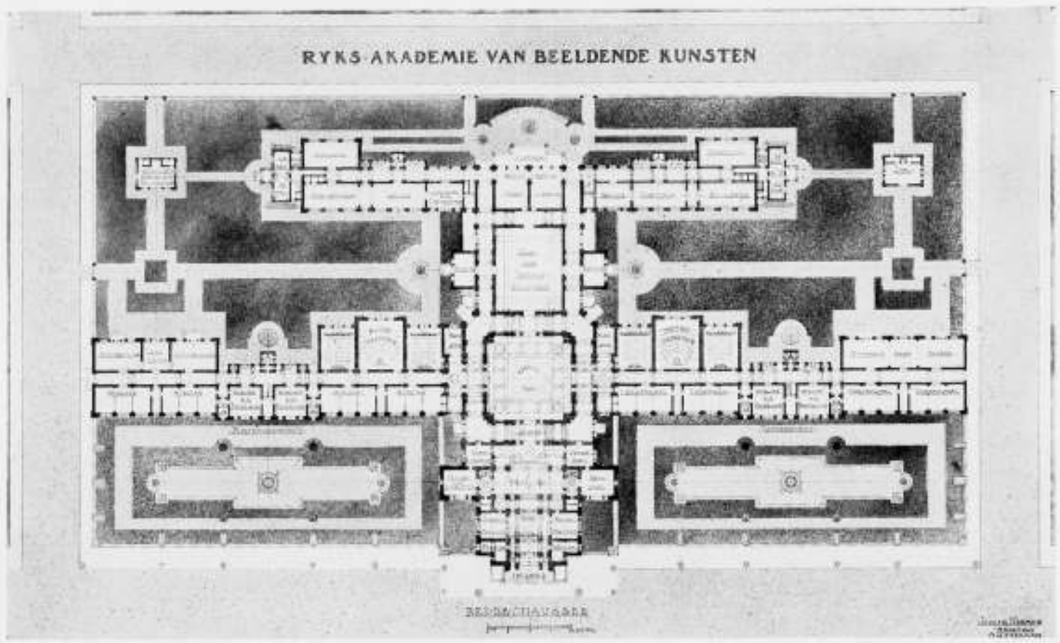
s^1. Acht voordrachtzalen, elk . . . . . ± 80 M².
t^1. Één zaal voor anatomie-verzameling.
u^1. Één zaal voor stilleven.
v^1. Één zaal voor costuums en wapens.
Deze drie zalen groot . . . . . ± 160 M².
w^1. Een bibliotheek . . . . . ± 160 „
x^1. Een leeszaal voor professoren . . . . . 40 à 50 „

N.B. De met een * geteekende lokalen moeten op het Noorden zijn gelegen.
Die onder sub *a, b, c, l, m, n, p, u, v, w, x, ij, z,* a^1 *moeten* op de parterre verdieping gelegen zijn, die onder sub l^1, m^1, n^1, o^1, p^1 en q^1 kunnen in de kap worden aangebracht, terwijl de dispositie der overige lokaliteiten wordt overgelaten.
Verder moet het gebouw bevatten in elk der afdeelingen voor teekenen, schilderen, bouwkunst en graveerkunst de noodige vestiaires met gemak- en waschkamers ten dienste der professoren en leerlingen en waar die verder noodig zullen worden geoordeeld. De noodige trappen en diensttrappen ter verbinding der verschillende verdiepingen, waarbij ook nog twee liften.
Een kamer voor den amanuensis met werkplaats voor reparaties, het encadreeren van schilderijen en teekeningen, enz.
Een ketelhuis voor centrale verwarming met kolenbergplaats.
Een verblijf voor den machinist, bergplaatsen voor kisten, kleiafgietsels, magazijnen voor diverse benoodigdheden, enz. enz., welke lokalen in het sousterrein kunnen liggen.
In het ontwerp kunnen een viertal lokaliteiten worden opgenomen met het oog op eventueel latere uitbreiding der inrichting.
Ten slotte nog twee woningen, één voor den concierge en één voor den machinist, elk bestaande uit vier vertrekken met keuken, bergplaats, kelder enz. Deze woningen kunnen in het hoofdgebouw onder gebracht (doch mogen dan niet in een sousterrein gelegen zijn) of wel kunnen in den tuin als afzonderlijke paviljoenen behandeld worden.
Gevraagd worden:
De plattegronden van alle verdiepingen (De bestemming der vertrekken daarin te schrijven.) op schaal van 2½ mM. per Meter.
De hoofdgevel met twee doorsneden op een schaal van 5 mM. per Meter.

TOELICHTINGEN BIJ HET ONTWERP.

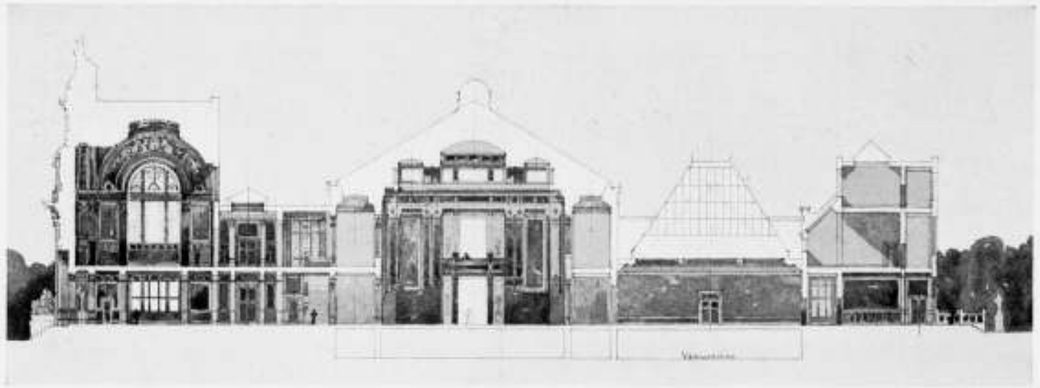
De plattegronden zijn gereproduceerd op schaal van 1 op 1250.
Het hoofdgebouw of avant-corps bevat de Portiersloge met wachtkamer, twee administratie-lokalen, de Raadzaal met kamer, een atelier met kamer voor den Directeur, alle met de noodige privaten en toiletten. Twee liften waarvan één voor personen en één voor goederen.
Een dubbele hoofdtrap naar de eerste verdieping waar de Aula gelegen is met vestiaires en toiletten voor dames en heeren.
Het doel van deze verdeeling is dat het publiek, ook toehoorders der Aula, de onderwijs afdeelingen niet moeten betreden, en bij

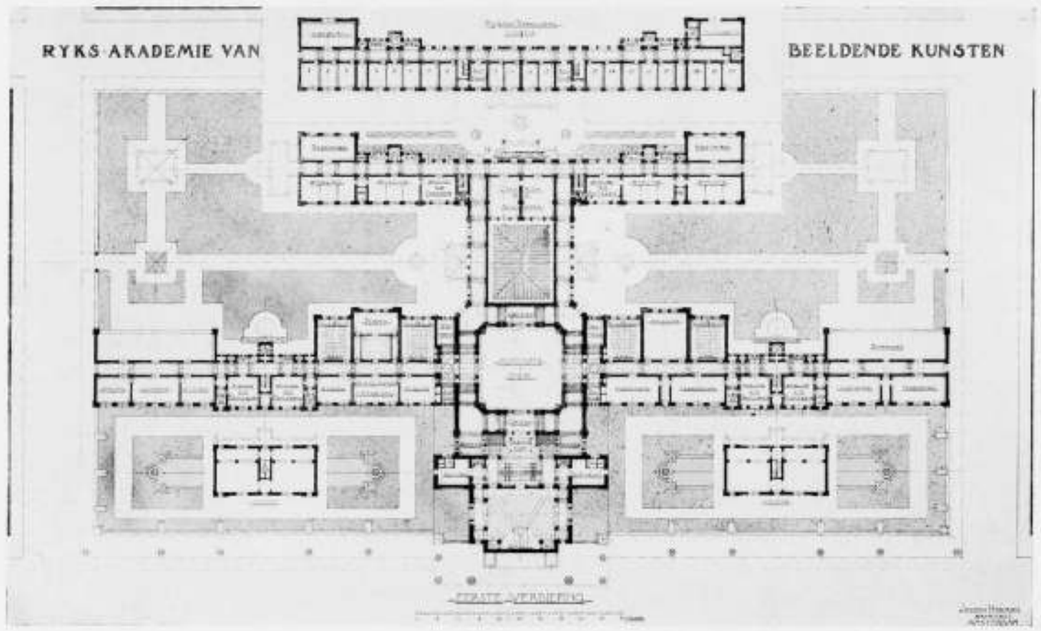

ONTWERP VOOR EEN RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.
Voorgevel en Rez-de-Chaussée. Ontw. en get. door JOSEPH HERMAN, Architect Amsterdam.

Bijvoegsel bij het Bouwkundig Weekblad van 19 Maart 1910. No. 12.

ONTWERP VOOR EEN RIJKSACADEMIE VAN BEELDENDE KUNSTEN.
Dwarsdoorsnede en plattegrond Eerste en Tweede Verdieping. Ontw. en get. door JOSEPH HERMAN, Architect Amsterdam.

avond gebruik der Aula, het kunstlicht tot een minimum gebracht is. Het geheel vormt eene afdeeling op zichzelf.
Daar de antichambre gemakkelijk al het publiek van de zaal bevatten kan, zal bij het wachten voor de vestiaire geen gedrang komen. De dubbele hoofdtrap is met het oog hierop ook toegepast. De Aula wordt door de zijwanden belicht, wat sprekers noch toehoorders hinderen kan.

De Beelden- en Tentoonstellingzaal zijn als hoofdvertrekken in de groote as gehouden. De Beeldenzaal is als „Hall" beschouwd met omloopende boven- en ondergaanderij. Hierdoor zal het beter aan het doel beantwoorden dan bij eene afzonderlijke plaatsing.
De breede omloopende gaanderijen en verbindingsgangen zijn bestemd voor het tentoonstellen van werk der leerlingen: beelden, schilderijen, architectuur, etsen enz.

In de as van den achtergevel bevinden zich de koffiekamers voor dames en heeren met tuin en terrassen.

De concierge- en machinistenwoning zijn tegen beide zijden der achtervleugel buiten het gebouw aangebracht; doch door een deur is onmiddellijk het hoofdgebouw te bereiken. De concierge kan zoodoende gemakkelijk en vlug de koffiekamer bedienen, terwijl beide bij kleine ongesteldheid hun dienst beter kunnen blijven waarnemen.

De bibliotheek- en verzamelingzalen zijn in den achter-rechter- en -linkervleugel ondergebracht met de noodige vestiaires, W C en toiletten.

Het doel van het paviljoen-systeem is hierin gelegen:
1o. Door de vele vertrekken die op het noorden gelegen moeten zijn, zou de gevel eene reusachtige lengte verkrijgen (bij dit ontwerp is de lengte reeds M. 209).
2o. Iedere tak van studie af te zonderen in het belang van de goede contrôle.

Plaatsing der afdeelingen.

Linkervleugel voorgevel:

Beeldhouwkunst: Beg. grond.
Graveerkunst: Eerste verdieping.

Rechtervleugel voorgevel:

Teekenkunst: Beg. grond.
Bouwkunst: Eerste verdieping.

Achtervleugel:

Schilderkunst: Eerste verdieping.
Loges, enz.: Tweede verdieping.

Iedere afdeeling heeft haar vestiaire, WC en toiletten voor dames, heeren en professoren, terwijl voor de zoölogische modellen, in den tuin een Hal aanwezig is.
De werkplaatssen voor de bewerking van gebrand geschilderd glas met oven is in den tuin afzonderlijk als paviljoen behandeld.
Op den beganen grond bevindt zich in den rechter en linker vleugel ieder een avondteekenzaal terwijl de acht voordrachtzalen met vestiaires en suppoostvertrek zich op den beganen grond en eerste verdieping in die vleugels aan beide kanten der galerij bevinden.
Daar die zalen voor avondgebruik bestemd zijn is de plaats van het intredend daglicht facultatief.

De gevraagde twintig loges zijn te samen op de tweede verdieping boven de schildersafdeeling geplaatst in het belang van toezicht en rustige ligging. Hierbij zijn vertrekken voor suppoosten, vestiaires W. C. voor dames en heeren, fotographisch atelier met donkere kamers en bergingen.

De zolders zijn geplaatst in de as der zijvleugels der voorgevel op de tweede verdieping en beslaan eene oppervlakte van ± 500 M². samen.

Het ketelhuis voor de centrale verwarming is aangebracht onder de groote tentoonstellingzaal en is bereikbaar door de communicatietrappen in de achtervleugel gelegen, en aan beide zijden door den tuin voor het inbrengen van brandstoffen enz.

Daar ieder paviljoen van communicatietrappen voorzien is, bestaat de gelegenheid daaronder een gedeelte voor kelders in te richten bestemd voor bergplaats van kisten, afgietsels, klei en andere benoodigdheden. Ook kunnen daar werkplaatsen ingericht worden.

JOS. HERMAN, *Architect.*

RAPPORT OVER DE VOLKSHUISVESTING IN DE NIEUWE STAD TE AMSTERDAM, UITGEGEVEN DOOR DEN „AMSTERDAMSCHEN WONINGRAAD".

(Slot.)

Na hare kritiese bespreking van de huidige toestanden, in het vorig artikel kort nagegaan, behandelt de kommissie alzo de faktoren die de verbetering kunnen brengen: wijziging van het bestaande en nieuwen aanbouw.
Het spreekt van zelf dat verbetering door *wijziging van de bestaande woningen* steeds slechts een betrekkelik weinig dankbaar werk zal zijn. Om te beginnen, is aan de foutieve straat-richting niets te veranderen; de grote diepte der huizen, gevolg van den alkoofbouw, zal oorzaak zijn dat ruimten in het midden slecht verlicht blijven; de verdieping hoogte is in veel gevallen onvoldoende. Van deze slechte woningen goede te maken — dat is

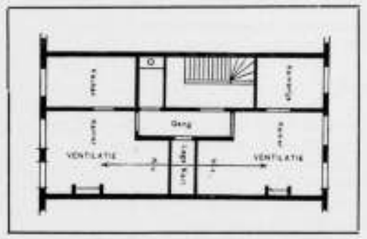

Fig. 3. Plan van verbouwing van 2 één-kamerwoningen tot één étage-woning; architect J. E. van der Pek.

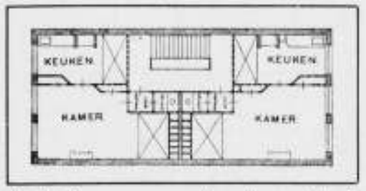

Fig. 4. Plan van een verbouwd perceel in de Marnixstraat; de alkoven zijn vervangen door open nissen, er is een voorportaal bij elke woning, waarop ook het privaat uitkomt.

prakties onmogelik, tenzij men slope tot den grond en weder opbouwe: en dat dit, hoezeer voor deze als bijna alle groot-steedse arbeidersbuurten zéér wenselik, onder de tegenwoordige om-

standigheden niet kan, beter: niet zál geschieden, — de kommissie moet het natuurlik, zij het met leedwezen, konstateren.
Men zal dus slechts, uitzonderingen daargelaten, kunnen trachten van de slechte woningen .... minder slechte te maken. Op dit gebied trouwens wordt reeds min of meer stelselmatig door het Bouw- en Woningtoezicht gewerkt, — men weet het: tot grote ergernis van velen.... De „psychologiese momenten" worden afgewacht in het leven van een huis, den verkoop, de verbouwing e. d., de ogenblikken waarin de bezitter dien stedeliken dienst van node heeft... En met deze methode zal ongetwijfeld veel nut kunnen worden gesticht. Hoofdstuk II van de Bouwverordening geeft hierin aan B. en W. een tamelik grote macht.

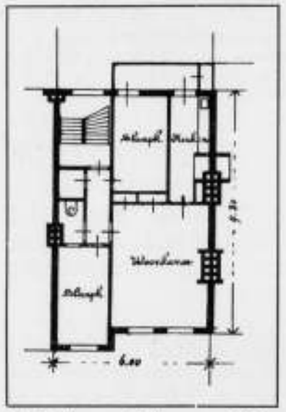

Fig. 5. Plan van huizen aan de Van Beuningenstraat te Amsterdam; architekt J. E. VAN DER PEK; gebouwd voor rekening van de „Coöperatieve Bouwvereeniging Rochdale"; huren van ƒ 2.70 tot ƒ 3.40. Het is merkwaardig dat het motief van den uitbouw, niet meer wordt toegepast: waardevolle ruimtewinst en gelukkige afwisseling in de gevels zijn er hier mede verkregen.

Wat evenwel het meest wenselik ware (de boven aangegeven afdoende maatregel, herbouw, daargelaten) een veranderen van alle één-kamerwoningen, in étagewoningen, — de meerderheid der kommissie schrikt er voor terug hiervan de stelselmatige doorvoering te eisen: de woningen blijven tòch inferieur, én het zou ontzaggelik veel kosten, terwijl het aantal goedkope woningen wellicht bedenkelik zou verminderen. Als bijlage is evenwel opgenomen een ontwerp van het kommissielid den heer van der Pek, voor een dergelike verbouwing, waarbij bovendien een eigen portaal verkregen wordt. (Fig. 3.)
De kommissie kan dan ten slotte ook weinig anders doen dan als aangewezen én uitvoerbaar slechts beschouwen de „kleine" verbeteringen, veelal reeds door het Bouw- en Woningtoezicht voorgeschreven. De verbouwing van het uitgebrande perceel in de Marnixstraat wordt als voorbeeld gegeven (Fig. 4); in gevallen, waar niet zo diep kan worden ingegrepen, bepaalt men zich tot het eisen van brandvrije wand- en zolderingbekleding, luchtkokers, stankafsluitingen enz.; het vervangen van den dichten alkoof-voorwand door een schot van hout en glas, niet geheel tot het plafond reikend, het aanbrengen van voorportalen, van beter trappen is een tussengeval. Hoever hier door de autoriteit kan gegaan worden, is zuiver een kwestie van taktiek: hoe meer deze arbeid wordt gewaardeerd en begrepen — ook door de architekten! — hoe meer wordt meegewerkt, des te meer zal kunnen worden bereikt. Juist hierom, overigens, zou een meer uitgebreide bespreking van deze „kleine" verbeteringen, die de kommissie nu wat al te zeer du haut de sa grandeur als minderwaardig behandelt, m.i. wel wenselik zijn geweest: desnoods met een paar kiekjes, in elk geval met een meer opwekkend woord had hier gepoogd kunnen worden de sympathie voor dit moeilike en, als gezegd, weinig dankbare werk bij den lezer te versterken.

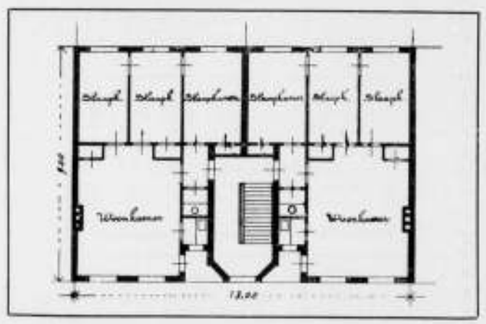

Fig. 6. Plan voor percelen te zetten door de Vereniging „De Arbeiderswoning" te Amsterdam; huren gemiddeld ƒ 3. Het hoofdvertrek is hier de woonkeuken, met een spoelhok annex; kleine gezinnen kunnen een der slaapkamers als „mooie kamer" gebruiken.

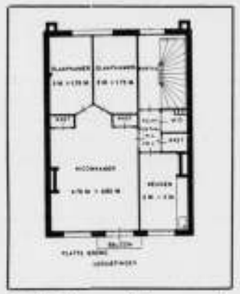

Fig. 7. Plan van huizen aan de Groen van Prinstererstraat te Amsterdam; gebouwd voor rekening en volgens ontwerp van de hh. Gebr. De Heer Kloots. Huren van ƒ 2.90 tot ƒ 3.75.

De bespreking van den *nieuwbouw* moet wederom aanvangen met een klacht over de straat-tracering: een groot deel van de tegenwoordige uitbreiding vindt nog plaats in blokken met de lengterichting Oost-West; voor zover mogelik, ware wijziging hierin alsnog zeer wenselik. Maar daartegenover krijgt de Bouwverordening een pluimpje: zij waarborgt een aanmerkelik beteren bouw (Figg. 5, 6 en 7). Naast de voorschriften voor afmetingen, materialen enz., zijn het in dit verband vooral het verbod van alkoven en de vaststelling van achtergevel-rooilijnen die essentiële betekenis hebben. Het is jammer dat daartegenover ook minder gunstige bepalingen staan: o.m. de toelating van alkoven in enkele delen van het uitbreidingsplan, en de onvoldoende voorschriften voor de afmetingen van binnenplaatsen.
De vaststelling der achtergevel rooilijnen is inderdaad een uitmuntende bepaling: de schandalige bebouwing van binnenterreinen, in den Haag en elders zich meer en meer inburgerende (zie o.a. het artikel „Meer lucht" door den Heer v. H. in het Bouwkundig Weekblad van 5 Maart l.l.) wordt erdoor onmogelik gemaakt. Evenwel — wanneer de afstand tussen die achterrooilijnen niet voldoende is, kunnen deze wel een vrij binnenterrein waarborgen, maar blijven de afmetingen daarvan toch te klein om een behoorlike verlichting in de benedenkamers te verzekeren. In overeenstemming met haar eigen eis en met die van vele andere steden voorwoonstraten, wordt ook voor deze binnenterreinen door onze gemeente als minimum breedte gesteld de maximale hoogte der verwachte bebouwing: de snede een vierkant. Het is zeer gelukkig dat de kommissie op het geheel onvoldoende van dezen eis wijst: zij toont aan hoe bij dergelike bebouwing van zonbestraling in de benedenkamers gedurende een groot deel van het jaar niets komt; zij herinnert er aan hoe, zooals o.m. werd aangetoond in een artikel van den heer de Clercq in dit Weekblad, de bevolkingsdichtheid tot een absoluut afkeurenswaardige hoogte stijgen zoude, werd het minimum norm; zij ligt er daarenboven den nadruk op dat dit laatste geen hersenschim is, maar integendeel een zeer duidelik dreigend gevaar: niet alleen eigenbouwers, zelfs bouwverenigingen dringen al aan op bouwblokken van minimaal toegelaten afmeting — om enige M². grond te sparen! Het is te meer te betreuren dat hier geen hoger eis is gesteld, waar het bestaand gemiddelde vrij veel gunstiger is (hoogte/breedte ongeveer 3/4 à 5/4) en vastlegging van dit gemiddelde dus reeds een beter bepaling gegeven had. Er zou trouwens m. i. ook reden zijn te onderzoeken of hetzelfde niet mede voor de straatbreedte geldt.

Een zeer belangrijk punt behandelt de kommissie in verband met de beide voorafgaande: de *grondprijs*. Het spreekt van zelf, dat het alkoof-loze huis, zooals dan nu meestal gebouwd wordt, om hetzelfde aantal vertrekken per verdieping te kunnen herbergen, breder moet zijn, meer het vierkante grondplan naderend dan het vroegere. Finantiëel is het kleiner worden van den omtrek voordelig, het langer worden van de gevelmuren onvoordelig. De kommissie wijst er met recht op dat het de plicht der stad is, tot de door haar zelve geeiste verbetering mede te werken, door voor deze huizen het straatgeld — dat immers naar de gevelbreedte berekend wordt — te verlagen. Belangrijker zijn evenwel de grotere uitgaven voor den grond, — zelfs, zij 't dan in mindere mate, bij minimale bouwblokdiepte. De stad, die zelve op haar gebied de grootste grondeigenares is, heeft hiernaar de grondprijs te regelen, opdat niet het minimale blok voor de goedkoope woningen regel worden moet. Maar — hier blijft zij in gebreke: het zuiver kommerciële standpunt schijnt te aantrekkelik te zijn.... en, gaat dit zoo door, dan zullen wij ons steeds verder verwijderen van het lang niet onbereikbaar ideaal: brede blokken, waarbinnen openbare plantsoenen....

Het zij mij vergund, na dit overzicht van den leerrijken inhoud van het Rapport, een enkel woord te zeggen over den vorm. Het is jammer, dat dit niet onverdeeld gunstig kan luiden maar waar ook het reeds aangehaalde Rapport over de „Amsterdamsche Parken en Plantsoenen" aan dergelik euvel leed, mag toch de waardering voor de belangloosheid waarmede al die vele arbeid is verricht, kritiek niet het zwijgen opleggen.
De vorm dan van het Rapport is niet overal aantrekkelik: men mist een klare, systematiese behandeling, en men zou het typerend kunnen noemen, dat zowel een inhoudsopgave als een doorgevoerde aanduiding der onderdelen in de tekst ontbreekt. Hetzelfde punt wordt dan ook wel op verschillende plaatsen besproken, zonder dat deze splitsing altijd noodzakelik lijkt. Het betoog, bovendien, is niet altijd boeiend, noch klemmend: sommige uitvoerige uiteenzettingen over evidenties, als b.v. het onhygiëniese der alkoven, hadden wellicht kunnen worden bekort.
Maar — laat dit woord van kritiek op wat in dezen niet de hoofdzaak is, niemand weerhouden van dit zeer belangrijk Rapport kennis te nemen. De aktie voor de verbetering der volkshuisvesting vindt haar natuurliken prikkel in de kennis der toestanden, die, gemiddeld, rondweg treurig zijn. En mogen al eens de moeilikheden onoverkomelik lijken — wij weten allen dat zij het niet zijn, dat met vereénde krachten, — de technikus ontbreke voorál niet! — te bereiken is wat wij wensen: de waardige woning.

H. T. KARSTEN.

INGEZONDEN STUKKEN

Het verslag der Vergadering van den Bond van Ned. Architecten.

Naar aanleiding van het verslag der vergadering van den Bond van Ned. Architecten, gehouden Zaterdag 26 Febr. l.l., voorkomende in het Bouwk. Weekblad van 5 Maart en onderteekend J. G(ratama?), veroorloof ik mij de volgende bemerkingen te maken. Daargelaten de vraag of het tot goede „usance" behoort aan een verslag tevens critiek te verbinden, meen ik bovendien dat, zoodra deze critiek betreft de aesthetische opvatting van een bouw-ontwerp, den lezers van het blad onbekend, ter toetsing en toelichting daarvan, de opname eener reproductie van het gecritiseerde ontwerp *noodzakelijk* is.
Zonder opname eener reproductie is de ten beste gegeven critiek toch vrijwel alleen als bladvulling te beschouwen, *dus mist alle waarde*.
Indien de verslaggever voornemens was critiek over mijn raadhuis-ontwerp uit te brengen, had hij dit m. i. buiten het verslag om moeten doen, toegelicht met reproducties van het ontwerp.
De heer J. G. had, evenals ik hem zijn verzoek tot reproduceeren mijner gelijktijdig geëxposeerde photo's betreffende de restauratie van „Heringa-State" toestond, in dit geval mij gevraagd, ook van de toestemming tot reproductie van mijn raadhuis-ontwerp kunnen verzekerd zijn.
Zooals in dit geval critiek gegeven wordt, gaat de verslaggever niet met zijn tijd mede. De verschillende procédé's tot reproductie, door ieder tijdschrift benut, maken het heden mogelijk, om in beeld het woord toe te lichten, waar dit noodzakelijk is.
Voor een vakblad is het in genoemd geval zeker noodig, ja zelfs *eisch*, hierin met zijn tijd mede te gaan, of waar het dit niet kan m. i. .... te *zwijgen*.
Den Haag, 7 Maart 1910. J. F. L. FROWEIN, B. N. A.

Aan den heer Frowein.

In antwoord op uw schrijven merk ik op:
1ste Dat mijn kritiek als kantteekening niet in het verslag voorkomt, maar *na* het verslag, waardoor het verslag als zoodanig ongeschonden blijft;
2de Dat mijn kantteekening niet in de eerste plaats *speciaal Uw ontwerp* behandelt, maar wel de *algemeene kwestie*: aansluiting aan een ouden stijl, waarbij van Uw ontwerp enkele details als voorbeelden genoemd worden.
Ik heb dus het algemeene kunststandpunt van Uw ontwerp, zeer in het kort, vermeld, waarbij eene toelichting door afbeelding niet direct noodzakelijk was, m. i.
Nu U echter vindt dat een afbeelding in het Weekblad had moeten staan, zal in het a.s. no. van het Weekblad aan Uw wensch voldaan worden. Daar het een kwestie van openbaar belang betreft, zal ik gelegenheid hebben, uitvoeriger en meer gedokumenteerd kritiek te geven dan in een kantteekening mogelijk was.

J. GRATAMA, B. I.

BERICHTEN

Nijmegen. Tot Opzichter-teekenaar bij het bouw- en woningtoezicht is benoemd de Heer F. J. DE ROOIJ te Wildervank.
Grootste Gebouw in Gewapend Beton. Door den architect J. P. Stok Wzn. te Rotterdam is namens de „Graansilo-Maatschappij" te Rotterdam, onderhands, zonder concurrentie, opgedragen aan de N. V. Industrieele Maatschappij van F. J. Stulemeyer & Co., Constructeurs van werken in gewapend beton te Breda, het bouwen van graansilo's en graanpakhuizen, geheel in gewapend beton, voor een bedrag van 460.000 gulden. Zoo zal binnenkort aan de Maashaven te Rotterdam het grootste gebouw, dat tot heden in ons land geheel in gewapend beton werd vervaardigd, verrijzen.
Kunstnijverheidschool te Haarlem. De Commissie van het Museum en de School voor Kunstnijverheid te Haarlem heeft in den laatsten tijd ten behoeve der leerlingen der aan het Museum verbonden School voordrachten doen houden, waarin door speciale krachten technische en artistieke onderwerpen behandeld worden.
Den 23 Maart des avonds 8 uur zal Dr. W. Martin, Directeur van het Mauritshuis te 's Gravenhage een lezing met lichtbeelden houden over „Typen van Oud-Nederlandsche Schilderkunst", in de bovenzalen van de Kroon te Haarlem.
De Commissie heeft deze voordracht voor een ruimeren kring toegankelijk willen stellen en kunnen op aanvrage bij den Directeur van het Museum enkele toegangskaarten beschikbaar worden gesteld.
De Venus van Willendorf. Het Natuurhistorische Hofmuseum liet in den bekenden paläalithischen bodem (tot den oudsten steentijd behoorende) bij Willendorf beneden Aggsbach aan den Donau gedurende de jaren 1808 en 1809 systematisch ontgravingen doen. Deze werden onder leiding van het Hofmuseum, afd. Praehistorische Verzameling, uitgevoerd.
Zeer belangwekkend was eene aan den Noordkant van Willendorf gelegen vondst-plaats, waarop negen op elkander liggende

meerdere eeuwen van kultuur-lagen, tot een en dezelfde archeologische periode behoorend, onderzocht kenden worden. De menschen uit dien tijd kenden nog niet het vervaardigen van aardewerk en van gepolijst steenen werktuigen, natuurlijk nog minder het gebruik van eenig metaal.
De vondsten van Willendorf bestaan uit gladgemaakte beenderen werktuigen, en duizenden van kleine vuursteenwerktuigen. Wat zij aan houten voorwerpen, kleeding uit dierenvellen en dergelijke bezitten is in den loop der eeuwen spoorloos verdwenen. De hoofdvondst is een klein kalksteenfiguurtje van 11 cM. hoog waarop het naakte lichaam van eene dikke vrouw is uitgebeeld, blijkbaar een symbool der vruchtbaarheid. Dit figuurtje is uit fijnkorrelige kalksteen gefabriceerd en draagt sporen van een roode verfstof. Deze uitvoering, met het oog op de slechts onbeholpen werktuigen getuigt van zoo veel goed begrip van het menschelijk lichaam, dat men het den naam van kunstwerk geven kan. Het gewichtigste van deze vondst is echter hare ongehoorde ouderdom. De kultuurlagen zijn in gele diluviaal leem (Lösz), welker afzetting naar de schatting onzer Geologen gaat tot 30.000 tot 50.000 jaren terug. Zoo oud zijn ook deze vondsten.
Men heeft bekende evenoude vondsten gedaan in meerdere plaatsen b.v. Oostenrijk-Hongarije, Duitschland, Zwitserland en vooral vele in Frankrijk. Ook figuren van de soort van Willensdorf zijn reeds meer dan een dozijn gevonden, echter zijn zij uit speksteen vervaardigd en zeer klein of uit Mammouth-ivoor of uit been gesneden en dan zeer slecht bewaard. De Venus van Willendorf is het best behouden diluviale figuurtje dat tot nu toe bekend is.

De ontgraving van het Keizerlijk Paleis te Ingelheim. De Duitsche Verg. voor kunstwetenschappen welke onder bescherming van den Duitschen Keizer staat en het wetenschappelijk onderzoek en publicatie van de gedenkteekens der Duitsche kunst zich tot hoofddoel gesteld heeft, heeft als eerste werk ook het onderzoek en eene algemeene publicatie der Duitsche keizerpaleizen uit de middeleeuwen ter hand genomen.
De Köln. Zeitung bericht hierover:
Als begin heeft de Verg. onder Prof. Clemen in dit najaar, op ruime wijze door de ondersteuning van de Groot Hertogenlijke Hessische regeering en de tegemoetkoming der gemeente Ingelheim — een uitgraving van het keizerpaleis te Ingelheim in Rheingau ondernomen, die door Lodewijk de Vrome gesticht en door Friedrich Barbarossa weder herbouwd is. De eerste phase van de ontgraving, waaraan ook Prof. Kantzfsch-Darmstad deelgenomen heeft, en welke onder de voordurende leiding staat van de plaatselijke leiders, de heeren Dr. Rauch-Gieszen, Dr. Plath Wiesbaden en de architecten Hieronymi en I. Müller is afgeloopen. De resultaten van de uitgravingen zijn verrassend en voor de volledige kennis van vroegeren middeleeuwschen paleisaanleg zeer belangrijk. Van het beroemde kasteel van den Karolingischen Keizer, dat door een tijdgenoot, den dichter Ermoldus Nigellus uitvoerig is beschreven, stond slechts de Apsis van de keizerzaal nog overeind. Het plan van het hoofdgebouw is nu vastgesteld, en toont een regelmatigheid, welke eerst sterk aan romeinschen villa aanleg herinnert; uit het muurwerk en uit kleine aanwijzigingen is echter met beslistheid vast te stellen, dat hier niet een romeinschen aanleg aanwezig is.
Deze vraag is bovendien ook nog onderzocht geworden door deskundigen in zake romeinsche oudheidkunde van het Rijnland, Proff. Dragendorff, Ritterling, Anthes. Het blijkt meer en meer, dat de Karolingiërs zich inderdaad bij het schema van romeinschen villa- en paleisaanleg aansloten, een nieuw en gewichtig bewijs voor het sterke navolgen in den karolingischen tijd van de romeinsche traditie aan den Rijn. De tot nu toe blootgelegde aanleg toont ongeveer een groot quadraat. Aan de eene zijde naar den Rijn toe ligt de keizerlijke zaal, aan de smalle zijde met een Apsis voor den hoogen zetel van den keizer afgesloten, daar tegenover een rij van voorhallen, in het midden van de lange zijde een groot portaal, achter de keizerzaal waarschijnlijk een groote open zuilenhof, een vierkant atrium, en achter deze weder een rij zeer regelmatige nissen, welke zich om de tegenwoordige Romaansche Remigingskerk groepeeren. Een tweede hal met een kleinere Apsis sluit zich hier nog bij aan. De ingang tot de kerk ligt weder precies in de middenas die door de beide hoofdportalen van de keizerzaal getrokken is. Zoo is hier een aanleg blootgelegd, welke nog regelmatiger en symetrischer is dan die van het verwante keizerlijke paleis van Karel de Groote in Aken.
Eene voortzetting van deze gewichtige ontgraving wordt zeer gewenscht.

De Woning. Voor de derde cursusvoordracht van „Architectura et Amicitia" heeft de heer H. J. M. Walenkamp Azn. gesproken over „de versierde elementen der woning". Een onderwerp dat voor de noordelijke landen, waar de ongedurige grillen van het klimaat het goud van den huiselijken haard hebben leeren waardeeren, een bijzondere belangwekkendheid heeft. Het Zuiden heet met zijn paleizenpracht, de heerlijkste monumentale kunst, maar voor de kunst van het huiselijk, verkwikking en rust gevend interieur lag de ontwikkelingsbodem onder de Noordelijke zône. Die bewoners der Noordelijke landen zochten aanvankelijk het schoone van alles in nuttigheid en doelmatigheid. Vandaar dat de versierselen van de woningen uit onze streken niet zijn toevoegsels en aanhangsels, overbodige elementen dus, maar nuttigheidsvoorwerpen wier wezen geheel werd bepaald door het gebruik dat daarvan moet worden gemaakt. Hun schoonheid werden bereikt langs den weg die aanving bij de nuchtere vraag: waartoe moet het dienen en hoe moet de constructie zijn opdat ze beantwoorden aan hun doel.
Doelmatigheid van iedere soort voorwerpen dus, harmonie in de verschillende gebruiks voorwerpen, ziedaar de grondbeginselen van waaruit moet worden voortgewerkt.
De doelmatigheid eischte in de eerste plaats ware grondstoffen en zuivere proporties.
Achtereenvolgens besprak de heer Walenkamp de verschillende elementen die te samen het interieur uitmaken.
Zoo de schouw. Die beantwoordde tot de 14e eeuw louter aan de eischen der gebruikswaarde. Toen bestond de luxe der vertrekken in de wandschilderingen, de betimmeringen en de tapijten.
Maar in den loop dier eeuw werd het beeldhouwwerk als versiering van de schouw aangewend. Al heel spoedig kwam de overlading zoodat aan het einde der middeleeuwen de schoonheid van de schouw onder de overlading der ondoelmatige en onware versiering geheel was bedolven. Ook de kunst van het interieur eischt steeds de erkenning van den regel van drieën: waar, goed en schoon.
De Renaissance bracht de ontmanteling, en weer trad voor een tijd de schoonheid naar voren.
Evenwel op het platteland bleven met de oude tradities ook de oude vormen en met de oude vormen ook de schoonheid bewaard. Daar vonden de even practische als schoone vormen der Gothiek beveiliging en vooral de invloed der klassieken kon er geen verwarrenden invloed doen gelden.
Wel treffen wij daar renaissance-versierselen aan, doch steeds als iets uiterlijks, nimmer wordt het leven zelf aangetast.
De kennis der Middeleeuwsche constructies is voor onzen tijd van het hoogste nut nu wij voor alles naar vastheid van lijn hebben te zoeken. Zij leeren ons hoe met de allereenvoudigste middelen, schoone en practische resultaten zijn te bereiken.
Spr. had zich niet voorgenomen van elk element een uitvoerige bespreking te geven, daarom behandelde hij ten slotte het inwendige der woning als geheel. Te veel wordt ook thans nog vergeten dat de drie omsluitingen van het vertrek: vloer, wanden en zoldering in harmonie met elkander moeten zijn. En voorts dat wat er in het vertrek staat niet de meeste heterogene massa moet zijn. Er heeft een aesthetisch verband te bestaan tusschen alle deelen van het huisraad. Een gedachte heeft het geheel te beheerschen, wil er werkelijk zoo'n schoonheid verkregen worden.
Dit laatste zal in de volgende voordracht die over de moderne woning handelt, nader worden uitgewerkt.
De voordracht werd toegelicht door een groot aantal lichtbeelden waarin de historie van het vertrek van de middeleeuwen tot op onzen tijd werd afgebeeld.

30ste JAARG. — 26 MAART 1910. — No. 13.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. • Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. • Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Mei-vergadering. — Vergadering Architect-Leden. — Bespreking Partiëele Aanbesteding. — Tentoonstelling Reisschetsen. — Partiëele aanbesteding, Rapport Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Keramiek, slot, door J. H. Schaad. — Het aesthetisch karakter van Ingenieurs Bouwwerken. — De St. Eusebiuskerk te Arnhem, vervolg, door H. Portheine Jr. — Tentoonstelling in Brussel 1910. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De Algemeene Meivergadering is verzet van Woensdag 18 Mei op **Woensdag 25 Mei**.

Art. 4 van het Alg. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering, vastgesteld op Woensdag 25 Mei, 4 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het aftreden der heeren: W. J. DE GROOT, G. W. VAN HEUKELOM, D. E. C. KNUTTEL en A. SALM G.Bzn.
De heer De Groot legt zijne functie neer; de overige heeren treden volgens rooster af en zijn herkiesbaar.
Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand artikel, worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 6 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VOORSTELLEN ALG. MEIVERGADERING.

Statuten Art. 31 bepaalt:
Geen voorstel wordt ter Algemeene Meivergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.
Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er vóór zijn een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergadering zullen worden behandeld, met de toelichting en zoo noodig een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERGADERING VAN DE ARCHITECT-LEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST OP WOENSDAG 6 APRIL, des n. m. ten 1½ ure in het Maatschappelijk gebouw, Marnixstraat 402, Amsterdam, ter bespreking van het Concept Nationale Prijsvraagregelen. Zie Bouwkundig Weekblad 1910 no. 12 blz. 134 e. v.

BESPREKING: „PARTIËELE AANBESTEDING".

In herinnering wordt gebracht, dat Donderdag 31 Maart, de Afdeeling Amsterdam van onze Maatschappij een vergadering houdt ten 8 ure n.m., waarop de heer J. N. Hendrix het onderwerp „Partiëele Aanbesteding" zal inleiden.

Het bestuur hoopt, dat vele belangstellenden aanwezig zullen zijn, ook met het oog op debat en verzocht ons mede te deelen, dat leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst welkom zullen zijn en gaarne tot deze vergadering toegelaten zullen worden.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN.

Daar dezer dagen de tentoonstelling van landhuizen, welke in de zalen van de Permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen in ons Maatschappelijk gebouw gehouden wordt, gesloten wordt, bestaat het voornemen een tentoonstelling van reis- en architectuurschetsen te organiseeren; de Tentoonstellings-Commissie hoopt op de krachtige medewerking van belangstellenden in deze te mogen rekenen.

Heeren architecten, die schetsen zouden willen afstaan, worden beleefd verzocht opgaaf van het aantal, van de grootte der teekeningen en van het eventueele bedrag van de verzekeringssom te willen doen aan den Algem. Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

PARTIEELE AANBESTEDING.

Aan het Bestuur der Afdeeling 's Gravenhage van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te 's Gravenhage.

Ingevolge het schrijven van den Heer Secretaris van uw College dato 20 November 1908 hebben de ondergeteekenden de eer U rapport uit te brengen betreffende de daarin gestelde vraag:

„Is het wenschelijk, het tegenwoordige stelsel van aanbesteding te vervangen door partiëele aanbesteding"; en zijn na kennis genomen te hebben van hetgeen reeds over deze vraag geschreven en gesproken is, tot de volgende conclusie gekomen:

„dat de vraag te algemeen gesteld is om daarop een direct ant-„woord te geven;

„dat zeker de vakken, welke bij den opbouw van een bouwwerk „betrokken zijn, *niet* zijn te scheiden en in éene hand moeten „blijven, maar dat het mogelijk is en bij verschillende speciale „gevallen wenschelijk tot partiëele aanbestedingen, van onder-„deelen welke op de afwerking betrekking hebben, over te gaan, „zooals dit reeds bij installaties van centrale verwarming en „electrische verlichting gebruikelijk is.

TOELICHTING.

Allereerst heeft de commissie zich rekenschap trachten te geven van de oorzaken welke ertoe kunnen geleid hebben, dat de boven vermelde vraag gesteld werd; en is van meening dat hier drie oorzaken voor bestaan.

In de eerste plaats:

„Dat de ambachtspatroons der verschillende bouwvakken, „(onderaannemers) meer zekerheid wenschen te verkrijgen voor „de betaling van hun geleverden arbeid."

Verschillende voorbeelden wijzen er op dat onderaannemers niet werden uitbetaald door den hoofdaannemer nadat de arbeid verricht was;

waartegenover de voorbeelden werden gesteld dat hoofdaannemers de onderaannemers hadden uitbetaald, terwijl zij zelf geen betaling ontvingen van den aanbesteder.

De meerderheid der commissie was van oordeel dat deze grief niet door de verandering van het stelsel van aanbesteding zou worden opgelost, daar hierdoor slechts de finantieele verantwoordelijkheid wordt verplaatst en niet meer waarborgen geeft.

In de tweede plaats:

„dat de onderaannemers wenschen te verkrijgen den prijs voor „hun arbeid, welke hen daarvoor toekomt, hetgeen door de con-„currentie gewoonlijk niet geschiedt en dat door den hoofdaan-„nemer hierdoor prijzen werden uitbetaald aan den onderaan-„nemer, welke een groot verschil maakten met den prijs welke „zij van den aanbesteder ontvingen."

Hiertegenover werd gesteld dat meermalen door den hoofdaannemer prijzen zouden zijn uitbetaald aan den onderaannemer, welke het ontvangen bedrag van den aanbesteder verre overtroffen.

De meerderheid der commissie is van oordeel dat wat betreft de scherpe concurrentie in beide stelsels van aanbesteding, deze even groot zal blijken zoo niet grooter bij partiëele aanbesteding; vooral als bij dit laatste geval van Rijks-, Provincie- en Gemeentewege, evenals door vele particuliere aanbesteders, de publieke aanbestedingen worden in de hand gewerkt.

In de derde plaats:

„dat van partiëele aanbestedingen zal verwacht worden een ver-„betering en een veredeling van de ambachten."

De meerderheid der commissie is van oordeel dat de verandering van het stelsel van aanbesteding hier weinig of geen verandering in zal brengen.

De directies van bouwwerken blijven immers in beide gevallen contrôle op de uitvoering houden en zij zullen de verschillende onderdeelen direct met den ambachtspatroon bespreken en afhandelen.

De meerderheid der commissie is van meening, dat de grieven welke er zijn, en die zij erkent in vele gevallen reden van bestaan hebben, niet worden weggeruimd door verandering van stelsel van aanbesteden en deze moeten worden opgelost in een andere richting

Wat betreft de mogelijkheid van het veranderen van het tegenwoordige stelsel in dat van partiëele aanbestedingen, is de meerderheid der commissie van meening dat, nagaande de historische ontwikkeling van het aannemersvak hier te lande, het niet wel mogelijk is een werking van ruim honderd jaar uit zijn verband te rukken.

De moeilijkheden welke zullen ontstaan bij den aanbouw van een gebouw zijn niet te overzien en evenmin te voorkomen, nog niet gerekend de langere termijnen welke zullen moeten gesteld worden voor de oplevering van het werk.

Ook het uitschakelen van den verantwoordelijken persoon, den aannemer, die tevens finantieel verantwoordelijk is, zal vele en groote moeilijkheden mede brengen, welke verantwoordelijkheid door niemand zal worden aanvaard; deze nooit aan te nemen verantwoordelijkheid is voor den bouwmeester niet denkbaar.

Het ineengrijpen der verschillende takken van de bouwbedrijven bij den opbouw van een werk is van dien aard, dat het onmogelijk is deze te splitsen en de administratieve leiding moet, wil men geregeld voortwerken, blijven bij een finantieel verantwoordelijk persoon, welke in overleg met de directie de werken uitvoert.

Hierin verandering te brengen heeft slechts tot gevolg, dat de administratieve werkzaamheden verplaatst worden naar den bouwmeester, waardoor de bouwkunst op den achtergrond zal moeten

treden of deze werkzaamheden aan ondergeschikten zullen moeten worden overgelaten.

Er zijn echter speciale gevallen, dat men, nood gedrongen, partiëele aanbestedingen zal moeten houden, zoowel uit een economisch oogpunt als voor de goede verzorging van het werk; dit zijn de omvangrijke werken welke over een lang tijdsverloop moeten worden daargesteld, enkele onderhoudswerken en speciale gevallen van restauratiewerken.

Verder wat de afwerking van een bouwwerk betreft, is de meerderheid der commissie van meening, dat het zeer wel mogelijk is en dikwijls zelfs wenschelijk voor verschillende takken partiëel aan te besteden. Daar echter bij ieder bouwwerk zich verschillende gevallen voordoen, heeft de commissie het niet noodig geoordeeld de verschillende takken van het bouwbedrijf welke hiervoor in aanmerking komen, op te sommen, aan den bouwmeester van ieder werk en voor ieder geval overlatende deze te bepalen.

Verschillende bepalingen betreffende oplevering en betaling enz. kunnen dan worden opgemaakt in den geest als dit bij de installaties van centrale verwarming en electrische verlichting gebruikelijk is.

's Gravenhage, 18 Jan. 1909.

Commissie v. Rapport.

Geteekend:
J. A. G. v. d. Steur.
Joh. D. Looijen.
J. A. Kippel.
C. M. Slotboom.
H. F. Boersma.

NOTA PARTIEELE BESTEDING.

Als ik mij voor de vraag stel, (waar Afd. 's Gravenhage v. d. Mij. t. b. d. Bouwk. ons advies over verlangt) is partiëele besteding van bouwwerken wenschelijk en mogelijk, dan wil ik beide vragen hier overwegen.

Zijn er redenen waarom men verandering wenscht in de thans gebruikelijke wijze van uitbesteding van bouwwerken, waarbij één aannemer alle werken voor verschillende ambachten in een bestek aanneemt en hij zich de hulp verschaft van ambachtspatroons, die als onderaannemers het werk geheel of gedeeltelijk tot stand brengen?

Uit verschillende geschriften over dit onderwerp, en door het Nationaal Congres voor de Ambachtsnijverheid in September 1907 te Amsterdam gehouden, blijkt duidelijk dat de drang tot verandering in de genoemde wijze van uitbesteden uitgaat van de ambachtspatroons en niet van de aannemers, welke laatsten integendeel protesteeren tegen de door de ambachtspatroons gewenschte veranderingen.

Het valt niet te ontkennen dat voor den wensch der ambachtspatroons gegronde redenen bestaan.

Immers zij worden gedwongen, willen zij werk uitvoeren, dit aan te nemen van den hoofdaannemer, waardoor zij iedere rechtsbetrekking tot den hoofduitbesteder of principaal missen.

Wel is de onderaannemer verplicht zijn werk volgens het bestek en de verordeningen van den hoofduitbesteder of diens bouwmeester uit te voeren en dien ten behoeve op tijd op te leveren.

Zelfs kan de hoofduitbesteder zijn werk verkoopen of verpanden, zonder eenige verplichting tegenover den ambachtspatroon die dat werk gemaakt heeft, al heeft deze geen betaling daarvoor ontvangen van den hoofdaannemer, met wien hij voor dit werk gedwongen contractant was.

Gedwongen omdat hem de mogelijkheid was afgesneden om met den principaal zelf een contract over zijn arbeid aan te gaan.

Ook ons B. W. laat den onderaannemer geheel aan zijn lot over, art. 1650 geeft wel vorderingsrecht aan metselaars, timmerlieden en andere ambachtslieden welke tot het zetten van een gebouw of het maken van eenig ander aangenomen werk gebezigd zijn, tegen degene ten wiens behoeve de werken gemaakt zijn.

De uitspraken van den Hoogen Raad van den laatsten tijd toonen aan, dat de rechters daar de onderaannemers niet onder verstaan, omdat zij niet genoemd zijn, hoewel het duidelijk is, dat de wetgever niemand anders bedoeld heeft dan de ambachtspatroons, want de werklieden kunnen geen schade beloopen die de moeite waard is, om een vorderingsrecht in de wet vast te leggen.

Waar nu een werk van eenige beteekenis niet uitgevoerd kan worden zonder bekwame ambachtspatroons, waar de bouwmeester met hen direct het werk bespreekt en regelt, omdat hij dat niet kan doen met den aannemer, die dat ambacht niet verstaat, waar de ambachtspatroon moet zijn ten genoegen van den bouwmeester, en zijn arbeid is ten behoeve van den aanbesteder, waar de bekwaamheid en vakkennis van den ambachtspatroon van grooten invloed en onmisbaar op het welslagen van het bouwvak is, daar vraag ik U of het geen grievende onbillijkheid is, dat de mogelijkheid bestaat en wat meermalen is voorgekomen, dat de betaling voor den arbeid van den ambachtspatroon aan den hoofdaannemer wordt gedaan, zelfs als de principaal en diens bouwmeester zeker weten dat van die betaling geen cent komt aan den ambachtspatroon, die het werk heeft verricht, omdat de hoofdaannemer zijne betalingen gestaakt heeft of door andere oorzaken.

Hetzelfde geldt ook de bijwerkrekeningen, waarmede de hoofdaannemer dikwijls niets te maken heeft gehad, maar die door de directie den ambachtspatroon zijn opgedragen in zijn kwaliteit van onderaannemer.

Ieder onpartijdige zal moeten erkennen, dat hier verbetering dringend noodig is, ook al is men onverschillig voor de belangen van het ambacht, maar dan op grond van eerlijkheid en billijkheid.

Maar tot de groote belangstelling voor het ambacht, die zich in de laatste jaren voordoet, behoort immers het wegruimen van deze misstanden in de aannemerij.

Met groote geldelijke offers van het Rijk, Provincie, Gemeente enz. wil men trachten onze ambachtsnijverheid op een hooger peil te brengen.

Hoogstaande mannen geven zich belangrijke moeite voor het ambachts-onderwijs, men wil niet ten achter staan bij het buitenland, onze nationale eer eischt de vorming van zeer bekwame ambachtslieden, die belangrijke werken volgens de hoogste eischen zullen uitvoeren, maar hoe kan dit schoone doel bereikt worden, als men misbruiken bestendigt bij de uitvoering van werken. Als men het ambacht niet erkent en den ambachtspatroon minder recht geeft, dan den minsten arbeider.

Uit dien hoofde is verbetering in de bestaande wijze van uitbesteden van bouwwerken dringend noodig.

Ook onze tegenwoordige en toekomstige sociale wetten die de ambachtspatroons verplichten belangrijke sommen op te brengen, welke voor velen uit den arbeid als onderaannemer moeten voortkomen, vorderen, en hier speciaal wat betreft Rijkswerken, dat de belangen der onderaannemers door autoriteiten niet langer verwaarloosd worden; waar de wet eischen stelt, mag aan den anderen kant de uitvoering niet belemmerd worden. Ik meen nu aangetoond te hebben, dat er redenen te over zijn voor partiëele besteding, nu wil ik de vraag behandelen of partiëele besteding ook mogelijk is.

Mr. Goseling, Advocaat te Amsterdam, heeft voor den Aannemersbond in eene uitgebreide betooging op het Nationaal Congres voor de Ambachts-Nijverheid te Amsterdam het ongewenschte van partiëele besteding willen aantoonen, wat hem volgens mijne bescheiden meening totaal is mislukt; in de meesterlijke samengestelde rede ontbreekt de practische kennis van het onderwerp.

De bezwaren tegen partiëele besteding worden hier onmogelijk breed uitgemeten, vooral schept Mr. Goseling spoken voor den aanbesteder, om ten slotte de onder-aannemers den raad te geven: „Vereenigt U, dan kunt gij de voorwaarden stellen en alles bereiken wat gij wilt." Dit laatste deed mij denken aan den Croesus, die de armen wegzond met den raad: „ga heen wordt rijk en laat mij met rust".

Een van de voornaamste punten tegen partiëele besteding is de vraag of de bouwmeester bezwaren kan hebben, die van overwegenden invloed zouden zijn op het welslagen van zijn bouwwerk of hem de uitvoering daarvan zouden kunnen bemoeilijken, en dan vermeen ik dat het meer de vrees is van een bestaande

TEGELTABLEAU IN SECTIEL. Afb. 6.

gewoonte af te wijken, dan dat er werkelijk ernstige moeilijkheden zouden kunnen bestaan. Ik geloof zelfs niet, dat het bouwwerk door partiëele besteding meer zal behoeven te kosten.
Toch wil ik dadelijk toegeven, dat wellicht niet alle vakken even gemakkelijk te scheiden zijn, b. v. die met het eigenlijke optrekken van het gebouw moeten samengaan, maar overigens ligt het geheele zwaartepunt in de samenstelling van het bestek. Alle bezwaren die ik van de zijde van den bouwmeester heb vernomen zijn in de bestekken te ondervangen; dat er meer personeel voor toezicht zou noodig zijn bij de uitvoering van Werken is niet vol te houden.
Alle werken worden ook thans onder toezicht der Directie met den onderaannemer besproken en uitgevoerd; wat vertrouwen en solide werk betreft, dat kan men toch met meer zekerheid verwachten van een ambachtspatroon, waarmede men direct contractant is en die men zelf heeft kunnen kiezen, dan met een door den hoofdaannemer voorgestelde, wiens financieel belang daar mede samengaat.
De aansprakelijkheid voor gebreken aan het geleverde werk kan aan iederen contractant voor zijn werk worden opgelegd. In de thans bestaande wijze van aanbesteden heeft toch ook iedere onderaannemer de aansprakelijkheid voor zijn werk tegenover den hoofdaannemer.
Als men vreest voor geschillen en daardoor verwikkelingen wie de aansprakelijke patroon is, dan bestaat daarin maar éene waarheid, die door arbitrage zou moeten aangetoond worden, en waar alle partijen zich aan moeten onderwerpen, wat, evenals thans kan vastgelegd worden in de bestekken en contracten. Immers voor de vaste posten die thans soms tot groote bedragen in de bestekken voorkomen is de hoofdaannemer toch ook niet aansprakelijk en verwikkelingen daarmede als bovenbedoeld komen toch sporadisch voor.
Ik meen in het kort de mogelijkheid van partiëele besteding aangetoond te hebben; althans voor die ambachten, die door den bouwmeester daarvoor geschikt geacht kunnen worden.
In het belang van partiëele besteding valt nog veel meer te zeggen, wat mij hier te ver zou voeren, maar toch mag ik niet nalaten op te merken, dat de welwillendheid van bouwmeesters en autoriteiten onmisbaar is, om te geraken tot een billijker en waardiger positie van den ambachtspatroon tot de bouwwerken, want waar een wil is, is ook een weg, en dan verdwijnen de bezwaren als sneeuw voor de zon.

Voor de minderheid
J. A. KIPPEL.
C. M. SLOTBOOM.

HUIS TE LUBECK MET GEVELVERSIERING VAN TERRA COTTA. Afb. 7.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KERAMIEK.

Vervolg van blz. 139 (Slot.)

Doch nu één en ander over het STOKEN.
Ook dit geschiedt op velerlei wijze in speciaal daartoe gemaakte ovens, weer afhankelijk van den aard der scherf, terwijl ook de geheele vorm van den oven afhangt van het soort aardewerk. Men heeft steenovens, ronde potovens, vierkante ovens, porceleinovens. Al naar wat men stoken wil moet de vorm en de inrichting worden bepaald.
Hier komt bij, dat in de praktijk van het vak een der eischen is vooral voordeelig stoken.
De grootste uitgaven voor een aardewerkfabriek zijn loon en brandstof; de materialen wegen niet zoo zwaar, hoewel er natuurlijk ook zeer kostbare onder zijn.
Men moet dus, als hoofdgedachte bij een oven vasthouden aan de vraag welk soort van oven heeft mijn goed noodig; hoe houd ik de hitte zooveel mogelijk in den oven, terwijl de verbrandingsgassen vrij wegtrekken, waarbij voor sommig goed oxydeerend, voor ander reduceerend vuur noodig is.
Is een oven ingericht als b.v. een ouderwetsche steenoven dan kan men er nooit eenige soorten stoken op na houden, evenmin bij een gewonen ronden potoven.
De vuren liggen van onderen op z.g. *blinde* roosters — een dichten vloer — en moeten naar boven trekken. De turf, die men stookt krijgt geene andere zuurstof, dan die door de mondopening binnendringt. Deze ovens zijn niet in staat een groote hitte te ontwikkelen, grès of porcelein is er niet in te stoken.

Voor deze soort bedrijven heeft men allerlei samenstellingen bedacht, terwijl de meeste fabrikanten er hun eigen systeem op na houden, dat hun na vele beproevingen bleek voor hen het meest geschikt te zijn.
Men heeft zoo b.v. ovens met een 6 of 8 vuurgangen, in een CO-vorm door den oven loopen en in den top samenkomen. De oven is daardoor niet in staat het gewicht van den schoorsteen te dragen. Deze maakt men daarom van metaal en hangt hem in beugels, bevestigd aan den wand van het stookhuis.
Is deze bevestiging nu draaibaar om eene verticale as, dan kan men als de oven op temperatuur is, den schoorsteen wegdraaien en den oven sluiten, of wel boven de opening draaien een trechter in verbinding met een buizenstel, dat de ontwijkende warme lucht naar de droogkamers kan voeren.
Natuurlijk moeten deze ovens van vuurvast materiaal worden gebouwd.
Het stoken is verder ook weder eene bewerking, die wel heel eenvoudig lijkt, doch waaraan in de praktijk zeer vele eischen vastzitten; slechts het doen en het ondervinden van teleurstellingen tengevolge van een niet te voorzien verzuim kunnen leeren hoe gestookt moet worden. Ook hierbij gaat het kennen van de moeielijkheden van het vak samen met de waardeering er van.
Stappen wij dus hiermede van dit gedeelte van het onderwerp af om eens na te gaan, wat wij in de bouwkunst voor toepassingen van de nieuwere pottebakkerskunst kunnen gebruiken.
Allereerst valt dan te memoreeren de vlucht die het gewapend beton neemt. Deze substantie is echter zoo, dat men haar aan het oog wil onttrekken, waartoe een bekleedingsmateriaal kan dienen.
Men kan van gebakken klei hiertoe gebruiken tegels, en een buitenlaag van steen.
Vooral bij de tegels moet de decoratie aantoonen, dat het een tegelvulling is, d.w.z. een bestaande uit vierkante vakjes, welke dan versierd kunnen worden enrelief, door sgraffito of door schilderwerk.
In het eerste geval moet ten duidelijkste uitkomen, dat is geboetseerd in klei, dus niet te denken zou zijn in marmer of zandsteen. Kleisgraffito bedingt zelf reeds zijn versieringsaard. Doch in schilderwerk is wel geen techniek te noemen, waarin meer gezondigd is tegen den aard van het materiaal.
Hierin toonde zich de groote verwarring, welke tengevolge had, dat een schilder huizen ging ontwerpen en een architect reclameplaten. Men schilderde alzoo op klei gansche tafereelen in natuurgetrouwe kleuren, geconterfeit als op doek. Ontegenzeggelijk zeer knap, doch geen keramiek.
Intusschen heeft dit ingeslagen en er stak een storm op van onkeramische uitingen vooral op tegelgebied, waarvan de naweeën nog worden gevoeld. Maar ook de eigenlijke fayence werd verkracht. Vaasvormen, die nooit iets hadden uitgestaan met kleitechniek worden vervaardigd.
Bij zoo'n tegelversiering dan, waarvan wij afdwaalden,

TUINVAAS VAN TERRA COTTA, hoog 0,80 M. Afb. 8.

moet deze gebaseerd zijn op de elkaar kruisende lijnen der tegels. Eene picturale uiting is hierdoor onmogelijk geworden.
Hierbij moet voorstaan wat bij de glasbrandkunst heeft voorgestaan, n. m. dat de verschillende vakken b.v. de plooien van een kleed en de schaduwtinten van die plooien, de fond, enz. worden gevormd door het lood van het glas-in-lood-raam. Op gelijksoortige wijze moeten in de klei worden gesneden de lijnen van de teekening, en de kleikoek zoo verdeeld in zéér vele stukken van ver-

TUINVAAS VAN TERRA COTTA, hoogte 0.90 M. Afb. 9.

GEVELBEKRONING VAN TERRA COTTA, hoogte 2.40 M. Afb. 10.

GRAFSTEEN IN GRÈS, hoogte 0.80 M. Afb. 11.

schillenden vorm, welke overeenkomstig de teekening ieder voor zich worden gekleurd, en de schaduwgedeelten weer met een andere glazuur bewerkt, zoodat een transparanten schaduw wordt verkregen (afb. 6). Een goed gelukt voorbeeld van dit sectiel tegelwerk is te zien aan het station H. IJ. S. M. te Zandvoort.

Eene andere gebakken kleiversiering is het zooveel besproken terra-cotta.

Zooals gezegd over het mooi of niet mooi wordt hier verder niet gesproken.

Het blijkt echter wat de soliditeit betreft, een zeer bruikbaar materiaal te zijn.

Er zijn nog overgebleven versieringen aan gebouwen, die al een driehonderd jaar den tand des tijds hebben weerstaan. Lübeck, Bologne, Faenze enz. (afb. 7).

De voorwerpen worden hol vervaardigd; te dikke stukken toch zouden niet heel te bakken zijn, en later met een slappe beton gevuld. Proefondervindelijk is aangetoond, dat een beton van cement op 6 zand en b. v. 4 grind de terra-cotta ongevoelig laat. Het vermogen van uitzetten of inkrimpen dier beton is uiterst gering en zal bij een temperatuurverschil van strengen winter tot heeten zomerdag (ongeveer 45° C.) nog geen $^1/_{2000}$ bedragen, terwijl de terra-cotta toch ook wel eenig spanningsvermogen bezit (indien van spanning sprake kan zijn). Ook stukvriezen behoeft geen reden van bezorgdheid te zijn; de gevel te Lubeck uit 1600 bewijst dit, en ook proeven met gevulde stukken, die na onder water te hebben gelegen onverschillig op het terrein werden gegooid en daar alle weersveranderingen hebben medegemaakt zijn onveranderd gebleven.

De afbeeldingen 8 en 9 stellen eenige tuinvazen voor, die eenige winters buiten hebben doorgebracht; de bijgeplaatste maten geven een denkbeeld, van welke grootte stukken te maken zijn.

De kroon hiervan spant wel de adelaar op afb. 10, met eene totale hoogte van 2,40 M. Dit werkstuk heeft gediend als proef om te doen zien wat deze opkomende industrie kan voortbrengen.

De meest natuurlijke kleur van dit materiaal is die van de roode baksteen in de schakeeringen daarvan.

Door bijmengsels kan men echter alle andere kleuren verkrijgen b.v. die bijkomend bij de gele verblendsteen. Ook in grès zijn allerlei voorwerpen te vervaardigen.

Door afb. 11 wordt voorgesteld een grafsteen hoog 0,80 cM., dik 5 cM., in de tint van grijs graniet. Zoo kunnen ook b.v. raamdorpels en andere onderdeelen van gebouwen worden vervaardigd. Zeer zeker kan dus van de zoo bij uitstek Hollandsche nijverheid nog veel worden verwacht.

De Correspondent,
Delft, Febr. 1910. SCHAAD.

HET AESTHETISCHE KARAKTER VAN INGENIEURSBOUWWERKEN.

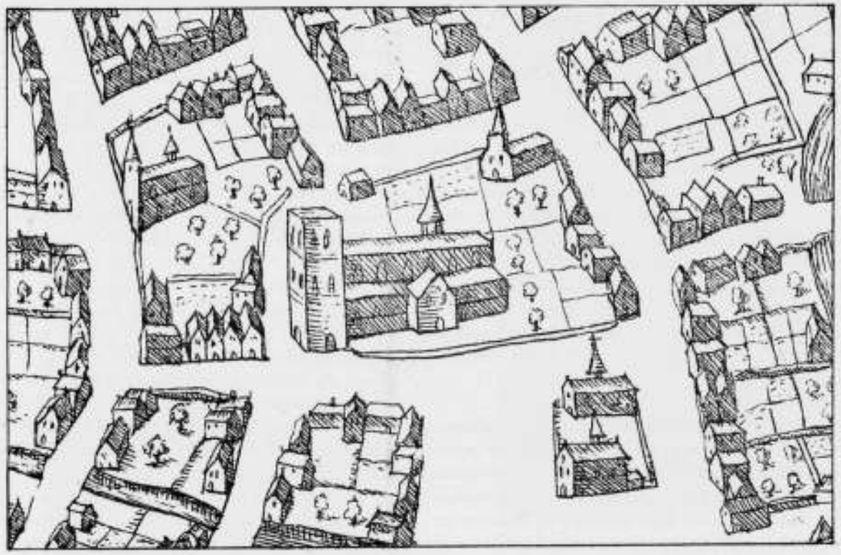
In de „Deutsche Bauzeitung" 1909 komt o. a. voor het verslag van de te Wiesbaden gehouden 50e jaarvergadering van de „Verein Deutscher Ingenieure".

Dit verslag bevat onder meer redevoeringen gehouden door twee sprekers, eerst door een architect, Dr. Muthesius uit Berlijn, en daarna door een ingenieur, de Eisenbahn-Bauinsp. Dr. Jordan, uit Straatsburg, en wel over het actueele onderwerp: „*Iet aesthetische karakter van ingenieursbouwwerken*" dat ook reeds in het „Verband Deutscher Arch. und Ing. Vereine" is behandeld en tot de uitgave van een gedenkschrift in dit voorjaar aanleiding heeft gegeven.

De heer Muthesius sprak ongeveer het volgende:

De geschiedenis der vormenontwikkeling in architectonische en technische concepties toont, dat de juiste vorm voor een baanbrekende nieuwe gedachte steeds eerst na eene zekere ontwikkelingsperiode gevonden wordt. De aanvangsvorm sluit zich aan bij de voor ons gemeenzame vormenspraak, ook wanneer de voorwaarden zich reeds principieel gewijzigd hebben. Zoo waren de eerste spoorwagens op rails geplaatste postkoetsen, de eerste gaslampen nagebootste kaarsen, de eerste automobielen rijtuigen zonder disselboom. Zulke overgangstrappen, in zekere mate eene metamorphose van den vorm scheppend, zijn ook waar te nemen in de uitvoering der ingenieursbouwwerken, die in de 19e eeuw als geheel nieuwe bouwkundige opgaven gesteld werden. Ook aan deze werden in het begin de bekende oude vormen (antieke zuilen, gothisch maaswerk, renaissanceversiering, geheele architectuurfassaden, enz.) toegepast. De ontwikkeling heeft echter er toe geleid, deze met het wezen der ingenieurs-bouwwerken niets uit te staan hebbende vormen, meer en meer tegen te gaan. Dit is reeds volkomen geschied in den machinebouw, waar zich een nieuwe vormenwereld heeft ontwikkeld, die aan het doel beantwoordt, zonder van schoonheid ontbloot te zijn. Het is nog niet volkomen geschied bij bruggenbouwwerken, constructies voor hallen, enz. waarbij nog heden dikwerf beproefd wordt, vormen te ontleenen aan de oude, op andere beginselen gegrondveste architectuur en dat wel ter zoogenaamde verfraaiing dezer moderne bouwwerken. Zoo is het nog algemeen gebruikelijk architectonische versierselen, steenbekleeding voor lichte ijzerconstructies te zetten, waardoor beproefd wordt, heterogeene bouwdeelen, die nooit een eenheid kunnen vormen, met elkander te verbinden.

Evenals het streven, de ingenieurs-bouwwerken een aesthetisch karakter te geven, de geheele 19e eeuw vervuld heeft, is naast het zoeken der uitvoerende kunstenaars, die zich echter meestal in de reeds genoemde richting bewogen, ook in de literatuur het probleem veelvuldig besproken. Gottfried Semper heeft reeds in de 50er jaren de vraag van aesthetisch standpunt overwogen en de sedert zeer vaak aangehaalde stelling opgeworpen: van een monumentalen ijzerstijl kan geen sprake zijn; het ijzer kan veeleer slechts invloed op de constructie uitoefenen, zoolang het onzichtbaar in een compact materiaal wordt toegepast. De meeste theoritici hebben zich bij dit standpunt aangesloten, terwijl zij tegen de zelfstandige vormontwikkeling van den ijzerbouw hoofdzakelijk aanvoerden, dat het ijzer te dun is, om in de ruimte geplaatst, indruk te maken en dat het profielijzer ongeëigend is voor het samenstellen van een plastischen vorm. Men mag deze bedenkingen al of niet waardeeren, de ontwikkeling die de ijzerconstructies tot nu toe genomen hebben, heeft den theoritici in zooverin het ongelijk gesteld, dat het ijzer op krachtige wijze in een eigen vormenspraak in de ingenieurswerken waarneembaar is; die vormenspraak is thans niet alleen als duidelijk kenbaar type voor een elk waarneembaar, maar begint zelfs meer en meer met het schoonheidsbegrip der menschen in overeenstemming te komen. Reeds heden is ons onderscheidingsvermogen ook voor ingenieurs-bouwwerken zoover ontwikkeld, dat wij goed werkende van leelijk werkende constructies weten te onderscheiden, zoodat eene aesthetische waardebepaling der ingenieurswerken reeds aanwezig is. Het is gebleken, dat het aesthetische karakter der ingenieurs-bouwwerken uit het innerlijk wezen naar buiten moet spreken en niet door uitwendige versierende deelen aangebracht moet worden. De wezenlijke grondslagen der architectuur, die bestaan in symmetrie, rhythme, proportie en karakteristieke uitdrukking der functie, gelden ook alle in hun oorspronkelijken zin voor de bouwwerken van den ingenieur. Beslist noodzakelijk is het echter, dat degene, die ze aanwendt, op den basis staat van het mathematische materiaalbegrip, van waaruit alleen de triomf der techniek zich heeft ontwikkeld. Want het zou een onbegrijpelijke teruggang zijn, de mathematische gedachtengang te verlaten of ook maar te verduisteren, ten gunste van een zoogenaamd æsthetisch uiterlijk der ingenieurswerken. Derhalve kan ook eene hoogere schoonheid der ingenieurs-bouwwerken slechts door hem bereikt worden, die den bouw van het begin af heeft geconcipeerd. Slechts wie het mathematische construceren ten volle beheerscht, is in staat, vormen te scheppen, die aan het wezen der zaak niet vreemd zijn. Den ingenieur moet echter anderzijds de eisch gesteld worden, dat hij, omdat hij alleen de mogelijkheden van het zaakkundig vormen in de hand heeft, ook met de eischen van den welstand behoorlijk rekening houdt. Op de eischen van den welstand moet derhalve in de opleiding van den ingenieur den nadruk gelegd worden, echter steeds op den grondslag der heden in den ingenieursbouw zelf reeds verkregen resultaten. Eene verzameling van afbeeldingen der voor de kunst toonaangevende ingenieurs-bouwwerken dezer soort ware gewenscht. Daar, van den aanvang af, het schoonheidsgevoel den menschelijken geest als niet uit te schakelen deel zijner geestelijke functies geschonken is, moet iedere menschelijke daad het stempel der schoonheid

ARNHEM IN ± 1470. Teekening van GUICCIARDINI.

Cliché welwillend ter leen afgestaan door de vereeniging „Gelre".

dragen. De schoonheid zal ook bij de ingenieurs-bouwwerken als natuurlijk deel van hun wezen tot uiting komen, wanneer deze zich uit de ontwikkelingsperiode van heden tot volle zelfstandigheid ontwikkeld hebben.

De tweede spreker, Dr. Jordan, ging op het bijzonder gebied der bruggen en ijzeren hallen nader in. Na een kort overzicht over de historische ontwikkeling der balken- en boogbruggen, werden de beide constructiesystemen van ijzeren bruggen, die in de laatste jaren het meest om den voorrang streden, tegenover elkander gesteld, nl. de zoogenaamde dubbele scharnierboogbrug met trekband eenerzijds en de cantileverbrug, respectievelijk de doorgaande vakwerkbrug, anderzijds. De spreker uitte den wensch, dat deze laatstgenoemde vakwerkbruggen meer dan tot nu toe op den voorgrond mochten treden en deed, aan de hand van schetsen, voorstellen voor de verdere ontwikkeling der vormen van deze vakwerkbruggen in aesthetisch opzicht. Verder werden de hangende bruggen, de steenen bruggen inclusief de ijzerbetonbouwwerken, zoomede de ijzeren stationshallen in hunne voornaamste constructietypen met betrekking tot de totaalwerking, aan de hand van schetsen besproken.

Het resultaat der beschouwingen werd in de volgende stellingen samengevat:

I. Bij de aesthetische opvatting van ingenieurs-bouwwerken is de algemeene verdeeling van de massa, zoomede het silhouet en de vaststelling der verhoudingen van de voornaamste afmetingen van fundamenteele beteekenis.

II. Aesthetisch werkende lijnverdeeling verkrijgt men door een zoo sterk mogelijke wisseling der krommingsverhoudingen zoodanig, dat de diameter der kromming op enkele plaatsen groot, op andere naar verhouding zeer klein gekozen wordt, onder geleidelijke plaats vindende wisseling, zonder plotselinge overgangen. Hoe sterker de kromming op een plaats is, des te sterker wordt op deze plaats in aesthetischen zin de nadruk gelegd.

III. De beheerschende afmetingen van het ontwerp zijn zoo te kiezen, dat zij in de eenvoudigst mogelijke getallenverhoudingen tot elkander staan.

IV. Aan de architectonisch versierende deelen moeten, zooveel dit mogelijk is, moderne vormen gegeven worden.

Bij het ontwerpen van ingenieurs-bouwwerken speelt naast de talrijke zuiver zakelijke overwegingen, toch ook het persoonlijke element eene niet onbeduidende rol. Daaruit ontstaat voor den ingenieur de eisch, naast zijne eenigszins eenzijdige wetenschappelijke vorming van de technische hoogeschool, naar eene algemeene aesthetische en zoomede naar eene zooveel mogelijk harmonische vorming der geheele persoonlijkheid te streven. De ingenieur is de vertegenwoordiger van zijn eeuw *zuj ἐξοχήν*.

En wanneer wij, ingenieurs, meer dan tot nu toe naar het hier aangeduide doel streven, dan zou misschien ook de oplossing eener andere vraag gegeven worden, die weliswaar minder aan de oppervlakte ligt, maar

BRAND IN DE GROOTE KERK TE ARNHEM. 1633.

toch een niet onbelangrijk deel der besten van ons volk tegenwoordig bezig houdt, nl. de vraag naar eene harmonische, verstand en gemoed op dezelfde wijze bevredigende wereldaanschouwing.

DE ST. EUSEBIUS OF GROOTE KERK TE ARNHEM.

(Vervolg van pag. 127.)

II.

Op de teekening in vogelvlucht van Guicciardini in „La description des Tous les Pays-bas", in 1582 bij Chr. Plantin te Antwerpen uitgegeven, welke teekening tot ongeveer ± 1470 kan worden teruggebracht, komt alleen het zuidelijk gedeelte der kerk vanaf den toren tot het dwarsschip met het onderste gedeelte van den toren voor. De toren heeft hier nog geen spits. Ook is hier de zuidelijke beuk der kerk nog niet langs den toren verlengd. De toren stond integendeel nog vóór de kerk; hij was toen, door steenen banden in de hoogte, in drie ongeveer gelijke deelen verdeeld. Tegen den zuidelijken beuk merken wij in het midden reeds de thans nog bestaande kapel de tegenwoordige diaconiekamer op. Deze was aan de buitenzijde, in het midden, door een deur toegankelijk, vermoedelijk door dezelfde karakteristiek bewerkte deurportiek, die nu ter zijde van de kapel toegang verleent en die wij nog in het midden van dezen muur, toen evenwel reeds dichtgemetseld, hebben gekend.

Voor dezen toren werden in 1477 reeds door mr. Gerrit van Wou en Gobellinus Moer twee klokken gegoten.

Zij hangen nog op de derde verdieping, even beneden den eersten trans, overeenkomende met het tweede gewelf, van den toren. Het opschrift op de eene is, in gothische letters:

LXXVII † † ֍ † † Dicor Maria quia
plena sum melodya † vox mea vox
vite voco vos ad sacra venie †
anno Domini MCCCCLXXVII † † ֍ (1)

Daaronder staat:

֍ Gobellinus Moer en Gherardus de Wou me fecerunt•

De andere klok heeft tot opschrift in gelijk schrift:

֍ Martini • simul • Eusebi • vero • nomina •
Sancti • defunctos • plango • muos • voco •
fulgura • frango • Jhesus • Maria • Anno •
Domini • M • CCCC • LXXVII. (2).

Onder dit opschrift staat met kleiner letters:

֍ Gherardus de Wou et Gobellinus Moer me fecerunt.
֍ Gobellinus Moer et Gherardus de Wou me fecerunt.

Tusschen deze klokken, waarvan de eene 3400 en de andere 2400 K.G. weegt, hangt een derde, welke een gewicht heeft van 5500 K.G. Dit is de uurklok en de grootste der drie. Zij is een geschenk van Hertog Karel en na diens dood (1538) in 1539 door zijn geschutgieter Willem Tolhuis gegoten. Het opschrift *in oudhollandsche letters*, waarvan enkele woorden door groote en kleine medaillons, waarin bijbelsche tafereelen, de beeltenis van den gieter of eene versiering voorkomen, gescheiden zijn, luidt:

⊙ Gelrius en Princeps me Carolus ille donavit †
Wil • Tolhuis • fundebat • An ⊙ 1539 ⊙ Salvatoris • Nomen michi •
est ⊙ laudo Deum Verum • voco plebem congregro clerum •
defunctos ploro pestem fugo festa decoro • (3)

(1) Het teeken † vervangt hier een gestyleerde lelie.
(2) De woorden zijn hier door een lelie gescheiden.
(3) ⊙ Bijbelsch tafereel. † De H. Maagd met het kind. • Afbeelding van den gieter zelf of kleiner versiering.

Voor dit kerkgedeelte werden in 1505 en 1518 gebrandschilderde glazen geschonken — waarover straks — en in 1506 hierin een orgel geplaatst. Den 26 November toch werd „in den name der heilligher drievoldicheit" en ter eere van St. Maarten en St. Eusebius, aan Berend, orgelmaker te Emmerik, het maken van een orgel aanbesteed voor 600 Philips gulden.

Met het bouwen van het dwarsschip en van het koor werd inmiddels voortgegaan. Dit geschiedde echter even langzaam als vroeger, tengevolge van gebrek aan geld.

Naar andere middelen heeft men daarom waarschijnlijk omgezien. In 1486 werd n.l. in de voorwaarden der verpachting van de stadskraan eene bepaling opgenomen, dat de pachter voor alles wat „onse moederkircke mitten kraen to wynden heeft", de kraan vrij heeft te leveren. Verder verklaarden in 1491 Burgemeesters, Schepenen en Raad, dat de Roomsch-Koning hun toegestaan had om binnen de stad munt te doen slaan tot opbouw van de Moederkerk en dat zij te dien einde Berends Proys tot hun muntmeester hadden aangesteld. Ook genoot de kerk tot haren bouw een gedeelte van den accijns op wijn en bier, welk deel bekend was als „groetkens — ind oerdtkensgeld."

Dit laatste schijnt te hebben geholpen en tot een krachtiger voortbouwen te hebben medegewerkt. In 1505 was men druk aan den arbeid want toen werden door de schippers Peter Scherbach en Jan van Munster materialen als steen, kalk, ijzer, enz. uit Duitschland aangevoerd, waarvoor Hertog Karel den 23 Dec. 1504 aan de Kerkmeesters vrijgeleide gaf. Daarenboven werd toen besloten, „soe men nu trefflicken in timmeringe is van der moederkercke, as een ygelick voir ogen sien mach", dat men „nu voirtan nyemant mitten meysterclocken averluyen en sall, he en sulle der kyrcken in testament geven enen enkelen Rijnsgulden, opdat die Kyrckmeysteren voirt in de tymmeringe blijven mogen."

Eerst in het begin der zestiende eeuw zien wij de kerk langzamerhand voltooid worden. Waren, zooals wij reeds zeiden, in het oudste gedeelte der kerk reeds in 1505 en 1518 ramen met gebrandschilderd glas, in 1522, 1527 en 1545 zien wij weder, dat dergelijke ramen, waarin bijbelsche tafereelen, aan de kerk geschonken werden, hetgeen voorzeker op eene voltooiing wijst.

Wanneer nu juist het dwarsschip en de koorapside met omgang zijn voltooid, valt niet met juistheid te zeggen. In een opschrift in een der gewelfvelden aan de westzijde van de viering of middentransept lezen we: „Herm. Coets M. D. (medicinae Doctor) en Burgemeys" en in het aangrenzend noordelijk gewelfveld: „Hen. van Bayen Onf. en Burgemeys". Dit ziet echter op eene herstelling van het gewelf. Het jaartal 1694, dat zich onder die gewelfvelden op den hoofdboog van het schip bevindt, wijst op het jaar, waarin die herstelling is voltooid.

Aan de oostzijde van het dwarsschip staat in een der gewelfkluizen vóór de koorapside in Arabische cijfers 1526 en in het aansluitende gewelfveld rechts A° XV° XXVI. Het wil ons daarom voorkomen, dat deze jaartallen op de voltooiing van de viering of het middentransept wijzen, ook op grond hiervan, dat in een der kluizen van het noordeinde van het noordelijke transept staat: A° Dm. 1529 en MV° XXIX, wat op eene voltooiing van dit transept of op die van het geheele dwarsschip wijst.

Omstreeks dien tijd schijnen ook de gewelven in den kooromgang te zijn voltooid, want in het eerste noordelijke gewelfveld, in den zuidelijken gang, lezen wij M.B. A° 1528.

Toen de relieken van St. Eusebius hier waren gekomen, werd jaarlijks het hoofd van dezen heilige bij processiën, op diens naamdag, mede rondgedragen. Den 10 Augustus 1530 bepaalde hertog Karel, dat bij die plechtigheden *het geheele gebeente* in de daarvoor indertijd vervaardigde reliquieënkist moest worden medegenomen. Daar bovendien op H. Sacramentsdag 1529, de stad heeft „geschenckt myt twe stat kannen een doctor, die preeckten in onss moiderkerk," heeft dit bij ons de meening doen ontstaan, dat het geheel voltooide kerkgebouw toen werd in gebruik genomen en gewijd. Het toekennen van zulk een geschenk en het optreden van zulk een hoogwaardigheidsbekleeder wijst toch op eene bijzondere gebeurtenis, welke toen in de kerk plaats vond.

In den noordelijken gang boven den derden arcadenboog der koorapside, komt echter het jaar 1536 voor. Daar hertog Karel den 14 September 1531 aan den Keurvorst van Trier tolvrijheid voor duizend rist leien verzocht, welke hij aan de Moezel had doen koopen, zal het jaartal 1536 op de voltooiing der koorapside — evenwel nog zonder gewelf — en van de geheele kerk wijzen, daar het genoemde gewelf hier later werd aangebracht. In 1560 was dit nog niet gereed en toch weten wij met zekerheid, dat het koor in 1538 reeds in gebruik was, daar toen hertog Karel hier begraven werd. Bij die gelegenheid ontving de kerk zijn laatste gift, want toen lag „baven op sin Gen. lick een guldenstucke, dat krech die karke." Aan dit stuk hadden, bij zijne begrafenis, zijne wapens gehangen.

Tot voltooiing van het gewelf der koorapside schonken de heeren Borchart van den Bergh te Arnhem en Johan van den Bergh — waarschijnlijk diens broeder te Nijmegen — in 1560 nog eenig geld, met de toezegging, dat, wanneer het gewelf binnen acht jaren gereed kwam, zij ieder nog VI Joachims daalders zouden geven.

Zoo moesten dus dan eindelijk nog de deken van de St. Walburgiskerk te Arnhem en zijn broeder Johan eene premie uitloven op het voltooien van het Kerkgebouw, nadat er reeds een eeuw aan was gewerkt.

Al heeft het tegenwoordig geslacht het oorspronkelijk gewelf der koorapside niet gekend, wij mogen op grond van het vorenstaande aannemen, dat dit in ± 1565 werd voltooid. Wel is waar, heeft het tegenwoordig geslacht ook de oorspronkelijke buitenschraagbogen niet meer gekend, maar de aanzettingen van deze tegen de buitenmuren, waar zij het gewelf steunden, zijn in 1894 door ons zeer duidelijk teruggevonden.

Twijfel of het oorspronkelijk gewelf eenmaal werd voltooid, bestaat dan ook niet meer. Tengevolge van een slechte uitvoering is dit waarschijnlijk reeds voor 1633 geheel of gedeeltelijk ingestort, want toen, den 25 Juni 1633, de bliksem in het Angelustorentje sloeg en brand veroorzaakte, was dit gewelf blijkbaar niet meer aanwezig, wijl hier toen reeds een zoldering was, welke door dien brand ook schade verkreeg.

Tegen deze zoldering was de ribbenregeling van een gewelf met gewelfvelden geschilderd. In de vergadering van den Raad van 5 April 1783 werd besloten op 1 M. afstand hiervan en daaronder eene nieuwe zoldering te maken volgens het project van den architekt R. R. Viervant, die de kosten hiervan op f 2051 had geraamd. Deze zoldering was geplafoneerd. Beide zolderingen werden in 1902 uitgebroken, toen het tegenwoordige gewelf zijne voltooiing naderde.

Het nieuwe plafond was in 1783 noodig geworden, wijl men zich toen voor eene instorting van het gewelf van de viering of middentransept ongerust maakte, daar uit de rapporten der stadsbazen C. O. v. Kesteren en Hendrik Viervant, alsmede uit het ingewonnen advies van den architekt I. E. de Witte bleek, dat de triomfboog voor het koor een loodrechte scheur had, welke door de uitzetting van dit gewelf werd veroorzaakt. Hierin werd toen voorzien door aan weerszijde van dezen boog een zware balk te leggen. Toen het tegenwoordige gewelf boven het koor werd gemaakt, zijn deze balken op hun plaats gebleven.

De sacristie en de daarboven gelegen gerfkamer, — waar de burgers hun tienden of „garven" moesten brengen — in den zuidelijken hoek van het dwarsschip en het koor, schijnen in 1528 tegelijk met den kooromgang te zijn gebouwd. Het westelijk gedeelte is ouder dan het oostelijke, daar dit oorspronkelijk rechtstreeks een ingang tot de kerk had.

Wat eens de sacristie was werd, na de Hervorming de garfkamer, en wat eens de gerfkamer was, werd toen de diaconiekamer.

Wat de hoofdportalen tot toegang van de kerk betreft, zij opgemerkt, dat het zuidelijk portaal vermoedelijk van ± 1529 dagteekent, toen het in gebruik nemen van de geheel voltooide kerk ruimer en meerdere toegangen noodzakelijk maakte. Het oorspronkelijke noordelijke portaal blijkt, volgens de nog aanwezige fragmenten der gewelfribben en dichtgemetselde bogen, alsmede door nagelaten sporen van den afgebroken voorgevel tegen den transeptmuur, hieraan ongeveer gelijk te zijn geweest, doch werd in 1783 door het tegenwoordige vervangen, nadat daartoe in 1768

of 1769 reeds voorstellen waren gedaan. Den 14 Februari 1783 toch werd den opperkerkmeester Bentinck verzocht en geauthoriseerd „om de oude portalen, welke zich ten zuyden en ten noorden van voors. Groote Kerk bevinden, te laten wegnemen en in deselve plaats bequame deuren te doen maaken." Het zuidelijk portaal is dus te elfder ure nog aan des sloopers hand ontkomen, toen men waarschijnlijk de historische- en bouwkundige waarde hiervan inzag.

Van dit hoofdportaal werd in 1882 door de Commissie van Rijksadviseurs eene teekening vervaardigd. Eene proeve van restauratie werd daarna, den 18 April 1883, aan den Min. v. Binnenl. Zaken door de architekten Dr. P. J. H. Cuypers en J. G. v. d. Bergh aangeboden.

Reeds merkten wij op, dat aanvankelijk het verlengde van den noordelijken beuk niet bestond. Deze verlenging werd in 1503 verricht toen hertog Karel hier de St. Annakapel stichtte. Hij schreef toen aan „Onsen lieven getrouwen Sander ind Henrick Bentynck gebroederen."

„Oick bevelen wy U, dat gy soevoeile leyen van onss wegen afispreken, daermede men onse capelle wy an sente Martyns kercke t'Arnhem hebben doen stellen, decken mach." In 1518 schonk hij hieraan een gebrandschilderd glas. De geschiedschrijver van Slichtenhorst heeft het raam in het midden der 17de eeuw nog gekend, want hij zegt, dat in deze kerk te zien is „sijn ende synes vrouws, beyde op een kussen knielende, schilderij, in een groot glas, staende in 't Noorden van de zelve kerk." Dit tafereel stelde het oogenblik voor, dat hertog Karel met Elisabeth van Lüneburg, voor het altaar, in den echt verbonden werd. De vervaardiger was mr. Wilhelm Glasemaecker, want onder de onkosten van het huwelijk van hertog Karel lezen wij: „Item in sente Anne Capelle van sente Eusebius Kerck 't Arnhem een nye Glas laiten maecken, mit m. g. Heren ind m. g. Vrouwen Wapenen, Mr. Wilhelm Glasemaecker daeraff gegeven XXVI gl". Toen deze kapel voltooid was, had hij voor het andere raam in de noordzijde reeds een gebrandschilderd glas geschonken, waartoe hij 7 Febr. 1503 bevel gaf „twee honderd golden gulden van gewicht den Kerckmeisteren te betalen tegen Meydach toekomen de aver eyn jaar".

(Wordt vervolgd.)

TENTOONSTELLING IN BRUSSEL 1910.

Betreffende de Hollandsche inzendingen op Kunstnijverheidgebied op de tentoonstelling te Brussel lezen we in het Orgaan van de Nederl. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, Januari no. 1910 o.a. het volgende:

Zooals bekend wordt het paviljoen door den Heer Kromhout gebouwd, helaas in Hollandsch-renaissance stijl, d. w. dus zeggen in een saamgeflanste verzameling van topgeveltjes, torentjes enz. enz. overgenomen van de vleeschhal te Haarlem, Raadhuis hier, Raadhuis daar, gebouw dit, gebouw dat uit ons glorievol verleden, als wilde men er mede symboliseeren dat ons heden een uitgeblust kratertje vertoont en wij futloos volk zijn. Kortom het is voor onze moderne kunst een klap in 't gezicht die tot revanche schreeuwt! Wij zullen het dus niet hebben over het uitwendige van het gebouw, hoewel de ligging prachtig is te noemen, men ziet het van alle kanten van het terrein tot al onze schande boven alles uitsteken, doch over de inwendige indeeling. Doordat de situatie van het terrein, hoog en laag is, ligt ons gebouw, O, typisch Hollandsche eigenschap! tegen een dijk aangebouwd, zoodat het als van zelf aangewezen was dat het een gebouw uit twee verdiepingen bestaande, moest worden. De hoofdentrée, ten minste die het meeste als zoodanig gebruikt zal worden, ligt aan den bovenkant van den dijk, zoodat dus die entrée ligt op de galerij van het gebouw. Gaat men over deze galerij tot het midden daarvan, dan is daar aan weerszijden een breede trap, welke eerst op een bordes, waarover zoo meteen meer, uitkomt en vervolgens tot op het parterre doorloopt. Hier is weer een groote entrée, of uitgang, waardoor men gaat of komt hierdoor naar buitentredende komt men in den grooten tuinaanleg, van onze Nederlandsche tuinbouwers, die daar ook flink collectief uitkomen. Keeren wij echter tot onze entrée boven aan den dijk terug dan zien wij daar op de galerij dadelijk onze aardewerkkunst vertegenwoordigd door Willem C. Brouwer, Amstelhoek, Amphora, met het werk van Van der Hoeff en andere, De Distel, met werk van Jansen en Nienhuis, Lanoy, met zijn mooie aardewerk. En buiten onze collectieve inzending bovendien de pas opgerichte Utrechtsche fabriek en de fayencefabriek „Rembrandt". Door Amphora en De Distel worden twee monumentale aardewerken voor vulstukken tusschen doorgangen gemaakt. Volgen wij de galerij rechts, dan komen wij in een vertrek waar Dr. Cuypers, Ellens, Smits en Eisenloeffel, met hunne verschillende inzendingen zullen worden ondergebracht. Vervolgens komen wij in een kamer van Penaat, daarna een kleine zijgalerij waar werken van de Vries, van Diedenhoven, Bourgonjon, Brom, Rensen en Kuit, zullen tentoongesteld worden, verder in 't vervolg daarvan Pels, Ed. Cuypers en Mevr. Midderich-Bokhorst. Dan zijn wij aangekomen in een vertrek dat ingericht zal worden met een ameublement van Van den Bosch, welk vertrek in verbinding staat met een kleine vergaderzaal naar ontwerp van Berlage, waarin het mooie goudleder van Mensing zal aangebracht worden. Dan komen wij in een grooten hoogen hal, waar vitrines komen te staan met textiel werk van de dames, van Reesema en Nierstrasz, Verwey, Ymker, Duys, Neetjes, Bake, Oliemans en de Heer Jessurum de Mesquita. Hierna volgt een vertrek dat gemeubeld zal worden door Walenkamp en een inzending van Oscar Haberer, dien daarmede voor dit gedeelte het slot vormen der collectieve inzending, en rest ons nog in 't vervolg op deze wandeltocht te noemen, een vertrek waar de inzendingen van de Friesche Kunstnijverheid, en werken van Jan Kuyper en komen wij aan een vertrek dat gemeubeld zal worden door de firma Jansen uit Amsterdam. Door deze wandeling zijn wij steeds binnen de eigenlijke galerij gebleven, en treden pas door het vertrek van laatst genoemden inzender daarop. Tegen de ruggen van de wanden die de kamers, zoo even genoemd vormen, vinden wij bijna over de geheele galerij stoffen geëtalleerd, ten eerste door een inzending van de Hengelosche trypfabriek, die daarna onderbroken wordt door een inzending van koperwerk van de frma Stokvis, waarvoor een vitrine met figuurtjes van Van der Hoeff of Altorf komt te staan, vervolgens de inzending van de tapijtfabriek „Werklust". Daarna volgt de hoofdingang voor onze collectieve inzending gelegen vlak tegenover de groote trap met bordes, waarover wij het zoo even hadden. Het middengedeelte dezer hoofdingang zal prijken met een monumentaal aardewerk van de fabriek „De Distel" naar een ontwerp van Walenkamp.

Vervolgens komt een wand met tapijten uit de Deventer tapijtfabriek en daarna een terug-springend gedeelte, dat een deel van de zijgalerij vormt waarover wij het reeds hadden, waar de tapijtteekeningen van Kuit en Rensen en naar wij hopen ook van Bouhuijs zullen gehangen worden. Voor deze open ruimte komt een vitrine met werk van Altorf of van der Hoeff, ter flankeering van de vitrine die wij zooeven noemden. Dan krijgen wij een wand (van de kamer Penaat d. w. z. de rug- of buitenzijde) met de Hengelosche tryp, en zijn wij daarmede weer aan het begin van de galerij gekomen, die wij zooeven bij de aardewerkinzendingen begonnen te beschrijven. Gaan wij terug, echter nu met ons gelaat gewend naar het schip van het gebouw, dan vinden wij over de balustrade van de galerij rondom tapijten hangen van de fabrieken Werklust en Deventer, afgewisseld met enkele mooie stukken van onze beste aardewerkinzendingen, terwijl van af het plafond allerlei lichtkronen hangen. Langs deze galerij zijn hier en daar rustbanken aangebracht, die aan den vermoeiden bezoeker gelegenheid tot aangenaam verpoozen en een kijkje over de balustrade zullen verschaffen, hetwelk een aardig en afwisselend gezicht zal opleveren. Komen wij bij de reeds meer genoemde groote trap die naar de benedenzaal voert, dan vinden wij daar een groote vitrine met émail-werk van Eisenloeffel, terwijl aan den anderen kant van deze trap eene vitrine met juweelen van de firma Hoeting zal geplaatst worden.

De groote trap afgaande komen wij op het groote bordes, dat halverwege de hoogte van de benedenzaal ligt, en waar onze grootmeesters der edele metaalkunst met hun werk uitkomen. Daar vinden wij groote vitrines van onzen Jan Brom, Begeer, Eisenloeffel en Voet, en kleinere van Zwollo en Nienhuis, waar tal van kostelijke en begeerlingswaardige zaken het oog van den bezoeker tot een ongekend genot zullen zijn.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 9. *Jury-Rapport Genootschapsprijsvraag.*
Verslag Gewone vergadering, met voordracht van den heer C. W. Nijhoff over „het Meubel".
Populaire voordrachten, voordracht van H. J. M. Walenkamp over: „De versierde elementen van de Woning".
Het buitenverblijf van den heer Bunge in den Aerdenhout; enthousiaste beschrijving door Theo Ruet er. „Het geheel grootsch van opvatting, met fijn gevoel, groote eenvoud en fieren moed uitgedacht en verwerkelijkt. Geen zoeken naar kleine effecten, schilderachtigheden, en wat dies zij; geen navolging van een of andere stijl, uit conventie, uit traditie, of op bevel van den bouwheer; geen geïnspireerd zijn door werk onzer voorgangers, en dit trachten te verbeteren; ook was het geen werk tengevolge van getrouw zijn aan een „principe", doch het werk van een vrij mensch, die *zulke* materialen, kleuren en vormen uitkoos als hem goeddacht; en gansch los zijn van alle, tot heden toegepaste bouwvormen, zuiver oorspronkelijk en .... in hooge mate beschaafd, edel van lijnen, rein van kleur, en rijk door sobere toepassing van tegelversieringen in tegenstelling met de groote vlakke muren, die alleen bekoren door schoone verhoudingen". 2 afbeeldingen worden gegeven van het gebouw, waarvan Prof. Max. Läuger te Karlsruhe architect is.

BERICHTEN

Midd. Tech.-Onderwijs. De Vereeniging tot bevordering van het Middelbaar Technisch Onderwijs te 's Gravenhage, goedgekeurd bij Koninklijk besluit van 10 Februari 1910, Staatscourant 52, brengt onder de aandacht van belangstellenden, dat op Woensdag 30 Maart, e. k. des avonds ten 8 uur in het „Toussainthuis" te 's-Gravenhage, een bijeenkomst zal plaats hebben, waarop het doel van de Vereeniging nader zal worden uiteengezet.
Introductie te verkrijgen bij den secretaris, den Heer J. W. Blom, Rozenburgstraat 21 te 's Gravenhage.
Monumenten in onze Koloniën. Bij Kon. besluit van 7 Juli 1903 werd een rijkscommmissie ingesteld voor de beschrijving van monumenten van geschiedenis en kunst in Nederland. De voorloopige werkzaamheden voor deze beschrijving zijn reeds belangrijk gevorderd, en het wordt zeer gewenscht geacht, de hiervoor te verzamelen gegevens aan te vullen met een overzicht van wat op dit gebied nog aanwezig is in de koloniën en vroegere bezittingen van het rijk, voor zoover ontstaan door Nederlanders en onder hun directen invloed.
De rijkscommissie heeft er zich van verzekerd, dat de minister van binn. zaken bereid is zijn medewerking voor de verwezenlijking van dit plan te verleenen. Mr. dr. J. C. Overvoorde, archivaris van Leiden en conservator van het Stedelijk Museum aldaar, heeft zich bereid verklaard, dit werk voor eigen rekening te beginnen, wanneer dit kan geschieden met behoud van de door hem bekleede betrekkingen.
Voor zoover het de betrekking als archivaris betreft, hebben B. en W. van Leiden daaromtrent reeds gunstig beschikt. Als conservator van het Museum behoeft de heer Overvoorde echter verlof van den gemeenteraad. B. en W. geven nu den raad in overweging, den heer Overvoorde met ingang van een later door hen te bepalen datum voor den tijd van ten hoogste 12 maanden verlof te verleenen buiten bezwaar van de gemeentekas uit zijn betrekking van conservator van het Stedelijk Museum De Lakenhal en voor den duur van dit verlof te benoemen tottijdelijk conservator Prof. Dr. W. Martin, directeur van het Mauritshuis te 's Gravenhage tegen een bezoldiging, berekend naar een wedde van f 600 in het jaar.

LAATSTE BERICHTEN.

Door den heer W. J. DE GROOT is 30 December 1909 aan het Hoofdbestuur onzer Maatschappij de volgende brief geschreven:

AMSTERDAM 30 December 1909.

Den WelEd. Geb. Heer A. SALM G.B.zn.,
Voorzitter der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Alhier.

Hooggeachte Voorzitter.
Op de Agenda voor onze Hoofdbestuursvergadering van 4 Januari e.k., welke vergadering ik tot mijn spijt óf niet, óf slechts in den namiddag zal kunnen bijwonen, staat vermeld als laatste punt: „Uitschrijven der Verkiezingen". Dit geeft mij aanleiding U thans mede te deelen, dat ik in aansluiting aan het door mij gesprokene ter Algemeene Vergadering van 17 Februari j.l. met de a.s. Mei-vergadering mijne Bestuursfunctie wensch neder te leggen en alzoo ook in die vacature zal zijn te voorzien.
Het wil mij toeschijnen, dat mijne belofte voor de zorg der inrichting van de administratie door mij is nagekomen en het verder behoort tot de competentie van het bureau der Maatschappij, bestaande uit daarvoor aangestelde en bezoldigde personen, om dit administratief beheer dagelijks op nauwkeurige wijze te voeren.
Tot het nederleggen mijner bestuursfunctie en het niet weder aanvaarden van eenige andere, moet ik overgaan omdat mij bovendien dit jaar is gebleken, dat een conscientieuse naleving der plichten welke voor mij bestaan ten opzichte van mijn openbaar ambt, van andere vereenigingen waarin mij ook belangrijke bestuursfuncties zijn opgedragen en van mijn gezinsleven, mijne werkkracht dreigt te zullen overschrijden.
Ontvang de verzekering, geachte Voorzitter, dat mij Uwe groote toewijding en zelfopoffering aan de belangen der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, mij van zoo nabij gebleken en welke belangen ook mij zeer ter harte gaan en zullen blijven gaan, de meest aangename herinnering zullen achterlaten van ons samenwerken in de moeitevolle tijden in het leven onzer Maatschappij, welke tijden naar wij hopen mogen, voor het grootste deel tot het verledene behooren.
Het zal door mij op prijs worden gesteld indien U mijne medebestuurderen ter vergadering met den inhoud van dit schrijven in kennis zult willen stellen en tevens daarna dit schrijven in ons orgaan zult willen doen opnemen, opdat de Architect-leden zich tijdig kunnen beraden op de keuze van candidaten, waarbij zij naar mijne meening eene geschikte leiddraad en meest vreedzame oplossing zullen vinden in het raadplegen der candidatenlijst nog betrekkelijk kort geleden samengesteld en daarbij letten op het toen door de candidaten behaalde stemmencijfer.
Met gevoelens van Hoogachting.

UEd. dw.
was get. W. J. DE GROOT.

Met het oog op den lof, in dezen brief den voorzitter onzer Maatschappij toegezwaaid, meende deze, dat opneming in zijn geheel van dit schrijven in het Orgaan der Maatschappij minder wenschelijk was.
Waar echter de heer de Groot er terecht prijs op stelt inzake zijne aftreding den leden mededeelingen te doen, heeft de meerderheid der Commissie van Redactie gemeend alsnog dezen brief te moeten opnemen.

30ste JAARG. – 2 APRIL 1910. – No. 14.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. ▪ H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., ▪ Redacteur: J. GRATAMA. ▪
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. ▪ Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. ▪ Uitgevers: MOUTON & CO. ▪ ▪ ▪ Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Architect-Leden. — Verkiezing Hoofdbestuur. — Voorstellen Mei-vergadering. — Vergadering Afd. 's Gravenhage. — Bespreking Partiëele Aanbesteding. — Tentoonstelling Reisschetsen. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Verkiezing Hoofdbestuur. — Het Ontwerp-Frowein voor aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis, door J. Gratama. — Van den nieuwen Duitschen Rijkswet tot het waarborgen van vorderingen voor leverantiën ten behoeve van Bouwwerken. — Sociale Hygiëne en Techniek, XV, door J. L. B. Keurschot. — De St. Eusebius kerk te Arnhem, vervolg, door H. Portheine Jr. — Stucwerk van A. L. v. d. Lee. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

De Algemeene Meivergadering is vastgesteld op **Woensdag 25 Mei**.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR

op Woensdag 6 April ten 10½ ure in het Maatschappelijk Gebouw; op de Agenda komt voor o. a.
Vaststelling Candidaten dubbeltal Commissie van Redactie.
Vaststelling Reglement Commissie t. behart. van de Vakbelangen van den Architect.
Bespreking Concept Nationale Prijsvraagregelen,

VERGADERING VAN DE ARCHITECT-LEDEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

OP WOENSDAG 6 APRIL, des n. m. ten 1½ ure in het Maatschappelijk gebouw, Marnixstraat 402, Amsterdam, ter bespreking van het Concept Nationale Prijsvraagregelen. Zie Bouwkundig Weekblad 1910 no. 12 blz. 134 e. v.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

Art. 4 van het Alg. Huish. Reglement bepaalt: De candidaatstelling voor het Hoofdbestuur geschiedt minstens 6 weken vóór de verkiezing in het orgaan der Maatschappij door minstens 10 Architect-Leden, of door de wettige vergadering van Architect-Leden eener Afdeeling, speciaal tot dat doel geconvoceerd.
Het tijdstip der verkiezing wordt vastgesteld door het Hoofdbestuur en minstens 2 maanden voor het vastgestelde tijdstip gepubliceerd in het orgaan der Maatschappij.
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.

In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat op de Algemeene Meivergadering, vastgesteld op Woensdag 25 Mei, 4 leden voor het Hoofdbestuur gekozen moeten worden, tengevolge van het aftreden der heeren: W. J. DE GROOT, G. W. VAN HEUKELOM, D. E. C. KNUTTEL en A. SALM G.Bzn.
De heer De Groot legt zijne functie neer; de overige heeren treden volgens rooster af en zijn herkiesbaar.
Met het oog op den termijn, vastgesteld in bovenstaand

artikel, worden de *candidaatstellingen* ingewacht tot uiterlijk *Woensdag 6 April* aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

VOORSTELLEN ALG. MEIVERGADERING.

Statuten Art. 31 bepaalt:
Geen voorstel wordt ter Algemeene Meivergadering behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 6 weken vóór die vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.
Echter kan in dringende gevallen over voorstellen worden beslist, zonder dat deze binnen den bepaalden termijn bekend zijn gemaakt, mits zoowel het Hoofdbestuur als twee derden der aanwezige stemgerechtigde leden er vóór zijn een besluit te nemen. Het Hoofdbestuur kan een dusdanig voorstel van mondeling praeadvies doen vergezellen, terwijl in het algemeen de voorstellen, die op de vergadering zullen worden behandeld, met de toelichting en zoo noodig een praeadvies van het Hoofdbestuur, in het orgaan der Maatschappij worden bekend gemaakt.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met dames op Vrijdag 8 April 1910 des avonds te 8 nur, in zaal 4 van het Zuid-hollandsch Koffiehuis.

Agenda:
1. Mededeelingen van het Bestuur.
2. Voordracht van den heer G. Knuttel, Bouwkundig Ingenieur te Groningen.

Onderwerp: Toepassing van Driehoeksystemen bij het ontwerpen van Bouwwerken.
Gedurende de vergadering zullen werken worden geëxposeerd van Berlage, de Bazel, van Boven e. a.

J. F. VAN HOYTEMA, 1e Secr.
200 Malakkastraat.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN.

Daar dezer dagen de tentoonstelling van landhuizen, welke in de zalen van de Permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen in ons Maatschappelijk gebouw gehouden wordt, gesloten wordt, bestaat het voornemen een tentoonstelling van reis- en architectuurschetsen te organiseeren; de Tentoonstellings-Commissie hoopt op de krachtige medewerking van belangstellenden in deze te mogen rekenen.
Heeren architecten, die schetsen zouden willen afstaan, worden beleefd verzocht opgaaf van het aantal, van de grootte der teekeningen en van het eventueele bedrag van de verzekeringssom te willen doen aan den Algem. Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

De heer D. E. C. Knuttel verzocht ons 21 Maart mede te deelen, dat hij zich voor het lidmaatschap van het Hoofdbestuur onzer Maatschappij niet weder herkiesbaar stelt.
Door een onwillekeurig verzuim werd dit bericht niet in het vorig weekblad opgenomen.

HET ONTWERP-FROWEIN VOOR AAN-EN VERBOUW VAN HET HAAGSCHE RAADHUIS.

Het aesthetisch vraagstuk van den eventueelen aan-en verbouw van het Raadhuis te 's Gravenhage wordt beheerscht door twee factoren: 1e. Het oude Raadhuis van 1564 moet behouden blijven; het vormt het fraaiste gedeelte van het complex en moet als kostbaar en zeldzaam specimen van Vroeg-Renaissance ten onzent zijn volle waarde doen blijven gelden.
De gevel Kerkplein van Marot, 1733, niet zonder architectonische belangrijkheid, geeft niet die moeilijkheden gelijk bij het hoekgebouw van 1564, wat betreft aansluiting bij den nieuwbouw, daar de bestaande architectuur aan de Driehoekjes hoogst eenvoudig en ondergeschikt van waarde is.
2e. De eventueele nieuwbouw, groot in verhouding tot het bestaande Raadhuis, eischt met het oog op de beschikbare ruimte en ter vertolking van het karakter van het Gemeentehuis voor het huidige Den Haag een hoogeren en forscheren bouw dan het Raadhuis van 1564, dat bescheiden van schaal is; zoodat aan de Groenmarktzijde het nieuwe Raadhuis, met het front naar het belangrijke gedeelte: Hoogstraat—Groenmarkt—Gravenstraat—Veenestraat, hier tot zijn hoogste beteekenis moet komen, en de omgevende vrij hooge gebouwen: winkels, restaurants enz., moet beheerschen.
Bij eenig nadenken wordt de tegenspraak tusschen deze twee factoren duidelijk: het kleine, in zich zelf afgesloten, bescheiden oude Raadhuisje is terecht door de Commissie in haar Rapport aan B. en W. genoemd: een kunstjuweel, welks fijne, voorname vormentaal geheel in een intieme besloten omgeving past. Het is echter de vraag of het niet noodzakelijk min of meer overvleugeld moet worden door den nieuwbouw, die *uit zijn aard*, in zijn kern grooter, machtiger, hooger moet zijn dan het hoekgebouwtje.
Men spreekt bij dergelijke gelegenheden van takt; met takt moet de aansluiting tusschen oud en nieuw geschieden, en wel zóó, dat beide deelen hun eigen karakter behouden.

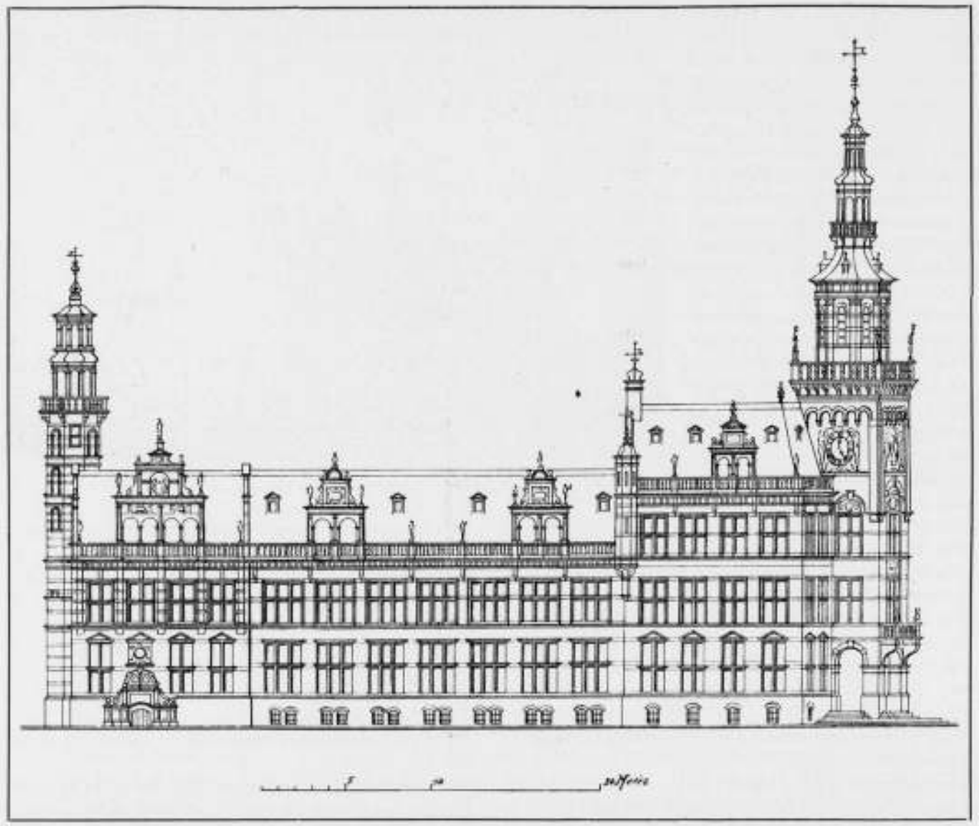

HET HAAGSCHE RAADHUIS IN 1741, naar eene gravure.

Hoe is dit nu bij het ontwerp Frowein? Hierin is de oude architectuur tot voorbeeld genomen voor den nieuwbouw, ja, in vele opzichten is de oude hoofdverdeeling letterlijk doorgezet; zoo loopen in het eerste aan B. en W. aangeboden ontwerp, het plint, de lijsten en banden en de raamreeksen over den geheelen nieuwbouw door, de krachtig sprekende en fraai bewerkte balustrade van het oude gebouw wordt op dezelfde hoogte, iets minder sterk uitspringend, over de 23 M. lange aansluitende partij voortgezet, om daarna een verdieping hooger bij de hoofdpartij Groenmarkt te stijgen.
In het verbeterd ontwerp is de hoofdpartij Groenmarkt meer op zich zelf behandeld, hoewel met Renaissance motieven, maar is het deel, dat het oude Raadhuis met den nieuw-bouw Groenmarkt verbindt geheel dezelfde als in het eerste ontwerp, alleen eenige meters langer.
Wij zullen nu uitsluitend het nieuwe ontwerp nader bekijken, en bemerken dan, dat ook de nieuwe topgevels zijn samengesteld uit motieven, ontleend aan den topgevel — loggia van het oude hoekgebouwtje. Eveneens zijn in den nieuwen toren de op consoles rustende omgang en meerdere contour-profielen terug te vinden in den ouden.
Een en ander wijst er op, dat de heer F. getracht heeft naar een zekere mate van eenheid, wat hem gelukt is. Door die eenheid wordt het oude Raadhuis een *onderdeel* van het geheel.
Deze schijnbare lof is echter tegelijk het bewijs van het foutieve inzicht, dat den architect geleid heeft. Immers, de specifieke waarde van het oude Raadhuis zit *in zijn geheel, bestaande uit den bekenden voorgevel, zijgevel en toren*, zoo fraai zich vertoonend als men van af de Vischmarkt komt. Het rijzige, sprekend uit de hoofdverhoudingen, uit de loggia, den zij-topgevel, den slanken toren met zijn gelukkige verhoudingen en luchtige bekroning en zijn beslisten verticalen dominant, uit de verticale lijnen van pilaster — console — hoofdbalusters — pilaster loggia in den voorgevel, sprekend uit de pilasters in den zijtop. Op bijgaande afbeelding naar een gravure uit 1731 is het boven omschrevene goed te zien.
Is, in zijn geheel genomen, het oude Raadhuis klein maar fier, en spreekt zijn kunstwaarde uit de hoofdverhoudingen, naderbijtredend en deze hoofdverhoudingen niet meer overziende, treft de fijne detailleering van het speelsche ornament, ware kunstwerkjes, die levend zijn van den geest van het geheel en op hunne wijze dezelfde taal spreken. Vandaar dat het oude Raadhuis een compleet meesterstuk is.

Wat doet nu het ontwerp-Frowein? De hoofdverhouding, de *neiging van het geheel* vooral van den ouden voorgevel, *veranderen*, van verticalen in sterk sprekenden horizontalen zin, doordat de geheele aanbouw Groenmarktstraat een overheerschenden horizontalen zin heeft, geaccentueerd door het doorzetten van plint, banden, raamreeksen, balustrade van het oude Raadhuis, waardoor dit laatste in het horizontale gaat méédoen. Wel steekt het oude Raadhuis iets vooruit, maar dit is gering en niet noemenswaard van invloed op het effect.
In het ontwerp Frowein spreekt dus het eigen karakter van het oude Raadhuis niet of slechts weinig, opgenomen als het is in den sterken horizontalen indruk van de aansluitende partij.
Is dus hiermede aesthetisch het ontwerp niet geslaagd te noemen, een gevolg van het doorzetten der hoofdvormen, van de banden die in letterlijken zin het oude aan het nieuwe verbinden, van de eenheid, is dat het bescheiden oude Raadhuis *noodzakelijk* vergeleken wordt met den grooteren nieuw-bouw en nog meer zijn fierheid, zijn betrekkelijke grootheid verliest. Ook de nieuwe toren zal, door zijn stijl overeenkomstig met den ouden, tot vergelijkingen uitlokken, hoewel door de perspectivische werking dit niet zoo opvallend zal zijn als bij de gevelarchitectuur.
De architectuurwaarde van den toren en van de nieuwe hoofdpartij zal ik, daar het hier in hoofdzaak om het beginsel gaat, onbesproken laten.
Afgezien van de al of niet aesthetische wenschelijkheid, over de Gr. Halstraat een overbrugging te maken naar het Bijgebouw, moet erkend worden, dat de heer Frowein hiervoor een architectonische en met het geheel samenhangende oplossing heeft gegeven, wat niet van het ontwerp Schadee of Vrijman gezegd kan worden.

Het is den heer F. niet gelukt met takt aansluiting tus-

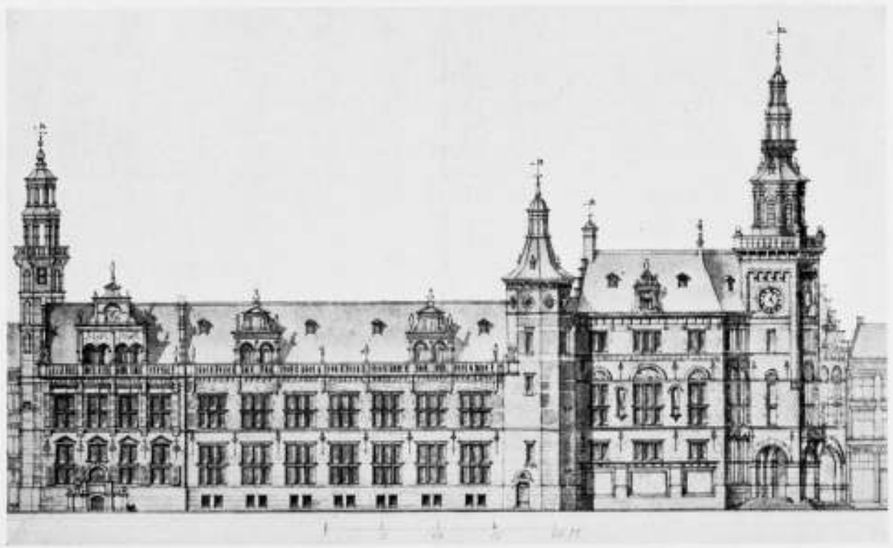

EERSTE ONTWERP VOOR AAN- EN VERBOUW VAN HET HAAGSCHE RAADHUIS INGEDIEND BIJ B. en W.
Architect J. F. L. FROWEIN.

schen het oude en nieuwe te maken, en het ligt ook wel eenigszins voor de hand dat de goedkoope gedachtengang, bij de aansluiting de hoofdmotieven van den ouden gevel door te zetten, in deze zoo gevoelige en moeilijke kwestie geen goede aflossing zou zijn.
Merkwaardig resultaat! Terwijl oorspronkelijk de heer F. de opvatting gehad zal hebben het oude Raadhuis het geheel te laten beheerschen, verdwijnt ten slotte grootendeels het oude bouwkunstwerk in het resultaat.
Laten wij ons eens voorstellen, dat ook aan de Kerkpleinzijde het oude Raadhuis op dezelfde wijze was aangebouwd; het zou dan van zelfstandig, fier monument een hoekpartij van een enorm breed complex geworden zijn en zijn oorspronkelijk karakter zou niet meer spreken.
Is het inderdaad ernst met het, in zijn eerste verschijning en als geheel, behouden van de artistieke waarde van het oude Raadhuis, dan mag een zoo compleet kunstwerk maar zoo niet verlengd worden met ± 30 M. gevel!
Men schijnt nog niet algemeen in te zien, dat een goed bouwkunstwerk in deze inderdaad te vergelijken is met een complete schilderij-compositie, waarbij verlenging van het doek en doorschildering der compositie, in *den geest* der compositie (niet eens door den oorspronkelijken kunstenaar!) het stuk ernstig benadeelt of volkomen bederft.
Is toevoeging beslist noodig, dan moet deze *iets anders* zijn dan het origineel; de nieuwe bouw aan het Haagsche Raadhuis, moet, ter wille van het oude, een andere vormenspraak hebben.

Tot deze conclusie kom ik ook, wanneer de moreele waarde van het ontwerp F. nader beschouwd wordt. Als we bedenken, dat het oude Raadhuis een architectuur heeft, die in 1564 de omgeving van betrekkelijk kleine burgerhuizen beheerschend, toch geheel het karakter van onze vroeg-Renaissance: namelijk kleinburgerlijkheid, bezit, te meer nu uitkomend naast den aanbouw van 1733, waarin de grootere opvatting van den Barocktijd (hoewel minder bezield) spreekt, nu verschillende moderne winkels en grootere café's er om heen gebouwd zijn, dan is het vreemd te zien, dat voor

PERSPECTIEF EN ZIJGEVEL VAN HET VERBETERD ONTWERP AAN- EN VERBOUW VAN HET HAAGSCH RAADHUIS.
Architect J. F. L. FROWEIN.

den aanbouw, in onzen tijd, die niet het klein burgerlijk karakter heeft, toch de stijl (in hoofdzaak) van 1560 gekozen wordt. Nog vreemder wordt het, als we bedenken, dat de aanbouw eenige malen grooter is dan het oude Raadhuis, zoodat het groote geheel in het teeken van het kleine moet staan, wat dan ook in het ontwerp F. letterlijk het geval is.
Niet de voor onze samenleving, voor ons modern gemeentebestuur kenmerkende eischen komen in dit ontwerp tot uiting.
De indruk wordt gewekt dat de heer F. getracht heeft, aan de grootere eischen van het huidige gemeentebestuur te voldoen door de ruimten, ramen, verlichting van 1560 als voorbeelden te nemen.
De heer F. zegt, dat de plooibaarheid, die de Hollandsche Renaissance uit het midden der 16e eeuw toelaat in vorm en groepeering zich uitstekend eigent om aan de meest veelzijdige eischen van onzen tijd te kunnen beantwoorden.
Dit is waar, als dan maar goed begrepen wordt, wat onder „onzen" tijd verstaan moet worden. Verstaat men hieronder: een *niet* specifiek zich indenken in het wezen van den modernen tijd, in zijn behoeften, zijn vermogen, zijn eischen, zijn technische en hygiënische verbeteringen, zijn bij vroeger vergeleken geheel gewijzigde levensverhoudingen en sociale groepen, zijn intellectueele beteekenis, in een woord, verstaat men hieronder *niet* het wezen van den modernen mensch, maar acht men het kenmerkende van onzen tijd het blijven hangen aan het oude als steun bij gebrek aan eigen nieuw inzicht, het „moderniseeren" van oude vormen, daar men het moderne leven niet begrijpt en dus ook diens specifieke eischen en bouwkunstige vormen niet tracht te geven, is men dus niet een modern bouwmeester, dan heeft men in zekeren zin gelijk met te zeggen, dat onze tijd zich nog van de Renaissance kan bedienen.
Inderdaad is de Renaissance, niet als constructie maar als vormverschijning, zeer plooibaar; we behoeven slechts aan de stijlnamaak in de 80er jaren te denken om te weten, hoe de Renaissance nog toegepast of aangeplakt kan worden op moderne bouwwerken; hoe zelfs nieuwe materialen als ijzer een mager Renaissance kleedje konden krijgen. Ja, dat de Renaissance-vorm (zoowel in zijn voor-, middel- als laattijd) nog in *onzen* tijd gewild is, bewijzen vele gebouwen uit den allerlaatsten tijd; is Holland niet in „Renaissance" vertegenwoordigd op de Brusselsche Tentoonstelling in ..... 1910!
We weten nu wel, wélke diepe, levende, artistieke waarde we daaraan moeten hechten. Neen, ik vergis me, het blijkt dat we nog niet allen dit weten.
Daarom zij het hier nog eens gezegd: het voortbouwen op die artistieke beginselen der Renaissance, welke ook van onzen tijd zijn, kan niet anders dan goede en ware architectuur in den modernen tijd bevorderen. Deze worden dan als *beginsel* erkend en ook als zoodanig aanvaard, niet echter overgenomen in den specifieken *vorm*, welke de menschengeest voor 300 jaren er aan gaf, maar tot vorm gemaakt door onzen eigen geest.
Hiervoor moet men zijn een moderne bouw-kunstenaar, behoorend tot het nieuwe geslacht.
De question brûlante van moderne kunst tegenover gemoderniseerde oude wordt hierdoor aangeraakt.
Hierover een volgenden keer. J. G.

VAN DE NIEUWE DUITSCHE RIJKSWET TOT HET WAARBORGEN VAN VORDERINGEN VOOR LEVERANTIËN TEN BEHOEVE VAN BOUWWERKEN.

Uit de „Deutsche Bauzeitung"

door den Reg. Architect K. GOLDSCHMIDT te Berlijn.

I. DE INVLOED VAN DE WET OP HET BEDRIJF VAN DEN ARCHITECT.

Op den eersten Juni 1909 zijn rijkswet geworden de, in de „Deutsche Bauzeitung" meermalen behandelde, wetsontwerpen tot het waarborgen van bouwvorderingen, d. z. vorderingen voor leverantiën ten behoeve van bouwwerken, overeenkomstig de laatste redactie van de Rijksdag-Commissie (verg. Jaargang 1909 blz. 35). Aan de zaak zelve is niets meer te veranderen en men moet zich dus maar naar de wet schikken.
De kleine patroons echter, die door de wet beschermd zouden worden, zullen in de eerste plaats schade lijden. Het bouwen zal van de minder bemiddelde aannemers overgaan op de groote kapitaalkrachtige maatschappijen en deze zullen, wanneer zij het werk zelf niet uitvoeren, de kleine aannemers daarmede toch bijna niet belasten. Maar ook wij, de architecten, zullen nadeel ondervinden. De groote maatschappijen zullen zich bij uitzondering tot een zelfstandigen architect wenden, het meerendeel der werken zal in eigen Bureaux ontworpen worden en het gevolg zal zijn, voor ons gebrek aan werk en voor de bouwkunst heerschappij der „Schablone".
De wet bestaat uit 2 hoofdstukken. Het eerste heet „Algemeene maatregelen tot waarborging", het tweede „Zakelijke waarborging der bouwvorderingen". Het eerste is sedert 1 Juni voor geheel Duitschland een geldende wet. Het is dus verplichtend, dat men een „Bouwboek" bijhoudt, ook mogen de ontvangers van bouwhypotheken dit slechts tot betaling gebruiken, der contractueel bij den bouw betrokken crediteuren. Het tweede deel, dat de in het bouwvak diep ingrijpende bepalingen bevat, wordt eerst bij gewestelijke verordening voor bepaalde gemeenten van kracht, na het hooren van de verschillende belanghebbende lichamen.
In den Rijksdag werd door verschillende sprekers den wensch geuit, dat men het eerst alleen met de bepalingen van het eerste hoofdstuk zou probeeren, en tot de invoering van het tweede overgaan, als de uitwerking van het eerste ontoereikend mocht blijken.

Daar de regeering op dezen behartenswaardigen wensch niet inging, is het aan te nemen, dat de groote steden zeer spoedig met de invoering ook van het tweede deel gelukkig gemaakt zullen worden, zoodra men met de oprichting van de desbetreffende gemeentelijke bestuurslichamen „Bauschoffenämter" gereed is. Het loont daarom de moeite, reeds nu in te gaan op de hier en daar gewijzigde verhouding van den architect tot den bouwheer en op zijne vergroote verantwoordelijkheid tegenover dezen en tegenover de aannemers.

Door het eerste hoofdstuk der wet wordt de werkzaamheid van den uitvoerenden architect weinig gewijzigd. De verplichting tot het bijhouden van het bouwboek wordt uit den aard van dit boek aan den bouwheer opgelegd. Daarentegen zal de architect, ingeval de bouwheer met bouwhypotheek werkt, nog meer nauwgezet dan vroeger er voor moeten zorgen, dat iedere, ook nog zoo kleine arbeid, of levering schriftelijk in contractvorm wordt opgedragen, daar een wettelijke aanspraak op het voor den bouw beschikbaar gestelde geld slechts zij hebben, die bij de stichting van een gebouw betrokken zijn, op grond van een werk-, dienst- of leveringscontract. De aannemer kan dus niet volstaan met mondelinge overeenkomst, noch met prijsopgave per eenheid. Uit de overeenkomst moet altijd den geheelen omvang van het werk en de betalingsvoorwaarden blijken.

Wordt ook het tweede deel van wettelijke kracht, dan kan de architect in het ontwerpen van het contract niet voorzichtig genoeg zijn. Ontstaan geschillen over de grootte der vordering van den aannemer, dan kan deze, tot na de rechterlijke beslissing, een hypotheek, ten laste van den bouwheer vestigen overeenkomende met het voor den bouw gecontracteerde bedrag. Hij bereikt daarmede, dat de laatste eerst na die beslissing zijn hypotheek kan afsluiten, tenzij hij in de gelegenheid is eene cautie te stellen, gelijk aan de som waarover het geschil loopt.

Het 2e hoofdstuk van de wet wil eene rechtstreeksche waarborg der „bouwvorderingen" bieden. Tot dit doel wordt bepaald, dat een deel van het hypotheekboek, gedurende den bouw, alleen opengesteld wordt voor het inschrijven van vorderingen ten laste van den bouw. Deze beperking geschiedt door het invoeren van een bouwaanteekening, hetgeen plaats vindt zoodra $^{3}/_{4}$ van het bedrag der geschatte bouwkosten als hypotheek gevestigd is. Het totaal bedrag der vorderingen voor den bouw verschuldigd mag niet te boven gegaan worden. Bevinden zich binnen deze speelruimte reeds vroeger gevestigde hypotheken, dan moeten deze door den bouwheer afgelost worden, of indien hem dat niet mogelijk is, moet een „Differenzkaution" gesteld worden.

Bouwhypotheken tot het bedrag, dat werkelijk betaald is aan de aannemers voor den bouw, of hun crediteuren voor aan den bouw plaatsgevonden leveranties, kunnen steeds gevestigd worden.

Onder den vigeur van het tweede wetshoofdstuk zal het geven van bouwverlof veel langer duren dan vroeger. Heeft men een verzoek ingediend, dan behoort het tot de taak van het bouwtoezicht, de aanvrage voor een bouwaanteekening in het hypotheekboek bij het bevoegde gerecht aanhangig te maken. Dit kan echter eerst geschieden, wanneer het tot het doel ingestelde „Bauschoffenamt" de waarde van het stuk grond en onder zekere omstandigheden ook de waarde van het te stichten gebouw geschat heeft. Heeft het bouwtoezicht, in het bezit van deze schatting, het voorstel bij het gerecht ingediend en heeft dat laatste de invoering van de bouwaanteekening in het hypotheekboek bekrachtigd, dan zal eerst het technische onderzoek van het project kunnen plaats vinden. Men zal dus wel niet zoover misschatten, als men een half jaar rekent voor het verkrijgen van een bouwverlof.

Deponeert de bouwheer, om de boeking van de bouwaanteekening te ontgaan $^{1}/_{3}$ van de bouwkosten, dan kan de architect zich niet beperken tot de tot nu toe voor de bouwvergunning gevorderde stukken. Hij moet eene beschrijving van den bouw en waarschijnlijk ook een raming van de kosten indienen als grondslag voor de schatting van het uit te voeren bouwwerk door het „Bauschoffenamt".

De bezwaren, die verder uit hoofdstuk 2 der wet voortvloeien, zijn verschillend; dat hangt er van af, of de bouwheer:

1. $^{1}/_{3}$ der bouwsom deponeert tot vermijding der boeking van de bouwaanteekening, of
2. dezen waarborg niet stelt, maar uit eigen middelen het bouwwerk uitvoert, of eindelijk
3. uitsluitend met hypotheekgelden bouwt.

In de beide eerste gevallen wordt zijne verantwoordelijkheid weinig verhoogd, in het derde geval is dit anders; dit zal echter het meeste voorkomen. Hiervoor zij in het bijzonder naar § 34 van de wet verwezen, die voor bouwheer en architect onaangename gevolgen kan hebben. Deze paragraaf luidt:

„De ten behoeve van den bouw te vestigen hypotheek heeft den voorrang boven andere hypotheken, indien met het daarmede verkregen geld eene vordering ten laste van het bouwwerk voldaan is; hetzelfde geldt ten opzichte van gelden aan de eigenaars verstrekt tot een bedrag overeenkomend met een door deze gedelgde „bouwvordering". Komen „bouwvordeningen" niet voor, dan heeft de bouwgeldhypotheek den voorrang; het kan echter ook zijn dat de geldschieter bij het verstrekken van het geld, tengevolge van een grove nalatigheid, onbekend is met het bestaan van een vordering ten laste van den aannemer. Het maakt geen verschil of de ten laste van den aannemer bestaande vorderingen — de z. d. bouwvorderingen — niet voldaan worden omdat deze niet over toereikende middelen beschikt, tot voldoening zijner schuldeischers of dat hij niet het plan heeft deze vordering geheel te voldoen.

De zin van deze paragraaf, die voor den architect van bijzonder belang is, zij door een voorbeeld verduidelijkt: Een timmerman-aannemer heeft voor zijn aandeel in de werkzaamheden voor den bouw een overeenkomstige betaling ontvangen. Dadelijk daarna wordt, voor onverschillig welke schulden, op de ontvangen gelden beslag gelegd of moet hij zijne betalingen staken zonder zijnen houthandelaar voor het hem, voor het betreffende bouwwerk, geleverde hout te hebben betaald. Voor dit geval is dan de geldschieter verplicht den laatsten het verlies te vergoeden, zoodra deze hem bewijzen kan, dat hij met het doen der betaling aan den timmerman-aannemer een grove nalatigheid heeft begaan. Opvallend is dat zooals uit dit voorbeeld blijkt, dat de eisch tot schadevergoeding wegens nalatigheid aan den geldschieter en niet aan den bouwheer gesteld wordt. Daar de geldschieter niet rechtstreeks bij den bouw betrokken is, de handelingen der ondernemers en de ondernemers zelf niet kent, sprak het als van zelve, dat de bouwheer het meest in de termen viel, voor de betaling te worden aangesproken. Deze is echter niet gekozen, omdat de geldschieter gewoonlijk meer kapitaalkrachtig is, waardoor de benadeelde leveranciers meer uitzicht hebben om aan hun geld te komen. Het is den geldschieter onder zulke omstandigheden niet kwalijk te nemen, wanneer hij de overname dezer verplichting tot schadevergoeding van den eigenaar van het bouwwerk verlangt en dat deze op zijn beurt probeeren zal ze zijnerzijds den architect, die het werk leidt, op den hals te schuiven. Met een zeker recht kan hij aannemen, dat de architect eene grove nalatigheid het gemakkelijkst kan ontgaan, daar hij de aannemers het beste kent en hun meestal op zijn voorstel het werk wordt opgedragen. Neemt nu een architect onvoorzichtigerwijze zulk een verantwoordelijkheid over, dan kan hij niettegenstaande de grootste voorzichtigheid, in onaangenaamheden gewikkeld worden, daar het niet vooruit te zeggen is, wat het gerecht onder grove nalatigheid verstaat.

Een voorbeeld: Een architect weet, dat een fabrikant voor een zeker werk geschikt is. De fabrikant krijgt op aanwijzing van den architect na goed uitgevoerd werk het hem toekomend bedrag. Het ongeluk wil, dat hij de leveranciers van het materiaal niet kan betalen, dus zal deze tegen den geldschieter en in de laatste instantie tegen den architect doen gelden, dat deze zeer nalatig heeft gehandeld, toen hij den fabrikant het certificaat van betaling heeft gegeven, daar hem van te voren de mindere soliditeit van den man bekend was. Het is niet uitgesloten, dat het gerecht den leverancier in het gelijk zal stellen.

Een overeenkomstig geval is het, wanneer den architect omtrent een aannemer, die aan den bouw bezig is en bij hem in financieel opzicht goed bekend is, gegronde of ongegronde geruchten ter oore komen. Houdt hij niet dadelijk zijne betalingen in, waarbij het nog zeer twijfelachtig is, of hij daartoe gerechtigd is, dan kan hem ook in dit geval, als er vorderingen op dien aannemer zijn, bij een eventueel faillissement van den aannemer mogelijkerwijze grove nalatigheid verweten worden. Waren de geruchten echter ongegrond, dan heeft hij door het niet afgeven van het certificaat op zijn minst den aannemer in zijn crediet zeer benadeeld.

(Wordt vervolgd.)

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XV.

DE VOLKSHUISVESTING TE ARNHEM. Ook voor de Arnhemsche volkshuisvesting kon de Woningwet niet als een weelde-artikel worden beschouwd; ook in Arnhem heerschten en heerschen woningtoestanden, die veel krachtiger dan mogelijk is, ingrijpen behoefden en behoeven.

Voor hen — die vanuit alle oorden van ons land gewoon zijn een gedeelte van hun vacantie in Gelre's hoofdstad door te brengen, om te genieten van het overweldigend schoone, dat de natuur hier hun biedt; voor wien het majestueuse van een landgoed als Sonsbeek ieder jaar weder nieuwe bekoringen heeft; in wien Arnhemsch omstreken — met hun sterk geaccidenteerde landouwen, met hun schilderachtige golvingen, afwisselend bedekt met beplantingen in rijke kleurennuanceering; weiden, bezaaide en juist omgespitte akkers, aardappel- en korenvelden, gele lupinen, dennenbosch, akkermaalshout, groene of bloeiende heiden — telkens weer nieuwe en verhevener indrukken achterlaten; die hun stadswoningen zijn ontvlucht — voor eenige dagen — om vanaf de hoogten ten Noorden en Westen rustig te genieten van de heerlijke, de verrukkelijke, de onvolprezen panorama's van de in de laagte gelegen stad, ten Zuiden omsloten door die breede, zilveren grens van vader Rijn en waarachter de Betuwe in een wasig groen als één groote weide zich uitstrekt, voor die allen zal, om hee te overtuigen wellicht meer noodig zijn dan alleen onze *bewering*, dat ook in Arnhem de aard der volkshuisvesting zoo absoluut in strijd was — niet alleen met de schoone natuur, maar ook met de meest elementaire eischen haar te stellen, dat de Woningwet ook hier een zegenrijke uitwerking moest hebben.

En toch is het zoo! Ook Arnhem heeft zijn smalle, donkere en sombere stegen en sloppen; ook Arnhem is rijk bedeeld met vochtige, sombere krotjes, waarin bijna nooit een zonnestraaltje doordringt, en waarin alleen uit het aangrenzende slopje „versche" lucht kan worden verkregen; sombere krotjes met den voorgevel aan het smalle, donkere straatje en verder aan alle zijden ingebouwd; sombere krotjes met natte muren, vettig-klamme steenen vloeren, stinkende privaatton, rijkelijk sneeuw en regen doorlatend dak, naden en reten opvullend wand-gebroed; krotjes met te weinig ruimte, om den bewoners van verschillend geslacht in staat te stellen in de minste mate te voldoen aan de eischen van goede zeden en beschaving; krotjes, die geen *menschenwoningen* mogen heeten; krotjes, die een bespotting, een aanfluiting zijn van menschenverblijven voor hen, die na genotvolle uren in de goddelijk schoone omgeving te hebben doorgebracht, in de stad terug keeren.

En toch — het zij hier dankbaar erkend — onze stad was eenmaal honderden van die mensch-onteerende holen rijker; bij honderdtallen heeft de sloopershamer

de broeinesten van allerlei kwaad in de laatste jaren geveld en plaats doen maken voor betere, aan matige eischen van hygiëne en comfort beantwoordende volkshuisvesting.

Van gemeentewege is zeer veel gedaan tot verbetering dier volkshuisvesting, maar het leeuwenaandeel in dien hervormingsarbeid heeft gehad de in 1894 opgerichte woningvereeniging „Openbaar Belang"; van de groote verbeteringen, aangebracht in de huisvesting der Arnhemsche volksklassen te gewagen, zonder daarbij een eere-saluut te brengen aan „Openbaar Belang," verraadde, in den ingewijde tenminste, weinig waardeering.

Welnu, aan de geschiedenis, doel en resultaten van deze woning-vereeniging hopen wij een volgend artikel te wijden, om deze inleiding te besluiten met een aanhaling uit het eerste jaarverslag:

„In de tweede plaats kwam de beslissing welk soort van „woningen zou worden gebouwd en werd aangenomen „dat het zouden zijn woningen van één verdieping, elk „met eigen erfje, behalve aan de Oranjestraat waar, „door de verkoopsvoorwaarden van den grond, twee „verdiepings-woningen werden geëischt."

Uit dezen enkelen zin blijkt al dadelijk, dat door „Openbaar Belang" een ommekeer in den arbeiderswoningsbouw, als hier usance was geworden, werd voorbereid.

Arnhem, Maart 1910.

J. L. B. KEURSCHOT.

DE ST. EUSEBIUS OF GROOTE KERK TE ARNHEM.

(Vervolg van pag. 155.)

III.

In het derde raam aan de westzijde zal het gebrandschilderd glas zijn geweest, dat Keizer Karel V, den 15en Februari 1545 aan de kerk schonk „voor een glaesen vensteren gefigureert met syne M. wapenen ende personen, waartoe hij 150 pond van 40 vl. gat.

In de kapel placht het Hof dagelijks de mis te hooren, welk hof later de Kanselarij van Gelderland werd en in 1542 hiertoe werd hervormd door Keizer Karel V.

De toegang was aan de zijde van de Kippenmarkt, waarschijnlijk door de portiek, welke zich in de westzijde van het noordelijk transcept bevindt, want de tegenwoordige toegang werd in 1783 gemaakt.

Naar de bouworde te oordeelen van het gewelf, dagteekent ongeveer van dienzelfden tijd de kapel aan de zuidzijde van den toren aan het einde van den zuidelijken beuk. Dit was de Raadhuiskapel, waarin de Raad de mis bijwoonde alvorens te vergaderen.

Hierin waren ook gebrandschilderde glazen, want in 1590 wordt gesproken van het Schepenglas onder den toren waartoe door den Magistraat, den 23 Augustus, aan de kerkmeesters 20 daaldels werden toegelegd om dit te laten repareeren. Volgens de Schepenacten werd in deze kerk een gebrandschild glas gemaakt waarvan Johan van Campen de vervaardiger was en mogen dus aannemen, dat dit hier werd geplaatst, toen de Raadhuiskapel te gelijkertijd met de St.-Annakapel werd voltooid. Het is vermoedelijk voor een der overige twee ramen in deze kapel, dat in 1702 voor rekening der provincie een gebrandschilderd glas werd gemaakt, waarvan de vervaardiger N. van Vleuten was, aan wien op zijn verzoek, den 19 Januari 1703, tot een vereeringe van de te maken wapens van de Provintie en vier Hoofdsteden in 't glas van de Groote Kerk alhier, de summa van XX pond, ad XL groten Vlaems 't pond," werd toegelegd.

Deze kapel werd in 1855, volgens een project van den heer E. Wansink door eene zoldering in tweeën verdeeld, waarvan het benedengedeelte nu tot bergplaats en het bovengedeelte tot Kerkvoogden- en Consistoriekamer dient. Deze wijziging werd toen voor f 1148.— uitgevoerd door den mr. timmerman W. Lensink.

Tot toegang van deze Kerkvoogden- of Consistoriekamer werden in 1895 de in den zijbeuk zijnde trappen met bordes gemaakt. Op de posten hiervan prijken schildhouders met de wapens van de abdij van Prümen, die oorspronkelijk het „jus patronatus" der kerk bezat, en van Graaf Casimir van Nassau-Katzenellenbogen, die dit recht in 1606 aangekocht en tot 1611 uitoefende, toen hij het aan de magistraat afstond.

Een derde kapel, welke reeds van 1452 dagteekent en waarop wij reeds wezen, is aan de zuidzijde van den zuidelijken beuk en ongeveer in het midden hiervan. Dit was waarschijnlijk eene kapel, welke ter eere van St.-Eusebius werd gesticht en waarin zijne relieken werden bijgezet.

Toen toch in 1452 met het bouwen der kerk werd aangevangen, werd zij behalve aan St.-Marten ook aan St.-Eusebius gewijd. Terstond werden toen pogingen aangewend om de relieken van laatstgenoemden heilige voor de kerk te bekomen. Vermoedelijk had hertog Arnold dit op zich genomen, toen hij, in het jubeljaar 1450, naar het Heilige Land en tevens naar Rome ging waar hij tweemaal door den Paus werd ontvangen. Bij die gelegenheid heeft hij zeker om diens tusschenkomst gevraagd. Op zijne heen- en terugreis zal hij daarbij de abdij van Prümen hebben bezocht, om over de overbrenging van het gebeente van St.-Eusebius, dat zich in dat klooster bevond, te spreken, want onmiddellijk na zijne terugkomst werd niet alleen met het bouwen der kerk begonnen, maar reeds het volgend jaar werd het gebeente met andere reliquieën naar Arnhem overgebracht. Die overbrenging heeft met groote praal plaats gehad; de burgemeesters toch schonken des Wonsdages post Assumtionis 1453 onsen pastoir, als hy hier sunte Eusebium hadde gebracht een gelach van XLII mannen. Later den 1 October 1453 zond de stad eene dankbetuiging aan de abdij van Prümen voor den afstand van deze reliquieën, welke brief in het Kon. Staatsarchief van Coblentz berust.

Deze kapel was niet alleen aan de buitenzijde maar ook aan de binnenzijde rijk bewerkt. Aan de buitenzijde had ze niet alleen de reeds genoemde fraaie deurportiek, maar was bovendien op de hoeken der goten versierd met waterspuwers en bekroond met eene rijk bewerkte balustrade. Wegens hunne bouwvalligheid werden ze enkele jaren geleden weggenomen.

Van binnen verkreeg de kapel een stergewelf van sierlijke samenstelling waarvan de hoofdribben worden gedragen door vier verschillende, fijnbewerkte consoles.

Aan de oostzijde, bij de aansluiting aan den beukpijler, wordt op dien muur nog een fragment van eene muurschildering gevonden, dat over dien pijler doorloopt en in den scheidingsmuur verdwijnt. Het is een gedeelte van een bijbelsch tafereel.

Oorspronkelijk was deze kapel aan den zijbeuk niet afgesloten. Onder de geboorte van den puntboog zien wij nog de horizontale overspanning met de daaronder bevestigde traceeringen. Kennelijk is de scheidingsmuur later aangebracht. Het ontbreken van de massieve en geprofileerde plint bevestigt dit. Waarschijnlijk werd deze afsluiting in 1783 verricht.

Opmerkelijk is het, dat waar geen plekje in de kerk ongebruikt bleef om tot begraven te worden ingericht b.v. de twee genoemde kapellen, de oppervlakte onder den toren en het geheele koor hiertoe achtereenvolgens werd in gebruik genomen, in deze kapel nimmer werd begraven.

Aan de westzijde van- en buiten deze kapel en hiertegen aansluitende, hebben wij echter nog een ruimen grafkelder of gang gekend, welke vermoedelijk met een kelder in deze kapel gemeenschap had, waarin dan het gebeente van St.-Eusebius heeft gerust, totdat het, voordat de Reformatie te ver gevorderd was, door den laatsten pastoor Walraven van Wamel in het St.-Agnietenklooster in veiligheid werd gebracht onder de hoede van de Eerwaarde Geertruida van Arnhem. Van hier werd het in 1602 gedeeltelijk overgebracht naar Emmerik en gedeeltelijk, vroeger of later, naar Deventer, uit welke laatste stad het overgebrachte in 1622 terug werd gebracht, toen de R. K. te Arnhem zich voor het eerst weder konden vereenigen door het stichten der statie van St.-Jan. De overige relieken zijn later weder verloren geraakt, totdat zij in 1853 werden teruggevonden onder het hoofdaltaar der St.-Walburgiskerk, toen het priesterkoor en het altaar werden vernieuwd, waarna dit gebeente aldaar weder een plaats verkreeg en in zijn geheel rust.

Te oordeelen naar het gebrandschilderde glas, dat zich eens in het vensterraam bevond, werd zij door de abdij van Prümen gesticht, toen met het bouwen der kerk werd begonnen.

IV.

Dit glas was in 1640 nog aanwezig. Dit zegt ons J. Blaeu in zijn Tooneel der steden, die er tevens bijvoegt, dat het door den abt van Prümen en van Trier aan de kerk geschonken was. Daarin was, zoo zegt hij verder, de beeltenis van Pepijn, koning van Frankrijk en stichter dier abdij. Er stond bijgeschreven: „Pipinus Rex Franciae et Fundator Prumiensis". Daartegenover was het beeld van Keizer Lotharius met dit bijschrift er onder: „Lotharius Imperator, Monachus Prumiensis." Verder waren onder in het vensterraam nog geplaatst de wapens van de vorsten van Manderscheid, Lemgou en Baden. Het ging vermoedelijk in 1783 verloren toen deze kapel werd verbouwd. Een fragment, dat men blijkbaar voor verdere beschadiging heeft willen bewaren, werd tot 1904 nog in deze kapel bewaard in een aan den wand gehangen eikenhouten kast. Het heeft toen een plaats bekomen in de toen in gebruik genomen aanbouwing of zoogenaamde diaconiekamer aan de noordzijde der kerk. Daar het een abt voorstelt, te herkennen aan den witten mantel, den rooden mijter, de roode handschoenen en den kromstaf in de linkerhand en bovendien is afgebeeld met een aureool, twijfelen wij niet of dit is uit het genoemde raam afkomstig en stelt Lotharius I voor, die nadat hij zijn rijk onder zijne zonen had verdeeld, door wroeging gefolterd, in het klooster van Prümen ging als monnik, waar hij, den 28 September 855, in den ouderdom van ± 60 jaren overleed.

Dit beeld is, naar wij meenen, nog een product der brandschilderkunst uit de tweede helft der 15e eeuw, want het maakt, met zijn donkeren vurigen gloed, door het gebruik van robijn-rood verkregen, een frisschen en helderen indruk, terwijl de kleuren diep ingebrand zijn. Tevens is naar werkelijkheid in de beweging en uitdrukking in het gelaat gestreefd. Of het een product is der Arnhemsche kunst en aan mr. Derick van Maerssen mag worden toegeschreven, die in 1437 „in den raethuse vier nye glaesen heeft geset, geschilderd of eigentlijk gebernd" wagen wij niet te beoordeelen. Indien het Arnhemsche brandschilderkunst is, wat wij hier aanschouwen, dan kan de vervaardiger ook zijn Philip de Bois, want in 1511 maakte deze voor Margaretha van Oostenrijk glazen voor de St. Romualdkerk te Mechelen.

Reeds merkten wij op, dat Johan van Campen in 1503 een gebrandschilderd glas voor de Raadhuiskapel maakte en zullen straks zien, dat reeds in 1395 mr. Arnt voor de St.-Martinuskerk zulk een glas vervaardigde en dat in 1505 hier nog een andere brandschilder was, n.l. Wilhelm van de Wall, zeer waarschijnlijk dezelfde mr. Wilhelm, die, zooals wij reeds zagen, in 1518 voor hertog Karel in de St.-Annakapel een gebrandschilderd glas maakte, zoodat wij hier niet overijld van Arnhemsche brandschilderkunst spraken, te minder, omdat, wanneer vreemde brandschilders in deze kerk hun werk leverden, behalve hun naam, ook hun woonplaats wordt genoemd. Als glasmaker vinden wij nog vermeld den ouden Andries, die den 2en Juni 1609 een hofje in het St. Agnietenklooster verkreeg, dat in 1624 in de Pastoorssteeg de glasmaecker Dirck van Altena woonde en dat in 1634 Johan Coster, die glasschrijver van beroep was, hier verblijf hield, zonder echter met zekerheid te weten of dit personen waren, die de brandschilderkunst hebben uitgeoefend.

De kapel, waarin dit glas van St.-Lotharius was, is sedert vele jaren in de hoogte in tweeën gedeeld. Dit geschiedde in 1783. Er werd toen besloten tot vernieuwing of verplaatsing van de gerfkamer, waar de consistorie werd gehouden, en daarvan een bestek te laten maken. Hieraan werd in zooverre gevolg gegeven, dat hij naar de gemaakte bovenverdieping van deze kapel werd verplaatst, waar de consistoriekamer, zooals wij reeds zeiden, tot 1855 bleef.

Na het verbouwen dezer kapel in 1783 schijnt het benedengedeelte meer bepaald tot bergplaats van stoven te zijn gebruikt. Toen in 1888 in de kerk eene centrale verwarming werd aangelegd, werd het benedengedeelte door ontgraving verdiept, waarin een stoomketel werd geplaatst. Bij die ontgraving werd een steenen beeld gevonden, dat thans op het Museum berust.

Ook elders in de kerk werden gebrandschilderde glazen gevonden. Het oudste, dat wij in de schepenacten vonden vermeld, dagteekende van 1505 en werd door Aleid van Lienden geschonken en door Wilhelm van de Wall vervaardigd voor 26 enkele guldens.

In 1522 gaf hertog Karel aan de broeders van het St.-Nicolaasgilde een glas, dat door meister Gerrit, glasmaker te Zwolle, vervaardigd was en waarvoor deze met 36 goudguldens werd betaald.

In het vensterraam, aan het hoofd der kerk, boven eene middeneeuwsche muurschildering, welke zich hier bevindt, was oorspronkelijk een gebrandschilderd glas, waarin *„het laatste Oordeel"* was voorgesteld.

Hiervan is slechts het beeld van den Heiland bewaard gebleven. Het maakt thans een deel uit van de wandversiering van de huiskapel op den huize Babberich te Babberich van den heer mr. J. P. R. M. de Nerée van Babberich, lid van den Raad van State te 's-Gravenhage. Onder deze afbeelding, thans in een zwarte lijst van 0.50 bij 0.60 M. gevat, staat in gouden letters een opschrift, waaruit tevens blijkt, dat dit opschrift in 1678 is vervaardigd.

In het laatste vensterraam van den noordelijken kooromgang was een gebrandschilderd glas, waarin *„de Opstanding van Lazarus"* was afgebeeld, waarvan slechts de afbeelding van St.-Petrus is bewaard gebleven. Dit beeld, eveneens een buste, heeft thans ook een plaats in bovengenoemde huiskapel. Ook hieronder is een opschrift, waaruit blijkt, dat het beeld uit deze kerk afkomstig is en dat dit opschrift in 1674 werd vervaardigd.

In de kapel van den heer mr. de Nerée van Babberich hangt ook nog zulk een derde glas, welk fragment, zooals de aanwijzing luidt, deel uitmaakte van een tafereel, dat in het zuidelijk kruis, dat is in het zuidelijk transept, is geweest. Volgens het onderschrift, op eenzelfde wijze aangebracht als bij de vorige afbeeldingen, is dit *St.-Lotharius* en, evenals de beide voorgaanden, op de helft der levensgrootte afgebeeld.

Deze drie afbeeldingen zijn van hoogeren ouderdom dan de St.-Eusebiuskerk. Bij ons onderzoek toch, dat de tegenwoordige bezitter ons toestond, bleek ons, dat de kleuren zeer flauw, vloeiend en zeer weinig ingebrand zijn, terwijl de gebrandschilderde glazen uit de tweede helft der 14e en uit de 15e eeuw met hun donkeren gloed een frischer en helderden indruk maken.

Het is op dezen grond en uit de ernstige houding dezer Heiligen, waarin werkelijkheid in de uitdrukking der personen ontbreekt, dat wij onderstellen, dat deze glazen afkomstig zijn uit de oude St.-Martenskerk en vandaar naar de St.-Eusebiuskerk zijn overgebracht, toen tot de sloping van eerstgenoemde was besloten en de tegenwoordige kerk geheel was voltooid.

(Wordt vervolgd.)

PLAFONDVERSIERING IN STUC.
A. L. VAN DER LEE, beeldhouwer.

STUC-ORNAMENT

VAN A. L. VAN DER LEE, BEELDHOUWER EN MODELLEUR TE GRONINGEN.

Naar aanleiding van bijgaande afbeeldingen van stuc-werk van den beeldhouwer A. L. van der Lee te Groningen brengen wij het artikel van J. A. M. H. in herinnering, dat in het Bouwkundig Weekblad 1909 no. 12, blz. 133 e. v. is gepubliceerd en waaruit wij aanhalen:

„Het is speciaal het stuc-ornament dat in den laatsten tijd veronachtzaamd is geworden en het is dientengevolge, dat de vervaardigers van dat werk in min gunstige conditie zijn gekomen.

Daar kan verandering in komen en dat zal het ook wel als men weer leert begrijpen de groote waarde van het stuc-ornament.

Wil die waarde echter nabij komen aan die welke het in vroeger tijd bezat, dan zal men ook terug moeten keeren tot de oude wijze van vervaardiging. Tegen het gietwerk, het opgehangen plakstuk zijn zeker verschillende bezwaren te opperen; als de kunst bovenal waar moet zijn, dan heeft het plakstuk heel wat te redeneeren, als het zich van alle smetten vrij moet pleiten. Het ter plaatse in kalk geboetseerde ornament alleen is, wat het pretendeert te zijn. Het heeft nog andere voordeelen. Bij een goeden maaltijd welt bij de gasten niet licht de vraag op: hoe zouden ze in de keuken met de gerechten hebben omgesprongen. Evenzoo bij een kunstwerk.

Men mag wel zeggen, dat het veroordeeld is, als het in de eerste plaats aanleiding geeft tot de vraag: zou het echt of onecht, origineel vervaardigd of plakwerk zijn. Het moet bovenal spreken als iets dat werkelijk goed is. Nu is het groote voordeel van het ter plaatse vervaardigde stuc-ornament dat het hooger eigenschappen kan bezitten dan het gietwerk. De kunstenaar zelf is in gunstiger conditie, want hij vervaardigt het werkstuk op de plaats en onder de belichting, welke het behouden zal. Hij behoeft er zich niet om te bekommeren, zooals de gieter, of de figuren wel uit den vorm gelost kunnen worden; dank zij die omstandigheid kan hij achter het relief mooie diepe schaduwen krijgen. Eindelijk hij werkt in het materiaal zelf dat men aanschouwt en daardoor is hij gedwongen tot behandeling op de wijze karakteristiek daarbij passende. Bij het gietornament daarentegen zien we slechts een reproductie van een kleimodel. Daarom ziet men dikwerf, als 't ware nog de klei in zulk werk.

SCHOORSTEENSTUK IN STUC.
A. L. VAN DER LEE, beeldhouwer.

Een herleving van die oude kunst is in het vorig jaar met succes beproefd door den heer A. L. van der Lee, beeldhouwer en modelleur te Groningen. Na eenig zoeken is het hem gelukt de specie op de vereischte wijze te prepareeren, om vervolgens zijne studiën te kunnen beginnen van het modelleeren daarin.

Ingevolge een opdracht van den Rijksbouwmeester C. H. Peters heeft hij een proeve van zijn nieuw verworven kunstvaardigheid kunnen geven bij het aanbrengen der koofversieringen in de hal van het postkantoor te Groningen.

Later zijn door hem in een villa, gebouwd naar plannen van den architect G. Hoeksema Kzn., plafond decoratiën aangebracht.

Het werk doet zich slechts zeer bescheiden voor. Het is dan ook bij den opzet niet de bedoeling geweest den schijn van iets luxueus in het werk te leggen.

Men zou intusschen wel geneigd kunnen zijn te vermoeden, dat deze hernieuwde oude versieringswijze op zich zelf als luxe te beschouwen moest zijn. Dit is intusschen onjuist. Er is vooreerst zeker geen zicht op, dat de speculatiebouw er van gebruik zal gaan maken. Voor dat doel blijft het gietornament het hoogst bereikbare versieringsmiddel.

Maar geldt het bouwwerken van meer degelijken aard, bij welke men er naar streeft het karakter hunner bestemming te doen spreken, dan zullen wel zelden finantieele bedenkingen de toepassing van de uit de hand gemodelleerde stucversiering behoeven te verhinderen. Bij de uitvoering op deze wijze toch vervallen heel wat onkosten noodig voor het gietwerk, althans als men daarbij mede beoogt origineele vormen toe te passen. Juist die kosten zijn het echter, die bij het gietwerk leiden tot eentonigheid. Keert in de decoratie hetzelfde motief weer, men is klaar met denzelfden vorm; voor elk versieringselement een afzonderlijken vorm te vervaardigen is iets waartoe men niet komt. Bij het handwerk heeft de modelleur geenerlei voorbereidende maatregelen te nemen. Hij laat zijn versieringen zoodra de kalkspecie bereid is in eens uit de vlakte te voorschijn treden; hij is echter genoodzaakt om elken vorm, elk blad afzonderlijk te modelleeren. En dientengevolge krijgt zijn werk onwillekeurig reeds iets van dien rijkdom en dat levendige, hetgeen ons in de oude werken zoozeer frappeert."

SCHOORSTEENSTUK IN STUC.
A. L. VAN DER LEE, beeldhouwer.

Terecht zegt schrijver dan ook:

„Een en ander wettigt het vermoeden, dat als eenmaal in de architectenwereld op deze versieringskunst weder meer de aandacht gevestigd is, voor haar een schoone toekomst zal zijn weggelegd. Inderdaad verdient zij in een tijd, welke zoo zeer doordrongen is van de beteekenis van het kunstambacht, weer in eere te worden hersteld.

Naast houtsnijwerk, kunstsmeedwerk en koperdrijfwerk is er plaats voor haar in onze woning. Welke bekoring er ook moge uitgaan van de werkstukken, welke de eerstgenoemde bedrijven ons levert, zij nemen slechts een bescheiden plaats in. Voor de versiering van groote oppervlakten hebben wij alleen het stucornament. Wat kunnen wij ook beter daartoe verlangen, dan dat ornament, hetwelk met zijn zacht relief, met zijn vloeiende vormen en zijn bloemenschat het oog boeit; — het ornament, hetwelk den beschouwer toelacht en zoo laat medeleven in zijn eeuwige jeugd, dat daarbij de zorgen van het dagelijksch leven worden vergeten en de plooi van den ernst zich oplost".

FRIESVERSIERING IN STUC, door A. L. VAN DER LEE, beeldhouwer.

Bijgaande afbeeldingen doen ons zien, welke verscheidenheid van ornament in dit materiaal gemaakt kan worden en hoezeer het krachtigste tot het meest gevoelige en zachte relief er in zijn karakter kan verkrijgen.

Het is inderdaad een uitnemend kunst-materiaal en het zou zeer zeker wenschelijk zijn, dat het procédé meer werd toegepast, dan tot heden het geval is.

Van daar dat wij de aandacht der architecten op dit procédé vestigen en den heer A. L. van der Lee veel succes en veel bestellingen toewenschen.

PRYSVRAGEN

JURY-RAPPORT BETREFFENDE DE PRIJSVRAAG VOOR EEN „HOOFD" VOOR HET WEEKBLAD „DE MIDDENSTANDER".

Wij lezen hierin:

De Jury, bijeengekomen op Zaterdag 12 Februari, constateerde bij het overzicht van het ingeleverde werk, dat de gestelde opgaaf voor een duidelijk en in het oog loopend hoofd eener courant, desverlangd eenigszins symboliseerend het karakter van het Weekblad, in bekn opte ruimte en samenhangend met de geheele pagina, voor velen niet gemakkelijk is, hoe eenvoudig dit ook bij eersten aanblik mag schijnen.

De meeste inzenders hebben te véél willen geven, zoodat het karakter van een hoofd verviel en men meer aan een bladversiering ging denken.

Niet ontkend kan worden dat er mooi werk is geleverd, getuigend van veel arbeid en kennis, ofschoon de overgroote meerderheid niet boven het middelmatige gestegen is.

Na bestudeering en na het herzien der verschillende ontwerpen werd besloten deze te schiften, en werden eerst die ontwerpen ter zijde gelegd, die óf te slecht geteekend waren, óf niet beantwoordden aan het programma, óf te ver van het gevraagde doel afweken.

Na deze schifting werden in de tweede plaats ter zijde gelegd de ontwerpen, die, meestal goed geteekend, met zorg waren uitgevoerd, enkele getuigend van onmiskenbaar talent, doch somtijds wegens te groote ruimte, somtijds door te veel symbolen, welke, óf moeilijk te raden, óf meer de aandacht vroegen dan het eigenlijke hoofd van het blad, niet in aanmerking konden komen.

De ontwerpen der tweede schifting waren:

Motto's: *Juliana, Mercur, Laboremus, ?, Eenvoud, Tijd baart rozen, Handel en Nijverheid, Struggle for life, Systeem, Johanna, Simplex, Zwart, Z. CCCXCVII. Pers, Empire, Taraxacum, Hoek van Holland, Ruil, Loe, Greet, M.*

Na een beknopte kritiek over enkele ontwerpen komt de Jury tot de conclusie:

Velen der laatst genoemde ontwerpen, waarvan de voornaamste gebreken werden opgesomd, bezitten tal van goede eigenschappen. Toch bleek het bij langdurige beschouwing, dat eenvoud en duidelijkheid, voor de bij deze prijsvraag gestelde eischen, op de eerste plaats dienen te komen.

Daarom besloot de Jury met algemeene stemmen aan het ontwerp „Dood" den 1sten prijs toe te kennen.

Aan het ontwerp „Eenvoud" met 4 tegen 1 stem den 2den prijs.

Aan het ontwerp „Mercurius" met algemeene stemmen den 3den prijs.

De Jury bestond uit de heeren: K. DE BAZEL, A. LE COMTE, JAC. V. GILS, JAN H. HENKES en CORNS. IMMIG JR.

VERGADERINGEN

OCTROOI WETGEVING.

In het civiel en bouwkundig gezelschap „Practische Studie" te Delft hield de Heer G. H. E. Bergsma lid v.h. K. I. v. I. eene voordracht over octrooiwetgeving.

Het grootste belang van dit economische onderwerp op technisch gebied had eene grootere opkomst der leden doen verwachten; de groote concertzaal van Stads Doelen bleek inderdaad te groot. Voor den spreker, die voor eenigen tijd het onderwerp ook in de vergadering van het K. I. v. I. inleidde, moet dit wel ontmoedigend geweest zijn.

De uitvinder moet zijn idee, dat een technische werking of economisch nut betreft, in een practischen vorm tot eene uitvinding omzetten.

Hiertoe en om de uitvinding ingang te doen vinden wordt veel overleg, geduld, tijd en geld geëischt.

Het is nu voor den uitvinder van belang, als hij zich die offers getroost te weten, dat hij daarvan in de toekomst de voordeelen kan genieten en niet anderen, die zich geenerlei offers hebben getroost en in elk geval niet dien arbeid hebben behoeven te verrichten, zich de baten toeeigenen. In dat geval toch zal de uitvinder zijn idee niet tot een bruikbare uitvinding omwerken of deze laatste voor zich zelf trachten te behouden.

Hiermede gaat voor de techniek en de industrie en dus ook voor de volkswelvaart in het algemeen veel verloren zoodat het zaak is de uitvindingen van hoogerhand te beschermen.

Dit kan geschieden door het waarborgen van een recht om tijdelijk uitsluitend de uitvinding te exploiteeren. De eerste wettelijke bepalingen in de latere geschiedenis werden uitgegeven in 1623 in Engeland, in 1791 volgde Frankrijk en in 1790 de Ver. Staten van Noord-Amerika. In ons land gold van 1810 de fransche wet van 1791, waarna in 1817 een nieuwe regeling werd gemaakt.

Deze betrekkelijk gebrekkige regeling werd in 1869 geschorst eensdeels onder indruk der toenmaals in Europa heerschende strooming tot opheffing van alle belemmeringen tegen de algeheele vrijheid in bedrijf en verkeer, anderdeels om de geringe industrieele beteekenis van Nederland en het gebrekkige van de regeling.

Sinds is de strooming tegen octrooien tot staan gekomen en is men overtuigd geworden van de rechtmatigheid van de bescherming van de uitvinding. Verschillende conferenties over dit onderwerp maakten mogelijk dat in 1883 verschillende mogendheden, de Conventie van Parijs sloten, waarbij de bescherming van den Industrieelen Eigendom werd geregeld.

Nederland sloot zich wel aan bij de conventie, doch behield zich volkomen vrijheid van handelen voor.

Mede onder aandrang der aangesloten staten is hier te lande de vraag van wederinvoering der octrooien op nieuw gesteld, en werd in 1905 een Ontwerp van Wet ingediend.

Komt eene dg. wet niet tot stand, dan loopen de uitvindingen van Nederlanders gevaar in het buitenland onbeschermd te geraken.

De Maatschappij van Nijverheid wendde zich in 1909 met adres tot de regeering met verzoek spoedig tot behandeling van het wetsontwerp over te gaan.

Het grondbeginsel van het octrooirecht bestaat hierin dat erkent wordt dat de uitvinder aanspraak heeft eene tijdelijke uitsluitende toepassing van zijne uitvinding beschermd te zien. Verder moet in een wet worden vastgelegd aan welke kenmerken eene uitvinding moet voldoen; hoe octrooi kan worden verkregen; het vooronderzoek van aanvragen daartoe, het openbaar maken van aanvragen; de rechten van den octrooihouder de beperking van het octrooi; de duur der bescherming; de kosten aan het verleenen en handhaven van het octrooi; enz.

Het internationaal bureau der Unie tot bescherming van den Ind. Eigendom heeft zich zeer gunstig over het Nederlandsche ontwerp uitgelaten en roemt de groote zorg om te goeder trouw verkregen rechten te eerbiedigen en de regelen van het recht te doen zegevieren. Spr. verwacht met recht, daarvan een zeer werkdadige bescherming van de uitvinding.

Vergadering van het civiel- en bouwkundig gezelschap „Practische Studie" te Delft 15 Maart j.l. in Stads Doelen.

Ditmaal waren 2 studenten der T. H. aan het woord. Eerst de Heer J. K. Tromp, die tijdens zijn studievacantie aldaar werkzaam geweest, een overzicht gaf van de Werken tot verbetering van den Rotterdamschen Waterweg aan den Hoek van Holland. Vervolgens de Heer C. V. Schalkwijk, die een voordracht hield over Klassieke Indische bouwkunst en de leer van het ambacht. Aan het einde zijner rede maakte hij bij voorbaat de verontschuldiging, dat mocht hij 't niet goed gezegd hebben, 't op zijn papier wel goed stond.

Omtrent de eerste voordracht kan worden verwezen, voor wie er belang in stelt naar het over dat onderwerp gepubliceerde in verschillende nummers van „de Ingenieur"; naar de tweede voordracht zal een afzonderlijk artikeltje worden bewerkt.

Correspondent.

BERICHTEN

Vakopleiding. Onder de Vereenigingen, die in de laatste jaren hare aandacht wijden aan de verbetering van het vakonderwijs en meer in het bijzonder van het Middelbaar Technisch Onderwijs, neemt de Nederlandsche Aannemersbond ontegenzeggelijk niet de laatste plaats in.

Aan de krachtige actie van dien Bond, gesterkt door den belangstellenden en ruimen daadwerkelijken steun van het Rijk, de Gemeente en de Provincie Utrecht, dankt de Middelbare Technische School voor de Bouwkunde, welke, te Utrecht gevestigd, in het najaar van 1910 zal worden geopend, haar ontstaan.

Bij dit op zich zelf wel zeer belangrijke resultaat is de Bond echter niet blijven staan. Het Hoofdbestuur toch, overtuigd, dat eene groote categorie van jongelieden om financieele en andere redenen van het Onderwijs aan de Middelbare Technische School niet zal kunnen profiteeren, heeft gemeend naar middelen te moeten omzien om ook voor deze groep van jonge mannen de gelegenheid te scheppen om een deugdelijker vakopleiding deelachtig te worden dan in vele plaatsen en deelen des lands thans nog mogelijk is.

In de Jaarlijksche Algemeene Vergadering van den Bond, op 14 en 15 Juli ll. te Middelburg en Vlissingen gehouden, werd daarom door het Hoofdbestuur een voorstel ter tafel gebracht — en door de vergadering aangenomen — om eene Commissie te benoemen, aan welke is opgedragen een onderzoek in te stellen naar:

„de wenschelijkheid en mogelijkheid om van Bondswege — bij voorkeur in meerdere plaatsen en op bescheiden voet — de oprichting te bevorderen van inrichtingen van technisch vakonderwijs ten behoeve van die jongelieden, die om eenigerlei reden niet in staat zijn om de lessen aan de Middelbare Technische School voor de Bouwkunde te Utrecht te volgen."

Deze Commissie werd onlangs geïnstalleerd en hield enkele dagen geleden te Amsterdam ten kantore van den Bond hare eerste vergadering, waarin na ampele bespreking van dit belangrijke vraagstuk besloten werd tot:

a. het instellen van een onderzoek bij de verschillende afdeelingen van den Bond naar de ter plaatse harer vestiging of in hare omgeving bestaande inrichtingen van Vak- en Teekenonderwijs:

b. het instellen eener enquête bij de hoofden dier inrichtingen omtrent het *programma van onderwijs, de resultaten van het onderwijs*, de *financieele uitkomsten* (schoolgelden, subsidiën exploitatie-rekening) het *aantal leerlingen*, enz., enz.

Het doel der Commissie is deze verschillende gegevens te verwerken, ten einde op dien grondslag nadere maatregelen te overwegen en het verdere werkplan vast te stellen.

De Commissie bestaat uit de Heeren F. DE HERDER te Zwolle, G. FRANZEN JZN. te Leeuwarden, J. H. EGGINK te Enschedé, J. A. JONKER JR. te Haarlem, A. J. DE HAAN te Amsterdam, W. DE VLUGT te Amsterdam en J. N. HENDRIX te Amsterdam.

30ste JAARG. — 9 APRIL 1910. — No. 15.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Verkiezing Hoofdbestuur. — Jaarverslag Afdeelingen. — Jaarverslag Commissies. — Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Architect-Leden. — Tentoonstelling Reisschetsen. — Bericht verslag vergadering Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Sanatorium „Den Oldenhof" te Gorssel, architect J. J. Wattjes, B. I. — Gebreken en Storingen bij Centrale Verwarmings-inrichtingen, door F. G. Unger. — De St. Eusebius kerk te Arnhem, slot, door H. Portheine Jr. — Vergaderingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, wordt medegedeeld dat de volgende lijsten van candidaatgestelden voor de verkiezing van het Hoofdbestuur zijn ingekomen.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN, architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage,
ALB. OTTEN, architect te Rotterdam.
Gesteld door de Architect-Leden van de Afd. Arnhem.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN, architect te Amsterdam.
S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage.
J. W. HANRATH, architect te Amsterdam.
J. A. G. VAN DER STEUR, Bouwk. Ing. te 's Gravenhage.
Gesteld door de volgende Architect-Leden te 's Gravenhage:

J. J. L. BOURDREZ.
G. C. BREMER.
F. J. BREMMER HZN.
E. F. EHNLE.
Z. HOEK.
J. JURRIAAN KOK.
D. E. C. KNUTTEL.
JOH. D. LOOYEN.
JOH. MUTTERS.
K. STOFFELS.

Candidaat gesteld de heer:
W. VAN VEEN, Civ. Bouwk. Ingen., Ingenieur van de Gemeentewerken van Utrecht.
Gesteld door de volgende Architect-Leden te Utrecht:

J. N. BREEBAART.
CORN. DE GRAAF.
H. VAN HILTEN.
P. J. HOUTZAGERS.
W. DE JONG.
M. E. KUILER.
C. T. KRANEVELD.
I. H. J. VAN LUNTEREN.
F. J. NIEUWENHUIS.
R. RIJKSEN GZN.
E. G. WENTINK JR.
J. J. WENTINK.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN., architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage.
ALB. OTTEN, architect te Rotterdam.
Gesteld door de Architect-Leden van de Afd. Haarlem en Omstreken.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN., architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage.
ALB. OTTEN, architect te Rotterdam.
Gesteld door de volgende Architect Leden:
B. VAN BILDERBEEK, te Dordrecht.
P. J. W. J. V. D. BURGH, Renkum.
A. W. C. DWARS, te Utrecht.
L. A. VAN ESSEN, Harderwijk.
J. W. HANRATH, te Amsterdam.
H. J. KOLK, te Nijmegen.
A. KOOL, Ede.
L. KOOLE WZN. te Gouda.
C. J. KRUISWEG te Bussum.
OSCAR LEEUW te Nijmegen.
K. VAN RIJSSE JR. te Velp.
J. J. V. SCHUILENBURG, Zwolle.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

D. C. TIEMENS, Harderwijk.
G. VERSTEEG te Arnhem.
JAN VORMER te Schiedam.
D. E. WENTINK te Utrecht.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN., architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
ALB. OTTEN, architect te Rotterdam.
S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage.

Voorgesteld door de volgende Architect-Leden te Rotterdam:

P. G. BUSKENS.	A. J. TH. KOK.
C. J. HEMMES.	D. B. LOGEMANN.
JAN HEIJINK,	H. v. d. KLOOT MEYBURG.
H. J. HOELEN.	W. F. OVEREYNDER.
P. HOOYKAAS JZN.	J. HERMAN DE ROOS.

Candidaat gesteld de heeren:
A. SALM G.BZN., architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
S. DE CLERCQ, Architect te 's Gravenhage.
ALB. OTTEN, Architect te Rotterdam.

Voorgesteld door de volgende Architect-Leden te Amsterdam:

G. VAN ARKEL.	D. VAN OORT. HZN.
M. B. N. BOLDERMAN.	B. J. OUËNDAG.
A. W. BOS.	F. W. M. POGGENBEEK.
H. P. BERLAGE NZN.	E. M. ROOD.
H. BLETZ (te Weesp).	TH. G. STRENGERS.
A. D. N. VAN GENDT.	TH. G. SCHILL.
W. J. DE GROOT.	J. A. VAN STRAATEN Jr.
W. A. E. VAN GEUNS.	JAN STUYT.
J. W. F. HARTKAMP Jr.	J. W. C. TELLEGEN.
W. HAMER.	P. A. TIMMERS.
JOSEPH HERMAN.	R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.
F. 'S JACOB.	L. ZWIERS.
J. N. LANDRÉ.	

In herinnering wordt gebracht, dat art. 4 van het Alg. Huishoudelijk-Reglement bepaalt ten opzichte van de *candidaat-gestelden:*
De namen der candidaat-gestelden worden opgenomen in het, na het eindigen van den termijn voor de candidaatstelling bepaald, eerstverschijnend nummer van het orgaan der Maatschappij. De candidaatgestelden, die binnen een week na deze publicatie niet schriftelijk aan den secretaris der Maatschappij hebben te kennen gegeven, dat zij geen candidaat wenschen te zijn, worden opgenomen in een lijst van candidaten, die gepubliceerd wordt in het nummer van het orgaan der Maatschappij, dat verschijnt 2 weken na het nummer van het orgaan, waarin de lijst van alle candidaatgestelden was opgenomen.
Alleen zij, die op de lijst der *candidaten* voorkomen, komen voor de verkiezing in aanmerking.
In aansluiting hiermede wordt medegedeeld, dat bovengenoemde candidaatgestelde heeren, zoo zij eventueel geen candidaat wenschen te zijn, uiterlijk Woensdag 20 April a. s. hiervan schriftelijk kennis moeten geven aan den Algem.-Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

In Bouwkundig Weekblad n°. 11 van 12 Maart jl. is herinnerd aan Art. 16 der Statuten, bepalende dat iedere Afdeeling *vóór den 1sten April* een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling zendt aan het Hoofdbestuur.
Daar enkele Afdeelingen nog geen verslag gezonden hebben, worden zij verzocht dit alsnog *spoedig* te willen doen.

JAARVERSLAG COMMISSIES.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP WOENSDAG 6 APRIL.

NIEUWE LEDEN.
Op voorstel van de Commissie van Onderzoek zijn de volgende Leden aangenomen:
Als Architect-lid de heeren:
H. Brand, Gemeente architect te Maassluis.
J. B. van Loghem, Bouwkundig Ingenieur te Haarlem.
Als Gewoon Lid de heeren:
J. Breedveld, Gemeente bouwkundige te Hillegom.
G. W. C. Swaan, chef filiaal Amsterdam van de Kon. Ned. Glasfabriek J. J. B. J. Bouvy.
L. H. V. Grönloh, bouwkundige te Amsterdam.

DUBBELTALLEN COMMISSIES.
Opgemaakt zijn de dubbeltallen candidaten voor de Commissie van Redactie, welke Commissie in haar geheel aftreedt, maar herkiesbaar is, en het dubbeltal candidaten voor de vacature J. F. Klinkhamer in de Commissie van onderzoek; de aftredende is niet herkiesbaar.
De namen dezer candidaten zullen tegelijk met de (definitieve) candidaten Hoofdbestuur in het Bouwkundig Weekblad van 23 April a. s. gepubliceerd worden.

VOORDRACHTEN MEIVERGADERING.

Betreffende de Algemeene Meivergadering op 25 Mei a.s. kan medegedeeld worden, dat een voorvergadering gehouden zal worden op Dinsdag 24 Mei des avonds, waarop behandeld zal worden het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken", in studie genomen door de heeren J. L. B. Keurschot, Inspecteur van Bouw- en Woningtoezicht en W. F. C. Schaap Civ. en Bouwk. Ingenieur, Directeur van Gemeentewerken, beiden te Arnhem.
Woensdag 25 Mei zullen in de morgenuren de huishoudelijke besprekingen gehouden worden, terwijl stappen gedaan zijn om des middags het onderwerp „Heimatschutz" te bespreken.
Hiertoe is onze medelid. de heer F. A. Hoefer te Hattem, aangezocht. Een ruime introductie ook voor dames, zal voor deze vergadering met zijn belangrijk en aantrekkelijk onderwerp, opengesteld worden.

DE UTRECHTSCHE CLUB VAN A ET A.

De mededeeling van de Club van Utrechtsche leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia" betreffende hare oprichting en doel, werd voor kennisgeving aangenomen.

ADVERTEEREN VAN ARCHITECTEN.

Van het R. I. B. A. was het volgende schrijven ontvangen:

ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS.

Londen, 28 Februari 1910.

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Het Bestuur van het R. I. B. A. stelt een onderzoek in betreffende het adverteeren door architecten; het zal het Bestuur aangenaam zijn eenige inlichtingen te mogen ontvangen aangaande de gebruiken betreffende deze aangelegenheid in Uw land.
Het zou wenschen te weten of eenige of alle van de onderstaande gebruikelijke hulpmiddelen worden toegepast, en zoo ja, op welke wijze dit dan gewoonlijk geschiedt.
a. Het aanbrengen van den naam van den architect op schutting of voorgevel van een gebouw, tijdens den bouw.
b. Het inhakken van den naam van den architect in den steen van het gebouw nadat dit voltooid is, tot een *voortdurende* reclame.
c. Het bekend maken van den naam van den architect aan den voorgevel van gebouwen, hetzij gedurende den bouw of na de voltooiing, als een uitnoodiging ter kennisneming en om het verhuren daarvan te gemakkelijken.
d. Het schrijven van den naam van den architect op borden bij verkoopingen van huizen of terreinen, tot het geven van inlichtingen van bijzonderheden, prijzen, enz.
e. Het adverteeren door achitecten in couranten of op andere wijze met de bedoeling het publiek over te halen om van hun diensten gebruik te maken.

Ons Bestuur zal het genoegen doen te mogen weten of het beroep van den architect in Uw land deze of eenige dezer gebruiken toelaat en of er voor deze aangelegenheden soms bijzondere voorschriften bestaan, en zoo ja, welke boeten (*als* die er zijn) worden opgelegd bij het overtreden dezer voorschriften.
Uw vriendelijke hulp om in deze zaak van voorlichting te dienen zal door ons zeer op prijs worden gesteld.

Geloof mij, enz. voor het Bestuur van R. I. B. A.
De Secretaris,
IAN MAC ALISTER, B. A. OXON.

Onze correspondenten worden verzocht inlichtingen over dit onderwerp, betreffende hun plaats van inwoning en omgeving te willen zenden aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.
Wanneer de gegevens verzameld zijn, zullen ook de verschillende bouwkundige vereenigingen uitgenoodigd worden hun meening uit te spreken, vooral betreffende het gevraagde in de laatste alinea van bovenstaanden brief.

TOWN PLANNING CONFERENCE.

Het Hoofdbestuur heeft van het Royal Inst. of British Architects een uitnoodiging gekregen, een afgevaardigde te zenden naar de Town Planning Conference, die te Londen van 11–16 Juli a.s. gehouden zal worden. Plaatsgebrek belet ons in dit Weekblad nadere bijzonderheden omtrent deze conference te geven.
Het Hoofdbestuur heeft den heer J. H. W. Leliman, Bouwk.-Ing. te Amsterdam verzocht de Maatschappij te willen vertegenwoordigen; met voldoening kan medegedeeld worden, dat deze zich hiertoe bereid heeft verklaard.

Het overige behandelde is niet voor publicatie geschikt.

VERGADERING VAN DE ARCHITECT-LEDEN, VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, OP WOENSDAG 6 APRIL.

Op deze vergadering is behandeld het nieuwe Concept Nationale Prijsvraagregelen, opgemaakt door de Commissie van Architectura et Amicitia, ten gevolge van de j. l. gehouden besprekingen der afgevaardigden der 4 Bouwkundige lichamen. Zie Bouwkundige Weekblad no. 12, blz. 134 e. v.
Op enkele bepalingen na kan de vergadering zich met het nieuwe Concept vereenigen; op een laatste vergadering van afgevaardigden der 4 bouwkundige lichamen zullen deze enkele wijzigingen nog nader besproken worden. Met voldoening werd geconstateerd, dat alles er op wijst, dat de behandeling van het belangrijk vraagstuk der prijsvraagregelen tot een bevredigend resultaat zal leiden.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN.

Daar dezer dagen de tentoonstelling van landhuizen, welke in de zalen van de Permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen in ons Maatschappelijk gebouw gehouden wordt, gesloten wordt, bestaat het voornemen een tentoonstelling van reis- en architectuurschetsen te organiseeren; de Tentoonstellings-Commissie hoopt op de krachtige medewerking van belangstellenden in deze te mogen rekenen.
Heeren architecten, die schetsen zouden willen afstaan, worden beleefd verzocht opgaaf van het aantal, van de grootte der teekeningen en van het eventueele bedrag van de verzekeringssom te willen doen aan den Algem. Secretaris der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Door samenloop van omstandigheden heeft het uitvoerig verslag van de vergadering der Afdeeling Amsterdam v. d. Maatij. t. bev. d. Bouwkunst, gehouden 31 Maart j.l., waarop het onderwerp „Partiëele Aanbesteding" is besproken, vertraging ondervonden, zoodat het in het volgend no. van het Bouwk. Weekblad opgenomen zal worden.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SANATORIUM DEN OLDENHOF TE GORSSEL.

Nevenstaande teekeningen en fotografie hebben betrekking op de verbouwing van het Sanatorium Den Oldenhof te Gorssel.
Vóór deze verbouwing bestond dit Sanatorium uit een voorgebouw dateerend uit omstreeks 1850, met niet onaardig uiterlijk en een achtervleugel, ontstaan door herhaalde aan- en verbouwingen van een oorspronkelijk vrijstaand stal en koetshuis. De indeeling van dezen vleugel en de verbinding met het voorhuis waren hoogst gebrekkig en door de herhaalde verbouwingen had dit gedeelte allen inwendigen samenhang verloren.
Toen dan ook in 1905 de Directie opnieuw wijzigingen

SANATORIUM: DEN OLDENHOF TE GORSSEL. Architect: J. G. WATTJES, B. I.

en uitbreiding noodig oordeelde, werd besloten een nieuwen achtervleugel te maken. Aan ondergeteekende werd opgedragen het ontwerpen van een plan voor een geheel nieuw gebouw, waarvan de direct uit te voeren nieuwe achtervleugel een gedeelte moest uitmaken. Deze achtervleugel zou met het voorloopig bestaan blijvend, eenigszins te wijzigen, voorgebouw inwendig zooveel mogelijk een geheel moeten uitmaken. In de toekomst zou ook het voorhuis gesloopt en het nieuwe gebouw voltooid worden.

Voortzetting van de bestaande architectuur van het voorhuis oordeelde ik in dit geval niet raadzaam, hoewel het mij speet, dat daardoor een tamelijk aantrekkelijk werk verloren zou gaan uit een tijdperk, dat ons over het algemeen weinig goeds heeft nagelaten. Bij de beoogde eenheid in den plattegrond van voor- en achterhuis, zou toch evenwel het bestaande voorhuis zich oplossen in een grooter geheel en daarbij allicht veel van zijn aantrekkelijkheid inboeten.

De wijzigingen in het voorhuis bepaalden zich voorloopig tot het maken van een ruime door twee verdiepingen gaande traphal, ter plaatse waar zich vroeger de smalle en stijle hoofdtrap, de smalle gangen en twee kamers bevonden, welke kamers door den nieuwen vleugel van het daglicht werden afgesloten. Verder werd de vroegere keuken tot dokterskamer ingericht.

Tijdens de uitvoering van den nieuwen achtervleugel kwam eene groote wijziging in deze voornemens. Na de wijziging werd de indeeling van het bestaande voorhuis alleszins voldoende geacht en daar dit gedeelte zich in vrij goeden toestand bevond, besloot men het oude voorhuis in hoofdzaak te behouden en door een verbouwing op te nemen in het nieuwe geheel.

Deze verbouwing vond plaats direct na de voltooiing van den nieuwen achtervleugel.

Om de bestaande, gedeeltelijk als rough cast behandelde, gedeeltelijk wit gepleisterde buitenmuren werd een nieuwe halfsteens muur geplaatst, met de oude een spouwmuur vormend en waarin de nieuwe kozijnen geplaatst werden.

Alleen de zuidgevel werd gesloopt en ± 0.50 M. zuidelijker in het verlengde van den gevel van den nieuwen vleugel herbouwd. Verder werd het gebouw van eene nieuwe bekapping voorzien in aansluiting met de kap van den nieuwen vleugel, terwijl langs den voorgevel een serre en twee veranda's werden bijgebouwd. Inwendig werden deuren betimmeringen en schoorsteenmantel grootendeels door nieuwe vervangen.

Deze bouwgeschiedenis verklaart eenige eigenaardigheden in het plan. Zoo is in den symmetrisch opgevatten voorgevel de as aanzienlijk uit het midden verschoven en staat het midden-dakvenster noch in deze as, noch in het midden van het voordakschild. Deze groote onregelmatigheden vallen echter, blijkens de fotografie in het geheel niet storend op. Het schijnt mij zelfs toe, dat dergelijke afwijkingen van de strakke regelmatigheid, bij landelijke gebouwen als dit, eerder de bekoorlijkheid verhoogen dan verminderen.

De behandeling der details is met 't oog op de beschikbare middelen over het geheel hoogst eenvoudig. Alleen

aan het centrale deel: traphal en conversatievertrekken is meerdere zorg besteed.

De gevels zijn opgetrokken in Utrechtsche steen van eene helderroode kleur, de kozijnen zijn lichtgeel, de ramen helderwit, de zonneblinden groen geverfd; behalve de teakhouten voordeur zijn alle buitendeuren van blank eikenhout. De traphal heeft bovenlicht, de trap, deuren en betimmeringen, de zolderingen met moer- en kinderlinten in de hal zijn van Amerikaansch grenenhout, gedeeltelijk blank, gedeeltelijk bruin gebijtst. De ramen deuren en betimmeringen zijn in de salons en suite van eene combinatie van eiken en gebijtst Amerikaansch grenenhout, in de serre van gebijtst vuren- en blank Amerikaansch grenen, in de eetkamer bij de serre en de dokterskamer van bruin gebijtst vurenhout. Alle gangen en de dokterskamer hebben gebijtste, de vertrekken van de verdieping van den nieuwen vleugel geverfde balkzolderingen, de overige vertrekken hebben gestucadoorde plafonds. De conversatiekamers en enkele bestaande slaapkamers zijn behangen, overigens zijn alle wanden in vertrekken, gangen, hal en serre geschuurd, geverfd en gedecoreerd naar ontwerpen van Jac van den Bosch. Van de ruimte in het dak is een gedeelte geheel tot woonverdieping ingericht met vijf verpleegsters-slaapkamers. Op de overschietende zolderruimte bevinden zich drie dienstboden vertrekken. Het gebouw is centraal verwarmd met uitzondering van de conversatiekamers, welke schoorsteenmantels hebben van verglaasde steen. De verwarmingsinstallatie werd geleverd door de firma Schaap en Zonen te Deventer, welke eveneens de watervoorziening door middel van een stalen windmotor bezorgde.

J. G. WATTJES
B. I.

SANATORIUM: DEN OLDENHOF TE GORSSEL. Arch. J. G. WATTJES, B. I.

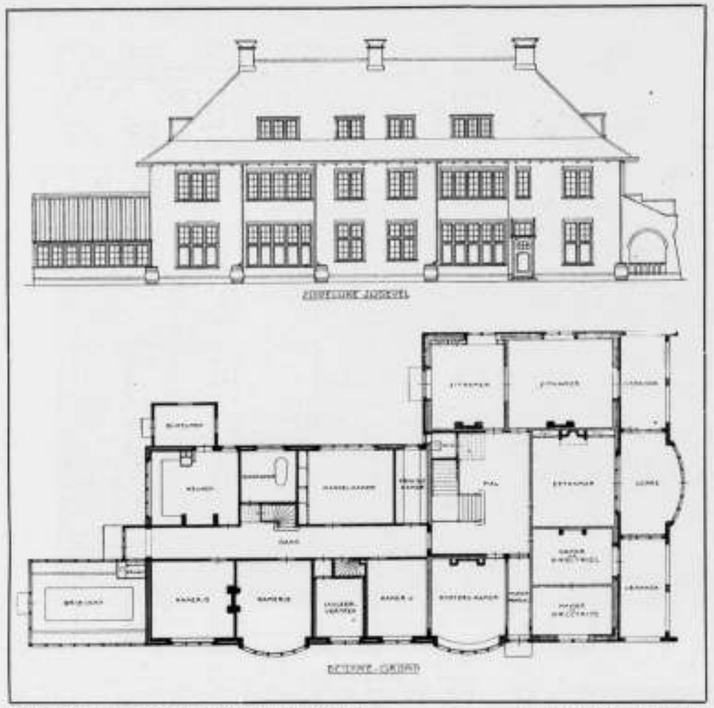
GEBREKEN EN STORINGEN BIJ CENTRALE VERWARMINGSINRICHTINGEN.

In het tijdschrift „Gesundheits-Ingenieur" van dit jaar worden op het gebied der verwarmingstechniek verschillende mededeelingen gedaan van praktischen aard, welke van nut kunnen zijn voor een ieder, die met verwarmingsinrichtingen te doen heeft en waarvan wij hier eenige aanhalen.

Bij een lagedruk stoomverwarming was een verwarmingstoestel door een leiding, als in fig. 1 afgebeeld, verbonden met de hoofdstoomleiding *a*. In het punt *b* werd het water uit de hoofdstoomleiding verwijderd door middel van den waterzak *c*, waarna de stoom dus vrij van het meegevoerde water door de verdere, aanvankelijk nagenoeg horizontaal, daarna stijl omhoog loopende leiding naar het verwarmingstoestel kon stroomen.

Nu deed zich het verschijnsel voor, dat bij het aanzetten der verwarming het stijgende gedeelte der leiding *d* aanvankelijk warm werd over een lengte van 0,5 M. om na eenigen tijd af te koelen en geheel koud te worden. Deze leiding was ⅜" en volgens berekening wijd genoeg.

Vermoedelijk was dit verschijnsel toe te schrijven aan

SANATORIUM: DEN OLDENHOF TE GORSSEL. Arch. J. G. WATTJES, B. I.

de vorming van condenswater in de leiding *d*, dat terug stroomende, de vrije doorsnede der leiding te veel vernauwde, zoodat de stoom werd belet door te stroomen. Met een glazen model, naar aanleiding van deze storing vervaardigd, kon men werkelijk aantoonen, dat dit vermoeden juist was. Daarbij bleek dat reeds een geringe hoeveelheid water, welke zich in de bocht *e* in de leiding afzet, een langzame verstopping van de geheele leiding kan teweeg brengen.

De stoom neemt den druppel mede in de hoogte, deze valt op een zekere hoogte aangekomen en toegenomen door het verdere zich vormende condenswater, terug in de bocht, vereenigt zich met andere druppels, die zich intusschen aldaar gevormd hebben en wordt ten slotte zoo groot, dat een volledige afsluiting ontstaat.

Is de stoomdruk hoog genoeg, dan wordt de „waterprop" wel medegevoerd naar het verwarmingstoestel, doch daalt hij dan vormt zich op den duur een afsluiting. Hoe beter het water wegvloeien kan, hoe minder storend de afsluiting kan worden. Door de helling der leiding sterker te maken, verbeterde de toestand reeds, doch het verwarmingstoestel werd eerst geheel warm toen de pijpleiding tot $^{1}/_{2}$" werd verwijd, hoewel men ook toen nog kon bemerken, dat de stoom werd tegen gehouden door het zich vormende condenswater.

Bij een luchtverwarming met ventilatie, die aanvankelijk tot tevredenheid had gewerkt, werden na eenigen tijd de gelijkvloers gelegen vertrekken niet meer warm. Bij onderzoek bleek dat door de luchttoevoeropeningen van deze vertrekken geen lucht in maar uit de vertrekken stroomde naar de verwarmingskamer. Om brandstof te sparen sloot men namelijk de schuif voor verschen luchttoevoer naar de verwarmingskamers, waarna de lokalen op de bovenverdieping door den sterkeren trek in de daarheen leidende toevoerkanalen, de lucht uit de lager gelegen lokalen, door de verwarmingskamer heen, naar zich toetrokken.

Na het openen van de schuif was de gebrekkige werking hersteld.

In een school was een waterverwarming in gebruik. Een nieuw gedeelte werd bijgebouwd en de waterverwarmingsinrichting daarvoor aangesloten op de gemeenschappelijke vergroote ketelinstallatie.

Door afsluiters in de hoofdleiding geplaatst, was het mogelijk het nieuwe en het oude gedeelte afzonderlijk te verwarmen. In den zomer werd de verwarmingsinrichting van het nieuwe gedeelte beproefd en goed werkend bevonden, doch toen 's winters in beide gedeelten de verwarming in werking werd gesteld, wilde zij in het nieuwe gebouw niet goed voldoen. Bij berekening van het oude pijpleidingnet bleek nu, dat dit veel te ruim bemeten was, zoodat de circulatie van het water zich ongelijk over het oude en nieuwe net verdeelde.

Door het aanbrengen van smoorschijven in de oude leiding werd het kwaad verholpen.

In een kerk werd een stoomverwarming geïnstalleerd, waarbij de verwarmingstoestellen langs de muren werden geplaatst als aangegeven in fig. 2. Zoolang de verwarming niet gebruikt werd, brandden de kaarsen op het altaar rustig, zoodra echter de verwarmingstoestellen op temperatuur kwamen, begonnen de kaarsvlammen zeer onrustig te branden. Het bleek, dat de lucht, welke zich tegen het dak afkoelde, hoofdzakelijk langs den muur achter het altaar omlaag stroomde, aangezien aldaar geen verwarmingtoestellen waren opgesteld, terwijl verder langs de muren aangebrachte toestellen een opstijgenden warmen luchtstroom teweeg brengen. Nadat onder het podium van het altaar verwarmingstoestellen waren geplaatst, was het lastige verschijnsel verdwenen.

Een lagedruk stoomverwarming was aangebracht in een zeer oud huis. In het gebruik wilde het verwarmingstoestel a fig. 3 niet warm worden. Bij onderzoek bleek de condensleiding van dit toestel niet met afschot, doch zelfs met eenige steiging verlegd te zijn en werd deze fout verholpen. De toestand was hierdoor echter nog niet verbeterd, zelfs werden de overige toestellen nu ook niet geheel warm. Van den regelafsluiter werd nu het bovenste deel afgeschroefd en daarbij bleek, dat de stoom slechts zeer zwak en met stooten te voorschijn kwam. Dit verschijnsel wees op de aanwezigheid van waterproppen in de stoomleiding en dus diende onderzocht te worden in welk gedeelte deze zich konden bevinden.

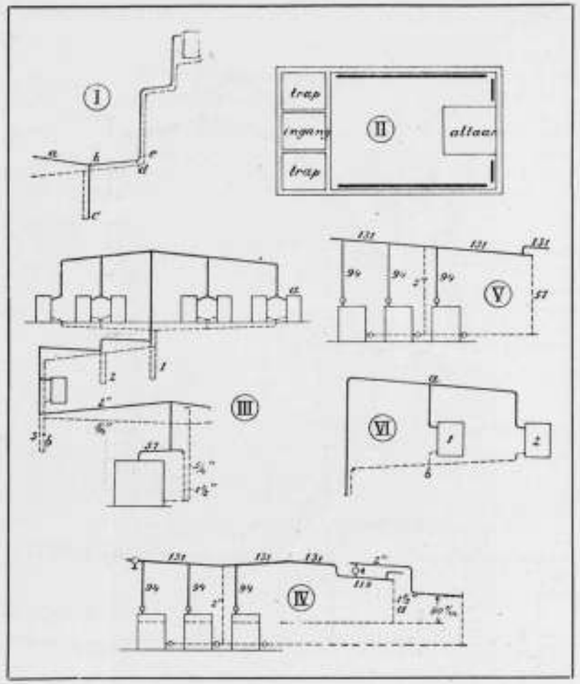
Allereerst werd de stop van den waterzak 1 afgedraaid. Ook hieruit stroomde toen de stoom met stooten, hoewel blijkbaar met meer kracht. Hetzelfde verschijnsel deed zich voor bij waterzak 2, doch bij openen van nummer 3 stroomde met kracht een flinke straal water te voorschijn. Men veronderstelde dat deze waterzak te nauw was en werd hij dus vervangen door een $^{3}/_{4}$" zak, even wijd als de condensleiding.

Het verwarmingstoestel a werd nu iets beter warm, in plaats van $^{1}/_{4}$ gedeelte nu $^{1}/_{3}$. Het onderzoek werd op dezelfde wijze herhaald doch bleek de stoom nog steeds stootsgewijze uit de leiding testroomen. Men schroefde nu niet van den waterzak 3 aan de onderzijde de stop af, doch schroefde het rechter been bij het punt *b* los. Op deze wijze kon men nagaan, welke hoeveelheid water uit de condensleiding der verwarmingstoestellen vloeide en hoeveel water door de 2" stoomleiding werd medegevoerd. Het bleek nu dat betrekkelijk weinig water uit de condensleiding vloeide, doch dat zeer veel water uit de stoomleiding meekwam.

Oorzaak hiervan bleek te zijn de hooge belasting van den ketel n.l. 11000 W. E. per M^{2}., waardoor het sterk kokende water door den stoom werd medegesleept. Wegens plaatselijke omstandigheden kon de ketel niet vergroot worden. De toestand kon echter worden verbeterd door de leiding op den ketel te verwijden (fig. 4) en deze door een behoorlijk wijde afvoerleiding van $^{3}/_{4}$" te ontwateren.

Het verwarmingstoestel *a* werd nu voor $^{9}/_{10}$ warm. Door nu nog de $^{3}/_{4}$" condensleiding van waterzak 3 naar den ketel met meer afschot te leggen en de ontluchting van deze leiding te verplaatsen, werd het condenswater daaruit vlugger afgevoerd en nu kon het verwarmingstoestel geheel warm worden.

(Wordt vervolgd).

DE ST. EUSEBIUS OF GROOTE KERK TE ARNHEM.

(Vervolg van pag. 165.)

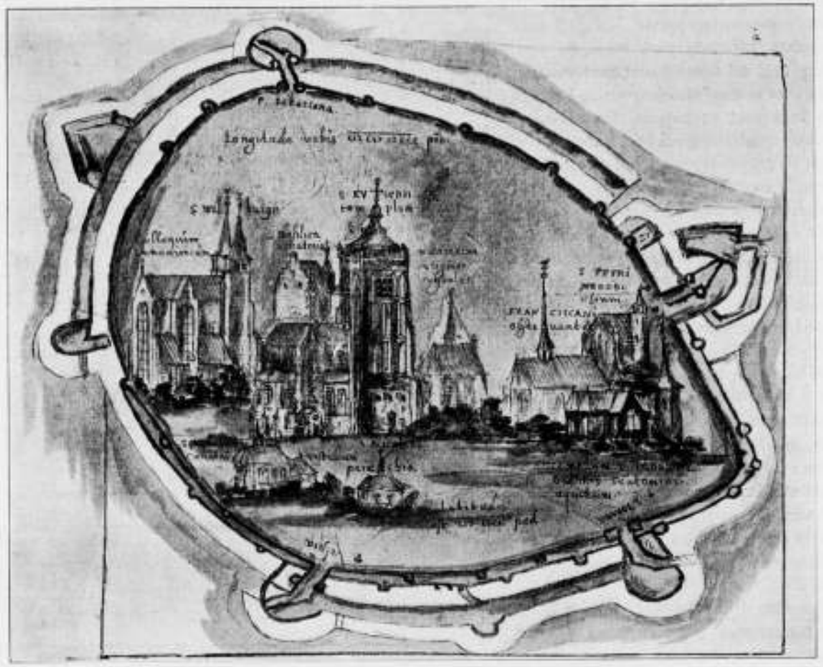
V.

Dit is intusschen zeker, dat in de voormalige St.-Martinuskerk gebrandschilderde glazen waren, want in 1395 werd aan Meister Arnt opgedragen hier zulk een glas bij het hoogaltaar te maken. Immers, hem werd toen opgedragen „dat vynster te maken ter monstranciën", waarmede de eereplaats, dat is aan het hoofd der kerk, wordt bedoeld, waar de H. Hostie wordt bewaard. Daar nu, zooals wij zagen, het nog bestaande beeld van den Heiland in de St.-Eusebiuskerk eveneens aan het hoofd der kerk is geplaatst geweest, vermoeden wij — naar wij meenen niet zonder bewijs — dat dit hetzelfde gebrandschilderd glas is, dat toen werd vervaardigd.

Den ouderdom van deze drie gebrandschilderde afbeeldingen willen wij niet te hoog opvoeren, maar meenen toch, naar aanleiding van het medegedeelde, dat zij minstens tot het einde of het begin der 14e eeuw moeten worden teruggebracht, daar de brandschilderkunst eerst in het laatst der 14e en in de 15e eeuw verbeterde door betere toepassing van licht en kleur.

Op het kruispunt der daken is een sierlijk Angelustorentje. Het oorspronkelijke werd in 1890 afgebroken, nadat hiervan door ons eene zeer nauwkeurige teekening was vervaardigd. Naar die teekening werd het in 1891 herbouwd.

Aan den toren werd tot 1550 niets verricht. Toen werd, nadat dus de kerk geheel was voltooid, den 21en Februari, aan Mr. Bernt, den stadsmetselaar, het verhoogen van den toren met 22 voet aanbesteed. Deze aanbesteding is des te belangrijker, omdat ons hieruit tevens blijkt, dat Meister Pauwell de bouwmeester van het benedengedeelte van den toren is geweest. Mr. Bernt toch nam aan, den kerktoren 22 voet hooger te maken „myt harden steen en anderen steen en kalck gelick ind in alrematen meister

AFBEELDING VAN DE ST. EUSEBIUSKERK UIT ± 1577. — Er om heen is de plattegrond van Arnhem geteekend.

Cliché welwillend door de vereeniging „Gelre" ter leen afgestaan.

Pouwell zeiliger den kercktorn bestaen heeft op to maicken". Voor de uitvoering van dit werk ontving Mr. Bernt voor ieder voet verhooging vijftig Rijder gulden van 2 stuiver brabantsch het stuk.

De aldus verhoogde toren moest bovendien van een trans of galerij van Munsterschen steen, ter hoogte van vijf voet, worden voorzien. Verder moest hij den toren nog twee voet hooger bouwen, „dair men dat begynsell van dat achtkant mede bestaen oft begynnen sall." Evenals in het benedengedeelte, wenschte men ook hier in het bovengedeelte dezer verhooging een gewelf, terwijl op de hoeken een torentje verlangd werd. Bij Louis Guicciardin, in zijne „Beschrijvinghe van alle de Nederlanden" (1617), komt eene teekening van dezen toren met zijne erkertorentjes voor. Op eene afbeelding van ± 1577 in „Gelre" IX zien wij ook dezen toren met zijn oude spits en erkertorentjes op de hoeken.

Den 22en Februari 1650 werd aan Paul Pelen het verhoogen van de kap van den toren met 20 voet voor f 6500 aanbesteed, met eene vereering voor zijn vrouw van *f* 100 „als 't werck tot contentement van den Magistraat soll gemaeckt". Spoedig kwam er echter verandering in het ontwerp, daar den 29en Juli werd besloten den toren 10 voet hooger te bouwen dan aanvankelijk was bepaald. Dit kostte *f* 2500. Daar Pelen bovendien *f* 1300 bedong, wanneer de toren nog 10 voet hooger werd, met eene insnijding tot vorming van een omgang met eene balustrade, besloot men ook hiertoe over te gaan, daar „de sierlijkheid van 't werk zeer behaechelijk synde en dat men nu toch aan 't werk is, en Pelen in zijne aanneming zich redelijk toont en geen overloon schijnt te eischen."

Spoedig bemerkte men echter, dat men zich in Pelen had vergist. Telkens vroeg hij voorschot in geld, bovendien had hij telkens geschil door het niet betalen zijner leveranciers. Den 11en Juli 1651 moest hij weer geld hebben. Hij schijnt integendeel een ver van gemakkelijke aannemer te zijn geweest, want bij zijn laatste verzoek voegde hij de bedreiging: anders het werk te zullen staken!

Ook bij de afrekening ontstonden telkens moeilijkheden, daar hij verschillende bijrekeningen inzond. Toen hij den 28 Januari 1655 ten slotte verzocht om uit de restanten der geleverde materialen *f* 456-5 st. te betalen aan Albert van Sonsbeek en *f* 200 aan Albert van Sittert, die op zijne goederen beslag hadden gelegd, en daaraan niet spoedig werd voldaan omdat men niet wist of hij nog wat te goed had, ontving de burgemeester van Dans, den 20en Februari 1656, eene sommatie, tien dagen na insinuatie de geëxamineerde stukken in te dienen.

De sluitsteen in het gewelf van het achthoekig prisma is versierd met het wapen van dezen bouwmeester en de letters P P ter zijde hiervan.

Tengevolge van de in 1650 en 1651 uitgevoerde verhooging van den toren verkreeg deze eene hoogte van 310 voet 5 duim of 87.80 M. Bij die verhooging verkreeg de toren een klokkenspel, waarvan het leveren der klokken werd opgedragen aan François Hemony, die toen met zijn broeder P. Hemony te Zutphen woonde, terwijl het maken van een nieuw uurwerk aan Jurriën Spraeckel uit Zutphen werd opgedragen. De klokkengieter ontving *f* 14000, de uurwerkmaker *f* 12000. Pelen ontving, met de twee verhoogingen maar zonder zijne bijrekeningen, welke niet juist zijn te ramen, *f* 10300. François Hemony ontving, bij besluit van 20 Juni 1652, bovendien, tot eene vereering, een zilveren beker met het stadswapen ter waarde van 50 daalders aan zilver. Met Spraeckel hadden ook moeilijkheden plaats bij de afbetaling. Hij eischte

daarbij tevens eene vereering voor zijn vrouw van 100 Rijksdaalders en ongeveer *f* 70 aan kostgeld en verteering bij Hendrick Temminck in „de Zon."

Bij gelegenheid van het verhoogen van den toren in 1650 is deze in eigendom overgegaan aan de gemeente.

In de fries van het achthoekig prisma vindt men het jaartal 1651 benevens de namen met het familiewapen van de leden van den Raad, die zich door het besluit tot verhooging van den toren en het aanschaffen van een nieuw uurwerk met carillon in 1650 en 1651, verdienstelijk hebben gemaakt, n.l. aan de „N.W. zijde die van Willem van Raetselt en Johan Dibbets; aan de N. zijde van Alexander Bentinck en Arnold van Dans; aan de N.O. zijde van Everhard Everwijn en Willem de Vree; aan de O. zijde van Diederik van der Sande en Abraham Tulleken; aan de Z.O. zijde van Everhard Sluisken en Everhard Everwijn; aan de Z. zijde van Rutger Huigen en Hendrik van Eck.

Op de vier grootste klokken van het uit 45 klokken bestaande carillon komen deze namen met de wapens ook voor en hebben bovendien als opschrift: „Civitas Arnhem me fieri fecit. Anno Domini Millesimo sexentesimo quiquagesimo. F. et P. Hemony me fec."

In de fries van 't Z.W. vlak van den toren staat het jaartal 1872, toen de fries van het octagoon werd hersteld. Het W. vlak bleef oningevuld.

In de jaren 1904 en 1905 werd dit achthoekig prisma hersteld en verkreeg weder hare oorspronkelijke bekleeding met Gildenhauser zandsteen terug. Het geschiedde door de Gemeente in eigen beheer en kostte *f* 22500.

Meermalen zijn reeds pogingen aangewend om ook tot eene restauratie van het benedengedeelte van den toren te komen. Laten wij ons vleien, dat men met aanwenden van die pogingen zal voortgaan, want het zou zeer te betreuren zijn, dat, wanneer de reeds in 1890 aangevangen restauratie der kerk binnen tien jaar ongeveer zal zijn voltooid, aan het hoofd hiervan een eenmaal fraaie, doch nu zeer verminkte toren zou staan, wijl hij, sedert 1832, successievelijk van al zijne versieringen werd beroofd.

Een ontwerp daartoe is reeds gereed.

H. PORTHEINE Jr.,
Architekt.

Arnhem, 2 Maart 1910.

VERGADERINGEN

Tweede Jaarvergadering van den Bond van Nederl. Architecten, op Woensdag den 13den April 1910, des voormiddags ten 11 ure, in een der zalen van het American-Hotel te Amsterdam.

Agenda (§ 23 art. 7 der Statuten):

I. Notulen der Februari-Vergadering.

II. Installatie nieuwe leden.

III. Jaarverslag door het Secretariaat.

IV. Jaarverslag van den Penningmeester, met Rekening en Verantwoording (§ 14 art. 6 der Statuten) en rapport der commissie tot nazien daarvan.

V. Nadere vaststelling omtrent de contributie-heffing. Naar aanleiding der besprekingen omtrent punt V der verg. van den 26sten Februari luidt het voorstel te bepalen dat, onafhankelijk van den aard der inkomsten waarover het bedrag der bedrijfsbelasting is vastgesteld, de bondsbijdrage moet berekend worden over het eindcijfer van het aanslagbiljet.

VI. Vaststelling der Begrooting voor het derde Bondsjaar (1 Jan. — 31 Dec. 1910).

Voorstel van het Bestuur tot heffing van 12½ over de Bedrijfsbelasting.

VII. Verkiezing van Bestuursleden.

1°. wegens het aftreden van den Heer Joseph Cuypers, Amsterdam.

2°. wegens periodiek aftreden van de Heeren: J. J. van Nieuwenken, 's Hage, en C. N. van Goor, Rotterdam. (Beiden herkiesbaar, zie § 9, art. 6 der Statuten).

VIII. Verkiezing van twee leden in de Commissie van Onderzoek, wegens periodiek aftreden van de Heeren: J. P. Stok Wzn., Rotterdam, D. A. N. Margadant, Amsterdam, en Dr. P. J. H. Cuypers, Roermond.

Door het Bestuur worden volgens art. 3 Huish. Regl. en art. 4 der Statuten behalve de herkiesbare aftredende leden (zie § 20 Huish. Regl.) voorgesteld de Heeren: Jac. van Gils, Rotterdam, A. D. N. van Gendt, Amsterdam, en H. A. Reus, Dordrecht.

Ten 12½ ure gemeenschappelijk ontbijt.

Ten 1½ ure voortzetting der Vergadering.

IX. Arbeids-Contract. Vaststelling van de Overeenkomst met den Bond van Technici. (Zie Mededeelingen N°. 8, bladz. 6.)

X. Behandeling der Prijsvraagregelen, vastgesteld in de vergadering van afgevaardigden van het Genootschap Architectura et Amicitia, de Mij. tot Bevord. der Bouwkunst, Bouwkunst en Vriendschap en den Bond van Nederl. Architecten van 15 Februari j.l. (zie Mededeelingen 9).

XI. Rondvraag — Sluiting.

K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
JOSEPH TH. J. CUYPERS, *le Secretaris.*

Den Heer Joseph Cuypers zal eenigen Bouwkundigen arbeid tentoonstellen.

De aangename herinneringen aan vorige samenkomsten mogen de leden aansporen om allen zooveel mogelijk aan den gemeenschappelijken maaltijd ten 6 ure deel te nemen.

Doorwerth. Den 1en April werd te Arnhem, in de trouwzaal van het Raadhuis, door de Vereeniging Doorwerth haar 3e vergadering gehouden, onder voorzitterschap van den heer Hoefer te Hattem.

Na opening van de vergadering werden de notulen goedgekeurd, nadat daaraan nog was toegevoegd, dat in de vorige vergadering (zie B. W. blz. 72) door den Voorzitter toezegging was gedaan, dat door het Bestuur, zoo mogelijk, zou worden benoemd eene commissie, wier taak het zou zijn den architect bij het uitwerken der projecten voor de herstellingswerken terzijde te staan.

In deze vergadering werd medegedeeld, dat door het Bestuur tot architect was benoemd de heer Jos. Cuypers C. B. I. architect B. N. A. te Amsterdam.

De Voorzitter deelde vervolgens mede dat, nu definitief de „Doorwerth" in eigendom aan de vereeniging is overgedragen, stappen gedaan kunnen worden om te geraken tot het bekomen van een regeeringssubsidie, hij vroeg daartoe machtiging van de vergadering.

Tevens vroeg hij, terugkomende op een in de vorige vergadering genomen besluit, waarbij slechts machtiging verleend werd om die maatregelen te nemen, welke ten doel hadden het gebouw tegen weersinvloeden te beschutten, het bestuur te machtigen, het geheele herstellingsplan uit te voeren en wel in een zeer snel tempo, uiterlijk over twee jaren hoopt de voorzitter de leden van de vereeniging in het herstelde Doorwerth te kunnen welkom heeten.

Indien de regeeringssubsidie wordt verkregen kan met kracht het werk worden aangevangen, een uitvoering binnen eenige jaren is veel meer economisch dan over een tijdperk van verscheidene jaren loopend.

De heer Jan Kalff (den Haag) bracht een voorstel ter tafel dat hij gedrukt aan zijn medeleden ter hand stelde van den navolgenden inhoud:

„De Vergadering besluit:

I. Aan de Regeering mede te deelen, dat het bij de aanvrage om Rijkssubsidie voor de herstelling van het kasteel „Doorwerth" overgelegde plan slechts is te beschouwen als een avant-projet, ter vervanging waarvan de Vereeniging, vóór den aanvang der werkzaamheden, een definitief herstellingsplan aan de goedkeuring der Regeering zal onderwerpen;

II. dit definitieve herstellingsplan te doen ontwerpen door den architect der restauratie in overleg met eene Commissie van advies;

III. deze Commissie van advies te doen bestaan uit eenen Voorzitter, waartoe bij dezen wordt benoemd de Voorzitter der Vereeniging, de Heer F. A. Hoefer, en uit vier leden, door het bestuur uit te noodigen, in de volgorde hunner vermelding, uit de volgende drietallen:
a. 1. Jhr. Mr. Victor de Stuers; 2. J. A. Frederiks; 3. J. J. Weve;
b. 1. K. P. C. de Bazel; 2. H. P. Berlage Nzn.; 3 Jan Stuyt;
c. 1. Prof. Dr. W. Vogelsang; 2. Dr. A. Pit; 3. Prof. Jhr. Dr. J. Six.;
d. 1. V. G. A. Bosch B. I. 2. Prof. Henri Evers; 3. Prof A. J. Derkinderen.
IV. Te bepalen, dat aan de leden dezer Commissie geene andere vergoeding zal worden gegeven dan eene vergoeding hunner reis- en verblijfkosten, voor zoover zij dit wenschen, en deze vergoeding niet te brengen op de rekening der restauratiewerken, doch haar te verleenen uit de gewone inkomsten der Vereeniging."
De Heer Hoefer ontraadde ten zeerste aanneming van dit voorstel, en verklaarde, dat hij op grond van door hem gevoerde besprekingen aan het Departement van Binnenlandsche zaken, alle reden had om te vreezen, dat bij aanneming er geen sprake van het verkrijgen eener Rijkssubsidie zou kunnen zijn; hij zou voor de gevolgen van de aanneming van dit voorstel niet kunnen instaan. Door den Heer Kalf werd uitdrukkelijk gevraagd welke bezwaren van regeeringswege zouden kunnen ingebracht worden tegen het instellen van eene Commissie. Men mag toch aannemen, dat het de Regeering vrij onverschillig zal zijn hoe of het ontwerp voor de herstelling van de Doorwerth tot stand komt. Ook het ter vergadering aanwezige lid der Tweede Kamer de Heer van Hoogstraten verklaarde niet in te zien, dat de Regeering bezwaar zou kunnen hebben tegen de raadpleging eener Commissie van advies.
De Heer Kalf gaf verder nog een korte toelichting tot zijn voorstel.
De Heer Versteeg, afgevaardigde van de afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, vroeg aan den Voorzitter of het wel geraden was, met het voorloopig ontwerp van de herstellingswerken van den rijks-architect Mulder, reeds nu bij de regeering aan te kloppen. Nu de heer Cuypers tot architect benoemd is, zou het beter zijn, dat eerst door dezen een ontwerp werd opgemaakt, men heeft dan een juister basis voor de begrootingen enz. Het is toch niet uitgesloten, dat de oplossing, die de heer Cuypers zal voorstellen, in vele opzichten zal afwijken van het avant-projet van den rijksarchitect.
Verder ondersteunde de Heer Versteeg het voorstel van den Heer Kalf en lichtte nader toe, waarom ook door hem in de vorige vergadering reeds een voorstel tot het benoemen van een adviescommissie was gedaan. De Heer Hoefer antwoordde hierop, dat een ontwerp waarop men voor een restauratie geld vraagt, inderdaad geen bindende kracht heeft. Men blijft vrij de herstellingswerken al of niet naar het ingediend ontwerp te maken en zeer zeker zal dan ook voor den Heer Cuypers alle vrijheid overblijven om te herstellen, zooals hij dit gewenscht vindt, voornamelijk ook naar bestaande en onder den bouw te ontdekken gegevens.
Na deze toelichting besloot de vergadering, dat voorzichtigheidshalve de aanvrage om de regeeringssubsidie zal geschieden onder mededeeling, dat de overgelegde teekening beschouwd moet worden als een *voorloopig* ontwerp.
Het voorstel van den heer Kalf tot het instellen van eene commissie werd in stemming gebracht, nadat de architect, de heer Cuypers, verklaard had hiertegen geen enkel bezwaar te kunnen hebben en nadat de voorzitter nog eens op temperamentvolle wijze van zijn denkwijze had uiting gegeven.
Het voorstel werd met 5 stemmen voor en 9 tegen verworpen en het bestuur werd gemachtigd het door den heer Cuypers te ontwerpen herstellingsplan met bekwamen spoed uit te doen voeren.
Nog werd medegedeeld, dat de heer Kalf zijn bestuursfunctie had neergelegd; de vergadering benoemde op voorstel van den voorzitter tot bestuursleden alsnog de heeren van Balveren en Scheidius.
Naar aanleiding van een vraag van den heer Versteeg werd door den voorzitter beloofd, dat de restauratieplannen met de bestaande oude teekeningen enz. in April te Arnhem zullen worden tentoongesteld. De heer Hoefer verklaarde zich gaarne bereid deze alsdan nader toe te lichten, terwijl hij ook, als met de herstellingswerken begonnen wordt, ten allen tijde gaarne bereid blijft de leden rond te leiden en nader in te lichten.
Niets meer aan de orde zijnde sloot de voorzitter de vergadering.

In het verslag der op 2 Februari jl. gehouden vergadering werd, zooals nu achteraf blijkt, te vroeg gejuicht, eene commissie waarvan de samenstelling een waarborg zal zijn tegen de uitvoering van restauratieprojecten, die meer beoogen dan men kan verantwoorden, zulk eene commissie, door ons als hoogst gewenscht beschouwd zal er niet komen.
Zij zal er niet komen, hoewel in de vorige vergadering vrij positieve beloften waren afgelegd, zoo positief dat, door de voorstanders van zulk eene Commissie, van eene stemming werd afgezien.
Was toen gestemd, dan zou de uitslag niet twijfelachtig zijn geweest, de commissie was er zeker gekomen omdat de vergadering flink bezocht was en er veel stemming voor eene commissie bleek te bestaan.
Nu was de vergadering minder bezocht, van de tegenwoordige leden waren zeer weinige bestand tegen het hartstochtelijk en persoonlijk optreden van den voorzitter, de leiding van de vergadering was dan ook allerzonderlingst.
De Convocatie-biljetten bevatten als „te behandelen" slechts 4 woorden: „Mededeelingen van het Bestuur", en werden eerst drie dagen vooruit verzonden, zoodat er zeer weinig belangstelling was en het Bestuur vrij spel had, temeer nu het meerendeel der aanwezigen niet bevoegd om over het al of niet noodzakelijk van eene adviseerende commissie een uitspraak te doen en het voor stemmen meer beschouwde als een weinig hoffelijke daad tegenover den persoon van den voorzitter.
Wij wenschen in waardeering voor den onvermoeiden ijver en nimmer versagende volharding van den heer Hoefer voor niemand onder te doen, als er een monument te redden is, rust hij niet voor het in veilige have is, zoo ook nu is het behoud van de Doorwerth in hoofdzaak aan zijn krachtdadig optreden te danken.
Naast die waardeering dient echter er op gewezen te worden dat de Heer Hoefer in de vergaderingen van de Vereeniging Doorwerth weinig zin voor objectiviteit toont; zijn afkeer voor een adviseerende commissie is daarvan een bewijs.
Wij wenschen er nog eens op te wijzen, dat de architect de heer Jos. Cuypers verklaarde in het geheel geen bezwaren tegen zoo'n commissie te hebben, het zal van het grootste belang zijn, dat op het verloop, die de restauratie van de Doorwerth zal hebben een wakend oog gehouden zal worden.
De Heer Hoefer, vol vuur om de Doorwerth in zijn ouden luister te herstellen, zal waarschijnlijk wel meer romantisch en minder nuchter wetenschappelijk tegenover het vraagstuk staan dan de Bouwmeester, die met de oplossing van dit vraagstuk met al zijn vertakkingen is belast.
De Heer Cuypers zal zijn taak conscientieus opvatten, hieraan zal wel niemand twijfelen, desniettemin zullen er zich gevallen voordoen, dat de geestdrift van den voorzitter hooger streeft, dan het nuchter verstand toelaatbaar kan achten, en vooral voor zulke gevallen zou eene adviseerende Commissie zeer goede diensten kunnen bewijzen. Wij kunnen verzekeren, dat de afgevaardigde voor de afdeeling Arnhem van de Maatschappij van de gelegenheid om de herstellingswerken gade te slaan zeer zeker gebruik zal maken. *De Arnhemsche Correspondent.*

Vergadering van de „Vereeniging tot bevordering van het Middelbaar Technisch Onderwijs te 's-Gravenhage, gehouden in het Toussainthuis aldaar op Woensdag 30 Maart 1910. Secretariaat Rozenburgstraat 21.

De Voorzitter Jhr. J. A. van Hoogenhouck Tulleken opent de vergadering met een welkomswoord aan de belangstellenden en begint met de uiteenzetting van het doel van de vereeniging tot bevordering van het M.T.O., opgericht op den 15den Juni 1909 en goedgekeurd bij Koninklijk Besluit van 4 Februari 1910.

Dit doel bestaat volgens Art. 1 van de Statuten uit
1o. het oprichten van een school voor middelbaar technisch onderwijs voor 's-Gravenhage en omstreken.
2o. het aanleggen van een bibliotheek en een verzameling van modellen op algemeen technisch gebied.
3o. met alle andere haar ten dienste staande wettige middelen, het middelbaar technisch onderwijs te bevorderen.
Onder M.T.O. wordt verstaan het onderwijs, hetwelk dient tot vorming van technici, welke een plaats zullen innemen tusschen ingenieur of architect eenerzijds en ambachtslieden anderzijds. Waar regeling van het Lager- en Hooger technisch onderwijs reeds lang bestaat, missen we deze nog steeds voor het M.T.O. terwijl de behoefte aan goed geregeld M.T.O. zich dringend doet gevoelen, wat o. m. bleek op het Congres, wat in 1908 te Amsterdam werd gehouden, op initiatief van den Bond van Technici en waarop de meeste vereenigingen op technisch gebied uit ons land vertegenwoordigd waren. Het bestuur van de vereeniging nam de eind-conclusiën van dit Congres als leiddraad om de richting te kiezen, waarin volgens zijn opvatting, het M.T.O. geleid moet worden. Spr. gaat in het kort na, de antwoorden op de vragen, welke op de agenda van het Congres voorkwamen, waaruit o.m. bleek, dat decentralisatie van het onderwijs noodzakelijk werd gevonden, een meening, die in den laatsten tijd bijkans algemeen is en spr. uitte den wensch, dat waar het M.T.O. door het particulier initiatief doeltreffend wordt ter hand genomen, de regeering krachtdadige steun zal verleenen.
Het voorloopig plan van het bestuur is, om bij mogelijke tot standkoming van een school voor 's-Gravenhage en omstreken te voorzien in de opleiding voor de burgerlijke- en waterbouwkunde, ijzerbouw en werktuigbouwkunde, voor welke opleidingen de leerprogramma's reeds door het bestuur werden ontworpen. In verband met deze programma's bleek de eisch van toelating tot de school en een daarvoor noodige vooropleiding, een voornaame factor, te meer waar de aanstaande bezoekers van de M.T.S. uit verschillende categoriën van jongelieden zullen bestaan. Ook hiervoor werd een programma ontworpen, waarin o.m. werd bepaald, dat bijv. de jongelieden die een H.B.S. met 3 jarigen cursus hebben doorloopen, in voldoende mate algemeen ontwikkeld zijn, doch alvorens tot de M.T.S. te kunnen worden toegelaten, eenige jaren zullen moeten doorbrengen in de practijk van het vak, dat zij zich als technici zullen kiezen. Jongelieden die de ambachtsschool bezochten, zullen hun algemeene kennis moeten aanvullen zooals zulks in den eisch van toelating verlangd wordt, en tevens de practijk op bouwwerken of in fabrieken gedurende eenige jaren moeten meemaken. Van bovengenoemde programma's kunnen belangstellenden kennis nemen. Het komt het bestuur gewenscht voor, het M.T.O. te geven in doorloopende cursussen van 3 à 4 jaren, op de 5 eerste dagen van de week van 9—12 en van 1½—4½ uur en den Zaterdag geheel te benutten tot het bezoeken van bouwwerken en fabrieken, terwijl de machinetechnici op dien dag practisch zullen werkzaam zijn; verder meent het bestuur 9 maanden van het jaar aan dit onderwijs te moeten besteden, gedurende de daaropvolgende 2 maanden de leerlingen door zijn tusschenkomst op bouwwerken en in fabrieken werkzaam te moeten stellen, zoodat gedurende de overblijvende maand vacantie kan worden gegeven.
Aan de leeraars zullen hooge eischen gesteld moeten worden zoowel op vakkundig als op opvoedkundig gebied. Het verdient volgens spr. aanbeveling, ook de leeraars in de gelegenheid te stellen, gedurende de bovenbedoelde 2 maanden met de practijk voeling te houden, wat aan hun leeraarsbekwaamheid zeer zal ten goede komen. Op deze manier wordt een regelmatige leergang verkregen waarin theorie en practijk hand aan hand gaan. Alsnu is spr. gekomen aan de oprichting van een school, welke groote geldelijke offers eischt, te meer waar het in de bedoeling van het bestuur ligt om naast betaald onderwijs zoo ruim mogelijk studiebeurzen en vermindering van leergeld toe te staan. Om deze kosten vooral in den beginne zoo gering mogelijk te doen zijn, wil het bestuur trachten, indien daarvoor de mogelijkheid bestaat, met een bestaande school een overeenkomst te zoeken; levens zullen na deze eerste openbare vergadering zeer spoedig stappen gedaan worden, om met vereenigingen die zich voor het M. T. O. interesseeren saâm te werken.
(Tevens dient nog gemeld dat het bestuur plannen in studie heeft om aan een eventueel op te richten M. T. S. een speciale avondcursus te verbinden tot opleiding van uitvoerders, onderbazen, enz. om tegemoet te komen aan het bezwaar, dat vele jongelieden niet gedurende een 4-tal jaren hun verdienste als werkman zullen kunnen missen en dus van het bezoek aan de M. T. S. verstoken zouden moeten blijven). Nadat de voorzitter de gelegenheid had gegeven tot het doen van opmerkingen en het vragen van inlichtingen, welke laatsten door hem werden verstrekt, sluit hij na een woord van dank voor de betoonde belangstelling de vergadering.

Bouwkunst en Vriendschap. 1 April j.l. heeft de Ver. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam een vergadering gehouden, waar de heer W. van Boven, inspecteur van het staatstoezicht op de volksgezondheid een voordracht heeft gehouden over: „Uitbreidingsplan en bouwverordening."
Waar in het Bouwk. Weekblad no. 10, jrg. 1910, de heer v. H. in zijn artikel „Meer lucht!" hoofdzakelijk hetzelfde bespreekt, meenen wij hier van een verslag te kunnen afzien.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 13. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.*
Bericht in zake het arsenaal.
Verslag der 1276e vergadering van het Genootschap „Architectura et Amicitia" waarin verslag der lezing van den Heer Jan de Meijer over „De werkkring van den Architect" en debat daarover.
Eereprysvraag voor: Een kopstation met verhoogd spoor voor eene gemeente als Amsterdam. Het gebouw moet bestaan uit een gebouw aan een voorplein met twee vleugelgebouwen, weerszijden van de stationsoverkapping. De overkapping moet zijn 218 bij 160 M. Voor de perrons is de situatie aangegeven.
Het gebouw moet zijn voorzien van een Koningspaviljoen met een oppervlakte van 500 vierk. M.
De mededinging staat uitsluitend voor Nederlanders open. De ontwerpen moeten vóór 15 September e.k. zijn ingezonden.
De jury, bestaande uit de heeren K. P. C. de Bazel, H. P. Berlage Nzn. en D. H. N. Margadant, heeft de beschikking over een bedrag van f 400 te bestemmen voor 3 bekroningen.
Concept algemeene regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen. Verslag van het bepaalde in de gecombineerde bijeenkomst van de vertegenwoordigers van de „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst", het Genootschap „Architectura et Amicitia", de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" en den „Bond van Nederlandsche architecten."

De Opmerker no. 7. *Marmer.* Slotartikel. Beschouwingen over marmer, genaamd „Portor", afkomstig van Porto Venere in Italië. Eveneens beschouwingen over het Lumachelle-marmer, afkomstig uit de groeven in Bourgogne en in Calvados. Verder over „Brèche"-marmer.
De kerk van het Heilige Graf te Jeruzalem, met afb. De schrijver noemt de kerk een monument van de belangstelling van Europa voor het Heilige Land. Als stichtster wordt genoemd Keizerin Helena, gemalin van Constantius Chlarus en moeder van Constantijn den Grooten. De kerk is gebouwd omstreeks 335. In 615 door den Perzischen veroveraar Chosroës II vernield, werd zij in 628 herbouwd, maar in 1010 tot den grond gesloopt. De tegenwoordige kerk dateert uit den eersten tijd der kruistochten. In 1808 een prooi der vlammen geworden is ze weder door de Grieken herbouwd. Het gebouw is in Byzantijnschen stijl opgetrokken. Onder den koepel bevindt zich het Heilige Graf.

BERICHTEN

Tentoonstelling Brussel. Afdeeling Architectuur. Naar wij vernamen heeft de Commissie van Toelating in het gebouw „Pulchri Studio" te 's Gravenhage vergaderd en worden de aangenomen inzendingen ingepakt en verzonden. Op onze vraag of de Nederlandsche architecten met hun werk met eere uit dezen wedstrijd der volken te voorschijn zullen treden en of ieder zijn krachten heeft ingespannen en getracht het beste te geven wat in zijn vermogen ligt, en of de tentoongestelde werken alle van uitstekende hoedanigheid zijn en een waardige plaats zullen innemen — waarop in de uitnoodigingen ter deelneming zoo de aandacht werd gevestigd — heeft de Commissie niet volmondig toestemmend kunnen antwoorden.
Daarenboven onthielden zich vele goede krachten, waaronder enkelen die destijds hun deelname hadden toegezegd, doch zich later terug trokken.
De taak van de Commissie was uiterst moeilijk
Het programma stelde o.a. als eisch: dat bij *voorkeur* Teekeningen en modellen zouden worden ingezonden en slechts *bij uitzondering* foto's.
Uit de gewisselde correspondentie blijkt, dat velen zich van inzending onthielden omdat zij wel foto's, doch geen teekeningen ter dispositie hadden. Hoe nu te handelen zonder met 2 maten te meten tegenover hen, die zich aan de bepaling van het programma niet hebben gestoord en uitsluitend foto's zonden?
Hoewel het programma voorts slechts *3* onderwerpen van eenzelfden inzender toeliet, hebben enkele wel een dozijn verschillende onderwerpen gezonden.
Alles kon dus reeds daarom niet aangenomen worden, te meer daar die bepaling in het programma opgenomen is wegens de beperkte plaatsruimte, waar óók rekening mede moest worden gehouden, (de voor de architecten gereserveerde ruimte heeft meer poorten, doorgangen, deuren en vensters dan wandvlakte).
De programma's werden over het algemeen slecht gelezen, blijkende ook uit de vele vragen voortdurend aan de Bijzondere Commissie gericht en waarbij als eenig antwoord steeds naar het programma moest worden verwezen; de verzending geschiedde meestal ook niet regelmatig, inschrijvingsbilletten werden ingeleverd, doch de inzending zelf volgde niet, terwijl omgekeerd inzendingen ontvangen zijn zonder de daarbij behoorende ingevulde formulieren, dat tot veel verwarring aanleiding geeft aangezien bovendien veelal op de inzending zelf noch de naam van den inzender, noch die van het onderwerp voorkomt. Op nader gevraagde inlichtingen aan inzenders omtrent een juiste opgave werd geantwoord, dat zij zelf zich niet juist meer herinneren kunnen wat gezonden is (*).
Wanneer later dergelijke inzendingen in het ongereede geraken, hebben de inzenders dit zich zelf te verwijten. Door het *gedeeltelijk* aannemen van inzendingen doet zich nog een moeilijkheid voor en is ons verzocht dit H.H. inzenders kenbaar te maken door middel van ons orgaan.
Van een inzending van 8 teekeningen zijn b. v. 7 aangenomen en worden deze met de schilderijen der schilders in de tapissière gepakt en verzonden. Wanneer nu de eenige overgebleven teekening in de te groote kist den inzender terug wordt gezonden, is er na afloop der tentoonstelling geen kist meer disponibel om als de zending te 's Gravenhage retour is, de 7 teekeningen in te pakken. Daarom is eenvoudigheidshalve besloten de niet aangenomen teekeningen met kist en al te bewaren tot de tentoongestelde teekeningen weder in Pulchri terug zijn, om daarna gezamenlijk volgens de bepalingen van het programma den inzenders te worden teruggezonden. (*)
Wanneer een geheele inzending geweigerd is, worden deze natuurlijk onder geheimhouding den inzenders *direct* teruggezonden.

(*) Zij die een andere regeling wenschen, kunnen dit kenbaar maken aan den Heer A. F. Reicher, Secretaris der Bijzondere Commissie, adres „Arti et Amicitia", Spui 2, Amsterdam.

Onder de tentoongestelde werken komen vele oude bekenden voor, groote belangrijke bouwwerken echter weinig.
Het project van het Vredespaleis in Den Haag, dat de grootste aantrekkelijkheid van deze geheele Tentoonstelling geweest zou zijn, en waarop de Commissie vast gerekend had, is helaas niet ingezonden!
Als ideale plannen wordt ons genoemd het interessante ontwerp van Berlage's „Beethovenhuis", terwijl Kromhout, behalve zijn uitgevoerd „Oud-Hollandsche" Tentoonstellingsgebouw, zijn niet uitgevoerd ontwerp van moderne opvatting inzond, waarin velen belang zullen stellen. Begrijpelijkerwijze wilde onze zegsman zich niet in bijzonderheden uitlaten, doch werden ons o.a. nog als exposanten genoemd: Berlage, Buskens, De Clercq, Elte, Van Epen, Frowein, Gort, Jos. Herman, Joling, Jansz, De Koning, Van Oort, Alb. Otten, Ouëndag en Klinkhamer, Posthumus Meyjes, Salm en Verheul, Verschuyl en Weissman.
Examen Opzichter Teekenaar. In de eerste helft der volgende week zal de eindvergadering der Commissie, belast met het afnemen van het examen voor Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Teekenaar, plaats hebben, waarna de uitslag den Candidaten schriftelijk zal worden medegedeeld.
Rectificatie art.: De Tentoonstelling in Brussel in 1910; Zie Bouwkundig Weekblad No. 13.
De firma Schellius en Marto schrijft ons:
Onze expositie zal namelijk ook hare plaats vinden op de galerij van het Hollandsch gebouw, en wel om een pendant te zijn van de expositie van de Hengelosche Trijpweverij. Bovendien zal men onze trijpen vinden, verwerkt in de gemeubelde kamer des Heeren Walenkamp en op de zitbanken welke voor het publiek hier en daar worden ingericht. (Voor deze zitbanken werd de benoodigde trijp gratis door ons geleverd). Ten slotte kan men onze trijp verwerkt vinden in verschillende Spoorwegrijtuigen, die hunne plaats vinden in het speciaal daarvoor bestemde gebouw.
Coöperatieve Onderwijzers Bouwvereeniging te Amsterdam. De opening van het blok woningen der Amsterdamsche Coöp. Onderw. Bouwvereeniging in de Boerhavestraat bij de Camperstraat, is hedenmiddag door vele belangstellenden, autoriteiten en onderwijzers bijgewoond.
De voorzitter der vereeniging, de heer T. Koopmans sprak een woord van welkom en dankte het gemeentebestuur voor zijn medewerking. Op voorstel van B. en W. keurde de gemeenteraad den 15 April 1908 goed, om ten behoeve van de vereeniging uit 's Rijks kas een subsidie van f 175.000 aan te vragen, tot het bouwen van twaalf huizen met 48 woningen.
Daarvan bevat het thans voltooide blok vier huizen, terwijl nog in aanbouw zijn twee huizen in de Boerhavestraat bij het plantsoen, vier in de Helmersstraat bij het Staringplein en twee in de Brederodestraat bij hetzelfde plein.
Bijzondere hulp en voorlichting mocht het bestuur ondervinden van den gemeentelijken commissaris van toezicht, den heer J. W. C. Tellegen, directeur van het bouw- en woningtoezicht, wien de voorzitter daarom de erkentelijkheid van bestuur en leden betuigde.
De woningen zijn geriefelijk (hoewel eenvoudig) en hygiënisch, maar niet groot. Achter de huizen liggen flinke tuinen. Architect van de vereeniging was de heer J. C. van Epen, die de zeer gewaardeerde toezegging heeft gedaan in het Bouwk. Weekblad een beschrijving met afbeeldingen van de woningen te willen geven.

PERSONALIA

Aan de Paleis-Stadhuiscommissie te Amsterdam, bestaande uit de heeren C. Muysken, Dr. P. J. H. Cuypers, H. P. Berlage Nzn., A. W. Bos en Dr. H. Brugmans is als Secretaris toegevoegd de heer W. J. de Groot, onderdirecteur van Publieke Werken te Amsterdam.

30ste JAARG. – 16 APRIL 1910. – No. 16.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: — Examen Bouwk. Opz. en Teek. — Vergadering Afd. 's Gravenhage. — Vergadering Afd. Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Coöp. Bouwv. „De Goede Woning" te Delft, door Schaad. — Wettelijke Monumenten-bescherming. — Ingezonden. — Waarom niet het Vredespaleis? — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERSLAG BETREFFENDE DE EXAMENS IN 1910 VOOR HET DIPLOMA VOOR BOUWKUNDIG-OPZICHTER EN VOOR BOUWKUNDIG-TEEKENAAR, INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

De Commissie door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst benoemd onder goedkeuring van den Minister van Binnenlandsche Zaken om in het jaar 1910 de examens voor bovengenoemde diploma's af te nemen, bestond uit de H.H.:

B. J. OUËNDAG, Voorzitter, Amsterdam; L. ZWIERS, Vice-Voorzitter, Amsterdam; H. VAN DAM; JOSEPH HERMAN; J. MOLENSCHOT; Mr. E. H. P. ROSENBOOM; J. A. VAN DER SLUYS VEER en P. A. TIMMERS, allen te Amsterdam; G. VERSTEEG, Arnhem; J. D. GANTVOORT, Deventer; W. DE VRIND Jr. te 's Gravenhage; J. J. V. NOPPEN te Haarlem; HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG; W. F. OVEREIJNDER; P. A. WEELDENBURG en J. VAN WIJNGAARDEN, allen te Rotterdam; W. DE JONG te Utrecht en H. BLETZ te Weesp, terwijl de Heer J. GRATAMA, Algemeen Secretaris der Maatschappij, tevens met het secretariaat der examen-commissie was belast.
In de eerste bijeenkomst van deze Commissie, gehouden op 11 Februari 1910, werd de hoofdregeling van de examens besproken, terwijl in de tweede vergadering op 19 Februari 1910, de vraagstukken voor de candidaten werden vastgesteld.
Deze beide vergaderingen, benevens de eindvergadering der Examen-Commissie, vonden te Amsterdam plaats in het maatschappelijk gebouw, waar ook de examens werden afgenomen.
Voor het examen voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter hadden zich aangemeld **135** candidaten, waarvan door terugtrekken of andere oorzaken 13 candidaten moesten worden afgevoerd, zoodat **122** candidaten werden geëxamineerd en door loting in drie groepen ingedeeld.
De eerste groep van 41 candidaten, waaronder 11 die zich reeds vroeger aan een examen voor dit diploma hadden onderworpen, werd geëxamineerd op 28 Februari, 1, 2 en 3 Maart 1910.
De tweede groep van 43 candidaten, waaronder weder 15 die aan een vorig examen hadden deelgenomen en waarvan 1 reeds in het bezit was van het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar, werd geëxamineerd op 7, 8, 9 en 10 Maart 1910.
De derde groep van 38 candidaten, waaronder weder 14 die aan een vorig examen hadden deelgenomen, werd geëxamineerd op 14, 15, 16 en 17 Maart 1910.
Tijdens den duur van dit examen onttrok een candidaat zich aan verdere deelneming.
Voor het examen voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar hadden zich aangemeld **16** candidaten, waarvan 4 zich voor het examen terugtrokken, zoodat **12** candidaten werden geëxamineerd, waarvan echter een tijdens het examen zich terugtrok.

Van deze 12 candidaten waren reeds 8 in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter, terwijl 2

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

reeds aan een vorig examen hadden deelgenomen en 2 zich hadden onderworpen aan het dit jaar gehouden examen voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter.

De candidaten voor dit diploma werden geëxamineerd op 4, 5, 6, 7 en 8 April 1910 en was de duur voor hen die reeds in het bezit waren van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter en in de vakken waarvoor vrijstelling wordt verleend voldoende cijfers hadden bekomen, 4 dagen, terwijl het voor de overigen 5 dagen was.

Op 12 April 1910 werd door de Examen-Commissie de eindvergadering gehouden en bleek het dat aan **53** candidaten het diploma voor Bouwkundig-Opzichter kon worden uitgereikt en aan **5** candidaten dat voor Bouwkundig-Teekenaar.

In verband met het behaalde rangnummer zijn geslaagd voor het diploma voor Bouwkundig-Opzichter de Heeren:

1. A. J. WESTERMAN.
2. J. A. GUURINK.
3. M. J. v. GOEVERDEN.
4. A. GERHARDT.
5. W. v. STRATEN.
6. L. B. v. GENDT.
7. E. v. d. LAAN.
8. D. SPEERSTRA.
9. P. v. WALBEEK.
10. J. TIESSEN PZN.
11. J. L. v. d. PAS.
12. G. J. HOOGERINCK.
13. J. TH. DRIJVERS.
14. J. H. VROMANS.
15. E. A. SANDERS.
16. A. EVERS.
17. A. M. v. WESTEROP.
18. S. P. v. d. LAAN.
19. JB. TILBUSSCHER.
20. B. H. v. d. HEUVEL.
21. J. DINGEMANSE.
22. C. KORFF JR.
23. J. A. ZWOLSMAN.
24. C. SCHIPPERS.
25. B. E. BUNDERS.
26. B. J. v. MILAAN.
27. L. C. BAAS.
28. J. v. d. LIJKE.
29. A. STEEN JR.
30. TH. J. MARKUSSE JR.
31. JAN C. DE HAAS.
32. A. BEUKEMA.
33. N. DE BOER.
34. JAC. ROOS.
35. H. WIJMA.
36. A. J. VERBEEK LZN.
37. S. H. WISSING.
38. D. VENHUIZEN.
39. L. VINKENBORG.
40. C. J. LUCAS.
41. J. M. KROON.
42. J. C. BUITER.
43. H. J. J. VIXEBOXSE.
44. H. H. HENDRIKSE.
45. W. KUIVENHOVEN.
46. J. DORLEYN.
47. P. W. VREENEGOOR.
48. L. OOSTINGA.
49. H. BOTTERWEG.
50. M. BLEEKSMA JR.
51. J. v. GERVEN.
52. H. KETEL.
53. JOH. L. PIETERSE.

Van deze geslaagden was No. 31 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig Teekenaar.
Voor het diploma voor Bouwkundig-Teekenaar zijn in verband met het behaalde rangnummer geslaagd de Heeren:

1. D. C. v. d. ZWART.
2. H. M. ZOETMULDER.
3. JAC. BOOGAARDS.
4. A. J. VISSER.
5. D. SPEERSTRA.

Van deze geslaagden zijn Nos. 1, 2 en 3 reeds in het bezit van het diploma voor Bouwkundig-Opzichter, terwijl No. 5 dit jaar het diploma verwierf. Het inspannende werk door de Examen-Commissie verricht werd besloten met een gemeenschappelijk diner, aangeboden door de Maatschappij aan H.H. Examinatoren waar mede aan zat de Heer W. J. DE GROOT, vice-voorzitter van de Maatschappij.
In hartelijke bewoordingen werd herdacht het veelomvattende werk door deze Commissie verricht en in het bijzonder de ondervonden steun van de Regeering, die door het verleenen van eene jaarlijksche subsidie de ingestelde examen een vasteren grondslag heeft gegeven.

B. J. O.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE, VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met dames-introductie op Maandag 8 April 1910.

Na de opening der vergadering en de voorlezing en goedkeuring der notulen werd het woord gegeven aan den Heer G. Knuttel B. I. ten einde zijn beschouwingen over de toepassing van driehoeksystemen bij het ontwerpen van bouwwerken uiteen te zetten.
Spreker begon met erop te wijzen, dat de charme van oude gebouwen hoewel ten deele aan romantische en picturale eigenschappen toe te schrijven, voor het grootste gedeelte te danken is aan de verhoudingen. De indruk van rust wordt hoofdzakelijk hierdoor teweeg gebracht, en het is een merkwaardig verschijnsel, dat de meeste moderne kunstwerken deze goede verhoudingen en daardoor deze onvergankelijke aesthetische beteekenis missen. Wij kunnen niet beter doen dan de oude kunst te bestudeeren en ons hunne verhoudingen zonder directe navolging ten nutte te maken.
Van vele oude monumenten is het gebleken dat hunne verhoudingen op wiskundige stelsels berusten, bij Egyptenaren en Gothiek op driehoeksystemen, bij Grieken en Romeinen op maatstelsels.
Waarom zouden wij deze hulpmiddelen niet eveneens kunnen en mogen toepassen? Spreker deelt de meening volstrekt niet dat daardoor de vrije kunstenaar te veel aan ongewenschte banden zou worden gelegd, immers zij zijn in de scheppingen der natuur eveneens te vinden en de doorvoering van een systeem zal aan het kunstwerk een éénheid geven, die tot stijl voert.
Uitvoerig werden achtereenvolgens de verschillende stelsels besproken, de onderzoekingen omtrent evenwicht van den Heer de Groot, de triangulatuur, de quadratuur, en de toepassing van 2 verschillende systemen in een gebouw.
Dat vele Hollanders zich reeds weder van dit belangrijk hulpmiddel bedienen bewezen de vele origineele teekeningen van bouwmeesters als Berlage, de Bazel, van Boven e. a. van wie verscheidene werken gedurende de vergadering werden geexposeerd.
Spreker eindigde met de hoop uit te spreken, dat hij erin geslaagd mocht zijn hen, die met onverschilligheid of tegenzin de systemen beschouwen, eenige belangstelling daarvoor te hebben ingeboezemd. Dat dit bij velen het geval was bewees het hartelijk applaus en het dankwoord van den voorzitter.
In zijn slotwoord wees de voorzitter op het heuglijk feit dat vele studeerenden aan de T. H. S. deze vergadering bijwoonden en sprak als zijn overtuiging uit, dat de aansluiting van de toekomstige ingenieurs aan de Maatschappij t. B. d. B. voor beide vruchtdragend zou kunnen zijn.
Hiermede werd de laatste vergadering van dit seizoen gesloten.

De Secretaris.

AFDEELING AMSTERDAM MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

62ste Algemeene Vergadering op Donderdag 31 Maart 1910.

De vergadering wordt geleid door den voorzitter, den heer F. W. M. Poggenbeek.
Na lezing en goedkeuring der notulen worden eenige ingekomen stukken behandeld en overgegaan tot prijsuitdeeling inzake de prijsvraag van een Bewaarplaats van kleine kinderen (crèche).
Achtereenvolgens ontvangen de heeren Gebrs. Wijker een eersten prijs en de heeren J. G. van Essen, A. Baart en G. P. Wijker ieder een tweeden prijs, waarbij de voorzitter een woord van gelukwensching uitspreekt aan genoemde heeren en in 't algemeen het goede resultaat van deze prijsvraag dankbaar in herinnering brengt, waaraan een woord van dank toegevoegd wordt aan de Jury en Dr. S. Simons (als adviseur) voor hun omvangrijken arbeid daarbij.
De ballotage van den heer D. van Oort Hzn. heeft als gevolg dat genoemde heer met algemeene stemmen als lid wordt aangenomen.
Hierna verkrijgt de heer I. N. Hendrix het woord tot het houden van zijne inleiding over „Partieele Aanbesteding".
Aan de rede van den heer Hendrix ontleenen wij het volgende. (Overgenomen uit het weekblad „De Aannemer").
Spreker begon met er op te wijzen, dat toen het Bestuur der afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst tot hem de uitnoodiging richtte, het vraagstuk der Partieele aanbesteding hedenavond in te leiden, hij een oogenblik geaarzeld heeft de uitnoodiging aan te nemen.
De plicht van den inleider zal moeten zijn het vraagstuk zoo objectief mogelijk te bezien, teneinde het debat vruchtdragend te doen zijn.
Maar ook de vergadering zal in den inleider vertrouwen moeten stellen. Zij zal de overtuiging moeten bezitten dat het den inleider niet te doen is om eigenbelang te dienen of uit subjectieve overweging, enkele zijden der quaestie te scherp te belichten om donkerder schaduwen te werpen op andere punten.
En met dat beeld van den inleider voor oogen, vroeg spr. zich af, of hij goed zou doen de uitnoodiging te aanvaarden.
Niet dat spr. voor zich zou meenen te vervallen in de fouten, welke te vermijden, hij juist de plicht van den inleider achtte, maar wel, dat men in hem desniettegenstaande zou zien den voorzitter van den Ned. Aannemersbond, van een organisatie, welke ongetwijfeld een der groepen vormt, welke bij de Partieele Aanbesteding belang heeft. Dat hetgeen hij zou willen zeggen, zou worden beschouwd als een „Oratio pro Domo."
En toch, ging spr. voort — heeft hij de uitnoodiging aanvaard. Hij heeft dat gedaan omdat, wil een vraagstuk als hetgeen thans aan de orde is, behoorlijk worden besproken, het noodig is, dat de inleider zij iemand, die althans het bedrijfsleven voldoende kent. Niet van uit de studeerkamer, maar van uit de praktijk. Maar dan zou men ook steeds zijn aangewezen op personen die in de eene of andere richting, behooren tot de groep belanghebbenden. Dit was onvermijdelijk.
Spr. geeft dus gaarne de verzekering bij de beschouwing van deze zeer belangrijke zaak, volkomen objectief te zullen zijn, doch vertrouwt ook te mogen rekenen op eene welwillende beoordeeling, indien, omdat ook zijne ervaring slechts een gedeelte van het groote terrein der practijk vormt, hij, bij het vermijden van eenzijdige beoordeeling, misschien in het „kunnen", bij het „willen" zou achterstaan.

Alvorens nu over te gaan, zegt spr., tot beschouwing van het vraagstuk waartoe wij heden saam zijn gekomen, de partieele aanbesteding, doen wij misschien goed, ons voor oogen te stellen hoe op dit oogenblik de aanbesteding in het algemeen geregeld is.
De aanbesteder — laten wij voor een oogenblik zoo noemen dengeen, die een bouwwerk tot stand wil gebracht hebben — hetzij dan een openbaar bestuur, corporatie of particulier persoon — richt zich tot den ingenieur of architect voor het maken van het ontwerp, het gereedmaken der plannen en van het bestek. Zijn deze gereed, dan komt de vraag naar voren hoe de uitvoering van het werk zal geschieden. Zal dat geschieden in eigen beheer? of bij eenvoudige opdracht, zonder verbindende prijsbepaling? of bij aanbesteding? En als dat laatste het geval is, — en de eerste gevallen zijn zoo groote uitzonderingen dat wij ons daarmede niet behoeven bezig te houden — zal dan de uitvoering geschieden doordat een of meer aannemers tot inschrijving worden uitgenoodigd: *de onderhandsche aanbesteding*, hetzij bij *openbare aanbesteding* waarbij de gelegenheid tot inschrijving voor een ieder open staat.
Natuurlijk hebben wij bij onze bespreking van heden avond alleen het oog te vestigen op de gevallen waarin de uitvoering *bij aanbesteding* wordt geregeld. Het laat ons, voor het oogenblik, onverschillig of die aanbesteding geschiedt onderhands of publiek.
Hoe vindt nu de uitvoering der werken plaats? Stellen wij voorop dat wij bij onze beschouwingen bij voorkeur het oog zullen richten op de werken van burgerlijke bouwkunde. Bij werken van waterbouwkundigen aard toch treedt de kwestie van partieele aanbesteding in mindere mate naar voren.
Bij werken nu van burgerlijke bouwkunde zullen veelal de navolgende vakken ter uitoefening worden geroepen.
Graafwerk, heiwerk, metselwerk, timmerwerk, loodgieterswerk, smidswerk, stucadoorwerk, schilderwerk, behangwerk. Merken wij al aanstonds op, dat de uitvoering van al deze werken in een bestek saamgevat, aan *een* man ter uitvoering worden opgedragen.
Daarnaast staan dan nog cementijzerwerken, aanleggers van centrale verwarming, electrische geleidingen en dergelijke, waarvan echter de uitvoering meestal buiten de verantwoordelijkheid van den hoofdaannemer blijft.
Wat de eerste groep bedrijven betreft, zien wij dat — vrijwel als regel — door den aannemer, laten wij ter onderscheiding zeggen den hoofdaannemer van het werk, alleen wordt uitgeoefend het bedrijf van *timmeren en metselen*. Dit laatste nog dikwijls alleen beperkt tot de levering der materialen.
Zelden dat de uitoefening van een of meer der andere bedrijven rechtstreeks door den hoofdaannemer geschiedt. Een enkele maal gebeurde het dat het steenhouwwerk door den hoofdaannemer in eigen beheer geschiedde, doch dat bleven uitzonderingen. Regel is het niet. En met den regel hebben wij hier in onze beschouwingen te maken.
Het verrichten der werkzaamheden dan, behoorend tot fundeeringwerk, loodgieters-, smids-, steenhouwers-, stucadoors-, schilder- of behangwerk geschiedt dus niet door den hoofdaannemer, doch wordt hem aan patroons in die bedrijven — vakpatroons — opgedragen.
Ook deze opdracht geschiedt veelal bij aanbesteding. De vakpatroon-onderaannemer verbindt zich tegenover den hoofdaannemer tot uitvoering van dat gedeelte der werkzaamheden van den geheelen bouw, welke tot zijn bedrijf behooren. De verplichtingen welke volgens het bestek op den hoofdaannemer rusten, komen dus voor dat gedeelte van het bedrijf op de schouders van den onderaannemer. Deze neemt dat deel van die verplichtingen voor zijn rekening.
Tot op zekere hoogte is dus de verhouding tusschen den onderaannemer en den aannemer dezelfde als tusschen den aannemer en den aanbesteder. In beide gevallen wordt een overeenkomst aangegaan, waarbij de eene partij zich verbindt tegen een vooruit vastgesteld bedrag, een bepaald werk te verrichten.

Toch is er in de verhouding tusschen beide groepen eenig verschil. Althans wat betreft de wijze waarop die groepen personen tot elkander worden gebracht.
Zelden zal de aanbesteder vooraf de personen kennen, welke straks als aannemer het werk voor hem zullen uitvoeren.
Zeker, het gebeurt een enkele maal, dat de aanbesteder aan zijn architect den wensch te kennen geeft dat een bepaald aannemer met de uitvoering van het werk wordt belast.
Doch dat is hooge uitzondering.

Zelfs in het geval van onderhandsche aanbesteding zullen niet steeds de uitgenoodigde aannemers bij den aanbesteder bekend zijn, omdat de meesten door den *architect* worden aangewezen. Dat bij publieke aanbesteding noch architect, noch aanbesteder te voren zelfs kunnen vermoeden wie als aannemer zal optreden, spreekt van zelf.
Hoe komt echter de verhouding tusschen *onderaannemer* en *aannemer* tot stand? En nu zien wij, dat in die totstandkoming een groot verschil valt te bespeuren.
Is het geven van opdracht zonder concurrentie aan den hoofdaannemer hooge uitzondering, aan den onderaannemer wordt die opdracht in vele gevallen zonder concurrent verstrekt.
En zelfs voor de gevallen dat meerdere personen tot het geven van prijsopgave worden uitgenoodigd, blijft dat aantal toch beperkt tot zeer enkelen, en alleen tot die personen waarvan de aannemer de overtuiging bezit dat zij in staat zijn de verantwoordelijkheid, welke te dien opzichte op de schouders van den aannemer rust, over te nemen.
De band tusschen onderaannemer en hoofdaannemer is dan ook veel sterker dan tusschen aannemer en aanbesteder.
De verhouding tusschen de eersten zal veelal zijn van blijvenden aard. De meeste aannemers stellen er prijs op, zooveel mogelijk met denzelfden onderaannemer te werken. Daardoor wordt de uitvoering van het werk hem vergemakkelijkt. Het voordeel, dat misschien in concurrentie gelegen zal zijn, geeft hij gaarne prijs omdat de aannemer tegenover zijn directie verantwoordelijk blijft voor het werk door den onderaannemer uitgevoerd. En indien hij zijn stucadoor-, schilder- of behangwerk opdraagt aan geregeld dezelfde firma, of bij concurrentie zich blijft beperken tot een gering aantal en steeds dezelfde firma's, dan zal hij de verantwoordelijkheid voor het werk van dien onderaannemer des te gemakkelijker kunnen dragen en zullen daardoor onaangenaamheden worden voorkomen.
Wel kost het hem dikwijls moeite om zich te blijven verzetten tegen den soms krachtigen aandrang, welke door collega's van den begunstigden vakpatroon op hem wordt uitgeoefend, om zich niet te beperken tot dien *eenen zelfden* onderaannemer, doch in ruimer kring concurrenten voor die vakken toe te laten, doch als regel zien wij die pogingen falen en blijft de band, bij wederzijdsch behoorlijke en loyale nakoming der verplichtingen, gesloten.

Is nu in dit stelsel, zooals het reeds gedurende lange jaren bij de uitvoering van burgerlijke bouwkundige werken vrijwel regel is, het stelsel dus, waarbij de aannemer het werk in zijn geheelen omvang voor zijne verantwoording neemt, doch die verantwoording, voor zoover het de uitvoering van vakken betreft welke niet door hem zelf worden uitgeoefend, aan vakpatroons overdraagt — is in dat stelsel de band tusschen *aannemer* en vakpatroon vrij sterk, het kan niet ontkend worden, dat daarentegen de band tusschen *aanbesteder* en vakpatroon slechts zeer zwak is. Meermalen zullen die beide personen elkander niet eens kennen.
Het is nu tegen dit stelsel dat in sommige kringen verzet is ontstaan.
Het stelsel van **aanbesteden in massa** zou zooveel bezwaren tengevolge hebben gehad, dat dit stelsel niet langer mocht worden geduld. Overgegaan moet worden tot het stelsel der **partiëele aanbesteding.**

Het zal goed zijn, alvorens nader op het stelsel der *partiëele aanbesteding* in te gaan, gezamenlijk te onderzoeken welke bezwaren tegen de *aanbesteding in massa* worden ingebracht.
Heel gemakkelijk is dat niet. Veel litteratuur is over deze kwestie moeilijk te vinden.
Toch heeft Spr. getracht, zoo nauwkeurig mogelijk de bezwaren tegen het bestaande stelsel te verzamelen.
En hij komt dan tot de volgende opsomming:
1. De aannemer zal trachten het werk voor den laagsten prijs gemaakt te krijgen, zoodat dit zal zijn tot schade voor het werk en moet leiden tot achteruitgang van *ambachten en vakken.*
2. De aannemer zal geen liefde of toewijding voor eenig vak in 't bizonder hebben en zal zich ook niet inspannen eenig bepaald vak te verbeteren.
3. Het is voor de patroons in de ambachten en vakken ongewenscht, dat zij niet in onmiddellijk verband staan met aanbesteder of directie, hetgeen zoowel voor het vak zelf als voor de *finantieele gevolgen* voor de onderaannemers of vakbazen van belang is.
4. De hoofdaannemer is maar ten deele op de hoogte van andere vakken dan waarin hij zich beweegt waaruit kan voorkomen:
minderwaardig werk;
den onder-aannemer wordt te weinig betaald;
de uitbesteder kan te veel betalen.
5. De hoofdaannemer zal nooit lust gevoelen iets bizonders te presteeren, doch houdt hoofdzakelijk rekening met de aanneemsom.
6. De aannemer treedt op als beheerder om zooveel mogelijk te verdienen, zoekt niet altijd met eerlijke middelen een laagsten aanbieder voor een onderdeel en legt dien de verplichtingen op voor dat deel in het bestek opgenomen, zoodat de aannemer feitelijk niets anders is dan de tusschenpersoon, met heel wat verdienste, vaak ten koste van het werk.
7. Zwakstaande aannemers wagen het er maar op en trachten zich staande te houden door uitbuiting van de uitvoerders der onderdeelen, enz. enz.
8. De verantwoordelijkheid van den architect kan niet tot haar recht komen, waar deze geen invloed heeft op de keuze van personen aan wie als onder-aannemer de vakken worden opgedragen.

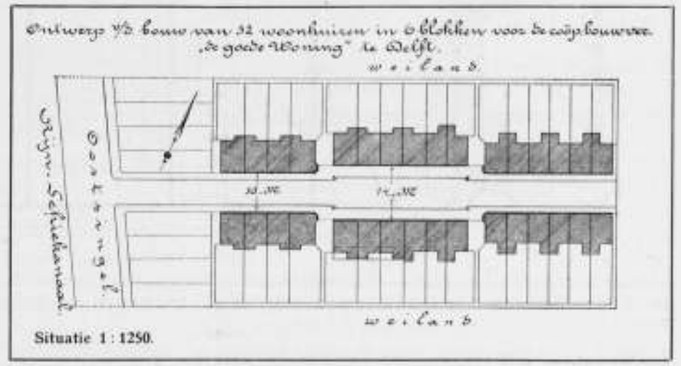
Vatten wij al deze bezwaren samen, dan zijn zij terug te brengen tot drie categorieën:
1. *Bezwaren van finantieelen aard ten opzichte van de onderaannemers.*
2. *Geen vrijheid van de directie in de keuze der onderaannemers.*
3. *Nadeel voor de ambachten en vakken zelve.*

Zien wij die bezwaren eens wat nader onder de oogen.
Eerst dan de bezwaren van *finantieelen* aard.
Waarop komt dat bezwaar eigenlijk neer?
Dat de aannemer de gelden, welke hij van den aanbesteder ontvangt, in plaats van daarvan te betalen de vorderingen der onderaannemers, deze ten eigen bate zal aanwenden.
Spr. betreurt het verplicht te zijn, dat punt hier in de vergadering aan te roeren. Het heeft hem altijd zeer gehinderd, dat men van zekere zijde heeft willen doen voorkomen, alsof de finantieele gegoedheid van het *aanbestedend* deel der menschheid verre verheven is boven die des aannemers. Eene bewering, die hij zoo vrij is als volkomen onjuist ter zijde te leggen.
Zeker, in alle rangen en standen van de maatschappij vindt men menschen wier credietwaardigheid zeer verachtlend is.
(Wordt vervolgd.)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE COÖPERATIEVE BOUWVEREENIGING „DE GOEDE WONING" TE DELFT.

Dezer dagen werd na herbesteding gegund het bouwen van 32 woonhuizen aan een aan te leggen straat, nabij den Oostsingel te Delft, voor rekening van bovengenoemde vereeniging.
Na de beide Coöperatieve bouwvereenigingen te Amsterdam (1), die werden toegelaten als vereeniging uitsluitend werkzaam in het belang der volkshuisvesting, volgde als zoodanig „de Goede Woning".
Al heeft het niet zoolang geduurd als bij „Rochdale", alsvorens de bovengenoemde vereeniging haar pogingen met goeden uitslag bekroond zag, ook hare geschiedenis toont tot hiertoe, dat ook voor haar de weg niet geëffend is geworden.
Ter bemoediging van anderen is het dus — alvorens de bouwplannen zelve nader te beschouwen — niet ondienstig een en ander van haar lotgevallen mede te deelen.
Te Delft heerscht, als in meer provinciesteden, woningnood. De terreinen om de stad zijn door de vlucht van de Westlandsche cultures sterk in prijs gestegen.
Voortdurend ziet men weiland omzetten tot warmoezierderij. Bovendien behooren de onmiddellijk voor bebouwing in aanmerking komende grondstukken, aan landbouwers of veehouders, die van geen verkoopen willen weten, dan tegen bedragen, die een rendabelen bouw al direct onmogelijk maken. Slaagde de gemeente er een tiental jaren geleden nog in voor den prijs van *f* 0.53 per M², een terrein aan te koopen, sindsdien voor een groot gedeelte aan het Rijk overgedaan (2), thans zijn die prijzen enorm gestegen. Aan den eenigsten gedeeltelijk nog onbebouwden buitensingel vraagt men thans *f* 10.— de M².; men koopt dan *weiland*, moet eene diepte van 3 M., voor de rooilijn aan de gemeente afstaan, aan haar de kosten betalen voor te maken rioleering, en overigens het terrein ± 1 M. ophoogen.

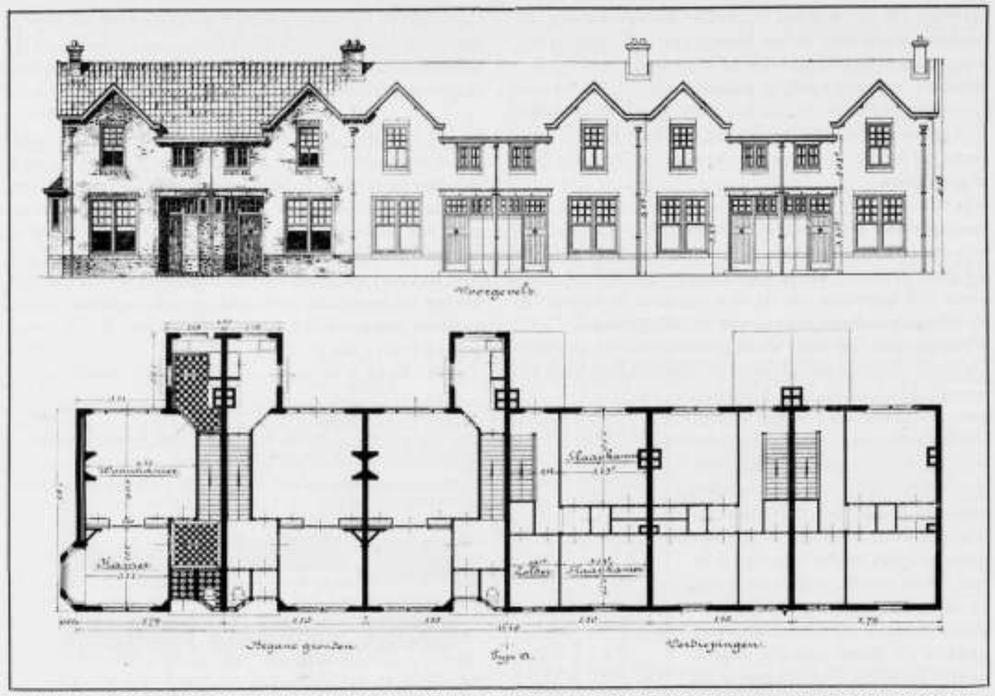

Situatie 1 : 1250.

Het ontbreken van bouwgrondmaatschappijen heeft het verkrijgbaar zijn van enkele bouwperceelen eveneens niet vergemakkelijkt.
In de aangrenzende gemeenten Hof van Delft en Vrijenban en het onmiddellijk nabij Delft gelegen gedeelte van Rijswijk is nog wel terrein te koop, en wordt dan ook inderdaad nog al gebouwd, doch waterleiding en gas ontbreken er.
Natuurlijk houdt de aanbouw van woningen geen gelijken tred met den aanwas der bevolking. Niettegenstaande de opheffing der remise van de Haagsche Tramweg en in verband daarmede overplaatsen van lijn- en remisepersoneel naar Den Haag, nam de bevolking van 1906—1909 toe met 838 personen. Naar den maatstaf van 1 woning op 4.26 inw. (volkstelling van 1899) zouden daarvoor noodig zijn **196** woningen. Er werden in die jaren nieuw gebouwd 217 woningen, gesloopt echter 105 en onbewoonbaar verklaard 3, de vermeerdering bedroeg dus slechts **109** woningen.

De vereeniging „de Goede Woning" bestaat grootendeels uit personen: onderwijzers, fabrieksambtenaren, die een huur van ± *f* 200.— per jaar kunnen betalen. Zij stelde zich dan ook ten doel woningen te bouwen van een huurprijs van *f* 180 *f* 250. Het eerste plan omvat 32 woningen, elk vormend een geheel huis. Lang voordat met het bouwen was begonnen waren alle woningen bij voorbaat verhuurd, w. o. de helft aan leden, te Delft werkzaam, doch tengevolge van het woninggebrek buiten die gemeente wonend.
Tijdens de na te noemen oppositie tegen de plannen der vereeniging bleek, dat er op zeker oogenblik 3, zegge drie, woningen in de gemeente (met 35.000 inwoners) leeg stonden, waarvoor eene overeenkomstige huurprijs werd gevraagd. Het cijfer 3 werd genoemd door de tegenstanders, dus zal wel overeenkomstig de waarheid geweest zijn. Toen één der leden van den Gemeenteraad — voorstander — eenige weken daarna eens wilde gaan zien, wat voor woningen dit waren, bleken 2 er van al weder bewoond te zijn.
Verder bewijs, dat aan woningen van de te bouwen soort werkelijk behoefte bestaat is wel overbodig.
„De Goede Woning" dan werd opgericht begin 1907, Koninklijk goedgekeurd 27 Juli 1907, en toegelaten als vereeniging uitsluitend werkzaam in het belang der volkshuisvesting 8 Febr. 1908.
In Juli van laatstgenoemd jaar wendde zij zich voor de eerste maal tot het gemeentebestuur met verzoek in beginsel te besluiten tot het aan haar verstrekken van een rentedragend voorschot als bedoeld in de Artt: 30 en 33 der Woningwet tot het oprichten der vorenbedoelde woonhuizen.
Hoewel Burgemeester en Wethouders in hun praeadvies verklaarden „dat er alleszins reden bestaat aan het verzoek der vereeniging gevolg te geven; daar toch haar streven ten volle toejuiching, instemming en aanmoediging verdient", kon dit niet verhoeden, dat in de Raads-

(1) De coöperatieve bouwvereeniging Rochdale (vereeniging van gemeente-werklieden) en de Amsterdamsche coöperatieve onderwijzers-bouwvereeniging.
(2) Het terrein werd aangekocht om het Rijk, dat voor de gebouwen der T. H. gronden noodig had, uit de handen van grondspeculanten te houden, de overdracht aan het Rijk geschiedde daarom tegen den kostenden prijs.

ONTWERP VOOR DEN BOUW VAN 32 WOONHUIZEN IN 6 BLOKKEN VOOR DE COÖP. BOUWVER. „DE GOEDE WONING" TE DELFT. Schaal 1 : 200.

zitting van 25 Nov. 1908, met 12 tegen 8 stemmen het verzoek werd afgewezen.

De vereeniging liet zich hierdoor echter niet uit het veld slaan, werkte voort aan hare plannen en diende 27 April 1909 andermaal een verzoek in — thans geheel uitgewerkt en na alvorens de secretaris van het college, bedoeld in Art. 35 Woningwet over haar voornemen te hebben geraadpleegd — en wel om een voorschot van *f* 104.000.

Dit verzoek, en ook het daarop door Burgemeester en Wethouders uitgebracht (weder) gunstig advies, was meerdere weken lang oorzaak van agitatie en verdeeldheid in het stadje, welks bewoners anders zoo wonderwel met elkaar harmonieeren.

Bij den Raad toch kwamen in de navolgende adressen:

A. met verzoek het voorschot niet te verleenen van:

1. de Delftsche Patroonsvereeniging, waarbij aangesloten:
   a. de Nederl. Aannemersbond, afd. Delft;
   b. de Delftsche Behangers-, Stoffeerders- en Beddenmakerspatroons-vereeniging;
   c. de Nederl. Loodgieters en Gasfitters patroonsvereeniging afd. Delft;
   d. de Nederl. Stucadoorspatroonsver. afd. Delft;
   e. de „ Smedenbond, „ „
   f. de „ Schildersbond, „ „

aanvoerende: dat het gebrek aan de bedoelde woningen niet zoo groot was, aangezien er 3 met name genoemde woningen van dien huurprijs onbewoond waren, dat door het verzoek van adressante in te willigen huns inziens de weg geopend zou worden voor elke combinatie van personen van welke welgesteldheid ook, zich van goedkoope woningen te voorzien, dat het voor de gemeente veel te riskant is, voor het geval de vereeniging eens niet aan hare verplichtingen mocht kunnen voldoen, en ten slotte dat het particulier initiatief (n.b. met zijn 3 leegstaande woningen) geheel er door gefnuikt wordt.

2. de Delftsche Handelsvereeniging, die met groote ingenomenheid heeft kennisgenomen van het adres der D. P. V., waarvan de strekking volgens hare meening zeer juist is;

3. de R. K. Middenstandsvereeniging „de Hanze";

4. het onderling informatie en schuldinvorderingsbureau;

5. 83 particuliere personen.

B. met verzoek het voorschot wel te verleenen van:

1. de afd. Delft van het Nederl. Werkliedenverbond „Patrimonium";
2. de afd. Delft van de Nederl. R. K. Volksbond;
3. 276 particuliere personen.

De behandeling in den Raad, waarvoor nog 2 vergaderingen noodig waren, eindigde met inwilliging van het verzoek, onder voorwaarde, *dat de vereeniging zelf 10% van het kapitaal bijeenbracht.*

Het scheen geruimen tijd, dat deze bepaling het struikelblok zou worden, daar eenige niet bezitters zoo maar geen f 10.000 bijéén tooveren. Er werd door sommigen gegist dat tegenstanders hierin het middel hadden gevonden om de plannen te verijdelen, zonder het beginsel aan te tasten.

Gelukkig, dat er ook nog warme voorstanders van dit soort coöperatieven woningbouw worden gevonden en de vereeniging slagen mocht één dezer te vinden, die onder zeer vrijgevige voorwaarden dit bedrag tijdelijk voor haar fourneerde.

Had alzoo dit gedeelte van hare werkzaamheden der vereeniging veel moeilijkheden te overwinnen gegeven, niet minder was dit het geval met het vinden van een geschikt terrein.

Ten slotte had zij voorkoop op een stuk weiland ter onbepaalde diepte en zoo breed, dat een straat met beide zijden huizen was aan te leggen, en tegen een prijs van f 1,50 de M².

Hierbij moest zij echter ook nemen een strook diep 25 M. langs den Singel en wel voor f 10, de M². Omslaan van dien hoogeren prijs over de rest van het terrein ondervond bezwaar bij het woningcollege (1).

Zij moest dus dit terrein na straataanleg weder van de hand doen en wel onafhankelijk van haar overige plannen en liefst zonder verlies. Bij openbaren verkoop bleef de te bedingen prijs onder den kostenden(2); onderhands is het gedeeltelijk gelukt de afzonderlijke bouwperceelen te plaatsen.

De ligging t.o. van bestaande wegen wordt aangegeven op de situatie (afb. 1). De huizen zijn niet in aaneengesloten rij geplaatst, doch in 6 blokken; de beide in het midden geplaatste springen 2 M. achteruit, en verbreeden plaatselijk de 10 M. breede straat (minimum maat in de Verordening) tot 14 M.

Hierdoor is in richting van trottoirbanden en plaatsing van lantaarns eenig decoratief effect te bereiken.

De tuintjes achter de huizen zijn te bereiken door gemeenschappelijke toegangen. Voor de onderlinge afscheidingen worden voor het grootste gedeelte doornenhagen geplant, wat wel zoo aangenaam is voor het gezicht als schuttingen.

Tusschen bebouwd en onbebouwd bestaat eene zeer gunstige verhouding.

Hoewel de straatrichting ongeveer Oost-West is, zullen slechts kleine gedeelten van de achtergevels van een der huizenrijen verstoken zijn van zonlicht.

De huizen zijn ontworpen in 3 typen, welke slechts weinig in inrichting met elkaar verschillen. Er wordt daarom volstaan met in afb. 2 weer te geven de plannen van den beganen grond en van de verdieping van een dezer typen.

De ingang is bewerkt als een ondiep portiekje, het privaat is onmiddellijk aan den voorgevel gelegen, wat voor de afvoerleidingen het gemakkelijkst is. De verzameling der faeces geschiedt in beerputten, gelegen in de straat, met overstorting van den vloeibaren inhoud op het gemeenteriool.

Afb. 2, dat de voorgevels vertoont, doet ook zien, dat het privaatraampje in die gevels geen misstand geeft.

Verdere toelichting op de inrichting is aan de hand der figuren onnoodig, alleen zij nog aangestipt, dat de fondeering is aangezet op een doorloopende plaat van betonijzer.

Architecten der vereeniging zijn de Heeren: de Roos en Overeynder te Rotterdam, die op zeer welwillende wijze alle voorbereidende maatregelen hebben geregeld en een flinken stuw bleken, waar somwijlen de pogingen dreigden te falen.

Het woonreglement verbiedt het tot slaapkamers inrichten van de vertrekken op den beganen grond.

Waar te Delft de huurwaarde geneigd is zich te bepalen naar gelang van de mogelijkheid in een woning kamers te verhuren, zoodat een maatstaf voor eene huurwaarde op zich zelf eigenlijk niet bestaat en het gewenscht is deze wel vast te stellen, is ook bepaald, dat geen gedeelten der woningen in onderhuur mogen worden uitgegeven.

De 1e besteding viel zeer tegen, van uit Delft had niemand ingeschreven; overigens waren de bedragen zoo hoog, dat gunning niet mogelijk was.

Na eenige ondergeschikte wijzigingen in het bestek, is de bouw thans ondershands gegund aan de aannemers Kaub en Bierboom te Haarlem.

Delft, Maart 1910. SCHAAD.

(1) Dit college achtte de voorterreinen bestemd voor woningen van zoodanigen omvang, dat daarop het beginsel bouw met voorschot niet van toepassing kon zijn.

(2) Slechts voor 2 perceelen kwam de prijs er ten naaste bij — naar men wist te vertellen, waren het belustigden op 't trekgeld, die meenden de ver. geeft het toch niet onder haar prijs — en werd de verkoop gesloten.

WETTELIJKE MONUMENTENBESCHERMING.

In het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond is verschenen het verslag der Commissie ter voorbereiding van wettelijke monumentenbescherming, dat wij hieronder laten volgen.

Waar wij in onze artikelen aan het behouden van Monumenten (zie B. Weekblad 1909 No. 28 en 29) er ook op gewezen hebben, dat een feitelijke macht voor behoud van monumenten van geschiedenis en kunst in Holland niet bestaat en alleen een wettelijke bescherming hier afdoende kan werken, begroeten wij het verschijnen van het verslag dezer commissie met vreugde, daar hierdoor een belangrijke stap gedaan wordt ter bereiking van het doel. Al zal het zeer zeker nog wel eenigen tijd duren, voor Nederland zich in het gelukkig bezit van een definitieve wet mag verheugen, de rijst- en brijberg die nog doorgegeten moet worden mag ons niet afschrikken en doet dit gelukkig het bestuur van den Ned. Oudheidk. Bond ook niet. Integendeel. Een propaganda vergadering is door haar uitgeschreven op Vrijdag 22 April a.s.

ten 8 ure n.m. in het gebouw van Pulchri Studio, te 's-Gravenhage waartoe in ruime mate deskundige vereenigingen, belanghebbenden en belangstellenden zijn uitgenoodigd, opdat blijke, dat het streven naar wettelijke monumentenbescherming inderdaad de sympathie heeft van allen, die bij het vraagstuk betrokken zijn of er belang in stellen.

Als sprekers zullen o. a. optreden Jhr. Mr. V. E. L. de Stuers, lid der 2de kamer, Mr. S. Gratama, raadsheer in den Hoogen raad, Prof. Dr. C. W. Volgraff, hoogleeraar in de Geschiedenis te Groningen, Jan Kalf, secretaris der Rijks-Monumentencommissie en H. P. Berlage Nzn., architect.

Wij wenschen den Ned. Oudh. Bond op dien avond een groot succes toe.

VERSLAG DER COMMISSIE TER VOORBEREIDING VAN WETTELIJKE MONUMENTENBESCHERMING.

Aan het Bestuur van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond.

De Commissie is uitgegaan van het denkbeeld, dat het hare taak was de gegevens bijeen te brengen, die Uw Bestuur in staat zouden stellen zich te wenden tot de Regeering met het verzoek een wetsontwerp betreffende de bescherming der monumenten van geschiedenis en kunst bij de Kamers aanhangig te maken, en bij dat verzoek tevens de hoofdlijnen aan te geven, waarbinnen zulk ontwerp zich zal hebben te bewegen, wil het eenigermate voldoen aan de wenschen, in dit opzicht in de kringen van kunstminnaars en oudheidkundigen gekoesterd, en tevens zooveel mogelijk zich aansluiten bij in Nederland heerschende toestanden en rechtsbegrippen.

Bij deze opvatting van hare taak, meende zij, dat het resultaat van haren arbeid niet den vorm van een wetsontwerp had aan te nemen, doch dat het de leidende beginselen voor zoodanig ontwerp in ordelijke rangschikking moest formuleeren en toelichten. Het is der Commissie niet noodig voorgekomen zulk een schema te doen vergezeld gaan van een overzicht der in andere landen te dezer zake bestaande wettelijke regelingen, omdat zoodanig overzicht gemakkelijk is te vinden in de verschillende buitenlandsche werken, en ook, althans wat de hoofdzaken betreft, in opstellen, vroeger gepubliceerd door hare leden Mr. Overvoorde [1]) en Prof. Molengraaff [2]).

Ook het opnieuw bepleiten van de wenschelijkheid zelve van wettelijke monumentenbescherming scheen haar niet noodzakelijk. Hetgeen thans reeds door Regeering en Volksvertegenwoordiging feitelijk wordt verricht ten behoeve der monumentenzorg — de jaarlijksche aanvrage en beschikbaarstelling van gelden voor de instandhouding en beschrijving van monumenten, de herhaaldelijk in de Tweede Kamer geuite, en door de Regeering beaamde, wensch tot wettelijke bescherming der gedenkteekenen van oude kunst en geschiedenis — het schijnt ruim voldoende om aan te nemen, dat er ten gunste van zoodanige wettelijke voorziening in ons land eene communis opinio bestaat.

Het kon ook wel niet anders, of juist de reeds bestaande staatsbemoeiing voor het behoud der monumenten moest leiden tot het inzicht, dat dit als „algemeen belang" erkende, als voorwerp van Staatszorg nagestreefd, behoud niet behoorlijk verzekerd is, zoolang de Staat niet de macht heeft dwingend op te treden, daar waar overreding blijkt te kort te schieten.

Een recente gebeurtenis als de zeer betreurenswaardige vernietiging der N. Z. Kapel te Amsterdam, het harde *feit*, dat een, zoowel uit historisch als uit artistiek oogpunt allerbelangrijkst gebouw in de hoofdstad des Rijks kon worden gesloopt — zulk een droevig voorval kan bevestigen, dat de Regeering, ook al zijn de ruimste geldmiddelen te harer beschikking, ook al geeft zij blijk van den besten wil, zonder wettelijke bevoegdheid niet bij machte is het belang der gemeenschap voldoende te beschermen. Behoeft dus het denkbeeld van wettelijke monumentenbescherming geen verdediging meer — wat wèl ampele overweging vereischt, dat is de wijze waarop dit denkbeeld in Nederland verwezenlijkt kan worden. Het voorbeeld van het buitenland kan hier wel veelszins tot leering strekken, tot bloote navolging leent het zich niet, daar rekening gehouden dient te worden, zoowel met de in ons land bestaande afwijkende rechtsverhoudingen, als met de eigenaardigheden van den volksgeest, die nu eenmaal niet in die mate dwang van de wet verdraagt, als met de geaardheid van andere volkeren bestaanbaar blijkt.

De Commissie heeft daarom getracht de formuleering van hetgeen gewenscht werd geacht te beperken tot dat wat op het oogenblik bereikbaar scheen. Als zoodanig meent zij het volgende te mogen aanbevelen.

Wordt vervolgd.

[1]) *Bulletin van den Nederl. Oudheidkundigen Bond*, II, blz. 60 vv.
[2]) *De Gids* 1905, III, blz. 45 vv.

INGEZONDEN STUKKEN

HET ONTWERP-FROWEIN VOOR AAN- EN VERBOUW VAN HET HAAGSCHE RAADHUIS.

Het hoofdartikel, als boven getiteld, van het Bouwkundig Weekblad dd. 2 April l.l. vraagt mijnerzijds eenige feiten te constateeren en bemerkingen te maken.

1e. De Heer Gratama beloofde in het nummer van 19 Maart l.l. de volgende week eene afbeelding in het Weekblad op te nemen van mijn ontwerp, waarop hij critiek geleverd had in zijn verslag der vergadering van den Architectenbond.

Ik verbaasde mij over deze toezegging, voor hem onmogelijk uit te voeren, aangezien mijn ontwerp niet in zijn bezit was. Later bleek mij dat de Heer G. in de meening verkeerde dat mijn eerste ontwerp, vroeger in „de Opmerker" van 20 Juni 1908 gepubliceerd, hetzelfde ontwerp was als dat ter vergadering Architectenbond besproken en bij B. en W. van 's Gravenhage ingezonden.

Zijn geleverde critiek aan het verslag van genoemde vergadering toegevoegd was op het verkeerde ontwerp gebaseerd.

Ik heb door spoedige inlichting den Heer G. voor verdere dwaling bespaard en op zijn verzoek twee foto's van mijn tweede ontwerp toegezonden om het hem mogelijk te maken zijne toegezegde gedokumenteerde kritiek, die hij meende in het openbaar belang verschuldigd te zijn, toch te kunnen leveren.

2e. Het onderschrift der plaat (in het Bouwkundig Weekblad) „*verbeterd ontwerp*" heeft de Heer G. buiten mijn voorkennis eigendunkelijk doen plaatsen. Dit onderschrift kwam op mijne teekeningen niet voor.

Mijn inziens ware „*verbeterd*" beter toegepast op zijne tweede kritiek als wel op mijn tweede ontwerp.

Ter nadere toelichting diene dat mijn tweede ontwerp (door den Heer G. dus „*verbeterd ontwerp*" genoemd, ontstond nadat mij de juiste afmetingen van het terrein en de nadere eischen aan het raadhuis te stellen, als o.a. de wenschelijkheid eener groote receptiezaal, bekend waren.

Mijn eerste schetsontwerp beoogde bij gebreke van gegevens slechts alleen, de mogelijkheid aan te toonen van aan- en verbouw, in harmonie met het raadhuis van 1564.

3e. Mijn eerste ontwerp, dat thans ook gepubliceerd werd, overgenomen uit „de Opmerker" van 20 Juni 1908, had ik den Heer G. uitdrukkelijk verzocht niet weder te publiceeren, staande, door terugname ervan, thans geheel buiten beschouwing.

In plaats daarvan ware, ter algemeene beoordeeling van mijn tweede ontwerp, het zeer zeker verkieselijker geweest de platte grondjes te reproduceeren, aan mijne perspectief-teekening toegevoegd.

Nu wat de gedocumenteerde critiek betreft, door den Heer Gratama geleverd.

Volgens zijne meening is in mijn ontwerp „*een zekere mate van eenheid gelukt.*"

Verder zoude volgens den heer G. het oude gedeelte van 1564 beslist van „*verticalen dominant*" en het door mij ontworpen daaraan sluitend deel beslist van *horizontalen dominant* zijn; dus m. i. contrasteerend. Het gevolg hiervan is dat beide deelen een eigen karakter behouden (te meer waar eenvoud van architectuur naast veel rijker opvatting zich voordoet) zonder, zooals de Heer G. verklaart, der eenheid te schaden.

Mijn ontwerp geeft dus m. i. juist, wat de Heer G. verlangt, waar hij schrijft:

„*met takt moet de aansluiting tusschen oud en nieuw geschieden, en wel zoo, dat beide deelen hun eigen karakter behouden.*"

Toch wordt weer later een tegengestelde grief gemaakt, waar door den Heer G. geschreven is:

„*In het ontwerp-Frowein spreekt dus het eigen karakter van het oude Raadhuis niet of slechts weinig.*"

Deze en meerdere tegenstrijdigheden kan de aandachtige lezer in de ten beste gegeven critieken opmerken.

Naar aanleiding van de verticale en horizontale dominanten wensch ik nog op te merken dat het plaatje (het Haagsche Raadhuis in 1741, naar eene gravure) door den Hr. Gratama gereproduceerd, bij perspectievisch doortrekken daarop van horizontale banden en lijsten van het oude raadhuis over het naaststaande gebouw, vrij wel ter beoordeeling zal geven, hoe de aansluiting van oud en nieuw, volgens mijn ontwerp, zich zal voordoen.

Het architectonisch effect van het oude raadhuis zal m. i., alsdan vergeleken met den toestand in 1741 en ook vergeleken met dien van heden, zeker aanmerkelijk winnen. Hetzelfde plaatje geeft m. i. tevens goed te zien hoe het aansluitend gedeelte Marot (1733) het architectonisch effect van het oude raadhuis aan die zijde benadeelt.

Waar de Hr. G. ten slotte het „*modern gemeentebestuur*" een schrikbeeld ophangt dat bij aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis in den geest als door mij ontworpen is, dit „*modern gemeentebestuur*" niet volgens *moderne hygiënische, technische en sociale eischen* zal gehuisvest zijn, maak ik mij niet ongerust dat dit argument zal inslaan.

Het aan zijne eischen goed beantwoordende Gemeente-Gymnasium, aan de Laan van Meerdervoort te 's Gravenhage (als nieuw zelfstandig staand bouwwerk in streng doorgevoerde 16e eeuwsche renaissance vormen onlangs gebouwd) levert hiervoor het bewijs.

Bovendien staat in het Rapport door de Commissie, bestaande uit de H.H. C. Muysken, Prof. J. F. Klinkhamer, en Prof. Henri Evers in November 1908 aan Burgemeester en Wethouders uitgebracht, duidelijk te lezen: *Aansluiting tot den stijl van het oude hoekgebouw zal zeker de voorkeur verdienen. De hooge artistieke waarde daarvan in vergelijking van de uitbreiding van de 18e eeuw aan het Kerkplein leidt hiertoe.*"

Het stuk door den Hr. Gratama, naar aanleiding van mijn Haagsch-Raadhuis-ontwerp geschreven, komt mij voor door zijne oppervlakkige behandeling en beschouwingen, apodiktischen toon en overschatting van eigen inzichten, niet geschreven voor een vakblad dat hoog moet staan om den architect voor te lichten, maar eerder voor een leekenpubliek, dat men meent met groote woorden en holle phrasen te kunnen overtuigen.

Echter, ook voor een leekenpubliek dient men, in dit geval zeker, ter wille van het hier geldend openbaar belang en ter wille van anders partijdig te schijnen, met goede argumenten voor den dag te komen. Alleen dan kan een critiek tot bevordering der bouwkunst bijdragen.

Ten slotte geef ik hierbij een vriendschappelijk schrijven, ontvangen van de HH. L. en H. Blomme, architecten te Antwerpen, na toezending van een exemplaar van „*de Opmerker*" van 20 Juni 1908.

ANTWERPEN, 24 Juni 1908.

Mijnheer en Waarde Collega J. F. L. Frowein.
Architekt 's Gravenhage.

Wij hebben uw ontwerp voor ver- en aanbouw van het Raadhuis van 's Gravenhage met veel belangstelling nagegaan en mogen U gelukwenschen voor het goed aan elkander brengen der gevels, dit zal grootsch en schoon effect maken, daar valt niet aan te twijfelen.

De eigenaardige stijl van de bestaande gebouwen is in de nieuwe deelen goed gevolgd en wel begrepen.

In de hoop dat gij voldoening van Uw arbeid zult mogen hebben, bieden wij U, waarde Collega, onze beste achting.

(w.g.) BLOMME FRÈRES.

De Heer Gratama houde mij ten goede dat ik aan het ongevraagd oordeel van twee geheel buiten staande, en in België zoo hoog aangeschreven, architecten meen, meer waarde te mogen toekennen, dan aan de critiek van iemand, die mij alleen bekend is door zijn schrijven in, en als Redacteur van het Bouwkundig Weekblad door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst uitgegeven.

Waar de Heer G. zich gedrongen gevoelde ter voorlichting in het openbaar belang te schrijven, mag door mij de onderstelling gemaakt worden dat hij de belanghebbende autoriteiten van deze voorlichting in kennis stelde.

Is deze onderstelling juist, dan verzoek ik den Heer G. beleefd, ook mijne repliek aan deze autoriteiten te doen toekomen.

's Gravenhage, 10 April 1910.

J. F. L. FROWEIN, Architect N.B.A.

P.S. De Heer Prof. L. Blomme staat aan het hoofd der Afdeeling Architectuur van het Hooger Gesticht der Koninklijke Academie van Schoone Kunsten te Antwerpen. Door de H.H. Gebrs. L. en H. Blomme werden vele groote en bekende bouwwerken in België uitgevoerd of zijn nog in uitvoering o.a. „het Rubenshuis" op de a.s. Internationale Tentoonstelling te Brussel.

Aan den Heer Frowein.

Bovenstaand antwoord van U op mijn kritiek betreffende Uw ontwerp voor aan- en verbouw van het Haagsche Raadhuis is mij een teleurstelling.

Waar ik gaarne een *weerlegging van mijne motieven* van Uw hand gezien had, memoreert U bijkomstige persoonlijke kwesties, is U over de kwestie zelf uiterst kort en daarenboven nog onjuist door verkeerd begrijpen en eindigt U met een schrijven van de Belgische architecten L. en H. Blomme, (waarvan één aan het hoofd staat der afdeeling Architectuur van het Hooger Gesticht der Koninklijke Academie van Schoone Kunsten te Antwerpen) welke heeren Uw project „grootsch" vinden. Tegenover het oordeel van dezen Belgischen professor en diens broeder zou ik kunnen plaatsen de adhaesie-betuigingen van meer dan een Hollandsch collega betreffende èn het oordeel èn de wijze van critiseeren, vervat in mijn beschouwingen over Uw project.

Ik ben echter van meening, dat een gewoon, persoonlijk *ongemotiveerd* oordeel *te dezer* zake niet van veel waarde is, daar in mijn kritiek niet er naar gestreefd is een persoonlijke meening uit te spreken, maar om *kritiek te leveren op aesthetisch gebied*, dat wil dus zeggen: iets te bewijzen.

Mocht U van oordeel zijn, dat over aesthetische zaken niet valt te bewijzen of ze goed of niet goed zijn, zoo is hierin ons kernpunt van verschil gelegen.

Men zegt: over smaak valt niet niet te twisten; zeer juist, maar over bouwkundige aesthetica valt wel te twisten, daar zij logica bezit.

Ik heb niet gezegd: ik vind Uw ontwerp leelijk of mooi; ik heb slechts de eigenschappen van Uwe opvatting van aan- en verbouw van het Raadhuis geanalyseerd.

U heeft naar eenheid gestreefd, U heeft het bereikt, de Belgische professor is dit zelfs met mij eens! Maar juist ten gevolge van die

eenheid gaat het *karakter van het oude hoekgebouw verloren*, en wel door van verticalen zin en klein, slank monument-op-zichzelf, over te gaan of getrokken te worden in horizontalen zin en een onderdeel van een groot geheel te worden.
Dit is de essentieele fout door U begaan.
Waar U dit misschien wederom tot de „groote woorden en holle phrasen" zult rekenen door U bovengenoemd, zal ik mij gaarne er bij neerleggen U niet te hebben overtuigd.
Zakelijk zal ik de verschillende punten van Uw bovenstaand stuk nog even beantwoorden:
Mijn kort kritiekje na het verslag vergadering B. v. N. A. is geschreven na Uwe teekeningen aldaar te hebben gezien en slaat direct op het verbeterd ontwerp.
Uw eerste project is wat beginsel betreft, volkomen gelijk aan het verbeterde ontwerp; alleen enkele details verschillen. Mijn kritiek betreft in geheel dezelfde mate de beide ontwerpen, daar ik alleen het beginsel besproken heb.
Het tweede ontwerp is een door U verbeterd ontwerp, vandaar dat ik het zoo genoemd heb; ik kan het bezwaar van deze „eigendunkelijkheid" niet inzien.
Ik heb het eerste project er ook bijgegeven, omdat dit het ontwerp is, dat het publiek belang betreft, daar het ingediend is bij B. en W. Deze afbeelding alléén zou feitelijk ter illustratie al voldoende zijn geweest, daar het *beginsel* in het verbeterd ontwerp niet is gewijzigd. U stond er echter op dat het verbeterd ontwerp opgenomen zou worden, wat daarbij is geschied.
Het goede in den aanbouw van 1733 is, dat het oude hoekgebouw zichzelf blijft.
Ik maak U opmerkzaam, dat ik nergens gezegd heb dat in Uw project het modern gemeentebestuur niet volgens modern hygiënische, technische en sociale eischen zal gehuisvest kunnen worden; als U goed leest zult U merken, dat gezegd wordt, dat deze eischen niet op de hun eigen, d.w.z. moderne wijze aesthetisch vertolkt worden.
In Uw stuk beroept U zich op enkele personen, zonder *zelf iets te bewijzen*. Zoo wordt ook het gezegde van de Commissie van voorlichting aangehaald: dat aansluiting bij den ouden stijl het meest gewenscht is. Dat *kan* heel juist gezegd zijn, als onder aansluiting maar niet begrepen wordt: overnemen van den stijl, zooals U voor 99 pCt. in Uw project gedaan heeft.
Het geeft een eigenaardigen kijk op Uw kritisch vermogen, dat U den brief der heeren Blomme publiceert. Deze brief toch, die den indruk maakt van een Belgische beleefdheidsfrase, toont geen enkel bewijs, dat deze heeren het speciaal-Haagsche vraagstuk kennen, laat staan bestudeerd hebben. Deze brief keert zich tot U zelf, daar de lezer neiging tot glimlachen krijgt bij Uwe onhandige poging den laatsten beslissenden stoot in het hart mijner kritiek te geven.
Merkwaardig is ook, dat U één punt (fontief) behandelt en aan den aandachtigen lezer het vinden van „meerdere tegenstrijdigheden" overlaat; Uw antwoord krijgt hierdoor den schijn van onmacht.
Gaarne zie ik alsnog een *weerlegging* mijner kritiek tegemoet, en dan met goede argumenten, zooals U voor een publiek blad zelf noodig oordeelt, als heilzaam tegengif tegen de misleiding van den lezer van ons blad door mijne „groote woorden en holle phrasen".

J. GRATAMA, B.I.

WAAROM NIET HET VREDESPALEIS?

Waarom worden, zooals uit het Verslag in het vorige Weekblad bleek, de plannen van het Vredespaleis **niet** geëxposeerd op de Brusselsche tentoonstelling?
Ik meen, dat deze zaak van te groot belang is om er maar weer, onverschillig-weg, het zwijgen toe te doen. Zonder voorbijzien van de kwestie dat de beide Architecten in nationaliteit verschillen, zijn wij Hollanders toch de eenigen die de teekeningen zouden kunnen exposeeren.
Was het dan ook niet een plicht zulks te doen?
Is het feit dat het Vredespaleis in *ons* land gebouwd wordt, ons dan ten eenenmale onverschillig?
Is dit gebouw niet van zulk internationaal belang dat het juist op een Wereldtentoonstelling geëxposeerd **dient** te worden?
Ik meen stellig dat wij Hollanders door dit niet gedaan te hebben, van een nalatigheid te beschuldigen zijn, waarvoor geen excuus te vinden is.

Een Hollander, die er trotsch op is,
Hollander te zijn.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG. Uitgeschreven door de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" te Amsterdam. April 1910.

ONTWERP voor de verkaveling en de Bebouwing met Arbeiderswoningen van een Bouwterrein, gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam.

Prijzen: *f* 500. *f* 300. en *f* 200.

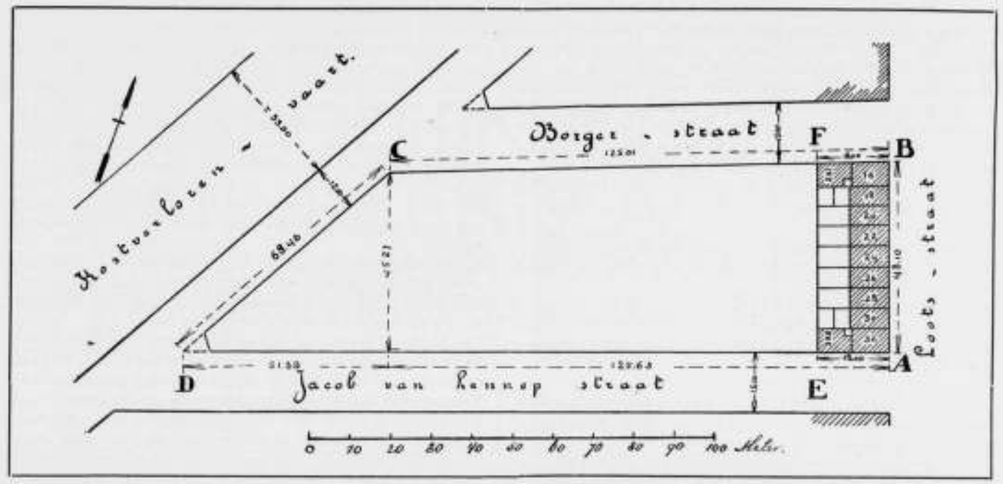
Programma.

DOEL.

De Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" stelt zich voor, arbeiderswoningen te laten bouwen, nadat haar van Gemeentewege, krachtens de Woningwet, de gelden voor den bouw zullen zijn toegestaan.
Voor bouwgrond is aangewezen een terrein, gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam, over welk terrein de Vereeniging, wanneer definitief tot bouwen besloten wordt, kan beschikken.
Het doel der prijsvraag is een indeeling en bebouwing te verkrijgen, die voldoen aan de hierna volgende gegevens en bepalingen (waarbij de jaarlijksche onkosten de uitgaven moeten dekken) en die in praktischen, hygiënischen en aesthetischen zin waardevol zijn.

GEGEVENS:

1°. het plan van het bouwterrein (op de bijgaande schets aangeduid met C. D. E. F.);
2°. dat de prijs per M² bouwterrein *f* 21.50 (rente en overdrachtskosten inbegrepen) bedraagt;
3°. dat de voorschriften der Amsterdamsche Bouwverordening voor de nieuwe stad bij den bouw van dit woonhuizencomplex geldend zijn;
4°. dat het maken van dwarsstraten of van een gemeenschappelijken tuin geoorloofd is. De kosten zijn ten laste van den bouw;
5°. dat de bovenkanten van straat en tuin beide zijn gelegen op 0,70 M. boven A. P. en de bovenkant van de fundeeringsplaten op 0,80 M. onder A. P.;
6°. dat de woningen bedoeld zijn voor de arbeidersklasse en de gemiddelde huur van alle woningen *f* 3.25 per week bedraagt, terwijl de maximum-weekhuur *f* 4.— niet mag te boven gaan;
7°. dat het aantal verdiepingen (met de benedenverdieping inbegrepen) twee, drie of vier mag bedragen;
8°. dat de woningen moeten bevatten:
a. een woonvertrek groot ten minste 15 M² en waarvan de kleinste lengte-afmeting niet minder dan 3,70 M. mag bedragen;
b. een keuken;
c. I. voor een klein aantal woningen: één slaapvertrek;
II. voor een aantal woningen: twee slaapvertrekken;

III. voor een aanzienlijk aantal woningen: drie slaapvertrekken;
IV. „ „ „ „ „ een tweede woonvertrek en twee slaapvertrekken;
In de gevallen III en IV mag de keuken desnoods minder dan 4 M² zijn, mits ingericht voor koken op gas.
d. een privaat met waterdoorspoeling;
e. eene zolderruimte;
f. kasten e.d.;
en voorts mogen niet meer dan drie woningen toegankelijk zijn door één straatdeur;
9°. dat op zolder slaapvertrekjes mogen ontworpen worden, doch slechts behoorende bij de woning op de hoogste verdieping;
10°. het navolgende voor het opmaken van de exploitatie-rekening;
a. de jaarlijksche onkosten moeten de uitgaven dekken;
b. een hieronder volgend model der exploitatie-rekening:
I. Annuiteit voor rente en aflossing 4,17% van de totale bouwsom;
II. Grondbelasting en straatgeld, zijnde te zamen 9% der huuropbrengst per jaar;
III. Waterleiding *f* 13.50 per woning per jaar;
IV. Brandassurantie 0.6% te rekenen over ¾ der bouwkosten;
V. Onderhoud ér schoonmaak, zijnde 12% der huuropbrengst per jaar;
VI. Administratie enz. *f* 7.50 per woning per jaar;
11°. dat onder de totale bouwsom wordt begrepen:
a. koopprijs grond;
b. bouwkosten;
c. honorarium architect te rekenen volgens de eerste klasse van de honorariumregelen, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en wel als volgt: volledig honorarium over de bouwkosten van één perceel van elk type, en verder honorarium voor hoofdleiding, toezicht en afrekening te rekenen over de geheele bouwkosten;
d. salaris opzichters;
e. renteverlies tijdens den bouw, te rekenen 2,5% per jaar gedurende 1½ jaren;
en zoo noodig
f. aanleg gemeenschappelijken tuin;
g. aanleg zijstraten, pleintjes e.d.

GEVRAAGD WORDT:

1°. eene situatieteekening van het bouwterrein met verkaveling der perceelen en indeeling naar de diverse woningtypen op schaal 1 op 200, met ingeschreven maten;
2°. platte-gronden op schaal 1 op 100;
3°. hoogte-doorsneden op schaal 1 op 100;
4°. hoofdgevels op schaal 1 op 100;
5°. eene perspectivische schets, te nemen uit een punt, waaruit het in werkelijkheid te zien zon zijn, bij voorkeur vanaf een der omgevende straten genomen;
6°. eene begrooting, waaronder bedoeld wordt het kubiek der diverse perceelen, buitenwerks gemeten en genomen den totalen inhoud vanaf bovenkant vloer beganen grond, en de bouwkosten per M³, voor elke type afzonderlijk, daarenboven moet, op verzoek der Jury, de inzender binnen een week zijne uitgewerkte begrooting overleggen.
7°. eene exploitatie-rekening.
Van elk type worden verlangd de plattegronden, de gevels en doorsneden in zwarte inktlijnen; in de behandeling der overige teekeningen, is de ontwerper geheel vrij.

Bepalingen.

Art. 1. De mededinging staat aan een ieder open.
Art. 2. Vanaf den dag van ontvangst tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor *f* 200 door de Vereeniging „Rochdale" tegen alle risico worden verzekerd.
Art. 3. De jury bestaat uit:
H. P. BERLAGE NZN., Voorzitter
J. GRATAMA, B. I. Rapporteur
J. E. VAN DER PEK
} Architecten.
J. M. A. ZOETMULDER, C. I., Inspecteur v. d. Volksgezondheid.
CH. KOSTER
P. ROELAND
A. KEPPLER, C. I.
} Bestuursleden „Rochdale".
Art. 4. Daar de Jury-leden de benoeming aanvaard hebben, verklaren zij, dat zij noch middellijk noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben, en dat zij zich ten volle vereenigen met de bepalingen van dit program.
Art. 5. Uitgeloofd worden: *een eerste prijs van f 500.—, een tweede van f 300.— en een derde van f 200.—*.
Als de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de voor prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen tot een minimum van *f* 200.— of bij gering gehalte geheel inhouden. In het eerste geval is voor het openen van den naambrief de schriftelijk toestemming van den inzender noodig. Deze geeft door het verleenen van die toestemming tevens te kennen, dat hij de toegekende premie aanvaardt.
Ontwerpen, welke niet aan alle eischen van het programma voldoen, worden ter zijde gelegd en komen niet voor verdere beoordeeling in aanmerking.

De bekroonde ontwerpen, evenals de ontwerpen waaraan een premie is toegekend, blijven het eigendom van de Vereeniging „Rochdale", die daardoor het recht heeft de daarin vervatte oplossingen te verwerken en te gebruiken op de wijze, die haar dienstig voorkomt. Ditzelfde recht verkrijgt de Vereeniging over die ontwerpen, welke zij tot een minimum bedrag van *f* 200.— wil aankoopen. In beginsel wordt aangenomen, dat het eerstbekroonde ontwerp wordt uitgevoerd en de uitvoering wordt opgedragen aan den ontwerper, onder de bepalingen van de Honorarium Regelen, vastgesteld door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en zooals die hiervoor onder 11 c nader omschreven zijn.

Het bedrag van den prijs zal niet in aanmerking komen voor het verschuldigde honorarium, wanneer tot de uitvoering van het ontwerp wordt besloten.

Indien op goede gronden aan de ervarenheid van den ontwerper mag worden getwijfeld, moet deze zich in de uitvoering van zijn ontwerp door een door hem, onder goedkeuring van de Vereeniging „Rochdale", gekozen medewerker op nader te stellen voorwaarden doen bijstaan.

De Vereeniging heeft het recht de in eigendom verkregen ontwerpen te reproduceeren (met vermelding van den naam van den ontwerper) op de wijze die haar goeddunkt.

Art. 6. De jury zal over zooveel mogelijk alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedétailleerde beschouwingen leveren. Voor het vaststellen der eindconclusie zal de jury voltallig aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door de Vereeniging „Rochdale" worden benoemd in overleg met de jury. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone juryleden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de verzegelde naambrief, behoorende bij het eerstbekroonde ontwerp, door de prijsvraaguitschrijfster in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

Art. 7. De inzendingen worden ingewacht *tot en met 30 Juli 1910* aan het adres van den heer J. Gratama, bureau Mij. t. bev. d. Bouwk., Marnixstraat 402, Amsterdam.

Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.

Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag, in het programma vastgesteld, is verzonden, zal buiten beschouwing blijven, en vóór de uitspraak der jury aan het correspondentie-adres teruggezonden worden.

Teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma zijn voorgeschreven, zullen buiten beschouwing blijven en niet worden tentoongesteld.

Art. 8. De ontwerpen moeten anoniem zijn en worden ingezonden onder een kenteeken of motto. Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke verzegelde couverts moeten worden gevoegd:

a. een naambrief van den ontwerper, bevattende een verklaring luidende:

„Ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto . . . . . „ verklaart dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is."

b. een correspondentie-adres.

Beide brieven te voorzien van het motto, welk motto tevens moet vermeld staan op de teekeningen, de memorie en de verpakking. Het onder *b* genoemd couvert zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, wanneer het noodig is door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen en bijbehoorende stukken mag niet zijn het handschrift van den inzender.

Art. 9. Uitreiking der prijzen of premies en aankoopsommen zal geschieden binnen een maand na de uitspraak der jury.

Art. 10. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken zullen binnen één maand na de uitspraak der jury in eene daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld worden, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig zal worden aangekondigd, te bezoeken. Het volledige jury-rapport zal vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Na afloop van die tentoonstelling zullen de ontwerpen, welke niet 't eigendom van de Vereeniging zijn geworden, vrachtvrij terug gezonden worden aan de opgegeven correspondentieadressen.

Elk prijsvraag-ontwerp, voor zoover niet door de Vereeniging „Rochdale" in eigendom verkregen, blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, zonder wiens toestemming „Rochdale" verder van het ontwerp geen gebruik zal maken.

Art. 11. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury; alle correspondentie te richten tot den heer J. Gratama, adres bureau Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam. Alleen de schriftelijk gevraagde inlichtingen worden door haar gepubliceerd in *Architectura*, orgaan „Arch. et Amic." en het *Bouwkundig Weekblad*, orgaan van de Maatsch. tot bev. der Bouwk., waardoor zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Na 1 Juli 1910 zullen geen inlichtingen meer verstrekt worden.

Programma's zijn kosteloos verkrijgbaar aan het bureau van inlichtingen.

Het Bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale".

CH. KOSTER, *Voorzitter.*
P. ROELAND, *Secretaris.*

De Jury,

H. P. BERLAGE Nz., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Rapporteur.*

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

De Steengroeve no. 24. *Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte.* Overdruk uit de tweemaandelijksche mededeelingen aan de leden van den Bond van Steenhouwers-patroonsvereenigingen in Nederland. Bespreking Rapport der Commissie.

Partiëele aanbesteding. Verslag der lezing van den Heer J. N. Hendrix, op 30 Maart 1910 voor de Afd. Amsterdam v. d. Mij. t. Bev. d. Bouwkunst, met naschrift Redactie.

Conclusie v. d. Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven te Rotterdam in zake partiëele besteding.

Invloed der vochtigheid op marmeren schakelborden.

BERICHTEN

Stedelijk Ziekenhuis te Kampen. Wijlen de heer Engelenburg heeft aan de Gemeente Kampen *f* 200.000 nagelaten voor het stichten van een ziekenhuis, een gesticht voor oude lieden of iets dergelijks. De Raad heeft besloten een ziekenhuis te bouwen en hiervoor een prijsvraag uit te schrijven waarvoor een bedrag van *f* 2000 is uitgetrokken. De bepaling is gemaakt, dat het bureau van Gemeentewerken het ziekenhuis zal bouwen.

30ste JAARG. – 23 APRIL 1910. – No. 17.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.BZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Verkiezing Hoofdbestuur. — Verkiezing Commissiën. — Jaarverslag Afdeelingen. — Jaarverslag Commissiën. — Tentoonstelling Reisschetsen. — Examen Bouwk. Teekenaar. — Vergadering Afd. Amsterdam. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, vervolg. — Verslag vergadering Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek. De Rembrandtzaal, door J. Gratama. — Berg- en Werkplaatsen en Werkmanswoningen te Bloemendaal. — Verslag Comm. voorbereiding Wettelijke Monumentenbescherming. — Gebreken en storingen bij Centrale Verwarmings-inrichtingen, door F. G. Unger. Slot. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Vragenbus. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERKIEZING HOOFDBESTUUR.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 4 van het Algem. Huish. Reglement wordt in herinnering gebracht, dat tot Woensdag 20 April de candidaat gestelde heeren in de gelegenheid gesteld zijn geweest te berichten of zij de candidatuur aanvaarden.

Van den heer J. A. G. VAN DER STEUR is een schrijven ontvangen, waarbij hij voor de candidatuur bedankt.

In alphabetische volgorde bestaat derhalve de lijst der *Candidaten* uit de heeren:

S. DE CLERCQ, architect te 's Gravenhage.
J. W. HANRATH, architect te Amsterdam.
J. H. W. LELIMAN, Bouwk. Ingen. te Amsterdam.
ALB. OTTEN, architect te Rotterdam.
A. SALM G.BZN, architect te Amsterdam.
W. VAN VEEN, Civ. Bouwk. Ingen., Ingenieur van de Gemeentewerken van Utrecht.

Voor de namen der voorstellers wordt verwezen naar Bouwk. Weekblad No. 15 blz. 169.

Uiterlijk 14 dagen vóór den dag der verkiezing (Algem. Meivergadering 25 Mei a.s.) wordt den leden een stembiljet toegezonden.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERKIEZING COMMISSIËN.

Commissie van onderzoek. Ingevolge het bepaalde in art. 13 van het Algem. Huish. Reglement treedt op de a.s. Mei-vergadering volgens rooster af de heer J. F. KLINKHAMER, die niet herkiesbaar is. Het Hoofdbestuur heeft de heeren H. EVERS, hoogleeraar aan de Tech. Hoogeschool te Delft en D. A. N. MARGADANT, architect te Amsterdam, verzocht candidaat te willen zijn voor het dubbeltal, welke heeren aan het verzoek hebben voldaan; op de a.s. Mei-vergadering op 25 Mei a.s. zal de verkiezing plaats hebben.

Commissie van Redactie, Volgens art. 13 treedt de Commissie ieder jaar in haar geheel op de Algem. Mei-vergadering af, doch is herkiesbaar; de drie heeren, door het Hoofdbestuur verzocht in de voordracht van dubbeltallen opgenomen te worden, hebben aan het verzoek voldaan, zoodat de voordracht bestaat uit de heeren

S. DE CLERQ. — G. VERSTEEG.
H. V. D. KLOOT MEYBURG. — J. H. SCHAAD.
A. SALM G.BZN. — D. E. C. KNUTTEL.

Op de a.s. Mei-vergadering op 25 Mei a.s. zal de verkiezing plaats hebben.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

In Bouwkundig Weekblad n°. 11 en n°. 15 is herinnerd aan Art. 16 der Statuten, bepalende dat iedere Afdeeling *vóór den 1sten April* een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling zendt aan het Hoofdbestuur.

Daar enkele Afdeelingen nog geen verslag gezonden hebben, worden zij *dringend* verzocht dit alsnog *ten spoedigste* te willen doen.

JAARVERSLAG COMMISSIES.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken voor de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN.

Lag het oorspronkelijk in de bedoeling deze tentoonstelling te houden in de zalen van de Perm. Tentoonstelling van Bouwmaterialen, het blijkt dat het onderwerp zich hiertoe minder leent, zoodat besloten is de tentoonstellingszaal boven er voor te benutten.

Er is reeds van verschillende zijden medewerking toegezegd, o.a. door de heeren H. P. BERLAGE NZN, W. KROMHOUT CZN., J. H. W. LELIMAN, J. LIMBURG, J. M. V. D. MEY, H. V. D. KLOOT MEYBURG, C. W. NIJHOFF.

Heeren architecten, die wenschen te exposeeren, worden verzocht vóór 7 Mei a.s. de teekeningen in te zenden bij het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402 Amsterdam, met opgaaf van het bedrag der verzekeringssom.

Het ligt in de bedoeling de tentoonstelling met de Algemeene Meivergadering te openen en minstens een maand te doen duren.

De inzendingen zullen vrachtvrij terug gezonden worden.

EXAMEN BOUWKUNDIG TEEKENAAR.

Bij de geslaagden voor het examen voor Bouwkundig Teekenaar, vermeld in B. Weekblad n°. 16 blz. 182, is vermeld n°. 3 Jac. Boogaards; dit moet zijn *P. J. Boogaards Jacz.*; tevens moet nog vermeld worden, dat ook n°. 4 van de geslaagden, de heer A. J. Visser reeds in het bezit was van het diploma voor Bouwkundig Opzichter.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

625e Algem. vergadering te houden op Woensdag 27 April 1910 des avonds ten acht ure in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.

Agenda.

1e. Notulen, ingekomen stukken, mededeelingen van het Bestuur.
2e. Voordracht van den Heer Prof. K. Sluyterman, Hoogleeraar te Delft, over: „*Middeneeuwsche Kunst*," reisindrukken uit Noord-Frankrijk, toegelicht door lichtbeelden.

De Secretaris:
A. D. N. VAN GENDT.

N.B. De introductie is zoo ruim mogelijk opengesteld.

VERSLAG VAN DE AFDEELING AMSTERDAM.

(Vervolg van blz. 184.)

En zoo zullen, ook onder de aannemers, evenzeer als onder schilders, stucadoors, architecten, bankiers, of welke groepen ook, menschen worden aangetroffen, aan wie het gevaarlijk wordt eenig crediet te geven.

Dat echter de ondervinding bewezen zou hebben, dat *verhoudingsgewijze* dat gevaar bij aannemers grooter zou zijn dan bij welke andere groep ook, is eene besliste onwaarheid.

Andermans boeken zijn duister te lezen. Moeilijk is het, uit de vage gegevens, welke men in den regel slechts te zijner beschikking heeft, iemands vermogenspositie af te leiden. De een betaalt wat spoediger en gemakkelijker dan de ander. Daaruit met beslistheid af te leiden dat de een wel credietwaardig is en de ander niet, zou verkeerd kunnen zijn. Trouwens, vooral bij zulke onderstellingen is het zaak *Wahrheit und Dichtung* van elkander te onderscheiden.

De eenige maatstaf welke wij te onzer beschikking hebben is de vraag: of iemand, hetzij door faillissement, hetzij door de noodzakelijkheid, aan zijn crediteuren een onderhandsch accoord aan te bieden, het bewijs heeft geleverd niet in staat te zijn aan zijn financieele verplichtingen te voldoen.

In eene vergadering als deze valt het moeilijk namen te noemen. Spr. heeft echter voor zich zelf eens nagegaan, welke aannemersfirma's in den loop van het laatste viertal jaren hunne betalingen hebben gestaakt. En wanneer hij dan een vergelijking maakt met het aantal personen of firma's, die in gebreke zijn gebleven aan hunne verplichtingen, uit *aanbestedingen* voortvloeiende, te voldoen, dan durft hij met alle kracht vol te houden, dat de bewering, dat de onder-aannemer beter gewaarborgd zou zijn, indien hij *niet van den aannemer*, maar *van den aanbesteder* de betaling zijner vordering kan eischen op *geen redelijken grondslag berust* en zeker geen steun vindt in de feiten.

Het eerste bezwaar tegen het huidige stelsel van aanbesteding, dat de finantieele belangen der onderaannemers door de aanbesteding in massa zouden worden bedreigd, acht hij dan ook *onjuist*.

Het *tweede* bezwaar is, dat de *aanbesteder* of namens hem de directie van een werk, *geen medezeggingschap in de keuze der onderaannemers heeft*.

Ten deele acht spr. de bezwaren gegrond. Ten deele, omdat zeer vele bestekken de bepaling bevatten, *dat de aannemer geen deel der werkzaamheden aan onderaannemers mag uitbesteden zonder daartoe vooraf de goedkeuring der directie te hebben bekomen*". Al is door dergelijke bepaling wel niet de keuze der onderaannemers vrij gelaten, aan de directie toch is hier evenwel de bevoegdheid gegeven, bepaald ongewenschte elementen te weren. Nu is het bekend dat slechts in zeer weinig gevallen van deze bevoegdheid door de directie gebruik wordt gemaakt, ook al omdat toepassing dier bepaling op zeer eigenaardige moeilijkheden stuit, moeilijkheden waarop spr. hier niet dieper behoeft in te gaan, doch die genoeg voor de hand liggen. Maar indien inderdaad in meerdere mate het euvel zich zou vertoonen, dat aan beslist ongewenschte, onbekwame of onbetrouwbare onderaannemers de verschillende ambachten werden opgedragen, zou ruimere toepassing van het recht van „veto" allezins gebillijkt kunnen geacht worden en zelfs een uitbreiding dier bevoegdheid der directie onder den noodigen waarborg tegen willekeur overwogen kunnen worden.

Spr. geeft bovendien gaarne toe, dat men met het recht van „veto" niet in alle gevallen bereikt, wat men bereiken wil.

Er kunnen zich omstandigheden voordoen, dat de aard der werkzaamheden, door de vakpatroons uit te oefenen, van *zoodanigen* aard is, aan zoo hooge eischen van constructieven of aesthetischen aard moet voldoen, dat òf de vrije keuze van den onderaannemer aan de directie moet verblijven, òf althans, bij de gunning van het geheele werk aan den hoofdaannemer, een zeer belangrijke factor van beoordeeling is de vraag: aan *welke onderaannemers* zal een bepaald gedeelte van het werk worden opgedragen?

Welnu, indien zich zoodanige omstandigheden voordoen — en dat zal toch zeker wel tot de uitzonderingen behooren — ligt het middel voor de hand. Zonder nu te spreken van „afschaffing van het stelsel van aanbesteding in massa", is het toch zeer goed mogelijk, dat òf die werkzaamheden blijven buiten het bestek van den hoofdaannemer en door de directie bij *partieele aanbesteding* (indien men dat woord gebruiken wil) aan den onderaannemer te harer keuze, geheel buiten den hoofdaannemer om, worden opgedragen.

Daartegen bestaat niet het minste bezwaar. Reeds nu zien wij dat herhaaldelijk toegepast. Spr. wijst b.v. op den aanleg van gas- en waterleidingen, aanleg van electrische geleidingen, beton ijzerwerken, centrale verwarmingen, e. d. g.

Uitbreiding in dezen geest zal, indien daartoe dringende redenen bestaan, zeer goed kunnen worden toegepast.

Zoo ook schilderwerk. Voor gewoon dagelijksch voorkomend werk, zullen ook de eischen aan het schilderwerk gesteld, blijven bij de normale. Voor die werken kan volstaan worden met de tegenwoordige besteksbepalingen. Maar, indien b.v. aan het schilderwerk hoogere eischen worden gesteld, of waarbij het decoratieve gedeelte meer op den voorgrond treedt, dan zal er niet het minste bezwaar tegen zijn ook *die* werkzaamheden te houden buiten het bestek van den hoofdaannemer en afzonderlijk aan te besteden. Datzelfde kan ook gebeuren met werkzaamheden van constructieven aard. Reeds thans zien wij b.v. dat bij bruggenbouw afzonderlijk worden aanbesteed de onder- en bovenbouw. De onderbouw, in den regel behoorende tot het terrein van den aannemer van waterbouwkundige werken, de bovenbouw tot het terrein van den fabrikant van ijzerwerken. Uitbreiding in dien geest, waar het geldt andere belangrijke ijzerconstructies, zal dikwijls gewenscht zijn en zal zonder bezwaar kunnen geschieden.

Zelfs indien die werkzaamheden van te geringen omvang zijn om afzonderlijk aan te besteden, kan door de directie, evenals dat thans ook soms reeds geschiedt, *stelposten* in de bestekken worden opgenomen. Stelposten, waarover de directie of aanbesteder, zonder dat daarover de hoofd-aannemer eenige medezeggingschap heeft, naar vrije keuze beschikt.

En zelfs als daartegen bezwaar bestaat — wij weten dat het enkele malen voorkwam dat aanbesteders zich verzetten tegen te veel stelposten in een bestek — dan zou als uitzondering — alvorens het werk aan den hoofd-aannemer werd gegund — verlangd kunnen worden *opgave* van den *naam des onderaannemers*, aan wien dit of dat deel der werken zal worden opgedragen. Natuurlijk is deze maatregel er een, waarbij groote voorzichtigheid in de toepassing geboden is. Aanbesteding en aanneming moet steeds blijven *fair-play*. Maatregelen als deze mogen niet leiden tot bevoorrechting. Bij voldoen aan de gestelde eischen van betrouwbaarheid, finantieele gegoedheid en technische bekwaamheid, heeft de laagste inschrijver ook recht op het werk. Spr. gaf slechts aan, hoe als uitzonderingsmaatregel en dan voor zeer bijzondere gevallen, medezeggingschap kan worden gegeven in de keuze van den onder-aannemer, waar dit door de omstandigheden geboden is.

Een *derde* categorie van bezwaren, uit de aanbesteding in massa voortspruitende, noemden wij, *nadeel voor de ambachten en van vakken*.

Ook bij dit bezwaar hebben wij allereerst een duidelijk onderscheid te maken tusschen de werken, waaraan hoogere artistieke eischen worden gesteld en de gewone dagelijks voorkomende werkzaamheden.

De bewering, dat — indien het werken van hoogere artistieke waarde betreft, reeds het *inschakelen* van *den aannemer* als tusschenpersoon een onmiddellijk nadeel zou zijn, niet alleen voor de betreffende personen zelve, maar zelfs voor het *geheele ambacht of vak*, getuigt zeker niet van vriendelijkheid of welwillendheid tegenover den aannemer in het algemeen.

Intusschen, al zijn in geheel deze quaestie wel meer onvriendelijkheden aan het adres der aannemers gezegd, zal men goed doen zich hieraan niet te veel te ergeren, doch de zaak principieel en objectief te blijven bezien.

Hoe het ook zij, waar het werken betreft van *hoogere* artistieke beteekenis, wij hebben het boven reeds uiteengezet, bestaat tegen partieele besteding geen bezwaar. Alhoewel de tegenwoordige verhouding, voor zoover het de uitvoering van deugdelijke werken betreft, althans voor zoover Spr. bekend is, nooit aanleiding gegeven heeft tot moeilijkheden of nadeel voor het betrokken werk, kan men verlangen dat voor zulke werken eene nauwere aanraking bestaat tusschen architect en vakpatroons. Dat, om een voorbeeld te noemen, de architect — de uitvoering van beeldhouwwerk, als Spr. ten minste geen heiligschennis pleegt, door dit onder de *vakken* te noemen — buiten het bestek houdt, zelfstandig aan den beeldhouwer opdraagt, is te vanzelf sprekend om daarbij nog langer stil te staan.

Dat zijn echter uitzonderingsgevallen.

In den regel is de toestand zóó, dat voor die nauwere aanraking van architect en vakpatroon niet de minste aanleiding bestaat en de bedoelingen der directie voldoende duidelijk uit het bestek zijn af te leiden.

Of nu in zoodanige gevallen de opdracht tot uitvoering der werken aan den onderaannemer òf door den architect òf door den hoofdaannemer zal geschieden, zal, ten opzichte van het *belang van het vak*, wel volkomen hetzelfde zijn.

Het is inderdaad niet mogelijk, daarin ook maar eenig verschil te zien.

(Wordt vervolgd.)

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Gewone vergadering op Donderdag 14 April.

Nadat de Voorzitter de vergadering had geopend en het lezen der notulen en ingekomen stukken tot eene volgende vergadering was uitgesteld met het oog op de voordracht van dien avond, werd het woord verleend aan den Heer J. H. W. Leliman, B. I., Architect te Amsterdam, tot het houden zijner voordracht over „*Ontsiering van stad en land*".

Spreker wees op de steeds toenemende ontsiering, welke in steden en op het platteland voorkomt, waaraan naar zijne overtuiging, paal en perk moet worden gesteld, waarbij hij de voorkeur geeft aan de oprichting eener vereeniging zooals de „*Heimat-Schätzbund*" in Duitschland, welke die ontsiering bestrijdt.

Als voorbeeld, welke het meest die ontsiering bevordert, noemt spreker de reclameborden van allerlei soort en op allerlei wijzen aangebracht, waartoe de meest aantrekkelijke punten in beslag worden genomen en zoo dikwijls mooie stadsgezichten en landschappen schaden. Ook het sloopen van oude gebouwen noemt hij de oorzaak, dat mooie stadsgezichten worden bedorven, wanneer, zoo ze niet kunnen blijven, niet getracht wordt toch nog een beeld van schoonheid te doen overblijven. Door dit te verzuimen zijn tal van schoone en artistieke stads- en dorpsgezichten verdwenen.

In ons land is deze ontsiering niet tegen te gaan, zoo lang zich geen organisatie vormt zooals in Duitschland bestaat. De *Heimat-Schätzbund* welke daar sedert 1904 zeer gunstig werkt, heeft onder meer, ten doel: Zorg voor monumenten; zorg voor landelijke en burgelijke architectuur; bescherming van natuur; van inheemsche planten en vogels; van kunstnijverheid, enz. enz. Deze bond is daartoe gesplitst in gewestelijke en plaatselijke afdeelingen, waardoor zij over het geheele land met vrucht kan werken.

Indien hier te lande tot de oprichting van zulk een vereeniging wordt overgegaan, moet er voor gezorgd worden dat zij niet uitsluitend op oudheidkundig gebied werkt, want van haar moet tevens een opvoedende kracht uitgaan, waardoor men meer het mooie van een gebouw of van een landschap kan leeren begrijpen en zien. Dit door wettelijke bepalingen te bevorderen eischt voorzichtigheid, wijl men zich ook de medewerking moet verzekeren van het volk, om dit aesthetisch te kunnen ontwikkelen.

Dat wetten en verordeningen intusschen veel kunnen bevorderen, is in Pruisen gebleken, waar sedert 1907 het bouwen kan worden geweigerd, wanneer daardoor te groote ontsiering zou ontstaan en in Saxen, waar men verder gaat en elke ontsiering verboden is.

In ons land kunnen gemeenten met groot grondbezit de ontsie-

ring krachtig bestrijden door het instellen van schoonheidscommissien, waarvan, goed georganiseerd, veel invloed op het bouwen kan uitgaan.
Ook kunnen gemeenten bij verkoop of het in erfpacht uitgeven van gronden zoodanige voorwaarden stellen, waardoor de ontsiering van stad en land krachtig kan worden bestreden.
In Duitschland heeft men daartoe adviesbureaux, welke van rijkswege door subsidiën worden gesteund. Deze onderzoeken de bouwverordeningen van kleiner gemeenten waar niet zulke bureaux zijn, met het doel, te voorkomen, dat zij de ontwikkeling van de landelijke bouwkunst belemmeren en beoordeelen hunne uitbreidingsplannen in hoeverre deze, in de toekomst, het landschap kunnen schaden, enz.
In de bevordering van goed middelbaar technisch onderwijs heeft men in Duitschland een krachtig wapen, terwijl voor hen, die het Hooger onderwijs volgen en in de toekomst als ambtenaren of regeeringspersonen zullen optreden, cursussen worden gegeven, ten einde later in staat te zijn, met kennis van zaken en kunst, de ontsiering van stad en land te kunnen tegengaan.
Deze met groote aandacht door de talrijk aanwezigen aangehoorde voordracht werd vervolgens voortgezet aan de hand van lichtbeelden van oude- en nieuwe stadsgezichten, van oude en nieuwe gebouwen, van vroegere en thans op dezelfde plaats aanwezige landschappen en liet daarbij zien, hoe dikwijls door den bouw van een of meer huizen de schoonheid van een stad of dorp kan worden geschaad, wanneer de architektuur hierbij wordt veronachtzaamd. Behalve voorbeelden van leelijken en wansmakelijken bouw, onoordeelkundige verdeeling en versiering, onpraktische plaatsing en verkeerd gebruik van materialen, enz., werden ook vele schoone gebouwen, duin-, heide- stads- en dorpsgezichten op het doek gebracht, waardoor ongetwijfeld bij de aanwezigen de indruk werd gevormd, dat het tegengaan van verdere ontsiering van stad en land met kracht moet worden bestreden, zoowel door de oprichting van eene vereeniging als het bevorderen van goed middelbaar technisch onderwijs, en ieder in dien strijd een steen kan aandragen.
Een krachtig applaus van de vergadering was haar dank voor deze onderhoudende en leerzame voordracht, waarbij zich de Voorzitter in goed gekozen woorden aansloot.

H. PORTHEINE Jr., *Secretaris.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

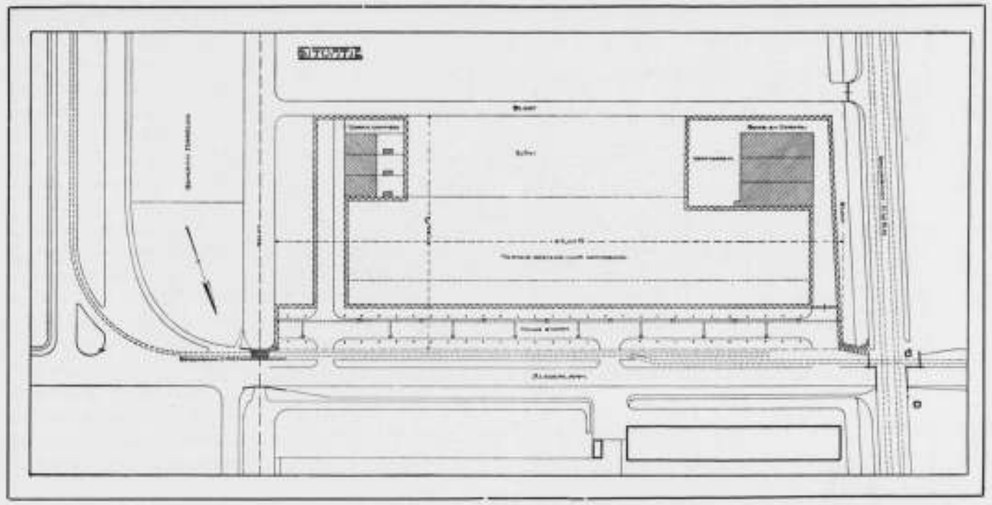
KRONIEK.

DE REMBRANDTZAAL IN HET RIJKSMUSEUM.

Dezer dagen is de Rembrandtzaal weder voor het publiek geopend. De toon van de zaal was blijkbaar nog niet goed bevonden en het getuigt wel van groote en alleszins lofwaardigen ernst van de Commissie, die in deze geadviseerd heeft, dat, nadat lang gewikt en gewogen is hoe deze zaal te maken en met voorbeeldige voorzichtigheid en na uitvoerige onderzoekingen eindelijk een resultaat was bereikt, zij er niet tegen op heeft gezien wederom haar arbeid te wijzigen. Toch is het begrijpelijk, dat het gebeurd is. Immers, het geldt hier het tentoonstellen van een monumentaal doek, dat in het algemeen, beschouwd wordt (met de Staalmeesters) als het culminatie-punt der Nederlandsche schilderkunst in de 17de eeuw, waarin dus die School op het voortreffelijkst is vertegenwoordigd en waarom het doek een monumentale plaats in het Rijksmuseum moest verkrijgen. Deze juiste gedachtengang van Dr. Cuypers heeft echter tot resultaat gehad, dat de Nachtwacht, aan het eind der bekende middengalerij, verkeerd bovenlicht kreeg; daarenboven kwam in de eenigszins koele en architectonische zaal het kenmerkende van het stuk, het fantastisch en betrekkelijk intiem, laat ik zeggen geheimzinnig effect niet voldoende tot zijn recht.
Een nieuwe bouw werd er voor gemaakt, de bekende „puist" aan het gebouw. Was hiermede de monumentale plaats van het schilderij ten eenenmale verloren, aan waarachtige schoonheid en grootschheid van uitdrukking zou het in alle opzichten winnen, daar het nu door het sterk zijlicht beschenen en in een intieme zaal opgesteld zou worden.
Het eerste resultaat van de verplaatsing zal velen met mij tegengevallen zijn; het zaaltje, hoogst eenvoudig, op het armzalige af, gaf een totaal indruk van dof bruinen en groenen toon, waarbij het schilderij .... geel werd.
Het Rembrandtiek bruin is overbekend en wordt in het algemeen bewonderd; maar wie meer dan gewoon gevoelig is voor kleuren in hunne verschillende diepten en de zinnelijke indrukken ervan zuiver en sterk ondergaat, die weet dat aan het Rembrandtieke effect een bedenkelijke zijde is en dat het Rembrandt niet altijd gelukt is zijn tegenstelling van zekere ongevoeligheid of onzuiverheid vrij te houden, dat Rembrandts geele, roode en bruine toon wel eens op het kantje van het gewaagde, het overdrevene wordt, zoodat de groote schoonheid van het fijn goudgele haast omslaat naar het minder fraaie geelerige, het dofgloeiend roode naar het branderig-roode, het diepe bruin naar de waarde van de bruine saus. Deze woorden klinken in onze dagen van Rembrandt-vereering misschien wel wat bout, maar toch zal menige kunstminnaar het bovenstaande onderschrijven. Men hoeft nog niet zoover te gaan als sommige moderne aesthetici, die a priori den zilveren toon hooger stellen dan den goud-bruinen, die dus de voorname, blanke, schijnbare ongevoeligheid hooger stellen dan de effectvolle dramitische menschelijkheid. Krijgt men bij enkele portretten van Velasquez, de groote Grande van Spanje, niet den indruk, nu ja, dat Rembrandt die hoogheid niet heeft bereikt? Beiden zijn in zoover te vergelijken, dat zij in het zinnelijke zich bewegen, in tegenstelling met de sublieme geestelijkheid der middeneeuwers.

De Nachtwacht is een grandioos effectstuk, brutaal, gewaagd, sterk. Uiterst nauwkeurig moet de omgeving en de verlichting gekozen worden, willen de groote eigenschappen er van niet te zeer hun slechte zijden vertoonen. En waar de toon van een schilderij den grondtoon van zijn artistieke waarde vormt, den ondergrond, de basis van het physisch-zinnelijke ontroeren van den beschouwer, is het van het hoogste belang of de toon van den Nachtwacht zich beweegt in de hoogere guldene spheer, of zich voordoet in de minderwaardige harde geele.
„Du sublime au ridicale il n'y a q'un pas" geldt ook voor schilderijen.
Ik was dus zeer benieuwd te zien in hoeverre de verandering der zaal eene verbetering zou zijn. Een enkele blik, mij na journalistiek aandringen toegestaan tijdens den verbouw, overtuigde mij, dat de meening van naar ik meen Jacob Maris, werkelijkheid werd, namelijk de Nachtwacht in het goud.
Dit goud-aanbrengen is een uitmuntende gedachte geweest. Binnentredende heeft de fijne toon van het verguldsel, dat op het plafond, op de groote en breede pilasters, het hoofdgestel is aangebracht en dat aan de lijst van het schilderij en op de pilasters daar ter weerszijden nog iets te fel is. De kleur van de grijsgeele beschaafde lambri, welke rechts het vroegere gordijn vervangt, daarboven grijs groen doek met een spoor van goud, passen goed in de lichte en toch niet oppervlakkige toon van dit zaaltje. Het raam links, zeer hoog opgaand, tot boven het plafond, werpt overvloedig licht op het schilderij, terwijl door het juist aanbrengen van groene lichtschermen bij de ramenreeks de bezoeker, aan het eind van het zaaltje gezeten, het felle daglicht zelf in het geheel niet ziet.
In dezen goudtoon der zaal doet het schilderij niet meer geel; de oogzenuwen, gestemd op fijn glanzend goud, worden niet meer verrast door den inderdaad sterken geelen toon van het doek, maar ontvangen dezen eenigszins afgemat en daardoor als een diep goudgeel.
Er blijkt hier weer eens duidelijk uit, hoezeer de omgevende kleur haast alles is voor het naar waarde uitkomen van een schilderij; en het is voor bouwkunstenaars zeker niet overbodig hier speciaal op te wijzen, daar de groote psychische beteekenis van de kleur voor velen een half of heelemaal gesloten boek is en een goede kennis en toepassing der kleuren ontbreekt vaak, zelfs bij groote „Raumkünstler".
De verbetering van deze zaal is een heuglijk feit; hiermede is m.i. de rechte weg ingeslagen.
Toch voldoet het interieur nog niet in alle opzichten en wel in de eerste plaats omdat de totaal toon te licht is.

(Wordt vervolgd.)

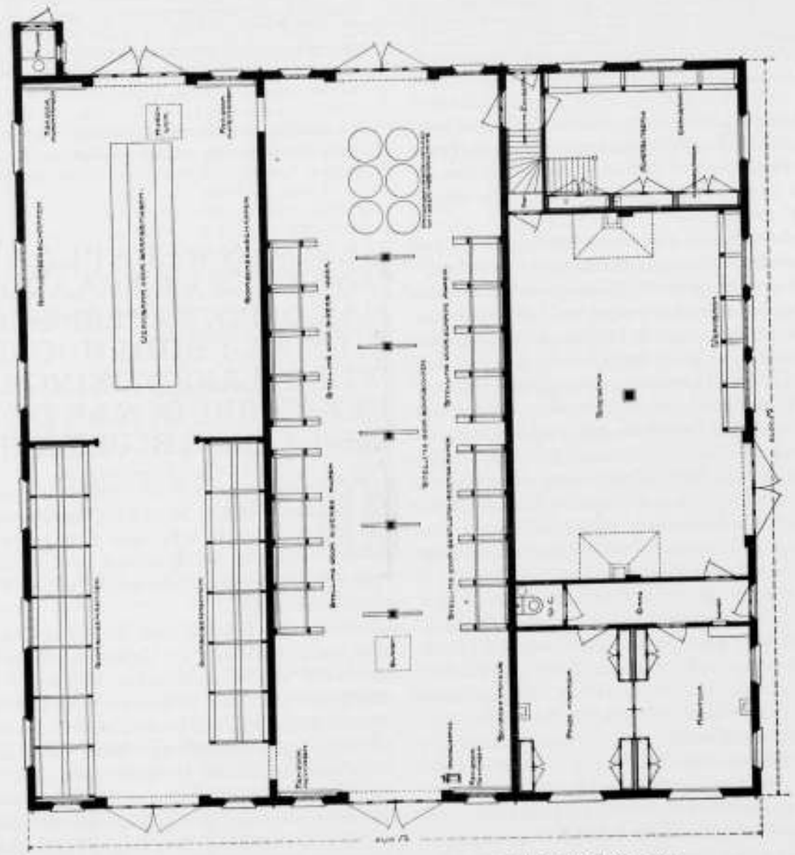

BERG- EN WERKPLAATSEN van den Heer A. J. STOEL JR. voor het vervaardigen van drinkwater-installatiën, met Werkmanswoningen te Bloemendaal. — Situatie, schaal 1 op 1500. Arch. J. J. VAN NOPPEN.

BERG- EN WERKPLAATSEN VOOR HET VERVAARDIGEN VAN DRINKWATERINSTALLATIËN, MET BIJBEHOORENDE WERKMANSWONINGEN OP EEN TERREIN AAN DE KLEVERLAAN TE BLOEMENDAAL.

In den zomer van het vorige jaar werd mij door den heer A. J. Stoel Jr. te Haarlem opgedragen een plan te ontwerpen voor het bouwen van berg- en werkplaatsen met bijbehoorende werkmanswoningen op een terrein aan de Kleverlaan te Bloemendaal.
Alvorens tot uitvoering van de plannen kon worden overgegaan, werd door het Gemeentebestuur van Bloemendaal de eisch gesteld, dat in het plan moest worden opgenomen een straat ter breedte van 12 meter over de geheele lengte van het terrein, en een terrein bestemd voor kade langs de Delft ter breedte van 20 meter over de geheele diepte van het terrein, een en ander in verband met de uitbreidingsplannen dezer gemeente.
Bedoelde straat en kade worden na voltooiing met inbegrip van rioleering, bestrating en beplanting aan de gemeente Bloemendaal overgedragen, terwijl daarin gas- en waterleiding zal worden aangelegd.
Het achtergedeelte van het terrein, ter breedte van ± 25 M. werd bestemd voor de berg- en werkplaatsen met

BERG- EN WERKPLAATSEN VAN DEN HEER A. J. STOEL Jr. TE BLOEMENDAAL.
Plattegronden en gevels. Schaal 1 op 150. Architect J. J. van Noppen.

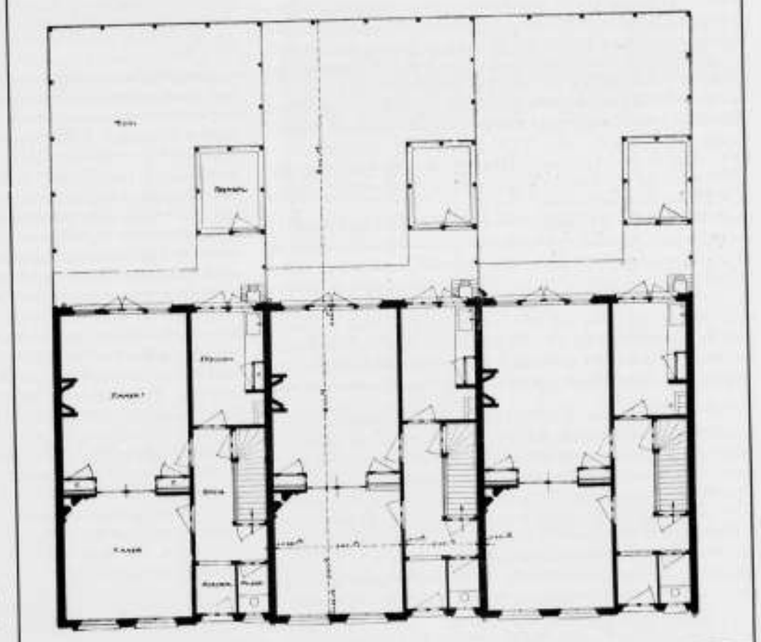
werkterrein, en de werkmanswoningen. Het overige gedeelte van deze strook werd voorloopig bestemd voor tuin, zoo noodig voor eventueele uitbreiding.

Het voorgedeelte van het terrein is aangewezen voor het bouwen van woningen waarbij voortuintjes ter diepte van 8 meter moeten worden aangelegd.

Het was mij aanvankelijk niet duidelijk, dat voor het schijnbaar eenvoudig bedrijf voor het maken van drinkwaterinstallatiën, diepboringen enz. eene zoo omvangrijke ruimte noodig was, om een en ander tot stand te brengen. De berg- en werkplaatsen bestaan uit drie afdeelingen ter gezamenlijke oppervlakte van ± 450 M². Een gedeelte is bestemd voor kantoren, smederij en koperslagerij. De overige twee afdeelingen zijn bestemd voor het bergen van gereedschappen en materialen. De zolders boven deze drie afdeelingen zijn gedeeltelijk bestemd voor het vervaardigen van houten bronbuizen, gedeeltelijk voor het bergen van fittings, waterleiding-artikelen en pompfiltreers.

Voor de fittings en waterleidingartikelen zijn stellingen gemaakt welke tevens dienst doen voor lichtlantaarns ten dienste der beneden afdeelingen. De overige indeeling spreekt voldoende uit de plannen.

WERKMANSWONINGEN AAN DE DELFT TE BLOEMENDAAL.
Beganegronden en Gevels. Schaal 1 op 150. Architect J. J. van Noppen.

De woningen zullen worden betrokken door de oudste werklieden aan het bedrijf verbonden. De heer Stoel stelde er prijs op dat deze woningen niet al te bekrompen zouden worden opgevat, zoowel wat het uitwendige betrof voor de toekomstige omgeving, als voor eene indeeling met eenig gerief, want behalve 2 kamers en een keuken beneden zijn boven een groote en een kleine slaapkamer benevens ruime zolder aangebracht. Deze opvatting kan zeker pleiten voor een goede verstandhouding tusschen patroon en personeel.

Het werk werd aanbesteed op 16 Sept. 1909 en opgedragen aan den heer W. Saeys, aannemer te Haarlem voor de som van f 27778 onder welk bedrag niet is begrepen de installeering, water- en gasleidingen. De heer N. A. de Ridder werd belast met het dagelijksch toezicht.

Haarlem, Februari 1910. J. J. v. Noppen.

WETTELIJKE MONUMENTEN-BESCHERMING.

(Vervolg van blz. 188.)

1. *Van Rijkswege worden onroerende zaken, die tenminste 50 jaar oud zijn, of onderdeelen daarvan, beschermd:*
a. *voor zoover zij behooren aan openbare lichamen, instellingen onder openbaar bestuur, kerkgenootschappen of kerkelijke instellingen, indien zij belangrijk zijn voor geschiedenis of kunst;*
b. *voor zoover zij behooren aan particulieren of aan niet onder a vallende stichtingen of zedelijke lichamen, indien zij bijzonder belangrijk zijn voor geschiedenis of kunst.*

TOELICHTING. — Bescherming der monumenten is niet mogelijk zonder beperking van het beschikkingsrecht der eigenaren in het belang der gemeenschap. Het schijnt daarom billijk den druk dezer beperking zwaarder te laten wegen op de openbare lichamen, die, als organen der gemeensehap, uit hunnen aard geroepen zijn hare belangen te dienen, dan op particulieren. Vandaar dat de eigendomsbeperking aan de laatsten alleen wordt opgelegd, indien hun bezit *bijzondere* beteekenis heeft voor geschiedenis en kunst, terwijl de eigendommen van openbare lichamen beschermd worden, zoodra zij eenig belang voor kunst of historie vertegenwoordigen. Kerkbesturen zijn hier op eéne lijn te stellen met de besturen van openbare lichamen, omdat zij in zekeren zin te beschouwen zijn als de tijdelijke beheerders van door het voorgeslacht aan hen toevertrouwde goederen, wien niet een zoo uitgebreid beschikkingsrecht toekomt als aan particuliere eigenaren.
Met „instellingen onder openbaar bestuur" worden zulke bedoeld, waarvan de besturen worden benoemd door de Overheid: Rijk, Provincie of Gemeente.
Aan den eisch der „belangrijkheid voor geschiedenis of kunst" is de beperking verbonden, dat de onroerende zaken tenminste 50 jaar oud moeten zijn, omdat de Commissie meent, dat deze belangrijkheid bezwaarlijk kan beoordeeld worden door tijdgenooten van haar ontstaan. Tenminste een menschenleeftijd dient sinds de wording van een voorwerp verloopen te zijn, alvorens over de waarde daarvan uit artistiek en historisch oogpunt wordt beslist, ook om zooveel mogelijk te voorkomen, dat het werk van nog-levende kunstenaars aan zulk oordeel wordt onderworpen.

2. *Ten behoeve hunner bescherming worden de bedoelde onroerende zaken of onderdeelen daarvan geklasseerd als „beschermde monumenten van geschiedenis en kunst", bij besluiten van eene daartoe in te stellen Rijkscommissie, hetzij ambtshalve, hetzij op verzoek van den eigenaar. De besluiten betreffende de klasseering worden ter algemeene kennis gebracht, medegedeeld aan de betrokken eigenaren en, nadat zij te hunnen opzichte onherroepelijk zijn geworden, ingeschreven in de openbare registers.*
Hetzelfde geldt ten opzichte van klasseeringsbesluiten, wegens veranderde omstandigheden door de Rijkscommissie ingetrokken.
Toelichting. — De bezwaren tegen het hier voorgestelde systeem, het z.g. „classement", zijn der Commissie niet onbekend. Het groote bezwaar, dat n.l. juist door de aanwijzing van een bepaalde groep monumenten, welke de bescherming der wet genieten, de niet-geklasseerde allicht in nog ongunstiger conditie geraken dan waarin zij thans verkeeren, daar hunne niet-klasseering hen in de oogen van het publiek als minderwaardig stempelt, wordt ook door de Commissie zeer ernstig geacht.
Waar echter de bescherming der monumenten een last legt op de onroerende zaken, scheen het der Commissie billijk dien last niet uit te strekken tot alle, die wellicht kunsthistorische waarde bezitten, doch hem te beperken tot bepaald-aangewezene. Door in punt 1 de kerken te brengen tot dezelfde, meer-beschermde, groep als de gebouwen van de openbare lichamen, heeft zij getracht het nadeel der niet-klasseering op die meest-belangrijke categorie van gebouwen zoo min mogelijk van invloed te doen zijn.
Met het oog op de mogelijkheid, dat een geklasseerde zaak haar belang verliest (b.v. door brand of andere vewoesting), dient er gelegenheid te bestaan haar van de lijst der geklasseerde monumenten af te voeren.
Voor de bekendmaking der klasseeringsbesluiten schijnt het voorgestelde voldoende. Het hechten van een kenmerk aan de geklasseerde monumenten achtte de Commissie niet geraden, daar dit, wil het doeltreffend zijn, allicht tot ontsiering zou leiden. Door de inschrijving in de openbare registers wordt de klasseering steeds kenbaar gemaakt aan ieder belanghebbende. De kennisgeving aan den eigenaar werd noodig geacht, in verband met de mogelijkheid van beroep.

3. *De in punt 2 bedoelde Commissie is tevens belast met het voorschrijven van maatregelen in het belang van de instandhouding der geklasseerde onroerende zaken en met het houden van toezicht op de uitvoering daarvan.*
TOELICHTING. — De rangschikking der onroerende zaken onder de beschermde monumenten hangt ten nauwste samen met de opvatting betreffende de mogelijkheid van instandhouding (c. q. herstel) daarvan. Het ligt dus voor de hand aan dezelfde Commissie, die deze rangschikking — de klasseering — verricht, ook op te dragen voor het behoud der geklasseerde monumenten te waken. Evenzoo dient het College, dat de maatregelen voor het behoud aangeeft, zelf toe te zien, dat deze richtig worden uitgevoerd.

4. *Een geklasseerde onroerende zaak of het geklasseerde onderdeel daarvan mag niet worden vernietigd, gewijzigd, hersteld of aan aanbouw onderworpen, dan na verkregen machtiging van de in punt 2 bedoelde Rijkscommissie. Aan die machtiging kunnen voorwaarden verbonden worden in het belang van geschiedenis en kunst.*
TOELICHTING. — Het behoeft geen betoog, dat, zonder een verbod van vernietiging enz., monumentenbescherming onbestaanbaar is. Een absoluut verbod, niet alleen van wijziging en aanbouw, maar ook van vernietiging, zou echter te ver gaan, daar er gevallen denkbaar zijn, waarin zóó gewichtige belangen tot de vernietiging nopen, dat de ideële belangen van kunst en historie daarvoor moeten wijken.
Ook de „herstelling" van een monument dient niet te kunnen geschieden zonder voorkennis der Rijkscommissie, daar onoordeelkundige herstellingswerken een kunstwerk geheel kunnen bederven. Echter spreekt het vanzelf, dat voor allerlei eenvoudige werkzaamheden niet telkens machtiging zal aangevraagd behoeven te worden. De praktijk zal daarom wel meebrengen, dat door de Rijkscommissie aanwijzing wordt gedaan van ongevaarlijke herstellingswerkzaamheden, die zonder hare machtiging mogen plaats vinden.
Onder de verboden „wijziging" van een geklasseerd monument is ook te begrijpen de wijziging in het uiterlijk daarvan door het aanbrengen van opschriften en andere reclamemiddelen, die ontsiering ten gevolge hebben.

5. *Het openbaar lichaam, eigenaar eener geklasseerde onroerende zaak, kan door de Rijkscommissie worden aangeschreven de door haar voor de instandhouding der zaak noodig geachte werken uit te voeren binnen een door haar te bepalen tijd en is gehouden daarbij te volgen de door haar gegeven aanwijzingen. Blijft het in gebreke, dan worden de werken van Rijkswege uitgevoerd. De kosten der instandhouding kunnen geheel of gedeeltelijk voor rekening van het Rijk worden gebracht.*
Ieder ander eigenaar eener geklasseerde onroerende zaak is verplicht deze in stand te houden. Bij nalatigheid moet hij toelaten, dat de instandhouding geschiedt van Rijkswege, in welk geval de kosten dezer instandhouding, voor zooverre de eigenaar er niet door wordt gebaat, voor rekening van het Rijk worden gebracht.
TOELICHTING. — Behalve door de in het vorig punt voorziene werkzaamheden, kan een monument ook ernstige schade lijden, doordien de eigenaar de voor de instandhouding noodzakelijke werken nalaat. Tegen deze schade door verwaarloozing bedoelt de hier voorgestelde bepaling te waken. Waar een eigenaar echter gedwongen wordt een hem toebehoorend monument niet alleen, c. q. tegen zijnen zin, in wezen te laten, maar ook het in stand te houden, dient de dwang dragelijk te worden gemaakt door de mogelijkheid te openen, dat de er uit voortvloeiende kosten komen voor rekening van de gemeenschap, in wier belang de dwang wordt uitgeoefend. Ook hier bestaat er reden zwaarder druk te leggen op organen der gemeenschap dan op particulieren, maar het schijnt billijk in dit geval de kerkbesturen te doen deelen in de gunstige positie der particulieren. Als regel wordt dus gesteld, dat de onderhoudskosten bij monumenten, behoorende aan openbare lichamen, door de eigenaren worden gedragen, tenzij bijzondere omstandigheden een uitzondering wettigen: het geval b.v. van eene noodlijdende gemeente, wier raadhuis herstellingswerken behoeft. Maar ten opzichte van andere eigenaren geldt als regel, dat de kosten van het onderhoud hunner eigendommen, welke zij niet zelven voldoende onderhouden, worden gedragen door het Rijk, behalve dat gedeelte dier kosten, dat geacht kan worden de vermogensrechtelijke waarde dier eigendommen te vermeerderen. Het spreekt vanzelf, dat de Rijkscommissie de haar in dit punt toegedachte bevoegdheid niet kan uitoefenen, zonder in elk bijzonder geval in overleg te treden met de Regeering met het oog op de mogelijke financiëele gevolgen. Hare taak zal dus daarin bestaan, dat zij van een voorkomend geval kennis geeft aan den Minister van Binnenlandsche Zaken en dezen inlicht over de eventueel ten laste van het Rijk vallende kosten, waarna de Minister, op hem geschikt voorkomenden tijd en wijze, kan zorg dragen voor de uitvoering der wenschelijk geachte maatregelen.

6. *Eene geklasseerde onroerende zaak kan ten algemeenen nutte worden onteigend.*
TOELICHTING. — De bedoeling van dit punt is: vast te stellen, dat onder de redenen van „algemeen belang" die, volgens de bestaande wet, tot onteigening van onroerende zaken kunnen leiden, ook behoort de belangrijkheid voor kunst of geschiedenis. Er zijn toch gevallen denkbaar, waarin niettegenstaande de door de vorige bepalingen aangeboden mogelijkheden, de onteigening van een monument noodzakelijk wordt. Zoo b. v. het geval, dat een vermogensrechtelijk waardeloos gebouw door den eigenaar zóó stelselmatig wordt verwaarloosd, dat de onderhoudskosten noodeloos en belangrijk stijgen, of het geval, dat een allerbelangrijkst monument door den eigenaar geheel ontoegankelijk wordt gehouden. Voor zulke, zij het zeldzame, gevallen dient de mogelijkheid van onteigening te worden geopend.

7. *Van de in de punten 2, 4, 5 en 11 bedoelde beslissingen kan de belanghebbende binnen een maand, nadat die beslissing te zijner kennis werd gebracht, in beroep gaan bij den Minister van Binnenlandsche Zaken. Indien op zulk beroep niet binnen drie maanden is beslist, wordt het geacht gegrond te zijn bevonden. Hangende het het beroep is de bepaling van punt 4 toepasselijk.*
TOELICHTING. — Hierbij valt alleen op te merken, dat de voorgestelde termijn, waarbinnen op het beroep moet zijn beslist, in gewone omstandigheden zeker voldoende, bij den aanvang der klasseering, wanneer betreffende tal van monumenten ongeveer gelijktijdig besluiten genomen zullen worden, wellicht te kort zal zijn, daar de mogelijkheid natuurlijk bestaat, dat tegen vele dezer besluiten in beroep wordt gegaan. De wet zou hierin door eene overgangsbepaling kunnen voorzien.

(Wordt vervolgd.)

GEBREKEN EN STORINGEN BIJ CENTRALE VERWARMINGSINRICHTINGEN.

(Vervolg van pag. 173.)

Bij een hoogedruk stoomverwarming had men voortdurend last van ondichte verbindingen bij de aansluitingen der verwarmingstoestellen aan de pijpleiding. De toestellen waren namelijk in verschillende groepen op gemeenschappelijke condensleidingen aangesloten, waaruit het condenswater door condenspotten wegvloeide. Elk verwarmingstoestel was niet alleen aan de aanvoer- doch ook aan de afvoerzijde van een afsluiter voorzien, teneinde te beletten dat stoom uit de condensleidingen der in gebruik zijnde verwarmingstoestellen kon dringen in de afgesloten toestellen.
Wanneer beide afsluiters van een verwarmingstoestel waren gesloten en de daarin aanwezige stoom was gecondenseerd, ontstond in het toestel een vacuum. De lucht drong dan door de verbindingen der aansluitingen van buiten naar binnen, waardoor de verpakking op den duur werd vernield.

Bij een lagedruk stoomverwarming had men een drietal ketels geplaatst, welke volgens opgave van den leverancier het hooge bedrag van 10.000 W. E. per M² verwarmend oppervlak vermochten te geven. Aangezien de totaal benoodigde hoeveelheid warmte 360.000 W. E. moest bedragen, werden drie ketels van 12 M² v. o. elk geplaatst en gelegenheid gelaten om later een vierde ketel aan te sluiten, wanneer bij uitbreiding de totale warmteproductie 480.000 W. E. zou gaan bedragen.
De loop der hoofdstoomleiding en de aansluiting der ketels is weergegeven in fig. 4 (zie pag. 175), waaruit door de bijgeschreven wijdten der pijpen te zien is, dat de 131 mM. wijde verdeelleiding door een 2"leiding werd ontwaterd. Zooals voorts uit de figuur blijkt, was het laatste gedeelte der 2"verdeelleiding slechts 90 cM. boven den gemiddelden waterstand gelegd. De leidingen waren zoo berekend, dat hier nog 0.06 atm. druk te verwachten was.
Bij de proefverwarming bleek nu, dat de verwarmingstoestellen, aangesloten aan deze leiding, warm werden, zoolang de stoomdruk beneden 0.07 atm. bleef, doch steeg deze daarboven tot de voorgeschreven druk van 0.1 atm., dan werden de toestellen koud.
Teneinde door metingen zich een oordeel te kunnen vormen over dit verschijnsel, werd, ter plaatse waar de horizontale verdeelleiding van 2" eindigde, een glazen standpijp geplaatst op de condensleiding, die, zooals de figuur aangeeft, langs den vloer van den kelder was gelegd. Het bleek nu, dat bij 0.1 atm. keteldruk, het water in deze standpijp 1.2 M. boven den waterstand van den ketel kwam te staan en dat dus een druk van 20 cM. waterkolom noodig was om het condenswater naar den ketel terug te voeren. Deze druk bleek constant bij verschillende stoomspanning, zoo was de waterstand in de buis 50 cM. boven dien van den ketel, als de spanning 0.03 atm. bedroeg.
Bij een stoomspanning van 0.07 atm. steeg dus de waterstand in de condensleiding tot 90 cM. boven den ketelwaterstand en werd dan blijkbaar de stoomleiding door het water afgesneden, hetgeen gepaard ging met een hoorbaren slag.
Hieruit mocht men dus de gevolgtrekking maken, dat de stoomdruk (overdruk) daar ter plaatse nul was, m. a. w. dat de geheele druk van den ketel in het ge-

deelte stoomleiding van de ketels naar het bedoelde punt werd verbruikt door te overwinnen weerstanden. Aangezien volgens de berekening de leidingen wijd genoeg waren, moest dit drukverlies aan andere oorzaken zijn toe te schrijven. Bij het openen van de $1^1/_2$" condenswateraftapleiding a op zoodanige hoogte boven den ketelwaterstand, dat men zeker kon zijn, dat het water niet door den stoomdruk zoo ver omhoog kon geperst worden, bleek nu dat hier toch een aanzienlijke hoeveelheid water met kracht te voorschijn trad. Blijkbaar werd dit water van uit de ketels door de stoomleiding meegevoerd en wel tengevolge van de veel te geforceerde stoomproductie der ketels, waardoor het water sterk opkookte en door de stoom medegevoerd werd. De productie van 10.000 W. E. per M², verwarmd oppervlak was voor de ketels te machtig.
Door meting bleek voorts, dat in het gedeelte stoomleiding van de ketels naar de aftapleiding a een drukverlies van 0,04 atm. plaats vond.
Werd daarop de stoomproductie verminderd tot c. a. 8000 W. C. per M²., dan bleken de storingen in de leiding achterwege te blijven.
Daar het onmogelijk was de ketelinstallatie te vergrooten, moest men op andere wijze trachten te voorkomen, dat zooveel water uit de ketels in de stoomverdeelleiding werd medegevoerd.
Allereerst werd de verzamelleiding boven de ketels beter gelegd, met afschot naar rechts en dan voorzien van een aftapleiding van 57 mM. wijdte (fig. 5 pag. 175). Het medegevoerde water was gedwongen door deze aftapleiding naar den ketel terug te vloeien, daar het verdere gedeelte der stoomleiding met een haaksche bocht boven op het eerste stuk was aangesloten.

Bij het op temperatuur brengen van vertrekken door middel van lagedruk stoomverwarming wil het wel gebeuren dat sommige verwarmingstoestellen niet warm worden, zonder dat men de oorzaak daarvan mag toeschrijven aan te geringen stoomdruk of te nauwe leidingen. Dit geval deed zich o.a. voor bij de in fig. 6 (zie pag. 175) afgebeelde verwarmingstoestellen. De horizontale afstand van de stijgleiding tot het verwarmingstoestel 2 bedroeg ongeveer 15 M. Het verwarmingstoestel 1 was zeer klein, doch aangezien het later vergroot zou worden, had men de aansluitende stoomleiding wijd genomen.
Voordat de regelkraan van toestel 1 was ingesteld, wilde 2 niet warm worden, hetgeen hieraan is toe te schrijven, dat door de aansluiting van 1 zooveel stoom ging, dat ook nog in de condensleiding een tamelijke stoomdruk heerschte, waardoor het ontluchten van toestel 1 werd verhinderd. Heerscht in het punt a bijv. een druk van 250 K.G. per M^2, bij b van 150 K.G., dan is voor toestel 2 slechts een druk van 100 K.G. beschikbaar. Zoodra de regelkraan van toestel 1 was ingesteld tot de druk bij b nog slechts geen gering bleek, werd toestel 2 volkomen warm.

Bij het in gebruik nemen van een inrichting voor warmwatervoorziening bleek een deel der tapkranen slechts lauw water te geven, niettegenstaande de thermometer op het warmwaterreservoir voldoende temperatuur aanwees. De oorzaak bleek te liggen in de te wijde circulatieleiding, welke van de kranen naar het reservoir terugvoerde en waarvan de weerstand geringer was dan van de aanvoerleiding van het warme water.
Aangezien nu de circulatieleiding aangesloten is aan de onderzijde van het warmwaterreservoir, alwaar de temperatuur van het water vrij laag is tengevolge van de aldaar tevens aangesloten koudwatervoedingleiding, stroomde op deze wijze lauw water uit het reservoir naar de kranen. Vergrooten van den weerstand der circulatieleiding is in dit geval een middel tot verbetering.

's-Gravenhage. F. G. UNGER.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG DOOR DE BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE-MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM, UITGESCHREVEN IN 1910.

RAPPORT DER JURY.

Ingekomen 8 ontwerpen onder de volgende motto's:

1. Vicit vim virtus	4	teekeningen en memorie van toelichting.
2. Con amore	3	– – – – – –
3. Nieuw Haarlem	3	– – – – – –
4. Vis nescia vinci	3	– – – – – –
5. Een rood en wit gehalveerde driehoek	4	– – – – – –
6. Gluton	3	– – – – – –
7. Labor et perseverantia	4	– – – – – –
8. Volbouwd	3	– – – – – –

terwijl een project met een motto driehoek in cirkel te laat is ingekomen, zoodat dat niet voor een beoordeeling in aanmerking kan komen.

Bij de eerste schifting werden de 4 volgende projecten ter zijde gelegd:
Nos. 1, 5, 7 en 8.

No. 1. Het plan onder Haarlem is wat indeeling betreft te eentonig, terwijl vooral de veelvuldig voorkomende tandvormige verkaveling zeer hinderlijk is.
De bebouwing onder Overveen vertoont eenzelfde eentonigheid en is bovendien voor de exploitatie door de te groote terreinen, in verband met de behoefte te Haarlem, ongunstig.
De teekeningen — vooral de perspectief — zijn verdienstelijk, alleen is deze laatste geen „vogelperspectief".

No. 5. Het plan onder Haarlem wijkt wat indeeling betreft niet van het gewone af.
De indeeling der rechthoekige blokken is niet mooi, terwijl onder anderen de uitbuigende straten van het Kleverpark een hinderlijke verkaveling vertoonen.
Het plan onder Overveen is daaraan evenredig.
De perspectief is niet onverdienstelijk.

No. 7. De planindeeling, geeft voornamelijk voor de hoekterreinen zeer ongunstige oplossingen te zien, terwijl de rooilijnen met de vele plaatselijke terugsprongen niet fraai, en onpraktisch zijn.
Het plan onder Overveen geeft juist aan de ondergeschikte wegen onnoodig groote pleinen, terwijl het wenschelijker ware geweest de bebouwing aan den hoofdweg meer open te doen zijn en voor afwisseling te zorgen. Er zijn blokken met binnenerven van ± 10.— M².
Aan de perspectief is wel zorg besteed, maar bevestigt de gemaakte opmerkingen.

No. 8. Het plan onder Haarlem vertoont geen enkel verschil met de reeds bestaande en gewoonlijk gevolgde indeeling, zoodat hiervan verder niet veel valt te zeggen.
Dat onder Overveen vertoont de eentonigheid van het zuiver toegepaste blok-systeem, hoewel dat volgens den ontwerper voor de exploitatie voordeelig is.
Toch rijst de vraag of niet door deze eentonigheid juist een nadeel aan die exploitatie wordt toegebracht.
De teekeningen, vooral de perspectief, geven blijk van een vaardige hand.

Hierna werd No. 6 er uitgenomen, dat zeker op het eerste gezicht een gunstigen indruk maakt en ook wat de teekeningen betreft bijzonder te prijzen valt.
Bij nadere beschouwingen echter blijkt, dat de planindeeling, dus juist datgene waarvoor een prijsvraag wordt uitgeschreven, geen nieuwe gezichtspunten opent en aan eentonigheid lijdt.
Het eenige wat in het plan onder Overveen aantrekkelijk zou kunnen zijn, is het daar ontworpen pleintje.
Toch meende de Jury dat dit, alhoewel aardig bedacht, practisch juist daar ter plaatse weinig zal voldoen, omdat het, als eenigszins gezocht, hetgeen ook reeds op teekening zichtbaar is, niet direct uit het plan voortkomt.
De convexe pleinwanden zijn bovendien niet gunstig en de kerk zou zeker voor een plaats aan het pleintje het eerst in aanmerking hebben moeten komen.
De perspectief teekening verdient een bijzondere vermelding.

Dat de Jury voor een moeilijke vraag stond, juist ook omdat het stratenplan reeds was vastgesteld, hetgeen, in het tegenovergestelde geval, voor de prijsvraag zonder twijfel veel belangrijker en daardoor ook voor den ontwerper loonender zou zijn geweest, bleek wel telkens bij de beoordeeling der 3 overgebleven projecten. Bovendien moest de Jury rekening houden met de bindende bepaling, dat naast een aesthetische, de voorgestelde indeeling en bebouwing ook voor een exploitatie zoo gunstig mogelijk zij; zoodat nu een aantrekkelijk ontwerp dat bleek in alle onderdeelen goed bestudeerd te zijn, moest wijken voor een meer rendabeler plan, waarbij de parcelleering bleek meer in overeenstemming te zijn met de plaatselijke behoefte.

No. 4. heeft feitelijk het vraagstuk in verband met de practische exploitatie zooals het programma vroeg, het best opgelost, omdat ook de grondprijzen in overeenstemming zijn met het gemiddeld door het programma vereischte, en het verschil der prijzen goed gemotiveerd is.
De andere projecten hebben een ruimere bebouwing gemaakt en zijn daardoor met den grondprijs voor de meeste perceelen van open bebouwing te duur geworden.
Ware dat niet het geval, dan zou ongetwijfeld naar het oordeel der Jury, No. 3 Motto Nieuw Haarlem, dat uit aesthetisch oogpunt het hoogste staat en een aardige oplossing te zien geeft, zoowel van rooilijnen, gebouwen groepen, afsluiting van straten, beplanting, de ontworpen waterpartijen, enz. enz., de eerste prijs hebben verdiend.
Thans moest de Jury het plan No. 4 Vis Nescia Vinci de voorkeur geven, dat ook wel een goed doordachte bebouwing geeft, maar toch niet met het bovengenoemde kan wedijveren. De memorie van toelichting geeft bovendien blijk, van een duidelijk inzicht in de wijze waarop het terrein moet worden bebouwd en *kan* worden geëxploiteerd met de daarbij zoo gewenschte woningtypen.
Het is jammer dat de bijgevoegde perspectiefteekening zoo ver staat beneden de goede kwaliteit van het overige werk, zoodat het wenschelijk ware, dat de ontwerper de teekening, die alleen als illustratie dient, kon vervangen door een betere; want zeker blijkt daaruit ook nog het meest de aesthetische minderwaardigheid tegenover Nieuw Haarlem.

No. 2 Con Amore vertoont in dit opzicht ook vele goede kwaliteiten, al kan het wat indeeling betreft, niet met de beide vorige, worden vergeleken.
Daarbij lijdt ook de exploitatie door te groote en daardoor te dure parcelleering.
De teekeningen van dit ontwerp zijn echter goed en vooral geeft de perspectiefteekening (hoewel wat flets en onrustig van behandeling) het best weer, wat door het programma werd bedoeld: terwijl de wijze van architecturale behandeling en bebouwing zeker een bijzondere vermelding verdient.
De perspectivische schets van Nieuw Haarlem verdient evenzeer te worden geprezen om zijn eigenaardige opvatting van architectuur en kleur.
Het is echter jammer dat de teekening niet één geheel vormt.

Gegeven de bovengenoemde beschouwingen meent de Jury de eerste prijs niet ten volle te moeten toekennen, maar aan No. 4 Vis Nescia Vinci een bedrag van *f* 750, als premie, aan No. 3 Nieuw Haarlem, de tweede prijs en aan No. 2 Con Amore een premie van *f* 250. De Jury wenscht dit rapport niet te beëindigen zonder een woord van waardeering aan den Raad van Beheer der Naamlooze Vennootschap Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende Goederen, die, niettegenstaande het terrein reeds in exploitatie was genomen, niet schroomde in te gaan op de wenk gegeven door de Afdeeling Haarlem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om te trachten door een prijsvraag alsnog — behalve een voordeelige exploitatie — ook een meer aesthetische bebouwing te verkrijgen.
Bij het openen van den naambrief van het ontwerp Nieuw Haarlem bleek de inzender te zijn de Heer P. Verhagen Lzn., Bouwk. Ingenieur te Utrecht.
Door middel van de correspondentie adressen werd aan de beide andere bekroonden kennis gegeven van de uitspraak van de Jury en gevraagd of zij de toegekende premiën aanvaarden.
Nadat hierop gunstig antwoord was ontvangen, bleek dat het ontwerp ingezonden onder het motto Vis Nescia Vinci vervaardigd is door de Heeren C. Hoogendijk Kzn. en P. Schmidt te Rotterdam.
Als ontwerper van het ontwerp Con Amore maakte zich bekend de Heer J. F. van Hoytema, Bouwk. Ingenieur te 's Gravenhage.

Haarlem, 21 April 1910.

De Jury.
H. P. BERLAGE NZN.
A. SALM G.ZN.
J. VERHEUL DZN.

VERGADERINGEN

Bond van Nederlandsche Architecten. De Bond hield 13 April j.l. in het American Hotel te Amsterdam zijn jaarvergadering, onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel, die, de leden voor hun aanwezigheid en actieve medewerking, dank zeggende, in zijn openingswoord zeide, dat de Bond getoond heeft reden van bestaan te hebben en dat het meer en meer duidelijk is geworden, dat de actie, door den Bond in 't leven geroepen, een deugdelijke actie is, in het belang van de bouwkunst.
De Bond wil streven naar eenheid, leidende tot verlevendiging van het bewustzijn van samenhoorigheid, welke een der belangrijkste factoren is die de vakorganisatie noodig heeft en haar kracht vormt. Dit gevoel van samenhoorigheid zal niet nalaten algemeene verantwoordelijkheid te wekken niet alleen voor de leden onderling, maar voor het vak in 't algemeen.
Het jaarverslag constateert, dat de Bond getoond heeft reden van bestaan te bezitten en te beschouwen is als een vakbond van architecten. Met goeden moed kan na het aanvankelijk welslagen de toekomst worden tegemoet gegaan.

In velerlei richting heeft de Bond in het tweede jaar van zijn bestaan gewerkt. De statuten enz. werden vastgesteld en exemplaren daarvan werden gezonden aan besturen van gemeenten boven de 7000 zielen, aan technische en kunst-vereenigingen enz.
Een der eerste onderwerpen, welke door den Bond werden ter hand genomen, was de positie van den ambtenaar-architect ten opzichte van het aan hem in zijn functie opgedragen werk en zijn optreden als particulier architect. In verband hiermede werd in behandeling genomen het vraagstuk van de stichting van gebouwen door openbare lichamen.
De moties, naar aanleiding van de over deze onderwerpen gehouden beschouwingen door het bestuur voorgesteld, werden in de Januari-vergadering vastgesteld en ter kennis gebracht van Gemeentebesturen, leden van de Staten-Generaal, ministers en hoofdambtenaren van departementen.
Verder werd behandeld de quaestie der aanbesteding van bouwwerken. Dit geschiedde in aansluiting met het verleden jaar door den Bond aangenomen praeadvies van het bestuur omtrent de door den Bond van Patroonsvereenigingen, verwant aan het bouwvak, over dit onderwerp gestelde vragen en in verband met het door de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven te Rotterdam ingesteld onderzoek in zake partieele besteding van bouwwerken.
De conclusies van de beschouwingen der leden werden ter kennis gebracht van de lichamen, die het oordeel van den Bond vroegen en van hen die bij het onderwerp belang hebben.
In de derde plaats werd besproken de misbruiken bij het provisiestelsel bij de levering van bouwmaterialen. De Bond heeft aan alle leveranciers en fabrikanten van bouwmaterialen zijn standpunt per circulaire kenbaar gemaakt en van verschillende zijden werd instemming met den inhoud der circulaire ontvangen.
De Bond heeft medegewerkt aan de vaststelling van de regelen voor nationale bouwkundige prijsvragen. De voorzitter en de eerste secretaris zijn afgevaardigd in eene commissie door de verschillende bouwkundige lichamen, op initiatief van „Architectura et Amicitia", om dat onderwerp te regelen. Het zal nog nader aan de orde worden gesteld. Het groote verschil van inzicht omtrent de waarde van prijsvragen in 't algemeen en omtrent de grenzen der rechten en verplichtingen van prijsvraag-uitschrijvers, jury en mededingers maakt een regeling van dit onderwerp, die alle belanghebbenden bevredigen kan, zeer moeilijk. Dit is dan ook een der oorzaken van de herhaalde behandeling van het onderwerp.
De onderhandelingen omtrent een arbeidscontract voor opzichters en teekenaars met den Bond van Technici en met den Alg. Opzichters- en teekenaarsbond zijn voortgezet en met eerstgenoemd lichaam tot een einde gebracht, zoodat vermoedelijk eerlang een definitieve regeling tusschen den Bond van Technici en de B. N. A. gesloten zal kunnen worden. Zonder twijfel zal deze eerste stap op het gebied van een collectief arbeidscontract door meer gevolgd worden, in 't belang van een regeling der onderlinge verhouding tusschen architecten en hun personeel. Het leerlingwezen zal zeker een der eerstvolgende punten van overweging moeten zijn.
De Bond heeft in 't afgeloopen jaar verschillende adressen gezonden, o. m. in zake de herstelling van de St.-Janskerk te 's-Hertogenbosch, de prijsvraag voor een Rotterdamsch Stadhuis, de verbouwing van het Spinhuis te Amsterdam en heeft verscheidene adviezen verstrekt.
Op 1 Januari 1910 telde de Bond 40 leden. Er werden 6 ledenvergaderingen gehouden en bij die gelegenheid werden vaktentoonstellingen gegeven, waartoe de heer Van Nieukerken het voorbeeld gaf.
Eene commissie is ingesteld voor de honorarium-regeling van architecten, en een voor de gemeentelijke bouwverordeningen om een vergelijkende studie dier verordeningen hier te lande te maken en daarin zoo mogelijk meer eenheid te brengen.
De rapporten hierover zijn nog niet gereed.
De rekening van den penningmeester wijst een saldo van circa *f* 190 aan.
Van de leden zijn er 15 gevestigd te Amsterdam, 6 te Rotterdam, 5 te 's-Gravenhage, 2 te Utrecht, een te Bussum, Roermond, Breda, Baarn, Gorsel, Dordrecht, Deventer, Leiden, Eindhoven, Maastricht, Tilburg en Haarlem,
De heeren Jos. Cuypers, Amsterdam, secretaris, J. J. van Nieukerken, te 's-Gravenhage, en C. N. van Goor, te Rotterdam werden in het bestuur herkozen.
De heer Jos. Th. J. Cuypers gaf daarna een korte toelichting van een kleine tentoonstelling van teekeningen en foto's, betrekking hebbende op zijn bouwkundigen arbeid, welke in de vergaderzaal waren opgehangen en meer voor den intiemen kring der vakgenooten bestemd waren.
In de middagvergadering werd de quaestie van het arbeidscontract besproken, en werd aangenomen het concept arbeidsovereenkomst met den Bond van Technici. Het concept prijsvraagregelen, vastgesteld in de vergadering van afgevaardigden van „Architectura et Amicitia", de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, Bouwkunst en Vriendschap en den Bond van Ned. Architecten, werd eveneens aangenomen.

VRAGENBUS.

Een lezer vraagt ons:
Een waterdicht nieuw gemaakte kelder moet volgens gewoonte 6 weken onder water gezet worden; met het oog op een kelder gemaakt in klinkers en sterke trasspecie, bestaande uit 1 deel schelpkalk en 1 deel tras, zou ik willen weten of deze kelder niet korter dan zes weken onder water gehouden kan worden, daar voor laboratorium proeven 28 dagen voor versteening genomen worden.
Gaarne ziet de Redactie een antwoord op deze vraag tegemoet.

BERICHTEN

Prijsvraag Rochdale. De secretaris van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam verzoekt ons mede te deelen, dat deze prijsvraag een punt van bespreking zal uitmaken op de vergadering dezer Vereeniging, 22 dezer te houden. De aandacht van het Bestuur is getrokken door de in het programma dezer prijsvraag opgenomen honoreering voor den bouw van deze arbeiderswoningen, terwijl ook andere bepalingen van het programma dezer prijsvraag in bespreking zullen worden gebracht.
Rotterdam. Te Rotterdam is de nieuwe Ambachtsschool aan de Tamboerstraat, door het bestuur van de vereeniging „de Ambachtsschool" van de Gemeente gehuurd, in tegenwoordigheid van een aantal genoodigden door het Gemeentebestuur aan genoemde vereeniging overgedragen.
Wij hopen spoedig nader op deze school terug te komen.

PERSONALIA

De heer F. H. van Malsen, lid van den Gemeenteraad te 's Gravenhage, industrieel, is benoemd tot Ridder in de Orde van den Nederlandschen Leeuw. Gaarne wenschen wij den heer van Malsen, die Oud-Bestuurder en Eerelid der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is, van harte geluk met deze onderscheiding.

Maatschappij tot Exploitatie van Staatsspoorwegen.
Geslaagd voor het examen van aspirant-opzichter bij den Weg de heeren: D. S. Geursen, G. P. Goudberg, F. C. van den Brink en W. L. Varossieau; en voor het seinwezen de heeren W. Stoeller, H. Buys en E. J. Buiskool.

30ste JAARG. – 30 APRIL 1910. – No. 18.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Hoofdbestuur met Raad der Afdeelingen. — Jaarverslag Afdeelingen. — Jaarverslag Commissiën. — Tentoonstelling Reisschetsen. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek. De Nachtwachtzaal in het Rijksmuseum, door J. Gratama. — Brieven uit België, XXV, door X. Y. Z. — Uitbreiding Gebouw Volksvertegenwoordiging. — Boek- en Plaatwerken. Beroepshygiëne en eerste hulp bij ongevallen voor de bouwvakken. — Verslag Vergadering Ned. Oudheidkundigen Bond. — Town Planning Conference, Londen. — Vragenbus. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

VERGADERING HOOFDBESTUUR op Dinsdag 3 Mei a. s. ten 10½ ure v. m.

Op de agenda komt voor o. a.
Finantieel Jaarverslag en Begrooting 1910.
Vaststelling Agenda-Meivergadering.
Protest Prijsvraag Rochdale.
Eerecode Fransche en Belgische architecten.
De Architect-Leden verplichten tot naleven Statuten.
Algemeen Huish. Reglement en Honorarium Tabel.
Onthouden van adverteeren door architecten.

VERGADERING HOOFDBESTUUR MET RAAD DER AFDEELINGEN op Dinsdag 3 Mei a. s. ten 3 ure n. m.

Agenda o. a.
Vaststelling Agenda-Meivergadering.
Bespreking praeadvies. Voorgestelde Wetswijzigingen op Meivergadering.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

JAARVERSLAG AFDEELINGEN.

In Bouwkundig Weekblad n°. 11 en n°. 15 is herinnerd aan Art. 16 der Statuten, bepalende dat iedere Afdeeling *vóór den 1sten April* een verslag van den toestand en de werkzaamheden der Afdeeling zendt aan het Hoofdbestuur.
Daar enkele Afdeelingen nog geen verslag gezonden hebben, worden zij *dringend* verzocht dit alsnog *ten spoedigste* te willen doen.

JAARVERSLAG COMMISSIES.

In herinnering wordt gebracht dat de reglementen voor de Commissie van Financiën, voor de Commissie van Redactie, voor de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect en voor de Commissie van Arbitrage bepalen, dat deze commissies *minstens twee weken vóór de Algemeene Meivergadering* een verslag opmaken, dat aan het Hoofdbestuur wordt opgezonden en tegelijk met het jaarverslag van de Maatschappij in het Bouwkundig Weekblad wordt gepubliceerd.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN.

Lag het oorspronkelijk in de bedoeling deze tentoonstelling te houden in de zalen van de Perm. Tentoonstelling van Bouwmaterialen, het blijkt dat het onderwerp zich hiertoe minder leent, zoodat besloten is de tentoonstellingszaal boven er voor te benutten.
Er is reeds van verschillende zijden medewerking toegezegd, o.a. door de heeren H. P. BERLAGE NZN, W. KROMHOUT CZN., J. H. W. LELIMAN, J. LIMBURG, J. M. v. d. MEY, H. v. d. KLOOT MEYBURG, C. W. NIJHOFF.
Heeren architecten, die wenschen te exposeeren, worden verzocht vóór 7 Mei a.s. de teekeningen in te zenden

bij het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402 Amsterdam, met opgaaf van het bedrag der verzekeringssom.
Het ligt in de bedoeling de tentoonstelling met de Algemeene Meivergadering te openen en minstens een maand te doen duren.
De inzendingen zullen vrachtvrij terug gezonden worden.

VERSLAG VERGADERING AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(Vervolg van blz. 195.)

Spr. laat de financieele zijde der quaestie even rusten. Hij bespreekt nu alleen de belangen der ambachten en vakken. En dan te beweren, dat alleen, *omdat* men den *aannemer* uitschakelt, de vakpatroon met liefde zich aan zijn ambacht zal wijden; dat die liefde zal verdwijnen en van die verheffing van het ambacht niets zal komen, *alleen* omdat de vakpatroon, onder overigens gelijke omstandigheden, de opdracht van zijn werk ontvangt van den *aannemer* en *niet* van den *architect* is volkomen absurd. Voor de waarheid dier bewering ontbreekt ook maar het geringste bewijs.
Wel zijn feiten aanwezig, welke op het tegendeel wijzen.
Waarom ging de gemeente Amsterdam over tot het uitvoeren van schilderwerk in eigen beheer? Omdat het schilderwerk, dat — nu niet langs een hoofd-aannemer — doch bij openbare aanbesteding onmiddellijk aan schilderspatroons werd opgedragen, hoe langer hoe slechter werd. Spr. wijst b.v. op het schilderwerk der schoolbanken. O, zeker, de prijs werd hoe langer hoe lager, de prijs was allengs gekomen op een peil, waarop het onmogelijk was goed werk te leveren. En toen eindelijk het werk, niettegenstaande herhaalde afkeuring en verscherping van toezicht, al slechter en slechter werd, heeft het bestuur der Gemeente, en daarmede ook zij, die anders tegen het stelsel van eigen beheer gekant waren, moeten overgaan het schilderwerk in eigen beheer uit te voeren.
Spr. wil daarmede volstrekt niets onaangenaams zeggen aan het adres der schilderspatroons. Trouwens, al lang werd het zeldzamer dat dergelijke patroons nog konden concurreeren voor de uitvoering van dat schilderwerk. Doch dat feit moest wel genoemd om aan te toonen, dat de uitschakeling van den aannemer alleen *niet* ten gevolge zal hebben verheffing van het peil van het ambacht of vermeerdering der liefde voor het vak.
En wat zeggen B. en W. van Groningen, in antwoord op een desbetreffend adres van de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven aldaar:
„Gedurende de laatste vijf jaren is ter voorkoming van moeilijk-„heden, gelijk zich bij de gecombineerde uitbesteding hadden „voorgedaan en omdat het werk zich beter dan eenig ander voor „partieele besteding leende, het jaarlijksch onderhoud der „schoolgebouwen in onderdeelen uitbesteed. De ondervinding „nu in deze periode opgedaan, heeft doen zien *dat de hoedanig-„heid van het werk eveneens, zoo niet meer te wenschen overliet* en „dat de noodzakelijkheid om door toepassing van boetebepa-„lingen het eerst goed en op tijd te doen volbrengen, geenszins „was opgeheven."
Uit dit antwoord van B. en W. van Groningen blijkt dus duidelijk, dat hier van groote toewijding tot het opgedragen werk, van warme liefde voor het ambacht zelf, absoluut niet blijkt. En dit is toch ook begrijpelijk.
Natuurlijk zal elke aannemer er prijs op stellen, zijn werk zoo goed en zoo tijdig mogelijk op te leveren. De een zal in dat opzicht met meer energie handelen dan de ander. Maar volkomen ondenkbaar is het geval, dat de aannemer zijn invloed bij den onder-aannemer zou aanwenden, om het werk *slechter* of *minder vlug* op te leveren. Nog eens: zoo iets is volkomen ondenkbaar. Hoe dus het geschakeld houden van den aannemer in dien keten een nadeel voor de ambachten of vakken zelven zou kunnen zijn is te eenenmale onverklaarbaar.
Ja, zal men beweren, maar de aannemer zal trachten den laagsten prijs te bedingen en dus den onder-aannemer dwingen tot knoeien.
Spr. geeft onmiddellijk toe, dat het niet op den weg van den hoofdaannemer ligt om bij de uitvoering der verschillende onderdeelen den hoogsten prijs te betalen. Het heele stelsel van aanbesteding, waarbij alles neerkomt op het laagste cijfer, dwingt den aannemer, ook voor de onderdeelen bedragen uit te trekken waarbij gepaste zuinigheid wordt betracht.
Maar hoe wordt die zuinigheid betracht? Gaat de hoofdaannemer daartoe het stelsel der *publieke aanbesteding* volgen? Immers neen! Die gevallen komen bijna niet voor. Men zou bijna kunnen zeggen, dat ze nooit voorkomen. Als regel geschiedt de opdracht aan onder-aannemers of bij *eenvoudige prijsopgave* — en dat geschiedt veel meer dan wel wordt gedacht — of bij onderhandsche aanbesteding aan een *beperkt* aantal firma's.
En hierop mag wel eens de aandacht gevestigd worden. Men wil het soms doen voorkomen alsof uitschakeling van den hoofdaannemer, voor de onder-aannemers gouden bergen zou beloven. Spr. vreest dat die verwachting zeer bedrogen zal uitkomen. Minder nog dan voor den hoofd-aannemer, zal het den architect mogelijk zijn het werk bij eenvoudige opdracht aan den onderaannemer uit te besteden. Ook daar zal het in den regel, meer dan bij den hoofd-aannemer, geschieden bij onderhandsche aanbesteding. Ook in dit opzicht zal het oordeel van den aanbesteder van overwegend belang zijn.
Van veel beteekenis zal ook daarbij zijn de concurrentiezucht der vakpatroons onderling. Indien eenmaal een of andere firma de begunstigde is van een architect, zullen het de concurrenten dier firma zijn, welke den architect of diens lastgever onophoudelijk lastig vallen met het verzoek te mogen mededingen.
Men vergeet dat het velen architecten op den duur uiterst moeilijk zal zijn daaraan te ontkomen, willen zij niet aanleiding geven tot verkeerde gevolgtrekking. Menig hoofd-aannemer — die gewend is steeds met dezelfde firma's zaken te doen — en die ten opzichte dezer quaestie nog veel vrijer staat dan vele directiën, zou kunnen getuigen welke aandrang herhaaldelijk op hem wordt uitgeoefend om in de gelegenheid te worden gesteld mede te mogen dingen.
De bewering dus, dat de *belangen der ambachten en vakken* het noodig zouden maken te breken met het heerschend stelsel van aanbesteding in *massa* en over te gaan tot het stelsel van *partiëele* aanbesteding, kan spr. niet toegeven. De praktijk heeft ons dat in geen enkel opzicht geleerd, heeft daarvan niet het minst een bewijs geleverd.

* * *

Wij hebben zooeven gezien in welke mate de bezwaren, aangevoerd tegen de aanbesteding in massa, wijziging van dat stelsel noodzakelijk maakt. In hoe verre die bezwaren gegrond waren of waren te ondervangen. Dat daartoe noodig zou zijn invoering van het stelsel van partiëele aanbesteding, zal niemand hebben kunnen afleiden.
Een andere vraag doet zich echter aan ons voor en wel deze:
Al kan het stelsel van partiëele aanbesteding niet bepaald noodzakelijk worden geacht om misstanden uit den weg te ruimen, welke zijn dan de voor- en nadeelen uit dit stelsel voortvloeiende voor elk der bij de uitvoering van bouwwerken betrokken personen?
Ten einde ons goed rekenschap te geven van de beteekenis dezer vraag en van het gewicht der beantwoording, zal het goed zijn de verhouding na te gaan, waarin die groepen van personen tot elkander en tot het bouwwerk zelf worden geplaatst bij invoering van het stelsel van *partiëele aanbesteding*.
Als groepen van personen zien wij eenerzijds den *aannemer* en *onder-aannemer* als uitvoerders; anderzijds den *aanbesteder* en *architect* als lastgever en directie-voerende.
Bezien wij nu eerst de verhouding van den *aannemer* in het stelsel der partiëele aanbesteding, vergeleken met het stelsel van thans.
Nu moeten wij twee dingen onderscheiden. De aannemer alleen als *zoodanig*, alleen optredend als de algemeene schakel tusschen de verschillende vakpatroons, en de aannemer tevens optredend als uitvoerder van enkele onderdeelen, tevens den vakpatroon van het timmer- en metselwerk.
Nu spreekt van zelf, dat bij het stelsel van partiëele aanbesteding, bij het stelsel dus waarbij aan *iederen vakpatroon wordt opgedragen het speciale werk wat in zijn eigen vak behoort*, dat in zulk stelsel de aannemer, *optredend als zoodanig alleen*, kan verdwijnen.
Spr. gelooft dat daarover verschil niet mogelijk is.
Natuurlijk zal zulk verdwijnen voor de daarbij betrokken personen inderdaad geen aangename ervaring zijn. Menschen, die van het optreden als aannemer in algemeenen zin, met meer of minder succes hun bedrijf maakten, daarin vonden hun bestaansmiddel, zullen verplicht zijn, een andere bron van levensonderhoud te vinden.
Met dergelijke overweging van philantropischen aard hebben wij ons echter niet in te laten.
Indien verbetering van ergelijke misstanden in het bouwbedrijf de uitschakeling van den aannemer gebiedend eischt, dan moet het particulier belang van den eenling zwijgen en het algemeen belang den doorslag geven.
Nu is het aantal personen, die niet anders dan het bedrijf van aannemer — alleen als zoodanig — uitoefenen niet groot. Meerendeels oefenen zij tevens het bedrijf uit van timmerman en metselaar, als vakpatroon.
Voor die is het uitschakelen van den aannemer van minder belang. Voor hen blijft toch altijd de mogelijkheid, als vakpatroon in dat bedrijf te kunnen werkzaam zijn.
Althans, tot nu toe hoorde Spr. maar van een enkele zijde verkondigen, dat het stelsel van partiëele aanbesteding noodzakelijk moet medebrengen *eigen beheer* van den architect, voor zoover betreft het bedrijf van timmeren of metselen, tot nu toe door den aannemer uitgeoefend.
Over dit laatste willen wij op dit oogenblik niet verder spreken. Mocht te eeniger tijd bij welke groep van personen ook, de zucht levendig worden zich meester te maken, zelfs van het bedrijf, door den aannemer als vakpatroon uitgeoefend, dan zal deze op lijfsbehoud dienen bedacht te zijn. Maar waarschijnlijk zal juist daardoor het streven naar eigen beheer worden bevorderd, — zij het dan ook in eenigszins anderen zin dan zij, die thans daarom roepen, dat hadden voorgesteld.
Doch daarover spreken wij thans niet verder. Een noodzakelijk gevolg van partiëele aanbesteding is zulk eigen beheer niet.
De positie van den aannemer tegenover de quaestie der partiëele besteding stelt Spr. dus zoo:
dat in het stelsel van partiëele aanbesteding de aannemer — als zoodanig — zal ophouden te bestaan;
dat voorzoover de aannemer tevens vakpatroon is, hij zich uitsluitend zal hebben te bemoeien met de bedrijven tot zijn vak behoorend;
dat de aannemer zich daarin zal hebben te schikken, indien het algemeen belang invoering van dat stelsel onverbiddellijk en zonder eenigen twijfel eischt;
dat echter van een dergelijken eisch voorshands nog niets is gebleken.

Thans een enkel woord over het stelsel van partiëele aanbesteding ten opzichte van den *onder-aannemer*.
Het groote verschil in de positie van den onderaannemer, vergeleken bij nu, zal zijn dat hij de opdracht tot uitvoering van zijn werk ontvangt van den architect of rechtstreeks van den besteder, terwijl de opdracht thans door den aannemer wordt gegeven. Zou dat inderdaad voor den onderaannemer veel verschil maken? Er zijn menschen en menschen. Menschen bij architecten. Menschen bij aannemers. Bij beiden goeden en kwaden. De bescheidenheid zou spr. nopen te zeggen dat het percentage slechten bij de aannemers grooter zal zijn dan bij de architecten, doch wanneer een der leden dezer vergadering hem zou vragen naar het bewijs dezer stelling, dan zou hij dat bewijs schuldig moeten blijven.
Omtrent de zekerheid tot verkrijgen van betaling hebben wij vroeger reeds gesproken, dit kunnen wij thans met stilzwijgen voorbijgaan.
Er is echter meer. Beweerd wordt dat het den aannemer alleen te doen is om geld te verdienen. Daarom zal hij trachten den prijs waarvoor het werk aan den onderaannemer wordt opgedragen, zoo hoog mogelijk te houden.
Al weder een bewering waarmede wij zeer voorzichtig moeten zijn. Wat dat geld verdienen betreft, staat de aannemer niet alleen. Ook de onder-aannemer evenals de architect en evenals de aanbesteder trachten geld te verdienen. Dat een der groepen zich uit louter liefhebberij aan den arbeid zet, is ons nog niet gebleken.
Spr. wil dus gaarne gelooven, dat de aannemer liever voor een lageren prijs koopt dan voor een hoogeren, doch wat dat betreft, staat de aannemer volkomen gelijk met den aanbesteder. En dat zal toch dikwijls, waar het zaken betreft van financieelen aard, veelal den doorslag geven.
Echter, er is iets anders bij.
Is dat prijsverschil de eenige factor van beoordeeling bij den aannemer?
Immers neen! Integendeel, de praktijk leert ook nu, dat het belang van den aannemer, naast prijsverschil, ook gediend is door solied werk. Al was het maar alleen, omdat hij daardoor in veel minder moeielijkheden komt. Vergeten wij niet, dat de aannemer de verantwoordelijkheid blijft dragen, tegenover aanbesteder en directie voor het door den onderaannemer gemaakte werk.
Regel is dan ook dat de aannemer wel degelijk, naast lage prijsaanbieding, rekening houdt met de soliditeit van het geleverde, ten einde zich zelf al de moeilijkheden en onaangenaamheden te besparen, welke anders daaruit zouden voortvloeien.
Zal het nu met den aanbesteder niet volkomen hetzelfde zijn? Zal de aanbesteder, die toch reeds door het stelsel van openbare aanbesteding getoond heeft veel meer waarde te hechten aan *lage prijsaanbieding* dan aan *goede kwaliteit van het geleverde*, zal de aanbesteder *niet* letten op eene lage aanbieding?
Het is bijna niet te gelooven.
Inderdaad schijnt het, dat de toestand van den onder-aannemer bij partiëel aanbesteden zeer weinig verschil zal maken bij den toestand van nu.
Daarvoor alles wat in den loop der jaren zoo gegroeid en geworden is, te ontwrichten, te vervormen, lijkt niet gerechtvaardigd.
Bezien wij thans het stelsel der partiëele aanbesteding van de andere zijde.
Welk belang zal de *aanbesteder* hebben bij al- of niet-invoering van partiëele aanbesteding?
Ten deele hebben wij de vraag reeds beantwoord bij de beschouwing over de beperking van den aanbesteder in de keuze der onder-aannemers. Wij hebben gezien dat voor werken van *specialen* aard, ook in het tegenwoordige stelsel gelegenheid te over bestaat, om dien aanbesteder de vrije keuze van den onderaannemer of vakpatroon te waarborgen.
De behoefte daartoe is echter uitzondering. Regel is, dat het den aanbesteder bitter weinig kan schelen, wie het werk als vakpatroon of onder-aannemer uitvoert. Wij mogen die onverschilligheid nu betreuren of niet, het staat vast: zóó is de toestand en anders niet. De aanbesteder verlangt het werk voor den laagsten prijs, en met zoo weinig mogelijk bemoeiing en risico van de hand te doen. Daartoe dient geheel het stelsel ven aanbesteding. Hij draagt geheel het werk op aan *één* man, liefst bij openbare en volkomen vrije mededinging, hij weet te voren wat hij dien aannemer heeft te betalen, wanneer die aannemer gereed moet zijn. Die ééne man is verantwoordelijk voor het geheele werk. De aanbesteder heeft met niemand anders te maken.
Bovendien wil de aanbesteder vooraf weten, wat het werk hem zal kosten.
Dat verlangen van den aanbesteder heeft geheel het aanbestedingsleven in de wereld gebracht.
In dat stelsel past *alleen aanbesteding in massa*, en niet *partiëele aanbesteding*.

(Wordt vervolgd.)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

DE NACHTWACHTZAAL IN HET RIJKSMUSEUM.

Vervolg van pag. 197.

De nieuwe Nachtwachtzaal is in zijn te lichten toon niet harmonisch aansluitend bij het schilderij, daar nu het schilderij zelf zich bij den eersten indruk als te donker voordoet en werkelijk de gedachte nachtwacht wakker roept.
Concentreert men zijn volle aandacht op het doek, door bijv. den wand rechts met de hand af te sluiten, dan komt de lichtkracht van de kleuren van het schilderij meer tot zijn volle waarde en worden de donkere partijen vol leven en vooral vol diepte.
Door een hinderlijken blauwachtigen aanslag op het vernis links boven in den duisteren achtergrond, wordt als door een nevel daar ter plaatse de diepgaande wijking en de wemeling der broeiende tonen eenigszins verhinderd; overigens zijn de kleuren van een warmte en leven, van een fantastische tegenstelling, die het hart van den beschouwer in bewondering brengen.
Welk een ongehoorde compositie! Schijnbaar willekeurig zijn de vele figuren vol beweging samen gedrongen in een betrekkelijk kort bestek en aanschouwt men een levendigheid, die aan werkelijkheid doet denken. Rustig zijn de hoofdfiguren, Banning Cock en van Ruytenburg, op den voorgrond, de donkerste en de lichtste noot van het heele doek brutaal naast elkaar gezet, Cock in diepzwart costuum met schitterwitten kraag, als een as midden in het tafereel en rechts de lichtend gele kleedij van den ander.
Als tegenwicht van den laatsten fungeert het sprookjesachtig meisje in goudgeel met een doode witte haan op den rug, haastig en geheimzinnig tusschen de krijgers doorloopend; naast haar de rennende jongen met blaren op zijn helm en met prachtig donkergroenig licht-tintelend wambuis.
Bij al het onrustige is toch evenwicht; de vier figuren midden op den achtergrond vormen een verheffing van de lijn over de hoofden der personen links en rechts, terwijl de lichtval van links weer eenigszins wordt aangeduid door het vaandel, dat triomphantelijk gedragen wordt door een schutter in diep goudgroen. Prachtig van kleur en beweging is de schutter links in het oud rood, gedeeltelijk in schaduw, die haastig komt aanloopen en zijn geweer laadt. Links rent in het halfduister de bekende jongen weg, de groote helm over het hoofd gezakt; rechts steekt de tamboer zijn kop en okergele trom in het schilderij.
Heel deze compositie, gestemd op de sterkste en levendigste effecten, wordt gebonden, wordt tot eenheid, tot één grondtoon, tot één hevig dramatisch, zwoel en flonkerend leven gemaakt door het goudgele licht, dat over de personen heen valt, de kleuren diepen en geheimzinnigen glans en gloed geeft en in de schaduwen rossige en guldene halftonen laat lichten.

Is dus de kleur in het algemeen van de Nachtwacht zwaar, rijk en broeiend, de plastiek van de voorstelling is van een buitengemeen reliëf.
De Nachtwacht is een geniaal Panoramastuk, geniaal omdat de plastiek, de realiteit hier *tot het uiterste* gaat, en toch niet de gedachte aan de *directe werkelijkheid* gezocht wordt, daar het fantastisch licht het geheel als in een andere wereld doet gebeuren. Die andere wereld is de wereld van Rembrandt, en het hevige van dit visioenaire ontstaat nu, doordat de krachtigste realiteit, — het zuiver vasthouden aan de natuurlijkheid en het relief — gegeven wordt in een „magisch" licht en daardoor de *werkelijkheid zelve* opvoert tot het bovennatuurlijke.
Reeds elders*) beschreef ik, dat Rembrandt „poogde door een uiterst verdiept en hevig lichteffect het Goddelijke op aarde, het *Mysterie der Werkelijkheid* te vinden. De reusachtige worsteling om in het zinnelijke zelve te komen tot het Hoogste in de aangrijpende Schoonheid van zijn Licht".

Laten wij het relief van de Nachtwacht eens wat nader beschouwen. De twee hoofdfiguren staan tot op den rand van het schilderij, dat op den grond geplaatst is; de indruk wordt gewekt dat ze op punt staan de grens van het doek te overschrijden, terwijl de uitstekende hand van den uitleggenden Banning Cock, in scherpe schaduw geprojecteerd op het geele wambuis van den metgezel, inderdaad den indruk maakt uit het schilderij te steken. Door den sterken lichtinval van links komen vele figuren in krachtig reliëf naar voren; maar het is vooral door de duidelijke uitdrukking van de verschillende plans van het tooneel, door het uitnemende weergeven van de figuren voor of achter elkaar in het guldene licht, en door de groote donkere, diepe en geheimzinnige poort, waaruit de geheele stoet schijnt uit te stroomen, dat een krachtige diepte-werking wordt bereikt.
De Nachtwacht is wel het tegenovergestelde van een abstract gehouden, vlak geschilderd schilderij.
Naast het tooverachtige, broeiende gouden licht, de zware, gloeiende en diepe kleuren is de verrassende, de indruk van werkelijkheid bedoelende en krachtig-sprekende plastiek van dit geweldig doek wel een der merkwaardigste en meest geniale eigenschappen.

De lezer vraagt misschien: Waartoe deze analyse van Rembrandt's werk? Mijn antwoord hierop is: om een toetssteen te hebben voor de behandeling van het zaaltje, dat speciaal voor het doek gemaakt is. Hier werd de bouwmeester weer voor een der vele gevallen gesteld, waarvoor alleen de bouwkunstenaar, door zijn zuiver kunstgevoel geleid, een oplossing weet te vinden. Het hoogere element van den architect moet hier scheppen.

*) De XXe eeuw 1907, Portretkunst.

DE NACHTWACHT VAN REMBRANDT.

En zooals bij iederen bouw, zelfs bij den meest gewonen, de architect, de ruimte-vorm-licht-en kleurschepper (niet de samen-knutselaar van allerlei vormen, motieven, ergens anders gezien en mooi gevonden) geleid wordt door een bepaald begrip, dat èn door de omstandigheden èn door zijn gevoel een zeer beslisten vorm verkrijgt, een zekere vaste voorstelling, die hem den weg wijst bij het ontwerpen en waaraan het gemaakte voortdurend toetst, zoo moet ook hier de schepper van deze Nachtwacht-eerezaal geheel doordrongen zijn van het wezen van dit schilderij.
En slaan wij den blik van het doek naar de omgeving, dan treft ons de zwakheid harer architectuur, de te lichte toon, het te flauwe relief van den wand en het plafond. De geest van de omgeving is *anders* dan die van het doek; de behandeling der zaal is beschaafd, maar doet wat slap en leeg, te fijn van kleur, te beschaafd en te stil naast het pralend levenszwoele, beweeglijke schilderij.
Vreemd doet het doek in zijn omgeving, die niet gestemd is op het sonore geluid van de Nachtwacht zelf. Het enorme kunstwerk stelt het zwakkunstige van het zaaltje helder ten toon; zijn diepe en wonderbare kleuren doen de betrekkelijke leegheid van den lichten toon in de ruimte te meer spreken.
De gedachtengang is blijkbaar geweest: het zaaltje heel rustig en stil te houden, des te meer zal het schilderij spreken.
Deze opvatting, schijnbaar zoo juist en in het algemeen voor schilderijen gehuldigd, heeft deze waarde, dat door een rustig fond de schilderijen ten minste geen storende omgeving hebben, terwijl de meeste schilderijen van dien aard zijn, dat hun kunstkracht het best tegen een zachten achtergrond uitkomt.
Maar de Nachtwacht is een enorm brutaal stuk en vraagt een omgeving, die meeklinkt met zijn hellen toon. Ook de commissie heeft dit gevoeld, door de omgeving met verguldsel *rijker* te maken.
Maar m. i. moet deze nog rijker en vooral meer plastisch en dieper, zwaarder van kleur worden.
Is de levenskracht van de Nachtwacht niet in heel veel opzichten verwant aan onze Hollandsche interieurs der Hoog—Renaissance? Vinden we in beide niet dat haast overmatige naar voren treden van den vorm, de van levenskracht opgezwollen plastiek? Is onze aandoening van dit schilderij niet gelijksoortig, al is zij van hoogere schoonheid, dan die welke wij van de zoo bekende oud-Hollandsche kasten van 1650 krijgen, met hunne gebeeldhouwde stijlen, zware, gefigureerde kussenpaneelen?
In een niet te drukke, oud-Hollandsche zaal van ± 1650 zal de Nachtwacht het beste doen. En . . . ligt dit ook niet eigenlijk voor de hand? Is Rembrandt niet in dit schilderij een kind van zijn tijd? Vindt men hierin niet, al is het op bijzondere wijze, den tijdgeest terug, ja gaat het zijn tijd al niet iets vooruit, daar de zware weelde van de Barock al even merkbaar wordt?

Ik meen dus, dat de zaal beter zou zijn, als de wandbetimmering *in den geest* van de zeventiende-eeuwsche was, wat niet zeggen wil, dat die stijl *gecopiëerd* moet worden. Zouden wij een authentieke betimmering kunnen vinden, die volkomen of voldoende paste, zooveel te beter. Maar dat is als uitgesloten te beschouwen.
De toon van de betimmering moet zijn donker eiken, de wandbekleeding donkerkleurig, bijv. diep en niet schel rood, misschien velours d'Utrecht; het plafond zou reliëf moeten hebben, bijv. door het met moer- en kinderbinten te voorzien. In de omgeving van het schilderij, misschien ook op de lambri rechts en het plafond, verguldsel. De totaal-indruk zou moeten zijn: een op het donker gestemde, diepkleurige zaal met krachtig reliëf, hier en daar zacht geflonker van goud, geheel dus als het wezen van de Nachtwacht zelve, maar meer elementair en minder *sprekend*.
Een uiterst moeielijke oplossing. Maar is dit te verwonderen bij een zoo vreemd, zoo ongehoord en toch zoo overweldigend, wonder-baarlijk schilderij?

Over de andere zaaltjes kan ik kort zijn; zij maken geheel den indruk als overgebleven ruimte benut te zijn en voldoen niet aan de eischen, te stellen aan expositieruimte voor schilderijen van Rembrandt.
Langs een vreemd tochtscherm komt men in een kamertje, waarbij de blik direct verblind wordt door het felle licht raam; het is dan een zoeken, een loopen en draaien, een voor en achteruitgaan om ten slotte vlak bij het raam en met den rug naar het licht, de sublieme Anatomische les van Prof. Deyman tamelijk goed te kunnen zien, men staat er echter dan iets te dicht bij; gaat men verder afstaan, dan moet men door het witte binnenvallende daglicht héénkijken, waardoor de krachtige grijze toon van het doek vergrauwt. Onbegrijpelijkerwijs hangt de diepzinnige „Narcis", ook genaamd „het Toilet", met zijn geheimzinnige goud-bronzen en rossigen toon pal over het licht, zoodat het door de lichtreflex alleen dàn goed te zien is, wanneer men het zeer in het verkort

ziet; terwijl het veel minder waarde hebbende vrouweportret van de fam. van Weede goed zijlicht heeft. Het groene wand-velours doet boudoirachtig, en het kamertje zelf is te bekrompen, evenals het volgende, waar de Staalmeesters als groote reuzen doen in een benauwd vertrek.
Daarna gaat men terug door een gangetje langs de zielloze muurschildering, vroeger alleen van af de straat te zien, nu van veel te dicht bij, over welk „kunstwerk" men zoo spoedig mogelijk den mantel der liefde moet hangen, daar de ernstige indruk van de schilderijen, zoo juist gezien, onaangenaam verstoord wordt door het gevoel van wrevel, opgewekt door de naargeestige Rembrandt-pop, die hier troont.

Over den Rembrandt-uitbouw van buiten een volgende keer.

JAN GRATAMA.

BRIEVEN UIT BELGIË.

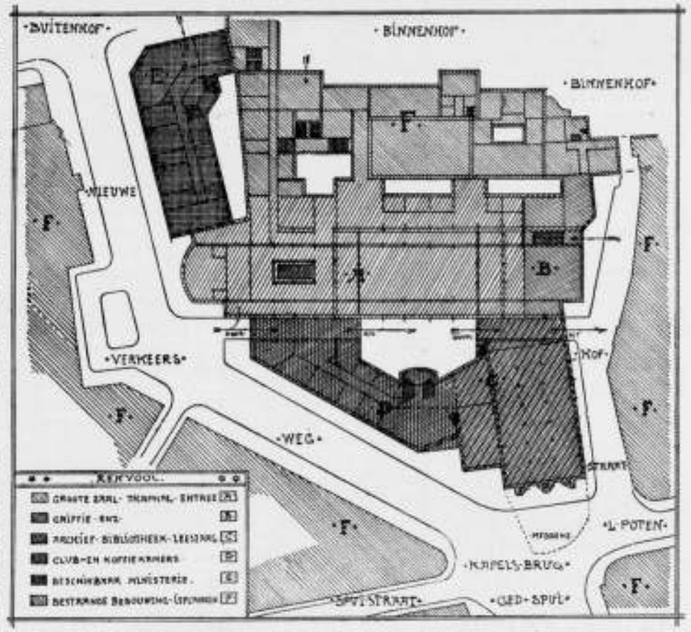
XXV.

TENTOONSTELLING TE BRUSSEL. Zaterdag 23 April ten 2 ure is door Koning Albert van België, vergezeld van hare Majesteit de Koningin en omgeven door een rijken stoet van civiele en militaire autoriteiten, op plechtige wijze de wereldtentoonstelling van Brussel geopend. Een gebeurtenis welke door geheel België met onverdeelde belangstelling werd gevolgd en die wij van internationale beteekenis mogen noemen.
Aandoenlijk was het in die heerlijke door natuurschoon bevoorrechte omgeving dit schitterend feest waarbij zooveel pracht werd tentoongesteld en zooveel talenten uitblonken, bij te wonen; eerbiedwekkend de werken van Kunst en Wetenschap, van Handel en Nijverheid door zoovele landen in edelen wedijver hier te saam gebracht, te kunnen beschouwen; fier stemde het de gedachte dat dit toch maar kleine België een zoo groote betooging wist voor te bereiden en uit te voeren, en de veronderstelling is dan ook niet gewaagd dat deze tentoonstelling die stellig door duizenden uit alle landen zal worden bezocht, de rijkste vruchten zal afwerpen.
Ik hoop U in mijn volgende brieven voor het Bouwkundig Weekblad van het tentoongestelde, vooral van dat op bouwkundig terrein, een getrouw verslag te doen doch wensch er nu reeds op te wijzen dat Nederland hier op waardige wijze is vertegenwoordigd.

TENTOONSTELLING VAN DEN KRING VOOR BOUWKUNST. Door deze altijd ijverige vereeniging van architecten, bij de lezers van het Bouwkundig Weekblad wel bekend, zal van 5 tot 23 Mei a.s. in de Salle des fêtes te Antwerpen een tentoonstelling van Bouwkunst gehouden worden onder bescherming van den minister van openbare werken, den gouverneur der provincie en den burgemeester van Antwerpen, welke naar mij uit goede bron werd verzekerd niets minder dan een merveille wezen zal.
Behalve het werk der leden en alles wat op bouwkundig gebied in verband met de aanstaande groote uitbreiding van Antwerpen van eenige beteekenis is, zullen er ook ontwerpen tentoongesteld worden van de architecten: Plumet te Parijs, Behrens te Berlijn, Berlage te Amsterdam, Winspiansky te Cracovic etc. terwijl er ook conférenties zullen gehouden worden door Sander Pierron over „Philosophie de l'Architecture", door Tierens-Gevaert over l'Unité dans l'Art", door Berlage over „moderne bouwkunst" en door de Bosschere over „het oude Antwerpen".
Er zal o. m. een leeszaal voor het publiek opengesteld worden waarin de verschillende tijdschriften over Bouwkunst ter lezing zullen liggen.
Concerten zullen er de aantrekkelijkheid zoo mogelijk nog verhoogen.
Ook over deze interessante tentoonstelling, welke ik den lezers van het Bouwkundig Weekblad voor een bezoek ten zeerste aanbeveel, hoop ik ten gepasten tijde getrouw rapport te doen.

ONTMANTELING DER CATHÉDRALE VAN ANTWERPEN. Deze altijd delicate kwestie van de al of niet vrijlegging der Hoofdkerk van Antwerpen heeft hier sinds jaren een onderwerp van ernstige bespreking, vaak van heftigen strijd, uitgemaakt.
Waren er die de wel onsierlijke huisjes, welke thans nog deze kerk voor driekwart gedeelte omsluiten, willen wegbreken, anderen daarentegen, vermoedelijk met 't oog op het niet altijd gelukkige resultaat door zoo'n ontmanteling in andere plaatsen verkregen, toonen zich heftige tegenstanders van deze verandering.
Voeren de eersten met eenig recht aan dat die kotten de schoone architectuur van deze interessante hoofdkerk voor een groot gedeelte aan 't oog onttrekken, de andere met niet minder juistheid vinden dat deze huisjes er zoo wonderwel toe bijdragen om de schaal van het bouwwerk aan te geven doordat uit deze intieme, kleine omgeving van huisjes en straatjes, het grandiose van deze kerk op zoo gelukkige wijze uitkomt.
Uit deze zoo zeer tegenstrijdige opvatting moest noodzakelijk een derde opvatting geboren worden namelijk die van de voorstanders eener gedeeltelijke vrijlegging. Zij wezen om hiermee te beginnen de afbraak aan van de huisjes aan de zijde van de Melkmarkt en Lijnwaadmarkt met behoud, althans vooreerst, van de huizen aan den kant van de Placeverte etc.
Het was van hun kant een voorzichtig probeeren om te weten wat wel de beste oplossing zou blijken te zijn. Het zijn deze laatsten welke hier op heden den grootsten bijval verwerven. Er werd naar aanleiding van een en ander enkele jaren geleden een commissie benoemd om over deze kwestie van advies te dienen die het echter niet tot een definitief rusultaat wist te brengen. Finantieele bezwaren van allerlei aard en misschien ook wel een beetje „de vrees der verantwoordelijkheid" waren er de reden van.
Toen vormde zich een commissie uit de voorstanders der ontmanteling „La commission des trente" genaamd en bestaande uit bankiers, notarissen, advocaten, architecten, schilders, etc. welke behoudens enkele bepalingen, de finantieele kwestie voor hare rekening nam doch ook deze bracht het niet tot een gewenscht einde.
De uitslag is echter in zooverre gunstig geweest dat de gemeenteraad besloot alvast te beginnen met de huisjes rondom de kerk, zoover deze aan particulieren behoorden, aan te koopen om zoodoende meester van het terrein te zijn. Nu men hiermee gereed is komt natuurlijk de strijd weer opnieuw voor den dag en is het sinds weken het geliefkoosde onderwerp in de dagbladen van voor- en tegenstanders geworden.
Dat het aldoor niet aan vele plannen heeft ontbroken, plannen van geheele ontmanteling zonder meer, van gedeeltelijke ontmanteling, van geheele ontmanteling met latere bijbouwing van andere meer in den aard van het bouwwerk passende gebouwtjes etc. etc., spreekt van zelf, doch wat van dit alles het resultaat zal wezen is althans op heden nog maar moeilijk te bepalen hoewel ik wel geloof dat het tot eene gedeeltelijke ontblooting, naar de bedoeling der derde categorie zal leiden.
Door een architect-paysagiste is een dezer dagen wederom een nieuw project geëxposeerd dat zich echter niet in onverdeelden bijval mag verheugen. Behalve de geheele afbraak der huisjes tegen de kerk wenscht hij ook de huizenrij tusschen de Marché aux gants en Grandplace af te breken en een rechtstreeksche verbinding te maken met het canal au sucre (suikerrei) en van de andere zijde met een boulevard tot over de Marché aux œufs naar de Place de meir; zoodat de Handschoenmarkt en Grand-place een geheel zouden uitmaken en de kerk als 't ware in een groot park of plein zou komen te liggen!!
Er is mijn inziens aan dit project maar één enkele goede zijde namelijk deze dat de vele millioenen welke het zou kosten, de uitvoering verhinderen.
Hoe, de Handschoenmarkt en Grand-place zou een enkel plein worden? De Handschoenmarkt dat intieme, stille driehoekvormig pleintje uit welks toppunt gezien men juist door die omgeving zoo'n zeldzaam schoon uitzicht heeft op de kerk, zou verdwijnen? Qu'on n'y touche pas!
Het karakter der Grand-place reeds bedorven door de afbraak van de huizen aan de suikerrei nog meer verminken? Het kan niet zijn!
Neen waarlijk een zoodanig plan verdient besliste afkeuring.
Ik denk echter, als verontschuldiging, dat de Heer H. bij het samenstellen van zijn ontwerp niet zoo zeer acht heeft willen geven op de schoonheidseischen ten opzichte van de kerk en hare omgeving dan wel op den niet te ontkennen eisch om een betere verbinding te maken tusschen de Schelde, of de Grand-place met de Place de Meir waarvan de behoefte allengs meer wordt gevoeld, doch zou deze verbinding (b. v. over de Kaasrui) niet op minder ..... moorddadige wijze zijn te verkrijgen?

X. Y. Z.

UITBREIDING VAN HET GEBOUW DER VOLKSVERTEGENWOORDIGING TE s-GRAVENHAGE, behoorend bij adres Verfraaiings-Commissie.

UITBREIDING VAN HET GEBOUW DER VOLKSVERTEGENWOORDIGING BENEVENS VERRUIMING VAN DE KAPELSBRUG TE 'S GRAVENHAGE.

Reeds eenige maanden geleden (zie B. Weekblad no. 4, blz. 47) werd in deze kolommen de aandacht gevestigd op een poging van de zijde der Verfraaiings-Commissie beproefd, om een tot ruimere onteigening ten bate van het Rijk, en tevens van de Gemeente 's Gravenhage te geraken dan tot nu toe was bedoeld. Werd toen een adres gezonden met aanduiding van te onteigenen perceelen in verband met een nieuwe rooilijn, en wel gezonden aan den Minister van Waterstaat en het Dagelijksch Bestuur van 's Gravenhage (met afdrukken aan de 2e Kamer en Gemeenteraad) — een nieuw adres van ongeveer gelijken inhoud doch met uitgewerkte afbeeldingen werd de vorige week op dezelfde wijze aan belanghebbenden gezonden.
Er was inderdaad geen reden den inhoud van het adres te wijzigen, waar de Verfraaiings-Commissie nog altijd meent dat een afgerond geheel als zetel voor onze Volksvertegenwoordiging te verkiezen is boven een complex waaraan een nog luttel aantal kantoren en winkels grenzen; — terwijl ze nog altijd gelooft,

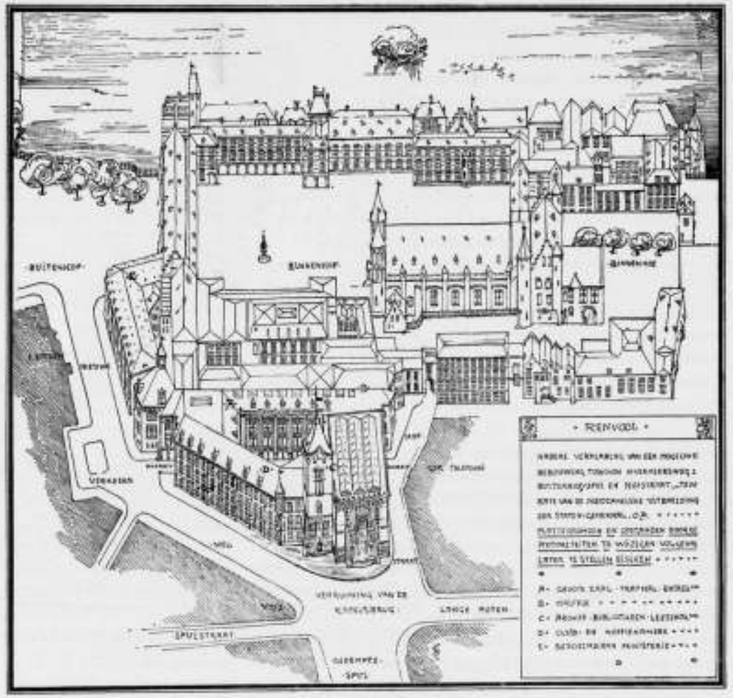
afgaande op gegevens van plaatsruimte haar welwillend door het 2e Kamerlid Mr. W. Dolk, warme pleitbezorger van dit plan, verstrekt — dat de meerdere ruimte verkregen door totale onteigening geenszins een overmaat van bouwgrond levert, doch broodnoodzakelijke oppervlakte doet winnen.

Ook kon zij blijven vasthouden aan de vroeger verkondigde denkbeelden omtrent het verkeer op de Kapelsbrug, dat een opruimen van het perceel Meddens dwingend gebiedt, vooral als behoorlijke toegang tot den nieuwen verkeersweg Spui—Buitenhof. Op geen andere wijze is daarvan een oplossing mogelijk.

Het 2e adres had dan ook als hoofdaanleiding duidelijker dan mogelijk was door het bijvoegen van een soort kadastrale kaart aangevende de perceelen die nog onteigend moesten worden — in 't licht te stellen hoe de vork in den steel zat.

Bij dit 2e adres zijn gevoegd twee bijlagen. Een voorstellende een plattegrond van Regeeringsgebouwen (groepsgewijze verdeeld), van straten zooals die volgens het plan der verfr.-comm. worden zullen, *doch daarbij gestippeld de plaats door het perceel Meddens c. a. ingenomen;* — het tweede aangevende een eventueele bebouwing in vogelvlucht, deze echter niet definitief, (hoe zou de verfr.-comm. op de hoogte kunnen zijn van de vele eischen aan een dergelijk plan te stellen?) doch uitsluitend om aan leeken te verduidelijken waarom het gaat.

Het verluidt dat de verfraaiings-commissie reeds vele blijken van belangstelling in dit streven heeft ondervonden, niet in 't minst bij de leden der colleges die in hoogste instantie zullen hebben te beslissen. Zeer is te hopen dat de desbetreffende onderhandelingen hoofdzakelijk van financieelen aard tusschen Rijk en gemeente, mogen slagen en daardoor de doeltreffende en fraaie oplossing zal worden verkregen, waarvoor de verfraaiingscommissie van de Hofstad zich zooveel moeite heeft gegeven.

UITBREIDING VAN HET GEBOUW DER VOLKSVERTEGENWOORDIGING TE 's-GRAVENHAGE, behoorend bij adres Verfraaiings-Commissie.

BOEK-EN PLAATWERKEN

BEROEPS-HYGIËNE EN EERSTE HULP BIJ ONGEVALLEN VOOR DE BOUWVAKKEN,

DOOR L. HEIJERMANS, arts en DR. C. J. MIJNLIEFF.
Rotterdam. W. L. en J. Brusse.

Aan het boekje, dat onder bovenstaanden titel dezer dagen het licht zag en dat de Hollandsche litteratuur, op de beroepshygiëne en verbandleer betrekking hebbende, met een zeer degelijk en eenvoudig werkje heeft vermeerderd, is een geschiedenis vooraf-gegaan, die wij — om het boekje naar waarde te kunnen beoordeelen — dienen te laten voorafgaan.

Voor een twee- à drietal jaren geleden constitueerde zich — nadat het initiatief daartoe genomen was door den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond — een „Commissie inzake Bekwaamheidsacten". Deze commissie bestond uit afgevaardigden van Architectura et Amicitia, Nederlandschen Aannemersbond, Bouwkunst en Vriendschap, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Sociaal-technische Vereeniging van democratische Ingenieurs en Architecten en Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond en kreeg opdracht om na te gaan, of de invoering van wettelijke bekwaamheidsnormen voor opzichters en teekenaars mogelijk was.

Voor de invoering van wettelijke acten achtte de commissie den tijd nog niet gekomen, hoewel zij de noodzakelijkheid ervan wel erkende. Deze erkenning deed haar overgaan tot het ontwerpen van bekwaamheidseischen, waaraan de bouwkundige opzichter en teekenaar zou hebben te beantwoorden, daarbij de programma's der exameneischen van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst als leiddraad nemende.

De commissie concipieerde vier programma's: een voor uitvoerder, een voor opzichter, een voor teekenaar en een voor hoofdopzichter of chef-de-bureau, welke aan het hoofdbestuur van de Maatschappij werden aangeboden met verzoek, die in den vervolge voor haar examens te willen gebruiken. Voor een klein gedeelte gaf het hoofdbestuur aan den wensch der Bekwaamheidsactencommissie gehoor: in het opzichters- en in het teekenaarsprogramma werden enkele wijzigingen en aanvullingen gebracht.

Van een dier aanvullingen nu is het boekje van de doctoren Heijermans en Mijnlieff het noodzakelijk gevolg. Die aanvulling toch behelsde eenige kennis van beroepshygiëne en bekendheid met verbandleer en om die eischen aan de examinandi te kunnen stellen, moest er eerst zijn een eenvoudig studiewerkje, waaruit de candidaten die gewenschte kennis en bekendheid zouden kunnen putten.

Voor de samenstelling van dat werkje worden genoemde schrijvers na eenig overleg tusschen hen en de secretarissen van Maatschappij en Bekwaamheidsactencommissie bereid gevonden en wij kunnen niet anders dan onze groote voldoening over hunnen arbeid uitspreken.

Tot zoover de geschiedenis. Het thans volgende, zeer beknopte overzichtje van het boekske zal gemakkelijk de groote waarde er van aantoonen.

Wij willen erkennen het gehoorde bezwaar, dat de omvang van het werkje den candidaten op het eerste gezicht zal doen schrikken: moeten zij — de technici — die heele dosis medische wetenschap in zich opnemen? Doch het is ongetwijfeld vrees voor „het eerste gezicht", vrees tengevolge van oppervlakkigheid, want het boekje is zoo uitermate beknopt en zoo beslist eenvoudig, dat ieder „geschrokken candidaat", wanneer hij ondanks den schrik slechts de tegenwoordigheid van geest heeft het eens door te bladeren en te lezen, zich heel spoedig herstellen zal. Wij zijn dan ook overtuigd, dat dit boekje als leiddraad bij de examens zeer goede diensten zal bewijzen en te meer, naarmate de examinatoren — in tegenstelling van de methode die bij examens steeds meer ingang vindt — meer een onderzoek instellen naar hetgeen de candidaat *moet* weten, dan naar hetgeen hij vermoedelijk niet zal weten. Een candidaat, die zich behoorlijk in het boekje heeft weten in te werken en daarbij, zoo eenigszins mogelijk, onder leiding van een medicus een cursus in verbandleer heeft gevolgd, zal een goed examen afleggen en wat meer zegt, zal in staat zijn bij voorkomende ongevallen oordeelkundige eerste hulp te verleenen.

Het eerste gedeelte van het werkje, omvattende de beroepshygiëne, werd door den heer Heijermans verzorgd, waardoor deze gelegenheid vond de nadeelige factoren, die, door den aard van en de voorwaarden waaronder de arbeid moet worden verricht, op het menschelijk organisme kunnen inwerken, zeer bevattelijk te behandelen. De schrijver noemt als nadeelige factoren: zwaren lichaamsarbeid, voortdurend dezelfde lichaamshouding, weersinvloeden, inademing van schadelijke stoffen en gassen, slechte ventilatie en te hooge temperatuur in werklokalen, vergiftiging, enz.

Vervolgens worden de middelen, om de beroepsziekten zooveel mogelijk te voorkomen, aangegeven; vooral dit hoofdstuk wordt den candidaten voor de Maatschappij-examens bizonder ter bestudeering aanbevolen, omdat daarin ligt het principe, dat de Bekwaamheidsactencommissie leidde, toen zij de kennis der beroepsziekten als exameneisch verplichtend stelde.

Voorkomen is beter en gemakkelijker dan genezen!

Het tweede gedeelte, omvattende de verbandleer of meer in het algemeen de eerste hulp bij ongevallen, wordt eveneens volkomen duidelijk en beknopt door Dr. Mijnlieff behandeld. Het geheele menschelijke organisme, met al zijn onderdeelen, als: geraamte, spieren- en zenuwstelsel, bloedsomloop, ademhaling, spijsvertering en huidwerking, wordt daarin verklaard, aan de hand waarvan dan de doelmatigste eerste hulp bij kneuzingen, wonden, bloedingen, beenbreuken, enz. wordt onderwezen.

Het geheele werkje wordt tenslotte zeer verduidelijkt door illustraties van allerlei aard en wat cijfermateriaal.

De totaal-indruk is uitnemend en wij willen hier gaarne verklaren, dat wij niet hadden durven verwachten, dat reeds nu een zoo uiterst-bruikbaar boekje den aanstaande candidaten bij hun studie tot leiddraad zou strekken.

Den schrijvers onze hulde!!

Arnhem, April 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

VERGADERINGEN

Verslag Vergadering Ned. Oudheidkundige Bond. Vrijdag 22 April had de vergadering van den Oudheidkundigen Bond in „Pulchri Studio" te 's-Gravenhage plaats, ter bespreking van het bekende rapport, uitgebracht door de commissie uit genoemden bond, belast met de voorbereiding van een wettelijke regeling tot behoud van monumenten.

Na eene inleidende rede, waarin de voorzitter de leden der commissie dank bracht voor hun nuttigen arbeid, nam de voorzitter der commissie, de heer jhr. mr. Victor E. L. de Stuers, het woord. Hij achtte zich zelf welhaast een oud monument in den strijd, dien het hier geldt: ongeveer een halve eeuw geleden heeft hij zich voor het eerst met de bescherming van oude monumenten bezig gehouden. In dien tijd en nog lang daarna was de toestand ten aanzien van al wat kunstwaarde had, erbarmelijk. Zoodra men in de gaten had, dat iets geld waard was, werd het naar het buitenland verkwanseld. De mooiste schilderijen gingen weg, wat uit de oude kerken gesleept kon worden, werd er uit gesleept, de mooiste koperen kronen werden verkocht toen het gas kwam; bij de afschaffing der stedelijke accijnzen werden de mooie poorten bij dozijnen gesloopt omdat zij „sta-in-den-weg" zouden zijn (mooi verwijt tegen een poort, merkte de heer De St. op), de prachtige muurschilderingen werden overpleisterd omdat men ze beschouwde als „Paapsche afgoderij"; aan den „geest des tijds", dat is de geest der onkunde en verblindheid, werden de schoonste monumenten opgeofferd. Toen de redenaar had weten te zorgen, dat Nederland het eerst afgietsels kreeg van prachtige beelden, opgegraven in Griekenland, achtte prof. Cobet ze niet van belang... want er stonden geen opschriften op! Om een prachtig huis te Veere voor sloopingte behoeden heeft hij, de heer De Stuers, de ambtenaar, het zelf moeten koopen. Hulde brengt hij aan den — mede aanwezigen — architect Mulder, die zeer veel deed voor het bewaren van mooie monumenten. Geld was er vroeger nooit voor te krijgen. Wanneer al de Ministers van Binnenlandsche Zaken er bij uitzondering iets voor voelden, dan weigerde de Kamer het crediet. Zelfs de pers werkte tegen.

Zeker is er thans een iets betere geest, hoewel het schandaal van de Nieuwezijds kapel te Amsterdam bewijst, dat men nog allerminst gerust mag zijn. Een wet als de commissie wil, heeft dus alleszins reden van bestaan. Veel te veel is onherstelbaar verloren, reeds de bekende schilder Bosboom heeft er op gewezen, dat het eigenlijk al te laat is, de stukgeslagen preekstoelen, de tot pap gemalen archieven, de afgescheurde schilderijen zijn niet meer terug te krijgen, maar men doe thans wat mogelijk is en doe het wat snel, sneller dan wij dat gewoon zijn, wij, die door Busken Huet „een wauwelende natie" werden genoemd en wier Tweede Kamer een verzameling „herkauwende dieren" geheeten werd.

De heer mr. S. Gratama, een ander lid van de commissie, besprak voornamelijk het juridisch deel van het vraagstuk en verdedigde dus het concept voor een eventueel wetsontwerp, dat de commissie maakte en uitvoerig werd gepubliceerd. Hij zette in den breede de toelichtingen van het Rapport van de Commissie uiteen.

De derde spreker was prof. dr. C. W. Volgraff, eveneens lid der Commissie, die gewaagde van den in den jongsten tijd verblijdenden opbloei van de belangstelling in de studie van oudheidkunde. Hij wees op enkele, dit bewijzende verschijnselen: de werkzaamheid van 's Rijk Museum van Oudheden, de opgravingen in de buurt van den Haag, het terpenderzoek in het Noorden, de samenstelling van de hoogst merkwaardige particuliere collectie van Romeinsche oudheden te Nijmegen, welke collectie later aan den Staat zal komen en eindelijk de uitvoerige berichten omtrent oudheidkundige vondsten in de pers, en juist omdat deze meer volgt ten deze dan uit eigen beweging opwekt, is dit verblijdend. Het bewijst immers dat het publiek zelf belang gaat stellen in de zaak.

Hierna gaf spreker een uiteenzetting van de houding, die de

regeering tegenover de particuliere eigenaars moet innemen, en in hoeverre zeer belangrijke voorwerpen, in handen van officieele lichamen, kunnen worden onteigend. De maatregelen, die de overheid neemt, moeten zoo zacht mogelijk zijn, niemand mag worden lastig gevallen en belemmerd in de uitoefening van zijn zedelijk recht. De heer H. P. Berlage gaf hierna een kernachtige en juiste verklaring van de waarde van de oude architectuur tegenover de nieuwe. Meermalen wordt gemeend, dat de moderne architect niets voelt voor het oude. Dit is geheel onjuist. Wat eerbied voor de schoonheid van de oude bouwwerken betreft staat de moderne architect geenszins ten achter bij den archeoloog, en de instandhouding van vroeger architectuur zal door hem met kracht bevorderd worden. Uit de oude voorbeelden put de architect zijn lessen, hij neemt de vormen niet over, hij bouwt niet „in stijl", maar hij leert er uit, hoe de moderne eischen op hun eigen wijze vertolkt moeten worden. Juist om de zuiverheid van het oude voorbeeld te behouden is er een bedenkelijke zijde aan het restaureeren. Spreker is van oordeel, dat een wettelijke bescherming der monumenten dringend noodig is. Is het nog niet pas gebeurd, dat het oude Spinhuis te Amsterdam, door B. en W. reeds tot ondergang gedoemd, dank zij de Schoonheidscommissie aldaar bewaard zal blijven. Waar de overheid zelve zoo slecht voorgaat zijn afdoende maatregelen noodzakelijk. Erkennende dat het beoordeelen van werk van beroemde meesters moeilijkheden met zich brengt, acht spreker hiervoor toch wel een oplossing mogelijk; hij acht het wenschelijk dat ook moderne voorwerpen beschermd worden. Men zou reeds een verzameling van moderne kunstvoorwerpen kunnen aanleggen, die voor de ontwikkeling van de kunst van veel waarde zal zijn.

De bondige rede, waaruit het moderne leven sprak, maakte in deze vergadering, welke eenigszins onder het stof der eeuwen zat, een eigenaardigen, frisschen indruk. Een krachtig applaus, vooral van enkele architecten, gaf blijk van instemming.

Na een kort woord van den heer Jan Kalf, die zich geestig afmaakte van zijn rede, met het oog op het gevorderd uur, werd de volgende motie bij acclamatie aangenomen:

„De buitengewone vergadering van den Nederl. Oudheidkundigen Bond, bijgewoond door vertegenwoordigers van tal van vereenigingen tot bevordering van bouw- en schilderkunst van oudheidkunde en geschiedenis, van touristen- en vreemdelingenverkeer en door een groot aantal belangstellenden, gehoord de uiteenzetting door de heeren De Stuers, Gratama, Vollgraff, Kalf en Berlage gegeven van de voorstellen belichaamd in het aan den Oudheidkundigen Bond uitgebracht rapport in zake wettelijke bescherming van monumenten van geschiedenis en kunst, betuigt hare instemming met het streven naar eene zoodanige regeling en verzoekt het bestuur van den Oudheidkundigen Bond om bij de Regeering krachtig aan te dringen op het spoedig ontwerpen eener wet in overeenstemming met de hoofdbeginselen in bovengenoemd rapport aangegeven".

De voorzitter, de heer mr. dr. J. C. Overvoorde, na zijn voldoening over de aanneming te hebben uitgesproken, maakte nog melding van de aanwezigheid van den heer J. A. Roijer, administrateur aan het departement van Binnenlandsche Zaken, die c.q. zal geroepen zijn, een wetsontwerp ter bescherming van monumenten mede gereed te maken. Het blijk van belangstelling dat hij geeft, is dus zeer verblijdend.

Uit een door den secretaris gedane voorlezing blijkt, dat ter vergadering waren vertegenwoordigd: Pulchri Studio, de Haagsche Kunstkring, afd. Amsterdam van „De Violier", de vereeniging voor Overijselsch recht en geschiedenis, de vereen. „Gelre", de commissie voor Rijksmonumenten, het Friesch Genootschap, het genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, de commissie voor het Museum „Lakenhal", de Prov. Geldersche Archaeologische commissie, het hoofdbestuur van de maatschappij voor Bouwkunst, de ver. „Oud-Leiden", de prov. Zuid-Hollandsche Archaeologische commissie, het hoofdbestuur van „De Violier", de comm. van beheer van het gemeentemuseum van Den Haag, de ver. voor Vreemdelingenverkeer te Arnhem, het Historisch Genootschap te Utrecht, de ver. „Die Haghe", het Centraal Geldersch comité, de ver. „Delfia", het Zeeuwsch Genootschap, de ver. Arendsberg, de ver. „Doorwerth", de prov. Utrechtsche commissie, de Bond van Nederlandsche architecten, de ver. „Haerlem", het museum L. van Meerten, „Amstelodamum", de Oudheidkundige kamer te Zutphen, de ver. van Archivarissen, prov. Utrechtsch genootschap, prov. gen. „Noord-Brabant", Pictura Veluvensis, Oudh. Kamer Twente en de vereeniging „Crabeth".

Tal van particuliere oudheidkenners en liefhebbers hadden sympathie en adhaesie betuigd.

TOWN PLANNING CONFERENCE, LONDEN, 11—16 Juli 1910.

Dit congres wordt voorbereid. Het stadsbestuur van Londen heeft de Guildhall afgestaan voor de opening op 11 Juli. De Lord Mayor zal op Mansion House de deelnemers ontvangen. Het feestmaal van dit congres zal gecombineerd worden met het jaarlijksche diner van het R. I. B. A. en zal 15 Juli plaats vinden. In een oproep tot deelneming lezen we:

Met het oog op de onlangs in werking getreden wet op het ontwerpen van huizen en den aanleg van steden is het van veel belang dat de architectonische ontwikkeling dier steden nauwkeurig bestudeerd wordt. Het Royal Institute of British Architects heeft daarom het plan opgevat een bijeenkomst te organiseeren ter bestudeering van het vraagstuk der vergrooting en verfraaiing onzer steden. Opgewekt wordt tot deelname aan deze bijeenkomst, die van 11—16 Juli in het Royal Institute gehouden zal worden, 9 Conduite Street, Regent Street, Londen, W.

Koning Eduard VIII is beschermheer.

Het programma van dit Congres zal bevatten een tentoonstelling van teekeningen, plannen, modellen en litteratuur betreffende dit onderwerp; een groot aantal stadsplannen en gezichten zal door lichtbeelden verduidelijkt worden.

Verwacht wordt, dat vele bijdragen van bekende deskundigen over de verschillende zijden van het vraagstuk geleverd zullen worden, en dat een groot aantal belangstellenden uit Europa en Amerika zullen overkomen.

Deelname aan het Congres staat open voor iedereen architect en voor allen, ook dames, die belang stellen in stadsaanleg. De leden hebben toegang tot de openingsbijeenkomst, de recepties, al de bijeenkomsten van het congres, de excursies en het feestmaal (de kosten voor rekening van het lid). Zij ontvangen al de drukwerken betrekking hebbende op dit congres, benevens het geïllustreerde Rapport, dat later verschijnt.

Het lidmaatschap kost *f* 12.—; zich op te geven bij den Secretaris van het R. I. B. A.

Daar noodzakelijk slechts een beperkt aantal deelnemers kan toegelaten worden, is spoedige opgave van deelname gewenscht. Voorzitter is Ern. George; eere-Secr. Henry T. Hare; Secr. Ian Mac. Alister.

Zooals den lezer bekend is, zal de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst ook op het Congres vertegenwoordigd zijn en wel door den heer J. H. W. Leliman, B. I. te Amsterdam.

VRAGENBUS.

Naar aanleiding van de vraag van den geachten collega in het vorig no van het B. Weekblad wordt de Redactie er attent op gemaakt, dat in Amsterdam gewoonte is voor onder water zetten van een kelder één maand te nemen, overeenstemmende dus met de laboratorium proef.

Is het nemen van een termijn van 6 weken misschien een plaatselijke gewoonte?

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 15. *Verslag der 1277e ledenvergadering op Woensdag 13 April 1910.* In deze vergadering gaf de Heer Jos. Cuypers eene kunstbeschouwing bij eene schitterende collectie platen van het kasteel „Haarzuylens". In 1892 nog een ruïne werd in 1893 aan den architect dr. P. J. H. Cuypers de restauratie opgedragen. Sinds 1452 is het kasteel in bezit der zelfde familie. Bij de inrichting der vertrekken is rekening gehouden met de eischen van den modernen tijd. In verband met zijn onderwerp wees de spreker er op, dat eene kunstuiting van gunstigen invloed kan zijn op zijne omgeving en gaf raad om in die richting voort te werken aan de hand van het voorbeeld Haarzuylens, waar bij het jaarlijksch bezoek van de 500 bewoners uit den omtrek geen zweem van vandalisme is te bespeuren.

In deze vergadering vond ook de uitreiking plaats der bekroningen in de Genootschapsprijsvragen.

Populaire voordrachten (2e Serie 1910) „De Woning". Voordracht van den heer J. H. Kremer, te Hengelo over „Textiele versieringen". Na definieering der vraag „Wat is textiele kunst" behandelde spr. de verschillende technieken en de onderscheidene materialen welke worden gebruikt. Spr. geeft verder een kort overzicht van het gebruik der textiele producten in de verschillende historische tijdperken van het voorheen tot het heden. Ten slotte behandelt de spr. de vraag: „Waarop kan men de stoffen die de woning versieren uit kunstzinnig oogpunt onderzoeken? en geeft als antwoord 3 punten, nl. op lijn, dus op ornament, op kleur en op innerlijke waarde".

Na de pauze werd een collectie beelden geprojecteerd, waarbij thans eene korte toelichting gegeven werd.

Prijsvraag „Rochdale" 1910. Programma, met situatieteekening. Zie B. Weekblad no. 16.

Het Stadhuis van Amsterdam. (vervolg.) Beschrijving van de verschillende zalen.

Tentoonstelling Brussel, afdeeling architectuur. Schrijven van den Heer A. Salm G.Bzn. in zake de inzendingen van de Nederlandsche architecten. Zie B. Weekblad no. 15.

Town Planning Conference. Bericht te dezer zake van den Heer Jos. Cuypers.

De Bouwwereld no. 15. *Prof. J. A. van der Kloes. Terrazzovloeren voorheen en thans.* Beschouwingen over ontstaan en bestrijding van krimpscheuren.

Afbeelding van het nieuwe hoofdgebouw der firma R. S. Stokvis en Zonen Ltd. architecten J. Verheul Dzn. en C. N. van Goor.

K. de Bazel, Proportie-systemen. Naar aanleiding van het stukje van den Heer L. M. Molenaar in „Bouwwereld", no. 13.

Het van Iterson-Ziekenhuis te Gouda, Architecten W. Kromhout Czn., Rotterdam en S. Koole, gem. archt. Gouda, met afbeeldingen.

De Opmerker no. 16. *De vraagstukken van den stedenbouw. Naar het Duitsch van Paul Westheim.* De Schr. wijst op de behoefte naar persoonlijkheden en de noodzakelijkheid tot oplossing van het vraagstuk van den Stedenbouw.

Vereenigingen. Bouwkunst en Vriendschap, Rotterdam. Verslag lezing van den heer W. van Boven over „Uitbreidingsplan en Bouwverordening" op 1 April, 1910.

Oudheidkundige Bond: Bescherming van monumenten. Bericht over vergadering op 22 April 1910 te Den Haag.

De Westkapelsche dijk.

De Cultuur- en natuurhistorische beteekenis der terpen. Voordrachten van de heeren mr. P. C. J. A. Boeles en A. E. van Giffen, te Leeuwarden gehouden.

Het Huis Oud en Nieuw, *Maart 1910.*

Wandelingen door Oud-Deventer, IV, door M. E. Houck, met afb. Beschrijving van het inwendige van het Raadhuis, met zijn fraaie betimmeringen en stuc-ornamenten. Verder van verschillende oude perceelen, vestingstoren en stadmuren; de samenvoeging van het oude en het nieuwe gebouw van de gemeente-spaarbank.

Woonhuis te Dordrecht, met platen en toelichting.

Grafmonument kerkhof „Buitenveldert" bij Amsterdam.

In de oudheidkamer van Zutphen en de Graafschap, door J. Gimberg, met afb. De schr. deelt bijzonderheden mede over de verschillende kunstvoorwerpen, die zich in de Oudheidkamer, het vroegere „Wijnhuis" bevinden.

Onze Kunst, 9e Jaargang, no. 4. April, 1910.

Jacques Mesnil. De mysteriespelen en de plastieke kunsten, met afb. Artikel naar aanleiding van een geschrift van den Heer Emile Mâle in de Gazette des Beaux-Arts over: De vernieuwing der kunst door de mysteriespelen in de laatste jaren der middeleeuwen. De schr. vindt dit artikel voor den lezer te vaag en geeft daarom uitvoerige gedetailleerde beschouwingen.

Albert Baertsoen, de stylist en de etser, door Fierens-Gevaert, met afb. Toelichting van zijn grafische werkwijze en de uiteenzetting van de organisatie van zijn werkzaamheid, de schrijver geeft hierbij aan langs welke wegen hij tot zijn volmaakt meesterschap over de etskunst is opgevoerd.

Zilversmeedwerk van Anna Wijers, door H. Ellens, met afb. Over de hooge eischen der drijfkunst en beschrijving van den arbeid dezer Hollandsche kunstenares.

Architectura no. 16. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.*

Van een paar oude gebouwen te Arnhem („St. Peter" en „Sabelpoort"), door G. v. d. Wal, met afb.

Het Stadhuis van Amsterdam (vervolg).

Het draagvermogen van Zandgrond, door Van de Wijnperse.

De Bouwwereld no. 16. *J. H. W. Leliman. Het architectenhonorarium bij woningbouw in het groot en de prijsvraag van „Rochdale".* De schr. vindt het honorarium voor den architect te laag in verband met de groote verantwoordelijkheid bij een zooveel omvattenden arbeid.

De Nederlandsche Architecturschilders. Bespreking van „Das niederländische Architekturbild" von Hans Jantzen, met afb.

De Opmerker no. 17. *Bouwkunst en Critiek.* Beschouwingen over de waarde van critiek op bouwkunstig gebied.

Verslag vergadering Bond van Nederlandsche Architecten op 13 April 1910.

BERICHTEN

In aansluiting aan het bericht omtrent den uitslag van de Prijsvraag, uitgeschreven door de Afdeeling „Haarlem en Omstreken" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, namens de Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende goederen te Haarlem, kan nog worden medegedeeld, dat de ingekomen antwoorden publiek tentoongesteld zullen zijn in de Foyer van „de Kroon" (toegang Groote Markt of Smedestraat), van Zondag 1 Mei tot Zondag 15 Mei, en wel des Zondags van 12—4 uur, de overige dagen van 10—4 uur.

Haarlem 27 April 1910. J. W. G. DROSTE.

Secretaris Afd. Haarlem en Omstreken Mij. tot Bev. der Bouwkunst.

Prijsvraag Rochdale.

Aan

het Bestuur der Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale," te Amsterdam.

WelEdelgeboren Heeren!

Met groote belangstelling werd door ons Bestuur kennis genomen van het programma voor de door Uwe vereeniging uitgeschreven prijsvraag voor de verkaveling en de bebouwing met arbeiderswoningen van een terrein à costi.

Ofschoon in het algemeen het streven Uwer vereeniging om een schrede nader te komen tot de best mogelijke oplossing van het arbeiderswoningvraagstuk, groote instemming en waardeering vond, gevoelt ons Bestuur zich gedrongen, naar aanleiding van een tweetal bepalingen uit het programma, enkele opmerkingen

beleefd onder Uwe aandacht te brengen en daaraan enkele beschouwingen te wijden.

In de eerste plaats wenschen wij te wijzen op het vastgestelde honorarium voor den architect, aan wien — nadat zijne inzending met den eersten prijs zal zijn bekroond — het werk zal worden opgedragen.

Dit honorarium wijkt toch belangrijk af van hetgeen, krachtens de algemeen geldende „regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten" vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst voor een dergelijke opdracht mag worden verlangd; het daalt zelfs — volgens globale berekening — tot op ongeveer *een derde gedeelte* van hetgeen den architect naar bovenbedoelde „regelen" toekomt.

Het is ook aan ons Bestuur bekend, dat het op dit oogenblik bij het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een punt van overweging uitmaakt of de bovengenoemde „regelen" herziening behoeven, voor zoover zij van toepassing zijn op den bouw van een groot aantal woningen van een zelfde type.

Dat van deze overweging eene zoo aanzienlijke verlaging van het tarief het gevolg zou zijn als thans door Uw Bestuur is aangenomen, is echter totaal ondenkbaar.

Van eene eenigszins belangrijke verlaging zou toch het onvermijdelijke gevolg zijn, dat serieuse architecten zich van het vraagstuk der volkshuisvesting zouden afkeeren; wat toch zeker niet in het belang van de oplossing van dit brandende vraagstuk zou zijn.

In ieder geval dienen de „regelen", zoolang zij niet zijn gewijzigd, te worden gevolgd en het komt ons buitengewoon bedenkelijk voor — ook met het oog op ruime deelname aan de prijsvraag — om op de wijze als thans is geschied, vooruit te loopen op eene beslissing in dezen door de Ledenvergadering der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te nemen.

De tweede bepaling, die de aandacht heeft getrokken, betreft het bedrag der uitgeloofde prijzen ad te zamen *f* 1000.—.

In 't algemeen kan men zich vereenigen met het bedrag van den 1en prijs ad *f* 500.— indien althans aan den eersten prijswinner de uitvoering wordt opgedragen onder de bepalingen van de „regelen voor de berekening van het honorarium van architecten", bovengenoemd.

Het totaal der prijzen echter blijft verre beneden hetgeen naar billijkheid als belooning van den gevraagden arbeid mag worden gevorderd.

Het zal bovendien aan Uw Bestuur niet onbekend zijn, dat door de verschillende bouwkundige corporaties in samenwerking, regelen zijn ontworpen voor nationale prijsvragen, waarvan wij een exemplaar hierin sluiten. Deze regelen verkeeren in het laatste stadium van voorbereiding en staan te worden vastgesteld.

Zooals U uit art. 16 daarvan zal blijken, word het totaal bedrag aan prijzen op een veel hooger bedrag (immers 0.8 % van den bouwsom) bepaald, dan thans wordt uitgeloofd.

Ons Bestuur zoude het ten zeerste betreuren indien met deze „regelen" door uwe Vereeniging geen rekening werd gehouden.

Resumeerende heeft ons Bestuur de eer aan Uwe Vereeniging beleefd te verzoeken:

a. het uitgeloofde honorarium voor den architect, met de uitvoering van het werk belast, in overeenstemming te brengen met de „regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten", vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst".

b. het totaal bedrag der uitgeloofde prijzen in overeenstemming te brengen met art. 16 van de „Algemeene regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen".

Ons Bestuur vertrouwt dat dit schrijven door Uwe Vereeniging in ernstige overweging zal worden genomen, terwijl wij U niet mogen verhelen dat naar onze meening, het welslagen van den prijsvraag — dat door ons Bestuur ook zeer gaarne zal worden bevorderd — van Uwe beslissing in dezen zal afhangen.

Het zij ons vergund nog Uwe aandacht te vestigen op de slotbepaling voorkomende in de Nationale prijsvraagregelen en luidende: dat bij afkondiging van de aldus vastgestelde regeling de verwachting zal worden uitgesproken, dat geen der leden van de aangesloten corporaties zich, hetzij als lid der Jury, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen.

Onder mededeeling dat afschrift van dit schrijven is gezonden aan de Redacties der Bouwkundige bladen.

Met de meeste hoogachting.

Het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap",
w. g. ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Ie Secretaris*

ROTTERDAM, 23 April 1910.

Klinkerbestrating in Noord Amerika. In het tijdschrift „Klei" orgaan der Vereeniging van Nederlandsche baksteenfabrikanten, schrijft K. hierover:

„In den uitersten noordwesthoek der Vereenigde Staten liggen, van noord naar zuid gaande, de volgende steden: Vancouver, Seattle, Vacoma en Portland; voorts eenige kleinere plaatsen als Bellingham, Everett, Chehalis, Aberdeen, benevens nog een aantal andere.

In deze steden, die alle verbazend sterk toenemen, houden de openbare werken met dien snellen groei gelijken tred, en onder de openbare werken komt wel het eerst de bestrating aan de orde. Het bestraten der wegen is niet slechts van belang voor de eigenaars der aanliggende gronden en perceelen, maar voor bijna de geheele bevolking. Het is derhalve geen wonder, dat men daaraan het eerst de aandacht wijdde en met zorg het materiaal van deze bestratingswerken koos.

Van bovengenoemde is Seattle, van Steenbakkersstandpunt bezien, in dezen het verst gevorderd, want men heeft daar op uitgebreide schaal klinkerbestrating toegepast, die alleszins voldoet. Men gebruikt er verglaasde klinkers, waarmede in 1892 de eerste bestrating werd gelegd, en wel in de First Avenue, van Yesler Way tot Washington street, waarvoor 60,000 klinkers noodig waren. Deze straat behoort tot die, welke in de stad het drukst bereden worden, en des ondanks heeft dit plaveisel het er nu reeds zeventien jaar uitgehouden.

Waar in Seattle de klinkerbestrating alzoo volkomen aan den eisch beantwoordde, hebben al de andere steden in die streek spoedig haar voorbeeld gevolgd en eveneens klinkerbestrating toegepast.

De hoofdstraat te Tacoma, de Pacific Avenue, was in 1898 voor een gedeelte bestraat; in 1908 werd zij over haar geheele lengte van drie mijlen van verglaasde klinker geplaveid. Onder andere steden neemt ook North Yakima een belangrijke plaats in, waar men in 1908 eveneens eene lengte van drie mijlen bestraatte en daarvoor meer dan 4,000,000 klinkers gebruikte.

Lewistow, Idaho, Chehalis, Centralia, Bellingham en Victoria in Britsch Columbia, Everett, Aberdeen en Spokane in den staat Washington, hebben alle klinkerbestrating. Men schat, dat de totale lengte der wegen in de noordwestelijke staten aan den Stillen Oceaan, die met verglaasde klinkers bestraat zijn, mijlen bedraagt, waarvan alleen in Seattle 22 mijlen.

De deskundigen in deze streek zijn van meening, dat asphalt op wegen, die druk bereden worden, voor klinkers moet onderdoen, daar het in dat geval sterk slijt en ook onder den invloed der weersgesteldheid van slechter conditie wordt.

Ter vulling wordt in enkele gevallen los zand gebruikt, doch gewoonlijk een mengsel van cement en zand. Verglaasde klinkers worden steeds gelegd op een laag beton ter dikte van 4 — 6 Eng. duim, met een zandbed van 1 — 2 duim.

De in de noordwestelijke staten gebruikte straatklinkers worden uitsluitend gefabriceerd door de Denny-Renton and Coal Co., te Seattle. Deze maatschappij bezit een groote steenbakkerij te Renton, een stadie, ongeveer twaalf mijlen zuidelijk van Seattle gelegen. Zij kan tegenwoordig 60.000.000 stuks per jaar produceeren en hare straatklinkers hebben bij proefneming bewezen, de vergelijking met de standaardmonsters der oostelijke staten zeer goed te kunnen doorstaan. Deze maatschappij fabriceert ook een klinkersoort, die speciaal door de trammaatschappijen wordt gebruikt ter bestrating tusschen de rails".

30ste JAARG. — 7 MEI 1910. — No. 19.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Agenda Meivergadering. — Adres aan den Raad der Gemeente Kampen. — Verslag Hoofdbestuursvergadering. — Verslag Vergadering Hoofdbest. met Raad der Afdeelingen. — Verslag vergadering Afd. Utrecht. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, vervolg. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Het Royal Inst. of Br. Arch. — De Gasthuistoren te Zalt-Bommel, door G. de Hoog Hzn. — Het maken van stofvrije wegen, door B. J. Kerkhof. — Van den nieuwen Duitschen Rijkswet tot het waarborgen van vorderingen voor leveranties ten behoeve van bouwwerken. — De Nationale Prijsvraagregelen. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE MEIVERGADERING OP DINSDAG 24 MEI EN WOENSDAG 25 MEI A.S.

Agenda.

DINSDAG 24 MEI.

1). 7½ ure n.m. Opening der Tentoonstelling van Reis- en Architectuurschetsen.

2). 8 uur n.m. Algemeene Vergadering, waarop de heeren J. L. B. Keurschot en W. F. C. Schaap in zullen leiden het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken", waarna gelegenheid tot debat zal zijn.

WOENSDAG 25 MEI.

Algemeene Vergadering ten half elf ure v.m. precies.

1). Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen; desgewenscht bespreking van dit Verslag.

2). Verslag van het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.

3). Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.

4). Verkiezing Voorzitter Hoofdbestuur.

5). Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van stemopneming — stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.

6). Rapport van de Commissie tot het nazien der rekening en verantwoording over het afgeloopen jaar.

7). Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.

8). Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.

9). Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.

10). Verkiezing van een lid in de Commissie van onderzoek en van drie leden in de Commissie van Redactie.

11). Vaststelling van het Programma van Onderbaas.

12). Algemeene bespreking over eventueele inkrimping der Periodieken of Contributieverhooging der leden.

13). Bespreking van hetgeen verder ter tafel wordt gebracht.

DES MIDDAGS TEN 2 URE.

Algemeene Vergadering, waarop de heer F. A. Hoefer een voordracht met lichtbeelden zal houden over: „Nederlands karakter in zijne bouwwerken".

DES NAMIDDAGS TEN 6 URE, GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte localiteit, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 24 Mei alles geregeld kan worden. Evenals het vorig jaar zal de prijs per couvert gesteld worden op f 2.50 per couvert, inclusief een halve flesch wijn.)

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ADRES IN ZAKE ZIEKENHUIS KAMPEN.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

Aan den Raad der Gemeente Kampen.

Edel Achtb. Heeren,

Met veel belangstelling heeft het Hoofdbestuur der Mij. tot Bev. der Bouwkunst kennis genomen van Uw besluit, het legaat van Wijlen den Heer Engelenburg te besteden voor den bouw van een Gemeentelijk Ziekenhuis, waarvoor door U een prijsvraag zal worden uitgeschreven.

Gaarne brengt het Hoofdbestuur hulde aan dit besluit, dat getuigt van ruimen blik en van de hooge eischen, die U aan dit openbaar gebouw te Kampen wenscht te stellen.

Hopende, dat dit alleszins lofwaardig voorbeeld ook door andere Gemeentebesturen meer en meer gevolgd zal worden, meent het Hoofdbestuur U toch te moeten opmerken, dat de door U beschikbaar gestelde som van f 2000 voor de prijsvraag te gering is te achten en geeft U ernstig in overweging dit bedrag te verhoogen, wilt U verzekerd zijn van de medewerking der architecten.

Ook de bepaling, dat het eventueel bekroond ontwerp door het bureau der Gemeente Werken te Kampen zal uitgevoerd worden, heeft eene bedenkelijke zijde, daar voor het welslagen van architectuur het noodzakelijk is, dat de ontwerper volle medezeggingskracht blijft behouden bij de uitvoering.

Deze punten U in ernstige overweging gevend, stelt het Hoofdbestuur zich gaarne beschikbaar U betreffende deze prijsvraag nader te adviseeren en U bij de eventueele uitschrijving behulpzaam te zijn.

Met de meeste hoogachting

Namens het Hoofdbestuur der Mij. tot Bevordering der Bouwkunst

A. SALM G.Bzn. *Voorzitter*
J. GRATAMA. *Secretaris.*

VERSLAG HOOFDBESTUURSVERGADERING op Dinsdag 3 Mei.

Nieuwe Leden. Op advies van de Commissie van Onderzoek zijn toegetreden als gewoon lid mej. G. Everts, tuinarchitecte te Amsterdam en de heeren F. B. Harmsen, beeldhouwer te Amsterdam en K. A. Minnighoff, teekenleeraar te Renkum.

Prijsvraag Rochdale. Dit onderwerp werd uitvoerig besproken. De voorzitter merkte op, dat het streven van de vereeniging Rochdale lofwaardig is te noemen, daar zij blijkbaar een ernstige poging wil doen door middel van een prijsvraag de architecten voor den bouw van arbeiderswoningen te interesseeren. Enkele punten van deze prijsvraag waren echter bedenkelijk, zoo de honoreering van den architect, die met de uitvoering van den bouw belast zoude zijn, en het bedrag der uitgeloofde prijzen.

Naar aanleiding van het eerste punt werd door den voorzitter in herinnering gebracht, dat door den Amsterdamschen Woningraad het Hoofdbestuur om een nader onderhoud was verzocht, ten einde de door het Hoofdbestuur gegeven uitlegging van de honorariumregelen betreffende den bouw van blokken van gelijke of nagenoeg gelijke perceelen, te bespreken.

Het Hoofdbestuur heeft toen gemeend het advies over deze kwestie te moeten inroepen van de Commissie tot Behartiging van de Vakbelangen van den Architect. Deze Commissie heeft 16 April j. l. vergaderd, waarbij tevens de heeren J. H. W. Leliman, C. B Posthumes Meyjes, B. J. Ouëndag en J. E. van der Pek op verzoek aanwezig waren.

In deze vergadering, waar de prijsvraag Rochdale een onderwerp van bespreking uitmaakte, hebben de heeren J. H. W. Leliman, B. J. Ouëndag en J. E. van der Pek op zich genomen een concept samen te stellen voor Honorariumregelen geldende voor den bouw van bouwblokken van gelijke of nagenoeg gelijke perceelen.

Van het bestuur van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" heeft het Hoofdbestuur inmiddels een afschrift ontvangen van een schrijven, door het bestuur gericht aan de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" (gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 18, blz. 215).

De bezwaren, in dit schrijven geuit, werden door het Hoofdbestuur gedeeld; de opmerking werd gemaakt, dat ook protest aangeteekend diende te worden tegen het vragen van een exploitatierekening aan architecten, zooals in de prijsvraag Rochdale het geval is.

Besloten werd een schrijven te richten aan de Ver. Rochdale, waarbij adhaesie betuigd wordt aan den brief van het bestuur van B. en Vr. en de hoop uitgesproken, dat de Vereeniging R. het billijke van de bezwaren zal inzien; mocht dit onverhoopt niet het geval zijn, zoo zou het Hoofdbestuur zich genoodzaakt zien den leden der Maatschappij de deelname aan deze prijsvraag te ontraden.

Adres Schoonheidscommissie te Utrecht. Van de Club van Utrechtsche Leden van het Genootschap Architectura et Amicitia voor een Conceptadres aan B. en W. van Utrecht ontvangen, waarbij aangedrongen werd op het benoemen eener Commissie, die tot taak heeft aesthetisch advies uit te brengen over ingediende ontwerpen voor de bebouwing van terreinen, die de gemeente verkoopt of in erfpacht geeft. Aan het verzoek der Club, adhaesie aan dit adres te betuigen heeft het Hoofdbestuur gemeend niet te kunnen voldoen, het acht echter de tot standkoming van een Utrechtsche Schoonheidscommissie in alle opzichten wenschelijk en zal een zelfstandig adres bij B. en W. indienen, evenals het gedaan heeft bij overeenkomstige gevallen te Amsterdam en te 's Gravenhage.

Waterfeest. Koninklijk Bezoek. Van de Feestcommissie bij gelegenheid van het Koninklijk bezoek aan Amsterdam in 1910 was een verzoek ingekomen tot deelname aan een wedstrijd voor verlichte vaartuigen, welke wedstrijd deel zal uitmaken van het Waterfeest op den Amstel ter eere van het Koninklijk bezoek; bij deelname werd een subsidie van f 150 toegezegd. Daar het hier een zuiver plaatselijk belang betreft is het verzoek in overleg met de Feestcommissie overgedragen aan de Afdeeling Amsterdam onzer Maatschappij.

Uitgave Doorwerth. Den heer F. A. Hoefer, die op de a. s. Alg. Meivergadering een voordracht zal houden over Hollands karakter in zijne bouwwerken (zie agenda Meiverg.) heeft het Hoofdbestuur in overweging gegeven een herdruk van zijn artikel over „Doorwerth", opgenomen in Bouwk. Tijdschrift 1908, Deel 2, in den handel verkrijgbaar te stellen, daar het onderwerp belangrijk en actueel is.

Het Hoofdbestuur achtte een dergelijke publicatie eveneens wenschelijk en zal trachten aan het verzoek te voldoen.

Bijdrage Afd. Haarlem. Evenals in het afgeloopen jaar zal aan de afd. Haarlem een bijdrage uitgekeerd worden van f 1 per lid.

Bouwkunst-Tentoonstelling Antwerpen 5 — 23 Mei. Met belangstelling nam het Hoofdbestuur kennis van de circulaire door de „Kring voor Bouwkunde" rondgestuurd inzake de tentoonstelling dier Vereeniging die belangrijk en aantrekkelijk belooft te worden (zie de Brieven uit België, B. Weekblad no. 18, blz. 210). Aan deze tentoonstelling is verbonden een overzicht van de bouwkundige bladen van Frankrijk, Duitschland, Holland, Engeland en België.

Op verzoek der Vereeniging zullen het Bouwkundig Weekblad en het tijdschrift „Bouwkunst" vertegenwoordigd zijn.

Jaarverslag. Het Jaarverslag werd door het Hoofdbestuur behandeld en goedgekeurd; het wordt in het B. Weekblad van Zaterdag 14 Mei a.s. gepubliceerd.

Financieel Jaarverslag. De hoofdpunten van dit verslag, opgemaakt door de Commissie van Financiën, werden besproken; in de vergadering met den Raad der Afdeelingen is het advies van den Raad over deze punten ingewonnen, waarna het vastgesteld werd. Zie verslag verg. Hoofdbest. en Raad der Afd., waarin meerdere punten vermeld zijn, die te voren in de Hoofdbestuursvergadering zijn behandeld.

Wegens het vergevorderd uur kon niet meer behandeld worden het voorstel, een openbare bespreking te houden over de actueele en belangrijke vraag, of aanbouwen van oude monumenten moet geschieden in denzelfden stijl, dan wel in een anderen.

Het was de bedoeling hiervoor uit te schrijven eene vergadering met introductie voor de andere bouwkundige vereenigingen.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

VERSLAG VERGADERING HOOFDBESTUUR MET RAAD DER AFDEELINGEN, op Dinsdag 3 Mei j.l.

Nadat de voorzitter van het Hoofdbestuur de aanwezigen welkom had geheeten werd het Financieel Jaarverslag en de concept Begrooting, opgemaakt door de commissie van Financiën in behandeling genomen. De laatste werd, behoudens enkele kleine wijzigingen, aangenomen. De vraag: contributie verhooging of vermindering der periodieken, werd in het verslag gesteld, de commissie van Financiën is van gevoelen, dat een verhooging der Contributie van f 15.— op f 18.— per jaar voor de Architect Leden en Gewone Leden alleszins billijk en gewettigd is, gelet op hetgeen de leden thans daarvoor ontvangen. Uit den boezem der leden zelf blijkt contributie verhooging ook gewenscht te zijn, volgens een schrijven der heeren G. Versteeg, H. v. d. Kloot Meyburg, J. J. van Noppen, W. F. Overeijnder en J. van Wijngaarden, waarin deze leden er op wijzen dat het billijk is de Architect-Leden meer contributie te laten betalen dan de Gewone Leden. Hadden zij in 1908 voorgesteld voor de Architect-Leden de contributie te stellen op f 20.—, het komt hun nu voor dat, buiten het verhoogd peil, dat de periodieken hebben ingenomen, de Maatschappij een groot deel van haar arbeid besteed ten nutte van de vakbelangen van den architect.

Een belangrijk deel der inkomsten wordt dientengevolge uitgegeven in het uitsluitend belang van de Architectleden, waaruit als van zelf de billijkheid volgt, dat, waar de financiën der Maatschappij versterking behoeven, de Architectleden hiertoe het eerst bijdragen. Voorgesteld wordt daarom de contributie voor de A. L. te verhoogen met f 10; de verder voorgestelde ingrijpende veranderingen betreffende de organisatie der groep van Architect-Leden zullen wij hier niet nader vermelden, daar het schrijven overgelegd wordt van de besturen der Afdeelingen voor praeadvies en het stuk op de a. s. Mei vergadering den leden nader medegedeeld zal worden.

Een geanimeerde bespreking volgde naar aanleiding van een dergelijke voorgestelde ingrijpende verandering.

Algemeen werd het gevoelen gedeeld, de periodieken der Maatschappij niet te verminderen, daar deze op den goeden weg zijn, het streven der Maatschappij sterk bevorderen en een belangrijke factor zijn voor haren bloei. Van daar dat contributieverhooging wenschelijk en billijk werd geoordeeld.

Op welke wijze dit zal kunnen geschieden, was natuurlijk niet op de vergadering zoo maar uit te maken; de gevoelens van de leden moeten kenbaar gemaakt worden, van daar dat op de a. s. Meivergadering een algemeene bespreking er over zal plaats hebben.

Contributie verhooging is echter niet alleen noodig ter wille van de periodieken, maar ook ter wille van enkele verplichtingen, waarin de Maatschappij door gebrek aan geld, te kort is geschoten. Hiervan moeten vermeld worden: goede regeling en aankoop bibliotheek, periodieke salaris verhooging der personen in dienst der Maatschappij, regeling voor de pensioneering dezer personen, punten waarop het Financieele Jaarverslag terecht wijst.

Hulde werd gebracht aan de uitstekende wijze, waarop de Commissie van Financiën haar Verslag en concept Begrooting had samengesteld, waarbij in het bijzonder de voorzitter dier Commissie, de heer W. J. de Groot gememoreerd werd.

Van gedachten werd gewisseld over het ingekomen voorstel, de Architect-Leden der Maatschappij de verplichting op te leggen de Statuten en het Algemeen Huishoudelijk Reglement der Maatschappij na te leven, benevens de Honorarium tabel toe te passen en zich aan een nader vast te stellen eerecode te onderwerpen betreffende de verplichtingen van den architect tegenover zich zelf, zijne collega's, zijn principaal, den aannemer en het personeel bij den bouw betrokken, waarbij de „Devoirs professionels de l'Architecte" van de Fransche en Belgische architecten, gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad 1908 no. 17, nu nader onder oogen kunnen worden gezien.

De wenschelijkheid werd uitgesproken deze onderwerpen na behoorlijke voorbereiding, te behandelen op een vergadering van Architect-Leden.

Ingevolge art. 5 van het Reglement voor den Raad der Afdeelingen traden af als voorzitter en secretaris de heeren D. E. C. Knuttel en J. F. van Hoytema vertegenwoordigende de afdeeling 's Gravenhage en traden in hun plaats de heeren L. C. Dumont en J. W. G. Droste, respect. voorzitter en secretaris van de Afd. Haarlem en omstreken.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag van de Vergadering op 22 Maart 1910.

Had de afdeeling op 28 Januari j.l. in hare 5e wintervergadering het voorrecht als spreker voor haar te zien optreden Prof. Gips te Delft met een boeiende lezing over reisindrukken van Florence met een reeks interessante lichtbeelden toegelicht en werd intusschen den 4 Februari eene feestbijeenkomst gehouden in de fabriek van de firma P. H. Hörmann, alhier teneinde eenige belangrijke proefnemingnn bij te wonen met de acetyleen-zuurstofvlam bij het lasschen en snijden van ijzer, in de volgende (6e) vergadering gaf het bestuurslid, de Heer R. Rijksen eene voordracht over het Breviarium Grimani en het Hortulus Animae.

Deze belangrijke lezing werd met veel aandacht gevolgd; de geschiedenis dezer kunstwerken uit de middeleeuwen en hare auteurs werden uitvoerig behandeld, waarbij bleek dat de spreker zich zeer veel moeite had getroost voor het nasporen van een tal van bijzonderheden, betreffende het ontstaan dier werken. De voordracht werd bizonder aantrekkelijk door de vertooning van een groot aantal platen uit deze werken door middel van de Epidiascoop, welwillend hiertoe afgestaan door den Heer Marius, alhier, waarmede de platen in hare rijke kleuren op het doek werden gebracht.

Zoowel de spreker als de heer Marius ontvingen bij monde van den Voorzitter den dank van het groot aantal aanwezigen, leden en introducés voor het schoone kunstgenot, waarop een hartelijk en luid applaus volgde.

De Secretaris.

VERSLAG VERGADERING AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(Vervolg van pag. 207.)

En nu eindelijk de partieele aanbesteding bezien van het standpunt van den *architect*. Spr. wil vooraf verklaren, dat hij slechts met een groote schroomvalligheid dit terrein betreedt. Daarom acht Spr. het gelukkig, dat er tal van rapporten van architecten, tal van gegevens te vinden zijn, welke op dit terrein als leidsman kunnen strekken.

Zoo leest Spr. in een dier rapporten:

„Bij aanbesteding heeft eene rationeele arbeidsverdeeling plaats
„die aannemer en architect beiden toelaat zich geheel aan de
„hem eigenaardig toekomende taak te wijden en die bij een juist
„begrip en een juiste volvoering van hun taak, aan het bouwwerk
„en hen die het uitvoeren, ten goede komt.

„Het stelsel legt op de schouders van den architect al de in het „bijzonder tot zijn beroep en aanleg behoorende werkzaamhe„den, die zich uit in het ontwerpen en leiden der uitvoering in „architectonischen zin van het bouwwerk, terwijl het van zijn „schouder afneemt allen arbeid die hem door den streng commer„cieelen aard ervan te veel zou kunnen hinderen en hem te veel „tot koopman zou maken, om op den duur niet schadelijk te zijn „voor zijn artistieke en aesthetische aspiraties. Deze splitsing in „de leiding van het werk in een meer architectonische die den „architect toekomt en eene meer technisch-commercieel admi„nistratieve, die bij den aannemer ressorteert en die beide den „geheelen mensch vragen, is vooral in de tegenwoordige maat„schappelijke verhoudingen, waarbij in een minimum van tijd „een maximum van werk wordt vereischt alleszins gerechtvaar„digd en op haar plaats".

Spr. meent dat hier de verhouding zeer juist geschetst is. Maar in dat stelsel past dan ook *niet* de partiëele aanbesteding. Dan zou de onderlinge verhouding zijn verbroken en de werkzaamheden in zijn vollen omvang zijn gebracht op de schouders van *een* man.

Nu is hetgeen hier geciteerd werd genomen uit het rapport van een architect, welke echter krachtens zijn eindconclusie tot de overtuiging kwam, dat:

„duidelijk is gebleken, dat partiëele aanbesteding, met behoud overigens van alle bestaande verhoudingen, op aanbestedingsgebied, in geenen deele verbetering van het aanbestedingswezen kan brengen."

Zien wij echter de meening van een ander architect, van iemand, die ten opzichte der partiëele aanbesteding een ander standpunt inneemt.

Toch, wanneer men deze vraagt, hoe hij, uitsluitend bezien van het standpunt van den architect — en op dat standpunt plaatsen wij ons op dit oogenblik — over partiëele besteding denkt dan acht ook hij deze uit den booze.

Doch geven wij hem liever zelf het woord.

Hij zegt: „Indien men zich plaatst op het standpunt van den „architect individueel, dan meen ik dat bijna onvoorwaardelijk „kan worden toegegeven, dat partiëele besteding uit den booze „is. Immers zijn arbeid vermeerdert aanzienlijk. Misschien zal „hij niet zooveel werk kunnen uitvoeren als bij gewone aanbe„steding, en zijne inkomsten zullen dalen. Daaraan moge door „hoogere percentage tegemoet gekomen worden, niet waarschijn„lijk is het dat hij daarin voldoende vergoeding vinden kan.

„Zijn verantwoordelijkheid wordt grooter. Met recht toch kan „hij thans een deel van zijn verantwoordelijkheid overdragen „op de schouders van den aannemer, die de uitvoering in haar „geheel op zich genomen heeft, de man die geen zorgen heeft „voor het aesthetisch geheel, noch voor de onderdeelen, maar „die een schakel vormt, tusschen de verschillende elementen, „die voor de uitvoering noodig zijn, en de architect die het geheel „beheert en beheerscht.

„De vraag is zelfs gewettigd of, waar bij partiëele besteding ook „de commercieele zijde van het vak meer op den voorgrond „treden zal, de architect als practisch, theoretisch en aesthetisch, „maar *dan* ook als commercieel hoofd van het werk niet zal over„belast worden, zeer ten nadeele van zijn kunst.

„Onmogelijk kan een mensch *alles* omvatten.

„De tijd heeft in de bouwkunst ingeschakeld, behalve dat degene „wat van huis uit daarin behoort, ook de hygiënische, de vaak „medische eischen, de groote eischen op het gebied der „electri„citeit, verwarming, enz. en waar eertijds de bouwwerken zijn „zorg en toewijding vroegen, zijn thans ook inrichting, meubilee„ring en decoratie aan zijn zorgen toevertrouwd.

„Dit moge schoon zijn, toch valt niet te ontkennen dat aan alles „een grens is.

„Van het *standpunt van den architect als zoodanig, zou daarom „partiëele besteding als ongewenscht moeten worden beschouwd."*

Tot zoover dit rapport. Beide rapporten komen dus in zooverre overeen, dat, — bezien van het standpunt van den architect — de partiëele besteding niet gewenscht is, doch integendeel de arbeid van den architect op bedenkelijke wijze zal vergrooten. En nu is, bij de beschouwing van wat de architect bij het stelsel der gesplitste bestekken zal hebben te doen, nog een punt over het hoofd gezien, of althans niet geheel naar voren gehaald. Spr. bedoelt de quaesties, welke zich tusschen de verschillende vakpatroons onderling zullen kunnen voordoen, en over al welke quaesties de architect zal hebben te beslissen. En daarvoor denke men inderdaad niet gering.

Wil men daaromtrent een paar stemmen van menschen, die daarvan iets kunnen weten? Nemen wij daartoe allereerst een rapport van iemand, die als voorstander van het stelsel van partiëele besteding zich doet kennen. Wij vinden daarin het volgende:

„Men kan voorkomen, dat de tijdsopvolging der werkzaamheden „aanleiding geeft tot moeilijkheden, door in de bestekken deug„delijke aanwijzingen te geven omtrent de tijdstippen van aan„vang en voltooiing en door aan elk volgend ambacht de ver„plichting op te leggen het werk van zijn voorganger òf onbe„schadigd te laten òf te herstellen.

„Dat voorafgaand werk wordt daarbij als *aan alle eischen vol„doend* aangemerkt, behalve in geval van weerspraak, gevolgd „door onderzoek."

Wij zien hieruit, dat zelfs een groot voorstander van het stelsel der partiëele aanbesteding voorziet, dat moeilijkheden zullen ontstaan tusschen de verschillende vakpatroons.

Of het voorschrift „het werk van zijn voorganger onbeschadigd te laten of te herstellen", voldoende zal zijn om moeilijkheden te voorkomen of niet juist daardoor de moeilijkheden zullen worden uitgelokt, laat ik aan uw oordeel over. Het kan wel gebeuren, dat de opvolgende vakpatroon beweerde dat de beschadiging niet door hem, doch reeds door den voorganger zelven was aangebracht.

Terecht leert ons een ander rapport, dat moeilijkheden zullen zijn te duchten.

Wij lezen daar: „Het splitsen van een werk in even zooveel „onderdeelen, elk een afzonderlijk contract met een ander con„tractant-aannemer vormend, moet, of zal althans zeer dikwijls „onderling botsing geven tusschen de onder-aannemers, wan„neer het deel van het door den een aangenomen werk samenvalt „met, of grijpt in dat van den anderen contractant.

„Schier onmogelijk is het, de daaruit te verwachten conflicten te „voorkomen. En vermits bij die partiëele aanbestedingen, elk „aannemer van het door hem aangenomen gedeelte rechtstreeks „als contractant jegens den aanbesteder van het geheele werk „als zoodanig is verbonden, zal onvermijdelijk elk conflict, dat „met een dier aannemers tusschen hem en den aanbesteder ont„staat, van invloed zijn, en wel van zeer nadeeligen op hen, die „als onderaannemer andere onderdeelen van het werk hebben „aangenomen. De eene strijd doet meerdere ontstaan.

„Zoo b.v. zal, wanneer een dier contractanten bij partiëele aan„bestedingen met de tijdige voltooiing en aflevering van het door „hem aangenomen onderdeel in gebreke is, daardoor van zelf „het andere werk niet op tijd kunnen worden voltooid en afge„leverd. Onmogelijk zal het echter zijn in zoodanig geval met „juistheid na te gaan van welken invloed de vertraging van het „door den eenen contractant aangenomen onderdeel van het „werk is geweest op het door den anderen contractant aange„nomen onderdeel van dat zelfde werk. Denkt men zich voorts „het geval van faillissement van een dier contractanten, staking „of uitsluiting in een bepaald vak, en zooveel andere niet vooraf „te voorziene gevallen, dan verklaart het zich, waarom men als „regel heeft aangenomen, één contractant, één bestek, één aan„besteder . . . . ." enz.

Inderdaad ieder die bekend is hoe de dingen in de werkelijkheid zijn en zich gedragen, weet bij ervaring, dat het hebben van zooveel volkomen onafhankelijk van elkander werkende vakpatroons, tot moeilijkheden aanleiding *moet* geven, moeilijkheden, welke steeds weder opnieuw de aandacht van den architect zullen eischen. Een arbeid, ondankbaar en vervelend, doch een arbeid, welke hij, met het oog op de groote belangen welke voor den aanbesteder daarmede gemoeid zijn, niet aan anderen kan overlaten.

Of bij dat alles de behandeling van de hoofdzaak, de behartiging der aesthetische belangen, de bevordering der kunst, der architectuur in het bizonder daarbij zullen zijn gebaat, moet aanleiding geven tot ernstiger twijfel!

Thans de verschillende overwegingen samenvattend, komt spr. tot de volgende conclusies:

1e. Waar niet gebleken is dat, in het algemeen genomen — de finantieele draagkracht van den aannemer minder groot is dan van den aanbesteder, wordt de noodzakelijkheid van het stelsel der partiëele besteding op *dien* grond ontkend.

2e. Het is gewenscht dat de Directie, waar het betreft de uitvoering van werken van hooger artistieke beteekenis of belangrijker constructie, vrij zij in de keuze van den vakpatroon welke met de uitvoering dier werken zal worden belast.

De wenschelijkheid treedt minder op den voorgrond bij werken van dagelijks voorkomenden aard.

3e. Het belang der ambachten en vakken brengt mede dat degene, welke als vakpatroon optreedt, ook de kennis bezitte voor de beoefening van dat vak noodig en zich met liefde aan dat vak wijde.

Ook bij het stelsel van aanbesteding in massa geschiedt echter de uitvoering der werkzaamheden, tot de verschillende vakken behoorende, niet door den hoofd-aannemer als zoodanig, doch door de vakpatroons.

Vervanging van het stelsel der aanbesteding in massa door de partiëele aanbesteding kan dan ook op dien grond niet noodzakelijk worden geacht.

4e. Noch de belangen van aannemer of onder-aannemer, noch van aanbesteder of Directie eischen invoering van het stelsel der partiëele besteding of worden door dat stelsel gebaat.

5e. Gevreesd mag worden dat door invoering der partiëele aanbesteding, tal van conflicten zullen rijzen, waarvan moeilijkheden in de uitvoering en vertraging in de oplevering het gevolg zullen zijn.

Waar dus de noodzakelijkheid van invoering der partiëele besteding niet is gebleken wel daarentegen van de toepassing daarvan moeilijkheden worden gevreesd waar overigens wenschelijk geachte verbeteringen ook kunnen worden verkregen bij het stelsel der aanbesteding in massa, *moet invoering der partiëele besteding worden ontraden.*

Spr. zegt hiermede te zijn gekomen aan het eind van zijn taak. Aan de opdracht, de voor- en nadeelen, verbonden aan het stelsel der partiëele besteding met de vergadering te bezien, ten einde als leiddraad bij het aanstaande debat te kunnen dienen, heeft spr. naar zijn beste weten voldaan. Toch, waar het resultaat, slechts negatief was, zou spr. gaarne nog iets verder willen gaan.

Want wanneer wij het onderwerp, dat ons heden avond bezig houdt, iets breeder opvatten en ons de vraag stellen, of dan inderdaad het stelsel der aanbesteding, zooals wij dit thans kennen, aan *alle eischen* beantwoordt, dan kan die vraag niet bevestigend worden beantwoord. En niemand uwer zal dat doen.

Tot op zekere hoogte ligt dat in het stelsel, maar meer nog in de toepassing en vooral in de personen.

Het stelsel van aanbesteding, dat wil zeggen: *het stelsel waarbij men aan iemand opdraagt de uitvoering van bepaalde en duidelijk omschreven werken voor een vooraf overeengekomen bedrag*, behoeft geen bezwaren te ondervinden. Integendeel, in dit stelsel zit veel wat is aan te bevelen. Het prikkelt de energie, het verhoogt den lust tot arbeid. Het doet zoeken naar nieuwe wegen, nieuwe en betere middelen van uitvoering, en als zoodanig kan het niet anders dan strekken tot verhooging, verbetering van het bedrijf.

Maar naast dit stelsel van aanbesteding zien wij al spoedig een andere omstandigheid zich voordoen. De aanbesteder wil niet alleen het werk doen uitvoeren voor een vooraf vastgestelden prijs, hij wil dat ook gedaan hebben voor den *laagsten* prijs. En daartoe zoekt hij den weg der concurrentie.

(Wordt vervolgd.)

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS.

Verleden jaar heeft het Royal Institute zijn organisatie gewijzigd, en in het begin van April 1910 heeft de koning van Engeland dit lichaam een „supplemental charter" verleend, waardoor de nieuwe „by-laws" kracht van wet hebben verkregen.

Er is een nieuwe soort van leden ingesteld „licentiates of the R. I. B. A." geheeten. Ieder practiseerend architect van goeden naam, die den leeftijd van 30 jaar bereikt heeft en die òf vijf jaar als patroon de practijk onafgebroken heeft uitgeoefend, of tien achtereenvolgende jaren met de practijk of de studie der bouwkunst zich heeft beziggehouden, kan „licentiate" worden.

Deze „licentiates" behoeven geen examen af te leggen, of zich aan ballotage te onderwerpen, doch het bestuur van het Institute beslist, of zij worden aangenomen. De aanmelding kan slechts geschieden tusschen 23 Maart 1910 en 23 Maart 1911. Tot 31 December 1920 kan ieder „licentiate", die voldoet aan de vereischten voor de „fellows" gesteld, als zoodanig worden benoemd, mits hij aan een onderzoek naar zijn bekwaamheden door het bestuur van het Institute voldoet.

De „licentiate" betaalt als contributie *f* 12 per jaar. Hij heeft daarvoor het recht L. R. I. B. A. achter zijn naam te zetten, hij ontvangt de werken van het Institute en heeft toegang tot de vergaderingen, voor zoover ze openbaar zijn.

De bedoeling van het Institute is, om zooveel mogelijk beoefenaars der bouwkunst in zijn organisatie op te nemen, ten einde de regelen, welke het vastgesteld heeft, zoo algemeen als kan, te doen erkennen, en van het Institute meer dan voorheen een *vakbond* te maken.

De „licentiate" moet de volgende verklaring teekenen: „De ondergeteekende, die als licentiate van het „Royal Institute of British Architects" benoemd is, verklaart hierbij, dat hij . . . . jaren in de bouwkunst werkzaam is, dat hij . . . . jaren oud is, en dat hij geen ander beroep dan dat van architect uitoefent. Hij belooft en verbindt zich, geen kortingen hoe ook genaamd te zullen genieten en geen onbehoorlijke of onwettige giften, van welken aard die zijn, te zullen geven of ontvangen wanneer hij bouwwerken uitvoert, of bij die uitvoering als ondergeschikte betrokken is. Hij belooft dat hij nimmer belang zal hebben bij eenige aanneming of levering betrekkelijk de genoemde werken. Hij belooft, geen deel te zullen nemen aan eenige prijsvraag, welke door het Bestuur van het „Institute" wordt afgekeurd. Eindelijk verklaard hij, het „Charter" (Statuten) en de „By-laws" (Reglementen) van het Institute wel te kennen, zich daardoor gebonden te achten en zich er aan te onderwerpen, alsook alle daarin te maken veranderingen te zullen erkennen, zoolang hij tot het Institute behoort;

voorts belooft hij, door alle wettige middelen, zooveel in zijn macht staat, de belangen van het gezegde „Institute" te zullen voorstaan."
Het „Charter" zegt: „Een licentiate zal geen lid van het „Institute" zijn, geen recht hebben op de eigendommen van het „Institute", en geen stemrecht uitoefenen. Op huishoudelijke vergaderingen heeft hij geen toegang".
Dus telt het „Institute" nu vier soorten van leden, namelijk: „fellows", „associates", „honorary associates" en „licentiates". De „fellows" worden gekozen uit de „associates", die een examen moeten hebben gedaan, of uit de „licentiates", welke aan de door het bestuur te stellen voorwaarden voldoen. De „honorary associates" zijn kunstlievende leden, en mogen de bouwkunst niet beoefenen.
Blijkbaar is het de bedoeling tot „licentiates" die oudere architecten te benoemen, welke bekwame vakbeoefenaars zijn, doch die niet aan het examen voor „associate" zouden kunnen voldoen.
De strafbepalingen op het overtreden der door het „Institute" vastgestelde regelen van eer zijn verscherpt. Als het bestuur voortaan iemand schorst of van zijn lidmaatschap vervallen verklaart, dan kan het zijn besluit in de dagbladen zijner keuze openbaar maken.
Daar „licentiates" slechts gedurende het thans loopende jaar kunnen worden aangenomen en zij na 1920 niet meer tot „fellow" kunnen worden gekozen, is voorkomen, dat de nu geschapen nieuwe categorie van leden een blijvend karakter zou hebben. Men wil blijkbaar alleen de thans levende architecten in de gelegenheid stellen, nog op gevorderden leeftijd „fellow" te kunnen worden, zonder eerst het examen voor „associate" te hebben afgelegd. Doch in de toekomst moet weder de gewone weg worden bewandeld.
Eigenaardig is het, dat de „Privy Council", die Koning Edward moest voorlichten, geweigerd heeft de bepaling van het nieuwe artikel 24 goed te keuren, welke de leden verplichtte, op straffe van vervallenverklaring, zich aan een openbaar gemaakt besluit van het bestuur te onderwerpen.
Die bepaling was inderdaad zeer kras, daar zelfs geen beroep op een vergadering van „fellows" openstond. In het vrijheidlievende Engeland zou men een dergelijke autocratische regeling zeker niet gezocht hebben. Dat de leden haar goedkeurden, pleit wel voor het groote vertrouwen, dat zij in het bestuur stellen.

W.

DE GASTHUISTOREN TE ZALT-BOMMEL. Teekening van G. DE HOOG HZN.

DE GASTHUISTOREN TE ZALT-BOMMEL.

Bijgaande schets, door mij geteekend van uit een tuin achter een der huizen in de Gasthuisstraat, geeft een aardig kijkje op de z. g. n. Gasthuis- of kleine toren van Zalt-Bommel. Van uit dezen tuin gezien is de omgeving geheel in overeenstemming met het karakteristiek Hollandsche

torentje en geeft een bijna ongeschonden stadsgezicht uit de XVIe eeuw te genieten.
De toren, XVe eeuw, in plattegrond een kwadraat, groot buitenwerks 4.60 M. met aan de noordzijde een uitgebouwden traptoren, is geheel van roode baksteen opgetrokken met spaarzaam gebruik van natuursteen. De spits, XVIe eeuw, is geheel met lood bekleed.
De toren bezit een uurwerk met daaraan verbonden ruitertjes en een carillon van 29 klokken, die meerendeels door Hemony, in het midden der XVIIe eeuw, zijn gegoten.
In 1843 heeft men een nieuwe baksteengevel, met pilasters en pinakels, tegen de westzijde van den toren aangebouwd, over een breedte van 11.30 M., zijnde de breedte van den toren met inbegrip van den traptoren en een aan de zuidzijde van den toren zich bevindende gang. Met dezen aangeplakten gevel heeft men, van het overigens zoo schilderachtig geheel, veel bedorven en het is wel betreurenswaardig dat deze ontsiering heeft plaats gehad.
Achter den toren bevindt zich nog het kerkje, dat niet tegen den toren, doch waarvan de westelijke gevel op 7 M. afstand daarvan, is opgetrokken. De ruimte daartusschen is tegenwoordig tot ijsbergplaats in gebruik.
De kerk is éénbeukig, breed binnenwerks 9.40 M. en lang 22.20 M., heeft 4 traveeën en is aan de oostzijde gesloten door drie zijden van een zeshoek. Zij heeft een XVIe eeuwsch houten tongewelf, in doorsnede een gedrukten spitsboog, met geprofileerde gordingen en schinkels, balken op karbeels en eenvoudig gestoken sloffen. Op de kruising van gordingen en schinkels zijn gesneden rosetten aangebracht.
De kerk, sedert 1845 bij het daarnaast gelegen gasthuis getrokken en voor ziekenzalen ingericht, is door een tusschenzoldering in twee verdiepingen verdeeld. De oorspronkelijke vensters zijn verwijderd en vervangen door, in elke travee, twee boven elkaar geplaatste rondboogvensters.
Van buiten geheel verknoeid, met cement besmeerd en door een later aangebracht pannendak gedekt, doen deze vormlooze restes niet denken aan een voormalige kapel.

G. DE HOOG HZN.

HET MAKEN VAN STOFVRIJE WEGEN EN DE AANLEG VAN DE STEENSLAGVERHARDING IN DE AVENUE LOUISE TE BRUSSEL.

Het stofbestrijdingsvraagstuk mag ook voor ons land met zijn vele drukbereden grint- en steenslagwegen, van groote beteekenis geacht worden. Kunnen we nog wel niet op een stofplaag als die, waardoor de Rivièra geteisterd wordt, wijzen: bij langdurige droogte is ook in de nabijheid van onze groote steden en langs buitenwegen met druk verkeer menig zitje bedorven en voor vele woningen een ventilatie door openstaande deuren en ramen vrijwel onmogelijk gemaakt door de enorme stofwolken, die het passeeren van automobielen meestal met zich meebrengt en die bij bepaalde windrichting tegen de huizen opdwarrelen en zelfs door de kleinste openingen naar binnen dringen.
Geen wonder dan ook dat eenerzijds de automobielen met anti-publieke gevoelens werden nagezien en anderzijds middelen werden verzonnen om in het belang der zindelijkheid en hygiëne het stof op de wegen zooveel mogelijk te beperken.
Aangezien de wegen moeten worden ingericht naar de eischen die door het verkeer daaraan gesteld worden, trachtte men maatregelen te nemen om de stofplaag zooveel mogelijk te verminderen. Het eenvoudigste middel leek wel het besproeien der oppervlakte met water. Men heeft dit ook reeds lang toegepast en ziet het nog dagelijks toepassen. Op steenslagwegen — en die zijn in dit artikel voornamelijk bedoeld — heeft een besproeiïng echter door het, tengevolge van de tonronde, afstroomende water een slechte uitwerking en een besproeiïng met water een zeer tijdelijk resultaat.
Men kwam toen op de gedachte in het water vaste stoffen op te lossen opdat het niet zoo gauw zou verdampen of wel met het doel om de stoffen zelf door middel van het water op den weg te brengen. Deze wijze van stofbevrijding heeft langen tijd grooten opgang gemaakt en aan verschillende uitvindingen bekendheid gegeven. Men heeft zoowel zoutoplossingen, olieachtige mengels als bituminenze verdunningen toegepast en onder verschillende benamingen als Westrumiet, Barniet, Stop Dust, enz. in den handel gebracht. Hoewel deze behandeling aanvankelijk heel mooie resultaten geeft, bleek ze toch op den duur niet te voldoen en wel voornamelijk omdat ze telkens herhaald moet worden.
Men is toen op het denkbeeld gekomen de wegen te teren, en zooals onlangs nog uit de ervaringen, door een gemeente-architect in deze kolommen neergeschreven, bleek, is met deze behandeling ook succes te boeken en wel vooral omdat ze de deklaag behalve stofvrij ook waterdicht maakt en daardoor voor inweeking vrijwaart.
Het behoeft echter wel geen betoog dat al deze bewerkingen der oppervlakte slechts een tijdelijk resultaat kunnen hebben. In de eerste plaats omdat de stofbestrijdende eigenschap van het middel slechts van korten duur is en in de tweede plaats omdat de weg aan voortdurende slijtage onderhevig is en de beschermende laag dus spoedig beschadigd of afgesleten zal zijn. Door de mededeelingen der afgevaardigden van de verschillende landen, die vertegenwoordigd waren op het eerste internationale Wegencongres, dat in 1908 te Parijs is gehouden, is men daar dan ook reeds tot de conclusie gekomen, dat oppervlakte-behandelingen slechts een tijdelijke uitwerking hebben en voor blijvend resultaat telkens herhaald moeten worden.
Toen is uit Amerika en Engeland een werkwijze tot ons gekomen, waarvan, te oordeelen naar de resultaten die

daarmede tot nu reeds bereikt zijn, een groot succes te verwachten is. Volgens deze methode wordt het stofwerend middel — men neemt daarvoor een mengsel van teer en asfalt — vóór de verwerking door het op te brengen verhardingsmateriaal gemengd en wel zoodanig, dat als het ware elk stukje steenslag met het middel omkorst is. Hierdoor wordt bereikt dat het stofbindend middel door de geheele dikte der deklaag zit en dus niet tegelijk met de afslijting van den weg verdwijnt. In ons land zijn hier en daar Arnhem en Rotterdam ook reeds van deze wegen aangelegd en met den naam „teermacadam" gedoopt. Men volgt bij dezen aanleg nog verschillende werkwijzen, volgens de methode-Aeberli wordt de omkorste steenslag vóór de verwerking geruimen tijd aan de lucht blootgesteld, door anderen wordt hij echter wat verwerkt. Bovendien gebruiken sommigen zand bij de inwalsing en zelfs reeds bij de omkorsting en anderen weer volstrekt geen zand bij den geheelen aanleg of alleen tot afdekking en vulling der poriën van de oppervlakte. Water kan echter uit den aard der zaak bij het inwalsen van geteerden steenslag, in tegenstelling met het gewone materiaal dat zulke groote hoeveelheden bij de verwerking vraagt, niet gebruikt worden. Het is te voorzien dat de aanleg van wegen van geprepareerden steenslag vooral voor de automobielbanen en drukke stadswegen als singels en boulevards, een groote toekomst heeft. Door het vele vuil, dat op de wegen gebracht wordt en de slijtage is het wel niet mogelijk een volkomen stofvrijen weg te houden, maar volgens de verkregen resultaten met geprepareerd materiaal is een deklaag hiervan bijna even stofvrij als een veel duurdere asfaltweg.

Over den aard van het stofwerend middel zijn nog te weinig ervaringen opgedaan om het te kunnen analyseeren en een chemische verhouding te kunnen vaststellen voor het beste middel. Wel is ondervonden dat de uitwerking van verschillende middelen nogal uiteenliep en b.v. de gewone teer niet voldoende verhardt en niet bindend genoeg is en dientengevolge met een asfaltprodukt vermengd moet worden, want indien bij den aanleg van de deklaag geen zand wordt toegepast, heeft het stofwerend middel tevens een belangrijke functie als construeerend middel in den weg te vervullen. In Engeland gebruikt men een middel dat „Tarmae" genoemd wordt en in Brussel zag ik onlangs „Tarafirma, extra dik" verwerken, beide middelen hebben bewezen in de praktijk goed te voldoen.

Op ruime schaal worden op het oogenblik te Brussel deklagen van de hierboven bedoelde constructie aangelegd en wel inzonderheid op de oude nieuwe toegangswegen die naar de Wereldtentoonstelling leiden. Op een van deze, die door het Bois de la Cambre loopt, zag ik een dergelijke beharding op een ouden steenslagweg aanbrengen. Bij het vernieuwen van een versleten steenslag deklaag heeft men met verschillende bezwaren te kampen ingeval de oude deklaag blijft liggen en de nieuwe hierover zonder eenige tusschenbewerking overheen gewalst wordt. In de eerste plaats is de oude weg ongelijk afgesleten, zoodat de nieuwe deklaag niet van gelijke dikte gespreid kan worden, tweedens is het niet wenschelijk het versleten materiaal onder de nieuwe verharding te houden en ten slotte is de aanhechting van nieuw aan oud werk zeer ongunstig. Om deze bezwaren op te heffen gaat men in den laatsten tijd de oude deklaag met speciaal daarvoor ingerichte ploegen, die in uitwerking eigenlijk meer op een egge dan wel op een ploeg gelijken, losploegen over een diepte van ± 6 c.M. Het loskomende materiaal wordt aan den kant van den weg gebracht en gehord, de grove stukken worden weer gebruikt, b. v. om den weg eerst weer onder behoorlijk profiel te brengen en het versletene, dat door de hor gaat, wordt weggevoerd. Over dezen aldus losgeploegden en gelijkgemaakten ouden weg wordt dan de nieuwe verharding gespreid en gewalst. Dit losploegen werd ook in ons land, — o. a. op den Rijksweg tusschen Gennep en Mook — reeds meermalen met succes gedaan. Voor de deklaag werd op den bovengenoemden weg te Brussel eerst een ± 10 c.M. dikke laag geprepareerden steenslag van 5—7 c.M. kantzijde en hierover een dunner laag fijne steenslag, eveneens gekeerd en zonder toepassing van zand of water, ingewalst.

Een zeer soliede wegconstructie zag ik daar tegelijkertijd in de Avenue Louise in uitvoering en door de groote interesse voor ons land is ze m.i. een nadere beschouwing en beschrijving waard. De Avenue Louise, vooral bij zomerdag een zeer drukke verkeersweg voor allerlei voertuigen tusschen Brussel en het Bois de la Cambre en dezen zomer speciaal tusschen de stad en de tentoonstelling, heeft in het midden een ± 10 Meter breeden weg voor rijtuigen en automobielen, deze middenweg wordt aan weerskanten ingesloten door verhoogde met fijne grintverharding bedekte en ± 5 M. breede promenoirs, waarop een mooie en lommerrijke beplanting staat. Buiten deze promenoirs zijn ± 8 M. breede rijwegen met keien bestraat voor de electrische trams en zwaardere voertuigen en tusschen deze keibestratingen en de huizen ligt nog een verhoogd trottoir van ± 3 M. breedte zoodat de geheele breedte der Avenue meer dan 40 M. bedraagt. Op den bovengenoemden middenweg was men nu dezer dagen bezig een nieuwe verharding te leggen en waar België het land van de porfier is, is natuurlijk daar dit materiaal, in tegenstelling met in ons land waar bazaltslag plaatselijk zelfs goedkooper is dan porfier, het aangewezen materiaal voor wegverharding en naar den aanleg in de Avenue Louise te oordeelen wordt er ook niet zuinig mee omgesprongen.

De grondslag bestond daar ter plaatse, zooals mij uit de ontgraving voor den aanleg bleek, uit zwaren kleigrond. Deze werd ongeveer onder het profiel van het toekomstig bovenvlak gebracht en allereerst bedekt met een ongeveer 8 c.M. dikke laag van kolensintels. In deze laag sintels werden op de wijze waarop onze oude straten van veldkeien zijn aangelegd zware porfierstukken gezet, meest afval van onregelmatigen, onbehakten en schilferachtigen vorm en ter grootte van ± 40 × 25 × 10 c.M. zoodat deze op kant gezet een ongeveer 25 c.M. dikke fundeeringslaag vormden. Het onregelmatige bovenvlak van deze laag werd met kleinere porfierstukken aangevuld en gelijk gemaakt. Hierover kwam dan de eigenlijke deklaag, die in twee tempo's en lagen werd ingewalst.

De eerste laag bestond uit geprepareerden porfiersteenslag van 5—7 c.M. kantzijde en was ± 10 c.M. dik, deze werd nauwkeurig onder profiel gebracht en gedeeltelijk ingewalst. Tot afdekking werd dan de tweede laag van denzelfden steenslag, doch zeer fijn van korrel (± 1 c.M. kantzijde), gespreid en daarna de geheele deklaag zorgvuldig ingewalst. De bovenkant van de deklaag kwam na de bewerking overeen met den bovenkant der vooraf aan weerskanten gestelde steenen goten, die tevens kantsteenen van de verhoogde promenoirs op regelmatige afstanden aangebrachte putten, weer in verbinding stonden met de rioleering en zoodoende voor den waterafvoer van den rijweg zorgden.

De omkorsting van den steenslag geschiedde machinaal. Bij de opslagplaats stond een machine, die den steenslag op dezelfde wijze als waarop een baggermolen zand ophaalt, tot zich nam, droogde en daarna in het verwarmde stofwerend middel dompelde. Na deze bewerking werd de steenslag uit en door de machine in kipkarren gestort en over draagbaar spoor naar de plaats van verwerking vervoerd.

Uit bovenstaande beschrijving is reeds voldoende op te maken dat de onderwerpelijke weg hoogst *soliede* geconstrueerd werd en uit de verkregen resultaten mocht ik constateeren dat ook een bizonder *mooie* weg werd opgeleverd. Doordat het bindmiddel in voldoende mate was toegepast en verhardde, was, door de verwerking van den fijnen steenslag aan de oppervlakte, een deklaag verkregen, die verschillende voordeelen boven de oude steenslagverharding en boven den basaltweg heeft. Omtrent het vrijblijven van stof zal men dezen zomer en in de komende jaren pas een oordeel kunnen vellen, maar te oordeelen naar de Avenue Emile De Mot, den nieuw aangelegden verbindingsweg van de Avenue Louise naar den hoofdingang der wereldtentoonstelling, die ook op dezelfde wijze geconstrueerd en reeds voltooid was, is het vooruitzicht zeer gunstig.

Gennep, April, 1910. B. J. KERKHOF.

VAN DE NIEUWE DUITSCHE RIJKSWET TOT HET WAARBORGEN VAN VORDERINGEN VOOR LEVERANTIËN TEN BEHOEVE VAN BOUWWERKEN.

Vervolg en slot van blz. 163.

Uit de „Deutsche Bauzeitung"

door den Reg. Architect K. GOLDSCHMIDT te Berlijn.

I. DE INVLOED VAN DE WET OP HET BEDRIJF VAN DEN ARCHITECT.

Hoewel niet bedoeld, zal van deze paragraaf het gevolg zijn, dat men de kleine ondernemers, die van de hand in den tand leven, zooveel mogelijk gaat vermijden. Men zal onder alle omstandigheden de financieel sterkere verkiezen, daar zij meer waarborg tegen het Damocles zwaard der grove nalatigheid bieden. Dus is ook deze paragraaf juist geschikt de plutocratische werking der wet te versterken. Het is mogelijk, dat de rechtspraak het begrip van grove nalatigheid zoo zal opvatten, dat het gevaar bij het toelaten van onbemiddelde aannemers beperkt wordt, maar dan wordt ook de bescherming der schuldeischers wezenlijk geringer.

Nu kunnen zich ongetwijfeld de geldschieters — eigenaar van het bouwwerk en architect — aan het gevaar, dat voor hen uit grove nalatigheid kan ontstaan, volkomen onttrekken, als de eerste het geld voor den bouw aan een „Treuhänder" ter uitbetaling geeft. Zulk een wordt door het „Bauschöffenamt" benoemd en neemt dan eo ipso de geheele verantwoordelijkheid over. Of echter de inrichting der „Treuhänder" in de practijk voldoen zal, niet te duur zal zijn en of de eigenaar van het bouwwerk onder alle omstandigheden er van afzien zal om over het geld van den bouw te beschikken, iets dat de invoering der „Treuhänders" in zich sluit, staat te bezien en is vooruit niet te beoordeelen. In ieder geval zullen deze regelen er toe dienen den architect, die den bouw leidt duidelijk te maken, dat hij eene overname der verantwoording, de grove nalatigheid betreffende, afwendt. Hij zal het zooveel mogelijk daarheen leiden, dat een bouwondernemer, die met hypotheek werkt, zich van een „Treuhänder" bedient, die alleen de verantwoording op zich neemt, dat het bouwgeld steeds in de juiste handen overgaat. Ten slotte wil ik nog vermelden, dat het voor den architect niet raadzaam schijnt, een bouw als „Generalunternehmer" over te nemen, wanneer de bouwondernemer de middelen tot den bouw van een geldschieter bekomt. De betalingen, die de bouwondernemer dan op hem overdraagt, zijn dan aan gelijke bepalingen onderhevig als het „bouwgeld," dus wordt hem de vrije beschikking over het hem toekomende geld geheel onttrokken.

II. HET BOUWBOEK *) door Mr. Dr. Ernst Hagelberg te Berlijn.

Het eerste hoofdstuk van de wet tot het waarborgen van vorderingen ten behoeve van bouwwerken, is den 21sten Juni 1909 in werking getreden.

Het legt drie verplichtingen op:

De plicht van den met hypotheek gelden bouwende, om met dit geld te voldoen hen die hebben gearbeid aan het tot stand komen van het bouwwerk.

De plicht van den leider van het bouwwerk om op het bouwwerk duidelijk te annonceeren, beroep, naam en woonplaats van den eigenaar en van de betrokken aannemers en ten slotte de plicht tot het houden van een „Bouwboek".

Deze laatste verplichting zal in dit hoofdstuk nader behandeld worden.

Zij heeft ten doel, een duidelijk overzicht te geven

*) Van de hand van den schrijver van dit hoofdstuk is te Berlijn bij den uitgever Franz Vahlen verschenen een verklarende uitgave met inleiding enz. prijs Mk. 1.50.

van de finantieele positie van den bouwondernemer en in het bijzonder om rekenschap te geven van de wijze waarop het voor den bouw bestemde geld is uitgegeven.

Wie is tot houden van een „Bouwboek" verplicht?

De wet zegt: „Hij die een nieuwbouw onderneemt, en daartoe geld in den vorm van hypotheek opneemt, en hij die als bouwondernemer optreedt".

Bij herbouw bestaat de verplichting slechts voor deze eerste groep.

Er moet dus bepaald worden, wat „Nieuw-" en wat „Herbouw" is.

Het begrip nieuwbouw wordt in de wet op de volgende wijze vastgelegd:

Onder nieuwbouw wordt verstaan het oprichten van een gebouw op een stuk grond waarop tijdens het uitreiken van de bouwvergunning geen herbouw plaats vindt, of ingenomen wordt door zeer ongeschikte bouwwerken of wel door een gebouw, dat ten behoeve van den nieuwbouw wordt afgebroken.

Wat onder verbouwing te verstaan is, wordt niet nader toegelicht. Bedoeld wordt een bestaand gebouw in meerdere of mindere mate vernieuwd; onder nieuwbouw verstaat men het van den grond af op nieuw bouwen en wel een volledig gebouw, niet een ijskelder of dergelijk werk.

Onder verbouwen verstaat men niet het maken van een uitbouw of het verrichten van herstellingswerken. Een nieuwbouw sluit echter niet het gebruik van nieuwe materialen in zich, ook is de grootte van het bouwwerk niet van invloed, wel moet het gebouw onafhankelijk van andere gebouwen tot een of ander doel gebruikt kunnen worden. Wordt aan een bestaand gebouw een zijvleugel toegevoegd, dan geldt dit voor de wet niet als nieuwbouw.

Wel als op het stuk grond achter een woonhuis, een schouwburg of een fabrieksgebouw wordt opgericht en als deze bouwwerken niet zijn toevoegsels aan het bestaande gebouw. Twijfelachtige gevallen kunnen ontstaan, als dit achter een perceel liggend stuk grond aan een paralelstraat ligt, omdat in zulk een geval aan de in de wet genoemde hoofdvereischten voor het begrip nieuwbouw niet voldaan wordt.

Inderdaad vormt dan dit gedeelte van het perceel en niet het geheele perceel het stuk grond voor den bouw, al hebben voor- en achter-gedeelte te zamen ook een zelfde perceelnummer.

Eene wijziging in het perceelnummer wordt eerst noodig als het tweede gedeelte van de wet van kracht wordt, dat de bouwaanteekening voorschrijft, de bouwhypotheek met de zakelijke borgstelling bevat en waardoor de volgorde der hypotheken geregeld wordt en een bouwaanteekening wordt ingevoerd. Ondergeschikte bouwwerken, die op het stuk grond voor den nieuwbouw bestemd mogen voorkomen zijn: schuren, stallen enz.

Volgens de wet doet het niet ter zake hoe lang het stuk grond onbebouwd was en voor welk doel de nieuwbouw moet dienen.

Tot het aanleggen en bijhouden van een „Bouwboek" is verplicht hij, die de oprichting van een nieuw gebouw of hij, die een verbouwing uitvoert.

In den regel zal hij eigenaar van den grond zijn. Voert een pachter of hij die de grond in vruchtgebruik heeft den nieuwbouw uit, dan zijn deze, en niet de grondeigenaar, de uitvoerders van den nieuwbouw. Als een bouwmeester de uitvoering van een nieuw- of verbouw in „entre-prise générale" van den eigenaar aanneemt, dan wordt hij, in den zin der wet, tot het aanleggen en bijhouden van het „Bouwboek" verplicht. Daarentegen heeft hij, die alleen de leider is der bouwuitvoering deze verplichting niet.

De ondernemer van den nieuwbouw heeft de verplichting alleen als hij bouwondernemer is of als hij, voor den bouw zich door middel van hypotheek het geld verschaft.

Particulieren wier bedrijf het niet is als bouwondernemer op te treden zijn dus alleen verplicht tot het aanleggen en bijhouden van een „Bouwboek" als zij zelf voor den bouw geen geld beschikbaar hebben.

De gelden voor den bouw opgenomen worden kortheidshalve met het woord „Bouwgeld" aangeduid en zijn volgens de wet bedragen, die ter bestrijding van de bouwkosten in den vorm van hypotheek worden opgenomen.

Voor elken nieuwbouw of verbouw moet afzonderlijk boek worden gehouden; mits behoorlijk gescheiden mogen in een zelfde boek verschillende bouwwerken voorkomen. In 6 paragrafen vermeldt de wet hoe of de uitgaven geboekt moeten worden.

Elk persoon, waarmede een dienst- of leveringscontract voor den bouw wordt afgesloten moet onder een apart hoofd worden geboekt. Voor de onderaannemers als: timmerlieden, schilders enz. zoowel als voor de steenleveranciers die direct aan den aannemer leveren, maar ook voor de opzichters, uitvoerders en de knechts in dienst van de onderaannemers en verder niet voor den hypotheekmakelaar en niet voor den verhuurder der steigerwerken.

Bovendien moet geboekt worden de naam van hem die tot het houden van het boek verplicht is, de soort van het hem opgedragen werk of levering en het daarvoor overeengekomen bedrag.

Onder elk hoofd wordt in een kolom geboekt de datums en in een tweede kolom de bedragen van de betalingen hetzij termijn-betalingen of de eindafrekening.

Ook moeten geboekt worden betalingen door den verstrekker van het geld voor den bouw direct aan de crediteuren van den bouwondernemer. Ook schuldelging aan leveranciers door verrekening, in depot geven of kwijtschelding.

Verder een hoofd bestemd voor elk der geldschieters voor den Bouw ook voor dezulken, die niet door hypotheekbewijs, maar door borgtocht, pand of wissel gedekt zijn.

Bovenaan dit hoofd te vermelden de naam van den geldschieter en het bedrag. Ook wat onder dit hoofd geboekt wordt zal in twee kolommen geschieden, een voor de data en een voor de gedane betalingen; wat op

afrekening aan onderaannemers en leveranciers betaald wordt moet geboekt worden, evenzoo wat voor provisie, rente en onkosten betaald is.

Doelmatig is hierbij ook aanteekening te houden van wat in baar geld en wat door middel van verrekening wordt betaald.

Een ander hoofd dient om op te nemen, aanwending en grootte der bedragen die, met het te bebouwen grondstuk als onderpand, opgenomen zijn en niet dienen tot bestrijding der bouwkosten. Verder moet afstand, verpanding en verdere beschikkingen omtrent de verantwoording van het voor den bouw beschikbaar gestelde geld geboekt worden.

Verder moet een hoofd aangelegd worden voor hetgeen de bouwondernemer, b.v. als hij het metselwerk niet aanbesteedt, ten eigen bate aanwendt.

Het boekhouden moet in een der moderne talen en met duidelijke letterteekens geschieden. De bouwondernemer kan zich van een boekhouder bedienen, maar is tot contrôle verplicht.

De verplichting het boek te moeten overleggen is niet uitdrukkelijk uitgesproken, inzage ervan zal echter in het eigen belang van den bouwondernemer zijn als hij crediet vraagt bij onderaannemer of leverancier. Ook de geldschieter zal zich in het contract het recht van inzage der boekhouding verzekeren. Het boek moet 5 jaren lang bewaard blijven.

Verplichtend gesteld is het boekhouden door de strafbepaling van § 6 der wet.

Strafbaarheid treedt eerst in als de tot boekhouden verplichte zijne betalingen gestaakt heeft of als zijn faillissement gerechtelijk aangevraagd is en de bij den bouw betrokken crediteuren zijn benadeeld. In zulke gevallen wordt de tot boekhouden verplichte met gevangenisstraf tot een jaar of met geldstraffen van 3—3000 Mk. gestraft., als hij nagelaten heeft boek te houden, of het boek verduisterd, vernietigd, of het zoo onordelijk bijgehouden heeft, dat een duidelijk overzicht van de wijze waarop het geld besteed is niet meer mogelijk is.

Moge alzoo ieder bouwondernemer in het belang van zijn onbesproken naam en van een ordelijk bedrijf zijne boekhouding met zorg en degelijkheid inrichten.

NATIONALE PRIJSVRAAGREGELEN.

Naar wij vernemen heeft een vergadering van afgevaardigden 4 Mei j.l. plaats gehad en zijn de regelen definitief vastgesteld.

Waar men het er over eens schijnt te zijn, dat het te ver gaat om steeds een algemeene toepassing van deze regelen te eischen en het meer wenscht te beschouwen dat de algemeene strekking dezer regelen als *richtsnoer* zullen dienst doen, blijft niettemin eenige voeling gewenscht met de P. Commissie en is de slotalinea in dien geest gewijzigd.

In het geval b.v. dat een particulier of een vereeniging het uitschrijven van een prijsvraag in handen van een bouwkundige corporatie stelt is het niet noodig dat deze de opdracht bij voorkeur in handen stelt van de Permanente Commissie.

Ingrijpende veranderingen zijn niet toegevoegd.

Het totaal bedrag der prijzen is bepaald op één maal het volledig honorarium dat bij opdracht van het werk aan den architect verschuldigd zou zijn. Wanneer twee maal het honorarium zou moeten worden uitgekeerd voor den geleverden arbeid bij vrijen opdracht aan den architect, bleek dat de berekening daarvan moeilijkheden kan opleveren en wel speciaal de post „algemeene details".

Wanneer de helft van het percentage daarvoor gerekend wordt bij de tabel bepaald, zoo ook de begrooting in rekening wordt gebracht, wanneer die gevraagd wordt dan is het bedrag steeds hooger dan bij het eerstgenoemd voorstel. Dit percentage iets verminderende is het totaal bedrag nagenoeg gelijk daarmede en praktisch gemakkelijker te berekenen.

Niettemin blijft volgens ons inzien de bepaling van het bedrag voor de prijzen een der groote struikelblokken om deze regelen overal met sympathie te begroeten.

Toen op de eerste bijeenkomst een der afgevaardigden van de Maatschappij de aandacht vestigde op de Artikelen aanbevolen en vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in 1884 en speciaal op Art. 5 waar het bedrag aan prijzen geregeld [1] werd en voorstelde op dusdanigen wet een regeling te ontwerpen, is dit voorstel niet in behandeling genomen. Verdere bizonderheden ontbreken ons en moeten wij de officieele publicatie afwachten en is het ook niet onze bedoeling nabetrachtingen en beschouwingen te houden, hetgeen niet wegneemt dat wij het blijven betreuren dat de Maatschappij haar eigen regelen, die natuurlijk veronderd waren en meer in overeenstemming moesten gebracht met den tegenwoordigen tijd, niet berzien heeft vóór dat er sprake was van nationale prijsvraagregelen te ontwerpen als uitvloeisel van de internationale prijsvraagregelen.

Naar wij vernemen was het bestaan van dergelijke regelen aan de meeste leden onbekend! Wat mag toch de reden zijn geweest dat de Maatschapij regelen ontwierp en deze niet meer toepaste zoodat die geheel in het vergeetboek zijn geraakt?!

PRYSVRAGEN

Onze bekende Antwerpsche Correspondent X. IJ. Z. schrijft ons:

Door de „studie-commissie tot inrichting der Antwerpsche Agglomeratie" werd mij een dezer dagen een programma toegezonden waarvan ik hieronder de Vlaamsche vertaling neer schrijf in de hoop dat deze internationale wedstrijd mijne geachte medeleden kan interesseeren en zoo mogelijk opwekken om aan dit concours mede te werken.

Het luidt als volgt:

WEDSTRIJD VOOR HET BENUTTIGEN DER BESCHIKBARE GRONDEN TEN GEVOLGE DE SLECHTING DER VERSTERKTE OMHEINING VAN ANTWERPEN.

PROGRAMMA.

I. — VOORWERP VAN DEN WEDSTRIJD. ARTIKEL 1. De studiecommissie tot inrichting der Antwerpsche agglomeratie schrijft een wederlandschen openbaren wedstrijd uit ten einde de beste ontwerpen te bekomen voor het benuttigen der gronden de huidige versterkte omheining van Antwerpen omvattende alsook die der oefeningsplein en van den polygoon der genie te Berchem.

---

[1] Bedoeld artikel luidde:

De uit te loven prijzen en premiën moeten in geld zijn en, wat den prijs betreft, bedragen, voor gebouwen boven 50 mille en hooger.

a. Voor schetsteekeningen op niet grooter schaal dan 1 ad 100, minstens $\frac{1}{2}$ % der bouwsom.

b. Voor volledige ontwerpen op de schaal van 1 ad 100 of 1 ad 200, 1% der bouwsom.

c. Voor volledige ontwerpen als boven, met details en uitgewerkte begrooting, 2% der bouwsom,

d. Voor volledige ontwerpen als boven, met details, uitgewerkte begrooting en bestek 2½ % der bouwsom.

Voor gebouwen beneden 50 mille, behoort deze percentage naar gelang van de kleinere bouwsom aanmerkelijk verhoogd te worden, en wordt het bedrag van prijs en premie door de deskundige opstellers van het programma vastgesteld.

ART. 2. — De ontwerpen zullen zich uitstrekken op al de gronden aangeduid onder art. 1, van aan de Schelde, ten Zuiden der stad, tot aan de Schijnpoort.

II. — STUKKEN WELKE DEN MEDEDINGERS ZULLEN TER HAND GESTELD WORDEN. ART. 3. — De studiecommissie tot inrichting der Antwerpsche agglomeratie zal, te beginnen van den 2den Mei 1910, aan de mededingers, op hunne aanvraag, en tegen betaling der som van honderd frank (frs. 100), verschaffen:

1° een uitvoerig plan der stad Antwerpen, op de schaal van 1:5000, waarop de juiste grenzen der oefeningsplein aangeteekend zijn, alsook de veranderingen aan de instellingen van den ijzeren weg, zooals de studiecommissie deze verlangt te zien verwezentlijken:
a) voor het herinrichten der Zuidstatie;
b) voor het herinrichten der lijnen van Antwerpen-Centrum naar Brussel en Gladbach;
c) voor het herinrichten der statie van Borgerhout en van de statie der 1000 wagens,
het alles met aanduiding der peilhoogten;
2° drie bladen bevattende de nauwkeurige topographische ligging, op de schaal van 1:2000, der gronden der omheining van af de Schelde stroomopwaarts der stad tot aan de Kempische vaart; die gronden zijn ter plaatste afgebakend door palen die op de plans aangeduid zijn;
3° een plan op de schaal van 1:5000, der gemeente Berchem waarop de grenzen van den polygoon der genie aangeteekend zijn en van de gemeente Deurne, den nabijkomenden toestand dezer gemeenten weergevende;
4° plans of beknopte beschrijvingen van al de ontwerpen door de bevoegde overheden aangenomen.

ART. 4. — Er wordt aan de mededingers alle vrijheid gelaten voor het verdwijnen of het behoud der krijgsgebouwen, derzelver aanwending tot burgerlijke diensten, zooals: policiebureelen, brand- of onderstandsposten, enz., of nog tot derzelver benuttiging in monumentaal en esthetisch opzicht.
De mededingers die zouden denken dat het behoud der gebouwen in rood getint op het plan der stad Antwerpen, gansche of ten deele kan gepaard gaan met hunne opvatting nopens het benuttigen der gronden, zullen hunne ontwerpen ingevolge opmaken. Deze, die zouden oordeelen dat hun gansch of gedeeltelijk behoud niet met eene redelijke benuttiging kan gepaard gaan, zullen van derzelver bestaan geene rekening houden.
Het staat den mededingers insgelijks vrij twee ontwerpen in te leveren tot verwezentlijking der beide boven aangehaalde veronderstellingen.

III. GRONDSLAGEN VAN HET ONTWERP, ART. 5. — De bijzonderste voorwaarden van elk ontwerp vereischt zijn:
a) Eene ringvormige lei, derwijze opgevat dat het verkeer van rijtuigen, motorwagens, voetgangers, ruiters, wielrijders en tramwegen met volle ruimte kan geschieden.
b) Een stadsspoorweg.
c) Het verband met de lei van al de voornaamste straten van het midden der stad komende; de verlenging der groote straten over de lei in den uitbreidingsgordel en het doortrekken van nieuwe straten gaande naar het midden der stad, daar waar de bestaande en verbreede straten niet zouden voldoende zijn voor het verkeer der vergroote stad, het alles tot op de uiterste grenzen der vier voorschreven bladen.
d) Plaatsen geschikt tot het oprichten van openbare gebouwen met monumentaal karakter, en namelijk:

OP HET GRONDGEBIED VAN ANTWERPEN:

Twee kerken, de eene in de omgeving der St-Michielspoort, de andere nabij de Yzerenhoekstraat. Onderwijsgestichten, zooals een Muziekconservatorium en eene Academie van schoone kunsten. Een Nijverheids-, Handels- en Zeevaartpaleis.

OP HET GRONDGEBIED VAN BORGERHOUT:

Eene kerk buiten de Leopoldspoort. Een Feestpaleis.

(Wordt vervolgd.)

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no 17. *Verslag Ledenvergadering.* Vergadering Club van Utrechtsche leden, waarin besloten werd een request aan B. en W. van Utrecht te richten, aandringende op het benoemen van een schoonheids-commissie.
Oud en Nieuw Amsterdam, waarin een frappant voorbeeld van verknoeiing van een aardig oud gevelt je besproken en afgebeeld wordt.
Boekbeoordeeling. Esthetiek van Beuran-Dom Desiderius Leng; het slot van deze brochure wordt gegeven.

De Opmerker no 18. *In het Westen van Schotland.* Beschrijving en afb. van de Kathedraal van Iona en Ardkingglas House.
De O. L. V. of Groote kerk te Dordrecht, beschrijving van de kerk en de restauratie.

Klei no 9. 2de Tentoonstellings nummer (Brussel), waarin behandeld wordt het steenbakkersbedrijf te Nederland en de deelname van de Ver. van Ned. Baksteenfabrikanten aan de Wegententoonstelling te Brussel, met afb.

BERICHTEN

Wegens plaatsgebrek zijn o. a. blijven liggen de artikelen:

De Geschiedenis van de Singer-building constructie.

Tentoonstelling van werk uit de Delftsch Aardewerkfabriek: „De Porceleyne Fles".

Esthetiek van Beuron.

Het Arsenaal gebouw te Amsterdam. Het fraaie specimen van Oud Hollandsche bouwkunst is blijkbaar ten doode opgeschreven! De Memorie van Antwoord van de Ministers van Financiën en Oorlog op de vroegere voorstellen betreffende overdracht (d.w.z. sloopen) van dit landseigendom aan de combinatie voor den bouw der nieuwe Diamantbeurs te Amsterdam, zegt, dat het *onverantwoordelijk* zou zijn het voorstel van overdracht niet aan te nemen, en dat de belangen van handel en industrie dienen voor te gaan! Ter motiveering van dit antwoord allerlei opmerkingen, zoo o.a. dat het gebouw weinig belangrijk is, met aanhaling van verschillende beschrijvers; dat het slechts aan enkele Amsterdammers bekend is, en dat een diamantbeurs in de tegenwoordige omgeving een vrij wat beter figuur zal maken dan dit oude pakhuis, enz. enz. Vergeten is hierbij op te merken, dat vele oude pakhuisgevels heel wat betere architectuur vertoonen dan menig modern gebouw.

PERSONALIA

Overleden: Jhr. J. P. E. Hoeufft van Velzen, Bouwk.-Ingenieur, Kamerheer i. b. d. v. H. M. de Koningin, Intendant der Koninklijke Paleizen.

Benoemd tot Directeur der Ambachtsschool te Gorinchem J. van Leusen, Leeraar aan de Ambachtsschool en Burgeravondschool te Deventer.

Benoemd tot Gemeente-Architect van Steenwijk de heer A. van Dorth, opzichter te Almelo.

30ste JAARG. – 14 MEI 1910. – No. 20.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Agenda Meivergadering. — Bericht Stembiljet. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, vervolg. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam. — Jaarverslag der Maatschappij. — Concept-Begrooting 1910. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek. Verkoop van het „Arsenaal" te Amsterdam. — Brieven uit België, door X. Y. Z. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE MEIVERGADERING OP DINSDAG 24 MEI EN WOENSDAG 25 MEI A.S.

Agenda.

DINSDAG 24 MEI.

1). 7½ ure n.m. Opening der Tentoonstelling van Reis- en Architectuurschetsen.
2). 8 uur n.m. Algemeene Vergadering, waarop de heeren J. L. B. Keurschot en W. F. C. Schaap in zullen leiden het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken", waarna gelegenheid tot debat zal zijn.

WOENSDAG 25 MEI.

Algemeene Vergadering ten half elf ure v.m. precies.
1). Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen desgewenscht bespreking van dit Verslag.
2). Verslag van het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.
3). Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.
4). Verkiezing Voorzitter Hoofdbestuur.
5). Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.
6). Rapport van de Commissie tot het nazien der rekeningen en verantwoording over het afgeloopen jaar.
7). Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.
8). Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.
9). Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.
10). Verkiezing van een lid in de Commissie van onderzoek en van drie leden in de Commissie van Redactie.
11). Vaststelling van het Programma van Onderbaas.
12). Algemeene bespreking over eventueele inkrimping der Periodieken of Contributieverhooging der leden.
13). Bespreking van hetgeen verder ter tafel wordt gebracht.

DES NAMIDDAGS TEN 2 URE.

Algemeene Vergadering, waarop de heer F. A. Hoefer een voordracht met lichtbeelden zal houden over: „Nederlandsch karakter in zijne bouwwerken".

DES NAMIDDAGS TEN 6 URE, GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte localiteit, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 24 Mei alles geregeld kan worden. Eventueele het vorig jaar zal de prijs per couvert gesteld worden op f 2.50 per couvert, inclusief een halve flesch wijn.)

STEMBILJET HOOFDBESTUUR.

Het stembiljet voor de verkiezing van 4 leden in het Hoofdbestuur is den Architect- en Gewone Leden Zaterdag 7 Mei jl. toegezonden.
Heeren leden, die het biljet niet ontvangen mochten hebben of door het in ongereede raken van het oude een nieuw wenschen, kunnen dit krijgen, wanneer aanvraag gedaan is bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

VERSLAG VERGADERING AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(Vervolg van pag. 221.)

Nu kan ook in de concurrentie een prikkel aanwezig zijn ten goede. Ook door de concurrentie kan de energie worden aangewakkerd. Maar toch zal hiermee reeds een element geschapen worden, wat bedenkelijke gevolgen kan na zich slepen. Want, wel verlangt de aanbesteder den *laagsten* prijs, maar daarnaast wil

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

bij ook hebben het *beste* werk. De beste materialen, de meest zorgvuldige uitvoering — men gevoelt reeds, hoe hier begint te ontstaan een tegenstrijdigheid. *Alle waar is naar zijn geld.* En bij de zucht tot het winnen van den prijs in den concurrentiestrijd kan de verleiding allicht groot worden, de *be te* materialen te vervangen door *niet bepaald slechte* materialen en de *meest correcte* uitvoering plaats te doen maken voor een *tamelijk goede*. Toch, indien de uitvoering blijft in handen van behoorlijk deskundige en betrouwbare leiders, dan zal daardoor de bedenkelijke zijde van dat concurrentie-stelsel wel worden ondervangen. Eenerzijds mag dan de concurrentie een aandrang scheppen tot vermindering van het gehalte der geleverde materialen of de uitvoering, anderzijds zal het verantwoordelijkheidsgevoel van den uitvoerder of zijne liefde tot het ambacht hem beletten te ver te gaan en zal het juiste midden nog wel gevonden worden en zijn behouden.

Hoe echter indien de zucht, het werk tot den *laagsten* prijs uitgevoerd te zien, den aanbesteder er toe verleidt, niet meer met den aard der *personen* rekening te houden, niet meer te vragen of degene aan wien hij het werk zal opdragen, vakkundig en betrouwbaar is, doch alleen deze vraag den doorslag geeft: *Ben ik overtuigd, dat werkelijk geen lager aanbieding meer te verkrijgen is?* Ziet, dan eerst wordt het stelsel allerbedenkelijkst. Dan moet het tot mislukking aanleiding geven. Dan kan niet anders of ieder, die nog liefde heeft voor zijn vak, hetzij in welke kwaliteit ook daarbij betrokken, moet gevoelen *dat het zoo niet langer kan.*

Zeker, ook onder dat regime werd nog goed werk gemaakt. Ook in dat stelsel gelukt het soms den aanbesteder, de hand te leggen op uitvoerders, die beter waren dan de aanbesteder krachtens het door hem gevolgde stelsel mocht verwachten. Maar dat kwam dan ook niet *tengevolge* van dat stelsel, maar *ondanks* dat stelsel. En wel groot moet de liefde tot het vak bij sommige uitvoerders zijn geweest, dat zij, niettegenstaande het totale gemis aan waardeering dienaangaande van de zijde der besteders, toch bleven prijs stellen op het leveren van deugdelijke materialen en onberispelijk werk.

Of is het niet tergend, is het niet doodend voor de liefde tot het ambacht, dat hij, die dikwijls met opoffering van veel tijd en geld getracht heeft, zijn naam als uitvoerder hoog te houden, te zorgen dat zijn arbeid aan de hoogst gestelde eischen voldoet, dat zijn arbeid verricht wordt tot veel tevredenheid van aanbesteder en directie, dat alles van nul en geener waarde door den aanbesteder wordt geacht? De hoop, welke hij misschin als jong uitvoerder had gekoesterd, dat de zorg voor zijn werk zou worden gewaardeerd en daaruit relaties voor hem zouden zijn ontstaan, die hoop bleek ijdel te zijn. *Voor den besteder was het eenig beslissende* **de laagste prijsaanbieding!!**

Inderdaad, dergelijk systeem moest wel tot de ergerlijkste misstanden aanleiding geven, moest wel leiden tot groote ontevredenheid.

Maar, indien wij daarvan overtuigd zijn, dan zien wij tevens ook, waar het geneesmiddel voor de kwaal kan gevonden worden.

De aanbesteders zullen moeten inzien dat het „goedkoop" ten slotte „duurkoop" wordt. Gebroken moet met het stelsel, waarbij niet de bekwaamheid of betrouwbaarheid van den uitvoerder, doch alleen *het cijfer* den doorslag geeft.

Tegen aanbesteding behoeft geen bezwaar te bestaan. Integendeel. Maar de aanbesteder zoeke, voorgelicht en op advies van zijn architect, den man, waarvan hij overtuigd is, dat deze voor dat werk de bekwaamheid en geschiktheid bezit, en drage dien man het werk op. De begrooting van den architect is daar, om den aanbesteder te waarborgen, dat de door hem betaalde prijs blijve in verhouding tot den te leveren arbeid. Dat in dien prijs wel voor den uitvoerder zij inbegrepen een behoorlijke winst doch dat die winst niet bovenmate wordt opgevoerd.

En als dat zich beperken tot één enkele op bezwaren stuit, als de aanbesteder uit vrees, dat de begrooting van den architect hem niet voldoende waarborg biedt, het voordeel der concurrentie wil benutten, dan zij het alweder de architect, welke den aanbesteder adviseert omtrent de keuze der personen welke hij tot mededinging wil uitnoodigen. Dan kan de architect voorkomen dat de mogelijkheid ontstaat, dat de opdracht gegeven wordt aan menschen, die wat betreft betrouwbaarheid of vakkennis ook maar eenigen waarborg bieden.

En als zelfs dit stelsel, het zich beperken tot vooraf aangewezen personen, bezwaren medebrengt, welke niet te ondervangen zijn — b.v. bij de uitvoering van werken door openbare besturen waar, omdat het zijn openbare belangen, ook openbare mededinging moet zijn toegelaten — dan gevoele ieder die aanstonds geroepen wordt, over de gunning dier werken te oordeelen, de groote verantwoordelijkheid welke op hem rust. Dan late men zich niet verleiden door overweging van medelijden met den man, welke toevallig de laagste aanbieding deed. Dan eische men onverbiddelijk *deugdelijke waarborgen van soliditeit en betrouwbaarheid.* Dan eische men dat onomstootelijk vaststa, dat de uitvoerder *zij èn technisch èn financieel in staat het werk uit te voeren.*

Dan worde niet, zooals thans helaas al te dikwijls het geval was, alleen gevraagd naar de gegoedheid der personen, welke zich voor die inschrijvers als borgen wilden verbinden en de persoon van den uitvoerder van geen belang geacht.

Van overwegend belang is het, dat naast ons oordeel over de *partiëele aanbesteding*, de vergadering zich uitspreekt op welke wijze verbetering in het geldend systeem van aanneming is te verkrijgen. Daarom zou spr. gaarne aan zijne zooeven voorgelezen conclusie nog een paar punten willen toevoegen en wel deze:

7e. Erkend wordt dat, minder door het stelsel der aanbesteding zelven, maar wel door de toepassing daarvan en voornamelijk door de *publieke* aanbesteding misstanden zijn ontstaan.

Verbetering daarvan kan worden verkregen door tot mededinging slechts toe te laten aannemers die genoegzaam betrouwbaar zijn, de noodige technische kennis en ervaring bezitten en desgevorderd kunnen aantoonen over voldoende geldmiddelen te beschikken om het verlangde werk te kunnen uitvoeren.

Is in sommige gevallen onbeperkte mededinging niet te vermijden, dan worden deugdelijke waarborgen geëischt dat degeen aan wien het werk zal worden opgedragen, volkomen beantwoordt aan de voorwaarden in de vorige alinea gesteld.

8e. Waar verbetering van het huidige stelsel van aanbesteding noodig of wenschelijk is, hetzij met betrekking tot den aannemer, tot verhooging der eischen welke gesteld moeten worden aan hen, wien eenig werk zal worden opgedragen, hetzij met betrekking tot den onder-aannemer tot verkrijging van billijke voorwaarden omtrent uitvoering en betaling van die werken, welke voor rekening van den hoofd-aannemer worden verricht, *worde die verbetering gezocht langs den weg van onderling overleg en samenwerking der daarbij betrokken organisaties.*

Maar om dat te bereiken zal samenwerking noodig zijn. Immers heel wat tegenstand zal moeten worden overwonnen. Tegenstand niet het minst van hen, die zeer ten onrechte meenen, door een gewijzigd stelsel in hun belangen te worden geschaad. Die meenen, dat het onrecht is, den eerstbeginnende den man die nog geen blijken heeft gegeven tot belangrijke praestaties in staat te zijn, uit te sluiten van werken welker uitvoering boven zijn krachten gaat.

Maar ook zal het noodig zijn maatregelen te nemen om machtsmisbruik te voorkomen.

Misbruik van macht alleerst, en ik wil hierop ter dege de aandacht leggen, van hen die door een stelsel van beperkte concurrentie een bevoorrechte positie zouden kunnen innemen.

Nog eens, den uitvoerder van het werk worde een behoorlijke belooning voor zijn arbeid verzekerd. Doch, waar die belooning gewaarborgd is, moet gewaakt worden, dat *wering van misbruiken eenerzijds*, niet aan de tegenovergestelde zijde misbruiken doe ontstaan.

(Wordt vervolgd.)

AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCH. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag van de 625ste Algemeene Vergadering.

De 625ste Algemeene Vergadering werd gehouden op Woensdag 27 April 1910 's avonds te 8 uur in het gebouw der Maatschappij. Een talrijke opkomst van Leden en geïntroduceerden waaronder verscheidene Dames viel te constateeren, zeker wel aangetrokken door spreker en onderwerp der aangekondigde Voordracht over „Middeneeuwsche kunst" Reisindrukken uit Noord Frankrijk toegelicht met lichtbeelden.

De voorzitter deelt mede dat door afwezigheid met kennisgeving van den secretaris, de Heer A. D. N. van Gendt, diens functie zal worden waargenomen door den Heer J. Bakker.

Ingekomen was een schrijven der Commissie benoemd in 1908 om op verzoek van het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst — Rapport uit te brengen over de vraag of het al of niet wenschelijk zou zijn bij de Regeering tot oprichting van Rijksproefstations voor keuring van Bouwmaterialen aan te dringen.

De Commissie, bestaande uit de heeren M. B. N. Bolderman ingenieur, F. 's Jacob ingenieur en J. H. W. Leliman arch. ingenieur bracht een uitvoerig rapport uit, dat door den secretaris aan de Vergadering werd voorgelezen en waarin de wenschelijkheid tot oprichting niet werd gevoeld.

De Vergadering vereenigde zich met het voorstel van den Voorzitter om onder dankzegging aan de Commissie voor den verrichten arbeid en het ingekomen Rapport aan het Hoofdbestuur der Maatschappij door te zenden.

Hierna verkreeg de Heer Prof. K. Sluyterman, Hoogleeraar te Delft het woord en verhaalde ons van zijn tocht door Noord-Frankrijk welke hij grootendeels per fiets maakte en daardoor het voordeel had volop te genieten van de schoone natuur niet alleen maar op vele plaatsen aanlandde die anders niet zoo gemakkelijk door toeristen worden bezocht en waar eveneens als op de meer bekende plaatsen als Reims — Amiens etc. vele schatten van Middeneewsche kunst waren te vinden.

Van de monumenten uit de verschillende tijdperken der gothiek en evenzeer van de merkwaardige overblijfselen der krijgs- en burgerbouwkunst heeft de ervaren tourist veel belangwekkends meegedeeld, de vele kantteekeningen illustreerend met ruim zeventig bijzonder fraaie lichtbeelden.

De romaansche poort van Reims, dat merkwaardig overblijfsel van de bouwkunst der IVe eeuw, de geweldige ruine van den immensen burcht van Coucy; — Pierrefonds met het gerestaureerde kasteel, — de ruine van het kasteel Gaillard te Les Andelys, met het schoone Seine-landschap, — het paleis van Justitie te Rouaan en het stadhuis van Compiègne — de aanwezigen kregen ze alle op het doek geprojecteerd en met enkele, dikwijls vrij sobere aanteekeningen werd hen op het belangwekkendste dier overblijfselen der vroegere Noord-Fransche architectuur gewezen.

De gothiek heeft in haar voornaamste phasen in Noord-Frankrijk beoefening gevonden en nog heden toonen er grootste kathedralen de overweldigende schoonheid van dien bouwstijl. De kathedraal van Reims, de St. Remy, de kathedralen van Laon, van Senlis, en in deze plaats de kerken St. Pierre en St. Frambourg, voorts de beroemde kathedralen van Beauvais en Rouaan, de abdij-ruïne van Jumièges, van al die majestueuse monumenten van middeleewsche kerkelijke kunst werden beelden getoond en toegelicht.

De trots hunner hoog-opgaande zuilen en bogen, de mystieke stemming der eenwig doornevelde ruimten met het door de kostbare geschilderde vensters getemperde licht, de rijkdom hunner ornamenten.

Van de sculpturale kunst besprak prof. Sluyterman het vermaarde marmeren grafmonument van kardinaal d'Amboise en van den ridder Louis de Brézé en het beroemde christusbeeld de „beau Dieu", in het koor van de kathedraal van Amiens. Op de groote plastieke kracht dier wonderen van beeldhouwkunst werd gewezen — een uitdrukkingsvermogen dat bereikt werd, niettegenstaande in de gothiek de sculpturen ondergeschikt bleven aan de algemeene architectonische conceptie.

Prof. Sluyterman ontving voor zijn belangrijke causerie van de vergadering een hartelijk applaus.

De voorzitter dankte daarna prof. Sluyterman voor zijne interessante voordracht waarbij hij ons met een schoone collectie lichtbeelden als het ware rondleidde langs de schoone monumenten van Middeneewsche kunst in Noord-Frankrijk en door zijne gewaardeerde toelichting de opmerkzaamheid op de verschillende details ook bij de toepassing der sculpture's vestigde.

Niets meer aan de orde zijnde werd de Vergadering gesloten.

JAARVERSLAG VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST 1909—1910.

Het Hoofdbestuur biedt hierbij den leden een overzicht aan van de werkzaamheden der Maatschappij en van den toestand, waarin zij verkeert. Het verslag van het vorig jaar constateerde, dat de Maatschappij in bloei toenam en dat een krachtiger vereenigingsleven merkbaar was. Dit kan ook van het afgeloopen jaar gezegd worden; het blijkt meer en meer, dat de reorganisatie, in 1908 in hoofdzaak voltrokken, noodig is geweest in belang van de beoefenaars der bouwkunst en van de Maatschappij. Heeft het ledenaantal een belangrijke vermeerdering ondergaan, ook de belangstelling in de vraagstukken, het vak en de positie van den architect rakende, is aanmerkelijk grooter geworden. De vakbelangen gaan een groot gedeelte van de bemoeiingen der Maatschappij in beslag nemen; een verschijnsel dat een gezonde basis heeft en krachtig medewerkt om den architect in zijnen maatschappelijken stand te verhoogen, zijn arbeid meerdere waardeering te geven en de architectuur een hoogere en betere plaats te verzekeren dan haar nu is toebedeeld.

Het is een verblijdend verschijnsel, dat ook het publiek meer voor de bouwkunst gaat voelen; een dankbare taak is het nu voor de Maatschappij mede te werken, dat goede leiding in deze gegeven wordt.

Het afgeloopen jaar was het eerste, waarin de ingrijpende veranderingen van de reorganisatie in praktijk werden gebracht; de goede uitslag doet verwachten, dat de Maatschappij ook in de komende jaren een vruchtbare werkzaamheid tegemoet gaat.

Leden.

Het aantal leden bedroeg op 1 Mei 1910 867, tegen 779 een jaar geleden. Van deze zijn 353 Architect-Lid, 261 Gewoon Lid, 157 Buitengewoon Lid en 96 Kunstlievend Lid; verleden jaar was dit respectievelijk 341, 246, 88 en 94. Deze belangrijke vermeerdering wordt met voldoening geconstateerd; waar ook meerdere Gewone Leden toegetreden zijn, mag de conclusie getrokken worden, dat de splitsing der leden in 1908 geen oorzaak is geworden, dat zij, die in de termen vallen Gewoon Lid te worden minder belangstelling voor de Maatschappij voelen. Contributieverhooging voor Architect Leden en Gewone Leden zal op de a.s. Meivergadering besproken worden; waar de Buitengewone Leden voor een contributie van f 7.50 zoowel Weekblad als Tijdschrift ontvangen, zal de vraag onder oogen gezien moeten worden of hier ook contributieverhooging niet billijk en wenschelijk te achten is.

Tot eerelid werd benoemd Freiherr Franz von Krausz, Secretaris 8e. Int. Architekten Congres.

De Maatschappij betreurt het verlies, tengevolge van overlijden van de Architect-Leden: Ed. G. A. Fol, L. M. Kerkhoff en H. W. Veth en van het Gewoon-Lid G. W. C. Oosterbaan.

Hoofdbestuur. 13 Febr. 1909 was het nieuwe Hoofdbestuur verkozen, bestaande uit de heeren L. C. Dumont, W. J. de Groot, G. W. van Heukelom, D. E. C. Knuttel, J. Limburg, B. J. Ouëndag, A. Salm G.B.zn., W. F. C. Schaap en J. Verheul Dzn. De heer Salm werd toen als voorzitter herkozen, terwijl de heer de Groot door het Hoofdbestuur wederom tot Vice-Voorzitter werd benoemd. Op de a. s. Meivergadering treden volgens rooster af de heeren

W. J. de Groot, G. W. van Heukelom, D. E. C. Knuttel en A. Salm G.B.zn. waarvan de 3 eersten zich niet herkiesbaar gesteld hebben.
Candidaten voor de vacaturen zijn de heeren: S. de Clercq, J. W. Hanrath, J. H. W. Leliman, Alb. Otten, A. Salm G.B.zn. en W. van Veen, waaruit 25 Mei a. s. gekozen moet worden.
In aansluiting bij art. 13 Alg. Huish. Regl. treedt volgens rooster af in de Commissie van Onderzoek de heer J. F. Klinkhamer, die niet herkiesbaar is; de voordracht ter voorziening in de vacature bestaat uit de heeren H. Evers en D. A. N. Margadant.
De Commissie van Redactie treedt in haar geheel af, doch is herkiesbaar; de voordracht ter voorziening in deze commissie bestaat uit de heeren: S. de Clercq—G. Versteeg; H. v. d. Kloot Meyburg—J. H. Schaad; A. Salm G.B.zn.—D. E. C. Knuttel.
Op de a. s. Meivergadering zal de verkiezing plaats hebben.
Voor den uitslag der verkiezingen van de verschillende commissiën op 28 Mei 1909, zie onder Bijeenkomsten.
De Reglementen voor de verschillende commissiën zijn vastgesteld.

Secretariaat, Redactie, Administratie. De Adjunct-Secretaris, de heer Carel J. Ströer, 22 Januari 1909 benoemd, heeft met 1 Mei 1910 op zijn verzoek eervol ontslag gekregen; na een rustkuur van 3 maanden, hem in het najaar 1909 toegestaan, bleken de werkzaamheden hem te bezwaarlijk, zoodat hij zich genoodzaakt voelde zijn ontslag te nemen. In de vacature is nog niet voorzien.
Tengevolge van de reorganisatie en de uitbreiding der werkzaamheden van de Maatschappij vraagt het bureau meerderen arbeid. De toename van het bedrijf der Maatschappij wordt duidelijk uit een overzicht van het totaal der begrootingen in de voorafgaande jaren. Voor enkele werkzaamheden moest naar meerderen en goeden hulp worden omgezien; ter verkrijging van een nauwgezette controle op de finantieele dagelijksche administratie werd een accountant aangesteld, die de Commissie van Finantiën ter zijde staat.
De reorganisatie der administratie is nu geheel voltrokken, zoodat een geregelde toestand geschapen is.

Uitgaven.
Periodieken. Dank zij den flinken steun van medewerkers was het mogelijk de periodieken in hun vernieuwden vorm regelmatig te doen verschijnen; aan allen die hiertoe medewerkten onzen hartelijken dank, in het bijzonder aan de Secretarissen der Afdeelingen voor hunne uitvoerige verslagen, verder aan de schrijvers der Brieven uit België, 's-Gravenhage en Rotterdam en aan de verzorgers der rubrieken Sociale Hygiëne en Techniek Verwarming en Ventilatie en Kroniek. De vrees dat de aanmerkelijke uitbreiding, die zoowel aan Weekblad als Tijdschrift, vergeleken bij vroeger, gegeven is, wel eens moeilijkheden tengevolge van gebrek aan stof kon veroorzaken, bleek ongegrond. De Redactie mag zich verheugen in een ruimen toevoer van copy, en, wat hoofdzaak is, in een flinke animo onder de leden om van hunne ervaringen, studie of critiek op bouwkundig gebied mededeelingen te doen in de periodieken. Hierdoor voldoen deze laatsten meer en meer aan hunne bestemming, werken zij mede om de kennis en liefde voor het vak te verhoogen en geven zij naar beste krachten leiding in bouwkundige kwesties.
Door een scheiding te maken tusschen Officieele Gedeelte en Redactioneel Gedeelte in het Bouwkundig Weekblad, werd den leden een volkomen vrije gelegenheid gegeven zich te uiten, waarvan de vele ingezonden stukken dan ook getuigen. Met voldoening mag gezegd worden, dat het Weekblad in diepere beteekenis wordt een Orgaan der Maatschappij.
Weekblad en Tijdschrift zijn compleet en regelmatig in het afgeloopen jaar verschenen; van de artikelen die de aandacht trekken zullen we geen noemen, uit vrees onvolledig te zijn.

De Monografie der Grafelijke Zalen. Dit prachtwerk, waarvan nog exemplaren voorradig zijn, werd in het afgeloopen jaar herhaaldelijk verkocht; in herinnering wordt gebracht, dat de prijs voor een ingenaaid exemplaar bedraagt f 1.35 en gebonden f 4,35.

Examenvragen. De boekjes bevattende de vraagstukken gesteld in het examen ter verkrijging van het Diploma van Bouwkundig Opzichter en Bouwkundig Teekenaar, afgenomen in 1909 en voor den prijs van f 0,50 en f 0,25 verkrijgbaar gesteld werden in een groot aantal verkocht.

Ten slotte een woord van waardeering aan de firma Mouton & Co. én voor de door haar betoonde medewerking én voor de uitstekende wijze, waarop zij de uitgaven der Maatschappij verzorgt.

Bijeenkomsten. Aan de Meivergadering, gehouden 28 Mei 1909, was een tentoonstelling verbonden van teekeningen en aquarellen betreffende het in aanbouw zijnde Vredespaleis, welwillend ter leen afgestaan door de Bouwcommissie; tegelijk hiermede waren modellen en photo's van Brouwer's aardewerk geëxposeerd. Voor het verslag der vergadering zelf wordt verwezen naar B. Weekblad No. 23. Wij herinneren alleen er aan, dat gekozen werden: in de Commissie van Onderzoek de heeren C. Muysken, J. F. Klinkhamer en C. B. Posthumus Meyjes; in de Commissie van Redactie de heeren S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meyburg en A. Salm G.Bzn.; in de Commissie tot behartiging van de Vakbelangen van den Architect, de heeren G. W. van Heukelom, O. Leeuw, J. Limburg, J. A. Mulock Houwer, W. F. Overeynder en G. Versteeg (de heer Salm is van rechtswege voorzitter) en in de Permanente Commissie van Arbitrage de heeren S. de Clercq, C. B. Posthumus Meyjes, Joh. Mutters, B. J. Ouëndag, J. A. G. v. d. Steur en J. Verheul Dzn.
's Middags werd een bezoek gebracht aan het Centraal bureau Hoofdwacht voor de Brandweer, aan het Ontleedkundig Laboratorium der Gem. Universiteitsgebouwen beiden te Amsterdam en aan het Apenhuis in Artis; een gezellig diner in het restaurant van Artis was het slot van de bijeenkomst.
23 September had de Septembervergadering plaats te Hoorn, waarop verschillende wetswijzigingen besproken werden, en het tijdsverloop voor de voorbereiding der verkiezingen nader geregeld werd. Het streven naar het verkrijgen van architectenkamers in Nederland vormde een belangrijk punt der besprekingen.
In deze vergadering werd aan het Programma van Eischen voor het examen van Bouwkundig Opzichter toegevoegd: Kennis voor het verstrekken van de eerste hulp bij ongelukken en van maatregelen tot voorkoming van beroepsziekten; op die zelfde vergadering werd in principe besloten, dat de Maatschappij ook een examen voor Onderbaas zou instellen.
Hierna had een excursie plaats door Hoorn, onder leiding van den heer Jb. Faber, gemeente architect aldaar, en naar Enkhuizen onder leiding van den Enkhuizer gemeente architect, den heer G. Honyk, welke beide heeren in het B. Weekblad interessante bijzonderheden, respectievelijk over Hoorn en Enkhuizen hadden gegeven; het gemeenschappelijk diner in Hôtel de Doelen was een aangenaam slot van deze zeer geslaagde excursie.
Voor uitvoerige mededeelingen wordt verwezen naar het verslag in Bouwkundig Weekblad No. 40.

20 October had een vergadering der Architect-Leden plaats, ter behandeling van het Concept Nationale Prijsvraagregelen, opgesteld door de Commissie van Architectura et Amicitia, voor welk doel wederom 6 April 1910 een dergelijke vergadering werd belegd.

8 Februari 1910 had een Algemeene Vergadering plaats ter bespreking en vaststelling van de wijzigingen in het Algemeen Huishoudelijk Reglement en in de Statuten, voorgesteld door de Commissie tot herziening van Statuten en Algemeen Huishoudelijk Reglement bestaande uit de heeren S. de Clercq, J. A. Mulock Houwer, Mr. E. H. P. Rooseboom, A. Salm G.Bzn. en G. Versteeg. De wijzigingen waren vooral van administratieven aard.

Handelingen en Vertegenwoordiging van de Maatschappij.
Sprak het vorig verslag vooral van werkzaamheden der Maatschappij ten bate van de innerlijke organisatie, in het afgeloopen jaar was de reorganisatie in hoofdzaak reeds geregeld en kon meer naar buiten worden opgetreden.

De verschillende commissiën traden allen in werking; en hoewel enkele, nadat een meer volkomen overzicht van het arbeidsveld zal zijn verkregen, tot grootere werkzaamheid zullen geraken, mag toch gezegd worden, dat de instelling der Commissiën een verstandige daad is geweest, waardoor de arbeid van de Maatschappij beter geregeld en verdeeld is.

Examen voor Bouwkundig Opzichter en Teekenaar. Van groote beteekenis is de verkregen Rijkssubsidie ten bedrage van f 5000 voor de examens der Maatschappij. Kan hierdoor het examen ruimer ingericht worden, de morcele beteekenis van deze subsidie is niet minder van waarde, daar hierdoor een officieele erkenning van de examens heeft plaats gehad en het diploma van Bouwkundig Opzichter en Teekenaar grooter beteekenis krijgt. Dankbaar wordt hier de medewerking van allen herdacht, die tot het bereiken van dat succes medegewerkt hebben.
In de Commissie voor het examen in 1910 hadden zitting, de heeren B. J. Ouëndag voorzitter, L. Zwiers vice-voorzitter, H. van Dam, Joseph Herman, J. Molenschot, Mr. E. H. P. Rosenboom, J. A. van der Sluijs Veer, P. A. Timmers, G. Versteeg, J. D. Gantvoort, W. de Vrind Jr., J. J. v. Noppen, Herm. van der Kloot Meyburg, W. F. Overeynder, P. A. Weeldenburg, J. van Wijngaarden, W. de Jong en H. Bletz, terwijl secretaris was de heer J. Gratama. Voor het verslag wordt verwezen naar Bouwkundig Weekblad No. 16—1910; in herinnering wordt gebracht dat 122 Candidaten deelnamen aan het Bouwkundig Opzichters examen en 12 aan het Bouwkundig Teekenaars examen; hiervan slaagden resp. 53 en 5.

Adressen. In het afgeloopen jaar heeft het Hoofdbestuur herhaalde malen zijne meening te kennen gegeven over publieke questies van bouwkundig belang.
Zoo werd aan den Raad der Gemeente Rotterdam een adres aangeboden, waarin aangedrongen werd op verwerping van het ingediende plan van B. en W. in zake doorbraak Botersloot Middensteiger, ten einde het oude Raadhuis te behouden; eveneens werd in een 2e adres bij dezen Raad aangedrongen op het uitschrijven van een publieke prijsvraag voor het nieuw te bouwen Raadhuis en wel eerst een ideënprijsvraag en daarna een eindwedstrijd onder de bekroonden der vóórwedstrijd.
Aan den Raad der Gemeente Amsterdam werd door middel van een adres de wenschelijkheid betoogd het oude Spinhuis te behouden, terwijl in denzelfden geest bij den Raad van de Gemeente Zwolle aangedrongen werd op het behoud van het Reventer aldaar.
Bij den Minister van Binnenlandsche Zaken werd een adres ingediend, waarbij de Maatschappij de hoop uitsprak dat door Z. Ex. meer dan uit de Staatsbegrooting blijkt, het M. T. O. zal bevorderen in den zin van decentralisatie. Een adres, in zake behoud van het Reventer te Zwolle werd eveneens Z. Exc. aangeboden.
Ter ondersteuning van het adres van het genootschap Architectur et Amicitia aan de Tweede Kamer der Staten Generaal, waarbij aangedrogen werd op verwerping van het wetsontwerp behelzende goedkeuring van den verkoop van het Arsenaalgebouw te Amsterdam, werd door het Hoofdbestuur een adres van adhaesie gezonden.

Verschillende onderwerpen.
Tot de bijzondere handelingen in het afgeloopen jaar behoort de vaststelling van de *Nationale Prijsvraag Regelen*, op initiatief van het Genootschap Architectura et Amicitia opgesteld. In het concept door dit genootschap samengesteld bleken dergelijke wijzigingen wenschelijk, dat het Hoofdbestuur voorstelde dit vraagstuk niet schriftelijk maar mondeling te behandelen in een vergadering van afgevaardigden der deelnemende bouwkundige vereenigingen; dit is geschied, waarna het concept twee keer in een vergadering van Architect-Leden der Maatschappij is behandeld (zie Bijeenkomsten). Ten slotte is een goed resultaat bereikt, waarmede de Maatschij. tot Bev. der Bouwkunst, het Genootschap Architectura et Amicitia, de Ver. Bouwkunst en Vriendschap en de Bond van Ned. Architecten zich vereenigen.

Ingevolge het voornemen van B. en W. van 's-Gravenhage een Permanente Commissie van deskundigen te benoemen, die zal adviseeren bij de beoordeeling van het uiterlijk van ontworpen gebouwen en andere bouwwerken, die aan schoonheidseischen hebben te voldoen, werd de medewerking van het Hoofdbestuur gevraagd; gaarne is hierop ingegaan en is de heer D. E. C. Knuttel door het Hoofdbestuur aangewezen om zitting te nemen in deze Commissie, waarin volgens verlangen van B. en W. het Hoofdbestuur door 1 lid vertegenwoordigd zonde zijn.

De *schoonheidscommissie voor Amsterdam*, waarin voor het Hoofdbestuur zitting heeft de heer A. Salm G.Bzn. en voor de Afd. Amsterdam, de Heer F. W. M. Poggenbeek heeft de wenschelijkheid gevoeld honorarium regelen op te stellen voor werkzaamheden, zich uitsluitend bepalende tot het ontwerpen van de gevels en het uitwendige van die gebouwen, waarvan de verantwoordelijkheid voor de uitvoering berust bij den uitvoerderbouwer. Deze behoefte deed zich gevoelen bij het naar oordeel der schoonheidscommissie verbeteren van ontwerpen, ingediend bij Bouw- en woningtoezicht en ontworpen op terreinen in erfpacht gegeven door de Gemeente Amsterdam.
Een Commissie voor het ontwerpen dezer regelen werd benoemd, waarin voor de Maatij. zitting hadden de heeren C. B. Posthumus Meijjes en B. J. Ouëndag. De Regelen werden goedgekeurd door de betrokken vereenigingen, zijnde de Maatij. de Afd. Amsterdam der Maatij. en het Gen. Arch. et Amic.

Door het Hoofdbestuur werd gemeend dat de werking dezer schoonheidscommissie niet ver genoeg ging, weshalve aan bovengenoemde vereenigingen voorgesteld werd een adres aan B. en W. te richten, waarin de wenschelijkheid besproken werd alle ingekomen ontwerpen te doen beoordeelen door gemelde schoonheidscommissie of door een daarvoor aangestelden ambtenaar. Deze opvatting kon echter de goedkeuring der overige vereenigingen niet wegdragen.

De Honorariumtabel, in het afgeloopen jaar in groot aantal verkocht, gaf volgens het inzicht van den Amsterdamschen Woningraad moeilijkheden bij het berekenen van het honorarium van den architect bij den bouw van bouwblokken bevattende gelijke of nagenoeg gelijke perceelen. Het Hoofdbestuur verklaarde dat het volledig honorarium in een dergelijk geval volgens de Tabel berekend moest worden; de Amsterdamsche Woningraad kon zich daar echter moeilijk mee vereenigen. De kwestie werd gebracht voor de Commissie van Vakbelangen.

Rapport Bouwbedrijven. Evenals in het voorafgaande jaar is dit jaar aan den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel op diens verzoek door het Hoofdbestuur een Rapport uitgebracht betreffende de Bouwbedrijvigheid in Nederland in 1909.
De vragenlijst was dit jaar meer van uit een architecten-standpunt opgemaakt, in overleg met de Afdeeling Handel, waardoor de Maatij. en de Ned. Aannemersbond, die het vorige jaar samen een Rapport uitbrachten, dit jaar het ieder afzonderlijk hebben ingediend.
Dank zij de snelle beantwoording der vragen door onze Correspondenten was het mogelijk aan het laat gedane verzoek nog tijdig te kunnen voldoen.
Dit jaar zullen de vragen aan de Afdeelingen ter behandeling gestuurd worden.

Het vraagstuk van het *Rijksproefstation* is door de Afdeelingen Arnhem, 's-Gravenhage en Haarlem behandeld, hare rapporten zijn in het Bouwkundig Weekblad opgenomen; door de Afdeeling 's Gravenhage werd een rapport uitgebracht over *Partieele Aanbesteding*, dat eveneens afgedrukt is in het Bouwkundig Weekblad.
In verband hiermede wordt in herinnering gebracht de belangrijke vergadering van de Afd. Amsterdam op 31 Maart j.l. waar dit onderwerp uitvoerig is besproken. Zie verslag in Bouwk. Weekblad.

Toen bekend werd dat de termijn voor deelname aan het *Internationaal Concours voor Bouwkunde te houden in 1910 te Rome*

onderwerp: het moderne Woonhuis, verlengd was, werd met bekwamen spoed door den Voorzitter onzer Mij maatregelen genomen om te pogen, dat Nederland aan dezen wedstrijd mede zoude kunnen doen. Eene commissie werd gevormd, bestaande uit de Voorzitters der Maatij. Architectura et Amicit., Bouwkunst en Vriendschap, Bond van Ned. Architecten, Afd. Bouwk. Haagsche Kunstkring en Arti et Industriae, die bij de Regeering subsidie aanvroeg. Daar de Minister van Binnenlandsche Zaken slechts een zeer kleine bijdrage kon toestaan moest helaas van verdere pogingen worden afgezien.

Ten gevolge van een desbetreffend verzoek van het R. I. B. A. te Londen heeft het Hoofdbestuur een *enquete* ingesteld in zake de eventueele gewoonte van Architecten in Nederland gedurende of na den bouw op omheiningen of op het bouwwerk hun naam kenbaar te maken.

Vereeniging Bouwkundig Weekblad en Architectura. Naar aanleiding van de reorganisatie van het Weekblad „Architectura" heeft het Hoofdbestuur pogingen aangewend om te geraken tot een samensmelting van het Bouwk. Weekblad en genoemd orgaan. In de ledenvergadering van het Genootschap Arch. et Amicitia werd echter gemeend, dat een dergelijke fusie alleen vruchtdragend kon zijn, als ook de beide vereenigingen tot één worden. Daar dit niet in de wederzijdsche bedoeling lag, zijn de onderhandelingen afgesprongen.

Naar aanleiding van de voorgenomen verbouwing door de firma Hirsch & Co. harer magazijnen aan het Leidsche Plein te Amsterdam had de firma zich tot het Hoofdbestuur gewend om advies omtrent een eventueel uit te schrijven prijsvraag. Liet het zich aanvankelijk aanzien, dat deze tot stand zou komen, bij nader inzien bleek de firma ernstige bezwaren tegen een prijsvraag te hebben, zoodat de verdere bemoeiingen van het Hoofdbestuur ophielden.

Behoud van Stedelijk en Landelijk Schoon (Heimatschutz). Op het oogenblik dat de behandeling van dit onderwerp nader voorbereid zou worden door het Hoofdbestuur, werd van particuliere zijde een desbetreffende vereeniging gesticht, genaamd „Mooi Nederland". De Maatschappij stelt zich voor krachtig mede te werken ter bereiking van het gestelde doel. Verschillende bijdragen in het Bouwkundig Weekblad der leden, benevens de voordrachten van den heer F. A. Hoefer op 25 Mei a. s. in de Algemeene Meivergadering zijn hiervan uitingen.

Over de werkzaamheid der Maatschappij in zake Vakbelangen zie het verslag van de desbetreffende Commissie.

Commissie's en Vertegenwoordiging. De Maatschappij is vertegenwoordigd in den *Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven* door den heer A. Salm G.Bzn. In dezen Raad zijn mede vertegenwoordigd de Nederlandsche Aannemersbond en de Vereeniging voor Delftsche Ingenieurs. De Maatschappij heeft dit jaar wederom ƒ 150.— bijgedragen tot bestrijding van onkosten.
Voortdurend breidt de werkzaamheid dezer Commissie zich uit en worden meer en meer door middel van dezen Raad de geschillen beslecht.

Vertegenwoordiging in de *Commissie van advies bij de beoordeeling van Bouwontwerpen, ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van Gemeenteterreinen te Amsterdam*, zie onder Handelingen.

In de *Commissie tot Herziening der Administratieve voorschriften en voor de uitvoering en het onderhoud van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid*, hebben voor de Maatschappij zitting de heeren G. W. van Heukelom en A. Salm G.Bzn.

Op verzoek van het Kon. Inst. van Ingenieurs heeft het Hoofdbestuur het *ontwerp „Algemeene Voorschriften voor IJzer"*, opgesteld door een commissie van het K. I. v. I. in studie genomen; door de heeren H. Bancke en G. W. van Heukelom is hierover rapport uitgebracht aan genoemde commissie.

Op verzoek van B. en W. van Zutphen heeft het Hoofdbestuur uit zijn midden een Commissie benoemd, bestaande uit de heeren J. Limburg, A. Salm G.Bzn. en J. Verheul Dzn. ter *beoordeeling van gevels aan de Jacob Damsingel*. In haar rapport stelt de Commissie B. en W. voor de uitgeloofde prijs van *ƒ* 1000.— niet toe te kennen, daar de architectuur der huizen beneden het middelmatige is.

De Bond van Houthandelaren in Nederland heeft het initiatief genomen tot het vormen eener Commissie tot *vaststelling van normale eischen, waaraan hout in het algemeen moet voldoen*. Voor de Maatschappij hebben hierin zitting de heeren D. A. N. Margadant, J. Verheul Dzn., terwijl in deze Commissie mede vertegenwoordigd zijn: de Ned. Aannemersbond, de Bond van Houthandelaren, de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs en het Kon. Instituut van Ingenieurs.

Op het *Congres van het Intern. Verband für die Material Prüfungen der Technik* te Kopenhagen werd de Maatschappij vertegenwoordigd door den heer A. J. M. Stoffels, C. I. Dir. van Bouw- en Woningtoezicht te 's Gravenhage.

Op de in Juli te houden Town-planning Conference in Londen zal de Maatschappij vertegenwoordigd worden door den heer J. H. W. Leliman, Bouwk. Ing. te Amsterdam.

Op de *Alg. Verg. van de Ver. tot bevordering van de Vakopleiding van Handwerkslieden* gehouden te Utrecht 28 December, was de Mij. vertegenwoordigd door de heeren P. J. Houtzagers, architect en W. van Veen, C. B. I. Ingenieur van de Gemeentewerken, beiden te Utrecht.

Tentoonstellingen. In het gebouw is gehouden een tentoonstelling van teekeningen en aquarellen betreffende den bouw van het Vredespaleis (zie onder Bijeenkomsten), en een tentoonstelling van Landhuizen in de laatste 20 jaar door Nederlandsche Architecten gebouwd (zie onder Gebouw). De prijsvraag van de Afdeeling Amsterdam voor een bewaarplaats voor zuigelingen en kinderen onder 3 jaar (crèche) benevens eetkamer voor schoolgaande kleine kinderen werd ook in het gebouw der Maatschappij tentoongesteld.

Gebouw. Belangrijke veranderingen vonden plaats in de zalen van de Permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen. Door een gedeelte in te richten tot kantoor en dit te verhuren aan den heer Janse, werd tevens een aanleiding gevonden de Permanente Tentoonstelling te herzien en te verbeteren; ter meerdere aantrekkelijkheid en betere benutting van de plaatsruimte werd besloten ook andere tentoonstellingen op bouwkundig gebied hier te houden; een eerste, bevattende Landhuizen, gebouwd door Ned. Architecten in de laatste 20 jaar, heeft reeds plaats gehad.
De overige zalen werden als gewoonlijk gebruikt voor vergaderingen van de verschillende Commissiën en Comité's en geëxploiteerd door verhuren aan de Afdeeling Amsterdam van de Mij., de Vereeniging „de Violier", de Vereeniging „Wie denkt, overwint", den Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven, terwijl verschillende architecten hunne aanbestedingen in het gebouw der Maatschappij houden, welk voorbeeld meer en meer navolging moge vinden.
De Expositiezaal werd verhuurd aan den kunstschilder Miranda.

Bibliotheek. Het omvangrijk werk, herziening der Catalogus is nog niet afgeloopen; eene Commissie, bestaande uit de heeren H. Bletz, J. A. v. d. Sluys Veer, B. J. Ouëndag en P. A. Timmers, staat in deze den Algemeenen Secretaris bij. Nieuwe werken zijn niet aangeschaft, daar de finantiën der Maatschappij dit niet toelieten.

Bureau van Plaatsing. Nog steeds wordt van deze instelling veel gebruik gemaakt, al zijn er meerdere gelijksoortige bureaux; herhaaldelijk worden opzichters en teekenaars geplaatst en is de aanvraag om in de lijst opgenomen te worden, beduidend te noemen.

CONCEPT-BEGROOTING over het jaar 1910, zooals deze door de Commissie van Financiën is opgemaakt en na bespreking in den Raad der Afdeelingen door het Hoofdbestuur is goedgekeurd.

Volgn.	Vermoedelijke Ontvangsten:	Begr. voor 1909.	Ontv. over 1909.	Begr. voor 1910.
1	Beschikbaar saldo vorig boekjaar			
2	Contributie's leden	ƒ 10150.—	ƒ 10399.95	ƒ 10950.—
3	Huuropbrengst gebouw, Tentoonstellingen, vergaderingen enz.	„ 3200.—	„ 3232.37½	„ 4000.—
4	Bate uit het contract met den Uitgever der werken van de Maatschappij	„ 7800.—	„ 6485.64½	„ 7000.—
5	Verkoop plaatwerken	„ 1.—	„ —	„ —
6	Bijdrage Prijsvragen	„ 1.—	„ —	„ —
7	Legaat Godefroy	„ 500.—	„ 500.—	„ 500.—
8	Examen Bouwkundig-Opzichter en Teekenaar	„ 1650.—	„ 2055.99	„ 6425.—
9	Toevallige baten	„ 217.—	„ 1252.20	„ 800.—
9a	Uitgeloot 1 Obligatie der 3 % Leening, in portefeuille der Maatschappij	„ —	„ 25.—	„ —

Toelichting:
Sub. 2. De Maatschappij bezat bij het opmaken der begrooting: 351 Architect-Leden, 258 Gewone Leden, 150 Buitengewone Leden en 96 Kunstlievende Leden.
De contributie-ontvangst is begroot na aftrek der inningskosten.
Sub. 8. Het cijfer wordt samengesteld als volgt:

a. Bijdrage der Maatschappij	ƒ 600.—
b. Bijdrage van het Rijk	„ 5000.—
c. Bijdrage der Examinandi	„ 2025.—
	ƒ 7625.—
Kosten der Maatschappij en vergoeding voor localiteit-beschikbaarstelling	ƒ 1200.—
Blijft	ƒ 6425.—

		ƒ 23519.—	ƒ 23951.16	ƒ 29675.—

Volgn.	Vermoedelijke Uitgaven:	Begr. voor 1909.	Uitgaven over 1909.	Begr. voor 1910.
	Dekking der nadeelige Saldi over 1908 & 1909	ƒ —	ƒ —	ƒ 2136.—
1	Uitgaven der Periodieken, inbegrepen Honorarium medewerkers en teekenwerk	„ 10250.—	„ 9860.57	„ 9800.—
2	Prijsvragen	„ —	„ —	„ 1.—
3	Fonds Eereprijsvraag Godefroij	„ 25.—	„ 25.—	„ 25.—
4	Uitkeering aan de afd: art. 15 der Statuten art. 19 H.R.	„ 150.—	„ 28.—	„ 75.—
5	Onderwijs en Examen Opz. & Teekenaars	„ 1650.—	„ 2055.99	„ 6425.—
6	Aanschaffen Boekwerken en Periodieken Bibliotheek, drukken nieuwe Catalogus	„ 400.—	„ 159.40	„ 550.—
7	Reis- en Verblijfkosten Hoofdbestuur, Commissie's en Secretaris	„ 600.—	„ 602.72	„ 600.—
8	Bureau-behoeften, bureau-drukwerken en telefoon-abonnement	„ 600.—	„ 769.04	„ 650.—
9	Kosten van verkiezingen en vergaderingen	„ 300.—	„ 151.67½	„ 150.—
10	Vrachten, porto's, telegrammen, interc. telefoongesprekken	„ 400.—	„ 409.32	„ 400.—
11	Onderhoud gebouw, meubilair en stoffeeringszaken	„ 500.—	„ 1879.90	„ 400.—
12	Pers. belasting, Grondbel. Precario, Straatgeld	„ 300.—	„ 321.54	„ 325.—
13	Assurantie	„ 100.—	„ 7.—	„ 107.—
14	Vuur, licht en water	„ 400.—	„ 356.43	„ 350.—
15	Schoonhouden, puibewassching	„ 100.—	„ 34.85	„ 50.—
16	Tractementen Secretaris-Redacteur, Adj. Secretaris-Administrateur, Accountant en beambte-Concierge	„ 3650.—	„ 3839.44	„ 4000.—
17	Rente der 4% Hypoth. Leening	„ 2320.—	„ 2320.—	„ 2300.—
18	Aflossing dezer Leening	„ 500.—	„ 500.—	„ 500.—
19	Rente der 3½% Geldleeningen	„ 174.—	„ 175.50	„ 168.—
20	Aflossing dezer Geldleeningen	„ 250.—	„ 250.—	„ 250.—
21	Verbeteren Tentoonstellingsruimten	„ 400.—	„ 87.02	„ 100.—
22	Bijdrage in de kosten van stichting van den Raad van Arbitrage en onkosten Commissie tot Herziening der A. V. en dergelijke onkosten	„ 250.—	„ 150.—	„ 200.—
23	Onvoorzien	„ 100.—	„ 1163.01½	„ 113.—

Toelichting:
Sub. 11. Deze belangrijke overschrijding is een gevolg eener verbouwing, waardoor de huuropbrengst zeer belangrijk is verbeterd en door vernieuwing van een groot deel der balken en vloer op de begane-grond-verdieping welke verstikt bleken door gebrek aan luchttoevoer.
Sub. 6. Catalogus in 1909 nog niet gedrukt.

ƒ 23519.—	ƒ 25146.41	ƒ 29675.—

HET OUDE-ZIJDS-HUISZITTENHUIS (naar de gravure in CASPARUS COMMELIN'S beschryving der stadt Amsterdam).

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

DE VERKOOP VAN HET „ARSENAAL" TE AMSTERDAM.

Het is een eigenaardig feit, dat tegenwoordig onder het publiek een krachtige wensch merkbaar wordt oude architectuur te bewaren en stedelijk en landelijk schoon te beschermen, terwijl de overheid, in wier handen de samenleving de behartiging harer belangen stelt, in meer dan één geval blijken geeft zijn tijd niet te begrijpen en niet mee te gaan in de toenemende kunstzinnigheid der laatste jaren. Hieruit valt niet anders te concludeeren, dan dat deze bewindsmannen in hun taak te kort schieten. En het geldt hier niet het dagelijksch bestuur van het een of ander provincie-stadje, maar zelfs in Amsterdam is het voorgekomen, dat het Spinhuis ten doode was opgeschreven, terwille van een nieuw politiebureau, geheel onnoodig, zooals bleek uit de bemoeiingen van de Schoonheidscommissie, die niet alleen een beter, maar ook een goedkooper ontwerp vervaardigde voor het Politiebureau, met behoud van het Spinhuis, waardoor dit laatste dan ook gered is geworden.

Ja zelfs op „allerhoogste" plaats, namelijk in het brein van twee ministers, blijkt kritisch vermogen betreffende bouwkundige aesthetica vrijwel geheel nog te ontbreken, blijkens de Memorie van Antwoord van de Ministers van Financiën en van Oorlog over de Arsenaal kwestie.

Deze lezende wordt de wensch steeds dringender aan het ingrijpen van onbevoegde zijde een einde te maken, door een wet op de bescherming van monumenten van geschiedenis en kunst vast te stellen. Gelukkig worden hiertoe ernstige pogingen gedaan, maar men houdt zijn hart vast, als men bedenkt, dat het wel of wee van de zaak voor een groot gedeelte beheerscht wordt door regeeringsmannen, die niet altijd getoond hebben de beteekenis van deze kunstkwestie te begrijpen.

De buitengewoon laag-bij-de-grondsche, wij kunnen beter zeggen, dwaze motiveeringen in bovengenoemde Memorie van Antwoord kunnen ook een gevolg dáárvan zijn, dat de Ministers zich reeds voorgenomen hadden het Arsenaal op te offeren om de een of andere politieke of economische reden, en nu maar wat motiveeren te pas of te onpas, neen, bijna allen te onpas, bij

elkaar gezocht hebben, om afbreuk van het Arsenaalcomplex te rechtvaardigen.

Het gekke van deze motieven doet het vermoeden ontstaan, dat er iets achter steekt bij dezen verkoop, dat niet bekend gemaakt wordt. Maar waarom dit niet rondweg medegedeeld? Het zou inderdaad mogelijk kunnen zijn, dat er dergelijke hoogst belangrijke praktische of economische motieven bestaan, die een afbraak van het Arsenaal wettigen. Maar hiervan merken wij in de Memorie niets, en de pijnlijke indruk ontstaat, dat òf gebrek aan aestetisch inzicht òf doorzichtige diplomatie hier in het spel is. Beide eigenschappen zijn misplaatst in een minister.

Het is misschien niet onaardig deze Memorie eens nader te beschouwen.

Het begin is al eigenaardig: „Ofschoon gaarne vooropstellende, dat zij zich in het algemeen niet bevoegd of deskundig genoeg achten tot bepaling en vaststelling van de architectonische of historische kunstwaarde van oude gebouwen, en zij alzoo beschouwingen over dit onderwerp gaarne en liever aan autoriteiten op dat gebied overlaten, meenen de ondergeteekenden, ten aanzien van het in deze wetsvoordracht bedoelde blok panden in het bijzonder, toch twijfel te mogen opperen of dit inderdaad van zoodanige geschiedkundige of bouwkundige beteekenis is te achten als ten deze vele leden van oordeel schijnt te zijn.

Dat n.l. het gebouwencomplex aan het Waterlooplein te Amsterdam, aangeduid onder den naam „het Arsenaal", bij de respectievelijk in 1610 en 1655 plaats gehad hebbende stichting ervan als iets artistieks of monumentaals zoude bedoeld en alzoo thans aan te merken zijn, was hun te voren nooit gebleken en laat zich, met het oog op de oorspronkelijke bestemming dier opstellen, toch ook zoo gereed niet aannemen."

HET ARSENAAL IN DE KORTE AMSTELSTRAAT

De eerste regels zijn onschuldig, maar spoedig komt de aap uit de mouw en pogen de heeren Ministers wel degelijk bouwkundige kritiek te geven, waartoe de draai al genomen wordt in de laatste zin van het hierboven aangehaalde.

De Memorie vervolgt:

„Het grootste deel van het complex is in 1610 eenvoudig neergezet als en ter vervanging van sedert 1550 gediend hebbende pakhuizen of opslagplaatsen voor de turven en andere artikelen, welke de Huiszittenmeesters van wege de stad Amsterdam aan de huiszittende bedeelden verstrekten."

Het woord „eenvoudig" is hier van beteekenis, de Ministers willen blijkbaar den indruk vestigen, dat een opslagplaats voor turven toch al een erg gewoon gebouw is, waarin toch moeilijk architectonische schoonheid aanwezig kan zijn. Dit is een goed motief om menschen, die niets van bouwkunst weten en er niets voor gevoelen te bevredigen, maar raakt de kwestie waar het om gaat niet. Met evenveel recht zou men kunnen zeggen: de oude vestingen, oude verdedigingstorens, oude poorten, oude burgerhuizen enz. hebben weinig artistieke waarde. Dat schoonheid in het eenvoudigste architectuur-gegeven kan zitten, ja soms nog meer dan in de „precieuse of artistieke stijl" die de Memorie een eindje verder memoreert, zien de Ministers blijkbaar niet in. De vraag is: welke eigenschappen vertoont de architectuur van het Arsenaal?" „Welke artistieke waarde hebben de vier pakhuizen en het eigenlijke Huiszittenhuis voor ons?"

Maar over deze kernkwestie handelt de Memorie niet; ze beweegt zich op zijwegen, die niet of slechts zijdelings met het geval te maken hebben.

Zij wijst op de ligging, oorspronkelijk „ver buitenaf aan den Amstel", later, in 1613, wat dichterbij, maar tegen de stads-veste aan „dus niet in de stad, waar de grootsche bouwwerken gesticht waren en werden".

Dat „grootsche" is in dezen zin kostelijk. Het wil zeggen: „zie je, in de stad had je natuurlijk belangrijke architectuur, maar daar buiten, dat begrijp je, dat was niet noodig. Dus het zou al heel gek zijn, als het Arsenaal wel architectonisch belangrijk was."

Dit zijn nu opmerkingen van . . . . . twee Ministers! Dit wordt gedrukt, gepubliceerd, en zal misschien medewerken tot afbraak van een monument! Heeft het niet iets van een klucht, van een parodie?

Hoeveel huizen uit dien tijd buiten de stad, zijn niet in ons oog belangrijk? Bijna allen, bijv. het Pesthuis,

verschillende kruitmagazijnen, buitenplaatsen, enz. Maar wat doet dit er allemaal toe? De vraag is: wat *is* het Arsenaal?
Daarna memoreert de Minister uitvoerig, dat het Arsenaal vroeger weinig genoemd werd, en wordt de beschrijving door C. Crommelin aangehaald, uit de 2e helft der 17e eeuw.
Wat is dit nu voor een argument?
Wat vroeger over architectuur gedacht en geschreven is, is voor ons zeer zeker geen bindende maatstaf; wij hebben ons eigen inzicht en moeten daarnaar ons richten. De zeventiende eeuw had weinig eerbied voor gothische bouwwerken, die herhaaldelijk afgebroken werden. In den gedachtengang der ministers zouden wij dan ook maar kerken moeten afbreken, omdat de zeventiende eeuw dit deed!
Het volgend motief voor afbraak is al even merkwaardig:

„Mogelijk zullen nu toch dit gebouw en zijne aanhoorigheden, als een geheel genomen, ofschoon van huis uit niet als architectonische gedenkteekenen bedoeld, zekere waarde hebben kunnen bezitten als producten van een toenmaals gebruikelijken bouwtrant, en aannemelijk is het eveneens dat hun aanblik aangenaam aandeed, maar zulks toch alleen uit hunne toenmalige omgeving op den hoek van twee stadsbuitengrachten, met de voorliggende ophaalbrug en met het vrije gezicht er op van over het water, waarbij eenig geboomte, zich allicht zal hebben aangepast.
Nu in den loop der tijden de grachten gedempt zijn en het omliggende terrein opgehoogd is, hebben ook de aantrekkelijkheid en bekoring van het gezicht op dit blok huizen in sterke mate geleden. De loop van zaken heeft in ieder geval ten gevolge gehad, dat de bewuste pakhuizen thans vrijwel den indruk wekken van een klomp reeds eenigermate in den bodem zakkende oude huizen, wier gevel, evenals die van het aangebouwde pand, allerminst imponeeren of den omtrek schijnen te beheerschen."

Omdat de omgeving bedorven is, moet het gebouw ook maar afgebroken worden. Commentaar overbodig.
Van een commissie van voorlichting willen de Ministers niets weten, zij treden kras autoritair op, terwijl ze in den aanvang zeggen geen deskundigen te zijn!
Het adres wordt, wat het æsthetisch gedeelte betreft geresumeerd in het volgende:

„Waar het voorgeslacht in het tegenwoordige „Arsenaal" zelf in geenerlei opzicht iets grootsch als bouwwerk heeft gezien en het overigens door den drang der omstandigheden ook van zijn oorspronkelijke entourage voor goed is vervreemd, meenen de ondergeteekenden te hebben kunnen en mogen volstaan met de historische voorwerpen daaraan verbonden te reserveeren voor den Staat, volgens de aanwijzing van den Hoofddirecteur van het Rijks-Museum, onder wiens toezicht ook de verwijdering van de voorwerpen zal plaats vinden."

De Ministers concludeeren, dat het onverantwoordelijk is van de overdracht af te zien en dat dringende belangen van handel en industrie moeten voorgaan. Het *dringende* van die belangen wordt niet nader betoogd.
Ziezoo, nu zijn we er, het karaktervolle, stoere pakhuis en het eenvoudig-deftige Huiszittenhuis afgebroken, en de interne voorwerpen, die van belang zijn, geheel uit hun verband gerukt, in een totaal andere omgeving en daardoor niet in hun eigen waarde sprekend netjes begraven in een museum.
Blijft de schrale troost, dat de gevel is opgemeten door den Rijksarchitect voor de Monumenten van Geschiedenis en Kunst.

Zelden kregen we een bouwkundige kritiek onder de oogen, die de minderwaardigheid van deze Memorie vertoont. Geen enkel woord direct over de waarde van het complex zelf, over zijn architectuur-beteekenis voor onzen tijd, geen enkele aanduiding ook maar, dat de Ministers iets, al is het maar weinig, van bouwkunst begrijpen. Dat juist tegenwoordig, nu de architectuur meer van den kern uit begint, elementair zich vertoont in goede verhoudingen en groote logisch gehouden vormen, in het eenvoudige, sobere zich beweegt, dat juist nu de krachtige, zij het eenvoudige architectuur van de pakhuizen in zijn monumentale zakelijke stoerheid en het Huiszittenhuis in zijn rustige en goede hoofdverdeelingen, zijn goede strakke houding, voor het levende geslacht van architecten uitmuntende en erkende voorbeelden zijn, wier verdwijning zij en met hen velen, die Amsterdam om zijn vroegere cultuur liefhebben, ten zeerste zouden betreuren daarvan zien de Ministers niets. Zij schijnen de verouderde opvatting te huldigen, dat de rijke voortbrengselen van architectuur, door hen waarschijnlijk bedoeld met de woorden „pretensieuse of artistieken stijl", alleen bewaard moeten blijven.
Het wordt daarom dringend tijd, dat zij meegaan met de huidige meeningen, en dat nog alle krachten in het werk gesteld worden, om slooping te verhinderen.

J. G.

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVI.

ANTWERPEN. De architectuurtentoonstelling ingericht door den „Kring voor Bouwkunde" te Antwerpen, waarvan ik in een vorig schrijven melding maakte, is Donderdag 5 Mei voor het publiek geopend.
Wat ons op deze tentoonstelling, waarvan vooral het décorum uitermate is verzorgd, aanstonds treft, is de groote ongelijkheid in bouwkundige waarde van het ingezondene en de verkeerde voorstelling welke zij geeft van het pijl waarop hier op heden in België de architectuur staat.
Wij vinden naast het groote, rijpe werk van een Berlage, Behrens, Plumet en andere buitenlandsche architecten welke door het bestuur van den Kring voor Bouwkunde hiervoor speciaal waren uitgenoodigd, schier niet anders, althans met heel weinig uitzondering dan het meestal onvolgroeide werk, vaak vol durven en probeeren van enkele leden dezer vereeniging.
Is het voor deze vereeniging der jongeren van niet te miskennen beteekenis, omdat het ook voor haar van groote leering kan zijn, om naast haar werk dat van bekende architecten als bovengenoemd, geplaatst te zien, het heeft echter deze bedenkelijke zijde dat het publiek tot bezoek uitgenoodigd en afgaande op het tentoon gestelde, stellig tot de gevolgtrekking zou komen dat de architectuur van den tegenwoordigen tijd in het buitenland een veel hooger en volmaakter standpunt heeft bereikt dan in België wel het geval is. En het is als protest daartegen en om wel te doen uitkomen, dat ik er op wijs, dat deze tentoonstelling niet geeft een beeld van den stand der architectuur in België, zelfs niet dien van Antwerpen, maar slechts van het werk van enkele jonge, waaronder veelbelovende, architecten daar ter stede. Vertrouwen wij en met recht dat de tentoonstelling te Brussel deze gevaarlijke en onteerende misvatting roemrijk zal weten op te heffen.
Neen, het was verkeerd gezien van dezen jongen sympathieken kring om vóór alles het werk van „zijn" leden te willen exposeeren. De straf kon niet uitblijven.
Voor hem had tot leiddraad moeten dienen het voorbeeld van de Société Royale der Architectes d'Anvers die, toen deze een tentoonstelling van bouwkunst opende, juist doordat zij de inzending zoo ruim mogelijk open stelde en alles inspande om er het werk van bekende Belgische architecten te hebben, zoo'n groot en blijvend succes verwierf.
Onder het geëxposeerde werk neemt stellig een eerste plaats in de belangrijke inzending van den architect Berlage die ons in een dertigtal kaders zijn altijd interessant werk te aanschouwen geeft terwijl ook dat van de architecten Behrens en Plumet natuurlijk ten volle vermelding verdient.
Maar boven alles belangrijk, we zouden het durven noemen de „clou" dezer tentoonstelling, is de afdeeling retrospectieve kunst. Hier had het bestuur de even gelukkige als wijze gedachte zich met dat doel te wenden tot den Heer Schaeps, architect en conservateur van het museum „het Steen" en het is aan diens invloed en competentie te danken dat hier een verzameling is tot stand gebracht van groote artistieke en archæologische waarde zooals men maar zelden het voorrecht heeft te zien en die ons een bijna volledigen kijk geeft op de architectuur van Antwerpen uit vroegere tijden. Het is niet onwaarschijnlijk dat deze interessante collectie, van overal bijeen gebracht, later een meer blijvende plaats vindt in een speciaal daarvoor ingerichte zaal, vermoedelijk die van het vroegere „Vleeschhuis", en onder toezicht van onzen bekwamen conservateur die hier zoo volkomen „the right man in the right place" is, zal worden gesteld.
De tentoonstelling van den Kring voor Bouwkunde, om verschillende reden belangrijk, verdient een ruim bezoek.

X. Y. Z.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

De Jury deelt mede, dat in het programma het volgende verbeterd moet worden. Onder Doel staat:
. . . (waarbij de jaarlijksche onkosten de uitgaven moeten dekken).
Dit moet zijn:
(waarbij de jaarlijksche *inkomsten* de uitgaven moeten dekken.
Hetzelfde geldt voor 10, a.

Betreffende de prijsvraag zijn de volgende vragen gesteld:

VRAAG 1. Moeten de onder 2°, 3° en 4° van het gevraagde, genoemde teekeningen op schaal 1:100 geteekend worden *van 't geheele* bouwblok en *bovendien* van elk type afzonderlijk, of alleen van elk type?
ANTWOORD. *In de situatieteekening op schaal 1 op 200, moeten daar, waar 2 verschillende typen aan elkaar grenzen van beide de plattegrond geteekend worden.*
Verder moet, volgens 2°, 3° en 4° van elk type de plattegronden, de hoogte doorsneden en de gevels geteekend worden op schaal 1 op 100.

VRAAG 2. In 8° d wordt gevraagd „een zolderruimte". Is het nu de bedoeling dat elke woning, dus elke étage een deel van den zolder moet hebben, of betreft dit alleen de bovenste étage?
ANTWOORD. *Elke woning moet een zolderruimte hebben.*

VRAAG 3. Mogen verschillende typen woningen in één pand ondergebracht worden?
ANTWOORD. *Wanneer het noodig blijkt mogen verschillende typen woningen in een pand voorkomen.*

VRAAG 4. In 10° a IV, Brandassurantie 0.6 ‰ van ⅝ der bouwsom is toch de bedoeling f 0,60 per mille?
ANTWOORD. *Er staat 0,6 ‰ d. i. f 0,60 per mille.*

VRAAG 5. Kan opgegeven worden wat een klein aantal, een aantal en een aanzienlijk aantal is, bijv. percentsgewijs over het totaal te bouwen woningen (stel dit gelijk).
ANTWOORD. *Dit kan niet precies opgegeven worden, daar de verhouding geheel afhangt van de oplossing. De ontwerpers zijn zoo vrij mogelijk gelaten; het programma geeft in deze een globale verhouding aan, die wenschelijk geacht wordt.*

VRAAG 6. Moeten de I, II, III en IV in even groot aantal (nagenoeg) op beganen grond en alle verdiepingen voorkomen?
ANTWOORD. *De ontwerper is in deze vrij.*

VRAAG 7. Kunnen de slaapvertrekjes op zolder gerekend worden tot slaapvertrekken in I, II, III en IV, zij het dan alleen voor de bovenste verdieping?
ANTWOORD. *Zolderslaapkamers mogen voorkomen bij elk type, doch alleen voor de bovenste verdieping.*

De Jury.
H. P. BERLAGE Nz., *voorzitter.*
J. GRATAMA, *rapporteur.*

WEDSTRIJD VOOR HET BENUTTIGEN DER BESCHIKBARE GRONDEN TEN GEVOLGE DE SLECHTING DER VERSTERKTE OMHEINING VAN ANTWERPEN.

(Vervolg van blz. 228.)

OP HET GRONDGEBIED VAN BERCHEM:

Twee kerken, de eene in de omstreken der „Dikke Mee", de andere nabij den uitsprong der Borsbeeksche poort. Een Gemeentehuis. Eene Muziekhalle;
e) Openbare parken voorzien van vijvers, bloemtuinen, en speelplaatsen;
f) Plaatsen voor twee gasthuizen, het eene op het grondgebied van Antwerpen, het andere op Borgerhout; voor een nieuw gevang van 6 tot 8 hectaren oppervlakte, nabij eene spoorwegstatie; voor een zwemdok te Borgerhout en te Berchem, voor hofjes-kwartieren, werkmanswoningen en bouwgronden;
g) Het daarstellen in ophooging op het uiteinde der lei, ten zuiden der stad, van eene wandelingterrasse met belvedeer gevende een algemeen zicht op de Schelde, en genaakbaar met rijtuigen en motorwagens;
h) De aanduiding van plaatsen voor gedenkteekens, fonteinen, enz.
N.-B. — Deze hoofdvereischten moeten niet noodzakelijk allen op de gronden, waarvan spraak in art. I, voorzien worden; het staat den mededingers vrij een zeker gedeelte ervan op de naburige gronden over te brengen.

ART. 6. De *zuivere* oppervlakte der bouwgronden, der voorbehoudene gordels voor hofjes-kwartieren, werkmanswoningen, krijgsgebouwen, burgerlijke en godsdienstige gebouwen, en der gronden den ijzeren weg voorbehouden, zal hoogsten 40 % bedragen der totale oppervlakte van de te benuttigen gronden.

ART. 7. — Geen enkele overweg op de ijzerenwegen wordt toegelaten.

IV. VEREISCHTE TEEKENINGEN EN STUKKEN. ART. 8 — De mededingers moeten aan de Jury de volgende teekeningen en stukken overhandigen:

a). Het gezamentlijke ontwerp in vier bladen, op de schaal van 1/2000, overeenstemmende met de grenzen in blauw getint op het plan der stad Antwerpen, en rekening gehouden van de herinrichtingen der ijzeren wegen en der wegenis, in 't algemeen, zooals dezelve op de medegedeelde plans en beschrijvingen zullen aangeduid zijn;

b). Dwarsche doorsneden der lei en der bijzonderste straten, op de schaal van 1/250;

c). Een nauwkeurig plan van twee voorname kruispunten der lei met de bijzonderste straten, op de schaal van 1/500;

d). Doorsneden in de breedte en in de hoogte, van het belvedeer en de erheen leidende wegen, op de schaal van 1/250, evenals de grondverhoogingen van eenig belang;

e). Een verslag tot opheldering.

ART. 9. — De stoepen, de rijbanen, de paden voor ruiters, wielers en motorwagens, de wandelwegen, de tramlijnen, de rijen boomen, moeten op al de plans aangeduid zijn. De stadsspoorweg hoeft enkel in de doorsneden der lei aangeteekend te worden.

ART. 10. — De mededingers mogen het getal teekeningen en stukken waarvan spraak in art. 8, vermeerderen.

Ten einde zich beter te doen begrijpen, mogen zij insgelijks teekeningen in doorzicht bij het geheel of een gedeelte hunner werken voegen.

V. BIJZONDERE ONDERRICHTINGEN. ART. 11. — De mededingers mogen zich niet kenbaar maken. In plaats van hun handteeken, zullen zij op hunne ontwerpen en verslagen, een merk of kenspreuk zetten, te herhalen op de buitenzijde van eenen gezegelden omslag bij hunne stukken te voegen en waarin naam en adres van den inzender of, in geval van samenwerking, der inzenders zal opgegeven zijn.

ART. 12. — De teekeningen moeten op karton geplakt of op raam gevestigd zijn.

ART. 13. — De commissie zal de grootste zorg dragen voor de ontwerpen, maar zij verwerpt alle welkdanige verantwoordelijkheid aangaande de verzending der ontwerpen, hunne openbare tentoonstelling en herverzending.

VI. OPENING EN SLUITING VAN DEN WEDSTRIJD. ART. 14. — De wedstrijd wordt geopend den Maandag 2 Mei 1910 en zal gesloten worden den Zaterdag 1 October 1910.

ART. 15. — De plans met de verslagen mogen afgegeven worden ten lokale van de studiecommissie tot inrichting der Antwerpsche agglomeratie. Schuttershofstraat, 57, tot Zaterdag 1 October 1910 ten 5 ure namiddag. Bij verzending per ijzeren weg, moeten de kartons vóór hetzelfde uur, vrachtvrij verzonden worden aan het adres van: Den heer Voorzitter van de Studiecommissie tot inrichting der Antwerpsche agglomeratie, Schuttershofstraat, 57, te Antwerpen.

VII. — PREMIËN. ART. 16. De volgende premiën kunnen toegekend worden:

Een eerste prijs van	25.000 fr.
Een tweede prijs van	10.000 fr.
Een derde prijs van	5.000 fr.
	't zij 40.000 fr.

ART. 17. — De premiën zullen slechts toegekend worden ingeval er ontwerpen van voldoende waarde ingezonden zijn. De Jury behoudt te dien opzichte alle vrijheid, evenals hij ook het gezamentlijke der prijzen zal mogen verdeelen op de wijze die meest overeenstemt met de waarde der ingeleverde plans.

ART. 18. — Na de uitspraak van den Jury, zullen de omslagen der ontwerpen geopend, en de namen der bekroonde mededingers afgekondigd worden.

VIII. — JURY. ART. 19 — De Jury is samengesteld uit zeven leden:

1. M. Bouvard, Directeur van den dienst der gebouwen, wandelingen en plantingen van Parijs;
2. M. Buls, oud-burgemeester der stad Brussel;
3. M. Hénard, bouwmeester van de stad Parijs;
4. M. Lagasse de Locht, algemeene bestuurder bij het beheer van „Bruggen en Wegen", Voorzitter van de Koninklijke commissie van monumenten;
5. M. Mayreder, bouwmeester, leeraar aan de polytechnische school van Weenen;
6. M. Stordiau, voorzitter der belgische Federatie van de Maatschappijen van bouwkundigen.
7. M. Stübben, ober- und geheimer Baurat, te Berlijn;
8. Een lid aan te duiden door de „Société centrale des architectes" van Brussel.

M. Oscar Simon, Voorzitter der „Société centrale des architectes" werd daartoe benoemd.

M. Schobbens, algemeene secretaris en M. De Heem, secretaris, zullen de juryleden bijstaan, maar zonder beraadslagende stem.

ART. 20. — Ingeval een jurylid belet is, zal de heer Minister van Openbare Werken een plaatsvervanger aanduiden.

IX. — EIGENDOM. ART. 21. — De bekroonde ontwerpen blijven het eigendom van den Belgischen Staat die er naar believen zal mogen gebruik van maken.

De ontwerpen zullen geheel of gedeeltelijk kunnen uitgevoerd worden, zonder medewerking van den inzender en zonder dat deze eenig eereloon of vergoeding zal kunnen eischen ten welken titel het ook zij.

ART. 22. — De niet bekroonde ontwerpen zullen met het oog op eene gedeeltelijke uitvoering, kunnen aangeschaft worden tegen eene vaste som van duizend frank.

X. — TENTOONSTELLING EN TERUGZENDING DER ONTWERPEN. ART. 23. — Na uitspraak van den Jury, zullen al de ontwerpen openbaar tentoongesteld worden te Antwerpen gedurende minstens 15 dagen.

Plaats en dagen der tentoonstelling zullen door de dagbladen aangekondigd worden.

ART. 24. — Onder voorbehoud gemaakt bij art. 22 zullen, bij het sluiten der tentoonstelling, de niet bekroonde ontwerpen aan derzelver inzenders teruggegeven worden, indien deze hun adres opgeven.

ART. 25. — De ontwerpen die binnen de drie maanden na het sluiten der tentoonstelling niet zullen teruggeëischt zijn, zullen van rechtswege het eigendom van den Belgischen Staat blijven.

BERICHTEN.

Brusselsche Tentoonstelling. Onze correspondent bericht ons, dat de Hollandsche Afdeeling Bouwkunst op de Wereldtentoonstelling te Brussel naast de andere landen volstrekt geen ongunstigen indruk maakt, al is de ingezonden collectie niet groot; zij is opgesteld naast de Belgische Afdeeling. De ophangcommissie was druk in de weer. Door het betrekkelijk groot aantal deuren is de beschikbare wandvlakte nogal verbroken: overigens behoort de Nederlandsche Afdeeling, wat verlichting betreft, niet tot de slechtste.

De geheele tentoonstelling in het Palais du Cinquentenaire is zeer uitgebreid; behalve architectuurteekeningen, is vooral schilder- en beeldhouwkunst uit Frankrijk, België, Nederland, Italië in reeksen zalen vertegenwoordigd.

30ste JAARG. — 21 MEI 1910. — No. 21.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Agenda Meivergadering. — Nieuwe Leden. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, vervolg. — Afd. 's Gravenhage. — Jaarverslag Afd. Amsterdam. — Jaarverslag Afd. Arnhem. — Jaarverslag Afd. 's Gravenhage. — Jaarverslag Afd. Groningen. — Jaarverslag Afd. Haarlem. — Jaarverslag Afd. Utrecht. — Verslag Commissie van Arbitrage. — Verslag Comm. tot behart. d. Vakbelangen van den Architect. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Keramiek van „de Porceleyne Fles" te Delft, door J. G. — De actie voor een M. T. S. te Arnhem. — Het Amsterdamsche Arsenaal en de Diamanthandel. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE MEIVERGADERING OP DINSDAG 24 MEI EN WOENSDAG 25 MEI A.S.

Agenda.

DINSDAG 24 MEI.

1). 7½ ure n.m. Opening der Tentoonstelling van Reis- en Architectuurschetsen.

2). 8 uur n.m. Algemeene Vergadering, waarop de heeren J. L. B. Keurschot en W. F. C. Schaap in zullen leiden het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken", waarna gelegenheid tot debat zal zijn.

WOENSDAG 25 MEI.

Algemeene Vergadering ten half elf ure v.m. precies.

1). Verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen desgewenscht bespreking van dit Verslag.

2). Verslag van het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur.

3). Mededeeling van den uitslag der verkiezing van Hoofdbestuursleden.

4). Verkiezing Voorzitter Hoofdbestuur.

5). Benoeming door den Voorzitter eener Commissie van Stemopneming — stembureau — van drie leden ter vergadering aanwezig.

6). Rapport van de Commissie tot het nazien der rekeningen en verantwoording over het afgeloopen jaar.

7). Verslag van de Commissie van Financiën over den financieelen toestand der Maatschappij.

8). Behandeling en vaststelling van de begrooting over het loopende jaar.

9). Uitloting van aandeelen in de geldleeningen der Maatschappij.

10). Verkiezing van een lid in de Commissie van Onderzoek en van drie leden in de Commissie van Redactie.

11). Vaststelling van het Programma van Onderhaas.

12). Algemeene bespreking over eventueele inkrimping der Periodieken of Contributieverhooging der leden.

13). Bespreking van hetgeen verder ter tafel wordt gebracht.

DES NAMIDDAGS TEN 2 URE.

Algemeene Vergadering, waarop de heer F. A. Hoefer een voordracht met lichtbeelden zal houden over: „Nederlands karakter in zijne bouwwerken".

Het zal zeer op prijs gesteld worden, wanneer ook dames op deze vergadering aanwezig zijn.

DES NAMIDDAGS TEN 6 URE, GEMEENSCHAPPELIJKE MAALTIJD.

(Heeren deelnemers worden beleefd verzocht in verband met het nemen van maatregelen voor een verzorgd menu en het reserveeren van een geschikte localiteit, zich zoo spoedig mogelijk op te geven aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam, zoodat uiterlijk Dinsdag 24 Mei alles geregeld kan worden. Evenals het vorig jaar zal de prijs per couvert gesteld worden op f 2.50 per couvert, inclusief een halve flesch wijn.)

NIEUWE LEDEN.

Sedert de laatste opgaaf in het B. Weekblad zijn als Buitengewoon Lid tot onze Maatij. toegetreden de heeren:

W. J. F. van den Berg, Bouwkundige, Amsterdam. — C. G. van Buuren, Student T. H., Dordrecht. — C. van den Doel, Ged. Bouwk. Opz. Dokkum. — J. B. van de Haar Jr., Bouwk. Opz. Teek. Gorssel. — W. A. Hartog, Bouwkundige, Baarn. — G. Heikens, Opz. Teek. Deventer. — G. Hendrichs, Bouwkundige, Groningen. J. Hofmeyer, Bouwk. Opz. Eibergen. — C. Hoogendijk Kzn., Leeraar M. O. Rotterdam. — G. van Hoogevest, Ged. Bouwk. Opz. Amersfoort. — J. D. Jansen, Bouwk. Teek. Rotterdam. — Jos. de Jonge, Bouwk. Opz. Teek. Haarlem. — H. Corn. Jongepier, Ged. Bouwk. Opz. Middelburg. — J. Kooijman, Bouwkundige, 's-Gravenhage. — J. W. Krudde, Bouwkundige, Deventer. — C. Lange-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

baerd, Opz. Overijs. Loc. Spw. Mij. Deventer—Ommen, Raalte. — P. H. van Lonkhuijzen, Ged. Bouwk. Opz. Wageningen. — J. P. Mieras, Bouwk. Opz. Amsterdam. — G. Mulder, Bouwk. Opz. Oldenzaal. — J. A. Oosterbaan, Schilder-Decorateur, Amsterdam. — E. H. de Roo, Bouwk. Stud. T. H. Delft. — H. de Ruijter, Ged. Bouwk. Opz. 's-Gravenhage. — G. Siccama, Bouwk. Opz., Nordhorn (Hannover). — K. E. Schalkwijk, Student T.H. Delft. — A. P. Scheltema Jr., Bouwk. Opz. 's-Gravenhage. — A. Stahlie, Bouwk. Teek. Rotterdam. — P. M. van der Veen, Bouwkundige, Alkmaar. — A. J. J. Verspoor, Opz. Teek. Tilburg. — A. J. Visser, Ged. Bouwk. Opz. Teek. Amsterdam. — F. L. Wiemans, Bouwkundige, 's-Gravenhage. — P. Wonder Czn., Ged. Bouwk. Opz. Egmond aan Zee. — H. M. Zoetmulder, Ged. Bouwk. Opz. Rotterdam.

VERSLAG VERGADERING AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(Vervolg van pag. 230.)

Ook tegengaan misbruik van macht van hen die tot beslissing geroepen worden over de vraag, aan wie, bij openbare mededinging, het werk zal worden opgedragen.
Onverbiddelijk worden geweerd zij, die geen voldoende waarborgen bieden voor een deugdelijke en zorgzame uitvoering; zij, aan wier betrouwbaarheid of finantieele draagkracht met reden kan worden getwijfeld.
Doch, zijn die waarborgen aanwezig, kan betrouwbaarheid en geschiktheid niet worden ontkend, *dan dient den rechthebbende het werk gegund*. Dan worde het stellen dezer eischen niet als dekmantel gebruikt om te bedekken hetgeen in het wezen der zaak bevoorrechting is.

Iederdaad. Langs dien weg zal verbetering worden verkregen. Doch dan is het noodig, dat *vertrouwen* en *hartelijke samenwerking* ontstaan tusschen *alle* groepen, welke bij de uitvoering van werken zijn betrokken.
Die samenwerking kan worden verkregen, eenerzijds door ieder in eigen kring te arbeiden tot versterking onzer organisatie, maar ook tot verheffing van onzen stand, een verheffing, welke zeker allereerst gebaat wordt, door het weren van die elementen, welke dien stand ontsieren.
Dan zullen wij, gesteund en krachtig door onze organisatie met vertrouwen tot elkander kunnen komen om onze wederzijdsche belangen te bespreken, om maatregelen te beramen waarbij aller belangen worden gekend en geëerbiedigd. Dan zullen maatregelen kunnen worden genomen om elkanders rechten te versterken en ieder voor ons te doen zijn, *de werkelijke mede- en gelijkgerechtigde partij in de overeenkomst*.
Langs dien weg zal verbetering kunnen worden verkregen. Reeds zijn de voorteekenen aanwezig, dat die weg meer en meer gevolgd zal worden.
Dankbaar herdenkt Spr. hier de vruchtbare samenwerking tusschen organisaties van architecten, ingenieurs en aannemers, waardoor de *Raad van Arbitrage* tot stand kwam.
Dankbaar herdenkt Spr. de instelling en vooral de arbeid der commissie van architecten, ingenieurs en aannemers, waardoor de herziening, in onderling overleg en gemeenschappelijke samenwerking der voorwaarden waaronder wij arbeiden, onzer A. V. werden herzien.
Dankbaar ziet spr. hoe de organisaties van *houtkooper* en *steenfabrikanten* samenwerking met den Ned. Aannemerbond zoeken, om, in onderling overleg, vast te stellen de voorwaarden, waarop gekocht en geleverd zal worden. De voorwaarden waarop een eerlijke beslechting van geschillen kan worden verkregen.
Langs dien weg kan ons doel worden bereikt.
En indien straks ook de organisatie der *onder-aannemers* begrijpt het groote nut van onderlinge samenwerking, niet alleen in eigen kring, maar ook met hen die op eene andere plaats staan op het gemeenschappelijk arbeidsterrein, indien ook *die organisatie van onder-aannemers met de aannemers overeenstemming trachten te verkrijgen omtrent de voorwaarden waarop onderaanneming zal plaats vinden*, omtrent regeling der termijnen van betaling, omtrent voorzorgen voor eerlijke mededinging, en onpartijdige berechting van geschillen, dan zegt spr. twijfel ik er geen oogenblik aan: dan zal niet meer de vraag ons bezig houden of *aanbesteding in massa* dan wel *partiëele aanbesteding* de voorkeur verdient, doch zullen wij krachtig en sterk door betere levensvoorwaarden ons allen met geheel ons hart kunnen wijden aan de bevordering onzer beroepsbelangen en daardoor ieder naar ons beste vermogen van harte meewerken tot *verheffing van ambacht en vakken, wier verheffing ons aller ideaal is*.

Spr. eindigt met de hoop uit te spreken, dat deze inleiding en de verwachte discussies iets ten nutte daartoe moge bijdragen.

De Voorzitter brengt daarop een woord van hartelijken dank aan den inleider voor zijn uitvoerige en duidelijke uiteenzetting en stelt daarop met verlof van deze de gelegenheid voor debat open.

Van die gelegenheid wordt allereest gebruik gemaakt door den heer Mr. Egbert J. C. Goseling, die aanvangt met den inleider huide te brengen voor de wijze, waarop deze het ontwerp, uitvoerig en van alle kanten bezien, had behandeld en waarmede hij zich geheel kon vereenigen.
Spr. zegt dan ook het woord te hebben gevraagd, niet om critiek te doen hooren, doch om op het gesprokene door den inleider eene korte aanvulling te geven, waar deze hem de eer had aangedaan, ook zijn naam in het verband van het gesprokene te noemen.
Door spr. is over dit onderwerp een rapport aangebracht ter gelegenheid van het Nationaal Congres voor Ambachtsnijverheid in 1907, waarin door hem meer in het bijzonder de vraag werd behandeld: „*Op welke wijze kan de* **rechts***positie der onderaannemers verbeterd worden?*" Eene vraag, welke spr. in het bijzonder trof om hare formuleering, aangezien daarin uitsluitend sprake is van de *rechts*positie der onderaannemers en met geen enkel woord wordt gerept van de *economische* en *maatschappelijke* positie van deze groep van vakpatroons. Eene vraag, waaruit spr. afleidde dat de onderaannemers zich over onzekerheid dier *rechts*positie beklaagden. Spr. had zich daarom deze vragen gesteld: *Hoe is die rechtspositie?* en *In hoeverre verdient die positie verbetering?* om ten aanzien der eerste vraag tot de conclusie te komen, dat bedoelde positie geen andere is dan die van den aannemer tot den besteder.
Om te komen tot eene beantwoording der tweede vraag las spr. de rapporten, uitgebracht door verschillende vereenigingen van vakpatroons.
Zoo van de behangerspatroons, die tot de conclusie kwamen dat zij in voorkomende gevallen, wanneer de hoofdaannemer te hunnen opzichte in gebreke blijft, de bevoegdheid moesten bezitten om zich te wenden tot den aanbesteder;
de schilderspatroons, die van oordeel waren, dat de aanbesteder zich garant moest stellen voor de nakoming der financieele verplichtingen van den hoofdaannemer tegenover de onderaannemers;
de stucadoorspatroons, die het middel ter verbetering meenden te vinden in eene wijziging van de desbetreffende bepalingen in de A. V. en in de bestekken, en o.a. voorstelden dat de hoofdaannemer geen recht zou kunnen doen gelden op den opleveringstermijn alvorens te hebben aangetoond, dat de vorderingen zijner onderaannemers voor ten minste 90 pCt. waren betaald enz. enz.
Daaruit blijkt dus, volgt Spr., dat de wenschen der onderaannemers in hoofdzaak gericht zijn op meerdere zekerheid van betaling; doch vraagt men nu, of de middelen, door de vakpatroons ter bereiking daarvan aanbevolen, juist zijn, dan meent Spr. die vraag zonder voorbehoud in ontkennenden zin te kunnen beantwoorden. Spr. noemt die middelen lapmiddelen.

Geen aanbesteder toch zal den onderaannemers de betaling hunner vorderingen op den hoofdaannemer willen garandeeren en geen aanbesteder zal ook de verplichting op zich willen nemen om telkens de onderaannemers te waarschuwen wanneer eene betaling aan den aannemer moet worden gedaan.
Spr. erkent intusschen dat op den bodem van deze actie der onderaannemers een weinig waarheid schuilt. Natuurlijk, ook deze groep van patroons lijdt — waar geschiedt dit niet? — wel eens schade door het in gebreke blijven van den hoofdaannemer. Zij zijn echter niet op den goeden weg door het geneesmiddel daartegen te zoeken in de boven aangegeven richting, noch door tegelijkertijd en met hetzelfde doel het stelsel der partiëele aanbesteding te propageeren.
En bovendien, zegt Spr., vergeten de onderaannemers, dat de Wet zelf hun reeds een rechtsmiddel aan de hand doet in Art. 1650 B. W., dat als volgt luidt:
„*Metselaars, timmerlieden en ambachtslieden, welke tot het zetten van een gebouw of het maken van eenig ander aangenomen werk gebezigd zijn, hebben geen rechtsvordering tegen dengene ten wiens behoeve de werken gemaakt zijn, dan ten beloope van hetgeen deze aan den aannemer schuldig is op het oogenblik waarop zij hunne rechtsvordering aanleggen*"
en beteekent, dat de onderaannemers *wél* eene vordering hebben op den aanbesteder, zoo zij slechts opeischbaar is en de hoofdaannemer met de betaling in gebreke blijft. In Art. 1650 B. W. hebben dus de vakpatroons, een soort preferent, een soort exceptief recht, een recht speciaal ten hunnen behoeve gecreëerd, zooals voor geen andere personen in de wet wordt aangetroffen, een recht ten slotte, hetwelk voor de betrokken patroons van zeer groot nut is.
En daarnaast, vervolgt Spr. staat nog het recht, dat ieder vakpatroon zich zelf kan scheppen, door in zijne overeenkomst met den hoofdaannemer zoodanige bepalingen te doen opnemen, dat zijne rechten, zoo hij al de bestaande wettelijke bepalingen daartoe niet toereikend acht, behoorlijk en voldoende verzekerd zijn.
Verbetering, wijziging der A. V. en der besteksbepalingen acht Spr. niet mogelijk, omdat de onderaannemer qua talis daarin niet bekend is, van hem daarin niet gesproken wordt.
Overigens beveelt Spr. den onderaannemers ten sterkste aan om, ingeval van geschil met den hoofdaannemer, den weg van scheidsrechterlijke beslissing, van arbitrage te bewandelen en kostbare, langdurige processen te vermijden, en wijst ten slotte nog op de omstandigheid, dat, ook in het geval dat de hoofdaannemer onverhoopt het werk mocht laten liggen, de rechten van den onderaannemer ten opzichte van den alsdan op te maken verdeelingsstaat voldoende verzekerd zijn, vooral indien hij slechts zorg draagt om in zijne overeenkomst met den hoofdaannemer de betalings-condities zoo te regelen, dat deze verband houden met de regeling der betalingstermijnen van den hoofdaannemer.
De inleider, de heer Hendrix, zegt met volkomen instemming het door den heer Goseling gesprokene te hebben aangehoord. Spr. behoeft daarop dan ook niet te repliceeren. Alleen ter aanvulling, wil hij er op wijzen, dat ook naar zijne innige overtuiging gestreefd moet worden naar samenwerking, naar de toepassing van arbitrage bij geschillen en naar het vinden van waarborgen voor de betaling. Eene afdoende, partijen bevredigende regeling van de verhouding tusschen hoofd- en onderaannemer acht Spr. in onderling overleg zeer zeker te bereiken.

(Wordt vervolgd).

AFDEELING 's-GRAVENHAGE DER MAATSCH. TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Excursie van de leden der afdeeling naar het kasteel Oud-Wassenaar op Vrijdag 27 Mei a.s. Vertrek der auto's van het Tournooiveld ten 2½ uur. Opgave voor deelname uiterlijk vóór Maandag 5 uur bij den secretaris der afdeeling.

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA.

AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST, opgericht 15 October 1852.

JAARVERSLAG 1909—1910.

LEDEN. In den loop van 1909 verloor de Afdeeling 4 leden door bedanken, terwijl 5 nieuwe leden werden aangenomen, zoodat het aantal leden op 1 Januari 1910 bedroeg 125, in welk getal begrepen zijn 6 honoraire leden.

BESTUUR. Het Bestuur was sinds de vergadering van 26 Februari 1909 samengesteld als volgt:
F. W. M. Poggenbeek, Voorzitter; M. B. N. Bolderman, Vice-Voorzitter; A. D. N. van Gendt, Secretaris; E. M. Rood, Penningmeester; J. Bakker, Commissaris.
De in 1909 aan de beurt van aftreding zijnde bestuursleden W. J. de Groot en J. H. W. Leliman waren niet herkiesbaar, terwijl de heer J. N. Landré als bestuurslid bedankte. In de Vergadering van 29 Januari 1909 werden in hunne plaats gekozen, de heeren F. W. M. Poggenbeek, J. Bakker en E. M. Rood. De Heer F. W. M. Poggenbeek werd tot Voorzitter gekozen.
Het bestuur vergaderde in den loop van 1909 elf keer ter voorbereiding van de vergaderingen der Afdeeling en ter bespreking harer belangen in het algemeen of bijzonder.

VERGADERINGEN. Het aantal bijeenkomsten bedroeg zeven, waarbij één buitengewone, zijnde het bezoek aan het Provinciaal Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen, genaamd „Duin en Bosch" te Castricum. De verslagen over deze bijeenkomsten werden steeds in het „Bouwkundig Weekblad" gepubliceerd.
De vergaderingen mochten zich in 't algemeen in een zeer goede opkomst verheugen. Evenals bij het vorig jaarverslag moet het Bestuur tot zijn leedwezen de opmerking maken, dat het percentage van leden onder de aanwezigen op die vergaderingen doorgaans te gering is, zelfs bij de behandeling van de meest belangrijke aangelegenheden.
De aanwezigen bestaan gewoonlijk voor een groot deel uit geïntroduceerde en belangstellende niet-leden, die gebruik maken van de ruime introductie.
Het Bestuur doet nogmaals een beroep op de leden om van eenige meerdere belangstelling te doen blijken *).
Hieronder volgt een kort overzicht van de gehouden vergaderingen in het jaar 1909.

615e vergadering. 29 Januari 1909. Deze bijeenkomst was uitsluitend bestemd voor de behandeling van de gewone huishoudelijke zaken, als vaststelling jaarverslag, opmaking begrooting over 1909, nazien der rekening en verantwoording over 1908, verkiezingen van drie bestuursleden en een Voorzitter. In de plaats van de afgetreden leden W. J. de Groot, J. H. W. Leliman, die niet herkiesbaar waren, en J. N. Landré, als bestuurslid bedankt hebbende, werden gekozen de Heeren F. W. M. Poggenbeek, E. M. Rood en J. Bakker. De Heer F. W. M. Poggenbeek werd tot Voorzitter gekozen.

616e vergadering. 26 Februari 1909. In deze vergadering wordt mededeeling gedaan, dat het gedeeltelijk nieuwe bestuur de diverse functies verdeeld heeft en de samenstelling geworden is, als onder de rubriek „Bestuur" in dit verslag reeds vermeld. In deze vergadering is door den Heer M. B. N. Bolderman een alleszins belangrijke voordracht gehouden getiteld: „Geloof, Wetenschap en Kunst", welke voordracht een aandachtig gehoor vond.

617e vergadering. 26 Maart 1909. In een vlotte causerie werd door den Heer F. W. Braat uit Delft een voordracht gehouden over „Centrale verwarming". De voordracht was vergezeld door een uitgebreide serie belangrijke lichtbeelden.
In deze vergadering werd als onderwerp van een uit te schrijven

*) Het Bestuur zal in de volgende jaarverslagen de namen der ter vergadering aanwezige leden vermelden.

prijsvraag vastgesteld: „Bewaarplaats van kleine kinderen", (Crêche).

618e vergadering. 23 April 1909. In deze vergadering trad als spreker op de Heer F. W. M. Poggenbeek. Spreker gaf een zeer belangrijk en uitvoerig overzicht over den bouw van het „Provinciaal Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen" te Castricum, welke voordracht toegelicht werd door tal van teekeningen en een uitgebreide serie lichtbeelden.
In deze vergadering wordt tevens mededeeling gedaan, dat de Heeren J. H. W. Leliman, E. M. Rood en Jan Stuyt hunne benoeming aanvaard hebben als Juryleden voor de uit te schrijven prijsvraag.
Het gewijzigde reglement wordt gelezen en goedgekeurd.

619e buitengewone bijeenkomst. 24 April 1909. Door de welwillende tusschenkomst van den architekt F. W. M. Poggenbeek en onder diens leiding werden de leden der Afdeeling in staat gesteld het „Provinciaal Geneeskundig Gesticht voor Krankzinnigen", genaamd „Duin en Bosch" te Castricum tot in onderdeelen te bezichtigen.

620e vergadering. 3 November 1909. In deze vergadering werd door den Heer J. H. W. Leliman een zeer onderhoudende voordracht gehouden getiteld: „De ontsiering van stad en land", welke voordracht toegelicht werd door een uitgebreide verzameling van zeer mooi geslaagde lichtbeelden.

621e vergadering. 9 December 1909. De heer Mr. Egbert J. C. Goseling onderhield de vergadering met een zeer belangrijk onderwerp: „De Bevoegdheid van den Architekt". Te betreuren was het, dat juist bij deze voordracht, welke van het grootste belang voor de Architekten is, zoo weinig leden opgekomen waren.

Commissiën en Vertegenwoordiging der Afd. De heeren J. Bakker, Van den Berg en E. M. Rood fungeerden in de vergadering van 29 Januari als Commissie voor het nazien van de rekening en verantwoording van den Penningmeester.
In de Gemeentelijke Commissie van advies ter beoordeeling van bouwplannen bij aanvragen voor Gemeenteterrein in koop of erfpacht was de Afdeeling vertegenwoordigd door den heer J. H. W. Leliman.
In den Raad der Afdeelingen, waarvan een bijeenkomst plaats vond op 12 Mei 1909, werd de Afdeeling vertegenwoordigd door de Heeren F. W. M. Poggenbeek en A. D. N. van Gendt.

Naar aanleiding van een verzoek van „de Commissie van advies voor bebouwing der gemeentebouwterreinen" werden gecombineerde vergaderingen gehouden van de gedelegeerden van de Afdeeling en van het Genootschap Architectura et Amicitia, ten einde te overwegen de wenschelijkheid tot vaststelling van een afzonderlijke honorarium-tabel voor het ontwerpen van gevels met daarbij behoorende detailteekeningen enz., ten dienste van eigenbouwers, die zich bij het indienen van ontwerpen van bouwwerken, op terrein in koop of erfpacht van de Gemeente verkregen, de hulp van een architect willen verzekeren. In November 1909 kwam deze tabel tot stand, nadat de genoemde besturen hunne goedkeuring daaraan hadden verleend.

De Leeskring. In den leeskring der Afdeeling circuleerden de navolgende tijdschriften: Bouwkundig Weekblad, Bouwkundige Bijdragen, De Bouwwereld, Architectura, De Opmerker, De Ingenieur, Technisch Weekblad, De Nederlandsche Klei-industrie, Maandblad van den Centralen Gezondheidsraad, Het Huis Oud en Nieuw, De Aannemer, De Gas- en Waterfitter, Vademecum der Bouwvakken, Tijdschrift der Maatschappij van Nijverheid, Bulletin van den Oudheidkundigen Bond, Tijdschrift voor Sociale Hygiëne, Maandblad voor het Teekenonderwijs.
Deutsche Bauhütte, Deutsche Bauzeitung, Zentralblatt der Bauverwaltung, Innen-Dekoration, Christliches Kunstblatt, Architektonische Rundschau, Schweizerische Bauzeitung, Wiener Bauindustrie Zeitung (mit Bauten Album), Der Städtebau.
La Construction Moderne, Bulletin des métiers d'art, Le Béton Armé.
The British Architect, The Studio, The Art Journal.
De admininistratie van den leeskring werd welwillend door den heer J. H. W. Leliman gevoerd, waarvoor hem hier openlijk de dank der Afdeeling gebracht wordt.
Het Bestuur noodigt de leden dringend uit tot deelname aan den leeskring, opdat deze bovendien nog verder kan worden ontwikkeld, waarbij met de wenschen der deelnemers gaarne en zooveel mogelijk zal worden rekening gehouden.

De finantieele toestand. De stand der geldmiddelen is, hoewel versterking van het ledental zeer wenschelijk blijft, niet onbevredigend.
Doordien de firma Ed. H. Sikken, uitgever van den leeskring opnieuw hare medewerking gratis verleende en velen welwillend tijdschriften afstonden ter circulatie, vorderde de portefeuille geen offers uit de kas.

Goedgekeurd in de Algemeene Vergadering van 26 Januari 1910.

De Voorzitter, F. W. M. Poggenbeek.
De Secretaris, A. D. N. van Gendt.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1909—1910.

Bestuur. Door het tusschentijds aftreden van den heer G. Versteeg, werd in de vergadering van 27 October tot bestuurslid gekozen de heer H. Portheine Jr., Architect-lid der Maatschappij.
Het bestuur is thans samengesteld als volgt:
W. F. C. Schaap, C. B. I. Voorzitter; W. G. Welsing, Vice-Voorzitter; W. A. Lensink, Penningmeester; J. Persijn, Commissaris; H. Portheine, Jr. Secretaris.

Leden. Bij den aanvang van het jaar 1910 bestond de afdeeling uit: 3 eere-leden (1), 10 architectleden, 4 gewone leden en 3 kunstlievende leden der Maatschappij, alsmede 58 afdeelingsleden; totaal 78 leden (vorig jaar 77 leden).

Kas. Volgens het verslag van den Penningmeester, uitgebracht in de vergadering van 3 Maart 1909, was er *een voordeelig saldo* van *f 24.96*, bij een nadeelig saldo van *f* 16.45[5] bij den aanvang van 1909. De rekening en verantwoording van den Penningmeester werd goedgekeurd en de begrooting voor 1910 in ontvangst en uitgaaf vastgesteld op *f 407.50* (vorig jaar *f* 305.—).

Vergaderingen. Er werden 6 ledenvergaderingen gehouden en wel op 24 Febr., 22 April, 26 Mei, 27 Oct., 24 Nov., en 22 Dec., benevens eene buitengewone vergadering op 31 Juli en eene vergadering van 20 Januari, welke, wegens haar hooger wetenschappelijk karakter, met introductie toegangelijk was tegen *f* 1.

Tentoonstelling. In de vergadering van 24 Febr. werden de bekroonde antwoorden op de prijsvraag door de Vereeniging *„Bouwkunst en Vriendschap"* te Rotterdam uitgeschreven, tentoongesteld.
De ingekomen ontwerpen op eene door de afdeeling uitgeschreven prijsvraag voor een diploma, dienende om uit te reiken aan vervaardigers van bekroonde antwoorden op door de afdeeling uit te schrijven prijsvragen, werden in de vergadering van 27 Oct. tentoongesteld.

Excursiën. Excursiën hadden, wegens gebrek aan voldoende deelneming, niet plaats.

Kunstbeschouwingen. In de vergadering van 26 Mei werd eene kunstbeschouwing gegeven van reproductiën van bouwkundige monumenten, daartoe welwillend afgestaan door Dr. v. d. Water.

Voordrachten. In de vergadering van 20 Januari hield de heer W. Vogelsang, Hoogleeraar te Utrecht, eene voordracht over *„Het interieur in de Gothiek en de Renaissance"*. In de buitengewone vergadering van 31 Juli hield de heer J. Gratama een Causerie *„Over de kunst en de cultuurgeschiedenis van het oude Griekenland"*. De heer Theo Rueter te Blaricum sprak in de vergadering van 24 Nov. *„Over het bouwen van landhuizen"*, terwijl de heer Leignes Bakhoven, Ingenieur der Staatsspoorwegen, in de vergadering van 22 Dec., een voordracht hield *„Over den bouw der Zypendaalsche poort te Arnhem.*

(1) Een Eere-lid der Maatschappij en 2 Eere-leden der afdeeling.

Prijsvraag. In de vergadering van 27 Oct. 1909 werd het rapport der Jury ter tafel gebracht betreffende de uitgeschreven prijsvraag voor een diploma van de afdeeling. Er waren 5 ontwerpen ingekomen. De eerste prijs werd toegekend aan het afdeelingslid G. J. Hooyerink, en de 2e prijs aan het afdeelingslid J. C. Stoffels.

Behandelde onderwerpen. In de vergadering van 22 April werd tot het uitschrijven van een prijsvraag voor een diploma der afdeeling besloten en daartoe *f* 25.— ter beschikking gesteld.
In deze vergadering werd het Huishoudelijk Reglement der afdeeling herzien en na eenige daarin gebrachte wijzigingen, vastgesteld en goedgekeurd. De bekroonde antwoorden op de door de Regeering geopende prijsvraag voor een *Slachthuis*, werden aangekocht en in deze vergadering besproken, na eene inleiding van het lid J. C. de Haas.
In de vergadering van 26 Mei werden de architect-leden V. G. A. Bosch en A. R. Freem, die, respectievelijk als Voorzitter en Secretaris vele jaren waren werkzaam geweest en zich niet meer herkiesbaar stelden, tot eere-leden der afdeeling benoemd.
Verder werden drie Commissiën benoemd om actueele onderwerpen in studie te nemen en daarover in den volgenden winter rapport uit te brengen. Voor een rapport over *„Heimatschätz"*, vooral met betrekking tot Arnhem en omgeving, werden aangewezen de H.H. J. C. de Haas, H. H. Jansen en A. Markus. Voor een rapport *„Over eigen beheer"* werden aangewezen de H.H. J. L. B. Keurschot, H. Portheine Jr. en J. H. van Riel en voor een rapport *„Over de Gemeentelijke Bouwverordening"* de H.H. A. Kool, D. A. Roskam en R. J. v. d. Vlugt.
Door de Commissie, bestaande uit de H.H. W. F. C. Schaap, H. Portheine Jr. en P. J. W. J. v. d. Burgh, benoemd tot het uitbrengen van een rapport over *„Partieele aanbesteding"* werd in de vergadering van 22 December voldaan, in welke vergadering dit voorloopig aan eene belangrijke discussie was onderworpen.

De Secretaris der Afdeeling „Arnhem",
H. Portheine Jr.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1909—1910.

Het afgeloopen jaar kan er zich niet op beroemen aan de, zij het ook bescheiden gestelde, eischen van den vorigen verslaggever te hebben beantwoord. Wel is waar valt op geen enkel gebied waarop zich de afdeeling beweegt eenigen achteruitgang te boeken doch een nagenoeg volkomen zich zelf gelijkblijvend vereenigingsleven geeft geen reden tot bijzonder verheugen. Na de gebeurtenissen die in den boezem der Maatschappij zelve hebben plaats gevonden, en die noodzakelijkerwijze ook in de afdeelingen hunnen terugslag moeten vinden zou het billijkerwijze verwacht mogen worden, dat ook hier eenig frisch leven bemerkbaar zou zijn. Echter hebben zich in het afgeloopen seizoen slechts weinig symptomen van bloei geopenbaard. De oorzaken van dezen stilstand zijn wellicht te zoeken in de volgende factoren.
1. Het niet te loochenen feit dat de zin voor vereenigingsleven bij de meesten verslapt, de groote voordeelen ervan minder algemeen begrepen en erkend worden.
2. Het gebrek aan eenheid tusschen de vereenigingen onderling, een versnippering van krachten, een te veel aan vergaderingen als gevolg daarvan.
3. De tijdelijke omstandigheid, dat zich in het afgeloopen jaar geen belangrijke actueele questies op bouwkundig gebied voordeden zoodat de afdeeling ook slechts weinig aanleiding vond zich in zaken van publiek belang uit te spreken.
Evenwel dient tegenover dit alles gememoreerd te worden dat de laatste vergaderingen van het seizoen zich kenmerkten door de aanwezigheid van een vrij groot aantal belangstellenden, hetgeen wellicht de eerste stap zal blijken te zijn op den zoo zeer gewenschten weg naar krachtig leven.
Het ledenaantal mocht zich in een kleinen vooruitgang verheugen; het bedraagt thans 112. De werkzaamheden der afdeeling bepaalden zich in hoofdzaak tot de lezingen in welker keuze het Bestuur ditmaal gelukkig geweest is getuige de hiernavolgende lijst van sprekers en onderwerpen.
29. October 1909. Mejuffrouw A. G. de Leeuw. (Geertruida Carelsen) over verband tusschen Tuinkunst en Bouwkunst.
19 November 1909. De Heer Theo Rueter te Blaricum over den bouw van Landhuizen (met kunstbeschouwing).
17 December 1909. De Deer F. G. Unger W. I. over de technische zijde van verwarming en luchtverversching beschouwd uit een wetenschappelijk en practisch oogpunt (met lichtbeelden).
14 Januari 1910. De Heer J. H. W. Leliman over De ontsiering van stad en land (met lichtbeelden).
11 Februari 1910. De Heer W. van Boven, Inspecteur der volksgezondheid te 's-Gravenhage, over Uitbreidingsplan en bouwverordening (met lichtbeelden).
14 Maart 1910. De Heer F. A. Hoefer uit Hattem. Overijsel in woord en beeld (met lichtbeelden en kunstbeschouwing).
8 April 1910. De Heer G. Knuttel B. I. te Groningen over de toepassing van driehoeksystemen bij het ontwerpen van gebouwen.
Bij deze laatste vergadering valt op te merken dat een 25 tal Delftsche studenten de lezing bijwoonden wat zeer zeker een heuglijk feit mag genoemd worden aangezien belangstelling onder de toekomstige ingenieurs de Maatschappij zeer zeker ten goede kan komen.
Behalve de exposities op de vergaderingen die als kunstbeschouwing zijn genoemd organiseerde de afdeeling een tentoonstelling van het bekroonde ontwerp Prix de Rome van den Heer D. F. Slothouwer, lid der afdeeling van welke expositie in het voormalig Rijks Archief gehouden een bescheiden aantal bezoekers gebruik maakte.
Het Bestuur der Afdeeling moest ditmaal het verlies van verscheidene zeer gewaardeerde leden betreuren. Het noodlot en het reglement hadden ditmaal tegen ons samengespannen zoodat tegelijkertijd de voorzitter, de Heer Limburg, de secretaris de Heer de Clercq en de Penningmeester de Heer Lorrie moesten aftreden. De afdeeling heeft aan deze drie Bestuursleden te veel te danken dan dat wij niet van harte zouden wenschen dat hun vertrek van tijdelijken aard moge zijn. Het bestuur werd aangevuld door de Heeren D. E. C. Knuttel, G. C. Bremer en J. J. L. Bourdrez, zoodat het zich als volgt kon constitueeren D. E. C. Knuttel voorzitter, J. A. G. v. d. Steur vice-pres., J. F. van Hoytema 1e secretaris, W. G. Eberson 2e secr., J. J. L. Bourdrez penningmeester, Joh. D. Looyen bibliothecaris en G. C. Bremer commissaris.
Hoewel bij voortduring de aandacht gevestigd blijft op mogelijke bezuiniging of vermeerdering van inkomsten is de toestand der afd. kas niet sterk vooruitgegaan. Wat echter bij de vele noodzakelijke uitgaven die geeischt worden volkomen begrijpelijk is.
Het aantal Bestuursvergaderingen noodig om de huishoudelijke zaken te bespreken en de voorstellen op de vergaderingen voor te bereiden was ditmaal niet zeer groot. Op een dezer werd naar aanleiding van het verzoek van den Minister van Landbouw-Handel en Nijverheid een tweetal rapporteurs benoemd, de Heeren S. de Clercq en J. F. van Hoytema ten einde een rapport over de Bouwbedrijven samen te stellen. De gegevens hiertoe werden door middel eener enquête onder de architectleden verzameld.
Ten slotte verdient nog vermelding, dat de Gemeente 's Gravenhage aan het Bestuur het verzoek richtte te adviseeren in haar voornemen een schoonheidscommissie in het leven te roepen terwijl tevens de afd. uitgenoodigd werd een lid in deze commissie aan te wijzen. Door het Bestuur werd daarop de Heer J. Limburg aangezocht deze functie te aanvaarden.

Was het mij ook niet mogelijk dit verslag met een optimistische

beschouwing aan te vangen, het slot kan daarom toch een meer hoopvol karakter dragen. De evenwichtstoestand waarin de afdeeling verkeert is eenigermate labiel, een kleine stoot zal hem kunnen verbreken en in een beweging voorwaarts doen verkeeren. Slechts een weinig meer belangstelling bij de leden, slechts een enkele gelegenheid haar krachten aan te wenden in het openbaar belang, en de afdeeling zal weder voormitgaan. Het Bestuur is er zich van bewust en gaat met vertrouwen het nieuwe seizoen tegemoet, moge het kunnen bouwen op den krachtigen steun der leden.

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA.

AFDEELING GRONINGEN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1909—1910.

De afdeeling trad het jaar in met 14 leden, waarvan 8 gewoon- en 6 kunstlievend lid.

Een groot verlies moesten wij lijden door den onverwachten dood van den Heer A. J. Sanders, terwijl nieuwe leden niet toetraden.

Bij de bestuursverkiezing op 20 Februari werden de heeren Mulock Houwer en Sips, die aan de beurt van aftreding waren, herkozen. Daar de heer Sips evenwel geen herbenoeming wenscht te aanvaarden, moest tot een nieuwe benoeming worden overgegaan, waarvan de uitslag was dat in zijn plaats werd benoemd G. Knuttel. De heer Sips werd gelukkig bereid gevonden de vacature, ontstaan door het overlijden van den heer Rijenga wel te willen vervullen en bleef dus als Bibliothecaris deel uitmaken van het bestuur.

De eerste vergadering werd 23 Januari gehouden in de Bovenzaal van het Hôtel Willems. Als spreker trad op de heer Erich Mertens uit Berlijn, die mededeelingen deed omtrent biologische reiniging van afvalstoffen. Tot bijwoning der vergadering waren onderscheidene plaatselijke autoriteiten uitgenoodigd.

Op de vergadering van 20 Februari werd door den Penningmeester verslag uitgebracht omtrent den finantieelen toestand; door den Secretaris het Jaarverslag.

In zake Partieele aanbesteding werd door de afdeeling de volgende conclusie genomen:

„De afdeeling besluit dat de tegenwoordige regeling der aanbesteding ter plaatse haar voorhands geen aanleiding geeft de wenschelijkheid uit te spreken tot verandering".

De avond sloot met de beschouwing van het werk „Oud Hollandsche Binnenhuizen" van Prof. Sluyterman.

3 April werd eene vergadering belegd, in combinatie met de Plaatselijke vereeniging Bouwkunst, ter bespreking van deelname aan de lichtstoet bij de vervulling der blijde verwachting. Tot deelname werd besloten.

In Juli werd eveneens deelgenomen aan een soortgelijke lichtstoet bij gelegenheid van het bezoek aan Groningen van H. M. de Koningin-Moeder.

In zake Rijksproefstation voor Bouwstoffen werd besloten geen eigen oordeel daaromtrent uit te spreken maar dit over te laten aan de commissie, daartoe benoemd door het K.I. van Ingenieurs.

In Augustus had de gebruikelijke zomerexcursie plaats die zeer goed slaagde. Ditmaal bestond het progamma uit een tweedaagsch uitstapje naar Ter Apel en Coevorden.

Op de eerste vergadering van het winterseizoen deelde de voorzitter van allerlei mede wat hem dit jaar op bouwkundig gebied getroffen had, terwijl een kunstbeschouwing gehouden werd van plaatwerken door de Akademie „Minerva" afgestaan.

Rest nog te memoreeren de deelname aan de Algemeene Septembervergadering der Mij. Slechts 3 leden namen aan deze excursie deel.

Getracht zal worden het volgend jaar een grooter aantal lezingen te doen plaats vinden.

De Ie Secretaris,
G. KNUTTEL.

AFDEELING „HAARLEM EN OMSTREKEN" VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1909—1910.

Mocht het vorig jaarverslag melding maken van een bijzonder opgewekt leven in de Maatschappij en haar Afdeelingen, het jaar 1909 ging daarentegen niet alleen kalm voorbij, maar vertoonde zelfs verschijnselen van een natuurlijke reactie op het woelige jaar 1908. Blijkbaar moest men zich nog voegen naar den nieuw geschapen toestand.

Dat die niet zonder invloed was gebleven op deze Afdeeling blijkt reeds uit een vermindering van het ledental. Door bedanken van drie leden als lid van de Maatschappij, gingen deze ook voor de Afdeeling verloren en was daardoor aan het einde van het jaar het ledental verminderd tot 29.

Naar de nieuwe groepeering bestond dat aantal uit 15 architectleden, 9 gewone leden en 5 kunstlievende leden der Maatschappij.

De Afdeeling maakte ook dit jaar geen gebruik van haar recht op het aannemen van Afdeelingsleden, geen leden der Maatschappij.

Dank zij het zuinig beheer van den Penningmeester, kon de Afdeeling niet alleen voldoen aan haar gewone verplichtingen, maar kon ook de gewone jaarlijksche subsidie aan de Ambachtsschool onverminderd worden uitgekeerd.

Van de rentelooze leening, groot ƒ 165, destijds aangegaan voor het verkrijgen van een medaillestempel voor de Afdeeling, werden dit jaar twee aandeelen uitgeloot, terwijl, als een niet genoeg te waardeeren blijk van belangstelling, dient vermeld te worden, dat een der leden twee zijner aandeelen in die leening ter beschikking van de Afdeeling stelde.

De vergaderingen, hoewel minder in getal dan het vorige jaar, kenmerkten zich door geanimeerde debatten over vrij belangrijke onderwerpen en vooral door den vriendschappelijken geest, die er heerschte.

Het Huishoudelijk Reglement der Afdeeling, laatst gewijzigd in het jaar 1903, werd herzien en thans in overeenstemming gebracht met de nieuwe bepalingen van de Wet der Maatschappij.

In de samenstelling van het Bestuur kwam eenige wijziging door het aftreden van een niet herkiesbaar lid, zoodat aan het einde van het jaar de Afdeeling werd bestuurd door den heer L. C. Dumont als voorzitter, J. B. Lasschuit als vice-voorzitter, J. W. G. Droste als 1ste Secretaris, L. J. Vreugde als 2de Secretaris en P. Kleyweg Dyserinck als Penningmeester.

Haarlem, 29 April 1910.

De Secretaris,
J. W. G. DROSTE.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

JAARVERSLAG 1909—1910.

Het ledental onderging weinig verandering voorzoover het betreft hen, die tevens leden der Maatschappij zijn.

Daarentegen is in één jaar een 22tal personen toegetreden als lid van de afdeeling, waarvoor de mogelijkheid door de laatste tot stand gehouden wijziging van de statuten der Mij. is geopend geworden.

Er zijn zeven vergaderingen belegd, waarin veelal tevens een lezing werd gehouden; achtereenvolgens door de H.H., Kersemaekers over reisindrukken van Spanje, Prof. Sluyterman over Middeleeuwsche kunst in Noord-Frankrijk, door onzen Voorzitter den Heer van Veen, over de verweering van den Dom te Keulen, door den Heer J. H. W. Leliman over Heimatschütz, terwijl in een ervan de Heer J. P. C. Grolman een kunstbeschouwing gaf van zijne aquarellen van kerkinterieurs, enz.

In het bestuur werden de HH. van Veen en van Hilten herkozen, deze bestuursleden namen ook hunne herbenoeming tot Voorzitter resp. Secretaris aan.

Het jaarlijksche uitstapje werd gehouden naar Beverwijk, Haarlem en omstreken.

De Secretaris,
H. VAN HILTEN.

KORT VERSLAG VAN DE PERMANENTE COMMISSIE VAN ARBITRAGE OVER 1909—1910.

Bij het Hoofdbestuur van de Maatschappij kwamen weder verschillende aanvragen in om voorlichting over de uitlegging van de Honorarium-tabel.

Deze werden in handen gesteld van de Permanente Commissie en door den Voorzitter beantwoord.

Verder werden eenige malen geschillen aan de uitspraak der Commissie onderworpen.

In een geval verzocht de architect arbitrage, doch werd deze door den Bouwheer ook na herhaalde aanvrage door den Voorzitter der Commissie hem gedaan, beslist geweigerd. Hier kon de Commissie haar tusschenkomst dus niet verleenen.

Een tweede geval liep over de vraag wie de lastgeving tot het leveren van bestek en teekeningen aan den architect had verstrekt, een vraag van zuiver juridischen aard en daardoor buiten den werkkring der Commissie.

Verder werd uitspraak gedaan in een geschil tusschen een bouwheer die vermeende, dat de architect niet de noodige zorg aan het bouwwerk had besteed en te kort was geschoten in zijn plichten en den architect, die de opvatting van den bouwheer niet deelde, doch integendeel beweerde, dat door gebrek aan behoorlijke samenwerking het hem onmogelijk was gemaakt naar behooren het werk te behartigen. Partijen wenschten niet aan een commissie van drie leden, zooals de gewoonte is, hun geschil te onderwerpen, doch verzochten den Voorzitter der Commissie hun zaak te beslechten. Hieraan heeft de Voorzitter voldaan en na uitvoerig onderzoek der zaak en inspectie in loco uitspraak gedaan.

In het voorjaar van 1910 zijn twee belangrijke geschillen in handen der Commissie gesteld, die met het onderzoek daarvan werkzaam is.

De Commissie moet den architecten den raad geven hun bouwheeren reeds bij den aanvang van de besprekingen en onderhandelingen over eenig bouwwerk een exemplaar der Honorariumtabel ter hand te stellen en aan te geven tot welke klasse het werk zal behooren.

Dit vooraf regelen der honorariumbepaling voorkomt . vele moeilijkheden.

JAARVERSLAG VAN DE COMMISSIE VOOR DE VAKBELANGEN VAN DEN ARCHITECT.

Nadat in de Mei-vergadering van het vorige jaar de leden van deze Commissie waren benoemd, werd op Dinsdag 3 Augustus d.a.v. de eerste vergadering gehouden en constitueerde zich de Commissie als volgt:

A. Salm G.Bzn., van rechtswege voorzitter, J. A. Mulock Houwer, vice-voorzitter; G. Versteeg, 1e secretaris, W. F. Overeinder, 2e secretaris en C. W. van Heukelom C.I., Oscar Leeuw en J. Limburg B.I. leden.

Op de 1e vergadering werd vastgesteld het werkprogramma — zie blz. 381 B. W. 1909 — het huishoudelijk reglement van de Commissie, en het rooster voor de vergaderingen.

15 September vergaderde de Commissie voor de tweede maal en werden verschillende punten van het werkprogramma besproken, terwijl bij de Commissie was ingekomen een adres van den A. N. O. T. B. dd. 20 Juli 1904 gericht aan den Architectengroep van de Mij. tot bev. der Bouwk., met verzoek een collectief arbeidscontract te willen afsluiten (punt 10 van het programma). De leden Limburg en Versteeg werden voor de behandeling van dit onderwerp aangewezen, nadat overeengekomen was, dat de Commissie zich in verbinding zou stellen met het bestuur van den Architectenbond, opdat zoo mogelijk van werkgeversstandpunt het concept-contract, dat door den A. N. O. T. B. op verzoek van den N. A. B. was ontworpen, zou worden nagegaan.

Deze twee leden hebben tweemaal geconfereerd met voorzitter en ten secretaris van den N. A. B.

Het resultaat van deze conferenties is geweest, dat verschillende wijzigingen en aanvullingen in het concept-contract gebracht zijn.

De N. A. B. verkoos echter eene conferentie met de vertegenwoordigers van de A. N. O. T. B. en B. v. T. te houden zonder de aanwezigheid der afgevaardigden van onze Commissie, zoodat het aan onze Commissie onbekend is, welke wijzigingen het door afgevaardigden van beide architecten-organisaties gewijzigde Concept-Arbeidscontract alsnog heeft ondergaan.

Omtrent het concept-contract zal door onze Commissie dus afzonderlijk met den N. A. O. en T. B. onderhandeld moeten worden.

Deze poging tot samenwerking met den N. A. B. is niet met den gewenschten uitslag bekroond, nl. dat door beide werkgeversorganisaties gezamenlijk met de organisaties van werknemers zou worden onderhandeld.

De N. A. B. en naar wij vernomen hebben ook de B. v. T. achtten de Architect-leden van de Maatschappij geen vakvereeniging, omdat zij niet staan onder een eigen bestuur en omdat in de statuten en Huishoudelijk-reglement van de Maatschappij gemist worden de zg. dwingende bepalingen.

De eerste stap van den Architectengroep op het voor de Maatschappij nieuwe terrein heeft intusschen het nut opgeleverd, dat in de praktijk gebleken is, wat aan de organisatie van den Architectengroep alsnog ontbreekt. Voorstellen tot verdere doorzetting van de reorganisatie der Maatschappij zijn in voorbereiding. Nadere kennisname van de machtsverhouding der georganiseerde vakvereenigingen van werknemers en werkgevers heeft aangetoond, dat een collectief contract voorshands in Nederland tot de onmogelijkheden behoort; er zal verder met den N.A.O. en T.B. onderhandeld worden over den vorm, waarin een Model-Arbeidscontract kan worden vastgesteld.

Den 11den October heeft de derde vergadering van de Commissie v. d. vakbelangen plaats gevonden, waarin echter door den weinig gevorderden staat van voorbereiding, waarin de bestudeering van bijna alle punten van het werkprogramma zich nog bevindt, niet veel afgehandeld kon worden.

Wel is de Commissie langzamerhand in het bezit van een veelomvattend studiemateriaal, maar de uitwerking van verschillende punten vordert veel tijd, waarvan wel de voornaamste oorzaak is, dat de leden der Commissie ver uiteen wonen en weinig contact hebben.

Als maatregel om tot spoediger afdoening te komen is in een op 18 Februari gehouden conferentie van voorzitter en secretarissen besloten, de verschillende commissie-leden te verzoeken zich met bepaalde punten ter bestudeering te willen belasten. Een vijftal leden is hiertoe bereid gevonden, zoodat eerlang de resultaten van hun arbeid door de Commissie in behandeling genomen kunnen worden.

Van het uitgebreid werkprogram is verder:

Punt 1: *Samenwerking met andere Vereenigingen*, wordt door den Heer Overeijnder nader bestudeerd.

Punt 2: *Bevordering van den Bond tusschen de Maatschappij en de Jongere bouwkundigen, vooral ook de studeerenden aan de T. H. S. te Delft* — door den heer Limburg op het Programma gebracht — aan dit lid onzer Commissie verzocht uit te werken.

Punt 3: *Architectenkamers.* Verwijzende naar vroegere mededeelingen daaromtrent in het Bouwk. Weekblad is nog geen vergadering uitgeschreven om deze zaak nader te bespreken met de A. L. en met andere bouwkundige organisaties.

Ons medelid de heer Tutein Nolthenius die dit onderwerp in studie heeft genomen werd geregeld door ons op de hoogte gehouden van de beschouwingen gepubliceerd in Duitsche en Oostenrijksche vakbladen.

Zoowel het „pro" als het „contra" moet getoetst. Het is niet te ontkennen dat de laatste tijden de geestdrift voor het instellen dezer kamers zeer bekoeld is. Wij wachten nog af verschillende gegevens welke o.a. zijn toegezegd door den heer Hans Peschl, behördl. autor. Arctitekt Z.V.C.M. aan onzen voorz. op een onlangs te Parijs gehouden bijeenkomst van architecten uit verschillende landen, waar ook de architectenkamers een punt van bespreking uitmaakten. Er zal een vergadering worden uitgeschreven wanneer alle materiaal verzameld is en verwerkt.

Punt 4: *Vormen van de technische en algemeene ontwikkeling van de jeugdigen architecten*, en

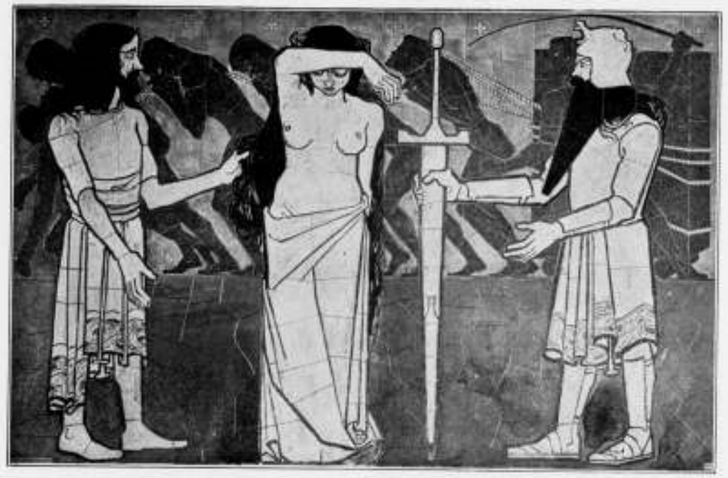
TEGELTABLEAU; Statie, ontwerp TH. HERMSEN. Afb. 1.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

Punt 5: *Architectendiploma* werd door den heer Mulock Houwer ter hand genomen,zoo mogelijk in overleg of in samenwerking met den heer directeur van de M. T. S. den heer A. W. C. Dwars, C. B.I.
Punt 6: *Herziening honorariumtabel.* De Commissie houdt zich onledig met het verzamelen van Opmerkingen welke gemaakt worden op deze hier te lande geldende tabel. In bewerking is het opstellen van een concept tabel regelende het honorarium van den architect bij het ontwerpen en bouwen van „bouwblokken".
In overleg met het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst werd 16 April j.l. tot dit doel een vergadering belegd, waarbij nog uitgenoodigd werden de heeren Leliman, Ouëndag, v. d. Pek en Posthumes Meyjes
Onze 2e Secretaris opperde toen het denkbeeld om in vereeniging met Bouwkunst en Vriendschap de Rochdale Prijsvraag aan critiek te onderwerpen. Het is den leden bekend hoe of B. en V. deze quaestie aan de bouwkundige vereenigingen heeft voorgelegd en voor de belangen van den architect is opgekomen.
Punt 7. *Prijsvraagregelen,* is behandeld in een vergadering van A. I.. door onze Commissie uitgeschreven onder goedkeuring van het Hoofdbestuur op 20 Oct. 1909.
Zooals bekend zijn afgevaardigden benoemd door de 4 bouwkundige Vereenigingen en zijn inmiddels op een bijeenkomst d.d. 4 Mei j.l. bedoelde regelen vastgesteld.
Punt 8: *Wettelijke bescherming van den artistieken eigendom.* Wij mogen geen ontijdige mededeelingen daaromtrent doen, doch kunnen wel reeds zeggen dat door de hulp, waarvan de voorz. zich verzekerd heeft, alle hoop gekoesterd mag worden dat deze belangrijke aangelegenheid door de Regeering ter hand zal worden genomen.
De 1e secr. onzer Commissie, de heer Versteeg zal voorstellen doen omtrent:
Punt 9: *Verstandhouding van den Architect tot zijn technisch personeel.*
Punt 12: *Onderzoek naar de mogelijkheid van meer eenvormigheid in de voor chriften der verschillende bouwverordeningen in ons land.* De heeren Keurschot en Schaap zullen over dit belangrijk onderwerp in de a. s. Algemeene Vergadering op Dinsdagavond 24 Mei a. s. H.H. Leden daaromtrent een en ander mededeelen.
Punt 13: *Wetten of verordeningen,* waardoor onaestetisch bouwen wordt gekeerd en
Punt 14: *Heimatschutz,* zal de heer Overeijnder voor zijne rekening nemen, de laatste punten in samenwerking met den heer v. d. Kloot Meijburg.
Punt 15: *De Maatschappij geve leiding aan de beweging tot verkrijging van M. T. O.* Hierover zal de heer Versteeg voorstellen doen, terwijl de heer Oscar Leeuw zich bereid verklaarde een rapport op te stellen omtrent hetgeen bekend is omtrent de *organisatie van de architecten in het buitenland*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KERAMIEK VAN „DE PORCELEYNE FLES" TE DELFT.

In de Rotonde van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem is sedert eenigen tijd een tentoonstelling georganiseerd van de keramische werken van de Delftsche aardewerkfabriek „de Porceleyne Fles", voorheen Joost Thooft en Labouchère, die een bezoek ten volle waard is. Hoewel de collectie niet groot is, krijgt men toch een uitstekend overzicht wat deze fabriek weet te bereiken in haar sectiel werk en in haar schotels, vazen, potten, enz. Trekken deze laatste, vertegenwoordigende de nieuwste uitvinding van de fabriek, namelijk imitatie oud-Perzisch, in hunne prachtige, glanzend-diepe kleuren bijzonder de aandacht, wat het sectielwerk betreft zal hier voor

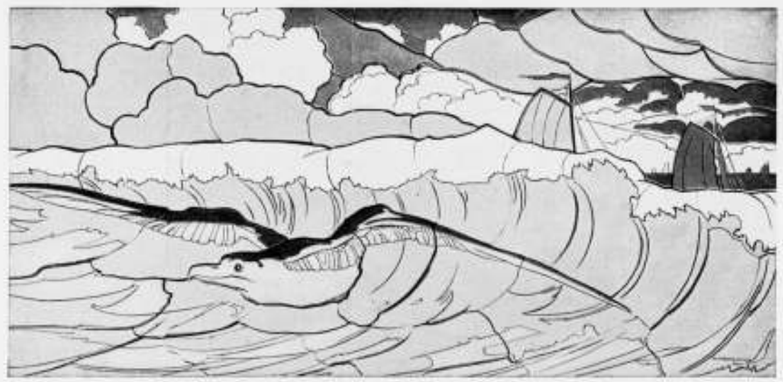
SECTIELTABLEAU, ontwerp JAN TOOROP (Beurs te Amsterdam). Afb. 2.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

SECTIEL IN KRACHTIG RELIEF. Afb. 3.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

STRAUSSENHAUS TE HAMBURG, MET SECTIEL VERSIERING. Afb. 4.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

SECTIEL-PANEEL, ontwerp A. LE COMTE (Palace-Galery te Scheveningen). Afb. 5.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

menig architect de veelzijdige wijze, waarop het sectiel als tableau en als architectonisch decoratief element met een geheel eigen, fraai effect te gebruiken is, verrassend zijn. In Holland wordt sectiel spaarzaam toegepast, en kwamen zoo nu en dan flinke bestellingen uit het buitenland de firma niet te hulp, dan zou de fabricage waarschijnlijk wel een sleepend bestaan hebben.
Daar er zeer bijzondere, en hoog te schatten kwaliteiten zitten in het sectiel, en wel speciaal voor ons klei-land, baksteen-land, waar natuursteen-versiering, beeldhouwwerk bij uitzondering voorkomt, is het mij een genoegen in ons blad nog eens de aandacht op dit fabrikaat te vestigen.
De tentoonstelling doet zien, dat de fabriek over vrijwel alle kleuren kan beschikken, van de lichtste tot de donkerste, kleuren die door een gekristalliseerd glazuur een matten glans zonder doodschheid kunnen verkrijgen. Is dus het palet rijk, ook in het relief is groote verscheidenheid aan te brengen, daar dit van het flauwste tot zeer krachtig modelé kan verkrijgen, zooals afb. 3 aangeeft.
Er is dus heel veel mee te bereiken; dubbel jammer daarom, dat het zoo weinig nog in Holland wordt toegepast. De redenen hiertoe zullen wel zijn, dat het vrij kostbaar is en .... dat het niet altijd even kunstvol is ontworpen. Menig tableau voldoet niet aan de hoogere eischen, aan een kunstwerk te stellen; men voelt, dat goed geschoolde, voor hun taak berekende en de materiebeheerschende kunstenaars ten onzent nog vaak ontbreken, terwijl aan den anderen kant de technische uitvoering zoo uitstekend is, zoo verzorgd, zoo gaaf, dat de techniek vaak veel verder is dan de kunst van den ontwerper. Welk een fraai, levendig, dof, tintelend groen-blauw, een diep geelrood, en fijn ivoor geel, een helder groen, welk eene aangename vervloeiing der kleuren, welk een rijpheid vol afwisseling en welk een heerlijkheid in de toevalligheden van glazuur en kleurvermengingen! De techniek is nu zoo ver dat ze de angstige, preciese periode, waarbij alle kleuren volkomen gelijk en stijf, voorbij is; ze is nu volop levend, maar de geest der kunstenaars is nog niet, vrij uit het leven scheppend, er boven uit.
De indruk, sterk door deze tentoonstelling gewekt, is: *Als hier een groot kunstenaar ontwerpen gaat, kan deze keramiek een hoogte bereiken gelijk aan het werk van een Della Robbia of van de oude Perzen.*

Al is het dus niet alles van even hoog kunstgehalte, wat tentoongesteld is, toch komen ernstige en hier en daar geslaagde pogingen veelvuldig voor en geven den beschouwer het opwekkende gevoel, dat bij doorzetten, bij meerdere bekendheid bij en oefening van de kunstenaars zeker iets heel goeds bereikt zal worden.
Brutaal maar niet slecht, is de sterk-kleurige sectielversiering, die de toegangsdeur omlijst en bedoeld is, op flinke hoogte onder de kroonlijst van het Sea-View hospitaal te New-York geplaatst te worden. Dit hospitaal bestaat uit 6 paviljoens, waarvan iedere 100 M. fries heeft. Deze belangrijke opdracht moest op verlan-

FRAGMENT VERSIERING STRAUSSENHAUS TE HAMBURG; ontwerp A. LE COMTE. Afb. 6.
Uitgevoerd door „de Porceleyne Fles".

gen van den architect, Raymond T. Almirall, in bonte kleuren worden uitgevoerd. Dit is bereikt; op een fond van gouden tegeltjes komen de Renaissance guirlande met vruchten en de levensgroote zeer naturalistisch en krachtige kleurige figuren sterk uit; deze laatste zijn direct naar de werkelijkheid genomen: een dokter die op zijn horloge kijkt, of die in een recept schrijft, een nurse met handdoeken, een ander die een kind verbindt, oppassers, enz. 't Geheel is gewaagd, Amerikaansch, maar volstrekt niet gemeen.
Goede voorbeelden van krachtig relief geven het door prof. Odé geboetseerde weesmeisje in nis, bestemd voor het nieuwe Weeshuis te Delft, architect A. v. d. Lee; de nis geel, jak blauw, rok rose. De kleuren, vooral van het gelaat zijn vrij goed, maar kunnen toch nog iets rijper.

Daartegenover hangt een paneel voor een stalversiering, naar een ontwerp van een Duitschen beeldhouwer (afb 3); de kleur is bijzonder goed: paard bronzig geel, fond grijs groen. Het levendige in de kleuren, lichter bij de ophoogsels, doet aangenaam.
In denzelfden trant is een friesversiering aan het Hermann's Haus te Hamburg, zware dof gouden druppels op fijn grijs fond. Dit zijn voorbeelden, die een perspectief van mogelijkheden openen voor toepassingen in de bouwkunst.
Vooral trekken de aandacht 2 staties, een naar het ontwerp van Th. Hermsen en een naar het ontwerp van de firma T. Nicolas & Zn. te Roermond. Het eerste is 6 M. lang en bestaat uit tegels; de kleuren zijn hier en daar zeer mooi, vooral de groen-blauwe mantel van den man rechts. Het doffe gekristalliseerde glazuur mist den brutalen glans van de gewone tegels.
De kunstwaarde van het ontwerp is niet groot; de compositie zonder statigheid, de acties geposeerd, het geheel zonder *leven* en zeker zonder wijding. Een slappe prent. Dit verwijt treft natuurlijk niet de fabriek, wier uitvoering doorgaans uitmuntend is.
De andere statie is van kunstwaarde iets beter; ook hier zijn mooie kleuren te vinden.
Maar als zoo iets eens tot een hoog kunstwerk was geworden, hoe zouden dan de fraaie kleuren niet op zich zelf bewonderd, maar opgenomen worden in de schoonheid van het geheel!
Er zijn nog vele andere grootere en kleinere tableaux te zien benevens de bekende, aardige kleine siertegeltjes. Wij raden echter den lezer aan zelf opmerkzaam op deze tentoonstelling rond te kijken, om zijn oogen te vergasten aan de fraaie kleuren, waarbij hij zeker niet zal nalaten een blik te slaan op de tegen perzische tapijten smakelijk geëxposeerde imitatie-Perzische schotels, vazen, potten, enz. wier turquoise-blauw, oud rood en groen, en de wondere glinsteringen van het Lustre of Spaansch-Moorsch werk zijn gemoed in verrukking zal brengen.
Als men eens tegels kan maken van dit prachtig materiaal? Waren niet de Perzische moskeeën uit de 14de en 15de eeuw hiermede geheel bekleed, zoodat men bijv. sprak van de blauwe moskee van Tebris?!

Wij hopen uitvoeriger op het werk van „de Porceleyne Fles" terug te komen in het tijdschrift „Bouwkunst".

J. G.

DE ACTIE VOOR EENE MIDDELBAAR TECHNISCHE SCHOOL TE ARNHEM.

Drie jaar geleden zijn te Arnhem de plaatselijke afdeelingen van den Ned. Aannemersbond, Bond van Technici, Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, en van de Maatschappij tot Bevordevordering der Bouwkunst, gezamenlijk een actie begonnen om te verkrijgen eene school voor Middelbaar Technisch Onderwijs. Door eene Commissie uit de Besturen van genoemde afdeelingen werd een programma ontworpen van de lessen voor een voorbereidenden cursus, die ten doel had de leerlingen te brengen tot eene kennis, als gevorderd voor het examen van Bouwkundig Opzichter en Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Ook werd voor een vervolg-cursus een programma ontworpen, tot het verstrekken van de kundigheden, welke vereischt zouden worden om te kunnen voldoen aan het examen voor Bouwkundige (Hoofdopzichter, chef de bureau) volgens het programma opgemaakt door de Commissie voor de Bekwaamheidsnormen.
Den 9 Juli 1907 is door de besturen van genoemde afdeelingen een adres aan den Gemeenteraad van Arnhem gericht, met verzoek over te willen gaan tot stichting van eene school voor Middelbaar technisch onderwijs, aan welk adres was toegevoegd een uitvoerige memorie van toelichting met 3 bijlagen, bevattende de programma's van de cursussen.
B. en W. stelden dit adres in handen van het bestuur van de Gemeente-Avondschool voor handwerkslieden met de bedoeling, om te weten te komen, of eene school, als door adressanten bedoeld, ook te combineeren zou zijn met de Gemeente-Avondschool.
Bij schrijven aan B. en W. van Juni 1909, dus twee jaren na het indienen van het adres, deelde het bestuur als zijne conclusie mede, dat het onderwijzend personeel eener middelbare technische school voor het grootste gedeelte aan geheel andere eischen moet voldoen, dan dat van de avond-school, en dat ook voor den directeur de taak, om aan het hoofd van beide inrichtingen te staan, te zwaar zou worden.
Het bestuur van de Gemeente-Avondschool adviseerde dan ook tot het oprichten van een geheel zelfstandige inrichting, welke bij gebleken noodzakelijkheid in elke richting kan worden uitgebreid.
Den 24sten Juli 1909 stelden B. en W. dit schrijven en een nota van den Heer H. J. de Groot, den inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, over het plan van de Commissie uit de plaatselijke vereenigingen, in handen van de adressanten, met verzoek hieromtrent hun meening te mogen vernemen.
De Heer de Groot had naast veel waardeering voor het streven van adressanten ook verschillende bezwaren, in hoofdzaak gericht, tegen de voorgenomen avondcursussen. ZEd. meende, dat hiermede nimmer de beoogde resultaten zouden bereikt kunnen worden, alleen dagcursussen (Wintersemesters) zouden naar het oordeel van den Inspecteur aan de gestelde verwachtingen kunnen beantwoorden.
Inmiddels werd o.a. in een plaatselijk dagblad de meening geuit, dat het niet wel aanging van gemeentewege gelegenheid te verschaffen tot het bekomen van middelbaar technisch onderwijs uitsluitend voor Bouwkundigen; men vond, dat billijkheidshalve ook in andere technische vakken, b.v. in electrotechniek en werktuigkunde, aan de nieuw op te richten school, onderwijs gegeven moest worden.
De Commissie, die intusschen in hare samenstelling verandering had ondergaan, had reeds in de bij haar adres gevoegde memorie de mogelijkheid van zoodanige aanvulling in het uitzicht gesteld, en vond het Departement Arnhem van de Maatschappij voor Nijverheid bereid, ook deel te nemen aan haren arbeid, hetgeen geschiedde, doordat een der technische leden van dat departement zitting nam in de Commissie. Door dit lid werd een programma uitgewerkt voor het onderwijs in de niet bouwkundige vakken, t.w. *Electrotechniek en Werktuigkunde.*

Na eene conferentie met den Heer H. J. de Groot werd de Commissie wel eenigszins overtuigd van de noodzakelijkheid der dagcursussen, maar met het oog op de groote bedragen, die hiermede gemoeid zouden zijn, en meerdere bezwaren, waarvan wel het voornaamste is, dat het middelbaar technisch onderwijsgebied een geheel onontgonnen terrein is, waaromtrent ten onzent over voldoende gegevens niet beschikt kan worden, meende de commissie goed te doen te beginnen met avond- en Zaterdagmiddagcursussen.
Om echter aan het bezwaar van den Heer de Groot tegemoet te komen, werd besloten voorloopig alleen zich tot den 1sten cursus te bepalen, en later, als de resultaten van de Utrechtsche school bekend zullen zijn, te trachten ook den 2den cursus in het leven te roepen.

Door Winterdagsemesters, uitsluitend voor teekenonderwijs, meent de Commissie verder reeds ook voor den 1sten cursus grootendeels de bezwaren van den Heer de Groot te kunnen ondervangen. Deze winterdagteekencursussen maken echter noodzakelijk, dat men ook op den dag beschikking over eenige lokalen verkreeg, door welke omstandigheid de finantieele opzet zeer gewijzigd werd, om niet te spreken van kosten, veroorzaakt door de leerkrachten voor dit teekenonderwijs. Verder werd door de voorgenomen uitbreiding van het te geven onderwijs, ook aan electrotechnici en werktuigkundigen, het kostencijfer zeer opgevoerd, zoodat dit cijfer, genoemd in de bijlage van het adres, aan B. en W. gericht, belangrijk lager was dan dat, 't welk nu verkregen werd.
In de eerste plaats moest nu, daar aan stichting van een gebouw met het oog op de kosten niet te denken is, omgezien worden naar geschikte lokalen, waarover men voor het dagonderwijs zou kunnen beschikken.
Hierdoor kwam de Commissie er als van zelf toe contact te zoeken met het te Arnhem sinds vele jaren reeds bestaande Genootschap „Kunstoefening", onder welks beheer een onderwijsinrichting in het leven gehouden werd, waarop, de naam duidt het al aan, men les gaf in hand- en lijnteekenen, ornamentteekenen, schilderen en boetseeren.
Voordat de avondschool voor handwerkslieden werd opgericht, en voordat de rijksacademie voor teekenonderwijzers bestond, heeft dit genootschap jaren van grooten bloei gekend. Oud Arnhemmers weten nog daarvan te verhalen, en toonen met rechtmatigen trots de gouden medaille, die het genootschap toekende aan de beste harer leerlingen.
Om te blijven bij het bouwkundig onderwijs hetgeen voor het hier behandelde onderwerp het meest van belang is, is het goed er aan te herinneren, hoezeer het onderwijs voor den aankomenden bouwkundige in de gemeente Arnhem sinds jaren van het leerplan van de school van het genootschap afgevoerd, thans achterstaat bij vroeger.
Het bouwkundig teekenonderwijs van „Kunstoefening" stond veel hooger dan dat, wat thans gegeven kan worden op de Burgeravondschool voor handwerkslieden, op dit gebied dus achteruitgang, in plaats van vooruitgang.
Dit weerspiegelt zich ook in de vakbekwaamheid van de bouwkundigen, die er in den loop der jaren niet op is vooruitgegaan.
Alleen door weder het bouwkundig teekenonderwijs te brengen op het peil, dat het vroeger in de gemeente Arnhem heeft ingenomen, natuurlijk aangevuld met het onderwijs in de leervakken, welker kennis voor den hedendaagschen bouwkundige onmisbaar genoemd mag worden, zal men in bouwkundigen en in bouwkunstigen zin tot beter toestanden geraken.
Het contact met het bestuur van het genootschap „Kunstoefening" dat gesubsideerd wordt door Rijk en Gemeente, leidde tot het verrassend resultaat, dat dit bestuur vol sympathie voor het streven van de Commissie zich volkomen kon vereenigen met haar programma gewijzigd als het was, na de Conferentie met den heer de Groot.
Nadere besprekingen leidden er toe, dat het bestuur van het genootschap in samenwerking met de commissie een adres opstelde en zich hiermede tot den regeering richtte waarin verhooging van de subsidie, gevraagd werd, opdat de school van het genootschap gereorganiseerd kan worden in den zin als door de Commissie bedoeld. Ziehier een resultaat boven de verwachting van de Commissie, die thans de verwezenlijking van hare plannen een heele stap nader gebracht ziet.
In een volgend no. van het Weekblad komt een afdruk van het een dezer dagen aan de regeering gericht adres, dat gevolgd zal worden door een adres aan den Raad en aan de Staten van de provincie Gelderland.
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal, na kennisneming van dit adres, naar wij meenen, alleszins termen kunnen vinden om adhaesie te betuigen, ook omdat het hier beoogde geheel ligt in de lijn van het inzake M. T. O. reeds vroeger door het Hoofdbestuur tot de regeering gericht adres.

De Arnhemsche Correspondent.

HET AMSTERDAMSCHE ARSENAAL EN DE DIAMANTHANDEL.

In de „Groene Amsterdammer" schrijft de heer Henri Polak, voorzitter van den Alg. Ned. Diamantbewerkersbond:
„Te Amsterdam bestaat een organisatie, genaamd: „Vereeniging Beurs voor den Diamanthandel". Hare leden zijn grootendeels commissionnairs en makelaars, benevens kleinere kooplieden in diamant. Zij heeft de zalen van het feestgebouw Casino, gelegen aan Zwanenburgerstraat en Amstel, in huur. Daarin drijven hare leden hunnen handel. Deze zalen bieden echter sinds lang geen voldoende ruimte voor het steeds groeiende ledental en voldoen ook uit andere oogpunten niet langer aan billijke eischen, zoodat het Bestuur der Vereeniging eenigen tijd geleden ging uitzien naar een andere, geschiktere gelegenheid. Er wordt beweerd, dat genoemd college gepoogd heeft een huizen-complex, gelegen aan Waterlooplein en Nieuwe Amstelstraat, dus vlak bij het gebouw Casino, in handen te krijgen, ten einde, na amotie, daar een handelslokaal te doen verrijzen, doch dat het niet geslaagd is, door de hooge eischen, die enkele eigenaars stelden. Hoe dit zij, met zekerheid is alleen dit bekend, dat de Vereeniging de Regeering verzocht haar het oude Arsenaal, mede gelegen aan Nieuwe Amstelstraat en Waterlooplein, te verkoopen; dat dit gebouw dan zou worden afgebroken, om plaats te maken voor een zoogenaamde Beurs voor den Diamanthandel; en dat de Regeering bij de Tweede Kamer een wetsontwerp aanhangig maakte, om tot den gewenschten verkoop machtiging te verkrijgen."
Hierna schrijft de heer Polak, dat hij het verdwijnen van het belangwekkende oude gebouw ten zeerste zou betreuren, waarna hij vervolgt, dat het plicht der overheid is de oude schoonheden te bewaren.
„Tenzij zeer hooge belangen vernietiging, afbraak vorderen.
Doch daarvan is in dit geval hoegenaamd geen sprake.
Er wordt geen enkel belang gediend door het sloopen van het Arsenaal.
Het Bestuur der „Vereeniging Beurs voor den Diamanthandel" heeft een poos geleden bekend gemaakt, of doen bekend maken, dat de Amsterdamsche diamanthandel ernstig gevaar zou loopen, indien het Arsenaal niet zou kunnen worden gesloopt ten behoeve van den bouw eener Beurs. Dat heeft op sommigen nog al indruk gemaakt. Ook op sommige leden der Tweede Kamer.
Doch er is geen woord van waar.
De waarheid is, dat deze Vereeniging, als haar het Arsenaal in handen gespeeld wordt, gemakkelijk en voor een zeer schappelijken prijs in het bezit komt van een voor haar doel geschikt terrein. Dat is alles.
Maar dat is waarlijk geen reden voor de volksvertegenwoordiging, om een in Amsterdam zoo goed als eenig monument van oude bouwkunst te verkwanselen.
Als de „Vereeniging Beurs voor den Diamanthandel" het Arsenaal niet in handen krijgt, loopt de Amsterdamsche diamantindustrie en diamanthandel niet het minste gevaar.
Immers met de diamant-industrie heeft deze vereeniging even weinig uitstaande als met den grootbandel in diamant. Het is hoofdzakelijk de handel in afval-producten, in ordinaire goederen benevens de kleinhandel die er gedreven wordt.
Intusschen is deze kleinhandel belangrijk genoeg, om hem niet te bemoeilijken. Integendeel. Men behoeft niets te laten wat hem bevorderen kan
Doch waarin zou die bemoeilijking bestaan, als de Vereeniging het Arsenaal niet krijgt?
Hierin, wordt van die zijde beweerd, dat de kleinhandel dan verdreven zou worden uit de buurt van het Waterlooplein, waar hij nu reeds een aantal jaren gevestigd is en waar vele leden der Vereeniging wonen.
Dat is alweer alles.
Het behoeft echter niet eens waar te zijn. Want als de Vereeniging dan *per se* op of bij het Waterlooplein moet blijven, waarom heeft zij dan om enkele duizenden guldens het vorenbedoelde, voor haar doel zeer geschikte huizen-complex laten loopen?
Zij was toen toch niet *zeker* het Arsenaal te zullen krijgen."

Hierna zegt de heer P. dat de kleinhandel in diamant niet aan een bepaalde plek verbonden behoeft te zijn en dat het wenschelijk is, dat de Beurs voor den Diamanthandel *niet* in de buurt van het Waterlooplein blijft, doch dat zij met de Amst. Juweliersvereeniging samen moet werken tot het verkrijgen van één groot gebouw.

Waar hier van zoo bevoegde zijde er op gewezen wordt, dat het niet *dringend noodzakelijk is* de nieuwe beurs te zetten ter plaatse van het Arsenaal, wordt de Memorie van Antwoord der Ministers van Financiën en Oorlog steeds bedenkelijker, en daarmede het voorgaan van de Regeering in zake vernieling van oude schoonheid.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 19. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.*
Vragen. Eereprijsvraag 1910.
De verkoop van het „Arsenaal", het voormalig „Oudezijds Huiszittenhuis" door Jan de Meijer. Beschouwingen naar aanleiding van de „Memorie van Antwoord" van wege de Ministers van Financiën en Oorlog. De schr. wijst op de onlogische bemerkingen in deze memorie en geeft in overweging in plaats van het „Arsenaal" het vroegere — thans leegstaande — „Anatomisch Laboratorium" te sloopen en daar de nieuwe „Beurs voor den Diamanthandel" te bouwen.
Het Stadhuis van Amsterdam, door A. W. Weissman. (Slot).
Textiele kunst, door G. J. Rutgers, met afb. Beschrijving van eene expositie te Amsterdam in het American-Hotel gehouden.
Plantengroei aan Gebouwen. Uittreksel van een artikel uit „Die Woche" no. 13 van een artikel „Pflanzenwuchs und Denkmalspflege" van Prof. Dr. Udo Dammer.
Prijsvraag „Rochdale". Antwoord op vragen.

De Bouwwereld no. 19. *Studies over geluiddemping en geluidwering.* Naar aanleiding van een artikel van Prof. H. Chr. Nusz-baum (Hannover) in de „Gesundheits-Ingenieur" van 2 April 1910.
De Feestgebouwen der Leidsche Studentenfeesten, Arch. Jesse en Fontein, met afb.
De vrijheid van gunning bij openbare aanbesteding, door M. . . . n.

BERICHTEN

Geweigerd op de Hollandsche Afd. Bouwkunst der Int. Tent. te Brussel.
„Het Vaderland vermeldt:
Als een eigenaardig staaltje van de opvattingen der Toelatingscommissie van Bouwkunst op de Internationale Tentoonstelling te Brussel, deelt men ons het volgende mede:
Op die Tentoonstelling werden door den heer Frowein, architect alhier o. a. ingezonden de twee groote ontwerpen „Vredespaleis" en „Raadhuisaanbouw", die destijds bij Goupil alhier geëxposeerd werden en de aandacht trokken. Deze ontworpen werden evenwel geweigerd, terwijl het minder belangrijke deel zijner inzending, bestaande uit photo's van het door hem gerestaureerde kasteel Heringa State bij Leeuwarden werden aangenomen.
Deze handelwijze bevreemdt te meer, wanneer men de klacht der commissie leest, dat de Nederlandsche afdeeling „Bouwkunst" niet zoo waardig vertegenwoordigd is, als zij gewenscht had, en verder dat zoovele photo's en oude bekenden onder de ingezonden werken voorkomen, doch daarentegen zoo weinig groote, belangrijke bouwwerken.
Met invloedrijke tusschenkomst van Belgische zijde (de heer Frowein is correspondeerend lid der Koninkl. Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen) zijn na die weigering nog stappen gedaan om hem gelegenheid te geven als „invité étranger" in de Belgische afdeeling te exposeeren. Maar aangezien Nederland officieel op de Tentoonstelling vertegenwoordigd is, bleek dit onmogelijk.
Wij kunnen ons over dit laatste slechts verhengen. Het zou een zonderlingen indruk gemaakt hebben, indien een verdienstelijke Nederlandsche inzending aldus tentoon ware gesteld in een vreemde afdeeling.
Maar blijk van een ruim inzicht geven zulke voorvallen toch niet evenmin als zij aanmoedigend kunnen werken op den lust om op dergelijke tentoonstellingen in te zenden."
Dit is een eigenaardig bericht. Dat de heer Frowein zijn ontwerpen „Vredespaleis" en „Raadhuisaanbouw" zoo de moeite waard vindt om te exposeeren, ondanks het oordeel der Commissie, moet hij weten. Deze commissie had het besluit genomen de overbekende Vredespaleis-ontwerpen niet te accepteeren, en dus ook niet dat van den heer Fr. En dat diens ontwerp „Raadhuisaanbouw" geen genade in de oogen der Jury kon vinden, wèl echter de restauratie Heringa-State, is ook niet onbegrijpelijk.
Het dwaze van het berichtje zit echter vooral in den laatsten zin, waarin gezegd wordt: „Maar blijk van ruim inzicht geven zulke voorvallen toch niet". Een Jury dient om te schiften; doet zij dit niet, neemt zij maar alles aan, dus „blijk gevend van ruim inzicht", dan is het al een heel slechte Jury. Het is geen „eigenaardig staaltje" van de Jury, dat zij iets weigert, dat zij het ontwerp „Raadhuisaanbouw" Frowein niet plaatst, maar wel eigenaardig is, dat de ontwerper zóó met zijn eigen project wegloopt, dat hij zijn zuiver Hollandsch product wil exposeeren in de Belgische afdeeling. Trouwens, ook dáár zou het ontwerp een harden dobber gehad hebben, daar onze Brusselsche Correspondent ons bericht, dat de schifting in de Belgische afdeeling geschiedt is door één persoon die honderden ontwerpen geweigerd heeft, waaronder 8 Vredespaleizen.
Het Vaderland zal in het vervolg goed doen, zich beter door bevoegden te laten inlichten, alvorens dergelijke berichten op te nemen.

PERSONALIA

Overleden: Mr. C. Fock, Oud-Burgemeester van Amsterdam, Oud-Minister van Binnenlandsche Zaken; de overledene was eerelid van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Overleden: Anthon Begeer, firmant van de Koninklijke Utrechtsche Fabriek van Zilverwerken.

RECTIFICATIE.

In het vorig n°. van het Bouwkundig Weekblad hebben wij vergeten te melden, dat het „Nieuws van den Dag" zoo welwillend is geweest ons het cliché, voorstellend „het Arsenaal in de Korte Amstelstraat" ter leen af te staan. Wij doen dit hierbij. en deelen verder mede, dat het cliché ontleend is aan de aardige Premie van genoemd dagblad, behelzend 100 penteekeningen van Oud-Amsterdam door Wenckebach.
In het artikel over stofvrije wegen in het Bouwkundig Weekblad N°. 19 zijn eenige zinstorende fouten geslopen; men leze op bladz. 223. 2de kolom regel 9 van boven *antipathieke* in plaats van *anti-publieke*, op bladz. 224. 1ste kolom regel 10 v.b. moet staan „hier en daar, o.a. in Arnhem en Rotterdam", op regel 16 v.b. *nat* in plaats van *wat*, en op regel 10 v.o. „oude *en* nieuwe toegangswegen".
In de 2de kolom van bladz. 224 moet staan op regel 22 v.b. *geteerd* in plaats van *gekeerd*, in de 1ste kolom van bladz. 225 moet op regel 14 v.b. tusschen „promenoirs" en „op" het woordje *door* gevoegd worden en op regel 34 v.b. leze men *asphaltweg* in plaats van bazaltweg.

30ste JAARG. – 28 MEI 1910. – No. 22.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Adres Gemeente Utrecht. — Kort Verslag Meivergadering. — Verslag vergadering Afd. Amsterdam, slot. — Rijksproefstation voor Bouwmaterialen. — REDACTIONEEL GEDEELTE: A History of the Singer Building Construction. — Herziening der Bouwverordeningen door W. F. C. Schaap, wordt vervolgd. — Verslag Comm. Wettelijke Monumentenbescherming, slot. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ADRES UTRECHT.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

Amsterdam, 20 Mei 1910.

Aan
Burgemeester en Wethouders der gemeente Utrecht.

Edel Achtbare Heeren,

Vernomen hebbende, dat onder deskundigen in Utrecht de wenschelijkheid gevoeld wordt, dat ook in Utrecht een z.g. Schoonheidscommissie door U benoemd zal worden, wier taak het zal zijn advies uit te brengen omtrent de aesthetische waarde van projekten ter bebouwing van terreinen, die de gemeente verkoopt of in erfpacht geeft, en zulks naar aanleiding van de voorgenomen exploitatie van het bouwterrein gelegen tusschen Nicolaasweg, Prinsenstraat en Baanstraat te Utrecht, zij het ons vergund U te wijzen op Amsterdam, waar een dergelijke Schoonheidscommissie nu reeds elf jaar vruchtbaar werkzaam is, en op 's Gravenhage, waar onlangs een Schoonheidscommissie is benoemd.
Gelijk wij op de tot stand koming dezer commissiën indertijd ook aangedrongen hebben, meenen wij U eveneens ernstig in overweging te moeten geven voor Utrecht een dergelijke Commissie te benoemen, wier werking de verfraaiing Uwer stad niet anders dan ten goede kan komen.
't Welk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:
w. g. A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
w. g. J. GRATAMA, *Secretaris.*

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

KORT VERSLAG VAN DE ALGEMEENE MEI-VERGADERING op Dinsdag 24 en Woensdag 25 Mei.

De tentoonstelling van reis- en architectuurschetsen werd Dinsdag ten 7½ ure n. m. geopend en algemeen met belangstelling bekeken.
Zeer knap werk is er te zien: het geheel, ± 300 teekeningen, is een nadere kennismaking overwaard. *De tentoonstelling blijft een maand geopend.*
Tegelijk is geëxposeerd de prijsvraag, uitgeschreven door de Afd. Haarlem onzer Maatschappij betreffende verkaveling van terreinen te Haarlem en Overveen van de Binnenl. Exploitatie-Maatij. van Onroerende Goederen. De prijsvraag is tot *Vrijdag 3 Juni a. s.* te zien in het Maatschappelijk gebouw.
De voordracht van den heer Schaap dienzelfden avond gehouden, en waarin de verschillende bouwverordeningen en haar gebrek aan eenheid van gedachte besproken werd, had succes, eveneens de uitvoerige toelichting, die de heer Keurschot aan de hand van groote en uitvoerige tabellen, over dit onderwerp gaf. Meerdere corporaties en deskundige bureaux waren op de vergadering vertegenwoordigd, wij noemen o.a. den Ned. Aannemersbond, den Bond van Ned. Arch., de Soc. Tech. Ver. van Democr. Ingenieurs en Architecten, Bouw en Woningtoezicht van Amsterdam.
Een geanimeerd debat volgde waarna een motie werd aangenomen behelzende de wenschelijkheid van de voorbereiding ter verkrijging van meerdere eenheid van gedachte in de verschillende bouwverordeningen.

Op de Alg. Vergad. van Woensdag, aanvangende 10½ uur v. m., werd de uitslag der verkiezing van heden voor het Hoofdbestuur bekend gemaakt. Gekozen zijn de heeren S. de Clercq, J. H. W. Leliman, Alb. Otten en A. Salm G.B.zn, welke laatste als Voorzitter herkozen werd. In de Commissie van onderzoek is gekozen de Heer H. Evers, terwijl de aftredende Commissie van Redactie in haar geheel herkozen werd.
De concept-begrooting opgemaakt door de Commissie van Financiën, afgedrukt in Bouwkundig Weekblad No. 20, werd goedgekeurd.
Ook het finantieel verslag van genoemde Commissie gaf tot geen discussie aanleiding.
Nadat het Programma van Onderbaas, gepubliceerd in Bouwk.

Weekblad no. 40 1909, was aangenomen, werd de bespreking geopend over de vraag: eventueele inkrimping der Periodieken of Contributieverhooging. Verschillende voorstellen werden door de leden gedaan; het Hoofdbestuur zal trachten, nu de leden hun meeningen bekend hebben gemaakt, een goede oplossing te vinden; waarna in een volgende Algemeene Vergadering het belangrijke vraagstuk nader behandeld zal kunnen worden.

Des namiddags hield de heer Hoefer een gloedvolle voordracht over „Nederlands karakter in zijne bouwwerken". Spreker bleek niet alleen een grondig kenner, maar ook een warm bewonderaar te zijn van het karakteristieke mooie dat Nederland in zijne oude kleederdrachten, stads- en dorpsgezichten, grachten enz. bezit. Boeide de rede, niet minder pakkend waren de talrijke lantaarnplaatjes.
Ten 6 ure had de zeer geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd in „Krasnapolsky" plaats.

Ten slotte vermelden wij nog, dat de voordracht der heeren Schaap en Keurschot in het B. Weekblad zal verschijnen, waarmede in dit no. een begin is gemaakt, en dat de voordracht van den heer Hoefer in het tijdschrift „Bouwkunst" zal worden opgenomen.
De volgende week zal een meer uitvoerig verslag van de vergaderingen gegeven worden, daar tijdsgebrek ons verhinderde dit reeds in dit no. te doen.

VERSLAG VERGADERING AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

(Vervolg van blz. 243. Slot.)

De heer R. P. J. Tutein Nolthenius meent, dat art. 1650 B. W. den onderaannemers weinig hou-vast biedt. Dat artikel heeft niet veel om 't lijf. Ook in Duitschland en Oostenrijk is deze quaestie behandeld op de Middenstands-congressen en men is daar van meening, dat de bestaande wetgeving den onderaannemer te weinig bescherming biedt tegen de gevaren, die hem dreigen bij de aanbesteding in massa. Onlangs is in Duitschland dan ook een wet verschenen om den kleinen aannemer te beschermen. Deze belangrijke, ingewikkelde wet is van heel wat meer beteekenis dan ons art. 1650, 't welk er zich met een Jantje-van-Leiden afmaakt.
Reeds vóór 25 jaar heeft spr. de partieele aanbesteding te berde gebracht als een beter systeem dan het bestaande. Wel is waar was de aannemer toen niet, wat hij tegenwoordig is en ook moet erkend, dat hij toen onder draconische algemeene voorwaarden te arbeiden had, waarom ook spr. medegewerkt had, hierin verbetering te brengen. Een der middelen daartoe is echter ook nu nog volgens spr. de partieele besteding, omdat daardoor de verantwoordelijkheid van den aannemer belangrijk vermindert.
In Duitschland wordt dit systeem steeds meer in toepassing gebracht, waaruit de mogelijkheid voldoende blijkt. Dat dit hier nog niet het geval is, is 't gevolg van verschillende factoren, die spr. thans niet alle zal bespreken.
Voorts had spr. verwacht, dat de inleider onderscheid zou hebben gemaakt tusschen bestedingen ten behoeve van openbare lichamen en die ten behoeve van particulieren.
Dit in verband met de opmerking, dat bij massa-besteding beter de kosten van het geheel zijn op te geven, wat voor een particulier, die misschien eenmaal in zijn leven een gebouw laat zetten, van belang kan zijn, doch voor groote lichamen van minder beteekenis is.
Spr. wijst voorts op de groote ontwikkeling van den aannemersstand, welke hij met genoegen constateert, doch waarin hij tevens een gevaar ziet voor den architect, want — heeft de inleider erop gewezen, dat bij partieele besteding de aannemer als zoodanig wordt uitgeschakeld, spr. ziet in de toekomst den architect uitgeschakeld en dezen in dienst gesteld van den aannemer. De aannemers beginnen langzamerhand een groote financieele macht te worden en daarom moeten de architecten er voor waken, dat die macht niet te groot wordt. Juist daarvoor is het stelsel van partieele aanbesteding een krachtig middel. 't Is meer gebeurd, dat de architect in dienst genomen werd door den aannemer; in Duitschland b.v. behoort dit niet tot de zeldzaamheden.
Wat nu in de tweede plaats de finantieele quaestie betreft, beweert spr., dat de aannemer nooit met juistheid het bedrag kan vaststellen van het werk, dat door den onderaannemer verricht moet worden, omdat niet alle gegevens verstrekt kunnen worden; hij zal er dus een slag naar moeten slaan, wat straks tot gevolg heeft, dat hij het werk zoo goedkoop mogelijk zal trachten uit te besteden, waardoor feitelijk de onderaannemer geknepen wordt en deze tevens de liefde voor zijn vak verliest, omdat hij geen voldoende belooning voor zijn arbeid ontvangt.
Dat bij partieele besteding meer geschillen zullen ontstaan tusschen onderaannemers en architect, dan thans tusschen eerstgenoemden en den hoofdaannemer, gelooft spr. niet. Ten slotte spreekt hij de wenschelijkheid uit, dat alle patroons zich vereenigen in één organisatie, wat beter is dan in verschillende groepen, zooals thans het geval is.
Mr. Goseling wil een kort antwoord geven aan den vorigen spreker, in zooverre deze de beteekenis van art. 1650 B.W. aan critiek heeft onderworpen. Spr. wenscht het voor dit, door den heer Nolthenius mishandelde artikel op te nemen. Wanneer men, zegt spr., de jurisprudentie nagaat, zal men er versteld van staan hoe dikwijls dit artikel, ook door Spr. en met vrucht, waar de aannemer in déconfiture was geraakt, werd toegepast.
Spr. acht de conclusie van den heer Nolthenius onjuist evenzeer als diens vergelijking tusschen art. 1650 en de geciteerde Duitsche wet, die dit met andere Duitsche wetten gemeen heeft dat zij — zooals de heer Nolthenius terecht opmerkte — ingewikkeld, spr. meent te ingewikkeld, en te weinig practisch is.
Spreker heeft ook zijnerzijds eene parallel getrokken en kwam daarbij tot de conclusie, dat men elders volstrekt niet spoediger procedeert dan hier. Ten bewijze daarvan haalt spr. het oordeel aan van een onzer bekendste rechtsgeleerden, die destijds, na eene studiereis te hebben gemaakt naar Oostenrijk, van daar terugkeerde opgetogen over het Oostenrijksche procesrecht en den gang der Oostenrijksche procedure, doch die, door Spr. daarnaar gevraagd, nog zeer onlangs zeide toch maar den vaderlandschen gang van zaken te prefereeren.
Spr. herhaalt dat art. 1650 B. W. den onderaannemer een waarborg geeft, waarnaast hem, indien dit niet voldoende wordt geacht, nog andere middelen ter beschikking staan.
Thans zal spr. hierop niet verder ingaan, teneinde niet den schijn op zich te laden van al te zeer voorstander te zijn van aanbesteding in massa. In partieele besteding ziet Spr. echter geen *nut* voor hen, die dit stelsel trachten ingang te doen vinden, evenmin als z.i. daarmit *verbetering* zal voortvloeien van de positie der bij de uitvoering van aangenomen werken betrokken categorieën, die zich als voorstanders daarvan hebben doen kennen.
De heer Abeling is ook van meening, dat onder 't huidige stelsel het vak als zoodanig achteruit gaat. Het mededingen naar een werk is reeds een gunst en dan moet het zoo goedkoop mogelijk, zoodat geen goed werk te leveren is; dit acht spr. een grooten misstand.
De oorzaak van een en ander meent spr. te moeten zoeken in de vaak te lage inschrijvingssommen; hij is van oordeel, dat de architecten hier veel tegen kunnen doen. Spr. verwacht ook van onderlinge samenwerking in deze richting veel goeds.
De heer Rinse merkt op, dat de *Bond van patroonsvereenigingen, verwant aan het Bouwvak*, getracht heeft verbeteringen aan te brengen en met dat doel een adres heeft gericht tot den Minister van Landbouw om een wijziging in de A. V. aan te brengen van de onderstaande strekking:

„Indien vakaannemers, die van aannemer opdracht hebben ontvangen tot werkzaamheden of leveranties ten behoeve van het aangenomen werk, daarvan aan den aanbesteder mededeeling hebben gedaan, dan is de aanbesteder, door betaling van den aannemer niet bevrijd, tenzij hem zijn overgelegd de bewijzen,

dat evengenoemde vakaannemers ten huunen genoegen zijn voldaan of zekerheid hebben verkregen;
Indien de in de vorige clausule bedoelde vakaannemers weigeren zoodanige bewijzen af te geven, zijn zij gehouden aan den aanbesteder binnen acht dagen het bedrag hunner vordering mede te deelen, welk bedrag dan door den aanbesteder wordt achtergehouden, totdat het bewijs alsnog wordt ingeleverd of, in geval van geschil over de vordering, dat geschil is beslecht."

Tevens was aan de Commissie tot herziening der A. V. een schrijven gericht met het verzoek om aan bedoeld adres adhaesie te betuigen, waaraan echter niet kon worden voldaan, aangezien de Commissie van meening was dat ten eerste de rechtspositie van den onderaannemer sterk genoeg is, en voorts dat de onderaannemers niet dezen, maar een anderen weg moesten inslaan door slechts met soliede aannemers relaties aan te knoopen.
De heer J. H. P. Janse verkrijgt vervolgens het woord als secretaris der *Vereeniging van Natuursteenhandelaren in Nederland*. Deze Spr. deelde mede dat door de Kamer van Arbeid voor de Bouwbedrijven te Rotterdam destijds aan zijne Vereeniging een zevental vragen zijn voorgelegd, uit de beantwoording waarvan als de meening der Vereeniging blijkt:
1. dat, behoudens de noodige waarborgen, de invoering van het stelsel der partieele besteding kan worden toegejuicht, omdat dit den leverancier in rechtstreeksche aanraking brengt met den aanbesteder;
2. dat het stelsel van partieele besteding zal leiden tot verbetering van de kwaliteit der geleverde materialen, aangezien daarbij de bij de aanbesteding in massa bestaande strijd van belangen tusschen hoofd- en onderaannemers uitteraard niet kan voorkomen;
3. dat de onderlinge verhouding tusschen de vakpatroons door de invoering der particele besteding niet zal lijden;
4. Dat de onderaannemers grooter zekerheid van betaling zullen erlangen;
5. dat de invoering der partieele besteding geen wijziging zal brengen in de verhouding tusschen patroons en werklieden;
6. dat niet alleen de invoering der partieele besteding wenschelijk, maar ook practisch uitvoerbaar is; dat wel is waar die invoering in het overgangstijdperk aanleiding zal geven tot eenige moeilijkheden, doch dat deze bij eenigen goeden wil en behoorlijk overleg zijn te overwinnen, en
7. dat het onderwerp in kwestie geen aanleiding geeft tot verdere opmerkingen, doch dat de Vereeniging ernstig op de invoering der partieele besteding hoopt.
De heer Bolderman merkt op, dat z.i. het belangrijkste punt van des inleiders betoog gelegen is in de opwekking tot samenwerking. Men kan regelingen maken zooveel men wil, maar vergeet daarbij vaak, dat elke regeling *uitgevoerd* moet worden en dit hangt af van de personen, wien het geldt. Er zijn personen voor wie de beste regeling niets geeft, omdat er met hen eenvoudig niet is samen te werken. 't Komt dus aan op de personen en daarom moet ook de aannemer vrij blijven in de keuze zijner onderaannemers. De aannemer heeft er bovendien zelf het grootste belang bij geschikte en bekwame personen te kiezen, want hij moet zorgen, dat alles goed marcheert.
De heer Poggenbeek is van meening, dat toch het vak kan lijden door inschakeling van den hoofdaannemer, vooral als deze niet flink is en geen goede krachten heeft gekozen.
De heer Hendrix, alsan het woord opnieuw verkrijgende, om de verschillende sprekers te beantwoorden, vangt aan met den laatsten spreker en wijst er op, dat deze gezegd heeft; het vak *kan* onder de huidige wijze van besteden lijden. Doch wat niet al *kan*, wat niet al mogelijk is, daarover valt moeilijk te discussieeren. Spr. heeft met voorbeelden aangetoond, hoe ook na uitschakeling van den aannemer het geleverde werk evenveel, zoo niet nog meer, te wenschen overliet. Dat het inschakelen van den hoofdaannemer *per se* het vak benadeelt, is niet aan te nemen.
De heer Poggenbeek, den spreker met verlof even interrumpeerende, zegt, dat als de architect op dezelfde wijze zou handelen als de aannemer, dan alles natuurlijk hetzelfde zou blijven.
De architect zal dat echter niet doen. Hij zal niet uitsluitend op lage prijzen behoeven te letten, aangezien hij in zijn begrooting rekening heeft gehouden met voldoende belooning.
De heer Hendrix verder gaande blijft van meening, dat alles neerkomt op de personen der onderaannemers, die voor het werk in aanmerking komen. Beperkt de aannemer zich tot betrouwbare en deskundige onderaannemers, dan bestaat er niet het minste gevaar.
Door den heer Janse is medegedeeld, dat de natuursteenhandelaren vóór partiéele besteding zijn. De heer Janse heeft echter deze meening niet nader gemotiveerd. Als men eenvoudig zegt: ik ben er vóór of ik ben er tegen, dan is dat, zegt spreker, geen debatteeren; zoo'n bloote mededeeling heeft niet de minste waarde. Spreker kan daar bijv. dadelijk tegenover plaatsen den Bond van Nederlandsche Architecten die van partiéele besteding geen voorstander is. Dit brengt ons niets verder.
Komende tot den heer Nolthenius, zegt Spr. dat de beweging, reeds vóór 25 jaren voor de partieele besteding begonnen, ten doel had het groote risico van den aannemer te verminderen. Spr. herinnert er aan, dat die zaak vroeger herhaaldelijk besproken is en zelfs een onderwerp van behandeling in de Tweede Kamer heeft uitgemaakt. De kwestie liep toen echter over wat anders dan nu. Toen ging het over zeer groote bedrijven en achtte men splitsing noodig ter bevordering der inlandsche nijverheid; zoo werd b.v. voor een groote inrichting bepaald, dat de besteding van stoomketels, electrische werken, centrale verwarming etc. niet in één bestek zou geschieden, wat zeer verklaarbaar was, aangezien het daar liep over werk, waarvoor speciale kennis noodig was.
Om bij de behandeling van dit onderwerp scheiding te maken tusschen werken voor openbare lichamen en voor particulieren acht Spr. in 't geheel niet noodig. Wel echter dient onderscheid gemaakt te worden tusschen gewone bouwwerken en werken waaraan hoogere artistieke of constructieve eischen worden gesteld, waarbij het wenschelijk is, dat de architect in direct contact komt met den man, die zijne ideeën zal verwezenlijken.
Ook heeft de heer Nolthenius gezegd, dat de aannemer geen juiste berekening van de onderdeelen van het werk kan maa en er dus maar een slag naar slaat, wat weder ten gevolge heeft, dat later die onderdeelen zoo goedkoop mogelijk moeten worden aanbesteed en de onderaannemer door de concurrentie tot het uiterste wordt geknepen. Spr. antwoordt daarop dat indien de opmerking des heeren Nolthenius al juist zou zijn, dan toch de schuld ten deze niet gezocht moet worden bij den aannemer, maar in de omstandigheid, dat op het oogenblik der besteding niet alle details gereed kunnen zijn. De consequentie, welke de heer Nolthenius daaraan verbindt is echter in het algemeen volstrekt niet juist, omdat de solide aannemers veelal met dezelfde onderaannemers werken en in ieder geval de concurrentie zeer beperkt blijft. De positie van den onderaannemer zou verder — ook dit is over 't hoofd gezien — bij invoering van het systeem van partieele aanbesteding veel moeielijker worden, doordat hij mee de verantwoordelijkheid zou moeten dragen, die thans alleen rust op den hoofdaannemer. Gaat de vakpatroon optreden als zelfstandig aannemer van een onderdeel van het werk dan is het te verwachten, dat de besteder van hem dezelfde waarborgen zal eischen als thans van den hoofdaannemer en zal een uitvoerige, strenge overeenkomst treden in de plaats van de meer eenvoudige opdracht welke de hoofdaannemer nu in de meeste gevallen aan den hem bekenden onderaannemer doet.
De heer Nolthenius maakte ten slotte nog enkele opmerkingen, welke Spr. zeer bedenkelijk acht en waarover hij zich hoogelijk verwondert. Immers, de heer Nolthenius wien Spr. zich herinnert als de mede-ontwerper van de nu ruim 20 jaren geleden verschenen A. V. der *Vereeniging van Burgerlijke Ingenieurs*, een stel bepalingen, die thans nog bewondering afdwingen om de in velen deele juiste en rechtvaardige opvatting ten aanzien van de verhouding tusschen aanbesteder, directie en aannemer, welke daarin tot uiting komt, diezelfde heer Nolthenius waarschuwt thans de architecten om voor de aannemers op hunne hoede te zijn en zich niet door den aannemer te laten verdringen. Wat de heer

Nolthenius thans aanbeveelt komt ten slotte neer op niets meer of minder dan een volledige uitschakeling van den aannemer. Maar dan vraagt Spr. waar moet die aannemer dan blijven? Hij heeft een gezin en moet daarvoor arbeiden. Spr. vraagt in den gedachtengang van den heer Nolthenius of hij dit niet meer mag doen, of anders op welke wijze hij in de behoeften van dat gezin moet voorzien? De heer Nolthenius strijdt voor den middenstand, maar vergeet, dat niet alleen de onderaannemer tot dien stand behoort. Wij hebben getracht en doen dit nog voortdurend, om door samenwerking de verschillende groepen van den middenstand vooruit te helpen, doch op deze wijze bevordert men dit streven allerminst, maar prikkelt tot verzet.

Tot den heer Rinse zegt Spr. het om meer dan eene reden te betreuren, dat deze het verzoek van den Bond van Patroons-Vereenigingen aan den Minister van Landbouw tot wijziging der A.V. hier ter sprake heeft gebracht. Nu dit echter toch is geschied, wil Spr. zijne meening zeggen. En deze luidt: van tweeën één, of men schakelt den aannemer uit, en de onderaannemer treedt rechtstreeks met den besteder in contact, of men schakelt hem niet uit, doch legge hem in dat geval dan ook niet eenerzijds alle verantwoordelijk op de schouders om hem anderzijds, waar het de nakoming zijner finantieele verplichtingen betreft te behandelen als een onmondige. Spr. meent, dat de heer Rinse en de zijnen bij een weinig goed nadenken hadden kunnen begrijpen, dat geen aannemer, die nog een beetje prijs stelt op zijn goeden naam er ooit toe zal komen om zulke voorwaarden te accepteeren.

En dan, vraagt Spr., tot welke consequenties zou dit systeem niet leiden? Zou niet de aannemer, die bewijzen moet zijne onderaannemers te hebben betaald, alvorens een termijn te kunnen ontvangen, niet het recht hebben om op zijne beurt het bewijs te vorderen, dat de onderaannemer zijne leveranciers heeft voldaan?

Ten slotte beantwoordt de inleider den heer Abeling door als zijne overtuiging te kennen te geven, dat het middel om te komen tot betere toestanden bestaat in eene betere uitvoering van het werk. Meer zekerheid van betaling alléén zal niet tot verbetering leiden.

Gemeenschappelijk overleg zij het parool, ook voor de onderaannemers. Overleg, zooals ook de Nederlandsche Aannemersbond heeft gezocht en verkregen met de vereenigingen van ingenieurs, architecten en leveranciers en dat heeft geleid tot de resultaten, straks door Spr. opgesomd. Gaan, zoo besluit Spr. ook de onderaannemers ten opzichte van de aannemers dezen weg op, dan twijfelt hij niet of men zal tot eene goede, afdoende overeenkomst kunnen komen.

Na negmaals den inleider en ook den anderen sprekers een woord van dank gebracht te hebben, sluit de voorzitter de vergadering.

RIJKSPROEFSTATION VOOR BOUWMATERIALEN.

Aan
het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

De Afdeeling „Amsterdam" van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft de eer U, in antwoord op Uw schrijven d.d. 29 October 1908, hare meening ten aanzien van de oprichting van een Rijksproefstation voor Bouwmaterialen, in het volgende kort samengevat kenbaar te maken.

Zij heeft zich daarbij niet op het standpunt van belanghebbenden bij eenigen tak van nijverheid geplaatst, doch uitsluitend op dat van beoefenaars der bouwkunde in de uitgebreidste beteekenis.

Deze praemisse moet wel in het oog gevat worden, omdat vermoed kan worden, dat het meest van industrieele zijde direct en practisch nut verwacht wordt van een Rijksproefstation, tot welks arbeid zou moeten behooren het onderwerpen van de producten van producenten aan een wetenschappelijk onderzoek, hetzij op eigen initiatief, hetzij op verzoek tegen betaling. Voor de beoefenaars der bouwkunde, wier belangen door een Rijksproefstation, althans wat bedoeld onderdeel van zijn taak betreft, alleen indirect gebaat worden, kan de oprichting van zulk een station niet in die mate de oplossing van een urgent vraagstuk geacht worden te zijn.

Urgent, of zooals stemmen uit nijverheidskringen zich misschien met recht doen hooren „een dringende eisch des tijds", kan het oprichten van een Rijksproefstation ter verrichting van wetenschappelijk onderzoek voor beoefenaars der bouwkunde niet zijn.

Daarmede is niet gezegd, dat het bestaan van een goed geoutilleerd proefstation met een staf van wetenschappelijk onderlegde mannen niet een desideratum zou zijn, waarvan groot nut voor ons land verwacht kan worden, evenals dit het geval is met alle instellingen, die beschikken over de beste naar den eisch des tijds ingerichte laboratoria, waar onderzoekingen verricht kunnen worden met het doel de wetenschap verder te brengen, zij het, dat de resultaten al of niet dadelijk practisch nut afwerpen. Zoo voorgesteld kan zonder reserve worden verklaard, dat in dezen Rijks-initiatief wenschelijk, ja zelfs noodzakelijk is.

Echter is de vraag gewettigd of de laboratoria onzer Universiteiten, in het bijzonder die der Technische Hoogeschool, niet reeds voldoende voor dat wetenschappelijk doel zijn toegerust, eventueel daaraan nog beter dienstbaar gemaakt zouden kunnen worden, zoodat betwijfeld mag worden of het werkelijk noodig is een afzonderlijk instituut te openen, dat zou moeten beschikken over de noodige instrumenten en verdere benoodigdheden, terwijl kan worden aangenomen, dat een en ander, in bedoelde laboratoria volledig aanwezig, daar vrijwel ongebruikt staat.

Men betoogt echter, dat de oprichting van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen ook uit anderen hoofde noodzakelijk zou zijn.

Men vreest n.l., dat de onpartijdigheid van particuliere proefstations op den duur niet boven alle bedenking zal kunnen blijven.

Acht men het inderdaad noodig met het oog hierop maatregelen te nemen, dan dient naar onze meening een anderen weg te worden ingeslagen dan de stichting eener kostbare inrichting en de dure exploitatie van een Rijksproefstation, terwijl toch voldoende waarborgen geboden zullen worden, dat de taak aan particuliere proefstations opgedragen, ten allen tijde naar den eisch zal worden vervuld.

Het komt ons n.l. voor, dat de onpartijdigheid van particuliere stations afdoende zou zijn gewaarborgd, indien men eventueel van Rijkswege een commissie benoemde, belast met het toezicht op de particuliere proefstations.

Aan een dergelijke commissie, bestaande uit een beperkt aantal personen, behoefde dan geen eigen laboratorium ter beschikking te worden gesteld. Haar ware de bevoegdheid te verleenen, onderzoekingen of keuringen op eigen initiatief te controleeren, door ze in hare tegenwoordigheid te doen herhalen in hetzelfde of een ander, door haar aan te wijzen, proefstation. Op dezelfde wijze zou zij kunnen handelen, indien directie of leverancier haar uitnoodigde als arbiter op te treden.

Worden zulke arbitrale uitspraken in hoogste instantie gedaan op kosten van ongelijk, dan bereikt men daarmede het dubbele voordeel, dat niet gevreesd behoeft te worden, dat men de commissie onnoodig in geschillen betrekt, terwijl de proefstations, wetende dat hunne onderzoekingen gecontroleerd kunnen worden, zich ter wille van hunnen goeden naam wel wachten zullen zich aan fraude schuldig te maken.

Van de commissie zou tevens verwacht mogen worden, dat zij het oprichten van proefstations door particulieren voor speciale onderzoekingen aanmoedigt en de bestaande stations met adviezen en nuttige wenken ter wille is.

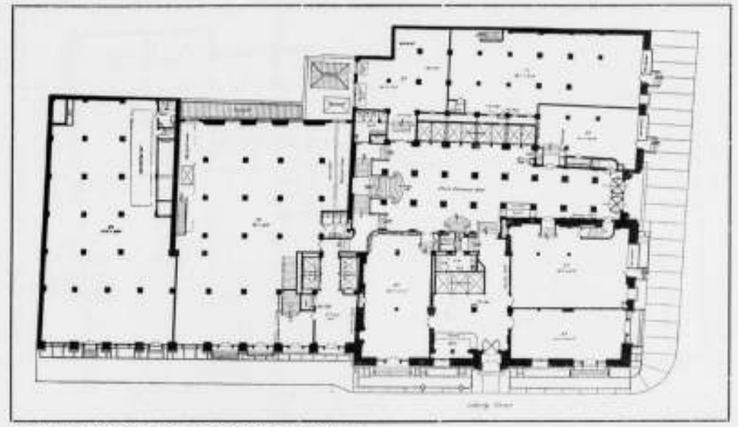
Een meerderheid onder ons acht de vrees niet denkbeeldig, dat als het vaststellen van zoogenaamde „normen" tot de taak van een Rijksproefstation gebracht wordt, dit op den duur zal kunnen leiden tot verslapping van het verantwoordelijkheidsgevoel der technici, tot wier uitsluitende competentie het behoort en moet blijven behooren voor elk bijzonder geval te bepalen aan welke eischen materialen en constructiedeelen moeten voldoen.

De conclusie van deze beschouwing is alzoo, dat zoolang niet gebleken is, dat op den duur het particulier initiatief, zoo men wil zelfs gesteund met subsidie van Staatswege, voor het instellen van enkele, in bijzondere gevallen, belangrijke onderzoekingen te kort schiet, het instellen van een Rijksproefstation voor bouwmaterialen kan worden opgeschort. Evenwel wordt het nut erkend van het instellen eener commissie, belast met de contrôle op de particuliere proefstations en het nemen van beslissingen tusschen partijen in hoogste instantie.

Gezien

de Commissie,
M. B. N. Bolderman.
F. s'Jacob.
J. H. W. Leliman.

het Bestuur der Afdeeling „Amsterdam",
F. W. M. Poggenbeek.
A. D. N. van Gendy.

BEGANEGROND VAN HET SINGERGEBOUW.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

A HISTORY OF THE SINGER BUILDING CONSTRUCTION.

Deze uitgave, voor eenigen tijd in New-York verschenen, moge hier het onderwerp zijn van een nadere bespreking, in hoofdzaak slechts een navertellen van 't geen in dit prachtwerk is neergelegd. Toch blijve het nog de moeite waard het boek zelve, dat de bibliotheek der Maatschappij door de zeer gewaardeerde schenking van den uitgever in haar bezit heeft verkregen, eens in volle uitgebreidheid ter hand te nemen.

Zooals vanzelf spreekt zijn het de duizelingwekkende constructie en de practische opzet, die meer dan de kostbare afwerking de aandacht vragen, en is de behandeling van de aestetische waarde van zulk een gebouw zelfs wel wat veel op den achtergrond geschoven.

Het zou belangwekkend zijn hierop nader te zien ingegaan door Amerikanen zelf; want ons in de oude wereld is het niet genoeg kennis te nemen van een prent uit 1679 aangevende de plek van nieuw Amsterdam als weiland tusschen rivieren, en daaronder te zien het getande silhouet van het New-York van heden. Zelfs doet ons eenigszins pijnlijk aan de daaropvolgende prent, waaruit blijkt dat de Singer-toren hooger is dan de pyramide van Cheops (doch ook monumentaler?); veel hooger dan de Dom in Keulen (doch ook veel geestelijker?), dat ook het hoofdgebouw-zelf hooger is dan de Aya Sofia (doch in 't inwendige ook kleurprachtiger?) veel hooger dan het Pantheon in Rome (doch ook van veel klassieker majesteit?)

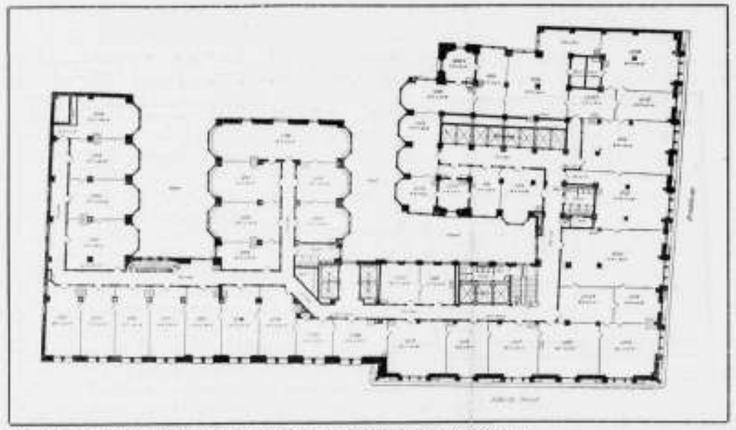
Welke beteekenis bezit dan toch die torenhoogte, die zeker binnenkort weer niet de allerhoogste zal zijn? Welke beteekenis blijft er over als monument, wanneer het Singergebouw van die eerste plaats zal zijn weggedrongen door andere bouwwerken?

Wat zijn voor den Amerikaan en voor ons, die andere skyskrapers geworden die in New York's silhouet waarneembaar zijn, die niet meer de hoogste, niet meer de grootste van oppervlak, niet meer de rijkste zijn en toch bij hun ontstaan als wereldwonderen zijn uitgeroepen? Wat zegt ons de opmerking dat het ideaal van den architect zou zijn, „a city of towers" een stad van reuzengebouwen, bekroond met niets dan hooge torens in het midden, waardoor plaats gewonnen wordt en toch de noodige lucht en licht rond die torens over blijft? Is niet het torenstadje San Guiminiano in Italië een bewijs ervan dat er wat dit aangaat zeker niets nieuws onder de zon is, al is de schaal en de ontstaansreden daar een andere geweest dan hier?

Het komt mij voor dat, bij het vele interessante wat zal volgen over de bovengenoemde duizelingwekkende constructie en practischen opzet, een woord van twijfel mag voorafgaan over de diepere beteekenis van dezen reuzenbouw, vergeleken met de eeuwige waarheden die, wat er ook gebeure, blijven spreken o.a. uit de monumenten van die Oud-Europeesche beschaving die met dezen Nieuwbouw uit Amerika op een prent vereend staan.

Een breeder antwoord, een dieper inzicht, uit Amerika zelf, deze vragen betreffende, is 't wat m.i. aan het boek ontbreekt. Een gebrek dat (kan 't beteekenisvoller?) blijkbaar bij een overigens zoo royale en complete uitgave als hier werd bereikt, in dit land van de toekomst niet werd gevoeld!

Doch nu ter zake!

TYPE PLAN VAN DE VERDIEPINGEN VAN HET SINGERGEBOUW.

Bij het zien van den plattegrond valt dadelijk op dat het ontwerp daarvan niet uit-één-stuk is, maar een combinatie van bestaand en nieuw werk.

Reeds stond op den hoek van Broadstreet en Libertystreet een gebouw dier Maatschappij (Singer-Building) vergroot door een hoogeren nevenbouw (Bourne-Building); tusschen 1897 en 1906 werden er 2 perceelen bijgekocht één aan Broadway, één aan Liberty-street (de Singer-Building-Addition of Tower en de Bourne-Building-Addition). Het geheel is dus een samenvloeiïng van 4 gebouwen, terwijl als extra werk nog het bestaande hoekgebouw (Singer-Building) met 4 verdiepingen werd verhoogd tot gelijke grootte als de Bourne-Building, waarbij vooral de kolommen van den onderbouw moesten worden versterkt.

Het zou jammer genoemd kunnen worden, dat een gebouw van een dergelijken omvang niet als één geheel kon worden geconcipieerd, doch aan den anderen kant is het begrijpelijk dat bestaande gebouwen van die afmeting niet werden prijsgegeven.

De bouw geschiedde niet door één aannemer doch door vele specialist-aannemers, die elk direct onder den architect Mr. Flagg stonden; men kon daardoor beter de keuze der aannemers aan zich houden, hen afzonderlijk aan 't werk zetten, enz., hoewel de complicaties daarbij natuurlijk evenmin uitbleven. In het geheel werden de diensten van meer dan 100 contractanten te hulp geroepen en dikwijls van meer dan 1200 werklieden.

Aardig beeld van de snelheid van 1 jaar en 8 maanden waarin het geheel werd afgeleverd, geven de volgende overzichtslijsten, betreffende de fundeering.

Bourne-Building-Addition.

19 April 1906. Inzending aan Bouwpolitie.
1 maand later goedkeuring door „
16 Juni afbraak geheel verdwenen.
22 Juni begin ontgraving betonfundeering.
16 Juli „ betonfundeering.
7 Augustus begin stellen, ijzergeraamte.

Tower-Building.

29 Juni 1906. Inzending aan Bouwpolitie.
12 Sept. Goedkeuring door Bouwpolitie.
19 Sept. Begin caisson installatie.
24 Sept. Begin ontgraving en caisson fundeering.
25 Oct. Begin betonstorting in 1e caisson.
20 Nov. Begin stellen ijzergeraamte.

In een dergelijken stijl moest dit en ander werk worden aangevat om in zóó korten tijd, zulke resultaten te kunnen opleveren.

Aan den Keulschen Dom werd 641 jaar, aan de Pyramide van Cheops 30 jaar besteed.

De fundeering was bij den toren van bijzonderen aard. In New-York worden alle groote gebouwen gefundeerd op het staal ± 70 feet onder het maaiveld, na het daarboven liggend drijfzand te zijn gepasseerd.

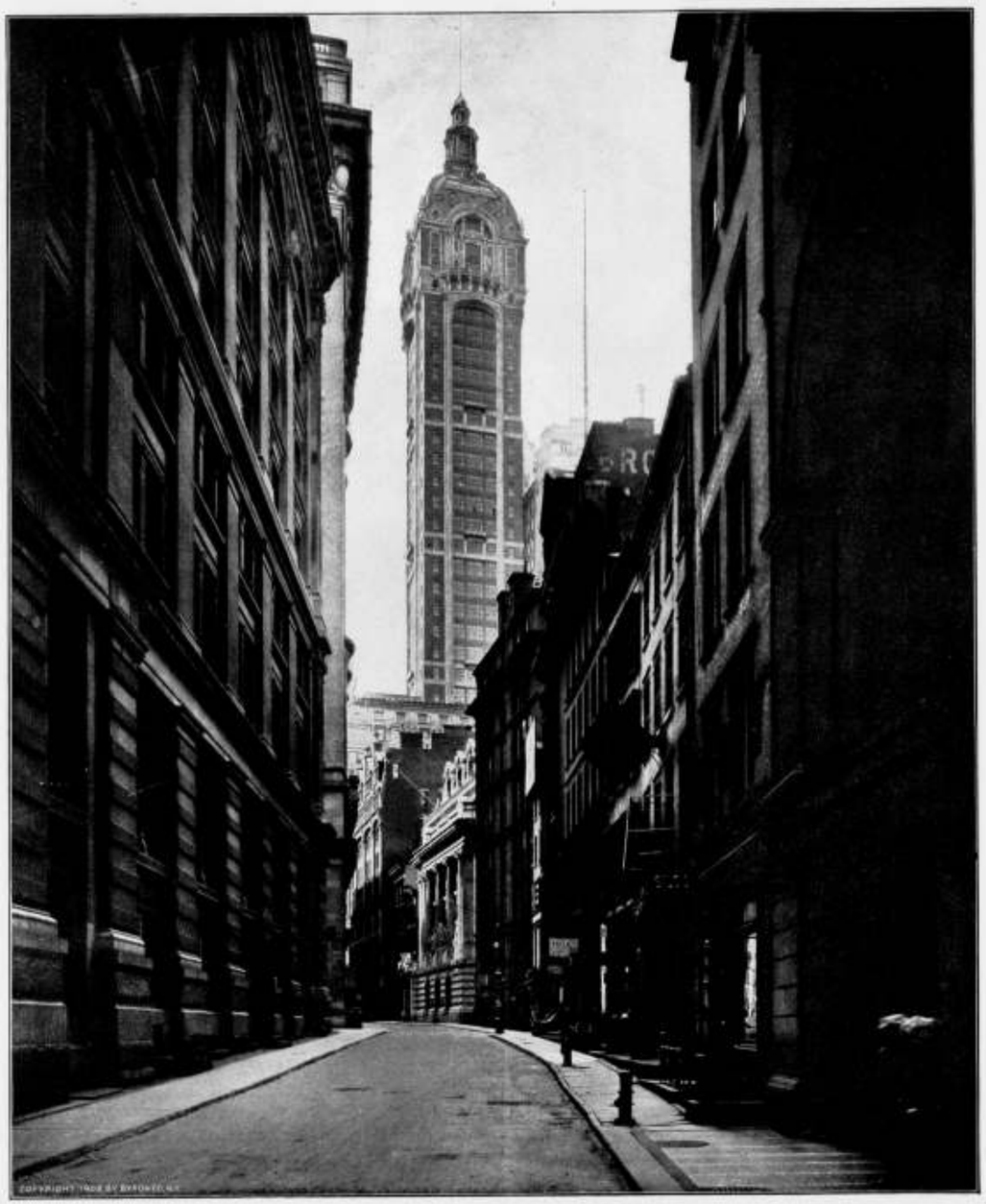
Hoewel aanvankelijk met één pijler van den toren volgens dit systeem een aanvang was gemaakt, meende men bij latere beschouwing, vooral met het oog op aan te leggen Undergrounds en naburige perceelen, beter te doen dezen enormen toren te fundeeren op de rots gelegen ± 90 feet onder maaiveld. Wanneer men nagaat dat de gansche hoogte vanaf rotsbodem tot top vlaggestok 760 feet is dan kan het niet verbazen dat men hier liever het zekere voor het onzekere nam en een caisson (dus pijler-) fundeering koos vanaf dien onwrikbren rotsbodem.

Moeilijkheden bood evenwel die ééne pijler die reeds voltooid was en die *niet* tot op dien rots was doorgezet, doch: geen nood! Men gebruikte een naburige pijlerkern als schacht om af te dalen onder dien eersten pijler, en vandaar door een horizontalen tunnel ondergroef men deze bij gedeelten en vulde hem telkens weer aan met beton, totdat hij geheel en al op de vaste rots steunde. Het was voor de eerste maal dat een pneumatische fundeering ondermijnd en dieper gefundeerd werd. De bespreking van een pneumatische fundeering heeft eenige jaren geleden in dit blad reeds een ruime plaats gevonden, zoodat op détails daarvan als: luchtdruk, luchtsluis, caissonziekte, enz. niet nader behoeft te worden ingegaan.

In 10 der betonpijlers is aangebracht een ijzeren verankering, bijna tot aan den voet, zóó hecht samenhangend dat het volle gewicht van den pijler wordt benut (1.150.000 pounds) ongerekend de wrijving tusschen pijler en bodem zoodat een tegenstand wordt geboden tegen opwaartschen druk van 925.000 pounds. Alleen indien toch nog zulk een pijler zou breken, — of indien de harde bodem boven de rots met het daarop rustende drijfzand omhoog zou worden geheven en daarmede de

DE SINGERTOREN OP 13 SEPT. 1907.

DE SINGERTOREN GEZIEN VAN UIT DE LIBERTY EN WILLIAMSTREETS.

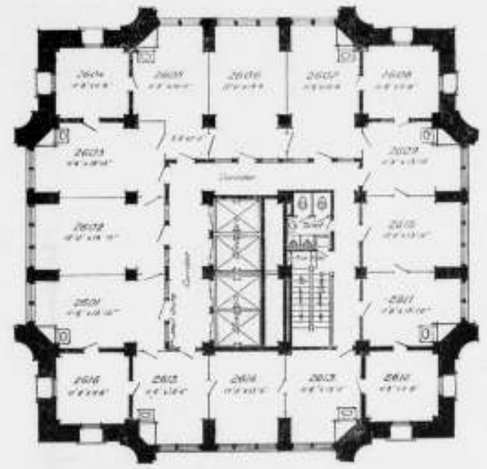
gansche constructie zou worden gelicht, — ware eenig perikel te vreezen: „results which could occur only in the wildest imagination!"

In het geheel dragen 30 caissons en 54 verticale ijzerconstructies het torengewicht, geschat op 165.000.000 pounds. De toren zelf, die slechts 36 kolommen telt, spreekt zich haast niet uit in den plattegrond, en is dan ook hecht verbonden met die resteerende kolommen van het omgevend gebouw, die niet door de 46 verdiepingen doorloopen doch slechts (!) 14 verdiepingen hoog zijn. De kolommen zijn opgebouwd in groepen van telkens 2 verdiepingen zoodat op de kruising der diagonaalschoren ongeveer een vloer kwam te liggen, waarboven en beneden vensters en deuren konden worden geplaatst. Bij de hoekpijlers van den toren, tevens haar horizontaal windverband (wiens kracht aangenomen op 30 pounds per vierkante foot) en gevormd door 4 kolommen tezamen, komt dit ook bij uitwendige architectuur eenigszins in 't gezicht (fig. II). Tegen vertikale windrukken zijn de 10 kernkolommen van den toren tot 44 feet diep in de betonpijlers verankerd.

Het zou te ver voeren de gansche ijzerconstructie te bespreken, die trouwens in het boekwerk slechts zeer vluchtig wordt aangestipt, immers allerlei vragen zouden nog onbeantwoord blijven. Is bv. de betrekkelijk geringe spanning tusschen de kolommen (+ 3.5 à 4 M. in ijzer, spanning Pantheon 43 M. in steen!) een noodzakelijkheid geweest bij den bouw? Een hoeveelvoudige zekerheid wordt in acht genomen bij de zwaartebepaling van het ijzer? enz. — Merkwaardig is dat een hijschmachine stond op den beganengrond, de kraan zelf op een platteform van hout en ijzer, op de 14e verdieping boven het frontgebouw geplaatst. Op de 17e verdieping stond een zwakkere machine die het materiaal verder op den toren bracht door kranen die telkens op ⅓ van de torenhoogte werden opgesteld.

Dadelijk na gunning van 't werk werd door den architect een werkprogram opgemaakt, zoowel voor teeken-, maak-, en stel-werk, waaraan men zich heeft kunnen houden. Voor den toren is zoowel wat materiaal, wat werktuigen als wat werklieden aangaat, een bijzondere selectie doorgevoerd. 7000 ton ijzer werd voor dit deel van 't werk gevorderd, en de werklieden werden vervoerd door een tijdelijke lift, die gezamenlijk door de aannemers werd bekostigd, waardoor tijd en werkkracht werd gewonnen. Deze arbeidskrachten werkten boven even gemakkelijk als lager, doordat ze slechts langzaam haar standpunt verhoogden, hoe onwaarschijnlijk dit ook werd geacht door de duizende voorbijgangers die dagelijks met klimmende verbazing van af de straat de vorderingen van het werk gadesloegen. Ongelooflijk klinkt het dat geen ongeval tijdens den bouw heeft plaats gegrepen en dat slechts kleine materialen weleens naar beneden gevallen zijn.

Een van de moeilijkste constructies was de vlaggestok, geheel van rond staal en passende in een iets grootere huls die door de 3 verdiepingen van de lantaarn heen stak (in 't geheel uitstekende 52 feet). Door een electrischen knop kan daarin de vlag worden geheschen. Het

TYPE VERDIEPINGSPLAN VAN DEN SINGERTOREN.

behoeft geen betoog dat het plaatsen van de vlaggestok om ze flink te laten zakken in die steunhuls, een moeilijk werk was, dat al even zeer de attentie trok als het aanbrengen van den oppersten gouden bol (van 12 inch), 672 feet boven Broadway gelegen.

De brandvrijheid van het gebouw werd bereikt door toepassing van holle, terracotta-steenen (tegels) die bij 2.800° hitte zijn vervaardigd en dus eerst bij hooger temperatuur gevaarlijk zouden kunnen worden. Deze dekken alle staal- en ijzerdeelen, alle vloeren, alle daken, alle scheidingswanden, terwijl hout en andere brandbare materialen slechts in minimale hoeveelheden voorkomen — zoodat men kan aannemen met een vrijwel brandvrij gebouw te doen te hebben, zelfs bij brand van belendende perceelen.

De baksteen is donkerrood, en voorzien van een breede, doch terugstaande voeg. Een van de baksteenen van de bovenste laag is van zilver in plaats van klei, om het feit te waarmerken dat ze de hoogste baksteen van de wereld is! Aan den toren, waaraan betrekkelijk slechts weinig baksteen is verwerkt (zie fig. I, II en III) gingen + 1 millioen stuks.

Het metselwerk in portlandcement, is aan den voet van den toren 40 inches dik, bovenaan 12 inches, toch zijn de vertrekken beneden niet kleiner dan boven, omdat ter verkrijging van den indruk van stabiliteit de buitenmuren niet precies vertikaal zijn genomen, doch min of meer taps naar boven toeloopend. De steenen vloeren die zich in den toren zoo dikwijls herhalen dragen niet weinig bij tot de stijfheid, en weerstand tegen winddruk van het geheel.

Hoewel er weinig (1.500 cub. feet) hardsteen werd verwerkt, was de rest der hoeveelheid natuursteen (limestone) toch aanzienlijk: 4.280.000 pounds, en ter grootste hoeveelheid verwerkt boven de 23ste verdieping! Met name verdienen vermelding de balconvormige uitkragingen aan de 4 zijden van den toren, gevormd door 27

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 28 Mei 1910. No. 22.

DE TOP VAN DEN SINGERTOREN.

stukken steen (tezamen wegend 60 ton), die in één hijsch (dus in 4 keer) ter plaatse werden gebracht.

Er is iets vermoeiends in het opsommen der wonderen aan dit gebouw, iets eentonigs in de grootte der getallen, hoeveelheden, hoogten, enz.!

Daarom over hout, metaal, inrichting enz., een volgend maal.

HERZIENING DER BOUWVERORDENINGEN.

Voordracht gehouden door den Heer W. F. C. Schaap, op de Algemeene vergadering van Dinsdag 24 Mei.

Mijnheer de Voorzitter!

Mijne Heeren!

Hierbij heb ik de eer U te doen zien een overzicht van bouwverordeningen *) van een 29tal gemeenten in ons land, opgemaakt door den heer Keurschot en mij. Ik zou dus overeenkomstig de agenda dezer vergadering hiermede kunnen volstaan, ware het niet, dat ik mij gedrongen voelde eenige algemeene beschouwingen, mede betreffende de totstandkoming der bouwverordeningen, te houden.

Zooals U bekend is, verscheen 22 Juni 1901 de Woningwet in het Staatsblad volgens welke wet de gemeenten verplicht waren om, laat ik maar kort zijn, verordening te maken, waarin de punten vermeld in artikel 1—3 der Woningwet geregeld zouden worden.

Voor dien bestonden wel verordeningen, doch de meesten behandelden slechts rooiing en peil, maatregelen tegen brandgevaar en enkele andere zaken, enkele gingen echter zelfs buiten de lijn door de gemeentewet gesteld en gaven ook voorschriften betreffende de draagkrachten van materialen, contructies, enz., allegaar zaken, welke volgens den pur sang jurist ..... daarbuiten behoorden.

Een conflict bleef dan ook niet uit en dit was mogelijk wel aanleiding tot het streven, waaraan de huidige woningwet haar ontstaan te danken heeft en in welk ons medelid, de heer Tellegen, zulk een belangrijke rol heeft gespeeld.

Toen ik dan ook enkele jaren geleden als hoofd van het Arnhemsche Bouw- en Woningtoezicht belast was met het verzamelen van gegevens voor de samenstelling eener bouw- en bewoningsverordering, welke zou moeten beantwoorden aan de bepalingen vervat in de artikels 1—3 der Woningwet, was in de eerste plaats mijn aandacht gevestigd op hetgeen in andere steden van ons land inzake deze materie reeds bestond, op de ervaringen daar opgedaan, en nam ik kennis van — deels in concept deels in definitieven vorm — gereed zijnde gemeentelijke bouwverordening.

De hoeveelheid stof was nit den aard der zaak en met het oog op het reeds ontwikkelde doel, gering en evenzeer als ik mij daarover toenmaals verwonderde, begrijp ik nu — na de studie, in de afgeloopen maanden van het bouwvoorschriften-vraagstuk gemaakt — dat die oogst gering, dat de op die wijze verkregen leiding uiterst zwak moest zijn.

Men beschouwe — om dit te beseffen — slechts de rubriek, weergevende een overzicht van de bepalingen omtrent het onbebouwd laten van een te bebouwen perceel. In dien chaos van verschillen in de 29 op ons overzicht vermelde gegevens *moet* men verdwalen, *moet* men alle stuur verliezen. Zie de verschillen vervolgens in het hoogte-peil van den vloer en men *moet* zich afvragen: waar ligt nu de gulden middenweg?

Het gevolg was, dat ik bij het verwerken der gegevens niet zelden mijne conclusiën moest trekken aan de hand van eigen ervaringen en met behulp van cijfers en verhoudingen, opgediept uit buitenlandsche bouwverordeningen.

Zoo kwam een concept tot stand, doch deze vrucht van moeizamen arbeid beviel mij niet ten volle; aangezien echter bij Koninklijk besluit een datum was gesteld, waarop de verordeningen in werking zouden treden en vóór dien nog goedkeuring van Gedeputeerde Staten moest zijn verkregen, was spoed gebiedend. Onder dergelijke omstandigheden en nadat „de jurist" niet weinig zijn invloed had doen gelden, kwam de Arnhemsche Bouw- en Bewoningsverordening goeddeels tot stand. Ik begin met deze mededeelingen te mijnen opzichte, met dit historisch overzichtje, niet uit behoefte om over mij zelf te spreken, doch wel, omdat ik de overtuiging heb gekregen, — een overtuiging op eigen ervaring, op eigen aanschouwing gebaseerd — dat velen die als ik met deze taak belast zijn geweest, is gegaan als mij. Alweer meen ik ons overzicht aan den wand als getuige te mogen oproepen; waar is de eenheid van gedachtengang? — waar de eenheid in uitgangspunt? — waar de eenheid in resultaat?

't Is alles verschil, verschil en nog eens verschil!

Zooals reeds gezegd: er was geen leiding, geen stuur, er waren geen hechte grondbeginselen. De artikelen 1—3 der Woningwet geven wel grondbeginselen, doch voor de zoozeer gewenschte eenheid in de voorschriften der gemeentelijke bouwverordeningen zijn zij onvoldoende gebleken. Immers de tallooze verschillen door onzen papieren demonstrant geuit zijn mogelijk, ondanks die Woningwet-artikelen de basis vormen en waarop al de gedemonstreerde verordeningen zijn opgebouwd.

Ook bestonden wel enkele handleidingen voor het ontwerpen eener bouwverordening, doch deze handleidingen moesten dienen als recept voor alle kwalen, wat bij de eigenaardige materie niet wel mogelijk was. Toch kan niet worden ontkend, dat wanneer deze handleidingen gevolgd waren geworden meerdere eenheid ware bereikt, dan nu het geval is. Vele echter, en vooral de kleinere gemeenten, namen er uit, wat haar geschikt voorkwam, terwijl in andere opzichten blijkbaar maar weer klakkeloos voorschriften van elders .... werden overgenomen.

Een sterk sprekend voorbeeld daarvoor leveren de rubrieken: „onder bouwen aan straten is mede begrepen het bouwen op een afstand daarvan van minder dan"- en „diepte achter- of oppervlakte bij woningen". De eerstgenoemde rubriek toont in haar vrij groote eenstemmigheid het klakkeloos overnemen aan, terwijl juist die eenstemmigheid weergeeft het gemis aan eenheid van gedachtengang. Immers, het enorme verschil in aard en ligging van de vier eerstgenoemde gemeenten, het verschil tusschen groote stad en landelijk stadje, eischt toch verschil in den afstand in die rubriek genoemd.

Evenzoo staat het met het open terrein bij woningen; is het niet in flagranten strijd met elke logica, dat de uitgestrekte plattelandsgemeente Rheden precies dezelfde oppervlakte aan onbebouwd terrein bij iedere woning eischt, als de dichtbevolkte groote stad Rotterdam? Mag en kan men in Rheden niet gerust het dubbele rekenen van wat men in Rotterdam eischt? Dit gemis aan eenheid van gedachtengang bij de zoo talloos velen, die aan de totstandkoming der bouwverordeningen hebben medegewerkt, is dus voor een goed deel de oorzaak van het ontbreken van de groote lijnen in onze huidige bouwvoorschriften. Doch dat niet alleen; ik zeide reeds, dat *„zoo talloos velen"* aan de bouwverordeningen hadden medegewerkt en ook daarin ligt een hoofdoorzaak. Heb ik tot nu toe nog slechts mijn bedenkingen aan het adres van ons zelf, van het technisch element in de samenstellers der verordeningen geuit, ik kom nu tot het juridisch element. Ook dat is een hoofdschuldige! Ook dat heeft zeer veel kwaad gedaan!

Wat toch is het geval? In elke gemeente van eenigen omvang zetelt ten stadhuize een commies-redacteur: gewoonlijk een jurist, welke belast is met het redigeeren van concept-verordeningen, dito raadsbesluiten, enz. Voor deze rechtsgeleerden waren de bouwverordeningen moeilijke objecten, de stof was hen geheel vreemd, maar desniettemin zal elk moeten erkennen, die het voorrecht had als ik met een uiterst bekwaam man deze zaak te behandelen, dat in het werk een draad bleef, omdat de juristenkeling streefde naar een harmonisch geheel en zich daarvan niet door allerlei casuïstiek liet afbrengen. De in juridisch kleed gestoken ontwerp-verordening bereikte, nadat de commissie van bijstand haar advies had uitgebracht, de commissie voor de strafverordeningen. Waar tot nu toe de behandeling was verricht door één jurist, daar werd, om in medische beeldspraak te vervallen, het technisch-juridisch beestje aan vivisectie onderworpen en schaarden zich de commissieleden om het object, gewapend met het lancet der juristerij.

Immers, in die commissie hebben uitsluitend, of minstens hoofdzakelijk, juristen zitting en waar het een kenmerkende, ja noodzakelijke eigenschap van juristen is, het met elkander *niet* eens te zijn (hoe zou anders de officier van justitie eene *veroordeeling*, de verdediger *vrijspraak* kunnen bepleiten) daar kan men nagaan, hoe het, het door den jurist-commies-redacteur afgeleverde ontwerp, in de commissie voor de strafverordeningen verging. Waar dus in het oorspronkelijke ontwerp, vrucht van *één* techniker en *één* jurist nog *eenige* eenheid van gedachtengang mocht verwacht worden, daar kan men nagaan, dat men daaraan na het verlaten van de commissie voor de strafverordeningen niet al te hooge eischen meer mocht stellen.

Maar met dat al zijn wij er nog niet!

Een ontwerp-verordening moet nog door meerdere sluizen geschut worden, alvorens hij de plaats van bestemming heeft bereikt. Ook de Gezondheids-commissie moet nog worden gehoord en ook hierin zijn de juristen goed vertegenwoordigd. Bovendien wordt hier de verordening aan een hygiënische critiek onderworpen. Na terugontvangst uit de snijkamer van deze commissies kwam het concept bij den Raad en wie kan zich een raad van een gemeente van eenigen omvang voorstellen zonder juristen en wie zou dan verwachten, dat de raadsleden-juristen de zienswijze in zake juridische aangelegenheden van de commissieleden-juristen deelden; wie zou verwachten, dat die heeren niet op juridischen voet van oorlog met elkander verkeeren.

Wie tot eene tegenovergestelde meening geneigd mocht zijn, verzoek ik de verslagen van raadsvergaderingen, waarin een ontwerp-bouwverordening aan de orde was, eens na te slaan.

Men mag echter in deze niet onbillijk zijn en alles den juristen wijten, want ook het technisch gemeenteraadslid en de woordvoerder der huiseigenaren lieten geen oogenblik voorbij gaan, zonder van zich te doen hooren, zonder hun invloed te laten gelden. En ook daardoor kwamen al weer eenige dissonanten in het, toch al verre van harmonisch, samenstel.

Het toppunt echter was nog niet bereikt!

Uit den gemeenteraad in een vrij opgelapt kleedje met de noodige figuurplooien te voorschijn getreden, leidde de weg der verordening naar het gebouw der provinciale regeering en klopte zij aan bij Gedeputeerde Staten. Door dat college werd haar een plaatsje ingeruimd op het bureau van een juridisch, of als zoodanig aangelegd, ambtenaar, die het — het spreekt al weer vanzelf — niet onder zich kon laten het ontwerp door *zijn* juridischen bril te bekijken en zijn op- en aanmerkingen aan te teekenen. Bij zulk een juridisch onderzoek blijkt vooral, waar en op welke wijze het ontwerp in strijd is met de Gemeentewet en andere rijkswetten; ook blijkt dan zonneklaar waar het ontwerpen regelt, die het niet mag regelen. Het vóór dien ingewonnen advies van het Staatstoezicht op de Volksgezondheid kan ook niet blanco zijn en zoo kreeg de gemeenteraad — toen hij het ontwerp van Gedeputeerden en Staatstoezicht terug ontving — weder aardig wat wijzigingen en aanvullingen te overwegen. Het lieve leven begon als 't ware weer van voren aan. Hieruit ziet men, dat wanneer alles bijzonder meeloopt, eene verordening geacht kan worden te zijn gearresteerd, indien zij tweemaal door al die verschillende sluizen is geschut.

Maar — en dit zal nu aan ieder volkomen duidelijk zijn — de beginselen, die de eerste ontwerper aan zijn ontwerp ten grondslag legde — *als* hij dat deed n.l. — zijn veelal absoluut zoek geraakt, bedolven onder den stroom van technische, juridische, technisch- en juridisch-hygiënische wijzigingen en aanvullingen. Het geesteskind had zoovele gebreken gekregen, dat de verschillende papa's het liefst niet meer wilden erkennen. Trouwens vele vaders waren ten gevolge van het zeer langzame groeiproces van het wicht en dank zij ons electorale stelsel, zoek geraakt.

Het bedroevend gevolg echter is, dat de bepalingen van de meesten onzer bouwverordeningen een technisch-juridisch allegaartje zijn, zonder systeem, zonder eenheid, zonder beginsel.

En hoezeer dat een feit is, blijkt wel het beste uit de vele mislukte processen-verbaal door de ambtenaren van het bouw- en woningtoezicht opgemaakt en die verongelukken tusschen die ambtenaren en den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie; die processen-verbaal verongelukten hierom, omdat de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie het niet aanduíde eene vervolging in te stellen op grond van ..... *de onvoldoende redactie van het overtreden verordeningsartikel.*

En toen een bouw- en woningtoezichtambtenaar — ontstemd over het treurig, hoewel gelijk- en gelijkvormig lot, dat zijn processen-verbaal ondergingen, n.l. eene smadelijke verhuizing naar de prullemand — bij den Ambtenaar van het Openbaar Ministerie eens de opmerking maakte, dat aan de bouwverordening toch ontelbare juristen hadden medegewerkt en dat in dien stroom van rechtsgeleerdheid dan toch wel eens ontdekt had mogen worden, dat overtredingen van hoofdbepalingen dier verordening niet vervolgbaar waren, toen zeide de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie: „och kijkt U eens, die juristen

*) De hier bedoelde tabellen, op de vergadering geëxposeerd, zullen later bij het artikel van den heer Keurschot afgedrukt worden.

zitten er natuurlijk niet zoo goed in als ik, die dat dagelijks doe!"
Een dergelijke uitspraak is voor gevolgtrekkingen vatbaar, die ik echter niet zal maken.
Het voorgaande is de getrouw weergegeven geschiedenis éener verordening en wanneer men nu nog bedenkt het groot aantal gemeenten, dat eene verordening moest vaststellen, welke ontwerpen door al die commissies, gemeenteraden, gezondheidscommissies zijn behandeld, in vele opzichten zijn mishandeld, verder onderzocht door elf Gedeputeerde Staten en eenige inspecteuren der volksgezondheid, dan kan men nagaan, dat niet alleen in elke verordening op zichzelf de eenheid van gedachtengang is gebroken, doch dat zulks ook met de verordeningen — alle stoelende op denzelfden wortel der wet — ten opzichte van elkander het geval is.

(Wordt vervolgd).

WETTELIJKE MONUMENTEN-BESCHERMING

(Vervolg van blz. 201.)

8. *Aan de gemeenteraden wordt de bevoegdheid verleend maatregelen te treffen tegen wijziging in de omgeving van geklasseerde onroerende zaken, welke voor deze nadeelig zijn.*

TOELICHTING. — Aan de aesthetische waarde van een gebouw kan ten zeerste afbreuk worden gedaan door wijziging in de omgeving, waaruit disharmonie in afmetingen of karakter voortvloeit, of tengevolge waarvan het beschermde monument meer of minder aan het oog wordt onttrokken.
Ook opzichtige reclames in de nabijheid van een monument kunnen het aspect daarvan ten zeerste schaden.
Het moet mogelijk zijn tegen deze gevaren het monument te beschermen. Daarbij is echter rekening te houden met de plaatselijke omstandigheden, waarom het raadzaam schijnt deze zorg toe te vertrouwen aan de gemeenteraden en dezen de bevoegdheid te geven tot het nemen van maatregelen, welker strekking niet verder gaat dan toegelaten is voor de verordeningen, bedoeld in art. 135 der Gemeentewet.
Zonder dat het noodig schijnt dit uitdrukkelijk in de wet te zeggen, moet ook overigens worden gerekend op de medewerking der gemeentebesturen ten behoeve der monumentenbescherming. Reeds thans pleegt de Minister van Binnenlandsche Zaken de Commissarissen der Koningin in de Provinciën periodiek uit te nodigen jaarlijks aan de gemeentebesturen te verzoeken van elke voorgenomen of begonnen vernietiging, wijziging, herstelling of besteigering van een monument van geschiedenis of kunst kennis te geven aan zijn Departement. Deze praktijk dient te blijven bestaan, doch er zal, na de invoering eener wettelijke monumentenbescherming, allicht met meer nadruk op de nakoming van dit verzoek kunnen worden aangedrongen en de berichten zullen gezonden moeten worden aan de in punt 2 bedoelde Rijkscommissie. Door zich ook de medewerking van plaatselijke oudheidkundige vereenigingen te verzekeren en door de belangstelling van particulieren aan te moedigen, zal deze Commissie verder moeten trachten zoo goed mogelijk op de hoogte te blijven van de lotgevallen der monumenten, zoowel geklasseerde als ongeklasseerde. Zijn eenmaal de door de Rijkscommissie voor de monumentenbeschrijving bewerkte lijsten verschenen, waarin *alle* onroerende zaken, die eenige waarde bezitten voor geschiedenis en kunst, zijn opgenomen, dan kan de dikwijls door nalatige gemeentebesturen geopperde uitvlucht, dat zij niet wisten, dat een bepaald gebouw een „monument" was, niet meer als verontschuldiging van verzuim worden aangevoerd, en dus met des te meer grond worden verwacht, dat de inlichtingendienst der in punt 2 bedoelde Rijkscommissie met de hulp der gemeentebesturen voldoende georganiseerd zal zijn.

9. *Bij de oprichting eener inrichting als bedoeld in art. 1 der Hinderwet, binnen een kring van 200 M. van een geklasseerde onroerende zaak, is het gemeentebestuur verplicht eene kennisgeving, als voorgeschreven in art. 6 dier wet, te zenden aan de in punt 2 genoemde Rijkscommissie.*

TOELICHTING. — Het is duidelijk, dat het bestaan van een monument grootelijks bedreigd kan worden, indien in de nabijheid daarvan eene inrichting komt, die uit haren aard brandgevaar medebrengt of die, door rook of gassen, welke zij ontwikkelt, de materialen, waarmit het monument is opgetrokken, zou kunnen aantasten. Het is b. v. een bekend feit, dat sommige soorten van bergsteen spoedig verweeren onder den invloed van fabrieksrook [1]), en baksteenbouwwerken kunnen door den zwarten neerslag van de verbrandingsproducten eener fabriek geheel bedorven worden. Door haar in de mogelijkheid te stellen van dergelijke gevaren, die een monument bedreigen, steeds tijdig te vernemen, geeft men de Rijkscommissie gelegenheid te pogen deze gevaren af te wenden door, op de in art. 7 der Hinderwet aangegeven wijze, bezwaar in te brengen tegen de oprichting eener nadeelige inrichting.

10. *Roerende zaken, wegens de daaraan door de daartoe gerechtigden gegeven bestemming, kennelijk tot onroerende zaken behoorende, worden, indien zij belang bezitten voor geschiedenis of kunst, als onroerende zaken beschouwd.*

TOELICHTING. — Veel grooter bezwaar dan de bescherming van onroerend goed levert die van roerende goederen. Willen deze laatste inderdaad beschermd zijn tegen vernietiging, wijziging en vervoer naar het buitenland, dan geeft in de eerste plaats hunne klasseering zeer groote moeilijkheden, daar hun bestaan in den regel alleen met toestemming van hunne eigenaren is te constateeren, zoodat, wil men niet geheel afhankelijk zijn van dezer welwillendheid, aan de klasseeringscommissie een zeer uitgebreid toegangsrecht zou verleend moeten worden, dat, bepaaldelijk tegenover kerkbesturen en particulieren, in ons land zeker tegenkanting zou ondervinden. Het toezicht op de naleving der beschermende bepalingen zou vervolgens groote moeilijkheden medebrengen, en eindelijk ware een verbod van vervreemding niet te handhaven, zonder dat daarnaast stond de bepaling, dat dit vervalt, indien de Staat geen gebruik maakt van een hem toe te kennen recht van voorkoop. Intusschen zou in de praktijk de Staat waarschijnlijk, na den eigenaar eerst allerlei last te hebben aangedaan, zich onmachtig moeten verklaren zelf den aankoop te doen en tot de vervreemding alsnog vergunning geven. Voorshands schijnt voor de bescherming van roerende monumenten van geschiedenis en kunst — behalve in na te noemen geval — het beste middel: de belangstelling der eigenaren op te wekken (hetgeen reeds eenigermate geschiedt door de werkzaamheid der beschrijvingscommissie), en vervolgens de beschikbaarstelling van ruime middelen voor den aankoop van kunstvoorwerpen van Staatswege, hetzij met gelden van den Staat, hetzij met gelden van particulieren, gelijk dit zoo uitmuntend wordt bevorderd door de Vereeniging „Rembrandt".
Intusschen is er eene groep van roerende monumenten, welker wettelijke bescherming dringend noodig en ook zonder te groot bezwaar uitvoerbaar is, n.l. die roerende goederen, welke kennelijk, wegens de daaraan door de daartoe gerechtigden gegeven bestemming, tot een onroerende zaak behooren en derhalve daarvan als het ware deel uitmaken. Men denke b. v. aan het choorgestoelte in eene kerk, aan losse onderdeelen van een grafmonument, of voorwerpen, die daarbij behooren (rouwborden), aan de schilderijen in regentenkamers enz., voorwerpen kortom, die door hunne stichters op eene bepaalde plaats zijn gesteld met de bedoeling, dat zij daar zouden blijven, bedoeling die soms uit opschriften, gewoonlijk echter uit den aard zelf dier voorwerpen voldoende blijkt. Zulke voorwerpen nu, die, hoewel feitelijk roerend, in idee'len zin echter onroerend zijn, zullen door eene monumentenwet tot onroerend goed gestempeld en dan op dezelfde wijze als dit beschermd kunnen worden.

[1]) Reeds in 1683 werd volgens Lethaby (*Westminster Abbey and the Kings craftsmen*, London, 1906,) vastgesteld, dat het verweeren der Westminster abdijte Londen aan de inwerking van steenkolenrook was toe te schrijven. Vgl.: *Die Denkmalpflege*, 15, S. 106.

11. *Roerende zaken, belangrijk voor geschiedenis of kunst, voor zooverre zij behooren aan openbare lichamen, worden door de in punt 2 bedoelde Rijkscommissie geklasseerd en mogen niet worden vernietigd, gewijzigd, hersteld, vervreemd of verpand, zonder de machtiging dier Rijkscommissie, die aan deze machtiging voorwaarden in het belang van geschiedenis of kunst kan verbinden. De klasseeringsbesluiten — en, eventueel, hunne intrekking — worden ter algemeene kennis gebracht en medegedeeld aan de daarbij betrokken besturen van openbare lichamen.*

TOELICHTING. Om reeds vroeger uiteengezette reden komt het der Commissie oorbaar voor op het kunstbezit van openbare lichamen een zwaarderen druk te leggen, dan op dat van particulieren of kerken. Practisch is de klasseering hier ook uitvoerbaar. Een absoluut verbod van vervreemding scheen niet gewenscht, daar omstandigheden denkbaar zijn, waarin die vervreemding in het belang van het te beschermen goed zal strekken, — b.v. om een betere bewaring te verzekeren. Daarom dient het dus, eenzerzijds, mogelijk te zijn, dat een kunstvoorwerp met machtiging der Rijkscommissie door een openbaar bestuur wordt vervreemd, doch moet, anderzijds, de Rijkscommissie in de gelegenheid wezen, door aan hare machtiging voorwaarden te verbinden — b.v. verkoop aan een bepaald museum — voor afdoende bescherming van zulk een voorwerp zorg te dragen.

12. *Van alle toevallig in den bodem gevonden oudheden, hetzij onroerend, hetzij roerend, is de vinder verplicht binnen 24 uur aangifte te doen bij den Burgemeester der Gemeente, waarin de vondst geschiedde.*

TOELICHTING. — Het is voor de oudheidkunde van het grootste belang, dat vondsten van oudheden zoo spoedig mogelijk ter kennis komen von bevoegde beoordeelaars, niet alleen opdat dezen de gevonden voorwerpen-zelve kunnen bestudeeren, maar opdat alle omstandigheden der vondst ook tot hunne kennis komen. Onmiddellijk aangifte der vondsten is daarom noodzakelijk en die kan het gemakkelijkst geschieden bij de Burgemeesters, aan wie dan ware op te dragen de bij hen ingekomen berichten dadelijk over te brengen aan het Departement van Binnenlandsche Zaken.

13. *De vinder, of de eigenaar van het terrein, waarin de vondst plaats had, is verplicht aan den daartoe door den Minister van Binnenlandsche Zaken aangewezen ambtenaar gelegenheid te geven de gevonden oudheden te onderzoeken en af te beelden, gedurende een door dezen ambtenaar te bepalen termijn, doch niet langer dan zes weken nadat de aangifte is geschied. Het is verboden gedurende dit tijdsbestek gezegd oudheden te vernietigen, te wijzigen of te vervreemden.*

TOELICHTING. — Daar de kennis, noodig voor het beoordeelen der hier bedoelde vondsten, een geheel andere is dan die, waarover de in punt 2 bedoelde Rijkscommissie geacht wordt te beschikken, dient op hare bemoeiing bij deze materie niet te worden gerekend. Ook ter bevordering eener spoedige afdoening van zaken schijnt het wenschelijk, dat voor dit doel door den Minister van Binnenlandsche Zaken minstens een speciale ambtenaar wordt aangewezen, die van elk voorkomend geval vanwege het Departement van Binnenlandsche Zaken onmiddellijk wordt in kennis gesteld en het verder zelfstandig kan behandelen.

14. *Zij, die opgravingen willen ondernemen met het doel oudheden te vinden, zijn verplicht daartoe machtiging te vragen aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, die deze machtiging niet verleent, dan onder voorwaarden, welke een wetenschappelijk onderzoek waarborgen. Deze machtiging wordt geacht te zijn verleend, indien zij niet binnen zes weken na de aanvrage geweigerd is.*

TOELICHTING. Hetgeen werd opgemerkt ter verklaring van punt 12, geldt ook hier. Voor ondernemers eener graving, die handelen met wetenschappelijke bedoeling, kan eene bemoeiing der Regeering, als hier voorgesteld, weinig bezwaarlijks hebben en tegenover gavers uit winzucht geeft zij een uitstekend middel in de hand om te waken voor de naleving der bij de punten 12 en 13 voorgestelde bepalingen.

15. *Indien bij het doen van gravingen, ook zonder dat zij geschieden met de bedoeling oudheden te vinden, zoodanige oudheden worden aangetroffen, als het vermoeden wettigen dat een wetenschappelijk onderzoek gewenscht is, heeft de Regeering de bevoegdheid binnen 2 weken, nadat van de vondst aangifte is gedaan, aan de voortzetting der graving voorwaarden te verbinden, welke het bedoelde onderzoek waarborgen. De door den ondernemer der graving tengevolge van deze tusschenkomst geleden schade wordt van Staatswege vergoed.*

16. *Van terreinen, waarin oudheden van groot historisch belang aanwezig zijn, kan onteigening plaats vinden. Ten behoeve der voorbereiding van deze onteigening is de eigenaar of gebruiker der terreinen verplicht de werkzaamheden, bedoeld in art. 9 der onteigeningswet, toe te laten.*

TOELICHTING. — In sommige gevallen zal het niet voldoende zijn, dat opgravingen geschieden onder wetenschappelijk toezicht, maar zal ook het resultaat dier opgravingen ter plaatse behouden blijven en voor belangstellenden toegankelijk moeten zijn Het kan ook voorkomen, dat onteigening noodig is, omdat een terrein, waarvan vermoed word, dat het belangrijke oudheden bevat, gevaar loopt, b.v. door bebouwing, voor wetenschappelijk onderzoek verloren te gaan. In dit geval zal men niet altijd zeker zijn van de aanwezigheid dier oudheden, zoodat het wenschelijk is, dat door een proefgraving kan blijken of er reden bestaat tot onteigening.
In sommige buitenlandsche wetten is den Staat ook het recht verzekerd, op terreinen, welke hem niet toebehooren en waarin geen gravingen geschieden, opgravingen te doen in het belang der oudheidkunde. Hoewel den Staat daarmede een geringere bevoegdheid wordt gegeven, dan met het recht van onteigening, is eene dergelijke bepaling toch in de praktijk voor de grondeigenaren veel bezwarender.
Onteigening is een maatregel, welker toepassing zooveel omslag vordert en zóó groote kosten na zich sleept, dat hij altijd een uiterste middel zal blijven en dus door belanghebbenden niet kan worden gevoeld als een steeds boven hun hoofd hangende bedreiging van hun bezit. Heeft de Staat echter het recht in ieder terrein, tegen den wil van den eigenaar, tegen vergoeding der schade opgravingen te doen, dan ziet de grondbezitter daarin terecht het gevaar in de vrije beschikking over zijn grond op het ongelegenst oogenblik belemmerd te kunnen worden, daar de materieele schade, welke hem vergoed wordt, in den regel geene zóó groote uitgaven zal vorderen, dat de Staat zich daardoor behoeft te laten afschrikken. Ook valt er rekening te houden met allerlei psychologische momenten — zooals de lust van een landbouwer in zijn te velde staand gewas, of de liefde van een landbezitter voor een aanwezigen aanleg —, die den grondeigenaar afkeerig maken van het denkbeeld op zijn terrein opgravingen te moeten gedoogen.
Waar nu het succes van de voorgestelde bepalingen betreffende opgravingen en vondsten ten nauwste verbonden is aan den goeden wil der grondeigenaren, daar overtreding der wetsbepalingen in vele gevallen zoo gemakkelijk zonder gevaar zal kunnen geschieden, moet zooveel mogelijk alles worden vermeden, wat antipathie kan wekken tegen het werk der oudheidkundigen.
Verder te gaan dan den Staat het in punt 13 voorgeschreven bemoeiingsrecht te geven ten opzichte van terreinen, *waar gravingen reeds in gang zijn*, scheen de meerderheid der Commissie daarom ongeraden — gelijk dit trouwens het inzicht is van een op dit gebied zoo gezaghebbend man als Prof. Dragendorff, die met het wetenschappelijk toezicht op de oudheidkundige opgravingen in Duitschland is belast.

17. *Handelingen in strijd met bovenstaande bepalingen, of beletтende de uitvoering daarvan, worden strafbaar gesteld en beschouwd als overtredingen.*

TOELICHTING. — De Commissie heeft het niet hare taak geacht te onderzoeken in hoeverre elke overtreding tot eene strafvervolging aanleiding zal kunnen geven.
Tegenover openbare lichamen kan mede van hoogerhand worden gewaakt voor de naleving der beschermende bepalingen,

door besluiten, strekkende tot vernietiging, wijziging, vervreemding, enz. van onroerende of roerende geklasseerde zaken, niet goed te keuren, of — ingeval goedkeuring niet vereischt wordt — te vernietigen. Voor zooverre zulk toezicht niet reeds krachtens bestaande wetsbepalingen kan worden uitgeoefend, zou het nader behooren te worden vastgesteld.
Bovendien zou kunnen worden bepaald, dat vervreemding en in-pand-geving van geklasseerde roerende goederen nietig zijn en den Staat het recht geven die goederen onder iederen houder op te vorderen. Ter waarschuwing van eventueele koopers of in-pand-nemers ware het nuttig tevens te bepalen, dat deze goederen van een stempel of etiket, dat niet groot behoeft te wezen, zullen worden voorzien, zoodat een ieder kan weten, dat hij met een geklasseerd voorwerp te doen heeft.
Wat, ten slotte, den aard der sanctie betreft, aan de ontworpen bepalingen te hechten, wenscht de Commissie de volgende opmerkingen te maken. Schijnt het in het algemeen aangewezen strafbepalingen te stellen, overeenkomende met die, bepaald voor overtredingen betreffende de openbare orde (Wetboek van Strafrecht, boek III, titel II), bij de bepaling van het bedrag der op te leggen boeten dient toch rekening te worden gehouden met het feit, dat de overtredingen in den regel het gevolg zullen zijn van baatzucht, zoodat geringe boeten niet afschrikwekkend zullen werken. De eigenaar b.v. van een oud huis met een fraaie kamerbetimmering, die geklasseerd is, zal zich van verkoop daarvan niet laten terughouden, indien hij daarmede slechts eene boete beloopt, ver beneden de opbrengst van den verkoop. Wil men dus in zulk geval niet dadelijk hechtenis behoeven toe te passen, dan zal eene hooge boete moeten opgelegd kunnen worden, liefst eene gelijk aan de opbrengst of de geschatte waarde van het verkochte kunstwerk.
Voorts dient verdubbeling der straffen mogelijk te zijn, indien, tijdens het plegen der overtreding, nog niet twee jaren verloopen zijn, sedert eene vroegere veroordeeling van den schuldige wegens dergelijke overtreding onherroepelijk is geworden.
En eindelijk dienen de bepalingen van art. 34 van het Wetboek van Strafrecht, betreffende verbeurdverklaring, toegepast te worden ten opzichte der oudheden, bedoeld in de punten 11, 12, 13, 14 en 15.

De Commissie voornoemd:

VICTOR DE STUERS, *Voorzitter*. J. C. OVERVOORDE.
M. I. DUPARC. A. F. O. VAN SASSE VAN YSSELT.
SEERP GRATAMA. C. W. VOLLGRAFF.
W. L. P. A. MOLENGRAAFF. JAN KALF, *Secretaris*.

's-Gravenhage, 15 Februari 1910.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 20. *Mededeelingen betreffende het genootschap*, waarin adres aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal, inzake het Arsenaal te Amsterdam.
Oud en Nieuw in Amsterdam, ingezonden stuk van Dr. Joh. C. Breen, over inzage en opgaven van plannen tot verwijdering van oude gebouwen.
Plantengroei aan gebouwen (slot) door F. A. Hoefer.
9e Internationaal Woningcongres, door J. R. Mededeelingen.
Iets over Wapenkunst, door A. W. Weissman. Beschouwingen over wapenkunst ter voorlichting van architecten bij de plannen tot versiering met de Juliana-feesten.

De Bouwwereld no. 20. *Het restaureeren van oude kunstwerken*, voordracht *door A. W. Weissman*, gehouden in het „Koninklijk Oudheidkundig Genootschap".
„Buurtje te Noordwijk" met afb. naar eene krijtteekening van J. H. Wijsmuller.

De Opmerker no. 19. *Keltische Bouwkunst.* Historische beschouwing.
Uit de mededeelingen van den Bond van Nederlandsche Architecten. Jaarverslag over 1909.
Bond van Technici. Verslag vergadering te Enschede.
Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond. Verslag vergadering te Arnhem.

Klei no. 10. *Officieele Mededeelingen.*
Drie woonhuizen met beneden- en bovenwoningen aan den Kleverparkweg te Haarlem. Arch. J. J. van Noppen, met afb.
Brabantsche Steen op de Tentoonstelling te Brussel, door J. H. J.
De toestand van den baksteenbouw in Duitschland. Artikel ontleend aan de „Tonindustrie-Zeitung.
Bouw en rollend materiaal van smalspoorbanen. (Slot) met afb.
Verleden en heden der Steenbakkerij in Nederland, door K. Redevoering gehouden door een Amerikaan, den heer Fritz Koch, uit St. Paul, in de 5e zitting van de 24e jaarvergadering van de Nationale Vereeniging van Steenfabrikanten in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika te Pittsburg van 7—12 Februari jl.
Losse plaat: Het Nederlandsch Paviljoen op de Wereld-Tentoonstelling te Brussel, arch. W. Kromhout Czn.

BERICHTEN

Tentoonstelling Reis- en Architectuurschetsen. De tentoonstelling wordt in het Gebouw der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam, gehouden en is dagelijks geopend van 10—5 uur. Tevens zijn geëxposeerd ontwerpen, ingekomen op de prijsvraag, uitgeschreven door de Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van Onroerende Goederen te Haarlem, welke laatste tentoonstelling tot Vrijdag 3 Juni geopend is.
Raadhuisplannen te Rotterdam. Ter voorbereiding van het plan van raadhuisbouw en al wat daarmede samenhangt, werd eenige weken geleden door Burgemeester en Wethouders van Rotterdam eene speciale commissie gevormd, waarin zitting hebben de Voorzitter van het College van Burgemeester en Wethouders, de wethouder van de Afd. „Plaatselijke Werken", drie leden uit den Gemeenteraad, benevens de secretaris der Gemeente, de Directeur van Gemeentewerken en de Directeur der Bouwpolitie, terwijl de mogelijkheid opengehouden werd dat die Commissie, indien dit nader noodig bleek, ook andere deskundigen, buiten het gemeentebestuur staande, in zich op kon nemen.
Genoemde commissie, die reeds verschillende vergaderingen gehouden heeft en die kortelings nog is aangevuld geworden met den wethouder van financiën, heeft eenigen tijd geleden aan Burgemeester en Wethouders het voorstel gedaan om Prof. Henri Evers te Delft uit te noodigen voor het maken van een weibestudeerd voorontwerp, noodig ter voorbereiding van eene eventueel uit te schrijven prijsvraag voor het nieuwe Rotterdamsche Raadhuis.
Burgemeester en Wethouders hebben gemeend dat voorstel in zooverre te moeten volgen dat zij Prof. Evers uitgenoodigd hebben zich hiertoe bereid te willen verklaren doch met die afwijking dat Burgemeester en Wethouders het vooralsnog in het midden willen laten of de door Prof. Evers te leveren arbeid zal dienen ter voorbereiding eener prijsvraag dan wel dat die arbeid zou kunnen leiden tot uitvoering.
Het is ons een genoegen te kunnen mededeelen dat Prof. Evers deze uitnoodiging heeft aangenomen en dat hij spoedig zijn werkzaambeden zal aanvangen V.

30ste JAARG. — 4 JUNI 1910. — No. 23.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Hoofdbestuursvergadering. — Vergadering Hoofdbestuur met Vakbelangen-Commissie. — Tentoonstelling Reisschetsen. — Adres Arsenaal. — Verslag Meivergadering. — Rectificatie. REDACTIONEEL GEDEELTE: Landhuis te Hattem. — Herziening der Bouwverordeningen door W. F. C. Schaap, slot. — Adres Genootschap „Kunstoefening". — Prijsvragen. — Ingezonden stukken. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP DINSDAG 7 JUNI A. S. TEN 10½ URE, in het Gebouw der Maatschappij.

Van de Agenda vermelden wij:
Installatie Hoofdbestuur en verkiezing Vice-Voorzitter.
Benoeming Adjunct-Secretaris.
Benoeming Commissie inzake eenheid van gedachtegang in de bouwverordeningen, volgens besluit Alg. Vergadering 24 Mei jl.
Bespreking praeadvies van de vakbelangen-commissie in zake Concept Honor. Regelen voor bouwblokken van gelijke perceelen.
Bespreking Contributieverhooging en reorganisatie Maatschappij.
Kennisname model arbeidscontract met Opz.-Teek.; opgemaakt door de Vakbelangen Commissie.
Bespreking a. s. September-Vergadering.
Lidmaatschap Townplanning Conference.

DES NAMIDDAGS TEN 2 URE

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR MET DE VAKBELANGEN COMMISSIE.

AGENDA.

Bespreking praeadvies van de Vakbelangen Commissie in zake Concept Honor.-Regelen voor het bouwen van bouwblokken van gelijke perceelen.
Mededeeling benoeming afgevaardigden Maatschappij voor de Commissie in zake eenheid van gedachtengang voor de bouwverordeningen.
BesprekingContributieverhooging en reorganisatieMaatschappij.
Bespreking model arbeidscontract met Opzichters en Teekenaars, opgemaakt door de Vakbelangen Commissie.
Op deze vergadering worden ook uitgenoodigd de Heeren C. B. Posthumus Meyjes en J. E. v. d. Pek.

TENTOONSTELLING REIS- EN ARCHITECTUUR SCHETSEN.

Deze tentoonstelling in het gebouw der Maatschappij Marnixstraat 402 Amsterdam is dagelijks geopend van 10—5 uur en kosteloos toegankelijk.
De dag van sluiting is nog niet vastgesteld; het ligt in de bedoeling de schetsen ± 1 maand te exposeeren.
Zie verder verslag Algem. Meivergad. in dit No. Weekblad.

ADRES ARSENAAL.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het kennis genomen heeft van de Memorie van Antwoord van hunne Excellenties den Minister van Financiën en van Oorlog, behelzende motieven, die de strekking hebben goedkeuring van de Tweede Kamer der Staten Generaal te verkrijgen tot verkoop van het complex gebouwen, bekend onder den naam *„Het Arsenaal"* te Amsterdam,
dat de daarin vervatte argumenten niet degelijk en ter zake dienende zijn,
dat het Hoofdbestuur ten zeerste de afbraak van het complex *„Het Arsenaal"* zou betreuren, welk complex het, in tegenstelling met de bovengenoemde Memorie, wel degelijk van groote beteekenis acht als monumenten van geschiedenis en kunst,
dat het Hoofdbestuur, kennis genomen hebbend van het adres door het Genootschap Architectura en Amicitia aan Uwe vergadering te dezer zake gericht, volkomen met dit adres instemt en de strekking ervan met kracht ondersteunt.
Redenen waarom het Hoofdbestuur U ten zeerste in overweging geeft het voorstel tot verkoop van *„Het Arsenaal"* te verwerpen

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

en zoodoende blijk te geven, dat de bescherming van Nederlandsche monumenten in Uwe handen veilig is.

't welk doende, enz.

voor het Hoofdbestuur voornoemd
w.g. A. SALM G.Bzn. *Voorzitter.*
w.g. J. GRATAMA. *Secretaris.*

VERSLAG ALGEMEENE MEIVERGADERING OP DINSDAG 24 EN WOENSDAG 25 MEI.

Dinsdagavond had te 7½ ure de opening plaats van de tentoonstelling van reis- en architectuurschetsen. Daar later uitvoeriger over deze tentoonstelling in het Redactioneel gedeelte gehandeld zal worden, kunnen wij hier volstaan met te vermelden, dat algemeen de bezoekers veel belangstelling toonden en menigeen verrast was, niet vermoedend dat onder de collega's dergelijke uitstekende teekentalenten aanwezig waren. De zaal rondgaande, is successievelijk werk geëxposeerd van de heeren: W. Kromhout Czn., een prachtige collectie die bijzonder de aandacht trok, Jb. Faber, K. P. C. de Bazel, H. J. Jesse, Herm. v. d. Kloot Meyburg, A. J. Reyers, Joh. D. Looyen, J. D. Landré C.Fzn., J. H. v. d. Mey, J. H. W. Leliman, J. C. Meyschke, C. W. Nyhoff, H. P. Berlage Nzn., terwijl op tafel werk ligt van de heeren A. Vlaanderen en M. de Klerk.
Het Hoofdbestuur betuigt zijn dank voor de zeer gewaardeerde medewerking. In het tijdschrift „Bouwkunst" zullen meerdere schetsen gereproduceerd worden.
De tentoonstelling is een bezoek ten volle waard.

Te 8 uur verzamelden de bezoekers zich in de vergaderzaal, ter behandeling van het onderwerp: „Overzicht van verschillende bouwverordeningen en de wenschelijkheid eenige meerdere eenvormigheid te bereiken, welk onderwerp door de heeren W. F. C. Schaap en J. L. B. Keurschot ingeleid zou worden. Onder de aanwezigen waren vele afgevaardigden van vereenigingen en van de bureaux van bouw- en woningtoezicht, die bij het vraagstuk betrokken zijn. De heer Tellegen had bericht gezonden tot zijn spijt verhinderd te zijn; meerdere heeren van het Amsterdamsche Bouw- en Woningtoezicht waren echter aanwezig; verder de heer R. Schüngel, Inspecteur der Volksgezondheid te 's Hertogenbosch, terwijl o.a. vertegenwoordigd waren de Ned. Aannemersbond in den persoon van zijnen voorzitter, den heer J. N. Hendrix; de Bond van Ned. Architecten door den heer A. W. Weissman; de Soc.-Techn. Ver. van Democratische Ingenieurs en Architecten door den heer A. Keppler, de Vereen. Bouwkunst en Vriendschap in den persoon van zijnen secretaris, den heer J. H. de Roos.
Nadat de voorzitter den aanwezigen het welkom had toegeroepen, en gewezen had op de belangrijkheid van het onderwerp, waarvoor een groot en nuttig werk te verrichten is, daarbij herinnerende aan de vele moeilijkheden, die den architect wachten, wanneer hij met de zoo uiteenloopende bouwverordeningen van verschillende gemeenten te maken heeft, waarbij zich herhaaldelijk de meest willekeurige verschillen voordoen, zelfs in den toe te laten druk of trek van materialen, ja zelfs in het gewicht der bouwstoffen, werd het woord gegeven aan den heer Schaap. Deze gaf, aan de hand van groote en overzichtelijke tabellen, een pakkend exposé van de stelselloosheid, die bij onderzoek van de bouwverordeningen uit verschillende gemeenten duidelijk wordt en in de tabellen uit een 29-tal verordeningen helder was te zien. De lijdensweg, die een concept-bouwverordening moet afleggen, vooral tengevolge van de vele juridische sluizen, die het moet passeeren, het in meerdere artikelen duidelijk gemis aan goede technische voorlichting, werden door den heer Schaap op scherpe wijze gekritiseerd. Verschillende gemeentebesturen hebben eenvoudig verordeningen van andere gemeenten overgenomen, zonder zelfs rekening te houden met plaatselijke toestanden. Hierdoor koms het, dat bijv. Rheden en Rotterdam eenzelfde open terrein, diepte achter of oppervlakte bij de woningen voorschrijven. Waar in het Weekblad de belangrijke rede van den heer Schaap in haar geheel is opgenomen, kunnen wij van een verslag verder afzien en zij alleen nog vermeld, dat een flink applaus van groote instemming getuigde.
Hierna ging de heer Keurschot uitvoerig de tabellen na, wijzende op ongemotiveerde verschillen of ongewenschte uniformiteit, zich aansluitend bij den heer Schaap, waar deze voortdurend op het gebrek aan eenheid van gedachtengang in de bouwverordeningen wees. Uit een reeks van frappante curiosa, tenslotte door den spreker uit de verschillende verordeningen opgevischt, werd de noodelooze omhaal van woorden, de groote onduidelijkheid van een artikel, of de gekke zucht tot artikelen-maken op duidelijke wijze aan de kaak gesteld. Ook z. i. was het technisch element te weinig en het juridisch te veel vertegenwoordigd geweest bij de samenstelling der bouwverordeningen. Het werd dringend tijd dat de verschillende groepen, die in de maatschappij bij de bouwverordening betrokken zijn, in een commissie vertegenwoordigd zijn, ter nadere bestudeering en ter verbetering van de bestaande verordeningen.
Spreker sloot zich in deze geheel aan bij het denkbeeld van een dergelijke commissie, geuit door den heer Schaap.
Ook van een uitvoeriger verslag van deze voordracht, waarmede de spreker de luide instemming der vergadering oogstte, kunnen wij afzien, daar de heer Keurschot de zeer gewaardeerde toezegging heeft gedaan de tabellen met toelichting voor het B. Weekblad gereed te willen maken.
Nadat de voorzitter de sprekers bedankt had voor hun uitstekende inleiding, die van groote kennis en uitvoerige studie getuigde, volgde een geanimeerd debat.
De heer Weissman verklaarde namens de B. v. Ned. Arch., die het onderwerp ook op zijn programma heeft, dat het zeer op prijs gesteld zal worden door den Bond in deze samen te werken met de Maatschappij, zooals de heer Schaap in zijn rede had bedoeld. Met applaus werd deze mededeeling begroet.
De heer W. was van meening, dat de gebreken der bouwverordeningen indertijd voorkomen hadden kunnen worden, zoo de architecten zich meer met het onderwerp hadden bemoeid. Nu is er gelukkig een flinke belangstelling onder hen; de beste oplossing zal zijn een norm voor de bouwverordeningen der verschillende plaatsen te verkrijgen, zooals dit bij onze oostelijke naburen het geval is.
Echter dient zoo weinig mogelijk gereglementeerd te worden, maar dat weinige moet goed zijn.
De heer Meyerink bracht hulde aan het enorme werk van de inleiders; een bezwaar achtte hij te groote uniformiteit, daar de loonen van de plattelands arbeiders veel minder zijn dan die der groote steden, zoodat plaatselijke invloeden verschillen in de bouwverordeningen noodzakelijk maken.
De heer Hendrix, dankend voor de uitnoodiging aan den Ned. Aannemersbond, wenschte als Gewoon Lid der Maatij. een woord van warme hulde te brengen aan den heer Tellegen, Dir. van Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, die te beschouwen is als de vader der bouwverordeningen. En al kunnen wij ons nu misschien niet meer met alle details vereenigen, het moet toch dankbaar geconstateerd worden, dat door den heer Tellegen groot en belangrijk werk is verricht. De vergadering toonde met applaus haar instemming.
Spreker meende, dat de Amsterdamsche bouwverordening zich niet geheel aan de praktijk heeft aangepast, terwijl ook het bezwaar gevoeld wordt, dat de verordeningen voor alle soorten van bouwers, van af de smart-bouwers (volgens spreker de in de kringen der bouwers aangenomen benaming van hen, die nog iets lager staan dan de revolutiebouwers) tot aan de meest serieuze bouwers. Het ware wenschelijk, dat ook met de capaciteiten van den bouwer eenige meerdere rekening gehouden kon worden.
Eigenaardige moeilijkheden gaven enkele bepalingen, zoo bijv. dat steeds een bodemafsluiting wordt voorgeschreven. Een ijzergieterij kan dus niet gebouwd worden, daar deze ..... juist de grond noodig heeft in zijn vorm-werkplaats; verder dat de vloer gelijkstraats steeds eenige decimeters hooger moet liggen dan de straat, wat voor een paardestal al heel eigenaardige moeilijkheden geeft!

Uniformiteit is gewenscht, maar meer nog het weren van al die voorschriften, die niet dringend noodzakelijk zijn.
Ook de voorschriften voor het verbouwen van bestaande woningen achtte hij, wat Amsterdam betreft, op meerdere punten overdreven.
Spreker hoopte, dat de vergadering de wenschelijkheid van de commissie, bedoeld door den heer Schaap zal uitspreken.
Nadat de heer Schüngel gewezen had op de onmogelijkheid van uniformiteit in de bouwverordeningen, voor de groote steden en het platteland, ondersteunde de heer W. J. de Groot deze opmerking, er aan herinnerend, dat wetten voor het geheele land groote moeilijkheden met zich mede plegen te brengen, waarvan hij als voorbeeld de Gemeente-wet aanhaalde. De finantieele draagkracht van den bewoner beslist de vraag van den woning; en waar de loonen in de verschillende plaatsen zoo uiteenloopend zijn, is te groote uniformiteit in de verordeningen gevaarlijk.
De heer Keppler maakte de opmerking, dat het waarschijnlijk niet de bedoeling van de inleiders was, de verschillende verordeningen gelijk te maken, maar te systematiseeren; welke opvatting door den heer Swartbol wordt gedeeld.
De heer Bolderman meende, dat al was niet alles goed, toch zeer veel bereikt is door de bestaande bouwverordening. Dat de niet-uniforme behandeling der verschillende verordeningen de goede werking veel zou tegengehouden hebben, gelooft hij niet. En dat de gegevens voor toe te laten druk- en trekvastheid in verschillende plaatsen ongelijk zijn, is niet zoo onverklaarbaar, als men rekening wil houden met de kwaliteit van de bouwers, die in de plaatsen verschilt.
Nadat de heer van Lier, commies v. d. Afd. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, geprotesteerd had tegen de afkeurende wijze, waarop de inleiders over de juristen hadden gesproken, kreeg de heer Schaap het woord, die, de sprekers beantwoordend, dankte voor de welwillende ontvangst van het onderwerp in de vergadering. Hij bleef van meening, dat te veel het technisch element ontbroken heeft bij de samenstelling der verordeningen. Bepalingen moeten blijven gelden voor alle bouwers; willen de voorschriften milder worden, dan moet de capaciteit der bouwers grooter worden, hetgeen alleen kan door betere opleiding. Met vreugde constateerde spreker dan ook de opbloei van het M. T. O. in dezen tijd.
Krachtig protesteerde de heer Schaap tegen het woord uniformiteit, dat verschillende sprekers hem in den mond gelegd hadden; uniformiteit was natuurlijk hoogst ongewenscht; hij wilde echter meerdere *eenheid van gedachtengang* in de samenstelling der bouwverordeningen.
Hierbij sloot zich de heer Keurschot aan, die daarna uitvoerig de sprekers beantwoordde. In het algemeen kon hij zich vereenigen met de sprekers, die niet te minitieuse regelen wenschen; den ambtenaar moet zekere vrijheid gelaten worden, maar deze ambtenaar moet een goeden kijk op de maatschappij hebben. Echter moet er niet met de voorschriften gegeven en genomen worden.
De voorzitter alle sprekers en aanwezigen dankend voor hunne belangstelling, stelde voor de volgende motie, die bij acclamatie werd aangenomen:
„De vergadering, gehoord de inleiding en de besprekingen, draagt het Hoofdbestuur op zich in verbinding te stellen met andere vereenigingen van belanghebbenden, om stappen te doen tot het geraken van meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en zoo mogelijk te geraken tot een Nederlandsche bouwwet."
Ten slotte herinnerde de voorzitter aan het belangrijke IXe Intern. Woningcongres te Weenen, dat Zaterdag 29 Mei begonnen is, en waarvan het programma aan de vergaderden was uitgereikt.

Woensdag 25 Mei werd te half elf ure de Algemeene Meivergadering gehouden; voor de opening was gelegenheid de prijsvraag van de Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van Onroerende goederen, uitgeschreven door de Afd. Haarlem onzer Maatij. te bezichtigen.
De voorzitter opende de vergadering en heette de aanwezigen welkom, waarbij hij zich in het bijzonder verheugde over de aanwezigheid van den heer C. Muysken, eerelid en oud-voorzitter der Maatij., en den heer J. F. Klinkhamer, hoogleeraar aan de T. H. School te Delft.
Het verslag van het Hoofdbestuur over al hetgeen in het afgeloopen jaar in en met de Maatschappij is voorgevallen, gepubliceerd in B. Weekblad no. 20, gaf geen aanleiding tot nadere bespreking.
Bij het verslag van het verhandelde ter verplichte vergadering van den Raad der Afdeelingen met het Hoofdbestuur merkte de voorzitter op, dat van het bestaan van eenen Raad der Afdeelingen, ingesteld om de belangen der Afdeelingen onderling te behartigen in het afgeloopen jaar weinig gemerkt was, en dat van de zijde van 2 Afdeelingen de wenschelijkheid geuit was, de Afd. in het H. Bestuur vertegenwoordigd te hebben. Dergelijke wenschen moeten in den Raad der Afdeelingen besproken worden, waarna deze een voorstel aan het H. Bestuur kan doen.
Hierna werd door den voorzitter mededeeling gedaan van het Proces verbaal van stemopneming d. d. 24 Mei 1910, voor de verkiezing van 4 H. Bestuursleden.
Ingekomen waren 311 biljetten, waarvan geldig 285, ongeldig 28.
Het aantal stemmen op de candidaten uitgebracht bedroeg: A. Salm G.Bzn. 278; J. H. W. Leliman 207; S. de Clercq 174; Alb. Otten 171; W. van Veen 129; J. W. Hanrath 100.
Zoodat gekozen zijn de heeren: A. Salm G.Bzn., J. H. W. Leliman, S. de Clercq en Alb. Otten.
De voorzitter bedankte de comm. v. stemopneming, de heeren J. N. Landré, E. M. Rood en P. A. Timmers, waarna hij met hartelijke woorden afscheid nam van de scheidende H. Bestuurderen, de heeren D. E. C. Knuttel, G. W. v. Heukelom en W. J. de Groot, wier vele verdiensten hij herdacht; spreker verheugde zich, dat de jongeren veel belangstelling voor de Maatij. gaan toonen en duidelijke blijken hebben gegeven krachtig te willen medewerken tot haren bloei; hij wenschte de Maatij. geluk met de nieuw gekozenen en wijdde waardeerende woorden aan de heeren J. H. W. Leliman, S. de Clercq en Alb. Otten.
Hierna werd overgegaan tot de stemming voor de verkiezing van een voorzitter van het H. Bestuur.
De heer Muysken achtte een stemming overbodig, daar alle aanwezigen het wel eens zouden zijn, dat de heer Salm hier de aangewezen persoon was; bij acclamatie werd deze dan ook herkozen; onder applaus stelde zich deze, gevoelig voor het gestelde vertrouwen, wederom beschikbaar.
Mede uit naam van den heer de Clercq bracht de heer Freem rapport uit van de comm. tot het nazien van de rekening en verantwoording; de boeken waren geverifieerd met de bescheiden en geheel in orde bevonden.
De voorzitter dankte de heeren voor hunnen arbeid en gaf daarna het woord aan den heer de Groot, voorzitter van de Commissie van Financiën, die voorlas het volgende verslag, aan het Hoofdbestuur uitgebracht:

FINANTIEEL VERSLAG OVER HET BOEKJAAR 1909 VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Ter voldoening aan het bepaalde in art. 10 van haar Reglement door U vastgesteld heeft de Commissie voor Finantiën de eer U haar jaarverslag aan te bieden.
De Commissie wenscht aan te vangen met eene betuiging van dank voor het crediet van *f* 50.—, haar door U toegestaan om door een deskundige de rekening en verantwoording der gelden en verdere finantieele bescheiden te doen opmaken en nazien.
Aan die omstandigheid toch is het te danken, dat vroegtijdiger en vollediger dit finantieel overzicht is verkregen kunnen worden dan zulks vroeger het geval was.
De Commissie heeft de eer dit finantieel overzicht U hierbij aan te bieden, bestaande uit:
1°. Rekening en Verantwoording overeenkomstig de begrootingsposten,
2°. De Balans op 31 December 1909.
3°. Beschouwingen van den accountant.

(Bovengenoemde drie stukken bevinden zich ten bureele in de brandkast).

Aan de hand der verkregen cijfers over 1909 biedt de Commissie U hierbij tevens aan eene Concept-begrooting over het boekjaar 1910, zoodanig ingericht, dat daaruit tevens de cijfers over 1909 blijken en waaraan de Commissie hare beschouwingen vastknoopt als volgt:

In zijn jaarverslag over 1908 (zie Bouwkundig Weekblad No. 23, 1909) deed het gedelegeerd lid van de Commissie van de Financiën U opmerken, dat er ernstig voor diende te worden gewaakt, dat de kosten der Periodieken der Maatschappij niet zouden overschrijden het bedrag, daarvoor bij de begrooting toegestaan en den Leden in dit opzicht alzoo meer zou worden verstrekt dan met het oog op hunne contributie's gerechtvaardigd kon heeten.

In Augustus 1909, toen het finantieel resultaat der exploitatie over het eerste halfjaar der Periodieken overzichtelijk werd, maakte onze Commissie er U schriftelijk opmerkzaam op, dat de bate voortvloeiende uit het contract met den Uitgever naar hare raming ongeveer *f* 1600.— dit jaar zou blijven beneden de raming, eene raming door den Uitgever bij zijn brief ad. 18 November 1908 gericht aan den Heer Knuttel, naar den toenmaligen stand van zaken op meer dan *f* 8000,— bepaald en door onze Commissie voorzichtigheidshalve gesteld op *f* 7800,—. Als oorzaak van deze achteruitgang in de exploitatie wordt in hoofdzaak door den Uitgever genoemd de sedert ingetreden malaise in de bouwvakken. Bij genoemd schrijven gaf onze Commissie U in overweging ter herstelling van het verbroken evenwicht zooveel doenlijk over het 2e halfjaar van 1909 op de Periodieken te bezuinigen, vermits hun opzet zich baseerde op een ontvangstcijfer, dat bijlange na niet stond te worden bereikt. Uw bestuur trad in overleg met de Commissie voor de Redactie, als gevolg waarvan een beroep werd gedaan op de leden tot steun voor de periodieken. Als resultaat hiervan valt te vermelden een ontvangstpost van rond *f* 700.—, waarvan in het boekjaar 1909 ontvangen werd *f* 500.—, terwijl de Redactie nog is gebleven beneden het crediet haar verleend, ondanks zij in het eerste jaar nog bijzondere onkosten daaruit had te bestrijden.

Van deze twee feiten maakt de Commissie met dankbaarheid melding, eene dankbaarheid welke echter geene voldaanheid insluit.

De tweede post welke tot het nadeelig saldo over 1909 bijdroeg, was die van verbouwingskosten in het gebouw, eene overschrijding welke bereids door U werd gesanctioneerd, omdat de veel ruimere huuropbrengst van het gebouw dit volkomen motiveerde, al was daarbij het later een groote tegenvaller, dat een groot deel van een houten balklaag met vloer, door onvoldoende toetreding van lucht onder de begane grondverdieping verstikt bleek te zijn.

De Commissie is van oordeel, dat de begrooting van 1910 zoodanig dient opgezet, dat de nadeelige saldi in 1908 en 1909 ontstaan, in het jaar 1910 kunnen verdwijnen. Zij meent daarin te zijn geslaagd volgens bijgaande ontwerp-begrooting.

Post voor post deze begrooting in dit finantieel verslag over 1909 na te gaan oordeelt de Commissie niet op hare plaats; voorzooveel noodig is in 't kort die toelichting bij de begrooting zelf gegeven en kan zij mondeling nog nader plaats vinden. De Commissie meent, dat verschillende zaken om aandacht vragen, als daar zijn: Eereprijsvraag „Godefroy", Bibliotheek-regeling en verzorging, Periodieke Salaris-verhoogingen der personen in dienst der Maatschappij, eene regeling voor de pensioneering dezer personen, respectievelijk eene uitkeering aan hunne nagelaten betrekkingen; dat de financiën der Maatschappij versterking behoeven of dat hare uitgaven inkrimping moeten ondergaan.

Wat er te doen staat is aan het oordeel der Leden te onderwerpen. Naar het eenparig gevoelen der Commissie is eene verhooging der Contributie van *f* 15.— op *f* 18.— per jaar voor de Architect- en Gewone-Leden alleszins billijk en gewettigd, gelet op hetgeen de leden thans daarvoor ontvangen. Wordt dit voorstel niet door U overgenomen, dan moet op de Periodieken worden bezuinigd.

Ten slotte wenscht de Commissie met voldoening te constateeren, dat dank zij de bemoeiingen van den Voorzitter der Examen-Commissie en den steun van den Inspecteur van het Middelbaar-Onderwijs aan de Maatschappij eene Rijkssubsidie is verleend als tegemoetkoming in de kosten der Examens door de Maatschappij ingesteld.

De Commissie is van oordeel, dat die Examens nog van te meer beteekenis kunnen worden nu in Utrecht en meerdere plaatsen in den lande, scholen voor Middelbaar Technisch Onderwijs staan opgericht te worden.

Immers zal onze Maatschappij door bestendiging, desnoods uitbreiding van die examens, als het ware daarmede het centraal Instituut, staande buiten — en zoo men 't wil noemen — min of meer boven betrokken partijen, kunnen blijven vormen voor het afnemen dezer examens, dan tevens mede als eindexamens van bedoelde scholen, en zal op die wijze en in dat opzicht de eenheid kunnen worden verkregen en behouden in den leergang van deze scholen en van particuliere cursussen, eene eenheid, welke anders lichtelijk verloren zou gaan.

Door vorengenoemde subsidie is het mogelijk geworden om te zorgen, dat heeren Examinatoren na jarenlange belangloozen arbeid eenige geldelijke vergoeding voor hunne prestatie's krijgen en de kosten uit een en ander voortvloeiende voor de Maatschappij minder bezwaarlijk worden.

Hoogachtend,

De Commissie van Financiën:
(w. g.) W. J. DE GROOT, *Voorzitter.*
(„) J. GRATAMA, *Secretaris.*

Behalve het punt: contributieverhooging — inkrimping periodieken, dat later behandeld zou worden, gaf dit Verslag geen aanleiding tot bespreking.

De concept begrooting werd hierna de vergadering ter beoordeeling voorgelegd en na een korte bespreking goedgekeurd; de voorzitter dankte de Comm. van Financiën, in het bijzonder den heer de Groot voor de uitstekende wijze, waarop het financieel beheer gereorganiseerd en nu geregeld is en voor de samenstelling der overzichtelijke begrooting, en den Algem. Secretaris voor de wijze, waarop het dagelijksch beheer was gevoerd.

Op uitnoodiging van den voorzitter belastten zich de heeren P. Kleiweg Dyserinck en H. J. v. Lunteren met de werkzaamheden voor de uitloting van 5 aandeelen in de 4 ½ hypothecaire leening. Uitgeloot werden de obligaties nos. 34, 45, 55, 569 en 593.

Na de heeren voor hunne bemoeiingen bedankt te hebben werd overgegaan tot verkiezing van 1 lid in de Comm. van Onderzoek, met het resultaat dat de heer H. Evers gekozen werd met 37 stemmen, terwijl de heer D. A. N. Margadant 10 stemmen verkreeg.

De uitslag van de verkiezing voor de Comm. van Redactie was als volgt: aantal stemmen voor de heeren S. de Clercq 34, H. v. d. Kloot Meyburg 48, A. Salm G.Bz. 48, G. Versteeg 16, J. H. Schaad 3 en D. E. C. Knuttel 4, zoodat de aftredende comm. in haar geheel herkozen werd.

Bij de behandeling van het punt: vaststelling Programma van Onderbaas, wees de voorzitter er op, dat dit onderwerp niet voor bespreking in een algemeene vergadering geschikt is; het programma is opgesteld door de Bekwaamheidsacte-commissie van den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond en overgenomen door het Hoofdbestuur in zijn vergadering van 19 April 1909 en in B. Weekblad 1909 no. 40 afgedrukt. De heer Ouëndag lichtte het gesprokene toe en stelde voor bij acclamatie het programma aan te nemen, hetgeen geschiedde.

Onder applaus der vergadering bracht de heer C. Muysken hulde aan de Regeering voor haar subsidie van *f* 5000 voor de examens der Maatschappij en speciaal aan den heer H. J. de Groot, Inspecteur M. O. voor zijne bemoeiingen in deze.

Hierna werden de algemeene besprekingen geopend betreffende eventueele inkrimping der Periodieken of Contributieverhooging der leden. De voorzitter meende de tolk van de vergadering te zijn, wanneer hij zeide, dat het eerste niet gewenscht is; de periodieken gaan den goeden weg op en zijn een krachtige steun voor de Maatschappij bij haar streven naar bevordering der bouwkunst; aan den anderen kant is contributieverhooging altijd wat gewaagd. Uit den boezem der leden is een schrijven gezonden aan het Hoofdbestuur, dat als volgt luidt:

Aan het Hoofdbestuur
van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

April 1910.

WelEdelGeboren Heeren,

Bij schrijven van 31 Maart 1908 hebben ondergeteekenden, architect-leden van de Maatschappij

G. VERSTEEG	Arnhem
HERM. VAN DER KLOOT MEYBURG	Rotterdam
J. J. VAN NOPPEN	Haarlem
W. F. OVEREIJNDER	Rotterdam
J. VAN WIJNGAARDEN	Rotterdam

aan U voorgesteld, een van de conceptstatuten afwijkende indeeling der leden van de Maatschappij en daarmede samenhangende contributieregeling.

Afgezien van de benaming, die voor de verschillende soorten van leden toen voorgesteld werd, en die zij niet meer zouden wenschen in de plaats gesteld te zien van de thans geldende regeling, blijven ondergeteekenden het betreuren, dat toen niet is aangenomen het voorstel om de gewone leden (thans genaamd architect-leden) te doen betalen eene contributie van f 20 in tegenstelling met de buitengewone leden (thans gewone leden genaamd) waarvoor voorgesteld was de bestaande contributie van f 15 te handhaven. Het komt ons nu na twee jaren voor, dat het destijds voorgestelde verschil van f 5 eigenlijk nog niet groot genoeg is. Al is zooals van zelf spreekt in het eerste jaar na de reorganisatie nog niet veel gedaan, dat speciaal tot de belangen van de architect-leden gerekend kan worden, toch valt het niet te ontkennen, dat meer en meer buiten het verhoogd peil, dat de uitgaven der periodieken ingenomen heeft, de Maatschappij zich omwerkt in een lichaam, dat zich ten doel stelt op te komen voor de vakbelangen van den architect.

Een belangrijk deel der inkomsten zal dientengevolge uitgegeven worden in het uitsluitend belang der architectleden, in de komende jaren zal dit nog meer in het oog springen.

Waren de financiën van de Maatschappij nu van dien aard, dat het geen moeite kostte de begrooting sluitende te maken, dan zou niemand er wellicht bezwaar tegen maken, dat de bestaande contributie-regeling zou gehandhaafd blijven.

Nu het echter voor vele leden geen geheim meer is, dat de financiën van de Maatschappij niet in zoo bloeienden toestand verkeeren als voor een gezond vereenigingsleven wel gewenscht is, komt het ons, en naar wij vertrouwen, velen met ons voor, dat de bestaande regeling der contributie niet gehandhaafd mag blijven.

Als van zelf sprekende komt in de eerste plaats voor contributieverhooging in aanmerking de groep der architect-leden. Het is nu voor ons alleen nog maar de vraag welken vorm van verhooging als de meest rationeele te beschouwen is.

De beantwoording van die vraag houdt ten nauwste verband met een ook door ons voorgestane verdere doorzetting van de reorganisatie van de Maatschappij.

Het naar buiten optreden van de groep architect-leden eischt noodzakelijk, dat deze groep een eigen bestuur krijgt, dat uitsluitend voor de architect-leden van de Maatschappij kan ageeren.

Het Hoofdbestuur, vertegenwoordigend de diverse groepen van leden, zal nimmer kunnen optreden, contracten afsluiten en allerlei zaken behandelen, die nu eenmaal tot de werking van het bestuur van een vakvereeniging behooren.

De commissie tot behartiging van de vakbelangen van den architect zal moeten worden een bestuur van eene vakafdeeling, die een zekere mate van zelfstandigheid heeft, evenals dit b.v. in het Instituut het geval is.

Hiermede is voor ons als van zelf spreekt de richting aangeduid waarin zal moeten gezocht worden om te geraken tot een beter finantieel evenwicht in onze maatschappelijke huishouding. De architect-leden van de Maatschappij zullen betalen voor dit lidmaatschap, en daarenboven betalen een contributie van pl.m. f 10.— per jaar voor hunne vakafdeeling.

Alleen op deze wijze dragen de architect-leden op behoorlijke wijze bij in de kosten der huishouding. De gewone leden profiteeren, behalve dat zij de periodieken ontvangen, toch zeer weinig van het maatschappelijk werk; dit dient men wel in het oog te houden.

Voorstellen om ook de contributie der gewone leden te verhoogen zullen bij de serieuze architect-leden geen instemming vinden, daar zij niet kunnen verlangen, dat de kosten, die de actie voor hunne vakbelangen meebrengen, voor een deel ook gedragen worden door personen, tegen wier vakbelangen het ageeren van de vakvereenigingen der architect-leden zich zou kunnen richten; tevens opent eene afzonderlijke contributie van de architect-leden voor de vak-afdeeling meer dan tot nog toe het geval kan zijn, de mogelijkheid tot eene toenadering — fusie — met den B. N. A.

Dat de architecten in twee verschillende organisaties voor hunne vakbelangen vereenigd zijn, werkt natuurlijk zeer verlammend op de voor deze vakbelangen te ontplooien actie. Hiervan is elk architect overtuigd, dat van eene eenigszins beteekenende actie voor die vakbelangen niets terecht komen kan, zoolang de architecten voor hunne vakbelangen niet in één lichaam zijn vereenigd.

Een vakafdeeling van de Maatschappij met een eigen bestuur en een eigen afdeelingskas, zal daartoe o. i. bij uitstek dat lichaam kunnen worden.

Een eigen afdeelingskas wordt door ons noodzakelijk geacht, opdat nimmer den architect-leden het verwijt zal kunnen treffen, dat de actie voor hunne vakbelangen gevoerd zal worden, ook op kosten van de gewone Maatschappij-leden.

Uit die afdeelingskas zouden b.v. een bijdrage in het salaris van den Algemeenen secretaris betaald kunnen worden en verder daaruit bestreden alle kosten van Commissie-vergaderingen, drukwerken, vergaderingen van architect-leden en kortom voor alle uitgaven, waarvan de gewone leden geen profijt hebben.

Het was aanvankelijk ons plan enkel in het kort de aandacht te vestigen op het adres van 31 Maart 1908, doch onder het opstellen van dit schrijven zijn wij er onwillekeurig toe gekomen het vraagstuk der financieele regeling te beschouwen, in het verband dat aanwezig is tusschen dit en de oplossing van het vraagstuk, dat van vele der architect-leden voortdurend de aandacht vraagt, n.l. hoe komen wij tot een krachtige Nederlandsche architecten organisatie, waarin èn de architect-leden van de Maatschappij èn de leden van de B. N. A. zich zouden kunnen thuisgevoelen.

U dankend voor de misschien in wat te ruime mate gevraagde aandacht hebben wij onder betuiging van hoogachting de eer te zijn

Uw Dw. Drn.
G. VERSTEEG.
W. F. OVEREIJNDER.
HERM. V. D. KLOOT MEIJBURG *B.N.A.*
J. VAN WIJNGAARDEN *B.N.A.*
J. J. v. NOPPEN.

Zonder de discussies vooruit te loopen, meende de voorzitter een soort instituut of vereeniging met eigen bestuur in onze Maatschappij te moeten afraden en lichtte dit met een enkel woord nader toe; wel was hij het met de heeren eens, dat de architectleden het meest van de Maatschappij profiteeren; toch moet niet vergeten worden, dat de gewone leden het dubbele van vroeger krijgen voor de onveranderde contributie en het niet onbillijk zullen achten, wanneer voor het meerdere een kleine bijdrage verzocht wordt, als genoemd in het verslag der Commissie van Financiën.

Gaarne bracht spreker een woord van dank aan de onderteekenaars van bovengenoemd schrijven, die blijk gaven ernstig naar verbeteringen in onze Maatschappij te streven. Wanneer dergelijke voorstellen van contributie-verhooging worden ingediend door de leden zelf, is dit een groote steun voor het Hoofdbestuur,

wanneer het dergelijke onderwerpen in behandeling gaat nemen. Deze brief is aan de besturen der afdeelingen gezonden om hun advies te mogen vernemen; het bestuur der afd. Haarlem kon zich moeilijk vereenigen met het voorstel om in de Maatschappij te vormen een groep van architect-leden, met eigen bestuur en eigen financieel beheer; dit zou leiden tot een zuivere vakvereeniging, wat in strijd is met onze statuten. Contributie-verhooging behoort in de eerste plaats gedragen te worden door de architect-leden; een bedrag niet gaande boven de *f* 5 acht het bestuur raadzaam.

Het bestuur der afd. 's Gravenhage acht een contributieverhooging van f 5 voor de Architect-Leden gewenscht, echter onder de bepaling dat de verhooging eerst in werking treedt als het betrokken lid den leeftijd van 30 jaar heeft bereikt; de Vakbelangen-Commissie meerdere zelfstandigheid te geven vindt het bestuur niet wenschelijk.

Het bestuur der Afd. Amsterdam kan zich met de strekking van het schrijven niet vereenigen, maar gevoelt sympathie voor contributieverhooging voor de Architect-Leden; terwijl de Afd. Groningen van meening is, dat de oplossing, gegeven door de heeren Versteeg c. s. een gezonden grondslag biedt om uit den tweeslachtigen toestand te geraken, waarin de Maatschappij verkeert betreffende hare leden.

Ten slotte stelt de Comm. van Financiën voor de contributie van de A. L. en de G. L. te verhoogen met f 3.

De heer W. van Veen achtte, namens het bestuur der Afd. Utrecht, contributieverhooging niet wenschelijk. Het bestuur wist echter nog niet van de plannen van het Hoofdbestuur betreffende financieele uitgaven als: pensioen-amblenaren, enz., genoemd in het Verslag der Comm. van Financiën.

Blijkbaar wordt door verschillende leden aangestuurd op het vervormen van de Maatschappij tot een vakvereeniging. Laten wij dan een referendum onder de leden uitschrijven of de Maatschappij een vakvereeniging moet worden of niet, maar laten wij niet voetje voor voetje het pogen te bereiken.

De heer A. W. Weissman bracht in herinnering, dat hij bij de reorganisatie der Maatschappij oorspronkelijk de vakvereeniging gewild had, maar dit niet had kunnen bereiken. Wil men contributieverhooging, laat dit dan geschieden in verhouding tot de bedrijfsbelasting der leden.

De heer Versteeg meende, dat als eenmaal de Vakbelangen-Commissie op vollen gang is, groote uitgaven door de Maatschappij gedaan zullen moeten worden, welke uitsluitend den A. L. ten goede komen. Het hoofddoel was te komen tot één vakvereeniging in Nederland en hiertoe werkte hun voorstel mede. Nadat de heer J. F. Klinkhamer nog tot voorzichtigheid had aangespoord, daar onze organisatie nog een jong plantje is, waaraan niet te hard gerukt moet worden en dat zich nog geleidelijk ontwikkelen moet, dankte de voorzitter de sprekers; het Hoofdbestuur had nu de meeningen der leden vernomen en zal trachten het gehoorde te verwerken tot een goed voorstel.

Aan het Hoofdbestuur werd de keuze voor de September-excursie overgelaten, waarna de voorzitter de vergadering sloot.

Des namiddags ten 2 ure opende de voorzitter wederom de vergadering, waarop de heer F. A. Hoefer zijn voordracht met lichtbeelden over „Nederlands karakter in zijne bouwwerken" zou houden. De voorzitter bracht in herinnering, dat op voorstel van de heeren de Clercq, Leliman en H. v. d. Kloot Meyburg gerulmen tijd geleden „Heimatschutz" op het werkprogramma van het Hoofdbestuur stond. Tijdens de voorbereiding, waartoe ook gerekend moet worden de studie van den heer Leliman, ingediend bij het Hoofdbestuur, kwam bericht, dat van particuliere zijde een vereeniging werd voorbereid, die het zelfde doel beoogde, waardoor het Hoofdbestuur een afwachtende houding aannam. Daar echter deze vereeniging, onlangs definitief opgericht onder den naam „Mooi Nederland", sedert geruimen tijd niets meer van zich liet hooren, had het Hoofdbestuur gemeend, gelet op het dringende van het onderwerp, het vraagstuk wederom in behandeling te moeten nemen; het was zoo gelukkig geweest den heer Hoefer bereid te vinden een voordracht te houden, ter inleiding

LANDHUIS TE HATTEM. Architect S. DE CLERCQ.

van het vraagstuk. Daar deze voordracht in „Bouwkunst" wordt opgenomen, kunnen wij hier van een uitvoerig verslag afzien.

Alleen zij vermeld, dat spreker, afkeerig van het woord „Heimatschutz" voorstelde in het vervolg te spreken van „plaatsbescherming"; dat hij in een boeiende causerie de schoonheid van Hollands grachten, huizen, torens en stadsgezichten, molens en bruggen uitstekend wist te beschrijven, waarbij zijn groote liefde voor het oude schoon en zijn grondige kennis ervan duidelijk spraken. Teveel reeds is vernield, verdwenen en geschonden, en spoedig zal van menig typisch bedrijf niets meer te bespeuren zijn. Spreker drong sterk aan op het stichten van een openluchtmuseum, waarin het nageslacht volkomen zich een beeld kan vormen van de oude verdwenen cultuur en nijverheid, zooals een dergelijk museum in Denemarken reeds bestaat. De gloedvolle rede en de vele interessante lichtbeelden hadden veel succes, zoodat de voorzitter de tolk van alle aanwezigen was, toen hij in hartelijke woorden den spreker bedankte.

Hierna verspreidden de leden zich om in oogenschouw te nemen, hoe Amsterdam zich in feestdos steekt om het Vorstelijk Gezin te ontvangen.

Ten 6 ure had de gemeenschappelijke maaltijd in Krasnapolsky plaats, die een aangenaam en geanimeerd karakter had en waaraan een 40-tal personen deel namen. De voorzitter stelde den eersten dronk in op het Vorstelijk Huis, waarbij Prinses Juliana in het bijzonder herdacht werd. Hadden de daarop volgende opgewekte toasten betrekking op het verleden of het heden, de heer Weissman dronk op de toekomst, op den gediplomeerden Onderbaas!

RECTIFICATIE.

Bij de opgave nieuwe leden, zie Bouwkundig Weekblad No. 19 is vermeld de heer K. A. Minnighoff, teekenleeraar te Renkum; dit moet zijn Xeno Münnighoff, kunstschilder te Renkum.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

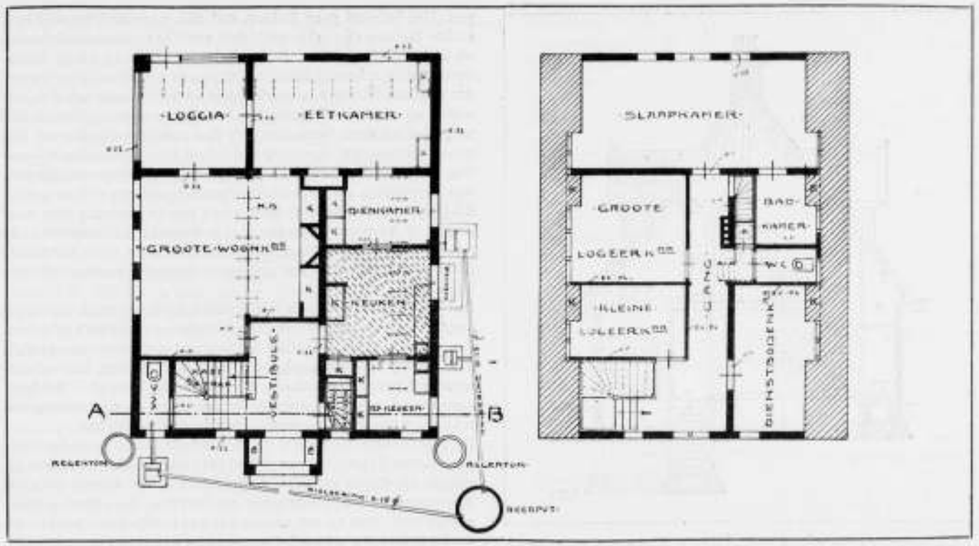
LANDHUIS TE HATTEM.

Bijgaande reproducties geven een voorstelling van een klein landhuis te Hattem, door mij ontworpen voor den

LANDHUIS TE HATTEM VOOR DEN HEER EN MEVR. A. DE GOEGEN—VON STETTIN. Architect S. DE CLERCQ.

LANDHUIS TE HATTEM. Beganegrond en zolderverdieping. Architect S. DE CLERCQ.

Heer en Mevrouw A. de Goeijen-von Stetten te Zwolle, en het vorige jaar gereed gekomen.

Het werk werd opgericht en voltooid door H. H. Rauwenhorst en van der Ziel te Hattem voor de som van ruim *f* 6800.— hierbij inbegrepen de bijrekening, echter zonder een Norton, met een diep gelegen pomp, noodzakelijk daar het landhuisje gelegen is op een heuveltop boven Hattem.

Gezien zoowel tegen het bestaande dennengroen van den heuvel, als van de andere zijde tegen de wazige tonen der verre IJselvallei, was de eisch uitdrukking te geven aan het Hollandsch-Landelijke. Daarnaar is getracht door laag muurwerk en hoog eenvoudig-belijnd dak, door een ernstige symetrische behandeling (zonder de grillige toevalligheden der „cottages"), en door een rustige kleurwerking: hoog klinkerplint, wit muurwerk, rood dak en groen-en-wit schilderwerk.

S. DE CLERCQ, arch.

HERZIENING DER BOUWVERORDENINGEN.

Voordracht gehouden door den Heer W. F. C. SCHAAP, op de Algemeene Vergadering van Dinsdag 24 Mei.

(Slot van bladz. 262).

Een leidende gedachte, een draad ontbreekt en dat maakt, dat de Nederlandsche gemeentelijke bouwverordeningen op verre na nog niet zijn een logisch samenstel van bouwvoorschriften. Ten slotte nog eenige duidelijk sprekende bewijzen voor de door mij reeds zoo herhaaldelijk aangetoonde afwezigheid van logischen gedachtengang: de Amsterdamsche verordening schrijft niet gebiedend voor, dat in winkels, waarin eet- en drinkwaren worden verkocht, *niet* mag worden geslapen, in de Alkmaarsche — onderzocht door *hetzelfde* college van Gedeputeerde Staten — is dat voorschrift imperatief. In de Arnhemsche verordening wordt 10 M³ inhoudsruimte per inwonend persoon geëischt, in de Nijmeegsche — onderzocht door *hetzelfde* college van Gedeputeerde Staten — 15 M³.

Onder goedkeuring van dezelfde Gedeputeerden wordt een vertrek in den Helder voldoende verlicht door een lichtoppervlakte gelijk aan $^1/_{10}$ der vloeroppervlakte, terwijl in Haarlem $^1/_7$ slechts voldoende wordt geacht.

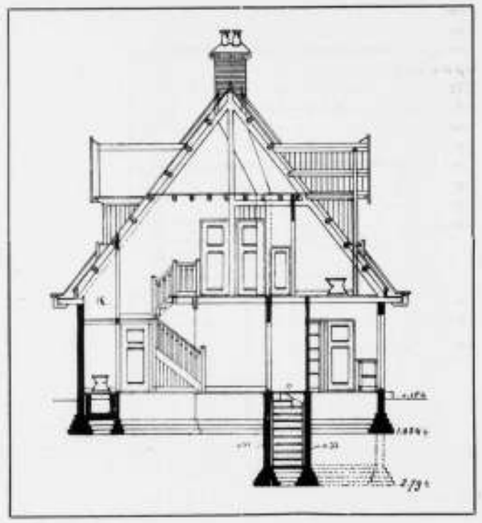
Indien ergens, dan springt 't gemis aan uniformiteit in het oog. Volgens de eene verordening moet het lichtoppervlak staan in bepaalde verhouding tot dat van den vloer, in de andere tot dat van de wanden. Maar ook hier mist men gedachtengang door de uniformiteit in de betrekkelijke verordeningen. Er wordt in de meeste een vaste verhouding gedecreteerd, zonder dat er op gelet moet worden, hoe de ligging van een vertrek t. o. van de omgeving is. Er zou gezocht moeten worden naar een formule, waarin de grootte van het lichtoppervlak slechts één functie is, de omgeving een andere, zooals reeds in enkele verordeningen het geval is, doch waar ook weer helaas deze zaak onafhankelijk van elkaar geregeld is. Ik geef toe, dat dit een zeer moeielijk onderwerp is, doch het zou eene belangrijke studie kunnen zijn voor een jong bouwkundig ingenieur, die mogelijk daarop zou kunnen promoveeren en als eerste doctor-architect in ons midden zou treden. Mogelijk ook niet, want men is in Delft zeer zuinig met die doctorsbul, maar toch had dit het voordeel, dat deze zaak nader was onderzocht.

Waar ergens, dan komt hier de aesthetiek met de bouwverordening in conflict; veelal toch is de eerste een betere leidster dan de laatste. Uit de proporties bepaalt de architect de grootte der lichtopeningen en veelal blijken deze voldoende voor de bestemming, die aan de betrekkelijke vertrekken wordt gegeven. De bouwverordening bepaalt geheel onafhankelijk daarvan de grootte.

Als voorbeeld daarvan kan ik het volgende noemen.

In eene inrichting, gelegen aan een groot plein, waar intern personeel is, waren de slaapkamers op een der hoogste verdiepingen gelegen. In verband met de geveldistributie konden de raamoppervlakken niet beantwoorden aan den eisch in de verordening gesteld. De verordening werd te dezen opzichte genegeerd en de vertrekken blijken zeer goed verlicht.

Er zijn dan ook geen twee verordeningen, geldend voor plaatsen, die ten aanzien van aard en ligging vrijwel geheel overeenstemmen, die ook zelfs in groote lijnen en in hoofdzaak gelijk zijn.

LANDHUIS TE HATTEM. Doorsnede A-B. Arch. S. DE CLERCQ.

Bij mijn eerste onderzoek — waarvan ik U in den aanvang verhaalde — bleek mij dat reeds; nog duidelijker kwam het uit bij een onderzoek, dat ik enkele jaren geleden instelde, noodig voor de voorbereiding van een woningonderzoek en inrichting van een woningtoezicht; de proef op de som is geleverd, door het onderzoek, waarvan alles wat U hier ziet en hoort het resultaat is. Telkenmale en overal verschillen; overal iets anders en ik denk — vol medelijden — aan den architect, die eenerzijds zich gelukkig en vereerd mag rekenen ook in andere plaatsen des lands dan zijn woonplaats te worden geroepen, anderszijds is hij te beklagen, omdat het — natuurlijk — op zijn duimpje kennen van de bouwverordening in de plaats zijner inwoning hem *daar* niets baat. Eerst moet hij dus de verordening in die gemeente vigeerend, bestudeeren. En naar mate de architect in meer gemeenten wordt geroepen, naar die mate bezorgt hem het verordeningsvraagstuk meer last, meer moeite, méér kosten. Het kan niet ontkend worden, dat de Woningwet en de daaruit voortgevloeide gemeentelijke bouwvoorschriften den architect ten zege zijn. Zij toch hebben het weergaloos geknoei der revolutie- en speculatiebouwers eenigermate aan banden gelegd, waardoor het bouwvak slechts kan worden veredeld. En daar kan de architect slechts wel bij varen; immers in een toestand als nu en vooral van enkele jaren terug, waarin het bouwen werd beheerscht door die revolutie- en speculatiebouwers, waarin het groote publiek — dat het verschil tusschen het bouwwerk van den bekwamen architect en dat van den eigenbouwer niet kan zien — slechts vraagt naar de kosten, in zulk een toestand wordt de architect het kind van de rekening. De architect bouwt een huis, de bouwer bouwt ook een huis, maar de bouwer doet het veel goedkooper en .... komt dus het eerst in aanmerking.

De woningwet en de bouwverordening echter hebben gemaakt en zullen dat nog meer doen, dat het groote publiek begint te beseffen, dat er tusschen beider werk toch veel verschil is.

Toch kan ik mij begrijpen, dat de architect dikwijls, gebukt gaande onder de vele lasten die de bouwvoorschriften hem veroorzaken, de goede uitwerking dier voorschriften te zijnen opzichte wel eens uit het oog verliest en de schuld schuift op de Woningwet, terwijl inderdaad de uitvoering der wet die *alleen* draagt. Hoewel te begrijpen zeg ik, te verdedigen is het echter niet; integendeel, we moeten niet mokkend berusten, doch handelend samenwerken om een goeden toestand in deze te scheppen. Het behoeft geen betoog, dat alle voorschriften niet hetzelfde kunnen zijn; elke gemeente heeft haar eigenaardigheden en met die plaatselijke omstandigheden moet de goede bouwverordening rekening houden. Dit mag er echter nooit toe leiden, dat fundamenteele bouwtechnische en hygiënische aangelegenheden op zoo totaal verschillende wijze worden geregeld. Dat mag niet en daar wenschen wij dan ook tegen in te gaan. Het groote belang, dat zoowel de architect als wel de volkshuisvesting heeft bij de eenheid van gedachtengang in de voorschriften met betrekking tot de volkshuisvesting, was dan ook de aanleiding, dat bij den heer Keurschot en mij de gedachte rees, eene poging te doen om tot de zoo zeer gewenschte uniformiteit in de bouwverordeningen te geraken, natuurlijk tot eene zoodanige uniformiteit, als met het oog op plaatselijke omstandigheden mogelijk is.

Dat wij geen blinde, geen uniformiteit-tot-elken-prijs willen bevorderen, dat is uit het voorgaande volkomen duidelijk gebleken. Om echter succes te willen hebben van een zoodanige poging, kan het bij dit voorloopig onderzoek niet blijven, hoewel niemand zal kunnen ontkennen, dat door dit onderzoek — dat langzamerhand zeer omvangrijk is geworden — een belangrijke schrede is gezet op den weg die tot ons doel zal leiden.

De groote verschillen, die op de bladzijden der verordeningen verscholen liggen, hebben wij in rijen naast en onder elkaar geplaatst en straks zal mijn mede-referent, die tevens over het bouwtoezicht ten plattelande zal spreken, die cijfers-demonstratie toelichten en, zoo noodig den aanwezigen van verdere in- en toelichtingen willen dienen; de zeer in het oog loopende verschillen zullen U dan nog duidelijker worden en zal U dan blijken, dat het beeld, dat ik U gaf, volkomen juist was.

Maar wat nu te doen? Wanneer men iets wil verbeteren, moet men eerst de fouten kennen en die fouten zijn hier opgehangen aan den wand. Toch mag men veilig aannemen, dat die fouten nog maar ten deele zijn opgespoord. Een nog uitvoeriger onderzoek echter zou ondoenlijk zijn en bovendien ook weinig nut hebben; de hoofdzaken zijn bekend, het was er slechts om te doen het meest voor de hand liggende aan te toonen.

Mogelijk verwacht men nu van mij een ontwerp-model-verordening, doch hen, die die verwachting koesteren, moet ik teleur stellen. Ik acht het niet wenschelijk, maar ook niet wel mogelijk, dat door één persoon eene verordening wordt gemaakt; de zoo door ons bestreden *veel*zijdigheid der tegenwoordige verordeningen zou door een minstens even onwenschelijke *een*zijdigheid worden vervangen; ook aan een zoodanige bouwverordening zouden weer vele gebreken kleven.

Er zijn in dit vraagstuk m. i. twee uitersten: het eene uiterste is de toestand van thans, alle bepalingen, alle voorschriften, alle cijfers, ja zelfs de bouw der verordeningen zijn verschillend; het andere uiterste is eene verordening met één artikel, welk artikel ongeveer als volgt zou kunnen luiden:

Art. 1. Het is verboden te bouwen. Burgemeester en Wethouders kunnen van dit verbod een al of niet aan voorwaarden gebonden vrijstelling verleenen".

Het eerste uiterste: de toestand van thans is ongewenscht, het tweede uiterste: de bouwverordening van één artikel zal men hoogstwaarschijnlijk ook ongewenscht achten en daarom is de kunst, de gulden middenweg te zoeken, n.l. naar datgene, wat wel voor allen gelijk is. Een voor alle gemeenten geldende verordening zou evenzeer een onding zijn, als de chaos van thans, en daarom is het maken van een goede verordening niet het werk van één of twee personen.

Het belang, het gewicht en de moeilijkheid van een zoodanige taak moet men niet onderschatten. Zoowel in het een als in het ander schuilt gevaar, maar zit ook iets goeds. Ware toch vanaf de samenstelling der eerste bouwverordeningen naar uniformiteit gestreefd, het gevaar, dat een zoo onbekend en zich nog geheel ontwikkelen moetend element in een keurslijf ware geregen, zou groot zijn geweest. De langzaam zich ontwikkeld hebbende chaos van thans heeft dat voorkomen; naast de gebreken heeft men in de verschillende verordeningen ook goede kwaliteiten leeren kennen en als men er straks voor staat, verbeteringen in de bouwwetgeving in het algemeen aan te brengen, dan heeft óók *dat* onschatbare waarde.

Het wordt nu tijd zoowel van het slechte als van het goede gebruik te maken — het slechte ontwijkend, het goede waardeerend — om daarmit iets goeds samen te stellen.

Doch ik herhaal de vraag: op welke wijze?

Ik voor mij zou willen overwegen de mogelijkheid om de zaak te regelen op de wijze als onze oostelijke naburen dat doen. In de verschillende Duitsche bondsstaten heeft men zoogenaamde bouwwetten en in die bouwwetten zijn verzameld en vastgelegd de fundamenteele voorschriften, op den bodem waarvan de gemeentelijke bouwverordeningen moeten zijn opgebouwd en waardoor dus in die verordeningen één bepaald systeem is gevolgd, zoodat door die verordeningen groote lijnen loopen, die hetzelfde zijn. Dat is naar mijne meening wat ook wij moeten hebben: *éénheid van gedachtengang en ook éénheid in bouw.*

Toen ik voor eenigen tijd geleden dit denkbeeld besprak, werd mij toegevoegd, dat een dergelijke oplossing van het vraagstuk mij in strijd zou brengen met de Woningwet.

Mijnheer de Voorzitter! — ik ben niet juridisch aangelegd, maar toch is het mijne innige overtuiging, dat een wet, die beletten zou hare uitvoering en toepassing in een beter spoor te leiden, zoo spoedig mogelijk dient te worden gewijzigd en waar er nu in den laatsten tijd voortdurend sprake is van het voornemen de Woningwet te wijzigen, ja die wijziging zelfs door den Minister van Binnenlandsche Zaken is toegezegd, meen ik, dat wettelijke bezwaren ons niet behoeven te weerhouden te doen, wat wij meenen, dat ook in deze dient te gebeuren.

Ik ben thans gekomen aan het einde van mijn betoog en wensch daarmede het denkbeeld te uiten, dat ik als eerste resultaat van ons onderzoek aan deze vergadering wensch voor te leggen:

Volgens mijne meening is de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst een der eerst aangewezen lichamen om de oplossing van dit vraagstuk voor te bereiden.

Toch meen ik, niet door de Maatschappij alleen! Zooals men weet heeft de Bond van Nederlandsche Architecten dit punt ook op zijn programma geplaatst; die Bond is eveneens een der eerstbelanghebbenden. Waar nu de Maatschappij en de Bond inzake het vraagstuk der regeling van nationale prijsvragen reeds samenwerkten, tusschen beide lichamen ook reeds onderhandelingen zijn gevoerd om tot samenwerking te komen inzake het collectieve arbeidscontract met den Bond van Technici en den Opzichters- en Teekenaarsbond, daar meen ik, dat ook in dit zeer belangrijke vraagstuk naar samenwerking moet worden gestreefd. Er is toch m. i. alles aan gelegen, dat straks der bevoegde autoriteiten de wenschen in deze, van de architecten en de woning-hygiënisten en ook andere belanghebbenden te zamen bereiken, omdat wanneer elk op eigen gelegenheid weer aan het werk gaat en elk tot zijn eigen resultaat komt, een stuk van den ernst, die aan deze beweging ten grondslag ligt, wordt ingeboet. Maar ook zou het in strijd zijn met ons uitgangspunt; wij wenschen eenheid in gedachtengang, eenheid in hoofdzaken, eenheid van bouw, maar om daartoe te geraken, is ook *eenheid* in de samenstellers van een eventueele concept-bouwwet noodig en die eenheid zou niet dan toevalligerwijze kunnen worden bereikt, als twee lichamen afzonderlijk aan den arbeid gingen.

Samenwerking is daartoe een noodzakelijke voorwaarde.

Mijnheer de voorzitter! daartoe zal men kunnen geraken, indien het Hoofdbestuur zich wendt tot den Bond van Ned. Architecten, ten einde een commissie samen te stellen, waarin zitting hebben:

één of meer architecten;

één of meer ambtenaren van het Bouw- en Woningtoezicht;

één of meer juristen; waarbij zeker een ambtenaar van een openbaar Ministerie;

één of meer aannemers;

Aan deze commissie zou een zoo ruim mogelijke opdracht moeten worden verstrekt. Volgens mijne meening en wensch moet het resultaat van den arbeid der commissie zijn een ontwerp-bouwwet; eene verzameling van fundamenteele bepalingen, van bouwvoorschriften, op den bodem waarvan de gemeentelijke bouwverordeningen moeten worden opgebouwd; eene verzameling van bouwvoorschriften, die als groote lijnen door die gemeentelijke verordeningen in één richting zich voortbewegen.

Op die wijze is eenheid mogelijk!

Mijnheer de voorzitter! Mijne Heeren! in de hoop, dat onze arbeid bekroond wordt met het voorloopig succes, in de benoeming dier commissie gelegen, en met het definitieve succes, dat als resultaat van de werkzaamheden dier commissie de zoo gewenschte eenheid van gedachtengang in onze bouwwetgeving wordt verkregen, in het belang onzer samenleving in het algemeen en van de direct betrokken hygiënisten in het bijzonder, eindig ik deze voordracht.

ADRES VAN HET GENOOTSCHAP KUNSTOEFENING „IN ZAKE SUBSIDIE VOOR HAAR TECHNISCH ONDERWIJS."

Arnhem, April 1910.

Aan
Zijne Excellentie den Minister
van Binnenlandsche Zaken.

Excellentie!

Het bestuur van het Genootschap „Kunstoefening", gevestigd te Arnhem, neemt bij deze de vrijheid het volgende onder Uwe aandacht te brengen.

De voortdurend sterker gevoelde behoefte aan meer ontwikkeld technisch personeel in verschillende industrieën en bedrijven, inzonderheid aan zoodanige krachten, die onder leiding van architecten en ingenieurs toezicht houden op en leiding geven aan den arbeid der werklieden, of eerstgenoemden bij hunne werkzaamheden behulpzaam zijn, heeft de aandacht van ons bestuur doen vestigen op de noodzakelijkheid van technisch onderwijs voor hen, die zich in deze richting wenschen te ontwikkelen.

Het Genootschap „Kunstoefening", behoudens de beoefening van beeldende kunsten, reeds jaren lang en tot op zekere hoogte voorzien hebbende in de behoefte aan bouwkundig onderwijs te dezer stede, is naar onze meening het aangewezen lichaam, om — waar thans andere eischen aan dat onderwijs worden gesteld — zijn programma zoodanig uit te breiden en aan te vullen, dat in het vervolg mede onderwijs zal kunnen worden gegeven in die vakken, die met het oog op de richting waarin de tegenwoordige technische opleiding zich ontwikkelt, noodig geacht kunnen worden.

Waar toch ons genootschap zich toelegt op de beoefening der beeldende kunsten, dat met zeer goede resultaten doet en blijkens het nog steeds zeer groot aantal leerlingen op den dagcursus, in een bepaalde behoefte voorziet, daar meende ons bestuur met het behoud daarvan, vooral de aanstaande beoefenaren der bouwkunst zeer ter wille te zijn, door het onderwijs in beeldende kunsten en technische wetenschappen te combineeren. Dat eene dergelijke onderwijsinrichting goede resultaten oplevert, bewijst o.m. de Academie voor Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam.

Het jaarlijks toenemend aantal jongelieden uit Arnhem en naaste omgeving, dat niet als leerling tot onze school kan worden toegelaten, omdat onderwijs in technische vakken als door hen wordt begeerd, aan onze inrichting niet wordt verstrekt, wijst mede op de wenschelijkheid van eene uitbreiding van ons programma, toont aan de behoefte aan onderwijs in onze stad en bare omgeving, als bovenbedoeld.

Op welke wijze denkt ons bestuur zich de uitbreiding nu in?

Door dagcursussen wordt ongetwijfeld op de meest rationeele wijze in de behoefte aan goed technisch onderwijs voorzien, omdat de invloedssferen der scholen dan zoo groot mogelijk zijn, het onderwijs door de leerlingen het meest vruchtdragend kan worden genoten en in den kortst mogelijken tijd door hen kan worden verwerkt.

Aan alle inrichtingen voor technisch onderwijs zal men op den

duur dan ook tot dagcursussen moeten komen; ook aan de onze. Toch meenen wij, dat deze oplossing in de gegeven omstandigheden en in den allereersten tijd, ons voor zeer ernstige moeilijkheden zou plaatsen.

Wat toch is het geval? Voor dagcursussen zal moeten worden beschikt over den geheelen persoon en over den geheelen tijd der leeraren; zij zullen aan onze school een levenspositie moeten vinden. Doch waar dit onderwijs in ons land nog slechts in zijn wordingsperiode is, zullen bepaalde *leeraren* voor het doceeren er van, vooralsnog moeilijk zijn te vinden en staan zij — die leeraren moeten aanstellen — voor de mogelijkheid, ongeschikte krachten aan hun inrichting te verbinden; op ervaring kan men niet steunen, men is aangewezen op een greep op goed geluk.

Daarom zal naar de meening van ons bestuur moeten worden gezocht naar heeren, die praktisch in industrie en bedrijf werkzaam en voldoende ontwikkeld zijn, om in beschikbare uren als leeraar aan onze inrichting op te treden.

Aangezien nu de beschikbare uren van bedrijfsleiders, bedrijfsingenieurs, architecten, chefs, werkmeesters, enz. voor een niet onbelangrijk deel de avonduren en- door het meer en meer burgerrecht verkrijgen van den Engelschen Zaterdag- ook de Zaterdag-middagen zijn, meenen wij, dat onze inrichting al als vanzelf voorloopig is aangewezen op cursussen in die uren. Dit euvel echter zal gaandeweg verdwijnen; met den voortgang, met het vruchten afwerpen van het onderwijs, zal de verruiming van den kring, waaruit de leeraren kunnen worden gekozen, als 't ware gelijken tred houden. Ook met het oog op de leerlingen, die onze inrichting in den eersten tijd bezoeken, zullen dergelijke cursussen voorloopig het meest gewenscht zijn. Deze toch zullen eene dengdelijke vooropleiding moeten hebben genoten, waardoor men op oud-leerlingen der ambachtsscholen, die na het volgen van het ambachtsonderwijs in de praktijk werkzaam zijn gesteld, in de eerste plaats is aangewezen. Weliswaar zullen ook eenige oud-leerlingen eener H. B. S. of op andere wijze theoretisch wat meer ontwikkelde jongelieden om toelating vragen en zullen die de categorie vormen, wier vooropleiding eene tegenovergestelde was van de eerstgenoemde, zoodat een of meer der eerste klassen aan onze inrichting beide categoriën op gelijk peil zullen hebben te brengen, doch — en vooral in de eerste jaren, — zal het overgroote deel onzer leerlingen reeds in de praktijk werkzaam zijnde jonge menschen zijn. Om deze jongelieden niet geheel de reeds gevonden gelegenheid, om iets tot steun in het ouderlijk gezin te kunnen verdienen, te ontnemen, zullen deze cursussen aanvankelijk mede gewenscht zijn. Ten slotte zijn zij een goede leerschool voor bestuur, directeur en leeraren en kunnen zij, met de ervaring daar opgedaan, ongetwijfeld hun voordeel doen, als zij straks, door Uwe steun in staat gesteld, de avondcursussen in dagcursussen kunnen omzetten. Moeilijkheden zijn opgelost; bestuursleden, directeur en leeraren hebben blijken kunnen geven van hun al of niet bekwaam en geschikt zijn; de leerlingen hebben zich langzamerhand kunnen voorbereiden op- en aanpassen aan het dagonderwijs en dat zijn naar onze meening alle factoren, die tot het welslagen der dagcursussen medewerken; vooral voor ons bestuur en zijne medewerkers, die slechts op weinig ervaring in dit vraagstuk aanspraak kunnen maken. Desniettemin geeft de gunstige omstandigheid, waarin het Genootschap „Kunstoefening" verkeert, n.l. dat het een eigen schoolgebouw bezit, aan hen, die door den aard van de studie, die zij wenschen te volgen, meer teekenonderwijs noodig hebben, daartoe ruimschoots gelegenheid.

De bouwkundigen, de adspirant-architecten en -teekenaars, zullen — ook overdag — voldoende gelegenheid vinden zich in dat vak te bekwamen. De aanstelling van assistent-leeraren, werkzaam onder leiding der leeraren, zal hiervoor noodig zijn, terwijl ook hierin weer een voorwaarde tot eene geleidelijke ontwikkeling tot dagschool is gelegen. Door alle voorgaande overwegingen geleid, meende ons bestuur over te moeten gaan tot het uitbreiden zijner tegenwoordige inrichting voor beeldende kunsten, tot eene voor beeldende kunsten en technische wetenschappen; dat het onderwijs zal worden gegeven in winterdagsemesters, doch dat voorloopig met het geven van onderwijs in avondcursussen zal worden aangevangen, om die cursussen geleidelijk tot de zoo zeer gewenschte daglessen te ontwikkelen.

Op grond van het voorgaande en omdat ons genootschap de noodige middelen om zijne inrichting de gewenschte uitbreiding te geven, ontbreken, neemt ons bestuur dan ook de vrijheid Uwe Excellentie beleefd te verzoeken aan de gereorganiseerde technisch-onderwijsinrichting van het Genootschap „Kunstoefening" als bijdrage in de exploitatiekosten eene jaarlijksche Rijkssubsidie te willen verleenen, groot f 6500.

Tot dit bedrag komt ons bestuur door de aavolgende becijferingen: De aanvangscursus hebben wij ons gedacht als een driejarige, met de volgende klassen en lesuren:

1e JAAR.

Klasse Bouwkunde:	Klasse Werktuigkunde:

Totaal 15 lesuren per week voor elke klasse:

wiskunde 5 uren,
natuurkunde 1 uur,
nederl. taal 1 uur,
aardrijkskunde 1 uur,

vakteekenen 4 uur,	vakteekenen 4 uur,
handteekenen 2 uur,	projectie 1 uur,
bouwkunde 1 uur,	machineschetsen 2 uur.

Aangezien het aantal leerlingen in het eerste leerjaar wordt geschat op 20 bouwkundigen en 10 werktuigkundigen en electrotechnici, de leerlingen voor werktuigkunde en electrotechniek gedurende het eerste leerjaar dezelfde lessen volgen en alle leerlingen in dat jaar dezelfde wis-, natuur- en aardrijkskunde- en Nederlandsche-taal lessen volgen, is het aantal lesuren in het eerste leerjaar

23 PER WEEK.

In het tweede leerjaar gaan de lessen meer uiteen, zoodat in het 2e leerjaar de klassen en lesuren zijn als volgt:

2e JAAR.

Bouwkunde.	Werktuigkundf.	Electrotechniek.

Totaal 15 lesuren per week.
voor elke klasse:
wiskunde 4 uur

natuur- of scheikunde . 1 uur	natuurkunde . 2 uur	electrotechniek 2 uur
bouwkunde . 1 „	stoomwerktuigkunde . . 1 „	stoomwerktuigkunde . . 1 „
geschiedenis . 1 „	werktuigenkennis . . . . 1 „	werktuigenkennis. . . . . 1 „
nederl. taal . 1 „	materialenkennis . . . . 1 „	materialenkennis. . . . . 1 „
kennis bouwstoffen . . . 1 „	machineteekenen . . . . 4 „	machineteekenen. . . . . 4 „
vakteekenen . 4 „	machineschetsen . . . . 2 „	machineschetsen . . . . 2 „
handteekenen 2 „		

Ook in dit leerjaar volgen alle leerlingen weer dezelfde wiskundelessen, terwijl de leerlingen in werktuigkunde en electrotechniek de lessen in stoomwerktuigkunde, machineteekenen en machineschetsen te zamen volgen; het aantal lesuren in het tweede leerjaar dus is

30 PER WEEK.

In het derde leerjaar loopen de vakken voor alle drie klassen nog meer uiteen, zoodat dan de verdeeling is

3e LEERJAAR.

Bouwkunde.	Werktuigkunde.	Electrotechniek.
waterpassen of administratief recht 1 uur	wiskunde . . 1 uur	wiskunde . . 1 uur
vakteekenen . 4 „	natuurkunde . 2 „	electrotechniek . . . . 7 „
natuur- en toegepaste scheikunde . . . 1 uur	stoomwerktuigkunde . 2 uur.	
wiskunde . . 3 „	kennis v. werktuigen en mech. technologie . 3 „	
werktuigk. . . 1 „	machineteekenen . . . . 4 „	machineteekenen . . . . 4 uur.
handteekenen 2 „	materialenkennis . . . 1 „	materialenkennis . . . 1 „
bouwkunde . 1 „	machineschetsen . . . . 1 „	machineschetsen . . . . 1 „
kennis bouwstoffen . . . 1 „	fabrieksadministratie . . 1 „	fabrieksadministratie . . 1 „
geschiedenis . 1 „		

De electrotechnici en werktuigkundigen kunnen de lessen in wiskunde, machineteekenen, machineschetsen en fabrieksadministratie weder te zamen volgen, zoodat het aantal lesuren in het derde leerjaar bedraagt

38 PER WEEK.

Voor toezicht te houden bij en leiding te geven aan het vakteekenen, ook over dag, zullen vervolgens drie assistent-leeraren noodig zijn, terwijl ons bestuur heeft gemeend ook voor daglessen in architectuur en bouwkunde een postje te moeten uittrekken. Voor het hiervoren reeds behandelde onderwijs, is over 3 uren van den Zaterdagmiddag beschikt, zoodat voor het architectuuronderwijs des Zaterdags nog wel 2 à 3 uren beschikbaar blijven. Ten slotte meent ons bestuur, dat, aangezien het gebouw der Hoogere Burgerschool onmiddellijk tegenover het gebouw Kunstoefening is gelegen, zonder veel bezwaren voor de lessen in de exacte wetenschappen van de lokalen in eerstgenoemd gebouw, voor zooveel noodig, gebruik zou kunnen worden gemaakt, zoodat de post voor leermiddelen niet hoog behoeft te zijn.

Volgens de hiervoren ontwikkelde grondslagen wordt de rekening aldus:

1e leerjaar:		
23 wekelijksche lesuren à f 100.—	per lesuur	f 2300.—
2e leerjaar:		
30 wekelijksche lesuren à f 100.—	per lesuur	„ 3000.—
3e leerjaar:		
38 wekelijksche lesuren à f 100.—	per lesuur	„ 3800.—
3 assistent-leeraren à f 1200.—	per jaar elk	„ 3600.—
salaris directeur		„ 2500.—
voor den architectuur- en bouwkunde cursus		„ 500.—
voor leermiddelen		„ 600.—
rente 1e hypotheek gebouw Kunstoefening		„ 360.—
„ 2e „ „ „		„ 60.—
vuur, licht en water		„ 700.—
onderhoud gebouwen		„ 800.—
belastingen en assurantie		„ 60.—
drukwerk, advertentiën en andere kleine uitgaven .		„ 70.—
salaris voor den concierge		„ 650.—
Totaal uitgaven . . .		f 19000.—

De inkomsten worden geraamd:

aan Rijkssubsidie	voor de huidige inrichting . .	f 1400.—*)
„ Gemeentesubsidie	„ „ „	„ 4000.—
uit het legaat Kinsbergen		„ 150.—
„ lidmaatschapscontributiën		pro memorie.
Aan lesgelden:		
1e jaar 30 leerlingen à gemiddeld	f 15.— per jaar . .	f 450.—
2e „ 25 „ „ „	„ 15.— „ „ . . .	„ 375.—
3e „ 20 „ „ „	„ 15.— „ „ . . .	„ 300.—
van de leerlingen van het kunstonderwijs.		„ 825.—
Totaal inkomsten		f 7500.—
Uitgaven		„ 19000.—
Inkomsten		„ 7500.—
Te kort . .		f 11500.—

*) Van Binnenlandsche zaken, afdeeling Kunsten en Wetenschappen.

zijnde dit het bedrag, waarin door subsidies nog moet worden voorzien.

Wanneer Uwe Excellentie nu zou willen medewerken om met genoemd bedrag à f 6500.— onze gereorganiseerde school te steunen, dan vertrouwt ons bestuur, dat de resteerende f 5000.— wel door de provincie Gelderland en de gemeente Arnhem als subsidie zal worden verleend, b.v. de prov. Gelderland f 1000.— en de gemeente Arnhem f 4000.—.

Wanneer men toch nagaat, dat bijna de geheele provincie verstoken is van eenigerlei inrichting voor voortgezet technisch onderwijs en het ons voornemen is, de lessen zoodanig te doen eindigen, dat de jonge lieden van buiten zich met de laatste treinen nog huiswaarts kunnen begeven — hetgeen mede mogelijk wordt gemaakt, doordat ons schoolgebouw in de onmiddellijke nabijheid van het station is gelegen — dan mag men toch aannemen, dat ook de provincie belang heeft bij de stichting eener school als de onze. Immers zij heeft beteekenis voor de gemeenten Nijmegen, Elst, Huissen, Westervoort, Duiven, Zevenaar, Velp, de Steeg, Dieren, Zutphen, Oosterbeek, Ede, Wageningen enz., daar jonge menschen vanuit die gemeenten de school kunnen bezoeken, zonder zich in Arnhem metterwoon te behoeven te vestigen.

Om te besluiten deelen wij Uwe Excellentie nog mede, dat de hierbij gevoegde bijlage inhoudt eene opgave van de vakken, of gedeelte daarvan, waarin onderwijs zal worden gegeven.

In beleefde afwachting op eene gunstige beschikking, hebben wij de eer te zijn van Uwe Excellentie

Hoogachtend,
de onderdanige dienaren
Het Bestuur van het Genootschap „Kunstoefening".

Bijlage.

OMSCHRIJVING VAN HET LEERVAK BOUWKUNDE.

Les bouwkunde, 1e, 2e en 3e jaar,	Omvat de kennis van eenvoudige hout-, steen- en ijzerconstructies, dakbedekking en rioleering van gebouwen.
Vakteekenen, 1e, 2e en 3e jaar,	Het in teekening brengen van hetgeen op de les bouwkunde behandeld wordt.
Kennis van bouwstoffen, 2e en 3e jaar,	Kennis van den aard en het gebruik van de voornaamste in de burgerlijke bouwkunde voorkomende materialen.
Wiskunde, 1e jaar,	*a.* Rekenen, vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken. Toepassing van de leer der evenredigheden. De vierkante en de derdemachtswortel trekkingen.
Wiskunde, 2e en 3e jaar,	*b.* Stelkunde. Tot en met de vierkantswortel trekkingen.
Wiskunde, 1e en 2e jaar,	*c.* Meetkunde. Vlakke meetkunde tot en met den cirkel. Stereometrie, berekening van oppervlakken en inhouden van eenvoudige lichamen.
Wiskunde, 3e jaar,	*d.* Beschrijvende meetkunde. Het in projectie brengen van eenvoudige lichamen en hunne doorsnijdingen met platte vlakken.
Nederlandsch, 1e en 2e jaar,	Eenvoudige regels der gramatica, het maken van opstellen.
Aardrijkskunde, 1e jaar, Geschiedenis, 2e en 3e jaar,	Voor zoover als noodig voor de studie van de geschiedenis van de bouwkunde en voor kennis van bouwstoffen.

Landmeten en waterpassen tot K., 3e jaar.	Behandeling van de eenvoudigste waterpasinstrumenten.
Administratief recht na Kerstmis, 3e jaar.	Kennis van de Staatsinstellingen en bouwwetgeving.
Handteekenen, 1e, 2e en 3e jaar.	Schetsen van eenvoudige voorwerpen.
Werktuigkunde, 3e jaar.	Kennis van eenvoudige in het bouwvak gebruikelijke werktuigen.
Natuur- en toegepaste scheikunde, 3e jaar.	Grondbeginselen in verband met het onderzoek van bouwstoffen.

PRYSVRAGEN

MEDEDEELING INZAKE PRIJSVRAAG „ROCHDALE".

Tengevolge van de deels gelijkluidende, deels van elkander afwijkende bezwaren, gemaakt door verschillende bouwkundige vereenigingen, betreffende de prijsvraag „Rochdale", heeft zich uit de Jury, na gepleegd overleg met het Bestuur van de coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale", eene commissie gevormd, bestaande uit de heeren H. P. Berlage Nzn., J. Gratama en J. E. van der Pek.

Deze commissie heeft de opdracht gekregen, zoo mogelijk, wijzigingen in het programma der prijsvraag „Roclidale" te ontwerpen, waardoor dit programma, zoowel door de verschillende bouwkundige vereenigingen als door „Rochdale" en de Jury, kan worden aanvaard.

Te dien einde zal die commissie in overleg treden met de bouwkundige vereenigingen, alsmede met de Jury en het Bestuur van „Rochdale".

De Jury hoopt tegen 1 Juli a.s. het resultaat te kunnen mededeelen, de termijn van inzending zal in verband hiermede verlengd worden tot 1 October 1910.

Naar aanleiding van het bovenstaande adviseert de Jury den mededingers voorloopig hun arbeid te staken; wenschen zij toch door te werken, zoo geschiedt dit geheel voor eigen risico.

De Jury:

H. P. Berlage Nzn., Voorzitter. / J. Gratama, B. I., Rapporteur. / J. E. van der Pek. — Architecten.
J. M. Zoetmulder, C. I. Inspect. v. d. Volksgezondheid.
Ch. Koster. / P. Roeland. / A. Keppler, C. I. — Bestuursleden „Rochdale".

INGEZONDEN STUKKEN

GEWEIGERD OP DE HOLLANDSCHE AFD. BOUWKUNST DER INTERN. TENTOONSTELLING TE BRUSSEL.

Onder rubriek berichten, Bouwk. Weekblad van 21 Mei l.l. is met hierboven gesteld opschrift, een bericht uit „Het Vaderland" overgenomen. Eene kleine toelichting voor den lezer wordt daarbij welwillend door de Redaktie gegeven.

Het kan dunkt mij den aandachtigen lezer niet ontgaan dat deze toelichting het uitvloeisel is van een parti-pris;

1e om het beleid van de Toelatings-Commissie goed te praten, en

2e de inzending waarvan hier sprake is, af te breken.

Heel handig geschiedt het eerste niet.

„Een Jury dient om te schiften" wordt gezegd.

Ook een zeef dient om te schiften, maar ik meen, dat men van een Jury wat meer mag eischen dan van een zeef, en zou haar niet gaarne daarmede vergelijken.

Wat het tweede punt betreft acht ik repliek mijnerzijds nutteloos.

Het dwaze van de toelichting zit echter vooral in den laatsten zin; de raadgeving die ongetwijfeld door „Het Vaderland" dankbaar zal worden aanvaard.

Alleen ontbreekt aan de raadgeving iets essentieels, namelijk, de opgave van het adres, waar de Dagbladpers (want meerdere bladen maakten melding van de weigering) een onpartijdig en juist oordeel van *bevoegden* in zake bouwkunst-aangelegenheden kan bekomen.

Met die opgave zou ook het publiek gediend zijn dat dan, alvorens een oordeel uit te spreken, daar eerst eens op informatie kon uitgaan.

's-Gravenhage, 30 Mei 1910. J. F. L. FROWEIN,
Architect N. B. A.

BERICHTEN

Antwerpen. Onze Antwerpsche correspondent bericht ons:

Een talrijk publiek heeft in de Salle des Fêtes, waar de Kring voor Bouwkunde zijn tentoonstelling gehouden heeft, de voordracht aangehoord van den architect Berlage die als onderwerp had gekozen „Moderne Bouwkunst".

Op eenvoudige, meeslepende wijze ontwikkelde hij er zijn onderwerp en deed o. m. uitkomen dat het verval van de architectuur der voorgaande eeuw moet worden toegeschreven aan de afwezigheid van een ideaal. Het was wel zeker het godsdienstig ideaal als een collectieve manifestatie waaraan de middeleeuwen hunne kathedralen hebben te danken. De kunstenaar vond in dat ideaal de aandrang en de scheppingskracht, welke hem in de negentiende eeuw zoo geheel ontbrak. Alzoo vervielen de architecten hetzij in een bizarrerie van vormen en uitingen, hetzij in een koude, platte nabootsing van vroegere stijlperioden. Door eene interessante collectie lichtbeelden met zorg gekozen, deed spreker ons deze monumentale gebreken nog duidelijker uitkomen.

In het eind der vorige eeuw begon een drang naar betere toestanden, naar meer eenvoud en waarheid in architectuur baan te breken. — In 't eerst in Engeland min of meer onder impulsie van mannen als een William Morris en later in de overige landen, vooral in Duitschland. Het ameublement heeft zich vereenvoudigd en als gevolg de geheele architectuur. Men is teruggekeerd tot het gebruik van zuiverder vormen en betere, ware toepassing der materialen en al is men de laatste tijden weer meer geneigd tot het navolgen van vroegere stijlperioden, spreker ziet hierin slechts een tijdelijken, betrekkelijken stilstand. In de kenmerkende democratische hervorming van den tegenwoordigen tijd is het zaad gelegen voor een toekomstige stijl, het collectieve ideaal, de kracht der vorige eeuwen. —

Zijn onderwerp volmaakt meester en met de kracht der overtuiging voorgedragen, wist spreker zijn aandachtig gehoor gedurende twee volle uren op 't meest te boeien.

Een hartelijk applaus, als dankbare huldebetuiging, was dan ook wel verdiend. X. Y. Z.

Schoorsteen Lodewijk XV te koop. Onze correspondent te Zierikzee bericht ons, dat aldaar te koop is een Lodewijk XV schouw, 't geheel in goeden staat verkeerend. De schouw-omlijsting is van marmer, de zijstukken en het bovenstuk zijn van hout. Totaal hoogte 2.67 M., hoogte mantel 1.42½ M., wijdte opening 1.56⅝ M.

Een photo ervan is op het bureau der Maatschappij te zien. Eigenaar is J. de Regt, deurwaarder te Zierikzee.

30ste JAARG. — 11 JUNI 1910. — No. 24.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meijburg, A. Salm G.B.zn., Redacteur: J. Gratama.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: Mouton & Co. Den Haag.

Abonnementsprijs: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — Advertentiën: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Officieel Gedeelte: Honorarium Tabel. — Tentoonstelling Afd. 's Gravenhage. — Verslag vergadering Hoofdbestuur. — Verslag Vergadering Hoofdbest. met Vakbelangen-Commissie. — Verslag vergad. Afd. Utrecht. — Redactioneel Gedeelte: A History of the Singer building construction, slot. — Techniek en Materialen. — Winkelpui te Bloemendaal. — Behoud der schoonheid van Nederland. — Ingezonden. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HONORARIUM REGELEN.

Medegedeeld wordt, dat de „Regelen voor de Berekening en Uitbetaling van het Honorarium van Architecten" (Honorarium tabel) herdrukt zijn en *uitsluitend* verkrijgbaar zijn aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

Bij de Regelen is wederom gevoegd een model contract tusschen Bouwheer en Architect.

De prijs der Regelen is per stuk f 0.15 + f 0.03 verzendingskosten, per 10 stuks f 1.25 + f 0.10 verzendingskosten.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Tentoonstelling in het Gebouw van het Instituut van middelbaar technisch onderwijs van den Heer J. M. L. Lotz, Raamstraat 27 's Gravenhage.

Van Zondag 12 Juni tot en met Donderdag 16 Juni worden de inzendigen in de prijsvraag, uitgeschreven door de Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van onroerende goederen te Haarlem, ter verkrijging van een goede indeeling harer terreinen, ter bezichtiging gesteld.

Gedurende deze dagen geopend van 10—6 en 7—8 uur.

De 1e Secretaris.
J. F. van Hoytema.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 7 JUNI.

Van het verhandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen:

Hoofdbestuur. Het Hoofdbestuur heeft bij stemming uit zijn midden tot Vice-Voorzitter gekozen den heer J. H. W. Leliman.

In verband met het tusschentijds aftreden van den heer W. J. de Groot als lid van het Hoofdbestuur, moest bepaald worden, wie van de nieuw gekozen leden de plaats van den heer de Groot zou innemen in den rooster van aftreding, overeenkomstig het bepaalde in art. 4 van de Statuten.

Daar uit de j.l. verkiezing dit natuurlijk niet blijken kon, is door loting onder de heeren S. de Clercq, J. H. W. Leliman en Alb. Otten uitgemaakt, dat de heer de Clercq de plaats van den heer de Groot zal innemen.

De rooster van aftreding van het Hoofdbestuur is nu als volgt:

In 1911.	In 1912.	In 1913.
L. C. Dumont.	S. de Clercq.	J. H. W. Leliman.
B. J. Ouëndag.	J. Limburg.	Alb. Otten.
J. Verheul Dzn.	W. F. C. Schaap.	A. Salm G.Bzn.

Vastgesteld is, dat de vergaderingen van het Hoofdbestuur den eersten Maandag van elken maand zullen gehouden worden.

Commissie van Financien. Tengevolge van het bedanken van den Heer W. J. de Groot als Lid van de Commissie van Financien, moest in aansluiting bij art. 13 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, het Hoofdbestuur uit zijn midden een plaatsvervanger aanwijzen. De keuze is gevallen op den Heer B. J. Ouëndag, die tevens als gedelegeerd lid van de Commissie van Financiën zal optreden.

Het Hoofdbestuur heeft voor de benoeming van het 4de lid van deze Commissie, meer speciaal belast met de exploitatie van de Permanente Tentoonstelling van Bouwmaterialen, zijn keuze gedaan; wij hopen later den naam mede te deelen.

Klerk. Tot klerk van het bureau der Maatschappij is op proef aangesteld de heer W. Penaat.

Bibliotheek. Ingevolge het bedrag van f 550.— toegestaan op de begrooting 1910 voor de bibliotheek der Maatschappij en de daarbij voorzittende wensch een deskundige aan te stellen, die den catalogus der bibliotheek zal verzorgen, werd de Bibliotheek-Commissie verzocht deze zaak nader te willen regelen.

Prijsvraag Rochdale. In aansluiting aan het bericht in zake prijsvraag „Rochdale" (zie Bouwk. Weekblad No. 23 blz. 276) is namens de Jury door hare architecten-leden een vergadering uitgeschreven met afgevaardigden van de bouwkundige vereenigingen, ten einde te trachten aan de door de architecten inge-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

brachte bezwaren tegemoet te komen en te geraken tot een wederzijdsch aannemelijke oplossing.
Voor deze vergadering, welke Donderdag 9 Juni is gehouden, werd de Heer B. J. Ouëndag verzocht als afgevaardigde voor de Maatschappij op te treden, hetgeen deze heeft aangenomen.

Bond Schoonheid van Nederland. Voor belangstellenden in het behoud der schoonheid van Nederland is door de heeren Mr. G. A. P. M. van der Aa c. s. een vergadering uitgeschreven op Woensdag 8 Juni, ter bespreking van de wenschelijkheid van de bescherming van landelijk en stedelijk schoon en ter eventueele oprichting van een federatieven bond van vereenigingen, die zich voor het onderwerp interesseeren. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkuust is hiertoe ook uitgenoodigd; door het Hoofdbestuur werd de Heer J. Gratama tot afgevaardigde benoemd.

Townplanning Conference. Goedgekeurd werd de Maatschappij te doen toetreden als lid van de Townplanning Conference, welke in Juli te Londen gehouden wordt.

Honorarium Regelen voor Bouwblokken. Uitvoerig werd van gedachte gewisseld over het concept Honorarium Regelen voor den bouw van bouwblokken, opgemaakt door de Heeren J. H. W. Leliman, B. J. Ouëndag en J. E. van der Pek. Enkelen meenden, dat, waar bij het honoreeren voor den bouw van bouwblokken het principe gehuldigd wordt reductie toe te staan voor de gebouwen of perceelen, welke vol komen aan elkaar gelijk zijn, dit principe in de geheele Honorarium-tabel moet worden doorgevoerd, daar hetzelfde geldt voor een fabriek bestaande uit een reeks van dezelfde traveeën, voor een groot hek, voor straatversiering enz. Hiermede kon de meerderheid zich niet vereenigen, vreezend dat doorvoering van dit principe groote moeilijkheden met zich zal medebrengen.
Algemeen werd de wenschelijkheid gevoeld door het vaststellen van rationeele regelen mede te werken, dat de bouw van bouwblokken ontnomen wordt aan de eigenbouwers en overgaat in die der architecten. (Zie verder hieronder verslag Vergadering Hoofdbestuur met Vakbelangen-Commissie.)

Commissie v. d. Bouwverordeningen. Voor de volgende vergadering zal de heer Schaap nadere voorstellen doen betreffende de samenstelling der Commissie in zake meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en het geraken tot een Nederlandsche bouwwet. (Zie verslag Alg. Mei-Verg. 24 Mei. B. W., blz. 266.)
Ten behoeve van de bibliografische bewerking door het bureau voor documentatie der Kon. Bibliotheek te 's-Gravenhage zullen aan deze bibliotheek geregeld de periodieken der Maatschappij gezonden worden.

Examen Bouwk. Opz. en Teek. Bij het sluiten der vergadering werd kennis genomen van een schrijven van den Algem. Ned. Opz.- en Teek.-Bond, waarbij nogmaals er op aangedrongen werd:
a. de examen-eischen voor Bouwk. Opz. en Teek. te wijzigen overeenkomstig het Rapport, opgemaakt door de Bekwaamheidsacten-Commissie;
b. alsnog in te stellen een examen voor Hoofdopzichter, chef de bureau;
c. dat de heeren examinatoren gekozen zullen worden uit voordrachten, opgemaakt door de verschillende technische vereenigingen.
Voorloopig werd opgemerkt, dat, wat sub *a* betreft, in het nieuwe Programma van Eischen voor het Examen voor Bouwk. Opz. en Teek. met het Rapport der Bekwaamheidsacten-Commissie is rekening gehouden, en dat dus het Programma niet wederom gewijzigd kan worden;
wat sub b betreft, het Hoofdbestuur reeds vroeger zijn meening te kennen heeft gegeven, dat geen termen aanwezig zijn om aan het verzoek gevolg te geven.
De heer Versteeg lichtte nader toe, dat de in sub *b* gestelde vraag de volgende bedoeling had: een verlicht examen A in te stellen bijv. voor opzichters, die alleen belast zijn met toezicht op den bouw; en een verzwaard examen B voor opzichters, waaraan zwaardere eischen gesteld worden, bijv. berekeningen op een bureau.
Wat sub c betreft zal nagegaan worden, in hoeverre zooveel mogelijk met de geuitte wenschen rekening gehouden kan worden.
Het verder behandelde is niet voor publicatie geschikt.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR MET DE VAKBELANGEN-COMMISSIE OP DINSDAG 7 JUNI.

Nadat de Voorzitter de Vergadering geopend had, werd in behandeling genomen het hieronder afgedrukt concept Honorarium Regelen voor het bouwen van bouwblokken.

CONCEPT.

REGELEN VOOR DE BEREKENING VAN HET HONORARIUM VAN ARCHITECTEN BIJ DEN BOUW VAN WONINGBLOKKEN.

Art. A. De werken worden verdeeld in drie groepen:
Groep I omvat: éengezins-woningen.
„ II „ tweegezins-woningen.
„ III „ drie- of meer-gezins-woningen.
Art. B. Het bedrag van het honorarium wordt berekend in procenten van de Aannemingssom, resp. Bouwsom, als volgt:

Groepen.	Voorloopig ontwerp.	Ontwerp.	Bestek.	Begrooting.	Algemeene details.	Hoofdleiding, toezicht en afrekening.	Totaal.
Groep I	1.65	2.—	0.75	0.50	1.70	1.40	8.—
Groep II	1.70	2.—	0.80	0.60	1.75	1.45	8.30
Groep III	1.80	2.05	0.85	0.60	1.75	1.45	8.50

Art. C. Wanneer een blok bestaat uit huizen van verschillende type, wordt de berekening als volgt:
Voor elk type wordt gerekend het honorarium voor voorloopig ontwerp, ontwerp, bestek, begrooting en algemeene details.
Voor iedere herhaling dan hetzelfde type, boven het tweevoud, wordt den Architect toegekend een toeslag van 20 %, van dit honorarium (voor de eerste herhaling wordt het volle honorarium in rekening gebracht), het honorarium voor hoofdleiding, toezicht en afrekening wordt berekend over de bouwsom van het geheele werk.
Art. D. Voor werkzaamheden niet vallende onder het bouwkundige deel van het ontwerp, als daar zijn:
1. besprekingen met autoriteiten en principalen betreffende aanleg van straten door of langs het bouwterrein,
2. besprekingen met autoriteiten en principalen over rioleeringplannen, etc. in die straten,
3. het maken van exploitatie-berekeningen, — wordt bovendien het volgende honorarium in rekening gebracht:
voor een werk groot:
tot f 50000.— 0.5 %
van f 50000.— tot f 100000.— 0.4 %
„ f 100000.— „ f 150000.— 0.3 %
„ f 150000.— „ f 200000.— 0.2 %
„ meer dan f 200000.— 0.1 %
onder voorwaarde, dat de toepassing der tabel geschiede met dien verstande, dat het honorarium op die wijze becijferd, nimmer mag dalen beneden het maximum der daaraan voorafgaande groep.

Wanneer de uitvoering der onder sub 1 en 2 genoemde werken naar de plannen en onder leiding en toezicht van den Architect geschiedt, wordt daarvoor een naar overeenkomst vast te stellen honorarium in rekening gebracht.
Art. E. Voor alle gevallen waarin deze bijzondere regelen niet voorzien, gelden de „Regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van Architecten", vastgesteld in de Algemeene Vergadering van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst van 31 Mei 1888 en herzien in de Algemeene Vergaderingen van 18 Mei 1904 en van 18 September 1908.
Vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in de Algemeene Vergadering van . . . . . .

Namens het Hoofdbestuur van de
Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Voorzitter.

Secretaris.

Mededeeling werd gedaan van de antwoorden, door verschillende leden gezonden op de vraag van den Voorzitter hun meening betreffende het concept te mogen vernemen.
De Heer Knuttel meende, dat het concept te veel de belangen van den architect, te weinig die van de architectuur behartigt, daar het concept het bouwen van één zelfde type in de hand werkt, en daarmede een hoogst ongewenschte eentonigheid.
De Heer Otten zette in een uitvoerig schrijven uiteen, dat door een kleine wijziging der bestaande tabel deze aangepast kan worden aan het speciale geval voor den bouw van bouwblokken, terwijl hij tevens een verandering voorstelde, waardoor in alle klassen der tabel het geval van herhaling van een type, hetzij bouwblok of onderdeel daarvan, bijv. traveeën, werd voorzien.
Ook in deze vergadering kon men zich niet met dezen gedachtengang vereenigen, en wenschte men alleen te beschouwen de kwestie van het honorarium voor het bouwen van bouwblokken.
Werd eenerzijds gemeend, duidelijk in den titel te moeten omschrijven, dat de nieuwe regelen alleen gelden voor vereenigingen, werkzaam ter verbetering van de volkshuisvesting met Rijksvoorschot onder garantie der Gemeente, anderzijds werd aangetoond, dat ook particulieren uit eigen beurzen nog bouwblokken laten zetten, zoodat het wenschelijk is ook in dit geval de nieuwe tabel te doen voorzien.
Daar het concept Honorarium Regelen, het honorarium berekent naar den door den architect geleverden arbeid, wordt het niet berekend naar de bouwsom, zooals dit in de bestaande tabel geschiedt. Hiertegen maakte de Heer Posthumus Meijes bezwaar en drong deze er op aan, dat de grondslag in de Regelen voor de bouwblokken ook de bouwsom zal zijn.
Voelden sommigen de wenschelijkheid, dat de ontworpen regelen zich meer nog zouden aanpassen bij de bestaande tabel, waardoor meerdere eenheid zal ontstaan, anderen waren van meening, dat voor speciale gevallen speciale regelen wenschelijk zijn, die ieder op hun eigen wijze zijn samengesteld; een reeks tabellen achtten deze geenszins bezwaarlijk.
De heer Limburg toonde aan, dat de bestaande tabel in het geval van bouwblokken voorziet, daar uit art. 3 der tabel blijkt, dat, waar gezamenlijke of afzonderlijke werken worden uitgevoerd op een bouwplaats, de honoraria voor deze afzonderlijk worden berekend, men dus telkens het honorarium moet berekenen naar de totale bouwsom der perceelen van één type.
Hiertegen werd opgemerkt, dat het honorarium dan te hoog stijgt; reductie voor het bouwen van gelijke perceelen werd wenschelijk geacht.
Ten slotte werd den Heeren, die het concept hadden opgesteld, verzocht te trachten, hun concept meer in overeenstemming te brengen met de bestaande Honorariumregelen, overeenkomstig de in deze vergadering gemaakte bezwaren, waartoe de Heeren zich bereid verklaarden.
Wegens vergevorderd uur werd de behandeling van het concept Arbeidsovereenkomst met Opzichters en Teekenaars tot de volgende bijeenkomst uitgesteld.

AFDEELING UTRECHT VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

VERSLAG VAN DE VERGADERING OP 5 APRIL 1910.

De waarnemende Voorzitter opende de vergadering; de notulen der vorige werden gelezen en onveranderd goedgekeurd, waarna door hem aan de aanwezigen werd voorgesteld de heer Tjaden c.i. te Breda die zich welwillend bereid verklaard had een lezing te houden over *„de ontginning van steengroeven"*.
De spreker begon met de opmerking hoe verschillende factoren van invloed zijn op de achtereenvolgende bewerkingen die een stuk natuursteen ondergaat voor het voor gebruik geschikt is.
Een bezoek aan eenige carrieres in België, Luxemburg en Duitschland is daartoe zeer leerzaam, de spreker zal hiervan een beschrijving, met lichtbeelden toegelicht, geven . . . . Hij behandelt ten 1e de Zandsteenen; onderscheiden in leem-, kalk-, kiezel- en andere zandsteenen; nauw verwant hiermede zijn de grauwachesteen; geeft vervolgens een overzicht der perioden waarin verschillende dezer (sediment) gesteenten gevormd zijn.
Onder opmerking dat de ontginning in 't algemeen kan zijn in *open* steengroeven of ondergrondsch treedt de spreker meer in bijzonderheden betreffende de exploitatie.
Tot het losmaken van de steen van de rotsmassa wordt voor straatsteenen gebruik gemaakt van buskruitmijnen met behulp van uit de hand of machinaal geboorde gaten (bijv. te Attre, Poulseur, Comblain au Pont, Ben Ahin, Yvoir etc.).
Bij het springen van bouwsteen wordt zorgvuldiger te werk gegaan, gebruik makende van natuurlijke scheidingen en lagen, met behulp van geboorde gaten, waarin wiggen gedreven worden. Sommige steensoorten kunnen 's winters niet worden losgebroken wegens het uit elkaar vriezen (bijv. te Attre en te Udelfangen).
Uitvoeriger wordt de Bollendorfersteen besproken.
De steenmassa's die tot straatkei verwerkt zullen worden ondergaan achtereenvolgens verschillende bewerkingen door de rocteurs, épinceurs en retailleurs.
De steen wordt in den handel gebracht als pavé ordinair-remané, demi-retaillé of retaillé, met zeer uiteenloopende afmetingen en zeer verschillende kleur.
Als voorbeeld van keigroef is de groef van de Lambacherwerke te Osberghausen besproken (grauwache steen). Eveneens bijna uitsluitend tot straatsteen wordt het vulcanisch gesteente verwerkt, bekend onder den naam van diroriet-porfier, gevonden te Quenast en Lemines, op ruime schaal wordt daarbij gebruik gemaakt van buskruit. De explosie's geschieden in de schafttijden, terwijl te voren door klokgelui de arbeiders gewaarschuwd zijn. Ook hier worden de steenen uitsluitend met hamers bewerkt (uitgehold aan den kop, in tegenstelling met de vlakke koppen die in Duitschland in gebruik zijn). Stilgestaan wordt bij de bespreking van de verwerking van afval; gedeeltelijk in ruwe stukken tot het verharden van landbouwwegen (tegen den zeer geringen prijs van 8 à 10 franc per wagon van 10 ton met kosteloos vervoer op de Staatsspoorwegen). Van veel meer belang echter is het maken van zand, grint en steenslag voor wegverharding en ballastbed door steenbrekers die de afval vergruizen. In enkele groeven geschiedt dit uit de hand, bijv.: te Lauterecken, waar het melafiergesteente tot straatsteen ontgonnen wordt (eveneens van vulcanischen oorsprong).
Hierna werd door lichtbeelden het gesprokene toegelicht o.a. de laatste groef van de eertijds veel meer gebruikelijke Vilvoordsche dijksteen, van de uitgeputte groef van Fauconval, de groef te Attre (voorbeeld van een kuilgroef), te Comblain au Pont (gelegen tegen een berghelling) en de kalkzandsteengroef van La Rochette. Daarna worden eenige voorbeelden van bazaltsplijting vertoond, zuilenbazalt van Wallmerod en schrotbazalt van Obercassel; voorts de wijze van ontginning, die bij zuilenbazalt wel eenvoudig, doch niet van gevaar ontbloot is.
Van bazaltlava heeft men open groeven (Mayen en Kottenheim) en ondergrondsche (bijv. te Niedermendig); evenals van de dikwijls nog zeer primitieve wijze van ophalen van de steen, wor-

den hier afbeeldingen gegeven. Gewezen is nog op het verschijnsel *zonnebrand*, waarvan in de pauze monsters bezichtigd konden worden.

Na de pauze werd aan de hand van eenige lichtbeelden de ondergrondsche ontginning van de leisteengroeven te Warmifontaine in de Belgische Ardennen besproken; de 40.— M. dikke leilaag, welke onder ± 53° den grond ingaat, wordt in kamers van 40. M. lengte, 15 à 20 M. hoogte en 25 à 30 M. breedte ontgonnen; de kamers zijn onderling door een verzamelgalerij verbonden, die op de schacht uitkomt; zoo liggen eenige étages bij elkaar, waarbij alle kamers door een geraamte van 5 M. dikke leisteen gescheiden zijn. De lei wordt stijgende ontgonnen, terwijl de afval meer trapsgewijs in de kamer wordt opgestapeld met uitsparing van de verzamelgalerij en de daarop uitkomende zijgangetjes tot afvoer van het bruikbare materiaal slechts 1/5 à 1/6 van de totale steenmassa wordt als lei in den handel gebracht.

Ten slotte wordt de kalksteen besproken en wel de hardsteen, het Belg. zwart marmer en rood marmer.

Afhankelijk van het doel is de ontginning weer verschillend voor kalkbranderijen als Doornik en Namèche met mijnen, voor bouwsteen met wiggen in voorgeboorde gaten, gebruikmakende van de natuurlijke limé's. Ook wordt daarbij gebruik gemaakt van de zaagkabel, waartoe met een plaatijzeren cilinder eerst 2 kokers geboord moeten worden.

Besproken worden de verschillende bewerkingen die de steen ondergaan kan met het zaagraam, den zaagkabel, buchardkamer, grendel, platte-, punt- en tandbijtels etc. Even stilgestaan wordt bij de groeven van zwartmarmer te Basècles, voor hydraulische kalk te Doornik en voor luchtkalk te Namèche.

In aansluiting hiermede werden lichtbeelden vertoond van een hardsteengroef te Mafle met bespreking van in de hardsteen voorkomende verschijnselen als noirrures, fontaines en cloux en de inwerking van mossen en korstmossen op het gesteente; van een zaagraam (Soignies); van het inzagen van een rotsmassa (roodmarmergroef te Philippeville).

Tot slot werden een 25-tal foto's vertoond, betrekking hebbende op het geheele bedrijf van de hardsteengroef van Carreuse te Sprimont.

Deze interessante lezing — waarvan hier de inhoud slechts verkort is weergegeven — werd met veel aandacht door een vrij talrijk gehoor van leden en introducé's gevolgd. Met het groot aantal lichtbeelden hierbij vertoond, gaf de spreker een duidelijk beeld van de ontginning en ook een deel van de verwerking van de natuursteen, welke door hem behandeld werden. De voorzitter sloot met een hartelijk woord van dank aan den spreker, dat blijkens het luid applaus, bij de aanwezigen veel instemming vond, de vergadering ten ongeveer 10 uur.

De Secretaris.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

A HISTORY OF THE SINGER BUILDING CONSTRUCTION.

II.

Het blijvend timmerwerk aan het gebouw is zeer gering en komt voor bij de schouwvensters (meestal nog met brons bekleed), leuningen van mahoni, en keukenmeubileering van pitch-pine.

In alle gebouwen komen bovendien, kantoorafscheidingen, deuren, kapstokken enz. voor van eikenhout, òf gefineerd. Voor zoover het geschilderd werd kwam het hout op 't werk wanneer de eerste plamuur- en grondlagen reeds in den winkel waren aangebracht. De houten dekvloeren waren dubbel: beneden vuren, daarboven Amerik. grenenhout en door 3 lagen isoleerpapier gescheiden.

Des te grooter omvang had het tijdelijk timmerwerk aan steigers, enz. Een platform was noodig ter verhooging van het oorspronkelijke Singergebouw met 4 verdiepingen; een dergelijk liep langs 3 zijden van het geheele gebouw, voorzien van kranen, rails en trappen. Een dergelijk concentratiepunt van werkzaamheden lag op de 7e verdieping, ongeveer 1 M. binnen de gevels, dit „flat" was bovendien waterdicht gedekt en van deuren en vensters voorzien.

Metaalbeplating aan de buitenzijde komt veelvuldig voor, en was in de meeste gevallen een koperbekleeding, dikwijls zeer rijk geornamenteerd. Onder anderen de „lantaarn" was zoodanig beplaat om de hoekijzerconstructie der middelste torenkolommen. Deze lantaarn zelf heeft de hoogte van een huis van 5 gemiddeldhooge verdiepingen. Een der liften gaat op tot aan de 40ste verdieping (Observation Floor), vandaar voeren open trappen tot de 45ste verdieping: „the highest „attic" in the World", en ten slotte komt men bij een trapdeurluik dat naar buiten slaand een klein platvorm levert, vanwaar de Singervlag wordt behandeld.

Allerlei ander dak- en dakvenster-materiaal werd gebruikt; terwijl ook ventilatoren, daklichten, goten, spuiers, enz. tot het bestek van dezen onderaannemer behoorden. Het moeilijkst was de bekleeding van den torenkoepel, waarbij groote bladen koperwerk moesten worden geplaatst. De werklieden werden door touwen vastgehouden, voor de veiligheid, daar een eigenlijke standplaats niet aanwezig was langs de sterk vertikaal gebogen wanden.

De portlandcement was zoogen. Atlas-Portlandcement, het moest voldoen aan de eischen van Gouvernementskeuring, gelijkmatig aan kwaliteit, kleur en gewicht met een soortelijk gewicht niet minder dan 3.10, enz. enz. De gewone specie bestond uit: 1 A.P.C. op 3 zand, beton uit: 1 A.P.C. op 2 zand en 5 steenslag.

De bepleistering geschiedde met King's Windsor-cement waarover als volgt de loftrompet wordt gestoken: twintig jaar reeds het geliefde materiaal bij architecten, aannemers — gebruikt voor paleizen, hospitalen, hotels, scholen, bibliotheken, gouvernementsgebouwen, kerken, enz. — het is, zonder bros te zijn zéér hard, niet resonneerend, het tast het onderliggend metaal niet aan, noch ondervindt het daarvan eenig nadeel, het heeft geen invloed op schilderwerk in water- of olieverf, het werkt gemakkelijk en droogt spoedig, het doet zelfs het teerste behangselpapier niet verkleuren, het wordt in alle mogelijke hoeveelheden geleverd: door I. B. King & Co.; office at No. 1 Broadway, New-York. Eigenlijk is het niet geheel correct slechts één der leveranciers in dit opstel te vermelden [1]) maar bij zulk een lof over zulk

[1]) Bij ieder materiaal zijn de leveranciers en hunne adressen genoemd; noode mist men hunne telefoonnummers!

DE HALL IN HET SINGERGEBOUW TE NEW-YORK.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 11 Juni 1910. No. 24.

een bepleistering, waarvan verder de samenstelling geheim blijft, moeten de lezers toch wel de herkomst weten; het kon eens te pas komen!

Een ongekende hoeveelheid glas is aan het gebouw benut, speciaal voor den toren van de 14de verdieping naar boven 22.103 square feet, daar beneden 15.166 sq. f. Het is het best verlichte kantoorgebouw van New-York. Over het geheel werd 85.203 sq.f. gebezigd (two acres) waarvan een deel spiegelglas, overigens gewoon glas, op eenig bijzonder glaswerk na.

Liften komen voor als volgt:

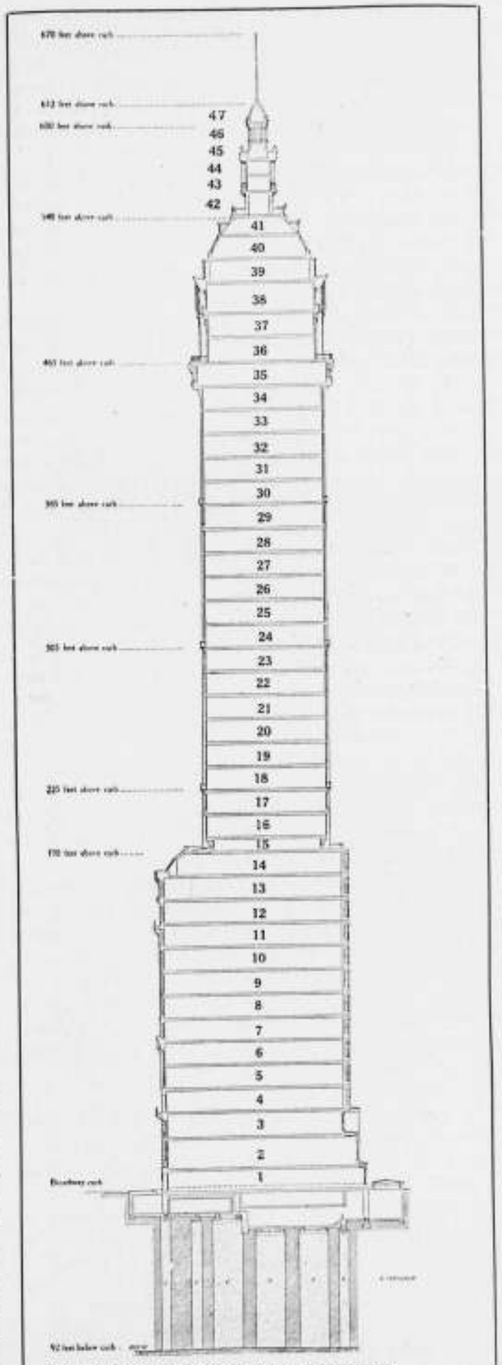
Tower-Building.	1	van beg. grond	tot	40ste	verd.	(548 f.).
	3	„ „ „	„	35ste	„	(480 f.).
	2	„ kelder	„	13de	„	(191 f.).
	2	„ beg. grond	„	13de	„	(176 f.).
	1	„ 35ste	„	38ste	„	
Oorspr. Singer-Building	2	van beg. grond	„	13de	verd.	(179 f.).
	1	kelder tot dak (204 f.).				
Bourne-Building.	3	van beg. grond tot		13de	verd.	(181 f.).
	1	kelder tot dak (211 f.).				

Tezamen 16 lifts.

Iedere personenlift heeft een capaciteit van 2.500 pounds, voor 640 feet per minuut; ze zijn groot ± 35 sq. feet, en zelfs de hoogste is instaat bij getemperde vaart 5000 pounds te lichten. Voor het oplichten van brandkasten zijn ze van extra stopinrichtingen te voorzien, om ze onbeweeglijk te houden bij 't laden en ontladen. Onder hun stijgkoker worden de liften bediend door 40 P.kr., 240 volts, motoren met directen stroom, door deze plaatsing is een maximum effect bij minimum ruimte verkregen. De kabels zijn met de uiterste zorg gekozen en gelascht. Behalve de remmen is een mechanische stopzetting ingevoerd, onafhankelijk van de bediening der liften dus; hetzelfde is het geval met de electromotor, wanneer daaraan het vallen van de lift zou zijn te wijten. Automatisch geschiedt ook het verlangzamen en versnellen van de vaart.

Ten slotte dient vermelding de tijdelijke lift gedurende den bouw voor werklieden en klein materiaal. Toen voldoende hoogte was bereikt liep deze tot de 10e verdieping, daarna tot 16, 21, 29, 32, 39ste verdieping. De verplaatsingen geschiedden des Zondags, zoodat geen oponthoud ontstond. Het was voor 't eerst dat een zoogen. high-speed-elevator in dienst van het bouwen-zelf werd toegepast.

Terwijl het tot nu toe gewoonte was elke lift te voorzien van een aanwijzer, aangevende de stand en bewegingsrichting van de lift, werd dit systeem hier niet toegepast daar er te veel liften naast elkaar stonden en het voor den reiziger moeite zou geven deze allen te controleeren, om de handigste keuze van opstijging te doen. Nu heeft elk van de drie groepen liften elk slechts een aanwijzer, waarbij de stand van iedere lift door het branden of gedoofd zijn van een rij electr.lichten is aangeduid. Een dergelijke opstelling bevindt zich in het vertrek van den chef-machinist teneinde de loop van de liften te controleeren en bij storingen direct de lift-in-kwestie, en de plaats daarvan, te kennen. Door een kruk met „up & down" kan de reiziger de liftjongen kennisgeven van

DOORSNEDE SINGERGEBOUW EN TOREN.

zijn plannen, terwijl ook weer lichtjes aangeven, nog 3 verdiepingen alvorens de lift ter plaatse zal zijn, wanneer het vervoermiddel in aantocht is: this service being arranged so that only „up" passengers are served and recieve signals on the upward passage of the car, and the „down"-passengers when the car is travelling downward.

Een telefoon naar de verschillende onderdeelen van het geheel o. a.: warmwaterkamer, reparatie-vertrek, machinekamer en den chefmachinist, bevindt zich op iedere etage bij de liften, terwijl van uit het bureau van dien machinist ook met de liftjongens kan worden gesproken. Deze megaphones zijn zoo ingericht dat de liftjongens alleen de orders vernemen kunnen, zonder zelf terug te kunnen praten, hetgeen een: very valuable adjunct in the equipment of the building, wordt genoemd.

Ten bewijze met welke groote verfijning de lift installatie is ingericht moge dienen de opmerking dat de liftdeuren niet alleen automatisch openen en sluiten, doch dat dit geschiedt eerst met een eenparig versnelde dan met een eenparig vertraagde beweging! Daarvoor is een zoo snel mogelijke functioneering gewaarborgd, zonder hinderlijk lawaai of minder gewenschte schokken.

Het ornamentwerk in brons en het marmerwerk geeft de beschrijver van de Singerbuilding gelegenheid te spreken over de aloude toepassing dezer materialen. Hij verhaalt hoe na het steentijdperk in 't welk de geschiedenis van den mensch zich in nevelen verliest, en pas in het bronstijdperk de eerste waarlijke geschiedenisbeschrijving een aanvang kan nemen en hij vervolgt: „het is eerst sedert weinige jaren dat bronzen ornamenten in dit betrekkelijk nog jonge land werden vervaardigd, doch nu overtreffen wij reeds de ouden in pracht van onze interieurs, evenals wij hen reeds overtroffen in afmeting". Den lezer worde overgelaten eens te vergelijken oude bronzen van vroegere beschavingen, met die welke het interieur aan de Singerhall toonen.

Speciaal wordt gewezen op het ingangshek van brons, inderdaad een werkstuk niet zonder beteekenis, al mist het karakter van stijl doordat het te veel aan vroegere stijlen doet denken. Het hek is 24 13 feet en bevat meer dan 4 ton gewicht aan brons. Ook van de bronzen medaillons met het Singermonogram wordt hoog opgegeven. De brons-kleur is de natuurlijke en niet door patine verkregen; men dankt de fraaie kleur aan de United-States-Government-Standard: 90 % zuiver koper, 10 % tin en zink.

Het marmerwerk is samengesteld van de kostbaarste en uitgezochtste specimen, zoodat de Hall den samensteller de uitroep ontlokt: dat zij in hare monumentale voltooiing is een cijns van de zonbeschenen Italiaansche heuvelen en van de artistieke kracht der Amerikaansche kunstnijverheid. Des avonds dringt het diffuse licht van honderd electrische lampjes door de zacht-geribd beglaasde ronde bovenlichten der koepelreeksen, makende op den toeschouwer een „superb-effect".

Drie toevoeren van Broadway en twee van Libertystreet geven den watertoevoer, komen te zamen in een hoofdbron, die langs ammonia-leidingen gevoerd worden waartegen ijs wordt afgezet. Vandaar gaat het, na hoofdbuizen, filters enz. te hebben doorloopen, naar twee hoogdruk-compound, direct werkende huispompen, naar twee laagdruk-huispompen en twee hoogdruk-brandweerpompen. Deze zes pompen kunnen alle voor brand worden gebezigd; zij voeren het water naar de volgende reservoirs:

4 tezamen 6000 gallons op de 13de verdieping (voor alle gebouwen)

3 tezamen 5000 gallons op de 27ste verdieping (voor 26 tot 13de verdieping toren en dakverdiepingen der andere gebouwen)

1 tezamen 7000 gallons op de 39ste verdieping (voor 35ste tot de 26ste verdieping toren)

1 tezamen 1500 gallons op de 43ste verdieping (voor de 39ste tot de 35ste verdieping toren).

Een zeer geraffineerde pijpleiding voor brand, benevens in ieder office in het gebouw koud-, heet- en ijs-water doen zien hoe hier werkelijk alle comfort is verkregen. Rekent men daarbij de leidingen voor sanitaire doeleinden dan kan men een denkbeeld krijgen welk een net van buizen, en welk een verbruik van water noodig is om aan al deze behoeften te voldoen.

Een ventilatie-inrichting komt op alle toilets voor en worden door electrische waaiers op de 39ste verdieping in werking gesteld. Ook de machinekamers zijn van een gezuiverden luchttoevoer voorzien.

De centrale verwarming is die van oververhitte stoom. De vertrekken bezitten alle een thermometer waaronder een naald, die in te stellen is op de temperatuur die men verkiest, deze wordt dan automatisch verkregen en behouden: — 1200 van deze toestellen komen in het gebouw voor. Er zijn 1600 stoomradiatoren met een stralend oppervlak van 66234 sq-feet (1.52). Elken dag waarop de buitentemperatuur = 0° is worden 17.883.180 warmte-eenheden verbruikt, gelijkwaardig met 537 paardekracht, of een ton kolen per uur.

Het stucwerk heeft ook enorme afmetingen, doch ook sier-stuc komt veelvuldig voor met name in de koepels van de hall en in de corridors van het sousterrain die naar de Safe's voeren. Fransche en Duitsche experts en modeleurs werden hiervoor geroepen. Over 't algemeen werden de gangen wit gehouden, de muren en plafonds tot de 13de verdieping in kleuren behandeld, de hoogere verdieping in ivoortoon. In de hall werden „many hundred of dollars" aan goud aangebracht, zoodat wanneer des nachts de andere deelen van het gebouw duister zijn de hall gelijkt op „the nave of some wonderful, golden cathedral".

Me dunkt hier is een juist moment gekomen, om de beschrijving van het gebouw te beëindigen, hoewel het gansche werk slechts voor een deel werd behandeld en menig verbazingwekkend detail hier niet werd vermeld. Hoe men ook moge denken over de noodzakelijkheid van zulke gebouwen, hoe over de diepere waarde vooral uit een artistiek oogpunt, of over de min of meer naïf-sprookjesachtige beoordeeling ervan door den Amerikaan, — zéker is het dat we te doen hebben met een menschelijke prestatie zooals er nog slechts zelden werd verricht, een prestatie volop modern, volop Amerikaansch. Aan latere tijden het definitief beoordeelen van zulk een wolkenkrabber overlatend, mogen we niet eindigen dan met een eeresaluut aan zooveel overleg, zooveel kennis, zooveel geestkracht en arbeid die onontbeerlijk zijn geweest bij de totstandbrenging van een gebouw, waarvan men, mocht er later ook geen spoor meer van te ontdekken zijn, zal blijven spreken met de regelen der welbekende fabel, als van een der velen:

. . . . de qui la tête au ciel était voisine,
Et dont les pieds touchaient à l'empire des morts.

TECHNIEK EN MATERIALEN.

Zijn Portland-Cement en IJzer-Portland-Cement gelijkwaardig?

(Uit de „Deutsche Bauzeitung").

De Minister van Openbare werken in Pruisen heeft aan de onder hem ressorteerende autoriteiten een beschikking bekend gemaakt, waarbij IJzer-Portland-Cement voortaan in het algemeen als gelijkwaardig met Portland-Cement geacht wordt en ook beoordeeld zal worden naar de normen, geldend voor de uniforme levering en beproeving voor Portland-Cement. Dit besluit vindt zijn grond in een door het proefstation te Gr. Lichterfelde uitgevoerde reeks onderzoekingen, waarvan de resultaten, overeenkomstig het besluit van de, door den Minister voor dit onderzoek samengestelde, IJzer-Portland-Cement Commissie, openbaar gemaakt zouden worden.

De „Vereeniging van Duitsche Portland-Cementfabrikanten" acht het haar plicht, in tegenstelling met de in bovengenoemd besluit van den Minister uitgesproken gelijkstelling van het IJzer-Portland-Cement met Portland-Cement en de daaruit voor het algemeen te verwachten gevolgen, de navolgende opheldering te geven:

IJzer-Portland-Cement beantwoordt niet aan het begrip Portland-Cement, zooals dit in de normen gesteld wordt.

Zooals door de IJzer-Portland-Cementfabrikanten toegegeven en ook in het aangehaalde besluit van den Minister bevestigd wordt is IJzer-Portland-Cement niet anders dan een gemengd product van 70 % werkelijk Portland-Cement en 30 % gemalen hoogovenslakken. Nu dit gemengd product beoordeeld mag worden naar de voor levering en onderzoek van zuiver Portland-Cement gestelde normen, kan hetzelfde eveneens en met nog grooter recht gelden ook voor andere gemengde cementen als: Portland-Cement met tras, zandmeel, gemalen kalksteen enz. die ook nog de in de normen gestelde drukvastheid bereiken en in hun wezen nog meer aan het Portland-Cement gelijk zijn dan IJzer-Portland-Cement is.

Door proefnemingen van het proefstation te Gr. Lichterfelde is geconstateerd, dat b.v. Portlandcement, met 30 % zandmeel vermengd, gelijke vastheid kan geven als IJzer-Portland-Cement. Daar het zandmeel het karakter van het Portlandcement niet wijzigt, zoo gedragen zich deze cementen als onvermengd Portlandcement. Anderzijds zullen de slakken als afvalproduct in haar chemische samenstelling nooit zoo gelijkmatig kunnen zijn, als toegevoegde tras, gemalen kalk- of zandsteen.

Zooals uit het vorenstaande blijkt, gaat het bij het vervaardigen van IJzer-Portland-cement niet om een nieuw product te vervaardigen, maar enkel om het vervaardigen van een mengsel, dat evengoed als door de IJzer-Portland-cementfabrieken, ten allen tijde door alle Portlandcementfabrieken ingevoerd kan worden; zooals immers ook naar de besluiten van de „ministerieele commissie" geen bedenkingen bestaan tegen toevoeging van daartoe geëigende slakken bij gewoon Portlandcement."

In werkelijkheid hebben ook in vroeger jaren, tot aan het optreden van de vereeniging van Duitsche Portlandcementfabrikanten, eenige fabrieken reeds zand, kalksteenmeel, slakken enz. bijgemengd, met het doel hunne verdiensten te verhoogen.

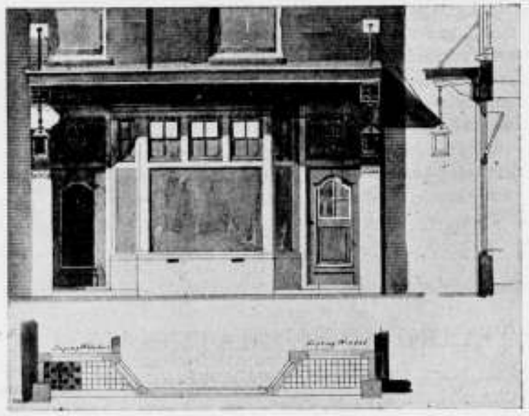
Enkel en alleen door deze gelijkstelling van IJzer-Portlandcement (dus een mengsel van Portlandcement met niet meer dan 30 % gemalen hoogovenslakken) met zuiver Portlandcement is een officieele sanctie verleend aan de, door de vereeniging van Duitsche Portlandcementfabrikanten van vroeger terecht en met instemming van alle kringen van bouwkundigen bestreden, vermenging van fabricaten. Het behoeft wel geen verdere toelichting, dat daardoor de gegronde reputatie, die de Duitsche cementindustrie door de levering van steeds zuivere en onvermengde waar, verworven heeft, groot gevaar loopt, des te meer, omdat naar het Duitsche voorbeeld in alle met Duitschland concurreerende cultuurstaten het maken van mengsels in de cementindustrie tot nu geheel en al verboden wordt.

Door officieele toelating van het mengen zou dit zonder twijfel zeer toenemen en zou de groote meerderheid van de cementverbruikers, die niet in de gelegenheid zijn de zeer moeielijke proeven zelf te nemen, spoedig geheel niet meer weten, wat hun als Portlandcement wordt geleverd en daardoor in bepaalde gevallen aan de grootste schade blootstaan.

Een toelating van het fabriceeren van mengsels is echter des te minder op zijn plaats, wijl al deze toevoegsels evengoed, al naar dit noodig is, bij de mortelbereiding kan geschieden, zooals de proeven aangetoond hebben en met hetzelfde gevolg, alsof het mengen bij het malen van de cementkluiten plaats gevonden heeft; gelijke graad van fijnheid der mengstoffen natuurlijk vooropgesteld. In geen geval is het te verklaren, waarom het de IJzer Portland-Cementfabrieken alleen toegestaan zou zijn het Portlandcement bij te mengen, terwijl zij in de gelegenheid zijn, uit hun materiaal het zuivere portlandcement te bereiden, dat aan de normen beantwoordt. Terwijl tot dusverre het streven der cement-industrie er op gericht was, de kwaliteit van het Portlandcement steeds meer te verbeteren en te volmaken, daarnaast ook verwerking van het Portlandcement altijd rationeeler te doen plaats vinden en door aanbeveling van geschikte

toevoegingen den voor verschillende doeleinden geschikten en zoo goedkoop mogelijken en degelijken mortel te bereiken, zal het fabriceeren van mengsels tot gevolg hebben, dat er voortaan niet meer gewedijverd zal worden in de kwaliteit, maar alleen in de prijs en wel ten koste van de kwaliteit. Dat het laatste noch in het voordeel van den cementverbruiker noch in dat van de industrie zelf zal zijn, zal iedereen zonder meer toegeven.

Ten slotte zij nog uitdrukkelijk erop gewezen, dat de vereeniging van Duitsche Portlandcementfabrikanten verre ervan is, om de bruikbaarheid van IJzer-Portlandcement voor vele doeleinden te bestrijden. Daar de vereeniging van vroeger het als een van zijne voornaamste opgaven beschouwde, het fabriceeren van mengsels in haar industrie niet toe te laten, moet zij zich nu tegen een gelijkstelling van IJzer-Portland-Cement evenals van ieder ander mengsel met zuiver Portlandcement, met kracht verzetten zoowel in het belang van goede verdere ontwikkeling van de cementindustrie, alsook in het belang van de handhaving van den reëelen handel, en zij is overtuigd daarmede instemming te vinden bij de meerderheid van de cementverbruikers.

ONTWERP VOOR EEN WINKELPUI.
Arch. J. MULDER AZN. en J. A. v. ASDONK.

WINKELPUI TE BLOEMENDAAL

Met de moderne eischen van winkeliers behoort het tot de zeldzaamheden, dat architecten vrij zijn in hun opvattingen betreffende het bouwen van winkelhuizen. Doorgaans zijn de eischen: zooveel mogelijk, liefst tot bovenaan, spiegelglas in erg dun kozijnhout.

Het is ons mogen gelukken bij het ontwerpen van bovenstaande winkelpui van deze algemeene, hedendaagsche eischen der winkelliers te kunnen afwijken.

We hebben getracht het exterieur eenig vriendelijk aanzien te geven, waardoor ons inziens zeker evenveel, zoo niet meer het oog trekt naar de etalage, wat weer hoofdzaak is voor den winkelier.

Bovenstaande winkelpui is gebracht aan een bestaand gebouw, gelegen aan de Dorpstraat te Bloemendaal.

Als afsluiting van winkelpui en bestaande bovengevel is een luifel aangebracht waaraan, voor avondverlichting, twee gesmeed ijzeren lantaarns, ingericht voor electrisch licht, dat 's avonds door geel mulfled glas een getemperd licht geeft.

De deuren, luifel en ander houtwerk, op de foto duidelijk zichtbaar, zijn geschilderd in een oud groene kleur. De luifel is met enkele goudgele biezen en de deuren zijn spaarzaam met wit afgezet. Het overige hout en de velden van den luifel zijn geschilderd in licht crême kleur.

De borstwering en ondergedeelten pilasters zijn van hardsteen op eigenaardige wijze gefreind. De pilasters zijn verder opgemetseld van appelbloesem en de draagsteenen zijn van uedelfanger zandsteen.

Nevensgaande reproductie van een kleurteekening (afb. 1) was de eerste gedachte. Deze was met middenetalage en aan weerszijden deuren. Onze pricipaal verkoos het thans uitgevoerde als practischer voor zijn zaak (afb. 2).

J. MULDER AZN. & J. A. v. ASDONK.

WINKELPUI TE BLOEMENDAAL.
Arch. J. MULDER AZN. en J. A. v. ASDONK.

BEHOUD DER SCHOONHEID VAN NEDERLAND.

Het Hoofdbestuur onzer Maatschappij heeft de volgende circulaire ontvangen:

In een samenkomst van belangstellenden in het behoud der Schoonheid van Nederland, welke vergadering te Amsterdam plaats had, werd de wenschelijkheid besproken om een lichaam te vormen, dat zich deze zoo belangrijke zaak in den ruimsten zin zou kunnen aantrekken.

De ondergeteekenden werden het, na ernstige bespreking, eens in de overtuiging, dat, in de tegenwoordige omstandigheden, de zaak het best gediend zal worden, indien in eene organisatie, het geheele land omvattend, die krachten tot samenwerking kunnen worden gebracht, welke nu reeds enkele der onderdeelen van dit groote gebied met goeden uitslag bewerken. Deze organisatie zal moeten omvatten de lichamen, die het steunen van zulk werk tot een der punten van hun program gemaakt hebben, of zoodanig belang stellen in het doel, dat zij aan het bereiken er van een deel van hun kracht wijden.

Aldus te zamen gebracht zullen die organisaties tot meer geconcentreerde, levendige en doeltreffende actie kunnen worden geleid en opgewekt.

Wijl ondergeteekenden, overtuigd dat geen ernstige reden een dergelijke samenwerking tot zulk een schoon en nuttig doel kan in den weg staan, van meening zijn, dat Uwe Vereeniging tot een der eersten behoort, die krachtens haar werk en haar sympathieën tot een dergelijke actie als aangewezen is en voor het deelnemen aan den te stichten Bond in aanmerking komt, zijn zij zoo vrij, U met dezen de vraag te stellen, of Uwe Vereeniging in beginsel bereid zou zijn aan deze zaak haar aandacht te wijden, en haar steun te verleenen, door een afgevaardigde te zenden naar eene vergadering welke zal gehouden worden op Woensdag 8 Juni 1910 des namiddags 1½ ure in het Muntgebouw te Amsterdam.

Door deze vergadering zal worden beraadslaagd over de oprichting van een bovenbedoeld lichaam, waarbij onderstaande punten als leiddraad kunnen dienen.

De ondergeteekenden wenschen ten slotte nadrukkelijk te verklaren, dat het hun bedoeling is zich terug te trekken, zoodra de zaak haar beslag zal hebben verkregen.

Mr. G. A. P. M. van der Aa, Amsterdam; H. A. J. Baanders, Amsterdam; K. P. C. de Bazel, B. N. A., Bussum; Dr. Joh. C. Breen, Amsterdam; S. de Clercq, den Haag; Jhr. Jan Feith, Amsterdam; C. J. Gonnet, Haarlem; J. W. Hanrath, Hilversum; H. Van der Kloot Meyburg, B. N. A., Rotterdam; J. H. W. Leliman, B. I., Amsterdam; E. W. Moes, Amsterdam; Mr. Dr. J. C. Overvoorde, Leiden; Dr. J. Th. Oudemans, Amsterdam; Mr. J. D. Pasteur, Haarlem; G. A. Pos, Baarn; Mr. P. G. van Tienhoven, Heemstede; Mr. J. de Vries van Doesburgh, Zierikzee; A. W. Weissman, B. N. A., Amsterdam.

1. De Bond, die genaamd wordt „Mooi Nederland", zal zijn eene federatie van vereenigingen. Hij is gevestigd te Amsterdam en stelt zich als doel, te waken voor het behoud der schoonheid van stad en land.

2. Elk samenstellend lichaam zal worden vertegenwoordigd door een zeker aantal afgevaardigden, welk getal zal afhangen van de door het lichaam aan den Bond te betalen contributie, doch blijven zal binnen nader vast te stellen grenzen, welke geregeld zullen worden zoowel door het ledental als door de draagkracht van het lichaam.

3. Het bestuur zal worden gekozen door de vergadering der afgevaardigden van de samenstellende lichamen, die in hun keuze geheel vrij zijn.

4. Actie in zaken van plaatselijk belang wordt gevoerd door het bestuur van den Bond met medewerking van dat samenstellend lichaam, hetwelk ter plaatse is gevestigd en zich de zaak wenscht aan te trekken.

5. Permanente technische commissiën en correspondentschappen zullen worden ingesteld.

Dit schrijven werd verzonden aan:

De Amat.-Fotografen Vereeniging. Architectura et Amicitia. Arti et Amicitiae. De Bond van Nederl. Architecten. De Botanische Vereeniging. Het Friesch Genootschap. De Bond van Vereenigingen voor Vreemdelingenverkeer. De Haagsche Kunstkring. Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap. De Kon. Roei- en Zeilvereeniging. De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. De Nederl. Automobiel-club. De Nederl. Journalistenkring. Het Nederl. Onderw. genootschap. De Nederl. Vereeniging tot bevordering van het Schoonheidsbeginsel in het onderwijs. De Oudheidkundige Bond. Pulchri Studio. De Rotterdamsche Kunstkring. De Rijkscommissie voor de Monumenten. De Toeristenbond voor Nederland. De Vereeniging „de Amstelkring". De Vereeniging „Amstelodamum". De Vereeniging „Arti et Industriae" te 's Gravenhage. De Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten. De Vereeniging tot Bevordering van Bouwkunst te Groningen. De Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. De Vereeniging „Flehité" te Amersfoort. De Vereeniging „Friesche Bouwkring". De Vereeniging „Gelre". De Vereeniging „Haerlem". De Vereeniging „die Haghe". De Vereeniging „St. Lucas". De Vereeniging „Voor de Kunst" te Utrecht. De Vereeniging „'t Koggeschip" te Amsterdam. De Vereeniging „de Violier". Het Zeeuwsch Genootschap.

Bovengenoemde vergadering heeft plaats gehad; vele vereenigingen waren vertegenwoordigd, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst in den persoon van haren Algem. Secretaris, den heer J. Gratama. De besprekingen waren van voorloopigen aard. Meerdere wenken werden gegeven, die de Commissie voor de samenstelling der concept-statuten zal bevatten, en voor welke commissie bij acclamatie die heeren werden aangewezen, welke deze vergadering hadden voorbereid en bovenstaande leiddraad hadden opgesteld.

Ten slotte werd door de aanwezigen besloten in principe tot oprichting van den federatieven Bond.

In de eerstvolgende bijeenkomst, in September a.s. te houden zal het concept-statuten behandeld worden en kunnen de verschillende vereenigingen definitief tot den Bond toetreden.

INGEZONDEN STUKKEN

Aachen, d. 6. 6. 10.

IETS OVER HET TEEKENEN NAAR DE NATUUR.

„Blumen reicht die Natur, es windet die Kunst sie zum Kranze"
SCHILLER.

Het is mij bekend, dat evenals zulks aan de Koninklijke Pruissische Scholen van middelbaar technisch onderwijs plaats vindt, ook aan de hoogere scholen voor jongens en meisjes, zoowel als aan kweekscholen in Duitschland het teekenen naar goede voorbeelden in de natuur, te weten landschap, oude en nieuwe gebouwen, bouwdeelen en gedenkteekenen sedert eenigen tijd tamelijk algemeen geschiedt.

Verder verneem ik, dat de daarmée verkregene resultaten in 't algemeen gunstig te noemen zijn. Persoonlijk heb ik de opmerking gemaakt, die mij ook van andere zijde bevestigd wordt, dat de achting, schatting, belangstelling en liefde voor stad en land, zoowel als voor de vaderlandsche kunst- en handwerksuitingen onzer voorvaderen en tijdgenooten daardoor gesterkt worden.

Het teekenonderricht-zelf wint tegelijk veel aan aantrekkingskracht; vooral in de Zomermaanden kan 't voor een groot deel in de vrije lucht gegeven worden en dient derhalve tevens der gezondheid onzer jeugd en hunner opleiders. Dit is een punt, dat zeer zeker niet onderschat mag worden.

Zoo de leiders in staat zijn de eenigszins zware taak met handhaving der discipline in bevredigende wijze te vervullen, door voorbeeld, aanleiding en verbetering de op deze wijze ontstane teekeningen tot bruikbare afbeeldingen te doen worden, ontstaat tevens een niet van waarde ontbloot materiaal, dat naar behooren geschift en gerangschikt eene soort inventarisatie van zoovele grootere en kleinere objekten biedt, die voor vakman en leek van blijvend belang kan zijn.

Men denke slechts aan zoovele karakteristieke motieven, die ons in grootere en kleinere steden, vooral echter op 't platteland, daardoor althans in beeld bewaard blijven.

Dringt eerst de algemeene belangstelling daarvoor in groote krin-

gen, vooral ook bij onze jeugd, meer door, dan zal ook zoo menig goed stuk werk, dat thans door gebrek aan achting (steeds hand in hand gaande met onvermogen, het te beoordeelen) beschadigd of verwoest, veelal ook onnoodig opgeofferd wordt, met de liefde en piëteit behandeld worden, waarop 't aanspraak kan maken.
Burgerhuizen, boerenhofsteden met hunne omgeving, poorten, bruggen, hekken, tuinhuizen, dorpskerken, grafsteenen, huis- en tuinmeubelen (kasten, banken, stoelen en tafels), lantaarns, kandelabres, klokken en vele niet genoemde zaken worden meer en meer onmiddellijk in 't bereik onzer beschouwingen gebracht. Hunne bedoeling wordt ons duidelijker, hunne vormgeving ons meer en meer verstaanbaar, hunne technische uitvoering ons begrijpelijker.
Juist dat is 't, wat zoo vele, zelfs met recht beschaafd genoemde menschen, en daarom zooveel te meer der jeugd ontbreekt. Men heeft dagelijks gelegenheid, dit in zijn omgeving vast te stellen, en daarom moet het mijns inziens dengenen, die gelooven hierin verbetering te kunnen brengen, als eereplicht gelden hiertoe naar krachten bij te dragen. Mannen en vrouwen, die vroegtijdig geleerd hebben te zien en weer te geven, zijn zekerlijk in de eerste plaats hiertoe geroepen.
In Duitschland, dat in de laatste jaren op menig dergelijk gebied baanbrekend vooraangegaan is, is de juistheid dezer meening reeds tamelijk algemeen erkend. Zoo bestaat b.v. het plan, bij 't begin van 't aanstaand jaar in Berlijn eene tentoonstelling van teekenwerk naar vaderlandsche bouw- en kunstwerken, opgenomen door mannelijke en vrouwelijke scholieren onder leiding en naar aanleiding van hunne leeraren en leeraressen, te doen plaats vinden.
Van daar zal dan de kollektie in de provincies ter kennismaking en navolging worden gezonden. Een navolgenswaardig denkbeeld.
Nog eene gedachte knoopt zich voor mij hieraan vast, die ik wensch uit te spreken. Ook de liefde voor 't schoon en 't nut van de natuur, van woud en vogels, van weide en vee, van plant en dier in 't algemeen zal stellig daarbij weêr meer in haar, helaas zoo dikwerf voor de opvoeding onzer jeugd niet genoegzaam geschat recht hersteld worden.
't Zij mij vergund juist thans, nu de M. t. B. d. B. het gelukkig denkbeeld gehad heeft, eene tentoonstelling van reisschetsen harer medeleden te openen en kosteloos ter bezichtiging te stellen, de meening te opperen, dat 't wellicht voor haar, die reeds in zoo menig opzicht zegenrijk op de Hollandsche kringen invloed gehad heeft, eene schoone taak mocht zijn, voor Holland een dergelijk initiatief te nemen.
Mocht wellicht reeds iets dergelijks geschieden, waaraan ik bij de vele gelegenheden, die Holland biedt, op zoo te zeggen ieder gebied aan de hand van ervaren, begaafde en beproefde mannen te leeren, te oefenen en te scheppen, niet twijfel, zoo geloof ik toch, dat het goed is, nog meer *de aandacht van 't algemeen* op een en ander te vestigen.
De mannen, die 't begrip „Heimatschutz" naar Holland gebracht en aldaar verbreid hebben, verdienen dank. Ze zullen zeker in de hoofdzaak met mij instemmen, te meer, wanneer ik zeg, dat ik *voor overdrijving* tegelijk wil *waarschuwen*.
De Hooge Scholen, de Kunstnijverheidsscholen, Ambachtsscholen en dergelijke inrichtingen hebben ieder in hun bereik reeds ongemeen veel goeds teweeggebracht; hieraan neemt thans ook 't middelbaar technisch onderwijs deel.
Ook geniet 't onderricht (in 't bijzonder ook 't teekenonderwijs) aan de hoogere, middelbare en lagere Scholen in Holland in 't buitenland een goeden roep: dat geeft moed!
Vooruitstreven in goed hollandschen zin, *langzaam* en *zeker*, weloverlegd en met onverflauwde kracht, naar de oude leus, die volk en vorstenhuis verbindt: „Je maintiendrai", dat zij de richting. Bij te dragen tot verhoogd, veredeld volksgeluk zij 't doel!

J. D. LANDRÉ C.Fzn.

PRYSVRAGEN

MEDEDEELING INZAKE PRIJSVRAAG „ROCHDALE".

De Jury maakt bekend, dat de ingekomen vragen betreffende de Prijsvraag Rochdale onbeantwoord zullen blijven, totdat de bouwkundige vereenigingen, de Jury en de Vereeniging Rochdale een wederzijds aannemelijke oplossing hebben gevonden betreffende de gerezen bezwaren.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 20. *Adres aan Burgemeester en Wethouders der Gemeente Utrecht*, inzake benoeming eener Schoonheids-Commissie daar ter plaatse, van de Club van Utrechtsche leden van het Genootschap: „A. et A.".
Indrukken van de Stadsversieringen gedurende het Koninklijk bezoek te Amsterdam, (vervolg), door Kijker.
Een nieuw Museum te Haarlem (vervolg) door A. W. Weissman. Beschouwingen over de bestemming van het weeshuis te Haarlem als museum.
Iets over Wapenkunst (vervolg) door A. W. Weissmann. Beschouwingen over wapenkunst ter voorlichting van architecten bij de plannen tot versiering met de Juliana-feesten.

Architectura no. 21. *Indrukken van de stadsversieringen op den eersten morgen van het Koninklijk bezoek te Amsterdam*, door Kijker.
Een nieuw museum te Haarlem, door A. W. Weissman. Verbouwing van het „Oude Weeshuis" tot Museum.
Iets over wapenkunst. (Vervolg) door A. W. Weissman.
Berekening der tweeledige houten boogdraagbalken (zoogenaamde Stephan-draagbalken. Algemeen overzicht, de belastingen en de reacties in den boog.
Boekbespreking. — Perspectief, door A. A. Kok. *Handleiding tot de praktijk der perspectief*, door J. H. A. Mialaret. Uitgave L. J. Veen, Amsterdam.

De Bouwwereld no. 21. *Het restaureeren van oude kunstwerken*, (slot) door A. W. Weissman. Voordracht gehouden in het „Koninklijk Oudheidkundig Genootschap".
Schets van een heerenhuis met plattegrond in de buitenwijken vener stad. Architect Anton J. van de Sandt.

Bouwwereld no. 22. *Landhuis-ontwerp* door H. Korringa, Architect te Haarlem.
Julian von Zachariewicz. Architectuur en Architecten.

De Opmerker no. 20. *De Tentoonstelling te Brussel*, met plan.
Bij de kapers aan boord. Beschrijving van een bezoek door den heer J. J. Wentink uit Utrecht aan Belgische steenfabrieken en beschreven in „De Nederlandsche Klei-Industrie" onder den titel *„Belgische Steen en Massaproductie".*
Verslag vergadering Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

De Opmerker no. 22. *Practische Schoonheidsleer. Beschouwingen over schilder- en beeldhouwkunst en technische kunsten.*
Keltische bouwkunst. (Slot). Historische beschouwing.
Voorschriften voor scholenbouw. Over ligging, inrichting enz.

De Opmerker no. 23. *Het Middelburgsche Koninginnebeeld.* De schrijver vindt het geen gelukkige gedachte een belangrijk feit der hedendaagsche historie door een dergelijk niet gelijkend beeld te vereeuwigen.
Beroemde Bouwmeesters. VII. Over de belangrijkheid der architecten in de elfde eeuw.
Beveiliging van Steenhouwers. Over de bepalingen in het wetsontwerp tot beveiliging van *Steenhouwers.*

Kiel. *2e Tentoonstellingsnummer, Brussel 1910.*
Voorwoord.
Toelichting bij de tentoonstelling van wegenbouwmateriaal op het Congrès de la Route, Brussel 1910, met afb.
Het 2e Internationale Wegencongres te Brussel van 31 Juli tot 6 Augustus 1910.
Officieele mededeelingen.

Onze Kunst no. 5. *Etienne Bosch, door Aty Brunt, met portret en afb.* Beschr. van het werk van dezen Hollandschen schilder. Bosch schijnt bij voorkeur zijne onderwerpen in het buitenland gezocht te hebben, vooral Italië is het terrein voor zijne werkzaamheid.
Een Interieur in het huis van Mr. Th. G. Dentz van Schaick te Amsterdam, door Jan Gratama, met afb. Beschouwingen over dit buitengewoon rijk interieur naar ontwerp van C. A. Lion Cachet uitgevoerd.

BERICHTEN

In de Haagsche bladen stond dezer dagen (30 Mei 1910) het volgende bericht:
In de heden gehouden zitting van den Gemeenteraad deelde de Wethouder van financiën mede dat eerlang de plannen voor het nieuwe Raadhuis, den Raad zullen bereiken.
Wij kunnen onzen lezers mededeelen, dat het voorstel, dat, zijn wij wèl ingelicht, niet overeenkomstig het advies der financieele commissie, thans is vastgesteld, geheel samenhangt met de plannen tot verbreeding en doortrekking van de Prinsengracht, en dat het nieuwe Raadhuis dus zal liggen met één front op den verkeersweg Spui — Buitenhof met het zijfront op den grooten verkeersweg, die door verlegging van de Prinsengracht ontstaat en wel ter plaatse waar zich thans de huizen- en krotten-blokken, begrensd door Spui, Bagijnestraat, Kalvermarkt, Nieuwe Markt en Turfmarkt bevinden. Verdwijnen zullen mitsdien de enge stegen en sloppen achter de Lange Poten en achter de Spuistraat, terwijl de gansche buurt in de omstreken van Spui en Houtmarkt, die thans niet in de beste reuk staat, een enorme verbetering zal ondergaan.
Wij hopen eerlang, zoodra het concrete voorstel voor ons ligt, op de groote beteekenis welke dit besluit van B. en W. op onzen stad zal hebben terug te komen.
In aansluiting daarmede ontspon zich later in den Raad het volgende debat:
De heer Hoeijenbos wijst erop dat de pers reeds omtrent verruiming der binnenstad en raadhuisplannen berichten bevat zonder dat de Raad er iets van afwist. Zijn die mededeelingen juist, zoo zijn er 4 mogelijkheden: òf B. en W., òf de Commissie van Pl. W. en Eigendommen, òf de financieele Commissie, òf een ambtenaar hebben het verklapt.
Spreker vraagt nu of B. en W. alles willen doen, dat de Pers niet eer de dingen gewaarworde dan de Raad.
De voorzitter is zeer gegriefd over het feit dat vertrouwelijke besprekingen van B. en W. in de Pers komen. B. en W. staan daarbuiten, en omtrent andere Commissies of ambtenaren kan spreker niets mededeelen. Hij weet niet waarvan de berichten komen.
De vraag of de berichten juist zijn laat spr. in 't midden.
De Heer Hoeijenbos legt vast, dat de voorzitter de juistheid der berichten niet tegenspreekt.
De latere wending van het debat is voor bouwkundige kringen niet verder belangwekkend.

Rapport Raadhuis — Dam Commissie. Bij het ter perse gaan van het Weekblad wordt ons bericht dat bovenstaand rapport is verschenen. De Commissie is van oordeel dat de zetel van het stadsbestuur met de secretarie in het oude Raadhuis op den Dam ondergebracht kan worden met voldoende ruimte voor uitbreiding. De andere takken van dienst kunnen in het Prinsenhof blijven. Herstelling en inrichting van het oude Raadhuis wordt geschat op *f* 700.000.—.
Zoo de gebrekkige toestand van het paleis moet blijven voortduren en op andere wijze een beter stadhuis moet worden verkregen, dan kan de oplossing *niet* gevonden worden op het terrein aan den Dam tegenover het Paleis, omdat dit terrein ook zelfs bij onteigening van het geheele blok tusschen Vischsteeg en Vijgendam te klein is. Een goede oplossing van het stadhuisvraagstuk kan verkregen worden door het Prinsenhof te verbouwen en te vergrooten. Hiermede wordt echter voor altijd het denkbeeld prijs gegeven om het historisch Stadhuis als zoodanig in gebruik te nemen. Kosten voor bouw Prinsenhof geschat op *f* 2.700.000.—. Nationale prijsvraag zal in deze wenschelijk zijn.
Eene zoowel aan aesthetische als technische eischen voldoend stadhuis te bouwen aan den Dam tegenover het Paleis kan worden verkregen indien aan het rooilijnplan der Commissie wordt vastgehouden en de uitvoering op de door haar aangegeven wijze geschiedt.
Wij hopen uitvoeriger op dit belangrijk rapport terug te komen.
Het Arsenaal gered. Met 41 tegen 30 stemmen heeft de Tweede Kamer het wetsvoorstel tot verkoop van het Arsenaal aan het Waterlooplein te Amsterdam aan de Vereeniging „Beurs voor den Diamanthandel" verworpen. Deze verwerping is een feit van beteekenis; immers uit het verslag der desbetreffende vergadering blijkt, dat de erkenning van het complex gebouwen als monument van geschiedenis en kunst van veel invloed is geweest op de beslissing. En hoewel politieke drijfveeren krachtig in het werk zijn geweest bij de behandeling van deze kwestie en het zeer zeker niet gegaan is om de zuivere overweging van aesthetisch tegenover economisch belang, heeft toch Vrouwe Aesthetica haar macht duidelijk doen gevoelen in de besprekingen.
Een hoogst verblijdend feit. Te zeer toch werd en wordt nog de werkelijke waarde van het schoone, als algemeen belang, niet of weinig ingezien. Teekenend is het daarom, dat de onwaardige Memorie van Antwoord der Ministers van Oorlog en Financiën aan een scherpe kritiek heeft bloot gestaan, vooral dank zij het lofwaardig optreden van den veteraan voor de bescherming van oude monumenten, den heer de Stuers.
De Ministers en meerdere leden der Tweede Kamer zullen gaan merken, dat kunst geen quantité negligable is, en dat een onbevoegd betreden van het gladde ijs de kunstkritiek hoogst onaangename oogenblikken kan bezorgen in 's lands vergaderzaal.
Zoo blijft dus Amsterdam in het bezit van twee huizen, wier architectuur den huidigen architect nog veel kan leeren, en wier redding het bewijs levert, dat het hoogste College van den Staat zich bewust gaat worden van de ware beteekenis van het behouden van oude monumenten.
Museum van Kunstnijverheid Haarlem. In het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem zal vermoedelijk in de maand Juli eene Tetoonstelling gehouden worden van decoratief schilderwerk, cartonnen teekeningen van den schilder Albert Besnard, die van de Fransche regeering de opdracht ontving voor de groote zittingzaal van het Vredespaleis eene muurschildering te vervaardigen, welke de Vrede zal voorstellen, die twee strijdende legers scheidt.
De Directeur van genoemd Museum, die oogenblikkelijk te Parijs vertoeft is in bespreking met den Heer Besnard, teneinde deze tentoonstelling te organiseeren en hoopt zijne pogingen tot een goed einde te brengen.
Het restaureeren van oude kunstwerken. In de j.l. te Amsterdam gehouden vergadering van het Kon. Oudheidkundig Genootschap heeft de heer A. W. Weissman een lezing gehouden over: „het restaureeren van oude gebouwen". Door plaatsgebrek kon het verslag uit de N. R. Ct. hieronder volgend niet eerder geplaatst worden.

Spr. herinnert aan hetgeen een kwarteeuw geleden door hem in dezen kring over dat onderwerp gezegd is: „Men conserveere, maar restaureere niet. Er is reeds zooveel bedorven, dat wij wel ons best mogen doen, om, wat er nog is, ongeschonden te behouden. Het nageslacht zal ons voor die zorg meer dank weten, dan voor de nieuwbakken oudheden, die wij nu maken".

Op dat standpunt staat de heer Weissman nog steeds, waarom hij zich dan ook verklaart tegen een restauratie als die welke de ruïne „de Haar" bij Harmelen onderging.

Men heeft den architecten der 19de eeuw verweten, dat zij de oude bouwwerken nieuw en de nieuwe bouwwerken oud gemaakt hebben. Dit verwijt is, naar spr.'s oordeel, helaas, maar al te gegrond. Hoeveel Gothische kerken hebben zij niet doen verrijzen in een tijd, die door drie eeuwen van het einde der Gothiek gescheiden was. Hoeveel middeneeuwsche bouwwerken hebben zij niet zoó gerestaureerd, dat zij zich „als nieuw" aan den beschouwer voordoen. Indien met andere kunstwerken zoo gehandeld wordt, vindt dit algemeen afkeuring, althans tegenwoordig. Zij die oude schilderijen, oude meubelen, oud koperwerk, oud aardewerk tot versiering van hun woningen zich aanschaffen, verlangen van den verkooper, dat hij voor de echtheid der voorwerpen zal instaan. Is er aan die voorwerpen wat bijgewerkt, en wordt dit ontdekt, dan meent de kooper, zeker niet ten onrechte, dat hij bedrogen is. Doch wanneer aan een bouwwerk zooveel gerestaureerd is geworden, dat het eigenlijk als geheel vernieuwd moet worden aangezien, dan spreekt men niet meer van bedrog, maar gaat groot op wat er gedaan is.

Spr. herinnert eraan, dat reeds in 1849, toen het „restaureeren" in Frankrijk, Engeland en Duitschland onder algemeene toejuiching een groote vlucht nam, één man met kracht zijn stem daartegen heeft verheven. Die man was John Ruskin, welke toen zijn meesterwerk „The Seven Lamps of Architecture" in het licht zond. „Wij hebben het recht niet, met de oude gebouwen naar welgevallen te handelen", schreef Ruskin. En daarom, dreigt er voor deze gedenkteekenen gevaar, dan moet dit door het aanwenden van gepaste middelen afgewend worden. Maar in de meeste gevallen werd niet tot restauratie van een oud bouwwerk overgegaan omdat het dreigde in te storten, maar omdat het niet ooglijk genoeg werd geacht.

Noch het Muiderslot, noch het kasteel te Medemblik, noch de St. Bavokerk te Haarlem, noch de St. Janskerk in den Bosch, noch de St. Servaaskerk te Maastricht, noch de St. Walburgskerk te Zutphen, — om slechts enkele voorbeelden te noemen — zouden zijn ingestort, indien het restauratieproces achterwege ware gebleven. Niemand zal volhouden, dat, als zij alleen behoorlijk onderhouden waren, deze gedenkteekenen niet nog tal van eeuwen hadden kunnen trotseeren. En bovendien kan eene restauratie zelfs het te gronde gaan van een oud gebouw ten gevolge hebben. Getuige het invallen van den beroemden klokketoren te Venetië in 1902.

In Engeland werd in 1877 de „Society for the Protection of Ancient Buildings" gesticht, die zich ten doel stelt, de gebouwen, die uit vroegere tijden afkomstig zijn, tegen de restauratie te beschermen. Dit lichaam heeft reeds vele restauraties weten te voorkomen, en in een boek, getiteld: „Notes on the Repair of Ancient Buildings", regelen openbaar gemaakt, die bij het herstellen van oude gebouwen dienen te worden in acht genomen. En het „Royal Institute of British Architects" heeft ook voorschriften gegeven in dien geest. Spr. zou wenschen dat gezaghebbende lichamen voor Nederland dergelijke voorschriften vaststelden. Wij volgen nog te veel het Duitsche stelsel.

Het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap heeft in den laatsten tijd, zich zijn roeping bewust, blijk gegeven dat het oude bouwwerken geconserveerd, doch niet gerestaureerd wenscht te zien. Toen bijdragen gevraagd werden voor de restauratie van het kasteel Doorwerth, heeft het Genootschap slechts dan zich bereid verklaard iets te geven, indien het zekerheid kon verkrijgen, dat aan den Rijn niet, voor de aardigheid, een quasi-middeneeuwsch kasteel zou komen te staan. En toen die zekerheid niet gegeven kon worden, toen veeleer bleek, dat men een moderne antiquiteit wilde maken, heeft het Genootschap zich teruggetrokken.

Spr. meent echter, dat verder gegaan moet worden. Het Genootschap moet zijn stem laten hooren, telkens, wanneer men, onder het voorgeven een oud gedenkteeken te redden, zich daaraan op ergerlijke wijze vergrijpt.

Reeds kwam het „Rembrandthuis" in dezen kring ter sprake. Hier werd de talentvolle kunstenaar, die zulk een mooi en echt hedendaagsch werk kan maken, voor de ondankbare taak gesteld, aan een moderne antiquiteit zijne krachten te verspillen.

En in plaats dat de gemeente Haarlem begrijpt, hoe voor haar kunstschatten een behoorlijk museum gebouwd moet worden, heeft zij het voornemen het vroegere „Oude mannenhuis", later als weeshuis gebruikt, te doen restaureeren, alsof door deze vernieuwing het oude gebouw gered werd, en Frans Hals' werk in een moderne antiquiteit thuis behoorde! Spr. hoopt, dat men ten slotte zal inzien, dat noch de oudheidkunde, noch de kunst in het algemeen, noch de hedendaagsche Nederlandsche bouwkunst door het beraamde plan gediend worden.

Een vereeniging voor „Denkmal Pflege" wenscht spr. Nederland niet toe, maar wel een „Vereeniging ter bescherming van oude gebouwen", die, naar het Engelsche voorbeeld ingericht, een even ruim als dankbaar arbeidsveld kan vinden. Spr. verwacht van de werkzaamheden eener dergelijke vereeniging veel meer, dan van de nu op het touw gezette beweging tot het beschermen van monumenten door de wet.

De lezing gaf aanleiding tot eenige gedachtenwisseling.

De voorzitter, de heer E. W. Moes, meende, dat de inleider bovengenoemde wet ten onrechte verwerpt. Spr. had reeds in een kort openingswoord zijn ingenomenheid uitgesproken met de totstandkoming eener zoodanige wet, waarvoor dezer dagen de eerste stappen zijn gedaan, en thans wees hij er op, dat zij vooral zal bedoelen, het sloopen van oude gebouwen te beletten, wanneer dit uit artistiek-oudheidkundig oogpunt ongewenscht is. Overigens meende spr., dat elk geval op zichzelf beoordeeld dient te worden.

De heer C. G. 't Hooft merkte op, dat Rembrandt's woonhuis zeker verloren zou zijn gegaan, als niet was overgegaan tot restauratie.

De heer Weissman: Welnu, dan was het verloren gegaan!

De heer 't Hooft: Thans is een historisch monument bewaard gebleven.

De heer Posthumus Meyes vond, dat moet worden ingegrepen als daardoor kan worden voorkomen, dat een zeldzaam gebouw tot ruine wordt, zooals bijv. het geval was met het zoogenaamde Huis met de Hoofden te Amsterdam. Spr. brengt hulde aan de prachtige wijze, waarop dit gerestaureerd is. Het systeem van den heer Weissman zou, naar de opvatting van den heer Posthumus Meyes, hebben geleid tot verlies van dit monument.

Bij zijn repliek handhaafde de heer Weissman zijn stelling en betoogde in aansluiting daarmede, dat het naast het oude Spinhuis te Amsterdam te bouwen nieuwe hoofdbureau van politie, niet in overeenkomstigen 17de eeuwschen, maar in hedendaagschen bouwstijl moet worden opgetrokken.

30ste JAARG. — 18 JUNI 1910. — No. 25.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Honorarium Tabel. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Tentoonstelling van Reisschetsen, door J. G. — Verslag Raadhuis-Dam-Commissie. — Maatij. tot Expl. van Staatsspoorwegen. Examenvragen. — Prijsvragen. Eereprijsvraag Architectura et Amicitia. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HONORARIUM REGELEN.

Medegedeeld wordt, dat de „Regelen voor de Berekening en Uitbetaling van het Honorarium van Architecten" (Honorarium tabel) herdrukt zijn en *uitsluitend* verkrijgbaar zijn aan het Bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

Bij de Regelen is wederom gevoegd een model contract tusschen Bouwheer en Architect.

De prijs der Regelen is per stuk f 0.15 + f 0.03 verzendingskosten, per 10 stuks f 1.25 + f 0.10 verzendingskosten.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

DE TENTOONSTELLING VAN REISSCHETSEN IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Deze tentoonstelling is in meer dan één opzicht interessant. Zij geeft een verrassenden kijk op enkele architecten, die uitnemende teekenaars blijken te zijn, zoodat het beschouwen van hun werk een waar genoegen is. Maar ook voor de huidige ontwikkeling van den architect is deze tentoonstelling van waarde, daar zij goed de wijze laat zien, waarop voor een jaar of 20 de architecten de belangrijke bouwkundige monumenten bestudeerden. Ik zeg voor 20 jaar, daar het meerendeel van het werk uit dien tijd stamt. Wel zijn er teekeningen van den laatsten tijd, maar toch is duidelijk te bespeuren, dat het maken van reisschetsen niet meer zoo veelvuldig voorkomt als vroeger.

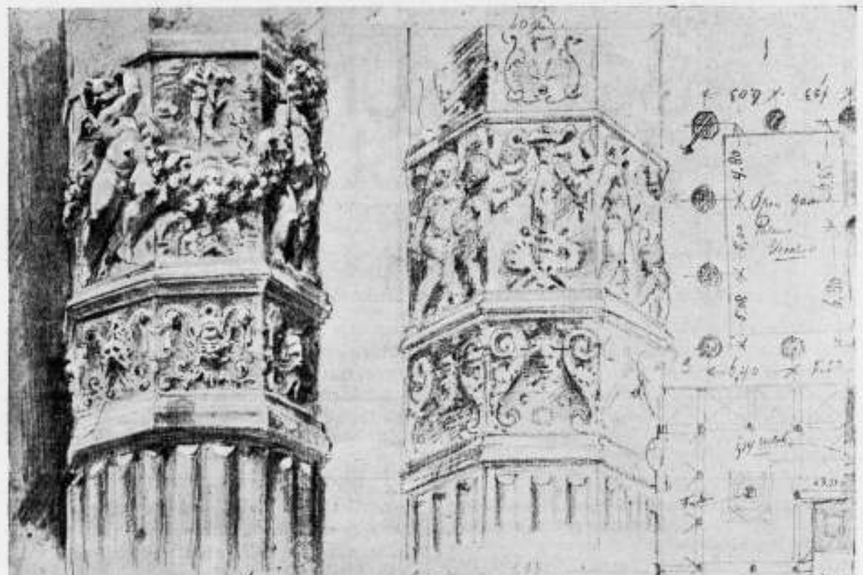
Verschillende oorzaken zullen hiertoe wel medegewerkt hebben. In de eerste plaats de photographie. Men kan van de erkende, belangrijke gebouwen tenminste in den regel voor billijken prijs photo's krijgen en anders doet de handcamera goede diensten. Reeksen ansichten, waarbij vaak uitstekende zijn, van gebouwen en hunne details, worden bij voorkeur verzameld. Het handteekenen wordt hierdoor, zoo niet overbodig geacht, dan toch gemakkelijk op zijde gedrongen, zoodat men van de teekenaars Kromhout, Berlage enz. geen schetsen meer ziet uit den laatsten tijd.

Ook de voortreffelijke en uitvoerige boekwerken over de verschillende oude monumenten, met opmetingen, doorsneden, details, photographische opnamen maken uitvoerige teekeningen ter plaatse van den studeerende niet meer noodig.

De gedachte, gedeeltelijk overbodig werk te doen, maakt dat men van het schetsen vaak afziet, waarbij dan nog komt dat .... het koopen van een boekwerk zooveel gemakkelijker is dan volhoudend teekenen. Ten slotte is de weinige tijd, dien men gewoonlijk heeft, een afdoende reden.

Maar behalve deze meer voor de hand liggende oorzaken zijn er ook diepere, die het maken van reisschetsen niet bevorderen. De hedendaagsche kijk op architectuur is anders dan een 25 jaar geleden. *Men bestudeert nu niet meer de uiterlijke vormen en details der oude architectuur, men bestudeert het wezen ervan.* Het kan niet ontkent worden, dat in de 80er jaren men te veel bij de vormenkennis is blijven stilstaan, dat men te zeer zijn aandacht aan het bloot vormelijke heeft geschonken en dit heeft bestudeerd, zonder den ondergrond, de kern

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

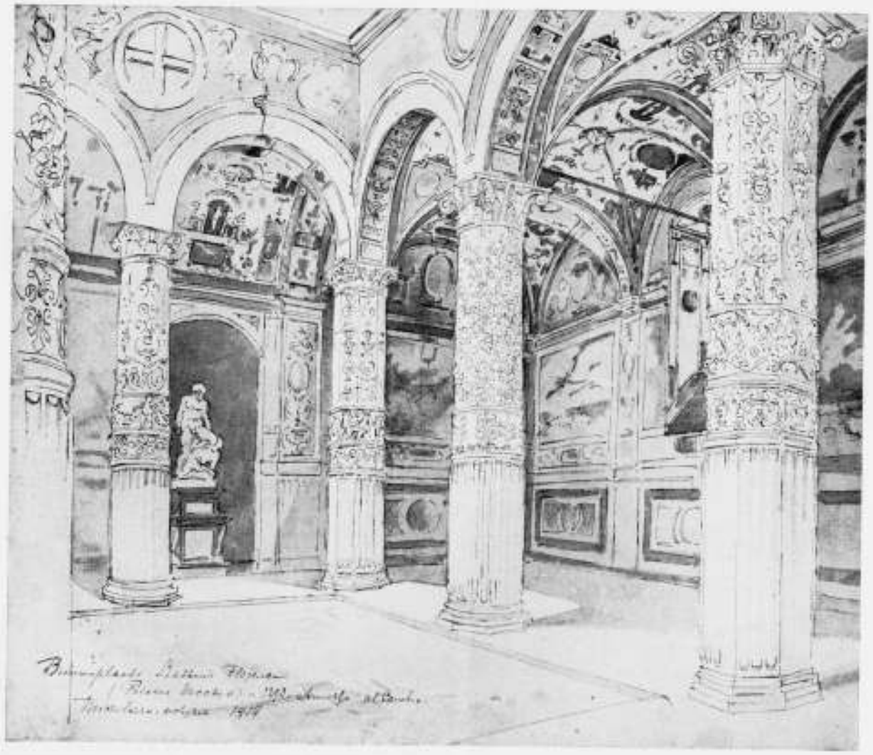

KOLOMVERSIERINGEN IN HET PALAZZO VECCHIO, FLORENCE. Teek. van W. KROMHOUT CZN.

der architectuur te beschouwen. Te veel detailkennis en getraind zijn in het teekenen van historische motieven; te weinig groote kijk en groot begrip.
De goede architect van heden ontwerpt meer *met den geest*; hij tracht de hem gestelde opgaaf geheel te begrijpen en logisch uit te werken, waarbij de vormen uit het gegeven en de details uit het gevoel van den maker geboren worden.
Analoog hiermede is de verhouding van den architect uit de 80er jaren en dien van heden tot de bestudeering der oude architectuur. De eerste, denkend de schoonheid te begrijpen door nauwkeurige studie der uitwendige vormen, zal die vormen willen teekenen, teneinde ze meester te kunnen worden en te kunnen verwerken; de tweede, de schoonheid dezer vormen ten volle erkennend, zal zich afvragen naar het hoe en waarom der aanschouwde architectuur, zal aan het schoone voorbeeld zijn bouwkundig inzicht willen vermeerderen of bevestigen, wetend dat helder inzicht in het wezen der bouwkunst hem voor alles noodig is bij het ontwerpen zijner eigen architectuur. Zal de eerste dus ijverig de vormen vergaren, de tweede brengt van zijn reis een verhelderd inzicht, heerlijke herinneringen aan bouwkunstwerken en photo's en ansichten voor globale aanduidingen der hoofdzaken, van zijne reis mee naar huis.

Het ligt dus wel eenigszins in den geest des tijds, dat de architect niet meer schetsen maakt. Toch is dit jammer, want het architectuur-schetsen heeft zijn groote voordeelen. Het geeft een uitstekend middel zich rekenschap te geven van de hoofdverhoudingen van het aanschouwende monument, dit ernstig en doordringend te bestudeeren, waarbij belangrijke bijzonderheden, met kijken alleen niet opgemerkt, aan den dag komen. Om de waarde van het detail tegenover het geheel goed te begrijpen, is het de aangewezen weg. Maar vooral, welk een aangename, nuttige en dankbare wijze is het niet, om zich te oefenen in los bouwkundig teekenen, in het verkrijgen van de noodige vastheid en juistheid bij het schetsen, in het schatten van verhoudingen!

Een goed teekenaar, moet, bewust of onbewust, één wijze van zien weergeven. Elk gebouw heeft een bouwkundige en een schilderkundige waarde, de eerste bepaald door zijn geometrische verhoudingen, zijn kleurtegenstelling, zijn reliëf, zijn massa en silhouet, de waarde dus, zooals die door den ontwerper in zijn schepping is neergelegd; de tweede bepaald door het psychische dat elk gebouw heeft, en door den tijd, door een bepaald lichteffect of door de psychische gevoeligheid van den beschouwer bijzonder naar voren kan worden gehaald. Het is dan niet meer de abstracte schoonheid van de verhoudingen, het is het gebouw in menschelijke stemming gezien.

BINNENPLAATS PALAZZO VECCHIO, FLORENCE. Teek. van W. KROMHOUT CZN.

Bijvoegsel bij het Bouwkundig Weekblad van 18 Juni 1910. No. 25.

FONTEIN OP DE PIAZZA DELLA BACCO, ROME. Teek. van H. P. BERLAGE NZN.

Natuurlijk zijn hiertusschen moeilijk de grenzen te trekken, en kan men alleen zeggen, dat in de eene teekening de bouwkundige beteekenis meer spreekt, in de andere de schilderachtige.

Deze twee kanten zijn zeer goed te zien in het werk op de tentoonstelling. En het is merkwaardig te bespeuren, dat, vrijwel gelijkloopend met de ontwikkeling der architectuur in de laatste jaren, de reisschetsen van zekere schilderachtigheid overgaan tot meer zuiver bouwkundige teekeningen.

Laten wij hiertoe nemen het werk van Kromhout en v. d. Mey.

Kromhout's teekeningen, voor + 20 jaar gemaakt, zijn in hooge mate smakelijk, vlot en handig gedaan, met bewonderenswaardige luchtige zekerheid, met een tinteling en een volkomen gave wijze van doen, die onze volle bewondering hebben. De ingewikkeldste Renaissance vormen, bijv. in de St. Trinité kerk te Parijs, in de schoorsteenen van Chambord, in culs de lamps, consoles, in figuurornament, in plafondversieringen, weet hij niet alleen duidelijk uit elkaar te houden maar met een dergelijke vlotte en gevoelige hand te schetsen en te toetsen, dat het niet alleen in hun hoofdverhoudingen verwonderlijk juiste, maar in hun geestigheid ook kunstvolle teekeningen worden.

Met groote en aangeboren takt, kenmerk van den echten teekenaar, laat Kromhout die onderdeelen, lijnen of schaduwpartijen weg, die de teekening meer zouden schaden dan goed doen. Paradoxaal kan men zeggen, dat het ware teekenen de kunst is van het weglaten.

Het teekenwerk van Kromhout is in hooge mate interessant, omdat het, zonder verwaarloozing der hoofdverhoudingen — en dus in zooverre goed bouwkundig — toch in sterke mate schilderachtig is. Het is charmant werk, uiting van een gelukkige twee-eenheid : schilder en architect. Het schilderachtige blijkt uit de wijze, waarop de lijnen gezet zijn; deze zijn in hun hoofdbeweging goed, maar niet straf; ze herhalen zich, zijn hier en daar gedeeltelijk onderbroken, zijn met een vlugge, schetsende hand, eenigszins impressionistisch, opgezet. Niet de schoonheid der vaste lijn, niet de specifiek bouwkundige schoonheid, maar het schilderachtig effect, in toom gehouden door een bouwkundigen geest, geeft de groote bekoring aan Kromhout's teekenwerk.

Bijgaande schetsen kunnen dit nader aantoonen.

De Binnenplaats van het Palazzo Vecchio geeft een verbluffenden kijk op de gemakkelijkheid en vlotheid, waarmede de ingewikkelde, beschilderde gewelven uit elkaar zijn gehouden, en van de handigheid en juistheid, waarmede de kapiteelen zijn aangegeven. Maar de schilderachtige kijk, getuige de penseelstreken, (de teekening is in zwarte lijnen, opgewerkt met grijsblauw) is overheerschend aanwezig; dit is nog meer het geval in het teekeningetje van Sienna, dat, met inkt gewaschen, een etsje lijkt.

Als knap, pikant ornamentteekenaar doet Kromhout zich in verschillende fraaie teekeningen kennen, zoo in de hierbij afgebeelde kolomversieringen.

Het teekenwerk van v. d. Mey lijkt op dat van Kromhout, in zoo verre, dat het even gevoelig is; overigens, is het meer bouwkundig gehouden. De lijnen, gevend de omtrekken, zijn gesloten en duiden zoodoende massa's aan; de gevoeligheid zit in de niet-straffe lijnen en in de vlekjes lichte kleur, ter aanduiding van schaduw of materiaal.

DETAIL KERK TE XANTEN. Teek. van J. H. W. LELIMAN.

Het zijn volop bouwkundige notities, met de charme en zekerheid van rustig, levend schrift.

Deze wijze van teekenen is verwant aan den modernen tijd; het is als bouwkundig teekenen van zuiverder karakter dan Kromhout's werk.

De teekeningen van De Bazel zijn opmetingen van Egyptische en Assyrische reliëfs en vlakversieringen, zeer beslist, maar fijn en zacht weergegeven, getuigend van ernstige studie en eerbied voor de origineelen. Hierin is schilderachtigheid geheel afwezig.

Maar ook in het teekenwerk van Berlage, hoezeer niet altijd even vast en gaaf gedaan, en daardoor schilderachtig *lijkend*, getuigt toch meer van een bouwkundigen dan van een schilderkundigen kijk; het toevallige is in de teekenwijze afwezig; de lijnen zijn vrij gesloten. Ook dit werk is uit de 80er jaren.

SIENNA. Teek. van W. KROMHOUT CZN.

Leliman, met forsch werk vertegenwoordigd, kenmerkt zich door een vaste en uitstekende *methode* van teekenen, die gepaard aan een grooten en kloeken kijk op architectuur, pakkende teekeningen doet ontstaan. Vastheid, met een accent van schilderachtigheid, niet al te gevoelig, maar ook niet droog.

Als type van schilderachtig werk moeten de teekeningen van J. D. Landré uit Aken genoemd worden; zijn deze niet allen even best, en zijn vooral de meer strakke teekeningen van een zekere onlevendheid niet vrij te pleiten, onder de meer schilderachtige zijn aardige specimen, zoo de brug te Luxemburg, vlot en goed gedaan, het straatje te Zons en de gezichten op Leiden en Keulen. Vooral de eerste is geslaagd te noemen; gevoeligheid met een zekere grootheid, welke laatste eigenschap niet in alle teekeningen aanwezig is.

Het zou mij te ver voeren alle inzendingen nader te bespreken; ik hoop echter, dat men hieruit niet de conclusie trekt, dat ik het werk der heeren Jb. Faber, H. J. Jesse, H. v. d. Kloot Meyburg, A. J. Reyers, Joh. D. Looyen, C. W. Nijhoff, C. Meischke, A. Vlaanderen en M. de Klerk van mindere waarde acht.

Integendeel, er is hieronder uitstekend werk, en ik geef den lezer den raad zich hiervan te overtuigen door de tentoonstelling te gaan bezichtigen, die vermoedelijk nog tot half Juli in het Gebouw onzer Maatschappij geopend blijft.

In „Bouwkunst" zullen meerdere der teekeningen in reproductie opgenomen worden. J. G.

RAPPORT VAN DE RAADHUIS-DAM-COMMISSIE UITGEBRACHT AAN B. EN W. VAN AMSTERDAM.

Wij hebben de eer U hierbij aan te bieden het rapport van het onderzoek dat Uw College aan onze Commissie heeft opgedragen.

De door U gestelde vragen omvatten naar onze meening het Raadhuis- en Damvraagstuk in zijn vollen omvang, zoodat de beantwoording kon leiden tot een stellig zakelijk advies. Wordt dit opgevolgd dan zal H. M. de Koningin een beter Paleis, Amsterdam een waardig Stadhuis verkrijgen, dan zal de Dam niet alleen door zijne historische beteekenis, maar ook als de plaats waar het Gemeentebestuur zetelt en door de voorgestelde bebouwing als monumentaal en aantrekkelijk centrum, weder het hart van het stadsleven zijn.

Wij hadden met dit advies in ons rapport vervat kunnen volstaan, ware het niet, dat de thans te nemen beslissing een daad van beteekenis wordt in de geschiedenis onzer stad, evenals zulks het geval was bij de stichting van het Stadhuis in 1648 en bij het niet weder in gebruik nemen in 1814. Daarom achten wij het noodig nadruk te leggen op het historisch verband tusschen het verleden en onze voorstellen, waarvan het weder in gebruik stellen van het Stadhuis de kern vormt.

Iedere bespreking van de Stadhuis-kwestie toch moet uitgaan van het feit, dat Amsterdam een stadhuis *bezit*, gebouwd in de roemrijkste periode van haar geschiedenis, een monument bovendien, dat zoowel architectonisch als sculpturaal een kunstwerk is van den eersten rang. Toen het stadhuis werd gebouwd, waren alle voorwaarden aanwezig om iets wezenlijk grootsch tot stand te brengen. Er was een regeering, die zich sterk van haar waarde en beteekenis bewust was. Er was een burgerij, die haar regeering gaarne koninklijk zag handelen. Er waren oeconomische omstandigheden, die den bouw van een zoo rijk mogelijk opgevat Stadhuis mogelijk maakten. En eindelijk, er waren kunstenaars, die de grootsche gedachte op haast onovertroffen wijze vorm wisten te geven.

Dit Stadhuis is als zoodanig meer dan anderhalve eeuw geweest de glorie van Amsterdam en van haar burgerij, welke er niet was buitengesloten; al kon zij de beraadslagingen van Burgemeesteren en van de Vroedschap niet bijwonen, tot de groote Burgerzaal en de marmeren galerijen had zij dagelijks toegang, evenals tot de zittingen van schepenen en van de talrijke lagere rechtscolleges, die in het Stadhuis zetelden. Inderdaad was het Stadhuis zoowel het Paleis der stedelijke regeering als der burgerij.

Die toestand is zoo gebleven tot 1808. Ook na 1795 had het oude Stadhuis zich zonder bezwaar aan de nieuwe toestanden aangepast. Maar toen Amsterdam in 1808 de hoofdstad werd van den uit de oude Republiek ontstanen modernen eenheidsstaat, toen het werd koninklijke residentie, toen meende het stadsbestuur Amsterdam als zoodanig niet beter te kunnen legimiteeren dan door aan den eersten Koning van Nederland voorloopig als paleis aan te bieden het heerlijke stadhuis. Het voorrecht dat Amsterdam residentie werd, was wel een groote opoffering waard; maar ook — de aanneming geschiedde slechts voorloopig, tot tijd en wijle op 's lands kosten een koninklijk paleis binnen Amsterdam zou worden gebouwd.

Zoover is het nooit gekomen. Amsterdam is tot 1813 residentie gebleven; na koning Lodewijk heeft de hertog van Plaisance het stadhuis-paleis bewoond en er Napoleon ontvangen. Na de omwenteling van 1813 werd de toestand geheel anders en wel door de schuld van het toenmalig stadsbestuur zelf. Nadat Willem I den 2den December 1813 van het paleis tot Souverein Vorst der Nederlanden was geproclameerd, bood hij het gebouw weer aan de stad Amsterdam aan, onder de reserve, dat daarin voor hem eenige vertrekken zouden worden bestemd bij eventueele bezoeken aan de hoofdstad. Het stadsbestuur van Amsterdam meende evenwel den last van een kostbaar Stadhuis niet meer te kunnen dragen en bood het Paleis aan den vorst ten voorloopigen gebruike aan.

Deze voorloopige toestand heeft zich tot heden bestendigd. In een zeer zwakken tijd, die van het historische verleden weinig meer zag of gevoelde, gaf Amsterdam het gebruik van zijn kostbaar Stadhuis prijs. En sedert staat het oude Stadhuis met gesloten luiken als een sterfhuis op de meest historische plek der hoofdstad; het groote verleden van Amsterdam schijnt dood en begraven. Alleen als het Hoofd van den Staat in de hoofdstad vertoeft, herleeft het; dan wordt het weer als van ouds het middelpunt der stad; dan weet Amsterdam, waarvoor het in 1808 zijn Stadhuis afstond, voor een koninklijke residentie. En ook als zoodanig heeft het oude Stadhuis weer zijn geschiedenis gekregen. Reeds Willem I is er geproclameerd. Vier Oranjevorsten hebben er vertoefd, als zij opgingen om ingehuldigd te worden. Het jaarlijksch bezoek van den Souverein was zeer dikwijls en ook nog onlangs een historisch moment in het bestaan van het Nederlandsche volk, van Amsterdam, van het oude Stadhuis.

Het scheen ons noodig ook deze feiten op den voorgrond te brengen, om van daar uit de gezichtspunten te winnen, van waaruit men de Stadhuis-Paleis-quaestie moet bezien. Het gebouw is het Stadhuis van Amsterdam, het spreekt de krachtige taal der zeventiende eeuw in treffende schoonheid; het is voor Amsterdam verloren gegaan in een periode van zwakte en achteruitgang op schier ieder gebied; het keere weer tot Amsterdam terug, nu overal nieuw leven is ontsproten, nu meer dan vroeger de stad zich haar grootsch verleden bewust is geworden. Maar aan den anderen kant heeft ook het koninklijk Paleis zijn rechten en tradities. De bestemming, en de indeeling van het oude Stadhuis mogen daarom zoo worden, dat de historische momenten van het jaarlijksch koninklijk bezoek behouden blijven. Vervallen zou alleen het gebruik, dat van het Paleis wordt gemaakt als woonhuis, waarvoor het naar het oordeel der Commissie ook ten eenen male ongeschikt is. Maar het zou een hooge eere zijn voor het gemeentebestuur van Amsterdam om het hoofd van den Staat in de historische zalen van het oude Stadhuis te ontvangen. Zoo zou dan geschieden, wat de Souvereine Vorst in 1813 heeft gewild.

De Commissie,
(w.g.) Dr. P. J. H. CUYPERS, *Voorzitter.*
„ H. P. BERLAGE NZN.
„ A. W. BOS.
„ H. BRUGMANS.
„ C. MUIJSKEN.

De Secretaris,
(w.g.) W. J. DE GROOT.

BIJLAGE I.

RAPPORT VAN DE COMMISSIE INGESTELD KRACHTENS RAADSBESLUIT VAN 23 FEBRUARI 1910, No. 148.

Ter voldoening aan de haar verstrekte opdracht heeft de Commissie, ingesteld bij Uw besluit van 23 Februari 1910, N°. 3152, de eer U het volgende te berichten.

Den 12den Maart 1910 door den heer Wethouder voor de Publieke Werken ontvangen en geïnstalleerd, werd de heer Dr. P. J. H. Cuypers tot voorzitter der Commissie gekozen, terwijl naar aanleiding van haar verzoek, om alsnog een secretaris aan te wijzen, bij Uw besluit van 11 Maart 1910 de heer W. J. de Groot, onderdirecteur der Publieke Werken, aan de Commissie de door U bij besluit van 5 Maart 1910 vastgestelde, als bijlage II hierbij gevoegde instructie of vragenlijst, die zij bij haren arbeid als leiddraad heeft gevolgd.

De juiste gegevens omtrent de thans in gebruik zijnde vertrekken in het tegenwoordige Raadhuis met opgave van het aantal daarin werkzame personen en de gegevens omtrent hetgeen in de toekomst vermoedelijk noodig is, ontving de Commissie, ingevolge Uw machtiging, van haar medelid, den heer Directeur der Publieke Werken.

Na hare installatie vergaderde de Commissie en werd dadelijk aan de orde gesteld vraag I A van den leiddraad, luidende:

„Is een aan technische en aesthetische eischen voldoende oplossing van het stadhuis-vraagstuk te vinden:

a. *door het Paleis, voor het geval het ter beschikking van de Gemeente mocht komen, tot Stadhuis te bestemmen?'*

Ter beantwoording dezer vraag was het allereerst noodzakelijk de vergunning van H.M. de Koningin te verkrijgen om het Paleis te bezoeken, ten einde zich van den bestaanden toestand grondig op de hoogte te kunnen stellen.

Met groote erkentelijkheid zij hier vermeld dat, dank zij de goedgunstige beschikkingen door en vanwege H.M. de Koningin, de toegang tot het Paleis der Commissie is verleend, zoo dikwijls als zij dat voor haar onderzoek noodig oordeelde.

Dat onderzoek geschiedde om na te gaan of de localiteit, zooals die op de teekeningen is aangegeven, geschikt was voor het onderbrengen der verschillende takken van Gemeentedienst en welke veranderingen in den bestaanden toestand gemaakt zouden moeten worden.

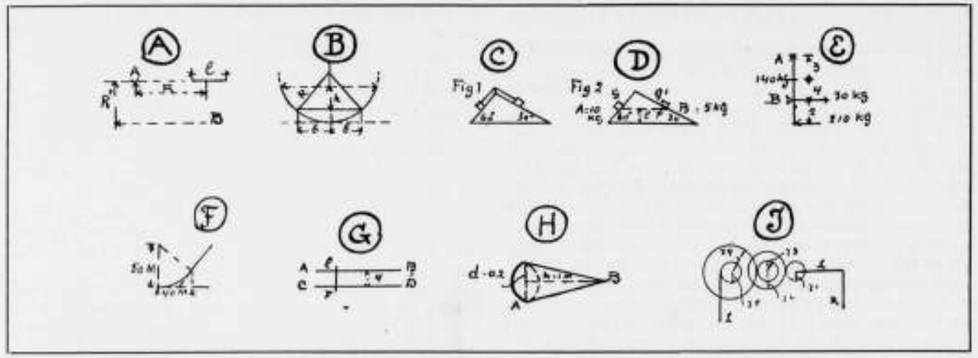
Als resultaat van dit onderzoek legt de Commissie hierbij over als Bijlage III de plattegronden der vijf verdiepingen van het Paleis, juister gezegd van het Stadhuis, waarop met kleuren zijn aangegeven de takken van Gemeentedienst, die in het gebouw kunnen worden ondergebracht en waarin tevens zijn aangeduid de wijzigingen, die in den bestaanden toestand noodig zijn zoowel ten behoeve van den dienst als om het fraaie der historische binnen-architectuur weder geheel tot zijn recht te doen komen.

Uit deze teekeningen blijkt duidelijk, dat de zetel van het stadsbestuur met de daaraan organisch verbonden geheele secretarie van het gebouw kan worden ondergebracht, waarbij er voor de noodige uitbreiding van dien dienst nog voldoende ruimte overblijft. Naar het oordeel der Commissie kunnen de afdeelingen Militaire Zaken en Belastingen, hoewel nog tot de secretarie behoorende, met die van de Gemeenteontvangers en de diensten van Publieke Werken en van het Bouw- en Woningtoezicht, zonder bezwaar *buiten* het stadhuis gevestigd zijn.

Het voortdurend overleg tusschen de verschillende afdeelingen geschiedt thans immers hoofdzakelijk door de telefoon. Met behulp van eenige speciale lijnen kan de mondelinge behandeling van zaken een uitbreiding erlangen als nimmer in een centraal gebouw kon worden bereikt in den tijd toen deze hulpmiddelen nog niet bestonden. Bovendien is de afstand tusschen het Stadhuis en het Prinsenhof zóó gering, dat eene geregelde wisseling van stukken en het somtijds ontbieden van ambtenaren van het eene gebouw naar het andere geen hinderlijk oponthoud in den gang van zaken behoeft te veroorzaken.

Hoe meer het onderzoek der Commissie vorderde, hoe meer zij bewonderde de doelmatige wijze, waarop door Van Campen het gebouw voor stadhuis is ontworpen, waardoor het ook nu nog aan zijne oorspronkelijke bestemming kan beantwoorden, en welke ontzaglijke ruimte aan lokalen, gangen en trappen het gebouw op de vijf verschillende verdiepingen omvat. Het viel de Commissie dan ook niet moeilijk, de localiteiten, die voor de verschillende takken van dienst noodig zijn, met de hierboven vermelde uitzonderingen, op volgens hare meening doelmatige wijze daarin aan te wijzen. De artistieke, rijk versierde groote zalen en kamers aan den Dam behoeven niet voor den eigenlijken dienst te worden bestemd, maar kunnen ter beschikking blijven van H. M. de Koningin, wanneer zij Amsterdam bezoekt. Dan kan aan de traditie getrouw, de Koningin bij Hare komst in de hoofdstad op het balkon blijven verschijnen, terwijl de groote feestelijkheden, zooals tot dusver, in de Burgerzaal en de daarbij behoorende herstelde groote galerijen kunnen worden gegeven.

(Wordt vervolgd).

MAATSCHAPPIJ TOT EXPLOITATIE VAN STAATSSPOORWEGEN.

Examenvragen. Aspirant-Opzichter W.W. 1909.

STEREOMETRIE.

1o. In een viervlak is een ander beschreven, welks hoekpunten de zwaartepunten van de zijvlakken van het eerste viervlak zijn. Bereken de verhouding van de inhouden der twee lichamen.

2o. Zie fig. A. Een lijn lang l wentelt om een as A. die loodrecht op het vlak van teekening staat en op een afstand R' van het midden van de lijn verwijderd is. De hierdoor ontstane figuur wentelt om een as B, die de as A op een afstand R', loodrecht kruist.
Gevraagd: oppervlak en inhoud van het aldus ontstane lichaam te bepalen.
Hoe groot wordt dit oppervlak, wanneer de lijn l aan weerszijden met een stuk gelijk l wordt verlengd.

3. Zie fig. B. In een ronden bak van nevenstaanden vorm staat op den bodem een rechte cirkelkegel. Gevraagd:
1. hoeveel meter noodig is om den bak geheel te vullen.
2. hoe hoog het water komt te staan, wanneer de kegel uit den bak wordt genomen.

4. Een pyramide, waarvan het grondvlak een regelmatige achthoek is en waarvan de straal van den omgeschreven cirkel = a is, heeft eene hoogte = h.
Gevraagd de inhoud en het oppervlak van de pyramide.

GONIOMETRIE.

1. Bewijs:

$$\frac{\text{Sin a cosec 3a}}{\text{Cos a sec 3a}} = \frac{4\ \text{Sin}^2 a - 1}{4\ \text{Sin}^2 a - 3}$$

3. Bereken zonder logarithmen.
tg. 11° 15'.

TRIGONOMETRIE.

1. Van een driehoek zijn gegeven:
a = 18(0)1.
b = 13'|16.
A − B = 15° 42'.
Gevraagd: A, B, C en c.

2. Uit den top van een toren, die 60 Meter boven het aardoppervlak ligt, ziet men naar twee punten op den grond A en B. De lijn uit den top naar punt A getrokken, maakt met het horizontale vlak, dat door den top gaat een hoek van 12° 15' 20" en de lijn, die naar punt B getrokken wordt, maakt met dat vlak een hoek van 9° 16' 40".
Beide lijnen vormen samen een hoek van 51° 13' 10".
Gevraagd de afstand A. B.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

1. Door een gegeven punt een lijn te trekken, die twee elkaar kruisende lijnen snijdt.

2. Gegeven een vlak en 3 punten buiten dat vlak.
Gevraagd door deze 3 punten een vlak te brengen en den standhoek te bepalen van dit vlak met het gegevene.

3. Een regelmatig vijf-zijdig prisma staat met zijn grondvlak op het horizontale projectievlak.
Gevraagd te construeeren de doorsnede van een gegeven vlak met dit prisma en de ware grootte dezer doorsnede te bepalen.

NATUURKUNDE.

1. Twee vloeistoffen, waarvan de soortelijke gewichten s en s' zijn, zijn boven elkander in een vat gegoten. Een kegelvormig lichaam waarvan het grondvlak *b* en de hoogte *h* is, zinkt ten deele door de bovenste vloeistof en blijft in de onderste vloeistof met de top naar beneden en met de top op een afstand van *t* van het scheidingsvlak der vloeistoffen staan.
Hoe groot is het S.G. van dit kegelvormig lichaam.

2. Op welke wijze worden door middel van de brug van Weatstone weerstanden bepaald. Toon de juistheid van de formule, die daarbij gebruikt wordt, aan.

3. Een koperen bak weegt 10 K.G. en bevat 150 K.G. water en 75 K.G. ijs. Hoeveel waterdamp van 96° R moet er in gevoerd worden, om alles tot 131° F te verwarmen, als er geen warmte naar buiten verloren gaat.
Soort. Warmte van koper = 0,102. Smeltingswarmte van ijs = 80 cel. Totale warmte van waterdamp volgens Rehnaalt = 606,5 + 0,305 cel.

MECHANICA.

1. Zie fig. C. Langs twee hellende vlakken bewegen zich 2 lichamen welke door een koord met elkander verbonden zijn.
Gegeven is: dat de 2 lichamen even zwaar en ieder 40 K.G. wegen. De wrijving op de 2 hellende vlakken, de tapwrijving en de massa van het rolletje in den top van het hellende vlak wordt verwaarloosd.
Gevraagd: de spanning in het koord.

2. Zie fig. D. Twee lichamen welke respect. 10 en 5 K.G. zwaar zijn worden op een hoogte l = 15 M. op twee hellende vlakken volgens figuur D vastgehouden.
Welk lichaam moet het eerst losgelaten worden en hoeveel tijd vóór het tweede lichaam, indien zij op hetzelfde oogenblik beneden moeten komen.
Wrijving is te verwaarloozen.
Indien men de lichamen 2 × zoo zwaar maakt, welk verschil geeft dit?

3. Zie fig. E. Onderstaande verticale klep, welke om A kan scharnieren weegt 140 K.G. en steunt in punt B tegen een vast steunpunt.
Bereken de Reacties in de punten A en B, wanneer er de volgende krachten op werken. Zie fig.

4o. Aan een Spaansche takel, bestaande uit een blok van 3 bovenschijven en 2 onderschijven, welk samenstel hangt aan een vaste katrol, hangt een gewicht van 550 K.G.
Hoeveel kracht is noodig om dezen last op te heffen. Wanneer de last 25 cM. gestegen is, hoeveel lengte touw heeft men dan ingetrokken. Wrijving is te verwaarloozen.
Te kiezen tusschen vraagstuk 1 en 2.
" " " " 3 en 4.

Verder is gevraagd:
het teekenen van een trap met schalmgat.
" " " " " " kwartslag spil.
" " " ijzerwerk voor buitenluiken.
" " " kozijnen met naar buiten draaiende deuren en ramen.
" " " een uitslag van hardsteendorpels enz.
" " " " " " metselwerk.
handteekenen, qualqueeren, materialenkennis.
Praktisch werken aan de ambachtsschool voor timmer- en smidswerk, detailleeren van ijzerwerk, machineconstructiedeelen, enz.

Aspirant-Opzichter W.W. 1910.

TRIGONOMETRIE.

1. Zie fig. F. Aan een rechte lijn raakt een boog met een straal van 50 M. Indien de absis van den boog 40 M. lang is, hoelang is dan de boog en welken hoek maakt de raaklijn aan het einde van den boog met de eerste lijn.

2. Van een gelijkbeenigen △ zijn gegeven:
de lengte der basis = 42.30 M. en de lengte van de zwaartelijnen op de opstaande beenen = 34.71 M.
Hoe groot zijn de zijden en de hoeken van dezen driehoek?

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

1. Gegeven: 4 lijnen, waarvan 2 evenwijdig zijn.
Gevraagd: de lijn te construeeren, die deze 4 lijnen snijdt.

2. Gevraagd den hoek te bepalen tusschen 2 kruisende lijnen.

3. Eene kubus rust met een der hoekpunten op het horizontale vlak, zoodanig, dat de lichaams-diagonaal door dit hoekpunt loodrecht staat.
Gevraagd: de doorsnede met een gegeven vlak te construeeren en de ware grootte dezer doorsnede te bepalen.

STEREOMETRIE.

1. Van een afgeknotte regelmatige, vierzijdige pyramide is de inhoud = S. Bereken de hoogte in 3 decimalen nauwkeurig, als gegeven is, dat de diagonaal van het bovenvlak, die van het grondvlak en de opstaande ribben zich verhouden als 6 : 16 : 13.

2. Men heeft een steenen zuil, bestaande uit een afgeknotten kegel, waarop een bol staat, waarvan de middellijn 20 cM. bedraagt. Wanneer gegeven is, dat de straal van het bovenvlak van den afgeknotten kegel gelijk is aan den straal van den bol en het oppervlak van den bol gelijk is aan het grondvlak van den kegel, terwijl de inhoud $^1/_7$ van den inhoud van den afgeknotten kegel bedraagt, vraagt men het gewicht van dit samenstel te berekenen, en tevens de totale hoogte van de zuil. S. g = 2.3.

3. In een bol van 40 cM. straal, wordt een tweede bol met een straal van 30 cM. over een diepte van 20 cM. gedrukt.
Bereken den inhoud en het oppervlak van den ingedrukten grooten bol.

4. Een vlak, dat van een der opstaande ribben *a* van een 3 zijdig prisma, een stuk p, en van de tweede een stuk q afsnijdt, deelt het lichaam midden door.
Hoe groot zijn de stukken, waarin de derde opstaande ribbe verdeeld wordt?

GONIOMETRIE.

1. Bewijs dat 4 (2 − sec² a) (1 + coty 2a) Sin a cos³ a = Sin 4a + cos 4a + 1.

2. Bereken x als gegeven is:
Coty x − Cos x = Coty x Cos x.

NATUURKUNDE.

1. Zie fig. G. Twee lampen, waarvan de grootste een lichtsterkte heeft van 100 N K., zijn zóó ten opzichte van een scherm geplaatst, dat zij dat scherm even sterk verlichten.
Op elk der lijnen AB en CD is één lamp geplaatst. De lijn E F stelt de doorsnede van het scherm met het vlak van teekening voor. De afstand der lichtpunten bedraagt 5 M.
De lichtsterkten der 2 lampen verhouden zich als 1 : 6, 25.
Gevraagd: de afstanden der lampen tot het scherm te berekenen.

2. Gevraagd wordt: 20 elementen zoodanig in batterij te plaatsen, dat de stroom in een inductieklos met 8.1 Ω weerstand zoo groot mogelijk zij.
De weerstand der toevoerdraden is 1.9 Ω
Hoe groot is dan de stroomsterkte?
" " " " " spanning en de weerstand der batterij.
Aangenomen kan worden:
inwendige weerstand van 1 element = 2 Ω
Spanning van 1 element = 1.1 volt.
De spanning wordt constant verondersteld.

3. Men heeft 3000 gram ijzer van 100° met 1821 gram water van 15° C. vermengd en daarbij een eindtemperatuur van 20° C. waargenomen. Welke is de soort warmte van dit ijzer?

WERKTUIGKUNDE.

Te maken no. 1 en te kiezen tusschen no. 2 en no. 3.

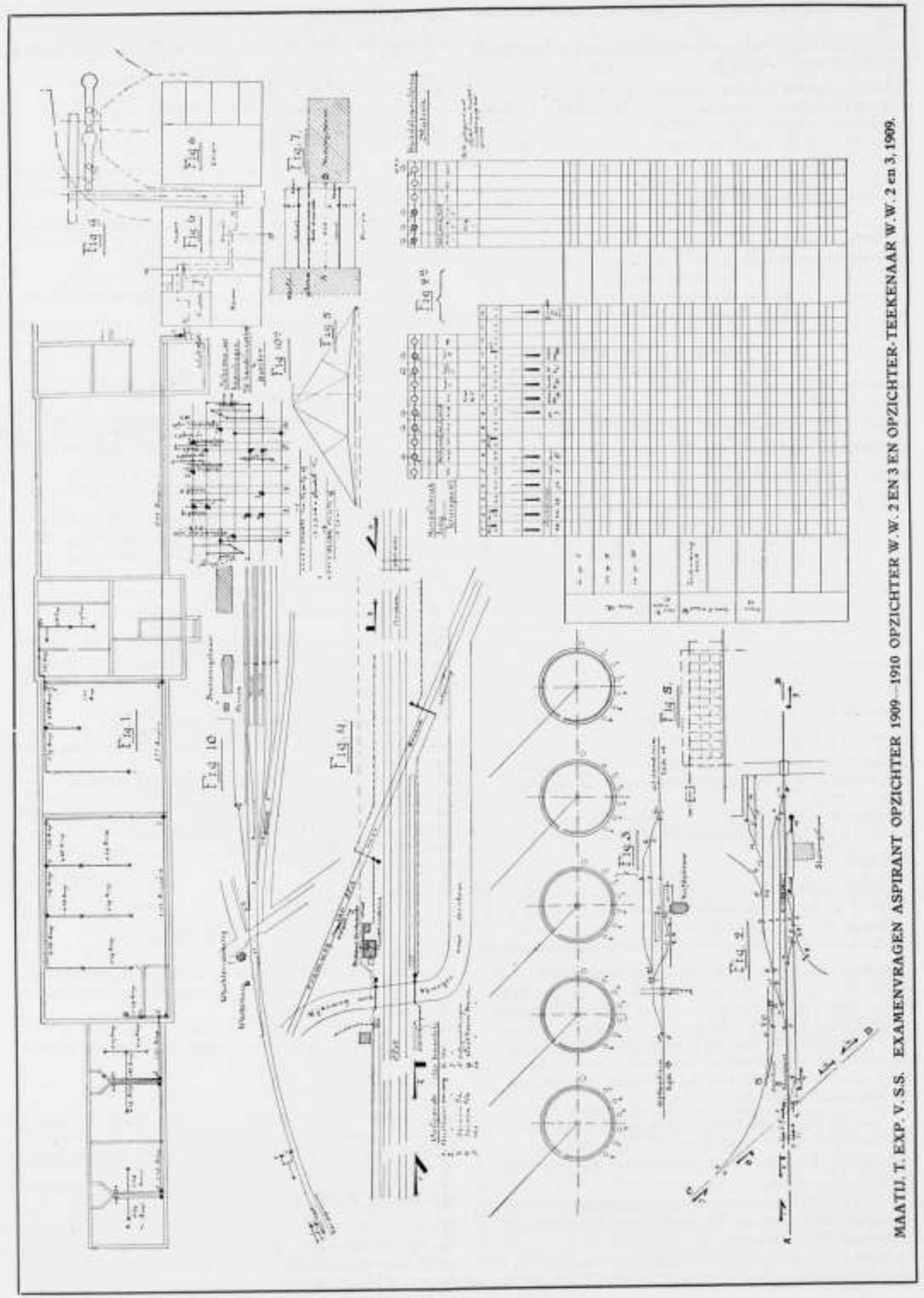
1o. Zie fig. H. De rechte cirkelkegel, waaraan een last P = 40 KG. hangt, wordt in de einden A en B gedragen door 2 werklieden.
Waar moet het gewicht P gehangen worden, opdat de werkman A tweemaal zooveel draagt als die in B?
π = 3.14 soortgelijk gewicht van den kegel = $\frac{24}{\pi}$

2. Een man, trekkende met een kracht van 40 KG. moet een last van 80 KG. oplichten.
Eenige takels op te geven waarmede dit kan geschieden.

3. Zie fig. I. Wat is de verhouding tusschen de kracht en den last bij de volgende overbrenging door tandraderen?
Gegeven I = 1 M.
r^1 = 5 cM.
r^2 = 30 cM.
r^3 = 10 cM.
r^4 = 50 cM.
r^5 = 20 cM.
Verder is gevraagd:
het teekenen en detailleeren van een dakvenster.
" " van een gedeelte paalfundeering voor een hoek van een gebouw.
" " van een zinkput met details.
" " van een gesmeed ijzeren strop en beugel voor een kapspant.
handteekenen,
qualqueeren,
materialenkennis.
Praktisch werken aan de Ambachtsschool voor timmer- en smidswerken, detailleeren van ijzerwerken, machineconstructiedeelen, enz.

Opzichter W. W. 2 1909.

Vak 3.
1o. Aan een spoorweg, die door een veenachtige streek loopt, moet eene wachterswoning gebouwd worden. De spoorstaafhoogte ligt 2 M. boven het maaiveld.

MAATU. T. EXP. V. S.S. EXAMENVRAGEN ASPIRANT OPZICHTER 1909—1910 OPZICHTER W. W. 2 EN 3 EN OPZICHTER-TEEKENAAR W. W. 2 en 3, 1909.

Geef op:
a. Hoe gij den bodem zult onderzoeken, met welke gereedschappen, enz.
b. Hoe gij U voorstelt, dat de bodem is samengesteld, uit welke lagen en hoe dik die lagen zijn.
c. Teeken, hoe gij de woning zult fundeeren, in plattegrond en doorsnede, schaal 1 : 100.

2o. Teeken de raveeling in een balklaag van binten zwaar 23 bij 8 cM. voor het doorlaten van een schoorsteen breed 1 M. diep 33 cM., die tegen den draagmuur is aangebouwd. Schaal 1 : 5.

Vak 4.
1o. Teeken op schaal 1 : 5 een raamkozijn met getoogden bovendorpel, vast bovenraam en naar buiten draaiende benedenramen. Kozijn onderdorpels van hardsteen, muurdikte 22 cM.
Te rekenen op een eenvoudige binnenbetimmering en op behangwerk op doek.
Geef een verticale en een horizontale doorsnede, en maten inschrijven.

2o. Teeken op schaal 1 : 50 een dwars-doorsnede (boven bovenkant spoorstaaf) van een goederenloods, breed buitenwerks 8 M. Gegeven zijn: gemetselde muren, een verhoogd voetpad buiten en een verhoogde vloer in de loods, (schuifdeuren) en een overstekend dak. Spantwerk naar verkiezing.
Vrije ruimteprofil aan te geven.
(Maten in te schrijven).

Vak 5. *Spoorwegbouw, baan en stations.*

1. Een spoorwegdam in exploitatie is hoog 8 M. boven het maaiveld. De baan heeft dubbel spoor.
Teeken een dwarsdoorsnede op schaal 1 : 50 met ingeschreven maten van ballastbed, kruinbreedte, profil der bermsloten enz. benevens eene voorziening ten behoeve van den afvoer van water van de eene zijde naar de andere, van minstens 0,2 M². doorsnede.

2. Teeken dwarsdoorsneden, waaruit blijkt de constructie van:
a. de perronmuur van een hoog perron.
b. de wand van een laag kolenpark.
c. eene beschoeiing van een loswal, waarlangs een spoor loopt met de spoorstaafhoogte 1.50 M. boven water. Schaal 1 : 20.

Vak 7.

1. Maak een ontwerp met begrooting van kosten van een abri van een stopplaats. Geheel houtconstructie.
In een doorsnede aan te geven: het spoor, perron en abri met ophooging. Maten in te schrijven. Schaal 1 : 10.

2. Op een lijn met dubbel spoor is op het opgaand spoor een locomotief met bagagewagen ontspoord. De locomotief ligt binnen de vrije ruimte van het afkomend spoor, zoodat beide sporen versperd zijn.
Breng rapport uit omtrent de genomen veiligheidsmaatregelen en wat gedaan is om het verkeer zoo spoedig mogelijk te laten doorgaan.

Opzichter W. W. 3, 1909.

NATUURKUNDE.

Vak I.

1o. Hoeveel K.G. kolen moeten per uur worden verstookt voor het volbelast drijven van een dynamo van 45 K. W. wanneer gegeven is, dat:
1o. het rendement rd van de dynamo, volbelast 90 % bedraagt.
2o. „ „ rs „ „ stoommachine„ 75 % „
3o. het stoomverbruik per I. P. K. van de stoommachine is 8 K.G. stoom.
4o. het verlies in de pijpleidingen aan stoom is 10 %.
5o. de verdamping is 8 voudig.
Hoeveel M². V. o. moet de ketel bezitten, wanneer 20 K.G. stoom per M². V. o. geproduceerd kan worden. Is deze ketel in werkelijkheid groot genoeg?

2o. Gevraagd wordt op bijgaand schema zie fig. 1 van het leidingnet eener verlichting in diverse lokalen aan te geven:
1o. welke draaddoorsnede wordt noodig geacht, opdat het spanningsverlies, tusschen het schakelbord en de lampen in geen geval meer dan 2 Volt bedraagt.
2e. hoeveel het spanningsverlies alsdan zal zijn aan de aftakpunten a. b. c. d. e. f. g. h.
3o. hoeveel het spanningsverlies zal zijn aan lamp i. j. en k.
gegeven zijn:
1o. op de teekening de stoomsterkte, waarmede elke leiding wordt belast.
2o. de weerstand van een draad met een koperdoorsnede van

1	m.M² =	17.5 Ω per K.M.
1½	„ =	11.64 Ω „ „
2.5	„ =	7 Ω „ „
4	„ =	4.38 Ω „ „
6	„ =	2.92 Ω „ „

3. de verticale afstand van de afsluiters tot de langs het plafond gelegen leidingen is 2.50 M.
4. de verticale afstand van het schakelbord tot de langs het plafond gelegen hoofdleiding is 2,50 M., terwijl voorts de lengte der leidingen uit de teekening (schaal 1 : 100) zijn te meten. Tijd 1½ uur.

N.B. In plaats van 0.29 Amp. of een veelvoud is overal te rekenen op 0.30 Amp. of een veelvoud.

Vak 4.

ALGEMEENE WERKTUIGBOUWKUNDE.

1. Langs twee zijden van rechthoekig gebouw moeten 8 telegraafdraden gespannen worden.
Teeken op schaal 1 à 5 het ijzeren rek, hetwelk op den hoek van het gebouw geplaatst moet worden, dikte muur 1 steen.
2*a*. Teeken op schaal 1 à 5 een gegoten ijzeren juk met kussenblok voor een drijfas. De drijfas heeft eene doorsnede van 8 cM. en is 50 cM. van den muur verwijderd, dikte muur 1½ steen.
2*b*. Teeken op schaal 1 à 10 een houten bok voor ondersteuning van een 21-voudig bloktoestel.
Te maken vraag 1, en kiezen tusschen de vragen 2*a* en 2*b*.

Vak 5.

WISSEL-, SEININRICHTINGEN EN TELEGRAAF.

1. Met hoofd der handelinrichting model S. en H. met bloktoestellen voor bijgaanden toestand zie fig. 2 en 2*a* dienende, te completeeren en het manipulatie schema invullen voor aangegeven treinrichtingen.
2. Op het perron van bijgaand station zie fig. 3 is een Alkmaarsche handelinrichting aanwezig met vijf handels, te meten:
a. een handel ter bediening van het afstandsein zijde a.
b. „ „ „ „ „ „ wissel 1.
c. „ „ „ „ „ „ brugslot over kanaal.
d. „ „ „ „ „ „ wissel 8.
e. „ „ „ „ „ „ afstandsein zijde b.
De sleutels der sloten op wissels ⅔ en ⅔ zijn gekoppeld met de sleutels aan de handelinrichting. Geef in breukvorm de koppelingen tusschen seinen, wissels, brugslot en sleutels en vul tevens bijgaand blanco koppeling schema in.
3. Schets een tuimelaar behoorende bij de stangen-geleiding van een brugbeveiliging. Verklaar daarvan de werking en wat is het doel?
4. Teeken het stroomloop schema voor het plaatsen van een inductor ten einde sein te geven in wisselstroomwekken geplaatst in de draden I ter weerszijden van een station.

Vak 7.

ONTWERPEN EN RAPPORTEEREN.

1. Teeken op bijgaande schets zie fig. 4 trekdraadgeleiding, noodig voor de bediening der daarop aangegeven seinen, ontspoortongen en sluitboomen vanuit de blokpost en vermeldt welke materialen daarvoor noodig zijn.

De sluitboomen zijn van ijzer, terwijl de ontspoortongen door S. S. steller bediend worden.
Maak eene globale begrooting op.

2o. Breng rapport uit omtrent het stuk rijden van ijzeren traliesluitboomen, welke gekoppeld zijn met seinen en vermeldt de door U genomen maatregelen.

Opzichter-teekenaar W.W.2 1909.

a. Teeken een reservoirgebouwtje voor een waterreservoir van 40 M³ inhoud. De hoogte van onderkant reservoir bedraagt 8 M. + B.S. De bak moet omhuld worden door een houten betimmering met dakje. Dit geheel te plaatsen op 4 pooten geconstrueerd uit profilijzer. Deze pooten onderling te verbinden en te verstijven door kruisen van hoekijzers. Ook aan te geven toe- en afvoerleidingen met hunne middellijnen.
Door grondboringen is op 2 verschillende plaatsen de geaardheid van den bodem als volgt gevonden:

klei	B. S. = 0	klei
klei en veen	2 ÷	2 ÷ klei en veen
veen	5 ÷	4 ÷ veen
		7 ÷ vast zand
vast zand	14 ÷	

De grondwaterstand = 1.50 ÷ B. S.
Teeken voor beide gevallen de fundeering.

b. Geef door eene berekening aan, welk profil de draagbalken van het reservoir moeten hebben en geef verder eenige details.

c. Te ontwerpen in ijzer met baksteenvulling een locomotievenloods voor 2 standen naast elkaar met een kleine werkplaats er aan verbonden.
Gevraagd: Plattegrond-, langs- en dwarsdoorsnede.

d. Gegeven onderstaand schema van een Polonceaukap. Zie fig. 5.
Gevraagd: de spanningen in de staven en de vereischte doorsneden der staven, ook met het oog op knik.
Geef een detail van een knooppunt en van de beweegbare oplegging.
Aangenomen kan worden, dat de afstanden der spanten = 5 M. is, winddruk en sneeuw = 150 K.G. per M² oppervlak plattegrond, terwijl gerekend moet worden op eene dakbedekking van pannen, helling van het dakveld = $1^1/_2$ op 1.

e. Teeken den plattegrond van een opzichterswoning groot 11.5 × 11.5 M. (buitenwerks) zie fig. 6.
Geef een doorsnede over AB. en CD. waarin ook de fundeering is aan te geven.

f. Van nevengaand station (zie fig. 7) moet de uitgang voor voetgangers en handkarren overkapt worden. Teeken een dwarsdoorsnede over AB. op schaal 1 : 20 en geef details van de verbindingen van het hoofdgebouw en de kolommen.

g. Teeken op een schaal 1 à 20 een sluitboom volgens bijgaande schets (zie fig. 8) te bedienen met dubbelen draad met 50 cM. draadbeweging.
Details zijn op schaal 1 : 5 te teekenen.

h. Op een station moeten voor de sporen 1 en 2 uitrijseinen worden geplaatst.
In verband met de zichtbaarheid der seinen onder de kap en de beschikbare ruimte is besloten tot het plaatsen van een bordesseinpaal als op de teekening (zie fig. 9) aangegeven. Gevraagd eene constructieteekening op schaal 1 à 20 met details 1 à 5 van den paal. Geef ook den loop der trekdraden aan.

Opzichter-teekenaar W.W.3 1909.

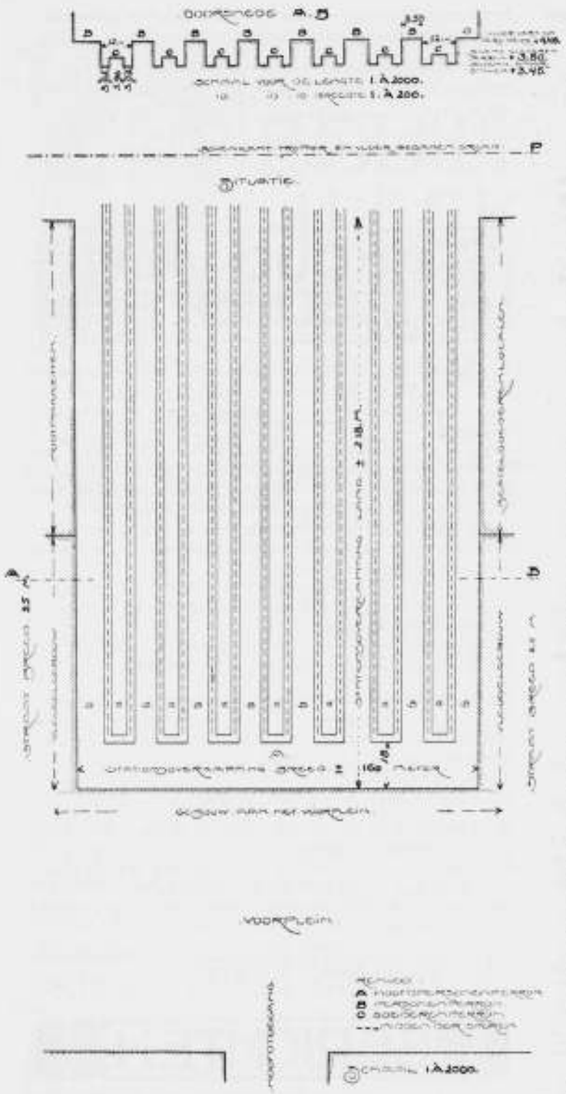
i. Gegeven het hoofd van de handelinrichting ontworpen voor seinhuis E te Tilburg.
Gevraagd:
1e. het blanco manipulatieschema in te vullen;
2e. het linialenschema;
3e. het stroomloopschema..

j. Voor het stationsgebouw te Heerlen was aanwezig eene 6-voudige Alkmaarsche handelinrichting, waarvan het schema der koppelingen hierbij gaat (zie fig. 10a).
Het emplacement Heerlen wordt geheel gewijzigd en gebracht in den toestand, zooals op bijgaande teekening (zie fig. 10) is aangegeven.
Met de aanwezige handelinrichting zullen na de wijziging bediend worden de seinen $^1/_2$ en $^3/_4$ en de wissels $^1/_2$ z 3, 5 en 6. Bovendien worden met de handelinrichting gekoppeld de sleutels van de sloten op de wissels $^2/_2$ z en 4.
Gevraagd de noodige koppelingen in breukvorm en in bijgaand blanco schema (zie fig. 10a) aan te geven, als nog gegeven is, dat treinen moeten binnenkomen.
Van mijn Carl in de sporen 4 en 5.
Van Herzogenrath in de sporen 1, 2, 4 en 5.
Tevens wordt gevraagd:
1e. Met schema van elk handel met de daarop werkende pallen.
2e. De trekdraadgeleiding.
3e. De materialenstaat.

EEREPRIJSVRAAG 1910 VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

Ontwerp voor: Een kopstation met verhoogd spoor voor eene gemeente als Amsterdam.
Het gebouw bestaat uit een gebouw aan het voorplein en twee vleugelgebouwen, weerszijden van de stationsoverkapping gelegen.
De vleugelgebouwen staan aan straten, breed 25.— M.
De stationsoverkapping, die uit een of meer spanningen kan bestaan, is breed tusschen de achtergevels der vleugelgebouwen ± 160.— M. en is ongeveer lang 218.— M.
Het hoofdperron langs het gebouw aan het voorplein is breed 18.— M., breedte der overige perrons is volgens de situatie.
De vloer van den beganen grond ligt gelijk met het trottoir aan het voorplein en der zijstraten, de vloer van de 1e verdieping is gelijk met de personenperrons en ligt 4.40 M. boven den vloer van den beganen grond. De goederenperrons liggen 3.80 M. boven laatstgenoemden vloer.
Het laden en lossen van bagage, bestelgoederen en de post geschiedt uitsluitend op de goederenperrons, die met liften en trappen in verbinding zijn met tunnels. De tunnels verbinden de lokalen voor ontvangst en afgifte van bagage, de lokalen voor bestelgoederen en de post met genoemde perrons. Voor de noodige trappen naar de verdieping (perronhoogte) is te zorgen.

Het gebouw moet bevatten, behalve de noodige bergplaatsen:
a. het gebouw aan het voorplein.
Op den beganen grond:
1 ruime vestibule, waarin: trappen naar de verdieping (perronhoogte), 1 plaats-kantoor ter oppervlakte van 225 M², met minstens 10 loketten, 1 verblijf voor den portier, 1 kantoortje voor wisselen van geld, tochtportalen, lokaaltjes voor den verkoop van dagbladen, bloemen, enz.
In aansluiting met de vestibule moeten zijn:
1 lokaal tot afgifte van bagage met een kantoortje, oppervlakte 900 M².; 1 reisbureau met wachtruimte, 200 M².
Voorts bevat de begane grond:
den ingang naar het Koningspaviljoen, hierbij kunnen zijn gelegen 2 à 3 kamers voor de Directie en voor kleine vergaderingen; lokalen voor de post met een ingang aan het Voorplein voor het publiek, ter oppervlakte van 600 M².;
2 lokalen met portaal voor de politie;
keukens, bergplaatsen en kamers voor den kastelein.

Op de verdieping (perronhoogte):
1 wachtkamer 1e klasse, ter oppervlakte van 180 M²;
1 „ 1e en 2e klasse (restauratie), ter oppervlakte van 300 M²;
1 eetzaal voor 1e en 2e klasse, ter oppervlakte van 200 M².;
1 of 2 kleine salons nabij de eetzaal;
1 wachtkamer 3e klasse niet rooken ter oppervlakte van 180.— M².
1 wachtkamer 3e klasse ter oppervlakte van 450.— M.
toiletkamers voor heeren en dames, die voor de heeren kunnen ook zijn gelegen op den beganen grond, onder- of op een insteek boven de dames toiletkamers;
buffetten, kamers voor den kastelein, services, enz.
1 Koningspaviljoen, bevattende trappenhuis salons, kamers voor het gevolg en toiletkamers, oppervlakte 500.— M².;
lokalen voor de post met een toegang voor het publiek van af het perron, oppervlakte 600.— M².;
minstens 4 lokalen ter gezamenlijke oppervlakte van 200.— M², voor den stationschef, de onderchefs en hunne bureaux; hierboven op de tweede verdieping een seinkamer en eenige kantoorlokalen voor den stationsdienst;
1 trappenhuis naar laatstgenoemde lokalen en een lokaaltje voor telefoons.
De laatstgenoemde lokalen moeten zooveel mogelijk in het midden van het gebouw liggen aan het hoofdperron.
De vleugelgebouwen, lang ongeveer 100.— M., gemeten uit den achtergevel van het gebouw aan het Voorplein, moeten ieder bevatten:
Op den beganen grond:
1 uitgang met trappen naar de zijstraten en de overdekte standplaats voor rijtuigen;
1 overdekte standplaats voor rijtuigen, oppervlakte 700 M².;
1 lokaal voor ontvangst van bagage met kantoor, oppervlakte 500 M².;
1 lokaal voor garde robe, oppervlakte 60 M².;
1 dagverblijf voor koetsiers;
kelders voor de centrale verwarming en voor ventilatie van eenige lokalen;
2 à 3 woningen voor den stationchef, de onderchefs, kastelein, enz.
Op de verdieping (perronhoogte):
retirades voor dames en heeren;
„ „ het personeel.
1 kamer voor conducteurs, oppervlakte 90 M².;
1 „ „ arbeiders. „ 60 „
1 werkplaats, „ 70 „
4 kamers voor terreinopzichters, lampisterie, magazijn, enz.
Op de tweede verdieping liggen kantoren voor de ingenieurs van den weg en van tractie en van den inspecteur van het vervoer, met hunne bureaux, voor elken vleugel ter oppervlakte van 500 M².
Voorts bevatten de verdiepingen woningen, genoemd bij den beganen grond.
Bij de toiletkamers en retirades moeten lokaaltjes zijn voor de bewaaksters.
Aan genoemd vleugelgebouw moeten aansluiten, aan de eene zijde van de stationsoverkapping, lokalen voor bestelgoederen met de noodige kantoorlokalen en aan de andere zijde lokalen voor den postpakketdienst.
De lengte van elk dezer gebouwen is ongeveer 118 M.
De electrische centrale voor verlichting en krachtoverbrenging, behoort niet tot het ontwerp.
Teekeningen.
Gevraagd worden:
op de schaal 1 à 200.
een plattegrond van den beganen grond met de tunnels;
„ „ „ de verdieping (perronhoogte), met de perrons;
„ „ „ de tweede verdieping (entre-sols), de gevels aan het voorplein en aan een der zijstraten;
1 lengte- en een breedte-doorsnede van het gebouw, waarop voorkomen: de stationsoverkapping en de gevels aan de perrons; doorsneden over de groote vestibule en wachtkamers; deze kunnen vervallen zoo ze reeds voorkomen op de vorengenoemde teekeningen.
op de schaal 1 à 50,
een of meer belangrijke details van de gevels en een of meer idem van het interieur.
De behandeling der teekeningen wordt vrijgelaten.
Algemeene bepalingen.
De mededinging staat open voor alle Nederlanders, die hun Nederlanderschap hebben behouden. De ontwerpen moeten 15 September 1910, uiterlijk des namiddags 1 uur, vrachtvrij zijn ingekomen aan het adres van den 1sten Secretaris van het Genootschap, aan het lokaal „Parkzicht", Hobbemastr., Amsterdam.
Bij alle ontwerpen moet gevoegd zijn een verzegelde naambrief

en een correspondentie-adres, om zoo noodig met den ontwerper in briefwisseling te kunnen treden.
Alle teekeningen of stukken, die bij de inzending behooren, moeten voorzien zijn van:
1°. een motto, waaronder het ontwerp is ingezonden;
2°. eene opgave van den datum van inzending.
De naam van den ontwerper mag op de teekeningen of bijgevoegde stukken niet voorkomen.
De teekeningen moeten plat, zonder houten lijsten, verpakt zijn.
Slechts die inlichtingen aan inzenders zijn voor mededingers en jury geldend alsof ze in het programma waren opgenomen, die in „Architectura" zijn beantwoord door het bestuur.
Wanneer aan bovenstaande voorschriften van het programma aan de algemeene bepalingen en aan desbetreffende artikelen in de Statuten en het H. R. van het Gen. niet is voldaan, kunnen de ontwerpen niet voor bekroning in aanmerking komen.
Aan de Jury is een bedrag van f 400 beschikbaar gesteld om te bestemmen voor 3 bekroningen.

De Jury:
K. P. C. DE BAZEL.
H. P. BERLAGE NZN.
D. A. N. MARGADANT.

Betreffende deze prijsvraag zijn de volgende inlichtingen gegeven:
Aangezien het om verschillende redenen wenschelijk geacht wordt de lustrumviering, met de daaraan verbonden tentoonstelling enz. niet vóór 1 November te doen plaats hebben, heeft het bestuur den termijn voor de inzending van de *eereprijsvraag verlengd tot primo November e.k.* Een der redenen die hiertoe hebben geleid is gelegen in de te houden tentoonstelling, waarvan het welslagen voor een deel geacht moet worden afhankelijk te zijn, van het al of niet aanwezig zijn van het werk der leden, dat zich thans op de tentoonstelling te Brussel bevindt.

VRAAG 1. Zijn de in het programma genoemde maten, inzonderheid de hoogtematen, bindend of pl.m. genoemd? Het laatste was zeer gewenscht bij toepassing van een systeem.

ANTWOORD. *De maten zijn bindend.*

VRAAG 2. Ligt de begane grondvloer gelijk met het trottoir; is dit bindend of is eene verhooging met treden voor den hoofdingang geoorloofd?

ANTWOORD. *Het is ongewenscht nog eene verhooging voor den hoofdingang aan te brengen.*

VRAAG 3. Is een verblijf voor een portier op den beganen grond wel noodig?

ANTWOORD. *Te dien opzichte moet aan het programma worden vastgehouden.*

VRAAG 4. Moet personeel van de post ook niet een ingang hebben direct van het voorplein of zijstraten?

ANTWOORD. *Er blijkt uit de ligging der postlokalen dat deze een afzonderlijken toegang moeten hebben.*

VRAAG 5. Is bij het bepalen der schaal van de te leveren teekeningen wel rekening gehouden met de grootte der teekeningen, deze worden nu: de plattegrond pl.m. 1,30 / 1,50 M. enz.? Is deze schaal niet te groot genomen?

ANTWOORD. *De plattegrond is te beperken door verdeeling of door weglating van een gedeelte der overkapping (emplacement).*

VRAAG 6: In het programma is sprake van 2 à 3 woningen voor stationschef, onderchef, kastelein, enz. Moeten die woningen over de twee vleugels verdeeld worden of moet elke vleugel die woningen bevatten?

ANTWOORD. *Elke vleugel moet 2 à 3 woningen bevatten*

VRAAG 7. Moeten de localen voor bestelgoederen en de pakketpost alleen op den beganen grond of met een verdieping (op perronhoogte) geprojecteerd worden?

ANTWOORD. *Deze localen worden bedoeld te liggen op den beganen grond en in verbinding met de tunnels.*

VRAAG 8. Hoe moet begrepen worden: Op den beganen grond woningen voor chefs, enz. en op de twee verdiepingen eveneens?

ANTWOORD. *De woningen kunnen een of twee verdiepingen hebben boven den beganen grond.*

Namens de jury.
K. DE BAZEL.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 23. *Het Arsenaal*, door B. Verwerping door de Tweede Kamer van het wetsvoorstel tot verkoop van het complex gebouwen aan de Vereeniging „Beurs voor den Diamanthandel".
Prijsvraag. 't Ontwerpen van een wandkalender ten dienste der reclame voor de Almelosche Ververij en Chemische Wasscherij.
Het z.g. Jachtslot van Oldenbarneveld, door W. M. Retera. Een bouwwerk uit den bloeitijd der 17e eeuw. (Bij de plaat).
„Mooi Nederland". Oprichting van eene vereeniging van dien naam met voorloopig bestuur, ten doel hebbende de schoonheid van Nederland te doen behouden.
Een nieuw Museum te Haarlem, door J. de M. Beschouwingen over het weerschrijven van den heer A. W. Weissman over dit onderwerp in vorige nummers.
Feestverlichting op den Amstel. Hulde aan den heer Hamers.
Iets over wapenkunst (vervolg) door A. W. Weissman.

Bouwwereld no. 23. *Julian von Zachariewicz*, (vervolg en slot). Architectuur en Architecten.
Jan Mosmans. De Roodenburg te 's Hertogenbosch in afbraak.
Een arbeidscontract in het bouwvak uit de 18e eeuw. Medegedeeld door Snuffelaar.
Landhuis te Lisse, door J. London, architect (Haarlem).

De Opmerker no. 24. *Versailles.* Een Hoofdstuk, architectuurgeschiedenis. (Met een plaat).
Een kleine maar belangrijke tentoonstelling. Tentoonstelling voor ieder die belang stelt in de Gemeentebedrijven.
Waterleidingplannen in Groningen. Watervoorziening der Provincie Groningen.
Doorslaan van muren. Resultaten over het pleisteren der gevels.
Het rapport van de Raadhuis-Dam-Commissie.

BERICHTEN

Town Planning Conference te Londen. De Town Planning Conference, welke door den dood van Koning Eduard VII is uitgesteld, is nu vastgesteld op 10—15 October a.s. Het gedetailleerde programma zal spoedig verschijnen.

30ste JAARG. — 25 JUNI 1910. — No. 26.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Tentoonstelling Reis- en Architectuurschetsen in het Gebouw der Maatschappij. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Prijsvragen N. V. Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende Goederen te Haarlem, ontwerp: Eerste en Tweede Prijs. — Rapport Raadhuis-Dam-Commissie. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

DE TENTOONSTELLING VAN REISSCHETSEN IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Deze tentoonstelling is dagelijks geopend van 10 uur v.m.—5 uur n.m.; Zondags van 10 uur v.m.—4 uur n.m. toegang kosteloos. De tentoonstelling zal vermoedelijk half Juli gesloten worden.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

PRIJSVRAAG VAN DE N. V. BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

ONTWERP BEKROOND MET EEN PREMIE VAN f 750 (EERSTE PRIJS).

MEMORIE VAN TOELICHTING, behoorende bij het antwoord onder motto:

„VIS NESCIA VINCI"

ingezonden op de door de afdeeling Haarlem van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, namens de Naaml. Vennootschap Binnenlandsche Exploitatie Maatschappij van Onroerende Goederen te Haarlem, uitgeschreven prijsvraag.

ALGEMEEN OVERZICHT.

Reeds bij de eerste inzage der bij het programma behoorende stukken blijkt, dat deze prijsvraag in twee deelen kan worden gesplitst n.l.:

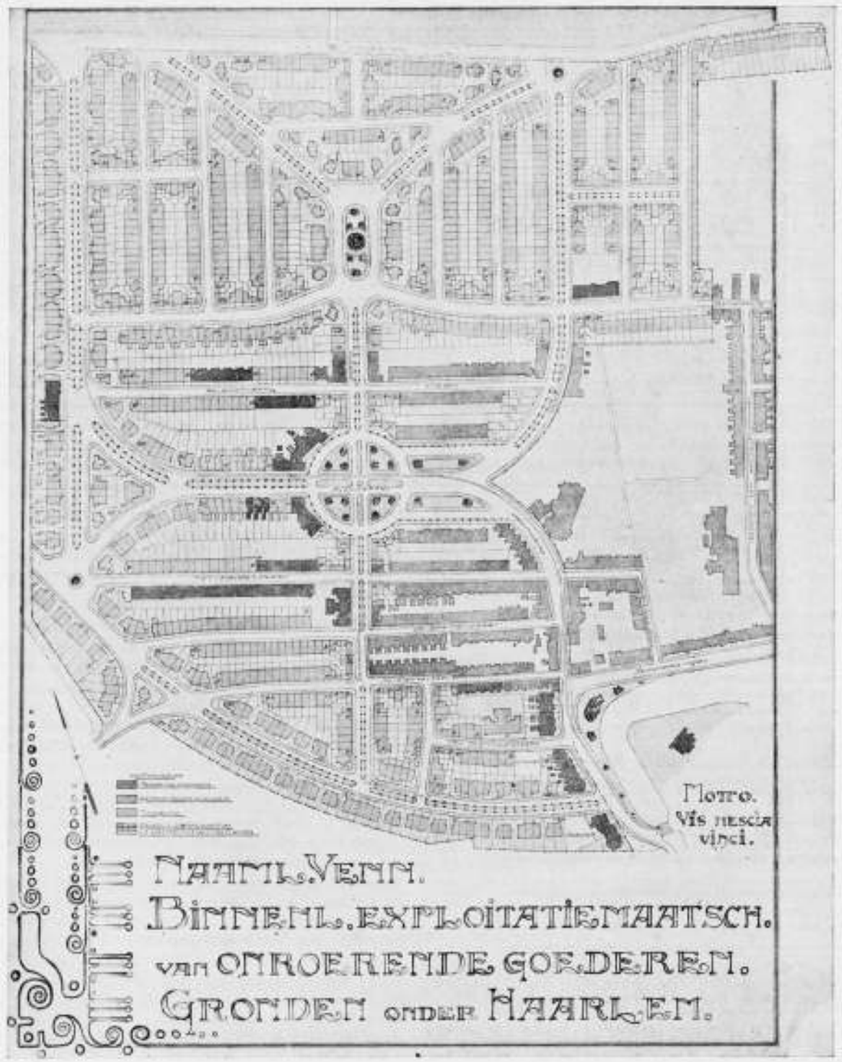
1e de bebouwing van de gronden onder *Overveen.*
2e de bebouwing van de gronden onder *Haarlem.*

Van het laatstgenoemde kan worden onderscheiden een nieuw te maken gedeelte en een aanbouwing van reeds ten deele bebouwde terreinen.

BEBOUWINGSPLAN van de gronden onder *Overveen.*

Bij het ontwerpen van de indeeling dezer gronden werden allereerst in het oog gehouden die wegen, die blijkens de bijgevoegde situatieteekening alleen reeds door hun meerdere breedte als hoofdwegen zijn te beschouwen. Dat is ten eerste de weg, die langs de Delft voert en ten tweede die, welke naast de villa, Djambi den Bloemendaalschen weg ontmoet. Deze straten vormen een verbinding tusschen Haarlem en Overveen.
Met deze omstandigheid is rekening gehouden bij het onderverdeelen van langs die wegen gelegen terreinen.
Waar in Haarlem de bebouwing over het algemeen geschiedt in gesloten huizenrijen, is de bebouwing van Overveen meer die van villa's langs met boomen beplante wegen.
Waar genoemde wegen de verbinding vormen tusschen deze twee wijzen van bebouwing, is op bijgaande teekening de middenweg gekozen en de bebouwing heeft dus plaats in kleine huizengroepen van 2 en 3 perceelen. Hierdoor toch zal een geleidelijke overgang kunnen worden bereikt, terwijl tevens door deze open bebouwing op de hoofdwegen een stempel van meerdere voornaamheid wordt gedrukt in tegenstelling met de gesloten huizenrijen der zijstraten.
Een soortgelijk geval vertoont de langs de spoorbaan gelegen en naar de, ten tweede genoemde, straat afbuigende weg. Hoewel van minder breedte zal deze weg toch als verkeersweg met de oude stad kunnen worden gebruikt, waardoor hij een zekere belangrijkheid verkrijgt en dus, wat bebouwing betreft op gelijke wijze is behandeld als bovenbedoelde wegen. Toch zal hij steeds in minder aanzien zijn door zijn mindere breedte en kleinere voortuinen.
De overige straten van dit terrein zijn alle van minder belang en zullen slechts dienen tot verkeer hunner bewoners. Deze zijn dus eenvoudig met gesloten huizenrijen geprojecteerd, waarbij evenwel het volgende valt op te merken:
Waar over het algemeen de hoeken opgelost worden, hetzij zoodanig dat aan een der straten een open terrein zichtbaar is (zie op de teekening der gronden onder Haarlem hoek Tetterodestraat—Ostadestraat of wel hoek Jan Steenstraat—Santpoorter-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

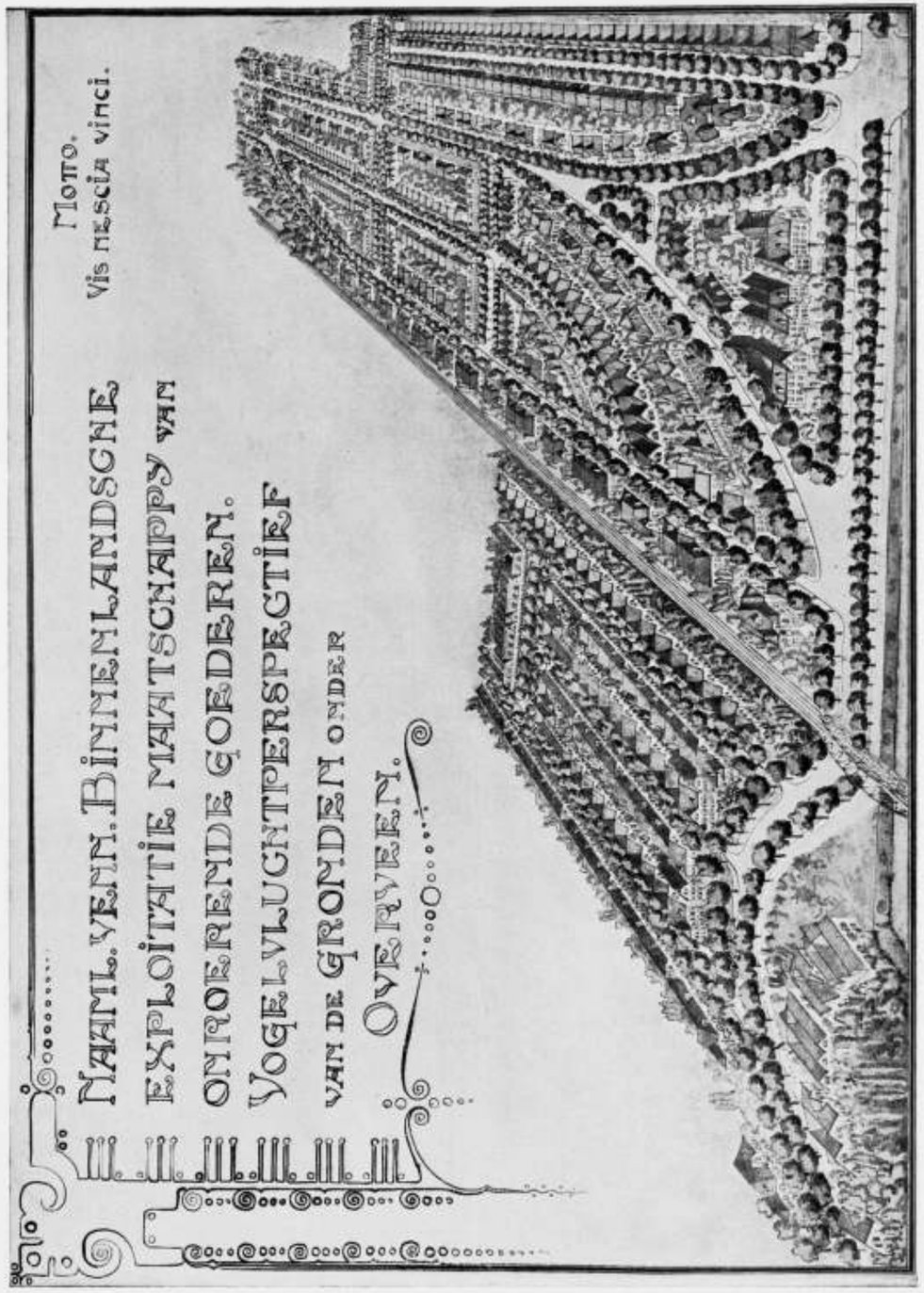
EERSTE PRIJS (Premie). Schaal 1 op 3750.

Ontwerpers: C. Hoogendijk Kzn. en P. Schmidt.

straat—Wouwermanstraat) of ook wel zoodanig dat het hoekperceel aan de achterzijde geen licht en lucht ontvangt — en waarvan het eerstgenoemde zeer storend op het stadsbeeld werkt en het laatste uit een hygiënisch oogpunt niet is aan te bevelen — is getracht hiervoor een andere oplossing te vinden.

Vandaar dat een hoekperceel werd geprojecteerd als op teekening is aangegeven. Daar evenwel bij normale doorzetting van de aangrenzende perceelen deze het achterterrein van het hoekhuis geheel zouden dichtsluiten, is aan beide zijden van den hoek nog een soortgelijk woonhuis ontworpen, zoodat een open terrein overblijft van ± 8 × 8 cM., voldoende tot flinke toetreding van licht en lucht tot de hoekperceelen. Daarenboven zal de op teekening aangegeven hoekplanvorm tot zeer bruikbare planindeelingen kunnen leiden.

Voorts zijn van de gesloten huizenrijen der ondergeschikte dwarsstraten, die op een met huizengroepen bebouwden hoofdweg uitkomen, de laatste perceelen behandeld als kophuizen. Deze kophuizen zijn te vergelijken met een gehalveerde dubbele villa, waarvan de scheidingsmuur tegen het laatste rijenhuis geplaatst is, zoodat op deze wijze, de, uit een aesthetisch

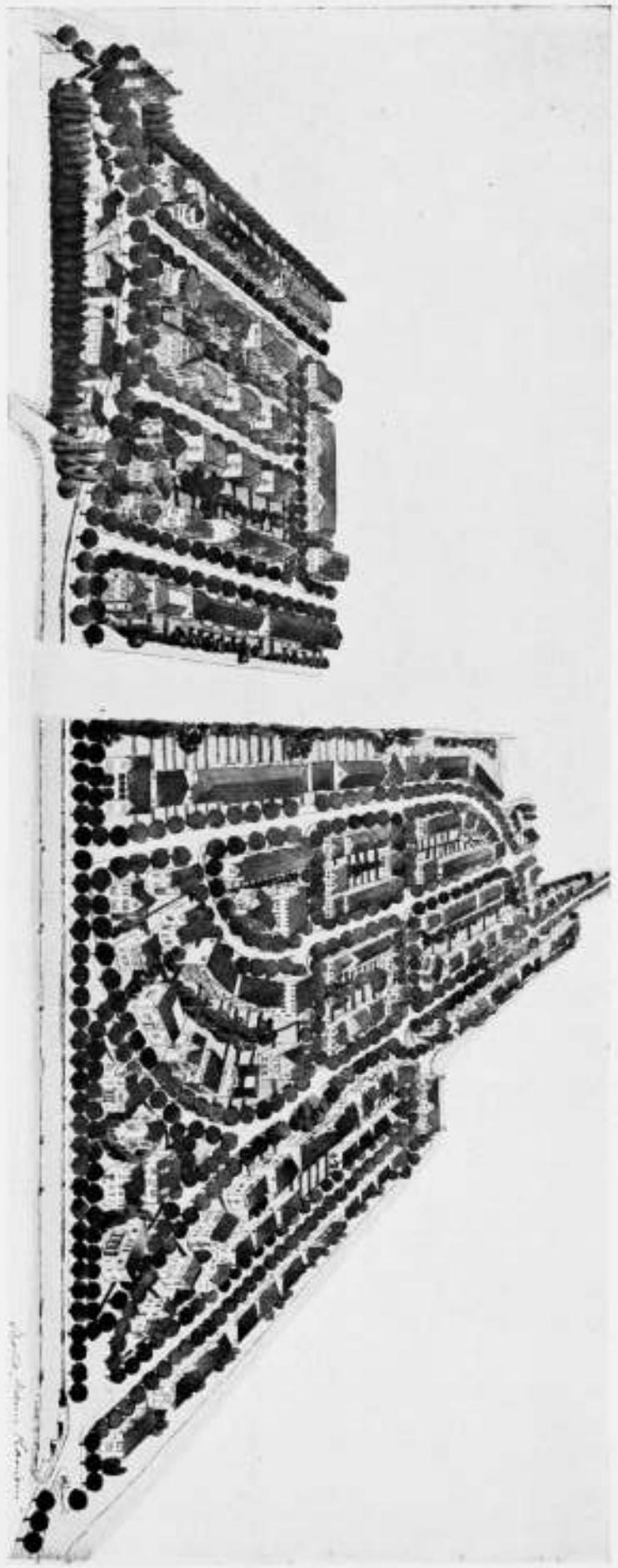

Ontwerper: C. Hoogendijk Kzn. en P. Schmidt.

EERSTE PRIJS (Premie).

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 25 Juni 1910, No. 26.

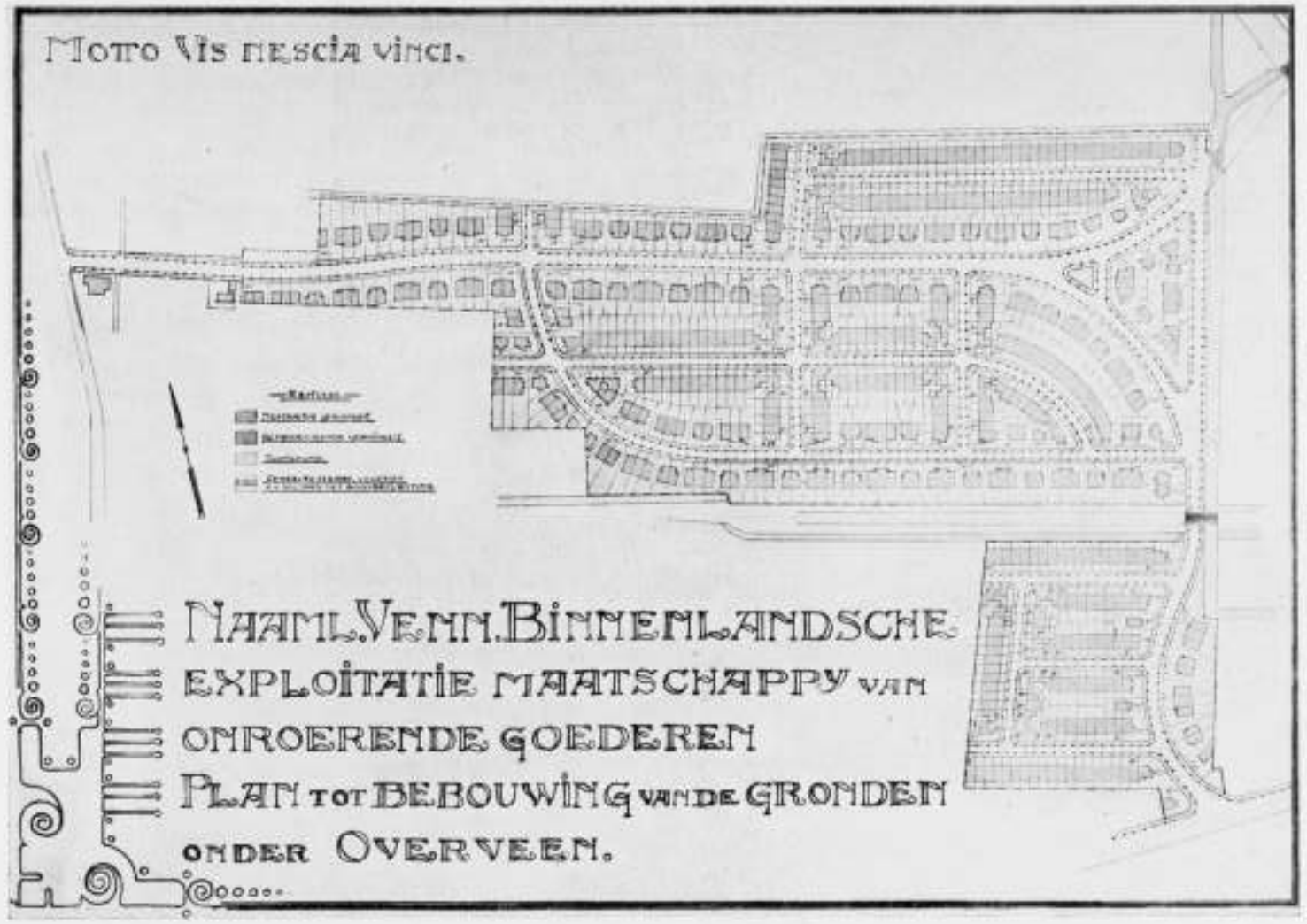
PRIJSVRAAG: N. V. BINNENL. EXPL. MAATSCH. V. ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

PERSPECTIEF TEEKENING VAN DE GRONDEN ONDER OVERVEEN.

2de Prijs; motto: „NIEUW HAARLEM".

Ontwerper P. VERHAGEN LZN. B.-I.

EERSTE PRIJS (Premie) Schaal 1 op 3750.

Ontwerpers C. HOOGENDIJK KZN. en P. SCHMIDT.

oogpunt minder gewenschte „blinde" muren worden gemist. Waar dit terrein bebouwd gedacht is op eenigszins onbekrompen wijze, 't geen ook de bedoeling blijkt te zijn uit den ruimen aanleg van met boomen beplante wegen en de verplicht gestelde voortuinen, is gerekend dat alle aangegeven perceelen zullen worden bewoond door één gezin.

De gezamenlijke oppervlakte van de in dit terrein gelegen bouwgronden bedraagt volgens meting met den planimeter ± *146.770 M².*

Berekend tegen een gemiddelden prijs van *f* 10.— beduidt dit een totaalopbrengst aan bouwgrond van *f 1.467.700.*

Volgens teekening gespecificeerd:

44.490 M². à	*f* 12.50	= *f* 556.125.00
9.330 „ „ „	12.00	= „ 111.960.00
26.669 „ „ „	10.00	= „ 266.690.00
2.231 „ „ „	9.50	= „ 21.194.50
64.050 „ „ „	8.00	= „ 512.400.
	totaal *f*	1468.369.50

BEBOUWINGSPLAN van de gronden onder *Haarlem.*

De teekening, waarop deze gronden zijn aangegeven doet duidelijk zien, dat hier aan een goede bebouwing groote moeielijkheden in den weg staan.

Van verschillende terreinen n. l. zijn reeds gedeelten bebouwd en blijven enkele stukken, w. o. soms snippers, over. Om hierop een bruikbaar plan te ontwerpen, zoodat tevens een goed geheel wordt verkregen met de reeds bestaande bebouwing is niet gemakkelijk.

Om de architectuur in overeenstemming te brengen met den reeds bestaanden toestand, hieraan valt niet te denken, daar sommige straten geveloplossingen vertoonen, die waarlijk beneden alle kritiek zijn, zie b. v. de gevels in de Tetterodestraat, waarop reeds werd gewezen door den heer J. H. W. Leliman in zijn bekende lezing over „ontsiering van Stad en Land"!

Voor deze gedeeltelijk bebouwde terreinen is het dus zaak een plan te ontwerpen dat op zichzelf en als indeeling een goede oplossing vertoont.

Zooals reeds in het algemeen overzicht werd opgemerkt, kunnen deze gronden worden verdeeld in een gedeelte nieuwbouw en een aanbouwing van reeds ten deele bebouwde terreinen.

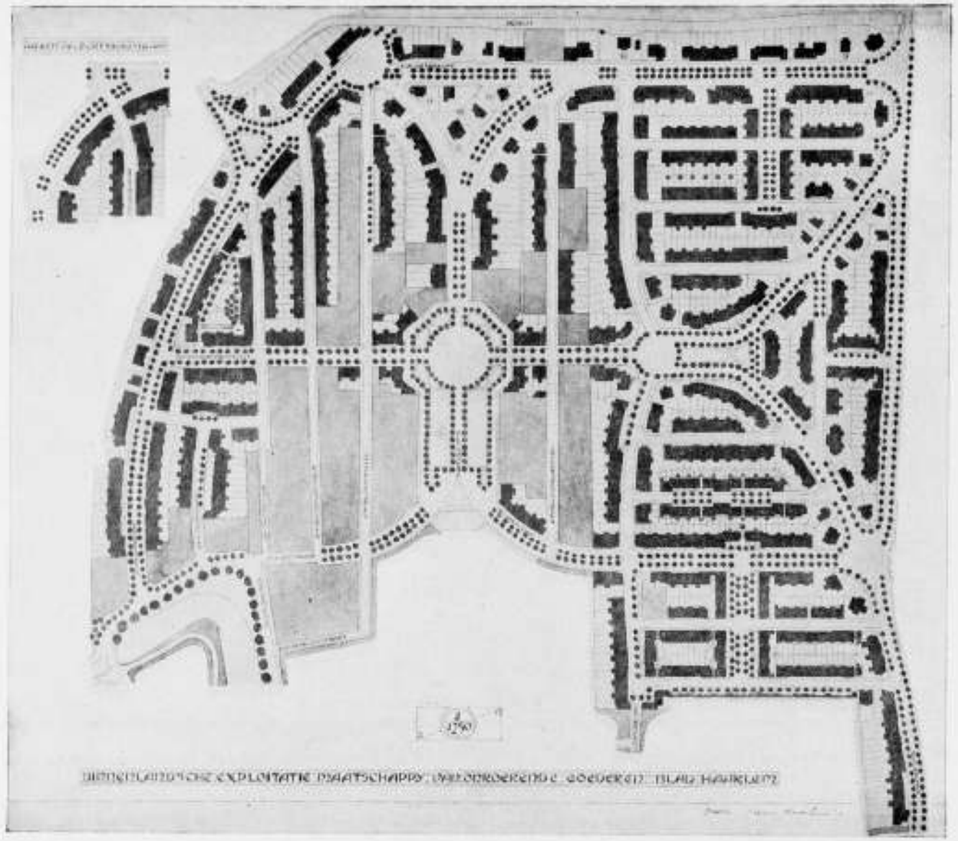
Bij de afdeeling nieuwbouw zal ook kunnen worden gerekend de Kleverparkweg, hoewel reeds enkele huizen hieraan zijn gebouwd.

Deze weg zal, mede door de tramlijn, een voorname verbinding vormen met Bloemendaal, zoodat hierlangs eenzelfde open bebouwing is toegepast als op de hoofdwegen van het terrein onder Overveen.

Tevens komen voor deze groepsgewijze bebouwing in aanmerking de Verspronckweg, en de gesplitste voortzettingen van de Santpoorterstraat, ten einde weer een goeden overgang te vormen tusschen het gesloten bebouwde stadsdeel en den villabouw van Bloemendaal.

De straat ten noorden van de Albertsbergstraat is als zijnde een vrij aanzienlijke straat, gedeeltelijk bebouwd met groote tweegezins-woningen en gedeeltelijk met eengezins-woningen. Het laatste gedeelte is evenwel met kleine tweegezins-woningen bebouwd als geleidelijke overgang tot de Saenredamstraat.

Het in het verlengde van de Santpoorterstraat nieuw geprojecteerde pleintje is als open bebouwing gedacht; op de hoeken door villa's geflankeerd en verder met woninggroepen bebouwd.

TWEEDE PRIJS, motto „Nieuw Haarlem". Schaal 1 op 3750. Ontwerper: P. VERHAGEN LZN. B. I.

Het Kleverpark is reeds gedeeltelijk bebouwd, d.w.z. het achtkantige plein is, op de hoeken na, volgebouwd, het breede gedeelte eveneens en in het smalle gedeelte bevinden zich reeds drie groote tweegezins-woningen, die ongeveer in het midden zijn geplaatst en dus vrijwel het motief voor verdere bebouwing aangeven, temeer daar hun architectuur ook van dien aard is, dat zij zeer goed kan worden voortgezet.
Dezelfde planoplossing is ook aan de overzijde toegepast tot aan de splitsing, waar verder aan beide straten woninggroepen van 2 en 3 perceelen zijn geprojecteerd evenals op het zich daartusschen bevindende driehoekige terrein. Deze bebouwingswijze is gekozen om in het karakter van den Kleverparkweg te blijven, waarin hier ter plaatse het Kleverpark overgaat.
De overige straten in dit stadskwartier zijn eveneens alle bebouwd gedacht met eéngezinswoningen. Uitzonderingen maken hierop de Wouwermanstraat, de Jan Steenstraat, de Van der Vennestraat en de Santpoorterstraat tot aan meergenoemd pleintje, daar meestentijds hier de omstandigheden aanleiding gaven tot het toepassen van tweegezinswoningen.
Het zoo veelvuldig toepassen van eéngezinswoningen heeft zijn oorsprong in het feit, dat gebleken is dat verreweg het grootste gedeelte van de reeds bestaande woningen eéngezinswoningen zijn en hiernaar dus meer vraag schijnt te zijn dan naar tweegezinswoningen.
Het terrein, gelegen aan de Noordzijde van de Van der Vennestraat, is beslist te diep voor den bouw van gewone woonhuizen. Vandaar het denkbeeld dit terrein te reserveeren voor den bouw eener school, waarbij het vrijblijvende binnenterrein als speelplaats zou kunnen worden benut.
De prijsberekening dezer terreinen heeft geleid tot de navolgende bedragen:

totaaloppervlakte volgens meeting: 210685 M²
verlangde totaalopbrengst à *f* 10.— p. M² *f* 2.106.850.—

Volgens de in de teekening ingeschreven bedragen gespecificeerd:

6775 M²	à *f* 14.—	= *f*	94.850
72450 „	à „ 12.50	= „	905.625
28200 „	à „ 10.—	= „	282.000
103260 „	à „ 8.—	= „	826.080
Totaal		*f*	2280.555

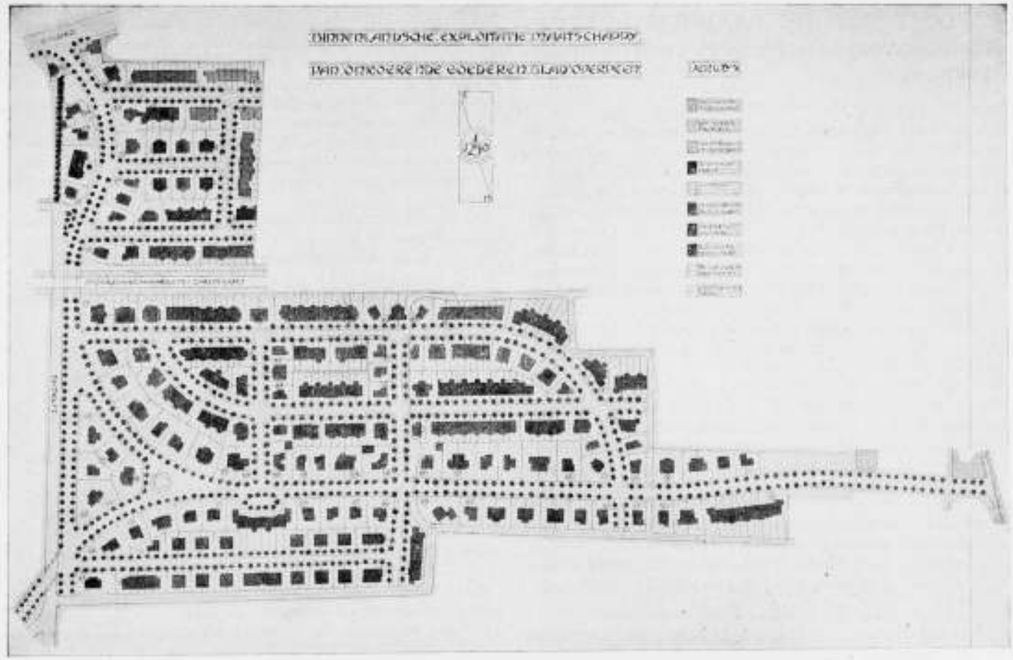
C. HOOGENDIJK K.ZN.
P. SCHMIDT.

ONTWERP BEKROOND MET DEN TWEEDEN PRIJS (f 500).

MEMORIE VAN TOELICHTING behoorende bij het ontwerp:
Motto „NIEUW HAARLEM."

BLAD HAARLEM.

De nieuwe bebouwing is, waar hij aansluit bij bestaande, zooveel

2de PRIJS, motto „NIEUW HAARLEM". Schaal 1 op 3750. Ontwerper: P. VERHAGEN LZN. B.-I.

mogelijk eene voortzetting daarvan; maar steeds van uit het oude stadscentrum zich openend.
Bepaald open bebouwing is alleen gedacht.
1°. Rondom het groote nieuwe plein in de as der verlengde Santpoorterstraat.
2°. Rondom het kleine nieuwe plein aan de Kleverlaan.
3°. Langs den verbindingsweg van het onder 1°. bedoelde plein met Bloemendaal.
4°. Tusschen den Kleverparkweg en de splitsingslanen van Kleverpark.
5°. Op enkele onregelmatige terreinen, vooral hoeken, waar gesloten bebouwing bezwaren zou geven.
Boven- en benedenwoningen zijn alleen in straten van den 2en rang ontworpen; arbeiderswoningen alleen in de, aan de bestaande arbeidersbuurt aansluitende, wijk, beoosten de verlengde Velserstraat. Bij de arbeiderswoningen is gerekend opeen achteruitgang (ingang) om een landelijke opvatting mogelijk te maken.
Enkele blokken zijn geheel als modernen hofjesbouw gedacht.
Een variant geeft eene ombuiging der uitmonding Aelbertsbergstraat aan: De splitsing Kleverparkweg en Kleverpark zoowel als de Aelbertsbergstraat zelf zouden daarbij aanzienlijk winnen, en de bebouwing niet bezwaren. Toestemming der gemeente zal hierbij noodig zijn.
Eén blok, door vorm en grootte hiervoor bijzonder geëigend is met gemeenschappelijken binnentuin ontworpen. De hiervan afgesloten hoekperceelen hebben voortuinen.
De pleinen zijn, waar mogelijk, symmetrisch opgevat, om eenige rust te brengen in de, uit den aard der zaak, willekeurige omlijsting.
De lange verbindingsstraat Kleverparkweg Velserstraat, evenwijdig benoorden de Aelbertsbergstraat is door zijne ligging als verkeers- en ontlastings-straat van tal van N. Z. loopende woonstraten bijzonder geschikt voor winkels en zaken: de diepte der perceelen wijst hier ook op, zoodat de rooilijn weinig verspringt of onderbroken is.
Het terugspringen der rooilijn, met daarmee samengaande beplanting is hier en daar aangebracht ter verbreking van eentonigheid, steeds rekenende met zon en schaduw.
De beplanting van het Kleverpark is *niet* volgens de bestaande uitvoering; een tweede genomen vrijheid is het in het ontwerp opnemen van een tweetal groote gebouwen buiten het eigenlijk terrein, 1°. in de as van het Kleverpark, 2°. in de as van de Velserstraat, waar bovendien de trottoirlijn van de Kleverlaan uitgebogen is:

BLAD OVERVEEN.

Bij dit terrein is getracht gebruik te maken van de gelegenheid tot aanbrengen van waterpartijen, zonder aanmerkelijk terreinverlies (vooral de vijvers bij den Zijlweg ingang en dwars door het terrein.)
Verder is getracht naar afsluiting van rechte lanen met groepgebouwen. Enkele rechte lanen zijn symmetrisch bebouwd aan weerszijden, ter verkrijging van rust.
De hoofdwegen zijn met alleenstaande of dubbele villa's bebouwd; een uitzondering is een plaats waar ter afsluiting eener dwarslaan een woninggroep is geprojecteerd, die tegelijk een oogenblik rust brengt in de gestadige wisseling der villas. Boven- en benedenwoningen komen alleen in secundaire straten en dan nog niet in de Zijlwegwijk voor.
De flauwe buiging bij den Bloemendaalschen weg in de hoofdlaan maakte eene afsluiting door een rijenhuis gewenscht: deze bebouwingswijze zal de voordeelige en snelle exploitatie juist daar zeker ten goede komen.
Afgeweken is alleen met de boomplanting op secundaire wegen: waar de totale wegbreedte niet meer dan 12 meter bedraagt, is de boombeplanting om aesthetische redenen op de terreingrens aangebracht; de teruggeweken rooilijn maakte dit overal mogelijk.

De in cirkels geplaatste cijfers geven den vermoedelijken prijs in guldens per M² aan. P. VERHAGEN LZN. B. I.

RAPPORT VAN DE RAADHUIS-DAM-COMMISSIE UITGEBRACHT AAN B. EN W. VAN AMSTERDAM.

(Vervolg van blz. 293.)

Het ware zeker een aantrekkelijk denkbeeld de kamers van het oude Stadhuis weer te doen betrekken door die autoriteiten en ambtenaren, die kunnen worden beschouwd als de opvolgers van de dignitarissen en functionarissen tijdens de oude Republiek. De Burgemeester zou kunnen zetelen in de oude Burgemeesterskamer, Burgemeester en Wethouders in het Burgemeestersvertrek (de Van Speykzaal), de Wethouder van Financiën in de oude Thesaurie, die van Armenzorg in de oude Weeskamer. Verwezenlijking van dit denkbeeld bleek de Commissie evenwel niet mogelijk in verband met het Koninklijk bezoek. Daarom heeft de Commissie de vertrekken aan de Damzijde op de hoofdverdieping willen reserveeren voor dat doel en ze alleen de bestemming van commissie- en trouwzalen willen geven.
Maar niet alleen de doelmatigheid van indeeling, ook de eenvoudige solide constructiewijze (o. a. gebleken bij het onderzoek naar den toestand van de paalfundeering. Bijlage IV) en de geheele architectonische oplossing van het oorspronkelijke Raadhuis-vraagstuk dwingen bewondering af, zoodat het gebouw onder een der merkwaardigste, goed geconserveerde historische monumenten der profane bouwkunst uit het bloeitijdperk der Renaissance van de 17e eeuw, niet alleen in Nederland maar zelfs in Europa mag worden gerangschikt.
De Commissie aarzelt dan ook niet, de door U bij punt I A onder hare aandacht gebrachte vraag in bevestigenden zin te beantwoorden.

In verband daarmede beantwoordt de Commissie reeds hier de vragen haar aan het slot harer instructie gedaan.

a. *„Moet de buiten-architectuur in alle opzichten in stand blijven als ten tijde van de voltooiing (zonder balkon ?)"*
De buiten-architectuur van het gebouw behoort in alle opzichten in stand te blijven in den toestand, zooals die zich thans bevindt; dit is mogelijk, wanneer men het Stadhuis op oordeelkundige wijze onderhoudt; ook late men het balkon aan de Damzijde (hoewel niet oorspronkelijk) zooals het thans bestaat, teneinde ook hier de traditie te kunnen bewaren.
De Commissie ziet echter geen bezwaar in de verwijdering van het ijzeren traliewerk, dat zich thans nog voor een deel der vensters in de benedenverdieping bevindt; zij acht die eene noodzakelijkheid om in de vertrekken gelijkstraats beter licht te verkrijgen. Het uiterlijk aanzien en het karakter van het gebouw zal daardoor niet worden geschaad, maar nog beter zijn bestemming van Stadhuis van den tegenwoordigen tijd uitdrukken. Daarentegen meent zij, dat het weder aanbrengen der oorspronkelijke houten kruisvensters op de verschillende verdiepingen een aesthetische eisch is.

b. Naar aanleiding van de vraag b: *„Mogen er veranderingen worden aangebracht in de inwendige verdeeling door doorbreking en verwijdering van muren ?"* verklaart de Commissie, dat uit een constructief en historisch oogpunt het maken van openingen in oorspronkelijke muren alleen kan worden toegelaten voor het aanbrengen van deuren en van lichtdoorgangen aan de zijde der binnenplaatsen, indien daardoor de architectuur en de hechtheid van het gebouw niet worden geschaad.
Verwijdering van oorspronkelijke muren mag niet dan in de uiterste noodzakelijkheid worden toegestaan.
Tegen het verwijderen van later aangebrachte houten schotten of gemetselde muren kan natuurlijk geen bezwaar bestaan; ook zal het geoorloofd zijn van elk der vier hoofdtrappen één der buitenarmen, die overbodig zijn, te verwijderen en in de aldus verkregen ruimten de liften aan te brengen, die aldaar uitstekend geplaatst zullen zijn.
Evenmin zal het bezwaar opleveren eene electrische verlichting door het geheele gebouw aan te brengen, en voor eene behoorlijke watervoorziening en afvoer in het gebouw zorg te dragen.
De verwarmingsaanleg behoeft geen onoverkomelijke moeilijkheden op te leveren, wanneer men prijsgeeft het denkbeeld van algeheele centrale verwarming en gebruik maakt van den bestaanden verwarmingsaanleg en van de vele schoorsteenen of rookkanalen, die zich in het gebouw bevinden.
Zooals uit de bij dit rapport behoorende teekeningen blijkt, is het de Commissie gelukt een goede oplossing voor alle moeilijkheden te vinden. Op enkele punten zij in het bijzonder de aandacht gevestigd.
Een van de voornaamste voorwaarden, waaraan een Stadhuis moet voldoen, is deze, dat er eeen goede Raadzaal in wordt gevonden. Zelfs is een Stadhuis zonder goede Raadzaal als zoodanig ongeschikt; het tegenwoordige Amsterdamsche Stadhuis is daarvan het bewijs. In het oude Stadhuis is de Raadzaal zoowel door haar ligging als door haar grootte van zelf aangewezen; het is de oude schepenzaal, thans troonzaal. Zonder veel moeite is deze zaal tot Raadzaal in te richten, ook zonder dat aan de architectuur behoeft te worden geraakt; beeldhouwwerk van beteekenis bevat deze zaal behalve het marmeren schoorsteenfries van Quellijn niet; dat dit behouden moet en kan blijven spreekt vanzelf. Zelfs zou het door deze zaal naar het plan der Commissie tot Raadzaal in te richten mogelijk zijn een fout in haar tegenwoordige constructie te herstellen. De insteek toch, die als schoutskamer dienst deed, behoort stellig niet tot het oorspronkelijk plan van den bouw. Deze insteek is wel zeer oud; zij komt voor in Fokkens Beschrijving van Amsterdam van 1662 en wordt misschien door een stippellijn aangewezen in het plaatwerk van Vennecool. Maar dat zij tijdens of kort na den bouw onbeholpen is aangebracht, is volkomen duidelijk. De oostelijke binnenmuur moet gedeeltelijk en de insteek geheel worden verwijderd ten einde aan de Raadzaal de vereischte afmetingen te kunnen geven en de tribune voor het publiek te kunnen aanbrengen, doch op zoodanige wijze dat het oorspronkelijk tongewelf behouden blijve en verder worde voltooid.
De kamers wederzijds van de Raadzaal kunnen naar het oordeel der Commissie als wachtkamer voor stenografen en publiek en als kamer voor de Raadsleden worden ingericht. De hoekkamers zijn bestemd voor kamer voor den Burgemeester, tevens voor de vergaderingen van Burgemeester en Wethouders en voor kamer van den Secretaris. Daarbij sluiten zich de voor de Secretarie bestemde vertrekken aan. Op de tweede verdieping zijn, in aansluiting tot de bureaux van de onder hen ressorteerende diensten, de hoekkamers voor de vier Wethouders geprojecteerd.

c. Als antwoord op vraag c: *„Kunnen de bezienswaardige lokalen, terwijl ze voor het publiek te bezichtigen moeten blijven, voor den gewonen dienst worden aangewezen ?"* veroorlooft de Commissie zich naar de teekeningen te verwijzen en naar hetgeen hiervoren reeds is gezegd.
De Commissie stelt zich voor, dat de Burgerzaal met de galerijen evenals vroeger bestemd zullen zijn voor den dienst en voor het publiek toegankelijk. De bezienswaardige afgesloten vertrekken, de Raadzaal, de Vierschaar en de kamers aan de Damzijde op de hoofdverdieping, zullen onder geleide kunnen worden bezichtigd. De Commissie meent ten aanzien van dit punt te mogen opmerken, dat blijkens prenten en andere historische gegevens het oude Stadhuis in de zeventiende en achttiende eeuw voortdurend door het publiek — ook door kinderen — werd bezocht, zonder dat van beschadiging van het beeldhouw- of schilderwerk ooit is gebleken.
Hiermede is van zelf de door U gestelde
Vraag d. „Is het voor het behoud van de beeldhouwwerken gewenscht, dat gedeelten van het gebouw niet voor den eigenlijken publieken dienst worden bestemd ?" beantwoord.
De Commissie gaat thans over tot de beantwoording van de vraag I B:
„Is een aan technische en aesthetische eischen voldoende oplossing van het stadhuis-vraagstak te vinden, door een stadhuis te stichten op het beschikbaar komend terrein aan den Dam ?" Zij wil er dadelijk op wijzen, dat een eenvoudige vergelijking van het grondvlak van het Paleis van ongeveer 5400 M² bij vijf verdiepingen met het terrein, begrensd door Vijgendam, Warmoesstraat, Vischsteeg, Dam, van ongeveer 2340 M², doet zien, dat bij de gestelde eischen dit laatste terrein voor den dienst van een stadhuis geen voldoende ruimte zal bieden. Om echter zeker te gaan heeft de Commissie getracht op het bedoelde terrein een indeeling te ontwerpen, waarbij de voornaamste ruimten, zooals Raadzaal, Secretarie enz., konden worden ondergebracht. Deze studie heeft geen bevredigend resultaat opgeleverd, zoodat de Commissie van oordeel is, dat op dit terrein *geen Stadhuis*, hetwelk ook maar aan bescheiden eischen voldoet, kan worden gesticht, maar dat dan eerder de oplossing moet worden gezocht in de richting als door U aangegeven bij het stellen van de vraag IC:

„Of de oplossing van het stadhuis-vraagstak te vinden is door het bestaande stadhuis-complex te verbouwen en te vergrooten ?"
Mocht onverhoopt het Paleis aan den Dam zijn oorspronkelijke bestemming niet herkrijgen, dan meent de Commissie, dat in de door U aangegeven richting de oplossing gevonden kan worden en wel op de wijze als is aangegeven in het voorloopig schetsontwerp, door haar medelid, den heer Directeur der Publieke Werken overgelegd, en als bijlage V hierbij gevoegd.
Dit schetsontwerp biedt voor een verbouwing en vergrooting van het bestaande Raadhuis-complex zooveel goede eigenschappen, dat in die richting eene oplossing is te vinden, welke voor afzienbaren tijd afdoende zal kunnen heeten.
Zooals uit dit hierbijgaande voorloopige schetsontwerp blijkt, kan door uitbreiding naar de zijde van de Oude Doelenstraat en door afbraak en herbouw van een groot deel van het bestaande, doch met behoud van het oude Admiraliteitsgebouw, een stadhuis worden gesticht, dat aan de eischen van alle takken van dienst tegemoet komt.
Een groote Raadzaal met ruimen ingang en trappenhuis, van de Oude Doelenstraat uit te bereiken, een feestzaal voor bijzondere plechtigheden, doelmatige toegangen tot de takken van dienst en goed verlichte lokalen kunnen daarbij worden verkregen.
Het geheel kan een regelmatig grondvlak verkrijgen, ter grootte van ongeveer 7000 M², oppervlak; het biedt gelegenheid tot geleidelijke uitvoering, zonder den geregelden dienst te verstoren.
Een aanmerkelijke verbetering dus van het tegenwoordige stadhuis, waarvan de indeeling een doolhof kan worden genoemd.
Alle thans in het onsamenhangende complex van gebouwen ondergebrachte diensten kunnen dan in het nieuwe Stadhuis gevestigd blijven, terwijl uitbreiding van verschillende takken van dienst mogelijk is.
De Commissie meent evenwel uitdrukkelijk te mogen constateeren, dat een eenigszins monumentale en afdoende verbouwing van het tegenwoordige Stadhuis beteekent het voor goed opgeven van het denkbeeld om ooit weer den zetel van het stadsbestuur te zien gevestigd op de historische plaats, waar van de vroegst bekende tijden af tot 1808 toe de regeering van Amsterdam bijeenkwam, en in het gebouw, dat juist als stadhuis zoo buitengewoon merkwaardig en geschikt is.

In antwoord op de vraag, gesteld sub I: *„Welke kosten (globaal geraamd) zijn aan elk der mogelijk geachte oplossingen verbonden ? (In het geval sub A buiten de kosten verbonden aan het stichten van een nieuw Paleis)"* meent de Commissie de kosten van het inrichten van het Paleis tot Stadhuis globaal te kunnen ramen op 700.000 gulden, waaronder alles begrepen, dus ook de kosten der herstellingen, die binnen en buiten aan het historische monument noodzakelijk zijn. Hier meent de Commissie er U met nadruk op te moeten wijzen, dat niet alleen die herstellingen maar ook alle andere werkzaamheden noodig om het Paleis tot Stadhuis in te richten, *niet anders mogen geschieden* dan onder de leiding en het toezicht eener deskundige commissie, die zal hebben te zorgen dat aan het monument alle recht geschiede.
De kosten benoodigd voor het verbouwen en vergrooten van het bestaande stadhuis-complex schat de Commissie globaal op 2,7 millioen gulden. Mocht men er toe overgaan om zulk een bedrag voor zulk een belangrijk bouwwerk te besteden, dan meent de Commissie, dat door het uitschrijven van een nationale prijsvraag waarborg kan worden verkregen, dat dit vraagstuk ook architectonisch in bevredigenden zin zal worden opgelost.

(Wordt vervolgd).

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XVI.

DE VOLKSHUISVESTING TE ARNHEM. Eenige weken geleden hebben wij reeds een opstel aan dit onderwerp gewijd, doch door omstandigheden onafhankelijk van onzen wil, dezen arbeid een tijdlang moeten onderbreken.
In dat eerste artikel hebben wij aangetoond, dat de woningvereeniging „Openbaar Belang" een geheelen ommekeer heeft gebracht in den aard der volkshuisvesting te Arnhem en dat die corporatie het leeuwenaandeel heeft gehad in de enorme verbetering van de woningtoestanden na 1894 in deze gemeente tot stand gekomen. Als een bijzondere factor in den zeer vruchtbaren arbeid dier woningvereeniging mag ook zeker niet worden vergeten de goede verstandhouding tusschen het Gemeentebestuur en „Openbaar Belang"; eigenlijk zou men kunnen spreken van de goede „samenwerking", want ook de Gemeenteraad wijst een lid van het bestuur der woningvereeniging aan. Vooral aan die samenwerking is het te danken, dat de verbetering der volkshuisvesting door „Openbaar Belang", in twee richtingen werd geleid: menschonteerende sloppen en krotten werden aangekocht en afgebroken en daar ter plaatse verrezen mooie, breede straten met beplanting en bebouwd met goede en hygiënische woningen. Kan een particuliere woningvereeniging wel een aantal goede woningen bouwen, de woningtoestand zoo in de kern verbeteren als op bovenbedoelde wijze, daarvoor is toch de medewerking en de steun van het Gemeentebestuur een noodzakelijke voorwaarde. Wanneer men dan ook de jaarverslagen van „Openbaar Belang" leest, ontmoet men bij voortduring de vruchten van die goede verstandhouding en daarin kan men zich te meer verheugen, omdat het alles aan de huisvesting der arbeidersklasse is ten goede gekomen.
Verder heeft „Openbaar Belang" — evenals de Gemeente Arnhem — zeer vele oude woningen aangekocht en deze door een ingrijpende „restauratie" en voortdurend onderhoud, voor onbewoonbaar-worden behoed.
Blijkens het verslag over 1909 was het aantal woningen in het bezit der woningvereeniging toen 550; daarvan zijn 382 nieuwe, door de vereeniging zelf gebouwde en 168 aangekochte, oude woningen. Met uitzondering van 74 beneden- en 74 bovenwoningen zijn het allen éénzinswoningen. De nieuwe woningen bevinden zich in slechts twee stadsgedeelten met name in Klarendal — waarvan een belangrijk deel zichtbaar is van uit den spoortrein Arnhem—Zevenaar—Zutphen; en op Lom-

WONINGTYPEN BOUWVEREENIGING „OPENBAAR BELANG", ARNHEM.
VOORGEVEL TYPE A. VOORGEVEL TYPE B.

bok: aan de spoorlijn Arnhem—Utrecht—Nijmegen, welke laatste een afgerond stratencomplex, een afzonderlijk stadsgedeelte vormen. Het spreekt dan ook vanzelf, dat, behalve in huisvesting, ook in andere noodige inrichtingen moest worden voorzien; zoo heeft „Openbaar Belang" gebouwd een bewaarschool, een naaischool, een kinderbewaarplaats, een tehuis voor schoolgaande kinderen, een gebouw voor kantoor, werkplaats en magazijn, een gebouw voor een politiepost met annexen, verder 6 winkels en een water- en vuurnering. En die inrichtingen voorzien ook werkelijk in een behoefte; zoo werd de bewaarschool op 31 December 1909 door 201 kinderen bezocht; de naaischool door 20 dag- en 20 avondleerlingen; het bezoek der kinderbewaarplaats steeg tot 10367 kinderen in 284 dagen en dat van het tehuis voor schoolgaande kinderen tot 10005 kinderen in 304 dagen.

In dienst der woningvereeniging „Openbaar Belang" zijn een architect, een opzichter en twee opzichteressen in vasten, benevens gewoonlijk een of meer opzichters in buitengewonen dienst. Op onderhoud en bewoning der woningen, zoowel als op reinheid en aanzien der onbebouwde omgeving wordt streng toegezien; in het verslag over 1909 lezen wij over deze materie:

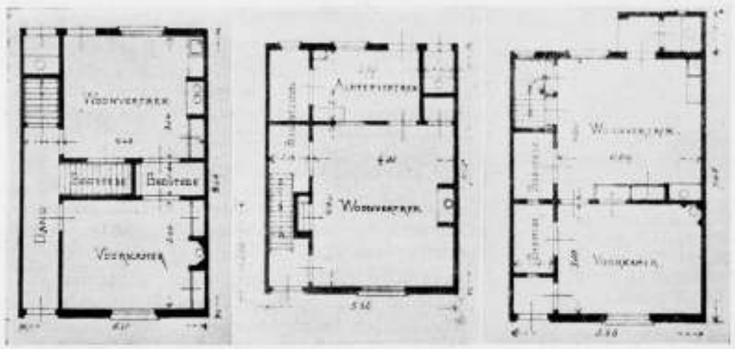
„Het aantal akkertjes, aan huurders van Lombok „verpacht, is door het geleidelijk volbouwen van „Blok IX nu tot 5 op het eenig overgebleven blok „VIII verminderd. De meer open bebouwing van „blok IX brengt er van zelf toe, om aan de meer in „het zicht komende tuintjes hoogere eischen van „netheid te stellen. Door het Bestuur is voor eenige „beplanting gezorgd langs de hekken en tegen de „huizen; onoogelijke hokken worden geweerd en „als proef zijn aan enkele huurders kippenhokken „van de Vereeniging tegen geringe vergoeding in „gebruik gegeven."

Dat de bewoners de werkzaamheid en de bemoeiingen van hun vereeniging apprecieeren blijkt wel het beste uit de volgende zinsneden uit het meergenoemde verslag over 1909:

„Afschrijving van oninvorderbare huur heeft over „1909 niet plaats gehad. En dat van gezamenlijk „meer dan *f* 50000.— huur!"

Dit is weer een zeer duidelijk sprekend bewijs voor de door ons in deze kolommen al meer verdedigde stelling, dat het groote bedrag der z. g. n. „kwade schuld" in de particuliere huisjesmelkerij, gewoonlijk eigen schuld is; absolute afwezigheid van onderhoud aan de woningen en van behartiging van de belangen der huurders, maakt de laatsten noodzakelijkerwijze onverschillig voor de belangen van den eigenaar.

Wat aangaat de indeeling en het uiterlijk aanzien der door „Openbaar Belang" zelfgebouwde woningen, daarvan spreken de teekeningetjes volkomen duidelijk; de eerstgebouwde — in de jaren 1894 en 1895 — zijn de types A en B., waarvan die van type A *f* 2.25, die van type B *f* 1.50 per week huur opbrengen.

Type A Type B Type C
WONINGTYPEN BOUWVEREENIGING „OPENBAAR BELANG". ARNHEM.

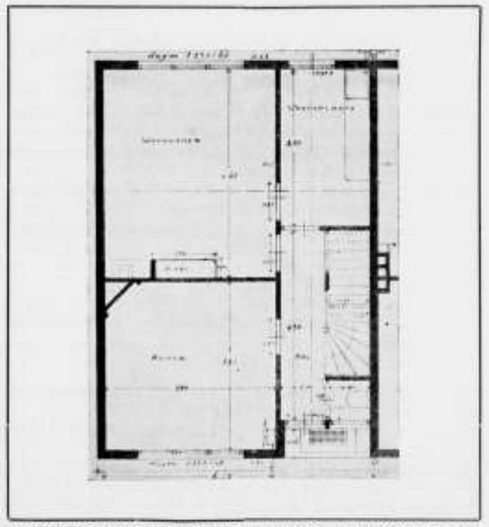
WONINGTYPEN. BOUWVEREENIGING „OPENBAAR BELANG" ARNHEM. Type E.

Type C is gebouwd in 1896 en 1900 en kost aan weekhuur *f* 1.85 à *f* 2.10.

De types E en F zijn gebouwd in 1908 en 1909 en daarvan bedraagt de weekhuur *f* 3.50; door plaatsing van en aanleg om deze woningen, vertoonen zij geheel het aanzien van kleine villa's, terwijl het kiekje van den achtergevel van type E. doet zien, dat hier niet gestreefd wordt naar aardige voorgeveltjes, om daaraan de overige gevels op te offeren.

Met den meesten ernst wordt door „Openbaar Belang" gestreefd naar hygiënische, lichte en luchtige woningen; woningen waarin de zon vrijelijk toegang heeft, maar daarnaast wordt het aesthetisch aanzien niet over het hoofd gezien. Oog voor vriendelijke ligging en beplanting, eentonigheid vermijdende, reinheid en netheid aankweekende, de architectuur recht latende wederom varen en door dat alles krachtig medewerkende, om de arbeidersklasse op hooger peil van ontwikkeling en beschaving te brengen, ziedaar de zoo zeer te waardeeren eigenschappen van deze Arnhemsche woningvereeniging. En zij smaakt daarvan voldoening; bedroeg in 1909 in hare oude huisjes de sterfte der kinderen beneden het jaar 18.2 pct., in de nieuwe woningen van „Openbaar Belang" was die sterfte slechts 8 pct. van het aantal geboorten; in beide gevallen zonder de levenloos aangegevenen. En nimmer zijn haar woningen onbewoond!

Spreekt het laatstgenoemde cijfer der zuigelingensterfte van dankbare kinderoogen, gericht op het vaandel van „Openbaar Belang", spreekt het van physieke verheffing van des arbeiders nageslacht, het toont niet minder aan, welk een zeer voorname rol de huisvesting in het leven van een volk speelt. Ieder die dan ook met ons van meening is, dat niets mag worden nagelaten wat mogelijk is, om de arbeidersklasse uit de poelen van geestelijke, zedelijke en physieke inzinking op te heffen, zal van ganscher harte met ons instemmen, als wij hier de Vereeniging „Openbaar Belang" een oprecht gemeend eeresaluut brengen voor het vele, dat zij in het belang der Arnhemsche volkshuisvesting heeft gedaan en als wij den wensch uitspreken, dat deze goede vrien-

WONINGTYPEN BOUWVEREENIGING „OPENBAAR BELANG" ARNHEM. Type F.

WONINGTYPEN BOUWVEREENIGING „OPENBAAR BELANG". VOORGEVEL. Type F.

den van het Arnhemsch werkersvolk nog jarenlang in zijn belang en op de beproefde wijze mogen werkzaam zijn.

Arnhem, Juni 1910.

J. L. B. KEURSCHOT.

PRYSVRAGEN

VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

PRIJSVRAAG VOOR EEN AANPLAKBILJET UITGESCHREVEN TER GELEGENHEID VAN HET 25-JARIG BESTAAN.

Dit aanplakbiljet moet dienen om het publiek te wijzen op de te houden tentoonstelling van het werk der leden, welke tentoonstelling gehouden zal worden ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Vereeniging.
Het biljet moet geteekend worden op een vel papier van 60 × 80 cM., in welk formaat de reproductie zal plaats vinden. De beteekende oppervlakte mag niet kleiner genomen worden dan 52 × 72 cM., terwijl de langste maat de hoogtemaat verondersteld wordt te zijn.
Op het biljet moet met duidelijke letters het volgende te lezen zijn:
Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
1885—1910.
Tentoonstelling van het werk der Leden, in den Rotterdamschen Kunstkring. Witte de Withstraat, van Zaterdag 22 Oktober tot en met Zondag 6 November 1910, geopend van 's morgens 10 tot 's middags 4 uur.
Als toelichting diene het volgende:
De ontwerper heeft de beschikking over drie kleuren. De uitvoering moet zijn in vlakversiering, terwijl de ontwerper vrij gelaten wordt in de groepeering van den tekst.
Ten einde de deelnemers in de gelegenheid te stellen zich een denkbeeld te vormen van wat de commissie zich voorstelt wat betreft vlakversiering en kleurendruk, zal de firma Corns. Immig & Zoon, Nieuwehaven 5, eenige biljetten in de vestibule harer fabriek tentoonstellen, en wel gedurende de maanden Juni en Juli.

Voor deze prijsvraag worden uitgeloofd een Eerste Prijs van *f* 75.— een zilveren medaille met getuigschrift der Vereeniging en een Tweede Prijs van *f* 25.— en bronzen medaille met getuigschrift der Vereeniging. Deze prijzen zullen worden toegekend door een jury bestaande uit de Heeren A. le Comte te Delft, A. Spoon J.Jzn. en Corns. Immig Jr., te Rotterdam en behoudt deze jury, het recht de uitgeloofde prijzen op andere wijze, doch over ten hoogste 3 ontwerpen te verdeelen, voor het geval zij mocht meenen, dat daartoe aanleiding bestaat, maar is gehouden het geheele uitgeloofde bedrag in elk geval toe te wijzen. Eventueele wijzigingen kunnen door de jury als voorwaarde gesteld worden, bij de toekenning van een Eersten Prijs voor het uit te voeren ontwerp. Zij zal hare bevindingen in een beknopt gemotiveerd rapport neêrleggen, waarbij zij echter het recht heeft bij eventueele ruime inzending de ontwerpen groepsgewijze te beoordeelen.
De uitslag van de bekroningen zal in de bouwkundige bladen worden bekend gemaakt.
De mededinging aan deze prijsvraag is opengesteld voor alle Nederlanders.
Alle ontwerpen blijven het eigendom van de ontwerpers en zullen te Rotterdam en desgewenscht ook elders worden tentoongesteld, waartoe na de beoordeeling der jury, de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" gedurende vier maanden de beschikking over de ontwerpen houdt. Na dien tijd zullen de ontwerpen aan de correspondentie-adressen worden teruggezonden.
De Eerste Prijswinner is gehouden, zonder verdere vergoeding, een calque (geteekend met diep-zwarte lijnen) op calqueerpapier of -linnen te leveren, volgens nader te geven inlichtingen. Deze calque is dienstig voor de methode, waarin de Commissie de reproductie denkt te doen vervaardigen.
De antwoorden moeten worden ingezonden vóór of op den 10den September 1910, aan het adres van den 1en Secretaris der feestcommissie, Oostzeedijk 229, plat verpakt en voor zoover ze niet direct op carton zijn geteekend, op stevig carton opgezet. Zij moeten gemerkt zijn met een motto en vergezeld gaan van twee verzegelde couverts van hetzelfde motto voorzien, waarvan het eene naam, kwaliteit en adres van den vervaardiger, en het andere een adres bevat, waardoor met den vervaardiger kan gecorrespondeerd worden.

De Feestcommissie:
J. E. VOOGT MWzn., *Voorzitter.*
C. N. VAN GOOR.
W. STOK Jr.
J. J. PELT.
W. F. OVEREIJNDER, *Secretaris.*
Oostzeedijk 229.

ROTTERDAM, Juni 1910.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 24. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.* Van den heer A. W. Boele van Hensbroek werd een exemplaar ontvangen van diens werk „Het huis op de drie Grachten" te Amsterdam voor de Genootschapsbibliotheek.
Club van Utrechtsche leden van het Genootschap „A. et A.". Verslag van de vergadering van 3 Juni 1910.
Een modepaleis. Vernieuwing van het gebouw „Hirsch", Leidscheplein, Amsterdam.
Tentoonstelling van Reis- en Architectuurschetsen. Beschouwingen over de schetsen van de inzenders.
Iets over wapenkunst, door A. W. Weissman. (Vervolg).

De Bouwwereld no. 24. *Ontw. en uitv. atelier van Glasschilderkunst*, J. W. Gips, 's Gravenhage.
J. H. W. Leliman, B.-L. *Het voormalige Oude-Zijds-Huiszittenhuis (thans Arsenaal)* te Amsterdam.
Besprekingen in de Tweede Kamer over de al of niet verkoop van het arsenaal.
Dam—Paleis—Stadhuis. Besprekingen over de Dam—Paleis—Stadhuis-quaestie.

De Opmerker no. 25. Brieven van Piet van Diever.
Het Rapport van de Raadhuis—Dam—Commissie. (Slot).
Bouwkunst—Vriendschap te Rotterdam: Over het jaarverslag der Vereeniging.
Prijsvragen: prijsvraag Gebr. Palthe, Almelo.

Klei no. 12. *Het Stationsgebouw der H. IJ. S. M. te Haarlem* met afbeeldingen en plattegrond.
Waarom het ringovenbedrijf bij ons niet voldoet, door J. J. Wentink, te Utrecht.
Technische termen in de Steenbakkerij.
Stoomwalsen en wegopbrekers (met afbeeldingen).
De bakateenindustrie in Argentinië.
Nieuwe gegevens betreffende het droogleggen van terreinen door middel van drainage.

BERICHTEN

Tentoonstelling Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor meisjes te Amsterdam. De Dagteeken- en Kunstambachtsschool voor meisjes, houdt eene tentoonstelling van werken, op de school in dezen cursus vervaardigd en waarbij dit jaar voor het eerst de afdeelingen boekbinderij en kleedingmakerij vertegenwoordigd zijn, op Vrijdag 24 Juni, des namiddags te 3 uur, Gabriël Metsustraat 14.
De tentoonstelling blijft geopend tot en met Dinsdag 28 Juni, van 10 tot 5 uur.
Bouwkunst en Vriendschap. Dit jaar hoopt de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, in de maand October haar 25 jarig jubileum te vieren. Het ligt in de bedoeling in die maand een expositie van het werk van de leden te houden, terwijl een prijsvraag is uitgeschreven, een reclamebiljet, ter herinnering van het jubileum. (zie onder Prijsvragen).
Op het programma zal verder gebracht worden een winteravondfeest. Spoedig hopen wij nadere bijzonderheden omtrent de feestelijkheden mede te deelen.
Alg. Ned. Opz.-Teek. Bond. Het bondsbestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond besloot in zijn jongste vergadering een zoogenaamde *witte lijst* aan te leggen van de namen van *die* architecten, ingenieurs, fabrikanten ondernemers, kortom van *die* technische werkgevers, die gedurende dezen zomer hun opzichters, teekenaars of daarmede gelijk te stellen technisch personeel, in het genot van eenige dagen vacantie -met behoud van salaris- stellen.
Deze lijst waarop tevens het *aantal* vacantiedagen wordt vermeld — zal op geregelde tijden worden gepubliceerd.
Het Reventer te Zwolle. Het laatste bedrijf? Sinds eenigen tijd vernam men niets meer over het bovengenoemde gebouw. Uit een door B. en W. van Zwolle aan den Raad ingediend voorstel blijkt dat de sloopings plannen nog niet in den doofpot zijn geraakt.
In de Zwolsche Courant lazen wij:
Uit het voorstel blijkt wat reden tot de vertraging heeft gegeven. In het begin van 1907 waren B. en W. bezig met het ontwerpen van plannen tot het verbouwen van „het Reventer", om daarheen school B te verplaatsen, toen de toenmalige Minister van Binnenlandsche Zaken hun bij schrijven van 14 Maart verzocht, om geen verderde stappen te dezer zake te doen, alsvorens vanwege zijn departement zou zijn onderzocht, of dat gebouw geschikt zou zijn voor archiefgebouw. B. en W. gaven aan dit verzoek gehoor, doch vernamen niet eerder dan 19 Juni, als resultaat van het onderzoek, dat het gebouw geschikt zou zijn. De minister vroeg voorts kosteloozen afstand van het Reventer en van het gebouw aan de Nieuwe Markt. B. en W. meenden hierop niet te kunnen ingaan. Er volgde nog eenige correspondentie met den minister, die tot geen gevolg leidde, zoodat B. en W. den 7en Februari 1908 een voorstel aan den raad vaststelden, om te besluiten tot slooping van beide genoemde gebouwen en het stichten van een nieuwe school B op het vrijkomend terrein.
Dit voorstel had den raad niet bereikt, toen een schrijven van den minister inkwam, dat B. en W. aanleiding gaf, het voorstel uit de inkomende stukken terug te nemen. Weder volgde correspondentie met den minister over overneming door het rijk van het Reventer, betzij met betzij zonder het gebouw aan de Nieuwe Markt. Bij schrijven van 27 Mei 1908 deden B. en W. een uitvoerig voorstel aan den minister, dat ook oplossing in het vooruitzicht stelde van andere plannen, o.m. aangaande het stennen van een openbare leeszaal. Zij ontvingen hierop in bijna 1½ jaar zelfs niet eenig antwoord, zoodat zij vrijheid vonden hun, op verzoek van den minister aangehouden, voorstel van 7 Februari 1908 weder op te nemen, hetwelk zij met eenige kleine wijzigingen onder dagteekening van 17 Sept. 1909 aan de raadsleden deden toekomen.
Dat voorstel is echter nog niet behandeld, omdat de minister de onderhandelingen ten derden male opende, en deze tot nu onlangs zijn voortgezet.
Het slot was, dat door den minister voor het gebouw „het Reventer" en het daarnaast gelegen terrein, vrijkomende door afbraak van het huis aan de Nieuwe Markt, voor zoover het niet voor straat- en pleinverruiming zal dienen, werd geboden *f* 20000.
Dit bod kwam B. en W. ten eenenmale onaannemelijk voor, zoodat zij den 27en April jl. den minister schreven, dat naar hun meening van verkoop aan het Rijk voor *f* 20000 geen sprake kon zijn en Z. E. verzochten hun te berichten, of hiermede, ook naar zijn meening, de onderhandelingen waren beëindigd. Zij ontvingen daarop bericht, dat Z. E. geen termen vond om het bod te verhoogen.
Inmiddels besloot de raad tot invoering van handelsonderwijs, waarvoor ook een gebouw noodig zal zijn. B. en W. hebben den directeur van gemeentewerken gevraagd, of beide plannen niet te combineeren zouden zijn door het stichten van een gebouw op het door slooping van het Reventer en het gebouw aan de Nieuwe Markt vrijkomend terrein. 't Blijkt dat daar een gebouw kan worden gesticht, dat ruimte geeft voor een school B met 1 gymnastieklokaal, 7 gewone schoollokalen, 2 lokalen voor de schippersklasse, een kamer voor het hoofd der school, een kamer voor de onderwijzers en ruimten voor leermiddelen en voorts voor een handelsschool met 6 schoollokalen, een kamer voor het hoofd der school, een kamer voor de onderwijzers en een ruimte voor leermiddelen. De kosten zijn globaal begroot op *f* 70000.
Adressen van eenige oudheidkundige vereenigingen om dit voorstel niet aan te nemen voor zoover daarbij de slooping van het Reventer betrokken was, hebben geen wijziging in de plannen gebracht.
B. en W. herhalen daarop de reden die hen noopte tot hun voorstel, 17 Sept. jl. gedaan. Door verbouw der beide perceelen was geen goed geheel te verkrijgen, terwijl de voordeelen van nieuwbouw zijn: verruiming van de Sassenstraat op den hoek van het Reventer, verruiming van den toegang tot de Nieuwe Markt aan de zijde van de Sassenstraat en het verkrijgen van een nieuwen toegang tot de Nieuwe Markt direct van het Bethlehemsch Kerkplein, welke met het oog op het nieuwe postkantoor van belang kan geacht worden voor een gedeelte van de stad.
Daarbij komt de bouwvalligheid en de treurige toestand van het huis aan de Nieuwe Markt.
B. en W. eindigen daarom met voor te stellen, met wijziging van hun voorstel van 17 Sept. jl.:
a. het „Reventer" en het huis der gemeente aan de Nieuwe Markt te sloopen;
b. een gebouw voor school B en voor een handelsschool te stichten op de terreinen, welk door die slooping vrijkomen, volgens bijgevoegd plan en begrooting van den directeur van gemeentewerken;
c. in de gemeentebegrooting voor 1910 de hiermede verband houdend wijzigingen aan te brengen.
Een kort verslag van de Raadsvergadering waar dit punt behandeld werd moge volgen, met de namen der raadsleden en sommige hunner argumenten of schijn-argumenten.
De Heer Wicherlinck, waarn. Burgem. zette het boven door ons afgedrukte verloop van de onderhandelingen met 't Rijk nog eens uiteen, waaruit z. i. bleek dat het Rijk te weinig bood voor een bouw van f 70.000 voor school B en Handelsschool.
Hij meldde dat kunstvrienden en collèges niet hadden stilgezeten ter wille van de kunstwaarde van het Reventer. *De motieven dezer opvatting zijn niet tot het publiek doorgedrongen*, en B. en W. werden er allerminst door overtuigd: de redenen wegen althans h. i. niet op tegen de opofferingen, die daaruit voor de gemeente konden voortvloeien (met name straat en marktverruiming).
De Heer Themans zegt dat de noodzaak der verandering daar ter plaatse moet worden bewezen. Zoolang dat niet blijkt, kan hij zijn stem aan het voorstel niet geven.
De Heer van Diggelen vindt de plaats bij uitstek geschikt voor het doel dat wordt beoogd. 't Zal van Gedeputeerden en den

Inspecteur afhangen of er overwegende bezwaren blijken te zijn, maar zoover 't hem voorkomt wegen zij tegen de voordeelen niet op.
De Heer Franssen vindt f 7.— per M² door de Regeering geboden te billijken; doch vindt bovendien de plaats voor schoolbouw niet bijzonder geschikt. Hij zag niet gaarne de onderhandelingen met het Rijk afgebroken, en oppert het denkbeeld van terreinruil met het Rijk met een beslissingstermijn van bv. 6 maanden.
De Heer Kapinga gaat mee met B. en W. Van 't Reventer heeft spr. nooit het mooie kunnen inzien. *Misschien is de trap mooi*, maar dat ziet men van buiten niet.
De verdere sprekers zijn 't weinig erover eens of de plaats daar wel wegens 't (al of niet te verzachten) geraas voor schoolbouw geschikt is of niet.
Zoodat het einde was dat werd besloten:

tot het sloopen van het Reventer en van het gebouw op de Nieuwe Markt, op de vrijkomende terreinen een gebouw voor school B en voor een handelsschool op te richten.

Tegen het voorstel (wél hèn!) stemden de HH. Balkensteijn, Franssen, Louman, G. A. Bosch, van Haersolte en Van Oort.
Men vraagt zich af: Wat nu?
Indien inderdaad alle kansen op 't behoud van 't Reventer voorbij zijn: Laten we eendrachtig werkzaam zijn tot het spoedig tot standkomen van een monumenten-wet en een monumenten-inventaris. Want werkelijk, er gaat geen maand haast voorbij of een monument wordt bedreigd dikwijls door te weinig systematische voorlichtingen of te weinig gedocumenteerde opinie van de zijde van hen, die gaarne de schoone monumenten van voorheen behouden zagen.
De argumenten vóór zulk een wet zijn pas nog krachtig aangevoerd door den Heer Jan Kalf, secretaris der commissie tot inventariseering enz., in het tijdschrift Van Onzen Tijd. We laten ze hier nog eens volgen:
„Het is niet alleen de achting voor vroegere generaties, die ons verplicht hunne nalatenschap te eerbiedigen — ook de piëteit jegens het nageslacht eischt dit van ons. Niemand heeft misschien zoo duidelijk en zoo krachtig als Ruskin betoogd, dat wij geen recht hebben oude monumenten aan te tasten, omdat zij ons niet toebehooren, maar het onvervreemdbaar eigendom der geheele menschheid zijn, een bezit van alle tijden.
Volkomen terecht gaf dan ook de Fransche „Commission des monuments historiques" in 1874 de verklaring: „Conserver les édifices qui racontent la gloire du pays, c'est faire revivre son passé au profit de son présent et de son avenir" — gelijk een Galizische verordening, in 1892, uitsprak, dat de bescherming van alle gedenkteekenen der oudheid de taak is van elken beschaafden staat en een plicht jegens het nageslacht.
Waar dan zoovele redenen het behoud der monumenten dringend eischen, waar dit behoud ook in ons land zonder tusschenkomst van den Staat niet is te verzekeren — zou daar geen reden zijn voor een wettelijke regeling?
„Monumenten der grijze oudheid" — schreef Victor de Stuers in 1875 — „waaraan vaak meerdere opvolgende geslachten hun geld, arbeid besteed hebben, monumenten, welke aan ons land een luister geven, die zich niet alleen over een kerkbestuur of een college van burgemeester en wethouders, maar over onze geheele natie verspreidt, — zulke kleinoodiën van den nationalen roem hebben aanspraak op nationale belangstelling, op nationale hulp."
Zou de Staat hier wezenlijk moeten terugdeinzen, omdat hij niet helpen kán zonder eenigen inbreuk op het eigendomsrecht?
Mij dunkt het is eer de vraag, of er van eigendomsrecht — in den zin van recht tot vernielen — hier wel sprake mag zijn. Reeds het oudste Romeinsche recht kende eene bepaling, volgens welke sommige kunstwerken, die door hunne plaatsing aan de openbare straat aan heel het volk een schoonheidsgenieting konden geven, niet waren te beschouwen als het eigendom van particulieren. Het droeg nl. aan den Praetor op te zorgen, dat de standbeelden, aan den publieken weg gesteld, niet werden weggenomen, ook niet door hem die ze plaatste: de burgers moesten in dit geval ook worden beschermd en tegen den eigenaar geholpen.
Dit is het voortreffelijk beginsel, dat reeds in de Grieksche monumentenwet van 1834 in zijn volledigste consequentie werd uitgedrukt: „Alle oudheden in Hellas, als werken der voorvaderen van het Helleensche volk, worden beschouwd als het gemeenschappelijk nationaal bezit van alle Hellenen."
En Victor Hugo heeft het kernachtig gezegd:
„Quels que soient les droits de la propriété, la destruction d'un édifice historique et monumental ne doit pas être permise à ces ignobles spéculateurs que leur intérêt aveugle sur leur honneur; misérables hommes, et si imbéciles, qu'ils ne comprennent même pas qu'ils sont des barbares! Il y a deux choses dans un édifice, son usage et sa beauté. Son usage appartient au propriétaire, sa beauté à tout le monde; c'est donc dépasser son droit que le détruire" . . . . .
Laten wij hopen, dat de uiterst bescheiden toepassing van dit beginsel, die in het verslag dezer commissie wordt aanbevolen, spoedig wet zal zijn geworden in Nederland.

's-Gravenhage. Vrijdag 17 Juni j.l. werd in de vergadering van B. en W. te 's-Gravenhage plechtig geïnstalleerd de „Schoonheids-Commissie".
De Commissie is als volgt samengesteld:
door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is aangewezen de Rijksbouwmeester D. E. C. Knuttel, B. I. door de afdeeling 's-Gravenhage dier Maatschappij, de heer J. Limburg B. I.
De Academie van Beeldende Kunsten benoemde haren Directeur J. Springer, terwijl door B. en W. van 's-Gravenhage werden aangewezen de Heeren J. A. G. van der Steur, B. I. architect aan het Vredespaleis en J. A. Vrijman, Rijksbouwkundige voor Onderwijs.
Tot secretaris werd aangewezen de Heer P. Bakker Schut. C. I. terwijl de Commissie uit haar midden tot voorzitter benoemde den Heer D. E. C. Knuttel, B. I.

Zutphen. De toren onzer St. Walburgskerk zal gerestaureerd worden. De N. R. Ct. meldt hierover:
Dezer dagen is men met de voorbereidende werkzaamheden daartoe begonnen.
Uit de galmgaten zullen ter hoogte van het kerkdak zware ijzeren kortelingen worden gestoken, waarop het steigerwerk komt te rusten. Het bovendeel van den toren is dus het eerst aan de beurt. Het benedenste gedeelte is zooals we reeds vroeger bericht hebben, uit denzelfden tijd, waarin het middenschip der kerk gebouwd is, d. i. uit de 13 eeuw. Het is vlak bewerkt en zonder eenige versiering.
Veel rijker toont zich het bovenste gedeelte, met zijn fraaie laatgotische vormen.
Op Palmzondag (10 April) van het jaar 1446 sloeg in den vroegen morgen de bliksem in den toren, zooals ons een gedenksteen leert. Een hevige brand volgde, waardoor de zes klokken smolten. Ook een groot deel van de kerk werd door het vuur aangetast, waarbij negen menschen het leven verloren.
Geld, om hem weer op te bouwen, ontbrak. Daarom werd overal in den omtrek om hulp en bijstand gevraagd. Eerst in April 1482 begon men den toren te herstellen. In Januari 1484 was hij op het beleien der spits na gereed.
Den 29 Maart 1600 werd de toren opnieuw door den bliksem getroffen. De houten spits brandde toen af. Eerst in 1633 begon men met den herbouw. Toen werd op den toren de houten peerbus gezet. Het trappentorentje aan den noordwesthoek is van veel lateren tijd dan de toren zelf. Onder zijne gootlijst staan eenige beeldjes, door zekeren meester Willem vervaardigd.

Breda. De restauratie van de Groote Kerk te Breda die gedurende een jaar heeft stilgelegen, zal voortgezet worden in eigen beheer. Men is thans verzekerd dat door 12 jaren onafgebroken te werken, het geheel gereed zal wezen. Dit staat in verband met toegezegde subsidie van rijk, provincie, gemeente en kerk.

30ste JAARG. — 2 JULI 1910. — No. 27.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering Hoofdbestuur en Commissie van Vakbelangen. — Town planning Conference, Londen. — Band Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Brieven uit België, XXVII, door X. Y. Z. — Prijsvraag N. V. Binnenlandsche Exploitatie-Maatschappij van Onroerende Goederen te Haarlem. Derde Prijs. — Rapport Raadhuis-Dam-Commissie. Slot. — Steenhouwersziekte. — Ingezonden. — Boeken Plaatwerken. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Het Hoofdbestuur en de Commissie tot behartiging der Vakbelangen vergadert Dinsdag 5 Juli ter verdere behandeling van de Honorariumregeling voor Architecten bij het ontwerpen van bouwblokken van gelijke perceelen, Contributieverhooging, het ingekomen voorstel betreffende de reorganisatie van de Maatschappij en Model Arbeidscontract.

TOWN PLANNING CONFERENCE, LONDEN.

Dit congres dat, zooals in het orgaan van de Royal Institute of British Architects van 28 Mei j.l. was aangekondigd, verdaagd is geworden tengevolge van het overlijden van den Koning van Engeland, zal gehouden worden van 10 tot 15 October a.s. Het gedetailleerde programma zal zoo spoedig mogelijk worden verzonden.

BAND VOOR HET TIJDSCHRIFT BOUWKUNST.

BRUIN KUNSTLINNEN MET GOUDSTEMPELS.

Voor het Tijdschrift is een band in bewerking en zal deze binnenkort worden verkrijgbaar gesteld.
Een afbeelding hiervan zal in het volgend nummer worden opgenomen.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVII.

WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL. Onder de belangrijke gebeurtenissen welke, zoowel op Kunst- en Wetenschappelijk gebied als uit het oogpunt van Handel en Nijverheid heden plaats vinden, mogen wij stellig ook wel rangschikken de Wereldtentoonstelling te Brussel welke den 25sten April l.l. door Koning Albert I op plechtige wijze is geopend.
In een schoone omgeving, nabij een stad van zooveel schoonheid en onder leiding van zooveel competente persoonlijkheden, kon het resultaat dan ook moeilijk anders zijn dan één groot succes.
Om van het belangrijke, meer speciaal op bouwkundig terrein, dezer tentoonstelling het een en ander mee te deelen is de taak welke ik mij met het schrijven der volgende regelen heb opgelegd. Wij echter, wel bewust dat deze omschrijving helaas maar een onvoldoende en zeer zwak beeld zal geven van de werkelijkheid, roepen daarom reeds bij voorbaat de clementie onzer geachte lezers in.
Zooals den lezers waarschijnlijk bekend zal zijn bestaat deze tentoonstelling feitelijk uit drie deelen.
1°. De, laat ik het maar noemen, eigenlijke tentoonstelling welke zich uitstrekt op de gronden van Brussel en Ixelles, nabij het Bois de la Cambre, en een oppervlakte beslaat van circa 90 H. A.
2°. De tentoonstelling van Schoone Kunsten in het palais du Cinquantenaire (rond-point rue de la Loi).
3°. De Congo tentoonstelling te Tervueren (Avenue de Tervueren).

HOOFDGEBOUW VAN DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL MET TERRAS.

Deze verschillende terreinen staan door middel van electrische trams met elkaar in directe verbinding.

Wij zullen achtereenvolgens van deze drie tentoonstellingen het een en ander trachten mee te deelen door al rondwandelende, het voor ons meest belangrijke aan te stippen.

De hoofdtentoonstelling waarvan de bebouwde oppervlakte circa 250.000 M². bedraagt en die verreweg de grootste is van de drie, heeft haar entrée principale in de axe van de avenue Emile de Mot, hoewel de ingang, bois de la Cambre, en face van het Hoofdgebouw, ten opzichte der ligging feitelijk ook als zoodanig kan genoemd worden. Van beide ingangen kan echter gezegd worden dat zij niet pretentieus zijn aangelegd en er bij de samenstelling vooral rekenschap is gehouden met de omgeving en het schoone uitzicht langs de avenues.

Ter linkerzijde van den hoofdingang, in as van de entrée bois de la Cambre, is tegen een helling het „Hoofdgebouw" gelegen, een werk van den architect en chef der tentoonstelling den Heer Ern. Acker.

De gevel als arcade behandeld, welke een lengte van 250 M., in het midden door een avant-corps onderbroken, waarachter de salle d'honneur voorafgegaan door een ruime vestibule met aangrenzende galerijen, en ter weerszijde door hoekpavillons afgesloten (zie foto). Het geheel met zorg gekleurd maakt door zijn klassieke verhouding en uitstekende detailleering der onderdeelen een zeer monumentalen indruk. En wat het inwendige betreft, zoo gelooven wij èn de salle d'honneur èn de decoratie der aangrenzende galerijen onder de beste in hun soort te mogen rangschikken.

Voor deze imposante façade tegen de helling is de z.g.n. jardin de Bruxelles, waar bassins en fonteinen, beelden, terrassen en trappenaanleg, aan het geheel een ongemeen grootsch en uiterst decoratief aanzien geven. Ook bij avondverlichting is het effect grandioos te noemen.

Onzen weg vervolgende langs vaak aardige (dit woord hier in Hollandschen en Vlaamschen zin bedoeld) pavillons en kiosken treft ons de fraaie rustige gevel in 't genre Louis XVI van het „Palais des femmes" waarvan de architect Caluwaers de schepper is. Het inwendige van dit gebouw door zij- en bovenlicht, is even zoozeer geslaagd te noemen terwijl enkele meubelen, een fraaie eikenhouten schouw, renaissance kasten, stoelen, gobelins etc. onze aandacht vragen; en dit ook het geval is bij het dikwijls kunstvol handwerk dat daar ten aanschouwe van de bezoekers door zooveel vaardige handen wordt uitgevoerd.

In de onmiddellijke nabijheid van dit gebouw bevindt zich de „Salle des Fêtes" waar o. m. de verschillende congressen zullen plaats hebben en welke een ruimte biedt voor 4000 personen. Ook dit paleis verdient om zijn architectonische waarde de vermelding.

Hoogst interessant vooral wat het inwendige aangaat, is het pavillon der stad Antwerpen dat, zooals den lezers van het Bouwkundig Weekblad reeds bekend is, een reproductie is van het „Maison de Rubens" te Antwerpen zooals dat thans nog gedeeltelijk bestaat en de rue Rubens te dier stede, en dat niet verward moet worden met het z. g. n. Rubenshuis op de place de Meir. De reconstructie van deze woning welke destijds door Rubens zelf was gebouwd, werd opgedragen aan den bekwamen Antwerpschen architect Blomme.

Ontegenzeggelijk is deze reconstructie in elk opzicht volkomen geslaagd en kan dan ook onder de meest artistieke op deze tentoonstelling gerangschikt worden.

Uitwendig betrekkelijk maar sober, is het effect des te grooter wanneer men den hoofdingang is binnengegaan en men voor zich heeft de cour d'honneur met haar rijk gebeeldhouwde gevels, de gebeeldhouwde eiken trap, de fontein, het aardig hofje en het fameuse pavillon d'Hercule.

Ter linkerzijde van den ingang is een kleine salle d'honneur geplaatst, welke met haar hooge eiken lambris, dito zoldering, schouw, haar meubelen, bekleeding en schilderijen een merveille kan genoemd worden. Doch nog aantrekkelijker is het atelier van den schilder waar èn schilderkunst èn architectuur èn beeldhouwkunst een ensemble hebben verwekt van zooveel echte kunst als men maar zelden vermag te aanschouwen.

Het overige gedeelte van het gebouw is door de stad in gebruik genomen om er haar verschillende diensten in te exposeeren en vinden we er o. m. vele statistieke gegevens, maquetten van uitgevoerde werken etc. etc.

Het „Pavillon van de stad Luik" dat zich thans aan ons voordoet is een constructie in berg- en baksteen in het eigenaardige, pittoresque genre zooals dat speciaal daar veelvoudig voorkomt. Het beslaat een oppervlakte van 350 M². en is inwendig in vijf afdeelingen verdeeld, waarin hoofdzakelijk de stad haar verschillende diensten, collecties, graphische tabellen etc. exposeert, alles met zorg en smaak gearrangeerd.

Uitwendig maakt dit gebouw met zijn mooie regelmatige raamverdeeling, zijn hooge leien daken, zijn torens, voorsprong, perron etc. een zeer goed effect. De architect van dit werk is de heer Lousberg.

De stad van Van Artevelde is ook niet achtergebleven om op deze tentoonstelling met een waardig gebouw

voor den dag te komen en hebben wij dan ook voor het „Pavillon van Gent" niets dan waardeering. De gevels in berg- en baksteen in het genre van het bekende Maison des Bateliers en het Maison des Brasseurs opgetrokken, zijn zeer merkwaardig en verdient een nauwkeurige bezichtiging ten volle. Het inwendige is hier wederom grootendeels ten dienste der stad.

Maar het meest de aandacht trekkend is wel het „Palais de la ville de Bruxelles" eenerzijds om zijn grootere afmetingen en anderzijds om zijn pompeuse architectuur geheel in den aard der huizen op de Grandplace. De voorgevel van dit pavillon is juist gelegen in het verlengde van het terras voor het hoofdgebouw. Het is misschien wel deze gunstige ligging welke den hoofdvorm van het gebouw heeft bepaald. Een groote vierkante toren van 50 M. hoogte en daarnaast boven den hoofdingang een zeer rijk met pilasters, fronton etc. behandelde topgevel, waarin boven de entrée het wapen van Brussel, terwijl wederom de zijgevel een zoodanigen topgevel vertoont. Alles in de bekende barokke vormen der, als ik het zoo noemen mag Brusselsche Grand-place architectuur. De architect van dit imposante batiment is de heer J. van Heck.

Ook het interieur met zijn voorname vestibule, zijn mooie binnenplaats, zijn salle d'honneur in het genre van de bekende zalen van het stadhuis, is hoogst, hoogst interessant, terwijl de expositie der verschillende takken van dienst vooral hier een bijna volledig beeld geeft van de groote activiteit dezer stad. Zeer trok er onze aandacht het enorme maquet van het Palais de justice met de vrijlegging daarvan tot ver in de benedenstad, waardoor een terrassenaanleg ontstaat van het meest imposantste aanzicht. Ook het maquet van de transformatie van het quartier der kazerne St. Elisabeth met de colonne du congrès gaf ons een duidelijke voorstelling van deze grandiose verandering. Men verzuime vooral niet dit pavillon te bezoeken.

(Wordt vervolgd.)

PRIJSVRAAG VAN DE N. V. BINNENLANDSCHE EXPLOITATIE MAATSCHAPPIJ VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

ONTWERP, BEKROOND MET EEN PREMIE VAN *f* 250, (DERDE PRIJS).

MEMORIE VAN TOELICHTING, behoorende bij het ontwerp onder motto „CON AMORE".

HOOFDINDEELING.

Van de beide quartieren werden de gronden onder Bloemendaal bestemd voor een iets ruimere bebouwing, en een gemiddeld hooger type woning. Van af den Bloemendaalschen weg komt men geleidelijk van vrijstaande villa's (39) (40) (43) in een open (42) en half open (44 en 45) bebouwing steeds met het uitzicht op den afsluitenden villa-driehoek. (47).

De straten, die van hier naar het zuiden voeren zijn alle nog open gehouden, eerst de dwarsstraten geven gesloten bebouwing te zien. Aan weerszijden van den spoorweg komt de minst aanzienlijke bebouwing voor, naar den Zijlweg neemt zij weer in aanzien toe.

COLONNADE, HOOFDFACADE VAN HET HOOFDGEBOUW.

De bebouwingen der gronden onder Haarlem sluiten in het Zuiden (37 36 35 34 31 29) en Oosten (22 24 18 19) bij de bestaande bebouwing aan, dragen daar een bescheiden karakter en gaan ten Noorden van het Kleverpark en ten westen van de Santpoorterstraat geleidelijk in ruimere verdeeling eindelijk in half open en open bebouwing over.

ALGEMEENE BEGINSELEN.

Hoewel bij elk punt naar de beste oplossing in verband met de omstandigheden gezocht is, werd bij het ontwerpen in hoofdzaak uitgegaan van de volgende beginselen:

1. Practische: Openbare gebouwen werden bij uitzondering aangegeven. Slechts daar waar zij een werkzaam aandeel hebben in de pleinvorming (6) en (25) werden publieke gebouwen geprojecteerd. Dat weglaten geschiedde, omdat de stichting niet geforceerd kan worden en de gegevens ontbraken de noodzakelijkheid te beoordeelen.

Winkelstraten werden niet ontworpen, deze quartieren eigenen zich meer tot de zoogenaamde buurtwinkels verspreid over meerdere straten, deze werden niet afzonderlijk aangegeven.

De bebouwing is zoodanig dat de minder aanzienlijke straten door die van een voornamer type worden doorsneden (44 tot 51 1 tot 21 34 tot 38) dit verhoogt de waarde der eerste en vermindert de prijzen der laatste ternauwernood. Door het geleidelijk afnemen van den aard van bebouwing worden contrasten vermeden, die de betere zouden doen dalen.

2. Hygienische. De achterterreinen zijn zoo ruim mogelijk gehouden, bij smalle blokken (12 13) geschiedde dit door afwisselende verbreeding der perceelen. Bij enkele goedkoope blokken (36 34) werden gemeenschappelijke wandelplaatsen binnen de blokken aangelegd.

Zooveel mogelijk werd aan de straten met open bebouwing, half open en ruime bebouwing partij getrokken de andere blokken te veraangenamen.

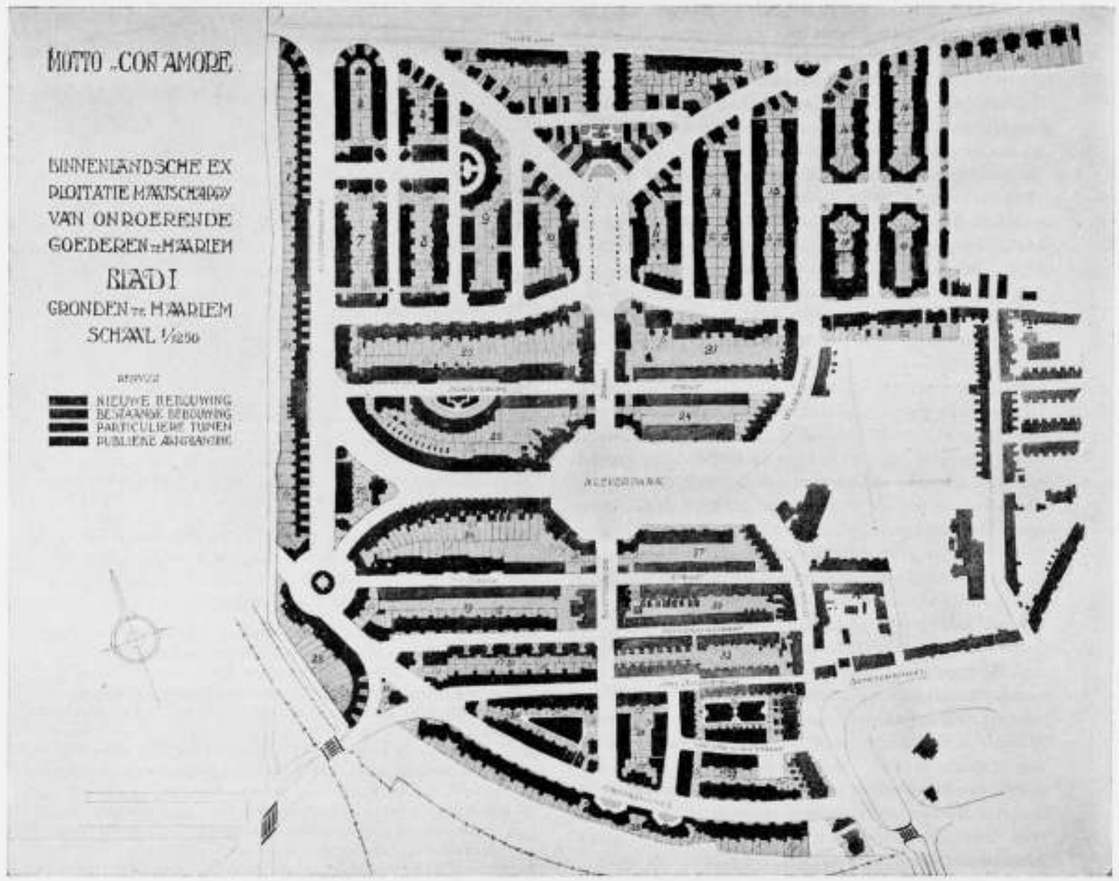
3. Aesthetische. De straten werden zooveel mogelijk met een interessant eindpunt afgesloten (onder anderen in blok 52 42 51 38 9 6 25 5) uitzicht op een vluchtende lijn werd vermeden.

Enkele zeer onregelmatige snijdingen werden tot pleintjes gevormd (knooppunt 28 29 26 en 5 13 14).

Met de volgende middelen is getracht den straten een minder troosteloos aanzien te geven. Hiertoe werd rekening gehouden met den stand der zon.

De huizenrij, die door de zon beschenen wordt, moet afwisseling van licht en schaduw vertoonen; hier springen dus huizen of gedeelten regelmatig voor en terug.

Bij de huizenrij, die in de schaduw staat, werkt alleen het over-

DERDE PRIJS (Premie). Schaal 1 op 3750. Ontwerper J. F. VAN HOYTEMA, B. I.

en doorvallend licht; hoofdzaak is hier de silhouette en de gelegenheid tot doorspelen der zonnestralen. Verschil in hoog en laag is hier gezocht door de perceelen afwisselend van breedte of diepte te maken waardoor op natuurlijke wijze een ongelijk hooge bebouwing wordt in de hand gewerkt.
Bij hol gebogen lijnen is afwisseling vermeden, deze vragen repetitie van een enkel klein motief.
Zooveel doenlijk werden blinde muren in het gezicht vermeden, door kleine zijtuintjes te ontwerpen, waardoor ramen aan de zijkanten geoorloofd zijn. Dit is volgehouden ook bij de doorloopende tuinen als bij (42).
Het vermijden van blinde muren heeft ook voorgezeten bij het ontwerpen van verschillende hoekoplossingen.

AARD DER BEBOUWING.

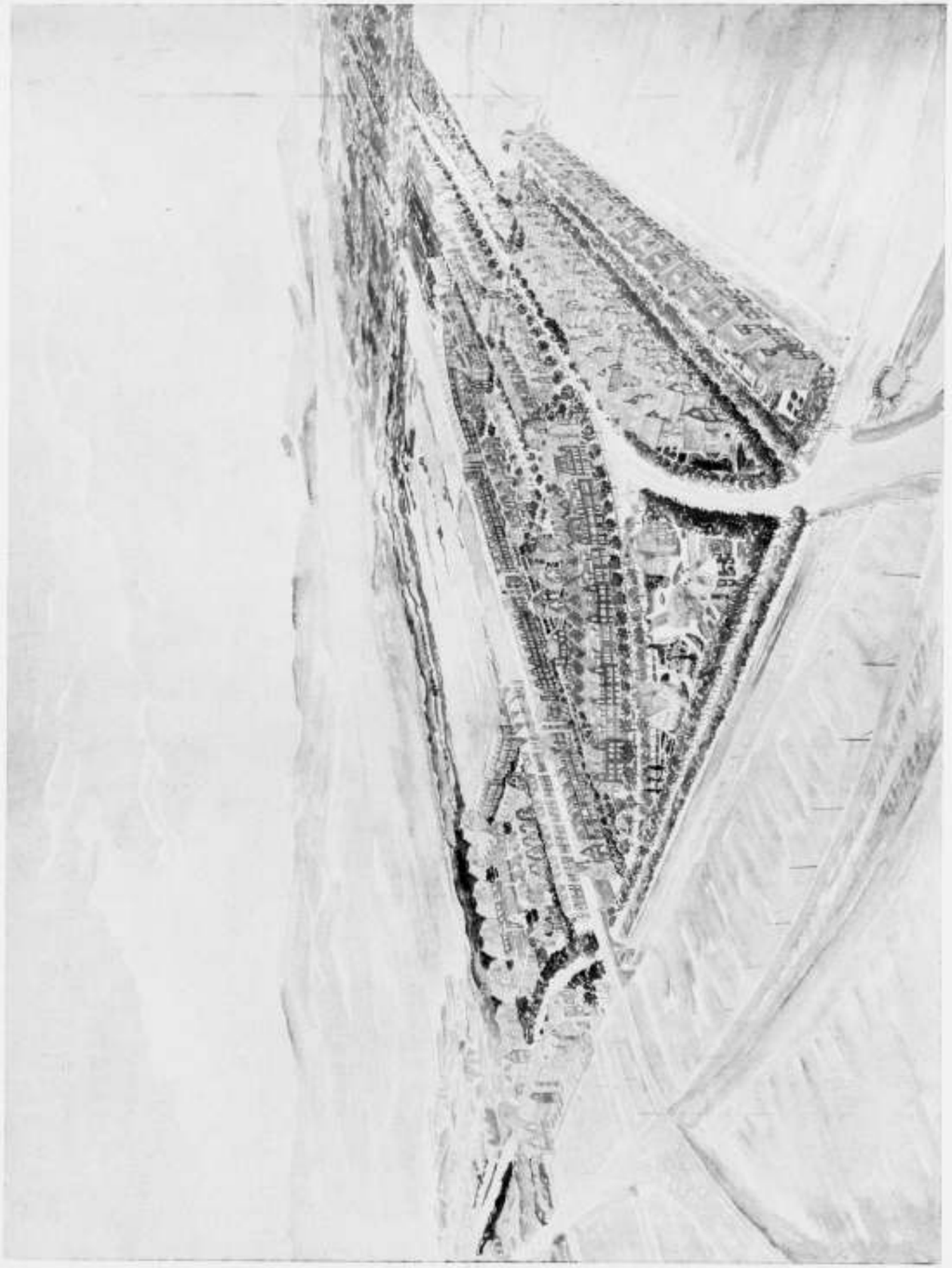
Bij den aard der bebouwing werden de volgende 4 typen verondersteld:
I. Villa's, rondom vrijstaande, heerenhuizen met groote tuinen, huurprijs wisselend van *f* 700—*f* 2000,
II. Geheele huizen voor een gezin, huurprijs *f* 400—*f* 700.
III. Boven en benedenhuizen, huurprijs *f* 300—*f* 450 voor elk der woningen.
IV. Boven en benedenhuizen, huurprijs *f* 200—*f* 300 voor elk der woningen.

De grondwaarden der terreinen zijn geschat naar de bovenstaande gegevens en de plaatselijke omstandigheden. De gemiddelde prijs per M². zou naar deze schatting ongeveer *f* 11 bedragen.
J. F. VAN HOYTEMA, B. I.

RAPPORT VAN DE RAADHUIS-DAM-COMMISSIE UITGEBRACHT AAN B. EN W. VAN AMSTERDAM.

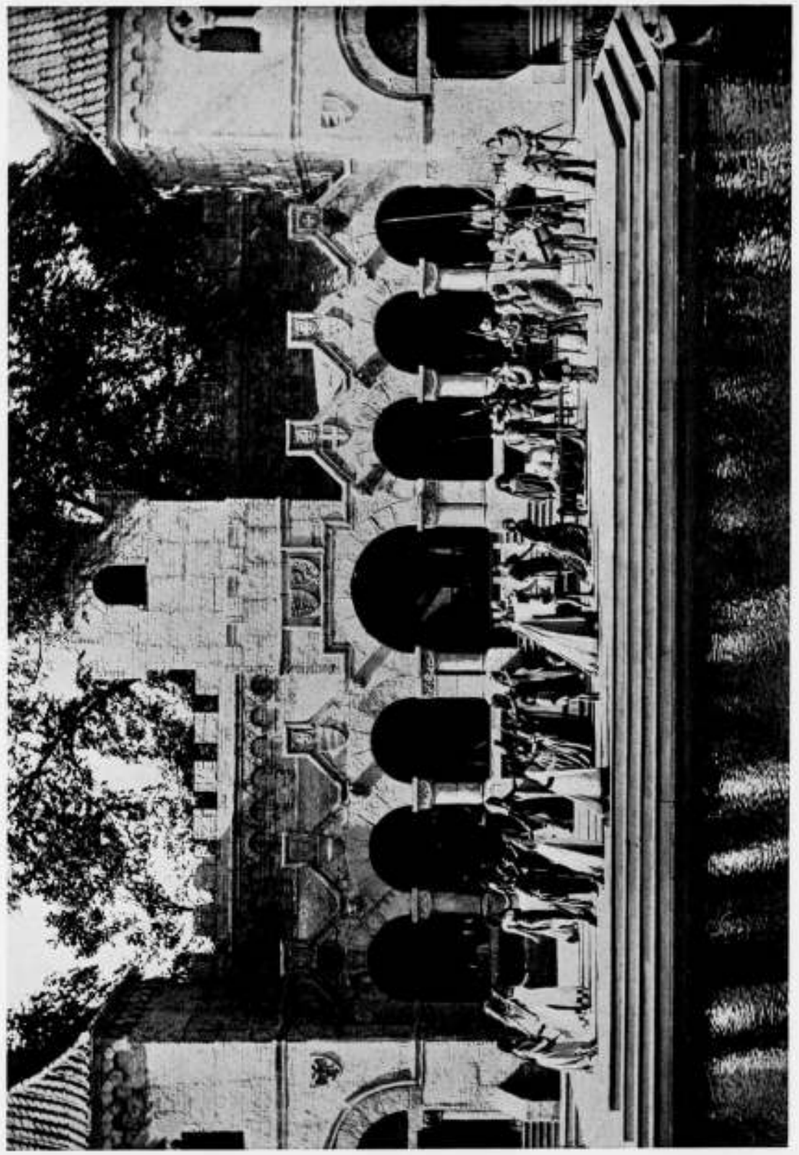
(Vervolg van blz. 307 slot.)

Thans rest ons nog de beantwoording Uwer vraag sub II van den leiddraad:
„Indien de Commissie niet de voorkeur geeft aan het stichten van een stadhuis op het beschikbaar komende terrein aan den Dam, welke soort van bebouwing acht zij dan te dier plaatse het meest gewenscht? Kan met het rooilijnplan van Burgemeester en Wethouders een Damplein met de gewenschte bebouwing worden verkregen, of is het noodig het blok Vischsteeg—Warmoesstraat—Vijgendam te onteigenen?"

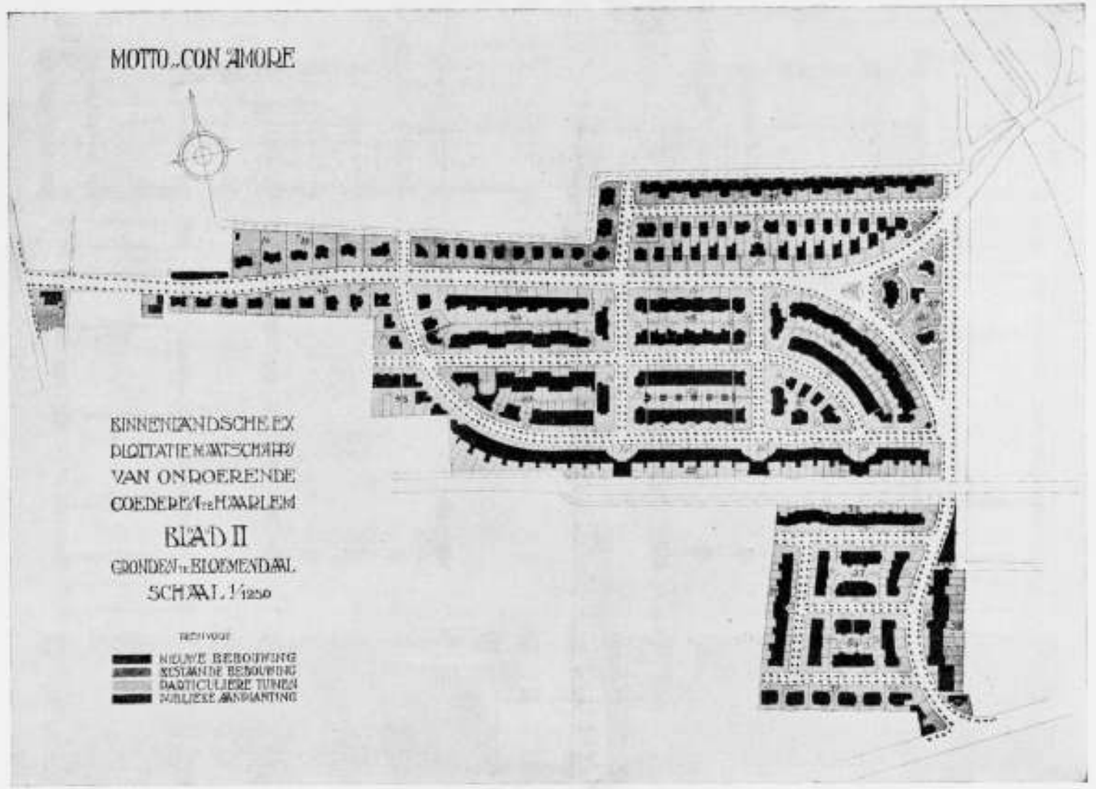

PRIJSVRAAG N. V. BINNENL. EXPL. MAATIJ. VAN ONROERENDE GOEDEREN TE HAARLEM.

3DE PRIJS. PERSPECTIEFTEEKENING VAN DE GRONDEN ONDER BLOEMENDAAL. Ontwerper: J. F. VAN HOYTEMA, B. I.

HET ROMAANSCH GEBOUW VAN DE LEIDSCHE STUDENTENFEESTEN. Architect H. J. JESSE.
Op den voorgrond: Het spel van het huwelijk van REYNALT VAN NASSAW, hertog van Gelre en ALIANORA VAN ENGELAND.

DERDE PRIJS (Premie) Schaal 1 op 3750. Ontwerper J. F. VAN HOYTEMA, B. I.

De Commissie meent, dat op bovengenoemd terrein tegenover het grootsche monumentale gebouw, welke bestemming dat ook moge verkrijgen, hetzij het weder Stadhuis worde, hetzij het Paleis blijve, een bebouwing van grootsche afmetingen een eerste eisch is. Zij adviseert U daarom ook het blok—Vischsteeg—Warmoesstraat—Vijgendam te onteigenen, omdat met het rooilijnplan van Burgemeester en Wethouders aan den Dam niet de bebouwing kan worden verkregen, die de Commissie noodzakelijk acht. Om hare denkbeelden te dien opzichte duidelijk te maken legt zij hierbij over een rooilijnplan van den Dam en naaste omgeving. (Bijlage VI).

De rechtstreeksche verbindingsstraat tusschen Beursstraat en Rokin, in het rooilijnplan van Burgemeester en Wethouders aangegeven, kan naar het oordeel der Commissie vervallen, zij ziet de noodzakelijkheid van dien verkeersweg niet in, nu de bestaande wegen belangrijk worden verbreed en het Damrak van 30 M. breedte voldoende ruimte biedt om ook in de toekomst aan alle eischen van het verkeer tegemoet te komen.

Zooals uit het rooilijnplan der Commissie duidelijk blijkt, maakt niet alleen het bouwblok Rokin hoek Vijgendam, maar ook het zuidelijk gedeelte van het oude Beursterrein een onverbreekbaar geheel uit met de bebouwing aan den Dam.

Daarom zal het noodzakelijk zijn een kleine wijziging te brengen in de rooilijnen van dat gedeelte bouwterrein, dat aan de Mij. „De Bijenkorf" reeds in eigendom is overgegaan.

In verband hiermede pleegde de Commissie overleg met den architect dier Maatschappij, waarbij zij den indruk kreeg, dat op medewerking van die zijde valt te rekenen.

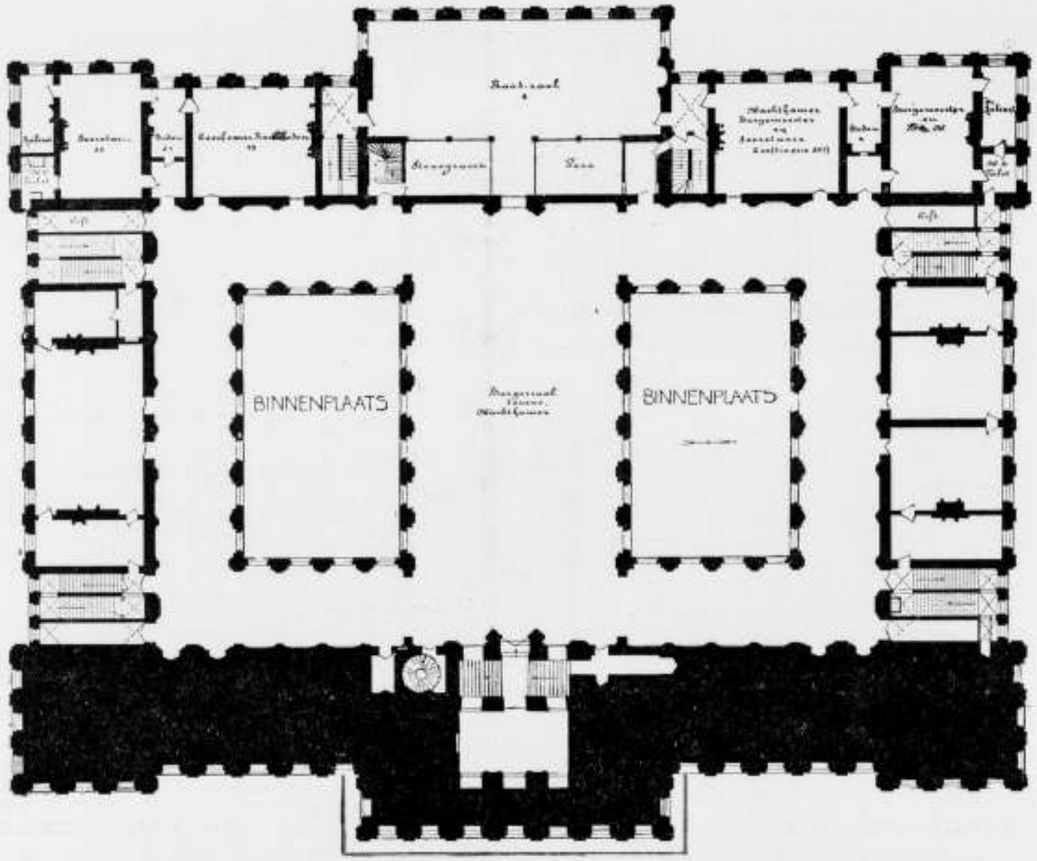
Ook het bouwblok Rokin hoek Vijgendam moet een groot grondvlak verkrijgen, zooals op de teekening is aangegeven; het daarop te stichten gebouw behoort als pendant van het zuidelijk deel van den bouw der Maatschappij „De Bijenkorf", in verband daarmede te worden ontworpen. Dit bouwblok kan evenals dat van „De Bijenkorf" voor winkels, magazijnen en kantoren worden bestemd.

Het middenbouwblok, begrensd door Dam—Beursstraat—Warmoesstraat—Vischsteeg, acht de Commissie voor de stichting van een gemeentegebouw, zooals een museum of een dienstgebouw, minder geschikt. Zij meent, dat aan die zijde van den Dam een bebouwing moet worden gekozen, die zoowel bij dag als bij avond een meer levendigen aanblik aanbiedt.

Het liefst zag zij daar verrijzen een hotel van den eersten rang, waarin zich gelijkstraats bevinden aan den Dam een groot café met restaurant en aan de Beursstraat—Warmoesstraat—Vischsteeg ruime winkelhuizen, geheel op de wijze, zooals die in de laatste jaren bij den bouw van moderne hotels in de buitenlandsche groote steden is gevolgd. Daardoor wordt de bouw van zulk een hotel met alle moderne comfort financieel mogelijk gemaakt.

Het is dan echter noodig, dat dit bouwwerk door ééne hand worde ontworpen en uitgevoerd en in ééne hand blijve. Men schept op die wijze een aantrekkelijke stadsbuurt, een eersten stand, die door winkeliers en neringdoenden zal worden gezocht en waar de burgerij als het meest aantrekkelijk centrum der hoofdstad gaarne zal verkeeren.

Het bouwterrein Nes—Hermietensteeg—Beurspoortje—Vijgen-

ONTWERP INDEELING VAN HET PALEIS TE AMSTERDAM ALS RAADHUIS. Schaal 1 à 400. De Hoofdverdieping, met de bestemming der vertrekken volgens de indeeling der Raadhuis-Dam Commissie. Het voorste gedeelte, geheel zwart gehouden, benevens de ruimten aan de zijgevels, blijven beschikbaar voor het Jaarlijksch Koninklijk bezoek. (Zie Bouwkundig Weekblad no. 26, blz. 306.)

dam kan in nader overleg met gegadigden in enkele grondstukken worden verdeeld en zal uit den aard der zaak met winkels zijn te bebouwen.
Wordt op deze wijze de bebouwing aan den Dam, hetzij door de Gemeente zelf, hetzij door een combinatie onder toezicht van het Gemeentebestuur, ter hand genomen, dan is de Commissie ervan overtuigd, dat na verloop van tijd, omdat ten slotte eene verruiming van het Plein zoowel practisch als aesthetisch gewenscht zal blijken te zijn, ook de beide overige zijden van den Dam een beter aanzien zullen verkrijgen. Want de Commissie is van meening dat, alhoewel met de voorgestelde bebouwing reeds een goed plein zal zijn verkregen, er in de toekomst toch naar moet worden gestreefd eene verdere verruiming van het Damplein vast te stellen volgens rooilijnen welke bij benadering in het Plan der Commissie met stippellijnen zijn aangegeven, ten einde ten slotte van den Dam een plein te maken, dat met de mooiste pleinen kan wedijveren.
De Commissie wil er dus met allen aandrang de aandacht op vestigen, dat thans het oogenblik gekomen is om met de verwezenlijking van dat schoone denkbeeld een begin te maken, maar dat ook wanneer men dit oogenblik laat voorbijgaan, afdoende verbetering van het Damplein waarschijnlijk voor goed zal zijn uitgesloten. Zij vertrouwt, dat Uw College zoozeer van het belang dezer zaak zal zijn doordrongen, dat alle pogingen door U zullen worden in het werk gesteld om dit doel te bereiken.

Aan het einde van haar taak gekomen veroorlooft de Commissie zich in het kort het resultaat van haren arbeid samen te vatten in het volgende:

1o. Het Paleis, het oude Stadhuis aan den Dam, kan de oorspronkelijke bestemming herkrijgen; daarbij kan in alle opzichten aan de eischen van den tijd en van den dienst worden tegemoet gekomen.
De werkzaamheden, daartoe vereischt, moeten onder het toezicht en onder de leiding eener deskundige commissie geschieden.

2o. Als vorstelijk verblijf voldoet het Paleis, dat een dienstgebouw en geene woning is, met het oog op de tegenwoordige eischen maar uiterst gebrekkig en kunnen de groote en rijk versierde ruimten het gemis van comfort niet vergoeden.
De tegenwoordige toestand van bruikleen te doen voortduren is in ieder opzicht ongewenscht. Daarom moet voor het verblijf van H. M. de Koningin in de hoofdstad eene doelmatige vorstelijke woning worden gesticht. Het in alle opzichten merkwaardige historische bouwwerk, dat nu bijna het geheele jaar is gesloten, worde voor de burgerij van Amsterdam weder opengesteld.

3o. Zoo de tegenwoordige gebrekkige toestand van het Paleis

moet blijven voortduren en op andere wijze een beter Stadhuis moet worden verkregen, dan kan de oplossing *niet* gevonden worden op het terrein aan den Dam tegenover het Paleis, omdat dit terrein, ook zelfs bij onteigening van het geheele blok tusschen Vischsteeg en Vijgendam te klein is.

4o. Een bevredigende oplossing van het Stadhuisvraagstuk kan in dat geval worden verkregen door het bestaande Stadhuiscomplex te verbouwen en te vergrooten op de wijze als door de Commissie wordt aanbevolen. Daarmede wordt echter voor altijd het denkbeeld prijs gegeven om het historisch Stadhuis als zoodanig weder in gebruik te nemen.

5o. Eene zoowel aan aesthetische als technische eischen voldoende bebouwing aan den Dam tegenover het Paleis kan worden verkregen, indien aan het hierbij overgelegde rooilijnplan der Commissie wordt vastgehouden en de uitvoering daarvan op de door haar aangegeven wijze geschiedt.

AMSTERDAM, 4 Juni 1910.

De Commissie,
(w.g.) Dr. P. J. H. CUYPERS, *Voorzitter.*
„ H. P. BERLAGE NZN.
„ A. W. BOS.
„ H. BRUGMANS.
„ C. MUUSKEN.

De Secretaris,
(w.g.) W. J. DE GROOT.

BIJLAGE II.

LEIDDRAAD VOOR DE COMMISSIE INGESTELD KRACHTENS HET RAADSBESLUIT VAN 23 FEBRUARI 1910. No. 148.

De taak der Commissie is: te onderzoeken op welke wijze een voor den zetel van het stadsbestuur waardig en geschikt gebouw kan worden verkregen en in het bijzonder of op het aan den Dam vrijkomende terrein een nieuw Stadhuis kan worden gesticht, en voorts te adviseeren over de bebouwing aan den Dam.

Naar aanleiding hiervan worden de volgende vragen gesteld:

I. Is een aan technische en aesthetische eischen voldoende oplossing van het Stadhuis-vraagstuk te vinden:

a. Door het Paleis, voor het geval het ter beschikking der Gemeente mocht komen, tot Stadhuis te bestemmen?

b. Door een Stadhuis te stichten op het beschikbaar komende terrein aan den Dam?

c. Door het bestaande Stadhuis-complex te verbouwen en te vergrooten?

Welke kosten (globaal geraamd) zijn aan elk der mogelijk geachte oplossingen verbonden? (In het geval sub *a* buiten de kosten verbonden aan het stichten van een nieuw Paleis.)

Aan welke oplossing geeft de Commissie de voorkeur? En op welke gronden?

II. Indien de Commissie niet de voorkeur geeft aan het stichten van een Stadhuis op het beschikbaar komende terrein aan den Dam, welke soort bebouwing acht zij dan te dier plaatse het meest gewenscht?

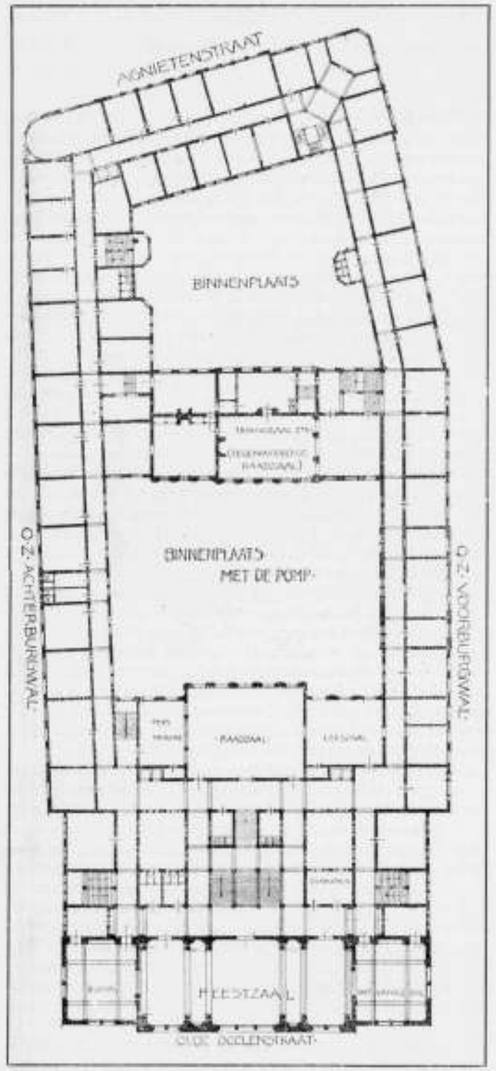
Kan met het rooilijnplan van Burgemeester en Wethouders een Damplein met de gewenschte bebouwing worden verkregen of is het noodig het blok Vischsteeg-Warmoesstraat-Vijgendam te onteigenen?

De juiste gegevens omtrent de thans in gebruik zijnde vertrekken en het aantal der daarin werkzame personen zullen door den Directeur der Publieke Werken en de gegevens omtrent hetgeen in de toekomst noodig is, door Burgemeester en Wethouders worden verstrekt.

Verder worden de volgende vraagpunten bij de behandeling van punt Ia onder de aandacht der Commissie gebracht.

a. Moet de buitenarchitectuur in alle opzichten in stand blijven als ten tijde van de voltooiing (zonder balkon)?

b. Mogen er veranderingen worden aangebracht in de inwendige verdeeling, door doorbreking en verwijdering van muren?

SCHETSONTWERP UITBREIDING EN VERBOUWING VAN HET RAADHUIS (PRINSENHOF) TE AMSTERDAM. Schaal 1 op 700. Eerste (Hoofd)verdieping. Zie B. W. no. 26, blz. 307.

c. Kunnen de bezienswaardige lokalen, terwijl ze voor het publiek te bezichtigen moeten blijven, voor den gewonen dienst worden aangewezen?

d. Is het voor het behoud van de beeldhouwwerken gewenscht, dat gedeelten van het gebouw niet voor den eigenlijken publieken dienst worden bestemd?

Behoort bij besluit van Burgemeester en Wethouders, dd. 5 Maart 1910, No. 3166 A.

Voor eensluidend afschrift,
de Hoofdcommies,
J. J. ROOVERS JR.

De Secretaris,
(get.) J. A. BAEZA.

STEENHOUWERSZIEKTE.

Onderstaand laten wij volgen wat de „Nieuwe Rotterdamsche Courant" nog nader schrijft over het wetsontwerp op den steenhouwersarbeid onder den titel:

„BESCHERMING".

Sociale wetgeving — om nu maar dit verzamelwoord te gebruiken voor de voorschriften van allerlei aard, waarmede, in het belang der economisch zwakkere, in bedrijf, industrie en handel wordt ingegrepen — sociale wetgeving is mooi, maar zij heeft een gevaarlijken kant. Zij kan, wanneer de juiste maat niet wordt in-achtgenomen, zoo licht leiden tot vernietiging van bedrijf. Dit wil natuurlijk niet zeggen, dat men van sociale wetgeving moet afzien, — wel echter dat men er zeer voorzichtig mee behoort te zijn, opdat niet de paarden achter den wagen zullen worden gespannen, en de arbeider, in plaats van onder gunstiger arbeidsvoorwaarden te gaan werken, tengevolge van de sociale maatregelen alle arbeidsgelegenheid zal komen te missen.

De ontworpen wet tot beveiliging van werklieden bij steenhouwersarbeid schijnt, zooals zij daar ligt, inderdaad tot deze laatste uitkomst te zullen leiden. In de memorie van toelichting wordt dit niet ondubbelzinnig te kennen gegeven. Tengevolge van de ontworpen bepalingen — lezen wij daar met zoovele woorden — zal de prijs van hier te lande gehouwen steen dermate moeten stijgen... dat er geen afnemers meer voor het product zullen zijn; men zal veel goedkooper afgewerkte steen van buitenlands kunnen invoeren. De bescherming, die het ontwerp den steenhouwers toedenkt, zal dus hierop neerkomen, dat het bedrijf, waaraan zij tot nu toe werk vonden, vernietigd wordt.

Van vrijhandelsstandpunt zou men zich onder zekere reserven — die wij dadelijk aangeven — bij dit resultaat kunnen neerleggen. Indien in het ontwerp werkelijk worden aangegeven de minimum-eischen, waaraan moet worden voldaan, om aan de steenhouwers een menschwaardig bestaan te verzekeren, en het blijkt onder die voorwaarden onmogelijk het bedrijf in stand te houden, dan is het inderdaad economisch, zoo men de producten van dat bedrijf uit andere landen, waar blijkbaar onder gunstiger omstandigheden gewerkt kan worden, betrekt.

In dit geval zou men zich te gereeder bij deze uitkomst kunnen neerleggen, omdat het hier geldt een bedrijf, zóó gevaarlijk voor de gezondheid geacht, dat de regeering voorstelt — wat nog nooit gebeurd was — de beroepskeuze van volwassen menschen onder staatstoezicht te brengen. Ontkent mag niet worden, dat wanneer werkelijk tengevolge van de wet het bedrijf niet meer loonend zal kunnen uitgeoefend worden, er voor een aantal mannen een moeilijke overgangstijd voor de deur zal staan. Dit zou dan een reden kunnen zijn op z'n hoogst, om van staatswege die menschen behulpzaam te zijn. Maar de loop van zaken, economisch beschouwd, moet ons verhengen, want er zal op den duur maatschappelijk winst worden verkregen, wijl, met verdwijning van een ongezond bedrijf, de daarin anders werkzame krachten tot loonender arbeid zullen overgaan.

Zoo moest de ontwerper van de steenhouwerswet, minister Talma, er in de eerste plaats over denken, die in die wet, natuurlijk, niet meer heeft te boek gesteld dan wat zijns inziens de minimumeischen zijn, waarvan wij zooeven gewaagden. Doch hij juist heeft niet zoo gedacht. Nadat hij in de Toelichting uiteengezet heeft, dat het steenhouwersbedrijf tengevolge van de nieuwe bepalingen niet in het leven zal kunnen blijven, vertelt hij met onmiskenbaar genoegen, hoe „aangenaam" het hem is, te kunnen mededeelen, dat de minister van financiën „ter afwending van de gevreesde gevolgen der ontworpen wet bereid is bevonden bij de aanstaande tariefsherziening een invoerrecht voor te stellen op bewerkte natuurlijke steen met uitzondering van gezaagde of in het ruw behakte blokken en platen en van straatkeien."

Deze mededeeling is waarlijk in menig opzicht verrassend; en hetgeen in uitzicht gesteld wordt is van verreikende gevolgen. Hier toch wordt voor het eerst, zoover wij weten, verband gelegd tusschen onze sociale wetgeving en ons tarief van invoerrechten. Dit lijkt ons, afgezien van alle bezwaren, die tegen protectionisme in het midden gebracht kunnen worden, een hoogst gevaarlijk bedrijf. Ons dunkt: noch van den kant der protectionisten, noch van dien der voorstanders van sociale wetgeving zal er prijs op kunnen worden gesteld, deze twee zaken te zien samengekoppeld. Indien het bedrag der invoerrechten op een of ander artikel zal afhankelijk worden van hetgeen in sociaal opzicht voor de arbeiders, die aan het product werken, wordt „gedaan"; of indien, omgekeerd, de vraag, of een sociale maatregel kan worden doorgevoerd, afhankelijk wordt van deze andere, of het artikel een hooger invoerrecht dragen kan... men behoeft niet te verwachten, dat er, onder zulke verwarring van denkbeelden nog iets van hervormingen terecht komen kan.

Doch wat hiervan zij, zooals de minister in dit bijzonder geval den gang van zaken in het vooruitzicht stelt, moet toch zeker niemand daar behagen in kunnen vinden. Minister Talma wil met zijn ontwerp, dat naar hij toegeeft, het steenhouwersbedrijf zal vernietigen, haast hebben gemaakt. De herziening van het tarief echter, waarnaar minister Talma verwijst, zal zoo zij ooit tot stand komt, in ieder geval nog wel jaren op zich laten wachten. In de practijk zal men het dus zien gebeuren, dat de wetgever eerst een bedrijf te gronde gaat richten, om, als het eenmaal verloopen is, te trachten aan datzelfde, nog wel als zeer gevaarlijk voor de gezondheid afgeschilderd, bedrijf met kunstmiddelen een nieuw leven in te blazen.

Altijd, indien minister Talma's toeleg zou slagen. Maar zijn plannen zullen toch, zouden wij meenen, zelfs protectionisten tot nadenken moeten stemmen. Van vrijhandelszijde zal uit 's ministers uiteenzettingen gaarne aanvaard worden de grondgedachte van zijn betoog, dat door de heffing van een invoerrecht op gehouwen steen dit product in ons land duurder zal worden, en dat dus niet, gelijk protectionisten ons dikwijls willen doen gelooven, het recht door het buitenland wordt gedragen. De gehouwen steen wordt, zoo de ministerieele plannen worden verwezenlijkt, duur. Nu willen wij in dit verband geene aesthetische bezwaren doen gelden, en niet wijzen op de gevaren die onze bouwkunst bedreigen, wanneer deze natuurlijke steen kunstmatig duurder gemaakt wordt, en dus het, in ons land toch al welig tierend, kwaad van, afschuwelijke, imitatie in de hand gewerkt zal worden. Maar wat kan nu zelfs een protectionistisch hart in deze protectie bekoren? Hier zal een bedrijf in bescherming genomen, dat, volgens de beschouwing van de regeering, aan de volkswelvaart niet bevorderlijk kan zijn — immers, in normale omstandigheden uitgeoefend kan het, volgens 's ministers eigene erkentenis, niet loonend worden geacht. Hier zal een bedrijf kunstmatig in het leven worden gehouden, dat voor de volksgezondheid schadelijk is — immers, niettegenstaande de vele voorzorgen, welke volgens het ontwerp bij uitoefening van het bedrijf zullen moeten worden genomen, zullen de in het bedrijf werkzamen toch nog aan een medisch onderzoek van staatswege worden onderworpen. Dit zal inderdaad eene averechtsche bescherming zijn, waaraan al het kwaad, dat bescherming eigen is, verbonden blijft, doch waaruit geen enkel zelfs van de veronderstelde voordeelen zal voortkomen. Dit wordt protectie van een bedrijf, dat men eerst, wegens zijne schadelijkheid voor de gezondheid, van zins is te vernietigen. Dit wordt een toetrekken van arbeiders naar een bedrijf, tegen welks gevaren men ze juist meent in bescherming te moeten nemen.

Dit wordt, in het kort, eene protectie om derwille van het dogma alléén; eene protectie, die geen enkel maatschappelijk nut kan hebben; waarvan allen, die gehouwen steen moeten gebruiken, nadeel zullen ondervinden; en die slechts enkele ondernemers tot financieel voordeel zijn.

INGEZONDEN STUKKEN

HET ROMAANSCHE GEBOUW VAN DE LEIDSCHE FEESTEN.

Mijnheer de Redacteur!

Onderstaand stukje zoude ik gaarne U doen toekomen, als medewerking, in de kolommen druks welke elke week maar weer gedrukt moeten worden. Nu is er wel copie, zooals ik wel eens heb gehoord, zoodat de ijver van medewerkers niet zoo bijster behoeft te worden aangezet. Doch waar het hier geldt een ding dat in zijn schoonheid een *buitengewone* vergankelijkheid heeft, daar meende ik niet te moeten wachten. Misschien is iemand mij wel vóór geweest. Het zij zoo. Dan retireer ik gaarne als leek.

Het is nl. over het prachtgebouwtje, dat Jesse te Leiden heeft gemaakt voor de Mimmespelen welke hier in de feestweek werden vertoond. In Romaanschen stijl. En nu weet ik wel, dat men mij zal zeggen, in *stijl zoo en zoo*, iets te moeten gaan ontwerpen, wij menschen van het tegenwoordige geslacht *voelen* dat niet meer zoo. Dat is immers onze vormenspraak niet meer. Ik zal zoo vrij zijn mijn petje af te nemen voor een iemand, die daar met allerlei hulpmiddelen een gedachte aan den doel Romantischen riddertijd heeft in het leven geroepen, die nog lang zal na leven in onze gevoelens voor al wat *mooi* is (en niet droog). Hij, Jesse, welke Henricus ter zijde stond als architect, hetgeen Henricus weer niet is, heeft daar in overleg, en gedachtig aan het doel van het Romaansche kasteeltje, een brok architectuur opgesteld dat ons terugroept, naar dien tijd, waarover Adriaan van Oordt ons zooveel schoons te zeggen heeft in zijn werk: Warhold. Dat boek gelezen hebben, en hier in fantazie stil alleen zijn, zich overgevend aan de opkomende gevoelens, welke zich al maar meer nestelen in onzen ziel, ons een oogenblik ontdoen van alle *moderne* wereldsche redenen-van-bestaan, ziet, dat is een bedwelmend genot, waardoor men zich gaarne laat meevoeren.

.... Of er dan niets aan te merken was? (lees dat vooral in onzen modernen tijd moet doorgaan, als toch maar een heel raken kijk te hebben, op eens anders werk).... zeker.... Ik geloof wel dat er wat te bekritiseeren was. De arkaden bijv., welke de twee torens verbinden, had ik gaarne een grootere belasting van steenen muur gegund, in plaats van die topgeveltjes. Doch.... wij moeten ook alweer niet vergeten, waarvoor deze Romaansche decoratie dienen moest. Een betrekkelijk kleine groep menschen zal ons daar gaan vertoonen, in „voorbedacht gebaar" wat er eens moet zijn geschied in 1300. Natuurlijk dat er toen veel en veel meer menschen bijeen waren in gansch andere situatie. Echter moet hier worden gegeven, een Essence van het geval. En dan hindert mij de zwakke verbinding niet meer, doch aanvaard ik gaarne deze topgeveltjes. Tegen het hooge geboomte van de singelgracht en de weerspiegeling in het water, dat hier en daar „belegd is" met waterlelies, terwijl aan de kanten de reine lelies statig staan te prijken in onschuld van wit en vorm... komt dit feodale gebouw uit, als een brok kunst van allereersten rang.

Het wil mij voor komen, dat de heer Jesse, die de kerk in Rijnsburg zoo door en door kent, nog wel verstaat te spreken, in vormentaal, die de Modernen niet meer *kunnen* verstaan. Door gebrek aan *kunnen of kennen?*

Ik wilde dan ook den heer Jesse mijn hartelijken dank betuigen, voor zooveel schoons. A.

In de meeste verslagen der tijdschriften misten wij, bij het noemen der namen van de verdienstelijke kunstenaars die mede hebben gewerkt het jongste Leidsche Lustrum zoo uitnemend te doen slagen, wederom den naam van den architect, of werd daarvoor een verkeerde naam opgegeven.

De heer H. J. Jesse te Oegstgeest schrijft ons daaromtrent het volgende:

De Maskarade-commissie droeg mij op die gebouwen te ontwerpen (het Romaansche gebouw, de oude brug, en vroeg Renaissance poort) nadat de heer Henricus mij gevraagd had daarvan schetsen te maken.

Zoo ook het ontwerp voor den troon in de zaal en 't in- en uitwendige architectonisch werk. De Hoofdpersoon droeg mij op zijn voorgevel passend te versieren....

Door de Maatschappij nader ingelicht, gaven de meeste dagbladen aan haar verzoek tot nadere rectificatie gehoor.

De Redactie.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Het Restaureeren van oude kunstwerken, door A. W. Weissman voordracht gehouden in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap, overdruk uit „de Bouwwereld" F. van Rossen 1910. Prijs f 0.50.

Het is zeker belangwekkend, om weer eens aan de hand van den schrijver de argumenten die tegen restauratie pleiten na te gaan. In hoofdzaak behandelt de brochure de theoretische punten waarom „restauratie", reeds door Ruskin genoemd werd „volslagen vernieling". En zeker is het goed dat oudheidkundigen en geleerden weer eens duidelijk vernemen, dat hoezeer de 20ste eeuw zich ook door studie moge verplaatsen in tijden van voorheen, de observatie blijft die van den 20sten eeuwer — en staat mijlen ver van 't positief geleef van eeuwen her.

Ook komt het mij voor dat kunstzinnige leeken, met name zij die fantastisch-romantisch op dit gebied zijn aangelegd, niet genoeg kunnen lezen de klaar-zakelijke betoogtraat van den steller. Zonder iemand ook maar in 't minste te willen beletten over tijden van vroeger een eigen beeld te scheppen (een groot deel van onze opvoeding in zake kunst, historie, cultuur, enz. leidt immers daartoe) die indrukken te willen doen herleven in feiten, in daden, in kunstwerken, — 't is uit den booze, en onmogelijk!

Ik wenschte dat ik zeggen kon: voor „bouwkundigen" echter bevat dit boekje weinig treffends — doch geloof alleen te mogen zeggen voor de „meeste bouwkundigen." Deze opmerking is slechts ten deele bedoeld als een aanmerking op den architectenstand.

Het restauratie-vraagstuk is n.l. te splitsen in een theoretische en een practische zijde. Theoretisch is het zeer gemakkelijk een principieel standpunt in te nemen, en met evenveel gloed, vuur en logica als voor een 40tal jaren het wetenschappelijk restaureeren werd vereerd, en werd gevolgd, — met evenveel gloed, vuur en logica schijnen nu de tijden rijp te worden voor 't „Noli me tangere." Toch spreekt het vanzelf dat aan beide principes bezwaren kleven; te veel om in dit kort bestek volledig te behandelen.

Dat de practijk van het restauratie-vraagstuk evenwel zeer lastig is, en zoo maar niet eenvoudig volgens een der beide uiterste systemen met vrucht is op te lossen, blijkt zelfs uit deze brochure: blz. 12: hoe knapper een kunstwerk gerestaureerd is, hoe gevaarlijker, want wat een onbekwame hand deed, is gemakkelijk te herkennen....

blz. 24: de „Repair of Ancient Buildings" schrijft voor:

.... is herstellen onvermijdelijk, dan moet die vernieuwing geschieden in dezelfde steensoort, welke vroeger gebezigd was....

De eerste opmerking is beslist: want daar onknap restaureeren is af te keuren, en knap restaureeren tevens: restaureere men niet!

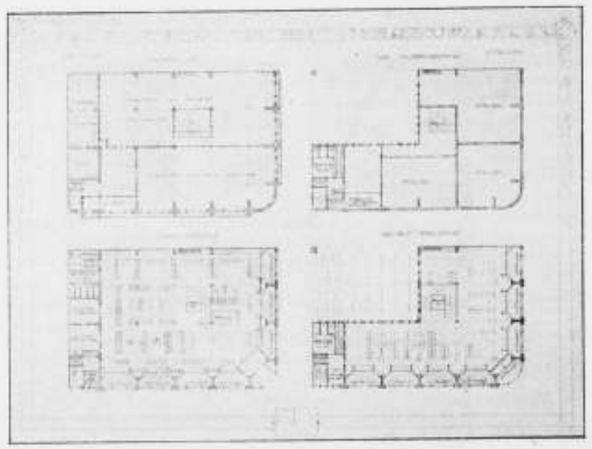
De tweede opmerking is vaag en begint ook: men restaureere niet, — doch is herstellen onvermijdelijk dan b.v. zoo dat de

PRIJSVRAAG WINKELGEBOUW. Bouwkunst en Vriendschap 1909.
1e Prijs. Motto Horarnit. J. C. MEISCHKE, Rotterdam.

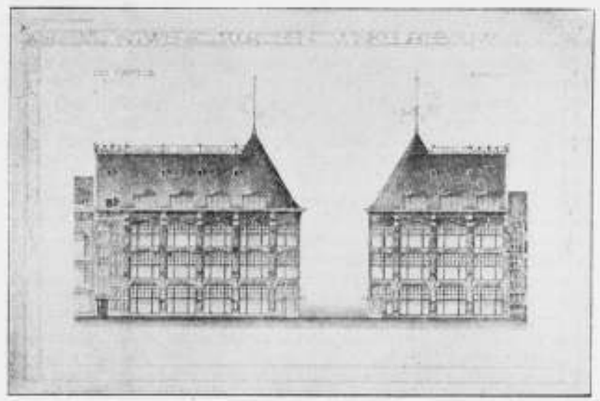
nieuwe steensoort, niet van de oude te herkennen zal zijn: m.a.w.: men restaureere wèl, en zoo natuurgetrouw mogelijk!
Voorts: blz. 25: „Oud pleisterwerk moet niet worden weggehakt, als de steenen van den aanvang af bepleisterd zijn geweest".
Zeker, me dunkt ook een wetenschappelijke ras-restaurateur zal dit kunnen onderschrijven, hij zou niet anders handelen.
Doch wanneer, zooals b.v. aan de Nieuwe Kerk te Amsterdam, in een zekere periode later het pleisterwerk was aangebracht, wat dan? Moet dan de pleister worden weggenomen volgens bovenstaand recept? Tusschen de regels doorlezend zou men meenen wèl. Maar heeft dan een vroegere periode (ik laat daar of wij haar als bloei- of vervalperiode op 't oogenblik bestempelen) niet evenzeer het recht gehad die baksteen weg te pleisteren, als de Renaissance het recht had in haar stijl een portaal toe te voegen aan een Gothische kathedraal? (blz. 17 en 18).
Of: „de meeste oude gebouwen zijn in verschillende tijdperken veranderd; wanneer dit is geschied, dan moet *dl* het oude werk bewaard blijven, opdat blijkt welke achtereenvolgende verbouwingen hebben plaats gehad".
Goed, doch waarom hebben wij dan 't recht niet meer te veranderen en te verbouwen waarover vroeger verschillende tijdperken met vrijheid hebben beschikt? Veranderen, noem ik b.v. het weglaten van de archieven naast de Grafelijke Zalen, van de voor ons leelijke winkeltjes tegen de Nieuwe Kerk (daargelaten of de hoeken niet met wat beters konden worden aangevuld). Maar juist *al* het oude werk moet bewaard blijven!
Er blijven vragen, vragen, vragen te over — vooral in de practijk! niet bij 't woord, maar bij de daad!
En zoo ik aan den schrijver dezer overigens voortreffelijke brochure, een licht verwijt zou willen doen, dan zou 't wezen dat daarop door hem niet genoeg den nadruk is gelegd, en niet op het feit dat de algemeene principes door tegenstanders of partijgenooten verkondigd zoo bitter, bitter weinig helpen in concrete gevallen: als blijkt dat er moet gehandeld worden, en niet meer helpt de leus: men handle *niet!*
Mocht het hem passen, niet in een genootschap van oudheidkundigen, doch in bouwkundigen kring aan concrete gevallen, bouwkundige antwoorden en oplossingen, bouwkundige meeningen en schetsen te geven van gevallen als: ontmanteling Nieuwe Kerk, herstelling van Grafelijke Zaal, Rembrandtshuis en vele anderen, het zou zeker door de bouwkundige wereld op hoogen prijs worden gesteld.

D. C.

PRIJSVRAAG WINKELGEBOUW. Bouwkunst en Vriendschap 1909.
1e Prijs. Motto Horarnit. J. C. MEISCHKE, Rotterdam.

Jaarverslag Bouwkunst en Vriendschap.
Het jaarverslag 1909 van de Vereeniging Bouwk. en Vriendschap is verschenen, waarvan we een zeer kort overzicht willen geven. Naast minder opwekkende, ook bemoedigende teekenen voor de toekomst, voor het tweede 25tal jaren dat zij staat in te gaan.
Over de belangstelling in schetsavonden en schetstochtjes, evenals in de jaarlijksche zomerreis (ditmaal toch naar de belangrijke stadjes Hoorn, Enkhuizen, enz.) wordt eenigermate geklaagd. De vele moeiten, noodig om een en ander in stand te houden, wordt niet door veler belangstelling goedgemaakt.
Door omstandigheden die niet geheel na te speuren zijn, verkleinde het ledental van 220 op 202, en zou men in 't algemeen vrede kunnen hebben met een kleinen kring van leden, 't is ook hier weer de toestand van de kas die dringend juist een vermeerdering van ledental vraagt.
Doch daartegenover staan als bemoedigende teekenen de al bekende succès der Prijsvragen van Bouwkunst en Vriendschap, — door geen andere bouwk. vereeniging in den lande geëvenaard. Ook de tentoonstelling daarvan, opgeluisterd door reisschetsen van den Prix de Rome J. H. M. v. d. Mey was een beslist succès.
Behalve eenige huishoudelijke belangen, behartigde ook B. en Vr., mét de andere bouwkundige vereenigingen de belangen der nationale bouwkundige vraagstukken, richtte zij met vele andere belanghebbenden een adres aan B. en W. inzake de verlaging van den grondwaterstand te Rotterdam, werd adhaesie betuigd aan het adres van het Genootschap Architectura et Amicitia te Amsterdam tot behoud van het Arsenaal, en aan het adres van den Bond van Technici inzake het stichten van middelbare technische scholen.
Ook trad de Vereeniging op, met betrekking tot den Raadhuis- en Postkantoorbouw te Rotterdam door het houden van een vergadering, waarbij vele autoriteiten aanwezig waren. Te dezer zake werd door het Bestuur een adres tot den Raad gericht, beoogende zoo mogelijk behoud van het oude Stadhuis, welk adres echter een aantal leden der Vereeniging aanleiding gaf tot protest en tot het opzetten van een actie met de bedoeling het Bestuur in zijne vrijheid, om namens de Vereeniging op te treden zonder voorafgaande raadpleging der ledenvergadering, te beperken. Een daartoe benoemde Commissie maakte uit dat inderdaad die beperking der bestuursbevoegdheid wenschelijk was, en — toen dit rapport door de leden, tegen uitdrukkelijk advies van het Bestuur was aangenomen, heeft het Bestuur gemeend collectief te moeten aftreden. Het Bestuur spreekt evenwel de hoop uit, aan 't einde van 't verslag, dat een en ander niet van invloed moge zijn op 't lot der Vereeniging, tenzij ten goede.
Het verslag behandelt voorts de lotgevallen der commissies, rapporten der prijsvragen en neemt de bekroonde ontwerpen daarvan tevens op, waarvan wij in de gelegenheid werden gesteld een ontwerp te reproduceeren.

PRIJSVRAAG WINKELGEBOUW. Bouwkunst en Vriendschap 1909.
1e prijs. Motto Horaruit. J. C. MEISCHKE, Rotterdam.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 25. *Tentoonstelling van Reis- en Architectuurschetsen.* (Vervolg).
Prijsvraag voor een aanplakbiljet. Uitgeschreven ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan der Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
Utrechtsche Architectuur, door C. J. de Haas, bouwmeester. Beschouwingen over den hedendaagschen bouw te Utrecht.
Tentoonstelling van het „Boek" in het Stuasso-Museum te Amsterdam, door G. F. L. Expositie gehouden ter gelegenheid van het Int. Uitgevers-Congres.

De Bouwwereld no. 25. *Landhuis te Eeckeren*, arch. John van Beurden.
Dr. N. G. van Huffel. *Onweer en beveiliging daartegen.*
Ontwerp voor eene synagoge te Oostende. Arch. Jos. de Lange.
Thorbecke—Kunst—Regeeringszaak.
Inkomdeur van het werkhuis Frans Floris in de Korte Nieuwstraat te Antwerpen. Teekening van Jos. van Smalderen, arch.

De Opmerker no. 26. *Brussel.* (Met een plaat). Korte beschrijving van af de 8e eeuw der stad Brussel.
Het steenbakken volgens de Hollandsche Methode, door P. H. S. *Onderwijszaken.* Rapport Staatscommissie.

BERICHTEN

Goed voorgaan doet goed volgen. De club van Utrechtsche leden van het gezelschap Architectura et Amicitia heeft zich verdienstelijk gemaakt door het zenden van een adres aan B. en W. van Utrecht, verzoekende een prijsvraag uit te schrijven voor het op te richten melkhuis aan 't Wilhelmina park te Utrecht. Dit voorstel in de zitting van 2 Juni aangenomen door den Raad, besloot het genootschap Architectura, voor de verdere uitwerking een leiddraad te moeten geven, in den vorm van een adres aan B. en W. van Utrecht.
Daarin werd aangedrongen op een goede voorbereiding der prijsvraag, door zich te wenden tot de Bouwkundige vereenigingen.
1°. Wijl een algemeene nationale prijsvraag-regeling is ontworpen en vastgesteld, die binnenkort in druk zal worden uitgegeven, maar op 't oogenblik nog niet beschikbaar is.
2°. Daar het advies van de Bouwkundige lichamen, ontwerpers van deze regeling, bij de voorbereiding van overwegend belang moet zijn.
Zij stellen daarom voor hiertoe een Commissie te benoemen. De samenstelling hiervan op te dragen aan den Heer Directeur der Gemeentewerken te Utrecht, een gedelegeerde aan te wijzen door de Besturen van Architectura et Amicitia, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, en de Bond van Ned. Architecten, en een Utrechtsch bouwkundige; welke Commissie het programma ontwerpt en later als Commissie van Beoordeeling optreedt.
Doorwerth. De Vereeniging Doorwerth heeft aan Prov. Staten van Gelderland een adres ingediend, waarin zij, onder mededeeling, dat voor de instandhouding van het kasteel te Doorwerth een uitgave van f 64.065.55 geraamd wordt en dat zij aan de Regeering een Rijkssubsidie van ten minste de helft dier kosten gevraagd heeft, aan Provinciale Staten een subsidie van f 10.000 vraagt.
Gedep. Staten, erkennende de historische en bouwkundig waarde van den schilderachtigen burcht, en bovendien overtuigd van de groote beteekenis van de bedoeling om in het gerestaureerde kasteel een Geldersch Museum van Oudheden te vestigen, stellen voor dat subsidie van f 10.000 te verleenen onder voorwaarde o.a., dat het Rijk ten minste evenveel subsidie geve.

Monumentenbescherming. Bij de firma Martinus Nijhoff is onder den titel „Wettelijke Monumentenbescherming" een boekwerkje verschenen, waarin verzameld zijn de redevoeringen, die over dit onderwerp zijn gehouden in de op 22 April jl. in Pulchri gehouden vergadering van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond en verschillende andere vereenigingen. Men vindt in dit werkje verzameld de redevoeringen, bij die gelegenheid gehouden door Mr. J. C. Overvoorde, Jhr. Mr. Victor de Stuers, Mr. S. Gratama, Prof. Dr. C. W. Volgraff (Groningen), H. P. Berlage Nz. en Jan Kalf, benevens het verslag der commissie ter voorbereiding van wettelijke monumentenbescherming met de door haar aanbevolen regeling.

Wettelijke Monumentenbescherming. Het bestuur van den Ned. Oudheidkundigen Bond heeft tot den Minister van Binnenlandsche Zaken een verzoekschrift gericht, waarin aangedrongen wordt op het spoedig ter hand nemen van de voor onze kunst en geschiedenis zoo belangrijke zaak der wettelijke bescherming van monumenten.

Bij het request is een geschriftje gevoegd, bevattende de adviezen, uitgebracht in de bekende Haagsche door den Bond bijeengeroepen vergadering, de daar aangenomen motie en het rapport der Monumentencommissie.

De ethische ontwikkeling van het ingenieursberoep. In *De Ingenieur* schrijft de heer F. Kerdijk over de plicht van de technici zich te wijden aan de bestudeering der maatschappelijke vraagstukken, die door hun arbeid meer op den voorgrond gekomen zijn, om dan ook de macht en het recht te hebben hunnen invloed verder te doen strekken dan tot de zuiver technische en handelszijde van hun beroep en waarlijk bij te dragen tot het bereiken van hoogere beschaving. De beschouwing die voorafgaat komt in het kort hierop neer:

Wij zijn verblind door onze technisch ontwikkeling. Al moge echter onbetwistbaar de technische vooruitgang in tal van opzichten aan de menschheid steeds nieuwe uitzichten openen, die ook in zedelijk opzicht tot haar ontwikkeling kunnen bijdragen — even zeker lijkt het ons, dat iedere nieuwe technische verovering niet à priori neiging toont in deze bedoelde richting te werken. Zal een stap op den weg van technischen vooruitgang ook uit een ethisch oogpunt als een schrede voorwaarts zijn te beschouwen, dan moet tegelijkertijd een kracht uit andere richting werken, die de nieuwe uitvinding in voor ons maatschappelijk welzijn gunstige banen leidt.

„En van wie zou deze heilzame kracht beter kunnen uitgaan, die in de technische wereld de leidende plaatsen innemen?

„Het gaat met een uitvinding, of om bescheidener te spreken met een technische verbetering, als met een gedachte. Zoodra deze uitgesproken is, heeft de spreker de macht er over verloren, zij neemt haar weg verder onafhankelijk van zijn wil, ja desnoods in rechten strijd daarmede. En evenzoo op technisch gebied — al zijn het niet allemaal Guillotin's die het eerst geguillotineerd worden, zoo staan wij toch machteloos tegenover niets ontziende geldmachten, die in hun meest typischen vorm de technische verbeteringen slechts van het standpunt eener hoogere rentegeving kunnen beschouwen. Wij denken er niet aan de tusschenkomst der geldmacht als ongerechtvaardigd of verwerpelijk te beschouwen, zij is de schakel tusschen uitvinding en toepassing, maar ons ingenieurs-bewustzijn moet er tegen in opstand komen, dat de invloed op de gevolgen van een daad aan den schepper daarvan is onttrokken, en dat wel door zijn eigen gebrek aan belangstelling".

De Hunenborg. In dezen heuvel in het Voltherbroek zijn zoo voor als na al heel wat voorwerpen gevonden; aan de zuidzijde wapenen, steenen om deze te scherpen, hoefijzers, gebroken potten, spijkers; ook een soort kelder of oven, gevuld met gebroken wapenen, gedeelten van speren, een klokvormige pot, een fijn gepolijste gouden halsring. Aan de noordzijde: veel houtskool en een menigte menschenbeenderen. Hier was blijkbaar de begraafplaats.

Een verbazende massa steenen en puin, van den ouden burcht afkomstig, is gebruikt voor het verharden der wegen in de buurt.

Doorwerth. De Gemeenteraad van Doorwerth besloot een subsidie van f 200 beschikbaar te stellen voor de restauratie van het kasteel in die gemeente.

Opera-bouw. Het gaat met de nieuwe Groote Opera te Berlijn nog niet alles even voorspoedig. Onmiddellijk na Pinkster, zoo heette het aanvankelijk, zou met het bouwen begonnen worden, doch nu blijkt het dat er voorloopig van bouwen geen sprake kan zijn, wijl de plannen door de politie afgekeurd zijn. De autoriteiten vinden, in verband met brandgevaar, de toegangsdeuren te smal en keurden ook de vele krommingen in de gangen af. Architecten en politiechefs zijn nu druk aan het onderhandelen.

Openluchttooneel. Blijkens een afbeelding van het Tooneel in de Open Lucht te Kopenhagen is dit een niet geringe constructie geweest. In een oneffen gedeelte van de Diergaarde, waar een glooiend terras was, door dicht en hoog geboomte aan drie zijden omsloten, is een gedeelte van dit terras iets minder glooiend gemaakt en daarna door rechtstandig bouwwerk als een ophooging, welke vóór het lagere terras stond, afgesloten. Dit bouwwerk is de grens van het tooneel, met nog een orkest, lager, er achter. Hiertegenaan staan vele banken, eenigszins in een kring, amphitheatersgewijs. Het „tooneel" heeft aan weerszijden een muur van meer dan menschenhoogte, welke in het geboomte verloopt. Fraaie beelden sluiten deze muren af en zijn dus de grenspunten der open ruimte, in welke gespeeld wordt en welk achter, vrij ver, eindigt in het geboomte. Ook stond er — voor dien eersten keer of voor altijd — nog een soort huisje op het tooneel. Zoo is toen Hagbarth en Signe van Oehlenschläger vertoond.

Tentoonstelling te Dusseldorf. Te Dusseldorf zal de „Sonderbund Westdeutscher Kunstfreunde und Künstler" in Juli zijn eerste groote tentoonstelling houden, die, behalve schilderijen, ook voortbrengselen van kunstnijverheid omvatten zal. Het tot stand komen van Engelsche, Hollandsche en Oostenrijksche afdeelingen van kunstnijverheid is verzekerd.

De Futuristen en Venetië. De voorman van het Futurisme, een kunstomwentelingsvereeniging te Venetië, de heer Marinetti, beklom dezer dagen met eenige van zijn trawanten den herbouwden Campanile, en boven gekomen wierp hij twee honderdduizend strooibiljetten omlaag, die neerdwarrelden op het Sint-Markusplein, of het een vlucht Venetiaansche duiven was.

De inhoud van het manifest — want dit was het — gaat ook ons aan, als vreemdelingen, als reizigers, als Venetië-bezoekers,

„Wij haten het verouderde Venetië, hoewel wij het langen tijd hebben liefgehad. Doch wij verstooten dit Venetië, dat het eigendom is geworden van vreemdelingen, de marktplaats van antiquaires, de verzamelplaats van het snobisme, het bruids-oord voor ontelbare karavanen jong-gehuwden, het rendez-vous van cosmopolitische courtisanes. Wij willen de rottende stad genezen van haar wonden uit het verleden. Wij wenschen te veredelen en op te kweeken dit Venetiaansche volk, vervallen overschot van zijn vroegere grootheid, vast geroest in zijn duistere scharrelzaakjes. Wij zullen de geboorte voorbereiden van een industrieel en militair Venetië, dat weer in staat zal zijn op de Adriatische Zee te braveeren en affronteeren onzen eeuwigen vijand, Oostenrijk. Laten wij ons haasten, onze modderige kanaaltjes met de overschotten van oude, in-eenstortende en melaatsche paleizen te dempen; laten wij tot de hemelen opbouwen de reuzenbruggen van staal en de fabriekspijpen met rook bepluimd, ten einde aldus verlost te worden van die verouderde architectuur. Moge eindelijk de tijd aanbreken van de goddelijke electriciteit, welke Venetie verlossen zal van zijn druilenden maneschijn."

30ste JAARG. – 9 JULI 1910. – No. 28.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

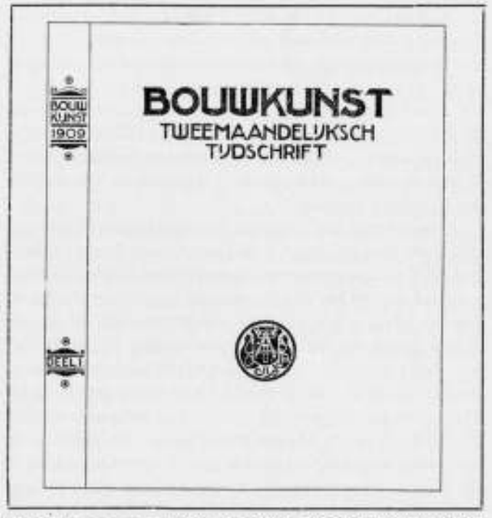
Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Band Bouwkunst. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — Verslag Vergad. Hoofdbestuur met Vakbelangen-Commissie. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Algemeene Stedenbouwtentoonstelling te Berlijn, door D. F. Slothouwer. — Brieven uit België, XXVII, vervolg, door X. Y. Z. — Sociale Hygiëne en Techniek, XVII, door J. L. B. Keurschot. — Syndicaten. — Prijsvragen. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

BAND VOOR HET TIJDSCHRIFT BOUWKUNST.

BRUIN KUNSTLINNEN MET GOUDSTEMPELS.

Losse band, met inbegrip van verzendingskosten, enz. verkrijgbaar na inzending van postwissel groot *f* 0.90 aan de Firma MOUTON & Co., Herderstr. 5, Den Haag. (Voor Den Haag zelve *f* 0.75).

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

HOOFDBESTUURSVERGADERING op Dinsdag 5 Juli 1910.

Van het verhandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen.

ADRES BOUW RAADHUIS TE ROTTERDAM. Met belangstelling heeft het Hoofdbestuur kennis genomen van het bericht, dat prof. H. Evers te Delft door Burgemeester en Wethouders van Rotterdam uitgenoodigd is voor het maken van een welbestudeerd voorontwerp, noodig ter voorbereiding van een eventueel uit te schrijven prijsvraag voor het nieuwe Rotterdamsche Raadhuis. Daar echter het uit goede bron vernomen bericht nader mededeelt, dat Burgemeester en Wethouders het vooralsnog in het midden willen laten of de door prof. Evers te leveren arbeid zal dienen ter voorbereiding eener prijsvraag, dan wel die arbeid zou kunnen leiden tot uitvoering, blijft het Hoofdbestuur van meening, in aansluiting aan zijn adres van 5 Augustus 1909 (zie Bouwkundig Weekblad No. 32 1909), dat eene openbare prijsvraag in deze de voorkeur verdient boven de opdracht van een architect, en wel een prijsvraag in twee gedeelten, bestaande uit een zoogenaamde ideeën prijsvraag en eindwedstrijd. Het Hoofdbestuur zal in bovenstaanden geest een adres bij B. en W. van Rotterdam indienen.

PROEF ONBRANDBARE RIETEN EN STROOIEN DAKEN. Aan het Bureau onzer Maatschappij zijn vele inlichtingen gevraagd, betreffende de Duitsche uitvinding, om rieten en strooien daken onbrandbaar te maken, den lezers van ons blad bekend door het artikel van den Heer R. P. J. Tutein Nolthenius in 't Bouwkundig Weekblad No. 43 1909. Door het zeer gewaardeerd streven van den Heer Nolthenius gesteund, zal, tengevolge van zijn voorstel, de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst stappen doen tot het nemen van een officieele brandproef in tegenwoordigheid van autoriteiten en vertegenwoordigers van assurantiemaatschappijen. Nadere bijzonderheden kunnen nog niet medegedeeld worden.

PRIJSVRAAG ROCHDALE. Den 28 Juni j.l. hebben de Architect-Juryleden van de Rochdale prijsvraag vergaderd met de afgevaardigden van de 4 bouwkundige vereenigingen, om te trachten voor de gerezen bezwaren eene oplossing te vinden, aannemelijk voor de Ver. Rochdale en de Architecten. Hoewel de collectieve meening der vertegenwoordigers weinig uitzicht opende op een oplossing, die voor Rochdale aannemelijk was, stelt deze er toch prijs op, dat de prijsvraag alsnog het onderwerp van

nieuwe beraadslagingen zal kunnen uitmaken in eene bijeenkomst van dezelfde vertegenwoordigers der 4 bouwkundige vereenigingen, de Jury en haar Bestuur.
De heer B. J. Ouëndag zal wederom op deze bijeenkomst de Maatschappij vertegenwoordigen.
Het Hoofdbestuur waardeert ten zeerste het ernstig streven van de Vereeniging Rochdale om de architecten voor het vraagstuk van de volkshuisvesting te doen interesseeren.
RAAD VAN ARBITRAGE IN DE BOUWBEDRIJVEN. Ingevolge periodieke aftreding van leden van den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland is aan het Hoofdbestuur onzer Maatschappij verzocht twee vertegenwoordigers te benoemen, ten einde over te gaan tot verkiezing der nieuwe leden.
Hiertoe zijn gemachtigd de heeren J. H. W. Leliman, Vice-Voorzitter, en B. J. Ouëndag. In herinnering wordt gebracht, dat in dezen Raad zitting hebben vertegenwoordigers van de Vereeniging van Delftsche Ingenieurs, van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en van den Nederl. Aannemersbond.
VEREENIGING VAKOPLEIDING HANDWERKSLIEDEN. In antwoord op de uitnoodiging van de Vereeniging tot Bevordering van de Vakopleiding voor Handwerkslieden in Nederland aan onze Maatschappij, zich te doen vertegenwoordigen op de Algemeene Vergadering dier Vereeniging te houden 16 Juli a.s., heeft het Hoofdbestuur hiertoe aangezocht de heeren J. J. Weve C. B.I. Directeur Gem.-Werken te Nijmegen en Oscar Leeuw, architect aldaar.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR MET DE VAKBELANGEN-COMMISSIE op Dinsdag 5 Juli 1910.

De heeren, belast met de samenstelling van het nieuwe concept Honorarium-Regelen voor het bouwen van bouwblokken, deelden mede, dat zij nog niet geheel met dezen arbeid gereed waren, maar dat het concept spoedig tegemoet kan worden gezien, zoodat dit punt van de agenda niet nader behandeld kon worden.
Uitvoerige besprekingen hadden plaats over het concept Model-Arbeidsovereenkomst tusschen de Architect-Leden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en den Algem. Nederl. Opz.-Teekenaarsbond. De artikelen van het concept, opgemaakt door de heeren J. Limburg en G. Versteeg, werden successievelijk behandeld; rekening houdend met de gemaakte opmerkingen, zal het concept verbeterd en wederom in de vergadering van de Vakbelangen-Commissie behandeld worden, om daarna aan de vergadering der Architect-Leden te worden voorgelegd.

Wegens het vergevorderd uur konden het onderwerp contributieverhooging en het voorstel betreffende reorganisatie der Maatschappij niet meer in behandeling komen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE ALGEMEENE STEDENBOUWTENTOONSTELLING TE BERLIJN.

Deze tentoonstelling, de eerste van dien aard te Berlijn, heeft zooveel interessants geboden, dat een kleine nabetrachting — zij duurde van 1 Mei tot 25 Juni — misschien niet geheel misplaatst is.
Er was zeer veel belangstelling: ongeveer 1260 tekeningen en ontwerpen waren uitgestald in de lokalen van de Königl. Akad. Hochschule für die Bildenden Künste, Hardenbergstrasse 33. Dus studiemateriaal genoeg. Tevens was er een zeer belangrijke bibliotheek waar alles over stedenbouw bijeengebracht was, met een catalogus dien men voor 10 pfg. koopen kon; alles was degelijk, eenvoudig en praktisch ingericht.
De totaalindruk, bij het doorwandelen van al deze zalen was een zeer gunstige: al deze arbeid mag als een duidelijk bewijs gelden hoe er hard en liefdevol gewerkt wordt, om betere woningtoestanden te scheppen en daardoor de menschheid betere levensvoorwaarden te geven. Al deze plannen getuigden van de groote zorg waarmee, in de geheele beschaafde wereld, de stadsuitbreidingen en verbeteringen behandeld worden.
Maar het was opvallend hoe men hier naast het klassieke modernisme van een Messel, van een Peter Behrens, altijd weer voorbeelden aantrof van een middeneeuwsche, on-moderne romantiek, waarvoor Duitschland wel een zeer gunstige bodem blijkt te zijn. Ik meen te mogen constateeren, dat Duitschland in 't algemeen, naast de volle bewondering voor middeneeuwsche steden, toch begrijpt dat het bewust scheppen van een willekeurigheid moeilijk te verantwoorden is. Naast den grooten bijval, die bijv. ook het model op deze tentoonstelling van de stad Hellerau bij Dresden van den architect Riemerschmid gewekt heeft, heb ik menige afkeuring van zeer bekende mannen daarover gehoord.
Er was hier ook een model van de Margaretha-Krupp stichting bij Essen van Metzendorf, dat minder romantisch getint was en een model van de arbeiderskolonie Gmindersdorf bij Reutlingen van Prof. Theodor Fischer dat bijzonder onsamenhangend en willekeurig gecomponeerd was.
En daarbij hingen hier de plannen en foto's van de Engelsche tuinsteden zooals Hampstead Heath, Hampstead Tenants, Letchworth e.a., die een voortreffelijken indruk maakten en de superioriteit van de Engelschen op dit gebied aantoonden.
Over tuinsteden in 't algemeen heeft Hermann Muthesius den 25en Mei een zeer interessante voordracht gehouden. De belangstelling was bijzonder groot en het aardige was dat de spreker zijn meeningen niet onder stoelen of banken stak, maar ronduit verklaarde dat de Engelschen hierin de Duitschers overtroffen. Dit moet hier een daad van belang zijn want het chauvinisme hier is zonder grenzen; als prachtig voorbeeld daarvan heeft Muthesius mij zelf verteld dat zijn zoo bekend boek Das Englische Haus in 't begin op de Technische Hochschule verboden was! De toestanden zijn hier veranderd sinds de Keizer zijn sympathie voor Engeland uitgesproken heeft. Er is hier nu aandacht en hoogachting voor wat van over het kanaal komt.
Muthesius heeft een fraai overzicht gegeven van de Engelsche arbeiders- en tuinsteden; zoo vertoonde hij ook interessante lichtbeelden van de arbeiderskolonies gesticht door Cadbury, Lever, e.a. Merkwaardig was, dat hij aan Duitschland de eer gaf, van de tuinstad bedacht te hebben: een zekere Theodor Fritsch moet in 1896 reeds iets daarover geschreven hebben. Engeland heeft toen dadelijk met zijn practischen geest, geweten om dit denkbeeld ten uitvoer te brengen. Daarna heeft Duitschland het weer overgenomen.
In 1902 is de Deutsche Gartenstadtgesellschaft gevormd, echter zonder het denkbeeld van gemeenschappelijk bezit, maar dan toch met uitsluiting van grondspeculatie. Zoo is toen ontstaan Hellerau op initiatief van Karl Schmidt van de Dresdener Werkstätten, mit gemeinnützlichem Tendenz. En hoewel de tuinstadbeweging nog niet zoo populair is als in Engeland, meende Muthesius toch een gezonden groei te mogen constateeren.
In deze tuinsteden en in 't algemeen in den aanleg van kleine steden komt de neiging tot intimiteit en gezelligheid, die den Duitscher eigen is, wel zeer gunstig tot uiting.
Met den aanleg van groote steden weten ze, geloof ik, niet recht stelling te nemen. Ze kunnen hunne theorieën die alleen voor kleine steden opgaan, niet verlaten. Zoo ziet men dan hoe ze op een groot monumentaal plein een fontein juist niet in 't midden plaatsen en hoe ze angstvallig de axiale perspectief vermijden.
In de plannen voor Groot-Berlijn was gelukkig meer grootschheid waar te nemen. Er was n. l. aan de stedenbouwtentoonstelling tevens verbonden een expositie van de bekroonde ontwerpen in de prijsvraag voor plannen voor Groot-Berlijn, d. i. voor één groote wereldstad, te vormen uit Berlijn en de voorsteden. Dit vraagstuk is natuurlijk hoogst interessant; veel heb ik er niet van opgestoken, men moet daarvoor volkomen met Berlijn vertrouwd zijn, maar wat de hoofdzaak betreft hebben de bekroonden het systeem gehuldigd van de radiale verkeerswegen die snel de stad naar buiten, naar den boschgordel, kunnen ontlasten.
Er bestaat in Berlijn reeds één zoo'n groote, dadelijk naar buiten voerende weg, de Doberitzer Heer-strasse. De eerste en tweede prijs zijn samengesmolten tot 2 eerste prijzen, waarvan één is toegekend aan den architect Hermann Jansen, en de andere aan Brix, Genzmer en de Hochbahn-Gesellschaft; de derde prijs aan een ontwerp van Rudolf Eberstadt, Bruno Möhring en Richard Petersen, de vierde aan Havestadt Contag, Bruno Schmitz en Blum. Aangekocht werden de ontwerpen van Albert Spickerhoff, Albert Geszner, Hermann Jansen en Fritz Kritzler. De eerste prijzen waren ieder 25000 Mark.
Bruno Schmitz was zeer slecht te spreken over de prijsvraag: hij zeide dat de jury nogal vreemd samengesteld was; in ieder geval moet de Jury zeer talrijk geweest zijn, omdat elke voorstad 2 leden afvaardigde. Wat nu verder gebeurt zal de tijd leeren.
Over het vraagstuk van regelmatigen aanleg heeft de zoo bekende autoriteit Baurat Stübben een voordracht, gehouden, getiteld: Regelmäszigkeit und Unregelmäszigkeit im Städtebau.
Van Stübben waren op de tentoonstelling ook ontwerpen aanwezig o.a. plannen voor wijzigingen in Leuven en een plan voor een nieuw stadsdeel van Antwerpen. Hij heeft met behulp van fraaie lichtbeelden de ontwikkeling van den stedenbouw besproken, zonder sterke persoonlijke opvattingen uit te spreken.
Bij het bespreken van de middeneeuwsche plannen merkte hij op, dat waarschijnlijk de middeneeuwers zelf niet zeer ingenomen waren met hunne toevallige bouwwijze, want steeds als in de tweede helft der middeneeuwen de steden tot bloei kwamen, vertoonden zij gedeeltelijk regelmatige veranderingen. Als voorbeelden liet hij zien Carcassone, St. Ségur, Montazier, Nieuwpoort. Ook Dresden en Dantzig. Toen in Parijs de regelmatige pleinen als Place des Vosges, Place Vendome, Place de la Concorde gemaakt zijn tegelijkertijd met Versailles, heeft men in andere steden ook regelmatige pleinen in gebroken, bijv. Arras en Nancy. In andere landen heeft dit natuurlijk sterk nagewerkt: zoo toonde hij een ontwerp van 1767 van Christopher Wren van een regelmatigen doorbraak in Londen en besprak hij de werken van Schlüter ten tijde van het projecteeren van den Pariser Platz te Berlijn, dien hij een der beste in Duitschland noemde.
Over den Schinkelschen tijd sprak hij niet met veel lof. Haast enthousiast werd hij bij het vertoonen van den aanleg van Louvre en Champs Elysées die hij wel het beste noemde van wat überhaupt gemaakt is. Ook de stervormige pleinen, als Place de la Nation (Place de l'Etoile noemde hij niet) roemde hij zeer, hoewel hij er wel op wees dat men ook hierin te ver kan gaan en dat het een slecht motief is voor kleine steden met lage huizen. Hij toonde aan hoe het regelmatige systeem vooral in zuidelijke landen aanhang heeft gevonden, maar toch ook in meer noordelijke steden bijv. Brussel, Antwerpen, Keulen en — hetgeen mij wat vreemd leek — Nijmegen.
Met Beyaart is plots weer een strooming ontstaan om weer willekeurig te componeeren, maar, zei Stübben, „die Betoning des klein-malerischen" mag nooit als principe bij stedenbouw gesteld worden.
Als voorbeelden van schoonen regelmatigen monumentalen aanleg vertoonde hij stukken uit de ontwerpen voor Gross-Berlin, uit de, misschien reeds uit de Illustration bekende, wijzigingen in Parijs van Rénard met den zeer interessanten Place de l'Opéra; ook de regelmatige Port-Sunlight Colonie en de doorbreking van High Way naar Old Way in Londen, met de plannen van Norman Shaw voor den regelmatigen aanleg van Piccadilly circus. En daarbij vele Amerikaansche voorbeelden.
Van alle deze groote steden waren ook op de tentoonstelling teekeningen en plannen aanwezig. Zoo uit Parijs vele teekeningen van Rénard, en van het ministerie van schoone kunsten 14 prachtige kaarten om de ontwikkeling van Parijs van 1285 tot op heden te toonen. Ook Londen had zeer interessante plannen om het reusachtig verkeer daar statistisch weer te geven. Daarbij is het verkeer in Berlijn natuurlijk nog kinderspel. Bijzonder aardige vergelijkende kaarten maakten dit met één oogopslag duidelijk.

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL. TUIN VAN DE STAD PARIJS. RECHTS HET HOLLANDSCHE PAVILJOEN.

Het is mij zeer opgevallen dat de bevolking in Londen minder dicht is dan in Berlijn en Parijs. De dichtste opeenhoping is in Parijs in de rue de Rivoli bij het Louvre.

Maar dit alles is nog niets in vergelijking met de Amerikaansche steden. Hetgeen daarvan op deze tentoonstelling vertoond werd, was waarlijk duizelingwekkend. Er waren vele en zeer grootsche inzendingen uit New-York, Chicago, Boston, Brookline en ook waren er foto's van de prachtige universiteiten. Tot de aardigste foto's van de geheele tentoonstelling behoorden zeker die van de Amerikaansche kinderspeelplaatsen, met groote waterplassen, waar de kinderen met bloote beenen naar hartelust in rondploeterden.

Zou dat in Holland niet mogelijk zijn?

Wij hadden ook een kleine inzending of liever Berlage had een kleine inzending n.l. zijne ontwerpen voor de nieuwe bebouwing van den Haag. Het maakte een armoedigen indruk, dat er alleen een gedrukt plan van de uitbreiding hing. Was het dan zoo'n onoverkomelijk bezwaar voor het Haagsche gemeentebestuur om voor twee maanden het groote geteekende plan af te staan? Dat had hier zeker een goed figuur gemaakt.

Vele andere steden als Kopenhagen, Stockholm, Weenen, Budapest en een zeer groot aantal Duitsche steden hadden zeer verzorgde inzendingen.

Voor belangstellenden zij er nog op gewezen, dat het in de bedoeling ligt van het bestuur om een groot geïllustreerd werk over deze geslaagde tentoonstelling uit te geven.

Wernigerode 28 Juni, 1910. D. F. SLOTHOUWER.

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVII.

WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL. VERVOLG

Onzen rondgang door den hof vervolgende, is het thans het „Paviljoen der stad Parijs", waarachter zich de Galerie de France uitstrekt, die onze aandacht vraagt. Het vertoont een smaakvolle façade in witte steen, terwijl ook het inwendige met een centrale hal, waar omheen kleinere salons zijn gegroepeerd, zoowel wat de architectuur als het geëxposeerde betreft, zeer belangrijk kan genoemd worden. De architect van dit gebouw is de heer Defaux.

Dit paviljoen uitkomende heeft men langs een monumentale trap toegang tot de „Jardin de la ville de Paris", (zie afb.) waarvan Vacherot de architect is en welke hof een oppervlakte heeft van 3 H.A. Met zijn beeldhouwwerken, waaronder ware chefs d'oeuvres, terrassen, bassins, trappenaanleg, sierlijke bloemperken, mooie indeeling van gazons etc. etc., kan aan dezen tuin een groote mate van distinctie stellig niet ontzegd worden.

Daaraan grenzend is de Hollandsche tuin gelegen, een geheel ander genre, doch hoewel minder groot, waarlijk niet minder aantrekkelijk. Geheel symmetrisch opgevat met op de hoeken de typische koepeltjes, en vier monumentale gesmeed ijzeren hekken, tusschen gemetselde pilasters, welke met een schilddragenden leeuw in witte steen zijn bekroond, in het midden der rechthoekzijden; het bassin, de geometrische verdeeling van gazons en perken, de hagen en palmboompjes, dat alles geeft aan het geheel een zeer karakteristiek aanzien dat vol bekoring is. Vermeldingswaard is het hoe zeer deze typische tuinaanleg de aandacht trekt en hoe algemeen dit werk van den architect Ed. Cuypers hier wordt gewaardeerd.

Volkomen in harmonie met deze omgeving is het niet minder karakteristieke gebouw der Hollandsche afdeeling, een schepping van den architect Kromhout. Het is een berg- en baksteenbouw in den stijl der zeventiende eeuwsche Hollandsche renaissance. — De mooie toren, fijne topgevels, de kruisramen, aardige entrée, de hooge daken en de zeer geslaagde groepeering van al deze vormen, het is alles zoo vriendelijk, zoo weinig pretentieus, zoo degelijk en echt Hollandsch, dat ik mij in die omgeving en voor dat doel geen andere vormen wenschen zou. [1]) Van het verschil in hoogte van het terrein is door den architect op zeer practische wijze partij getrokken, zoodat, het poortgebouw binnen gaande, wij al dadelijk op de eerste verdieping zijn en van af een rondomgaande galerij een mooien kijk over het ensemble hebben, terwijl de ingang aan de zijde van den hof naar de Rez-de Chaussée voert. Beide verdiepingen staan natuurlijk inwendig door trappen in verbinding.

Over het inwendige teekende ik het volgende aan:

Niet het minst geslaagd zouden wij de Koloniale afdeeling willen noemen, en dit zoowel om haar architectuur als om de belangrijke collectie welke er is bijeengebracht. O. m. bewonderden wij er zeer fraai houtsnijwerk, vlechtwerk etc. wat er gedeeltelijk door vaardige handen ten aanschouwe van het publiek wordt uitgevoerd.

Onder de inzending meubelen trok onze aandacht een kast, stoelen en een scherm, waarvan vooral het houtsnijwerk met groote zorg was gedaan.

Mooie foto's van Indische tempels en beeldhouwwerken verhoogen de aantrekkelijkheid van deze afdeeling.

Onzen rondgang vervolgende, de mooie modellen van stoomschepen als de Prinses Juliana, Sindoro, Rumphius, Rotterdam en als iets nieuws voor Nederland, de interessante tentoonstelling zijner kolenmijnen, waarvoor ik tot berging van den geldelijken opbrengst bijzonder aanbeveel de brand- en inbraakvrije kasten der firma Lips, welke mij van een tot nog toe onovertroffen soliditeit schijnen.

Mooi, kunstrijk werk is er tentoongesteld van Jan Brom en van Eisenloeffel, gedreven kerksieraden, bekers enz.

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL. HET HOLLANDSCHE PAVILJOEN. Naar een teekening van den architect W. KROMHOUT C.ZN.

Interessant is ook de collectie aardewerk, die wat vorm en kleur betreft met de beste voortbrengselen op dit gebied hier kan wedijveren; hetzelfde zouden wij kunnen zeggen van de enkele fraaie intérieurs en meubelen, vooral die door Berlage, Jac. van den Bosch en Walenkamp zijn ontworpen; het intérieur door Walenkamp trof ons bizonder om zijn mooie, uiterst harmonieuse kleur. Wij hebben in geen andere afdeeling beter werk gezien.

Met genoegen bezagen wij ook de artistieke inzending drukwerken uit Haarlem, Amsterdam en van de firma Mouton en Co., te 's Gravenhage. Voorts wensch ik nog de aandacht te vestigen op de collectie Deventer tapijten, mooi als altijd, fluweele en andere stoffen, glas enz. welke er allen zoo zeer toe bijdragen het peil der Nederlandsche kunst ook op industrieel gebied, hoog te houden.

Onder de inzending bouwmaterialen vestig ik o. a. ook de aandacht op de verschillende metselsteenen der fabriek Belvédère te Maastricht, en die der firma Russel te Tegelen, terwijl ik niet ongenoemd wensch te laten de mooie verzameling fijne houtsoorten der Maatschappij tot exploitatie van fijnhouthandel en stoomzagerij te Amsterdam, de verschillende soorten dakbedekking etc.

De Duitsche afdeeling heeft een zeer persoonlijk en eigenaardig karakter door het feit, dat alle voorwerpen er geëxposeerd zijn in hun eigen daarvoor ingerichte gebouwen. Het is dan ook in werkelijkheid een tentoonstelling op zich zelf en wel geschikt om een duidelijke voorstelling te geven van de machtige beteekenis op Kunst-, Industrieel- en Handelsgebied van dit groote rijk. Er is hier niet een enkel gebouw opgericht doch een combinatie van verschillende gebouwen elk naar den aard zijner bestemming en bedoeld in de vormen en materialen van den tegenwoordigen tijd. Gelukkig dat voor deze omvangrijke opdracht werd aangewezen een persoon als de architect von Seidl uit München, die er dan m.i.z. ook wel in geslaagd is, al deze verschillende eischen tot uiting te brengen. Het is iets geheel anders dan dat wat wij van andere landen te zien krijgen, hier is niet een bepaalde nationale stijlperiode gevolgd en toch heeft het ensemble iets van het krachtige, moderne genre der Duitsche architectuur, rustig van detail maar imposant van hoofdvorm, van een vaak fijn gevoelde contour. De architectuur van het ensemble heeft iets landelijks, iets ruraals rustique en in hooge mate gemoedelijks en rustigs. (Zie afb.)

Ook het inwendige vertoont deze eigenschappen van eenvoud en rust, men is er thuis en gevoelt er in alles iets van den fijn beschaafden geest, welke hier èn architectuur èn decoratie beheersch t.

Een eenigszins complete omschrijving te geven van het geëxposeerde, ligt buiten mijn kader; ik wil daarom maar slechts het een en ander op bouwkundig gebied aanstippen en ter zelfder tijd den lezer aanraden vooral ook deze afdeeling en detail te gaan bezichtigen, overtuigd als ik ben dat het hem in hooge mate voldoening schenken zal.

Aan de indeeling en decoratie van het inwendige is door verschillende artiesten deelgenomen, zonder dat daardoor ook maar eenigszins de harmonie is verstoord, zelfs bij het plaatsen der voorwerpen is naar deze eenheid gestreefd, een omstandigheid waarop ik gaarne wijs.

— Uit het geëxposeerde op kunst en kunstindustrieel gebied is hier een rijke leering te trekken. Zoo b.v. is er de collectie keramiek waarmee we al aanstonds bij het binnengaan van portaal 2 kennismaken, zeer belangrijk al vond ik er het kunstgehalte op geen hooger peil dan dat in de Nederlandsche afdeeling; hetzelfde

[1]) Uitvoerder der gevelbekleeding van het Nederlandsche Paviljoen is de Eerste Nederl. Papierstucfabriek, voorheen Bennewitz & Co.

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL. HET DUITSCHE PAVILJOEN.

zou ik van hun groote schat van interieurs en meubelen kunnen zeggen, waarbij er stellig zijn aan te wijzen van minder hoedanigheid. Er is dikwijls zeer sterk gezocht naar het „noch nicht da gewesene" naar een zekere originaliteit, waarvan de resultaten niet altijd even gelukkig waren. Zoo zag ik er een interieur waarvan ook de wanden geheel in eikenhout waren en waarin een ebbenhouten ameublement stond, hetgeen m.i.z. het verband tusschen betimmering en meubileering ernstig verstoorde; bij andere weer eenvoudig niets zeggende behangen kamers of meubelen zóó zwaar als waren zij uit natuursteen gehouwen. Doch tegenover enkele dergelijke voorbeelden zijn er heel veel anderen o.m. een muziekkamer in palissanderhout en een dito salon zóó merkwaardig en zoo mooi van uitvoering en kleur, dat men aanstonds geneigd is het minderwaardige te vergeten en tot de gevolgtrekking komt hoe machtig ook dit machtige rijk op kunst- en kunstindustrieel gebied hier is vertegenwoordigd. Vormen waarvan verschillende nooit eer gezien maar vele zóó mooi en zóó innig fijn van kleur en uitvoering, zoo'n mooie aansluiting van vloer, wand en plafond, dat wij ons bewust zijn voor een groot kunstwerk te zijn geplaatst.

Belangrijk ook in hooge mate is hier het drijfwerk in metaal, het artistiek gevormde zilverwerk, de weefsels en kanten, hun beeldhouwwerken zoo oorspronkelijk vaak, hun bronzen evenzoo of hun schilderijen breed en machtig gedaan. Verder een rijke voorraad drukwerken, gravures, architectuurteekeningen etc.

De aandacht waard is stellig ook de voorstelling van het onderwijs aan de verschillende scholen en academies; wij zagen er hoe er het onderwijs in de bouwkunst en kunstambachten wordt gegeven, hetgeen ons de sleutel gaf om het geheim van dit artistiek en wetenschappelijk gevormd volk te ontsluiten. Van hun machinerieën, hun bouwmaterialen of hun werken op meer uitsluitend technisch en wetenschappelijk gebied geeft deze tentoonstelling een bijna volledig beeld te aanschouwen.

Voor de gebouwen is wederom een tuin aangelegd, hier in aansluiting met het park Solbosch. Vestigen wij tenslotte nog even de aandacht op het Duitsche restaurant, het Deutsche Weinhaus Kaiserhof om den aanleg en architektuur deze vermelding ten volle waard.

Niet ver van de Duitsche afdeeling is het pavillon de Monaco gelegen, waarvan de architecten Marquet en Médecin aldaar in samenwerking met den Brusselschen architect Chambon de ontwerpers zijn. Het is een gebouw ter grootte van 636 M², oppervlakte en bestaat uit een monumentale entreé, waarboven zich een vierkante toren met loggia en rijkswapen ontwikkelt, terwijl het eigenlijke gebouw met een koepel is afgedekt. Het ensemble is vrij onregelmatig en lijkt mij niet zeer geslaagd. Het inwendige in dezelfde architectuur uitgevoerd stelt er de producten van dat land ten toon o. a. ook enkele voorwerpen op kunstindustrieel en handelsgebied welke niet zonder belang zijn.

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL. LINKS HET HOLLANDSCHE, RECHTS HET DUITSCHE PAVILJOEN.

Het pavillon van de nationale fabriek van wapenen te Herstal behoort mede tot de belangrijke constructies op deze tentoonstelling. Het is ontworpen door den architect Victor Rogister te Luik. Geheel in modernen geest opgevat en met een krachtigen toren bekroond, maakt het vooral van verre gezien reeds een aangenamen indruk; nabij komende kunnen wij er echter, hoe forsch en ferm ook, een zekere mate van zwaarheid, massiviteit, in contour en détails, niet aan ontzeggen; hetzelfde kan gezegd van het inwendige.

Van een geheel ander karakter is het daarnaast gelegen pavillon der republiek Uruguay dat met zijn rijzigen toren en belvedère, zijn hoekpavillon met koepel, zijn niet symmetrische

façade, rijzige raamopeningen, monumentalen ingang, en vele mooie détails een zeer gunstig effect te weeg brengt.

Het paviljoen van Italië, is gebouwd volgens de plannen van den architect Marcello Piacentini te Rome en herinnert in zijn groote lijnen aan de Italiaansche architectuur der XIVe eeuw. De façade, bestaande uit een dubbele arcade met loggia en monumentalen ingang, met pilasters, kolommen, hoofdgestel en attiek is op uiterst rijke wijze gepolychromeerd door Galileo Chini, en vertoont enkele decorative paneelen. In het interieur is een groote ontvangzaal ontworpen in de zelfde rijke architectuur en decoratie.

Dit pavillon is door een sierlijk portiek aan de hallen welke daaraan grenzen, verbonden. — Doch alvorens deze hallen binnen te gaan, profiteeren wij nog een wijle van het heerlijke zomerweer en vervolgen onze wandeling door den hof, waar wij weldra het pavillon van Spanje, niet ver van de Hollandsche afdeeling, ontwaren. Het is een groote massieve constructie ter oppervlakte van 1600 M², met dito toren en is gebouwd door den architect-conservator van de Alhambra; zijn architectuur herrinnert ons die van genoemd monument. De cour d'honneur is een reproductie van de bekende „cour des Lions" waarvoor de afgietsels ter plaatse zijn genomen, zoo ook zijn de faïences, getrouwe copieën van die der Alhambra, terwijl een reproductie in lood van de fontaine des Lions mede ter plaatse is gemaakt. De salon d'honneur geeft ons een getrouw beeld van den rijkdom der Spaansche kunst, prachtige tapisserieën en kunstvoorwerpen versieren deze zaal; voorts bevat het inwendige verschillende uitstallingen op kunst-, industrieel- en handelsgebied, welke alleszins de bezichtiging waardig zijn.

Aan de zelfde avenue, namelijk de avenue des nations, is o. m. ook nog gelegen het „maison du peuple" door Richard Priniers waarop ik de aandacht vestigen wil. Interessant is het Pavillon du Brésil, het vertoont een façade in stijl van Louis XVI, bestaande uit een monumentale porche met trappenaanleg, waarboven zich een groote koepel verheft, terwijl ter weerszijden van deze porche twee hoekpavillons met Ionische kolommen etc. aansluiten. Het is van een zeer gedistingeerd cachet zoowel uit als inwendig.

Het interieur bevat in hoofdzaak artikelen betrekking hebbende op fabricksnijverheid, landbouw en mijnwezen. Architect van dit pavillon is de heer Franz van Ophem.

(Wordt vervolgd.)

WERELDTENTOONSTELLING BRUSSEL. HET DEUTSCHE WEINHAUS KAISERHOF.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XVII.

EIGEN BEHEER OF AANBESTEDING. De lezers van het Bouwkundig Weekblad hebben ongetwijfeld kennis genomen van het vele, dat over het vraagstuk „eigen beheer of aanbesteding" in de jongste tijden is gezegd en geschreven. Een uitvoerig betoog over wat eigenlijk het verschil is tusschen deze twee wijzen van gemeentewerken uitvoeren kan hier dan ook gevoeglijk achterwege blijven en volstaan worden met te zeggen, dat het uitvoeren der gemeentewerken in eigen beheer geschiedt onder leiding van de daarmede door het gemeentebestuur belaste hoofdambtenaren en ambtenaren en door gemeentewerklieden, terwijl, bij het stelsel van aanbesteding, die werken door een aannemer onder toezicht van genoemde hoofdambtenaren en ambtenaren worden uitgevoerd.

Waar de zaken zoo staan, daar spreekt het wel vanzelf, dat een van de vurigste strijders voor het stelsel van eigen beheer de Bond van Nederlandsche Gemeentewerklieden is; in de eerste plaats is het aantal gemeentewerklieden door die wijze van werken uitvoeren veel talrijker en in de tweede plaats zijn de arbeidsvoorwaarden — met uitzondering van het uurloon — van de gemeentewerklieden toch altijd beter dan die, waaronder de arbeiders in het particuliere bedrijf werken. De Bond van Gemeentewerklieden heeft altijd voor het stelsel van eigen beheer op de bres gestaan en zoo ook nu weer: voor eenige weken geleden is door het hoofdbestuur van dien bond een boekje uitgegeven, getiteld: „Eigen beheer of aanbesteding?" en waarin een levendig pleidooi wordt geleverd voor het stelsel van eigen beheer. Dat pleidooi is opgebouwd op den grondslag van de in den aanvang van het voorwoord gestelde vraag: „Is het uitvoeren van werken in eigen beheer een voor- of nadeel voor de gemeenschap?"

De eerste bladzijden van het boekje zijn gewijd aan een eenvoudige uiteenzetting van ontstaan en ontwikkeling van onze gemeenten, alsmede van die van de door die gemeenten in exploitatie genomen bedrijven, welke laatste zich niet zelden ontwikkelden van particulier tot gemeentebedrijf.

Vervolgens wordt een beeld gegeven van den omvang der tegenwoordige gemeentebedrijven, waarin wij cijfers vonden, die werkelijk respect afdwingen; zoo stortte het gasbedrijf te Amsterdam over het jaar 1907 ruim

f 1.570.500 in de gemeentekas; dat van Rotterdam over 1908 ruim f 1.000.000, terwijl het naar schatting over 1910 met f 1.345.000 de gemeentelijke schatkist zal verrijken. Verder vindt men nog andere, leerzame cijfers; zoo berekent de schrijver b.v. dat, wanneer de gemeente Amsterdam zelf den cokesverkoop beheerde, de gezamenlijke cokesverbruikers f 90.000 minder zouden hebben op te brengen, terwijl de gemeentekas daarbij geen halve cent minder ontving dan nu. De f 90.000 worden dus opgestreken door tusschenpersonen, tusschen de gemeente en de verbruikers.

Naar de uitvoering van een werk in gewapend beton te Rotterdam was door twee aannemers ingeschreven; de een was f 17.000, de andere f 10.000 boven de raming. Het gevolg daarvan was, dat het werk door de gemeente in eigen beheer werd uitgevoerd, met het resultaat dat de raming niet of niet belangrijk werd overschreden. Een der raadsleden, die het uitvoeren van dat betonwerk door de gemeente zelf, had bestreden, verklaarde, nadat het werk voltooid was, in de raadszitting van 30 December 1909 dan ook:

„ . . . . . Dat doet echter aan het feit, dat de beton-
„werken zijn gemaakt voor f 56.000 niets af en ik voel
„mij daarenboven nog verplicht hieraan toe te voe-
„gen, daar ik bij de behandeling van de begrooting
„van het vorige jaar over de uitvoering van deze ge-
„wapend-betonwerken in eigen beheer misschien min
„of meer smalend heb gesproken, dat mij nu, bij na-
„dere bestudeering van de werken aan de Beurs, is
„gebleken, dat die constructiewerken bepaald eer-
„bied afdwingen. Ik heb gemeend, dit bij deze gelegen-
„heid te moeten zeggen".

De schrijver van het boekje haalt dit getuigenis aan — en terecht — als een overwinning op de tegenstanders van het door hem verdedigde stelsel van eigen beheer behaald.

In Schiedam werd door den dienst der Gemeentewerken het bouwen van een hoofdgasgemaal aanbesteed op den dienst van 1908. De raming was f 13.500; bij de gehouden openbare aanbesteding was de laagste inschrijver f 14.930.— de hoogste f 18.857.

Aangezien men vermoedde, dat er een respectabel sommetje was „opgezet", besloot men het gebouw in eigen beheer uit te voeren, hetgeen geschiedde voor de som van ongeveer f 11.840, of f 1660 beneden de raming en f 3090 beneden het laagste inschrijvingsbedrag.

In Wormerveer werd het uitvoeren van wegwerken aanbesteed; ook hier rees twijfel omtrent de billijkheid der inschrijvingscijfers, waarvan het gevolg was, dat het maken van den weg in eigen beheer geschiedde en weer met een voordeeltje aan de zijde van de gemeente van f 1200.—. De laagste inschrijver was f 1200.— hooger dan het bedrag, waarvoor de gemeente het werk heeft uitgevoerd.

In Rotterdam kostte het vervoer van tramrails door particulieren per dag f 12.10, door de gemeente zelf f 8.85, terwijl door de gemeente 6, door particulieren 4 vrachten per dag werden vervoerd.

Zoo zouden wij voort kunnen gaan met het putten van cijfers uit het boekje van den Gemeentewerkliedenbond, alle pleitende voor het stelsel van eigen beheer. Wij zullen dat echter niet doen, omdat de gegeven cijfers duidelijk genoeg spreken, doch een oogenblik stilstaan bij het hoofdstuk „De Arbeidsvoorwaarden".

Dit hoofdstuk vangt aan met een duidelijk beeld van de positie van den arbeider in het particuliere bedrijf: onbeschermd, afhankelijk, met het grijnzende spook der werkloosheid steeds voor zijn deur.

In dat opzicht werken de gemeentewerklieden onder heel wat gunstiger voorwaarden en aan de hand van een uitlating van Mr. Dr. C. Raaijmaker in de Sociale Week van September 1908:

„Doel van alle politiek, dus ook van de gemeentelijke
„politiek, moet wezen de behartiging van het alge-
„meen welzijn".

Valt ook in deze materie het oordeel van den schrijver uit: *vóór* eigen beheer!

„Dit boekje bedoelt geen studiewerk te zijn", aldus de schrijver aan het slot van zijn werkje en inderdaad, het is het ook niet.

Wat te betreuren is! Want al bevat het boekje een waardevolle schat van cijfer- en feitenmateriaal, opvoedende waarde voor den arbeider heeft het niet. Er is naar onze meening een hoofdstuk in vergeten en in dat hoofdstuk had moeten worden behandeld:

a. de bedoelingen die bij de democratische gemeentepolitici voorzitten, als zij ijveren voor het uitvoeren van werken in eigen beheer. Naast het goedkoopere en betere van het werk, doen toch ook nog andere redenen ons aanhangers van het stelsel zijn;

b. de groote beteekenis van het stelsel, inzonderheid voor de arbeidersklasse; en

c. de houding, die de arbeidersklasse tegenover dat stelsel heeft in te nemen.

Ware dat alles mede in het boekje rustig en helder uiteengezet, het is onze vaste overtuiging, het boekje van den Gemeentewerkliedenbond zou een groote opvoedende en propagandistische waarde hebben gehad en zou, vooral onder de gemeentewerklieden, een onberekenbaar nut hebben gesticht.

ARNHEM, Juli 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

SYNDICATEN.

Hoewel de Redactie van het B. W. zich geen partij stelt in zake den strijd tusschen portland-cement producenten en portland-cement afnemers, en ook de kolommen van het B. W. niet beschikbaar kan stellen om dezen strijd daarin uit te vechten, neemt zij bij uitzondering 2 beschouwingen op, welke zij meent dat voor de lezers van dit weekblad belangrijk zijn om daarvan kennis te nemen.

In „De Aannemer" van 31 Mei j.l. verscheen het volgende artikel:

OVER SYNDICATEN.

Het ontstaan en de ontwikkeling van trusts en Syndicaten heeft al meer de aandacht op zich gevestigd en vraagt van ons, mannen van de praktijk, voortdurend meer onze zorg, zoo 't soms al niet tot bezorgheid wekt.

Het machtige Duitsche kolen-syndicaat, goed georganiseerd, met beslistheid handelende, soms haar macht demonstreerend op een voor onze begrippen al te stram-militaire wijze, vindt in den laatsten tijd tegenover zich een beweging van verzet, die het noch verwacht heeft, noch dulden kan en waar deze beweging zich onder de leus „Hollandsche kolenhandel" aanhangers tracht te verwerven door te wijzen op 't nationale product, daar tracht gene zijn invloed, zijn macht en zijn groote kapitaal, met alle zwaarte te laten werken tegen den groei van den concurrent. Want concurrenten dulden de syndicaten nu eenmaal niet, concurrenten zijn in hunne oogen onwaardigen, het handelsgebied behoort aan 't syndicaat, dit is hunne toekomst-idylle en anderen op 't zelfde gebied werkzaam, al ware 't ook dat die er al lang voor hen waren en zich reeds een respectable plaats op de markt veroverd hadden, die moeten er uit, door boycot, platdrukken in de concurrentie of andere middelen.

Naast dit kolen-syndicaat, dat op den gang van ons bedrijf geen merkbaren invloed uitoefent, staat een ander lichaam even goed georganiseerd: dat in onze zaken meer merkbaar functionneert. Wij bedoelen 't „Stahlverband" dat met een verkoopkantoor werkende, de behoeften van de markt distribueert tusschen enkele firma's en hare prijzen en condities handhaaft met een autocratie, waaraan vrije koopers zich niet dan met moeite kunnen gewennen.

En eindelijk nog een cement-syndicaat, pour le besoin de la cause, Nederlandsch genoemd — dat te Rotterdam gevestigd — zijn artikel aanbiedt aan den handelaar en aan den gebruiker.

Dit syndicaat bestaat nu sinds vijf jaren ruim en heeft bij zijn optreden dadelijk een belangrijke verhooging van de cementprijzen bewerkt. Aangemoedigd door het aanvankelijke succes begon het syndicaat spoedig zijne prijzen nog belangrijk te verhoogen en daarmede gelijk zijne voorwaarden te verscherpen.

Niemand meene dat een syndicaat er naar streeft het artikel wat het verkoopt in deugdzaamheid te doen uitmunten, de prikkel die vroeger bestond tusschen de verschillende fabrieken om hun merk door groote deugdzaamheid grooter aanzien op de markt te geven en hen daardoor in staat te stellen een meer loonenden prijs voor hun artikel te bedingen — deze prikkel is door de syndicaats-nivelleering vervallen. Iedere fabriek krijgt denzelfden prijs in hun syndicaat en hun artikel is geadmitteerd zoodra 't aan de minimale eischen voldoet.

Wij voor ons kennen bovendien dan ook geen onzinniger bepaling, dan de eisch, die wij in sommige bestekken lezen, n.l. dat de cement moet zijn: „Syndicaats-cement". Immers dat syndicaat omvat een aantal fabrieken wier producten, vroeger tenminste, alles behalve eenvormig waren wat betreft hunne hoedanigheid. Aan de macht en invloed van dit syndicaat is in den laatsten tijd nog al afbreuk gedaan. Immers de abnormaal hooge prijzen die men in de jaren 1906—07 en '08 wist te handhaven, verlokten vele concurrenten tot de stichting van nieuwe fabrieken, en toen ook nog eenige bekende groothandelaren de vrijheid verkozen boven de syndicaats-overheersching, brak de strijd eerst recht los. De prijzen vielen begin 1909 ineens met f 4.— p. ton omlaag, en het syndicaat spande zich dubbel in om haar positie, zoo gemakkelijk veroverd, te handhaven.

Dit is evenwel niet gelukt.

Zijn aandeel in den verkoop, dat in de beste jaren zeker 90 pCt. bedroeg, is in 1909 zeker wel 20 à 30 pCt. gedaald, en nu komt 't ons voor, dat men nu met alle geweld de positie wil hernemen al zou men met de middelen minder kieskeurig moeten worden.

Deze „zenuwachtigheid" der onrust is 't misschien die hen naar middelen doet grijpen die ons inziens moreel noch commercieel goed door den beugel kunnen. Immers de zoo doorzichtig en voorzichtig gestelde advertentiën, enkele firma's betreffende en waarvan er tot ons leedwezen ook een paar in ons orgaan zijn geplaatst geven den onbevooroordeelden toeschouwer den sterksten indruk van unfairen concurrentiestrijd.

Zijn wij goed ingelicht, en kunnen wij afgaan op de ons verstrekte gegevens, die ons trouwens van betrouwbare zijde werden verschaft, dan is het vermeend gepleegde kwaad tot geheel andere verhoudingen terug te brengen. Ja, men beweert zelfs, dat de zoogenaamde kwade trouw in een bepaald geval werd geprovoceerd en bij de levering van een enkele zak cement dit feit werd geconstateerd per deurwaarders-exploit. Den overtreder werd toen niet onduidelijk te verstaan gegeven, dat de gevolgen, die een dergelijke daad kon hebben, vermeden konden worden, indien hij zich weer onder de hoede van 't syndicaat stelde.

De waarschuwingen die 't syndicaat 't zij per brief 't zij mondeling aan verschillende Directiën doet om dit of dat merk niet te gebruiken, wat door de outsiders wordt geleverd, komen in een eigenaardig licht, wanneer men nagaat, dat bij de meesten dezer 't syndicaat getracht heeft, misschien zelfs nog tracht, aansluiting bij hun verbond te bewerken.

't Bezwaar om een syndicaat te handhaven in een kunstmatig product toont zich in 't vrije ruil-verkeer ten sterkste, en wij aannemers als vrije koopers, kunnen onze sympathie niet onthouden aan de outsiders, die met moed en volharding blijven strijden voor hunne begrippen van gepaste vrijheid.

Na ontbranding van den strijd is 't syndicaat, dat dan de merken bij uitnemendheid heet te verkoopen, er eerst toe overgegaan om haar weerstands-garantie-cijfers te verhoogen, terwijl toen de concurrentie bijna geheel was uitgeschakeld, slechts de minimale cijfers der toenmalige Duitsche normen werd gegarandeerd, tenzij van keer tot keer waar hoogere garanties door Directies werd gevergd. Wij moeten dus én als technici én als handelsmannen deze verdeeldheid toejuichen, omdat bij de concurrentie in den prijs een concurrentie in deugd wordt beoefend die aan 't vak en aan 't werk beide ten goede komt.

In antwoord hierop schreef het Nederlandsch cement-syndicaat den volgenden open brief:

„OVER SYNDICATEN".

Open brief aan de Redactie van het Weekblad „De Aannemer" Amsterdam.

Mijne Heeren.

In antwoord op bovenaangehaald artikel, voorkomende in Uw blad van 31 Mei j.l., diene het volgende:

Bij Uwe eenzijdige beschouwingen over trusts en syndicaten verliest U volkomen uit het oog, dat bonden zooals de Nederlandsche Aannemersbond, op den keeper beschouwd naar hetzelfde doel „Verbetering van den oeconomischen toestand door samenwerking" streven, en dat bonden in den regel de voorloopers zijn van trusts en syndicaten. Voorts vergeet U, dat dergelijke organisaties door fabrikanten eerst dan in het leven worden geroepen, wanneer de onderlinge concurrentie en het ge(mis)bruik, dat de kooper daarvan maakt, niet meer toelaten de producten, met winst van de hand te zetten. Ook om die reden ontstond einde 1904 onze Vennootschap.

In strijd met Uwe opvattingen wijzen wij er op, dat door de meerdere rentabiliteit der fabrieken als gevolg van de oprichting der syndicaten, er door onze fabrikanten naar kon worden gestreefd en inderdaad ook met den meest mogelijken ernst en met succes naar is gestreefd de reeds goede kwaliteit hunner producten nog te verbeteren. Uwe meening dus, dat syndicaten eene slechte uitwerking hebben op de kwaliteit, levert ons derhalve, om ons te bepalen bij de cement-syndicaten, het grondige bewijs, dat U omtrent den juisten toestand in onze industrie al bitter slecht zijt ingelicht, of het althans doet voorkomen zeer slecht ingelicht te zijn.

Juist die onberispelijke kwaliteit, welke door onze fabrikanten bij voortduring geleverd werd en de aanvoer van minderwaardige producten van andere zijde, hadden tot gevolg, dat vele directies van werken allengs voorzichtiger begonnen te worden ten opzichte van de keuze der materialen en eenvoudig syndicaats-cementen voorschreven en nog voorschrijven, om zich zelf niet langer in de waagschaal te stellen. Uwe meening, dat het voorschrift van syndicaats-cement eene onzinnige bepaling zoude zijn, zal derhalve geen onpartijdige beoordeelaar met U deelen.

U spreekt van abnormaal hooge prijzen, welke wij hebben genoteerd en van den afbreuk, die aan den afzet onzer vennootschap is gedaan; ook daaromtrent vergist U zich volkomen. Iedereen, die met de cement-industrie voldoende op de hoogte is, zal U kunnen bevestigen, dat de prijzen, welke in 1907 en 1908 voor

Nederland werden genoteerd, nog maar als even normaal konden worden beschouwd. In het buitenland werden voor dezelfde cementen met geringere vrachten zelfs hoogere prijzen betaald en wanneer men dus van een abnormalen toestand in den cementhandel spreekt, dan moet men terugdenken aan de laatste twee jaren vóór de oprichting der syndicaten. Overigens noodigen wij U uit zich ten onzen kantore er van te overtuigen, dat onze afzet aanmerkelijk stijgende is. En geen wonder, Directies zoowel als verbruikers laten zich maar éénmaal misleiden. Bespottelijk is dan ook Uw verwijt: „De zenuwachtigheid der onrust is het misschien, die hen naar middelen doet grijpen, die o.i. moreel noch commercieel goed door den beugel kunnen". Even bespottelijk is het, dat onze annonces den onbevooroordeelden toeschouwer den sterksten indruk van unfairen concurrentiestrijd zouden geven. Wij vragen U in gemoede, bij wie dan toch eigenlijk die unfaire concurrentiestrijd ligt, bij ons, die misbruiken van beteekenis bestrijden, of bij diegenen welke syndicaats-zakken met vreemde cementen vullen of buiten-syndicaats-cementen voor syndicaats-cementen verkoopen en op die manier zoowel hunne afnemers als de directies misleiden? Het ontbreekt er nog maar aan, dat U dergelijke unfaire handelingen ronduit in Uw artikel met fair bestempelt!

Toonen dergelijke handelaren overigens niet zelf reeds, dat zij buiten onze cementen niet kunnen en moeten wij het maar met open oogen aanzien, dat onze zakken worden gevuld met vreemde cement en dat wanneer eene afkeuring van datzelfde cement plaats vindt, de goede reputatie onzer fabrieken daaronder lijdt, omdat het betreffende cement toch als syndicaats-cement verkocht werd?! Moeten wij per slot van rekening gedoogen, dat zulke zakken, nadat zij versleten zijn, aan ons, hetzij direct of indirect, worden teruggezonden en daarvoor de volle prijs wordt teruggevorderd? Neen, het gaat te ver en wij vragen U, zijn wij niet in het belang van den cementhandel en tot het behoud onzer reputatie verplicht, nadat ons billijke waarborgen voor de toekomst zijn afgewezen en bij ons dus het sterkste vermoeden berust, dat men op denzelfden voet wil doorgaan, openlijk bekendheid te geven aan handelingen, die bij ieder rechtschapen man afkeuring moeten verwekken? Dat sommige handelaren den strijd tegen ons opgenomen hebben, begrijpen wij, omdat er altijd menschen zijn, die in troebel water willen visschen. Het was echter te verwachten, dat dergelijke handelaren, alvorens den strijd te beginnen, beslagen ten ijs waren gekomen, inplaats van met onredelijke wapens te vechten, om op die manier het hoofd boven water te houden.

Overigens ware het correcter geweest, wanneer U zich, evenals het Algemeen Nederlandsch Advertentieblad (zie zijn artikel onder „Mededeelingen" in zijn blad van 4 Juni j.l.), alvorens maar klakkeloos artikelen neer te schrijven, eerst tot ons om inzage van alle stukken had gewend. Daartoe boden wij U toch in onze annonces de gelegenheid! Deze stukken zouden U een juist inplaats van een onjuist inzicht ten aanzien van de ware toedracht der zaken en de belangrijkheid der geconstateerde feiten gegeven hebben, doch met Uw eenzijdigheidsgevoel was het te verwachten, dat U van onze aanbieding geen gebruik zoudt maken. Hadt U zulks wel gedaan, dan hadt U zich kunnen onthouden van de expressie: „Zijn wij goed ingelicht en kunnen wij afgaan op de ons verstrekte gegevens, die ons trouwens van betrouwbare zijde werden verschaft". Wij moeten er werkelijk om lachen, want de betrouwbare zijde zal wel die zijn, welke inderdaad gebleken is onbetrouwbaar te wezen.

Overigens verzekeren wij U, dat door ons nog nimmer te verstaan is gegeven, dat de gevolgen dezer misbruiken vermeden konden worden, indien men zich weder onder onze hoede stelde. Verre van cementafname te verlangen, hebben wij, tot het behoud eener goede reputatie voor de industrie van en den handel in Kunst-Portland-Cement; niet anders dan schriftelijke waarborgen geëischt om eene herhaling van de vele ernstige misbruiken, welke wij constateerden, te voorkomen en dat deze waarborgen niet werden verleend, stelt de overtreders in een slecht daglicht.

Ook Uwe mededeeling, dat door ons werd gewaarschuwd tegen het gebruik van cement uit fabrieken, waarmede wij in onderhandeling waren (gedeeltelijk om ze van de Nederlandsche markt weg te houden), is geheel bezijden de waarheid. Wel waarschuwden wij tegen aanbiedingen van natuur-cement, ijzer-cement en slakken-cement voor kunst-portland-cement, alsmede tegen den aanvoer van ijzer-cement voor werken, waarvoor de directies onwetend wellicht ijzer-cement zouden hebben toegelaten, terwijl zij het verbruik daarvan verboden, en daarmede zullen wij steeds blijven doorgaan met alle wettige middelen, welke ons ten dienste staan, om den cementhandel op een fair peil te houden.

Bedoelde overtreders tarten wij overigens zich zelf in de couranten te verdedigen. Dat zou meer moed toonen, dan zich met dreigementen tot advertentiebladen te wenden, om te voorkomen, dat met de opnamen onzer advertenties wordt voortgegaan!

Voorts nog dit. Het geheele verweer van den Nederlandschen Aannemersbond komt ons voor een opzet te zijn van enkele zijner met dat z.g. „Trio" dik bevriende leden, die door dik en dun met dat „Trio" mede willen gaan en à tort et à travers de overige leden van den bond trachten mede te sleepen. Waarom dateert anders de actie tegen ons ondernomen vanaf den datum, dat dit „Trio" niet meer met ons in relatie staat? Vóór dien tijd waren er toch ook verscheidene handelaren in buitensyndicaats-cement en herinneren wij slechts aan het ingezonden stuk van het toenmalige Verkoopbureau voor Buiten-Syndicaats-Portland-Cement, opgenomen in Uw blad van 11 September 1906, waarin dit bureau om den steun van den Nederlandschen Aannemersbond verzocht, welke steun echter nimmer werd verleend. Dat „Trio" behoorde ook toen nog tot de trouwste afnemers en voorstanders van het Syndicaat en eene actie tegen onze vennootschap zou toen ook in strijd met de belangen van dat „Trio" geweest zijn. Dat van dat medesleepen overigens reeds aannemers de dupe zijn geworden, schijnt er minder op aan te komen, doch toen er cement noodig was voor den bouw van de Middelbare Technische School te Utrecht van den bond, werd er Syndicaats-Cement verwerkt.

Ten slotte werpen de volgende voorloopige onthullingen een eigenaardig licht op de huidige verdedigingspolitiek van dat „Trio", dat zich thans opwerpt als de bevrijder (!?) van de aannemers, nu alle plannen jammerlijk zijn mislukt.

Dat „Trio" dan, of liever gezegd:
de N.V. „Bouwmaterialen", voorheen M. Luyten,
de N.V. „Bouwstoffen", voorheen A. E. Braat en
de Firma A. N. de Lint
boden, tijdens onderhandelingen, welke tusschen de Duitsche en Belgische fabrieken einde 1904 werden gevoerd, aan de commissie destijds met de oprichting van onze vennootschap belast, op den 10den November 1904 een schriftelijk voorstel aan, waarbij zij verzochten den cementverkoop voor Nederland geheel in hunne handen te geven.

De motieven hiervoor waren o.a.:

a. dat ieder kooper niet in staat zou zijn op tijd te betalen en onregelmatige credieten, ja zelfs credieten van een jaar zouden worden gevorderd. (De ervaring heeft gelukkig het tegendeel geleerd);

b. dat op die manier de werkingen van het Syndicaat minder open aan het licht zouden komen en dat de verbruikers, indien alles onder hunne leiding geschiedde, wellicht geen middelen tot tegenweer zouden verzinnen;

c. dat zij door hunne uitgebreide relatiën over het geheele land, het beste in de gelegenheid waren de werkingen van het Syndicaat ongemerkt in te voeren. Eene te groote bekendheid zou de zaak slechts kunnen schaden;

d. dat wanneer het Syndicaat rechtstreeks aan iederen handelaar, groot of klein, zou verkoopen, eene groote onregelmatigheid in de prijzen zou ontstaan.

U ziet dus met welke Syndicaatsgevoelens deze Heeren in beginsel zelf omgaan en U zult thans moeten toegeven, dat uwe warme verdediging van dat Trio (zelf een soort syndicaatje) besteed is geworden aan lieden, die het omtrent het nut van Syndicaten in het geheel niet eens met U zijn, althans wanneer zij zelf de profijten van de zaak kunnen opsteken.

Hoogachtend.
NEDERLANDSCH CEMENT-SYNDICAAT.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

In herinnering wordt gebracht, dat de Vereeniging Rochdale voorloopig hare prijsvraag heeft geschorst, naar aanleiding van de bezwaren, gemaakt door verschillende bouwkundige vereenigingen, en dat de Jury den mededingers geadviseerd heeft voorloopig hun arbeid te staken; wenschen zij toch door te werken zoo geschiedt dit geheel voor eigen risico. De ingekomen vragen zullen eveneens voorloopig onbeantwoord blijven.

BERICHTEN

Onthulling van het gedenkteeken voor de Génestet te Delft. Onze Delftsche correspondent meldt ons:

Aan de nagedachtenis van P. A. de Génestet is op heden 2 Juli, den sterfdag van den onvergetelijken dichter, op treffende wijze hulde gebracht. Toen ruim een jaar geleden door het Bestuur der Remonstrantsche Gemeente alhier besloten was den zeer gebrekkigen toegang tot het kerkgebouw te verbeteren, waarmede tevens een vernieuwing van het bouwvallige perceel aan de Oude Delft gepaard ging, werd door eenige vereerders van de Génestet het initiatief genomen om van deze gelegenheid gebruik te maken en een eenvoudige doch sprekende herinnering aan te brengen op de plaats, waar de Génestet als voorganger der Rem. Gemeente zooveel gewerkt had. Een Commissie voor dit doel saamgesteld, kon weldra over voldoende middelen beschikken en er werd besloten een buste van den dichter boven den ingang te plaatsen. Het poortje in 't aanvankelijke plan — hoogst eenvoudig bedoeld — moest eenigszins worden veranderd, waardoor het mogelijk werd een medaillon met de beeltenis en relief met steenen omlijsting te ontwerpen in aansluiting met het geheel. Dit medaillon werd in brons uitgevoerd naar ontwerp van Prof. Odé en heeft tot randschrift in steen gehakt, P. A. de Génestet 1829 — 1861. Een groot getal genoodigden woonde deze plechtigheid bij; in een schoone rede droeg Dr. Buisman, voorzitter der commissie, dit eenvoudig monument aan het Bestuur der Rem. Gemeente over, dat 't bij monde van Ds. Oldeman onder groote erkentelijkheid aanvaardde.

Technische Hoogeschool te Delft. Onder leiding der hoogleeraren Evers en Klinkhamer zal van 6—13 Juli door een tiental studenten der Bouwkundige Afdeeling een excursie worden gemaakt naar Berlijn en Dresden.

Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. De Commissie van het Museum en de School voor Kunstnijverheid te Haarlem heeft eene speciale uitnoodiging ontvangen, teneinde de School te vertegenwoordigen met door de leerlingen vervaardigde werken op eene tentoonstelling die bij gelegenheid van het Congres, „de l'art Public" zal geopend worden.

De Commissie heeft aan deze vereerende uitnoodiging gevolg gegeven, zoodat de inrichting van de Maatschappij van Nijverheid niet alleen in het Nederlandsche Paviljoen op het terrein der Intern. Tentoonstelling doch tevens in het „Paleis du Cinquantenaire" zal vertegenwoordigd zijn.

Het Restaureeren van oude bouwwerken. In de 1 Juli a.s. te Gouda gehouden algemeene vergadering van den Ned. Oudheidkundigen Bond, kwam aan de orde het vraagstuk van het restaureeren van oude bouwwerken.

Over dit onderwerp was praeadvies verzocht van de heeren Jos. Th. Cuypers en prof. dr. W. Vogelsang. Beide praeadviezen vindt men in de zoo juist verschenen aflevering van het *Bulletin*.

De heer Cuypers is van oordeel, dat het doel van onze herstellingswerken moet zijn het monument met zijn aesthetische en historische eigenschappen zoo ongeschonden mogelijk te bewaren.

Dit behouden en bewaren eischt, uit den aard van de *vergankelijkheid der bouwstoffen*, noodzakelijk het *vervangen* van verweerde en vergane gedeelten, zoodra deze voor het *behoud van 't geheel* gevaarlijk worden en het terugbrengen van geamoveerde gedeelten, indien deze voor 't behoud noodzakelijk zijn. Niettegenstaande hierdoor, allereerst aan de *historische echtheid*, zoodra dit vervangen op groote schoal moet geschieden, te kort wordt gedaan en wellicht ook de *aesthetische waarde* verminderd wordt, zijn wij verplicht van twee kwaden het beste te kiezen; willen wij niet gansch het bouwwerk te gronde zien gaan, dan zijn dergelijke toevoegingen noodzakelijk. Tusschen die twee uitersten, die denkbaar zijn als richtsnoer van ons doen en laten ten opzichte van monumenten, namelijk: eenerzijds uit achting voor 't behoud der absolute historische echtheid, *tijdelijk toezien*, terwijl de toestand voortdurend ongunstiger wordt en dus het voortbestaan wordt bedreigd, — anderzijds zulke *uitgebreide herstellingen* en aanvullingen als maar denkbaar zijn, met het doel om een of anderen vooral meer oorspronkelijken toestand in het leven terug te roepen, — daartusschen moeten verschillende tusschenphasen worden aangemerkt, die door nadere overwegingen worden beheerscht.

Het gaat erom, in ieder bijzonder geval de verhouding te bepalen van den invloed van het historisch kunstkarakter tegenover het persoonlijk karakter van den modernen bouwmeester. Daartoe onderscheidt de praeadviseur de monumenten in drie hoofdgroepen:

A. Monumenten (of gedeelten daarvan), welke alléén behouden worden, of hun reden van bestaan hebben in de geschiedkundige en de kunstwaarde. Ruinen, Stadswallen, Gedenkteekenen, Grafmonumenten, enz.

B. Monumenten, wier bestemming in den loop der tijden veranderd is, of waaraan men eene nieuwe bestemming heeft gegeven ten einde ze in het leven en dus in gebruik te kunnen behouden en ze aldus te redden.

C. Monumenten, die nog geheel aan de oorspronkelijke bestemming voldoen, welke zoo goed als op het oogenblik hunner stichting van het leven van den tijd deel uitmaken. Daartoe kunnen meestal gerekend worden Woonhuizen, Hallen, Kerken, Raadhuizen, enz.

Deze drie groepen zijn aldus verdeeld naar de mate van het overwicht, dat de *geschiedenis* dient te bewaren boven *moderne herstellingen* of *toevoegselen*, meer in 't bijzonder met het oog op grootere of kleinere bouwwerken.

Onder monumenten in algemeenen zin moeten ook de werken van *vrije beeldhouwkunst* en *schilderkunst* gerekend worden, en deze zullen zeker alle onder de categorie *A* gerangschikt moeten worden, nooit onder *B* of *C*.

Wat de werken der *kunstnijverheid* aangaat, die, of verband houden met bouwwerken, of als vrije voorwerpen hunne bestemming hebben, ook deze kunnen evenals de bouwwerken worden onderverdeeld in dezelfde drie klassen en dezelfde aanwijzingen zijn daarop van toepassing.

Bij groep A is alleen sprake van behouden in den meest beperkten zin. Alleen zulke voorzieningen zijn te nemen, waardoor het verder bederf wordt tegengegaan. Geen geheele bouwdeelen moeten worden toegevoegd.

Indien (geval B) een oud bouwwerk niet meer aan zijn oorspronkelijke bestemming heeft te beantwoorden, maar om de goede eigenschappen van historisch artistieken en constructieven aard nog wordt behouden — echter aan een nieuwe bestemming gewijd — dan moet al wat tot den hoofdvorm van 't gebouw behoort volkomen worden in stand gelaten en de herstelling in dien geest uitgevoerd. Alle nieuwe inrichtingen als deuren, betimmeringen, die door den nieuwen dienst gevraagd worden, staan vrij van de historie, behoeven dus in vorm niet absoluut het karakter van 't stichtingsjaar van dat bouwwerk terug te geven. De persoonlijkheid van den XXe-eeuwschen bouwmees-

ter treedt hier dus geheel terug, waar hij de romp van het oude gebouw herstelt, maar op diskrete, gevoelige, harmonische wijze zal hij zijn persoonlijk karakter mogen tot uiting brengen in wandbetimmeringen, schoorsteenmantels en meubels, die voor de nieuwe betimmering dienen.
De monumenten-groep C leeft voort met dezelfde bestemming. Hier dus geen strijd tusschen stichting, geschiedenis en tegenwoordigen dienst. De herstelling, vernieuwing van alle constructieve onderdeelen is dus verplichtend in het oorspronkelijke karakter,
De andere praeadviseur, prof. Vogelsang, houdt een meer algemeene beschouwing. Ook hij onderscheidt drie groepen:
Alle restaureeren (herstellen in ouden vorm) heeft zich aan te passen aan de eischen van het te restaureeren object. Dit object toch kan van zeer verschillenden aard zijn en verschillende ziektegevallen vergen een verschillende therapie. Wagen we ons aan een schema dan zal het volgende wel ongeveer alle mogelijkheden omvatten.
De herstelling eischende monumenten kunnen zijn:
A. Ruïnes van om 't even welke schoone of historisch merkwaardige bouwwerken thans geheel zonder bestemming, verkeerende in een toestand waarin wederopbouw, zonder zelfstandig ingrijpen van een architect met nieuwe ontwerpen, onmogelijk zou zijn (b.v. kasteelen als Teylingen).
B. Oude gebouwen verkeerende in slechten toestand en door omstandigheden nochtans aangewezen ten behoeve van een of andere bestemming. Gebouwen, die dus in ieder geval *bruikbaar* gemaakt dienen te worden (b.v. een tot museum bestemd half vervallen kasteel, het door aanbouwsels en dichtmetselen ontsierde schip eener oude kerk).
C. Oude gebouwen in staat van verval, die echter nog steeds gebruikt worden voor het doel waarvoor zij zijn opgericht en die, hoewel praktisch niet geheel ongeschikt, echter aesthetisch niet bevredigen of te klein zijn en herziening behoeven. (Bewoonde kasteelen of oude huizen, raadhuizen en kerken).
In geval A, de ruïne, heeft men zich te richten op het behoud van het bestaande, wanneer dit als zóó-verworden document van belang is. Zoo kan een bouwval door begroeiing met klimgewassen door zijn verweerde kleuren, door zijn silhouet, schilderachtig doen op een of andere plaats en zoo tot een soort populair requisiet van het landschap of van een stadsgedeelte geworden zijn. Is de architectuur minderwaardig, de decoratie daarentegen goed, dan zal het overweging verdienen de brokstukken uit te breken en ze in een museum tegen verdere schade te bewaren. Of daarbij de ontsierde steenklomp verder het beschermen waard is, dan wel of men het oude aanzien zal trachten te herstellen door het aanbrengen van copieën van het beeldhouwwerk, nieuw en bestand tegen weer en wind, is een quaestie van afzonderlijke overweging in ieder bijzonder geval.
In geval B gaat het erom den toestand van het bestaande gebouw te verbeteren en het voor de nieuwe bestemming geschikt te maken met gebruikmaking der aanwijzingen, welke in het gebouw zelf te vinden zijn of in betrouwbare teekeningen en beschrijvingen.
Richtsnoer kan dan ook slechts zijn de convictie, dat er *zoo min mogelijk gefantazeerd mag worden* en dat *de harmonie van het geheel gehandhaafd moet blijven.* Dat klinkt als de bekende meening van den aan den wal staanden stuurman, *maar is niettemin het eenige wat zich in 't algemeen daaromtrent laat zeggen..*
Aangaande *C.* Oude gebouwen die nog voor het doel waarvoor ze zijn opgericht worden gebruikt (kasteelen, raadhuizen, kerken enz.) kan men nog grooter vrijheid niet alleen toelaten, maar zelfs tot zekere hoogte eischen. Voor zoover het bestaande, *waardevolle*, oude er niet door wordt geschonden of onzichtbaar gemaakt, moge ook onze tijd zijn stempel kunnen drukken op de nieuwe gedeelten en het conglomeraat dat de eeuwen tot stand hebben gebracht, zonder de harmonie van het geheel te verbreken, zoo noodig met een nieuwen, *dateerbaren* aanwas vermeerderen.

Betreffende de op de vergadering van den Oudheidkundigen Bond gehouden discussu in zake dit onderwerp vermelden wij:
De heer Jos Th. J. Cuypers stelt voorop, dat het doel van onze herstellingswerken moet zijn het monument met zijn æsthetische en historische eigenschappen zoo ongeschonden mogelijk te bewaren en geeft verder eenige aanwijzingen omtrent de wijze waarop restaureering moet geschieden, waarbij spr. uitgaat van het beginsel, dat in het algemeen restaureeren en bijbouwen niet mag geschieden in een slaafsche navolging van den stijl van het betreffende bouwwerk. Wel moet gezorgd worden, vooral bij aanbouw, dat er een harmonisch geheel ontstaat, welk standpunt spr. uitvoerig toelicht.
Ook dr. Vogelsang, de tweede praeadviseur over het onderwerp, gaat uit van hetzelfde principe, vooral wat betreft het conserveeren van ruïnes, waarbij men vooral echter vooral ter dege heeft vast te stellen of een willekeurige ruïne waard is geconserveerd te worden, wat in de eerste plaats bepaald wordt door het al of niet aanwezig zijn van decoratieve details. Wat betreft toevoegsels en aanbouwsels is spr. van meening in tegenstelling met den heer Cuijpers, dat den restaurator vrijheid gelaten moet worden volkomen te werken in zijn eigen geest, zonder veel rekening te houden met den geest van het bouwwerk, waarin hij immers toch niet kan doordringen Natuurlijk blijft des heeren Cuypers eisch, dat toegevoegde nieuwe inrichtingen dienen te beantwoorden aan strenge eischen van harmonie en proporties met het oude werk, gehandhaafd.
Echter noemt spreker deze eisch vrij rekbaar. Spr. concludeert, dat het moeilijk zou zijn in beginsel vast te stellen wat gerestaureerd moet worden, wat niet, en meent een oplossing te vinden in een eventueele restanratiecommissie, die in elk bijzonder geval van advies dient.
De heer Van Gils ziet niet veel heil in het bestaan van een commissie, en vindt de fout van het restaureeren daarin, dat de restaureerende architect meestal te veel restauraties onder handen heeft.
De heer Wijsman legt er nog eens den nadruk op, dat men niet moet restaureeren, maar conserveeren, door te zorgen, dat bestaand verval niet kan voortgaan.
De heer Jan Kalf betreurt het, dat uit de beide praeadviezen niet is voortgevloeid een scherp bepalen van de verschillende standpunten in de restauratiequaestie, omdat dan eerst regelen zouden zijn vast te stellen voor de wijze waarop restauraties behooren te worden uitgevoerd. Spr. vindt weinig houvast aan de beide praeadviezen en stelt voor een commissie te benoemen, die tot opdracht zal hebben een uitvoerig rapport uit te brengen betreffende de restauratiequaestie.
De heer Cuypers licht zijn standpunt nog eens nader toe, waarop de voorzitter constateert, dat wel niet tot een positief resultaat is gekomen, maar dat toch een gedachtenwisseling is gevoerd van beteekenis. Wat betreft het voorstel van den heer Kalf, meent spr., dat het op den weg ligt van het bestuur, dat voorstel nader te overwegen.
De heer Kalf zet nader als zijn bedoeling uiteen, dat het voorstel terstond in de vergadering behandeld worde.
Na eenige discussie wordt besloten de zaak voorloopig in handen van het bestuur te geven.
Dr. Hofstede de Groot stelt voor de volgende vergadering zóó in te richten, dat er meer tijd kan besteed worden aan quaesties van oudheidkundig belang.
De voorzitter deelt hierop mede, dat het plan bestaat een wintervergadering in te stellen naast de jaarlijksche zomervergadering.
Niets meer aan de orde zijnde, sluit de voorzitter om elf uur de vergadering.

PERSONALIA

De Heer Ed. Cuypers is benoemd tot ridder in de orde van Oranje-Nassau.

30ste JAARG. – 16 JULI 1910. – No. 29.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Band Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek, door J. G. — Brieven uit Rotterdam, door H. v. d. Kl. Meyburg. — Brieven uit België, XXVII, vervolg, door X. Y. Z. — Stedenbouw, door J. G. Wattjes. — De Tuin van het Rijksmuseum te Amsterdam. — Vergaderingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

BAND VOOR HET TIJDSCHRIFT BOUWKUNST.

BRUIN KUNSTLINNEN MET GOUDSTEMPELS.
Losse band, met inbegrip van verzendingskosten, enz. verkrijgbaar na inzending van postwissel groot *f* 0.90 aan de Firma MOUTON & CO., Herderstr. 5, Den Haag. (Voor Den Haag zelve *f* 0.75).

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.
XI.

HET RIJKSMUSEUM 1885—1910. Den 13den Juli was het 25 jaar geleden, dat het Rijksmuseum te Amsterdam geopend werd. Terecht is dit feit in de verschillende bladen gememoreerd en is hierbij Dr. P. J. H. Cuypers de hulde niet onthouden, die hem voor zijn meesterwerk toekomt. Er zijn niet veel moderne gebouwen geweest, die de pennen zoo in beroering hebben gebracht als dit museum; hoog zijn de golven gegaan van bewondering en afkeuring. Nog heeft het gebouw geen vaste plaats gekregen in de algemeene appreciatie, nog wordt het niet onverdeeld gunstig beoordeeld door deskundigen, door architecten en aesthetici, waartoe de hoogst ongelukkige en leelijke puist, de bekende Nachtwachtuitbouw, niet weinig toedraagt. Maar toch, we staan al tamelijk ver af in onze gedachten van de 80er jaren; de bouwkunst heeft zich na dien ontwikkeld en nieuwe banen ingeslagen. Het is ons mogelijk meer objectief het werk van Dr. Cuypers te beoordeelen.
En dan erkennen wij gaarne, dat het Rijksmuseum groote monumentale eigenschappen bezit, die, voor alle tijden van waarde, des te hooger in beteekenis moeten aangeslagen worden, als we bedenken in welken tijd het museum werd gebouwd.
De groote waarde van het gebouw schuilt in de eigenschap, dat zijn eigenlijke bouwkundige kern goed is, dat

de totale massa, de hoofdverhoudingen, het silhouet en meerdere der zalen waarde bezitten. In het algemeen moet met lof vermeld worden: een monumentale opzet, een groot gehouden, niet eentonig silhouet van gelukkige werking, vooral de voorgevel overhoeks bekeken, en een architectuuropvatting, die, hoezeer ook voorzien van vrij levenlooze vormen en details, in uiterlijk vroeg Renaissance, in wezen slap 19de eeuwsch, toch in zijn kern wederom, groote eigenschappen bezit en zeer zeker in haar nog onontwikkelden constructieven stijl, de voorhoede is te noemen van wat de beste moderne bouwmeesters in Nederland op het oogenblik willen.
Zeker, als museum zullen wij op het oogenblik in meerdere opzichten iets anders wenschen dan het Rijksmuseum ons biedt; wij wenschen het interieur minder sterk sprekend, zoodat de architectuur niet gelijk, of meer nog dan het tentoongestelde de aandacht van den bezoeker trekt, maar de rol vervult van beschaafden en bescheiden dienaar; wij zouden menig ornament willen aangebracht zien, maar wat er moest komen zou van hooge artistieke waarde moeten zijn; wij zouden de kleuren minder gewoon, minder ongevoelig wenschen, maar zuiver en fijn berekend als aangevende toon en schakeering voor het tentoongestelde; wij zouden veel levenloos werk verwijderd willen zien, zooals de figuren in de geschilderde glazen van de groote hal, tegeltableaux en ook beelden; we zouden . . . .
Maar laat ons één ding niet vergeten: dat wij de vruchten van 25 jaar meer ondervinding kunnen plukken, dat eerst geleidelijk aan het nieuwere inzicht voor museumbouw is ontstaan, hetwelk in groote lijnen geschetst kan worden met: niet het museum, maar de kunstschatten moeten het hoogste woord spreken; dat in 1885 de algemeene gedachtengang was, een monumentaal Nationaal Gebouw te stichten, vooral ter eere van Neêrlands glorietijd, waarbij de gedachte aan een Monument sterk op den voorgrond trad en dus het architectuur effect noodzakelijk werd; dat de Hollandsche Renaissance toen ten tijde nog een hoog aangeslagen en veelal nagevolgd voorbeeld was, zoodat het stijl-achtige van het Rijksmuseum ook als zoodanig begrepen en beoordeeld moet worden.
Van meerdere details en min of meer ondergeschikte punten zullen wij oordeelen, dat zij niet op dezelfde hoogte staan van het geheel en van de hoofdzaken; wij zullen het museum misschien op enkele punten niet geslaagd achten; maar boven dit alles uit moet met bewondering de groote monumentale en blijvende bouwkunge beteekenis gememoreerd worden, waardoor het Rijksmuseum een der belangrijkste, zoo niet het belangrijkste gebouw te noemen is van de 80er jaren, welks schoonheid voor den modernen bouwkunstenaar nog menigmaal beschamend als voorbeeld gesteld moet worden.

DE RESTAURATIEKWESTIE. De restauratiekwestie is tegenwoordig niet van de lucht, tenminste in Amsterdam. Er zit meer aan vast, dan menigeen oppervlakkig denkt. Want beschouwt men de restauratiekwestie in verband met de meer en meer verspreide zucht het oude te bewaren — van het belangrijke tot het minder belangrijke toe — met dus het hierin uitgesproken *zeer weinig vertrouwen in de moderne kunst*, dan komt men op het allerbelangrijkste punt terecht: nieuwe kunst tegen oude kunst, nieuwe levensovertuigingen, levensbeginselen tegen oude of half versleten of weder gemoderniseerde oude levensbeschouwingen; dan komt men tot den strijd van de nieuwere begrippen tegen de oude, van de revolutie en evolutie tegen de reactie, dan komt men op het fraaie moderne politieke terrein in Nederland terecht . . . .
Maar we behoeven nog niet zoo ver te gaan om overtuigd te worden van den dringenden eisch, dat de architecten in Nederland het vraagstuk van restauratie onder oogen zien. Is de beweging tegen ontsiering van stad en land niet voor een zeer groot gedeelte van zelfden oorsprong? Zal zich hierbij ook niet al heel spoedig het vraagstuk voordoen: restaureeren of niet; en de strijd van den opkomenden en levenden tijd tegen oude kunst? Is de heele Damkwestie, de eventueele inrichting van het Paleis tot (modern) Raadhuis, de fameuze Spinhuiskwestie, de Arsenaalkwestie, is heel de arbeid van de Schoonheidscommissie niet bij het vraagstuk in diepere beteekenis betrokken?
Het is de strijd om harmonie tusschen oude en nieuwe architectuur: aan de eenen kant wordt gemeend de harmonie te bereiken door vormovereenkomst, door restaureeren en aanbouwen in den ouden stijl, door het bouwen van nieuwe huizen in gemoderniseerde oude stijlen; aan den anderen kant wordt gemeend de harmonie te bereiken, door het oude voor verval te behoeden en de aan- en nieuwe bouwen levende scheppingen te doen zijn van den modernen bouwkunstenaar, uitgaande van de overtuiging dat twee waarachtige kunstwerken elkaar beter verdragen, dan een levend en een dood.
De Oudheidkundige Bond heeft in zijn j.l. Algemeene Vergadering te Gouda het vraagstuk van restaureeren besproken, maar is nog niet tot een resultaat gekomen. Het is lofwaardig dat de Bond de kwestie onder oogen ziet, een kwestie die geheel op haar weg ligt. Maar het zou toch jammer zijn, als de restauratievraag alleen door oudheidkundigen werd opgelost, en de mannen van het scheppen, van de daad, de architecten, gelijk bij meer belangrijke kwesties, het zwijgen er toe deden. Wil het vraagstuk kans hebben goed opgelost te worden en willen de belangen van die bouwkunst in het algemeen, zoowel van het verleden als van het heden, voldoende behartigd worden, dan moeten de architecten de kwestie bestudeeren. Zij toch hebben niet een zuiver Platonische, maar een daadwerkelijke liefde voor vrouwe Architectura; zij toch (behooren te) zijn de vormen scheppende kunstenaars, op wien het ten slotte aankomt. Laten zij zich goed van hunnen tijd, en van het vraagstuk bewust worden, opdat, zij voor een concreet geval geplaatst, niet hopeloos geslingerd worden door de tegenstrijdige meeningen, om ten slotte half of geen standpunt in te nemen.

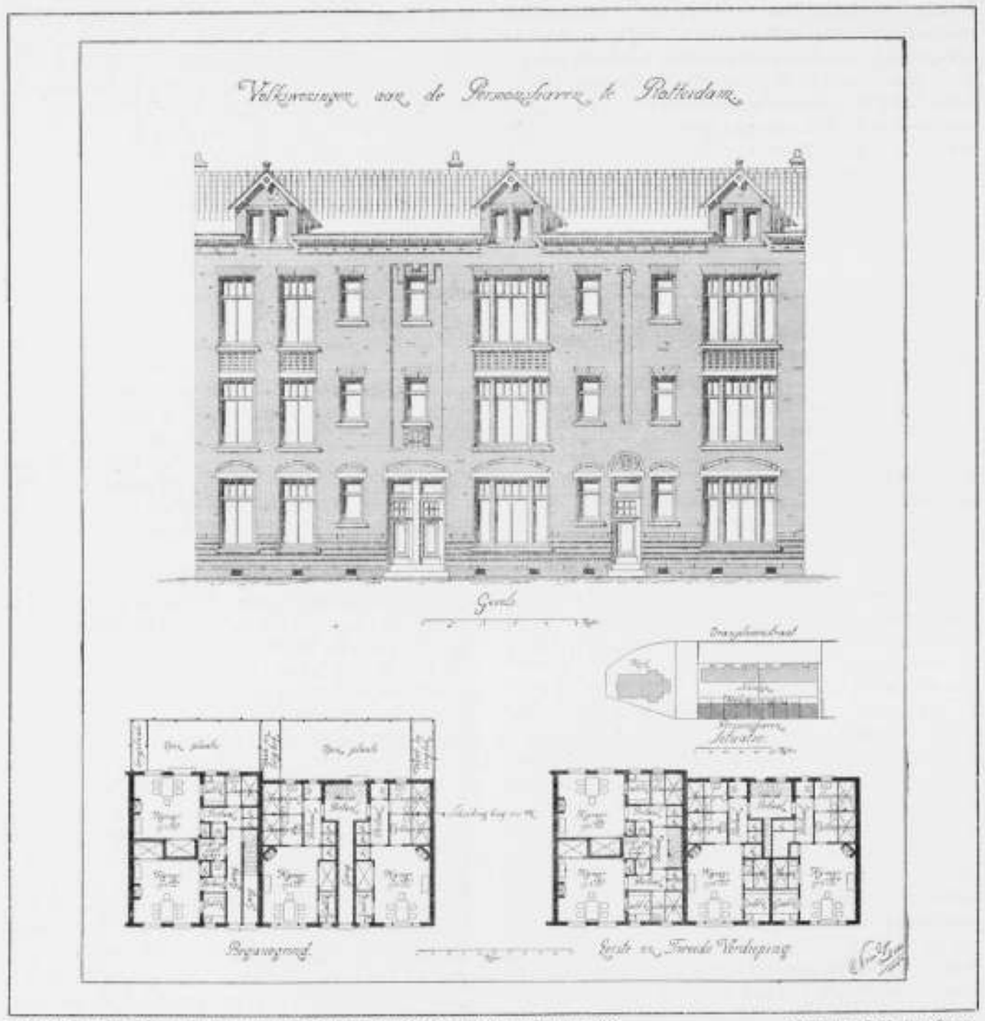
Er zijn pogingen gedaan, om op de j.l. Mei vergadering van onze Maatschappij in behandeling te nemen de vraag: Moet het aanbouwen aan een bestaand oud gebouw geschieden in denzelfden of in modernen stijl? Deze vraag is toen niet behandeld; maar zou het niet op den weg der Maatschappij liggen alsnog spoedig het geheele vraagstuk Heimatschutz-restaureeren — oude en nieuwe bouwkunst aanhangig te maken — onder de architecten?

J. G.

BRIEVEN UIT ROTTERDAM.

XIII

MAATSCHAPPIJ VOOR VOLKSWONINGEN — WONINGBOUW OP EEN TERREIN AAN DE PERSOONSHAVEN. Als een gevolg van wat de volkstellers van 1900 hadden openbaar gemaakt omtrent de zeer ongunstige woningtoestanden in de oude stad, was door de Vereeniging voor Gemeente- en Volksbelangen een commissie in het leven geroepen, welke zou trachten te bevorderen de verbetering dier toestanden, speciaal met het oog op de minst-behuisden.
Die commissie heeft zich in drie jaren van haar werkzaamheid weliswaar uitsluitend bepaald tot het onderzoeken van eenige honderde woningen, maar heeft daardoor toch mede gewerkt om stemming te maken voor de ontvangst der Woningwet.
De belangstelling was gewekt.
En zoo vormde zich in den zomer van 1903, op initiatief van een tweetal leden der boven bedoelde commissie, een comité dat zich voorstelde, door proefbouw te verwezenlijken wat het, in de lijn van meergenoemde commissie, allereêrst noodig achtte: aan de minst-behuisden een eenvoudige woning te verschaffen, voldoende aan bescheiden eischen, maar niettemin toelaatbaar uit een hygiënisch oogpunt en — hierin stak de moeilijkheid — tot den prijs van ± f 1.75 per week.
Hoewel aanvankelijk de medewerking van Burgemeester en Wethouders gering was, verklaarden zij, na invoering van de Woningwet zich principieel bereid, hun steun te verleenen aan een door het bedoelde comité op te richten lichaam, daaraan vastknopende de voorwaarde, dat dit daarbij zou streven naar samensmelting met een tweede, kort tevoren gevormde combinatie, die gelijk doel beoogde. Nadat die samensmelting was verkregen werd de „Maatschappij van volkswoningen" gesticht, die bij Koninklijk besluit van 22 Maart 1909 werd toegelaten als vennootschap, uitsluitend werkzaam in het belang der volkshuisvesting, overeenkomstig de bepalingen der Woningwet.
Intusschen werden met B. en W. langdurige onderhandelingen gevoerd die voor een groot deel liepen over de vraag, op welke plaats de woningen zouden worden gebouwd, totdat na verkregen overeenstemming bij Raadsbesluit van 30 December 1908 aan de Maatschappij de medewerking werd toegezegd voor het verkrijgen van voorschot op den voet der Woningwet. De Maatschappij kreeg thans te beschikken over een terrein aan de Persoonshaven, groot 1047 centiaren, tegen *f* 18 per centiare en een terrein aan de Schans, ter oppervlakte van 4134 centiaren, tegen *f* 13 per centiare.
Terwijl de onderhandelingen over de terreinen nog gaande waren, werden de voorbereidende stappen gedaan om zoo spoedig mogelijk met den bouw, en wel voor het eerst aan de Persoonshaven, een begin te kunnen maken. Voor het plan aan de Schans werd opdracht verstrekt aan de architecten, de heeren C. N. van Goor, A. Otten en J. Verheul Dz., voor den voorafgaanden kleineren bouw aan de Persoonshaven aan den heer Van Goor alleen, die ook reeds de commissie bij haar vóórarbeid had terzijde gestaan.
In Juni 1909 waren de plannen, zoowel voor de Persoonshaven als voor de Schans gereed, en konden die aan B. en W. ter goedkeuring worden aangeboden. Doch ook thans nog bleken veel bezwaren te overwinnen tezijn daar bij B. en W. de vraag was gerezen of wel die zuinigheid betracht was, waarop het zoozeer aankwam. 't Mocht de Maatschappij echter gelukken al deze bezwaren te ontzenuwen, zoodat de autoriteiten met de ingediende plannen voor de Persoonshaven tenslotte genoegen namen.
B. en W. stelden dus voor, op de voorwaarden in het ontwerp-besluit nader geformuleerd, bij het Rijk aan te vragen een voorschot van ten hoogste *f* 94,000 of ± 95% van den kostprijs en gelijk bedrag ter leen te verstrekken aan de Maatschappij voor haar bouw aan de Persoonshaven, waarmede de Raad zich vereenigde.
Wat thans den bouw zelf betreft kan worden vermeld dat deze bij aanbesteding gegund werd aan den hoogsten inschrijver, den Coöperatieven Rotterdamschen Bouwersbond voor f 74,120. De oplevering van het werk heeft deze week plaats gehad zoodat de Maatschappij thans te beschikken heeft over 54 woningen, waarvan 8 met 1 slaapplaats, 40 met 2 slaapplaatsen en 6 met drie slaapplaatsen. Alle woningen hebben een vrij portaal, uitkomende op een voldoend verlicht en geventileerd trapportaal, terwijl iedere woning een eigen privaat met waterspoeling heeft, gelegen òf aan de buitenlucht òf aan een lucht- en lichtkoker. Elke woning bevat een kamer van ± 18 M^2 en er aan grenzend een spoelkeukentje aan de buitenlucht, dat met opzet klein is gehouden, niet alleen uit economische overwegingen, maar ook om te voorkomen dat de eigenlijke woonkamer als zoodanig ongebruikt blijft. Eindelijk is als regel aangenomen, dat in elk vertrek slechts één slaapplaats mag zijn; de meerdere slaapplaatsen zijn aangebracht in wel kleine, doch afgescheiden vertrekjes, uitkomende aan de buitenlucht.
Bij wijze van proef is het dubbele pand met 6 woningen zóódanig gebouwd, dat de open plaats, met daarop aangebrachte waschgelegenheid, gemeenschappelijk wordt gebruikt.
De totaal-kostprijs per woning is gemiddeld ± f 1770,— voor de één- en twee slaapplaats-woningen, en ± f 2130,— voor de drie slaapplaats-woningen; de huurprijzen wisselen van f 1,80 tot f 2,60 per week en zouden

WONINGEN DER MAATSCHAPPIJ VOOR VOLKSWONINGEN TE ROTTERDAM. Architect: C. N. VAN GOOR.

ruim f 0,10 per week en per woning lager zijn, indien de grondprijs niet f 3,— per centiare boven de aangenomen norm ware geweest en het terrein niet een meer-dan-gewoon-diepe fundeering had gevorderd.
Uit den aard der zaak moest bij den bouw dezer woningen de meest mogelijke eenvoud worden betracht, ten einde de huurprijs niet noodeloos op te voeren. Niettemin is het den bouwmeester mogen gelukken een geheel te scheppen, dat in alle opzichten als zeer welgeslaagd mag worden beschouwd en gunstig afsteekt bij de wanstallige voortbrengselen van den revolutie bouw, die reeds zoo vele onzer nieuwe straten voor immer — althans voor zeer langen tijd — volkomen hebben misvormd en op geheele wijken een stempel van troosteloze eentonigheid hebben gedrukt. Vergelijkt men die wanproducten, opgesmukt met veel aan- en opgeplakt cementwerk, met 't geen hier is tot stand gebracht, dan kan men niet anders dan zich verheugen dat thans met de daad is aangetoond, dat ook met bescheiden middelen een goed geheel kan worden samengesteld.
De gevels van deze, onder één doorgaand-dak gebouwde panden, hoewel sober, maken een aangenamen en tevens solieden indruk. Door de tegenstelling van groote- en kleine ramen is een prettige afwisseling verkregen, terwijl de lange daklijn door de topgeveltjes voldoende wordt onderbroken om eentonigheid te voorkomen. Hoewel het geen bezwaar is dat ernstig moet worden aangerekend, is het jammer dat die topgeveltjes, op

zich zelf beschouwd, wel niet voldoende logisch uit het gevelvlak ontwikkelen zoodat zij den schijn verwekken eenigszins willekeurig te zijn geplaatst. Ook doet de versiering met gele baksteen niet onverdeeld gunstig, boven de deuren zou men deze versiering liever missen.
Viel bij de beschouwing van het uitwendige de deugdelijkheid reeds te roemen, in nog sterker mate springt dit in 't oog bij het betreden der woningen. Met alles blijkt dat het vraagstuk van volkshuisvesting zeer grondig is bestudeerd. Op zeer praktische en economische wijze zijn de verschillende eischen tot oplossing gebracht terwijl ook aan de hygiënische zijde van het vraagstuk groote aandacht is gewijd; licht en lucht kunnen van alle zijden ruimschoots toetreden. Zelfs de trapportalen, die vaak in huizen voor meer gegoeden veel te wenschen overlaten, zijn hier voldoende verlicht; ook is hier voor een voortdurende ventilatie gezorgd door de bovenramen van de lucht- en lichtkoker kozijnen met gaas in plaats van met glas te bezetten.
Wat misschien als een zwak punt zou kunnen worden aangemerkt is de situatie van de twee slaapkamertjes in het dubbele pand. Hoewel door de lage afscheiding de toetreding van licht en lucht niet wordt belemmerd, zou men, in plaats van achter elkaar deze ruimten liever naast elkaar wenschen, zoodat beide in onmiddellijke gemeenschap met de buitenlucht komen en de afscheiding dus tot het plafond zou kunnen worden opgetrokken waardoor de geriefelijkheid nog zou worden verhoogd. Zooals uit het jaarverslag van de Maatschappij, waaraan hier eenige gegevens zijn ontleend, blijkt, is deze dubbele woning eenigszins te beschouwen als een proef zoodat het misschien mogelijk zal blijken bij een nieuwen bouw een andere oplossing te zoeken.
Aan den totaal indruk kunnen deze bemerkingen echter geen afbreuk doen; deze blijft onverdeeld gunstig; wij kunnen dan ook niet nalaten, zoowel de Maatschappij als den architect geluk te wenschen met het verkregen resultaat.

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVII.

WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL. VERVOLG.
Een coquette constructie in arabischen stijl met haar koepel, élegante minaret van af welks hoogte de muezzin de getrouwen tot gebed roept, de à jour bewerkte vensteropeningen, de gebeeldhouwde deuren, faïences etc., is het pavillon Tunis, in de nabijheid daarvan gelegen; jammer dat de afmeting wat klein is en de details niet overal verzorgd zijn. Ook het interieur verdient deze vermelding.
Door een sierlijken hoofdingang heeft men toegang tot een vestibule in denzelfden weelderigen stijl, waaraan de overige zalen grenzen en waarin men o.m. ook afgietsels vindt van beelden en reproducties van faïences uit het museum du Bardo, welke zeer de aandacht waardig zijn.
Het pavillon van Algiers, gemaakt volgens de plannen van den architect Umbdenstock is met een zeer gracieuse minaret bekroond en herinnert in zijn verschillende motieven de architectuur der monumenten uit dat land.
De ingang leidt tot een groote vestibule waaraan een salon d'honneur in oosterschen stijl grenst. Wij bezichtigden er met genoegen mooie tapijtwerken, keramiek en marmer.
Noemen wij verder ter wille der volledigheid, het pavillon van Nicaragua; het pavillon van Haïti in renaissance, het pavillon van China, een pagode in Chineeschen stijl ter oppervlakte van 500 M², met salle d'honneur en een interessante collectie voorwerpen van allerlei aard. Het imposante pavillon van Indo Chine maakt door zijn mooie regelmatige architectuur, zijn bruinroode kleur der kolommen, zijn pannendak en groote schaduwpartijen een allergunstigsten indruk terwijl uit het ensemble duidelijk blijkt, dat hier een degelijk en artistiek gevormd architect is werkzaam geweest.
Van een geheel ander type doch stellig zeer origineel is het pavillon de l'Afrique occidentale, een ontwerp van den Parijschen stadsarchitect. Jammer dat hier de leemkleur en de rustieke behandeling aan 't geheel iets ruws en ongeacheveerds geeft dat voor mij, hoe interessant ook in hoofdvorm dit bouwwerk is, veel van de bekoring wegneemt. Wij vonden er een groote collectie houtsoorten geëxposeerd, waarop ik gaarne de aandacht vestig.
Het pavillon van Canada, daar in de buurt gelegen, behoort mede tot de grootste en niet de minst belangrijke van zijn soort. Het is een langwerpig gebouw op de hoeken met vierkante torens afgesloten en met een avant-corps waarin de dubbele ingang is gelegen, welke ingang wederom door twee torens is geflanqueerd terwijl op de hoeken van dit avant-corps twee grootere torens zijn geplaceerd, tezamen alzoo zes torens. Vooral de monumentale middenpartij is van een mooi silhouet. Inwendig bevat het in hoofdzaak voorwerpen op 't gebied van landbouw en veeteelt, terwijl er voor de binnendecoratie van deze producten op vernuftige wijze is partij getrokken.
Stellig niet zonder charme is de façade van het gebouw der Fransche colonie. De mooie geaccentueerde entrée met ter weerszijden een belvedère, waaraan zich aan beide zijden een colonnade in Ionische orde aansluit, is vol distictie Hier niet dat geforceerd decoratieve, die overlading van ornament, die grillige vormen, dat vaak kermisachtige, een gebrek dat, hoe spijtig ook, helaas vele andere gebouwen in meer of mindere mate aankleeft doch een eenvoudige in klassieken geest ontwikkelde architectuur.
Het tentoongestelde in dit gebouw is wel geschikt een duidelijke voorstelling te geven van de voortbrengselen en werkzaamheid op velerlei gebied dezer importante colonies.
Het groote gebouw waarin de Belgische afdeeling Agricultuur en Horticultuur is ondergebracht, vertoont een gevel welke architectuur geïnspireerd is op de weelderige vormen der XVIII eeuwsche Fransche bouwkunst. Het zou mij moeilijk vallen hier een zekere mate

van overlading, welke aan de distinctie schaadt, niet te constateeren.
Beter mijns inziens zijn de façades in blauwe steen daar tegenover gelegen van het gebouw voor de Genie Civil, waarvoor als hoofdmotief een klassieke pilaster orde is gevolgd, terwijl de groepeering der drie gevels om een cour d'honneur, een zeer verdienstelijk aangelegden hof, aan het ensemble een voornaam aanzien geeft, een monumentaliteit in harmonie met de degelijkheid van het geëxposeerde.
In het gebouw, waar de secties Economie-sociale, Hygiëne en Enseignement zijn ondergebracht, treffen wij een voor ons zeer belangrijk en leerzaam terrein aan. In verschillende klassen verdeeld vinden wij er: apprentissage, bescherming van den werkman, hygiëne, veiligheid, verschillende vakvereenigingen als werkmansbeurs, vooruitzicht, misbruik van sterkendrank, moreele en intellectueele ontwikkeling van den werkman, weldadigheid, economie etc. welke allen om hun degelijke en vaak volledige inrichting een duidelijk beeld geven van wat hier in België op dit gebied is tot stand gebracht.
De sectie onderwijs en opvoeding bevat alleen niet minder dan 339 exposanten en is in 5 klassen verdeeld t.w. 1 opvoeding van het kind afdeeling lager onderwijs en werk van bewaarscholen en dergelijke inrichtingen, 2 middelbaar onderwijs, 3 hooger onderwijs, 4 kunstonderwijs, 5 onderwijs op het gebied van handel en nijverheid.
Wij zagen er hoe er vooral in de groote steden van België het onderwijs aan de verschillende vakscholen wordt gegeven en konden, een vergelijking makende met wat daaromtrent in de Duitsche afdeeling is geëxposeerd, met genoegen constateeren dat ook hier een belangrijke vooruitgang aan te wijzen is.
Ook van leerlingen der kunstnijverheidscholen waren mooie werkstukken geëxposeerd. Wij zagen er o.m. smeedwerk uit Luik en meubelen uit Mechelen, welke de vermelding ten volle verdienen.
Interessant is ook de afdeeling werkmanswoningen, een onderwerp dat ook door de Maatschappij tot bevordering der bouwkunst met zooveel succes is behandeld; naast vele teekeningen, vonden wij maquetten van verschillende type van woningen van af den z.g.n. kazernebouw tot de een- en tweegezinswoningen, hetzij aan één gebouwd als vormende een straat, of als vrijstaande woning meer voor het platteland of daar waar de prijs van het bouwterrein dit veroorlooft, bedoeld, welke gunstig afstaken bij wat wij ook hier in België tot heden, helaas vrijwel gewoon zijn te zien. Over 't algemeen was niet zonder succes gestreefd naar een practische, gezonde indeeling achter een eenvoudig en gracieus uiterlijk.
Het is te bekend, dat het onderwerp werkmanswoningen bij provincie en steden in België ernstig wordt bestudeerd en ter oplossing daarvan prijsvragen zijn uitgeschreven, welke dikwijls gunstige resultaten hebben opgeleverd, zoo b.v. die der provincies Antwerpen en Brabant.
Gaarne zou ik over deze afdeeling wat meer uitvoerig schrijven ware het niet, dat de vermelding van het vele op deze tentoonstelling, zij het dan ook maar even aangestipt en hoe onvolledig nog, reeds zooveel plaatsruimte vraagt dat ik hiervan thans wel af moet zien. Waarschijnlijk kom ik er later in een afzonderlijk artikel nog wel eens op terug.
Brengen wij thans een bezoek aan de machinehal, na eerst echter een kijkje te hebben genomen in de spoorweghal en er de even vernuftige als sierlijke en practische uitstalling van spoorwegmateriaal waaronder wagons en locomotieven te hebben bewonderd, gelijk wij dit gedaan hebben op de tentoonstelling te Luik, te Dusseldorf en elders.
Deze hal van langwerpig vierkanten grondvorm is in vier deelen verdeeld terwijl er langs de zijden een gaanderij is aangebracht, van waar men een goed overzicht verkrijgt en op welke galerij andere afdeelingen uitkomen; het vormt daarom als 't ware een verlenging van de overige hallen en is door vier zadelvormige glazen daken op pijlen rustende overdekt. De samenstelling lijkt mij zeer economisch en niet onpractisch in 't gebruik, te meer daar er de plaats voor transporteurs en dergelijke bruggen als van zelf is aangewezen; doch het geeft niet bepaald die grootsche constructie te zien waaraan wij feitelijk voor dergelijke hallen min of meer gewend zijn.
Om ook maar bij benadering een omschrijving van het hier geëxposeerde te geven is mij in dit kort bestek niet mogelijk; toch wensch ik er gaarne op te wijzen dat de Nederlandsche industrie door de inzendingen van de Nederlandsche fabriek van werktuigen en spoorwegmateriaal te Amsterdam, Smulders, Gebr. Stork en anderen, er op waardige wijze is vertegenwoordigd.
Aan deze machinehal grenst al dadelijk de Italiaansche afdeeling in verbinding met haar vroeger reeds omschreven pavillon.
Deze afdeeling, welke in haar geheel 12750 M² oppervlakte beslaat, waarvan 500 M² in het Palais du Cinquantenaire, is in verschillende secties verdeeld als: een artistique, wetenschappelijke, nijverheids, handel, koloniale en militaire sectie.
Vooral de decoratie der middengalerij luchtig en kleurrijk, uitgevoerd door prof. Augusto Sézanne te Bologne, lijkt mij zoowel om haar symbolieke voorstelling als om de mooie kleurschakeering zeer geslaagd toe. Merkwaardig en van groote kunstwaarde is de fontein in marmer welke in het midden is opgericht en waarop ik dan ook speciaal de aandacht vestigen wil.
De middengalerij is bijna geheel in beslag genomen door de industrie van werken in marmer, albatre, bewerkte metalen als koper, ijzer, brons, een mooie collectie keramiek en venetiaansch glas; vooral de lustres in het bekende geslepen glas van Murano zijn heel mooi.
De marmeren statuen, busten, figuren, consoles etc., zooals wij dat op alle wereldtentoonstellingen in de Italiaansche afdeeling gewend zijn te zien en welke er om zoo te zeggen het karakter aangeven, vullen ook hier weer een groote plaats. Dit alles is misschien niet anders dan een industrie, maar dan toch een industrie welke de kunst zoo zeer nabij komt, dat men er zich gemakkelijk in vergissen zou, ten minste dien indruk hebben wij er van meegenomen; er is mooi werk onder. Het zelfde zouden wij willen zeggen van hun bewerkte metalen, bronzen en keramiek.
Zeer belangrijk, vooral uit een artistiek oogpunt, is de inzending kantwerken, waar o.m. ook een collectie toebehoorende aan de Koningin en de Koningin-Moeder van Italie, is uitgestald, bestaande uit veritable oude venetiaansche kantwerken en reproducties daarvan uitgevoerd door de kunstindustrie-school te Burano. Naar men zegt vertegenwoordigt deze inzending een waarde van een millioen francs.
Aan de kunstindustrieele afdeeling grenst de afdeeling bibelots (souvenirs de l'Exposition!) werken in leer, lava, mozaiek, byouterien, paarlen, koralen, enz. enz.
Ook de hierbovengenoemde sectiën bevatten veel belangrijks, doch daar er het geëxposeerde niet dadelijk tot ons onderwerp behoort, wensch ik er enkel maar aan te herinneren.
Van een geheel ander karakter, zoowel in architectuur als decoratie, is de Fransche afdeeling, welke op een na de grootste dezer tentoonstelling is en een oppervlakte beslaat van niet minder dan 62 duizend M² plus 20 duizend M² voor den tuin en waaraan door ruim tienduizend exposanten is deelgenomen.
De ingang in de Hall aan de zijde van de Italiaansche afdeeling is hier wederom een poortgebouw, bestaande uit een verhoogd gedeelte met gekoppelde kolommen, in welker axe daarachter de monumentale statue der Fransche Republiek is geplaatst, terwijl de beide zijkanten van dezen ingang door sierlijke ijzeren hekken zijn afgesloten. Aan het einde der Hall is een monumentale trappenaanleg ontworpen. Aan deze galerij grenst verder de salon d'honneur, welke wij een merveille van architectuur en decoratie noemen; het is een pavillon à rotonde met een glazen koepel, gedragen door gekoppelde kolommen in onyx en gemeubileerd in den stijl van Louis XV.
De weelderige architectuur en fijne, gevoelvolle decoratie, het op en top artistieke, dat uit alles spreekt, dat het Fransche volk bij uitnemendheid kenmerkt, is ook in deze afdeeling tot hooge uiting gekomen.
Meesterlijk van gevoel en techniek zijn hun bronzen, onovertroffen hun prachtig keramiek, onnavolgbaar hun sèrre, hoe sierlijk en weelderig hun byouteriën, hun meubelen en stoffen, hun interieurs, kleeding enz. en tegelijkertijd hoe machtig hun industrie, hun machines, de vele instellingen, 't zij deze zijn op 't gebied van handel en nijverheid, of op die van kunst en onderwijs.
Een vergelijking te maken tusschen het geëxposeerde in deze afdeeling en dat van andere landen blijft altijd een moeilijk werk, het is alles zoo heelemaal Fransch. Hier niet „voor alles" die drang tot het nieuwe en toch de vooruitgang volgende, zoo zij deze niet aangeeft.
Hun kunst staat hoog en werkt ter zelfder tijd bedwelmend. Wij Hollanders kunnen hen niet gemakkelijk volgen en begrijpen hen niet altijd, omdat wij anders zijn aangelegd. Meer tot ons milieu behoort het werk der Duitschers en het is daar dat wij beter begrijpen, daardoor meer leeren en hooger genieten, want het is van ons ras.

(Wordt vervolgd.)

STEDENBOUW.
DICHTHEID VAN BEBOUWING.

In de beschrijving van Oud Groningen in een der laatste jaargangen van het opgeheven Bouwkundig Tijdschrift, beklaagt de heer Peters zich over de weinige zelfstandigheid, die aan de Gemeentebesturen van thans is gelaten, in vergelijking van de bijna souvereine macht der vroegere stedelijke vroedschappen. En inderdaad is voor eene gezonde ontwikkeling de vrijheid vooral der grootere steden te veel door den wetgever aan banden gelegd.
Daartegenover schijnt het, dat heel dikwijls de wetgever beter inzicht in de plaatselijke belangen heeft dan de plaatselijke besturen zelf. Ik geloof dat vele plattelandsgemeenten er niet slechter bij zouden varen, wanneer veel van de bevoegdheid van den gemeenteraad aan een regeeringsambtenaar werd overgedragen.
Nog onlangs heeft de heer Keurschot in het Bouwkundig Weekblad de wijze van uitvoering van de woningwet in een der grootere Geldersche plattelandsgemeente toegelicht.
Het behoeft geen betoog, dat bij eene zoodanige uitvoering, van de goede bedoelingen dezer wet niets terecht komt. En het is van algemeene bekendheid, dat in bijna alle kleine gemeenten de bouwverordeningen — en vooral het toezicht op de naleving daarvan — zeer onvoldoende zijn en zeker niet veel beter dan in het door den heer Keurschot geschetste geval.
Deze beide grieven, over de te weinige macht der grootere stedelijke gemeenten en over de te groote zelfstandigheid der plattelandsgemeenten, wijzen naar de wenschelijkheid om de tegenwoordige gelijkheid der gemeenten op te heffen en terug te gaan tot eene onderscheiding zooals vroeger tusschen dorpen en steden gemaakt.
Een onderscheiding nu echter niet meer gegrond op den toestand dezer gemeente in de middeleeuwen maar op hun tegenwoordige beteekenis. Deze kwestie, onlangs bij de burgemeesterverwisseling te Amsterdam naar voren gekomen, behoort evenwel minder in een technisch blad als dit te huis.
Wel echter de kwestie, hoe het te bereiken is, dat de woningwet, beter nog dan thans, aan zijn goede bedoeling beantwoordt. En dan wil ik in de eerste plaats er op wijzen, dat terwijl de plattelandsgemeenten en kleine steden over het algemeen de door de woningwet opgelegde plichten geheel en al verzaken, ook de grootere steden, zelfs die welke men in het algemeen niet verdenken mag hare eigene belangen niet goed te

kunnen behartigen, niet ten volle profiteeren van de bevoegdheden door de wet verleend.
Een van de allerbelangrijkste bevoegdheden, die de wet de gemeentebesturen verleent, is wel die van een uitbreidingsplan vast te stellen en bouwverbod te leggen op den grond in dit uitbreidingsplan, voor straten, pleinen, enz. aangewezen.
In sommige gevallen wordt deze bevoegdheid, althans in zooverre het 't vaststellen van een uitbreidingsplan betreft, een wettelijke plicht.
Art. 28. 1 van de Woningwet luidt:
„In gemeenten die meer dan 10.000 zielen tellen, alsmede in gemeenten, wier zielenaantal in de laatste vijf jaren met meer dan een vijfde is toegenomen, stelt de Raad, behoudens vrijstelling van Gedeputeerde Staten, een plan van uitbreiding vast, waarbij grond wordt aangewezen, die in de naaste toekomst voor den aanleg van straten, grachten en pleinen is bestemd".
Dit artikel legt een zeer zware verantwoordelijkheid op de bedoelde Gemeenteraden.
Het uitbreidingsplan toch is voor eene zich uitbreidende stad van het allergrootste belang, niet alleen met 't oog op de volkshuisvesting maar in bijna ieder opzicht.
Door het uitbreidingsplan wordt een toestand vastgelegd, niet voor eenigen tijd, zelfs niet voor langen tijd, maar welhaast voor eeuwig, een toestand waaraan later slechts zeer weinig en dit weinige niet anders dan met zeer groote kosten en waardevernietiging kan worden gewijzigd. De bestratingen, de huizen, de openbare gebouwen verslijten of raken uit den tijd en worden in den loop der tijden vernieuwd. Maar bij al die successieve vernieuwingen blijft het stadsplan ongewijzigd. Het verre nageslacht zal nog genoegen moeten nemen met het stadsplan, dat in onze dagen ontstaan is, zooals wij ons moeten vergenoegen met het stadsplan zooals dat door onze voorouders is gemaakt.
Wegens dit blijvende, dit onveranderlijke van het stadsplan, wegens de groote moeielijkheid en kostbaarheid van wijzigingen, acht ik een goed uitbreidingsplan van ontzaglijk veel meer waarde dan een goede bouwverordening. Zijn de huizen in een stadswijk slecht, ongezond en leelijk dan is dat zeer te betreuren, maar zij zullen geleidelijk veranderd worden en kunnen daarbij, als later een betere verordening bestaat, goed hygiënisch en fraai worden. Maar is een stadswijk onpraktisch, ongezond en leelijk, dan zijn plotseling diep ingrijpende veranderingen noodig om deze gebreken te verhelpen. Algeheele opruiming is het eenige afdoende middel om deze gebreken te verhelpen en zal slechts dan mogelijk zijn als het te veranderen gedeelte niet te uitgestrekt is. Zijn echter uitgestrekte wijken aangelegd met slechte plan-indeeling, dan is verbetering praktisch onmogelijk. Niet alleen voor de volkshuisvesting is het uitbreidingsplan van belang, óók voor eene doelmatige ontwikkeling van het verkeer, óók voor de schoonheid en aantrekkelijkheid der stad, is dit plan van het grootste gewicht. Men zou het daarom haast betreuren, dat deze gewichtige aangelegenheid en passant geregeld is bij een wet op de volkshuisvesting, die slechts een der vele belangen, bij het uitbreidingsplan betrokken, wenscht te regelen.
Gelukkig, dat de ruime redactie van het boven aangehaalde artikel van de wet, eene goede verzorging ook van andere belangen dan de volkshuisvesting, toelaat.
Mogen goede verkeerswegen niet van zoo een overwegend algemeen belang zijn als goede woningen, voor eene groote stad is ook dit niet zonder gewicht. Men bedenke wel, dat behalve de algemeene toename van de eischen van het verkeer, gevolg van de meerdere en vluggere transportmiddelen, rijwielen, trams, automobiels, enz. door de stadsvergrooting, die het maken van het uitbreidingsplan noodig maakte, op zich zelf reeds het verkeer in de stad zal toenemen. De buitenste ring van thans komt na verloop van tijd midden in de stad te liggen en zal later wellicht evenveel verkeer hebben als thans het oude centrum. Straten, die niet geschikt zijn voor het tegenwoordige verkeer, zijn een belemmering voor dit verkeer en veroorzaken bovendien levensgevaar.
Niettegenstaande het dorre woord van den grooten Nederlandschen staatsman „kunst is geen regeeringszaak" in ons land nog altijd schijnt na te werken, en wel in het bijzonder waar het bouwkunst betreft, mag men toch van de stedelijke overheid verwachten, dat ze voor de schoonheid der stad zorgt, en dat ze, al kan ze niet maken dat de stad mooi wordt, toch zorg draagt dat ze althans mooi *kan* worden. Meer en meer komt men tot het inzicht, dat schoonheid opwekkend werkt, leelijkheid daarentegen demoraliseert. Een zekere mate van schoonheid, op zijn allerminst het gemis van absolute leelijkheid in zijne dagelijksche omgeving, is voor iedereen noodig om gelukkig te zijn.
Nu zegge men niet: onze tijd is toch niet in staat schoonheid voort te brengen. Gesteld dat dit zoo is, dan nog ontheft dit de Gemeentebesturen niet van den plicht te trachten de nieuwe stad zoo mooi te doen zijn als in onzen tijd mogelijk is. Maar het ligt dikwijls niet aan niet-kunnen, doch aan niet-willen. En de weinige belangstelling van overheidswege in schoonheidszaken, en die van bouwkundige schoonheid bovenal, is niet zoozeer een kwaal van onzen tijd dan wel van ons volk.
In drieërlei opzicht is dus het uitbreidingsplan eener stad van het grootste gewicht; voor een hygiënische volkshuisvesting, voor een goed snel en veilig verkeer en voor de schoonheid van het nieuwe gedeelte der stad. En de bijna absolute onwijzigbaarheid van het plan, na eenmaal volbouwd te zijn, is een reden te meer om aan alle drie dezer punten volledige en ernstige aandacht te wijden.
Of de Gemeentelijke Overheid, zelfs die onzer groote steden, voldoende doordrongen is van de groote verantwoordelijkheid, ook tegenover het verste nageslacht, bij het doen opmaken en het vaststellen der uitbreidingsplannen, schijnt eenigszins twijfelachtig.
Amsterdam, de eerste gemeente, voor zoover mij bekend, die, het maken van haar uitbreidingsplan opdroeg aan een particulier architect met de bedoeling, dat ook de aesthetische zijde van deze veel omvattende kwestie zou

worden verzorgd, deed slechts een gedeeltelijk plan ontwerpen, voor de zuidzijde der stad. Na de vaststelling van dit plan zijn een paar maal, nog onlangs voor een kwartier bij den Overtoom en voor een kwartier bij de Zeeburgerdijk, partieele plannetjes vastgesteld.
Het voortdurend vaststellen van partieele plannen van kleinen omvang, is gevaarlijk voor de aesthetische eenheid van het stadsplan. Ook wordt licht dezelfde fout gemaakt als vroeger bij door particulieren opgemaakte partieele plannen, dat nl. te veel wordt opgelet op eene voordeelige exploitatie der terreinen, zooals dat o. a. bij het plan bij de Zeeburgerdijk is geschied. Dat in de toelichting van dit plan werd gezegd, dat beplanting werd geprojecteerd op een overschietend onregelmatig stuk terrein, dat voor bebouwing toch ongeschikt was, geeft geen hoogen dunk van de aesthetische waarde. Zulke pleinen, die „bij ongeluk" in het plan ontstaan, zijn in den regel verre van mooi.
Bij het dezer dagen in behandeling zijnde uitbreidingsplan der Gemeente Utrecht komt weer de meening naar voren, dat in het vast te stellen uitbreidingsplan slechts de grootere doorgaande wegen te projecteeren zijn en niet in details is af te dalen. In dit systeem worden van gemeentewege slechts de verkeerswegen vastgesteld.
Het ontwerpen der details, dat zijn de nevenstraten, de eigenlijke woonstraten, wordt aan particulieren, aan de eigenaars van den overblijvenden grond overgelaten, onder voorbehoud van goedkeuring dezer stratenplannen door den Gemeenteraad.
Is dit het meest gewenschte systeem en is dit de bedoeling van art. 28. 1 der woningwet?
Ik meen beide vragen op de meest besliste wijze ontkennend te moeten beantwoorden.
Het kan moeilijk de bedoeling van bovengenoemd artikel der woningwet zijn, onder plan van uitbreiding te verstaan plan der hoofdverkeerswegen. Alle verband tusschen dit artikel en de wet houdende wettelijke bepalingen betreffende de *volkshuisvesting* ware dan verdwenen. Goede hoofdverkeerswegen zijn zeer zeker van algemeen belang, maar zij hebben niets te maken met de volkshuisvesting. Hoofdverkeersstraten zijn zelfs zeer slechte woonstraten, wegens het hinderlijk geraas en de stofproductie van het verkeer.
De volkshuisvesting kan uitstekend zijn in eene uitgebreide wijk, die geheel van goede verkeerswegen, van hoofdstraten verstoken is.
Zou nu de wet houdende wettelijke bepalingen betreffende de volkshuisvesting de gemeenten voorschrijven, verkeerswegen in de nieuwe wijken vast te stellen en 't ontwerpen van woonstraten maar aan het particulier iniatief over te laten, dat juist de ondubbelzinnigste blijken heeft gegeven goede stadsuitbreidingen niet tot stand te kunnen brengen? Deze opvatting schijnt mij moeilijk verdedigbaar!
Niet alleen is deze opvatting lijnrecht in strijd met de bedoeling, zoowel als met de woorden der wet, maar tevens zal hare toepassing tot treurige resultaten leiden, tot diezelfde treurige resultaten, welke juist de noodzakelijkheid van wettelijke bepalingen tot verbetering der volkshuisvesting hebben aangetoond.
Wanneer men het ontwerpen der woonkwartieren, d. w. z. van verreweg de meeste straten aan particulieren overlaat, dan is de leidende gedachte bij dit ontwerpen het verkrijgen van de meest voordeelige exploitatie van bouwterrein. Daar de Gemeente bindende voorschriften geeft omtrent minimumbreedten der straten, minimumdiepten der bouwblokken enz., om te voorkomen, dat het onderste uit de kan zal worden gehaald, zal de exploitant zich aan deze minimummaten houden. In het zeldzame geval dat een luxe-kwartier in 't leven zal geroepen worden, zal de exploitant deze minimummaten vergrooten en met de aldus vergroote maten zijn stratennet ontwerpen, dat uit den aard der zaak daardoor regelmatig en eentonig zal worden. Het algemeen belang zal slechts zoolang en voor zooverre behartigd worden, als het strookt met het particulier belang. Men kan van een particulier ondernemer moeilijk verlangen en zeker niet verwachten, dat hij het algemeen belang boven zijn eigen voordeel zal stellen. En ik herhaal nog eens: het ontwerpen van een stratenplan, is iets van zóó een overwegend groot belang, is iets dat voor zóóvele eeuwen bindend zal zijn, dat het onverantwoordelijk is dat ondergeschikt te maken aan 't belang van enkelen. Wanneer de particulier ontwerpt en de gemeente slechts heeft goed of af te keuren, zal deze, zoo dat eenigszins mogelijk is, zoo 't plan niet te slecht is en slechts aan de in de verordening gestelde minimumeischen voldoet, hare goedkeuring geven. Inplaats van een uitstekend, een goed stratenplan krijgen wij in het gunstigste geval een plan dat toelaatbaar is. Bijna zonder uitzondering zien wij dan ook de particuliere ondernemer zijn toevlucht tot het gewraakte rechthoekige stratennet nemen.

(Wordt vervolgd.)

HET RIJKSMUSEUM-PARK.

De heer Victor de Stuers vestigt, naar aanleiding van het 25-jarig bestaan van het Rijksmuseum, de aandacht op den tuin van genoemd gebouw. Hij schrijft in het Alg. Hand. Blad:
Den 13den Juli is het vijf en twintig jaren geleden, dat het Rijksmuseum voor het publiek geopend werd. Het heeft het museum niet aan bezoek ontbroken. Geheel anders is het met het daarom gelegen park; niemand denkt er aan het te bezoeken, misschien omdat men niet weet, dat het park voor het publiek kosteloos toegankelijk is, dat men er banken vindt om uit te rusten en dat er verschillende merkwaardigheden te zien zijn. Daarom meen ik een goed werk te doen, de aandacht te vestigen op deze leerzame ontspanningsplaats.
Vooreerst wijs ik op het hek, dat f 75.000 gekost heeft, hetgeen niemand verwonderen zal, als men bedenkt, dat de fundeering op palen en met een gemetselden voet, die op bogen rust, zeer kostbaar is geweest.
De tuin is op ouderwetsche manier aangelegd en voorzien van vijvers met waterleliën en goudvisschen; sommige laantjes zijn overdekt met schaduwrijke „berceaux". Van uit het park kan men van naderbij de groote tegeltafereelen zien, die de wanden van het museum versieren en door den heer Georg Sturm ontworpen zijn.
De tafereelen aan de Oost- en Westzijde stellen gebeurtenissen

voor, belangrijk voor de Noord-Nederlandsche kunstgeschiedenis van de vroegste tijden af. De vier oudste bevinden zich aan de Oostzijde, Het zijn:

1o. de Stichting der S. Servatius-basiliek te Maastricht door den bisschop Monulfus in het laatst der VIe eeuw; het karakteriseert de laat-Romeinsche beschaving;

2o. de Stichting van het paleis te Nijmegen door Karel den Groote omtrent 800, kenmerkende de herleving der kunst na de invallen der Barbaren:

3o. de Stichting der St. Pieterskerk te Utrecht door bisschop Bernulfus in de eerste helft der XIde eeuw, herinnerende aan de wedergeboorte der Kunst na de invallen der Noormannen;

4o. de Cistercienser monniken werkzaam in de anno 1192 gestichte beroemde abdij van Aduard, getuigende van den weldadigen invloed door de geestelijke orden in de middeneeuwen op het gebied van wetenschap, letteren en kunst geoefend.

Aan de Zuidzijde vindt men:

5o. de Stichting van het grafelijk hof te 's-Gravenhage omstreeks 1250 door den kunstminnenden Roomsch-Koning Willem II, kenmerkend voor de ingrijpende sociale veranderingen in de XIIIe eeuw, toen ten gevolge van de opkomst der steden en der gilden het leekenelement ook op kunstgebied op den voorgrond begon te treden.

6o. Jan van Eyck van 1422 tot 1424 in dienst der Hollandsche graven werkzaam op het hof in Den Haag, ter aanduiding van den grooten bloei der kunsten onder de Beyersche en Bourgondische vorsten.

7o. het bezoek van Albrecht Dürer in 1520 aan 's-Hertogenbosch, waar hij door het gilde der goudsmeden onthaald werd; in dit tafereel zijn een aantal beroemde Nederlandsche kunstenaars vereeuwigd, ter aanduiding van den roem onzer kunst in de eerste helft der XVIe eeuw.

8o. Dirk en Wouter Crabeth werkzaam aan de gebrandschilderde glazen van Gouda, ter herdenking van de glorie onzer artisten op het gebied der glasschilderkunst.

9o. Tafereel ter eere der Nederlandsche beeldhouwkunst; in het eerste vak Claus Sluter werkende aan den Mozesput te Dijon (1395—1402); in het tweede Jan van Terwen beeldhouwende de koorbanken te Dordrecht (1539); in het derde Hendrik de Keijzer, modeleerende een der beelden van het praalgraf van den prins van Oranje Willem I te Delft (1614—1620);

10o. Frederik Hendrik en Amalia van Solms, de groote Maecenassen der XVIIe eeuw, omringd door tal van kunstenaars en gildebroeders.

Het tafereel aan Rembrandt en zijn school en aan Vondel gewijd is thans, wegens den daarvóór opgetrokken uitbouw ten behoeve der Nachtwacht, niet meer van buiten zichtbaar.

De westelijke wand van het Museum is versierd met een groot tafereel gewijd aan de geschiedenis en den roem van Amsterdam; op een triomfwagen gezeten houdt de Stedemaagd een plechtigen optocht; zij is omstuwd door zinnebeeldige vrouwengestalten: Overvloed, Geloof en Vrede; vóór den wagen gaan de vaandeldrager van Nederland, de herauten en de vaandeldrager van Amsterdam. In den stoet, welke geopend wordt door herauten en banierdragers, bewegen zich vooreerst de overheidspersonen die in de historie der stad een rol gespeeld hebben: Floris V, Bisschip Guy van Henegouwen, die in 1300 keuren en vrijheden gaf, Albrecht van Beijeren, keizer Maximiliaan, die uit dankbaarheid na zijn bezoek aan de Heilige Stede (de Nieuwe Zijds Kapel) het blazoen der stad met de keizerskroon versierde. Op die kroon is elke rechtgeaarde Amsterdammer nog heden trotsch, doch het bedelhuis, waaraan dit glorieuze gedenkteeken te danken is, heeft men onlangs gewetenloos vernield! Daarna komt Karel V, die in 1515 te Amsterdam gehuldigd werd.

De tweede afdeeling omvat de magistraten: Willem Eggert, stichter der Nieuwe Kerk, Joost Buyck, die 16 malen het Burgemeesterambt bekleedde en de laatste Burgemeester der grafelijke regeering was; Willem Bardes de bewerker van den overgang der stad naar de Staatsche zijde; voorts geschiedschrijvers en kunstenaren.

Letterkundigen en artisten vormen verder de derde groep.

Het park is verdeeld in twee gedeelten, door een tunnel langs de achterzijde van het Museum aan elkaar verbonden. In het westelijk park liggen vóór den hoofdgevel van het Museum een aantal oude en zeer oude kanonnen. In het zuidelijk gedeelte ziet men eerst een oud gesmeed ijzeren hek, afkomstig van het buitenverblijf Over-Amstel bij Amsterdam, dan een monumentale poort, waarvan de eene zijde vroeger de Heerenpoort te Groningen versierde en de andere de Bergpoort te Deventer. Het beeldhouwwerk van deze laatste is van den beroemden Hendrik de Keijser. In de buurt staat een marmeren vrouwenstandbeeld, Juno, door Rombout Verhulst. In dat gedeelte van het park verheft zich een annex van het Museum (waarin o.a. de collectie Drucker) welke samengesteld is uit fragmenten van verschillende gebouwen, welke in de laatste veertig jaren, somtijds zonder noodzaak gesloopt werden, terwijl ter zijde tegen de bibliotheek van het Museum eenige zuilen staan van de Kleine Kerk te Edam, benevens een pomp afkomstig van Zalt-Bommel. Aan het bedoelde gebouw ziet men een der stadspoorten van Gorcum; het relief boven de boog vertoont de geschiedenis van een heer van Arkel, die zoo sterk was, dat hij een balk van de poort omklemmende, niet alleen zichzelven, maar ook zijn paard optilde! Verder een traptoren uit Franeker: eenige bogen uit het huis door Constantijn Huygens te 's-Gravenhage gebouwd; een gevel uit Breda; festoenen van het Gildehuis van St. Lucas te Delft; een poortje van het voormalig Zeekantoor te Rotterdam; tegen elkander aan een poortje van het voormalige huis der Duitsche Orde thans militair hospitaal, te Utrecht en de poort die van het Binnenhof toegang gaf tot het het grafelijke Binnenhof te 's-Gravenhage.

Ten oosten van het gebouw is het frontispice opgesteld van de Regulierswaag te Amsterdam, ribben en gewelven uit de abdij te Middelburg, vormende eene overdekte ruimte waarin de beeldhouwwerken van de Kloostergang van den Dom te Utrecht en andere fragmenten zijn bewaard. Daar is men bezig thans ook op te stellen een aantal bouwfragmenten, afkomstig van de in 1909 vernielde Nieuwe Zijds Kapel; zij zijn bijzonder fraai en bij het zien daarvan zal men zich ongetwijfeld ergeren over het gepleegde wandalisme. Verder een gesmeed ijzeren hek, afkomstig van het Kasteel De Voorst in Gelderland; gevelbekroning en guirlandes van het O. Z. Heerenlogement te Amsterdam; Wapens van Amsterdam en gevelsteenen.

De oostelijke helft van het park is versierd met fraaie beelden, vazen, zonnewijzers op hardsteenen voetstukken en met fraaie bronzen pagode uit China, een zeer zeldzaam stuk. In de buurt is op oud-Hollandsche wijze een labyrinth aangelegd tot vermaak van grooten en kleinen.

Is men voorbij de ambtswoning van den directeur gewandeld, dan heeft men vóór zich de oefenschool, behoorende bij de Rijks normaalschool voor teekenonderwijzers. Een gedeelte daarvan is gebouwd in den vorm van het koor eener kerk, om daarin te kunnen plaatsen de zeer fraaie zolderbeschildering uit de kerk te Warmenhuizen. Daar hangen ook de prachtige kartons voor het nu verdwenen gebrandschilderde venster, dat de bisschop van Egmond aan de St. Bavokerk te Haarlem geschonken had. Om dat laatste te zien moet men zich wenden tot den concierge, wonende in genoemde Oefenschool.

Naast dit gebouw staat een pomp uit de XVIIe eeuw, afkomstig uit Vianen.

Ik hoop dat deze beschrijving menigeen zal aansporen het park te bezoeken; die tuin zal eerst dan tot zijn recht komen als hij opgevrolijkt wordt door wandelaren en als de in verschillende stijlen uitgevoerde banken bezet zullen zijn door minnemoers en hare kleintjes.

VICTOR DE STUERS.

VERGADERINGEN

VERGADERING BOND VAN NEDERLANDSCHE ARCHITECTEN.

Zaterdag 9 Juli vergaderde te Haarlem de Bond van Nederlandsche Architecten, onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel. De voorzitter herinnerde aan het succes dat behaald is bij de actie voor het behoud van het Arsenaal te Amsterdam en deelde mede het resultaat der nadere besprekingen met den Bond van Technici omtrent het arbeidscontract en met het bestuur van „Rochdale", omtrent de door die vereeniging uitgeschreven prijsvraag.

Met betrekking tot het arbeidscontract deelde het bestuur mede dat dit ook met den Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond zal gesloten kunnen worden, indien de aanhef van de overeenkomst zoodanig gewijzigd wordt dat de bepalingen daarvan niet enkel zullen gelden voor de leden van den Bond, waarmede de overeenkomst gesloten wordt, i. c. den Bond van Technici, of den Algem. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, doch voor *alle* opzichters, teekenaars en opzichters-teekenaars. Het bestuur stelt dienvolgens voor die wijziging alsnog aan te brengen, doch de vergadering gaat hiermede niet mee.

Ten opzichte van de Rochdale-prijsvraag beslist de vergadering dat de B. N. A. zich op het standpunt moet plaatsen van onverkorte handhaving der onlangs vastgestelde algemeene regelen voor het uitschrijven van bouwkundige prijsvragen, zóódat geen genoegen kan worden genomen met de voor prijzen uitgeloofde som.

De commissie voor de honorariumregeling brengt haar voorloopig rapport ter tafel dat mondeling en met grafische voorstellingen wordt toegelicht.

De vergadering besluit de commissie diligent te verklaren en draagt haar op zich in contract te stellen met de Maatsch. tot bevordering der Bouwkunst om te trachten met deze gezamenlijk het vraagstuk verder te behandelen en tot oplossing te brengen.

In zake het Dam-Raadhuisvraagstuk en het daaromtrent uit te lokken petitionnement aan de Koningin wordt het bestuur opgedragen zich met andere kunstlichamen in verbinding te stellen om zoo mogelijk daarmede gezamenlijk op te treden.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 27. Mededeelingen betreffende het Genootschap.

Verslag van de 6e ledenvergadering van de club van Utr. Leden van het Genootschap „A. et A." 1 Juli 1910.

Paleis-Raadhuis, door Jhr. Mr. Victor de Stuers. „Amsterdams en Nederlands Eer, het Raadhuis van Amsterdam".

Voordracht over ventilatie, met bijzondere beschouwing van het omgekeerde systeem door Dr. B. Schwaab.

De Bouwwereld no. 27. *Het Israëlitisch Krankzinnigengesticht „Het Apeldoornsche Bosch"* bij Apeldoorn, met teekeningen. (Vervolg en slot).

Kollectieve arbeidsovereenkomst.

Boek en Tijdschrift. 12 verschillende briefkaarten van nog bestaande oude Gevels te Dordrecht.

Opmerker no. 28. *Uit Zeeland.* Excursie van de Nederlandsche Automobielclub.

Waterleidingbelangen. Adres in zake de watervoorziening Zuid-Beveland.

De kerk te Veere. Naar een teekening van J. G. Veldheer.

Nationale Tentoonstelling voor Huisvlijt te Scheveningen.

BERICHTEN

Het Raadhuis van Amsterdam. Jhr. Victor de Steurs heeft een brochure het licht doen zien, getiteld: „Amsterdam en Nederlands Eer". Duidelijk en zakelijk betoogt de competente schrijver, dat het Raadhuis aan Amsterdam behoort en dat het een plicht is van Nederland, de Koningin een nieuw Paleis te Amsterdam aan te bieden.

Het duurt nu ruim een eeuw lang, zegt schrijver, dat Amsterdam de hoofdstad des Rijks, het gebruik mist van haar Raadhuis, van haar kapitaal, van een wereldberoemd Monument, geheel op haar kosten gesticht, en dat haar aan terrein *f* 651.335 en aan den bouw *f* 7.825,000, totaal *f* 8.476,335 heeft gekost."

„Dat het thans gedurende het gansche jaar — op eene week na — gesloten is en eenige dagen, zoo goed en zoo kwaad als het gaat, dienst moet doen als Koninklijk paleis, wekt daarentegen de herinnering op aan de somberste dagen onzer geschiedenis aan een tijdperk, toen ons land de diepst denkbare vernedering onderging.

Wij hebben den mond vol van nationale glorie, van nationale eer; hoe kunnen wij het dan toch lijdelijk blijven aanzien, dat een toestand bestendigd wordt, welke de pijnlijkste herinneringen voor den geest roept.

Schrijver schrijft dit toe aan onze vadzigheid, onze schrielheid en de loffelijke, doch ongemotiveerde bezorgdheid, dat de Koningin niet gaarne het Paleis zal willen afstaan.

Het Gemeentebestuur heeft de kwestie steeds op den langen baan geschoven; thans, na het rapport der Raadhuis-Damcommissie moet een beslissing genomen worden. Het Rijk is verplicht tegenover Amsterdam te zorgen voor een behoorlijke definitieve woning ten behoeve der Koningin; het is verplicht het Raadhuis terug te geven en dit gebouw terug te brengen in den toestand, waarin het was, toen Koning Lodewijk het in gebruik nam.

Aan de hand van archiefstukken, achter in de brochure afgedrukt, gaat de heer de Stuers na, wat er in 1808 gebeurd is en daarna in 1814. In 1808 verlegde Koning Lodewijk, door den heer de Stuers min of meer anti-revolutionair betiteld met: Lodewijk Napoleon, eene te Ajaccio geboren officier, die ons twee jaar te voren als Koning was opgelegd", zijn residentie van Amsterdam. Het toenmalig Gemeentebestuur bood hem aanstonds het Raadhuis als Paleis aan. Lodewijk wilde het echter niet aanvaarden, wel wilde hij het gebruiken, tot, na eenige jaren van vrede, de Staatsfinanciën het toe zullen laten een nieuw paleis te bouwen. Deze jaren kwamen niet; 1813 bracht de herstelling der onafhankelijkheid. De Prins van Oranje stond 2 Dec. 1813 het Paleis weer aan de Stad af, „hoezeer te kennen gevende, voor het vervolg, bij een eventueel verblijf binnen deze stad, wel eenige appartementen is hetzelve te willen occupeeren."

Het Provisioneel Bestuur van Amsterdam, gedwongen door den slechten finantieelen toestand, zag geen kans het Paleis wederom tot Raadhuis in te richten. Daar de vorstelijke familie binnenkort in de stad zou komen werd den Koning het *provisioneel gebruik* van het gecedeerde paleis aangeboden. De vorst antwoordde, dat hij gaarne voldeed aan den wensch, dat het groote Raadhuis van Amsterdam *vooreerst nog* zal laten blijven op den tegenwoordigen voet en behoorlijk ingericht voor de vorstelijke familie.

Nu, na honderd jaar, is deze provisioneele toestand nog dezelfde. De financiën zijn nu beter; het is nu plicht aan Amsterdam zijn Raadhuis terug te geven en, indien noodig, voor Koninklijk Huis een werkelijk paleis te bouwen te Amsterdam.

Het weekblad „De Amsterdammer", het eens zijnde met den heer De Stuers, dat Neerlands eer hiermede gemoeid is, stelt voor, dat een comité opgericht worde, waarvan het niet betwijfelt of Jhr. de Stuers zal het voorzitterschap er van willen bekleeden. Dit comité wende zich om hare bewerking tot de Koningin, het bewerke voorstellen in de Staten Generaal, het zamele zoo

noodig geld bijeen als bijdrage voor de stichting van een paleis.
De Redactie van „De Amsterdammer" (Mr. H. P. L. Wiessing, Keizergracht 333) belast zich om de middelaarster te zijn tusschen hen, die met haar plan instemmen en de vorming van een comité voorbereiden, en ziet gaarne adhaesiebetuigingen tegemoet.

Vacantie Opzichter en Teekenaars. Reeds sedert eenige jaren heeft de Algemeene Nederlandsche Opzichters- en Teekenaarsbond zich tot de Architecten, Ingenieurs en andere technische werkgevers gewend met het beleefd verzoek hun personeel in het genot te willen stellen van eenige dagen zomervacantie met behoud van salaris.
Aan dat verzoekschrift was dan als strook gehecht een sympathie-betuiging met dat streven en van velen mocht de Bond telken jare die strook onderteekend terug ontvangen. Wederom doet de Bond een beroep op de welwillendheid der architecten met het dringende verzoek, ook in dezen zomer de opzichters en teekenaars weder in het genot te willen stellen van 8 achtereenvolgende dagen vacantie met behoud van salaris.

Decoratieve Beeldhouwkunst aan de Kunstnijverheidsschool „Quellinus". De kunstnijverheidsschool „Quellinus" te Amsterdam heeft haar, reeds een paar jaren geleden vastgesteld, programma in den laatsten tijd meer en meer tot uitvoering gebracht en zal vanaf Sept. a. s. ook hare afdeeling „decoratieve beeldhouwkunst", meer dan tot heden mogelijk was, tot haar recht laten komen. De bekende decoratieve beeldhouwer A. M. Hack te Amsterdam heeft zich bereid verklaard wekelijks een aantal lessen aan genoemde inrichting te geven in het decoratief boetseeren, voor bewerkers van hout, steen en metaal, terwijl ook beoefenaars van de keramiek gelegenheid zullen vinden hun vormkennis op decoratief gebied te ontwikkelen. Daarnaast zal de decoratieve beeldhouwkunst practisch worden toegepast op de materialen hout en steen en wellicht in de toekomst ook op het metaal.
Voor de reeds aan de kunstnijverheidsschool „Quellinus" georganiseerde afdeelingen „bouwkunst" en „meubelkunst" zal de aanstaande afdeeling „decoratieve beeldhouwkunst" eene welkome aanvulling zijn, daar thans ook het versierend element dezer vakken beter tot zijn recht gebracht zal kunnen worden.

N.V. Waterleiding Mij. Zuid-Beveland. Door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische ingenieurs en architecten is het volgende adres ingediend:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit d.d. 14 October 1909, no. 49;
dat adressant met belangstelling heeft kennis genomen van het wetsontwerp betreffende wijziging en verhooging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting (Gedr. stukken no. 284) in het bijzonder van den daarbij uitgetrokken memorie-post voor subsidie aan N. V. Waterleiding-Mij. „Zuid-Beveland";
dat, gezien den zeer onvoldoenden toestand waarin de watervoorziening van een groot gedeelte van ons land verkeert en de daaruit voortvloeiende zeer sprekende nadeelen voor de volksgezondheid, het niet dan toegejuicht kan worden, dat van Regeeringswege niet alleen steun wordt verleend voor de voorbereiding der plannen, doch ook voor het totstandbrengen dier plannen zelf, zoodat in beginsel de strekking van het voorstel tot het uittrekken van een memorie-post voor bovengenoemd doel bij adressant volledige instemming ontmoet;
dat evenwel de wijze waarop de voorbereiding dezer zaak heeft plaats gehad, bij adressant ernstige bedenking heeft doen rijzen, en wel om de volgende redenen:
1. Het maken van het ontwerp is — in tegenstelling met de in dergelijke gevallen hier te lande steeds gebruikelijke methode — niet opgedragen aan een deskundig Hollandsch Ingenieur, doch aan een Duitsche aannemersfirma (Carl Francke te Bremen);
2. Het aangewezen terrein voor de water-ontleening, is gekocht door een der leden van de Commissie van deskundigen (aan welke het ontwerp van het werk om advies in handen was gesteld) en door dezen ter beschikking gesteld van gezegde Duitsche firma tot het doen van geologische en hydrologische boringen, onder zoodanige voorwaarden dat deze daardoor in zeer bevoorrechte positie werd gebracht.
3. Het schijnt in de bedoeling te liggen — dit schemert ook door in het rapport van het Comité, dat de oprichting van de waterleiding heeft voorbereid — om de uitvoering van het werk zonder eenige gelegenheid tot concurrentie op te dragen aan de genoemde bevoorrechte Duitsche firma of hare Hollandsche filiaal-onderneming;
dat deze wijze van handelen niet alleen hoogst onbillijk is tegenover Nederlandsche belanghebbenden (zoowel ingenieurs als aannemers en industrieelen, maar ook het gevaar medebrengt dat door de, door samenwerking van de Zuid-Bevelandsche Gemeenten gestichte Naamlooze Vennootschap meer wordt betaald dan noodig is, hetgeen bij een werk van ruim anderhalf millioen gulden niet te licht geteld mag worden;
dat de financieele zijde dezer aangelegenheid ook voor het Rijk geen onverschillige zaak kan zijn, wanneer tengevolge van de in het onderhavige wetsontwerp uitgetrokken memorie-post aan bedoelde Naamlooze Vennootschap van Rijkswege subsidie wordt verleend;
dat deze zaak uit een oogpunt van algemeen belang van te meer gewicht is, waar thans in verschillende gedeelten van ons land plannen voor centrale watervoorzieningen in wording zijn, met uitvoering waarvan vele millioenen gemoeid zullen zijn, terwijl het adressant bekend is, dat bij verschillende dezer plannen wederom getracht wordt zoowel het project als de uitvoering daarvan in handen van meerbedoelde Duitsche firma of haar zoogenaamd Hollandsche zusterfirma te stellen;
Redenen, waarom adressant zich vol vertrouwen tot Uwe Kamer wendt met het eerbiedig verzoek:
a. de voorgestelde rente-garantie aan de Zuid-Bevelandsche Waterleiding alleen dan te verleenen, wanneer alsnog de aanleg dezer waterleiding onder de noodige waarborgen van onpartijdigheid publiek worde aanbesteed,
b. het daarheen te leiden, dat in den vervolge alleen dan steun voor waterleidingsplannen wordt verleend, indien de vóór-ontwerpen en ontwerpen worden gemaakt, hetzij van Regeeringswege, hetzij door particuliere Hollandsche deskundigen, welke onafhankelijk zijn van aannemers en leveranciers en indien het werk of de onderdeelen daarvan op rationeele wijze worden uitbesteed, of wel op andere wijze eenzijdige bevoorrechting van van enkelen worde voorkomen.

't Welk doende.

Het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten,

Namens het Bestuur
(w. g.) P. BAKKER SCHUT, *Voorzitter.*
(„) W. C. VAN MANEN, *Secretaris.*

SCHEVENINGEN, Juli 1910. Cornelis Jolstraat 88.

School voor Kunstnijverheid Haarlem. In de lokalen der aan het Museum verbonden School voor Kunstnijverheid zullen van af Zondag 10 tot Maandag 25 Juli de door de leerlingen vervaardigde teekeningen en werkstukken tentoongesteld zijn. Ofschoon deze tentoonstelling geen zuiver beeld geeft van de hoogte waarop het onderwijs staat, omdat op het oogenblik in het Nederlandsche Paviljoen op de Internationale tentoonstelling alsmede in de lokalen van het Palais du Cinquantenaire te Brussel verschillende werken der leerlingen ter bezichtiging zijn gesteld, zal men zich toch een denkbeeld kunnen vormen van hetgeen op de School kan worden geleerd en van de resultaten die het onderwijs afwerpt.
De toegang tot deze tentoonstelling is kosteloos.

Het Vredespaleis. Volgens een mededeeling van den heer Asquith, Engeland's eerste Minister, aan een lid van het Lagerhuis gedaan, heeft de Engelsche Regeering op zich genomen, de vier groote bovenvensters in de groote rechtzaal van het Haagsche Vredespaleis van geschilderde glazen te voorzien.

30ste JAARG. – 23 JULI 1910. – No. 30.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Adres aan B. en W. van Rotterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek. Wettelijke Monumentenbescherming, door J. G. — Het ontwerp van Alfr. Messel voor het nieuw Museum te Berlijn, door D. F. Slothouwer. — Stedenbouw, door J. G. Wattjes, vervolg. — Brieven uit België, XXVII, vervolg, door X. Y. Z. — Jaarverslag Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres ingediend:

Aan Burgemeester en Wethouders der Gemeente Rotterdam.
Hoog Edelachtbare Heeren.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen
het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met groote belangstelling kennis heeft genomen van het bericht, dat Prof. H. Evers te Delft door U is uitgenoodigd voor het maken van een voorontwerp, noodig ter voorbereiding van een uit te schrijven prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis te Rotterdam.
Waar deze uitstekende wijze van handelen krachtig kan medewerken om de prijsvraag een goed succes te verzekeren, brengt het Hoofdbestuur gaarne hulde aan Uwe voorbereiding dier prijsvraag.
Het Hoofdbestuur heeft tevens vernomen, dat U het alsnog in het midden wilt laten, of de door prof. Evers te leveren arbeid zal dienen tot voorbereiding van een prijsvraag, dan wel, dat die arbeid zal kunnen leiden tot uitvoering.
Mocht dit bericht waarheid bevatten, zoo neemt het Hoofdbestuur de vrijheid U zijn adres van 5 Augustus 1909, gericht aan den Raad Uwer Gemeente, in herinnering te brengen, in welk adres het Hoofdbestuur als zijne meening te kennen heeft gegeven, dat een openbare prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis te Rotterdam de voorkeur verdient en wel een prijsvraag in twee gedeelten, bestaande uit een zoogenaamde ideeën-prijsvraag en eindwedstrijd.
Ernstig blijft het Hoofdbestuur U daarom in overweging geven het daarheen te willen leiden, dat bovenbedoelde prijsvraag uitgeschreven wordt.

't welk doende, enz.

Namens het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

w. g. A. SALM G.B.ZN., *Voorzitter.*
„ J. GRATAMA, *Secretaris.*

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

XIV.

WETTELIJKE MONUMENTEN-BESCHERMING.

Het is een goede gedachte geweest van den Ned. Oudheidkundigen Bond, in een brochure het gesprokene op de 22 April j.l. gehouden buitengewone vergadering van den Bond, benevens het verslag der Commissie ter Voorbereiding van Wettelijke Monumentenbescherming te verzamelen, welke brochure, bij Martinus Nijhoff te 's Gravenhage verschenen, voor den billijken prijs van *f* 0.60 verkrijgbaar is gesteld.
Het vraagstuk van behoud der monumenten is in den laatsten tijd sterk naar voren geschoven; de vergadering van 22 April was een groot succes voor het streven van den Bond, daar tal van corporaties, op de vergadering vertegenwoordigd, bij acclamatie de motie hebben aangenomen, waarin bij de Regeering wordt aangedrongen op het spoedig ontwerpen van een wet ter bescherming van monumenten van geschiedenis en kunst. De redevoeringen, gehouden door de heeren V. de Stuers, S. Gratama, C. Volgraff, J. Kalf en H. P. Berlage in het

boekje opgenomen, zijn nog volop actueel, zoodat de brochure zeker er toe zal bijdragen het gestelde doel te bereiken.

Wenschen wij daarom, dat velen ernstig kennis zullen nemen van de motieven, die aangevoerd worden door bovengenoemde heeren bij hunne betooging der noodzakelijkheid, op afdoende wijze het behoud der monumenten te regelen door een wet, wij hopen, dat het boekje vooral ook in handen van architecten zal komen.

De tijd breekt aan, dat de architecten een weloverwogen standpunt gaan innemen tegenover de oude bouwkunst, doordat zij het vraagstuk van het behoud der monumenten in verband met de eischen van den levenden tijd juist in deze dagen en meer dan vroeger het geval was, onder oogen gaan zien.

Onze tijd kenmerkt zich door een sterke neiging, de dingen naar hun kern te willen begrijpen, en hen een *juiste* plaats te geven in het geheel. Zoo moet ook de architect niet meer, zooals vroeger veelal gebeurde bij de vraag van het behoud van een monument, zijn particuliere neigingen en zijn geheel persoonlijk inzicht volgen, maar zich een klaar beeld vormen van het *geheele vraagstuk in het algemeen;* hij moet zich bewust zijn welke waarde het behoud van oude monumenten heeft voor de kunst en de geschiedenis, maar ook welke factor het kan zijn om het ontstaan van nieuwe, moderne scheppingen tegen te gaan. De architect moet een ruim overzicht verkrijgen; hij moet diep en juist weten te overwegen; hij moet zich boven de eigenlijke belangen van zijn vak weten te verheffen tot de hoogte van het *algemeene begrijpen.*

Er wordt zoo vaak gemeend, dat de waarlijk moderne bouwmeesters de waarde van de oude bouwkunst onderschatten en te eenzijdig hun aandacht bepalen op het nieuwe.

Het is ons een genoegen in deze de rede van den heer H. P. Berlage te lezen, de rede van den modernen mensch te midden der overige oudheidkundige toespraken in de brochure.

Bij het verslag der Vergadering van 22 April (zie B. Weekblad no 18) hebben wij reeds gewezen op de kernachtige en juiste verklaring, in de woorden van den heer Berlage vervat; wij kunnen den lust niet weerstaan, hieronder de rede in zijn geheel te laten volgen:

Toen mij door den heer Van Gelder werd gevraagd ook dezen avond het woord te voeren, heb ik deze uitnoodiging, die als volgt luidde, met genoegen aangenomen.

„Vóór wij, n.l. de „Ned. Oudheidk. Bond", het rekest aan de Regeering willen zenden, ten einde aan te dringen op eene wettelijke regeling van de bescherming van monumenten van kunst en geschiedenis, willen wij de zaak waarom het gaat, en die van bijzonder belang is niet slechts voor onze oude monumenten, maar ook voor onze tegenwoordige kunstvoortbrengselen, die eenmaal monument zullen worden, met eenigen aandrang onder de publieke aandacht brengen." En iets verder: „Wij zouden daar, d. i. dus op heden avond, nu gaarne naast de sprekers die voor onze oude monumenten opkomen, ook een van onze tegenwoordig scheppende kunstenaars het woord willen geven.

Door deze uitnoodiging werd mij dus de gelegenheid gegeven ook het standpunt dat de moderne architekten in zake het vraagstuk der oude monumenten innemen, te verklaren, waartoe ik als inleiding herinner aan wat onlangs te Amsterdam met het tegenwoordige politiebureau dreigde te gebeuren.

Er was behoefte aan een veel grooter bureau van politie, en voor dat doel waren eenige perceelen naast het thans bestaande, het bekende oude spinhuis, aangekocht.

Er was ten stadhuize een plan gemaakt voor een geheel nieuw gebouw, het oude daarbij inbegrepen, zoodat ook dit zoo mooie oude huis den weg van reeds zoovele anderen had moeten volgen.

De aanwezigen zullen zich misschien herinneren, dat Jan Veth, toen er sprake was van afbraak, reeds daarover in het Handelsblad een artikel had geschreven.

Dus ook dát dreigde te gebeuren na de betreurenswaardige vernietiging der Nieuwe Zijds kapel; want ofschoon het spinhuis in belangrijkheid in de verste verte niet met de N. Z. kapel kan worden vergeleken, toch beteekent het als factor in het stadsbeeld meer, omdat de kapel alleen voor het inwendige van beteekenis was.

De eventueele verdwijning van een gebouw als het spinhuis werd dus nu bevolen door een stadsbestuur, in welks handen men toch een gebouw van een dergelijke kunstwaarde veilig moest achten.

Het geluk wilde dat Burgemeester en Wethouders het plan in handen stelden van de zoogen. schoonheidscommissie, die het echter officieel alleen als zoodanig ter beoordeeling kreeg.

Deze Commissie richtte nu, in plaats van het te beoordeelen, een schrijven aan B. en W. met de vraag of het oude gebouw niet gespaard kon blijven. Het antwoord luidde ontkennend. De commissie bleef aandringen op een vernieuwd onderzoek, dat gaarne door haar zou worden ingesteld.

Zonder nu het geheele verloop dezer geschiedenis hier mede te deelen, kan worden volstaan met de mededeeling dat het gevolg van de bemoeiingen der Commissie was, dat het spinhuis in zijn geheel blijft bestaan.

Ik deel U dit feit mede, om met klem de noodzakelijkheid van een wet tot bescherming van monumenten te betoogen, die zelfs in de handen van gemeentebesturen lang niet altijd veilig zijn; want het was nog aan een toeval te wijten dat dit plan in handen der Schoonheids-Commissie werd gesteld, welke Commissie bovendien slechts een adviseerend lichaam is. En welke andere gemeente heeft zulk een Commissie. Maar ik deel dat feit voornamelijk mede, om het standpunt der moderne architekten tegenover het monumentenvraagstuk te doen inzien, want de leden dezer Schoonheids-Commissie waren de HH. Salm, Weissmann, Leliman en Spreker. De oude monumenten kunnen dus geacht worden niet alleen veilig te zijn in de handen der moderne architecten, maar zij kunnen rekenen op een zorgvolle behandeling, dat wil dus zeggen op een behandeling die hun volle schoonheid eerbiedigt, zelfs terugdeinzen voor een restauratie met al de gevaren daaraan verbonden, en die er zelfs voor zullen waken, dat ook het onmiddellijk aan het monument grenzende bij vernieuwing zoo min mogelijk daaraan schade doet.

Zij beseffen ten volle dat het de taak der overheid is, er voor te waken, dat het onvermijdelijk nieuwe worde overgelaten aan de fijngevoeligste handen.

En ik stel er daarom prijs op dit hier te verklaren, omdat aan de moderne architekten, dus aan hen die niet volgens directe overlevering werken, wordt verweten eene groote mate van onverschilligheid tegenover de oude kunst.

Men meent in hun werk zelfs een zekere minachting tegenover de oude kunst te zien. En nu is niet alleen het tegendeel waar, maar juist daardoor bewijzen de moderne bouwmeesters, ik zou bijna zeggen een grooter liefde te hebben voor de oude kunst dan zij, die wèl volgens overlevering werken, maar zeker eene die daarvoor niet behoeft onder te doen.

De moderne architekten zijn dus met dezelfde piëteit tegenover de oude monumenten vervuld als de archeologen, maar meenen bovendien dezen bij de uitoefening van hun beroep als bron van studie en leering niet te kunnen missen.

Want ook te dien opzichte blijkt in het algemeen eenzelfde misverstand te heerschen, alsof n.l. de moderne architekt, en dan bedoel ik natuurlijk ook al weer de architekt die oude monumenten niet copieert, van deze niets wenscht te leeren en dus van deze niets kan leeren.

Het tegendeel is waar, want in werkelijkheid is de drang tot leering van de oude voorbeelden evenredig aan den wensch tot hun behoud; maar de wijze waarop door hun wordt geleerd is een geheel andere dan die van den navolger. Hij begrijpt dat de geest des tijds, waarvan hij de vertolker is, eene andere is dan degene, die de oude monumenten schiep, zoodat een navolging daarvan tot een zielloos formalisme voert. Maar juist omdat hij het oorzakelijk verband tusschen geest en vorm ziet, zal hij de oude monumenten uit dat oogpunt bezien, en daaruit de gegevens kunnen putten om te trachten in dezen tijd een even harmonisch geheel te bereiken. Het is dus om deze redenen dat de moderne architekten mede wenschen aan te dringen op eene wettelijke bescherming der oude monumenten; maar zij zouden wenschen dat de Regeering nog iets verder ging met hare bemoeiingen.

De Commissie meent n.l. onder punt I het volgende te mogen aanbevelen.

Van Rijkswege worden onroerende zaken, die tenminste 50 jaar oud zijn, of onderdeelen daarvan, beschermd en licht dit als volgt toe:

„Aan den eisch der „belangrijkheid voor geschiedenis of kunst" is de beperking verbonden, dat de onroerende zaken ten minste 50 jaar oud moeten zijn, omdat de Commissie meent, dat deze belangrijkheid bezwaarlijk kan beoordeeld worden door tijdgenooten van haar ontstaan. Tenminste een menschenleeftijd dient sinds de wording van een voorwerp verloopen te zijn, alvorens over de waarde daarvan uit artistiek en historisch oogpunt wordt beslist, ook om zooveel mogelijk te voorkomen, dat het werk van nog levende kunstenaars aan zulk oordeel wordt onderworpen.

Nu erken ik volkomen de moeilijkheid welke ook de Commissie in deze toelichting doet uitkomen om de werken van nog levende kunstenaars aan een oordeel te onderwerpen; maar ik geloof toch dat daarvoor nog wel een vorm zou zijn te vinden, wanneer het belang daarvan werd ingezien. Maar ik elk geval zou ik toch aan de Regeering eveneens in overweging willen geven, te onderzoeken of het geen aanbeveling zou verdienen, naast een Museum van voorwerpen van oude kunst, reeds nu te beginnen ook voorwerpen van moderne kunst te verzamelen. Het feit dat daarvoor principieel dezelfde bezwaren gelden als voor de beoordeeling van moderne monumenten mag m.i. geen reden zijn om daarmee geen begin te maken, want ik ben van meening dat het wèl mogelijk is reeds nu geen onbelangrijk aantal voorwerpen, meubelen enz. van thans werkende kunstenaars aan te wijzen, die als typen van moderne kunstwerken, en ik aarzel niet ze zoo te noemen, kunnen gelden.

In het buitenland heeft men op vele plaatsen reeds sedert vele jaren het belang daarvan ingezien, en niet geaarzeld werk van moderne kunstenaars voor musea aan te koopen. Evenals dit met schilderijen en beeldhouwwerken geschiedt, moet toch ookeen beoordeeling van een meubel of ander voorwerp mogelijk zijn. Daartoe behoort echter een zekere overtuiging ten opzichte van, en ook een geloof in de moderne nijverheidskunst, en geen eenzijdige opvatting die alleen archeologische overwegingen laat gelden.

Ik hoop, geachte aanwezigen, dat het door mij gesprokene U de overtuiging zal hebben gegeven, dat de tegenwoordig werkende kunstenaars zeker niet minder belang stellen in de oude monumenten, dan de oudheidkundigen en kunstminnaars, en dat zij dus met hen eensgezind zijn, waar het geldt bij de Regeering aan te dringen op een wettelijke bescherming der monumenten."

Zeer goed kunnen wij ons vereenigen met den wensch van den heer Berlage, dat van overheidswege niet alleen oude kunstvoorwerpen, maar ook nieuwe verzameld moeten worden. Wij zouden hierbij ook onder oogen willen zien, of belangrijke moderne gebouwen ook niet wettelijk beschermd dienen te worden. Immers, zoo men 50 jaar wacht, alvorens tot bescherming over te gaan, kan in dien tusschentijd reeds veel in het oorspronkelijk kunstwerk zijn veranderd, verbouwd of aangebouwd.

Daarenboven is het zeker nog de vraag, of wij wel bevoegd zijn een goed oordeel te vellen over zaken, die 50 jaar oud zijn, en of wij niet bevoegd zijn over werk van tijdgenooten te oordeelen, gelijk de commissie in haar Rapport zegt en welke meening meer verkondigd wordt. Misschien hebben wij later gelegenheid uitvoeriger op deze kwestie in te gaan; maar voorloopig kan gezegd worden, dat, waar veelal de ontwikkeling der architectuur is een reactie tegen de juist voorafgaande architectuur — voor een belangrijk deel van haar wezen of in haar geheel genomen — men moeilijk mag aannemen, dat wij *onbevooroordeeld* staan tegenover een periode van een voorafgaand geslacht, en dus ongeveer 50 jaar terug. Had men in 1890 een goed oordeel over de bouwkunst van 1840 ten onzent? Hebben wij nu, in 1910, een goed oordeel over 1860?

Zelfs bij hoog gestegen algemeene ontwikkeling en zuiver kunstinzicht zal de mensch kunst oordeelen met een zeker vooroordeel, zal hij noodzakelijk de ééne kunstuiting hooger schatten dan de andere, welk oordeel door latere tijden weer gewijzigd kan worden.

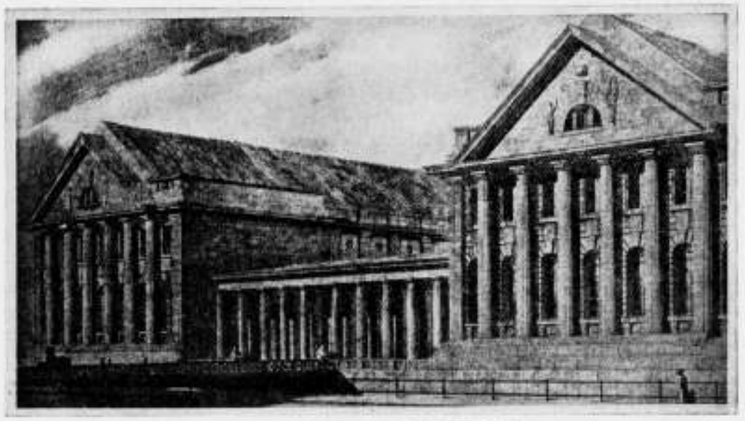
Zijn wij dus nooit geheel van vooroordeel vrij, zeer zeker zal dit niet het geval zijn tegenover het werk van onze directe voorgangers, daar wij er juist naar streven de naar onze opvatting bestaande fouten der laatsten te verbeteren. Wij staan er te kort bij om het eenigszins objectief, en te veraf om het met de genegenheid, de warmte voor werk van onzen eigen tijd te begrijpen en te waardeeren. Werk van 50 jaar geleden verkeert daarom in zeer ongunstige omstandigheden voor de beoordeeling van het levende geslacht.

Ten slotte wordt de belangrijkheid van een oud bouwwerk, en dus ook zijn waarde van behoud, beoordeeld naar ons eigen inzicht, naar onze eigen kunstopvatting en kunstbeteekenis; en wij zullen, misschien ongemerkt, Romaansch en Gothiek, Renaissance en Baroc, Empire en Modern kritiseeren naar den grondslag, van wat wij op heden belangrijk achten. Krijgen wij een sterk levenden modernen tijd, dan zal, van uit dezen voorkeur, minder angstig worden bewaard, dan het zich laat aanzien, dat gebeuren zal.

Ons eigen inzicht geeft den doorslag; dat is steeds zoo geweest. Had men in 1650 het classeeren der monumenten ingevoerd, men zou onbewust geneigd zijn geweest eerder die monumenten der Renaissance te sparen, die naar den Barockant gaan, dan die, welke nog Gotisch bezield zijn.

Daarom: erkennen wij, dat objectiviteit in deze geen vaste basis kan zijn, laten wij ons dan richten, naar wat *wij* op heden mooi en belangrijk vinden, en laten wij dan ook dat moderne beschermen, waarin wij onzen modernen schoonheidszin en ons talent het sterkst terugvinden.

Wenscht men echter de bescherming der monumenten zoo objectief mogelijk te houden (zuivere objectiviteit is in deze heel moeilijk, zoo niet onmogelijk; zou men in 1880 de architectuur der Renaissance gekeurd hebben naar den rijken vorm en details, nu zal men haar keuren

HET NIEUWE MUSEUM OP HET MUSEUMEILAND TE BERLIJN.
GEVEL AAN DEN KUPFERGRABEN.
Arch. ALFR. MESSEL.

naar den kern; vond men in 1880 onze Baroc-huizen dood en afgetrokken, nu worden ze hooger aangeslagen) bij meer objectieve keuze is de termijn van 50 jaar, alvorens een monument geclasseerd kan worden, een heel ongelukkige, en deed men beter hiervoor een grooter tijdvak, bijv. 100 jaar te nemen. J. G.

HET ONTWERP VAN ALFRED MESSEL VOOR EEN NIEUW MUSEUM OP HET MUSEUMEILAND TE BERLIJN.

Wie nu Berlijn bezoekt, krijgt een zeer ongelukkigen indruk van het Museumeiland. Het vroegere Pergamonmuseum, dat in 1901 geopend was, is afgebroken, omdat het slechts voorloopig was, het Kaiser-Friedrich Museum ligt daar nu alleen en verlaten aan de Noordelijke punt van het eiland, geïsoleerd door de Stadtbahn, waarover dagelijks 700 treinen donderen en met hun rook, niet alleen de gebouwen, maar ook de kunstwerken bederven.

Intusschen is men nu aangevangen om onder leiding van Ludwig Hoffmann het ontwerp van Alfred Messel voor een nieuw museum uit te voeren.

Toen het Kaiser-Friedrich Museum in 1904 geopend was, bleek dadelijk dat het te klein was; voor de Duitsche kunst was niet genoeg plaats, verder was voor de Egyptische kunst uitbreiding noodig. Ook verlangde men een nieuw museum voor de kunst van Mesopotamië en Voor-Azië. Daarbij was de opstelling van het Pergamon-altaar slechts provisorisch en voor de laatste opgravingen uit Priene, Milete en Didyma was nergens plaats te vinden.

Om aan al deze verschillende eischen te voldoen heeft men besloten een groot nieuw museum te bouwen, waarvoor Messel het ontwerp maakte. Daarbij gold als uitdrukkelijke eisch dat dit museum ook op het museumeiland gebouwd moest worden. Messel heeft dit vraagstuk eerst als onoplosbaar beschouwd, hij heeft verzocht om tenminste één afdeeling ergens anders in de stad te mogen bouwen, omdat het terrein te klein was. Dit is hem geweigerd. Hij had voornamelijk met twee groote hindernissen te kampen, 1e de Stadtbahn en 2e het ontbreken van een toegangsstraat.

HET NIEUWE MUSEUM OP HET MUSEUMEILAND TE BERLIJN.
BLIK IN DEN EERENHOF.
Arch. ALFR. MESSEL.

Door de vriendelijkheid van den heer Walter Boche, Secretaris van het Architekten-Verein te Berlijn ben ik in staat hierbij 2 foto's en een schets van den plattegrond weer te geven.

Messel is uitgegaan van de gedachte, dat het Pergamon-altaar het middelpunt moest vormen van het geheele eiland. Daarvoor ligt een groote eerenhof waaromheen de verschillende gebouwen gegroepeerd zijn. Het museum is door een overbrugging over de Stadtbahn verbonden met de verdieping van het Kaiser-Friedrich museum, en ook door een gang met het „Neues Museum."

Verder is aan de Zuidzijde een vleugel geprojecteerd van één verdieping hoog, die pas later gebouwd zal worden, en die ook direkt toegang zal verkrijgen tot het „Neues Museum".

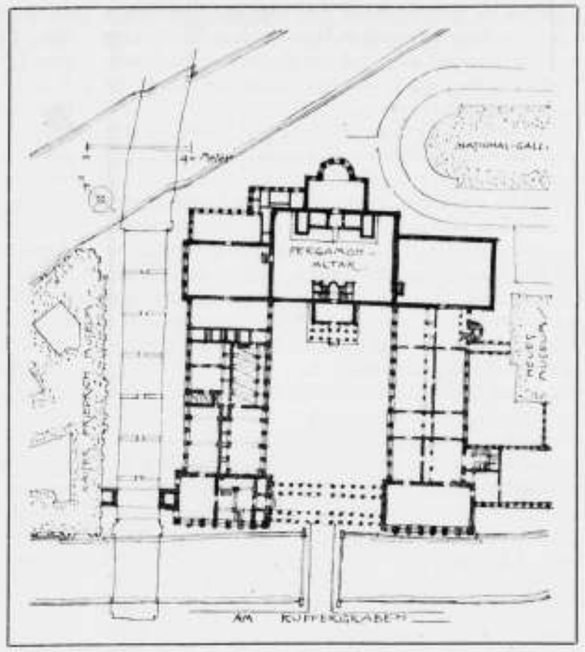
Messel heeft niet zooals Hoffmann in zijn zeer interessant Märkisches Museum het karakter, van alle verzamelingen apart tot uitdrukking willen brengen. Dat ware hier ook minder gelukkig geweest. Hij heeft zich op de klassieken geïnspireerd, maar is niet gekomen tot een Neo-grec, zooals Stüler of tot een slappe barok zooals Von Ihne. Hij heeft zich meer gehouden aan de Berliner Zopf. Langhans' Brandenburger Thor is in de verte zijn voorbeeld geweest.

Messel heeft dus hier zonder schroom de oude vormen gebruikt. Hij heeft begrepen, dat een persoonlijkheid ook met behulp van een oude taal nieuwe dingen zeggen kan. Of hem dat in dit ontwerp geheel gelukt is, wil ik niet beoordeelen. Maar we zien hier weer duidelijk, hoe alleen nieuwe eischen en nieuwe materialen hem tot een nieuwe architectuur brachten. Zijn modernisme was ongewild: zoo ontstond zijn Warenhaus Wertheim, dat wellicht het beste moderne gebouw in Berlijn is, zonder den wil tot originaliteit; Messel kon over niets zoo boos worden als over de moderne architectuur.

In zooverre is de uitvoering van zijn ontwerp dan ook in de handen van Ludwig Hoffmann wel zeer vertrouwd.

Men kan meer van dit ontwerp vinden in het „Jahrbuch der Preussischen Kunstsammlungen XXXI Jahrgang II Heft. Een Sonderabdruck met het artikel van Bode kost 8 Mark.

Berlijn, Juni 1910. D. F. SLOTHOUWER.

HET NIEUWE MUSEUM OP HET MUSEUMEILAND TE BERLIJN.
Arch. ALFR. MESSEL.

STEDENBOUW. DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 345.

Met de eischen van schoonheid kan de particulier geen rekening houden, tenzij hij een luxe-kwartier ontwerpt. Maar luxe-kwartieren zijn zeldzaam. Verreweg het grootste gedeelte der stadsuitbreiding bestaat uit eenvoudige wijken. En juist in deze wijken, waar aan de huizen ook weinig zorg zal worden besteed, zal het stratenplan doodsch en dor worden. De exploitant bekommert zich niet om schoonheid en deze leent zich in 't geheel niet om door regels en voorschriften gewaarborgd te worden. Juist integendeel, de regels omtrent verkeer en hygiëne, die de overheid zich genoodzaakt ziet vast te stellen, als tegengif tegen de particuliere bouwgrondexploitatie, sluiten eene aesthetische oplossing geheel en al uit. En nogmaals, een uitbreidingsplan is zoo belangrijk, schept een toestand bindend voor zoo vele eeuwen, dat *alle* eischen moeten overwogen worden, dat het plan in *alle* opzichten moet voldoen, dat 't niet aangaat de aesthetische eischen eenvoudig weg te redeneeren.

De Gemeentelijke overheid is verplicht met alle haar ten dienste staande middelen 't opnieuw ontstaan van wijken als de meeste tegenwoordige nieuwe wijken van Amsterdam, den Haag en andere steden te voorkomen. Blijkbaar heeft de Gemeentelijke overheid nog eenigen schroom om van hare door de wet verleende bevoegdheden gebruik te maken voor zoover deze de, tot dusver onbeperkte, rechten van den grondeigenaar aantasten. Eenerzijds spruit deze vrees uit den eerbied voor het onbeperkte eigendomsrecht, anderzijds uit het vermoeden dat het leggen van te veel lasten op de grondeigenaars den prijs van den bouwgrond nog meer zal doen rijzen. Door het vaststellen van het uitbreidingsplan en het vestigen van een bouwverbod op de voor straten, pleinen en grachten aangewezen grond, wordt inderdaad den eigenaar het vrije beschikkingsrecht over een gedeelte van zijn grond ontnomen. Er zijn evenwel redenen te over om de billijkheid van dezen maatregel te verdedigen. Door de uitbreiding van de naburige stad,

waaraan de grondeigenaar part noch deel heeft, krijgt zijn grond meerdere waarde. Die waardevermeerdering ontstaat doordat de grond, tot nu toe slechts als weiland of bouwgrond bruikbaar, nu geschikt wordt om als bouwterrein te dienen.

Daarvoor is echter stratenaanleg noodig, welke straten later door de Gemeente zullen moeten worden onderhouden, bewaakt en verlicht.

Wordt de straataanleg aan den eigenaar overgelaten, dan zal deze dien aanleg zoodanig uitvoeren, dat hij het meest mogelijk nuttig effect van den grond trekt, dat het straatoppervlak zoo gering mogelijk is en de indeeling zóódanig, dat een zoo groot mogelijk aantal perceelen bouwterrein ontstaan. Hij zal, met andere woorden, zorgen, dat de waardevermeerdering van zijn grond in zijn geheel, zoo groot mogelijk is.

Dit geschiedt met voorbijzien van de belangen der stad, welker uitbreiding de oorzaak van de vermeerdering van de waarde van zijn eigendom is.

De waardevermeerdering komt tot stand buiten den eigenaar om. Wel heeft er van zijn kant inspanning plaats om deze waardevermeerdering zoo groot mogelijk te doen zijn. Deze inspanning is echter in dit geval, niet zooals bij normale ondernemingen, in het belang van het algemeen, maar zeer beslist in het nadeel.

Stelt de Gemeente het stratennet vast, dan wordt den eigenaar een weg afgesneden om de waardevermeerdering van zijn eigendom te vergrooten ten koste van het algemeen belang. In het algemeen zal ook in dit geval eene belangrijke waardevermeerdering zonder inspanning overblijven, terwijl er andere middelen overblijven om door inspanning die waardevermeerdering te vergrooten.

In de praktijk komen echter beide waardevermeerderingen in den regel niet in den zak der oorspronkelijke eigenaars. De oorspronkelijke eigenaar, landbouwer of grondeigenaar verkoopt zijn terrein met niet zeer groote winst aan de bouwgrondspeculanten. Deze, kapitaalkrachtig en ondernemend, trachten er zooveel mogelijk voordeel uit te halen.

Zooals boven reeds werd opgemerkt, is deze soort van onderneming beslist in het nadeel van het algemeen. Er is dus niets onbillijks in dat, de overheid, die voor de belangen van de gemeenschap heeft te zorgen, het bestaan dezer ondernemingen belet of althans haar aan zoodanige banden legt, dat zij de gemeenschap niet kunnen benadeelen.

In bijzondere gevallen schijnt er in het bouwverbod op voor straat bestemden grond, een grove onbillijkheid te schuilen. Dit geval doet zich voor wanneer een klein stuk grond, aan een kleinen grondeigenaar als eenig eigendom toebehoorend, in zijn geheel of voor zijn grootste gedeelte door een geprojecteerde straat wordt ingenomen — of wanneer van een eigendom van iets grooter omvang, een onevenredig groot deel met bouwverbod getroffen wordt, doordat daar ter plaatse een groot plein wordt ontworpen. In deze gevallen is het mogelijk dat de waardevermeerdering van den overblijvenden grond niet groot genoeg is, om het geheel als bouwterrein meer waard te doen zijn dan in zijn oorspronkelijke bestemming. De onbillijkheid schuilt hier echter niet in de omstandigheid, dat deze eigenaar schade lijdt, dan wel daarin, dat deze minder wordt bevoorrecht dan een buurman, voor wien het plan toevallig gunstiger omstandigheden schiep. Door het bouwverbod gaat in deze gevallen de waarde van den grond niet achteruit, doch wordt slechts de vermeerdering van de waarde belet of in zeer groote mate beperkt. In werkelijkheid is deze onbillijkheid niet grooter dan die van het feit, dat de grond van boer Jan, die toevallig nabij Naarden is gelegen, niet in waarde toeneemt; die van boer Piet, in de nabijheid van Bussum daarentegen wel.

In de bovengenoemde gevallen zal de eigenaar niet tot straataanleg overgaan, maar zijn grond de oorspronkelijke bestemming doen behouden. Wanneer te zijner tijd aanleg ook van deze stadsgedeelten in het algemeen belang noodig wordt, zal de gemeente, hetzij langs minnelijken weg, hetzij door onteigening, zich den eigendom van deze terreintjes moeten verschaffen. Het laat zich wel aanzien dat daarbij een prijs zal worden betaald, beduidend hooger, dan die welke het vroeger als teel- of weidegrond bezit en dat dus de eigenaar ten slotte toch nog met een aardig onverdiend winstje zal gaan strijken. De door bouwverbod getroffen grond kan toch als tuin bij een naburige villa of bij een naburig koffiehuis gevoegd zijn, en als zoodanig bij onteigening nog eene aanzienlijke waarde vertegenwoordigen.

Bovendien tracht art. 21 der woningwet waarborgen te geven, dat niet zonder noodzaak van één eigenaar buitensporig veel grond met bouwverbod getroffen wordt. In geval toch het verbod meer dan een derde gedeelte van den in het plan begrepen grond van één eigenaar treft, moet het raadsbesluit, dat het bouwverbod uitspreekt tevens de redenen aangeven, waarom niet tot aankoop of onteigening wordt overgegaan. En verder is, juist met opzet van het recht bouwverbod te leggen, uitgesloten de grond tot parken bestemd; en uitsluitend de aanwezigheid van straten, grachten en pleinen in het vastgestelde uitbreidingsplan een reden voor dit bouwverbod.

Wanneer men let op de buiten de steden als regel voorkomende indeeling der eigendommen, dan is het duidelijk, dat zich het geval van onevenredig groote beperking van het gebruik van den grond, slechts bij uitzondering behoeft voor te doen.

Kleine eigendommen komen bijna uitsluitend voor langs de bestaande buitenwegen, terwijl overigens de eigendommen ten opzichte van de afmetingen van straten en bouwblokken zoo groot zijn, dat als regel het percentage van tot straataangewezen grond voor alle eigendommen wel ongeveer even groot zullen zijn. In den regel blijven de oude buitenwegen als straten in het plan bestaan, en zal dus alleen ter plaatse van de zijstraten dezer wegen het geval zich voordoen, dat kleine eigendommen geheel of voor een zeer groot gedeelte voor straat worden bestemd.

Nader bezien blijkt dus deze schijnbare onbillijkheid niet zoo heel groot en bestaat zij slechts om de bij de opmaking van het plan onvermijdelijke, ongelijke inperking der waardetoeneming van verschillende eigendommen. Wil men deze ongelijkheid opheffen, dan is de natuurlijke weg daartoe slechts deze, te zorgen dat geen der eigenaars de waardevermeerdering der grond, buiten hun toedoen ontstaan, ten goede komt. Het ware al zeer ongerijmd, ter wille van deze enkele uitzonderingsgevallen, alle eigenaars te veroorlooven hun grond zoo waardevol mogelijk te maken, ten koste van de doelmatigheid der stad en de gezondheid der tegenwoordige en toekomstige bewoners.

De vrees dat door deze maatregelen, die de bouwterreinuitlevering beperken, de bouwterreinprijzen nog meer zullen stijgen, dan zonder dat al reeds het geval is, doet zich dikwijls zoowel in het uitbreidingsplan als in de bouwverordening gevoelen.

Deze vrees weerhoudt zoowel van royale plan-indeeling, als van radicale voorschriften betreffende het van ieder perceel onbebouwd te laten gedeelte.

Bij de gecompliceerdheid van onzen economischen toestand is het moeilijk op theoretische gronden à priori de uitwerking van bepaalde maatregelen op den prijs van sommige goederen vast te stellen. Wel is het voor de hand liggend, dat er een innig verband zal zijn tusschen den huurprijs der huizen en de bouwterreinprijzen. Moeilijk evenwel is het uit te maken of de huishuren de bouwterreinprijzen volgen, dan wel dat omgekeerd de bouwgrondprijzen zich regelen naar de huurprijzen. Ik acht het niet onwaarschijnlijk, dat de uitlevering aan bouwterrein, van eenigen invloed is op den bouwterreinprijs en daardoor ook op de huurprijzen, zonder evenwel eene evenredige stijging van den bouwterreinprijs te veroorzaken.

Laten we ter verduidelijking een concreet voorbeeld nemen.

In een stad is de prijs van bouwterrein aan den rand *f* 20.— per M². De verordening laat toe dat ⅔ van ieder perceel bebouwd wordt en door het uitbreidingsplan is gemiddeld ¼ van den grond voor straat aangewezen. Voor het, in bedoelde stad inheemsche huistype van 5 bij 10 M. is een bouwterrein noodig van $5 \times 15 = 75$ M², en met den voor straat aanleg noodigen grond mede, gemiddeld per huis 100 M².

Het normale huistype kost *f* 10.000 aan bouw en andere kosten. De kostende prijs voor een dergelijk huis bedraagt dan aan grond $75 \times 20 = f$ 1500 en aan bouwkosten *f* 10.000 of in totaal *f* 11.500, de huuropbrengst bedraagt *f* 920.—

Aan den bouwgrondexploitant brengt de grond op per 100 M², $75 \times 20 = f$ 1500 verminderd met de kosten van straataanleg, ophooging enz. van 25 M², straat à *f* 10.— per M². = *f* 250.—. De netto opbrengst per 100 M². grond bedraagt dus *f* 1250.—.

Nu worden plan en verordening gewijzigd.

Het voor straat, plein en park bestemde gedeelte bedraagt 50 % van den geheelen grond, terwijl van ieder terrein slechts de helft mag bebouwd worden. Voor een normaal huis is nu noodig 100 M². bouwterrein en 200 M². grond.

Blijft nu de huur constant of blijft de netto opbrengst van den grond onveranderd? In het eerste geval zal het huis slechts 11.500 mogen blijven kosten. Voor het bouwterrein blijft *f* 1500.— disponibel, of *f* 15.— per M². De opbrengst van den grond bedraagt dan per 200 M². den prijs van 100 M². bouwterrein verminderd met de aanlegonkosten van 100 M. straat, 200 M², brengen op $100 \times 15 - 100 \times 5 = f$ 1000.

Terwijl voor de noodlottige wijziging de speculant *f* 1250 per Are maakte brengt hem thans de Are slechts *f* 500.— op.

In een tweede veronderstelling toont eene eenvoudige becijfering aan dat de huurprijs van het normale typehuis zal bedragen:

100 M. bouwterrein eischt 200 M², grond en moet netto opbrengen	*f* 2500.—
hier komt bij voor ophooging, bestrating enz. 100 M². à *f* 10	„ 1000.—
zoodat 100 M. bouwterrein kosten . . .	*f* 3500.—
en de bouwterreinprijs per M². *f* 35.—	
bouwkosten per huis	„ 10000.—
kostende prijs per huis	„ 13500.—
huurprijs 8 %	„ 1080.—

Waar evenwel aan den rand der stad weinig kostbare grond in overvloed aanwezig is en de vraag naar huizen van eene bepaalde huurwaarde door de besproken wijziging niet vermeerdert, meen ik, dat de loop der zaken als volgt zal zijn. In het eerst accepteeren de bouwers de duurdere bouwterreinen en verhoogende huishuren. Hiervan is eene algemeene verhooging der huur ook der bestaande huizen het gevolg. Velen zoeken nu goedkoopere huizen zoodat de huizen van *f* 920 allen verhuurd worden en de leegstaande zich vooral onder die van 1080 bevinden. De eigenbouwers zullen trachten huizen van *f* 920 huurwaarde te bouwen. Het zal nu voordeelig zijn even buiten de stad te bouwen waar de terreinen nog niet tot den prijs van *f* 35 zijn opgevoerd. De strook aansluitende aan de bestaande bebouwing wordt overgeslagen en men bouwt verder van de stad op zijstraten van de bestaande buitenwegen. Hierdoor vermindert de vraag naar terrein aan den rand. De eigenaars van dezen grond zijn, óf genoodzaakt ze met renteverlies vast te houden totdat mettertijd grond in de stad gevraagd wordt, of ze moeten den prijs laten terugvallen tot slechts even boven den ouden prijs. In ieder geval de contante waarde, de prijs waarvoor de grond verkoopbaar is, vermindert. Wel zal, zooals gezegd is, later een hoogere prijs kunnen worden gemaakt doch dit komt omdat de grond dan niet aan den rand maar in de stad gelegen is en daardoor evenals de bebouwde grond in waarde toeneemt. Ik meen volgens deze redeneering te mogen verwachten, dat de wijziging die de dichtheid van bebouwing van 50 % tot 25 % terugbrengt wel een tijdelijke stijging der huren zal tengevolge hebben, doch eene zeer geringe blijvende stijging.

En ik wijs er op, dat zelfs al bleef de opbrengst van den grond constant, de bewoners eene verdrievoudiging van de om hunne huizen blijvende luchtruimte, met de daaraan verbonden veraangenaming van woning en van

kwartier slechts met een vermeerdering van 17.3 % der huishuur zouden moeten betalen. (Alles in de onderstelling der juistheid van de verhoudingen tusschen grondprijs, kosten van straataanleg en bouwkosten).
In den volgenden staat is de invloed van bebouwingsdichtheid becijferd bij een zeer ongunstige verhouding tusschen deze drie factoren. Hierbij is aangenomen dat het normale huistype met een bebouwd oppervlak van 6 bij 10 M. ƒ 5400.— aan bouw- en andere kosten vordert, dat de bouwterreinprijs aanvankelijk ƒ 20.— per M². bedraagt en de kosten van straataanleg, rioleering enz. ƒ 10.— per M². bedragen. De zeer geringe invloed van meerdere kosten van ophooging van het bouwterrein, tengevolge van grootere tuinen, is buiten rekening gelaten.

		I	II	III	IV	V
van den grond is door plan en verordening aangewezen tot	straat	25 %	25 %	30 %	30 %	40 %
	tuin	15 %	25 %	30 %	40 %	30 %
dichtheid van bebouwing		60 %	50 %	40 %	30 %	30 %
netto opbrengst per Are		ƒ 1250.—	1250.—	1250.—	1250.—	1250.—
kosten straataanleg enz.		„ 250.—	250.—	300.—	300.—	400.—
bruto opbrengst per Are		„ 1500.—	1500.—	1550.—	1550.—	1650.—
verkoopbaar bouwterrein per Are in M².		„ 75.—	75.—	70.—	70.—	60.—
benoodigd terrein voor een huis koopprijs bouwterrein voor een huis		„ 75.—	90.—	105.—	140.—	120.—
		„ 1500.—	1800.—	2325.—	3100.—	3300.—
bouwkosten		„ 5400.—	5400.—	5400.—	5400.—	5400.—
totale huurprijs à 8 % v.d. totaal kosten		„ 552.—	576.—	618.—	680.—	696.—
toename in procenten van 't vorige geval			4.35 %	7.3 %	10 %	12.6 % (v. III)
toename in procenten v. geval I.			4.35 %	12 %	23.2 %	26.1 %
nettoopbrengst p. Are als huur ƒ 582 blijft		„ 1250.—	1000.—	700.—	450.—	350.—

Indien de huizen 12 M. diep zijn inplaats van 10 (hetgeen de verhoudingen niet wijzigt) zijn hierbij de gemiddelde afmetingen als volgt :

		I	II	III	IV	V
bouwblokken	M.	30 × 30	30 × 36	25 × 42	20 × 56	20 × 48
diepten d. hoven	„	6	12	18	32	24
straatbreedte	„	9	10,75	15	17.5	25

Ook in het geval, dat de grondspeculant de verminderde „Ausnützung" van den grond geheel op de bewoners der stad kan verhalen, moet men dit toch nog als het minste der twee kwaden verkiezen boven zuinigheid met straatoppervlak, zuinigheid met licht en lucht, zuinigheid met schoonheid. Hooge bouwgrondprijzen, hooge huurprijzen zijn een tijdelijk kwaad; de prijzen van den grond en der huizen in verschillende stadsgedeelten zijn in den loop der tijden aan allerlei wijzigingen onderhevig. Een slechte stadsplattegrond daarentegen is altijd, blijvend en practisch gesproken, onverbeterbaar.

(Wordt vervolgd.)

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVII.

WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL. VERVOLG.

Uit Hongarije is een mooie inzending faïence en uit Bosnië gewerkte stoffen, terwijl ook uit Praag verschillende kunstvoorwerpen zijn ingezonden.
Vele dezer verschillende industrieën onderscheiden zich door een zelfstandig karakter en maken daardoor het bezichtigen hier zooveel leerzamer en aantrekkelijker. Het is een feit, dat op kunstindustrieel gebied Oostenrijk een eerste plaats inneemt.
Aan deze afdeeling grenst de Turksche sectie ter grootte van 2225 M². Een merveille van Oostersche kunst. Men gaat er binnen door een portiek, waarvoor de architectonische motieven hoofdzakelijk ontleend zijn aan de fontein van Hamed te Konstantinopel. De ontwerper van deze m. i. z. welgeslaagde entrée is de Brusselsche architect van Ophem. Het interieur is met dezelfde luxe uitgevoerd.
Er zijn voor niet minder dan honderd duizend francs tapijten tentoongesteld in een aaneenschakeling van kleine salons in Oosterschen stijl gemeubileerd. Bewerkte wapens, geciseleerd zilverwerk, gedreven koper, geborduurde stoffen etc. volledigen deze decoratieve afdeeling. Het paviljoen van den Khédive, want Egypte heeft zich hier onder protectie van Turkije gesteld, verdient evenzoo vermelding.
De Perzische afdeeling heeft als entrée een reconstructie van een portiek te Persepolis uit het tijdvak van Xerxes. Deze afdeeling heeft zich ook de luxe van een salon d'honneur in Perzischen stijl veroorloofd, welke mede als zoodanig zeer geslaagd is te noemen.
Wij bewonderden er naast hun verschillende werken in koper en andere metalen, borduursels enz., in de eerste plaats hun prachtige, misschien wel onovertroffen tapijten, zoo merkwaardig van uitvoering en kleur. Het zwaartepunt van de Deensche afdeeling is haar inzending faïences zoo karakteristiek en locaal, terwijl de afdeeling Noord-Amerika in verhouding tot de beteekenis van dit groote vooruitstrevende land, ons feitelijk maar zeer onvoldoende leek.
De gevel der afdeeling Griekenland heeft een Grieksch Jonische orde. Het geëxposeerde bevat in hoofdzaak artikelen betrekking hebbende op de voortbrengselen van het land.
Het gouvernement Dominicain heeft zijn keuze bepaald tot een coquet paviljoen in Louis XV. Zeer belangrijk en leerzaam zijn er, onder meer andere inzendingen, de rijke collectie houtsoorten, waarop ik bijzonder de aandacht wensch te vestigen.
De Zwitsersche afdeeling is vooral belangrijk voor hen, die van plan zijn dit land te bezoeken, het is voornamelijk een propaganda-tentoonstelling.
Gaan wij na deze vluchtige beschouwing nog even terug naar de Belgische afdeeling, waarvan de salon d'honneur, in de as van den hoofdingang gelegen, zoowel om zijn architectuur als decoratie met zijn mooie pilasterorde, plafond, wanden, gobelins en tapijten, zijn kostbare meubelen en zijn flinke afmeting al onze aandacht tot zich trekt. In harmonie hiermee is de mooie decoratie der aangrenzende galerijen, zoodat wij dit ensemble, zooals ik ook reeds vroeger zeide, wel tot het meest geslaagde dezer tentoonstelling durven te rekenen en België weer een keer te meer toont op welken hoogen trap van ontwikkeling er het artistieke leven staat.
Met verwijzing naar hetgeen ik reeds tevoren over de Belgische deelneming aan deze tentoonstelling geschreven heb, wensch ik thans nog even de aandacht te vestigen op haar tentoonstelling in de Hall.
Behalve artikelen van velerlei aard, waarvan de omschrijving niet in dit kader past, bezichtigden wij er achtereenvolgens de belangrijke secties bronzen, interieurs en meubelen, keramiek, bijouterie etc., waarin o. a. ook de Compagnie des bronzes, wier reputatie tot over de grenzen reikt, vaak meesterwerken exposeert, zoo ook noemen wij gaarne de prachtige collectie kristalwerk.
Bij de Belgen is echter in hun décoratie, zooals dit trouwens ook dikwijls het geval is met hun architectuur, een verwantschap met het Fransche genre duidelijk waar te nemen, terwijl hun moderne meubelen, wanneer deze niet op de Lodewijkstijlen zijn geïnspireerd, vaak een, als ik het zoo eens noemen mag, cosmopolitisch karakter dragen. Er is hier in afwijking van hun meubels en interieurs b.v. die uit het renaissance tijdperk, waarvan o. m. in het museum Plantin nog zulke mooie specimen zijn, thans geen bepaald eigen stijlkarakter meer waar te nemen. Het zelfde zouden wij met misschien enkele uitzondering ook kunnen zeggen van hunne geheele moderne kunstindustrie, welke industrie vroeger, getuige de voorwerpen als uit Brugge, Dinant, Mechelen en meerdere plaatsen zoo'n eigen karakter droeg.
Het voordeel hiervan, want ook hier zijn twee kanten, is, dat er bij hen — door dat overal eens gaan zien en dan naar eigen opvatting omwerken en als gevolg van hun artistieken aanleg — soms scheppingen ontstaan van verrassende schoonheid; men behoeft deze afdeeling slechts te bezoeken om hiervan volkomen overtuigd te zijn.
Een afdeeling welke in haar genre alle overige dergelijke secties op deze tentoonstelling overtreft, zoowel om hare uitgebreidheid als belangrijkheid, is die der bijouterie ingericht door de Belgische vereeniging van juweliers en goudsmeden en welke terecht als een der cloux dezer tentoonstelling wordt genoemd.
Maken wij ook nog even melding van het musée de l'Armee waarvan de façade, een soort triumfboog, door een officier der genie is ontworpen. Vooral het historisch gedeelte in dat museum is zeer interessant, men vindt er herinneringen aan vroegere veldslagen als Waterloo, de Revolutie van 1830, uit den Spaanschen tijd, Oostenrijk enz., enz. Ook voor een architect, hetzij dan dat al deze of niet is een oud-schutter of dito conscrit, wel de bezichtiging waard.
Begeven wij ons thans naar Bruxelles-Kermesse waarvan een omschrijving hier stellig ter plaatse is.
Het hiervoor bestemd terrein, dat naast den hoofdingang der tentoonstelling is gelegen, beslaat een oppervlakte van ruim 2 H.A. en is door de architecten Barbier en Van Ophem op hoogst verdienstelijke wijze benut tot

het oprichten van verschillende type van gebouwen van af de XV tot en met de XVIII eeuw.
Er is hier niet zoo zeer gestreefd naar het weergeven van een bepaald oud stadsgedeelte, dan wel om een groepeering te verkrijgen van verschillende gebouwen, types uit vroegere tijdperken, hetgeen al aanstonds aan deze tentoonstelling een ander cachet geeft dan dat wat wij op dit gebied zoo gewoon geraakt zijn te zien.
Zoo is b. v. de hoofdingang, een triomfboog naar een teekening van Rubens gemaakt, terwijl de architectuur van het daaraan grenzend gebouw met name het restaurant du Chien Vert, weer uit een ander tijdvak is, etc. etc.
De mooie specimen van geheel of gedeeltelijk houten huizen met overstekende verdieping en kappen, de eigenaardige, barokke topgevels in natuur en metselsteen daarnaast en tegenover, de aardige aanleg van straten en stegen, de Senne waarover typische houten bruggen zijn gemaakt, het plein met fontein, de marktplaats met colonnade en galerij, de leuke winkels, bier- en drankhuisjes, het is alles even afwisselend gedaan als harmonieux saamgevoegd en historisch getrouw.
Dat het in dit stedeke niet aan vermakelijkheden, waaronder ook een welgeslaagde illuminatie, dito concerten en optochten behooren, ontbreekt, spreekt van zelf.
Een wandeling door Bruxelles-Kermesse is dan ook even genotvol en leerzaam als gebiedend noodzakelijk voor een ieder die deze Brusselsche tentoonstelling bezoekt.
Voor liefhebbers, zoo die er zijn, van enkel kermis zonder meer, verwijs ik naar het aan de andere zijde van het tentoonstellingsterrein gelegen plaine des attractions met zijn montagne russe en dergelijke vermakelijkheden en waar ook het Senegaalsche dorp is gelegen, dat een bezoek waard is.
In het gebouw voor de agricultuur zijn op heden de ingekomen ontwerpen geëxposeerd van een prijsvraag uitgeschreven door Classe 35 dezer tentoonstelling ter verkrijging van betere boerenwoningen, waarbij meer gelet zal zijn op de eischen der Hygiëne en Economie. Het is dan ook bijna niet te gelooven, hoe uiterst primitief, onpractisch en anti hygiënisch hier bijna zonder uitzondering de boerenwoningen zijn ingericht. Men verbaast zich hoe in zulke stallen de beesten nog gezond kunnen blijven.
Verbetering in dezen toestand te brengen is ook vooral ten opzichte der volksgezondheid als een dringenden eisch te beschouwen en het initiatief hiervan door de afdeeling landbouw genomen verdient groote waardeering.
Of de antwoorden op deze prijsvraag in alle opzichten aan den eisch voldoen, waag ik niet te beslissen; doch dat er hier reeds groote en ingrijpende verbeteringen zijn aangegeven, is een feit.
Daar ik over de bouwmaterialen op deze tentoonstelling later een afzonderlijk artikel hoop te schrijven, vraag ik thans nog even uw aandacht voor de overige pavillons in den hof als die van de Mij. Sunlight, Cida, de mooie kiosk van de convention Int. des Glaceries met haar kostbaren inhoud, de brasserie Bavaro Belge, Liebig, het molentje van Mopsschiedam, dat ons echter niet zoo geslaagd lijkt als destijds zijn naamgenoot op de Dusseldorfsche tentoonstelling, de sigarenkiosk nabij het gebouw der Holl. afdeeling, welke stellig niet tot de minst goede behoort, Kosmos, Bovril, Alt Dusseldorf enz. enz. Genieten wij tot afscheid, staande op het terras van het hoofdgebouw, nog eens van den prachtigen op en top grandiosen hofaanleg met bassins, fonteinen, hoogst artistiek beeldhouwwerk der Jardin de Bruxelles met het Bois de la Cambre tot achtergrond, het echter betreurende dat de daar tusschen en naast gelegen kiosken, waaronder het molentje geen honderde meters verder weg zijn geplaatst, en begeven wij ons daarna naar het Palais du Cinquantenaire, waarin de tentoonstelling van schoone kunsten is ondergebracht.

JAARVERSLAG VAN DEN RAAD VAN ARBITRAGE VOOR DE BOUWBEDRIJVEN IN NEDERLAND OVER HET JAAR 1909.

In het jaar 1909 werden bij den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven in Nederland twee geschillen aanhangig gemaakt.
Het eerste geschil ontstond omdat de aannemer meende nog van den aanbesteder te vorderen te hebben een bedrag van f 1518.07½ als saldo van den staat van meer en minder werk, f 1482.— als schadevergoeding wegens stilstand van het heiwerk, 5 % rente wegens het te laat betalen van het voor meer werk verschuldigde en wel over f 10518.07½ van 10 Februari 1909 tot 4 Juni 1909 en over f 1518.07½ van 4 Juni 1909 tot aan de voldoening, benevens 5% rente over het bovengemeld bedrag van f 1482.— van af een door het Scheidsgerecht te bepalen datum, tot aan de voldoening. In het bestek was de hoeveelheid der heipalen, die gebruikt moesten worden bij het maken van een ontlastingsvloer met verankering achter een gedeelte kaaimuur, geraamd op 15228 M. Uit de teekeningen volgde, dat men het oog had op palen lang ongeveer 18 M., echter behelsde het bestek tevens de volgende bepaling: „Ter bepaling van het valblok en de valhoogte en van de lengte der heipalen en de valhoogte moet de contractant ter andere zijde (de aannemer) 4 proefpalen heien, welke palen deel kunnen uitmaken van het definitieve werk."
Na het proefheien werd de lengte der palen bepaald eerst op 20.5 M. later op 21 M. Het bleek den aannemer toen na onderzoek, dat de levering van palen van eene lengte van 21 M. niet onmiddellijk mogelijk was, en hij verzocht aan den aanbesteder niet alleen om verhooging van den eenheidsprijs per M. paal, met het oog op het feit dat palen van 21 M. per M. duurder zijn dan de oorspronkelijk bedoelde van ongeveer 18 M., maar maakte tevens aanspraak op schadevergoeding voor het geval het werk, door het niet tijdig aanwezig zijn dezer aanmerkelijk langere palen vertraging zou ondervinden. De daarop tusschen partijen getroffen overeenkomst, die o. a. inhield dat 40 cents per Meter zou worden bijbetaald voor de langere palen is, ongelukkigerwijze niet in geschrift vastgelegd en nu beweert de aanbesteder dat toen de aannemer er in „schijnt te hebben berust" dat geene schadeloosstelling wegens stilstand van het heiwerk zou worden uitbetaald, terwijl de aannemer beweert, zich ook toen zijne rechten hieromtrent te hebben voorbehouden. Omtrent de nauwkeurige bewoordingen der afspraak, was dus voor het Scheidsgerecht geene zekerheid te krijgen. Wel stond vast dat niet alleen vóór, doch ook na deze afspraak de aannemer zijne rechten omtrent dit punt in brieven uitdrukkelijk gereserveerd heeft. De aanbesteder doet in zijne memorie een beroep op alinea 7 van § 468 der A. V. van Waterstaat van 1901, doch het Scheidsgerecht meende, dat de gevoerde correspondentie een

beroep op deze alinea onmogelijk maakte. Volgens meer dan één brief van den aanbesteder (en een van deze moet verzonden zijn, na de afspraak omtrent den prijs der langere palen) stelde de aanbesteder zich destijds op het standpunt, niet dat in den prijs de schadeloosstelling opgesloten lag, maar dat er geene schade was geleden en dat dus daarom van geene vergoeding sprake kon zijn. Echter is later tengevolge van omstandigheden, onafhankelijk van den wil van den aannemer (het te laat aangevoerd worden der palen welke tijdig waren besteld) wèl schade geleden en is namens den aanbesteder uitdrukkelijk mondeling erkend, dat 19 dagen niet geheid werd, tengevolge van dit gebrek aan palen.
Het kwam het Scheidsgerecht nu voor, dat de prijs door den aannemer als huur voor de heimachines gedurende dezen tijd betaald, inderdaad een schadepost voor hem was, direct veroorzaakt door eene wijziging gedurende de uitvoering gebracht, in den opzet van teekeningen en bestek en wel eene wijziging van zoo ingrijpenden aard, dat de aannemer daarop bij het bepalen zijner aanneemsom kwalijk had kunnen rekenen.
De aanbesteder werd dus veroordeeld het bedrag aan huur van 2 heimachines ad. f 35.— per dag per machine gedurende 19 dagen makende f 1330.— aan den aannemer te betalen.
De aanspraken van den aannemer op het restant van den staat van meerder werk ad. f 1518.07½ werden door den aanbesteder niet betwist en dus eveneens door het Scheidsgerecht toegewezen.
Wat betreft de aanspraken, die de aannemer maakte op vergoeding wegens renteverlies over de hiervoren genoemde bedragen en het daaromtrent door den aanbesteder gevoerde verweer, dat door den aannemer over rente „met de directie noch gesproken, noch geschreven is, dat hij dus ter zake het gevoelen van den aanbesteder niet kent, en mitsdien geen geschil bestaat," was het Scheidsgerecht van oordeel — in aanmerking nemende dat de aanspraken wegens rente verlies geacht moeten worden in het nauwste verband te staan, met de aanspraak op de hoofdsommen — dat het zeer zeker bevoegd was, eene beslissing te geven over de bij wege van schadevergoeding wegens te late betaling gevorderde rente over die bedragen, waarover geschil was nl. over f 1482.— en over f 1518.07½, maar meende onbevoegd tot oordeelen te zijn over de rente die gevorderd werd over de in de f 10518.07½ opgesloten f 9000.—, in aanmerking nemende, dat over het laatst genoemd bedrag geen geschil bestond.
De kosten der arbitrage beliepen f 309.— en werden in haar geheel ten laste van den aanbesteder gebracht.
In het andere, geheel op het eind van 1909 bij den Raad aanhangig gemaakte geschil, is de uitspraak, op het oogenblik van het vaststellen van dit verslag, nog niet gevallen.
In den aanvang van het jaar 1909 werd in de vacature in den Raad ontstaan door het bedanken van den Heer H. Brand Lzn., aannemer te Gorinchem, voorzien door de benoeming tot lid van den Raad van den Heer F. van Haaften, aannemer te Zaltbommel, die zijne benoeming aanvaardde.
11 Mei 1909 werd de Jaarlijksche Algem. vergadering gehouden.
De verschillende Ministeries konden vooralsnog niet besluiten in hunne A. V. de clausule op te nemen, waarbij beslechting der bouwgeschillen uitsluitend aan den Raad van Arbitrage werd opgedragen. Het was ons echter zeer aangenaam van den Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel bericht te ontvangen, dat er geen bezwaar tegen bestond, om voor de beslissing van geschillen, ontstaan bij de uitvoering van bouwwerken onder beheer van de Directie der Staatsmijnen in Limburg, indien deze dit wenschelijk achtte, van de diensten van den Raad van Arbitrage gebruik te maken. Behalve de in het vorig jaarverslag genoemde provincièn en gemeenten hebben thans o. a. ook de gemeenten Amsterdam en Zaandam besloten van de diensten van den Raad gebruik te maken.
Ook in het buitenland trekt de kwestie van oplossing der geschillen tusschen aanbesteders en aannemers, en de wijze waarop deze in Nederland is geregeld, de aandacht.
Door den secretaris werden hetzij direct, hetzij indirect inlichtingen omtrent de werking van den Raad verstrekt aan den Kring voor Bouwkunde te Antwerpen en aan de Societa degli Ingegneri e degli Architecti Italiani te Rome.

Namens het Bestuur:
A. DEKING DURA, *Voorzitter.*
MR. M. A. VAN BOOVEN, *Secretaris.*

PRYSVRAGEN

ONTWERP WANDKALENDER.

Naar aanleiding van een daartoe door de *Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren, Afdeeling Rotterdam*, gedaan verzoek, heeft het Bestuur der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen te Rotterdam zich belast met het uitschrijven van een prijsvraag voor:

Het Ontwerp van een Wandkalender.

De bepalingen dezer Prijsvraag zijn de navolgende:
1°. De Jury zal zich bij het vormen van haar oordeel over het ingezondene laten leiden door de volgende overweging: om voor bekroning in aanmerking te komen moet het ontwerp voldoen èn als Kunstwerk èn als Wandkalender. Bovendien moet het de aandacht vestigen op het doel der Vereeniging en dus *het Beschermen van Dieren* aanschouwelijk voorstellen.
2°. De afmeting van *de teekening* moet zijn 45 c.M. hoog, 30 c.M. breed en moet, behalve de naam der Vereeniging (Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren, Afdeeling Rotterdam) plaats bevatten voor het Kalenderblad dat 19½ c.M. hoog en 11½ c.M. breed is.
3°. De teekening moet zoodanig worden uitgevoerd dat eene goede lithografische reproductie, in hoogstens acht kleuren, daarvan kan worden gemaakt.
4°. De inzendingen moeten geschieden vrachtvrij voor of op 1 October 1910 aan het gebouw der Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen, Coolvest, te Rotterdam.
De teekeningen moeten voorzien zijn van een spreuk of motto en vergezeld gaan van een gesloten en verzegeld couvert, waarop van buiten dezelfde spreuk of datzelfde motto moet zijn herhaald en waarin naam en woonplaats van den ontwerper zijn opgegeven.
Op het couvert moet tevens geplaatst zijn een correspondentieadres, om briefwisseling met den ontwerper, indien noodig, mogelijk te maken, zonder opheffing der anonymiteit.
5°. Voor deze prijsvraag zijn uitgeloofd drie prijzen t. w.:
1e prijs f 150.- 2e prijs f 100.- 3e prijs f 50.-
De beoordeeling der ingezonden teekeningen zal geschieden zoo spoedig mogelijk na den voor de inzending vastgestelden datum, door eene jury bestaande uit de Heeren:
Ad. le Comte, Directeur van het Museum Lambert van Meerten te Delft. J. Hudig, Voorzitter van de Academie van Beeldende Kunsten en Techn Wetensch. te Rotterdam. Huib. Luns, Hoofdleeraar aan de Academie van Beeld. Kunsten en Techn. Wetensch. te Rotterdam. Prof. K. Sluiterman, Hoogleeraar aan de Technische Hooge School te Delft. Jac. Haslinghuis, Bestuurslid van de Ned. Vereeniging tot Besch. v. Dieren. Afd. Rotterdam. J. J. Vürtheim, Firmant van de Kon. Ned. Drukkerij J. Vürtheim & Zoon te Rotterdam.
Deze jury zal van hare bevindingen een gemotiveerd rapport uitbrengen.
6°. De teekeningen moeten worden ingezonden plat verpakt tusschen cartons en niet gerold.
7°. Alle ingezonden ontwerpen zullen na de beoordeeling geëxposeerd worden.
8°. De drie bekroonde ontwerpen worden het eigendom van de Nederlandsche Vereeniging tot Bescherming van Dieren, Afdeeling Rotterdam.
9°. De reproductie der bekroonde ontwerpen is opgedragen aan de Koninklijke Nederlandsche Drukkerij J. Vürtheim & Zoon te Rotterdam.

INGEZONDEN STUKKEN

EEN PRIJSVRAAG.

De Gemeente 's Hertogenbosch heeft een prijsvraag uitgeschreven voor 't ontvangen van een plan van uitbreiding der plantsoenen. De mededeeling staat open voor alle Nederl. Tuinbouwkundigen.

Art. 8. bepaalt, dat de inzenders zich verbinden om 't werk voor de gemaakte begrooting uit te voeren onder toezicht der Gemeente, dus *alleen tuinbouwkundige-aannemers*.

Art. 9. zegt echter, dat de Gemeente zich niet verbindt, dat het bekroonde wordt uitgevoerd.

Art. 10. wijst de Juryleden aan, waaronder wel *bouwkundigen*, maar geen enkele *deskundige*.

Ik zou wel eens willen weten of die bouwkundige Juryleden, dergelijke bepalingen voor een bouwkundige prijsvraag zouden stellen.

Men vraagt toch geen *tuinman* als jurylid van bouwkundige ontwerpen? of stelt alleen de kans open voor aannemers van bouwwerken?

Zijn alle Ned. Tuinbouwkundigen ook tevens aannemers?

LEON A. SPRINGER.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 28. *Mededeelingen betreffende het Genootschap*. 1e. Toezegging eener bijdrage van f 10.— in de kosten voor de Arsenaal-actie. 2e. Excursie naar Brussel en de Leigroeve „L'espérance" te Haybes.

Club van Utrechtsche leden van het Genootschap „A. et A.". „Samenwerking". Vergadering van afgevaardigden van zeven vereenigingen met het doel een centraal lichaam te vormen.

De strijd in den Cementhandel. Over de waarschuwingen vanwege het Nederl. Cement-syndicaat ten opzichte van een drietal firma's in bouwmaterialen.

De Architect en zijne Helpers, door Candidus. Mededeelingen over diegenen, die den ontwerper, Architect, Opperste der bouwlieden in zijn arbeid bijstaan, volgens aanteekeningen in het boek over bouwkunst van Pollius Vitruvius komen deze het eerst voor bij de Romeinen, daarna beschouwingen over het moderne architectenbureau.

Voordracht over Ventilatie met bijzondere beschouwing van het omgekeerde systeem door Dr. B. Swaab. (Vervolg).

Beschrijving over de verschillende ventilatie-systemen.

BERICHTEN

Prijsvraag Ziekenhuis Kampen. De Gemeenteraad van Kampen besloot in zijn vergadering van 19 Juli j.l. in te trekken het onlangs genomen besluit tot het uitschrijven van een prijsvraag voor het te bouwen ziekenhuis, om de bezwaren die dit zou opleveren, doch een bekwaam architect uit te noodigen, in overleg met den directeur der gemeentewerken een plan te ontwerpen, dat innerlijk en uiterlijk de goedkeuring van den Raad zou kunnen wegdragen. Daarbij werd de wensch uitgesproken tevens een tuinbouw-architect uit te noodigen, om met den architect van het ziekenhuis, te zamen voor eene passende omgeving zorg te dragen, opdat een goed geheel verkregen worde. Hierop zal de Raad later terugkomen.

Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. In de onlangs gehouden Vergadering van den Raad van Bestuur werd ernstig besproken de wijze waarop de School voor Kunstnijverheid voor het onderwijs in handenarbeid en het kunstambacht in Nederlandsch Indië dienstbaar kan worden gemaakt. In overleg met andere lichamen en Indische autoriteiten zal ernaar gestreefd worden degelijke leerkrachten te kweeken, die met gunstig gevolg naar Ned.-Indië kunnen worden uitgezonden teneinde op de aldaar te stichten leerwerkplaatsen werkzaam te zijn.

Einde September zal vermoedelijk eene tentoonstelling van Noorsche huisvlijt en producten der kunstambachten in het Museum gehouden worden.

Bij het sluiten der vergadering werden de Einddiploma's der School uitgereikt, die in de laatste jaren aan de dames-leerlingen G. van Doorn en S. van Alderwereit van Rosenburgh, en aan de Heeren W. Cordel, A. van Willigenburg, M. van der Weyden en J. Bouwman werden toegekend.

PERSONALIA

J. N. LANDRÉ. †

In den ouderdom van 68 jaar is overleden J. N. Landré, architect en directeur van de Nederlandsche Maatschappij voor Monierwerken: „de Amstel".

De overledene, die jaren lang lid van onze Maatschappij is geweest, is langen tijd werkzaam geweest bij den architect Gosschalk, o. a. bij den bouw van de gasfabriek aan de Haarlemmerweg te Amsterdam. Daarna heeft hij zich zelfstandig gevestigd; tot zijn bekendste werken behoort het plan voor de groote villa „Hydepark" van Jhr. v. Loon te Zeist, door hem ontworpen in opdracht van de firma Staal & Haalmeyer, voor welke firma hij meerderen bouwkundigen arbeid verrichtte.

Toen de fabriek van Monierwerken „de Amstel" werd opgericht werd J. N. Landré tot directeur benoemd.

Verliest onze Maatschappij in hem een lid, dat haar steeds een warm hart toedroeg en in meerdere commissies, o. a. in de Examencommissie belangrijke diensten heeft bewezen, ook de Afd. Amsterdam onzer Maatschappij zal nog lang de herinnering bewaren aan haar ijverig en vriendschappelijk lid, dat jaren lang als penningmeester zoo goed de financiën wist te beheeren.

Examens Technische Hoogeschool te Delft.

Geslaagd cand.-examen Bouwk. Ingenieur J. de Bie Leuveling Tjeenk.

Geslaagd examen Bouwkundig Ingenieur: W. P. C. Knuttel; F. J. Kubatz; H. Menalda van Schouwenburg; H. F. Mertens en A. H. van Rood. c. i.

Voor de benoeming van een Adjunct-Directeur van Gemeentewerken te Nijmegen, zijn op de aanbeveling geplaatst:

1. W. M. Dudok, 1e Luit.-Ingenieur te Uithoorn,
2. G. Diehl, Bouwk. Ingenieur te 's-Gravenhage,
3. W. H. P. Bijlard, Architect te Utrecht.

RECTIFICATIE.

In de „Kroniek" van de vorige week moeten de volgende rectificaties aangebracht worden:

blz. 338, 1ste kolom, 11de regel van boven staat: de *voorhoede* is te noemen; dit moet zijn: de *voorbode* enz.

blz. 338, 1ste kolom, 19de regel van boven staat: wij zouden *menig* ornament willen, enz. Dit moet zijn: wij zouden *weinig* ornament willen, enz.

blz. 338, 1ste kolom, 27ste regel van boven staat: en *ook* beelden; te lezen: en *meerdere* beelden.

blz. 339, laatste zin te lezen: het geheele vraagstuk: Heimatschutz-restaureeren — oude en nieuwe bouwkunst, aanhangig te maken onder de architecten.

30ste JAARG. – 30 JULI 1910. – No. 31.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. f 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) f 9.50. Afzonderlijke nummers f 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels f 1.—, elke regel meer f 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen f 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Vergadering Hoofdbestuur. — Ontvangen Boek- en Plaatwerken. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Nat. Tentoonstelling van Huisvlijt te Scheveningen. — Het Gebroeders Bakker's Weeshuis te Zutphen. — Stedenbouw, vervolg, door J. G. Wattjes. — Brieven uit België, XXVII, vervolg, door X. Y. Z. — Boek- en Plaatwerken. — Vergaderingen. — Ingezonden. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURSVERGADERING OP MAANDAG 1 AUGUSTUS a.s.

Op de Agenda komt voor, o.a:

Mededeelingen inzake brandproef onbrandbaar rieten en strooien dak.

Opmaken lijst candidaten Commissie inzake reorganisatie Bouwverordeningen.

Voorstel Bond van Ned. Architecten inzake Honorarium Tabel.

Concept Model Arbeidsovereenkomst met Opzichters en Teekenaars.

Concept Honorarium Tabel voor Bouwblokken.

Bespreking Contributieverhooging, etc.

Vaststelling Septembervergadering.

ONTVANGEN BOEK- EN PLAATWERKEN.

De Maatschappij heeft in dank voor hare bibliotheek ontvangen:

van den Minister van Binnenlandsche Zaken:

het standaardwerk: *Oud-Nederlandsche Steden, in haar Ontstaan, Graei en Ontwikkeling door Prof. Dr. H. Brugmans en C. H. Peters*, deel 2;

van het Bestuur van den Algemeen Nederlandschen Wielrijdersbond: het prachtwerk: *Ons eigen Land*, deel 1: *Tusschen Amsterdam en Arnhem, door Jos. Feith*, en deel 2: *tusschen de Zeeën en achter het Duin, door Frans Netscher*;

van den heer A. Salm G.B.zn: *De Nederlandsche Bank. Agentschap 's Gravenhage*, portefeuille met fraaie photo's;

van het bestuur van den Kring voor Bouwkunde te Antwerpen: *Jubelalbum 1900—1910*, met afbeeldingen van werk der leden;

van den heer Charles Buls, eerelid der Maatschappij: *Esthétique des Villes*. Rapport au congrès international des sciences Administratives 1910. Brochure;

van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam: *Verslag van de Woningtelling*, gehouden in Maart *1909*;

van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam: *Jaarverslag 1909*,

van de Vereeniging: De Ambachtsschool te Arnhem: *Verslag over 1909—1910*.

Verder ontvangen:

Dom Desiderius Lenz. Esthetiek van Beuron. Vertaald door Emile Ehrens, ingeleid door Gerard Brom.
Uitgave van Moorsel en v. d. Boogaart. Helmond.

De Plant in de historische Stijlen en decoratieve Kunst door J. Kuyper. Uitgave M. Hols. Den Haag.

12 Ansichtkaarten. Oude Gebouwen te Dordrecht. Uitgave Versteeg en v. d. Weg te Dordrecht.

De Architectuur in hare hoofdtijdperken, door Henri Evers. Afl. 7 en 8. Uitgave L. J. Veen, Amsterdam;

Studies over Bouwkunst, Stijl en Samenleving, door H. P. Berlage. Uitgave W. L. en J. Brusse, Rotterdam;

Amsterdam en Nederlands Eer. Het Raadhuis van Amsterdam, door Jhr. Mr. Victor de Stuers. Brochure. Uitgave W. P. van Stockum & Zn. Den Haag;

Het Restaureeren van Oude Kunstwerken door A. W. Weissmann Overdruk uit De Bouwwereld;

Een Interieur in het huis van Mr. Th. G. Dentz van Schaick; Ontwerp van C. A. Lion Cachet, door J. Gratama. Overdruk uit Onze Kunst;

Wettelijke Monamenten bescherming. Adviezen aan en van den Nederlandschen Oudheidkundigen Bond. Uitgave Martinus Nijhoff. Den Haag;

Ouweer en Beveiliging daartegen, door Dr. N. G. van Huffel. (Kooibliksem afleidersysteem). Overdruk uit De Bouwwereld;

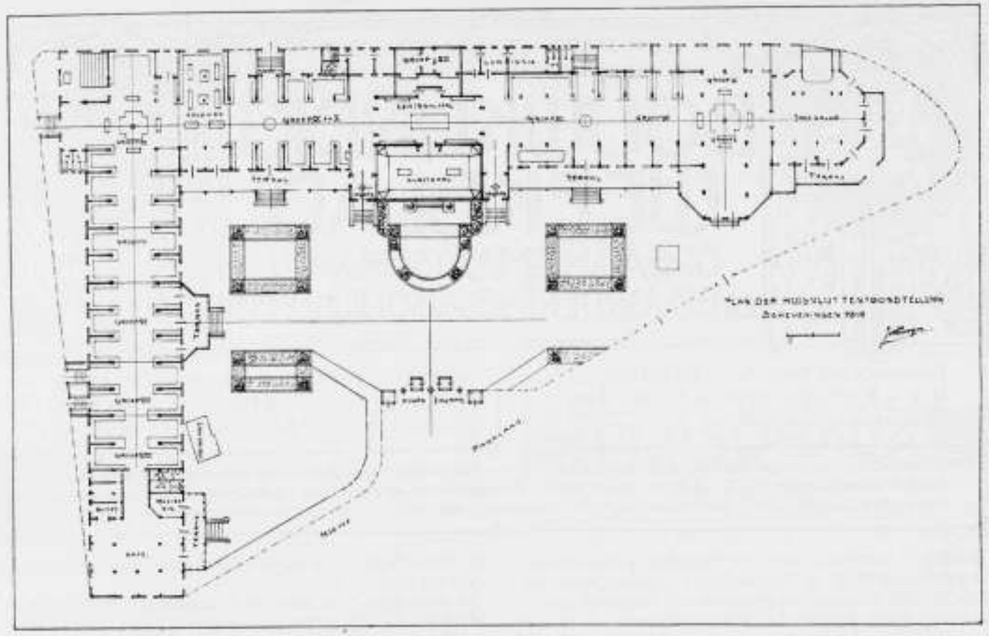
Gids voor Werkgevers, door Mr. J. H. van Zanten, tweede druk. Uitgave W. E. J. Tjeenk Willink. Zwolle;

Steenhouwersarbeid en Steenhouwersziekte. Rapport der Commissie. Uitgave W. L. en J. Brusse;

Werktuigkunde voor Ambachtslieden, door G. A. Scholten, vijfde druk. Uitgave D. Mijs. Tiel;

Het Projectieteekenen, als voorbereiding voor het vakteekenen. Eerste stuk. Beginselen van het Projectieteekenen voor gewoon Ambachtsonderwijs door G. A. Scholten, derde druk. Uitgave D. Mijs. Tiel;

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

PLATTEGROND DER NAT. TENTOONSTELLING VAN HUISVLIJT TE SCHEVENINGEN. Architect JOH. D. LOOYEN.

Leiddraad tot het Perspectiefteekenen, 3de deel met Atlas, door W. C. A. Ridderhof. Uitgave A. E. Kluwer Deventer;
Handleiding tot de Praktijk der Perspectief, door J. H. A. Mialaret. Ing. Arch. Uitgave L. J. Veen Amsterdam;
Voorheen en Thans, drie lezingen gehouden voor Ambachtslieden, *door A. W. Weissman.* Uitgave B. Wolf Jzn. Amsterdam;
Beroepshygiëne en Eerste Hulp bij Ongelukken voor de Bouwvakken, door L. Heijermans, arts en Dr. C. J. Mijnlieff. Uitgave W. L. en J. Brusse;
Bouwkunde. Handleiding bij het Onderwijs in de kennis der Bouwmaterialen, door D. de Vries. Tweede druk, bewerkt door *P. A. Schroot. II. Hout.* Uitgave P. Noordhoff, Groningen;
Over Opleiding en Opvoeding aan Ambachts-, Dag- en Avondscholen, door L. van Essen. Uitgave Electr. Drukkerij L. E. Bont en Zn., Utrecht;
Examenopgaven voor Bouwk.-Opz., Bouwk.-Teek.; Opz. v. d. Rijkswaterstaat, Polder-Opz.; Opz. en Teek. bij de Mij. tot Expl. v. S.S., verzameld door *J. W. Hermanie*, tweede druk. Uitgave A. E. Kluwer, Deventer;
Burgelijke Bouwkunde. Houtbewerking. Hand- en leerboek ten dienste van Timmerlieden, Uitvoerders, aanstaande Bouwkundigen e.a., door *L. Bosman*; uitgave D. Bolle, Rotterdam;
Van Gendt's Indische Bouwkalender 1910. Uitgave L. J. Veen, Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

NATIONALE TENTOONSTELLING VAN HUISVLIJT TE SCHEVENINGEN.

Misschien zou een tentoonstelling als deze niet thuis behooren in het Bouwkundig Weekblad, ware het niet dat het gebouw waarin zij wordt gehouden onze aandacht vraagt als architectuur-uiting, want de voorwerpen, die de zalen vullen zijn slechts bij uitzondering tot de kunstwerken te rekenen. Zij prentendeeren ook geenszins dit te zijn, zij boeien ons niet om hun kunst maar om de vlijt waarmee zij werden vervaardigd. Zij wekken onze bewondering om de toewijding en het geduld waarvan zij getuigen. Zij wekken associaties van vriendelijke interieurs van zelfverworven voorspoed van ontwikkeling. Er moge dan ook nu en dan een verzuchting worden gehoord dat deze werkkracht en ambitie zoo dikwijls door gebrek aan goede leiding, schipbreuk lijdt en er slechts toe schijnt gebruikt te worden om het aantal nuttelooze en leelijke voorwerpen te vergrooten, deze gedachte doet slechts weinig afbreuk aan de waardeering van het groote streven en het doel dat met deze expositie voor oogen wordt gehouden. Er ligt een groot en sympathiek beginsel aan dit alles ten grondslag, groot omdat het indringt in de kern van het dagelijksch leven, omdat het nieuwe sappen toevoert aan den wortel van het maatschappelijk leven, het huisgezin, en sympathiek omdat het werklust, toewijding en levenslust kweekt, omdat het licht brengt waar het ontbreekt.
Gering is het in zijn uitingen, het zoekt juist het geringe en kan slechts kleine dingen voortbrengen. Maar als streven beschouwd is het een wereldidee. En nu hier duizenden van die kleine resultaten tezamen zijn gebracht, nu uit alle landen bewijzen worden aangevoerd van zijn wijdvertakt bestaan nu voelen wij het ook als een grootsche gedachte.

HET GEBOUW DER NAT. TENTOONSTELLING VAN HUISVLIJT TE SCHEVENINGEN. Architect JOH. D. LOOYEN.

Dit heeft blijkbaar de architect van het gebouw de heer Joh. D. Looyen tot uiting willen brengen in de middenpartij van zijn gebouw waaraan een zekere monumentaliteit niet kan worden ontzegd.
Zonderling schijnt het inderdaad van monumentaliteit te spreken bij een gebouw dat slechts voor een half jaar wordt opgericht, niets is méér in strijd met de oorspronkelijke beteekenis van monument dan deze beperkte levensduur. Maar juist daarin ligt het eigenaardig karakter van tentoonstellings-architectuur. Bij het expositie-gebouw komt het aan op het uiterlijk en de gedachte, die daarin tot uitdrukking komt. Men vraagt niet naar het constructieve samenstel, naar het organisch verband van uiterlijken vorm en innerlijke bestemming, men vraagt de vlotte belichaming van een idee, de impressionistisch weergegeven karakteristiek van een nationaliteit, of zelfs, mits artistiek, den pakkenden schijn van een reclamemiddel. Het tentoonstellings gebouw is een stereometrische schets, het passend décor van het schouwtooneel der volken of de kunstvolle propaganda voor een weldoordacht beginsel.
Het uiterlijk aanzien behoeft geen rekening te houden met het materiaal waaruit het werd gebouwd, hoogstens met den aard der bouwstoffen waaruit het schijnt te zijn opgetrokken, het behoeft de deugden niet te bezitten die men zoo gaarne eischt van een gebouw van „vleesch en bloed" n.l. dat de constructie naar buiten spreke. Maar de aesthetische tekortkomingen laten zich dan ook nog minder verontschuldigen door een beroep op plaatselijke gesteldheid, op practische bestemming of constructieve voorschriften. Nergens is de architect zoo vrij in zijn verhoudingen, in zijn groote lijnen, in het aanbrengen van zijn details waar en hoe hij het wenscht.
Het gebouw van de Huisvlijttentoonstelling heeft een groote middenpartij met twee massieve torens verbonden door een strakke gevellijn. Rechts en links daarvan strekken zich de uiterlijk minder importante zijvleugels uit waarvan de linker met een rechten hoek ombuigt en zoodoende een driehoekig voorplein begrenst, dat door het beschikbare terrein werd voorgeschreven.
De torens die de beide toegangen marqueeren zijn goed van verhouding ongeveer op het midden van hunne hoogte komen zij vrij. Doordat zij in den onderbouw niet spreken wordt een zekere horizontale rust verkregen, echter is de verdeeling van het groote ondervlak daardoor geschaad en spreken de hoofdingangen te weinig, die slechts door een booglijn en niet door een partij worden gevormd. Maar de plaatsing van het decoratieve tableau van Franken en de torenkoppen zijn gelukkig, de krachtig werkende schaduw der vensteroverhuiving, en die der besliste en welgeplaatste vensteropeningen zelf, geeft aan het geheel iets forsch, en contrasteert met goed succes tegen het misschien te witte van den voorgevel.
De vleugels bestaan uit de hooge hoofdbeuk met een lagere zijbeuk aan weerszijden. Bovenlicht is hier zeer terecht vermeden, de geheele verlichting geschiedt door staande ramen in en boven de zijbeuken. Het inwendige wordt hierdoor zeer gebaat, de belichting door hangende schotten verdeeld is overal aangenaam terwijl in de kleinere afdeelingen waar interieurs zijn opgesteld een rustige toon heerscht.
Uitwendig heeft dit echter niet tot een bevredigende oplossing gevoerd; de direct tegen de bovenlijn aangedrukte hoogramen geven iets onvoltooids door het te sterk gemis aan bekroning.
De hierbij gevoegde teekeningen spreken voor zich zelf, ik kan echter ieder aanbevelen ook het inwendige te gaan zien, het is een bezoek overwaard.

HET GEBROEDERS BAKKER'S WEESHUIS TE ZUTPHEN.

DOOR J. GIMBERG.

Een goed bewaard type eener woning van een 18den-eeuwschen, Gelderschen patriciër is, wat althans het buitenaanzicht betreft, het Gebroeders Bakker's Weeshuis in de Kuiperstraat alhier.
De frontgevel met eene breedte van 14,05 M. wijkt ruim 15 M. van de straat terug, zoodat voor het huis een plein ligt. Dit is links door het kantoor en magazijn der wijnhandelaarsfirma Ketjen en Cavadino en rechts door de woning van den heer P. Kat begrensd. Het plein is dus aan de straatzijde open.
Het kantoor en magazijn dezer firma en de woning van den heer Kat hebben, zooals duidelijk te zien is,

KOEPEL (TUINZIJDE) AAN HET 's-GRAVENHOF TE ZUTPHEN.

vroeger met het Gebr. Bakker's Weeshuis één geheel uitgemaakt.

Deze drie gebouwen beslaan eene straatbreedte van 34,75 M.

We zien hieruit, welke groote huizen de 18de-eeuwsche, Zutphensche patriciërs bewoonden.

De poort in het magazijn wijst er duidelijk op, dat dit weleer als stal en koetshuis dienst deed.

Uit de gevels van het baksteenen gebouw, welke aan boven bedoeld plein liggen, ontwikkelen zich Dorische zuilen, die iets uit het werk vooruitspringen en met hare basementen op het plint rusten.

De basementen en kapiteelen dezer zuilen zijn van groefsteen.

Op de kapiteelen rust de kroonlijst, welke tusschen elke twee zuilen ondersteund wordt door eene kleine console.

Tusschen die Dorische zuilen bevinden zich de ramen. Deze zijn van modern maaksel, doch in de gevels aan het plein nog gevat in de oude omlijsting van groefsteen.

De frontgevel van het kantoor en magazijn en die van het huis van den heer P. Kat zijn geheel gemoderniseerd en hebben noch zuilen, noch de oude raamomlijstingen.

In het Gebr. Bakker's Weeshuis bevindt zich op de bovenverdieping nog eene kamer, geheel met eikenhout betimmerd en van een paar lijsten met snijwerk (bladeren) voorzien. Uit alle kastdeuren evenwel is het eikenhout verwijderd en vervangen door geverfd vurenhout. Als schoorsteenstuk bevond zich voor eenige jaren in deze kamer het portret in olieverf (buste) eener vrouw. [1])

Overigens bevindt zich in het gebouw niets meer, dat onze bijzondere opmerking verdient. [2])

Achter het huis ligt een tuin, die uitkomt aan het 's Gravenhof en daar afgesloten is door een koepel met een muur ter weerszijden. (Afb. 1).

Van binnen is de koepel met schelpen en roode, grijsblauwe en zwarte steentjes ingelegd. Het geheel ziet er zeer geschonden uit met uitzondering van het gewelf, dat met allerlei schelpen is versierd.

Boven ieder der beide poortopeningen van den koepel zijn van binnen en haut relief twee naar elkaar toegewende engeltjes aangebracht, terwijl zich daar in ieder der zijmuren drie nissen bevinden, waarvan de middelste de grootste is.

De versiering boven de groote nissen bestaat in festoenen, welke zich om portretten slingeren. Van deze portretten is niets meer over, terwijl van de festoenen nog iets te zien is.

Boven ieder der kleine nisjes zitten consoles, waarop, zooals duidelijk te zien is, weleer een beeld moet gestaan hebben, dat tegen den wand eene lijst had. Van die lijst is niet veel meer over.

De koepel heeft eens het midden gevormd van een grotwerk, waarvan de muren ter weerszijden van dien koepel een fragment zijn. [1]) In den muur links bevindt zich nog één, in den muur rechts nog twee nissen. Deze laatste heeft men echter volgemetseld. De drie nissen zijn gedeeltelijk omgeven door gekleurde steentjes.

Van de waterwerken, welke bij deze grot behoord hebben, is niets meer over.

Alleen werd in Mei 1863 in eene der nissen eene uit wit marmer gehouwen Leda met de zwaan gevonden, welke vroeger als fontein heeft dienst gedaan. [2])

Het grotwerk werd in het laatst der 17de eeuw gemetseld volgens een ontwerp van den Zweedschen architect Horleman. De toenmalige eigenaar van het huis, Walraven van Heeckeren, heer van Nettelhorst (geb. in 1643 en overl. in 1701), kwam in kennis met dien architect, doordat hij ambassadeur in Zweden was. Volgens de mode van zijn tijd liet hij in zijn tuin een grotwerk aanleggen, zooals we dat op grootsche schaal o.a. in den tuin van het kasteel Rosendaal bij Arnhem kunnen zien.

In het museum te Stockholm berust eene teekening van het hekwerk van den koepel aan de zijde van het 's-Gravenhof, [3]) waarvan we hier eene afbeelding geven, vervaardigd naar eene photographie, welke onze oud-gezant van Zweden, de heer mr. J. D. C. baron van Heec-

[1]) Dit noch geteekende, noch gedateerde portret en de straks te noemen, uit marmer gehouwen Leda met de zwaan werden in 1903 door de regenten van het Gebr. Bakker's Weeshuis aan den heer mr. J. D. C. baron van Heeckeren van Kell, destijds onzen gezant in Zweden, verkocht.

[2]) In eene benedenkamer aan de tuinzijde, welke als vergaderkamer der regenten dienst doet, staat tegen den achterwand eene vierdeelige buffetkast met schuifdeurtjes van geribde latjes. De beide middelste, mahoniehouten kastjes zijn uit + 1800 en afkomstig van den heer H. L. Ketjen, wijnhandelaar, die zich in het begin der 19de eeuw in het huis vestigde. De beide uiterste kastjes zijn er later bijgemaakt.

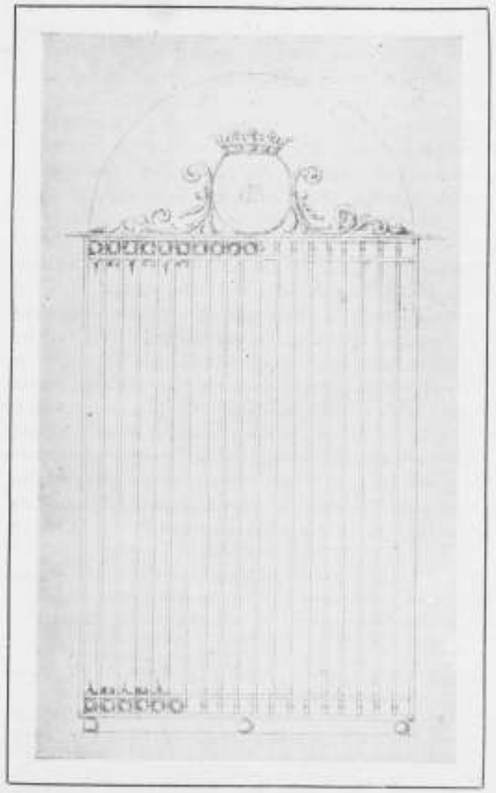
KOEPEL AAN HET 's-GRAVENHOF TE ZUTPHEN.

([1]) Deze muren werden ingekort, doordat later aan ieder hunner uiteinden eene kleine woning werd gezet met een toegang aan het 's-Gravenhof.

([2]) Zutph. Courant van 1863, no. 40. Vergel. blz. 2, noot 1.

[3]) Aan de tuinzijde van den koepel is eerst in onzen tijd een hek gezet.

Op de prent van Fokke (Catalogus van het museum te Zutphen, no. 392), voorstellende het leengericht, op 17 Oct. 1764 onder een eikeboom op het 's-Gravenhof gehouden, is een gedeelte van den koepel te zien.

HEK VAN DEN KOEPEL AAN HET 's-GRAVENHOF, ontworpen door HORLEMAN.

HEK vóór het huis der dames VAN DE KASTEELE aan het 's-Gravenhof te Zutphen.

keren van Kell aan het museum te Zutphen ten geschenke gaf. (Afb. 3).
Uit het bijschrift van deze teekening, dat even oud is als zij zelve, blijkt, dat J. Horleman niet alleen het hek, doch ook de grot in 1697 ontwierp.
Er staat nl. onder: „Grille de la Grotte de monsr: Le Baron de Hekere à sa maison à Sutfen", en daaronder: „Inventé comme aussi la ditte grotte L'ané 1697 par J: Horleman" [1]).
Het fraai gesmede hek aan den koepel is er nog. Het is bijna niet geschonden; de bekroning ervan is niet volgens het ontwerp uitgevoerd [2]).
Blijkens het handschrift Kentenissen, aanwezig in het Zutphensche archief, kochten in 1617 Walraven van Heeckeren van Nettelhorst, luitenant-kolonel, en de erven van wijlen diens echtgenoote Walborch van Lynden het huis van Burchard van Westerholt tot Hackfort en diens echtgenoote Hadewich Droste.
Het wordt daar beschreven als liggende tusschen het huis van den heer van Bronckhorst en dat van wijlen Albert van Till en „der Weesenbehuisingen". Het huis van den heer van Bronckhorst is het tegenwoordige postkantoor. Er is niets bijzonders meer van overgebleven, doch in de 17de eeuw gold het met dat der Van Heeckerens voor eene der fraaiste woningen. [3])

[1]) Deze kan niet de bekende Zweedsche architect Harleman of Horleman zijn. Immers deze had, naar prof. Wrangel uit Lund me schrijft, als voornaam Carl en werd eerst in 1700 geboren.
[2]) Het fraaie ijzeren hek voor den tuin der dames Van de Kasteele (Afb. 4) naast den koepel was er blijkens de plaat bij Tadama (tegenover blz. 59) in 1718 nog niet, wel blijkens de prenten van Fokke en Vinkeles in 1764 (Catalogus t.a.p., nos. 392—394).
[3]) Van Slichtenhorst, XIV. Boeken van de Geldersse Geschiedenissen, 1ste boek, blz. 65: „Ick en magh mede niet verzwyghen het Huys van syne Genade van Bronkhorst, voor etlyke iaeren tot gebruyk van dit doorluchtighe Huys getimmerd; ofte het weyts en prachtigh gebouw van den Landdrost Hekeren daer naest aen; ofte het oude Hof van Wisch, waer van nu eygenaer is de Heer van Scherpezeel wt het geslacht van de Westerholten."

De kleinzoon van dezen Walraven van Heeckeren is zijn naamgenoot, destijds onze gezant in Zweden, die den koepel met het grotwerk liet bouwen.
Nog in de 18de eeuw werd het huis door de Van Heeckerens bewoond. In het laatst der 18de eeuw woonde er Frans Jan van Heeckeren, heer van Enghuizen (geb. 1694, overl. 1767), landdrost, die in 1750 prins Willem IV en in 1766 prins Willem V tot gast had. [1])
Zijn zoon Jacob Adolf, schout binnen en buiten Zutphen, gaf aan Nijmegen blijkens de raadsres. van die stad van 20 Dec. 1786 „vier antique steenen of monumenten" ten geschenke, weleer te Nijmegen gevonden.
Zij waren door een zijner voorouders „bewaard en nagelaten". [2])
In het begin der 19de eeuw vestigde zich in het huis de heer H. L. Ketjen (overl. in 1857), van wiens erven de regenten van het Gebr. Bakker's Weeshuis het in 1859 kochten. Sinds 1860 is dat weeshuis er thans in gevestigd.

STEDENBOUW.
DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 356.

Maar ik herhaal nog eens, er is reden om aan te nemen dat de grondexploitant het verlies aan uitlevering van zijn grond slechts voor een zeer klein gedeelte op de bewoners kan verhalen en in ieder geval een groot gedeelte zal blijven drukken op de netto-opbrengst van zijn grond.
Liever dan het ergste der kwaden te kiezen, om het gevaar van het lang niet zeker mindere gevaar af te wenden, zie men uit naar andere middelen om dit laatste te ontgaan.
Wanneer ik zeg ergste der kwaden, dan is dat geenszins overdreven. Het is toch zeer te betreuren dat de stadsdeelen, die in onzen tijd ontstaan, geenszins voldoen aan onze inzichten van hygiëne. Men leze maar eens het artikel van den heer v. H. in het B. W. over den toestand die dezer dagen bezig is te ontstaan in onze Residentie, onder vigueur van haar tegenwoordige bouwverordening. En ook de Amsterdamsche verordening, overigens algemeen als zeer streng beschouwd, is in dit opzicht met haar bepaling betreffende de maximum voor te schrijven afstand tusschen de achtergevel rooilijnen van 21 M. in de nieuwe stad, verre van op de hoogte van onzen tijd. Kunnen wij over het algemeen met de hygiënische opvattingen onzer voorvaderen niet dwepen; de breedheid van opvatting van een Raadsbesluit als de bekende 17de eeuwsche keur, vastgesteld bij de uitgifte van bouwterreinen aan de toen juist aangelegde Heeren- en Keizersgracht en welke in het grootste gedeelte van dezen Nieuwen Uitleg (waarom helaas ook niet tusschen Prinsengracht en Lijnbaangracht), ruime strooken tuinen garandeerden, moet men eerbied hebben.
Ongemerkt ben ik van het uitbreidingsplan op de bouwverordening overgegaan. Dit komt, doordat beiden van invloed zijn op de uitlevering van te bebouwen terreinen.
Wij hebben al reeds gezien dat de dichtheid der bebouwing afhangt zoowel van het straatoppervlak als van de verhouding tusschen gebouwd en onbebouwd gedeelte van het erf, door de verordening vast te stellen. Van dit laatste bepaalt de verordening slechts het ongunstige minimum, terwijl het uitbreidingsplan door den vorm der bouwblokken, vooral door de diepte der blokken grooten invloed uitoefent op de verhouding, zooals die in werkelijkheid zal ontstaan.
Terwijl het vaststellen van een goed uitbreidingsplan voorkomt, dat een stad voor altijd bedorven wordt, tracht de bouwverordening te bevorderen, dat de stad direct goed wordt. Hoewel niet van zulk een overwegend en verstrekkend belang als 't uitbreidingsplan is toch eene goede verordening evenzeer van zeer groot gewicht. En nu treft het alweer hoe matig zelfs de overigens strengste, verordeningen zijn met bepalingen die de „Ausnützung" van den grond zoowel in horizontale als in verticale richting beperken.
Er behoort tusschen de bepalingen der verordening en het uitbreidingsplan, voor zoover zij de dichtheid der bebouwing regelen, een innig verband te bestaan. En hier behoort naar mijne meening, de verordening zich aan te sluiten bij het uitbreidingsplan en niet omgekeerd. Ten eerste, omdat het uitbreidingsplan het gewichtigste is; en in de tweede plaats, omdat de bedoelde bepalingen in de verordening weinig verband hebben met de overige, door deze geregelde, aangelegenheden; terwijl het uitbreidingsplan is één geheel, waar alles samenhangt. Men kan dit gewenschte verband bereiken door tegelijk met het plan een wijziging van de verordening vast te stellen, waarin het terrein van het uitbreidingsplan als eene nieuwe zône wordt beschouwd, en de bovenbedoelde bepalingen, met nieuwe voor deze zône worden aangevuld.
Een innig verband tusschen plan en verordening is gewenscht, eenerzijds om te zorgen dat de dichtheid van bebouwing nergens een zeker maximum overtreft, anderzijds om die gewenschte dichtheid te bereiken met zoo weinig mogelijk verbruik van grond. Want terwijl ik boven betoogde, dat de overheid toch vooral niet zuinig moet zijn met maatregelen, die in het algemeen belang de nuttige uitlevering van den grond beperken, roekeloosheid in dit opzicht is evenmin te verdedigen.
Het is zeer zeker gewenscht, dat de uitlevering van den grond zoo groot zij als met een alleszins voldoende, een in ieder opzicht goede, oplossing van het stadsplan vereenigbaar is. Dit niet alleen, om het belang van den particulier niet meer te benadeelen als in het algemeen belang wenschelijk is, doch ook in het algemeen belang zelf.
Voor zoover ze nog onbedorven zijn bewaard gebleven, vertoonen de oudste gedeelten onzer steden een bij uitstek schilderachtig karakter. Om dicht in mijn buurt te blijven, noem ik slechts enkele gedeelten van Amsterdam de Oudezijds Voor- en Achterburgwal, de Grimburgwal en Groenburgwal. De onregelmatig gevormde rooiingen der huizenrijen, de bescheiden en daardoor intieme afmetingen der grachtjes, de telkens tot den oprit eener brug zich welvende walkanten met de vriendelijke boomrijen, vormen eene bekoring voor het oog, waarvan het waarom moeilijk in woorden is te brengen. Er hangt een sfeer van gemoedelijkheid, van huiselijkheid, van rust over het geheel, die niet verbroken wordt door die enkele nieuwelingen onder de gevels, welke de bouwkunst onzer dagen van den min gunstigen kant leeren kennen. Broederlijk staan de geveltjes naast elkaar, uit geheel verschillend tijdperk, van geheel verschillende opvatting, sommige fijn gevoeld, de meeste van bescheiden of geen kunstwaarde, zonder dat die veelsoortigheid de harmonie verstoort, indien niet hoogst enkelen der nieuwelingen te pretentievol waren, om hun gebrek aan karakter niet te doen opvallen.
Beziet men het inwendige dier huizenblokken, die zich van buiten zoo genoegelijk voordoen, dan is de indruk zelden gelijk aan die der straatjes en grachten. Slechts een enkele keer vertoonen die binnenplaatsjes een schilderachtig uitzicht; meestal overheerscht de indruk van bedomptheid en geprangdheid, van lichtloosheid en benauwdheid.
Wanneer niet de eeuwigdurende herhaalde chablone van de achtergevels onzer tegenwoordige huurhuizen met hun altijd gelijke en altijd leelijke veranda's, op dunne stijltjes met vervelend gedraaide balusters, zooveel bedierven, dan zou ik aan het inzicht in de binnenplaatsen der nieuwe bouwblokken de voorkeur geven. Waar evenwel in de oude stad tuinen in het inwendige der huizenblokken verscholen zijn, hetzij royaal van aanleg als bij de Heeren- en Keizersgrachten in Amsterdam, hetzij meer beperkt en niet aaneengesloten zooals hier en daar in andere oude stadsgedeelten o. a. in Utrecht aan Oude en Nieuwe Gracht en Kromme Nieuwe Gracht voorkomen, daar laten zij niet na een bij uitstek bekoorlijken indruk te maken.
De tegenstelling tusschen den groenen tuingordel en de insluitende huizenrijen, stoort niet, maar doet integendeel juist aangenaam aan.
Er gaat grooter charme uit van die ingesloten tuinenreeks dan van de versnipperde tuinstrookjes onzer tegenwoordige villa-parken en villa-plaatsen. Door de wat oudere beplanting vallen de scheidingen der tuinen niet storend op en gedraagt de geheele binnenplaats, van een der huizen uitgezien, zich als een grooter geheel. In de villawijken daarentegen wordt door ieder huis de tuin in tuinstrookjes versneden en die tuinstrookjes verbreken op hun beurt op hinderlijke wijze de huizenrij. Ik heb hiermede natuurlijk niet op het oog de ruimere open bebouwing, doch dat tusschending tusschen villa en stadswoonhuis, zooals het Museumkwartier in Amsterdam en zooals sommige gedeelten van Hilversum ons o. a. te zien geven.

Mr. J. W. Staats Evers, Geld. Voormalige Steden, blz. 318, noot 1, ziet ten onrechte het huis in de L. Hofstraat, no.1, dat nog een toren heeft, voor dat der heeren van Bronkhorst aan.
[1]) Tadama, Geschiedenis der Stad Zutphen, blz. 272 en blz. 277.
[2]) Van Schevichaven, Penschetsen uit Nijmegen's Verleden, blz. 272.

De tuingordels tusschen Heeren- en Keizersgracht hebben, behalve de oudere beplanting en de afwisseling in de begrenzende huizen, nog een groot voordeel boven de meeste binnenplaatsen van de nieuwe stad en dat is hunne meerdere diepte en hunne grootere lengte. De grootere afstand tusschen de achtergevels der huizen, voorkomt het wederzijds inzien in de achtervertrekken en doet daardoor de huizen aan hun bestemming beantwoorden, van te zijn eene afsluiting van de buitenwereld, het verblijf van de intieme huiselijkheid, datgene wat de Engelschen met „home" aanduiden, en waarvoor wij slechts 't in een spreuk gebruikelijke woord „eigen haard" bezitten.

Bovendien veroorlooft deze grootere diepte, hoog opgaande boomen tusschen beide rijen huizen te plaatsen, die de wederzijdsche afsluiting der huizen nog volkomener maakt, zonder de toetreding van licht en lucht te benadeelen.

De grootere lengte der bouwblokken tusschen deze grachten hebben een zelfde effect, beperken het zijdelings inzicht uit de huizen der zijstraten tot een kleiner aantal van alle huizen.

Groote diepe en *lange* hoven in het binnenste der bouwblokken, acht ik om deze redenen van veel meer gewicht, dan 't sporadisch voorkomen van open bebouwing, zooals deze thans in onze groote steden voorkomt. Open bebouwing moet zeer ruim zijn of anders liever achterwege blijven. Beknopte open bebouwing is slechts te verdedigen tegen den rand en in aansluiting met parken (Vondelstraat, van Eeghenstraat en Koningslaan in Amsterdam), waar de aansluiting van het park zorgt dat de tuinaanleg domineert. Dan slechts kan de gewenschte indruk verkregen worden van huizen ieder afzonderlijk in een tuin gebouwd. De Paulus Potterstraat geeft daarentegen te zien stukjes tuin om de huizen aangelegd.

Ook *lange* hoven zijn gewenscht en daarmede dus *lange* bouwblokken. Terwijl diepe bouwblokken de uitlevering van den grond verminderen, wordt deze door lange bouwblokken d. i. vermindering van het aantal der zijstraten, juist vermeerderd.

Vergelijken we nu eens de gemiddelde afmetingen der bouwblokken in den uitleg der 17e en 18e eeuw en in de jongste uitbreiding, om tot eene gewenschte norm te komen.

(Wordt vervolgd.)

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVIII.

TENTOONSTELLING IN HET PALAIS DU CINQUANTENAIRE TE BRUSSEL.

Het Palais du Cinquantenaire in de axe van de rue de la Loi gelegen en waarachter zich de avenue de Tervueren uitstrekt, werd ten behoeve van de tentoonstelling in 1880 volgens de plannen van den architect Alphonse Balat gebouwd. Het ensemble bestaat uit twee halfcirkelvormige gebouwen met dorische colonnade op een verhoogd soubassement, welks vleugels thans verbonden zijn door een triomfboog naar het ontwerp van den Parijschen architect Girault.

Voor het gebouw is een monumentaal park met bassin, beeldhouwwerken en fontein, aangelegd. Inwendig bevat het de koninklijke museums van nijverheid en decoratieve kunst, terwijl achter deze de hallen zijn gelegen voor tentoonstellingen etc. van verschillenden aard en waaraan thans de nieuwe annexen zijn aangebouwd.

Wanneer wij, komende van het park, de triomfboog doorgaan (ik kies bij preferentie deze entree opdat men zich een goede voorstelling zal maken van dit majestueus ensemble) heeft men ter rechterzijde den ingang voor de thans daar plaats hebbende tentoonstelling van oude- en hedendaagsche schoone kunsten, waarover ik dan ook het een en ander wensch te schrijven en meer speciaal over de rijke collectie architectuurteekeningen uit verschillende landen hier bijeengebracht.

Niet ten onrechte is er vaak beweerd, dat op een tentoonstelling van Schoone Kunsten de afdeeling Bouwkunst wel het minst door het publiek wordt bezocht. Dat de oorzaak van deze onverschilligheid bij het publiek voor bouwkunsttentoonstellingen veelzijdig is, valt niet te ontkennen, maar dat hiervan ook voor een groot deel de architecten zelf de schuld zijn is daarom niet minder waar.

Waarom toch missen wij op dergelijke exposities zoo vaak het rijpe, interessante werk der ouderen en is de plaats er bijna enkel ingenomen door dat der jongeren? Nieuwe vruchten, bloemen frisch en aantrekkelijk, vol bekoring vaak, maar toch nog meestal missend de majeteit der Roos.

Ja, waarom ontbreekt ons ook op deze tentoonstelling wederom het werk van architecten als Acker, Brunfaut, Blomme, De Vestel, Caluwaers, Govaerts en dergelijke, wanneer schilders als een Van der Ouderaa, Van Leemputten, Van Kuyck, een Franz Courtens of beeldhouwers als Vinçotte, Van Beurden, Joris, Samuel en zooveel terecht erkende meesters het niet beneden zich achten hun werk naast dat der jongeren te exposeeren?

Hoeveel leerzamer, interessanter, van meer opbouwende kracht ook voor het publiek zou het niet wezen, wanneer architecten als bovengenoemd, en België telt er velen zoo, het goede voorbeeld van hun kunstbroeders in schilder- en beeldhouwkunst hadden gevolgd door er ook hun werk te exposeeren. Hoe nu kan het publiek zich aangetrokken gevoelen tot een tentoonstelling, die slechts geeft een zwak beeld van wat het anders wezen zou? Waarlijk zoo te handelen is de bouwkunst niet volkomen dienen.

Mag dit gebrek de Belgische afdeeling Bouwkunst al aankleven, het zou toch beneden de waarheid en onbillijk zijn wanneer ik voor veel van het geëxposeerde geen woord van lof over had.

Zoo vinden wij er zeer verdienstelijke villa-ontwerpen van den architect Derwin, altijd aantrekkelijk ook om de wijze van voorstelling. Een hotel avenue de Tervueren van de architecten Gilson en Struyen, cottages door

Bochoms, Clément, Hayaert, Le Clerc en andere, welke stellig de vermelding verdienen. Academische studies als het interessante projet van een établissement de bains voor een groote stad (concours Godecharle) door Derée, een jong Brusselsch architect; een dito projet van een kunstmuseum, palais des auditoires; hôtel de l'Administration van van Leemputten; een ontwerp van een palais des fêtes door Minnigh; een projet d'un casino voor een badplaats door Creten; een projet d'un musée de l'armée et d'histoire nationale, door Lacoste; projet d'une gare de chemin de fer voor een hoofdstad door Laureijs; studies voor een palais des academies en een hôtel de ville door Arthur Smet, een jong en veelbelovend Antwerpsch architect. Een ontwerp voor het Vredespaleis te 's Hage door den architect Vaerwijck dat van veel fantasie getuigt; foto's van gevels en intérieurs van hôtels en villa's van den architect Charles Thirion te Verviers welke stellig zeer interessant zijn. Het monumentale ontwerp voor een provinciaal gouvernementsgebouw van den architect Ern. Stordiau te Antwerpen, over welk uiterst verdienstelijk ontwerp ik reeds vroeger het een en ander heb geschreven. Van den architect Paul Saintenoy aanzichten van een dergelijk batiment voor de provincie Limburg. Een interessante inzending van den architect Hebbelynck te Brussel.

Fraaie schetsen door den architect Henderick te Gent etc., etc.

Niet onvermeld dient voorts de inzending van de architecten Fernand Bodson, Duesberg, Ghijs, Vaes. Het etablissement „Elite Taverne" en de restauratie van de kerk te Rhode St. Brice door den architect Fernand Symons, terwijl ik last not least wel zeer de aandacht vestig op het bekroond ontwerp van een monument te Buenos-Ayres door den architect Eug. Dhuicque in samenwerking met den beeldhouwer Lagac en waarvan een meesterlijk uitgevoerd maquet in de afdeeling sculpture een duidelijke voorstelling geeft.

De opmerking welke ik hiervoren maakte omtrent de afwezigheid van werken van verschillende bekende architecten in de Belgische afdeeling Bouwkunst en welke ik met nog meer recht aan vele andere afdeelingen zou kunnen doen, waar, met uitzondering van Frankrijk, de architectuur in 't geheel of bijna in 't geheel niet is vertegenwoordigd, is stellig niet van toepassing op de Nederlandsche afdeeling, waar ik met zooveel genoegen het werk van de bekende oudere architecten naast dat der jongere vond tentoongesteld en daardoor een vrij duidelijk beeld verkreeg van den stand der architectuur in Nederland.

De architect Van Arkel exposeert er naast andere ontwerpen een zeer verdienstelijke perspectiefteekening van zijn interessant Bankgebouw te Amsterdam; van den architect Berlage, dezen artistieken denker, trof mij bijzonder zijn grootsche compositie van het Beethovenhuis; van den architect Cuypers de verschillende foto's van uitgevoerde werken, zijn bekende bank te Amsterdam, villa's en interieurs, alles van groote kwaliteit getuigend; daarnaast was het werk van den architect Salm geëxposeerd, bestaande uit een rijke collectie foto's van uitgevoerde werken benevens een paar hoogst artistieke penteekeningen van bankgebouwen, o. a. de bijbank te Rotterdam in samenwerking met den architect Verheul uitgevoerd, welk ensemble een duidelijk beeld geeft van de groote artistieke beteekenis van dezen architect.

De architect Kromhout exposeert een superbe uitgevoerde perspectiefteekening in kleur van het gebouw der Holl. afdeeling en daarnaast een ontwerp voor hetzelfde gebouw in meer modernen geest opgevat dat mij voor dat doel niet zoo aantrekkelijk leek dan het uitgevoerde project, waarvan het behaald succes mij volkomen verdiend lijkt.

De architect Posthumus Meijjes exposeert er zijn ontwerp van het Leesmuseum te Amsterdam, zijn gebouw van de associatie-cassa mede te Amsterdam en voorts het bankgebouw der firma Mees en Zoon te Rotterdam, drie ontwerpen welke de reputatie van dezen architect hoog houden, terwijl de architecten Klinkhamer en Ouëndag het mooie ontwerp van het bekende administratie-gebouw der N.-I. Spoorwegmaatschappij te Semarang inzonden.

Interessant is ook de inzending van den architect Albert Otten, waarvan wij èn als compositie èn als teekening bijzonder roemen zijn gebouw aan de Glashaven te Rotterdam; zoo ook zou ik niet gaarne onvermeld laten de inzending van den talentvollen architect Buskens te Rotterdam waarvan vooral zijn ontwerp van een kerkgebouw dient genoemd. Van den architect Weissman is een interieur geëxposeerd. Van den architect Jos. Herman is een ontwerp van een Rijksacademie van Schoone Kunsten geëxposeerd dat, in modernen geest opgevat, van veel studie en kunstvaardigheid getuigt. Voorts vindt men er van den architect Gort een ontwerp van een gemeenteschool benevens een grafmonument, verdienstelijk van compositie en artistiek geteekend, van den architect Jansz een perspectief van een brug en van een tentoonstellings-gebouw te Nijmegen, waarvan de teekening in krachtige kleuren gedaan mij niet volkomen geslaagd lijkt; van den architect Frowein een ontwerp van de restauratie Heringa State te Marssum dat zeer verdienstelijk is, van den architect de Clercq een ontwerp van een buitenhuis te Wassenaar, dat mij als compositie zeer geslaagd voorkwam; dan nog zagen wij er met genoegen werken van den architect Elte te Amsterdam, Epen te Baarn; mooi werk van den architect Joling, voorts van de architecten Koning een niet onverdienstelijk villa ontwerp; Verschuyl een boerderij en van den architect Van Oort een gebouw van de Evangelisch Luthersche diaconie, eenvoudig en degelijk gedaan.

En wat nu de decoratie der verschillende zalen dezer afdeeling betreft, zoo is het mij een genoegen hier naar waarheid te kunnen getuigen dat deze met zorg en zeer smaakvol is gedaan, waardoor het dan ook een vergelijking met de decoratie in de zalen der overige afdeelingen aangebracht, glansrijk kan doorstaan.

(Wordt vervolgd.)

BOEK-EN PLAATWERKEN

Beroepshygiëne en eerste hulp bij ongelukken voor de bouwvakken.

Wij vestigen nogmaals de aandacht op dit werkje. (Zie Bouwkundig Weekblad no. 18, blz. 212).

Door de opname van de kennis der bedrijfshygiëne en de eerste hulp bij ongelukken onder de eischen voor het examen van bouwkundig opzichter en teekenaar, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der bouwkunst, deed zich de behoefte gevoelen aan een beknopte handleiding, die bij de studie van die vakken kan worden gevolgd. Ten einde in deze leemte te voorzien, wendde het Bestuur der Maatschappij zich hiertoe tot de Heeren *L. Heyermans*, arts en privaat-docent en *Dr. C. J. Mijnlieff*, die zich bereid verklaarden een handleiding samentestellen, welke thans bij de firma W. L. en J. Brusse te Rotterdam is verschenen.

Het eerste gedeelte van dit keurig uitgevoerde en van vele illustratie's voorziene werkje geeft een uiteenzetting van de oorzaken en gevolgen van beroepsziekten, alsmede eenige behartenswaardige wenken ter voorkoming van schadelijk gevolgen. In het tweede gedeelte wordt de bouw van het menschelijk lichaam behandeld, gevolgd door een hoofdstuk waarin de oorzaken en verschijnselen van verschillende storingen worden opgenoemd en de behandeling daarvan aangegeven.

Op een zeer bevattelijke, onderhoudende wijze, wars van alle onnoodige geleerdheid, is deze materie behandeld, zoodat dit werkje niet alleen van zeer veel belang is voór de studie van den aanstaanden opzichter, doch er ook zeer veel toe kan bijdragen om onder de arbeiders beter en juistere inzichten te verspreiden. En daar moet het toch heen. De arbeiders zelf moeten het gewicht van goede bedrijfshygiëne, en de groote waarde van een goed verleende, eerste hulp bij ongevallen, meer en meer leeren inzien.

Van het bekende werkje, **Examen-opgaven** voor Bouwkundig opzichter, bouwkundig teekenaar, Opzichter van den Rijkswaterstaat, Polder-opzichter, Opzichter en Opzichter-Teekenaar bij de Mij. tot Exploitatie v. Staatsspoorwegen, bijeenverzameld door *J. W. Hermanie*, Ambtenaar bij den Algemeenen Dienst van 's Rijkswaterstaat, is een tweede, veel vermeerderde druk verschenen. De in den eersten druk opgenomen opgaven zijn thans aangevuld met vraagstukken van de sedert gehouden examens, waardoor deze tweede uitgaaf zeer aan volledigheid heeft gewonnen en dientengevolge goede diensten kan bewijzen aan hen, die zich voor bedoelde examens wenschen te bekwamen.

Voorheen en thans. Van de drie lezingen over dit onderwerp, indertijd door den Heer *A. W. Weissman* voor den Christelijken Volksbond te 's Gravenhage gehouden, en waarvan de Volksbond een afdruk deed verschijnen, is een nieuwe onveranderde uitgave in den handel gebracht, waarop wij gaarne de aandacht vestigen. Dit werkje verdient in ruimen kring belangstelling, niet alleen omdat daarin een duidelijk overzicht wordt gegeven van de vroegere en tegenwoordige toestanden in het ambacht, doch niet minder omdat op een heldere wijze wordt aangetoond, welke middelen kunnen- en moeten worden aangewend om tot veredeling van het ambacht te geraken.

Bouwkunde. Handleiding bij het Onderwijs in de kennis der Bouwmaterialen door D. de Vries, Oud-Directeur der Ambachtsschool te Rotterdam. Tweede druk bewerkt door *P. A. Schroot*, Adjunct-Directeur der Ambachtsschool te Arnhem.

II. **Hout.** Een onzer belangrijkste materialen, het hout, vindt in dit boek een zeer uitgebreide bespreking, die met vele voorbeelden, ten deele naar fotografische opnamen, ten deele naar schetsen, wordt toegelicht. Achtereenvolgens wordt behandeld: het hout als werkmateriaal, de duurzaamheid en bederf van het hout en de middelen om de duurzaamheid te verhoogen, gevolgd door een beschrijving der soorten van werkhout, die in timmer- en bouwpraktijk het meest voor toepassing in aanmerking komen en besloten met enkele wenken, die bij het keuren van hout in acht genomen dienen te worden, zonder daarbij echter directe voorschriften te geven, daar de schrijver terecht van meening is dat het keuren, een zaak van vertrouwen is, die eigelijk alleen maar aan ervaren personen mag worden opgedragen.

Onder de werken, die over onze bouwmaterialen reeds zijn verschenen, zal dit leerboek ongetwijfeld een belangrijke plaats innemen, temeer daar de prijs zeer laag is gesteld.

VERGADERINGEN

VERGADERING VEREENIGING VOOR VAKOPLEIDING VAN HANDWERKSLIEDEN.

Op Zaterdag 16 Juli 1910 werd te Nijmegen gehouden de 30ste Vergadering van de „Vereeniging voor Vakopleiding voor handwerkslieden in Nederland", onder voorzittersschap van den heer Mr. Smeenge.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst was vertegenwoordigd door de heeren J. J. Weve en Oscar Leeuw.

Verschillende uitgevers hadden boekwerken, betrekking hebbende op het vakonderwijs tentoongesteld; in de zaal waren wandplaten opgehangen. De collectie Van Dijk gaf weinig blijk van goed begrepen vormstudie; die van Van Leeuwen vertoonde een frisscheren kijk hierop.

De heer Plet, als voorzitter van het tentoonstellingscomité van toegepaste electriciteit, heette de aanwezige heeren welkom met eenige hartelijke woorden en bracht tevens een woord van hulde aan den heer Ant. W. Jansz, architect der tentoonstellingsgebouwen en leeraar aan de ambachtsschool.

De overleden leden werden herdacht.

Aangezien de zoogenaamde aaneenschakelings commissie over het leerlingwezen niet sprak, deed de Voorzitter het voorstel, dat de Vereeniging dit ter hand zou nemen, en een commissie daarvoor te benoemen, waarin de Afdeelingen Amsterdam, den Haag, Deventer, Arnhem en Nijmegen zullen vertegenwoordigd zijn. Dit voorstel werd z. h. o. aangenomen.

Verder werden besproken de middelen te overwegen, om in een pensioen-weduwen- en weezenfonds te voorzien.

Daarna lichtte de heer de Wilde de geëxposeerde leermiddelen met enkele woorden toe en gaf de heer Jansz eenige nuttige wenken voor het bezoek der Nijmeegsche tentoonstelling van toegepaste electriciteit.

Na de pauze besprak de Voorzitter het rapport der Commissie tot reorganisatie van het onderwijs (zoogenaamd ineenschakelingscommissie).

Aangezien de tijd tot bestudeering van dit rapport, dat twee lijvige boekdeelen vult, te kort was, het verscheen pas 3 weken geleden, had de spreker slechts een uittreksel uit het rapport gemaakt, in bijzonder wat het vakonderwijs betrof.

Een goede opleiding van leeraren, deelneming in het pensioenfonds van burgerlijke ambtenaren, stichting van vakscholen ook van Rijkswege, werden noodig geacht. Discussie vond spreker niet noodig.

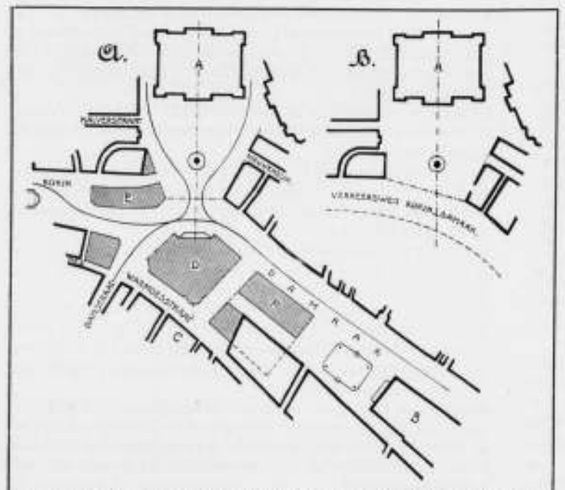
De afdeeling Arnhem wenschte een keuring van de leerlingen, met het oog op het door hun te kiezen beroep.

INGEZONDEN STUKKEN

Aan
de Redactie van het Bouwkundig Weekblad
te Amsterdam.

In het Bouwkundig Weekblad van 19 Febr. 1910 heb ik erop gewezen, dat de val van het Commandantshuis en de aanleg van een verbindingsweg Damrak-Rokin voor het Paleis noodlottig zullen zijn. Maar nu dit huis, inplaats van gerestaureerd, toch ten doode schijnt opgeschreven, heb ik getracht een andere oplossing te verkrijgen, die ik als studie gaarne eens ter beoordeeling geef.

Volgens mijne meening moet vanuit het Paleis gewerkt worden, daar dit toch, als één van de mooiste gebouwen der wereld,

A. Paleis; B. Beurs; C. Krasnapolsky; D. Bijenkorf; E. Winkelgalerij; F. Graan- of Effectenbeurs.

OPLOSSING DAMBEBOUWING, door J. WOLBERS, architect.

hoofdzaak is en moet het Paleis niet aan de verkeerswegen, maar moeten de verkeerswegen aan het Paleis ondergeschikt gemaakt worden.

Dit heb ik getracht te verkrijgen door een hoofdas te trekken door het paleisterrein en van daaruit te ontwerpen; zie bijgaande teekening. Zooals mijn schets A aantoont, wil ik de Zuidelijke rooilijn gelijk maken aan de Noordelijke, wat kan geschieden door een bouwblok te projecteeren, waardoor twee toegangen tot het Rokin ontstaan, één stille voor voetgangers en rijtuigen vanaf den Dam en een grooten, breeden verkeersweg voor trams en auto's als voortzetting van het Damrak, terwijl bij eventueele verbouwing van het perceel Hajenius en de daarnaast gelegene, deze onder de gewenschte rooilijn kunnen worden gebracht. Zooals te zien is, krijgt men op deze wijze een regelmatig, ingesloten Damplein, tegenover het Paleis, waarbij de scheefheid, die men met een verkeersweg krijgt (zie schets B), vervalt en waardoor het Paleis zeker beter tot zijn recht komt, doordien het Damplein dieper wordt en men dus grooter afstand verkrijgt.

Bloemendaal, Juni 1910.

J. WOLBERS.
Architect.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 29. *Mededeelingen van het Genootschap.* Toezegging van een bedrag van f 20.—, in zake actie „Arsenaal", van den Bond van Nederl. Architecten.

Rede door den heer W. Kromhout Czn., voor het Kon. Instituut van Ingenieurs, gehouden op Vrijdag 15 Juli te Brussel. Over het tot stand komen van het Nederlandsche gedeelte op de Brusselsche tentoonstelling, waarvan de gebouwen door den spreker zijn ontworpen.

Samenwerken Dat Tot Grootheid Leidt, door *C. J. de Haas*. Volgens den schrijver, doet zich tegenwoordig het gelukkig verschijnsel voor, dat zoowel de kunstenaar als het publiek zich meer bezig gaan houden met het schoonheidsbeginsel en daardoor meerdere waarde aan de verschillende te vervaardigen voorwerpen wordt toegekend.

Het restaureeren van oude kunstwerken door A. W. Weismann. Door den uitgever F. van Rossen werd dezer dagen een boekje met nevenstaanden titel in den handel gebracht, welks inhoud een lezing is van den heer A. W. Weismann, gehouden in het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap.

Villapark te Arnhem. Voorstel van B. en W. te Arnhem om aan den Apeldoornschen weg een villapark aan te leggen in overleg met een schoonheidscommissie.

Bouwwereld no. 28. *Echo's III. Amsterdamsch Palenwee.* Eene beschrijving omtrent het ontsieren van Amsterdam, door het plaatsen van palen voor de verschillende takken van dienst, in straten en op pleinen.

Het karakter der Engelsche kunst. Geschichte der Kunst in Gross-Brittannien und Irland von Sir Walter Armstrong, Director der National-Galerie von Irland. [Mit 600 Abb. und 4 Farbentafeln. Julius Hoffman. Verlag, Stuttgart 1909. (Geb. 6 Mark)].

Het restaureeren van oude Bouwwerken. Over het al of niet wenschelijke van restauratiewerken aan oude gebouwen.

Kantine en Werkplaatsen der Luftschiffbau Zeppelin G. m. b. H. Friedrichshafen. Arch. P. J. Manz. Stuttgart).

Portierswoning der Luftschiffbau Zeppelin G. m. b. H. Friedrichshafen. Arch. Prof. Paul Bonatz. (Stuttgart).

De **Bouwwereld no. 29.** *Het Fragmenten-Gebouw van het Rijksmuseum te Amsterdam*, met afb.

Het karakter der Engelsche kunst. (Vervolg en slot).

Meubels ontworpen en uitgevoerd door J. W. de Graaff. (Laren. N.-H.) met afb.

Het restaureeren van oude bouwwerken, (vervolg). Praeadvies van den heer Jos. Th. J. Cuypers, C.-B.-I.

De Opmerker no. 29. *De Amsterdamsche Paleis Raadhuisquaestie.* Beschouwingen uit de brochure van Jhr. Mr. Victor de Stuers, getiteld „Amsterdams en Nederlands eer. Het Raadhuis van Amsterdam". Het Rijk wordt hier aangewezen voor den bouw van een woning voor de Vorstelijke Familie.

De Octrooiwet. Wederinvoering in Nederland der Octrooiwet, die van 1817—1869 bestaande, sedert dien tijd geschorst werd, doch door de toetreding tot de Unie ter bescherming van den industrieelen eigendom, werd de regeering genoodzaakt een nieuw ontwerp-wet bij de Tweede Kamer in te dienen.

Veestallen. Het vraagstuk van de verbetering van bestaande rundveestallen was een punt van bespreking in de op 28 Juni j.l. te Groningen gehouden vergadering der Gron. Maatschappij van Landbouw en Nijverheid. Er werd besloten een stalcommissie te benoemen, bestaande uit vertegenwoordigers van verschillende

groepen van personen, welke in nauwe betrekking staan met de veeteelt.

De Opmerker no. 30. *Brussel's Raadhuis.* (Met een plaat). Beschrijving van het Raadhuis te Brussel van af haar oorsprong.
Het steenbakken volgens de Hollandsche methode, door J. J. Wentink, Utrecht. Verschil van meening tusschen de Redactie van het tijdschrift „Klei" en die van het weekblad „De Nederlandsche Klei-Industrie".

BERICHTEN

Het Nieuwe Raadhuis te 's-Gravenhage. De N. R. Ct. bericht hierover:
Met terugneming van de vroeger bij den gemeenteraad ingediende voorstellen tot uitbreiding van het bestaande raadhuis, hebben B. en W. thans ingediend het reeds in hoofdzaak gepubliceerde voorstel, om in beginsel te besluiten tot den bouw van een geheel nieuw Raadhuis op de terreinen, begrensd door Spui, Kl. Bagijnestraat, Kalvermarkt, Nieuwe Markt en Turfmarkt.
De kosten worden geraamd op f 880,000 voor den bouw en op f 1,400,000 voor het terrein (waarop een aantal minderwaardige panden staan). B. en W. wenschen echter geen f 1,650,000 te besteden voor een nieuwen verkeersweg Groote Markt—Spui in het verlengde der Prinsegracht, aangezien het nieuwe Raadhuis reeds van alle zijden ook langs ruime wegen bereikbaar zal zijn. Uitbreiding van het bestaande Raadhuis zou rond f 800,000 kosten, doch van het bedrag, dat de nieuwe bouw meer zal kosten dan de verbouwing, behoort te worden afgetrokken de waarde van den grond van het plein achter het bestaande Raadhuis op f 225,000 gesteld) en de waarde van het tegenwoordige Stadhuis.
Een gift van 100.000 voor den bouw van Gemeente-bibliotheek te Rotterdam. In het verslag der Raadsvergadering te Rotterdam op 22 Juli j.l., voorkomend in de N. R. Ct. lezen we het volgende:
De voorzitter (Mr. A. R. Zimmerman) zegt, dat hij deze vergadering kan aanvangen met een heuglijke mededeeling. Iemand, wiens naam niet bekend gemaakt mag worden, heeft spreker medegedeeld, dat hij bereid is, een bijdrage van f 100.000 te schenken aan de stichting van een openbare bibliotheek in deze gemeente.
De schenker heeft aan deze gift geen voorwaarden verbonden. Wel heeft hij aan zijn schenking enkele wenschen vastgeknoopt. In de eerste plaats, dat de bouw van de gemeente-bibliotheek inderdaad op onbekrompen wijze zal geschieden, zoodat een waarlijk schoon gebouw zal verrijzen en in de tweede plaats *komt het hem niet wenschelijk voor, voor den bouw een prijsvraag uit te schrijven. Gelijk gezegd, van beide wenschen maakt de onbekende gever geen voorwaarden.*
Aangezien nog niet tot den bouw is besloten, kan spreker nog niet voorstellen, deze belangrijke gift te aanvaarden. Doch de Raad zal spreker wel willen machtigen den schenker diepe erkentelijkheid en ware waardeering te betuigen voor deze daad, waardoor deze blijk heeft gegeven van bewonderenswaardige liefde voor het algemeen belang en van oprechten burgerzin. (Luid applaus).
De cursiveering is van ons. Deze vijandschap tegen prijsvragen geeft te denken. Het gaat de prijsvragen in den laatsten tijd niet goed; we behoeven slechts aan de door de gemeente Kampen besloten prijsvraag voor een Ziekenhuis te denken, welke, nadat kennis was genomen van de Nat. Prijsvraagrelen, wederom ingetrokken is. Ook de prijsvraag Rochdale, staat naar wij vernemen, zeer bedenkelijk.
Het wordt ernstig tijd na te gaan, aan wie de schuld; aan onkunde van het publiek betreffende den velen arbeid, aan een prijsvraag verbonden, of aan te hooge eischen van onze Prijsvraag-Regelen.
Messina. Terwijl de meeste kunstschatten van Messina nog onder de puinhoopen begraven liggen, heeft men al een gebouw voor museum bestemd. De keuze is gevallen op het oude klooster van Salvatore dei Greci, dat zesmaal grooter is dan het ingestorte museum en waarin alle geredde kunstschatten zullen worden opgenomen. Prof. Salinas is met het onder dak brengen van de geredde kunstwerken belast. Behalve de beroemde triptiek van Antonello da Messina heeft men zeven kisten met zilverwerk en vele kostbare voorwerpen van kunstnijverheidskunst gered. Veel zorg en moeite heeft men besteed aan de kathedraal, die zooveel kunstwerken bezit. Men is er in geslaagd, een deel van de marmeren ommanteling te redden. De mozaieken en het prachtige koorgestoelte uit de 15de eeuw in de apsis zijn onbeschadigd gebleven. De kostbare kerkschat is gered en men heeft alle hoop, dat ook het beroemde ciborium van verguld brons met kostbare steenen zal blijken behouden te zijn gebleven. *N. R. Ct.*

PERSONALIA

Tot Directeur van Gemeentewerken te Rotterdam is benoemd de heer A. C. Burgdorffer, voor dien adjunct-directeur.
Omtrent deze benoeming zegt het Rotterdamsch Nieuwsblad:
Rotterdam ziet in dezen nieuwen hoofd-ambtenaar een man van groote bekwaamheid en werkkracht de leiding nemen van zijn technischen dienst.
Geboren te Kampen op 18 November 1862, werd de heer Burgdorffer op 10 Juli 1883 benoemd tot tweeden luitenant bij de genie in Nederlandsch-Indië.
Na van September 1883 tot Juli 1884 zijn studie te hebben voortgezet aan de tweede afdeeling der krijgsschool, ging hij naar Indië, waar hij tot Januari 1888 bleef. In 1887 was hij intusschen eerste luitenant geworden.
Op 26 April 1889 werd hij gedetacheerd bij het wapen der genie in Nederland en op 19 October van dat jaar benoemd tot 1sten luitenant-ingenieur bij het Nederlandsche leger.
Als officier ingenieur voerde hij te Batavia o.a. uitgebreide onderhoudswerken uit en in Nederland heeft hij de leiding gebad bij de uitvoering van het Noordwestelijk front van de stelling van Amsterdam, en wallen, grachten, bekadingen, grondwegen en sluiswerken gemaakt.
Nadat hij in 1896 op de voordracht had gestaan voor hoofdingenieur van den Provincialen Waterstaat in Groningen, werd hij op 30 Mei 1899 door den Gemeenteraad van Rotterdam benoemd tot adjunct-directeur van Gemeentewerken als opvolger van den heer Neiszen.
In onze stad heeft de heer Burgdorffer een groot aantal belangrijke werken geleid. Wij noemen, van 1899 tot 1908: de regeling van de onteigeningen voor de Maashaven, den Boergoenschen vliet, den Varkenoordschen weg, den Havenspoorweg en de Aelbreehtskolk; den aanleg van de Waalhaven met stratenaanleg en rioleering van de aangrenzende terreinen; den bouw van den Havenspoorweg aan den Rechter-Maasoever en de havens met handelsterreinen aldaar, behalve de kaaimuren; den bouw van de Ruigeplaatbrug, van het Bevolkingsbureau, van het Armhuis, de H. B. S. aan 's Gravendijkwal, de gemeentelijke schietbanen enz. De heer Burgdorffer maakte de plannen voor de nieuwe Ambachtsschool en hij bouwde in deze negen jaren niet minder dan vijf-en-zestig scholen voor L. O., gymnastiek- en bewaarscholen!
Na het aftreden van den heer Van IJsselsteyn in 1908 werden den heer Burgdorffer de werken in eigen beheer opgedragen: de kaaimurenbouw aan Rijnhaven Z.Z. en N.Z., de Oosterkade, het vooruitbrengen van de Wilhelminakade, de werken aan de Waalhaven, het bouwen van de Heulbrug, de Aelbrechtsbrug, de Noorderbrug, benevens de plannen voor de vuilverzameling en vuilverbranding en voor de nieuwe gasfabriek.
Deze uitgebreide staat van dienst toont den man met ijzeren werkkracht en groote veelzijdigheid van talenten.

30ste JAARG. — 6 AUG. 1910. — No. 32.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Statutenwijziging. — Adres Raad van Arnhem. — Verslag Hoofdbestuursvergadering. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Stedenbouw, vervolg, door J. G. Wattjes. — Brieven uit België, XXVIII, vervolg, door X. Y. Z. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Wijziging der Woningwet, door S. D. — Prijsvragen. — Boekbesprekingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

STATUTENWIJZIGING.

In aansluiting aan het bepaalde in art. 29 van de Statuten wenscht het Hoofdbestuur het volgende onderwerp te plaatsen op de agenda van de a. s. September-vergadering, welke voorloopig is vastgesteld op Dinsdag 20 en of Woensdag 21 September a. s.
Van de Commissie van Onderzoek is het volgende schrijven ontvangen:

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

Nu er omtrent de bedoeling van Artikel 3 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst verschil van opvatting bestaat tusschen het Hoofdbestuur en de Commissie van Onderzoek, komt het voornoemde Commissie gewenscht voor dit Artikel iets te verduidelijken en geeft zij U in overweging Art. 3 te redigeeren als volgt:
„Om Architect-lid te worden moet men òf een diploma „bezitten als architect of Bouwkundig Ingenieur, òf zon„der dit diploma blijken geven deugdelijk werk in het „architectenvak te hebben tot stand gebracht.
„In beide gevallen is het een vereischte, dat de kandi„daten gedurende drie jaren, hetzij als architect, hetzij „in openbaren of particulieren dienst, zelfstandig het „beroep van architect als hoofdbezigheid hebben uitge„oefend en den ouderdom van 26 jaren hebben bereikt.
„De tijd besteed aan de werkzaamheid in de praktijk „gedurende de studie voor het verkrijgen van een diplo„ma zal bij den voormelden tijd van drie jaren in reke„ning komen".

Met de meeste Hoogachting,

De Commissie van Onderzoek
w. g. C. MUYSKEN, *Voorzitter.*
„ J. F. KLINKHAMER.
„ C. B. POSTHUMUS MEIJES, *Secretaris.*

Het Hoofdbestuur kan zich met deze redactie-wijziging vereenigen, behalve dat zij voorstelt de 2e alinea te lezen:
„In beide gevallen is het een vereischte, dat de kandi„daten gedurende drie jaren, hetzij als architect, hetzij „in openbaren of particulieren dienst, *het vak praktisch „hebben uitgeoefend* en den ouderdom van 26 jaren heb„ben bereikt."

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

AMSTERDAM, 3 Augustus 1910.

Aan den Raad der Gemeente Arnhem,

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen:
Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met veel belangstelling uit de bladen heeft vernomen, dat door Burgemeester en Wethouders Uwer Gemeente het voorstel is gedaan aan den Apeldoornschen weg een villapark aan te leggen, waarbij zij zich voorstellen het geheele uitgestrekte terrein in één plan van exploitatie samen te vatten, om zoodoende te geraken tot eenheid in aanleg en bebouwing:

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

dat het, waar het hier een buitengemeen fraai en belangrijk terrein geldt, de voorgestelde bemoeiingen van Uw Gemeentebestuur in deze ten zeerste zou toejuichen, daar hierdoor meerdere zekerheid verkregen kan worden een goed geheel te verkrijgen, in harmonie met de beroemde schoone omgeving van Arnhem;
dat het tevens vernomen heeft, dat naar aanleiding van genoemd voorstel van B. en W. in Arnhem stemmen opgaan tot het verkrijgen van een zoogenaamde Schoonheids-Commissie;
dat het Hoofdbestuur meent ten zeerste bij U te moeten aandringen op het tot stand komen dezer Commissie, die tot taak zal hebben, op uitnoodiging van B. en W. te adviseeren bij de beoordeeling van het uiterlijk aanzien van ontworpen gebouwen en andere bouwwerken, welke aan schoonheidseischen hebben te voldoen. Zal tot de werkkring dezer Commissie in de eerste plaats moeten behooren het beoordeelen van de teekeningen der gevels voor gebouwen, te stichten op terreinen, die door de Gemeente aan derden in eenigen vorm zijn afgestaan onder bepaling, dat de gevelteekeningen der te stichten gebouwen, afsluithekken enz. aan de goedkeuring van B. en W. zijn onderworpen, het verdient tevens overweging, het gevoelen der Commissie ook over de ontwerpen van andere bouwwerken in te winnen.
Het Hoofdbestuur neemt de vrijheid U te wijzen op de Amsterdamsche Schoonheids-Commissie, in 1898 ingesteld naar aanleiding van een adres van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst en het Genootschap Architectura et Amicitia, welke Commissie een algemeen erkenden gunstigen invloed uitoefent; zoo mede op de Haagsche Schoonheids-Commissie, die onlangs tot stand is gekomen met medewerking van genoemde Maatschappij, welke in deze Commissie vertegenwoordigd is.
Het Hoofdbestuur vertrouwt dan ook, dat ook Arnhem spoedig zijne Schoonheids-Commissie zal krijgen, welke een vruchtbaar arbeidsveld zal vinden.

Namens het Hoofdbestuur voornoemd

w.g. A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
w.g. J. GRATAMA, *Secretaris.*

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP MAANDAG 1 AUGUSTUS.

Van het verhandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen:

NIEUWE LEDEN. In aansluiting aan het advies van de Commissie van Onderzoek zijn de volgende heeren aangenomen als:

Architect Lid:
W. Fontein, architect te Leiden;
M. J. Granpré Moliere, Bouwkundig Ingenieur te Amsterdam;

Gewoon Lid:
H. M. Bensdorp, Opzichter Departementsgebouwen te Paramaribo;
J. J. L. Dalhuizen, Opzichter Bouw- en Woningtoezicht te Haarlem;
J. Groenewegen, firmant der firma Blass en Groenewegen te De Bilt;
J. H. Klosters, bouwkundige aan de N. Z. H. Tramweg Mij te Rotterdam;
E. v. d. Laan, Gemeente architect te Jellum;
W. G. Lans, Cand. Bouwkundig Ingenieur te Delft;
J. Oostdijk, Bouwkundig Opzichter-Teekenaar te Rotterdam.

SEPTEMBER-VERGADERING. In herinnering wordt gebracht dat de Voorzitter der Maatschappij op de laatst gehouden Algemeene Meivergadering heeft voorgesteld de September-vergadering te Brussel te houden.
In aansluiting hiermede heeft de Société Centrale d'Architecture de Belgique den voorzitter en de leden onzer Maatschappij uitgenoodigd, om onder leiding van het bestuur dezer Vereeniging Brussel en de Wereldtentoonstelling te bezoeken; zij beveelt daartoe aan den 11en en 12en September, de dagen van het Nationaal Congres der Belgische Architecten.
Het Hoofdbestuur stelt deze uitnoodiging op hoogen prijs, maar acht het houden der September-vergadering-excursie te Brussel niet wenschelijk. Reeds vele leden zullen de tentoonstelling dan reeds bezocht hebben; Brussel is bij de meeste leden bekend, ook al doordat zij deelgenomen hebben aan het Internationale Architecten Congres aldaar; daarenboven is bij het bezoek aan de Luiksche tentoonstelling in 1905 gebleken, dat de leden er de voorkeur aan geven, die afdeelingen te zien, die voor ieder persoonlijk het meest belangrijk zijn, boven het in grooten getale gezamenlijk zien.
De Société Centrale zal medegedeeld worden, dat de Maatschappij, erkentelijk voor de invitatie, tot haar leedwezen geen gebruik er van zal maken; maar dat zij op het Congres de Maatschappij door een afgevaardigde zal doen vertegenwoordigen.
Naar aanleiding van een ingekomen voorstel, de September vergadering in Utrecht te houden, werd opgemerkt, dat in 1900 de Sept.-Vergadering ook reeds te Utrecht plaats had; hiertegen werd aangevoerd, dat, waar in den laatsten tijd een opleving der belangstelling op bouwkunstig gebied blijkt te bestaan, de samenkomst in Utrecht allicht de samenwerking tusschen de bouwkundige corporaties te Utrecht kan bevorderen.
Aangenomen werd echter een ander voorstel, namenlijk om te September vergadering te houden te Leiden, dat algemeene instemming vond.
Nadere bijzonderheden omtrent deze vergadering zullen tijdig worden medegedeeld; voorloopig is de vergadering-excursie vastgesteld op Dinsdag 20 September en/of Woensdag 21 September.

PERMANENTE COMMISSIE NAT.-PRIJSVRAGEN. Ingevolge opdracht van de laatst gehouden bijeenkomst van afgevaardigden voor de vaststelling der Algemeene Regelen voor Nationale Bouwk. Prijsvragen verzocht het Bestuur van Architectura et Amicitia het Hoofdbestuur, voor de verkiezing van de in deze Regelen bedoelde Permanente Commissie drie candidaten te stellen. Uit de volledige lijst der door de vijf deelnemende bouwkundige vereenigingen gestelde candidaten zal daarna een stemming voor de drie leden der Permanente Commissie gehouden worden.
Het Hoofdbestuur stelt als candidaten de heeren Paul J. de Jongh, de eigenlijke opsteller der Regelen, C. Muysken, Oud-Voorzitter van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, en A. Salm G.Bzn., Voorzitter van genoemde Maatschappij en afgevaardigde voor de Maatschappij bij de samensteling der Regelen. *)

WIJZIGING HONORARIUMTABEL. De commissie van den Bond van Ned. Architecten, belast met het onderzoek naar de toepassing van de honorariumtabel onzer Maatschappij, acht wijziging en aanvulling van de tabel op enkele punten wenschelijk. De commissie werd gemachtigd zich in contact te stellen met het Hoofdbestuur, ten einde gezamenlijk verder het onderwerp te behandelen en diende een desbetreffend verzoek in. Het Hoofdbestuur stelt het op prijs, dat de Bond de groote waarde van samenwerking tusschen de beide vereenigingen betreffende gemeenschappelijke punten erkent en wil bevorderen, en zal gaarne in overleg met genoemde Commissie treden.
Tevens besluit het Hoofdbestuur het punt der Agenda: het 2e concept Honorariumtabel van Bouwblokken, opgesteld door de heeren J. H. W. Leliman, B. J. Ouëndag en J. E. v. d. Pek, nù niet in behandeling te nemen, maar gezamenlijk met de afgevaardigden van den Bond te bestudeeren.

*) Het Genootschap Architectura et Amicitia heeft candidaat gesteld de heeren P. J. de Jongh, W. Kromhout Czn. en J. H. W. Leliman, zijnde de commissieleden, die het Concept Regelen hebben opgesteld; de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap heeft candidaat gesteld de heeren P. J. de Jongh en J. H. W. Leliman, commissieleden, en C. N. van Goor, afgevaardigde voor Bouwkunst en Vriendschap bij de samenstelling der Regelen; de Bond van Nederlandsche Architecten heeft candidaat gesteld de heeren: K. P. C. de Bazel, Voorzitter van den Bond en P. J. de Jongh en W. Kromhout Czn., commissieleden.

COMMISSIE BOUWVERORDENINGEN. In aansluiting aan de motie, aangenomen op de Algem. Mei-vergadering van 24 Mei jl., waarbij het Hoofdbestuur opgedragen werd zich in verbinding met andere vereenigingen en belanghebbenden te stellen, om stappen te doen tot het geraken van meerdere eenheid in den gedachtengang van de voorschriften op het bouwen en wonen en zoo mogelijk te geraken tot een Nederlandsche bouwwet, besluit het Hoofdbestuur voor de samenstelling eener desbetreffende commissie de volgende corporaties te verzoeken een afgevaardigde te benoemen, zijnde: Bond van Ned. Architecten, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap, Nederl. Aannemersbond en de Sociaal Tech. Ver. van Democratische Ingenieurs en Architecten, terwijl tevens uitgenoodigd zullen worden de heeren J. W. C. Tellegen, dir. Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam; J. L. B. Keurschot, Insp. Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem; J. M. A. Zoetmulder, Insp. Volksgezondheid te Utrecht; de keuze voor een jurist in deze commissie is nog niet gevestigd.

SCHOONHEIDSCOMMISSIE IN ARNHEM. Naar aanleiding van het besluit van B. en W. van Arnhem tot den aanleg van een villawijk aan den Apeldoornschen weg, waarbij zij de eenheid van aanleg en bebouwing wenschen te bevorderen, brengt het Hoofdbestuur hulde aan dit voornemen, en heeft het bij den Gemeenteraad van Arnhem een adres ingediend, waarin het de wenschelijkheid van de benoeming eener Schoonheidscommissie voor Arnhem uitspreekt, overeenkomstig de meening van den Directeur van Gemeentewerken in zijn desbetreffend Rapport.

PRIJSVRAAG AMBACHTSSCHOOL TE MAASTRICHT. Van het Bestuur van de Vereeniging: Ambachtsschool voor Maastricht en Omstreken, is een schrijven ontvangen, waarbij het om advies vraagt in zake een prijsvraag voor het bouwen van een Ambachtsschool aldaar. Het Hoofdbestuur heeft het Bestuur van bovengenoemde Vereeniging verwezen naar de Algem. Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen, terwijl een der leden van het Hoofdbestuur zich beschikbaar heeft gesteld om het Bestuur der Vereeniging nader mondeling voor te lichten.

CONCEPT-MODEL ARBEIDSOVEREENKOMST. In verband met de gemaakte opmerkingen ter vergadering van 5 Juli is een nieuw Concept-Model opgesteld, door den Algem. Secr. der Maatij., den heer J. Gratama, in vereeniging met den 1sten Secr. der Commissie tot behartiging v. d. Vakbelangen v. d. Architect, den heer G. Versteeg, dat nu werd behandeld en voorloopig vastgesteld. Na juridisch advies omtrent het concept verkregen te hebben, zal het in druk den Architect-leden worden toegezonden ter beoordeeling, om daarna in een vergadering van A. L. nader behandeld en vastgesteld te worden.

BRANDPROEF ONBRANDBAAR RIETEN- EN STROOIEN DAK. In afwachting van nadere inlichtingen omtrent het verkrijgen van Rijkssteun voor het houden van een officieelen brandproef met het ontbrandbare rieten- en strooiendak (Gernentz dak) zal een circulaire verzonden worden aan instellingen, vereenigingen en personen, welke bij het onderwerp betrokken zijn of er belang in stellen, met verzoek om een bijdrage.

HULDEBLIJK DRUCKER. De voorzitter brengt in herinnering, dat hij, als voorzitter der Maatschappij en den heer H. A. J. Baanders, voorzitter van Architectura et Amicitia door Mr. D. Baron van Hogendorp uitgenoodigd waren bijdragen te verzamelen van de *Architecten* voor het huldeblijk „Drucker", waarbij zij tevens verzocht waren ook voor de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam voor hetzelfde doel werkzaam te zijn.
De secretarissen van genoemde vereenigingen hebben een lijst opgemaakt, aan wien een vertrouwelijke circulaire zou worden gezonden met verzoek om een bijdrage, waarbij ook uitnoodigingen gezonden werden aan den Bond van Ned. Architecten. De Algem. Secretaris der Maatij. heeft daarna de verdere leiding overgenomen.
Het resultaat is, dat 79 handteekeningen zijn ontvangen, vertegenwoordigend een totaal bedrag van f 103, afgedragen op verzoek van Mr. van Hogendorp aan den heer H. J. Dompierre de Chaufepié. In een inmiddels ontvangen dankbetuiging van Mr. van Hogendorp, wordt mededeeling gedaan dat te samen met de kunstschilders, de beeldende kunstenaars in het album vertegenwoordigd zullen zijn met ruim 200 handteekeningen.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW.
DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 368.

De huizenblokken tusschen Heeren- en Keizersgracht zijn ongeveer 100 M. diep, tusschen Keizers- en Prinsengracht ± 90 M.; enkelen ± 250 M. lang, verscheidenen ± 200 M. en enkele ± 150 M. Bij de halveering der blokken door de Kerkstraat is de gemiddelde diepte nog 60 à 70 M.
In het Museumkwartier meet een blok voor open bebouwing bestemd ± 65 bij 100 M.
In het Helmerskwartier oostelijk van het Wilhelmina gasthuis zijn zeer kleine blokken van ± 40 bij 85 M. In dezelfde wijk westelijk van 't gasthuis komen blokken voor van 200 M. de meeste zijn echter 130 à 140 M. lang terwijl de diepte overal slechts 40 à 50 M. bedraagt.
In het Willemsparkkwartier is nogal afwisseling in de grootte der blokken. Lengte van bijna 300 M. wisselt af met lengte van 70 M. De meeste lengten varieeren echter tusschen 130 tot 160 M. de diepten tusschen 45 en 50 M. Rekenen wij in de nieuwe wijken en eveneens in de zijstraten der hoofdgrachten op een gemiddelde huisdiepte van 11, M. en verwaarloozen we de steeds iets zuiniger bebouwing bij de hoeken, dan komen we tot de volgende vaak voorkomende maten van binnenhoven in verschillende wijken.

Oude hoofdgrachten	39 bij 178 M.
Willemsparkkwartier	23 bij 128 M.
Helmerskwartier, ten Noorden Overtoom en ten Westen Gasthuis	18 bij 108 M.
Helmerskwartier, ten Noorden Overtoom en ten Oosten Gasthuis	18 bij 63 M.

Al geven deze getallen niet de zuivere gemiddelde maten der geheele wijken, zij doen toch voldoende duidelijk zien, dat de hoven in de nieuwe stad, ook in de betere buurten, belangrijk kleiner zijn dan die welke

krachtens de oude keur, regelende de bebouwing aan Heeren- en Keizersgracht in onze stad ontstaan zijn, zoowel wat de diepte als wat de lengte betreft. Zonder bezwaar voor een doelmatig verkeer in een wijk kunnen de bouwblokken veel langer gemaakt worden, waardoor zonder te groote beperking der uitlevering de gemiddelde diepte der blokken belangrijk vergroot zou kunnen worden.

Ik zie volstrekt geen bezwaar in een vaak voorkomende bouwblok lengte van 200 à 250 M. waarbij grootere blokken tot 300 M. ja zelfs tot 400 M. lengte voorkomen. De Prinsengracht tusschen Leidsche- en Spiegelstraat, de Vondelstraat tusschen 2de Constantijn Huygensstraat en Anna Vondelstraat zijn meer dan 300 M. lang; de Willemsparkweg tusschen Obrecht- en Schuytstraat bijna 300 M., de grachten tusschen Brouwersgracht, Heeren- en Prinsenstraat en Leliegracht zijn ± 250 M. Bij eene maximum bouwdiepte van 12.5 M. komt mij een minimum hofdiepte van 2 × 12.5 = 25 M. zeer gewenscht voor. De minimum afmeting der bouwblokdiepte ware daardoor op 50 M. te stellen, terwijl ruim voorkomen van diepere blokken zeer gewenscht is. In betere kwartieren is 60 à 70 M. zeer zeker niet te veel. 70 M. geeft bij eene minimum bebouwing tuinen van 11 M. diepte en 24.— M. lengte, hetgeen zeker na aftrek van 3.— M. voor veranda's of serre's bij tuinbreedten van 6 à 8 M. volstrekt niet te lang is.

Om tot een juist vergelijk tusschen de uitlevering van de bebouwing in de nieuwe stad met een meer gewenscht systeem te komen, dienen wij ook de straatbreedte na te gaan. In het algemeen komen in de nieuwe stad geen groote verschillen in de straatbreedten voor. Zeer breede straten, als de door Camillo Sitte m.i. ten onrechte veroordeelde Ringstrassen der Duitsche nieuwe steden, komen bij ons niet voor.

Nu is het in het algemeen niet gewenscht, de dichtheid der bebouwing te verminderen door aanleg van vele breede straten. Breede stille straten zijn saai en eentonig, indien ze niet met boomen beplant zijn. Krijgt een straat evenwel boombeplanting, dan moet de afmeting ook zoodanig zijn, dat deze beplanting de toetreding van licht en lucht tot de huizen niet belemmert. Hieruit volgt, dat in afwijking van den gewonen regel voor straatbreedten de middelmaat niet gewenscht is.

Evenmin als door open bebouwing is het gewenscht door vergrooting van de normale straatbreedte de dichtheid van bebouwing te beperken. Deze beperking is door de volgende middelen op betere wijze te verkrijgen:

1°. door vele grachten van verschillende breedten;
2°. door vele pleinen;
3°. door meerdere breede straten met boombeplanting;
4°. door enkele doorgaande wandelwegen van monumentale afmeting, met meervoudige boomrijen of met plantsoen-aanleg.

Voor goede luchttoetreding tot de huizen en voor goede verlichting, is een groote afstand tusschen de tegenover elkaar staande huizenrijen gewenscht. Evenzeer is dit gewenscht om de huizen aan hunne bestemming van afsluiting van de buitenwereld te doen beantwoorden. Door grooten afstand tusschen de huizen wordt direct de mogelijkheid van inzien in de tegenoverliggende huizen beperkt, terwijl bovendien ook op indirecte wijze het inzien beperkt wordt, doordat de groote straat- of hofbreedte in staat stelt een goede verlichting met klein raamoppervlak te verkrijgen.

De afgeslotenheid der woningen is iets waarop nog veel te weinig wordt acht geslagen. De bouwverordeningen en de opzet der stratenplannen trachten wel licht en lucht in voldoende mate tot de woningen toe te voeren, doch in geen enkel opzicht wordt aandacht aan de vrije ligging der huizen geschonken, voor de woningen toch zeker ook zoo zeer gewenscht. Het is inderdaad als een gebrek onzer moderne steden te beschouwen, dat de woningen zoo volslagen onvrij zijn. Deze onvrijheid zal op den duur de deugd der huiselijkheid ernstig schaden.

Het is een der oorzaken, dat in de groote steden de bevolking meer en meer zijn ontspanning buitenshuis zoekt, hetgeen bij verderen voortgang bedenkelijk kan worden.

De zorg voor de vrije ligging der woningen behoort zich ook uit te strekken tot de bij de woningen behoorende tuinen. Ook in dit opzicht zijn onze moderne steden verre van volmaakt.

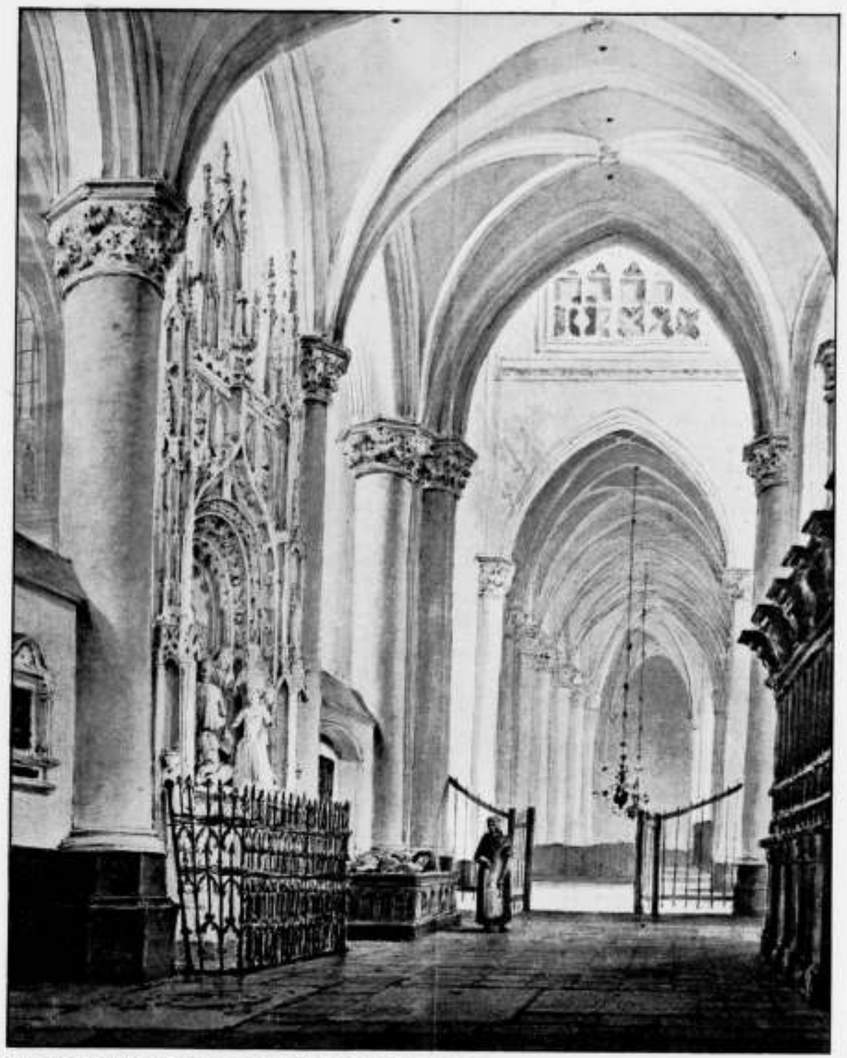
Vragen dus de hygienische en vrije ligging der huizen breede straten, uit een oogpunt van stedeschoon zijn breede woonstraten niet zeer gewenscht. Zij hebben iets vervelends, iets „unheimisch."

Nu is een gracht een zeer gelukkige oplossing, welke aan de tegenstrijdige eischen van licht, lucht, vrijheid en schoonheid voldoet. In dit opzicht is een gracht een ideale weg-vorm voor woonkwartieren.

Bij gelijke breedte mist de stille gracht de saaie eentonigheid van de stille straat. De woongracht is aangenaam rustig en mooi; kan dit althans zijn. Voor ons Hollandsch gemoed schijnt er bovendien eene groote bekoring van het uitzicht op water uit te gaan. Uitzicht op water verveelt lang niet zoo spoedig als een overigens mooi uitzicht waarbij water ontbreekt. Het uitzicht op een oude gracht — en op een goede nieuwe —, het uitzicht op water in het algemeen, staat nooit tegen, behoudt altijd zijn oorspronkelijken prettigen indruk. Hoe geheel anders dan het uitzicht op een straat, waarin geen verkeer is. Ieder kent den vervelenden aanblik van onze nieuwe woonstraten. En in dit opzicht zijn oude woonstraten al niet heel veel beter.

Afgescheiden dus van de behoefte aan waterwegen, is een gracht in een woonkwartier goed gemotiveerd.

Het was dan ook wellicht niet zoozeer de verkeersbehoefte aan vier evenwijdige breede waterwegen, die Hendrik de Keizer de beroemde grachtengordel van Amsterdam deed ontwerpen, dan wel het streven om een vrije ligging der heerenhuizen te vereenigen met een mooi stadsbeeld. Hoewel het niet te ontkennen is, dat waterwegen in de stad vroeger meer practisch nut hadden dan thans, zoo zijn toch de bovengenoemde voordeelen eener gracht groot genoeg om ruime toepassing

KOOROMGANG IN O. L. VROUWEKERK TE BREDA.

Uit: De Nederlandsche Stedenbouw, deel II, door C. H. PETERS.
Uitgave van A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers Mij. Leiden.

Bijvoegsel bij het Bouwkundig Weekblad van 6 Augustus 1910. No. 32.

HET STADHUIS TE SLUIS.

Uit: De Nederlandsche Stedenbouw, deel II, door C. H. PETERS.
Uitgave van A. W. SIJTHOFF's Uitgevers Mij. Leiden.

van grachten in een nieuw plan, zonder behoefte aan waterwegen, te verdedigen.

Evenals grachten voldoen pleinen gelijkelijk aan den eisch van grooten afstand tusschen de bebouwingen en intimiteit van het stadsbeeld. Daar pleinen evenwel niet zooals grachten, onbeperkt van lengte zijn, kunnen zij nooit een overwegenden invloed op de dichtheid van bebouwing hebben. Zij laten zich bovendien ook niet zoo in het oneindige herhalen als grachten. Toch is een plein ook een dankbaar stadsplan-motief voor het ontwerpen van goede woonbuurten. Welke groote hoeveelheid lucht men met een pleingroep in de stad kan brengen, welk een aardige afwisseling in 't stadsbeeld, welk een groot aantal werkelijk vrije woningen, bewijst de aardige plein-combinatie in Oud Den Haag: Buitenhof, Binnenhof, Plein, Vijverberg, 't pleinachtige Lange en Korte Voorhout en Tournooiveld.

Enkele breede straten met boombeplanting kunnen mede de luchttoevoer tot de stadswijk in de hand werken. Deze straten behooren dan echter een breedte te hebben van op zijn minst 25 à 30 M. omdat anders de boombeplanting de lichttoetreding tot de huizen benadeelt.

Zij kunnen echter, evenals de zeer breede wandelwegen met vele boomrijen of met middengazons, in een stadsplan slechts in beperkte mate voorkomen om geen eentonigheid te veroorzaken.

Behalve de breede wandel- en verkeerswegen, de grachten, de breede woonstraten en de pleinen, zullen er in het plan nog verscheiden straten van bescheiden breedte moeten overblijven. Tusschen welke grenzen zal de breedte dezer straten zich moeten bewegen. Hier hebben wij strijd tusschen de eischen van ruime lichttoetreding en een vrije ligging der woningen eenerzijds en een prettig aanzien van het stadsbeeld anderzijds. Het valt niet te ontkennen dat de smalle straten onzer oude stadgedeelten een prettiger aanblik opleveren dan de breede woonstraten der nieuwe steden. Hier raken wij ook tevens de beperking der bebouwingsdichtheid in de hoogterichting, waarop ik later terug zal komen. In verband met deze kwestie schijnt mij 14 M. voldoende toe. Bij een toegelaten bouwhoogte gelijk aan de straatbreedte, veroorlooft deze maat, huizen van 4 verdiepingen van 3.4 M. met kleine verhooging van 't parterre of met borstwering op zolder. *(Wordt vervolgd.)*

BRIEVEN UIT BELGIË.

XXVIII.

TENTOONSTELLING IN HET PALAIS DU CINQUANTENAIRE TE BRUSSEL. VERVOLG EN SLOT.

In de coquette salons der Fransche afdeeling Bouwkunst zijn twee en twintig projecten geëxposeerd, welke op drie na alle het werk zijn van Parijsche architecten, maar puisque „Paris, c'est la France" moet dit geen obstacle zijn om zich van de Fransche architectuur een juiste voorstelling te maken.

Al dadelijk trok er onze aandacht een enorm maquet van een monument à la Pensée, dédié à Beethoven, door den architect François Garas, welk monument in hoofdvorm als volgt is: op een rustique basement verheft zich een koepelvormig gebouw met aansluitende halfcirkelvormige kapellen en waarvoor een vierkante toren als monument is geplaatst; een en ander van grootsche conceptie.

Aan den wand zijn een zevental kaders, het ontwerp van den Japanschen toren in het park te Laeken door den architect Alex. Marcel op bevel van wijlen Koning Léopold II gebouwd, met al de luxe waarvoor de Japansche kunst in staat is. De teekeningen munten vooral uit door de onovertroffen artistieke wijze van voorstelling, een eigenschap welke wij trouwens bij vele andere ontwerpen aantreffen, zooals de teekening in kleur, aquarel, van Cordonnier's Vredespaleis, waarvan hier ook enkele teekeningen zijn geëxposeerd en welk ontwerp den lezers van het Bouwkundig Weekblad te bekend is om er nog een nadere omschrijving van te moeten geven; maar dat het gebouw, hetwelk er thans voor in de plaats komt, de groote élegance van dit ontwerp geheel zal missen, is helaas maar al te waar.

Aan den tegenovergestelden wand is een enorm project geëxposeerd, een teekening van wel 10 M.², oppervlakte voorstellende een perspectivisch aanzicht van de Acropole d'Auxur, wederom op meesterlijke wijze voorgesteld door den architect François Chaussemiche.

Voorts het château du Doux van den architect Jean Pascal; een interessante teekening van het monument commémoratif de l'incendie du Bazar de la Charité door Albert Guilbert; une tombe d'artiste, een mooie gedachte, door den architect Boutin; het kasteel de Bressuire door Raymond Barbaud; werken van verschillend karakter van de architecten: Blanvillain, Bourgeois, Brunet, Chifflot, Danis, Deneux, Hulot, Prost, Yperman, Rey, Dusart en Rivet als ook een opmeting van het Paleis Bevilacqua te Verona, welke ontwerpen allen, hetzij om de conceptie hetzij om de wijze van voorstellen of om beide redenen, de aandacht of de bewondering in meer of mindere mate ten volle verdienen.

Resumeerende zou ik, wanneer mij gevraagd werd een vergelijking te maken tusschen het geëxposeerde der hierboven genoemde drie landen, als mijne persoonlijke opinie kunnen aanvoeren, dat Nederland nog het meest getrouwste beeld geeft van den stand der architectuur in dat land; dat er het zoeken naar nieuwe vormen en een persoonlijke uiting kenmerkend is zoowel bij de oudere als bij de jongere beoefenaars der bouwkunst, terwijl België, naast groot en zeer interessant werk, ook heel veel middelmatigs te aanschouwen geeft en de Fransche architectuur een getrouwe weerspiegeling is van de groote élegance van dit hoogst artistiek aangelegd volk.

De overige zalen in dit paleis, er zijn er niet minder dan 106, zijn hoofdzakelijk in beslag genomen door de tentoonstelling van schilder- en beeldhouwkunst, gra[illegible]ren

HET CONGO-MUSEUM IN HET PARK VAN TERVUEREN.

en lithografie, aan welke tentoonstelling door de volgende landen is deelgenomen t. w. België, Frankrijk, Nederland, Italië, Spanje, Luxemburg, Engeland, Rusland, Zwitserland, Hongarije, Zweden en Noorwegen.
Van het hier geëxposeerde een verslag uit te brengen ligt stellig niet in de bedoeling, ik wensch er dan ook alleen de aandacht op te vestigen omdat hier een collectie is bijeengebracht van zoo groote kunstwaarde als men maar zelden vermag te aanschouwen.

Een der groote bezienswaardigheden, zoo het niet is de grootste, is ontegenzeggelijk de evenzoo in een annex van het Palais du Cinquantenaire ingerichte tentoonstelling van Oude Kunst of nauwkeuriger genoemd van XVII eeuwsche Belgische kunst. Het tijdvak waarin de kunst ook hier haar toppunt bereikte en wel meer dat gedeelte dier eeuw, hetwelk samen viel met de regeering van den Aartshertog Albert van Oostenrijk en zijn gemalin Isabella. Reden waarom ook deze tentoonstelling wel eens wordt genoemd l'Exposition d'Albert et Isabelle.
Bij het bezoek aan deze tentoonstelling doorleeft men als 't ware geheel een verleden van roem en schoonheid. In aanmerking nemende het uiterst decoratieve, pompeuse cachet van de kunstvoorwerpen uit dit tijdperk, kan men onmogelijk anders dan een impressie van groote kunst gevoelen, bij het doorloopen van deze zalen, waarin zooveel merveilles zijn bijeengebracht.
Verschillende museums van Europa, waaronder ook de Nederlandsche museums, vele kerken en particuliere kunstgalerijen hebben aan deze tentoonstelling door het inzenden van schilderijen en andere kunstvoorwerpen deelgenomen, zoodat er onder meer ruim 500 tableaux enkel uit dit tijdperk zijn bijeengebracht. De tentoonstelling bestaat uit twee verdiepingen van het nieuwe pavillon.
De Rez de Chaussée bevat de afdeeling Toegepaste Kunst, als tapisseries, goudsmidkunst, smeedwerk, wapens, gravuren, glas en kristalwerk, verder zeer fraaie meubelen, koperwerk, aardewerk enz., welke in speciaal daarvoor ingerichte kamers, overeenkomstig den aard van het geëxposeerde, zijn uitgestald. Voorts vindt men op deze zelfde verdieping een belangrijke collectie geschriften en documenten, medaljes en munten uit die tijden. Zeer interessant in deze afdeeling is de inzending kerksieraden, prachtige gedreven voorwerpen in goud en zilver, als bekers, schotels, tabernakels, staven, etc., rijk bewerkte mantels en kleeden, beeldhouwwerken en dergelijke, waar wij werken bewonderen van Hugo de la Vigne, Jan Crabbe Ghuens, Jacob van Nieuwkerke, de Cantère enz.
Op de 1e étage zijn de schilderijen en beeldhouwwerken geëxposeerd. Men vindt er werken van Rubens, Van Dijck, Jordaens, Breughel, David Teniers, Otto Vaenius, De Vos, Snijders, de Crayer, Van Oost etc., of beeldhouwwerken als van Quellin, Duquesnoy, Van Opstal, Van Bossuyt en meer dergelijke meesters. Stellig teveel om in dit kort bestek te noemen, maar alles zóo interessant, zoo innig mooi, zoo machtig en verheven schoon, dat ik me stellig van groote nalatigheid zou beschuldigen, wanneer ik er hier niet met kracht op aandrong om vooral toch deze tentoonstelling te bezoeken.

Een half uur per tram vanaf het Palais du Cinquantenaire is het park van Tervueren gelegen, waar thans de Koloniale tentoonstelling van de Congo plaats heeft. Het is een bezoek, dat men stellig niet na moet laten te doen, zoowel om de belangrijkheid van deze tentoonstelling als om de charme en schoonheid van het landschap dat haar omgeeft.
Het Congomuseum naar het ontwerp van den architect Girault gebouwd en waarvan ik destijds in het Bouwkundig Weekblad een beschrijving gegeven heb, is trouwens reeds op zich zelf een bezoek ten volle waard zoowel om het uitwendige met zijn grootschen aanleg van terrassen, trappen, bassins en tuin, als om de rijke architectuur en decoratie van het inwendige met zijn monumentale vestibule en aansluitende galerijen, geheel in marmer uitgevoerd.
De zeer uitgebreide en rijke collectie welke het bevat, heeft betrekking op de voortbrengselen uit het dieren-, planten- en delfstoffenrijk der Congo, de middelen van verkeer, aanleg van steden enz.
Achter dit museum is het Pavillon du matériel colonial gelegen, een langwerpig vierkant gebouw met drie ingangen, terwijl daarnevens een drietal gemakkelijk verplaatsbare woningen voor die landstreek bedoeld, zijn opgericht bestaande uit een gebouw met rondomgaande galerij en ver overstekend dak, het geheel door ijzerenstangen ondersteund zoodat het ongeveer 1.50 M. boven het omringende terrein is gelegen; daken en wanden zijn met vilt bekleed.
In dit Pavillon is door de Compagnie du chemin de fer du Bas-Congo een compleete trein geëxposeerd, terwijl er van nog twee andere maatschappijen evenzoo spoorwegmaterieel aanwezig is, verder vindt men er een serie verschillende zaken als tenten, hangmatten, vouwbare tafels, stoelen, kasten, reisartikelen, uitrustingen, naast landbouwwerktuigen, de meest uiteenloopende steensoorten tot zelfs het marmer, een mooie collectie verschillende houtsoorten als Bimba, Bombali, Libaki, Djoza, Argula, Kassuku etc. geëxposeerd. Ter weerszijde van het oude kasteel, thans dienstdoende als restaurant, zijn wederom twee hallen aangebracht, waarin de meest verschillende artikelen, betrekking hebbende op de Congo, zijn geëxposeerd, waaronder een rijke collectie caoutchouc in verschillende bewerkingen; verder een afdeeling voor inlichtingen betreffende de handel, klimaat, grondgesteldheid, werken der beschaving etc. etc. van de Congo, benevens een duidelijke voorstelling van de werken en vruchten der Katholieke zending.
Hoewel al deze zaken feitelijk met de bouwkunst maar weinig verband houden, kunnen wij toch niet nalaten er op te wijzen, dat ook de inrichting van deze koloniale tentoonstelling belangrijk en geslaagd kan genoemd worden.

X. Y. Z.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK

XVIII.

HERZIENING DER WONINGWET EN NOG WAT. Zooals men in de jongste weken in de bladen heeft kunnen lezen, heeft het Departement van Binnenlandsche Zaken een wetsontwerp tot wijziging der Woningwet aan de Gedeputeerde Staten der provinciën gezonden om advies.
Tot onzen spijt is dat wetsontwerp niet aan de publieke opinie prijsgegeven, zoodat wij niet in staat zijn iets omtrent dat gewichtige staatsstuk mede te deelen. Of het ontwerp inhoudt de zoo zeer noodige verscherping en vereenvoudiging onzer wet op de volkshuisvesting, óf, dat het zal bevatten een niet zonder eenigen grond verwacht wordende verslapping, — wij weten het niet. En wij betreuren dat! Immers wanneer wij overwegen, dat het krachtigste verzet tegen onze huidige, nog zoo zeer onvoldoende wet steeds is aangeteekend bij monde van Mr. van der Biesen, lid van de Eerste Kamer der Staten-Generaal en men overweegt verder dat Mr. van der Biesen deel uitmaakt van de tegenwoordige regeeringsmeerderheid, dan — wij herhalen het — is eenige vrees voor wetswijziging in den door ons bedoelden, ongunstigen zin, niet ongemotiveerd. En zoo ons vermoeden juist is, dan betreuren wij het, dat de publieke meening zich *nu* niet reeds kan uiten.
Enfin! dat is nu eenmaal niet anders!
In verband echter met deze wetswijziging willen wij eens het een en ander zeggen over een andere wijziging: een wijziging die naar onze innige overtuiging *moest* — maar toch *niet zàl* worden aangebracht.
De herziening dan, die wij hier op 't oog hebben, is die *van de medewerking der rechterlijke macht, waar het geldt ingrijpen bij overtredingen van de Woningwet of van de krachtens die wet vastgestelde bouw- en bewoningsverordeningen.* De klachten over de zeer geringe medewerking toch van die zijde, zijn steriotiep; alle ambtenaren belast met het toezicht op de naleving der wets- en verordeningsvoorschriften, zijn het daarover vrijwel eens. En het teekenenst komt die eenstemmigheid tot uiting in bijkomsten van de vertegenwoordigers van dat toezicht, b. v. in de Gezondheidscongressen van de jongste jaren. Wij hebben al sedert lang het voornemen eens tot het verzamelen en rangschikken van feiten en gegevens op het gebied dezer materie over te gaan en wanneer wij dien arbeid eenmaal voltooid hebben en tot publiceeren van zijn resultaten komen, men zal dan — wij zijn daarvan zeker — zijn eigen oogen niet kunnen gelooven. Wij meenen dan ook, dat zelfs met de tegenwoordige, onvolkomen Woningwet nog heel wat meer in het belang der volkshuisvesting ware te doen, als de rechterlijke macht het toezicht op de naleving maar krachtig ter zijde stond. Niet met het oog op het verbeteren van het in overtreding nagelatene of daargestelde natuurlijk; dat zou zoo veel niet beteekenen. Maar wel met het oog op den grooten, preventieven invloed, die een krachtige medewerking der rechterlijke overheid op aard en samenstelling der materialen, op keuze en uitvoering der constructies, op indeeling, afwerking en aanzien, zoowel als op de hygiënische eischen waaraan de *goede* woning moet beantwoorden, op de verbetering der volkshuisvesting in het algemeen zou hebben.
Voor een boete van tien, vijftien of vijf en twintig guldens kan ook een revolutiebouwer zich nog wel eens de luxe permitteeren de wet te overtreden, de ambtenaren met het toezicht belast, onbeschoft bejegenen en hen zeer veel moeite en overlast te bezorgen, om dan in zijn gilde de piet, de durf-al, de opposant uit te hangen en daar met zijn obscuur verzet te geuren.
Doch van af het oogenblik, dat de vijf en twintig gulden boete eens zal worden vervangen door „10 dagen op water en brood", werkelijk, wij zijn er zeker van, dat de aardigheid van dat soort „revolutiebouwers-sport" heel spoedig „verschwunden ist." Dat zij heel spoedig tot de conclusie zullen komen, dat een goed gebouwde, goed gedistribueerde en aan behoorlijke, hygiënische eischen beantwoordende woning, wellicht ook haar „kwaliteiten" heeft. Dat het — wie weet — in de goede woning mogelijk is — om met *hun* Mr. van den Biesen te spreken — „deernen te kweeken met armen en melkinrichtingen, als waarop die uit de krotjes onzer voorvaderen aanspraak konden maken."
O! — zoo'n dag of tien water en brood" zou zulk een heilzame uitwerking hebben; zou zoo veel minder ratel, verregende en slappe steenen in den speculatie-bouw doen verdwijnen; zou de verhouding tusschen in den speculatiebouw te verwerken cementen en kalk, ten gunste der eersten doen wijzigen; zou de haast, waarmede daar thans de houtwerken moeten worden ingemetseld of bestreken met een sop, dat zeer weidsch „menie" wordt genoemd, zoo zeer doen temperen; zou wat meer accuratesse bij het verwijderen van zwarten grond en andere slechte stoffen, bij het samenstellen van faecaliën- en vuilwaterloozingen, bij het maken van ventilatie- en ontspanningsinrichtingen onder vloeren, in privaten en op putten en loozingen doen geboren

worden; zou — kortom — zulk een krachtige medewerking verleenen aan de strijders voor verbetering der volkshuisvesting.

Boeten van enkele guldens; niet-vervolging van een duidelijk aangetoonde overtreding van een verordeningsvoorschrift, enkel en alleen, omdat enkele woorden in het betrekkelijk artikel voor meer dan een uitlegging vatbaar zijn; ontslag van rechtsvervolging, omdat het proces-verbaal niet in den vorm is (waarbij men gelieve te overwegen, dat zulk een verbaal niet door een deskundige, door een politieambtenaar, doch door een *bouw*-opzichter moet worden opgesteld); een reeks van bezwaren om een *woning binnen te treden*, ten einde gebruik te kunnen maken van de bevoegdheid in art. 46 der Woningwet verleend, om daar te stellen wat in strijd met de wet is nagelaten of te verwijderen, wat strijdig met de wet is gemaakt — ziedaar het een en ander, dat evenzeer als de wet, *herziening* eischt.

Toch moeten wij — en zulks met groot genoegen — op een lichtpuntje in deze wijzen. Wij voelen ons n.l. gedrongen het kantongerecht te Arnhem een eere-saluut te brengen: een eere-saluut voor de krachtige medewerking, die het toezicht op de naleving van Woningwet en bouw- en bewoningsverordening in deze gemeente van genoemd rechtscollege staat te wachten. Op 27 Juli jl. toch, waren wij als getuige gedagvaard in een rechtsgeding tegen een bouwondernemer, welke vriend toen reeds voor de tweede of derde maal in betrekkelijk korten tijd wegens overtreding van Woningwet of bouwverordening terecht stond. Toen na beëindiging der verhooren, de Ambtenaar van het Openbaar Ministerie zijn requisitoir uitbracht, ving Z.E. Achtb. aan met de mededeeling, dat hij zeer lang had overwogen voor dezen beklaagde thans reeds *eenige dagen* gevangenisstraf te vragen, omdat zeer duidelijk bij dien bouwondernemer de zucht **om** de wet en de verordening te overtreden, voorzat.

Spr. had echter ten slotte besloten, om ditmaal nog een geldboete te eischen, maar, onder uitdrukkelijk beding, dat de eerstvolgende maal, dat beklaagde weder voor een overtreding der bouw- of woonvoorschriften terecht staat, spr. het opleggen eener gevangenisstraf zal vragen. Bravo!

Een herziening van de waardeering van de Woningwet en hare uitwerking bij de rechterlijke macht en dan in Arnhemsche richting, die is het, die wij zouden wenschen en met den meesten eerbied meenen wij de aandacht der bevoegde autoriteiten hierop te mogen vestigen. Een der geestelijke vaders van de Woningwet heeft eens gezegd „maling te hebben aan de juristerij", welnu, als onze rechterlijke overheid die karaktereigenschap ten aanzien van de Woningwet tot de hare maakte, dan was de herziening — waarover wij hier het een en ander hebben geschreven — ..... *volkomen*.

Arnhem, Augustus '10. J. L. B. KEURSCHOT.

WIJZIGING DER WONINGWET.

Enkele groote dagbladen hebben met een klein artikeltje hun lezers kond gedaan, dat de Min. van Binnenl. Zaken aan de Commissarissen der Koningin in de verschillende provinciën een ontwerp tot wijziging der woningwet heeft toegezonden, met de bedoeling, dat daarop voor 1 Sept., zoowel door Ged. Staten der provinciën, als door de besturen van een groote en een kleine gemeente in elke provincie zou worden geadviseerd.

De tijd voor behoorlijke bestudeering van het ontwerp vooral voor de gemeentebesturen is wat kort, deze toch zullen het in de 2de helft van Juli ontvangen ontwerp toch minstens in de 2de helft van Aug. al moeten terugzenden, zoodat dit kort tijdbestek, gevoegd bij de omstandigheid, dat door zomervacanties de dagelijksche besturen der gemeenten meest incompleet zijn, wel zal noodzaken tot het met een franschen slag doorslaan van het ontwerp, wat natuurlijk zeer te bejammeren is.

De minister zegt in de memorie van toelichting, dat de ontworpen wijzigingen beperkt zijn tot hetgeen noodzakelijk voorkwam, en een verder strekkende, meer algemeene wijziging der wet niet in de bedoeling ligt.

Een zeer vruchtbaar materiaal ligt verzameld in de verslagen van het Congres voor volksgezondheid (congres voor openbare gezondheidsregeling), waar de woningwet en hare toepassing al sinds verscheidene jaren voorwerpen waren van de aanhoudende zorg van het Congresbestuur. En laatstelijk ook in de adviezen uitgebracht in de vereeniging voor de Staathuishoudkunde en de Statistiek speciaal voor wat aangaat de staduitbreidingen.

Van dit materiaal is gelijk wij zullen opmerken een dankbaar gebruik gemaakt, vele voorgestelde wijzigingen beantwoorden aan de wenschen op die congressen uitgesproken.

De wijzigingen laten wij hieronder volgen.

In art. 1*b* worden een paar woorden bijgeplaatst, welke vaststellen dat *bij het uitbreiden* van woningen ook eene vergunning vereischt wordt.

Ook de zoogen. commissie Drucker Tellegen [1]) had deze aanvulling aanbevolen, wat ook het geval is met de toevoeging:

d. bij het als woning in gebruik nemen van gebouwen of gedeelten van gebouwen waarmede dit Art. in overeenstemming wordt gebracht met Art. 3.

Ook aan laatstgenoemd wordt in het 1e lid *uit te breiden* woningen toegevoegd, gelijk mede in het 1e lid van Art. 5 onder a.

Lid b bekomt eene toevoeging waaruit blijkt, dat ook het als woning in gebruik nemen van woningen, *nimmer* als woning gebezigd, niet zonder vergunning van Burg. en Weth. zal mogen geschieden. (D.T.)

Aan dit art. wordt een nieuw lid toegevoegd; waaromtrent de memorie van toelichting zegt: „verzoeken om vergunning worden somwijlen op de lange baan geschoven.

De macht van de gemeenten tegenover particulieren is reeds zoo groot, dat ten deze eenige beperking noodig is", en deze beperking luidt:

Burgem. en Weth. beslissen binnen zes maanden. Indien evenwel een verzoek om een vergunning als bedoeld in het eerste lid onder letter a, wordt gedaan, terwijl met betrekking tot den voor het gebouw bestemden grond een verbod tot bouwen of herbouwen, als bedoeld in Art. 27 quinquies, in voorbereiding is, kunnen B. en W. de beslissing op het verzoek voor ten hoogste een maand verdagen. Van de verdaging wordt kennis gegeven aan den verzoeker, terwijl voor het geval een raadsbesluit, dat een verbod tot aan- of herbouw op den betrokken grond inhoudt ter visie is gelegd, de behandeling van het verzoek wordt opgeschort totdat over de goedkeuring van dat raadsbesluit, zal zijn beslist.

Eene der leemten is op de Congressen niet gebleken. De grootere gemeenten, hebben alle wel een termijn in hunne verordeningen vastgesteld, waar binnen Burg. en Weth. op een verzoek moeten hebben beslist. Dat den minister de noodzaak der omschreven bepaling noodig bleek wijst er op, dat de huishouding in sommige gemeenten op aartsvaderlijke wijze is geregeld, of liever niet geregeld.

Behalve de schrapping van een ook door de C. D. T. ontdekt verzuim is het 3e lid van dat Art. n.l. dat een voorwaardelijke vergunning met redenen omkleed is, wordt beroep op den Raad mogelijk indien Burg. en Weth. niet binnen den vastgestelden termijn eene beschikking op een verzoek hebben genomen, waartoe aan het 4e lid wordt toegevoegd: *Gelijk beroep is toegelaten, indien B. en W. niet overeenkomstig het bepaalde in het tweede lid een beslissing hebben genomen.*

Waar het blijkens de M. v. T. voorkwam, dat de gemeenteraad een onwettig besluit van B. en W. handhaafde, en het vernietigingsrecht de kroon voor de belanghebbenden niets dan een negatief recht is, wordt de volgende uitbreiding voorgesteld.

b. Wordt het besluit van den gemeenteraad door Ons vernietigd, dan hebben B. en W. op nieuw uitspraak te doen met inachtneming van Onze beslissing.

7 Van het besluit van den gemeenteraad wordt door B. en W. onverwijld kennis gegeven aan hem, die het beroep heeft ingesteld.

8. Indien het raadsbesluit strekt tot het verleenen van de vergunning, geldt bedoelde kennisgeving als een door B. en W. verleende vergunning.

Deze laatste wijze van afdoening verdient geene aanbeveling. Het is zeer denkbaar dat ten opzichte van enkele punten, welke met de motieven, welke tot afwijzing van het verzoek hadden geleid in geen verband staan, nadere wijziging van de plannen noodig maken, of dat nadere eischen behooren te worden gesteld, wat achterwege blijft indien 's Raads beslissing als eene vergunning geldt, het is daarom beter, in analogie met het 6e lid te bepalen, dat Burg. en Weth. binnen een bepaalden tijd met inachtneming van 's Raads beslissing eene nieuwe beschikking op de aanvragen moeten nemen indien het beroep tegen de weigering van eene bouwvergunning wordt bevonden gegrond te zijn.

Artt. 7 en 8 worden zoodanig aangevuld, dat twijfel — thans mogelijk — of de strafbepalingen wel aan de goedkeuring van Ged. Staten zijn onderworpen, wordt weggenomen.

Van Artt. 9 en 10 zegt de Minister zeer terecht, dat die bepalingen in de praktijk onhoudbaar zijn gebleken, al het bepaalde in de aangifte omtrent het aantal bewoners wordt daarom geschrapt en vervangen door een nieuw Art. 9.

Gedep. Staten kunnen het houden van eene woningtelling in eene gemeente gelasten, indien er vermoeden bestaat, dat tengevolge van onbewoonbaarverklaring of van onttrekking door het gemeentebestuur van woningen aan bewoning woningnood ontstaan is. B. en W. zijn belast met de zorg voor de telling binnen den door Ged. Staten te bepalen termijn. De kosten komen voor rekening van de gemeente.

De bevoegdheid der gemeentebesturen een woningstatistiek aan te houden of een woningbeurs in te stellen wordt door den Min. uitdrukkelijk bevestigd. Van alle wenschen van dit gedeelte uitgesproken door het Congres voor volksgezondheid hebben er derhalve maar weinig weerklank gevonden aan Binnenl. Zaken. Voor de gemeenten, wie dan wel de zorg voor de volkshuisvesting zoo ter harte gaat, dat ze zich geregeld van het verloop en de mutaties op de hoogte willen doen houden, had het oud Art. 9 wel als eene bevoegdheid der gemeentebesturen behouden mogen blijven.

Dat tengevolge van dit art. een massa papier is ontstaan, waarmede de gemeentebesturen niets wisten aan te vangen, ligt minder aan de bedoeling van den wetgever dan wel daaraan, dat de gemeentebesturen deskundige toelichting, waartoe dat materiaal zou kunnen dienen, misten. Ware de ingekomen gegevens onmiddellijk op deskundige wijze en overzichtelijk bewerkt, dan had het woningregister wel degelijk zijn nut kunnen afwerpen. 't Is te hopen, dat de gemeentebesturen van de grootere gemeenten het met eene goede woningstatistiek zullen inzien, vóór Ged. Staten de verplichting tot het houden eener woningtelling opleggen.

Regelmatig dient te worden bijgehouden: de aangroeiing der bevolking, die der geklassificeerde aanslagen in de belasting, en van het aantal woningen naar de huurprijzen. Tusschen deze cijfers behoort percentsgewijze eene zekere evenredige verhouding te bestaan. Het ontbreken dier evenredigheid wijst onmiddellijk uit, welke soort woningen te veel of te weinig worden bijgebouwd. Niet alleen voor de gemeentebesturen, ook voor de bouwondernemers is het periodiek publiceeren dier uitkomsten van groot belang; zij weten daardoor tot welke soort woningen zij hun bedrijf moeten bepalen.

Dat men ook te veel kan aanbouwen (althans van bepaalde huurwaarden) is b.v. te 's Hage nog al merkbaar geweest.

In § 3 „verbetering van woningen; overbevolking", wordt Art. 16 aangevuld met een clausule, voorschrijvende dat het bepaalde in Art. 13 van toepassing is, d. w. z. dat de Gen. Commissie ook afschrift moet ontvangen van een besluit van B. en W. overeenkomstig Art. 16. (C. D. T.) Overigens wordt Art. 17 nog aangevuld met het navolgende:

(4). *De aanschrijving blijft buiten werking, totdat beslist is op een overeenkomstig Art. 29, 1e lid, ingediend verzoek om steun.*

5. Van het besluit van den gemeenteraad wordt door B. en W. onverwijld kennis gegeven aan hem, die het beroep heeft ingesteld.

6. Indien de gemeenteraad beslist, dat het aanbrengen van verbeteringen noodzakelijk is, geldt die kennisgeving als eene aanschrijving, bedoeld in Art. 14.

Hiermede zijn wij genaderd aan § 4 der Wet, waaromtrent de M. v. T. zegt:

De grieven, waartoe de onbewoonbaarverklaring aanleiding heeft gegeven, mogen als bekend worden verondersteld. Daarin moge veel overdrevens schuilen, het valt toch niet te ontkennen, dat verdrijving van menschen uit hun woning dikwerf hard is, en niet onvermijdelijk voor de bevordering van hygiënische belangen. Naar het voorkomt is het stelsel van de wet, dat onbewoonbaar-verklaring en ontruiming onverbrekelijk zijn samengekoppeld, bron van moeilijkheden. Een woning kan in algemeenen zin onbewoonbaar geacht worden. Deze meening steunt dan op hygiënische vooronderstellingen. De praktijk klopt evenwel niet altijd met vooronderstellingen. Meermalen blijken ouden van dagen kerngezond te zijn in een sinds jaren door hen bewoonde woning, die spot met de voor-onderstellingen der hygiëne. Menigmaal beteekent, of zou beteekenen, onbewoonbaarverklaring, dakloosheid. Voor deze en soortgelijke gevallen is het noodig, dat de band tusschen de onbewoonbaarverklaring en ontruiming losser worde. De onbewoonbaarverklaring op zich zelf zal beletten, dat het huis verder als normale woning behandeld wordt. Uitstel van ontruiming (Art. 18bis) laat de gelegenheid, om rekening te houden met die gevallen, waarin ontruiming individueel niet noodig is, of om eenige redenen ongewenscht".

Om één en ander wordt toegevoegd aan Art. 18 een nieuw 3e en 4e lid luidende als volgt:

3. De raad neemt geen besluit tot onbewoonbaarverklaring, vóórdat de eigenaar van de woning is gehoord, althans behoorlijk opgeroepen, volgens regelen bij plaatselijke verordening vast te stellen.

4. Van een besluit tot onbewoonbaarverklaring wordt binnen een week na de dagteekening van het besluit afschrift gezonden aan de gezondheidscommissie, terwijl bestaand leden 3, 4 en 5 vervallen en ingelascht:

Art. 18bis.

1. Bij een besluit tot onbewoonbaarverklaring wordt bepaald, wanneer de woning, indien zij bewoond is, moet worden ontruimd. De voor de ontruiming gestelde termijn is niet korter dan vijf en niet langer dan 12 maanden. Die termijn kan telkens worden verlengd.

2. Bij het besluit kan evenwel bepaald worden, dat de woning niet

---

[1]) Met commissie Drucker-Tellegen (C. D. T.) wordt bedoeld de Com., benoemd door het congres voor openbare gezondheidsregeling, welke advies omtrent eene wijziging der woningwet heeft uitgebracht ten jare 1908 en 1909 en waarvan Mr. H. L. Drucker voorzitter en J. W. C. Tellegen c. i. secretaris en rapporteur was.
De aanwijzing (C. D. T.) beteekent, dat het voorafgaande aan dat rapport beantwoordt.
Met M. v. T. wordt aangeduid dat het voorafgaande ontleend is aan de Memorie van Toelichting, terwijl gedeelten tusschen aanhalingsteekens woordelijk uit de M. v. T. zijn overgenomen.

behoeft te worden ontruimd door de personen die er op het tijdstip, waarop het besluit genomen wordt, in wonen.

Het 2e lid kan nog al bedenkelijk worden voor een eigenaar, wiens huurder weet: Zoo lang ik in de woning blijf, mag deze als zoodanig gebruikt worden, vertrek ik dan is het met de verdere bewoning tevens afgeloopen.

In een nieuw art. 18 te worden ondergebracht de 6 t.m. 9. al. van oud art. 18, waarbij nog op te merken valt, dat thans mede rekening gehouden is met het feit, dat de onbewoonbaarverklaring in beroep door Ged. Staten kan zijn uitgesproken (C. D. T.). Waar onbewoonbaarverklaring en ontruiming los van elkaar zijn gekomen wordt in lid 2 van Art. 19 aan de Gez. Com. ook de bevoegdheid verleend van een besluit omtrent ontruiming in beroep te komen, welk recht in lid 3 mede wordt toegekend aan den bewoner.

Dat van een verzoek om voorziening door Ged. Staten kennis wordt gegeven aan B. en W., en dat de termijn binnen welke Ged. Staten moeten beslissen van zes weken op 3 maanden wordt gebracht, blijkt dat ook hier met de wenschen van het Congres rekening is gehouden; terwijl in overeenstemming met wat in Art. 18, nieuw 3e lid, is opgenomen, ook thans de beslissing van Ged. Staten behoort te geschieden *na de personen* (welke in beroep zijn gekomen) *in de gelegenheid te hebben gesteld bezwaren tegen de onbewoonbaarverklaring en tegen hetgeen ten aanzien van de ontruiming der woning is bepaald; in te brengen.*

Na nog er op te hebben gewezen dat in een nieuw 6e lid het bepaalde in Art. 18bis ook op Art. 19 toepasselijk wordt verklaard waardoor het bestaande 6e lid, zevende lid wordt, volgt eene kleine redactieverandering in Art. 20 en kunnen we daarna constateeren, dat in Art. 22 met de wenschen van het Congres voor volksgezondheid rekening is gehouden.

(Wordt vervolgd.)

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE. *)

Op de vergadering van de architecten leden der Jury in zake Prijsvraag Rochdale met de afgevaardigden van de Bouwkundige vereenigingen Donderdag 9 Juni gehouden, zijn door de laatsten de volgende besluiten genomen.

Ondergeteekenden:

B. J. Ouëndag, afgevaardigde van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

Paul J. de Jongh, afgevaardigde van het Genootschap „Architectura et Amicitia",

J. Herman de Roos, afgevaardigde voor de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", en

K. P. C. de Bazel, afgevaardigde van den Bond van Nederlandsche Architecten,

hebben in de vergadering, gehouden 9 Juni 1910, en uitgeschreven door de Architect-Leden der Jury van de prijsvraag „Rochdale" ten opzichte van de gerezen bezwaren in zake deze prijsvraag, de volgende besluiten genomen:

Honorarium Architect. Met voldoening werd geconstateerd, dat blijkens het schrijven van het Bestuur van „Rochdale" aan de Juryleden der Prijsvraag d.d. 21 Mei, het Bestuur van „Rochdale" in principe genegen is de bestaande Honorarium-regelen Eerste klasse te volgen, of de eventueel nieuwe Regelen te aanvaarden.

Ondergeteekenden gaan met de in dit schrijven voorgestelde oplossing in hoofdzaak accoord, zoodat zij betreffende dit punt van meening zijn:

Het honorarium van den architect zal volgens de bestaande Honorarium-Regelen, vastgesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Eerste klasse berekend worden over het totaal bedrag der Aannemingssom, resp. Bouwsom.

Mocht evenwel op het oogenblik van de opdracht van het werk aan een Architect eene nieuwe Honorarium-tabel der Maatschappij tot de Bevordering der Bouwkunst betreffende dergelijke bouwblokken van kracht zijn, dan zal het honorarium berekend worden volgens deze nieuwe regelen. Indien echter het op grond van deze te betalen honorarium gaat boven dat, berekend volgens de thans geldende der Eerste klasse, dan zal de vaststelling blijven geschieden volgens deze laatste.

Dit besluit werd met algemeene stemmen aangenomen.

Totaal bedrag der prijzen. Betreffende dit punt zijn ondergeteekenden van meening, dat, waar na lange onderhandelingen de Nationale Prijsvraag-Regelen, 4 Mei j.l. door de Bouwkundige Vereenigingen zijn vastgesteld, zij geen vrijheid hebben in zulk een belangrijk punt daarmede in strijd te adviseeren, en verwijzen zij naar art. 16 van deze Regelen, luidende:

Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen een som gelijkstaande met minstens eenmaal het volledige honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn.

Dit besluit werd met algemeene stemmen genomen.

Exploitatie-rekening. In verband met art. 10 en 11 van het programma der Prijsvraag „Rochdale" werd het volgende besluit genomen. Het is niet wenschelijk bij een bouwkundige prijsvraag van den mededinger een exploitatie-rekening te vragen, daar de opstelling hiervan behoort tot de werkzaamheden van de prijsvraaguitschrijver en daar zulk een exploitatie-rekening, door den mededinger opgesteld, van twijfelachtige waarde geacht moet worden, omdat de gegevens, in de maatstaf der huren gelegen, door hem zelf worden bepaald.

Dit besluit werd met 3 stemmen voor en 1 stem tegen aangenomen.

Geestelijk eigendom van de ingezonden ontwerpen. Ondergeteekenden kunnen zich niet vereenigen met het bepaalde in art. 5 4e alinea van de Bepalingen van het Programma van de Prijsvraag „Rochdale" en verwijzen U naar het bepaalde in art. 16 der Nationale Prijsvraag Regelen, luidende:

Behalve de eerstbekroonde, is geen inzender verplicht indien hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ontwerp af te staan, en

Elk prijsvraag-ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, aan wien het uitsluitend recht verblijft van het ontwerp gebruik te maken, dit te publiceeren of te reproduceeren.

Uit het bovenstaande blijkt, dat behalve betreffende het ontwerp van den eersten prijs, de prijsvraag-uitschrijver zich niet het recht mag verzekeren tegen het bedrag der uitgeloofde prijzen de respectievelijke ontwerpen naar willekeur te gebruiken en dat eveneens het recht niet mag bestaan, om buiten den wil van den ontwerper tegen een in het programma vastgesteld bedrag, zich den eigendom van ontwerper te verzekeren ten einde de geestelijke waarde ervan te benutten.

Dit besluit werd met algemeene stemmen genomen.

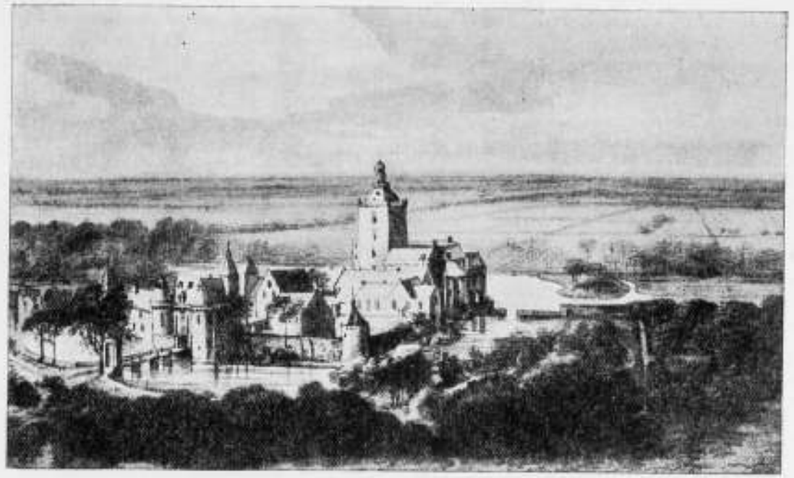
B. J. Ouëndag.
Paul J. de Jongh.
J. Herman de Roos.
K. P. C. de Bazel.

Amsterdam, 14 Juni 1910.

Hoewel deze collectieve meening weinig uitzicht opende op een oplossing, die voor Rochdale aannemelijk was, stelde deze er toch prijs op, dat de prijsvraag als nog het onderwerp van nieuwe besprekingen zou uitmaken, waartoe 5 Juli een vergadering is gehouden van het bestuur van Rochdale, de Jury van de Prijsvraag en bovengenoemde afgevaardigden.

De besprekingen leidden niet tot een goede oplossing van de gemaakte bezwaren.

*) Door plaatsgebrek kon dit stuk niet eerder geplaatst worden.

HET SLOT TE MONTFOORT.
Uit: „De Nederlandsche Stedenbouw", deel II, door C. H. Peters.
Uitgave van A. W. Sijthoff's Uitgevers Mij. Leiden.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Oud-Nederlandsche Steden. Tweede Deel. Verschenen is het tweede deel van: Oud-Nederlandsche Steden, in haar ontstaan, groei en ontwikkeling, door Dr. H. Brugmans en C. H. Peters. Dit tweede deel draagt den titel: *De Nederlandsche Stedenbouw. De Stad met hare Kerken, Kloosters en Godshuizen, haar Raadhuis en verdere Openbare Gebouwen, haar Woon- en Bedrijfshuizen, door C. H. Peters.*

Uitgave van A. W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij te Leiden.
Prijs, gebonden in halfledere band, f 8,25.

Hebben wij in Bouwkundig Weekblad no. 48 1909 met ingenomenheid de publicatie van het eerste deel begroet en de voortreffelijke eigenschappen èn van den inhoud èn van de uitvoering geprezen, nu het tweede deel, waarvan een exemplaar door den Minister van Binnenl. Zaken aan de bibliotheek der Maatschappij is geschonken, voor ons ligt, wordt ons vermoeden bevestigd, dat deze uitgave een standaardwerk van groote beteekenis is voor de studie onzer steden in het algemeen, maar ook speciaal wat het bouwkundig gedeelte: stadsaanleg en stadsschoonheid, oude architectuur, zoowel religieuse als profane, aangaat.

Treft de inhoud van dit tweede deel wederom door de enorme feitenkennis van den heer Peters en door de overzichtelijke wijze, waarop hij de feiten rangschikkend, tot een algemeen begrijpelijk inzicht komt, niet minder belangrijk zijn de ± 300 en voortreffelijk uitgevoerde illustraties, die het doorbladeren van het ± 500 blz. dikke werk tot een genot maken, en waarvan bijgaande afbeeldingen een indruk kunnen geven.

De heer Peters heeft zijn taak, de beschrijving van den Nederlandschen Stedenbouw, groot opgevat en uitvoerig volbracht; in deel I heeft hij het overzicht gegeven van het stedelichaam in zijn geheel, in deel II behandelt hij de deelen en wel de openbare en particuliere gebouwen, als: Kerken, Kloosters, Scholen, het Kasteel, voor zoover dit de Kasteelstad betreft, de Raad- en Wijnhuizen, de Waaggebouwen, Vischbanken, Hallen, Doelens, Rechtsgebouwen, Tuchthuizen, Arsenalen, Kazernes, het Woon- en Bedrijfshuis in zijn wording en ontwikkeling; en ten slotte geeft de schrijver het kenmerkende van de steden van de XIIIde —XVIIIde eeuw.

Het Hoofdstuk over de kerken vangt aan met een omschrijving van het wezen der kerk als huis Gods, als toevluchtsoord voor den onbeschermde, den zwakke, den zondaar, als plaats, waar moed en zelfvertrouwen werden gewekt, als brandpunt van moreele en geestelijke ontwikkeling; daarna volgt een beschrijving van de beteekenis van het klooster als middelpunt van beschaving en vooruitgang.

Stap voor stap gaat schrijver nu de ontwikkeling der gemeenschap na, het stichten der gilden, de zorg der Stedelijke overheid, waardoor de kerk ontlast werd, de opkomende welvaart, waardoor in de eerste plaats het kerkgebouw in uiterlijke glorie toenam; de onderlinge wedijver der steden hierin, en de te groote weelde, waardoor de waarde en macht der kerk daalde, en ten slotte de scheiding van Kerk en Staat.

Uitvoerig worden daarna de kerken, vanaf de oudste, de houten, besproken in haren oorsprong, samenstelling, stijl enz.; de invloed der steenen gewelven op den vorm der kerk wordt nagegaan, waarna de kerken uit de XIde—XVde eeuw in Nederland worden besproken. De bouwfondsen zijn dan aan de beurt, en de middelen, die het mogelijk maakten dergelijke kostbare bouwwerken op te richten.

Een korte omschrijving van de hervorming volgt, waarna de onderdeelen als sacristy, schatkamer, kapellen, portalen, oxaal, altaren, sacramentshuisjes, koorhekken en ameublement, orgels, doopvonten, klokken en kloktorens besproken worden, welke laatste met prachtige reproducties zijn vertegenwoordigd. Het Protestantsch kerkgebouw in zijn ontwikkeling, de kerkhoven volgen, waarna de kloosters behandeld worden. Ook dit onderwerp wordt op kernachtige wijze beschreven, en ook hier weet

de schrijver met takt te handelen, zoodat, ondanks het uitgebreide van het onderwerp, toch een tamelijk compleet relaas van het geheel wordt gegeven. De groote verdienste van het werk schuilt in de beknoptheid, waardoor het mogelijk was vrijwel alles te behandelen in een niet te dik boek. Wij zouden hier nog bij moeten voegen, dat, behalve de Kloosters, de abdijen besproken en afgebeeld worden, dan de libryen, de Begijnhoven, de Gasthuizen enz. enz., maar het zou ons te ver voeren, zelfs maar eenigszins volledig de behandelde onderwerpen te memoreeren.
Uit het medegedeelde kan de lezer zich misschien een voorstelling maken, welk een interessant boek de litteratuur over oud-Hollandsche steden met deze uitgave is rijker geworden, welk een enorm en hoogst belangrijk werk door den heer Peters is verricht, waarvoor hij den dank van de geschiedkundigen maar zeer zeker niet minder van de architecten ontvangt, welke laatsten een duidelijk en beschamend beeld krijgen van de schoonheid der steden en der architectuur in de vorige eeuwen, en zoodoende menig uitstekende les uit het standaardwerk kunnen putten. J. G.

VISCHMARKT EN A KERK TE GRONINGEN.
Uit: „De Nederlandsche Stedenbouw", deel II, door C. H. PETERS.
Uitgave van A. W. SIJTHOFF'S Uitgevers Mij. Leiden.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 30. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.*
Prijsvraagvrees. Vermelding van in den laatste tijd gevallen prijsvragen.
Aan het Bestuur der Coöp. Vereeniging „Rochdale" te Amsterdam. Genomen besluiten door de afgevaardigden van 4 Bouwkundige Vereenigingen ten opzichte van de gerezen bezwaren in zake de prijsvraag „Rochdale".
Vitruvius. Beschrijving over hetgeen Pollius Vitruvius in zijne boeken over bouwkunst heeft gegeven.
Bij de afbeeldingen der Ned. Ind. Escompto Maatschappij. Beschrijving van het gebouw.
Prijsvraag voor het ontwerp van een wandkalender.
Voordracht over Ventilatie, met bijzondere beschouwing van het omgekeerde systeem door Dr. Swaab. Vervolg.

Bouwwereld no. 30. *Het restaureeren van oude bouwwerken.* Vervolg.
II. Praeadvies van Prof. Dr. W. Vogelsang.
Eetkamer, Ontwerpen door Muller & Schindler, Architecten te *Zürich,* met afbeeldingen.
Dr. N. G. van Huffel. Ventilaties. Algemeene beschouwingen over tocht.
Beschouwingen over eenige gevallen van onregelmati ge ventilatie, en oorzaak van tocht.

De Opmerker no. 31. *De Tentoonstelling te Brussel.* Beschrijving.
Uit de mededeelingen van den Bond van Nederl. Architecten. Over de Rochdale-Prijsvraag. J. N. Landré. †

BERICHTEN

Jury Tentoonstelling Brussel. De Internationale Jury ter beoordeeling van de architectuurontwerpen op de Tentoonstelling in het Palais du Cinquantenaire te Brussel is 30 Juli j.l. geïnstalleerd. Nederland is in deze Jury vertegenwoordigd door de Heeren Prof. H. Evers, architect, Hoogleeraar aan de Techn. Hoogeschool te Delft, en Jan Springer, architect, Directeur van de Kon. Academie van Beeldende Kunsten te 's-Gravenhage.
Uitbreidingsplan Oegstgeest. Met het oog op het streven tegen ontsiering van het land hebben wij met belangstelling kennis genomen van het volgende adres, door den heer H. J. Jesse, gericht aan den Raad der Gemeente Oegstgeest.

Aan den Raad der Gemeente Oegstgeest.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen de ondergeteekende, Hendrik Johannes Jesse, architect woonende te Oegstgeest, Rijnsburger weg in „De Keet",
dat hij met belangstelling heeft kennis genomen van het ter inzage liggende uitbreidingsplan van de Gemeente Oegstgeest;
dat hij tot zijn leedwezen bemerkt heeft, dat bij het opmaken van genoemd plan, volstrekt geen rekening gehouden is met 't landelijk karakter der Gemeente Oegstgeest;
dat juist de betrekkelijk weinige wegen in de Gemeente Oegstgeest zulk een schoon plan mogelijk maken;
dat wanneer het thans ter inzage liggende uitbreidingsplan ooit werkelijkheid mocht worden, de bekoorlijkheid van Oegstgeest voor eeuwig vernietigd zal worden;
Redenen waarom ondergeteekende U eerbiedig verzoekt het ter inzage liggende plan niet goed te keuren en B. en W. te verzoeken een plan te laten opmaken waarbij het landelijk en schoon karakter gewaarborgd wordt.

't Welk doende,

H. J. JESSE, Architect.

Oegstgeest, 27 Juli 1910.

Concours Moderne Huis te Rome. Tot ons leedwezen vernemen wij dat de internationale prijsvraag voor het Moderne Huis te Rome, welke ter gelegenheid van het 50 jarig jubileum van de eenheid in Italië in 1911 gehouden zou worden door gebrek aan voldoende deelneming der verschillende landen is ingetrokken. Zooals bekend is had ook Nederland van deelneming afgezien; de desbetreffende commissie moest door gebrek aan financieelen steun haar werkzaamheid neerleggen; gewaardeerd moet worden, dat de Minister van Buitenlandsche Zaken belangstelling voor het onderwerp had; hij was echter helaas niet in staat een voldoende rijkssubsidie toe te kunnen zeggen.

30ste JAARG. – 13 AUG. 1910. – No. 33.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1 – 5 regels ƒ 1, – , elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering. – REDACTIONEEL GEDEELTE: Kroniek, Rembrandthuis, door J. G. — Stedenbouw, vervolg, door J. G. Wattjes. — Jongensschool, arch. J. J. L. Mooleschot. — Brieven uit Den Haag, door J. F. v. Hoytema. — Wijziging der Woningwet, slot, door S. D. — Vergaderingen. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING.

In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen vóór de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

Den leden wordt in herinnering gebracht, dat de September-vergadering-excursie zal plaats hebben te Leiden; voorloopig zijn hiervoor vastgesteld Dinsdagavond 20 September en Woensdag 21 September.
Tot ons genoegen kunnen we mededeelen, dat de Heeren H. J. Jesse en W. C. Brouwer zich bereid hebben verklaard het Hoofdbestuur bij de voorbereiding der excursie behulpzaam te zijn.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

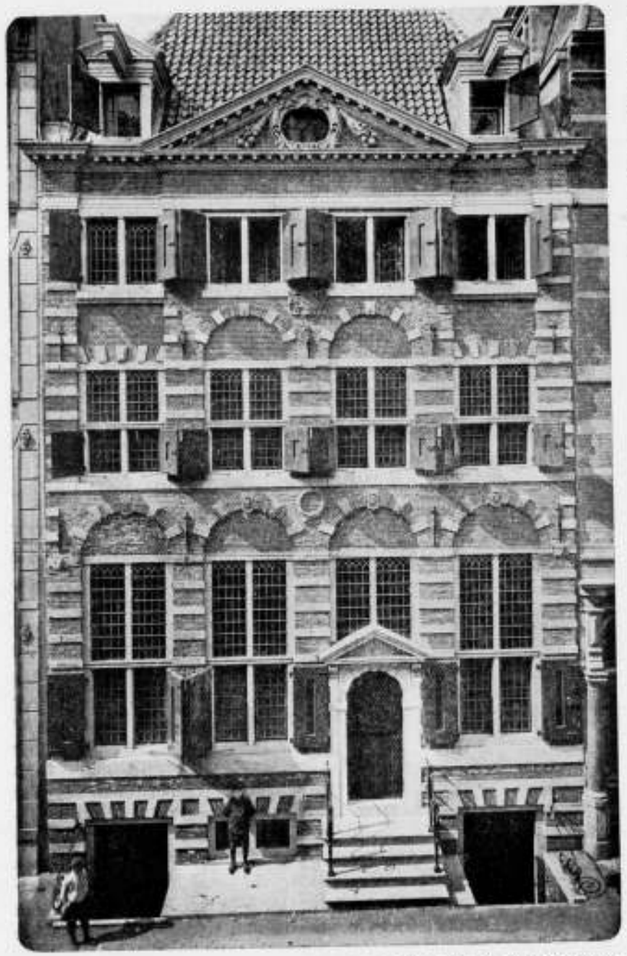
KRONIEK.

XV.

HET REMBRANDTHUIS GERESTAUREERD.

Heeft tegenwoordig het vraagstuk van restaureeren in het algemeen den aandacht der architecten, een aandacht, die naar ik hoop nog in belangrijkheid zal toenemen en leiden zal tot diepgaande studie en openbare besprekingen van dit onderwerp, waardoor een gezonder en voor de kunst zuiverder gedragslijn wordt vastgesteld bij het restaureeren, in het bijzonder zal menig architect en kunstminnaar met belangstelling indertijd vernomen hebben, dat het Rembrandthuis gerestaureerd zou worden door K. P. C. de Bazel.
In dubbel opzicht was dit bericht van beteekenis; immers gold het hier ten eerste het huis, het milieu van Rembrandt, een schildersmilieu, dus in het algemeen al van bijzondere beteekenis wat behandeling van het interieur en vooral wat licht-effect betreft, maar in dit geval in zoo hooge mate boeiend waar het den bij uitstek om zijn lichtvertolking zoo grooten kunstenaar Rembrandt geldt; ten tweede werd hier eenen zoo begaafden en fijngevoeligen architect als de Bazel opgedragen het van binnen geheel verbouwde en uitwendig goed bewaard gebleven huis te „restaureeren".
Velen zullen bij het vernemen van dit bericht bedenkelijk gekeken hebben; restauraties staan niet hoog aangeschreven bij architecten, die zich ook kunstenaar gevoelen, en, gezien de tot heden nog vrijwel gevolgde wijze van restaureeren, waarbij het oude nieuw werd en het nieuwe schijnbaar oud, is het dien kunstgevoeligen tot eer, dat zij aldus oordeelen. Toch was het te verwachten, dat onder de leiding van de Bazel de restauratie van het Rembrandthuis een bijzonder karakter zou hebben, daar hij door woord en daad te zeer blijken had gegeven de gezuiverde moderne kunstinzichten te zijn toegedaan.
Het is hier de plaats niet uitvoerig in te gaan op de quaestie, door den heer Weissman in zijn onlangs verschenen brochure: „Het restaureeren van oude kunstwerken", gesteld met alle consequenties door de woorden: „men conserveere, maar restaureere niet", waar-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

HET REMBRANDTHUIS IN DE JODENBREESTRAAT TE AMSTERDAM.
Gerestaureerd door K. P. C. DE BAZEL.

deze ramen aanbracht is volkomen gemotiveerd, daar de moderne bouwkunstenaar hare schoonheid en beteekenis begrijpt en hij, zelfs bij *vrij ontwerpen*, in dezen gevel kruisramen zou plaatsen om de bijzondere fraaie en karakteristieke verhoudingen, die daardoor ontstaan. Het glas in lood is oud en tegelijk aan het moderne verwant, zooals de geheele moderne bouwkunst verwant is aan de zakelijke en rijke eenvoud van de bescheiden burgerlijke Renaissance architectuur uit onzen gouden eeuw.

Verder is er, naar ik meen, aan den gevel niets vernieuwd in ouden geest, behalve de entree; de gevel is recht gezet en schoon gemaakt, dus „onderhouden"; de luiken, die het bekende fraaie lichteffect inwendig veroorzaken, zijn aangebracht in een vorm, die wederom zoowel oud als nieuw genoemd kan worden, en in volkomen denzelfden geest ook aan goede moderne landhuizen voorkomen.

Of de twee dakvensters oud van vorm zijn of nieuw ontworpen, weet ik niet. Maar wel is bekend, dat de voordeurpoort volkomen nieuw is en door de Bazel geprojecteerd in dezen Renaissance-vorm. Ik meen, dat hierin het zwakke punt van de overigens zoo zeer geslaagde en zoo volkomen logisch te verdedigen restauratie van den gevel ligt. Immers, hier heeft de architect zich niet gehouden aan het herstellen of „onderhouden" van oude bouwkundige lijnen en vlakken, hij heeft hier Renaissance*vormen*, al zijn zij hoogst eenvoudig, gelmiteerd, waardoor hier inderdaad gesproken kan worden van een moderne antiquiteit. Dit is restauratie in den verkeerden zin van het woord, en dit is een wapen in de hand van vurige „Prinzipiën-Reiter", die in hun eenzijdigheid alle restaureeren uit den booze achten.

Het laat zich indenken, waarom de architect een Renaissance poort-deur heeft gewild. De gevel was zoo volledig bewaard, dat alleen de deur en naar ik meen, deelen van het basement niet uit aanwijzigingen volkomen juist waren te reconstrueeren. Terwille nu van de stijleenheid en daarmede gepaard gaande zekere algeheele schoonheid van den gevel, heeft de B. misschien gemeend de poort een ouden vorm te moeten geven.

Hoewel deze gedachtengang iets aanlokkelijks heeft, betreur ik toch, dat hij gevolgd is, en wel om de volgende redenen. Ten eerste wekt, juist door die gewilde stijleenheid, de gevel na eenig oud-worden bij eersten indruk, vooral op niet-deskundigen, den indruk werkelijk bij hij betoogt, dat uitsluitend onderhoudswerken en verder hoegenaamd niets, aan een oud gebouw mogen plaats hebben.

Ik kan mij hiermede geheel vereenigen, mits men er dan maar bijvoegt het voorschrift van de „Society for the Protection of Ancient Buildings", bepalende, „dat moderne bijvoegselen zonder kunstwaarde verwijderd kunnen worden", gelijk genoemde brochure vermeldt.

En waar de Bazel vrijwel dit standpunt heeft ingenomen, blijft het ongemotiveerd van den heer W. in zijn brochure te zeggen, dat de B. aan een moderne antiquiteit zijn krachten verspilt.

Op een enkele uitzondering na is er bij de herstelling van het Rembrandthuis niets ontworpen, waaraan de *oude bouwkundige lijn* niet geheel vaststond; het type kruisraam was volledig te reconstrueeren; dat men

authentiek oud te zijn, tot in alle vormen, en wordt hier dus medegewerkt tot het bekende bedrog; en ten tweede is het ontwerpen van een dergelijk poortje, door de onvrijheid van den ontwerper tengevolge van de wetenschappelijke, kunsthistorische controle, uit zijn aard een daad van benepen kunstkracht, waardoor het poortje een twijfelachtige kunstwaarde krijgt in het geheel. Waarom heeft de architect zich hier niet de artistieke vrijheid voorbehouden, naar eigen inzichten en beheerscht door den algemeenen geest van den gevel, een ingang hiervoor te ontwerpen in vormen, die geheel uit zijn eigen gevoel en voorstelling geboren worden? Wie anders was hier op zijn plaats dan de Bazel, die door zijn interessante baksteen met natuursteen poortjes als ingangen voor heerenhuizen, getoond heeft van dit motief iets moois en in zekeren zin iets juistpassends bij onze vroeg Renaissance, te maken?

Door een modernen ingang had de gevel op passende wijze duidelijk te kennen gegeven, in het begin der 20ste eeuw te zijn gerestaureerd en had de architect gedaan gelijk zijne voorgangers, die Renaissance-portalen maakten aan Gothische kerken, of Barock-deuren in Renaissance-huizen.

Behalve deze fout acht ik de herstelling van den gevel een gelukkige; de architect heeft geen gevolg gegeven aan de overweging, dat oorspronkelijk de gevel de 2de etage niet bezat, maar bekroond was door een trapgevel (in den geest van het Huis aan de 3 Grachten); hij heeft de in onze moderne oogen ongehoorde ingrijping, een verdieping te zetten op een bestaand en door een ander gebouwd huis, aanvaard en den, ook in zijn verhoogden toestand, fraaien gevel volkomen intakt gehouden, schoon gemaakt en met zijn oorspronkelijke ramen voorzien, waardoor het eerst weinig sprekend en versjofeld huis nu een rustig, robuust en eigenaardig karakter heeft verkregen; hiertoe werken vooral ook de kruisramen mede, waarvan de horizontale kalven nu in goede harmonie zijn met de banden natuursteen in de penanten en met de forsche cordonlijsten onder de ramen, in fijne kleurharmonie de lichte zandsteen tegen de grijsgele baksteen; de gevel nu een merkwaardigen en karakteristieken horizontalen zin en daarmede dien van te zijn opgebouwd, opgestapeld verkrijgt. Amsterdam is hiermede wederom een belangrijken gevel rijker geworden.

Over het inwendige een volgenden keer.

J. G.

STEDENBOUW.
DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 377.

Daar plaatselijke beperking van de bouwhoogte ook zijn voordeelen heeft, acht ik een straatbreedte van 10 M., huizen van 3 verdiepingen toelatend, ook nog verdedigbaar. Smallere straten komen mij niet wenschelijk voor, wijl deze de woningen te onvrij maken.

Waar ons oog steeds meer de verhoudingen waarneemt, dan wel de afmetingen zelf, meen ik, dat veel van de intimiteit der oude straten kan worden verkregen, door met de breedte, ook de lengte te vergrooten.

In het zuivere rechthoeksysteem, waar iedere straat tot in het oneindige met gelijkvormige deelen wordt verlengd, als door twee aan de uiteinden geplaatste evenwijdige spiegels, heeft de lengte der straat geen beteekenis. Anders is het evenwel als het plan zoodanig ontworpen is, dat overal gesloten stadsbeelden ontstaan. Wanneer een straat aan beide einden is afgesloten voor het oog, doordat de asrichting verandert of bij kruising met zijstraten zich zijdelings verplaatst, dan kan men van de lengte van een straat spreken, en dan gaat deze lengte als schoonheidbepalende factor mededoen.

Bij korte straten doet zich de moeilijkheid der afsluiting vaak gevoelen en eischt eene te veelvuldige afbuiging of verschuiving. Zij kunnen nooit door hun eigen kromming worden afgesloten. Korte, breede straten geven eene zekere onrust aan 't stadsbeeld. Door lange straten wordt de intieme verhouding tusschen lengte en breedte hersteld. Bij een oogopslag ziet men dan niet meer dan één open gaping door de breede zijstraten, terwijl zelfs bij rechte straten de volgende in zoo'n ver verschiet is, dat hij zich niet meer als een onderbreking, als een opening kenmerkt. Ook bij ten opzichte van de straatafmeting lage huizen kan een aardig beeld verkregen worden, getuige vele kleine provinciestadjes waar eveneens de hoogte der huizen gering is ten opzichte van de lengte en breedte der straten. Om bij de vergrooting der straatbreedten, terwille van hygiënische en vrije ligging der woningen toch aan aestetischen eisch te voldoen, is verlenging der huizenblokken gewenscht. Wat de diepte der bouwblokken betreft, loopt de eisch van schoonheid met de beide anderen parallel. Diepe bouwblokken geven breede binnenhoven, dus veel licht en lucht en een vrije ligging der huizen, terwijl zij tevens de lengte der zijstraten vergrooten.

Boven werd gezegd, dat de vergrooting van de normale lengte der bouwblokken, de bouwterrein-uitlevering vermeerdert. Men kan hiertegen aanvoeren, dat wel is waar de opbrengst aan bouwterrein vermeerdert, doch dat bij de meest gebruikelijke gesloten bebouwing, d. i. bebouwing van de 4 zijden van de bouwblokken, het *aantal huizen*, dat gebouwd kan worden, m. a. w. de dichtheid van bebouwing afneemt.

In de volgende tabel is getracht met cijfers aan te toonen, dat ook bij gesloten bebouwing door flinke vergrooting zoowel van de bouwbloklengte als van de bouwblokdiepte en van de straatbreedte de nuttige uitlevering niet noemenswaard vermindert.

Bij deze tabellen is aangenomen dat de diepte der bebouwing overal 11.— M. bedraagt. De straatbreedte en bouwblokafmeting sub I komen ongeveer overeen met 't gemiddelde van de meest voorkomende maten in Helmerskwartier en Willemsparkweg-kwartier. Wij zien hierbij blokken van 40 bij 100 M., hoven van 18 bij 128 M., gemiddelde straatbreedten van 15 M. Hierbij is vergeleken een systeem van bouwblokken metende 48 bij 300 M., overlatende hoven van 26 bij 228 M., terwijl de

gemiddelde straatbreedte op 20 M. gesteld is (geval II) en blokken van 48 bij 405 M. in tweeën gedeeld door een niet bebouwde steeg van 5 M. breedte, terwijl de omringende straatbreedte 25 M. bedraagt (geval III).
Men zal moeten toegeven, dat geval II een beduidende verbetering is vergeleken bij geval I èn wat betreft de toetreding van licht en lucht, èn wat betreft de afgeslotenheid der woningen, terwijl bovendien het aantal hoekhuizen per Are belangrijk vermindert. Ook dit is van belang, omdat hoekhuizen steeds duurder van bouw en ongunstiger verlicht zijn en de huizen nabij de hoek aan de achterzijde minder vrij zijn.
En bovendien geven de hoeken der bouwblokken nog eenig niet in rekening gebracht verlies van bebouwd oppervlak. Bij de hoeken toch moeten ook in den 11 M. breeden rand niet-bebouwde gedeelten blijven om het hoekhuis voldoende te kunnen verlichten.
Geval I. Bouwblokken 40×150 M., straatbreedte 15 M., boven 28×128 M.
Bij half open bebouwing 34% straat; 36.3% bebouwd; 29.7% hof.
Bij gesloten bebouwing 34% straat; 40.7% bebouwd; 25.3% hof.
Geval II. Bouwblokken 48×300 M., straatbreedte 20 M., hoven 26×278 M.
Bij half open bebouwing 34% straat; 30% bebouwd; 36% hof.
Bij gesloten bebouwing 34% straat; 33% bebouwd; 33% hof.
Geval III. Bouwblokken 48×405 M. met steeg van 5 M., straatbreedte 25 M., hoven 26×378 M.
Bij gesloten bebouwing en geen bebouwing in de steeg: 38.8% straat; 29.9% bebouwd; 31.3% hof.

	Half open bebouwing.		Gesloten bebouwing.		
	I.	II.	I.	II.	III.
Netto opbrengst per Are .	1250	1250	1250	1250	1250
Onkosten straataanleg . .	340	340	340	340	388
Bruto opbrengst per Are .	1590	1590	1590	1590	1638
Verkoopb.bouwterr.p.Are.	66	66	66	66	60
Prijs bouwterr. v. een huis	2890	3498	2578	3180	3615
Bouwkosten enz.	7000	7000	7000	7000	7000
Huurprijs per huis . . .	791.20	839.80	766.20	814.40	849.20
Toename in procenten v. I		6,15%		6,3%	10,8%

Wij zien uit deze cijfers dat de groote verbetering van systeem aan de bewoners slechts eene vermeerdering van huishuur van 6.3% kost — in de onderstelling de verbetering geheel door de bewoners wordt betaald en niets kost aan de bouwgrond-exploitatie. Hoewel niet met zekerheid is vast te stellen hoeveel van deze verbetering door de bewoners en hoeveel door de grondexploitatie wordt gedragen, mag men toch zeker wel aannemen op grond van het vroeger omtrent deze kwestie opgemerkte, dat minstens ⅓ ten laste van de grondexploitatie zal komen, wellicht wel ⅔, en de bewoners dus slechts 4.2% tot 2.1% meer huur zullen behoeven te betalen, eene vermeerdering, die zeker niet evenredig is aan de groote verbetering uit het oogpunt van gezondheid en geriefelijkheid. Daarbij zijn de kosten van straataanleg zeer hoog genomen, vooral voor breede straten en de bouwkosten zeer laag. Voor hooge huizen zullen wij dus nog gunstiger cijfers verkrijgen (bij bouwkosten van f 10.000 wordt de vermeerdering van de huur slechts 4.8 % in plaats van 6,3 %.
Gaan wij nu eens na hoeveel van deze huurprijsverhooging op rekening van de wijziging van straatbreedte en blokdiepte te stellen is en hoeveel op de vergrooting der bloklengte. Wij bepalen daartoe de huurprijs bij een vierde geval (systeem IV) waarbij, bij gesloten bebouwing, de bouwblokken 48 bij 150 M. meten en de gemiddelde straatbreedte 20 M. bedraagt. Ten einde vooral niet te grooten invloed aan de vermeerdering van het straatoppervlak toe te kennen, zijn, bij overigens dezelfde getallen, de kosten van straataanleg, ophooging, rioleering, bestrating, brandleiding en -kranen, lantaarns, bij alle drie de gevallen op f 5 per M² gesteld.
De verhoudingscijfers van straat, bebouwing en hof zijn in dit geval resp. 37.7 %, 33.5 % en 28.8 %. Wij vinden dan, voor de gevallen I, II en IV, huren resp. van f 744,24, f 787.20 en f 786.72.
Wij zien hieruit, dat de wijziging van straatbreedte en blokdiepte de huren met 5,8 % doet stijgen, terwijl de vergrooting der bouwbloklengte geen invloed heeft. (Vermoedelijk zal de werkelijke stijging 2 à 4 % bedragen).
Verschillende omstandigheden, welke bij deze berekening niet in aanmerking genomen zijn, doen toch evenwel de schaal ten gunste van II overslaan.
1o. Bij half open bebouwing is het zonder becijfering duidelijk, dat II voordeeliger is, zelfs zeer veel. (Bij half open bebouwing bedragen de huren voor I, II en IV resp. f 766,56, f 809,92 en f 826,48). Nu wordt nooit streng aan een der beide typen de hand gehouden, maar gesloten en half open bebouwing wisselen elkaar af en komen bij een bouwblok op verschillende hoeken vaak verschillend voor, terwijl ook vaak een tusschenvorm voorkomt. Gemiddeld zullen dus de huren minder zijn bij II dan bij IV.
2o. Verder hebben bij volslagen gesloten bebouwing de huizen bij denzelfden huurprijs bij IV gemiddeld veel kleiner tuin dan bij II. Dit komt omdat er een kleiner aantal normale typen zijn, een groot aantal hoekhuizen zonder tuin en huizen nabij een hoek met beperkten tuin.
3o. Huizen nabij den hoek zijn minder vrij dan huizen in het midden van het blok. Zooals vroeger reeds opgemerkt, is beperking van het aantal hoekhuizen en lange hoven daartoe aan te bevelen.
4o. Zooals ook vroeger reeds werd betoogd, zijn om aesthetische redenen lange, ononderbroken straten gewenscht, als tegenwicht tegen de grootere breedte der nieuwe straten.
Het bezwaar dat tegen systeem II zou kunnen worden aangevoerd van het verkeer in de buurt, het kleine verkeer te belemmeren, is gemakkelijk te ondervangen door de bouwblokken te onderbreken door stegen, uitsluitend voor voetgangers, van 3 à 5 M. breedte, waaraan geen huizen mogen worden gebouwd. Deze verhoogen slechts zeer weinig het straatoppervlak, laten de binnenhof

ONTWERP VAN EENE SCHOOL VOOR JONGENS UIT DEN R. K. MIDDENSTAND. Schaal 1 op 200.
Architect J. J. L. MOOLENSCHOT.

even groot en onderbreken voor het oog niet de huizenrij, zooals straten dat doen. Wanneer men dergelijke dingen voor voetgangersverkeer aanbrengt, zie ik er zelfs geen bezwaar in de lengte der blokken tot 350 M., ja zelfs bij uitzondering tot 400 M. op te voeren. (Systeem III, bij 25 M. straatbreedte, slechts 10,8 % hooger huur dan bij I; vermoedelijk stijgen de huren slechts 3,5 tot 7 %).
Ik meen door bovenstaand betoog en becijferingen te hebben aangetoond, dat eene zeer groote verbetering t.o.v. het systeem van bestaande nieuwe wijken is tot stand te brengen, zonder de uitlevering van den grond te veel te belasten, zonder dus gevaar te loopen de huurprijzen noemenswaard te doen verhoogen.
Daartoe is noodig met veel zorg en nauwgezetheid de normale bouwblok afmetingen en de straatbreedten vast te stellen en deze maten door uitbreidingsplan en bouwverordening in onderling verband te doen vastleggen. Daarbij is in het algemeen de gewenschte oplossing te zoeken in de richting van belangrijke vergrooting niet alleen van de diepten der bouwblokken doch ook van de lengten t.o.v. de afmetingen der bestaande blokken.

(Wordt vervolgd.)

BIJ DE PLAAT.

Bijgaande plaat geeft een voorstelling van een — met eenige wijziging van planindeeling — ter mededinging ingezonden ontwerp van een jongensschool, voor lager en voortgezet of handelsonderwijs, ten behoeve der R. K. Schoolvereeniging te Amsterdam, welk gebouw gedacht is te stichten in het Rijksmuseumkwartier op een ingesloten terrein met een bouwoppervlakte van 23 Meter breedte en 16 Meter diepte.
De geheele bouw voor het bepaalde aantal klasse lokalen en andere vertrekken, inclusief centrale verwarming, lichtleiding voor Electr. licht, honorarium van den ar-

ONTWERP VAN EENE SCHOOL VOOR JONGENS UIT DEN R. K. MIDDENSTAND.
Schaal 1 op 300. Architect J. J. L. MOOLENSCHOT.

chitect en opzichtersloon, niets uitgezonderd, mocht een bouwsom van *f* 55.000 niet te boven gaan.

Voor de klasse-lokalen op de etage's is de wettelijk voorgeschreven minimumhoogte aangenomen, terwijl aan de localiteit gelijkstraats een meerdere hoogte gegeven is om eene gunstige ligging te verkrijgen voor een conciergewoning en van een fietsenberglokaal aan de straat.

De achtergevel is voor een gedeelte teruggebracht om brandtrappen, zoo deze eventueel door het Gemeente-Bouwtoezicht mochten verlangd worden, te kunnen aanbrengen.

In de begrooting, welke de bepaalde bouwsom met *f* 2500.— overschreed, zijn o. m. de volgende materialen opgenomen:

Voor de rompmuren: de voorgevel van grijze-, de overige gevels van miskleurig hardgrauw — de voor- en achtergevel met spouw gemetseld —, de overige muren van keurrood. Alles Waalsteen.

De treden van ingangen, dorpels en neuten van deurkozijnen, die op en tegen steenen vloeren aangebracht worden, alsmede onderdorpels en dekstukken (gepolijst) van de lichtramen van hardsteen. Deklijsten boven de kozijnen, boog- en andere stukken in den voorgevel van zandsteen.

De vloeren van iedere verdieping van ijzeren balken, waartusschen gewelfjes van cementbeton; voor gangen, portalen, W. C's, urinoirs en bergkamers gedekt met granito voor de overige vertrekken met vurenhout.

De kappen en bordessen van Beijersch graniet van gesmeed ijzeren leuningen voorzien.

Het dak, gedeeltelijk hoog dak gedekt met blauwe leien, gedeeltelijk plat met mastiekcement.

Al de binnenwanden met de daggen van raam- en deurkozijnen gepleisterd, voorzien van een portlandcementlambuis, hoog 1.30 M.; voor de privaatinrichting te dezer hoogte bezet met witte Maastrichtsche muurtegels.

Voor ventilatie zijn in de muren der klasse-lokalen luchtkokers uitgebouwd, welke in gemetselde kokers, op het hooge dak aangebracht, uitmonden; alle ramen zijn onder en boven beweegbaar.

Al de overige onderdeelen zooals voor deze inrichting, overeenkomstig de eischen des tijds, kan verlangd worden.

J. J. L. MOOLENSCHOT.
Architect.

BRIEVEN UIT DEN HAAG.

PRINCESSE-AARDEWERK.

Er is iets merkwaardigs gebeurd op het gebied van pottebakkerskunst en het is van belang even bij dit feit stil te staan, de bekende fabriek van Rozenburg begint zich te hervormen. Niet het feit dat zij iets nieuws, iets anders wil produceeren dan zij tot heden deed, is het merkwaardige; elke industrie, die in wezen of in schijn met haar tijd wil meegaan, moet nu en dan eens iets nieuws vertoonen om de aandacht op zichzelf gevestigd te houden. Al zijn die nieuwe procédés slechts zelden beter of schooner dan die waaraan de fabriek hare reputatie te danken heeft, toch vinden zij tijdelijk een koopgraag publiek om na eenigen tijd weer langzaam te verdwijnen na hun taak te hebben verricht en straalt het oude procédé opnieuw in ongebroken luister. Maar een geheel ander geval is het, wanneer de voortbrengende fabriek zelf hare producten aan critiek gaat onderwerpen, als zij de aesthetische analyse opmaakt van de kunst, die zij onder de menschen brengt en dan tot de conclusie komt: er moet niet alleen iets anders, er moet iets beters gemaakt worden, het pad waarop wij voortschrijden moet verlaten worden, wij moeten terug naar het beginpunt en een anderen weg inslaan. Dan treedt een tijdperk van hervorming in en dit is het wat het nieuwe Rozenburg, het Princesse-aardewerk, zoo merkwaardig maakt.

Het is waar, dat het aardewerk van Rozenburg langzamerhand gevaar liep aan een zekere overlading te gaan lijden, waartoe de gevolgde versieringstechniek gereede aanleiding gaf. Het beginsel waarvan men uitging, als het een beginsel genoemd mag worden, was eigenlijk: het geheele voorwerp overdekken met ornament vrijwel onhankelijk van den vorm, vrij naar de lusten van den ontwerper. Vogels, bloemen, lijnenspel, kleuren in tallooze variaties, combinaties en nuances wentelen zich in bevallige bewegelijkheid om den ronden vorm der vazen of spreiden zich op vlakke borden en schotels, als hadden zich stroomen van kleur toevallig saamgevoegd.

Maar leelijk was het, ondanks deze ongebondenheid, geenszins. Men moge enkele voorbeelden minder geslaagd achten of misschien: „heelemaal niet met Rozenburg ophebben", het valt niet te ontkennen, dat de rijke kleurcombinaties en de levendige vlakvullingen, niet alledaagsch zijn, dat de verrassende wendingen der lijngolven op de breede schildering der bloemen het oog boeien en dat een goede Rozenburg-vaas in bijna elk milieu past. Maar het pad van den rijkdom slingert zich voortdurend langs den afgrond der overlading, en het ontbreken van een vasten stelregel is geen gunstige voorwaarde voor het totstandkomen van stijlvolle kunstvoorwerpen.

Toen dan ook de fabriek Rozenburg het plan had opgevat, iets anders te maken, dat beter was, moest vóór alles de gedragslijn worden vastgesteld; een gezonder beginsel moest in de plaats komen van het oude.

Bij het Rozenburg zooals ieder het kent, is het materiaal zelf nagenoeg geheel verdwenen, geen grondkleur, geen fond symboliseert het versierde materiaal, kleur reit zich aan kleur en men zoekt dikwijls te vergeefs een opening in het ornament, om de klei zelf te ontdekken. Bij het Princesse aardewerk heeft men deze wijze van werken laten varen en daarom het tegenovergestelde in de plaats gezet. Het materiaal zelf moet spreken, het moet den achtergrond vormen van kleuren en figuren, maar steeds moet er duidelijk zijn te onderscheiden wat versiering is en wat versierd wordt. Dit zijn twee elementen, die wel tot elkaar in logisch verband staan, maar die zich in deze onderlinge harmonie duidelijk dienen te onderscheiden. Bij het oude was de versiering een zwierige mantel, die het geheele lichaam der vaas omhulde, bij het nieuwe is het als de halsdoek van kleurige zijde, als een gordel van glanzend émail of een snoer van edelsteenen op een nauwsluitend gewaad. Dit gewaad, deze grondtoon is heel licht crème of blauwig wit, geheel blank schijnend tegen de zeer sterke kleuren.

Ook in de kleuren heeft men een belangrijke wijziging gebracht. De tallooze tinten van voorheen werden vervangen door een groep van 4 soms 3 of 2 kleuren, die in weloverwogen tegenstelling, in een juiste verhouding van hoofd- en nevenkleuren een mooi effect kunnen maken. Afwisselend overheerschen een intensief donker indigo-blauw, olijfgroen en matgeel, met een enkel opklinkend nootje van terracotta-rood. De hoofdkleur is een van deze of een combinatie van 2 in gelijke waarden, waartegen de andere aanvullend, verdeelend, of omlijstend als nevenkleuren gezet zijn. Of deze beperking van het palet een verbetering zal zijn moet nog blijken, wanneer men op het ingeslagen pad voortgaat. Op zich zelf behoeft een gering aantal kleuren geen zuiverder beginsel te zijn dan een rijke mengeling, alleen wanneer hetzelfde resultaat, dezelfde werking wordt verkregen, is beperking te verdedigen als aesthetische economie. Ook kan, zooals hier, hoewel de weelde van kleur der oud-Rozenburgsche vazen nog niet bereikt is, dit terug brengen tot een 4 kleurenstelsel, zijn waarde hebben als reactie tegen overlading.

De versiering zelf is strenger, meer axiaal gestyleerd dan bij het oude procédé, het ornament volgt in meer logisch verband de buiging en plooiing der klei. Zuiverder en krachtiger komen daardoor de bevallige vormen voor den dag.

Maar hoezeer ook de nieuwe werkwijze kiemen van verbetering bevat, men is er nog niet. Er ontbreekt nog iets, dat eerst langzamerhand zal kunnen komen; er is klaarheid van ornament, maar men mist die fijne gevoeligheid, die samensmelting van kleur en fond, die zachte overgangen en transparante kleurspeling, die aan veelkleurig aardewerk behoort eigen te zijn. Wanneer men het Princesse-aardewerk op eenigen afstand beziet, vallen de onderlinge tintverschillen weg; als eenigszins harde, te sterk omlijnde figuren staat het ornament tegen den lichten achtergrond. Er is een veel te sterk contrast tusschen de bijna witte fond en de zware kleurmassa, het ornament snijdt een stuk uit den grondtoon in plaats van er mee te vergroeien, zij grenzen aan elkaar in plaats van in elkaar te grijpen.

Het nieuwe Rozenburg is nog niet mooier maar wel juister dan het oude; of het er later de plaats van in kan nemen hangt af van de vraag, of men er in slaagt het ook schooner te maken.

v. H.

WIJZIGING DER WONINGWET.

(Vervolg van blz. 382.)

Afbraak wordt thans ook mogelijk indien de woning gevaar of overwegenden hinder veroorzaakt voor de openbare veiligheid, doch niet alvorens Burg. en Weth. den persoon, welke ten aanzien dier woning bevoegd is maatregelen te treffen, daartoe binnen een bepaalden tijd alsnog in de gelegenheid te hebben gesteld.

Eene aanvulling in Art. 241, die zegt dat alleen ingeval afbraak *vanwege B. en W.* de bouwmaterialen in het openbaar worden verkocht, komt ons wel overbodig voor. Breekt de eigenaar toch zelf zijn woning af, dan zal wel bij niemand de vraag rijzen of nu ook door B. en W. de materialen verkocht moeten worden.

Een paar aanvullingen van Art. 24 en 25 dienen slechts ter redactieverbetering.

§ 5. Onteigening. Aan Art. 77 wordt, teneinde te voorzien in de leemte, dat de verkorte onteigeningsprocedure niet mogelijk is ter verkrijging van grond, die niet in een bouwplan of in een plan van uitbreiding is begrepen, toegevoegd:

5°. ter verkrijging van de beschikking over gebouwde of ongebouwde eigendommen, in verband met het bepaalde in de artikelen 27-27 novies.

In Art. 78 wordt het hooren van Ged. Staten voor de beslissing der Kroon op een plan tot onteigening uitgeschakeld, terwijl door eene redactiewijziging van Art. 79 steeds een advies der Gez. Com. noodig wordt, in verband waarmede ook de laatste alinea van Art. 80 eene geringe wijziging moet ondergaan.

Als novum wordt hier echter aan toegevoegd:

Het besluit, waarbij het plan (tot onteigening) *voorloopig is goedgekeurd vervalt, indien niet binnen acht maanden na de dagteekening van dat besluit een raadsbesluit tot onteigening ingevolge Art 85 aan Ged. Staten is voorgedragen;* waaromtrent de M. v. T. vermeldt: „het is voor belanghebbenden gewenscht, dat zij zekerheid verkrijgen; zooals het artikel thans luidt staat het aan de gemeente, de behandeling eindeloos te rekken".

Aan Art. 92 wordt eene nieuwe al. toegevoegd:

2. Indien evenwel de onteigening betreft gronden die in een uitbreidingsplan zijn opgenomen, geldt voor de bepaling van de waarde het tijdstip, waarop het ontwerp van het plan ingevolge Art. 28 op de gemeente-secretarie voor een ieder ter inzage is nedergelegd, mits de onteigening binnen vijf jaren na dat tijdstip gevraagd wordt, waardoor alleszins wordt tegemoet gekomen aan het bezwaar, welke de Centrale Gezondheidsraad in de bestaande regeling zag, n.l. dat de waarde, die vastgesteld zou worden volgens de bestaande regeling, reeds geruimen tijd onder den invloed zal zijn gekomen van de eerste openbaarmaking van het plan, welk bezwaar door het meergenoemd Congres werd gedeeld.

In de nu volgende § komen wel de grootste veranderingen tot stand, de titel verandert in

Regeling van de bebouwing.

De Min. zegt daaromtrent: „Bouwverbod en rooilijn dienen beide tot ordening van bestaande bebouwing ingeval van herbouw. Zij dienen dus niet alleen voor de uitbreiding van bebouwde Kommen maar ter regeling van de bebouwing. Plaatsing van beide regelingen onder één paragraaf met gewijzigd opschrift is daarom rationeel.

Bouwverbod en rooilijn worden in de praktijk voor hetzelfde doel gebruikt, naar gelang de gemeente dat wil. Het trekken van rooilijnen heeft voor belanghebbenden evenwel het groote nadeel, dat zij er niet over gehoord worden, en zich niet er tegen kunnen verweren. Op dit punt heeft de wet groote belangen onbeschermd gelaten. De art. 27—27 quater zijn daarom in dien zin ontworpen, dat de vaststelling van voorschriften betreffende de plaatsing van gebouwen ten opzichte van voor het openbaar verkeer bestemde gronden, geschiedt volgens eene afzonderlijke modus procendendi, waarbij belanghebbenden gelegenheid hebben voor hun belangen op te komen".

Bestaand Art. 27 vervalt en er komt:

Art. 27.

De gemeenteraad stelt voorschriften vast betreffende de plaatsing van gebouwen ten opzichte van voor het openbaar verkeer gebezigde of bestemde gronden.

Art. 27bis.

1. Die voorschriften worden binnen tweemaal 24 uren na de vaststelling op de gemeente-secretarie voor een ieder ter inzage nedergelegd.

2. Die nederlegging wordt onverwijld door het hoofd van het gemeentebestuur in een of meer nieuwsbladen van de gemeenten of bij het ontbreken daarvan, in een of meer nieuwsbladen eener naburige gemeente en voorts op de in de gemeente gebruikelijke wijze bekend gemaakt.

Art. 27ter.

1. Die voorschriften worden onderworpen aan de goedkeuring van Ged. Staten, aan wie zij binnen tweemaal 24 uren na de vaststelling worden toegezonden.

2. Belanghebbenden kunnen bij Ged. Staten bezwaren inbrengen gedurende 14 dagen, te rekenen van den dag der bekendmaking, voorgeschreven in Art. 27bis tweede lid.

3. Alvorens te beslissen winnen Ged. Staten het advies van den inspecteur in.

4. Het besluit, waarbij de goedkeuring geweigerd wordt, is met redenen omkleed.

5. Ten aanzien van het besluit, waarbij de goedkeuring wordt verleend, is van toepassing hetgeen in Art. 27bis, tweede lid, is voorgeschreven met betrekking tot de nederlegging ter gemeentesecretarie.

Art. 27quater.

1. Van een besluit, waarbij de goedkeuring wordt geweigerd, kan de gemeenteraad en van het besluit, waarbij de goedkeuring wordt verleend, kunnen belanghebbenden binnen 30 dagen bij Ons voorziening vragen. Hangende den termijn tot en met de behandeling der voorziening, blijft de goedkeuring buiten werking.

2. De termijn van 30 dagen wordt gerekend, voor zooveel den gemeenteraad betreft, na de dagteekening der beslissing van Ged. Staten, voor zooveel belanghebbenden betreft, van den dag der bekendmaking, voorgeschreven in Art. 27 ter, vijfde lid.

3. Wordt, buiten het geval van voorziening, bedoeld in het eerste lid, door Ons het besluit van Ged. Staten vernietigd, dan hebben deze opnieuw uitspraak te doen met inachtneming van Onze beslissing.

Met betrekking tot het bouwverbod is in hoofdzaak het thans geldende art. 27 gevolgd. Op één voornaam punt is er verschil. „Het geldend art. stelt in het tweede lid een criterium voor iets, dat niemand bindt en per slot toch alles aan het inzicht van de goedkeurende autoriteit overlaat. Waarborg dat de gemeente zich niet het genot van verkeerswegen verschaft ten koste van particulieren, geeft de wet niet. Daarom is art. 27 novies, als criterium voor onthouden van goedkeuring, gesteld vermindering van de waarde. Het komt voor, dat een bouwverbod wordt gelegd op grond, waarop een deel van een huis, of een stal of andere aanhoorigheid staat. In de eerste gevallen zal het perceel daardoor in waarde verliezen voor het gebruik. Wordt daarentegen een bouwverbod gelegd op een strook weiland, dan behoeft volstrekt niet altijd vermindering van waarde voor het gebruik te volgen. Art. 27 novies houdt ook rekening met samenhangende perceelen. De mogelijkheid is niet uitgesloten, dat op één van verspreide perceelen een bouwverbod wordt gelegd, maar dat daardoor nabijgelegen perceelen, die b.v. mede voor weiland worden gebruikt, daardoor in waarde voor dat gebrek verminderen. Ook in dat geval pleit de billijkheid er voor, dat het bouwverbod niet wordt goedgekeurd en de gemeente tot aankoop of onteigening overga.

Beperking van den duur van het bouwverbod (art. 27 quinquies 2) komt tegemoet aan het bezwaar, dat ook op dit punt particulieren geheel zijn overgeleverd aan het goedvinden van de gemeenten".

Art. 27quinquies.

1. De gemeenteraad is bevoegd te verbieden, dat gebouwen of gedeelten van gebouwen worden gebouwd of verbouwd op grond, die ingevolge voorafgaand raadsbesluit is bestemd voor den aanleg of de verandering van een straat, een gracht of een plein.

2. Dat verbod vervalt, indien niet binnen tien jaren na de dagteekening van het raadsbesluit de aanleg van de straat, de gracht of het plein is voltooid of de in aanmerking komende grond is aangekocht of onteigend.

Art. 27sexies

is ongeveer gelijkluidend als het bestaand 2e lid Art. 27.

Art. 27septies

bevat de bestaande 4e en 5e al. van vorengenoemd art., met deze uitzonderingen: dat de termijn van ter visie ligging van het ontwerp-raadsbesluit van 4 weken is teruggebracht tot 14 dagen en dat, indien het raadsbesluit slechts den grond van enkele eigenaren betreft, de gebruikelijke en voorgeschreven bekendmaking kan worden vervangen door een kennisgeving aan elk der eigenaren.

Art. 27octies

regelt het beroep bij Ged. Staten en de Kroon op de wijze als in art. 27ter en 27quater voor de aldaar bedoelde voorschriften is bepaald.

Art. 27novies.

1. Ged. Staten weigeren de goedkeuring van een besluit, dat een verbod tot aanbouw of herbouw inhoudt, indien door dat verbod of door den aanleg van de straat, de gracht of het plein zou veroorzaakt worden vermindering van de waarde, die het betrokken perceel en den opstal en krachtens gebruik en bestemming daarmede samenhangende perceelen of opstallen hadden voor het gebruik of de bestemming, ten tijde van de nederlegging op de gemeente-secretarie van het ontwerp van het raadsbesluit.

2. Ged. Staten kunnen zich door één of meer deskundigen in oneven getale doen voorlichten; de kosten hiervan komen voor rekening van de gemeente.

In Art. 28 wordt voorgeschreven, dat ook de verandering van straten, enz. op het uitbreidingsplan moet worden aangegeven, dat Ged. Staten op het plan niet beslissen dan na den inspecteur te hebben gehoord, en dat in gemeenten, niet vallende onder het 1e lid van dit art., de raad bevoegd is een plan van uitbreiding vast te stellen, waarbij de bepalingen van het art. worden in acht genomen.

Verscheidene wenschen van het congres voor volksgezondheid, al is aan enkele tegemoet gekomen, zijn onvervuld gebleven, w.o. te noemen zijn de ruilverkaveling en tijdelijk bouwverbod, terwijl eene dwingende bepaling t.o. van kleine gemeenten, grenzende aan zich uitbreidende groote, blijft ontbreken. Gelet op de weinige animo tot wijziging van gemeentegrenzen, vóór misstanden zijn ontstaan, blijft hier eene groote leemte onvoorzien. Gelijk bekend is het Dept. van Landbouw bezig een wet te ontwerpen, waarbij ruilverkaveling uit landbouwbelangen mogelijk wordt. Het beginsel schijnt dus bij de regeering niet op tegenstand te stuiten. Het lijkt anders wel ongewenscht deze materie in 2 verschillende wetten te regelen.

Omtrent het uitvaardigen der gewenschte voorschriften van materieelen aard, waaraan de uitbreidingsplannen zullen moeten voldoen, hangt het ervan af, of het in de bedoeling ligt ook den algemeenen maatregel van bestuur — voorgeschreven in art. 28(7) — te herzien.

Gelijk bekend, is door den Minister ook aangeboden een wijziging van de gezondheidswet, waarbij de territoriale hoofdinspecteurs worden vervangen door vak-hoofdinspecteurs. Het zal in vele opzichten afhangen van den nieuwen hoofdinspecteur, belast met de volkshuisvesting, die zeker den onmiddellijken raadsman van den minister zal worden, of de toekomstige uitbreidingsplannen werkelijk aan hun doel zullen beantwoorden. Waarvan wij dus het beste hopen.

§ 7. Geldelijke steun van gemeentewege.

Van Art. 29 wordt het 1e en 2e lid vervangen door:

1. Aan hen, die ten genoegen van den gemeenteraad aantoonen, geldelijk niet bij machte te zijn om te voldoen aan een ingevolge art. 14 tot hen gerichte aanschrijving tot het aanbrengen van verbeteringen, worden op hun verzoek door den gemeenteraad rentedragende voorschotten verleend, ten einde hen in staat te stellen de voorgeschreven verbeteringen aan te brengen.

2. Door den gemeenteraad kunnen rentedragende voorschotten worden verleend aan personen, die tengevolge van onbewoonbaarverklaring eene door hen bewoonde en hun toebehoorende woning moeten ontruimen, ten behoeve van herstellen in bewoonbaren staat, vernieuwing of vervanging van deze woning.

In Art. 29 bis wordt opgenomen als 1e lid, de 2e van oud art. 29 aangevuld met de bepaling, dat de onder hypothecair verband verleende voorschotten voorrang hebben boven alle tot het tijdstip harer inschrijving ingeschreven hypotheken en, onder goedkeuring van Ged. Staten, het stellen van andere zekerheid wordt toegelaten, terwijl de aflossing van voorschotten dienende ter vervanging van een onbewoonbaar verklaarde woning door een nieuwe, over ten hoogste veertig jaar zal mogen geschieden (thans 20 jaren).

In art. 30 vervalt het hooren van Ged. Staten over aan vereenigingen, enz. te verleenen voorschotten, terwijl het 3e lid zal luiden:

Het besluit van Ged. Staten, waarbij de goedkeuring wordt geweigerd is altijd met redenen omkleed. Van dat besluit kan de gemeenteraad binnen 30 dagen, te rekenen van de dagteekening der beslissing van Ged. Staten, bij Ons voorziening vragen (waarbij Art. 201 Gemeentewet van toepassing zal zijn).

Die termijn van aflossing wordt vervolgens van 50 jaar op 75 gebracht en bijgevoegd:

Art. 30bis.

1. Bij besluit van den gemeenteraad kunnen onder nader bij algemeenen maatregel van bestuur te regelen voorwaarden rentedragende voorschotten worden verleend aan coöperatieve vereenigingen, ook al zijn deze niet toegelaten als uitsluitend in het belang van verbetering der volkshuisvesting werkzaam,

terwijl het 2e en 3e lid van Art. 30 ook hierbij van toepassing zijn is de termijn van aflossing op 50 jaar behouden.

Van verder strekkend belang is het volgend

Art. 30ter.

1. Indien de gemeenteraad weigert, steun als bedoeld in Art. 29, Art. 30 of Art. 30bis te verleenen of niet binnen zes maanden op een daartoe strekkend verzoek heeft beschikt, kan hij, die, of het bestuur van het lichaam, dat de steun gevraagd heeft, binnen 30 dagen na de dagteekening van het raadsbesluit of na den termijn van zes maanden bij Ged. Staten voorziening vragen. Voorziening kan binnen den gestelden termijn mede worden gevraagd voor zooveel betreft voorwaarden, die door den gemeenteraad zijn verbonden aan het verleenen van steun.

2. Indien Ged. Staten de bezwaren gegrond verklaren, is de gemeenteraad gehouden tot het nemen van een nieuw besluit met inachtneming van de uitspraak van Ged. Staten binnen twee maanden na dagteekening van die uitspraak.

De Minister overweegt hierbij dat nu en dan de houding van een gemeenteraad zoo is, dat alle initiatief tot verbetering van de volkshuisvesting wordt gedood en beroep aan dat bezwaar tegemoet zal kunnen komen.

In art. 32 worden geschrapt de woorden: van voorziening in de huisvesting, verhuiskosten daaronder begrepen, terwijl redactiewijziging voorts noodig is om voor alle krachtens de wet genomen maatregelen tengevolge waarvan ontruiming moet plaats hebben, het verstrekken eener tegemoetkoming mogelijk te maken.

Ten slotte wordt aan de paragraaf toegevoegd:

Art. 32bis.

1. Wanneer in eene gemeente woningen onbewoonbaar verklaard of vanwege het gemeentebestuur aan bewoning onttrokken zijn en aldaar woningnood blijkt te bestaan, kan door Ged. Staten aan de gemeente de verplichting worden opgelegd binnen een bepaalden termijn over te gaan tot aankoop of onteigening van gronden voor den bouw van woningen overeenkomstig de door Ged. Staten te geven voorschriften.

2. De gemeenteraad kan binnen 30 dagen, te rekenen van de dagteekening van de beslissing van Ged. Staten bij Ons voorziening vragen. Art. 201 van de Gemeentewet is van toepassing.

3. Op een raadsbesluit tot uitvoering van een ingevolge dit art. genomen beslissing zijn art. 30 tweede en derde lid van toepassing,

terwijl in een nieuw Art. 32ter wordt omschreven, dat rentedragende voorschotten zijn voorschotten, waarbij eene rente is bedongen, ten minste gelijk aan die, welke ten tijde van het vaststellen van het voorschot te verkrijgen is door aankoop van 3% Ned. Schuld ter beurze van Amsterdam, en onder bijdragen jaarlijksche giften ter tegemoetkoming in de rente en in de aflossing van de rentedragende voorschotten.

Bij Art. 32 bis teekent de Min. aan, dat de geneigdheid van ge-

meentebesturen, om zelf dringend noodige verbetering der volkshuisvesting ter hand te nemen, meermalen zeer gering bleek.
Vermits de aangelegenheid is erkend als een rijkszaak kan de rijkswetgever bij verwaarloozing van het door hem erkende belang niet lijdelijk blijven toezien.
Bij nalezing van het behandelde ten congresse blijkt, dat, ten aanzien van de leemte in dit gedeelte der wet gebleken, alleszins aan de wenschen van de voorstanders eener behoorlijke uitvoering der wet zal tegemoet gekomen worden.
In Art. 33, waarmede de steun van rijkswege aanvangt, wordt de verzekering toegevoegd, dat de in dat art. bedoelde voorschotten niet worden geweigerd voor zoover zij gevraagd worden ter uitvoering van het bepaalde in Art. 29, 1e lid, art. 30 ter 2e lid, of ter naleving eener verplichting opgelegd ingevolge art. 32 ter.
Voorts wordt in overeenstemming met Art. 30 de terugbetaling van voorschotten over 75 jaar verdeeld.
De strafbepaling in het 1e lid van Art. 37 wordt eenigszins aangevuld door ook overtreding van nadere eischen, krachtens Art. 6, 1e lid, a, en van een bouwverbod er onder te rangschikken.

In een nieuw Art. 44 bis wordt de bevoegdheid tot het opsporen van overtredingen van deze wet en de daarbij bedoelde plaatselijke verordeningen mede opgedragen aan alle ambtenaren van rijks- en gemeentepolitie en hen de bevoegdheid toegekend tot het binnentreden van alle gebouwen, waar redelijkerwijze vermoed kan worden, dat eene overtreding plaats heeft of gevonden heeft, voor woningen echter met inachtneming van de restrictie in Art. 4 der Gezondheidswet gesteld.
Hier blijft eene groote leemte bestaan n. l. dat niet de verplichting aan de gemeentebesturen wordt opgelegd voor de uitvoering der wet en de verordeningen zich de beschikking over technisch onderlegd personeel te verzekeren. In ernst kan toch niet worden gedacht aan het opsporen van overtredingen van technische voorschriften door een marechaussee of veldwachter.
Art. 48 wordt nog aangevuld met eene bepaling, welke alle werkzaamheden door den bewaarder van de hypotheken en het kadaster, ten behoeve van het verleenen van hyphotecair verband, als bedoeld in art. 29 bis, vrij van kosten maakt.
Terwijl omtrent het bewonen van keeten e. d. Art. 49 wordt aangevuld met de verplichting.
B. en W. zenden van iedere vergunning binnen een week na hare dagteekening afschrift aan den inspecteur, belast met het toezicht op de handhaving van de wettelijke bepalingen, betreffende de volkshuisvesting.
De inspecteur kan gedurende dertig dagen bij Ged. Staten voorziening vragen tegen de beslissing van B. en W. Ged. Staten beslissen na verhoor of behoorlijke oproeping van den belanghebbende;
en in een nieuw art. 49 bis wordt eene strafbedreiging tegen overtreding van het bepaalde in Art. 49 2e lid of van de voorwaarden gesteld ingevolge Art. 49 3e lid opgenomen.
Hoewel wij ons hadden voorgenomen ook de punten in het rapport van de commissie tot herziening der woningwet, welke onopgevolgd bleven, kortelijks te memoreeren, kwam het ons in verband met den omvang van dit art. beter voor dit aan de lezers over te laten.
S. D.

VERGADERINGEN

Maandag 8 Aug. heeft de heer J. L. B. Keurschot, voorzitter van den Algem. Ned. Opzichters en Teekenaarsbond voor de Afd. Arnhem-Nijmegen van dezen Bond een rede gehouden over: „Het arbeidscontract van opzichters en teekenaars en de vruchten van een 15-jarigen arbeid van den Bond van Technici".
Het Hoofdbestuur van den Bond van Technici was tot debat uitgenoodigd.
Wij lezen hierover in de N. R. Ct.
Spreker begint met er op te wijzen, dat in 1895 de bond van technici werd opgericht, maar dat hij in al dien tijd niets gedaan heeft om de arbeidsvoorwaarden in het algemeen der technici te verbeteren, integendeel, op het oogenblik is de toestand onder hen minstens zoo slecht, omdat de arbeidsmarkt overvoerd is. In 1903, na mislukte pogingen om een andere werkwijze in te voeren, verlieten verscheidene leden den Bond en richtten den Alg. Ned. bond van opzichters en teekenaars op. Deze heeft steeds getracht naar samenwerking met den bond van technici, maar steeds is dit geweigerd.
Spreker gaat na, hoe de bond van technici geen deel heeft willen nemen aan de actie voor belangrijke zaken: het vacantie-vraagstuk, de kwestie van opleiding van technici (bekwaamheidsacten), komt daarna op het arbeidscontract en schildert de houding van den bond ten aanzien van den alg. Ned. opzichters- en teekenaarsbond. Deze laatste had het eerst de uitnoodiging van den architectenbond gekregen om een arbeidscontract te ontwerpen en had zich toen onmiddellijk weer tot den B. v. T. gewend om te dezer zake samen te werken in het belang der Nederlandsche technici. Die samenwerking werd geweigerd.
In het concept van den architectenbond was o.a. plotseling ingeschoven de passus, dat het contract alleen zou afgesloten worden met technici, leden van de bonden van opzichters en teekenaars. Dit nu meende de Alg. Ned. Opz. en Teekenaarsbond op zijn congres eenstemmig niet te kunnen aannemen, omdat dat ten gevolge zou hebben, dat de georganiseerde technici veel duurder zouden zijn dan de ongeorganiseerde, alzoo veel minder licht aangesteld of veel eerder ontslagen zouden worden, wat ten gevolge zou hebben, dat de organisatie van die technici den kop ingedrukt zou worden. De bond van technici evenwel vereenigde zich met dat contract.
Ten slotte constateert spreker, dat het hoofdbestuur van den bond van technici niet is ingegaan op de uitnoodiging om te komen debatteeren. Beslist moet er komen in ons land één technische organisatie, twee is, te veel, óf de bond van technici óf de Alg. Ned. opzichters- en teekenaarsbond zal moeten verdwijnen.
Van de gelegenheid tot debat werd aanvankelijk geen gebruik gemaakt.
Een der aanwezige leden van den bond van technici zegt, dat hij in de onaangename positie verkeert met zijn minder grondige kennis van den algemeenen gang van zaken te moeten debatteeren met den heer Keurschot, die als voorzitter van zijn bond, volkomen op de hoogte is van alles.
Evenwel zegt hij iets ten gunste van den bond van technici en vraagt of misschien de reden van de weigering tot samenwerking gelegen is in het feit, dat de in 1903 uittredende leden slechts betrekkelijk klein in aantal waren en dat de bond daarvoor van meening is, dat die kleine groep maar haar eigen weg moet gaan. Het spijt hem evenwel, dat geen der leiders van den bond aanwezig is om hun eigen zaak te verdedigen.

BERICHTEN

Cursus Voortgezet- en Hooger Bouwkunst onderricht van het Genootschap Arch. et Amic. Zooals bekend is heeft het Gen. A. et A. een cursus ingesteld voor Voortgezet en Hooger Bouwkunst-onderricht. Deze energieke daad heeft veler sympathie verworven; in het afgeloopen jaar is duidelijk gebleken, hoezeer de behoefte aan een dergelijke cursus gevoeld werd.
Waar bekwame en met zorg gekozen leeraren aan den cursus verbonden zijn is ook wederom dit jaar het succes van den cursus zoo goed als verzekerd en vestigen wij gaarne de aandacht van belangstellenden er op, dat de inschrijving van deelnemers aan den cursus 1910—1911 is opengesteld tot *15 Augustus a. s.* Inlichtingen en prospectus verstrekt op aanvrage de Administrateur, G. J. Rutgers, Amsterdam, Overtoom 298.
Bouwkunst en Vriendschap. In de op 29 Juli gehouden, druk bezochte, buitengewone algemeene vergadering van B. en V. heeft eene uitvoerige gedachtenwisseling plaats gehad, naar aanleiding van den voorgenomen Raadhuisbouw te Rotterdam.
Met algemeene stemmen is vastgesteld dat de Vereeniging het volgende standpunt inneemt:
„Het is in 't algemeen gewenscht voor de oprichting van *belangrijke* gemeentegebouwen, prijsvragen uit te schrijven.
Voor de stichting van het meest importante gebouw der gemeente „het Raadhuis", moet de vereeniging, uit het oogpunt van algemeen belang, het uitschrijven van een goed voorbereide prijsvraag, blijven voorstaan".
Aan het Bestuur is opgedragen in dezen diligent te blijven.
Het Reventer te Zwolle. Gedeputeerde Staten van Overijssel hebben het Zwolsche Raadsbesluit in zake afbraak van het Reventer om ter plaatse een school te bouwen, niet goedgekeurd, daar zij de plaats voor een school ongeschikt achten.
De bekroningen op de Brusselsche tentoonstelling. In de bekende collectieve inzending van de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, zijn de volgende bekroningen aan leden-inzenders toegekend:
Voor kamerinrichtingen: grand prix: H. P. Berlage, Jac. van den Bosch (uitvoering 't Binnenhuis, Raadhuisstraat, Amsterdam) en H. J. M. Walenkamp (uitvoering 't Modelhuis, Keizersgracht te Amsterdam; Diplome d'honneur: W. Penaat (uitvoering „de Woning", Leidschestraat, Amsterdam).
Voor aardewerken, grand prix: Joh. Lambeek (Amstelhoek te Amsterdam), Willem C. Brouwer, te Leiderdorp. Diplome d'honneur: Chris Lanooy, te Gouda en „Amphora" te Oegstgeest. Médaille d'or: G. Offermans (St. Lukas te Utrecht), Bert. Nienhuis, te Haarlem („De Distel", te Amsterdam). De fabriek „De Distel" was hors concours, doordat de directeur J. M. Lob lid van de jury was. J. C. van der Hoef, te Amsterdam („Amphora" te Oegstgeest).
Voor bewerkte stoffen, médaille d'or: Jan Mensing, te Amsterdam, voor goudleder in de kamer Berlage, en J. Kuit, te Deventer, voor tapijtteekeningen. Médaille d'argent: S. Jessurun de Mesquita te Amsterdam, voor met de hand bedrukte stoffen en M. D. Rensen te Deventer, voor tapijtteekeningen.
Deze lijst wordt nog aangevuld. Van de afdeelingen metaal en dames-handwerken kwamen nog geen berichten binnen.
Premie van de Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten. Naar aanleiding van dit plaatwerk, bevattende zes photogravures naar kunstwerken, geëxposeerd op de „Retrospectieve Tentoonstelling" ter gelegenheid van het 70-jarig bestaan der Maatschappij „Arti et Amicitia" gehouden, (met tekst door C. G. 't Hooft) — als premie 1910 te ontvangen door de leden der Vereeniging tot Bevordering van Beeldende Kunsten, vestigen wij hierbij de aandacht op deze Vereeniging.
Opgericht in het jaar 1845, verspreidde zij gedurende haar 64-jarig bestaan onder hare leden p.m. 3800 Kunstwerken. Bovendien deed zij 48 gravures en etsen vervaardigen, die als premie zijn uitgereikt.
Met recht kan dus gezegd worden, dat zij een belangrijk deel heeft gehad in het verspreiden van Beeldende Kunst hier te lande. Sedert hare oprichting werd alleen voor het aankoopen van Kunstwerken als prijzen der verloting een bedrag van ruim $5\frac{1}{2}$ ton gouds besteed. Voor de verloting zullen alleen kunstwerken worden aangekocht, vervaardigd door Nederlandsche meesters. Van elken verkoop wordt 5 pCt. gestort in het Weduwen- en Weezenfonds der Maatschappij „Arti et Amicitia", waardoor een niet onbelangrijk bedrag aan gemeld fonds ten goede is gekomen.
Door de belanglooze medewerking van 356 Correspondenten hier te lande, in de overzeesche bezittingen en op onderscheiden plaatsen in 't Buitenland, blijft het ledental bij voortduring toenemen en bedraagt het thans ruim 5800.
Het lidmaatschap bedraagt niet meer dan f 5.— 's jaars, waarvoor men een lot in de, tegen het einde van December te houden, verloting ontvangt, benevens als premie 1910 het plaatwerk, inhoudende 6 Photogravures naar de volgende Kunstwerken:
Ch. Rochussen: Gravin Petronella in de Abdij van Egmond. — A. H. Bakker Korff: Een Flauwte. — H. van Hove: Vischmarkt. — J. B. Jongkind: Etretât. — K. Karsen: Donau. — J. H. Koekkoek: Zeegezicht.
Hoewel in den vorm van een album uitgegeven, kunnen de reproducties ook als wandversiering dienen.
Dordrecht. De vereeniging tot instandhouding van oude gebouwen te Dordrecht meldt in haar verslag over 1909, dat zij dat jaar meer succes had dan vorige.
Bemiddeling werd ingeroepen voor behoud van gevel Voorstraat 194, waarvan de top dreigde neer te storten. Door voldoende verankering werd deze voor val verzekerd.
De gevel van het huis Voorstraat 146 (den Koninck van Engheland) werd wegens bouwvalligheid afgekeurd, doch door toedoen der vereeniging met rijks- en gemeente-subsidie en met bijdragen van den Z. H. Archeol. Bond, van vereenigingen en van eenige Dordtsche notabelen gerestaureerd. Ook de eigenaar, de heer H. Sax, wien een woord van lof wordt gebracht voor zijn financieelen en morceelen steun, heeft alles aangewend om het door den Rijks-architect ontworpen plan van restauratie te doen slagen.
De uitvoering, door den heer J. van Wel te Dordrecht, geschiedde met bijzondere tevredenheid van het bestuur.
Een in de Nieuwstr. 43 minder merkwaardige gevel moest wegens bouwvalligheid worden prijsgegeven.
Paalwoning het prototype van den Griekschen Tempel. — Zooals bekend is, heeft de eigenaardige vorm van het Grieksche, en wel vooral het Dorische hoofdgestel aanleiding gegeven tot vele hypothesen. Tot nog toe liep de strijd voornamelijk over de vraag: is de Dorische orde van oorsprong een houtconstructie, of is zij van huis uit van steen geweest.
Een zeer bijzondere oplossing geeft dr. Paul Sarassin, die de paalwoning tot oorsprong neemt.
De N. R. Ct. meldt hierover:
Eenige jaren geleden heeft dr. Paul Sarasin in een boekje „Zur Einführung in das „praehistorische Kabinett der Sammlung für Völkerkunde im Basler Museum" de hypothese neergeschreven, dat de Grieksche zuilen-tempel wel een hoog geïdealiseerde paalwoning zou kunnen zijn. Hij beeldde bij de vragenderwijs geuite onderstelling af een paalwoning van Centraal Celebes en den Poseidon tempel van Paestum, en wel in dier voege, dat de hoogte van architraaf en fries van den tempel samen, overeenkomt met de hoogte der woonruimten in het Celebaansche huis; daarboven ligt bij den tempel het driehoekig fronton, bij het huis het driehoekige dak van gedroogde bladeren; daaronder bij den tempel de zuilen-, bij het huis de palenrij.
Dr. Sarasin herinnerde eraan, dat ook de oudste tempels houten zuilen hadden; dat tijdens de bronsperiode de paalwoningen ook in Griekenland nog aanwezig waren, niet alleen boven het water, maar ook op het land, dat de Griekse tempel ontstaan is uit den megaron, de mannenzaal, waarvan een nog heden ten dage gebruikte gelijksoortige vorm is het mannen- en jongelingsverblijf in den Oost-Indischen Archipel, b.v. de lobo van Centraal Celebes, tegelijk een soort tempel, raadhuis en herberg.
Dezen ontwikkelingsgang aannemende, zou het uiterlijk der oud-Egyptische zuilen met hunne aan den papyrus en den lotos ontleende vormen verklaard worden; zou men in de triglyphen, het drietal staande balkjes in de fries, gestileerde roeden in de vensteropeningen kunnen zien. Wat oorspronkelijk woonruimte was, is louter ornament geworden, nadat de bewoners zijn gaan huizen tusschen de palen in plaats van erop.
Later heeft Dr. Sarasin dit thema uitgewerkt in het Zeitschrift für Ethnologie en in de pas verschenen afleveringen (III en IV) van den loopenden jaargang van dit tijdschrift komt hij op de zaak terug, vooreerst om een afbeelding te reproduceeren uit Dr. Nieuwenhuis' boek „Quer durch Borneo", (II pl. 27), waar twee Kajan's bezig zijn met dissels overlangsche groeven te hakken in een houten, voor een nieuwe paalwoning bestemden paal. Deze (en Dr. Sarasin had ook nog naar pl. 25 en 34 kunnen verwijzen) ziet er, na de bewerking, uit als een gegroefde Dorische zuil en de schr. plaatst er ten overvloede eene afbeelding bij van

zuilen uit den Dorischen Herkules-tempel van Selinunte in het Z.W. van Sicilië. Misschien zal men dus op Borneo naar de beteekenis moeten vragen van deze nog altijd raadselachtige versiering der Grieksche en Egyptische tempelzuilen.
Verder geeft de schr. een afbeelding van het raadhuis te Burgau in St. Gallen, als illustratie van de bewering, dat, door verbinding van de palen der paalwoning door middel van klei en steenen, een huis ontstond, waarvan het benedengedeelte tot werkplaats en het bovendeel tot woon- en slaapruimte diende. Dit Europeesche huis is een duidelijk voorbeeld, hoe uit een paalwoning zooals de Sarasin's in Koelawi aantreffen een hoogeren vorm van woning zich ontwikkelen kan.
En ten laatste betoogt hij, dat indien de Grieksche tempel teruggebracht kon worden tot een houten paalwoning, zulks ook moet kunnen geschieden met den Egyptischen, waarbij de zuilen hoofdzaak zijn en waaraan architraaf, fries en dak ontbreken. Over deze consequentie handelt het laatste gedeelte van het wel belangrijke opstel.

Cursus „Waterstaats"-diploma. Het is een zeer opmerkelijk feit, dat zich in den laatsten tijd aanmelden als candidaten voor het afleggen van het examen voor opzichter bij den Rijkswaterstaat, zoo weinigen bevinden, welke te Amsterdam woonachtig zijn.
Bij het in dit voorjaar gehouden examen bevonden zich onder de ruim **130** candidaten slechts **3**, welke te Amsterdam woonden. Het niet bezitten van dit belangrijke diploma, welks waarde steeds hoog geschat wordt, doet bij sollicitatie's dan ook heel dikwijls aan de Amsterdamsche jongelui veel afbreuk, daar zij achterstaan bij hen, die uit de „provincie" komen; omdat dezen meestal, wanneer zij het diploma voor bouwkundig opzichter, uitgereikt door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, behaald hebben, het diploma voor waterbouwkundig opzichter trachten te verkrijgen.
Uit mijne eigen praktijk bij den Rijkswaterstaat weet ik, hoezeer daar dat diploma wordt gewaardeerd, en dat degenen, die daar als tijdelijke opzichters werkzaam waren en die meestal in het bezit waren van het diploma voor bouwkundig opzichter, bijna zonder uitzondering zich op de studie voor het „waterstaats"-diploma toelegden.
Ook voor jongelui, die streven naar eene vaste positie bij den Provincialen Waterstaat, eene Gemeente, een Polder of Waterschap, is het gemis van dat diploma een bijna onoverkomelijk struikelblok, wijl zij de concurrentie tegen de gelukkige bezitters daarvan niet kunnen volhouden.
Het is verre van mij, eenige blaam te willen werpen op de activiteit en den lust tot studeeren der Amsterdamsche jongelui, die eenmaal eene praktische loopbaan als opzichter — hetzij in de bouw-, hetzij in de waterbouwkunde hebben gekozen.
De oorzaak van bovenstaand minder gelukkig verschijnsel moet zijn te vinden in de weinige gelegenheden, welke te Amsterdam bestaan, om zich daar met goeden kans op een gunstig resultaat voor het Waterbouwkundig examen voor te bereiden.
En dan spreek ik uit eigen ervaring.
Als oud-leeraar voor de Genie aan de Militaire Academie te Breda, en daar meer speciaal belast met het geven van onderwijs in de Waterbouwkundige vakken, wenden jongelui zich thans wel tot mij met het verzoek, hun privaatles te geven. Ik heb dit verzoek altijd afgewezen, omdat voor het examen behalve waterbouwkunde ook vele andere vakken worden gevraagd, en de kans tot slagen, ook al is men in de waterbouwkunde goed onderlegd, toch ook voor een groot deel afhangt van de kennis van die vakken. Moeilijk is het examen overigens niet; voor ieder die normale hersenen heeft is het diploma bereikbaar.
Behalve het genoemde voordeel bij sollicitatie's, zoo men het diploma bezit, heeft het zich onderworpen aan het examen nog dit groote voordeel, dat men kans heeft op eene plaatsing als vast opzichter bij den Rijkswaterstaat.
Immers, het is bekend, dat de besten der geslaagden, al naar gelang er plaats is, eene vaste aanstelling krijgen. (Er zijn in het geheel ongeveer 150 opzichters bij den Rijkswaterstaat in vasten dienst werkzaam).
In dat geval heeft men zich eene goede en vooral zeer aangename positie verworven. Ik wil nog releveeren, dat de opzichters van den Rijkswaterstaat worden benoemd op een aanvangssalaris van *f* 1.000.—, hetwelk geleidelijk klimt tot *f* 2.200.—, terwijl zij vergoeding genieten voor het gemis van vrije woning, benevens voor gemaakte reiskosten (tarief tweede klasse) en verblijfkosten (telkens *f* 2.25 voor inspectie's, welke eene afwezigheid van korter dan 12 uren vorderen, en telkens *f* 4.50 voor inspectie's, welke hen van 12 tot 24 uren doen afwezig zijn).
Dit alles bijeengenomen heeft bij mij het voornemen gevormd, een cursus op te richten, waar jongelui volledig in alle vakken voor het Waterstaats-examen kunnen worden opgeleid. Daarvoor had ik mij in de eerste plaats te verzekeren van de medewerking van goede leerkrachten.
Ik ben te dien opzichte uitstekend geslaagd.
Voor het geven van het onderwijs in de wiskundige vakken verklaarde zich bereid de Heer W. J. Wisselink, die als leeraar in de wis- en werktuigkunde aan de 1e H. B. S. met vijftjarigen cursus te Amsterdam als onderwijsman genoegzaam bekend is, maar die ook als oud-Ingenieur bij den Rijkswaterstaat op het gebied van waterbouwkunde geen vreemdeling is.
Voor het geven van het onderwijs in het Nederlandsch, de Aardrijkskunde en de administratieve vakken, heeft zich beschikbaar gesteld de Heer Mr. S. J. van Lier, Commies bij het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam, door wiens medewerking de waarborg wordt verkregen, dat het onderwijs in die vakken, hetwelk zoo licht een schoolsch karakter verkrijgt, blijft binnen de grenzen van de praktische, voor het examen zoo zeer gewenschte, leerwijze.
Het is de bedoeling, slechts een beperkt aantal leerlingen te plaatsen. De kosten worden laag gesteld, zoodat deze niemand behoeven af te schrikken.
Voor het overige ben ik tot het geven van inlichtingen aan een ieder gaarne bereid en verwijs ik naar de advertentie in dit blad.

Amsterdam.
Linaeusstraat 45 (boven). M. B. N. BOLDERMAN.

Het verdwijnend oud-Amsterdam. Alweder zijn de sloopers bezig een nog overgebleven stukje oud-Amsterdam te doen verdwijnen. De twee eenig overgebleven hooge steenen „sluizen" in de binnenstad, die over het Singel en de Heerengracht, tusschen Raamsteeg, Oude Spiegelstraat en Wolvenstraat, zullen worden afgebroken en vervangen door moderne gelijkstraatsche bruggen. Menig oudheidminnaar zal 't met weemoed aanzien, maar het moderne verkeer eischt de verandering. *N. v. d. D.*

PERSONALIA

Tot leden van de Internationale Jury der Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Brussel zijn benoemd voor de Afd. Bouwkunst de Heeren L. Blomme, H. Evers, C. Simon en J. L. Springer. Als plaatsvervangend lid de heer D'Huicque.

Tot Adjunct-Directeur der Gemeentewerken te Nijmegen is benoemd de heer W. P. H. Bijlard, Architect te Utrecht.

RECTIFICATIE.

In het artikel „Wijziging der Woningwet", zie B. Weekblad van de vorige week, zijn een paar zinstorende fouten blijven staan. De lezer gelieve te veranderen:

blz. 381 1ste kolom 4de regel: Eene der leemten . . . . .
in: Eene d. g. leemte . . .
„ 381 2de „ 4de regel: het met eene goede woningwet. . .
in: het nut eener enz.
„ 381 2de „ 2de regel: Gen. Commissie . . .
in: Gez. Commissie . . .
„ 382 1ste „ 7de regel: Art. 18 te . . .
in: Art. 18 ter . . .

30ste JAARG. — 20 AUG. 1910. — No. 34.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Stedenbouw, vervolg, door J. G. Wattjes. — Brieven uit Goes, door R. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Algemeene Regelen voor Nat. Bouwk. Prijsvragen. — Boek- en Plaatwerken. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING.

In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen vóór de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

Den leden wordt in herinnering gebracht, dat de September-vergadering-excursie zal plaats hebben te Leiden; voorloopig zijn hiervoor vastgesteld Dinsdagavond 20 September en Woensdag 21 September
In overleg met de heeren H. J. Jesse en W. C. Brouwer, die het Hoofdbestuur behulpzaam zijn bij de voorbereiding der excursie, zal getracht worden op het Programma te brengen: bezoek aan oude gebouwen te Leiden; daarna boottocht naar Gouda en Oudewater, plaatsen, die uit een bouwkundig oogpunt zeer interessant zijn; en ten slotte gemeenschappelijke maaltijd te Gouda of te Leiden.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

STEDENBOUW.
DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 389.

Het behoeft nauwelijks gezegd te worden, dat het plan niet moet bestaan uit een voortdurende herhaling van het normale blok en de normale straat. De vorm van bouwblok dient slechts als richtsnoer bij het ontwerpen van het stratennet. De gemiddelde straatbreedte zelf, zal weinig mogen voorkomen. Vergrooting van deze gemiddelde breedte beteekent slechts dat meerdere lanen, meerdere grachten, meerdere pleinen zullen voorkomen, de overblijvende straten worden vooral niet veel meer dan 12 en 14 M. omdat breede straten eentonig zijn.

* * *

Tot nu heb ik mij uitsluitend bezig gehouden met de beperking van de bebouwingsdichtheid in horizontalen zin. Wij zullen nu eens de beperking in verticalen zin bezien, hare werking op de hygiënische en afgesloten ligging der woningen en op de aesthetische waarde van het stadsbeeld nagaan.
Ook hier zijn het weer èn uitbreidingsplan èn verordening, die in onderling verband deze beperking tot stand brengen. Als algemeenen regel toch stellen de bouwverordeningen een verhouding vast tusschen de hoogte der bebouwing en de breedte der straten. Veelal zien wij daarbij voor nieuwe wijken de toegelaten hoogte gelijk aan de straatbreedte gesteld, tot een bepaalde maximum-hoogte. (Den Haag 18 M. voor de kroonlijst 22 M. voor het hoogste punt van het dak, Amsterdam 25 M.

voor het dak). Voor andere wijken wordt dikwijls een ongunstiger verhouding en een minimum toegelaten bouwhoogte vastgesteld.
Voor het toetreden van licht in de benedenverdieping der huizen is deze bepaling voor de nieuwe wijken maar matig voldoende. Toch schijnt het mij niet gewenscht de bouwhoogte meer te beperken.
Lage bebouwing bij breede straten werkt zeer ongunstig op het stadsbeeld. De straten worden er eentonig en saai door; gelijk men vooral goed zien kan bij sommige gedempte grachten in oude stadsgedeelten, waarbij de schaal der huizen opvallend disharmonieert met die der breede straat. Vóór de demping is door de verdeeling in relatief smalle gracht en kaden deze disharmonie niet aanwezig.
Het aangewezen middel om de op den kant af onvoldoende verlichting der benedenverdieping te verbeteren is ook alweer de verruiming van den hof, vroeger reeds op andere gronden verdedigd. In plaats van, zooals de Amsterdamsche verordening doet, de hofdiepte te bepalen gelijk aan de breedte van de smalste der aanliggende straten met een maximum van 21.— M. moet deze diepte vastgesteld worden gelijk aan de som van de breedten der beide aanliggende straten met een minimum van 25.— M. In plaats van $^3/_{10}$ van het bouwterrein onbebouwd te laten, — de eisch van de Haagsche verordening — bepale men, dat $^1/_2$ van de diepte van het bouwterrein onbebouwd moet zijn. In beide gevallen kunnen uitzonderingen toegestaan worden voor veranda's en voor uitbouwen van een verdieping hoogte (uitgebouwde keukens). Door dergelijke bepalingen wordt de ongunstige verlichting van den beganen grond tot een enkel vertrek aan de straatzijde beperkt, terwijl de beide vertrekken aan den tuinkant een alleszins voldoende verlichting krijgen.
De toegelaten bouwhoogte aan de hofzijde kan dan gelijk gesteld worden aan die aan de straatzijde, of voor alle bebouwingen rondom den hof gelijk aan de halve hofdiepte.
Bij vele bestaande verordeningen wordt boven deze kroonlijsthoogte nog een dak toegestaan, dat aan voor- en achtergevel somtijds rondom, onder 45 °/₀ moet terugvallen, terwijl ook voor dit dak een maximum hoogte is vastgesteld.
Bepalingen, waarbij, evenals aan de voor- en achtergevels, ook langs de zijgevels de verhooging onder 45 °/₀ moet terug vallen hebben weinig zin. Daarmede wordt geen enkel praktisch resultaat bereikt.
Evenzoo heeft de bepaling van een maximum hoogte van het dak weinig waarde. Door de toegelaten bebouwingsdiepte en de bepaling dat de verhooging moet blijven tusschen de vlakken welke op kroonlijsthoogte aan voor- en achtergevel worden aangebracht en hoeken in 45 °/₀ met 't horizontale vlak maken, wordt van zelf reeds een maximum voor de verhooging vastgesteld. Beperking dezer hoogte, welke wel nooit meer dan 7,5 M. zal bedragen heeft geen enkel nut. Bovendien wordt door een vaste maximum hoogte van het dak het toegelaten dwarsprofiel der bebouwing van boven in den regel gedeeltelijk door een horizontale lijn begrensd. Dit is niet wenschelijk. Voor ons klimaat en met onze materialen is een plat dak niet den meest gewenschten dakvorm.
En al is het onderscheid nu niet belangrijk genoeg om door de verordening platte daken te bemoeilijken, het is toch ook geenszins wenschelijk het maken, van platte daken, of gedeeltelijk platte daken in de hand te werken.
In dezen verbeterden vorm, waarbij slechts maximum hoogte der kroonlijst en maximum helling der dakvlakken wordt bepaald, kleeft er nog een nadeel aan dergelijke bepalingen. De nok wordt hierdoor toch evenwijdig aan den voorgevel geplaatst. Bij het bij ons te lande gelukkig gebruikelijk smalle type van huizen is andere ligging van de nok, loodrecht op den voorgevel, meer voor de hand liggend.
Deze ligging is voordeeliger als het er enkel om te doen is het huis een afsluiting te geven, wanneer het dak enkel een beschutting beoogt te zijn. Wordt de nok evenwijdig van den voorgevel geplaatst, dan wordt het dak heel veel hooger dan voor een enkel beschuttend dak noodig is. Dit leidt er toe de dakruimte voor woning te benutten.
Met het dak is het bij ons zonderling gegaan. Van ouds was bij ons het eenvoudige zadeldak inheemsch, enkel dienend tot beschutting van het huis. De door het dak gevormde zolderruimte werd tot bergruimte benut. Later trachtte men van deze ruimte meer nut te trekken door in het dak zolderkamers te timmeren. Om deze steeds ietwat gebrekkige kamers te verbeteren, werd een knik in de beide dakvlakken aangebracht en ontstond het mansarde-dak. Het onderschild werd zoo stijl mogelijk en het bovenschild zoo vlak mogelijk gelegd als de soort van dakbedekking toeliet. In hoofdzaak bleef het dak echter nog beschutting, de zeer ondergeschikte zolderkamers werden slechts aangebracht, omdat de ruimte nu toch eenmaal aanwezig was. Om de zolderverdieping nog geschikter voor woonvertrekken te maken ging men er ten slotte toe over voor onder- en bovenschild verschillende dekkingsmaterialen te nemen, waardoor nog groote verschil in stijlte mogelijk werd. De huizen van 30 à 40 jaar geleden hebben zeer stijle onderschilden met pannen of leien gedekt en zeer vlakke bovenschilden met zink gedekt. De invoering van het houtcementdak veroorloofde nog een stap verder te doen; de beide bovenschilden smolten samen tot een platdak met slechts zeer weinig afschot, noodig voor den afloop van het water. Het dak was nu zooveel vergroot, dat het ophield dak te zijn en geheel tot een verdieping geworden was. Dit springt nog meer in 't oog, toen men ook de achterdakschilden weg liet en daar den gevel tot tegen het plattedak optrok. Slechts het onnoozele heel stijle en slechts 2 à 2,5 M. hooge voorschildje was alles wat van den oorspronkelijken dakvorm is overgebleven. Inderdaad echter is het huis dakloos geworden. Dat voorschildje is een paskwil. Het is slechts te verklaren als een rudimentair overblijfsel van het vroegere beschuttende zadeldak. Een van tweeën: het huis heeft een dak noodig of het heeft geen dak noodig. In het laatste geval is het voorschildje overbodig en mis-

leidend; in het eerste geval dient op het plat nog een dak gezet.
Eigenaardig is het hierbij op te merken, hoe hier de vormen de constructiewijzen overleven. Men is zoo aan den dakvorm gewend, dat men voor het daklooze huis geen oplossing weet en van de bovenste verdieping een schijndakje maakt.
Het gekste is evenwel dat er een tijd is geweest, waarin men den dakloozen vorm begeerde, doch de daklooze constructie niet aandorst, juist andersom als nu. In den tijd der Lodewijkstijlen werden bij ons de hooge daken, de daken, nog van den oorspronkelijken goeden vorm, achter hooge kroonlijsten weggemoffeld. Van het werkelijk aanwezige dak werd in den gevel een schijn-verdieping gemaakt.
Nu is naar mijne meening het daklooze huis d.w.z. het huis met plat dak in bijzondere gevallen wel te verdedigen. In het algemeen echter is èn om constructieve, èn om hygiënische, èn om aesthetische redenen, èn om redenen van comfort aan het schuine dak, het werkelijke dak, verre de voorkeur te geven.
Het eenvoudige pannendak, zelfs dat zonder dakbeschieting, geeft op zeer goedkoope wijze een afdekking die duurzaam is en daardoor zeer weinig onderhoud vereischt[1]), het geeft de voor iedere woning zoozeer gewenschte bergplaats en beschut de bovenste verdieping tegen te felle verwarming en te erge afkoeling. Het platte dak is alleen op zijn plaats, wanneer het als terras kan dienen, doch dan toone het zich ook als plat dak, als terras.
En in dit opzicht kan het een goede taak vervullen, om de bewoners van bovenwoningen ook een eigen tuin of plaats te geven, gelegenheid om op eigen afgesloten ruimte van de buitenlucht te genieten (daktuinen).
De verordening dient nu het maken van goede eenvoudige daken, daken enkel tot beschutting en tot bergzolder dienende, niet te bemoeilijken. Daartoe is noodig ook daken met de nok loodrecht op den voorgevel toe te staan, ter weerszijden door topgevels afgesloten. De meeste verordeningen komen hieraan tegemoet door onder de hoogte van den voorgevel te verstaan, de hoogte tot de kroonlijst of tot de halve hoogte van den topgevel. Hierdoor wordt echter de meest gewenschte, althans de eenvoudigste daksituatie slechts mogelijk gemaakt door inkrimping van de nuttige bouwhoogte. De eenvoudigste dakvorm wordt hierdoor bemoeilijkt en het maken van enkel beschuttende daken beperkt.
Om hieraan tegemoet te komen schijnt het mij gewenscht de bepalingen omtrent de bouwhoogte iets milder te maken.
Behalve een verhooging boven de maximum-gevelhoogte, binnen vlakken, welke onder 45 °/₀ terugvallen, late men bovendien nog een verhooging van voor- en achtergevels toe met topgevels in den vorm van een rechthoekigen driehoek, waarvan de horizontale hypotenusa gelijk is aan de gevelbreedte tot een maximum van 7 M. en waarvan de top ligt in de as van den gevel. De te bebouwen ruimte worde vermeerderd met het bij dezen topgevel behoorend steekkapje.
Door de vergrooting van de tot bebouwing toegestane ruimte met deze beide viervlakken, worden de volgende dakvormen mogelijk gemaakt:
1°. hoog zadeldak met de nok evenwijdig aan den voorgevel, òf met dakvensters van voldoende breedte en voorsprong òf met een steekkap, beide aan voor- en achterschild;
2°. laag zadeldak met de nok loodrecht op den voorgevel en met dakvensters in de zijschilden.
De verlichting van de benedenkamer aan de straatzijde wordt door deze aanvulling nog wat slechter. Hierom is het weer gewenscht de maximum-gevelhoogte iets te beperken en op 1.50 à 2 M. minder dan de straatbreedte te bepalen. En daarbij kan dan weer zonder de verlichting ongunstiger te maken dan bij de bestaande verordeningen, de dakhellingen bepaald worden op 50° inplaats van op 45 °/₀.
Aldus aangevuld en gewijzigd zouden de bepalingen omtrent de hoogte-beperking als volgt kunnen luiden:
I. Behoudens de na te noemen uitzondering mag geen deel van een bouwwerk uitsteken buiten de grensvlakken van een denkbeeldig lichaam dat ontstaat door samenvoeging van de lichamen *a* en *b*, waarvan *a* wordt ingesloten door:
1°*a*. loodrecht geplaatste rechthoeken in voor- en achtergevel-rooilijn, ter breedte van het perceel en ter hoogte als in het volgend artikel bepaald is (voor- en achtergevel-rechthoeken.)
2°*a*. twee vlakken die hoeken van 50° met het horizontale vlak maken en gaan door de bovenste horizontale zijde de evengenoemde rechthoeken (voor- en achterdakvlakken.)
3°*a*. de loodrechte vlakken op de erfscheidingen.
en waarvan *b* wordt ingesloten door:
1°*b*. twee gelijkbeenige driehoeken, waarvan de horizontale basis samenvalt met de bovenste horizontale zijde der voor- en achtergevel-rechthoeken, de top in de verticale as dezer rechthoek gelegen is, de basis-hoeken 50° bedragen en de basis gelijk is aan de perceelbreedte tot een maximum van 7 M. (topgeveldriehoek).
2*b*. de twee vlakken door de schuine zijden der onder 1*b* genoemde topgeveldriehoeken gaande en loodrecht op voor- en achtergevelvlakken staande (steekkapdakvlakken).
3*b*. de twee onder 2*a* genoemde vlakken.

(Wordt vervolgd.)

[1]) Een goed pannendak duurt eeuwen en het onderhoud is eenvoudig en niet kostbaar, hoe lang duurt daarentegen een zinken dak en hoe lang een houtcement- en cementmastiek- of dergelijk dak?

BRIEVEN UIT GOES.

Het uurwerk en carillon van den gemeentetoren op de Groote- of St. Magdalenakerk alhier wordt geheel hersteld.
Het eerste uurwerk met klokkenspel in dezen toren dagteekent van 1621.

In 1620 werd door den Burgemeester en schepenen van de stad Goes de uitvoering van dit werk opgedragen aan Mr. Jan Thomasz. van de Brande, horlogiemaker te Delft, tegen den prijs van 7 ponden, 16 schellingen, 8 grooten vlaamsch voor ieder 100 pond gewicht op voorwaarde dat het geheele werk het gewicht van 9500 ponden niet te boven ging. Door genoemden mr. Jan Thomasz. werd het geheel goed opgeleverd.
Het klokkenspel speelde des Dinsdags, den laatsten avond van April en in den Oudejaarsnacht van 12 tot half een. In den laatsten nacht nu van 1761 speelde dit klokkenspel voor het laatst; er waren zooveel klokken gebarsten, dat men het niet goed meer bespelen kon. Daarop werd in 1762 onderhandeld over een nieuw klokkenspel en de uitvoering hiervan opgedragen aan Alexius Petit, meester-klokgieter te Someren, die gieten en leveren moest 6 groote en 31 kleine klokken, allen van verschillend gewicht. Deze meester-klokkengieter bleek echter voor zijn taak niet berekend en na heel veel ellende en moeite, moesten Burgemeester en Wethouders een kundigen vakman te hulp roepen, waartoe gekozen werd Van der Cheyn te Leuven, die weldra een en ander geheel in orde opleverde.
Dit klokkenspel duurde tot 1865. Weder waren enkele klokken onbruikbaar geworden. Hierin werd voorzien door den heer A. M. van Bergen te Heiligerlee, die in 1868 weder het geheel in orde opleverde.
Nog eenmaal werd een belangrijke herstelling uitgevoerd. Sinds 1884 werd echter het klokkenspel niet meer bespeeld. Een klok was weder gebarsten; de zuiverheid liet te wenschen over, de inrichting van koperdraad, tuimelaars enz. raakte defect en sinds dat jaar hoorden we alleen het klokkenspel vóór het slaan der heele en halve uren en tot het aangeven der kwartieren. Eens per jaar werd het carillon verstoken en van andere melodieën voorzien; hierbij moest echter steeds rekening gehouden worden met de gebarsten klok en de zuiverheid der melodieën liet bovendien veel te wenschen over.
Thans zal het geheel worden gerestaureerd.
Drie klokken zullen worden vergoten; enkele andere klokken worden op toon gebracht; verschillende rondsels, raderwerken, hamers enz. zullen worden hersteld of geheel vernieuwd; het handelklavier wordt geheel vernieuwd, enz. enz. terwijl de wijzerborden, die tot dusver elk één enkele rechte wijzer hadden, voorzien zullen worden van uur- en minuutwijzers.
Deze restauratie wordt geheel uitgevoerd door de firma F. van de Kerkhof en Zonen te Aarle-Rixtel.
De kosten van deze herstelling worden voor $^{2}/_{3}$ betaald door belangstellende ingezetenen en een paar oud-ingezetenen onzer stad, terwijl de gemeente zelve, bij wijze van subsidie, het ontbrekende $^{1}/_{3}$ bekostigt. In dezen komt een woord van lof toe aan den Burgemeester onzer stad, die zich zeer voor deze herstelling heeft geinteresseerd en krachtig heeft gewerkt om de noodige gelden daarvoor bij elkander te krijgen.
Zoodra het geheele klokkenspel gereed is (de oplevering moet 31 Augustus a.s. geschieden), zal het carillon elken Dinsdag (marktdag) van 12—1 uur weder bespeeld worden en ook op de verjaardagen van het vorstelijk huis van $8^{1}/_{2}$—9 en van 12—1 uur.
Bovendien zal het versteken van het voorspel bij heel en half uur en tot het aangeven der kwartieruren voortaan plaats hebben in de maanden Februari, Juni en October.
Wij verheugen ons in deze geheele herstelling en hopen straks weder te genieten van de liefelijke tonen van ons carillon.

In aansluiting aan de artikelen over **„geteerde wegen"** in de nummers van 5 en 6 van het Bouwkundig Weekblad, jaarg. 1910, wordt medegedeeld, dat van gemeentewege alhier in de afgeloopen weken weder enkele weggedeelten geteerd zijn, samen tot een oppervlakte van ± 2600 M². Hieronder zijn begrepen de weggedeelten, die een vorig jaar voor de eerste keer geteerd werden, en thans een nieuwe teerlaag kregen (± 650 M².)
Dank zij het verkregen succes, werd op dezelfde wijze, als in bovengenoemde nummers van het Bouwk. Weekblad is omschreven, voortgegaan.
Alle geteerde wegen zijn oude grintwegen, die het laatste jaar verhard zijn met basaltslag.
Nogmaals wijzen we er op dat deze wegen, mits goed geteerd, veel beter stand houden dan ongeteerde wegen en derhalve veel minder aan onderhoud kosten.
Het teren zelf kostte thans (evenals een vorig jaar) slechts ruim 5 centen per M²,; onder dezen prijs is alle werkloon, hulpmateriaal, dekzand, enz. begrepen.
Het in 't vorig jaar geteerde weggedeelte, groot 650 M²., heeft in 't afgeloopen voorjaar slechts een paar M². basaltslag (2—3) noodig gehad, om enkele oneffenheden en sporen bij te werken. Dit weggedeelte wordt zeer zwaar bereden en had voorheen als grintweg, minstens 2 en soms 3 keer per jaar een flinke laag grint noodig, waarvoor per jaar 38—45 M³. grint gebruikt werd.

R.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XIX.

DE VREES VOOR DE PRISON. In ons vorig kroniekje verhaalden wij van een Arnhemsch bouwondernemer, die het overtreden van woningwet en bouwverordening als een soort sport bleek te beschouwen en die het beoefenen van die sport reeds voor de derde maal met een bekeuring had bekocht; wij verhaalden verder dat het kantongerecht hem voor de derde overtreding veroordeelde tot een hooge geldboete, doch onder de uitdrukkelijke voorwaarde, dat bij een volgende overtreding der bouw- of woonvoorschriften een gevangenisstraf zou worden geëischt.
In genoemd kroniekje hadden wij vooraf betoogd, dat

een dergelijke straf preventieven invloed op de wijze van bouwen en wonen zou hebben en ziet, reeds nu kunnen wij de gegrondheid van dat betoog voor een gedeelte bewijzen. De bouwondernemer toch, hiervoren bedoeld, was tijdens de procedure voor de derde overtreding — tijdens de derde uitspraak, die waarbij de voorwaarde was gesteld, een volgend maal gevangenisstraf te zullen eischen dus — voor de vierde maal in overtreding; echter was daarvan nog niet proces-verbaal opgemaakt.
Hij had n.l. een bovenhuis doen bewonen, zonder dat de vereischte bewoonbaarverklaring daartoe door Burgemeester en Wethouders was uitgereikt, terwijl die bewoonbaarverklaring niet kon worden uitgereikt, omdat een balcon was aangebracht, dat niet aan de voorschriften der bouw- en bewoningsverordening voldeed.
Onmiddellijk na de uitspraak van het derde vonnis was — en zie hier nu het eigenaardige — de bouwondernemer een verstandiger man geworden. Was hij voor, tijdens en na de vorige rechtsgedingen de verpersoonlijkte volharding in het kwaad; was hij voor den goeden raad der Bouwpolitie al even ontoegankelijk als voor de waarschuwingen van die zijde; lachte hij om de opgelegde boeten, het *vooruitzicht*: een volgend maal de nor in te draaien, was reeds voldoende om zich tot de Bouwpolitie te wenden — iets, waartoe hij zich enkele weken geleden niet zou hebben „vernederd" — teneinde te vernemen, wat aan de balconconstructie moest worden veranderd, opdat de bewoonbaarverklaring kon worden uitgereikt.
De leeuw heeft den trotschen nek gekromd en alleen het *vooruitzicht* op enkele dagen hechtenis heeft die groote daad — waartoe drie geldboeten niet in staat bleken — verricht.
Ziet hier een mooi bewijs voor den grooten invloed van de medewerking der rechterlijke macht, waar het de naleving der Woningwet betreft.

***

DE ARBEIDSWET. Zooals den lezers bekend is, heeft de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel voor eenigen tijd geleden bij de Staten-Generaal ingediend een wetsontwerp tot wijziging der Arbeidswet. Voor hen, die weten hoezeer onze arbeidswetgeving nog achterstaat bij die in verschillende andere landen van Europa en vooral voor hen, die geregeld kennis nemen van de verslagen der Arbeidsinspectie en daardoor weten, hoe brutaal de werkgevers in ons land de voorschriften onzer Arbeidswet overtreden, hoe beslist vijandig zij niet zelden tegenover ons weinigje arbeidsbescherming staan, voor die allen zal de beteekenis der a. s. wetsherziening weinig anders dan teleurstelling hebben gebracht.
Om dat aan te toonen, zullen wij de nieuwe voorschriften ontdoen van al het overbodige aan woorden en daarna den korten inhoud ervan plaatsen naast die van de bepalingen der huidige wet:

Oude wet:	Nieuwe wet:
Het is verboden een kind beneden TWAALF jaren arbeid te doen verrichten.	Het is verboden kinderen beneden DERTIEN jaren en leerplichtigen arbeid te doen verrichten.
Verbod van het in fabrieken en werkplaatsen arbeid doen verrichten door personen beneden ZESTIEN jaren en door vrouwen, *vóór* 5 uur 's morgens of *ná* 7 uur 's avonds, met dien verstande dat de arbeidsdag niet langer dan ELF uren mag zijn.	Verbod van het in fabrieken en werkplaatsen arbeid doen verrichten door personen beneden ZEVENTIEN jaren en door vrouwen, *vóór* 5 uur 's morgens of *ná* 7 uur 's avonds, met dien verstande, dat de arbeidsdag niet langer dan TIEN *) uur mag zijn. *) Zaterdag 's middags eindigen gehuwde vrouwen om vier uur hunnen arbeid.
In bijzondere omstandigheden kan door den Commissaris der Koningin vergunning worden gegeven, om in een daarin genoemde fabriek of werkplaats den arbeidsduur van vorengenoemde personen DERTIEN uren per dag of **78** per week te doen bedragen.	In bijzondere omstandigheden kan door het districtshoofd van de Arbeidsinspectie vergunning worden gegeven, om in een daarin genoemde fabriek of werkplaats den arbeidsduur van nevenbedoelde personen TWAALF uren per dag of **66** per week te doen bedragen.
Verplichte schafttijd van EEN uur tusschen 11 uur voormiddags en 3 uur namiddags.	Verplichte schafttijd van EEN uur voor hen, die niet langer werken dan tot des avonds 6 uur. ANDERHALF uur voor hen die langer werken dan tot 6 uur, terwijl niet langer dan $4^{1}/_{2}$ uur zonder rustpoos mag worden gewerkt.

Zooals men ziet, betreft de herziening der wet verbeteringen van een uurtje en een half uurtje per dag; men moet echter wel in het oog houden, dat de met een *) gemerkte verbeteringen reeds weder bij afzonderlijke nota door Minister Talma zijn terug genomen.
Evenals bij de herziening der Wet, door Minister Kuijper voorbereid, maakten de Twentsche fabrikanten ook nu weder bezwaren tegen de herziene bepalingen en evenals de heer Kuijper is ook de heer Talma daarvoor uit den weg gegaan; de beide belangrijkste verbeteringen zijn nu weder vervallen.
We mogen echter vertrouwen, dat de Tweede Kamer, als daar straks het herzieningsontwerp in behandeling komt, niet alleen de door den Minister teruggenomen bepalingen zal handhaven, maar zelfs nog een weinig verder gaan en den 10 urendag voor *alle* arbeiders invoeren zal. De heer Talma heeft teruggenomen de bepaling, dat jeugdige personen en vrouwen niet langer

dan 10 uren per etmaal mogen werken, maar de Tweede Kamer nam in December 1909 met groote meerderheid de volgende motie-Aalberse aan:

De Kamer:

van oordeel, dat behoudens noodzakelijke uitzonderingen en overgangsbepalingen, de wettelijke beperking van den arbeidsduur voor de volwassen arbeiders en wel tot tien uren per etmaal, gewenscht is, gaat over tot de orde van den dag"

Deze motie dus gaat verder, dan de teruggenomen bepaling in het herzieningsontwerp.

De oppositie der Twentsche fabrikanten is gegrond op de draagkracht der industrie; in hun adres heet het, dat de industrie een zoodanige verkorting van den arbeidsduur niet kan dragen.

In hoeverre dat juist is, kan men het best afleiden uit de belastingaanslagen der heeren fabrikanten.

Het jaarlijksch inkomen der volgende heeren bedroeg

	in 1876:	in 1909:
G. J. van Heek	f 31.500	f 263.000
H. van Heek	- 27.000	- 92.000
H. A. van Heek	- 11.000	- 118.000
N. H. ter Kuile	- 5.000	- 50.000
E. Jannink Gzn.	- 3.500	- 113.000
N. Menco	- 2.200	- 52.000
W. J. Blijdenstein	- 8.000	- 57.000

Het jaarlijksch inkomen dezer zeven Twentsche fabrikanten bedroeg dus f 88.200 in 1876, welk sommetje in 33 jaren was gestegen tot f 745.000, zoodat we maar zeggen willen, dat het met die industrie zoo'n vaart niet zal loopen, ook al zou de Tweede Kamer — hetgeen wij hopen — op beteekenende wijze de arbeidersbevolking in de „verliezen" der industrie doen deelen.

Arnhem, Augustus 1910.

J. L. B. KEURSCHOT.

ALGEMEENE REGELEN VOOR NATIONALE BOUWKUNDIGE PRIJSVRAGEN.

HOOFDSTUK 1. ALGEMEENE BEPALINGEN.

Artikel 1. De prijsvragen kunnen zijn met:
a. *Algemeene Mededinging*, of
b. *Besloten Mededinging op uitnoodiging*.
Combinatie van beide stelsels is derhalve uitgesloten.

Art. 2. Bij onderwerpen van omvangrijken aard is het gewenscht de beantwoording in twee gedeelten te doen geschieden:
a. *Voorwedstrijd*, waarbij uitsluitend schetsontwerpen met, zoo noodig, globale ramingen worden gevraagd;
b. *Eindwedstrijd*, waartoe uitsluitend zij worden toegelaten, die bij den voorwedstrijd daartoe worden aangewezen.

Art. 3. Van den dag van ontvangst af tot den dag van terugzending zullen alle ingekomen ontwerpen voor een in het programma te noemen bedrag, door den prijsvraag-uitschrijver tegen alle risico worden verzekerd.

HOOFDSTUK 2. DE PERMANENTE PRIJSVRAAG-COMMISSIE.

Art. 4. De permanente prijsvraag-commissie bestaat uit drie architecten, benoemd door de bouwkundige corporaties, die zich verbonden hebben de toepassing dezer regelen voor te staan. Zij heeft tot taak te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de bepalingen van deze regelen worden toegepast, waartoe zij zich ter beschikking stelt van den prijsvraag-uitschrijver, en dezen adviseert omtrent de voorbereiding der prijsvraag en de benoeming van de jury. Zij adviseert omtrent het al of niet wenschelijke van mededinging aan een uitgeschreven prijsvraag aan de bouwkundige corporaties, die de verplichting dragen tot openbaarmaking van het advies.

De werkzaamheden der commissie, benevens de wijze van verkiezing harer leden, worden geregeld bij huishoudelijk reglement, door de corporaties goed te keuren. Geen lid mag langer dan drie jaren achtereen in de commissie zitting hebben.

De leden der commissie onthouden zich van mededinging in een prijsvraag, waarin op eenigerwijze door hen is geadviseerd.

Niet meer dan één hunner kan in een jury zitting hebben.

HOOFDSTUK 3. DE JURY.

Art. 5. De jury wordt benoemd door den prijsvraaguitschrijver, geadviseerd door de permanente commissie. De jury zal in oneven getal zijn samensteld, in den regel uit architecten; wanneer een gemengde jury wordt gewenscht, zullen in elk geval de architecten daarin de meerderheid vormen.

Art. 6. Door het aannemen der benoeming verklaren de juryleden, dat zij noch middellijk, noch onmiddellijk materieel belang bij den uitslag van den wedstrijd hebben en niet zullen deelnemen in de uitvoering van eenigen bouw, die het directe gevolg van de prijsvraag kan worden geacht te zijn.

Alle leden van de jury ontvangen van den prijsvraag-uitschrijver een vooraf te bepalen honorarium, benevens vergoeding van reis- en verblijfkosten; de rapporteur geniet het dubbele honorarium. De jury zal zich in overleg met en voor rekening van den prijsvraag-uitschrijver hulpkrachten kunnen assumeeren, wanneer de omvangrijkheid harer werkzaamheden daartoe aanleiding geeft.

Art. 7. De jury zal met betrekking tot den prijsvraag-uitschrijver en de mededingers alles in het werk stellen om een regelmatig verloop der prijsvraag te verzekeren.

Art. 8. Voor zoover ontwerpen voorhanden zijn, die aan de eischen der prijsvraag voldoen, en die op zich zelf voldoende artistieke kwaliteiten hebben, zullen de uitgeloofde prijzen aan de relatief beste ontwerpen worden toegekend. Alleen wanneer de jury van oordeel is, dat geen der ingekomen ontwerpen voor bekroning in aanmerking kan komen, kan zij de helft der voor de prijzen beschikbaar gestelde som geheel of ten deele onder de beste ontwerpen verdeelen, of bij te gering gehalte de prijzen geheel inhouden. Mocht de jury bij eenig ontwerp wezenlijke afwijkingen van het programma constateeren, dan kan dat niet in aanmerking komen voor eenige bekroning.

Art. 9. De jury zal haar uitspraak in een uit te brengen rapport motiveeren en zooveel mogelijk over alle, doch in elk geval over de ontwerpen der laatste schifting gedétailleerde beschouwingen leveren. Het jury-rapport zal zooveel mogelijk tegelijk met de jury-uitspraak, doch in elk geval vóór de opening der tentoonstelling verschijnen en ter lezing liggen. Voor het vaststellen der eind-conclusie zal de jury voltallig moeten aanwezig zijn. Bij ontstentenis van langen duur van een lid der jury, waardoor de afwikkeling der prijsvraag aanzienlijk zou worden vertraagd, kan een plaatsvervangend lid door den prijsvraag-uitschrijver worden benoemd in overleg met de permanente Commissie. Voor een plaatsvervangend lid gelden dezelfde bepalingen als voor de gewone jury-leden.

De jury neemt al hare besluiten met gewone meerderheid van stemmen. Na de uitspraak zal de naambrief, behoorende bij het eerst bekroonde ontwerp door of namens den prijsvraag-uitschrijver in tegenwoordigheid van de jury worden geopend. Voor het openen van de naambrieven der overige bekroonde ontwerpen wordt de toestemming van de inzenders vereischt.

De ontwerpen, die niet het eigendom van den prijsvraag-uitschrijver blijven, worden met de ongeopende naambrieven en verklaringen, enz. vrachtvrij aan de correspondentie-adressen terggezonden.

HOOFDSTUK 4. HET PROGRAMMA.

Art. 10. Het programma moet door den prijsvraag-uitschrijver in overleg met de jury worden vastgesteld en door deze zijn goedgekeurd alvorens tot publicatie zal worden overgegaan.

Het programma zal bij voorkeur kosteloos verkrijgbaar worden gesteld.

Art. 11. Het programma moet duidelijk de bedoeling der prijsvraag uitspreken en nauwkeurig de gestelde voorwaarden omschrijven, waarbij facultatieve wenschen zooveel mogelijk vermeden dienen te worden. Indien de voorkeur voor een bepaalden stijl bestaat, of door locale omstandigheden wordt omschreven of indien een bepaalde stijl wordt uitgesloten, moet dit in het programma nader zijn vermeld. Het programma geeft voorts volledige inlichtingen omtrent terreingesteldheid, ligging, grondsoort, plaatselijke voorschriften enz.

De namen der jury-leden moeten in het programma zijn opgenomen.

Art. 12. Ter vermijding van onnoodigen arbeid en kosten wordt het aantal der verlangde teekeningen beperkt tot hetgeen strikt noodig is om het ontwerp te kunnen beoordeelen. Details op grooter schaal dan die der ontwerp-teekeningen mogen slechts dan gevraagd worden, wanneer zij voor het begrip van het ontwerp van bijzonder belang zijn. Indien een perspectief-teekening wordt gevraagd, moeten een of meer standpunten den mededingers worden aangegeven.

De teekeningen, modellen of andere stukken, die niet door het programma voorgeschreven zijn, zullen *buiten beschouwing* blijven en niet worden tentoongesteld. Het programma schrijft een uniforme wijze van bewerking der inzendingen voor.

Art. 13. Indien in het programma een bouwsom wordt bepaald, al of niet met aan te geven speling, zal daaraan een beslissende beteekenis worden gehecht.

Wordt een gedétailleerde begrooting gevraagd, dan moet het programma de noodige gegevens bevatten voor de uniforme bewerking, en een staal van ter plaatse geldende eenheidsprijzen bij het programma worden gevoegd.

Art. 14. Als datum van inlevering wordt beschouwd de dagteekening van het bewijs der verzending, dat desverlangd moet worden overgelegd.

Elke inzending, die niet op den dag voor de sluiting der prijsvraag in het programma vastgesteld, blijkt verzonden te zijn geweest, zal *buiten beschrouwing* blijven, en onmiddellijk aan het correspondentie-adres worden teruggezonden. Binnen een week na den datum van inlevering worden de motto's gepubliceerd.

Art. 15. Het programma zal de bepaling bevatten, dat de ontwerpen *anoniem* moeten zijn, en moeten worden ingezonden onder een kenteeken of motto.

Op straffe van uitsluiting is het aan inzenders verboden op de een of andere wijze de anoniemiteit vóór de uitspraak van de jury te verbreken.

Bij elke inzending zal in afzonderlijke, behoorlijk gesloten omslagen moeten worden gevoegd:

a. een door den ontwerper onderteekende verklaring, luidende: „ondergeteekende, inzender van het ontwerp motto ....." verklaart, dat dit ontwerp zijn geestelijk eigendom is."

b. Een correspondentie-adres.

Het onder b genoemde omslag zal vóór de uitspraak der jury door haar mogen worden geopend, om wanneer het noodig is, door tusschenkomst van den correspondent, met den ontwerper in briefwisseling te treden.

Het schrift op de teekeningen, van bijbehoorende stukken en eventueele correspondentie mag niet zijn het handschrift van den ontwerper.

Art. 16. Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor *algemeene enkelvoudige* prijsvragen wordt aangenomen eene som gelijkstaande met minstens eenmaal het volledige honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn.

Als beginsel moet worden aangenomen, dat het werk van den door de jury eerst-bekroonde onder diens leiding worde uitgevoerd, onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorarium-regeling voor architecten.

Het bedrag van de toegekende prijzen zal niet in mindering komen van het verschuldigd honorarium.

Voor het geval de prijsvraag-uitschrijver zich het recht wil voorbehouden om een ander dan het eerst-bekroonde werk te doen uitvoeren, moet het programma de voorwaarden van schadeloosstelling aan den eerst-bekroonde bevatten. Voor het geval, dat de eerst-bekroonde naar het oordeel der jury geen voldoenden waarborg kan geven, dat hij in staat is geheel zelfstandig den bouw die het onderwerp der prijsvraag was, te leiden, zal hij zich op zijne kosten, in gemeen overleg met den prijsvraag-uitschrijver, gehoord de jury, hulpkrachten toevoegen, of deze op nader overeen te komen voorwaarden, vanwege den prijsvraag-uitschrijver aanvaarden.

Bij eene prijsvraag in twee gedeelten, zal ieder mededinger, welke tot den eindwedstrijd zal worden toegelaten, een vooraf bepaald gelijk bedrag als belooning worden toegekend, onafhankelijk van de uitgeloofde prijzen voor den eindwedstrijd. Het totaal bedrag van beloooningen en prijzen wordt vastgesteld overeenkomstig het in het begin van dit artikel bepaalde.

Aan ieder der uitgenoodigden voor den eind-wedstrijd wordt door tusschenkomst van zijn correspondent zijn schetsontwerp, door de jury en den prijsvraag-uitschrijver gewaarmerkt, ter nadere uitwerking voor den eindwedstrijd teruggezonden met, onder verplichting van geheimhouding, de algemeene beschouwingen van de jury en datgene, wat op zijn ontwerp in 't bijzonder betrekking heeft.

De schetsontwerpen worden volledig weer gevoegd bij de zending van de ontwerpen voor den eindwedstrijd.

Uitreiking der prijzen zal geschieden binnen één maand na uitspraak der jury. Behalve de eerstbekroonde, is geen inzender verplicht, indien hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ontwerp af te staan.

Bij *besloten* prijsvragen zal iedere uitgenoodigde architect een vooraf te bepalen honorarium ontvangen; dit bedrag zal niet lager dienen te zijn dan een vierde van de som, welke bij vrije opdracht den architect als volledig honorarium zou verschuldigd zijn voor de uitvoering van zijn werk.

In een besloten prijsvraag zal de uitvoering altijd aan den eerstbekroonde worden opgedragen onder de bepalingen van de hier te lande geldende honorariumregeling voor architecten, waarbij het bedrag aan hem, als uitgenoodigd deelnemer, verschuldigd, niet in mindering wordt gebracht.

Elk prijsvraag-ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den vervaardiger, aan wien het uitsluitend recht verblijft van het ontwerp gebruik te maken, dit te publiceeren of te reproduceeren.

Art. 17. Alle ontwerpen met bijbehoorende stukken worden in een daarvoor passende lokaliteit gedurende zulk een tijdsverloop tentoongesteld, dat alle mededingers geacht kunnen worden in de gelegenheid te zijn geweest de tentoonstelling, welke tijdig moet zijn aangekondigd, te bezoeken.

Bij prijsvragen in twee gedeelten (vóór- en eindwedstrijd) zullen de schetsontwerpen van den vóórwedstrijd eerst *na* de einduitspraak van de jury, tegelijk met de ontwerpen van den eindwedstrijd worden tentoongesteld, waarbij de jury-rapporten ter inzage liggen.

Art. 18. Het bureau van inlichtingen wordt gevormd door de jury. Inlichtingen worden slechts schriftelijk gevraagd en door het bureau in overleg met den prijsvraag-uitschrijver, op zoodanige wijze behandeld en gepubliceerd, dat zij kunnen geacht worden ter kennis te komen van alle belanghebbenden; uitsluitend de op deze wijze verstrekte inlichtingen zullen beschouwd worden deel uit te maken van het programma. Het bureau van inlichtingen wordt op een in het programma vast te stellen dag, eenigen tijd voor den datum van inlevering, gesloten.

Aldus vastgesteld den 4en Mei 1910, in een bijeenkomst van vertegenwoordigers uit de besturen van:
de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam.
het Genootschap „Architectura et Amicitia", Amsterdam.
de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", Rotterdam.
den Bond van Nederlandsche Architecten, Amsterdam.

In dezelfde bijeenkomst is bepaald:
1e. dat bij afkondiging van de vastgestelde regelen de aangesloten lichamen als hunne meening uitspreken, dat het niet geoorloofd is, dat eenig lid zich, hetzij als lid der Jury, hetzij als mededinger zal inlaten met eenige prijsvraag, waarbij de algemeene strekking dezer regelen voor de prijsvragen niet behoorlijk is in acht genomen.
2e. dat wanneer een der aangesloten corporaties wordt aangezocht om te dienen van advies in eenen uit te schrijven prijsvraag, zij die aanvragen steeds zal behandelen in overleg met de permanente commissie.
3e. dat de vastgestelde regeling niet van toepassing is op studieprijsvragen, als zoodanig door bouwkundige vereenigingen uitgeschreven. In twijfelachtige gevallen berust de beslissing over de vraag of eenige prijsvraag uitsluitend als studie-prijsvraag is te beschouwen, bij de permanente commissie, bedoeld onder Hoofdstuk 2 dezer Regelen.
Goedgekeurd door:
Het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.
A. SALM G.BZN., *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*
Juni 1910.
Het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam.
H. A. J. BAANDERS, *Voorzitter.*
TH. PHILIPPI, *Secretaris.*
Juni 1910.
Het Bestuur van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
ALBERT OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*
Juni 1910.
Het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten te Amsterdam.
K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
JOS. TH. J. CUYPERS, *Secretaris.*
Juni 1910.
Het Bestuur van de Friesche Bouwkring te Leeuwarden.
H. FEDDEMA AZN., *Voorzitter.*
L. VAN DER MEIJ, *Secretaris.*
Juni 1910.

FRAGMENT VAN DEN FREDERIKSBOUW. HEIDELBERGER SLOT.
Uit: De Architectuur in hare Hoofdtijdperken, door HENRI EVERS.
Uitgave L. J. VEEN.

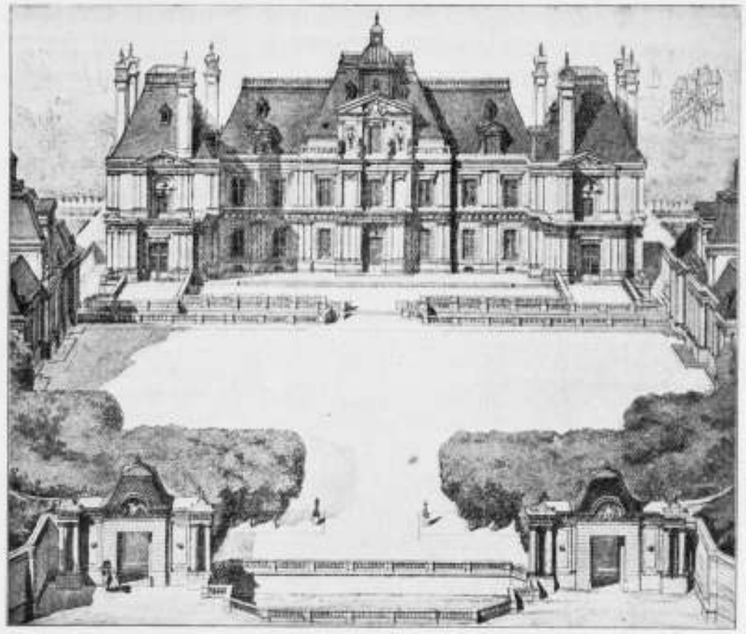
BOEK- EN PLAATWERKEN

DE ARCHITECTUUR IN HARE HOOFDTIJDPERKEN, DOOR HENRI EVERS.

Tweede deel; afl. 7 en 8. Uitgave van L. J. Veen. Prijs f 1.50 per aflevering.

Geleidelijk aan verschijnen de afleveringen van dit werk; in den laatsten tijd zijn uitgekomen afl. 7 en 8, behandelend in hoofdzaak het tijdperk van de Fransche Renaissance (Henri IV) de Vlaamsche, Hollandsche en Duitsche Renaissance, de Italiaansche en Fransche Barock; het Klassicisme in Nederland, Engeland en Duitschland, waarna het begin der 19de eeuw besproken wordt. Spoedig is dus het slot van dit belangrijk werk tegemoet te zien, waarmede de Nederlandsche litteratuur over bouwkunst een goed en aantrekkelijk handboek rijker zal zijn. Dank zij de uitstekende illustraties, is dit het beste Hollandsche geïllustreerde werk, dat een compleete geschiedenis der bouwkunst geeft.
Vereischt het samenstellen van een dergelijk boek een uitvoerige kennis van de verschillende stijlen en van de verschillende publicaties, er over verschenen; vereischt het een helder en weloverwogen overzicht van de bouwkunst in hare verschillende uitingen, waarbij goed kunstinzicht moet gepaard gaan aan diepgaande technische kennis; vereischt het, waar het hier toch hoofdzakelijk te doen is om de bouw-kunst, een goed begrip van kunst in het algemeen, dus van *het menschelijk leven* in het algemeen; vereischt het, terwille van de volledigheid en van de gewenschte onpartijdigheid, eene objectiviteit, die het schoone, het waarlijk belangrijke, het kunstvolle, in iederen bouwstijl weet te vinden en te omschrijven, hoezeer ook de bouwstijlen onderling verschillen en soms geheel tegenovergestelde kunstindrukken geven; vereischt het dus aan den eenen kant een gave kunstgevoeligheid en aan den anderen kant scherpe controle, analyse en kritiek, om het ware, het stijl-echte te onderscheiden van het gemengde; vereischt het, behalve nog vele meerdere, belangrijke eigenschappen, ook die van volharding om tot het einde toe met liefde en opgewektheid den grooten arbeid te voltooien, het vereischt bóven alles de noodige zelf-beheersching en den vasten wil van de eenmaal vastgestelde wijze van bouwkunstbeschrijving niet af te wijken en geene der hoogst aanlokkelijke zijpaden eener andere wijze van kunstbeschouwing te volgen.
De schrijver van „De Architectuur in hare Hoofdtijdperken" houdt zich getrouw aan den algemeenen opzet van het werk en slaagt er volkomen in een duidelijke en overzichtelijke geschiedenis te geven der bouwkunst, zonder te zeer het streng —, en voor het publiek, waarvoor het boek geschreven is — dor, wetenschappelijk pad te bewandelen, en eveneens zonder zich te wagen aan speculatieve inzichten of diepgaande analyses.

Het is moeilijk de waarde van dit boek juist te bepalen, daar het, consequent van opzet en doorvoering, zich toch tusschen twee opvattingen beweegt: de zuiver kunst-historische en de zuiver kunst-kritische opvatting. Het is in den waren en goeden zin van het woord, een populair boek, dat de historische feiten alleen in zooverre behandelt, om daardoor een flinke ruggegraat te geven aan de beschrijving der architectuurontwikkeling in de eeuwen; en dat aan den anderen kant van de bouwkunstanalyse en kritiek slechts zooveel opneemt, om den ontwikkelden leek eenig begrip te geven van de kunst-eigenschappen van den behandelden bouwstijl.
De schrijver heeft zich blijkbaar den eisch gesteld een volledig en aantrekkelijk handboek te schrijven, meer een studieboek dan een diepgaand wetenschappelijk werk, meer een algemeen exposé dan een bijzondere en verrassende studie, die een nieuw licht werpt op de bouwkunstige geschiedenis.
Uit den aard der zaak moest het werk van den heer Evers onvolledig zijn en behandelt het enkele der belangrijkste vragen van de bouwkunst-analyse dan ook niet of slechts oppervlakkig.
Het beoogt echter ook niet alles te zeggen; het heeft zijn weg goed afgebakend en het blijft daardoor een uitstekend en aanbevelenswaard studieboek, geschreven door een kloeken bouwkunstigen geest.
Het is een voortreffelijke gedachte van den schrijver geweest, de in den laatsten tijd zoozeer verbeterde wijze van reproduceeren te hulp te nemen, om den lezers met vele, meerdere groote en over het algemeen zeer geslaagde afbeeldingen het geschrevene toe te lichten.
Het is een genot de fraaie illustratie, waarvan hiernevens enkele zijn afgebeeld, te zien, die het werk, wat verluchting betreft, tot gelijke, zoo niet tot meerdere maakt van de buitenlandsche handboeken op dit gebied. De fluke afbeeldingen werken ongemeen mede het monumentale der bouwkunst tot uiting te brengen; en ook hierin meen ik den geest van den schrijver te herkennen, die een breeden kijk toont op architectuur. J. G.

KASTEEL MAISONS-SUR-SEINE, BIJ PARIJS.
Uit: De Architectuur in hare Hoofdtijdperken, door HENRI EVERS. Uitgave. L. J. VEEN.

OUDE GEVELS TE DORDRECHT.

Een bewijs te meer voor de gelukkig groeiende belangstelling in de voorbrengselen onzer oude architectuur is de uitgave van een serie van twaalf stuks geïllustreerde briefkaarten van nog bestaande oude Dordtsche gevels, uitgegeven door Versteeg en v. d. Weg te Dordrecht. (prijs per map 40 cent).
Waar tegenwoordig de *„ansicht"* de foto vrijwel heeft verdrongen, verdient een uitgave als deze werkelijk aanbeveling, ook al daarom, omdat door grootere verspreiding, in wijder kring de aandacht gevestigd wordt op de goede voorbeelden van vaderlandsche architectuur uit vroeger eeuwen.
De Serie bevat eenige der best bewaarde gevels, dateerend uit verschillende tijdvakken, waarvan de meeste nog niet als briefkaart verschenen zijn. Onder deze bevindt zich o.a. het merkwaardige woonhuis in laat gothischen stijl, genaamd „De Gulden Os", vermoedelijk uit 't begin der 16e eeuw, geheel in natuursteen opgetrokken, evenals het huis „Bevereburgh", gedateerd 1556, eveneens gothisch met overgang naar renaissance. Dit laatste huis is een van de weinige, welke geheel in hun oorspronkelijken toestand gebleven zijn. Verder eenige voorbeelden van vroeg-renaissance, als het voor eenige jaren gerestaureerde huis „De Rozijnkorf", waarbij de typisch achttien eeuwsche onderpui intact is gelaten en het ten deele verwaarloosde huis „De Sleutel" beide dateerend uit omstreeks 1550. Ook uit het begin der zeventiende eeuw zijn eenige interessante specimen aanwezig.
Het huis „'t Bever-Schaap" en 't huis „De Onbeschaamde" (Wijnstraat n°. 69) zijn typen in Palladiostijl. Het laatstgenoemde huis ondergaat momenteel inwendig een ingrijpende verbouwing, waarbij echter de gevel gespaard blijft. Uit de oude oorspronkelijke teekeningen is mij gebleken, dat niemand minder dan Pieter Post de bouwmeester van dit pand is geweest en dus hoogstwaarschijnlijk ook van het huis „'t Beverschaap", dat in hetzelfde jaar nl. 1652 is gebouwd voor een bloedverwant van den eigenaar van 't huis „De Onbeschaamde" en bovendien zeer veel overeenkomst met dit laatste vertoont.
Verder bevat de Serie eenige fraaie achttien eeuwsche typen van monumentale woonhuizen.
De uitvoering valt zeer te loven en deze uitgave is een loffelijk voorbeeld voor uitgevers in andere steden. B. v. B.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG „ROCHDALE".

De Jury van de Prijsvraag „Rochdale" deelt mede, dat, waar de onderhandelingen nog gaande zijn tusschen de verschillende bouwkundige Vereenigingen en „Rochdale", in zake de gerezen bezwaren tegen de prijsvraag, de definitieve termijn van inzending nog niet vastgesteld is kunnen worden.

PRIJSVRAGEN, DOOR DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM, UITGESCHREVEN IN 1910.

1ste Prijsvraag.

ONTWERP VAN EEN ROUWKAPEL OP EEN ALGEMEEN KERKHOF VOOR EEN GROOTE STAD; IN VERBAND MET EEN MONUMENTALEN INGANG, DIENSTGEBOUWTJES EN OPRIT.

De algemeene bedoeling is dat de Rouwkapel dient tot het eventueel tentoonstellen van het stoffelijk overschot van belangrijke personen, tot verzamelplaats van belangstellenden en tot het houden van toespraken.
Dit gebouw moet in de omgeving domineeren; een waardig karakter in overeenstemming met den ernst van de bestemming is vereischt.
De oprit heeft ten doel verband te brengen tusschen hoofdingang en kapel. Voldoende ruimte tot manoevreeren met een groot aantal rijtuigen enz. is noodzakelijk.
Het complex van dienstgebouwtjes en hoofdingang moet door monumentaal karakter medewerken in het geheel, doch ondergeschikt blijven aan de kapel.
De **Rouwkapel** moet bestaan uit:
Een centrale ruimte inwendig groot ± 80 M², door hooggeplaatste ramen te verlichten.
Tegenover den hoofdingang, die in de as van den oprit aan te brengen is, moet een spreekgestoelte geplaatst worden; aan weerszijden daarvan achter- of zij-uitgangen naar de begraafplaats.
Aan twee zijden der centrale ruimte wachtkamers aan te brengen ter oppervlakte ieder van ± 40 M², en beide wachtkamers met uitgebouwd tochtportaal en W. C.., een kast en een trapje naar boven, indien een zolder wordt aangebracht.
De hoofdingang is door een **oprijlaan** van ± 100 M. lengte verbonden met de Rouwkapel; langs deze oprijlaan zijpaden voor voetgangers aan te brengen, waaraan een viertal rustbanken te plaatsen.
De **hoofdingang** zelve is gelegen aan een pleintje en geflankeerd door twee **gebouwtjes.**
De ingang moet bestaan uit 2 doorgangen voor rijtuigen en twee of meer ingangen voor voetgangers, met hekken gesloten, en mag met een bergplaats overbouwd worden.
Het linksche gebouwtje moet bevatten: op den beganen grond een lijkenhuis met 6 cellen, elk ± 6 M² groot, aan eéne zijde open en gelegen aan een ruime gemeenschappelijke gang in verband met een grootere en kleinere wachtkamer, een vestibule, twee W.C's. en een afgesloten trap voerende naar den zolder.
Het rechtsche gebouwtje moet bevatten: op den beganen grond een portiersloge met vestibule aan de voorzijde, een opzichtersloge met vestibule in verband met een bergplaats van baren aan de zij- of achterkant; verder twee W.C's.; voorts een woning voor den portier, bevattende woonkamer met keukentje, W. C., kasten enz., en een trap voerende naar de verdieping waarop twee slaapkamers en verder bergruimte zijn in te deelen.
De **afsluiting** van de begraafplaats aansluitende aan deze gebouwtjes moet geschieden door een muur ter hoogte van ± 2.75 M. of door een muur ter hoogte van ± 1.50 M. met daarop geplaatst ijzeren hek.
Onder alle gebouwen, toegankelijke kelders aan te brengen.
Gevraagd wordt te teekenen:
het plan van het geheel, de lengte doorsnede over de as, eveneens van het geheel, en het plan der verdieping van de voorgebouwtjes; alles op een schaal van 1 à 200.
Verder de hoofdentrée, met dienstgebouwtjes (voorgevel), de vóór- en één zijgevel van de rouwkapel, alles op een schaal van 1 à 100 en een travee van den voorgevel van de rouwkapel op een schaal van 5 à 100. Ten slotte een perspectief-teekening van het geheel, gezien van uit een punt gelegen op 80 M. vóór den entrée, hoog 40 M. boven den beganengrond en op 60 M. rechts uit de aslijn.

Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: *Zilveren medalje* met *getuigschrift* der Vereeniging, benevens *f* 70.—
Een tweede prijs: *Bronzen medalje* met *getuigschrift*, benevens *f* 30.—
Een derde prijs: *Getuigschrift* der Vereeniging.

2de Prijsvraag.

EEN PENTEEKENING VAN EEN OUD GEBOUW.

De teekening moet voorstellen een gebouw of gebouwtje uit eene architectuurperiode niet later dan de 18de eeuw, van voldoende architectonische waarde. Het gebouw of gebouwtje moet in de teekening domineeren over de eventueel als stoffage weér te geven omgeving. Zoowel de keuze van het onderwerp als de wijze waarop het geteekend is zullen bij de beoordeeling in aanmerking genomen worden. In de teekening dienen de typische stijlvormen van het gebouw juist weergegeven te zijn. De teekening moet eene grootte hebben van 24 bij 36 cM. binnen den rand. Op de teekening moet aangegeven worden waar het voorgestelde gebouw zich bevindt.
Uitgeloofd worden:
Een eerste prijs: *Bronzen medalje* met *Getuigschrift* en *f* 15,—
Een tweede prijs: *Getuigschrift* met *f* 10,—

ALGEMEENE BEPALINGEN.

De behandeling der teekeningen is vrij, doch moet duidelijk en nauwkeurig zijn. Zij mogen op carton opgezet, doch **niet in houten lijsten gespannen** zijn en **geen grootere afmeting** hebben dan 75 × 110 cM.
Alle stukken ter beantwoording dezer prijsvragen worden vóór of op *1 December 1910* vrachtvrij ingewacht aan het adres van den 1sten Secretaris, *Oost-Zeedijk 229. Zij mogen niet in* **kisten** *of op andere wijze in* **hout** *verpakt worden.*
Ontwerpen na dien datum ingezonden, blijven buiten beoordeeling, tenzij aan het Bestuur afdoend kan aangetoond worden, dat dit buiten de schuld van den inzender mocht zijn geschied.
De teekeningen moeten met een motto gemerkt zijn en verder vergezeld gaan van *een gesloten brief*, waarin naam, kwaliteit en woonplaats van den Ontwerper en van een *tweeden dito*, waarin een correspondentieadres vermeld is. Op beide brieven en couverts moet het motto der teekening voorkomen.
De Ontwerper van eenig antwoord mag zich als zoodanig niet bekend maken vóór de uitspraak der Jury.

De Jury voor deze prijsvragen bestaat uit de Heeren:

K. P. C. DE BAZEL,	Architect te	*Bussum.*
S. DE CLERCQ,	-	*'s Gravenhage.*
C. N. VAN GOOR,	-	*Rotterdam.*
W. KROMHOUT CZN.,	-	-
J. H. W. LELIMAN, B. I.	-	*Amsterdam.*

Wanneer geen antwoord ter volle bekroning kan worden voorgedragen, heeft de Jury het recht om het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" voor te stellen de uitgeloofde prijzen op andere dan bovenstaande wijze te verdeelen.
De Vereeniging behoudt zich het recht voor, gedurende 3 maanden na de publicatie van het Jury-rapport, alle of een gedeelte der antwoorden tot expositie af te staan aan andere Vereenigingen in ons land; gedurende dien tijd mag geen der ontwerpen gereproduceerd worden zonder toestemming van „Bouwkunst en Vriendschap".
De Vereeniging heeft echter het recht de bekroonde antwoorden ter reproductie aan te bieden aan de redactie van eenig plaatwerk, zonder dat zij gehouden zal zijn den bekroonde eenig honorarium daarvoor te betalen.
De ontwerpen zullen na dien tijd aan de correspondentieadressen worden teruggezonden.
De uitspraak der Jury zal door het Bestuur door middel van de „N. R. Ct." en de bouwkundige bladen bekend gemaakt en de antwoorden publiek tentoongesteld worden, nadat het Jury-rapport zal zijn gepubliceerd in de bouwkundige bladen.
De uitreiking der bekroningen zal geschieden in de Algemeene

Vergadering der Vereeniging, die in Januari 1911 zal worden gehouden.
De deelname aan de beantwoording der prijsvragen is voor ieder opengesteld.
ROTTERDAM, 15 Aug. 1910.

Namens het Bestuur,
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Secretaris.*

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 31. *Onze Excursie naar Brussel*, door J. R. Beschrijving van het bezoek aan Brussel en de tentoonstelling door een twintigtal leden en introducée's onder leiding van de Heeren Walenkamp en Joh. Kromhout.
Ter overweging. De wenschelijkheid te streven naar een nieuwen stijl in de Bouwkunst.
Vitruvius (vervolg). Beschrijving over hetgeen Pollius Vitruvius in zijne boeken over bouwkunst heeft gegeven.
Collectieve Arbeidsovereenkomst. Overeengekomen tusschen den Bond van Nederlandsche Architecten en den Bond van Technici, inhoudende verschillende bepalingen voor Bouwk. Opzichters, Teekenaars en Opzichter-Teekenaars, werkzaam bij leden van eerstgenoemden Bond.

Architectura no. 32. *Verslag van de 7e ledenvergadering der Club van Utrechtsche leden van het Genootschap A. et A.* Dit verslag handelt over het uitbreidingsplan der Gemeente Hilversum, over een excursie naar kasteel Haarzuijlen, het aanstaande lustrum van het Utrechtsch studentenkorps en de tentoonstelling van plaatwerken in de lokalen van het Museum van kunstnijverheid.
De bewaarschool der Vereeniging „Tot heil des Volks" aan de Willemstraat door Adr. Moen (met teekeningen).
Oud en Nieuw in Amsterdam, door Jan v. S. Proeve van Wandalisme in kwadraat.
Vitruvius (vervolg). Beschrijving over hetgeen Pollius Vitruvius in zijne boeken over Bouwkunst heeft gegeven.
Collectieve arbeidsovereenkomst. Vervolg.
Voordracht over Ventilatie met bijzondere beschouwing van het omgekeerde systeem, door Dr. B. Swaab. (Vervolg).

Bouwwereld no. 31. *Het restaureeren van Oude Bouwwerken.* (vervolg en slot).
Het „Waterstaats"-Diploma. Cursus voor Amsterdamsche jongelui die gaarne in het bezit wenschen te komen van diploma-Waterstaat, de gelegenheid daarvoor in de plaats hunner inwoning wordt aangeboden.
Dr. N. G. van Huffel, Ventilatie. (Vervolg en slot). 1e. Beginsel der tochtlooze ventilatie, zône-systeem. 2e. Ventilatie van ziekbedden en ziekenkamers met lucht van bepaalde temperatuur met toevoeging van ozon of met verhooging van het zuurstofgehalte.
Afbeeldingen van de gevels aan de Raadhuisstraat en singels, alsmede plattegronden van de *Nederlandsch-Indische Handelsbank.* Architecten van Rossem en Vuyk.

BERICHTEN

Town-Planning Conference. De Town-Planning Conference te Londen is nu definitief vastgesteld op 10—15 October a. s. Het gedetailleerde programma zal dezer dagen bekend gemaakt worden.

Brand Tentoonstelling Brussel. Onder den indruk van den ontzettenden brand, die een belangrijk deel van de Wereld-Tentoonstelling te Brussel heeft verwoest, voelt de Redactie zich gedrongen hare oprechte deelneming te betuigen bij den zwaren slag, die de architecten der verschillende gebouwen getroffen heeft, en die in enkele uren tijds het werk, waarvoor zij maanden en jaren hun krachten gegeven hebben, vernield zagen. In de eerste plaats betreft dit den heer Ern. Acker, den architect van het Hoofdgebouw, wiens imposante en groote schepping nu slechts een ruine is, een onooglijk restant van het feestelijke en voorname gebouw, dat tegenover den ingang gelegen in zijn uitgestrektheid en goede vormen een voornamen aanblik van de tentoonstelling toonde. De eer en waardeering, die hij hiermede terecht hoopte te oogsten, is slechts ten deele verkregen; het zal hem een schrale troost zijn, dat de façade opnieuw gebouwd zal worden, ter verberging van de ruine.
Ook Oud-Brussel met zijn typische huisjes, zijn grachtje, zijn bruggetjes, zijn kronkelende straatjes, is vernield en zal wel niet meer opgebouwd worden. Zij die de tentoonstelling alsnog gaan bezoeken, missen nu een der aardigste kijkjes van de tentoonstelling.
Betreuren wij, dat zooveel belangrijks door het onheil noodeloos is vernield, dat zoovele kostbaarheden en zeldzame oude kunstvoorwerpen zijn verdwenen, een hartelijke gelukwensch bieden wij den architect van het Hollandsche huis aan, daar zijne schepping is blijven staan, waartoe het flink optreden van de Hollandsche soldaten niet weinig heeft bijgedragen.
Prijsvraag, Ziekenhuis Dordrecht. De gemeenteraad van Dordrecht heeft in zijn j. l. vergadering besloten Regenten van het ziekenhuis uit te noodigen zoo spoedig mogelijk bouwplannen zoowel van verbouw als nieuwbouw, met de begrootingen bij den Raad in te dienen, tevens werd goedgekeurd Regenten van het ziekenhuis het gevraagd crediet van f 1500 toe te staan om een prijsvraag uit te schrijven voor het nieuw te bouwen ziekenhuis tot een maximum bedrag van f 300.000.
Met belangstelling zal menig architect van dit bericht kennis nemen, maar tevens zal hij een angstig oog slaan in de Nat. Prijsvraag Regelen, die deze prijsvraag, gelijk de voorafgaanden van den laatsten tijd, wel zal nekken. Toevallige samenloop van omstandigheden; juist nu die prijsvragen, dank zij hare Regelen, zoo niet tot de onmogelijkheden, dan toch in elk geval tot de hooge uitzonderingen zullen behooren, door de hooge o. i. *te* hooge eischen van verschillende bepalingen der Regelen, juist *nu* komen er vele prijsvragen los!
Het ziekenhuis voor Dordrecht in de eerste klasse der Honorarium Tabel onzer Maatij. plaatsende, (met meer recht kan men het tot de tweede klasse rekenen) krijgt men volgens de Nat. Prijsvraag Regelen 3 °/₀ van 3 ton = f 9000 als totaal der prijzen. De heeren Regenten zullen dus uitgenoodigd moeten worden het door hen voorgesteld bedrag maar eens met 6 te vermenigvuldigen! Of de bouwkundige vereenigingen zullen zich voor dien beramen, en de Regelen herzien, wat wij dringend noodig achten, zullen er ten minste nog prijsvragen uitgeschreven worden.
Stavenisse. Tot den bouw van een nieuwe Hervormde kerk, zal worden overgegaan, dank zij vooral de milddadigheid der familie Van der Lek de Clercq. Den 15 Augustus is men begonnen met het afbreken van het oude kerkgebouw.
De toren, welke het eigendom is van de burgerlijke gemeente, blijft echter bestaan. En eveneens het koor met de beroemde graftombe van Jonkheer Hieronymus van Tuyll van Serooskerke, een kunstwerk van den 17en eeuwschen beeldhouwer Rombout Verhulst.
De thans af te breken kerk was in 1672 herbouwd en beslaat slechts een klein gedeelte van de oorspronkelijke grootte: het gebouw bezat weinig architectonische waarde meer.
De architect voor den nieuwen bouw is de heer H. J. Jesse te Oegstgeest.
Het geheele werk na afbraak en opbouw is voor f 27,420 gegund aan de firma Gebr. Bax te Zierikzee.
Verfraaiing Amsterdam. Er waait tegenwoordig bij publieke

werken een wind, die gunstig is voor stadsverfraaiing, schrijft de Amsterdamsche correspondent der N. R. Ct. Naar men weet, is de Lijnbaansgracht bij het Leidsche plein gedempt, en zal tegenover het nieuwe gebouw van Hirsch, een fraai plantsoen worden aangelegd. Hierbij blijft het echter niet. Wij vernemen, dat ten stadhuize een plan in bewerking is, om voor het bedoelde plantsoen, tegenover den Stadsschouwburg, een monumentale fontein te plaatsen in den geest van de waterwerken op de Place Brouckère te Brussel. Een der mooiste punten van modern-Amsterdam zou daardoor zonder twijfel aan schoonheid winnen. In de tweede plaats bestaat bij publieke werken het voornemen het Jonas Daniel Meyerplein tot plantsoen aan te leggen.

Onderzoek bij het Uddelermeer. Het N. v. d. D. bericht, dat Dr. Holwerda, onder-directeur van 's-Rijksmuseum van Oudheden, in opdracht van H. M. de Koningin een prae-historische nederzetting aan het Uddelermeer heeft onderzocht. Behalve twee heuvels, die ineengestorte koepelgraven bleken te zijn en die zeer rijke bijgraven in ceramiek en steenen wapenen bevatten, heeft Dr. Holwerda aan den oever van dat meer een dorpje van prae-historische hutten gevonden, gedeeltelijk in den grond ingegraven en vele fragmenten van vuursteen en ceramiek bevattende. Voorts vernemen wij nog, dat Dr. Holwerda hier het volgende jaar het onderzoek zal voortzetten.

Gedenkraam Rotterdam. Men is thans bezig het gedenkraam van gebrandschilderd glas, in lood gevat, dat het feit van de geboorte van Prinses Juliana zal vereeuwigen, in een der kerkvensters van de Groote of St. Laurenskerk te Rotterdam te plaatsen. Het bestuur der Vereeniging tot verfraaiing van Rotterdam en bevordering van het vreemdelingenverkeer, dat hiertoe het initiatief nam, heeft eer van zijn werk, dat niet zonder veel moeite tot stand is gekomen. Het gedenkraam heeft een gedeeltelijke verandering ondergaan in de groepeering en voorstelling der personen, zoodat het nog al afwijkt van de groote teekening, die indertijd in den Kunstkring werd geëxposeerd.

Naar wij vernemen zou het in de bedoeling liggen, om het gedenkraam op den a. s. verjaardag van H. M. de Koningin te onthullen.

(N. R. Ct.)

De beteekenis van betonbouw voor bouwvakarbeiders. In „Het Volk" lezen wij hierover:

„De allerlaatste jaren hebben een groote omwenteling in het bouwvak gebracht, door de snelle vorderingen, die de betonbouw heeft gemaakt. Overal ziet men groote en kleine gebouwen in beton optrekken, die vroeger in metselsteen verrezen. En het ziet er naar uit dat de betonbouw het hoogtepunt van zijn ontwikkeling nog lang niet heeft bereikt. Hoe langer hoe meer wordt de nieuwe bouwwijze ook op woonhuizen toegepast.

Voor de bouwvakarbeiders brengt deze nieuwe ontwikkeling geen verbetering, integendeel, het groote nadeel van de verdringing op groote schaal van vakarbeiders, metselaars, door losse arbeiders zonder vakbekwaamheid, die met slechts weinig oefening voor het nieuwe werk geschikt zijn.

Reeds verscheidene maanden geleden bevatte de „Neue Zeit" (No. 10) een artikel waarin belangrijke gegevens voorkomen ten opzichte van den invloed van den betonbouw op het metselaarsvak. De groote massa van de arbeiders, die gebruikt worden om de cement-beton te mengen en in de vormen aan te stampen, zijn losse arbeiders. Er zijn slechts enkele vakmannen als voorarbeiders bij werkzaam, timmerlieden of metselaars. Er is bij betonbouw ook veel meer dan bij metselwerk gelegenheid om jeugdige arbeiders te gebruiken. Een sterke daling der loonen is hiervan het gevolg. In Berlijn werd in de eerste jaren van den betonbouw per vierkante meter ijzervlechtwerk 18 cent loon betaald, thans 6. Terwijl de prijzen van het materieel niet zijn verminderd, zijn de prijzen van het betonwerk in Hamburg b.v. in den loop van eenige jaren de helft lager geworden, voornamelijk door het lagere arbeidsloon. Naarmate de arbeiders met het nieuwe werk meer vertrouwd werden, konden zij een veel grootere hoeveelheid leveren, doch moesten dan ook met telkens lagere loonen genoegen nemen.

Er zijn bij den betonbouw voor het maken der houten geraamten een groot aantal timmerlieden noodig. Doch de ervaring in Duitschland leert, dat ook hier de vervanging door ongeoefende arbeiders op steeds grootere schaal plaats grijpt. De arbeiders zonder vakbekwaamheid verkrijgen voor het vereischte werk spoedig dezelfde vaardigheid als de vak-timmerlieden. In Frankfort waren in het vorige najaar tweehonderd metselaars werkzaam in den betonbouw als losse arbeiders, tot loonen ver beneden het metselaarstarief.

Wij veronderstellen dat de ervaring in ons land op den duur een overeenkomstige zal zijn: een sterke verdringing van vakarbeiders in het bouwvak door zoogenaamde losse arbeiders, zonder bijzondere opleiding, met weinige weken „oefening". De toestand heeft in Duitschland er reeds toe geleid, dat de vakvereenigingen van metselaars en hulp-arbeiders ineen zijn gesmolten, wijl de nieuwe ontwikkeling de scheiding tusschen de groepen van vakarbeiders en „ongeoefenden" deed verdwijnen. Zoo gaat de nieuwe ontwikkeling der techniek op elk gebied in de richting van overtolligmaking der vakbekwaamheid. Hier zijn het nu geen machines die het doen, doch is het een wijziging in bouwmateriaal en bouwwijze. Er blijven ook hier nog vak-arbeiders noodig. De metselaars en timmerlieden, die als voormannen worden gebruikt, moeten zelfs van de beste zijn. Doch het aantal bekwame vaklieden dat er noodig is, wordt in verhouding tot het aantal ongeoefende, dat is gemakkelijk vervangbare arbeiders, dat kan worden gebruikt, geringer. Het ambachtsonderwijs wordt in den laatsten tijd ook in ons land bevorderd. Doch de bevordering komt wat laat. De ontwikkeling der techniek maakt de behoefte aan ambachtsvaardigheid geringer.

F. M. W.

De verplaatsing van den kerktoren te Bocholt. Omtrent de verplaatsing van den kerktoren te Bocholt (België), deelt de „Vlaamsche Gazet" het volgende mede:

„Bocholt heeft in de afgeloopen week bezoek ontvangen van duizenden vreemdelingen, van heinde en verre gekomen om de hoogst belangwekkende werken der verplaatsing van den kerktoren bij te wonen.

De kerk van Bocholt is een schoon gebouw, dagteekenend uit de veertiende eeuw, gerangschikt in de derde reeks der te behouden monumenten.

De provincieraad van Limburg, vergezeld van volksvertegenwoordigers, senators, hooge ambtenaars en andere notabiliteiten der provincie, is verleden Maandag de werken gaan bezichtigen. Na een ontvangst ten stadhuize van het lieve stadje Bree, vertrokken de overheden per auto's en koetsen naar Bocholt, welke gemeente een uur verder noordwaarts, gelegen is. Het weder was prachtig en de reis heel aangenaam. Te Bocholt waren al de huizen en zelfs de kerk bevlagd.

Vreugdeschoten weergalmden, terwijl de klokken luidden uit al haar macht. De schoolkinderen zongen de Brabançonne en aan den voet van den toren, op de plaats zelve waar hij weldra zal komen te staan, werden redevoeringen uitgesproken.

De toren werd voorlaatsten Maandag twee centimeter opgeheven en tetterlijk van zijn grondvesten gerukt, bij middel van driehonderd kattekoppen. De horizontale beweging is Donderdag begonnen. Zij werd insgelijks voortgebracht bij middel van kattekoppen, vastgemaakt in dikke eiken balken die de beweging aan den toren overbrengen. Deze laatste glijdt op stalen rollen, geplaatst op vier dubbele banen van vijf aaneengesloten sporen. Zoo dikwijls de toezichter fluit, laten de werklieden, bij middel van een hefboom, den kattekop het vierde van een draai maken en de ontzaglijke massa gaat dan 2½ millimeter vooruit. Den volgenden Donderdag werd de toren 0.10 m. vooruitgeschoven, Vrijdag 0 m. 43 en Zaterdag 1 m. 03. Verleden Maandag nu, in bijwezen der provinciale Raadsleden, was de voortgang 0 m 17".

De verplaatsing werd Vrijdag voltrokken. Zij is zonder incident afgeloopen. Reeds Donderdag had men er klaar mee kunnen zijn; de pastoor had echter de verstandige gedachte een entreegeld te eischen van de vele bezoekers, en ook de ingezetenen waren met het oog op het voordeelig bezoek der vreemdelingen volstrekt niet op te groote haast in dezen gesteld.

30ste JAARG. – 27 AUG. 1910. – No. 35.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1. —, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering-Excursie. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Woonhuizen der Amst. Coöp. Onderw. Bouwv. — Stedenbouw, slot, door J. G. Wattjes. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Boek- en Plaatwerken. — Ingezonden. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.

Voor de a. s. September-vergadering-excursie is *voorloopig* het volgende Programma opgemaakt:

Dinsdag 20 September.

's Middags: Bezoek aan het Stadhuis; daarna tocht door Leiden: Rijnlandshuis; Stadstimmerwerf; Rapenburg; Academie; v. d. Werfpark met Museum van Natuurlijke Historie (in aanbouw); St. Anna Hofje; Hooglandsche kerk; Burcht; Pieterskerk; Gerecht.
Daarna: Gemeenschappelijke maaltijd.

Woensdag 21 September.

's Ochtends: Afvaart boot Beestenmarkt. Boottocht naar Gouda.
Lunch aan boord.
Na aankomst te Gouda bezoek aan het Stadhuis en de St. Janskerk (de beroemde glazen).
Daarna per boot of per trein van Gouda naar Oudewater en tocht door dit interessante oude stadje.
Daarna uit Oudewater over Gouda naar Leiden terug.
Gemeenschappelijke maaltijd aan boord.
Wanneer en waar de Algemeene Vergadering gehouden zal worden, is nog niet vastgesteld.
Zooals vermeld is, is dit een voorloopig programma en stelt het Hoofdbestuur zich voor, wijzigingen aan te brengen, als deze wenschelijk blijken te zijn.
In het Bouwkundig Weekblad zullen van de te bezoeken plaatsen en gebouwen beschrijvingen gegeven worden.

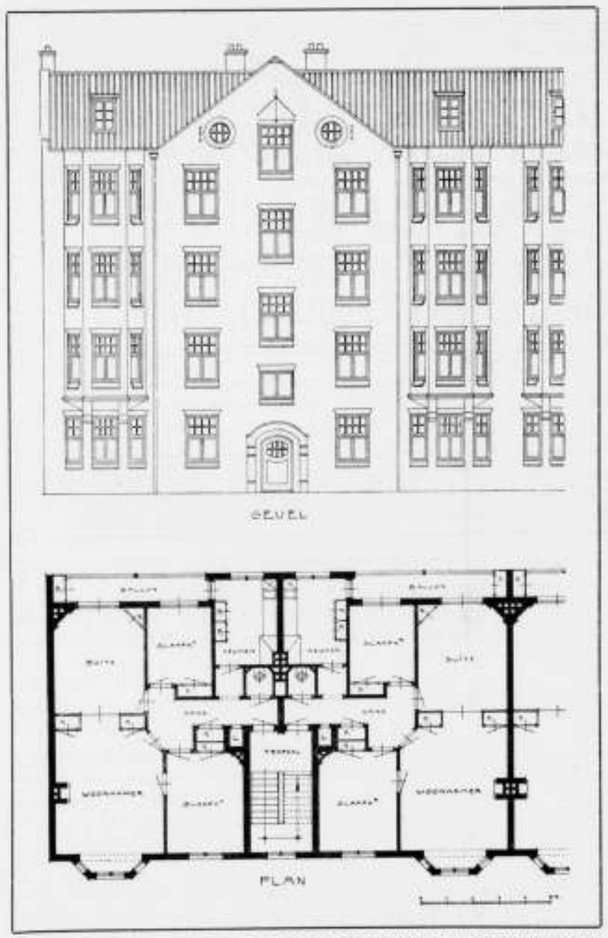
In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen vóór de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WOONHUIZEN DER AMSTERDAMSCHE COÖPERATIEVE ONDERWIJZERS-BOUWVEREENIGING.

Door den heer J. C. van Epen, architect te Baarn is voor de Amsterdamsche Coöperatieve Bouwvereeniging een blok woningen gezet in de Boerhaavestraat, een blok in Brederodestraat en een in de 1ste Helmersstraat.
Van de twee eerste worden hierbij afbeeldingen gevoegd: de huizen in de Helmersstraat zijn op kleinigheden na, gelijk aan die van de Brederodestraat.
De architect schrijft hierover.
Voor een jaar of zes geleden maakte ik de eerste schets voor de Amsterdamsche Coöperatieve Onderwijzers-Bouwvereeniging en deze schets is niet veel gewijzigd

WONINGEN DER AMSTERDAMSCHE COÖPERATIEVE ONDERWIJZERS BOUWVEREENIGING IN DE BOERHAAVESTRAAT. Arch. J. C. VAN EPEN.

voor het blok, dat nu aan de Boerhaavestraat is gebouwd. Vele vergaderingen hebben plaats gehad en er is een strooming ontstaan omtrent den gemeenschappelijken trap. In 't buitenland toch wordt dit gemeenschappelijk trapportaal vaak toegepast en zijn in de praktijk de nadeelen veel kleiner dan de voordeelen. Het nadeel komt in geval van besmettelijke ziekten aan den dag. In de woningen aan de Boerhaavestraat, groot 16 gezinnen, zijn twee trapportalen. De huizen in de Brederode- en Helmersstraat werden gebouwd met een eigen ingang voor 't benedenhuis en één deur voor de drie bovenhuizen. In de Helmersstraat werd een blok gebouwd van 16 gezinnen, maar doordat er vier trapportalen in kwamen werd dit blok ± 2 M. langer dan aan de Boerhaavestraat voor 't zelfde aantal gezinnen, dus duurder en de kamers minder mooi. In beide typen is de trap aan den voorgevel gelegen waardoor het aantal kamers van 't benedenuis even groot is als dat van de verdieping. Iedere woning heeft 4 kamers met keuken, W. C., kasten, erker, lift, veranda en op den zolder is voor iedere verdieping een kamer getimmerd met bergplaats; verder is hier een waterleiding met afvoer. Het benedenhuis heeft een schuurtje van 12 M². in den tuin. Alle binnenmuren zijn van uit de fundeering opgetrokken zoodat separatiewanden, die op ijzeren balken hangen en dergelijke hulpmiddelen, zijn geweerd. Wel is dit iets duurder doch veel solieder en m.i. meer op bouwkunst gelijkend. Luxe is aan de gevels niet toegepast, want dit zou niet met een goedkoope woning overeenkomen. Alles is van baksteen opgetrokken met een enkel plaatje hardsteen voor afdekking. Verder zijn onder de erkers een paar hardsteenen consoles aangebracht.

Bij de gevels aan de Boerhaavestraat is de gemeenschappelijke trap door een topgevel overdekt en duiden de vooruitspringende erkers het voornaamste woonvertrek aan. Bij de woningen aan de Brederode- en Helmersstraat verviel de topgevel der gemeenschappelijke trap en maakte ik een topgevel boven iederen erker.

Bijgaande foto van 't interieur geeft te zien hoe de woningen van binnen zijn ingericht. Het is natuurlijk geen ideaalwoning om zoo'n opeenhooping van gezinnen in de meest beperkte ruimte te maken, maar door de tegenwoordige toestanden zijn we genoodzaakt dien weg op te gaan. Ook werkt de Amsterdamsche bodem niet mede, door de dure paalfundeering, de huizen minder aantal verdiepingen hoog te maken. Het mooiste zou natuurlijk zijn ieder zijn eigen huisje met tuin, zooals dat buiten kan geschieden.

De geheele bouwkosten met honorarium enz. enz. bedragen voor twaalf woonhuizen aan de Boerhaavestraat . . . . . f 185.000.—
annuïteit 4.2 % . . . . . „ 7.795.—
canon voor de terreinen . . . . . „ 2.844.80
belasting ± . . . . . „ 1.200.—
waterleiding . . . . . „ 845.92

De waterleiding wordt gerekend voor de eerste zes kamers f 4.— en de rest f 2.50 per kamer, een keuken wordt als kamer berekend (bij eigen aanleg zooals dat hier is geschied komt 10 % korting, elk closet f 3.— zonder korting.

Door 't maken van één deur voor 8 woningen is dit goedkooper daar men die 8 woningen voor één huis rekent.

Voor brandassurantie is bij deze woningen betaald 0.6 per 1000, er is hier 5 jaar vooruit betaald en de huizen zijn dan 6 jaar verzekerd. 't wordt gerekend dat

WONING DER AMSTERD. COÖP. ONDERWIJZERS BOUWVEREENIGING IN DE BOERHAAVESTRAAT. Architect J. C. VAN EPEN.

in den grond zit, dus behoeft niet verzekerd te worden.
Het onderhoud is op 10 % van de huur gerekend.
Administratie rest. f 57.—.
De totale huur komt op f 14.340 zoodat de huren zijn:

voor 't huis . . . . . f 337.— per jaar
„ 1e verdieping . . . „ 304.— „ „
„ 2e „ . . . „ 286.— „ „
„ 3e „ . . . „ 268.— „ „

Het komt mij voor, dat de heer v. Epen met voldoening op zijn werk terug kan kijken. De economische eischen schreven een hoogst soberen bouw voor.

In vele gevallen poogt een architect, wanneer zijn eenvoudig bouwwerk minder goed eruit ziet, zich door dien geldelijken dwang te verontschuldigen, en het publiek neemt gewoonlijk die verontschuldiging wel aan, in den waan, dat de ware, de schoone bouwkunst verfraaiingen, versieringen, zekeren uiterlijken rijkdom eischt; de architect is dan meestal wel zoo slim het publiek in deze niet wijzer te maken.

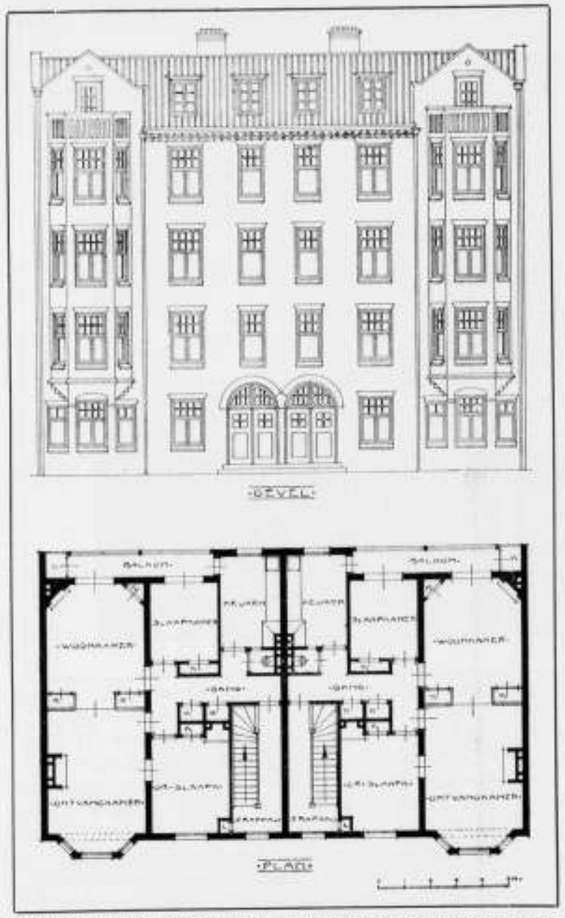
De meest eenvoudige bouw kan schoonheid en waardigheid hebben, twee eigenschappen die voor goede bouwkunst onontbeerlijk zijn. En voor hen, die dit nog niet wisten, zijn de huizen van den architect van Epen goede voorbeelden.

Is het interieur der huizen uit zijn aard weinig sprekend, ook al tengevolge van de zoo beknopt mogelijk gehouden indeeling wat gangen en trappen betreft, toch heeft de architect in de kamers een goede verhouding bereikt, door ze niet te laag te maken en door de ramen, in goede onderverdeeling, niet grooter te ontwerpen dan noodig was. De bekende verdeeling van den wand, met lambri ter hoogte van de deur, waarboven een betrekkelijk smal fries, werkt mede de breedte der kamers te laten spreken, daardoor deze ruim te doen schijnen en hen een zekere aangename huiselijkheid te geven. Eveneens geeft de uitbouw aan de voorkamer een goede (vooral voor het gezicht) meerdere ruimte ontwikkeling terwijl de aldaar aangebrachte banken tot gezellige zitten bij het raam uitnoodigen.

Dit zijn alle op zich zelf geen bijzondere of origineele vondsten, het zijn welbekende elementen, zal men zeggen. Zeker; het is alleen dan maar jammer, dat die zoo eenvoudige en goede dingen zoo weinig nog worden toegepast en dat menig architect door het streven naar iets bijzonders, de waarde van het eenvoudige en waarlijk schoone voorbij ziet.

Heeft dus het interieur, in al zijn bescheidenheid, goede eigenschappen, ik vind dat de gevels zeer zeker niet minder zijn.

De architect heeft het groote in de, zakelijk uit zijn plan-indeeling gevolgde, architectuur weten te bewaren, ja, waar het kon, te versterken of te accentueeren. De meest eenvoudige lijn heeft hij in de hoofdmassa's aangehouden, waardoor een flinkheid, robuustheid en zakelijkheid ontstaat, die op het stugge af is. Het is volop baksteen-architectuur, waarvan het karakter en de ernstige schoonheid ligt in de groot-sprekende vlakke muur.

WONINGEN DER AMSTERDAMSCHE COÖPERATIEVE BOUWVEREENIGING IN DE BREDERODESTRAAT. Architect J. C. VAN EPEN.

straat minder rationeel en ook in vorm en in verdeeling der ramen niet geheel geslaagd te noemen, de huizen in de Brederode- en Helmersstraat hebben kleine toppen, die logisch de erkers bekronen; in de Brederodestraat eindigen de erkers in een balcon; in de Helmersstraat zijn de erkers met een dakje afgedekt, dat tegen den topgevel aanloopt.

Opmerkelijk is de zakgoot bij de huizen in de Brederodestraat (zie afb.), waardoor het den architect mogelijk was, door een buitengemeen forsche, rustige lijn de middenpartij af te sluiten met een hardsteenen deklijst; er ontstaat hierdoor een flink stuk metselwerk boven de bovenste ramen, waarin een vlak gehouden baksteenversiering is aangebracht.

Daar gelaten de praktische vraag, of een zakgoot gewenscht is, mag deze oplossing zeker aesthetisch geslaagd genoemd worden, daar zij geheel past in het robuuste karakter van den gevel, wier schoonheid mij aan die van groot gehouden Middeleeuwsch muurwerk herinnert.

De kleur en levendigheid van den baksteen, grijze waalklinker, de donkergroene deuren, zoo juist geaccentueerd door hun rondbogen, het geele kozijnhout met de witte kleur van het raamhout en de roode pannen zijn in pittig contrast met elkaar en werken mede om het te stugge van de architectuur te breken.

Opmerkelijk is het dan ook, dat, waar in de Helmersstraat-woningen de kleuren minder frisch zijn, o.a. de gootplank groen, het geheel iets onbestemders en minder krachtigs verkrijgt.

Misschien dat de heer Van Epen, bij nadere studie van boerderijen en eenvoudige oude heeren huizen, met hun sobere maar krachtige teekening van forsche witte kozijnen tegen een donkeren steen, nog meer overtuigd zal worden hoe zeer een goede kleur keuze, bij eenvoudigen, vlakken bouw een ongezocht maar noodzakelijk middel is om èn eentonigheid te vermijden, èn om de kleuren onderling goed tot hun recht te doen komen.

De ramen zijn gaten in den muur, zijn de openingen voor licht en lucht in de geslotenheid van het muurvlak. Dit is een juist begrip, op duidelijke wijze tot uiting gekomen door de forsche muurdammen tegen de betrekkelijk kleine ramen, welke ramen, dank zij hun gelijkvormigheid onderling en hun goeden vorm op zichzelf, ongemeen medewerken aan de gevels iets monumentaals te geven, en tegelijk het begrip van gelijkvormigheid der vertrekken, van huurwoningen tot uiting te brengen. De uitgebouwde erkers, rustig gehouden en volkomen nog gebouwd (men denke eens aan de wanhopige knutselarijen en bedenksels, welke het meerendeel der erkers van een 20 jaren geleden en ook nog van heden, bezitten) breken als forsche verticale massa's op gelukkige wijze den breeden gevel, en geven tegelijkertijd weder op ongezochte wijze aan, dat zich daar woonvertrekken bevinden.

Zijn de breede toppen op de huizen in de Boerhaave-

Het is vooral de gevel aan de Brederodestraat die m. i. vele goede eigenschappen bezit. Een goed voorbeeld wekt uit zijn aard op tot vergelijkingen, en dit zal hier te eerder geschieden, daar de buurman rechts het gewone type van huurhuizen vertoont en als zoodanig al zijn gebreken. Bij den buurman zijn de ramen te groot, slap afgedekt door segmentbogen; het raam zelf leelijk van verhouding, de spiegelruit te groot en ongezellig; de muurdammen tusschen de ramen veel te dun, zoodat de gevel eerder genoemd kan worden: gaten met wat steen, dan steen met wat gaten; de ijzeren balcons zijn kinderachtig; het kapje wordt door het veel te groote raam geheel vermoord; ook het hardsteenen plint werkt verbrokkelend. Al deze zaken zijn bij den gevel van architect van Epen rustiger, grooter en in betere verhouding, met beter begrip behandeld. (zie afb. blz. 413).

Ik hoop, dat meerderen dat ook in zullen zien en dat de

heer van Epen nog eenige van dergelijke bouwblokken in Amsterdam mag zetten, als goede dingen op zichzelf en als beschamend voorbeeld voor vele anderen. J. G.

STEDENBOUW. DICHTHEID VAN BEBOUWING.

Vervolg van blz. 399. Slot.

II. De in het vorige artikel genoemde hoogte van de voorgevelrechthoeken bedraagt bij straten van 12 M en minder de straat breedte verminderd met 1,50 M.; bij straten van meer dan 12 M. breedte $\frac{1}{3}$ van hetgeen men verkrijgt door tweemaal de straatbreedte, te vermeerderen met 7,50 M. doch in geen geval meer dan 21 M.; de hoogte van de achtergevelrechthoeken is gelijk aan die van de voorgevelrechthoeken doch in geen geval meer dan de helft van de kleinste afstand tusschen achtergevel rooilijnen van het blok waarin het gebouw gelegen is.

III. Buiten het in de vorige artikelen bepaalde lichaam mogen uitsteken

aan den voorgevel:

1°. stoepen tot aan de voor de straat waaraan het perceel gebouwd wordt vastgestelde stoeprooiing en tot een maximum hoogte van 2,50 M. waarboven nog een open balustrade van ten hoogste 1 M. mag geplaatst worden.

2°. balcons en erkers, mits deze blijven binnen het naar de zijde van de straat verlengde sub 2*a* beschreven vóórdakvlak, niet meer buiten de rooilijn voorspringen dan $\frac{1}{12}$ van de straatbreedte tot een maximum van 1,20 M. en, voor zooveel het erkers betreft, niet dichter bij de grens van den voorgevel naderen dan op $\frac{1}{8}$ van de gevelbreedte.

aan den achtergevel:

1°. serres, mits niet meer dan 2,50 M. buiten het achtergevelvlak uitstekende en niet hooger dan 3.50 boven peil.

WONINGEN DER AMSTERD. COÖP. ONDERWIJZERS BOUWVEREENIGING IN DE BREDERODESTRAAT. Architect J. C. VAN EPEN.

2°. uitbouwen van niet meer dan 1 verdieping, mits niet breeder dan de halve breedte van het bij het perceel behoorend erf, niet dieper dan $\frac{1}{3}$ gedeelte van de diepte van het achter het perceel overblijvend erf en niet hooger dan 3.50 M. boven peil. 5 veranda's of balcons mits niet meer uitstekende dan 1.50 M. en blijvende binnen het naar de hofzijde verlengde sub I 2*a* gevende achterdakvlak.

IV. Van het in de artikelen I en III bepaalde kan door B. en W vrijstelling verleend worden ten behoeve van:

1°. gebouwen bestemd voor openbaren dienst of het openbaar verkeer, voor kerk, school, schouwburg, het houden van bijeenkomsten of vergaderingen, of voor de uitoefening van een bedrijf, welks aard de vrijstelling vordert.

2°. gebouwen niet tot de rubrieken sub 1 genoemd behoorende doch waarvan naar het oordeel van B. en W. de monumentale afmeting en de omgeving vrijstelling wettigen.

3°. het aanbrengen van bouwkundige versieringen, daaronder begrepen hekken en balustraden, welke naar het oordeel van B. en W. voldoende open zijn om de toetreding van licht en lucht tot in de nabijheid staande of komende perceelen niet te belemmeren.

4°. Schoorsteenen.

Om de in dit opstel bepleite groote hoven binnen de bouwblokken te verkrijgen en tevens de uitlevering aan bouwterrein zoo weinig mogelijk te beperken, zouden de volgende bepalingen in de bouwverordening, in aansluiting met een hierop berekend uitbreidingsplan, dienst kunnen doen.

V. De afstand tusschen twee achtergevelrooilijnen van

de aan de lange zijde van een bouwblok tegenover elkander gelegen bebouwingen is gelijk aan de helft van den afstand tusschen de voorgevelrooilijnen dezer bebouwingen en in geen geval minder dan 25 M. of meer dan 50 M.

VI. De afstand tusschen de voor- en achtergevelrooilijn van twee aan de lange zijden van een bouwblok tegenover elkaar liggende bebouwingen zijn gelijk.

VII. De afstand tusschen de voor- en achtergevelrooilijn van twee aan de korte zijden van een bouwblok liggende bebouwingen zijn gelijk aan die van de bebouwingen aan de lange zijden behoudens het in de beide volgende artikelen bepaalde.

VIII. In straten welke smaller zijn dan 10 M. doch breeder dan 4 M. mag slechts over beperkte lengte aan die zijde bebouwd worden, aan welke zich het langste aansluitende blok bevind. Voor deze bebouwing geldt omtrent de achtergevelrooilijn het bepaalde in het vorig artikel met dien verstande dat tusschen den zijgevel van de buitenste huizen in de straat en het verlengde van de achtergevelrooilijn van de lange zijden van het bouwblok waarin de bebouwing staat een open ruimte blijft van 7.5 M. breedte.

IX. In straten welke 4 M. breed zijn of smaller zijn dan 4 M. mag slechts gebouwd worden tusschen de voor- en achtergevelrooilijn van de bebouwing aan de straten welke loodrecht of nagenoeg loodrecht staan op deze straten. In deze straten mogen geen gebouwen geplaatst worden die niet tevens staan aan een straat van ten minste 10 M. breedte, behoudens vrijstelling van B. en W.

X 1. Straten van 4 M. breedte of smaller of tot straat van 4 M. breedte of smaller aangewezen grond, aan particulieren toebehoorend, mag worden overbouwd, indien de eigenaar of de eigenaars van de geheele straat of van den voor de geheele straat benoodigden grond, deze tot publieke straat afstaan en voor zoover hij niet overbouwd wordt aan de Gemeente kosteloos in eigendom hebben overgedragen.

2. De overbouwing moet gelegen zijn tusschen de voor en achtergevelrooilijn van de bebouwing welke loodrecht of tennaastebij loodrecht op de overbouwde straat staat.

3. De hoogte en verdere afmetingen en uitbouwingen van de overbouwing moeten voldoen aan hetgeen in de artikelen I—IV is bepaald.

4. De minimum afmeting der onderdoorgang wordt voor ieder geval door B. en W. bepaald doch mag niet breeder geëisch worden dan de straatbreedte verminderd met 0.50 M. en niet hooger dan 3.50 M.

5. De onderdoorgang moet worden afgedekt met metselwerk of met beton van ten minste 11 c.M. dik.

6. De onderdoorgang moet op hoogte, als door B. en W. te bepalen, voldoende worden bestraat ter beoordeeling van B. en W.

7. Afdekking en bestrating moeten ten genoege van B. en W. voldoende worden onderhouden.

XI 1. B. en W. zijn bevoegd overbouwing tusschen de voor en achtergevelrooilijn der bebouwingen loodrecht op de straat, toe te staan van grond door het uitbreidingsplan aangewezen tot straten van meer dan 4 doch minder dan 8 M. breedte, indien de eigenaar of eigenaars den voor de geheele straat benoodigden grond dezen tot publieke weg afstaan en, voor zoover hij niet overbouwd wordt, aan de gemeente in kosteloozen eigendom afstaan.

2. Het in artikel IX sub 2, 3, 5, 6 en 7 bepaalde is ook op deze overbouwingen van toepassing.

3. B. en W. zijn bevoegd aan de vergunning tot overbouwing andere voorwaarden te verbinden.

XII. In den toestand van de overbouwingen van straten en van de onderdoorgangen mag geen wijziging gebracht worden zonder vergunning van B. en W.

B. en W. zijn bevoegd aan de vergunning tot wijziging voorwaarden te verbinden.

De in art. X—XII beschreven overbouwingen en de in art. VIII toegestane éénzijdige bebouwing van de smalle voetgangersstraten, welke slechts aangebracht worden terwille van het verkeer in de buurt verhoogen nog eenigermate de uitlevering van den bouwgrond zonder de licht- en luchttoetreding te belemmeren en kunnen bovendien aanleiding geven tot een aangename afwisseling in het stadsbeeld. Het bezwaar van deze straten in het algemeen van inzicht te geven in het inwendige der bouwblokken, kan eenigszins worden voorkomen, door de stegen boombeplanting te geven, welke de hof afsluit en bovendien door het voorschrijven van tamelijk hooge tuinmuren (2.5 à 3 M.) als afsluiting tusschen de tuinen en de stegen.

Behalve de ruime toetreding van licht en lucht en de betere afgeslotenheid der woningen ten opzichte van de overstaande bebouwingen is er nog een ander belang dat wellicht kan worden gediend door beperking van de bebouwing in horizontalen en verticalen zin. Ik meen de wijze van wonen, de beperking van het aantal woningen dat tegelijkertijd in een gebouw voorkomt.

Hierover echter een volgende keer bij de behandeling van de woningtypen, waarbij gelegenheid zal zijn den vermoedelijken invloed dezer beperkingen op de huishuren na te gaan.

Ten slotte wil ik nog even herhalen, dat zeer groote waarde is te hechten aan een doelmatige inperking van de bebouwingsdichtheid en dat deze verruiming vooral zal moeten gevonden worden in de vergrooting van de onbebouwd blijvende gedeelten in de bouwblokken, de hoven, die naar aanleiding van haar functie, het brengen van lucht in het midden der huizen, wel eens de longen van de stad genoemd worden.

De vrees voor opdrijven der huurprijzen behoeft hierbij niet te zwaar te wegen. Deze vrees mag alleen aanleiding geven, dat men de goede oplossing op de zuinigste wijze tracht te verkrijgen, maar niet dat men zich met iets minder goeds tevreden stelt. Het is toch zeer goed mogelijk, dat de maatregelen, die de dichtheid beperken, in het geheel geen of slechts zeer weinig invloed op de huurprijzen uitoefenen en slechts de met bouwgrondexploitatie te maken winst verminderen. Mocht bij de toepassing blijken, dat toch de bewoners

de verbetering voor het geheel of voor het grootste gedeelte te betalen hebben en de grond-exploitatie geen schade lijdt, dan is het de taak der gemeentelijke overheid de exploitatie der bouwterreinen zelf ter hand te nemen. Niet met het doel om de stadskas te stijven, maar om de wijze van wonen der inwoners in een goede bedding te leiden, om te zorgen, dat zij goede woningen tegen zoo matig mogelijken prijs kunnen krijgen, iets wat zeer zeker de bloei van de stad ten goede zal komen.

Meer nog dan de exploitatie van tram, van gas, van waterleiding, van electriciteit, ligt de exploitatie der stadsvergrooting op den weg van het stadsbestuur.

Wanneer anders geen goede stad, geen goede en goedkoope woningen te verkrijgen zijn, dan moet de stad zelf, door haar zelfgekozen stadsbestuur haar eigen vergrooting tot stand brengen, gelijk de Amsterdamsche vroedschap van 1612 op zoo schitterende wijze heeft volbracht.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XX.

„ONTWERP-ARBEIDERS-ZIEKTEVERZEKERING, ontwerpen en memorie van toelichting, voorzien van eene inleiding door Mr. J. A. N. Patijn, referendaris aan het Departement van Landbouw, Nijverheid en Handel", is een uitgave van de uitgevers H. D. Tjeenk Willink en Zoon te Haarlem, aan de hand waarvan wij eenige beschouwingen aan het ontwerp op de arbeidersziekteverzekering zullen wijden.

Het wetsontwerp bevat eigenlijk twee ontwerpen en wel: *a.* op de Raden van Arbeid en Raden van Verzekering; *b.* op de Ziekteverzekering, zoodat het in opbouw belangrijk afwijkt van onze Ongevallenwet, aangezien de daarbij behoorende Beroepswet, welke ten aanzien der ongevallenverzekering ongeveer eenzelfde materie regelt als de Radenwet bij de ziekteverzekering, een afzonderlijk stuk wetgeving is.

Maar ook innerlijk zijn er groote verschillen; zal het uiterlijke, het verschil in opbouw tusschen beide sociale wetten, voor de economische zwakken, tot welker bescherming de Ziekteverzekeringswet, blijkens de memorie van toelichting, geacht kan worden te zijn ontworpen, voor zoover wij kunnen nagaan geen nadeelen opleveren, de innerlijke afwijkingen — het zal uit onze beschouwingen blijken — zijn bijna zonder uitzondering even zoovele tegenvallers voor de verzekerden.

Evenals voor de Ongevallenwet het land verdeeld is in districten, in welke districten Raden van Beroep zijn opgericht, zal ook voor de Ziekteverzekering het Rijk in gebieden worden verdeeld, in elk waarvan een Raad van Arbeid zal worden opgericht. Bij algemeenen maatregel van bestuur worden die gebieden nader aangeduid en tevens de plaats, waar de Raad gevestigd is. Het gebied van één Raad telt tenminste 25000 inwoners (art. 1.) Eveneens wordt bij algemeenen maatregel van bestuur bepaald, voor welke groep van Raden van Arbeid een Verzekeringsraad wordt opgericht en in welke plaats die is gevestigd (art. 2).

De taak van den Raad vindt men omschreven in art. 49 als volgt: „De Raad van Arbeid verleent zijn medewerking bij de uitvoering van wetten of algemeene maatregelen van bestuur, den arbeid betreffende, welke die medewerking vorderen.

„Hij maakt de daartoe noodige verordeningen". Eenigszins duidelijker vinden wij die taak omlijnd in art. 61, waarin het heet: „De dagelijksche leiding van hetgeen aan den Raad van Arbeid is opgedragen, berust bij het bestuur.

„Tot de dagelijksche leiding behoort:

„*a.* het uitvoeren van besluiten van den Raad van Arbeid;

„*b.* het beheeren der inkomsten en uitgaven van den Raad van Arbeid, voor zoover dit niet aan anderen is opgedragen;

„*c.* het opnemen der boeken en kassen van de rekenplichtige ambtenaren en beambten;

„*d.* het benoemen, schorsen en ontslaan van alle door den Raad van Arbeid bezoldigde ambtenaren en beambten;

„*e.* het gebruik maken, alvorens de Raad van Arbeid tot het voeren van een rechtsgeding gemachtigd zij, van alle middelen tot bewaring van zijn recht, zoo in als buiten rechten, en het doen wat noodig is ter voorkoming van verjaring en verlies van recht of bezit;

„*f.* het voorbereiden, zoover het niet aan anderen is opgedragen, van al hetgeen in den Raad van Arbeid ter overweging en beslissing moet worden gebracht."

Hieruit blijkt en uit art. 39 nog duidelijker, dat de Raden van Arbeid voor de Ziekteverzekering zijn, wat de Rijksverzekeringsbank voor de Ongevallenverzekering is, terwijl art. 32 doet zien, dat het bestuur van een Raad van Arbeid bestaat uit een voorzitter, twee leden en twee plaatsvervangende leden; de secretaris van den Raad van Arbeid is tevens secretaris van het bestuur, moet natuurlijk — o. juridisch Nederland — doctor in de rechtswetenschap zijn en wordt door den Raad van Arbeid zelf benoemd. Behalve de secretaris hebben in een Raad van Arbeid nog zitting de voorzitter en een gelijk aantal gekozen werkgevers-leden en arbeidersleden met hun plaatsvervangers; het aantal leden van elken Raad van Arbeid bedraagt ten minste acht en wordt bij algemeenen maatregel van bestuur bepaald, terwijl hunne verkiezing geschiedt met toepassing van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging. (Artt. 8 en 11.)

Zooals wij bij art. 2 reeds mededeelden, wordt voor een bepaalde groep van Raden van Arbeid een Verzekeringsraad opgericht, welke bestaat uit vier onbezoldigde en een voor iederen Verzekeringsraad bij algemeenen maatregel van bestuur te bepalen aantal bezoldigde en plaatsvervangende leden, benevens een secretaris. De onbezoldigde leden worden door de kiezers gekozen, de bezoldigde door de regeering benoemd,

van welke laatsten eveneens door de regeering één tot Voorzitter wordt aangewezen. (Artt. 65 en 89.)
Ook de secretaris wordt door de regeering aangewezen en wij vinden *niet* vermeld, dat hij doctor in de rechtswetenschap moet zijn. (Art. 92.)
De taak van den Verzekeringsraad — in art. 95 omschreven is: . . . . . „verleent zijn medewerking bij de „uitvoering van wetten en algemeene maatregelen van „bestuur betreffende arbeidersverzekering, welke die „medewerking vorderen."
Men zal opmerken, dat er eenig verschil is tusschen de taak van den Raad van Arbeid en die van den Verzekeringsraad. In de omschrijving van de taak van den Raad van Arbeid lezen wij „ . . . . . den arbeid betreffende", in de omschrijving van die van den Verzekeringsraad „ . . . . . betreffende arbeidersverzekering." Blijkens de memorie van toelichting ligt het in de bedoeling de Raden van Arbeid in de toekomst ook met de uitvoering van andere sociale wetten te belasten, terwijl de Verzekeringsraden uitsluitend voor de arbeidersverzekering werkzaam zullen blijven.
Een nadere omschrijving van de taak van den Verzekeringsraad geeft art. 96, waarin wij lezen:
„Aan den Verzekeringsraad is opgedragen het toezicht „op de Raden van Arbeid waarvoor hij is opgericht, „voor zooveel betreft de uitvoering van wetten en alge„meene maatregelen van bestuur betreffende arbeiders„verzekering.
„Hij vraagt van Ons de schorsing of vernietiging der „besluiten van een Raad van Arbeid, het bestuur of den „voorzitter van een Raad van Arbeid, die hem met de „wet, algemeenen maatregel van bestuur of het alge„meen belang strijdig voorkomen.
„Hij tracht alle geschillen tusschen de Raden van Arbeid „waarvoor hij is opgericht, in der minne te doen bijleg„gen. Indien hij daarin niet slaagt, draagt hij het geval, zoo „het een geschil betreft als bedoeld bij art. 98, (niet ter „beslissing opgedragen aan den gewonen rechter of aan „het college voor de administratieve rechtspraak J. L. „B. K.) aan Ons ter beslissing voor."
Tenslotte dient de Verzekeringsraad (art. 97) de regeering van bericht en raad.
De bezoldiging van voorzitters en secretarissen van de Raden van Arbeid, van secretarissen en bezoldigde leden van de Verzekeringsraden wordt door de regeering bepaald, terwijl de voorzitters, leden en secretarissen van beide Raden in de gevallen en volgens regelen bij algemeenen maatregel van bestuur vast te stellen, aanspraak hebben op vergoeding van reis- en verblijfkosten; de leden van de Raden van Arbeid en de onbezoldigde leden van de Verzekeringsraden bovendien op vergoeding van tijdsverzuim. (Art. 100).
Van de beslissingen van de Raden van Arbeid en de Verzekeringsraden is beroep mogelijk op de Raden van Beroep en den Centralen Raad van Beroep, ingesteld bij de Beroepswet.
In een volgend artikel zullen wij het tweede gedeelte, het feitelijke verzekeringsontwerp nader beschouwen, om ten slotte na te gaan in hoeverre het ziekteverzekerings-ontwerp het noodzakelijke verband tusschen de ziekte- en de ongevallenverzekering brengt.

Arnhem, Augustus 1910.

J. L. B. KEURSCHOT.

BOEK-EN PLAATWERKEN

L'ART PUBLIC.

De Regeering is zoo vriendelijk onze bibliotheek sedert verleden jaar te verrijken met een Belgische uitgave, genaamd „l'Art Public": Revue de l'Institut international d'Art-Public.
Het is eenigszins moeilijk het karakter van dit tijdschrift anders te bepalen dan uit een eenigszins gedetailleerde opgave van den inhoud. Na een opsomming van le Bureau permanent; la Commission administrative; collaborateurs, redaction, etc de la revue, waaronder wij voor Holland vinden de namen van H. H. Dr. P. J. H. Cuypers (Amsterdam) en Chevalier de Steurs (La Haye) Roijer (la Haye). E. A. von Saher (Haarlem); een inhoudsopgave, waarna volgt de Introduction, van den hoofdredacteur Eug. Broerman, artiste-peintre, fondateur de la Revue internationale d'art public. Het zij vergund enkele zinsneden van beteekenis daaruit te mogen overnemen om begrenzing te verkrijgen van het gebied waarop deze revue zich beweegt:
„Sedert 1888 groepeerden zich vele goede krachten rond het be„ginsel van l'art-Public: (te vertalen als gemeenschapskunst?) „Van de gemeenschapskunst de definitie te vinden, en er de be„langen van te verdedigen en te propageeren; daarvan de voor„beelden te populariseeren door haar moreele, oeconomische, „en sociale beteekenis in het licht te stellen: door wedstrijden, „tentoonstellingen, vergaderingen en bijeenkomsten; daarbij „brochures uit te geven, behandelende de betreffende onderwer„pen en hunne toepassingen ten algemeenen nutte; en aanmoedi„gingen uit te lokken voor verbreiding der kunsten, voor de tech„nische opvoeding der kunstenaars die een kunstideaal verwe„zenlijken, hetzij ten behoeve van staten, of verschillende ge„meentelijke of rijksbureaux; op te treden tegen de algemeene „droeve gevolgen van slechten smaak, en tegen de systemen en „vormen ter geestdoodende gelijkmaking van allen schoonheids„zin, tegen de min-faire handelingen en sjacherzin van de indus„trieën, die het leven verleelijken, vervuilen, materialiseeren — „ziedaar het idee van de gemeenschapskunst.
„In de oude en nieuwe wereld toegejuicht, werd door drie inter„nationale congressen het doel nader vastgelegd, en het totaal „van de daar uitgesproken wenschen vormt het programma van: „l'Institut international d'art public. Gouvernementen en ge„meenteraden hebben aan dit internationaal streven dat in de „praktijk de taak zal zijn van naties en gemeenten, hunne goed„keuring gehecht.
Zooals men ziet lang geen klein programma, wellicht zelfs een te groot programma. Nader zij dit aangegeven door de volgende punten die in die proloog opgesomd als behoorende tot de werkkring der art-public:
„Generaliseeren van de schoonheidsidee, afschaffen van onzui„vere schoonheidsleer, dus aankweeking van persoonlijken kunst„smaak door algemeen en zaakkundig onderwijs, afstand doen „van het bouwen zonder nationalen kern, versterken van de „kunstbegrippen in de industrieën, die in alle landen tegenwoor„dig overal dezelfde banaliteiten voortbrengen, protest aantee„kenen tegen de „reclames" die 't aanzicht van stad en land „bederven, ter populariseering zorgen dat de straten met „haar kiosken, fonteinen, banken, brievenbussen, boog- en gas„lantaarns, enz., als kunstwerken worden ontworpen en behan„deld, — optreden tegen misplaatste zuinigheid op het gebied „der kunsten, tegen industrieën die de schoonheidszin aanran„den, tegen de décadentie van stijl-nabootsing.
„Met een open oor voor alle welwillenden in deze, zal het insti„tuut zijn werk van artistieke hervorming beginnen met de op„voeding van 't kind in huisgezin en school, in het voortzetten „daarvan bij vakstudie, bij leerlingschap in de practijk en bij het „onderwijs door musea, theaters, het onderricht van de straat en „van de publieke gebouwen, door moreele en burgerschoonheid „te bevorderen bij instellingen van justitie, liefdadigheid, gods„dienst en van socialen of oeconomischen aard.
„Zoo zal men, in plaats van de gelijkheid, die alle wilskracht „doodt, zien ontluiken een verstandig individualisme, dat de vol„keren tot zich zelf zal doen komen; dan zal elk volk uitkomen in „waardige wedijver met de andere, elk volk met zijn eigen archi„tectuur, beeldhouwkunst, schilderkunst, letteren, enz., zoodat „het: „Geen profeet is geëerd in zijn eigen land," zal verdwijnen „uit alle talen van de wereld.
„Door arbeid toonen te zijn product van eigen land, eigen ras en eigen tijd!"

Om nu na te gaan in hoeverre het is gelukt, wat betreft de publicatie van het 3-maandelijksch tijdschrift l'art public, al deze grootsche plannen te volvoeren, is moeilijk. Te veel toch zal daarbij steeds de persoonlijke smaak van den lezer op den voorgrond treden. Zeer gemakkelijk is de absolute uitspraak, dat een 3-maandelijksch tijdschrift, hoe dan ook geredigeerd, nooit of te nimmer zulk een programma kan uitvoeren; immers voor dat iets van samenhangende beteekenis kan zijn opgeteekend zullen er andere nationaliteiten zijn; ander land, ander ras, andere tijd, om met bovengenoemd gevleugeld slotwoord te spreken. Even gemakkelijk is het dus, om zonder de afleveringen te hebben doorgezien, te voorspellen dat de inhoud, al is zij veelzijdig, oppervlakkig-populair zal moeten zijn, en dan de vraag te stellen: mag oppervlakkigheid de grondtoon worden bij de oplossing van zulke belangrijke vraagstukken als hier zijn gesteld?
Is hiermede nu het streven en het resultaat van deze uitgave meteen dood verklaard? Geenszins, want bij beschouwing en lezing er van zal men zekerlijk aangename oogenblikken doormaken, nieuwe vrienden maken, oude kennissen begroeten, en op de hoogte blijven van veel waarvan de tijden zwanger gaan. Van persoonlijken smaak zal, zooals ik reeds zeide, hierbij veel afhangen — maar de kans is groot dat elk-wat-wils zal vinden. De clichés, de druk, het papier, zijn veelal mooi, dit alleen reeds maakt het doorzien een genot. De bedoeling moet wel hebben voorgezeten om in dit tijdschrift te spreken tot de meer ontwikkelde kunstsmaken, en hier een nadruk te leggen op dit kunstdetail, daar op een ander, — hier te spreken over die nationale eigenschap, ginder over een variant daar, — óf op eenige noviteit te wijzen, daar weer aan een vondst der ouden te herinneren. En als zoodanig hopen we, wanneer er eens veel meer dan 4 afleveringen verschenen zullen zijn, nader overzichtelijk op de geheele uitgave terug te komen.
We mogen echter niet eindigen zonder van de laatste aflevering de inhoudsopgave te geven, om, zooals wij bij den aanvang zeiden, daardoor een verband te krijgen tusschen de theorie in de voorrede uitgesproken en de praktijk in het tijdschrift zelf neergelegd. Ieders conclusie bij het lezen daarvan zal wel zijn, dat er menig lezenswaardige bladzijde in zulk een aflevering is te vinden.
Titelblad: Grieksch relief van vrouw met zoon. (foto).
Hoofd: Afbeelding van Colleoni's ruiterstandbeeld. (foto).
Inhoudsopgave: Met eenige middeleeuwsche beeldwerken als vignetten. (foto's).
Stukken I. *Les fêtes de la nature*, verhandeling van Camille Lemonnier met 13 opnamen van schoone landschappen naar de natuur, en afkeurende noot van de Directie tegen de ontsiering door reclames.
II. *Het verleden, in heden en toekomst*, tekst van Gérard Harry, met een 6-tal opnamen, behandelende de Druïden en wat er van hun verleden nog tot ons kwam.
III. *Gewoonten en costumes der Tchechen*, opstel van Prof. H. Hantich te Praag, met een 7-tal clichés.
IV. *Over de boomrooiing langs kanalen, enz.* van Henri Duhem, met 4 foto's van 't voorheen en thans.
V. *De oorlog tegen de brutaliteiten van de reclame in Engeland*, met een 6-tal sprekende voorbeelden uit Zwitserland, Frankrijk en België.
VI. *Drie eeuwen van wandalisme aan het „Palais du Grand Conseil"* te Mechelen, van den secretaris van l'art public.
VII. *Heimathschutz in de Ardennen* van E. de Damseau, met een 6-tal prachtfoto's van natuurtafereelen.
VIII. *L'Art public in Indië* van Jean Robi met eenige prachtafbeeldingen van geheel en détails van pagoden te Benares, Amritsur, Tanjore.
IX. *De plannen van verandering der Parijsche omwallingen*, van de hand van J. C. N. Forestier, Directeur des Promenades de Paris, met behalve kaarten, afbeeldingen van de Juli-zuil, tnin van 't Luxembourg, fontein der Triumph v. d. Republiek, en de fontein der Medicis, aldaar.
X. *Kerkelijke kunst in Oostenrijk* van L. Dumont-Wilden, met een 6-tal mooie afbeeldingen van de nieuwe kerk van Otto Wagner.
XI. *Kerkelijke kunst in Holland. Nieuwe St. Bavo Kathedraal in Haarlem* door L. Cloquet Prof. Univ. te Gent, met een 4-tal fraaie foto's.
XII. *Turksche Renaissance in architectuur*. A. M. Raymond, Arch. te Constantinopel, met een Moorsch station, een 3-tal moskees en een bankgebouw en een postgebouw, allen kortelijks gezette gebouwen.
XIII. *Renaissance der Kerkelijke Kunst. School van Beuron*, verhandeling van Jean Delville met 6 afbeeldingen van meest decoratieve werken uit die school.
XIV. *De Kunst en de liefdadigheid*, opstel van Mary van de Wiele oude en nieuwe liefdadigheidsgebouwen en hunne decoratieweeshuizen te Antwerpen, Florence, Parijs.
XV. *Die zeichnerische Darstellung bei Kinder verschiedener Rasse* van Carl Rössger en Bernard Riedel met 6 afbeeldingen van kinderkrabbels.
XVI. *Schoonheid op school*. Eug. Broerman, met een 10-tal foto's van schoolramen en binnenhoven met en zonder plant- of bloemversiering.
XVII. *Chroniek van l'Art public*. Alles met afbeeldingen.
Feesten ter eere van Mistral, dichter uit Arles.
Opgravingen van Herculanum.
Herbouwing van Amerikaansche steden.
l'Art public te New-York.
Kinderbewaarplaatsen.
Architectuur in Zwitserland.
Schoolbouw in 's Candinavië.
Tra Oreato Anglico, les op het gebied van déc. schilderk.
Muziekstuk, Le chant Jacques van Artevelde, F. A. Gevaert (m. portret).
De kunstnijverheidsschool te Haarlem.
Straattypen in foto en teekening.

DE C.

Over opleiding en opvoeding aan Ambachts- Dag- en Avondscholen door L. van Essen Rzn., directeur der ambachtsschool te Utrecht. Dit handboek, volgens den aanhef bedoeld: „ten dienste van hen die zich wijden aan het vakonderwijs", is met zeer veel liefde voor en kennis van het ambachtsonderwijs geschreven. Het werkje, dat netjes is uitgevoerd, bevat een omvangrijk aantal weloverdachte, pittige opmerkingen, raadgevingen en waarschuwingen, zooals omtrent het handhaven van de tucht en de orde, de leerwijze, de leergang en het straffen, toegelicht met tal van voorbeelden uit de rijke ervaring van den schrijver, die van een helder inzicht getuigen en voornamelijk voor den jongen vakonderwijzer van zeer veel belang kunnen worden geacht. Bij de behandeling van de middelen, die moeten worden aangewend om belangstelling bij het vakonderwijs te wekken, wordt ook het tegenwoordige

„vormteekenen" ter sprake gebracht, waarmede, zooals wij tot ons genoegen kunnen constateeren, de heer v. Essen weinig ingenomen is. „Willen de ambachtsscholen het ambacht veredelen — zoo verklaart hij —, willen zij het ambacht weer opvoeren tot een kunstuiting, dan moet er, veel meer dan tot nu toe nadruk worden gelegd op de aesthetische vorming der leerlingen. Dat kan, maar dan moet begonnen worden bij het begin. Dan moet in de eerste plaats de leeraar, ook die voor de practijk, in dit opzicht gevormd worden en de grondbegrippen der versieringskunst kennen" (blz. 87.) 't Komt ons voor, dat daarmede de vinger is gelegd op een zeer zwak punt van ons tegenwoordig ambachtsonderwijs. Ofschoon het streven om bij den a.s. ambachtsman de kunstzin aan te kweeken, moet worden geprezen, kan van de middelen, die daartoe gewoonlijk worden aangewend en van het verkregen resultaat niet veel goeds worden gezegd. Ja, in vele gevallen ware het te wenschen, dat men zich liever maar niet op dit terrein had gewaagd en zich uitsluitend tot de eenvoudige, logische constructie had bepaald. Door de thans op de meeste ambachtsscholen gehuldigde opvatting van „versieren" worden de leerlingen op een dwaalweg gevoerd, waarvan de nadeelige gevolgen niet uitblijven. Als zij later van hun „vormen kennen" blijken willen geven, ontstaan er gewoonlijk producten die de verzuchting doen slaken: liever geen versiering dan zoo'n versiering! Toch is op dit gebied iets goeds te bereiken, doch dan moest men de leerlingen niet bezig houden met het doen nateekenen van de meest banale vormen, doch meer aandacht schenken aan de beginselen der versieringskunst, waarbij de studie van voortbrengselen uit vroegere perioden goede diensten kunnen bewijzen. Een zoodanig onderricht zou zeer verstrekkende gevolgen kunnen hebben. Niet alleen zou daardoor de versiering beter worden begrepen en juister worden aangebracht, doch ook zou daardoor de jonge generatie de waarde van het oude leeren inzien, wat weder ten goede zou komen aan de ook ten onzent ontstane beweging voor „Heimatschutz", die onze nationale kunst — en voornamelijk volkskunst — in gezondere banen wil leiden. Dat door een autoriteit als den heer v. Essen op dit punt wordt gewezen, moet ten zeerste worden toegejuicht; wij hopen dat zijn stem weerklank zal vinden en vele de overtuiging zal schenken dat het tegenwoordige „vormteekenen" aan een grondige herziening dient te worden onderworpen.

Het aantal leerboeken voor perspectief heeft in den laatsten tijd een niet onbelangrijke uitbreiding ondergaan. Konden wij vóór eenigen tijd de aandacht vestigen op de uitgave van den heer Hana, thans zijn er weer een tweetal nieuwe werken verschenen, waarvan het eene voornamelijk bestemd is voor handteekenaren en schilders, het andere voor hen die het technisch teekenen beoefenen.

Het eerste werkje: **Leiddraad tot het Perspectief teekenen** (zonder constructie) voor zelfstudie ten dienste van candidaten voor de akten L. O. en M. O. Handteekenen, teekenaars, bouwkundigen; ten gebruike op teekenscholen, burgeravondscholen enz., door *W. C. A. Ridderhof*, leeraar M. O. Hand- en rechtlijnigteekenen (M^1 en M^2) te Leiden, is bedoeld als een practische aanvulling van de eerste beide, reeds vroeger verschenen deelen over de constructieve perspectief, doch kan ook als een op zich zelf staand geheel worden beschouwd. Het dankt zijn ontstaan aan de vermeende behoefte aan hulp en steun bij het z.g. illustratief teekenen, een vak dat in den laatsten tijd meer en meer de belangstelling trekt. Daar de samensteller zeer terecht van de veronderstelling uitgaat, dat, wil men met goed gevolg afbeeldingen kunnen maken van voorwerpen, die in projectie gegeven zijn, in de eerste plaats ook de projectieteekening zelf goed moet worden begrepen, meende hij aan de beschrijvende meetkunde een ruime plaats te moeten inruimen. Een vorm moet begrepen worden — zegt de schrijver — daarom dus de leus: „bekijk het van buiten en van binnen, snijdt het door, ontvouw het." Van dat beginsel uitgaande worden allereerst de projectieleer, de ontwikkeling van lichamen en dergelijke elementaire zaken uitvoerig behandeld; vervolgens wordt tot de beschouwing van perspectieve verschijnselen en hun toepassing bij het teekenen van voorwerpen overgegaan, waarbij wordt gewezen op verschillende fouten die doorgaans door eerstbeginnenden worden gemaakt. In den bijbehoorenden atlas zijn ter uitwerking een groot aantal figuren opgenomen, meerendeels projectieteekeningen, ontleend aan de examenvraagstukken voor de teekenakte l. o., die bij de studie van dit vak zeker van veel nut zullen blijken. Eenige van deze opgaven zijn reeds uitgewerkt, niet met de bedoeling om ze klakkeloos over te nemen, doch om te doen zien op welke wijze de schetsen behooren te worden opgevat. Evenwel zijn deze voorbeelden niet alle even gunstig geslaagd; er zijn er enkele onder, vooral die van bouwkundigen aard, zooals no. 148 en 150, die te wenschen overlaten en doen vermoeden dat de samensteller dergelijk vormen niet heeft begrepen; ook de schaduwen zijn daarbij niet geheel juist. Dit is wel bevreemdend te meer als men nagaat met welk een onmiskenbare handigheid andere dingen, zooals de ooren en tuiten op blz. 47, zijn geschetst.

Van geheel anderen opzet is de **„Handleiding tot de praktijk der Perspectief** *door J. H. A. Mialaret, Ingen.-Arch.*

Is het eerstgenoemde werk voornamelijk bestemd voor eerstbeginnende handteekenaren, deze handleiding is, blijkens den titel, bedoeld voor ingenieurs, architecten en teekenaars op bouwkundig gebied, dus voor meer wetenschappelijk onderlegde personen en voor diegenen, die redelijk op de hoogte zijn van de beschrijvende meetkunde of althans van de meer uitgebreide projectieleer. Dien overeenkomstig is de algemeene theorie der perspectief voorop gesteld en zijn de eenvoudige, meer in de praktijk voorkomende gevallen als gevolgen daaruit afgeleid. Allicht zou men geneigd zijn hieruit op te maken dat het werk dus voor slechts een betrekkelijk kleinen kring waarde heeft, doch dit is geenszins het geval. Hoewel de schrijver er naar gestreefd heeft, om het onderwerp zoo stelselmatig mogelijk te ontwikkelen, waarin hij dan ook zeer goed geslaagd is, is daarbij niet uit het oog verloren, dat niet iedereen die wetenschap in haar vollen omvang behoeft te beheerschen. Dit in aanmerking genomen zijnde, is aan dit werk een „gids bij de studie" toegevoegd die verschillende leergangen aangeeft in overeenstemming met het doel, dat verschillende personen zich met de perspectief stellen. Komt dus iemand voor een enkel keer voor het geval te staan, een perspectief teekening te moeten maken, dan kan hij met behulp van dien gids, in weinig tijd zich een methode aanleeren. Men behoeft dus slechts enkele paragrafen op te slaan, waarin klaar en duidelijk, toegelicht met figuren, het gezochte onderwerp wordt behandeld. Deze nieuwigheid levert dus een groot voordeel en zal er zeker ook toe bijdragen, om deze grondige studie in veler handen te brengen.

M.

INGEZONDEN STUKKEN

Hooggeachte Redactie.

In het Bouwk. Weekblad van 20 Aug. lees ik op bladz. 402 de Algemeene Regelen voor Bouwk. Prijsvragen, onderteekend door de besturen van vijf bouwkundige vereenigingen; ik zou mogen zeggen, onderteekend door de besturen van al de bouwkundige vereenigingen, die in Nederland eenige zeggingskracht hebben. Aan die Algemeene Regelen wordt op bladz. 404 nog toegevoegd: dat „de aangesloten lichamen als hun meening uitspreken" dat van alle leden dier lichamen verwacht wordt, dat zij zich aan die Regelen houden zullen.

Op bladz. 407 staat: „de Bouwk. Vereenigingen zullen zich (voordien) beramen en de regelen herzien, wat wij dringend noodig achten".

Wie zijn nu de „wij" die dat dringend noodig achten?

Ik laat in het midden of herziening vroeger of later wenschelijk is, dit moet m.i. c.q. in besloten vergaderingen nader worden overlegd, maar wel wil ik vragen of dat nu een juiste houding is, dat op de eene bladzijde van een tijdschrift regelen, in gemeen overleg vastgesteld, worden gepubliceerd en op de volgende bladzijden die regelen reeds als „dringend voorziening" behoevend, worden voorgesteld.

Als „wij" enkele personen zijn, dat men dan onderteekent als een ingezonden stuk; nu geeft het den indruk of „wij" de Commissie van Redactie of het Bestuur is.

Ik denk, dat, wil men het vak van den architect slechts op eenig peil houden, het publiek overtuigd zal moeten zijn, dat het beraden mannen zijn, die weten wat zij willen en No. 34 van het Bouwkundig Weekblad zou daaraan kunnen doen twijfelen.

Hoogachtend,

(w. g.) VAN NIEUKERKEN.

Zeer geachte heer J. J. van Nieukerken.

De Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen, afgedrukt in het Bouwkundig Weekblad No. 34, zijn onderteekend door de Besturen der 5 bouwkundige vereenigingen; de lezer zal dus hieruit opmaken, dat deze vereenigingen de Regelen goedkeuren.

In de rubriek Berichten in hetzelfde nummer van het Bouwk. Weekblad komt voor een bericht over de prijsvraag voor een ziekenhuis te Dordrecht, waarin medegedeeld wordt, dat „wij" herziening dezer Regelen dringend noodzakelijk achten; de lezer zal dus hieruit bemerken, dat „wij" d.w.z. de redacteur, die deze rubriek verzorgt en in deze de Redactie vertegenwoordigt, het niet eens is met de vastgestelde Regelen.

Dat een redacteur van wij spreekt, is een algemeen gevolgde methode; U zie slechts het bericht „Verfraaiing Amsterdam", overgenomen uit de N. R. Courant, voorkomend in B. W. no. 34 waarin ook gesproken wordt van: wij vernemen enz.

Wij meenen dus, dat het bericht geen aanleiding tot verwarring zal geven; was onder „wij" het Hoofdbestuur bedoeld, dan zou het bericht geplaatst zijn onder het hoofd „Officieel Gedeelte".

Dat in het Redactioneel Gedeelte een meening geplaatst kan worden welke indruischt tegen de officieele meening van bouwkundige lichamen, werd o.a. reeds door Hoofdbestuur en Comm. van Redactie onvermijdelijk en juist geacht. Het Redactioneel Gedeelte is het vrije terrein, waar een ieder zich uiten kan, en dat juist daardoor zijn waarde verkrijgt.

Het komt ons voor, dat de Redacteur goed heeft gedaan de wenschelijkheid uit te spreken, dat de Regelen spoedig herzien zullen worden, zoo men werkelijk nog prijsvragen wil hebben; eene wenschelijkheid, die, gezien de meerdere prijsvragen, welke in den laatsten tijd weer ingetrokken zijn of worden, door velen zal worden gedeeld.

Het vak van den architect moet op peil gehouden worden. Zeer zeker. Maar hoe eerder de architecten *die* eischen intrekken, welke te hoog zijn en daardoor hun vak onpopulair zullen maken, des te beter.

En waar enkele bepalingen der Nat. Prijsvraag Regelen hiertoe aanleiding geven, is het, ter wille van het vak, wenschelijk, dat hier duidelijk de aandacht op valt, waartoe het genoemde berichtje medewerkt.

Hoogachtend,

De Redactie v/h Bouwk. Weekblad.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Bouwwereld no. 32. *M. J. C. van Eyck, Gemeente-Architect van Bussum. Openbare Reiniging in verband met het vraagstuk der vuilverbranding*, met afb.

Geertruida Everts. Tuinkunst.

Fabrieksbouw. Eenige opmerkingen over den bouw en het beheer van Nederl. Electriciteitsfabrieken, in verband met de Jaarverslagen en Rapporten van den laatsten tijd door A. ten Bosch N.Jzn. en E. F. Suringar, Directeur van het Bureau van Electro-Technische adviezen te Den Haag.

Opmerker no. 32. *De Wereldtentoonstelling te Brussel.* Indrukken van den verslaggever van de *Opmerker*.

Fabriek te Maassluis van de N. V. Nederlandsche Asphaltfabriek, voorheen v. d. Wettern, Wissdorff en Key te Rotterdam. Afbeelding.

Een nieuw Raadhuis voor de Residentie. Besprekingen in den Raad over de verbouwing en uitbreiding van het bestaande raadhuis en over het bouwen van een geheel nieuw raadhuis.

Opmerker no. 33. *De Wereldtentoonstelling te Brussel*, vervolg.

Loodwit. Over het al dan niet afschaffen der loodhoudende verfstoffen, waardoor men tot een oplossing van het loodwitvraagstuk zou geraken.

De Opmerker no. 34. *De Wereldtentoonstelling te Brussel.* Indrukken van onzen specialen verslaggever. (Vervolg). Beschrijving met afbeelding.

Academie van Beeldende Kunsten te Rotterdam. Mededeelingen uit het jaarverslag van de Academie van Beeldende Kunsten en Technische Wetenschappen.

Prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. Uitgeschreven in 1910.

Architectura no. 33. *Leekenbeschouwingen* door Candidus. Opmerkingen over „Beschouwingen voor een leek" voorkomende in het laatste nummer van het tijdschrift „Bouwkunst".

De Metro te Parijs (met afbeelding) door Adr. Moen. Een kunstwerk, dat door Fransche Ingenieurs in betrekkelijk korten tijd is tot stand gebracht.

Vitruvius, vervolg.

Prijsvragen, door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam. Uitgeschreven in 1910.

Waterstaats-Diploma.

Boekbeoordeeling, door A. A. Hes. Leeraar M. O. Over den inhoud der beide boekwerkjes „Projectieteekenen I & II" door G. A. Scholten.

Klei no. 15. *De Boerhaveklinïek te Amsterdam. Architect Jan Stuyt.* Beschrijving met afbeelding.

De aanleg van trottoirs in steden, door C. J. Hendricks. Rapport van den heer Hendricks, steenfabrikant te Woerden, uit te brengen op het tweede Internationaal Wegenconcours te Brussel, gehouden van 31 Juli—6 Augustus.

Vastheid van Mortels en Muurwerk bij hoogere temperaturen. (Slot).

Een bezoek aan de kleistreek in den staat Indiana. (N. A.), door K. met afbeeldingen.

Ingezonden. Slagproeven op straatklinkers, door W. van Veen, C. B.-I. Ingenieur der Gemeentewerken te Utrecht.

Klei no. 16. *Straatklinkers*, door v. L. S. Oordeel der Buitenlanders over verhardingsmaterialen.

Afbeeldingen van een Villa, Museumterrein met platte gronden en interieurs, arch. Ed. Cuypers.

De kleur van roode pannen, door P. Janzen, architect Meppel. Beschrijving over de verschillende kleuren van dakpannen.

BERICHTEN

Tentoonstelling Architectuurschetsen Haagsche Kunstkring. Door de Vereeniging Haagsche Kunstkring, Heerengracht 13 te 's Gravenhage zal gedurende de maand September a. s. een tentoonstelling worden gehouden van Architectuur-

schetsen. De expositie zal omvatten: reisschetsen op architectonisch gebied en ideeënschetsen voor uitgevoerde en niet uitgevoerde bouwwerken. Vele Nederlandsche Bouwmeesters hebben hunne medewerking toegezegd.
De tentoonstelling zal waarschijnlijk worden geopend op 4 September a. s.

De Nieuwe Kerk te Amsterdam. Volgens het „Alg. Hbld" bestaat het plan, binnenkort over te gaan tot restauratie van den Westelijken gevel van de Nieuwe Kerk, tegenover het Postkantoor.
Deze restauratie zal bestaan in het afbreken van den geportlanden bovenbouw, op den onvolmaakten toren opgetrokken, het herstellen van den gevel, geheel in de oude vormen, met roosvensters en hoektorens, en het omvoeren van de oude zandsteenen balustrade om de bovengoot.

Belmonte. Betreffende een belangrijke opgraving te Belmonte bericht het Algem. H. Bl.:
Bij de uitgraving van de ontdekte necropolis te Belmonte stiet men op twee uit de vierde eeuw voor Chr. dagteekende graven, vier en en halven meter lang, twee meter breed en meer dan drie meter diep. Daarin lagen vrouwelijke skeletten, ieder door een bronzen krijgswagen gedekt.
Het eerste graf, kostbaar aangelegd, bevatte een buitengewoon groote verzameling wapens, gouden versierselen, voorwerpen van ivoor, barnsteen, zilver, brons, ijzer en aardewerk. Het lijk is in een ten deele nog intact gebleven kostbaren mantel gehuld.
Het tweede graf bevat eveneens een krijgswagen, verder bronzen zadelbeslag, wapens en kostbaarheden.
Prof. Dalloso, die de opgraving leidt, meent dat men hier zeer wel te doen kan hebben met de lijken der door Virgilius bezongen Koningin der Volskers, Camilla en van een harer gezellinnen.
In ieder geval schijnt het gevondene te bewijzen, dat de legende der oorlogvoerende amazonen op werkelijkheid steunde.

De Groote Kerk. Jhr. mr. Victor De Stuers te 's Gravenhage bericht, dat hij met groot leedwezen en groote bezorgdheid heeft kennis genomen van het voorstel van B. en W. van Den Haag van 22/25 Juli jl., betreffende de omgeving der Groote Kerk.
Terwijl in October 1907 in beginsel besloten is de vrijmaking en de restauratie van dit monument te bevorderen, ter wille van het verkeer en van den welstand en onder voorwaarde, dat Rijk en provincie financieel zouden helpen, wordt nu een voorstel gedaan, dat eigenlijk lijnrecht in strijd is met dit beginsel. De voorwaarde is geenszins vervuld: de provincie antwoordde nog niet; het antwoord der landsregeering — (waarvan het zonderling is, dat de tekst wordt achtergehouden) — schijnt alleen tot strekking te hebben, dat een subsidie niet in de naaste toekomst te verwachten is. En terwijl het beginsel is de ontmanteling en vrijmaking van het monument, is de eerste daad, die men wil verrichten, het plakken van een kosterswoning en een administratielokaal vóór en tegen de kerk! terwijl wegens het uitblijven van den steun van Rijk en provincie het afbreken der huisjes rondom de kerk achterwege gelaten wordt, gaat men het euvel verergeren door er nog een kosterswoning en een administratielokaal bij te voegen! Wat het monument eischt, wat de welstand en de kunst vorderen, daarvan wordt niet meer gerept, terwijl dit toch in 1907 op den voorgrond stond, toen in beginsel tot een overleg met Kerk, Staat en Provincie besloten werd. Het is der kerkvoogdij slechts te doen om op de voordeeligst mogelijke wijze een nieuwe kosterswoning — (de oude werd duur aan den Staat verkocht) — en een administratielokaal te bekomen, waarvoor de stad een terrein en een som van *f* 9730 zal offeren.
Zoo zou, waar algemeen de vrijmaking van kerk en toren wordt verlangd, de stad er toe meewerken om een van haar voornaamste kunstmonumenten te ontsieren en gedeeltelijk te verbergen achter een nieuw bouwwerk, — dat evengoed elders kan gesticht worden, want tot dusverre was de kosterswoning niet aan de kerk verbonden.)
Het is zeer te hopen, dat men verstandiger zal zijn en het voorstel van B. en W. zal verwerpen. Werd het goedgekeurd, dan is zoo goed als zeker alle kans op ontmanteling en restauratie der Groote Kerk verkeken, want na de begane fout zullen Rijk en Provincie niet tot hulp te bewegen zijn, evenmin als de Steurs en zijn vrienden tot medewerking.
Ten slotte wekt het groote bevreemding dat in deze niet het oordeel is gevraagd van de pas ingestelde „Permanente Commissie van advies in zake het uiterlijk aanzien van gebouwen, die aan schoonheidseischen hebben te voldoen". Zoo ooit, dan was dit thans onmisbaar geweest.
De Steurs raadt in het belang van Den Haag, van het monument de Groote Kerk met toren, van de gemeentelijke financiën, met nadruk aan het voorstel van B. en W. niet goed te keuren.

Vad.

Het nieuwe slachthuis te Dresden. Te Dresden is het nieuwe gemeentelijke slachthuis ingewijd. Men zou denken, dat dit nauwelijks voor een buitenlandsch lezer de vermelding waard was. Maar als men erbij weet, dat het gebouw vijftien-en-een half millioen mark, dus een kleine tien millioen gulden, heeft gekost en berekend is op een bevolking van 600,000 inwoners, zal men eerbied krijgen voor de grootsche schaal, waarop men in Duitschland de zaken durft aanpakken. Het slachthuis is zoo gebouwd, dat het in de toekomst nog vergroot zal kunnen worden, om te beantwoorden aan de behoeften van een millioen bewoners. Het omvat 67 gebouwen en hallen.
De bouwmeester ervan is de gemeente-architect Erlwein.

N. R. Ct.

Oude muurschilderingen. Bij de herstellingswerken in het aloude kerkje te Hoensbroek, heeft men boven den boog, die het koor van de hoofdbeuk scheidt, een muurschildering ontdekt, waarvan een gedeelte zich boven het booggewelf op den kerkzolder uitstrekt. Dit feit wijst er op, dat men hier te doen heeft met een werk van zeer ouden datum, dat dagteekent van vóór de eerste vergrooting van het oorspronkelijke kerkje.
Met zorg is en wordt de witkalk verwijderd. Het midden der schildering vertoont als hoofdpersoon den Christus, door talrijke personenfiguren omgeven. Onder de schildering staat het jaartal MCL (1150) en daaronder V. D., waarschijnlijk de initialen van den schilder. (L. K.)
Een ambtelijk rapport verklaart, dat de vermaarde scheeve toren van Pisa, dien men bedreigd achtte, nog zeer solide is. Nergens valt een scheur te ontdekken en sinds 1829 is de afwijking uit den rechten stand slechts 22 cM. toegenomen. Vele oude schrijvers hebben beweerd, dat de toren op een platform rustte. Het onderzoek heeft dit platform naar het rijk der fabelen verwezen. Men zal nu in alle kalmte en gerustheid de bodemgesteldheid nog eens nagaan om te zien of er aan de stabiliteit der fundamenten nog iets te doen valt. *Vad.*

RECTIFICATIE.

In het bericht „Stavenisse" zie B. Weekblad No. 34, blz. 407, wordt als architect van de nieuw te bouwen Hervormde Kerk te Stavenisse genoemd de heer H. J. Jesse; dit moet zijn: architecten: Jesse en Fontein.

30ste JAARG. – 3 SEPT. 1910. – No. 36.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1. —, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering-Excursie. — Town-Planning Conference te Londen. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Bevoegdheid van den Architect, door Mr. Egb. J. C. Goseling. — Oud Zaansch Binnenhuis, door S. Franco. — Boek- en Plaatwerken. — Ingezonden. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.

Voor de a. s. September-vergadering-excursie is het volgende Programma opgesteld:

Dinsdag 20 September.

± 10½ uur v.m. Bezoek aan het Stadhuis.
Daarna Algemeene Vergadering.
Lunch.
's Middags: Tocht door Leiden; Rijnlandshuis; Stadstimmerwerf; Rapenburg; Academie; v. d. Werfpark met Museum van Natuurlijke Historie (in aanbouw); St. Anna Hofje; Hooglandsche kerk; Burcht; Pieterskerk; Gerecht.
Gemeenschappelijke Maaltijd.

Woensdag 21 September.

's Ochtends: Afvaart boot Beestenmarkt te Leiden; Boottocht naar Gouda.
Lunch aan boord.
Bezoek aan het Stadhuis en de St. Janskerk (de beroemde glazen) te Gouda.
Daarna per boot of per trein van Gouda naar Oudewater en bezoek aan dit interessante oude stadje.
Terug naar Gouda per boot of per trein; per boot van Gouda naar Leiden.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Gemeenschappelijke maaltijd aan boord.
Het zal zeer op prijs gesteld worden als ook dames aan de excursie deelnemen.
Mocht het wenschelijk blijken, zoo stelt het Hoofdbestuur zich voor wijzigingen in dit voorloopig programma aan te brengen.
In het Bouwkundig Weekblad zullen van de te bezoeken plaatsen en gebouwen beschrijvingen gegeven worden.

In herinnering wordt gebracht art. 31 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement, bepalend dat geen voorstel ter Algemeene September-Vergadering wordt behandeld, dat niet schriftelijk behoorlijk toegelicht en door minstens 10 Architect-Leden of Gewone Leden of een Afdeelingsbestuur onderteekend, 8 dagen vóór de vergadering is ingekomen bij het Hoofdbestuur.

DE TOWN PLANNING CONFERENCE TE LONDEN 10—15 OCTOBER 1910.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst ontving van het comité der Town Planning Conference te Londen een schrijven, waarin verzocht werd het streven van het Comité te willen steunen, door op te geven, hoeveel exemplaren van de uitnoodiging met inschrijvingsbiljet de Maatschappij wil hebben, om aan hare leden uit te deelen. Met het oog hierop stelt het bureau onzer Maatschappij zich gaarne beschikbaar de opgaaf van hare leden in deze in ontvangst te nemen en voor toezending der programma's met inschrijvingsbiljet te zorgen.
Hieronder laten wij volgen (vertaald) de bij bovengenoemd schrijven gevoegde **Uitnoodiging**:

„Wij hebben de eer U, uit naam van het comité van organisatie, uit te noodigen deel te nemen aan de „Conferentie over de Samenstelling en de Ontwikkeling der Steden", die gehouden zal worden te Londen van 10—15 October 1910.
De in werking treding van de wet op de samenstelling en de uitbreiding van steden geeft aan het vraagstuk harer architectonische ontwikkeling een urgente belangrijkheid.

Ten gevolge hiervan heeft het Koninklijk Instituut der Britsche Architecten het plan opgevat een Conferentie te organiseeren om de vraagstukken te bestudeeren, welke betrekking hebben op de verfraaiing en uitbreiding onzer steden, en die zich vooral bezig zal houden met de probleemen van aesthetischen aanleg en samenstelling.

Zijne Majesteit de Koning heeft het beschermschap van de conferentie wel willen aannemen.

Deelname aan de conferentie staat voor alle architecten open, benevens voor ieder ander, dames er onder begrepen, die zich voor de kwestie van den aanleg van Steden interesseert.

Het lidmaatschap kost 1 Guinje (21 shilling of 26 francs 25).

Daar het aantal deelnemers noodzakelijk beperkt moet blijven, wordt men verzocht *ten spoedigste* te antwoorden.

De leden ontvangen zonder bijbetaling, een persoonlijke kaart, een portefeuille voor de verschillende kaarten, welke uitgereikt zullen worden; een insigne van de conferentie; alle verschillende publicaties die betrekking hebben op de conferentie; een brochure, die een beschrijving van de bezoeken en excursies bevat; het geïllustreerde deel van de „Transactions", bevattende den tekst der lezingen en voordrachten, op de conferentie gehouden, de stenografische verslagen van de zittingen en het overzicht van de werkzaamheden der conferentie.

Verder: invitaties voor de openings bijeenkomst in Guildhall; voor de receptie bij den Lord-Mayor in Mansion House; voor de receptie, welke door het Koninklijk Instituut der Britsche Architecten gegeven wordt.

Verder hebben zij vrij entree tot alle zittingen van de conferentie; tot de expositie van teekeningen en modellen op Burlington House (Kon. Academie van Schoone Kunsten); tot de speciale tentoonstelling van publicaties en documenten betreffende stadsplannen uit de Bibliotheek van het Koninklijk Instituut der Britsche Architecten (R. I. B. A.); tot de tentoonstelling van plattegronden van Londen in Guildhall.

Zij hebben voor zich alléén het recht de vastgestelde bezoeken bij te wonen, eveneens het banquet, waarvan de kosten voor rekening van den deelnemer komen.

Dank zij de welwillendheid van de leden van de Zoölogische Vereeniging te Londen zal een beperkt aantal toegangskaarten voor de tuinen dezer Vereeniging in Regent's Park Zondag 9 en 16 October voor de buitenlandsche deelnemers beschikbaar gesteld worden. Deze kaarten zullen afgegeven worden in volgorde der aanvragen.

De Kon. Vereeniging voor Botanie heeft voor de leden de vrije toegang tot hare tuinen gedurende de week der conferentie, toegestaan.

Onderhandelingen zijn aangeknoopt met de Britsche Spoorwegmaatschappijen, opdat de leden van de conferentie reductie krijgen op kaartjes van en naar Londen. Spoedig zal medegedeeld worden in hoeverre voor de Engelsche lijnen, alsook voor die van het vasteland, reductie is verkregen.

De H.H. Th. Cook en Zn. hebben hunne agenten op het vaste land instructies gegeven, zoodat zij alle inlichtingen kunnen verschaffen aan de bezoekers, die de conferentie wenschen bij te wonen.

Een dames-comité is geconstitueerd, om te zorgen, dat het verblijf der dames-leden der Conferentie in alle opzichten aangenaam zal zijn.

Dank zij de welwillendheid der Lyceum-Club kunnen de dames-leden, die Londen bezoeken, onder den titel van eerelid tot de club worden toegelaten.

Eveneens heeft het bestuur van „Arts Club" 40 Dover Street besloten, gedurende het congres de buitenlandsche leden als eerelid te beschouwen.

De dames-leden, die gebruik wenschen te maken van de voordeelen, haar aangeboden als eerelid van de „Lyceum Club" en de buitenlandsche leden ten opzichte van de „Arts Club", worden verzocht hun naam ten spoedigste op te geven aan den Secretaris-Generaal.

Conferenties en Onderwerpen. Voordrachten, waarvan meerdere toegelicht met lichtbeelden, zullen gehouden worden over de volgende onderwerpen:

DE STEDEN IN HET VERLEDEN: „De Helleensche Periode", door prof. Percy Gardner, L. L. D.; „Rome", door Dr. Thomas Ashby, van de Britsche School te Rome; „het Romeinsche Keizerrijk", door prof. F. J. Haverfield, M. A., F. S. A.; e. a.

DE HEDENDAAGSCHE STEDEN, door prof. Baldwin Brown (Assoc. Hon. R. I. B. A); M. C. Mulford Robinson van Rochester; e. a.

DE ONTWIKKELING EN DE UITBREIDING DER STEDEN, door M. Raymond Unwin; M. Augustin Rey, D. D. G. van Parijs; M. W. E. Riley (Fr. R. I. B. A.), hoofdarchitect van de Londensche County Council; en prof. Dr. Rudolf Eberstadt van Berlijn.

DE STEDEN VAN DE TOEKOMST, door prof. C. H. Reilly van de Universiteit van Liverpool; M. Eugène Hénard, A. D. G. schrijver van: „Transformations de Paris", M. Daniel H. Burnham van Chicago; M. L. Cape Cornford; e. a.

Eveneens zijn toegezegd speciale voordrachten door Colonel Eustace Balfour, A. D. C., F. S. A. („De wet van 1909 en de vrije ruimte"); Sir W. B. Richmond, K. C. B., R. A.; prof. Geddes van Edinburg („Le Coup d'oeil civique"); M. H. H. Statham (F. R. I. B. A) („Ontwerp voor de uitbreiding van Trafalgar Square"); M. John. Sulman (T. R. I. B. A.) („De Bondshoofdstad van Australië"); M. T. H. Mawson (Hon. Assoc. R. I. B. A.) („De parken en de openbare tuinen"); H. W. H. McLean, ingenieur van de stad Khartoum. („Opbouw van Khartoum en van Omdurman"); M. Arthur Crow. (F. R. I. B. A.) („De ontwikkeling van steden met betrekking tot de oude en overbevolkte buurten, speciaal wat de binnenring van Londen betreft"); M. C. H. B. Quennell (T. R. I. B. A), („De ontwikkeling van steden en het grondeigendom"); M. Harold C. Dowdall, M. A., B. C. L. van de universiteit van Liverpool („De vermeerdering van het wettig toezicht op de ontwikkeling der Steden in Engeland"); prof. S. D. Adshead (F. R. I. B. A.) en anderen.

Het comité van organisatie zal gaarne mededeelingen ontvangen over elk der vermelde ontwerpen, om deze aan de Conferentie over te brengen. De mededeelingen kunnen geschreven worden in het Engelsch, Fransch, Duitsch en Italiaansch.

Deze mededeelingen moeten *vóór 12 September a. s.* in het bezit zijn van het uitvoerend Comité.

Talen. De discussies bij de voordrachten moeten in het Engelsch gehouden worden, behoudens bijzondere vergunning van den voorzitter der zitting.

De voordrachten zullen gehouden en gedrukt worden in de taal, waarin zij zijn opgesteld. Zij zullen aldus verschijnen in het verslag van de „Transactions". De leden van de Conferentie, die zich bijzonder interesseeren voor een der te behandelen onderwerpen, kunnen *van te voren* afschriften van de voordrachten krijgen, welke hun, op verzoek, zullen worden toegezonden door den Secretaris-Generaal.

De berichten, gedurende de Conferentie bekend gemaakt, zullen in het Engelsch en Fransch opgesteld zijn.

Verscheidene dames en heeren hebben zich beschikbaar gesteld voor tolk; zij zullen de kleuren dragen van het land, wiens taal zij spreken.

Tentoonstellingen. Dank zij de welwillendheid van de Kon. Acad. v. Schoone Kunsten, zal een tentoonstelling van modellen en teekeningen, vertoonend belangrijke projecten voor de uitbreiding en verfraaiing van steden in verschillende landen, gehouden worden in de zalen van de Kon. Acad. Burlington House, Picadilly.

Met toestemming van het bestuur van de Stad Londen heeft M. Sydney Perks, architect en hoofdinspecteur van de Stad, F. S. A., F. R. I. B. A. een collectie kaarten en plattegronden van Londen uit de verzameling van de Stad, bijeengebracht in Guildhall.

De lokalen van de bibliotheek van het R. I. B. A. zullen gebruikt worden voor een expositie, georganiseerd door den bibliothecaris M. Rudolf Dircks, betreffende litteratuur over het onderwerp, benevens kaarten en origineele teekeningen, uit de collectie van het Instituut gekozen.

Openingsbijeenkomst. Deze zal plaats hebben in Guildhall (met toestemming van de Court of Common Council) op 10 October; John Burns, Minister van Local Government Board zal de openingsrede houden.

Banquet. Het diner van de Conferentie zal Woensdag 12 October plaats hebben in Hotel Cecil in de groote Hall. Het laat zich aanzien dat vele leden der Conferentie, dames er onder begrepen, hieraan zullen deelnemen.

Bezoeken. Voorloopig zijn de volgende bezoeken georganiseerd. Bijzonderheden zullen nader medegedeeld worden:

Dinsdag 11 October: de stadstuin te Letchworth, Hampton Court Palace en Hatfield House. De Art-workers' Guild is zoo welwillend geweest een bezoek aan de Inns of Court te organiseeren en den bezoekers de thee aan te bieden in zijn Hall van Clifford's Inn.

Woensdag 12 October: Bedford Park; de woningen der stadswerklieden van de Londensche County Council; de kathedraal van St. Paulus; de kerk van St. Bartholomeus; de toren van Londen en het Hospitaal van Greenwich.

Donderdag 13 October: de stadstuin van Hampstead en het paleis en de tuinen van Kensington.

Vrijdag 14 October: Regent's Park en omstreken; Bridgewater House en Stafford House.

Zaterdag 15 October: Port Sunlight, Bournville, Bath en Oxford.

Van de huishoudelijke slotmededeelingen vermelden wij nog, dat men verzocht wordt *zoo spoedig* mogelijk zich op te geven, en dat, bij ontstentenis om te gaan, de reeds betaalde contributie terug gegeven wordt.

Iedere mededeeling, benevens de cheques en postwissels, moeten gericht worden tot „The Secretary-General, Town Planning Conference. Royal Institute of British Architects, 9 Conduit Street. London W.

Leonard Stokes is president; John W. Simpson secretaris-generaal en Ian Mac Alister secretaris van het R. I. B. A.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

BEVOEGDHEID VAN DEN ARCHITECT.

In den laatsten tijd werd herhaaldelijk strijd gevoerd over de vraag hoever de bevoegdheid van den architect zich uitstrekt, met betrekking tot zijne verhouding tusschen aanbesteder en aannemer.

Terwijl eenerzijds, zoowel door den architect, als door den aannemer, werd beweerd, dat die bevoegdheid onbetwistbaar ook omvat het recht om het werk, naar gelang van de vordering van den bouw, op te nemen, en aan den aannemer de verklaring, dat is het certificaat af te geven, dat hij aan zijne contracts- en besteksverplichtingen heeft voldaan, zoodat hem door den aanbesteder een termijn van de aannemingsom kan, ja *moet* worden uitbetaald, m. a. w. dat de aannemer *recht* heeft op een betaling voor een termijn der aannemingsom, werd anderzijds door den aanbesteder het standpunt ingenomen, dat uitsluitend aan hem het recht tot opneming en de goedkeuring van het werk, en de onderdeelen ervan, toekomt. En zich stellende op dat standpunt, betwistte en ontkende de aanbesteder de kracht van de door den architect afgegeven verklaring, dus van het certificaat, door den architect aan den aannemer afgegeven, op grond waarvan door laatstgenoemde de betaling van den aanbesteder werd gevorderd.

De aanbesteder vorderde voor zich op, wat de architect beschouwde als, naar den aard, de natuur en het wezen der overeenkomst, te liggen binnen den engen kring van zijn, des architect's, bevoegdheid.

Die strijd werd binnen betrekkelijk korten tijd tweemalen aan den rechter ter beslissing voorgelegd, en wat zeker geen architect, geen bouwkundige, zou hebben verwacht, zij werd in beide gevallen, zij het op verschillende gronden, waarover hieronder nader, ten gunste van den aanbesteder beslist.

In den loop van het jaar 1908 werd door het gerechtshof te 's Gravenhage beslist, dat „noch in den werkkring van den architect in het algemeen, noch in het enkele feit van aanstelling tot architect bij het werk, door den aanbesteder, ligt opgesloten eene volmacht om de oplevering van het aanbestede werk op te nemen en goed te keuren". In de rechtsoverwegingen van het arrest werd dit aldus uitgedrukt: „dat naar s' Hofs oordeel „eene volmacht tot het opnemen van het werk niet ligt „opgesloten in den werkkring van den architect in het „algemeen, en dus niet in het enkele feit van aanstellen „tot architect bij het werk door den aanbesteder, daar „immers het houden van toezicht en het technisch be„oordeelen van het verrichte werk, zoover dit door den „architect pleegt te geschieden, niet medebrengt, dat „aan den architect de macht wordt gegeven, om meer „te zijn, dan de raadsman van den aanbesteder, die hem „*voorlicht* bij de beoordeeling van de oplevering van „het werk, dat de verklaring van den architect, den „aanbesteder in casu dus niet bond".

En bij een vonnis door de Rechtbank te Amsterdam in de maand April j.l. gewezen, werd o.m. overwogen: „dat in het algemeen een architect de persoon is belast „met het maken der teekeningen en het bestek, van het „te stichten gebouw, en tevens met het toezicht op, en „het leiden der bouwwerkzaamheden, zoodat wanneer „hem bij het bestek geene verder strekkende bevoegd„heid is gegeven, hij alsdan den aanbesteder zeer zeker „niet in alle opzichten vertegenwoordigt".

In deze zaak deed de aannemer een beroep op het door den architect hem gegeven certificaat van oplevering van het werk en hij had op dien grond den aanbesteder, die de betaling weigerde, tot die betaling gedagvaard. De aannemer adstrueerde dien eisch tot betaling door een beroep op de, op de uitvoering van het werk toepasselijk verklaarde, Algemeene Voorschriften.

De Rechtbank overwoog ten dien opzichte, dat wanneer de bepalingen der Algemeene Voorschriften voor de uitvoering van werken onder beheer van het Departement van Waterstaat toepasselijk zijn verklaard, de bovenaangevoerde stelling niet van kracht is, want, dat uit § 494 dier A. V. blijkt, dat aan de Directie het toezicht over de uitvoering der aangenomen werken, of levering en de zorg voor de getrouwe nakoming van al de bepalingen in de bestekken, of overeenkomsten is opgedragen, terwijl uit § 466 blijkt, dat den architect

het *recht* is gegeven *het werk goed te keuren* en uit § 468 in verband met § 476 volgt, dat de betaling moet geschieden *na afgifte van het certificaat door de Directie*, d. i. *den architect*.
De Rechtbank wees dus de vordering van den aannemer toe, en veroordeelde in dit geval den aanbesteder tot betaling, doch alleen op grond, dat de A. V. op de uitvoering van het werk toepasselijk waren verklaard.
Beide beslissingen zijn inderdaad van groote beteekenis. Zij doen zien tot welke enge proportiën de bevoegdheid van den architect wordt teruggebracht. Hoe beperkt de bevoegdheid en de macht is, door de rechtscolleges aan den architect toegekend.
Het Hof te 's Gravenhage zegt, dat de architect niet meer is dan de man, die den aanbesteder *voorlicht* bij de beoordeeling van de oplevering van het werk, omdat hij niet anders doet dan het houden van toezicht over het werk en het technisch beoordeelen van het verrichte werk; en de rechtbank te Amsterdam overweegt, dat in het algemeen een architect de persoon is belast met het maken der teekeningen en het bestek, en met het toezicht op en het leiden der bouwwerkzaamheden, doch dat hij den aanbesteder zeker niet in alle opzichten vertegenwoordigt.
Kan men zich grooter miskenning van de bevoegheid en de macht van den architect denken?
Het Hof te 's Gravenhage erkent ten minste nog zijne bevoegdheid van beoordeeling van het werk, zij het dan ook slechts voor zoover dit strekt ter voorlichting van den aanbesteder bij de oplevering, doch zoover gaat zelfs niet de rechtbank te Amsterdam. Beide rechtscolleges geven evenwel de *beslissing* over de vraag, of het werk door den aannemer goed is verricht, of het is voltooid, of het zal moeten worden goedgekeurd, geheel in handen en in de macht van den aanbesteder. En wie is die aanbesteder? Een, bijna zonder uitzondering kan men zeggen, geheel onbevoegd persoon om te oordeelen, en zeker onbevoegd om over een zoo gewichtig feit te beslissen.
Die bevoegdheid staat eenig en alleen in de macht van den architect. Hij, en niemand anders, kan oordeelen over zijn werk. Hij is de ontwerper van het bouwplan, de maker van het bestek. Hij weet alleen te beoordeelen welke eischen in elk speciaal geval aan *het* werk moeten worden gesteld. En die macht, die bevoegdheid dragen de rechtscolleges over aan den onbevoegden aanbesteder.
Waarom en op welken grond?
Omdat naar 's Hofs oordeel eene volmacht tot het opnemen van het werk niet ligt opgesloten in de werkkring van den architect in het algemeen; op grond, aldus het vonnis der Rechtbank, dat de architect wel is belast met het maken der teekeningen en van het bestek, en het *houden van toezicht* op de uitvoering, maar zijne bevoegdheid zich *niet verder* uitstrekt, tenzij hoogstens tot het voorlichten (?) van den aanbesteder bij de oplevering van het werk door den aannemer.
Op grond alzoo, dat de architect volgens zijn werkkring en uit krachte van de hem verleende opdracht, moet geacht worden eene opdracht te hebben ontvangen, die binnen de boven aangeven, zeer enge, grenzen is beperkt. Is die opvatting der rechtscolleges juist? En is zij in overeenstemming met het karakter en den aard van den werkkring van den architect in het algemeen?

In de dictionnaire de l'Academie Francaise van 1835 vindt men omtrent het woord architect de navolgende omschrijving. L'architecte est celui, qui exerce l'art de l'architecture, l'art de bâtir, artiste qui compose les édifices, en détermine les proportions, les distributions, les décorations, *les* fait éxecuter sous ses ordres et en regle les dépenses.
Opmerkelijk in deze definitie zijn de woorden „les fait éxecuter sous ses ordres." Onwederlegbaar wordt daarin eene verder strekkende macht aan den architect gegeven, dan die, welke èn volgens de opvatting van het Hof te 's Gravenhage, èn volgens die van het vonnis der Rechtbank te Amsterdam, den architect in het algemeen uit krachte van zijn werkkring, uit krachte van zijne aanstelling toekomt. Hij is meer volgens die definitie, dan de enkele raadsman, voorlichter, van den aanbesteder, meer dan de man, die enkel *toezicht* houdt op de uitvoering van het werk.
„Il fait éxecuter sous ses ordres." Hij laat het werk uitvoeren onder en volgens zijne bevelen. Maar volgt daar uit niet logisch en consequent, dat hij die iets laat doen, 't zij voor eigen rekening, 't zij voor die van een ander, 't zij het betreft het doen verrijzen van een gebouw, 't zij het vervaardigen van eenig kunstwerk volgens bepaalde teekeningen, een bepaald omschreven bestek, wanneer dat gebouw, dat kunstwerk voltooid is, ook het recht moet hebben en *heeft* dit te beoordeelen, en dit wel *uitsluitend*, met terzijde stelling van ieder ander? En dat oordeel, die beoordeeling wat zeggen die anders, dan het recht van goed- of afkeuring?
Wat zou men zeggen van iemand, die een deskundige vraagt zijn oordeel uit te spreken b.v. over de kunstwaarde en den prijs van eene schilderij, en die, nadat hem dat oordeel is medegedeeld onmiddellijk daarna lijnrecht daarmede in strijd handelt? Zou men meenen, dat die persoon die dwaze manier van doen kan goed praten met te zeggen, dat hij immers aan dat oordeel niet gebonden was, want dat hij het slechts had gevraagd ter zijner voorlichting? Dwaas, die Gij zijt, waarom laat Gij U dan voorlichten?
En wat zegt het Hof? De architect is de raadsman van den aanbesteder, zijn voorlichter bij de beoordeeling van de oplevering van het werk. Denkt men zich nu eens de handeling, welke men den architect laat verrichten, niet alleen bij de oplevering van het werk, maar zoo dikwijls de aannemer aanspraak meent te kunen maken op de betaling van een termijn der aannemingssom, volgens de bepalingen van het bestek.
De aannemer vervoegt zich bij den aanbesteder. Deze komt op het werk, al of niet vergezeld van zijn raadsman, voorlichter, den architect. Met een bestek in de hand, waarvan hij misschien niets begrijpt, gaat hij het werk na, en hoewel zijn raadsman, voorlichter, hem

zegt, dat aan de voorgeschreven besteksbepalingen is voldaan door den aannemer, en hij dus recht heeft op betaling van den termijn volgens het bestek, vindt de aanbesteder goed, in strijd met den raad van zijn architect, te verklaren, dat de aannemer nog geen aanspraak kan maken op betaling, omdat hij met het werk nog niet zoover is gevorderd als het bestek voorschrijft, of omdat volgens het leekenbegrip van den aanbesteder hier of daar iets is, wat niet naar de uiterste letter van het bestek is gemaakt of voltooid. Dat geval zal, als de leer van het Hof en de Rechtbank gehuldigd blijft, zich niet zelden in de praktijk voordoen. Natuurlijk zal dan een conflict tusschen aannemer en aanbesteder niet kunnen uitblijven. En in welke scheeve positie komt dan de architect, de zoogenaamde raadsman, de voorlichter van den aanbesteder? Hij moet voortgaan het toezicht op en de leiding over de uitvoering van het werk te voeren, doch hij gevoelt en voorziet, dat zijn gezag ondermijnd is, door dengene die hem heeft aangesteld. Hij gevoelt ook, en hij zal het ondervinden, dat zijn toezicht en zijn leiding hunne waarde hebben verloren. Vooral ook, omdat, wil men den aanbesteder, niet den architect, het recht van goed- en afkeuring van het werk geven, hij, de aanbesteder, dat recht moet kunnen uitoefenen tijdens de uitvoering. Ziedaar dus een nieuw conflict. Immers, de aannemer heeft dan twee heeren te dienen, en wel hem, wien het toezicht op en de leiding over het werk is opgedragen, den architect, en hem, wien boven den architect het recht van goed- en afkeuring van het werk toekomt, den aanbesteder.
Naast die scheeve positie, waarin dus de architect wordt geplaatst, komt de aannemer in de positie van den man met den ezel. En omdat de aannemer ten slotte afhankelijk is van den aanbesteder, die de betaling moet doen, waardoor hij, met inhouding van betaling dreigende, den aannemer in zijne macht heeft, zal de aannemer daarvan ook de dupe worden. Hij zal, wil hij de betaling ontvangen, en zoodoende op tijd aan zijne financieele verplichtingen jegens zijne leveranciers kunnen voldoen, aan de vaak onrechtmatige, ongeoorloofde eischen van den aanbesteder moeten gevolg geven.
Ieder, die slechts eenigszins met de praktijk op dit gebied bekend is, die de ondervinding heeft opgedaan, wat dikwijls wordt uitgedacht, om zoolang mogelijk de betaling te verschuiven, zal moeten toegeven, dat dit beeld, deze schets eer te flauw dan te scherp is geteekend.
En ik zeide het reeds, dat dit zich zal herhalen bij elken betalingstermijn. Wel gewagen de bovenaangehaalde uitspraken van *„de oplevering van het werk"*, doch het spreekt van zelf, dat daarmede niet kan zijn bedoeld alleen de *eind*oplevering, maar dat daaronder valt de oplevering van elk deel van het werk, bij elke termijnsbetaling. Ware het anders, dan zou men eensdeels, n.l. bij oplevering van eenig onderdeel van het werk, den architect meer bevoegdheid geven, dan die van enkel toezicht en leiding hebben, anderdeels bij de oplevering van *het* werk dat recht, die bevoegdheid, daartoe beperken. M. a. w. eerst zou men den architect het recht in den vollen omvang geven, en later bij de oplevering *van het werk*, zou men den architect slechts laten optreden als technisch voorlichter van den aanbesteder. En met welk gevolg? Met geen ander, dan dat alles, wat tot op de oplevering van het werk door den architect is goedgekeurd, bij die *„oplevering"* door den aanbesteder weer kan worden afgekeurd. Dan toch staat aan hem het oordeel, de beslissing. En waarover beslist dan de aanbesteder? Over het geheele werk, dus ook over ieder onderdeel er van.
Dat is de consequentie, die volgt en moet volgen uit de stelling.
Is die stelling op zich zelf juist?
Voor de beantwoording dier vraag zal men hebben rekening te houden: 1e. met het rechtskarakter der overeenkomst, welke de architect met den aanbesteder aangaat; 2e. met de overeenkomst tusschen den aannemer en den aanbesteder.

Ad I. HET RECHTSKARAKTER DER OVEREENKOMST TUSSCHEN DEN ARCHITECT EN DEN AANBESTEDER.

Het is m. i. als vaststaande aan te nemen, dat de overeenkomst tusschen architect en aanbesteder is die van huur en verhuur van diensten. Die leer is de algemeen geldende.
Waartoe nu verhuurt de architect zijn diensten aan den aanbesteder? Op die vraag gaf ik reeds antwoord, door aanhaling der definitie uit de dictionnaire Francaise, en die definitie is volkomen van toepassing op den Nederlandschen architect.
Door wien worden die diensten van den architect gevraagd, gehuurd? Door iemand, die niet bij machte is zelf te doen, wat hij van dien ander vraagt. De onbevoegde dus wendt zich tot den bevoegde, de leek tot den deskundige.
Door het aangaan van die overeenkomst, ontstaat een band tusschen de 2 partijen, en deze brengt uit den aard der overeenkomst van zelf mede, dat de leek, van het oogenblik van het aangaan dier overeenkomst af, zijne zaak stelt in handen van den deskundige, dat hij die overgeeft geheel, niet ten deele, aan den architect. Ik zeg de aard der overeenkomst brengt dit mede, en tot goed begrip hiervan dient men hierbij in het oog te houden, wiens diensten men huurt, en wie zijn diensten verhuurt.
De architect kan en mag men niet gelijk stellen met hem, die tegen betaling van zeker loon, tot elken willekeurigen arbeid gehouden is. Hij geeft het product van zijn geestesarbeid. Alvorens hij in teekening brengt, wat hij zich voorstelt in het leven te roepen, alvorens hij uit den grond zal doen verrijzen, wat eenmaal het gebouw zal kunnen worden genoemd, is niet zelden langdurige studie daaraan voorafgegaan. Het is hem daarom volstrekt niet onverschillig hoe datgene, wat hij heeft ontworpen, zal worden uitgevoerd en voltooid. Neen, hem is daaraan juist alles gelegen, dat het tot in de bizonderheden zoo en niet anders wordt uitgevoerd, als hij het heeft gewild en zich heeft gedacht. Is dit zoo, en wie twijfelt daaraan?

dan moet ook daaruit van zelf volgen, dat de architect *niet* slechts heeft het *toezicht* op en *de leiding* van het werk, maar dat hij het werk beheerscht in zijn geheelen omvang, dat, om het in juridischen zin uit te drukken, de huur van diensten hier ook omvat en in zich sluit het recht, en het *uitsluitend* recht van goed- en afkeuring van het werk, ergo het recht om bij de oplevering van *het* werk, zoowel over al zijn onderdeelen, als over het geheel, *niet* slechts zijn oordeel uit te spreken, maar daarover *alleen* te beslissen, en niet de aanbesteder, de onbevoegde, de leek, die de diensten van den bevoegde, van den deskundige voor een bepaald doel huurde. Wil nu de architect over „de oplevering van het werk", kunnen oordeelen, dan moet hem dit recht natuurlijk ook gegeven zijn over de onderdeelen er van.

Onbetwistbaar staat dus vast, dat de aard en het wezen der overeenkomst door den architect met den aanbesteder aangegaan, vorderen, dat zoo en niet anders, als door mij uiteengezet, de rechten van den architect daarin opgesloten moeten worden opgevat. En ik geloof niet, dat er één architect zou te vinden zijn, die, zoo dit door den aanbesteder van hem werd gevorderd, van die rechten in het minste of geringste zou willen afstand doen. Afgescheiden, dat hij daardoor zich in hoogen mate zou moeten gekrenkt gevoelen, door het bewijs van wantrouwen, dat daarin voor hem zou liggen opgesloten, zou hij dit immers niet kunnen gedoogen, omdat hij daardoor zou worden verlaagd tot een werktuig van den aanbesteder. L'architecte est celui, qui exerce l'art de l'architecture. Wat zou daarvan overblijven, als hij, de architect, zou moeten toestaan, dat zijne bevoegdheid zoo zeer werd beperkt? Ik kan mij daarom zelfs niet voorstellen, dat ooit aan een architect een zoodanige propositie is gedaan. Maar juist, omdat zij niet is gedaan, is zij ook nooit in het brein van eenig architect opgekomen.

En daarom . . . . . ja juist daarom heeft men het niet mogelijk geacht, dat men ooit er toe zou komen eene zoo beperkte opvatting van en uitlegging aan zijne macht te geven. De ware architect, (ik denk hier niet aan hen, die dat epitheton voeren, zonder zelfs van architectuur „de bouwkunst" de eerste beginselen te kennen), beschouwt zich en terecht, als de heer en de meester op zijn terrein, hij laat niet tornen aan zijn rechten, niet omdat hij daarop zoo prat gaat, maar omdat hij niet kan toelaten, dat daardoor zijn werk, zijne schepping wordt verminkt, en gemaakt tot een misbaksel. Hij is zich bewust van zijne zelfstandigheid, maar ook van zijne verantwoordelijkheid.

Ik spreek hier niet van de wettelijke verantwoordelijkheid, die mede bij de beantwoording der vraag, of hij het recht van opneming van het werk wel aan den aanbesteder kan en mag overdragen eene belangrijke plaats inneemt. Die verantwoordelijkheid in dubbelen zin, zoowel strafrechtelijk als civielrechtelijk, is een bewijs te meer voor de door mij ontwikkelde stelling, dat het recht van opneming van het werk alleen aan hem toekomt.

Ik noemde het rechtskarakter der overeenkomst. Wat wil dat zeggen?

Iedere overeenkomst wordt beheerscht door de speciale regelen, die aan de overeenkomst zelve eigen zijn. Zoo zegt de Wet, waar gehandeld wordt over huur en verhuur van woningen, dat de verhuurder verplicht is den huurder het rustig genot van het gehuurde te verschaffen en te waarborgen; de huurder daarentegen, om het gehuurde als een goed huisvader te gebruiken en de huurpenningen op den overeengekomen tijd te voldoen. En waar gehandeld wordt over koop en verkoop, dat de kooper verplicht is tot betaling van den overeengekomen koopprijs, en de verkooper tot levering van het door hem verkochte op tijd en plaats, als bij de overeenkomst is bepaald. Handelt een der contractanten in strijd met die contractueele verplichtingen, dan doet hij iets, wat indruischt tegen het wezen, het karakter, het rechtskarakter der door hem met zijn medecontractant aangegane overeenkomst. Uit elke overeenkomst worden voor de beide contracteerende partijen rechten geboren, waartegenover natuurlijk ook verplichtingen staan.

Gaan wij nu terug tot de overeenkomst, die de aanbesteder, de bouwheer afsluit met den architect en deze wederkeerig met den bouwheer, en vragen wij ons af, welke is het karakter, en speciaal het rechtskarakter dier overeenkomst. Het hof te 's Gravenhage zegt dat „noch in de aanstelling van den architect in het alge„meen, noch in het enkele feit van aanstelling tot archi„tect bij het werk ligt opgesloten *eene volmacht* om de „oplevering van het aanbesteed werk op te nemen en „goed te keuren." Deze apodictische uitspraak wordt verder door niets gestaafd. Het hof schijnt die dus te baseeren op de algemeene positie van den architect jegens den aanbesteder.

Maar waaruit blijkt, dat die positie geene verdere strekking heeft dan van leiding en voorlichting? Hoe komt het Hof tot de verklaring, dat in de werkkring van den architect eene volmacht tot opneming en goedkeuring van het werk *niet* ligt opgesloten? Waar ter wereld is zelfs eene aanwijzing te vinden voor de juistheid van die stelling? In het karakter der overeenkomst zelve ligt die beperking zeer zeker niet. En in haar wezen evenmin. Die negatieve bevoegdheid van den architect is uit niets te bewijzen. De overeenkomst zelve is, ik zeide het reeds, in rechtskundigen zin eene overeenkomst van huur en verhuur van diensten. Hoe nederig, eenvoudig en bescheiden die woorden ook schijnen en klinken, toch mag men daaruit niet de gevolgtrekking maken, dat die diensten van den architect kunnen worden afgemeten en uitgemeten naar de willekeur van den bouwheer, dat hij b. v. in het eene geval zou kunnen zeggen: „Gij architect zijt *niet* bevoegd het werk op te nemen en goed te keuren; gij hebt mij bij die opname van het werk en de oplevering ervan door den aannemer slechts *voor te lichten*, en in een ander: „Gij architect moet ook namens mij het werk van den aannemer opnemen en goed- of afkeuren." Het hof spreekt van de werkkring van den architect en vindt juist in die werkkring aanleiding, om daarin niet te zien eene volmacht tot opneming en goedkeuring van het werk.

Die werkkring omvat dus eene volmacht tot zekere *bepaalde* handelingen. En het hof stelt daarvoor eene willekeurige, en laat ik er dadelijk bijvoegen, naar mijne overtuiging, volkomen onjuiste grens.

Waaraan is dit toe te schrijven? Aan het feit, dat men het karakter der overeenkomst, waarover hier wordt gehandeld, miskent, juister gezegd niet kent. Immers het gaat niet over dien huur en verhuur van diensten, waaraan hij die de diensten heeft gehuurd, op een willekeurig moment paal en perk kan stellen, maar waarbij hij, die zijne diensten heeft verhuurd niet alleen recht heeft van medezeggingsschap, maar waarover hij juist om de verantwoordelijkheid, die uit de door hem gepraesteerde diensten op hem rust, eenig en alleen heeft te beslissen, hoever die bevoegdheid en die verplichting zich uitstrekt.

Een voorbeeld zal dit onomstootelijk bewijzen.

Tot welke dienstpraestatie heeft de architect zich verbonden? Hij begint met het bestudeeren van het terrein, den grond, waarop gebouwd moet worden, daaraan sluit zich onmiddellijk het maken van het fundeeringsplan, het bouwplan zelf, het maken van een bestek, het berekenen van de zwaarte van balken, de dikte van muren, ijzerconstructie enz. enz. al naar gelang van het object van den bouw, het maken der begrooting, het maken van alle details en voorts het voortdurend nauwkeurig waken, dat het werk naar des architects gemaakt plan, ontwerp en zijne details wordt uitgevoerd. Wordt daarvan afgeweken, wordt daarmede in strijd gehandeld, dan kan niet slechts al het werk van den architect daardoor verijdeld worden, maar kunnen daaruit onberekenbaar schadelijke gevolgen ontstaan.

Uit de opsomming der door den architect te praesteeren diensten, welke opsomming uit den aard der zaak slechts onvolledig is, en slechts moet dienen om een begrip te krijgen van wat zijne te praesteeren diensten, zijn werkkring omvat, blijkt reeds dadelijk, dat die diensten zijn tweeledig:

1e en wel hoofdzakelijk, van intellectueelen aard, 2e ten deele van materieelen aard.

Dat intellectueele arbeid zich niet laat binden aan een juridischen gedachtegrens, of aan een bepaalde formule, zal wel niemand in twijfel trekken. Zoodra het product van den arbeid wordt verkregen door het intellect van den mensch, moet, wil dat product kunnen beantwoorden aan den daarvoor te stellen eisch, niet alleen volkomen vrijheid worden gelaten aan dengene, wiens intellectueelen arbeid wordt gevraagd, maar moet het ook in zijne macht staan, te beoordeelen of aan zijn geesteskind het leven is gegeven, zooals de maker het heeft gewild en bedoeld. En die beoordeeling komt eerst te pas, als het werk voltooid is.

De rechtscolleges verlagen door hun uitspraak den architect, den bouwmeester, tot een fabrikant, aan wien een machine, of eenig ander voorwerp te vervaardigen is opgedragen, dat bij voltooiing aan zekere voorafgestelde voorwaarden moet beantwoorden, en men laat den bouwheer, aanbesteder, over het werk van den architect oordeelen, gelijk men den besteller van een machine het goed- of afkeurend oordeel over dat voorwerp laat uitspreken.

Intellectueele arbeid is hoofdzakelijk het werk van den architect. De eerste handeling, die hij doet, vordert reeds nauwkeurige studie, en de reeks van handelingen, die daarop volgt, en waarvan ik hiervoren eene korte opsomming gaf, vormt een keten, waaraan geen enkele schakel kan ontbreken, een keten, niet gesmeed door handenarbeid, niet verkregen door eenig werktuig of machine, maar gemaakt en in het leven geroepen door het denkvermogen, door het intellect van den architect. En toch, er is, ik erken het, bij dat alles soms iets dat aan materieelen arbeid zou kunnen doen denken. Maar geeft dat het recht op den arbeid van den architect een zoo laag stempel te drukken? Is er eenige arbeid van den geest denkbaar, waaraan de materieele arbeid, de manueele arbeid geheel vreemd blijft?

Als een chirurg eene operatie verricht, doet hij op dat oogenblik der operatie een materieelen, en manueelen arbeid. Maar doet hij dit niet als wetenschappelijk man? Als een schilder een schilderij maakt, werkt hij met eigen handen maar is dat op het doek brengen van dat beeld, van die voorstelling iets anders dan het doen werken van zijn intellect?

Als een beeldhouwer uit een klomp marmer door zijn handenarbeid eene voorstelling het aanwezen geeft, waarover men niet genoeg zijne waardeering kan uitspreken, denkt men dan aan iets anders dan aan de heerlijke groote geestesgaven van dien kunstenaar?

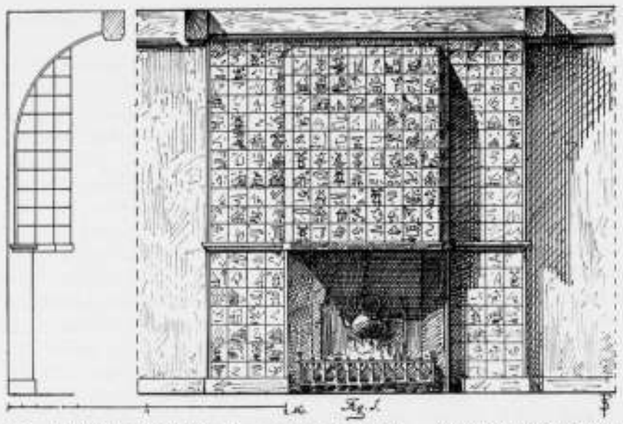
Ik hoor mij tegenwerpen: in al die genoemde gevallen gaat het alleen over den persoon, die den arbeid verricht, maar bij den bouw, van eenig door den architect ontworpen plan, treedt de architect, zoodra dat plan er is, op den achtergrond, en treedt de aannemer, die met de uitvoering van dat plan wordt belast naar voren; m.a.w. niet de architect maakt het gebouw, maar de aannemer, niet de architect contracteert omtrent dien bouw met den bouwheer, maar de aannemer, en de goed- of afkeuring raakt dus niet het werk van den architect, maar dat van den aannemer.

Deze opmerking leidt van zelf tot de beantwoording van de stelling, dat ook rekening moet worden gehouden met de overeenkomst tusschen aanbesteder en aannemer, en dat volgens die overeenkomst, naar de leer der rechtscolleges, de aanbesteder niet alleen het recht heeft van goed- of afkeuring bij de oplevering van *het werk*, maar ook van al de onderdeelen.

(Wordt vervolgd.)

OUD ZAANSCH BINNENHUIS.

Verschillende tijdschriften hebben in den laatsten tijd artikelen gewijd aan het binnenhuis in vroegere eeuwen. Met groote belangstelling zijn deze bijdragen tot meerdere kennis der cultuur onzer voorvaderen ontvangen. Artisten van naam leggen zich tegenwoordig speciaal toe op het inrichten van woonvertrekken en nog steeds is men zoe-

18DE EEUWSCHE KAMER; Peperstraat te Zaandam. Opmeting van S. FRANCO.

kende het gezellige der interieurs van vorige eeuwen te evenaren. Allerlei proefnemingen met betrekking tot ruimteverdeeling, kleur en lichteffect worden genomen; hier en daar ziet men een streven om de hoogte der kamers weder tot een minimum te beperken, welk verschijnsel er op wijst, dat men zich spiegelt aan het Oud-Hollandsch voorbeeld.

Toch bereikte men tot heden slechts zelden het gezellige, dat onze voorouders in hun interieurs hadden verkregen. Verschillende factoren werkten hiertoe mede. Zoo had reeds de wijze, waarop men in de 18e eeuw een Zaansche woning binnenkwam, iets intiems. In een bloementuin, of — als het erf daarvoor te klein was, toch altijd aan een groen bleekveldje — lag de onregelmatig gebouwde woning. Eigenaardig is ook weer de gewoonte in deze streek om telkens als door vermeerdering van het gezin de behoefte aan grooter ruimte zich deed gevoelen, een vleugel aan het reeds bestaande huis bij te bouwen. De vergrooting had altijd gelijkvloers plaats en men hield daarbij weinig of geen rekening met de eenheid van het gebouw. Talrijk zijn dan ook de voorbeelden, dat een complex van huisjes, die oppervlakkig beschouwd, men voor een hofje aanziet, bij nader onderzoek één woonhuis blijkt te zijn. De gewone toegang tot de woning was op zijde en werd verleend door een deur, welke van uit het tuintje op een klein portaal uitkwam. Wel was er in den voorgevel tusschen de beide ramen een deur, die direct in de zoogenaamde pronkkamer leidde, maar deze, de „dooddeur" geheeten, was niet voor dagelijksch gebruik en werd alleen bij buitengewone gelegenheden, bij sterfgeval als het lijk naar buiten gedragen werd, en bij huwelijk, wanneer het bruidspaar het huis verliet, geopend. Daar het grootste vertier plaats had op de Zaan, waren de eigenlijke woonvertrekken naar de Zaan gekeerd en was de pronkkamer aan den weg gelegen. Zoo'n 18e eeuwsche Zaansche kamer vindt men nog, zoover de sloopershand haar gespaard heeft, in een huis aan de Peperstraat te Zaandam. Weliswaar wordt dit vertrek thans door een arbeidersgezin bewoond en is het huis, dat anderhalve eeuw geleden tot de voornaamste woningen van het toen nog afzonderlijke Oost-Zaandam behoorde, nu in verscheiden afdeelingen vertimmerd en aan verschillende gezinnen verhuurd, zoodat weinig meer van de vroegere glorie afstraalt. Destijds was het door den Schout van Oost-Zaandam voor zich en zijn gezin gebouwd, thans ligt het door de verplaatsing van het verkeer zoo goed als vergeten, achteraf in een volksbuurt. Toch is er met eenige fantasie een beeld te vormen van hetgeen de bovengenoemde kamer eertijds moet geweest zijn, daar twee der wanden en het plafond vrijwel in ongeschonden staat bewaard zijn gebleven.

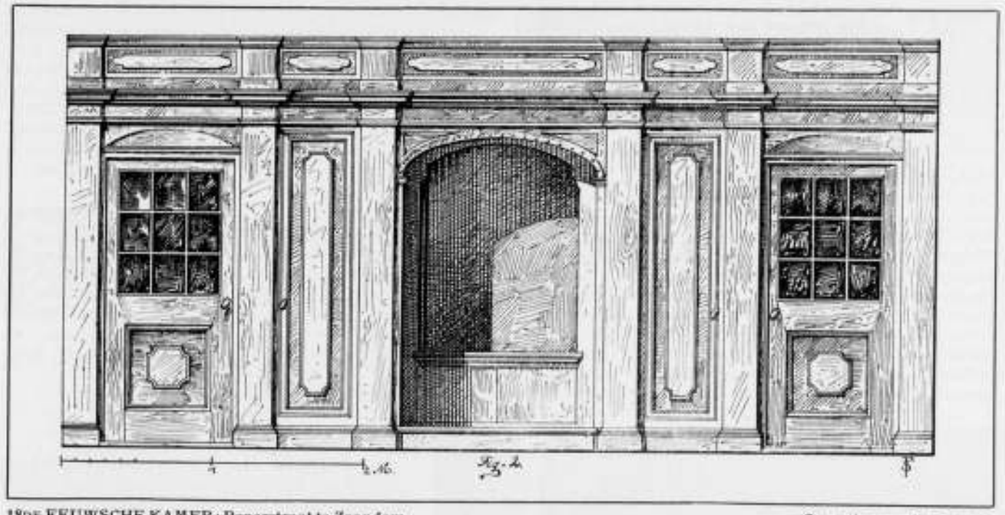
In de nagenoeg vierkante kamer van circa zes bij zes meter domineert in het midden van den eenen wand de geheel met blauwe tegels bekleedde schoorsteen (fig 1.) met zijn breede vleugels, die, zooals de bijgevoegde schets het aangeeft, zich tegen de zoldering welven. De bizonder fraaie, grootendeels nog gave tegels uit een Delftsche fabriek afkomstig zijn met zorg tegen elkaar geplaatst en vertoonen een reeks afbeeldingen van huisjes met bruggetjes, van molens en scheepstimmerwerven en verdere tafereelen uit het dagelijksch leven van dien tijd. Ongetwijfeld zullen zij een ongezochte gelegenheid hebben gegeven om er geschiedenissen aan vast te knoopen en kwamen de kinderen op bevattelijke en aangename wijze met de plaatselijke toestanden op de hoogte.

Ook de bijbelsche geschiedenis konden zij er spelenderwijze leeren, want niet zelden behandelden de naïef uitgevoerde tegeltableaux voorstellingen van onderwerpen uit den Bijbel.

Soms ziet men landschappen of enkele figuren, dikwijls ook episoden uit de walvischvangst, welke omstreeks 1700 een der hoofdmiddelen van bestaan der Zaankanters uitmaakte. De bruine tegels zijn over het algemeen minder gezocht dan de blauwe. Men kan nog verscheiden dergelijke tegelschoorsteenen in de Zaanstreek vinden, niettegenstaande zeer vele reeds gesloopt zijn; hier en daar ziet men de tegels terug in een lijstje aan den muur of dienst doende onder theepot of bloemvaas.

Aan weerskanten van den schoorsteen is het benedendeel van den vleugel iets vooruitspringend gemaakt: het zoogenaamde „hoogje". Door een marmeren plaat gedekt gaf het hoogje gelegenheid aan den heer des huizes er zijn tabakspot, gouwenaar enz. te plaatsen; ook de Bijbel vond hier eene plaats. Op de glad geschuurde ijzeren haardplaat met ijzeren vuurhek, thans verdwenen, gaf een vlammend houtvuur een matige warmte aan het groote vertrek.

Verschillende voorwerpen voor dagelijksch gebruik, zooals een koperen vuilnisblik met stoffer, een haardstel met de noodige tangen en schoppen, een zwavelstokkendoos en niet te vergeten de met een tegel versierde

18DE EEUWSCHE KAMER; Peperstraat te Zaandam. Opmeting van S. FRANCO.

stoof, maakten den verderen inventaris van den schoorsteen uit. Waarschijnlijk zal er een mooi spiegeltje, dat men bij enkele Zaansche verzamelaars van oudheden nog wel aantreft, niet ontbroken hebben. Van al deze gebruiksvoorwerpen is niet veel meer overgebleven; de meesten zijn overbodig geworden nu het turfvuur plaats heeft gemaakt voor het moderne gasfornuis. Dit past al even weinig in de vroegere omgeving als de portretlijstjes en de beeldjes uit den galanteriewinkel op de plaats, waar eertijds de huisbijbel lag.

De wand gelegen tegenover den schoorsteen en afgebeeld bij fig. 2, is geheel betimmerd. De linker deur gaf eertijds toegang tot het portaal, thans tot een kruidenierswinkeltje, de symmetrisch aan de andere zijde geplaatste deur kwam uit op de keldertrap, in het midden was de bedstede en aan weerskanten daarvan een kast. Op het fries boven de deuren is gelegenheid tot het plaatsen van borden en ander Delftsch aardewerk dat in overvloed in de Zaansche gezinnen te vinden was en voor dagelijksch gebruik diende. Het maakte de trots van den gegoeden Zaanlander uit en in vele gezinnen kreeg elk kind een volledig Delftsch eetservies mede ten huwelijk. De houten pilasters, lijstwerken en deuren der betimmering zijn volgens Zaansche gewoonte groen gemarmerd. Dit schilderwerk is nagenoeg nog in zijn vroegeren staat gebleven. Ook het houten plafond, dat door twee zware balken in drie vakken verdeeld is, heeft de oorspronkelijke schildering nog behouden. Elk vak is versierd door medaljons met figurale voorstellingen, ontleend aan godsdienst en handel; deze zijn omkranst door zware omlijstingen van bladranken en rocaille-ornament. Dit schilderwerk, niet door een meesterhand vervaardigd is geen uitvoerige bespreking waard.

Denkt men zich tegen den wand loodrecht op de beide anderen een 18e eeuwsche Zaansche kast met rijk gebeeldhouwde deuren en lijstwerken, een fraai Delftsch kaststel er boven op, en aan de tegenover gestelde zijde een breed raam met kleine in lood gevatte, gekleurde ruitjes, die een warm licht door lieten schijnen, verder in den hoek van het vertrek een staand uurwerk in mahoniehouten kast waarop verguld koperen beeldjes prijken, en op de wijzerplaat beweegbare figuren in een idyllisch landschap. Ginds aan den wand een paar deftige familie portretten in olieverf geschilderd en gevat in palissander lijsten, en niet te vergeten het ouderwetsch massieve meubilair: de tafel, groot genoeg dat alle leden van het patriarchaal gezin er een plaatsje aan konden vinden en stevig genoeg, dat kindervoetjes er ongestraft tegen mochten trappelen; de noodige stoelen en leunstoelen, de gezellige groote familie kanapee, het bedbankje om in de bedstede te stappen en zeker nog tal van voorwerpen van tin, koper of aardewerk, die men ongaarne in een woonvertrek mist, dan kan men zich eenigszins een denkbeeld vormen van zoo'n ouderwetsch interieur.

Het mag waar zijn, dat wanneer wij met onze moderne begrippen de details der betimmering aan een nauwkeurig onderzoek onderwerpen er wellicht op het werk onzer voorouders valt af te dingen; toch moeten wij, zoo wij eerlijk tegenover ons zelf willen zijn, met stille bewondering vervuld worden voor die eenvoudige handwerkslieden, die zooveel minder geleerd hadden dan wij en die toch, en misschien wel juist daardoor, hun gevoel meer raadpleegden en een interieur wisten te scheppen, dat verre het moderne binnenhuis in gezelligheid overtreft, en waar allen, die zich met binnenarchitectuur bezig houden, nog veel van kunnen leeren.

Zaandam, Sept. '09. S. FRANCO.

BOEK-EN PLAATWERKEN

HET JAARBOEKJE VAN „DIE HAGHE" 1910.

Zooals vorige jaarboekjes, behandelt het jaarboekje van „Die Haghe" ook ditmaal een bouwkundig onderwerp en wel door een artikel van Jhr. J. W. van Nispen tot Sevenaer over Het Hofje van Hoogelande.

Dit hofje bevindt zich in de Boekhorststraat te 's-Gravenhage: het is ontruimd, daar een nieuw Hofje gebouwd is in de Johan van Camphuysstraat. Tengevolge hiervan wordt het oude Hofje te koop aangeboden, zoodat wel eerstdaags het eenvoudige gebouwtje verdwijnen zal.

Hoewel zonder eenige pretentie, bezit het oude Hofje toch nog wel eenige bouwkundige waarde en verdient het dat wij er iets langer bij stilstaan.

GEVEL VAN HET VOORMALIG HOFJE VAN HOGELANDE IN DE BOEKHORSTSTRAAT TE 's-GRAVENHAGE, 1908.
Uit het Jaarboekje van „Die Haghe", 1910.

Zooals alle gebouwen uit den tijd van zijn ontstaan (pl.m. 1670) kenmerkt de gevel van het Hofje zich door een rust en een verdeeling der hoofdelementen, die op een goede school wijzen. Te midden van de rommelige, drukke en grootere huizen in de Boekhorststraat, alle in den laatsten tijd gebouwd, doet het bescheiden Hofje vreemd; maar tegelijk geeft het een beschamend voorbeeld hoe deze goede, eenvoudige architectuur in hare waardigheid verre te verkiezen is boven de wanhopige reclamehouwerij er om heen. Het oude Hofje ziet er nu wat verwaarloosd uit; de oude kruisramen, die met hun glas in lood en luiken een zeer dankbaar effect gemaakt zullen hebben in den vlakken gevel, zijn verdwenen. Vroeger was boven de poort geplaatst het wapen van den stichter, en een vredesengel met olijftak, beide in steen gehouwen. De laatste is in den nieuwen gevel aangebracht. Welk een interessante tuin zich in het oude Hofje bevond, toont bijgaande afbeelding.

Bij zorgvuldige herstelling en liefdevolle behandeling had hier een bescheiden maar aardig oud monument behouden kunnen blijven, uit een cultuurhistorisch oogpunt zeer zeker interessant, maar ook niet zonder bouwkunstige waarde.

Wij hopen nu maar, dat wat er eventueel voor in de plaats komt, in zijn soort evenveel architectonische beteekenis zal hebben; hierdoor zou het artistieke verlies volkomen hersteld zijn en de Boekhorststraat een gebouw krijgen, hetwelk het aankijken waard is, iets wat men van de overige huizen in deze straat, op een enkele uitzondering na, niet kan zeggen.

De heer van Nispen tot Sevenaer geeft uitsluitend historische mededeelingen over het Hofje.

Verdere belangrijke bijdragen zijn: Dr. H. Brugmans: Uit de protocollen der Haagsche notarissen; R. L. de Haes: Een aanzienlijk katholiek Hagenaar in de 18e eeuw; e.a.

INGEZONDEN STUKKEN

BRUSSELSCHE TENTOONSTELLING NEDERLANDSCHE AFDEELING.

Mijnheer de Redacteur.

Uw berichtgever over de tentoonstelling te Brussel schijnt niet bijster goed te informeeren. In zijn 27e verslag over de tentoonstelling, Bouwkundig Weekblad No. 28 9 Juli 1910, zwaait hij den heer Ed. Cuypers hoogen lof toe over den aanleg van den Hollandschen Tuin.

Ik las dit verslag eerst laat, omdat ik buitenslands was en ook daarna goed moest informeeren, hoe dit zat, omdat ik tijdens onze Haarlemsche tentoonstelling vernomen had, dat het ontwerpen en aanleggen van den Hollandschen Tuin opgedragen was aan den Heer J. C. de Lange te Rotterdam. Nu kwam mij deze tegenstrijdigheid erg raadselachtig voor, en moest ik nog eens ter dege informeeren. Bovendien dacht ik, dat de Heer Cuypers, die het Weekblad toch ook wel zal lezen, zich geen onverdienden lof zou laten toezwaaien en het bericht tegenspreken, als de verslaggever ongelijk had. Dit is echter niet geschied.

Nu vernam ik van officieele zijde, dat de Heer de Lange wel degelijk den Hollandschen Tuin had gemaakt, en niet de Heer Cuypers en dit wordt thans bevestigd door de uitspraak der Jury, die den Heer de Lange *extra met een Grand Prix* voor zijn werk bekroond heeft. (*)

Het is dus geen architect, maar een bloemist-tuinarchitect, op wien de lof van uw verslaggever toepasselijk is.

Hoogachtend
Uw
LEONARD A. SPRINGER,
Tuinarchitect.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG KALENDER PALTHE.

Op de door de Gebrs. Palthe te Almelo, uitgeschreven prijsvraag voor een wandkalender 1911, zijn 192 ontwerpen ingezonden, J.l. Zaterdag heeft de Jury de beoordeeling beëindigd. Aangezien de voor bekroning in aanmerking komende ontwerpen in qualiteit niet zooveel verschil opleverden, dat de belooningen daaraan evenredig waren, heeft de Jury geadviseerd de volgende belooningen toe te kennen:

1e prijs, groot *f* 300.— aan den Heer Ton van Tast, 's Gravenhage.
2e „ „ „ 250.— „ „ „ A. M. Lejeune, Breda.
3e „ „ „ 150.— „ „ „ Jac. H. M. v. der Mey, Schoorl.
4e „ „ „ 100.— „ „ „ M. A. H. van der Burg, A'dam,

en vier prijzen, elk van *f* 50.— aan de Heeren J. Meyenburgh, W. F. Winter Jr., Roelf Gerbrands, allen te Amsterdam, en W. Bogtman, te Haarlem.

In September of October zullen de ingezonden ontwerpen worden geëxposeerd in Amsterdam, Den Haag en Rotterdam.

OPEN PRIJSVRAGEN.

1. Eere-prijsvraag 1910 van het Genootschap „A. et A".
Prijsvraag voor het ontwerpen van een kopstation met verhoogd spoor voor eene gemeente als Amsterdam. Programma in No. 25. Tijd van inlevering vóór 1 November 1910.
2. Prijsvraag voor het benutten der gronden, vrijgekomen tengevolge van de slechting der versterkte omheining van Antwerpen. Programma in No. 19. Tijd van inlevering tot Zaterdag 1 October 1910.
3. Prijsvraag voor een Aanplakbiljet, uitgeschreven door de Vereen. „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
Programma in No. 26. Tijd van inlevering vóór of op 10 September 1910.
4. Prijsvraag voor het ontwerpen van een Wandkalender voor de Ned. Vereeniging tot Bescherming van Dieren, afd. Rotterdam. Programma in No. 30 Tijd van inlevering vóór of op 1 October 1910.
5. Prijsvragen door de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam.
a. Ontwerp voor een Rouwkapel op een Algemeen Kerkhof.
b. Een penteekening van een Oud Gebouw.
Programma in No 34. Tijd van inlevering vóór of op 1 December 1910.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN.

Architectura no. 34. *Mededeelingen van het Genootschap.*
Adres aan B. en W. te Rotterdam inzake den bouw van een nieuw Raadhuis te Rotterdam.
Prijsvraag „Rochdale".
Prentkaarten (met afbeeldingen). Door de Firma Versteeg en van der Mey te Dordrecht is een serie prentkaarten uitgegeven, voorstellende reproductie van opnamen van nog bestaande oude gevels te Dordrecht.
Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige Prijsvragen. Vitruvius. (Vervolg).
Bouwwereld no. 34. *Prof. Karl Widmer (Karlsruhe). De Intimiteit der Burgerwoning.* (Innen-Dekoration" Juli 1910).
Beschouwingen over de verschillende vertrekken der Burgerwoning.
M. J. E. van Eyck, Gemeente-Architect van Bussum. Openbare reiniging in verband met het vraagstuk der vuilverbranding, met afbeeldingen. (Vervolg).
Teekeningen van Villa „Albrechtshaus" te Vöcklaburg, met interieur en plattegrond. Arch. H. Aichinger (Weenen).
De Opmerker no. 35. *De Wereldtentoonstelling te Brussel. (Vervolg).*
De Oldenhove. Beschrijving over de herstellingswerken aan den toren van Oldenhove te Leeuwarden.

BERICHTEN

Subsidie „Architectura et Amicitiae". Het bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" heeft zich tot B. en W. gewend met het verzoek, de bijdrage van de Gemeente, ten behoeve van de afdeeling „Voortgezet en hooger bouwkunstonderricht", te verhoogen tot *f* 3300. Het bestuur wenscht er namelijk toe over te gaan voor het leerjaar 1910/11 drie klassen in te richten, en daarmede den driejarigen cursus te voltooien.

B. en W. stellen voor, de subsidie aan het Genootschap „Architectura et Amicitia", ten behoeve van de afdeeling „Voortgezet en hooger bouwkunstonderricht", voor het jaar 1911 vast te stellen op *f* 3300, mits de subsidiën van het Rijk en de Provincie voor dat jaar respectievelijk worden bepaald op ten minste *f* 3300 en *f* 1650.

Een tuinstad voor Arbeiders. In een der laatste zittingen van den Rijksdag voor de zomervacantie van het jaar 1908 diende het ministerie Wekerle een wetsontwerp in, waarbij de regeering gemachtigd werd in Boedapest 4 tot 5000 arbeiderswoningen op kosten van het rijk te laten bouwen, om zoodoende den grooten woningnood eenigszins tegen te gaan. Het ontwerp werd toen met ingenomenheid begroet en zonder eenig debat tot wet verheven. Twee grondstukken — het eene 175 H.A. groot, gelegen tusschen he VIIIe district van de hoofdstad en de voorstad Kleinpest; het andere 77 H.A., grenzende aan het Xe district —

TUIN VAN HET VOORMALIG HOFJE VAN HOGELANDE IN DE BOEKHORSTSTRAAT TE 's-GRAVENHAGE, 1908.
Uit het Jaarboekje van „Die Haghe", 1910.

waren daartoe reeds vroeger door de regeering aangekocht, onder voorbehoud der nadere goedkeuring van het parlement. De kosten daarvan bedroegen 5 millioen kronen, dus ongeveer 1 gulden per M², terwijl voor den bouw der huizen 15 millioen kronen aangevraagd waren.

De geheele technische regeling werd aan het Hongaarsche instituut van ingenieurs en architecten opgedragen, dat zich daarvoor belangeloos beschikbaar had gesteld, en aan eene daartoe uit zijn midden benoemde commissie opdroeg, niet alleen arbeidershuizen te ontwerpen, die aan de eischen van het praktische leven voldoen, maar vooral iets moois en aantrekkelijks tot stand te brengen; een tuinstad voor arbeiders, die zooveel mogelijk met het aangrenzende gedeelte van de hoofdstad een geheel zou vormen.

Met het grootste terrein van 175 H.A. werd begonnen en in die nieuwe stad, voor ongeveer 25000 zielen, heb ik gisteren eenige uren rondgewandeld; zij is nog lang niet gereed, maar toch is reeds goed te zien hoe alles worden zal. In het midden is een groot plein van 414.000 M², gereserveerd voor plantsoen, speelplaatsen voor kinderen en sportterrein, en om de stad is een ringstraat aangelegd van 26 Meter breed; voorts doorsnijden twee hoofdstraten, die even breed zijn als de ringstraat, in de richting der diagonalen het geheele terrein. De blokken tusschen

(*) Handelsblad. Ochtend: 27 Augustus 1910.

deze hoofdstraten en de ringstraat zijn weer verdeeld door straten van 12, 15 en 20 M. breedte, terwijl hier en daar ook kleinere zijstraten voorkomen met 6 Meter breedte.
Voor alle straten en het plein is 30 pct. van de geheele oppervlakte weggenomen. De huizen zijn voor twee of meer families bestemd en door een tuin omgeven; in enkele straten zonder tuin aan den voorkant, maar dan toch op zijde en aan den achterkant. Voor elke woning is gerekend op een grondvlak van 250 tot 290 M², waarvan minstens 72 M², voor het bebouwde gedeelte en de rest voor tuin. Door deze indeeling was het mogelijk 960 huizen met 4200 woningen te plaatsen, waarvan 730 huizen zonder, 230 huizen met één verdieping. Hoewel dus steeds twee of meer families onder één dak wonen, is er toch voor gezorgd, dat zoowel de woningen als de daarbij behoorende tuinen van elkaar geheel afgezonderd zijn.
Naar het aantal woningen, dat in één huis is, kunnen de huizen in 7 groepen verdeeld worden. De meeste woningen, en wel 3770, hebben 2 kamers en een keuken. Voor arme menschen zijn 80 woningen voorhanden met 1 kamer en keuken, en voor meer gegoede arbeiders 350 woningen met 3 kamers en een keuken.
Wanneer eene woning slechts eene kamer heeft, is deze 20 M² groot; bij twee kamers is de eene 16 M², de andere 12 M², en bij drie kamers zijn twee daarvan 16 M² en alleen de derde 12 M² groot; de keukens zijn in alle woningen 8 M², terwijl daarnaast steeds een bergplaats en provisiekamer voorhanden is van 5 M².
De hoogte der kamers bedraagt 3 meter. Kelders zijn wegens de kosten niet gemaakt; maar elke woning heeft een voorhuis, waarop de kamers en keuken uitkomen.
De huizen zijn gebouwd van kalkzandsteen, waarvoor op het terrein een fabriek gezet werd, en zijn gedekt met dakpannen van verschillende kleur; de vloeren in keuken en voorhuis zijn van cement, die in de kamers van grenenhout. De rioleering is aangesloten aan het hoofdafvoerkanaal van de stad; voor drinkwater is een nieuw waterleidingreservoir gemaakt, waardoor nu tevens de voorstad Kleinpest van goed water voorzien wordt, zoodat in elke woning eene waterleiding aangebracht kon worden. De kosten der rioleering en waterleiding hebben rond 2.5 millioen Kr. bedragen.
De electrische tram loopt over de ringstraat, terwijl in alle huizen gasverlichting aangebracht wordt.
Midden in de stad zullen dan voorts nog gebouwd worden een bewaarschool, twee scholen voor lager en meer uitgebreid lager onderwijs, een ziekenhuis, een badhuis, een volksbibliotheek en een uitspanningslokaal voor arbeiders; in 56 der grootere huizen komen winkels.
Op het oogenblik zijn 600 woningen reeds bewoond, terwijl met kracht aan de overige huizen gewerkt wordt; in 3 jaren hopen de bouwmeesters met het geheel gereed te zijn.
Daar de huizen, die gereed zijn, eerst dit jaar bewoond werden, zien de tuinen er over 't algemeen nog erg kaal uit, en daar buitendien de bouwbedrijvigheid in de stad nu heel groot is (in alle straten liggen spoorlijnen voor het vervoer van het noodige bouwmateriaal) spreekt het van zelf dat men nu nog niet den indruk krijgt van een mooie rustige tuinstad. Maar wel kan men zien, hoe zij in de toekomst worden zal. De commissie heeft namelijk 48 ingezonden ontwerpen van Hongaarsche architecten voor uitvoering geschikt bevonden, en in de straten die gereed zijn, kan mennu al een groot aantal van deze verschillende typen zien, zij maken zonder uitzondering een prettigen indruk, de huizen zien er vriendelijk en vroolijk uit en van eentoonigheid is geen sprake. De bewoners, uitsluitend arbeiders van de staatsmachinefabrieken, zijn dan ook bijzonder tevreden, en te meer omdat de huurprijzen laag gesteld zijn: 160 kronen voor een kamer, 220 tot 260 kronen voor twee kamers, 330 kronen voor 3 kamers, terwijl daarvoor in de hoofdstad het dubbele betaald wordt. Deze bedragen zijn voldoende voor 4 pct. rente van het kapitaal, en meer huur kan de regeering niet verlangen, daar dit cijfer in de wet vastgesteld is. *N. R. Ct.*

Kunstmatig kleuren van amarant- of purperhout.

„Onze Gids" schrijft:
Het kostbare amaranthout krijgt, zooals bekend, zijn prachtige kleur, die in de daarnit vervaardigde meubelen zoo gewaardeerd wordt, eerst na vele maanden blootgesteld te zijn aan de lucht. De klachten der meubelmakers dienaangaande bewijzen, dat het velen nog onbekend is, hoe men de ontwikkeling der mooie amarantkleur op kunstmatige wijze kan bespoedigen en zelfs de kleurtint kan bepalen, omdat men deze in de hand heeft, iets dat bij de natuurontwikkeling niet het geval is.
In 't algemeen genomen zijn bij de kleurontwikkeling van amaranthout drie hoofdperioden te onderscheiden. Eerstens het versch gezaagde hout, dat een onaanzienlijke, vuile, roodachtig grijze tint heeft. Tweedens de in dezen toestand door de inwerking der lucht uiterst langzaam toenemende, roodachtig violette houtkleur. Derdens, als hoogste kleurvolmaaktheid, de prachtige purperkleur.
Het staat vast, dat dit langzaam voortschrijdende ontwikkeligsproces veroorzaakt wordt door het in de lucht aanwezige koolzuur. En daar het koolzuurgehalte onzer atmosfeer naar verhouding zeer gering is, kunnen wij daarnit de langzaamheid verklaren der kleurontwikkeling, wanneer deze slechts op den invloed der lucht is aangewezen.
Om de kleurontwikkeling nu te bespoedigen, is krachtige inwerking van daartoe geëigende chemische zuren noodig. De daartoe volgens hunne natuur meest geschikte zuren zijn de dampen van koolzuur, azijnzuur, mierenzuur of zoutzuur. Het is echter lang niet onverschillig welke dezer chemische middelen men aanwendt. Ten eerste ligt het voor de hand, dat de dampen van koolzuur, reeds om hunne schadelijkheid voor de gezondheid, voor de praktijk nauwelijks in aanmerking kunnen komen. Bovendien zijn zij voor het hier beoogde doel ook nog daarom ongeschikt, wijl ze aanmerkelijk zwaarder dan de lucht zijn en dientengevolge steeds dicht bij den grond blijven, zoodat de afgewerkte groote meubelstukken van het amaranthout niet door die dampen bereikt worden en dus hunne uitwerking missen.
Van de overige genoemde zuren zijn de dampen van azijnzuur het zwakste, van het zoutzuur het sterkste, terwijl de kracht van het mierenzuur in het midden dezer beide ligt. Door het sterkste zuur wordt natuurlijk ook een sneller kleurontwikkeling voortgebracht; maar de toon der kleur is ook een andere, al naar den aard der inwerkende zuurdampen. Met azijnzuur en ook nog met mierenzuur krijgt men altijd de matte, roodachtige violetkleur. De schitterende purperkleur is alleen door de dampen van het zoutzuur voort te brengen.
De behandeling zelf onderscheidt zich in niets van het z.g. rooken van eikenhout, alleen dat men voor eikenhout geest van salmoniak gebruikt, terwijl men voor amaranthout een der hierboven genoemde zuren bezigt.
Niet alleen dat het meubel nog geen beslag mag hebben, maar ook is het aan te raden alle voorwerpen van ijzer en staal uit de nabijheid der rookkamer te verwijderen.
De duur der inwerking is afhankelijk van den aard der zuren. Purperkleur door zoutzuur wordt verkregen in 14 à 15 uren; daarentegen zijn voor de ontwikkeling der matte roodachtige violetkleur door mierenzuur minstens 24 uur, door azijnzuur 48 uren noodig.
Na deze behandeling laat men het hout goed uitluchten alvorens te politoeren of te lakken.

RECTIFICATIE.

In het artikel over de Woonhuizen der A'damsche Coöp. Ond. Bouw-Ver. zie B. Weekblad n°. 35, komen de volgende storende fouten voor:
Pag. 411, 2de kolom, 1ste regel staat: door ze niet te laag te maken, enz.
Dit moet zijn: door ze niet te *hoog* te maken, enz.
Pag. 412, 2de kolom, 7de regel van onder, staat: de ijzeren balcons zijn kinderachtig; het kapje wordt door het veel te groote raam geheel vermoord.
Dit moet zijn: de ijzeren *hekjes* zijn kinderachtig; het *topje* wordt, enz.

30ste JAARG. – 10 SEPT. 1910. – No. 37.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering-Excursie. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Leiden, door H. J. Jesse. — De Bevoegdheid van den Architect, door Mr. Egb. J. C. Goseling, slot. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Berichten. — Met losse platen.

OFFICIEEL GEDEELTE.

SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.

PROGRAMMA.

Dinsdag 20 September. Leiden.

11 uur v.m. Bezoek aan het Stadhuis.

12 uur v.m. Algemeene vergadering in de fraaie 17de eeuwsche voormalige Weeskamer ten Stadhuize.
Agenda:
Mededeelingen van den Voorzitter.
Nationale Prijsvraag regelen.
Verkiezing Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13).
Verkiezing Commissie van Stemopneming (zie Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13).
Voorstel tot wijziging art. 3 der Statuten (zie Bouwkundig Weekblad No. 32, bl. 373).
Wat verder ter tafel mocht worden gebracht.

1 uur n.m. Gemeenschappelijke lunch op den Burg (prijs f 1.— per persoon).

2 uur n.m. Tocht door Leiden: Rijnlandshuis, Stadstimmerwerf, Gerecht, St. Pieterskerk, Academie, v. d. Werfpark met Museum voor Natuurlijke Historie (in aanbouw), St. Anna hofje, Hoogelandsche kerk.

6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in het restaurant „In den vergulden Turk" (f 2.50 per couvert, inclusief ½ flesch wijn).

Woensdag 21 September, Gouda-Oudewater.

9 uur v.m. Afvaarts „Carsjens" boot, genaamd Leeghwater, van de Beestenmarkt te Leiden. Boottocht naar Gouda. (Retour *f* 1.50 per persoon).
11½ uur v.m. Lunch aan boord (prijs *f* 1.— per persoon).
12½ uur n.m. Aankomst te Gouda. Bezoek aan de St. Janskerk (de beroemde glazen) en het Stadhuis.
2.03 uur n.m. Vertrek per trein uit Gouda.
2.21 uur n.m. Aankomst station Oudewater.
2.40 uur n.m. Aankomst paardetram te Oudewater. Bezoek aan het stadje.
4.20 uur n.m. Vertrek van de paardetram uit Oudewater naar het station.
4.48 uur n.m. Vertrek uit Oudewater.
5.02 uur n.m. Aankomst te Gouda.
Van 5.02 tot 6: worden de deelnemers vrij gelaten; eventueel bezoek aan de stad.
6 uur n.m. Terugtocht per boot naar Leiden.
6 uur n.m. Eenvoudig diner aan boord (à *f* 1.50 per couvert, zonder wijn).
9 uur n.m. Aankomst te Leiden.

De deelnemers kunnen hierna terug zijn in Amsterdam 10.27; Den Haag 10.02; Rotterdam 10.34; Utrecht 10.57. Deelnemers uit Arnhem en Groningen kunnen 's avonds nog terug; zij maken dan de terugtocht Gouda—Leiden niet mee, maar vertrekken uit Gouda per trein.
Voor Arnhem: vertrek uit Gouda 6.36; uit Utrecht 7.20, aankomst te Arnhem 8.20
Voor Groningen, vertrek uit Gouda 6.14, uit Utrecht 7.08, uit Zwolle 8.49, aankomst te Groningen 10.43.

Dat Burgemeester en Wethouders van Leiden de bijzonder fraaie en interessante, vroeg 17de eeuwsche voormalige Weeskamer ten Stadhuize voor de Algemeene Vergadering beschikbaar hebben gesteld, wordt ten zeerste gewaardeerd. Hierdoor is het mogelijk

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

geworden te vergaderen in een architectonisch schoone omgeving.

In herinnering wordt gebracht, dat het zeer geapprecieerd zal worden, als ook dames aan de excursie deelnemen.

Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het **dringend noodzakelijk** dat heeren deelnemers zich **zoo spoedig mogelijk** opgeven bij het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

LEIDEN.

Eene beschrijving van Leiden zou boekdeelen vorderen niet alleen, maar elke beschrijving zou blijken onvolledig te zijn; want steeds zullen door de studie, weer nieuwe gezichtspunten en ontdekkingen ontstaan. Alleen door jarenlang verblijf en belangstelling in alles wat de stad en hare omgeving betreft, krijgt men een inzicht in hare beteekenis en haar leven uit vervlogen tijden.
Evenwel willende voldoen aan de vereerende uitnoodiging van het bestuur der Maatschappij, volgt hieronder eenige opsomming van feiten betreffende enkele gebouwen, die met de Septembervergadering zoo mogelijk bezichtigd zullen worden. De tijd is te kort om alle merkwaardige gebouwen te bezichtigen, zoodat slechts enkele bezocht zullen worden, die 't meest in de route liggen. Voor hen, die op hun gemak meer willen zien, kan de Gids voor Leiden en Omstreken door J. B. van Loenen uitstekend dienst doen, prijs f 0.75. Voorts speciaal wat de Gebouwen te Leiden betreft vindt men in „Oude Gebouwen te Leiden" met 89 afbeeldingen uitgegeven door de vereeniging — Oud-Leiden — eene beknopte opgave daarvan, prijs f 0.50.

Over den naamoorsprong zijn de geleerden 't nog niet geheel eens; want de Romeinsche vesting Lugdunum op eene oude kaart van een Romeinschen heerweg voorkomende, zou niet de plaats kunnen zijn, waar thans Leiden gelegen is. Oude bescheiden (960) kennen slechts een Leython, welke naam waarschijnlijk ontleend is aan de Leede, thans Mare. In 1083 was Leiden bekend als „villa Leythen" en in 1186 wordt Leiden als stad vermeld. Direct door de Romeinen is deze stad dus niet gesticht en zijn dan ook hier geen vondsten uit den Romeinschen tijd gedaan.

De eerste vestiging bevat het hoogste gedeelte van de Breestraat, den Blauwen steen en de voet van den Burg waar gelegen zijn 't Raadhuis en de zetel van Rijnland, daarna Rapenburg, waar men vindt Gravenstein ('s Graven Steen) en Sint Pieterskerk.
In 1294 werd het gedeelte tusschen de beide Rijnarmen bij de stad getrokken, waar de Hoogelandsche of Sint Pancraskerk gebouwd is. Verschillende uitleggingen hadden verder plaats in 1355, in 1389, in 1610, in 1644 en eindelijk in 1659.

HET STADHUIS van thans is wat den gevel betreft van 1597-'98; echter wordt 't oude Stadhuis reeds in 1392 vermeld.
Het is in verschillende jaren vergroot tot het in 1662 de tegenwoordige gedaante verkreeg, met dien verstande dat de meeste kruiskozijnen zijn uitgebroken, een groote topgevel is afgebroken en de buitentrap een ander beloop gekregen heeft.
Het ontwerp van den gevel is vrij zeker niet van Lieven de Key, maar waarschijnlijk van een Duitschen meester.
De onderbouw van den toren behoort tot den oorspronkelijken bouw 1392, daarna in 1411 of 1413 verhoogd; in 1573 is de houten spits verbrand en in 1577 weer herbouwd, eindelijk in 1760 weer vernieuwd in de gedaante van 1577. Het carillon bestaat uit 37 klokken door Hemony in 1677 en 1678 gegoten; de grootste klok met wapens der stad en regenten is 1.17 M. hoog en 1.46 M. middellijn.
Van het inwendige zijn de belangrijkste vertrekken: De Pers, een groote hal, dienende vroeger als verzamelplaats voor de Burgerwacht.
De Weeskamer, geheel met eiken schotwerk en kasten betimmerd, begin 17de eeuw. Evenzoo de schoorsteenkap met zandsteenen kolommen en dito consoles.
De Raadzaal, oorspronkelijk van 1641, is verbouwd in 1704. De schoorsteen in den vorm van een schouw, van zwarten steen met een kap of betimmering van 1737, omvattende een schilderij „Scipio" door J. Lievens 1640. Het rijk gestucadoorde plafond bevat verschillende wapens van het toenmalige bestuur. De wanden zijn bekleed met Gobelins; boschtafereelen door Max van der Gucht te Delft 1668.
De Kamer van B. en W., is ingericht in 1664. De schoorsteen met halve getorste kolommen en betimmering, bevat een allegorische voorstelling van wetenschap, vrede, gerechtigheid, handel en welvaart door F. Bol 1664.
De Gobelins stellen herdersscenes voor; die van den noordwand is afkomstig van Rijksdorp bij Wassenaar in 1823 voor *f* 50.— aangekocht, voorstellende den intocht van Alexander den Groote te Babylon naar teekening van Charles Lebrun.
Gerecht, in tweeën gedeeld door een boog. Het gedeelte met naakte witte muren voor de beschuldigden; in dat voor de heeren van den Gerechte zijn de wanden bekleed met groen velours van Utrecht. Schoorsteenstuk Brutus door D. Moor 1657. De plafond schildering: Gerechtigheid, als medaillon, en hoekstukken met wapens enz.
De burgemeesterskamer bevat schoorsteenstuk; verder dessus de porte: Minerva. Deze kamer was vroeger Universiteits vierschaar.
In den aanbouw van 1904 zijn nog geplaatst twee gobelins, als behangsellinnen gediend hebbende op het kasteel Endegeest te Oegstgeest.
Volledige afbeeldingen van het stadhuis zijn opgenomen

in de Oude bestaande Gebouwen der Maatschappij pl. 62—78.

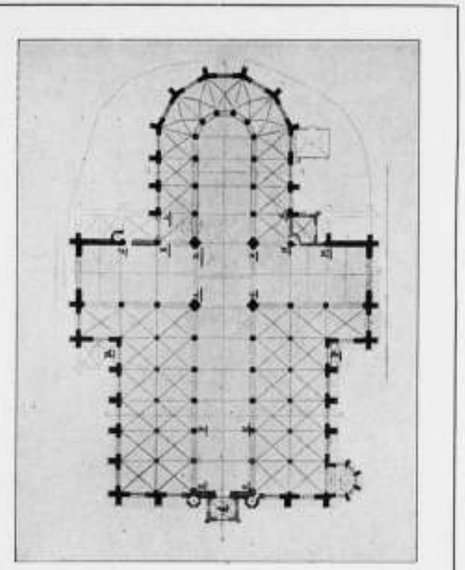
GEMEENLANDSHUIS VAN RIJNLAND. Een gebouw werd in 1578 gekocht voor *f* 1800.— en daarin de zetel van het bestuur gevestigd. Van dat jaar dagteekent ook het brandvrije *„ijzeren kantoor"* waarin de kostbaarste documenten van Rijnland zijn opgeborgen. In 1596—1591 werd het huis verbouwd en van den tegenwoordigen gevel voorzien door P. Az. Clocq, met drie schilderachtige topgevels. Bij eene restauratie in 1882 heeft men den gevel gedeeltelijk een heelen en halfsteen afgehakt, en opnieuw bemetseld doch helaas de kruiskozijnen niet hersteld.
Er bestaat een copie van een ander ontwerp van den gevel, dat aan Lieven de Key wordt toegeschreven; maar aangezien het origineel verdwenen is, waarop geen maamteekening stond, blijft dat nog onuitgemaakt.
In 1878 is de rechtzaal hersteld in de vormen zooals die in 1667—1671 was verbouwd. Het is nu een prachtige en deftige zaal met goudleer behangsel, houten gewelfd plafond met vogels beschilderd door Andries de Haan. Onder het gewelf is een kroonlijst, gedragen door gecanneleerde pilasters met jonische kapiteelen. Voorts monumentale schoorsteen van 1663; ruiten in gebrand geschilderd glas uit 1599.
Verder zijn in deze zaal tentoongesteld de beroemde geëmailleerde koperen Hensbeker, waarvoor Romeyn de Hooghe in 1685 *f* 365.— ontving. Een schilderij van C. B. van Everdingen van 1665 dat met *f* 1200; een van J. A. en A. Lievens van 1655 dat met *f* 315.—; een van Jan Lievens dat met *f* 280.— betaald werd en een van D. Maas waarvan jaartal en koopprijs onbekend zijn. In de hal, een waardige ruimte, worden verschillende modellen van sluizen tentoongesteld.

MORSCHPOORT in 1669 naar 't ontwerp van Willem van der Helm gebouwd, dezelfde die Pieter Post hielp bij 't ontwerp van de Waag.
Ook de ZIJLPOORT is naar ontwerp van W. v.d. Helm gebouwd met beeldhouwwerk van R. Verhulst, die daarvoor *f* 900.— ontving; dit zijn de beide eenige gespaard gebleven poorten van Leidens veste.

STADSTIMMERWERF van 1612. Zeer hooge trapgevel met eigenaardig kruiskozijn, twee onder en vier bovenlichten.

Langs het Rapenburg gaande zien wij deftige gevels van patricische huizen van buiten betrekkelijk sober, maar eertijds inwendig zeer rijk betimmerd en gestoffeerd. Onlangs zijn weer twee huizen inwendig afgekloven; het eene heeft gediend om een huis te stoffeeren te Haarlem. Het andere met een vorstelijke schoorsteenmantel (bij Fr. Muller voor *f* 7000.— verkocht); prachtige schilderstukken en gobelins die naar alle windstreken zijn verdeeld, dient nu voor school.

HET ACADEMIEGEBOUW. Oorspronkelijk het Witte

PLATTEGROND VAN DE ST. PIETERSKERK. *)

Nonnen klooster in 1516 gewijd, is in 1578 tot Academiegebouw ingericht. Voor het maken van vloeren zijn de ramen gewijzigd; van de mooie eiken kap is zoodoende niets meer te zien, wanneer men niet langs de oude wenteltrap naar den zolder klimt. Deze kap is gemaakt na den brand van 1616. De talrijke dakvensters van de restauratie sluiten inwendig niet aan op de juiste plaatsen. Mogelijk passen deze dakvensters beter aan de kap van vóór 1616. De toren is van 1670.
Een grafzerk van Floris en Johan van Adrichem 1527—1572 is in den muur gemetseld. Victor de Steurs versierde de trapwanden met schetsen.

DE ST. PIETERSKERK is de oudste kerk van Leiden. In September 1121 werd daar een kerk gewijd aan Petrus en Paulus. In 1338 is de Kloksteeg versmald wegens vergrooting der kerk. In 1339 is het koor gebouwd; het transept is toen opgetrokken tot de hoogte der zijbeuken; omtrent 1400 is de Romaansche kerk afgebroken en door een nieuw schip met zijbeuken vervangen; 5 Maart 1512 is de toren ingestort.
Een gevel werd gebouwd in het vlak van den toren, waardoor het schip twee traveën grooter werd. Spoedig is daar een portaal tegen gebouwd met een verdieping met achthoekig spitsdak; in 1637 is het dak afgebroken, het groote westraam dicht gemetseld, een verdieping hooger gemaakt en het portaal met lessenaar dak afgedekt. Transept met zijbeuk aan de Westzijde; zijbeuk in aanleg aan de Oostzijde. Het mooie traptorentje doet duidelijk zien de bedoeling van den bouw. Bij dit torentje behoort een zeer eigenaardig scheef toegangspoortje aldaar uitgebroken en geplaatst naast de Hoo-

RIJNLANDSHUIS TE LEIDEN. SCHOUW IN DE DIJKGRAAFSKAMER. *)

men is ondoenlijk, alleen zij vermeld het grafmonument van Joh. v. Kerchove door Rombout Verhulst, 1663.

GERECHT, thans genoemd 's Gravenstein, bestaat uit den ouden steen en andere gebouwen. De oude steen, gedeeltelijk uit de dertiende eeuw, was door een gracht omgeven, heeft thans een groot kruiskozijn, 2 onderlichten en 3 bovenlichten met renaissance (zeer samengestelden) ontlastingsboog, waarschijnlijk uit 1604; aansluitende de zeskante traptoren met leien spits.
Het gebouw met blindvensters (thans zijn er ramen in gebroken) heeft een binnenplaats en diende als gevangenis. In den grond zijn ook nog gevangenissen. In de zoogenaamde roode keuken nog cellen met 7 cM. dikke met spijkers beslagen deuren, waarin trechtervormige openingen om etenslucht door te laten en toezicht mogelijk te maken.
Een mooie loggia uit 1605 verbindt deze gebouwen met het latere gebouw, met pilasterorde van 1672 en driehoekig fronton, waarin het wapen van Leiden onder een kroon tusschen de beelden van de Waarheid en de Gerechtigheid door Xavery, dezelfde beeldhouwer die de beelden hakte in het fronton van de Turk, Breestraat, en de medaillons in schoorsteenen en boven de deur van het afgekloven huis Rapenburg over de Academie.

Het OUDE GYMNASIUM vlak bij 't Gerecht op den hoek van de Lokhorststraat heeft een mooie trapgevel van 1600.

gelandsche kerk, waar 't niet op zijn plaats is en voortdurend stukken worden afgestoten.
Zoo lang het transept niet was opgetrokken liep het leien dak van het schip en koor aan één stuk door, zooals op 't oogenblik boven het houten gewelf nog te zien is. Het zuidelijk gedeelte van transept wordt nu gerestaureerd en is met asbestplaatjes, imitatie leien, gedekt. De geheele restauratie zal ƒ 80.000 kosten, door het rijk, provincie, gemeente, kerk en particulieren bij elkaar te brengen en zal 10 jaren duren.
De preekstoel van 1530 heeft zandsteen voetstuk, rijk bewerkt, kuip van eikenhout met nisjes voor beelden. Het klankbord is van later tijd. Alles verder op te noe-

*) De clichés gemerkt * zijn welwillend ter leen afgestaan door de redactie van het „Het Huis Oud en Nieuw"; wij vestigen de aandacht op het „Leidsch Prentenboek", waarin 60 fraaie afbeeldingen van oude gebouwen te Leiden zijn opgenomen. De hierbij gereproduceerde zijn er aan ontleend. Dit prentenboek is uitgegeven door „Het Huis Oud en Nieuw", en voor ƒ 0.50 verkrijgbaar.

DE WAAG in 1658 gebouwd naar 't plan van Pieter Post bijgestaan door W. v. d. Helm, is een rijk gebouw met voorgevel van zandsteen met veel ornament en wit marmeren relief. Uit galanterie tegenover de dames, die de telefoon moesten bedienen, is door het Gemeentebestuur goedgevonden de oorspronkelijke eiken wenteltrap voor een groot deel te vernielen. Boven den ingang van de boterhal, aansluitende aan de Waag is een hoog relief met voorstelling van het koopen van boter, door Rombout Verhulst 1662. Voor het beeldhouwwerk aan den Waag ontving Verhulst ƒ 3727.10.

DE BURG is een kunstmatige verhevenheid, waarop een cirkelvormige muur met een middellijn van 37.40 M.; de buitenmuur is gemiddeld dik 70 cM. door kanteelen bekroond; koud hiertegen aangebouwd een omloop rustende op 22 meest halfcirkelvormige bogen. De fundeeringen van beide vormen echter een geheel. De muren zijn gedeeltelijk tufsteen, reuzenmoppen en rijnsteen.

De Burg heeft 2 toegangen, en een in 1889 ontdekt uitvalpoortje hoog 1.80 M. breed 60 cM. Onder de bogen zijn schietgaten. De tegenwoordige grond ligt waarschijnlijk ruim een meter hooger dan de oorspronkelijke hoogte. De Burg behoorde oorspronkelijk aan den Graaf van Holland en werd in 1651 door de stad gekocht. Zie verder over den Burg: D. E. C. Knuttel in Bouwkundig tijdschrift XIV.

HOOGELANDSCHE OF ST. PANKRASKERK. In 1280 stond aldaar een houten kapel, die verbouwd en gewijd werd in 1312 en in 1366 tot kapittelkerk werd verheven. De kerk is vergroot in 1377 en Juni 1381 is het koor gefundeerd.
Het schip is veel lager opgetrokken dan het transsept en het koor, bestaat uit vier traveën met zijbeuken. Een gedeelte van een vroegeren toren van 1315 is ingebouwd, waarop tijdelijk klokkenstoelen met hulptoren geplaatst zijn. Het schip is langer ontworpen en onafgewerkt afgesloten door de Westmuur, even voorbij de laatste kolom ruimte latende voor den aanzet tot een onvoltooide vijfde travee. Koor en transsept met houten gewelf, zijbeuken-transsept en kooromgang met steenen gewelven.
De Zuid- en Noordgevels hebben hooge vensters door torentjes geflankeerd, zijn bijzonder rijk bekroond, geheel afwijkende van hier te lande voorkomende gevels, alleen de kerk te Goes, is een navolging daarvan.
Het prachtige koorhek is spoorloos verdwenen, alleen de bovenbalk dient thans nog als moerbalk in een pakhuis.
Het doophek is gedeeltelijk van 1632. Behalve de graftafel van Pieter Adriaansz. van der Werff door R. Verhulst 1664, dicht bij 't graf van Van der Werff, zijn tal van zijn meerdere gedenkteekens en grafzerken aanwezig.

HET H. GEEST OF ARME WEES- EN KINDERHUIS. Bestaat uit een schilderachtig complex van gebouwen aan de Hooglandsche kerkgracht gelegen.
Het Poortgebouw van 1607 heeft een poortje — met mooi relief: op de weezen nederdalende H. Geest — van een ander gebouw afkomstig, voorts drie trapgevels met kruiskozijnen.

ST. ANNAHOF, aan de Hooigracht is thans 't merkwaardigste hofje van Leiden. De toegang aan de Hooi-

HET H. GEEST OF ARME WEES- EN KINDERHUIS TE LEIDEN.
Naar een penteekening van H. J. JESSE.

gracht is een Renaissance poortje uit de laatste helft van de zeventiende eeuw met twee wapenschilden versierd, waartusschen een gedenksteen

ST. ANNA HOFGEN
gesticht bij
Willem Claesz. Doornick
ende sijn Huysvrouw
Hillegont Willems Dr. de Bruyn
A°. M.IVC.XCII.

„De zware deur doorgaande, komt men in een lange open gang, dan een hoek om en weer een deur door en men staat in een langwerpig hof, aan de eene lange zijde dertien huisjes voor arme vrouwen of maagden, heerlijk door zonlicht overgoten.
De huisjes hebben nog verminkte kruiskozijnen, waaruit een handig timmerman de boven middenstijlen verwijderd heeft. En verrassend: Aan de korte zijde een kapel. Een zeventienjarige bewoonster van het hofje ontsluit voor u een deur, naast een kruiskozijn en ge zijt

LEIDEN. LAKENHAL.

in een portaal, met geel en zwart verglaasde tegels bevloerd; moerbalken en kinderbalkjes enz. voltooien de aardige stoffeering; in den achterwand is een poortopening en ge treedt in 't kapelletje, bestaande uit één travee en door drie zijden van den achthoek gesloten, gedekt door eenvoudig steenen gewelf en met eenige resten van gebrand glas in de spitsboogvenstertjes. 't Oorspronkelijk steenen altaar is nog aanwezig, 't eenige dat in Leiden na de beeldstormerij is overgebleven. Op 't altaar staan twee zware gothieke kandelaars, een wierookvat en een schel. Een koperen potje met twee tuiten hangt in een nisje. Eenig tinwerk, een soort zakaltaar,

LEIDEN. ACADEMIE.

een eiken kistje en eenige schilderijen geven aan dit hoogst eenvoudige interieur een ongekende harmonieuze stemming. Het voorfront van het altaar bestaat uit drie vlakke nisjes, in 't middenste leest men in gothieke letters dit opschrift:

„In die eeren Gods en die reyne maget Maria, soe heeft „gesticht en doen maken in 't jaar 1492, Willem Claesz. „de brouwer en Hildegont Willem dochter seyn Weyf „dese Cappelle mit dese 13 kameren om Gods wil in te „wonen om arme Vroukens van goede naem en faem „wesende, en dit autaer is geweyt in den eeren der „heylige Vrou Sint Anna in 't jaer 1509 de 19 dag in „Februarij".

Van uit 't voorportaal heeft men een trap, waarvoor een deur; die opgaande komt men op een allerleukst antiek kamertje met twee kruiskozijnen, op dezelfde wijze gecastreerd door den handigen timmerman en een ouden schouw met steen vloertje; tegenover genoemde kozijnen de eikenhouten bedstede. Eenig aardig ameublement en eenige kleeden van het altaar beneden brengen Engelschen en Amerikanen in vervoering. Want Leidenaars komen hier natuurlijk niet, zoo min als in 't dooie beestenspul aan 't Rapenburg. Naar men zegt was dit eertijds de woning van den geestelijke van het hofje. Voor eenige jaren was op dit kamertje nog een doosje te zien met twee poppetjes erin. Dat is nu achter slot en de eerbare juffrouw wilde er verder niets van zeggen.

Dat 't bij de stichting niet altijd pais en vree was blijkt uit een verdrag van den deken en het kapittel van Sint Pancraas te Leyden met de erfgenaam van Willem Niclaas, over de kapelle in Sint Anna Hofje.

„Wij Deken en gemeen convent van Sinte Pankras „Collegium binnen Leyden aen d'een zijde en (volgens „de namen) aen die ander zijde; doen condt ende kenne„lijk alle de geene dies aengaen mag, ende belyen dat „wij vriendelyk mit elkanderen overeen gekomen zijn „van alle geschillen en de pleytinge, als tussen ons ge„resen ende hangende is geweest voor de eerwaerdige „Heeren den Deken van Sinte Salvator tot Utrecht, „conservator des voorsz. Collegiums van Sinte Pankraes, „ter occasie van eene kapelle of bedehuys, bij ons Willem „en Clemens getimmert binnen de prochie van Sinte „Pankraes, en dat in maniere hier beschreven".

Er volgt dan verder dat men de kapel nooit in grootte, breedte of in lengte zal veranderen, noch vensters of andere zaken daarin maken zal, dan er nu in zijn. Geen mis doen, anders dan bij consent van den Deken en Capittel. Men zal er niet mogen preken voor 't volk. Ook zal men in toren of gevel geen klokken hangen, groot of kleyn en niet anders gebruiken dan een schelle enz. enz.

De stichter van het Jeruzalemshof was verstandiger geweest en had vóóraf een contract met den commandeur en cureyt van Sinte Pieterskerk gesloten over het stichten van de kapel (thans afgebroken) bij Jeruzalemshof. Hij mocht wel geen mis doen zingen maar wel laten lezen. Maar hij mocht toch op de kapel een klok doen hangen wegende XXIII pont doch niet om te lui-

den, maar enkel om een teeken te geven aan de dertien arme mannen, om de mis te komen hooren. (Overgenomen uit: De Leidsche hofjes door H. J. Jesse, tijdschrift „Het Huis", Oud en Nieuw.)

LEIDEN. HET SCHIP DER ST. PIETERSKERK.

In de zeventiende eeuw waren de regeerders der stad er steeds op uit, wanneer een gebouw gesticht zou worden, zulks op de meest soliede manier te doen en daarvoor erkende bouwmeesters uit te noodigen. Wij zagen dat reeds met 't plan van de Waag en zoo gebeurde het ook met 't bouwen van de MAREKERK in 1639 waarvoor Arent van 's Gravensande werd uitgenoodigd; de inwijding had eerst plaats op 3 October 1649. Andere bouwmeesters werden weer uitgenoodigd de plannen en het heiwerk te keuren.

Ook de LAKENHAL werd in 1640 naar de plannen van A. van 's Gravensande gebouwd en merkwaardig! zijn naam staat in den gevel gehakt; alzoo niets nieuws onder de zon.

Het gebouw dient thans als Gemeente-Museum en bevat kostbare schilderijen en voorwerpen. Eene beschrijving daarvan is hier niet ter plaatse doenlijk.

Uit de korte opsomming van de voornaamste gebouwen, die in den loop der tijden gespaard zijn gebleven, kan men nagaan welk een weelde en kunst hier in vorige eeuwen te Leiden geheerscht heeft. Men was er steeds op bedacht het beste en mooiste te erlangen. Helaas, de wetenschap en kunst schijnen niet hand aan hand te gaan in onzen tijd.

Mogelijk kan een bezoek van belangstellende bouwkundigen iets bijdragen den kunstzin te bevorderen. Een nieuwe en jonge burgemeester staat thans aan het hoofd van de Gemeente. Mogen onder zijn bestuur gebouwen verrijzen, waarvoor 't nageslacht ook pelgrimstochten zal ondernemen.

De Keet, Oegstgeest, Aug. 1910. H. J. JESSE.

BEVOEGDHEID VAN DEN ARCHITECT.

Vervolg van blz. 427. (Slot).

Ad II. OVEREENKOMST TUSSCHEN AANBESTEDER EN AANNEMER.

Ad. II. Bij de overeenkomst tusschen den aanbesteder en den aannemer verbindt de eerste zich om aan den laatste, na voldoening van de daarbij door hem aangegane verplichtingen, op de termijnen en wijze, als bij die overeenkomst is bepaald, eene zekere som te betalen. Die overeenkomst wordt wel is waar rechtstreeks tusschen aanbesteder en aannemer aangegaan, maar daarbij wordt tevens vermeld, dat het daarbij genoemde werk door den aannemer zal worden uitgevoerd, overeenkomstig de plannen, het bestek door den Heer X, als architect opgemaakt, en *onder diens leiding en toezicht*.

Al dadelijk springt hier in het oog, dat de aannemer dus zich niet verbindt jegens den aanbesteder alleen, maar ook en wel hoofdzakelijk jegens den architect. Immers hij verbindt zich te werken naar diens bouwplan, naar de door hem te geven details, en volgens *zijne bevelen, als directie*.

Waar dus bij de overeenkomst tusschen aanbesteder en aannemer, aan de zijde van den aannemer alleen het oog is gericht op de betaling, en dus op de solvabiliteit van den persoon van den aanbesteder, komen bij de beoordeeling van den persoon van den architect, (en die wordt door den aannemer in niet gering mate beoordeeld, gewikt en gewogen), geheel andere factoren in aanmerking. Het bouwplan, het bestek, de diverse daarin komende bepalingen, de omschrijving der diverse onderdeelen, en lest, maar niet altijd het best, de persoon zelf. En dat alles is verklaarbaar, ja praktisch. Wie toch met het bouwvak eenigszins bekend is, weet, dat de architect de alles beheerschende persoon is, dat van zijn persoonlijkheid voor den aannemer zoo niet alles, dan toch zeker zeer veel afhangt. Daarom is dan ook voor den aannemer de vraag onder wiens *leiding* en *directie* hij het werk zal hebben uit te voeren van zoo overwegend belang, dat het daarvan zelfs niet zelden afhangt of de aannemer naar een werk zal mededingen, ja zelfs het inschrijvingscijfer der gegadigden

naar een werk heeft wel eens daarop niet onbeduidenden invloed. Van de wijze waarop het bestek, de diverse daarin voorkomende bepalingen, tijdens de uitvoering zullen worden uitgelegd en toegepast hangt alles af. Wat verdienen of veel verliezen. Het eerste te bereiken, het laatste te vermijden, daarom gaat het toch ten slotte bij den aannemer.

Geeft derhalve de vraag, wie de architect is, die met de *leiding* van en de *directie* over het werk zal worden belast, vaak voor den aannemer den doorslag bij zijne beslissing of hij het werk zou wenschen uit te voeren, dan brengt dit ook mede, dat als eenmaal het werk door den aannemer, onder den door *hem* gewilden architect is aangenomen, hij tot de voltooiing dit met hem zal moeten voortzetten, en men *hem* bij de voltooiing van het geheel, of eenig deel er van, geen ander persoon zal vermogen aan te wijzen om de goed- of afkeuring daarover uit te spreken. Talrijk, ja talloos zijn de redenen, die daarvoor pleiten. Enkele voorbeelden zullen dit afdoende bewijzen.

Gedurende de uitvoering van het werk heeft de architect, hetzij dan uit een architectonisch- hetzij uit een constructief oogpunt, het nuttig en noodig geoordeeld in het oorspronkelijk plan, of in de omschrijving van het bestek, hier en daar wijziging te brengen, zonder dat dit op de aannemingssom van eenigen invloed was. Het werk werd er fraaier en beter door. De aannemer heeft dit in overleg met den architect goed gevonden. De aanbesteder, bouwheer, is daardoor niet in het allerminst benadeeld, integendeel hij is er door gebaat. Wat dus geschiedde door den man der wetenschap, en den man van de praktijk, in onderling overleg geschiedde met volkomen eerlijke, zuiver bedoelingen. Stelt men zich nu voor wat zal, of althans kan gebeuren, indien men den architect slechts de rol laat vervullen van *voorlichter* van den aanbesteder. Het werk, of eenig deel er van, volgens 't welk de aannemer aanspraak zou kunnen maken op betaling van een termijn, is voltooid; de aanbesteder, leek, die zich tot dan niet in de uitvoering heeft gemengd, treedt op, laat zich *voorlichten* door den architect, gaat met het bestek in de hand het werk na, vindt de afwijkingen en wijzigingen als bovengenoemd, stoort zich niet aan de gegronde voorlichting, of opmerkingen van den architect en keurt eenvoudig het werk af, omdat het bestek niet naar de letter is gevolgd. Architect en aannemer staan dan, gaat de leer der rechtscolleges op, eenvoudig machteloos. Maar al is het bestek letterlijk opgevolgd, te vitten is er altijd voor den aanbesteder, die spijkers op laag water wil zoeken. En hij zal, al zegt ook zijn technisch voorlichter, dat het werk voltooid en *goed* voltooid is, beweren, dat er nog fouten en onvolmaaktheden aankleven, en dat is o! zoo gemakkelijk te beweren.

Chicaneeren noemt men zoo iets, en 't is juist uitgedrukt. Ook hier weer maakt echter de weigering om goed te keuren, wat goed is, het den aannemer onmogelijk betaling te verkrijgen, tenzij hij toegeve aan de onrechtmatige, onbillijke eischen van den aanbesteder.

Laat ik daarvoor nog één voorbeeld mogen aanvoeren.

Hoe dikwijls gebeurt het niet, dat tusschen architect en aannemer bij de eindoplevering en eindopname van het werk wordt overeengekomen, dat zekere werkzaamheden, meer eigenaardig tot het onderhoud behoorende, gedurende den onderhoudstermijn zullen mogen worden uitgevoerd, hoewel ze in den strengen, letterlijken zin tot *de* oplevering behooren. Hier geeft de goede trouw den doorslag. Men wil voorkomen, dat de aannemer dat werk 2 maal, hoewel geheel overbodig, zou moeten verrichten.

De aanbesteder, leek, denkt daarover echter anders. Het staat in het bestek, dus het moet gedaan worden. Wat deert het hem of de aannemer daardoor schade lijdt. Hij leest niet den zin, maar de letter, en vraagt alleen naar zijn schijnbaar eigen belang.

Men werpe mij niet tegen, dat ik hier overdrijf. De voorbeelden die ik aanhaal zijn tastbaar.

Ik zwijg daarbij nog van de verhouding, waarin in al die gevallen de architect tegenover den aanbesteder wordt geplaatst, over de tallooze conflicten, die daaruit zullen kunnen ontstaan, over de moeilijkheden, die in het werk tusschen architect en aannemer zullen kunnen rijzen, omdat de laatste het gezag van den architect niet zal erkennen, en wat tal van verwarringen daaruit geboren worden, in verband met de verplichtingen, die in het bestek aan den aannemer zijn opgelegd, om onder poenale Sanctie, de bevelen van den architect te moeten opvolgen. Chaotische verwarring, eenig en alleen het gevolg van het onzuivere standpunt, waarin de architect door den rechter is geplaatst.

Zoozeer is het waar, wat ik bij de ontwikkeling omtrent dit punt zeide over het standpunt, waarop de aannemer zich plaatst vóór dat hij tot de inschrijving naar een werk besluit, en hoezeer de persoon van den architect daarbij voor hem de hoofdrol vervult, dat ik als voorbeeld daarvoor mag wijzen op het feit, dat reeds meermalen het geval zich heeft voorgedaan, dat een aannemer éénmaal met de uitvoering van een werk begonnen onder de leiding van een, vóór de aanbesteding aangewezen en genoemd architect, de voortzetting van het werk heeft geweigerd, toen de aanbesteder goedvond dien architect van diens functie te ontheffen en te ontslaan. En ik acht die weigering gegrond en gewettigd, want ik herhaal het nog eens, de persoon van dien architect was voor den aannemer eene voorname, zoo niet de voornaamste, reden om dat werk aan te nemen, en zij maakte dus een integreerend, essentieel deel uit der overeenkomst tusschen hem met den aanbesteder.

De Rechtbank maakte ten opzichte van de vraag of tot de bevoegdheid van den architect ook behoort de goed- of afkeuring van het werk ééne uitzondering. Zij neemt aan, dat die bevoegdheid wel aan den architect is afgegeven, als de A. V. van Waterstaat zijn toepasselijk verklaard. Ten bewijze daarvoor worden aangehaald de §§ 468, 476 en 494 dier A.V.

De toekenning der bevoegdheid aan den architect van goed- of afkeuring van het werk in dat genoemde geval bewijst, dat ook de rechtbank, de consequente doorvoering van het, als beginsel, opgezette systeem niet

heeft aangedurfd. In de aangehaalde paragrafen wordt n.l. die bevoegdheid nergens uitdrukkelijk aan den architect gegeven, hoewel ik erken, dat uit het zinverband, (met goede bedoeling om ze er in te lezen) die bedoeling kan worden afgeleid, ja zelfs kan worden aangenomen, dat die bevoegdheid van den architect, als de meest natuurlijke zaak, is te beschouwen. Maar als men aanneemt, dat die bevoegdheid bestaat bij de toepassing der A. V. van Waterstaat, waarom sluit men haar dan uit in alle andere gevallen?

In bijna elk bestek komt de bepaling voor, gelijk die b.v. voorkomt in § 476 alin. 5 der A. V., dat de betaling plaats heeft na de opneming en goedkeuring van het werk. Ook in die paragraaf wordt niet uitdrukkelijk vermeld, dat die opneming en goedkeuring geschiedt door de Directie.

In bijna elk bestek komt de bepaling voor, evenals in de aangehaalde paragraaf der A. V., dat een certificaat voor een betalingstermijn moet worden afgegeven. Al vermeldt nu die paragraaf niet met zoovele woorden, door wien dat moet geschieden, men begrijpt, dat dit de taak is van de directie.

Dat de aanbesteder een certificaat aan den aannemer moet geven, zou toch waarlijk al te naief zijn.

Welnu waarom in het eene geval wel aangenomen, dat dit de directie moet zijn, in het andere geval niet erkend, dat dit de taak van den architect is?

In eene andere paragraaf der A. V. n.l. § 478, wordt gezegd, dat kortingen worden afgetrokken van het bedrag van het certificaat van betaling, dus van het door de directie afgegeven certificaat. In gevallen, waarin de A. V. niet toepasselijk zijn verklaard geschiedt volmaakt hetzelfde, ook daar verklaart de architect of korting moet worden toegepast en tot welk bedrag, ook daar wordt die korting vermeld op het certificaat van betaling, en wordt van het bedrag van dat certificaat afgetrokken de verschuldigde korting.

Welk verschil is er dus feitelijk tusschen de gevallen, waarin de A. V. wel, en waarin ze niet zijn toepasselijk verklaard? Maar nog meer! Stel de architect zou in beide gevallen de bevoegdheid hebben dat certificaat af te geven, welke rechtskracht zal dit dan zoo in het een als het ander geval hebben? Volgens de Rechtbank is dat certificaat absoluut bindend bij de toepasselijkheid der A. V., doch niet, zoo dit niet zoo is. Maar hoe dan, indien daarin de verklaring voorkomt der korting? Zal de aanbesteder kunnen zeggen het certificaat bindt *mij niet*, om voor U, aannemer, te kunnen dienen als bewijs van oplevering en goedkeuring van 't werk, maar U aannemer *wel*, voor zoover dit betreft de daarin op U toegepaste korting?

Al deze vragen bewijzen het inconsequente van het door de Rechtbank gemaakte onderscheid van al of niet toepasselijk zijn der A. V. van Waterstaat. En waarom is die grens juist getrokken bij die van Waterstaat? Leest men de bepalingen der A. V. van de genie, van Justitie en van de andere departementen, die speciale A. V. hebben, dan vindt men daarin met betrekking tot die punten dezelfde voorschriften, als die van Waterstaat, waaruit de Rechtbank de hier besproken gevolgtrekking maakt.

Hoe ook bezien moet men wel erkennen, dat de bevoegdheid van den architect ten onrechte zoo zeer beperkt is. Ook in het recht geldt als eerste eisch, dat het moet zijn gegrond op redelijkheid, en dat daar, waar een positieve rechtsregel ontbreekt, men te rade moet gaan bij de bedoeling, die bij het aangaan der overeenkomst heeft voorgezeten. De Leer van de uitlegging der overeenkomsten zegt dit duidelijk in art. 1379 B. W. „Indien een overeenkomst voor tweeërlei uitlegging vatbaar is, moet men veeleer nagaan welke de bedoeling der partijen is geweest bij de tot standkoming der overeenkomst, dan zich aan de letterlijke beantwoording houden".

Waarom hebben de rechtscolleges bij het aanwezig zijn van zoovele gronden, die op de meer uitgebreide bevoegdheid van den architect wijzen, er toe kunnen besluiten, zelfs tegen de wetsaanduiding, daaraan een zoo beperkte beteekenis toe te kennen?

Zou, onbewust, daartoe hebben medegewerkt de redactie van artikel 5, „van de regelen voor de berekening en uitbetaling van het honorarium van architecten" vastgesteld in de algemeene vergadering der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst d.d. 18 September 1908?

In dat artikel wordt onder de letters a tot en met f aangegeven, waarin de te verrichten werkzaamheden van den architect bestaan en speciaal onder letter f vind ik daarin vermeld, dat de architect heeft de hoofdleiding der uitvoering en het houden van toezicht daarop, zoomede het opmaken der afrekening. Daarin wordt echter niet gewaagd van de opneming en goedkeuring van het werk door den architect.

De hierboven besproken rechterlijke beslissingen gewagen niet van dat artikel en gronden dus de beperkte uitlegging van des architect's bevoegdheid daarop zeer zeker niet. Had men de redactie van dat artikel gekend, ongetwijfeld zou men daarin gereede aanleiding hebben gevonden op grond van de omschrijving, door henzelven aan hunne bevoegdheid gegeven, het recht van opneming en goedkeuring van het werk aan den architect te ontzeggen, en dit zou volkomen passen in het systeem van artikel 5, hoewel het niet past in den gedachtengang en in de bedoeling, die, naar mijne overtuiging, bij de vaststelling van dat artikel, moet hebben voorgezeten.

Immers, ontneemt de architect aan zich het recht om over de oplevering en goedkeuring van het werk uitspraak te kunnen doen, dan wordt hij, afgescheiden van al het hiervoren reeds overwogene, ten opzichte van de uitbetaling van zijn honorarium geheel afhankelijk van den aanbesteder. Dan zal dus niet meer in het vervolg de architect aanspraak kunnen maken op een deel van zijn honorarium, wanneer hij het werk heeft opgenomen en goedgekeurd, maar op de uitbetaling daarvan moeten wachten, totdat het *den aanbesteder* zal believen het werk op te nemen en goed te keuren.

Het zal dus geen betoog behoeven, dat, wil men zijne rechten met betrekking tot dit punt niet geheel in handen spelen van den aanbesteder, wijziging en aanvulling van

artikel 5 letter f, noodig is met de uitdrukkelijke vermelding, dat de architect ook heeft het recht van opneming, zoowel van elk deel, als van het geheele werk bij eindoplevering, en het recht van goed- of afkeuring van het werk.

Amsterdam, Juli 1910. Mr. EGBERT J. C. GOSELING.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XXI.

ONTWERP-ARBEIDERS-ZIEKTEVERZEKERING. Thans zullen wij eenige beschouwingen wijden aan het tweede gedeelte van het wetsontwerp, n.l. aan het ontwerp op de ziekteverzekering.

In art. 1 wordt bepaald, dat „onder ziekte worden zwangerschap en bevalling begrepen", terwijl uit art. 2 blijkt, dat:

„Onder ziekenkas wordt verstaan de kas van een Raad „van Arbeid, bestemd voor de uitkeering van ziekengeld.

„Onder ziekenfonds wordt verstaan een instelling voor „de verzekering van geneeskundige hulp.

„Onder geneeskundige hulp wordt de verstrekking van „genees- en verbandmiddelen begrepen."

De Gregoriaansche tijdrekening is de geldende (art. 3) en „een overeenkomstig deze wet vast te stellen bedrag „wordt naar boven afgerond tot een veelvoud van een „cent", (art. 4).

„De werkgever is verplicht de opgaven te doen, die ter „uitvoering van deze wet bij verordening van den Raad „van Arbeid van hem worden gevorderd."

„Bovendien zijn de werkgever en alle bij een onder„neming in dienst zijnde personen verplicht, telkens „wanneer een mondelinge of schriftelijke inlichting om„trent zaken of feiten, de naleving der wet betreffende, „wordt gevraagd door den Verzekeringsraad, den Raad „van Arbeid, het bestuur of den voorzitter van den Raad „van Arbeid, deze te geven", enz.

„De werkgever kan zijn bezwaren tegen het geven van „zoodanige inlichting" bij den voorzitter van den Verzekeringsraad inbrengen binnen 24 uren nadat zij gegevraagd is. „Deze beslist, enz." (Art. 11.)

Volgens art. 12 kan de werkgever een persoon aanwijzen „voor de nakoming der bij deze wet opgelegde „verplichtingen."

Art. 15 bepaalt, dat „degene die krachtens de bepalin„gen dezer afdeeling (tweede afdeeling, van de verzeke„ring van uitkeering van ziekengeld) verzekerd is, heeft „voor zoover het tegendeel niet is bepaald, recht op „uitkeering van ziekengeld bij ongeschiktheid tot het „verrichten van zijn arbeid wegens ziekte", terwijl art. 16 zegt: „verzekerd zijn alle arbeiders," ook zij, die in „dienst zijn van een publiekrechtelijk lichaam."

Volgens art. 3 der Radenwet zijn echter uitgezonderd zij „wier dienstbetrekking korter dan 4 dagen duurt"; en „wier dagloon meer bedraagt dan een bij algemee„nen maatregel van bestuur vast te stellen bedrag; dit „bedrag wordt voor het gebied van iederen Raad van „Arbeid, of voor elk gedeelte daarvan, afzonderlijk „vastgesteld op ten minste *f* 2.50 en ten hoogste *f* 5. —."

„Gedurende den tijd — aldus art. 18 — waarover zie„kengeld wordt uitgekeerd, wordt de verzekering ge„acht voort te duren, onafhankelijk van de voorduring „der dienstbetrekking", terwijl daarnevens art. 19 de mogelijkheid tot vrijstelling van verzekering opent voor: „a. wiens dagloon minder dan *f* 0.40 bedraagt; b. die „lijdt aan een slepende ziekte die, zij het met tusschen„poozen, ongeschiktheid tot werken tengevolge heeft; „c. die bij den aanvang der verzekering ongeschikt tot „werken of zwanger is."

Art. 20 legt den verzekerden den plicht op „zich te on„derwerpen aan een geneeskundig onderzoek door een „door het bestuur van den Raad van Arbeid aangewe„zen geneeskundige, tot het ondergaan van zoodanig „onderzoek zich te laten opnemen in de hem aangewezen „inrichting en in het algemeen de voorschriften van „dien geneeskundige, welke strekken om een genees„kundig onderzoek mogelijk te maken, op te volgen."

De ziekenkas betaalt de kosten.

„De inschrijving als verzekerde geschiedt bij de ziekenkas van den Raad van Arbeid, binnen wiens gebied de „verzekerde arbeid pleegt te verrichten", en is hij werkzaam binnen het gebied van meer dan één Raad, dan „geschiedt de inschrijving bij de Ziekenkas van den Raad „van Arbeid, binnen wiens gebied de onderneming of „het bestuur van het publiek-rechtelijk lichaam gevesti„gd is." (art. 21), terwijl art. 22 de mogelijkheid schept, dat de Raad van Arbeid, de verzekering overdraagt aan dien Raad „binnen wiens gebied de verzekerde zijn „werkelijk verblijf heeft."

Krachtens de artt. 23 en 24 is de werkgever gehouden aan de betrokken ziekenkas van alle in zijn dienst zijnde verzekerden aangifte te doen, waarvoor de Raad van Arbeid een bepaalden dag in de week kan aanwijzen, terwijl de verzekerden zelf ook tot aangifte bevoegd zijn.

„Het bestuur van den Raad van Arbeid zorgt - art. 26 - „dat de bij zijn ziekenkas verzekerden, ingeschreven „worden, onverschillig of een aangifte is geschied of „niet" en eveneens stelt het hunne loonklassen of onderdeelen daarvan vast.

Art. 30 legt den werkgever den plicht op, alle door de ziekenkas gegeven meerdere uitkeering als gevolg van verzuimen of ontduikingen zijnerzijds, aan de kas te vergoeden, tenzij duidelijk onbekendheid met de wet blijkt.

„Het ziekengeld bedraagt de helft van het gemiddelde der loonklasse, waartoe de verzekerde bij den aanvang „der ongeschiktheid tot werken behoorde" en wordt uitgekeerd „over iederen dag, uitgezonderd Zondagen „en volgens het plaatselijk gebruik daarmede gelijk te „stellen dagen, dat de ongeschiktheid tot werken duurt, „te beginnen met den vijfden dag na dien, waarop zij „aanving, gedurende ten hoogste zes maanden.

„Bij zwangerschap van eene verzekerde wordt ziekengeld uitgekeerd van den eersten dag der ongeschikt„heid tot werken af." (art. 31).

Ten aanzien der uitkeeringen heeft de Raad van Arbeid nadere bevoegdheden, b.v. om het dubbele van het in art. 31 bepaalde te geven; om van den eersten dag der ongeschiktheid en gedurende 12 maanden uit te keeren; om over Zondagen uit te keeren; (art. 32) en ook om in verband met niet algeheele ongeschiktheid, slechts een gedeelte van het vastgestelde bedrag te geven. (art. 33).

Een verzekerde, die gedurende zijn ongeschiktheid tot werken eenigerlei andere vergoedingen, enz. geniet is verplicht daarvan mededeeling te doen. (art. 35). Wordt een verzekerde, kostwinner zijnde, opgenomen in een inrichting voor zieken, dan wordt hem $\frac{1}{4}$ van het ziekengeld uitgekeerd. (art. 37).

De art. 38 en 39 geven een opsomming van de gevallen, in welke ziekengeld wordt of kan worden geweigerd; om enkele te noemen: als niet is voorzien in geneeskundige hulp, tenzij dat onmogelijk was, als de ziekte is veroorzaakt door eigen opzet, als ongeschiktheid tot werken reeds bestond bij den aanvang der verzekering, als de ziekte een gevolg is van eigen misdrijf of onzedelijkheid, als hij de voorschriften van den geneeskundige niet opvolgt, enz., enz.

Krachtens art. 46 stelt de Raad van Arbeid de premiën vast, welke eenmaal in de vijf jaren worden herzien; een en ander onder goedkeuring van den Verzekeringsraad. In voor de gezondheid schadelijke bedrijven kan de premie worden verhoogd, doch met niet meer dan de helft; het meerdere moet door den werkgever worden betaald, (art. 49), terwijl art. 52 bepaalt, dat de premie voor de helft door den werkgever en voor de helft door den verzekerde, doch geheel door den werkgever moet worden gestort. Het meerdere der vastgestelde premie, dat verschuldigd is wegens den gezondheidstoestand van den verzekerde, komt geheel ten diens laste. De werkgever mag bij elke loonuitbetaling het over dat tijdvak verschuldigde premiebedrag afhouden, terwijl de Raad van Arbeid bepaalt, binnen welke termijnen de werkgever de premie moet storten. (artt. 52 en 55). De invordering geschiedt door een door den Raad van Arbeid aangewezen ambtenaar.

Vrijwillig kunnen zich bij de ziekenkas verzekeren, allen, die krachtens de Ongevallenwet verzekerd zijn en zij, die worden toegelaten (art. 68), terwijl zij de premie dan zelf moeten opbrengen (art. 75).

„De Raad van Arbeid is bevoegd tot het nemen en be„vorderen van maatregelen, welke strekken om ziekte „van ingevolge deze wet verzekerde personen te voor„komen of welke de geneeskundige behandeling ten „goede komen", (art. 78). Ook de verzekeringsraad heeft die bevoegdheid. (art. 79).

Volgens dit wetsontwerp is het mogelijk, dat een bestaand ziekenfonds wordt erkend. Het moet rechtspersoonlijkheid bezitten, om voor 15 jaren door de regeering te worden erkend, hetgeen geschiedt, door goedkeuring der statuten. (artt. 83 en 84). In art. 89 zijn de voorwaarden opgenomen waaraan de statuten moeten voldoen en in de daarop volgende artikelen, tot en met 105, zijn de overige eischen — ten aanzien van inrichting, beheer, bestuur, geneeskundige hulp, enz. — waaraan particuliere ziekenfondsen moeten voldoen, geformuleerd.

De Verzekeringsraad oefent toezicht op de erkende ziekenfondsen uit. (art. 106).

De alsnu volgende artikelen zijn gewijd aan geschillen, beroep en overgangs- en strafbepalingen. Geschillen tusschen een erkend ziekenfonds en een Raad van Arbeid worden onderworpen aan den Verzekeringsraad. (art. 108), terwijl het niet voldoen aan de opgelegde verplichtingen kan worden „gestraft met hechtenis van ten „hoogste een maand of geldboete van ten hoogste *f* 100" (art. 120).

„Deze wet kan worden aangehaald onder den titel van „Ziektewet". (art. 136).

In het voorgaande hebben wij een beknopt overzicht gegeven van het wetsontwerp voorzoover het de lezers van het *Bouwkundig Weekblad* naar ons oordeel kan interesseeren. In onderdeelen, in juridische uitzonderingsvoorschriften en dito noodzakelijkheden zijn wij niet afgedaald; voor ons technici is het kennen der groote lijnen — vooral in het wets*ontwerp*, dat wie weet hoe zeer van vorm en inhoud veranderd uit de wettenmachine te voorschijn komt — naar onze meening voldoende.

In een slotopstel zullen wij nog nagaan het verband tusschen Ongevallen- en Ziektewet en de afwijkingen van het ontwerp-Talma, vergeleken bij de ontwerpen-Kuyper-Veegens.

Arnhem, September 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

BERICHTEN

Gedenkraam in de Groote Kerk te Rotterdam. Op Koninginnedag kon te Rotterdam aan Gecommitteerden der Nederl. Herv. Gemeente het gedenkraam worden overgedragen, dat op initiatief der Vereeniging tot Verfraaiing van Rotterdam en tot Bevordering van het Vreemdelingenverkeer met behulp van daartoe ingekomen giften van de burgerij, in de Groote Kerk is gesticht ter herinnering aan de geboorte van Prinses Juliana op 30 April 1909.

Wij brengen in herinnering dat in B. Weekblad no. 10 een afbeelding van de teekening is opgenomen.

Wij lezen over het raam in het Alg. Hand. Blad:

Ofschoon het daarvoor benoodigd aanzienlijk bedrag vrij spoedig bijeen was, heeft het tot nu toe moeten duren alvorens het raam kon worden overgegeven doordien de vervaardiging — welke was opgedragen aan het atelier 't Prinsenhof van den heer J. L. Schouten te Delft — in verband met den geëischten vorm en indeeling van het raam, met bijzondere moeite gepaard is gegaan. Legio is dan bijna ook het getal der ontwerpen dat gemaakt en telkens gewijzigd is, omdat de kunstenaar trachtte het hoogste te bereiken en telkens zijn arbeid wilde verbeteren. Thans is dan ook iets verkregen dat wat conceptie en kleur betreft werkelijk aan buitengewone eischen voldoet.

Het raam dat een hoogte van 8.80 M. en een breedte van 3.40 M. heeft, brengt in beeld een hulde van Rotterdam aan het Vorstenpaar. Koningin Wilhelmina in het wit en omhangen door een purperen mantel en met de Prinses op haar schoot, gezeten op een zetel onder een baldekijn waarvan zware draperiën afhangen. Naast de Koningin staat de Prins der Nederlanden in generaalsuniform.

De Koningin wordt geflankeerd door de Nederlandsche maagd in gouden kuras, het hoofd getooid met zilveren helm; aan de voeten van den troon ligt de Nederlandsche Leeuw met den pijlenbundel. Voorts vindt men aan weerszijden van den troon dragers van schepter en zwaard, als symbolen van het koningschap.

Voor den troon de Rotterdamsche stedemaagd in rijk gewaad, haar hulde brengend aan de Koningin, gevolgd door verschillende figuren, voorstellende Geloof, Hoop en Liefde, en Scheepvaart, Koophandel en Industrie. Op den achtergrond is een buitengewoon fraai riviergezicht ontworpen, terwijl eindelijk van den top de Oranjezon haar stralen door de wolken schiet naar de Koninklijke groep. Door de wolken slingert zich een lint, waarop de beginregels van het Wilhelmus, terwijl in het onderste gedeelte van het raam de opdracht is geplaatst.

Opgedragen aan H. M. de Koningin Wilhelmina en Z. K. H. Prins Hendrik der Nederlanden door de burgerij van Rotterdam, ter herinnering aan de geboorte van H. K. H. Juliana Louise Emma Marie Wilhelmina, Prinses van Oranje-Nassau, Hertogin van Mecklenburg, enz. enz.

Op dertig April van het jaar 1909.

De cartouche, die gesierd wordt door oranje- en granaatappelen, wordt in de vier hoeken geflankeerd door de wapens van de Koningin, de Prins, Prinses Juliana en de gemeente Rotterdam, terwijl eindelijk dit deel van het raam gevuld wordt met de wapens van het Oranje Huis van af Prins Willem I tot en met Koningin Wilhelmina en de wapens van de elf provinciën van ons land.

De overdracht van het raam geschiedde in tegenwoordigheid van vele genoodigden onder wie het gemeentebestuur en vele kerkelijke autoriteiten. De voorzitter der Vereeniging, de heer D. H. Havelaar, voerde hierbij het woord, terwijl namens gecommitteerden het raam in ontvangst werd genomen door den heer W. H. van Oordt H. W.Azn.

Na de overdracht, die o.a. werd opgeluisterd door een zangkoor, werd van de gebeurtenis een oorkonde geteekend, door degenen die bij de totstandkoming van het raam betrokken waren.

Photographische sculptuur. De Romeinsche correspondent van de *N. R. Ct.* schrijft aan zijn blad:

Toen de eerste berichten in de kranten verschenen, meldend dat in Milaan een Cremoneesch jongmensch een uitvinding had gedaan waarmee hij langs photographischen weg portretten beeldhouwde, toen haalde iedereen de schouders op en vond deze komkommer wel wat heel grof van stuk en laf van smaak en onrijp. Maar nu in de tijdschriften photographieën staan van de gemaakte werken, nu men de personen die geposeerd hebben met naam en toenaam noemt (en het zijn zeer bekende figuren uit de Italiaansche wereld), nu zij, wier konterfeitsel is gemaakt, hun ondervindingen hebben verteld, nu moet men de gedachte aan een sensatieverhaaltje, dat de journalistiek door den windstillen gordel sleept, laten .... varen.

De allerzonderlingste uitvinding is niet zoo geheel nieuw als men wel denken zou, want het photographeeren in relief is reeds twee jaar geleden door den ingenieur Baese in Florence uitgevonden. Hij nam daarop een patent en de uitvinding wordt thans geëxploiteerd door de naamlooze vennootschap Fotosculture Baese. Of het procédé nog geheim is of niet, is mij geheel onbekend. Zooveel is zeker dat de jonge uitvinder in Milaan heel wat verder is gegaan en volmaakte borstbeelden te voorschijn toovert.

Hij heeft eenige jaren lang in het buitenland op natuurkundige laboratoria gewerkt, keerde in Milaan terug en begon er in alle geheimzinnigheid te prutsen en te peuteren, zonder hulp, zonder middelen. Maar zijn doel werd bereikt; hij slaagde er in de mysterieuze machine in elkaar te zetten, waarvan niemand ook maar het minste begrip heeft hoe ze werkt.

Een van hen, die geposeerd hebben, vertelt zijn ondervindingen aldus:

„Het kamertje, waar de uitvinder nu werkt en laat poseeren, is niet grooter dan acht vierkante meter; het is niet behangen en in een hoek staat het toestel: een groote kist van twee bij twee en een halven meter en 75 cM. diep. Ze is heelemaal bedekt met een zwarte stof.

In de twee benedenhoeken van het voorgedeelte zijn twee objectieven van nauwelijks 4 centimeter middellijn; tusschen deze beide in, precies in het midden maar iets hooger, is een derde objectief van 8 centimeter middellijn. Opzij van de kist, om het toestel nu maar zoo te blijven noemen, treedt een groote electrische kabel voor het licht binnen.

Het object wordt voor het middelste objectief geplaatst op een afstand van twee meter en zit zóó, dat het koord van een schietlood hem midden over den nek hangt.

Is het object in de gewenschte houding neergezet, dan worden ramen en deuren gesloten, zoodat volslagen duisternis heerscht.

De uitvinder bemoeit zich heelemaal niet met het toestel, zooals photografen altoos doen, maar staat steeds bij het object, opdat het zich niet beweegt en goed poseert. Zit het slachtoffer in quaestie volkomen stil, dan opent de uitvinder een kleine klep en gedurende slechts twee seconden projecteert het middelste objectief een grooten bundel violet licht, geheel bestaande uit loodrechte strepen, wier breedte varieert tusschen een centimeter tot bijna nul.

Na deze pose van twee seconden sluit men het licht af — de ramen gaan weer open en ... de zaak is afgeloopen. Voor het slachtoffer althans. De machine, de geheimzinnige doos, pruttelt nog wat na met veel gesis en veel rook gedurende ongeveer twee uur. Eindelijk haalt de uitvinder het gemaakte object er uit, manipuleert er nog een vijf minuten mee en komt dan voor den dag met het borstbeeld in plasteline gemaakt — nog heelemaal nat en warm en dampend.

En daarmee is de zaak afgeloopen."

Aldus een der heeren die poseerde en die er blijkbaar geen haar van begrepen heeft, evenmin als wij er een sikkepit wijzer op geworden zijn na dit spannende verhaal. Toch is het geen kinderachtig boerenbedrog. Verschillende borstbeelden zijn uitgevoerd, o.a. van den bekenden muziekhandelaar Ricordi, die zijn op deze wijze vervaardigd borstbeeld in zijn winkelraam heeft uitgestald, wat veel bekijks trekt. Ook Rosetti, de bekende directeur van 't Constanzi theater in Rome. De kranten geven een draaglijke photo van de laatste buste, en we moeten toegeven, dat ze merkwaardig goed lijkt. De oogen werden vlak bolvormig — als bij antieke beelden — slechts een héél geringe indruk duidt de plaats van de pupil aan.

Alles wat men van het toestel weet — of heet te weten — is dat de objectieven door een stelsel van prisma's het beeld van den patient op de plasteline-massa overbrengen, welke massa vermoedelijk zóó geprepareerd is, dat ze voor de indrukken van violet licht uiterst gevoelig is. Waarom dat licht dan echter door verticale banden wordt onderbroken, daarvan vindt men de verklaring niet.

Het eigenaardige der gemaakte borstbeelden is, dat voor- en zijkanten volkomen gaaf zijn, doch dat de geheele achterzijde ontbreekt, het is alsof het van achteren stuk geslagen is. M. a. w. alleen die deelen, die voor de drie lenzen staan, worden weergegeven.

Dat is niet zoozeer een gebrek van het toestel als wel een — en wel financieel — van den uitvinder, die maar drie objectieven bijeen kon scharrelen. Thans zal men hem de middelen verschaffen om een toestel in halven cirkelvorm te maken met vijf objectieven, zoodat ook de figuur van achteren kan worden verlicht en overgebracht op de plasteline en het borstbeeld er volmaakt en gaaf uit te voorschijn zal komen.

De uitvinder bewaart zijn geheim nog als een kostbare schat, weert alle journalisten van zijn huis en is als de dood zoo bang, dat iemand onbescheiden blikken in zijn tooverdoos werpt of nog onbescheidener vingers naar zijn plasteline uitsteekt. Binnenkort zal echter het patent er op genomen worden.

30ste JAARG. – 17 SEPT. 1910. – No. 38.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.zn., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & Co. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: September-Vergadering-Excursie. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Gouda, door L. Koole W.zn. — Oudewater, door A. W. Weissman. — Kroniek, door J. G. — Boek- en Plaatwerken. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Met losse platen.

OFFICIEEL GEDEELTE.

SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE.

PROGRAMMA.

Dinsdag 20 September. Leiden.

11 uur v.m. Bezoek aan het Stadhuis. Bezichtiging onder leiding van den heer J. C. Overvoorde, archivaris van Leiden.

12 uur v.m. Algemeene vergadering in de fraaie 17de eeuwsche voormalige Weeskamer ten Stadhuize.

Agenda:

Mededeelingen van den Voorzitter.

Nationale Prijsvraagregelen.

Verkiezing Commissie tot het nazien van de Rekening en Verantwoording (zie Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13).

Verkiezing Commissie van Stemopneming (zie Algemeen Huishoudelijk Reglement art. 13).

Voorstel tot wijziging art. 3 der Statuten (zie Bouwkundig Weekblad No. 32, bl. 373).

Wat verder ter tafel mocht worden gebracht.

1 uur n.m. Gemeenschappelijke lunch op den Burg (prijs f 1.— per persoon).

2 uur n.m. Tocht door Leiden onder leiding van de heeren W. C. Brouwer en H. J. Jesse: Rijnlandshuis, Stadstimmerwerf, Gerecht, St. Pieterskerk, Academie, v. d. Werfpark met Museum voor Natuurlijke Historie (in aanbouw), St. Anna hofje, Hoogelandsche kerk.

Tijdens dezen tocht zal er gelegenheid zijn het Stedelijk Museum te bezoeken, waar de heer J. C. Overvoorde, naar aanleiding van het bezoek onzer Maatschappij aan Leiden, eene tentoonstelling heeft georganiseerd van oude bouwkundige teekeningen en afbeeldingen van oude gebouwen te Leiden.

6 uur n.m. Gemeenschappelijke maaltijd in het restaurant „In den vergulden Turk" (f 2.50 per couvert, inclusief ½ flesch wijn).

Woensdag 21 September, Gouda-Oudewater.

9 uur v.m. Afvaart „Carsjens" boot, genaamd Leeghwater, van de Beestenmarkt te Leiden. Boottocht naar Gouda. (Retour *f* 1.50 per persoon).

11½ uur v.m. Lunch aan boord (prijs *f* 1.— per persoon).

12½ uur n.m. Aankomst te Gouda. Bezoek aan het Stadhuis en aan de St. Janskerk (de beroemde glazen) onder leiding van den heer L. Koole Wzn.

2.00 uur n.m. Boottocht naar Oudewater. (Retour f 0.50 per persoon).

3.00 uur n.m. Aankomst te Oudewater. Bezoek aan het stadje onder leiding van den heer A. W. Weissman.

4.00 uur n.m. Vertrek per boot uit Oudewater.

5.00 uur n.m. Aankomst te Gouda.

Van 5 tot 6 uur worden de deelnemers vrij gelaten; eventueel bezoek aan de stad.

6 uur n.m. Terugtocht per boot naar Leiden.

6 uur n.m. Eenvoudig diner aan boord (à *f* 1.50 per couvert, zonder wijn).

9 uur n.m. Aankomst te Leiden.

De deelnemers kunnen hierna terug zijn in Amsterdam 10.27; Den Haag 10.02; Rotterdam 10.34; Utrecht 10.57. Deelnemers uit Arnhem en Groningen kunnen 's avonds nog terug; zij maken dan de terugtocht Gouda—Leiden niet mee, maar vertrekken uit Gouda per trein.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

Voor Arnhem: vertrek uit Gouda 6.36; uit Utrecht 7,20, aankomst te Arnhem 8.20
Voor Groningen, vertrek uit Gouda 6.14, uit Utrecht 7,08, uit Zwolle 8.49, aankomst te Groningen 10.43.

Dat Burgemeester en Wethouders van Leiden de bijzonder fraaie en interessante, vroeg 17de eeuwsche voormalige Weeskamer ten Stadhuize voor de Algemeene Vergadering beschikbaar hebben gesteld, wordt ten zeerste gewaardeerd. Hierdoor is het mogelijk geworden te vergaderen in een architectonisch schoone omgeving.

De leden worden er verder attent op gemaakt, dat de heer J. C. Overvoorde, archivaris van Leiden, naar aanleiding van de excursie een tentoonstelling van bouwkundige teekeningen en afbeeldingen in het Gemeentelijk Museum heeft georganiseerd. Het behoeft geen betoog, dat dit ten zeerste gewaardeerd wordt en dat de deelnemers met veel belangstelling kennis zullen nemen van de merkwaardige en belangrijke platen en afbeeldingen in het bezit van het Gemeentelijk Archief.

Daar de Hollandsche IJssel tusschen Gouda en Oudewater zeer schilderachtig is, is besloten ook dit gedeelte per boot af te leggen, in de hoop dat fraai weer de excursie zal begunstigen.
In herinnering wordt gebracht, dat het zeer geapprecieerd zal worden, als ook dames aan de excursie deelnemen.

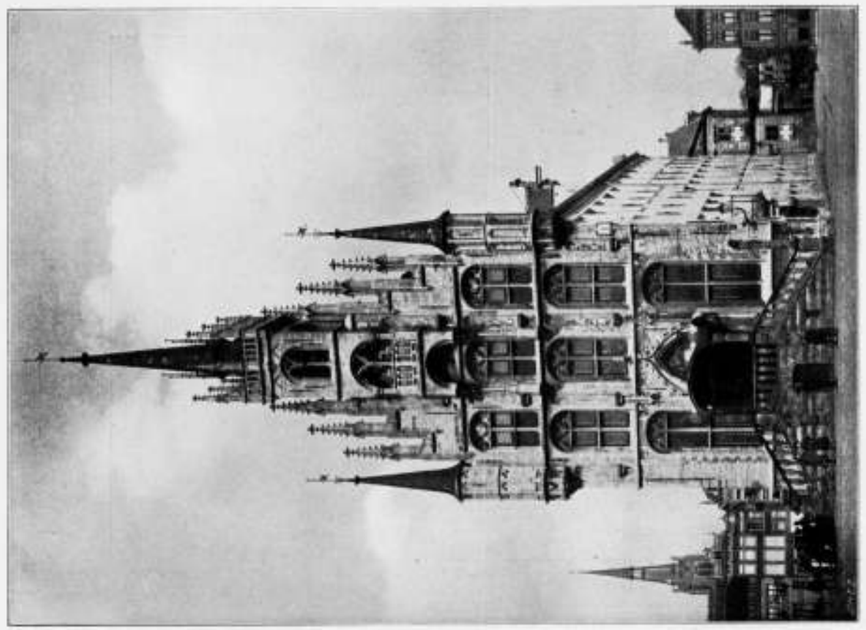
Met het oog op het tijdig nemen van maatregelen is het **dringend noodzakelijk** dat heeren deelnemers zich **zoo spoedig mogelijk** opgeven, zoodat in elk geval **uiterlijk Maandag ochtend 19 September** bericht van deelname is ontvangen aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402 Amsterdam.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

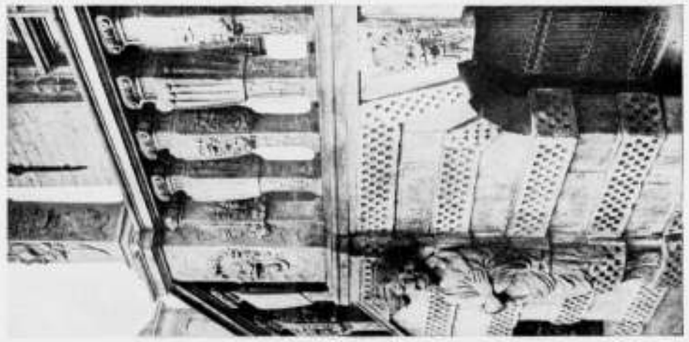
GOUDA.

Door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst is besloten, dit jaar de September excursie te houden naar Leiden, Gouda en Oudewater.
In Gouda zal ruim een uur worden besteed om het stadhuis en de St. Janskerk te bezichtigen.
Met 't oog daarop is mij door de redactie van het weekblad verzocht van deze twee monumenten een beschrijving te geven.
Zoo'n beschrijving wordt in den regel gegeven om iets mede te deelen en de bezoekers, tot belangstelling in wat te zien zal zijn, zal opwekken.
Stadhuis en kerk te Gouda behoeven echter deze opwekking hier zeker niet, bovendien zijn beiden zoo vele malen beschreven en besproken en afgebeeld dat ik begin te twijfelen aan het nut van deze vereerende opdracht.

Ondanks de moeilijkheid verbonden aan het schrijven van een kort overzicht, geschikt voor een kort bezoek, heb ik gemeend aan bovengenoemde uitnoodiging toch gevolg te moeten geven, omdat, indien het voor de lezers niets nieuws brengt, het toch het geheugen wel wat zal kunnen opfrisschen en zoo het genot bij het bezoek verhoogen.
Stadhuis en kerk zijn voor zeer vele leden van de Maatschappij geen onbekenden. Gouda heeft echter nog wel iets meer te zien dat de belangstelling waard is en dat wellicht onbekend is.
Om ook hen te doen besluiten den tocht naar Gouda mede te maken, die liever eens iets anders zouden zien, zal ik alvorens met stadhuis- en kerkbeschrijving te beginnen, opnoemen wat daarvoor in aanmerking zou kunnen komen.
Om voor de hand liggende reden zal het slechts een opnoemen zijn en geen beschrijven.
Over de kerk sprekende denkt men onwillekeurig aan den toren, het is daardoor dat ik er toe kom mijn lijstje met de torens te beginnen.
„BARBARA TOREN" aan de Kuiperstraat staande, een baksteen gebouw uit het begin der 16e eeuw. Het oude uurwerk is bewaard.
VROUWE TOREN aan de Nieuwe Haven staande, uit het laatst der 16e eeuw, van gele baksteen opgetrokken en met teruggemetselde velden versierd. Spits en top in 1754 vernieuwd.
Het oude uurwerk is ook hier bewaard gebleven.
Van de torens is de overgang op kapellen en kloosters de geleidelijkste.
JERUZALEMS KAPEL aan de Jeruzalemstraat, in gebruik als armkamer. Een twaalfkante kapel van baksteen met zandsteen in de 16e eeuw gesticht. In de kapel is een stergewelf.
SINTE AGNESKLOOSTER aan de St. Anthoniestraat in 1459 gebouwd met eenvoudige kapel, ingericht tot bank van leening.
CELLE BROEDERSKLOOSTER aan de Groeneweg, omstreeks 1450 gebouwd, later als Latijnsche school gebruikt, waarvan het in 1664 aangebracht poortje getuigt, thans sedert 1849 als Werkinrichting in gebruik.
In het gebouw vindt men een balkversiering uit de 15de eeuw, een kamer met goudleer behang en een paar schoorsteenmantels uit de 18de eeuw.
COLLATIE BROEDERSKLOOSTER aan de Jeruzalemstraat in 1425 gesticht, thans militair kleedingmagazijn, na de Hervorming als weeshuis en daarna als Looihal dienst gedaan hebbende.
Het merkwaardige is achter en binnen, en niet van de straatzijde te zien.
Verder zijn misschien nog meer belangrijk:
SINT CATHARINAGASTHUIS aan de Oosthaven in 1391 gesticht en in 1609 vergroot. De voorgevel werd in 1665 geheel vernieuwd. In het gebouw vindt men zware moerbalken en kinderbalken, een schoorsteenkap met geschilderd schoorsteenstuk en een instrumenten muurkastje, alles met gesneden wapens.
Het gebouw is thans in gebruik als Bestedelingenhuis,

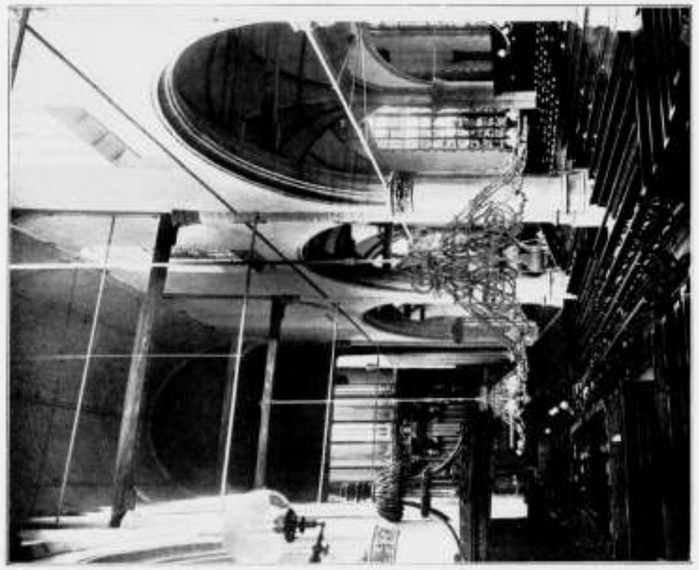

GOUDA.

HET RAADHUIS, MET DETAILS VAN DE IN 1603 AANGEBOUWDE BORDES-TRAP.

GOUDA.

ST. JANSKERK. GEZICHT IN HET SCHIP NAAR HET WESTEN EN GEZICHT IN DEN KOOROMGANG.

onmiddellijk er naast staat de kapel van het gasthuis thans ingericht tot ARCHIEF EN LIBRYE omstreeks 1391 gesticht en in de 17de eeuw grootendeels verbouwd. Deze kapel is éénbeukig, het koor ligt 3 treden hooger dan het schip, schip en koor hebben een houten gewelf, sedert 1893 als archief en Librye in gebruik. Men vindt daar een brief van Erasmus en de verzameling van de door Gerard Leeuw gedrukte boekwerken.

SINT ELIZABETHSGASTHUIS aan de Kleiweg, thans ingericht tot Oude vrouwenhuis, belangrijk om het poortje uit het laatst st der 17de eeuw.

ALMOEZENIERS- EN WEESHUIS aan de Spieringstraat in 1642 gebouwd met fraaien renaissance gevel van baksteen en zandsteen, mooie ankers verlevendigen den voorgevel. Naast dezen gevel is een sierlijke poort, waarboven het stadswapen gehouden door een weesmeisje en een weesjongen. Door deze poort treedt men op de schilderachtige binnenplaats. De mangelkamer in het gebouw is zeer bezienswaardig, zoomede enkele schilderijen.

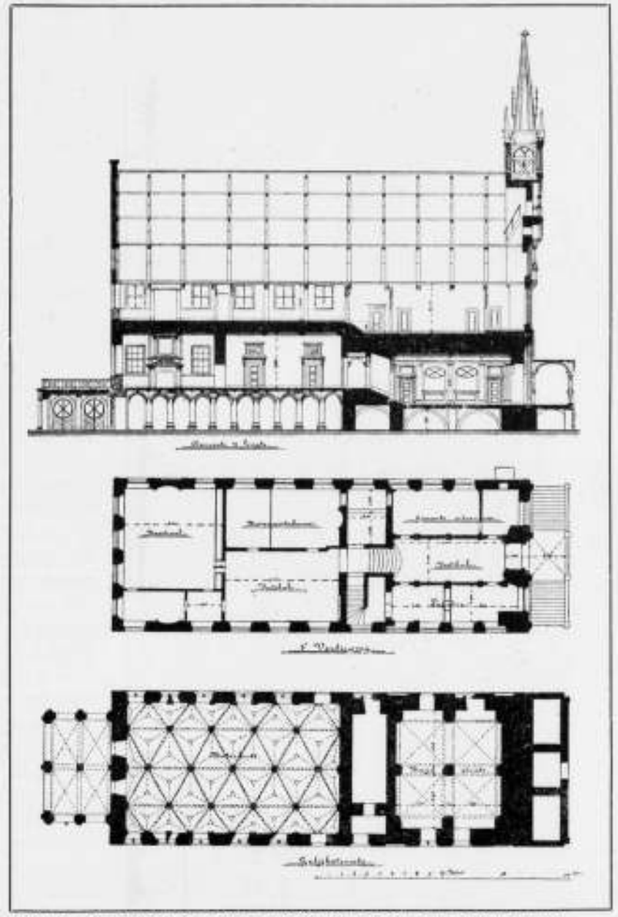
OUDE MANNEN HUIS aan die straat in 1555 gesticht. De ingang is versierd met een niet onaardig *houten* poortje uit 1614.

LAZERUSPOORTJE. Vóór het nu verlaten Bestedelingenhuis aan het Rotterdamsche veer, is in smalle sierlijke renaissance gevel, in 1609, het fraaie poortje van natuursteen geplaatst.

HOFJES. Van deze zijn gelegen aan de Nieuwe Haven:
het Arent Dirksz Boschhofje 1649
de fundatie van Cornelis Cincq 1700
de fundatie van Christina Ghijsberts 1625
de fundatie van Hendrik en Helena Jans 't Hart 1657 de fundatie van Maria Tams 1657.
Aan de Zeugestraat de fundatie A. Jong Kind 1702. Aan de Groeneweg het Swanenburgs hofje 1692.

DE WAAG aan de Markt in 1668 door Pieter Post ontworpen, een aan alle zijden vrijstaand gebouw in Dorischen stijl. De voorgevel is met natuursteen bekleed. Het beeldhouwwerk is van Bartholomeus Eggers uit Amsterdam.

Voor PARTICULIERE GEBOUWEN treft men aardige voorgevels of gedeelten, Peperstraat no. 108 uit het midden der 16de eeuw en evenzoo Westhaven no. 65, dit laatste is ook inwendig zeer belangrijk. Hetzelfde kan worden gezegd van Westhaven no. 42 en meer nog van no. 70, beide met Hollandsche renaissance gevels. De voordeur van Westhaven no. 30, uit het midden der 18de eeuw, zoo ook de gevel en voorkamer Turfmarkt no. 138. Deur en kalf van deze zijn in Lod. XV stijl, het stoephek en de stoeppalen zijn uit het einde der 18de eeuw. Merkwaardig is de gevel Naaierstraat no. 89 uit

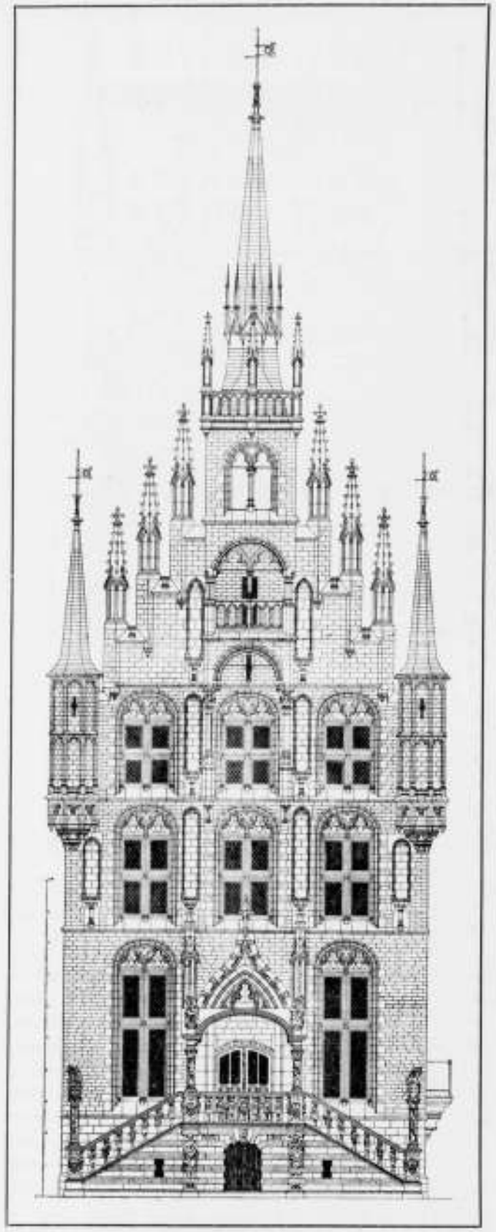

GOUDA. PLATTEGRONDEN EN DOORSNEDE VAN HET RAADHUIS.

de 1e helft der 16de eeuw. Meer en voor andere gebouwen moet ik noode nalaten hier plaats en aandacht te vragen, behalve nog voor het GYMNASIUM, Westhaven no. 52, uit de eerste helft der 18de eeuw, inwendig is o.m. het trappenhuis met Lod. XIV stucwerk zeer merkwaardig; voor de SLUISWACHTERSWONING aan de Yselhavensluis uit het midden der 17de eeuw; voor de z.g. KORENBEURS en VISCHMARKT, twee open hallen aan de Gouwe, voor enkele jaren voor bouwvallig worden; door recht zetten en herstellen behoed, zonder deze op de gebruikelijke wijze te restaureeren.

Alzoo ben ik gekomen tot het eigenlijk doel, nml. het beschrijven van kerk en stadhuis. Vooraf echter wijs ik U nog even op de Kerkschatten van de Oud Roomsche gemeente en den inhoud van het stedelijk museum, waarin ik alleen de schilderij van Ferdinand Bol en de beker van Jacoba van Beieren wil herinneren.

STADHUIS. Het stadhuis keert zijn Gothischen voorgevel naar de Ysel en Gouwe, zeker om de herinnering

GOUDA. GERESTAUREERDE VOORGEVEL.
Naar eene teekening van W. KROMHOUT C.ZN.

te bewaren aan de wijze, waarop de stad zich in den loop der tijden heeft uitgebreid.

In de jaren 1448—1450 is het stadhuis gebouwd, toen de welvaart zóó groot was, dat herhaaldelijk aan de Grafelijkheid geld kon geleend worden, en behalve het stadhuis aan andere verbouwingen nog veel geld kon besteed worden, toen ook getrooste de stad zich vele uitgaven, om onafhankelijk te worden.

Een korte afdwaling, omdat de geschiedenis van stadhuis en stad zoo na aan elkander zijn verbonden. Er zijn niet veel steden die als „ter Gouw" kunnen bogen op een zoo ruim marktplein, geheel door huizen omringd, waar de handel van de omliggende plaatsen zich wekelijks concentreert. Het plein is een ongeveer gelijkzijdige driehoek, in de as daarvan staat een gebouw — „het Raadhuis" — geheel vrij en van alle zijden goed te zien. Op deze gunstige ligging voor een stadhuis en om het typisch stadsgezicht en het geringe gevaar, mede voor zijn kostbaren inhoud, van door brand te worden beschadigd, laat staan vernietigd, behoeft niet nader te worden gewezen.

Het gebouw is ontworpen door Henrick Aelbrechtsz., Louis Gerbrandsz. en Klaes Huygens. Geheel als vrijstaand gebouw is het toen al gedacht. Tot 1603 was het rondom door water omgeven. Bordes en overhuiving voor de deur zijn er in 1603 aan toegevoegd en in 1697 werd er achter een schavot bijgebouwd. Inwendig werd het in 1690 en 1691 geheel verbouwd, uitwendig werd de voorgevel in 1876—1882 naar oude teekeningen gerestaureerd en deze van St. Joire-steen opgetrokken. Dat die restauratie nu nog in alle deelen gelukkig genoemd moet worden, mag niet worden gezegd.

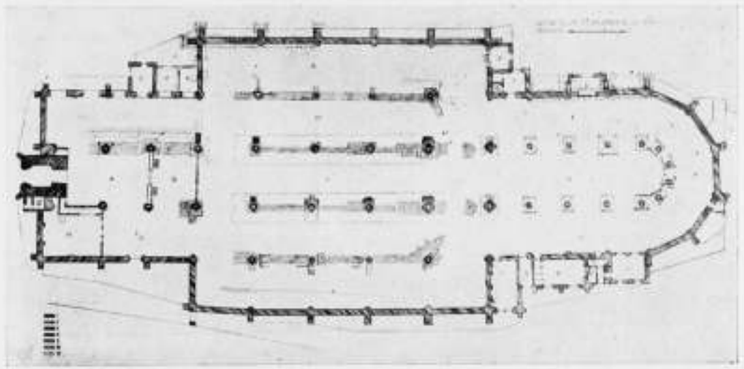
Voor het raadhuis staande zegt men weêr: wat is toch restauratie moeilijk. Het kan nooit geheel bevredigen dat verbouwen in ouden stijl, omdat die stijl niet uit den tijd der bouwmeesters en werklieden is. Maar erg, veel erger is de ingenomenheid met eigen smaak, die wij in Walves' „Beschrijving der stad Gouda" vinden, waar hij zegt: In de jaren 1690 en 1691 herbouwde men het raadhuis dusdanig, dat er van binnen niet ter wereld overbleef, zelfs de voor- zije- en achtergevel wierden zoodanig naar de Bouwkunst geregeld en versierd, dat het geen oud, maar een nieuw gebouw thans schijnt te wezen. Toen werd het gebouw van al zijn gothische traceeringen en details ontdaan en met een laat renaissance-sopje overgoten.

Eertijds was de inwendige verdeeling als volgt: een benedenplein voor de burgerwacht en de vierschaar met een officiers- en schoutenkamertje aan de rechterhand. De trap rechtuit opgaande een bovenplein, ter rechterzijde daarvan de schepenmeesters- en schepenkamer en aan het einde de burgemeesterskamer met een spreekkamertje. Op de tweede verdieping: weêr een plein met ter linkerzijde de politiekamer en een tweede vertrek der secretarie; vóór zich de secretarie zelve en links daarvan de weeskamer. Over den trap was de tresorie en in het voorste gedeelte werden de civiele gijzelingkamer en de vertrekken van concierge en bode gevonden. Onder het vroeger genoemde schavot was de ruimte tot korenbeurs ingericht.

Aan de korenbeurs grenst de boterhal, een overwelfde ruimte, die bij den oorspronkelijken bouw behoort en nog als zoodanig in gebruik is en behoudens de kalk en verflagen nog geheel intact.

Het inwendige van het gebouw is thans grootendeels 17de eeuwsch. In de benedenhallen zijn marmeren beeldhouwwerken boven de deuren. In de Burgemeesterskamer treft men een schoorsteen aan uit ongeveer 1690, waarvan het schoorsteenstuk ontbreekt.

Voornamer is de raadzaal, welke als meer groote zalen in oude gebouwen twee schoorsteenen „schouwen" heeft. De voornaamste schouw heeft mooi in marmer uitgevoerd beeldhouwwerk en een schoorsteen stuk „schilderwerk uit de 2e helft der 17de eeuw", een allegorische voorstelling van de stedenmaagd met een riviergod en mercurius. In de ruimte voor het publiek staat een goed gesneden Lod. XV bank. De raadzaal is bekleed met een gerestaureerd gobelin met boschgezicht 17de eeuwsch werk, misschien nog in Schoonhoven gemaakt. De raadzaal is nu voor enkele jaren door de weder tot éénbrenging van de vroegere burgemeesterskamer en het spreekkamertje in zijn tegenwoordigen en ook allereersten toestand gebracht.

GOUDA. PLATTEGROND VAN DE ST. JANSKERK.
Naar eene opmeting van JOS. TH. J. CUYPERS. *)

De leeuw boven de eenvoudigste schouw is uit deze dagen zoomede de parketvloer. De nu aanwezige stoelen zijn daarbij uit andere gebouwen en vertrekken bijeengehaald.

Bij die gelegenheid werden de eikenhouten plafonds in die zaal en in de burgemeesterskamer en in de hallen van de kalklaag ontdaan en voor zoover noodzakelijk bijgetimmerd. De koperen kronen zijn ook in die dagen opgehangen.

Wat men in 1690 en 1691 op zijn geweten heeft durven nemen, daarvan getuige de groote ruimten tusschen zoldering en plafond onder de conciergewoning aan den voorgevel.

Eerbied dwingt het af dat dit gebouw op dezen slechten bodem zoo flink is blijven staan.

ST. JANSKERK. Onafscheidelijk aan Gouda's roem is deze kerk verbonden. Van verre reeds wordt het silhouet der stad door kerk en toren beheerscht. Aan haar ware in de eerste plaats onze aandacht gewijd geworden, indien het de bedoeling was geweest met het belangrijkste te beginnen in plaats van te eindigen.

Reeds vóór 1272, het jaar waarin Gouda stadsrechten verkreeg, moet de eerste kerk op de plaats waar de St. Jan staat, zijn gebouwd. Deze eerste kerk ging door den grooten stadsbrand in 1361 verloren. Een kort daarna opgebouwde kerk, ging spoedig, in 1438, weder in vlammen op. Langzamerhand moet toen de tegenwoordige kerk zijn ontstaan, in welk, in 1552 door brand, een groote verwoesting moet zijn aangericht.

Bij de restauratiewerken welke nu nog in vollen gang zijn, zijn een groot deel der oude fondamenten terug gevonden, waaruit wij hebben gezien dat bij opbouw steeds gebruik is gemaakt van oudere fondamenten. Daardoor heeft het gebouw ongetwijfeld enkele afmetingen gekregen die anders niet zoo precies zouden geweest zijn en zoo zijn er onderdeelen buiten de rechte lijn gesteld, waar dit anders niet wordt gedaan en is ongetwijfeld, zoo iets eigenaardigs in het gebouw, mede verhoogd.

De oudste kerk was volgens de gevonden fundamenten, waarschijnlijk een hallenkerk met drie beuken van gelijke hoogte, ter lengte van het tegenwoordige schip, en waarvan het koor stomp was afgesloten.

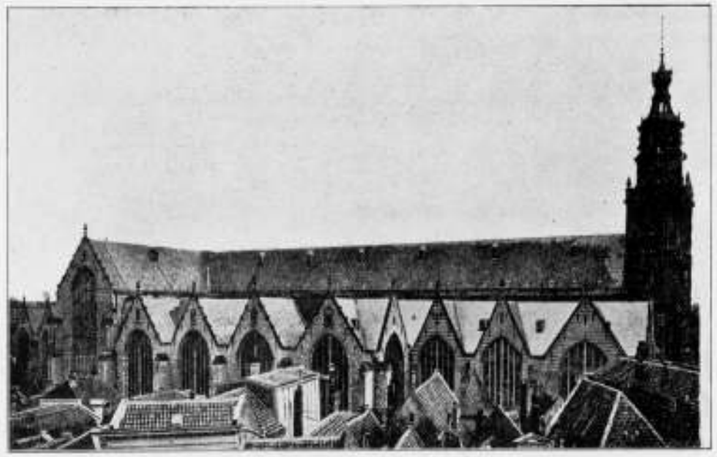
De uiterste zijbeuken zijn eerst later aan de kerk toegevoegd en worden in oude grafboeken nog als nieuwe noordzijde en nieuwe zuidzijde vermeld. De wijding van deze vergrooting geschiedde in 1443, welke werd besloten door den bouw van een nieuw en vergroot koor in 1485. Om alle ruimte te benutten zijn zelfs de koorbeeren gedeeltelijk over het kerkgrachtje gebouwd. Een der kerkbeeren is om dezelfde reden als doorgang, waardoor de rijtuigen voor de kerkdiensten rijden, gemaakt.

In 1552 ontstond er, tengevolge van een hevig onweder, een geweldige brand, die het grootste gedeelte van het gebouw vernielde. Alleen het koor bleef onbeschadigd. Voor de derde maal werd de kerk opgebouwd en eindelijk bleef ze voor ondergang bewaard. Het tegenwoordige gebouw dateerde dus van het midden der zestiende eeuw. Alleen waren er toen twee torens op, een kleine boven het kruiswerk, welke in de vorige eeuw is weggenomen; en een andere zeer hooge en fraaie welke in de zeventiende eeuw is bouwvallig geworden en door den tegenwoordige lage toren is vervangen.

Het silhouet bewijst duidelijk dat de St. Janskerk te groot is bij dezen toren of liever omgekeerd.

De St. Janskerk, aan Johannes den Dooper gewijd, de windvaan op de kerk geeft dezen in beeld, is in

*) De cliches gemerkt *) zijn welwillend ter leen afgestaan door den Nederl. Oudheidkundigen Bond en ontleend aan het Bulletin van dezen Bond.

GOUDA. DE ST. JANSKERK, VAN DE MARKT GEZIEN. *)

1573 voor den Hervormden eeredienst bestemd. Met een afwijking van 9 graden naar het noorden ligt het koor der kerk naar het oosten. De kerk is een kruiskerk met schip ter lengte van 7 travees. De vier oostelijke hebben dubbele, de drie westelijke travees hebben slechts een zijbeuk.

De kolommen tusschen schip en zijbeuken hebben een 8 kantig basement en een laatgotisch bladkapiteel, enkele kolommen bij het orgel hebben een renaissance kapiteel; deze zijn waarschijnlijk na den brand van 1552 door Lieven Mallen vernieuwd. Toen moeten de verbrande daken door Cornelis Frederiksz. zijn vernieuwd, en de torenspits door Claes Dirksz. zijn vervaardigd.

Het koor is van het schip gescheiden door het transept. Het koor is drie travees lang en door een halven tienhoek gesloten.

De kapiteelen van de kolommen tusschen het koor en omgang wijzen nog op den tijd van den bouw.

De gewelven in de kerk zijn houten troggewelven met steekkappen in de zijbeuken, de gewelfbebording is omstreeks 1750 daarin gemaakt.

Dat de kerk een werk van tijden is, blijkt duidelijk daaruit, dat een gedeelte is gebouwd in baksteen en een gedeelte in natuursteen. De noordzijde welke voor een groot gedeelte in de laatste jaren gerestaureerd is, geeft dit het duidelijkst te zien.

De restauratie is begonnen zooals het behoort, van uit den grond. Bij ontgraving toch was het gebleken dat er van een fundeering onder de muren eigenlijk geen sprake meer was, de fundeering, een eiken roosterwerk, waartusschen zeer lichte paaltjes, was versleten.

Men is begonnen met de muren in- en uitwendig te ontgraven, een heimachine werd er bijgebracht, niet het gewone valblok, maar, om trillingen te voorkomen en door deze de gebreken er van, een z.g. morrisson, waarmede zoowel in- als buiten de kerk is geheid. Een ploeg heiërs in de kerk aan het werk, zal niet door vele menschen ooit gezien zijn. Door de fundeering werden gaten gebroken en zoo kespen op de binnen en buiten geslagen palen gelegd; verder werd van de versnijding der muren zooveel mogelijk weggekloofd en daar op de kespen een vloer gelegd, op welke een veel breeder aangelegde versnijding opnieuw werd opgehaald en in de muur gewerkt.

Ook de pijlers in de kerk zijn ontgraven geworden. Hieronder bleek echter dikwijls geen of anders slechts een houten roosterwerk fundeering te liggen. Bovendien is er veel verschil in de hoogteligging dezer roosterwerken. Voorziening als voor de muren is niet noodig gebleken. De pijlers staan dus nog op hun eigen fundeeringen.

Waar de fundeeringen hersteld waren, zijn de gevels vervolgd en met deze het metselwerk en steenhouwwerk van de topgevels, lijstwerken en ramen.

De gevels of althans de groote bovengedeelten, werden eerst geheel afgebroken, met dit werk kwam de gelukkige noodzakelijkheid het glas er uit te nemen, nu toch werd, allereerst besloten het glas van nieuw lood en van nieuwe brug- en versterkingsijzer te voorzien en konden de vele beschadigde glasgedeelten toch weér niet worden er ingebracht. Zoo heeft de noodige herstelling van het gebouw er toe geleid het mooiste der kerk tot zijn volle recht te laten komen. Wat beschadigd was, is volgens de bestaande orgineele cartons op het bekende atelier te Delft prachtig en kunstig bijgewerkt.

Groote sommen zijn voor de herstelling der ramen alleen noodig, maar gelukkig zijn er nog menschen even groot in belangstelling, getuige o. a. een gift in het verloopen jaar van f 16000 in eens, voor de herstelling van het groote raam in het noordelijk transept. Zoo zijn wij gekomen tot het mooiste wat er te Gouda te zien is, de prachtige gebrandschilderde vensters in de St. Janskerk.

De zorg om beschouwers het genot te verhoogen, dateert ook reeds van ouden datum — getuige de oude gidsjes. — „Uitleggende van de wijt-beroemde en seer konstige Glasen, binnen De voortreffelijke en vermaerde Sint Jans Kerck tot Gouda:

Ten dienste en gerief, soo voor de Inwoonders deser stadt, als voor vreemdelingen, die dit konstigh werck komen te aenschouwen, enz. enz.

De geschiedschrijver zegt dat kort na den brand van 1552 uit de vervallen asch en puinhoopen, wederom een veel heerlijker kerk is verrezen „even als een tweede Faenix".

Veel heerlyker (segg' ik) om sijne conste en costelyke Ligten, om de welke sy de geheele werelt door vermaert is. Diese Glasen sijn gegeven door uytmuntende en aensienelycke Personagiën, als Philippus de II, Coninck van

Spangien en Margaretha van Oosterryck, Hertoginne van Parma, Gouvernante der Nederlanden; Wilhelmus de I, Prince van Orange, Ec. de Heeren Staten van Zuyd- en Noordt Hollandt, voortreffelyijke collegiën; alsmede van particuliere Heeren en Vrouwen, soo Geestelycke als wereltlycke.

Soo heerlycke en groote personagiën als deese Gifters sijn geweest in mogentheyht, soo uytsteekend en voortreffelyck zijn de meesters geweest in de Const, die se Geteeckent en Geschildert hebben:

Voornamentlyck munten daarin uyt
de twee Goudtsche Gebroeders
Dirck en Wouter Pietersze Crabeth.

Vorders Joachem Uytenwael, en Zijl van Utrecht; Lambert á Noord, van Amerfort; de Borgemeester Swanenburgh, en Cornelis Klock van Leyden; Wilhelmus Thybaut van Haerlem; Adriaen Gerritse de Vrije en Daniël Tombergius van Ter Gouda; Mr. Hendrick Keyser en Cornelis IJsbrandse Kussens van Amsterdam; Claes Janse van Rotterdam; ende eenige disciplen van Dirck en Wouter Crabeth.

(Dirck leefde noch na het jaer 1600).

Een zeer korte vermelding van de glazen volge nog hier, in volgorde der algemeen en steeds gevolgde nummering.

1. De vrijheid der Conscientie, door A. G. de Vrije te Gouda, naar JoachemWttwaal te Utrecht. Geschenk van de Staten van Zuid-Holland 1596.
2. De inneming van Damiate in 1219 door graaf Willem de eerste. Door W. Thebaut te Haarlem 1597. Geschenk van de stadsregeering van Haarlem.
3. De maagd van Dordrecht in Hollands tuin. A. de Vrije, geschenk van de stad Dordtrecht 1597.
4. Dit glas is geschonken door de Hoogheemraden van Rijnland in 1594 met hunne wapens en hebben zij daarop doen schilderen de privileering van de Hoog Heemraden van Rijnland op den 5den October 1255 door Willem, rooms coninck 18de Grave van Holland.
5. De Koningin van Scheba voor Salomo's troon. Door Wouter Crabeth in 1651. Geschenk van Gabriele van Boetzelaer, abdis van Rijnsberg.

Dit raam heeft den ontwerper geinspireerd van het zoo juist geplaatste „Juliana Gedenkraam" in de Groote Kerk te Rotterdam.

6. Judith verlost Bethulia en de onthoofding van Holofernes. Door Dirk Crabeth, 1571.

Geschenk van Prins Johan van Baden, Hertog van Aerschot enz. en Catharina Gravin van der Mark.

7. De inwijding van Salomo's tempel. Door Dirk Crabeth. Geschenk van Koning Philips II van Spanje en zijn gemalin Maria van Engeland in 1557.
8. De Kerkroover Heliodorus door de engelen gestraft. Door Wouter Crabeth. Geschenk van Ericus, hertog van Brunswijk en Luxemburg 1566.
9. De Offerande van Zacharias en de boodschap door den Engel dat hij een zoon zou krijgen. Door L. van Noord te Amersfoort, naar Dirk van Zijl te Utrecht 1561. Geschenk van Dirk Cornelisse van Oudewater, genaamd Hensbeek.

GOUDA. 5DE GLAS IN DE ST. JANSKERK.
De Koningin van Scheba voor Salomo's troon, door WOUTER CRABETH, 1651.

10. De boodschap aan Maria. Geschenk van Theodorus Spiering de Wel, abt van Bern bij Heusden 1599. In 1655 door D. Tomberg vernieuwd.
11. De Geboorte van Johannes den Dooper. Door L. van Noord, naar Dirk van Zijl 1562. Legaat van Herman Lethmaet, Kanunnik van St. Marie te Utrecht.
12. De Geboorte van Jezus. Door Wouter Crabeth. Geschenk van het Kapittel van Oud-Munster te Utrecht 1564.
13. Jezus in den tempel. Door L. van Noord, naar Dirk van Zijl 1560. Geschenk van den abt van Mariënwaard bij Vianen.
14. De prediking van Johannes den Dooper aan de Jordaan. Door Dirk Crabeth 1557. Geschenk van den bisschop van Luik.

15. De doop van Christus in de Jordaan. Door Dirk Crabeth 1555. Geschenk van den bisschop van Utrecht, George van Egmond.
16. De eerste prediking van Christus. Door Dirk Crabeth 1556. Geschenk van Cornelis van Meyerop, proost van Utrecht.
17. Johannes den Dooper predikt voor Herodes. Door L. van Noord, naar D. van Zijl. Geschenk van Wouter Bylaer, baljuw van St. Catharine Commandery te Utrecht, in 1556.
18. Christus beantwoordt de vragen van den discipel Johannes. Door Dirk Crabeth 1556. Geschenk van Gerrit Heye Gerritsz., zijn vrouw en dochter, allen te Gouda.
19. De onthoofding van Johannes den Dooper. Door W. Thibaut 1570. Geschenk van Hendrik van Swol, Commandeur der St. Jansridders te Haarlem.
20 en 21. Het lijden, de opstanding en de hemelvaart van Christus en de uitstorting van den Heiligen Geest. Door leerlingen van Wouter Crabeth 1581. Geschenk van Dirk Cornelis van Reinegom e.a. aan het Regulieren Klooster Emans in het land van Stein bij Gouda. In 1581 in de St. Janskerk geplaatst.
22. Jezus verdrijft de wisselaars uit den tempel. Door Dirk Crabeth 1567. Geschenk van Prins Willem I. In 1657 bijgewerkt door D. Tomberg. Dit bijwerken bestond in het schilderen van de geslachtswapens van alle de 28 vroedschappen in 30 panden.
23. De offerande van Elia op den Karmel en hieronder de Voetwassching. Door Wouter Crabeth 1562. Geschenk van de landvoogdes Margaretha van Oostenrijk.
24. De apostel Philippus, genezende kreupelen, blinden en melaatschen en doopende den Noorman „de Kamerling van Kandacas". Door Dirk Crabeth 1559. Geschenk van Prins Philippus van Wassenaar.
25. Het ontzet van Leiden, en onder de stad Delft met alle dorpen. Door C. Clock te Leiden naar J. Czn. van Swanenburg te Leiden 1603. Geschenk van de Burgemeesters van Delft.
26. Het ontzet van Samaria. Door en naar als glas 25. Geschenk van de Burgemeesters van Leiden 1601.
27. Gebed van den Pharizeër en den Tollenaar in den Tempel. Door L. Kussens te Amsterdam naar Mr. Hendrik Keyser aldaar. Geschenk van de Burgemeesters van Amsterdam 1597.
28. De overspelige vrouw. Door Klaas Janse van Rotterdam 1601. Geschenk van de Burgemeesters van Rotterdam.
29 De christelijke ridder. Koning David zijn zonden beweenende, de wapenen des geloofs altijd tot den strijd gereed hebbende. Door A. G. de Vrije te Gouda naar Joachim Wttwael te Utrecht. Geschenk van Noord Holland in 1596.
30 Jonas in den grooten visch. Door Dirk Crabeth. Geschenk van het vischkoopergilde te Gouda.
31 Biliam met de ezelin. Door een leerling van Dirk Crabeth. Geschenk van het vleeschhouwersgilde.
Verder nog 13 vensters in het koor met Christus en de Apostelen, door een leerling van Dirk Crabeth in 1556 en volgende jaren en de vensters met het wapen van Gouda door Adr. de Vrije 1593 en 1594. In de kerk vindt men nog grafzerken, verschillende met rijk beeldhouwwerk versierd.
De Zeehelden de Sitter, de Haan, de Meijer, Vlack, van der Zaan en Dirk Volkersz. Coornhert, overleden 9 October 1590.
Het ijzeren hek, geplaatst voor een grafkapel in de Noord-zijbeuk, is uit het laatste der 18de eeuw.
Het orgel is in 1733—1736 gebouwd, voor enkele jaren hersteld, en heeft een mooie Lod. XV balustrade. Het stucadoorwerk onder 't orgel is van 1771.
Het Carillon is in 1665 en 1676 gegoten door Petrus Hemong te Amsterdam. De vier groote luidklokken door Hendrick Wegvaert in 1605.
Het oude uurwerk en de klokken zijn nog aanwezig.
Preekstoel en doophek enz. is Lod. XVI.
Den voorlezenaar en koorhek van 1782.
In den zuidelijken kooromgang staat boven den ingang der Librye een Cartouche, waarschijnlijk van die verbouwing van deze in 1670, met een opschrift: Discere ne cesses (houd niet op met leeren).
Hiermede heb ik een en ander van de pijpenstad gezegd, in de hoop dat het kort en toch duidelijk genoeg is om redactie en lezers beide te bevredigen en aanleiding zal geven tot deelneming aan het bezoek, ten einde het boven omschrevene te aanschouwen.

L. KOOLE WZ.

OUDEWATER.

Toen ik in 1884 voor de eerste maal Oudewater bezocht, werd ik getroffen door de schilderachtigheid dezer kleine Hollandsche stad, die zoo dicht op de grens van het Sticht gelegen is. Na zes en twintig jaar kwam ik er andermaal en vond toen het getal der fraaie 17de eeuwsche gevels zeer verminderd. Toch is er te Oudewater nog zooveel schoons overgebleven, dat wien er heen gaat nog een groot genot wacht. Vooral op een zonnigen herfstdag, zooals ik hoop dat de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst bij haar tocht moge hebben, is het stedeke bekoorlijk.
Oudewater ligt zóóver van het station, dat dien naam draagt, dat men het gemakkelijker per boot langs den schilderachtigen Hollandschen Yssel bereiken kan. Bij het aan wal stappen ziet men dadelijk de kerk, die in het begin der 14e eeuw is gesticht en, naar de gewoonte van dien tijd, uit drie even hooge beuken bestaat, waarvan de middenste in een koornis eindigt.
Dat de kerk bij haar stichting reeds de tegenwoordige afmetingen zou hebben gehad, is onwaarschijnlijk. Ik houd het er voor, dat zij oorspronkelijk veel kleiner geweest zal zijn. De eenvoudige zuilen, met bladkapiteelen, die de beuken scheiden, hebben het karakter der 14e eeuw. Een kruisbeuk, die dezelfde hoogte heeft als de overige beuken, en die daardoor weinig in het oog valt, is aanwezig. De geheele kerk is door houten gewelven gedekt; naast het koor zijn twee kapellen, waar

ARCHITECTUUR TE OUDEWATER. Naar eene teekening van A. W. WEISSMAN (1884).

men steenen gewelven uit den laatsten tijd der Gothiek aantreft.
Ongelukkigerwijze is omstreeks 1860 de kerk „gerestaureerd", en daardoor is haar oude schoonheid vrijwel verdwenen. Alle muren werden van buiten „geportland", en het meubilair uit het gebouw weggesloopt, om door een vurenhouten te worden vervangen. Zoo ziet men dan nu in het gebouw slechts weinig meer, wat de aandacht verdient. Een grafteeken van 1613 voor Snellius, die hoogleeraar in de wiskunde te Leiden was, en een steenen doopvont uit de 15e eeuw, misschien ook enkele grafzerken, ziedaar alles, wat van belang kan worden geacht.
Gelukkig is de toren, die eigendom was van de burgerlijke gemeente, aan de „plaesteraars" niet als prooi gegeven. Die toren, van baksteen, is met nissen, lisenen en boogfriezen versierd, zooals zooveel andere hier in Nederland. Maar wat hem tot een zeldzaamheid maakt is de bekroning door een zadeldak. Wel hebben ook tal van torens in Friesland en Groningen zadeldaken, doch die zijn anders, dan dat te Oudewater. Bij de Friesche en Groningsche voorbeelden toch loopt de nok steeds van het oosten naar het westen, doch te Oudewater is haar richting van het noorden naar het zuiden. Bovendien is het dak aan de twee einden der nok afgewolfd, en eindelijk is het, aan de oostzijde, voorzien van een torenvormig dakvenster, dat een klokkenspel van Gerrit Both, in 1609 gegoten, bevat. In het begin der 17e eeuw verstonden de gieters nog niet de kunst, om de klokken zuiver te stemmen. Het is dan ook geen welluidende muziek, die de toren te Oudewater laat hooren.
Achter de kerk ligt de Wijdstraat, waar ik in 1884 nog een zeer merkwaardig gevelfragment vond, dat nu niet meer bestaat. Top en onderpui waren toen tot onher-

kenbaar wordens toe verminkt, maar boven de kruiskozijnen der verdieping zag men frontons, wier fries met triglyphen en kleine diamantkoppen zeer eigenaardig versierd was. Ook de breede fries boven de pui vertoonde deze versiering. Deze gevel bezat ook prachtig gesmeede ankers.

Het tweede huis, de „Arke Noachs", staat nog overeind, en is nu gemerkt C. 18. De gevel is geheel bewaard, en behoort tot de fraaiste van Oudewater. In 1884 waren er van binnen nog betimmeringen in dit huis aanwezig, die sedert naar den „antiquaire" zijn verhuisd. Een aangename afwisseling is aan den gevel verkregen, door de roode Leidsche steenen naast de gele IJsselsteenen te gebruiken. Voor de afdekking der trapjes van den top, om de vensters en voor enkele andere onderdeelen is van groefsteen gebruik gemaakt. Boven de vensters bevinden zich mozaïeken van verschillend gekleurde steenen, zooals men ze ook te Dordrecht en te Gorinchem aantreft. Op den gevelsteen staat:

ALS T GODT BEHAEGT
BETER BENIIT DAN
16 BECLAEGT 15.

De pui heeft van boven zes hooge en smalle ramen, waaronder één breed raam en een deur zijn aangebracht.

Als men de Wijdstraat ten einde is en rechts omslaat, komt men aan het stadhuis van 1588, een aardig gebouwtje, voor welks gevel een stoep, met vier zittende leeuwen er op, is geplaatst. De gevel is door een top met trappen gedekt, en bestaat uit afwisselende lagen van gebakken en gehouwen steen. Boven de vensters der voornaamste verdieping ziet men, in cartouches, het wapen van Oudewater, geflankeerd door die van Delft en Alkmaar, waarmede de stad oudtijds verbonden was. De vensters van den top worden door frontons bekroond. Tusschen die vensters is, in een medaillon, het beeld der gerechtigheid geplaatst. Het wapen van Holland siert de borstwering van de stoep.

Uit het dak van het stadhuis rijst een kleine toren, waarin der stede klok naar oud gebruik is opgehangen. Van binnen verdient de zoldering van het voorhuis, waar vroeger de vierschaar gespannen werd, om haar moer- en kinderbalkjes de aandacht. De raadzaal, achter het voorhuis, bevat enkele oudheden en een schilderij van 1650, die het beleg van 1575 voorstelt.

Niet ver van hier, aan de Havenstraat, staat een huis, waarvan wel-is-waar de top en de onderpui niet meer oorsponkelijk zijn, maar dat toch nog, zooals het is, doet vermoeden, hoe fraai de gevel eens geweest moet zijn. Waarschijnlijk is die gevel uit de 16e eeuw, daar hij een ander karakter heeft, dan de overige, die men te Oudewater ziet. De vlechtwerken boven de kozijnen zijn bijzonder rijk; de ellipsvormige bogen, die deze vlechtwerken omsluiten worden door kunstig gemetselde schroefvormige muurzuiltjes gedragen. De ankers zijn meesterstukken van smidswerk.

Richten wij thans onze schreden naar de Markt. Daar trekt het zoogenaamde huis van Arminius de aandacht. In 1884 was zijn gevel nog ongeschonden. Nu zijn de onderste kozijnen door een pui vervangen, die zeer opzichtig is, en het bewijs levert, dat de vereeniging in wording, welke voor Nederlands schoonheid wil waken, werk genoeg kan vinden.

Het is wel mogelijk, dat Arminius in dit huis geboren is, doch het moet later zijn tegenwoordigen gevel hebben gekregen. Immers het jaartal 1609, dat in dien gevel staat, geeft den tijd der stichting aan. Arminius werd in 1603 hoogleeraar te Leiden.

Toen de gevel nog in welstand was, zag men beneden twee kruiskozijnen door frontons gedekt, die een deur, met een paanderboog daarboven, flankeerden. De vensters der verdieping hebben een bekroning van bogen met schelpen er in. Tusschen die vensters bevindt zich een fijn gedetailleerde nis, wier pilasters op consoles met leeuwenmaskers rusten. In die nis is het beeld van Fortuna geplaatst, wier ongewis steunpunt, een bol, door een soortgelijke console wordt geschraagd. Dit beeld moet van een zeer bekwame hand zijn; misschien is het uit de werkplaats van Hendrik de Keyser afkomstig.

De heksenwaag, ten noorden van dit huis, heeft als bouwwerk geen merkwaardigheid. Hier konden vrouwen zich vervoegen, die in de verdenking stonden, geen normaal gewicht te hebben, en dus heksen te zijn. Verklaarde de waagmeester, dat haar gewicht wel normaal was, dan waren de vrouwen geen heksen. De laatste vrouw is in het begin der 18e eeuw gewogen. Sedert nam het geloof aan heksen een einde, althans officieel.

Ten zuiden van het huis van Arminius aanschouwtmen eenige eenvoudige, doch karakteristieke gevelfragmenten, met de bekende mozaïeken boven de vensters, en met trapgevels versierd. Belangrijker evenwel is het kaaspakhuis aan de overzijde, waar de Markt den naam van Donkere Gaard draagt.

De gevel van dit pakhuis is in 1611 gebouwd. Het bovendeel vertoont denzelfden stijl als wij in de Wijdstraat aantroffen, maar de pui is veel rijker, daar de stijlen met consoles, die met fraai gesneden mans- en vrouwenkoppen prijken, versierd zijn.

De negen consoles zijn allen verschillend. Het deurkalf is met zittende figuren van geloof en hoop, die een wapenschild met huismerk houden, versierd. Deze gevel is de fraaiste, die Oudewater op het oogenblik bezit, nu die van het huis van Arminius verminkt is geworden.

Fragmenten van 17e eeuwsche gevels zijn nog hier en daar te Oudewater aanwezig, bijvoorbeeld aan het IJsselveer, in de Capellestraat, in de Peperstraat en in de Havenstraat.

Liefhebbers van oud borduurwerk en oud zilverwerk vinden te Oudewater hun gading in de kerk der Bisschoppelijke Clerezy. Daar zijn aanwezig een monstrans, van ongeveer 1600, en altaarzilver uit de 17e en 18e eeuw, dat met drijfwerk en graveerwerk is voorzien. Onder het borduurwerk munt uit een kazuifel van ongeveer 1500, dat met voorstellingen uit de gewijde geschiedenis is versierd.

A. W. WEISSMAN.

KRONIEK.

XVI.

HET HUIS VAN ARMINIUS TE OUDEWATER BEDREIGD.

De heer Gustaaf v. Kalcken schrijft aan de N. R. Ct.:

„Een der fraaiste oude huizen van het historische stadje Oudewater loopt gevaar te verdwijnen, zooals helaas reeds met vele het geval was. Eigenaardig dat in den gevel een mooi XVIIde eeuwsch beeld van Fortuna staat en dat aan dit huis ook nog een gedachtenis aan Arminius is verbonden. Moge vrouw Fortuna alsnog op haar oude plaats behouden blijven."

Een afbeelding en beschrijving vindt de lezer in het artikel „Oudewater" van de hand des heeren Weissman, opgenomen in dit Weekblad, blz. 454.

Meer en meer verdwijnen, soms geheel ongemerkt, fraaie en interessante burgerhuizen in de kleinere plaatsen van ons land. Gewoonlijk eerst danig verminkt, van onderen de oude soliede beenen afgebroken en den bovenbouw op grieselig magere stelten met spiegelruiten gezet, zooals hier bij het Arminiushuis is geschied, wordt ten slotte het geheel gesloopt en is Nederland een karakteristiek en schoon stukje architectuur armer geworden. Armer, want honderd tegen een, dat de nieuwbouw van een dergelijke bedroevende kleine groot-steedschheid is, van een dusdanige burgermans-pralerij en smakeloosheid, karakterloosheid en aesthetische valschheid, dat er niet alleen geen sprake is van eenige dragelijke vergoeding voor het verdwenen architecturale schoon, maar daarentegen de nieuwbouw een tweede en ergelijke zonde is, gevolgd op de eerste zonde, het afbreken van het fraaie oude huis.

Men vernietigt dus niet alleen iets mooi, men maakt daarenboven nog iets heel leelijks, dat vloekt in de omgeving, en dat, o summum van akeligheden, den naijverige concurrent prikkelt om óók zijn oud huis te „moderniseeren".

Merkwaardig, dat de vroegere burgerlijke architectuur een eigen en goed karakter bezat, een karakter van *zich zelf te zijn*, met naieven trots en naief maar levend ornament, een karakter van degelijkheid, gezondheid, en van stevige, wel is waar niet verheven of verfijnde, maar in zijn soort compleete levensvreugde.

Merkwaardig, dat de huidige burgerlijke architectuur, zich vertoonende in de dorpsherbergen, -kruideniers- en slagerswinkels, in vele dorps-Stadhuizen en stations, een zoo armzalig, een zoo niets-waardig, een zoo ellendig karakter heeft, zich kenmerkend door halfheid, slapheid en levenloosheid in de minst-erge bouwproducten, en door botte valschheid, kleingeestige nadoenerij van grootere voorbeelden, volslagen cultuur-loosheid en door totaal gemis aan waarachtige, in den kern aanwezige levensvreugde en levensschoonheid in de ergste, d.w.z. de gewoonlijk voorkomende, nieuwe gebouwen.

Wij bewonderen onze oude interessante stadjes om hun ouden stijl, hun ouden tijd, hun oude cultuur; en de diepere oorzaak van onze ergernis bij het beschouwen van de nieuwe kleine-stads en dorpsgebouwen is het smartelijke gevoel, dat de oude burgervreugde tot zoo iets onechts en leegs is vervallen.

Heimatschutz wacht een dankbaar veld, zeker. Maar ook hier kan alleen het verbeteren der menschelijke verhoudingen in de samenleving en van de menschen zelf een nieuwe cultuur en daarmede eene nieuwe bouwkunst geven.

J. G.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Houtconstructies door L. Zwiers, 2e druk, herzien en vermeerderd met medewerking van H. P. Berlage Nz. Van Mantgem en de Does, Amsterdam.

We kunnen in het laatste decennium niet klagen over een gebrek aan nieuwe uitgaven op technisch gebied. Was langen tijd de voornaamste technische literatuur beperkt tot enkele werken, die meerendeels verouderd en over het algemeen niet practisch waren, thans heeft men bijna voor elk speciaal vak een ruime keuze. En uit het feit, dat een werk als het hierboven genoemde in drie jaar tijds reeds een tweeden druk beleeft, is op te maken, dat de markt nog niet overvoerd is, dat er groote vraag is naar bevattelijk geschreven technische boeken en dat er door de jonge bouwkundigen wel gewerkt wordt. Aan de hierdoor aan den dag gelegde zucht naar ontwikkeling is natuurlijk niet vreemd de groote vooruitgang van het ambachtsonderwijs, en mogelijk oefenen de middelbaar-technische examens daarop nog grooter invloed uit. Door de groote deelname aan deze examens ontstond een behoefte aan boeken, die ingericht naar de exameneischen en op de hoogte van den tijd, eenvoudig en bevattelijk geschreven waren. De oude trappenboeken, de totaal ongeschikte, naar het Duitsch bewerkte handboeken voor timmerlieden en metselaars en zelfs de werken van Storm van 's Gravenzande, Storm Buysing, Berghuis en Plasschaert (dat thans echter ook een verjongingskuur ondergaat) raakten op den achtergrond en werden verdrongen door meer moderne werken. Allereerst verscheen toen het Handboek voor Timmerlieden van H. J. de Groot en daarop volgden bij verschillende uitgevers, voor wie zich enkele speciaal op technische werken gingen toeleggen, tal van boek- en plaatwerken voor de verschillende technische vakken. En behalve het weinig beschreven schilderwerk en het nieuwe cementijzerwerk, werd vooral de burgerlijke bouwkunde onderhanden genomen, zoowel in haar onderdeelen als in het geheel. We kregen het degelijke plaatwerk van Veenstra en Schulp en het aan het hoofd hiervan genoemde boek, dat aangekondigd wordt als deel I van het Handboek der Burgerlijke Bouwkunde. Zooals de titel aanduidt behandelt het speciaal de houtconstructies, of ruimer uitgedrukt het timmerwerk in den burgerbouw.

Met nieuwe architectonische vormen gaan nieuwe constructies gepaard en eveneens brengen nieuwe materialen hun eigen nieuwe constructies mee. Bovendien zijn profileering en versiering nauw met de samenstelling verwant en verbeteren zich, bij de voortdurende ontwikkeling der techniek, bestaande constructies, zoodat een overigens degelijk handboek bij het rusteloos zoeken, dat zich nog steeds in de groeiperiode der hedendaagsche architectuur openbaart, reeds spoedig verouderd is, als niet het allernieuwste er in opgenomen wordt. Dit heeft de heer Zwiers, de schrijver van den eersten druk van het hierbedoelde werk, blijkbaar ook ingezien; hij heeft gemeend, dat de tweede druk daarom een *vernieuwde* uitgave moest worden en verzekerde zich voor de herziening de medewerking van den heer Berlage, die verscheiden figuren inlaschte en wijzigde en voor het werk

een inleiding schreef, waarin hij de groote beteekenis van het hout als bouwmateriaal aantoont.
Op deze inleiding volgen 14 hoofdstukken van te zamen 540 bladzijden, waarin achtereenvolgens behandeld worden: het hout, de houtverbindingen, de fundeeringen, balklagen, vloeren, deurkozijnen met deuren, lichtkozijnen met ramen, vensterluiken, blinden, kappen en goten, trappen, vakwerk, balkons, erkers, lijstwerken, lambrizeeringen, betimmeringen, formeelen, hang- en sluitwerk en tal van andere onderdeelen, direct of indirect behoorende tot de houtconstructies.
Uit deze inhoudsopsomming moge eenigermate de volledigheid van het werk zijn aangetoond. Enkele onderdeelen zijn ook zeer grondig behandeld. De kappen beslaan b.v. niet minder dan 100 bladzijden, verduidelijkt door tal van figuren. Ook de kozijnen met deuren, ramen, binnen- en buitenblinden, jalousieën en rolluiken zijn in alle verscheidenheid beschreven en gedetailleerd en eveneens wordt het fundeeringswerk helder uiteengezet.
Het boek is voorts duidelijk en bevattelijk gehouden: formules en berekeningen komen er bijna niet in voor, het geschrevene is voor ieder technicus te begrijpen. De ongeveer 1000 figuren en platen zijn meerendeels goed geteekend en zonder onderscheid duidelijk. De enkele details, er in opgenomen van andere architecten als Kromhout en Verheul, verhoogen niet weinig de practische waarde van het boek.
Waar de eerste druk van dit werk zoo spoedig uitverkocht was, zal deze tweede zijn weg zeker wel vinden. Het wil me voorkomen, dat het boek nog belangrijk verbeterd is en (ongerekend sommige neuslijstconstructies en de paneeldeuren met inleglijsten, die, als zijnde uit den tijd, gevoeglijk geschrapt konden worden) aan alle eischen, die redelijk aan een modern handboek over houtconstructies te stellen zijn, beantwoordt. Het is een degelijk en zeer practisch werk. Enkele drukfouten en de figuren 334, 350 en 370c, die het onderste-boven zijn geplaatst, waardoor vooral het laatste zich wat duister voordoet, zouden in een volgenden druk nog verbeterd kunnen worden.
Ten slotte diene nog vermeld, dat het boek ook zijn uiterlijk mee heeft. De heer Berlage teekende den band, die het werk mooi aankleedt. Ook de grafische verzorging is zeer te prijzen.

B. J. K.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectuur no. 36. *Mededeeling betreffende het Genootschap. Eere-prijsvraag 1910.* Mededeeling van het jury-lid D. A. N. Margadant.
Verslag der 1279ste Gewone Ledenvergadering. Gehouden op Woensdag 7 September 1910.
Verslag van de 9de Ledenvergadering van de Club van Utrechtsche Leden van het Genootschap „Architectura et Amicitia".
Oud en Nieuw in Amsterdam. Over de verbouwing van een perceel gelegen, a.d. O.Z. Voorburgwal no. 57 en O.Z. Achterburgwal no. 45, met afbeelding.
Bliksemschade en Bliksemafleiders. Rede door Dr. D. van Gulik uit Wageningen, over beveiliging tegen den bliksem in 't algemeen en de wijze van beveiliging in 't bijzonder.
„De strijd in den Cementhandel". Ingezonden stuk door het Nederlandsch cement-syndicaat over den concurrentie-strijd.
Bouwwereld no. 36. *Echo's IV.* Het uitbreidingsplan eener landelijke gemeente, Oegstgeest.
Afbeeldingen v.d. Woningen der Amsterdamsche Coöperatieve Onderwijzers Bouwvereeniging. Blok in de Brederodestraat, Architect J. C. van Epen Baarn.
Prof. J. A. v. d. Kloes, Nieuwste onderzoekingen omtrent schelpkalk. (Vervolg en slot.)
C. J. de Haas, (Utrecht). De verwaarloosde Domkloostergang te Utrecht.
M. J. C. van Eych. Openbare Reiniging in verband met het vraagstuk der vuilverbranding.
De Opmerker. *De Wereldtentoonstelling te Brussel (vervolg).* Indrukken.
Afbeelding eener ijzeren loods. Grondvlak 100 × 20 M. waarvan 3 stuks vervaardigd door de N. V. de Nederl. Staal-Industrie voor de Firma Wambersie & Zn. te Rotterdam.
Auteursrecht op voortbrengselen van kunst en kunstnijverheid.

BERICHTEN

Tentoonstelling Haagsche Kunstkring. In het gebouw van den Haagschen Kunstkring, Heerengracht 13, is tot 28 September 1910 eene tentoonstelling geopend van reis- en architectuurschetsen van Nederlandsche architecten. Behalve het meerendeel der reis- en architectuurschetsen, geëxposeerd dezen zomer in het Gebouw onzer Maatschappij, zijn hier ook nog andere architectuur-schetsen en schetsontwerpen te zien.
De tentoonstelling is een bezoek ten zeerste waard.
Na sluiting der tentoonstelling zal de collectie zeer waarschijnlijk in October in Utrecht geëxposeerd worden.

De Schouwburg te 's-Gravenhage. In verband met de bezwaren, gerezen tegen het stichten van een nieuwen schouwburg aan de Koningskade, heeft de Schouwburg-commissie uit den Raad nader overwogen in hoeverre het mogelijk zoude zijn op de plaats van den bestaanden schouwburg met toevoeging van het gemeentegebouw, thans voor onderwijs in gebruik, een schouwburg te stichten geschikt voor ongeveer 1200 personen.
Aan de commissie is door een bevoegd deskundige verzekerd, dat een oplossing in dien zin mogelijk zal zijn.
Naar aanleiding hiervan acht de commissie het wenschelijk door een drietal architecten, en wel:
één Nederlandsch architect, zoo mogelijk aan te wijzen door het hoofdbestuur der Maatschappij voor Bouwkunst;
en voorts een Duitsch en een Engelsch architect, beiden ervaren in schouwburgbouw;
schetsontwerpen te laten opmaken, waarvoor zij een crediet noodig acht van *f* 5000.
De commissie stelt den Raad voor haar dit crediet te verleenen.

De Dam te Amsterdam. In den Amsterdamschen Raad is eergisteren officieel medegedeeld dat zich reeds een gegadigde heeft aangemeld voor het nu afgebakende terrein tegenover het Koninklijk Paleis. Naar het Nws. verneemt, is deze gegadigde een combinatie, welke het terrein in erfpacht heeft aangevraagd ten einde daarop een groot koffiehuis met hotel te stichten. Het terrein heeft een oppervlakte van 2200 vierk. M. De aanvraag van deze combinatie wordt als zeer serieus beschouwd.

Opening Middelbaar Technische School te Utrecht. Maandag 12 Sept. heeft de plechtige opening plaats gehad der M. T. School te Utrecht in tegenwoordigheid van vele autoriteiten. Aanwezig waren Z. Ex. de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel; de heer H. J. de Groot, Inspecteur M. O. vertegenwoordigend den Minister van Binnenlandsche Zaken; verder leden der Eerste en Tweede Kamer, van Provinciale Staten en Gedeputeerde Staten van Utrecht; vele leden van het Gemeentebestuur, terwijl eveneens de Directie van Gemeentewerken, Bouw- en Woningtoezicht en het Bestuur der Ambachtschool te Utrecht vertegenwoordigd waren. Verder waren aanwezig: het Hoofdbestuur van den Ned. Aannemersbond, Bestuur van verschillende Afdeelingen van dezen Bond, het Bestuur der M. T. School, verschillende ingenieurs der S.S. enz. De Vereeniging van Delftsche Ingenieurs was vertegenwoordigd door de heeren W. J. Welcker en P. J. van Voorst Vader, resp. Voorzitter en Secretaris; terwijl de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd was door haren Voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn.
Plaatsgebrek noopt ons een verslag der opening tot een volgend nummer te laten liggen.

30ste JAARG. – 24 SEPT. 1910. – No. 39.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ. • H. V. D. KLOOT MEIJBURG. A. SALM G.B.ZN.. • Redacteur: J. GRATAMA. •

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402. A'dam. • Bureau van Administr.: Herderstr. 5. Den Haag. • Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Adres Schouwburg 's-Gravenhage. — Verslag Algemeene September Vergadering-Excursie. — Verslag Hoofdbestuursvergadering. — Verslag excursie Afd. Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Weeshuis te Delft; arch. A. van der Lee. — Het slachthuis te Arnhem. De opening der M. T. S. te Utrecht. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

Aan den Raad der Gemeente 's-Gravenhage.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met belangstelling heeft kennis genomen van punt 3 der Agenda Uwer Vergadering op Maandag 26 September a. s., vermeldend het voorstel der Schouwburg-Commissie tot verleening van een crediet van *f* 5000 ten einde schetsontwerpen te doen opmaken door drie architecten voor een Schouwburg ter plaatse met toevoeging van het aangrenzende gemeentegebouw,
en spreekt zijn vertrouwen uit dat uitsluitend Nederlandsche architecten hiervoor in aanmerking zullen komen.
Waar het Hoofdbestuur meermalen van advies heeft gediend bij voorbereiding van prijsvragen, stelt het zich gaarne beschikbaar om U in deze bij de voorbereiding met raad te dienen.

't Welk doende, enz.

Voor het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst
w. g. A. SALM G.BZN., Voorzitter.
w. g. J. GRATAMA, Secretaris.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERSLAG DER ALGEMEENE SEPTEMBER-VERGADERING-EXCURSIE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST OP DINSDAG 20 EN WOENSDAG 21 SEPTEMBER.

DINSDAG 20 SEPTEMBER

Tegen 11 uur verzamelden zich verschillende leden onzer Maatschappij in de Breestraat te Leiden voor het Raadhuis, ten einde hieraan een bezoek te brengen, als begin van de excursie door Leiden.
Het fraaie weer beloofde veel voor dezen dag; een 50 tal deelnemers waren aanwezig.
De excursionisten werden door den Burgemeester, Jhr. Mr. N. C. de Gijselaar ten stadhuize ontvangen in de kamer van B. en W. Hij heette hen van harte welkom in deze aan historische bouwwerken rijke stad en in het Stadhuis dat zelf een merkwaardig historisch monument mag genoemd worden. De Maatschappij is voor Leiden geen vreemdeling, waar zij eenmaal hare medewerking verleende tot het behoud van de Morschpoort, die nog als een sieraad van Leiden wordt geroemd. Toen dan ook werd vernomen, dat de Maatschappij in Leiden zou vergaderen en gaarne zou samenkomen in de voormalige Weeskamer, werd bij hooge uitzondering deze zaal daarvoor afgestaan. Spr. hoopte dat deze vergadering voor de Maatschappij vruchtdragend mocht zijn, het bezoek aan Leiden den leden een bouwkundig artistiek genot mocht verschaffen en dat de vergadering aangename herinneringen uit onze gemeente zal kunnen medenemen.
De voorzitter, onzer Maatschappij, de heer A. Salm, dankte den burgemeester voor de eer hier te worden ontvangen en voor de welwillendheid, dat de fraaie 17de eeuwsche voormalige Weeskamer voor de vergadering was afgestaan.
Vooral ook was hij dankbaar voor de woorden door den burgemeester gesproken, welke van groote waardeering getuigden voor het werk der Maatschappij en tevens dat door hem van het werken en streven der Mij. kennis is genomen. Spr. herinnerde er aan, dat in 1876 en 1888 ook algemeene vergaderingen in Leiden zijn gehouden, de laatste maal onder leiding van dr. Cuypers. Toen was er in Leiden zelf een afdeeling die, in 1869 opgericht, in 1896 als afdeeling is opgeheven
Niet altijd is de liefde van het Leidsch gemeentebestuur voor historische monumenten zoo groot geweest als thans. Spr. herinnert er slechts aan, hoe in 1867 drie mooie stadspoorten zijn

gesloopt, één o. a. op grond, dat de er dicht bij staande huizen een beter uitzicht zouden hebben. Ten slotte bood spr. den burgemeester uit erkentelijkheid het door de Maatschappij uitgegeven boekwerk over de Grafelijke Zalen te 's-Gravenhage aan.
De burgemeester gevoelde zich zeer gevleid door de aanbieding van het geschenk dat hij, na er kennis van te hebben genomen zou bestemmen voor het archief. De voorzitter antwoordde dat dit exemplaar voor den burgemeester persoonlijk bestemd was; hij zou straks den archivaris ook een exemplaar voor het archief aanbieden.
Hierna werd onder leiding van den archivaris mr. dr. J. C. Overvoorde het stadhuis bezichtigd. Vooraf gaf deze een overzicht van dit bouwwerk, dat kennelijk uit drie gedeelten bestaat, waarvan het middengedeelte het oudste is en uit de 14de eeuw dateert. De andere gedeelten zijn, al naar de behoeften, bijgebouwd. Het inwendige beantwoordt aan het uiterlijk en de verschillende vertreken herinneren nog aan de bestemming die ze oorspronkelijk hadden. Bij de rondwandeling werden verschillende inlichtingen verstrekt.
Het laatst werd bezichtigd de voormalige weeskamer, waar zou worden vergaderd en hier nam de heer Overvoorde afscheid van het gezelschap, na eerst te hebben medegedeeld, dat hij naar aanleiding van dit bezoek in het stedelijk museum De Lakehal een tentoonstelling had aangericht van bouwkundige teekeningen en afbeeldingen van oude gebouwen te Leiden, welke tentoonstelling hij den leden aanbeval. Op zijn beurt beval het archief zich aan voor een exemplaar van publicaties of geschriften der leden, betrekking hebbend op Leiden.
De voorzitter, erkentelijk voor de attentie van den archivaris, zeide hem daarvoor dank en bood hem met het straks genoemde boekwerk een overdruk van het Bouwkundig Weekblad, bevattende eene beschrijving der voornaamste gebouwen uit Leiden van de hand van den heer H. J. Jesse, aan.

De Algemeene September-Vergadering had plaats in de voormalige Weeskamer ten Raadhuize.
Algemeen trok de fraaie, goed bewaard gebleven vroeg 17de eeuwsche kamerbetimmering de aandacht. De niet te ruime verlichting gaf een aardig lichteffect en gedurende de vergadering liet menig lid zijn oog dwalen door de zaal om het te doen verwijlen bij het fraaie houtsnijwerk.
De voorzitter opende de vergadering en bracht de Nationale Prijsvraagregelen ter sprake, er op wijzend dat deze in hun kort bestaan reeds meerdere prijsvragen hebben doen mislukken.
De gemeente Kampen, die over het uitschrijven van een prijsvraag voor een ziekenhuis met het hoofdbestuur had gecorrespondeerd, had daartoe niet willen besluiten, omdat het haar in verband met de prijsvraagregelen te kostbaar werd.
Ook voor het te stichten bibliotheekgebouw te Rotterdam, waarvan de fondsen door een particulier zijn geschonken, zal men, op verlangen van den schenker niet overgaan tot het uitschrijven van een prijsvraag. Dit zijn slechts een paar voorbeelden. Spr. zou er nog veel meer kunnen noemen. Hij stelt daarom voor, het Hoofdbestuur te machtigen tot een herziening dier prijsvraagregelen over te gaan.
Te meer acht spreker dit wenschelijk, daar ook andere punten der Regelen herziening behoeven, zoo o. a. de samenstelling der Permanente Commissie, waarbij het noodzakelijk zal zijn dat de verschillende bouwkundige vereenigingen ieder een vertegenwoordiger in die Commissie hebben.
De heer Weissman verzette zich daartegen. De permanente commissie voor deze regeling is nog niet eens benoemd en nu reeds tot wijziging over te gaan, acht hij niet wenschelijk met het oog op de waardigheid der architecten tegenover de buitenwereld.
De heer Posthumus Meyjes achtte het protest tegen de Regelen op zijn plaats. Het honorarium is zoo hoog dat niemand er meer aan zal denken een prijsvraag uit te schrijven. Ook hij stelde voor dat het Hoofdbestuur de Regelen zal herzien, zoodat zij zich aanpassen aan de praktijk.
Verscheidene leden bleken zich aan de zijde van het bestuur en den heer Posthumus Meyjes te scharen; zoo de heer Otten, die er op wees, dat de bezwaren tegen de Regelen niet alleen van finantieelen aard waren; bezwaar werd door den prijsvraaguitschrijver gemaakt, dat hij te weinig invloed op de prijsvraag volgens de bestaande Regelen had. Ten slotte werd een motie van het Hoofdbestuur, aangevuld met het gezegde van den heer Posthumus Meyjes, bij acclamatie aangenomen.
Deze motie luidt als volgt:
„De Architect-Leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, vereenigd bij gelegenheid der Algemeene September-Vergadering, gehouden 20 September 1910 in de voormalige Weeskamer ten Raadhuize te Leiden, spreken de wenschelijkheid uit, dat de Nationale Prijsvraagregelen — gepubliceerd in Bouwkundig Weekblad No. 34 van den 20sten Augustus 1910 — herzien zullen worden, zoodanig, dat deze Regelen zich beter aanpassen aan de eischen der praktijk, en dragen het Hoofdbestuur op zich daartoe in verbinding te willen stellen met de betrokken bouwkundige vereenigingen."
Tot leden der commissie voor het nazien van de rekening en verantwoording werden benoemd de heeren Freem te Arnhem, Van Geuns en Zwiers te Amsterdam en tot leden der commissie voor stemopneming de heeren Heyn en Timmers te Amsterdam en van Hoytema te 's-Gravenhage.
Besloten werd tot wijziging van art. 3 der statuten en wel in den zin, zooals door het Hoofdbestuur is voorgesteld. (Zie B. Weekblad No. 32, blz. 373.)
Hiertoe werd bij acclamatie besloten, nadat de heer C. Muysken had medegedeeld, dat de Commissie van Onderzoek zich geheel met de redactiewijziging van het Hoofdbestuur kan vereenigen.
Door den heer Mutters werd in herinnering gebracht, dat de Schouwburgcommissie uit den gemeenteraad te 's-Gravenhage aan den Raad heeft voorgesteld, naar aanleiding van destichting van een schouwburg geschikt voor ongeveer 1200 personen, haar een crediet te verleenen van f 5000 voor de benoeming van een drietal architecten en wel: een Nederlandsch architect, zoo mogelijk aan te wijzen door de Maatschappij voor Bouwkunst en voorts, één Duitsch en één Engelsch architect, beiden ervaren in schouwburgbouw, ten einde door hen schetsontwerpen te laten maken. Hij achtte dit voorstel een beleediging, den Nederlandschen bouwkundigen aangedaan en wenschte dat hiertegen een protest van de Maatschappij zou uitgaan.
De heer Frowein, uit 's-Gravenhage, sloot zich hierbij aan. Hij zette uiteen dat het verloren geld zal zijn, evengoed als het geld dat men voor de prijsvraag van het Vredespaleis heeft uitgegeven.
De voorzitter kon zich van een leekenstandpunt de handelwijze van de Haagsche commissie eenigszins begrijpen, maar wil ook gaarne met zijn medebestuurders overleggen wat er gedaan moet worden, al is het allereerst een Haagsch belang.
De heer Knuttel erkende dat het voor een deel een lokaal belang is en de Haagsche afdeeling zou zich er ook niet bij neerleggen. Spr. vertrouwde, dat het punt van de agenda der raadsvergadering van Maandag zal worden afgevoerd. Maar het is tevens een algemeen architectenbelang en daarom moet de Maatschappij er zich ook over uitspreken.
Besloten werd, dat het Hoofdbestuur deze zaak ter harte zal nemen en te zijner tijd een protest tegen deze miskenning van de Nederlandsche architecten zal laten hooren.
Hierna werd de vergadering gesloten.
Ten slotte zij nog medegedeeld, dat de presentielijst de volgende namen bevatte:
Alb. Otten; W. de Jong; B. J. Ouëndag; A. Salm G.Bzn.; J. Gratama; J. H. W. Leliman; B. Hooykaas; N. Tinbergen; C. Verheul Dzn.; M. Meyerink; W. C. Brouwer; H. J. Jesse; C. Swartbol; P. Kleyweg Dyserinck; K. Swagerman Pzn.; J. W. Hanrath; W. v. d. Berg; H. N. I. G. Menges; P. A. Timmers; D. Verheul; A. W. Weissman; Ch. Steffens; S. de Clercq; C. B. Posthumus Meyjes; B. van Bilderbeek; W. P. C. Knuttel; D. E. C. Knut-

GEVELFRAGMENT-STADSTIMMERWERF.80 LEIDEN.

tel; L. F. P. Kooken; J. Mutters; H. Menalda v. Schouwenburg; F. Nieuwerkerk; J. L. Schouten; H. A. Ezerman; F. W. M. Poggenbeek; J. D. Gantvoort; J. H. de Roos; C. L. de Koning; H. Faber; J. F. L. Frowein; C. Muysken; P. v. d. Weiden; G. W. v. Heukelom; G. Versteeg.
Later sloten zich nog bij de excursie aan de heeren: L. C. Dumont, W. de Vrind, C. A. Huygen, Z. Hoek, W. F. C. Schaap, A. W. Reijnders, L. Koole Wzn. en Jan Heijink.

De lunch werd op den Burcht genuttigd, helaas niet „genoten", door onvoldoende zorg en weinig spoed van bediening, een en ander gevolg van het den vorigen dag uitgesproken faillissement.
Onder leiding van de heeren W. C. Brouwer en H. J. Jesse werd daarna de Waag bekeken en het Rijnlandshuis bezocht, waar de heer J. B. van Loenen, hoofdopzichter van Rijnland het belangwekkende interieur liet zien en in de oude Rechtszaal de deelnemers uitvoerige mededeelingen deed over deze zaal. Op de tafels waren oude boeken en prenten betreffende het waterschap Rijnland tentoongesteld. Een en ander werd door de deelnemers zeer gewaardeerd; helaas laat dit verslag niet toe, dat wij de mededeelingen van den bekwamen deskundige en historicus, den heer van Loenen, hier publiceeren.
Daarna werd bezocht de Lakenhal, waar de hoogst interessante tentoonstelling van oude prenten, afbeeldingen en teekeningen van oude gebouwen te Leiden, door den heer Overvoorde aldaar bijeen gebracht, nader werd bezichtigd. De heer Overvoorde, zelve aanwezig voor het geven van inlichtingen, vond een goed gehoor, terwijl deze attentie van Leiden's archivaris in hooge mate op prijs werd gesteld. Een overzicht der tentoonstelling te geven past niet in dit kader; alleen zij vermeld dat de doorsnede der Marekerk, duidelijk toonend de voor dien tijd zeer zeker brutale en lichte constructie, bijzonder de aandacht trok.
Het Gerecht, de St. Pieterskerk, de Academie en het nieuwe Museum voor Natuurlijke Historie, waar de Hoofdopzichter, de heer v. Oerle, de heeren rondleidde, werden bezichtigd, waarna het St. Annahofje en de Hoogelandsche kerk het slot der excursie vormden.

STADHUIS TE HAASTRECHT VOOR DE RESTAURATIE.

Voor nadere bijzonderheden omtrent de bezochte gebouwen verwijzen wij naar het desbetreffende opstel van den heer Jesse in Bouwkundig Weekblad n°. 37.
Om 6 uur had de zeer geanimeerde gemeenschappelijke maaltijd plaats in de bovenzaal van „In den vergulden Turk". Van de vele speechen vermelden wij alleen de eerste, namelijk diens, welke de voorzitter hield op het Koninklijk Huis en in het bijzonder op de Hooge Beschermvrouwen der Maatschappij.
's Avonds werden de deelnemers aangenaam verrast door het zacht en vroolijk klinkende spel van de klokken van den Raadhuistoren, een aardige attentie van de Vereeniging voor Vreemdelingenverkeer te Leiden aan de vreemdelingen aldaar.

WOENSDAG 21 SEPTEMBER.

Ook dezen dag werd de excursie begunstigd door fraai weer; om 9 uur verzamelden de deelnemers zich op de „Leegwater"; de touwen werden losgegooid en langzaam aan Leiden uitgevaren. Rijn en Gouwe bieden tal van schilderachtige gezichten, die echt Hollandsch zijn; het niet te breede vaarwater, aan weerszijden kleine huisjes ieder op hun eigen erf verscholen in het groen of wel landschappen met sappig gras en hier en daar boomgroepen, de bladeren met een begin der fraaie herfstkleuren, en boven dit alles de beweeglijke lucht van blauw met groote witte wolken, of het fijn dramatisch effect van opkomende grijze regenwolken, die het landschap meer en meer versomberen, zich ontlasten in een speelsch regentje om ongemerkt te verdwijnen voor de zon, die het geheel weer met zijn helder, vroolijk licht overgiet, heel dit aangename en boeiende schouwspel zal zeker nog lang bij de

STADHUIS TE HAASTRECHT NA DE RESTAURATIE.
GERESTAUREERD DOOR L. COUVÉE, ARCHITECT TE DELFT.

excursionisten in herinnering blijven. Een boottocht heeft het gezellige en het frissche, terwijl het tevens op ongezochte en ongedwongen wijze de deelnemers bijeen houdt.
Bij Oudshoorn werd gestopt, om de kerk aldaar te bezichtigen. Het gebouw dagteekent uit het midden der 17de eeuw, is van buiten niet onbelangrijk door hare eenvoudige baksteen architectuur van goede verhoudingen, maar is vooral van binnen interessant. Zeer de Nieuwe Kerk te Haarlem gelijkend, is zij aangelegd in den vorm van een vierkant, waaraan door de 4 pijlers den vorm van een Grieksch kruis, is gegeven; de kruising is overdekt met kruisgewelf, de schepen met kloostergewelven, alle van hout, grijs beschilderd met enkele groote motieven. Hiertegen komen de witte muren bijzonder goed uit. Hoofdzakelijk waren echter de oude gebrandschilderde glazen, gerestaureerd door den heer Schouten, de oorzaak, dat deze kerk en passant bekeken werd. De glazen zijn fraai in hun eenvoud; voornamelijk familie-wapens, en zij deden voortreffelijk in het geheel.
Ook de preekstoel, hoogst eenvoudig, was zeer verdienstelijk van architectuur, van opbouw en verhouding. Het interieur kenmerkt zich in zijn geheel door een stijlvolle eenheid, een duidelijke en goede ruimteontwikkeling en door een eenvoudig maar voornaam kunstkarakter, dat, al is het niet gebaseerd op de verheven

LEEUWEN VAN DE TRAP. STADHUIS TE HAASTRECHT.

intimiteit der Gothische kerken, toch belangrijk is door zijn klaarheid, ruimheid en fraaie harmonie, door zijne klassieke eigenschappen dus.
Er werd echter maar kort hier vertoefd. Onder gejuich van schoolkinderen, dringend en stoeiend in de zon tegen en bij de omrastering van het kerkplein, werd de boot bestegen, en gevaren langs de aardige tuinderijen van Boskoop en langs een staalkaart van goede oude burgerhuisjes en merkwaardig leelijke nieuwe.
Deze laatste waren frappant door hunne veelzijdigheid; geen een leek op de ander; de gekste en onaangenaamste fantasiën van den dorpstimmerman-bouwkundige vertoonden zich hier schaamteloos naast eenvoudige maar in hun kern zoo goede, oude burgerhuisjes en boerderijen, die nog niet ten offer waren gevallen aan de modernisatie-zucht. Heimatschutz wacht ook hier een dankbaar veld.
Te 12 uur had de gemeenschappelijke en vroolijke lunch plaats in de hut op het dek van de boot, waarna te 1 uur Gouda werd bereikt. Er kon slechts een vluchtig bezoek aan de stad gebracht worden. Onder leiding van den heer Koole werd het Raadhuis bezocht; de voorgevel ontkwam niet geheel aan kritiek, wat de restauratie betreft, de steen is te glad geworden en de voegen zijn wat kinderachtig. Algemeen trok echter het fraaie en rijke beeldhouwwerk van de portiek van 1603 de aandacht. Voor een beschrijving van het gebouw verwijzen wij naar het artikel „Gouda" in Bouwkundig Weekblad no. 38 van den heer Koole, zoo ook wat de St. Janskerk betreft. De burgemeester van Gouda was op dit uur verhinderd de excursianten te ontvangen; later vond het Hoofdbestuur echter nog gelegenheid zijn opwachting bij ZEd. Achtb. te maken, waarbij de burgemeester de hoop uitsprak later de Maatschappij nóg eens in Gouda te mogen ontvangen.
Trokken enkelen hierna de stad in om een paar merkwaardige oude gebouwen te gaan zien, het meerendeel bezocht onder leiding van den heer Schouten de St. Janskerk om de beroemde glazen te bezichtigen. De kerk is om haar architectuur en om hare glazen een langdurig bezoek en diepere studie overwaard.
De boottocht naar Oudewater in een kleinere boot, die om 2 uur afvoer, leidde de deelnemers door een der fraaiste streken van Nederland. De kronkelende Hollandsche IJssel vertoont een vroolijk landschap, vol afwisseling; missend het grootsche en wijde van het echte Hollandsche vergezicht, zoo treffen hier de schilderachtige groepeeringen en composities, die bij de afwisseling van zon met zoo nu en dan regenbuien, onder prachtige en groote luchten zich vertoonden.
Oudewater is een halve ville morte; belangrijk om zijn soms goed bewaard gebleven baksteen architectuur der burgerhuizen uit het begin der 17de eeuw en om het geheele karakter van het stadje. Ook hier werd de excursie op het Stadhuis verwelkomd door den burgemeester, die een liefhebber van oude architectuur bleek te zijn en wiens ontvangst zeer op prijs werd gesteld. Onder leiding van den heer Weissman werd daarna een ommegang door het zon beschenen plaatsje gehouden en werden de verschillende gebouwen bekeken, beschreven door den heer Weissman in B. Weekblad no. 38. Aardig waren de intieme gracht- en straatgezichten met zon, in een heerlijk coloriet van diepe en warme kleuren.
Bij den terugtocht werd even afgestapt te Haastrecht om het fraaie raadhuisje aldaar te zien, waarna om 6 uur in Gouda overgestapt werd op de groote boot, waar de gemeenschappelijke maaltijd in groote opgewektheid plaats vond.
Bij Alphen gingen verschillende leden van dek en in Leiden haastten de overgeblevenen zich om den laatsten trein te halen. Deze geslaagde September-excursie zal zeker nog lang in herinnering der deelnemers blijven.

VERSLAG VAN DE VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DEN 20 SEPTEMBER 1910.

De Voorzitter opende de vergadering expresselijk belegd tot het afdoen van enkele urgente zaken, en stelde het eerst aan de orde de schouwburgquaestie te 's Gravenhage.
Na uitvoerige besprekingen werd besloten een adres aan den Raad te richten en dat zoo spoedig mogelijk te verzenden. Zie blz. 457.

Vervolgens werd in opdracht van de Algemeene Vergadering maatregelen genomen, dat de betrokken Bouwk. Coöperaties reeds daags daarop de motie in zake herziening Nationale Prijsvraagregelen zullen ontvangen.
In verband daarmede worden tevens de betrokken Besturen, die de hulp van het Hoofdbestuur der Maatschappij hebben ingeroepen tot het uitschrijven van Prijsvragen voor een Concert en Comediegebouw en Gasthuis, in kennis gesteld van den inhoud dezer motie met het verzoek, terug te willen komen op hun besluit, genomen na inzage der bestaande Nat. Prijsvr.-Regelen, en alsnog een prijsvraag uit te schrijven, wanneer de Regelen herzien zullen zijn.
Behalve dat gebleken is, dat een herziening der honoraria beslist noodig is, wenscht men ook een wijziging in de samenstelling der Permanente Commissie zoodat de betrokken Bouwk. Corporaties verzekerd kunnen zijn elk daarin te zullen zijn vertegenwoordigd.

Vervolgens werd besloten een adres te zenden aan den Raad der gemeente Gorinchem tot behoud van het „Bethlehemhuis", belangeloos aangekocht door particulieren met de bedoeling dit huis te herstellen en daarin een Museum in te richten.
Subsidie van Rijk en gemeente zijn reeds toegezegd en deze zullen verstrekt worden, mits de gemeente eveneens een subsidie verstrekt.
Aangezien helaas de Raad daarover niet algemeen gunstig gestemd blijkt te zijn, zal de hoop in het adres uitgesproken worden, dat het ten gevolge moge hebben, dat dit belangrijk bouwwerk behouden zal blijven.

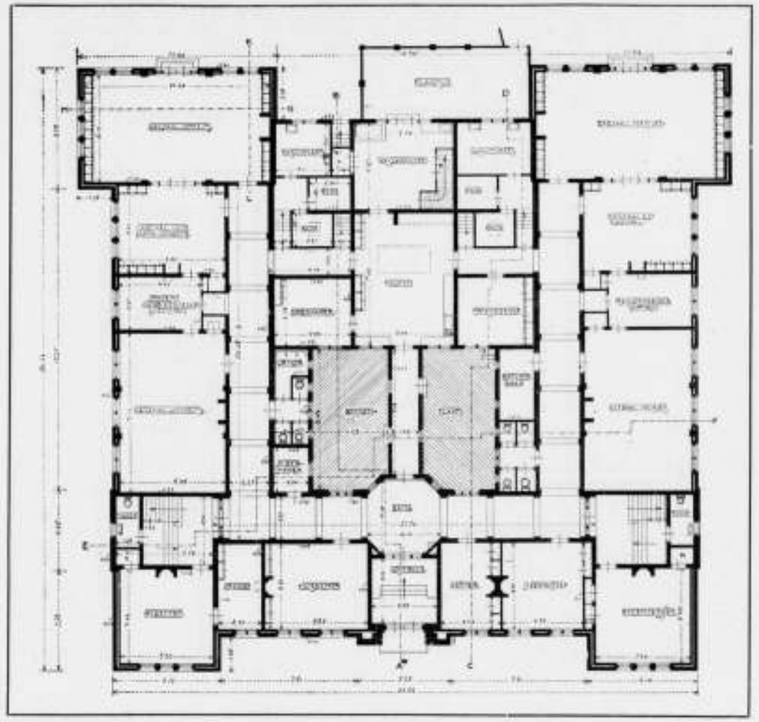
Nog werd behandeld een ingekomen schrijven van den Ned. Opz.- en Teekenaarsbond in zake de door dien Bond gewenschte herziening van de Programma's van Eischen voor Opzichters en Teekenaars, inzake de samenstelling der examen-commissie en de uitbreiding der examens met dat van Hoofdopzichter en Chef de Bureau (Verzoeken ondersteund door de Soc. Techn. Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten) met het verzoek om een onderhoud met het Hoofdbestuur. De H.H. zullen door het Hoofdbestuur in de gelegenheid worden gesteld om hunne denkbeelden nader toe te lichten den 1en October a.s.

Ten slotte werden nog op voordracht der Commissie van Onderzoek aangenomen tot architect-lid de heer J. J. L. Moolenschot te Amsterdam en tot gewoon lid de heer D. Stam te Wormerveer. Het overige behandelde is niet voor publicatie geschikt.

VERSLAG DER EXCURSIE, GEHOUDEN DOOR DE AFDEELING ARNHEM OP 15 AUGUSTUS 1910.

Een excursie zonder secretaris, zonder verslaggever is wel iets buitengewoons, doch werd gehouden door de Afdeeling Arnhem op 15 Augustus j.l. In dergelijke gevallen rekent de een dat de ander een verslag voor ons weekblad zal samenstellen en het eind is dat niemand 't doet. Dit bleek ook nu 't geval, zoodat onze voorzitter, die zeker ook in 't B. W. heeft gesnuffeld of hij iets vond, dat op een verslag der excursie geleek, mij een briefje schreef of ik er nog iets over wilde schrijven. Verschillende oorzaken verhinderden mij dit tot op heden; ik zal nu echter trachten voor zoover mij dat zonder eenige aanteekening mogelijk is, in 't kort ons wedervaren op dien gedenkwaardigen 15en Aug. te boekstaven.
Ofschoon 's morgens vroeg de lucht wat betrokken was liet het zich spoedig aanzien dat het zonnetje 't genot van uitgaan zou verhoogen.
Een 15-tal deelnemers hebben de excursie meegemaakt, waarvan enkelen in den loop van den dag zich pas konden aansluiten. We vonden 't jammer dat eene excursie naar den Doornenburg, daarna per Betuwsche stoomtram naar Lent en Nijmegen niet meerdere belangstelling heeft gewekt.
Van Arnhem voerde de stoomboot „Concordia" ons naar West-Pannerden.
Deze niet te lange en aangename tocht deed ons beseffen, dat ook ons land met name de omstreken van Arnhem, eene groote schoonheid heeft. Van af het dek eener stoomboot, kan men wel is waar niet zoo genieten van de machtige en heerlijke uitzichten, die men heeft van af den hoogen rand der Veluwe over den Rijn, de Betuwe in, doch 't genot van 't watertochtje zelf vergoedt veel, terwijl de kijk die men heeft op de hoog gelegen gedeelten van Arnhem, onvergelijkelijk schoon zijn. We hadden een voor den wind beschut plekje op het voordek opgezocht en geraakten zoo gezellig aan het praten over Bouwkunst en -kunde, over exursies van vroeger en heden, dat we spoediger de landingsplaats bereikt hadden dan ons lief was. 't Weer was als uitgezocht en 't was een korte doch aangename wandeling langs den grintweg van Pannerden naar Doornenburg, tusschen welige akkers en mooie weiden door, waarin het puikje van Gelre's veestapel rustig graasde. De kapitale boerderijen aan weerszijden van den weg, deden vermoeden, dat hier met heel wat meer succes geboerd wordt, dan op onze minder vruchtbare Veluwe.
Het oude eertijds zoo machtige kasteel de Doornenburg vertoonde zich al spoedig aan onzen blik. 't Bouwwerk getuigt reeds van verre van lang vervlogen tijden. Het kasteel heeft duchtig door den tijd geleden en het pleit niet voor ons volk in 't algemeen, dat het rustig toeziet bij het langzaam doch zeker te gronde gaan van een historisch monument, zonder een hand tot behoud uit te steken. Door de gaten in de daken vliegen de kraaien in en uit en 't muurwerk van toren en uitmetselingen brokkelt langzaam doch voortdurend af, zoodat de vorm van wat was, nauwelijks meer is vast te stellen.
Door de groote voorpoort in welks dag de oude poortdeuren nog hangen, kwamen wij op het voorplein en na den sleutel te hebben ontvangen van den bewoner der bijgebouwen, konden wij ons toegang verschaffen tot het slot. Alle zalen en kelders voor zoover dat mogelijk was, werden doorwandeld. Sommige houten vloeren zijn niet meer in staat om veel gewicht te dragen, zoodat we deze zalen van uit de toegangsdeuren bekeken. In 't algemeen boeit het interieur van het gebouw niet. Het vandalisme is ook

hier erg; alles wat nog het oog bekoorde, schoorsteenstukken, overblijfselen van betimmeringen enz. is verkerfd, beklad of vol namen geschreven. Zelfs een onderwijzer der jeugd, uit de provincie Groningen, was zoo trotsch op de medewerking die hij bij dit barbaarsche werk verleende, dat hij heel nauwkeurig kwaliteit en woonplaats er bij vermeldde ....
Welk een hoog staand paedagoog.
Onze indruk was, dat hoe gaarne men dit monument ook wenscht te behouden, restaureeren een onbegonnen werk zou blijken. De sporen van aan- en verbouw uit verschillende tijdperken waren duidelijk waar te nemen en de vraag rees of er wel één architect of oudheidkundige zou kunnen worden gevonden die hier herstellende iets tot stand kon brengen, zonder dat fantasie de hand in 't werk had.
De meeste excursionisten achten het gewenscht het kasteel te doen afbreken en de fundamenten met kelders en gewelven in stand te houden. De plek grond met de overblijfselen zouden dan nog bijna evenveel als thans de historie van een roemrijk verleden bij het nageslacht in stand houden. Wij verlieten het kasteel en spoedden ons naar de dorpsherberg, waar de voorbereidingscommissie der excursie gezorgd had, dat we behoorlijk onze hongerige magen konden versterken aan echt Betuwsch brood met ham, kaas en koffie.
Na lichamelijke verkwikking was spoedig de tijd daar, dat de Betuwsche stoomtram ons op zou pikken, om ons naar Lent te voeren. Ook dit was in vele opzichten een aangenaam ritje.
Colega Oscar Leeuw, architect te Nijmegen was zoo vriendelijk geweest, voor wat het bezoek aan Nijmegen betrof de excursie mee voor te bereiden en dankbaar maakten wij gebruik van zijn voorstel om ons als gids te dienen.
De Heer Leeuw kwam ons dan ook reeds in Lent opwachten, zoodat wij reeds dadelijk ons onder zijn, door allen gewaardeerd geleide konden stellen. Nadat de pont ons naar de overzijde der Waal had gebracht, trokken we eerst langs de Waalkade naar de onder beheer van den stadsarchitect Weve gebouwde electrische centrale. Tot mijn spijt was ik genoodzaakt een oogenblik voor persoonlijke aangelegenheden het gezelschap te verlaten, zoodat ik niet, dan zeer vluchtig slechts een gedeelte der centrale zag, 't welk op mij een uitstekenden indruk maakte.
Vandaar trokken wij naar 't stadhuis, terwijl onderweg nog even werd getoefd op de groote Markt, met zijn interessante bouwwerken: de Waag en Kerkboog en de Latijnsche school op het ingesloten kerkplein. Een en ander is wel zoo bekend dat wij daarover niet behoeven uit te wijden.
Op 't stadhuis valt veel te bewonderen. De eigenaardige gevel van 't gebouw, 't welk naar ik meen omstreeks 1550 werd gesticht, is versierd met de beelden van Roomsche Koningen en Keizers welke de stad bijzondere gunsten verleenden; zij zou veel meer tot zijn recht komen wanneer de straat daar ter plaatse meerdere breedte had. Inwendig trokken in hoofdzaak de aandacht de geschiedkundige bijzonderheden welke hier vergaard zijn. In de groote hall een mooie klok met kunstig uurwerk uit 1597. De beeltenissen der 3 afgezanten welke in 1679 den vrede hielpen sluiten tusschen Frankrijk en Spanje. De fraai gebeeldhouwde Schepenbank en voorts vele oudheden van Romeinschen oorsprong. Ook werden bewonderd de verschillende zalen, met fraaie schilderijen, gobelins en mooie betimmeringen, te veel om voldoende in dit overzicht omschreven te worden.
Van 't Stadhuis ging het naar de voormalige Maria kerk, welke men thans, nadat zij reeds voor allerlei doeleinden is gebruikt en misbruikt, tot stedelijk museum gaat inrichten. 't Eenvoudige kerkje is gerestaureerd, waarbij 't herstelde muurwerk tamelijk goed „oud" gehouden is. Dit ging bij het herstellen van 't dak blijkbaar minder goed, zoodat dakschilden en noktorentje een splinternieuwe leibedekking kregen.
't Eigenaardige van het inwendige bestaat in hoofdzaak uit het ingebouwde koor, waaronder men binnen komt. De gewelven, die dit koor ondersteunen worden gedragen door achtkante granieten kolommetjes, en zijn slechts een paar meters hoog. De Noordzijde der kerk is geheel raamloos. De verlichting is door het aanwezig zijn van eenvoudige doch groote ramen, echter nog zeer voldoende. In de ramen is eenvoudig in lood gevat glas aangebracht. Alles is zonder eenige versiering, doch voldoet zeer goed wat betreft verhoudingen en vormen. 't Is jammer dat de onder het koor ingebouwde vertrekjes, de kruisgewelven onderbreken op plaatsen waar dit niet gewenscht was. Op onze verdere wandeling van de voorm. Mariakerk naar het Valkhof, zagen en verwijlden we soms kort bij architectuur uitingen van verschillende meesters uit onzen tijd. We zullen over de verschillende indrukken, die we daarbij opvingen niet uitweiden.
't Eenige dat nog even vermeld dient te worden is de m.i. zeer leelijke afsluiting van de oude Israëlitische begraafplaats. De muur van veelkleurige steen in een ijzeren geraamte gevat, een Moorsch poortje met modern gesmeed hekje als toegang, waarin een paar bekende motieven, twee driehoeken door elkaar in cirkel. Wanneer men 't niet wist zou 't moeilijk zijn te gelooven, dat zoo iets onder de opperleiding van den Heer Weve werd gemaakt.
't Oude Valkhof werd dan eindelijk bereikt.
't Is altijd weer nieuw en bezienswaardig voor mij. Over de brug, welke ter eere van de commissie der Stadsuitleg werd gebouwd kwamen wij binnen de overblijfselen van Karel de Groote's paleis n.l. Ruïne en Karolingische Kapel. De Ruïne is door eene diepere uitgraving aan de voorzijde meer bloot gekomen dan vroeger het geval was, wat een bepaalde verbetering is te noemen.
De koepelvormige nis is grooter en grootscher geworden. Op de uitgraving aan de voorzijde werden bestudeerd de verschillende kapiteelen, marmeren zuilen en andere overblijfselen. Sommige deelen zijn nog zeer goed bewaard gebleven en tamelijk gaaf.
De kapel werd tamelijk vluchtig beschouwd, te meer, daar onze magen ons herinnerden dat een mensch van kunstgenietingen niet kan leven. Het trok echter nog onze aandacht hoe ook in dit gebouwtje een bouwen, herstellen en verbouwen uit verschillende tijdperken valt waar te nemen. Men heeft daarbij blijkbaar niet getracht zoo getrouw mogelijk te blijven in de vormen van het oorspronkelijke.
Een gezellig diner in 't restaurant „Modern" met welverzorgd menu, bracht ons lichamelijk weer geheel op streek zoodat de vermoeienissen van den dag weer spoedig waren vergeten. Een der bestuursleden stelde een dronk in op onzen gast ter tafel, den Heer Oscar Leeuw en bracht dezen een welverdiende hulde namens alle excursionisten voor zijne bereidwilligheid, takt en ijver, waarmede hij ons bij de voorbereiding en uitvoering der excursie ter zijde had gestaan en waardoor bij de afdeeling Arnhem ten zeerste aan zich had verplicht.
Wij kunnen excursionisten aanbevelen als doel der reis Nijmegen eens te kiezen, doch evenzeer den Heer Oscar Leeuw voor zich zien te winnen, daar de onderneming dan vrij zeker boven verwachting zal slagen. Wij mogen ook niet vergeten nog even aan te stippen, dat de Heer Weve zich eveneens bereid had verklaard de afdeeling te dienen met geleide en explicatie in en bij de gemeente gebouwen, doch dat eene bijzondere omstandigheid dit tot onzen spijt verhinderde. We waren echter erkentelijk voor de openstelling der verschillende gebouwen, wat mede door den heer Weve werd bewerkstelligd.
Na het diner ging het naar de Electriciteits-tentoonstelling. 't Was juist den avond dat die gesloten zou worden en 't bezoek was dien avond zoo groot, dat wij tot onzen spijt van deze tentoonstelling niet veel kunnen vertellen.
We waren over 't werk der ontwerpers van de gebouwen tamelijk tevreden, wat betreft het „gewone" als ingang-hoofdgebouw enz. 't Was echter opmerkelijk dat juist datgene, waarmede men blijkbaar de zaak had willen flatteeren, totaal mislukt was. De glazen koepel, die bedoeld was als een groot licht uitstralend centrum, voldeed absoluut niet; door de afdekking met gewoon glas, zag men een of meer booglampen hangen. Zij die de bedoeling van dezen toren begrepen, vonden dit een treurigen aanblik. Dezelfde mislukking viel waar te nemen bij de verlichte kappen, waarvan men in volle stroomen water af deed loopen.

HET NIEUWE WEESHUIS TE DELFT. Plan Begane Grond. Architect A. v. d. Lee.

Of dit eene navolging was van iets dergelijks, wat ik zag op de Franco-Britisch-exhibition te Londen (Shepherd's bush) weet ik niet, doch 't was duidelijk dat men daar bereikte wat men zich had voorgesteld, dat was mooi en fantastisch, waar zeker de sprookjesachtige omgeving ook meê werkte, doch hier was 't resultaat niet evenredig aan den prijs dien bouw en exploitatie vorderde.
Hiermede eindigde de excursie. 't Was een vermoeiende dag geweest doch eene, waaraan de deelnemers nog dikwijls met genoegen zullen denken en wij kunnen dit tochtje dan ook anderen met gerustheid aanbevelen.
Ede, Sept. 1910. Albert Kool.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

WEESHUIS TE DELFT.

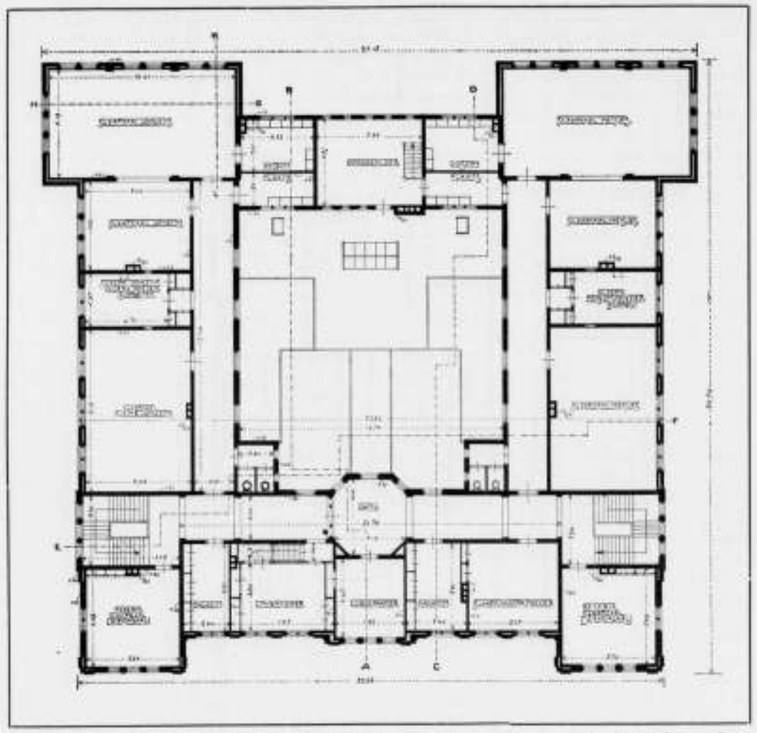
In 't begin van het vorig jaar ontving ondergeteekende van „Regenten van het Weeshuis der Gereformeerden binnen Delft" het verzoek om een voorloopig plan te maken voor een nieuw gebouw. Het bestaande weeshuis, hoe belangrijk ook als oud stukje van Delft — een afzonderlijke beschrijving zeker waard — voor het hier bestemde doel echter even ongezellig als onpraktisch, voldeed sinds lang niet meer aan de eischen, die men tegenwoordig aan een dergelijke inrichting mag stellen. Toen dan ook belangrijke herstellingen noodig bleken en plannen tot verbouwing niet de gewenschte oplossing konden geven, besloten Regenten tot de stichting van een nieuw gebouw over te gaan. Het oude weeshuis werd aan de gemeente Delft verkocht en voor een betrekkelijk geringe som kon de hand worden gelegd op een terrein aan de nieuwe Plantage, waarop een aan alle kanten vrij liggend gebouw met speelplaatsen op het Zuiden kon worden ontworpen. Hiermede was de bouw definitief beslist en om nog vóór den winter onder dak te komen, moest het plan met spoed worden uitgewerkt. Ondanks eenigen tegenspoed bij het grondwerk — in een oude vestingstad staat men nog al eens voor verrassingen — doch overigens begunstigd door den aangenaam zachten winter, kon de oplevering op den bepaalden tijd plaats hebben.
Thans overgaande tot een korte toelichting, moge daartoe het volgende dienen. Het nieuwe weeshuis moest worden berekend op een minimum van 30 jongens en 30 meisjes, en daar de eischen voor elke afdeeling te stellen vrij wel gelijk waren, kon een volkomen symmetrischen plattegrond worden aangehouden. De indeeling van de parterre is in hoofdzaak als volgt: één vleugel bevat aan de Oostzijde beneden dag- en eetzalen, boven slaapzalen voor de jongens; een dito vleugel bevindt zich aan de Westzijde voor de meisjes; aan den voorgevel liggen de vertrekken van regenten en regentessen, huisvader en -moeder, een kantoortje en een kamer voor de suppoosten; aan de achterzijde, door binnenplaatsen gescheiden, de ruimten voor den huishoudelijken dienst. De keuken met annexen ligt centraal en in de nabijheid van de eetzalen der beide afdeelingen, zoodat een gemakkelijke dienst verkregen is.
De eerste verdieping is voornamelijk voor de slaapzalen benut en wijl de dienstvertrekken der parterre slechts één hoog opgaan, kon een ruime binnenplaats worden gevormd, zoodat licht en lucht overal vrij kunnen toetreden. Verdere bijzonderheden zijn in de bijgaande plattegronden te vinden; ik wil daarom overgaan tot een korte beschrijving van het uit- en inwendige van het gebouw.
De voorgevel ligt op het noorden en in de nabijheid

van zwaar geboomte; toepassing van zandsteen werd met het oog op groen worden daarom vermeden en voor lijstwerken, banden etc. overal hardsteen aangewend. Voor gevelsteen viel de keuze op geelgrijzen klinker, met hardsteen een aangename tegenstelling in kleur gevend, terwijl om een zekere eentonigheid in den baksteen te vermijden, een geel bruine grès-tegel (fabrikaat Labouchère) in relief voor vlakversiering diende, in welk materiaal ook de beide figuurtjes naast den ingang en sommige architectonische onderdeelen zijn uitgevoerd. De eenvoud moest overigens zooveel mogelijk worden betracht met 't oog op de bescheiden bouwsom.

Deze gedachte heeft ook het inwendige beheerscht, doch om een zekere kilheid te ontgaan, kon in het aanbrengen van kleur — alle zalen hebben houten lambriseeringen — eenige afwisseling worden gezocht. De gangen hebben allen terrazzo-vloeren, beneden bovendien lambriseeringen van zandsteentegels; de muren zijn in kalkmortel geschuurd en het houtwerk in deze gangen is in een warm rood geschilderd.

Hiermede meen ik van de toegestane plaatsruimte in dit blad een bijna onbescheiden gebruik te hebben gemaakt en vermeld alleen nog volledigheidshalve dat de bouw werd aangenomen door den heer D. Huurman te Delft voor *f* 68000, terwijl met het dagelijksch toezicht was belast de heer J. N. Evers.

Delft, Sept. 1910. A. VAN DER LEE.

HET NIEUWE WEESHUIS TE DELFT. Verdieping. Architect A. v. d. Lee.

HET SLACHTHUIS TE ARNHEM.

Men schrijft ons uit Arnhem:

Donderdag 1 September is het Gemeentelijk-Slachthuis te Arnhem in het gebruik genomen. De leden van de afdeeling van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst waren Vrijdagavond 26 Augustus in de gelegenheid gesteld het nieuwe bouwwerk te bezichtigen, terwijl de heeren Schaap en Versteeg, Directeur en Adj.-Directeur van Gemeentewerken, tevens leden van de afdeeling, op zich genomen hadden, de bezoekers rond te leiden.

Vooraf gaf de heer Schaap eene toelichting, waaruit we het volgende vermelden.

„Toen de Gemeenteraad tot het bouwen van een slachthuis had besloten, werd, na bestudeering van hetgeen de literatuur over het onderwerp Slachthuisbouw vermeldt, een studiereis gemaakt door den Directeur en Adj. Directeur der Gemeentewerken met den heer van Dulm, den Gemeenteveearts, die aangewezen was om Directeur van de nieuwe Gemeente-inrichting te worden.

Op die studiereis werden, behalve de meeste Nederlandsche slachthuizen, ook verscheidene Duitsche steden bezocht, waarvan bekend was, dat hunne slachthuisinrichtingen geheel volgens de eischen der moderne techniek waren ingericht.

Na de keuze van het terrein, kon tot het maken van het ontwerp worden overgegaan; het gebouwencomplex moest ruim worden opgevat, terwijl terrein werd gereserveerd, waarop later nieuwe gebouwen gesticht of bestaande uitgebreid konden worden, zoodat het mogelijk zoude zijn, de capaciteit van de geheele inrichting te verdubbelen, met behoud van het organisch verband.

Voor de groottebepaling der gebouwen werd bij benadering vastgesteld de aantallen slachtingen, welke voornamelijk voorkomen Donderdags en Vrijdags en wel per dag tot een maximum van 60 stuks grootvee, 30 kalveren, 100 varkens en 10 paarden. Om redenen van economischen aard werd door hen, die geroepen waren plannen voor Nederlandsche slachthuizen te ontwerpen, in de meeste gevallen de voorkeur gegeven aan het z.g. Osthoff stelsel waarbij, zooals bekend, de slachthallen slechts aan eene zijde direct verlicht worden.

Het was voor de drie reeds genoemde heeren al spoedig een uitgemaakte zaak, dat dit type geen navolging verdiende en dat, al waren de kosten iets hooger, voor het hoofdgebouw gevolgd moest worden het grondplan, dat architect Uhlmann, aan verschillende moderne Duitsche slachthuizen gegeven had.

Bezien we nu het plan van het Arnhemsche slachthuis, dan valt direct op dat in dit systeem de z.g. verbindingsgang een voornaam element vormt, aan de eene zijde daarvan bevinden zich de slachthallen, aan de andere zijde de localiteiten voor het koel bedrijf en de ijsfabriek.

De binnenplaats tusschen de beide slachthallen maakt eene goede verlichting en ventilatie mogelijk en is ook voor het aanbrengen eener doelmatige rioleering van veel gemak.

De stallen zijn geplaatst tegenover de slachthallen, opdat de laatste gang van het dier zoo kort mogelijk zij; in directe gemeenschap met de slachthallen zou nog wenschelijker zijn, maar dit gaat niet, de stallucht mag zich niet meedeelen aan de slachthallen.

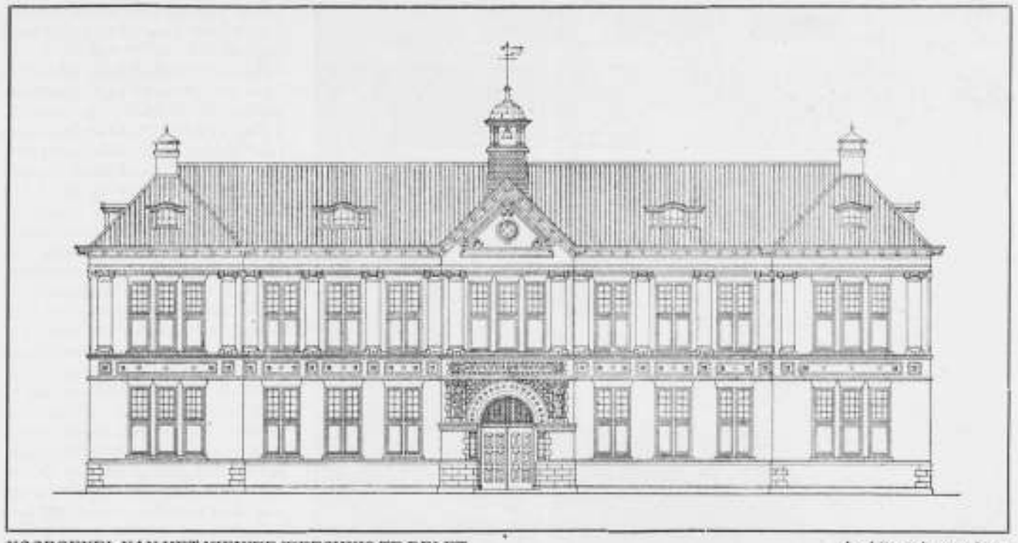
Uit den plattegrond blijkt, dat de verschillende localiteiten van het hoofdgebouw logisch aaneensluiten, terwijl bij de bezichtiging het hoe en waarom van de indeeling nog nader uiteengezet zal worden.

Buiten het hoofdgebouw vindt men aan de eene zijde der reeds genoemde stalgebouwen, de paardenslachthal; deze is op die plaats geprojecteerd, omdat het gemakkelijk is dat de stallen voor paarden en runderen naast elkaar liggen.

Verder is de paardenslachthal dicht bij de meststortplaats geplaatst, omdat van de inwendige organen van het paard veel minder gebruikt wordt, dan van het rund en hoe gemakkelijker de verwijdering daarvan plaats vindt des te beter.

Aan de andere zijde van de stallen bevindt zich het kleed-, wasch- en schaftlokaal, dat daar uit den aard der zaak zeer goed ligt, omdat het voor de slagers bij het begin en bij het einde van hun werk gemakkelijk bereikbaar is.

Verder bevindt zich achter het hoofdgebouw naast den varkensstal nog een afzonderlijke slachtplaats met daarbij behoorende stallen voor ziek- en verdacht vee; bij de plaatsbepaling hiervan werd uitgegaan van de overweging, dat er dikwijls geslacht wordt buiten de voor het slachtbedrijf vastgestelde uren, zoodat het van belang is, dat de lengte van de stoom- en waterleidingen, die op die buitengewone uren in gebruik genomen worden, zoo kort mogelijk is. Achter het machinelokaal, ligt het gebouw op een der uithoeken vrijwel geïsoleerd van de overige slachtgelegenheden; voor een afzonderlijken toegang is gezorgd, zoodat het zieke vee niet over het terrein vervoerd behoeft te worden.

VOORGEVEL VAN HET NIEUWE WEESHUIS TE DELFT. Architect A. v. d. Lee.

De hoofd-entree bevindt zich aan de Nieuwe Kade langs den Rijn, het slachthuis vanaf de stad naderend, heeft men een fraai riviergezicht, aan de overzijde der weilanden op de uiterwaarden van de vruchtbare Betuwe en daarachter in het verschiet bosschen en heuvels; een mooier en frisscher plaats was voor het slachthuis niet te vinden.

Weerszijden van de entree bevindt zich een gebouw, in het eene zijn ondergebracht de bureaux en laboratoria van den slachthuisdienst en van den gemeentelijken keuringsdienst van de voedingsmiddelen, in het andere gebouw bevindt zich het keurlokaal voor ingevoerde vleeschwaren, de lokalen voor den Rijksontvanger en de cantine, op de verdieping beambtenwoningen."

Nadat de Heer Schaap aldus een exposée van de indeeling gegeven had, werden de bezoekers in drie groepen verdeeld en onder leiding van Directeur, Adj. Directeur, en van den opzichter, den heer Reijkers, een ommegang gehouden door de verschillende localiteiten, die alle in het heldere schijnsel van het electrisch licht nu op hun voordeeligst uitkwamen.

De crèmekleurige Silesische tegels tegen de wanden, het gobeline dat in heldere kleuren op het pleisterwerk van muren en gewapend beton is aangebracht en de lichte kleuren van het schilderwerk, maakten een aangenamen en uiterst zindelijken indruk, die ondersteund werd door den glans van het gelakte teakhout der deuren, terwijl de talrijke tapkranen en buizen voor koud-, warmwater en stoom, — geschilderd in blauwe, roode en groene kleur — lieten zien, dat gezorgd is voor de middelen om alles behoorlijk rein te houden.

Het eerst werd bezichtigd het kleed-, wasch- en schaftlokaal, hierin bevinden zich, behalve W.C.'s, urinoirs, en waschbakken een drietal gelegenheden voor douchebaden en voor elken slager een kleerkast; dit lokaal is voorzien van centrale verwarming en electrischen ventilator; een afzonderlijke ruimte is ingericht voor schaftlokaal, terwijl tegen den zijgevel van het gebouw een overdekte wagenremise is aangebouwd.

HET NIEUWE WEESHUIS TE DELFT. Detail van den Hoofdingang. Arch. A. v. d. Lee.

De stalruimte is in drie afzonderlijke gebouwen verdeeld, opdat men in de gelegenheid is, dieren die men niet met elkaar in aanraking wil brengen, afzonderlijk te stallen, stal A is bestemd voor runderen, stal B voor runderen en klein vee terwijl stal C voor paarden en runderen bestemd is.

De stallen zijn niet hoog van verdieping, opdat het er 's winters niet te koud zal worden, wat de uitvoering betreft zijn de zolderingen van gewapend beton, de vloeren van gele Friesche klinkers en de wanden bezet met bruin verglaasde plavuizen, de voedertroggen zijn van grès, daaronder ijzeren aanbindringen.

(Wordt vervolgd.)

DE OPENING DER MIDDELBAAR TECHNISCHE SCHOOL VOOR DE BOUWKUNDE TE UTRECHT.

Maandag 12 September heeft in tegenwoordigheid van tal van autoriteiten en belangstellenden, de plechtige opening plaats gehad van de Middelbaar Technische School voor de Bouwkunde te Utrecht.

Opgemerkt werden onder de aanwezigen: de Minister van Landbouw, Nijverheid en Handel, Z. Ex. A. S. Talma, de heer H. J. de Groot, inspecteur van het M. O., vertegenwoordiger van Z. Exc. den Minister van Binnenlandsche Zaken; verder leden van de Eerste en Tweede Kamer der Staten Generaal; leden van Gedeputeerde en Provinciale Staten van Utrecht; Mr. Ragay, loco-burgemeester, benevens eenige Wethouders en leden van den Utrechtschen Gemeenteraad. De directie der Gemeente Werken was vertegenwoordigd door haren Directeur en Adjunct-Directeur, de heeren Nieuwenhuis en Faure. Bovendien was vertegenwoordigd het Bureau van Bouw- en Woningtoezicht, de Plaatselijke Commissie van Toezicht op het M. O., het bestuur der Ambachtsschool, terwijl meerdere Ingenieurs van de S.S. aanwezig waren.

De Ver. van Delftsche Ingenieurs had haren voorzitter en vice-voorzitter, de heeren W. J. Welcker en P. J. van Voorst Vader gezonden; terwijl de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd was door harer voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn. Ten slotte zij vermeld, dat ook de Genie door eenige officieren vertegenwoordigd was, en dat de Middenstandsbond haren voorzitter had afgevaardigd. Natuurlijk waren het Hoofdbestuur van den Ned. Aannemersbond, het bestuur van de M. T. School voor de Bouwkunde, en besturen van verschillende Afdeelingen van den Ned. Aannemersbond aanwezig.

De heer J. N. Hendrix, voorzitter van den Ned. Aannemersbond leidde de opening der school in met een rede, waarin hij dank bracht aan de autoriteiten, hier aanwezig en daarna de geschiedenis der school besprak.

De Regeering zorgde tot heden slechts voor hooger en lager technisch onderwijs, behalve enkele uitzonderingen op het gebied der werktuigkunde voor textiel-nijverheid. Maar voor de bouwnijverheid was geen gelegenheid voor onderwijs te verkrijgen.

De Duitschers hebben reeds sedert 30 jaar geleden het technisch onderwijs voor den middenstand goed bevorderd, maar bij ons bleef het achterwege.

Spoedig na het optreden van Dr. A. Kuyper als Minister van Binnenlandsche Zaken in 1901 werd het bekend met hoe groote belangstelling deze bewindsman het wezen en de inrichting van het Technisch Vakonderwijs in het buitenland volgde. Toen bekend werd dat door de Regeering het vraagstuk van het Middelbaar Technisch Onderwijs ter hand was genomen, meende de Ned. Aannemersbond dat het nuttig kon zijn de regeering kenbaar te maken hoe, naar zijne meening, dat onderwijs diende te worden ingericht om het voor den aannemer (bouwmeester) tot het meeste profijt te doen strekken. Te dien einde werd dat vraagstuk ter bestudeering gegeven aan eene speciale commissie, naar aanleiding waarvan in Aug. 1903 de Algemeene Vergadering van den Bond zich uitsprak, op wat wijze de voor den aannemer meest gewenschte opleiding zou verkregen worden.

Bij Koninklijke Boodschap van 2 Mei 1904 werd aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden een ontwerp van Wet tot verhooging en wijziging van Hoofdstuk V der Staatsbegrooting van het dienstjaar 1904, en werd als eerste termijn voor den bouw eener Middelbare Technische School, waarvan de totaal kosten ruim één millioen zouden bedragen, een bedrag van *f* 100,000 gevraagd. De school zou gevestigd worden te Haarlem en omvatten drie leergangen, nl. bouwkunde, werktuigkunde en electrotechniek.

Echter, nadat in 1905 het Ministerie Kuyper was afgetreden werd door het opvolgende Ministerie het wetsontwerp tot stichting der Middelbare Technische School ingetrokken.

Het Bestuur van den Nederl. Aannemersbond greep aanstond de gelegenheid aan om een uitspraak te verkrijgen van den Bond in zake de eigen voorziening in technisch onderwijs. Reeds op de jaarvergadering van 1 Augustus 1906, kwam een voorstel aan de orde aan eene commissie van 3 leden op te dragen een onderzoek in te stellen naar de mogelijkheid om van bondswege een of meer inrichtingen in het leven te roepen tot het geven van zoodanig Middelbaar Technisch onderwijs als voor den toekomstigen bouwmeester (aannemer) wenschelijk kan geacht worden. Deze commissie bracht rapport uit van hare bemoeiingen Al bleek uit dit rapport, dat groote sommen noodig waren, toch nam de vergadering in beginsel het besluit tot oprichting eener Middelbare Technische School, met de opdracht aan de commissie met den meesten spoed nadere voorstellen dienaangaande in te dienen.

Toen de commissie door het uitgebracht advies overtuigd was, dat geheel uit eigen middelen de oprichting onmogelijk zou zijn, klopte zij, om hulp en voorlichting aan bij den Inspecteur van het Middelbaar Onderwijs, den heer H. J. de Groot. En het is, dank zij den krachtigen steun van den heer De Groot, dat alle bezwaren, welke aan het verkrijgen van de hoog noodige subsidies in den weg stonden, op schitterende wijze werden overwonnen. En nu gebeurde er iets, dat in zijne gevolgen voor de tot standkoming der school van onberekenbaar groot gewicht zou worden. Begin Januari 1908 verloor de Bond door den dood een zijner voortreffelijkste bestuurderen, den heer A. C. Roest, te Middelburg. Eenige weken na zijn overlijden kwam bij 't bestuur eene mededeeling in van mevrouw de wede. Roest, waarbij zij, als voldoende aan den wensch door haren echtgenoot op zijn sterfbed geuit, aan den Nederl. Aannemersbond aanbood een bedrag van *f* 1000, ten behoeve der oprichting eener Middelbare Technische School, onder voorwaarde dat binnen zes maanden na den dag van zijn overlijden door den Bond een bedrag van minstens *f* 10,000 voor hetzelfde doel zou zijn bijeengebracht. Door deze daad was het pleit beslecht. En, lang voordat de gestelde termijn was verstreken, bedroeg het totaal der gelden voor het Roest-fonds bestemd, niet *f* 10,000 maar meer dan *f* 15,000. Sterker nog, reeds in datzelfde jaar kwamen de definitieve plannen tot oprichting voor de Middelbare Technische School aan de orde, en ter algemeene vergadering te Tilburg-Breda werd thans definitief besloten tot oprichting der Middelbare Technische School.

Tevens werd besloten tot het aangaan eener geldleening groot *f* 160,000 ter bestrijding der kosten van bouw en inrichting en tot het verleenen eener jaarlijksche bijdrage aan de school van *f* 1000 per jaar.

Onmiddellijk werd thans aan het werk getogen om de noodige subsidie te verkrijgen. Gevraagd en verkregen werd van het Rijk eene jaarlijksche bijdrage van *f* 17,500. Gevraagd en verkregen werd van de gemeente Utrecht een jaarlijksche subsidie van *f* 9000, benevens het gratis ter beschikking stellen van een terrein van 5000 M². Gevraagd en verkregen werd van de provincie Utrecht een jaarlijksche bijdragen van *f* 2500.

En zoo kon dan de Nederlandsche Aannemersbond tot verwezenlijking zijner plannen overgaan.

Als directeur werd op 12 Mei 1909 benoemd de heer A. W. C. Dwars, c. en b. i. en dezen opgedragen de plannen voor den bouw der school te ontwerpen en den bouw te leiden.

Allen dankend, die op eenigerlei wijze tot de totstandkoming der school hadden medegewerkt, verzocht Spreker Minister Talma de school te willen openen.

Minister Talma nam hierop het woord, mededeelende dat Minister Heemskerk door ambtsbezigheden verhinderd was de openingsplechtigheid te verrichten. Door den Aannemersbond uitgenoodigd, wil spreker gaarne de School openen. Echter is hij niet louter vertegenwoordiger van den Minister van Binnenlandsche Zaken, maar stelt hij zelf persoonlijk veel belang in deze school.

Spreker meent, dat het ons voorloopig nog aan intelligente leiders bij het vakonderwijs ontbreekt.

Nu is 't de verdienste van den Aannemersbond begrepen te hebben dat er moet worden aangepakt en spreker stelt er prijs op 't uit te spreken dat de Aannemersbond zich voor heel Nederland verdienstelijk heeft gemaakt. (Applaus). Want deze school zal zich als een krachtige wekstem doen hooren en bevorderlijk zijn voor de pogingen tot het invoeren van middelbaar technisch onderwijs. En nu is 't voor een belangrijke omstandigheid, dat 't de mannen van de practijk zelf geweest zijn, die geëischt hebben goed technisch onderwijs en dat verzekert hun goeden steun.

Het middelbaar technisch onderwijs zal volgens spreker zich moeten aanpassen aan de practijk, wil het succes kunnen verwachten. Van uit het standpunt van de nijverheid zou spreker zeggen, dat alleen zij die van den beginne af in het vak geweest zijn, als leerlingen moeten worden aangenomen. Het feit nu, dat de aannemersbond deze school oprichtte zal daarvoor — aldus meent spreker — een waarborg zijn.

Deze school werkt mede tot ontwikkeling en nijverheid. Spreker deelde in dit verband mede, dat binnenkort ook in de Langstraat een nijverheidsschool zal worden opgericht en hij juicht dit ten zeerste toe. Spreker geeft de verzekering dat 't hem groot genoegen doet, dat de school is tot stand gekomen, zooals zij is tot stand gekomen n.l. door de mannen van de praktijk en hij hoopt dat deze school er nog vele uit den grond zal stampen in Nederland. Want Nederland heeft noodig vermeerdering van de intensiteit van onzen arbeid. Daarvoor is in de eerste plaats noodig vermeerdering van ons nijverheidsonderwijs, tot verhooging van de welvaart van ons goede Nederland.

Hier is een punt waar allen één zijn. De Aannemersbond heeft deze zaak tot stand gebracht. Spr. eindigt met de hoop uit te spreken, dat deze school onder Gods zegen moge zijn voor onzen bouwnijverheid een zegen en een handhaafster van onzen ouden roem.

Spreker verklaarde de school voor geopend.

Hierna nam de heer H. J. de Groot het woord om er op te wijzen, hoe zeer er een behoefte was aan technisch onderwijs hier te lande, men had de academie van Rotterdam en den Haag, en verder eenige scholen te Amsterdam. Onze jongelui vertrokken naar Duitschland om aldaar een technicum te bezoeken.

Het is de groote verdienste van dr. Kuyper geweest, dat hij het vraagstuk van het middelbaar technisch onderwijs onder de oogen heeft gezien. Dat was een daad van moed. Want nog nimmer te voren was die quaestie officieel behandeld. Dat het plan van minister Kuyper geen algemeenen bijval vond doet niets ter zake; de geest was wakker geroepen, óók in den Aannemersbond. Over de verschillende methoden, die men in het technisch onderwijs zou hebben te volgen, is een langdurige strijd gevoerd, waarin zich destijds óók de Bond van Technici mengde. Ook aan dien Bond is men dank verschuldigd voor zijn bijdrage tot de oplossing van het zéér omvangrijke vraagstuk. Men wilde eenerzijds: de leerlingen die langs Ambachtsschool of anderzins onderricht genoten, een nadere breedere ontwikkeling geven: anderzijds leerlingen trekken die Lager- of Meer Uitgebreid Lager Onderwijs genoten, misschien eenig handwerk verrichtten, maar verder een opleiding wilden zoeken volgens het leerplan van de Middelbaar Technische School. Deze nieuwe school geeft beiden methodes levenskans. Dat verheugt spreker. Want aan twee belangrijke stroomingen, die zich in den strijd om het technisch onderwijs lieten gelden, zal thans deze school leiding geven en de strijd zelve zal z'n oplossing nabij komen. De practijk zal

in de toekomst uitspraak doen en bewijzen in welke richting het voor het onderwijs het grootste is.
Er aan herinnerend, dat er heel wat onderhandeld en geconfereerd is, alvorens dit resultaat is bereikt, eindigde Spreker met te wijzen op de groote verantwoordelijkheid, die op de leeraren rust, want in het geheele land richt men het oog op deze eerste Middelbare School voor de Bouwkunde. Ook de leerlingen hebben een roeping te vervullen; aan hén de zorg, dat deze inrichting niet mislukke. Ze zijn de pioniers, wier ijver en toewijding onmisbaar is, als deze Middelbaar Technische School, wat we hartelijk hopen, tot grooter bloei moet worden gebracht.
Mr. Ragay schetste in een korte toespraak de beteekenis der school voor de Stad Utrecht, waarna de heer Hendrix in een slotrede de verschillende sprekers bedankte, om zich ten slotte tot het Schoolbestuur, den Directeur der School, den heer Dwars, de leeraren en de aanstaande leerlingen te wenden, hen wijzend op hun dankbare maar moeilijke taak en hunne samenwerking.
Na deze plechtigheid werd een wandeling door het gebouw gemaakt.

BERICHTEN

Concours international pour l'érection d'un monument commémoratif de la fondation de l'Union télégraphique à Bern. Aan den oproep voor dezen internationalen prijskamp hebben bijna honderd kunstenaars gevolg gegeven en ofschoon onder de ingezonden modellen er vele waren, die niet zonder degelijke beeldhouwkundige verdiensten waren, heeft de Jury echter, met algemeene stemmen, geen prijs kunnen toekennen, deels omdat het denkbeeld, door het program gevraagd, niet duidelijk uitgedrukt was, deels omdat de ontwerpen niet voor de zeer gunstige plaats geschikt waren.
Er wordt wederom hetzelfde programma uitgevaardigd met behoud van dezelfde personen voor de Jury, terwijl de inlevering der ontwerpen moet plaats hebben vóór 15 Juni 1911.
Raadhuis te 's Gravenhage. Door de Verfraaiingscommissie in den Haag is het volgende adres verzonden:

Aan den Raad der Gemeente 's Gravenhage.

's Gravenhage, September 1910.
19, N. Dillenburgstr.

Geven met verschuldigde gevoelens te kennen, A. M. van Embden president, en S. de Clercq secretaris der Verfraaiings-Commissie der Vereeniging voor Handel, Nijverheid en Gemeentebelangen,
dat die Verfraaiingscommissie met groote ingenomenheid heeft kennis genomen van de door B. en W. openbaar gemaakte plannen betreffende de plaatsing van het nieuwe Raadhuis der Gemeente, voorstellen waarin zij heeft kunnen waardeeren de wezenlijk breede en afdoende wijze, waarop dit reeds lang urgente vraagstuk door het Dagelijksch Bestuur is opgelost: waarbij zoowel de huisvesting van de meeste gemeentelijke bureaux onder een dak is verzekerd, alsook een groote verbetering in de bebouwing van een stadscentrum zal worden verkregen, die anders zoo zij al niet onmogelijk ware, daartoe zeker nog lange jaren op zich zou laten wachten,
dat zij zich echter nog gaarne, naar aanleiding van deze plannen, de volgende opmerkingen zou willen veroorloven:
dat het haars inziens, gewenscht is van den raadhuisbouw gescheiden te behandelen de verder strekkende plannen ter verbetering van de binnenstad, met name de traceering van een verkeersweg ongeveer in het verlengde van de Prinsegracht in de richting van dit Raadhuis; eenerzijds omdat die traceering in geen direct verband tot dien bouw staat, anderzijds omdat de vraag rijst of niet reeds door de verbreeding der Herderstraat, enz. (door B. en W. ter hand genomen) een voldoende toegangsweg van het Z.W.elijk gedeelte der stad naar het Raadhuis ware te verkrijgen,
dat zij voorts zou willen aandringen op spoedige openbaarmaking van de wijze waarop, èn de traceering van de rooilijnen èn de bebouwing van de perceelen voor het toekomstig Raadhuis bestemd, zal worden aangevat, daar uw College het met haar eens zal zijn, dat de overigens zoo gunstige vaststelling van de plaats waar het toekomstig Raadhuis zal verrijzen, nog geenszins waarborgt de werkelijke verfraaiing van dit centrum, wanneer niet meer dan deze aanduiding van de wijze, waarop deze beide genoemde, kardinale punten zullen worden behandeld, worde gepubliceerd,
dat zij voorts niet kan instemmen met de meening van de Commissie van Bijstand in het beheer der Gemeente financiën, als zoude door den aankoop van het perceel-Schröder e.a., een millioen voor niets zijn uitgegeven (al ware ook bij een directe keuze van de nu aangewezen plaats voor een toekomstig Raadhuis oeconomischer gehandeld; — immers deze terreinen zijn geenszins verloren, doch kunnen op doeltreffende en tevens aesthetische wijze worden gebruikt; de Commissie zou daarvoor willen aanbevelen de plaatsing van een aantal smalle en betrekkelijk hooge gebouwtjes (in de verhoudingen aan het oudste gedeelte van het bestaande Raadhuis, doch met eigen karakter), die gemakkelijk hetzij als winkels, als kantoren of bureaux rendabel zouden kunnen worden gemaakt,
dat zij evenwel meent, dat ook hier zoowel langs de Groenmarkt, als langs de voormalige Driehoekjes van een juiste traceering der rooilijnen, en van een weloverwogen bebouwing, alle succès afhankelijk is of aldaar het tegenwoordige zoo onsamenhangende stadsgezicht zal worden verfraaid of niet, weshalve zij ook hier op spoedige publiciteit van de wijze waarop èn rooilijn èn bebouwing zullen worden vastgesteld meent te mogen aandringen.

't Welk doende enz.

Fresco ontdekt. Arbeiders, die bezig waren aan de restauratie van een gewelf in de kleine kerk Saint Préjet du Tarn te Parijs, hebben onder een aantal kalklagen een fresco gevonden van ongeveer 6 M. lengte en even hoog. Het schilderij stelt voor de hemelsche triomf van den heilig verklaarden martelaar Préjet en schijnt uitgevoerd door een der beste Italiaansche renaissance schilders. Men meent dat het werk opzettelijk onder een kalklaag verborgen is om het te beschermen tegen verwoesting door fanatieke beeldstormers.

PERSONALIA

N. C. VAN DER KLOOT MEYBURG. †

De Redactie ontving het treurig bericht, dat de heer N. C. van der Kloot Meyburg in den ouderdom van 47 jaren overleden is te Antwerpen. De heer van der Kloot Meyburg, wiens werk den lezers van onze periodieken niet onbekend is, — o.a. zijn meerdere villa's van hem gereproduceerd in het Bouwkundig Tijdschrift, — heeft zich echter speciaal voor het Bouwkundig Weekblad verdienstelijk gemaakt, door de „Brieven uit België" te schrijven, onderteekend X. Y. Z. Hij was onze trouwe correspondent uit België, steeds bereid om inlichtingen te geven of om actualiteiten op het gebied van bouwkunst in België voor het Weekblad op papier te zetten. Volijverig voor anderen was hij bescheiden in den omgang en beminnelijk; en vele leden, die hem bij de excursie der Maatschappij naar Antwerpen nader hebben leeren kennen, zullen met weemoed het droevig bericht van zijn overlijden vernomen hebben.
Van uit Antwerpen volgde hij met groote belangstelling het leven en streven onzer Maatschappij en menige rake opmerking hierover werd in zijne particuliere brieven aan den Redacteur van dit Weekblad aangetroffen.
De Maatschappij verliest in hem een uitmuntend lid, de Redactie een zeer gewaardeerden steun.

30ste JAARG. — 1 OCT. 1910. — No. 40.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.BZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Adres Maatschappij aan Gemeenteraad Gorinchem. — Adres Afd. 's Gravenhage in zake Schouwburg te 's Gravenhage. — Adres Afd. 's Gravenhage in zake ontmanteling Groote Kerk te 's Gravenhage. — Vergadering Afd. Amsterdam. — Tent. Reisschetsen Afd. Utrecht. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Het slachthuis te Arnhem. — Examenvragen Bouwk. Opz. Examen 1910. 1ste groep. — Een praatje over den Mododriehoek. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AMSTERDAM, 23 September 1910.

Aan den Raad der Gemeente Gorinchem.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen,
het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
dat het met veel belangstelling heeft kennis genomen van het bericht, dat de vereeniging „Oud Gorkum" het plan heeft opgevat, het huis „Bethlehem" in te richten tot een museum, betrekking hebbende op de Geschiedenis van de Stad en Omgeving.
De Notabelen van Gorinchem, die door aankoop van het perceel in 1909 den fraaien gevel hebben gered, verdienen allen lof, daar hierdoor een der fraaiste stukken architectuur Uwer Gemeente is bewaard gebleven.
Waar nu getracht wordt aan het gebouw een passende bestemming te geven, door het tot een oudheidkundig museum in te richten, waarbij de gevel hersteld zal worden, vertrouwt het Hoofdbestuur, dat, ter bevordering van het goede doel en van de schoonheid Uwer Stad, Uw College krachtig hiertoe zal medewerken.
Vernomen hebbend, dat Rijk en Provincie reeds eene subsidie hebben toegezegd, onder voorwaarde, dat ook Uwe Gemeente subsidieert, dringt het Hoofdbestuur er ernstig bij U op aan, gemelde subsidie te willen verleenen.

't welk doende, enz.

voor het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

(w. g.) A. SALM G.Bzn. *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

Aan den Raad der Gemeente 's Gravenhage.

De afdeeling 's Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft de eer het volgende onder uwe aandacht te brengen:
De schouwburgcommissie heeft tot U het voorstel gericht, aan drie architecten waarvan één een Nederlander, op te dragen het opmaken van schetsontwerpen voor een schouwburggebouw op de plaats van het bestaande.
Adressante twijfelt niet of de commissie heeft reeds de nadere details van dit voorstel overwogen en zij meent dus te mogen aannemen dat de commissie omtrent de beoordeeling der schetsontwerpen alsmede over het te stellen programma van eischen tot een vaste meening is gekomen. Immers is het bij de vele systemen die bij een schouwburg kunnen worden gevolgd noodzakelijk zich vooraf rekenschap te geven welk systeem hier den voorkeur verdient opdat de ontwerpers niet naar het systeem doch naar de innerlijke waarde hunner plannen beoordeeld worden. Evenzoo dient het vast te staan dat de plannen zullen beoordeeld worden door architecten die met de nationale en de speciaal Haagsche behoeften en toestanden voldoende bekend zijn terwijl er geen onzekerheid zal mogen bestaan omtrent de vraag of de ingekomen schetsen volledig eigendom der gemeente zullen blijven dan wel of de ontwerper van het gekozen

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

project eenig recht heeft op de verdere uitvoering daarvan.
Maar zelfs in de veronderstelling dat de onuitgesproken meening van de commissie volkomen met de voorgaande beschouwingen strookt acht adressante zich gedrongen U mede te deelen dat zij zeer door dit voorstel is getroffen en dit om de verschillende redenen, afgescheiden nog van de vraag of een schouwburg daar ter plaatse wenschelijk is en of het behoud van den bestaanden gevel uit de 17e eeuw niet is aan te bevelen.
Het komt haar voor dat door de schouwburgcommissie ten onrechte wordt uitgegaan van de meening dat de Nederlandsche architecten niet in staat zouden zijn een alleszins goed ontwerp voor een schouwburg op te maken en dat het daartoe noodig is reeds meermalen een dergelijk gebouw te hebben ontworpen of uitgevoerd.
Deze meening toch is ongetwijfeld onjuist. Adressante wijst slechts op de schouwburgen van Amsterdam en Rotterdam, welke beide ontworpen zijn door architecten ter plaatse die nimmer een dergelijk gebouw hadden uitgevoerd en welke schouwburgen ook in buitenlandsche werken over theaterbouw als bijzonder geslaagd worden aangehaald, terwijl de eerste schouwburg van den Franschen architect Garnier, de opera te Parijs allerwege als een meesterwerk wordt erkend.
Adressante is ten sterkste overtuigd dat in Nederland, ja zelfs in onze eigen stad voldoende architecten gevonden worden, aan wien het ontwerpen van den schouwburg kan worden toevertrouwd, ja zij meent, dat deze door de kennis van onze stad en van de gewoonten en wenschen der schouwburgbezoekers meer kans hebben in het ontwerpen van een hier passend theater te slagen dan vreemdelingen.
Adressante heeft op grond van het bovenstaande de eer uwen Raad eerbiedig te verzoeken te besluiten dat eerst nadat het programma van eischen zal zijn opgemaakt, met het ontwerpen van schetsplannen zal worden aangevangen en dat de opdracht daartoe uitsluitend zal worden verstrekt aan Nederlandsche, bij voorkeur Haagsche Architecten.
Namens het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

De Voorzitter,
(w.g.) D. E. C. KNUTTEL.
De Secretaris,
(w.g.) J. F. VAN HOYTEMA.

Aan den Gemeenteraad van 's-Gravenhage.

Het Bestuur der Afdeeling 's-Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft de eer het volgende onder Uwe aandacht te brengen.
Met ongerustheid heeft adressante kennis genomen van het voorstel van B. en W. om aan Bestuurderen der Groote Kerk toe te staan een dienstgebouw aan de Zuidwestzijde der kerk te doen oprichten.
Uit de besprekingen in Uwen Raad over de huisjes rond de Groote Kerk in 1907 die zij met groote belangstelling heeft gevolgd is het haar tot haar groote ingenomenheid gebleken dat het ook Uw wensch is, de kerk geheel te ontmantelen zoowel om redenen van practischen aard alsook en hierop legt adressante den nadruk, van aestetischen aard.
Betreurde zij het toen reeds dat de voorwaarde door heeren kerkvoogden gesteld, n.l. het recht te behouden een kosterswoning te mogen aanbouwen, moest worden ingewilligd, thans nu het voorstel voor bouw van een kosterswoning en administratielokaal aan Uwen Raad wordt voorgelegd, meent zij een woord van ernstig protest niet te mogen terughouden.
Het zou haar diep teleurstellen wanneer een voorstel door U werd aangenomen dat de algeheele ontmanteling der kerk voorgoed onmogelijk zou maken, terwijl zij deze ontmanteling als een eisch beschouwt bij een monument als de Groote kerk.
Ware adressante overtuigd dat door het contract van 1907 de Raad zich de vrijheid ontnomen had, thans het verzoek van de kerkelijke gemeente te weigeren, zij zou zich in het onvermijdelijke hebben gevoegd en gezwegen hebben, doch waar bedoeld contract door het uitblijven der Rijkssubsidie nog als niet gesloten moet worden beschouwd, daar spreekt zij het vertrouwen uit dat Uw Raad zich de volledige ontmanteling der Groote kerk zal (blijven) ten doel stellen en heeft zij de eer U eerbiedig te verzoeken het voorstel van B. en W. niet aan te nemen.
Namens de Afdeeling 's Gravenhage der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

De Voorzitter,
(w. g.) D. E. C. KNUTTEL.
De Secretaris,
(w. g.) J. F. VAN HOYTEMA.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

626e Algem. Vergadering te houden op Donderdag 6 Oct. 1910 des avonds ten acht ure in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.
Agenda.
1°. Notulen en mededeelingen van het Bestuur.
2°. Voordracht van den Heer Willem C. Brouwer te Leiderdorp over:
„TERRA-COTTA VAN VROEGER EN NU" toegelicht door lichtbeelden.

De Secretaris,
A. D. N. VAN GENDT.

N.B. De introductie is zoo ruim mogelijk opengesteld.

TENTOONSTELLING REISSCHETSEN IN HET GEBOUW VOOR KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN TE UTRECHT.

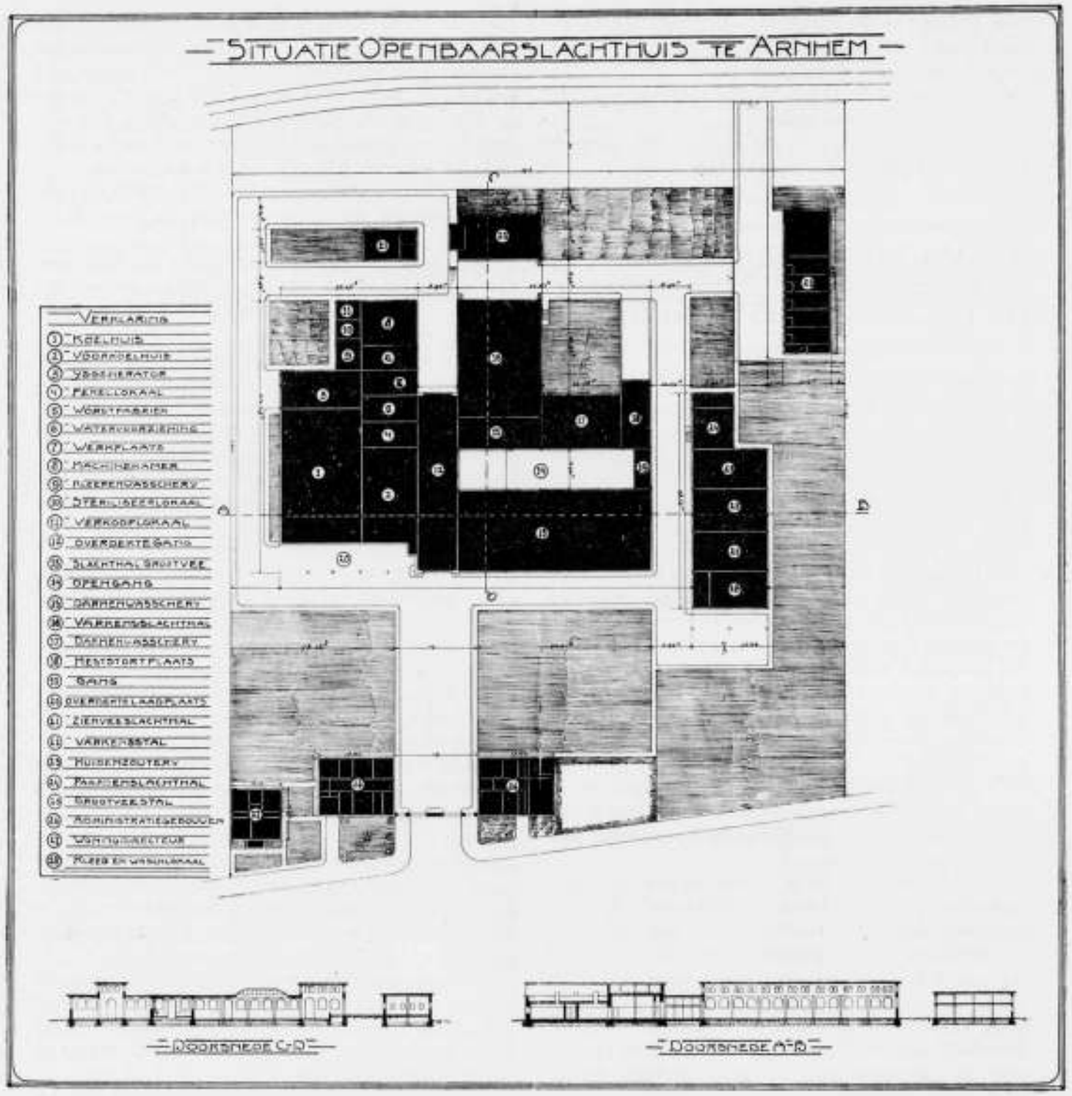
Nu de tentoonstelling der reis- en architectuurschetsen in den Haagschen Kunstkring is afgeloopen, wordt het meerendeel der reisschetsen geëxposeerd in het Gebouw voor Kunsten en Wetenschappen te Utrecht, georganiseerd aldaar door de Afd. Utrecht der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Vermoedelijk zal in het begin der volgende week de tentoonstelling geopend worden.
Na Utrecht wordt de collectie door de Afd. Arnhem van genoemde Maatschappij tentoongesteld.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET SLACHTHUIS TE ARNHEM.

(Vervolg van blz. 466.)

De ruiten der vensters zijn met blauwglas bezet om de vliegen te weren, in de muren der stallen zijn ventilatiekanalen aangebracht, terwijl nog door vensters en luchtkokers voor ventilatie gezorgd is; boven de stallen bevinden zich hooizolders.
Uit de stallen begaf men zich naar de slachthal voor groot- en kleinvee; deze is gebouwd in basiliekvorm, de zijbeuken afgedekt met zoldering en binten van gewapend beton. Direct aan deze binten zijn de hangconsoles aangebracht voor de transportrails waarop wagentjes loopen waaraan de geslachte dieren vervoerd worden.
De zijmuren van den middenbeuk rusten op kolommen van gewapend beton, hiertegen zijn windwerken aangebracht, waarmede de geslachte dieren opgewonden worden en op vernuftige wijze gehangen aan de loopwagentjes, waarmede het vervoer naar het koelhuis plaats vindt.
Dit vervoer geschiedt uitsluitend door den middenbeuk, terwijl de zijbeuken voor het slachten bestemd zijn; de deuren waardoor het vee binnen komt bevinden zich dan ook in die zijbeuken.
Nadat het rund geslacht is, wordt het aan de achterpooten vastgehaakt en aan de slachtspreis door het windwerk opgeheven; naarmate men het rund meer in vertikalen stand opwindt, vallen de inwendige organen in den pensbak, waarin de slager gaat staan tot hij de organen los gemaakt heeft; als de organen in de pensbak liggen wordt deze langs een speciaal daarvoor langs de zijmuren aangebracht luchtspoor naar de darmwasscherij en meststortplaats verwijderd.
Hierbij werd eenigszins lang stil gestaan, omdat het snel weg kunnen voeren van maag en darmen een der factoren is, die maken, dat de lucht in de slachthallen zoo min mogelijk verontreinigd wordt.
Het spreekt van zelf, dat in deze slachthal ook gezorgd is voor ruime toetreding van licht en lucht, hiertoe zijn ventilatie roosters in de muren en ventilatoren in de zolderingen aangebracht, terwijl de ramen, in groepen van 3—6 vereenigd, tegelijk geopend en gesloten kunnen worden.
De vloeren zijn gemaakt van fijngemalen roode graniet en Lieboldcement, een speciale cementsoort voor vloeren die veel nat gemaakt worden; om de nadeelige gevolgen van het krimpen te ontgaan is de vloer in vakken verdeeld, de voegen worden gevormd door gootjes van plaatijzer verankerd in het beton en gevuld met gietasphalt. Deze vloeren, naar het z. g. Kiezerling-systeem gemaakt, voldoen in de moderne Duitsche slachthuizen zeer goed, zij zijn hard en stroef, worden niet glad, scheuren niet en laten geen water door.
Uit de groot- en kleinvee-slachthal kwamen wij door meststortplaats en darmwasscherij in de varkensslachthal.
Tijdens de uren van het slachtbedrijf is alleen voor knechts en beambten van het slachthuis gelegenheid om van de verbinding tusschen runder- en varkensslachtplaats gebruik te maken.
Alvorens de varkensslachthal te beschrijven zij nog even aangestipt dat in de meststortplaats twee stortplaatsen gebouwd zijn, waardoor de maaginhoud op uiterst gemakkelijke wijze verdwijnt in de mestwagens die zich bevinden in den daaronder gelegen standplaats.
De ledige pens kan uitgespoeld worden in groote, met verglaasde steenen bezette, bakken die zoo zijn ingericht dat het vuil dat op het water komt te drijven door stroomend water verwijderd wordt.
De inrichting van de darmenwasscherij met broeikuipen, waschbakken en tafels is als bij alle overige slachthuizen, slechts zij vermeld dat het luchtspoor ook hierin is aangebracht, opdat de pens en darmen in de pensbakken van elkaar gescheiden kunnen worden.
Zijn in de tot hiertoe gegeven beschrijving verschillende onderdeelen der inrichting vermeld die hier te lande nog als nieuwigheden zijn aan te merken, de varkensslachthal is geheel gebaseerd op een slachtsysteem, dat nog slechts in enkele der nieuwere buitenlandsche slachthuizen is ingevoerd.
Algemeen worden de varkens, na gedood te zijn, door middel van kranen in broeikuipen geheven, en dan, hetzij al of niet met behulp van loopkraantjes, gehangen aan vaste hakenrekken voor de verdere bewerking, is die geschied dan moet het varken van het hakenrek afgenomen en naar het koelhuis vervoerd worden.
Deze nogal omslachtige werkwijze zal te Arnhem niet gevolgd worden, om duidelijk te maken op welke wijze het slachtsysteem is ingericht, zal een beschrijving gegeven worden vanaf het oogenblik dat de varkens op het slachthuisterrein komen.
De varkensstal ligt zooveel boven den grond dat de per wagen aangevoerde varkens gelijkvloers uit den wagen op de waag kunnen loopen en vandaar naar de hokken in den stal, voor de enkele varkens die niet per wagen worden aangevoerd is een helling, z.g. rampe, gemaakt.
Uit den stal wordt het varken door loopgangen gevoerd naar de steekruimte in het broeihuis.
De vloer daarvan ligt op gelijk hoogte met den stalvloer terwijl de vloer van het broeihuis op gelijke hoogte met alle overige vloeren van het gebouw gehouden is.
De bovenrand van de broeikuipen komt overeen met den vloer van de steekruimte; het varken na gestoken te zijn, wordt op een ijzeren raam geschoven, met slechts weinig krachtinspanning kan dit opgeheven worden

en dan glijdt het varken daaraf en in de broeikuip. Het spreekt van zelf dat de steekruimte aan de voorzijde door middel van een gemetselde borstwering afgesloten is, terwijl ook voor de broeikuipen afsluithekken zijn aangebracht; door middel van eenige treden kan men vanaf de steekruimte in het broeihuis afdalen; deze treden en de wanden van de steekruimte zijn bekleed met granietplaten waarin ringen voor het aanbinden der varkens.

Tegen den bovenrand der broeikuipen zijn aan een zijde rollen bevestigd, zoodat de varkens één voor één — elke kuip kan 4 à 5 varkens bevatten — op de ontharingtafels getrokken worden, dat geschiedt steeds met den kop vooruit, waarna men het dier over de lange tafels wentelt tot aan het einde dier tafels waar het ontharen plaats vindt; daarna wordt het aan slachtspreizen gehangen, die op hun beurt wederom hangen aan loopwagentjes op luchtspoor, zoodat de verdere bewerking en het vervoer naar de aflaadplaats of naar het voorkoelhuis geheel mechanisch plaats vindt; bij de proefslachtingen is reeds gebleken dat de Arnhemsche slagers spoedig met de nieuwe manier vertrouwd waren; het slachten gaat hierbij zeer vlug en vereischt weinig ruimte.

Er zijn 2 broeikuipen waarop 4 ontharingstafels aansluiten.

De varkensslachthal is voorzien van bovenlichten in het plafond, waarin opendraaibare ramen en verder van ventileerbare ramen, roosters in de muren en ventilatoren in de zoldering, zoodat ook in dit lokaal een overvloed van licht en lucht kan toetreden. De darmenwasscherij voor varkens staat in directe verbinding met de varkensslachthal.

Omtrent de paarden- en ziekveeslachthal valt slechts te vermelden dat zij, wat de inrichting betreft, geheel overeenkomstig de groote slachthallen zijn opgevat en afgewerkt.

Uit de slachthallen komt het vleesch, hangend aan de reeds meermalen vermelde loopwagentjes, in de verbindingsgang waarin, behalve het luchtspoor naar het voorkoelhuis, nog luchtsporen zijn aangebracht waaraan, zonder dat het vervoer langs de transportbanen daarvan hinder ondervindt, de geslachte dieren eenigen tijd kunnen blijven hangen voordat zij naar het voorkoelhuis gereden worden; aan de voorzijde van den verbindingsgang is een afneeminrichting aangebracht om het vleesch dat niet gekoeld naar de slagerswinkels gebracht wordt van het luchtspoor te kunnen afnemen.

De lokalen, waarin het vleesch gekoeld wordt, liggen zooals gezegd allen aan de andere zijde van de verbindingsopgang.

Men onderscheidt het voorkoelhuis en het eigenlijke koelhuis, het eerste even hoog als de slachthallen is voorzien van een transportbaan met vele aftakkingen, zoodat in het midden van het lokaal alle runderen van een slachtdag kunnen hangen en er omheen, aan vaste hakenrekken tegen de wanden, de kalveren en de varkens benevens ook de vierdedeelen der runderen, want in het voorkoelhuis worden de halve runderen in kleinere stukken verdeeld.

Is het vleesch voldoende voorgekoeld dan brengt men het in het eigenlijke koelhuis waarin de temperatuur nog wat lager is, echter steeds boven het vriespunt. In het koelhuis, dat lager van hoogte is, bevinden zich cellen waarin elke slager zijn vleesch kan afsluiten en bewaren tot hij het in consumptie wenscht te brengen.

Deze koelhuizen zijn ook op den dag flink verlicht zoodat men alleen 's avonds kunstlicht behoeft, de koude lucht wordt het koelhuis ingeblazen door kanalen tegen de zoldering aangebracht, terwijl daar ook de zuigkanalen zijn aangebracht; in het voorkoelhuis zijn deze kanalen op de zoldering aangebracht omdat het ophangen van het luchtspoor en het richtig aanbrengen der luchtkanalen twee zaken zijn die men beter gescheiden dan gecombineerd kan aanbrengen.

Behalve dit koelhuis is nog een pekellokaal waarin het spek, in gemetselde bakken, onder de pekel gehouden wordt. Dit lokaal wordt niet met lucht gekoeld maar door middel van pekelwater van zeer lage temperatuur dat circuleert in ribbenbuizen, op dezelfde manier als het warme water bij eene centraleverwarming.

Deze drie koelruimten zijn ook wat het bouwkundig gedeelte betreft zeer kostbaar van uitvoering omdat, behalve zeer dikke buitenmuren en betonwerken voor bodem en plafond, nog een zware kurkisolatie onontbeerlijk is voor een economisch koelbedrijf; met hetzelfde doel zijn de glasvensters overal drievoudig aangebracht, de liggende ruiten van de lichtschachten zijn viervoudig.

Wanden en bodem zijn met crême kleurige tegels bezet en de koelcellen ivoorkleurig beschilderd, de gewapend beton zolderingen wit gekleurd, alle overgangshoeken hol afgewerkt zoodat tot in alle opzichten gestreefd is naar een heldere hygiënische inrichting.

Nu bleef nog over de bezichtiging van de machinekamer waarin de compressoren lokalen, waarin de luchtkoeler, de ijsgenerator en de condensatoren geplaatst waren, waaronder de kelder voor de watervoorziening.

Voor ons bouwkundigen viel het meest op de ruime, hooge en daardoor luchtige machinekamer, de wanden bezet met tegels van groene kleur, afgewisseld met tegels van crême en blauwe kleur; het plafond van Amerikaansch grenenhout en granietbanden voor de loopkraan rustend op uitkragingen van graniet.

Een omschrijving te geven van de koelinrichting, die eenigszins aanspraak op volledigheid zou kunnen maken, valt buiten de grenzen van dit verslag.

De installatie is van het S O 2 systeem en uitgevoerd zoodanig, dat naar behoefte met één of met twee stellen compressoren-condensatoren en refrigeratoren gewerkt kan worden, welke onderdeelen ook nog omwisselbaar zijn, zoodat hierdoor weer het maximum van bedrijfszekerheid verkregen is; ruimte voor een derde compressor met annexen is gereserveerd.

De buis- en verdeelleidingen in condensatoren en refrigeratoren is in koper uitgevoerd, terwijl de luchtkoeler volgens het cascade vormig is gebouwd.

De watervoorziening van het slachthuis geschiedt door centrifugaalpompen, direct gekoppeld aan electromotoren, het water voor het slachtbedrijf en voor het reinigen van de gebouwen wordt geperst naar een luchtketel waarin het water onder een druk van 3 $^1/_2$ atmosfeer door verdeelbuizen naar de verschillende localiteiten gevoerd wordt.

De bouw van een watertoren is dus achterwege gebleven.

Omtrent de uitgebreide installatie voor electrische verlichting en krachtoverbrenging kan hier niet in details getreden worden, evenmin over de zeer gecompliceerde installatie tot voorziening in de behoefte aan koud-, warmwater en stoom; beide installaties zijn zoo uitgevoerd, dat op onbekrompen wijze in de behoeften aan licht, beweegkracht, koud- en warm water kan worden voorzien, in verschillende ruimten is centrale verwarming aangebracht.

Om het wijdvertakte net van buizen en kabels naar de verschillende localiteiten te voeren zoodanig dat zij goed opgeborgen zijn en niet den minsten hinder veroorzaken, is onder de gebouwen, uitgaande van de onderkelderde machinekamer een tunnel aangebracht, die ook voor de afvoerleidingen van veel nut geweest is.

Zijn aan de inrichting en afwerking van het inwendige kosten noch moeiten gespaard om de meest geperfectionneerde inrichting tot stand te brengen, uitwendig is

het utiliteitskarakter beslist doorgevoerd en is behalve aan den ingang met de entreegebouwen in de architectuur de grootst mogelijke soberheid betracht, zonder dat aan de degelijkheid is tekort gedaan.
De in grijze klinkers uitgevoerde gebouwen maken door hun massale afmetingen, de streng doorgevoerde rythmische verdeeling en de schaduwwerking der overstekende daken een indruk als passend geacht kan worden voor hun bestemming. De grasvelden op de plaatsen, die tot latere uitbreiding bestemd zijn, geven eenige vriendelijkheid aan deze wel hoogst nuttige, maar toch uit den aard der zaak lugubere inrichting.

De rondgang had bijna een paar uren gevorderd, daar door de leiders der groepen geen enkele vraag onbeantwoord gelaten werd.
Het eerelid van de afdeeling, de heer A. R. Freem, was de tolk der aanwezigen, toen hij de heeren Schaap en Versteeg bedankte; als architect bracht hij een woord van hulde aan het bureau der Arnhemsche gemeentewerken.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

Het aantal candidaten dat in 1910 aan het examen voor Bouwkundig-Opzichter wenschte deel te nemen, maakte het noodzakelijk hen in drie groepen te splitsen, welke de hierna vermelde vragen werden voorgelegd.
Behalve deze opgegeven vraagstukken, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

Burgerlijke Bouwkunde.
a. Grondwerken.
b. Steenconstructie.
c. Houtconstructie.
d. IJzerconstructie.
e. Dakbedekkingen.
f. Stucadoor-, Schilder- en Behangwerken.
g. Afvoerleidingen.

Bouwmaterialen.
Bouwkundige berekeningen met behulp van een vademecum.
Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten.
Kennis en het gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.
Gereedschappen en werktuigen.
Kennis van het aanleggen van gas- en waterleidingen.
Kennis van de Bouwwetgeving.

EXAMENVRAGEN. *)

1STE GROEP.

MAANDAG 28 FEBRUARI, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

1. Naast een bestaand gebouw op staal gefundeerd (zandgrond) moet voor een nieuw gebouw een diepere fundeering worden aangebracht. Omschrijf op welke wijze de uitvoering plaats heeft.
2. Stel eene sollicatiebrief op, naar de vacante betrekking van bouwk. opzichter bij een particulier architect met de vermelding van vroegere werkzaamheden, etc.

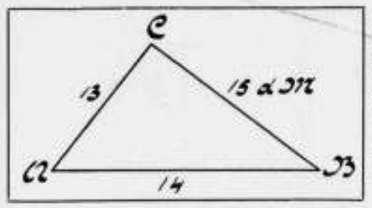
MAANDAG 28 FEBRUARI, voorm. 10—12.

MEETKUNDE.

1. De omtrek van een cirkelsector met een hoek van 30° bedraagt 5,046 dM. Bereken den straal van den cirkel waarvan de sector een deel uitmaakt.

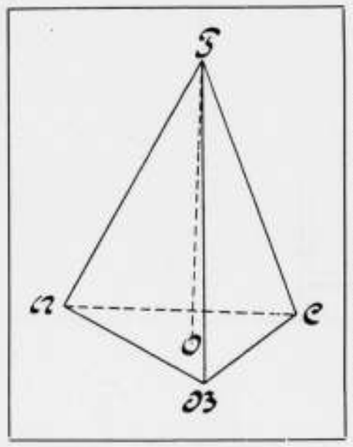
*) De examenvragen voor het Bouwk. Opzichters Examen 1910 en Bouwk. Teekenaars Examen 1910 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, bureau Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Belanghebbenden worden herinnerd aan art. 3 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waar bepaald wordt:
Buitengewone Leden kunnen worden de Aspirant-Architect Leden en de Aspirant Gewone Leden, waaronder voornamelijk verstaan worden studeerenden voor Architect, Bouwkundig Opzichters en Teekenaars.
Om Buitengewoon Lid te kunnen zijn, moet men den leeftijd van 19 jaren hebben bereikt, maar mag men dien van 26 jaren niet zijn ingetreden.
Bouwkundig Opzichters, in het bezit van het Diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891 en Bouwkundig Teekenaars, in het bezit van het diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 27 September 1907, die onafgebroken Buitengewoon Lid der Maatschappij geweest zijn, kunnen op aanvrage dit tot hun dertigste jaar blijven. Om Buitengewoon Lid te worden moet men worden toegelaten door het Hoofdbestuur.
Art. 29 Alg. Huishoudelijk Reglement bepaalt:
De Buitengewone Leden ontvangen kosteloos het Weekblad en het Tijdschrift.
Art. 4 Statuten.
De Buitengewone Leden hebben vrijen toegang tot de Bibliotheek, de Verzamelingen en Tentoonstellingen van de Maatschappij.
De contributie bedraagt per jaar *f* 7,50.

Bereken de zwaartelijn uit het punt C naar de overstaande zijde getrokken.

3.

Van nevenstaand piramide is de hoogte 18 cM., de ribben van het grondvlak zijn 10, 12 en 14 cM. lang.
Bereken de opstaande ribben, die alle evenlang zijn, en den inhoud der piramide.

4. Een paal is lang 14 M. en heeft aan den kop een middellijn 24 en van onderen, een van 16 dM. Op welken afstand van de kop gemeten moet er een stuk afgezaagd worden dat $^1/_6$ van den inhoud van den paal bevat.

5. Op welken afstand van een bol, met een middellijn van 9 dM., moet een licht geplaatst worden om een derde gedeelte van het oppervlak van den bol te kunnen beschijnen? en bereken den boloppervlak en den inhoud van dat gedeelte.

6. Construeer de lijn:

$$\sqrt{(ab + ac + bc)}$$ — a, b, c

MAANDAG 28 FEBRUARI, n.m. 1—5 $^1/_2$ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een Mansardekap. Zie fig. 1.
Gevraagd: te teekenen in potlood op schaal 1 op 5: de met een cirkel omsloten gedeelten, benevens de doorsnede A. waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.
De voornaamste zinkconstructie op ware grootte te teekenen.

DINSDAG 1 MAART, voorm. 8 $^1/_2$—10 uur.

STELKUNDE.

1. Ontbindt in twee factoren:
$$5\,cd + 6\,d^2 + c^2$$
en in vier factoren:
$$-b^4 + a^2b^2 + b^2c^2 - a^2c^2$$

2. Vereenvoudig:
$$\left(\frac{x\,(x^2 - 7x + 6)}{1 - 3x - x^2} + x^2 - 2x\right) : \frac{x^2 - 4}{x^2 + 3x - 1}$$

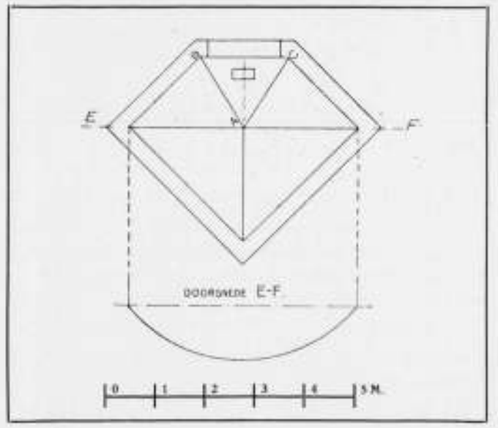
3. $$3 - 5x - \frac{5\,(2x^2 + 3)}{2x + 1} = 1 - \frac{x - 35}{2x - 5}$$

4. $$\frac{3}{2z} + \frac{4}{x} = \frac{3}{2} \text{ en } - \frac{4}{5x} + \frac{3}{z} = \frac{4}{5}$$

5. $$\frac{3\,(8-x)}{28-x} = \frac{x-2}{14 + 3x}$$

DINSDAG 1 MAART, voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

Bovenstaande ruimte moet door een 5 vlakkig kruisgewelf worden afgedekt.
In het vlak ABC is een rooster aangebracht.
Ontwikkel de kromme AB en het vlak ABC op schaal 1 op 10.

Te teekenen volgens de fig. op pag. 477 een 4 zijdig prisma waarboven een piramide en een kegel.

Construeer vervolgens:

1. gemeenschappelijke doorsnede tusschen prisma en kegel.
2. bepaal standhoek M van de pyramide.
3. Teeken beide lichamen in scheeve projectie.

Stand der assen.

Fig. 1.

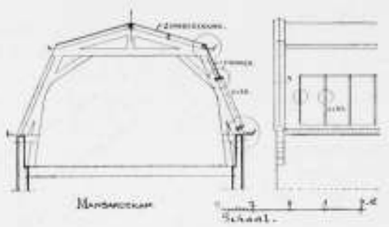

Fig. 2.

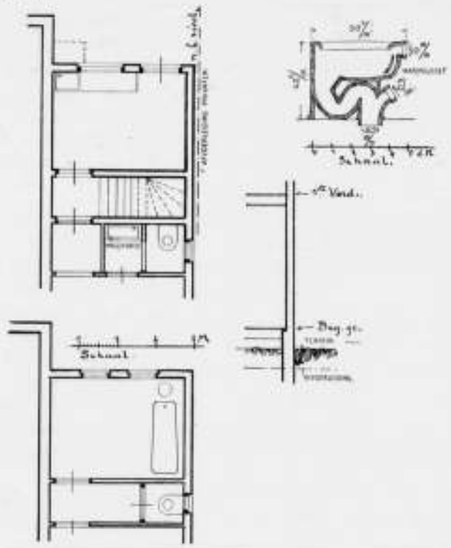

Fig. 3.

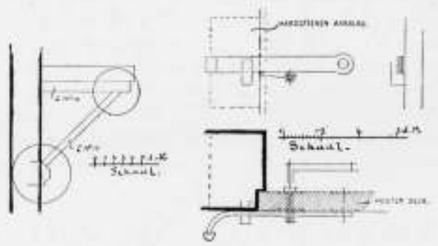

Fig. 4.

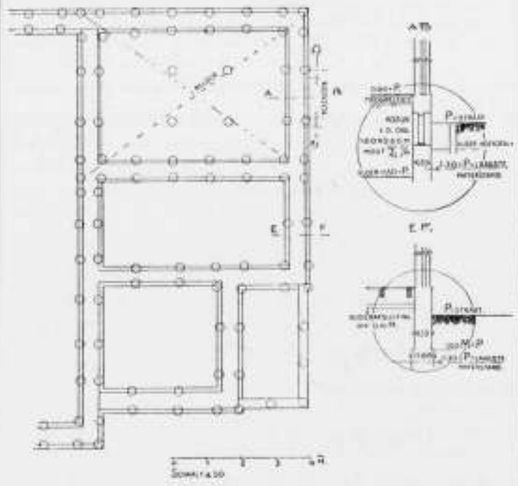

Fig. 6.

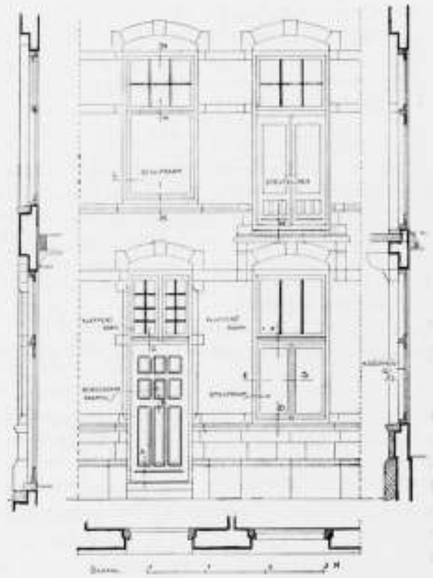
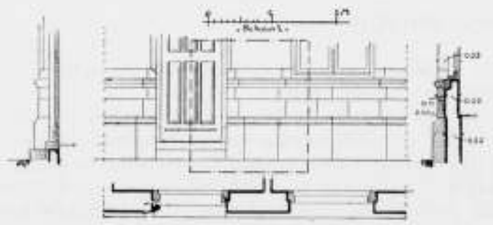
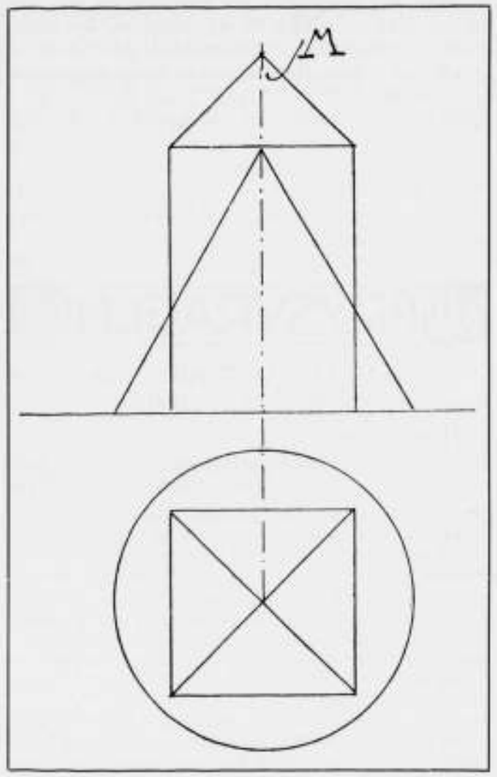

Fig. 5.

EERSTE GROEP.

Dinsdag 1 Maart nam. 1—5 1/2 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een rioleeringsplan. Zie fig. 2.
Op de schetsteekening, schaal 1 à 50 zijn aangegeven een gootsteen, twee boven elkaar gelegen closets, een bad, benevens de rioolleiding.
Gevraagd te teekenen op een schaal van 1 à 20:
de gootsteen en bad met looden afvoerleiding, wijd 5 cM. naar de gemetselde schepput, met stankscherm;
de afvoer der closets met staand- en ontspanningspijpen, de looden pijp wijd 11 cM. De rioolleiding van vergl. ijzeraarden buis, wijd 12 cM.

Woensdag 2 Maart voorm. 8 1/2—10 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een ijzeren schoorconstructie en van eene klinksluiting. Zie fig. 3.
Gevraagd te detailleeren op ware grootte:
het omcirkelde gedeelte van de schoorconstructie (het draagsteentje is van hardsteen)
en de klinksluiting.

Woensdag 2 Maart voorm. 10—12 uur.

OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 2 MAART, nam. 1—5 1/2 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Gevraagd te teekenen op deze schetsteekening schaal 1 op 50 de volledige paalfundeering en te teekenen op schaal 1 op 10 de doorsneden A/B, C/D en E/F.

DONDERDAG 3 MAART, voorm. 8 1/2—10 uur.

REKENEN.

1. Vereenvoudig:

$$\frac{\left(1\,{}^{1}/_{3} - \frac{4\,{}^{1}/_{2}}{12}\right) : 7\,{}^{3}/_{3} - {}^{3}/_{27}}{\left({}^{1}/_{3} - \frac{4\,{}^{1}/_{2}}{12} : \frac{2}{3\,{}^{1}/_{4}}\right) : {}^{7}/_{8}}$$

2. Los de volgende evenredigheid op:

$$6\,{}^{1}/_{4} : 0{,}25 = \frac{3\,{}^{3}/_{5}}{6\,{}^{2}/_{5}} : \frac{x}{44}$$

3. Een kubus heeft een inhoud van 238328000 mM³. Hoelang is de ribbe?
4. Een houten balk aan beide zijden ondersteund, lang 5 M., met een doorsnede van 12 bij 18 cM., wordt op een afstand van 1 M. van een punt van ondersteuning belast. Hoe zwaar mag die belasting zijn?
5. Drie timmerlieden kunnen tezamen een werk in 6 weken afmaken. De eerste zou alleen daartoe noodig hebben 20 weken, de tweede alleen 21 weken. Hoeveel weken zou de derde noodig hebben om alleen het werk af te maken?

DONDERDAG 3 MAART, voorm. 10—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een gevel detail. Zie fig. 5.
Gevraagd in teekening te brengen van het omlijnde gedeelte, op schaal 1 op 10 den volledigen uitslag van het steenhouwerswerk, zoodat de aansluitingen, afmetingen en verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn. Tevens wordt gevraagd de staat van het steenhouwwerk.

DONDERDAG 3 MAART, n.m. 1—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ramen en deuren. Zie fig. 6.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N.

EEN PRAATJE OVER DEN MODEDRIEHOEK.

Wat is er verderfelijker, voor den goeden smaak, alsook voor de ontwikkeling daarvan, dan de MODE? Goede smaak, die soms voeren kan tot kunst.

Wat is meer geschikt, om te doen volgen, dan een GEBOD, dat uitgevaardigd wordt? Een gebod, dat in zich sluit een onmogelijkheid van zelf denken, en overwegen. Een gebod, een wet, die gehoorzaamd moet worden. Eilasie! Er is iets dat NOG meer gehoorzaamd wordt, dan een gebod, juist omdat het VRIJHEID geeft tot zelf denken, en overwegen. Juist omdat de houding aangenomen kan worden van „eigen-inventie", juist daarom, WORDT er NIET zelf gedacht, doch slaafs gevolgd. En die mode geldt helaas niet alleen de kleeren van dames en heeren, neen, ze geldt helaas ook de uitingen van kunst, althans de uitingen die er dienst voor moeten doen. Men is n.l. door studie gekomen tot de ontdekking, dat er in sommige uitingen een eigenaardige regelmaat te vinden was.

Men zat als een doctor, oude voorwerpen te ontleden, te determineeren, en raakte door deze droge werkwijze geheel tot papieren overwegingen. Zoover bracht men het zelfs, te durven beweren, dat KUNST GECONSTRUEERD werd, met passer en VOORAL DRIEHOEK. Nu moest alles, wat ooit gemaakt werd, onderworpen worden aan een systeem van driehoekjes, en weh weh, wanneer het niet precies in zoo'n systeem paste. De enthousiastische overdrijving van blijdschap, over een gevonden onbekendheid, was in deze dagen van iets te hebben, dat „niemals dagewesen ist" precies op zijn plaats. Men draafde door, op dat prachtige nog NOOIT betreden pad, waarmede zoo ieders belangstelling werd gaande gemaakt. Men vond het dan wel verduiveld eigenaardig, dat je met zoo'n driehoek toch maar tot alles in staat was. Het werd ALTIJD WAT, als je eerst maar je systeem klaar had. Geest, spirit, hartstochtelijke overgave, was nu gelukkig niet meer noodig, vergde nu niet meer zoo GEHEEL en AL, den mensch. Het behoeft dan ook geen betoog, dat deze MODE, die toch nog altijd ruimte liet, om als KUNSTENAAR, en niet als CONSTRUCTEUR te worden aangezien, de wereld (om te beginnen de Amsterdamsche) veroverde. Een beetje handige ambachtsjongen, kon nu al zéér spoedig, MEEDOEN artistje spelen. Wel neen, het was geen GEBOD, om te driehoeken, maar dat voelde je immers zoo, zoo intens!! Let maar eens op. In alle goede dingen ZIT systeem. Welnu, nu wil ik wat goeds maken, en DUS begin ik met systeem. Men keerde eenvoudig de stelling om. Menschenbloed ..... bestaat uit, dit en dat en nog wat. Welnu, ik koop dit en dat en nog wat, roer dat dooreen en ik heb MENSCHENBLOED. KUNST eischt van de werkelijk door-God-gebenedyde-kunstenaars, menschenbloed. Maar dan toch het door natuur zelf ontstane bloed, en NIET het door de MENSCHEN gemaakte . . . het uit dit en dat en nog wat vervaardigde.

.... Vraag. Zou misschien juist daardoor de zoogenaamde moderne kunst, zoo allertreurigst arm, zoo DROOG zijn? zoo zonder KLOPPEND bloed? Zoo heelemaal een systematische berekening, als gold het IJZERconstructies. Neen. Ontwerp, als er drang is, maar dan uit vollen vuist.

Ploeter en tob, totdat een geheel zich heeft geconcipieerd, en, wil men daarna dan eens een proef op de som maken, welnu, dan is het modespel (zooiets als diabolo) U wel bekend. Zou ooit een Delftsche pottenbakker zich bewust zijn geweest, dat men zijn werk later ging NACONSTRUEEREN?

A.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG AANPLAKBILJET VOOR DE VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

JURY-RAPPORT.

Aan het Bestuur van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

De ondergeteekenden, door U uitgenoodigd, om een oordeel te vellen over de antwoorden, ingekomen op de prijsvraag voor een aanplakbiljet, hebben de eer U het volgende rapport uit te brengen.

Na een voorloopige schifting werden om de meer of mindere artistieke waarde, geschiktheid voor het doel en de uitvoering, als daaraan niet voldoende beantwoordende, op zijde gelegd:

Eerst de Motto's: De bouwkunst toont, Hoop, Bouwkunst en Vriendschap, B. en V., △ (geteekend), De steenen spreken, M, Griek, Eenvoud, Marie.

Daarna de Motto's: Symboliek, Jubileum, D, Aandacht Biljet, Proef, Witte de With, CHR, C, Immigraphie, den 10den van Herfstmaand 1910, B en V., Deo Volento.

waarna overbleven de Motto's: In 't Jubeljaar, „Loe", Feest, Der bouwkunst poort en Snuf die het meest voor bekroning in aanmerking kwamen.

Motto In 't Jubeljaar. Hoe verdienstelijk ook geteekend, zijn de letters te veel ineengestrengeld voor de duidelijkheid van een muurbiljet.

Motto „Loe". Door de minderheid beschouwd als goed pakkend van decoratief effect, vond men algemeen het bovenopschrift minder gunstig van compositie en den rooden fond ook minder gemotiveerd.

Motto Feest. Drukt 't karakter als muurbiljet uitstekend uit. De bouwkundige fantasiën zijn met veel smaak aangebracht.

Motto Der bouwkunst poort. Hoe oorspronkelijk en goed als aanplakbiljet, is de text te veel onderdeel, onduidelijk en te zeer ineengedrongen. De keuze van Oostersche Architectonische fantasieën, werd minder gemotiveerd geacht.

Moto Snuf. Is van kleur en compositie als biljet zeer verdienstelijk. Minder gunstig is de benedentext, die bestemd is om de meeste aandacht te vestigen op het doel van het biljet. Evenmin voldoen de drie kleine figuurtjes en de schijf tusschen de torens geplaatst.

Het eindoordeel van de Jury is om toe te kennen:

den eersten prijs aan Motto Feest.

den tweeden prijs aan Motto „Loe" (met één stem tegen).

en voor te dragen voor een diploma als derden prijs Motto Snuf.

Rotterdam, Sept. 1910.

De Jury:

A. LE COMTE.
CORN. IMMIG Jr.
A. SPOON J.Jzn.

Nog zij medegedeeld, dat 27 ontwerpen inkwamen; de eerste prijs is toegekend aan den heer W. Bogtman te Haarlem; de tweede prijs aan den heer W. Stok te Rotterdam en de derde prijs aan den heer Gouwetor te Dordrecht.

BERICHTEN

De Nieuwe Schouwburg te 's-Gravenhage. De Raadsleden Jurriaan Kok en Bourdrez, instemming betuigende met het voornemen een nieuwen Schouwburg op de oude plaats te bouwen, stellen naar aanleiding van het voorstel der Schouwburg-commissie, de volgende wijziging voor:

in plaats van aan drie architecten uit Nederland, Duitschland en Engeland een opdracht zooals bedoeld in het voorstel der commissie te verstrekken,

aan de commissie toe te voegen een architect in dienst der gemeente met de opdracht:

1°. door dezen architect een studiereis te doen maken ten einde de voornaamste Europeesche Schouwburgen te bezoeken en te bestudeeren;

2°. een rapport uit te brengen over de nieuwste eischen en inrichtingen;

3°. een schetsontwerp van de indeeling op te maken in overleg met de Schouwburgcommissie.

Betreffende dit onderwerp verwijzen wij verder naar het adres van het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gepubliceerd in Bouwk. Weekblad No. 39, blz. 457 en naar het adres van het Bestuur der Afd. 's Gravenhage van genoemde Maatschappij, gepubliceerd in dit No. van het Weekblad.

De huisjes aan de Groote Kerk te 'sGravenhage. De kwestie van den bouw eener kosterswoning aan de Groote Kerk te 's Gravenhage is nog niet tot eene oplossing gekomen. De Afdeeling 'sGravenhage onzer Maatschappij heeft een adres gericht aan den Gemeenteraad, waarbij op ontmanteling wordt aangedrongen. (Zie bladz. 470.)

Naar aanleiding van het door Jhr. Mr. Victor de Stuers aan den Raad gerichte adres, betreffende den bouw eener kosterswoning aan de Groote- of St. Jacobskerk, achten Kerkvoogden der Ned. Herv. Gemeente zich verplicht, te herinneren, dat het reserveeren van een terrein tot het bouwen van eene kosterswoning aan genoemde kerk, één der door hen gestelde voorwaarden was, waarop de afstand van de huisjes en van den grond zou plaats hebben.

De tot nu toe gebruikte kosterswoning was niet aan de kerk verbonden 't geen voortdurend allerlei bezwaren heeft opgeleverd voor den dienst. Bij de in den laatsten tijd gestichte kerken ten behoeve van den Ned. Herv. Gemeente (nl. de Regentesse- en de Wilhelminakerk) is dan ook aan dit bezwaar tegemoet gekomen door kosterswoning en kerkgebouw één geheel te doen vormen. Om dezelfde reden, dat men een portier of concierge laat wonen in het door hem te bewaken gebouw (zooals bijv. in het Stadhuis) is het wenschelijk den kerkbewaarder een woonplaats aan te wijzen zoo dicht mogelijk bij de kerk, die aan zijn zorgen is toevertrouwd.

Het is daarom, dat Kerkvoogden gebruik wenschen te maken van het hierboven aangeduide gereserveerde terrein.

Tot twee malen toe wordt in het adres gewezen op de bezwaren, verbonden aan het maken van een administratielokaal. Ter geruststelling van den heer de Stuers diene, dat voor dit lokaal slechts een gedeelte van een der onoogelijke huisjes in verband met den Z.-W. toegang der kerk verbouwd behoeft te worden.

Geheel onjuist is de opmerking van den heer de Steurs, dat voor de uitvoering der plannen, de stad een terrein en een som van f 9730 zal offeren. Een zeer breede zoom (veel breeder dan het verhoogde voetpad) van het terrein om de Groote kerk behoort aan de Ned. Herv. Gemeente. Wel verre van te offeren, ontvangt de Burgerlijke Gemeente kosteloos oppervlakten grond van de kerkelijke Gemeente. De vergoeding aan de Ned. Herv. Gemeente uit te betalen, bedraagt nog niet de helft van het door den heer de Stuers geciteerde cijfer.

Waar nu een zoo hoogstaand man als dr. Cuypers, die door de Regeering als deskundige voor de restauratie der Groote kerk is aangewezen, zelf de plannen voor deze woning heeft ontworpen, bestaat er toch zeker allerminst reden om te vreezen voor ontsiering van het monumentale gebouw.

Allerwonderlijkst is de bewering van den heer de Stuers in sub 3 van zijn adres aan het college, waaruit zou moeten blijken, dat dr. Cuypers de meening van dien adressant deelt. Reeds het feit, dat dr. Cuypers de thans aanhangige plannen zelf heeft ontworpen, toont de onjuistheid dezer bewering voldoende aan, maar Kerkvoogden leggen ten overvloede hierbij over een afschrift van een brief van dr. Cuypers, waaruit blijkt, dat het door den heer de Stuers aangehaalde oordeel, betrekking heeft op een gansch ander plan, dan hetgeen thans door Kerkvoogden aan burgemeester en wethouders is toegezonden.

De brief van dr. J. Ph. Cuypers luidt:

Mijn brief aan den heer jhr. mr. Victor de Stuers, waarvan hij melding maakt in zijn adres aan den Gemeenteraad van den Haag ging lang vooraf aan het bestaan van mijn ontwerp, terwijl de quaestie liep over het bebouwen van den toren — mijn ontwerp daarentegen is zoo behandeld dat de toren volkomen vrij blijft en het uiterlijk aanzien van het monument geen schade zal lijden, daar mijn ontwerp voor eene kosterswoning en administratiegebouwen volkom aansluit aan de omgeving aan die zijde der kerk.

Naar aanleiding van dit adres van Kerkvoogden der Ned. Hervormde gemeente, heeft Jhr. Mr. Victor de Stuers zich met een nader adres gewend tot den gemeenteraad. De kerkvoogden hadden aangevoerd, dat het reserveeren van een terrein tot het bouwen van een kosterswoning aan genoemde kerk een der door hen gestelde voorwaarden was, waarop de afstand der huisjes en van den grond zou plaats hebben. Hij herinnert er nu aan, dat in 1907 nog een andere voorwaarde is gesteld, nl. dat Rijk en Provincie twee derden der restauratiekosten zouden betalen, voorwaarde waarvan de wethouder Bevers den 21n October 1907 verklaarde, dat alles afhankelijk gesteld werd.

Die gewichtige voorwaarde is geenszins vervuld; ja zelfs na herhaald verzoek is geen antwoord van Regeering noch provincie ontvangen, terwijl uit een brief van Binnenlandsche Zaken aan kerkvoogden is op te maken dat een rijkssubsidie in de naaste toekomst niet is te verwachten. „En nu zou men, in strijd met de in 1907 vooropgestelde conditie sine qua non, toch overgaan tot niet tot ontmanteling en restauratie, maar tot aanbouw van een kosterswoning en verbouw, dus bestendiging en uitbreiding van een huisje ten behoeve van een administratielokaal!"

„Indien men nu de onvoorzichtigheid begaat, waartegen ik waarschuwde, is het gevaar groot, dat van Rijk en provincie geen subsidie zal verkregen worden voor eene restauratie, welke op zoo betreurenswaardige manier wordt ingeleid. Dan zal het resultaat der nu door de stad te offeren f 10.000,— zijn, dat in afzienbaren tijd van eene restauratie niets komt, en dat alle beraadslagingen en voorspiegelingen zullen uitgeloopen zijn op het feit dat het monument nog meer ombouwd zal zijn, dan het nu helaas is!"

Kerkvoogden betwisten het cijfer van f 9730.— dat de heer De Stuers noemde als door de gemeente te offeren. Hij becijfert thans dat 't offer in geld, wel berekent, iets hooger is, nl. f 10.180. Waar kerkvoogden zich beroepen op het oordeel van dr. Cuypers, merkt de heer De Stuers op, dat des heeren Cuypers' instemming met zijn bezwaren werd uitgesproken naar aanleiding van een vorig in beginsel gelijk plan (door zijn zoon ontworpen). De heer De Stuers deelde dr. C. zijn bezwaren mede (evenals hij dat aan den president-kerkvoogd gedaan had) ten aanzien van het geheele beginsel, van het optrekken van een gebouw voor toren en kerk, en daarop schreef dr. Cuypers: „Ik denk er evenzoo over als gij, over de quaestie der bebouwing; deze voorstellen waren mij niet bekend. Ik zal er navraag over doen en in uw geest aanraden." Op welke gronden dr. Cuypers later, in strijd

met deze instemming toch een ontwerp voor een bebouwing van het monument meende te mogen leveren, kan de heer De Stuers niet verklaren, omdat dr. C. hem geen enkel woord meer over de zaak deed hooren, evenmin als Kerkvoogden, wier voorzitter aanvankelijk zijn meening was komen vernemen, omdat B. en W. hadden te kennen gegeven, dat zij op de instemming van den heer De S. prijs stelden.

„Doch ook indien het ontwerp van dr. Cuypers „volkomen aansluit aan de omgeving aan die zijde der kerk", dan neemt dit niets weg van mijn boven en in mijn vorig adres ontwikkelde bezwaren, rakende het plakken van gebouwen vóór kerk en toren, die het gezicht op een gedeelte van het monument zullen benemen of belemmeren. Dat zulks zou geschieden met financieele hulp der gemeente, terwijl de verwachting was opgewekt dat het monument eindelijk ontmanteld en van alle latere aanbouwselen zou worden bevrijd, komt mij hoogst afkeurens- en betreurenswaardig voor."

Ook de Provinciale Zuid-Hollandsche Archeologische Vereeniging heeft hare meening over de kwestie te kennen gegeven en zou zij de aanneming van het voorstel van B. en W. betreuren.

In de eerste plaats wil het haar voorkomen, dat — hoe men ook oordeele over de wenschelijkheid van het bewaren van bestaande oude aanbouwen tegen een architectonisch monument van groote afmetingen — het bezwaarlijk te verdedigen valt nieuwe aanbouwen te maken bij een oud gebouw, op een plaats waar die oorspronkelijk niet aanwezig waren. Uit oude afbeeldingen blijkt, dat het deel van den Zuidelijken wand der Groote Kerk tusschen de Kapel van Assendelft en den toren steeds vrij is geweest van aanbouwen en eerst in een tijd, toen begrip van architectonisch schoon in ons land ver was te zoeken, door de tegenwoordige leelijke huisjes is ontsierd.

Meer nog dan door deze huisjes reeds geschiedt, zal door den ontworpen nieuwen aanbouw een deel van den ouden kerkwand onzichtbaar worden gemaakt en daardoor te kort worden gedaan aan de waardeering van den zeer opmerkelijken aanleg der Groote Kerk, die een plan vertoont, dat slechts bij enkele oude kerken in Nederland is toegepast. Dit plan, berekend op een zoo min mogelijk belemmeren van het doorzicht in 't inwendige, vindt naar buiten zijn natuurlijke uitdrukking in een rij van breede gevels der zijbeuktraveeën, en het valt daarom uit aesthetisch oogpunt af te keuren een deel dezer gevels aan het oog te onttrekken.

In de tweede plaats schijnt het der commissie een daad van averechtsch beleid te besluiten tot nieuwen aanbouw bij de kerk op een oogenblik, waarop meer dan ooit kans bestaat, dat men zal kunnen komen tot een geheele ontmanteling en restauratie van het gebouw, die, naar algemeen inzicht, zoowel ter wille van het verkeer als om redenen van welstand, hier uiterst gewenscht zijn. Bij de met het Rijk en de provincie gevoerde onderhandelingen tot het verkrijgen van steun voor de ontmanteling en restauratie — zonder welken steun deze werken onnoodig groote offers van de gemeente zouden eischen — heeft voorop gestaan, dat een geheele verlegging der kerk zou worden verkregen, behoudens de vrijheid van het kerkbestuur naast de kapel van Assendelft eventueel een kosterswoning te mogen bouwen. Terwijl nu de onderhandelingen over dit groote en grootsche plan nog niet tot een goed einde zijn gebracht, zou men, werd het voorstel van B. en W. aangenomen, het geheele beginsel prijsgeven door niet alleen toe te stemmen in de door het kerkbestuur aanvankelijk bedongen bevoegdheid tot den bouw eener kosterswoning, maar zelfs mede te werken tot den bouw van een administratielokaal. Men zou dus feitelijk de bemanteling der kerk bevorderen, terwijl men aan Rijk en provincie steun vraagt voor haar ontmanteling.

Het is duidelijk, dat een van zoo weinig vast beleid getuigende handelwijze voor het verkrijgen der gewenschte subsidies een ernstige belemmering moet vormen, en reeds hieruit blijkt, hoe verkeerd het moet worden geacht thans een besluit te nemen betreffende een onderdeel van een sinds lang voorbereid plan, alvorens over dit plan in zijn geheel de beslissing is gevallen.

Volkspark aan de overzijde van het IJ. De heer R. P. J. Tutein Nolthenius bepleit in *De Amsterdammer* de stichting van een volkspark aan de overzijde van het IJ met daarin een openlucht-museum, gelijk hij wel elders heeft gezien.

„Het park kome er dus, en wel zoo spoedig mogelijk; ook al omdat boomen nog niet met stoom groeien. Doch omtrent dat park — althans omtrent een deel van dat park — wensch ik een voorslag te doen. Men make er van een openlucht-museum. Zoo'n openlucht-museum is een aantrekkelijk iets en daarenboven een leerzaam iets. En heel lang moet men in Nederland niet meer wachten, of het is niet meer te maken.

„Dergelijke open-lucht musea zijn er thans verscheidene. Twee zijn er in Duitschland, verder is er een in Denemarken, en drie andere heb ik gezien: dat de Christiania, dat de Stockholm en dat te Lund (Zweden). Dat te Christiania is het grootste, dat te Stockholm het mooiste, en dat te Lund het meest praktische en voor ons het beste na te volgen.

„Vermoedelijk weten vele lezers van dit blad niet wat zoo'n open-lucht museum is. Daarin worden bijeen gebracht oude boerenwoningen van verschillend type en alles wat het nationale leven kenmerkt, doch door de gewijzigde omstandigheden gevaar loopt van afgebroken en vernietigd te worden. Niet op een soort kerkhof, zooals in de tuinen van het Rijksmuseum, doch in een door boomgroepen en waterpartijen levend geworden ruimte liggen die boerderijen en kleine woningen verspreid; elk met het kenmerkend huisraad, oude melk- en stalinrichtingen, de boerenwagens, sjeezen, enz. met hunne mooie beschilderde paneelen en eigenaardig snijwerk; de oude, weldra geheel tot het verleden behoorende kleine industrieele inrichtingen, zooals de Geldersche papiermolens, de touwslagerijen, de handweverijen en zooveel anders wat op het punt staat te verdwijnen, doch zulk een eigenaardigen kijk geeft op het leven onzer voorvaderen. En ook andere voorwerpen, bijv. een Drentsch hunnebed, mogen er niet ontbreken. In ons waterland is er natuurlijk daarenboven een verzameling van typische zeil- en roeischepen aan toe te voegen, te meer noodig, omdat velen verdwijnen of op het punt staan te verdwijnen.

„Groote uitgaven vordert een dergelijk openlucht museum niet; in den regel koopt men op, wat toch zou afgebroken of gesloopt worden. Het eischt dus slechts speurzin en een groote oppervlakte, wil men niet in het doodsche en magazijnachtige van een gewoon museum vervallen."

Alexanderkazerne en -veld te 's Gravenhage. De gemeente is in de gelegenheid om voor den prijs van *f* 175.000, vrij op naam, aan te koopen het tegenover de Alexanderstraat gelegen perceel Javastraat no. 26 met bijbehoorenden stal en koetshuis.

Het bezit van dat perceel is, naar het oordeel van B. en W., voor de gemeente onmisbaar te achten, niet alleen voor de eventueele exploitatie van het plm. 65.000 M² groote terrein der Alexanderkazerne met daarbij behoorend Alexanderveld in zijn geheel, doch ook voor het gebruik van een gedeelte van een en ander voor eenig gemeentelijk doeleinde, wanneer de beschikking over zoodanig gedeelte mocht kunnen worden verkregen.

Aangezien de gevraagde koopprijs ook in verband met de schatting van de commissie van taxatie en advies voor het grondbedrijf niet te hoog voorkomt, stellen B. en W. den Raad voor, om van de aanbieding gebruik te maken en tot aankoop over te gaan.

Vad.

Architectura et Amicitia. In de vergadering van het genootschap „Architectura et Amicitia" is behandeld een voorstel van het bestuur tot het verleenen van een crediet aan de N.V. het plaatwerk „De Architect" en een voorstel van het bestuur tot het verleenen van een crediet ter bestrijding van de kosten voor de viering van het elfde lustrum.

Beide voorstellen werden aangenomen. De noodige gelden werden toegestaan. De viering van het lustrum (tentoonstelling en feestavond) is bepaald begin November.

30ste JAARG. — 8 OCT. 1910. — No. 41.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Wijziging art. 14 Programma van Eischen Bouwk. Opz. Examen. — Programma van Eischen Onderbaas Examen. — Examenvragen Bouwk. Opz. Examen 1910. 2de groep. — Verslag vergadering Hoofdbestuur. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Haagsche Schouwburg, door v. H. — Doorwerth. — Het 6de Nationaal Congres der Belgische architecten, door J. Gratama. — Prijsvraag Rochdale. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

WIJZIGING VAN ART. 14 VAN HET PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst maakt bekend, dat, op voorstel van de Commissie belast met het afnemen van het Examen voor Bouwk. Opzichter en Teekenaar 1910, artikel 14 van het Programma van Eischen voor het examen tot het verkrijgen van het Diploma van Bouwkundig Opzichter gewijzigd is, in dien zin, dat niet meer verlangd wordt bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woningwet, en dat daarvoor in de plaats gekomen is: bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de *Drankwet*.

EXAMEN-ONDERBAAS.

Het Hoofdbestuur heeft in zijne vergadering van 3 October jl. de administratieve bepalingen vastgesteld, welke toegevoegd moeten worden aan het Programma van Eischen, zooals dat in de Algemeene September-Vergadering van 23 September 1909 was aangenomen.

Hieronder volgt het compleete en definitieve Programma.

Het eerste examen ter verkrijging van het diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas) zal in het voorjaar van 1911 worden afgenomen.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VOOR UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS), INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING OP DONDERDAG 23 SEPTEMBER 1909. (*)

1. BOUWKUNDE.

a. Het maken van duidelijke uitslagteekeningen betreffende eenvoudige hout-, steen- en ijzerconstructies; goed begrip van uitvoering van dakbedekking, rioleering, afvoer van faecaliën, huis- en hemelwater, ovens, ketelbemetseling en grondwerken.

b. Bedrevenheid in het uitslaan en ook afschrijven van verschillende onderdeelen, als: kappen, trappen, kozijnen met deuren en ramen, blinden, balklagen, formeelen, enz. en eenige bekendheid met de functie van bouwkundige samenstellingen.

c. Volledige bekendheid met steenverbanden, aanleggen van metselwerk voor verschillende fundeeringen, spouwmuren, schoorsteenen, lucht- en rookkanalen, rollagen, vlechtingen, bogen, togen, gewelven, brandkluizen, regenbakken, beerputten met hare geleidingen en waterdichte metselwerken. Bestratingen en bevloeringen, stellen van groefsteen met hare verankeringen, betonwerken.

(*) Het Programma is kosteloos verkrijgbaar bij het Bureau der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

d. Bekendheid met dakbedekkingen, als: leien, pannen, dakvilt, houtcement, mastiek, zink, gegolfd plaatijzer; met de samenstelling van houten goten, zalingen, hoek- en kilkepers, nokken, enz. met zink- of loodbekleeding, watervoorzieningen bij dakvensters, lantaarnlichten, daklichten, enz.

e. Kennis van de inrichting, werking en toepassing der meest voorkomende sloten, hang- en sluitwerk en krammerijen.

2. BOUWMATERIALEN.

Grondige kennis der in de burgerlijke bouwkunde gebruikt wordende bouwmaterialen, van hunne voornaamste eigenschappen, soorten, meest voorkomende gebreken en van hunne toepassing.
Soorten van hout, baksteen, pannen, hier te lande meest gebruikelijke groefsteen; kalk, tras, cement, mortels, beton en pleister; metalen, verf- en oliesoorten; meest gebruikelijke glassoorten; behangsellinnen en behangselpapier, stucadoorkalk.
Tevens wordt betreffende deze materialen vereischt de kennis van de herkomst en de wijze van fabrikatie en voorkomen in den handel en de afmetingen, waarin zij verkrijgbaar zijn.

3. NEDERLANDSCHE TAAL.

Het maken van een opstel of rapport over een bouwkundig onderwerp.
Het opstel moet helder en beknopt zijn, zonder storende taalfouten; op duidelijk schrift zal gelet worden.

4. HET REKENEN TOEGEPAST OP DE BOUWKUNDE.

Vaardigheid in de hoofdbewerkingen met geheele getallen, gewone en tiendeelige breuken. Grondige kennis van het metrieke stelsel van maten en gewichten en kennis van die oude en buitenlandsche maten, welke nog in het bouwvak gebruikelijk zijn.

5. MEETKUNDE.

De eigenschappen der driehoeken, vierhoeken, veelhoeken en cirkels en gedeelten daarvan.
Berekenen van de oppervlakken en inhouden.

6. VORMLEER.

Ontwikkeling van de oppervlakken en doorsnijding van eenvoudige lichamen, in verband met het uitslaan van verschillende onderdeelen van een bouwwerk.
Bekendheid met verschillende schalen.

7. GEREEDSCHAPPEN, HULPMATERIAAL ENZ.

Volledige practische bekendheid met:
1e. Hijsch- en hefwerktuigen en van de daarop betrekking hebbende eenvoudige berekeningen, met behulp van een vademecum.
2e. Inrichtingen tot het maken en drooghouden van bouwputten.
Begrip van de bij den bouw meest gebruikelijke machines, als heimachines en locomotieven enz., draagbaar en ander spoor.
Practische bekendheid met steigerwerk, stutten en schoren.

8. ADMINISTRATIE.

Kennis van het maken van eenvoudige materiaalstaten en het houden van een dagboek, week- en dagstaten, loonlijsten. Het berekenen van hoeveelheden, schatten van werkloon van onderdeelen. Goed begrip van eenvoudig boekhouden en verrekening van meer- en minder werk.

9. MEET- EN WATERPASINSTRUMENTEN.

Praktische bekendheid met de inrichting en het gebruik van eenvoudige waterpasinstrumenten, equerre, meetketting, meetband, bakens, enz.
Het uitzetten van bouw- en grondwerken, het maken van bouwlatten en stellen van profiel.

10. WETGEVING EN ALGEMEENE VOORSCHRIFTEN.

Kennis van de bouwwetgeving volgens de bepalingen van het Burgerlijk Wetboek. Bekendheid met de Algemeene Voorschriften (A.V.) voor de uitvoering en onderhoud van werken onder het beheer van het Departement van Waterstaat, Handel en Nijverheid, vastgesteld 1 Februari 1901.
Ongevallenwet, Arbeidswet en Veiligheidswet, alles voor zoover dit betrekking heeft op het bouwwerk.

11. KENNIS VAN HET VERSTREKKEN VAN DE EERSTE HULP BIJ ONGEVALLEN EN BEKENDHEID MET DE MAATREGELEN TER VOORKOMING VAN BEROEPSZIEKTEN EN ONGEVALLEN.

12. PRAKTISCHE BEKWAAMHEID.

De candidaat moet de schriftelijke bewijzen leveren, dat hij gedurende minstens drie jaren op bouwwerken praktisch is werkzaam geweest, hij moet vóór 1 Maart van het jaar, waarin het examen wordt afgenomen, den leeftijd van 25 jaar hebben bereikt om tot het examen te kunnen worden toegelaten.

TOELICHTINGEN.

Het examen zal afgenomen worden in de maand Maart of April 19 . ., in het gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.
De datum van het examen zal minstens een maand te voren in het Bouwkundig Weekblad bekend gemaakt worden. Het onderzoek duurt minstens drie dagen voor iederen candidaat en is verdeeld in schriftelijk, mondeling en teekenen.
De Commissie voor het examen 19 . . zal een maand vóór het examen worden bekend gemaakt.
Ieder der Candidaten moet, alvorens tot het examen toegelaten te worden, bij den Secretaris der Maatschappij eene som van f 15.— storten.
Zij die in het bezit zijn van het Diploma van Bouwkundig Opzichter, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, zijn vrijgesteld van examen in de vakken genoemd sub 3, 4, 5, 9 en 11, indien zij voor die vakken minstens voldoende beteekende cijfers behaald hebben. Voor hen zal de duur van het examen worden bekort. Hetzelfde geldt voor hen, die in bezit zijn van het Diploma van Bouwkundig Teekenaar, ingesteld door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, betreffende de vakken genoemd sub 3, 4 en 5.

Amsterdam, 3 October 1910.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
A. SALM G.BZN., *Voorzitter*.
J. GRATAMA, *Secretaris*.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER,

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

EXAMENVRAGEN.*)

2DE GROEP.

MAANDAG 7 MAART, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

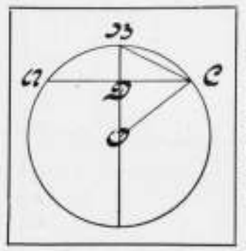
*) De examenvragen voor het Bouwk. Opzichters Examen 1910 en Bouwk. Teekenaars Examen 1910 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, bureau Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Belanghebbenden worden herinnerd aan art. 3 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waar bepaald wordt:
Buitengewone Leden kunnen worden de Aspirant-Architect Leden en de Aspirant Gewone Leden, waaronder voornamelijk verstaan worden studeerenden voor Architect, Bouwkundig Opzichters en Teekenaars.
Om Buitengewoon Lid te kunnen zijn, moet men den leeftijd van 19 jaren hebben bereikt, maar mag men dien van 26 jaren niet zijn ingetreden.
Bouwkundig Opzichters, in het bezit van het Diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891 en Bouwkundig Teekenaars, in het bezit van het diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 27 September 1907, die onafgebroken Buitengewoon Lid der Maatschappij geweest zijn, kunnen op aanvrage dit tot hun dertigste jaar blijven. Om Buitengewoon Lid te worden moet men worden toegelaten door het Hoofdbestuur.
Art. 29 Alg. Huishoudelijk Reglement bepaalt:
De Buitengewone Leden ontvangen kosteloos het Weekblad en het Tijdschrift.
Art. 4 Statuten.
De Buitengewone Leden hebben vrijen toegang tot de Bibliotheek, de Verzamelingen en Tentoonstellingen van de Maatschappij.
De contributie bedraagt per jaar 7,50.

1. Geef eene omschrijving van de inrichting van eene Directiekeet en de plaats, waar die bij voorkeur op het bouwterrein gelegen moet zijn.
2. Geef eene omschrijving van de soorten natuursteen, in Nederland bij bouwwerken gebruikt.

MAANDAG 7 MAART voorm. 10—12 uur.

MEETKUNDE.

1. Bereken in twee decimalen den straal van den cirkel indien de zijde van den daarin beschreven regelmatigen achthoek 3,06 dM. lang is, en bepaal den inhoud van dien achthoek
2.

In nevenstaand cirkelsegment is BD = 1 dM. en CD = 6 dM.
Bereken de middellijn van den cirkel OC, het oppervlak van den driehoek OBC en de lijn BC.
3. Een blok in den vorm van een afgeknotte driezijdige piramide, waarvan de ribben van het grondvlak 8, 10 en 12 dM. en die van het bovenvlak 4, 5 en 6 dM. lang zijn, moet in twee gelijke deelen gezaagd worden door een vlak evenwijdig aan grond- en bovenvlak. Op welken afstand van het grondvlak moet die doorzaging plaats hebben, indien de afgeknotte piramide 6 dM. hoog is?
4.

Van nevenstaand bolsegment is AB = 3 en CD = 8 dM. lang.
Bereken den inhoud van den bol, waarvan dit segment een deel uitmaakt en het boloppervlak en den inhoud van dit segment.
5. Een steenen obilisk heeft tot grondvlak een rechthoek van 25 bij 18 dM. en tot bovenvlak een rechthoek van 18 bij 10 dM., de hoogte bedraagt 12 M.
Hoe zwaar weegt die obelisk?
Soortelijk gewicht van steen 1.94.
6. Construeer de lijn:

$$a\sqrt{6+\frac{3ac}{2b}}$$

MAANDAG 7 MAART, n.m. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een kap. Zie fig. 1.

Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 à 5 de met een cirkel omsloten gedeelten, benevens de doorsneden AB. en CD., waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.

Fig. 1.

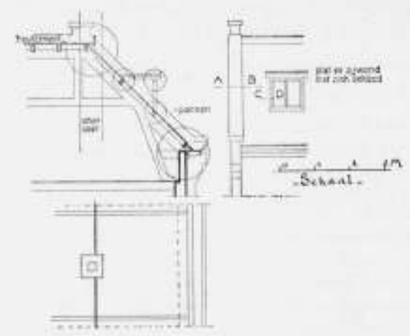

Fig. 2.

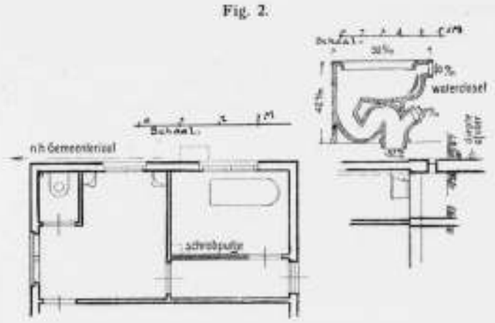

Fig. 3.

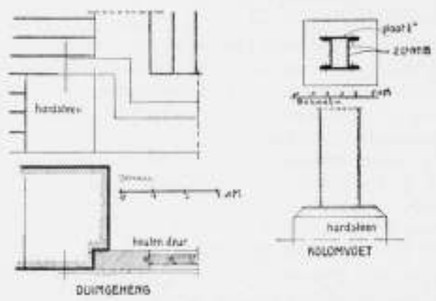

Fig. 4.

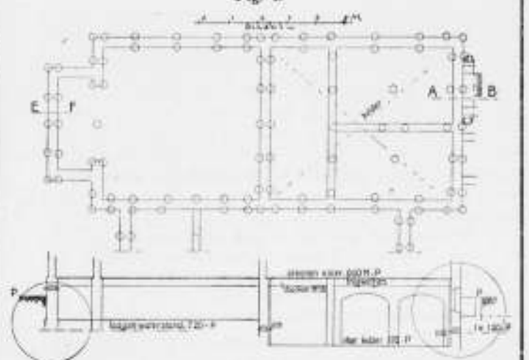

Fig. 5.

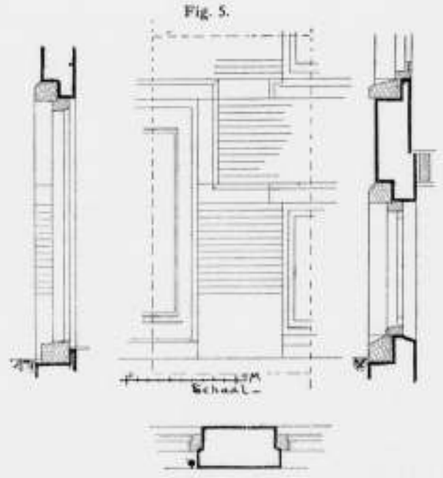
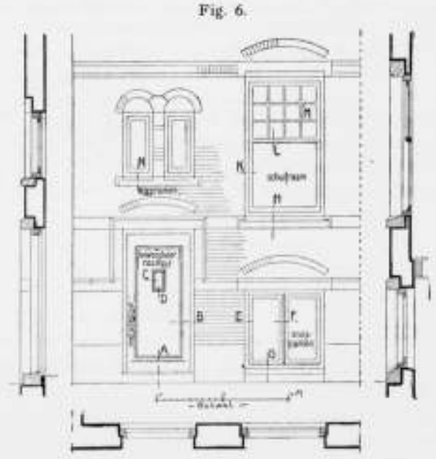

Fig. 6.

TWEEDE GROEP.

De voornaamste zinkconstructies op ware grootte te teekenen.

DINSDAG 8 MAART, voorm. 8½—10 uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in 3 factoren:
$$a^5x + 6a^4x^2 - a^2$$
en in 4 factoren:
$$243x^4 - 48$$

2. Vereenvoudig:
$$\left(\frac{a^2+b^2}{2a^2} - \frac{2b^2}{a^2+b^2}\right) : \left(\frac{a^2+b^2}{2b^2} - \frac{2a^2}{a^2+b^2}\right) - \frac{b^2}{a^2}$$

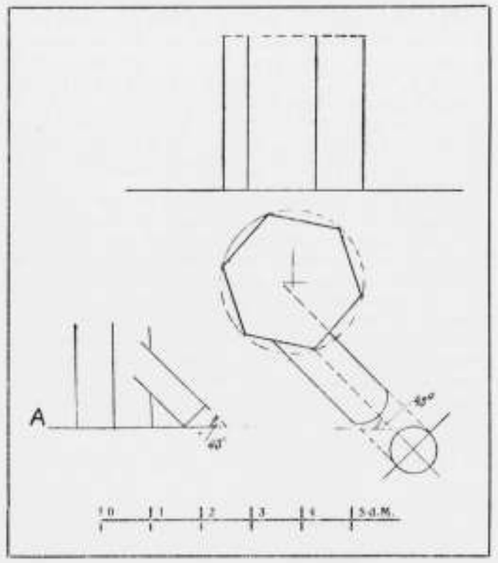
3. Los de volgende vergelijkingen op:
$$\frac{1}{9}(4x-21) + \frac{15}{4} + \frac{1}{4}(57-3x) = 241 - 11x - \frac{5x-96}{12}$$

4. $$-\frac{1}{2} - 5\left(\frac{1}{2}x - 1\right) = -\frac{3}{2}(ij+1) \text{ en}$$
$$10\tfrac{1}{3}x - \tfrac{1}{3}(ij-21) = x + 38\tfrac{1}{3}$$

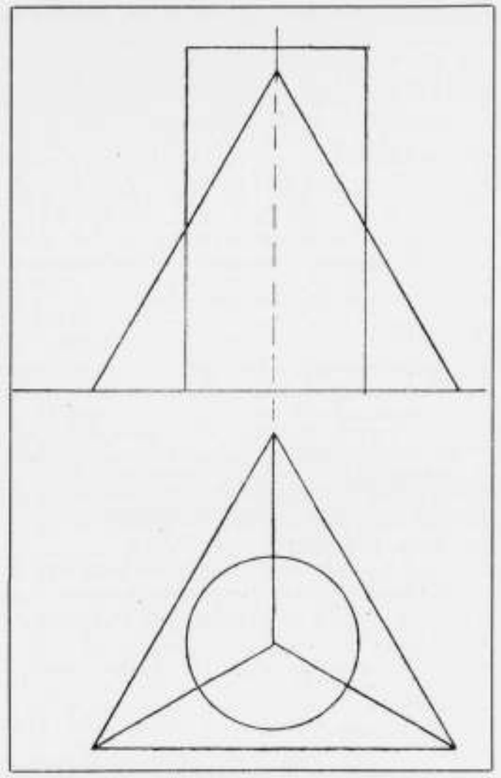
5. $$3x^2 - 7x = 42 + 8x$$

DINSDAG 8 MAART voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

Aan een prismavormige plaatijzeren trommel moet een buis worden aangebracht van ronde doorsnede op de wijze als bij schets A is aangegeven.
Voltooi de verticale projectie schaal 1 op 50 en ontwikkel op schaal 1 op 10 het aansluitingsvlak tusschen buis en cylinder.

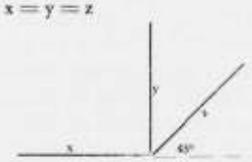

Te teekenen een 3-zijdige pyramide en cylinder op dubbele grootte van bovenstaande figuur.

Construeer vervolgens:
1. Gemeenschappelijke doorsnede van beide lichamen.
2. Bepaal de standhoek van een der opstaande zijden der pyramide.
3. Teeken beide lichamen in scheeve projectie.

Stand der assen:

$$x = y = z$$

DINSDAG 8 MAART, n. m. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een rioleeringsplan. Zie fig. 2.
Op de schetsteekening zijn aangegeven een closet (met afvoerleiding van daarboven gelegen privaat) twee urinoirs en een bad benevens schrobput.
Gevraagd te teekenen op een schaal van 1 op 20, de afvoeren van de verschillende urinoirs, badkuip en W.C.

met stand- en ontspanningspijpen, kolken, enz. Bad en urinoirs met looden afvoerpijpen wijd 5 cM., afvoerclosets wijd 11 cM. eveneens lood. De rioolleiding van verg. ijzeraarden buis, wijd 12 cM.

WOENSDAG 9 MAART, v.m. 8½—10 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een duimgeheng en van een ijzeren kolomvoet. Zie fig. 3.
Gevraagd te teekenen op schaal van 1 op 2 de details van het duimgeheng en op schaal 1 op 5 de kolomvoet.

WOENSDAG 9 MAART, voorm. 10—12 uur.

OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detail van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 9 MAART, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Gevraagd op deze teekening de volledige paalfundeering te teekenen en de doorsnede te voltooien.
Verder op schaal 1 op 10 te teekenen de doorsneden A B, C D en E F.

DONDERDAG 10 MAART voorm. 8½—10 uur.

REKENEN.

1. Vereenvoudig:

$$\frac{1}{1\frac{1}{10}} \times \frac{\frac{1}{10}}{20} \times \frac{64}{\frac{8}{10}} \times \frac{1\frac{1}{10}}{8} : \frac{9}{10}$$
$$\frac{1}{3} \times \frac{0.08}{0.04} \times \frac{1\frac{1}{2}}{3\frac{1}{2}} \times \frac{1}{4\frac{1}{2}}$$

2. Los de volgende evenredigheid op:

$$\frac{1}{7\frac{1}{10}} : \frac{\frac{5}{10}}{4} = 2.27 : x.$$

3. Een kubus heeft een inhoud van 233744896 mM. Hoelang is zijn lichaamsdiagonaal?
4. Bereken het draagvermogen van een vollen gegoten ijzeren kolom, dik 8 cM. en hoog 4.2 M.
5. Een aannemer verdient ƒ 1620.— op een werk van ƒ 9000,—, ƒ 1960,— op een werk van ƒ 24000,— en ƒ 1260,— op een werk van ƒ 18000,—. Hoeveel percent heeft hij gemiddeld verdiend?

DONDERDAG 10 MAART, voorm. 10—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een gevel-detail. Zie fig. 5.
Gevraagd in teekening te brengen op schaal 1 op 10 den volledigen uitslag van het steenhouwwerk van het omlijnde gedeelte, zoodat de aansluitingen, de afmetingen en de verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn. Bovendien daarbij een staat te voegen van het steenhouwwerk (hardsteen).

DONDERDAG 10 MAART, n.m. 1—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van deuren en ramen. Zie fig. 6.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L, M en N.

VERSLAG VAN DE HOOFDBESTUURSVERGADERING OP MAANDAG 3 OCTOBER J. L.

HERZIENING NATIONALE PRIJSVRAAG REGELEN. Daar de Algemeene September vergadering van 20 September j. l. het Hoofdbestuur had opgedragen zich in verbinding te stellen met de betrokken vereenigingen, ten einde de N. P. Regelen te herzien, opdat deze zich meer aanpassen aan de eischen der praktijk (zie de desbetreffende motie, Bouwkundig Weekblad no. 39, blz. 458) en het Hoofdbestuur genoemde vereenigingen daags daarop in kennis had gesteld van deze motie, besloot het Hoofdbestuur ten spoedigste over te gaan tot het nemen van verdere maatregelen. Met het oog op de urgentie, daar wederom voor een prijsvraag, door een gemeente advies van het Hoofdbestuur was ingeroepen, en om te trachten het nadeel, dat de vastgestelde Regelen verschillende prijsvragen van den laatsten tijd heeft berokkend, ten spoedigste te doen ophouden, achtte het Hoofdbestuur het wenschelijk voor te stellen de Regelen tijdelijk buiten werking te stellen en na te gaan op welke wijze ten spoedigste een herziening der Regelen kan worden bereikt.
Te dien einde is het volgende schrijven verzonden aan de besturen der betrokken vereenigingen:

WelEdel Geboren Heeren.

Bij dezen heb ik de eer U mede te deelen, dat het Hoofdbestuur onzer Maatschappij, in aansluiting aan de motie der Algemeene September-Vergadering van 20 September j.l., U bekend, in zijne vergadering van 3 October j.l. besloten heeft ten spoedigste stappen te doen, ten einde tegemoet te komen aan de blijkbaar algemeen gewenschte herziening der Nationale Prijsvraag Regelen. De urgentie van dit onderwerp is klemmend zoowel voor de hangende prijsvragen, als voor een prijsvraag eener gemeente, waarover dezer dagen wederom het advies van het Hoofdbestuur is ingeroepen.
Ten einde nu de prijsvragen niet door de bestaande Regelen te doen tegenhouden acht het Hoofdbestuur het wenschelijk dat zoo spoedig mogelijk de Regelen tijdelijk buiten werking worden gesteld. Gaarne verneemt het Hoofdbestuur ook de meening der deelnemende vereenigingen in deze, waartoe het Uw Bestuur uitnoodigt een afgevaardigde te zenden ter bijwoning eener vergadering, op Donderdag 20 October a.s. ten 2 ure in het gebouw der Maatschappij, ter nadere bespreking van den wensch van het Hoofdbestuur en van de wijze, waarop eene spoedige herziening den Regelen tot stand kan komen.
Wegens de urgentie acht het Hoofdbestuur het wenschelijk, dat bij onverhoopte onvoltalligheid dezer vergadering, toch een beslissing genomen zal worden.
Bij eventueele verhindering wordt gaarne schriftelijk de meening van Uw bestuur tegemoet gezien.
Het Hoofdbestuur meent, dat het aanbeveling verdient, wanneer op bovengenoemde vergadering de Regelen tijdelijk buiten werking worden gesteld, gedurende den tijd, dat de Regelen niet herzien zijn, de leiding der nieuwe prijsvragen in handen te stellen van die bouwkundige Vereeniging, welke om advies gevraagd is.

Met de meeste hoogachting

Namens het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst:
w. g. GRATAMA, *Secretaris.*

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ. Ingevolge een schrijven van het Bestuur van den Algemeen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, waarbij de wenschelijkheid wordt uitgesproken dat de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst hare examens voor Bouwk. Opzichter en Teekenaar meer in overeenstemming zal brengen met het Rapport der Bekwaamheidsactencommissie, ingesteld door genoemden Bond, met verzoek om een nader onderhoud te dezer zake met het Hoofdbestuur der Maatschappij ten einde de wenschen van den Bond nader toe te lichten, heeft Zaterdag 1 October dit onderhoud plaats gehad in het gebouw der Maatschappij.
In aansluiting aan de besprekingen, toen gehouden, heeft het Hoofdbestuur na rijp beraad in beginsel besloten het examen Bouwk.-Opzichter, in het Rapport genoemd diploma B (Hoofdopzichter-Chef de Bureau) in te stellen, welk examen beschouwd moet worden als een verzwaard examen Bouwkundig-Opzichter diploma A, zooals dat reeds door de Maatschappij wordt afgenomen.
Aan den wensch van het Rapport, aan het Programma van Eischen voor Examen Bouwkundig Teekenaar toe te voegen het vak graphostatica zal in zooverre tegemoet gekomen worden, dat dit vak opgenomen zal worden in het Programma van Eischen voor het Examen Bouwk. Opzichter diploma B. Ook de meerdere eischen, welke het Rapport in het Examenprogramma voor diploma A wenscht opgenomen te hebben, zullen in dat voor diploma B. gesteld worden.
Aan den wensch van het Rapport, in het vervolg de examencommissies te willen samenstellen uit voordrachten opgemaakt door de 6 technische vereenigingen, te weten de Nederlandsche Aannemersbond, Architectura et Amicitia, Bouwkunst en Vriendschap, Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Sociaal Technische Vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten en Algemeen Nederlandschen Opzichters en Teekenaars Bond, meent het Hoofdbestuur geen gevolg te kunnen geven daar de geheele verantwoordelijkheid van het examen en van de subsidie van het Rijk rust op de schouders der Maatschappij. Het Hoofdbestuur heeft bij de samenstelling der Examen-Commissie steeds rekening gehouden met bovengenoemde vereenigingen en zal ook in de komende jaren dit zooveel mogelijk doen.

De administratieve bepalingen, toegevoegd aan het Programma van Eischen voor het Examen tot het verkrijgen van het Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas), goedgekeurd en vastgesteld in de Algemeene Septembervergadering op 23 September 1909, werden door het Hoofdbestuur goedgekeurd zooals het Programma nu officieel gepubliceerd wordt. (Zie blz. 481).

Ingevolge het voorstel van de commissie voor het afnemen van het Examen voor Bouwk. Opzichter en Teekenaar 1910 heeft het Hoofdbestuur art. 19 van het Programma van Eischen voor het Examen van Bouwk. Opzichter, behelzende kennis van de Bouwwetgeving in dien zin gewijzigd, dat *niet* meer geëischt zal worden bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de Woningwet, en dat daarvoor in de plaats gesteld is bekendheid met de voorschriften omtrent het bouwen opgenomen in de *Drankwet*.

ARBEIDSCONTRACT. Het concept-model Arbeidsovereenkomst tusschen architect en opzichter of teekenaar, vastgesteld in de vergadering van het Hoofdbestuur op 1 Augustus j.l. werd herzien, in verband met de opmerkingen, gemaakt door de afgevaardigden van het Bestuur van den Alg. Ned. Opz.- en Teek.-Bond in de vergadering van hen met de afgevaardigden van het Hoofdbestuur onzer Maatschappij op Zaterdag 1 October j.l.
Het concept zal in het Bouwk. Weekblad gepubliceerd worden, waarna het in een vergadering der Architect-Leden onzer Maatschappij nader besproken en vastgesteld zal worden.

FORTUNABEELD-ARMINIUSHUIS TE OUDEWATER. Toen de deelnemers der j.l. gehouden September excursie onzer Maatschappij Oudewater bezochten, werden zij onaangenaam verrast voor het bekende Arminiushuis aldaar niet meer aan te treffen het fraaie Fortuna-beeld, door den heer A. W. Weissman afkomstig gedacht uit de werkplaats van Hendrik de Keyzer. (Zie Bouwkundig Weekblad no. 38 blz. 454). Medegedeeld werd, dat de eigenaar het beeld had laten verwijderen en dat het in het Rijksmuseum geplaatst zal worden. Algemeen werd deze handelwijze betreurd, en naar aanleiding hiervan besloot het Hoofdbestuur een adres te zenden, ten einde te wijzen op het minder juiste, een beeld uit zijne oorspronkelijke omgeving te verwijderen om het min of meer op te bergen in een museum, verzoekend alsnog het beeld op zijne oude plaats terug te brengen.
Eveneens werd vernomen, dat een der fraaiste, zoo niet het fraaiste huis van Oudewater, het Kaaspakhuis aan de Donkere Gaard, nog goed geconserveerd en vooral ook belangrijk om zijn geheel oorspronkelijken onderbouw met goed snijwerk, (zie Bouwkundig Weekblad no. 38) gevaar liep verkocht te worden, waarna het afgebroken en waarschijnlijk in Amerika opnieuw opgebouwd zou worden. Ook tegen deze eventueele vervreemding van een zeldzaam specimen van Hollandsche architectuur uit onzen eeuw besloot het Hoofdbestuur door middel van een adres, zijne afkeuring te kennen te geven.

COMMISSIE VOOR DE BESTUDEERING VAN UITBREIDINGSPLANNEN VOOR LANDELIJKE GEMEENTEN. Naar aanleiding van het adres met memorie van toelichting, gericht aan B. en W. en den Gemeenteraad van Hilversum door de Club van Utrechtsche leden van het Gen. „Architectura et Amicitia", besloot het Hoofdbestuur een Commissie in het leven te roepen, welke zal te onderzoeken hebben aan welke eischen de uitbreidingsplannen van landelijke gemeenten moeten voldoen en meer bepaaldelijk wat Hilversum betreft.
Uitgenoodigd werden voor deze Commissie de heeren H. P. Berlage Nzn., L. C. Dumont en J. H. W. Leliman, welke beide laatste, staande de vergadering, de uitnoodiging aanvaardden.

ACTIE CLUB V. UTR. LEDEN VAN A. ET A. IN ZAKE HET BOUWEN TE UTRECHT. Een schrijven van het Bestuur der Club van Utrechtsche leden van het Gen. A. et A. aan het Hoofdbestuur gericht, in zake het nemen van maatregelen tegen onaesthetisch en onoordeelkundig bouwen te Utrecht, werd in handen gesteld van de Afd. Utrecht onzer Maatschappij ter afdoening.

CONGRÈS INTERNATIONAL D'ART PUBLIC. Van 8—12 October wordt het 4de Congrès international d'Art Public te Brussel gehouden; de Maatschappij is als lid van dit Congres toegetreden; het Hoofdbestuur heeft haren voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn., voor dit Congres afgevaardigd.

DESKUNDIGE BIBLIOTHEEK. Voor de samenstelling der nieuwe catalogus van de bibliotheek onzer Maatschappij is een deskundige aangesteld, die ten spoedigste zijn arbeid zal beginnen, zoodat over eenigen tijd de bibliotheek weer georganiseerd zal zijn en beter aan hare bestemming zal kunnen voldoen.

Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE HAAGSCHE SCHOUWBURG.

Met een niet te weerhouden opwelling van spijt en teleurstelling zal ieder, wien de Nederlandsche architectuur ter harte gaat, de beslissing hebben vernomen van den Haagschen gemeenteraad van Maandag j.l. Het bekende voorstel van de schouwburgcommissie om het nieuwe gebouw te stichten op de plaats van het bestaande met aangrenzend gemeenteperceel, en om de schetsen daartoe te doen vervaardigen door 2 buitenlandsche en 1 Holland-

GEZICHT VAN HET ZUID-OOSTEN UIT OP HET KASTEEL DOORWERTH OP 21 JULI 1744.

schen architect, is met 20 tegen 13 stemmen aangenomen.

Het blijkt uit de geheele behandeling van dit voorstel, dat het tweede gedeelte gebaseerd is op de overtuiging, dat Nederlandsche Bouwmeesters eigenlijk voor een dergelijk gebouw niet in aanmerking komen; de beslissing is dan ook als een directe slag in het gezicht der Hollandsche architecten te beschouwen.

De ernstige misnoegdheid en de pijnlijke indruk, die deze beslissing heeft teweeg gebracht onder alle architecten, is er niet een van voorbijgaanden aard, zooals die wordt ondervonden wanneer een tegengestelde opinie zegeviert, het is geen questie van meeningsverschil, maar deze wrevel wortelt dieper.

Het wekt een oprecht leedwezen en een gevoel van groote teleurstelling, dat de gemeenteraad van een kunststad als Den Haag zoo weinig doordrongen is van het belang, de architectuur in Holland en speciaal in Den Haag zelve, te steunen en zoo weinig op de hoogte is van wat de Nederlandsche architect vermag, dat zij het heeft durven uitspreken: de Nederlandsche architect is onbekwaam onze stadsbouwwerken te ontwerpen, wij wenden ons naar buitenlandsche specialiteiten.

Ware het dat groote gemeentebelangen een dergelijk besluit wettigden of dat er bij een andere oplossing belangrijke offers gevergd zouden worden, wij zouden er ons, zij het ook teleurgesteld, bij neerleggen; het zou onbillijk zijn te vergen dat voor de belangen der Nederlandsche architectuur, alle verdere motieven zouden moeten wijken, maar waar in dit geval geen enkel lichaam, geen enkele stand, geen enkel bedrijf, zelfs voor zoover ons bekend geen enkele persoon met deze beslissing gebaat is, daar springt het te duidelijk in het oog dat hier, ondanks de alle logische basis missende ontkenning van den heer Van Liefland, wel degelijk een demonstratie tegen de Nederlandsche architecten bedoeld is.

En hiervan moet de Raad zich ten volle bewust geweest zijn; de uitspraak van zeer bevoegde autoriteiten als de hoogleeraren Evers en Klinkhamer, het adres van de afd. 's Gravenhage der Maatschappij van Bouwkunst, het voorstel van de bouwkundige ingenieurs uit den Raad zelve luidt eenstemmig, dat de Nederlandsche bouwmeester wel degelijk in staat geacht moet worden een dergelijke opdracht te beheerschen. Nu de slag gevallen is, is het doelloos de motieven der commissie te weerleggen, ons blijft niets over dan met klem te protesteeren tegen deze achterstelling van Nederlandsche architecten en met leedwezen te constateeren, dat er op steun van den gemeenteraad van 's Gravenhage niet valt te rekenen.

V. H.

DOORWERTH.

Men schrijft ons uit Arnhem.

Zooals de lezers van het Bouwkundig Weekblad zich zullen herinneren, werd in de laatste vergadering van de Vereeniging Doorwerth, welke op 1 April van dit jaar gehouden werd, door den voorzitter medegedeeld dat het gebouw in eigendom aan de Vereeniging was overgegaan. Tevens werd hieraan toegevoegd, dat het geheele herstellingsplan in een snel tempo, uiterlijk binnen twee jaren, zou worden uitgevoerd. Ook zal men zich herinneren dat in die vergadering het voorstel van den heer Jan Kalf, om een commissie van advies voor de herstellingswerken te benoemen, werd verworpen. Het verwerpen van dit voorstel heeft velen in den lande verontrust. De redacteur van de Bouwwereld sprak zelfs de vrees uit, dat de Doorwerth nu wel eens „Verrestaureerd" zou kunnen worden en in een verslag voorkomend in de N. R. C. van 2 Juli kon men lezen:

„Niet minder gelukkige blijken van belangstelling gaven zij die de fondsen bijeenbrachten, waardoor het kasteel Doorwerth kon aangekocht worden. Over de verdere plannen met dit kasteel zijn de gevoelens verdeeld. Van de bestuurders mag geëischt worden, dat zij niet toegeven aan phantastische aspiraties om een quasi oud kasteel op te bouwen uit de nog aanwezige fragmenten, waardoor de waarde van het monument zoude verdwijnen en de goede bedoelingen slechts zouden gestrekt hebben, om het voor een langzaam natuurlijk verval te behoeden ten koste van eene plotselinge vernietiging als monument."

Toen wij dan ook eenige weken geleden van den voorzitter van de Vereeniging Doorwerth den heer J. A. Hoefer te Hattem de vriendelijke uitnoodiging ontvingen eens te komen zien naar de in den afgeloopen zomer uitgevoerde herstellingswerken, waren wij wel zeer benieuwd om te zien wat of van de sombere voorspellingen al of niet bewaarheid zou blijken te zijn.

Het kasteel naderend werd ons oor aangenaam getroffen door het vroolijk gehamer der timmerlieden en leidekkers, dat was komen vervangen het sombere geluid der ontelbare kraaien die zich tot voor nog slechts korten tijd in en om het aan zijn verval overgelaten gebouwencomplex nestelden.

Tusschen het in kleurigen herfstdosch prijkend gebladerde der boomen schitterde in het zonlicht de met nieuwe leien bedekte dakvlakken, het metselwerk van kanteelingen en topgevels was hier en daar vernieuwd, terwijl in de kanteelingen nieuwe kozijnen waren aangebracht.

Een onaangename gewaarwording trof ons, toen we bemerkten dat de ophaalbrug aan de Noord-Westzijde verdwenen was. Zooals men weet is de gracht om het kasteel het eigendom gebleven van den vorigen eigenaar; het verdwijnen van dit wel gelegen en schilderachtig aandoend brugje was, naar de voorzitter van „Doorwerth" mij mededeelde, een van de verkoopsvoorwaarden die verband hield met het eigendomsrecht van de gracht. Het is te hopen dat in dit verband geen verdere nadeelen voor de nieuwe bezitters van Doorwerth zich zullen voordoen.

Bij den slotbrug werden wij allervriendelijkst ontvangen door den Heer J. A. Hoefer, wij zouden geneigd zijn te zeggen, den nieuwen slotvoogd van Doorwerth; vergezeld van den heer Roodenrij, den opzichter over den bouw, in dienst van den Architect Ingenieur Jos. Cuypers, begonnen wij aanstonds eene roudwandeling door alle onderdeelen van het in vollen gang zijnde herstellingswerk.

Weldra bleek dat, dank zij het voortvarend optreden van den heer Hoefer, reeds nu gezegd kan worden dat de Doorwerth, zonder dat eenig nadeel te vreezen is, de naderende herfststormen en den winter veilig kan afwachten.

Wat vermolmd was van moerbinten en bekapping is verwijderd en vervangen door degelijke, zij het dan ook zuinigheidshalve van vurenhout samengestelde constructies; de dakschilden en goten zijn afgedekt met leien en zink, zoodat het regenwater het gebouw niet meer kan binnendringen.

Behalve met het herstellen van het metselwerk der buitenmuren en topgevels zijn de metselaars bezig met het verwijderen van de bepleistering binnen het gebouw. Dit geschiedt met tweeërlei oogmerk, de zwakke plekken en scheuren in het metselwerk treden hierdoor duidelijker in het licht terwijl ook zich duidelijk afteekenen de eertijds dichtgemetselde deur- en raamopeningen in het muurwerk, waardoor het mogelijk is, in verband met de nog bestaande afbeeldingen van den vroegeren toestand, verschillende conclusies te trekken en hiermede al of niet bij de herstellingswerken rekening te houden.

Het oudste gedeelte van het kasteel met muren van meer dan een meter dik, was oorspronkelijk tot verdediging bestemd; in later eeuwen is daartegen gebouwd het niet tot verdediging bestemde gedeelte.

Nu is gebleken dat in deze zware muren een trap bestaat, loopend van af de spietorens op de hoeken van het gebouw naar den kelder; hierin bevindt zich een groot vierkant stuk metselwerk, waarvan men nog niet heeft kunnen uitvisschen waartoe dit dient. Er rust geen bijzondere belasting op; het is natuurlijk niet uitgesloten dat bij de stichting van het oudste gedeelte dit metselwerk de voet van een toren vormde. Het vermoeden is echter ook gerezen dat dit groote blok wel eens een nu toegemetselden, toegang naar een ondergrondschen vluchtgang zou kunnen bevatten.

Toen alleen nog maar het oudste, tot verdediging bestemde gedeelte bestond, was ook de gang er nog niet, waardoor men nu de verschillende vertrekken kan bereiken. Bij het aanbrengen van dien gang zijn, zooals van zelf spreekt, ook deuropeningen gemaakt in den zwaren buitenmuur, hetgeen tengevolge had dat de, voor de verdedigings doeleinden toen ook niet meer gebruikte, trappen die in die muren gemetseld waren, op verschillende plaatsen onderbroken en dichtgemetseld werden. Het zou wel eigenaardig zijn, indien de trappen en de muren wederom vrijgemaakt zouden kunnen worden. Indien, zooals immers het plan bestaat, de verschillende zalen als museumruimten worden ingericht, kan men de eene zaal van uit de andere bereiken en kunnen de toegangsdeuren, bij een woonhuis onmisbaar, weder verwijderd worden waardoor de in de muren gemetselde trappen weder vrijgemaakt zouden kunnen worden. Dit nu is wel een der merkwaardigste punten, die bij deze herstellingswerken zijn te overwegen. Het is ons niet bekend of in Nederland meer van dergelijke oude kasteelen bestaan met een volledigen trappenaanleg in den muur, maar wij gelooven in elk geval dat het meerendeel der bezoekers het zeer interessant zal vinden.

(Wordt vervolgd.)

HET ZESDE CONGRES DER BELGISCHE ARCHITECTEN TE BRUSSEL MET EXCURSIE.

Zooals reeds vroeger medegedeeld is, (zie Bouwkundig Weekblad No. 32 blz. 374) heeft de société Centrale d'Architecture de Belgique buitenlandsche zustervereenigingen uitgenoodigd deel te nemen aan eene excursie welke van 11—14 September door de Société was gearangeerd, waarbij op hoffelijke wijze de Belgische architecten zich beschikbaar stelden om Brussel en de Wereldtentoonstelling aldaar te laten zien. Verder bevatte het aangename programma een gemeenschappelijk banquet, bezoek aan Tervuren met bezoek aan het Koloniaal Museum aldaar, bezichtiging van de Tentoonstelling van Belgische Kunst uit de XVIIde eeuw, in het Palais du Cinquentenaire te Brussel, en tot slot een bezoek aan Brugge, Oostende, en Le Coq.

Meende het Hoofdbestuur onzer Maatschappij aanvankelijk, dat misschien deze zeer gewaardeerde uitnoodiging wel gekoppeld kon worden aan de Algemeene September vergadering der Maatschappij, al spoedig werd ingezien, dat reeds vele leden de wereldtentoonstelling te Brussel hebben gezien en een dergelijk bezoek weinig kans biedt de Hollandsche excursionisten bij elkaar te houden. Het Hoofdbestuur besloot echter een vertegenwoordiger te zenden, en vaardigde ondergeteekende hiertoe af.

De feestelijkheden begonnen met een officieuse bijeenkomst op Zaterdag 10 September 's avonds 9 uur in de localen van de Société Centrale, die een gedeelte van het Palais de la Bourse uitmaken. De groote hal op de bel-étage leende zich uitstekend voor dit doel; zijn flinke ruimte met hare eenigszins pronkende klassieke en zware architectuur, welke, in rijker vormen, wel bekend is van de gevels van de Beurs, was een geschikte voor het internationaal gezelschap van over de 100 aanwezigen.

Het grootste deel bestond uit Belgische architecten, waarvan opgemerkt werden: de heeren Caluwaers, president van de Société, Simon, oud-voorzitter, Stordiau, voorzitter van de Fédération des societés d'architectes de Belgique en voorzitter van de Kon. Maatschappij der Bouwmeesters van Antwerpen, de Noyette van de Gentsche vereeniging, Snijers van de Luiksche. Verder bestuursleden der vereenigingen te Mechelen en andere Belgische plaatsen. Van de vreemdelingen waren de Franschen het meest in aantal; de voorzitter en vice-voorzitter van de Société Centrale des Architectes Français, idem van de Société des Architectes de Paris, bestuursleden van de Société des Architectes du Nord de la France en meerdere Fransche architecten. Ook Italië en Zwitserland waren vertegenwoordigd.

Het was voor den Hollandschen afgevaardigde wel wat be-

schamend de eenige te zijn uit het stamverwante Noorden en dat, terwijl de toenadering tusschen Noord- en Zuid actueel is en zeer zeker de Belgische architecten het op hoogen prijs gesteld zouden hebben nader kennis te maken met hunne Hollandsche confraters, die een zoo geheel van hun bouwkunst afwijkende architectuur scheppen.
In de vergaderzaal heette de voorzitter der Société Centrale de aanwezigen welkom, zich verheugend dat velen aan de uitnoodiging hadden gehoor gegeven. Het eigenlijke congres zou Zondagochtend gehouden worden. Daarna deed de feestwijn al spoedig in het Fransch-getinte gezelschap een levendige conversatie ontstaan, vol opgewektheid en hoffelijkheid, die den Noorderling vergelijkingen deed maken met den meer afgemeten en vreugdeloozer toon, aan de overzijde van de Maas gebruikelijk.

Het 4de Congres der Belgische architecten, georganiseerd door de Fédération des Societés d'architectes de Belgique, werd geleid door den president van de Federatie, Stordiau uit Antwerpen; aan weerszijden van hem zaten de afgevaardigden der deelnemende vereenigingen. Ongeveer 230 congressisten waren aanwezig.
Na een eerbiedige hulde aan wijlen den heer Huberts uit Mon, deken der Belgische architecten en onlangs overleden, werden de vakbelangen besproken.
De heer Maukels besprak het auteursrecht voor architecten. Hij brengt de vonnissen in herinnering, waarbij de namaker schadevergoeding aan den belanghebbende moest uitbetalen en publiciteit aan het plagiaat in de kranten moest geven; maar spreker meende dat het moreele herstel, dat hieruit volgt, illusoir is, zoolang het voorwerp van het plagiaat blijft bestaan. Bij namaak eischt de wet verbeurdverklaring van de betreffende reproductie; spreker meende dus, dat bij gevolg óf de wijziging van den gevel of zijne vernietiging moet volgen, of dat een afschrift moet aangebracht worden, vermeldend welk origineel is gecopieerd. Hij erkende, dat de rechtbank niet den eigenaar, die buiten het proces staat,kan veroordeelen. Spreker uitte de wenschelijkheid, dat aan de wet van 1886 artikelen zullen toegevoegd worden, die meer speciaal de architecten betreffen, waardoor deze in staat zullen zijn het plagiaat geheel tegen te gaan; een luid applaus volgde.
De heer Snijers uit Luik las een rapport voor, opgesteld door zijn collega Lobet, over de organisatie van prijsvragen.
Spreker bracht het voorgevallene met de prijsvragen voor het monument Louchermont en voor het monument Montefiore in herinnering, en achtte de rechten van de prijsvraaguitschrijvers te groot, daar zij het recht zich voorbehouden van de bekroonde ontwerpen gebruik te maken zooals het hun goed dunkt, zonder een speciale vergoeding.
Spreker verzocht ten slotte het Federatiebestuur een conceptvoorschriften te willen opstellen, die behelzen o.a.: 1. De verplichting van de Jury het programma strikt aan te houden; 2. de Jury uit competente personen samen te stellen; 3. een goede belooning voor den gevraagden arbeid; 4. de erkenning van het artistieke eigendom van den inzender; 5. uitvoering van het bekroonde ontwerp; 6. de uitspraak van de Jury bindend voor den prijsvraag-uitschrijver; 7. de leden der architecten-vereenigingen nemen de verplichting op zich, aan geen concours deel te nemen, dat niet volgens deze eischen is opgesteld. (Applaus).
De heer van Goethem besprak de positie van den architect tegenover den rechtbank; hij bracht verschillende tegenstrijdigheden in de jurisprudentie van de civile en consulaire rechtbanken in herinnering.
Hij uitte den wensch, dat de wetgever de wet van 1876 betreffende de bevoegdheden zal wijzigen en de architecten alleen voor die civiele rechtbanken zal roepen, die procedeeren op verslagen van experts. (Teekenen van instemming).
Het vraagstuk van algeheele of partieele aanbesteding behandelde de heer de Noyette uit Gent.
Iedereen, wie ook, kan zich tegenwoordig aannemer noemen en publieke of particuliere werken aannemen; hij kan zich vervolgens van onderaannemers voorzien,op wie hij dergelijke verplichtingen legt, dat zij geruineerd worden. Spreker wilde de bepaling van algeheele aanbesteding afgeschaft zien en afzonderlijk en successievelijk willen aanbesteden het grondwerk, metselwerk, timmerwerk, levering van bewerkte steen, etc. Een luid applaus volgde.
Vervolgens gaf de heer Francotte van Brussel eene beschouwing over de toepassing van het administratief recht en besprak de conflicten tusschen de architecten en de administraties (Bouwpolitie); hij betreurde dat de jurisprudentie zich onontvankelijk verklaarde voor juridische hulp voor den aanvrager in geval van weigering bij aangevraagde bouwvergunning of in geval van vertraging van de beslissing. Spreker vroeg het congres zich te vereenigen met den wensch, geuit op het voorafgaande congres van administratieve wetenschappen, bepalend dat het noodzakelijk is, dat de administraties ondergeschikt worden aan het recht en dat de burgers in de gelegenheid gesteld moeten worden iederen keer juridische hulp te kunnen inroepen, wanneer de wet verkracht is en dat deze hulp geheel de zekerheid en de vorm van een goede rechterlijke behandeling moet hebben.
De heer Maukels wilde, dat deze kwestie eerst nog eens door de Vereenigingen van de Federatie nader onderzocht zou worden, voordat het congres een definitieve beslissing neemt.
De heer Francotte hield echter vol en deelde gevallen van buitensporig lang uitstel mede, waarvan de eigenaars het slachtoffer kunnen worden.
Ten slotte nam het congres het voorstel-Maukels aan en besloot het onderzoek van deze kwestie tot het volgende jaar uit te stellen.
De heer Gondrexon, van Antwerpen, stelde middelen voor, ten einde de toepassing van de Code Baréme, betrekking hebbende op de honorarium regelen, uit te breiden. Een eensluidend contract moet in het vervolg door de architecten met hunne clienten worden opgemaakt. (Luide bijval.)
Op voorstel van den heer Snijers werd besloten het volgende jaar het 7de Congres te Luik te houden.

Zooals men ziet, een uitvoerig programma is dien Zondag behandeld. Bedenkt men, dat tevens nog op de agenda stond: de kwestie der stadsuitbreidingen, gemeentelijke voorschriften en de esthetiek van steden, welke punten tot een volgend congres zijn uitgesteld, dan zijn zoowat alle mogelijke belangrijke vraagstukken op dien dag behandeld. Behandeld is wat onjuist gezegd, beter kan men spreken van medegedeeld.
Het programma was veel te overladen, zoodat betreffende al die onderwerpen al heel weinig beslissingen genomen zijn. Sterk werd de behoefte gevoeld, in het vervolg de rapporten der opstellers eerst aan de leden der Federatie in druk toe te zenden, zoodat een vruchtbare discussie op het congres mogelijk wordt.
Overigens, welk een frappante overeenkomst met de vraagstukken, die de Hollandsche architecten op het oogenblik bepeinzen en af-vergaderen. Hieruit blijkt wel ten duidelijkste, dat het niet speciaal Hollandsche toestanden zijn geweest, die de architecten tot een groep-formatie in de samenleving dwingen en hen de vakbelangen op den voorgrond doen schuiven, maar dat dit een algemeen verschijnsel is in de Europeesche samenleving, een van dieperen en algemeeneren aard, dan menig architect zich wel bewust is.
Er zullen nog heel wat vergaderingen en eventueel congressen gehouden moeten worden, eer inderdaad de architectenstand een zuiver omlijnde en harmonische positie in de samenleving inneemt, maar het is te hopen dat deze vele besprekingen vruchtbaarder zullen zijn dan van het Belgische Congres.

(Wordt vervolgd).

PRIJSVRAAG „ROCHDALE".

Na rijp beraad zoowel van de zijde van het bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" als wel van de zijde der jury, is besloten de Prijsvraag voor een Ontwerp voor de verkaveling en de bebouwing met arbeiderswoningen van een bouwterrein gelegen aan de Kostverlorenvaart, Borgerstraat en Jacob van Lennepstraat te Amsterdam te doen doorgaan en het *oorspronkelijke Programma te handhaven.*
De inzendingen worden alsnog ingewacht tot en met *30 November 1910* aan het adres van den heer J. Gratama, bureau Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Het Bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale",
(w.g.) F. H. BLOM, *Voorzitter.*
„ P. ROELAND, *Secretaris.*

De Jury,
(w.g.) H. P. BERLAGE NZN., *Voorzitter.*
„ J. GRATAMA, *Rapporteur.*

Geachte Redactie,

Gaarne zou het Bestuur van de „Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale" het volgende in Uw Blad opgenomen zien.
Nu ten langen leste de prijsvraag van Rochdale in haar oorspronkelijken vorm gehandhaafd blijft, lijkt het ons noodzakelijk een kort overzicht der feiten te geven, waardoor eenig licht op de geheele zaak wordt geworpen.
Het door ons Bestuur en de Jury ontworpen programma der prijsvraag werd openbaar gemaakt door opneming in de Bouwkundige weekbladen, welke 16 en 20 April j.l. verschenen.
Daarop ontving Rochdale van de volgende vereenigingen brieven:
23 April van „Bouwkunst en Vriendschap".
28 April van „Architectura et Amicitia".
20 Mei van het Hoofdbestuur der „Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst".
23 Mei van de Club van Utrechtsche leden van „Architectura et Amicitia".
in Mei van den Bond van Nederlandsche Architecten (later is verzocht dezen brief als niet geschreven te beschouwen.)
In al deze brieven werden bezwaren geuit tegen ons prijsvraag programma. Deze bezwaren waren geenszins gelijkluidend. Zij liepen zeer uiteen.
Het Bestuur van Rochdale heeft daarna aan de Architect-Juryleden verzocht met afgevaardigden der 4 Bouwkundige vereenigingen de zaak te bespreken en te trachten eene oplossing te vinden. Deze conferentie had 9 Juni plaats, echter met weinig gunstig gevolg voor Rochdale, immers de zwaarste eischen werden thans unaniem gesteld door alle architecten vereenigingen. Het door de vertegenwoordigers dezer vereenigingen uitgebracht rapport over de resultaten dezer bespreking bevat bedoelde eischen en luidt als volgt:

Ondergeteekenden:
B. J. Oüendag, afgevaardigde van Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst;
Paul J. de Jongh, afgevaardigde van het Genootschap „Architectura et Amicitia";
J. Herman de Roos, afgevaardigde voor de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap";
K. P. C. de Bazel, afgevaardigde van den Bond van Nederlandsche Architecten;
hebben in de vergadering gehouden 9 Juni 1910, uitgeschreven door de architect-leden der Jury van de prijsvraag Rochdale ten opzichte van de gerezen bezwaren inzake deze prijsvraag, de volgende besluiten genomen:

HONORARIUM ARCHITECT. Met voldoening werd geconstateerd, dat blijkens het schrijven van het Bestuur van Rochdale aan de Juryleden der prijsvraag dato 24 Mei, het Bestuur van Rochdale in principe genegen is de bestaande Honorarium Regelen Eerste Klasse te volgen of de eventueel nieuwe regelen te aanvaarden. Ondergeteekenden gaan met de in dit schrijven voorgestelde oplossing in hoofdzaak accoord, zoodat zij betreffende dit punt van meening zijn:
Het honorarium van den architect zal volgens de bestaande Honorarium Regelen, vastgesteld door de Maatschij. tot Bev. der Bouwkunst, Eerste Klasse berekend worden over het totaal bedrag der aannemingssom, resp. bouwsom.
Mocht evenwel op het oogenblik van de opdracht van het werk aan een architect een nieuwe honorarium tabel der Maatschij. tot Bev. der Bouwk. betreffende dergelijke bouwblokken van kracht zijn, dan zal het honorarium berekend worden volgens deze nieuwe regelen. Indien echter het op grond van dezen te betalen honorarium gaat boven dat berekend volgens de thans geldende der Eerste Klasse, dan zal de vaststelling blijven geschieden volgens deze laatste. Dit besluit werd met algemeene stemmen aangenomen.

TOTAAL BEDRAG DER PRIJZEN. Betreffende dit punt zijn ondergeteekenden van meening, dat waar na langs onderhandelingen de Nationale Prijsvraag Regelen 4 Mei j.l. door de bouwkundige vereenigingen zijn vastgesteld, zij geen vrijheid hebben, in zulk een belangrijk punt daarmede in strijd te adviseeren en verwijzen zij naar Art. 16 van deze Regelen, luidende:
Als norm voor het totaal bedrag der uit te loven prijzen voor algemeene enkelvoudige prijsvragen wordt aangenomen eene som, gelijkstaande met minstens eenmaal het volledig honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn.
Dit besluit werd met algemeene stemmen aangenomen.

EXPLOITATIE REKENING. In verband met Art. 10 en 11 van het programma der prijsvraag Rochdale werd het volgende besluit genomen:
Het is niet wenschelijk bij een bouwkundige prijsvraag van den mededinger een exploitatie-rekening te vragen, daar de opstelling hiervan behoort tot de werkzaamheden van den prijsvraag uitschrijver en daar zulk een exploitatie-rekening door den mededinger opgesteld van twijfelachtige waarde geacht moet worden, omdat de gegevens in de maatstaf der huren gelegen, door hem zelf worden bepaald.
Dit besluit werd met 3 stemmen voor en 1 stem tegen aangenomen.

GEESTELIJK EIGENDOM VAN DE INGEZONDEN ONTWERPEN. Ondergeteekenden kunnen zich niet vereenigen met Art. 5, 4 de alinea van de bepalingen in het programma van de prijsvraag Rochdale en verwijzen naar het bepaalde in Art. 16 der Nationale Prijsvraag Regelen luidende:
„Behalve de eerstbekroonde is geen inzender verplicht, indien „hij den hem toegekenden prijs niet aanvaarden wil, zijn ont„werp af te staan".
en:
„Elk prijsvraag ontwerp blijft het geestelijk eigendom van den „vervaardiger, wien het uitsluitend recht verblijft van het ont„werp gebruik te maken, dit te publiceeren of te reproduceeren".
Uit het bovenstaande blijkt, dat behalve betreffende het ontwerp van den eersten prijs, de prijsvraaguitschrijver zich niet het recht mag verzekeren tegen het bedrag der uitgeloofde prijzen

de respectievelijke ontwerpen naar willekeur te gebruiken, om dat eveneens dat recht niet mag bestaan om buiten den wil van den ontwerper tegen een in het programma vastgesteld bedrag, zich den eigendom van ontwerpen te verzekeren, teneinde de geestelijke waarde ervan te benutten.
Dit besluit werd met algemeene stemmen genomen.
Amsterdam, 14 Juni 1910.

(w.g.) B. J. OUENDAG.
PAUL J. DE JONGH.
J. HERMAN DE ROOS.
K. P. C. DE BAZEL.

Op 11 Juni deelde de Jury in de Bouwkundige Bladen mede, dat in verband met gerezen bezwaren de prijsvraag tot nader bericht geschorst was.
Eene conferentie op 28 Juni van dezelfde afgevaardigden der bouwkundige vereenigingen met het bestuur van Rochdale en de Jury mislukte volkomen. Hoewel Rochdale bereid was de eischen omtrent Honorarium, Exploitatierekening en Geestelijk Eigendom in te willigen, was haar het voldoen aan den eisch, dat als het bedrag der prijzen zou worden aangenomen eene som, gelijkstaande met minstens eenmaal het volledig honorarium, dat bij vrije opdracht van het werk aan den architect zou verschuldigd zijn (d.i. in het geval in kwestie minstens pl.m. *f* 15000.—), ten eenenmale onmogelijk.
De architecten afgevaardigden verlangden ook inwilliging van dezen eisch, overeenstemming was niet te verkrijgen.
Het Bestuur van Rochdale heeft zich 23 Augustus gewend tot de Permanente Prijsvraagcommissie, evenals de architecten vereenigingen zich thans vasthoudende aan de op 4 Mei j.l. (dus pl.m. 3 weken na de uitschrijving harer prijsvraag) vastgestelde Algemeene Regelen voor Nationale Bouwkundige prijsvragen, meenende bij deze Commissie de zaak ten slotte aanhangig te moeten maken. Op dezen brief is geen antwoord ontvangen.
Inmiddels had de Jury op 20 Augustus gepubliceerd, dat de onderhandelingen tusschen partijen voortduurden en de verlenging van den termijn van inzending nog niet kon worden vastgesteld.
Het Bestuur van Rochdale kwam meer en meer in moeilijkheden. Van de zijde van mededingers werd reeds de mogelijkheid van het eischen van schadeloosstelling wegens niet nakomen van de voorwaarden der prijsvraag aan het Bestuur kenbaar gemaakt. Eene inzending van plannen had reeds plaats. De Jury, ook hare architectleden voelden deze groote moeilijkheid.
8 September ontving het Bestuur van Rochdale een brief van de architect Juryleden. Deze luidde:

Aan
het Bestuur der Coöp. Bouwvereen. „Rochdale".

Mijne Heeren,

Zooals ook U bekend is, zijn de bezwaren door de bouwkundige vereenigingen tegen Uw prijsvraag geuit, niet overwonnen en laat het zich ook geenszins aanzien, dat een wederzijdsch bevredigende oplossing gevonden zal worden. Waar nu de tijd gaat dringen en het ook door U wenschelijk gevonden wordt, dat er eindelijk eens een einde komt aan de verwikkelingen; waar inzenders, zich baseerend op het gepubliceerd programma, hunne rechten door middel van eenen advocaat kenbaar maken;

waar in de j.l. vergadering van de Jury met Uw Bestuur het vraagstuk van de verantwoordelijk bij eventueele intrekking der Prijsvraag is aangeroerd, daar hebben wij gemeend te moeten beraadslagen tot vaststelling onzer houding.
Wij zijn tot het besluit gekomen, dat wij bereid zijn als Jury lid te blijven optreden, mits het gepubliceerde programma zonder eenige wijziging van kracht blijft, dit wil dus o. a. zeggen, dat de betaling van het honorarium van den architect, met den bouw belast, berekend wordt op de wijze als in het programma is aangegeven en dat de prijzen bedragen *f* 500.—, *f* 300.—, *f* 200.—.
Wij zijn tot dit besluit gekomen door de volgende overwegingen:
Het liefst hadden wij gezien, dat de prijsvraag, na alles wat daarover is gezegd en waardoor zij in een impasse is geraakt, in den vorm, zooals het programma nu is samengesteld, ware ingetrokken, omdat de Bouwkundige Vereenigingen hunne medewerking niet willen verleenen, wanneer niet voldaan wordt aan den eisch, dat het totaal der prijzen gelijk is aan eenmaal het volledig honorarium, den architect bij opdracht van het werk verschuldigd, en het ons, ondanks herhaalde pogingen niet gelukt is de Vereenigingen van dien eisch te doen afzien.
Wij begrijpen echter, dat dit veel bezwaar ten gevolge heeft, omdat daardoor moeilijkheden zouden ontstaan tusschen Uw Bestuur en de eventueele mededingers.
Dezelfde moeilijkheden zouden echter principieel blijven bestaan bij elke wijziging van het programma, omdat het is een wijziging van het contract tusschen het Bestuur van Rochdale en de mededingers gesloten, al geven wij dadelijk toe, dat de door het Bestuur gedane concessiën in dit geval alleen aan de inzenders ten goede komen.
Daar staat echter tegenover, dat wij als Jurylid niet verantwoordelijk willen zijn voor een programma volgens Uwe laatste voorstellen opgesteld, omdat wij meenen, dat ook dit nog blijft beneden de te stellen eischen voor een billijke uitloving der prijzen.
Redenen waarom wij van meening zijn, dat alleen het consequent handhaven van het gepubliceerde programma een zuivere oplossing der verantwoordelijkheid geeft en een rechtskundig juiste afwikkeling van zaken waarborgt.
Ten slotte enz. (het verder gedeelte van dezen brief betreft een ander onderwerp).

Met de meeste hoogachting
w. g. H. P. BERLAGE NZN.
„ J. GRATEMA.
8 September 1910. „ J. E. VAN DER PEK.

Het Bestuur van Rochdale is op het voorstel van de Architect-Juryleden moeten ingaan.

Met dit beknopt overzicht meent het Bestuur van Rochdale het noodzakelijke licht op hare houding te hebben geworpen en spreekt de verwachting uit, dat de prijsvraag Rochdale alsnog wat minder ongunstig door de Nederlandsche architecten zal worden ontvangen en dat vele architecten in het belang der Volkshuisvesting zullen mededingen.
Het Bestuur van de Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale",
T. H. BLOM, *Voorzitter.*
P. ROELAND, *Secretaris.*

BERICHTEN

Technische Hoogeschool te Delft. Ingeschreven voor 1910-11: 1204 studenten, waarvan 56 vrouwelijke, en wel: voor algemeene wetenschappen 12 (2 vr.), voor waterbouwkunde 365 (2 vr.), voor bouwkunde 75 (18 vr.), voor werktuigkunde, scheepsbouwkunde en electrotechniek 486, voor scheikundige technologie en mijnbouwkunde 231 (25 vr.), en in verschillende afdeelingen 35 (1 vr.).

30ste JAARG. – 15 OCT. 1910. – No. 42.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Verslag Vergadering Afd. Amsterdam. — Examenvragen Bouwkundig-Opzichter 1910. 3de groep. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De Juridische bevoegdheid van den architect, door Mr. T. H. Fokker. — Doorwerth. (slot). — Het 6e Nationaal Congres der Belgische architecten, door J. Gratama. — Het 4de Congrès de l'Art Public, door A. Salm G.B.zn. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING AMSTERDAM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Verslag van de 626ste Algemeene Vergadering op Donderdag 6 October 1910, 's avonds 8 uur, in het Gebouw der Maatschappij.

De voorzitter, de heer F. W. M. Poggenbeek, opent de vergadering en hiermede de nieuw ingetreden wintercampagne en doet een beroep op de leden om toch vooral door betere opkomst de vergaderingen meer loonend en belangrijker te maken.
Na lezing en goedkeuring der notulen wordt het woord gegeven aan den heer Willem C. Brouwer uit Leiderdorp tot het houden van zijn voordracht over:
„Terra-cotta van vroeger en nu."
De heer Brouwer wees ter inleiding op het prachtige werk in klei verricht door de oude Etruskers, Egyptenaren, Perzen en Assyriërs. Een serie van lichtbeelden verduidelijkte de woorden van spreker. Uitvoerig werd gewezen op de technisch rake wijze van werken bij de Etruskers, die platen klei bakten als afsluitsteenen voor hun graven, welke nog heden bewonderd worden om hun technische waarde, en zonder krimpscheur of wat ook den oven verlieten. Zoo gaf een lichtbeeld een Egyptische sarcophaag, welke een menschenlengte heeft (Museum van oudheden te Leiden). Gewezen werd op een eigenaardig procedé der Egyptenaren, n.l. modelleeren in natuursteen en het daarna overtrekken met glazuur.
Deze kunst ging echter voor betrekkelijk langen tijd verloren, doch vond hare herleving ongeveer in 1400, met name in Lombardije, waar zeer veel moois op dit gebied te zien is. Van uit de Romantieke jaren door de Gothische werden wij door talrijke reproducties naar de Renaissance-periode gebracht. Spreker stond even stil bij de uitspraken van autoriteiten, wat betreft de soliditeit der nog heden aanwezige terra-cotta. Dank zij de uitnemendheid van het materiaal zijn al deze kunstschatten nog heden voor ons bewaard gebleven. Ook haalde spreker nog aan wat Hope had geschreven, n.l.: „This fine material remains to the present day in excellent preservation and the angles are as sharp, as if newly cut."
Spreker ging verder met ons de Lombardijsche schatten te toonen. Het was spreker tot zijn spijt niet mogelijk lichtbeelden te vertoonen van terra-cotta gevelversieringen uit Duitschland, Frankrijk en Engeland, behoudens één voorbeeld van Duitsche versiering nl. uit Lübeck.
In Italië verkreeg de terra-cotta hare volle ontwikkeling tijdens de Renaissance, maar toen zij in handen kwam van de zoogenaamde namakers van Michel-Angelo was het uit met de terra-cotta.
Spreker kwam daarna aan de terra-cotta van *nu*, en meende hij dat hieraan moest voorafgaan eene overdenking welk karakter het tegenwoordige bouwbeeldwerk (terra-cotta) moet hebben. Een systematische opeenvolging van wat ons aan een gebouw treft is:
1o. de vorm, 2o. de kleur, 3o. oorzaak van kleurwerking voortspruitende uit verschil van materiaal, 4o. bewegelijkheid in de kleur van het toegepaste materiaal, 5o. fijne modulatie van grijze stille bescheiden inwerking en deze laatste 5e plaats mag het bouwbeeldwerk innemen, ondergeschikt aan het totaal.
Hierna gaf spreker tal van belangrijke en zeer goed geslaagde lichtbeelden van zijn eigen werk in terra-cotta als van tuinversieringen in den vorm van artistiek gevormde vazen, opgebouwd uit basement-zuiltjes en vaas daarop, sober en toepasselijk fijn versierd, vazen van ongeveer 1 M. hoog. Een alleraardigste tuinversiering n.l. een staande terra-cotta lamp trof ten zeerste door de buitengewoon goed geslaagde vormen en uitvoering. Voorts vertoonde spreker afbeeldingen van grafplaten en monumenten door hem ontworpen en uitgevoerd alsmede van een wijzerplaat met omgaande terra-cotta versiering (station Zandvoort). Eindelijk stond spreker uitvoerig stil bij zijn belangrijk werk ten dienste van het in aanbouw zijnde vredespaleis, waar de gevels van de cour een ruime toepassing vragen van terra-cotta voor raamomlijstingen, cordonbanden, kroonlijsten, kraagsteenen, enz. Tal van lichtbeelden, alsmede een expositie van voorwerpen in terra-cotta gaven een zeer duidelijk beeld van het belangrijke

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

en schoone werk, dat door den Heer Brouwer ten dienste van het Vredespaleis gemaakt is.
Aan het einde van zijn voordracht werd spreker door een warm applaus en een woord van dank door den Voorzitter beloond voor zijn buitengewoon belangrijke bijdrage.
De Voorzitter wees in zijn woord van dank aan den heer Brouwer nog op het feit, dat wij ook den architecten van het Vredespaleis erkentelijk moeten zijn, daar zij den heer Brouwer in de gelegenheid stelden, een zoo belangrijke toepassing van zijn kunst te kunnen geven.
Niets meer aan de orde zijnde werd de vergadering door den Voorzitter gesloten.

De Secretaris
A. D. N. VAN GENDT.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMEENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 28STEN MEI 1901 EN HERZIEN OP DE ALGEMEENE VERGADERING VAN 27 SEPTEMBER 1907 EN VAN 23 SEPTEMBER 1909.

EXAMENVRAGEN. *)

3de GROEP.

MAANDAG 14 MAART, voorm. 9—10 uur.

OPSTEL.

De candidaten ontvingen de twee volgende vragen, waarvan echter slechts één beantwoord behoefde te worden.

1. Omschrijf op welke wijze het binnen- en buitenschilderwerk verricht wordt.
2. Geef eene beschrijving van de werkzaamheden wanneer de zolderbalklaag van een vrijstaand gebouw gelegd is en de bekapping moet worden opgesteld. (De kap is gedekt met leien.)

MAANDAG 14 MAART, voorm. 10—12 uur.

MEETKUNDE.

1. De zijde van een regelmatigen driehoek, beschreven in een cirkel, is 2 dM. lang.
   Bereken den straal van den cirkel en het oppervlak van den daarom beschreven regelmatigen driehoek.
2. Een cirkel heeft een oppervlakte van 28,26 dM²; om dien cirkel moet een rand, overal even breed, gelegd worden, waardoor de oppervlakte van het geheel 5 dM². grooter wordt.
   Hoe breed is die rand?
3. Het oppervlak van een regelmatigen twaalfhoek is 168,75 dM². Bereken de zijde van den twaalfhoek.
4. Op welke hoogte, evenwijdig aan het grondvlak, moet een kegel, door een vlak gesneden worden om in twee deelen te worden verdeeld, waarvan het bovenste deel staat het onderste als 2 : 3, indien de hoogte 6 dM. bedraagt.
5. Indien het oppervlak en den inhoud van een bol door een zelfde getal kan worden bepaald, vraagt men den inhoud van dien bol te berekenen.
6. Construeer de lijn:

$$\frac{\sqrt{(a^2 + ab + b^2)}}{b} \text{ —— } a$$

MAANDAG 14 MAART, n.m. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een kap. Zie fig. 1.
Gevraagd te teekenen in potlood op schaal 1 à 5, de met een cirkel omsloten gedeelten, benevens de doorsnede AB, waaruit de geheele samenstelling duidelijk blijkt.
De voornaamste zinkconstructies op ware grootte te teekenen.

DINSDAG 15 MAART, voorm. 8½—10 uur.

STELKUNDE.

1. Ontbind in twee factoren:

$$x^2 - ij^2 + 2ijz - z^2$$

en in drie factoren:

$$a^9 - b^9$$

Belanghebbenden worden herinnerd aan art. 3 der Statuten van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, waar bepaald wordt:
Buitengewone Leden kunnen worden de Adspirant-Architect Leden en de Adspirant Gewone Leden, waaronder voornamelijk verstaan worden studeerenden voor Architect, Bouwkundig Opzichters en Teekenaars.
Om Buitengewoon Lid te kunnen zijn, moet men den leeftijd van 19 jaren hebben bereikt, maar mag men dien van 26 jaren niet zijn ingetreden.
Bouwkundig Opzichters, in het bezit van het Diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 28 Mei 1891 en Bouwkundig Teekenaars, in het bezit van het diploma der Maatschappij, ingesteld ingevolge besluit der Algemeene Vergadering van 27 September 1907, die onafgebroken Buitengewoon Lid der Maatschappij geweest zijn, kunnen op aanvrage dit tot hun dertigste jaar blijven. Om Buitengewoon Lid te worden moet men worden toegelaten door het Hoofdbestuur.
Art. 29 Alg. Huishoudelijk Reglement bepaalt:
De Buitengewone Leden ontvangen kosteloos het Weekblad en het Tijdschrift.
Art. 4 Statuten.
De Buitengewone Leden hebben vrijen toegang tot de Bibliotheek, de Verzamelingen en Tentoonstellingen van de Maatschappij.
De contributie bedraagt per jaar ƒ 7,50.

*) De examenvragen voor het Bouwk. Opzichters Examen 1910 en Bouwk. Teekenaars Examen 1910 worden afzonderlijk verkrijgbaar gesteld, bureau Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402, Amsterdam.

Fig. 1.

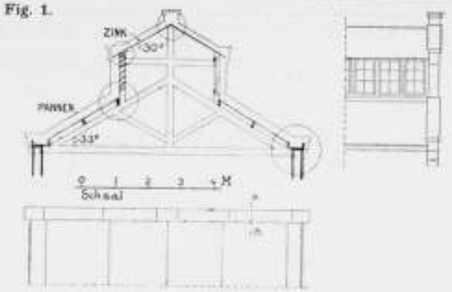

Fig. 2.

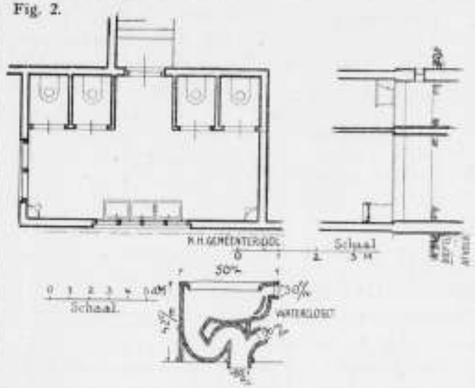

Fig. 4.

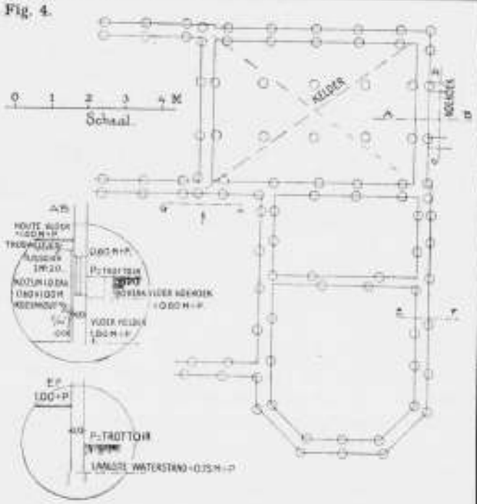

Fig. 3.

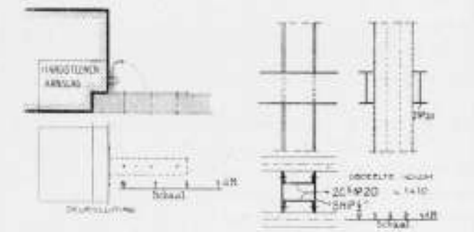

Fig. 6.

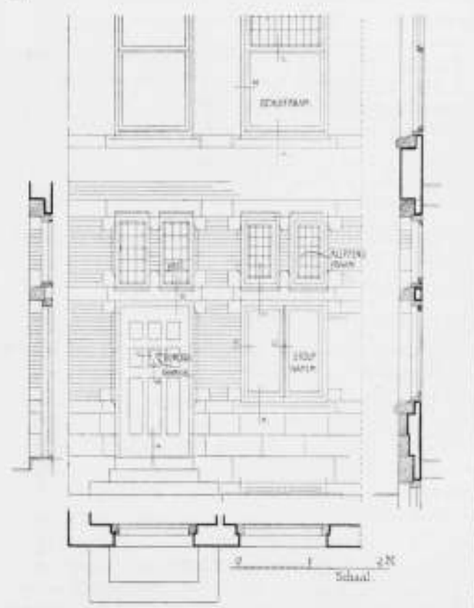
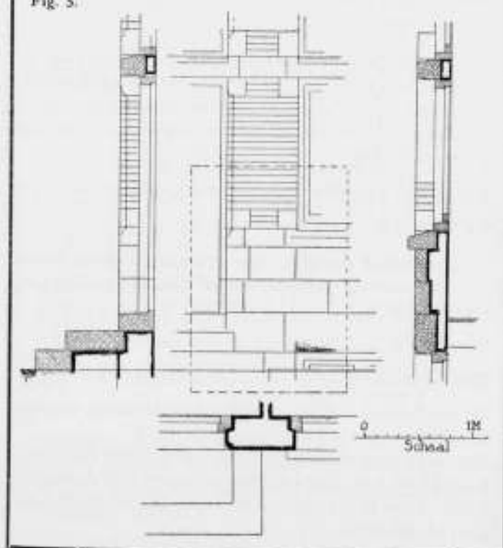

Fig. 5.

DERDE GROEP.

2. Vereenvoudig:

$$\frac{9}{2(x+3)} + \frac{1}{2(x+1)} - \frac{4}{x+2} - \frac{x-1}{(x+2)(x+3)}$$

3. Los de volgende vergelijkingen op:

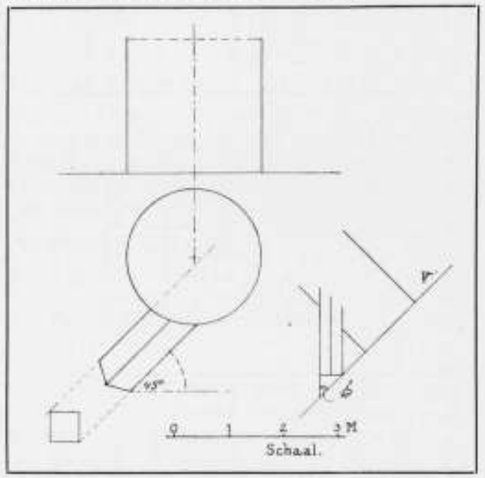
$$15^1/_2 - \frac{1}{9}(3\,ij + 2) = 12^1/_2 - \frac{16\,ij - 14}{24}$$

4. $4^1/_2\,x - 19\,ij = -11$ en
$3^3/_4\,x + 5^1/_2\,ij = 33^1/_2$

5. $^1/_2\,x^y + 15x = 2x^z + 37^1/_2$

DINSDAG 15 MAART, VOORM. 10—12 UUR.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

In een fabriek moet aan een cylindervormigen plaatijzeren trommel een buis worden aangebracht van vierkante doorsnede op de wijze als op de schets A is aangegeven.
Voltooi de verticale projectie en ontwikkel op $^1/_{10}$ het aansluitingsvlak tusschen buis en cylinder.

Te teekenen als nevenstaande figuur te zien geeft een 6 zijdige pyramide en cilinder.
Construeer vervolgens:

1e. Gemeene doorsnede tusschen beide lichamen.

2e. Bepaal standhoek van de opstaande zijden der pyramide.

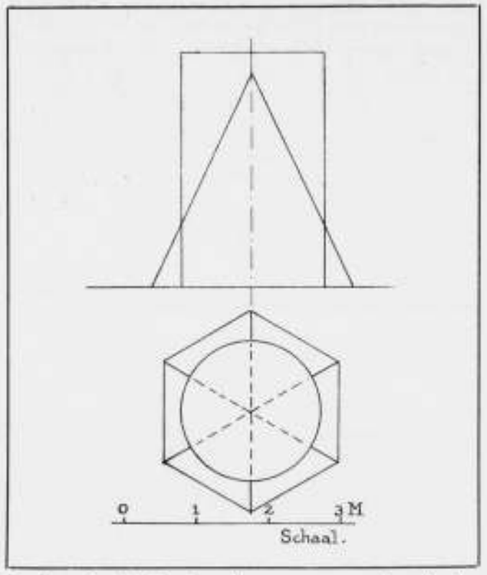
3e. Teeken in scheeve projectie beide lichamen.
Stand der assen.

DINSDAG 15 MAART, nam. 1—5$^1/_2$ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van een rioleeringsplan.

Op de schetsteekening zijn aangegeven vier closets, twee hoekurinoirs en een gecombineerde 3 persoonswaschtafel.
Gevraagd te teekenen op een schaal van 1 à 20, het plan van deze rioleering, benevens doorsneden over de W. Cs. urinoirs en waschtafel, met aangifte van de afvoeren en ontspanningspijpen. Waschtafel en urinoirs met looden afvoerleiding wijd 5 cM., de afvoer der closets met ijzeren pijp wijd 12$^1/_2$ cM. inwendig. De rioolleiding van vergl. ijzeraarden buis, wijd 12$^1/_2$ cM.

WOENSDAG 16 MAART, voorm. 8$^1/_2$—10 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een deursluiting en van een gedeelte ijzeren kolom. Zie fig. 3.
Gevraagd details ware grootte van de deursluiting; en op schaal 1 à 5 de kolomconstructie met oplegging van I ijzeren balken.

WOENSDAG 16 MAART, voorm. 10—12 uur.

OPMETEN.

De candidaten maakten eene opmeting van een detaïl van een naburig gebouw, welke daarna in teekening werd gebracht.

WOENSDAG 16 MAART, nam. 1—5$^1/_2$ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een fundeeringsplan, schaal 1 op 50. Zie fig. 4.
Gevraagd te teekenen op deze schetsteekening schaal 1 op 50 de volledige paalfundeering en te teekenen op schaal 1 op 10 de doorsneden A/B, C/D en E/F en het aanzicht bij G/H.

DONDERDAG 17 MAART, voorm. 8$^1/_2$—10 uur.

REKENEN.

1. Vereenvoudig:

$$\left\{\left(\frac{^5/_8}{20} + \frac{3^{11}/_{14}}{5^1/_2}\right) : \left(\frac{3^3/_5}{10} - \frac{5.25}{39^1/_8}\right)\right\} : 2\,\frac{7^1/_2}{11}$$

2. Los de volgende evenredigheid op:

$$10^2/_5 : \frac{65}{36} = 0{,}30 : 25x$$

3. Een kubus heeft een inhoud van 236029032 mM^3. Hoe groot is zijn oppervlak?

4. Bereken het draagvermogen van een houten stijl hoog 4 M., bij een doorsnede van 20 bij 25 cM.

5. *f* 2000 moet betaald worden over 3$^1/_2$ maand, *f* 7000 over 8 maanden en *f* 9000 over 12 maanden. Na hoeveel tijd kunnen die bedragen tegelijk betaald worden, zonder winst of verlies voor de partijen?

DONDERDAG 17 MAART, voorm. 10—12 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een gevel detail. Zie fig. 5.
Gevraagd in teekening te brengen van het omlijnde gedeelte, op schaal 1 op 10, den volledigen uitslag van het steenhouwerswerk, zoodat de aansluitingen, afmetingen en verankering (dookgaten) duidelijk zichtbaar zijn. Tevens wordt gevraagd de staat van het steenhouwwerk (hardsteen).

DONDERDAG 17 MAART, n.m. 1—5 uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van ramen en deuren. Zie fig. 6.
Gevraagd te teekenen op ware grootte de details van: A, B, C, D, E, F, G, H, K, L en M.

AFDEELING ARNHEM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Excursie op Woensdag 19 October ter bezichtiging der herstellingswerken aan *het kasteel Doorwerth* en van *de Modelmeubelfabriek „Labor Omnia Vincit"* te Oosterbeek.
Vertrek per Oosterstoomtram bij de Haven 12 uur 30 min.

De voorzitter, W. F. C. SCHAAP.
De secretaris, H. PORTHEINE.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE JURIDISCHE POSITIE VAN DEN ARCHITECT.

Naar twee kanten komt de architect, als zoodanig, in juridische verhoudingen, eerstens tegenover den bouwheer, dan tegenover den aannemer.
Die twee verhoudingen van den architect en de bevoegdheden, uit die verhoudingen voortspruitende, worden beheerscht door één contract, dat van den bouwheer met den architect, waarmede het contract tusschen bouwheer en aannemer in overeenstemming behoort te zijn. Om de bevoegdheid van den architect tegenover bouwheer en aannemer te leeren kennen — en dat is het concrete punt van de belangstelling mijner gewenschte lezers — heeft men dus het contract tusschen bouwheer en bouwmeester te bestudeeren. Ieder afzonderlijk contract is voor ieder bijzonder geval te beschouwen, voor de eigenaardigheden van het architectencontract in het algemeen de in de gewoonte typische en volgens de rechtsleer regelmatige overeenkomst in den eenvoudigsten vorm. Ons kan hier slechts het algemeene bezig houden, dat in iedere overeenkomst, zoolang niet daarvan expresselijk wordt afgeweken, heeft te gelden. De te beantwoorden vraag mag, voor niet-juristen, aldus gesteld worden: Welke positie heeft de architect, indien hij met den bouwheer deze eenvoudige overeenkomst sluit: „ik, bouwheer, draag u op tot het oprichten van een gebouw, voldoende aan deze eischen, op die plaats, mede te werken," „ik architect, aanvaard die opdracht"?
Bij de uitlegging dier overeenkomst valt te onderscheiden tusschen de bepalingen der wet (in engeren zin) in verband met juridische leerstelligheid en rechtspraak en de gewoonte. Doctrine en jurisprudentie rangschikken de overeenkomst tusschen bouwheer en architect onder „overeenkomsten tot het verrichten van arbeid" (bij te denken: tegen belooning), vóór de wijzigingswet van 13 Juli 1907 (S. 193) minder juist genoemd „huur van diensten, werk en nijverheid". In die overeenkomsten wordt dan door de wet onderscheid gemaakt tusschen „overeenkomsten tot het verrichten van enkele diensten" en „twee soorten van overeenkomsten, waarbij de eene partij zich verbindt, voor de andere tegen belooning arbeid te verrichten: de arbeidsovereenkomst en de aanneming van het werk". Voor zoover het maken van bouwplan en bestek, het geven van certificaten over het werk van den aannemer en andere adviezen aangaat, moet de verbintenis van den architect gebracht worden tot de „overeenkomsten tot het verrichten van enkele diensten", „welke", zegt de wet, „door de aan dezelve eigene bepalingen en bedongene voorwaarden, en bij gebreke van deze door het gebruik, worden geregeerd". Tot het beoordeelen van de positie van den architect te dien opzichte heeft men dus het „gebruik" te raadplegen en dat juridisch juist uit te leggen. Voor zoover de andere categorie zijner werkzaamheden betreft, het houden van opzicht over de verrichtingen van den aannemer, is de architect gebonden door eene „arbeidsovereenkomst", „waarbij de eene partij, de arbeider, zich verbindt, in dienst van de andere partij, den werkgever, tegen loon gedurende zekeren tijd arbeid te verrichten". Al zijne bevoegdheden te dien aanzien ontleent hij, naar wet en gebruik, aan de arbeidsovereenkomst.

Eerst enkele opmerkingen nopens de overeenkomst tot

het verrichten van enkele diensten: het geven van adviezen. Dit gedeelte van het werk van den architect komt op hetzelfde neer als van den geneesheer, dat van den advocaat, en is dan ook analoog te beoordeelen. De adviezen van den architect steunen op kunde en — in het gunstigste geval — op de geestesfijnheid van den kunstenaar, zoo als die van den geneesheer op kunde en — in het wenschelijkste geval — op diagnostisch inzicht, die van den advocaat op kunde en — in het beste geval — op schranderheid. De adviezen zijn gedeeltelijk uitgewerkte en gedeeltelijk onder bijzondere namen bekend: ontwerpen van bouwplannen, maken van bestekken, geven van certificaten over het werk van den aannemer. Al die adviezen behoort de architect volgens zijn contract (in den algemeenen vorm, zooeven besproken) te geven. Een en ander levert moeilijkheden niet op.

Bouwplannen, bestek en certificaten worden gesteld ter beschikking van den bouwheer, die ervoor betaalt en, naar welgevallen, ermee handelt. Hij zal die in de eerste plaats beoordeelen, bij zijne beoordeeling, als criteria, gebruikende de voorwaarden, door hem, bij het vragen van advies, den architect opgelegd, en zulke eischen als gebruikelijk gesteld worden (beoordeeling van bouwplan en bestek) of zulke aanduidingen als hem door den architect zelf zijn gegeven (beoordeeling van een certificaat, aan de hand van bouwplan en bestek). Waarschijnlijk zal de bouwheer een groote waarde hechten aan het oordeel van den gekozen architect, misschien ook grootere aan zijn eigen oordeel of aan dat van een anderen raadsman.

De architect heeft op gegronde bezwaren in te gaan, zijne adviezen diensvolgens te wijzigen. Verlangt iemand van eenen architect het bouwen van een tentoonstellingsgebouw, zonder meer, en grondt hij zijn bezwaar tegen het advies op het feit dat het niet een ontwerp is voor een gebouw in oud-hollandschen stijl, stelt hij dus een nieuwen, ongebruikelijken eisch, dan zal de architect niet op dat bezwaar behoeven in te gaan, maar hij kan het contract verbreken. Verlangt iemand van een architect het bouwen van een woonhuis en grondt hij zijn bezwaar tegen het plan op het feit, dat de trap niet gemakkelijk is, dan stelt hij een gebruikelijken eisch en de architect heeft zijn advies te wijzigen. Hij verbindt zich toch, in ieder geval, een bruikbaar advies te geven. Wil de bouwheer in het uitgewerkte advies veranderingen brengen of doen brengen, door den oorspronkelijken adviseur of door eenen anderen, het is al om 't even.

De bouwheer zal van die adviezen gebruik maken, al of niet, naar zijnen wil. Door het indienen van het advies geeft de architect de beschikking over bouwplan, bestek, certificaat, of welk ander advies ook, uit handen. Hij heeft van zijn kant, gedaan waartoe hij verbonden was en kan nu op contrapraestatie aanspraak maken: salaris.

Volgens de algemeene verbintenissenleer lost zich iedere verbintenis op in eene betaling van geld, althans van materieele goederen, óf als contrapraestatie, óf als schadevergoeding voor achterwege gebleven praestatie. Kan nu de architect eene andere contrapraestatie verlangen als geld, zich niet beroepende op een uitdrukkelijk beding daaromtrent, maar op het gebruik? Zeer zeker niet. De wet maakt, m.i. terecht, niet juridisch onderscheid tusschen intellectueele en lichamelijke dienstpraestaties. Sparen van het gevoel van den architect door strict naar diens advies te handelen, voldoen aan den eisch dat de raad van den architect blindelings worde opgevolgd (verg. dit tijdschrift, 1910, pp. 425, 497, 440) kunnen niet als contrapraestatie worden geëischt. De vordering, zoo aan den bouwheer gesteld, dat hij dienaar worde van zijnen dienaar en diens bevelen volge, kan niet, zonder uitdrukkelijk beding, als contrapraestatie worden gevraagd en ingewilligd. Van een gebruik in dien zin zal toch wel nooit sprake kunnen zijn: ieder heer, als zoodanig, verzet zich tegen zulk eenen eisch en het gebruik kan niet ontstaan. Stel dat een dokter u een geneesmiddel voorschrijft, stel dat ik u raad, over eene hangende quaestie, een proces te beginnen; zoudt ge meenen verplicht te zijn die, van deskundigen gevraagde, adviezen uit te voeren? In het geheel niet. Kunt gij, als architect, van mij eischen dat ik uw gevraagd bouwplan zal doen uitvoeren? Immers neen. Of, op uw rapport en volgens uwen raad, mijnen aannemer betalen? Het Burgerlijk Wetboek, art. 1643, veronderstelt dat ik, als aanbesteder, het werk opneem en goedkeur. Uwen raad niet volgend handel ik op eigen risico, wellicht verkeerd, maar rechtmatig.

De tweede functie van den architect, volgens zijne architectenovereenkomst, is het, als bouwmeester, toezicht houden op en het leiden van het werk van den aannemer. Daarbij is de architect, evenals de aannemer, arbeider in dienst van den bouwheer. Beider gezamelijke taak is — met verschil van rang, gezag en werkzaamheid — het oprichten van een gebouw, volgens door den bouwheer vastgestelde plannen en bestek. Het contract tusschen bouwheer en aannemer behoort beide in te sluiten. Uit dat contract heeft ook de bouwmeester te leeren hoe en wat moet worden gebouwd. De kennisneming wordt hem zeer vereenvoudigd doordat, op zijn advies en in overweging met hem, bouwplan en bestek zijn vastgesteld.

De eenige bepaling van de „arbeidsovereenkomst in het algemeen" waarop, bij deze gelegenheid, de aandacht moet vallen is die over het in strijd handelen met eene der verplichtingen, den architect opgelegd: „Indien eene der partijen opzettelijk of door schuld in strijd heeft gehandeld met eene harer verplichtingen en de dientengevolge door de tegenpartij geleden schade niet op geld waardeerbaar is, zal de rechter naar billijkheid eene som als schadevergoeding vaststellen". Uit de afdeeling „van de verplichtingen des arbeiders" zijn wellicht deze de belangrijkste, die zeggen dat „de arbeider is verplicht den arbeid zelf te verrichten; hij kan zich daarin niet dan met toestemming des werkgevers door een derde doen vervangen" en dat hij „is verplicht zich

te houden aan de voorschriften omtrent het verrichten van den arbeid."

Om in overeenstemming te zijn met het architectencontract houdt het aannemingscontract in, ook zonder expresse bepaling daaromtrent, dat de aannemer heeft te gehoorzamen aan de bevelen van den bouwmeester en diens interpretatie van bouwplan en bestek als authentiek te aanvaarden. Dat beteekent dat de aannemer zich aan leiding en toezicht van den bouwmeester heeft te onderwerpen. De bouwheer maakt dat beding met den aannemer niet ten behoeve van den bouwmeester, maar ten behoeve van zichzelf. Tegenover den architect is de aannemer dan ook in geen enkel opzicht verbonden, wèl en uitsluitend tegenover den bouwheer. Eenig en alleen door beider verhouding tot den bouwheer wordt hunne positie tegenover elkander bepaald: samenwerking van een hoogeren en een lageren arbeider. Een andere voorstelling vindt men op pag. 439 van dit tijdschrift.

Over de hier behandelde functie van den architect en zijne positie als zoodanig valt niet veel positiefs meer te zeggen. Evenals in de bespreking van zijne eerste functie valt slechts te onderscheiden tusschen bevoegdheid en bevoegdheid, uiteen te houden kunde en macht. Wordt de verhouding van architect tot bouwheer eenerzijds, van architect tot aannemer andrerzijds, in het oog gehouden, dan is het overige slechts zaak van opportuniteit.

Duidelijk is dan, dat de architect, die heeft te waken voor de nauwkeurige nakoming van bouwplan en bestek en alle moeilijkheden bij de uitvoering, zoowel voor den aannemer als voor den bouwheer, heeft uit den weg te ruimen, niet medewerken kan of mag tot het veranderen van bouwplan of bestek, en allerminst in conniventie met zijnen ondergeschikte! (anders p. 446). Is hij van opinie, dat veranderingen in plan of bestek aan het geheel ten goede zullen komen, welnu, in zijne positie van vertrouwd raadsman van den bouwheer zal hij van hem weten te verkrijgen, dat de gewenschte veranderingen nog gemaakt worden, en dat de bouwheer, dienovereenkomstig, een wijzigingscontract sluit met den aannemer. Mocht hij niet slagen in zijne pogingen, van den bouwheer, die souverein over zulke zaken te beschikken heeft, de sanctie op zijne adviezen omtrent ontworpen wijzigingen te verkrijgen, dan heeft hij zich bij de beslissing van zijnen werkgever neder te leggen en niet, onrechtmatiglijk, de hand te leenen tot het uitvoeren van afgewezen of niet bevolen ontwerpen, of die uitvoering later, bij certificaat, goed te keuren. Een wijzigingscontract maken met den aannemer kan hij niet: hij staat immers niet in eenige contractueele verhouding tot den aannemer en kan een niet-bestaand contract evenmin wijzigen als een contract tusschen anderen gesloten.

Met een en ander is niet gezegd, dat ik niet speciale bedingen, die de besproken bepalingen in het belang van bouwheer en architect wijzigen, denkbaar acht. Eene speciale machtiging, die den architect de vrije hand tot wijziging van allerlei bijzonderheden in het bestek geeft, zal den bouwheer eenige rust kunnen laten; eene machtiging om, in naam van den bouwheer, werk op te nemen en goed te keuren zal den architect een aangenaam bewijs van vertrouwen zijn. Maar noch uit de wet, noch uit het gebruik is die *lastgeving* essentieel in eenig contract tot het verrichten van arbeid, of in eenige overeenkomst tot het verrichten van enkele diensten.

Dit opstel werd geschreven naar aanleiding der artikelen van mijnen ervaren confrère, mr. Goseling, in de nummers 36 en 37 van dezen jaargang in dit tijdschrift gepubliceerd. Ik meende, dat het voor architecten zijn nut kon hebben kennis te nemen van eene opinie, diametraal tegenovergesteld aan die van den vorigen schrijver, hoewel van dezelfde præmissen uitgaande. De redactie was van dezelfde meening. Mogen de abonnenten het ook zijn!

Amsterdam, September 1910.

Mr. T. H. Fokker.

DOORWERTH.

Verder wordt overwogen het wegbreken van een gang, aangebracht in een tijd die nog niet zoover achter ons ligt, verder nog het vernieuwen van den uitbouw tegen den hoofdingang van het kasteel, dagteekenend uit het bloeitijdperk der z.g. Waterstaatsgothiek; daarvoor een ingang in de plaats te stellen die meer harmonieert, zich beter aanpast aan het Kasteel, zou in dezen tijd niet tot de onmogelijkheden behooren.

Een rondgang in de kelderruimten geeft wel een zeer geruststellenden indruk, de soliditeit van den voet van het bouwwerk kan nog de eeuwen trotseeren. Behalve keukens, voorraadkamers en gevangenis bevat de kelder, gelegen onder het oudste gedeelte, verschillende ruimten van allerlei aard, waardoor het mogelijk was in deze benedenruimten een tijd te verblijven, zonder gebruik te maken van de verdiepingen.

Ook dit duidt er op, dat in de middeneeuwen het kasteel tot verdedigingsdoeleinden was opgericht; in den noordelijken gevel bevindt zich een, thans dichtgemetselde, boogopening; men kon dus van uit de gracht het gebouw van voorraad voorzien. Ook zal die opening gediend hebben om daardoor de voor den bouw benoodigde materialen aan te voeren. Sinds het grachtwater niet meer in open verbouding met den Rijn staat, verviel het nut van deze opening.

Het gebouw op den beganen grond en de verdiepingen nog eens doorwandelend valt het op hoezeer het inwendige van deze eertijds adellijke behuizing totaal leeggeplunderd is, geen enkele schouw, geen fraaie betimmering, geen gebeeldhouwde sleutelstukken, totaal niets van eenige artistieke waarde; een enkel voorwerp aan den bloeitijd van onze ambachtskunst herinnerend is overgebleven, n.l. een bronzen deurklopper.

Als de uitwendige herstellingen zijn afgeloopen, het metselwerk der binnenmuren is hersteld en de zolderbalken en vloeren wederom in goeden staat gebracht zijn, dan staat men dus wat de inwendige afwerking betreft op een geheel vrij standpunt.

Wij vertrouwen dan ook dat, als hiervoor later gelden beschikbaar komen, geen binnenbetimmeringen in renaissance of middeneeuwsche stijlimitaties zullen worden aangebracht, maar dat de interieurs gestoken zullen worden in een kleed van onzen tijd.

Als we het kasteel gaan verlaten trekt het de aandacht, hoezeer het bouwwerk toch wel in verval geraakt was, het dak boven den toegang tot den Voorburcht staat op het instorten, af en toe vallen er stukken steen.

Ook dit gedeelte zal nog voor den winter worden hersteld, ook de bouwhuizen verkeeren nog in een toestand die een spoedig ingrijpen noodzakelijk maakt; verder mag niet te lang gewacht worden met enkele muurgedeelten, waarvan de door den tijd

GEZICHT VAN HET WESTEN UIT OP HET KASTEEL DOORWERTH, OP 31 JULI 1744.

geslagen wonden ons boven het water van den slotgracht luide om herstelling vragen.
Voorloopig zal de schaarschte der geldmiddelen wel noodzaken de herstellingen niet verder uit te strekken dan tot het strikt noodzakelijke; geruimen tijd kan nog verloopen voordat men de fondsen bijeen heeft om de inrichting tot museum te bekostigen.
Er behoeft voorshands geen vrees te bestaan dat de Doorwerth verrestaureerd zal worden, hetgeen tot nu toe geschied is, heeft zich beperkt tot herstel of vernieuwing in den bestaanden vorm, uitgezonderd de wijziging in de vensters tusschen de kanteelingen waartoe deugdelijke aanwijzingen bestonden; de vernieuwing van den 17 eeuwschen klokketoren boven den toegang tot het kasteel is wat het uiterlijk betreft ook geheel gelijk aan het vormen van hetgeen als bouwvallig moest worden afgebroken.
Ook mist de Doorwerth uitwendig decoratieve details, die zullen er wel niet aan ontvreemd zijn, zoodat we kunnen aannemen dat de detailleering altijd zeer eenvoudig geweest is en dus de buitenordonnantie niet geschaad kan worden door in onzen tijd uitgevoerde beeldhouwwerken.
De Doorwerth verkeert in dit opzicht, in vergelijking met vele onzer gerestaureerde en nog in restauratie zijnde kerken, in een zeer gunstig geval, hoe eenvoudiger een bouwwerk in zijn bouwkunstige samenstelling is, des te minder gelegenheid bestaat er voor den restaurateur om te zondigen. Intusschen zal met belangstelling gevolgd worden wat het lot zal zijn van de gangen en den aanbouw tegen den hoofdingang, beslist leelijke aanbouwsels uit de vorige eeuw. Zullen ze weggetrokken worden nu de bestemming van het kasteel tot museum van het langer bestaan dier gangen niet gediend wordt?
Men komt dan te staan voor de moeilijkheid om de muren die bloot komen weer als buitengevel te behandelen en te voorzien van raamopeningen, zullen daartoe vereischte aanwijzigingen te vinden zijn?
Dit lijken ons punten waarbij overleg tusschen een commissie en den architect wel vruchtdragend zou kunnen zijn. Ook al op grond van de overweging dat een bouwwerk uit vroeger eeuwen als cultuurmonument nimmer mag worden overgegeven aan de inzichten van enkelen, zooals dit bij een nieuw te stichten bouwwerk het geval is. De organen waarin de belangstelling van de architecten en oudheidkundigen voor onze monumenten zich uiten, behooren o.i. constant door hun vertegenwoordigers op de hoogte der zaken gesteld te worden en als adviescommissie nauw betrokken te blijven bij de belangrijke vraagpunten die zich bij restauraties kunnen voordoen.
Een gelukkig verschijnsel is het dat de belangstelling van het publiek voor de Doorwerth stijgende blijft,het getal van 6000 bezoekers in den afgeloopen zomer is, in aanmerking nemend dat het kasteel nogal afgelegen ligt, vrij groot te noemen; à raison van ƒ 0.25 vormt het bedrag der entrées een welkome, en naar men vertrouwen mag, periodieke bijdrage in de financiën der Vereeniging.
Hierbij komt ook nog dat vele der bezoekers hun belangstelling toonen door lid te worden van de Vereeniging Doorwerth en op deze wijze een steentje bijdragen voor de herstellingswerken.
Gedurende de herstellingswerken blijft het kasteel toegankelijk voor het publiek, belangstellenden zullen wel steeds kunnen rekenen op voorlichting van den heer Roodenrijs die dagelijks op de werkzaamheden toeziet en het oogenschijnlijk alledaagsche maar inderdaad uitermate moeilijke werk der herstellingen met groote toewijding en fijnen speurzin weet te leiden.

Dit opstel kan niet als af beschouwd worden zonder een hartelijk woord van dank aan den heer J. A. Hoefer, den onvermoeiden strijder voor het herstel aan den Doorwerth; heeft hij getoond de kracht te bezitten dit monument van een bijna wissen ondergang te redden, uit hetgeen we gezien en gehoord hebben kunnen wij met vertrouwen verklaren dat hij niet zal toegeven *aan phantastische aspiraties om een quasie oud kasteel op te bouwen uit de nog aanwezige fragmenten.* (N.R.Ct. van 2 Juli).
Wij wenschen dat de vereeniging Doorwerth in nog ruimer mate, dan nu reeds het geval is, steun mag vinden in haar streven tot behoud van dit zoo belangrijk monument onzer nationale Bouwkunst.
Het Bouwkundig tijdschrift deel XXIV, tweede stuk van het jaar 1908 is, zooals bekend, geheel gewijd aan eene beschrijving van het kasteel Doorwerth, naar wij vernemen is door de zorg van den schrijver, den heer J. A. Hoefer, deze verhandeling bij de firma Mouton te 's Gravenhage nu afzonderlijk verkrijgbaar gesteld.
Opdat geen verkeerde gevolgtrekkingen gemaakt zullen worden zij er nog op gewezen, naar aanleiding van een van belangstellend lezer ontvangen schrijven, dat de weggebroken ophaalbrug, waarvan in het eerste gedeelte van dit schrijven melding gemaakt wordt, in zeer bouwvalligen toestand verkeerde; deze brug was geen slotbrug maar een voetbrug.

De dagbladen berichten het volgende:
De kosten der restauratieplannen van den Doorwerth worden globaal geraamd op f 65.000, waarin het Rijk, naar het gevoelen van den Minister, 50 pCt. zou kunnen bijdragen.
Inmiddels moesten tot behoud van het kasteel voorzieningen worden getroffen, welke geen uitstel kunnen lijden, en die, hoe ook het nader advies voor de restauratieplannen mogen luiden, toch in elk geval noodzakelijk zijn.
Ten einde met deze werkzaamheden een begin te kunnen maken, is op de begrooting voor Binnenl. Zaken f 7000 uitgetrokken, als de helft van een daarvoor op f 14.000 te stellen bedrag.

HET ZESDE CONGRES DER BELGISCHE ARCHITECTEN TE BRUSSEL MET EXCURSIE.

(Vervolg van blz. 490).

Zondag 11 September verzamelden zich in de cour van het Raadhuis te Brussel diegenen der deelnemers, welke geen deel namen aan het nationaal congres der Belgische architecten; al de vreemdelingen waren er, die tijdens het wachten een gunstige gelegenheid hadden de interessante en bekende architectuur van Brussel's Raadhuis uitwendig nader te beschouwen en om een blik te slaan op de Grande Place, die met de bedrijvigheid van een markthoudende menigte in het fijne en vroolijke ochtendlicht en de welbekende afsluiting met de compleete reeksen oude huizen, een buitengewoon schilderachtig en opwekkend aspect vertoonde.
De excursionisten werden ontvangen in de nieuw-Gotische groote hall van het Raadhuis door den waarnemenden burgemeester. Deze sprak van de eer, de stad door het bezoek aangedaan, van de schoonheid van de Belgische steden, die den vreemdelingen zeker menig genotvol oogenblik zouden bezorgen, van de ramp, die de tentoonstelling had getroffen, maar die men nu door energiek aanpakken, moreel te boven was gekomen, en eindigde met den wensch, dat de bezoekers voldaan zullen zijn over wat Brussel hen biedt.
De heer Caluwaers bedankte met enkele hartelijke woorden, waarna de president van Société des Architectes Français namens de vreemdelingen hulde bracht aan de bloeiende en fraaie stad Brussel en aan zijn energiek bestuur, dankend voor de eer der ontvangst ten stadhuize.
Daarna had onder leiding van den waarnemenden burgemeester een bezoek aan het Raadhnis plaats en werden de verschillende zalen bekeken. Het interieur is rijk en eenigszins pronkend, en vooral in zijne Louis XIV zalen van een gezonden en krachtigen levenslust. Zelfs de „Gothische" interieurs hadden iets zeer reëels en opgewekts; echter waren deze zoo sterk ver-restaureerd of totaal nieuw, dat van een typische Gothiek geen sprake meer is. De groote hal bijv. is geheel nieuw en van een opmerkelijke 19de eeuwsche Gothiek die, zonder nu slecht te zijn, toch weinig kunstwaarde bezit. Interessant waren de vele plafond- en muurbeschilderingen en gobelins, waaronder prachtstukken in Rubensgenre; ook enkele moderne beschilderingen, o.a. van Lalaing, hadden waarde.
Uwe verslaggever merkte bij zich zelve op, dat het oude Raadhuis te Amsterdam in zijne interieurs grooter en nobeler is van architectuur, maar helaas leeg en doodsch door de stilte, die er heerscht, terwijl hier het Raadhuis volop in de bedrijvigheid van het dagelijksche leven, van het gemeentebestuur is opgenomen.
Na afloop van deze bezichtiging verspreidden de deelnaemers zich, zoodat verschillende groepjes de stad doortrokken.
Brussel heeft in zijne nieuwere gedeelten soms een zeer fraaien aanleg, die treft door een vorstelijke ruimheid en een beschaafden, klassieken geest in de architectuur. In gezelschap van twee jonge Belgische architecten, waarvan de een meer zuiver naar zijn smaak en gevoel, de ander meer met begrip en modern inzicht oordeelde, werd ondergeteekende getroffen door de smaak zuiverheid, waarmede soms critiek uitgeoefend werd en door de verfijnde wijze, waarmede zij in uitvoerig debat ornamentiek en onderdeelen behandelden. Welke Nederlandsche architect praat op dergelijke, warme en bezielde wijze over zijn vak? Zeker, de critiek der beide architecten kon dieper en meer algemeen zijn, kon minder het uiterlijk en meer het innerlijke betreffen; maar zij toonde toch een fijnen geestbeschaving en goede bouwkundige ontwikkeling, een fijn begrip van verhoudingen en warm gevoel voor ornamentiek, die bij menig Nederlandsch collega gemist wordt.
Het nieuwe paleis voor den koning, in aanbouw, van Maquet, groot en vorstelijk van aanleg, maar vooral de afsluiting van den zich daarachter bevindenden tuin, trokken onze aandacht. Deze monumentale afsluiting, ontwerp Balat, met hier en daar beeldgroepen,is van een buitengemeene waarde, nobel en groot en met een sterke expressie soms, o.a. in een groep van wapenrustingen, met een open helm boven een harnas, in een uitdagende hooge houding, van een geweldig karakter.
Men voelt daar een ras van beeldhouwers in, van kunstenaars, die en relief zien en voelen, die modeleeren met een schwung en een natuurlijkheid welke van de vaak meer geestelijk-*bedoelde*, maar niet altijd *bereikte* beelden van de moderne Nederlandsche beeldhouwers hemelsbreed verschilt, en, wat het natuurlijk aanwezig kunstbestanddeel, de ware *begaafdheid* betreft, zich in de beste uitingen verheft boven het kunnen van Nederland in deze.
Het werk van Balat staat hooger dan dat van Maquet; de eerste is eenvoudiger, grootscher en nobeler in zijn kunst. Zoo zou de gevel van het Museum van Oude Kunst niet door Maquet gemaakt kunnen zijn. Het was hier, dat een der Belgen terecht opmerkte, dat de 5 groote ramen en deuren in den gevel te ordinair zijn en doen denken aan de glazendeuren tusschen vestibule en eetkamer of eetkamer en salon in een gewoon hôtel.
Ook de postamenten voor de 3 borstbeelden zijn te klein; de beelden staan te balanceeren. Maar overigens, welk een waardigheid en vooral groote houding in den gevel! Welk een groot gehouden vlakheid, eenvoud en forsche lijn!
En toch is deze gevel niet typisch Belgisch en teveel fijn Fransch voor Brussel. Er zit te weinig van Rubens in, te weinig van het bedrijvige, drukke, vol- en hartstochtelijk levende, het luidruchtige van den waren Belg, zooals wij dien, in zijn hoogste kunstuiting, zouden zien in de Exposition de l'Art Belge au XVII siècle, gehouden in het Palais du Cinquantenaire, de groote triomf van Rubens en den Jesuitenstijl.
Het monument van Egmond en Hoorne, van Beyaardt, werd bekeken en ten slotte het Palais de Justice.
De architectuur van het laatste is te bekend om er nog lang bij stil

te staan; ze is geweldig maar weinig harmonisch en vol grove fouten tegen de aesthetica.
Het kolossale is niet beheerscht. De kleur van de steen wordt leelijk; overal de hinderlijkste scherpe vette streepen van afloopend water op het hardsteen.

Ten 2½ uur was er reunie in de tuinen van het Paviljoen der stad Brussel. Daar het echter Zondag was en stampvol op de tentoonstelling, was dit punt van samenkomst niet erg gelukkig gekozen. Toch vonden meerderen elkaar en werd een langdurig bezoek gebracht aan het Rubenshuis, dat zeker wel een der best geslaagde gebouwen, zoowel uit een artistiek als historisch oogpunt genoemd mag worden.
Het is een gelukkige gedachte geweest aan Rubens een zoo belangrijke plaats te geven bij deze Wereldtentoonstelling; immers zoowel dit Rubenshuis als de buitengemeene tentoonstelling op het Cinquentenaire, aan hem gewijd, doen zien, hoezeer Rubens *het* type is, in zijn beste soort, van het Noord-Belgische ras, en het is volkomen begrijpelijk, dat ook de hedendaagsche Belg nog zeer veel van zich zelf in dezen artist terug vindt.
Het Rubenshuis is een getrouwe en goedgeslaagde reproductie van het oude door Rubens bewoonde huis. Kenmerkend er van is het beeldhouwwerk, van rijke en volle plastiek, terwijl in het interieur vooral het groote atelier, rijk met Vlaamsche Renaissance meubels gestoffeerd, de aandacht trekt.
Uitvoerig over de wereldtentoonstelling te vertellen acht ik overbodig, daar deze bekend verondersteld mag worden. Het was een genoegen en meermalen eene verrassing, het oordeel der Belgen zelf en van de Franschen over de verschillende gebouwen te vernemen. Werd het Hollandsche paviljoen charmant gevonden, de noodige warmte ontbrak echter, wanneer deze meening geuit werd. Anders was het, wanneer de vier moderne Hollandsche interieurs ter sprake kwamen, die algemeen bewonderd werden, ja, waarover enkele zelfs opgetogen waren. Een Franschman, die bij een voorafgaand gesprek bleek een fijn, beschaafden klassiek-getint oordeel over architectuur te bezitten, was zeer ingenomen met deze Hollandsche interieurs, die hij rijk en beschaafd achtte, tegenover enkele Duitsche interieurs, die hij rijk maar onbeschaafd vond.
Gaarne wil ik bekennen, dat deze lofuitingen over onze kunstnijverheid mij zeer troffen. Bewees toch deze algemeene bijval niet — die ik ook zijdelings en ongevraagd mocht vernemen — dat er al iets *algemeen-moois* bereikt wordt door onze moderne kunstenaars? Wilde dit eigenlijk niet meer of minder zeggen, dan dat deze uiting, in hare zuivere moderniteit, reeds iets heeft, ja veel heeft van datgene, wat de algemeen erkende vroegere stijlen in schoonheid hebben? Bewijst dit niet, dat onze Hollanders op den goeden weg zijn en reeds een heel eind hebben afgelegd? Dat Franschen, die zoo geheel anders zelf ontwerpen, toch belangrijke schoonheid vinden in onze moderne kunstnijverheid, is verblijdend.
Heil de moderne Hollanders, die op zoo voortreffelijke wijze getoond hebben, wat Holland op dit oogenblik vermag!
Des te meer is het te betreuren, dat Holland niet compleeter en ruimer voor den dag is gekomen, dat in het interieur van het Paviljoen alles te veel opgepropt staat met de verscheidenheid van een bazar, dat nijverheid, wetenschap en kunst niet duidelijker gescheiden en waardiger tentoongesteld zijn en vooral dat niet een grootscher idee heeft voorgezeten bij de Staatscommissie voor de Hollandsche Afdeeling.
Het valt nu te meer op, hoe betreurenswaard het is, dat Holland niet het standpunt heeft ingenomen der Duitschers, die het kermisachtige van de tentoonstelling geheel hebben buiten gesloten, en waardig, opvoedend, overzichtelijk, wetenschappelijk voor den dag komen.
Er is groote ernst en veel talent in het moderne Holland; hadden deze zich geheel kunnen uiten, het paviljoen van Holland zou, al was het kleiner, in kunstwaarde zeer zeker niet voor het Duitsche hebben ondergedaan.

Om 7 uur 's avonds had een banquet plaats in de „Taverne Royal", van meer dan 140 personen.

Het diner was uitstekend, de opgewektheid bijzonder, zoodat al spoedig de toasten loskwamen. Een toast is een gevolg van het oogenblik, en heeft in het vluchtige vaak zijn bekoring.
Ik kan dan ook niet de Fransche geestigheden en de sierlijke wijze van spreken nader vertellen; alleen zij nog gezegd, dat de officieele toespraak zich bepaalde tot het strikt noodzakelijke, waarna de geestigste improvisaties met algemeene vroolijkheid werden aangehoord.
Dinsdag 12 September werd 's ochtends met een speciale tram Tervueren bezocht, het fraaie bosch bewonderd, en een bezoek gebracht aan het Coloniaal Museum aldaar.
's Middags verzamelden de deelnemers zich in het Palais du Cinquantenaire, teneinde de tentoonstelling van de Belgische kunst in de XVIIe eeuw te zien. Deze is een apotheose voor Rubens en zijn invloed; uitstekend gearrangeerd wordt hier een compleet beeld gegeven van het Vlaamsche kunstleven uit de 17de eeuw. Alle mogelijke vrije en toegepaste kunsten zijn vertegenwoordigd: beeldhouwwerk, gobelin, drijfwerk, gebouwen, meubelen, schilderijen, enz. enz. Misschien wel het belangrijkste, uit kunstoogpunt, van de geheele Wereldtentoonstelling.
Hierna werd den congressisten een diner aangeboden in de herberg van „Boisfort", een hoogstgezellig, eenigszins landelijk restaurant, waar een uitstekend diner den gasten wachtte.
Ook hier weerklonken de toasten; de heer Caluwaers dronk op de aanwezige vreemdelingen, waarna de voorzitter der Société des Architectes Français antwoordde. Ook ondergeteekende meende, namens de Hollandsche confraters, iets te moeten zeggen; hij roemde de schoonheid der Belgische steden en verklaarde dat de Hollandsche architecten trots zijn collega's in België te hebben, die zoo de steden weten te verfraaien.
Uit naam van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, uit naam van alle Hollandsche architecten, dankte hij voor de zeer gewaardeerde uitnoodiging.
Nog lang zat men gezellig bijeen; eerst laat op den avond nam men afscheid. En interessant bezoek aan Brugge, Ostende, Le Coq en Westende stond nog op het programma; door bezigheden verhinderd, ging Uwe verslaggever echter terug, na den voorzitter der Société Centrale d'Architecture de Belgique nogmaals hartelijk bedankt te hebben, en de excursionisten veel genoegen en goed weer verder toewenschend.

J. GRATAMA.

HET IV CONGRÈS DE l'ART PUBLIC.

Het congres werd Zaterdagmorgen (8 October) in het Palais du Cinquantenaire te Brussel geopend. Ten 9 uur waren de congressisten, waaronder wij vele dames opmerkten, vereenigd in de zaleu van de „exposition documentaire", (zoo belangwekkend uit een oogpunt van opvoedkunde en schoonheidsgevoel) die langen tijd bezocht en, het is zeker wel overbodig te zeggen, bewonderd werd.
Daarna ging men naar de zaal voor de redevoeringen, die gevoegd is bij de tentoonstelling „d'ari ancien" waar de openingszitting is gehouden. Deze werd gepresideerd door Z.E. den Minister Beernaert, Voorzitter van het „Comité d'organisation", waarnaast hadden plaats genomen de H.H. Costa, minister van Italië, Broerman, Valentino, afgevaardigde voor Frankrijk, Dr. Cuypers, afgevaardigde voor Nederland, Generaal Ninite (de Président administratif), Winters, Cyrille, van Overberghe, e.a.
Op voorstel van den heer Devriendt benoemde de vergadering den heer Beernaert tot Président difinitif, en werden de afgevaardigden van de verschillende vertegenwoordigde landen, tot vice-présidents d'honneurs benoemd.

Z.E. Beernaert, na de leden van het congres bedankt te hebben voor de eer hem aangedaan, door hem voor de derde maal te verzoeken de zittingen, door het „Institut de l'art public" georganiseerd, te leiden, deelde mede welke de werkzaamheden zullen zijn van het congres, dat zal zijn: „itinérant, vagabond", en vertelde voorts van de pracht, die de congressisten overal in de oude steden van België kunnen bewonderen en van de feesten, die ter eere van het congres zullen worden georganiseerd.
In fraaie bewoordingen heeft de hooggeschatte Minister van Staat gesproken over de kunst en over de natuur en hij merkte op, dat het niet meer mogelijk is om, op welke wijze dan ook, te manifesteeren zonder hulp van de kunst, die overal doordringt, maar die nog verder ontwikkeld moet worden. Hij wees op hetgeen ten gunste van „l'art public" is gedaan en bracht hulde aan de HH. Broerman en Buls, de twee pioniers van de beweging, die een 20-tal jaren geleden ontstond.
Hij riep het welkom toe aan de talrijke afgevaardigden en in het bijzonder aan de dames en hoopte, dat de werkzaamheden van het congres vruchtbaar zullen zijn en praktische resultaten zullen geven. (*)
Na deze redevoering, die zeer werd toegejuicht, las de heer Broerman, Algemeen Secretaris van het „Institut international d'art public" en van het congres, een lijvig, geestdriftig rapport voor, waarin hij uiteenzette wat reeds voltooid is en wat nog gedaan zou moeten worden om te trachten in de „massa" het gevoel voor het schoone te ontwikkelen, teneinde de natuurmomenten intact te houden; want de natuur behoort aan allen en eischt dat men haar pracht behoudt en dat men verhindert dat zij bedorven wordt door de industrie, die haar ten eigen nutte exploiteert.
Na luid applaus werd de zitting hierop opgeheven.
Nu was er gelegenheid om bij het uiteengaan de oude kennismakingen weder te hernieuwen en belangstellend werd over en weer geinformeerd hoe of het met de wederzijdsche vrienden, die niet aanwezig waren, wel ging. (**)
Voorts was er gelegenheid om vooruit de spoorreizen, deelname aan dejeuners en diners finantieel te regelen. (***)
Ons verder van de overigen afscheidende, waren wij in de gelegenheid het nieuwe Koninklijke paleis in oogenschouw te nemen, een werkelijk grootsch geheel met de gebogen vleugels aan bestaande vorstelijke verblijven aansluitende en daarmede één geheel vormende. (****)

Zatermiddag. Daar op de Agenda voorkwam de quaestie tot behoud van natuurmonumenten, hebben de congressisten hun zitting gehouden te Groenendael. Origineele en gelukkig gevonden nieuwigheid, die wel waard is navolging te vinden bij alle beraadslagende vergaderingen op dagen, dat het weer het toelaat. Het weer was uitstekend en de wandeling door het groote bosch, in de schaduw van de boomen, die reeds geel begonnen te worden, en waardoor hier en daar heldere lichtstralen vielen, was heerlijk.
De schoonheid van het bosch, dat vrijwel een natuurbosch is, komt vooral uit door het hooge en lage van het terrein en door de schilderachtige natuurlijkheid van den aanleg. Paden, bijna ongebaand, slingeren zich tusschen het gras en vele soorten van hooge en lage struiken. Maar het waren vooral de velerlei fraaie en harmonische kleuren van het gebladerte, met de begin tinten van den herfst, die eene groote bekoring voor het oog waren. Plechtig en rustig lag de groote natuurlijke vijver, omgeven door het bosch in zacht neveligen toon. Door de „avenue des Puits", langs den vijver bereikte men tusschen struiken en hakhout, het wilde dal „des Palissades", terwijl de tonen van hoornmuziek in de verte weerklonken.
Een gezelschap van jonge lieden, allen van goeden huize, had zich bereid verklaard de jachthoorn te blazen. De congressisten gingen twee aan twee als een onafzienbare slangenlijn, die door de diepe vallei heen ging, om zigzags gewijze op te klimmen al hooger en hooger tot een groote hoogte, waar velen zich schaarden om den persoon van den heer Buls; allen waren onder den indruk van de tonen van de woudhoorns, bespeeld door onzichtbare muzikanten.
Het was daar dat de heer Buls de congressisten ontving uit naam van de „Amis de la forêt de Soignes" en hen heeft toegesproken. Hij hield een lofspraak op „Sonnenbosch", hij vertelde waarom men het lief moet hebben en het ongeschonden moet bewaren, omdat het een werkelijk nationaal monument is, dat getuige was van het leven en van den vooruitgang van het Belgisch ras vanaf de niet geboekstaafde voorhistorische tijdperken; omdat het ons rust en bevrediging geeft en tot troost is te midden van de moderne beschavingskoorts, omdat het meesterwerken aan artisten heeft geïnspireerd en nog om vele andere redenen, die de heer Buis ontplooide met de grootste, overtuigende welsprekendheid.
Zich verheugende in de gunstige ontvangst, die de vrienden van boomen hebben gehad bij den heer Schollaert en bij zijn ambtenaren, eindigde spreker met den vloek van de boschgoden in te roepen over de wandalen, die zouden willen raden om de hand aan de boomen te slaan en vooral over de ongelukkigen, die er over peinzen om het te verfraaien.
De hemel beware ons, riep hij uit, na door allen toegejuicht te zijn, voor de verfraaiers van het bosch. Het bosch mag geen weide worden, het moet het natuurlijke en vrije bosch blijven, dat het allerschoonste sieraad is van Braband!
De heer Léon Bourgeois, afgevaardigde van Frankrijk naar dit congres, heeft vervolgens in een geestige improvisatie, de menschen vermaand te profiteeren van de les door de boomen gegeven, die de een naast de andere in vrede en in harmonie opgroeien, ieder zijn plaats vindende in de zon, zonder elkaar te haten en zonder elkaar te verscheuren.
Hierop stelde de heer Broerman een motie voor, met kracht protesteerende tegen het door de industrie dienstbaar maken, ten hare nutte, van het natuurschoon, met name tegen het oprichten van reclameborden enz. in het landschap, bij de openbare machten er op aandringend dergelijk wandalisme te verhinderen.
Deze motie werd met algemeene stemmen door het handen opsteken zoowel door dames als door heeren, aangenomen.
Daarna vermaande de heer Hulin, professor aan de Universiteit van Gend, de aanwezigen geen koopwaren te koopen, die door middel van reclames, welke de landschappen misvormen, worden aangekondigd, waarna de heer Van den Cavée, inspecteur van bosschen, den aanwezigen verzekerde, dat de boomen van het bosch van Soignes reeds sedert eenigen tijd voor goed beveiligd worden tegen administratieve onhandigheden.
Hierna keerden de aanwezigen, gerustgesteld en voldaan naar het station terug door de lange lanen, waar het hoorngeschal zich telkens herhaalde en vereenigde met het ruischen van het woud.
Door gemis aan leiding splitste zich het gezelschap op de terugreis. Uw vertegenwoordiger was hierbij in de gelegenheid Dr. Cuypers nog aan eenige vrienden en hun dames voor te stellen, maar spoedig nam deze afscheid en het wekte aller bewondering, waar de meesten „puften" van den ongewonen inspannenden tocht — voor stadsmenschen althans — en met hoed of zakdoek zich verkoeling toewuifden, — dat onze oude heer met vluggen, veerkrachtigen tred haastig voortstapte en zich weldra aan de spits bevond om zoodoende Minister Beernaert, die per auto van Boisford was gekomen — nog even te kunnen complimenteeren!
Aangezien op het programma wèl het uur van aankomst te Brussel vermeld stond van den exprestrein, doch niet het uur van vertrek, misten velen de aansluiting en moesten deze ruim 1½ uur wachten vóór er gelegenheid was naar Brussel terug te keeren.

(Wordt vervolgd.)

(*) Het congres mag zich verheugen met de officieele toetreding van 22 landen, van 150 steden en telt meer dan 600 leden, tot zelfs in Azië aangeworven. De vrienden, die de vroegere congressen medemaakten, zullen zich nog wel de donker gebronsde afgevaardigde van Portugal herinneren. Er is nu ook — met alle respect gesproken — een „neger" bij.
(**) De Hollandsche architecten waren slecht vertegenwoordigd. Uitgezonderd Dr. Cuypers en uw verslaggever waren er geen.
(***) Hoewel alles veel beter geregeld was dan bij de vorige congressen, haperde het toch hier en daar, werd ook vaak goede leiding gemist en ontbrak een „fluitje", zooals een vorig jaar een der Maatschappij September-excursionisten met eenige plechtigheid den Voorzitter offreerde
(****) Het rechter Soekgebouw wordt bewoond door Prinses Clémentine.

PRYSVRAGEN

Rotterdam, 10 October 1910.

Weledelgestr. Heer J. Gratama.
Hoofd-Redacteur van het Bouwkundig Weekblad
Amsterdam.

Zeer geachte Heer:

Het resumé door het Bestuur van Rochdale gegeven, in het Bouwkundig Weekblad van 8 October, omtrent den loop der onderhandelingen tusschen dat Bestuur en de afgevaardigden der Vereenigingen, geeft m. i. niet *volledig* het geheele verloop weer.
Waar op blz. 492, 1e kolom ongeveer in het midden, wordt gezegd „de architecten afgevaardigden verlangden ook inwilliging van dezen eisch (n.l. dat ± 15000 gulden aan prijzen moest worden beschikbaar gesteld); overeenstemming was niet te verkrijgen", had m.i. de bijvoeging niet achterwege mogen blijven, dat door het Bestuur van Rochdale in de gehouden bijeenkomst werd medegedeeld, dat dat Bestuur „in géén geval méér dan de gewraakte één duizend gulden kon uitloven om de eenvoudige reden dat er niet meer geld was." Daarop verklaarden de afgevaardigden eerst dat verdere onderhandeling omtrent dit punt nutteloos was, terwijl nog wèl te verstaan is gegeven dat de afgevaardigden bereid waren een eventueel tusschenvoorstel omtrent de uit te loven prijzen aan nunne Besturen over te brengen, in verband met de bijzondere belangen aan dezen prijsvraag verbonden.
Ten einde een juiste beoordeeling van de gevoerde onderhandelingen te waarborgen, verzoek ik U beleefd bovenstaande „aanvulling" in het eerstvolgend nummer te willen opnemen.
Hoogachtend.

Uw dr.,
J. HERMAN DE ROOS.

Prijsvraag Rochdale. Naar aanleiding van het gepubliceerde besluit van het Bestuur van „Rochdale", tot handhaving van het oorspronkelijke programma van hare prijsvraag, brengt het Bestuur van „Bouwkunst en Vriendschap" in herinnering, dat tegen dit programma, schriftelijk, ernstige bedenkingen zijn geopperd.
Tot groot leedwezen van het Bestuur hebben de gevoerde onderhandelingen niet tot een resultaat geleid, zoodat — ingevolge het besluit van de Ledenvergadering van 29 Juli j.l. — thans dringend moet worden geadviseerd zich te *onthouden* van deelname aan deze prijsvraag.

Het Bestuur van Bouwk. en Vriendschap
ALB. OTTEN, *Voorzitter.*
J. HERMAN DE ROOS, *Ie Secretaris.*

INGEZONDEN STUKKEN

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij
tot Bevordering der Bouwkunst.

WelEd.Geboren Heeren,

Naar aanleiding van het verslag van de Hoofdbestuursvergadering op Maandag 3 October j.l., opgenomen in het weekblad van 8 October, heb ik de eer U te melden, dat ik mij verplicht zie met ernst te protesteeren tegen uwe poging om bij urgentie van een bepaald geval, de nationale prijsvraagregelen „tijdelijk buiten werking te stellen". Hoewel ik de wenschelijkheid erken om genoemde regelen te herzien, heb ik tegen de wijze, waarop dit staat te geschieden, ernstig bezwaar. Ik acht het een daad van grove willekeur om bij een spoedeischend geval de Regelen, die door onze Maatschappij bekrachtigd zijn, tijdelijk buiten werking te stellen. Op deze wijze worden onze bepalingen verminkt tot voorschriften zonder moreele waarde en wordt de man belachelijk, die zich op deze bepalingen zou willen beroepen.
In verband daarmede kan ik geen genoegen nemen met Uw voorstel om gedurende den tijd, dat de Regelen niet herzien zijn „de leiding der nieuwe prijsvragen in handen te stellen van die vereeniging, welke om advies is gevraagd". Deze maatregel kan tweespalt brengen tusschen de vier constitueerende vereenigingen, welke tweespalt ik zeer beslist wensch tegen te houden. Ik geef U daarom in overweging niet over te gaan tot de voorgestelde tijdelijke buitenwerkingstelling, terwijl ik U, ter volkomen verduidelijking van den ernst van mijn protest er op wijs, dat, mocht zulks niet geschieden, het mij bezwaarlijk zou zijn lid der Maatschappij te blijven.

Met de meeste hoogachting
J. E. VAN DER PEK.

13 October 1910.

BERICHTEN

Tentoonstelling van de ijzerindustrie, te Budapest, in 1911. Uit België bericht men ons:
Eene internationale Tentoonstelling van nieuwigheden en uitvindingen betreffende de ijzerindustrie en de mekaniekbouwerij, zal gehouden worden te Budapest, in Mei-Juni 1911, onder de Hooge Bescherming van Z. K. en K. Hoogheid Aartshertog Jozef en den steun van het Hongaarsche Ministerie van Koophandel.
Belanghebbenden kunnen alle desaangaande inlichtingen bekomen in het Propaganda- en Publiciteitsbureau voor België en Holland, gevestigd Coupure, 15, Gent (België).
Heimatschutz Duitschland. Om te verhoeden dat kunstvoorwerpen uit kerken naar opkoopers verhuizen, dringt men in Duitschland thans aan op betere opleiding van jonge priesters, met het doel hun begrip te geven van artistieke zaken. Prof. Andreas Schmid uit München schrijft daarover in de *Zeitschrift für christliche kunst.*
Slot Wilhemsthal. Het als het mooiste rococo-kasteel in Duitschland vermaarde slot Wilhelmsthal nabij Kassel, zal met den beroemden inventaris worden in veiling gebracht. Een groot-industrieel moet er vier millioen mark voor hebben geboden, doch men ziet kans, gebouw en park voor een millioen veilende, door afzonderlijken verkoop van den inventaris tot een hoogere som te komen. Onder die inventaris bevindt zich de galerij van vrouwenportretten door Tischbein.

PERSONALIA

De officieele bekroningen in de Afd. Hollandsche Architectuur op de Internationale Tentoonstelling in het Palais der Cinquentenaire te Brussel zijn:
Gouden medaille niet toegekend.
Diploma aan den heer W. Kromhout C.zn.
Zilveren medaille aan de heeren A. Salm G.Bzn. en J. Verheul, en D. van Oort Hzn.
Bronzen medaille aan de heeren G. van Arkel, P. G. Buskens Ed. Cuypers, Alb. Otten en J. F. Klinkhamer — B. J. Ouendag.

30ste JAARG. — 22 OCT. 1910. — No. 43.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE: Prijsvraag Rochdale. — Examenvragen Opzichter-Examen 1910 verkrijgbaar. — Examenvragen Bouwkundig Teekenaars examen 1910. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Sociale Hygiëne en Techniek XXII, door J. L. B. Keurschot. — Het IV Congres de l'Art Public, door H. Salm G.Bzn. — Vergadering inzake Nat. Prijsvraag Regelen. — Ingezonden. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, kennis genomen hebbende van het bericht van het Bestuur der Coöperatieve Bouwvereeniging „Rochdale", waarin medegedeeld wordt, dat het oorspronkelijk Programma van haren Prijsvraag gehandhaaft blijft, (zie Bouwkundig Weekblad no. 41 blz. 490) betreurt het ten zeerste dat geen overeenstemming is kunnen verkregen worden tusschen de Vereeniging „Rochdale" en de Bouwkundige Vereenigingen, in zake de gerezen bezwaren, en is, in aansluiting aan het besprokene ter Hoofdbestuursvergadering op 3 Mei 1910 (zie Bouwkundig Weekblad No. 19 blz. 213) tot zijn leedwezen genoodzaakt den leden der Maatschappij de deelname aan deze prijsvraag te ontraden.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot
Bevordering der Bouwkunst.

A. SALM G.B.zn, *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Secretaris.*

EXAMENVRAGEN BOUWKUNDIG OPZICHTERS EN TEEKENAARS EXAMEN 1910.

De Examen vragen van het Bouwkundig Opzichters examen 1910 en die van het Bouwkundig Teekenaarsexamen 1910 zijn verkrijgbaar bij het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam. De kosten van de eersten bedragen f 0.50 + f 0.05 verzendingskosten, de kosten van de laatsten bedragen f 0.25 + f 0.03 verzendingskosten.

EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN HET DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG TEEKENAAR 1910.

INGESTELD DOOR DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST VOLGENS BESLUIT DER ALGEMENE VERGADERING, GEHOUDEN DEN 27STEN SEPTEMBER 1907.

Behalve de hierachter opgegeven vraagstukken, die aan candidaten ter uitwerking werden voorgelegd, werd elken candidaat een mondeling examen afgenomen over de volgende onderwerpen:

Burgelijke Bouwkunde:
a. Grondwerken.
b. Steenconstructie.
c. Houtconstructie.
d. IJzerconstructie.
e. Dakbedekkingen.
Bouwstijlen.
Bouwkundige berekeningen met behulp van een vademecum.
Bouwmaterialen.
Kennis van het maken van eenvoudige begrootingen en materialenstaten.
Kennis en gebruik van meet- en waterpasinstrumenten.
Bekendheid met de Bouwwetgeving.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

EXAMENVRAGEN.

MAANDAG 4 APRIL voorm. 5—12 uur, en nam. 1—3 uur.

De candidaten ontvingen eene schetsteekening van een klein landhuis, schaal 1 à 100; zie fig. 1.
Gevraagd deze schetsen nauwkeurig uit te werken op eene schaal van 1 op 50, zooals voor eene bestekteekening gebruikelijk is.
Verlangd worden: Het plan van den beganen grond, twee gevels en de doorsnede AB.
De hoofdmaten, dikten van muren, zwaarten van binten, enz. in te schrijven.
De teekeningen moeten in potlood worden bewerkt.

MAANDAG 4 APRIL, nam. 3—5½ uur.

BOUWKUNDE.

Van de verstrekte schetsen (zie fig. 1) en in aansluiting met de door den candidaat vervaardigde bestekteekening te teekenen een kapplan met uitslagen van het voornaamste spant op eene schaal van 1 op 50, en op een schaal van 1 op 10 de gootlijst en verschillende details. De houtverbindingen juist aan te geven en de houtzwaarten en hoofdmaten in te vullen.
De dakschilden worden met gewone Hollandsche pannen gedekt.

DINSDAG 5 APRIL, voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

Van hetzelfde ontwerp (zie fig. 1) wordt gevraagd: een plan van de paalfundeering met de kespen, schuifribben, vloerplaten, enz. alsmede van de rioleering op eene schaal van 1 op 50. Het water en de faecaliën af te voeren naar het Gemeenteriool.
Van de fundeering en de rioleering details te geven op eene schaal van 1 op 10.

DINSDAG 5 APRIL, nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

Van den gevel A van het landhuis (zie fig. 1) eene detailteekening te vervaardigen op eene schaal van 1 op 20, waaruit de constructies moeten blijken en de maten inschrijven.
Aan dezen gevel, die in potloodlijnen behandeld kan worden, de schaduw te construeeren en in vlakke tinten in kleur op te werken.

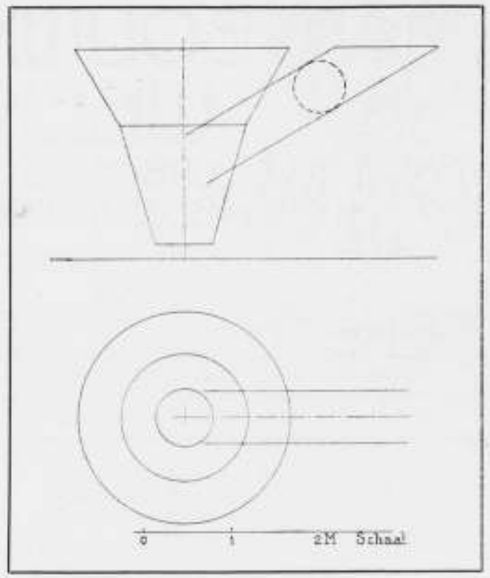
WOENSDAG 6 APRIL, voorm. 8½—10 uur.

BOUWKUNDE.

In verband met het door den candidaat vervaardigde geveldetail van het landhuis, een kozijnstaat met de noodige details op ware grootte te leveren, zooals dit voor de uitvoering zou worden verlangd.
(Op de door den candidaat gemaakte teekening is aangegeven welke eischen omtrent draaien, schuiven, tuimelen, enz. aan deur en ramen worden gesteld.)

WOENSDAG 6 APRIL, voorm. 10—12 uur.

BESCHRIJVENDE MEETKUNDE.

Aan een plaatijzeren trechter moet een buis van ronde doorsnede worden aangebracht (zie bovenstaande figuur.)
Voltooi de verticale en horizontale projectie en ontwikkel vervolgens de doorsnede van trechter en buis. Te teekenen op schaal 1 op 10.

De candidaten ontvingen bijgaande teekening op drie maal grooter schaal als hier is aangegeven. Zie fig. 4.
Gevraagd wordt:
Van de overkraging de verticale projectie te voltooien.
Tevens het stuk A, 2 maal grooter dan is aangegeven. in scheeve projectie te teekenen.
N.B. a—b. blijft evenwijdig aan X. De maten op de assen onverkort uit te zetten.

WOENSDAG 6 APRIL, nam. 1—3½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen een schetsteekening van de ingang van het landhuis, op een schaal van 1 op 20. Zie fig. 2.
Gevraagd: van binnen het omhaalde gedeelte eene hardsteenteekening te maken op eene schaal van 1 à 10, waarop de verschillende stukken duidelijk zichtbaar zijn. Alle maten in te vullen. Hierbij een hardsteenstaat te leveren.

Fig. 1.

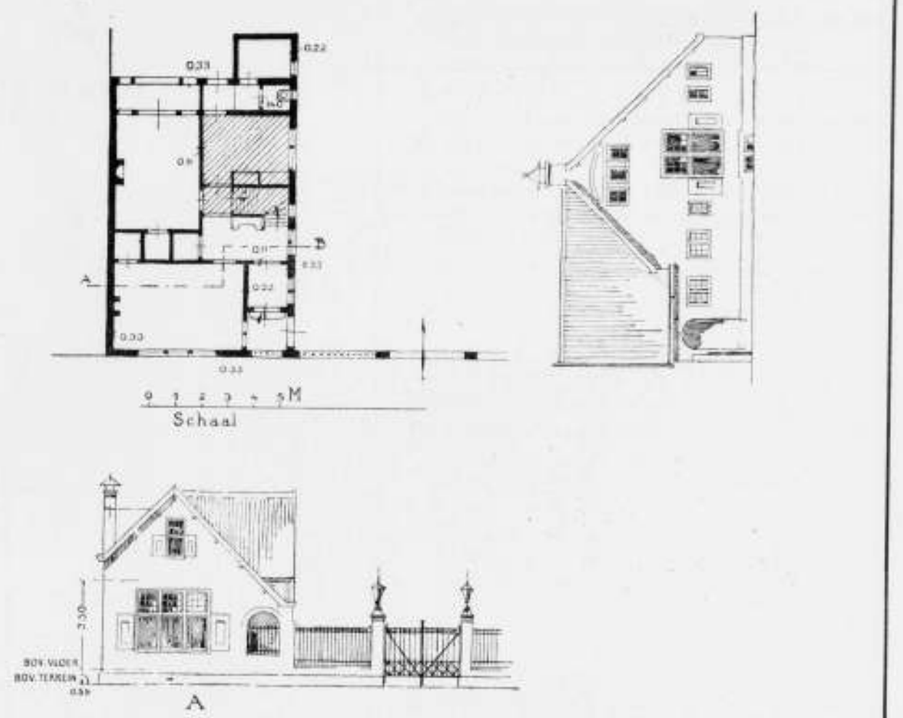

Fig. 2.

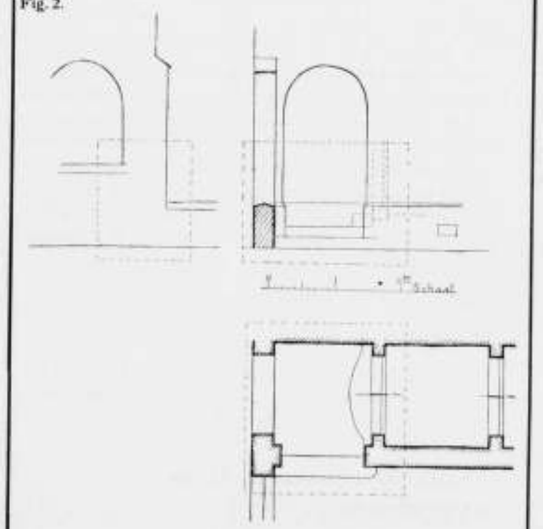

Fig. 3.

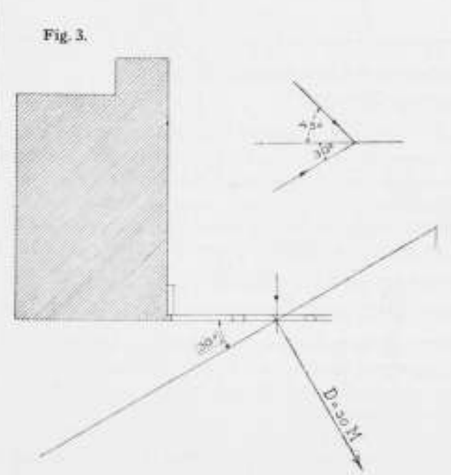

Fig. 4.

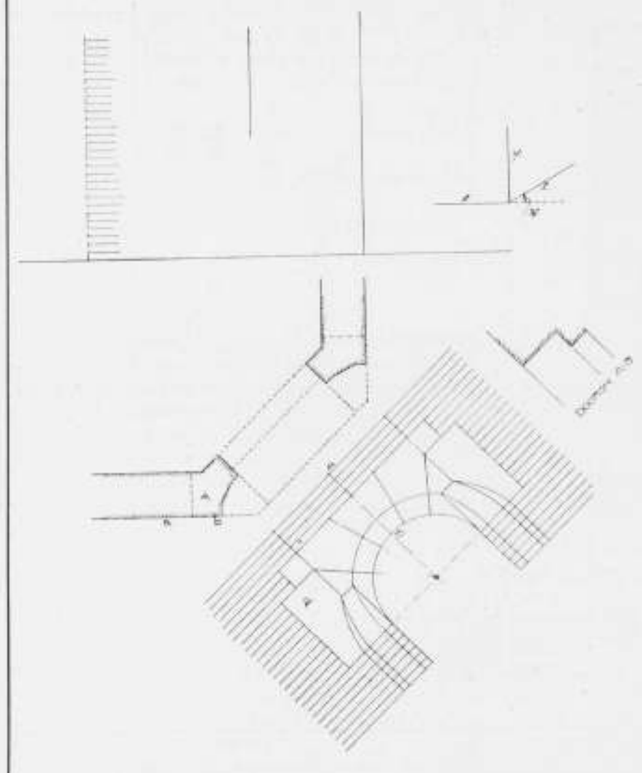
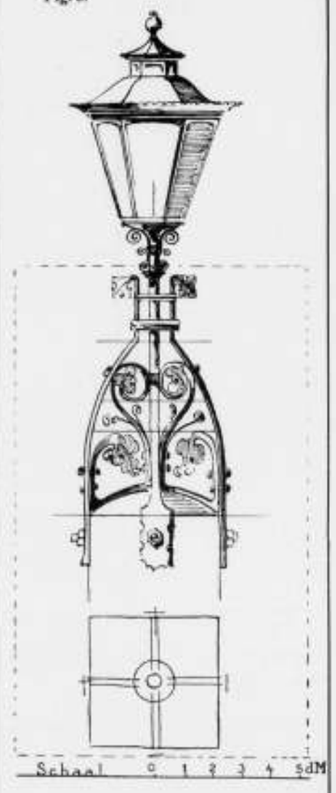

Fig. 5.

WOENSDAG 6 APRIL, nam. 3½—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen bijgaande teekening van een gesmeed ijzeren lantaarndrager, schaal 1 op 10. Zie fig. 5. Gevraagd van deze gesmeed-ijzeren lantaarndrager een detail-teekening op halve ware grootte te maken, in potloodlijnen zonder schaduw. Het is gewenscht een gedeelte op te werken.

DONDERDAG 7 APRIL voorm. 8½—12 uur.

BOUWKUNDE.

Naar de door den candidaat uitgewerkte bestekteekeningen van het landhuis eene perspectiefteekening met schaduwbepaling te maken, volgens de hierbij gegeven aanwijzingen. Zie fig. 3.
Hoogte horizon 1.60 M.
De perspectiefteekening in potloodlijnen te behandelen en schetsmatig op te werken in sepiatint.

DONDERDAG 7 APRIL nam. 1—5½ uur.

BOUWKUNDE.

De candidaten ontvingen bijgaande schets van de traphal van het landhuis, schaal 1 op 20. Zie fig. 6. Gevraagd deze schets uit te werken op eene schaal van 1 à 10, met de vereischte doorsneden. De betimmering is gedacht in eikenhout. Hierbij de noodige details te vervaardigen op ware grootte; in de eerste plaats van de zitbank de bovenregel van de leuning te detailleeren en in een terugliggend vakje de navolgende spreuk in te snijden: [PAX INTRANTIBUS] (vrede zij den binnentredende).

VRIJDAG 8 APRIL, voorm. 8½—10 uur.

OPSTEL.

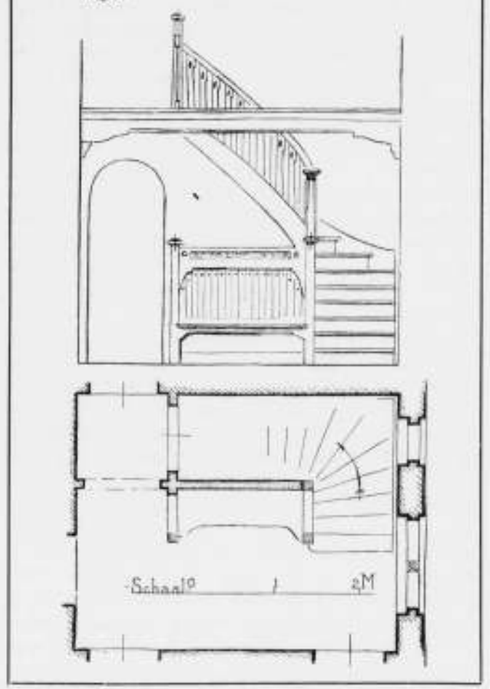
Omschrijf de indeeling van het eerste gedeelte van een bestek, en geef hierbij op de materialen, waarvan de hoeveelheden in het bestek (al of niet) moeten aangegeven worden.

VRIJDAG 8 APRIL, voorm. 10—12 uur.

MEETKUNDE.

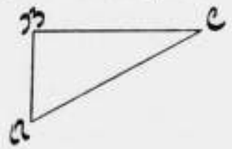
1) Een kwadraat, een gelijkzijdige driehoek, een cirkel en een ruit, waarvan de diagonalen zich verhouden

Fig. 6.

als 2:3, hebben ieder een oppervlakte van 1 M². Hoe groot is de omtrek van ieder der genoemde vlakken?

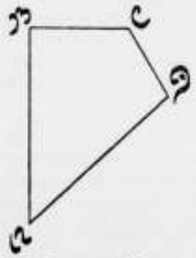
2) Maak de volgende constructiën en verklaar deze:

Een driehoek gelijkvormig met en driemaal zoo groot als nevenstaande.

Een cirkel tweemaal zoo groot als nevenstaande.

Een vierhoek gelijkvormig met, en half zoo groot als nevenstaande.

3) Hoeveel M³. steenen liggen er in een tas, gemeten op den grond 5 bij 2 M., van boven 4 bij 2 M. en hoog 2 M., en hoeveel steenen liggen daarin, indien hunne afmetingen 22—10,4 en 5 cM. zijn.

4) Een bol heeft een inhoud van 33.493 dM³.; om dien bol wordt een laag cement gelegd dik 2 cM.
Bereken den inhoud van dien bol, nadat de laag cement gelegd is.

5. Een afgeknotte kegel wordt door vlakken evenwijdig met het grondvlak in 6 deelen verdeeld, die even hoog zijn.
Bereken de middellijn dier doorsneden, als de middellijn van het grondvlak 10, en die van het bovenvlak 4 dM. lang zijn.

6) Construeer de lijn: $\frac{bc}{a} + \frac{b}{2}\sqrt{}$ — a, b, c.

VRIJDAG 8 APRIL nam. 1—2½ uur.

STELKUNDE.

1) Ontbind in twee factoren:
$$5cd + 6d^2 + c^3$$
en in vier factoren:
$$-b^4 + a^2b^2 + b^2c^2 - a^2c^2$$

2) Vereenvoudig:
$$\left(\frac{x(x^3 - 7x + 6)}{1 - 3x - x^2} + x^2 - 2x\right) : \frac{x^2 - 4}{x^2 + 3x - 1}$$

3)
$$3 - 5x - \frac{5(2x^2 + 3)}{2x + 1} = 1 - \frac{x - 35}{2x - 5}$$

4)
$$\frac{3}{2z} + \frac{4}{x} = \frac{3}{2} \text{ en } -\frac{4}{5x} + \frac{3}{z} = \frac{4}{5}$$

5)
$$\frac{3(8-x)}{28-x} = \frac{x-2}{14+3x}$$

VRIJDAG 8 APRIL nam. 2½—5 uur.

REKENEN.

1. Vereenvoudig:
$$\left\{\left(\frac{4/5}{15} + \frac{2\,1/4}{5\,1/2}\right) : \left(\frac{2\,7/8}{20} - \frac{7.25}{14\,1/2}\right)\right\} : \frac{457}{57}$$

2. Een kubus heeft een inhoud van 231475544 mM³. Hoe lang is zijn lichaamsdiagonaal?

3. Los de volgende evenredigheid op:
$$2 + 2\,1/3 : 0.6 = \frac{1\,3/4}{2\,1/2} : x$$

4. Een houten hijschbalk steekt 1 M. buiten den muur uit. Bereken de doorsnede van dien balk, indien daaraan veilig 250 Kilo kan opgeheven worden.

5. Aan een werk waren een timmerman, een metselaar en een smid werkzaam geweest.
Hoe groot was het bedrag, dat aan hen te zamen werd uitbetaald, indien de timmerman daarvan 7/16 gedeelte, de metselaar 2/5 gedeelte van het overblijvende en de smid f 315 ontvangt.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XXII.

NOG EENS LOODWITVERBOD. De Nederlandsche literatuur over het loodwitvraagstuk is weder met een geschriftje vermeerderd.

Vermeerderd — naar onze ernstige overtuiging niet *verrijkt*. Het geschriftje „*Het loodwitvraagstuk beoordeeld door Prof. Dr. H. Wefers Bettink*", staat daarvoor — in vergelijking met de uitnemende en gedocumenteerde werken, die onze literatuur reeds kent — niet hoog genoeg. Onze verwachtingen — door de titelpagina gewekt — zijn dan ook zeer teleurgesteld. Wij zullen aan de hand van het werkje een en ander trachten aan te toonen.

„Er is mij gevraagd — aldus de schrijver — wat mijne „persoonlijke meening is over het loodwit-vraagstuk, „bepaaldelijk naar de mogelijkheid of uit een chemisch-„technisch oogpunt, het loodwit als verfstof geheel door „een andere even bruikbare te vervangen is, en met „name, althans in hoofdzaak, daarvoor „zinkwit in de „plaats komen kan.

„Hoewel het vraagstuk ook een belangrijke hygiënische „zijde heeft, heb ik gemeend deze niet uitvoerig te „moeten behandelen.

„Uit de literatuur en door navraag in vele richtingen heb „ik getracht *dit* punt tot klaarheid te brengen of in het „gebruik van aangemaakt loodwit en andere loodver-„bindingen bevattende verven, een gevaar voor de ge-„zondheid van hen, die er mede omgaan, gelegen is."

Hieruit blijkt dus, dat Prof. Bettink „uit de literatuur en door navraag in vele richtingen" tot een meening over de hygiënische zijde van het vraagstuk is gekomen, waaruit vervolgens is af te leiden, dat zijn „persoonlijke meening" over de „chemisch-technische" zijde, met name of „het loodwit als verfstof geheel door een andere even bruikbare te vervangen is" op iets anders steunt. En als men daarbij dan in aanmerking neemt, dat de schrijver meer dan eens twijfel laat doorschemeren aan den ernst, waarmede de Staatscommissie de bekende proeven nam, dan mag men toch met recht verwachten, dat Prof. Wefers Bettink in zijn geschrift de resultaten van eigen waarneming zou hebben neergelegd.

Doch niets daarvan. Zoowel de meening over de hygiënische, als over de chemisch-technische zijde van het loodwitvraagstuk is „uit literatuur en door navraag in vele richtingen" gevormd.

En op welk een wijze dan nog! Op bladzijde 18 lezen wij: „Om nu een volkomen zelfstandig oordeel te kunnen „vellen zou het voor mij noodig zijn alle of althans het „meerendeel der proeven door de Loodwitcommissie „genomen, persoonlijk te herhalen, iets wat uit den „aard der zaak de beschikking over gebouwen, perso-„neel en materiaal, maar vooral over tijd, van zooda-„nigen omvang vereischen zou, dat daaraan ook niet „zelfs in de verste verte zou kunnen worden gedacht."

Als men dit citaat nu eens weer vergelijkt met den titel „Het loodwitvraagstuk, *beoordeeld* door Prof. Dr. H. Wefers Bettink" en met den aanvangsvolzin: „Er is mij gevraagd wat mijn *persoonlijke meening* is over het loodwitvraagstuk," enz. dan is eenige twijfel aan den ernst waarmee de schrijver zijn onderwerp behandeld, toch zeker niet misplaatst. Als „ook niet zelfs in de verste verte zou kunnen worden gedacht" over het zich verschaffen van de hulpmiddelen, noodig „om een volkomen zelfstandig oordeel te kunnen vellen" — wij vragen, waarom doet men dan toch een poging zoo'n oordeel te geven? Alleen maar als poging om den strijd *tegen* het loodwit te bemoeilijken?

Als des schrijvers *persoonlijke meening* werd gevraagd, wat hebben de ten tooneele gevoerde uitspraken van anderen dan voor zin, vooral als men ten aanzien van die uitspraken op bladzijde 18 dan leest:

„Namen noemen van hen, die zoo welwillend waren mij „mededeeling te doen van hunne ervaring op het gebied „van het loodwitvraagstuk, mag ik niet. Meer dan één „mededeeling is van stipt vertrouwelijken aard, mij ge-„geven met de zekerheid, dat ik alleen feiten en geen „namen mededeelen zou."

Dit citaat nu moet men weer vergelijken met het volgende (zie bladz. 17), waarin de schrijver over de door de Staatscommissie uitgevoerde proefverfwerken zegt: „Zullen de schildersgezellen, onder het werken, niet „wat olie bij de aangemaakte zinkwitverf hebben ge-„voegd om haar practisch bruikbaar te maken?"

„.....; en is niet, toen aan een der Commissieleden „was medegedeeld van uit een onzer zeeplaatsen, dat „de zinkwitverf zooals die volgens de Loodwitcommis-„sie was bereid, niet kon worden verwerkt, door dat lid „gezegd: „Dan moet ge er maar wat meer olie bij doen." „Mondeling is mij dit tenminste verzekerd."

Wij zullen deze methode van „persoonlijke meening geven" en „zelfstandig oordeel vellen" niet beoordeelen, maar *dit* willen wij toch zeggen, dat de heeren, die Prof. Wefers Bettink zoodanige inlichtingen verschaften, op grond waarvan hij het ernstige werk der Staatscommissie zóó bedekt in verdenking durfde brengen, over weinig moed beschikken, nog al vrij laf zich aanstellen. Anders zouden zij met open vizier durven strijden.

„Namen noemen van hen, die zoo welwillend waren mij „mededeeling te doen van hunne ervaring op het gebied „van het loodwitvraagstuk, mag ik niet", wij vragen ook hier weer, wat hebben die mededeelingen dan voor zin? En die vraag is tenvolle gerechtvaardigd; wij zullen ook dat met een paar citaten aantoonen. Op bladzijde 21 lezen wij:

„Met het oog op het ter sprake brengen van de schade-„lijke eigenschappen van het loodwit moet ik echter „opmerken, dat verschillende huisschilders, bij wie ik „ook over dit punt mondeling of schriftelijk inlichtingen „inwon, mij verzekerden nog nooit een hunner gezellen „aan loodwitvergiftiging te hebben zien lijden. Een dezer „patroons had een ervaring zich over drie en veertig „jaren uitstrekkende en werkt met een talrijk per-soneel".

Hier hebben we nu zulk een uitspraak van iemand, wiens naam niet genoemd mag worden en wil men nu eens zien, welk een waarde de Professor zelf daaraan hecht? Men leze dan op bladzijde 24:

„Dure plicht is het van de Regeering, voor den omgang „met loodhoudende verven (bereiding, toepassing, ver-„wijdering) zoodanige bepalingen te ontwerpen en „streng toe te zien, dat daaraan de hand worde gehou-„den, dat de schade aan de gezondheid van hen, die „met loodhoudende verfstoffen omgaan, tot het kleinst „mogelijke minimum worde beperkt."

Wat kan ons nu de meening van dien meneer met zijn 43-jarige ervaring en wiens naam niet genoemd mag worden, schelen, als Prof. Bettink *zelf* het *de dure plicht* der regeering acht, om de gezellen, ook van dien patroon met 43 jaren ervaring, tegen de schadelijke invloeden van het loodwit te beschermen? Waartoe dient dan die mededeeling?

Wij meenen thans voldoende te hebben aangetoond, dat het werkje van Prof. Wefers Bettink onze loodwit-literatuur niet *verrijkt* en dat de slotsom waartoe de schrijver komt:

„dat loodwitverf alsnog niet door zinkwitverf vervangen „kan worden"

op ons zeer, zeer weinig indruk heeft gemaakt.

Arnhem, September '10. J. L. B. KEURSCHOT.

HET IV CONGRÈS DE l'ART PUBLIC.

(Vervolg van blz. 503).

Gent.

Reeds ten 9 uur was Zondag gelegenheid om ingevolge de uitnoodiging van den Burgemeester van Brussel het stadhuis te bezichtigen, waarvan door vele leden van het congres werd gebruik gemaakt.

De tweede dag van het congres was gewijd aan de reis naar Gent, waar de congressisten ten 11½ uur aankwamen.

Het congres had zitting in de groote zaal op de eerste verdieping van het kasteel van de Graven van Vlaanderen.

De bijeenkomst werd gepresideerd door Dr. Cuypers. Deze riep het welkom toe aan de congressisten in dit onvergelijkelijke monument van de XIIe eeuw.

Op de Agenda kwamen voor de besprekingen voor het behoud van de „patrimoines d'art public des villes et des nations".

De heer Engène Broerman kreeg het woord om de werkzaamheden van het congres te resumeeren, wat betreft de internationale protectie van monumenten. Reeds in 1905, gedurende het IIIe congres te Luik gehouden, werden wenschen in dezen zin geuit.

Thans goldt het om de besluiten, die aangenomen zijn, te preciseeren en praktisch aan te vullen.

Zekere annonces, reclameborden, enz. moeten verboden worden. Den handelaren mag niet toegestaan worden de landschappen te bederven en het stedenschoon te schaden, enz., enz.

De heer Clermont van Parijs wees er op, dat enkele landen reeds wettige maatregelen genomen hebben tegen het misbruik van de reclame.

Andere landen hebben gemanifesteerd voor dit doel. De pruisische wet van 1902 tegen de ontsiering van de landschappen zal over geheel Duitschland worden uitgebreid. In Engeland en zelfs in Amerika worden de groote reclames bij besluiten geregeld.

De quaestie is in studie in Frankrijk en in België heeft men het voorstel van den heer Carton de Wiart. (Ongelukkig kon hij er Holland niet bijvoegen De Vereeniging „Mooi Nederland" laat niets van zich hooren).

De motie, om de openbare macht uit te noodigen maatregelen te nemen ten gunste van het behoud van het karakter van de kunst in steden en van de schoonheid van de landschappen, werd bij acclamatie aangenomen.

Daarna ging men naar de zaal op de rez-de-chaussée waar, gevolg gevend aan de wenschen voor de aesthetische opvoeding van het volk, populaire Vlaamsche liederen ten gehoore werden gebracht, georganiseerd door de „Liederenavonden" die zich ten doel stellen vrouwen en kinderen van fabrieken en ateliers te leeren zingen. Een proeve van onderricht van nieuwe liederen werd door de congressisten met de grootste belangstelling gevolgd.

Gedejeuneerd werd in het Nieuwe „Hôtel des Postes" op de Place d'Armes, waar een 500-tal couverts gereed stonden.

De congressisten verlieten om 4½ uur het Kasteel van de Graven van Vlaanderen om zich naar het stadhuis te begeven.

Door de stedelijke overheid werden zij daar officieel ontvangen.

De waarnemende burgemeester, de heer Siffer omringd door de wethouders riep het welkom toe aan de leden van het congres.

De Voorzitter, Dr. Cuypers, wenschte uit naam van alle op dit congres vertegenwoordigde landen, de Gentsche bouwheeren geluk met de wijze waarop zij hun monumenten bewaren en restaureeren.

De Heer Siffer dankte het congres voor het bezoek.

Spreker betreurde het wandalisme, dat 50 jaar geleden woedde. Men ziet Gent op dat tijdstip als bouwheer de sloping voorstellen van de antieke klokketoren, de indrukwekkende getuige van onze gemeentelijke vrijheden, die de circulatie belemmerde.

De gemeenteraad deed mede aan den toenmaligen treurigen zucht, alles slechts van den kant der nuttigheid te bezien.

Spreker zeide, wij bereiden ons voor, met het oog op 1913, op de restauratie van de klokketoren, van het stadhuis, de toegang tot het kasteel van de Graven, van het huis St. Georges, enz.

Toegejuicht door de aanwezigen, speet het den heer Siffer dat de openbare macht niet beter gewapend is om aan den particulieren bouw het karakter van kunst te kunnen geven en hij vroeg een krachtige tusschenkomst van de „Ligue de l'art public" (Toejuichingen). Spreker noodigde het congres uitin 1913 de zittingen te Gent te houden.

Vervolgens kwam de afgevaardigde van Spanje aan het woord, en zeide, dat Gent niet slechts een mooie stad is, maar tevens een waar museum van monumenten. In zijn qualiteit van Spanjaard begroet hij de stad waar Karel V geboren is, die koning werd van Spanje.

De Heer Broerman nam op zijn beurt het woord en herinnerde er aan, dat het IVe congres ten doel heeft de voortzetting van de practische uitvoering van de vroeger geuite wenschen.

Wij accepteeren, voegde hij er aan toe, de uitnoodiging ons Congres te Gent te houden in 1913. Wij hopen, dat de tentoonstelling te Gent niet een groote bazar, maar een origineel geheel zal zijn, waarop de kunst haar stempel heeft gedrukt. L'art Public wil er zijn medewerking toe leenen. Deze woorden werden luide toegejuigd.

Het 5de Congres zal 1911 te Rome gehouden worden.

Daarna ving de terugreis naar Brussel aan.

Antwerpen.

Het Congres van „l'art public" heeft Maandag 10 October zitting gehouden in het stadhuis te Antwerpen, na vooraf de kathedraal en voornamelijk haar koor bezichtigd te hebben. Het is alweer Dr. Cuypers, die de debatten geleid heeft bij afwezigheid van den heer Beernaert.

Men heeft een serie van moties aangenomen, die interessant zijn. Zoo hebben de heeren Cuypers, Harmand, Broerman, Brasseur, de Munck en De Clermont voorgesteld — ter aanvulling van een Zondag geuite wensch, betrekkelijk de protectie van natuurschoon, — om de regeeringen uittenoodigen wettelijke

DE HALLEN TE YPEREN.

maatregelen uit te vaardigen tot bescherming van natuur monumenten, en van historische, en wetenschappelijke monumenten benevens die van kunst en geschiedenis. Speciale commissies zouden in elk land wetsontwerpen gereed moeten maken tot dit doel, welke vervolgens aan de wetgevers zullen moeten worden onderworpen. Dit voorstel is zonder oppositie aangenomen.
Het congres hield zich daarna bezig met de restauratie van monumenten. Enkele restauraties zijn ware vernielingen, en het congres waardeert dat maatregelen worden genomen om de monumenten te redden uit de handen van onkundige restaurateurs.
Een ander voorstel, dat geen oppositie ondervond, werd gedaan met de bedoeling om de monumenten en muurschilderingen te beschermen tegen vocht door middel van de „siphon d'air". Dit systeem heeft de proef doorstaan en is warm aanbevolen. Bij stemming wordt besloten gelukwenschen aan de gemeentebesturen van Venetië en Brugge te zenden, voor de zorg die zij nemen om voor hun steden het oude karakter te behouden.
Het congres uitte vervolgens den wensch voor het behoud van de oude ameublementen van de monumenten, die gerestaureerd worden. Deze gedachtengang volgende wenschte men in de oude historische gebouwen musea opgericht te zien, zooals indertijd in het huis van den drukker Plantin te Antwerpen.
Ten slotte heeft het congres op voorstel van den heer Winders, architect, een motie aangenomen, waarbij het gemeentebestuur van Antwerpen verzocht wordt de kathedraal te ontmantelen. Hierover is lang gediscutieerd; een model zal gemaakt worden van de ontmanteling en op zoodanige wijze, dat het effect goed te beoordeelen valt. Dit is alles van te zeer localen aard, om hier uitvoerig over uit te weiden.

De zitting werd vervolgens opgeheven. 's Middags bezochten de congressisten het museum Plantin, eenige scholen met beziens-waardige muurschilderingen en de haven. Behalve de wandeling langs de havens werd nog een boottochtje door verschillende congressisten gemaakt; Antwerpen zag er bij het schuil gaan van de zon en het opkomen van den dauw of mist er bijzonder schilderachtig uit.
De congressisten werden 's avonds ontvangen in het stadhuis en werden er door den burgemeester gecomplimenteerd.
De receptie was werkelijk vorstelijk. Het stadhuis zoowel buiten als binnen geïllumineerd met duizende electrische lampjes.
Langs de „escalier d'honneur" was voorts een eerewacht opgesteld met getrokken rappieren (bereden politie in gala, met zeemleeren broek, kaplaarzen, enz.).
Het was in de Leijszaal dat de burgemeester, toen alle gasten aanwezig waren, ongeveer de navolgende woorden sprak:
„Het is met die eerbied voor tradities die Antwerpen zoo eigen is, dat wij ons moeten verheugen, in onzen koortsigen tegenwoordigen tijd, over zekere opflikkeringen van het opmerkelijk kunstenaarsleven van vroeger, waarvan zoovele werken van onze voorvaders, in onze straten en op onze openbare pleinen verspreid de geniale stempel dragen.
Onze vaders werden in hun werken geïnspireerd door alles, wat warmte en schoonheid zou kunnen geven aan hun dagelijksch leven. Zij brachten zoodoende tot werkelijkheid deze wonderen van smaak en van gratie, die onze oude steden karakteriseeren en die ons in onzen tijd van cosmopolitisme en snel-wisselende indrukken de verplichting opleggen ze te verdedigen en te doen eerbiedigen. Zij bouwden hun klokketorens en hun stadhuizen, hun kerken met een onvergelijkelijke stoutmoedigheid, terwijl zij de gratie van hun verbeelding lieten harmoniseeren met den adel van opvatting der meesters, die hun waren voorgegaan. Niets was hun te groot maar ook scheen niets door hen veronachtzaamd.
Dezelfde tijd die monumenten zag oprichten, welke zich hoog naar den hemel opheffen als een onverwelkbare hulde aan de schoonheid, heeft ons voorbeelden van inwendige versieringen nagelaten, waarop het oog gaarne rust.
Aan U is de eer, Mijne Heeren, bewonderaars gebleven te zijn van dit roemrijk verleden en dit toe te passen door propaganda te maken voor Uw gevoelens. Ons gemeentebestuur, vertegenwoordiger van een bevolking waarin de kunstzin niet uitgeroeid is, kan niet genoeg Uw pogingen toejuichen en U aanmoedigen om hoe langer hoe meer in de openbare werken van uitbreidingen en veranderingen het gevoel voor het schoone te doen herleven, alsook van den goeden aanleg en van het idealisme, die de aantrekkelijkheid vormen van de steden en de lust voor de oogen.
Hierop heette de burgemeester zijn gasten welkom en juichte men hem langen tijd toe.
Daarna had in de groote zaal een prachtig concert plaats, waarbij de dames cantatrices Elisa Levering en Bertha Serven zich deden hooren en o.a. ook eenige Oud-Nederlandsche en Vlaamsche liederen ten beste gaven.
Nadat men zich aan de rijk voorziene buffetten had gerestaureerd volgde het *„Beiaardspel"* van Jef Denijn, stads Beiaardier van Mechelen van de Onze Lieve Vrouwetoren.
Het is misschien voor de lezers van ons blad niet onaardig mede te deelen wat het programma hierover nader mededeelde:

DE BEIAARD VAN ONZE-LIEVE-VROUWETOREN TE ANTWERPEN bevat 47 klokken. Zijne waarde als voortreffelijk speeltuig heeft hij hoofdzakelijk te danken aan de klankzuiverheid en de nauwkeurige stemming der 36 klokken, die François en Pierre Hemony, Lorreinsche klokgieters te Amsterdam, aan het Antwerpsch Magistraat leverden in 1655—1658. — Van dezelfde uitmuntende kunstambachtslieden zijn de meeste klokken der beiaarden van Mechelen en Gent en talrijke klokkenspelen in Nederland. — Drie onzer beiaardklokken zijn werken van Joris Dumery (1767), eerst te Antwerpen, later te Brugge gevestigd, die zijne faam verschuldigd is aan den prachtigen klank van den Brugschen beiaard. — De zeven kleinste klokjes werden bijgegoten in 1904. — De uurklok Gabriël, de zwaarste van den beiaard, hangt sinds 1459 in den toren; rondom haar kroon leest men:
♀ gabriel - heet - dese - clock - by - name - et - gotese - twee - ghebroeders - tsamen - ian - hoerken - en - wille - hoerken - mede - men - screes - nae - thoofs - van - cameric - sede ♀ riii - c - en - lir - nair - rii - m soe - wecht - su - svnaer - haer - geluyt - hoert - men - in - elcke - syde - in - clept - van - brande - sy - luyt - ten - stride

Behalve den stadsbeiaard bevat de Toren der Hoofdkerk nog eenige luiklokken, waaronder de groote Karolus, en 26 kleinere,

KERK ST. MARTIN TE YPEREN.

HOUTEN HUIS TE YPEREN.

niet meer gebruikte klokken, overblijfselen van den beiaard dien het kerkbestuur in 1654 door F. en P. Hemony liet gieten. Beide klokkenspelen bleven gespaard onder de Fransche overheersching, toen de beiaarden van Sint-Jacobskerk en van Sint-Michielsabdij vernield werden; die van Sint-Andrieskerk was in 1755, bij de instorting van den toren, verbrijzeld.
Het handklavier met pedalen, waarmede van ouds de beiaard werd bespeeld, werd in 1877 vervangen door een vernuftig uitgedacht tuig dat den beiaardier toeliet, zonder krachtsinspanning de klepels te doen aanslaan doch voor lenig en kunstvol spel ongeschikt was en op zijne beurt werd verdrongen, in 1904, door het oude stelsel, ditmaal echter oordeelkundig en zorgvuldig ingericht naar het voorbeeld van den Melchelschen beiaard, die in de laatste jaren tot patroon voor vele herboren klokkenspelen diende.
De bejaard van Onze-Lieve-Vrouwetoren dient ook als „rammel", d.i. als mekanisch voorslag om uur, halfuur, kwartier en halfkwartier aan te kondigen.
Beiaarden, sinds de 16e eeuw in al de gewesten der oude Nederlanden verspreid en elders bijna onbekend, zijn kenmerken van de liefde voor klankenschoonheid bij ons volk; als dusdanig, en als middel tot veredeling van smaak, verdienen zij uiterste aandacht en bezorgdheid."

Hoewel de ramen geopend waren was het geroesemoes in de serie zalen van het stadhuis storend om van dit gebeier te genieten en begaven wij ons buiten het gebouw.
Het was daár, dat ik wederom de opmerking maakte, dat voor monumentale doeleinden de beeldhouwer en architect samen moeten werken.
Het eigenaardige fontein-standbeeld toch vóór het stadhuis —

zóó maar op het plaveisel neergezet zonder eenige voet, waar elke langsloopende hond een paraaf tegen plaatst, enz. voldoet niet; doch genoeg hierover.
In alleraangenaamste stemming werd de terugtocht naar Brussel aanvaard.

Yperen.

Dinsdag 11 October.

De dag beloofde zeer belangrijk te zijn.
Ypres zou bezocht worden, o.a. de niet algemeen bekende hal, het klooster, enz.; waartoe een speciale trein gereed stond.
Ypres toch is anders slechts te bereiken door gebrekkige verbindingen en met boemeltreintjes, die er minstens 3½ uur of langer over doen, en daarom is de stad bij velen allicht minder bekend.
De dag vroolijk en wel begonnen, zou evenwel voor velen een minder pleizierig einde nemen.
Over Courtrai — bekend door de „gouden sporen slag" — arriveerde de trein op tijd, na het traject in 2½ uur te hebben afgelegd.
Allereerst werden de „Halles" bezocht, een monument uit de Middeleeuwen. Wat men onder de „Halles" verstaat is eigenlijk een groot complex van gebouwen, n.l. de Lakenhal, de „Beffroi", het Nieuwerck, de Schepenzaal, de zaal uit de 17e eeuw en het Stadhuis.
De oudste deelen dateeren uit de 13e eeuw.
Het kiekje dat hierbij gaat, geeft eenigzins een denkbeeld van dit machtig geheel.
De welkomsgroet van den Burgemeester en het bedankje van

Dr. Cuypers zal ik nu maar niet uitvoerig opschrijven, het komt in hoofdzaak op het zelfde neer als de vorige toespraken.
Dr. Cuypers, die de vermoeiende tochten steeds meemaakt, en bij afwezigheid van den minister het woord voerde, had veel succes, vooral waar hij sprak van „le vrai, le beau et le bon" in de kunst, enz., enz.
Het dejeuner liet lang op zich wachten, doch was voortreffelijk, maar stuurde de dagregeling in de war.
Het was ongeveer half 3 toen wij opstonden en volgens het programma zou dit reeds half 2 zijn geschied en om 2 uur de „Assemblée" aanvangen.
Het monument hierboven bedoeld en het klooster werden nu bezocht. Het was een waar genoegen voor mij te kunnen mededeelen, dat dit geschiedde onder leiding van den burgemeester zelf, die met zoo'n kennis van zaken alles uitlegde, dat ik het betreurde dat mannen als Frederiks en Peters niet aanwezig waren. Restaurateur tot in de nieren, maar een zooals het behoort.
Ons wijzende op de kunstig gemetselde gewelven en pijlers van enkele zalen, vestigde hij de aandacht op de hooge kolommen met kleine doorsnede, uit steen volgens het „lager", niet hooger dan stukken van 20 ad 25 c.M. opgestapeld, misschien, door den ingenieur wiskundig berekend, totaal afgekeurd! De verleiding was groot om dit wat te verbeteren, de kolommen wat in te korten en de balken zoldering door gewelven te vervangen.
Niets van dat al. Zóó als het gevonden is, blijft het!
Een ander deel was afgebrand en later opgebouwd, echter niet juist passende in den stijl van het primitieve. Ook dit vernieuwde deel is weer oud geworden en moet hersteld. Ook hier zouden zekere restaurateurs gaarne er één geheel van maken — *neen* — ook dit deel blijft zooals het is. „Je ne fais pas du nouveau" zegt de burgemeester. Het monument zal de geschiedenis zijn zooals het langzamerhand ontstond, 13', 15' en 16' eeuwsch! *)
Inmiddels kwam de Algemeen Secretaris, de heer Broerman, telkens zenuwachtig zeggen, dat de vergadering die om 2 uur uitgeschreven was ('t was inmiddels ruim half 4) nu gehouden moest worden.
De heer Burgemeester nam er weinig notitie van en ging voort met de restauratieplannen van het klooster en de kathedraal te verklaren.
Niet om steeds wat aan te merken, doch 't programma was weer deerlijk in de war!
Samenkomst n.l. aan het station om 4.40, vertrek van den trein om 4.30!!!
Het deed zoo iets denken aan den Greenwichtijd, uit de spoorboekjes van vroegere jaren!
Met dat al maakte Uw verslaggever een slipper, woonde de vergadering niet bij, doch bekeek nog menig antiek geveltje waaronder ook een van hout **) nam een kijkje in het belangrijk museum Merghelynck — doch daarover speciaal een ander maal — en voort in galop naar den trein.
Slechts weinige congressisten waren daar reeds en de speciale trein vertrok, terwijl de andere heeren nog aan het vergaderen waren, om te vertrekken .... Joost mag weten wanneer! en misschien eerst daags daarop weer Brussel terug zouden zien.
's Avonds waren wij genoodigd bij den Heer en Mevrouw Gaston De Wiart, président „du Groupe du Congrès", waar de avond aangenaam werd doorgebracht, de vorstelijke woning bewonderd werd, zoo ook de goede smaak van den eigenaar en zijn vele schilderijen, waaronder ook van Hollandsche meesters, als Israëls en anderen, — en niet het minst zijn gastvrijheid.
Een rijk programma van orgelspel, clavecimbal en zang werd uitgevoerd.

(*) Een zijportaal van de kerk is geheel vernieuwd, waarbij de toevoegsels van vroegere verkeerde restauraties verwijderd zijn en het geheel in de primitieve toestand is teruggebracht. Het dakbord en de leibedekking werd vernieuwd en de wapens of dakschilden opgeverfd. Dat alles zag er wat «de nieuwe» uit, maar .... de tijd moet de toon geven.
(**) Ongelooflijk en toch is het waar, dat in 1823 het gemeentebestuur alle herstellingen verbood aan houten huizen en zelfs premies uitloofde voor hen, die deze deden slopen en door stenen huizen deden vervangen. En zoo zijn de meeste aardige interessante geveltjes verdwenen. In de collectie van Auguste Böhn komen nog vele teekeningen daarvan voor. In de Hall wordt ook nog een gevel bewaard.

Woensdag was het de laatste dag van het congres.
Bezoek aan de tentoonstelling van „l'art ancien". Sluiting der zittingen, het afscheidsbanket, enz., enz.
Met het oog op de „redaktions-schluss" van het Weekblad, moest Uw verslaggever hierbij zijn brieven eindigen, het aan de Redactie overlatende, wat deze er al of niet uit wil overnemen.

S.

VERGADERINGEN

VERGADERING IN ZAKE NAT. PRIJSVRAAG-REGELEN.

Donderdag 20 October j.l. heeft de vergadering plaats gehad van afgevaardigden der bouwkundige vereenigingen, bijeengeroepen door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst. Met het oog op de urgentie en ten einde te trachten de hangende prijsvragen niet door de Nationale Prijsvraag-Regelen te doen tegenhouden, achtte het Hoofdbestuur het wenschelijk in een vergadering van afgevaardigden der bouwkundige Vereenigingen voor te stellen de Regelen tijdelijk buiten werking te stellen en om na te gaan op welke wijze ten spoedigste een herziening der Regelen kan worden bereikt.
De Bond van Architecten was vertegenwoordigd door zijnen voorzitter, den heer K. P. C. de Bazel; het Genootschap Architectura et Amicitia door den heer Paul J. de Jongh; de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap door zijnen voorzitter, den heer Alb. Otten, terwijl het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigd was door zijnen voorzitter, den heer A. Salm G.Bzn., den heer B. J. Ouëndag en den Alg. Secretaris J. Gratama.
De „Friesche Bouwkring" had geen afgevaardigde gezonden.
De heer Salm leidde de vergadering; bij de inleiding van het onderwerp deed hij eenige, meer confidentieele mededeelingen, om de „urgentie" van het voorstel van het Hoofdbestuur aan te toonen, waarmit blijken kan, dat het Hoofdbestuur inderdaad spoedig eene beslissing moest nemen betreffende het afwikkelen van in zijn handen gestelde verzoeken om advies voor meerdere voorgenomen prijsvragen.
Voorts noemde hij verschillende punten der N. Prijsvraag Regelen, waartegen bij het bureau der Maatschappij bezwaren waren ingekomen en die, volgens de respectievelijke voorstellers, herzien moesten worden.
Deze punten betroffen o. a.:
Herziening totaal bedrag der prijzen.
Berekening totaal bedrag als geen bouwsom genoemd wordt.
Herziening samenstelling Permanente Commissie, zoodat elk der deelnemende vereenigingen er in vertegenwoordigd is.
Meer recht van medezegging aan den prijsvraag uitschrijver.
Mindere uitgebreidheid van het Jury Rapport.
Regeling van vergaderingen en honoreering der Permanente Commissie.
Na gehouden besprekingen bleek, dat de door het Hoofdbestuur voorgestelde tijdelijke buiten werking stelling niet wenschelijk geacht werd door de vergadering. Eveneens werd een totale herziening der Regelen niet noodzakelijk bevonden, zoodat de Nat. Prijsvr. Regelen gehandhaafd moeten blijven.
Daar echter van verscheidene zijden bezwaren tegen de Regelen zijn gemaakt, werd de volgende motie met algemeene stemmen aangenomen:
„De afgevaardigden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, van het Genootschap Architectura et Amicitia, van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap en van den Bond van Nederlandsche Architecten, vergaderd den 20 October 1910 in het gebouw der Maatschappij, overwegende de bedenkingen, die ten opzichte van enkele punten tegen de Nationale Prijsvraag Regelen ingekomen zijn, van meening, dat er geen reden is de N. P. Regelen buiten werking te stellen, verzoeken de Permanente Commissie voorstellen tot wijzigingen te dien opzichte op te stellen en ten spoedigste aan de goedkeuring der deelnemende Vereenigingen te onderwerpen."
Ten slotte werd de wenschelijkheid geuit, dat de Perm. Commissie zoo spoedig mogelijk gekozen zal worden, terwijl tevens in het licht werd gesteld, dat deze Perm. Commissie niet beschouwd moet worden als vertegenwoordigers der bouwkundige vereenigingen, maar uitsluitend als een Commissie van Toezicht, die tot taak heeft te bevorderen, dat bij het uitschrijven van nationale prijsvragen de Regelen worden toegepast.

INGEZONDEN STUKKEN

Aan het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

WelEd. Geb. Heeren.

Met volkomen instemming las ik in het laatste nummer van het B. W. het protest van den heer van der Pek. Na veel vergaderens, ook met de afgevaardigden der Maatschappij — waaronder de voorzitter de heer Salm — zijn deze prijsvraagregelen tot stand gekomen; pijnlijk is het en weinig een toekomstige samenwerking bevorderend zoo met een handomdraai deze regelen tijdelijk buiten werking te zien gesteld. Zoolang deze prijsvraagregelen niet herzien zijn heeft men ze te aanvaarden zooals ze door de Bouwkunstlichamen werden aangenomen na rijp- o zeer rijp beraad.

W. Kromhout Czn.

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

Ingevolge het besluit van het Hoofdbestuur onzer Maatschappij in zake de Prijsvraag Rochdale, waarbij deelname aan de prijsvraag ontraden wordt (zie blz. 505) is de vraag overwogen of het niet wenschelijk is de kolommen van het Bouwkundig Weekblad te sluiten voor verdere mededeelingen, die de Vereeniging Rochdale betreffende deze prijsvraag verzoekt op te nemen.
Waar de bezwaren, door het Hoofdbestuur, tegen de prijsvraag gemaakt, blijven bestaan, zou een dergelijke sluiting van het blad volkomen consequent zijn.
Hier staat echter het volgende tegenover:
In de mededeeling van het Bestuur der Vereeniging Rochdale betreffende handhaving van het oorspronkelijk programma (zie Bouwkundige Weekblad No. 4 blz. 490 e.v.) komt voor de brief der drie architect-juryleden, gericht aan genoemd Bestuur, waarin zij mededeelen, dat zij het liefst hadden gezien, dat de prijsvraag, na alles wat daarover is gezegd en waardoor zij in een impasse is geraakt, in den vorm, zooals het programma nu is samengesteld, ware ingetrokken, omdat de Bouwkundige Vereenigingen hunne medewerking niet willen verleenen, wanneer enz. Het intrekken der prijsvraag zou echter teveel bezwaar tengevolge hebben, omdat daardoor moeilijkheden zouden ontstaan tusschen het Bestuur van Rochdale en de inzenders. Tevens vernemen wij uit dien brief, dat inzenders, zich baseerend op het gepubliceerde programma, hunne rechten door middel van een advocaat kenbaar gemaakt hebben, zoodat het slot van het schrijven luidt: „dat alleen het consequent handhaven van het gepubliceerde programma een zuivere oplossing der verantwoordelijkheid geeft en een rechtskundig juiste afwikkeling van zaken waarborgt."
Wij vinden deze gang van zaken begrijpelijk; en waar nu het Bouwkundig Weekblad indertijd zich beschikbaar heeft gesteld voor het opnemen van mededeelingen betreffende deze prijsvraag, en nu tot het consequent handhaven van het programma, óók behoort het plaatsen van vragen en antwoorden, zooals medegedeeld is in het programma, heeft de Redactie geen termen gevonden het Bouwkundig Weekblad voor de mededeelingen van Rochdale in zake de prijsvraag te sluiten.

De Redactie van het Bouwkundig Weekblad.

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

Betreffende deze prijsvraag zijn de volgende vragen gesteld: (Zie Bouwkundig Weekblad No. 20.)

Vraag 8. Annuiteit voor rente en aflossing 4.17 % van de totale bouwsom; wordt hiermede ook de koopsom der bouwterreinen bedoeld?

Antwoord. Onder punt 11b. van het programma staat duidelijk, wat onder totale bouwsom wordt begrepen, en dat hieronder ook de koopsom der bouwterreinen is bedoeld.

Vraag 9. 11b. e. Renteverlies tijdens den bouw te rekenen 2,5 %, enz.; moet dit renteverlies berekend worden over 't geheele benoodigde kapitaal, bouwkosten, grondkosten, honorarium, enz.?

Antwoord. Het renteverlies moet berekend worden over het geheele benoodigde kapitaal.

Vraag 10. Is het geoorloofd enkele perceelen of gedeelten van enkele perceelen, daartoe geschikt voor winkel te bestemmen met aansluitende woning? Zoo ja, verandert hierdoor dan niet het gemiddelde der huur, bepaald op *f* 3.25 per week.

Antwoord. Enkele winkelwoningen zijn geoorloofd; een gemiddelde huurprijs van f 3.25 blijft gehandhaafd.

Vraag 11. Moet van elk woning-type de vereischte huur worden opgegeven? Zoo neen, met welke bedoeling is dan opgegeven de maximale weekhuur à *f* 4.—?

Antwoord. Van elk woning-type moet de vereischte huur worden opgegeven.

Vraag 12. Mag worden teruggebouwd bij den rooilijn aan de Borger- en Van Lennepstraat en aan de Kostverlorenvaart? Zoo ja, moet dan de grond tusschen naar achter geplaatsten gevel en tegenwoordige rooilijn als particulier terrein behouden blijven (dus afgescheiden worden), of mag daarvan verondersteld worden, dat hij bij den openbaren weg kan worden getrokken?

Antwoord. Terugbouwen is geoorloofd. De grond, vrij gekomen door het terugbouwen, blijft particulier terrein en moet afgescheiden worden.

Vraag 13. Wanneer perceelen worden ontworpen met begane grond en drie volle verdiepingen, mag daarboven dan nog een zolder, eventueel met kamertjes, worden ontworpen?

Antwoord. Ja, dat mag; de zolderkamertjes moeten echter slaapkamertjes zijn en behooren tot de woningen op de hoogste verdieping.

Vraag 14. Een ingang, en vermoedelijk ook een opgang, mag niet gemeenschappelijk zijn voor meer dan 3 woningen; mag een toegang tot een zolder dat wel zijn?

Antwoord: Het laatste is toegestaan.

Vraag 15. Mag het getal verdiepingen *(de zolderverdieping niet medegerekend)*, twee, drie of vier bedragen?

Antwoord. De zolderverdieping is **niet** *medegerekend bij het aantal verdiepingen, genoemd onder 7°, van het programma.*

Vraag 16. Wat wordt verstaan onder 11°, e? Van welk kapitaal? Moet perce op 1½ jaar bouw gerekend worden? Een jaar is toch voldoende?

Antwoord. Gerekend moet worden op 2,5 % gedurende 1½ jaar van de totale uitgaven.

Vraag 17. De zolderkamertjes onder 9° genoemd geven toch geen recht om het bovenste huis te rangschikken onder de classificatie van 8° c? Zij zullen dus ter vermijding van opdrijving van de begrooting niet behoeven geprojecteerd te worden?

Antwoord. Zolderkamers behoeven niet gemaakt te worden, maar mogen gemaakt worden. Zij rekenen als vertrekken mede.

Vraag 18. Is het geoorloofd op het terrein ook alleenstaande huizen te ontwerpen, of is eene gesloten bebouwing voorschrift?

Antwoord. De ontwerper is hierin geheel vrij.

Vraag 19. Kunnen voortuinen aangelegd worden? En met welke diepte tusschen straat en voorgevel rooilijn?

Antwoord. Voortuinen mogen aangelegd worden. De diepte wordt aan den ontwerper overgelaten.

Vraag 20. Moet de indeeling van elke woning op dezelfde verdieping?

Antwoord. De ontwerper is hierin vrij, doch hij lette op § 9 van de Bouwverordeningen.

Vraag 21. Bestaat er een vastgestelde gevelbreedte?

Antwoord. Deze bestaat niet.

Vraag 22. Hoe groot is de onderlinge verdieping-hoogte?

Antwoord. Zie Amsterdamsche Bouwverordening. Zolderkamers moeten over 4 M² 2.70 M. hoog zijn.

Met het oog op art. 11 van de Bepalingen van het Programma en in aansluiting met den verlengden *inzendingstermijn tot en met 30 November 1910* zullen na 1 November 1910 geen inlichtingen meer verstrekt worden, zoodat in het Bouwkundig Weekblad van Zaterdag 29 October 1910 voor het laatst vragen en antwoorden zullen opgenomen worden.

De Jury,

H. P. BERLAGE NZN., *Voorzitter,*
J. GRATAMA, *Rapporteur.*

BERICHTEN

De Gemeenteraad van 's-Gravenhage, heeft in de vergaderingen van Maandag en Dinsdag j.l. twee besluiten genomen die voor de toekomst van groot belang zijn en die een eigenaardig licht werpen op de wijze waarop de Raad de aestetische belangen van stad en land behartigt.

Het verzoek van het kerkbestuur der St. Jacobskerk om een kosterswoning met administratielokaal tegen het kerkgebouw te mogen aanbouwen werd goedgekeurd, waarmee de zoo zeer gewenschte ontmanteling der kerk een schrede achterwit heeft gedaan.

Besloten werd om de bebouwing van het land van Van Bylandt aan de hoek van Koningskade en Wassenaarschen weg niet te bestemmen tot villa terrein maar een stratenplan daarop te ontwerpen met gewone dichte bebouwing.

Vooral dit laatste besluit betreuren wij ten zeerste. Dat dit bij uitstek fraaie stuk grond, dat steeds als een waar sieraad van dit gedeelte van Den Haag wordt beschouwd, voor een gewone stadsbebouwing wordt bestemd en overgeleverd wordt aan de willekeur van bouwspeculanten, dit laatste treft dieper dan de aanbouw aan de Jacobskerk. Men behoeft slechts één blik te werpen op de nieuwere wijken der stad om te kunnen voorspellen in welken toestand men deze liefelijke boschomzoomde weide na een paar jaar zal terugzien.

Architectuur-Tentoonstelling van het Genootschap „Architectura et Amicitia" ter eere van haar 50-jarig bestaan.

In het weekblad „Architectura" van 8 October jl. heeft de Lustrumcommissie eene oproeping gedaan voor eene te houden architectuur tentoonstelling in het Stedelijk Museum te Amsterdam gedurende de maand November.

1. de tentoonstelling zal omvatten de navolgende groepen:
a. teekeningen en foto's van uitgevoerde bouwwerken of onderdeelen daarvan.
b. teekeningen van niet uitgevoerde bouwwerken.
c. opmetingen en reisschetsen.
d. teekeningen, modellen en afgietsels van architectonisch beeldhouwwerk.
e. teekeningen van tuinarchitectuur.
f. etsen met architectuur motieven.
2. de wijze van encadreering wordt geheel vrij gelaten, doch op de achterzijde van ieder voorwerp zal de naam van den inzender duidelijk moeten zijn aangegeven.
3. iedere inzending zal van bijgaand inzendingsbiljet vergezeld moeten zijn.
4. de inzendingen worden uiterlijk Zaterdag 29 October a. s. ten 4 uur ingewacht in het Stedelijk Museum te Amsterdam en zullen franco aan de inzenders geretourneerd worden.
5. voor eene, door het Genootschap te sluiten, verzekering der voorwerpen, is het gewenscht dat de inzender het bedrag der verkoopwaarde noemt, waarvoor op het inzendingsbiljet ruimte is gereserveerd.

Het inzendingsbiljet en verdere inlichtingen zijn te verkrijgen bij den heer Jan de Meyer, Secretaris der Lustrumcommissie, Emmastraat 27, Amsterdam.

Gevelwedstrijd te Leiden. De dagbladen berichten het volgende:

Ten einde te komen tot een meer aantrekkelijke bebouwing der nieuwe stadswijken stellen B. en W. den Raad voor, om in navolging van andere steden in binnen- en buitenland ook hier ter stede gevelwedstrijden uit te schrijven.

De bedoeling is om een drietal prijzen uit te loven voor hen, die de mooiste gevels ontworpen hebben voor de huizen, die in een zeker tijdvak bv. voor de eerste maal tusschen 1 Januari 1911 en 1 Januari 1913 in deze gemeente zullen zijn gebouwd en eveneens een drietal prijzen voor hen voor wier rekening de huizen zullen zijn gebouwd voor zoover zij althans niet zelf de ontwerpers daarvan zijn.

De eerstbedoelde drie prijzen zouden kunnen bestaan uit een vergulde zilveren, een zilveren en een bronzen medaille of geldprijzen ter waarde van f 100, f 50 en f 25; de andere prijzen uit medailles als bovenbedoeld.

De jury zou dan kunnen bestaan uit drie deskundigen, waarvan twee te benoemen door den Raad uit voordrachten opgemaakt door de Maatschappij tot bevordering van Bouwkunst en de Vereeniging voor Vreemdellngenverkeer en de derde door den burgemeester.

De nieuwe schouwburg te 's-Gravenhage. Met de uitvoering van het raadsbesluit in zake het opmaken van een schouwburgplan op de bestaande plaats zal ten spoedigste en wel in de volgende week, een begin worden gemaakt.

Het streven zal zijn om reeds in Januari a.s. de schetsontwerpen van een nieuw gebouw te kunnen overleggen. *Vad.*

Alexanderkazerne en veld te 's-Gravenhage. De gemeente is in de gelegenheid om voor den prijs van f 175.000, vrij op naam aan te koopen het tegenover de Alexanderstraat gelegen perceel Javastraat no. 26 met bijbehoorenden stal en koetshuis.

Het bezit van dat perceel is, naar het oordeel van B. en W., voor de gemeente onmisbaar te achten, niet alleen voor de eventueele exploitatie van het plm. 65.000 M². groote terrein der Alexanderkazerne met daarbij behoorend Alexanderveld in zijn geheel, doch ook voor het gebruik van een gedeelte van een en ander voor eenig gemeentelijk doeleinde, wanneer de beschikking over zoodanig gedeelte mocht kunnen worden verkregen.

Aangezien de gevraagde koopprijs ook in verband met de schatting van de commissie van taxatie en advies voor het grondbedrijf niet te hoog voorkomt, stellen B. en W. den Raad voor, om van de aanbieding gebruik te maken en tot aankoop over te gaan. *Vad.*

30ste JAARG. – 29 OCT. 1910. – No. 44.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Adres aan H. M. de Koningin. — Verg. Afd. Arnhem. — Verg. Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Hek van den Holl. Tuin op de Wereldtentoonstelling te Brussel door A. O. — Ons Brusselsch Paviljoen, door R. P. J. Tutein Nolthenius. — De bevoegdh. v. d. Arch., door Mr. E. H. P. Rosenboom. — De bouwk. als gewaagde constr., door W. R. Lethaby. — Winkelpui te Zierikzee, door C. Swartbol. — Soc. Hyg. en Techn., dr. J. L. B. Keurschot. — Brieven uit Goes, dr. R. — Nieuwe Arbeidersw. te 's Gravenh. — Prijsvr. — 25-jarig Jubil. v. d. Ver. „Bouwk. en Vriendschap" te Rott. — Berichten. — Met 1 pl.

OFFICIEEL GEDEELTE.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

Aan Hare Majesteit de Koningin.

Geeft met den meesten eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat, waar eene goede oplossing betreffende het vraagstuk van de bescherming van het auteursrecht dringend wordt gevoeld en van verschillende zijden in Nederland de wenschelijkheid van een Wet, regelende het auteursrecht op werken van beeldende kunst wordt geuit,

het zich tot Uwe Majesteit wendt met het eerbiedig verzoek, alsnog gevolg te willen geven aan het adres van 16 November 1904, door het Hoofdbestuur te dezer zake aan Uwe Majesteit gericht, en van welk adres hierbij een afschrift is gevoegd.

't welk doende, enz.

Van Uwe Majesteit de gehoorzame dienaar

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

w. g. A. SALM G.Bzn. *Voorzitter.*
„ J. GRATAMA, *Secretaris.*

Afschrift van het adres van 16 November 1904 aan Hare Majesteit de Koningin gericht door het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

Aan Hare Majesteit de Koningin,

geeft met den meesten eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst;

dat laatstelijk bij Koninklijke Boodschap, No. 1 van 7 October 1887, aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal ter overweging aangeboden werd een ontwerp van Wet, regelende het auteursrecht op werken van beeldende kunst, gelijkluidend met dat, gedrukt onder No. 5 der Tweede zitting 1884—1885, waarin onder § 1, Artikel 1 werden opgenomen, bouwkundige teekeningen en modellen;

dat in § 2 van de memorie van toelichting, die bij laatstgenoemd wetsontwerp was gevoegd, werd aangenomen, dat bouwkundige teekeningen wel in de termen der wet vielen; dat adressant echter van meening is, dat hetzelfde het geval behoort te zijn met gebouwen, aangezien toch in den regel het vervaardigen van bouwkundige teekeningen slechts ten doel heeft een gebouw daarnaar tot stand te brengen en het waarborgen tegen namaak van gebouwen onderworpen kan worden aan de bepalingen van artikel 7 van „de voorwaarden tot uitoefenen van het auteursrecht op werken der beeldende kunsten", zooals die werden opgenomen in het hierboven genoemde wetsontwerp;

dat het Hoofdbestuur zich den 28sten Maart 1889 tot Zijne Excellentie den Minister van Binnenlandsche Zaken heeft gewend met verzoek, om het in de zitting der Tweede Kamer van 1887—1888 onafgedaan gebleven „Ontwerp van Wet tot regeling van het auteursrecht op werken van beeldende kunst" wederom bij die Kamer in te dienen, waarbij tevens de wenschelijkheid werd uitgesproken, in bedoeld wetsontwerp niet enkel „bouwkundige teekeningen en modellen", maar ook de „werken der bouwkunst" op te nemen;

dat echter dit verzoek onbeantwoord is gebleven;

redenen, waarom het Hoofdbestuur zich tot Uwe Majesteit wendt, mede namens de talrijke beoefenaars der bouwkunst, met het eerbiedig verzoek, dat het Uwe Majesteit moge behagen, in gemeen overleg met de Staten-Generaal eene wet uit te vaardigen, regelende het auteursrecht op werken van beeldende kunsten, waaronder begrepen zijn de „werken der Bouwkunst".

't Welk doende, enz.

van Uwe Majesteit de gehoorzame dienaar,

het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

A. SALM G.Bzn. *Voorzitter,*
C. T. J. LOUIS RIEBER, *Secretaris.*

Amsterdam, 16 November 1904.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

AFDEELING ARNHEM DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Woensdag 2 November 1910 's avonds 8 uur in het Restaurant „Noble".
De heer A. W. Weissman architect te Amsterdam zal inleiden het onderwerp:
„De Overheid en de Schoonheid."

AFDEELING 'S GRAVENHAGE DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Vrijdag 4 November 1910, 's avonds ten 8 ure, in een der zalen van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis te 's Gravenhage.
Voordracht met lichtbeelden van den Heer S. de Clercq, architect te 's Gravenhage. Onderwerp: Oude Bouwkunst op Java.

De Secretaris,
J. F. VAN HOYTEMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HEK VAN DEN HOLLANDSCHEN TUIN OP DE WERELDTENTOONSTELLING TE BRUSSEL.

Kunstsmeedwerk is een onderdeel der bouwkunst, dat niet altijd met die zorg en die liefde behandeld wordt, die het verdient; zelfs de belangstelling is niet groot, want zelden zien wij reproducties op flinke schaal in vakbladen opgenomen.
De smeedkunst vraagt van ontwerper en uitvoerder veel opoffering, studie en tijd; het is niet eenvoudig tot het juiste karakter ervan door te dringen, want moeilijk is te voldoen aan de zoo eenvoudig klinkende eischen, waaraan eene goede afsluiting te voldoen heeft. Eenvoudig of ingewikkeld van compositie moet een hek bestaan uit staven, welke horizontaal en vertikaal door elkander gestoken zijn, terwijl de versiering alleen verkregen mag worden door uitsmeden, doorklieven, laschen en vlechten.
Weinig architecten en kunstnijveren leggen zich op de beoefening er van toe en handhaven den goeden naam, dien onze smeedkunst overal in de 17e eeuw had.
Het is een nog grootere uitzondering wanneer de uitvoerder tevens ontwerper is, en indien zulk een geval zich voordoet, kan het voor de kennis der ontwikkeling van onze kunstnijverheid nuttig zijn, daarop de aandacht te vestigen.
Het hierbij afgebeelde hek is een van de twee door den heer L. Ringlever te Rotterdam op de Brusselsche tentoonstelling ingezonden werken.
Zijne inzending heeft in meerdere klassen de hoogste onderscheidingen verworven, doch het is speciaal de bijzondere verdienste van het hierbij afgebeelde, in Oud-Hollandschen stijl opgezette hek, die de algemeene belangstelling verdient.
Hier is in allen eenvoud van compositie een harmonisch geheel verkregen met zuivere ijzervormen. Wij kunnen ons die vormen in deze afmetingen niet in een ander materiaal denken. In alle onderdeelen zijn de bovengenoemde technische eischen met zorg en liefde doorgevoerd, en zijn met de grove materiaal vormen verkregen van eene buitengewone distinctie, die ons oog bekoren en onze aandacht vragen voor een rijkdom, verkregen met zulke eenvoudige middelen.

20 September 1910. A. O.

ONS BRUSSELSCH PAVILJOEN.

Mijnheer de Redacteur!

Er zijn zeker weinig Nederlandsche gebouwen, die tot zooveel kritiek ten onzent aanleiding hebben gegeven als het gebouw, waarin de Nederlandsche inzendingen te Brussel zijn tentoongesteld. Zelfs de heer Fokker doelt op dat gebouw in zijn artikel over de Juridische bevoegdheid van den Architect, in het nummer van dit weekblad van 15 dezer. En zeer uitvoerig heeft o.a. de schrijver van artikelen in „het Vaderland" omtrent „Nederland op de Brusselsche tentoonstelling" (mij dezer dagen als overdruk toegezonden) de verschillende vraagstukken behandeld, welke hierbij aangevoerd kunnen worden.
Welnu, desalniettemin ben ik bij mijne overtuiging gebleven, dat de Centrale Commissie voor de Brusselsche tentoonstelling — waarvan ik de eer heb deel uit te maken — volkomen gelijk had toen zij met bijna algemeene stemmen van de beide ontwerpen, opgemaakt door den heer Kromhout, koos het Oud-Hollandsche.
En indien wederom ergens op een internationale tentoonstelling *in het buitenland* een Nederlandsch paviljoen ware te plaatsen, zoude mijn raad wezen: wéér het zelfde te doen.
Niet alsof ik geen sympathie gevoel voor het streven onzer hedendaagsche architecten om nieuwe banen te betreden! Integendeel; steeds bemerk ik met vreugde, hoe in alle richtingen door onze bouwkundigen gezocht wordt, al is die vreugde eenigszins een toekomstvreugde.
Maar het geldt hier een heel bijzondere opgave. Niet om de goedkeuring van fijnproevers is het te doen, doch om een zoo groot mogelijk aantal kijkers en kooplustigen te trekken naar den vliegenden winkel, welke men tentoonstelling heet.
En dat is ons door het Oud-Hollandsch type te nemen, uitstekend gelukt. De Nederlandsche vlag is, sedert geen Trompen en de Ruyters meer de zeeën schoonvegen, helaas een tamelijk onbekend uithangbord geworden. Maar de Oud-Hollandsche bouwstijl is aan iedereen bekend, die ooit in beeld iets van Nederland heeft gezien. En zoo doende zijn dan ook de tentoonstellingbezoekers, als vliegen op een kaars, aangevlogen op het Nederlandsche gebouw. En daarom was het te doen; niet om ze een gevel te doen bewonderen, maar om ze *in* het gebouw te lokken.
De omstandigheden zijn ons daarbij — dit wil ik gulweg bekennen — bijzonder gunstig geweest. Als wij niet door de ligging aan een dijk gedwongen waren geworden twee hoog te bouwen, zoude vermoedelijk nooit die — voor dezen stijl zoo passende — rijzigheid hebben bekomen. En bij het felle wit van de andere gebouwen, welke de veel te groote tuinenvlakte omringden, stak juist dat rood der quasi-baksteen zoo allergelukkigst af, gaf een houvast aan het ronddwalend oog.
Dat ons paviljoen tevens afsloot de straat der natiën, was een derde gelukkig toeval. Na de zware Vlaamsche vormen der paviljoenen van Brussel en Gent, en de boersche Duitsche bierkneipen, torende het Nederlandsche gebouw in rustige fijnheid omhoog, als een aristocraat, die zorgvuldig het volksgedrang mijdt.
Waarlijk, wij hebben geen reden om ons voor die keuze te schamen, en het eenige wat mij spijt, is dat de heer Kromhout, volgens zijn eigen bekentenis, er zich wat al te gemakkelijk heeft afgemaakt. Want heeft hij in zijn voordracht ter gelegenheid van het bezoek van de Nederlandsche architecten ter plaatse niet eenigszins minachtend er op gewezen, dat om zulk een gebouw samen te stellen, het voldoende was in oude portefeuilles te rommelen?
Mij dunkt die minachting heeft zich wel eenigszins gewroken. Want is de smalle voorgevel aan den dijk een gelukkige greep geweest (alleen de provinciewapens zijn er minder gelukkig op aangebracht), de lange zijgevel langs den tuin zouden — geloof ik — onze Hollandsche voorvaderen niet bepaald toejuichen. Zulk een aaneenreien van trapgeveltjes met winkelluifels is waarlijk niet grandioos en . . . niet in stijl, daargelaten dat ook op sommige détails nog wel iets is aan te merken.
Gaarne geef ik toe, dat in Nederland niet vele voorbeelden in Oud-Hollandschen stijl zijn te vinden van dusdanige afmetingen als dit feestgebouw, doch dat is uitsluitend een gevolg van de betrekkelijk bekrompen omstandigheden, waarin onze voorvaderen toenmaals leefden. Zij hadden geen groote ruimten noodig, en ontwierpen dus geen gestrekte gevels. Maar waren de omstandigheden in Nederland voor architecten met grooter vleugelslag ongunstig, niet aldus in den vreemde.
Wie dan ook wil zien hoe op grooter schaal in Oud-Hollandschen stijl is te bouwen, reize naar de Hanzesteden, naar Kopenhagen, naar Frederiksborg, Elseneur, en elders in de Noordsche Koningrijken. Daar stonden Nederlanders of in Nederland geschoolde vreemdelingen voor grootscher opgaven dan de kleinburgerlijke maatschappij in eigen land kon stellen.
Geen wonder dan ook dat in die landen, met zulke groote voorbeelden voor oogen, de Oud-Hollandsche stijl in eere gehouden, geen doode stijl werd, doch blijft *leven*. En hoezeer die stijl zich aan moderne eischen weet aan te passen, bewijst o.a. het niet lang geleden gebouwde Nationale Kunstnijverheidsmuseum te Stockholm.
Het is dan ook m. i. in hoofdzaak alleen te wijten aan het feit, dat het Oud-Hollandsche tijdperk hier te lande — op enkele uitzonderingen na — slechts op bouwwerken van geringe afmetingen kan wijzen, dat de hedendaagsche Nederlandsche architect, wien grootscher taak wacht dan zijne voorvaderen, eenigszins vreemd staat tegenover dien stijl, en dat zijne oude portefeuilles hem in den steek laten bij het zoeken naar passende motieven.
En toch is dat zoo jammer. Want die Oud-Hollandsche stijl heeft zich geenszins overleefd. Hij heeft zelfs te kort hier te lande gebloeid, verdrongen als hij werd door geimporteerde deftiger stijlen, beter passende bij de Hollandsche toenemende deftigheid „après fortune faite".
Geenszins gekristalliseerd in eindvormen, zooals bijv. de Gothiek, verdient dan ook m.i. die Oud-Hollandsche stijl ten volle eene herleving, eene verder voering in overeenstemming met onze hedendaagsche behoeften. Het buitenland is ons zelfs daarbij voorgegaan en wij mogen zeker niet achterblijven.
Want geen stijl weet zóó goed onzen nationalen baksteen tot zijn recht te doen komen, is zóó zeer thuis op onzen wankelbaren bodem, welke daarentegen groote effen vlakken verbiedt op straffe van niet te verbergen scheuren. En geen andere architectuur is zoo picturaal, past dus zoozeer in het land van Rembrandt, het land van kleuren en niet van lijnen, waar niet sculpturale vormen, doch licht- en schaduwwerkingen het oog boeien.
Niet het minst dan ook om deze reden juich ik de keuze toe van het paviljoen op de Brusselsche tentoonstelling. Want ik zie daarin geenszins, zooals sommigen, een afgezaagde herinnering aan onzen Klompentijd, maar integendeel een voorbode voor een krachtig herleven van onzen besten nationalen bouwstijl.

R. P. J. TUTEIN NOLTHENIUS.

DE BEVOEGDHEID VAN DEN ARCHITECT.

Het is niet zonder aarzeling, dat ik het waag, mij te mengen in den tusschen de heeren Mrs. Goseling en Fokker geroepen strijd over de bevoegdheid van den architect, immers het gevaar bestaat, dat wanneer anderen zich met dat duel bemoeien, de strijd een dusdanigen omvang zal aannemen, dat het Bouwkundig Weekblad, van een bouwkundig vakblad zal ontaarden in een tournooiveld voor juristen, wat niet gewenscht is.
De belangrijkheid der quaestie deed mij echter over dit bezwaar heenstappen.
De strijd tusschen beide genoemde Heeren loopt in hoofdzaak over dit speciale punt, dat Mr. Goseling meent, dat de architect, die door den aanbesteder met de leiding van en het toezicht op de uitvoering van het werk is belast, dientengevolge, ook zonder speciaal beding met den aanbesteder, uit den aard van zijne functie, de bevoegdheid zoude hebben aan den aannemer eene den aanbesteder bindende verklaring af te geven, waar-

bij de architect verklaart, dat de aannemer aan zijne verplichtingen heeft voldaan, welke verklaring den aannemer het recht zoude geven, van den aanbesteder betaling te vorderen, terwijl Mr. Fokker daarentegen van meening is, dat zonder speciaal beding, de architect deze bevoegdheid ten eenenmale mist. Hij ziet in het door den architect af te geven certificaat niets anders dan een advies aan den aanbesteder, om het werk goed te keuren, en meent, van zijn standpunt volkomen terecht, dat het toch al te dwaas is, den aanbesteder te dwingen, dat advies blindelings te volgen.

Indien werkelijk het certificaat een advies aan den aanbesteder was, zou ik de eerste zijn, om toe te geven, dat uit den aard der zaak een advies den geadviseerde volkomen vrijlaat, dat advies al dan niet op te volgen.

Indien dan ook een aanbesteder een werk heeft laten maken door een aannemer zonder toezicht of leiding van een architect, en hij wendt zich bij het einde van het werk tot een architect, teneinde hem te doen adviseeren of de aannemer zijne verplichtingen is nagekomen, dan is het duidelijk, dat in een dergelijk geval de aanbesteder volkomen vrij blijft, dat advies al dan niet te volgen.

Iets geheel anders is het echter, wanneer het bestek, waarnaar gewerkt wordt, door dien architect is vastgesteld en de uitvoering van het werk onder zijn toezicht en leiding is uitgevoerd. Deze functie van den architect dient wel te worden onderscheiden van het toezicht van den dagelijkschen opzichter. Terwijl deze uitsluitend heeft toe te zien, dat de aannemer werkt overeenkomstig de voorschriften van het bestek en den architect, heeft deze laatste een veel uitgebreider taak. Behalve het toezicht, waarbij hij zich grootendeels laat vervangen door den dagelijkschen opzichter, heeft hij ook de *leiding*. Onder „leiding" nu is niet te verstaan, dat hij aangeeft hoe de volgorde der werkzaamheden zal zijn, welke werklieden en waar zij zullen worden gebruikt, dat is de taak van den aannemer en diens onderbaas, de „leiding" van den architect is iets geheel anders, zij omvat het geheel van maatregelen, die ten doel hebben de zoo goed mogelijke totstandkoming van het geprojecteerde werk te verzekeren. Deze leiding geeft dus den architect het recht, indien hij zulks in het belang van het werk oordeelt, veranderingen in het bestek aan te brengen, constructies te wijzigen, andere materialen voor te schrijven enz. Hij toch is de man, die verantwoordelijk is voor de deugdelijkheid van het gebouw, juist daarom heeft hij de leiding, opdat hij ter plaatse de noodige bevelen kan geven, die nog niet konden worden gegeven zoolang het werk slechts in plan bestond. De aannemer is verplicht, deze bevelen van den leidenden architect op te volgen.

In het geval dus, dat een werk wordt aanbesteed onder toezicht en leiding van een bepaalden, door den aanbesteder daarmede belasten, architect, geeft de aanbesteder bij het sluiten der overeenkomst aan den aannemer te kennen: „indien gij aanneemt, dit werk voor mij te maken, zult gij U bij de uitvoering geheel hebben te gedragen naar de bevelen van dezen architect, wien ik het toezicht en de leiding heb toevertrouwd, de beoordeeling dier bevelen staat niet aan U", m.a.w. alleen wanneer gij U stipt houdt aan de bevelen, die mijn architect U zal geven, zal ik U betalen.

De aanbesteder toch, die den aannemer verplicht te werken onder de leiding van een architect, verbiedt hem implicite, zelf te beoordeelen, of de bevolen maatregelen doelmatig zijn. Daaruit volgt onmiddellijk, dat bij de betaling van den aannemer, het voor dezen niet de vraag is, of, wat hij gebouwd heeft, goed en doelmatig is, maar uitsluitend of hij iets geleverd heeft, zooals hem dat door den leidenden architect is opgedragen. Bij dien architect uitsluitend berust de verantwoordelijkheid voor de doelmatigheid der bevolen maatregelen.

De aanbesteder sluit dus met den aannemer eene overeenkomst, waarbij hij zich verplicht den aannemer te betalen, indien deze heeft gewerkt overeenkomstig de voorschriften van des aanbestéders architect. Is dus deze voorwaarde vervuld, dan heeft de aannemer recht op betaling. Hoe zal nu van de vervulling dier voorwaarde blijken? Op de eenvoudigste wijze, doordat de man, die de bevelen gaf en toezag, dat zij werden uitgevoerd verklaart, dat zij zijn uitgevoerd, m.a.w. door het certificaat van den architect. Het karakter van dit certificaat is dan ook m.i. dit: niet een advies van den architect aan den aanbesteder, zooals Mr. Fokker meent, maar eene verklaring aan den aannemer, dat de voorwaarde, waaronder de aanbesteder zich verplicht heeft te betalen, t.w. het daarstellen van het werk volgens de bevelen van den architect, is vervuld, zoodat de aannemer recht heeft op betaling.

Het certificaat is dus niet een soort wissel, door den architect op den aanbesteder getrokken, tengevolge waarvan deze den aannemer zou moeten betalen, maar een attest, waarbij de eenige persoon, die daaromtrent kan verklaren, verklaart, dat de bedongen voorwaarde is vervuld.

De beteekenis van het certificaat is dan ook niet, dat de architect verklaart, dat het werk goed is. Waar hij echter verklaart, dat overeenkomstig zijn bevelen is gewerkt en hij natuurlijk zijn bevelen heeft gegeven naar zijn beste weten, volgt daaruit onmiddellijk, dat de architect verklarende dat het werk overeenkomstig die bevelen is uitgevoerd, daarmede implicite te kennen geeft, dat het werk naar zijn meening goed is verricht, zoodat het certificaat, au fond niets dan eene verklaring, dat volgens de gegeven bevelen is gewerkt, tevens wordt eene goedkeuring van het werk. Dit is echter iets, dat, als boven werd uiteengezet, voor den betalingsplicht van den aanbesteder jegens den aannemer niet van belang is.

Het afgeven van het certificaat is dus niet eene afzonderlijke bevoegdheid van den architect, maar louter een uitvloeisel van de hem door den aanbesteder gegeven bevoegdheid om het werk te leiden en daarop toe te zien. Wie iemand het recht geeft, bevelen uit te deelen, geeft hem tevens het recht, te verklaren, dat die bevelen zijn uitgevoerd. Meer dan eene dergelijke verklaring is het certificaat niet.

Wanneer dus de aanbesteder, niettegenstaande het certificaat, blijft weigeren te betalen, handelt hij onrechtmatig. Immers hij blijft dan weigeren, niettegenstaande de voorwaarde, waaronder hij zich tot betaling verbond, is vervuld. Een beroep op art. 1643 B. W. doet hierbij niets ter zake. Immers in dat art. wordt alleen gesproken van het geval, dat wij hebben een aanbesteder en een aannemer. In dat geval is natuurlijk de aanbesteder zelf de leider van het werk en kan hij alleen nagaan, of overeenkomstig zijn bevelen is gewerkt. Uit dit art. echter af te leiden, zooals Mr. Fokker doet, dat het systeem der wet zoude zijn, dat de aanbesteder steeds zelf opneemt en goedkeurt, is ontoelaatbaar. Dat zou alleen het geval zijn, indien dat art. de aanwezigheid van den architect onderstelde en niettemin de opneming van het werk uisluitend aan den aanbesteder opdroeg.

Waar echter de aanbesteder, zijn gebrek aan technische kennis zelf gevoelende, de leiding van den bouw aan een architect opdraagt, dien hij, blijkens die opdracht, volkomen voor die taak berekend acht, en den aannemer, als voorwaarde van betaling, de verplichting oplegt, volgens de bevelen van dien architect te werken, daar doet hij klaarblijkelijk afstand van zijn eigen leiderschap, en is hij verplicht de verklaring van den door hem zelf aangewezen leider, als juist te erkennen, voor zoover tenminste den aannemer betreft. Blijkt later, dat zijn vertrouwen in den architect misplaatst was, dan kan dit voor hem een reden zijn, dien architect ter verantwoording te roepen, doch is dit eene quaestie, die geheel buiten zijn verhouding tot den aannemer omgaat.

MR. E. H. P. ROSENBOOM,
architect.

DE BOUWKUNST ALS GEWAAGDE CONSTRUCTIE.

DOOR W. R. LETHABY.

LEZING GEHOUDEN VOOR „THE ROYAL INSTITUTE OF BRITISH ARCHITECTS," 18 APRIL 1910.

(Uit het Journal 3de deel 1910, van het R. I. B. A.)

Onder de „architecture of adventure" versta ik datgene, wat voor mij geweest is de levende kracht en het werkende beginsel van alle bouwkunst, de geest van het proefondervindelijke in het bouwen. Het is wel eenigszins wonderlijk, dat van al de duizende boeken die bestaan op het gebied van bouwkunst, er mij nauwelijks één bekend is dat over het onderwerp handelt, zonder eenig aanduidend bijv. naamwoord als: Grieksch, Romeinsch of Gothisch; of een dat vraagt, wat de grootste gemeene deeler is van allen, die nader tot het wezen der bouwkunst zijn doorgedrongen in het verleden, het heden en de toekomst. En hier, op gevaar af van in herhalingen te vallen, moet ik U zeggen wat wij, volgens mijn opvatting, gedwongen zijn te verstaan onder dit dubbelzinnige en misbruikte woord. Ik heb dikwijls getracht over het gewone en gebruikelijke bouwen te spreken, als zijnde één met bouwkunst; bouwkunst is inderdaad slechts het bouwen „groot gedrukt". Maar als wij, twee woorden hebbend, hen verschillende meeningen wenschen te geven, zich-gelijk-blijvend maar toch verschillend, dan moeten wij toestemmen onder bouwkunst te verstaan „het bouwen" verhoogd door beeldhouwkunst en schilderkunst dat is, het bouwen „geheel gestoffeerd", zooals Morris zegt. „Bouwkunst" zou dan staan tot „het bouwen", als opera staat tot muziek. Bouwkunst moet dan overeenkomstig onze keus beteekenen: òf het bouwen in 't algemeen òf het bouwen krachtiger gemaakt door bijbehoorende kunsten. In elk geval, zuiver noodzakelijk en proefondervindelijk bouwen is het hoofdbestanddeel, de kracht en het ontstaan van de kunst.

Toen de hoogere bouwkunst ter wereld kwam, is deze ontstaan als het resultaat van de vrijwillige samenwerking der kunsten onderling; de architect heeft iets gewrocht overeenkomstig de gewoonte, de noodzakelijkheid en den gestelden eisch, terwijl beeldhouwers, schilders en de rest hetzelfde hebben gedaan. De eenheid, hiervan het gevolg zijnde, was niet ontstaan door het artistieke ideaal van een architect, doch omdat allen hun gedachten uitdrukten in eene gemeenschappelijke gangbare taal.

„Bouwkunst" of „het bouwen", zoover als het op eenig tijdstip te maken heeft met bekende, traditioneele behoeften, moet zijn „volgens het gebruik"; voor zoover het heeft te voldoen aan veranderlijke toestanden en idealen, moet het zijn „proefondervindelijk". Voor het eerste gedeelte zou een practische vakopleiding het beste zijn; maar hoe te voldoen aan veranderlijke behoeften, voornamelijk wanneer één van deze veranderingen de val van „het gebruikelijke" met zich brengt, is een nieuw en dringend vraagstuk. Hoe begeerlijk het moge zijn voort te gaan op de oude paden of terug te keeren tot oude voorbeelden, toch is dit, voor mijn gevoel, wanneer wij de pogingen daartoe gedaan, nagaan, onmogelijk. Wij zijn in een wetenschappelijke periode gekomen, en de oude, practische kunsten, instinctmatig ontstaan, behooren tot een geheel ander tijdperk.

Ik heb langen tijd met belangstelling naar de bronnen van inspiratie in onze kunst gezocht, altijd met deze vraag voor oogen, wat of een inspiratie zou kunnen zijn voor de architecten van heden en die van de toekomst. Ik ben tot de gevolgtrekking gekomen, dat elke basis waarop een algemeene overeenstemming kan zijn, na verloop van langeren tijd bouwkunst van één soort zal voortbrengen. Het eenige hoofdbestanddeel is deze overeenstemming, zoodat een proces van ontwikkeling zal beginnen bij voortdurende proefneming. Een kunstschool wordt alleen voortgebracht door intensiteit, door de hitte van een gemeenschappelijken drang. De eenige mogelijke basis van overeenstemming in den tegenwoordigen tijd is de wetenschappelijke methode.

In eene vorige lezing [1]) heb ik getracht de Grieksche theorie na te gaan, welke ons leert dat bouwkunst te bereiken is door een systeem van verhoudingen. Dit idee kon alleen worden toegepast op een ding, zoo vastgesteld en eenvoudig in het algemeene type, als een tempel. Het behoort tot eene opvatting van heilige architectuur. De Grieken namen waarschijnlijk het begrip van zulk een canon over van de Egyptenaren; in elk geval vindt men hetzelfde bij vele oude volken; de Arabieren bijvoorbeeld, zijn van meening (en zoo doe ik zelf), dat de tempel te Mekka verondersteld wordt zoodanig gebouwd te zijn, dat zijn lengte, breedte en hoogte gelijk zijn. De Grieksche opvatting van dit onderwerp was zeer regelmatig en intens. Het was niet slechts een praatje over de wonderen van verhouding, dat eindigt door aan te wijzen, dat er in elk werk als een natuurlijk gevolg, verwantschap is tusschen de deelen onderling. Bijvoorbeeld, in elke schilderij is er eenige verwantschap tusschen het rood en het blauw, maar deze verwantschap is niet vastgesteld voor alle schilderijen, en voor deze ééne in 't bizonder niet vóórdat ze af was. Ik wensch duidelijk te zijn in dezen: dat proportie juist beteekent wat het voor de Grieken beteekende, een bepaalde vooruit-vastgestelde verwantschap van afgemeten hoeveelheden. Dit gezichtspunt is misschien op de meest duidelijke wijze uitgedrukt in de beeldhouwkunst, waarin zij op natuurlijke wijze dergelijke schema's van harmonische verhoudingen toepasten. Polyclitus, de tijdgenoot en gelijke van Phidias, schreef een boek over dit onderwerp, getiteld: „De Canon" en maakte een beroemd standbeeld om het toe te lichten. Het hoofd was een zevende van de totale hoogte, en al de andere deelen hadden bepaalde verhoudingen. Bovendien, een gezegde is van hem bewaard: „Succes in kunst wordt bereikt door nauwkeurigheid in een veelheid van rekenkundige verhoudingen." Grieksche kunstenaars stemden allen overeen met deze theorie, dat is, zij werkten met een treffende volmaaktheid, en wij weten welke wonderen zij dientengevolge hebben verricht.

De Romeinen verlangden naar grootheid en pracht, en ook zij slaagden overeenkomstig hun begeeren. De Arabische bouwers hielden veel van schitterende kleuren, gebakken in glanzende tegels, en ook dit gaf een karakter aan hun kunst. Elke sterke en algemeene belangstelling in het bouwen, door een volk gevoeld, zal een levende kunstschool voortbrengen. Er is niet ééne volmaakte school, er is een oneindigheid van begrijpelijke volmaaktheden.

INGENIEUR'S BOUWKUNST.

Met al deze veranderlijkheden evenwel, is er één onveranderlijke geweest: de belangstelling in het bouwen; het genot van een proefondervindelijke constructie, het zich wagen in het onbekende.

Ik moet hier mezelf versterken met eenige historische feiten, om te bewijzen wat anders slechts eene bewering zou lijken. Niettegenstaande de Grieksche theorie over de tempel-architectuur, is het een feit dat hun architecten zoowat altijd ingenieurs schijnen geweest te zijn, en het is deze belangstelling van ingenieurs in de bouwkunst, die ik nauwkeurig wensch na te gaan. Hun legendarische meester, de mechanicus Daedalus Callicrates, de bouwer van het Parthenon, bouwde ook het groote verdedigingswerk, genaamd de „Lange Muur." Hippodamus, de vermaarde architect, ook uit de eeuw van Pericles, versterkte de Piraeus met forten en was een deskundige op het gebied van stedenbouw. Archimedes zelf werd gerekend onder hun zeven groote architecten.

Het ingenieurs-element in de Romeinsche architectuur is zeer merkbaar, en dit element was het ook werkelijk, dat oude banden der traditie verbrak en de kunst omzette in één van gedurfde constructieve vraagstukken. De meeste van de groote Romeinsche architecten schijnen strikt genomen ingenieurs te zijn geweest. Zelfs Vitruvius, die zoo reactionair was, was officieel magazijnhouder van oorlogswerktuigen, en hij vertelt ons dat de kunst vertakkingen heeft: bouwen, het maken van zonnewijzers en werktuigkunde, met het laatste bedoelende de constructie van militaire en andere werktuigen. De bevoorrechte architect van Trajanus volgde het leger en bouwde zijn wondermooie militaire burg over den Donau. De architekten in Rome werden genoemd: „machinatores", ook „structores" en „magistri". Architect was een meer algemeene term, die ook de gewone werklieden daaronder begreep. [2])

Het identiek zijn van ingenieurs en architecten zette zich voort in de Byzantijnsche periode, en al de groote architecten uit den tijd van Justinianus schijnen ingenieurs geweest te zijn. Anthemius, de architect van de Aya Sophia, wordt genoemd de „mechanikos", en ons wordt verteld, dat hij uitvinder was van machines en het toppunt bereikte op het gebied van de mathematische wetenschap. Hij heeft ook werkelijk een boek nagelaten over dit onderwerp. Deelgenoot van hem was, zooals Procopius zegt, „een andere mechanicus, genaamd Isidorus". „Zij waren van allen de meest geschikten voor het doel". Isidorus de jongere, die de koepel weer opbouwde na zijn val, was vóór dien tijd belast geweest met den bouw van de versterkte militaire buitenpost Zenobia. De beroemde en prachtige kerk van de Heilige Maagd te Jeruzalem werd gebouwd voor Justinianus door Theodorus, genaamd architect en „machinarius". [3])

De geleerde Benedictijner Leclercq zegt, dat deze naam van mechanicus, het begrip van constructeur in zich bevattende, in alle tijdperken van het vroegste Keizerrijk voorkomt.

Wanneer we de middeleeuwen nagaan, treffen ons weer verschillende bewijzen voor denzelfden staat van zaken. Alnoth, de vermaarde meester der werken van Henry II, was een ingenieur. In Frankrijk, Eudes, de lievelingsmeester van Lodewijk IX, ging met hem naar Palestina, en bouwde de muren van Jaffa. Het algemeen gebruik is zeer duidelijk vertegenwoordigd in het schetsboek van den architect Villard de Honnecourt, waarin teekeningen voorkomen over bouwkunde, beeldhouwkunst, meetkunde en machines. Onder zijn aanteekeningen, waarin een verhandeling over het „perpetuum mobile" voorkomt, en een menigte werktuigkundige vindingen, als een mechanische zaag, heimachines, kruisbogen en oorlogswerktuigen, is er een over de constructie van een vloer van hout, dat te kort is om den afstand tusschen de steunpunten te overspannen. Dit stip ik aan omdat wij iets dergelijks nog eens zullen ontmoeten.

De groote middeleeuwsche gebouwen zijn, gelijk al de beste schrijvers overeenstemmen, oplossingen van het vraagstuk op welke wijze de steenen hoog gestapeld kunnen worden en daar in evenwicht blijven. Een groot Fransch kasteel of kathedraal werd niet gebouwd uit een oogpunt van schoonheid, maar het werd ontwikkeld langs een proefondervindelijke lijn, even zeker als de groote oceaanstoomers zich op die wijze ontwikkeld hebben. We mogen het haast als een toeval van het traditioneele gebruik beschouwen, dat de bisschoppen en het volk er van hielden de gevels van hun kerken met didactisch beeldhouwwerk te bedekken en hun vensters met gebrandschilderd glas te vullen. De werkelijke constructie evenwel werd ontworpen door een van de groote meesters als een probleem van kracht en evenwicht, precies als de ontwerper van de „Forth Brug" zijn probleem oploste.

(Wordt vervolgd).

[1]) „The Theory of Greek Architecture" Journal 1908.

[2]) Cabrol's *Dict.* zie „Architect".

[3]) Cler. Gauneau in *Q. S. of Pal. Expl. Fund.* 1898, blz. 251. Zie ook wat Procarius zegt over Chryses van Alexandria: „Een knap ingenieur, die Justinianus diende als architect".

WINKELPUI, OUDE TOESTAND.

WINKELPUI, NIEUWE TOESTAND.

WINKELPUI TE ZIERIKZEE.

Er was geen architect voor 't werk; de timmerman, die een geheel modern winkelpuitje van een paar huizen verder wilde copieeren, kwam echter bij mij om er eens raad over te vragen, daar hij wel begreep dat 't „niet klopte".

Ik heb hem toen een schets voor 't tegenwoordig benedendeel gegeven. Natuurlijk was een groote winkelruit

vereischte, dat gaat nu eenmaal niet anders. Zelfs was de ruit reeds op maat besteld.
De eigenaar heeft echter alles bedorven, door — al wilde hij dan niet achter kruisramen met kleine ruitjes gaan zitten, wat te begrijpen is — zijn wil door te drijven, om de ramen op de verdieping te vervangen zooals op de foto te zien is. Een dag na mijn thuiskomst van de Meivergadering kwam ik er langs en zag daar op eens die ramen! Eerste oogenblik „stom", daarop „een vloek". Maar er is niets aan te doen.

C. SWARTBOL.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XXIII.

„LABOR OMNIA VINCIT." *) De afdeeling Arnhem van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst heeft op Woensdag 19 October j.l. hare leden in de gelegenheid gesteld de restauratie-werken van het kasteel Doorwerth en de meubelfabriek „Labor omnia vincit" te Oosterbeek te bezichtigen.
Over het kasteel Doorwerth zullen wij het in dit excursie-verslag niet hebben; eerstens niet, omdat de restauratie ervan in dit blad reeds zeer uitvoerig besproken *is*, maar tweedens niet, omdat wij meenen, *dat* aan bevoegden te moeten overlaten. Bij het doorkruisen van het kasteel in alle richtingen en onder geleide van den heer Rodenrijs — wiens archaeologische kennis, -belangstelling en -ijver ons meer boeide dan wat hij van de Doorwerth kon laten zien — vonden wij schier overal termen tot . . . . . *onbewoonbaarverklaring*.
Wij zullen ons dus bepalen tot een omschrijving van het tweede gedeelte van onze excursie, van welk de gebouwen en inrichtingen van de „Naamlooze Vennootschap Oosterbeeksche Meubelfabriek Labor Omnia Vincit" het doel waren.
Van Arnhem komende langs den Utrechtschen weg is de fabriek gelegen aan een weg rechts van en rechthoekig op den eerstgenoemden. Gebouwd op een hoogte in een nog vrij maagdelijk terrein, biedt zij een vriendelijken aanblik, maar geeft evenzeer van uit hare lokalen een schoon uitzicht. Deze vriendelijke ligging en fraaie omgeving zijn al dadelijk twee voorname factoren geweest in het streven, om het koude, beklemmende, sombere, in een woord het unheimische, dat fabriksgebouwen in den regel kenmerkt, bij „Labor Omnia Vincit" verre te houden.
Doch het zijn ligging en omgeving niet alleen geweest, die dat streven met groot succes hebben bekroond; de geheele opzet, inrichting en exploitatie hebben het mede bewerkt, hetgeen uit het volgende zal blijken.
Onder geleide van den werkzamen directeur, den bekenden Rotterdamsche architect, den heer G. Pelt J.Jzn. vingen wij de bezichtiging van zijne instelling aan bij de badkamers; deze maakten een eenvoudigen, doch hoogst zindelijken en hygiënischen indruk. De badkamers zijn hier niet — als helaas in zoo vele andere inrichtingen — het product van een bevlieging van socialerigheid; zijn hier niet gesticht om er daarna niet meer naar om te kijken, integendeel: eenmaal per week *moet* na werktijd worden gebaad, bij niet-nakomen van welk voorschrift de werkman 5 centen boete verbeurt.
Vervolgens hebben wij gezien de privaten, alle voorzien van hygiënische closets; ook hier trof ons weer de eenvoud, maar veel meer nog de reinheid; die elders dikwijls zoo ver is te zoeken. Ook zindelijke handwasch-gelegenheden waren in een groot aantal aanwezig en ook hier was niet effect de drijfveer, was het niet begonnen om indruk te maken op de bezoekers van de fabriek, neen, de werklieden zijn *verplicht* na elken werktijd de handen te wasschen; bij verzuim wordt eveneens een boete van 5 centen geheven. Boeten en voor de arbeiders in te komen giften worden besteed aan stichting en instandhouding van een aan de fabriek verbonden bibliotheek.
Na de hygiënische inrichtingen voerde onze welwillende, door idealisme bezielde geleider ons naar de vergaderzaal; in dit ruime, helder verlichte locaal wordt — als er geen vergadering wordt gehouden — teeken- en ander onderwijs, der meubelvervaardiging ten goede komende, aan de werklieden gegeven.
Daarna werd onze belangstelling gevraagd voor de machine-afdeeling; voor de werkplaats waarin machinale houtbewerking plaats heeft.
Licht, lucht en reinheid hebben ook hier zorg gedragen, dat het fabriekscachet op deze ruimte *niet* zijn stempel kon drukken en bij het eerste binnentreden trof het al, op welk een soliede en afdoende wijze uitvoering was gegeven aan de voorschriften van Veiligheids- en Arbeidswetten: alle beweegbare assen en drijfriemen waren omgeven door betimmeringen met zeer fijn vlechtdraad, terwijl alle stof en zaagsel onmiddellijk door stofzuigers wordt verwijderd. In de onmiddellijke nabijheid toch van de plaats, waar in de verschillende machines stof en zaagsel geproduceerd wordt, is — gewoonlijk onzichtbaar — een monding van den stofzuiger aangebracht, door welks werking men ziet zagen zonder dat . . . . . zaagsel ontstaat.
Vanuit deze machine-afdeeling kwamen wij in de werkplaats der handwerkers-meubelmakers door een glazen binnenpui, die de scheiding uitmaakte tusschen — laten wij het noemen het machine- en handwerkbedrijf.
Zooeven de door electrische motoren gedreven machines aan deze zijde van de pui een groot aantal schaafbanken, waarvan men enkele dozijnen meubelmakers hun mooi, verheffend ambacht in handwerk ziet uitoefenen. Zuiver passende en hermetisch dicht gedreven borsten, verstekken en cornissen, strakke profielen, indiepingen en schuine kanten, allerfijnst inlegwerk en veel meer moois boeide hier ons timmermansoog. En al is het dan wellicht ook in strijd met onze opvattingen inzake de moderne productie-wijze, toch moeten wij eerlijk bekennen, dat wij ons hier heel wat beter thuis voelden, dan aan de andere zijde van de pui.
Vervolgens betraden wij de kamer van den directeur, waarin niets beter was te zien, dan dat men in de directie-kamer eener *meubelfabriek* was. Keurig gemeubileerd en gestoffeerd als het is, moet het er een lust zijn te werken. Van uit deze kamer wordt het geheele beweeg in „Labor Omnia Vincit" bestuurd, hetgeen ongetwijfeld talenten vordert, omdat dit bedrijf hoogere eischen stelt dan een gewoon bedrijf. Alleen de financieele basis toont het reeds aan. De naamlooze vennootschap toch werd opgericht met een gestort kapitaal van *f* 80.000 in aandeelen van *f* 50.— met onderaandeelen van *f* 5.— Ieder jaar wordt een balans opgemaakt; nadat de bruto winst verminderd is met alle exploitatiekosten wordt 3 % der rest gebezigd voor afschrijving op de gebouwen; 7 % voor een fonds voor vernieuwing van werktuigen; daarna wordt 5 % der zuivere winst als rente over het kapitaal uitgekeerd en het overige als volgt verdeeld: directie 15 %, aandeelhouders 20 %, personeel 40 %, reservefonds 10 % en voor inrichtingen en instellingen ten bate van het personeel 15 %. Vanaf het oogenblik dat in het reservefonds $^1/_{10}$ van het geplaatste kapitaal is gestort, wordt de 10 % voor de reserve bij de 15 % voor inrichtingen en instellingen voor het personeel gevoegd. Het winstaandeel voor het personeel wordt in den regel in aandeelen uitgekeerd, na gepleegd overleg met de commissarissen, in welk college van vijf heeren twee leden van het personeel zitting hebben.
„Labor Omnia Vincit" geeft de beweging voor de invoering van den 10-urendag, welke beweging in ons land met den dag in kracht toeneemt, mede een krachtigen steun, omdat in haar werkplaatsen de arbeidstijd 10 uren per dag bedraagt. Bovendien is bij wijze van proef de Engelsche Zaterdag ingevoerd; Zaterdagmiddags toch eindigt de werktijd te $1^1/_2$ uur.
Indien het winstcijfer het gedoogt zal drie dagen vacantie worden gegeven; het grondwettig recht der arbeiders op vereenigen en vergaderen zal worden geëerbiedigd, terwijl ieder arbeider-aandeelhouder het recht heeft, om na vaststelling der balans inzage daarvan te nemen.
Zooals men dus ziet, moet in de Directiekamer van dit bedrijf een democratisch man zetelen; een man, die inziet, dat door een absolutisme van boven af vakliefde, ijver en werklust in den arbeider worden gedood, hetgeen aan de productiviteit van het bedrijf en aan de kwaliteit der productie nimmer kan ten goede komen.
Voor zoover wij echter door de korte kennismaking met den heer Pelt tot oordeelen bevoegd zijn, gelooven wij in hem de eigenschappen te hebben opgemerkt, noodig voor den welwillenden, tactvollen en idealistischen bestuurder van „Labor Ommia Vincit."
Van uit de directiekamer werd ons ten slotte *) een kijkje gegund in de kamer van den boekhouder en in de teekenzaal. Met recht konden wij toen zeggen: „einde goed al goed"; in de teekenzaal hebben wij zeer veel moois gezien. Bij tientallen lagen daar de ontwerpen van de meest smaakvolle meubels, ameublementen en betimmeringen in bekoorlijke wanorde op een groote tafel uitgespreid. Ook langs de wanden was veel te aanschouwen, dat het oog van hem, die het schoone bemint, aangenaam aandeed.
Na vorengaande uitvoerige omschrijving zal het geen nader betoog meer behoeven, hoezeer de jongste excursie ons verheven genietingen verschafte. Hoewel aangevangen — voor ons althans — met onzen dagelijkschen, min-poëtischen arbeid: opneming voor toepassing van art. 18 der Woningwet; vervolgt onder regenbuien, die aan een zondvloed deden denken, gaf het slot ons ruimschoots voldoening.
Aan den directeur van „Labor Omnia Vincit" daarvoor onzen besten dank!
Arnhem, October 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

*) „Labor Omnia Vincit": Arbeid overwint alles.

*) Beschouwingen over de toonkamers en het aesthetisch genot dat de excursie ons verschafte zijn van bevoegder penne te verwachten.

BRIEVEN UIT GOES.

DE ZUID-BEVELANDSCHE WATERLEIDING.

Met het oog op de spoedig aan de orde zijnde behandeling in de Tweede Kamer van het Regeeringsvoorstel tot het toezeggen of verleenen van steun aan de Zuid-Bevelandsche Waterleidingmaatschappij, in de eerste moeilijke jaren van haar bestaan, kan het, waar deze waterleidingplannen nog niet in ons weekblad zijn besproken, wellicht zijn nut hebben, er een en ander over mede te deelen.
Zooals bekend is, zal — naar wij hopen — geheel Zuid-Beveland, de kleinste dorpen inclusis, straks een waterleiding hebben. Deze waterleiding zal — om een zeer gebruikelijken term te gebruiken — in een groote behoefte voorzien. Geheel Zuid-Beveland toch is verstoken van goed drinkwater. Bruikbaar welwater is er nergens te vinden; door, in gemetselde bakken, op te vangen regenwater moet in de behoefte worden voorzien.
Dit drinken van regenwater is nu juist niet de ideale toestand. Ondanks een behoorlijke omschrijving van de samenstelling van regenbakken in de bouwverordeningen, zijn deze lang niet altijd zooals ze wezen moeten; staan (vooral de oude, bestaande regenbakken) dikwijls veel te dicht bij vuilwater- of beerputten; ontvangen maar al te veel het water uit zeer verontreinigde gaten, enz., zoodat van het drinken of gebruiken van zuiver water in verreweg de meeste gevallen absoluut geen sprake is.
Nog erger wordt de toestand, als — wat in droge zomers meermalen voorkomt — er gebrek aan regenwater is en dan dikwijls slecht water per emmer wordt verkocht. Het is zelfs voorgekomen, dat drinkwater van elders moest worden ingevoerd.
Al deze ellende nu hopen we straks te vergeten, als wij ook hier water uit de waterleiding kunnen verkrijgen.
De vereeniging van Burgemeesters en Secretarissen uit Noord- en Zuid Beveland, had de kwestie van het gebrek aan eene goede waterleiding reeds meermalen besproken en uit haar midden een Comité benoemd voor het tot stand brengen eener Drinkwaterleiding voor Zuid-Beveland.
Met dit Comité nu stelde zich in verbinding de firma Carl Francke uit Bremen (December 1908), welke firma aan dit Comité toezegging deed, van het indienen van een plan voor een waterleiding, onder deze voorwaarde, dat genoemde firma voor de bij het plan in te leveren begrooting, het geheele werk uit zou voeren, mits haar daartoe binnen 2 jaren opdracht zou worden gegeven. Ook zou de desbetreffende opdracht gedaan kunnen worden aan de maatschappij tot Bouw- en Exploitatie van gemeentebedrijven te Utrecht, een maatschappij, die blijkbaar in nauwe relatie staat tot de firma Carl Francke te Bremen, doch waardoor de uitvoering toch meer aan een Nederlandsche firma zou komen.

Verder bleef het Comité vrij andere firma's of Ingenieurs opdracht te verstrekken voor het maken van plannen, doch in dit geval moet aan de firma Carl Francke een voldoende belooning worden toegekend voor het verrichten der proefboringen, het maken der plannen, begrootingen, enz. Deze vergoeding zou dan, bij eventueel verschil daaromtrent, moeten vastgesteld worden door drie arbiters, op de gebruikelijke wijze daartoe benoemd.
De waterwinplaats voor deze waterleiding is gelegen te Ossendrecht (Noord-Brabant); het benoodigde terrein heeft het Comité reeds in voorkoop, welke voorkoop eerst vervallen zal in Januari 1913, indien dan nog geen uitvoering aan het plan is gegeven.
Van uit Ossendrecht moet dus het buizennet door geheel Zuid-Beveland gelegd worden; bijna 200 Kilometer buisleiding zal daartoe gelegd moeten worden, en alle gemeenten van Zuid-Beveland zullen dan in het voorrecht van een waterleiding te hebben, kunnen deelen.
Juli 1909 verscheen een volledig plan voor dezen waterleidingaanleg van de firma Carl. Francke. Het plan bestaat uit 45 zeer net afgewerkte teekeningen en een zeer uitvoerige duidelijke beschrijving. Een zeer volledig plan dus.
Het comité voornoemd gaf dit plan ter beoordeeling in handen van de Heeren Pennink, directeur der Amsterdamsche waterleiding, Havelaar, directeur der Haarlemsche waterleiding en Onnen, Luitenant-Kolonel der Genie. De beoordeeling dezer heeren van het volledige plan was zeer gunstig.
Toen nu ook nog een ontwerp voor de Statuten eener Naamlooze vennootschap: „Waterleiding maatschappij Zuid-Beveland" was gemaakt en verder een winst- en verliesrekening over de eerste 20 jaren, benevens een ontwerp-Concessie (voor de gemeenten aan voornoemde waterleiding maatschappij), meende het Comité de verschillende gemeenteraden van Zuid-Beveland te moeten verzoeken, uit hun midden afgevaardigden aan te wijzen, voor een vergadering, waarop een en ander zou worden besproken.
Deze vergadering had plaats te Goes in November 1909. Het Comité voornoemd trad toen af en de Naamlooze Vennootschap „Waterleiding maatschappij „Zuid-Beveland", werd opgericht.
De afgevaardigden deden verslag van deze vergadering in de gemeenteraden en (uitgezonderd Borsselen en 's Gravenpolder) besloten alle gemeenteraden mede te werken aan de tot standkoming van de waterleiding, mits het Rijk de risico zou willen dragen der eventueele tekorten der eerste jaren. Geen der Zuid-Bevelandsche gemeenten durfde dit risico op zich nemen.
Vandaar dus het verzoek om steun aan de Regeering van voornoemde Vennootschap en vandaar ook de indiening van een voorstel dienaangaande bij de Tweede kamer, een voorstel dat nu zeer spoedig in 't openbaar zal worden behandeld.
Zooals men weet is — zoodra het geheele plan bekend was geworden — door de Sociaal Technische vereeniging van Democratische Ingenieurs en Architecten op de wenschelijkheid gewezen, dat een dergelijk groot werk in ons land, zou uitgevoerd worden door Nederlandsche firma's of Nederlandsche Aannemers, ook in de verschenen Afdeelingsverslagen der Tweede kamer werd op de wenschelijkheid hiervan gewezen.
Als gevolg nu van deze kenbaar geworden meeningen, werd door een Consortium van Nederlandsche Aannemers (A. van Duren c.s. te Giesendam) in 't laatst der vorige maand, bij de verschillende gemeenteraden van Zuid-Beveland, ook een plan voor een waterleiding ingediend, opgemaakt door den Ingenieur-Architect Roelof Kuipers te 's Gravenhage. — Dit plan bestaat uit één kaart, waarop de ligging van het buizennet is aangegeven en een zeer beknopte omschrijving. Uit dit plan haal ik even de volgende cijfers en zet daarnaast de cijfers van Carl. Francke:

Plan van Duren c.s.	*Plan Carl. Francke.*
Buizennet 231 K.M.	Buizennet 194 K.M.
Watertorens 3 stuks.	Watertorens 2 stuks.
„ inhoud 2000 M³.	„ inhoud 1500 M³.
Berekend op dagverbruik van 60 L. per inwoner en per etmaal.	Berekend op dagverbruik van 50 L. per inwoner en per etmaal.
Bouwkosten f 1.220.000.	Bouwkosten f 1.350.000.

Oogenschijnlijk heeft dus het plan van Duren—Roelof Kuipers heel wat voor bij het plan Carl Francke. Om echter over beide plannen een juist oordeel te kunnen vellen, zou het in de eerste plaats noodzakelijk zijn, dat door de Heeren van Duren c.s. een even volledig en uitgebreid plan werd ingediend; dat verder een even volledige omschrijving werd gegeven, terwijl meerdere besprekingen bij te houden conferenties bovendien noodig zouden blijken. — Het plan van Duren c.s. is op 't oogenblik nog zoo vaag en zoo in 't algemeen omschreven, dat het met het plan Francke niet goed te vergelijken is. — Daarom kan dan ook thans nog niet beoordeeld worden, of werkelijk het plan Francke zoo belangrijk duurder is.
Bovendien is het opgegeven cijfer van Carl Francke niet verbindend. In het rapport der technisch-deskundigen (de heeren Pennink, Havelaar en Onnen) wordt ten aanzien van de begrooting van kosten gezegd, *dat hun meening daarover gunstig is, doch dat het hen onmogelijk was thans reeds in alle onderdeelen af te dalen, en dat zij vermeenen, dat, evenals het project zelf, ook de raming van kosten tot grondslag zal moeten dienen voor nader op te maken en zorgvuldig te redigeeren overeenkomsten.*
Komt dan ook de waterleiding tot stand door de firma Carl Francke te Bremen, dan zal zeker vóór de opdracht daartoe verstrekt wordt, door de alleszins bevoegde deskundigen, die tot dusver werden geraadpleegd, gezorgd kunnen worden, dat voor de uitvoering geen te hooge som wordt betaald.
Wat echter de zaak zelve betreft, of het geen aanbeveling zou verdienen, een dergelijk groot werk, dat met steun van het Rijk tot stand komt, door Nederlandsche firma's of aannemers te doen uitvoeren, dan is ook mijne meening, dat dit over 't algemeen zeer gewenscht is. En als hiervoor een weg gevonden kon worden op zoodanige wijze, dat ook de firma Carl Francke hiermede genoegen kon nemen, dan ware hiervoor veel te zeggen. Hoe wenschelijk echter, toch mag ook niet over 't hoofd gezien worden, dat de firma Carl Francke voor dit werkelijk grootsche plan het initiatief nam; dat verder deze firma alle voorbereidingen en daarmede gepaard gaande groote moeilijkheden tot stand bracht; dat zij een zeer uitvoerig en volledig plan aanbood en dat het voor genoemde firma zeker niet aangenaam kan zijn, indien thans door anderen plannen worden gemaakt, die met tal van bekend geworden gegevens hun winst kunnen doen, en daardoor veel minder moeilijkheden hebben te overwinnen. Ook hiermede moet m. i. worden rekening gehouden.
Intusschen — het plan voor een waterleiding is er. En als deze tot stand komt, zal heel Zuid-Beveland daarvan profiteeren. Daarmede zullen wij verkrijgen allereerst goed drinkwater, waaraan zoo'n groote behoefte is, en verder zal indirect, naar we hopen, het gevolg zijn, dat de industrie (vooral die industrie, die in nauwe betrekking staat tot den landbouw) tot ontwikkeling zal kunnen komen; dat de waarde van tal van eigendommen zal gaan stijgen en dat er vooral ook een gunstigen invloed van zal gezien worden op den veestapel. Zeer zeker kan voorspeld, dat ons goede Zuid-Beveland door het hebben van een waterleiding tot grooter bloei zal kunnen komen.
Over het plan zelve zal ik thans niets nader mededeelen en evenmin over de goede samenwerking in dezen der 25 (of eigenlijk 23) gemeenten van Zuid-Beveland. Alleen Borselen en 's Gravenpolder trokken zich terug; gelukkig dat op deze beide gemeenten de uitvoering van het plan niet kan afstuiten. Wellicht zal ik over beide hierboven genoemde punten later nog eens wat mededeelen.
Ik besluit thans met den oprechten wensch, dat dit plan en het regeeringsvoorstel tot het verleenen van steun aan de gemeenten, ook verder bij de openbare beraadslagingen in de Tweede Kamer straks een gunstig onthaal zal mogen vinden; dat de gevraagde steun zal worden verleend en wij, Zuid-Bevelanders, ons na korten tijd zullen mogen verheugen in 't genot van een goede waterleiding.

Goes, 17 Oct. '10. R.

NIEUWE ARBEIDERSWIJKEN TE 's-GRAVENHAGE.

Het laat zich aanzien, dat, al zal het Uitbreidingsplan-Berlage voor 's Gravenhage niet in alle deelen gevolgd worden, toch meerdere daarin vervatte denkbeelden zullen verwezenlijkt worden. Een heuchelijk bericht in „Het Vaderland" meldt:
„In het Ontwerp-Uitbreidingsplan voor deze gemeente, dat door den architect Berlage in overleg met den directeur der Gemeentewerken is opgemaakt en waarmede de Raad zich, behoudens enkele wijzigingen, voorloopig heeft vereenigd, zijn enkele gedeelten van haar grondgebied gedacht als bestemd tot arbeiderswijken.
B. en W. hebben bereids overwogen welke stappen vanwege de gemeente zullen zijn te doen, ten einde na de eventueele vaststelling van het Uitbreidingsplan in den geest van bedoeld ontwerp de gedachte arbeiderswijken zoo spoedig mogelijk in het leven te doen komen en zulks zóó voor het geval, dat de gemeente, in aansluiting aan de vroeger door B. en W. ontwikkelde zienswijze slechts het particulier initiatief ter hulpe komt, als voor het geval, dat zij zelve de zaak in haar geheel ter hand neemt.
Die overweging — waarbij mede onder de oogen is gezien het stichten binnen de bebouwde kommen der gemeente van kleine goedkoopere woningen, die niet minder noodig zijn te achten dan die in de bovenbedoelde arbeiderswijken — heeft B. en W. geleid tot de zienswijze, dat het noodig en gewenscht is, dat de gemeente leiding geve aan het tot stand komen der woningen, ook al zal zij ten slotte den bouw en (of) de exploitatie daarvan overlaten aan het particulier initiatief, al dan niet door haar gesteund.
In de eerste plaats zullen daartoe vanwege de gemeente zijn op te maken ontwerpen voor de bebouwing van de bedoelde, in het ontwerp-Uitbreidingsplan voorkomende arbeiderswijken en wel voor die wijken in hun geheel, ook al zal de uitvoering wellicht slechts bij gedeelten plaats hebben, alsmede voor het stichten van nieuwe of het verbeteren van bestaande woningen op in de kommen der gemeente gelegen terreinen.
Ten einde die ontwerpen met den vereischten spoed in het leven te doen komen zonder de gewone werkzaamheden van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht afbreuk te doen lijden, zoude gebruik gemaakt kunnen worden van de krachten van eenige architecten, die zich bereids op het gebied van den bouw van woningen voor mindervermogenden hebben bewogen en daarbij van het bezit van gezonde denkbeelden ten aanzien van die materie hebben blijk gegeven.
In voortdurend overleg met den directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht zouden die deskundigen ontwerpen hebben op te maken, zoo voor het inrichten als arbeiderswijk van de, als daartoe bestemd, in het ontwerp-Uitbreidingsplan aangewezen terreinen als voor het bouwen van nieuwe of het verbeteren van bestaande woningen op daartoe door hen na ingesteld onderzoek op te geven terreinen in de bebouwde kommen, welke ontwerpen zouden moeten zijn vergezeld van een financieel rapport, betreffende de kosten van uitvoering en de exploitatie, en het eigendom worden der gemeente, die vrij zal blijven, om de uitvoering daarvan op te dragen ook aan anderen dan de ontwerpers.
Na gehouden bespreking door den directeur van het Gemeentelijk Bouw- en Woningtoezicht zijn een vijftal architecten, als bovenbedoeld, bereid bevonden hun diensten voor het beoogde doel ter beschikking van de gemeente te stellen.
Drie hunner zullen eventueel hun krachten wijden aan het ontwerpen van woning-complexen op terreinen, buiten de kommen der gemeente gelegen; de beide anderen aan het maken van ontwerpen voor de verbetering van woningtoestanden binnen die kommen.
Aanvankelijk, in afwachting van hetgeen de ervaring nader moge leeren, zal voor de uitvoering van dit denkbeeld op een uitgaaf van plm. f 12.000 behooren gerekend te worden.
Aangenomen kan worden, dat voor die uitgaaf kunnen verkregen worden ontwerpen voor 14 hectaren in de buitenwijken en ruim 2,5 hectaren in de binnenstad, de achtste wijk daaronder begrepen.
B. en W. stellen den Raad voor hun te dezer zake te verleenen een crediet van f 12.000, waarvan hem de financieele regeling te zijner tijd nader zal worden voorgedragen."

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

Betreffende deze prijsvraag zijn de volgende vragen gesteld:

Vraag 23. Is het verplichtend voor de benedenhuizen, dat zij een zolderruimte hebben, of mogen voor de benedenhuizen keldertjes ontworpen worden?

Antwoord. De benedenhuizen moeten een zolderruimte hebben; keldertjes zijn niet toegestaan.

Vraag 24. Moet er ook rekening gehouden worden met onkosten paalfundeering, enz.?

Antwoord. In het programma staat onder 11° vermeld bouwkosten, hieronder vallen dus ook de kosten paalfundeering, enz.

Vraag 25. Ligt het in de bedoeling zooveel mogelijk woningen daar te stellen, daar dan wellicht pleintjes, enz. moeten vervallen om het terrein productief te maken.

Antwoord. De ontwerper is vrij in de keuze van het aantal woningen, mits voldaan wordt aan de bepaling van het programma, dat de jaarlijksche inkomsten de jaarlijksche uitgaven moeten dekken.

Vraag 26. Hoe groot moeten ongeveer de tuintjes of z. g. „open ruimte" der benedenhuizen aan den achtergevel voor dit soort huizen zijn?

Antwoord. Het programma spreekt niet van „tuintjes" bij de benedenhuizen; de ontwerper is hierin vrij. Voor den afstand der achtergevel-rooilijnen, zie de Amsterd. Bouwverordening.

Vraag 27. Wanneer dwars- of zijstraten worden gemaakt, hoe breed worden deze?

Antwoord. Hierin is de ontwerper vrij; echter wat betreft verband tusschen straatbreedte en hoogte bebouwing moet gelet worden op de bepalingen der Amst. Bouwverordening.

Vraag 28. Moet het tweede woonvertrek ook een oppervlakte van 15 M², hebben?

Antwoord. Dit wordt niet geëischt.

Vraag 29. Moet een gasleiding voor verlichting der perceelen worden aangelegd?

Antwoord. De aanleg der gasleiding komt voor rekening der vereeniging en heeft na de voltooiing plaats.

Vraag 30: Wordt onder een privaat met water doorspoeling een closet bedoeld?

Antwoord: Ja.

Vraag 31. Kan eene bepaling gegeven worden omtrent de afsnijding van den scherpen hoek J. v. Lennepstraat-Kostverlorenvaart? (zie situatie).

Antwoord. De ontwerper is hierin vrij.

Vraag 32. Kan eenige omschrijving gegeven worden omtrent de wijze van riooleering in verband met de bouwverordening der Gemeente?

Antwoord. Zie Amst. Bouwverordening. Twee perceelen mogen op één grondleiding loozen.

Vraag 33. In het programma is als eisch gesteld, dat de kleinste lengte-afmeting van het woonvertrek niet minder dan 3.70 M. mag bedragen; mag hiervoor gelezen worden, dat de kleinste afstand tusschen evenwijdig loopen der muren of afscheidingen van het woonvertrek minstens 3.70 M. moet zijn?

Antwoord. Ja, dit mag.

Vraag 34. Kan voor de hoofdvertrekken ook minimum oppervlakte in M². worden vastgesteld?

Antwoord: De ontwerper is in de bepaling der oppervlakte van de hoofdvertrekken vrij, behoudens het bepaalde onder 8o. van het programma. Rekening moet echter gehouden worden met de Amst. Bouwverordening.

Met het oog op het bepaalde in artikel 11 van de Bepalingen van het Programma, (de termijn van 1 Juli 1910 is verzet op 1 November 1910) zullen eventueel inkomende vragen niet meer beantwoord worden.

De Jury:
H. P. BERLAGE Nzn. *Voorzitter.*
J. GRATAMA, *Rapporteur.*

25-JARIG JUBILEUM VAN DE VEREENIGING „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP" TE ROTTERDAM.

Den 27 October was het feest voor de bekende Rotterdamsche Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap". In 1885 opgericht vierde zij verleden Donderdag haar zilveren jubileumfeest; ter eere hiervan heeft zij een tentoonstelling georganiseerd van het werk harer leden, welke in de Kunstkringzaal gehouden wordt. Deze tentoonstelling is Maandag 24 October j.l. in tegenwoordigheid van vele autoriteiten geopend waarbij de burgemeester Mr. A. R. Zimmerman het woord voerde.

Hij wenschte in de eerste plaats Bouwkunst en Vriendschap namens het gemeentebestuur geluk met haar vijfentwintigjarig bestaan, daarbij de hoop uitsprekende, dat in het nieuwe tijdperk dat thans voor de vereeniging open lag, zij de belangrijke plaats die zij in de bouwkundige wereld in Rotterdam, ja in geheel Nederland inneemt, zou mogen behouden; dat zij zou blijven het centrum, de kern van de Rotterdamsche architecten, dat ook voor den vervolge haar streven erop gericht zou zijn een gezonde, schoone architectuur in onze stad te bevorderen.

Spreker kwam als een goed vriend op dit zilveren feest, omdat, wat hij gezien had van het werk der vereeniging hem sympathie voor Bouwkunst en Vriendschap geschonken had, arbeid, die zich uitte in den aandrang tot behoud van oude gebouwen, welke uit architectonisch oogpunt niet mochten verloren gaan, en door het houden van voordrachten over bouwkundige vraagstukken en het uitschrijven van prijsvragen, waardoor vooral de jongeren tot inspanning en studie worden aangespoord.

De bouwkunst, merkte spr. op, is voor alles een openbare kunst en kan dus geen enkel modern gemeentebestuurder onverschillig laten.

Het uiterlijk der stad toch wordt door de voortbrengselen der architectuur bepaald. En het uiterlijk der stad heeft op de burgerij denzelfden invloed als het innerlijke van een huis op den bewoner. Een goede, bloeiende architectuur moet derhalve in hooge mate ten goede komen aan de stad.

Het gemeentebestuur is in staat die kunst te steunen. Spreker gelooft, dat de tijd, waarin men verklaarde, dat kunst geen regeeringszaak is, dubbel en dwars tot het verleden behoort. Die steun kan geschieden door, wanneer het gemeentebestuur zelf openbare plannen sticht, zekere eischen bij den bouw te stellen, die bij de burgerij, wanneer zij bouwt, navolging kunnen vinden. Spreker is van meening, dat de gemeente zich in dat opzicht wel eenige kosten mag getroosten. De bouwkunst toch is de moeder der kunsten. Zij is de gemeene bron geweest, waaruit andere beeldende kunsten zijn voortgekomen. Evenals de gemeente de beeldende kunst steunt in haar musea, evenzeer mag door haar de ontwikkeling en bloei der bouwkunst worden bevorderd. Zoo kan het gemeentebestuur, door de wijze waarop zij den bouw der gemeente-inrichtingen laat uitvoeren, een krachtige steun zijn voor de bouwkundige werken der particulieren in Rotterdam.

De bouw van haar eigen werken kan de gemeente in de eerste plaats doen uitvoeren door haar eigen bekwame bouwkundigen, doch zij kan bij belangrijke bouwwerken de hulp inroepen van particuliere architecten. Op die wijze wordt eentonigheid vermeden en belangstelling gewekt voor de gemeente-bouwwerken. Spreker acht hier niet de plaats, om te zeggen, welk stelsel de voorkeur dient te genieten, hoewel hij toch wenscht op te merken, dat het eene het andere niet behoeft uit te sluiten: ze kunnen ook wel samengaan.

Voor het oogenblik acht spreker het genoeg, te verklaren, dat het gemeentebestuur ten volle beseft het groote belang van een bloeiende bouwkunst in deze gemeente, en daarom heeft het met groote belangstelling kennis genomen van het zilveren feest van Bouwkunst en Vriendschap. Spreker hoopt, dat de vereeniging andermaal een tijdperk van grooten, gezonden bloei moge tegemoet gaan.

De rede van den burgemeester werd met luid applaus begroet. De eerewijn werd hierna rondgediend, waarna de voorzitter, de heer Alb. Otten, de aanwezigen verzocht, de expositie te gaan bezichtigen.

Den 27sten October, den eigenlijken feestdag, wilde de Vereeniging echter bijzonder luisterrijk vieren, hoofdmomenten op dezen dag waren een feestvergadering en een feestavond, waarvoor een speciale, befaamde feestcommissie een rijk en uitvoerig programma had samengesteld. Van de uitgenoodigden noemen wij de vertegenwoordigers der zustervereenigingen, zoo had ook het Hoofdbestuur onzer Maatschappij het zeer gewaardeerde verzoek ontvangen, zijn voorzitter en secretaris te willen afvaardigen.

Gaarne werd deze invitatie aanvaard; daar echter het Hoofdbestuur wenschte op ruime wijze blijk te geven van de waardeering, die het voor de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" gevoelt, wilde het op dezen feestdag zoo volledig mogelijk hare gelukwenschen aanbieden, zoodat het Hoofdbestuur, voor zoover niet verhinderd door ambtsbezigheden of uitstedig, aanwezig was in de aardige sociëteit „Eendragt maakt Magt" aan den Oudedijk te Kralingen.

De tijd ontbreekt een uitvoerig verslag nog in dit nummer van het Weekblad op te nemen.

Vermeld zij alleen nog, dat het feest volkomen geslaagd genoemd mag worden, en dat aan de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" de hulde is gebracht, die haar toekomt voor haar vruchtbaren arbeid in haar 25-jarig bestaan.

Zoowel de talrijke aanwezige leden als de vele invités zullen nog lang een aangename herinnering aan dezen dag bewaren. Een verslag volgt in het a. s. nummer van dit blad.

BERICHTEN

TENTOONSTELLING TE ROME 1911.

De vertegenwoordiger der Regeering deelt ons mede dat van de 20 M. aangevraagde cimaise voor de Nederlandsche architectuur tentoonstelling slechts 15 Meter kan worden toegestaan.

Zij die voor de „keur collectie" wenschen in te zenden worden verzocht hun opgave zoo mogelijk vóór 8 November op te geven aan het bureau van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, dat aangezocht is om ten spoedigste de namen op te geven van H.H. inzenders.

Het voornemen bestaat, wanneer de inzending grooter is dan de beschikbare plaatsruimte, de Bouwkundige Vereenigingen te verzoeken een afgevaardigde te benoemen tot het vormen van een Jury welke uit de opgaven een keuze zal doen.

A. Salm G.Bzn.

30ste JAARG. — 5 NOV. 1910. — No. 45.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. de Clercq, H. v. d. Kloot Meijburg, A. Salm G.B.zn., Redacteur: J. Gratama.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: Mouton & Co. Den Haag.

Abonnementsprijs: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — Advertentiën: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: Officieel Gedeelte. Concept Model Arbeidsovereenkomst. — Verslag Vergadering Hoofdbestuur. — Redactioneel Gedeelte: Tentoonstelling te Rome 1911. — De Haagsche Schouwburg. — De bouwk. als gewaagde constructie. Vervolg. — De aanleg van stofvrije deklagen op de boulevards te Arnhem, door B. J. Kerkhof. — 25-Jarig Jubileum van Bouwk. en Vriendschap. — Vergaderingen. — Berichten. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

CONCEPT MODEL ARBEIDSOVEREENKOMST.

Door de Architectleden van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst wordt het wenschelijk geacht, dat voor bouwkundige opzichters, teekenaars en opzichter-teekenaars (hieronder aangeduid met O., T. en O. T.) de navolgende bepalingen betreffende de arbeidsovereenkomst, zullen gelden.

Artikel 1.

Schriftelijke Aanstelling.

Bij de indiensttreding van den O., T. en O. T. wordt hem door den architect een schriftelijke aanstelling, volgens bijgevoegd model, uitgereikt.

Alvorens deze schriftelijke aanstelling wordt gegeven, kan een proeftijd van ten hoogste een maand worden overeengekomen.

Artikel 2.

Maandloon.

Het maandloon en het loon voor overwerk wordt uitbetaald den laatsten werkdag van de maand.

Aan hen die in het bezit zijn van een der diploma's van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zal geen lager maandloon worden toegekend dan ƒ 60.— en aan hen, die in het bezit zijn van beide diploma's Opzichter en Teekenaar geen lager maandloon dan ƒ 75.—.

Artikel 3.

Arbeidsduur.

De werktijden voor den opzichter op de bouwwerken regelen zich naar de normale werktijden der werklieden.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

De werktijden op het bureau zijn tusschen 's morgens 8 en 's namiddags 6 uur, de duur er van wordt bepaald op niet meer dan 8 uur per dag.

Artikel 4.

Overwerk.

Per etmaal mag, force majeure uitgezonderd, niet meer dan drie uren en per week niet meer dan negen uren overgewerkt worden.

Indien overwerk verlangd wordt, zal daarvoor 25% boven het gewone loon per uur vergoed worden.

Voor het werken op Zondag en algemeen erkende Christelijke feestdagen en den Nieuwjaarsdag en voor nachtarbeid wordt 100% boven het gewone loon berekend. De nacht wordt beschouwd, in te gaan om 10 uur 's avonds en te eindigen 6 uur 's morgens.

Artikel 5.

Verlof en geoorloofd verzuim.

Bij onafgebroken dienst van 6 maanden zal aan een O., T. of O.T. een verlof worden verleend van 4 achtereenvolgende werkdagen, met behoud van loon.

Is hij onafgebroken langer in dienst dan 6 maanden, dan zal hem per kalenderjaar een verlof van 8 dagen worden verleend met behoud van loon. Dit verlof van 8 dagen kan over verschillende tijdstippen worden verdeeld met dien verstande, dat daaronder één periode valt van 4 achtereenvolgende werkdagen.

Deze verloven zullen bij voorkeur zomers worden verleend. De regeling van den verloftijd wordt aan den architect overgelaten.

Den O., T. of O.T. wordt geen loon of verlofdagen in mindering gebracht, bij verzuim noodig:

a. voor het uitoefenen van de kiesbevoegdheid en voor het vervullen van door de wet of overheid opgelegde verplichtingen en voor militaire dienstplichten, mits niet langer dan voor 1 dag.

b. Bij sterfgeval van een zijner huisgenooten, of naaste bloedverwanten.

c. door zijn huwelijk;

d. door bevalling van zijne echtgenoote;

e. door het deelnemen aan bouwkundige examens.

Artikel 6.

Doorgaan van loon bij ziekte, ongeval en overlijden.

De architect kan, bij indiensttreding van een O., T. of O.-T. eischen overlegging van een verklaring van zijn gezondheidstoe-

stand door een geneesheer, binnen de laatste maand afgegeven.
Bij 3 maanden onafgebroken dienst van den O., T. of O.-T., zal:
1e tijdens ongeschiktheid tot werken, tengevolge van ziekte, niet vallende onder de bepalingen der ongevallenwet, hem gedurende een maand $^2/_3$ van zijn volle maandloon worden uitbetaald, terwijl bij langer ongeschiktheid tot werken hem daarna nog gedurende 1 maand de helft van zijn volle maandloon zal worden toegekend.
De ongeschiktheid tot werken zal den architect moeten blijken uit een door een geneesheer af te geven verklaring.
2e bij overlijden van den O., T. of O.-T. zijne nabestaanden nog 1 maand salaris worden uitbetaald, te rekenen vanaf den dag van overlijden;
3e de O., T. of O.-T., bij overlijden van den architect, nog 1 maand in dienst blijven bij diens plaatsvervanging, te rekenen vanaf den dag van overlijden.

ARTIKEL 7.

Verzekering tegen ongevallen.
De O., T. of O.-T., die niet onder de bepalingen der ongevallenwet valt, wordt gedurende de geldigheid van zijn aanstelling door den architect bij een soliede maatschappij tegen ongelukken, in het bedrijf voorgekomen, of ongevallen verzekerd.

ARTIKEL 8.

Vergoeding bij verhuizing.
Wanneer een O., T. of O.-T. uit den aard der werkzaamheden tijdens den duur zijner aanstelling verplicht wordt te verhuizen, zullen de kosten daarvan tot een vooraf overeentekomen bedrag door den architect vergoed worden.

ARTIKEL 9.

Opzegtermijn.
Het contract kan' van beide zijden worden opgezegd tot op den laatsten werkdag van de maand, tegen het eind der volgende maand. Opzegging door den architect kan onmiddellijk geschieden bij wangedrag, herhaald ongeoorloofd verzuim, oneerlijke handelingen of bij schending van beroeps-geheimen door den Opzichter, den Teekenaar of den Opzichter-teekenaar.
Van beide zijden wordt de opzegging schriftelijk ter kennis van de andere partij gebracht.

ARTIKEL 10.

Arbitrage.
Indien tusschen partijen eenig geschil mocht ontstaan over één of meerdere bepalingen in deze overeenkomst omschreven, zullen partijen het geschilpunt onderwerpen aan het oordeel der organisaties waartoe partijen behooren.
De partij die arbitrage aanvraagt is verplicht een bedrag van f 50, vooruit te storten bij een der genoemde besturen.
Kunnen genoemde besturen niet tot een bevredigende oplossing geraken, zoo wordt eene scheidsgerecht samengesteld, bestaande uit 3 leden, waarvan het bestuur der beide organisaties elk 1 lid aanwijst welke 2 leden een 3de lid benoemen.
De uitspraak van de besturen der organisaties eventueel van het scheidsgerecht is voor partijen bindend advies, en heeft de kracht van een tusschen hen gesloten overeenkomst, ook wat de kosten betreft.
Het scheidsgerecht bepaalt wie de kosten, door de organisaties en het scheidsgerecht gemaakt, zullen dragen.
Een geschil wordt geacht aanwezig te zijn wanneer één der partijen dit als zoodanig beschouwt.

Algemeene Instructie voor den Opzichter.
1°. De Opzichter vertegenwoordigt den Architect; hij zal van die bevoegdheid slechts in zooverre gebruik maken, als hij daartoe in het algemeen of in 't bijzonder door den Architect gemachtigd is.
Als vertegenwoordigende den Architect, heeft de Opzichter dus ten opzichte van den bouw volgens dezelfde beginselen als de Architect zelf, de belangen van den bouwheer te behartigen en is gehouden:
a. Den ganschen tijd welke gearbeid wordt op het werk aanwezig te zijn.
b. Zich alleen met toestemming van den Architect elders te begeven, ook al is dit om werken op den bouw betrekking hebbende, te gaan zien.
c. Buiten het hem door door den aanbesteder te betalen salaris geen belooningen, geschenken of betalingen direct of indirect te aanvaarden van personen die met het werk in aanraking komen.
d. Den tijd gansch te besteden voor het bouwwerk.
Voor den Opzichter-teekenaar en Teekenaar dient mede dat:
e. Bouwkundige arbeid tegen belooning voor rekening van derden in vrijen tijd is niet geoorloofd.
f. Alle geschreven stukken, teekeningen en reproducties die in dienst van den Architect gemaakt worden, zijn en blijven diens eigendom.
Zij mogen niet aan derden overgelegd of afgegeven worden of door den Opzichter, Opzichter-teekenaar (teekenaar) op een of andere wijze gebruikt worden.
Het maken van copieën of reproducties voor het eigen gebruik van den Opzichter-teekenaar (teekenaar) is niet geoorloofd.
g. Hij behoort strikte geheimhouding tegenover derden in acht te nemen omtrent alles, wat hem met betrekking tot de werkzaamheden en relaties van zijn patroon ter kennis komt.

Bovenstaand concept is vastgesteld door het Hoofdbestuur in zijne vergadering van 3 October j.l., en zal, ter bespreking en vaststelling, behandeld worden in eene vergadering der Architect-Leden onzer Maatschappij.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 1 NOVEMBER 1910.

Van het verhandelde zijn wij gemachtigd het volgende mede te deelen:

De voorzitter doet mededeeling van het overlijden van den heer J. G. van Niftrik, in leven oud-ingenieur der gemeente Amsterdam en oud-Voorzitter van het Hoofdbestuur der Maatschappij, en brengt met enkele woorden de groote verdienste van den overledene in herinnering, o. a. het vele en belangrijke, dat hij voor Amsterdam gedaan heeft. Trad van Niftrik in den laatsten tijd niet meer op den voorgrond, in de jaren 1871—79 heeft hij veel voor de Maatschappij en haar bloei gedaan.
Bij de teraardebestelling was het Hoofdbestuur vertegenwoordigd, terwijl op het graf een krans der Maatschappij is neergelegd.

PERMANENTE-COMMISSIE NIEUWE PRIJSVRAAG-REGELEN. In aansluiting aan het besprokene ter vergadering van afgevaardigden der bouwkundige Vereenigingen op Donderdag 20 October jl. ter bespreking wijziging der Nat. Prijsvraagregelen, waarop de wenschelijkheid werd uitgesproken, dat de Permanente Commissie in zake deze Regelen zoo spoedig mogelijk wordt benoemd, wijst het Hoofdbestuur uit de lijst der candidaten aan de heeren: C. N. van Goor, Paul J. de Jongh en A. Salm G.Bzn.

COMMISSIE VOORBEREIDING EXAMEN DIPLOMA BOUWKUNDIG OPZICHTER. In aansluiting aan het verhandelde op de vergadering der afgevaardigden van het Hoofdbestuur van onze Maatschappij en van het Bestuur van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond, en ingevolge het besluit der vorige Hoofdbestuursvergadering, waarop in principe besloten is het examen diploma B. Bouwkundig Opzichter(Hoofdopzichter-Chef de Bureau) in te stellen (zie Bouwkundig Weekblad blz. 487) wordt een Commissie benoemd ter voorbereiding van dit examen en ter samenstelling van het Programma van Eischen.
In het Rapport der Bekwaamheidsacten-commissie, ingesteld door den Algemeenen Ned. Opzichters en Teekenaars Bond, is een dergelijk Programma van Eischen opgesteld; dit zal tot

grondslag dienen bij de besprekingen der Commissie van Voorbereiding; als lid van deze Commissie worden benoemd de heeren A. W. C. Dwars, C. B. I., Dir. M. T. School te Utrecht, C. B. Posthumus Meijjes, architect te Amsterdam, B. J. Ouëndag, Voorzitter van de Examen-Commissie der Maatschappij, A. Salm G.Bzn., voorzitter van het Hoofdbestuur en B. W. Wierink, directeur van de Industrieschool der Maatschappij van den Werkenden Stand te Amsterdam.

11DE LUSTRUM VAN ARCHITECTURA ET AMICITIA. Het Hoofdbestuur ontving de zeer gewaardeerde uitnoodiging van de lustrumcommissie van het Genootschap Architectura et Amicitia zich door twee zijner leden te doen vertegenwoordigen op het avondfeest, dat ter viering van het 55-jarig bestaan van het Genootschap georganiseerd is. Gaarne heeft het Hoofdbestuur deze uitnoodiging aanvaard en heeft het zijnen voorzitter, den heer A. Salm GBzn., en zijnen vice-voorzitter, den heer J. H. W. Leliman, verzocht, zich hiertoe beschikbaar te stellen, hetgeen beiden hebben aangenomen.

25-JARIG JUBILEUM-FEEST VAN DE VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP. Naar aanleiding van het zoozeer geslaagde feest van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam op 27 October j.l., spreekt de voorzitter een woord van dank voor de ondervonden gastvrijheid en voor de betoonde vriendschappelijkheid. De heeren van het Hoofdbestuur, die verhinderd waren aanwezig te zijn, stelt hij in kennis met de oorkonde, die gevoegd was bij de zilveren medaille der Maatschappij, aan de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap bij deze gelegenheid aangeboden en welke oorkonde het volgende bevatte:

Amsterdam, 27 October 1910.

De Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, gesticht in 1842, beschermvrouwen H. M. de Koningin en H. M. de Koningin-Moeder, vereert de

MEDAILLE

geslagen op het stempel der Maatschappij, aan de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" te Rotterdam bij gelegenheid van de herdenking van haar vijf-en-twintig-jarig bestaan op 27 October 1910.
Deze medaille wordt aangeboden als een blijk van hoogachting en waardeering voor hetgeen de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" van af hare stichting tot bevordering der bouwkunst heeft tot stand gebracht en voor de wijze, waarop zij de belangen der bouwkunst-beoefenaren steeds heeft behartigd.

Het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,
w. g. A. SALM G.Bzn., *Voorzitter.*
„ „ J. GRATAMA, *Secretaris.*

ENQUETE IN ZAKE ONAESTHETISCH BOUWEN DOOR RIJK EN GEMEENTE. In aansluiting aan een vorig schrijven van de Club van Utrechtsche leden van het Genootschap Arch. et Amic. is een tweede schrijven ontvangen, waarbij de club voorstelt een commissie van onderzoek in te stellen, die de aesthetische waarde van gebouwen, welke door Gemeente en Rijk gezet worden, zal bepalen. Dus niet uitsluitend voor Utrecht, maar voor het geheele land.
Hoewel het Hoofdbestuur erkent, dat in sommige gevallen door Gemeente en Rijk reden tot kritiek gegeven wordt, acht het een dergelijke enquete een subtiele kwestie, doch is het niet ongenegen op eenigerlei wijze — nader te bepalen — in samenwerking met de club en andere vereenigingen het onderwerp in behandeling te nemen, ten einde de betreffende autoriteiten te wijzen op gebouwen, die niet aan aesthetische eischen voldoen en op de omstandigheid, dat de ontwerpers zich niet voldoende rekenschap hebben gegeven van de plaatselijke omgeving der te stichten gebouwen; hierbij zal allicht tevens gelegenheid zijn de andere kwestie te onderzoeken, namelijk in hoeverre particuliere bouwkundige arbeid door Rijks- en Gemeente ambtenaren mag worden toegestaan. *)

COMMISSIE BESTUDEERING UITBREIDINGSPLAN LANDELIJKE GEMEENTEN. Het is het Hoofdbestuur aangenaam te kunnen mededeelen, dat de heer H. P. Berlage Nzn. zijne benoeming als lid van deze Commissie heeft aanvaard.

FEDERATIE NEDERL. KUNSTENAARSVEREENIGINGEN. Van het Bestuur van de Vereeniging van Letterkundigen is een schrijven ontvangen waarbij deze mededeelt, dat na een voorloopige bespreking tusschen afgevaardigden van een vijftal kunstenaarsvereenigingen in beginsel besloten is tot de oprichting van een Federatie van Nederl. Kunstenaarsvereenigingen.
Het doel dat men zich met deze Federatie voor oogen heeft gesteld, is voornamelijk: de kunstenaars van verschillende groepen, die tot nu toe in ons toch zoo kleine land vrijwel vreemden voor elkaar zijn, nader tot elkaar te brengen, en tevens hunne gemeenschappelijke belangen op meer afdoende wijze te behartigen, dan de los van elkaar bestaande vereenigingen dit kunnen doen. De deelnemende vereenigingen zullen echter hun volkomen zelfstandigheid behouden.
De uitwerking van het plan wordt overgelaten aan een Commissie, waarin de deelnemende vereenigingen door twee leden vertegenwoordigd kunnen zijn. De Maatschappij is hiertoe ook uitgenoodigd.
Het Hoofdbestuur erkent de wenschelijkheid van deze Federatie en verzoekt de heeren J. H. W. Leliman, J. Gratama en S. de Clercq als plaatsvervanger, de Maatschappij te willen vertegenwoordigen, hetgeen door alle drie wordt aangenomen.

RAPPORT BOUWBEDRIJVIGHEID. In afwijking van de in de voorafgaande jaren gevolgde methode heeft het Hoofdbestuur, ter verkrijging van de gegevens voor het Rapport uit te brengen over 1910, zich gewend tot de besturen der Afdeelingen onzer Maatschappij met verzoek voor hare provincie gegevens te verzamelen, in aansluiting aan de vragen, door Afdeeling Handel het vorig jaar aan de Maatschappij ter beantwoording overgelegd. Op voorstel van de Afdeeling 's Gravenhage zullen formulieren gedrukt worden, bevattende bovengenoemde vragen, en welke door de Afdeelingen rondgezonden kunnen worden. Aan de Afdeelingen is verzocht aan het bureau der Maatschappij op te geven, hoeveel exemplaren van deze formulieren zij verlangen.

EXCURSIE RAADHUIS OP DEN DAM. Ingevolge het verzoek van een corporatie van kunstenaars heeft het genootschap Arch. et Amic. het initiatief genomen tot het organiseeren van „excursies" ter bezichtiging van het Raadhuis op den Dam te Amsterdam, onder leiding van iemand, die het gebouw goed kent en daarbij te trachten ook die vertrekken te bezichtigen, welke gewoonlijk voor bezoekers gesloten zijn. Meermalen toch is gebleken, dat zelfs in de kringen van kunstenaars en oudheidkundigen de schoonheid van het Raadhuis slechts matig bekend is. Een verzoekschrift zal aan H. M. de Koningin gericht worden; het bestuur van het genootschap verzoekt het Hoofdbestuur vergunning het verzoekschrift mede namens de Maatschappij te mogen indienen, welk verzoek gaarne wordt toegestaan.

*) De Bond van Nederl. Architecten heeft zich hiervoor als volgt uitgesproken:
„De Bond van Nederlandsche Architecten, van meening dat het in het belang van eene deugdelijke ontwikkeling der bouwkunst noodzakelijk is, dat aan de ambtenaren, die in dienst van Rijk, Gemeente of andere openbare lichamen, als zoodanig belast zijn met het ontwerpen en het leiden der uitvoering van bouwwerken, volledig worde gewaarborgd eene vrije en zelfstandige positie ten opzichte van het aan hen toevertrouwde werk;
dat zij daardoor de volle persoonlijke verantwoordelijkheid voor de artistieke en technische kwaliteiten van hun werk verkrijgen en zich mitsdien volkomen daaraan moeten kunnen wijden;
dat buitendien hunne gesalarieerde functie eene vrije concurrentie met particuliere Architecten niet rechtvaardigt;
spreekt als zijne meening uit, dat aan de ambtenaren niet mag worden toegestaan het aanvaarden van opdrachten en het uitvoeren van werken voor particulieren of andere instellingen.

K. P. C. DE BAZEL, *Voorzitter.*
JOSEPH TH. J. CUYPERS, *Ie Secretaris.*

Amsterdam, Januari 1909.

A. N. W. B. Aan het verzoek van dezen Bond, om als lid toe te treden, geeft het Hoofdbestuur gehoor, van meening dat het streven van den Bond gesteund moet worden, waar deze op het gebied van bevordering der belangstelling voor Holland's schoonheid in stad en land, meermalen krachtig optreedt, o. a. door de uitgave der fraaie boeken : Ons eigen land.

ARBEIDSCONTRACT. Het Concept-Model Arbeidsovereenkomst tusschen Architect en Bouwk. Opzichters en Teekenaars zal gepubliceerd worden in het eerstvolgende no. van het Weekblad *). De vergadering der Architect-leden ter bespreking en vaststelling van dit Arbeidscontract zal nader vastgesteld worden.

FORTUNA-BEELD EN KAASPAKHUIS. De adressen in zake Fortunabeeld en Kaaspakhuis te Oudewater zijn niet verzonden, daar bij nader onderzoek het niet wenschelijk bleek, op dit oogenblik op het onderwerp nader in te gaan.

REORGANISATIE-MAATSCHAPPIJ. De geheele namiddag was gewijd aan de bespreking van bovengenoemde onderwerpen, naar aanleiding van het schrijven der heeren G. Versteeg c. s. Zie Bouwk. Weekblad 1910, no. 23, blz. 269. Dit onderwerp had reeds herhaaldelijk op de agenda gestaan, maar moest wegens overlading van de agenda, steeds afgevoerd worden.
Omtrent de genomen beslissingen zullen later mededeelingen gedaan worden.
Het overig behandelde is niet voor publicatie geschikt.

De Algem. Secretaris,
J. GRATAMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

TENTOONSTELLING TE ROME 1911.

De vertegenwoordiger der Regeering deelt ons mede dat van de 20 M. aangevraagde cimaise voor de Nederlandsche architectuur tentoonstelling slechts 15 Meter kan worden toegestaan.
Zij die voor de „keur collectie" wenschen in te zenden worden verzocht hun opgave zoo mogelijk vóór 12 November op te geven aan het bureau van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, dat aangezocht is om ten spoedigste de namen op te geven van H.H. inzenders.
Het voornemen bestaat, wanneer de inzending grooter is dan de beschikbare plaatsruimte, de Bouwkundige Vereenigingen te verzoeken een afgevaardigde te benoemen tot het vormen van een Jury welke uit de opgaven een keuze zal doen. A. SALM G.BZN.

DE HAAGSCHE SCHOUWBURG.

Bij den Haagschen Gemeenteraad is het volgende verzoekschrift ingekomen.

M. M.

[1]) In verband met het plan, voorgesteld door de leden der schouwburgcommissie in zake maken schetsontwerpen voor een schouwburg van 1200 personen op het terrein van den thans bestaanden schouwburg met annexe, dat zoo het voorstel wordt aangenomen, ik ondergeteekende in aanmerking mag komen ook een plan in te dienen geheel buiten bezwaar van het aangevraagde crediet, dus geheel belangeloos, een en ander in verband ik een speciale studie op het gebied van theaterbouw heb gemaakt.
Vertrouwende, dat UEd. in dezen over mijn voorstel goedgunstig zult beschikken er mij alsdan de benoodigde gegevens zullen worden verstrekt, teeken ik afwachtend

Hoogachtend,
UEd. dw. dn.
J. M. KUYPER. *Architect.*

Meer nog dan dit veelbelovend adres boezemt ons echter het antwoord van B. en W. belang in, men leze en herleze dit:

Naar aanleiding van dat adres hebben B. en W. de eer, overeenkomstig het ingewonnen advies van de schouwburg-commissie, den Raad voor te stellen, om adressant te antwoorden, dat in de Raadsvergadering van 3 October l.l. is besloten, om het ten adresse bedoeld crediet van voornoemde commissie te verleenen, ten einde o. m. een Nederlandschen architect, zoo mogelijk aan te wijzen door het hoofdbestuur der Maatschappij voor Bouwkunst een schetsontwerp van een nieuwen schouwburg ter plaatse van den bestaanden en van het aangrenzend gemeentegebouw te doen opmaken, doch dat dit Raadsbesluit geenerlei inbreuk maakt op de vrijheid van iederen architect om desgewenscht, eveneens een zoodanige schets, waartoe [2]) *geen andere gegevens zijn benoodigd dan die van ligging en grootte van het betrokken terrein,* welke ten kantore van het kadaster zijn te verkrijgen, te ontwerpen en in te dienen.

Uit dit merkwaardige antwoord blijkt dat de schouwburgcommissie zich voorstelt een prijsvraag uit te schrijven waarvoor 2 buitenlanders en 1 Nederlander worden uitgenoodigd zonder dat er zelfs een schaduw van een programma van eischen is of zal worden opgemaakt.
Voor het maken van een ontwerp voor een zoo uiterst belangrijk bouwwerk dat zich meer dan eenig ander aan locale toestanden moet aanpassen is volgens haar niets anders noodig dan de opgave van grootte en ligging van het terrein, waarvoor men zich tot het kadaster gelieve te wenden.
Hiermee vervalt dus de laatste hoop, dat de schouwburgcommissie, vóór zij haar noodlottig voorstel ter tafel bracht, de quaestie van alle zijden bezien en overwogen zou hebben. Zij is dus òf de meening toegedaan dat het bouwen van een schouwburg een doodeenvoudige opgaaf is waarvoor geen diepe studie noodig is — maar dan wordt de achterstelling der Hollandsche architecten een onverdedigbare grofheid — òf zij stelt zich ten doel Den Haag te verrijken met een geheel willekeurig Duitsch of Engelsch produkt van de een of andere schouwburgfabriek.
Neemt men nu verder in aanmerking dat de plannen worden ingewacht in Januari 1911, dus ruim 2 maanden nadat de bestelling gedaan wordt, een tijd die zeker 3 maal te kort is voor een ernstig bestudeerd schetsontwerp, dan staat men voor de treurige noodzakelijkheid, in te zien dat de commissie zich van het gewicht van het architectonisch gedeelte harer taak niet bewust geweest is, òf, dat het bouwen van de schouwburg op deze wijze aan de handen der Nederlanders opzettelijk onttrokken wordt.

*) Zie pag. 529 van dit Weekblad.
[1]) Den tekst van adres en antwoord ontleenen wij aan het Vaderland.
[2]) Wij cursiveeren.

Wij zijn niet zoo chauvinistisch, alle buitenlanders te willen uitschakelen, wij misgunnen hun in een eerlijken prijskamp de overwinning niet, maar de wijze waarop thans met de bouwkunst van ons vaderland gespeeld wordt, wekt in ons een gevoel van oprechte verontwaardiging.

V. H.

DE BOUWKUNST ALS GEWAAGDE CONSTRUCTIE.

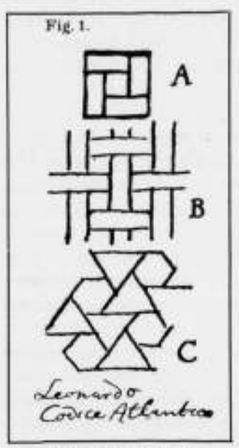
DOOR W. R. LETHABY.

(Vervolg van blz. 523).

DE RENAISSANCE.

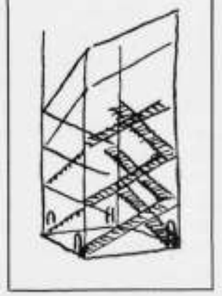
De mannen van de Renaissance zetten er zich systematisch toe om alles te leeren, wat geleerd kan worden. Dit is het merkteeken van de nieuwe geboorte van geleerdheid. Haar geest is op de meest volmaakte wijze geopenbaard in dien buitengewonen man, Leonardo da Vinci, en onze eigen Bacon greep ten volle de theorie aan. Maar in de bouwkunst gebeurde een vreemd iets — zooals Morris het zegt, „Het verleden vernietigde het heden"; vreemd om het te zeggen, aan dit levend lichaam van sociale en wetenschappelijke „Nieuwe Geboorte" was gebonden het lichaam van een vergane kunst. Aan alle kanten spoorde het de menschheid aan om vooruit te kijken, alleen aan de zijde van de kunst werd men gedwongen terug te keeren." Het is duidelijk dat een van de onderwerpen, welke den weg tot een schoolsch onderzoek openden, de machtige architectuur van Rome was. Onder andere omstandigheden zou het mogelijk geweest zijn, dat de beginselen — de wetenschap van de constructie — bestudeerd zouden worden, en niet slechts de vorm van de uitwendige versiering, doch het mocht niet zoo zijn.
Verondersteld mag worden dat hiervoor een reden was. Italiaansch patriotisme nam bezit van het ideaal van de herleving van het oude Rome en zette de inmiddels ontstane wijze van bouwen, zooals die werd toegepast door de Duitsche overwinnaars, op zijde.
De aanteekeningen en studies van Leonardo da Vinci, evenwel, toonen aan, dat het altijd natuurverschijnselen en beginselen waren die *hem* belang inboezemden. Groote gedeelten van zijn manuscripten zijn gewijd aan abstracte oefeningen in ontwerpen, aan beschouwingen over koepelbouw en andere constructieve mogelijkheden, zoowel als aan studies op ingenieursgebied, machinebouw, fortificatie en kanalen. Onder zijn ontwerpen is er een voor een stad, want Leonardo was een pionier op het gebied van steden ontwerpen zoowel als op dat van de vliegkunst.
Dit plan omvat een systeem van laag gelegen straten voor handelsdoeleinden en hooger gelegen straten voor bewoning. De wegen hellen naar het hoogere vlak buiten de muren, en daarbinnen zijn ze verbonden door bruggen, terwijl het lagere gebied bereikt wordt door trappen met groote open vlakken voor lichttoevoer. „Diegene" zegt hij, die de heele stad door wil gaan over de hooggelegen straten, kan dat doen, en hij die beneden wil loopen kan dat ook doen. De trappen moeten rond zijn daar de hoeken van de rechte altijd vuil zijn." Een ander plan is dat voor gecombineerde straten en kanalen, waarbij kelders gemaakt waren, toegangelijk voor booten. „Laat de breedte van de straat" zegt hij, „gelijk zijn aan de gemiddelde hoogte van de huizen." Een belangrijk deel handelt over koepels en zijn, zooals Richter zegt, theoretische en ideale onderzoekingen, gedaan met het doel om een zuiver begrip te krijgen van de wetten waaraan de constructie is onderworpen van een groote centrale koepel, waaromheen kleinere gerangschikt zijn. In deze schetsen (ik citeer nog steeds) schijnt Leonardo zich te hebben uitgeput in alle mogelijke combinaties om de gevolgen te illustreeren voortkomende uit een gegeven beginsel." Volkomen juist, hij was de eerste om door te dringen in een systematisch onderzoek van de mechanica in de architectuur.

Fig. 1.

Onder deze studies in abstracte architectonische mogelijkheden is een onderzoek naar de constructie van een houten vloer, waarbij het hout te kort is om de afstand tusschen de steunpunten te overspannen, welke ik reeds noemde, (zie blz. 525) het wordt door hem ter hand genomen, onderzocht en in eens omgezet in een beginsel, dat van het Japansche vlechtwerk. (Zie fig. I.) [1])
Een andere studie, die voor zoover ik weet, nog niet is verklaard, is de vierarmige zich door elkaar slingerende trap, (zie fig. 2), die later verschijnt bij Palladio, en waarvan Inigo Jones dacht, dat de Venetiaansche architect het ontleend moest hebben aan Chambord, waar het uitgewerkt was. Nu, daar Chambord juist begonnen werd in den tijd dat Leonardo te Blois was, en daar dat gedeelte van zijn studies de merkwaardige schetsen betreffende het ontwerp van een paleis voor Frans I, bevat, mag men, mijns inziens, wel aannemen dat deze trap een uitvinding van Leonardo was. Al deze studies dienden waarschijnlijk voor eene complete verhande-

Fig. 2.

[1]) Later werd deze vloerconstructie gepubliceerd door Serlio, en een voorbeeld er van trok de bewondering van onze Royal Society (Zie „Parentalia").

ling over architectuur, welke hij van plan was uit te geven. [1]) De wijze, waarop hij zijn onderzoek deed vindt zijn uitdrukking in eene uitlating van hem, die zoo puntig is dat ik haast beschaamd ben die voor te lezen: „O, wonderlijke Noodzakelijkheid, gij dwingt met verheven wijsheid alle gevolgen te zijn het directe resultaat van hunne oorzaak en door eene onherroepelijke wet gehoorzaamt iedere natuurlijke werking U op de korst mogelijke wijze. O, wondervolle, machtige Noodzakelijkheid, het onderwerp en kunststuk van de Natuur, de Eeuwige Wet." Op een andere plaats zegt hij: „Er is geen zekerheid, waar men niet een van de wiskundige wetenschappen mag toepassen."

De eenige andere kunstenaar uit het Renaissance-tijdperk die, naar mij bekend, ook het idee van het onderzoek naar de beginselen was toegedaan — de wetenschappelijke geest — was Dürer, en het is mogelijk dat hij kennis kon nemen van da Vinci's aanteekenboeken. In zijn manuscripten in het Britsch Museum zijn eenige studies over koepels van een parabolische doorsnede, en eenige proeven van ontwerpen. De koepel met parabolische doorsnede hing „in de lucht", lang voordat Wren er op zijn beurt beslag op legde.

WREN's BESCHOUWINGEN.

Voor Engeland en meer moderne tijden hebben wij gelukkig eenige aanteekeningen van de gedachten van Wren over de kunst, die hij uitoefende. Ofschoon Wren geen wereld-genie was als Leonardo da Vinci, was hij in menig opzicht een Engelsche Leonardo, en de eenige architect, die we gehad hebben wiens stellige gedachten voor ons beteekenis hebben. Ik zeg stellig in tegenstelling met de oogenblikkelijke begrippen van een dozijn menschen als Pugin. Wren was een groote geest, ervaren in de wetenschap en philosofie van een groot tijdperk. Hij was wonderbaar vroeg rijp, en trachtte gedurende een zeer lang leven een oneindige zucht naar weten te voldoen door geduldig onderzoek. Meer nog dan een groot kunstenaar was Wren een groot man. Het mag eenigszins zonderling klinken hier op te merken, hoe dikwerf wonderlijk practische bedrevenheid in een der kunsten gepaard gaat met groote armoede van gedachten in theoretische verklaringen, zoodat het schitterende succes van een Palladio of een Chambers in hun werkelijken arbeid, vergezeld kan gaan van twijfelachtige verklaringen en rethorica.

Eenige *recente* schrijvers zijn van meening, dat er een gebrek is in Wren's wetenschappelijke ontwikkeling, maar wij hebben de overeenstemmende opinies van zijn tijdgenooten en van moderne wiskundige en astronomische experts, dat hij een krachtig, oorspronkelijk genie was. Aan hem wordt de eer gegeven de eerste geweest te zijn die een model maakte van het oppervlak van de maan zooals het werd gezien door de telescoop, en de eerste om kleine voorwerpen te teekenen zooals ze gezien worden door de microscoop. Hij en zijn vriend Robert Hook, een andere wetenschappelijke architect, bestudeerden de algemeene wet der zwaartekracht vóórdat Newton er de proef mee nam. Newton in een brief aan Halley, spreekt van een bezoek dat hij bracht aan Sir Christopher, waar zij het probleem bespraken om de hemelsche bewegingen te bepalen op philosofische grondslagen (dat is: door de wet der zwaartekracht): „Gij zijt bekend met Sir Christopher, weet ge ook wanneer en waar hij het eerst opmerkte de toename van de kracht in de dubbele reden van de afstand van het middenpunt?" (dat is: de wet van de wederzijdsche aantrekking). Halley antwoordde dat „Sir Christopher hem meedeelde, dat Hook hem meermalen verteld had het beproefd te hebben, maar nooit de voldoening had gehad of zijn bewijs correct was." Het vraagstuk betreffende de zwaartekracht was onderzocht door Wren en Hook en zijn werkelijke wet vastgesteld, voordat Newton het op eene overtuigende wijze bewees.

Deze zelfde Hook zegt van hem: „Sedert den tijd van Archimedes is er nauwelijks één man gevonden van zoo groote volmaaktheid, zóó'n groot werktuigkundige en zoo'n philosofische geest"; en dan weer in zijn verhandeling over kometen, geeft hij eene methode om hun paralat te bepalen „uitgevonden door dien onvergelijkelijken wiskundige, Dr. Christopher Wren." Deze dingen zijn mij niet bekend, maar ik weet dat zij bewonderenswaardige krachten vertegenwoordigen.

Het was na een van de lezingen van Wren over astronomie dat in 1660 een comité werd gevormd dat de „Royal Society" oprichtte, toen beschreven als „een Philosofische Vereeniging ter bevordering van het Physisch-Mathematisch onderzoek." Wren werd opgedragen het werkrooster op te maken, en hierin verklaarde hij, dat het was om materiaal te verzamelen voor „*Natuurkundige experimenteele Philosofie*".

Wren was, bijna zeker, de eerste in Engeland om de methodes van wetenschappelijk onderzoek toe te passen op de wetten der constructie en van Hook wordt gezegd, dat hij de eerste geweest is die de mechanische eigenschappen van de boog vaststelde. In Wren's vroegste verslag over de St. Paul's kerk, zegt hij, dat betreffende haar gewelf opgemerkt zou kunnen worden: „Niet door een architect die zijn maten neemt van de Antieken, maar door een wiskunstenaar — daar dit gedeelte vatbaar is voor bewijsvoering — dat het gewelf te zwaar was voor de steunpunten."

Wij zijn zoo gelukkig in het bezit te zijn van aanteekeningen, hoewel weinig, van Wren's systematische gedachten op het gebied van architectuur, welke in eenige fragmenten verschenen zijn in „Parentalia" en verzameld door Miss Phillimore. De beschouwing van zoo'n man over de kunst, die hij liefhad, moest groote waarde en gewicht hebben, maar men heeft haar vreemd genoeg over het hoofd gezien en er nooit kritisch over gedacht. Het blijkt duidelijk uit deze fragmenten, dat hij van plan was een geschiedenis der bouwkunst te schrijven en ook eene algemeene philosofie over haar eerste beginselen, welke beiden mogelijk in één werk zouden vereenigd worden. De fragmenten zijn uit het laatst van zijn lang leven, want Wren spreekt over de gewelven van de St. Paul's als zijnde in wording. De aanteekeningen zijn waarschijnlijk geschreven toen hij over de tachtig was, en hij zich had teruggetrokken uit het werkelijke leven, om zich te wijden aan zijn overpeinzingen en studies. Miss Phillimore heeft datgene uitgegeven, wat eene inleiding schijnt te zijn tot de historische studie van klassieke gebouwen, verschenen in „Parentalia". Dit inleidende gedeelte was eruit gelicht, mogelijk omdat het handelde over onderwerpen als de „ark van Noach" en de „tempel van Salomo", maar er zijn toch nog eenige belangwekkende gedeelten in bij wijze van inleiding. Het gedeelte in „Parentalia" bevat een uitstekend kritisch onderzoek over de berekeningen van Plinius voor den Tempel van Diana en Ephesus en van het Mausoleum, ook eene beschrijving van den „Tempel van Mars Ultor" en den „Vredestempel" in Rome. In de eerste aanteekeningen, die ik zal aanhalen, schijnt het zijn bedoeling geweest te zijn in het voorgenomen werk te geven: „een breeder denkbeeld van de geheele kunst der architectuur", en hij begint aldus:

„Wat ook iemands gevoelens mogen zijn over rijpe overweging, het zal toch nog noodzakelijk voor hem zijn bij een belangrijk werk zijn arbeid te behoeden voor veroordeeling, en zijn *ontwerp te doen harmonieeren met den heerschenden smaak van zijn tijd*, al mocht deze hem ook minder rationeel voorkomen. Ik heb niet weinig moeilijkheid ondervonden om personen, die overigens van goeden aanleg waren, eenigszins anders over architectuur te laten denken dan hun was bijgebracht. Menige gothische vorm van kathedraal hadden zij in ons land gezien, en vele hadden zij in het buitenland gezien, en deze laatsten bevielen hun nog beter omdat zij niet veel verschilden met sommigen in Engeland. Deze humor is bij velen nog niet uitgeroeid en daarom komt het me niet ondienstig voor, het publiek een betere smaak op het gebied van architectuur te geven, door hen *een breeder denkbeeld van de geheele kunst bij te brengen, beginnende met de oorzaken en de vorderingen* vanaf de verst verwijderde oudheid, daarbij hoofdzakelijk sommige dingen aanrakend welke door anderen niet opgemerkt zijn. *Het bouwen is even natuurlijk voor de menschheid als voor de vogels*".

(Wordt vervolgd.)

DE AANLEG VAN STOFVRIJE DEKLAGEN OP DE BOULEVARDS TE ARNHEM.

Toen ik in het Bouwkundig Weekblad van 7 Mei j.l. een artikel schreef over het maken van stofvrije wegen, naar aanleiding van de nieuwe deklagen, dit voorjaar in de Avenue Louise te Brussel gelegd, had ik wel allerminst de bedoeling, de Hollandsche wegentechniek bij de buitenlandsche achter te stellen. Ik beschreef alleen maar een zeer soliede wegconstructie, zooals ik die toen kort geleden in Brussel in uitvoering had gezien en die me voldoende interessant voorkwam voor een verdere bekendmaking.

Toch achtte zich de Zutfensche aannemer Boesewinkel, een aanlegger van hetzelfde soort wegen, in dat stuk te kort gedaan. Ik ontving van hem een zeer langen brief, waarvan „der langen Rede kurzer Sinn" was, dat wel heel weinig neerlandsch bloed door mijn aderen moest vloeien, daar ik ook als zoovelen scheen te meenen, dat in het buitenland alles beter is dan hier, terwijl de door mij beschreven deklagen door hem reeds op onderscheidene plaatsen van ons land waren uitgevoerd. Hij herinnerde mij o.a. aan de Mathenesserlaan te Rotterdam en den Rijksweg bij Enschede en noodigde mij uit, eens een kijkje te komen nemen bij de vernieuwing der verharding op de Boulevards te Arnhem, waar dit jaar door hem ± 20000 M². van een stofvrije deklaag zou worden voorzien.

Dat iets in het buitenland wel eens beter dan in ons eigen land gedaan wordt, acht ik een vaststaand feit, (evenals het omgekeerde ook dikwijls voorkomt) en dat we goed doen, daar nota van te nemen als het op onzen weg ligt, lijkt me rationeel en practisch. Ik meen zelfs, dat de oorspronkelijke gedachte, die tot den aanleg van wegen van geprepareerden steenslag geleid heeft, een buitenlandsche was en dat een tiental jaren geleden een Hollandsch ingenieur expres een buitenlandsche reis ondernam, om den aanleg van dat soort wegen te bestudeeren en hier later zijn opgedane kennis te benutten, hetgeen aanleiding gaf tot de eerste toepassing in ons land. Waar de heer Boesewinkel dus, zijn zeer geprononceerde vaderlandslievende gevoelens ten spijt, moeilijk zal kunnen aantoonen, dat de deklaag van geprepareerden steenslag een Hollandsche inventie is, heb ik toch gemeend, hem recht te moeten doen wedervaren en op deze plaats ook te moeten vermelden, op welke hoogte dit onderdeel der wegentechniek in ons land staat.

Het succes met de deklagen van geprepareerden basaltsteenslag op de Mathenesserlaan te Rotterdam (niet het eerste gedeelte, komende van den Binnenweg) en op wegen bij Enschede, Zutfen, Groningen en Winterswijk, was me bekend.

De Mathenesserlaan te Rotterdam heeft veel overeenkomst met de door mij hierboven bedoelde Avenue Louise te Brussel en heeft met deze het groote voordeel gemeen, dat het zware verkeer van vrachtwagens enz. op de terzijde aangelegde keiwegen plaats vindt, terwijl op den breeden middenweg voor het luxeverkeer van de groote stad ruimte wordt geboden. Voor de onderwerpelijke deklaag is dit ongetwijfeld een zeer gunstige omstandigheid, die zich niet overal zal voordoen en waarin zich o. a. de nieuw aangelegde verhardingen te Arnhem ook niet mogen verheugen. Integendeel, deze zijn blootgesteld aan een zeer druk en zwaar verkeer, zoodat ze, voor zoover dat nog noodig is over eenigen tijd een nieuw onderwerp van beschouwing kunnen worden, om aan te toonen, in hoeverre de

[1]) Richter.

deklaag van geprepareerden steenslag het zware verkeer kan verdragen en of ze in sterkte niet bij den gewonen steenslagweg ten achter staat.
De uitnoodiging van den Zutfenschen aannemer, om zijn werk te Arnhem eens te komen zien, heb ik intusschen dankbaar aanvaard en na zijn werkwijze in alle onderdeelen te hebben nagegaan, deel ik hieronder het belangrijkste ervan mede.
De Arnhemsche boulevards in de omgeving van Musis Sacrum, alsmede het Velperplein, hadden een versleten steenslagverharding, die na behoorlijke bewerking een goede fundeeringslaag vormde voor de nieuw aan te leggen stofvrije verharding. De oppervlakte der oude deklaag werd, evenals ik dat van de Brusselsche wegen beschreef, over een diepte van ongeveer 6 cM. losgeploegd en met het loskomende materiaal werd de grondslag onder het vereischte profiel gebracht.
Over dezen ruwen en geëgaliseerden bodem werd een ongeveer 12 cM. dikke laag van geprepareerden basaltsteenslag van 4—6 cM. kantzijde gespreid en na gedeeltelijke inwalsing met een stoomwals werd over deze laag nog een dun laagje fijneren en eveneens geprepareerden basaltsteenslag van 1—3 cM. kantzijde gestrooid. Hierna werd de geheele deklaag ingewalst tot zich de poriën in het inwendige der massa voldoende gevuld hadden en de oppervlakte dus een tamelijk gesloten aanzien verkregen had. Voor algeheele dichting werd de deklaag dan nog bestreken met het stofwerend bindmiddel, dat bestaat uit gewone koolteer, die een zekere bewerking ondergaan heeft en vermengd is met een verhardend asfaltprodukt. Vervolgens werd de deklaag met scherp zand ingeveegd, zoodat ze zeer dicht werd aan de oppervlakte en ten slotte werd ze, na vooraf weer schoongeveegd te zijn, nogmaals overgeteerd met hetzelfde stofbindend middel. Hiermede was de weg voltooid. Om beschadiging in de eerste dagen te voorkomen werd hij nog met een dun laagje zand bedekt, dat na verharding der deklaag weer verwijderd diende te worden ten einde stofvorming te voorkomen.
De deklagen, zooals die te Arnhem gemaakt werden en reeds in gebruik gesteld waren, stonden in geen opzicht bij die te Brussel ten achter. Ze waren even vlak en even elastisch, waarschijnlijk ook even sterk, maar ze waren veel dichter van porie aan de oppervlakte, hetgeen te danken is aan de oppervlaktebehandeling, die, zooals uit bovenstaande omschrijving moge blijken, aan het systeem-Boesewinkel verbonden is. Evenals echter bij elke behandeling der wegoppervlakte, moet ook voor de instandhouding van dit mooie bovenvlak de nätering met het bindmiddel periodiek — stel ééns per jaar — herhaald worden. Dit heeft voor een deugdelijk onderhoud ondanks de kosten ook weer zijn goede zijde, omdat men daarbij dan tevens een mooie gelegenheid heeft, kleine herstellingen uit te voeren. Want dit is een belangrijk voordeel van deze wegen: ze kunnen zeer eenvoudig met het teerpraeparaat en fijnen basaltslag gerepareerd worden. Deze oppervlaktebehandeling zag ik te Brussel niet toepassen, overigens kwam de constructie vrijwel overeen. Waar ginds porfier werd gebruikt, was hier echter basalt toegepast. En in beide gevallen was bij de bereiding van den steenslag geen zand gebezigd. Wat de bereiding zelf betreft, deze geschiedde te Arnhem veel omslachtiger dan te Brussel en de heer Boesewinkel was daar blijkbaar zelf ook zeer van overtuigd, want naar ik vernam, zon hij reeds op plannen, deze bewerking machinaal te doen plaats hebben. Bij de thans gevolgde werkwijze werd de steenslag op ijzeren platen boven vuren verwarmd en gedroogd en daarna in ijzeren manden geschept, die in een bak gedompeld werden, waarin zich het bindmiddel bevond. Aangezien deze bewerking echter veel tijd vordert en er voor een aanleg in het groot, zooals nu te Arnhem voorgenomen is, geregeld met de stoomwals moet kunnen worden voortgewerkt (terwijl voor elke stoomwals per dag minstens 50 M³ steenslag noodig is) is het wel te begrijpen, dat de bereiding in een machine, die de bewerkingen van: opnemen van de losplaats, drogen, verwarmen, omkorsten en weer laden in de vervoermiddelen in zich vereenigt, economisch zeer te verkiezen is. Misschien komt de heer Boesewinkel er nog wel eens toe, hiervoor in het *buitenland* zijn licht op te steken!
Een belangrijke factor bij den aanleg van het hierbedoelde soort wegen is nog het weer. Teer en water zijn gezworen vijanden, zoodra er regen valt kunnen deze deklagen niet ingewalst worden: het bindmiddel pakt dan eenvoudig niet, het walsen heeft geen effect, de geslotenheid der deklaag is niet te bereiken. Om dezelfde reden moet ook de steenslag vóór de omkorsting met het bindmiddel gedroogd worden, omdat anders de teer (eenvoudigheidshalve noemt men het bindmiddel meestal „teer" en de wegen dikwijls „teerwegen") niet aan de steenstukken hecht. Zoo vertelde me de heer Boesewinkel, dit voorjaar te Arnhem zoo vreeselijk met het weer gesukkeld te hebben en het verbaasde hem, dat nog ongeveer 18000 M², gereed was gekomen en in behoorlijken staat had kunnen worden afgeleverd.
Dat men over de verkregen resultaten op de Arnhemsche boulevards zeer tevreden mag zijn, komt me wel voor en dat de omkorsting van den steenslag, zooals die daar uitgevoerd werd, voor vereenvoudiging vatbaar is, acht ik meer dan waarschijnlijk.

B. J. KERKHOF.

Gennep, October 1910.

HET ZILVEREN JUBILEUM VAN „BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP."

In de versierde zaal van de Societeit Eendragt maakt Magt, aan den Oudendijk te Rotterdam, heeft Donderdag 27 Oct. j.l. de feestvergadering plaats gehad van de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap" ter herdenking van haar 25jarig bestaan.
De vergadering, die druk bezocht was, werd voorgezeten door den heer Alb. Otten, president van de Vereeniging, die de aanwezigen het welkom toeriep, in het bijzonder de eereleden, de heeren A. le Comte uit Delft en G. J. de Jongh, oud-directeur der gemeentewerken te Rotterdam thans in den Haag, het lid van verdienste, de heer C. J. Struyk, directeur van het bouw- en woningtoezicht te Rotterdam; de afgevaardigden der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en van Architectura et Amicitia, van den Nederlandschen Architectenbond, van de afdeeling Arnhem der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst.
Tot hun leedwezen waren de eere-voorzitter professor Henri Evers en het eere-lid, de oud-burgemeester F. B. s'Jacob, verhinderd de vergadering bij te wonen.
Spreker herdacht uitvoerig de geschiedenis van Bouwkunst en Vriendschap. In de eerste plaats bracht hij een eeresaluut aan de nagedachtenis van de oprichters die heen zijn gegaan en voorts aan allen die een werkzaam aandeel in de geschiedenis der vereeniging hadden. In de eerste jaren van haar bestaan bracht de vereeniging moeielijke jaren door. Voor haar lateren bloei komt veel dank toe aan den tegenwoordigen directeur van het bouw- en woningtoezicht. Spreker liet de verschillende besturen de revue passeeren, memoreerde de speciale verdienste van ieder, waarbij hij langer stilstond bij de belangrijke diensten de Vereeniging bewezen door den oud-voorzitter prof. Henri Evers, den oud-voorzitter P. A. Weeldenburg en den oud-secretaris C. N. van Goor.
Voorts memoreerde de voorzitter de bestuurswisseling ten vorigen jare; aan het bestuur van thans is het gelukt, het bestaande meeningsverschil op te lossen, waardoor het zich in de sympathie zoowel van de oudere als de jongere leden mag verheugen en rustig voort kan werken aan den toenemenden bloei der Vereeniging.
Op voorstel van den voorzitter werd een dronk gewijd aan het welzijn van Bouwkunst en Vriendschap.
Hierna deelde de voorzitter mede, dat in de vergadering van den 19 dezer maand met algemeene stemmen tot leden van verdiensten zijn benoemd de heeren P. A. Weeldenburg, C. N. van Goor en J. E. Voogt M.Wzn. zulks voor de vele diensten, die zij tal van jaren als voorzitter, secretaris en penningmeester aan de vereeniging hebben bewezen.
Den heer van Goor werd bovendien aangeboden de gouden medaille der vereeniging voor de zeer bijzondere diensten door hem bewezen. (Toejuiching).
De heer C. N. van Goor zeide dank voor de heusche en vriendschappelijke woorden, tot hem gericht. Hij hoopte echter niet, dat deze onderscheiding beschouwd moet worden huldiging van iemand, die verder als het goud en zilverwerk van een vereeniging, opgeborgen wordt, om alleen zoo nu en dan bij feestelijke gelegenheden dienst te doen. Daarvoor voelde hij zich te veel actief lid, en hoopte hij krachtig tot den bloei van Bouwkunst en Vriendschap mede te werken. Ook de heer Voogt verklaarde zich gaarne bereid het lidmaatschap van verdienste te aanvaarden.
Hierna reikte de voorzitter de prijzen uit, behaald in de prijsvraag voor een ontwerp van een aanplakbiljet voor de feesttentoonstelling.
De heer A. Salm GBzn. nam vervolgens het woord namens de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst te Amsterdam. In de eerste plaats zeide hij dank voor de gezonden uitnoodiging en uitte de beste wenschen voor Bouwkunst en Vriendschap. Er aan herinnerend, dat de verstandhouding tusschen Bouwk. en Vriendschap en de Maatschappij bijzonder goed en aangenaam is, bood hij, als een blijvende herinnering aan dit feest, de medalje der Maatschappij aan, waarbij gevoegd was een oorkonde.
De heer de Bazel bracht de gelukwenschen over van den Nederlandschen Architectenbond, waarbij hij in het licht stelde, dat Bouwkunst en Vriendschap vruchtbaar pionierswerk verricht heeft in een tijd, toen het bouwkundig vereenigingsleven nog niet die belangstelling had als tegenwoordig.
Namens het genootschap van Architectura et Amicitia voerde de voorzitter van dit genootschap, de heer H. A. J. Baanders, het woord en bood als blijk van bijzondere hulde namens het genootschap een lauwerkrans aan.
Ten slotte was het woord aan den heer P. A. Weeldenburg om dank te zeggen voor de eer hem door de leden aangedaan door de aanbieding van het lidmaatschap van verdienste.
Tijdens de vergadering kwam een telegram van gelukwensch van den eere-voorzitter professor Henri Evers in.

EERSTE PRIJS. — PRIJSVRAAG RECLAMEPLAAT TENTOONSTELLING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.
Ontwerp van W. BOGTMAN.

Bij de sluiting noodigde de voorzitter de aanwezigen uit, gezamenlijk een bezoek te brengen aan de tentoonstelling die in het gebouw van den Kunstkring in de Witte de Withstraat gehouden werd.
De tentoonstelling geeft een vrij goed en compleet beeld van hetgeen de hedendaagsche leden van Bouwkunst en Vriendschap presteeren. Kenmerkt zich het werk door zoeken en wordt hier, gelijk bij iedere hedendaagsche Bouwkunst-tentoonstelling eenheid in de ontwerpen gemist, gevolg van de cultuur — en dus stijlloosheid van den tegenwoordigen tijd, op zichzelf beschouwd was menige inzending interessant. De antwoorden op de prijsvraag voor een ontwerp van een aanplakbiljet voor deze tentoonstelling trokken de aandacht. Op aardige wijze als fries aangebracht, werd een overzicht vergemakkelijkt. Door de welwillendheid van het bestuur zijn wij in staat gesteld hierbij de eerste prijs af te beelden. De eerste prijs heeft veel verdienste, de kleurwerking: zwart-wit-geel is goed, de stoet van menschen opkomend uit het zwart beneden is aardig gevonden, het opschrift is duidelijk. Er waren er echter bij, die zeker wat artistieke kwaliteit betreft, met het eerste-prijs-ontwerp gelijkstonden, maar die de groote fout hadden het opschrift niet helder te doen uitkomen. Om dezelfde reden is het ontwerp, bekroond met den tweeden prijs goed wat duidelijkheid en helderheid van mededeeling betreft; maar als ontwerp en ook in zuiverheid van krachtig decoratief werkend groot gehouden reclameplaat stond het bij meer dan een niet bekroond ontwerp achter.
Een hoogst gezellig diner van het bestuur met enkele genoodigden volgde, nadat eerst nog bij den heer Stok een geanimeerde afternoon-tea had plaats gehad.
De feestavond was te officieus om er veel van te verklappen. Hier toonde de vereeniging, dat het de woorden vriendschap niet voor de leus in haar vaandel had geschreven. Er is stevig feest gevierd; de Rotterdammers hebben hiervan alle eer. Maar dat er zulke verdienstelijke dichters en spotters, zulke jolige tooneelspelers en uitmuntende voordragers in deze bouwkundige bent zich verscholen hielden, was een groote en aangename verrassing. De proloog van het zeer geslaagde satirieke spel, in zware

Vondeliaansche toon, sloeg in en had een welverdiend succes; de ongezouten, grove waarheden, die de verschillende bouwkundige vereenigen hier te slikken kregen deden de lever schudden; maar vooral de typeering der Rotterdamsche toestanden in verband met hoogere en hoogste autoriteiten was kostelijk.
Na een geanimeerd souper, waarop ook de bekende sluizen openstonden, scheidde men met het krieken van den dag.
Bouwkunst en Vriendschap toont een gezonde levenskracht, niet het minst in de vroolijkheid. Dit zal haar een lang leven bezorgen, daar zij hierdoor gewapend is tegen de minder vroolijke positie, welke de bouwkundige voorloopig nog inneemt in het maatschappelijke leven. J. G.

VERGADERINGEN

VERGADERING. BOND v. NED. ARCHITECTEN OP 29 OCT. j. l.

Onder voorzitterschap van den heer K. P. C. de Bazel uit Bussum, heeft de Bond van Nederlandsche Architecten heden in café Loos op het Hofpleïn te Rotterdam vergaderd.
Medegedeeld werd o. m., dat aan den gemeenteraad te 's Gravenhage een adres is gezonden, houdende protest tegen het voorstel om f 5000 beschikbaar te stellen voor het doen opmaken van schetsontwerpen voor een nieuwen schouwburg door twee buitenlanders en een Nederlander. Dit adres heeft naar men weet geen succes gehad.
Voorts, dat op de vergadering van afgevaardigden der bouwk. vereenigingen niet is aanvaard het voorstel van het hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, om de nationale prijsvraagregeling tijdelijk buiten werking te stellen, maar dat besloten is de Permanente Commissie te verzoeken voorstellen tot wijziging op te stellen en ten spoedigste aan de goedkeuring der deelnemende vereenigingen te onderwerpen.
Verder, dat de Bond van Nederlandsche architecten medezeggingschap gekregen heeft in de Amsterdamsche schoonheidscommissie.
Met waardeering heeft de voorzitter gewaagd van de ontvangst der afgevaardigden van dezen bond op het feest van Bouwkunst en Vriendschap hier ter stede.
In de plaats van den heer Jos. Th. J. Cuypers, die voor zijn functie bedankte, is als bestuurslid gekozen de heer Paul de Jong.
Na afdoening van eenige dingen van huishoudelijken aard sprak de vergadering hare waardeering uit over de woorden, ten opzichte van de architectuur en hare beoefenaars in Nederland, gesproken door onzen burgemeester, Mr. Zimmerman, bij de opening der tentoonstelling van Bouwkunst en Vriendschap in het gebouw van den Kunstkring alhier.
De Bond van Nederlandsche architecten meent te mogen verwachten, dat dit goede voorbeeld ook door andere autoriteiten zal worden gevolgd.
Bij een breedvoerige bespreking van de houding van het Haagsche gemeentebestuur in zake den bouw van den nieuwen schouwburg te 's-Gravenhage, werd nogmaals in het bijzonder afgekeurd de benoeming van twee buitenlanders in de commissie tot het opmaken van schetsontwerpen voor dien schouwburg. De wenschelijkheid werd uitgesproken om zich in geen enkel opzicht met de regeling van de uit te schrijven prijsvraag in te laten.
Besloten werd dat het bestuur het volgend adres aan H. M. de Koningin zal indienen.

Bond van Nederlandsche Architecten.
Aan Hare Majesteit de Koningin der Nederlanden.

Mevrouw,

Reeds sedert geruimen tijd, doch allengs meer bewust en krachtig, wordt de wenschelijkheid gevoeld en betoogd om het thans als Koninklijk verblijf in gebruik zijnde stadhuis aan den Dam te Amsterdam weder voor zijn oorspronkelijk gebruik te bestemmen. Een der gevolgen daarvan was het onderzoek deswege door het Amsterdamsche Gemeentebestuur ingesteld waaruit is gebleken dat het gebouw nog evengoed als in den stichtingstijd aan die bestemming kan beantwoorden;
de overtuiging dat uwer Majesteits krachtig streven zoowel op kunstzin en beschaving als op geluk, vrede en welvaart van het volk is gericht;
de overweging dat de werkzame kracht slechts dan ten volle van een kunstwerk kan uitgaan als het in overeenstemming met zijn oorspronkelijk doel en stichtingsmotief wordt gebruikt;
de zekerheid dat een rijke bron van leering weder onder het bereik van het volk zal worden gebracht; en de opwekkende kracht van dit grootste kunstwerk uit den tijd van groote groeikracht van het Nederlandsche Volk, zijn invloed op het levende en toekomstige geslacht niet zal missen;
geven aan de vereenigingen wier streven het is den kunstzin van het Nederlandsche Volk te bevorderen en den velen die in den ontwikkelden kunstzin het teeken van ware beschaving erkennen, de vrijmoedigheid aan Uwe Majesteit eerbiedig te verzoeken, datgene te doen wat reeds de uitgesproken bedoeling was van Z. M. Willem I, het thans tot Koninklijk verblijf ingerichte Raadhuis aan den Dam, weder voor zijn oorspronkelijke bestemming beschikbaar te willen stellen.

Aan de algemeene kunstvereenigingen in Nederland zal worden verzocht gezamenlijk dit adres te steunen.
Een voorstel van den heer M. A. van Nieukerken uit Den Haag om zich tot den minister van landbouw te wenden, met het verzoek alsnog in het bij de Tweede Kamer ingediende ontwerpsteenhouwerswet, een algeheel verbod tot gebruikmaking van zandsteen in te lasschen, werd wegens het gevorderde uur tot een volgende vergadering aangehouden.
Hierna is de vergadering gesloten.
In den namiddag is een boottocht gemaakt ter bezichtiging der Rotterdamsche havenwerken en zijn bezoeken gebracht aan de in aanbouw zijnde kantoor- en magazijngebouwen van R. S. Stokvis & Zonen Ltd. en aan de tentoonstelling van het werk der leden van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap in het gebouw van den Rotterdamschen Kunstkring.

BERICHTEN

Opening Landsdrukkerij. Op Woensdag 2 November werden te 's-Gravenhage de gebouwen van de Algemeene Landsdrukkerij geopend door ZEx. den Minister van Binnenlandsche Zaken. De plechtigheid vond plaats in het schaftlokaal van het nieuwe gebouw aan den Fluweelen Burgwal in tegenwoordigheid van vele autoriteiten waaronder ZEx. den Minister van Waterstaat, enkele Oud-Ministers van Waterstaat en van Binnenlandsche Zaken, de Rijksbouwmeester van het 2e district, de Directeur der Landsdrukkerij en vele genoodigden.
Door de beambten en werklieden die in grooten getale aanwezig waren werden enkele zelfvervaardigde openingsliederen gezongen waarvan wij er één hier afdrukken om te doen zien hoezeer door het personeel het tot stand komen der nieuwe inrichting gewaardeerd wordt en welke dichterlijke krachten er onder hen sluimeren.

De bouwheer heeft zijn taak volbracht.
Een nieuw gebouw is opgerezen
In trotschen stand als ooit voor dezen,
Dat zegt door zijn moderne kracht:
Herleving!

Het oude is voorbijgegaan;
Een nieuwe tijd bracht nieuwe vonden,
Vernuft en kunst werd saam verbonden,
En wees met gulden lett'ren aan:
Herleving!

Zoo kwam dit fraai gebouw tot stand,
Paleis der drukkunst,
Dat zal prijzen, nu herboren, maar ook zal blijken,
„De" drukkerij te zijn van 't Land:
Herleving!

Dan onze hulde nu gebracht
Den directeur, wiens ijv'rig pogen
Op zooveel schoon succes mocht bogen,
Waardoor hier alles roept met kracht:
Herleving!

Wij hopen later nog op dit belangrijke bouwwerk nader terug te komen en enkele afbeeldingen ervan te plaatsen. Voorloopig zij erop gewezen dat de inrichting aan de meest moderne eischen voldoet en dat de constructiën in gewapend beton alle aandacht verdienen.

Tentoonstelling van Schoone Knnsten te Florence. Blijkens door de Regeering ontvangen bericht zal door de „Association des Artistes Italiens" van November 1910 tot Juni 1911 te Florence de VIde tentoonstelling van Schoone Kunsten worden georganiseerd. *(St.-Ct.)*

Zaandam. Een onzer leden schrijft ons naar aanleiding van de door onzen verslaggever, tijdens het congres van L'Art Public, gemaakte opmerking, dat een architect en beeldhouwer steeds voeling moeten houden wanneer door hen beiden een onderwerp wordt uitgewerkt, dat dit blijkbaar geheel niet geschied is met het standbeeld van Peter de Groote, hetwelk de gemeente Zaandam ten geschenke zou ontvangen van den Czaar van Rusland. Het blijkt dat een architect een voetstuk ontwierp zonder rekening te houden met het beeld dat er op zou komen en de beeldhouwer maakte het beeld zonder te weten hoe het voetstuk was ontworpen! Naar verluid is het standbeeld nu niet verzonden kunnen worden omdat de beide deelen absoluut niet bij elkander passen!

Prijsvraag Gevelontwerp. In het Leidsche Dagblad van 22 October j.l. lezen wij in het verslag der vergadering van den Gemeenteraad van Lisse:
Van de plaatselijke commissie voor de gehouden nationale Bloemententoonstelling was ingekomen eene mededeeling, dat zij de indertijd door den Raad toegekende subsidie van f 250 niet wenscht te ontvangen, indien de Raad goedvindt, dat er een bedrag van f 100 à f 150 wordt uitgeloofd voor een uit te schrijven prijsvraag voor een bouwplan voor de alhier te stichten Tuinbouwschool.
B. en W. adviseerden om een bedrag van f 100 disponibel te stellen, omdat het alleen betreft het ontwerpen van den gevel, want het bouwplan wordt door het Rijk aangegeven.
De heer Van Lijnden gelooft, dat men met een gevel alleen niet klaar is, omdat ook de zijgevels in het gezicht komen.
De heer Tromp is het hiermede eens. De heer Pijnakker eveneens, maar wilde dat er in elk geval wordt genoemd een bedrag dat het geheele bouwplan niet mag overschrijden. Na nog eenige discussiën werd besloten een bedrag van f 150 disponibel te stellen voor het ontwerpen van een bouwplan volgens de in plattegrond gebrachte eischen en van een bedrag varieerende tusschen f 18.000 en f 23.000.

De Tentoonstelling van Noorsche Huisvlijt in het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem. Door de Vereeniging „Norske Husflidsforening", gevestigd te Kristiania, die hare vertakkingen over geheel Noorwegen heeft uitgebreid, werd dezen zomer te Bergen een belangrijke Tentoonstelling van onder de auspiciën der genoemde Vereeniging vervaardigde voorwerpen gehouden, welke Tentoonstelling met een zeer gunstig gevolg werd bekroond.
De Directeur van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem, die het vorige jaar eene reis door Skandinavië maakte, heeft zich toen in verbinding gesteld met het bestuur van genoemde Vereeniging en het voorstel gedaan om na afloop der Tentoonstelling te Bergen uit de aldaar aanwezige goederen de belangrijkste te kiezen om daarvan in Nederland eene keuze-Tentoonstelling te houden, welke in de eerste helft van November gehouden wordt.
Het is zeker van het hoogste belang en zeer leerzaam om, na hetgeen de Nationale Huisvlijt-Tentoonstelling ons dezen zomer te Scheveningen te zien gaf, ook eens onder het oog van belangstellenden te brengen hetgeen men in Noorwegen, alwaar de huisvlijt op de voorbeeldigste wijze is ingericht, heeft bereikt en de organisatie aldaar na te gaan.
De Tentoonstelling te Haarlem, waarvan een beschrijvende Catalogus is samengesteld, bevat de volgende afdeelingen:
1. Geweven stoffen (wandbekleedingen met figurale en ornamentale versiering, vloerkleeden, tafelkleeden, gordijnen, kussens, meubel- en kleederstoffen).
2. Geborduurde stoffen.
3. Beschilderde voorwerpen.
4. Gebrande voorwerpen.
5. Gevlochten manden en blaadjes.
6. Voorwerpen in versierd leder.
7. Meubelen en houtsnijwerken.
8. Emailwerken.

Middelbare Technische School te Dordrecht. Aangaande de Middelbare Technische School die te Dordrecht zal worden opgericht, bericht de Memorie van Toelichting op de Staatsbegrooting het volgende:
De school beoogt in een driejarigen cursus opleiding te geven voorscheepsbouwkundigen, werktuigkundigen en suikertechnici. Zoowel jongelieden, die in hoofdzaak theoretische vooropleiding genoten, als oud-leerlingen van ambachtsscholen en burgeravondscholen en zij, die reeds eenige jaren in de praktijk werkzaam zijn geweest, zullen na het met goed gevolg afleggen van een toelatings-examen toegang tot de school verkrijgen. Aanvankelijk zullen deze beide groepen, op gelijke wijze als aan de middelbare technische school te Amsterdam wordt ingevoerd, met het oog op de ongelijksoortige vooropleiding, afzonderlijk onderwijs ontvangen om gedurende den verderen studietijd samen te gaan.
In de kosten van bouw en inrichting, op ruim *f* 200.000 geschat, zal geheel door particulieren worden voorzien. De gemeente heeft een terrein ter waarde van *f* 20.000 beschikbaar gesteld en zal bovendien een jaarlijksche subsidie van *f* 5000 geven. De exploitatiekosten der school worden geraamd op ruim *f* 50.000, waarvan *f* 34.000 noodig is voor salarissen.
Voor studiebeurzen aan mingegoede leerlingen is een bedrag van *f* 6000 uitgetrokken, terwijl nog een post van *f* 2200 op de begrooting der uitgaven is gebracht, om het ondernemen van excursies met de leerlingen mogelijk te maken.
Bij de inkomsten is, behalve het aangevraagde Rijkssubsidie en een provinciaal subsidie van f 5000, geraamd aan schoolgelden f 15.000 en aan contributiën van de leden der vereeniging f 4500.
De Minister is van oordeel, dat zoodanige middelbare technische school te Dordrecht met zijn nijvere omgeving en scheepswerven van groot nut zal kunnen zijn. Het particulier initiatief kwam hier zeer krachtig tot uiting terwijl ook de plaatselijke overheid op onbekrompen wijze de zaak helpt bevorderen. Op grond van het medegedeelde wordt een Rijkssubsidie van f 20.000 voor deze school voorgesteld.

Subsidies voor restauratie van Monumenten. Behalve voor den Doorwerth worden op de Staatsbegrooting subsidies aangevraagd voor onderhoud en restauratie van de volgende historische monumenten, waarvoor tot dusverre geen ondersteuning werd gegeven.
Voor behoud en restauratie van het met ondergang bedreigde St. Pieters en Bloklands gasthuis te Amersfoort *f* 3500 als eersten termijn van een subsidie van *f* 7000.
Voor de muurschilderingen in de uit de 15e eeuw dateerende Nederd. Herv. Kerk te Hall bij Brummen en voor herstel van muren en dak *f* 1500 als eersten termijn van een totaal van *f* 3000.
Voor herstel van het uit de 13e tot de 15e eeuw dagteekenende Nederd. Herv. Kerkgebouw te Langerak *f* 2500 als eersten termijn van een totaal van *f* 5000.

Voor herstel van de Nederd. Herv. Kerk. en toren te Midwolde, een vrij zuiver type van Groningschen kerkbouw en baksteen uit de 13e eeuw. Herstel is te dringender met het oog op het in dat kerkje aanwezige prachtige grafmonument van baron Innhausen und Kniphausen en diens echtgenoote, door Rombout Verhulst (1669), welks eigenaresse, jonkvr. Van Panhuys, dit kunstwerk aan het Rijk ten geschenke heeft aangeboden, mits het in goeden staat daar ter plaatse worde bewaard. Voor het daarvoor noodige herstel van het gebouw is *f* 3000 uitgetrokken als eersten termijn van een totaal bedrag van *f* 6000.

Ten slotte voor herstel van de R.-K. kerk te Noorbeek (L.), uit het einde der 13e eeuw, en vergroot in de 15e eeuw, een der fraaiste stalen van Gothische dorpskerken in die provincie, *f* 3000 als eersten termijn van een totaal van *f* 9000.

Amsterdam. Aan de Memorie van Beantwoording, door Burgemeester en Wethouders gewijd aan het Algemeen Verslag der afdeelingen van den Amsterdamschen Gemeenteraad over de gemeentebegrooting voor het jaar 1911 is het volgende ontleend:

Publieke Werken. Bij belangrijke plannen, waarmede het stadsschoon gemoeid was, werd, gelijk bekend is, herhaaldelijk gebruik gemaakt van de hulp van architecten van naam, gelijk nog onlangs voor het hoofdbureau van politie.

Overigens achten B. en W. voor de utiliteitswerken de bij den Dienst der Publieke Werken beschikbare krachten niet onverdienstelijk, al ware versterking van het artistieke element niet ongewenscht.

B. en W. onderschrijven de meening, dat bij veranderingen, in verband met het verkeer — en zij voegen daaraan toe, — bij het stichten van nieuwe gemeentegebouwen, het uiterlijk der stad vordert, dat scherp gelet wordt op haar eigenaardig karakter.

Het aantal palen voor verschillende doeleinden wordt zooveel mogelijk beperkt. Waar de openbare verlichting electrisch geschiedt, worden de gaslantaarns doorgaans verwijderd, hoewel men die voor reserve nog wel zou willen behouden.

Tramhuisjes en kabelhuisjes zijn niet te verwijderen. Mocht men waar kabelhuisjes noodig zijn, al perceelen kunnen aankoopen — hetgeen echter om financieele redenen nagelaten moet worden, — de tramhuisjes behooren onmiddellijk naast de baan te staan. Zoowel wat het uiterlijk voorkomen als wat de plaats betreft, wordt erop gelet, dat zij zoo weinig mogelijk hinderen.

Van een ontwerp-telefoonpaal, tevens bruikbaar voor electrische verlichting, is B. en W. niets bekend.

Voor de palen der electrische verlichting moet als eisch gelden, dat zij door lichtheid van constructie zoo weinig mogelijk in het oog vallen. Het welgeslaagde Frederiksplein zou, naar hunne meening, door het oprichten van monumentale palen niet zijn verfraaid.

B. en W. zullen het plaatsen van sierlijker banken achter het Rijksmuseum in overweging nemen. Zij meenen er evenwel op te moeten wijzen, dat zoolang de beschikbare terreinen achter het Rijksmuseum voor volksfeesten worden gebezigd, het plaatsen van sierlijker banken kostbaar zal zijn, wijl zij tijdens die feesten in den regel veel te lijden zouden hebben.

Nieuwe Academie voor beeldende kunsten. B. en W. kunnen mededeelen, dat door de adviseurs der Regeering verbetering van het bestaande gebouw onvoldoende wordt geacht, in verband waarmede de Regeering met het college in onderhandeling is getreden over de mogelijke verplaatsing van de instelling naar een nieuw te stichten gebouw. De onderhandelingen zijn nog niet zoo ver gevorderd, dat eenige positieve mededeeling kan worden gedaan.

PERSONALIA

J. G. VAN NIFTRIK. †

De bekende oud-stadsingenieur van Amsterdam, de heer J. G. van Niftrik is Donderdag 27 October j.l. overleden te Amsterdam in den ouderdom van 77 jaren. Een werkzaam en vruchtbaar leven is hiermede afgesloten, en het is moeilijk een volkomen beeld te geven, van de groote beteekenis, die van Niftrik's arbeid voor de stad Amsterdam is geweest. Gekomen in een tijd, dat deze stad zich snel uitbreidde, heeft hij groote plannen gelevend, die het stempel van zijnen geest dragen en van een uitmuntenden en verzienden blik getuigen.

In 1833 te Nijmegen geboren, was hij op jeugdigen leeftijd werkzaam als opzichter bij den Rijkswaterstaat, in welk corps hij omhoog klom tot hoofdingenieur.

Zijn groote beteekenis kreeg hij echter vooral, nadat hij in 1862 tot ingenieur van Amsterdam was benoemd. Groote werken op waterkundig gebied zijn door hem ontworpen, o. a. Handelskade, Petroleum- en Houthaven, de sluis te Zeeburg, de invoering van het Liernurstelsel, de verbinding van den Buiksloterham met Amsterdam, enz.

Groot was zijn belangstelling voor en kennis van Amsterdam. Tot verbetering der waterverversching en van het verkeer te land en te water heeft hij krachtig medegewerkt.

Maar ook op bouwkundig gebied toonde hij talenten, vooral wat stadsaanleg betreft. Zijn groot plan voor de uitbreiding van Amsterdam, niet uitgevoerd, getuigt van een voor dien tijd zeer goed begrip, van wat uitbreiding beteekent, en toont een grooten en helderen kijk op dit onderwerp. Konden verschillende door hem ontworpen straten en pleinen ons nu niet meer geheel bevredigen en waarschijnlijk bij uitvoering een zekere eentonigheid medebrengen, toch blijft het te betreuren, dat het plan niet is uitgevoerd, daar zeker Amsterdam's schoonheid daar beter bij gebaat zou zijn dan met de verbrokkeling en de stelselloosheid, die nu in de nieuwe wijken is aan te treffen.

In den breede bezag Van Niftrik zijn stad, en over verschillende punten had hij zijn eigen, van anderen afwijkend oordeel. Zoo bestreed hij den bouw van het Centraal Station, waar het nu staat en wenschte hij het in het oostelijk deel van Amsterdam geplaatst te zien. Ook in zake de exploitatie der gronden benoorden het Y had hij zijn eigen beschouwing.

Van 1871—1879 heeft Van Niftrik in het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst zitting gehad; eerst als commissaris, in 1876 als vice-voorzitter, van 1877—79 als voorzitter.

Na 39-jarigen dienst bij de gemeente Amsterdam, verliet hij in 1900 deze betrekking, en maakte daarna nog verschillende waterstaatswerken; o.a. met den ingenieur Dircks plannen voor de rioleering van Brussel.

De persoonlijkheid van Van Niftrik zal nog lang in de herinnering van velen blijven voortleven; zijn arbeid is van groote beteekenis, van groot nut.

30ste JAARG. — 12 NOV. 1910. — No. 46.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Vergadering Afdeeling 's Gravenhage. — Tentoonstelling Artibus Sacrum en Afdeeling Arnhem. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Iets over de moderne Duitsche Architectuur en de Brusselsche Tentoonstelling, door H. P. Berlage. — De Bouwkunst als gewaagde constructie, (slot). — Excursie van Bouwkundige Studenten, door A. H. van Rood. — Aannemerij. — Prijsvragen. — Berichten.

OFFICIEEL GEDEELTE.

AFDEELING 's-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering met dames-introductie op Vrijdag 4 November in het Z.-H. koffiehuis.

De vergadering werd door den waarnemend Voorzitter, den heer Bourdrez geopend met een hartelijk welkom aan alle aanwezigen, waaronder zeer vele dames. Voorts memoreerde spr. de daden der afdeeling sinds het vorig seizoen en vond gelegenheid nog eens een krachtig woord van protest te doen hooren tegen de wijze waarop het schouwburgvraagstuk door den Raad was opgelost, terwijl hij zijn leedwezen uitspraak over de toestemming tot bouwen van een kosterswoning tegen de kerk.

Als spreker voor dezen avond trad de heer S. de Clercq op met het onderwerp „Oude Bouwkunst op Java." Beginnend met de geschiedenis van Vóór-Indië, ontwikkelde hij in korte trekken de geheele cultuur geschiedenis van het oosten, vlocht er de mythologie der oudste bevolking en de godsdienst der latere beschavingsperioden in en toonde aan welke volken tot de cultuur van Java hadden bijgedragen. Op dezen grondslag splitste zich Java's historie in 3 hoofdtijdperken nl. de oorspronkelijke primitieve, de Brahmaansche en de Boeddhistische.

In een zeer klare uiteenzetting behandelde Spr. daarop de hoofdkenmerken der oude Javaansche bouwkunst, de opmerkelijke eenheid in ontwerp en uitvoering, die deze kunst tot een bijna volkomen uiting van een gestorven cultuur-bloeitijdperk stempelt, de innige aansluiting aan godsdienstige ceremoniën, de invloed van materialen en plaatselijke gesteldheid, waarom bijvoorbeeld alle ruiten en gewelfbogen ontbreken, en eindelijk de hoogst eenvoudige profileering en de mollig ronde ornamenteering, al deze eigenschappen maken dat de Javaansche kunst zich als echt Oostersch kenmerkt en aanspraak maakt op onze volle belangstelling.

Aan de hand van talrijke, uitnemende lichtbeelden werden de voornaamste bouwwerken, tempels, kloosters etc. nader besproken en zoowel plattegrond als opstanden en ornamenteering getoond.

Na de pauze, die gelegenheid bood de rijke verzameling fotographieën te beschouwen die langs de wanden waren opgesteld, wijdde Spr. zich geheel aan de Boro-boedoer, die als meesterwerk der Oud-Indische kunst een geheel eenige plaats inneemt. Een levendig applaus en de welgemeende dankwoorden van den voorzitter bewezen dat de boeiende voordracht, die met ononderbroken aandacht gevolgd werd, door elk der aanwezigen op prijs werd gesteld.

DE SECRETARIS.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ARTIBUS SACRUM EN AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

TENTOONSTELLING van Zondag 6 November 1910 tot en met Maandag 14 November 1910, van v.m. 10 uur tot n.m. 5 uur, op de bovenzaal van de Groote Sociëteit, Koninggstr. Arnhem.

Reisschetsen van Nederlandsche architecten.

Vreemdelingen, geen inwoners van Renkum, Rheden, Elden of Westervoort, hebben tegen betaling van f 0.25 per persoon toegang. Leden hebben 't recht van introductie. Men wordt beleefd verzocht de diploma's te toonen.

Namens het Bestuur
De Secretaris
A. R. FREEM.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

IETS OVER DE MODERNE DUITSCHE ARCHITEKTUUR EN DE BRUSSELSCHE TENTOONSTELLING

DOOR H. P. BERLAGE Nz.

(Overgenomen uit: DE BEWEGING, Nov. 1910).

> Das meiste Neuere ist nicht romantisch weil est neu, sondern weil est schwach kränklich und krank ist, und das alte ist nicht klassisch, weil est alt, sondern, weil es stark, frisch, froh und gesund ist".
>
> GOETHE ZU ECKERMANN.

Wanneer over volken en hun kunst wordt gesproken dan schijnt het vrij wel een uitgemaakte zaak, dat de Duitschers geen smaak hebben. Het algemeen gevoelen dat alles zwaar en grof is wat door hen wordt gemaakt, wordt dan nader toegelicht door vele voorbeelden die inderdaad die eigenschappen hebben, terwijl dan ten slotte wordt gewezen op de Duitsche architektuur en ambachtskunst, waaraan toch eigenlijk alle „charme" ontbreekt.

Nu bestaan er zonder twijfel eigenschappen van ras, en zelfs met meer beperking ook van volksaard; maar toch moet men met de verkondiging van dergelijke algemeenheden zeer voorzichtig zijn.

Zoo wordt bijv. de bewering als zouden de Romeinen een kunstloos volk zijn geweest, alleen in staat tot overneming en niet tot zelfscheppen, ook reeds op goede gronden tegengesproken, terwijl van hun moderne navolgers de Engelschen wel eens hetzelfde werd gezegd, welke zelfde Engelschen ons toch in de moderne beweging zijn voorgegaan.

Voorzichtig omdat nu zoo langzamerhand ook ten opzichte van Duitschland gaat blijken, dat bovengenoemde bewering op geen ernstige bewijsvoering is gegrond. Ja, wanneer onder smaak wordt verstaan die zekere verfijning, die misschien het best wordt aangeduid met de wijze waarop door een jong meisje van „goede huize" een bouquet wordt geschikt, of door een „dame du monde" een boudoir wordt gearrangeerd, en daarmee is werkelijk geen geringschatting van dat soort beschaving bedoeld; ja dan is er zeker reden voor een dergelijke waardeering van den Duitschen kunstsmaak.

Maar dat is toch werkelijk niet de maatstaf dien we verlangen; er wordt een andere geëischt, dan die van het decadente, het verslapte, het ten slotte „kunstlooze". Dat soort is het gevolg van het nog teren op de ontaarding van den Franschen kunstsmaak: ontaarding, omdat er tot goed begrip dadelijk op dient gewezen dat de Fransche kunst in haar goeden tijd waarlijk nog wel andere eigenschappen had dan het smaakvolle alléén, om de wereld te kunnen veroveren.

Het is dus niet die eigenschap der dingen, die men zoo langzamerhand als „de schoonheid" is gaan beschouwen, naar welke de waarde van een kunstwerk moet worden bepaald, maar veeleer die, die juist aan alle beeldende kunst der 19de eeuw heeft ontbroken, n.l. kracht.

Want die kunst moet wel krachtloos zijn, omdat zij niet het gevolg was van een eigenlijke scheppingsdaad, maar van een inzicht, dat zich niet verdiepte in het wezen der kunst, maar aan de uiterlijke verschijning bleef hangen.

Ik wil hier tot beter begrip inlasschen een artikel over den Zwitserschen schilder Hodler, getiteld: „kracht niet schoonheid" omdat daarin duidelijk wordt ontwikkeld waar het eigenlijk om gaat.

„De geleerde streeft naar het ware, of het met zijn inzicht strookt of niet, de moralist naar het goede en de kunstenaar naar het schoone." Deze woorden legt professor E. Bovet in zijn brief aan Konrad Falke ten grondslag aan elke kunstbeschouwing.

„De strijd om Hodler toont, dat wij bij zijn beoordeeling met den schoonheidseisch alleen, niet tot een oplossing komen; wij moeten nog naar een ander begrip zoeken, en dat is dat van „kracht." Dat beteekent het vermogen van den kunstenaar, om de gevoelswaarde zoo uit te drukken, dat zij den beschouwer meeslepen en in hem dezelfde stemmingen te voorschijn roepen, die den kunstenaar beheerschten toen hij zijn werk schiep.

„Deze kracht is het eigenlijk wezenlijke in zijn werk; zij stijgt of valt met de persoonlijkheid van den scheppenden: het voorwerp en zijn vorm zijn daarbij onverschillig. Wij ontdekken deze kracht even zoo goed in een herdersscéne van Fragonard als in de kapel der Medicaeërs. Ik zou daarbij niet het veelbeteekende woord: „l'art pour l'art" willen laten gelden; dat is maar al te dikwijls een uitvlucht voor gebrek aan fantaisie, gevoel en wil.

„Met het schoonheidsbegrip alléén komen wij niet ver. Watteau zal ons aangenaam aandoen. Ostade niet; maar achter deze werken van den een zoowel als van den ander zien wij een groot kunstenaar, het krachtige temperament; en dat is het waar het op aan komt.

„Zoo moeten wij ook Hodler begrijpen. Met het verlangen naar schoonheid komen wij te kort; wat ons bijblijft, is het dynamische en dezen maatstaf moeten wij bij zijn beoordeeling aanleggen, inplaats van den eisch van zuivere schoonheid. Het begrip der schoonheid is bij het waardeschatten van kunstwerken gevaarlijk, omdat de gewoonte een te belangrijk moment is bij hunne beoordeeling; *zij schiet gewoonlijk tegenover het nieuwe* te kort.

„Men heeft zich altijd weer opnieuw moeten gewennen aan de schoonheidsopvatting van een Millet, een Segantini, of een Böcklin. Daarentegen openbaarde zich het gevoel en het temperament dat in alle werken van deze mannen stak, van het begin af aan, en maakte een overweldigenden indruk op de tijdgenooten, niettegenstaande het indruischte tegen alle heerschende begrippen van schoonheid.

„Ik zeg dus: men zal nooit over het wezen der Hodlersche kunst tot overeenstemming komen, zoolang men

met het gewone schoonheidsbegrip rekent; men moet, om mij barok uit te drukken, zijne werken veel eerder, even als machines, naar paardekrachten schatten.

„Er zijn ten allen tijde groote kunstwerken gemaakt, niet alleen zonder schoonheid, maar van ontwijfelbare leelijkheid. Wat zegt bijv. Wölfflin in zijn werk: „de klassieke kunst" over den „David van Michel Angelo"? „Daarbij de onaangename beweging, hard en hoekig, en de afschuwelijke driehoek tusschen de beenen. Aan de schoone lijn is nergens een concessie gedaan. De figuur toont een natuurlijkheid, die bij deze schaal, aan het wonderbaarlijke grenst; zij is verbluffend in elk onderdeel, en altijd opnieuw verrassend, ook de lenigheid van het lichaam in zijn geheel; maar ze is — eerlijk gezegd — heel erg leelijk," Zulke werken zijn er van de vroegste tijden af altijd geweest, en zoo is het weer bij Hodler.

„Wat waren de drie roode krijgslieden op het eerste Marignano-schilderij niet voor een geniaal werk! Mooi waren ze echter waarachtig niet; daarom verzette men zich tegen de uitvoering; maar men werd bang voor ze.

„Ik bedoel niet, dat Hodler het einddoel is; maar zijn kunst is een weg, en het groote ligt reeds in den weg, niet in het einddoel: alleen datgene wat geen ontwikkelingsmogelijkheid heeft, valt buiten beschouwing. Ik geloof dat onze tijd verlangt naar de uitdrukking van heftige gevoelens in de beeldende kunst; schilder- en beeldhouwkunst lossen Wagner's muziek af.

„Het schoonheidsbegrip kunnen we des te eerder ontberen, hoe inniger een werk gevoeld is; daarentegen hoe minder gevoeld, hoe meer het zich aan de traditioneele schoonheid moet houden, omdat anders in 't geheel niets meer zou overblijven. Zulke werken hebben alleen waarde voor de middelmatigheid van hun tijd; voor de toekomst zijn ze dood. Wanneer dus de tegenstanders der Hodlersche kunst zeggen dat zijn schilderijen niet mooi zijn, dan hebben ze bijna altijd gelijk, omdat dat een begrip is, wat niet op ze past. Op deze wijze slaan beide partijen elkaar voorbij. Hodler's werken zijn echter uitingen van een buitengewoon sterk kunstenaars temperament. En daarbij zijn de traditioneele begrippen „mooi en niet mooi" volkomen bijzaak".

Wanneer we dus met het begrip der traditioneele schoonheid breken, en dan de Duitsche kunst beoordeelen zooals deze bezig is zich te ontwikkelen, dan komen we tot een geheel andere gevolgtrekking; nl. tot de erkenning dat daarmee ook een schoonheid aan het groeien is. Maar die schoonheid is van een kernachtiger soort dan de gebruikelijke, zoodat zij, zooals éénmaal de Fransche, voorbestemd schijnt de uiting eener cultuur te zullen worden.

En juist omdat die eigenschap van kracht, voorloopig de schoonheid uitsluit, vertoont de Duitsche kunst nog zeer veel vreemds; in de constructie veel onzuivers, in de versiering nog veel grofs en stootends.

Maar daarin ziet de ernstige beoordeelaar juist een eigenschap ten goede, omdat ze een ontwikkelingsmogelijkheid waarborgt, terwijl de oppervlakkige beschouwer, maar voornamelijk de zelfgenoegzame, de nog-zwerend-bij-de-oude maar nu niet meer beproefde traditioneele vormen, die eigenschap niet ziet, en dus hare geheele verschijning niet dulden kan.

Dit en niet anders is dan ook de oorzaak van het succes der Duitsche afdeeling op de tentoonstelling te Brussel, hetgeen Muthesius tot de zeker chauvinistische, maar toch niet geheel onjuiste uitspraak bracht, „dasz alle Völker spielen oder schlafen, nur Deutschland arbeite"... um von Frankreich los zu kommen.

Want wat vooral te Brussel opviel is de groote eenheid tot in alle onderdeelen, waarin zich die zelfde kracht openbaarde.

En dat kon ook gebeuren omdat de geheele afdeeling een afzonderlijk geheel vormde, terwijl daaraan nog ten goede kwam, het juiste inzicht dat er zoo iets als een tentoonstellingsarchitectuur bestaat, een soort van „barakkenstyl", die reeds daarom principieel alle nabootsing van werkelijk gebouwde architectuur uitsluit. Het eenige land dat, behalve Duitschland, zou hebben vermocht een dienovereenkomstige afspiegeling te geven van wat er in het moederland aan het gebeuren is, is Nederland; hetgeen echter niet is gebeurd omdat?...

Daarover is, en dat is verblijdend, reeds veel geschreven, zoodat een herhaling daarvan als overbodig kan worden beschouwd. Maar toch kan ik niet nalaten er op te wijzen, dat juist altijd van Duitsche zijde over de Nederlandsche architectuur en ambachtskunst met waardeering wordt gesproken en Nederland wordt genoemd als een voorbeeld van eenheid van streven voor het bereiken eener moderne beeldende kunst.

En nu doet zich het eigenaardige geval voor, „es wäre zum lachen wenn es nicht so traurig wäre" dat juist Nederland met een tentoonstellingsgebouw moest uitkomen „comme si rien n'était". — Aan wien de schuld?

— Het is hier niet de plaats dit te onderzoeken, maar wel vast te stellen dat degenen die tot dezen bouw besloten, een zware verantwoordelijkheid op zich hebben geladen, omdat zij onze moderne architekturale kunst hebben beleedigd.

Want ware het anders geweest, dan zou zeker Muthesius voor ons land een uitzondering hebben gemaakt.

DE BOUWKUNST ALS GEWAAGDE CONSTRUCTIE.

DOOR W. R. LETHABY.

(Vervolg van blz. 535).

In een fragment afgedrukt in „Parentalia" hebben wij eene bewonderenswaardige stelling over de noodzakelijkheid van Architectuur in den Staat, in een zin die wel als motto kan genomen worden bij vereenigingen, welke zich stedenbouw ten doel stellen. *Architectuur heeft zijn politiek nut, publieke gebouwen zijn het sieraad van een land, vestigt de natie, trekt volk en handel, maakt dat het volk zijn geboorteland lief heeft, welke hartstocht de groote oorsprong is van alle daden in een Gemeenebest.*"

Het mag ons eenigszins buitensporig toeschijnen, doch

een practisch resultaat volgt uit de historie: De eerzucht van de Grieksche steden was de werkelijke oorzaak van hun grootheid. De hardnekkige dapperheid van de Joden, veroorzaakt door de liefde voor hun Tempel, was een cement, dat het volk door oneindige wisselingen heen, vele eeuwen bij elkaar hield. De zorg voor het algemeen welzijn was een groote oorzaak voor de vestiging van de Nederlanden en een menigte steden in de wereld. Het moderne Rome bestaat nog van de ruïnes en navolging van het oude."

„Architectuur tracht naar de Eeuwigheid, *en is daarom ook het eenige wat niet onderworpen kan zijn aan modes en fatsoen in zijn beginselen.*" „De Orden zijn niet alleen Romeinsch en Grieksch, doch Phoenicisch, Hebreeuwsch en Assyrisch, *zijnde gebaseerd op de ondervinding van alle eeuwen;* bevorderd door de groote rijkdommen van de groote monarchen en bekwaamheid van de grootste artiesten en wiskunstenaars, allen wedijverend met elkander." De Orden waren in zoover bewonderenswaard, daar ze veel onderzoek en lange ervaring in zich belichaamden. En dan vervolgt hij in meer algemeene taal: „Schoonheid, hechtheid en gemak zijn de beginselen; de eerste twee hangen af van meetkundige oorzaken, van optica en statica; alleen de derde geeft er de verscheidheid aan." De geometrische (dat is de constructieve) beginselen zijn eeuwig, maar een veranderend element wordt er ingebracht door nieuwe behoeften en nieuwe denkbeelden over comfort. „Er zijn twee oorzaken voor schoonheid — natuurlijk en naar het gebruik. — De natuurlijke komt van de meetkunde, bestaande in onveranderlijkheid, dat is gelijkheid en verhouding. Schoonheid naar het gebruik ontstaat door de gewoonte, gelijk gemeenzaamheid liefde verwekt voor dingen, die in zichzelf niet liefelijk zijn. Hier ligt de groote gelegenheid voor misgrepen, *maar altijd is natuurlijke of geometrische schoonheid de ware toets.* Geometrische figuren zijn van nature mooier dan onregelmatige; het vierkant en de cirkel zijn het mooist, naast het parallelogram en de ovaal. Er zijn slechts twee mooie standen van rechte lijnen, verticaal en horizontaal; *dit is uit de Natuur en dientengevolge een noodzakelijkheid,* daar geen andere dan de verticale sterk is." Hij gaat dan over tot de mededeeling van eenige zeer belangrijke particuliere inzichten in den breede gebaseerd op zijn geliefde Romeinsche architectuur; maar er is reeds genoeg gezegd om aan te toonen dat hij alleen dàt aannam, wat een ruime voorraad van opgedane ondervinding vertegenwoordigde en dat hij wist, dat de werkelijke grondslag van architectuur noodzakelijkheid, wet, geometrie was. Verderop zegt hij dit nog duidelijker bij den aanhef van de tweede verhandeling (of tweede hoofdstuk van een algemeene behandeling), welke zoo begint:

„Moderne schrijvers die over architectuur geschreven hebben, schijnen over het algemeen niet anders op 't oog te hebben dan de proporties van de kolommen, enz. te geven, zooals ze onderscheiden worden in Dorisch, Ionisch, Corinthisch en Composiet, en voorkomen in de oude bouwwerken. *Ofschoon willekeuriger gebruikt dan zij wenschen te erkennen,* hebben zij ze verlaagd tot regels, ondanks zij in hun eigen natuur *slechts de vormen en gewoonten vertegenwoordigen van den tijd, waarin zij gebezigd werden.* Ofschoon de architectuur meerdere uitstekende dingen omvat dan alleen de rangschikking van kolommen, kan ons de nieuwsgierigheid er toch toe brengen eens na te gaan, waaraan die liefhebberij, die niets mooi vond of het moest met kolommen versierd zijn, oorspronkelijk zijn ontstaan te danken heeft, zelfs daar, waar ze niet werkelijk van nut waren. Het is hier wel van pas eens te onderzoeken vanwaar de liefde voor dezen vorm, die al reeds minstens 3000 jaren bestaat, ontsproot, en te meer, daar het ons kan leiden *tot den grond van de architectuur,* en hoe geleidelijk deze voorkeur voor colonnades ontstond." Hij denkt dat de gewoonte wortel schoot toen de menschen offerden in de wouden. Dan gaat hij over tot dat, wat klaarblijkelijk de hoofdinhoud van zijn werk was, de beschouwing van het wezen der architectuur in de wetten der constructie, met deze woorden: „Het schijnt zeer onverklaarbaar, dat het meerendeel van de latere architecten zoo vasthoudt aan het ornamentale gedeelte en zoo moeilijk overgaan naar het *wiskundige, wat het meest belangrijke deel van de architectuur is.* Kan bijvoorbeeld een boog blijven staan zonder voldoende ondersteuning? Als de ondersteuning méér dan voldoende is, is dit een onnoodig gebruik van materialen; is zij daarentegen te licht, zoo stort de boog in elkaar; en dit geldt voor elk gewelf; en toch is er niet één schrijver, die eene goede en algemeene regel hiervoor gegeven heeft, noch al de verschillende vormen van bogen bestudeerd heeft." Wren gaat dan verder nauwkeurig de wetten der stabiliteit na, daarbij in aanmerking nemend de zwaartepunten der verschillende deelen, zich daarbij beroepende op „Archimedes en de moderne wiskunstenaars die ook het zwaartepunt behandelden." *)

Zijn eerste demonstratie betrekking hebbend op de boog, is zoo eenvoudig en illustreert zijn methode zoo duidelijk, dat ik het meest belangrijke ervan in eenige algemeene woorden wil weergeven. Wanneer het model van een *halve boog* met zijn ondersteuning (diagram van een boog in een stuk muur is er bij gegeven) op zichzelf wil blijven staan, dan zullen de twee helften te zamen gebracht tot een volkomen boog ook blijven staan. „Zoo blijkt het", zegt hij, „dat bij een ontwerp waarin bogen voorkomen, dit overeenkomstig de statica moet zijn, ten einde een juist evenwicht te verkrijgen, van *alle deelen die van gelijk gewicht zijn. Hieruit stel ik vast, dat alle ontwerpen eerst aan deze proef moeten onderworpen worden of anders verworpen.* Ik heb eenige beroemde werken als het Pantheon nagegaan en oordeel de steunpunten zwaarder dan noodig is. Ik veronderstel dat de bouwmeester voorzieningen trof tegen aardbevingen. De verschillende vormen van gewelven (gaat hij verder) moeten noodzakelijk worden beschouwd, èn zooals ze werden gebezigd door de ouden, èn door de modernen

*) Hij zou plezier gehad hebben in de onlangs ontdekte en uitgegeven verhandeling over het zwaartepunt door Archimedes.

(dat zijn middeleeuwsche bouwers), hetzij Vrijmetselaars of Saracenen". Hij gaat dan verschillende types van gewelven na, Romeinsch, Middeleeuwsch en Byzantynsch, en geeft ons de belangrijke mededeeling, dat hij den vorm van het gewelf, zooals die aan de St. Paul's gebezigd is, overnam van de Aya Sofia, „omdat het de meest lichte manier was en het minste ondersteuning behoefde; ik heb het daarom verkozen boven eenige andere".

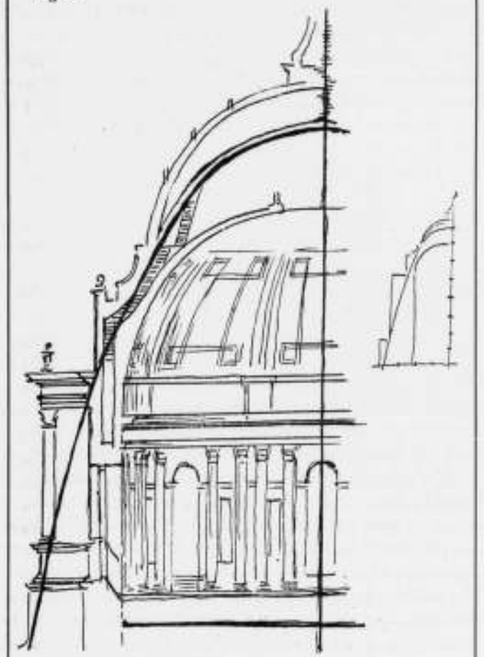
De theorie van de architectuur hier opgetrokken op breede fundeeringen van wetenschap, zoowel historisch als experimenteel, is werkelijk eene algemeene uitlegging, een philosofie van architectuur, en wij willen veel eerder leerlingen van Wren zijn, wanneer wij zijn geest begrijpen, dan tevergeefsch de vormen copiëeren van dingen, die hijzelf min of meer onder protest bezigde (als bv. de balustrade) met verschillend doel, en, als hij zelf zegt, overeenkomstig „den smaak" van de eeuw, waarin hij leefde. Ik moet hier zeggen, dat er geen goede beschrijving van Wren zelf en zijn kundigheden bestaat, behalve de merkwaardige levensbeschrijving als bijdrage in de „Dictionary of National Biography" van den man van de laatste generatie, die het best in staat was hem te begrijpen, en ik wenschte dat dit te samen gedrukt kon worden met Wrens eigen beschouwingen, waarop ik hier heb gewaagd commentaar te leveren. Het zou, dunkt mij, het boek zijn met den besten grondslag van al ons onderwijs, want het zou de ambitie prikkelen, de denkbeelden verhelderen, en er veel toe bijdragen om de loome artistieke traagheid af te schudden, evenals de tevreden uitingen van theoretische oppervlakkigheid, waartoe wij allen nog te veel vervallen.

Men vertelt ons, dat hij den prachtigen koepel van de St. Pauls ontwierp door ze te ontleenen aan de Aya Sofia, omdat deze het meest juist geconstrueerd was. Eenige schetsen van den grooten koepel toonen ons, dat zijn doorsnede was bedoeld als overeenkomend met een parabolischen boog, opgaande van het plint van de groote pijlers en gaande door de steunpunten en over de kruin van den z.g. kegel. Ik zeg zoogenaamde, omdat met zijn afgeronden top, zijn doorsnede een parabool is (zie fig. 3).

Wren zag, en hij was waarschijnlijk de eerste onder de architecten die dat deed, dat „noodzakelijkheid," die hij gelijkstelt met „natuur", één moet zijn met schoonheid. Het wordt ons verteld, dat hij altijd aan zijn vroeger ontwerp van de St. Paul's de voorkeur gaf, en het is duidelijk dat hij zoo deed, omdat het eenheid had, het geheel was een koepelvormige constructie, niet eene constructie met een koepel. Eenige overblijfselen van het denkbeeld worden nog teruggevonden in het tegenwoordige plan, want het schip is gelijk gemaakt aan het koor en een uitspringende vestibule is er aan den gevel bijgevoegd. Er blijft binnen de strikte grenzen van de wet natuurlijk nog een ruim gebied voor de keus over.

Bijvoorbeeld, Wren zou ongetwijfeld zijn hoofdgewelven op een andere manier hebben kunnen schragen dan door de sterke bescherming van de zijvleugels, maar het hulp-

Fig. 3.

middel is volmaakt wetenschappelijk, en waarschijnlijk ontleende hij het denkbeeld aan middeleeuwsche gebouwen, en beschouwde hij het als een voortgezette pinakel.

GEVOLGTREKKINGEN.

Ik heb in de voorgaande uittreksels en toelichtingen getracht aan te toonen, dat de levende kern van de architectuur altijd is voortgekomen uit den geest van het werkelijk onderzoek en de noodzakelijkheid om te voldoen aan nooden en behoeften. Er bestonden twee gezichtspunten op het gebied van de architectuur, en misschien bestaan ze nog, tenminste sommigen denken dat ze deze hebben. (1) Dat er een *ding* is, Architectuur, misschien steunend op den eenigen volmaakten vorm van de klassieke kunst, of meer of minder hare uiting vindend in verschillende vormen van verschillende tijden, als Grieksche of Gothische bouwkunst. Verder is het te bereiken door een bijzonderen aanleg in den kunstenaar. (2). Dat het wezen van architectuur verhouding is, het opsporen en toepassen van verschillende verhoudingen, en dat door deze methode van verhoudingen een absolute architectuur kan ontstaan.

Dan is er ook nog een derde gezichtspunt dat zegt, dat architectuur in de eerste plaats is te bouwen overeenkomstig de natuurlijke wetten van constructie en stabiliteit, in overeenstemming met de behoeften, en altijd met takt opgelost; dat zij altijd op en neer moet gaan met toestanden, welke aan voortdurende verandering onderhevig zijn, en dat dit gewone bouwen in

verband mag gebracht worden met schilderwerk, beeldhouw-, inleg- en verguldwerk, maar dat de eigenlijke architectuur toch constructie blijft, en de methode van architectonischen groei er een is van voortdurend onderzoek naar de mogelijkheid van de constructie. Ik moet mij zelve verdedigen tegen de veronderstelling dat ik op het zoeken naar oorspronkelijkheid aandring. Juist het tegenovergestelde. Ik ben overtuigd, dat al het zoeken er naar, juist met onze opvattingen en beperkingen, den weg belemmert naar de mogelijkheid, iets werkelijk oorspronkelijks te scheppen, iets dat werkelijk van den wortel af oorspronkelijk is en niet alleen uiterlijk. Ware oorspronkelijkheid wordt gevonden bij diegenen, welke op den grens staande van de sfeer van het bekende, trachten een duidelijk begrip te krijgen van datgene wat er buiten is; het is de tweede stap in de richting van eene geregelde ontwikkeling.

Waar ik wel op aandring in de eenvoudigste en duidelijkste bewoordingen, is concentratie van practische, experimenteele en wetenschappelijke opvoeding. Wat wij het meeste noodig hebben in den tegenwoordigen tijd is accumulatie van kracht; we hebben uitstekend werktuigkundig inzicht, ruime practische ondervinding en veel wiskunde noodig. En dan moeten we dat aanvullen met een systematisch onderzoek naar mogelijkheden. De mogelijkheden van muren en gewelven en de betrekking tusschen muur en ruimte, en tusschen de eene ruimte en de andere; en ook hebben we nauwkeurig te onderzoeken, zooals Lord Kelvin naging, de wiskunde van de kristallijne samenstellingen en „de opbouw der cellen". Van mijn standpunt gezien, dat moet ik toegeven, zou zulk een opvoeding niet de geheele architectuur in zich besluiten, maar het zou, daarvan ben ik overtuigd, ons den weg banen naar het beste wat wij kunnen bereiken. Wij zouden dan niet meer de kust van het bekende moeten houden, maar moedig het ruime sop kunnen kiezen. Op die wijze, en ook slechts op die manier, kunnen we weer komen tot de bouwkunst der noodzakelijkheid.

In een van de laatste nummers van het „Journal", is een mooie bijdrage van mijn vriend Mr. Ball,[1]) die de poëtische en verbeeldingsrijke zijde der architectuur aanraakt, en inderdaad waar genoeg schijnt, maar het erkent, mijn inziens, ternauwernood voldoende de werkelijke feiten van den tegenwoordigen tijd. Hij zegt b.v.: Er is een phrase „Redegevende bouwkunst", wat de geliefkoosde leuze is van een zekere klasse van menschen, die erg gesteld zijn op oratorische woorden." Hij gaat dan door met te zeggen dat het een „verbeeldingsrijke reden" is, die we noodig hebben. Wel ja, natuurlijk. Wanneer wij het kunnen zou ik het zeer op prijs stellen, en ik vind het in de Forth Brug; ik zag het dit voorjaar in een beton spoorwegbrug, en dezen herfst in de sierlijke fijnheid van de stad München, in het ijzerwerk van de kleine stations hoog in de Chamounix Vallei, in de nieuwe barakken te Straatsburg en nieuwe watertoren te Metz. Ik zag het eenigen tijd geleden in een foto van een nieuw gebouwd schip, een vijf-master geloof ik, die een reusachtig oppervlak van zwellende zeilen voerde. Sommige steenovens hebben de schoonheid van Byzantijnsche kerken, en de meest romantische moderne gebouwen die ik ken, zijn de mouthuizen in Kent. Al deze werken zijn inderdaad werken van de „verbeeldingsrijke rede", en men kan ze met klimmende belangstelling gadeslaan. In het zelfde nummer wordt, met de verwerping van het meer redegevende, aangehaald een voordracht van Mr. James Bryce [1]), die in elk geval een expert is op het gebied van de Europeesche geschiedenis. Hij maakt de opmerking, dat de historieschrijver over architectuur radeloos wordt wanneer hij aan de negentiende eeuw komt en vraagt: „Is het nu nog geen tijd om iets wanhopigs te doen?

Het bouwen is geweest en kan zijn een kunst, verbeeldingrijk, poëtisch, zelfs mystiek en magisch. Wanneer poëzie en magie in het volk en hun tijd leven, zal het te voorschijn komen in hun kunst, en heb ik ze noodig, maar er zit niets goeds in het zeggen: „Laat ons poëtisch zijn." Laat mij het nog eens zeggen, het is omdat ik behoefte aan deze dingen heb, dat ik dit vraagstuk opwerp.

Ofschoon ik voor het oogenblik me zelf heb opgeworpen als opvoedkundige adviseur voor dit Instituut, en zoo'n persoonlijke meening verkondig, moet ik toch ook zeggen: „Het wordt tijd om iets wanhopigs te doen."

Wij zouden de geheele volgende zitting kunnen wijden aan voordrachten over constructieve wetenschap, Professor Karl Pearson vragen om ons de resultaten mee te deelen over zijn onderzoekingen betreffende den boog, Professor Perry om een rapport op te stellen over de toepassing van mathematisch onderzoek van constructies, en ons lid Mr. Dunn, zou ons een voordracht kunnen houden over moderne constructieve vraagstukken. Als het verlangen naar redengevendheid in een ontwerp van zelf sprekend is, dan zou iemand, die van plan is zelfmoord te plegen, de meerwaarde van het *irrationnalisme* in moderne gebouwen gaan onderzoeken. De wetenschappelijke zijde van onze onderzoekingen moeten ten spoedigste opgevoerd en de archeologische zijde even spoedig afgevoerd worden. Al onze reizende studenten moeten zich naar hetzelfde doel richten. Pugin studenten moesten verschillende vormen van middeleeuwsche gewelven ontleden, en Soane studenten verschillende vormen van trappenhuizen. Tites zou uitgezonden moeten worden om Fransche stations te bestudeeren, Grimles om te werken aan Duitsche hotels en Godewins aan Amerikaansche hospitalen.

Ik stel er prijs op te herhalen, dat ik me niet heb voorgesteld om over de geheele architectuur te spreken, de heerlijke beeldhouwwerken van het Parthenon, de schitterende mozaïeken van de gewelven van de St. Markus, de plechtige pracht van de ramen van Chartres, en al de angst, mysterie, verrukking, heerlijkheid en vroolijk spel die er in neergelegd zijn, hun energie, hun

[1]) „The Teaching of Architecture" (Journal 5 Febr. 1910).

[1]) Journal 5 Febr. 1910, pag. 302—303.

trots en hun liefelijkheid, en al hun kransen, ornamenten en inlegwerk. Ofschoon ik hiervan niet gesproken heb, herhaal ik, dat, daar ik al deze noodig heb, hoewel hiervan verschillend, ik deze lezing hield. Ik wensch gevoelige schoonheid in de schuur en in de hut, de keurigste orde, frischheid en kracht in onze steden, het alleruiterste van kostbare majesteit in onze openbare gebouwen, en nog iets hoogers voor onze kathedralen, eene uitdrukking van oneindige aspiratie. Het is omdat ik dit alles wensch, als het *kan zijn*, of zelfs minder, als het *moet*, dat ik mezelf er toe gezet heb om na te gaan, hoe het bereikt zou kunnen worden, en het zijn mijn eigen gevolgtrekkingen die ik u nu heb voorgedragen. In de eerste plaats hebben wij noodig het natuurlijke, het duidelijk waarneembare, en, als het geen aanstoot geeft, het redegevende, zoodat aan deze drie, welke gerekend mogen worden onder onzen eigen invloed te staan, toegevoegd zouden kunnen worden ik en weet niet wat voor toegiften en bekoorlijkheden.

OPERAGEBOUW TE DRESDEN.

Op deze wijze mogen wij hopen de twee werkelijkheden te combineeren; de werkelijkheid van de natuurlijke noodzakelijkheid en gewone ondervinding, en de werkelijkheid van de philosofen, die het ideaal is, en zoo de Kunst meer met de Wetenschap verzoenen.

EXCURSIE VAN BOUWKUNDIGE STUDENTEN ONDER LEIDING DER HOOGLEERAREN H. EVERS EN J. F. KLINKHAMER NAAR DRESDEN EN BERLIJN.

's Avonds laat, den zesden Juli, kwamen we in Dresden-Neustadt aan. Breede asphaltstraten, wijde pleinen gaven ons een grootschen indruk van wat we zouden te zien krijgen. We hadden behoefte onze beenen te gebruiken na ze zestien uur opgevouwen te hebben in een volle coupé, en wandelden over een houten hulpbrug, die het verkeer opneemt zoolang de Augustusbrücke nog niet voltooid is, naar de oude stad. Maar al gauw gingen we naar het hotel terug om den hoog-noodigen slaap te vinden.

Den volgenden morgen vroeg trokken we er op uit onder leiding van Professor Dülfer, den bekenden hoogleeraar in Architectuur aan de Dresdener T. H. S.. Vanaf bovengenoemde brug hadden we vóór ons het grootsche gezicht op de Hofkirche, de Zwinger, het Museum en de Opera; lang zal dat gezicht niet meer geheel open blijven: de stad is van plan om die vierde zijde van het Theater-plein, aan de Elbe-oever, af te sluiten. Daartegen zijn wel stemmen opgegaan, o.a. in de Deutsche Bauzeitung van 24 December 1908 waarin betoogd wordt dat de Augustusbrücke ontworpen is met het doel gezicht te leveren op het plein, en zelfs op den Zwingerhof, vóórdat Semper dezen hof met zijn museum heeft afgesloten. Nu de afbraak van het „Italiänische Dörfchen" — loodsen, keten en arbeiderswoningen nog stammend van den bouwtijd der Hofkerk, die door Italiaansche werklieden is gezet — deze oever-zijde vrij liet komen, rees vanzelf de vraag hoe zij afgemaakt diende te worden.

Naast ons lag de vernieuwde en verbreede Augustusbrücke, gedacht om van vèr gezien te worden, bijvoorbeeld vanaf de oevers. Dichterbij treft onaangenaam de toevalligheid van ontmoetingen en doorsnijdingen der zware vormen en het weinig pittige van de sculptuur.

De barokke Hofkerk, gebouwd van 1739 tot 1751, vanbuiten karakter missend en met hinderlijke details, zooals de doorhangende krullen der lateien waaronder zuiltjes noode gemist worden, heeft een zeer interessant interieur, niet zonder ernstige wijding, goed van ruimte-verhouding en vormen. De wat sombere, grauwe steenkleur van alle actieve deelen is overheerschend; gewelfvelden en vullingen zijn meer geel-grijs gesausd. Het plan is hoogst belangrijk. De zijschepen, van prachtige verhouding, zijn van het middenschip gescheiden door een pijlergang waarvan de groote breedte gunstig werkt om den zijdruk van het hoofdgewelf te doen opnemen èn om verschillende diensten in de verschillende schepen ongestoord tegelijkertijd te laten plaats hebben.

Meesterlijk zijn verschillende moeilijkheden overwonnen, zooals het scheef insnijden van ramen en bogen in de ronde kapellen bij het koor, door een soepele planindeeling en — uitwerking, waarvan de Barok trouwens zooveel schitterende voorbeelden geeft. De hoog-

FRAUENKIRCHE TE DRESDEN.

geplaatste zuilen in het middenschip staan geheel vrij, niettegenstaande haar geringen voorsprong, door erachter-ontworpen nissen, zoodat haar silhouet volkomen uitkomt.

De tegen-overliggende pleinzijde is wel wat open. In het midden staat het Operagebouw, naar Semper's ontwerp door diens zoon gebouwd, met het wel wat al te veel sprekende, befaamde triomphpoort-motief; waarin een groote nis, zeer rijk van vorm, bewerking en materiaal, maar zonder werkelijke beteekenis. De massa is niet heel gelukkig; het silhouet is wat ongebonden en heeft hinderlijk wijkende hoeken door de ontmoeting van gebogen frontgevel met de rechte zijmuren.

De derde plein-zijde, tegenover de Elbe-oever is ingenomen door Semper's Museum, gebouwd van 1846 tot '55, grootsch van uitdrukking. De repetitie van sterksprekende motieven, zooals van de frontons boven elk raam, is wel vermoeiend; en daardoor komen de midden- en zijbouwen ook niet geheel tot hun recht.

Door den overwelfden doorgang van het Museum komen we op den Zwingerhof van Pöppelmann, gemaakt tusschen 1709 en '18. Hij is van een wonderlijke bekooring; alle zucht naar critiek valt weg bij het genieten van zulk een fantastische, levenslustige architectuur. Van constructieve duidelijkheid en zakelijkheid is zoo absoluut geen sprake dat de beschouwer alle herinnering aan die begrippen voelt vervagen en zich laat meeslepen door het schwung-volle vormenspel.

Dit is geen werk van een architect, een ernstig man, die denkt om materiaal, heerschende spanningen, uit-te-zetten bogen, te ontwikkelen gewelfvelden en -steenen; maar het is werk van een beeldhouwer, vol artistieke fantaisie, die gewoon is in klei àlle vormen te modelleeren. Putz is dan ook, bijna geheel, het gebruikte materiaal. Zoowel plan als opstanden zijn zonder eenige strictheid; er is geen bouwkundige teekening van te maken. Maar wèl is het hoogst voornaam; vroolijk, niet kermis-achtig. Het modellé van figuren, cartouschen, schilden en andere barokke motieven is sappig, natuurlijk, uiterst gemakkelijk.

De Museum-gevel aan den Zwingerhof is heel mooi; jammer dat hij wat wegschuilt achter het laatste pavillioen; het gezicht op de onnoodig-rijke, leege nis met fronton van den eindbouw wordt hinderlijk gebroken door de Zwinger-galerij.

We loopen door de stad, langs de vriendelijke Alt-Markt, naar het nieuwe Raadhuis van Bräler en Roth, waarvan de mooie zandsteenkleur direct prettig aandoet. Het dak is overdreven hoog, te zwaar van massa.

Het geheel is wat stomp en heeft te gedrukte verhoudingen, men mist fijnheid en gevoeligheid. De ruitjes zijn wat onbeslist van vorm, de raamverdeeling is onrustig en zonder systeem. De ramen hebben te sterk-afwisselende vormen waarvan enkele zeer leelijk zijn zooals die waarvan onder- en bovendorpel elkaars spiegelbeeld zijn, met monsterlijk zware, doorhangende sluitsteenen.

De gangen zijn wat bierkroeg-achtig van kleur: sterkgroene en witte kalkverf, afgezet met zwarte banden; zware vierkante pijlers, die zich vaasvormig verdunnen bij den voet dragen vormelooze kapiteelen. Weldoend voor het oog is het uiterst solide hang- en sluitwerk. Alle deuren hebben een dubbelen aanslag. Eenvoudig, aardig ijzersmeedwerk draagt de trapleuningen.

De groote feestzaal is leelijk van vorm, van kleur en — door de onverzorgde insnijding van vierkant gat in rondenboog van raamopening.

De zitingzaal kreunt onder massa's goud; geheel-vergulde kolommen snoeven tusschen eiken betimmering over Dresden's rijkdom. De cassetten in het plafond zijn listig bespannen met groen gaas dat ruime ventilatie mogelijk maakt.

Het plan is duidelijk: zalen en kantoren aan de straatkanten, van binnen overwelfde gangen met licht uit zes binnenplaatsen die talentvol genoegelijk zijn gemaakt; ze hebben zandsteen voor banden en omlijstingen, mooi gesausde putz voor de muurvlakken. De hoven staan ongeveer allen door poorten van gedrukte verhouding met elkaar in verbinding; bij volksfeesten trekken de burgeroptochten daar doorheen. Ik zie er al de kleurige vaandels, gedragen door vroolijke, kortgedrongen Saksers met roode biergezichten; het zal levendig en feestelijk zijn.

Op de snijpunten der gangen verbinden trappen om liftkokers heen de verschillende verdiepingen. De hoofdtrap is te gedrongen in plan.

Het geheele gebouw mist de beschaving maar is wel kernachtig en opwekkend.

De drie kerken die we verder zagen vielen niet mee. De Kreuz-Kirche van mooie Barok-Architectuur en van een prachtige ouderdomskleur is van binnen in oppervlakkige „Jugenstil" bestuckt en beverfd.

De buiten-architectuur van de Frauen-kirche is imposant; van 1726—1745 heeft Georg Bähr haar zoo hecht opgebouwd dat de bommen van de Pruisen in 1760 tegen haar koepel afketsten zonder schade te doen! Van binnen zien we een onsamenhangende knoeiboel van kronkelende, klimmende en dalende galerijtjes tusschen de trotsche pijlers hangen.

De Synagoge van Semper, een centraalbouw in slechtbegrepen Moorsch-Byzantijnschen stijl is als door een behanger beplakt en geverfd. De kleur is slecht, de ruimte is veel te hoog, trekstangen bederven den vorm. — Vanaf het mooigelegen restaurant Belvedere zagen we over de Elbe heen naar het harmonieuse stadsbeeld aan de overzij. De geelgrijze kleur van de gebouwen, de zeer hooge eenvoudige zadeldaken van roode pannen met rijen gelijke dakvensters boven elkaar, de breede muurdammen en breede strooken muur boven de betrekkelijk lage, diepingesneden ramen, het geeft een prettig beeld. De zeer dikke geluidwerende vloerconstructies tusschen de étage-woningen — als gevolg van die soort bewoning trouwens ook noodzakelijk — en de algemeen voorkomende ondiepte der vertrekken met dùs lage ramen maken die rustige raamverdeeling mogelijk.

Ook de achterkanten der huizen zijn goed; we missen de hinderlijk leelijke houten verzakte balconconstructies met vuile wasch er overheen zooals we die kennen aan den achterkant der Hollandsche stadshuizen.

Men heeft hier in Dresden veel over voor het stadsbeeld; een merkwaardig sterk bewijs hiervoor is het centrale Licht- en Fernheizwerk, dat op stads- en staatskosten, met groote subsidies van het kunst-lievend hof, is opgericht om de museums en paleizen van licht en warmte te voorzien. De voordeelen van dit systeem boven een centrale verwarmings-inrichting in elk gebouw afzonderlijk zijn duidelijk: minder rook, minder brandgevaar en minder schoorsteenen!

Men heeft de centrale ver weg gezet, om het stadsbeeld niet te bederven, elfhonderd meter verwijderd van het verst aangesloten gebouw. En niettegenstaande deze on-economische ligging en hoewel de aanleg berekend is op zeer groote uitbreiding in de toekomst, werpt de inrichting toch nog rente af.

Het bouwmateriaal is in overeenstemming gekozen met de omgeving: rustiek behandelde zandsteen; de schoorsteen is monumentaal opgezet, in verband met een wenteltrap er omheen; jammer dat de uitmonding on-

DETAIL VAN HET MIDDENPAVILJOEN OP DEN ZWINGERHOF TE DRESDEN.

juist is van uitdrukking, zoodat het verwondering wekt rook er uit te zien opstijgen.

Door tunnels van manshoogte loopen de buizen en kabels voor stoom, licht en kracht vanaf de centrale naar de verschillende te verzorgen gebouwen. Daar den buizen een zigzag-vorm gegeven is in plattegrond kunnen ze uitzetten en inkrimpen zonder dat ingewikkelde en onbetrouwbare flexibele moffen of expansiebochten noodig zijn; ze zijn rollend opgelegd op lange consoles, bij uitzetting rollen de opleggingen in de richting der bol-gebogen zijde van de verbindingsbochten tusschen de rechte gedeelten; bij inkrimping rollen ze weer terug. De tunnels zijn afgedekt met dwarse troggewelfjes op ijzeren liggers die de muren koppelen; zoodat er geen quaestie is van hinderlijken zijdruk. Isolatie der verwarmingsbuizen geschiedt door ruwe zij.

De stichting van dit gebouw is wel typisch modern: zulk een volkomen centralisatie van warmte, licht en krachtlevering met al de economische en esthetische voordeelen daarvan is wèl in de richting van onze maatschappij-ontwikkeling.

(Wordt vervolgd.)

AANNEMERIJ.

Naar aanleiding van gevallen, die zich in den laatsten tijd in de aannemerij hebben voorgedaan en in aansluiting bij berichten, daarover in de bladen, heeft het „Algemeen Handelsblad" het volgende stuk van deskundige zijde, opgenomen:

Het tegenwoordige stelsel van aanbesteden zou dus de vraag doen stellen: *Is goed werk heden ten dage nog wel noodig?*

Wanneer men zoo oppervlakkig deze vraag leest, zal menigeen met verwondering vragen: hoe komt men er toe zulk een vraag te doen in een tijd, waarin de techniek steeds beter geeft, en waarin de bestekbepalingen en de algemeene voorschriften van hangen en branden (in figuurlijken zin gesproken) aan elkaar hangen? En toch, wanneer men geregeld op de bouwwerken komt en van de toestanden op de hoogte is, moet men toch wel in twijfel trekken of nog goed werk gevraagd wordt. Want hoe langer hoe meer ziet men dat verschillende leveranciers het zoo nauw niet nemen en de directie, ja die moet het maar al te dikwijls met open oogen aanzien dat minderwaardig werk wordt geleverd en aangebracht zonder er iets tegen te kunnen doen. Zeker, met het bestek en de A. V. in de hand *kan* zij het beste eischen, maar waarom *doet* zij het dan niet?

Ziet, hier dient een tipje van den sluier opgelicht te worden en eens achter de schermen gekeken. Wat toch is de oorzaak? Een der eerste oorzaken is wel de dol lage inschrijvingen bij aanbestedingen. Wanneer voor een werk — zooals tegenwoordig maar al te veel gebeurt — voor een veel te laag bedrag is ingeschreven en de directie, die toch ook een begrooting gemaakt heeft en die toch als deskundige door den besteder bekwaam en in staat geacht wordt eene begrooting te maken gebaseerd op *eerste klas werk*, zich tegen de gunning verzet, zijn er honderd motieven voor den besteder om het werk toch te gunnen aan den laagsten inschrijver, als b. v. meer werken gemaakt, borgen solide, en *last not least* de directe financieele voordeelen. Waartoe meer betaald dan gevraagd wordt?

Dat hier veeltijds buiten den waard gerekend wordt, is toch zeker, want geen aannemer schrijft voor zoo'n laag bedrag in uit zuiver philanthropie doch om er toch nog iets uit te halen wat er in zit en soms nog meer. Want hij zal op zijn beurt trachten door prijsaanvragen en nog eens prijsaanvragen (zoogenaamd venten) die leveranciers, fabrikant, schilder of wien ook te vinden, die voor den minsten prijs leveren zonder er op te letten of die wel in staat is of van plan is te leveren wat het bestek vraagt. Dat gaat hem niet aan. Als de directie het maar goed vindt, wat zal hij zich er dan nog om bekommeren of het geleverde eerste of tiende qualiteit is?

En de directie zal in vele gevallen gedwongen zijn slechte levering goed te keuren, omdat die leveranciers die op die manier werken er meestal zeer doeltreffende manieren op na houden.

Ten eerste leveren zij liefst op het uiterste oogenblik als het geheele werk erop wacht of nog liever wat over tijd, zoodat daardoor de directie, die wat erg nauwlettend wil zijn, voor het feit gesteld wordt om het prutswerk of de slechte materialen (zij het dan ook na wat heen en weer sorteeren of bijwerken) te slikken, of het geheele werk op te houden.

Voor het laatste deinst zelfs menige, overigens flinke directie terug. Want van het gereed komen van het werk hangen dikwijls zeer hooge belangen af, als daar b.v. overeenkomsten zijn met openbare lichamen, werken die in verband staan met jaargetijden, rente-verliezen voor aandeelhouders, en vele andere, en zeker zal een directie zich nog wel tweemaal bedenken eer zij tegenover den besteder (wie dat dan ook moge zijn, openbaar lichaam, maatschappij of particulier) openlijk verklaart: het werk komt zoo en zooveel over tijd, want ik heb het werk, dit of dat onderdeel of onderdeelen, afgekeurd, als zijnde niet volgens bestek. Bovendien is er tegenwoordig ook nog arbitrage. En hoe zal die uitvallen (?) als het geleverde te slecht is om te gebruiken, maar te goed om af te keuren?

Verder dient niet uit het oog verloren dat in vele gevallen der directie, tegen haar advies in, een aannemer wordt opgedrongen, van wien zij de volle overtuiging heeft dat zijn inschrijvingscijfer veel te laag is; zoo wordt dus tot toegevendheid gedwongen: of men vindt haar optreden lastig en plagerig, indien zij, trots de wetenschap dat de aannemer te min gerekend heeft, blijft eischen wat zij redelijkerwijs mag eischen waar goed werk bedoeld is. Dat de minste inschrijving bij het einde van het werk bleek toch niet de voordeeligste aanbieding geweest te zijn, heeft reeds menig besteder, — hier worden ook de aannemers zelf bedoeld — tot zijn schade moeten ondervinden en toch wordt steeds meer en meer in dien geest gewerkt. Zelfs solide en degelijke aannemers moeten, door deze concurrentie gedwongen, van hun oude vertrouwde leveranciers afstand doen, en gaan (zij het dan ook met een onaangenaam gevoel) over tot minderwaardige. Omdat zij verlokt worden door lage prijzen en het weinige respect wat de besteder toont voor eerste rangswerk, waar het er op aankomt dat dit ook beter betaald moet worden.

Dat het tegenwoordige maar steeds gehuldigde systeem om de laagste inschrijving maar steeds te gunnen (tenzij er buitengewone overwegende bezwaren zijn) zeer onverantwoordelijk is en voor een groote schare van leveranciers noodlottig kan zijn, heeft men dezer dagen te Utrecht weer gezien bij de werken van 's Rijks Munt. Dit werk werd op 28 Januari 1909 besteed en toen bleek dat de laagste inschrijver op een bedrag van pl. m. 4 ton omstreeks *f* 37.500 (zeven en dertig duizend vijfhonderd gulden) beneden den opvolgenden was. Trots dit groote verschil en het feit dat de directie toch zeker ook een begrooting maakte, werd dit werk aan den laagsten inschrijver gegund.

Draagt de besteder in deze, hier het Rijk, nu niet een groote moreele verantwoordelijkheid voor de verliezen die de verschillende leveranciers in het faillissement Slegers lijden, al gaat hij volgens de wet, het bestek en de A. V. vrij uit.

Zou het geen tijd worden dat de verschillende patroonsvereenigingen, met den Aannemersbond aan het hoofd, eens probeerden maatregelen te nemen om aan dergelijke wanverhoudingen een einde te maken? Ligt het ook niet op den weg van besteders meer op van hun deskundigen, achitecten, ingenieurs en opzichters te letten bij de gunning van werken en niet door dik en dun de laagste inschrijving aan te nemen, zelfs op halfslachtige informatiën?

Zou het ook geen aanbeveling verdienen het stelsel van aanbesteding in dien zin te wijzigen dat de aanbesteder in het bestek die onderdeelen die als hoofdonderdeelen te beschouwen zijn, aanwijst, b.v. timmerwerk, constructiewerk, smeedwerk, glas- en verfwerk, enz., voor welke onderdeelen de namen der onderaannemers in het inschrijvingsbiljet genoemd moeten worden? Deze opsomming zou zonder in kleingeestigheden te vervallen kunnen geregeld worden, dat een zeker percentage als norm werd aangenomen om zulk onderdeel als hoofdonderdeel te beschouwen (een middel om te voorkomen dat gefingeerde namen op het inschrijvingsbiljet komen, is niet moeilijk te vinden). Hierdoor zouden in het belang van deugdelijk werk twee dingen bereikt worden.

Ten eerste heeft de besteder ter overweging der gunning met zijn technische raadslieden direct een overzicht over de onderaannemers en kan hij dus beter de waarborgen voor deugdelijk werk beoordeelen.

Ten tweede zou het gescharrel en gevent na de besteding, waardoor het dikwijls een quaestie wordt van loven en bieden, een einde nemen en veel tijdverspillen vermeden worden, welke tijd veel nuttiger besteed zou kunnen worden aan deugdelijke afwerking van het werk zelf.

PRYSVRAGEN

STUDIE-COMMISSIE TOT INRICHTING DER ANTWERPSCHE AGGLOMERATIE.

WEDSTRIJD voor het benuttigen der gronden beschikbaar geworden ten gevolge der slechting van de versterkte omheining van Antwerpen.

VERSLAG VAN DEN KEURRAAD. — Op Maandag 17 October 1910, is de Keurraad, om 10 uur 's morgens, bijeengekomen in het lokaal van de Commissie, 59, Schuttershofstraat, te Antwerpen.

Mijnheer BOUVARD laat weten dat het hem onmogelijk is, tengevolge van heirkracht, de werking van den Keurraad bij te wonen. Bij toepassing van artikel 20 van het programma des wedstrijds, heeft de heer Minister van Landbouw en Openbare Werken den heer DELBEKE als lid van den Keurraad aangesteld, ter vervanging van M. BOUVARD.

Met algemeene stemmen, wordt M. DELBEKE als voorzitter van den Keurraad aangesteld.

Na kennis van het programma genomen te hebben, begeeft de Keurraad zich naar de Feestzaal der Meirplaats, waar tentoongesteld zijn de 27 ingekomen ontwerpen. De Keurraad bestatigt allereerstens dat al deze ontwerpen op tijd ontvangen zijn, in het door het reglement vastgesteld termijn.

Deze ontwerpen zijn de volgende:

Brabo; Wapens van Antwerpen; Pour l'Avenir; Projet réalisable; Metropolitain; Verité; Satyrane; Greater Antwerp; Vires acquirit eundo; Afgekapte hand; Zeemeeuw; Grooter Antwerpen; Anvers aux champs; Coco!; S P Q A; Cités, jardins for ever; Rust Roest; Vel avulsae frondescent; Lutetia; A A T; Antwerpen boven; Axe de l'Europe; Anvers en Avant; Gulden Ring; A; Auro; Drijhoek & Cirkel.

De namiddag wordt gebezigd voor een bezoek aan de gronden die het voorwerp van den wedstrijd uitmaken.

Op Dijnsdag 18 October worden de ontwerpen achtereenvolgens onderzocht en besproken door de vereenigde leden van den Keurraad.

De Keurraad behoudt na dit eerste onderzoek de volgende ontwerpen:

Brabo; Wapens van Antwerpen; Pour l'Avenir; Projet réalisable; Afgekapte Hand; Zeemeeuw; Anvers aux Champs; Coco!; S P Q A; Antwerpen boven; Axe de l'Europe; Anvers en Avant; Gulden Ring; Drijhoek & Cirkel.

Een tweede onderzoek, in dezelfde voorwaarden gedaan, doet den Keurraad besluiten volgende ontwerpen te behouden:

Pour l'Avenir; Afgekapte hand; Zeemeeuw; Anvers en Avant; Gulden ring; Drijhoek & Cirkel.

Op Woensdag 19 October, richt het onderzoek van den Keurraad zich in 't bijzonder op de zes ontwerpen, die den vorigen dag werden voorbehouden.

De Keurraad besluit tot volgende rangschikking:

1e Gulden ring, met algemeene stemmen; 2e Pour l'Avenir, met algemeene stemmen.

De ontwerpen Anvers en Avant, en Afgekapte Hand bekomen ex acquo 6 stemmen op 8, het 7e jury-lid de voorkeur gevend aan het eerste ontwerp, het 8e jurylid aan het tweede ontwerp.

Eene woordenwisseling wordt aangegaan om te weten of aan den eerst-bekroonde de premie van 25000 frs. moet worden toegekend.

Eenige leden, ofschoon de groote verdienste van het ontwerp erkennend, wijzen er echter onvolmaaktheden in aan, namelijk voor wat aangaat de afmetingen van enkele openbare plaatsen en de gebrekkige verkavelingen. Eenige leden erkennen deze onvolmaaktheden, andere willen slechts de laatste erkennen, maar meenen toch, gezien de schoonheid der belangrijkste lijnen en van het geheel van het ontwerp — dat deze onvolmaaktheden den keurraad niet moeten bewegen gebruik te maken van het recht hem door art. 17 van het programma gegund en het bedrag der premie te verkleinen.

Met 6 stemmen tegen 2, besluit de keurraad dat de premie van 25000 franken zal toegekend worden aan het met den eersten prijs bekroonde ontwerp. De twee andere leden verklaren, na de stemming, zich bij de meening van de meerderheid aan te sluiten.

Tengevolge hiervan besluit de Keurraad:

a. De premie van 25000 franks, door het programma in artikel 16 voorzien, wordt toegekend aan het ontwerp dragend het kenmerk „De Gulden Ring".

b. De premie van 10.000 franks wordt toegekend aan het ontwerp dragend de kenspreuk „Pour l'Avenir".

c. De premie van 5.000 franks wordt toegekend bij helft aan elk der twee ontwerpen dragen als kenteekens het een „Anvers en Avant", het ander „Afgekapte Hand".

De Keurraad drukt ook den wensch uit — steunend op artikel 22 van het programma — dat de Commissie aan den Belgischen Staat voorstelle het ontwerp met de kenspreuk „Brabo" aan te koopen, mits de som van fr. 1000.

Na dit verslag opgesteld te hebben, en bij toepassing van artikel 18 van het programma van den wedstrijd, opent de Keurraad de omslagen waarin de namen der prijswinnaars besloten zijn:

1e Prijs: Mr. HENRI PROST, Arkitekt, oud-pensionnaris van de Academie de France te Rome, 13, Quai de la Tourelle, Parijs.

2e Prijs: Mr. J. MARCEL AUBURTIN, Arkitekt van den Staat, 9, avenue du Trocadéro, Parijs.

3e Prijs, ex aequo: *a.* Dr. EMERIC FORBATH, Ingenieur, professor aan de Polytechnische School; EUGEEN LECHNER, Arkitekt; LADISLAS WARGA, Arkitekt, alle drie van Budapest, Hongarije.

b. ALEXIS VAN MECHELEN, Architect, St.-Paulusstraat, 38, Antwerpen.

Waarvan huidig verslag is opgemaakt en door al de leden van den Keurraad geteekend.

Gedaan te Antwerpen, den negentienden der Oktober-maand negentien honderd en tien, om zeventien uur.

De Voorzitter,
(get.) AUG. DELBEKE.

De Leden,
BULS.
CH. LAGASSE DE LOCHT.
E. HÉNARD.
O. SIMON.
ERN. STORDIAU.
K. MAYREDER.
STÜBBEN.

BERICHTEN

Een Nationale Kunstnijverheidtentoonstelling in 1913 te Amsterdam. De lezer zal zich misschien herinneren, dat in de laatste jaren meermalen het idee geopperd is, een groote tentoonstelling in Amsterdam te houden. Bij de besprekingen over de Gemeentebegrooting van Amsterdam is het onderwerp wederom ter sprake gekomen. De N. Rott. Courant geeft het volgende goede overzicht:

Nu B. en W. in hunne Memorie van Antwoord op bemoedigende, zij het dan ook platonische, wijze antwoordden op de vraag, door enkele leden in de afdeelingen van den gemeenteraad gesteld, naar hunne meening omtrent het doen inrichten van eene tentoonstelling op koloniaal of kunstgebied te Amsterdam in 1913, schijnt de tijd gekomen, iets naders mee te deelen omtrent de plannen die de aanstichters voor oogen stonden en staan. S t o n d e n e n s t a a n, want het initiatief in deze is niet van vandaag of gisteren, maar dateert reeds van een vijftal jaren geleden. Het was, meenen wij, in 1905, dat verschillende invloedrijke personen, aangemoedigd door het succes dat onze landgenooten op de Wereldtentoonstelling te Turijn hadden, de eerste stappen hebben gedaan om te Amsterdam eene kunst- en nijverheidstentoonstelling te organiseeren. De bedoeling was (ik ontleen deze gegevens aan een artikel dat de architect H. J. M. Walenkamp Cz. in Februari 1907 in het „Alg. Handelsblad" schreef) niet naar den ouden trant een tentoonstelling samen te stellen uit gelegenheidsgebouwen, welke na afloop der tentoonstelling weer afgebroken moeten worden, of, zoo zij blijven staan, hunne grootste waarde verloren hebben, maar, naast enkele noodzakelijke tijdelijke inrichtingen, alleen gebouwen te stichten van blijvend nut. Dit doel wilde men bereiken door het bouwen van verschillende woningtypen en nijverheidsinrichtingen, geheel volgens de nieuwste ideeën op het gebied van stedenuitbreiding en woningbouw. In deze gebouwen zouden het kunstambacht en de nijverheid getoond worden op hun ware plaats, en in hun wezenlijken

stand ten opzichte van het tegenwoordig maatschappelijk leven. Daar zouden, onder medewerking der beste krachten op 't gebied van bouwkunst, kunstambacht en kunstnijverheid, gebouwd worden: villa's, woonhuizen, voor open en gesloten bouw, en bestemd voor grootere en kleinere beurzen; in andere gedeelten weer arbeiderswoningen, werkplaatsen, enz., alles ingericht volgens de beste hygiënische en oeconomische beginselen van dezen tijd. Men zou er een beeld geven van de mogelijkheden, bereikbaar op 't gebied der moderne nijverheid en van den woningbouw in den ruimsten zin van het woord.

Voor de tennitvoerlegging van dit plan had men het oog gericht op de gronden, begrepen in het nieuwe uitbreidingsplan der hoofdstad. Op die terreinen zouden de verschillende gebouwen gesticht worden, en aldus (stelde men zich voor) zou tevens een eerste en krachtige stoot gegeven worden aan den nieuwen uitleg van Amsterdam.

Het denkbeeld werd niet verwezenlijkt, en bleef twee jaar rusten. Toen (in 1908) werd wederom door eene groep belangstellenden propaganda gemaakt voor het houden van eene nijverheidstentoonstelling hier ter stede, en de bekende kunstnijveraar, de heer Jac. van den Bosch, directeur van 't Binnenhuis, ving gaarne den bal op, hem door den heer Walenkamp toegeworpen, en in een rondschrijven aan het bestuur der Ned. Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst — deze circulaire werd op ruime schaal verspreid en in de N. R. Ct., voorzien van een inleidend woord, opgenomen zette hij uiteen hoe hij zich de uitwerking van het plan had gedacht.

Voorop zij gesteld, dat de heer van den Bosch het eerste groote opzet van den heer Walenkamp, om eene W e r e l d tentoonstelling te maken, had laten varen. Hij bepaalde zich tot eene nationale decoratieve kunsttentoonstelling, maar koos, evenals de heer Walenkamp, als terrein voor de tentoonstelling de bouwterreinen ten Zuiden van de stad, welke nu reeds sedert jaar en dag renteloos liggen. Omtrent de samenstelling der tentoonstelling (en ik vestig hierop de aandacht omdat dit waarschijnlijk ook het uitgangspunt zal zijn voor de tentoonstelling van 1913) schreef hij in den rondzendbrief: Op dit terrein zal tuinstadsgewijs gebouwd worden een complex van houten, gewapend papier-maché- en beton gebouwtjes, door de desbetreffende fabrikanten als expositie-materiaal tentoongesteld (dus zonder kosten voor de tentoonstellings-commissie). Verder zullen bouwmaatschappijen, particulieren, stad en regeering worden uitgenoodigd de gebouwen welke in zulk stadsdeel te eeniger tijd toch noodig zullen zijn, of welke men toch plan heeft te bouwen, te doen verrijzen. Zoo bijv. een particulier, die daar ter plaatse een huis wenscht te bezitten, of de gemeente, die daar toch een school of ander gebouw moet bouwen, of een winkelier, die daar toch een winkel wil houden, enz., enz. Zoodat ook deze gebouwen (van steen) zonder groote kosten voor de tentoonstellingscommissie kunnen neergezet worden op de in de rooilijnen geprojecteerde plaatsen, en dan voor de tentoonstellingsruimte gebezigd worden. De tuin-aanleg zou door de tuinbouwers enz. eveneens als expositie-materiaal kunnen worden aangebracht. De fabrikanten van comfort-artikelen (bedoeld worden electrische installaties, stofzuiginrichtingen, enz.) kunnen hunne fabrikaten in de gebouwen en gebouwtjes zelf tentoonstellen, en de gebouwen worden compleet, alsof zij dadelijk moeten betrokken worden, gemeubileerd en gedecoreerd.

Tot zoover de heer Van den Bosch. Men gevoelt wel dat hier een idealist aan het woord is, die de moeilijkheden voor zich ziet als gouden bergen, waarvan het bestijgen een genot zal zijn. Zal zijn plan echter practisch uitvoerbaar blijken? In aard vertoont zijne tentoonstelling veel punten van overeenkomst met de Derde Duitsche Kunstnijverheidstentoonstelling, welke van Mei tot October 1906 te München is gehouden, en ik zal mij er wel voor wachten tegenover zijn optimisme mijne zwartgalligheid te stellen, door te betoogen, dat zoo iets, ook op kleiner schaal, bij ons niet mogelijk is. De voortbrengselen der Nederlandsche Kunstnijverheid zijn in het buitenland herhaaldelijk, nu laatst weer te Brussel, geprezen om hun eigen, voornaam karakter, en waar een lichaam als de Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst, die op dit gebied hare sporen heeft verdiend, zich voor de zaak zou willen spannen, daar twijfel ik er niet aan of de bedoeling is, de zaak goed op te zetten en met smaak uit te voeren. Maar de combinatie met het vraagstuk der stadsuitbreiding lijkt mij niet gelukkig. Daar zit iets geforceerds in; het schijnt eene poging om de medewerking der gemeente te koopen, door hare belangen met die der tentoonstelling te verbinden, en ik meen dat de tentoonstelling op zichzelf, dus als zoodanig, voldoende recht op steun kan laten gelden, en samenkoppeling van belangen, die niet bij elkander behooren, niet alleen ongewenscht, maar ook overbodig is.

Het antwoord van B. en W. geeft bovendien reden tot hoop. Bij drie verschillende gelegenheden (men zie het Algemeen Verslag van het onderzoek door de afdeelingen van de gemeentebegrooting voor 1909; de algemeene beschouwingen over dezelfde begrooting, en de algemeene beschouwingen over de begrooting voor 1910) heeft het raadslid L. Simons deze zaak ter sprake gebracht, maar hij mocht van B. en W. zelfs geen antwoord krijgen. Des ondanks blijkt hij nu mede-standers in den raad te hebben gevonden, en B. en W. verklaren, dat zij geenszins ongeneigd zijn, hunne medewerking tot verwezenlijking van de plannen te verleenen, indien dat denkbeeld om eene tentoonstelling te houden instemming mocht vinden bij de ingezetenen en dezen daarvan door krachtigen materieelen steun blijk geven. Mij dunkt een billijke voorwaarde. Aan de heeren Van den Bosch en Simons thans de taak onder de burgerij zoodanige stemming voor hun plan te maken dat de uitvoering ervan over drie jaar mogelijk zij!

Schouwburg in den Haag. Een combinatie van ingezetenen te 's-Gravenhage heeft het plan opgevat tot stichting van een schouwburg de residentie waardig, hetzij op den hoek van de Van der Spiegel- en Van Speykstraat, hetzij aan den Ouden Scheveningschen Weg op den hoek der Timorstraat, tegenover het in aanbouw zijnde Vredepaleis.

Hiertoe zal opgericht worden de naamlooze vennootschap D e R e s i d e n t i e - S c h o u w b u r g, met een kapitaal van ongeveer *f* 500.000.

Voorzitter van het voorloopig comité is Mr. F. W. J. G. Snijder van Wissenkerke, secretaris Mr. G. C. J. Varenkamp.

Een aantal bekende stadgenooten steunen het plan.

Arnhemsch Genootschap van Oudheidkunde. Men schrijft ons uit Arnhem:

Eenige maanden geleden is hier ter stede opgericht een „Arnhemsch Genootschap van Oudheidkunde, goedgekeurd bij koninklijk besluit van 28 Juli 1910."

Het doel van het genootschap is, om aan het licht te brengen en voor vernietiging te behoeden, wat in Arnhem en omstreken aan oudheidkundige voorwerpen aangetroffen wordt. Het genootschap stelt zich verder ten doel om afbeeldingen van merkwaardige gebouwen of stadsgedeelten, kaarten, portretten, munten, kleedingstukken, aardewerk door schenking of aankoop te verwerven. Zij wenscht daarbij geenszins op te treden als mededingster van het stedelijk museum, maar integendeel de in haar bezit gekomen voorwerpen aan deze inrichting af te staan en als bemiddelaarster tusschen deze en het publiek op te treden.

Op de vergadering zullen oudheden getoond en besproken worden. Het genootschap stelt zich verder voor, het bevorderen van oudheidkundige tentoonstellingen. Het hoopt de leden in staat te kunnen stellen merkwaardige gebouwen en particuliere verzamelingen te bezichtigen. Een archief zal worden aangelegd van geschriften, betreffende de geschiedenis en oudheidkunde van Arnhem, ook zullen lezingen gehouden worden.

Voorzitter van de nieuwe vereeniging is de heer H. Portheine Jr., 1e secretaris de heer P. J. Manikus.

30ste JAARG. — 19 NOV. 1910. — No. 47.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Brief Schouwburg-Commissie den Haag en antwoord Hoofdbestuur. — Adres inzake Berckepoort Dordrecht. — Vergadering Afdeeling Amsterdam. — Programma van Eischen voor examen B, Bouwkundig-Opzichter. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Excursie van Bouwkundige Studenten, (vervolg) door A. H. van Rood. — De Nederduitsche Hervormde Kerk te Midwolde, door Jb. Faber. — De Juridische Positie van den Architect, door Mr. T. H. Fokker. — Het 11de Lustrum van Arch. et Amic. — Prijsvragen. — Ingezonden. — Berichten. — Met een plaat.

OFFICIEEL GEDEELTE.

DE NIEUWE SCHOUWBURG AAN HET VOORHOUT TE 's GRAVENHAGE.

Het Hoofdbestuur heeft het volgende schrijven ontvangen:

's Gravenhage, 18 October 1910.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst te Amsterdam.

De door den Gemeenteraad van 's Gravenhage uit zijn midden benoemde Commissie voor het Schouwburgvraagstuk heeft de eer te Uwer kennis te brengen, dat de Raad in zijne vergadering van 3 dezer heeft besloten, haar een crediet te verleenen, ten einde door een drietal architecten, en wel:

één Nederlandschen architect, zoo mogelijk aan te wijzen door Uw College, en voorts één Duitschen en één Engelschen architect, beiden ervaren in schouwburgbouw,

schetsontwerpen te doen opmaken van een te bouwen nieuwen schouwburg, geschikt voor ongeveer 1200 personen, ter plaatse van den bestaanden en van het aangrenzend Gemeentegebouw, thans in gebruik voor een gedeelte der Gemeentesecretarie, beide aan het Korte Voorhout alhier.

Wij hebben de eer ons thans tot U te wenden met het verzoek ons wel te willen mededeelen, of Uw Bestuur genegen zoude zijn, om, in overeenstemming met het bovenvermeld Raadsbesluit onzer Commissie den Nederlandschen architect aan te wijzen, die naar Uwe meening voor eene opdracht, als in dat Raadsbesluit is genoemd, het meest in aanmerking moet komen en die bereid ware eene zoodanige opdracht te aanvaarden.

Uwe medewerking ten deze zoude door onze Commissie op hoogen prijs worden gesteld.

Volledigheidshalve voegen wij aan het bovenstaande nog toe, dat onze Commissie zich vooraf in verbinding heeft gesteld met de bouwmeesters Fellner en Helner te Weenen, die haar hebben verzekerd, dat eene oplossing van het betrokken vraagstuk, in voege als bovenbedoeld, mogelijk is, en zich bereid verklaarden, een schetsontwerp (schaal 1 : 200) te leveren tegen een honorarium van 2000 kronen — van welke bereidverklaring wij voornemens zijn gebruik te maken.

Het ontwerp zoude c. q. eigendom worden van de gemeente 's Gravenhage.

De Schouwburg-Commissie, bovenbedoeld:
(*w. g.*) F. H. VAN MALSEN, Voorzitter.
„ „ W. T. K. COST BUDDE, Secretaris.

Hierop is het volgende antwoord verzonden:

14 November 1910.

Aan de Commissie voor het Schouwburg-vraagstuk te 's Gravenhage.

p/a. den WelEdelgeb. Heer W. C. K. Cost Budde, Secretaris.

WelEdel Geboren Heeren!

In antwoord op Uw schrijven van 18 October j.l. heeft het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst de eer U mededetedeelen, dat Uw schrij-

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ven, behelzende het verzoek den Nederlandschen Architect aantewijzen, die naar de meening van het Hoofdbestuur het meest in aanmerking moet komen voor een opdracht tot maken van een schetsontwerp van een te bouwen nieuwen schouwburg te 's Gravenhage, ter plaatse van den bestaanden en van het aangrenzend Gemeente-gebouw, uitvoerig is besproken in zijne vergadering van 1 November j.l., maar dat,

betreurend, dat de Raad der Gemeente 's Gravenhage geen gehoor heeft gegeven aan het adres der Maatschappij, ingediend den 21 September j.l.,

overwegende, dat meerdere Architecten in Nederland bevoegd zijn een schetsontwerp te maken voor den schouwburg, boven bedoeld,

overwegend, dat thans, op voor de Nederlandsche Architeten grievende wijze, krachtens Raadsbesluit, getracht wordt eenige schetsontwerpen te erlangen,

het Hoofdbestuur besluit, dat het niet kàn voldoen aan Uw verzoek, boven bedoeld, en het ook niet wenscht.

Indien het echter daarheen geleid kan worden, dat alsnog een prijsvraag wordt uitgeschreven op grondslag der Internationale Prijsvraag Regelen, vastgesteld den 20 November 1908 te Parijs in de vergadering van het Comité Permanent des Congrès Internationaux des Architectes, of op den grondslag der Nationale Prijsvraag Regelen vastgesteld Juni 1910 door de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, het Genootschap „Architectura et Amicitia", de Vereeniging „Bouwkunst en Vriendschap", den Bond van Nederlandsche Architecten en den Frieschen Bouwkring, dan is het Hoofdbestuur volgaarne bereid U van advies te dienen.

Hoogachtend

Namens het Hoofdbestuur voornoemd:

w. g. A. SALM G.B.ZN, *Voorzitter.*
w. g. J. GRATAMA, *Secretaris.*

ADRES IN ZAKE BERCKEPOORT TE DORDRECHT.

Door het Hoofdbestuur is het volgende adres verzonden:

AMSTERDAM, 12 November 1910.

Aan den Raad der Gemeente Dordrecht.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen, het Hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

dat het met belangstelling heeft vernomen, dat wederom in uwe vergadering de vraag van het al of niet behouden der Berckepoort behandeld zal worden.

Naar aanleiding hiervan spreekt het Hoofdbestuur de verwachting uit, dat u zult willen medewerken tot behoud van genoemde „poort", en neemt het Hoofdbestuur deze gelegenheid te baat u in herinnering te brengen, hoezeer de stad Dordrecht, terecht bekend om haar fraai stadskarakter en hare interessante, oude architectuur, weinig gebouwen bezit uit den tijd van de stichting der Berckepoort (2de helft der 16de eeuw). En al is deze „poort" niet meer geheel in ongeschonden toestand, toch is zij nog belangwekkend als uiting van de karakteristieke Renaissance-Bouwkunst te Dordrecht uit ongeveer 1560.

Naast deze bouwkundige beteekenis moet ook het belang der „poort" als monument van geschiedenis genoemd worden.

Redenen, waarom het Hoofdbestuur ten zeerste bij u aandringt op het behoud van het monument voor uwe stad.

't welk doende, enz.

voor het Hoofdbestuur voornoemd,
(w. g.) A. SALM G.Bzn., Voorzitter.
„ „ J. GRATAMA, Secretaris.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

627e Algemeene Vergadering, te houden op Donderdag 24 November 1910, des avonds ten 8 ure in het Gebouw der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402.

Agenda:

Notulen en mededeelingen van het Bestuur.

Voordracht van den heer J. Gratama, B.-I., te Sloten, getiteld:

POPULAIRE KUNSTBESCHOUWING OVER DE GOTHIEK VAN NOORD-FRANKRIJK.

toegelicht met lichtbeelden.

De Secretaris,
A. D. N. VAN GENDT.

Met het oog op het onderwerp is de introductie zeer ruim opengesteld; de leden van Arti et Amicitiae, St. Lucas en Architectura et Amicitia zijn uitgenoodigd, terwijl ook de tegenwoordigheid van dames zeer op prijs gesteld zal worden.

PROGRAMMA VAN EISCHEN VOOR HET EXAMEN TOT HET VERKRIJGEN VAN DIPLOMA B. VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Het Hoofdbestuur heeft in zijn vergadering van 3 October j.l. in principe besloten het examen voor diploma B. Bouwkundig Opzichter in te stellen, waarop het in zijn vergadering van 1 October een commissie tot voorbereiding van dit examen heeft benoemd. Tot grondslag der besprekingen dezer Commissie zal dienen het Programma van Eischen, opgenomen in het Rapport der Bekwaamheidsacten Commissie, ingesteld door den Alg. Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond; dit Programma volgt hieronder:

1. *Bouwkunde en Bouwkundig teekenen.*
Kennis van eenvoudige en meer samengestelde constructies en detailleering in de Burgerlijke Bouwkunde voorkomend.
Vaardigheid in het schetsen en detailleeren van constructies van enkele in de Waterbouwkunde voorkomende onderwerpen b.v. eenvoudige bruggen en beschoeiingen.
2. *Kennis en beproeving van alle Bouwmaterialen.*
De samenstelling en de bereiding, herkomst, fabrikatie en de bewerking van de meest gebruikelijke bouwmaterialen.

Bedrevenheid in het keuren en het aantoonen van gebreken en vervalschingen langs eenvoudigen weg.
3. *Kennis van Duitsch, Engelsch of Fransch. (Bij voorkeur het Duitsch.)*
Vaardigheid in het maken van een opstel en het vertalen van een artikel uit een buitenlandsch Bouwkundig Tijdschrift.
4. *Wiskunde.*
Rekenkundige reeksen van de eerste en hoogere orde en meetkundige reeksen; logarithmen en leer van de wiskundige functies.
5. *Statica.*
Kennis der eenvoudige berekeningen van constructies in hout, steen, ijzer en gewapend beton.
6. *Graphostatica.*
Bepalen van de grootte van spanningen en momenten door middel van teekenen.
7. *Goniometrie en trigonometrie. Landmeten en waterpassen.*
Berekenen van terreinoppervlakken en het bepalen van niet direct meetbare lengten, kennis en vaardigheid in het gebruiken van meer samengestelde waterpasinstrumenten, sextant en theodoliet.
8. *Bouwadministratie, enz.*
Behandeling van een overzichtelijke administratie in eenvoudigen vorm. Kennis van de in den handel voorkomende gebruiken en vormen.
Crediet wezen, hypotheken, cessies, enz.
Vaardigheid in correspondentie.
9. *Bestekken, begrootingen, enz.*
De inrichting van bestekken en begrootingen van eenvoudige bouwwerken, het samenstellen van prijsaanvragen, leveringscontracten, enz.
10. *Geschiedenis der Bouwkunst.*
Algemeen overzicht van de geschiedenis der Bouwkunst, in verband met de constructie-systemen; in het bizonder voor zoover het betreft onze nationale monumenten.
11. *Centrale verwarming, gas- en waterleiding, electrische verlichting.*
Grondbegrippen omtrent de toepassing, samenstelling en aanleg.
12. *Handteekenen.*
Schetsen naar bouwkundige fragmenten.
13. *De beginselen van de Natuur- en Scheikunde.*
14. *Sociale wetgeving, enz.*
Eenige kennis van de staathuishoudkunde, van hygiëne en van de bestaande en vroegere productievormen, alles zoover dit voor den bouwkundige van belang geacht kan worden.
15. *Alleen zij, die in het bezit zijn van diploma—A kunnen tot dit examen worden toegelaten.*

REDACTIONEEL GEDEELTE.

EXCURSIE VAN BOUWKUNDIGE STUDENTEN ONDER LEIDING DER HOOGLEERAREN H. EVERS EN J. F. KLINKHAMER NAAR DRESDEN EN BERLIJN.

(*Vervolg van blz. 549.*)

Dicht bij het nieuwe raadhuis is een stads-spaarbank voor arbeiders gebouwd in modern-Dresdener Barok.

De voorgevel heeft karakter; de afsluiting tegen het dak is wat onrustig en een paar slappe lijnen in de venster-omlijstingen storen de verder-krachtige uitdrukking. De ingang van Muschel-kalksteen is dieper van kleur dan het overige van den gevel, en is ernstig en vertrouwing-wekkend met zeer verdienstelijk beeldhouwwerk.

Het interieur is vlot ontworpen, maar telkens stoot het oog zich aan onbeschaafdheden, onaf- en onevenwichtigheden, zooals lawaaierige lampen, te harde kleuren, grove details der betimmeringen. De compositie der ruimten is nog wat barbaarsch: kasten en andere vaste meubels staan willekeurig in het vertrek zonder dat de architect eenige behoefte schijnt gehad te hebben om moeilijkheden van dezen aard te overwinnen.

Wel treffen overal prettige, moderne dingen: een mooie groote tafel in de vergaderzaal ingericht voor twaalf aanzittenden in den vorm van een vierkant met afgeschuinde hoeken, met er omheen-ontworpen tapijt; ingekrast ornament in het bestucte gewapend-betonplafond dat zijn constructie eerlijk toont; enkele vroolijkgesausde wanden en gangen — gesausd met kalk-plus-aluin plus licht- en kalkvaste kleurstoffen, door welk mengsel de insecten, zooals vliegen, verdreven worden —; centrale verwarmingskachels van faïence waarboven water fontein zoodat de ruimte niet onaangenaam droog wordt; een handig instrumentje om met een gummi bolletje de deuren vast te zetten tegen de linoleum-vloeren met een enkele voetbeweging; mooi solide opgelegd hang- en sluitwerk. —

Wij genoten ook de eer de Technische Hoogeschool en wel in het bizonder de Bouwkundige afdeeling te mogen bezoeken. De sytematiseerings-manie der Duitschers trof ons direct: de Bouwkundige bibliotheek is gesplitst in twee afdeelingen, één voor de werken zelf en één voor de illustraties. Deze laatste is volgens een volmaakt uitgedacht systeem gecatalogiseerd: wenscht ge prenten te zien van, bijvoorbeeld, ramen in de Mohammedaansche Architectuur? Welnu ge geeft aan een bediende op; C, 4, c. en na luttele secunden breng hij U een portefeuille vol van het gevraagde.

De studie-tijd is drie jaren, maar dan volgt meestal een leerlingschap van vier jaren, onbezoldigd, in de praktijk. Voor het doctoraat wordt maar hoogst zelden gewerkt; gelukkig, want dat praedicaat geeft volstrekt niet het bewijs dat de bezitter beter architect is dan iemand er zonder; men heeft slechts genoeg tijd en vooral geld noodig om zich gedurende enkele jaren te wijden aan een zuiver archeologisch werk waarover men dan een boek heeft te maken of te laten maken. —

In de prachtige Grosse Garten, in het Z.O. van Dresden, ligt het koninklijke Palais, 1678—1680 door Karger gebouwd. Schitterend onderhouden gazons en breede, voorname alleeën met doorzichten op zonnige weiden omgeven het paleisje, dat zelf volstrekt niet op schoonheid kan bogen: de voor den hoofdgevel gestelde kolommen eindigen ter hoogte van de tweede verdieping in een barokke console tegen den muur, waardoor haar overtolligheid pijnlijk duidelijk wordt uitgesproken; de overdadige paneelvullingen met slingers en trossen over al de gevels heen, wijzen op een hinderlijk gemis van artistieke en doordachte beperking.

De vier kleine eenvoudige landelijke paviljoens tegen-

over de vier hoeken van het paleis geplaatst zijn verdienstelijker dan het gebouw zelf. —

Aan den tegenovergestelden buitenkant van Dresden ligt het nieuwe Abattoir, een groot complex gebouwen ter gezamenlijke oppervlakte van ongeveer 35 H.A. en van een wel erg vriendelijk aspect: roode, sterk overhangende leipannendaken, in mansarde-vorm waar dat noodig was bij de groote hallen om de juiste verhouding van romp tot dak te krijgen, witte muren, een hooge sokkel van in kassen gestampte en gebikte beton, met grijsgranieten traptreden voor de deuren; groene luiken voor de kleine, diep-ingesneden ramen. Kleine koperen gootjes boven op de pannen gelegd, een koperen plaat met van voren een omgezet kraaltje ter bescherming van den onderdorpel der ramen lijken ons weinig solide; het kan moeilijk ontkend worden dat die kans tot inwatering geven.

De vriendelijke architectuur vormt een krasse tegenstelling met de zeer zakelijke maar helaas vaak uiterst drooge en onverzorgde die wij gewoon zijn in Nederland aan dergelijke bouwwerken op te merken, als noodzakelijk gevolg van het feit dat zoo dikwijls technici zonder eenige bouwkunstige ontwikkeling en — studie de ontwerpers zijn, met terzijde-stelling van werkelijke architecten.

In Duitschland is de samenwerking veel gelukkiger.

Hinderlijke aesthetische fouten zijn hier niet begaan, behalve een enkele slechte massa-verhouding zooals die van den schoorsteen-watertoren.

Op uitgebreide schaal is gebruik gemaakt van gewapend beton; de varkens-markthal is daar een geweldig voorbeeld van, ter oppervlakte van één H.A.! De overdekking, door kolommen gedragen, is verdeeld in stukken die ieder op zichzelf vrij kunnen uitzetten en krimpen; de krimpnaden loopen door de moerbinten heen in hun lengte-richting.

De kolommen zijn gewit, boven een hoog plint van aangestampt en bepikt beton; in de slachthuizen zijn vloeren en plinten met gladde tegels bekleed.

Het geheel is met groote zorg bestudeerd. Om één voorbeeld uit de velen te noemen: varkens hebben de gewoonte direct in de hoeken van hun hok te loopen als ze gejaagd worden; de uitgangsdeurtjes zijn dan ook niet in het midden der hekken, maar op zij aangebracht! De deuren zijn even breed als de gangen tusschen de hokken en kunnen om beide stijlen draaien, dank zij een patent, gevonden door een Dresdener smid, zoodat het mogelijk is den te nemen weg voor de dieren zeer eenvoudig en afdoende af te bakenen. —

In Strehlen, een voorstadje van Dresden, hebben de bekende moderne kerkbouwers Schilling en Gräbner de Christuskirche gezet, in 1902 en 1903, een centraalbouw, interessant van aanleg in verband met het sterk hellende terrein.

De architectuur is in totaal goed, ernstig. De twee hooge torens staan niet aan den Westelijken-, maar aan den Oostelijken-, den achtergevel, waardoor deze toch al veel betere, nog in belangrijkheid wint. Deze eigenaardige schikking is getroffen met het oog op de te verwachten bebouwing, tegenover den Wester-gevel, van hooge huizen; welke de torens niet tot hun recht zou laten komen.

Het ruim is mooi van stemming, uitstekend van coloriet; de heerschende toon is mat-blauw, de abcis met altaar èn preekstoel — het is een Luthersche kerk — sterker van kleur: diep blauw, warm groen, muisgrijs, prachtig Zöblitzer- en wit marmer.

De banken zijn zwart gebeitst. Door de groepvensters met heerlijk glas-in-lood, naar een ontwerp van Professor Otto Gussmann, valt een warm, zonnig licht. Onder de vensters staan in nissen de verwarmingscellen, waarvoor een prachtig dof-verguld hekwerk: een uitmuntende oplossing voor de bekende moeilijkheid. We verlaten het ruim door de Confirmanten-zaal heen, welke van kleur schitterend geslaagd mag heeten: een lambri van zeer donker gebeitst Amerikaansch grenen, de wanden en zoldervelden diep blauw. —

Na een reis van vele uren kwamen we in het drukke, electrisch-verlichte Berlijn aan. En op een korten slaap volgde de eerste morgen der excursie in Pruisens reusachtige hoofdstad, met haar twee en een half millioen inwoners, haar duizenden bankiers, haar drommen electrische trams, electrische- en paardenbussen.

De Behrenstrasse uit liepen we door de hartader van Berlijn: de Friedrichstrasse en kwamen daarmee Unter den Linden, die, door het betrekkelijk jong geboomte wat kaal, me tegenviel. Dan zagen we op het Operaplein Schinkels' uiterst beschaafde Neue Wache in diens zeer persoonlijke architectuur, met fijne details maar van een weinig duidelijk karakter.

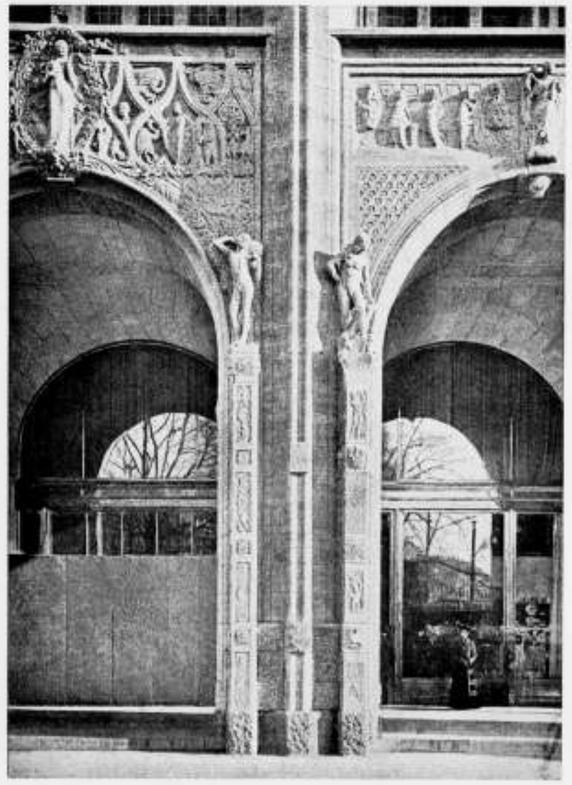
Dan langs het Zeughaus dat van goede school en van voornaamheid getuigt, met de beroemde helm-maskers en wapens boven de ramen, naar den grooten Dom van Raschdorff, die totaal fout van schaal — balustraden bijvoorbeeld zijn twee Meter hoog — en zonder eenige wijding of karakter, een satire op een kerk mag heeten. De rijke vormen zijn weinig beschaafd; ze zijn geforceerd zooals de onaangenaam sterke zwelling der zuilen, onder meer. —

Er juist tegenover ligt het koninklijke slot, waarvan het oudste gedeelte in Duitsche Renaissance heel mooi is: van zandsteen lijsten en omramingen, van putz zijn de wandvlakken, prachtig begroeid door klimop, waaruit de fijn-bewerkte erkers komen kijken. Het nieuwere gedeelte is niet zoo onverdeeld mooi, de koepel staat slecht op de acht-hoekige trommel, de details van consoles en kroonlijsten zijn onzuiver. Toch treft het, vooral door den ingang, als een vorstelijk gebouw. —

Het Kaiser Wilhelm-Denkmal er tegenover verrast meer door brutaliteit van den ontwerper, Begas, dan door schoonheid: het is wèl gewaagd om de leeuwen op de vier hoeken zóó overwegend te maken en om op de treden, die de isoleering en verhooging dienen te geven aan het ruiterstandbeeld zelf, zittende figuren, kussens met wapens en attributen te plaatsen. —

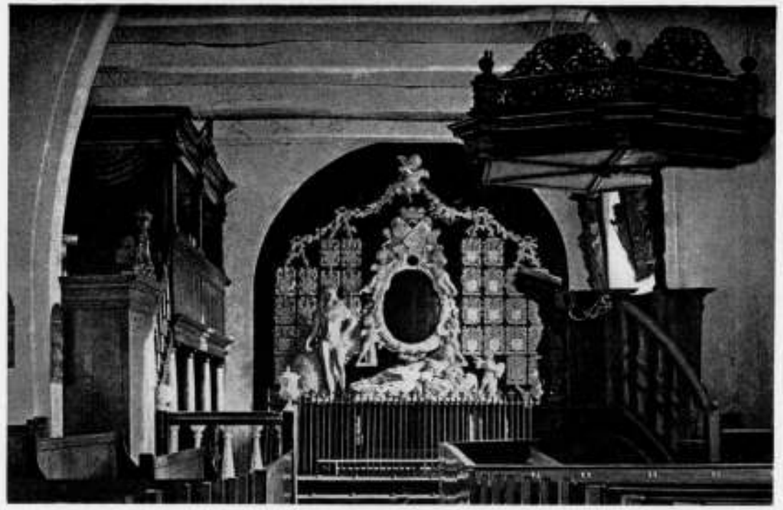
Door de Lust-Garten komen we bij het Alte Museum

HET WARENHUIS A. WERTHEIM, TE BERLIJN. DETAIL.
ARCHITECT ALFRED MESSEL.

Behoorende bij het Bouwkundig Weekblad van 19 November 1910. No. 47.

KERK TE MIDWOLDE.
INTERIEUR MET GRAFTOMBE EN BUITENAANZICHT.

van Schinkel, met de geweldige groepen van Amazone en Leeuwendooder naast de breede hoofdtrap. Vol verbazing betreedt men de koepelzaal — want van buiten zal niemand achter de zuilengalerij met strak doorgevoerde kroonlijst zoo iets vermoeden — na door den treurigen staat der fresco's van den achterwand der galerij er voor goed van overtuigd te zijn dat dit materiaal niet geschikt is voor ons Noordelijk klimaat. Het interieur is neutraal gehouden; de bessensap-kleurige kunstmarmer-zuilen der expositieruimten zijn wel hinderlijk. —

Het Kaiser Friedrich-Museum van Ihne mist beschaving. De koepel zakt te veel weg, de detailleering is wat opgeblazen en onevenwichtig. De groote hal is doodsch van kleur: wit tegen grijs marmer, met buiten-architectuurmotieven zooals een ruiterstandbeeld, onder andere!

De zielvolle Italiaansche altaren doen nog sterker het ongevoelige uitkomen van vorm en kleur der zaal in wier nissen ze geplaatst zijn.

Daarachter komen we in een ronde traphal, welker trappen gewaagd van constructie schijnen voor den beschouwer, door de vrijhangende ongeëvenredigd-zware blokken welke de buitenboomen samenstellen.

De inhoud van het Museum is buitengewoon belangrijk. —

De geestelijke sprong van dit gebouw naar dat van Messel: het Warenhuis Wertheim, is wel groot!

Het hoekgedeelte met de arcade vóór de hoofdingangen aan de Leipziger Platz is geweldig mooi; het uitgangspunt der architectuur is duidelijk Gothiek, welke ook haast aangewezen is door haar constructieven peileropbouw en ruimteontwikkeling met groote raamoppervlakken, maar volkomen persoonlijk verwerkt en doordacht. Het is heerlijk evenwichtig en vol edele waardigheid, staat ver boven den langen gevel aan de Leipziger Strasse.

Ons hindert even de manier om plaatselijk profielen tegen een rustiek blok te laten loopen, om plotseling rustieke blokken en sculptuur uit een vlakke muur te laten springen. Maar volstrekt overwegend is de waardeering voor het nobele èn levenskrachtige van deze architectuur; een gevoel van diep ontzag en blijde bewondering komt in ons op voor Messel die een winkel zóó voornaam wist te maken; waarvan tot nu toe al wel iets groots was vertoond — bijvoorbeeld in Parijs en Londen — maar nooit iets grootsch en karakteristieksch. Voorwaar geen geringe verdienste!

Rustig werkt de lange, machtig-hooge gevel met zijn wijze repetitie van dezelfde raammotieven tusschen de knoeierige overige Berlijnsche winkels. De kleur valt wat tegen; ze is als beschimmeld-wit op de blootgestelde gedeelten tegen een grauwe hoofdkleur der Muschelkalksteen waaruit het geheel is opgetrokken.

Binnenkomende betreden we al spoedig een reuzenhal met strak-opstijgende vierkante pijlers, die zich ontwikkelen tot breede bogen van groote spanning, waartusschen een fijn verdeeld lichtvlak gedragen wordt. De trappen, liften, gangen, toonbanken en de menigte der menschjes is zeer, zeer klein; de meest afwisselende en — brutale kleuren van uitstalling en menschenkleeding eischen een dergelijke machtige omgeving om niet hinderlijk te worden. De kleuren van de architectuur zelf zijn met een wonderlijke genialiteit gekozen; alles is bedekkend materiaal: in hoofdzaak platen geaderd marmer en graniet, met inlegsels van parelmoer en marmer- of goudglasmozaïk. Het metaalwerk is dof verguld.

Het geheele gebouw in zijn reusachtigen omvang is één verkoopruimte met vloeren van secundaire beteekenis; het is zeer juist de vensters en de gevels door te trekken over de geheele hoogte; het is een machtig middel om de grootheid, de kracht van het kapitalisme, waar dit zoo een typische uiting van is, duidelijk te maken.

Wonderlijk mooi van stemming is de groote tapijtenhal. Die spreekt naar buiten in het bovengenoemde hoekgedeelte; nu wordt ons ook duidelijk waarom deze vensters zoo veel sterker verdeeld zijn, door betrekkelijk breede stijlen met diepe daggen, dan de overige: de Oostersche tapijten die hier op den vloer liggen, tot stapels gelegd als bank dienen en van de zeer hooge wanden afhangen, vragen een eenigszins getemperd licht; ze zijn gemaakt voor de betrekkelijk donkere Muzelmansche moskeeën en woningen en passen dus niet in een felle verlichting. De kleuren van het hout der wanden en vloeren zijn zeer donker, zoodat het coloriet der tapijten spreekt. De hoogte der zaal is uitstekend; de bezoeker komt in de eenigszins afgetrokken stemming, zoo noodig voor het wezen van de uitgestalde weefsels. Het plafond is zeer weinig belicht, mystiek-donker.

Enkele lampen hangen aan lange kettingen neer; ze zijn van dofglanzend metaal en herinneren aan Oostersche lampen. —

In de negen jaren die er liggen tusschen het eerst gebouwde gedeelte en het laatste heeft Messel zijn kerngezonde, constructieve grondgedachte — namelijk een streng doorgevoerden pijlerbouw — weten te ontwikkelen tot een vol ontbloeide kunstuiting van zeldzame waarde.

En de heerlijk opvoedende kracht die het heeft op de heele maatschappij, koopers, warenhuisbezitters zoowel als architecten, is moeilijk te overschatten. —

(Wordt vervolgd.)

DE NEDERDUITSCHE HERVORMDE KERK TE MIDWOLDE.

Een vorig nummer van het Bouwkundig Weekblad vermeldt onder de rubriek „subsidies voor restauratie van Monumenten" ook de Nederduitsche Hervormde Kerk te Midwolde in de provincie Groningen. Betreffende deze, als Bouwkundig monument, niet onbelangrijke kerk zij hier het volgende medegedeeld.

De geheel in baksteen opgetrokken bouw in vroeg Go-

thischen vorm, dateert uit de 13e eeuw, zooals meerdere kerken daar in den omtrek, o.a. die te Haren eveneens bij Groningen, en bestaat uit een schip met massieven vierkanten toren. Als eenige versiering bezit de toren rondom aan de bovenzijde een baksteen overkraging van kleine spitsboogjes, aan de zijvlakken dienende voor overstek van het pannendak en aan voor- en achterzijde voor de opgaande gevels.

Inwendig is de kerk ook eenvoudig van vorm, zonder pilasters of muurkolommen. De gordelbogen zijn eenvoudige voortzettingen van binnenwaarts uitgemetselde penanten. De Renaissance preekstoel bevat, voor een dorpskerk, fraai snijwerk en is ook overigens goed van vorm.

Het interessantste is echter het fraaie monument in het achtergedeelte van de kerk.

Dit bijzonder mooi beeldhouwwerk door Rombout Verhulst in 1669 vervaardigd, is gewijd aan de familie von Innhausen und Knyphausen, die thans nog hun stamslot de „Lützburg" in Oost-Friesland bewonen. Op een donker marmeren basement, versierd met op den hoek afhangende wit marmeren bloemslingers, ligt een vrouwenfiguur in sierlijk, halfopgerichte houding rustende op een opgerolde mat. De eene hand houdt de afhangende draperie.

Aan het hoofdeind staat een engel met cimbalen. Aan het voeteneind een slanke ridderfiguur zonder helm in frappant mooie pose. De eene hand houdt het wapenschild der familie. Vooral deze ridderfiguur is zuiver van vorm. Tegen den achterwand is in het midden de grafplaat aangebracht, omgeven door een cartouche van vruchten en bloemguirlandes, gehouden door 4 engelen en gedekt door een wapen, bestaande uit 3 kwartieren met kroon.

Terzijde van deze grafplaat zijn aan weerszijden 16 wapens gerangschikt der familie von Innhausen und Knyphausen, hangende aan bloemguirlandes, welke aan de bovenzijde door een engel met bazuin worden saâmgehouden. Al het beeldhouwwerk is van wit marmer op donkeren achtergrond en komt uitmuntend tot zijn recht door het gunstig daarop vallend zijlicht. Het geheel is door een eenvoudig ijzeren hek van de overige kerkruimte afgescheiden. Thans was dit monument in 't bezit der familie van Panhuys, welke het nabijgelegen „Nienoort" bewoont en is nu Rijkseigendom geworden.

In dezelfde kerk is aan den zijgevel een eikenhouten kerkbank dezer familie.

Het beneden gedeelte daarvan wordt gevormd door 3 openingen, door Dorische kolommen gescheiden, welke een kroonlijst dragen.

Hierop is de bovenbank aangebracht, bestaande uit 2 traveeën gescheiden door sierlijke lichte kolommetjes en afgedekt met een fraai geprofileerde kroonlijst. Een open trap geeft toegang tot de bovenruimte. De geheele betimmering is zonder versiering van beeldhouwwerk, doch maakt niettemin in deze, overigens zoo eenvoudige kerkruimte, een deftigen indruk. Alles te samen, en niet het minst het grafmonument, is een bezoek aan dit kerkje overwaard.

Jb. FABER.

DE JURIDISCHE POSITIE VAN DEN ARCHITECT.

De redactie van dit tijdschrift stelt mij in de gelegenheid nog eenige kantteekeningen te publiceeren op het artikel van onzen veelzijdigen confrère, mr. Rosenboom, die, in nr. 44 van dezen jaargang van dit tijdschrijft, als middelaar tusschen mr. Goseling en mij is komen fungeeren. Hiermede volgen zij, met de belofte, dat ik, mijnerzijds, hiermede het laatste woord in het debat plaats.

Vooraf twee algemeene opmerkingen. De heer Rosenboom en ik zijn het, in den grond der zaak, volmaakt eens. Onze verschilpunten zijn: 1. de definitie van „leiding", 2. de inhoud van het aannemerscontract in zijn eenvoudigsten vorm. De heer Rosenboom verschuift de heele vraag van het architectencontract naar het aannemerscontract en bestrijdt mij noch door het opstellen van een, z.i. juister, systeem, noch door mijn argumenten te weerleggen. Een antwoord, dat niet over iets heel anders zal handelen als mijn eerste opstel, kan derhalve alleen losse opmerkingen bevatten.

De eerste groep zinnen, aan welke ik eene aanteekening toevoeg, is te vinden op pag. 520, kol. 1: „de leiding van den architect omvat het geheel van maatregelen, die ten doel hebben, de zoo goed mogelijke totstandkoming van het *geprojecteerde* werk te verzekeren .... Juist daarom heeft hij de leiding, opdat hij ter plaatse de noodige *bevelen* kan geven, die nog *niet konden* worden gegeven, zoolang het werk slechts in plan bestond." Van Dale's Woordenboek geeft voor synoniemen van leiding: bestuur, beheer, toezicht. Bijna kan ik het derhalve met mijn geachten tegenstander eens zijn. „Deze leiding geeft den architect het recht, indien hij zulks in het belang van het werk noodig oordeelt, *veranderingen in het bestek* aan te brengen, constructies te wijzigen, andere materialen voor te schrijven enz." Die zin is te lezen tusschen de twee vroeger geciteerde. Dus *niet* leiding tot de „totstandkoming van het geprojecteerde werk", zooals dat in plan en bestek is uitgedrukt, maar *wel* leiding tot de totstandkoming van iets heel anders! In die verschuiving zit de eerste fout. Essentieel heeft de leiding een doel, zooals mr. Rosenboom met mij eens te zijn blijkt. Dat doel te kiezen kán den leider zijn opgedragen; het gekozen doel kán hem voorgeschreven zijn, zoodat de leiding naar een, door den leider gekozen doel niet de gewenschte is. Een voorbeeld. Den architect wordt opgedragen een aannemer te leiden bij het bouwen van een huis, met acht kamers, niet meer dan een zekere som kostende, volgens, door den architect te maken; plan en bestek, niet aan de goedkeuring van den bouwheer onderworpen. In plan en bestek schrijft de architect voor: de raamopeningen te voorzien van vensters met glas in lood, in steenen kozijnen. Onder het bouwen bedenkt de architect, dat eene façade van het huis, over een vijver en een vlakte, uitziet op het N.O.: dat het beter is daar dubbele vensters aan te brengen, die, om de meerdere kosten op iets anders uit te sparen, van gewone glasruiten worden voorzien. Daartegen is niets in te brengen. De architect had het plan en bestek te maken en oppermachtig erover te beschikken. Dat hij echter niet een huis met *zeven* kamers mag doen bouwen, zal ook mr. Rosenboom mij wel toegeven. Den architect wordt opgedragen een aannemer te leiden bij den bouw van hetzelfde huis, nadat plan en bestek door den bouwheer, in overleg met den architect, zijn vastgesteld. Volgens mr. Rosenboom mag hij ook dan, op eigen hand, de beschreven verandering doen aanbrengen, d.i., onder de mom van leiding, het bestek wijzigen. Maar waar blijft het verschil tusschen deze wijziging en die in het aantal kamers? Maar waartoe dient dan de vertooning van het vaststellen van plan en bestek door den bouwheer?

In de tweede kolom van dezelfde pagina 520: „Het afgeven van het certificaat is dus niet eene afzonderlijke bevoegdheid van den architect, maar louter een uitvloeisel van de hem door den aanbesteder gegeven bevoegdheid om het werk te *leiden*." Dus leiding is: leiding .... *plus* iets anders.?

Eerst wordt „*leiden*" verschoven tot „*bevelen*", dan „bevelen" tot „*iets anders* bevelen", ten slotte „iets anders bevelen" tot iets anders bevelen *benevens* een certificaat afgeven."

In die uitlegging volg ik mijn geachten tegenstander niet.

De overige, te bespreken, plaatsen loopen over het aannemerscontract, dat ik, in mijn eerste artikel, slechts terloops had te behandelen. Art. 1637b B. W. geeft eene bruikbare definitie:" De aanneming van werk is de overeenkomst, waarbij de eene partij, de aannemer, zich verbindt voor de andere partij, den aanbesteder, tegen een bepaalden prijs, een bepaald werk tot stand te brengen." Het werk van den aannemer in het bouwvak nu is „bepaald" door plan en bestek. De leiding van den architect komt, zooals duidelijk is, reeds als tweede, niet essentieel element, in het contract, dat *wij* behandelen.

Wat zegt nu Mr. Rooseboom? Pag. 520, kol. 2: „De aanbesteder, die den aannemer verplicht te werken onder leiding van den architect, verbiedt hem, implicite, zelf te beoordeelen, of de bevolen maatregelen doelmatig zijn. Daaruit volgt onmiddellijk, dat, bij de betaling van den aannemer, het voor dezen niet de vraag is, of, wat hij gebouwd heeft, goed en doelmatig is; maar uitsluitend of hij iets geleverd heeft, zooals hem dat door den leidenden architect is opgedragen." Alsof *ik* ooit over goed en doelmatig had gesproken! Dat de aannemer niet heeft te beoordeelen of, wat de architect wil, goed en doelmatig is, ik zal het niet tegenspreken. Maar dat hij heeft te beoordeelen of de architect hem contractbreuk beveelt, d.i. *niet* werken volgens het bestek, dat de grondslag is van zijn overeenkomst met den aanbesteder, wie twijfelt daaraan? Maar indien hij niet de bevelen van den architect volgt, ook die tot contractbreuk leiden, pleegt hij eerst recht contractbreuk! Dat is een consequentie die mijnen tegenstander raakt, niet mij. Ik onderscheid: Volgt de aannemer aanwijzingen, die de uitvoering van het, door den bouwheer goedgekeurde, bestek betreffen, niet, dan breekt hij de overeenkomst; volgt hij bevelen, die niet-uitvoering van dat bestek bedoelen, niet, dan komt hij zijn contract na. In de eerste plaats heeft de aannemer het bestek van zijnen aanbesteder uit te voeren, in de tweede plaats, daarbij, te letten op de aanwijzingen van den architect, zoo zulks bepaald is.

Op diezelfde pagina, in dezelfde kolom: „Het karakter van dit certificaat is ... niet een advies van den architect aan den aanbesteder, ... maar eene verklaring aan den aannemer, dat de *voorwaarde*, waaronder de aanbesteder zich verplicht heeft te betalen, t.w. het daarstellen van het werk, volgens de bevelen van den architect, *is vervuld*, zoodat de aannemer recht heeft op betaling". De geachte schrijver bedoelt waarschijnlijk een verklaring aan den aanbesteder; immers, de aannemer heeft aan zoo'n vriendelijke verklaring aan eigen adres niets: zijn bedoeling is, den aanbesteder met de meening van den architect bekend te maken, dus vraagt hij een verklaring aan den aanbesteder. Ergo tóch een advies aan den bouwheer? En tóch een advies over het nakomen van de voorwaarden der aannemingsovereenkomst? Maar ook hier is een verschuiving bemerkbaar. Nergens staat te lezen, in de tot nu toe behandelde voorwaarden der aannemingsovereenkomst, dat de aanbesteder zal betalen, *op voorwaarde* dat hem een certificaat wordt overgelegd.

Door mr. Rosenboom wordt een derde element in het aannemerscontract ingevoerd als essentieel. Wij hebben nu: I. a. de aannemer zal een bepaald werk verrichten; b. de aanbesteder zal een bepaalden prijs betalen, wettelijk element van het aannemingscontract; II. de aannemer zal het werk verrichten onder leiding van den architect, een element in overeenstemming met het architectencontract in zijn eenvoudigsten vorm; III. de aannemer zal betalen zoodra de architect verklaart, dat aan zekere voorwaarden is voldaan, in casu: naar zijne bevelen is gewerkt. Over zulk een veelomvattend contract heb ik vroeger niet geschreven en behoefde ik niet te schrijven. Toch is de nieuwe voorwaarde mij niet geheel vreemd. Zij gelijkt op de bijzondere voorwaarde, die in het aannemerscontract moet worden opgenomen om te correspondeeren met de bijzondere clausule in het architectencontract, van welk ik op pag. 499, in kol. 1 en 2, terloops gewaag. Verschil is, dat ik mijn voorwaarde doe aansluiten, in de eerste plaats aan de bepaling I a bovengenoemd, en dan ook, desnoods, aan de bepaling II, de heer Rosenboom echter doet de zijne alleen aansluiten aan de bepaling II, zooals die door hem wordt geïnterpreteerd.

Bij het bovenstaande zal ik het laten. Ik passeer enkele kleinigheden, maar het artikel is reeds te lang.

Mr. T. H. FOKKER.

Amsterdam, 14 November 1910.

[1]) Hier en elders is cursiveering van mij. F.

HET XIe LUSTRUM VAN HET GENOOTSCHAP „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

Zaterdag 12 November heeft A. et A. op waardige wijze zijn XIe Lustrum gevierd. Het is een goede gedachte geweest bij deze gelegenheid de feestelijkheden te beginnen met een huldiging van „Architectura", om daarna de „Amicitia" te bevorderen. Deze huldiging bestond in de opening van een architectuur-tentoonstelling, die te 3 uur in het Stedelijk Museum plaats vond. Vele afgevaardigden van andere bouwkundige vereenigingen, belangstellenden en leden van het Genootschap hadden zich daar vereenigd, toen burgemeester Jhr. Mr. A. Roëll binnengeleid werd door eene deputatie uit de Lustrum-commissie. De voorzitter van A. et A., de heer Baanders heette alle aanwezigen welkom; hij verheugde zich erover, dat velen aanwezig waren. Juist in dezen tijd en in onze mooie stad Amsterdam moet die belangstelling op hoogen prijs gesteld worden. Meer en meer dient men te gaan begrijpen, dat de verzorging van het uiterlijk aanzien onzer huisvesting, van het interieur der woningen af, tot de woning van de geheele gemeenschap, de Stad, toe, aan de zorgen van bekwame kunstenaars moet toevertrouwd worden — niet alleen waar het den nieuwen uitleg betreft, maar ook waar het de verzorging geldt van wat onze groote voorouders ons ten gebruike, ter verzorging, ter veredeling nagelaten hebben. Zij zijn ons daarbij op onovertreffelijke wijze voorgegaan en wie na een bezoek aan vreemde steden weer terugkomt in Amsterdam, wordt immer weer getroffen door de breedheid, door het magistrale gebaar, waarmede in de 17e eeuw onze stad vergroot werd. Wij hebben dit voorbeeld slechts na te streven, en dragen de verplichting, de schoone erfenis met evenveel breedheid te beheeren. Spreker meende in de tegenwoordigheid van onzen Burgemeester te dezer plaatse eene aanduiding te mogen zien, dat bij de overheid erkend wordt, welke belangrijke rol de Architect daarbij heeft te vervullen. Met erkentelijkheid heeft spreker kennis genomen van de mededeeling, dat onze Burgemeester het buitengewoon-eerelidmaatschap van ons Genootschap wel heeft willen aanvaarden en hij dankte Jhr. Roëll voor de eer hiermede het Genootschap bewezen, onder het uitspreken van de verwachting, dat krachtige samenwerking bij de behartiging van de belangen der openbare schoonheid in Amsterdam, tusschen overheid en de Architecten-wereld, hieruit moge voortvloeien.

Ook Z. E. de Minister van Binnenlandsche Zaken heeft de benoeming tot Buitengewoon Eerelid aangenomen. Spreker verheugde zich hierover zeer, en herinnerde aan de zoo zeer gewaardeerde belangstelling van den Minister, gebleken bij de inwilliging van het verzoek om subsidie voor de Aid. Hooger en Voortgezet Bouwkunst onderricht.

Na een hartelijk applaus, sprak de heer H. P. Berlage Nzn. het volgende:

„De wet van het Genootschap „Architectura et Amicitia" schrijft voor, dat om de vijf jaar een lustrum zal worden gehouden, dus een herdenkingsdag der stichting zal worden gevierd", en dat het Bestuur daaraan een tentoonstelling van bouwkundige werken verbindt, kan niet anders dan geprezen worden.

Wanneer men echter voor zulk een tentoonstelling een ruimere belangstelling verwacht dan die onder vakgenooten, dan ondervindt men gewoonlijk een teleurstelling, omdat bouwkunsttentoonstellingen maar zeer matig worden bezocht.

Dit mogen we betreuren, het is niettemin begrijpelijk, omdat bouwkundige teekeningen nu eenmaal geen schilderijen zijn en bovendien een bijzondere studie vereischen om te worden begrepen en gewaardeerd.

Want, ofschoon voor het begrijpen van schilderijen ook een dieper inzicht noodig is, dan hetgeen uit het bloote aanschouwen wordt verkregen, ze bieden door de voorstelling als zoodanig reeds genoeg, om bij de groote massa belangstelling te wekken en mooi of leelijk te worden gevonden.

Dat nu is bij de bouwkundige teekeningen niet het geval, omdat het gebouw „in natura" het werk is wat moet worden beoordeeld, en de teekening geen doel maar slechts middel is.

Toch kan en moet er meer belangstelling zijn voor dat middel, omdat daardoor alvast kan worden gezien wat in project en wat reeds gebouwd is, vergelijkingen konden worden gemaakt, maar vooral de ontwikkeling der bouwkunst bestudeerd, ook in schetsen van plannen, die wel niet tot uitvoering kwamen, maar toch voor die ontwikkeling van het grootste belang zijn.

En daarom is het goed, dat tentoonstellingen als deze, welke zoo straks zal worden geopend, geregeld worden gehouden.

Toch valt er in de laatste jaren vooruitgang te bespeuren in de publieke belangstelling voor de architecturale kunst, omdat er eenig begrip schijnt gekomen voor de schoonheid van die kunst, die de afspiegeling is van het maatschappelijke leven, de eigenlijke historische kunst.

Daartoe heeft ongetwijfeld veel bijgedragen de goede en vele populaire lectuur die er in den laatsten tijd over bouwkundige onderwerpen is verschenen en de voordrachten die daarover, ook vooral door het initiatief van dit Genootschap, zijn gehouden.

Maar vooral kan die stijgende belangstelling worden toegeschreven aan het feit, dat er in de Architectuur van den laatsten tijd weer iets van een levende kunst is ontdekt, een kunst die waardig zich voelt dat zij een gevolg is van het geestesleven van dezen tijd.

Daardoor is ook het begrip van wat bouwen eigenlijk is, levendiger geworden; terwijl de belangstelling van nog niet lang geleden, slechts tot zeer enkele beperkt bleef, d. i. tot dezulken, die zich voor oude stijlvormen interesseerden; want wat kon het ten slotte voor algemeene geestdrift wekken te weten, dat een gebouw in dezen of genen stijl is gebouwd, terwijl men die stijlvorming aan oude Architectuur toch veel beter kon bestudeeren, omdat de regeneratie daarvan in lateren tijd toch niet anders dan een degeneratie kon zijn.

Nu is het juist het Genootschap „Architectura" geweest, het Genootschap der jongeren, dat altijd voor die nieuwere denkbeelden is opgekomen, waar deze een belangstellende bespreking en een goeden bodem voor ontwikkeling hebben gevonden; toch zal een vereeniging als de onze zich nog meer moeten inspannen dan reeds geschiedt, om dan nog maar een zeer klein gedeelte verwezenlijkt te zien van wat de Architecten zich voorstellen, van wat zij hun idealen zouden kunnen noemen; want het kan niet worden ontkend, dat ons land in 't bijzonder een ongunstigen bodem is, voor de ontwikkeling der Architectuur; en dan bedoel ik dit niet in technischen maar in geestelijken zin; d. w. z. dat er in het algemeen bij de overheid niet veel geestdrift bestaat om de Architectuur te bevorderen, dus gelegenheid te geven deze tot uiting te doen komen.

Want wanneer men het doel wil moet men ook het middel willen en dat middel, dat in dit geval in het meervoud moet worden genomen, is nagenoeg altijd uiterst beperkt.

Vergelijkt men toch de afmetingen der gebouwen, die over onze grenzen worden gemaakt, en de middelen tot hunne architecturale manifestatie met gelijksoortige hier te lande, dan kan men niet zeggen, dat de Nederlandsche bouwmeesters worden verwend. En dan moeten nog niet zoozeer de bouwmeesters als wel de Nederlandsche burgers worden beklaagd, om hun gebrek aan inzicht, dat belet dat die kunst zich ten volle ontwikkelt, die vermag schoonheid te geven aan het geheele gemeenschapsleven.

En juist om dat inzicht te verhelderen moeten alle krachten door de architecten worden ingespannen; moet de belangstelling in onze kunst worden gewekt en moet er vooral zoo langzamerhand naar worden gestreefd te beletten, dat onbevoegden deze kunst beoefenen.

En om daartoe te geraken kunnen vooral ook tentoonstellingen bevorderlijk zijn, die, wanneer de architecten zelf er dan op bedacht zijn om aan hunne teekeningen een zoodanige zorg te besteden, dat een bezoek daaraan niet te zeer afschrikt, d. w. z. dat zij van die teekeningen geen schilderijen maken, maar voorstellingen in dien kunstvorm, die voor het bouwkundig karakter het beste past.

Want alleen daardoor zal juist het begrip worden gewekt, dat bouwen iets anders beteekent, dan alleen uiterlijke verschijning en dus een waarborg geven voor den groei der belangstelling in onze d. w. z. in ons aller kunst.

En dan kan ook langzamerhand worden verwacht, dat ook hier te lande zal worden geëischt een manifestatie der architecturale kunst, zooals die behoort te zijn, wil zij waarlijk veredelend werken op heel het volk.

In Amsterdam zijn thans belangrijke vraagstukken aanhangig, die juist dit punt innig raken.

Met den wensch, mijnheer de Burgemeester, dat onder Uw Bestuur deze tot een waardige oplossing worden gebracht om aan Amsterdam een monumentaal karakter te geven, verzoek ik U uit naam van het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia" deze tentoonstelling te willen openen."

De burgemeester Jhr. Mr. Dr. A. Roëll hierna het woord nemend, herinnert aan de omstandigheid dat de Commissaris der Koningin in deze provincie door familie-omstandigheden verhinderd is, der gewoonte getrouw, deze tentoonstelling te openen en daarom diens taak volgaarne heeft overgenomen, omdat hij thans in de gelegenheid wordt gesteld in den kring van „Architectura et Amicitia" zelve te zeggen, hoezeer hij de onderscheiding van het buitengewoon eerelidmaatschap op prijs stelt.

Het is spr.'s wensch vele malen in staat te worden gesteld in aangename samenwerking met „Architectura et Amicitia" te mogen treden, in het bijzonder bij de uitoefening van zijn ambt, in die gevallen, waarbij de belangen van „Architectura et Amicitia" en de gemeente Amsterdam gemeenschappelijk zijn.

In de belangwekkende rede van den heer Berlage, voor welke rede spr. namens het genootschap dank zegt, is het nut van tentoonstellingen als deze voor de belangstelling in de architectuur voortreffelijk uiteengezet. De indruk van die rede zou door leekenbeschouwingen slechts verzwakt kunnen worden. Toch meent spr. te mogen constateeren, dat de Regeering, en evenzeer de stedelijke overheid van Amsterdam, bij de totstandkoming van haar gebouwen rekening houdt met architectonische eischen. Vooral in den jongsten tijd zijn er voorbeelden te over, die getuigen dat het loffelijk streven voorzit aan de architectonische belangen die zorgen te geven, welke zij toekomen.

Tot zoover wat het „Architectura" betreft van het genootschapsdevies, waarin ook „Amicitia" staat geschreven.

Moge die vriendschappelijke samenwerking tusschen de architecten leiden tot waardeering en opbouw van een ieders werkzaamheid. Ook bij de architectuur heeft wel eens onderlinge naijver en afbrekende critiek en een niet altijd ongerepte concurrentiestrijd hun schadelijke uitwerking gehad, juist daar waar onderlinge waardeering en samenwerking iets groots hadden kunnen tot stand brengen. Moge in de toekomst ieder, met handhaving van eigen zelfstandigheid, zich geroepen gevoelen de vriendschapsbanden te versterken, waardoor waardeering en daardoor samenwerking zich ontwikkele in het belang der architecturale kunst.

Spr. besloot zijn rede met den wensch dat de genootschapsleden het lustrum van „Architectura et Amicitia" opgewekt mogen vieren en verklaarde de tentoonstelling geopend.

Hierna werd de tentoonstelling bezichtigd; gearrangeerd door den heer Jan de Meyer, bijgestaan door de heeren Lippits, Roosing, Moen, Hack en Rutgers, muntte zij uit door een goed- en smaakvolle indeeling, het geheel heeft iets feestelijks en iets fijns, en ook het tentoongestelde hoewel niet een compleet beeld gevend van de huidige bouw- en nijverheidskunsten, bevat veel belangrijks. Het heeft „cachet", en hulde worde gebracht aan het genootschap „Architectura et Amicitia", de vereeniging, die het meest de ontwikkeling der moderne Hollandsche bouwkunst heeft bevordert.

Op deze belangrijke tentoonstelling komen wij spoedig nader terug.

Na een reunie ten 5 ure in American Hotel had in hetzelfde hotel de feestmaaltijd plaats, waaraan een aantal genoodigden deelnamen. Er heerschte een aangename en vroolijke toon aan tafel, waarvan de heer A. W. Weissman president was.

Bij de vele feestredenen werd door den heer Kromhout hulde gebracht aan den heer Jan Springer, onder de vroegere voorzitters van „A. et A." de eerste, die het artistieke element in het Genootschap op den voorgrond wist te brengen. Deze toast gaf aanleiding om aan den heer Springer, thans directeur van de Haagsche Academie van Beeldende Kunsten, een telegram van hulde te zenden. Ook werden grappige toespelingen gemaakt op de voordracht, onlangs te Leiden in een debatingclub gemaakt door dr. van der Hoeven, psychiater te Rotterdam, die de stelling had verkondigd; „artistieke begaafdheid is een vorm van psychische minderwaardigheid!" Later op den avond gaf dit der feestcommissie aanleiding dezen deskundige (in Papendrechtschen zin) het volgende telegram te zenden: „Bij gelegenheid van het XIe Lustrum van Arch. et Am. hebben de aanwezigen U om Uwe mededeelingen op de Leidsche Debatingclub minzaam maar hartelijk uitgelachen."

Het avondfeest begon om 9 uur. Tot de aanwezigen behoorden o.a. de heeren A. W. Bos, directeur van Publieke Werken, A. Salm G.Bzn. en J. H. W. Leliman voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, K. P. C. de Bazel en Jos. Th. J. Cuypers voor den Bond van Ned. Architecten, Alb. Otten en Herm. de Roos voor Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam, Mr. F. W. J. G. Suijder van Wissenkerke voor den Haagschen Kunstkring, C. J. Maks en W. Heusse voor „St. Lucas". Later op den avond verscheen ook de wethouder Mr. Z. van den Bergh.

De zaal werd donker en het programma begon met de vertooning van een schimmenspel in den trant van den „Chat Noir".

Allerlei bouwkundige actualiteiten werden belachelijk gemaakt of gehekeld. De tafreelen werden begeleid door toepasselijke muziek door een onzichtbaar orkest en door een eveneens onzichtbaren baszanger, den heer G. M. Berendsen. Die muzikale begeleiding was dikwijls zeer vermakelijk. De dichter van den berijmden tekst, de heer Joh. Siedenburg, vermaard door dergelijke uitingen der dramatische kunst was tevens declamator en explicateur.

Het historisch, maar zeer anachronistische schimmenspel, begon natuurlijk met de Schepping, (muziek van Haydn), en dit bedrijf eindigde met een uiterst primitieve woning, de eerste villa ter wereld, huize „Adams Lust"

Het oude Babylon verrees:

Men leerde lijnen trekken.
Het schietlood werd ontdekt;
En die goed lijn kon trekken,
Die werd een architect.

Nebucadnezar wilde den toren gaan bouwen en natuurlijk schreef hij een prijsvraag uit. Van alle kanten kwamen de bouwmeesters: men zag ze in optocht voorbijtrekken. Ze spraken in alle talen en zoo ontstond een spraakverwarring, zoo groot en luidruchtig, dat de zaal er van daverde. Precies als bij de prijsvraag voor het Vredespaleis.

In het oude Jericho zag men hoe de oude muren door bazuingeschal ineenstortten.

Een prachtig tafereel met Grieksche bouwwerken verplaatste de toeschouwers naar Hellas.

Hier baadt in morgennevel de grootsche Acropolis,
Die altijd nog veel schooner dan Amstels Damplein is,
De Grieken hoefden niet veel belasting te betalen,
Maar daarentegen had Athene veel minder palen.

De drie gratiën verschenen. Stel u voor dat zij eens zoo ongekleed op den Dam werden gezet in plaats van Juffrouw Naatje! Een prachtig gezicht op Rome, met het Kapitool op den achtergrond.

Rome, met den Romeinschen Dam, ook wel genaamd het Forum,
Patriciërs en plebejers, anders gezegd het schorum.
Oud-Rome had Petronius, arbitre d'elegance,
Beschermer der aesthetica, het Kapitool zijn ganzen.

En de tegenstelling:

Onze architect leest „Building News" en gapt daaruit zijn plan-
[nen,
En geeft ze uit voor eigen werk. Totdat de wijze mannen,
De euveldaad ontdekken, den slimmerik betrappen,
En het geheim van „Building News" aan Hirsch en Kahn ver-
[klappen.

In Arabië zag men een sprookje uit de Duizend-en-een-Nacht vertoond; eene beschrijving hoe de Nederl. Architecten hun eigen fraai gebouw hadden, met zalen „op den beganen grond", met beeldgroepen in de salle des pas perdus, voorstellende de verbroedering van de (twee) architecten, hoe eendracht en waardeering heerschte onder de vakgenooten, het vak door de natie hooggehouden, eervol de betrekking van architect, en hoe ber... jammer het was, dat dit een sprookje was!

Men zag er Bankunst maar ook Bauchkunst (men denke aan „La danse du ventre"). En toen ging het bij een vertooning van een prachtig oud-Hollandsch schip, onder muziek van Valerius:

Naar 't land van boter, melk en kaas,
Der roode pet en Sinterklaas,
Naar 't land van den Bazel en Mengelberg,
Waar ze 'n Beethoventempel zetten bij Meerenberg.
Naar 't landje waar de kikker kwekt
En zich lanceert als architect.
Waar architecten vegeteeren
Die in de kranten adverteeren:
„Ontwerrepen in alle stijlen
„'k Maak Gothisch om te . . . ijlen!
„Romaansch en Moorsch, ik weet niet wat.
„Op renaissance geef 'k rabat.
„Ik bouw inpressionistisch,
„Verrukkelijk Zionistisch.
„Ik bouw anti-Semitisch,
„Doleerend, Israëlitisch!...

Men werd nog verplaatst naar Neurenberg, de stad van Hans Sachs en van den Schönen Brunnen (muziek en zang uit de Meistersinger) en zelfs naar China met zijn pagoden en mandarijnen, alwaar de Bond van Chineesche provisie-architecten bestaat, met het motto: lang leve de provisie, enz. Maar hier als elders werden de vaderlandsche gebeurtenissen niet vergeten. Het was alles kostelijk.

Daverend gelach en applaus beloonden de samenstellers van dit artistieke spel; de poppen geteekend door den schilder W. F. G. Jansen hadden soms een bijzondere gratie, terwijl de tableaux, de achtergronden treffen door hun fraai decoratief effect en fijnheid.

Hulde aan de makers, die hiermede een volkomen geslaagd, en buitengemeen aantrekkelijk nummer van het programma hebben verwezenlijkt!

In een der pauzeeringen werd blijk van waardeering gebracht aan den heer A. van Walen, reeds 25 jaar bij het Genootschap als bode in betrekking. De Voorzitter, de heer Baanders, overhandigde den trouwen beambte met een hartelijke toespraak, de zilveren medaille van de Maatschappij van Nijverheid, een gouden horloge met inscriptie, benevens een wichtige enveloppe. Het programma was met het schimmenspel nog lang niet afgewerkt. Er kwamen nog verschillende levende beelden, waarbij o.a. de overdreven overheidszorg voor de schending van de zedelijkheid enorm belachelijk werd gemaakt, naar aanleiding van een naakt vrouwebeeldje in een etalage, door de politie verboden; muzikale en andere voordrachten.

Het slot was een geanimeerd souper. Hoewel dit het laatste was, was het niet het minste deel van het feest. Er was een tinteling van geest vaardig over vele der aanzittenden, opgewekt door de buitengemeene en brutale slagvaardigheid van den heer Siedenburg, de „nar", de waarachtige, geestige, meedoogenlooze nar. Er werden meerdere goede toespraken gehouden, artistiek, gevoelvol, poëtisch soms; maar ze werden overstemd en hun succes vernietigd, door de barre spot, en toch au fond diepe gevoeligheid van den ex-redacteur van „De ware Jacob".

Het was een geestig spel en de appreciatie van de leden van A. et A. toonde, dat zij nog iets meer zijn dan alleen „lijntrekkers", dat zij de geestige uitingen van het leven weten te waardeeren.

De feestviering van dit XIe lustrum is een succes voor het Genootschap geweest. Dat het nog vele van dergelijke feesten op even artistieke wijze mag geven!

PRYSVRAGEN

PRIJSVRAAG ROCHDALE.

Een mededinger verzoekt de inzendingstermijn nog met een maand te verlengen.

Het Bestuur van „Rochdale", na het advies der Jury ingewonnen te hebben, heeft geen termen kunnen vinden aan het verzoek te voldoen, zoodat de inzendingstermijn den 30sten November a.s. sluit.

Het Bestuur
van de Coöp. Bouwvereeniging „Rochdale".

EEREPRIJSVRAAG VAN „ARCHITECTURA ET AMICITIA".

Ter gelegenheid van het 11e lustrum heeft „A. et A." een eereprijsvraag uitgeschreven, waarbij ontwerpen werden gevraagd voor een kopstation in het Willemsparkkwartier te Amsterdam. Een bedrag van f 400 aan prijzen was uitgeloofd. Dit werd toegewezen als volgt:

1e f 160, motto „Terminus", Chr. Estourgie.
2e f 140, „Studie", J. Cronwel.
3e f 100, „Waarheid", J. G. van Essen, evenals de vorigen te Amsterdam.

De jury bestond uit de heeren Berlage, Kromhout en Margadant.

NEDERLANDSCHE VEREENIGING VOOR AMBACHTS- EN NIJVERHEIDSKUNST, AMSTERDAM.

PRIJSVRAAG VOOR EEN RECLAME-BILJET VOOR ONZE JANUARI-FEBRUARI-TENTOONSTELLING TE AMSTERDAM.

BEPALINGEN. Het biljet wordt in 2 kleuren gedrukt en in lithografie uitgevoerd, door den ontwerper zelf, opdat niet als gewoonlijk ontwerper en uitvoerder gescheiden zijn.

De papiermaat van het biljet is 82×64 c.M., mag in geen geval grooter worden genomen. De mededinger is vrij, slechts een gedeelte van deze oppervlakte te benutten voor zijn ontwerp, dat in lithografie moet zijn uitgevoerd; desgewenscht op kleiner schaal (tot op 1/4 der ware grootte). Dit is noodzakelijk, om te kunnen beoordeelen of de prijswinner-inzender in staat kan worden geacht, zijn arbeid zelf voor den druk gereed te maken. Verlangd wordt dus één afdruk van de voornaamste der twee door hem gewenschte kleuren; de andere kleur kan desgewenscht met waterverf op een tweeden afdruk zijn aangegeven.

De keuze van papierkleur is vrij, zoo daarbij slechts rekening worde gehouden met de bestaande biljet-papiersoorten.

Op het biljet moet in duidelijke letters de volgende tekst worden aangebracht:

Nederlandsche Vereeniging voor Ambachts- en Nijverheidskunst. Tentoonstelling van Kunstwerken in het Stedelijk Museum te Amsterdam van 28 Jan(uari) tot 28 Febr(uari). Geopend van 11—3 uur. Zondags van 12½—3 uur. Dinsdags gesloten. Entree 25 cents.

Als prijs is uitgeloofd 150 gulden, als premie 50 gulden. De jury is echter gerechtigd deze prijzen anders te verdeelen, zoo het

gehalte der ingezonden ontwerpen daartoe aanleiding mocht geven.

De jury bestaat uit de heeren: H. P. Berlage Nz., J. F. Duwaer (technisch adviseerend lid), R. N. Roland Holst en S. H. de Roos.

Elke teekening moet voorzien zijn van een kenwoord, en vergezeld gaan van een correspondentieadres, waarop hetzelfde motto, benevens den verzegelden naambrief van den ontwerper.

De teekeningen worden vrachtvrij ingewacht vóór den 24 December bij den 1sten secretaris Jacob Marisstraat 20 te Sloten bij Amsterdam. Onvoldoend gefrankeerde zendingen worden niet aangenomen.

N.B. Indien mogelijk, worden met toestemming der inzenders, de ingezonden ontwerpen mede tentoongesteld. Men wordt verzocht buiten op de enveloppe kenbaar te maken of men zulks al of niet wenscht.

Verdere inlichtingen worden gaarne door het bestuur verstrekt.

Namens het Bestuur:
JAC. VAN DEN BOSCH, *Voorzitter.*
S. A. DE ROOS, *1e Secretaris.*

INGEZONDEN STUKKEN

Geachte Heer Redacteur:

Eenigen tijd geleden wendde ik mij tot het Hoofdbestuur der Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst met een verzoek om hulp en steun tot behoud, of juister ter voorkoming van verder bederven van een oud gebouw. Wat was de zaak? Het gebouw der Vrijmetselaarsloge De Ster in het Oosten, alhier, vertoont een nog typischen oud-Hollandschen gevel. Hoewel de muur op den beganen grond reeds sinds langen tijd in andere steen en met blinde, door strekken afgedekte raamnissen vervangen is, en de nog door korfbogen gedekte raamopeningen der eerste verdieping eveneens sinds lang zijn dichtgemetseld, was de topgevel nog vrijwel in orde en vertoonde zij een kruisraam, dat, behoudens de ruitjes in tood, nog geheel in den oorspronkelijken toestand verkeerde, evenals ook de ijzeren gesmede ankers. Dit kruiskozijn nu verkeerde in slechten staat, zoodat gevaar voor de voorbijgangers, door mogelijk neervallende deelen, niet uitgesloten was, waarom ik als gemeentebouwmeester het logebestuur waarschuwde, dat vernieuwing noodzakelijk was. Toen ik echter kort daarop bemerkte, dat men van plan was een van de meest gewone soorten 19-eeuwsch keukenraam in de plaats te stellen, volgde mijn noodkreet aan de Mij., terwijl ik tevens de meerderheid van het bestuur voor het beginsel won, het kruisraam in den ouden vorm te vernieuwen, waartoe ook het schrijven van het Hoofdbestuur der Mij. aan het Logebestuur blijkbaar medewerkte. Een bezwaar waren de meerdere kosten: met goedvinden van reeds genoemde meerderheid nam ik op mij deze, ten bedrage van *f* 25, bijeen te brengen, wat dan ook binnen 26 uur geschied was.

Nadat dus alles geschikt was, ontving ik echter plotseling bericht, dat men de zaak van te gering belang achtte, om er meer dan bepaald noodig voor uit te geven, geen geld van anderen wenschte aan te nemen, mij bedankte voor de moeite, en er een *modern* (althans volgens hun schrijven!), alias keukenraam, in zou plaatsen. En zoo geschiedde.

Naar 't mij toeschijnt, is men ten slotte voor den aandrang van een der leden van de minderheid — rustend kleermaker, dus ongetwijfeld bevoegd deskundige — gezwicht, en op 't vroeger oordeel teruggekomen.

De beoordeeling zij aan ieder bevoegde overgelaten, terwijl andere bladen, voornamelijk de vakbladen, mij een genoegen zullen doen dit schrijven over te nemen.

Hoogachtend,

Uwe Dw. Dr.
C. SWARTBOL, A. I.

Zierikzee, November 1910.

BERICHTEN

De verheffing van de Inlandsche Kunstnijverheid in Ned.-Indië. Naar aanleiding van de laatste, Indische aflevering van „Het Huis Oud en Nieuw", geeft „Het Vaderland" de volgende beschouwing onder bovenstaanden titel:

„Aan dit onderwerp is de geheele October-aflevering van het tijdschrift „Het Huis, Oud en Nieuw" gewijd. In drie artikelen, van de heeren Noto Soeroto, Djajadiningrat en J. E. Jasper, in brieven van de heeren Piet Ducroo en J. Z. van Dijck en in een inleiding van den Redacteur, den heer Eduard Cuypers wordt uitvoerig de mogelijkheid overwogen en besproken om de Inlandsche kunstnijverheid in Indië zoodanig te „verheffen", dat hare producten, evenals de Japansche, „een plaats zouden kunnen innemen in de wereldmarkt."

Het is zeker een aangelegenheid van niet geringe beteekenis die hier ter sprake wordt gebracht en daarom te meer is het te betreuren, dat zij in genoemde artikelen zoo gevaarlijk eenzijdig wordt behandeld.

Nadat de heer Eduard Cuypers, die een ondernemend man is, steeds vol nieuwe plannen, eenigen tijd in Indië had doorgebracht in verband met een door hem ontworpen bouwwerk te Soerabaja, is hij terug gekomen met een groote dosis enthousiasme voor de Indische kunstnijverheid, een enthousiasme, dat hij overigens in Indië reeds had geuit door stukken in de Indische bladen, en dat hij, terug in Europa, heeft bot gevierd door een groot werkzaam aandeel te nemen in de samenstelling van de Indische afdeeling ter Brusselsche tentoonstelling. En ten slotte stelt hij thans zijn tijdschrift in dienst van de propaganda voor de „verheffing van de Inlandsche kunstnijverheid in Nederlandsch-Indië", welke propaganda hij persoonlijk opent door een beroep te doen op de algemeene belangstelling, „tot meerdere welvaart van het Indische volk, tot heil van ons schoon Insulinde."

Wij zeiden het reeds, en het kan uit het voorgaande eenigszins blijken, dat de heer Eduard Cuypers een ondernemend man is. Dat is een deugd. Maar het kan een ongunstige en gevaarlijke omstandigheid worden, althans bij een quaestie als waarom het hier gaat, wanneer de ondernemingsgeest zoo sterk wordt, dat hij overgaat in koopmansgeest, en dat lijkt ons i. c. wel wat erg het geval. Immers, in de stukken, indertijd door den heer Cuypers in de Indische bladen geplaatst, en thans ook weer in de stukken, door hem in zijn tijdschrift opgenomen, wordt het onderwerp bijna uitsluitend beschouwd van commercieel, althans van economisch standpunt. Wel wordt de esthetische zijde van de zaak aangeroerd, maar zoozeer als bijkomstigheid, als quantité négligeable, de vraag welken invloed op de esthetische waarde en beteekenis der inlandsche kunstnijverheid eventueele Europeesche bemoeiing zal hebben, wordt zoo onverschillig en weinig diepgaand behandeld, dat wij ons door de voorstelling der plannen, zooals die ons tot nu toe zijn voorgelegd, niet bevredigd achten.

Het is toch werkelijk een quaestie van meer dan gewoon belang, wat er overblijven zal van een traditie, zooals die nog voortleeft in de kunstnijverheid in Indië, en die er de waarde aan geeft, wanneer die kunstnijverheid van uit Europa met commercieele doeleinden zal worden geëxploiteerd. Wij hebben helaas reeds te veel moeten zien hoe Europeesche invloeden in vele opzichten der Indische kunstnijverheid en haar kunstwaarde tot schade zijn geweest. Wij hebben de sporen der, wat wij zouden kunnen noemen „industrieele" Europeesche vormgeving in de Indische kunstnijverheid zien doordringen en zich verbreiden, ten koste van veel moois en goeds en karakteristieks. Maar ook de resultaten van meer ernstig en door esthetischen zin geleid Europeesch pogen hebben wij kunnen nagaan en wij hebben moeten constateeren, dat die resultaten allesbehalve gunstig zijn. Men herinnert zich allicht de tentoonstelling in Boeatan, voor eenige jaren, van Indische batiks, gemaakt naar ontwerpen, althans volgens

aanwijzingen van den Hollandsche batikker Piet Ducroo. Het viel niet te ontkennen, dat de tentoongestelde batiks enkele te waardeeren qualiteiten hadden, maar daartegenover stond dat het eigen karakter was verdwenen, dat de oude traditie volkomen was te loor gegaan. Allicht zou dit in veel grooter en uitgebreider mate het geval worden bij een doorvoering van de plannen-Cuypers tot stichting van werk- en studie-ateliers in Indië voor de beoefening van alle takken van kunstnijverheid, onder leiding van Hollanders. Er is waarlijk al slappe en ruggegraatlooze „kunst" genoeg in dezen tijd, dan dat wij de restjes traditie en stijl, die er dan nog hier en daar op de wereld bestaan, opzettelijk mogen gaan vernietigen. Wij kunnen dus de plannen van den heer Eduard Cuypers niet steunen alvorens zekerheid te hebben, dat in dit opzicht geen gevaar te duchten is. En wij zouden den heer Cuypers dan ook willen voorstellen hieromtrent eens de opinie te vragen van menschen, die wat dieper zijn doorgedrongen in de Indische kunst dan hij zelf dat gedurende zijn kort verblijf in Indië vermocht te doen, en die bovendien beschikken over juist esthetisch begrip en inzicht. We denken hier bijv. aan den heer J. A. Loeber.

De Zuid-Bevelandsche Waterleiding. Door de Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten is het volgende adres ingediend:

Aan de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Geeft met verschuldigden eerbied te kennen het Bestuur der Sociaal-Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten, goedgekeurd bij Koninklijk Besluit d.d. 14 October 1904, no. 49;

dat adressant naar aanleiding van den memorie-post voor subsidie aan de N.V. Waterleiding Mij „Zuid-Beveland", ingetrokken in het wetsontwerp betreffende wijziging en verhooging der Staatsbegrooting voor 1910 (Gedrukte Stukken no. 284, zitting 1909/1910), zich in Juni l.l. tot Uwe Kamer wendde met het tweeledig verzoek:

a. de voorgestelde rente-garantie aan de Zuid-Bevelandsche Waterleiding alleen dan te verleenen, wanneer alsnog de aanleg dezer waterleiding onder de noodige waarborgen van onpartijdigheid publiek worde aanbesteed,

b. het daarheen te leiden, dat in den vervolge alleen dan steun voor waterleidingsplannen wordt verleend, indien de vóór-ontwerpen en ontwerpen worden gemaakt, hetzij van Regeeringswege, hetzij door particuliere Hollandsche deskundigen, welke onafhankelijk zijn van aannemers en leveranciers en indien het werk of de onderdeelen daarvan op rationeele wijze worden uitbesteed, of wel op andere wijze eenzijdige bevoorrechting van enkelen worde voorkomen,

dat sedert dien deze aangelegenheid ter sprake is gekomen in het Voorloopig Verslag en in de Memorie van Antwoord betreffende bovenbedoeld wetsontwerp,

dat evenwel de bezwaren, in en buiten Uwe Kamer ingebracht tegen de in Zuid-Beveland gevolgde werkwijze, in geenen deele in de Memorie van Antwoord zijn weerlegd, aangezien niet is aangetoond, dat het noodzakelijk was of is, met de Duitsche aannemers-firma Carl Francke een contract af te sluiten vóór de gelegenheid tot concurrentie is opengesteld,

dat thans meer nog dan vroeger aanleiding bestaat, deze aangelegenheid ernstig onder de oogen te zien, omdat uit de in September j.l. door een Nederlandsche combinatie gedane aanbieding voor de uitvoering dezer waterleiding blijkt, dat ook Nederlandsche belanghebbenden deze waterleiding kunnen en willen uitvoeren,

dat evenwel opdracht aan bedoeld Nederlandsch consortium evenmin geacht kan worden een bevredigende oplossing te zijn, aangezien alleen aanbesteding van de onderdeelen van het plan, naar de door een onafhankelijk deskundige opgemaakte plannen, waarborgen biedt voor een zoo groot mogelijke soliditeit bij een zoo laag mogelijken prijs,

redenen, waarom adressant onder overlegging van den afdruk van een artikel in het Weekblad „De Ingenieur", waarin het bovenstaande meer uitvoerig door den eerstondergeteekende is uiteengezet, Uwe Kamer eerbiedig het verzoek herhaalt uitgedrukt in zijn bovenbedoeld adres van Juni l.l.

't Welk doende,

Het Bestuur der Sociaal Technische Vereeniging van Demokratische Ingenieurs en Architecten.

Namens het Bestuur,
(w.g.) P. BAKKER SCHUT, *Voorzitter.*
(w.g.) W. C. VAN MANEN, *Secretaris.*

Scheveningen, 5 November 1910. Cornelis Jolstraat 88.

Nieuwe Bibliotheek T. H. School te Delft. Het Rijk is door aankoop eigenaar geworden van een groot terrein, thans toebehoorende aan de gemeente Delft. Op dit terrein zal het Rijk een groote bibliotheek voor de Technische Hoogeschool laten bouwen. Nu de zeer belangrijke en uitgebreide bibliotheek van wijlen den heer J. C. v. Marken deels door schenking, deels door aankoop in handen is gekomen van de T. H. S. was de oude bibliotheek beslist onbruikbaar geworden. Naast de bibliotheek zal op hetzelfde terrein een aula voor de T. H. S. gebouwd worden. Deze had de Hoogeschool tot nu toe niet.

Uit de Algemeene Besprekingen Staatsbegrooting 1911.

Landsgebouwen te 's-Gravenhage.

Men verzocht den Minister te willen zorgen, dat bij het ontwerpen der plannen voor de verbouwing van het Kamergebouw bekwame spoed zou worden betracht.

Herhaaldelijk is aangedrongen op de verwijdering van de onooglijke tribunes uit de zittingzaal der Eerste Kamer en op de begrooting voor 1883 is daarvoor zelfs een crediet toegestaan. Toch blijft een toestand bestaan, welke ieder, die belang stelt in deze historische en als kunstwerk uitmuntende zaal, pijnlijk aandoet. Verscheidene leden wenschten de toezegging te ontvangen, dat de Minister deze zaak ernstig zou ter hand nemen en spoedig tot een goed einde zou brengen.

Inrichting van het voormalig Rijksarchiefgebouw tot Departement van Buitenlandsche Zaken.

De Minister wenscht in den tuin eene afscheiding te maken tusschen dit gebouw en het nieuwe Rijksarchief. Gevraagd werd, of hij te dien aanzien overleg heeft gepleegd met zijn ambtgenoot voor Binnenlandsche Zaken. Dit werd noodig geacht, omdat er bij de stichting van het nieuwe archiefgebouw op gerekend is, dat het eventueel eenigszins kon worden uitgebreid naar de zijde van het voormalig archiefgebouw.

Voorts werd de wenschelijkheid betoogd niet aanstonds over te gaan tot geheele sloping van het tegenwoordige Departement van Buitenlandsche Zaken. Eenige der lokalen zouden wellicht tijdelijk dienst kunnen doen voor huisvesting van den dienst der Kamer bij de verbouwing van het Kamergebouw.

Kunsten en Wetenschappen.

Gevraagd werd of de Regeering voornemens is een wettelijke regeling voor te bereiden tot bescherming van monumenten in den meest uitgebreiden zin. Opnieuw werd de aandacht gevestigd op ontsiering van monumenten.

Inlichtingen werden gevraagd omtrent verschillende musea en onderscheidene opmerkingen werden gemaakt omtrent onderhoud en instandhouding van monumenten.

Opnieuwe subsidiën voor herstellingen werd aangedrongen en de aandacht gevestigd op verschillende plaatsen, waar zich monumenten bevinden.

Gewelfschildering Groote kerk Enkhuizen. Naar het Hbld. vernemt, is de bevrijding der schildering in het gewelf der Groote Kerk te Enkhuizen van de daarop in den loop der tijden aangebrachte dekkende lagen voorspoedig gegaan, zoodat weldra, wanneer de stelling geheel verwijderd is, het publiek gelegenheid zal hebben de restauratie te zien.

De schildering stelt voor de Boom van Jesse, Maria's stamboom, en moet een zeer goed staal van veertiend eeuwsche kunst zijn. In het voornemen ligt, geen restauratie te beproeven, hoewel de voorstelling natuurlijk niet ongerept is gebleven.

Men behoudt dan een zuiver voorbeeld van tempera-schildering voor kunsthistorische studie. Ten behoeve van die studie zal waarschijnlijk in het gewelf een galerijtje worden aangebracht, dat het van dichtbij beschouwen der schildering vergemakkelijkt.

30ste JAARG. – 26 NOV. 1910. – No. 48

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. *f* 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) *f* 9.50. Afzonderlijke nummers *f* 0.15. — ADVERTENTIEN: van 1—5 regels *f* 1.—, elke regel meer *f* 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen *f* 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Nieuwe Leden. — Verslag Vergadering Afdeeling Arnhem. — Vergadering Afdeeling 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Vakbelangen, door G. Versteeg. — Kroniek: Architectuur-tentoonstelling Arti et Amicitia; door J. Gratama. — De Romeinsche Katacomben te Valkenburg. — De bevoegdheid van den Architect, door Mr. E. H. P. Rosenboom. — Kunstenaars zijn minderwaardigen, door A. — Berichten. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

NIEUWE LEDEN.

Door het Hoofdbestuur zijn, op advies van de Commissie van Onderzoek, aangenomen

als Architect-lid, de heeren: J. F. van Hoytema, Bouwkundig Ingenieur te 's Gravenhage; D. Oosthoek, architect te 's Gravenhage,

als Gewoon lid de heeren: J. Klaassen, opzichter bij de Semarang—Cheribon Stoomtram Maatschappij, Tegal; H. Menalda van Schouwenburg, Bouwkundig Ingenieur te Nijmegen; en de Ambachtsschool te Hoogeveen.

AFDEELING ARNHEM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Op Woensdag 2 November j.l. hield de afdeeling Arnhem onzer Maatschappij een openbare vergadering in het restaurant „Noble", waarin de heer *A. W. Weissman* uit Amsterdam een rede uitsprak over het onderwerp: *„De overheid en de schoonheid"*.

Van de uitnoodigingen gezonden aan het college van Burgemeester en Wethouders, den Raad, de Aannemers-, Opzichters- en Teekenaars- en Eigenbouwersbonden, was een zeer ruim gebruik gemaakt: aanwezig waren de Burgemeester, 10 Raadsleden en zeer veel andere genoodigden.

De voorzitter, de heer W. F. C. Schaap, opende de vergadering met te herinneren aan het bekende woord van Thorbecke: *„Kunst is geen regeeringszaak"*. Nadat spr. duidelijk had doen uitkomen, wat deze groote staatsman met dat woord bedoelde, gaf hij het woord aan den heer Weissman.

Deze ving zijn rede aan met te zeggen dat niets op deze aarde beklijft; ook het begrip „schoonheid" verandert. 't Gaat met de kunst als met de mode, vooral nu wij in een tijdperk leven zonder cultuur.

Het rijke, schitterende statiekleed der 18e eeuw is door zwarten rok en witte das verdrongen. Men houdt van eenvoud in zijn kleeding; de werkelijke dame herkent men aan den eenvoud van haar kleeding; de schoonheid moest voor de doelmatigheid wijken. Ook in de kunst. Spr. wijst als voorbeeld op het verschil tusschen „De zeven Provinciën", het schip van De Ruyter en op het tegenwoordige pantservaartuig van dien naam. Wij zien thans wel „versieringen", maar die versieringen zijn geen kunst meer. De bouwkunst van onze eeuw zonder cultuur moest wel daartoe komen, moest wel kwijnen. Zij ging Grieksche, Gotische, Renaissance motieven namaken, holde door alle tijden heen, doch zag tenslotte in, dat al haar inspanning tevergeefs was.

De Fransche Revolutie bracht de burgerlijke opvatting in de kunst. Men negeerde haar en kwam tot kunstuitingen die men democratisch noemde.

In 1850 begon de Romantiek, die met de middeneeuwen dweepte; in 1860 echter begon reeds weder een andere periode en wel die van den ..... speculatiebouw. De bouwkunst is toen gaandeweg verwilderd.

Wij staan buiten de kunst; onze voorvaderen konden

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

mooi vinden wat hun tijd voortbracht, wij slechts wat het verleden ons gaf. Erger, de meesten onzer tijdgenooten bekommeren zich niet om kunst of stijl. Zie maar onze steden.
De overheid krijgt al spoedig de schuld van het ontstaan der bouwkunstige wanstaltigheden, doch is dat wel waar?
Vroeger sprak het van zelf dat men iets maakte dat schoon was; Amsterdam werd aangelegd met de bedoeling een schoone stad te stichten: Dat beginsel heeft de uitbreiding van Amsterdam in de 19e eeuw niet meer beheerscht, toen was het het geldelijk voordeel dat alles beheerschte.
Bij het aanleggen en uitbreiden der oude steden was de schoonheid het gevolg der doelmatigheid. In de 19e eeuw was dat alles anders geworden. Genie en Waterstaat zegevierden over de architectuur; de stadsarchitecten werden vervangen door Directeuren van Openbare Werken en bij het Rijk werden de ingenieurs baas. Daarna kregen wij onder den invloed van Victor de Stuers de z.g.n. „Officieele bouwkunst" waarover ons nageslacht wellicht niet in extase zal zijn, doch die de bouwkunst toch meer heeft gediend dan de tijdperken die de architectuur aan de ingenieurs overlieten.
De heer Jonas Ingenohl kon in Amsterdam eenige verandering in dien wantoestand brengen; deze toonde aan, dat schoonheid en stijl niet aan de gemeente ambtenaren mochten blijven toevertrouwd.
Dit werd in een adres ter kennis van het gemeentebestuur gebracht en op 20 Mei 1898 besloot dat gemeentebestuur tot instelling eener Schoonheidscommissie, die het zou adviseeren met betrekking tot de in te komen bouwontwerpen voor de z.g.n. Museumterreinen.
In 1899 reeds diende de commissie van advies ook in andere zaken kunst en schoonheid rakende.
Om te besluiten wijst de heer Weissman er dan op, dat ook te Arnhem een Schoonheidscommissie zulk een mooie taak zou hebben. Arnhem, dat uitlokt tot stichting van zooveel schoons, herbergt reeds zoo ontzettend veel leelijks, herbergt zoo veel, dat vloekt tegen haar schoone natuur.
Zoo heeft het spreker getroffen, dat te midden van die heerlijke natuur trampalen werden opgericht, die aan leelijke, ijzeren grafnaalden doen denken. Welk een ruim veld van arbeid voor de Schoonheidscommissie en onder welk een gunstige voorwaarden zou zij arbeiden; waar de leiding der Gemeentewerken berust in handen van mannen van smaak. Spreker eindigt met den wensch, dat Arnhem zeer spoedig den goeden invloed eener Schoonheidscommissie zal mogen ondervinden. Van de gelegenheid tot vragen stellen, werd vooral door de heeren Raadsleden een dankbaar gebruik gemaakt. De beantwoording der gestelde vragen door den heer Weissman kon steeds de vragers bevredigen.

J. L. B. KEURSCHOT.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Vrijdag 2 December 1910, in zaal 4 van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, 's avonds ten 8 ure.

AGENDA:

Rekening en verantwoording van den Penningmeester.
Verkiezing Bestuurslid.
Voordracht van den heer J. J. L. Bourdrez, Civ. en Bouwk. Ing. te 's Gravenhage.
Onderwerp: Ervaringen met gewapend beton.
Introducties zijn op schriftelijke aanvrage bij den secretaris verkrijgbaar.

De 1e Secretaris.
J. F. VAN HOYTEMA.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

NAAR AANLEIDING VAN HET 39STE CONGRES VAN AFGEVAARDIGDEN VAN HET „VERBAND DEUTSCHER ARCHITEKTEN- UND INGENIEUR-VEREINE.

De Deutsche Bauzeitung bevat in de Nos. 70—75 een reeks artikelen, die aan het te Frankfort gehouden congres gewijd zijn.
Deze volgen hieronder vertaald, om den lezers een denkbeeld te geven van de wijze, waarop bij onze oostelijke naburen naar de oplossing van vraagstukken, die voor ons vak van belang zijn, gezocht wordt.
Alvorens te vermelden wat op het congres te Frankfort is behandeld, zij het mij vergund een en ander op te merken omtrent Nederlandsche toestanden, dingen die bekend zijn, maar waar net zoo lang op gewezen dient te worden, tot de loome onverschilligheid gaat plaats maken voor een opgewekt en krachtig vereenigingsleven.

Door eene doeltreffende organisatie van alle belanghebbenden is men in Duitschland een heel eind op ons vooruit.
Men heeft daar de verschillende krachten, die bij de oplossing dier vraagstukken van dienst kunnen zijn, zoodanig georganiseerd, dat op eene vruchtdragende wijze gearbeid kan worden.
Bij ons, die nog niet zoo ver zijn, wordt bij het ontbreken van zulk een leiding gevend „Verband" verzamelen geblazen, als men op een of andere wijze in den knel geraakt, of wel als door een of meer der bouwkundige lichamen een idee geopperd wordt; maar van een voortdurend georganiseerd en met vaste hand geleid optreden zijn de eerste sporen ternauwernood te ontdekken.
Er zijn zoovele verschillende stroomen en beekjes, die allen, hoewel voor het meerendeel parallel loopend, toch hun eigen bedding blijven volgen en met tragen gang hun weg door ons polderland nemen; uit den aard der zaak is de bevaarbaarheid dan ook zeer gering; men is het er dan ook vrijwel over eens, dat eenige normaliseering en het graven van een hoofdkanaal een zegen zou zijn voor de kracht van het vereenigingsleven van onze Nederlandsche bouwkundigen. Nu wordt deze kracht ontleed in even zoovele langzaam werkende bouwkundige lichamen, waarin veel minder verricht wordt dan wel bij een goed georganiseerde vakvereeniging het geval zou kunnen zijn.
Het Duitsche „Verband" heeft een permanent bureau; hiermede kan door de aangesloten lichamen gecorrespondeerd worden, zoodra een of ander vraagstuk zich voordoet.
Dit bureau is dus op de hoogte van hetgeen er in de verschillende organen omgaat en kan, door het geven van advies, overijlde stappen tegengaan; het vormt een centraal punt, vanwaar men een goede uitkijk over het geheele land heeft. Bestuurscolleges en in het algemeen zij, die voorlichting wenschen op bouwkundig gebied, weten waar zij zich kunnen vervoegen.
De Nederlandsche bestuurscolleges enz. zullen in den regel verlegen zitten met de keus, tot wien zich te wenden. Gaan zij er toe over advies te vragen, dan hebben zij veel kans niet aan het juiste adres te komen. Het ontbreken van een centraal bureau vormt natuurlijkerwijs ook een bron van animositeit voor de verschillende bouwkunstlichamen. De bouwkunst zelf lijdt er intusschen schade onder, daar bestuurscolleges zich gemakkelijker richten tot één bureau; één schrijven is gemakkelijker dan vele brieven te moeten richten aan verschillende adressen, gezwegen nog van de volgende correspondentie. De bestuurscolleges zullen ook meer prestige toekennen aan één bureau, dat alle bouwkunst lichamen representeert, dan aan een aantal op elkaar naijverige besturen, die elk voor zich meenen het Bouwkunstlichaam par excellence te zijn. De samenstelling van dit permanente centrale bureau kan uit de beste krachten der verschillende organisaties geschieden, zoodat men er zeker van is, dat naar buiten een uitstekenden indruk gemaakt wordt. Ook tegenover de vakorganisaties van andere beroepen.

Tweemaal per jaar, in Mei en September, wordt, afwisselend in verschillende Duitsche steden, een congres gehouden, waarnaar de bij het Verband aangesloten organisaties hun afgevaardigden zenden.
Het spreekt van zelf, dat voor deze congressen, de agenda, bevattende een volledige lijst der aan de orde te stellen onderwerpen, tijdig bekend gemaakt wordt.
Dit geschiedt in de Deutsche Bauzeitung, die tweemaal per week verschijnt; dit blad is bestemd het officieele orgaan te worden van alle bij het Verband aangesloten organisaties; een speciaal gedeelte zal geheel ingenomen worden door de officieele mededeelingen van die organen.
Reeds nu bevat de Deutsche Bauzeitung vrij uitgebreide verslagen van hetgeen door de verschillende plaatselijke lichamen behandeld wordt, terwijl ook de actueele vraagstukken in verschillende artikelen op uitvoerige wijze behandeld worden.
Op de Congressen van het Verband worden niet alleen de aanhangige vraagstukken behandeld, maar wordt tevens, en dit is van het allergrootste gewicht, uitgemaakt of een vraagstuk, door een of meer organisaties in het midden gebracht, al of niet voldoende gewichtig is om op een volgend congres in behandeling genomen te worden. Men voorkomt hierdoor, dat allerlei kleine kwestie's tot vraagstukken van belang worden opgeblazen; integendeel wordt hierdoor elk vraagstuk tot zijn ware afmetingen teruggebracht.
Is eenmaal besloten, dat een of meer vraagstukken van voldoend algemeen belang geacht kunnen worden, dan stelt het Bestuur van het Verband deze vraagstukken aan de orde en hebben alle aangesloten organisaties de bevoegdheid, de oplossing ervan in studie te nemen.
De resultaten hiervan worden tijdig bij het bureau van het Verband ingezonden, waarna uit die verschillende oplossingen algemeen rapport wordt opgemaakt; de rapporteur leidt de besprekingen van het vraagstuk op het congres van het Verband in.
De verhandelingen van het Congres worden vrij uitvoerig gepubliceerd en de conclusies worden als afzonderlijke brochures uitgegeven, zoodat, als men iets wil naslaan, dit veel gemakkelijker is dan bij ons te lande, waar men genoodzaakt is in de jaargangen van de verschillende bouwkundige periodieken te moeten nasnuffelen.
Zooals van zelf spreekt bestaat de kracht van een groote alles omvattende organisatie in het feit, dat de kwaliteiten der diverse leden op de meest nuttige wijze aan den dag kunnen treden, terwijl ook de krachtsinspanning, ijver en geestdrift voor de goede zaak meer aangewakkerd worden bij vereenigd strijden dan bij het werken in clubjes.
Bij het werken in gescheiden, af en toe tot elkaar toetredende, afdeeling van de Maatschappij, club, kring, vereeniging of onder welken naam men ook hier te lande of plaatselijk is vereenigd, vordert men slechts uiterst langzaam, temeer waar men in ons kleine land niet minder dan 3 lichamen heeft waardoor de behartiging van de algemeene belangen der bouwkunst en van hare beoefenaren plaats vindt.
De oorzaken hiervan liggen voor de hand;
1°. ontmoet men elkaar te weinig, hetgeen niet bevorderlijk is aan de onderlinge waardeering.
2°. Doordat er zooveel verschillende bouwkundige vereenigingen zijn, is het slechts voor enkele vakgenooten weggelegd, om het bouwkundig vereenigingsleven hier te lande in al z'n geledingen mede te maken; een tekort aan tijd en aan geld is voor de meesten een beletsel.
3°. Doordat, hier heb ik op het oog de landelijke vereenigingen, de leden, om de vergaderingen te kunnen bezoeken van heinde en ver bijeen moeten komen, ziet men in den regel slechts een betrekkelijk gering aantal vakgenooten tegelijkertijd zich zetten voor de beraadslaging van onderwerpen, die in hun kring op dat oogenblik belangrijk of urgent geacht worden.
Uit den aard der zaak kunnen dergelijke beraadslagingen niet van langen duur zijn en zijn zij, doordat een serieuze voorbereiding in den regel gemist wordt, weinig vruchtdragend.

Meestal zoekt men dan ook maar afleiding in een excursie, boottocht, bezoek aan een of ander belangrijk bouwwerk, altemaal nuttige en belangrijke dingen, maar het belangrijke werk komt er geen stap verder mede. Hoogstens is het bevorderlijk voor de „Cameraderie".
Dan hebben die vergaderingen en „petit comité" nog het groote nadeel, dat in elk clubje enkele der meest welbespraakten en tot oordeel bevoegden zeer spoedig vat op hun omgeving krijgen. Waren de corypheën uit de verschillende clubjes op een congres bijeen, dan zou men tot een meer objectief oordeel kunnen komen, omdat het vraagstuk, waaromtrent men in het onzekere verkeert hoe het op de beste wijze is op te lossen, dan meer van alle kanten en op verschillende wijze belicht zou kunnen worden.
Men ziet nu het zonderlinge verschijnsel, dat met tusschenruimte van vaak slechts enkele weken, men in de bladen kan lezen, dat Bond, Genootschap, Maatschappij en Vereeniging allen hun krachten wijden aan de oplossing van een of ander vraagstuk.
In den laatsten tijd begint het iets beter te worden; instinctmatig en doordat in de moderne maatschappij zich meer vraagstukken voordoen dan vroeger, gevoelt men de noodzakelijkheid van een vereenigd optreden, hetgeen dan geschiedt door het vormen van een commissie, waarin zitting hebben een of meer afgevaardigden van besturen uit zooveel vereenigingen als zich geroepen gevoelen voor een bepaald geval het eens te zamen te moeten probeeren; maar dan moet het ook wis en zeker een geval zijn, waarbij men geheel alléén niets kan uitrichten. Kan men alléén met de eer gaan strijken, dan haalt men er geen van de concurrenten bij.
Het is duidelijk, dat in zoo'n bijeenkomst van afgevaardigden van besturen van diverse lichamen de beraadslagingen niet van een leien dakje gaan; de jalousie der verschillende afgevaardigden is daartoe een te groot bezwaar. Het lichaam, dat het vraagstuk, voor welks oplossing men bijeen is, aanhangig heeft gemaakt, heeft de „pré —" men moet elkaar ontzien, gevoeligheden vermijden, water in z'n wijn doen, men kan elkaar vaak niet zoo de waarheid zeggen als men dit onder leden van een en hetzelfde lichaam wel kan doen. Is de commissie ten slotte met haar voorstellen gereed, dan moet het onderwerp in de organisaties behandeld worden. Geschiedde dit op één dag en op één plaats, dan zou men nog eenigszins rationeel te werk gaan: men ziet dan echter op verschillende data vergaderingen houden, waar uit den aard der zaak slechts betrekkelijk weinigen zich voor het geval interesseeren.
Met het resultaat dier verschillende beschouwingen moet door de commissie bij de definitieve vaststelling van haar conclusie, rekening gehouden worden. Geen wonder dan ook dat de resultaten, die op deze wijze bereikt worden, niet veel van blijvende waarde kunnen opleveren.
Het treurspel van de prijsvraagregelen kan dienen ter illustratie van de hier geschetste wijze van werken. De fout zit in de edele (?) wedstrijd, die tusschen de verschillende organisaties bestaat; een of ander hervorragend bestuurslid broeit wat uit en fluks is men er als de kippen bij om uit te kakelen, dat deze of gene quaestie door Genootschap, Bond of Mij. aanhangig gemaakt is; natuurlijk wordt zij dan direct zoo urgent geacht, dat men niet kan wachten „geen dag en geen nacht." Het vraagstuk moet opgelost worden, men vraagt de andere lichamen om samen te willen werken en het spel kan beginnen.
In die te hooi en te gras urgentverklaring schuilt ook voor een groot deel de fout; men kan dan omtrent de meerdere of mindere intrinsieke waarde heel erg mistasten, wat dan ook wel eens gebeurt.
Voordat de oplossing van een of ander vraagstuk urgent geacht kan worden en men het noodig vindt dat daarvoor zich krachten gaan inspannen, behoort eerst langs organisatorischen weg uitgemaakt te worden of urgentie aanwezig is.
En dit kan m.i. alleen geschieden door ook hier te lande de beproefde werkwijze over te nemen van het „Verband Deutscher Architekten- und Ingenieur-Vereine" en het spreekt als het ware van zelf, dat de Mij. met haren bezoldigden secretaris het aangewezen lichaam is om, althans bij wijze van proef, als permanent bureau van een eventueel te vormen Nederlandsch Verbond op te treden.
Men zal dan goed doen de voor- en najaarsvergaderingen van de Mij. dienstbaar voor dit doel te maken. De verschillende lichamen kunnen op eigen initiatief voor hunne speciale belangen verder toch zooveel vergaderen als zij dit noodig achten, *maar noodzakelijk is het, dat tweemaal per jaar de verschillende bouwkundige organisaties tegelijkertijd op één plaats te zamen zijn, opdat langs organisatorischen weg kan bepaald worden, welke de onderwerpen zijn, die voor de architectuur en hare beoefenaren urgent behooren verklaard te worden.*
Elke organisatie kan vervolgens in eigen kring de oplossing van een of andere quaestie in studie nemen. Krijgt men dan een jaar of een half jaar later van de verschillende organisaties de uitgewerkte voorstellen, dan kan door het bureau, à tête reposée, hieruit worden samengesteld een resultaat, dat zooveel mogelijk weergeeft de bovendrijvende strooming in de verschillende denkwijzen en in overeenstemming hiermede een behoorlijke, toegelichte agenda samenstellen voor de algemeene vergadering, waardoor dan een vruchtbare beraadslaging mogelijk gemaakt wordt. Zooals van zelf spreekt wijst het bureau hém als rapporteur aan, die getoond heeft het meest te zijn doorgedrongen in het vraagstuk, dat men onder de oogen wil zien.
Men zal dan op de Mei- en Septembervergaderingen natuurlijk niet in één dag, misschien zelfs niet in twee dagen gereed komen met de behandeling der vraagstukken, die in het belang van het architectenvak moeten worden opgelost, maar men heeft dan ten minste de kans geen monnikenwerk te doen en last not least geen gek figuur te maken gelijk met de prijsvraagregelen; men kan dan waar voor z'n geld krijgen, terwijl op de tegenwoordige wijze geen deugdelijken arbeid geleverd kan worden.

De Nederlandsche architecten gaan een beteren tijd tegemoet; niet te miskennen teekenen duiden een beteren toestand aan. De regeeringen van de groote gemeenten beginnen hun onverschilligheid ten opzichte van de architectuur af te leggen. De voor de beoefenaars der bouwkunst zeer te waardeeren rede van den Rotterdamschen Burgemeester is hiervoor een mooi voorbeeld. In de volkshuisvesting opent zich allengs een breeder arbeidsveld voor den architect, terwijl ook het publiek meer en meer, het gaat natuurlijk hier te lande alles zeer langzaam, oog gaat krijgen voor goede bouwkunstige oplossingen. Hiervoor kan gewezen worden o. a. op het gemeentebestuur van 's Gravenhage, dat een vijftal architecten heeft of zal uitnoodigen schetsplannen te maken voor de nieuw te bouwen arbeidswijken en daarvoor een bedrag van ƒ 15000 beschikbaar stelde, dus geen platonische genegenheid toonend, maar een klinkend bewijs gevend van waardeering voor het werk van den architect. In Arnhem is evenzoo door de Vereeniging voor Volkshuisvesting er voor gezorgd, dat de nieuwe arbeiderswijk op de Musschenberg voldoet aan vrij hoog te stellen aesthetische eischen.
De meest barre tijden van onverschilligheid en revolutiebouw zijn wij nu wel te boven; schoonheidscommissies, goede bouwverordeningen e. d. zijn overheidsbemoeiingen, die den architectenstand vooruithelpen en onze vakgenooten in staat stellen met meer succes dan voorheen den ongelijken strijd tegen revolutiebouwers en timmermansbazen te voeren en deze beoefenaars van het bouwvak terug te dringen tot op de plaats, die hun toekomt.
Veranderde tijdsomstandigheden vragen een veranderde strijdwijze. In plaats van het vroegere „elk voor zich" dient nu in de plaats gesteld te worden „allen voor een doel"; men zal hierbij „in abstracto" wel weinig tegenstand ontmoeten, de vraag is slechts wat of zwaarder zal wegen: het gewicht dat men hecht aan het ophouden van eigen standje of het voordeel gelegen in een vereenigd optreden; kleine succesjes in eigen kring of een flinke daad in het belang van het vak in z'n geheel; de groei van het zelf gekweekte plantje of de groei van de geheele vakorganisatie der Nederlandsche architecten.
Mocht men het eens, al was het maar bij wijze van proef, voor een jaar willen probeeren, men kan er van overtuigd zijn, dat de resultaten zeer zouden medevallen. Men kan dan op een nuttige manier arbeiden en al werkende komt men dan misschien wel tot het inzicht, van hetgeen aan de organisatie der thans bestaande bouwkundige lichamen ontbreekt, misschien wel tot het besef, dat enkele er van het gebied hunner werkzaamheden niet onbelangrijk zouden behooren te herzien of in te krimpen. Tallooze malen is vroeger al getracht om te komen tot eene fusie van verschillende bouwkundige organisaties. Steeds mislukte dit, hoewel schrandere koppen van goeden wil er voor ijverden. Dat dit nimmer mocht gelukken, ja zelfs nadien nog weder een nieuwe organisatie noodig bleek, dit duidt m. i. er op, dat al wat bestaat op het gebied van het bouwkundig vereenigingsleven, ik wil niet zeggen z'n noodzakelijkheid heeft aangetoond, maar meer, om een andere gangbare uitdrukking te gebruiken, in een bestaande behoefte voorziet.
Laat men het nu eens op de hier boven geschetste wijze probeeren in den trant van onze Oostelijke naburen, men komt dan van zelf meer tot elkaar, krijgt meer onderlinge waardeering, van zelf komt dan aan het licht wie de werkers en wie de ..... schetteraars zijn; want vast staat het, dat te veel geschetterd en te weinig serieus gewerkt wordt. Het eene is ook zooveel gemakkelijker en aangenamer dan het andere, geeft zooveel vlugger een succesje.
Ik hoop, dat het bovenstaande door vele vakgenooten gelezen zal worden en dat zij de moeite willen nemen blijk te geven of een permanent gecombineerd werken al of niet door hen wordt mogelijk geacht.
De meeste der vakgenooten zijn het er wel over eens, dat de bestaande toestand niet langer bestendigd mag worden; wie helpt een nieuwe toestand te doen geboren worden? *(Slot volgt.)*

KRONIEK.

DE ARCHITECTUURTENTOONSTELLING VAN A. ET A.

Van 12 Nov.—12 Dec. wordt in het Stedelijk Museum te Amsterdam eene architectuurtentoonstelling gehouden, ter eere van het XIde Lustrum van het Genootschap A. et A. De groote zaal, een vrij nuchtere ruimte, is met smaak en takt aangekleed en heeft daardoor iets prettigs, in tegenstelling met het dikwijls saaie van andere bouwkunstexposities.
Hoewel een derde zaaltje, met voornamelijk werk dat op de Brusselsche tentoonstelling gehangen heeft, dezer dagen toegankelijk is geworden, geeft het geheel toch een verre van compleet overzicht van de huidige Hollandsche bouwkunst. Bepaalde categorieën ontbreken, en men kan zeggen, dat meer in het bijzonder de „nieuwere stroomingen" vertegenwoordigd zijn. Hierdoor krijgt de tentoonstelling een eigen karakter en wekt zij een vrij hoog gespannen verwachting.
Tentoonstellingen hebben iets onrechtvaardigs en hardvochtigs. Zij lokken uit tot vergelijkingen, die niet altijd zacht zijn; zij zijn eigenlijk zwijgende maar ernstige gevechten van concurrenten. Onbarmhartig stelt zich het leelijke naast het mooie ten toon, onbarmhartig trekt de bezoeker zijn conclusies.
Ik meen, dat dit een recht is van den beschouwer, daar de gelegenheid ervoor bij uitstek geboden wordt, en ik meen dan ook van dit recht gebruik te mogen maken.

Aan Berlage en de Bazel is een belangrijke plaats geschonken en m.i. zeer terecht. Hun werk is het beste deel der tentoonstelling; maar behalve dat, vertoonen vele der „mindere goden" zoozeer den invloed, soms overwegend, van een dezer beide kunstenaars te heb-

ben ondergaan of nog te ondergaan, dat ook om die reden het werk van de meesters de eer moet bewezen worden, die hun toekomt.
En ten slotte kan men zeggen, dat ook buiten de tentoonstellingszaal, in het dagelijksch leven, behalve den schrikbarend groot wordenden invloed (beter gezegd imitatie) der Lodewijk XVI stijl en Huizen-aan-de-Vecht-stijl, geen invloed op de jongeren grooter is dan die van Berlage en de Bazel.

Berlage is de kunstenaar met het vastgestelde (vooropgestelde ?) begrip. Hij schept architectuur, hij werkt alleen met architectuur-vormen: ruimte omgrenzingen, constructieve deelen, en doet dit op zakelijke, eenvoudige wijze; de schoonheid — beter ware gezegd grootheid, kracht — ligt in het prononceeren der uit hun aard groote vormen; in de directe, onopgesmukte, niet weg gewerkte wijze, waarop het *karakter*, zakelijk genomen, der bouwkundige elementen spreekt.
Hierdoor is zijn architectuur verdiept, hierdoor is zij *waar*.
Men zegt algemeen, dat Berlage's kunst is gebaseerd op constructie, in aansluiting bij de stelling van den voorganger, Violet le Duc: een vorm, die niet door de constructie wordt voorgeschreven, mag niet aangebracht worden. Ten deele is dit juist; want de bouwkunst, op de wijze gezien als Berlage doet, bevat niet alleen constructie, maar meer, omvat het geheel. Zijn architectuur is dáárom volkomen modern, omdat hij tracht de kern der architectuur, van de zakelijkheidskant gezien, te geven, zonder zich te laten meesleepen door, ja, door soms bruusk zich te ontdoen van de vele verleidelijke en aangename schoonheden van vormen, die door het spelend en scheppend gevoel, hetzij in aansluiting bij oude stijlen, hetzij nieuwe, zoo gaarne worden gemaakt. Hierdoor mist zijn werk het aantrekkelijke voor velen; en ik kan me voorstellen, dat sommigen zijn werk niet schoon vinden. Zijn werk is eenzijdig; maar deze eenzijdigheid beteekent meteen: grootheid en moderniteit. Want het streven van den modernen geest in het algemeen wijst op klaar, zakelijk en diep het leven te willen beschouwen; zijne sociale verhoudingen, wetenschappen, kunst. Niet meer de uiterlijke schoone vormen, maar de waarheid.
Er gaat een groote drang naar inzicht en logische verhoudingen door onzen tijd.
De Bazel neemt het bovenstaande beginsel niet tot richtsnoer, maar baseert zich op de weloverwogenheid, op het *klassieke;* bij zijn werk komt de gedachte aan schoonheid in den algemeenen, den abstract-volmaakten zin, in ons op. Er werd soms gewenscht, dat de moderne kunst weer zou opvatten, wat bij de laatste uiting van de klassieke kunst, het Empire, is afgesneden. Welnu, zijn werk doet dat. Mist zijn werk het sterk uitgesproken (dus eenzijdig) *groote* van den modernen tijd, het heeft aan den anderen kant het schoone (als harmonie genomen) van-alle-tijden en voor-alle-tijden in belangrijke mate in zich. Zijn werken zijn fijne kunstwerken.

Aan wàt den voorrang? Aan den drang en de kracht, aan de actie en het directe van onzen tijd, aan het groot weergeven, wat praktisch en zakelijk de samenleving ons vraagt, dus aan den in het moderne leven staanden bouwmeester; of aan den beschouwenden, naar harmonie strevenden kunstenaar, die óók van onzen tijd is?

Misschien dat later gelegenheid zal zijn, nader hierop terug te komen; in een volgend nummer hoop ik de interessante tentoonstelling en de verschillende stroomingen te bespreken.

J. GRATAMA.

DE ROMEINSCHE KATACOMBEN TE VALKENBURG.

Een door onzen Arnhemschen correspondent aan Valkenburg gebracht bezoek gaf hem aanleiding dit opstel voor het Weekblad te maken; de clichés, die hierbij zijn afgedrukt, werden welwillend ter beschikking gesteld door den heer J. Diepen te Valkenburg.

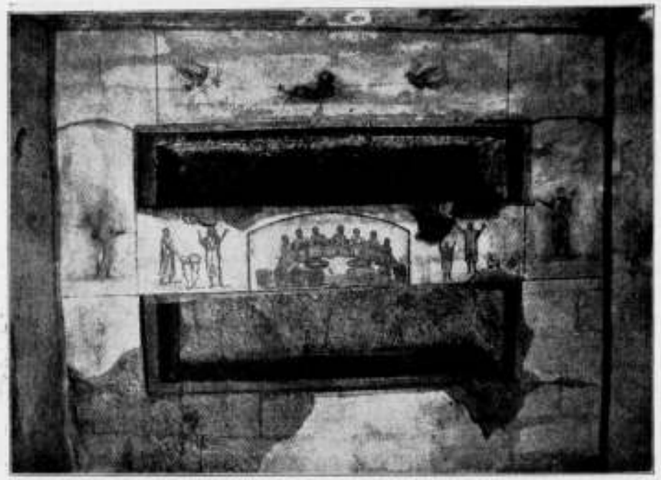
Zooals bekend is, vindt men in het Zuiden van Limburg al sinds onheuglijke jaren z.g. mergelgroeven, de mergelsteen laat zich zeer gemakkelijk bewerken en is dan ook voor deze streek een zeer gezocht bouwmateriaal; de weinig gedetailleerde, in natuursteen opgetrokken boerderijen, landhuizen en kerkjes ontleenen in hun lichtgele kleur aan dit materiaal een bekoring, die niet nalaat indruk te maken op den Noord-Nederlander, in wiens aan baksteenbouw gewend oog, deze bouwwerken zich afspiegelen als voortbrengselen van een cultuur, belangrijk afwijkend van die waaraan onze nationale bouwkunst haar schilderachtig karakter verschuldigd is.
Dit schoone uithoekje van ons land wijkt trouwens in zooveel opzichten af van Noord-Nederland, dat men zich buiten de grenspalen zou kunnen wanen. Het is dan ook zeer verklaarbaar, dat gedurende de zomermaanden bij de tegenwoordige goedkoope en snelle verkeersmiddelen, de stroom van pensiongasten zich ook over dit vroeger weinig bezocht deel van ons land uitstrekt, helaas moet opgemerkt worden, dat de toeneming van het vreemdelingenverkeer reeds heel wat ontsiering te weeg gebracht heeft en het inheemsche karakter van een der meest bezochte plaatsen van Zuid-Limburg d.i. Valkenburg, vooral aan de zijde van het station, er zeer veel onder geleden heeft. Hoe zeldzaam leelijk zijn de hotels en restaurants, die aan het stationsplein in een bonte rij gereed staan om de vacantiereizigers met open armen te ontvangen.
Zij, wier oog nog niet geheel afgestompt is door het inleelijke van deze inderdaad bescheiden dorpshotels, gebouwd in quasie moderne grootestadsbouwvormen, zullen er door worden afgeschrikt en verder wandelen naar het oude gedeelte, waar zij door een meer gemoedelijke omgeving en een bij de schoone streek passend stadsbeeld in eene betere stemming komen. Zoo'n wandeling op een mooien zomermorgen door het oude Valkenburg kan voor hem, die eenigszins artistiek is aangelegd, een bijzonder genoegen opleveren.

De weinig pretentieuze bouwtrant der woningen waarvan het meerendeel van mergelsteen is opgetrokken, waardoor in het geheele stadsbeeld de mooie fijn geele toon overheerscht, de aardige doorkijkjes op de bruggen gewelfd over de snel stroomende Geul, de interessante poortbouw, de schilderachtige groepeering der straten en niet het minst de typische bouw van de tegen den heuvelrug aangebouwde huizen, alles tezamen en een ontelbaar aantal andere factoren roepen hier een stemming te weeg, die voor een helaas in dezen tijd weinig voorkomenden harmonieuzen gemoedstoestand, niet anders dan uitermate bevorderlijk kan zijn.
Langs den hoofdweg, die van af het station leidt door het stadje, vervolgens rechts afslaand en den weg volgend die leidt naar het dorpje Houthem-St.-Gerlach, kan men al spoedig, na een twaalftal minuten, het doel van onzen tocht, de katacomben van Valkenburg bereiken.
Zij bevinden zich onder het gedeelte van den heuvel, waarboven het Rotspark is aangelegd. Tegenover den toegang tot dit Rotspark vindt men natuurlijkerwijs weer een legio aantal gelegenheden tot versterking van den inwendigen mensch, zoodat we ons gelukkig kunnen prijzen hier niet te zijn in „het seizoen"; nu dit voorbij is, geven al deze, in tegenstelling met de grootsteedsche etablissementen op het stationsplein, op nogal bescheiden voet ingerichte pensions een indruk van groote verlatenheid.
Den weg naar het Rotspark besteigend wordt het uitzicht allengs schooner en daar de katacomben slechts op bepaalde uren van den dag opengesteld zijn, vonden wij gelegenheid, alvorens in 's aardrijks ingewanden af te dalen, de wereld eens van een harer mooiste zijden te bezien.
De tijd vlood sneller om dan lief was, tegen drie uur moesten we ons bevinden bij de kiosk naast den ingang van de katacomben; op dat uur komen de gidsen boven om dadelijk weer met nieuwe bezoekers een volgenden tocht te beginnen.
De ingang van de katacomben is een portaalgebouw, natuurlijk geheel van mergelsteen gebouwd en wel in klassieken bouwtrant, naar onze gids mededeelde een copie van den ingang der Damascuskatacombe te Rome. Alvorens langs de 80 treden af te dalen, zij in het kort medegedeeld, hoe men er toe gekomen is op deze plaats een nabootsing van de Romeinsche katacomben te maken.
Door het eeuwenlange uitbreken van grootere en kleinere hoeveelheden mergelsteen, die zich onder het Rotspark bevindt, ontstonden allengs op meerdere plaatsen onder den bodem uitgestrekte gangen en dwarsgangen, die een waar labyrinth vormen. Deze Valkenburgsche groeven nu schijnen een merkwaardige overeenkomst te vertoonen met de onderaardsche gangen en zijgangen, welke in de eerste eeuwen onzer jaartelling in de omstreken der stad Rome werden aangelegd door de eerste Christenen, n.l. met de beroemde katacomben, en het was deze overeenkomst, die de Tilburgsche familie Diepen, eigenares van het terrein, het

BESCHILDERINGEN IN DE GRAFKAPEL DER H. CAECILIA.
Afb. 1.

denkbeeld deed opvatten, een gedeelte harer steengroeven te herscheppen in een „Onderaardsch Rome".
Deze onderneming, want de bedoeling was natuurlijk het scheppen van een attractie, waardoor de groefbezitter tevens eigenaar van het Rotspark in staat gesteld werd ook door middel van de mergelgroeven te profiteeren van den stroom der vacantiereizigers, werd deugdelijk op touw gezet.
In gezelschap van den heer L. Hagen, den schrijver van de geïllustreerde Gids der Romeinsche katacomben te Valkenburg, waaraan verschillende bijzonderheden in dit opstel zijn ontleend, begaf de eigenaar, de heer Jan Diepen, zich naar de Eeuwige stad, om er de belangrijkste en meest bezochte gedeelten der katacomben in oogenschouw te nemen. Zij stelden zich in verbinding met bekende katacombenvorschers, bekwamen voorts gelegenheid om ter plaatse opmetingen en photographische opnamen te verrichten en werden zelfs door Z. H. Paus Pius X ontvangen, die aan het plan om te Valkenburg een copie van een gedeelte der Romeinsche katacomben op te richten, zijn goedkeuring schonk.
Na de terugkomst uit Rome werd besloten in de Valkenburgsche groeven aan te leggen eene nabootsing van een gedeelte der belangrijke katacomben *van Callistus* en van *Priscilla*, terwijl van de katacomben van *Pontianus*

BESCHILDERINGEN IN DE GRAFKAPEL DER H. CAECILIA. Afb. 2.

alleen het baptisterium, de plaats, waar het doopsel door indompeling werd toegediend, aangelegd werd.
De crypten met hare fresco's, met caseineverf, direct

ROMEINSCHE KATACOMBEN, VALKENBURG. Afb. 3.
GRAFKELDER VAN DEN H. CORNELIUS.

uitgevoerd op de mergelsteen werden zoo getrouw mogelijk nagebootst; men kon natuurlijk niets er aan doen, dat de gele kleur der mergelsteen niet overeenstemt met de bruine kleur van de Romeinsche tufsteen.
De heer Jan Diepen ging ook voor de uitvoering van zijne plannen niet over één nacht ijs, hoewel zelf door zijn reis naar Rome tot in de puntjes op de hoogte van hetgeen hij wenschte tot stand te brengen, droeg hij de leiding van het werk op aan Dr. P. J. H. Cuypers en riep hij een archeologische commissie van advies in het leven, wier leden tot taak hadden, bij de verdere voltooiïng van het werk, de aanleggers met hun gewaardeerden raad voor te lichten.
De lijst der namen van deze commissieleden eens in den Gids naziend, trof het mij, daaronder te vinden den naam van — de getrouwe lezer van het Bouwkundig Weekblad zal er vreemd van opzien — den heer F. A. Hoefer te Hattem, die in zijn kwaliteit van voorzitter van de vereeniging Doorwerth zich nog zeer onlangs zoo bijzonder gekant heeft tegen de instelling van een adviescommissie voor de aan dit kasteel te verrichten herstellingswerken. Ook hieruit blijkt weer, welk een vat vol tegenstrijdigheden de mensch is; overigens kan opgemerkt worden, dat een commissie van advies haar taak op velerlei wijze kan opvatten. De Valkenburgsche commissie, wier voorzitter Dr. P. J. H. Cuypers is, zal hoogstwaarschijnlijk wel op een andere wijze werken dan de heer Hoefer voorzag, dat de commissie van de Doorwerth haar taak zou opvatten.
De openstelling voor het publiek vond dezen zomer plaats, hoewel nog slechts de katacomben van Callistus gereed is, benevens het baptisterium uit de katacombe van Pontianus.
Zooals men weet, dienden de Romeinsche katacomben oorspronkelijk voor begraafplaatsen van voorname familiën, en worden zij nu nog genoemd naar hun voormalige bezitters, tot goed begrip van hetgeen we zouden zien, deelde de gids ons nog het volgende mede:
Tot de derde eeuw konden de Christenen zich in het ongestoorde bezit der katacomben verheugen, in die eeuw stonden zij ook in deze plaatsen bloot aan vervolging, totdat het jaar 306 onder keizer Maxentius de vervolging ophield en de Christenen in de gelegenheid gesteld werden hun dooden rondom de kerken en in de basilieken te begraven. Van dien tijd af werden de katacomben ook bedevaartplaatsen en werden de graven der martelaren door sierlijke opschriften onderscheiden, na 454 werd in de katacomben niet meer begraven.
In den tijd der Hunnen hadden de graven in de katacomben veel te lijden, waarom men de overblijfselen der

martelaren uit de katacomben overbracht naar de kerk; daarna vielen zij aan een algeheele vergetelheid ten prooi, tot zij in 1578 herontdekt werden.
Na deze inleiding dalen we den ons voorlichtenden gids volgend, de eerste 80 treden af om te komen in de katacombe van Callistus.
Het eerst betreden wij een vestibule of voorvertrek, waar langs de wanden schilderingen zijn aangebracht, voorstellende begrafenissen van martelaren en verder verschillende zinnebeeldige voorstellingen.
Van uit deze vestibule komt men door een gang, en langs een trap afdalend, in een nabootsing van de Pauscrypte, waarin te Rome niet minder dan 11 pausen zijn begraven en waarin verschillende grafschriften zijn aangebracht, deze crypte is versierd met getorste zuilen.
Door een kleinen, smallen gang komt men vervolgens in de grafkelder der H. Caecilia, van welke Heilige hier het beeld in wit marmer is weergegeven, terwijl ook de wanden met schilderwerk versierd zijn, nabootsingen van Fresco's uit de 7e, 10e en 11e eeuw. (Afb. 1 en 2).
De Valkenburgsche katacomben liggen belangrijk dieper dan die te Rome, daar kan bij verschillende kapellen, door eenige spleten in den rotsbodem, het daglicht binnentreden dit zijn de z.g. „luminaria". Hier kon dit door de grootere diepte niet nagemaakt worden; gelukkig leven wij in de eeuw van de electriciteit en kon een gloeilamp te hulp genomen worden, om de grafkapel van de Heilige Caecilia te verlichten, dit is echter de eenige lamp, die men in de katacomben te Valkenburg aantreft.
Het is er overigens dan ook absoluut donker, ook de bezoekers ontvangen van den gids elk een kaarsje en waar er vaak meerdere groepen tegelijkertijd in de groef afdalen, wordt dikwijls een zeer interessant gezicht verkregen als op een afstand een paar groepen elkaar bij het kruisen van een dwarsgang even kunnen zien.
Vervolgens leidde de gids ons naar de z. g. Sacramentskapellen met verschillende schilderingen uit de 2e en 3e eeuw, behoorende tot de oudste voorstellingen der Christelijke schilderkunst en symboliek, meerendeels naar bekende Bijbelsche onderwerpen.
Verder wandelt men door de z. g. kapel der vijf heiligen in het paradijs, copieën van fresco's uit het laatst der 3e eeuw; een hierop aansluitende gang voert naar de crypte van Lucina, versierd met meerendeels Bijbelsche voorstellingen en ten slotte naar de grafkapel van Paus Cornelius. Deze crypte onderscheidt zich van de overige door haar eigenaardigen aanleg en door haar bijzondere hoogte, welke, naar de gids ons mededeelde, te verklaren is uit de omstandigheid dat deze crypte oorspronkelijk gemaakt is op de gewone hoogte en eerst in later tijd de vloer verdiept is, en de hoogte van de gang verdubbeld werd, zoodat hierdoor de twee bogen boven elkaar ontstaan zijn. Ook in deze kapel zijn te zien copieën van door latere pausen aangebrachte versieringen, fresco's in Byzantijnschen stijl en randschriften, terwijl deze beschilderingen vooral belangrijk zijn voor de kennis van den vorm en de gedaante der oude Bisschopsgewaden. (Afb. 3).

DOOPKAPEL VAN DEN H. PONTIANUS. Afb. 4.

Toen het bovengenoemde bezichtigd was, leidde de gids het gezelschap naar een trap, die wederom 36 treden lager voerde, dat is dus te samen 123 treden onder het Rotspark.
Hier ziet men de doopkapel van Pontianus; in de eerste Christelijke tijden werd n.l. het doopsel der volwassenen toegediend door indompeling; hiervoor is aan den voet van den trap dan ook een verdieping in den vloer gemaakt die geheel met water gevuld is; deze kapel is met allerlei op den doop betrekking hebbende zinnebeelden beschilderd. (Afb. 4).
Zelfs het vluchtig bezichtigen van al deze crypten en kapellen neemt bijna een uur in beslag, zoodat we dan ook blijde waren, toen de gids rond geweest was en we den tocht opwaarts konden ondernemen.
Slechts weinigen zijn in de gelegenheid de Romeinsche katacomben te gaan zien en daarom zullen velen de gelegenheid aangrijpen om, als zij eens in Limburg komen, te gaan zien, hoe of dit belangrijke werk, nabootsing van bouwwerken uit een tijd die zooveel eeuwen achter ons ligt, er wel uit ziet.
Zij, die prachtvolle wandbeschilderingen verwachten, zij medegedeeld, dat de nabootsing der fresco's dit niet kon geven. Zij zijn, als de origineelen, meerendeels allereenvoudigst van opvatting en uitvoering, doch wel

merkwaardig om te zien. Primitief zijn de meeste der emblemen en attributen (visschen, hert, schip, broodkorf, duif, enz.), bloemen en guirlandes, terwijl verder verschillende afbeeldingen, waarop bisschopsgewaden voorkomen, belangrijk zijn.

Verder zij er nog op gewezen, dat de afsluitingen van de in de wanden gehouwen openingen, waarin te Rome de lijken geplaatst werden, ook hier zijn aangebracht en wel als marmeren tegels voor de graven der rijken en tegels van terracotta voor de overige.

De Valkenburgsche katacomben, hoewel nog slechts eenige maanden geopend, worden reeds vrij druk bezocht; intusschen gaat men voort met uitbreidingen te maken. Hoewel we niet behoeven aan te nemen, dat dit werk door den heer I. Diepen met een wetenschappelijk doel werd op touw gezet, schijnt toch de uitvoering zeer concientieus te zijn geschied, hetgeen blijkt uit de vermelding in de bladen, dat verschillende Romeinsche deskundigen, o.a. Prof. Haruckki, nadat zij de nabootsing der katacomben bezocht hadden, verklaarden, dat het werk met groote nauwgezetheid, is uitgevoerd.

De heer Jan Semmens, aannemer te Oud-Valkenburg, is de uitvoerder van het Steenhouwerswerk, terwijl de decoratiewerken door schilders uit de werkplaatsen van Dr. P. J. H. Cuypers te Roermond, zijn uitgevoerd.

De uitgevoerde copie van de Romeinsche katacomben te Valkenburg is belangrijk niet alleen uit godsdienstig oogpunt, maar ook uit historisch, archeologisch, architectonisch en schilders oogpunt. Aldus een zin uit een zeer waardeerend artikel in „le XX Siècle" van 21 Augustus 1910, uit welk blad we ook uitknipten de volgende tirade:

Fauquemont, le Spa des Hollandais riante localité du Limbourg, qui épanche ses villas, ses hôtels, ses jardins dans la vallée de la Gueule, au pied de la chaîne, de hauteurs qui s'étendent de Maastricht jusqu'en Prusse, est aussi que ses pittoresques environs, comme une compensation accordeé à nos voisins pour les consoler de l'immense étendue et de la monotonie de leurs plaines.

Het wil mij voorkomen, dat voor den architect-toerist een bezoek aan Valkenburg de moeite wel loont, het is overigens wel merkwaardig dat hoewel de katacomben reeds een viertal maanden gereed zijn, tot heden in de periodieken nog slechts zeer korte berichten over dit belangrijke werk verschenen.

DE BEVOEGDHEID VAN DEN ARCHITECT.

Vertrouwende op het geduld en de welwillendheid der Redactie en lezers van dit tijdschrift, wil ik met een kort woord, ook mijnerzijds slotwoord, beantwoorden het artikel van Mr. Fokker in het vorig nummer van het Bouwkundig Weekblad. Mr. Fokker past bij de bestrijding van mijn in No. 44 Bouwkundig Weekblad 1910 geplaatste artikel eene voor den aangevallene minder aangename methode toe, van het geheele betoog uiteen te rafelen en dan enkele losse draadjes aan het publiek voor te houden ter beoordeeling van de sterkte van het weefsel zelve. Het behoeft geen betoog, dat losse zinnen en zinsgedeelten, afzonderlijk beschouwd, een geheel anderen indruk maken, dan zij doen in verband met hun voorgangers en opvolgers en den geest van het geheele artikel.

Ik zal dan ook Mr. Fokker niet punt voor punt volgen, teneinde zijne beweringen te weerleggen, daar dit artikel dan zoude groeien tot de lengte van eenige pagina's van dit tijdschrift, waartoe mij, en hoogstwaarschijnlijk den lezers ook, tijd en lust ontbreekt.

Ik zal mij dus bepalen tot het maken van een paar opmerkingen.

Mr. Fokker meent mij te betrappen op een tegenstrijdigheid, waar ik eenerzijds de leiding van den architect definieer als: het geheel van maatregelen, die ten doel hebben de zoo goed mogelijke totstandkoming van het geprojecteerde werk te verzekeren, anderzijds den architect het recht toeken, veranderingen in het bestek aan te brengen, constructies te wijzigen, andere materialen voorteschrijven, enz. Deze tegenspraak is echter slechts schijnbaar. Immers, zooals uit zijn geheele artikel blijkt, is ook bij mij einddoel van het contract van aanbesteder met architect en aannemer, en voorwaarde van betaling voor den aannemer, de totstandkoming van het geprojecteerde werk, zooals dat in bestek en teekeningen is vastgelegd. Maar mijn geachte confrère zal mij onmiddellijk toegeven, dat vele wegen naar Rome leiden. Zoo ook kan het geprojecteerde werk op verschillende wijze tot stand komen. Hierop doelde ik toen ik sprak van veranderingen in het bestek, en noemde daarom als voorbeelden van die veranderingen, wijzigingen van constructies en materialen. Het bestek geeft aan één wijze, waarop het gestelde doel bereikt kan worden, er kunnen en zullen echter hoogstwaarschijnlijk meerdere wijzen bestaan; bijv. in plaats van ijzeren balken zal men monierbalken kunnen gebruiken, inplaats van de eene kapconstructie de andere, enz.

Indien nu de bouw volgens een bestek, doch zonder leiding van een architect wordt uitgevoerd, zal de in het bestek aangegeven wijze van doelbereiking de eenige zijn, zoolang die wijze niet met goedvinden van den aanbesteder gewijzigd is. Zoodra het werk echter wel onder leiding van een architect zal worden uitgevoerd, verandert door die tusschenschuiving van een architect, de rechtsverhouding tusschen aanbesteder en aannemer geheel. Immers, ondanks van Dale, blijf ik van meening, dat „Leiding" een veel actiever en uitgebreider begrip is dan „toezicht" en dat deze woorden volstrekt niet synoniem zijn. Volgens mr. Fokker echter is de architect-bouwleider niets anders dan een opzichter, die moet nagaan of het bestek wel naar den letter gevolgd wordt door den aannemer. Maar, zou ik willen vragen, waarom stelt de aanbesteder dan toch een architect als leider van den bouw aan? Hij heeft immers reeds in den dagelijkschen opzichter iemand, die juist met het toezicht op de naleving van het bestek belast is.

Waarom zal dus die aanbesteder zoo dwaas zijn, om nog bovendien gemiddeld 1,5 % van den aanneemsom weg te gooien aan salaris voor een tweeden opzichter? Uit het feit zelve van de aanstelling van den architect tot bouwleider, blijkt m. i. ten duidelijkste, dat de aanbesteder voor zijn geld nog iets anders en meer verlangt van dien architect, dan enkel toezicht. Klaarblijkelijk is juist de bedoeling van den aanbesteder, dat die architect de noodige maatregelen zal nemen en bevelen zal geven, die de aanbesteder wegens zijn gemis aan technische kennis niet zelf kan nemen en geven, wanneer zich tijdens de uitvoering van den bouw moeielijkheden voordoen of constructiewijzigingen noodig of door den vooruitgang der techniek gewenscht zijn, al wordt daardoor van het bestek afgeweken. Den aanbesteder toch is het geheel onverschillig op welke wijze het geprojecteerde werk tot stand komt, hij verlangt alleen dat het zoo goed mogelijk wordt gemaakt. Blijkt dus tijdens de uitvoering, dat wijziging van constructies of materialen noodig of wenschelijk is, dan is dat het werk van den architect-bouwleider, dien hij juist daartoe heeft aangesteld. De aannemer dus, die de bevelen van dien architect uitvoert, ook al wijken zij van het bestek af, pleegt geen contractbreuk, immers hij heeft zich juist verbonden om het werk te maken onder leiding van dien architect, m. a. w. de aanbesteder heeft hem reeds vooraf tekennen gegeven, dat in den loop der uitvoering wijziging van het bestek door den architect mogelijk is en dat hij, aannemer, volgens de bevelen van dien architect en op de wijze, zooals deze, als naar zijne meening de beste, zal aangeven, het geprojecteerde werk tot stand moet brengen. De bevoegdheid van den architect-bouwleider te beperken tot uitsluitend toezicht houden op de naleving van het bestek, is teveus: hem zijn reden van bestaan te ontnemen.

Mr. E. H. P. ROSENBOOM.

KUNSTENAARS ZIJN MINDERWAARDIGEN???[1]

Het gebeurde in Leiden. In de stad van duffe geleerdheid en dito hofjes. Daar heeft een Dr. van het gesticht „Maasoord" de eerzame burgeren onthaald, op de verdediging van een „gewaagde" stelling, n.m. dat *kunstenaren*, waren typen van *minderwaardigheid*. Op het laatst van den avond, voordat Zijn Edel Hoog *geleerde*, meende dat het genoeg was, en hij zich geroepen achtte ..... te zwijgen ..... vond hij nog gelegenheid even te zeggen ..... dat hij die minderwaardigen toch wel een goed hart toe droeg. Of zoo iets zei hij. Men noemt zoo'n zinnetje een doekje voor 't bloeden ..... Er waren er, die zich vermaten te zeggen, dat ze het niet met hem eens waren. Doch ..... wij weten wel, een Psychiater heeft *natuurlijk gelijk*. Vooral tegenwoordig. 't Is alweer mode. Ik zal het ook wel veilig onder mij houden te durven beweren, dat *hij* niet doch *wij u* en ik gelijk hebben, wanneer wij zeggen: Loopt een eindje om heer Doctor. Tracht in dat duffe Leiden een frisch luchtje te happen, en verdwijn. Verdwijn toch, en maakt U niet langer ..... belachelijk!!! Want voorwaar, dat deed Zijn edel Hoog geleerde, min of meer.

Als hij gelijk heeft, dan is Holland een raar land. En nog niet eens heel erg raar. Want in 't buitenland doet men nog raarder. Ik bedoel .... dat Holland dan toch maar liever *nu*, dan over een jaartje bijv. moest ophouden zijn gelden te geven aan instituten, waar men de minderwaardigheden kweekt. Zoowel het Conservatorium onder Dan. de Lange, in Amsterdam of wel de Academie voor beeldende of schoone kunsten. Met de eene hand geeft Holland zijn duur verdiende spaarpenninkjes uit, voor AANKWEEKING van die Minderwaardigen, terwijl met de andere hand de gelden worden gegeven voor inrichtingen, waar men door *rust* enz. enz. de minderwaardigen tracht, te doen herstellen. Sanatoria bij de vleet. Om te bekomen. Academies en andere inrichtingen van *kunst*, om juist weer minderwaardig te worden.

Er is eens gezegd, in een droevig oogenblik, (gelukkig vele jaren geleden) *kunst is geen regeeringszaak*. Nu laatst, met het jubileum van Bouwkunst en Vriendschap, meenden wij dat een werkelijk verblijdend licht begon te schijnen toen de Burgervader van Rotterdam zei, dat *kunst wel degelijk regeeringszaak was*, en dat Rotterdam enz. enz. Maar Heer Burgemeester *weet u wel*, dat er geen *kunst* geboren wordt dan uit KUNSTENAARS, en zoudt U mede willen werken tot een grootere bevolking van Maasoord, door de *kunst* weer te respecteeren. Dat mogen wij toch niet van U verwachten, nog bevroeden? Kunstenaar is gelijk Minderwaardige, weet wel o burgemeester wat U doet ... Feitelijk geloof ik achteraf, dat die Dr. van der Hoeven eens heeft willen probeeren, hoever hij de Leidenaren wel heeft kunnen krijgen. Tot slikken, of tot ..... protesteeren. 't Is een grappig geval.

Niet serieus nemen heeren. Niet serieus nemen.

A.

[1]) Wij ontvingen dit stukje te laat, om het nog in het vorig No. van het Weekblad op te nemen. DE RED.

BERICHTEN

Museum van Kunstnijverheid Haarlem. De Tentoonstelling van Noorsche Huisvlijt, die in de rotonde van het Museum van Kunstnijverheid te Haarlem gehouden wordt zal, wegens de voortdurende belangstelling waarin zij zich verheugt, tot 15 December geopend blijven.

Aan de tentoonstelling is thans toegevoegd eene vitrine, bevattende een volledig stel werkstukken, op het gebied der houtbewerking zooals die op den cursus in handenarbeid die jaarlijks te Naäs in Zweden gehouden wordt, worden vervaardigd, teneinde aldaar het diploma van handenarbeid te behalen. Al deze voorwerpen zijn voorzien van den waarborgstempel der inrichting. Ook is er eene collectie modellen van verschillende technieken der weefkunst aan toegevoegd.

Deze voorwerpen werden allen vervaardigd door mejuffrouw E. C. J. Gohl, onderwijzeres in handenarbeid te Amsterdam.
Deze dame zal den 29sten November, den 5den en 13den December tusschen 2 en 4 uur in de Raadzaal van het Museum belangstellenden de gelegenheid bieden om de bewerking van het praktische handweven in oogenschouw te nemen; tevens zullen aldaar dan meerdere stalen, die de verschillende wijzen, waarop geweven kan worden, aantoonen, toegelicht en nader besproken worden zoodat men zich geheel op de hoogte kan stellen van de techniek.

Stadsverruiming. Stelden B. en W. bereids den Raad voor, om te besluiten tot den aanleg van den hun in de achtste wijk urgent voorkomenden nieuwen verkeersweg van de Prins Willemstraat naar de Badhuiskade, thans achten zij van de verkeersverbeteringen in de binnenstad, voorkomende op het Ontwerp-Uitbreidingsplan, in de eerste plaats noodig de verkeerswegen Groote Markt—Fluweelen Burgwal en Prinsegracht—Kerkplein—Elandstraat
Eerstbedoelde verkeersweg zal, onder ontlasting van de Vlamingstraat, de Spuistraat, de Lange Poten en de Korte Poten, eene rechtstreeksche verbinding opleveren, tusschen het Zuidwestelijk en Noordoostelijk gedeelte van de binnenstad en, met de Prinsegracht en de 's-Gravenzandelaan, tusschen de binnenstad en de staduitbreiding aan de zijde van Loosduinen; de in de tweede plaats bedoelde verkeersweg zal eensdeels, onder ontlasting o. a. van de Prinsestraat, het Zuidoostelijk en Noordwestelijk gedeelte der binnenstad in meer directe verbinding met elkaar brengen en, met den Lutherschen Burgwal, de Spinozastraat enz. eene aanzienlijke verbetering voor het verkeer van en naar het station der H. IJ. S. M. naar en van het Noordwesten der stad bewerken; anderdeels, met den nieuwen verkeersweg Groote Markt—Fluweelen Burgwal het verkeer van het Noordwesten naar het Noordoosten der Gemeente en omgekeerd kunnen leiden buiten de bestaande betrekkelijk nauwe straten in het hart der stad om, welke mede daardoor worden ontlast.
Voor den weg Groote Markt—Fluweelen Burgwal is aangenomen eene breedte van 20 M., die, al zal de weg ook de eenige ruime verkeersader door het centrum der stad in de richting Zuidwest-Noordoost zijn, ook voor de toekomst geheel voldoende is te achten; mede in overeenstemming met gezegd ontwerp is de weg Prinsegracht—Elandstraat ontworpen op de breedte van 16 M., waarmede voor dezen weg kan worden volstaan, aangezien een groot gedeelte van het verkeer (dat in de richting van den Scheveningschen weg) de bestaande route Prinsestraat en Princessewal zal blijven volgen.
Bij het ontwerpen van het tracé dezer wegen is zooveel mogelijk er naar gestreefd, de kosten te beperken door, voor zoover bestaande straten worden gevolgd, de verbreeding daarvan slechts aan één zijde te zoeken en daardoor de noodzakelijkheid van onteigening te verminderen en door het zooveel doenlijk vermijden van groote en kostbare panden.
De Gemeentebewaarschool aan de Voldersgracht valt binnen den nieuwen weg Groote Markt—Fluweelen Burgwal en moet derhalve verplaatst worden. Daartegen bestaat te minder bezwaar, waar de inrichting van die school veel te wenschen overlaat en zij door verbouwing niet op afdoende wijze is te verbeteren. De Gemeente verkrijgt trouwens door de amotie der school een waardevol bouwterrein aan den nieuwen weg.
Het ligt in de bedoeling, om dezen weg ter plaatse van de Gedempte Raamstraat voorloopig niet verder aan te leggen dan tot in de bestaande Noordwestelijke rooilijn van die straat, d.i. op eene breedte van plm. 19 M., en de zeker op den aanleg van den nieuwen weg te volgen verbouwing der perceelen op dat punt af te wachten, om hetgeen voor den verderen aanleg van den weg noodig is bij minnelijke schikking of door onteigening te verkrijgen en den weg op zijn volle breedte te brengen.
In den nieuwen weg Prinsegracht—Elandstraat is tusschen de Geest en de Korte Molenstraat een ruim plein met plantsoen gedacht. Het kan echter te zijner tijd een punt van overweging uitmaken, of, ter vermindering van de aanzienlijke kosten, de als plantsoen aangegeven oppervlakte niet gebruikt zal worden als bouwgrond, wellicht in verband met de huizen aan de Noordoostzijde van de Korte Hoogstraat, met onttrekking aan den openbaren dienst van het Noordwestelijke gedeelte van die straat en doortrekking, als galerij door het nieuwe bouwblok, van de Juffrouw Idastraat.
Aangezien beide de nieuwe wegen zijn getraceerd door dichtbebouwde stadsgedeelten, in welke tal van lang bestaande zaken en neringen zijn gevestigd, is, ter vermijding van kosten, de onteigening zooveel mogelijk beperkt en alleen daar, waar gevaar voor schadesnijding bestaat, eene meer uitgebreide onteigening in het oog gevat.
De kosten van den nieuwen weg Groote Markt—Fluweelen Burgwal worden zeer globaal geraamd op f 1.579.000 en die van den nieuwen weg Prinsegracht—Elandstraat op f 1.853.800, of van beide wegen te zamen op rond f 3.500.000, buiten de kosten van verplaatsing van de bewaarschool aan de Voldersgracht, die buiten beschouwing kunnen blijven, omdat die school onder alle omstandigheden vervanging behoeft, en buiten die voor de verbreeding van de Kalvermarkt aan hare Zuidoostzijde, welke verbreeding verband houdt met den ontworpen bouw van een nieuw Raadhuis te dezer plaatse, zoodat de kosten van het verkrijgen van de daarvoor noodige perceelen zijn begrepen in het bedrag van f 1.400.000, waarop de kosten van onteigening voor dat nieuwe Raadhuis zijn geraamd.
B. en W. stellen voor tot den aanleg te besluiten. *Vad.*

Raadhuis Graft. Het raadhuis van de gemeente Graft in Noord-Holland is een bouwwerk van bijzonder verzorgde architectuur, doch zoo bouwvallig, dat het noodig moet worden gerestaureerd om het voor ondergang te behouden.
De kosten van die restauratie werden eerst geraamd op f 12.000, waarin het rijk f 9000 zou bijdragen. Maar bij de uitvoering bleek, dat de kosten te laag waren geraamd, dat zij f 16000 zullen bedragen en dat bovendien nog voor nieuwe meubileering een som van f 1760 noodig is.
De minister van binnenlandsche zaken heeft boven de reeds toegestane f 9000 nog f 3000 toegezegd, en Gedeputeerden oordeelen, dat waar het hier betreft een zoo belangrijk bouwwerk de provincie een som van f 2000 wel zeker mag bijdragen.
Minder gunstig is het college gestemd tegenover een aanvraag van de gemeente Zaandam om in de kosten van de restauratie van den toren op de z.g. Buitekerk aldaar een provinciale subsidie te geven.
Uit niets blijkt, dat het rijk voor de restauratie steun wil verleenen en eerst dan wanneer dit wel blijkt, kan volgens Gedeputeerden de provincie gaan overwegen of het hier geldt een historisch of kunstmonument waarvan de restauratie als zoodanig in aanmerking behoort te komen voor hulp, ook vanwege de provincie. *N. R. Ct.*

RECTIFICATIE.

Wij verzuimden mede te deelen, dat op het avondfeest, gehouden ter eere van het XIde Lustrum van „Architectura et Amicitia" op Zaterdag 12 Nov. j.l. ook de Afd. Amsterdam onzer Maatschappij vertegenwoordigd was, en wel door haren voorzitter, den heer F. W. M. Poggenbeek en haren secretaris, den heer A. D. N. van Gendt.

30ste JAARG. — 3 DEC. 1910. — No. 49.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN V/D MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam.
Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag.
Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Agenda Vergadering Hoofdbestuur. — Vergadering Afdeeling Amsterdam. — REDACTIONEEL GEDEELTE: Vakbelangen, door G. Versteeg. — Kroniek: De tentoonstelling van Arch. et Amic., door J. Gratama. — De Overheid en de Schoonheid, door A. W. Weissman. — Het Grafmonument te Midwolde. — Het Verwarmen en Ventileeren, enz., door J. Hamer. — Vergaderingen. — Boek- en Plaatwerken. — Personalia.

OFFICIEEL GEDEELTE.

HOOFDBESTUURS VERGADERING OP DINSDAG 6 DECEMBER A.S. TEN 10 ½ URE V. M. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de Agenda komt o. a. voor:
Ingekomen stukken.
Commissie tot voorbereiding van examen B. Bouwkundig Opzichter.
Commissie tot herziening Bouwverordeningen.
Vacature Raad van Arbitrage in de Bouwbedrijven.
Uitloting 4 aandeelen 3 % Obligatieleening.
Permanente Commissie inzake Nationale Prijsvraag Regelen.
Congres Heimatschutz en statuten Heemschut.
Verbod toepassing zandsteen.
Verzekering ziekte en ongeval Opzichters en Teekenaars.

AFDEELING AMSTERDAM VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

627e. Algemeene Vergadering gehouden op Donderdag 24 November 1910 's avonds 8 uur in het Maatschappelijk gebouw, Marnixstraat No. 402.

De Vergadering wordt geleid door den Voorzitter, den Heer F. W. M. Poggenbeek.
Na lezing en goedkeuring der Notulen wordt het woord gegeven aan den Heer J. Gratama B. I. Algemeen Secretaris der Maatschappij tot het houden van zijne populaire kunstbeschouwing over de Gothiek van Noord-Frankrijk.
Spreker begint met een kort historisch overzicht van de ontwikkeling van de basilicale kerk tot aan de Gothiek; waarbij de nadruk gelegd werd op den indruk, dien de Oud Christelijke Basiliek en de Romaansche kerk op den beschouwer maken ten gevolge van de verhoudingen, in de interieurs aanwezig.
Na toegelicht te hebben, dat het Romaansche interieur een juiste uitdrukking is van het „veilige" geloof dier dagen, gaat spreker over tot de Gothiek, waarvan een algemeen cultuurbeeld gegeven wordt. Hij plaatst zich geheel op het standpunt van den leek, die, met slechts oppervlakkige, algemeene kennis van de bouwkunst der Middeneeuwen, op reis gaat, en de kathedralen van N. Frankrijk bezoekt. Achtereenvolgens verschijnen de N. Dame te Parijs, de N. Dame te Chartres, de kathedralen van Laon, Reims, Amiens en Beauvais op het doek.
Uitvoerig wijst spreker op het karakter dier kunst, die wat de gevels betreft, niet getuigt van veel overwogenheid, niet dus klassiek is, maar uiting is van een groote geestelijke verheffing, stoutmoedig, soms bandeloos, volop schilderachtig.
Na eene beschrijving te hebben gegeven van den weinig belangrijken indruk, dien de kerk te Parijs op een afstand maakt en het machtige aspect van den gevel van dichtbij, wijst spreker op de beteekenis van de „vrijlegging" van kerken en de fout, hiermede begaan.
Uitvoerig wordt de technische, artistieke en symbolische functie van de portalen der kerk behandeld; naar aanleiding van de lichtelijk-sentimenteele uitdrukking (van ± 1860) welke meerdere beelden aan de portalen hebben, wijst spreker op het gevaar van restauratie, waardoor beeldhouwwerk feitelijk volkomen bedorven is.
Bij het interieur worden de verschillende bestanddeelen en hunne diepere beteekenis besproken, ligging van het koor, aesthetische functie van het transept, het wezen van de spitsboog, het streven naar verheffing, de ruimte-ontwikkeling, het licht-effect en de kleuren. Spreker doet uitkomen, dat bij het onderwijs nog te veel vorm alleen behandeld wordt, en dat de speciale en hoogst belangrijke functie van het licht (waardoor ten slotte de vorm spreekt) te weinig besproken wordt. Hetzelfde geldt voor de kleur.
Bij Chartres wordt eene beschrijving gegeven, hoe een dergelijke kathedraal tot stand kwam; bij het interieur wordt uitvoerig stil gestaan bij de bijzondere beteekenis van het glas in

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

lood; de ramen hebben op prachtige wijze de tegenstelling: openheid van den wand (voor verlichting en voor de gewenschte ijlheid in het interieur) en geslotenheid van het inwendige (als noodzakelijke afsluiting van buiten, de zondige wereld) opgevoerd tot een volmaakte eenheid, waarbij het licht benut werd de heilige scenes in gloeiende, lichtende, en ijle kleuren af te beelden, hoog aan den wand, waardoor de blik zich verheft.
Bij Reims wordt het begin van de laat-Gothiek, de verontstoffelijking der materie (opheffen zwaartekracht, verijling van het materiaal, het los zijn van het aardsche) aangetoond: de dunne steenconstructie, waarbij alle steeneigenschappen vernietigd zijn. In het interieur: verkeerd licht effect en daardoor belangrijke schade aan den algeheelen indruk. Het middeneeuwsch beeldhouwwerk (waarin gelukzaligheid) wordt vergeleken met Barock kerkbeelden (die verlangen naar gelukzaligheid hebben). Vandaar dat deze laatsten wel godsdienstig zijn en in de kerk thuis hooren, de kerk niet gezien als stijleenheid, maar als uiting der voorafgaande geslachten.
Bij Amiens wordt het begrip harmonie toegelicht: de verticale lijnen van het interieur met accenten van het horizontale. Tenslotte de laat-Gothiek met geen horizontale accenten meer; overdrijving, maar compleetheid. Feitelijk de ware Gothiek, maar nu eenzijdig.
Een krachtig applaus van de talrijk opgekomenen waaronder vele dames waren den spreker een tolk hoezeer zijn met overtuiging gesproken woorden en de bijzonder fraaie lichtbeelden door de aanwezigen op prijs gesteld worden.
De Voorzitter spreekt een warm woord van dank tot den Heer Gratama, waarna de vergadering omstreeks 11 uur gesloten wordt.

De Secretaris,
A. D. N. VAN GENDT.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

VAKBELANGEN.

NAAR AANLEIDING VAN HET 39STE CONGRES VAN AFGEVAARDIGDEN VAN HET „VERBAND DEUTSCHER ARCHITEKTEN- UND INGENIEUR-VEREINE".

(Vervolg van blz. 570. Slot.)

Hieronder volgt een verkorte vertaling van hetgeen als het belangrijkste is te vermelden van de onderwerpen, behandeld op de 39e vergadering door afgevaardigden van het „Verband Deutscher Architecten- und Ingenieur-Vereine", het lichaam, waarin de verschillende algemeene architecten- en ingenieursvereenigingen uit geheel Duitschland georganiseerd zijn.
Buitendien heeft men nog den Duitschen architectenbond, waarin speciaal de vrije architecten zijn georganiseerd overeenkomstig onzen jongen Bond van Nederlandsche architecten.

Het congres is dit jaar gehouden 3—4 September te Frankfort. Het Verband telt thans 41 vereenigingen met te zamen 8938 leden. Verschillende onderwerpen, welke op deze vergadering behandeld zijn, zijn van belang voor allen, die het bouwvak beoefenen. De meeste dezer onderwerpen zijn reeds meer of minder uitvoerig in de „Deutsche Bauzeitung" behandeld.
De voornaamste onderwerpen zijn:

1. De actie tegen de wetten en ontwerpwetten, die op het bouwvak betrekking hebben.
2. De positie van de bouwkundigen in de maatschappij en in de verschillende bestuurslichamen. Middelen tot verheffing van die positie.
3. Wetenschappelijk, bouwkundig technische vraagstukken.

Wat punt 1 betreft zijn twee punten actueel, de wet tot waarborging van de vorderingen op bouwwerken betrekking hebbend, waarvan het 1e gedeelte reeds in werking is getreden [1]) en de bij den Rijksdag ingediende belastingwet op de waarde-vermeerdering.
Het 2e gedeelte van de eerstgenoemde wet, waarvan men meer speciaal voor den architect nadeel verwacht, is intusschen nog in geen der bondsstaten in werking getreden, zoodat de commissie, die speciaal de werking hiervan had te controleeren, haar taak niet beëindigd heeft. Wat betreft de ontwerpwet op de waarde vermeerdering verwacht men uitstel van behandeling in den Rijksdag, zoodat, wat dit vraagstuk betreft, geen bepaalde urgentie aanwezig geacht werd.
Door verschillende vereenigingen, waaronder die van de „Berliner architecten" is reeds een actie tegen deze ontwerpwet op touw gezet, bedoelend uit te zonderen de waarde toeneming, die het gevolg is van het uitvoeren van bouwwerken door den eigenaar van den grond.
Wat punt 2 betreft is een herziening van de honorariumtabel voor architecten en ingenieurs aan de orde, de tegenwoordige bestaat sinds 1900, vooral levert het honorarium voor ingenieurswerkzaamheden moeilijkheden op, waar het werkzaamheden betreft, waarvan het honorarium geen verband houdt met de bouwsom.
Een volgend vraagstuk is dat, waarbij de oprichting van architectenkamers wordt overwogen. De voordracht van den heer Boethke [2]) in de vereeniging „Berliner architecten" is in der tijd in extenso in dit weekblad opgenomen.
Het eerste wetsontwerp werd op de voorjaarsvergadering te Darmstadt door het „Verband" behandeld en werd aldaar wederom in handen gesteld van een commissie, bestaande uit leden van de beide te Berlijn gevestigde architectenvereenigingen.
Het zeer gewijzigde en in vele punten verzwakte ontwerp is nogmaals om advies naar de verschillende bij het Verband aangesloten vereenigingen gezonden. In enkele vereenigingen is het onderwerp zeer „eingehend" behandeld. Het werd met zeer gemengde gevoelens ontvangen. Zelfs de meest principieele vraag of het instituut der architectenkamers voor het architectenberoep al of niet nuttig geacht kon worden, werd verschillend beantwoord. Men was het er over eens, dat deze gewichtige vraag in samenwerking met den Bond van Duitsche architecten behandeld moest worden.
Van een bijzonder belang zijn de vragen, welke betreffen de positie van de bouwkundigen in de maatschappij en in de openbare en particuliere lichamen.

[1]) Zie Bouwk. Weekblad 1910, nos. 14 en 19.
[2]) Zie Bouwk. Weekblad jaargang 1909, nos. 10, 11, 12 en 13.

Door het dagelijksch bestuur van het „Verband" zijn, op verzoek van verschillende vereenigingen en ook naar aanleiding van de besluiten, genomen op de voorjaarsvergadering van het Verband te Darmstadt, een reeks van adressen gericht aan diverse bestuurslichamen.
Een dezer tot de rijksregeering gerichte adressen betreft de regeling van de bevoegdheid tot het voeren van den titel van bouwmeester. Het Verbond wil dien titel alleen toegekend zien aan bouwkundigen met volledige academische opleiding.
Een tweede adres verzet er zich tegen, dat de afgestudeerden der Middelbaar Technische Scholen den titel van gediplomeerd technicus bekomen, daar men verwarring vreest met den academischen graad der „Diplom-Ingenieurs."
Deze beide adressen zijn erop gericht om, ook vooral voor het publiek, eene scherpe grens af te bakenen in de betiteling van den gediplomeerden ingenieur of architect eenerzijds en den technicus of opzichter anderzijds.
Nog een tweetal adressen bevatten verzoeken tot het verkrijgen eener betere samenstelling der commissies, belast met de staats-examens ter verkrijging van het diploma van wat men in ons land zou noemen meestertimmerman, enz. en verder wijziging in die examenprogrammas voor hen, die zich aan deze examens onderwerpen en reeds een diploma van eene technische onderwijsinrichting bezitten.
Bij den Minister van Openbare Werken in Duitschland bestaat het voornemen technici van middelbare scholen bij den technischen dienst der spoorwegen als ingenieur aan te stellen, nadat zij aan de technische hoogescholen bepaalde colleges met vrucht gevolgd hebben. Dit nu heeft het Verband door het zenden van adressen trachten tegen te houden, uitgaande van de gedachte, dat het wetenschappelijk niveau der technische Hoogescholen hierdoor verlaagd zal worden.
In het belang der hoogere technische ambtenaren in gemeentedienst zijn stappen gedaan om deze technici een plaats te doen innemen in de stedelijke bestuurscolleges. Van gewicht is ook de arbeid van de commissie uit de technici te Dantzig, beoogend de opleiding aan de technische hoogescholen zoo in te richten, dat de ingenieur en architect eene opleiding bekomt, die hem meer geschikt maakt tot het uitoefenen van functies in regeeringslichamen, m. a. w. wil zorgen voor eene opleiding, waarbij hij ook juridisch-staatswetenschappelijk en economisch gevormd wordt.
Over dit onderwerp is een afzonderlijk geschrift van het Verband verschenen, waarin wordt behandeld alles wat betrekking heeft op den huidigen stand van dit vraagstuk en wat daaraan vastzit.
Ook wordt er in dat schriftuur op gewezen, dat eenheid in de onderwijsprogramma's der 10 Duitsche technische Hoogescholen noodzakelijk is, terwijl ook wenschelijk geacht wordt, dat de verschillende hoogere technische beambten in den dienst van openbare bestuurslichamen een meer zelfstandige positie bekomen.
Zijn dit in het kort weergegeven de vraagstukken die zuiver het gebied van het vakvereenigingsleven raken, de algemeene bouwkundige en technische vraagstukken worden ook niet door het Verband veronachtzaamd.
Onderhanden is een standaarduitgaaf, getiteld het Burgerwoonhuis, waaraan verschillende bij het Verband aangesloten vereenigingen samenwerken; hiervoor is reeds op dezelfde wijze tot stand gekomen een standaardwerk over boerenwoningen.
Een vraagstuk dat het Verband ook reeds eenigen tijd bezig houdt is het vaststellen van algemeene grondslagen voor plaatselijke bouwverordeningen. Hiertoe is eene commissie aan het werk, die in de eerste plaats een systematisch overzicht van den huidigen toestand geeft. Zij zal verder bepalen, welke eischen men tegenwoordig kan stellen, in aanmerking nemend de hedendaagsche ontwikkeling, en de opgedane ondervinding; zij zal de middelen aangeven waarmede op de wetgevende lichamen van Rijk, provincie en gemeente invloed kan worden uitgeoefend, opdat deze algemeene grondslagen spoedig in de praktijk doorgevoerd zullen kunnen worden.
Verder zal in behandeling komen een voorstel, betrekking hebbend op vraagstukken van belang voor de beweging voor Heimatschutz, n. l. betreffende den toe te passen bouwstijl en de aan te wenden bouwmaterialen; dit als eene noodzakelijk gebleken aanvulling van het door het Verband in 1908 uitgegeven schriftuur: „Uber die künstlerische Bauweise in Stadt und Land."
Het concept van de aanvulling op dit geschrift is getiteld: „de aesthetiek der bouwmaterialen," en keert zich tegen de bestrijders der Heimatschutzbeweging en tegen hen, die gekant zijn tegen het van overheidswege geven van voorschriften, rakende de aesthetische vrijheid van den ontwerper.
De tegenstanders van de Heimatschutzbeweging willen de meening ingang doen vinden, dat de voorstanders daarvan alleen er op uit zijn om het oude te behouden, tegen het toepassen van moderne bouwmaterialen zijn en in het algemeen tegen de eischen van den tegenwoordigen tijd. Deze beweringen van de tegenstanders zijn echter onjuist en toonen slechts aan, welke groote dwaalbegrippen nog heerschen omtrent het verband, dat bestaat tusschen den totaalindruk van een bouw en de werking van materiaal en kleur.
Het schriftuur behandelt afzonderlijk materialen voor dakbedekking, baksteenbouw en bepleistering, natuursteen en kunststeen. De vele surrogaten, welke men tegenwoordig als dakbedekkingsmaterialen in den handel brengt, worden bestreden in zooverre zij minder deugdelijk zijn dan pannen, leien, lood, zink en ander beproefd materiaal; vooral wordt tegengegaan het gebruik van dakbedekkingsmateriaal, dat, opvallend door kleur, vorm en teekening, de harmonie van het stadsbeeld of landschap verstoort. Aan het pleisterwerk wordt de voorkeur gegeven, daar waar het inheemsch goedkooper en doelmatiger is. Aanbevolen wordt de toepassing van gewoon metselwerk in plaats van plakstukken, terwijl op de kwaliteiten van uit de hand gevormde steenen en op eene toepassing van

terracotta de aandacht gevestigd wordt. Ten opzichte van de vraag kunststeen of natuursteen toe te schrijven is er verder beweerd, dat bouwmaterialen, samengesteld met Portlandcement, meer op den voorgrond getreden zijn, niet alleen, omdat men, met medewerking van knappe artisten, meer vrijheid bezit in de vormbepaling.
De Heimatschutzbeweging ondersteunt niet bepaald dit streven, maar wil het gebruik van inheemsche materialen meer bevorderen, echter wil zij bovengenoemd streven niet bestrijden, mits door vorm en kleur niet tegen aesthetische eischen gezondigd wordt. Zuid-Duitsche fabrikanten hebben met surrogaten van natuursteen reeds goede resultaten bereikt.
Ziehier heel in het kort weergegeven het voornaamste, wat het programma van het 39e Congres van het Verbond bevat.
Frankfort biedt voor den architect en ook voor den ingenieur zooveel te zien en heeft ook door zijne schoone omgeving zooveel aantrekkelijks, dat moeilijk een stad te noemen is meer geschikt voor het Congres van Duitsche architecten en ingenieurs.
De avond, voorafgaand aan de opening van het Congres, werden de afgevaardigden door den bekenden Burgemeester van Adickes ontvangen in de antieke keurvorstzalen van het Raadhuis.
De feesttafel was rijk versierd en prijkte met het (moderne) tafelzilver van de stad, de Burgemeester heette de architecten en ingenieurs hartelijk welkom en zooals hij het humoristisch uitdrukte, begroette hij de ingenieurs en architecten als voor de gemeentebesturen onmisbaar. Zonder hen zouden immers de gemeenten nimmer op zulke hooge schuldenlasten kunnen bogen! Dit klinkt wel eenigszins anders dan de steeds tot zuinigheid vermanende stem van onze magistraten.
De vergadering, uitsluitend van afgevaardigden, nam Zaterdag 3 en Zondag 4 September in beslag; de door het bureau van het Verband op de agenda geplaatste voorstellen werden zonder beduidende wijzigingen aangenomen.
Maandag 5 September was de eerste dag van het eigenlijke Congres. Dit ving aan met een welkomstrede van den voorzitter Minist. Dir. Reverdy uit München tot de gasten, w.o. Burgemeester Adickes en de vertegenwoordigers van bevriende vereenigingen.
De Burgemeester gaf in een rede zijn bijval te kennen aan het streven van het Verband, om architecten en ingenieurs in de bestuurscolleges meer invloed te doen verkrijgen; hij sprak den wensch uit, dat dit streven er echter niet toe zou leiden om het getal hoogere ambtenaren nog meer te doen toenemen, in het algemeen werd wenschelijk geacht, dat het beambtenheir niet steeds meer bleef groeien.
Door den secretaris van het Verband, Reg.bouwmeester Franzius uit Berlijn, werd verslag uitgebracht omtrent hetgeen sinds het laatste Congres door het Verband was tot stand gebracht. Goedgekeurd werd de uitgave van een orgaan, dat een meer voortdurend contact onder de leden mogelijk zou maken en het standpunt en de zienswijze van het Verband over actueele vraagstukken naar buiten bekend te maken.
Hierna volgden twee voordrachten over de bouwkundige ontwikkeling van Frankfort, terwijl verder de dag werd doorgebracht met excursies, feestmaaltijd, enz., den volgenden dag voordrachten over den Saalburg en over moderne bouwverordeningen.
Wat deze laatste betreft, kan voor de lezers van ons Weekblad belangrijk geacht worden te vermelden, dat de redenaar niet behandelde het droog thema bouwverordeningen, maar wel het verband, dat bestaat tusschen de bouwverordeningen en het bouwkunstig stadsschoon, hetgeen door voorbeelden werd toegelicht. O.a. kwam spreker tot de conclusie, dat ook door middel van de bouwverordeningen belet moest worden het oprichten van grootsteedsche gebouwen van meerdere verdiepingen in de kleinere steden en op het platte land.
Verder werden excursies in en om Frankfort georganiseerd benevens een tocht naar Hamburg, waaraan eene bezichtiging van den gerestaureerden Saalburg, een sterkte uit den tijd der Romeinen, was verbonden.
De Deutsche Bauzeitung bevat omtrent hetgeen verder op het Congres behandeld is weinig details, maar bevat in hoofdzaak verslagen van de excursies en van de redevoeringen die ter toelichting daarvan gehouden werden.
Daar vele leden die deze congressen bezoeken vergezeld zijn van dames worden speciale excursies voor dames georganiseerd opdat deze op de tijden dat het Congres bijeen is, in de gelegenheid zijn onder leiding verschillende merkwaardigheden van de stad en de omgeving te bezichtigen.
De avondpartijen en feestmaaltijden krijgen door de aanwezigheid van dames, ook een geheel ander aanzien dan onze Nederlandsche architectenbijeenkomsten; de Duitsche architecten schijnen ruimer te kunnen leven dan hun Hollandsche collega's.
Misschien wordt ook in economisch opzicht de positie van den Nederl. architect wat beter als hij zich krachtiger op vakorganisatie gaat toeleggen.
Een verslag van de verrichtingen van het Congres zal eerst later in druk verschijnen.

G. VERSTEEG,
1ste Secretaris Commissie van Vakbelangen.
Arnhem, Nov. 1910.

KRONIEK.

XVIII.

DE ARCHITECTUURTENTOONSTELLING VAN A. ET A.

Op deze tentoonstelling is Berlage vertegenwoordigd door ideeën, zoowel ornamentiek als bouwkunst betreffende. Bij de eerste groep vermeldt een bijschrift het volgende: De uitgave van Haeckel's prachtwerk „Kunstvormen der Natur" gaf aanleiding tot deze ontwerpen. Door de wetenschap, die met deze vormen ons opnieuw de oneindige schoonheid der natuur openbaarde, werd een onbegrensd gebied voor toegepaste versiering geopend. De ontwerpen zijn een eerste poging om de voor ons nog nagenoeg geheel onbekende motieven aan de industrieele kunsten dienstbaar te maken".
Een reeks van krachtige, en meerdere fraaie, gekleurde teekeningen, van de hand van A. van Baalen, geven een hoogen dunk van het ornamentale styleeren, waartoe verschillende weekdieren of waterplanten tot voorbeeld hebben gediend. De geometrische hoofdlijnen van deze primitieve lichamen zijn aangehouden, zoodat soms verrassend schoone en rijke ornamenten ontstaan, waarbij het al te overwogene en magere van veel pretentieus modern werk afwezig is. Motieven voor smeedwerk, vlakversiering, parketvloer, glas in lood, linoleum, orde-ketens, medailles, licht-kroon, (treffend naar een Discomedusae ontworpen) vloertegels, bijouterieën, houtwerk, houtsnijwerk, enz. worden gegeven, waarbij de natuurvorm naast den gestyleerden vorm geteekend is.
Inderdaad blijkt hieruit, hoe ontzaglijk menigvuldig de natuur in schoone vormen is en hoe uitmuntend de ornamentist bij haar in de leer kan gaan. Maar aan den anderen kant schuilt, bij te veel volgen der natuur, gevaar. De gedachtegang is verleidelijk: men vindt den grondvorm van een dezer dieren bijzonder fraai; men gaat na, waarvoor die wel gebruikt kan worden, en vindt ten slotte wel iets, dat er voor geschikt lijkt, maar het toch soms niet is. Zoo is hier een wandtegel, ontleend aan Thulomofora; de indruk wordt gewekt, of op de tegels allemaal ronde weekdieren, met veelvuldige sprieten uit hun centrum aangebracht zijn; deze indruk is minder aangenaam (misschien goed voor een aquarium) en de verdeeling onrustig.
Bij Faience (bord) zijn ongemotiveerde zware stengels, aren, aangebracht, zonder verband met den vorm van het bord, en ook niet zoo uitgesproken aanwezig is het origineel, de Siphonophorae. Toch is de geheele collectie bewonderenswaardig en kan zij veel nut stichten.
Hieronder hangen een reeks architectonische ideën, die den ruimte- en groote vormen-scheppenden bouwmeester Berlage goed doen kennen. Uitstekend werk, waarbij de N. gevel van het Beethovenhuis het goed uithoudt.
De Bazel heeft verschillende villa's, waarvan die van den heer Van Blaaderen misschien de beste is, zich kenmerkend door fraaie en rustige groepeering, (gezicht hoofdzakelijk op zijgevel). Verder de Modelboerderij te Bussum, en het Doorgaanshuis te Apeldoorn. De details (werkteekeningen) duiden den fijnen en rijken ornamentist aan. Maar vooral geeft de Koninklijke wieg hiervan een grooten indruk. Deze wieg is voornaam, verfijnd, met iets koninklijks, en voor zoover ik over het werk van de Bazel kan oordeelen, acht ik dit zijn meest compleet kunstwerk, ja een soort mijlpaal in onze moderne kunstnijverheid. Ik wil hiermede zeggen, dat er wel andere meubelen gemaakt zijn, die krachtiger modern zijn, die meer direct een (zij het soms onvolkomen) uiting zijn van wat in den tegenwoordigen tijd broeit, maar ik meen, dat er weinig stukken gemaakt zijn, die zoo geheel en al een kunstwerk zijn, zoo volop schoon, zoo geleidelijk aansluitend bij onze laatste goede meubels uit ± 1830, gelijk deze wieg, in zijne fijne en eenvoudige hoofdlijnen en in zijn ornament getuigend van moderne weloverwogenheid.
Berlage en de Bazel vullen elkaar aan; de een het groote moderne begrip, de andere den in zich zelf schoonen vorm.
Dat de invloed-de Bazel (algemeener gezegd de richting, waarvan de Bazel meer een uiting is) niet onbelangrijk is, blijkt uit een deur in een huis te Rotterdam, architect Jac. van Gils, ook hier geëxposeerd. Deze is minder gelukkig; een goede eenheid is niet bereikt, terwijl ook het precieuse, het fijne ontbreekt. Ook in het werk van Smits en Fels is genoemde invloed te bespeuren. Zoo heeft hun ontwerp voor een school voor Lager Onderwijs voor Jongens en Meisjes wel eenige overeenkomst met het Doorgaanshuis van de Bazel. Vooral de middenpartij toont gelijkenis. Maar ook hier kan men zien, dat zekere vormen alléén nog niet iets goeds maken, *dat hoofdzaak is het „einheitliche" ontwerpen*, dat de geest van een ontwerper als van zelf en compleet zich in zijn werk en in al de onderdeelen ervan moet uituitspreken. Wanneer nu een bepaalde opvatting niet absoluut overheerschend aanwezig is (hetzij bewust of onbewust) wordt het ontwerpen vaak beïnvloed door smaak, welke de laatst ontvangen schoone indruk van een of ander gebouw of onderdeel verwerkt. Deze smaak wisselt voortdurend bij architecten, die zich zelf nog niet gevonden hebben. Zoo is het verklaarbaar, dat het interieur van de school van Sm. en F. iets anders is in aesthetischen zin dan het uitwendige. Slechts een kunstenaar, die zich zelf is zal in alles wat hij ontwerpt, zich zelf geven en daardoor die eenheid bereiken, die een groot kunstwerk kenmerkt.
Kromhout is minder goed vertegenwoordigd; zijne reisschetsen, hoezeer vlot en handig gedaan, vallen in deze omgeving van moderne architectuur wat uit den toon; zijn ziekenhuis te Gouda behoort niet tot zijn beste werk; enkele onderdeelen, zoo de entree, zijn belangrijk; hier staat tegenover dat niet alle dakoplossingen geheel geslaagd te noemen zijn.
Het zou te ver voeren, het meer of minder belangrijke van de overige ingezonden ontwerpen nader te bespreken. Er is veel werk, dat knap genoemd mag worden, maar de waarlijk „veel belovende" inzendingen zijn te tellen. Er is een zeer bedenkelijke strooming in Hollandschen Barock-geest. De pilasters treden op, bescheiden veelal, maar ook onhandig, onbegrepen, onmogelijk soms. Er zit iets geforceerds in; het is soms de fout, de natuurlijk-weg uit de eischen voortgekomen onregelmatige plattegrond (in diepere beteekenis dus het practische gebruik van het huis, het leven zelf van de bewoners) te voorzien van gevels, die regelmatig willen zijn, pilasters moeten hebben (dus uitwendig een deftig, waardig vertoon moeten zijn).
Gelukkig komt deze neiging nog niet veel voor op deze tentoonstelling, en is er gezond werk te over.
Toch moet er nog op gewezen worden, dat Duitsche monumentaliteit ook hier en daar gewild is; daarnaast Engelsche cottage-lust- en Hollandsche, klein-burgerlijke optrekjes-villa's in landelijken stijl. Ook eenige hoo-

vaardij kan gezien worden van iemand, die zich bij voorkeur bouwmeester noemt en werk laat zien, dat niet overeenkomstig de verwachting is, gewekt door zijnen plechtigen titel.
Ten slotte zij nog gewezen op goed beeldhouwwerk van Hesselink, keramiek van De Distel en van Brouwer, op stevige en goede houtsneden van Veldheer, en op een fraaie collectie photo's naar oude Hollandsche monumenten, ingezonden door de Rijkscommissie. Deze ziende, wordt men getroffen door den eenvoud in hoofdlijnen, bij soms grooten rijkdom, die deze oude voorbeelden hebben; het was niet kwaad van de Commissie deze óók te exposeeren tot leering, en om de leden van A. et A. te herinneren aan het woord van Berlage bij de opening: dat Architectura zich nog meer moet inspannen dan reeds geschied is.

J. GRATAMA.

DE OVERHEID EN DE SCHOONHEID.

Dat niets beklijft geldt voor alles op deze aarde. Ook het begrip schoonheid verandert. Die verandering herinnert vaak aan de beweging van een slinger, wier ophang-punt zich voortdurend verplaatst.
Deze slinger-beweging volbrengt de mode, die steeds van het eene uiterste in het andere vervalt. Niet slechts in de kleeding, ook in de kunst heerscht de mode, vooral sinds wij geen cultuur meer hebben, zooals alle eeuwen vóór de 19e eeuw die bezaten.
Het statiekleed der 18e eeuw was van gekleurde zijde of fluweel, rijk gestikt, met jabot, korten broek en poederpruik een prachtig geheel vormend. Nu dragen zelfs de vorsten bij plechtige gelegenheden den zwarten rok met witte das. Men zou zich tegenwoordig in het gewaad der 18e eeuw niet meer op zijn gemak voelen.
De moderne mensch — althans de moderne man — houdt van eenvoud in zijn kleeding. Zoover heeft de moderne vrouw het nog niet gebracht, maar toch herkent men de werkelijke dame daaraan, dat zij de buitensporigheden der mode vermijdt.
In de 19e eeuw heeft de schoonheid voor de doelmatigheid moeten wijken. Werden vroeger alle werktuigen versierd, men heeft het, en terecht, nagelaten de stoommachines van ornament te voorzien. Welk een verschil is er niet tusschen „de Zeven Provinciën", het schip van De Ruyter en het tegenwoordig pantservaartuig, waaraan weder die naam werd gegeven!
De 19e eeuw heeft het wel gevoeld, dat zij geen cultuur had, dat de schoonheid haar erfdeel niet was. En om in dit gemis te voorzien ging zij de eeuwen plunderen, die vóór haar geweest waren, zonder te bedenken, dat gestolen goed niet gedijdt.
Men dacht, dat versiering en kunst hetzelfde was. De bouwkunst, die tot het einde der 18e eeuw haar groeikracht putte uit het maatschappelijk leven, kon in de 19e eeuw, toen de cultuur verloren was gegaan, nog slechts een kwijnend bestaan leiden. Zij ging Grieksche tempelfronten, Gothische kerken, Renaissance paleizen namaken, en holde door alle stijlperioden, om ten slotte in te zien, dat al haar inspanning te vergeefs geweest was.
De 19e eeuw is beheerscht geworden door den derden stand, die tijdens de Fransche revolutie de aristocratie had overwonnen. De burgerlijke opvatting kwam in de plaats van de aristocratische. Dit had voor cultuur en kunst bedenkelijke gevolgen. Want daar deze tot 1795 toe aristocratisch geweest waren, werd alles, wat van vóór dien tijd dagteekende door den derden stand afgekeurd. Doch uit negatie kan geen kunst voortkomen. Toen beproefde men het met den stijl der Grieken en Romeinen, welke men als democratisch beschouwde. Omstreeks 1820 begon de Romantiek, die met de middeneeuwen dweepte, ofschoon zij zich weinig moeite gaf, om dit tijdperk behoorlijk te leeren kennen. Tot omstreeks 1860 duurt haar heerschappij, en dan begint een andere periode, die van den speculatiebouw in velerlei gedaante.
De bouwkunst is na 1860 verwilderd. Wij, die nog onder de ellende van dien speculatiebouw gebukt gaan, vinden een huis uit de 18e eeuw een kunstwerk van fijnen smaak. Wij bewonderen de schepping van den onbekenden bouwmeester en als wij die met de voortbrengselen van den speculatiebouwer vergelijken, dan schijnt het ons, dat de wereld, die haar zag ontstaan een betere was, dan de tegenwoordige.
Die wereld kende nog de overlevering, zij had cultuur, zij had stijl. Dat huis uit de 18e eeuw bevatte eens meubelen, die er mede in overeenstemming waren, meubelen, die, als zij nu in veiligheid komen, door Amerikanen voor buitensporige prijzen worden gekocht. Wij staan buiten de kunst. Vonden onze voorvaderen, tot 1800 toe, alleen mooi, wat *hun* tijd voortbracht, wij hebben slechts waardeering voor dien stijl uit het verledene, welke toevallig in den smaak is. Misschien ga ik zelfs te ver, als ik hier spreek van „wij". Immers de meeste onzer tijdgenooten bekommeren zich in het geheel niet om kunst of stijl.
Wanneer wij door onze oude steden wandelen, dan worden wij, architecten, telkens getroffen door de schoonheid van den aanleg en de schoonheid der gebouwen. Een dissonant vormen de 19e eeuwsche bouwwerken, die tusschen de oude zijn verrezen. Maar wanneer wij de nieuwe wijken betreden, dan is het met onze bewondering uit. Wij vragen ons daar af, hoe het toch komt, dat die zoo leelijk zijn.
De overheid krijgt al gauw de schuld van die leelijkheid. De overheid heeft, vooral tegenwoordig, een breeden rug. Maar de vraag mag gesteld worden, of zij ten deze zoo schuldig staat, als het wel schijnt.
In den goeden ouden tijd was schoonheid iets dat van zelf sprak. Amsterdam, bijvoorbeeld, is niet aangelegd met de bedoeling een mooie stad te maken. De visschersbuurt, welke in de 13e eeuw aan den mond van den Amstel ontstond, vormde in de 14e eeuw een langwerpige strook aan twee zijden der rivier, wier gedaante

nog door de Burgwallen wordt aangegeven. In de 15e eeuw werden de muren en singels verder naar buiten geplaatst, en kwam de bocht, die de Amstel maakt, binnen de stad te liggen. Die bocht is het geweest, waardoor de halvemaanvorm der 17e eeuwsche uitlegging ontstond, welke de schoonheid der Amsterdamsche stadsgezichten te weeg brengt.
Ook de Amsterdamsche grachten zijn niet ter wille van de schoonheid gegraven. Zij dienden voor het verkeer te water en veroorloofden om de koopwaren op zeer gemakkelijke wijze van de haven naar de pakhuizen te vervoeren.
Toen Amsterdam in het laatst der 19e eeuw weder werd uitgelegd, had het verkeer te water veel van zijn beteekenis verloren. Ook met de regelen der versterkingskunst, welke in de 17e eeuw den vorm van den plattegrond bepaald hadden, behoefde, sinds Amsterdam een open stad was geworden, geen rekening meer gehouden te worden. Zoo kwam het, dat alleen met de eischen, die een zoo voordeelig mogelijke indeeling der te bebouwen gronden stelde, te rade werd gegaan. Een fraai geheel kon op deze wijze niet worden verkregen. Dit heeft men van te voren geweten, maar daar de schoonheid geen marktwaarde had, haar met een gerust hart prijs gegeven.
Tegenwoordig wordt daarvan de Amsterdamsche overheid, die tusschen 1870 en 1890 het bewind voerde, een verwijt gemaakt. Maar zou het niet een wonder geweest zijn, wanneer in dat tijdperk, toen kunst geen regeeringszaak was, het te Amsterdam anders geweest ware? Ook de nieuwe buurten van andere Nederlandsche steden, in de 19e eeuw ontstaan, kunnen niet op schoonheid bogen.
Bij het aanleggen en het uitbreiden der oude steden is de schoonheid het gevolg van de doelmatigheid geweest. De stad moest door wallen worden ingesloten, waardoor zij tegen vijanden was beschermd en zoo werd aan den aanleg een bepaald karakter gegeven. Toen die wallen, nutteloos geworden, werden gesloopt en de aanwas der bevolking in de 19e eeuw weder uitbreiding der steden noodzakelijk maakte, was er geen band meer, die de nieuwe wijken tezamen hield.
Daarom zijn die 19e eeuwsche uitbreidingen zoo onsamenhangend. Alleen het voordeel, dat door de eigenaars der gronden, die de stad omgaven, kon worden behaald, was de factor, waarmede de 19e eeuwsche stadsuitbreiders rekening hielden. In de 17e eeuw werd dit voordeel ook wel niet uit het oog verloren — zoo profiteerden de Amsterdamsche burgemeesters van de in 1613 ondernomen uitbreiding, door zich bijtijds van den eigendom der daar binnen vallende gronden te verzekeren — maar de eischen der versterkingskunst beheerschten het ontwerp en gaven daaraan een bepaald karakter.
Daar tot 1795 iedere Nederlandsche stad souvereine rechten had, werd van ouds het stadsbestuur als de overheid beschouwd. Die overheid maakte keuren op het bouwen, in welke keuren men omtrent de eischen der welstand echter niets vindt. Dit was ook overbodig, daar de schoonheid nog iets levends, iets van zelf sprekends bleef, zoolang er cultuur bestond.

(Wordt vervolgd.)

HET GRAFMONUMENT TE MIDWOLDE.

Met veel belangstelling het stukje van den heer H. Jb. Faber over bovenstaand onderwerp lezend, meen ik den lezer geen ondienst te bewijzen, hieronder meer uitvoerig, de beschrijving te geven, zooals die voorkomt in het werk „Romboat Verhulst, beeldhouwer 1624—1698, en Overzicht zijner Werken, door M. van Notten; met 53 lichtdrukken. Uitgegeven bij Martinus Nijhoff 1907. Hierin komt duidelijker uit, dan de heer Faber aangeeft, dat de staande ridderfiguur niet van Verhulst is.

Toen Carel Hieronijmus Baron van Inn- ende Knyphuisen den 31sten Juli 1664 op een en dertig jarigen leeftijd overleden was, wenschte zijne weduwe hem eene luisterrijke graftombe in het kerkje te Midwolde op te richten. Reeds den 8sten September daarop volgende (zijnde ongeveer eene maand voor de plechtige bijzetting van den doode die den 6—16 October plaats vinden zou) kon zij hiertoe een definitief contract met Verhulst afsluiten. Dit contract, waarvan een afschrift in de provinciale archieven van Groningen bewaard wordt, vindt men aan het einde van dit werk vermeld.
De samenstelling van dit graf, hoewel rijker, verschilde weinig van die van het monument te Katwijk-Binnen. Hier evenals daar waren twee personen af te beelden; de weduwe treurend bij haren gestorven echtgenoot. Enkele details uitgezonderd zijn de houdingen en schikkingen dezelfde. Toch is er een detail, waarop ik even de aandacht vestig. Wanneer men op geringen afstand van de tombe te Katwijk-Binnen staat, bevindt men zich lager dan de boris van het monument. Het beeld van Willem van Lyere bedekt dan gedeeltelijk dat van zijne vrouw, hetwelk nagenoeg op dezelfde hoogte achter hem ligt. Te Midwolde schijnt Verhulst dat te hebben willen voorkomen en hij plaatste daarom het beeld der weduwe hooger en niet liggend, maar in meer zittende houding. Deze tombe geeft hierdoor niet in zoo groote mate den indruk van rust, welke te Katwijk-Binnen zoo aangenaam aandoet; maar de compositie wint er door in duidelijkheid.
Op een voetstuk, hoog ongeveer 1 M. rust, op een rietmat uitgestrekt, het beeld van Carel Hyronymus van Inn- ende Knyphuisen. Hij is gekleed in een los gewaad, waarvan de breede plooien tot op de, in pantoffels gestoken voeten rijken. Het hoofd ligt op een kussen, waarvan het zachte opvulsel meesterlijk weergegeven is De handen liggen gekruisd over het lichaam.
De proporties van dit beeld zijn bijzonder gelukkig, en het geheel geeft den beschouwer eenen onvergetelijken indruk van den dood, die zonder strijd kwam.
Het is moeilijk te zeggen wat het meest te waardeeren is in dit grafteeken. Is het de wijze waarop het lichaam, de haarlokken, de verschillende stoffen zijn weergegeven of wel de stemming die uit het geheel spreekt?
Achter dit beeld, ongeveer 30 cM. hooger, is de zittende figuur van Anna van Eeuwsum geplaatst. Zij rust op eene dunne matras de linker arm steunende op eene bijbel en met de hand het bovendeel van eenen zandlooper omvattend. Zij is naar de zijde van haren man gekeerd; uit hare houding en armbeweging spreekt droefheid.
Als beeldhouwwerk wel minder doorgevoerd dan het liggend beeld, is toch ook deze figuur belangrijk. De factuur is wat slapper en zoo de waarde als portret daardoor verminderen mag, toch is de weergave der materie ook hier weer te bewonderen.
Aan den wand, achter de tombe ziet men te midden van 32 wapenborden aan linten en eikentakjes, eene ovale gedenktafel met eikenloof omkranst. Vier engeltjes omzweven haar, terwijl een vijfde, bazuin blazend, als hoogste punt deze versiering afsluit.

Schuin achter het hoofdkussen van den gisant staat met den rechtervoet steunend op een doodshoofd, een kinderfiguurtje

met bolspiegel in de hand. Waarschijnlijk vormde het tegenstuk met een aan het voeteinde staand dergelijk beeldje. Thans echter ziet men daar het staande beeld van den tweeden echtgenoot van Anna van Eeuwsum, George Willem van Inn ende Kniphuizen. Dit beeld is van de hand van Bertolomeus Eggers en toont duidelijk het verschil aan, dat tusschen zijne kunst en die van Rombout Verhulst bestaat.

Hoewel Verhulst in het contract met Anna van Eeuwsum had aangenomen de tombe binnen den tijd van 2 jaren na 8 September 1664 te voltooien en overeengekomen was, dat de laatste betalingstermijn zoude zijn „wanneer het wark ter plaetse gebracht ende vollecomen verveerdiget sall wesen" — zoo is de eindquitantie door Verhulst pas den 26 Augustus 1669 gedateerd. Zonder jaartal teekende Verhulst op een der kussens R. Verhulst. F. C."

H. J. JESSE.

HET VERWARMEN EN VENTILEEREN VAN FABRIEKSGEBOUWEN EN HET „STANLOCK" SYSTEEM.

Natuurlijke circulatie. Een afdoende verwarming en ventilatie voor fabrieksgebouwen, door middel van natuurlijke circulatie, moet nog gevonden worden.

Stoompijpen aangebracht rondom tegen de wanden van de te verwarmen lokalen, veroorzaken wel eene luchtcirculatie, maar de verkregen resultaten zijn verre van bevredigend. De warme lucht, die van de verwarmingsbuizen opstijgt, ontsnapt gewoonlijk door het dak of geeft haar warmte af aan het glas, dat in het dak is aangebracht. Ontsnapt op die wijze de warmte, zoo zal de koude lucht op de hoogte van den vloer haar plaats innemen.

Cokeskachels geven eene zeer snelle luchtcirculatie in hunne onmiddellijke omgeving, maar de warme lucht, die hiervan opstijgt gaat geheel verloren aan de bovenlichten in het dak, terwijl bovendien stof, asch en het aanvoeren van de brandstof, factoren zijn, die in een goed ingericht bedrijf niet meer thuis behooren.

Warmwaterpijpen worden gewoonlijk in het dak of tegen het plafond gelegd, in welk geval de werklieden daarvan niet de minste warmte genieten en de klacht dan ook geregeld gehoord wordt, dat de ventilatie slecht en de vloer miserabel koud is.

Het is dan ook algemeen als vaststaand aangenomen, dat wil men eene goede verwarming en ventilatie daarstellen, een of andere vorm van mechanische luchtbeweging moet worden toegepast.

HET „PLENUM" SYSTEEM.

Eenige jaren geleden werd dit systeem in Amerika het eerst toegepast en de voorstanders daarvan trachtten toen het publiek wijs te maken, dat dit de universale pil was, die alle kwalen zou genezen.

Zooals bekend, wordt bij dit systeem de lucht, na voorgewarmd te zijn, door leidingen van een centraal punt uit naar de verschillende gedeelten van het gebouw gevoerd.

Luchtfilters worden zelden voor fabrieken toegepast, uitgezonderd bij fabrieken voor photographisch materiaal, springstoffen en behangselpapieren, waar het „Plenum" systeem wel op zijn plaats is. Echter het nadeel van deze filters is, dat zij te veel kracht, voor het aanblazen der lucht vereischen. In fabrieken waar slechts eene geringe zuivering der lucht noodig is, zooals b.v. in schilderswerkplaatsen, zal het ruwe katoen, waaruit deze filters bestaan, beter vervangen kunnen worden door z.g. gonje emballage linnen, wat veel minder weerstand biedt en toch het verder binnendringen van stof en vuil, wat met de buitenlucht wordt aangevoerd, voorkomt.

Ventilators, die daarvoor meest toegepast worden, zijn van het centrifugaal type, om den tegenstand, die lange kanalen bieden, te overwinnen. Deze ventilators loopen gewoonlijk met eene zoodanige snelheid, dat zij den totalen tegenstand, 1½" of 38 mM. water niet te bovengaand, kunnen overwinnen. Onder deze voorwaarden bedraagt de vereischte kracht per 1000 kub. voet of 28½ M³. tot 0.5 P.K., zoodat dus een ventilator van dit type, die bijv. 20.000 kub. voet of 566½ M³. lucht per minuut verplaatst 10 P.K. zal nemen.

Schroefventilators worden met voordeel toegepast in gevallen, waar de luchtleidingen wijd zijn of in het geheel niet bestaan. Schroefventilators zijn niet geschikt om eenigen tegenstand van beteekenis te overwinnen en kunnen ze daarom dan ook niet toegepast worden, indien de tegenstand meer dan ½" of 13 mM. water bedraagt.

De constructie van den schroefventilator is zoo wel bekend, dat het niet noodig is hieromtrent nadere toelichting te geven. Zij, die daarentegen minder bekend zijn met hetgeen op dit gebied geboden wordt, zijn wij zoo vrij naar onze geillustreerde brochure „Wing's" ventilators, te verwijzen.

Luchtverwarmers. De cilindervormige, uit buizen saamgestelde, luchtverwarmer, waarbij de lucht door de buizen gedreven wordt, wordt bijna niet meer toegepast. Zonder twijfel is dit toestel eenvoudig van constructie en, indien de buizen lang genoeg genomen kunnen worden, kan het zelfs met elk ander thans toegepast type, de vergelijking nog best doorstaan. Het heeft echter een groot nadeel en dat is, dat de tegenstand van de lucht in sommige gevallen zelfs 3" of 76 m/M water overschrijdt.

De Amerikanen brachten ons, eenige jaren geleden, een type van luchtverwarmer, die eenvoudig van constructie is en bovendien zeer geringen tegenstand aan den luchtdoorgang biedt. Deze bestaat uit afdeelingen en kan daarom ten allen tijde, indien noodig, vergroot worden. Enkele der verbindingen zijn voorzien van linksche draad en nauwelijks zijn twee buizen eener afdeeling van dezelfde lengte zoodat het daarom een wel wat kostbaar apparaat is, om te maken.

Een voordeel van dezen verwarmer is echter, dat enkele afdeelingen daarvan met verschen en de andere met afgewerkten stoom kunnen gevoed worden, zoodat in zoo'n geval de ventilator kosteloos gedreven wordt, indien deze natuurlijk voor riemkracht is ingericht.

De lucht heeft bij het verlaten van den verwarmer gewoonlijk een temperatuur van 140° Fah. of 60° Celsius en is het, om deze en andere redenen, aan te bevelen, dat de ventilator zoodanig is aangebracht, dat de koude lucht door den verwarmer gedreven wordt, inplaats dat de ventilator de warme lucht verplaatst, die uit den verwarmer treedt; want in dit geval zou natuurlijk de ventilator een grooter volume lucht, op grond van de uitzetting veroorzaakt, bij het passeeren door den verhitter, te verplaatsen hebben.

Worden beiden, versche- en afgewerkte stoom in den zelfden verwarmer aangevoerd, zoo plaatst men gewoonlijk de afdeelingen voor den afgewerkten stoom het kortst bij den luchtaanvoer, zoodat de koude lucht hiermede het eerst in aanraking komt, alvorens de afdeelingen voor den verschen stoom bereikt worden. Deze verwarmers zijn voor een stoomdruk van 150 lbs. of 10 Atm. berekend en condenseeren drie pond stoom per uur per vierkante voet of ca. 14½ KG. per M². oppervlak; indien de toegevoerde buitenlucht zeer koud is en de stoomdruk hoog, kan gerekend worden, dat vier pond stoom per vierkante voet of ca. 19½ KG. per M². per uur gecondenseerd wordt.

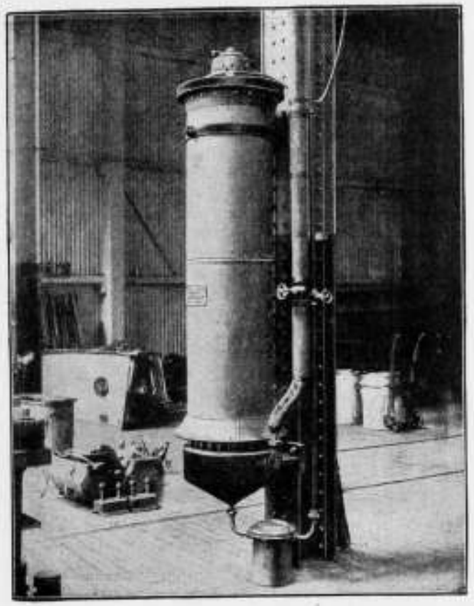
Luchtkanalen worden in den regel van gegalvaniseerd staalplaat gemaakt; zij worden gewoonlijk dicht onder het dak of plafond verlegd, waar zij echter aan groot warmteverlies blootgesteld zijn. Dit warmteverlies kan natuurlijk niet meer teruggewonnen worden en bedraagt in de meeste gevallen 50% van de warmte, die aan de lucht, door den verwarmer, gegeven is, zoodat de lucht, die in een lokaal op eenigen afstand van het toestel vrijgelaten wordt, veel kouder is, dan die welke door den verwarmer wordt afgegeven.

Hieruit volgt dus, dat met het „Plenum" systeem, zooals dat gewoonlijk aangebracht wordt, geen gelijkmatige verwarming en ventilatie door het geheele gebouw verkregen kan worden, want zoo de verwarming gelijkmatig moet verspreid worden, zal het noodig zijn, op het verst afgelegen punt van het apparaat, tweemaal meer lucht in te blazen, teneinde eene gelijkmatige temperatuur te kunnen handhaven; terwijl daarentegen, zoo de luchtverplaatsing gelijkmatig moet verdeeld worden, de lucht bij het verst afgelegen punt van het apparaat naar evenredigheid koud zal zijn.

EEN ZESDE GEDEELTE VAN DE LONDON COUNCIL TRAMWAY DEPT., GEHEEL VERWARMD VOLGENS HET „STANLOCK" SYSTEEM. Fig. 1.

DE VIER VERWARMINGSLICHAMEN OF „UNITS", IN DE AFBEELDING ZICHTBAAR ZIJN AAN DE KOLOMMEN OPGEHANGEN.

TYPE A „UNIT" TEGEN EEN KOLOM GEPLAATST COMPLEET MET STOOMAANVOER- EN AFVOERKRANEN EN CONDENSATIEPOT. Fig. 2.

Het is niet te ontkennen, dat deze luchtkanalen ontsieren, veel plaatsruimte innemen en bovendien kostbaar zijn. Zij onderscheppen het licht en belemmeren het gebruik van loopkranen en andere hefwerktuigen. Maar van al deze nadeelen is toch het verlies van warmte het voornaamste, wat tegen dit systeem pleit. De doorsnede der kanalen wordt in den regel zoo groot gehouden, dat de lucht een snelheid van 2.000 voet of 610 Meter per minuut verkrijgt. Worden deze kanalen echter kleiner aangenomen, zoo zal natuurlijk de luchtsnelheid grooter moeten worden, waarvan weder het gevolg is, dat de kracht, noodig om den ventilator te drijven onevenredig te groot en het systeem te kostbaar zou worden.

Luchtaanvoer. Toen het „Plenum" systeem het eerst toegepast werd, was het gewoonte een fabrieksgebouw op dezelfde wijze te behandelen als een school of een kantoorgebouw, door de warme lucht horizontaal aan te voeren, op eene hoogte van ca. 8 à 10 voet of 2.45 à 3 M. boven den vloer. Nog heel veel fabrieken hebben hun dakruimten op deze manier verwarmd en geventileerd en de man, die de loopkraan bedient, is de eenige, die ten volle van de verwarming en ventilatie profiteert. De werklieden in het gebouw daarentegen, die op den vloer verkeeren, hebben niet het minste genot, hetzij van de verwarming of van de ventilatie, door hunne patroons met groote kosten daargesteld.

In den laatsten tijd is er eene beweging in de juiste richting gekomen en wordt aan de warme lucht eene benedenwaartsche richting gegeven, zoodat deze met den vloer in aanraking komt. Op deze wijze worden de vloer en de gereedschappen verwarmd en de werklieden ondervinden den weldadigen invloed van de verwarming en de ventilatie. In den zomer daarentegen, wanneer de verwarming niet noodig is, kan toch de ventilator in dienst gesteld blijven, vooral in overbevolkte en laag gebouwde werkplaatsen.

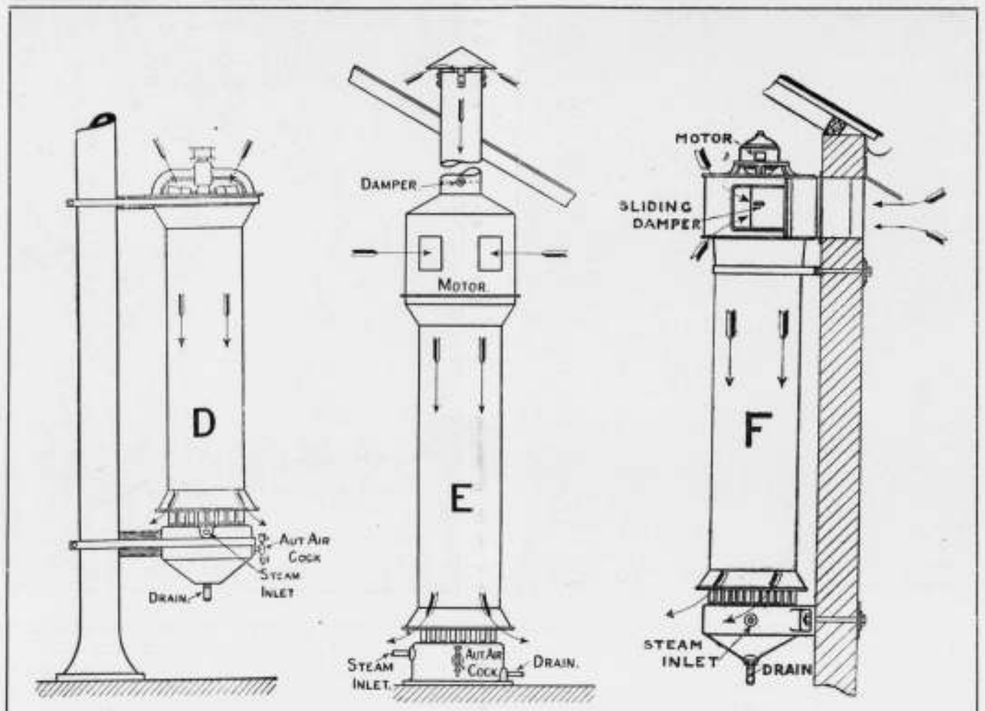
Het „Plenum" systeem op deze wijze toegepast, werkt vrij bevredigend, maar toch blijven de nadeelen van enorm warmteverlies bestaan, veroorzaakt door de boven of ondergrondsche kanalen, lichtonderschepping en de hooge installatiekosten van het geheel. Hoe onvoordeelig het „Plenum" systeem werkt, kan worden beoordeeld uit het feit, dat in de berekening van het verlies aan warmte het regel is bij de werkelijke verliezen nog 50% op te tellen, teneinde tot het aantal warmte-eenheden te komen, die door het apparaat geproduceerd moeten worden.

Wij komen nu tot

HET „STANLOCK" SYSTEEM.

Dit systeem is het resultaat van vele jaren van ervaring, opgedaan bij de toepassing van het „Plenum" systeem in fabrieksgebouwen. In plaats van één centraal verwarmingslichaam, worden meerdere verwarmingslichamen over de te verwarmen lokalen verdeeld, en zoodanig geplaatst, dat voor elk lichaam een oppervlak van circa 325 M². naar gelang van den beschikbaren stoomdruk, te verwarmen overblijft. (Zie fig. 1). Hoe hooger de stoomdruk des te grooter is het oppervlak, dat door elk lichaam kan worden bestreken. Men doet goed dit niet te ver te voeren, daar bij vermindering van het aantal verwarmingslichamen de verwarming plaatselijker wordt.

Stanlock Units of verwarmingslichamen (zie fig. 2, 3, 4 en 5), zijn cilindervormige, vertikale luchtverwarmers met schroefventilator gecombineerd. Deze verwarmer bestaat uit een aantal naadlooze getrokken stalen buizen, vertikaal geschroefd in een ronden gegoten ijzeren voet. Bij deze speciale constructie (Haylock's patent) zijn de vertikale buizen van boven gesloten en alleen

TYPE D „UNIT", TEGEN EEN KOLOM GEPLAATST, VOOR RIEMKRACHT. Fig. 3.
DEZE „UNIT" KAN OOK VRIJSTAAND EN DE VENTILATOR DAAROP VERTICAAL GEPLAATST, GELEVERD WORDEN.

TYPE E „UNIT" VRIJSTAAND OP DEN VLOER GEPLAATST MET VERSCHE LUCHT TOEVOER EN LUCHT FILTER. Fig. 4.

TYPE F „UNIT" TEGEN EEN MUUR GEPLAATST MET VERSCHE LUCHT TOEVOER, ELECTRO-MOTORISCH AANGEDREVEN. Fig. 5.

aan het ondereinde, waarmede zij in den gegoten ijzeren voet zijn geschroefd, open.
De stoom die dus den voet of gemeenschappelijk cilindrische kamer, in vrijen doorlaat doorstroomt, wordt als het ware in de buizen opgetrokken, veroorzaakt door het Vacuum, dat daarin ontstaat.
De buizen zijn omgeven door een cilindervormigen mantel van staalplaat, waarop de ventilator is geplaatst, die de lucht in benedenwaartsche richting door de verwarmingsbuizen voert en over den vloer verspreidt. Met stoom van 60 lbs. of 4 atm. en eene snelheid van 950 omwentelingen per minuut voor den ventilator, levert elk verwarmingslichaam 2000 kub. voet of ca. 57 M³. lucht per minuut op een temperatuur van 150° Fahr. of 65 à 66° Cel. Wenschelijk is het, dat de lucht op een matige temperatuur het verwarmingslichaam verlaat, om een te snelle rijzing te voorkomen. De temperatuur van de lucht, die het verwarmingslichaam verlaat, vermindert natuurlijk zoodra zij in alle richtingen verspreid wordt, zoodat op een afstand van 5 voet of 1.50 M. van elk lichaam of Unit de temperatuur op vloerhoogte niet hooger zal zijn dan 90° Fahr. of 32° Cels.
In lokalen, die hoog onder verdieping zijn, is het niet noodig, elk lichaam of Unit van eene verschen luchttoevoer te voorzien, maar in bezette lokalen met geringe verdiepingshoogte, is het wenschelijk, dat elk lichaam of Unit direct met de buitenlucht verbonden wordt. De inrichting wordt bovendien dan zoodanig gemaakt, dat men een, naar behoefte, willekeurige hoeveelheid lucht uit de ruimte zelf nog kan aanzuigen en men dus zooveel buitenlucht aanvoert, als noodig voor eene behoorlijke luchtverversching.
De hierbedoelde ventilator is de schroefventilator met een diameter van 18" of 450 m.M., die bij het verplaatsen van 2000 kub. voet of 57 M³. lucht per minuut ongeveer ¹/₈ P. K. neemt of indien electrisch aangedreven, de motor daarvan op de gewone lichtleiding kan worden aangesloten.
Het heeft een punt van overweging uitgemaakt, om de ventilators te doen drijven door middel van een stoomturbine, waarvan de afgewerkte stoom zou worden benut voor de verwarming. De energie, benoodigd voor het drijven is echter zoo gering, dat dit voor de verwarming geen gewicht in de schaal legt, terwijl men daarbij in het oog moet houden, dat men ook des zomers de apparaten wenscht te benutten voor ventilatie.
Stoom- en condensatiewater-leidingen. Voor den toevoer van stoom kan het enkelvoudig pijpsysteem worden gebruikt in die gevallen, waar het condensatiewater door de zwaartekracht kan worden teruggevoerd. Alle leidingen worden dan in of onder den vloer gelegd en zijn dus uit het gezicht. Daar, waar de stoomketel boven den vloer gelegen is, is het raadzaam, zoowel de stoom- als de condensleidingen naar boven te leggen, waarbij dan elk lichaam of unit van een condenspot wordt voorzien.
De stoom- en de condensleidingen zijn bij het „Stanlock"systeem betrekkelijk klein en goedkoop aan te brengen. Elk lichaam of unit is voorzien van een ³/₄" aansluiting voor stoom en condensatiewater, indien de stoomdruk van 50 tot 150 lbs of van 3 tot 10 atmosfeeren bedraagt.
Bij het verleggen der leidingen zijn natuurlijk verschillende voorzorgen in acht te nemen, welker uitvoerige behandeling, ons in dit bestek te ver zou voeren. Het zij slechts aangestipt, dat de stoomleidingen naar de toestellen toe en de condensleidingen naar den ketel of het warmwaterreservoir moeten afloopen. Evenzoo moet gezorgd worden, dat spanningen op eenig deel van de installatie door uitzetting en inkrimping, niet kunnen optreden.
De hoeveelheid stoom, die door een verwarmingslichaam of unit No. 1, als hiervoren omschreven, gecondenseerd wordt, is niet meer dan 100 lbs. of 45 Kg. per uur, indien in een gebouw, bij een buitentemperatuur van 32° Fahr. of 0° Cels., een temperatuur van 60° Fahr. of 16° Celsius moet worden gehandhaafd.
Bij zachter weder is de condensatie aanzienlijk minder, terwijl in den zomer natuurlijk geen stoom verbruikt wordt, maar daarentegen hetzelfde apparaat voor de ventilatie kan zorgdragen.
Andere doeleinden. Het „Stanlock" systeem is niet alleen van toepassing voor de verwarming en ventilatie van gebouwen, maar ook voor het verwijderen van stoom en gassen en voor het drogen van textil en andere materialen, zooals lijm, hout, zeep, stijfsel, begangselpapier, geolied linnen, gewasschen lijf- en andere goederen, wol, garens, baksteenen, aardewerk en vele andere zaken.
De voordeelen van het „Stanlock"-systeem vergeleken met die van het „Plenum"-systeem zijn:
1°. Geen onoogelijke en kostbare bovengrondsche luchtleidingen, welke bovendien het licht onderscheppen en warmte verspillen.
2°. Geen ondergrondsche gemetselde kanalen, welke dikwijls verontreinigd en vochtig zijn.
3°. Geen lichtonderschepping, daar de pijpleidingen van zeer geringe afmetingen zijn en bovendien van uit het verwarmingslichaam of unit onmiddellijk verticaal opgevoerd worden.
4°. Geen speciale draagconstructies zijn er noodig. De units kunnen zoowel direct op den vloer, tegen den wand of tegen een aanwezigen kolom geplaatst worden.
5°. Geen warmteverlies.
6°. De totale energie-hoeveelheid, benoodigd voor het bewegen der lucht, bedraagt slechts ongeveer $^{1}/_{20}$ van die, welke bij het „Plenum"-systeem vereischt is.
7°. De units nemen praktisch geen plaatsruimte in, wanneer deze tegen de kolommen of de wanden geplaatst worden. Moeten ze direct op den vloer geplaatst worden, zoo is slechts de ruimte, die ze innemen, ca. 3 vierk. voet of ca. $^{1}/_{4}$ M².
8°. De kosten van een complete installatie, volgens het „Stanlock" systeem geleverd en aangebracht, bedragen ongeveer de helft van die, volgens het „Plenum"systeem.
9°. De hoeveelheid stoom, welke condenseert bij het „Stanlock" systeem, is ongeveer de helft van die bij het „Plenum"systeem. De reden hiervan is, dat geen warmte verloren gaat. De geheele verwarming en ventilatie concentreert zich op vloerhoogte; de gereedschappen werken na korten tijd als warmteafgevers inplaats van als warmte-onttrekkers, voor diegenen, die er mede omgaan.
10°. De verwarming en de ventilatie is bij het „Stanlock"systeem door het geheele gebouw zeer regelmatig verdeeld en is het hierbij mogelijk een gedeelte der lokalen, indien in bepaalde afdeelingen overgewerkt moet worden, afzonderlijk te verwarmen en te ventileeren en dit even gemakkelijk als bij de verlichting het geval is. Bij het „Plenum"systeem, zooals dat meestal wordt toegepast, is dit niet mogelijk.
11°. Voor de verwarming der kantoorlokalen kan het condensatiewater van de verwarmingslichamen of Units dienen, zoodat in deze lokalen eene warmwaterverwarming kan worden aangelegd met gebruikmaking van de daarvoor gebruikelijke en bekende radiatoren. Het vormt met het „Stanlock"systeem dan een geheel, d.w.z. een snelcirculatie zonder gebruikmaking van een pomp, wat weder de toepassing van nauwe pijpleidingen mogelijk maakt.
De *„Stanlock" Units* of verwarmingslichamen worden in drie grootten gemaakt en wel volgens onderstaande tabel:

Luchtverplaatsing No. per min.		stroomverbruik Watt.	stoomverbruik in K.G.
0	28½ M³	50	22½
1	56¼ "	100	45
2	85 "	150	68

N.B. De cijfers voor het stoomverbruik hebben betrekking op het circuleeren van de lucht in het gebouw. Wordt evenwel alle lucht van buiten toegevoerd, zoo zal natuurlijk de stoom sneller condenseeren. Bij een buitentemperatuur van 32° Fahr. of 0° Cels. zullen in dit geval deze cijfers verdubbeld moeten worden. Wordt slechts een gedeelte buitenlucht toegevoegd, terwijl de overige lucht in het gebouw circuleert, wat in de meeste gevallen meer dan voldoende is, zoo zal het stoomverbruik natuurlijk in verhouding weder afnemen.

JAN HAMER & Co.

VERGADERINGEN

VERGADERING AFD. DELFT DER MAATSCHAPPIJ VAN NIJVERHEID.

Centrale Verwarming. Uitgenoodigd door de Mij. van Nijverheid afd. Delft, hield de heer F. W. Braat Jr. in de kleine concertzaal van Stads Doelen eene voordracht over centrale verwarming.
Spreker begon met mede te deelen, dat hij in casserievorm zou trachten een algemeen beeld te geven der verschillende verwarmingssystemen. Als oudste centrale verwarmingen mogen zeker die van Pompeï genoemd worden, waarvan men bij de opgegraven oude gebouwen nog het systeem kan terugvinden. Eerst in het laatst der vorige eeuw is men zich op het centraal verwarmen van groote gebouwen gaan toeleggen en sedert een dertigtal jaren behooren daartoe ook scholen, ziekenhuizen en woonhuizen.
In het buitenland was men ons op het gebied van verwarming veel vooruit en vooral in Duitschland, met prof. Rietschel aan het hoofd, was zulks het geval. Thans kan men echter zeggen, dat ook Nederland niet behoeft achter te staan, want een twaalftal firma's heeft zich met energie op dit vak toegelegd en de meest belangrijke installaties worden hier te lande uitgevoerd. Overgaande tot de bespreking der verschillende systemen, als heete lucht-, laagdruk stoom- en warmwaterverwarming, werd met behulp van gekleurde lichtbeelden een en ander zeer duidelijk toegelicht. De warmwaterverwarming, als zijnde de aangenaamste, doch tevens de kostbaarste — in de meeste gevallen te prefereeren, het congres in Berlijn gehouden van verwarmingsspecialiteiten sprak zich in dien geest unaniem uit — behandelt spreker meer uitvoerig en geeft eenige details te zien, als automatische trekregulateurs, temperatuurregulateurs, w.o. de thermostat — een zeer vernuftig toestelletje — de radiatoren, die, men moge ze leelijk vinden, nog steeds de beste verwarmingslichamen zijn, voorts eenige kijkjes in verw.kelders van kleine en groote gebouwen, die soms belangrijke ketelseries te zien gaven. Het tegenstroomapparaat — een beknopte inrichting om met een stoomverwarming een warmwaterverwarming te combineeren, blijkt in de praktijk zeer goed te voldoen en maakt het mogelijk, zooals thans in de kantoorgebouwen van de firma Stokvis in uitvoering is, de kantoorlokalen met warm water, de showrooms met stoom te verwarmen, terwijl in den kelder alleen de laagdruk stoomketels zijn opgesteld.
Een belangrijk punt in een centrale verwarming betreft de wijdten der buisleidingen. Vroeger schonk men daaraan minder aandacht, een 2e buis speelde toen een voorname rol, thans is dit geheel anders en berekent men voor elke radiator vrij nauwkeurig de benoodigde pijpzwaarte en dit is noodig, wil een verwar-

ming in alle opzichten goed werken. Ook de berekening van een verwarming — het gevorderde aantal calorieën — wordt behandeld aan de hand van een in lichtbeeld vertoonden staat, waardoor men begrijpt, dat een verwarmingsplan te maken nu niet zoo'n eenvoudig werk is.
Ook een staat van kolenverbruik met kachels en met centrale verwarming wordt vertoond en het gebouw voor Ministerie van Oorlog geeft daarvan een verrassend voorbeeld. Een verwarming in een particulier huis in Delft gaf, bij stoken met anthraciet, zelfs een besparing van ± 40%. Na de pauze, die gebruikt werd om verschillende onderdeelen in natura te zien, werd overgegaan tot het bespreken van de verwarming in eenige groote gebouwen in het buitenland, eveneens door duidelijke lichtbeelden toegelicht, als het Hofburgtheater en het ziekenhuis te Weenen, het Reichtstaggebäude te Berlijn, het raadhuis te Hamburg en dat te Kopenhagen. Men staat verbaasd over de enorme inrichtingen in deze gebouwen, waarvoor bedragen zijn besteed tot 700.000 mark en hooger. In het raadhuis te Hamburg maakte men alle buizen van rood koper — overdrijving is dus in dit vak ook niet uitgesloten. Het invoeren van versche gezuiverde verwarmde lucht is hierbij de hoofdfactor; deze van boven af inpersen voldoet in het algemeen niet, wel van onder bij den vloer inbrengen of op eenige hoogte daarboven. Dit inbrengen, gewoonlijk mechanisch, van verwarmde lucht, gaat bijna altijd gepaard met mechanisch opzuigen der af te voeren bedorven lucht. Van de centraal verwarmde grootere gebouwen in ons land, door de firma Braat in uitvoering, kregen wij te zien de Landsdrukkerij, de kantoorgebouwen van de firma Stokvis, de gebouwen voor de Koloniale Reserve te Nijmegen en ten slotte de belangrijkste in ons land: het Vredespaleis. Dit laatste, met uitvoerige teekeningen toegelicht, trok bijzonder de aandacht. Spreker besloot zijn voordracht met de opmerking, dat een leerstoel voor verwarming aan de T. H. van bijzonder veel nut zou zijn en mocht door een krachtig applaus van een talrijk publiek de voldoening smaken, dat men met genoegen en belangstelling zijn causerie gevolgd had.

DELFTSCHE CORR.

BOEK-EN PLAATWERKEN

Plaatwerk de Architect. Nadat dit plaatwerk gedurende drie jaren zijn uitgave had gestaakt, is dezer dagen de eerste aflevering van de vernieuwde serie uitgekomen, van den 18den jaargang verschijnen nog afl. 5 en 6, waarna de 19de jaargang met een omslag van Roland Holst zal zijn voorzien.
Wij verheugen er ons in, dat het Genootschap de voortzetting van dit standaardwerk heeft ter hand genomen. Een reeks uitmuntende platen, vertegenwoordigend veel van het belangrijke dat de moderne bouwkunst en kunstnijverheid in Holland had voortgebracht, waren reeds verschenen; deze reeks wordt doorgezet en het is een gelukkige gedachte geweest, dit herbegin in te wijden door een der beste scheppingen van Berlage, het Beethovenhuis met 6 groote en fraaie afbeeldingen te vertegenwoordigen. Een dergelijk begin wekt hooge verwachtingen en wij hopen, dat het der Redactie gelukken mag, de volgende afleveringen op hetzelfde peil te houden.
De vraag rijst, of dit werk niet als een concurrent van ons tijdschrift „Bouwkunst" beschouwd moet worden. Beiden bevorderen zij de bouwkunst; maar verder is een duidelijk verschil in de wijze, waarop dit geschiedt.
„Bouwkunst" wil zijn een populair kunstblad, teneinde het publiek meerder begrip van bouwkunst en aanverwante vakken te geven; van daar veel tekst, weinig speciaal technische teekeningen en veel photografische afbeeldingen; „de Architect" geeft groote platen, grootendeels vakkundig en weinig tekst; begrijp ik het goed dan beoogt het in hoofdzaak te geven een goed, en voor de architecten te benutten, overzicht van de hedendaagsche bouwkunst en kunstnijverheid.
Daarom kunnen, wanneer de redacties elkaar verstaan, beide uitgaven elkaar goed aanvullen en ook hierin is de wedererschijning van het fraaie werk ons sympathiek.

J. G.

PERSONALIA

J. H. LELIMAN. †

Bij het ter perse gaan van dit blad ontvangen wij bericht dat Woensdag 1 December j. l. in den ouderdom van 82 jaar overleed de heer J. H. Leliman.
Een figuur van beteekenis voor onze bouwkunst en voor de Maatschappij is hiermede heengegaan.
Trad de heer Leliman in de laatste jaren niet meer op den voorgrond, gedurende de 2de helft der 19de eeuw heeft hij een belangrijk aandeel gehad in de bevordering der bouwkunst en in den bloei van het vereenigingsleven.
De tijd ontbreekt meer uitvoerig zijn werkzaam en nuttig leven te beschrijven; in het kort samengevat vermelden wij: Geboren 26 Juni 1828; op 15 jarigen leeftijd naar Rotterdam waar hij practische opleiding genoot; daarna 5 jaar in het buitenland, werkend op ateliers; in 1853 terug in Amsterdam en al spoedig belangrijke opdrachten; bouw van arbeiderswoningen voor de vereeniging Salerno; zijn eigenlijke bouwtijd strekt zich over 25 jaar uit; bouw van vele woon- en landhuizen, eenige kerken, fabrieken (o. a. de eerste broodfabriek) en winkels; in 1855 het gebouw van Arti et Amicitiae, verder de Studenten societeit „het Vosje", de Ziekenverpleging op de Prinsengracht, e. a.
Van vele binnen- en buitenlandsche vereenigingen was hij eerelid of correspondent.
Vijf en twintig jaar lang was hij bestuurslid van onze Maatschappij, waarvan 10 jaar voorzitter, daarna Eerelid.
In 1855 richtte hij mede het Genootschap Architectura et Amicitia op, waarvan hij eere-voorzitter werd; van 1860—70 was hij voorzitter van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, daarna Eerelid.
Voor het ambachtsonderwijs heeft hij zeer veel gedaan; vandaar dat hij wel genoemd werd: de Vader van het Ambachtsonderwijs in Nederland.
Is het voor zijne familie een groot voorrecht geweest den beminden vader tot in hoogen leeftijd deel van den huiselijken kring te zien uitmaken, zijn heengaan zal te meer gevoeld worden en gaarne betuigen wij onze hartelijke deelneming in dit verlies.

DE REDACTIE.

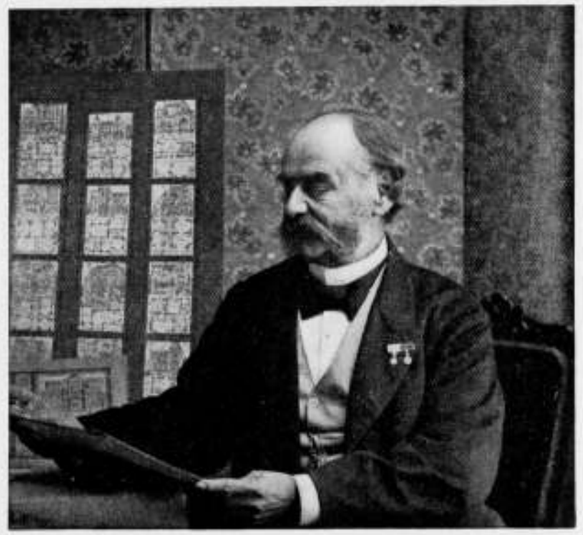
30ste JAARG. — 10 DEC. 1910. — No. 50.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

J. H. LELIMAN. †

De groote beteekenis van J. H. Leliman zoowel voor de bevordering der bouwkunst als voor het vereenigingsleven mag bekend verondersteld worden; evenzoo zijn baanbrekende bemoeiingen in zake ambachtsonderwijs.
De herinnering aan de viering van zijn 70sten en daarna zijn 80sten verjaardag ligt ons nog goed in het geheugen; uitvoerig zijn bij die gelegenheden zijne vele verdiensten gememoreerd, zoodat wij verwijzen naar Bouwkundig Weekblad no. 26 1898 en no. 26 1908.

INHOUD: J. H. Leliman †. — OFFICIEEL GEDEELTE: Uitloting 3% Oblig. Leening. — Contributie Buitenlandsche leden. — Vergadering Afdeeling 's Gravenhage. — Heimatschutz en Bouwkunst. — REDACTIONEEL GEDEELTE: De schoonheid en de Overheid, (vervolg) door A. W. Weissmann. — Internationale Kunsttentoonstelling te Rome. — Prijsvragen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten.

Toen het Hoofdbestuur onzer Maatschappij bericht kreeg, dat de heer J. H. Leliman den 1sten December was overleden, wenschte het bij de ter aarde bestelling van het stoffelijk overschot blijk te geven, dat het de groote verdiensten van den overledene als oud-voorzitter en eerelid ten opzichte van den groei en bloei der Maatschappij op hoogen prijs stelt. Daartoe door den voorzitter uitgenoodigd, waren alle Hoofdbestuurderen, voor zoover niet door ziekte verhinderd, Maandag 5 December overgekomen naar Amsterdam ten einde bij de begrafenis tegenwoordig te zijn. Op de Oosterbegraafplaats waren velen aanwezig om den overledene de laatste eer te bewijzen.
Behalve de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, vertegenwoordigd door zijn Hoofdbestuur, was ook van de Afd. Amsterdam onzer Maatschappij haar voltallig bestuur aanwezig. Verder werden opgemerkt: de heeren H. J. M. Walenkamp en G. J. Rutgers, respectievelijk vice-voorzitter en administrateur van het Genootschap „Architectura et Amicitia", de heer A. W. Weissman voor den Bond van Ned. Architecten, de heer 't Hooft voor Arti et Amicitia; de heer H. J. de Groot, Inspecteur M.O.; de heer J. van Has-

selt, voorzitter van het Hoofdbestuur van de Maatschappij voor den Werkenden Stand, en verder vele architecten, aannemers en belangstellenden.
Een groot aantal kransen en bloemstukken van bovengenoemde vereenigingen, van de directeuren en leeraren van de 1e en 2de Ambachtsschool met de daaraan verbonden Avondscholen te Amsterdam, van den Bond van Directeuren van Ambachtscholen in Nederland en van enkele particulieren bedekte de baar.
Aan de groeve nam de heer A. Salm G.Bzn., als voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst het eerst het woord en sprak:
„Aan de groeve van ons Eerelid en Oud-Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst,

JOHANNES HERMANUS LELIMAN,

wensch ik met het Hoofdbestuur en uit naam van de leden, hem een laatsten groet te brengen, een laatst woord van afscheid te spreken.
Dat zoovelen opgekomen zijn om den overledene de laatste eer te bewijzen is wel een teeken, dat deze iemand van beteekenis was, die in velen en in velerlei belang heeft gesteld en daarvan de bewijzen achterlaat.
Het is niet mijn bedoeling om het leven van onzen geachten Oud-Voorzitter als architect te schetsen, ook niet op te noemen al wat op zijn initiatief of medewerking tot stand is gekomen — doch ik wil mij bepalen om dankbaar in herinnering te brengen welk groot aandeel hij heeft gehad in het werk, in den groei en den bloei van onze Maatschappij van Bouwkunst en in de plaats, die zij inneemt.
Het is nu reeds meer dan een halve eeuw geleden, dat de onder leiding van de eerste buitenlandsche architecten tot architect gevormden Leliman lid werd van de Maatschappij.
In de eerste jaren van zijn lidmaatschap verwierf hij al spoedig bekroning op bekroning voor zijne ingezonden antwoorden op door de Maatschappij uitgeschreven prijsvragen en vestigde hij de aandacht op zich door zijne juiste opmerkingen, bestudeerde rapporten en boeiende redevoeringen op de Algemeene Ledenvergaderingen, zoodat hij in het 5de jaar van zijn lidmaatschap reeds in het Bestuur gekozen werd. Spoedig daarop volgde de benoeming tot Secretaris, kort daarna die tot Vice-Voorzitter en toen die tot Voorzitter. Niet minder dan 25 jaren heeft hij zitting in het Bestuur gehad, waarvan 10 jaar als Voorzitter, en heeft hij de hem toebedeelde krachten en werklust aangewend ten bate der Maatschappij.
Wanneer men de annalen der Maatschappij naleest, getiteld Bouwkundige Bijdragen, dan zijn, op enkele jaargangen na, alle voor een deel van zijn hand, en het is een genoegen die zakelijk, helder gestelde en goed gestyleerde opstellen, gekruid met menigen pakkenden kwinkslag te lezen. De onderwerpen zijn meestal even zoovele bewijzen van zijnen vooruitstrevenden geest, zijne goede inzichten en beschouwingen.
Reeds in den aanvang van zijne Bestuursfuncties toch zijn door hem voorstellen gedaan en aan de orde gesteld, welke heden ten dage nog een onderwerp van studie uitmaken.
Als zoodanig haal ik aan zijn eerste pogingen in 1857 tot het verbeteren van het Ambachtssonderwijs met subsidie van Rijk en Gemeente.
Voorts zijn streven tot het in stand houden van oude gebouwen en monumenten (om niet te spreken van zijn opmetingen daarvan) en tot het verkrijgen van een permanente Commissie van Advies, door het Rijk gehonoreerd, — zijne beschouwingen over bouwkundige critieken — zijne pogingen om het publiek belang te doen stellen in de Bouwkunst — zijne uitbreidingsplannen voor Amsterdam — zijne voorstellen tot verbetering van het loon en de huisvesting van den werkman — zijne bemoeiingen tot het concipieeren van Prijsvraagregelen, enz., enz.
Het is dan ook begrijpelijk, dat deze werkzame Voorzitter menige welverdiende hulde in ontvangst kon nemen, niet alleen vanwege de leden van de Maatschappij, doch ook daarbuiten, en dat hem zelfs meermalen vorstelijke onderscheidingen werden toegekend.
Bij het neerleggen van zijne Bestuursfunctie werd hem dan ook het Eerelidmaatschap der Maatschappij aangeboden.
Bij de viering van zijn 70en verjaardag in 1898 werd hem door een deputatie uit het Bestuur bovendien de gouden medaille van de Maatschappij overhandigd en wenschte men den jubilaris — den architect in ruste — nog menig gelukkig jaar in huiselijken kring.
Op de Algemeene Vergaderingen, welke hij als belangstellend lid nimmer verzuimde bij te wonen, gaf hij nog dikwijls goeden raad, en hij was soms voor den leider dier vergaderingen een grooten steun, om, wanneer bij meeningverschil een zaak verloren dreigde te gaan, die te redden, en hielp hij mede om de wagen in het rechte spoor te houden door de hem eigenaardige manier van zich uit te drukken of zich zeer handig in het debat te mengen.
Toen kwam de verdrietige tijd en misten wij hem op onze bijeenkomsten; een verraderlijk ziekte-aanval kluisterde hem half verlamd aan zijn zetel. Ook het verlies van zijne echtgenoote moest hij betreuren.
Niettemin heeft hij die zware beproevingen met gelatenheid gedragen, en had hij het geluk dat zijn geest steeds helder bleef. Ook zijne belangstelling in de Maatschappij was onverflauwd; steeds las hij met genoegen ons Bouwkundig Weekblad en het heeft hem zeer verheugd op zijn 80 jarig geboortefeest de hulde van zoovele leden der Maatschappij te ontvangen.
Hij kon op zijn ouden dag verklaren een recht gelukkig vader te zijn, daar hij het voorrecht heeft mogen genieten zijn zoon, die te Delft goed was afgestudeerd, een man in de maatschappij te zien worden, een man zoowel door teekenstift als pen bekend en die door zijn uitgevoerde werken naam maakt, die zitting heeft in verschillende Commissies en dit jaar tot Vice-Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering van Bouwkunst werd gekozen.
En waar hij de zorgzame verpleging van zijn hoogge-

achte gade moest missen, werd deze taak door een geliefde schoondochter overgenomen.
Betrekkelijk onverwachts is op eens deze toestand wreed verstoord. Na een zeer kortstondige ongesteldheid is hij zacht en kalm ontslapen, onbewust van zijn heengaan en werd hem een langdurig ziekbed gespaard.
En zoo is er weer een van de oude garde, waaraan onze Maatschappij bijzonder veel verplichting had, heengegaan. Godefroy, mijn Vader, Van Gendt, Springer, Gosschalk, Molemans, Van Niftrik en nu de Heer Leliman! Enkele van zijn scheppingen zijn afgebroken, als „Het Vosje", de winkels van Kreunen, doch ook andere zijn gebleven, als: Arti, de Ziekenverpleging, het huis van Dr. Rieve, enz. Doch wat voor het nageslacht steeds zal blijven bestaan, dat zijn zijne werken zwart op wit, de Bouwkundige Bijdragen, en verschillende brochures, wat zal blijven bestaan, dat is de dankbare herinnering voor alles wat hij gedaan heeft voor de Maatschappij, zoo ook de gedachte aan zijne persoonlijkheid, dat kan ik verklaren uit de grond van mijn hart, als Voorzitter van de Maatschappij en ook als vriend van den overledene. De belangstellenden hier, om zijn stoffelijk overschot geschaard, brengen een laatste afscheidsgroet; doch teruggekeerd elk naar zijn werk, verklaren zij als gezegd, dat zij zijn nagedachtenis in eere zullen houden! Dat zij zoo!"
De heer Poggenbeek sprak een kort woord voor de afd. Amsterdam onzer Maatschappij terwijl de heer Walenkamp namens Architectura et Amicitia den eere-voorzitter van het Genootschap huldigde, er op wijzend, dat in den zoon de overledene een groot geluk had gevonden. Hij zag in hem zijn opvolger, die zijn werk heeft doorgezet. De heer Weissman sprak voor den Bond van Ned. Architecten, maar ook als een oud vriend. Hij herinnerde er aan dat Leliman was een kunstenaar, die reeds in 1855 nieuwe banen dorst in te slaan.
De heer 't Hooft voerde, bij afwezigheid van den voorzitter, het woord voor Arti et Amicitiae, huldigde hem als eerelid en maker van het gebouw der Maatschappij en deelde mede dat de overledene behoort tot diegenen, die zich voor de Maatschappij zeer verdienstelijk hebben gemaakt.
De laatste spreker was de heer Van Hasselt voor de „Maatschappij voor den Werkenden Stand". In den breede schetste hij de verdiensten van den heer Leliman, oud-voorzitter van de afdeeling Ambachtsscholen dezer Maatschappij. Zeer terecht werd de overledene de vader van het ambachtsonderwijs in Nederland genoemd.
De zoon van den overledene, de heer J. H. W. Leliman, dankte voor de eer zijn vader bewezen.

OFFICIEEL GEDEELTE.

UITLOTING 4 AANDEELEN 3% OBLIGATIE-LEENING.

Uitgeloot zijn de nos 17, 69, 73 en 91, welke betaalbaar zijn bij de firma Matthes & Co. Singel 320 te Amsterdam.

CONTRIBUTIE BUITENLANDSCHE LEDEN.

De leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, buitenslands gevestigd, worden er aan herinnerd, dat zij, volgens Art. 2 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement **de contributie van een geheel jaar vooruit moeten betalen**; zij worden dus verzocht hun postwissel **vóór 1 Januari 1911** op te zenden aan het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam.
Pro memorie diene, dat de contributie bedraagt voor Architect of Gewoon Lid f 15, voor Buitengewoon Lid f 7.50 en voor Kunstlievend Lid f 15 of f 5.

AFDEELING 'S-GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Vrijdag 2 Dec. 1910 in het Zuid Hollandsch Koffiehuis.
Nadat de notulen waren voorgelezen: werd de rekening en verantwoording van den Penningmeester van het afgeloopen jaar en de begrooting van het komend jaar nagezien en goedgekeurd.
Tot bestuurslid werd gekozen de Heer S. de Clercq in de plaats van den Heer Eberson, die volgens rooster aftrad. Hierop deelde de voorzitter mede, dat het hoofdbestuur der Maatschappij geweigerd had een architect te benoemen om een plan voor een Haagschen Schouwburg op te maken in concurrentie met de beide buitenlandsche architecten, omdat het verontwaardigd was over de wijze waarop de Nederlandsche architecten door de Schouwburgcommissie behandeld zijn. De voorzitter sprak de hoop uit, dat geen enkel fatsoenlijk Hollandsch architect zou gevonden worden, die eene uitnoodiging aanvaardde, en dit omdat hij het beneden de waardigheid der Hollandsche bouwmeesters achtte om zich na het gebeurde beschikbaar te stellen.
De vergadering stemde door een luid applaus met deze woorden in.
Hierna verkreeg de heer J. J. L. Bourdrez het woord om „ervaringen met gewapend beton" mede te deelen. Spr., op wiens instigatie vele voorname bouwwerken van den Zuid-Holl. Electr. Spoorweg, waaronder het grootste werk in gewapend beton tot heden gemaakt — de 2 K.M. lange viaduct door Rotterdam — tot stand waren gekomen, en die sedert het voltooien van dien spoorweg nog aan eene Maatschappij voor uitvoering van werken in gewapend beton verbonden was, lichtte aan de hand van beschrijvingen en foto's toe, dat bij tal van werken het materiaal ten volle aan de verwachtingen had beantwoord van hen die, ondanks de waarschuwingen door voorzichtigen, zich aan die nieuwigheid hadden gewaagd. De voorstellingen dat het ijzer zou gaan roesten, dat trillingen, electrische stroomen de constructie zouden in gevaar brengen, zijn tot heden volkomen gelogenstraft; die van voorstanders welke het materiaal toepasten, omdat het was „brandbestendig", vrij van noemenswaardig onderhoud, sterk, licht van afmetingen, vooral goedkoop, ten volle uitgekomen.
Een ding had spr. ervaren, n.l. dat, zat er al gang in de toepassing, er geen ontwikkelingsgang was. Men bleef op dezelfde

hoogte. Spr. meende dit te moeten toeschrijven aan twee oorzaken. Ten eerste aan de moordende concurrentie, die geen tijd en ook wel geen geld overliet voor proefnemingen; ten tweede aan het ontbreken van allen waarborg, dat men bij het vinden van nieuwe werkwijzen of materialen, de vruchten van zijn arbeid niet dadelijk als gemeen goed beschouwd zou zien.
Van de gelegenheid om vragen aan den spreker te stellen werd voor verscheidene aanwezigen gebruik gemaakt zoodat een levendige bespreking volgde.
Met enkele waardeerende woorden dankte de voorzitter den spreker en wees vooral op de aestetische zijde van het behandelde vraagstuk. Hij sprak de hoop uit dat de Heer Bourdrez, die niet alleen Directeur eener fabriek maar ook architect is, de aesthetische moeielijkheid tot een oplossing zal helpen brengen.
Hierop werd de vergadering gesloten.

De Ie Secretaris.

HEIMATSCHUTZ EN BOUWKUNST.

Aan het Hoofdbestuur der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.

WelEdelGeboren Heeren.

De Commissie in zake Heimatschutz, sedert najaar 1908 diligent en door in Uwe vergadering van 1 Augustus j.l. opgedragen het bouwkunstig gedeelte van het Heimatschutz-vraagstuk in studie te nemen, heeft de eer U hierbij hare inzichten en voorstellen betreffende dit onderwerp aan te bieden.

Het vraagstuk der Heimatschutz is urgent. De ontsiering van stad en land neemt hand over hand toe en het ernstige en onherstelbare verlies, dat hierdoor herhaaldelijk geleden wordt, maakt het noodzakelijk, dat spoedig wordt ingegrepen en dat het vraagstuk in al zijne vertakkingen door de belanghebbenden, waartoe in de eerste plaats de architecten behooren, onder oogen wordt gezien. Wij behoeven U echter op deze urgentie niet nader te wijzen; Uwe belangstelling in deze en de benoeming van onze Commissie wijzen reeds voldoende er op, dat U overtuigd is van de groote belangen, die voor de architecten met dit vraagstuk zijn gemoeid.
Gelukkig heerscht tegenwoordig in Nederland een streven naar „Heimatschutz". Wijzen verschillende artikelen in onze vak- en andere bladen sedert eenige jaren op een krachtig gevoel van ontevredenheid met de bestaande verwaarloozing van het karakteristieke Schoon van ons land, de Vereeniging „Mooi Nederland" inmiddels in beginsel gesticht, heeft op lofwaardige wijze de verspreide krachten weten te vereenigen. Met vreugde heeft Uwe Commissie de totstandkoming dezer Vereeniging begroet, daar hiermede bleek ten eerste, hoe algemeen de ergerlijke ontsiering van Nederland als een onhoudbare toestand werd gevoeld, en ten tweede, omdat nu op juiste wijze de verschillende, bij het vraagstuk betrokken groepen, zijn vereenigd en gemeenschappelijk kunnen optreden. De veelzijdigheid der deelnemende vereenigingen verheugt ons, niet alleen omdat door de samenwerking in één vereeniging de uit hun aard zoo verschillende vereenigingen, voorstaande de oudheidkunde, het toerisme, het natuurschoon, het onderwijs, de bouwkunst, enz., de groepen van het Nederlandsche volk meer en meer van de beteekenis van Heimatschutz zullen doordringen, maar ook zal hierdoor meerdere eenheid bereikt worden in de wijze, waarop het streven tot bescherming van de schoonheid van Stad en Land zal plaats hebben.
Achten wij het overbodig te wijzen op de noodzakelijkheid, paal en perk te stellen tegen de genoemde ontsiering, en te behouden wat Nederland aan schoons en belangrijks bezit, verwijzend o.a. naar de artikelen „Bescherming van landelijk Schoon" door H. v. d. Kloot Meyburg, en „de ontsiering van Stad en Land" door J. H. W. Leliman, resp. opgenomen in Bouwkundig Weekblad no. 13 1909 en no. 3, 4 en 5 1910, de vraag, op welke wijze de actie ten goede gevoerd zal worden, verdient de volle aandacht der architecten.
Heimatschutz heeft verschillende zijden, een oudheidkundige, een voorbeeld-gevende of opvoedkundige, een algemeen-artistieke en meer speciaal technische zijden, zooals die van bouwkunst, tuinarchitectuur, aanleg van wegen, bruggen, enz.
Bij de stichting van „Mooi Nederland" is het zeer juist gezien, de deelnemende vereenigingen volkomen hare zelfstandigheid te doen behouden en in beginsel elk speciaal dàt onderdeel van de bescherming van Hollands schoonheid ter bestudeering en behartiging te geven, dat overeenkomt met het doel dier vereeniging. Het toont dan ook, ons inziens, een juist begrip van samenwerking en van goed en krachtdadig steunen van de *algemeene* actie, als de architecten meer speciaal het bouwkunstig element nader beschouwen en hun oordeel er over kenbaar maken. Gaarne hebben ondergeteekenden daarom gehoor gegeven aan Uw vereerend verzoek, zitting te nemen in de Heimatschutz-commissie ter voorbereiding van de bouwkunstige vragen, die bij Heimatschutz zich voordoen.

Het kan niet ontkend worden, dat de positie van den architect in de Heimatschutz-beweging een bijzondere is, zoowel wat betreft de belangrijke plaats die hij daarbij behoort in te nemen, als wat zijne verhouding tegenover het vraagstuk aangaat.
De ontsiering van stad en land betreft voor een zeer groot gedeelte de architectuur en de aanverwante kunstnijverheidvakken in den ruimsten zin genomen; wij behoeven slechts te wijzen op stedenaanleg, het projecteeren van wegen, de uitbreiding van steden en dorpen, die heel de nieuwe wijken hun eigen karakter geven en dus voor Heimatschutz in hooge mate belangrijk zijn; hiertegenover het soms noodzakelijk ingrijpen in bestaande fraaie stadsgezichten, hetzij door een brug, een nieuw gebouw, een verbreeding van de straat; het oprichten van nieuwe gebouwen, die, op zich zelf betrokken bij het begrip Heimatschutz, als samenstellend element van stads- of dorpsschoonheid een overwegende beteekenis krijgen; het behouden van oude monumenten, het restaureeren van deze of het aanbrengen van noodzakelijke aan- of verbouwingen; het oprichten van de meer bescheiden, maar daarom niet minder belangrijke onderdeelen als wachthuisjes, tram- en telefoonpalen, enz., ja, eigenlijk al de bouwkunstige werken in stad, dorp en land. Al deze liggen, zoo niet geheel, dan toch voor een overgroot gedeelte op den weg van den architect, en maken zijne benoemingen ten opzichte van het onderhavige vraagstuk van bijzondere waarde.
Aan den anderen kant is zijn positie tweeledig, en komen vooral de *moeilijkheden van het vraagstuk* op zijne schouders neer. De oudheidkundige heeft een vast, een-zijdig standpunt: de bewonderaar van Hollands schoonheid, hetzij natuurvriend of kunstminnaar alleen, hetzij daarbij onderwijzer, toerist, of meer speciaal voor de plaatselijke omstreken opkomend, zij allen hebben hun één basis: hun liefde voor hetgeen zij mooi vinden.
Maar de architect verkeert in een moeilijker geval; zeer zeker zal hij in bewondering voor het oude niet onderdoen voor de anderen; zeer zeker is hij, uit den aard van zijne opleiding en van zijn vak bevoegd de waarde en de schoonheid van oude steden, van fraaie straatgezichten, van de historische monumenten te beoordeelen, en koestert hij eerbied en bewondering voor de prachtige architectuur-scheppingen, die het voorgeslacht ons heeft achter gelaten. Met volkomen instemming halen wij hier de woorden aan van den heer H. P. Berlage Nzn., gesproken in de Buitengewone Vergadering van den Ned. Oudh. Bond op 22 April 1910: „De moderne architecten zijn dus met dezelfde piëteit tegenover de oude monumenten vervuld als de archeologen, maar meenen bovendien dezen bij de uitoefening van hun beroep als bron van studie en leering niet te kunnen missen."
Met dit punt wordt tegelijk het vraagstuk der restauratie aangeraakt. De architect heeft piëteit voor de oude monumenten en zal mede aandringen op behoud. Maar behoud en behoud zijn twee. Moet behoud begrepen worden als een poging het geheel in den ouden toestand terug te brengen, eene restauratie dus in den zin zooals tot heden, op eene enkele uitzondering na, in Nederland is geschied? Heeft deze opvatting hare voorstanders, door anderen wordt gemeend, dat een dergelijke wijze van restaureeren het autentieke niet alleen meermalen in gevaar heeft gebracht, maar ook soms totaal vernietigd. Of moet behoud opgevat worden als het behoeden voor totalen ondergang, het beschermen dus van wat overgebleven is, waarbij getracht wordt aan de eigenlijk gezegde oude kunstwaarde zoo weinig mogelijk te raken?
Wij zullen hieromtrent niet beslissen; wij meenen U alleen een, zij het onvolledig, overzicht te moeten geven van de belangrijkheid van het vraagstuk en welke beteekenis het heeft voor den architect. En dan meenen wij bij dit onderwerp er nog op te moeten wijzen, dat, waar de andere groepen, die Heimatschutz voorstaan, betreffende moeilijke gevallen hun oordeel, hun meening te kennen geven, de architect belast met de restauratie of onderhoud, belast met aan- of verbouw, of adviseerend tot afbraak, *ten slotte de moreele verantwoordelijkheid draagt*. De architect is de persoon, die ten slotte „het doet" de architect, is de deskundige, die aan de uitgesproken wenschen, de soms vaag en zeer algemeen gestelde begrippen, *vorm, realiteit* moet geven; de architect wordt bij den eisch van „alleen behouden" gesteld voor vele detail-moeilijkheden, die hij met takt en doorzicht moet oplossen, om ten slotte het resultaat weer bloot te stellen aan „meeningen"; de architect, de kunstenaar, moet zich *meer dan een der andere, tot oordeelen bevoegden*, inwerken in een concreet geval, bijv. van aanbouw, of verbouw, moet er zich geheel aan overgeven, er in meeleven, om, aanvoelend al de moeilijkheden, al de noodzakelijke tegenstrijdigheden, te ontwerpen, te scheppen, zijn wilskracht voortdurend en hardnekkig te zetten op het moeilijke geval, vele inzichten, soms van beteekenis, overboord zetten, om ruimer en beter een zuiverder inzicht te volgen, wikkend en wegend en alles toetsend aan zijn eigen kunstgevoel in de totaal-stemming van het vastgestelde inzicht; om ten slotte iets te bereiken, waarmede hij *daadwerkelijk* Heimatschutz bevordert.

Hebben wij hier wat lang stilgestaan bij de verhouding van den architect tegenover restauratie, wij willen hiermede geenszins aanduiden, dat dit onderwerp alleen en hoofdzakelijk zijne bemoeiingen in zake Heimatschutz betreft.
Integendeel. Het vraagstuk van den nieuw-bouw is zeer zeker niet minder belangrijk en vraagt ook hier van den architect liefde, inzicht en takt bij zijn werk. Het harmoniseeren van nieuwe gebouwen met hunne omgeving is een onderwerp van het hoogste belang bij de bestrijding van de ontsiering van stad en land. Wordt in de steden al meer en meer in goede richting gewerkt en is het verblijdend feit te constateeren, dat de overheid hare verplichting in zake de schoonheid harer gemeente gaat begrijpen en officieel ingrijpt, ten opzichte van het platteland heerscht nog volkomen vrijheid van handelen. Had zich nu de oude landelijke cultuur en bouwwijze geleidelijk voortgezet tot op heden, zoo zou een dergelijke vrijheid minder bezwaren hebben dan nu het geval is. Immers, het blijkt dat door het heerschende gebrek aan inzicht en smaak de landelijke architectuur zwaar, zoo niet het zwaarst, geleden heeft, en dat een geheel verkeerd en misplaatste groote stads- of villa-architectuur grootendeels geïmiteerd wordt.
Het zou ons te ver voeren op allerlei details, die U trouwens genoegzaam bekend zijn, te wijzen. De karakterlooze villa-boerderijen de minderwaardige landelijke kunstnijverheid behoeven niet nader beschreven te worden. Juist hier dient krachtig ingegrepen te worden en wacht een ruim, maar dankbaar veld ter bearbeiding. Door goede voorbeelden, tentoonstellingen, landelijke museums, door advieslichamen voor landelijke projecten, maar vooral door een krachtige propaganda voor gezonde beginselen in deze, dient het bouwkunstig element der Heimatschutz hier een groot deel van haren arbeid aan te besteden.

Wanneer een architect zich goed op hoogte van het vraagstuk der Heimatschutz gaat stellen, wanneer hij werkelijk met recht zijn plaats wil innemen en behouden in deze beweging, dan zal hij bij nader onderzoek meer en meer zich een voorstelling vormen van de moeilijkheid van zijn positie, door de twee-zijdigheid, ja soms de tegenstrijdigheid van zijne noodzakelijke bemoeiingen. Zeker, de architect wil het oude schoon bewaren; maar *tegelijk is hij de verdediger en de vertolker van het moderne leven.*

Terecht wordt de architectuur de monumentale en noodzakelijke uiting van de samenleving genoemd.

Zelfs al zouden de architecten in directe en meer slaafsche navolging van de oude stijlen willen werken, dan zouden de eischen van het moderne leven al spoedig hen leeren, dat dit voor een zeer groot gedeelte, zoo niet geheel, onmogelijk is. Het moderne leven stelt zijn eigen eischen, en vraagt daardoor zijn eigen schoonheid. Nu kan die schoonheid in vele gevallen veel lijken op het oude, inderdaad is er een element in aanwezig, dat, hoe zeer ook misschien getracht weg te werken, toch spreekt en oorzaak wordt van een minder schoon, ja vaak onschoon resultaat.

Maar behalve uit schoonheidsoogpunt, wordt de architect in nog sterker mate door de practische eischen van het moderne leven soms *gedwongen* zich af te wenden van het oude, ja het oude te vernietigen. Een nieuwe verkeersweg kan noodzakelijk blijken, waardoor oude, misschien belangrijke monumenten opgeofferd moeten worden. De oudheidkundige zal, volkomen terecht, van zijn standpunt hier tegen opkomen; ook de architect kan het betreuren; maar ten slotte begrijpt hij, dat wat het zwaarste is het zwaarste moet wegen. Hier moet de veelzijdigheid van den architect zijne overwegingen leiden, hier moet hij meer zijn dan alleen een architectuur-schepper, hier moet hij zijn modern-mensch, die de eischen van zijn tijd begrijpt.

Gevallen, dat de architect oude en belangrijke architecturen moet vernietigen, zijn niet zeldzaam. Fraaie Barock huizen, tot kantoren ingericht, een brug verbreed en van karakter veranderd, een gracht gedempt. En dat de strijd, die hierbij ontstaat, en in welks midden de architect staat, niet denkbeeldig is, bewijzen meerdere belangrijke gevallen van den laatsten tijd. Is het oude gebouw zeer belangrijk, dan heeft de weegschaal aan de zijde van behoud een zwaar gewicht en zal dit veelal den doorslag geven; maar hoevele gevallen van minder belangrijke oude bouwwerken, die in het gedrang komen, komen niet dagelijks voor? Wie trekt de grens, van de verplichting tot behoud of niet? Hoe verkrijgt de architect de noodzakelijke ruggesteun van het door architecten uitgesproken oordeel, waardoor hij in staat zal zijn den bouwheer een goed advies te geven? Hoe ver gaan de rechten van het moderne leven tegenover de zucht tot behoud van het oude?

Wij achten met het oog op het bovenstaande wenschelijk, dat bij de besprekingen van Heimatschutz ook de moderne eischen van het leven, de moderne bouwkunst en de plaats die haar toekomt goed onder oogen worden gezien. Het is niet denkbeeldig, dat zoo dit niet geschiedt en de architecten hun inzichten niet hierover formuleeren, er gevaar bestaat ten eerste, dat de architecten niet die plaats gaan bekleeden bij de oplossing van het Heimatschutz vraagstuk, die hun toekomt, en ten tweede, dat het resultaat der actie een artistieke mislukking naar alle waarschijnlijkheid met zich zal medebrengen.

Immers, het publiek is nu wakker geschud uit zijn onverschilligheid van een 40 jaar geleden betreffende behoud en verzorging van monumenten van geschiedenis en kunst. Er gaat meer en meer een warme belangstelling heerschen voor het zoo schoone oude; oude meubelen, oude gebouwen worden met groote kosten hersteld en in eere gehouden; verschillende vereenigingen en particulieren hebben veel ten goede gedaan, terwijl ook de overheid hare aandacht aan hare monumenten gaat wijden. Een wet tot bescherming van monumenten van geschiedenis en kunst is in concept opgemaakt en zal te zijner tijd wel in werking treden.

Maar de architecten, uit hun beroep in direct contact met het moderne leven, voelen in al dit lofwaardige een zeker gevaar, dat is *het gevaar van overschatting*, dat, zoo het groote afmetingen gaat aannemen, door de architecten dient bestreden te worden. Ook hier moet de architect de persoon zijn, die, zijn tijd in zijn verscheidenheid kennend, met takt, maar waar noodig, met beslistheid, weet op te treden.

Wij meenen hiermede voldoende de belangrijkheid van het vraagstuk van Heimatschutz en van de daarmede in direct verband staande vraagstukken voor den architect in algemeene trekken te hebben aangetoond. En waar bijna overal in Nederland in meerdere of mindere mate dit vraagstuk de aandacht van bestuurderen en belanghebbenden vraagt, zouden wij U willen voorstellen, teneinde meer algemeene bestudeering van het onderwerp en belangstelling der architecten in deze te verkrijgen, een *Nationaal Congres van Nederlandsche Architecten* uit te schrijven, waarop wij meenen, dat o.a. de volgende punten behandeld moeten worden:

1. Overzicht van de Heimatschutzbeweging voor Nederland en met name de plaats, die de *bouwkunst* daarbij inneemt.
2. De wijze van behouden van oude monumenten, en het stads en landelijk schoon, voor zoover het de bouwkunst betreft; het restauratie-vraagstuk. Moeten aan- en verbouwingen van oude monumenten geschieden in den ouden stijl of volgens moderne opvattingen?
3. Welk recht op behoud hebben de oude, fraaie gedeelten van stad en land en de monumenten van geschiedenis en kunst? In hoeverre komt hun behoud in conflict met de eischen van het moderne leven? Welke zijn de rechten van de moderne bouwkunst en in hoeverre is eene, zoowel voor het oude als het nieuwe, bevredigende oplossing mogelijk?
4. Het ondersteunen van de Heimatschutz-beweging op nader door het congres aan te geven wijze; propaganda, in overleg met „Mooi Nederland", door goede voorlichting en goede voorbeelden, door advies bij nieuwbouw en restauratie, door de pers, door onderwijs, door tentoonstellingen, voordrachten, door wettelijke regeling, enz.

Mocht U bij de voorbereiding van dit Congres onze medewerking wenschen, zoo zijn wij volgaarne bereid U deze te verleenen.

Met de meeste hoogachting
de Heimatschutz-Commissie,
S. DE CLERCQ.
J. GRATAMA.
H. V. D. KLOOT MEYBURG.
J. H. W. LELIMAN.

Amsterdam,
19 Nov. 1910.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE OVERHEID EN DE SCHOONHEID.

(Vervolg van blz. 583.)

Voor het ontwerpen van openbare gebouwen en gedenkteekenen bediende de overheid zich steeds van de beste krachten. Hendrik de Keyser heeft niet slechts voor Amsterdam, maar ook voor Rotterdam, Deventer, Nijmegen, Delft en Hoorn gewerkt. Haarlem heeft een meester als Lieven de Key in vasten dienst genomen.

Leiden benoemde Arent van 's Gravesande tot stadsbouwmeester, Bartholomeus van Bassen werkte eerst voor de Regeering van Arnhem, toen voor die van Den Haag.

Jacob van Campen is door verschillende stadsbesturen met het maken van ontwerpen belast. De Regeering van Amsterdam liet hem het Stadhuis ordonneeren, hetwelk acht millioen gulden gekost heeft. Van Campen's leerling, Pieter Post, ontwierp het Stadhuis te Maastricht en de Waaggebouwen te Leiden en te Gouda. Deze lijst zou nog met tal van namen kunnen worden uitgebreid, doch zóó als zij is kan zij toch een denkbeeld geven van de belangstelling voor de schoonheid, door de stedelijke overheid bij ons in de 17e eeuw betoond.

In de 18e eeuw, die geheel ten onrechte als een tijdperk van verval te boek staat, hebben de stadsbesturen eveneens tal van prachtige openbare gebouwen naar de ontwerpen van mannen als Van der Werff, de Husley's en Van der Hart doen verrijzen.

Ofschoon de Staten der Provinciën, de Staten-Generaal en de Colleges ter Admiraliteit niet zooveel gelegenheid hadden, om bouwwerken te stichten, hebben zij toch ook soms belangrijke opdrachten gedaan. Zoo kreeg Pieter Post de zaal voor de vergaderingen der Staten van Holland — waar nu de Eerste Kamer der Staten-Generaal bijeenkomt — te ontwerpen, en droegen de Generale Staten het ordonneeren der Trèves-zaal van het Binnenhof aan Daniël Marot op.

Van wat de Admiraliteit voor de schoonheid deed getuigen, behalve vele gebouwen, de grafteekenen der zeehelden.

De negentiende eeuw bracht groote verandering. De zelfstandigheid van steden en provinciën nam een einde en werd vervangen door het Fransche stelsel van centralisatie, hetwelk nu honderd jaar geleden is ingevoerd en behouden bleef toen Nederland in 1813 zijn onafhankelijkheid terug had gekregen.

Sedert was de landsregeering de overheid, waaraan de stadsbesturen ondergeschikt werden, al liet men hun de „autonomie", die slechts een flauwe schaduw is van hun vroegere macht.

Deze centrale landsregeering was ontstaan in den tijd van Napoleon en zij heeft sedert het stempel behouden, dat deze groote figuur haar gaf. Napoleon had geen oog voor de schoonheid, en hij heeft ook geen tijd gehad, om zich aan haar te wijden. Hij was, voor alles, de man der practijk. De Genie en de Waterstaat, ziedaar wat hij zoowel aan Frankrijk als aan ons land heeft nagelaten.

In Frankrijk gaf de uit het „ancien régime" afkomstige Ecole des Beaux-Arts een tegenwicht tegen de uitsluitend met de nuchtere practijk zich bemoeiende ingenieurs, zoo civiele als militaire. Ook Amsterdam heeft een Koninklijke Academie gehad, waar onderwijs in de kunst werd gegeven, doch dit lichaam had maar een kwijnend bestaan, en toen ten slotte het Rijk der Nederlanden in 1869 het kunstonderwijs regelde, geschiedde dit met zóó weinig geestdrift en op zóó bekrompen wijze — het onderwijs in de bouwkunst werd eenvoudig geschrapt — dat er van de Rijks Academie van Beeldende Kunsten weinig is terecht gekomen.

Had Amsterdam nog tot 1820 een kunstenaar als Abraham van der Hart in vasten dienst, werd deze opgevolgd door den smaakvollen, in Italië en te Parijs gevormden architect Jan de Greef, toen deze meester in 1835 gestorven was werd een genie-officier aan het hoofd der openbare werken van de Amstelstad geplaatst, een toestand, die tot 1856 bestendigd bleef. In dat jaar werd Bastiaan de Greef, een even smaakvol man als zijn vader, tot stads-architect aangesteld en Amsterdam heeft een bouwmeester in vasten dienst gehad tot 1895, toen, naar het voorbeeld van Rotterdam, het ambt van stads-architect werd opgeheven.

De Genie en de Waterstaat hadden gezegevierd. Overal werden door de gemeenten Directeuren van Openbare Werken aangesteld, die, te Breda of te Delft gevormd, de schoone bouwkunst als bijbaantje waarnamen of door een hunner onderschikten lieten waarnemen.

Bij het Rijk waren de ingenieurs baas tot omstreeks 1875 de invloed van Victor de Stuers zich deed gelden en de zoogenaamde „officieele" bouwkunst begon, die lange jaren zoo fel is bestreden. Het nageslacht zal over de voortbrengselen dezer architectuur misschien minder geestdriftig spreken, dan de bewonderaars er van in de 19e eeuw deden, maar toch zal het erkennen, dat de overheid, die haar liet ontstaan, de schoonheid meer

heeft gediend dan haar voorgangsters, welke de bouwkunst aan ingenieurs overlieten.
Eigenaardig is het, dat te Amsterdam, waar in 1895 het ambt van stads-architect was opgeheven, reeds het volgende jaar werd ingezien, dat een gemeente van dien rang het niet buiten aesthetisch advies kan stellen. In het Algemeen Verslag der Afdeelingen van den Raad over de Begrooting voor 1894 had gestaan: „Uitdrukkelijk werd de wenschelijkheid betoogd van de opheffing der betrekkingen van Architect en Assistent-architect. Men wenschte dat het beheer en opzicht der Afdeeling Publieke Werken op dezelfde wijze werd ingericht als te Rotterdam, waardoor groote bezuinigingen zouden worden verkregen, zonder dat de belangen van den dienst in het minst daaronder behoefden te lijden. Een reorganisatie van het beheer en toezicht der Afdeeling Publieke Werken in den geest van het te Rotterdam geldende systeem is dringend noodig. Al wat in betrekking staat tot de schoone bouwkunst wordt aan de afdeeling Publieke Werken te Rotterdam behandeld zonder dat men daarbij zijn toevlucht neemt tot architecten. Derhalve kan de post van Architect te Amsterdam vervallen, daar zoovele assistent- en adjunct-ingenieurs, hoofdopzichters enz. zijn taak kunnen overnemen."
Den 13 Februari 1895 stelde de Raad van Amsterdam een nieuwe organisatie der Publieke Werken, gevolgd naar de zoo aangeprezen Rotterdamsche regeling, vast. Toen echter in het volgend jaar een ontwerp voor een nieuwe Beurs te Amsterdam noodig was, durfde men het maken daarvan toch niet „aan de vele assistent- en adjunct-ingenieurs, hoofdopzichters, enz." overlaten en vroeg het aan een particulier architect. Over die opdracht is heel wat geschreven, zoo in prijzenden als in afkeurenden zin. Maar dit mag wel als vaststaande worden aangenomen, dat de overheid, die de opdracht deed, getracht heeft de schoonheid naar haar beste vermogen te dienen.
Ondertusschen valt niet te ontkennen, dat aan het tijdelijk zich verzekeren der diensten van particuliere architecten voor de overheid bezwaren verbonden zijn. Kiest men steeds denzelfden persoon, dan wordt reeds gauw het verwijt van begunstiging vernomen. Het uitschrijven van prijsvragen — in Duitschland bij gemeentebesturen zeer gebruikelijk — is hier te lande nu eenmaal niet populair. Toch is het wenschelijk, dat het gemeentebestuur eener groote stad in zaken van schoonheid door bevoegden wordt voorgelicht.
Aan het Genootschap „Architectura et Amicitia" te Amsterdam, meer in het bijzonder aan zijn lid Jonas Ingenohl, komt de eer toe, op deze wenschelijkheid het eerst in het openbaar te hebben gewezen.
De heer Ingenohl bracht in de Vergadering, welke „Architectura" den 29 April 1896 hield, de zaak ter sprake, en gaf het Genootschap in overweging, de noodige stappen te doen, om te verkrijgen, dat het gemeentebestuur van Amsterdam zich in wat de schoonheid betrof, door een commissie van bevoegden zou doen voorlichten.

De heer Ingenohl vond, dat het niet aanging „het vaststellen van stijl- en schoonheidsregelen" aan de gemeente-ambtenaren over te laten. Hij wees er op, dat reeds bij de Ouden de „aedilen" er voor moesten zorgen, dat de gebouwen een waardig uiterlijk kregen. Hij betoogde, dat ook Amsterdam zulke „aedilen" noodig had, die, naast het eigenlijk bouwtoezicht, dat voor de hechtheid der constructie waakte, de speculatie- en andere bouwers kon dwingen, ook aan de eischen der schoonheid te voldoen.
Een gebouw toch, dat geen schoonheid bezat, kon slechts een voortbrengsel van nijverheid genoemd worden. Het groote publiek hechtte aan die schoonheid niet, maar zag er slechts een onaangename verhooging der bouwkosten in. Dat moest anders worden, wat alleen door dwang kon worden bereikt.
In Juni van het jaar 1897 zonden het Genootschap „Architectura et Amicitia" en De Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst een gemeenschappelijk adres aan het Dagelijksch Bestuur van Amsterdam, waarin zij er op wezen, dat wat op de zoogenaamde „Museumterreinen" gebouwd werd „op enkele uitzonderingen na van zeer weinig geoefendheid der ontwerpers getuigde." De adressanten zeiden verder: „Mocht met de wijze van bebouwing, welke door hen wordt bedoeld, worden voortgegaan, dan zou het karakter van het zich daar vormend stadskwartier zeer weinig strooken met den zoo vaak geuiten wensch en het ernstige voornemen, om achter het Rijksmuseum een fraai stadsgedeelte te doen verrijzen. Wordt hier niet spoedig ingegrepen, dan is de vrees gewettigd, dat ook al weder de zich daar vormende stadswijk, die een der schoonste van de hoofdstad zou kunnen worden, voor altijd zal worden bedorven en alle goede bedoelingen en verwachtingen zullen blijken ijdel te zijn geweest."

(Wordt vervolgd.)

INTERNATIONALE KUNSTTENTOONSTELLING TE ROME IN 1911.

M.M.

Het Comité voor Buitenlandsche Kunsttentoonstellingen, door de Nederlandsche Regeering — bij Kon. besluit dd. 11 Januari 1910, No. 27 — benoemd tot Regeerings-Comité, en als zoodanig belast met de regeling van de Nederlandsche afdeeling op de Internationale Kunsttentoonstelling te Rome in 1911, brengt het navolgend Programma ter kennis van de Nederlandsche Kunstenaars.
Wegens den langen duur der onderhandelingen met het Tentoonstellingsbestuur te Rome, kon een verzoek aan de Nederlandsche Regeering om subsidie voor deze tentoonstelling, eerst nu worden gedaan. Het Comité vertrouwt evenwel, dat deze subsidie zal worden verleend.
In 't bizonder vestigt het Comité er de aandacht op, dat, in verband met de toegestane ruimte, op deze tentoonstelling slechts een zeer beperkt aantal kunstwerken — waardoor echter de Nederlandsche Kunst op de best mogelijke wijze vertegenwoordigd zal zijn — zal kunnen worden geplaatst.
Het Comité doet derhalve een dringend beroep op de Nederlandsche kunstenaars, om door hunne medewerking deze hoogstbelangrijke tentoonstelling te doen slagen.

Het Regeerings-Comité voor de Nederlandsche Afdeeling ter Internationale Kunsttentoonstelling te Rome in 1911:

WILM STEELINK, *Voorzitter, Commissaris-Generaal.*
A. M. GORTER, *2e Voorzitter.*
PROF. P. DUPONT.
H. J. HAVERMAN.
PROF. BART VAN HOVE.
A. SALM G.Bzn.
A. F. REICHER, *Secretaris-Penningmeester.*

DE INTERNATIONALE TENTOONSTELLING VAN SCHOONE KUNSTEN TE ROME IN 1911.

AFDEELING ARCHITECTUUR.

In aansluiting aan de circulaire van het Regeerings-Comité wenscht ondergeteekende, ter opwekking en ter bevordering tot deelname aan de Internationale Architectuur-Tentoonstelling, het navolgende onder de aandacht van H.H. Architecten te brengen:

Het is nu ruim 10 maanden geleden, dat de heer Wilm Steelink, Commissaris-Generaal — vertegenwoordigende de Nederlandsche Regeering voor deze Tentoonstelling — de Nederlandsche Architecten in de gelegenheid stelde om kennis te nemen, op welke wijze het „Uitvoerend Italiaansche Comité" zich voorstelde dat de Afdeeling Architectuur op deze Tentoonstelling zich zou uitspreken.
Dit zou n.l. geschieden, niet door het inzenden van architectonische teekeningen, doch door het oprichten van gebouwen op een deel van het tentoonstellingsterrein — te verloten onder de mededingende landen — en wel voornamelijk een „*Modern Huis*", typisch nationaal, met de volledige moderne inrichting. Zelfs zou ook het overblijvende terrein als tuin aangelegd en voorzien moeten zijn van inheemsche planten en bloemen van het betreffende land.
De bedoeling was om zoodoende een internationaal overzicht te verkrijgen van wat de verschillende landen in het laatste tiental jaren voor „nieuws" op het gebied van architectuur wisten te ontwerpen.
Ondergeteekende noodigde toen uit:
De H.H. K. P. C. de Bazel, Voorzitter van den Bond van Nederlandsche Architecten; H. A. J. Baanders, Voorzitter van het Genootschap Architectura et Amicitia; P. A. Weeldenburg, Voorzitter van de Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap; Joh. Mutters, Voorzitter van Arti et Industriae; W. van Boven, Voorzitter van de Afdeeling Bouwkunst van den Haagschen Kunstkring, daarbij zelf de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst vertegenwoordigende, tot het vormen van een Commissie — waaraan de heer J. Gratama als Secretaris werd toegevoegd. — om te overleggen op welke wijze Nederland „waardig" in deze internationale prijskamp zou kunnen mededingen en de verdere regeling daarvan op zich te nemen, bij eventueele uitvoering.
Het denkbeeld vond algemeene instemming en besloten werd tot de uitvoering daarvan over te gaan.
Zonder steun van Rijkswege [1]) ook in den vorm van een flinke subsidie, zou de Commissie haar plannen evenwel niet verwezenlijken kunnen.
ZEx. de Minister van Binnenlandsche Zaken daartoe aangezocht, bleek gelukkig veel sympathie voor het plan te gevoelen en zeide medewerking toe, doch vreesde, dat de geldelijke steun niet zoo belangrijk zou kunnen zijn als de Commissie dat wel wenschte. En inderdaad, toen betrekkelijk kort daarop het officieele antwoord ontvangen werd, bleek het vermoeden van ZEx. juist te zijn geweest (het toegezegde bedrag toch zou nauwelijks toereikend zijn voor transport, reiskosten enz.), en moest de Commissie zich ontbinden, daar de Vereenigingen uit eigen middelen niet in staat zouden zijn de noodige gelden daartoe bijeen te brengen, al zou ook gerekend mogen worden op bijdragen van daartoe aan te zoeken „geïnteresseerden", die in aanmerking zouden kunnen komen voor de inrichting van het „Moderne Huis".
Het is later gebleken, dat de meeste andere landen er net zoo over dachten als Nederland en de toezeggingen van deelneming bleven uit, zoodat het Uitvoerend Comité den termijn van aanmelding steeds verschoof en ten slotte bij gebleken gebrek aan deelneming het geheele plan moest opgeven.
Daarna vernam men niets meer van een Afdeeling Architectuur op deze Tentoonstelling, totdat eenigen tijd geleden het Uitvoerend Comité een nieuw reglement publiceerde, speciaal voor een afdeeling Architectuur, terwijl voor Holland eerst 20, later slechts 15 Meters cimaise kon worden gereserveerd.
De eischen welke aan de inzendingen gesteld werden, zijn zeer hoog en men verwacht slechts superieur werk en voornamelijk modern werk, zoodat met het oog op de kleine gereserveerde ruimte hier slechts van een keuze collectie sprake kan zijn. Bij de haast die er nu tevens in eens gemaakt wordt (de inzendingen zouden 1 December a.s. reeds te Rome moeten zijn) werd, om te weten hoeveel en op welke inzendingen door het Uitvoerend Comité gerekend kan worden, onderstaande mededeelingen opgenomen in het Bouwkundig Weekblad en in het orgaan van Architectura et Amicitia, zoodat wel verondersteld kan worden, dat de meest in aanmerking komende architecten daarvan kennis hebben kunnen nemen:

„De vertegenwoordiger der Regeering deelt ons mede dat van de 20 Meter aangevraagde cimaise voor de Nederlandsche architectuur-tentoonstelling slechts 15 Meter kan worden toegestaan.
Zij die voor de „keuze-collectie" wenschen in te zenden worden verzocht hun opgave zoo mogelijk vóór 8 November [1]) op te geven aan het bureau van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Marnixstraat 402 te Amsterdam, dat aangezocht is om ten spoedigste de namen op te geven van H.H. inzenders.
Het voornemen bestaat, wanneer de inzending grooter is dan de beschikbare plaatsruimte, de Bouwkundige Vereenigingen te verzoeken een afgevaardigde te benoemen tot het vormen van een Jury welke uit de opgaven een keuze zal doen."

w. g.: A. SALM G. Bzn.

Vóór dien datum hebben zich slechts een paar architecten aangemeld en daarna niemand meer. Moet de Commissie daaruit alleiden, dat ook niemand meer in aanmerking wenscht te komen?
Hoewel de inzendingstermijn verdaagd is, wordt de termijn van aanmelding steeds korter en zou het te betreuren zijn, dat Nederland zoo goed als *niets* zou inzenden.
Het is daarom dat ondergeteekende alsnog een poging doet tot het bijeenbrengen eener collectie.
Hoewel steeds in afwachting van toezeggingen heeft hij inmiddels zich gewend tot de Besturen van de hierboven reeds genoemde en vroeger uitgenoodigde Vereenigingen en voorts tot hen die in staat kunnen worden geacht het slagen van deze Tentoonstelling mede te kunnen bevorderen, met het beleefd en dringend verzoek elk in eigen kring en in den kring van hun eigen leden en in de stad hunner inwoning of omgeving (ook betreffende werken uitgevoerd door Rijk of Gemeente) zoo spoedig mogelijk na te gaan welke architecten en welke onderwerpen wel het meest in aanmerking zouden komen voor deze „keuze-collectie". In aanmerking nemende, dat de definitieve opgave van de Nederlandsche inzending reeds verzonden had moeten zijn, herhaalt

[1]) Volledigheidshalve moet ook nog in herinnering gebracht, dat als voorwaarde was gesteld dat de Regeering van de mededingende staten de aanvraag zoude doen om te worden toegelaten en den Inzender-Architect of de Vereeniging zou aanwijzen en zich bovendien verantwoordelijk zou stellen voor „de inzending".

[1]) Welke bij 2de plaatsing veranderd is in 12 November.

ondergeteekende het *dringend* verzoek ten spoedigste die opgave te mogen tegemoet zien. [1])
In de onderstelling immers, dat het niet onmogelijk is, dat de totale opgave niet in de 15 meters te plaatsen is, zal het doen van een keuze daaruit ook nog weer eenigen tijd in beslag nemen — die óók weder in mindering komt van den gestelden termijn van inlevering.
Na 19 December *kunnen geen opgaven meer worden aangenomen.*
Begrijpelijkerwijze kunnen, met het oog op de beschikbare plaatsruimte, de inzendingen ook niet anders dan zeer beperkt zijn, waarmede H.H. inzenders gelieven rekening te houden bij het opmaken van het Inzendersbiljet.
Verder kan daaromtrent nu niets naders bepaald en moet de omvang en het gehalte der inzendingen worden afgewacht.
Voor hen die exposeeren, alleen in de hoop een bekroning te erlangen, zoude het gewenscht zijn, dat de kansen voor allen gelijk zijn en het „aantal ontwerpen werd vastgesteld. Het doel van de *Tentoonstelling* is echter een juist beeld te hebben van wat voor belangrijks in de laatste 10 jaren in Nederland op architectonisch gebied is voortgebracht, dus is het wenschelijker meer dan één ontwerp met weinig teekeningen in te zenden, dan slechts één ontwerp met veel toelichtende teekeningen. Het *doel* van de *inzenders* moet slechts zijn om Nederlands architectuur waardig te vertegenwoordigen.
Aangezien slechts een paar officieele Reglementen ter dispositie zijn, wordt hieronder de inhoud ter kennis van belanghebbenden gebracht.

SPECIAAL REGLEMENT VÓÓR DE INTERNATIONALE ARCHITECTUUR-TENTOONSTELLING TE ROME IN 1911.

ART. 1. De Internationale Tentoonstelling voor Schoone Kunsten te houden te Rome in 1911, zal ook een afdeeling „Architectuur" omvatten, die 26 Maart 1911 geopend en 31 October van dat jaar gesloten wordt.

ART. 2. Deze afdeeling Architectuur is ingesteld en onder het beheer van het Uitvoerend Comité van de Jubileumfeesten in 1911 en dat benoemd werd door den Burgemeester van Rome, terwijl de afdeeling „Schoone Kunsten" van dit comité voor de verdere organisatie en regeling zorgt.

ART. 3. In het algemeen wordt deze afdeeling in afzonderlijke tentoonstellingszalen bijeengevoegd. Niettemin hebben de Staten, die een eigen Paviljoen op deze tentoonstelling bezitten, het recht, wanneer zij daar de voorkeur aan hechten, en met goedvinden van het Hoofd-Comité, om in hun eigen Paviljoen de architectonische ontwerpen te exposeeren.

ART. 4. Tot de afdeeling Architectuur worden slechts toegelaten:
a. Afbeeldingen van gebouwen en architectonische decoraties, uitgevoerd in het tijdvak van 1901—1911 of die nog in uitvoering zijn, doch *alleen* wanneer die weergeven het *meest belangrijke* [2]) en *karakteristieke* van elk land, een *beslist sprekende kunstuiting* zijn en geen gewoon dagelijksch beroepswerk [3]).

[1]) **H.H. Inzenders worden beleefd verzocht hun stembiljet voor de Jury van toelating en hun opgave der inzendingen te adresseeren aan het Comité-lid A. Salm G.Bzn., 26 Weesperzijde, Amsterdam, met** *duidelijke* **omschrijving van de ontwerpen, met vermelding: perspectief, gevels, doorsneden, aquarel, lijnteekening of foto, enz., zoo ook** *hoogte* **en** *breedte* **van elk der geëncadreerde teekeningen.**
Voorts op te geven (wanneer de inzending — met het oog op de beperkte ruimte — niet in haar geheel kan worden aangenomen) aan welke onderwerpen de inzender wel het meest de voorkeur zou hechten, dat tentoongesteld worden.
Daarna **eerst kunnen pas de** *officieele* **inzendingsbilletten aan de Heeren toegezonden worden ter teekening, met verdere documenten om** *op* **of** *in* **de kist te plakken, enz. enz., ter verzending naar den Haag.**
[2]) Het Fransche programma vraagt: „ce qui est fait le *plus saillant* et caractéristique, etc."
Het Duitsche programma vraagt, dat: „was am *erhabensten* und am charakteristichsten geschaffen ist".
[3]) Het Fransche programma vraagt: „en dehors de la production professionnelle courante".
Het Duitsche programma spreekt van: „Handelserzeugung".

b. Opnamen van monumenten en de projecten ter restauratie, belangrijk voor de kunstgeschiedenis.
c. studieën en architectonische schetsen, doch slechts wanneer deze *bijzonder* uitmunten door *oorspronkelijkheid van opvatting* of door *superioriteit van uitvoering*. Dit architectonisch werk (zoowel wat betreft het uitwendige als het inwendige van gebouwen enz.) moet in het algemeen door perspectivische teekeningen voorgesteld worden, zoodat het publiek, dat gewoonlijk niet gewend is geometrische teekeningen te begrijpen, zich daarvan een juiste voorstelling kan maken.
Geometrische aanzichten van het bouwwerk of onderdeelen daarvan, worden dan ook alleen toegelaten wanneer die dienen ter verdere toelichting van het ontwerp. Plattegronden alleen, wanneer die op zeer verkleinde schaal in de omlijsting van de teekening zijn opgenomen.
Bij uitzondering zullen foto's worden aangenomen, doch alleen in groot formaat, mits deze dienen om de lijnteekeningen verder duidelijk te maken.
Maquettes van het geheel of onderdeelen zullen worden aangenomen, zoo ook monsters van materialen bij den bouw toegepast en bewerkt ook door beoefenaars van aanverwante kunstvakken, tot het verkrijgen van een volledig overzicht van het ontwerp bij uitvoering.

ART. 5. Departementen van het Rijk of Gemeenten, zoowel in Italië als in alle andere landen, die in het laatste tiental jaren belangrijke studies deden opmaken van reconstructies van oude of tot het stichten van nieuwe stadsdeelen, worden uitgenoodigd daarvan mededeeling te doen aan de afdeeling Schoone Kunsten [1]) met opgave welke modellen of teekeningen zij wenschen te zien opgenomen, opdat genoemde afdeeling de toezending daarvan kan aanvragen. Natuurlijk alleen dan, wanneer de inzendingen zullen beantwoorden aan het doel van deze tentoonstelling, hetgeen duidelijk gebleken is uit de voorafgaande artikelen.
De Bestuurderen van de Italiaansche Provincies en Gemeenten zijn evenzoo uitgenoodigd, om de resultaten van hun werkzaamheid ten toon te stellen en te laten zien, wat door hen in de laatste halve eeuw betreffende openbare werken enz. door hen is tot stand gebracht, afgebeeld door middel van monographieën, albums, catalogi, plastische of grafische voorstelling, artistiek van uitvoering, tot het opwekken van waardeering bij het publiek voor het meest belangrijke werk.

ART. 6. Het Uitvoerend Comité looft gouden en zilveren medailles uit voor het beste en belangrijkste werk, ingezonden door het Gouvernement, Gemeentebesturen, Vereenigingen op kunstgebied of particulieren.

ART. 7. Een internationale jury zal volgens daartoe op te maken en vast te stellen regelen de bekroningen aanwijzen.

ART. 8. Een Commissie van 5 leden, waarvan de samenstelling bestaat uit 2 leden gekozen door de kunstenaars die wenschen te exposeeren en 3 benoemd door het Comité op een voordracht van de afdeeling Schoone Kunsten, dat een keuze doen uit de werken die te Rome worden aangeboden of daarheen zijn gezonden [2]).

ART. 9. De uitspraak der jury is zonder hooger beroep.

ART. 10. Gekozen ontwerpen door- en ingezonden op uitnoodiging van h.h. Commissarissen van de verschillende landen, zoo ook van Italië zelf, zijn van de plaats van afzending tot op de tentoonstelling, vrij van alle transport- en andere kosten van uitpakken daar, en weder inpakken voor de terugzending, welke mede door de goede zorgen van het Comité geschiedt [1]).
Wat betreft het zenden van bouwstoffen, kan slechts een korting van 50 pCt. worden toegestaan op de gewone transportkosten.
Voor de niet-uitgenoodigde Italiaansche en buitenlandsche kunstenaars wordt vanwege de Italiaansche Spoorwegmaatschappijen 50 pCt. reductie gegeven, de werken die echter worden aangenomen zijn dan verder vrij van de extra kosten voor ontpakken en weder inpakken.

ART. 11. Het Comité zal de plaatsing van de verschillende werken toevertrouwen aan een of meer Commissies, waarvan de benoeming zal geschieden op voordracht van de afdeeling Schoone Kunsten.

ART. 12. Van 1 tot 30 September 1910 is gelegenheid om zich op te geven [3]) door middel van inzendingsbiljetten in duplo, die tot dat doel door den Secretaris van de afdeeling zullen worden uitgereikt [4]). Eventueele wijzigingen in de opgaven moeten eerst goedgekeurd worden door de afdeeling Schoone Kunsten.
Door toezending van het onderteekend inzendingsbiljet verklaart de onderteekenaar, dat hij al de bepalingen van dit Reglement kent en zich daaraan onderwerpt.

Art. 13. Het Comité neemt geene verantwoordelijkheid op zich voor eventueele beschadigingen, hetzij tijdens het transport, hetzij op de tentoonstelling of bij het ontpakken, verzenden of in het geval van „force majeure".

ART. 14. De Architectuur-inzendingen moeten verpakt zijn in stevige kisten met opgeschroefde deksels.
Pastels, aquarellen en teekeningen moeten geëncadreerd zijn en *achter glas*.

ART. 15. De inzendingen, hetzij uit Italië of wel uit het buitenland, mogen niet te Rome aankomen vóór 1 December en niet na 20 December 1910 [4]).
In geen geval wordt verlenging toegestaan op dezen termijn. Er zal een geïllustreerde catalogus worden uitgegeven, waarin de werken, door de afdeeling Schoone Kunsten aangewezen, zullen worden opgenomen.
Ontwerpers of eigenaars van inzendingen, die daartoe geen vergunning kunnen geven, moeten dit op het inzendingsbiljet vermelden.
Ingevolge de Wet op het Auteursrecht van 18 September 1882, No. 1012 en ingevolge de Besluiten van den 13en December 1897 van het Hof van Cassatie te Venetië en van den 22en Maart 1898 van den Hoogen Raad te Rome, is alle overdruk van den catalogus verboden.

ART. 16. Buiten de grafische reproducties in dezen catalogus, kan geen enkele andere reproductie genomen worden buiten de toestemming van den desbetreffenden inzender.
Het Comité behoudt zich het recht voor, grafische reproducties in het tentoonstellingspaleis of in de paviljoenen te doen nemen, wanneer de inzenders hun toestemming daartoe geven.

ART. 17. Aan alle inzenders wordt een bewijs van vrije toegang verleend tot de internationale Architectuur-afdeeling, op welk bewijs tevens 50 pCt. reductie wordt toegestaan door de Italiaansche spoorwegmaatschappijen.

ART. 18. Ingeval de sluiting van de tentoonstelling uitgesteld mocht worden, blijven alle overige bepalingen van dit reglement van kracht, hoelang die termijn ook zal mogen duren.
Gedurende den duur van de tentoonstelling zal geen inzender-ontwerper of eigenaar zijn inzending terug kunnen vorderen.

ART. 19. Het Comité behoudt zich het recht voor, om in bijzondere gevallen werk dat reeds aangenomen is door de Jury of ingezonden door kunstenaars, die daartoe een uitnoodiging ontvingen, niet te exposeeren.

ART. 20. De te nemen maatregelen voor de verkiezing der Jury, zullen de inzenders een maand vóór de verkiezing worden medegedeeld.

ART. 21. Alle correspondentie betreffende de Internationale Architectuur-tentoonstelling moet geadresseerd worden aan:

„LA PRESIDENZA DEL COMITATO ESECUTIVO PER LE FESTE COMMEMORATIVE DEL 1911 — SEZIONE BELLE ARTI", — aan haar adres te Rome [1]).

ENRICO DI SAN MARTINO,
Voorzitter van het Uitvoerend Comité.
ETTORE FERRARI,
Voorzitter van de Afdeeling Schoone Kunsten.

De eischen van het Reglement zijn, als in den aanvang dezer werd opgemerkt, zeer hoog gesteld, doch Nederland is slechts een klein land en over het algemeen zijn de beschikbare bouwsommen die den architecten ter beschikking worden gesteld meestal niet belangrijk, vergeleken bij de groote kapitalen die door onze machtige buren besteed worden voor monumenten, publieke en particuliere bouwwerken. Monumentale bouwwerken als een Vredespaleis b.v. enz. komen in Nederland zeer zelden voor.
Dat men dus niet al te veel zich laat afschrikken door de eischen van het Reglement!
Ontwerpen van bescheiden afmeting worden evengoed aanvaard.
Ten slotte moet er nog op gewezen worden, dat Architecten die aan de oproeping gevolg geven, zich niet mogen beschouwen als officieel te zijn „uitgenoodigd" door het Comité, als bedoeld in Art. 10 van het Reglement.
Inmiddels na collegialen groet,

A. SALM G.BZN.,
Voorzitter van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst.
Lid van het Regeerings-Comité voor de Nederlandsche Afdeeling Architectuur op de Internationale Tentoonstelling van Schoone Kunsten te Rome in 1911.

PRYSVRAGEN

Bouwkunst en Vriendschap. Ter beantwoording van de prijsvraag voor een „Ontwerp voor een Rouwkapel voor een Algemeen Kerkhof voor een groote stad, in verband met een monumentalen ingang, dienstgebouwtjes en oprit", zijn 19 ontwerpen ingezonden. Voor de 2e prijsvraag „Penteekening van een oud Gebouw" zijn eveneens 19 teekeningen ingekomen.
De jury bestaat uit de h.h. K. de Bazel, architect te Bussum, S. de Clercq, architect te 's-Gravenhage, C. N. van Goor en W. Kromhout Czn., architecten te Rotterdam en J. H. W. Leliman, Bouwk. Ing. te Amsterdam.

Prijsvraag Rochdale. Op deze Prijsvraag zijn binnen den vastgestelden termijn van 30 November 1910 ingekomen de volgende ontwerpen, voorzien van de motto's: C. B. R. 1910. — Drie op één trap. — Dool ik wacht U. — Het wapen van Amsterdam in 2 driehoeken. — Risposta. — B in rechthoek. — November. — O. O. — Twee stippen. — Hand. — Tempis Fugit. — Pour donner acte de présence. — Veici. — Licht lucht. — Harap. — XXX. — dat zij practisch, hygiënisch en waardevol zijn. — C. B. R. — Wilde Wingerd.

[1]) Door tusschenkomst van den vertegenwoordiger der Regeering aan het adres van den Secretaris, den heer A. F. REICHER, p.a „Arti et Amicitia", Rokin 112, Amsterdam, of ondergeteekende A. SALM G.BZN., Architect, Weesperzijde 26, Amsterdam.
[2]) Er bestaat aldus nog een «*Commissie van Toelating*" te Rome.
Hieromtrent nu, is nader bepaald, dat de inzendingen te Rome niet aan een nader onderzoek zullen worden onderworpen, doch dat de beoordeeling te 's Gravenhage aal plaats hebben door een Commissie bestaande — behalve uit het Architect Lid van het Nederlandsche Comité — uit nog 2 leden, te kiezen door H.H. inzenders.

[1]) Hoewel officieel nog geen subsidie van Rijkswege is bepaald, kan evenwel nu reeds medegedeeld worden, dat door de bemoeiingen van den Nederlandschen vertegenwoordiger alles vrachtvrij zal worden overgemaakt — zooals ook voor de Tentoonstelling te Brussel geschiedde.
[2]) Deze bepaling is veranderd tot 12 December.
[3]) Zijn reeds verzonden, tegelijk met de Circulaire van het Nederl. Regeerings-Comité, kunnen overigens aangevraagd bij de H.H. Reicher of Salm; zie noot op pag. 598.
[4]) Deze bepaling is gewijzigd in: niet vóór 1 Januari en niet na 31 Januari 1911.

[1]) D. w. z. alle mededeelingen geschieden door tusschenkomst van het Nederlandsche Comité en hebben H.H. inzenders slechts te schrijven aan de H.H. Reicher of Salm zie noot op pag. 598.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 48. *Mededeeling betreffende het Genootschap. Verslag van de 285e Gewone Ledenvergadering*, gehouden op Woensdag 30 November 1910 in het Genootschapslokaal in „Parkzicht".
J. H. Leliman. † Bericht van overlijden en korte levensbeschrijving.
S. J. H. Trooster. † Bericht van overlijden en levensbeschrijving.
Kunstenaar en Ambtenaar. Kan een kunstenaar wel ambtenaar zijn? Het gaat tegenwoordig niet meer samen.
Nieuwe Programma's voor de Teekenakten M. O. Vastgesteld bij Koninklijk besluit van den 19 Juli 1910. Vervolg.
Hout of ijzer. Over het gebruik van hout, met lijmen en spijkeren, voor kapconstructie.

De Bouwwereld no. 48. *Stadsuitbreiding te Utrecht.*
Het krankzinnigengesticht „Maasoord" te Poortugal. (Vervolg).

De Opmerker no. 49. *Brieven van Piet van Diever.* XIV.
Vereenigingen. Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam vergaderde op 22 November, waar door den architect Weissman een voordracht werd gehouden over „de Overheid en de schoonheid".
Prijsvragen.

BERICHTEN

De Schouwburg te 's Gravenhage. Omtrent hetgeen de Schouwburg-Commissie heeft verricht ter uitvoering van het Raadsbesluit van 3 October j.l. betreffende het opmaken van plannen voor een schouwburggebouw op de plaats van het bestaande theater, deelt het Alg. Handbl. het volgende mede:
Voor het opmaken van schetsontwerpen zijn uitgenoodigd in het buitenland: de architecten Fellner en Helmer te Weenen en de heer Frank Matcham te Londen, beiden ervaren in den bouw van schouwburgen.
Tengevolge van het bedanken door het Hoofdbestuur der Maatschappij voor Bouwkunst voor de uitnoodiging tot aanwijzing harerzijds van een Nederlandsch architect heeft de Schouwburg-commissie gebruik gemaakt van de bevoegdheid om alsdan zelf een landgenoot-architect tot het leveren van schetsontwerpen aan te zoeken.
De Engelsche architect Matcham voornoemd heeft heden het schouwburggebouw bezocht en van de daarbij tegenwoordige leden der Schouwburg-commissie de noodige aanwijzingen en inlichtingen ontvangen omtrent emplacement, inrichting enz. van zaal, tooneel, enz.
Door B. en W. is aan de Schouwburg-Commissie, op haar verzoek, als adjunct-secretaris toegevoegd Mr. W. Cost Budde, adjunct-commies ter gemeente-secretarie bij de afdeeling Openbare Werken.

Middelbaar Technische School te 's Gravenhage. Op initiatief van de afdeeling 's Gravenhage van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond heeft zich alhier een commissie gevormd tot onderzoek naar de oprichting van een Middelbaar Technische School te 's Gravenhage. De commissie tot onderzoek is samengesteld uit vertegenwoordigers der navolgende vereenigingen:
a. Afdeeling „Architectuur", van den „Haagschen Kunstkring".
b. Mij tot Bevordering der Bouwkunst, afdeeling 's Gravenhage.
c. Bouwkundige vereeniging: „Onderneming en Vrijheid".
d. Vereeniging „Arti et Industriae".
e. Vereeniging „De Nijverheid", afdeeling van den Ned. Aannemersbond.
f. Vereeniging tot Bevordering van M. T. O. te 's Gravenhage.
g. Algemeene Ned. Opzichters- en Teekenaarsbond, afdeeling 's Gravenhage.
Tot rapporteurs werden aangewezen de volgende heeren: J. F. van Hoytema B. I., J. W. Blom en M. Vrijenhoek, resp. gedelegeerde van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, de Vereeniging tot Bevordering van het M. T. O. te 's Gravenhage en van den Algemeenen Nederlandschen Opzichters- en Teekenaarsbond.

Vereeniging voor ambachts- en nijverheidskunst tentoonstelling stedelijk Museum Amsterdam, Januari—Februari 1911. De Commissie van Inrichting schrijft ons:
Het zal U bekend zijn, dat door onze Vereeniging van 28 Januari tot 28 Februari 1911 in het Stedelijk Museum te Amsterdam een tentoonstelling zal worden gehouden van het werk onzer leden.
Aangenaam is het ons, nu reeds te kunnen mededeelen, dat ongeveer alle inzendingen, welke te Brussel tentoongesteld waren, ook op deze te houden vereenigingstentoonstelling te zien zullen zijn; zoodat het welslagen ervan bij voorbaat reeds verzekerd is.
Daar door verschillende omstandigheden het werk van meerdere onzer leden te Brussel ontbrak, en te Amsterdam bezwaren als op de tentoonstelling te Brussel niet bestaan, verwachten wij, dat ook alle leden nu deelnemen zullen.
Wij mogen ons niet verhelen, dat nog altijd bij een groot deel onzer landgenooten een zekere mindere waardeering bestaat voor de voortbrengselen onzer eigen nationale kunstnijverheid, en dat — nu de gelegenheid geboden wordt, dank zij de medewerking van den Conservator van het Stedelijk Museum in een waardige omgeving flink voor den dag te komen — men daar ook niet zal mogen wegblijven.
Wij vertrouwen dan ook, dat alle leden, zoowel in hun eigen belang, als dat der Vereeniging, zullen begrijpen, dat flinke deelname hier noodzakelijk is.
Door het inzenden van hun beste werk zal deze tentoonstelling er eene worden, welke een volkomen beeld geeft van den stand onzer hedendaagsche Nederlandsche kunstnijverheid.
Een jury van toelating zal later door de exposanten zelf gekozen worden.

De Commissie van Inrichting:

JAC. VAN DEN BOSCH, Voorzitter.
J. M. LOB, Secretaris, N. Lijnbaansgracht 35.
W. DE BLECOURT,
F. LANDRÉ,
H. J. M. WALENKAMP,
} leden.

Schimmenspel A. et A. Het Bestuur van het „Genootschap Architectura et Amicitia" besloot bij voldoende belangstelling tot eene herhaling van het bij de lustrumviering vertoonde schimmenspel met nieuw libretto en musicale begeleiding, op Zaterdag 10 December e.k., in American-Hôtel, Marnixstraat.
Na afloop hiervan zal de gelegenheid bestaan tot het maken van een dansje en datgene wat tot de veraangenaming van den avond kan medewerken; waartoe elke bijdrage zeer welkom zal zijn. Deze avond mag echter geene bezwaren opleveren voor de Genootschapskas; waarom alle leden worden uitgenoodigd aanwezig te zijn en finantieel het plan te steunen.

30ste JAARG. — 17 DEC. 1910. — No. 51.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. v. d. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.
Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE — REDACTIONEEL GEDEELTE. De overheid en de schoonheid, slot, door A. W. Weissman. — Excursie van Bouwk. Studenten, vervolg, door A. H. van Rood. — Nieuwe Bepalingen voor bouwwerken der Badensche S. S. — Sociale Hygiëne en Techniek, door J. L. B. Keurschot. — Prijsvragen. — Vergaderingen. — Inhoud van Tijdschriften. — Berichten. — Rectificatie.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

DE OVERHEID EN DE SCHOONHEID.

(Vervolg van blz. 596. Slot.)

Een gevolg van dit adres was, dat Burgemeester en Wethouders van Amsterdam den 20 Mei 1898 in het boek hunner besluiten het volgende opnamen.

„De Wethouder voor de Publieke Werken brengt in herinnering het adres van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en van het Genootschap „Architectura et Amicitia" dd. 22 Juni 1897, betreffende de bebouwing der Museumterreinen. Hij deelt aan de Vergadering mede den uitslag der onderhandelingen met bovengenoemde Vereenigingen. Op zijn voorstel wordt daarna door de Vergadering het volgend besluit genomen

„Burgemeester en Wethouders van Amsterdam,
Gezien het adres van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst en van het Genootschap „Architectura et Amicitia";

„Besluiten:

I. Tot de instelling eener Commissie van Advies, die, buiten bezwaar van de Gemeentekas, desgevraagd Burgemeester en Wethouders adviseert, in de eerste plaats bij de beoordeeling van bouwontwerpen, ingeleverd bij aanvraag voor pacht of koop van terreinen achter het Rijks-Museum, en, zoo Burgemeester en Wethouders dit noodig oordeelen, ook bij de beoordeeling van bouwontwerpen, ingeleverd bij aanvraag voor koop of erfpacht van andere dan bovengenoemde terreinen in de Gemeente Amsterdam.

II. Vast te stellen de volgende:
„Instructie voor de Commissie van Advies in zake de bebouwing van Gemeente-bouwterreinen te Amsterdam.

ART. 1.

„De Commissie van Advies in zake de bebouwing van Gemeente-bouwterreinen te Amsterdam adviseert, daartoe uitgenoodigd door Burgemeester en Wethouders, in de eerste plaats bij de beoordeeling van bouwontwerpen, ingeleverd bij aanvraag voor erfpacht of koop van terreinen achter het Rijks-Museum en daartoe uitgenoodigd ook bij de beoordeeling van bouwplannen ingediend bij een aanvraag voor koop of erfpacht van andere dan bovengenoemde terreinen in de Gemeente Amsterdam.

ART. 2.

„Zij bestaat uit vijf leden, te benoemen: één lid door het Bestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, één lid door het Bestuur van het Genootschap „Architectura et Amicitia", één lid door de afdeeling Amsterdam van de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst, één lid door het Genootschap „Architectura et Amicitia", en één lid door Burgemeester en Wethouders van Amsterdam.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

ART. 3.

„De Commissie benoemt uit haar midden een bureau. Elk jaar treden volgens rooster twee leden der Commissie af, die niet onmiddellijk herkiesbaar zijn.

ART. 4.

„De beoordeeling der Commissie zal zich uitsluitend bepalen tot het uitwendige van het voorgenomen bouwwerk.

ART. 5.

„Hare adviezen en rapporten worden schriftelijk ingeleverd aan Burgemeester en Wethouders.

ART. 6.

„Aan belanghebbenden zal op hun verzoek een afschrift worden gegeven van het advies der Commissie, hun ontwerp betreffende."

Ik heb gemeend, goed te doen, dit gewichtig besluit hier in zijn geheel te vermelden. Immers deze instructie is nog altijd van kracht. Alleen is onlangs door Burgemeester en Wethouders ART. 2 in zooverre gewijzigd, dat het aantal leden tot zes is uitgebreid. Dit zesde lid wordt door het Bestuur van den Bond van Nederlandsche Architecten benoemd.

Men ziet, dat de taak der Commissie door de instructie zeer is beperkt. Slechts „desgevraagd" mag zij Burgemeester en Wethouders adviseeren omtrent het beoordeelen van plannen, en dan nog eigenlijk alleen voor zoover deze bestemd zijn voor terreinen achter het Rijks-Museum. Alleen „zoo Burgemeester en Wethouders dit noodig oordeelen" wordt zij ook geraadpleegd omtrent bouwplannen voor andere terreinen. Vragen Burgemeester en Wethouders dus niets, achten zij het advies der Commissie onnoodig, dan is de Commissie tot werkloosheid gedoemd.

Nu hebben, sinds 1899, toen de Commissie hare werkzaamheden begon, Burgemeester en Wethouders in allerlei zaken het advies der Commissie ingewonnen. Zelfs was het eerste onderwerp, waarmede zij zich had bezig te houden, iets, wat eigenlijk volgens de instructie buiten haar eigenlijke bevoegdheid lag, namelijk het al of niet wenschelijke van het sloopen der Willemspoort. Maar het moet toch worden betreurd, dat het zwaard van Damocles haar boven het hoofd blijft hangen, zoolang zij niet bij Raadsbesluit is ingesteld en haar positie tegenover Burgemeester en Wethouders door den Raad geregeld is.

Mocht het ooit voorkomen, dat het Dagelijksch Bestuur van Amsterdam om de een of andere reden meenen zou, het buiten de adviezen der Commissie te kunnen stellen, dan zal zij daarin moeten berusten, tenzij zij mocht oordeelen, haar taak niet langer te kunnen vervullen en dus tot aftreden genoodzaakt te zijn.

Nog een ander bezwaar kan zich doen gevoelen. Burgemeester en Wethouders behoeven natuurlijk het advies der Commissie niet op te volgen, al schijnt het haast ondenkbaar, dat zij zich op het terrein der schoonheidsleer een eigen oordeel zouden willen aanmatigen. Maar er kunnen invloeden zich doen gelden, waaraan Burgemeester en Wethouders waarde meenen te moeten toekennen.

Het spreekt van zelf, dat, als Burgemeester en Wethouders in een zuiver aesthetisch vraagstuk het advies der Commissie inwinnen en dit advies niet opvolgen, het prestige der Commissie zóó ernstig geschokt wordt, dat haar niets anders overblijft, dan heen te gaan.

Zooals de toestand te Amsterdam is, waar de Commissie, door Burgemeester en Wethouders benoemd, ook door dit College kan worden ontslagen, schijnt zij ver van het ideaal verwijderd. Als een eersten stap op den goeden weg verdient het besluit dat 20 Mei 1898 door het Dagelijksch Bestuur der hoofdstad werd genomen, zeker gewaardeerd te worden, doch nu het instituut, toen ingesteld, bijna zijn koperen feest viert, mag zeker de wensch uitgesproken worden, dat het op wat steviger grondslag zal komen te staan.

Dit meer hechte voetstuk zou der Commissie gegeven kunnen worden, wanneer de Gemeenteraad haar instelde, zooals onlangs te 's Gravenhage geschied is. In de hofstad heeft men echter den Raad alleen in de zaak gemengd, omdat daar aan de Commissie een vergoeding wordt gegeven voor het houden harer vergaderingen.

Overigens is het Amsterdamsche voorbeeld vrij wel gevolgd.

Dit blijkt uit de voordracht van 18 Januari 1910.

„Burgemeester en Wethouders zijn te rade geworden, om, op het voetspoor der gemeente Amsterdam, voor deze gemeente in het leven te roepen eene permanente Commissie van deskundigen, die, daartoe door hen uitgenoodigd, hun zal adviseeren bij de beoordeeling van het uiterlijk aanzien van ontworpen gebouwen en andere bouwwerken, die aan schoonheidseischen hebben te voldoen.

„Naar Burgemeester en Wethouders zich voorstellen zal de taak dezer Commissie in de eerste plaats betreffen — en zich in den regel beperken tot — het beoordeelen van de teekeningen der gevels van gebouwen, te stichten op terreinen, die door de gemeente aan derden in eenigen vorm zijn afgestaan onder de bepaling, dat de teekeningen van de gevels der op die terreinen te stichten gebouwen, van de vóór die terreinen te maken afsluithekken enz. aan de goedkeuring van Burgemeester en Wethouders zijn onderworpen; dit neemt echter niet weg, dat ook over de ontwerpen van andere bouwwerken, die daartoe aanleiding geven, het gevoelen der Commissie zal worden ingewonnen".

Aan het slot hunner voordracht zeggen Burgemeester en Wethouders: „De Commissie zal, evenals de Amsterdamsche Commissie, adviseeren buiten bezwaar van de gemeentekas en haar zullen enkel door de Gemeente vergoed worden de kosten, verbonden aan het houden harer vergaderingen. Voor deze laatste, waarvan het bedrag thans zelfs niet bij benadering is op te geven, hebben Burgemeester en Wethouders de eer, den Raad het noodige crediet te vragen."

Wanneer een gemeente een officieele „Schoonheidscommissie", zooals men zulk een lichaam in de wandeling pleegt te noemen, heeft ingesteld, en het aanwijzen

van de leden, welke daarin zitting nemen, aan de officieele vertegenwoordigers der bouwkunst heeft opgedragen, dan behoort zij de adviezen dier Commissie niet alleen telkens in te winnen, maar ook op te volgen. Zij dient dan aan dit lichaam door een besluit van den Raad de ruimst mogelijke bevoegdheid te geven, en het niet slechts in zake de ontwerpen voor particuliere gebouwen, maar ook in zake openbare bouwwerken te raadplegen.

Erkend moet worden, dat de gemeente Amsterdam ten deze gedurende vele jaren een goed voorbeeld heeft gegeven. Maar de onvoldoendheid der Amsterdamsche regeling is in den laatsten tijd gebleken, toen Burgemeester en Wethouders eerst een ontwerp, door de Schoonheidscommissie goedgekeurd, ter zijde legden, daar de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke Werken het afkeurde, en vervolgens in zake het Damvraagstuk de Schoonheidscommissie voorbij gingen, en uitlokten, dat de Raad hiervoor een afzonderlijke Commissie instelde.

Het is te begrijpen, dat de Amsterdamsche Commissie van Advies zich over deze behandeling beklaagt en dat zij daarin ziet een gebrek aan waardeering voor hetgeen zij, „buiten bezwaar voor de gemeentekas" gedurende meer dan tien jaar ten bate van het uiterlijk schoon der hoofdstad heeft gedaan.

Wie ziet, hoe er tegenwoordig gebouwd wordt en dit vergelijkt met de bouwwijze van een vijftiental jaren geleden, zal zeker vooruitgang bespeuren. Volgens haar instructie werd de Commissie alleen geraadpleegd omtrent de ontwerpen voor terreinen welke door de gemeente werden verkocht of in erfpacht uitgegeven. Maar daar voorbeelden trekken bleef ook de gunstige invloed niet uit als particulieren op eigen terrein bouwden.

Aanvankelijk waren de speculatie-bouwers weinig geneigd, om hunne ontwerpen door daartoe bevoegden te laten maken.

Maar de Commissie wist, door voet bij stuk te houden, een zachten drang ten goede uit te oefenen. Natuurlijk kon afkeuren zonder meer van de ingeleverde ontwerpen niet baten. Wat dan opnieuw werd vervaardigd en ingezonden zou uiteraard niet beter zijn.

Daarom heeft de Amsterdamsche Commissie de gewoonte, een harer leden aan te wijzen, die met den inzender van een ontwerp, waartegen bedenkingen zijn gerezen, overlegt, en hem duidelijk maakt, waarom de teekening niet goedgekeurd kon worden. Vaak blijkt bij dit overleg, dat de inzender geen architectonische bekwaamheden bezit. Dit ziet deze dan ook wel in, en hij besluit het maken van een nieuw ontwerp op te dragen aan een goede kracht, zooals er onder de jongere beoefenaars der bouwkunst te Amsterdam zoo velen te vinden zijn.

Slechts één moeilijkheid deed zich voor. De honoriumtabel door de Maatschappij tot bevordering der Bouwkunst vastgesteld en waaraan alle architecten, die op den naam van fatsoenlijk man aanspraak maken, zich houden, gaf geen maatstaf voor het honoreeren van arbeid, als hier verricht moest worden. Door de samenwerking der Amsterdamsche bouwkunst-lichamen is deze leemte echter aangevuld.

Een Commissie als de Amsterdamsche doet allerlei ervaring op. Zelfs het werk, door architecten ingeleverd, geeft soms tot bedenkingen aanleiding. Dan moet met tact en collegialiteit worden opgetreden. Ter eer van de architecten kan gezegd worden, dat zij over het algemeen aanstonds voor rede vatbaar bleken.

Zoo is dan te Amsterdam de Commissie van Advies een krachtig middel gebleken, waardoor de overheid de schoonheid kan dienen. Reeds werd er op gewezen, dat de organisatie nog verbeterd kan worden, dat men de bevoegdheid der Commissie scherper kan omlijnen, dat zij niet door het Dagelijksch Bestuur, doch door den Gemeenteraad behoorde te zijn ingesteld. Doch er is grond voor de verwachting, dat de lichamen, aan wier initiatief van 1897 wij de Commissie danken, ook zullen weten te verkrijgen, dat een reorganisatie, die de bestaande bedenkingen te niet doet, plaats vinden zal.

Andere gemeenten kunnen met de ervaring, te Amsterdam verkregen, winst doen. Te 's Gravenhage is reeds een Schoonheidscommissie ingesteld, te Utrecht en te Arnhem schijnt dit voorbeeld gevolgd te zullen worden.

De Rotterdamsche overheid heeft sinds een kwart eeuw de schoonheid bij de doelmatigheid ten achter gesteld. Reeds wees ik er op, dat men dit in 1893 te Amsterdam als een verdienste beschouwde, wellicht onder den invloed van den Burgemeester, die, na onder zijn bestuur Rotterdam tot bloei te hebben zien komen, als eerste magistraat der Amstelstad was opgetreden. Maar ik heb er tevens aan kunnen herinneren, hoe te Amsterdam reeds spoedig de meening zich weer wijzigde, en het gemeentebestuur inzag, dat ook het bevorderen van de schoonheid tot zijn taak behoort.

Bedrieg ik mij niet, dan is ook te Rotterdam een kentering gekomen. Het onvermoeide streven van „Bouwkunst en Vriendschap" ten bate der schoonheid is door het Gemeentebestuur erkend, toen het, bij monde van den Burgemeester, zich ter gelegenheid der opening van de tentoonstelling, zich zoo waardeerend uitte.

Ook de moeite, die de Gemeente Rotterdam zich nu geeft, om te zorgen dat haar nieuw Stadhuis aan de eischen der schoonheid zal voldoen, schijnt mij een zeer verblijdend teeken.

Zoo meen ik dan de verwachting te mogen uitspreken, dat ook Rotterdam weldra een „Schoonheidscommissie" zal instellen. Dankt Amsterdam zijn Commissie aan „Architectura et Amicitia", ik ben er zeker van, dat „Bouwkunst en Vriendschap", aan zijn roeping getrouw, te zijner tijd te Rotterdam het initiatief zal nemen.

Zulk eene plaatselijke „Schoonheidscommissie", door den Raad in te stellen en aan den Raad hare bevoegdheid ontleenend, dient in alles, wat de aesthetica betreft, geraadpleegd te worden. De Raad dient zorg te dragen, dat geen ander College de uitspraken der Schoonheidscommissie kan te niet doen.

Zoo als de toestand thans is kan eene zoodanige Commissie alleen werkzaam zijn ten bate van wat de ge-

meente zelf doet aanleggen of bouwen, en van wat op door de gemeente te verkoopen of in erfpacht uit te geven terreinen gebouwd wordt.
Maar op den duur zal de overheid ook het uiterlijk aanzien van wat door particulieren op eigen terrein gebouwd wordt, krijgen te beoordeelen. In het buitenland is dit hier en daar reeds het geval, en, al verzet de Nederlandsche „vrijheidszin" zich misschien aanvankelijk tegen maatregelen, in het belang der schoonheid te nemen, de beweging voor „Heimatschutz", in Duitschland begonnen, vindt ook bij ons reeds zooveel voorstanders, dat de overheid deze bescherming der schoonheid op den duur onder hare bemoeiingen zal moeten gaan opnemen.
Pas dan zullen de plaatselijke Schoonheidscommissiën haar taak in den vollen omvang kunnen vervullen, en de overheid zich van haar plicht tegenover de schoonheid kunnen kwijten.

A. W. WEISSMAN.

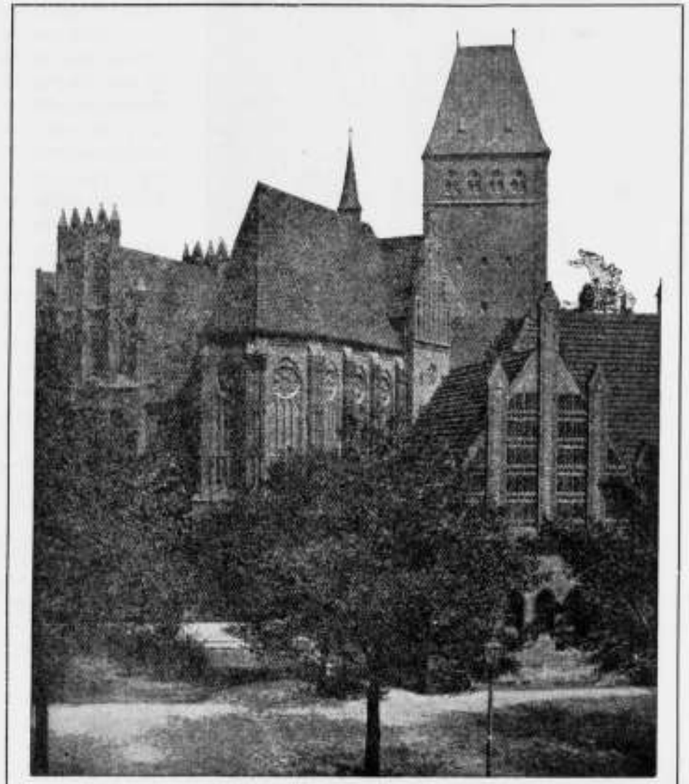
Amsterdam, 2/18 November 1910.

EXCURSIE VAN BOUWKUNDIGE STUDENTEN ONDER LEIDING DER HOOGLEERAREN H. EVERS EN J. F. KLINKHAMER NAAR DRESDEN EN BERLIJN.

(Vervolg van blz. 557.)

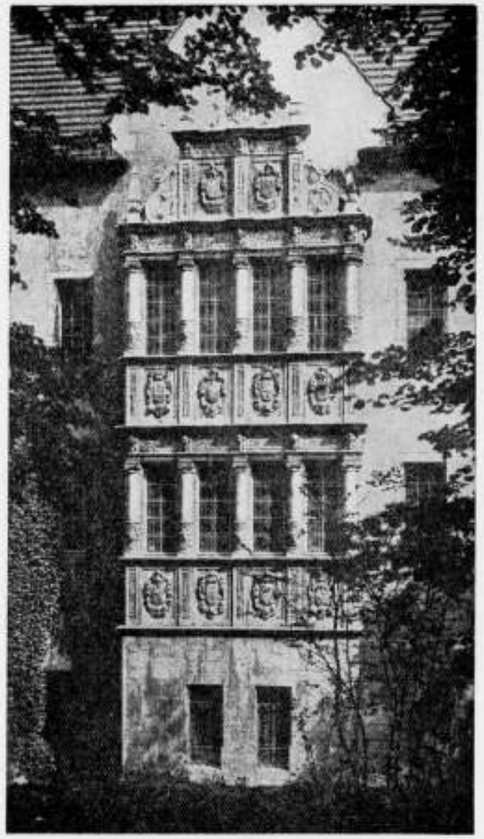
Hoewel het chronologisch niet juist is om nu over de werken van Ludwig Hoffmann, den stadsbouwmeester van Berlijn, te gaan spreken kan ik me toch moeilijk dwingen om van Messel weer over te stappen op de architecten die ons zooveel minder interesseerden.
Liever wil ik bezien wat het bezoek aan Hoffmann in mijn dagboek heeft vastgelegd.
Vanaf hun jeugd zijn het vrienden geweest; ze hebben elkaar gesteund tegen miskenning èn tegen òver-waardeering, zooals Hoffmann ons zelf vertelde.
Ze hebben elkaar altijd, ook in de latere jaren zoo vol glorie, ware bescheidenheid tegenover de kunst geleerd, ze zijn nooit op effect gaan werken. Dat is hun groote kracht geweest: volkomen eerlijke waardeering van elkaar in moeiten èn in succes. Wellicht had Messel's kunst meer het geniale en Hoffmann's meer het breede en zonnige als oorsprong; door hun voortdurenden omgang hebben ze een prachtigen invloed op elkaar uitgeoefend.
's Morgens vroeg kwamen we samen in de bestuurskamer van het Märkische Museum, waar Hoffmann ons in rond zou leiden. Het bewaart herinneringen aan de Oude Mark, het stamland van Pruisen, met alles wat daarvan te vinden was: op natuurwetenschappelijk en cultuurhistorisch gebied.
De plattegrond is ontworpen om een bestaanden heuvel van het Kölnische Park heen. De gevels zijn aan de Noord- en Westzijde opgetrokken in de baksteen waarmee in de Oude Mark gebouwd werd; dat leek ons te veel piëteit, want de kleur is wel wat fel-paars-rood; om de zaal voor kerkelijke voorwerpen is een Gothische architectuur met steunbeeren en rijke traceeringen in de vensters ontworpen, in die baksteen; en om de zalen met 17e, 18e en 19e eeuwsche herinneringen zooals die voor het belastingwezen en de Rococo-verzameling is een Renaissance-architectuur gebouwd van grauwe putz met actieve deelen en topgevelbekroningen van natuursteen.
Dat klinkt heel wonderlijk voor één gebouw!
Maar waardeer nu de overdachte manier waarop dat is gebeurd. Ten eerste wat de massa betreft: de vierkante massieve toren met eenvoudig dak domineert, vangt alle vleugels in zich op, verbindt ze. Dan wat de kleur betreft: groen klimop is geplaatst op de ontmoetingen der verschillende gevels, het spreidt zijn takjes naar weerszijden uit en vormt de zoozeer gewenschte overgangen op een wel uiterst-natuurlijke wijze. Dan wat den vorm betreft: met buitengewone gevoeligheid is er voor gezorgd dat de beschouwer van ieder mogelijk standpunt af een harmonisch beeld ziet.
Langs het gebouw loopt aan de Zuid-zijde een smal paadje, aan den buitenkant afgesloten door een muurtje, dat den boven al genoemden heuvel keert; in dat muurtje zijn oude sculptuurbrokken, als beeldjes en vazen, gemetseld.
Dit is trouwens niet de eerste en eenige keer dat we opmerken dat het tentoongestelde tot architectuur wordt.
Tusschen de keibestrating van het weggetje liet Hoffmann gras planten! Zoo verbindt hij zijn werk met de omringende Natuur.
Vóór hij begint te bouwen, legt hij de lanen aan en plant de boomen; — hij overdenkt hun plaatsing vooruit, laat dat niet aan een vreemden tuin-architect over — zoodat ze al heel wat gegroeid zijn als het werk af is.
Om de voorwerpen heen is met groote toewijding de passende omgeving gebouwd; het gebouw verbindt dus ruimten van zeer verschillenden aard. En direct treft ons de merkwaardige duidelijkheid waarmee dit verschil is uitgedrukt, terwijl we voortdurend meer de geestige manier bewonderen waarop het hinderlijke der contrasten is weggenomen. Hoffmann is de man van de overdachte tegenstellingen.
Hij heeft een zekere moeilijkheid te overwinnen en doet dat met onfeilbare gemakkelijkheid en artisticiteit omdat hij oneindig veel middelen tot zijn beschikking heeft; hij drukt uit al wat hij wil, zoo eenvoudig en zeker als de Natuur zich uit kan drukken.
Doorgangen tusschen de verschillende ruimten ontneemt hij het plotselinge en schrille door er een hek in te plaatsen van prachtig ijzersmeedwerk; de vondst zelf is goed en de manier waarop daarvan wordt gebruik gemaakt is onovertrefbaar. Tusschen de zwarte lijnen van het ijzerwerk door beeft het achterliggende in een fijne lichtbeweging.
Hij schroomt niet te veranderen als alles af is; tien jaren lang heeft hij eigenlijk gewerkt aan dit gebouw; elken Zondagmorgen bracht hij hier enkele uren door en heel vaak wijzigde hij weer wat al klaar was.

Hij is de stemmings-kunstenaar bij uitnemendheid; hij heeft zijn gemoed al fijner en fijner besnaard door zachtkens tasten en luisteren in al die vele jaren dat hij werkt. En wat hem behoed heeft om decadent te worden is zijn zonnige levenslust.
In het groote kerkruim zijn de muren, zelfs de zoldering en de vloer ruig bewerkt om te harmoniëeren met de oude door den tijd aangetaste voorwerpen. Radiatoren of roosters waren hier hinderlijk, vond hij; hij bracht de luchtverwarming aan in oude ijzeren koffers, waarvan de bovenplaat is afgenomen en waarvan de kruisgewijs-aangebrachte versterkingsbanden vanzelf een rooster vormen.
Ik wil dit volstrekt niet direct verdedigen, maar het is een sterk sprekend staaltje van zijn vindingrijkheid.
In het steen-tijdperk-vertrek zijn de gordijnen van ruw zakkengoed, de vitrines zijn van ruw-geslagen ijzerwerk, de vensterglazen zijn primitief bewerkt.
Hij is fel tegen het begrip „stijl" in engeren zin: om de vormen van één periode intact te houden en scherp te scheiden van die uit een andere. Hij neemt zijn motieven van alle tijden en alle plaatsen en misschien is er nooit iemand geweest die zóó uitdrukkelijk en doordacht stijlvol werkt als hij; gevoelig als hij zich heeft gemaakt voor het eigene van iederen vorm en kleur en materie weet hij een harmonie te scheppen zonder wanklanken.
Hij werkt graag opvoedend als noodzakelijk gevolg van de bewustheid zijner opvattingen; evenals Messel, die trouwens lange jaren aan het architectuur-onderricht verbonden was. Zij waren de sterke rotsen die de wilde stormen van onzen tijd moesten weerstaan om de zwakkeren te steunen. Vandaar dat ze wel eens overdreven om maar duidelijk te zijn! Bijvoorbeeld om meer rust en waardigheid te leeren aan de kleine architecten in Berlijn zetten ze lange horizontaal afgedekte gevels met strakke reeksen vensters tusschen de rommelhuizen in; maar zoo fijn van verhouding en zoo beslist van vorm als maar denkbaar is.
Zoo heeft hij, ook ter illustratie, in het kerkruim een oud-Gothisch altaar gezet vóór een modern wand-tapijt en tusschen barok houtsnijwerk in; en het gaat uitstekend.
Door de vensters der zaal voor de vogel-verzameling kijkt men uit op de boomen van het park; de wanden

NIEUWBOUW AAN HET MÄRKISCHE PROVINZIAL-MUSEUM TE BERLIJN.
ARCHITECT LUDW. HOFFMANN.

zijn hier van schoon metselwerk met het oog op het tentoongestelde gedierte.
Telkens heeft men een doorkijkje in de groote hal, vooral daar waar een nieuwe verzameling *begint*: zoo wordt men, al is het eenigszins onbewust, herinnerd aan het punt van uitgang!
Een tabellen-verzameling is interessant gemaakt door geestig typeerend teekenwerk boven elken staat, door mooie bladindeeling, schrijfwerk en ornament.
Fijne voorwerpen zet hij dicht bij de vensters in het licht, oude kerkfiguren in halfdonker, waarvoor ze ook gemaakt zijn.
Het kleinste detail wordt door hem zelf bestudeerd met nooit falende toewijding; hij mat gordijnfranje op, en profileering der houten pieds-de-stalles in de Weimarsche Göthe-kamer, voor zijn 18e eeuwsche kamer.
Maar niet den vorm zonder meer neemt hij over; hij pakt de stemming. Toen we in dat vertrek waren vertelde hij ons het verhaal daarvan: het tafelkleed was van een dame geweest die haar leven lang gewacht had op een vriend; zonder dat ze, door bizondere familie-omstandigheden, ooit getrouwd waren. Toevallig vond

NIEUWBOUW AAN HET MÄRKISCHE PROVINZIAL-MUSEUM TE BERLIJN.
ERKER AAN DE ZIJDE VAN HET KÖLLNISCHE PARK.
ARCHITECT LUDW. HOFFMANN.

Mevrouw Hoffman een tapijt dat het eigendom was van dien lang verwachtte en nooit gekomene. „Und jetzt habe ich sie vereind", namelijk door die twee voorwerpen bij elkaar te brengen. En dat verhaal paste volkomen in den tijd en de stemming der kamer: den romantischen, sentimenteelen Leiden-des-jungen-Werthers-tijd. Zoo heeft hij een paar boerenkamers ingericht, met lage zolder en kleine raampjes; daar gingen we allemaal om de tafel heen zitten om naar hem te luisteren; dat wilde hij graag, in verband met het gemoedelijke van het vertrek.

Zoo heeft hij in de 18e eeuwsche schilderijen-zaal de roode gordijnenkleur bepaald in overeenstemming met een paar teekeningen die daar dicht bij hangen en door den bezoeker tegelijk gezien worden.

Zoo zet hij bij de wapenverzameling een oud-gediende als wachter, in het 18e eeuwsche woonvertrek een vriendelijk zacht menschje als wachteres.

Telkens bewonderen we de overgangen der verschillende ruimten, vaak gevormd door voorhallen om de licht- en ruimte-effecten te kunnen beheerschen.

Zijn heele voordracht, de manier waarop hij ons rondleidde, waarop hij de ons omringende nieuwsgierige kinderen in- en buiten het museum de hand op het hoofd lei en ze een vriendelijk woordje zei, ja zelfs het ons door hem aangeboden diner na de bezichtiging, alles was volkomen harmonisch; hij is een kunstenaar van begin tot eind, ook in zijn leven, in al zijn doen en laten. Elk woord, elke geste is zoo juist en goed mogelijk geworden. En daarbij is hij voor zijn werk volkomen bescheiden gebleven, dat wil zeggen: met absolute overgave bestudeert hij nog voortdurend elk detail.

Zijn werk wordt levend, groeit uit de omgeving en de omstandigheden; en dat bevordert hij nog bewust: door bijvoorbeeld een wijziging aan te brengen zóó dat nog iets van den eersten toestand overblijft. Vindt hij te schril licht in een ruimte dan metselt hij een paar ramen dicht maar een enkele laat hij daar open, natuurlijk op een plaats waar het niet hinderlijk is; zuiver en alleen opdat de geschiedenis van den bouw door het gebouw zelf geschreven wordt.

Om een goed begrip te krijgen van dit Hoffmann's liefste werk, is het noodig wat te weten van Messel's museum in Darmstadt; waar dertien jaren aan gebouwd is, dat in zich vereenigt vijf zeer uiteenloopende verzamelingen; bij elke daarvan is elk interieur volkomen afgestemd; en niemand zal ontkennen dat het gebouw een éénheid vormt. De invloed van de twee vrienden op elkaar is zeer groot geweest, zooals ik boven al zei.

De verleiding is sterk voor me om uitvoerig door te gaan op Hoffmann's persoonlijkheid; maar ik zal me bedwingen en slechts verwijzen naar het uitmuntend geestige stukje van Fritz Stahl in een Sonderheft van de Berliner Architecturwelt over hem, met prachtige illustraties uitgegeven zooals Wasmuth in Berlijn dat maar alleen kan. —

Even gaan we langs het Gasverwaltungs-gebouw dat met zijn halfzuilen en pilasters in zwaar relief wel zéér sprekende gevels heeft voor een administratiegebouw; Hoffmann vertelde dat hij het zich eerst niet zoo sterk had gedacht, maar de stad wilde er een machtig gebouw van maken omdat de gasfabricage zulke groote inkomsten opbracht! „Es ist sehr viel Geld hier; es wird mir von Zeit zu Zeit zu mächtig"; ziedaar een verzuchting die niet vaak door stadsarchitecten ten onzent geslaakt zal worden. —

Dan gaan we naar het nieuwe stadhuis, dat een buitengewonen indruk van macht maakt en de geheele omgeving beheerscht; het is Romeinsch van uitdrukking. Zeer zware rustica voor de onderverdiepingen die uitnemend bestudeerd overgaat in wat vlakker behandeling daar boven.

Op het hooge gebouw van Beiersche kalksteen staan de groote gebroken daken van donker grijze pannen.

De representatieve ruimten blijven in het oude gebouw hier komen alleen de administratieve ruimten voor de stadsregeering.

Wij waren niet in staat den hoofdgevel in zijn volle schoonheid te waardeeren omdat de perceelen aan den overkant der betrekkelijk smalle straat nog niet waren weggebroken èn omdat de toren nog niet klaar was, terwijl steigerwerken het gezicht erop nog belemmerden. De details zijn weer volmaakt beheerscht; met meesterhand geteekend, vol uitdrukking.

Het interieur treft al door een groote voornaamheid, hoewel het nog niet voltooid is. De gangen zijn van een prachtigen toon: witte muren en plafonds, natuursteen-omlijstingen van deuren en ramen, deuren van donkerrood hout met bronzen nagelkoppen en -sluitwerk, grijs- roode mozaïkvloeren met witte randen en wit cirkelornament in die traveeën waar een lamp — van uitmuntend, geestig ijzersmeedwerk — er boven hangt.

Het was een gelukje voor ons de ontwikkeling van zoo een werk eens te kunnen zien; er worden zeer veel modellen gemaakt: van deuren, meubels, lampen, lambri's, ornament, statuen; van gips, hout en carton, hier en daar met een sausje een kleur erop aangezet. Zoo wordt van alles de plaats en vorm met zorg bepaald. —

(Slot volgt.)

NIEUWE BEPALINGEN VOOR BOUWWERKEN DER BADENSCHE STAATSSPOORWEGEN.

(Vertaald uit No. 74 van de Duitsche Bauzeitung, jaargang 1910.)

Voor het projecteeren en uitvoeren van bouwwerken in het gebied der Badensche Staatsspoorwegen zijn nieuwe verordeningen ingesteld, die ons in vele opzichten sympathiek zijn door de weloverwogen bepalingen waarvan verschillende ten zeerste bevorderlijk zijn aan het doel dat de vereeniging voor Heimatschutz nastreeft. Wij ontleenen het volgende aan dit artikel.

Bij het oprichten van gebouwen ten behoeve van het verkeer, van den dienst of bij belangrijke verbouwingen zal in de eerste plaats, op grond van nauwkeurige gegevens, een programma worden samengesteld van den aard en den omvang der behoeften, welke door het gebouw en zijne verschillende localiteiten vervuld moeten worden.

Daarbij zal men in den regel de grootte van de tegenwoordige eischen en de te verwachten uitbreiding elk afzonderlijk opgeven. Bij het opstellen van het programma moet men, voor zoover dit mogelijk is, zonder den dienst te schaden, er naar streven, dat de beambten in hetzelfde lokaal ondergebracht worden, zooals dit tegenwoordig bij alle groote ondernemingen gebruikelijk wordt.

In de plattegrondteekening de meubels, zooals schrijftafels, tafels, kasten, toestellen en in de woningen ledikanten, enz. aan te geven, om daarnaar de afmetingen der vertrekken, evenals de plaats der ramen en deuren, te kunnen bepalen, terwijl gelet moet worden op goede verlichting der bureaulokalen; uitbreiding der localiteiten en van het gebouw moet zonder buitengewone kosten mogelijk zijn.

Uit het grondplan volgen de verhoudingen van de gevels en de architectonische opvatting zal in elk geval het inwendige weerspiegelen.

De doelmatigheid en de artistieke waarde van het uiterlijk van het gebouw kan verder door de keuze van de toe te passen materialen ten zeerste bevorderd worden.

Bij de samenstelling van het grondplan moet er reeds op gelet worden dat geen belemmeringen geschapen worden tot het verkrijgen van eene goede massaverdeeling en voor goede werking van lijnen en groepen in den gevel.

Door rustige vormen, goede verhoudingen, gelukkige keuze van bouwmaterialen en kleuren kunnen de beste architectonische werkingen verkregen worden.

Daar de meest zakelijke oplossing van een vraagstuk, ook in artistieken zin, de meest juiste is, zullen weggelaten worden alle fraaiigheden en versierselen, die geen functie vervullen. Hiermede worden bedoeld kleine uitbouwsels, die gewoonlijk de eenheid der gevels en der dakvlakken verstoren. Balkons, die men niet kan gebruiken, erkers aan bureaulokalen, torens en torentjes zonder doel, topgevels, waarachter geen kamers liggen, of kamers waaraan geen behoefte is, bekroningen en rijk gedetailleerde steenhouwwerken, als voor de toepassing daarvan geen bepaalde redenen zijn.

De decoratieve werking der stationsgebouwen zal in de architectuur zelf en niet in allerlei bijkomstige gezocht worden.

Bij de stationsgebouwen zal in het bijzonder ook rekening gehouden worden met de omstandigheid, dat dit bouwwerken zijn van beperkten levensduur. Waar het algemeene karakter van het gebouw uit den plattegrond en door de voor den dienst gevorderde hoogteontwikkeling voortvloeien, zal meer speciaal de bouwwijze en de keuze der materialen beïnvloed worden door de gebruiken van de streek, waarin gebouwd wordt. Het plaatselijk karakter zal dus een factor zijn die meetelt, opdat de gebouwen der staatsspoorwegen, zonder hun karakter als stationsgebouwen te verliezen, niet uit het landschap vallen en beantwoorden aan hetgeen door de beweging voor Heimatschutz wordt beoogd; ook kan een gunstige invloed uitgeoefend worden op plaatsen, waar nog weinig goede voorbeelden op architectonisch gebied aan te wijzen zijn.

Groepen van gebouwen en in de nabijheid staande gebouwen van een en hetzelfde emplacement moeten, zoover dit niet strijdig is met de eischen van den dienst, met gelijksoortige bouwmaterialen uitgevoerd worden.

De reine zakelijkheid zal ook in de binnenarchitectuur betracht worden. Bovenmatige hoogteontwikkeling der vestibules en wachtzalen zal tegengegaan worden; zij schaadt aan de stemming en de geriefelijkheid, de aangename ruimteverhoudingen worden er door benadeeld.

Het ontwerp voor de stoffeering van het interieur zal, wat vorm en kleur betreft, eenvoudig en doeltreffend zijn en zal met dezelfde zorg en liefde doorgewerkt en doorgevoerd worden als de details der constructieve samenstelling en de buitenarchitectuur. De toepassing van te velerlei soorten bouwmaterialen in hetzelfde

lokaal en in hetzelfde huis dient vermeden te worden. Ook het nieuw aan te schaffen meubilair zal naar dezelfde principes, eenvoudig, doelmatig en sierlijk ontworpen worden.
Bij grootere ontwerpen zal niet alleen het complex bestudeerd worden op de situatie-teekening, de juiste en logische doorvoering van een groot bouwwerk vordert juist speciale voorstudie, ten behoeve der afzonderlijke gebouwen. Daartoe behoort de vervaardiging van een model van het complex op de schaal 1 : 500 of beter 1 : 200, waardoor de verhoudingen der gebouwen, tot de ingenieurswerken, tot de omgeving en der gebouwen onderling nagegaan kan worden. Verder behoort daartoe de algemeene planindeeling en opstanden van alle bouwwerken, opdat deze daadwerkelijk in denzelfden geest ontworpen en niettegenstaande de verscheidenheid in bestemming toch behandeld worden als tot een project behoorend. Hierbij ook in groote trekken de bouwmaterialen te bepalen, opdat daardoor ook in het uiterlijk der bij elkaar behoorende gebouwen een algemeen karakter spreken zal. Geen gebouwen zullen onder handen genomen worden, voordat die uit de omgeving ten naastenbij vastgelegd zijn. Bij kleinere projecten kan inplaats van een model, volstaan worden door het overleggen van eene perspectievische teekening met aangifte van de materialen, waarin de uitvoering is gedacht en met aangifte van de kleuren.

Arnhem, November 1910. G. VERSTEEG.

SOCIALE HYGIËNE EN -TECHNIEK.

XXIV.

De ziekteverzekeringswet. Wij zijn onzen lezers nog schuldig het slotartikel over het door het Ministerie-Heemskerk ingediende wetsontwerp op de arbeidersziekteverzekering en wel meer speciaal de door ons toegezegde beschouwingen naar aanleiding van een vergelijking tusschen de ontwerpen-Kuyper en Veegens en dit ontwerp van minister Talma; ook zou door ons worden nagegaan het verband tusschen ongevallenwet en ziektewet, of zulks aanwezig is en zoo ja, in hoeverre.
Zooals men weet, is door minister Kuyper, tijdens het bewind van het ministerie van zijn naam en ook later door minister Veegens, hoofd van het departement van Landbouw, Nijverheid en Handel van het ministerie-de Meester een wetsontwerp op de arbeidersziekteverzekering ingediend.
Evenals de ontwerpen der beide vorige ministeries is ook het huidige wetsontwerp gesplitst, hetgeen uit onze vorige opstellen reeds bleek. Maar de splitsing is een andere. Splitsten de ministers Kuyper en Veegens hun ontwerpen in een op de ziekteverzekering en een tot wijziging der ongevallenwet, minister Talma bracht ons naast de ziektewet een radenwet. En toch zal ook, mocht het ontwerp-Talma wet worden, wijziging der ongevallenwet noodig zijn.
Immers in het boekje van Mr. J. A. N. Patijn, hoofdambtenaar aan het ministerie van Arbeid, aan de hand van welk werkje wij onze beschouwingen over het wetsontwerp leverden, lezen wij op bladzijde 6:

„De eerste zes maanden, dat de ongeschiktheid tot werken duurt, keert de ziekenkas ziekengeld uit; onverschillig of de oorzaak is ongeval of ziekte."

Maar ook de minister zegt zelf in de memorie van toelichting, dat „de uitkeeringen der ongevallenwet gedurende de eerste weken vervallen".
In dit opzicht is dus het huidige wetsontwerp minder volkomen dan hare beide voorgangsters: wijziging der ongevallenwet is als absoluut noodzakelijk te beschouwen, terwijl zij niet is voorgesteld. Aangenomen dus, dat het ontwerp in het parlement werd aangenomen, in werking treden kan niet plaats hebben, voor de ongevallenwet is gewijzigd.
Ook de beroepswet zal moeten worden herzien; immers, geschillen tusschen de verzekerden of de werkgevers en de Raden van Arbeid of de Verzekeringsraden worden niet berecht door den burgelijken rechter, doch door de Beroepsraden of den Centralen Raad van Beroep.
Uit het voorgaande blijkt dus meer dan duidelijk dat het oogenblik, waarop der ziekteverzekeringswet een plaatsje in het staatsblad zal worden ingeruimd, vooreerst niet zal komen. Want men moet niet denken, dat het maar een klein onderdeeltje van het geheele verzekeringsontwerp is, dat door het *niet* wijzigen der ongevallen- en beroepswetten ongeregeld blijft. Integendeel: het overgroote deel der ongevallen heeft na zes weken geen gevolgen meer, zoodat een zeer belangrijk deel der ongevallen niet naar de ziektewet wordt overgebracht.
In de wetenschappelijke balans der Rijksverzekeringsbank over de jaren 1903—1907 zijn 263178 ongevallen vermeld. Van deze hadden 44008 geen andere gevolgen dan geneeskundige behandeling en 194228 dier ongevallen veroorzaakten een tijdelijke invaliditeit van niet langeren duur dan zes weken. Uit deze cijfers blijkt, dat van de 263178 ongevallen, voor welke gedurende de jaren 1903—1907 de uitkeeringen geschiedden door de Rijksverzekeringsbank, slechts 24942 na zes weken nog geldelijke gevolgen voor genoemde bank hadden. Volgens het stelsel van het ziektewetsontwerp-Talma zouden dus slechts 24942 of 9.4 % van de totaal aangegeven 263178 ongevallen tot het ressort der Ongevallenwet blijven behooren, terwijl de overige 90.6 % naar de ziektewet verhuist. Wanneer men de zaak in het licht dezer cijfers beziet, *moet* men tot de conclusie komen, dat de indiening van het wetsontwerp op de arbeidersziekteverzekering wel een beetje een ontijdig accouchement is geweest, en dat de arbeidersklasse met een eenvoudige overneming door deze regeering van een der ontwerpen der vorige regeeringen meer gediend was geweest.
Maar ook in andere opzichten brengt het ontwerp niet dát, wat zij, voor wier financieele weerkracht het bedoeld is, er wellicht van zullen verwachten. De ongevallenwet toch biedt als tijdelijke uitkeering 70 % van het loon, minister Talma's ziektewet slechts 50 %. Ten aanzien van de zooeven genoemde 90.6 % van alle ongevallen, gaan de arbeiders er dus hard op achteruit: in 90.6 % van alle ongevallen daalt de uitkeering van 70 % tot 50 % van het loon. Bovendien verstrekt de ziektewet de eerste *vijf* dagen geen uitkering, terwijl in de ongevallenwet slechts over de eerste *drie* dagen geen uitkering plaats heeft. En last not least zullen de arbeiders voor de uitkeering van de 90.6 % der bovenbedoelde ongevallen premie moeten betalen, waarvan zij thans — nu deze tot het gebied der ongevallenwet behooren — zijn vrijgesteld.
Toch mag ook een lichtzijde van het ontwerp niet onbesproken blijven. Die lichtzijde vindt men naar onze meening daar, waar het eigenlijke verzekerings*stelsel* is uitgewerkt. De ongevallenwet heeft allerlei verzekeringsinstituten in het leven geroepen, die hun werkingssfeer vinden buiten de rijksverzekering, doch bij de invoering waarvan het voor de verzekerden er niet beter op is geworden. De verschillende „Onderlinge Verzekeringscentralen", „de Centrale Werkgevers Risicobank" enz. zijn de verzekeringsinstituten, ontsproten aan het „particulier initiatief" — zoo dikwijls zoo hoog geroemd, behalve in het bekende werk van het 2e Kamerlid Duijs — welke door de ziektewet vermoedelijk niet in bloei zullen toenemen. Men leze daartoe onze beschouwingen over de uitkeeringsfondsen nog eens over. Het wil ons voorkomen, dat de regeling daarvan geen gelegenheid laat voor uitingen van „particulier initiatief" als bedoelde instituten zijn, al was het alleen maar, omdat niet mogelijk is als thans bij de ongevallenwet, dat genoemd initiatief de slechte risico's voor de Rijksverzekeringsbank laat.
Om te besluiten zullen wij nog wijzen op enkele punten van verschil tusschen de ontwerpen-Kuyper, -Veegens en -Talma.
In beide vorige ontwerpen was begrafenisgeld naast ziekengeld en genees- en verloskundige hulp vastgelegd; in het ontwerp van thans is *geen* begrafenisgeld opgenomen.
In beide vorige ontwerpen werd $^2/_3$ van de premie van de arbeiders geëischt; echter voor ziekengeld en geneeskundige behandeling samen; in het ontwerp van thans betaalt de arbeider ook $^2/_3$ der premie voor het ziekengeld, maar die voor de geneeskundige behandeling *geheel*.
In beide vorige ontwerpen werd het bizonder bedrijfsrisico (gevaarlijkheid) door den werkgever gedragen; in het ontwerp van thans mede door den arbeider.
In beide vorige ontwerpen bedroeg — evenals thans in de Ongevallenwet — de uitkeering 70 % van het loon; in het ontwerp van thans is het 50 %.
In beide vorige ontwerpen kreeg de zieke, die minstens 2 dagen ziek was, uitkeering van af den eersten dag; in het ontwerp van thans van af den vijfden dag.
In beide vorige ontwerpen bedroeg het kraamgeld 70 % van het loon; in het ontwerp van thans slechts 50 %.
Dit zijn de zes belangrijkste afwijkingen. Ook hieruit mag men o. i. veilig de conclusie trekken, dat het wetsontwerp-Talma voor de arbeiders belangrijk minder beteekenis heeft, dan de ontwerpen-Kuyper en -Veegens.

Arnhem, November 1910. J. L. B. KEURSCHOT.

PRYSVRAGEN

CONCOURS POUR L'ÉRECTION D'UN MONUMENT COMMÉMORATIF DE LA FONDATION DE L'UNION TÉLÉGRAPHIQUE INTERNATIONALE.

RAPPORT DU JURY.

Le jury désigné par le Conseil fédéral de la Confédération suisse pour juger les projets présentés au concours international ouvert pour l'érection d'un monument commémoratif de la fondation de l'Union télégraphique internationale, s'est réuni à Berne le 1er Septembre 1910, sous la présidence de M. Eug. Jost, architecte, à Lausanne.
Les délibérations du jury ont duré deux jours. Il a eu à se prononcer sur 92 projets.
Il a commencé par éliminer, sans discussion, les envois manifestement insuffisants ou n'ayant aucun rapport avec l'idée qu'il s'agissait de représenter.
70 projets ont été écartés d'emblée, il suffisait d'une voix pour le maintien d'un projet et son admission à participer aux épreuves éliminatoires suivantes.
Les 22 projets restants ont fait l'objet d'une discussion approfondie, suivie d'un nouveau scrutin qui n'a plus laissé subsister que 8 projets, dont les numéros et les devises sont les suivants:
No. 4 Jo son della Versilia un figlio oscuro; No. 13 Tele; No. 27 die edle Bern erhebt ihr Herrschend Haupt; No. 29 ϟ; No. 41 Conjunctio; No. 45 Prometheus; No. 46 Ad perpetuam re memoriam; No. 47 Ad astra.
Après sérieux examen, 4 nouveaux projets sont encore éliminés, ainsi que les précédents, à la majorité des voix. Ce sont les Nos. 13, 27, 41, 45.
Le jury, après avoir revu avec beaucoup d'attention chaque projet, est unanime à reconnaître qu'aucun des quatre projets non éliminés ne mérite une place à part, et ne peut être recommandé pour l'exécution.
Suivent de longs débats auxquels prennent part tous les membres du jury, afin de savoir s'il y a lieu d'ouvrir un concours restreint entre les auteurs de ces quatre projets, et si c'est le cas d'attribuer des primes ou des récompenses. Après en avoir discuté, le jury prend à l'unanimité les résolutions suivantes: ne donner aucune suite au concours, n'accorder aucune récompense, et proposer au Conseil fédéral l'ouverture d'un nouveau concours.
Les bases de ce nouveau concours sont immédiatement discutées. A part quelques adjonctions d'importance secondaire, le programme est maintenu. Des mesures seront prises pour qu'il soit mieux répandu dans les milieux intéressés.
Des traductions du programme seront faites en allemand, en anglais et en espagnol (la traduction en italien a été déclinée par le représentant de l'Italie), et le concours sera annoncé dans un certain nombre de journaux de divers pays.
Quant à la livraison des projets, le terme en est fixé au 15 Août 1911.
Pour terminer, le jury croit utile d'insister auprès des artistes, afin qu'ils s'inspirent le plus possible de l'idée qu'il s'agit de rappeler, et de ne présenter que des projets qui soient pratiquement réalisables avec les ressources fixées par le programme.
Lausanne, le 9 Septembre 1910.

Le Président du jury,
Sig. EUG. JOST, architecte.

PROGRAMME DU DEUXIÈME CONCOURS.

ARTICLE PREMIER. — Un concours est ouvert pour l'érection à Berne d'un monument commémoratif de la fondation de l'Union télégraphique.
Peuvent prendre part à ce concours les artistes du monde entier quels que soient leur domicile et leur nationalité.

ART. 2. — Le monument sera érigé sur la *place Helvetia*.
Deux plans de situation, deux coupes et deux vues photographiques de la place sont joints au programme (annexes 1—5).

ART. 3. — Les artistes ont toute liberté dans le choix du genre du monument, pourvu que celui-ci rappelle clairement la fondation de l'Union télégraphique et s'adapte bien à l'emplacement donné. Il est loisible à l'artiste de combiner le monument avec une fontaine.

ART. 4. — Les matériaux à employer sont laissés au choix de l'artiste, mais ils doivent offrir les garanties d'une exécution solide et monumentale dans les limites de la somme fixée à l'art. 8.

ART. 5. — Les concurrents fourniront:
1°. Une maquette ou un modèle du monument à l'échelle de 1/10 de la grandeur d'exécution;
2° une description du monument;
3° un plan de situation au 1/200 de la grandeur d'exécution indiquant l'emplacement exact du monument sur la place donnée;
4° une vue perspective du monument en place avec point perspectif pris sur le pont du Kirchenfeld à 2 mètres de hauteur;
5° un devis avec engagement à forfait pour l'exécution et description détaillée des matériaux proposés.

ART. 6. — Les projects devront être livrés au Palais fédéral, Pavillon central, à Berne, jusqu'au 15 Août 1911, date à laquelle tous les envois seront ouverts.
Les projets arrivés en retard ne seront pas pris en considération par le jury.

ART. 7. — Les projets ne porteront ni nom d'auteur ni initiale, mais une devise. Une enveloppe cachetée répétant la devise contiendra le nom et l'adresse de l'auteur.
Dans un second pli cacheté portant aussi la devise et en plus le mot *devis*, les concurrents joindront un devis avec engagement à forfait pour l'exécution entière du monument.
Les envois porteront à l'extérieur l'indication suivante: „Concours pour le monument de l'Union télégraphique".

ART. 8. — Le prix maximum de l'excécution complète à forfait du monument ne dépassera pas 170.000 francs, tout les honoraires et frais connexes compris.
Les frais de transport, de douane et des travaux de fondation à ras du sol du monument sont supportés par le Conseil fédéral, soit par le fonds de l'Union télégraphique, et non par l'artiste.

ART. 9. — Les projets ne répondant pas aux conditions posées par le présent programme seront exclus du concours.

ART. 10. — Les frais de transport à l'aller des maquettes sont à la charge du Conseil fédéral, soit du fonds de l'Union télégraphique. Pour les envois provenant d'autres Etats que la Suisse et devant y retourner, l'artiste devra se munir de passavants et remplir les formalités voulues pour éviter des frais inutiles.
Le Conseil fédéral décline toute responsabilité au sujet des risques de transport des maquettes. Les frais d'emballage et d'assurance de transport sont à la charge des concurrents.

ART. 11. — Les projects livrés en temps voulu seront jugés par un jury composé de: MM. Pierre Breuer, professeur, sculpteur, sénateur et membre actif de l'Académie royale des Arts, à Berlin;
Edmond Hellmer, professeur à l'Académie impériale et royale des arts plastiques, à Vienne;
M. Injalbert, statuaire, membre de l'Institut de France, à Paris;
Sir George Frampton, académicien royal, à Londres;
MM. Jean Horvai, sculpteur, à Budapest;
David Calandra, membre du Conseil supérieur des antiquités et beaux-arts d'Italie, statuaire, à Turin;
le Dr. P. J. H. Cuypers, architecte des Musées, à Amsterdam;
J. D. Ramalho Ortigão, membre de mérite de l'Académie des Beaux-Arts, à Lisbonne, membre du Conseil supérieur des monuments nationaux, directeur de la Bibliothèque d'Ajuda;
Louis de Benois, académicien, professeur d'architecture et architecte de la Cour impériale, à St-Pétersbourg;
Jean-Théodore Lundberg, professeur de modelage à l'Ecole royale des Beau-Arts, à Stockholm;
Eugène Jost, architecte, A. D. G. F., à Lausanne, Président du jury;
le Colonel Emile Frey, ancien Conseiller fédéral, directeur du Bureau international de l'Union télégraphique, à Berne.
Les conditions du présent programme de concours ont été établies par le jury.
Le Jury tranchera souverainement, toutes les questions ou difficultés qui pourraient naître à l'occasion du concours.
Au cas où un ou plusieurs membres du jury seraient empêchés de siéger, ils ne seront pas remplacés.

ART. 12. — Le jury disposera d'une somme de 20.000 francs pour récompenser les concurrents méritants. Il pourra en disposer librement, la valeur et le nombre des prix étant laissés à son appréciation.

ART. 13. — Le Conseil fédéral confiera l'exécution du monument à l'artiste que le jury aura désigné à cet effet. L'artiste qui sera chargé de l'exécution n'aura droit à aucune autre récompense.
Le montant des prix sera donc partagé suivant l'appréciation du jury entre les auteurs des autres projets primés. La prime la plus élevée pourra atteindre la somme de 8000 francs.

ART. 14. — Pour le cas où le jury ne pourrait recommander aucun des projets présentés pour l'exécution, le Conseil fédéral se réserve de procéder à un concours restreint réservé aux auteurs de projets primés.
Chaque artiste participant à ce second concours, que serait jugé par le même jury, serait rémunéré dans la mesure fixée à l'avance par le jury.

ART. 15. — Tous les projets admis au concours seront exposés à Berne pendant un mois après le prononcé du jury; ils ne pourront être retirés avant ce terme.

ART. 16. — Les projets primés deviendront la propriété de l'Union télégraphique. Les autres projets devront être réclamés par leurs auteurs, au Bureau international de l'Union télégraphique à Berne, dans le délai d'un mois après le prononcé du jury; ils ne seront toutefois réexpédiés qu'après la clôture de l'exposition. Si les maquettes ne sont pas réclamées pendant ce temps, les plis seront ouverts et les auteurs questionnés sur le sort à faire à leurs œuvres.

ART. 17. — Le jury fera un rapport écrit qui sera communiqué aux Gouvernements des Etats de l'Union télégraphique et publié dans le *Journal télégraphique*.

ART. 18. — Le présent programme, rédigé en français, allemand, anglais et espagnol, sera envoyé par le Conseil fédéral aux divers Gouvernements des Etats de l'Union télégraphique, avec prière de le porter à la connaissance des artistes. Il sera communiqué aux Administrations télégraphiques par le Bureau international de l'Union télégraphique.
Les artistes désireux de le recevoir peuvent aussi le demander au Département fédéral suisse des Postes et des Chemins de fer ou au Bureau international de l'Union télégraphique à Berne.

Berne, le 21 Octobre 1910.

Au nom du Conseil fédéral suisse,
Le Président de la Confédération:
COMTESSE.

Le Chancelier de la Confédération:
SCHATZMANN.

VERGADERINGEN

CIVIEL- EN BOUWK. GEZELSCHAP PRAKTISCHE STUDIE (Delft). (Vergadering van 8 Dec.). Uitgenoodigd door het Bestuur van bovengenoemd gezelschap trad als spreker op, de Heer J. C. Loman c. i. met het onderwerp „het Panamakanaal". Spreker in Indië werkzaam, had van zijn verloftijd een drietal weken benut om, van een goede introductie voorzien, bij de werken van het Panamakanaal een kijkje te gaan nemen en de indrukken aldaar ontvangen, werden met behulp van een serie interessante lichtbeelden, op onderhoudende wijze toegelicht, weer gegeven.
Eenige mededeelingen vooraf omtrent dit land, den spoorweg Colon-Panama, en het kanaal zooals dit door de Franschen was begonnen, de lijdensgeschiedenis daarvan gevolgd door de overname van de werken der Fransche Mij. door de Amerikanen. Deze koop was op Amerikaansche wijze voorbereid, waarbij het plan van het Nicaraguakanaal slechts schijnbaar was op touw gezet om op voordeelige wijze den eigendom der kanaalwerken c. a. te verkrijgen.
Overgaande tot de technische behandeling, kwam allereerst de kwestie van een openzeekanaal of een sluizenkanaal ter sprake. Spreker hoewel voorstander van het eerste, kon niet tegenspreken, dat het sluizenkanaal zooals het nu wordt uitgevoerd, ook vele voordeelen heeft, w. o. het praktische, dat het ± 200 millioen dollar goedkooper is. Het eigenaardige bergachtige terrein maakte het mogelijk, dat het water van de Chagreirivier kon worden gebruikt om een reusachtig meer te vormen. Aan den kant van de Caribische zee te Gatem — nabij Colon — wordt daartoe een groote stuw of dam gemaakt hoog ± 80 M. aan de kruin 30 M. aan de voet 350 M.; een stelsel van kostbare reusachtige sluizen — diepte overeenkomende met de hoogte van het paleis op den Dam — zooals het lichtbeeld deed zien, was hierdoor wel noodig, doch als voordeel staat daar tegenover, dat het grond verzet aanmerkelijk kon worden bespaard en dat de tijd met schutten gemoeid, kan worden ingehaald met het snellere varen door het meer. Het niveau van dit meer ligt ± 30 M. boven de afgraving destijds door de Franschen verricht, zoodat ook zelfs de daaraan bestede millioenen voor Amerika nutteloos zijn — met recht in 't water gegooid. Die besparing in grondverzet blijkt wel voornamelijk hieruit, dat van de geheele landengte, ± 45 K.M., slechts 18 K.M. als kanaal behoefde gegraven te worden. De ingraving te Culebra is hiervan de grootste nl. ± 90 M. en wat het zeggen wil een dergelijke rots- en grondmassa te verwijderen en te vervoeren, daarvan gaven ons de lichtbeelden eenigszins een indruk.
Het geheele streven van de Amerikanen daarbij is, zoo min mogelijk werklui te gebruiken, alles met machines en dan zoo vlug als 't kan. Wat het kost, komt er niet op aan. Van alles wat de Franschen achterlieten, wordt niets gebruikt, alleen de baggermolens, die heeft men tot heden niet kunnen verbeteren. Groote boorijzers — door saamgeperste lucht gedreven — maken de gaten voor dynamiet; exlavateurs met een bakinhoud van 4 M³ bediend door één man op de machine, brengen de rotsstukken etc. op de wagons en deze, alleen door den machinist begeleid, worden op de stortplaats — nabij gelegen moeras — automatisch gekipt en zoodoende is 't mogelijk dat binnen 25 minuten een trein van 14—16 wagens, vol het emplacement binnenkomt en weer leeg verlaat — het wisselen van machine inbegrepen. Een dergelijke wijze van werken kan men alleen in Amerika zien. Een andere methode van vlug lossen, werd bereikt door over den trein — de bodems der wagens dicht aansluitend — een zwaar ploegijzer van voor naar achter te trekken, bevestigd aan een kabel loopend over een schijf en gedreven door een machine achter de locomotief. De kosten aan slijtage hierbij moeten enorm zijn, zooals in 't algemeen natuurlijk bij al dergelijk mechanisch werk. Aan de uitvoering van den sluizenbouw wordt ook het beginsel „tijd is geld", volgehouden en de enorme constructrie en alléén voor den aanvoer van materiaal bestemd, geven hiervan een denkbeeld. Een kraan van 100 M. lengte, alléén gemaakt om beton etc. van de stortplaats te brengen ter plaatse in het werk, gaf daarvan een sprekend voorbeeld.
Ten slotte gaf spreker nog een en ander te zien en te hooren over den zoo uitnemend ingerichten gezondheidsdienst. In een dergelijk klimaat een eerste voorwaarde om een werk te doen slagen; door de Franschen werd dit destijds over 't hoofd gezien. Een specialiteit op 't gebied van hygiëne werd vrijheid gegeven om te maken wat hij noodig vond en 't is daaraan toe te schrijven dat gele koorts en malaria geheel bedwongen zijn en sterftegevallen slechts bij uitzondering voorkomen. Overal op 't werk heeft men waterleiding, spoelclosets, aparte slaap- en eetzalen, de woningen gerieflijk ingericht, speciale vertrekken voor het drogen van kleeren etc. en alles muskietvrij, d.w.z. de veranda's en galerijen van onder tot boven met koper- of bronsgaas afgesloten. Deze hygiënische inrichting kost dan ook jaarlijks ± 4 millioen dollars. Na nog verschillende bijzonderheden over de democratische begrippen van de Amerikanen te hebben meegedeeld — die dikwijls tot dwaze consequenties aanleiding gaven, eindigde spreker zijn voordracht, door een bijzonder krachtig applaus van een goed gevulde zaal toegejuicht.

De Delftsche Correspondent.

INHOUD VAN TIJDSCHRIFTEN

Architectura no. 49. *Mededeelingen betreffende het Genootschap.* De 1286e gewone ledenvergadering op Woensdag 14 Dec. e. k.
Kort verslag der voordracht, gehouden door den heer F. A. Hoefer, op 30 November 1910, betreffende Kerk en Kasteel.
Verslag der 12e ledenvergadering van de club van Utrechtsche leden van het Genootschap „A. et A.".
J. H. Leliman (door Candidus). Levensbeschrijving.
Internationale kunsttentoonstelling te Rome in 1911. Mededeelingen.

Bouwwereld no. 49. *A. Keppler, Amsterdam. De „Sanierung" van Uilenburg.*
Het Krankzinnigengesticht „Maasoord" te Poortugael, met afbeeldingen. (Vervolg en slot).
L. Heyermans. Hygiënische Rubriek. Ziekten veroorzaakt door Houtstof.

De Opmerker no. 50. *J. H. Leliman.* Levensbeschrijving.
Internationale kunsttentoonstelling te Rome in 1911. Mededeelingen.

BERICHTEN

Haagsche Schouwburg. Naar „Vooruit" meldt ondervindt de de oplossing van het schouwburg-vraagstuk groote vertraging.
Nadat door het hoofdbestuur van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst aan de Schouwburg-commissie was bericht, dat het geen Nederlandsch architect wenschte aan te wijzen voor een opdracht tot maken van een schetsontwerp van een te bouwen nieuwen schouwburg, heeft de commissie zich tot meerdere bouwmeesters zelven gewend, doch ontving van allen een weigerend antwoord.
Dezer dagen komt de schouwburg-commissie weder bijeen, om te beraadslagen wat haar nu te doen staat, daar zij aan de opdracht van den Raad geen gevolg kan geven.
Verder verneemt het blad, dat de Engelsche architect bij zijn bezoek aan deze gemeente den bestaanden renaissance-gevel van onzen schouwburg zeer geroemd en de wenschelijkheid betoogd heeft, om dezelven bij de verbouwing te behouden.
Het nieuwe Hoofdbureau van Politie te Amsterdam. Bij het ter perse gaan van dit blad werden wij in staat gesteld bijgaande afb. te geven van den voorgevel van het nieuwe Hoofdbureau van Politie te Amsterdam. De tijd ontbreekt om uitvoerig bij de geschiedenis van dezen bouw stil te staan; wij hopen spoedig in de gelegenheid te zijn meer van dit zoo belangrijke onderwerp mede te deelen. In herinnering worde alleen gebracht, dat

HET NIEUWE HOOFDBUREAU VAN POLITIE AAN DEN O. Z. ACHTERBURGWAL TE AMSTERDAM. RECHTS HET OUDE SPINHUIS, DAT BEWAARD IS GEBLEVEN.

aanvankelijk groote kans bestond, dat het oude Spinhuis opgeofferd zou worden voor den nieuwbouw van het Hoofdbureau. Voornamelijk aan de bemoeiingen van de Schoonheids-commissie is het te danken, dat nog op het laatste oogenblik het gevaar van afbraak werd afgewend en dat het fraaie specimen van Hollandsche bouwkunst uit 1645 behouden is gebleven. Voor teekeningen en afbeeldingen, benevens voor de historische beschrijving van het Spinhuis, verwijzen wij naar het artikel van den heer A. W. Weissman in ons tweemaandelijksch tijdschrift: „Bouwkunst" 1909, blz. 168 e. v.

Over het conflict, dat daarna ontstond tusschen de Schoonheidscommissie en B. en W., die een ontwerp voor den nieuwbouw van het Politiebureau, met behoud van het oude Spinhuis, ter zijde legden, daar de Commissie van Bijstand in het beheer der Publieke werken het afkeurde, zullen wij hier zwijgen.

Wij vermelden alleen nog, dat de gevel, hierboven afgebeeld, het resultaat is van de bemoeiingen van een particulier architect aan wien het ontwerp van den gevel was opgedragen.

Het Restauratie-vraagstuk in den Ned. Oudheidkundigen Bond. Spoedig zal, naar wij hopen, door het Hoofdbestuur onzer Maatschappij een congres van Nederl. Architecten uitgeschreven worden, ter behandeling van het vraagstuk: Heimatschutz, waarbij de verschillende onderwerpen, die aan dit vraagstuk verwant zijn, besproken zullen worden. Hiertoe behoort ook het restauratie vraagstuk. Uit den aard der zaak zullen op dit congres slechts in algemeenen zin de verschillende onderwerpen besproken worden, en zal eene vaststelling tot in details van den te volgen weg uitgesloten zijn.

In verband hiermede wijzen wij op de bemoeiingen van den Ned. Oudh. Bond in deze. Op zijn laatste Algem. Vergadering te Gouda heeft deze Bond het restauratie vraagstuk ter tafel gebracht, waarbij praeadvies werd uitgebracht door de heeren Jos. Th. J. Cuypers en Prof. W. Vogelsang.

Min of meer als resultaat van de toen gevoerde discussie over de beginselen, die te volgen zijn bij het restaureeren van oude gebouwen, is het plan geopperd aan een commissie op te dragen die grondbeginselen vast te stellen.

Het bestuur heeft dat plan overwogen en is er toe overgegaan een commissie in het leven te roepen, wier taak zal zijn een gemotiveerd advies uit te brengen over de voornaamste beginselen, die bij het herstellen (c.q. aanbouwen) van oude bouwwerken dienen in het oog te worden gehouden.

De volgende heeren hebben in deze commissie zitting. K. P. C. de Bazel; Dr. P. J. H. Cuypers; Jos. Th. J. Cuypers; Jan Gratama, secretaris; Jan Kalf; W. Kromhout Czn.; Mr. Dr. J. C. Overvoorde; Jhr. B. W. F. van Riemsdijk; Jhr. Mr. Victor de Stuers; Prof. Dr. W. Vogelsang, voorzitter.

Het toejuichend, dat het belangrijke vraagstuk van restauratie door verschillende groepen van belanghebbenden wordt bestudeerd, zal een in alle opzichten vruchtbaar resultaat alleen dan bereikt worden, wanneer overeenstemming verkregen wordt. Het zal daarom voor de architecten in de commsisie van den Oudh. Bond zeker aangenaam zijn, wanneer de architecten als groep in hun congres in algemeene lijnen hun oordeel uitspreken, en is het met het oog hierop te meer wenschelijk, dat dit architecten-congres niet te lang op zich laat wachten.

Gezelschaps-spoorrijtuig. De Kon. Rijtuigfabriek, firma J. J. Beynes, te Haarlem, heeft aan de Ned. Centraal Spoorweg-Maatschappij een bijzonder spoorwegrijtuig afgeleverd: een z. g. gezelschapswagen, welke 21 Meter lang is en niet alleen de grootste spoorwagen, tot dusver in ons land gemaakt, maar zeer waarschijnlijk ook van Europa. De fraaie wagen bestaat uit twee ruime salons met gasgloeilichtverlichting en luchtkappen, welke door toilets, een gang met provisiekast, enz. van elkaar gescheiden zijn. Een daarvan is ingericht voor eetsalon met bruinleeren rugstoelen, en de andere salon is de zitkamer met blauw-moquette meubelen, tapijt enz. De betimmering is dof-teakhout en evenals het decoratiewerk in overleg met prof. K. Sluyterman uitgevoerd. Beide vertrekken komen uit op groote, geheel gesloten balkons, waarbij de in- of uitgangen zijn. De deuren zijn daarbij zoo ingericht, dat een breedte kan worden verkregen, voldoende voor het in- of uitdragen van zieken.

Voorts zijn de nieuwste vindingen bij dezen fraaien spoorwegwagen toegepast.

RECTIFICATIE.

In het artikel: „Heimatschutz en Bouwkunst" zie blz. 592 e. v. zijn enkele storende fouten geslopen:

Blz. 592, 1ste kolom 10de regel v. onder, staat . . . . daar hiermede bleek ten eerste, hoe enz. Gelieve te lezen: . . . ten eerste, daar hiermede bleek hoe enz.

Blz. 594, 1ste kolom 18de regel v. boven, staat: Nu kan *die schoonheid* in vele gevallen veel lijken op het oude, inderdaad is er een element in aanwezig, enz.

Hiervoor te lezen: Nu kan *stijlnamaak* in vele gevallen veel lijken op het oude; inderdaad is er *echter* een element in aanwezig, enz.

Blz. 594, 1ste kolom, 21ste regel v. onder, staat: oude en belangrijke *architecturen* enz. Hiervoor te lezen: . . . . *architectuurscheppingen* . . . . .

30ste JAARG. – 24 DEC. 1910. – No. 52.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA.

Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: REDACTIONEEL GEDEELTE. De oude Haagsche Schouwburg en de nieuwe, door J. Gratama. — Excursie van Bouwk. Studenten, slot, door A. H. van Rood. — Oud Nederlandsche Tuinkunst, door Jhr. C. M. C. A. van Sypesteyn; besproken door L. A. Springer. — De invloed van de verflaag op de warmte afgifte, enz. door F. G. Unger. — Vergaderingen. — Berichten. — Met een plaat.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

KRONIEK.

XIX.

DE OUDE HAAGSCHE SCHOUWBURG EN DE NIEUWE.

Uit de berichten van den laatsten tijd blijkt, dat het de Schouwburg-commissie niet voor den wind gaat in haar streven een goede oplossing te krijgen voor het Haagsche Schouwburgvraagstuk. Bevat het bericht in „Vooruit" waarheid, dan zouden meerdere Nederlandsche architecten, tot wie de Commissie zich gewend heeft, geweigerd hebben een schetsontwerp voor den nieuwen schouwburg te maken. Onder voorbehoud van dit bericht kennis nemend, moet het ons toch van het hart, dat wij een dergelijke solidariteit onder de Hollandsche architecten in hooge mate een verblijdend verschijnsel zouden vinden. Een zuivere beoordeeling van het geheele geval is ons echter onmogelijk; het is niet voldoende bekend, wat de Schouwburg commissie eigenlijk wil. Geeft haar schrijven aan het Hoofdbestuur onzer Maatij. vrij duidelijk te kennen, dat de Commissie zich voorstelt door 3 architecten (2 buitenlanders en 1 Hollander) projecten te laten maken, waaruit de gevolgtrekking voor de hand ligt, dat het best gekozen ontwerp voor uitvoering aangewezen wordt, aan den anderen kant zou een dergelijke wijze van handelen al heel vreemd zijn, daar zij, lijkend op eene besloten Internat. prijsvraag, toch in zeer belangrijke punten er van afwijkt; ik wijs slechts op het ontbreken van een Jury, het ontbreken van een prijs, enz.

Het heeft er daarom veel meer van, dat de Commissie alleen projecten vraagt als advies bij de vraag, of op het terrein van den ouden schouwburg een nieuwe gebouwd kan worden, welke voldoet aan alle eischen van den modernen tijd, welke projecten dan eventueel tot grondslag zouden kunnen dienen voor een nationale prijsvraag. Direct zij echter gezegd, dat deze opvatting nergens duidelijk blijkt uit de handelingen van de Commissie, zoodat onder de architecten eene onzekerheid heerscht, die èn niet bevorderlijk is voor de plannen van de commissie, èn de architecten misschien op onjuiste gegevens doet oordeelen.

Het is daarom *dringend noodzakelijk* dat de Commissie zich duidelijk uitspreke over de door haar gedachte wijze van voorbereiding betreffende den bouw van den nieuwen Schouwburg.

Om een tweede, niet minder belangrijk punt, acht ik, en velen met mij, het wenschelijk, dat er meer klaarheid komt in het geheele onderwerp, en dit punt is: de kwestie van behoud van den ouden gevel.

Het heeft mij verwonderd, dat bij de vraag, waar de nieuwe schouwburg gezet zou worden, de zucht tot behoud van den ouden gevel zoo goed als niet heeft gesproken. Om allerlei, waarschijnlijk economische, redenen, is de keuze gevallen op het oude terrein. Dit is te bejammeren, daar het oude, ingebouwde, niet ruime, en ook niet door veel ruimte omgeven terrein de praktische en aesthetische moeilijkheden van den nieuwbouw zeer belangrijk verzwaren. Het zou mij te ver voeren

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VOORGEVEL VAN DEN SCHOUWBURG TE 'S GRAVENHAGE, NAAR EENE TEEKENING VAN DEN HEER M. A. VAN NIEUKERKEN, ARCHITECT TE 'S GRAVENHAGE EN GORSEL.

op de praktische bezwaren nader in te gaan; een uitvoerig plaatselijk onderzoek zou vermoedelijk meerdere gebreken van het terrein aanwijzen; zoo o.a. geen ruime en doeltreffende gelegenheid om de rijtuigen voor te laten komen en te circuleeren; verder de dichte nabijheid van het Rijksarchief, dat al is het „brandvrij" gebouwd, toch niet als directe buurman een zoo gevaarlijk brand-gebouw als een schouwburg moet hebben. De gevraagde architecten zullen bij het ontwerpen wel met de vele moeilijkheden kennis maken; misschien dat het hun gelukken zal deze tot een minimum terug te brengen. Maar de aesthetische bezwaren zijn nu reeds duidelijk vast te stellen. Immers er zijn 3 mogelijkheden:

1e. De schouwburg komt op een geheel nieuw terrein, waar ruimte is; de oude schouwburggevel blijft bewaard en erachter wordt een museum of ander publiek gebouw gezet, dat in zijn wezen goed te combineeren is met den gevel. Dat er geen ander terrein dan alleen het oude beschikbaar zou zijn, is niet te denken, daar een 2e nieuwe schouwburg, de Residentie-Schouwburg, de keuze heeft over 2 terreinen, waarvan een gelegen is tegenover het Vredespaleis aan den Ouden Scheveningschen weg.

2e. De schouwburg komt op het oude terrein; de oude gevel blijft bestaan en de nieuwbouw komt er achter.

3e. De oude gevel wordt afgebroken en op het oude terrein komt een geheel nieuw gebouw met eigen gevel.

Sub 1 is natuurlijk de beste oplossing; het belangrijke, moderne bouwwerk, de schouwburg kan een artistiek geheel worden; de gevel wordt een monument in een bepaalde wijk; een fraaie en oude gevel blijft voor Den Haag bewaard.

Sub 2 heeft schijnbaar iets goeds; en dat deze oplossing wel kans heeft werkelijkheid te worden blijkt uit het gezegde van den Engelschen, uitgenoodigden architect, die den gevel wenschte te behouden. Toch valt het niet te ontkennen, dat het plaatsen van een zoo modern gebouw, als een schouwburg is, achter een paleis-gevel uit het laatst der 18e eeuw, aesthetisch gesproken, zeer bedenkelijk is. De noodzakelijke tegenstrijdigheid tusschen het uit- en inwendige wordt bij eenig nadenken direct duidelijk; de speciale eischen van den schouwburg: ruime entree's, corridors, foyers enz. zijn moeilijk te wringen achter de paleis-deuren en ramen. Het wordt ten slotte een wanhopig pruts-werk, een charletannerie, een onwaardige vermomming, terwijl daarbij tevens der moderne bouwkunst de gelegenheid wordt afgesneden, zich in een gebouw, dat volop van haren tijd is, te uiten en een groot, belangrijk monument te scheppen.

Vandaar dat sub 3 in deze de voorkeur zou verdienen.

VOORGEVEL VAN DEN HAAGSCHEN SCHOUWBURG.

DÉTAIL VAN DEN HAAGSCHEN SCHOUWBURGGEVEL.

HET VIRCHOW-ZIEKENHUIS TE BERLIJN. ARCHITECT LUDW. HOFFMANN.

WEESHUIS AAN DE ALTE JACOBSTRASSE TE BERLIJN. ARCHITECT LUDW. HOFFMANN.

Maar hierbij zou de oude gevel verdwijnen, en dit zou, op zich zelf beschouwd, weer in hooge mate te betreuren zijn. Voor hen, die zich de bijzondere waarde, de statigheid en de voornaamheid, de uitmuntende verhoudingen en het echt Haagsch karakter van dezen gevel niet goed herinneren, kunnen bijgaande afbeeldingen van dienst zijn om hem onmiddellijk weer tot het besef te brengen, dat het verdwijnen van dat stuk architectuur een verlies van zeer groote beteekenis in het stadsbeeld van Den Haag zou beteekenen. Ik zeg hier Haagsch karakter, en dan behoef ik slechts het complex Korte Voorhout, Voorhout, Kneuterdijk, Vijverberg, Korte Vijverberg, en Binnenhof te noemen om een bij uitstek fraai en eenig Haagsch-stadsbeeld voor oogen te krijgen. In dit gedeelte, dat het schoone punt van het oude 's Gravenhage is, zijn niet alle huizen even belangrijk en even goed in den toon passend; verschillende nieuwere zijn er gekomen, enkele oude zijn wat verwaarloosd en versjofeld; maar daar tegenover zijn er weer eenige van zoo'n belangrijkheid en zoo'n beheersching van hun omgeving, dat zij vooral de accenten van het complex genoemd kunnen worden, de schoonheid er van dragen en hoog houden. Ik noem hiervan slechts: het paleis van H. M. de Koningin-Moeder; de Koninklijke Bibliotheek, het paleis in den hoek van de Kneuterdijk, verschillende huizen op de Vijverberg, het complex Regeeringsgebouwen, zich spiegelend in het water; het Mauritshuis, het Gemeente-museum en .... de oude Haagsche Schouwburg. Waar deze het Korte Voorhout afsluit voor het oog, is juist de Schouwburg niet de minste van deze schoone aristocratische „accenten" en zou een verdwijning bijzonder te betreuren zijn. Van dezen gevel zij het volgende historisch overzicht nog vermeld, ontleend aan: Uit onzen Tijd:

Omstreeks 1767 is het oorspronkelijk gebouw opgetrokken als eerste gedeelte van een groot paleis, dat de prins van Nassou-Weilburg — getrouwd met prinses Caroline, de zuster van Willem V — voornemens was te stichten, maar dat nimmer is gereed gekomen. Het is ontworpen door den Duitschen architect Friedrich Ludwig Gunckel.

Nadat het paleis in 1795 door de Franschen was verbeurd verklaard, is het in 1799 door het Uitvoerend Bewind, om moeilijkheden te voorkomen, van den prins van Weilburg aangekocht. In 1802 werd het voor 29 jaar aan een combinatie van particulieren afgestaan, die het door den architect J. van Duyfhuys tot schouwburg deden verbouwen, waarbij echter de fraaie gevel ongeschonden bleef. In 1853 is het aangekocht door de Gemeente.

Hoewel er nog geen direct gevaar voor afbraak is, meen ik dat het toch wenschelijk is, te rechter tijd de schoonheid van den Schouwburggevel als een zeer belangrijk element in het Haagsche Schouwburg vraagstuk onder oogen te zien, teneinde volkomen zekerheid te hebben, dat, bij de zwaar-wegende economische moeilijkheden van het vraagstuk, de aesthetische en historische beteekenis van het schoonste stadsgedeelte en een zijner belangrijke monumenten, niet terloops wordt behandeld of te veel op den achtergrond blijft.

J. GRATAMA.

EXCURSIE VAN BOUWKUNDIGE STUDENTEN ONDER LEIDING DER HOOGLEERAREN H. EVERS EN J. F. KLINKHAMER NAAR DRESDEN EN BERLIJN.

(*Vervolg van blz. 607. Slot.*)

's Middags zagen we het Virchow's ziekenhuis, een groot complex gebouwen waar ongeveer drie duizend verpleegden en verplegers wonen.

Een mooi opgezette plattegrond wijst een groot aantal afzonderlijke paviljoens aan, in overeenstemming met de modern-medische opvattingen; het kost iets meer verplegers maar maakt overzicht en toezicht veel beter dan bij de reusachtige zalen met een groot aantal zieken van twintig, dertig jaar geleden, mogelijk was.

De kleur valt, van buiten, tegen; zwartig-grauwe putz met zwartig-roode pannen op het dak. De vormgeving van de voorgebouwen is niet zuiver: sluitsteenen, streksteenen enz. zijn in putz getrokken.

Het karakter van de architectuur is uitmuntend: namelijk rustig èn verkwikkend levenslustig. Dat is wel heel knap; immers zoo licht ontaardt rust in doodschheid en vroolijkheid in bombast.

Een groote plaats is ingenomen door het element Natuur; breede alleeën, mooi-onderhouden grasvlakten verdiepte gazons met begroeide taluds; roode geraniums zijn met zorg op de juiste plaats in perken of in hekjes langs de ramen der vriendelijke paviljoens gezet.

De gebouwtjes hebben gemoedelijke dakvormen met mooi-gevormde dakvensters als half geloken oogen; en gedrukte verhoudingen voor ramen en deuren.

Uitmuntend beeldhouwwerk aan de fonteinen, die op de kruispunten van de lange doorzichten zijn geplaatst, en in de sluitsteenen der poortjes, van Wbra of Taschner; guitig ijzersmeedwerk in de hekken en balustraden.

Het is een genot te zien hoe de aanverwante kunsten hier opgaan in de Bouwkunst, dank zij Hoffmann's alles verwarmende liefde.

Het is bewonderenswaardig hoe met uiterst eenvoudige middelen een juist en beschaafd karakter is verkregen: gekalkte muren met friesje of rand, beslist van kleur en van ornament, mooi-gebeitst-grenen lambriseering, eenvoudige maar pittig ontworpen lampen, een goede ruimte-vorm, ziedaar de middelen.

Kijk die badkamer, de kuip is bekleed met groene glazuurtegels waardoor het water interessant van kleur wordt.

Kijk hoe weinig vervelend die lange tuinmuur geworden is, dank zij de ovale gaten met eenvoudig ijzersmeedwerk, waardoorheen het groen der tuinen zichtbaar is.

Merk op hoe de doodskapel geplaatst is tusschen de zacht wuivende treurwilgen, ver weg van de pavilloens met ernstige zieken, nog het dichtst bij de onschuldige oor- en voetzieken.

Het verwondert ons natuurlijk niet dat in de zaal voor heilgymnastiek de meest moderne toestellen ter verdraaiing, verwringing, verrolling, verbuiging, masseering en kneeding van alle mogelijke lichaamsdeelen in alle mogelijke richtingen, op alle mogelijke manieren en tempo's aanwezig zijn; dat de operatiezalen voorzien zijn van groote spiegelglasramen die door één knopdruk automatisch openslaan als de patient verstikkingsgevaar loopt, van waschfonteintjes die te sluiten zijn met elleboog of knie, zoodat steriele handen de kraan niet hoeven aan te vatten, met spiegeltjes in de muur erboven om bloedspatten op je gezicht op te merken, van een matglazen plafond waardoorheen, aldus stofvrij, zes booglampen ook 's nachts een ruime verlichting kunnen geven, van instrumentkastjes stofvrij in de muren gebouwd en van ronde hoeken tusschen wanden, vloer en plafond; dat verwondert ons niet van een land zoo modern-wetenschappelijk als Duitschland. —

We verfrisschen ons in een zweminrichting aan de Gerichtsstrasse van Hoffmann na dezen vermoeienden ommegang; ze heeft een prachtig rustigen gevel in heel mooie baksteen — kleur als van onze 18e eeuwsche gebouwen — met zware platvolvoegen, de architectuur getrokken op Italiaansch Romaansch, met zéér ver overstekend sparrendak: hoogst interessant van massa en compositie.

Het inwendige heeft te donkere gangen en trappen, maar de zwemhal zelf is verrassend schoon: de kuip bekleed met zachtgroene tegels, waardoor het water belangrijk wordt, witte stucwanden met korfbogen doorbroken van volmaakte verhouding en vorm; de actieve deelen en de sculptuur in fijn grijze natuursteen; en dat alles belicht door een groot groepvenster, goed verdeeld, mooi van vorm, warm van kleur. —

Den volgenden dag zien we het Friedrichs-Realgymnasium aan de Mitterwalderstrasse, ook van Hoffmann; een lange gevel met een onderverdieping van wel zeer krachtige rondboogarchitectuur, met diepe daggen en rustica-bewerking: het is de turnzaal die hier naar buiten spreekt!

De groote zalen en administratieruimten zijn om een hoogst belangrijken, uitstekend bestudeerden hof gegroepeerd, belangrijk door de massa-verhoudingen der gebouwen, waartusschen een overgang — dragende arcade — in mooi verband met enkele hooge boomen — is ontworpen.

Het interieur is weer met liefde gemaakt; een vroolijk friesje op de lichtkleurige gekalkverfde wanden, of in de raamdaggen op zeer sprekende wijze. Er is beweging gebracht in de verf van het houtwerk — om vette-vinger-afdruksels minder te laten opvallen — die wat erg lijkt op hout-imitatie. —

Dan bezoeken we een weeshuis van Hoffmann aan de Alte Jacobstrasse, dat met zijn Renaissance-vormen uitnemend past in het oude-huisjes-gedoe waar het tusschen staat; de eerste hof is wat te hoog, daar missen we een sterk uitgesproken horizontale verdeeling; maar de groote speelplaats met arcaden op de bovenverdiepingen, waaruit tusschen vroolijk groen en roode geraniums kinderkopjes en lieve verpleegsters-gezichten komen kijken is ongeloofelijk mooi.

Door de gemoedelijk-gedrukte ruimte-verhouding, de dikke vertrouwing-wekkende muren, de vroolijke friezen op de zonnige wanden en de rustig-verdeelde, goed geplaatste lichtopeningen is het interieur roerend van zorgzame uitdrukking. —

's Middags gaan we naar het dorpje Buch waar Berlijn groote stukken grond en bosch heeft gekocht.

Eerst zien we het Krankzinnigen-gesticht, een baksteenbouw met zandsteentoepassing in Renaissance-vormen, met topgevels die wel wat onrustig doen door de verscheidenheid van totaalvorm, hoewel ze voor het grootste deel gecomposeerd zijn met éénzelfde s-lijn als grondmotief; alleen is het aantal dier lijnen voor de verschillende toppen ook verschillend.

Hoffmann vertelde dat hij de architectuur sterk uitgesproken opgewekt wilde hebben opdat een opwekkende invloed op de zieken worde uitgeoefend. Het lijkt mij dat hij hier zijn doel is voorbijgeschoten; het is wat onrustig geworden. Zoo dacht het mij ook niet juist de zeer fijn gedetailleerde ornamentjes en uiterst fijne nuances in de kleur wit toe te passen, die wij in enkele ruimten zagen; met het oog op den evenwichtsloozen geestestoestand der verpleegden.

De opwekkende kleur van mooi-roode baksteen, breede witte voegen en warme zandsteen is heel juist.

Als eigenaardigheid hoorden we dat er elken week ééns comedie wordt gespeeld door de zieken in de daarvoor ontworpen tooneelzaal, waarop zij zich allen zeer verheugen; en waar elk het allermeest gesteld is op een rol als misdadiger of politie-agent.

Het element Natuur is hier weer sterk vertegenwoordigd: groote grasvlakten en schaduwgevende kastanjeboomen. —

Dan gaan we het Alte-Leute-Heim in Buch zien: een groot complex gebouwen die verrassend schoon zijn in opzet èn uitwerking.

Hier zien we een zeer rationeele combinatie van putz met natuursteen; uitnemend bij elkaar afgestemd, warm en boeiend van kleur.

De gebouwen zijn aangelegd om hoven van afwisselenden vorm en uitdrukking, maar allen vriendelijk en rustig.

Door de mooie poortjes heen kijken we van het ééne in de andere hofjes; overal zien we groen en bloemen overdacht toegepast als middel om het gebouwde aan te doen sluiten met de onmiddellijke omgeving.

Door duidelijke horizontale verdeeling wordt de gewenschte vriendelijkheid verkregen; een cordonband van schuin-liggende leipannetjes, dezelfde als waarmee de daken zijn gedekt, vormt die verdeeling zoo duidelijk en rustig mogelijk: *duidelijk* omdat hetzelfde motief is genomen als hooger op; *rustig* omdat voor afdekking van den band het meest bekende afdekkingsmateriaal, pannen, is gekozen.

Uitmuntende sculptuur van Wbra en Taschner maakt poortjes en brunnen interessant; we zien den geestigen Wbra hier in zijn volle kracht bijvoorbeeld waar hij het Monster der Bureaucratie laat tegenhouden door de

Lieftalligheid der Kunst; en we zien hier Taschner in zijn diepe en innig-bescheiden kunst bijvoorbeeld in het naakte beeld boven op een poortje: de Barmhartigheid, haar laatste hemd weggevend.

De interieurs zijn weer uitstekend; direct treft ons hier het meesterschap van Hoffmann om het juiste karakter te vinden: de kleuren der kamertjes zijn roodbruin en blauwgrijs en donkergroen, typisch gekozen voor oude menschen. Het is volkomen juist om hier niet al te lichte en te hinderlijke kleuren te nemen.

De kleine kamertjes zijn zeer talrijk, er zijn geen groote woonzalen; zoodat de oudjes zich hier thuis voelen, in hun *eigen* vertrek. —

Het laatste gebouw dat we van hem zagen was het Longziekentehuis, uiterst voornaam van uitdrukking en volkomen beheerscht tot in elk onderdeel. De kleur is niet zoo zonnig als van zijn tehuizen voor hulpbehoevende verlaten kinderen of arme gebrekkige oudjes. —

We gebruikten onzen tijd wèl nuttig; zelfs 's avonds maakten wij bouwkundige studiën: zoo hebben we een uitvoering gezien in het nieuwe Schiller-Theater van Heilmann & Littmann in de voorstad Charlottenburg. Het treft door een groote klaarheid en frischheid; zoowel de duidelijke, ongezochte plattegrond als de rationeele opbouw bekoren den modernen beschouwer. De ruime toepassing van gewapend beton voor overdekkingen en dragende deelen is volkomen in het gezicht gelaten; het materiaal heeft de constructief-gewenschte vormen behouden, is afgepleisterd en geverfd in vroolijke, wat naïeve kleuren; de noodige levendigheid is verkregen door vriendelijke chablone-friesjes en door een zeer spaarzaam en overdacht aangebrachte sculptuur in mooie zandsteen.

Om kwart over tien is de voorstelling afgeloopen; dan kan het talrijke publiek verder kneipen in een groote avondtuin en restaurant, aan het theater verbonden; een zeer rendabele combinatie blijkens het drukke gebruik dat er van wordt gemaakt.

De buiten-architectuur is niet onverdeeld gunstig, oneigenlijke natuursteen-vormgeving in pleister hindert ons wel. —

Het Hebbel-Theater van Oscar Kaufman viel me tegen; de hoofdgevel is wel goed van karakter; de uitdrukking is voornaam-feestelijk en krachtig. Maar van het interieur is alleen te zeggen dat de kleuren, tot in de uniformen der beambten toe, geraffineerd mooi zijn.

De ruimte van de zaal is te hoog; de vormen zijn onduidelijk, de detailleering gezocht en onbeschaafd.

Al het hout is toegepast als finier en verliest geheel zijn karakter; er is geen enkele lijn en geen enkele vorm die iets zegt over den opbouw of samenstelling. Het is, voor mij, een werk zonder diepte en zonder ernst.

Bovenop een Town-seeing-car, met een luid roependen, moppen-tappenden, expliceerenden gids achterop, tuften we een paar morgens door Berlijn met de buitenwijken en Potsdam.

De nieuwe buurten zijn niet veel beter dan bij ons; de enkele huizen van goede school of beschaving, zooals eenige van Albert Gessner, verdrinken in een zee van gedrochtelijke gewildheden, met zondige kleuren en krankzinnige vormen.

Maar verder weg zien we door de dennen van het Grünewald heen menig mooi buitenhuis, met groote beschermende gebroken daken zich er veilig overheen schelpend.

We stappen in Potsdam uit om de Garnisons-kirche te zien maar het was de moeite niet waard: onopgeloste vormen zooals van de galerijen die dwars langs de hooge vensters loopen en poffertjes-kraam-kleuren van de stucornamenten zijn niet in staat de kerkruimte indrukwekkend te maken; zelfs niet met den hulp van bossen veroverde Fransche vaandels die echter nog, beroet en gescheurd als ze zijn, het ernstigste, aangrijpendste element vormen van het interieur. —

Het oude Palais Sans-Souci is weinig vorstelijk, de interieurs zijn grof en soms armoedig, de kolonnade op het achterterras is te groot van schaal ten opzichte van het gebouw.

Het nieuwe Palais is goed van toon: helder roode baksteen met warme zandsteen, breede witte voegen, sterkgroene koperbedekkingen op de koepels.

Het is wel stuitend dat het paleis-achtige gebouw er tegenover met al die koepels, kolonnaden en feestelijke details in werkelijkheid gebouwd is om . . . . de keukens te herbergen! Door een tunnel onder den beganen grond worden de gerechten naar het paleis gebracht.

De detailleering is grof, zoowel van buiten als-binnenarchitectuur. De schelpzaal overtreft alle onfijngevoelige onwaardigheden, die ik ooit zag, in kermisachtig geflonker. En het overvloedig aantal vierkante meters zilver, dof- en glimmend verguldsel tegen de wanden spreekt niet van een koninklijke beschaving. —

Een van de laatste dagen bezochten we verschillende banken, onder andere een paar van Messel waarvan de Deutsche Bank wel zeer bijzonder mooi van toon is, vooral van binnen; ook de vormentaal is harmonisch; jammer dat de ijzeren bogen, die de mooi-verdeelde glaskap dragen, zoo slecht begrepen zijn. —

En dan zagen we het Reichstagsgebaüde van Wallot, burchtachtig door zijn bijzonder mooie vierkante torens, wat te vol met overdadige frontons en pilasters; de groote glaskoepel sluit de massa niet vast genoeg af. Die doet wat licht en foos. Maar niettegenstaande dat alles is en blijft het een zeer belangrijk monument.

Verscheiden malen hadden we genoten van de uitstekende tafel in Bruno Schmitz' Reingold, met zijn imposanten gevel aan de Bellevue-Strasse; den laatsten dag hebben we de zalen waaraan zooveel zoete herinneringen zullen blijven nog eens doorgewandeld om een totaal-indruk van dit hoogst-moderne gebouw mee te nemen. Die indruk is niet onverdeeld gunstig. Hoewel we stil zijn van bewondering voor zóó een kleurenfantast, hoewel we bekennen moeten dat de kleurcombinaties, lichtinval en soms ook de vormen zeer mooi zijn, kunnen we toch een onbevredigd gevoel niet onderdrukken; het doet vaak onecht aan, wat hol en louter-decoratief.

Voor het laatst aten we dien dag Berlinerkost, voor het

laatst liepen we in de drukke breede straten en hoorden we het zware geweld om ons heen van deze machtige, volbloedige, veel-belovende en veel-presteerende wereldstad. 's Avonds bracht de D-trein ons al weer terug naar ons kleine landje.

Utrecht. A. H. VAN ROOD, C.B.I.

BOEKBEOORDEELING.

OUD-NEDERLANDSCHE TUINKUNST, door JHR. C. M. C. A. VAN SYPESTEYN.

Dit hoogst interessante boek verscheen dezer dagen bij den uitgever Martinus Nijhoff in Den Haag.

Een ieder die belang stelt in de tuinkunst in 't algemeen en die van ons vaderland in 't bijzonder, zij dit boek ten zeerste aanbevolen. Toch kan ik niet in alles instemmen met hetgeen de schrijver van de ontwikkeling onzer tuinkunst schrijft.

Vooral zijn inleiding. Hij oordeelt hier wat al te hard over onze voorgangers op dit gebied.

Een geschiedenis over een of andere kunstafdeeling te schrijven is een moeilijk, tijdroovend werk, dat veel studie kost en voor hem, die zich voor het eerst op dit gladde en broze ijs waagt, is 't een moeilijke zaak, zonder te struikelen of te vallen de geheele baan af te leggen. Is eenmaal de baan beproefd en geëffend, dan is 't voor den eerstvolgende heel wat gemakkelijker. Zijn wegbereiders wijzen hem den weg dien hij volgen moet, doch hij kan zich aan hen spiegelen en voorzichtig zijn. Hij kan de hindernissen zien, waarover zijn voorgangers vielen en ze dus vermijden. Voor hem valt het gemakkelijk zijn voorgangers en baanbrekers te critiseeren, als hij bemerkt dat zij verkeerde wegen volgden.

Het is daarom jammer, dat de schrijver in zijn inleiding niet wat toegeeflijker is geweest. Hij had moeten bedenken, dat veel van wat de voorgangers voor 20 à 30 jaren schreven, wel herzien en verbeterd zou zijn geworden, was hun gelegenheid gegeven hun werk te herzien en opnieuw te bewerken. Zal hij na 20 of 30 jaren niet veel te verbeteren hebben?

Schrijver klaagt dat de vakmannen zoo weinig van de geschiedenis van hun kunstvak afweten.

Dit is veel gezegd. Wat bedoelt hij met vakmannen? Tuinarchitecten? Doch onder de velen, die hij critiseert, zijn schrijvers, die dan geen vakmannen zijn, o.a. Alphond, schrijver van „Les Promenades de Paris" 1867. Hij was directeur des Ponts et Chaussées, en zoo zijn er meer.

Mijns inziens is de schrijver te eenzijdig en oordeelt over de vakmannen naar den maatstaf van de enkelen, die iets van hun kostbaren tijd gaven ten dienste van 't algemeen. Hun tijd is te kostbaar en dikwijls schiet er weinig tijd voor andere studie over. Over 't algemeen zijn de vakmannen, vooral in ons land, niet schrijverig. Hoe weet hij dan, dat zij er niets van weten?

Omdat hetgeen zij nog schreven niet overeenkwam met zijn opinie? Alleen zij, wier opinie met de zijne overeenstemmen weten het en dit is onbillijk.

Veel geduld schijnt schrijver gehad te hebben om een en ander te verzamelen over middeleeuwsche tuinen; daar de meeste schrijvers over Tuinkunst dit tijdvak slechts even ter loops aanvoeren, omdat zij de voortbrengselen uit die tijden nog niet tot de eigenlijke *kunst* rekenen, wordt hen verweten dat zij niets van de kunstgeschiedenis weten. 't Is maar een kwestie van opvatting. In hoeverre de tuintjes van onze kasteelen in de middeleeuwen verschilden met die van de fransche, italiaansche en duitsche middeleeuwen, is nog een raadsel. Wanneer ik de eene of andere oude prent, schilderij of teekening uit dien tijd zie, kan ik er geen bijzonder nederlandsch karakter aan herkennen. De tuinkunst verkeerde toen nog in embryonairen toestand, zij gelijken allen op elkander.

Dat het woord *tuin* afgeleid is van het woord tuin in den zin van vlechtwerk als omheining en afrastering, is niets nieuws, reeds lang bekend èn door anderen verhaald, al had men toen niet door afbeeldingen van allerlei aard die bemerkingen geillustreerd.

Schrijver had mijns inziens hier bij zooveel uitvoerigheid het woord *gaarde* niet mogen vergeten, welk woord wij heel wat meer terugvinden, zelfs in buitenlandsche talen, waarmee men een klein afgebakend stuk grond bedoelt. Het woord tuin vinden wij niet terug. Wanneer de hollanders dus zoo'n grooten en overwegenden invloed op de tuinkunst zouden hebben gehad, zou dit woord wel door de buitenlanders zijn overgenomen.

Over het Renaissance tijdvak heeft de schrijver het alleen gemunt op onze Hollandsche en Vlaamsche kunstenaars. Wat in 't buitenland te zien was, is uitsluitend namaak van Nederlandsche of Vlaamsche kunst.

Schoorvoetend geeft hij toe, dat Italië de voorbeelden gaf, maar per slot van rekening is Holland toch eigenlijk de bakermat van de tuinkunst. (bl. 72 en 73). Met zekere minachting wordt over de fransche kunst uit die dagen gesproken. Waarom?

Omdat volgens de meening van den schrijver in Frankrijk geen kleine tuinen te vinden waren, wel groote. Dit is een open vraag.

't Is echter best mogelijk dat men in 't buitenland het der moeite niet waard vondt, kleine tuinen af te beelden.

Opmerkelijk is 't dat geen enkel technisch werk van de 1e helft der 16e eeuw in ons land bekend is, en op beschrijvingen alleen afgaan is hoogst gevaarlijk.

Schrijver is zelf niet zeker, of de voorbeelden van Vredeman de Vriese wel uitgevoerde werken doen zien en geeft zelf ook geen technische werken aan.

Wie de oude prenten van de Perae (1572) kent, waarop deze Italiaansche tuinen afbeeldt (o.a. Ville d'Este) dan vinden wij daarop dezelfde kwadraten terug en onderling verbonden door berceaux, zooals Vredeman de Vriese ze later gaf te zien.

Het is de vraag of de Fransche kunstenaars als Ducerceau, en tuinlieden als Claude Mollet het de moeite waard rekende kleine tuintjes af te beelden.

Als wij de afbeeldingen uit Sandinius; Flandria illustrata zien en vergelijken met die van J. Andr. Ducerceau, dan zie ik daarin geen verschil van opvatting, alleen van uitgestrektheid; toch kwam dit boek bijna een eeuw later uit. Omdat J. Andr. Ducerceau dezelfde opvatting der onderdeelen te zien geeft als vele Hollandsche en Vlaamsche graveurs, zijn daarom de Hollanders en Vlamingen de voorgangers?

Hondius beeldt in zijn boek over perspectief de tuin van 't Buitenhof in den Haag af. Dit zegt nog niet, dat deze broderies door hem ontworpen zijn. Schrijver geeft in dit opzicht later nog meer dergelijke overmoedige en onbewezen verklaringen.

Het huis Nieuwburg of 't huis te Rijswijk geeft schrijver als een toonbeeld van oud-Nederlandsche tuinkunst. Is dit wel juist?

De prenten die ons dit gebouw en het Huis Hondsholredijk doen zien omstreeks 1638, zijn gegraveerd door Balthasar Florisz. van Berkenrode en ademen den zelfden geest.

Men mag onzen historicus Th. Morren toch minstens evengoed gelooven als Jhr. Sijpesteyn. De eerste bewijst uit rekeningen, dat Prins Hendrik André Mollet, zoon van Claude Mollet over liet komen, om den tuin van dit paleis even als dat van 't kasteel te Buren aan te leggen, en daarvoor zeer veel geld betaalde. De fransche tuinman was toen toch zeker beroemder dan zijn hollandsche tijdgenoten.

Beziet men de afbeelding van 't Huis te Rijswijk, dan treft ons de overeenkomst van vele zaken met die uit den tuin van 't kasteel te Heidelberg, door Salomon de Cous, (een bekende persoonlijkheid) in 1620 aangelegd. Terwijl uit die dagen tal van buitenlandsche vakmenschen bekend zijn, (schrijver vergeet onder die voorgangers een Le Nôtre, Borceau de la Baraudicère) noemt schrijver geen enkel Nederlandschen vakman. De bekende J. v. d. Groen, tuinman van Z. H. de Prins van Oranje schreef in 1669 een boekje, dat lang opgeld deed, en deze is nu het groote licht uit die dagen voor den schrijver.

Zijn bloemparteien zouden specifiek hollandsch zijn. Waarom? Omdat sommige schrijvers dit ook zeggen, maar onder deze zijn er, die volgens Jhr. v. S. niets van de tuinkunstgeschiedenis weten.

Oudere boeken van buitenlanders geven ons 't zelfde te zien, en waarom zouden deze niet even goed de motieven aan Italië ontleend hebben, als Hollanders en Vlamingen als Vr. de Vr.

Over 't algemeen verwart de schrijver, als zoovelen, tuinbouw en tuinkunst.

Hollanders zijn altijd hoogst bekwame tuinlieden geweest, en waren ook in het buitenland zeer gezocht, doch niet de tuinlieden ontwerpen de tuinen maar 't waren de bouwmeesters. De tuinlieden waren de uitvoerders.

Le Nôtre wordt door schrijver geheel van zijn hoog voetstuk gehaald, zelfs durft schrijver beweren, dat Le Notre veel aan onze tuinen ontleend heeft en uit de veronderstelling, dat hij ons land bezocht heeft. Dat Le Nôtre geen *nieuwe* kunst schiep, weet ieder wel. Er is nog nooit een kunstenaar geboren, die een eigen zelfstandige kunst schiep, die niet berustte op vroeger bestaande. Elke stijl ontwikkelde zich uit een voorgaande, en zoo is 't ook met Le Nôtre's kunstrichting geweest. Zijn werk verschilde toch dermate, dat na zijn schepping te Versailles, de richting in de tuinkunst zijn naam kreeg.

Dat het werk van *Le Nôtre* niet *direct* invloed had op onze tuinkunst, zal wel meest te wijten zijn aan de langzaamheid, waarmede wij hier met het oude breken; dat J. v. d. Groen in 1669 nog niets van Le Nôtre's werk laat zien, is niet te verwonderen.

Zelfs in 1721, toen toch waarlijk Le Nôtre's kunst invloed had, komt het boekje nog met de oude Afbeeldingen van *Ryswyk en Hondslaarsdijk*, die toen ook al lang veranderd waren.

In 't werk Nederl. Hesperiden, ook in dien tijd uitgegeven, vinden wij St. Germain nog in ouden stijl gereproduceerd.

In de latere uitgaven in Verheerlijkt Vlaanderen 1710. vinden wij de oude gravures van 1544.

Dat Argenville in zijn boek, den naam van zijn grooten Meester niet noemt, pleit niet voor hem. Bovendien gaf niet hij de illustraties, maar zijn medeleerling Alex. LeBlond.

Omtrent de invloed van Willem III in Engeland kan men veilig aannemen, dat deze door Engelschen erg overdreven wordt. Doch in elk geval heeft hij niet door tuinlieden ontwerpen laten maken. Wij vinden in D. Morot's werk een afbeelding van een broderie door hem ontworpen voor Hamptoncourt.

Ik moet mijn bespreking wat bekorten. Want om 't boek voet voor voet te volgen zou er een ander boek noodig zijn.

Jammer is 't dat schrijver geen licht geeft omtrent de vele personen, die in ons land gewerkt moeten hebben. Alleen D. Marot, Schijnvoet en Bosman (doch niet eens in dit verband) worden genoemd. Waarom de naam niet van Jacob Hagen en anderen. Bij een uitvoerige bespreking der Nederl. Tuinkunst-geschiedenis hadden dezen niet mogen ontbreken.

De landschapstijl schijnt niet l'enfant chéri van den schrijver te zijn. Zijn twijfel of er in 't laatst van de 18e eeuw wel landschapstuinen aangelegd waren, pleit niet voor zijn onderzoek.

Mannen als J. D. Zacher Sr. en diens schoonvader J. C. Michaël waren in 1780 al aan 't werk geweest.

Park bij Biljoen te Velp was in 1784 reeds door Michaël als landschapspark aangelegd. In 1781 maakte hij voor Henri Hope veranderingen in den Hout. Gekleurde prenten van Numann van: Elswout, Velzenbeek, Berkenrode enz. en bij Haarlem, Over Holland a. d. Vecht enz. uit 1795 zijn overbekend.

Ik zag nog kortgeleden het origineele ontwerp van den oudsten Zacher in 1794 voor 't buiten Meer en Berg bij Heemstede. Ook andere origineele teekeningen uit die dagen (helaas zonder vermelding van naam) heb ik in mijn bezit als zoovele bewijzen, dat men hier, al hoewel ook nu weer veel later, met de stroomingen medeging.

Hoewel ik niet in alles met den schrijver kan overeen-

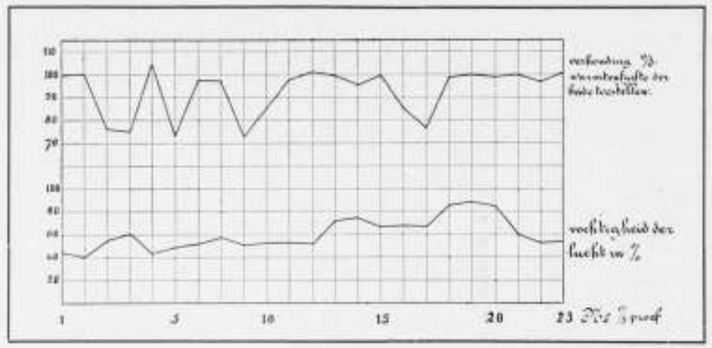

Fig. 1

stemmen en zijn aangewende bewijzen nog te weinig technisch zijn, kan ik niet nalaten het boek ten volle aan te bevelen. Het bevat zeer veel interessants en ook veel dat nieuw licht over onze kunst verspreidt, doch door zijn te ver doorgevoerde vaderlandsliefde, heeft hij wel wat al te veel door een hollandschen bril gezien, en is het boek te hollandsch gekleurd.

't Is nu eenmaal mode, de engelschen in hun waan van Dutch-gardens te volgen en 't is de vraag, of deze wel overal goed geïnformeerd hebben.

Hoe buitenlanders de Oud-Nederlandsche tuinen bezien, blijkt uit het werk van Falke (Der Garten, seine Kunst und Kunst-Geschichte) wij zien daarin de Hortus te Leiden als een voorbeeld van tuinkunst uit de 17e eeuw aangehaald. Waarlijk als er een tuin kunsteloos was, dan was 't deze. Maar daarvoor was hij ook niet; de hortus te Leiden, zoowel als die te Amsterdam, waren toen plaatsen om planten te verzamelen, te kweeken en te bestudeeren. De indeeling was geheel berekend uit een nuttigheids oogpunt; elk plekje moest gebruikt worden. Eerst later is men in botanische tuinen wat meer aan kunst gaan doen.

Ik wensch intusschen schrijver en uitgever een volkomen succes.

LEONARD A. SPRINGER.

Haarlem, 18/12—10.

DE INVLOED VAN DE VERFLAAG OP DE WARMTEAFGIFTE VAN VERWARMINGSTOESTELLEN.

Reeds meermalen heb ik er in dit blad op gewezen hoe allerlei factoren van invloed kunnen zijn op de goede en voldoende werking van verwarmingsinrichtingen. Het volgende moge als voorbeeld dienen hoe zelfs oogenschijnlijk onbelangrijke factoren een beteekenis kunnen hebben, die men er zonder meer niet aan zou toeschrijven.

In het laboratorium der Universiteit te Michigan (U.S.A.) heeft men proeven genomen om den invloed na te gaan, die de warmteafgifte van verwarmingstoestellen ondervond door de op die toestellen aangebrachte verflaag.

Voor de proefneming werden gebruikt twee vlakke gietijzeren kasten, geplaatst tegen den binnenmuur van een vertrek in gelijke positie ten opzichte van den buitenmuur.

In een daaronder gelegen vertrek bevond zich een pijpstuk, waarin stoom werd toegevoerd na op lagen druk te zijn gereduceerd. Van af dit pijpstuk takten twee nagenoeg even lange goed geïsoleerde stoomtoevoerleidingen naar de beide verwarmings-toestellen af. De in deze toestellen condenseerende stoom werd voor ieder toestel afzonderlijk in een reservoir opgevangen, daarna door koelslangen geleid en het condensaat gewogen. Overigens waren de noodige voorzorgsmaatregelen genomen om een zoo zuiver mogelijke meting te verkrijgen. Iedere proef duurde 3 uren en wanneer in twee opeenvolgende uren uitkomsten werden verkregen die meer dan 2 % verschilden, werd het onderzoek als onvoldoende nauwkeurig en dus als ongeldig gerekend.

Een der beide gietijzeren kasten bleef ongeschilderd, de andere werd achtereenvolgens met allerlei verflagen bedekt. De verhouding van het warmteverlies der beide toestellen gaf dan een maat voor den invloed der verflaag. Gedurende de proef werden gemeten de temperatuur en de druk van den toestroomenden stoom, de temperatuur van het condenswater bij uittreden uit de verwarmingstoestellen, de temperatuur der buitenlucht en de vochtigheidstoestand van de atmosfeer.

Het verwarmend oppervlak van het ongeschilderde toestel bedroeg 0,928 M², de stoomdruk bedroeg ge-

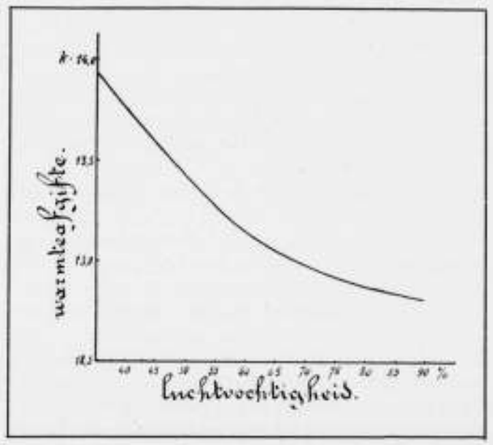

Fig. 2.

regeld 0,3 K.G. per cM². Voor en na de proef werden de meetwerktuigen geijkt.

In de volgende *tabel* zijn de voornaamste uitkomsten weergegeven, terwijl de cijfers, vermeld in kolom 5 en 6, ten opzichte van het nummer van de proef grafisch zijn weergegeven in *fig. 1*. In *fig. 2* is grafisch voorgesteld hoe de invloed van den vochtigheidstoestand van de lucht zich op de warmteafgifte doet gelden. Hoe hooger de vochtigheidsgraad, des te geringer wordt de warmteafgifte; tusschen de normale schommelingen van de vochtigheidsgraad van de atmosfeer, n.l. van 40 tot 90 %, varieert de warmteafgifte ongeveer 8 % in sterkte.

In kolom 5 der tabel is de verhouding der warmteafgifte van toestel 1 en toestel 2 aangegeven. Toestel 2 bleef ongeschilderd.

Naast de tabel is tevens aangegeven op welke wijze toestel 1 behandeld was.

N°. van den proef.	Temperatuurverschil tusschen lucht en stoom.	W.E. per 1° per M². per uur. Geschilderd toestel.	Ongeschilderdtoestel.	Verhouding.	luchtvochtigheid in %.	Verfsoort.
1	82,2	13,8	13,8	0,997	45	ongeschilderd.
2	80,0	14,4	14,3	1,005	40,8	„
3	86,8	10,5	13,8	0,761	54,2	koperbrons, 2 lagen.
4	82,3	10,2	13,6	0,752	60.8	„ „ „
5	81,6	14,0	13,6	1,038	43,7	terracotta emaille.
6	82,8	10,9	14,9	0,735	48,2	koperbrons.
7	84,2	13,0	13,4	0,977	51,0	lichtbruine vernis.
8	85,6	13,0	13,4	0,977	57,2	licht eikenbruine vernis.
9	85,6	9,6	13,2	0,730	51,2	aluminium brons.
10	85,8	9,8	13,5	0,724	52,5	„ „
11	87,4	13,1	13,5	0,970	53,0	zilvergrijze emaille.
12	87,5	13,4	13,3	1,01	52,0	sneeuwwitte „
13	89,2	13,0	13,0	0,997	70,8	bronsgroene „
14	89,6	12,4	13,0	0,956	73,5	donkergroene „
15	85,8	12,8	12,8	0,997	67,0	Japanbruin
16	87,0	10,8	12,7	0,850	68,0	schellak met koperbrons.
17	87,8	9,8	13,0	0,760	66,5	lijnolie „ „
18	76,8	12,8	13,0	0,987	84,8	witte verf.
19	78,1	12,9	12,9	1,00	88	terracotta.
20	76,7	12,6	12,8	0,989	84	licht groen.
21	81,8	13,3	13,3	1,00	60	licht groene zinkstof.
22	81,6	13,0	13,5	0,964	53,5	terracotta „
23	82,5	13,2	13,1	1,01	54,0	zink.

Na met koperbrons 2 maal geschilderd te zijn, gaat de warmteafgifte 25 % terug (proef No. 3) en na nogmaals op deze wijze 2 maal geschilderd te zijn (proef No. 4) blijft de aanvankelijke vermindering hetzelfde. Over de 4 lagen koperbrons werden nu 2 lagen terracottaemaille gebracht, waardoor de warmteafgifte 3 % steeg boven die van het ongeschilderde toestel en 38 % boven het koperbrons.

Twee lagen koperbrons over het terracotta aangebracht verminderden de warmteafgifte 22 %.

Teneinde te kunnen onderzoeken of de vermindering een gevolg was van de verfstof of van de vloeistof waarmede deze werd vermengd, bestreek men bij proef No. 7 het toestel alleen met de vloeistof, een lichtbruine vernis; de vermindering bedroeg 3 %. Het zelfde effect had licht eikenbruine vernis waarna twee lagen aluminiumbrons over deze vernis aangebracht de warmteafgifte 26 % terugzette.

Achtereenvolgens waren dus nu 14 lagen van verschillende soort op het toestel aangebracht en bleek de warmteafgifte nog ongeveer dezelfde als na de twee eerste lagen. Blijkbaar hangt de verandering in warmteafgifte nagenoeg geheel af van de oppervlakte der laatste laag.

Uit de tabel volgt welke verfsoorten men nog verder gebruikte. Over 't algemeen blijken de metallieke verfsoorten den ongunstigsten invloed uit te oefenen.

Den Haag, F. G. UNGER.

VERGADERINGEN

Bouwkunst en Vriendschap. In Bouwkunst en Vriendschap heeft de heer H. J. M. Walenkamp Czn. architect te Amsterdam 13 dezer, een voordracht gehouden over woninginrichting. Wij lezen hierover in de N. R. Ct.:

Spreker herinnerde dat het voor 10—20 jaar nog mogelijk was meesmuilend over de hedendaagsche kunstbeweging te spreken, vergeleek de nieuwe beweging bij een bakvisch, wier uitingen ook in 't eene oogenblik bang en weifelend, in het volgende brutaal worden gevonden.

De woninginrichting is daarom van zoo groot gewicht omdat zij ten doel heeft gezelligheid en huiselijkheid in de woning te brengen; zelfs de gezondheid hangt in groote mate van het huiselijk interieur af.

Bij de bestudeering van de historische ontwikkeling van ons hedendaagsch interieur kan veilig nagelaten worden naar Zuidelijke streken het oog te richten. Vóór alles moet gezocht worden daar, waar de mensch door de natuur gedwongen wordt een groot gedeelte van het jaar binnenshuis door te brengen.

Het Zuiden kent prachtwoningen en paleizen, méér en beter dan wij; doch voor de bestudeering van eenvoudige interieurs zijn de Noordelijke streken de aangewezene.

De essentieele elementen der woningen in het Noorden zijn geen toevoegsels, geen overbodigheden, maar de voorwerpen zelve vormen de eigenlijke versiering.

De hoofdoorzaak der schoonheid van gebruiksvoorwerpen ligt in doelmatigheid, in bruikbaarheid voor het doel. De regel dat, wat practisch voor het doel geschikt is, ook schoon en juist is gaat wel niet altijd op, maar in de practische bruikbaarheid ligt toch het begin van de schoonheid.

Ziet de auto, die, aanvankelijk gebouwd in gewonen rijtuigvorm, in de korte jaren van zijn bestaan reeds geworden is tot een schoon voorwerp op zich zelve; er is een geheel nieuw type van voertuig ontstaan.

De langzame groei van den vorm van gebruiksvoorwerpen is steeds een zeer interessante studie.

Ook onze hedendaagsche kunstnijverheid is in een tijdperk van groei, van ontwikkeling; het hoogste kan van haar thans nog niet worden verwacht, doch de beweging doet reuzenschreden voorwaarts.

Nederland, Duitschland, Oostenrijk, Amerika en Noorwegen geven tal van voorbeelden van verbeterde typen; deze beweging is véél sympathieker dan de oude sleur om maar steeds te copieeren naar werk van voor eenige eeuwen. Jammer is het, dat in den gewonen handel de „stijlperiode" nog een grooten invloed heeft.

De „Haard", als middelpunt der huiselijkheid verdient onze grootste aandacht; géén beter voorbeeld om een beeld van de

ontwikkeling van het interieur te geven, dan de studie van den groei der haardvormen door den loop der tijden.
Oorspronkelijk een open vuur, zonder afvoer, midden in de woning op eene verhevenheid aangelegd, is de eerste verbetering (door den bouw der muren van steen), dat de vuurplaats naar den wand verplaatst wordt. Uit dit allereenvoudigste gegeven hebben zich, in den loop der tijden die prachtige bouwkundige onderdeelen ontwikkeld, die van de Middeleeuwen af allerwege in Noordelijke landen worden aangetroffen.
Pieter Post, de bekende Nederlandsche bouwmeester zegt dan ook van den schoorsteen, ongeveer: „Een schouw, zijnde het hoofdversiersel van een vertrek, is dat bouwkundig oordeel, wanneer alle andere geregeld moeten worden, willen al deze deelen onderling harmonieeren." Wil men dus charme en gezelligheid aan een vertrek verleenen, dan moet vóór alles een goede oplossing gezocht worden voor de schouw.
Ook practisch voerde Post deze theorie door, getuige de talrijke prenten waarop fraai geproportioneerde schoorsteenen, door hem uitgevoerd, voorkomen.
Echter reeds voor de Renaissance dacht men aldus over den schoorsteen. Uit overgebleven kunstwerken blijkt dat reeds vroeg in de middeleeuwen eene dergelijke opvatting gehuldigd werd.
Violet-le-Duc zegt, dat het onbekend is, of in het Romaansche tijdperk reeds schouwen werden gebouwd. In de eerste eeuwen van dat tijdperk vond de verwarming door open vuren, als boven gezegd, plaats.
Ook werd toen reeds in groote gebouwen een soort centrale verwarming toegepast, door warmte, ontleend aan groote vuren, door open kanalen onder de vloeren en in de muren.
De eerste eigenlijke schoorsteen wordt, volgens Violet-le-Duc, eerst in de XIIe eeuw gevonden; doch van dien tijd af vermeerderen zij dan ook snel; ook de verbetering van het type gaat dan met reuzenschreden.
De eerste bestonden uit een nis, in de dikte van den muur uitgespaard, aan beide zijden geflankeerd door stijlen en van boven voorzien van een mantel en bovenboezem; meestal met cirkelvormig grondplan, waarvan de eene helft in den muur uitgespaard is en de andere helft boven op kraagsteenen uitgebouwd wordt; op die wijze het cirkelvormig rookkanaal vormende.
Aldus b.v. de fraaie schouw in de Gildenkamer van de Cathedraal van Puy, uit de 12e eeuw.
Spoedig ontstaat nu ook het rechthoekig grondplan; meer dus het proto-type van de latere Hollandsche schouw.
Oorspronkelijk klein van afmetingen, ontwikkelen de schouwen zich zeer spoedig tot bouwsels van reusachtige verhoudingen.
Eigenaardig dat de schoorsteenen uit dien tijd meestal tegen de buitenmuren werden gebouwd. Uit een oogpunt van goede verwarming van de allicht binnendringende koude buitenlucht, zeker aan te bevelen.
Bleven de schoorsteenen tot aan de 14e eeuw eenvoudig en zonder beeldhouwwerk, in den loop dezer eeuw begint het gebruik van beeldhouwwerk ingang te vinden, en komt langzamerhand zoo in zwang, dat deze bouwdeelen met voorstellingen als overladen worden.
Het was niet meer alleen het vuur, dat de aandacht vroeg.
Om aan te toonen, hoe schoon de vroegere interieurs aansloten bij de bewoners, of liever omgekeerd, toonde spreker een groot aantal lichtbeelden, reproductiën van oude schilderijen en opnamen uit musea enz. De witte muren, boven de meestal donkere lambris, werken krachtig mede tot een fraai geheel. De schilderijen komen er goed op uit, en de lichtverdeeling wordt er door bevorderd.
Door den hoogen lichtinval (véél hooger dan tegenwoordig) wordt veel bijgedragen tot het geven van meer gezelligheid. Ook het antiek glas in lood, met zijn gefiltreerd licht, werkt mede. De later komende houten schoorsteenmantels, bekleed met pate, zijn zéér eigenaardig. Waarschijnlijk zijn er slechts 2 overgebleven, doordat zij vanzelf aan groot brandgevaar bloot stonden.
Eigenaardig vooral was de methode om door het aanbrengen van gestyleerde touwen of kettingen duidelijk te doen uitkomen dat geen natuursteen was toegepast, doch aan te geven dat alles, als 't ware, moest worden bij elkaar gehouden.
Overgaande tot de schouw in verband met de omgeving in het Oud-Hollandsch tijdperk, toont spreker in lichtbeelden welk een gewichtig element de schouw in het interieur is.
Hoe het geheele leven zich 's avonds om die schouw concentreerde.
Oorspronkelijk met schuin oploopenden boezem, krijgen zij allengs de recht oploopende boezems; de versieringen worden belangrijk.
Tegelbekleedingen in den onderboezem in verband met dergelijke lambrizeeringen komen in den smaak. Ook de cariatiden, in plaats van kolommen beginnen zich te vertoonen.
Het geschilderd „schoorsteenstuk" geeft daarna weer vereenvoudiging in de grondvormen. In plaats van met vele beeldhouwwerken wordt de bovenboezem versierd door schilderstukken. Familievoorstellingen, historiestukken, landschappen, worden door onze grootste meesters daarvoor vervaardigd in aansluiting aan de geheele architectuur.
Geheel anders is weer de ontwikkeling van den schoorsteen in de patricierswoning. Er ontstaan schoorsteenmantels, van marmer, met schoorsteenstukken, gobelins aan de wanden, enz. Het wordt pronk en voldoet niet meer alléén aan de behoeften; het gemoedelijke is weg. De Lodewijkstijlen gaan hun invloed doen gelden.
De kachel komt daarna; ofschoon in Holland zijn rol niet zeer belangrijk was, hebben onze Oostelijke naburen, en vooral de Russen veel van dit verwarmingsmiddel gebruik gemaakt. De oorspronkelijke kachel was gemetseld. Enkele lichtbeelden toonen weer aan dat een kachel niet per se leelijk behoeft te zijn, indien hij slechts een geheél met het overige in het vertrek uitmaakt. De latere terra-cotta kachels geven aanleiding tot meer versiering . . . .
In een tweede gedeelte van de voordracht, wordt in een nieuwe serie lichtbeelden de ontwikkelingsgang van het geheele interieur, in 3 hoofdgroepen verdeeld, aangetoond. Ons wendende tot de landelijke kunst, kunnen we constateeren hoe met zéér eenvoudige middelen een goed geheel verkregen kan worden.
De Hindelooper boerenwoning, van omstreeks 1700, toont hoe de eenvoudigste gebruiksvoorwerpen worden versierd. De borden, oorspronkelijk uitsluitend om van te eten, worden ook versieringsvoorwerpen, en alléén bij zeer feestelijke gelegenheden voor het oorspronkelijk doel gebruikt.
De meubelen worden besneden en beschilderd. Het daardoor eenigszins bonte, geeft toch wel degelijk iets gezelligs.
De tegenwoordig zoo in zwang zijnde Bow-Window, werd reeds in de Noord-Sleeswijksche boerenwoning aangetroffen. Deze gezellige uitbouwen zijn dus ontleend aan de oude boerenstructuur.
De „deel", alles omvattende: huiskamer, dorschvloer, zoldertrap, is het middelpunt van het dagelijksch leven.
In de Hoogaarsche boerenwoning vinden we als versiering van de deel geborduurde doeken.
Overgaande tot burgerinterieurs, toont spreker, hoe deze — ofschoon eveneens eenvoudig — véél beschaafder aandoen. Glas in lood, fijn van kleur, geeft direct een geheel ander cachet.
Een venster uit de 17e eeuw toont hoe men toen van o n d e r e n het licht afsloot door blinden; in tegenstelling met de tegenwoordige manier om door gordijnen van b o v e n het licht buiten te sluiten. De lichtverdeeling door de eerste methode is véél fraaier.
De plafonds (moer- en kinderbalken) oorspronkelijk onversierd, worden met beschilderingen en besnijdingen verlucht, en dragen veel bij tot verfijning.
Bij alle overeenkomst in al de getoonde interieurs is er toch verschil in bewerking en indruk, zoodat eentonigheid geheel vermeden bleef.
De Perzische tapijten waren reeds bekend en in gebruik en leenden hun prachtig coloriet aan de geheele omgeving. De gobelins, met dikwijls vrij naturalistische voorstellingen, doen geen schade

aan het geheel, al is — als tegenstelling — de vloer dan somtijds met eenvoudige biezen matten belegd. Van de, eertijds zoo interessante, vóórhuizen is zoo goed als niets bewaard gebleven.
Van de aristocratische interieurs, in Fransche renaissance, leert men dat — ofschoon véél pompeuser, — zij toch de practische eischen niet wijzigden.
De invloed van de Lodewijkstijlen op de Hollandsche patriciërswoning is zéér duidelijk.
Eigenaardig is wel dat de Hollandsche Lodewijkstijl eigenlijk fijner en beschaafder is dan de oorspronkelijke Fransche.
Buitengewoon fraaie dessus-de-porte zijn in deze periode ontstaan. 't Zij gebeeldhouwde, 't zij bestaande uit schilderstukken.
De groote spiegels boven de schoorsteenen doen in den tijd van Lodewijk XVI hun entrée. Vandaar lage schoorsteenmantels.
Percier en Fontaine, de ontwerpers van „Empire", gaan terug tot eenvoudige grondvormen, op klassieke wijze versierd.
De moderne kunst, waaraan oorspronkelijk grofheid verweten werd, geeft in ieder geval véél meer rust in de vertrekken. De practische opvattingen, die in de vorige perioden wel wat verloren waren gegaan, geven aanleiding tot rustige en eenvoudige indeeling. De eerste ontwerpen uit deze periode toonden dit reeds aan.
De goede elementen uit deze eerste voortbrengselen, nader bestudeerd en opgelost, zullen zeker leiden tot een nieuwe en betere interieurkunst, waarvan de eerste vruchten op de Brusselsche expositie te zien zijn geweest.
De spreker had bij monde van den voorzitter den dank der vergadering in ontvangst te nemen.

BERICHTEN

Uniegebouwen te Pretoria. Onze correspondent te Pretoria schrijft ons:
Zaterdag 26 November 1910 zijn door Zijne Koninklijke Hoogheid, den Hertog van Connaught K. G. de hoeksteenen gelegd van de nieuwe Uniegebouwen te Pretoria, wat voor het vereenigd Zuid-Afrika eene gebeurtenis van Nationaal belang is geweest, omdat deze gebouwen bestemd zijn voor de administratie der vereenigde Koloniën.
Gelegen tegen de rotsachtige helling van Meintjeskop zullen deze Uniegebouwen bestaan uit een Wester- en Oostervleugel onderling verbonden door een halfcirkelvormige middenpartij met hooge kolonnade.
De steen door den Hertog gelegd in den Westervleugel draagt de volgende inscriptie in de Engelsche taal:
„This stone was laid in the name of His Majesty George V. R. I. by F. M. His Royal Highness the Duke of Connaught K. G. November XXVI ADMCMX".
Die in den Oostervleugel de Hollandsche inscriptie:
„Deze steen werd gelegd namens Zijne Majesteit George V. R. I. door den V. M. Zijne Koninklijke Hoogheid den Hertog van Connaught K. G. November XXVI A. D. MCMX.
De hoeksteenen, die elk 4 ton wegen zijn gehakt uit donkerblauw Pretoria graniet, evenals de onderliggende steenen, waarin onder elken hoeksteen een koperen bus is gelegd welke bevat eenige oorkonden, „The report on the Union Buildings" met bestekken enz., „the Act to constitute the Union of South-Africa", de voornaamste Zuid-Afrikaansche dagbladen, Hollandsche zoowel als Engelsche, Transvaalsche en Engelsche muntstukken en de herinnerings Uniezegels en gewone postzegels.
Bij het leggen van iederen steen werd een rijk bewerkte zilveren troffel gebruikt, waarvan er één aangeboden werd door den aannemer van de beide vleugels, den heer M. C. A. Meischke en de andere door den architect Mr. Herbert Baker F. R. I. B. A.
De troffels dragen de volgende inscripties „This trowel was used bij His Royal Highness the Duke of Connaught K. G. by laying the foundationstone of the Union Buildings, Pretoria."
Deze troffel werd gebruikt door den Hertog van Connaught K. G. bij het leggen van den hoeksteen van de Uniegebouwen, Pretoria."
Zij waren gelegd in prachtige kisten, vervaardigd van stinkhout (een inlandsche houtsoort) en ebbenhout. In het deksel in ivoor ingelegd, de initialen van Koning George V en het wapen van de Unie in zilver en email; in de voorzijde in ivoor de gekroonde initialen C. en „1910", terwijl in de zijwanden UB en SA in ivoor ingelegd was.
Met hun zilveren hang-, sluitwerk en handvaten, waren ze met de steenhouwershamers van Rodesia teak met stinkhouten steel, uitmuntende specimen van Zuid-Afrikaansche kunstnijverheid. Pretoria, 27 Nov. 1910.

De verheffing van de Inlandsche Kunstnijverheid in Indië.
Wij hebben onlangs in het B. Weekblad een artikel van Het Vaderland overgenomen betreffende Europeeschen invloed op Indische Kunstnijverheid.
Betreffende dit onderwerp schrijft Noto Soeroto in „Het Vaderland" het volgende:
„Het zij mij veroorloofd als schrijver van een der artikelen in de Octoberaflevering van „Het Huis, Oud en Nieuw" eenige opmerkingen te maken naar aanleiding van het door uwen geachten medewerker geschrevene in uw blad van 5 Nov. jl. Ik ben er pas heden van bevriende zijde op attent gemaakt, vandaar ook dit laat ingekomen bewijs van belangstelling mijnerzijds.
In de eerste plaats begin ik dan mijn dank te betuigen aan uwen geachten medewerker voor de aandacht, welke hij aan het door den heer Ed. Cuypers te berde gebrachte en voor mijn landgenooten zoo belangrijke onderwerp heeft willen schenken. Ik meen dit te mogen doen, omdat ik in zake de verspreiding van des heeren Cuypers' plannen, met welke ik me volkomen kan vereenigen, het mijne heb gedaan.
Die ingenomenheid met de plannen-Cuypers sluit echter niet uit, dat ik in het algemeen met de opinies van uwen geachten medewerker geheel kan meegaan. De bevordering der inlandsche kunstnijverheid moet niet beteekenen den dood van de inlandsche kunst. De eerste echter kent een belangrijk economisch moment, en hierop hebben de verschillende schrijvers van het bedoelde tijdschriftnummer vooral de aandacht willen vestigen. Daarom komt het me voor, dat uwe geachte medewerker te zeer te velde trekt tegen het oogenschijnlijk eenzijdige in de voorstelling van de zaak. In zooverre heeft hij volkomen recht.
Het kan echter niet in de bedoeling van den heer Cuypers liggen om een kunstindustrie van uitheemsch karakter in Indië in het leven te roepen, waarbij de inlanders, om zoo te zeggen, slechts als werktuigen dienst doen. De hoofdzaak is dat voor de producten der inlandsche kunstnijveren een afzetgebied gevonden wordt en dat de afzet regelmatig geschiedt, zoodat de producenten een vasteren economischen basis bezitten. Tevens wordt voorgesteld de voortbrenging te organiseeren, wat tot nu toe niet het geval is. Vandaar het plan tot oprichting van die werk- en studieateliers, waardoor den kunstnijveren betere materialen en moderner werktuigen ter beschikking staan, welke buiten het bereik van den inlander blijven, zoolang deze op zichzelf aangewezen is. Bovendien zal door een gepaste leiding de gedachtenwisseling tusschen de kunstnijveren intenser worden, wat natuurlijk ook der kunst ten goede zal komen. Ook het commercieele gedeelte krijgt Europeesche leiding, en dit is toch, gegeven de tegenwoordige toestanden, een zeer voornaam ding.
Dat het niet in het plan van den heer Cuypers ligt om het esthetische gedeelte uitsluitend onder Europeesche leiding te brengen, blijkt wel hieruit, dat hij naast den Europeeschen, een inlandschen, zoo mogelijk een artistiek ontwikkelden, leider wenscht, die moet trachten een kring van belangstellende landgenooten in de zaak der inlandsche kunstnijverheid te betrekken. Er moet hiernaar gestreefd worden, dat het nationale kunstbewustzijn van de menigte als het ware een contrôle uitoefent op het artistieke in de voortbrengselen. Ik ben er wel van bewust, dat naar artistieke ontwikkeling en naar verstaan en waardeeren van de eigen kunst bij het Javaansche volk in het algemeen tegenwoordig moeilijk zoeken is. De heer J. E. Jasper heeft medegedeeld, dat Javaansche batiksters aan hem een

Europeaan, naar de beteekenis van sommige batikpatronen hebben gevraagd. Dit is teekenend als een bewijs van het weinig meeleven met de nationale kunst. Ligt het niet voor de hand om hiervoor de belangstelling der inlanders zelven op te wekken door hun medezeggenschap te geven, te vragen in de verheffing der kunstnijverheid ten einde deze het nationaal-artistieke karakter te doen behouden?

Uw geachte medewerker heeft blijkbaar van kunst in algemeenen zin meer kennis en meer gevoel dan ondergeteekende. En ik kan me volkomen op zijn standpunt verplaatsen, waar hij zegt: „Wij hebben helaas reeds te veel moeten zien hoe Europeesche invloeden in vele opzichten der Indische kunstnijverheid en haar kunstwaarde tot schade zijn geweest. Wij hebben de sporen der, wat wij zouden kunnen noemen — industrieele Europeesche vormgeving in de Indische kunstnijverheid zien doordringen en zich verbreiden, ten koste van veel moois en goeds en karakteristieks." Deze vrees voor het gevaar, hetwelk de inlandsche kunst bedreigt, deel ik volkomen, ofschoon tot geruststelling kan gezegd worden, dat de Javaansche kunst, voor zoover zij haar uitingen neerlegt in specifiek-Javaansche voorwerpen, welke dus onder de inlanders blijven circuleeren, het nationale karakter zal blijven behouden. Want het Javaansche gevoel, dikwijls van wansmaak getuigend waar het vreemde kunstvoorwerpen geldt, faalt niet licht in zijn eigen wereld van kunstleven.

Er moet echter wat gedaan worden voor de inlandsche kunstnijverheid, waarbij én een economisch én een esthetisch belang moeten gediend worden. Van inlandsche zijde zal helaas de stuwkracht wel niet te verwachten zijn voorloopig. Europeesche energie, volharding, leiding kan men nog niet missen. En waar uw geachte medewerker constateert, dat zelfs „ook de resultaten van meer ernstig en door esthetischen zin geleid Europeesch pogen .... allesbehalve gunstig zijn", dat „de Indische batiks gemaakt naar ontwerpen, althans volgens aanwijzingen van den Hollandschen batikker Piet Ducroo ..... enkele te waardeeren qualiteiten hadden", maar dat „daartegenover stond, dat het eigen karakter was verdwenen, dat de oude traditie volkomen was te loor gegaan", moet niet eer succes verwacht worden van een werkwijze, waarbij der inlandsche kunstuiting in veel grootere mate vrij spel wordt gelaten; waar de Europeaan zich alleen bepaalt tot aangeven, leiden en ten slotte den inlander tot volkomen zelfstandig werken naar eigen smaak en inzichten opvoert? Want wanneer er sprake is van opbloei der inlandsche kunst, moet de prikkel tot bloei ten slotte van de inlanders zelven uitgaan. En zou nu niet van dat voortdurend contact tusschen Javaanschen en Europeeschen artist — die leiders dus, die de heer Cuypers zich voorstelt aan het hoofd van zoo'n atelier te plaatsen — zou daaruit niet de geboorte kunnen verwacht worden van een inlandsche kunst vastgesteld in producten, welke 'n Javaansch karakter dragen en meteen toch aan de eischen van Europeesch gebruik en smaak voldoen? Dit nu, hooggeachte Redacteur, wensch ik te berde te brengen tegen het bovenbedoeld opstel. Mogelijk zoudt u het wederwoord mijnerzijds in uw geacht blad willen opnemen. U bij voorbaat dankend,

Hoogachtend,
Uw dw.

NOTO SOEROTO.

's Gravenhage, 26 Nov. 1910.

Wij leggen er nog eens den nadruk op, dat wij de plannen van den heer Ed. Cuypers, welke met werkelijk verheugend enthousiasme door den heer Noto Soeroto worden gesteund, niet onvoorwaardelijk hebben afgekeurd. Alleen hebben wij gezegd in ons stuk van 5 November, dat wij meenden, die plannen, waarvoor ook wij overigens veel sympathie hebben, niet te kunnen steunen vóór wij de zekerheid hebben, dat de uitvoering ervan geen schade zou doen aan wat er nog zuivers en karakteristieks is in de inlandsche kunstnijverheid. Waar het nu blijkt, dat de geachte inzender het in dit opzicht met ons eens is, mogen wij hopen, dat van zijn kant zeker al 't mogelijke zal worden gedaan om de zaak van alle zijden te belichten. — *Red. Vad.*

School voor Kunstnijverheid te Haarlem. Op de School voor Kunstnijverheid te Haarlem zijn de lessen voor de bouwkundige afdeeling in zooverre geregeld, dat vanaf 1 Januari a.s. een cursus zal worden gegeven voor hen, die zich voor bouwkundige wenschen voor te bereiden, terwijl aan deze leerlingen tevens gelegenheid geboden wordt, zich practisch in de houtbewerking te oefenen.

Daarbij zal rekening worden gehouden met die leerlingen, welke later de middelbaar technische scholen zullen wenschen te bezoeken.

Met December hebben eenige leerlingen den praktischen cursus voor de metaalbewerking verlaten, één hunner heeft in een der eerste inrichtingen in Duitschland een loonenden werkkring gevonden. Ook in deze afdeeling zijn dus enkele plaatsen vacant.

Smaakmisleiding. De tentoonstelling van Smaakmisleiding, door de Vereeniging „Kunst aan het Volk" georganiseerd, wordt a.s. Zaterdag 24 Dec. in het Stedelijk Museum geopend. Er zullen maatregelen genomen worden om het bezoek der tentoonstelling door leerlingen der hoogste klasse van lagere scholen en door leerlingen van ambachts-, teeken- en kunstscholen zooveel mogelijk te bevorderen.

Oost-Friesche Oudheden. Voor het Kon. Oudheidkundig Genootschap heeft de heer C. Esslinger uit Neurenberg in het Muntgebouw een voordracht gehouden over oude Oost-Friesche Oudheden. Zijne interessante beschouwingen werden toegelicht met behulp van vele voorwerpen uit spr.'s collectie, alsook door een groot aantal fraaie lichtbeelden.

Oost-Friesland is rijk aan oudheden. Het heeft wel iets van ons Hindeloopen. Immers van het landverkeer was het vrijwel geïsoleerd. Doch met hunne schepen bevoeren de Oost-Friezen de wereldzeeën en van hunne reizen brachten zij allerlei kostbaarheden mede.

Toen later de stoomschepen in de vaart kwamen en de schepen veel minder bemanning vroegen, lag het rijk der Oost-Friezen niet langer op de zee. Door de conservatieve geaardheid der Oost-Friezen vestigden zij zich gaarne te land, zoodat zij geheel geïsoleerd werden. Hun neiging tot weelde en hun pronkzucht waren sterk ontwikkeld. Vandaar dat de talrijke goudsmeden er een bloeiend bedrijf hadden. Daartoe werkte vooral hun typische kleederdracht mede, waarop de goudsmuk rijkelijk werd aangebracht. Thans is van de oude goud- en zilversmeedkunst niet veel meer over. Wat er nu nog gevonden wordt aan oudheden is op zijn vroegst uit de 17de eeuw. Daaronder is het fijne filigrain-werk. In den bloeitijd van deze smeedkunst ontstond te Emden zelfs een afdeeling der Hollandsche gouddraadtrekkers, die zich „fellspinners" of ciseleurs noemden. Hun wijze van arbeiden muntte uit boven die der Zuid-Duitschers.

Tot hunne kunstvoortbrengselen behooren de bekende kroonsloten en het scheepjesslot. In het filigrainwerk dier sloten, dat op den eersten aanblik veel eenvormigheid heeft, is de grootste verscheidenheid te vinden.

Van dat kostbare werk is heel wat te loor gegaan. Vaak werd het omgeruild door goudsmeden, die er gewoon fabriekswerk voor in de plaats gaven en de kunstwerken in den smeltkroes wierpen. Op Norderney kon men zelfs het echte filigrain-werk niet van de hand doen. Alles een gevolg van het te betreuren feit dat de Oost-Friezen zelf voor de schoonheid van hun kunstsmeedwerk geen oog hadden.

Ook de ijzersmeedkunst stond bij de Oost-Friezen op een hooge trap van ontwikkeling. Vooral op hun mooie kerkhoven worden hekken en rasterwerken gevonden met kunstvol gesmede bloemmotieven, urnen en lofwerk.

Behalve om hun smeedkunst stonden de beoefenaren van het O.-Fr. kunstambacht hoog als schrijnwerkers en glasschilders.

Spr. besloot zijn voordracht met eenige mededeelingen over het linnenweven, welke kunstnijverheid sedert jaren reeds is uitgestorven. Embden en Leer waren nog in het begin der 19e eeuw hoofdzakelijk met linnenweven bezig, doch nu klappert geen enkel fijn-linnen-weefstoel meer.

De voordracht, waarvoor prof. dr. J. Six den heer Esslinger zeer dank zei, werd met groote belangstelling gevolgd. *Alg. H.Bl.*

30ste JAARG. — 31 DEC. 1910. — No. 53.

BOUWKUNDIG WEEKBLAD

ORGAAN VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST

Commissie van Redactie: S. DE CLERCQ, H. V. D. KLOOT MEIJBURG, A. SALM G.B.ZN., Redacteur: J. GRATAMA. • Bureau van Redactie: Marnixstraat 402, A'dam. Bureau van Administr.: Herderstr. 5, Den Haag. Uitgevers: MOUTON & CO. • • • Den Haag.

ABONNEMENTSPRIJS: voor Nederland fr. p. p. ƒ 7.50 's jaars, voor Indië en het Buitenland (bij vooruitbetaling) ƒ 9.50. Afzonderlijke nummers ƒ 0.15. — ADVERTENTIËN: van 1—5 regels ƒ 1.—, elke regel meer ƒ 0.20. Groote letters naar plaatsruimte. Aankondigingen van aanbestedingen ƒ 0.15. Abonnement van advertentiën tegen belangrijk verminderde prijzen.

INHOUD: OFFICIEEL GEDEELTE. Examens der Maatschappij — Reis- en verblijfkosten Hoofdbestuur. — Contributie Buitenlandsche leden. — Hoofdbestuursvergadering. — Vergadering Afd. 's Gravenhage. — REDACTIONEEL GEDEELTE. Het afgeloopen jaar, door J. Gratama. — Dubbel Woonhuis te Haarlem, Architect J. J. van Noppen. — De elfde Denkmalplege Tag te Dantzig. — Jury-Rapport prijsvraag Bouwkunst en Vriendschap. — Berichten. — Personalia. — Rectificatie.

OFFICIEEL GEDEELTE.

EXAMENS DER MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG OPZICHTER.

Op Maandag 26 Februari en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Bouwkundig Opzichter*, ingesteld door de Maatschappij, volgens besluit van de Algemeene Vergadering op 28 Mei 1891 en herzien op de Algemeene Vergadering van 27 September 1907, goedgekeurd bij Ministerieele beschikking.

DIPLOMA VAN BOUWKUNDIG TEEKENAAR.

Op Maandag 20 Maart en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Bouwkundig Teekenaar*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering gehouden op 27 September 1907, en goedgekeurd bij Ministerieele beschikking.

DIPLOMA VAN UITVOERDER VAN BOUWWERKEN (ONDERBAAS).

Op Maandag 27 Maart en volgende dagen zal in het gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst Marnixstraat 402, Amsterdam, het examen worden afgenomen tot het verkrijgen van het *Diploma van Uitvoerder van Bouwwerken (Onderbaas)*, ingesteld door de Maatschappij volgens besluit van de Algemeene Vergadering, gehouden op 23 September 1909.

Zij, die deze, of een dezer examens wenschen af te leggen, worden uitgenoodigd zich schriftelijk op te geven *vóór 15 Januari 1911*, aan het Bureau der Maatschappij Marnixstraat 402 Amsterdam.

Indien zich wederom zoovele candidaten aanmelden, als in vorige jaren, dan zullen ze in ploegen verdeeld worden.

Eerst na afloop van alle examens zullen de resultaten worden bekend gemaakt.

Aan hen, die zich aangemeld hebben, zullen tijdig alle vereischte inlichtingen worden verstrekt.

REIS- EN VERBLIJFKOSTEN HOOFDBESTUUR EN COMMISSIELEDEN OVER 1910.

Met het oog op het afsluiten van de boeken worden heeren Hoofdbestuursleden en leden der verschillende Commissiën beleefd verzocht *uiterlijk Zaterdag 7 Januari 1911* hunne declaratiën in te dienen aan het bureau der Maatschappij, Marnixstraat 402, Amsterdam.

CONTRIBUTIE BUITENLANDSCHE LEDEN.

De leden der Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, buitenslands gevestigd, worden er aan herinnerd, dat zij, volgens Art. 2 van het Algemeen Huishoudelijk Reglement **de contributie van een geheel jaar vooruit moeten betalen;** zij worden dus verzocht hun postwissel **ten spoedigste** op te zenden aan het bureau der Maatschappij Marnixstraat 402, Amsterdam.

Pro memorie diene, dat de contributie bedraagt voor Architect of Gewoon Lid f 15, voor Buitengewoon Lid f 7.50 en voor Kunstlievend Lid f 15 of f 5.

In het Gebouw van de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst, Amsterdam, Marnixstraat 402, is gevestigd een Permanente Tentoonstelling van Bouwartikelen, dagelijks kosteloos te bezichtigen.

VERGADERING VAN HET HOOFDBESTUUR OP DINSDAG 3 JANUARI a. s. TEN 10½ UUR v.m. IN HET GEBOUW DER MAATSCHAPPIJ.

Op de agenda komt o. a. voor: Benoeming Examen-Commissie 1911. Commissie Voorbereiding Examen B. Bouwkundig-Opzichter. Nationaal Congres van Architecten in zake het bouwkundig element in Heimatschutz. Perm. Comm. N. Prijsvr. Regelen en indiening bezwaren. Standpunt Maatschappij in zake Haagsche Schouwburg. Proef ontbrandbare rieten en strooien daken. Conflict (?) Schoonheidscommissie.

AFDEELING 'S GRAVENHAGE VAN DE MAATSCHAPPIJ TOT BEVORDERING DER BOUWKUNST.

Vergadering op Vrijdag 6 Januari 1911 des avonds ten 8 ure, in Zaal 4 van het Zuid-Hollandsch Koffiehuis, Groenmarkt, 's Gravenhage. Agenda: Mededeelingen van het Bestuur. Voordracht van den heer J. L. B. Keurschot, Inspecteur van het Bouw- en Woningtoezicht te Arnhem. Onderwerp: De Arbeiderswoning.

REDACTIONEEL GEDEELTE.

HET AFGELOOPEN JAAR.

Wanneer de bouwkundige balans voor het jaar 1910 wordt opgemaakt, zullen de architecten in het algemeen moeten erkennen, dat het afgeloopen jaar niet tot de slechtste behoort. Heel de bouwerij heeft zich, vergeleken bij 1908 en 1909, onderscheiden door een tamelijk flinke animo; de malaise van de voorafgaande jaren deed zich niet gevoelen; een meer normale toestand was geboren, zoodat architecten, aannemers, opzichters en werklieden geen reden tot klagen hadden. In hoeverre dit een directen invloed gehad heeft op de meerdere belangstelling, die de bouwkunst van de zijde van het publiek mocht ondervinden, is moeilijk te zeggen; maar zeker is het, dat de tijden in dit opzicht niet ongunstig zijn en dat het mogelijk schijnt, dat vrouwe Architectura, die tijden lang de Asschepoetster onder de schoone zuster-kunsten was, tot koningin gekroond zal worden als gemalin van het Leven. Zoover zijn we echter nog lang niet; langzaam aan wordt de onverschilligheid van overheid en burgers omgezet in belangstelling, die in den beginne nog onzeker en wantrouwend, op den duur in waarachtige waardeering zal overgaan. De schoonheidszin ontwaakt meer en meer; tot in de 2e Kamer wordt zijn stem gehoord en het belangrijke debat, dat het behoud van het Arsenaal ten gevolge had, strekt ten bewijze hiervan. De architecten verheugen zich hierover; afgescheiden van de vraag, in hoeverre te ver gaande zucht tot behoud een belemmering is voor de vrije en natuurlijke ontwikkeling van het moderne leven en dus van de moderne bouwkunst, spreekt uit de publieke opinie ter bescherming van stads- en landelijk schoon, spreekt uit de oprichting van den Bond Heemschut, die zeer uiteenloopende vereenigingen omvat, hoezeer meer *algemeen* de schoonheidszin vermeerdert. De architect onderscheidt zich van den technicus door zijn kunstenaarschap; hij moet de eischen der samenleving omzetten in practische en schoone vormen; hij moet zijn de algemeen-ontwikkelde mensch, die zijnen tijd aanvoelt en begrijpt. Is het dus voor hem van het hoogste belang, dat het publiek de ware positie van den architect gaat begrijpen, grooter steun en volledige erkenning krijgt hij, wanneer de overheid, gehoor gevend aan den wensch van den tijd, de bouwkunstige schoonheid officieel erkent en wil bevorderen. In dit opzicht moeten enkele belangrijke feiten gememoreerd worden en wel: de benoeming van de Raadhuis-Dam Commissie te Amsterdam, die, ingesteld door den Gemeenteraad, door een flink en algemeen gewaardeerd Rapport de zoo hoogst belangrijke Raadhuis-Dam kwestie in goede banen heeft geleid. Heeft hiermede de Amsterdamsche overheid, zij het ook na een waren strijd in eigen boezem, een prachtig voorbeeld gegeven voor volgende gevallen en voor andere gemeenten, ook het behoud van het Spinhuis, een belangrijk bouwwerk uit de 17de eeuw, bij den nieuw-bouw van het Hoofdbureau van Politie is een feit van beteekenis. Waarschijnlijk zou de Amsterdamsche Gemeenteraad uit zich zelf hiertoe niet zijn overgegaan, en is het energiek en lofwaardig optreden van de schoonheidscommissie, gesteund door een groot deel der publieke opinie, noodig geweest om de overheid een beter inzicht te geven. Hierbij mag wel gememoreerd worden dat het plan der Schoonheidscommissie, dat ten slotte werd uitgevoerd ± *f* 80.000 minder kostte dan het reeds goedgekeurde Gemeenteplan, bij welke laatste het Spinhuis niet behouden bleef.

En afgescheiden nu van alle bezwaren die men met grond tegen het behouden van het Spinhuis kan maken, moet er ook uit het verloop van deze kwestie met voldoening geconstateerd worden, dat, in het algemeen, men voor architecturale schoonheid gaat voelen en er iets voor over heeft.

Ook andere steden zijn gaan inzien, wat de plicht van de overheid ten opzichte van de schoonheid harer gemeente is: Rotterdam, dat spoedig zal overgaan tot den bouw van zijn nieuw groot Raadhuis, bezit een burgemeester, die blijkens zijn woorden bij de opening van de Tentoonstelling van Bouwkunst en Vriendschap, toont een goed begrip van de beteekenis der architectuur te hebben; Den Haag heeft een Schoonheidscommissie gekregen, die veel ten goede kan verrichten; Arnhem zal spoedig een dergelijke Commissie verkrijgen en ook Utrecht verkeert in deze gunstige omstandigheid, terwijl het zich laat aanzien dat vrij spoedig meerdere plaatsen van beteekenis het loffelijk voorbeeld zullen volgen. Te hopen is echter, dat deze Commissiën beter georganiseerd zullen zijn dan de Amsterdamsche. Deze toch is op grond van hare ervaringen van oordeel, dat een betere organisatie en regeling harer positie noodzakelijk is. Immers de opvolging der adviezen van de Schoonheidscommissie worden onderworpen aan de nadere goedkeuring van een niet-deskundige Raadscommissie van Bijstand, wier samenstelling van allerlei toevallige omstandigheden afhankelijke is, en wier beoordeeling van uitsluitend architectonische-aesthetische vraagstukken in beginsel minder waarborg geeft dan de uit 4 bouwkundige corporaties geboren Schoonheidscommissie van uitsluitend architecten.

De wet schrijft voor, dat Gemeenten tijdig in het bezit moeten zijn van uitbreidingsplannen; is deze maatregel niet op de eerste plaats getroffen met het oog op bevordering van het stedenschoon, zij werkte toch in de hand, dat architecten geroepen werden deze uitbreidingsplannen te ontwerpen.

Een betrekkelijk nieuw veld, waarvan de belangrijkheid in technischen, hygiënischen en artistieken zin niet hoog genoeg geschat kan worden, werd hier voor de architecten geopend: reeds meerdere talentvolle scheppingen kwamen tot stand. Maar ook hier kan de overheid sterk ingrijpen; is het Amsterdamsche plan van Berlage niet ongeschonden gebleven, het Haagsche plan heeft kans voor een grooter deel verwezenlijkt te worden en belangrijke hoofdpunten er uit zijn reeds in principe aangenomen. Het inzicht van den architect heeft hier stadsbeelden van bepaalde schoonheid geschapen, die tot in de verre toekomst de nieuwe wijken van Den Haag een goed karakter zullen geven. Zoo werkt de bouw-kunstenaar niet alleen voor het huidige, maar ook voor het toekomstige geslacht, en is het *zijn* geest, die heel den nieuwen aanleg van een stad gebouwd naar economische en praktische eischen, een eigen vorm, een eigen karakter, een eigen schoonheid geeft. Duizende en duizende menschen zullen wonen in de buurten, door hem in hoofdlijnen ontworpen; zullen zich bewegen in de door hem afgebakende stadsruimten, zullen dagelijks de architecturale schoonheid van straat, plein of wijk voor oogen hebben en genieten en hiermede de liefde voor hun woonplaats verhoogen en de schoonheid in hun leven vermeerderen.

Laten wij de beteekenis van den bouw-kunstenaar niet onderschatten; laten meerderen, die liefst maar over deze dingen zwijgen, erkennen, dat de taak van den architect een bijzonder schoone, belangrijke en verhevene is!

Want niet alleen op het hoogste gebied, den stedenaanleg, ook in elk ander bouwkunstig werk moet de architect kunstenaar zijn. De samenleving vraagt hierom. De belangstelling voor de schoonheid is gaande en het is noodwendig de taak van den architect deze in goede banen te leiden. Het belangrijk cultuurverschijnsel van de zucht tot behoud van stads- en landelijk schoon dringt den architect naar voren. Hij zal hierin een hoogst belangrijke plaats moeten innemen, hij zal moeten zijn de man van de fijne overweging en het zeker inzicht om de rechten van het oude en de rechten van het nieuwe te begrijpen, te overwegen, om ten slotte tot een juiste *daad* te komen.

Is door de oprichting van den Bond „Heemschut" vasteren vorm gegeven aan het heerschende verlangen naar behoud van ons mooi Nederland, ook onze Maatschappij had, getrouw aan haren ouden naam, het onderwerp in behandeling genomen en in het Weekblad een propaganda er voor gemaakt; te hopen is het, dat nu spoedig door een Nationaal Congres van Architecten de belangstelling hooger opgevoerd zal worden en een vruchtdragende bespreking over dit maatschappelijk aesthetisch onderwerp het gevolg zal zijn.

Heeft men, en zal men, ten allen tijde bij belangrijke gebouwen voor het technische gedeelte den architect raadplegen (of den ingenieur), het is juist het bouwkunstig element, dat in den laatsten tijd den architect in de maatschappij een belangrijker plaats geeft. Van daar dat wij het aesthetische van zijn vak het eerst memoreeren, om daarna over te gaan tot de beschouwing van wat de architecten in 1910 onderling gedaan hebben tot verbetering van hun stand en hun vak. En dan is, ook in dit opzicht het afgeloopen jaar merkwaardig, daar voor het eerst een resultaat van de bemoeiingen der bouwkundige vereenigingen gezamenlijk, de Nationale Prijsvraag Regelen, officieel is vastgesteld. Stilzwijgend kunnen we voorbijgaan, dat de samenwerking niet altijd even vlot is gegaan, dat lang en uitvoerig de kwestie is behandeld, dat zekere animositeit nog tusschen de lichamen schijnt te bestaan, en dat ten slotte het resultaat niet in alle opzichten bevredigend is te noemen. Heel deze afloop was te verwachten; wat groote en algemeene organisatie betreft, zijn de architecten-vereenigingen de kinderschoenen nog niet ontwassen; en waar hier voor het eerst het in studie nemen van een onderwerp in den boezem der corporaties afzonderlijk plaats maakte voor een oplossing der kwestie door de vereenigingen *gezamenlijk*, daar blijkt het, dat een snelle, juiste en goede organisatie der lichamen onderling nog grootendeels ontbreekt. Ook hier zal de tijd spoedig verbetering moeten brengen, en in verband hiermede herinneren wij aan het voorstel van den heer G. Versteeg, 1e Secretaris van de Vakbelangen-commissie onzer Maatschappij, om door middel van eene instelling, gelijk het Duitsche „Verband", op vaste Verband-dagen de algemeene bouwkundige kwesties door de deelnemende vereenigingen te laten bespreken. Maar te loven is de gebleken solidariteit der architecten en dat de vereenigingen overtuigd worden van de wenschelijkheid, ter wille van de versterking van de architecten-groep in het maatschappelijk leven, hunne belangen gemeenschappelijk te behandelen.

De vastgestelde N. P. Regelen doen zien, dat de architectengroep zich nog niet volkomen rekenschap heeft gegeven van de plaats die zij maatschappelijk inneemt; de vroegere prijsvragen waren, wat auteursrecht en belooning betreft, meestal niet billijk; de architecten hebben daarop vastgesteld, zooals zij de prijsvragen wenschten. Zij hebben dit, zooals bij de toepassing gebleken is, wat eenzijdig gedaan, en te veel gekeken naar hetgeen zij voor zich eischten, zonder, vooral bij grootere prijsvragen, voldoende rekening te houden met de andere belanghebbende, het publiek, dat de eischen te hoog vindt, zoodat meerdere, ja bijna alle prijsvragen van den laatsten tijd mislukten. De architecten zullen nog een lesje moeten nemen in practische politiek; terecht zal dan nu de Permanente Commissie verzocht worden voorstellen tot herziening te doen, ten einde de Regelen meer aan te laten sluiten bij de eischen der praktijk.

Door de prijsvraag Rochdale, zelve onvoldoende opgesteld, bleek van den weeromstuit, hoezeer de Honorarium Regelen en de Prijsvraag Regelen niet voor dit onderwerp berekend waren. Algemeen werd de aandacht hierop gevestigd; en zal deze Prijsvraag blijken een mislukking te zijn: zij heeft toch ten goede gewerkt, doordien het hoogst belangrijke onderwerp: woningen voor den werkman in de groote stad, in het milieu der architecten werd gezet. Ook hierdoor werd hun maatschappelijke positie beter onder de oogen gezien; het is te hopen, dat de lofwaardige pogingen van Rochdale en dergelijke vereenigingen, de bouwerij der woningblokken uit de handen der eigenbouwers te brengen in die van meer bevoegden, in de komende jaren beter resultaat zal hebben.

Enkele nationale bouwkundige tentoonstellingen werden gehouden, zoo de destijds te 's Gravenhage en Amsterdam gehouden tentoonstellingen van Duitsche architectuur, verder te Amsterdam de tentoonstelling van Architectura et Amicitia en de Reisschetsententoonstelling onzer Maatschappij; en te Rotterdam die van Bouwkunst en Vriendschap. Waren de Hollandsche architecten niet volledig vertegenwoordigd op de tentoonstelling te Brussel, ook te Rome in 1911 zal dit door plaatsgebrek het geval zijn. Te betreuren is, dat door onvoldoenden Rijkssteun Holland niet mee kan doen aan de internationale prijsvraag voor het Moderne Huis te Rome in 1911.

Belangrijke onderwerpen werden in 1910 nader onder oogen gezien; zoo o. a.: de aansluiting bij de Berner conventie met het oog op de beeldende kunsten, waarbij gestreefd werd in de vast te stellen wet ook met de belangen van de architecten rekening te houden; het vraagstuk der partiëele aanbesteding waarvoor een bepaald resultaat nog niet werd verkregen.

De kalkzandsteenkwestie al eenige jaren hangende, kwam eveneens niet tot oplossing, wat ook van het vraagstuk: al of niet wenschelijkheid van een Rijksproefstation, geconstateerd moet worden. Verder: de herziening der Rijks Administratieve voorwaarden, met het oog op particuliere en gemeentelijke bestedingen, het concept hiervan is gereed; de herziening van de voorschriften voor ijzer en hout zijn in bewerking.

Het vereenigingsleven der architecten was voor 1910 opgewekt te noemen; dit wijst op de meer en meer gevoelde behoefte door samenwerking verbetering der positie te verkrijgen.

Architectura et Amicitia hield ook dit jaar haren cursus voor Voortgezet en Hooger Bouwkunstonderricht, terwijl aan het eind van het jaar het plaatwerk „De Architect" opnieuw verscheen.

Bouwkunst en Vriendschap, onder leiding van een verjongd bestuur, trad meermalen naar voren, ook waar het niet speciaal Rotterdamsche kwesties betrof; de Bond van Ned. Architecten werkte rustig en ijverig aan zijn programma door.

Voor de Maatschappij tot Bevordering der Bouwkunst was het afgeloopen jaar in meer dan een opzicht merkwaardig. Werd op de Meivergadering door de verkiezing van 3 jongere leden tot Hoofdbestuurslid duidelijk uitgedrukt, hoezeer het streven der jongeren op prijs wordt gesteld en men verlangt, dat ook zij een belangrijk aandeel zullen verkrijgen op den directen gang van zaken, ook de behandeling der zich in het afgeloopen jaar voordoende onderwerpen wijst er op, dat het oude verwijt, als zou de Maatschappij voornamelijk uit een club reactionairen bestaan, nu zeker niet meer van toepassing is. Het is misschien wel goed, hier nog eens nadrukkelijk er op te wijzen, dat het oordeel van enkele buitenstaanders als zou in de Maatschappij niets veranderd zijn, onjuist is en een gevolg is van het niet kennen der nieuwere omstandigheden. Er is jong bloed gekomen en daarmede de zucht der nieuwere, moderne ideëen te doen zegevieren.

Tot de belangrijkste gebeurtenissen moeten gerekend worden: het jaarlijksch-examen voor Bouwk. Opzichter en Teekenaar, nu officieel erkend door de Regeering, die een subsidie van f 5000 beschikbaar stelde, waarmede de waarde van het examen en de beteekenis der Maatschappij ongemeen is verhoogd. Het Hoofdbestuur besloot over te gaan tot het instellen van het examen B. Bouwkundig Opzichter (Hoofd-Opzichter, Chef de Bureau), terwijl het examen voor Uitvoerder van Werken (Onderbaas) werd voorbereid, zoodat het in 1911 voor het eerst zal worden afgenomen.

Door het instellen en afnemen van deze examens streeft de Maatschappij op krachtige en vruchtbare wijze naar haar doel: bevordering der bouwkunst. Zij vormen een der belangrijkste bemoeiïngen van onze corporatie en verheugend is het, dat naast de talrijke instemmingen van particuliere zijde in het afgeloopen jaar, de kroon op het jaarlijksche veeleischend en naar-buiten-weinig sprekende werk gezet werd door de officieele erkenning. Gememoreerd moet worden, dat de examens niet moeten beschouwd worden als einddoel van de candidaten, maar hare grootste waarde verkrijgen als leiding gevend voor ontwikkeling der genoemde bouwkundige technici.

Heeft de Maatschappij in bijna alle belangrijke bouwkundige kwesties in het afgeloopen jaar haar stem doen hooren, zij was in desbetreffende commissies of congressen en vergaderingen vertegenwoordigd, zoo o. a. in den Raad van Arbitrage voor de Bouwbedrijven, in de Schoonheidscommissie voor Amsterdam en Den Haag, op het congres de l'Art Public, op het Nationaal Congres der Belgische Architecten, in de voorbereiding voor den Bond „Heemschut", op de Town Planning Conference te Londen, op de propaganda vergadering van den Ned. Oudheidkundigen Bond voor Wettelijke Monumentenbescherming, enz. De Maatschappij deed het hare voor het behoud van het Arsenaal te Amsterdam, voor het Reventer te Zwolle, de Berckepoort te Dordrecht, het Huis Bethlehem te Gorkum; zij kwam op voor een nationale prijsvraag voor het nieuwe Raadhuis te Rotterdam, voor een Schoonheidscommissie te Arnhem en hield den Nederlandschen Architectenstand hoog, door te weigeren aan de Haagsche Schouwburgcommissie tegenover de door deze betoonde geringschatting der

Nederlandsche architecten, een Nederlandschen bouwmeester aan te wijzen voor het maken van een project.

Hare periodieken mochten zich in eene goede belangstelling verheugen; het tijdschrift begint langzamerhand zijn weg ook bij het publiek te vinden, en, ondanks de sombere gevoelens van enkelen bij de hervorming van dit blad, is een overvloed van artikelen in het bezit der Redactie. Inderdaad blijkt, dat het publiek gaarne in de bouwkunst wil ingeleid worden; een dankbaar werk kan hiermede door de Maatschappij verricht worden.

DUBBEL WOONHUIS TE HAARLEM. — ARCHITECT J. J. VAN NOPPEN.

Het weekblad toonde zich hare roeping getrouw als orgaan voor de leden onzer Maatschappij en als middel om het oordeel van deskundigen aan architecten en publiek kenbaar te maken. Meermalen nam de dagbladpers zijne beschouwingen over. Alles toont aan, dat de Maatschappij op den goeden weg is, dat de toestand van slapte voorbij is, en dat zij hare plaats heeft ingenomen in het moderne leven.

Wat zal de toekomst brengen? Wat wil het moderne leven? Wat is ten slotte de groote gang in het groot aantal bewegingen, dat wij om ons heen zien? Het is moeilijk dit in enkele woorden te zeggen. Maar wij willen toch een duidelijken karaktertrek er van noemen: aansluiting van gelijkbelanghebbenden. De groepen der samenleving sluiten zich elk voor zich steeds vaster aan. Het is dan ook met zekerheid te zeggen, dat alleen in een goed georganiseerde samenwerking der architecten of hunner vereenigingen het machtigste middel gevonden zal worden, de architectenstand en de architectuur te bevorderen. Steeds zuiverder zal het economisch, het praktisch en het aesthetisch element in het architectenvak onder oogen moeten worden gezien om des te juister de architecten in de geheele samenleving hun plaats te geven. Inzicht is noodig, daar de architect in de bijzondere positie verkeert te zijn: een volkomen maatschappelijk mensch en tegelijk kunstenaar. Vandaar het monumentale zijner arbeid.

Hoe zullen nu de oudere opvattingen in de Maatschappij zich verhouden tot de jongere? Hoe zal de samenleving begrepen of niet-begrepen worden? Er zijn belangrijke voorstellen gedaan, waardoor de groep der Architect-Leden een min of meer onafhankelijke positie zal innemen in de Maatschappij: de vakbelangen treden sterk op den voorgrond, een krachtig en energiek willen is gaande. Er zal een uitvoerige studie van het architectenbestaan in alle deelen van ons land noodig zijn om een conclusie te trekken, die vruchtdragend zal zijn voor de toekomst. Laten wij ons het gebeurde met de Nat. Prijsvraag Regelen herinneren: niet alleen ons verlangen, maar ook ons wetenschappelijk gebaseerd inzicht op de maatschappij moet zich laten gelden, wanneer wij met succes willen hervormen. De wil is goed; de onderlinge samenwerking der bouwkundige vereenigingen wordt steeds sterker.

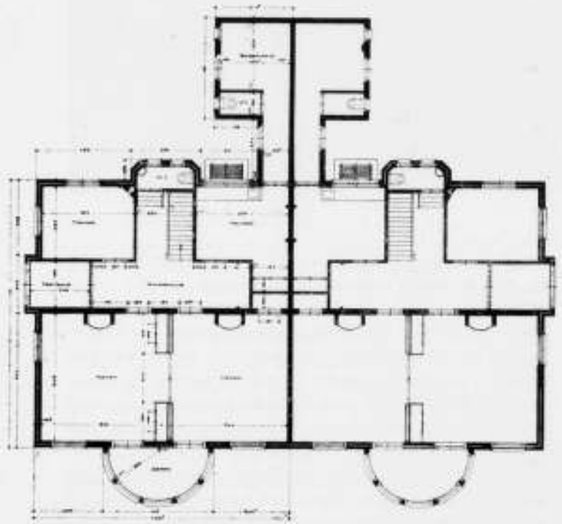
Wanneer 1911 een goede, aan de huidige omstandigheden zich aanpassende oplossing zal brengen, waardoor *eenheid* komt in de actie der architecten, dan zal dit jaar bijzonder te roemen zijn, en is 1910 te beschouwen als een gelijdelijke ontwikkeling tot dit doel.

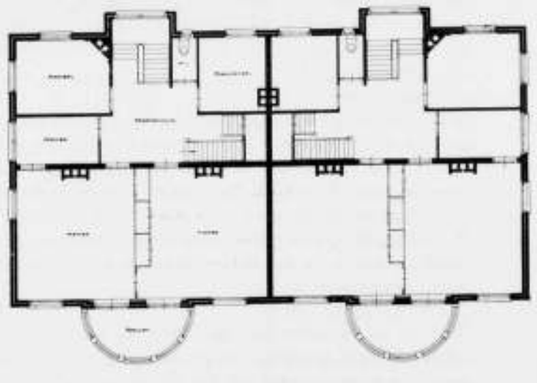
J. GRATAMA.

DUBBEL WOONHUIS TE HAARLEM.

De woonhuizen waarvan hierbij afbeeldingen zijn geplaatst, zijn gebouwd op een terrein gelegen aan de Tempeliers- en Stolbergstraat te Haarlem. De ligging is ten opzichte van de

DUBBEL WOONHUIS TE HAARLEM.
Schaal 23 op 100.

ARCHITECT J. J. VAN NOPPEN.

groote verkeerswegen zeer gunstig. Om zooveel mogelijk van het ruime uitzicht te kunnen profiteeren zijn de halfcirkelvormige serres aan de voorgevels aangebracht, welke serres uit beide voorkamers zijn te bereiken, terwijl de balcons daarboven ook weer van uit de groote slaapkamers toegankelijk zijn.

Elk woonhuis bevat tien woon- en slaapvertrekken, badkamer, keuken waaronder kelder, en bergplaats of bijkeuken.

De gevels zijn opgetrokken van kleurig hardgrauw met toepassing van natuursteen voor dorpels, banden e. d. De latiën zijn van hout, afgedekt met lood. De ramen van den hoofdingang, het trappenhuis en de bovenlichten van de serres zijn bezet met gekleurd glas in lood. Alle dakvlakken zijn gedekt met leien. De kleur van het verfwerk is in hoofdzaak wit met enkele afzettingen in groene kleur.

De huizen werden gebouwd voor rekening van den heer H. Koning te Haarlem.

De bouw werd in het openbaar aanbesteed en opgedragen aan den laagsten inschrijver, de heer A. N. Cornelisse, aannemer te Haarlem. *De Architect,*

Haarlem, November 1910. J. J. v. NOPPEN.

DE ELFDE „DENKMALPLEGE TAG" TE DANTZIG.

Waar nu ook de architecten meer en meer bij het vraagstuk Heimatschutz — behoud oude Monumenten, betrokken worden en belangstelling ervoor gaan gevoelen, is het voor hen van belang, te weten hoe in Duitschland over deze onderwerpen door oudheidkundigen wordt geoordeeld. Het blijkt, dat zij over het algemeen, al verder zijn en zuiverder denken dan vele Hollandsche architecten, en dat zij een groote waarde hechten aan het behouden, het niet raken aan het autentiek historisch schoon.

Jan Kalf, de bekende secretaris van de Rijkscommissie voor de Monum. v. Geschiedenis en Kunst geeft in het Bulletin van den Oudheidkundigen Bond een verslag, waaraan wij het volgende ontleenen:

Door den Regierungsrat Blunck werd eene voordracht gehouden over „Hochschulunterricht und Denkmalpflege" [1]). Hij deelde mede, dat aan de Technische Hoogeschool te Berlijn sedert drie jaar, op last der Regeering, een college wordt gegeven over monumentenzorg. Hij bepleitte uitvoerig het goed recht van zulk onderwijs wegens de groote waarde van monumentenkennis voor het begrip van kunst in het algemeen, maar in het bizonder ook in het belang der monumenten-zelf. Dat inzicht in de eischen der monumentenzorg speciaal aan architecten te dikwijls ontbreekt, scheen hem o.a. te blijken uit de door de staatsregeeringen in de laatste jaren vooral in Duitschland aan de gemeentebesturen toegekende bevoegdheid, verordeningen uit te vaardigen tegen de schending van oude bouwwerken en de ontsiering hunner omgeving door nieuwe. Want eigenlijk is deze bevoegdheid eene bescherming tegen de hedendaagsche bouwmeesters, wier scheppingen al te dikwijls voor de monumenten nadeelige gevolgen meebrachten. De oorzaak van dit verschijnsel, ligt, volgens den spreker, in de opleiding der achitecten, die te veel over kunst en te weinig over handwerk te hooren krijgen, te zeer op het uiterlijke der bouwkunst, op hare vormen, op stijlleer worden afgericht, tekort komen daarentegen in wezenlijk opvoedend onderricht in praktische en konstructieve dingen, in de principieele grondslagen van het vak.

Er wordt voortdurend geklaagd, dat de monumenten meer te lijden hebben van goedbedoelde pogingen voor hun herstel dan van verval door den tijd. Het is daarom noodig de architecten te doordringen van de grondbeginselen eener verstandige monumentenzorg. Daarvoor is een afzonderlijke leergang aan de technische hoogescholen noodig, maar daarnaast ook een geheele wijziging in het leerplan. Ten slotte heeft ook de moderne bouwkunst meer aan mannen; die vier muren en een dak goed weten samen te stellen, dan aan quasi-artisten, half geleerde, half architect, die een gothisch- of renaissance-ontwerp weten te teekenen. In de op de voordracht volgende discussie bleek, dat men het wel met den inleider eens was, doch een ruimer opvatting van het onderwerp had verwacht; niet eene beperking tot de verhouding van monumentenzorg en technische hoogeschool alleen, maar eene bespreking van de plaats, welke de „Denkmalpflege" in geheel het Hooger onderwijs heeft in te nemen. Er werd opgewezen, dat ook juristen eenig denkbeeld van monumentenzorg en „Heimatschutz" dienden te hebben, zoowel voor zoover zij als leden der rechterlijke macht met de wettelijke bescherming der monumenten te doen zouden krijgen, als omdat zij in vertegenwoordigende en besturende lichamen en als regeeringsambtenaren telkens in de praktijk met de monumenten in aanraking zouden komen.

Ook de filologen als toekomstige leeraren in geschiedenis en letterkunde dienden, dus werd betoogd, niet vreemd te staan tegenover de monumenten, waarvoor zij, waren zij zelf eenigermate met kennis daarvan toegerust, onder hunne leerlingen begrip en liefde zouden kunnen aankweeken.

Zoo bleek zich dan bij de voordracht van Blunck uitnemend aan te passen een door den Geh. Baurat Walbe aangekondigde inleiding van het onderwerp: „de medewerking der geestelijkheid bij de monumentenzorg", want ook hierbij zou — ditmaal speciaal voor de theologen — het belang blijken van colleges over „Denkmalpflege". Over het groote aandeel, dat de geestelijkheid kan nemen in de zorg voor het behoud der monumenten, en over den invloed ten goede, dien zij kan uitoefenen door haar vertrouwelijk verkeer met allerlei kringen der bevolking, kon de redenaar uit den aard van de zaak weinig nieuws vertellen. Maar belangrijk waren de mededeelingen door hem, en later bij de gedachtenwisseling door anderen, gedaan over hetgeen thans reeds in Duitschland en Oostenrijk geschiedt om onder allerlei kringen van studeerenden eenige kennis der monumentenzorg te brengen. Zoo vernamen wij, dat over dit ontwerp geregeld voorlezingen worden gehouden, en in verband daarmede excursies geörganiseerd, aan de universiteit te Tübingen. In Hessen wordt in de hervormde seminaries om de twee jaar een cursus gegeven over de monumenten van het land. In Kiel organiseert de „Provinzialkonservator" geregeld uitstapjes met de studenten in de protestantsche theologie naar belangrijke gebouwen uit zijne provincie en het Consistorie verplicht de jongelieden daaraan deel te nemen. Aan de universiteit te Bonn bestaat een speciale cursus voor de hervormde theologen, gegeven door een kunsthistoricus, den Provinzialkonservator, een kerkelijk architect en een godgeleerde.

Belangrijk waren ook de berichten uit Oostenrijk. Daar worden in de katholieke seminairies geregeld voorlezingen gehouden over monumentenzorg, maar bovendien cursussen gegeven voor geestelijken, die reeds in de praktijk zijn. Zij hebben beurtelings in eene der diocesen plaats en duren van Maandag tot Zaterdag. Voordrachten over het onderwerp wisselen af met bezoeken aan gebouwen en musea. Ook worden de deelnemers in de gelegenheid gesteld allerlei kunstwerkplaatsen te bezichtigen, terwijl zij in eenigszins feestelijk ingerichte avondbijeenkomsten in kennis worden gebracht met kunstenaars op verschillend gebied. Dergelijke cursussen hadden reeds plaats te Weenen, Krakau, Triest en Olmütz. Gemiddeld namen honderd priesters er aan deel; de kosten beliepen van 1000 tot 2000 kronen.

Clemen signaleerde het gevaar, dat men door al deze bemoeiingen de theologen in den waan zou brengen, dat zij in voorkomende gevallen zelf wel als „Denkmalpfleger" konden werkzaam zijn. Hij wees er op, dat men — als in Bonn geschiedde — vooral liefde voor de monumenten bij hen moest opwekken, waartoe natuurlijk kennis het beste leidt, maar dat men hen toch ook doordringen moest van de overtuiging, dat de praktijk der monumentenzorg een uiterst moeilijke opgave blijft, waarvoor altijd de hulp van speciale deskundigen is in te roepen

Aan het slot der discussie werd zoowel van protestantsche als van katholieke zijde door theologen instemming betuigd met de gehoorde uiteenzettingen.

Een uiterst gewichtig vraagpunt, dat ook vroegere congressen reeds bezig hield, werd door Prof. Konrad von Lange ingeleid: de herstelling van middeleeuwsche beeldhouwwerken. Hij begon met een paar recente gevallen te bespreken. Een in 1433 door Hans Multscher gebeeldhouwd altaar in Ulm was in 1531 door beeldstormers grootendeels vernield. Van de 24 beelden, welke het eens sierden, waren er nog slechts enkele over en in beschadigden toestand, en nu wilde men met deze resten een nieuw gothisch altaar maken. Het plan werd gelukkig verijdeld, zoodat de gespaarde sculpturen hunne zuiver-documenteele waarde zullen behouden. Z. i. minder gelukkig was de afloop van het tweede geval: een fontein op de markt te Rottenburg, die, na allerlei herstellingen, ten slotte door een kopie was vervangen. De spreker had gewenscht, dat de nog oude deelen tijdig in een museum waren ondergebracht en dat dan op de oude plaats een nieuwe fontein, in moderne vormen, verrezen ware. Naar aanleiding van deze twee punten had hij eenige algemeene regelen geformuleerd, waarvan de belangrijkste deze zijn:

> 6. Unter freiem Himmel stehende Skulpturen an alten Denkmälern, die einen hervorragenden künstlerischen oder kunsthistorischen Wert haben, sollten bei beginnender Verwitterung entfernt und in einen gedeckten Raum gebracht, an Ort und Stelle aber durch Kopien ersetz werden.
>
> 7. Skulpturen dagegen, die nur dekorativen Wert haben, verbleiben am besten an ihrem Ort, da sich ihre dauernde Erhaltung doch nicht lohnt und sie nur an der Stelle, für die sie bestimmt sind, angemessen wirken können.
>
> 8. Da das Imitieren historischer Formen eine unproduktive und überflüssige Tätigkeit ist, ausserdem das feinere gotische Zierwerk der nordischen Witterung erfahrungsgemäss nur kurze Zeit Widerstand leistet, so ist nicht nur das Kopieren gotischer Werke im ganzen, sondern auch eine

[1]) Sedert in zijn geheel opgenomen in *Die Denkmalpflege. XII*, S. 108 ff.

umfängliche Ergänzung derselben im alten Stil vom Uebel [1]).

9. Ist ein mittelalterliches Denkmal so baufällig, dass es abgetragen werden muss, so setze man ein neues Werk von selbständiger Erfindung an seine Stelle, wobei natürlich darauf zu achten ist, dass dieses sich der Umgebung und dem Stadtbilde harmonisch einfügt.

Er volgde een warm debat. Over het Ulmsche geval was men het algemeen met den inleider eens. Maar betreffende de Rottenburgsche fontein bleek groot meeningsverschil. Men wees erop, dat een dergelijk monument, behalve zijn strikt-kunsthistorische en zijn artistieke beteekenis, ook zekere gevoelswaarde bezit voor de inwoners eener stad. Het is hun lief geworden in zijn ouden vorm, en in een moderne schepping vinden zij dien niet terug. Daarom is in zulk geval een kopie niet te veroordeelen. Gurlitt wilde een middenweg opgaan. Hij verhaalde, dat in Saksen verscheidene laat-gothische altaren bestaan, waarvan het fijne ornament geleden heeft. Men heeft voor de restauratie daarvan prijsvragen uitgeschreven en op die wijze zijn herstellingen tot stand gekomen, waarbij niet de oude motieven werden gecopieerd, doch de noodige aanvullingen geschiedden met oorspronkelijke, moderne vormen, die echter zoo goed in middeleeuwschen geest zijn behandeld, dat zij aan den totaalindruk geen afbreuk doen.

Verzet vond ook de door Lange gewenschte onderscheiding tusschen op-zichzelf-belangrijke beeldhouwwerken en zulke met louter decoratieve waarde. Terecht wees men erop, dat ook de laatste groote beteekenis kunnen hebben en dus met niet minder zorg dan de eerste behooren behandeld te worden.

En ook Lange's voorstel belangrijke sculpturen, die beginnen te vervallen, in musea onder te brengen en op hun oorspronkelijke plaats door kopieën te vervangen kon geen algemeene instemming vinden. Ingrijpende herstellingen aan de oude beelden wenschte niemand, doch men scheen het er algemeen over eens te zijn, dat, indien een oud beeld eenmaal voor een nieuw moet plaats maken — dan ook geen kopie maar een „modern" werk moet worden gekozen.

Maar sommigen hadden vooral tegen het tijdig bergen der origineelen bezwaar. Als een beeldhouwwerk begint te vervallen — betoogde Gurlitt — giet het dan onmiddellijk af en plaats dit afgietsel in een museum; maar laat het origineel zoo lang mogelijk op de plaats waarvoor het gemaakt werd, laat het daar „in schoonheid sterven". De inleider bleef bij zijne meening, die ook mij de veiligste lijkt, al ware het alleen maar omdat het maken van goede afgietsels een zóó moeilijk werk is, dat het alleen door uiterst bekwame en conscientieuse mouleurs verricht kan worden. En waar vindt men die?

Over de uitwerking van steenbeschermingsmiddelen sprak Prof. Rathgen, chemicus der koninklijke musea te Berlijn, die bezig is hierover omvangrijke proeven te nemen. De referent moest zich bepalen tot een nauwkeurige beschrijving van de inrichting dezer proeven, want tot praktische resultaten hadden zij nog niet geleid.

Tot besluiten van meer dadelijk belang voor de praktijk kon de „Generaal-konservator" der monumenten in Beieren, Dr. Hagen, komen in zijne beschouwingen over den invloed van plantengroei op bouwwerken. De groote waarde van zijn voordracht was gelegen in tallooze voorbeelden door hem aangehaald en de vele verslagen van hunne bevindingen door architecten, plantkundigen en boschopzichters hem verschaft. Afgescheiden van deze belangrijke exempelen, laat zijn lezing zich samenvatten als volgt:

Men moet ook bij dit vraagstuk niet generaliseeren, maar ieder geval afzonderlijk beschouwen, want schablone-achtige maatregelen zouden slechts schade doen. Door het wegnemen van den plantengroei van gebouwen kan men zooveel schoonheid en „stemming" vernietigen, dat het nadeel grooter is dan het voordeel. Dit geldt vooral van ruines. Toch dient ook onze verantwoordelijkheid jegens het nageslacht voor de bewaring der monumenten op onze houding van invloed te zijn.

De schade, welke bouwwerken van planten kunnen ondervinden, zijn deels van chemisch-physiologischen aard (b.v. het oplossen van de kalk in den mortel), deels van mechanisch-physicalische natuur (zooals het loswroeten van metselwerk door wortels). De inwerkingen hangen af van de soort der planten, van het klimaat, de eigenschappen der steenen en mortels, van de wijze waarop het oppervlak der steenen is behandeld, en eindelijk ook van de hemelsrichting, waarop muren gelegen zijn. Dikwijls echter wordt aan planten de schuld gegeven van werkingen, die aan geheel andere verweeringsinvloeden zijn toe te schrijven.

Wieren, paddestoelen en leverkruid beschermen dikwijls de steenen, daar het door hen bedekte oppervlak bewaard blijft. Mossen doen echter ook wel kwaad. Gevaarlijker zijn de varens door hunne wortels; nog erger bloeiende planten; ernstig gevaarlijk is alle houtgewas, zoowel struiken als boomen. Alleen in bizondere gevallen, indien het als poëtisch kenmerk als het ware behoort bij een monument, mag men houtgewas op muren laten bestaan.

Ruines en vervallen muren kan men beschermen door grasafdekking.

Het bekleeden van muren met leiboomen tegen latwerk is onschadelijk, maar gewoonlijk te bewerkelijk.

Over klimop zijn, blijkens de door den spreker ontvangen mededeelingen, de meeningen zeer verdeeld. Zijn het metselverband en de mortel slecht, dan kan klimop kwaad doen; maar aan een goeden muur zal zij, naar de spreker stellig meent, niet hinderen. Met den wilden wingerd staat het ongeveer evenzoo; hij heeft tegen, dat hij zoo snel voortwoekert; de Amerikaansche soort doet dat echter minder dan de Duitsche en verdient daarom de voorkeur. Onschadelijk is de wilde roos, die veel te weinig tegen muren wordt toegepast.

Boomen dicht bij huizen vormen dikwijls een bescherming tegen het weder en hebben groote schoonheidswaarde. Indien zij licht en lucht te veel benemen, snoeie men ze; geveld behooren zij alleen, indien zij muren voortdurend vochtig zouden houden. Zoo heeft men trouwens ook bij ruines ervoor te zorgen, dat de plantengroei ze niet overwoekert.

De spreker wees er ten slotte op, dat „mooie" bloembedden en kunstmatige aanplantingen bij ruines niet passen. Maar dit is een quaestie van smaak en tact, en die dienen heel dit vraagstuk te beheerschen, want men zal meestal met twee elementen rekening moeten houden: het schoonheidsgevoel, dat bepaalt óf en in hoeverre plantengroei bij een bepaald monument gewenscht is — en de monumentenzorg, die moet beslissen of de planten zonder bezwaar kunnen worden geduld.

Evenals vorige jaren, werd het congres ook ditmaal besloten met het gemeenschappelijk bezoek aan eenige monumenten. Wij bezichtigden onder goed geleide in de eerste plaats natuurlijk Dantzig, verder een klooster met kerk in Oliva, en de Marienburg, het beroemde kasteel der Duitsche orde. Dit laatste is en wordt sterk gerestaureerd en gaf ons Hollanders eens te meer gelegenheid te constateeren, dat de zoo schoone, en krachtig verdedigde, theorieën over het restaureeren van monumenten, die wij op het congres te hooren krijgen, in de praktijk toch nog lang niet altijd toepassing vinden in Duitschland. De romantiek schijnt nog altijd de sterkste . . . ."

[1]) Op het eerste gezicht schijnt dit in strijd met de zesde stelling. Lange's bedoeling is in de eerste plaats onderscheid te maken tusschen «beelden" en decoratief beeldhouwwerk. Maar vervolgens wil hij de «beelden" zoo tijdig verwijderen, bij het begin van ernstige verweering, dat zij nog, zonder fantasie, wezenlijk «gecopieerd" kunnen worden. Dit is toch inderdaad wel wat anders, dan dat men b.v. een beeld, waaraan de armen ontbreken en waarvan het gelaat vermiskt is, vervangt door een navolging, waarbij die verloren deelen zijn aangevuld. Bij zoo ernstige beschadiging wenscht Lange de vervanging van het oude beeld door een «modern."

PRYSVRAGEN

RAPPORT DER JURY VOOR DE PRIJSVRAGEN DER VEREENIGING BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP, UITGESCHREVEN IN HET JAAR 1910.

Aan
het Bestuur der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap te Rotterdam.

WelEdgeb. Heeren.

De jury, door U benoemd ter beoordeeling der antwoorden, ingekomen op de door Uwe Vereeniging in 1910 uitgeschreven prijsvragen, heeft de eer U het onderstaande als resultaat van haar bevindingen mede te deelen.

De jury kwam den 10den December 1910 voormiddags 11 uur bijeen in het vergader- en societeitslokaal der Vereeniging Bouwkunst en Vriendschap aan den Middensteiger.

Een der juryleden, de Heer Leliman was door plotseling opgekomen ongesteldheid verhinderd aan de beoordeeling deel te nemen. Desniettemin meenden de overige juryleden het beoordeelingswerk te moeten verrichten en alleen, wanneer de aanwezigheid van het 5de jurylid van invloed op de eindconclusies mocht kunnen zijn diens oordeel alsnog te vragen. De jury meende dezen weg te moeten bewandelen om geen vertraging in de beoordeeling te weeg te brengen, welke naar het oordeel van Uw bestuur met het oog op de tentoonstelling der prijsvraag-antwoorden en het daarmede samenhangende tijdig publiceeren van het juryrapport niet gewenscht was.

Waar bij het nemen der eindconclusies gebleken is dat de aanwezigheid van het 5e jurylid geen wijziging daarin teweeg had kunnen brengen heeft de jury, hoewel betreurende dat het 5e lid niet aanwezig kon zijn, haar taak zonder dit lid volbracht.

Er bleken te zijn ingekomen op de prijsvraag voor een *Rouwkapel op een algemeen kerkhof voor een groote stad* enz. 19 antwoorden onder de motto's: Lang, Kraai (geteekend), Rust, J. E. e. E., Lijkzang, A. W., R. I. P., Relief, De dood maakt allen gelijk, Memento Mori I, Vergankelijkheid, Reincarnatie, Chapelle ardente, Memento Mori II, Cirkel met kruis (geteekend), Doodensleutel in ovaal (geteekend), Memento mori III, Simplicitas.

Uit het gehalte der antwoorden bleek, dat in 't algemeen het onderwerp in meerdere of mindere mate boven de krachten der mededingers ging. Slechts weinigen hebben zich een juist beeld kunnen vormen van het gebruik dat van de gebouwen op zich zelf en in hun onderlingen samenhang gemaakt zou moeten worden. Evenzoo is het gesteld met de architectonische vormenspraak. Afgescheiden van het feit dat slechts bij uitzondering het juiste karakter in 't algemeen is getroffen, valt nog op te merken dat bijna regelmatig, de eenheid van karakter gemist wordt in de architectonische behandeling van de kapel en die van de voorgebouwtjes met toegangsafsluiting. Verder is bijna zonder uitzondering de kapel, zoowel in plattegrond als in opstand beter opgelost dan de voorgebouwtjes en de toegangsafsluiting.

Met het oog op de groote moeielijkheid, gelegen in het scheppen van eene architectonische eenheid tusschen het meer ideëel monumentale van de rouwkapel en het meer practisch voor utiliteitsdoeleinden, het klein verdeelde der bijgebouwen aan den ingang, en daarbij in aanmerking nemende de kracht van hen, voor wie studieprijsvragen als deze bestemd zijn, heeft de Jury gemeend, met een en ander rekening houdende, bij de beoordeeling een meer relatieven dan absoluten maatstaf te mogen aanleggen, waardoor het haar mogelijk werd tot bekroning en premiëering over te gaan.

Bij eene voorloopige schifting der ontwerpen, werden als zeker niet voor bekroning in aanmerking komende, wegens minderwaardigheid, in den algemeenen opzet, de vormgeving en dadelijk in het oog springende gebreken van indeeling de motto's Kraai, R. I. P., Relief, Chapelle ardente Memento mori II, en Lijkzang.

Van de overblijvende werden wederom na nader onderzoek ter zijde gelegd de motto's Lang, Rust, J. E. e E, Doodensleutel in Ovaal (geteekend), Cirkel met kruis, (geteekend), Memento mori III en Simplicitas, zoodat overbleven de motto's Memento mori I, Reincarnatie, Vergankelijkheid, De dood maakt allen gelijk, en A. W.

Na onderzoek dezer 5 ontwerpen werd aan Memento mori I de meeste waarde toegekend, en aan Reincarnatie de tweede plaats aangewezen; terwijl de drie overige ontwerpen van minder doch onderling weinig verschillende waarde werden geacht.

Hoewel Memento mori I niet een in alle opzichten geslaagd ontwerp genoemd mag worden, meende de jury dat het genoegzame kwaliteiten had om er den eersten prijs aan toe te mogen kennen. Ten opzichte van het ontwerp Reincarnatie meende de jury meer gereserveerd te moeten zijn en kende daaraan niet de tweede prijs doch alleen de daarbij behoorende geldelijke premie toe, terwijl geen der drie overige ontwerpen h. i. aanspraak op den derden prijs kon doen gelden.

Bij de nadere bestudeering der verschillende ontwerpen kon het volgende worden opgemerkt:

Memento mori I. De algemeene opzet van het plan is eenvoudig en duidelijk, de indeeling der voorgebouwtjes is goed, de portiersloge echter wat te klein. De rouwkapel is goed van grondvorm, de toegang en de uitgangen van tochtportalen voorzien, zijn juist aangebracht. De architectuur is uiterst eenvoudig, goed van verhouding, doch wat schetsmatig aangegeven. De beide huisjes naast den ingang domineeren deze door hunne afmetingen wel wat sterk. Het geheele ontwerp is meer als schetsontwerp behandeld doch getuigt van groote teekenvaardigheid.

Reincarnatie. Het geheele plan is grandioos opgezet; de verbindings allée tusschen ingang en rouwkapel is goed gedacht, doch een bezwaar is dat het voetgangers- en het rijtuigverkeer elkander aan het begin en aan het einde moeten kruisen, doordat voetpaden tusschen de rijpaden zijn aangebracht.

De cellen in het rechtsche gebouwtje zijn niet goed geplaatst, moeilijk te bereiken en te veel afgesloten. De indeeling van het linksche gebouwtje is wat ingewikkeld en heeft een veel te groote portiersloge.

De rouwkapel met wachtkamer is goed van planindeeling, de uitgangen aan de achterzijde missen echter tochtportalen. De colonnade voor wachtende rijtuigen, is gezocht, en wordt door het gebruik onaesthetisch. Als laube ontworpen of voor andere bestemming zou zij een zeer geëigende afsluiting vormen van het plein waarop de rouwkapel staat.

Architectonisch getuigt het geheel van een zoeken naar monumentalen opzet waarin getracht is de aard en bestemming van het bouwwerk symbolisch uit te drukken, wat gedeeltelijk ook wel gelukt is. De ingangen met het voorgedeelte der huisjes doet echter wel wat denken aan een aquaduct of aan een brug. De baksteen- (of terracotta?) bouw is in veel opzichten geforceerd.

De constructie in 't algemeen is decoratief, de decoratie constructief opgevat, in beide richtingen heerscht overdrijving die het geheel schade doet. Sommige details zijn gezocht van vorm als b.v. de sterk spits boogvormige afsluiting der ramen in de Kapel, en de reuzenstrekken die niets dan zich zelven dragen, andere daarentegen verdienstelijk van conceptie. De teekeningen zijn energiek en pittig uitgevoerd en getuigen van zeer groote teekenvaardigheid en picturalen aanleg van den maker.

De dood maakt allen gelijk. De algemeene opzet van het plan is goed. In het linksche huisje zijn de cellen goed geplaatst, de distributie van wachtkamers en vestibule is echter gebrekkig en veel te bekrompen. Het rechtsche huisje is niet goed van indeeling, de woonkamer splitst het gebouwtje in tweeën, de vestibule bij de portiersloge ligt niet zooals gevraagd is aan de voorzijde. De Kapel is goed van plan; het is echter niet duidelijk waarom twee keldertrappen zijn ontworpen.

De architectonische vormenspraak is niet zeer geëigend, voor het karakter van den bouw te weinig monumentaal. De erkers

aan de voorgebouwtjes zijn niet op hun plaats. Het teekenwerk is niet onverdienstelijk.

Vergankelijkheid. De algemeene distributie van ingang, allee en rouwkapel in zijn geheel is goed. Het linksche gebouwtje is goed ingedeeld, de openingen der cellen moesten echter grooter zijn, en er behoorde gelegenheid te zijn de lijken direct naar buiten op het kerkhof te brengen. In het rechtergebouwtje is de woning van den portier goed gelegen en de ingang direct van buiten daartoe is een verdienste. De portiersloge heeft echter weinig uitzicht op en geen gemeenschap met den ingang.

De Kapel is goed van vorm en indeeling de Keldertrappen moesten echter niet van uit de Kapel doch uit de vestibule toegankelijk zijn.

De architectuur is niet zeer gelukkig; aan de bergplaats boven den ingang is te veel beteekenis gegeven. De dom boven de Kapel is ongemotiveerd hoog en de reusachtige schaal der toegangen naar de wachtkamers verkleint die van de Kapel te veel. Het teekenwerk is vlot gedaan.

A. W. De voorgebouwtjes zijn wat bekrompen van afmeting en onregelmatig van indeeling, het hek daartusschen vormt daarmede geen geheel en is geen afsluiting. Het plan van de kapel is goed van vorm en afmeting, doch aan de vestibule is wel wat te veel uitbreiding gegeven. De achteruitgangen missen tochtportalen. De W.C.'s onmiddellijk van uit de wachtkamers toegankelijk te maken is niet aanbevelenswaardig. De architectuur is moeilijk te beoordeelen, daar de teekeningen te schetsmatig zijn behandeld. Door de vele sprongen zoowel in plattegronden als opstanden, wordt de vereischte rust en monumentaliteit in de conceptie gemist. De behandeling der teekeningen is niet doeltreffend en wat gemaniereerd.

E. en E. Het linkerhuisje vertoont een ietwat eigenaardige indeeling, de groote halfcirkelvormig afgesloten wachtkamer lijkt echter met het oog op het gebruik niet ongeschikt. Het rechtsche gebouwtje is niet goed van indeeling vooral wat betreft de keuken uitbouw en de slecht verlichte gang. De entree's tot de kapel en de wachtkamer zijn te bekrompen De architectuur is nuchter, die van de kapel echter beter dan die der voorgebouwtjes, het teekenwerk is slordig.

Lang. Het linksche gebouwtje is goed van indeeling, de vestibule en gang zijn echter wat bekrompen, het rechter gebouwtje is eveneens in 't algemeen goed, doch de vestibule van de portierswoning veel te ruim, en die voor het publiek bij de portiersloge veel te klein. De kapel mist de achter- of zijuitgangen, de vestibules voor de wachtkamer zijn te bekrompen.

Het plan in zijn geheel is niet in evenredigheid met de klassieke opvatting der architectuur, die op zich zelve veel zwakke punten heeft. Het teekenwerk is met zorg gedaan doch eenigszins droog.

J. Niettegenstaande de ruime ingang en vestibule in het linksche gebouwtje zijn de toegangen tot de wachtkamers bekrompen; de lijkcellen zijn goed gelegen. De indeeling van het rechtsche gebouwtje is verward, en de barenbergplaats wat bekrompen. De ingangen voor voetgangers zijn niet ruim genoeg.

De kapel mist de gewenschte tochtportalen voor de in- en uitgangen, en de wachtkamers sluiten zich niet mooi aan de kapel aan. De architectuur is weinig monumentaal en daardoor minder geëigend voor het onderwerp. Het teekenwerk is vlot gedaan.

Rust. Het linkergebouwtje is goed van indeeling. Het rechtsche gebouwtje in het algemeen ook. De portierswoning met afzonderlijken ingang is goed gelegen. De kapel is in plan goed, doch de portalen voor de wachtkamers konden ruimer zijn. De architectuur op Duitsche voorbeelden geinspireerd is zeer armelijk en plomp en mist alle bekoring of cachet. De hoog opgaande, geheel op zich zelf staande muur, tusschen de huisjes, met de veel te kleine ingangen voor voetgangers, is niet gemotiveerd, en mist het karakter van afsluitmuur. Het teekenwerk is oppervlakkig en zeer schetsmatig.

Cirkel met kruis (geteekend). Het linksche gebouwtje heeft een goeden grondvorm doch de toegangen tot de wachtkamers zijn te bekrompen, ook het verschil in grootte der wachtkamers is zoo gering, dat er van een groote en een kleine kwalijk sprake kan zijn. Het rechter gebouwtje is wat verward en ingewikkeld van indeeling. De onderlinge aansluiting dezer gebouwtjes met het poortgebouw is niet gelukkig, dit laatste is bovendien wat te veel in de diepte uitgebreid, en de ingangen voor de voetgangers zijn te beslist van de rijtuigingangen gescheiden.

De kapel met de wachtkamers is goed doch de toegangen tot de wachtkamers konden wat ruimer zijn.

De architectuur van kapel en voorgebouwen is niet van hetzelfde karakter, die van de kapel is eenvoudig doch niet zonder verdienste wat niet van die der voorgebouwen kan gezegd worden. Het teekenwerk is middelmatig.

Memento mori III. Het linkergebouwtje is wat onregelmatig van indeeling. De lijkencellen liggen goed, de vestibule is wat ruim tegenover de grootte der wachtkamers, die onderling te weinig in grootte verschillen.

Het rechtsche gebouwtje is eveneens te onregelmatig van grondvorm, de in het midden gelegen gang is slecht verlicht. De portierswoning, ofschoon goed gelegen bevat begane gronds een kamer te veel.

De kapel met wachtkamers is goed van plan, de uitgangsportalen van de kapel en de tochtportalen der wachtkamers konden wat ruimer zijn.

De architectuur van de kapel, hoewel zuivere kopie van bekende klassieke voorbeelden en voor wat het interieur betreft wat erg nuchter en koud, is niet zonder verdienste.

De koepel met het lantaarntje wat uit de school van het overige.

De architectuur der voorgebouwtjes met afsluithekken mist alle bekoring en harmonieert ook niet met die van de kapel, de ingangen voor voetgangers zijn veel te bekrompen, de diepte uitbreiding van den alleen staanden middenpijler is door niets gerechtvaardigd. Het teekenwerk is tamelijk correct doch uiterst droog.

Doodensleutel in Ovaal (geteekend). De wachtkamers in het linksche gebouwtje zijn te klein, de lijkcellen onvoldoende verlicht. In het rechtsche gebouwtje is de ligging der W.C.'s niet gunstig, ook die der vestibule's met verbindingsgang is niet logisch. De distributie van kapel en wachtkamers in hun onderling verband is niet gelukkig.

De architectuur is, wat de massaverdeeling betreft bij de kapel niet slecht, doch nuchter en in haar details te zwaar en te plomp, het teekenwerk is eenvoudig doch goed.

Simplicitas. De geheele opzet van het plan heeft in plan iets monumentaals door de streng volgehouden symmetrie doch de aard der voorgebouwtjes en hun verschil in bestemming leent zich niet voor eene in allen deele symmetrische oplossing. De toegang daartoe wreekt zich dan ook door eene gebrekkige indeeling, vooral van het rechtsche gebouwtje.

De toegangen voor de rijtuigen zijn wat smal, daarentegen is voor die van de voetgangers te veel ruimte gebruikt.

Bij den kapelbouw bestaat er ook geen juiste verhouding tusschen de wachtkamers en de kapel zelve, en de loggia's bij eerst genoemden zijn door niets gerechtvaardigd.

De architectuur in eenigszins klassieken geest opgevat is bij de kapel gelukkiger dan bij de huisjes, doch is dor en nuchter. Het teekenwerk, hoewel correct, is droog.

Kraai. De planindeeling der huisjes bij den ingang is niet gelukkig, het vestibuletje bij het linksche huisje is niet gunstig gelegen en te bekrompen, de kleine wachtkamer is ook wat erg klein, de W. C.'s missen direct licht en lucht. Bij het rechtsche gebouwtje is ook geen juiste verhouding tusschen de grootte der loge's, de vestibule's, en de woonkamer, aanwezig.

De plattegrond van kapel en wachtkamers is gezocht in 't bizonder de vorm der vestibule's. De achteruitgangen van de kapel hebben geen tochtafsluitingen, en het is op de teekening ook niet te zien of de ingang tot de kapel van een tochtportaal is voorzien. De architectuur is zonder eenig karakter, de koepels op de wachtkameruitbouwen gezocht.

Lijkzorg. Het linkerzijgebouwtje is goed van indeeling, het rechter daarentegen te ingewikkeld en verward. De kapel mist tochtportalen zoowel voor den ingang als voor de achteruitgangen.

De architectuur is niet te beoordeelen door het slordige teekenwerk, de perspectiefteekening mist alle waarde.

R. I. P. Een in elk opzicht onvoldoend plan, het teekenwerk is inferieur . . . .

Chapelle ardente. In dit ontwerp is de oprijlaan van 100 M. tusschen den ingang en de kapel niet aanwezig. De wachtkamers in het linksche gebouwtje verschillen onderling te weinig in grootte om van een groote en een kleine te kunnen spreken; de lijkcellen zijn goed gelegen. Het rechtsche gebouwtje is niet juist ingedeeld, de woning van den portier ligt niet gunstig; de barenbergplaats is wat klein. De ingangen van de rijtuigen zijn wat nauw en die voor de voetgangers niet geaccentueerd.

De Kapel mist tochtportalen voor de in- en uitgangen doch is overigens goed van plan. Architectonisch is dit ontwerp niet gelukt. De vormenspraak mist alle monumentaliteit. Ook de schaal is niet goed volgehouden, zoodat Kapel en wachtkamers niet tot een eenheid geworden zijn, en eerstgenoemde als een op grooter schaal ontworpen toren boven de laatste uitsteekt. Het teekenwerk is correct doch hard en ongevoelig.

Relief. Het plan is in elk opzicht onvoldoende. Het onderwerp blijkt verre boven de krachten van den ontwerper te gaan.

Memento mori II. De wachtkamers in het linksche gebouwtje zijn wat bekrompen; de lijkcellen liggen goed. Het rechtsche gebouwtje is ingewikkeld en verward van indeeling.

De vorm van de Kapel met de wachtkamers is gezocht, de laatsten hebben daardoor een onaangenamen vorm gekregen; de tochtportalen aan de Kapel ontbreken, die van de wachtkamers zijn wat klein.

De architectuur is zonder eenheid of evenwicht, de enkele goede elementen die daarin zijn aan te wijzen zijn onoordeelkundig aangewend.

Het teekenwerk, vooral wat het ornamenteele en figurale betreft, is zeer middelmatig.

Op de prijsvraag voor een *teekening van een oud gebouw* kwamen in 19 antwoorden onder de motto's A.a. U.N.S. in cirkel, 1910(I), Relief, Paulus Potter I, Paulus Potter II, Toegang, Alida, Catharina, Haan (geteekend), 1910 (II), Willem II., date Caesari quae sunt Caesaris, Walcheren, Uit Frieslands Bloeitijd, Hollands bloeitijd, Pelikaan, Gijsbrecht van Amstel, en Gate way.

In letterlijken zin genomen, voldeed slechts de minderheid der inzendingen aan het programma. De meeste inzenders toch gaven niet een teekening van een gebouw of gebouwtje doch van een *deel* van een gebouw. De jury meende echter in de lijn te mogen blijven van de juryopvatting van vorige jaren, door de teekeningen die slechts een deel van een gebouw weergaven tot de beoordeeling toe te laten.

Over het algemeen was het gehalte der ingezonden teekeningen te loven, doch bij menige teekening moest de jury zich de vraag stellen of zij niet naar een andere teekening, een prent of een fotografie was genomen, wegens de eigenaardige misteekeningen die zij vertoonde. Waar de jury natuurlijk niet kan aantoonen *dat* dit gebeurd is, meent zij toch te moeten opmerken dat, waar de bedoeling der prijsvraag is *het naar de natuur teekenen te bevorderen*, het te moeten betreuren *als* het gebeurd zou zijn.

Bij de schifting werd ter zijde gelegd als niet voor beoordeeling in aanmerking komend motto „Gate way", daar dit een gebouw voorstelde dat niet meer bestaat en dus niet voldeed aan de programmabepaling die vraagt om aan te geven *waar het gebouw zich bevindt*.

Verder werden de motto's Haan (geteekend), A. a, Gijsbrecht van Amstel, Catharina en Pelikaan, als het meest voor een bekroning in aanmerking komend uitgekozen.

Na nauwkeurig onderzoek werd daaruit voor den eersten prijs aangewezen motto Catharina en voor den tweeden prijs motto Gijsbrecht van Amstel, terwijl een eervolle vermelding werd toegekend aan motto A. a.

Omtrent de verschillende inzendingen valt op te merken:

Catharina. Dit is eene zeer gevoelige penteekening met mooie lichtpartijen; hier en daar wordt de indruk gewekt of de wedergave niet geheel natuurgetrouw is, door den ietwat horizontaal uitgerekten vorm van sommige onderdeelen. Het materiaal is goed weergegeven.

Gijsbrecht van Amstel. Hoewel minder goed geteekend dan het vorige, is dit onderwerp zeer goed in karakter weergegeven. Het ornament laat over 't algemeen te wenschen over. Het gedeelte zijgevel met *uit*stekend kopje, is zeer picturaal en effectvol gedaan, ook hier is het materiaal zeer goed tot zijn recht gebracht.

A. a. De kenze van het onderwerp is zeer gelukkig. De wijze van behandeling doet aan een onde schilderij denken. Het algemeen karakter van het gebouw is wel goed weergegeven en de eenheid daarvan is ook in de teekening bewaard gebleven, doch in de details is veel zwaks op te merken, dat op gemis van teekenvaardigheid duidt.

Haan (geteekend). In sommige onderdeelen wat hard en grof geteekend, enkele deelen zooals b.v. het bovengedeelte van den toren zijn niettegenstaande de zware lijnen verdienstelijk gedaan.

Pelicaan. Aantrekkelijk onderwerp en aardige kleur van teekening, doch hier en daar nog al misteekend. Uit de bewerking der teekening is het materiaal niet duidelijk op te maken. Sommige schaduwen zijn te donker en werken daardoor storend in het geheel.

Date Caesari quae sunt Caesaris. De kleurverhouding der materialen is in deze teekening goed weergegeven, doch overigens is het teekenwerk zwak en eentonig.

Willem II. Geen gelukkige teekening, hier en daar misteekend en zonder behoorlijke uitdrukking van het materiaal en van licht en schaduw.

Toegang. In veel opzichten onnauwkeurig geteekend. De perspectief en de profileering in de derische blokkenlijst zijn te zoek. Het sculpturale gedeelte der teekening is zeer zwak; beter is het groepje op den voorgrond dat als stoffeering dienst doet, doch is dit van dezelfde hand? De teekenaar heeft bovendien onderdeelen geteekend als b.v. de halfcirkelvormige paneelvulling in den boog, welke in werkelijkheid niet bestaat, waaruit de veronderstelling gerechtvaardigd is, dat de teekening niet naar de natuur is gemaakt.

Relief. Een zwakke weergave van een interessant onderwerp, schetsmatig behandeld, doch zonder de bekoring die een schets van een geoefende hand kan hebben.

Walcheren. Omtrent deze teekening geldt hetzelfde als van de vorige, bovendien is hier, vooral bij het bovendeel van den toren nog al tegen de perspectief gezondigd.

Paulus Potter I en II. Niet zeer geslaagde teekeningen; vooral de ornamentiek en figurale deelen zijn uiterst zwak.

U. N. S. in cirkel. Meer stadsgezicht dan gebouw; te weinig wijking in de teekening en geen genoegzaam verschil in licht- en schaduwpartijen, waardoor deze niet los van elkander komen.

1910 I. Zwakke teekening, slecht weergevende het karakteristieke zoowel van den hoofdvorm als de details van het bouwwerk.

Alida. Blijkbaar van dezelfde hand als Catharina, gelden ook hier dezelfde opmerkingen. Jammer dat het voorvlak van den toren wat erg donker is geworden, waardoor de transparance der teekening verdwenen is. Mogelijk zou eene verdere afwerking van het linksche deel der teekening hierin eenige verbetering kunnen brengen.

1910 (II). Meer schets dan teekening, doch aardig opgezet en vlot gedaan, goede verdeeling van licht en schaduw, jammer dat de achtergrond niet wat stiller is gehouden waardoor het hoofdmoment der teekening meer tot zijn recht zou zijn gekomen.

Uit Frieslands bloeitijd. Het onderwerp ligt wel wat boven de kracht van den maker der teekening. Zij is verward en te veel details gingen verloren, ook de perspectief is niet overal juist.

's Lands bloeitijd behandelt hetzelfde onderwerp als het vorige motto doch nauwkeuriger en meer geacheveerd, nochthans gaat ook van deze teekening weinig bekoring uit.

Gate way. Hoewel dit motto, zooals boven gezegd van de beoordeeling moet worden uitgesloten, heeft de teekening echter zoodanige kwaliteiten dat de jury meende die te moeten releveeren.

Behoudens het bovenste gedeelte der poort dat een weinig hard en strak is, maakt de teekening een aangenamen indruk. Het materiaal is overal karakteristiek aangegeven, de stoffage van schilderachtige werking, slechts de diep zwarte schaduwen in de poort en op enkele andere plaatsen werken storend. De jury zou den maker willen aansporen zijn krachten te beproeven aan eene teekening naar de natuur, en zij meent hem daartoe te mogen aanmoedigen, door aan het bestuur voor te stellen hem eene eervolle vermelding toe te kennen.

De Jury,
K. P. C. DE BAZEL.
S. DE CLERCQ.
W. KROMHOUT CZN.
C. N. VAN GOOR.
Rapporteur.

BOUWKUNST EN VRIENDSCHAP.

De uitspraak van de Jury, ter beoordeeling van de antwoorden op de Vereenigingsprijsvragen, 1910, luidt:
a. Prijsvraag voor een „Rouwkapel", enz. voor een algemeen kerkhof.
1e prijs motto „Memento Mori", ontwerper de Heer W. Verschoor te 's Gravenhage.
2e. prijs niet toegekend, doch de premie daarvan toegewezen aan motto „Reincarnatie" ontwerper de Heer M. de Klerk, te Stockholm.
b. Prijsvraag voor eene „Penteekening van een Oud-Gebouw".
1e prijs motto „Catharina" van den Heer D. A. A. W. Dobbe te Hoorn.
2e prijs motto „Gijsbrecht van Amstel" van den Heer B. Buurman te Rotterdam.
Speciale 3e prijs, motto A.a. van den Heer Jan Bikkers, te Rotterdam en speciale 4e prijs, motto Gate-Way van den Heer D. C. van der Zwart, te 's Gravenhage.

BERICHTEN

's-Gravenhage. De N. Rott. schrijft: Nu de Maatschappij van Bouwkunst bezwaar heeft gemaakt, een Nederlandschen architect aan te wijzen, moet de keuze van de schouwburg-commissie gevallen zijn op een der gemeente-architecten alhier, om naast de 2 buitenlandsche bouwmeesters zitting te nemen in de commissie van deskundigen voor het maken van een schouwburgplan.

Technische Hoogeschool te Delft. Aangaande het te stichten hoofdgebouw met aula en bibliotheek voor de Technische Hoogeschool te Delft meldt men ons nader het volgende:
Het thans in gebruik zijnde hoofdgebouw, waarin verschillende afdeelingen gebrekkig zijn ondergebracht, dagteekent reeds van 1732. Vooral de bibliotheek is uiterst gebrekkig. Dit valt te begrijpen, als men bedenkt, dat deze in 1865 — toen zij werd ingericht — ongeveer 10.000 banden bevatte en in 1905 omstreeks 82.000, met 800 periodieken.
Het nieuwe gebouw, dat in Renaissance-architectuur zal worden opgetrokken, belooft een prachtig gebouw te worden, met een toren van 35 M. Het krijgt een groote hal, met eene ruimte van 14 bij 18 M. en een middelste hoogte van 13 M.
Het boeken-depôt in de bibliotheek, die nagenoeg brandvrij zal worden geconstrueerd, zal 5 verdiepingen bevatten, terwijl de gezamenlijke lengte der boekenplanken 8 Kilometer zal zijn.
Voordat men aan den bovenbouw gaat beginnen, moeten eerst niet minder dan 1300 palen in den grond worden geheid, waarbij er zijn van 18 tot 20 Meter. De geheele bouw zal ongeveer 3 jaren duren.

Academie van B. K. & T. W. te Rotterdam. Het bestuur der Academie heeft, na verkregen goedkeuring van de algemeene vergadering harer leden, besloten gedurende de maanden Januari, Februari en Maart a. s. een proef te nemen met het houden van namiddagvoordrachten.
Deze zullen worden gehouden in het Academiegebouw op elken Maandagnamiddag van 4.15 tot 5.15.
Het is, schrijft het bestuur in een circulaire, ons gelukt een aantal bekende sprekers bereid te vinden ieder een dier voordrachten op zich te nemen, t. w. de h.h. Joh. de Meester, M. F. Stolk (Berlijn), H. P. Berlage, Dr. A. Pit, C. W. Lunsingh Scheurleer, Prof. K. Sluyterman, H. Luns, Prof. A. D. F. W. Lichtenbelt, Dr. R. Jacobsen, W. Kromhout en L. Simons.
In hoofdzaak zullen die voordrachten zich bewegen op het gebied der beeldende kunst en technische wetenschappen.
De ondervinding, in andere steden opgedaan, doet ons het vertrouwen koesteren, dat zoowel onder onze leden als onder onze verdere stadgenooten velen gaarne de gelegenheid zullen aangrijpen, voordrachten over Kunst te volgen die — zonder het karakter van degelijkheid in te boeten — toch meer in den vorm van eene causerie dan in dien van eene „lezing" gehouden worden.
N. R. Ct.

Wagner-Theater te Scheveningen. In den geest van het Bayreuth-theater en van het Prinz-Regenten-theater te München zal een Wagner-theater te Scheveningen verrijzen.
Een comité — mevrouw Rose-Molewater, de heeren L. G. van Steyn, mr. W. van Hoogenhuyze (penningmeester), J. D. Ruys Th.Azn. en A. H. de Vries — doet een beroep op alle muziekliefhebbers, op alle Nederlanders, om dit nationaal kunst-instituut tot stand te doen komen.
Het comité stelt zich voor, het bijeen te brengen kapitaal te schenken aan de Wagner-Vereeniging te Amsterdam, die haar volle adhaesie aan het plan heeft gehecht en bereid is het kapitaal te aanvaarden.
De heer H. P. Berlage Nzn. zal de bouwmeester zijn, en met den bouw zal begonnen worden zoodra ten minste f 1,800,000 is bijeengebracht, voor bouw en inrichting van het theater noodig. (Donateurs, die bepaalde voorrechten genieten, zijn zij, die zich verbinden gedurende drie jaren f 100 of veelvouden van f 100 bij te dragen.)
Het voornemen bestaat 22 Wagner-opvoeringen des zomers te doen plaats hebben, en 12 opvoeringen van andere opera's des winters; bovendien zal het gebouw ook aan andere ondernemingen of ondernemers verhuurd worden.
Zoo mogelijk zal de opening plaats hebben in 1913, tegelijk met de opening van het Vredespaleis. *Alg. H. Bl.*

PERSONALIA

Gemeente architect Zutphen. De aanbeveling ter benoeming van gemeente-architect te Zutphen is als volgt:
1. M. A. Brinkman Visser, c. i., ingenieur bij de gemeentewerken van Arnhem.
2. J. E. de Meyier, c. i., idem van Nijmegen.
3. D. Kruijf, c. i., ambtenaar bij het Bouw- en Woningtoezicht te Amsterdam.

RECTIFICATIE.

In het artikel van den heer Leon A. Springer over „Oud Nederlandsche Tuinkunst" door Jhr. C. M. C. A. van Sypensteyn komen de volgende namen verkeerd voor:
Bosman, moet zijn Roman.
Morot, moet zijn Marot.
Zacher, moet zijn Zocher.
Borceau de la Baraudicère, moet zijn: Boyceau de la Baraudière.